مکمل فارسی ڈکشنری

غیاث اللغات

مع

منتخب اللغات وچراغ ہدایت

امتیازی ایڈیشن

تالیف: مولانا محمد غیاث الدین

مع مختصر اللغات من تصنیف مولوی جعفر

قدیمی کتب خانہ آرام باغ کراچی

مکمّل فارسی ڈکشنری

غیاث اللغات

مع

منتخب اللغات ۔ و چراغِ ہدایت

جدید ترتیب میں جملہ صفحات ۱۴۱۶ پر مشتمل جلی قلم میں

اِمتیازی ایڈیشن

تالیف: مولانا محمد غیاث الدین ۔ بسال ۱۲۴۲ھ

مَعَ اضافات مفیدہ: مختصر اللغات من تصنیف مولوی جعفر

قدیمی کتب خانہ مقابل آرام باغ کراچی

مختصر اللغات مصنفہ مولوی

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

الٰہ	ایزد	کردگار	احد	خالق	مخلوق	مرسل	مصطفےٰ
خدا	خدا	خدا	ایک	پیدا کرنیوالا	پیدا کیا گیا	بھیجا گیا	قبول کیا گیا
مرتضیٰ	صلوٰة	حمد و ثنا	نعت	صفت	مدح	ستایش	تحسین
پسند کیا گیا	نامزد صدر	تعریف تعریف	تعریف	تعریف	تعریف	تعریف	تعریف
اصحاب	حُر	عبد	انسان	ناس بشر	قامت	جسم	اندام
دوستان	آزاد	بندہ	آدمی	آدمی آدمی	قد	بدن	بدن
روح	روان	موی	شعر	فرق	مفرق	راس	تارک
جان	جان جلدی	بال	بال	بیدا مانگ سر	مانگ	سر	سر تالو
جبین	ناصیہ	سیما	جبہہ	پچاو	ابرو	حاجب	مژگان
پیشانی	پیشانی	پیشانی	پیشانی	پیشانی	بھوں	بھوں	پلک
عین - دیدہ	چشم	مردمک	شقیقہ	بناگوش	گوش	اذن	صماخ
آنکھ - آنکھ	آنکھ سپید	آنکھ کی پتلی	کنپٹی	کان کی لو	کان	کان	کان کا سوراخ
زہرہ	بینی - انف	بخمہ	رخسار	عذار	عارض	خد	زنخ
مسکے	ناک - ناک	ڈنکھنڈی	گال	گال	گال	گال	ستا

دہن منہ	پوز منہ	روی - فم منہ - منہ	افواہ منہوان	شفت لب	لسان زبان	دندان دانت	سن دانت
اسنان دانتان	ضرس داڑھ	اضراس داڑھین	حلقوم حلق حلق	گلو گلا	حنجرہ حلق	طازہ ٹہیبی	زنخدان ٹھوڈی
زنخ ٹھوڈی	ذقن ٹھوڈی	سبلت مونچھ	شارب مونچھ	بروت مونچھ	لحیہ ڈاڑھی	محاسن داڑھی	ریش ڈاڑھی
جعد چوٹی	گیسو زلف بال	شانہ منڈھا کنگھی مونڈھا	دوش کاندھا	کتف کاندھا	ساعد بازو	عضد بازو	زند پہنچا
معصم پہنچا	ابط بغل	آرنج کہنی	مرفق کہنی	ید - دست ہاتھ - ہاتھ	کف دست ہتھیلی	انگشت انگلی	انگشتان انگلیان
انملہ سرانگشت	انامل سرانگشتان	وجب بالشت	شبر بالشت	بدست بالشت	ذراع گز	دستع	ناخن ظفر نکھ - نکھ
اظفار نکھان	خنصر کن انگلی	بنصر بازو کی انگلی	وسطی بیچکی انگلی	سبابہ انگوٹھا	ابہام انگوٹھا	مشت مٹھی	[illegible]
پستان چوچیان	شکم پیٹ	بطن پیٹ	پشت پیٹھ	ظہر پیٹھ	ناف - سرہ تونڈی	فخذ ران	زانو - رکبہ گھٹنا - گوڈا
ساق پنڈلی	جنب پہلو	تجنب نابک	جلب سخت	صلب پیٹھ کی بانس	میان کمر	سرین چوتڑ	الیہ - کفل چوتڑ - چوتڑ
رجل رو	رجل پاؤن	پای پاؤن	کُرع لات	شتالنگ ٹخنا	کعب ٹخنا	تعقب ٹیبھے	عقب ایڑی
پاشنہ ایڑی	کف پا تلوا	قفا گدی	جید گردی	عنق گردی	رقبہ گردی	پوست چمڑا	چرم - جلد چمڑا - چمڑا

عصب — رگ	عصب — رگان	عرق — رگ	عروق — رگان	دبی — [illegible]	خون — لہو	ریم — پیپ	رودہ — انتڑی
معدہ — پوٹا	[illegible] — پوٹا	جگر — کلیجہ	استخوان — ہڈی	شش — پھیپھڑا	مثانہ — پھکنا	کلیہ — گردہ	ضمیر-قلب — دل-دل
فواد — دل	[illegible]	زہرہ — پتہ	تلخہ — پتہ	طحال — تلی	سپرز — تلی	پیہ — چربی	شحم — چربی
بول — پیشاب	غائط-براز — گو-گوہ	استفراغ — [illegible]	خمیازہ — [illegible]	فاژہ — جماہی	ہکک — ہچکی	ہکک — ہچکی	فواق — ہچکی
آروغ — ڈکار	سرفہ — کھانسی	عطسہ — چھینک	خواب — نیند	نوم — نیند	بیدار — ہشیار	حتی — ترنگر	جیبوا-گدا — فقیر-فقیر
درویش — فقیر	جوع — بھوک	گرسنہ — بھوکا	تشنہ — پیاسا	جرعہ — گھونٹ	عریان — ننگا	برہنہ — ننگا	سخن — بات
حدیث — بات	وداع — رخصت کرنا	پدرود — رخصت کرنا	خیرباد — رخصت کرنا	فراموشی — بھولنا	نسیان — بھولنا	کاذب — جھوٹا	دروغ — جھوٹ
کذب — جھوٹ	افترا — بہتان	خرد — عقل	رای — دانائی	فراست — دانائی	کیاست — دانائی	زیرکیت — دانائی	فطنت — دانائی
فطرت — پیدائش	زیرک — دانا	فرزانہ — دانا	بخرد — دانا	کالیوہ — باؤلا-دیوانہ	شیدا — دیوانہ	مجنون — دیوانہ	اہوج — احمق
ابلہ — احمق	آبلہ — چھالا	اصغا — سننا	استماع — سننا	سمع — سننا	[illegible] — [illegible]	خاموشی — چپ رہنا	سکوت — چپ رہنا
سکونت — رہنا	اقامت — رہنا	کر — بہرا	اصم-صم — بہرا-بہری	ابکم — گونگا	گنگم — گونگے	لال — گونگا	گنگ — گونگا

اعرج — لنگڑا	لنگ — لنگڑا	کور — اندھا	اعمی — اندھا	نابینا — اندھا	ضریر — اندھا	بینا — دیکھنے والا	بصیر — دیکھنے والا
کوز — کبڑا	نحیف — دبلا	فربہ — موٹا	لاغر — دبلا	تہاون — سستی	شاطر-چالاک — شطرنج باز	چست — چالاک	چابک — چالاک
قوی — زور آور	نیرو — قوت	سعی — کوشش	جہد — کوشش	جہد — کوشش	طبیب — حکیم	پزشک — حکیم	درمان — علاج
چارہ — علاج	گزیر — علاج	حرارت — گرمی	برودت — سردی	یبوست — خشکی	رطوبت — تری	لرزہ — کانپنا	رعشہ — کانپنا
احول — ترچھا	کاج — ترچھا	کوچ — ترچھا	اعور — ایک آنکھ والا	رنج — درد-غم	اندوہ — غم	حزن — غم	الم — درد-غم
حزین — غمگین	ملول — دلگیر	اضطراب — بے اختیاری بیقراری	شکیب — صبر	گریہ — رونا	نوحہ — رونا	تضرع — رونا	زاری — رونا
بکا — رونا	الحاح — مبالغہ کرنا	اشک — آنسو	دمع — آنسو	دریغ — افسوس غم	خوف — ڈر	ترس — ڈر	خطر — ڈر
بیم — ڈر	ہراس — ڈر	باک — ڈر	شور — پکارا	خروش — پکارا	ہرزہ — بیہودہ	طامات — بیہودہ باتاں	خرافات — بیہودہ باتیں
خجستہ — نیک-نیکی	احسن — نیک تر	خیر — نیک-نیکی	ستیزہ — [illegible]	شر — بد-بدی	خبث — بد	منکر — بد	قبیح — بد
شنیع — بد	زشت — بد	ہیز — ہیجڑا	مخنث — ہیجڑا	خنثی — ہیجڑا	ذنوب — گناہان	خطا — گناہ	عصیان — گناہ
معاصی — گناہان	فاسق — بدکار	فاجر — بدکار	فاجرہ — بدکار عورت	فاحشہ — بدکار عورت	عصمت — پاکی	عفت — پاکی	عقوبت — عذاب

عتاب عذاب	گوشمالی کان ملنا	تیت پیچھو کرنا	تفت تر کرنا	زاق تحرک	مخاط ریٹ	تفت گرمی	غماز چغلخور
نمام چغلخور	انفعال شرمندگی	تشویر شرمندگی	ثبات پیشانی	شتام گالی	خشم غصہ	غیظ غصہ	غضبان غصہ دار
خصم دشمن	عدو دشمن	عناد دشمنی	تمرد نافرمانی	غیاوت نافرمانی	متابعت فرمانبرداری	اطاعت فرمانبرداری	طاعت بندگی
توبیخ جھڑکنا	زجر جھڑکنا	سرزنش جھڑکنا	تملق خوشامد	چاپلوسی خوشامد	زور مکر	تزویر مکر کرنا	سالوس مکار
نیرنگ مکر	تلبیس مکر کرنا	خدع مکر	کید مکر	خشید مکر	غدر مکر	زرق مکر	ریو مکر
گربزی مکر	لوس مکر	دستان مکر داستان	لئیم بخیل	ممسک بخیل	ضنین بخیل	مزبل بخیل	تنت بخیل
جود بخشش	بذل بخشش	سخا بخشش	نوال بخشش	راز بھید	سر بھید	سہو خیال	تحمل برداشت
تامل اندیشہ	تفحص دریافت کرنا	ادراک دریافت	استفسار دریافت کرنا	تفتیش دریافت کرنا	معرفت آشنائی	پند نصیحت	وعظ نصیحت
اندرز نصیحت	دزد چور	دزدی چوری	سارق چور	سرقت چوری	خیانت چوری	سراج گمیچ	زال بڑھیا
پیر بوڑھا	ضعیف بوڑھا ڈوبا	برنا جوان	بانو بی بی	کنیز باندی	مملوک غلام	ارسلان غلام	کار کام
زود تعجیل	تعجیل جلدی کرنا	سرعت جلدی کرنا	شتابی جلدی کرنا	تاخیر ڈھیل کرنا	درنگ آہستہ	تعویق ڈھیل کرنا	تاخیر ڈھیل کرنا

کمث ذلیل	اجلاف کمینہ	سفلہ کمینہ	سفیہ نادان	فرومایہ کمینہ	خسیس کمینہ	دونان کمینہ	جلال بزرگی
جلیل بزرگ	شریف بزرگ	منزہ پاک	مبترا پاک	معصوم پاک	صالح نیک	نتائج [illegible]	شمائل خصلتیں
سیرت خصلت	صورت شکل	سعادت نیکبختی	شقاوت بدبختی	سعید نیکبخت	شقی بدبخت	عالم جاننے والا	علم جاننا
دانا جاننے والا	گواہ شاہد	بدیع نو پیدا کرنے والا	نغز نادر	شگرف نادر	شگفت نادر عجیب	جفت جوڑا	زوج مرد۔ جوڑا
انتقام بدلہ	تلافی بدلہ	تدارک بدلہ	پاداش بدلہ	مکافات بدلہ	جذب کھینچنا	وصول پہنچنا	دقیقہ باریکی
اصناف [illegible]	انواع اقسام	اقسام اقسام	سراسیمہ پریشان	تشویش پریشان	سراسیمگی پریشان	آشوب [illegible]	گوناگون [illegible]
آسیب آفت	دودمان خاندان	تبار خاندان	خویشان سگے	خویش سگا۔ آپ	ضیف مہمان	مراعات دوستی	خلت دوستی
وداد دوستی	مصافات دوستی	مروت دوستی	محبت دوستی	الفت دوستی	صداقت [illegible]	اتحاد دوستی	ارتباط دوستی
اخلاص دوستی	ولا دوستی	مخلص دوست	انیس دوست	قرین پاس نزدیک	بزم مجلس	محفل مجلس	انجمن مجلس
سماع سننا راگ	ترنم راگ گانا	ترانہ راگ	نغمہ راگ	سرود راگ	رقص ناچ	مطرب قوال	خنیاگر قوال
رامشگر قوال	خرمی خوشی	خرسندی خوشی	انبساط خوشی	سرور خوشی	نشاط خوشی	طرب خوشی	بہجت خوشی

چادربر [illegible]	چاہ پرز باؤلی کو کھوتا	برکہ حوض	آبشار پانی کی چادر	جوی ندی	دجلہ نہر بغداد	جیحون ندی خراسان کی	رود ندی
سیل لوٹ	بحر دریا	عمق ڈونگھائی	عمیق ڈونگا	ژرف ڈونگا	زورق کشتی	سفینہ کشتی	[illegible] کشتی
بجرہ کشتی	ورطہ بھنور جس میں ڈوبا کر	گرداب بھنور	ملاح کشتیبان	حباب بلبلا	شناور تیرنے والا	ساحل کنارہ	زلال صاف پانی
دُردہ گدگرہ	ابریق جھاگ	خنک خشک	تیرہ اسباب	رخت اسباب	رخنہ روزن خلل	ینبوع چشمہ	منہل چشمہ
دیر دیول نما	کنشت دیول یہود	صنم بت صورت دار	وثن بت بے صورت دار	فرش بچھونا	فراش بچھونا	بستر بچھونا	بساط بچھونا
بالش تکیہ	بالین تکیہ	خیرہ سوئی	باخیدہ سوئی کی کانی	نیمکہ گنڈی	دوک تکلا	رشتہ تاگا	سوزن سوئی
خلہ سوئی	[illegible] چادر سینے	پارچہ کپڑا	ثوب جامہ	دثار جامہ اوپر کا	شعار جامہ اندر کا	دستار پگڑی	کلاہ ٹوپی
شلوار پاجامہ ازار	شلوار بند ازار بند ناڑا	منطقہ پٹکا	فوطہ پٹکا	کمر کمر	کمربند پٹکا	ردا چادر	طیلسان چادر
جلباب پردہ	نقاب پردہ	معجر دامنی	دلق گودڑی	خرقہ گودڑی	زنبیل جھولی	سجادہ مصلا	ذیل دامن
افسر تاج	دیہیم تاج	اکلیل تاج	سریر تخت	اورنگ تخت	اریکہ تخت	آرامگہ تختان	گاز شمع کی قینچی
مقراض قینچی	کارد چاقو	گزلک قلمتراش	فسان سلی	فاس درانتی	منجل درانتی	زرشتہ چھرا	تبر [illegible]

درخت جھاڑ	دوحہ جھاڑ	نہال سرزاد	بیخ جڑ	بن جڑ	تنہ پیڑ	شاخ ڈالی	برگ پتا
غنچہ کلی	زہرہ کلی	شگوفہ کلی	گل پھول	شمیم بو	رائحہ بو	نکہت بو	بوستان باغ
حدیقہ باغ	گلبند مالی	باغبان مالی	گلدور مالی	میراب مالی	گلدستہ طرہ	گلچین پھول کا بن	خیابان مرّی
فواکہ میوی	ربیع بہار	خریف پت جھڑی	خزان پت جھڑی	برگ ریزان پت جھڑی	صیف دھوپ کالا	تابستان دھوپ کالا	زمستان ٹھنڈ کالا
شتا ٹھنڈ کالا	برد ٹھنڈک	سرما ٹھنڈ	پختہ پکا	خام خالی جو پکا نہ کچا	خشک سوکھا	تر زیادہ گیلا	طراوت نمی
خار کانٹا	کاہ سوکھا گھاس	گیاہ گھاس تازہ	علف گھاس دانہ چارہ جانوروں کا	مزرع کھیت	کشت کھیت	زارع زراعت کرنیوالا	فلاح زراعت کرنیوالا
برزگر زراعت کرنیوالا	تلبہ ناگر	گاو آہن ناگر کا لوہا	باد ہوا	نسیم نرم ہوا صبح کا	سموم گرم ہوا	کوہ پہاڑ	جبل پہاڑ
دشت جنگل	صحرا جنگل	برّ جنگل	آجمہ جنگل	بادیہ جنگل	وادی جنگل قریہ	ہامون جنگل	بیابان جنگل
بیشہ جنگل	پیشہ کسب کام	حرفہ کسب کام	بہائم چارپایے	وحوش جنگلی جانوران	انعام چارپایے	دواب چارپایے	اسب گھوڑا
فرس گھوڑا	فحل گھوڑا	خنگ سفید گھوڑا اطلاقا	کرہ گھوڑے کا بچہ	اصطبل طویلہ	سرج زین	قربوس جنبا زین کا	لجام لگام
ستام [illegible]	زمام باگ	عنان باگ	پالہنگ باگ ڈور	تازیانہ کوڑا	استر خچر	کنیل خچر	شتر اونٹ

ناقہ اونٹنی	مہار اونٹ کی باگ	محمل کجاوہ	گرگ لانڈگا	ذئب لانڈگا	فیل ہاتی	پیل ہاتی	عاج ہاتی دانت
دان [illegible]	خرطوم سونڈ	کرگ اگنس	ثور بیل	گاؤ بیل	عجل گائی کا بچہ	گوسالہ گائی کا بچہ	رہبل گوڑی
مرکب سواری	جاموش [illegible]	کرس گوبر	سرگین گوبر	سرقین گوبر	سرجین گوبر	گاؤمیش بھینس	پاچک اُپلی
منج لڑائی کا بکرا	گوسفند بکرا	بجہ چھیلا	بزغالہ بکری کا بچہ	برہ بکری کا بچہ	میش بھیلی	چوپان چرویہ	شبان چرویہ
سامی چرویہ	گلہ بان چرویہ	گلہ مندا	گوزن جنگلی بارہ سانبر	سوہلہ گھوڑ پیوز	سنب گھوڑ پیوز	خرہ گدھا	حمار گدھا
نشخوار چگالی	آہو ہرن جیب	ظبی ہرن	غزالہ ہرنا بچہ	شیر باگھ	اسد باگھ	پلنگ باگھ	ہژبر باگھ
غضنفر باگھ	حیدر باگھ	ضرغام باگھ	ضیغم باگھ	یوز چیتا	خرس ریچھ	شغال گرگا	روبہ لومڑی
شیرزہ [illegible]	خب لومڑی	ارنب خرگوش	گربہ بلی	ہرہ بلی	پشنگ بلی	سگ کتا	کلب کتا
[illegible]	نہنگ مگر	تمساح مگر	خارپشت تانبیل	سنگ پشت تانبیل	لاک پشت تانبیل	کشف تانبیل	باخہ تانبیل
میمون باندر	حمدونہ باندر	بوزینہ باندر	کپیلا باندر لنگور	خوک جنگلی سور	خنزیر سور	گراز جنگلی سور	طاؤس مور
تذرو تیتر	تیہو لوا	قربہ بٹیر	بوتیمار بگلا	کنجشک چڑیا	عصفور چڑیا	چکاک چڑوا	صعوہ ممولا

عندلیب بلبل	عنادل بلبلین	حمام کبوتر	خروس مرغ	دیک مرغ	ماکیان مرغیاں	کلاغ کوا	غراب کوا دہماز خرد
زاغ کوا	غلیواز چیل	زغن چیل	خاد چیل	موش خوار چیل	کرگس گدھ	خفاش گدل	شپرہ گدل
بیضہ انڈا	خاگ انڈا	خایہ انڈا	آشیانہ گھونسلا	قفس پنجرا	پرواز اڑنا	رم بھاگنا	فرار بھاگنا
زہریت بہاگن	مار سانپ	افعی اژدہا	ارقم کالا سانپ	حیہ سانپ	کژدم بچھو	عقرب بچھو	نیش ڈنک
لرقہ ڈنک مارنا	راسو منگوس	نیول منگوس	ابن عرس منگوس	دیوچہ دیک سبرک	علق جرکان	علقہ جرکان	زلو جرک
خراطین کیچوا	حربا گرگٹ	کربش سیپک	خرچنگ کینکڑا	سرطان کینکڑا	ضفدع مینڈک	غوک مینڈک	وزغ مینڈک
جل بنق کنجال	جامۂ غوک کنجال	مور چیونٹی	نملہ چیونٹی	نمل چیونٹیاں	مگس مکھی	نحل شہد کی مکھی	پشہ مچھر
بق مچھر	بعوض مچھر	کیک پسو	فار چوہا	موش چوہا	موش کوران چھچھوندر	عنکبوت مکڑی	کنانغ مکڑی کا جالا
ملخ ٹڈا	جراد ٹڈا	قمل جوں	سپش جوں	آکنک ہاری کا جگنا	شب تاب جگنو	ساس کھٹل	سلطان بادشاہ
میر سردار	سرور سردار	سالار سردار	رئیس سردار	سرخیل سردار	سرگروہ سردار	سلطنت بادشاہی غلبہ	مملکت بادشاہی
کشور ملک	اقلیم ملک	صبا ملک شیراز	مدینہ نام شہر	یثرب نام شہر	بطحا نام شہر	قریہ کھیڑا	دہ کھیڑا

مدین نام شہر	اقبال دولت آنا	ادبار بدبختی	جند لشکر	جنود لشکران	جیش لشکران	عسکر لشکر	عساکر لشکران
حشم لشکر دبدبہ	خیل سواران	موکب لشکر سواران	علم نشان	رایت نشان	لوا نشان	درفش نشان	خیمہ ڈیرا خرگاہ
کُرّہ ڈیرا	طناب رسی خیمہ کی	رسن رسی	ریسمان رسی	حبل رسی	مسمار میخ	وتد میخ	اوتاد میخیں
پیمک بولی	کانون انگیٹھی	کوس نقارہ	طبل نقارہ	دہل نقارہ	جمہور گروہ	زمرہ گروہ	جرگہ گروہ
فرقہ گروہ	کاوہ گروہ	حشمت دبدبہ	شوکت دبدبہ	صولت دبدبہ حملہ کرنا	جاہ مرتبہ	ابہت بزرگی	فر بزرگی
تفاخر بزرگی کرنا	افتخار بزرگی کرنا	مباہات بزرگی کرنا	رعونت سرکشی آشفتگی	نخوت غرور	پندار غرور	آشتی صلح	آزرم صلح
جنگ لڑائی	جدال لڑائی	رزم لڑائی	ستیز لڑائی	پرخاش لڑائی	عربدہ ناحق لڑنا	کارزار لڑائی	حرب لڑائی
نبرد لڑائی	مناقشہ لڑائی	منازعت لڑائی	نزاع لڑائی	دغا فریب	پیکار لڑائی	ناورد لڑائی	قتال لڑائی
معرکہ جای لڑائی	معارک جای لڑائی	تہور دلاوری	ترکتاز زور آوری	تکاپو دوڑنا دوڑ دھوپ	تگ و دو ڈھونڈھنا	جستجو ڈھونڈھنا	ساحت میدان
صلاح مصلحت	تحصین استوار	حصن قلعہ	حصار قلعہ	یزک پہرہ والا	حراست نگہبانی	حارس نگہبان	پاسبان نگہبان
یتاقی نگہبان	جرس گھنٹا	درای گھنٹا گھنگرو	سلاح ہتھیار	آلات ہتھیار	شمشیر تلوار	سیف تلوار	حسام تلوار

بلارک جوہر تلوار کا	ناچخ نیزہ	رمح نیزہ	ردینی نیزہ	گوپال گرز	سپر ڈھال	قوس کمان	کبادہ نرم کمان
خدنگ تیر	ناوک تیر	پیکان تیر پھال	زہ چلّہ	جعبہ تیردان	ترکش تیردان	کیش تیردان	قربان کمان کا گھر
نیم لنگ تیردان	آماج نشانہ	نصرت یاری	ظفر فتح	فیروزی فتح	فوز فتح	انباز شریک	جراحت زخم
ہدف نشانہ	برجاس نشانہ	تسلط غالب ہونا	استیلا غالب ہونا	اشتلم غلبہ	یغما لوٹ	غارت لوٹ	ریش زخم
ناسور زخم سوزن	مجروح زخمی	جبیرہ پٹی	مشورت مصلحت	شحنہ کوتوال	عسس کوتوال	زندان قیدخانہ	سجن قیدخانہ
حبس قید	اسیر قیدی	جور ظلم	جفا ظلم	تجبر ظلم	حیف ظلم افسوس	ستم ظلم	جائر ظالم
ستمگار ظالم	انکسار عاجزی کرنا	استکانت عاجزی کرنا	صعوبت سختی	درشتی کندگی تیزی	خشونت سختی	شدائد سختیاں	تباہی خرابی
ذلت خرابی	ذلیل خوار	زلّہ پس خوردہ	زلت لغزش	می شراب	خمر شراب	بادہ شراب	صہبا شراب
راح شراب خوشی	مدام شراب ہمیشہ	ہموارہ ہمیشہ	جاوید ہمیشہ	جاودان ہمیشہ	دوام ہمیشہ	دائم ہمیشہ	ابد ہمیشہ
پیوستہ ملا ہوا ہمیشہ	نہج شکستہ راہ کشادہ	منوال روش	اسلوب روش	آئین چلن	آذین چلن آراستہ	نو نیا	جدید نیا
کہن پرانہ	کہنہ پرانہ	ملاذ جای پناہ	معاذ جای پناہ	ماوا جای پناہ	ملجا جای پناہ	ایما اشارہ کرنا	تعاون مدد کرنا

امانت مدد کرنا	راسخ استوار	واثق استوار	صمیم استوار	سدید استوار	سزاد استوار	گران بھاری	ثقیل بھاری
سُبک ہلکا	خفیف ہلکا	بسیار بہت	بس بہت	بسا بہت	بیش زیادہ	فراوان زیادہ	افزون زیادہ
کثیر زیادہ	وافر زیادہ	افراط زیادہ	تفریط کم کرنا	اندک تھوڑا	قلیل تھوڑا	برخی تھوڑا ایک	چیزے تھوڑا ایک
قدری تھوڑا ایک	شئی تھوڑا ایک	شطری آدھا ایک تھوڑا ایک	بضاعت پونجی	مایہ پونجی	بخش حصہ	بہرہ حصہ۔فائدہ	تمتع فائدہ
سود فائدہ	زیان نقصان	خسران نقصان	غرّہ یکبار	مرأۃ عورت	مرآۃ آئینہ	سجنجل آئینہ	شانہ کنگھی
مشاطہ سنوارنے والی	ماشطہ سنوارنے والی	سما آسمان	فلک آسمان	چرخ آسمان	سپہر آسمان	گردون آسمان	آتابہ پکارا
شمس آفتاب	خور آفتاب	خورشید آفتاب	مہر آفتاب	مہ چاند	ماہ چاند۔مہینا	قمر چاند	اختر تارہ
نجم ستارے	انجم ستارے	کوکب ستارہ	پروین ستارہ	سیارہ ستارہ	برق بجلی	میغ بادل	سحاب ابر
[illegible]	[illegible]	غمامہ ابر سفید	مطر بارش	باران برسات	ترشح ٹپکنا	رشاشہ چھینٹا	ژالہ ابر نیسان
تیرگی [illegible]	تاریک اندھیرا	تیرہ اندھیرا	ضیا روشنی	فروغ روشنی۔سایہ	پرتو سایہ	ظل سایہ	گردش زمین
غبرا زمین	دہر زمانہ	دور زمانہ	عہد زمانہ	پیمان سوگند۔شرط	یوم روز	نہار دن	لیل رات

شب رات	دوش کل رات	دیشب کل کی رات	دیروز کل کا روز	دی نام فارسی مہینے کا	امروز آج کا روز	فردا صباح	پس فردا پرسوں
پریروز پرسوں کا روز	روز دن	سال برس	امسال اس برس	پارسال گذشتہ برس	ماہ مہینا۔چاند	شہر مہینا	[illegible]
کسوف آفتاب گہن	مشہور ظاہر کیا گیا	مکشوف ظاہر کیا گیا	مبرہن ظاہر کیا گیا	تبیین ظاہر کیا گیا	منکشف ظاہر	واضح ظاہر	لائح ظاہر
واقع ظاہر	پدید ظاہر	بروز ظاہر	پیدا ظاہر	ہویدا ظاہر	برملا ظاہر	آشکارا ظاہر	نہان پوشیدہ
پنہان پوشیدہ	خفیہ پوشیدہ	ترقب امید و دیگر	ترصد امید	رجا امید	ترقب امید	امل امید	آمال امیدیں
[illegible] آرزو	امانی آرزوئیں	منیت موت	[illegible]	بعد دوری	بعید دور۔دوری	قرب نزدیکی	قریب نزدیک
قبل طرف	قبل آگے	پیش آگے	قدام آگے	خلف پیچھے [illegible]	عقب پیچھے	پس پیچھے	گذشت پیچھے۔بعد
پست نیچا	تحت نیچے	زیر نیچے	زبر اوپر	فوق اوپر	بالا اوپر	علیا بلند	رفیع بلند
منیع بلند	برین بلند	فراز بلندی	رفعت بلندی	اوج بلندی	[illegible] بلندی	صعود چڑھنا	[illegible] اترنا
ورود اترنا	نزول اترنا	ہبوط اترنا	صراط پل۔راہ	سبیل راہ	طریق راہ	جادہ راہ	میمون مبارک
ہمایون مبارک	فرخ مبارک	فرخندہ مبارک	خجستہ مبارک	یمن برکت سعادت	تہنیت مبارکبادی	زر سونا	طلا سونا

ذہب سونا	ہون سونا	نقرہ روپا	سیم روپا	فضہ روپا	مس تانبا	نحاس تانبا	برنج پیتل بانول
ارزیز شیش کستیل	رصاص شیش کستیل	قلعی کستیل	سرب شیش	روہین کسنڈ	آہن لوہا	سیماب پارہ	زیبق پارہ
زرنیخ ہرتال	زاج پھٹکری	گوگرد گندھک	کبریت گندھک	طلق ابرک	معدن کان	مخزن کان-خزانہ	فلوس پیسے
فلس پیسا-دمڑی	درہم دمڑی	پشیز دمڑی	محک کسوٹی	قلب کھوٹا	غش کھوٹا	خراج محصول	باج محصول
انگشتری انگوٹھی	خاتم انگوٹھی	[illegible] ہمیانی	کیسہ تھیلی	خریطہ تھیلی	ہمیانہ ہمیانی	مروارید موتی	دُر موتی
گوہر موتی	لؤلؤ موتی	لآلی موتیاں	صدف سیپی	خرمہرہ کوڑی	صید شکار	صیاد شکاری	ماہی-حوت مچھی مچھلی
سمک مچھی	جراد البحر بانکی کیڑی	سوبیان مچھی جھینگے	قلاب انکڑا مچھلی	شست [illegible]	دام پھاندا	کمند پھاندا	[illegible] زراعت کرنے والا
[illegible] [illegible]	نساج جلاہا	خیاط درزی	گازر دھوبی	قصار دھوبی	چرم دوز چمار	معمار [illegible]	کلال کمہار
نجار بڑھئی	آہنگر لوہار	زرگر سنار	سندان گھن	پتک ہتوڑی	خائسک ہتوڑی	چکش ہتوڑی	مطرقہ ہتوڑی
عصار تیلی	بزاز بجاج	صباغ رنگریز	طباخ باورچی	خوالیگر باورچی	مطبخ باورچی خانہ	خباز نان پز-نان گر	حمال بوجھ اٹھانے والا
بواب دربان	تاجر سوداگر	قرطاس کاغذ	رق کاغذ	خامہ قلم	کلک قلم	محبرہ دوات	مداد سیاہی

مرکب سیاہی	لوح تختی	کحل سرمہ	راست سیدھا	یمین سیدھا ہاتھ	چپ بایاں ہاتھ	یسار بایاں ہاتھ	ہمہ تمام
سائر تمام	جملہ تمام	جمیع تمام	یکسان تمام	اکنون اب	حالا اب	امسال اب	تا حال ابتک
ہنوز ابتک	درزمان اسیوقت	ازدم اسیوقت	درحال اسیوقت	حالی اسیوقت	حالیا اسیوقت	دم نقد اسیوقت	نقد اسیوقت
فی الحال اسیوقت	فی الفور اسیوقت	فی الوقت اسیوقت	روان اسیوقت	سیما خصوصاً	موجب سبب	موجب سبب	باعث سبب
معبر جائی گذر	ممر جائی گذر	بلے تحقیق	آرے تحقیق	سپاس شکر	لقا دیدار صورت	امر کار-حکم	ابیض سفید
اسود کالا	اقمر سفید	احمر لال	اخضر ہرا	اصفر پیلا	سیاہ کالا	سفید اجلا	سرخ لال
زرد پیلا	سبز ہرا	کبود نیلا	[illegible] [illegible]	صوب طرف	سمت طرف	[illegible] طرف	جانب طرف
سوئی طرف	گرد آسپاس	حوالی آسپاس	گرداگرد آسپاس	دائرہ اطراف	سائر اطراف	پیرامون اطراف	بدر باہر
برون باہر	بیرون باہر	درون اندر	زنہار ہرگز	باز پھر-کشادہ تمیز-جدا	دیگر دوسرا	دگر دوسرا	زنہار پناہ
لاجرم-بالضرور ناچار	مستحق سزاوار	[illegible] [illegible]	برای واسطے	جہت واسطے	بنابران اسواسطے	لہذا اسواسطے	بنا علیہ اسواسطے
خویش سگے-آپ	خویشتن آپ	خود آپ	مولی غلام آزاد، صاحب	خداوند صاحب	کس کوئی شخص	صوت آواز	صیت آواز

مکمّل فارسی ڈکشنری

غیاث اللغات

مع

منتخب اللغات۔ و چراغِ ہدایت

جدید ترتیب میں جملہ ۱۴۱۶ صفحات پر مشتمل جلی قلم میں

امتیازی ایڈیشن

تالیف: مولانا محمد غیاث الدین۔ بسال ۱۲۴۲ھ

مَعَ اضافات مفیدہ: مختصر اللغات من تصنیف مولوی جعفر

قدیمی کتب خانہ۔ مقابل آرام باغ۔ کراچی

بسم الله الرحمن الرحیم

صراح لآلی بیان و صحاح جواهر تبیان حمد محمودیست که در گیتای قاموس اسم سامیش تاج اسامی ارباب فرهنگ ست۔ و لطائف کارستان قدرتش بحدیست که زبان گویا باحصای مجملش از فرط بیسامانی خویش دلتنگ۔ بلوامع شموس معرفتش معدن قلوب بحر الجواهر عرفان۔ و بمفتاح عنایتش کنز اسرار دشوار سخت آسان۔ بیمن کشف بعض اسرارش دولت جهانگیری قلم میسر۔ و شهسوار سخن برکاب بوسی نامش مؤید و مظفر۔ و صفوف قنیهٔ رشیدیست بهر گهر ریزی لغت هندی بست که رهٔ گم کردگان ظلمت آباد غوایت را بچراغ هدایت در شهرستان عنایت رسانیده۔ و بصمصام وحی منزل که بر ثبوت رسالتش برهان قاطع ست بیخ کفر منقطع گردانیده۔ اشاعت انوار فیض مدار سراج اسلامش موجب افتخار عرب مکرم۔ و هبوب نسائم فردوس شمائم دین متینش باعث بهار عجم۔ جند اطلاع منتخب دیوان نبوت که بسبب تلذذ تکرار ستایش جان غمگین سروری۔ و بتقدیم مکرر محامد آل اطهار و چار تربت مدائح اصحاب اخیار رهٔ دل حزین را از تلخی اندوه خویش دوری۔ اما بعد برای عالم آرای دانشمندان روشن ضمیر مخفی نماند که چون بعضی از احباب در تعلیم و تعلم نظم و نثر فارسی بدریافت صحت لغات و معانی آن بتلاش کتب بهر سو میگردیدند۔ با وجود بهم رسیدن یک دو کتاب بمطلب نمیرسیدند۔ ناچار ازین هیچمدان استکشاف آن نموده بجهت تسهیل تدریس کتب چند استدعای کتاب کافی میکردند۔ لهذا اضعف عباد رب العالمین **محمد غیاث الدین** بن جلال الدین بن شرف الدین اصلح الله شانهم و نور جنانهم ساکن بلدهٔ مصطفی آباد عرف رامپور متعلق پرگنه شاه آباد دکهنوسر کار سنبهل مضاف صوبهٔ دار الخلافه شاه جهان آباد باوجود وفور علائق و کثرت افکار و ازدحام درس و تدریس طلبا و اشتغال تالیف و تصنیف بعض کتب مثل مفتاح الکنوز شرح سکندر نامه و نسخهٔ باغ و بهار و انشا و غزلیات و قصائد وغیره در عرصهٔ چهارده سال بعبارت سهل عام فهم این کتاب تالیف نموده که مشتمل ست بر تحقیق علیه و معانی لغات ضروریهٔ کثیر الاستعمال عربیه و فارسیه و ترکیه و کنایات و اصطلاحات و مباحث بعض علوم که درین کتب مندرج ست گلستان و بوستان سعدی و یوسف زلیخای جامی و نیرنگ عشق غنیمت و انشای امان الله حسینی و انشای مادهورام و انشای یوسفی و انشای منیر و انشای جامع القوانین خلیفه شاه محمد و کشایش نامهٔ شخصی و طوطی نامهٔ ضیاء الدین نخشبی و بهار دانش عنایت الله و رسالهٔ عبد الواسع هانسوی و مجمع الصنائع نظام الدین احمد و نصاب ابو نصر فراهی و انوار سهیلی حسین واعظ کاشفی و مکاتبات علامی ابو الفضل و انشای طاهر وحید و نثر ظهیرای تفرشی و نلدمن فیاضی و سکندر نامه و مخزن اسرار نظامی و مثنوی و دیوان ناصر علی و دیوان صائب و دیوان خواجه حافظ رح و قران السعدین خسرو و تحفة العراقین و قصائد خاقانی و قصائد انوری و توقیعات کسری و گل کشتی میر نجات و زنانه بازار و رقعات و سه نثر ظهوری و رسائل طغرای مشهدی و حسن و عشق و وقائع نعمت خان عالی و قصائد عرفی و قصائد بدر چاچ و مثنوی مولوی روم

و اخلاق ناصری شیخ نصیرالدین طوسی و دیگر کتب فارسی و کتب طبیه وغیره و صحت اکثر الفاظ و محاورات و بفرط احتیاط در تحقیق لغات این صحیفهٔ موجزه بدو سه کتاب لغت اکتفا نکرده بهزار سعی و جستجو التجا نموده شد بقاموس شیخ مجد الدین محمد فیروزآبادی و صحاح و جوهری و صراح ابوالفضل محمد و کنز اللغات ملا روف محمد و منتخب اللغات ملا عبدالرشید که آن را رشیدی عربی نیز گویند و بحر الجواهر محمد بن یوسف و لب لباب جلال الدین سیوطی و کشف اللغات محمد عبدالرحیم و مدار الافاضل شیخ الهداد سرهندی و مؤید الفضلای محمد لاد و لطائف اللغات عبداللطیف و فردوس اللغات عطاء الله و برهان قاطع محمد حسین متخلص به برهان و فرهنگ جهانگیری جمال الدین حسین انجو و رشیدی فارسی ملا عبدالرشید مذکور و چراغ هدایت و سراج اللغات سراج الدین علیخان آرزو و مصطلحات الشعرای وارسته و جواهر الحروف و بهار عجم تیکچند بهار و فرهنگ سروری جلال محمد قاسم و لغات ترکی و مزیل الاغلاط شمسی و شرح مقامات حریری و رساله معربات عبدالرشید و مجموع اللغات ابوالفضل بن مبارک شرح الشعرا عبدالباسط و چهار شرح نصاب ابونصر فراهی اول از محمد بن فصیح دشت بیاضی دوم از یوسف بن مانع سوم از نظام هروی چهارم لاوری و بعض تفاسیر مثل حسینی و بیضاوی و مدارک و بحر مواج و مهذب اللغات و نفائس الفنون و زبدة الفوائد و آئین اکبری و تقویم البلدان و حدود الامراض و رساله اوهام الخواص محمد بن حاج و چندین رسائل قواعد فارسی و فصول اکبری و چهار دری و کتب علم هیأت و طب و رسائل عروض و موسیقی و نجوم و تواریخ و تذکرها و شروح ثقات و دیگر کتب که بیان آنها موجب تطویل ست و حرف اول لغت را باب و حرف ثانی را فصل مقرر ساخت و بجهت زود دریافتن لغت مطلوب رعایت ترتیب آخر نیز پرداخت و در بعض جا برای آسانی تفهیم اشکال هم تحریر نموده و بنا بر سند تحت هر لغت نام کتابی که آن لغت از آن بتحقیق رسیده مرقوم کرده مگر بعض جا این التزام ترک نیز شده است و اختلاف و اتفاق کتب هم بیان ساخته و برای دریافت لغت ترکی و یونانی و سریانی و رومی و هندی و معرب در کتابت اشارت رفت و چون بسبب بعضے موانع فصل لغت عربی و فارسی را علحده نوشتن نتوانست لهذا بنا بر شناخت لفظ عربی و فارسی علامت بیان کرده میشود هر لغت که سند آن از قاموس یا صراح یا منتخب یا کنز یا بحر الجواهر باشد عربیت دارد و اگر سند آن از جهانگیری یا رشیدی یا برهان یا سراج اللغات باشد فارسی ست و در سند دیگر کتب احتمال هر دو زبان باقی ست ازین جهت چند آثار و علامات دیگر بیان کرده می آید بدانکه هر لفظیکه دران حرفی ازین حروف هشتگانه که ثای مثلثه و حای مهمله و صاد و ضاد و طا و ظا و عین مهمله و قاف باشد در آید عربیت دیگر آنکه هر لفظیکه در آخر آن تای فوقانی ما قبل مفتوح باشد عربیت دیگر آنکه هر لفظیکه اولش همزه که بالف شهرت دارد واقع شود و قبل از حرف آخر نیز الف باشد عربیت دیگر آنکه هر لفظیکه با بتدائش همزه که مشهور بالف ست یافته شود یا تای فوقانی یا میم اکثر چنانست که عربی باشد دیگر آنکه هر کلمه که بروزن فکر و شکر یا بروزن فاعل بکسر عین باشد اکثر چنانست که عربی باشد پس لفظیکه در آن یکی ازین علامات مذکوره یافته نشود محتمل که فارسی باشد و هر لفظیکه دران بای فارسی و جیم فارسی و زای فارسی و کاف فارسی و یا واو و یای مجهول یا ما قبل آخر آن یک حرف یا دو حرف ساکن باشد فارسی ست و از اسمای بعضے کتب لغت بجهت تخفیف و اختصار لفظ لغات وغیره حذف کرده چنانچه کشف اللغات و منتخب اللغات و لطائف اللغات و برهان قاطع و مؤید الفضلا و مدار الافاضل را کشف و منتخب و لطائف و برهان و مؤید و مدار نوشته چون این کتاب فوائد نصاب که **غیاث اللغات** موسوم ست در سنه یک هزار و دو صد و چهل و دو هجری (۱۲۴۲) باختتام رسیده هفت تاریخش باین اسلوب از عالم غیب بعرصهٔ شهود جلوه گر گردیده اول معیار فضائل دوم مبتل الفاظ سوم خاتم عقلا چهارم نظارهٔ عجائب پنجم اعلام ستر ششم وضوع کتب

هشتم تحقیقات کبار درین اثنا بعض محبان از غلبهٔ شوق مطالعه اش فرصت نظر ثانی نداده باوجود عذر بسیار نقلش برداشته باطراف بردند چون اتفاق نظر ثانی بنسبت نسخهٔ سابق چیزی محو و اثبات و زیادت و نقصان بوقوع آمد نسخهای سابق بجهت منتشر شدن خودها اصلاح پذیر نشدند امید از اهل انصاف و تمیز آنست هرجا که درین کتاب نقصانی پدید آید معذور داشته معاف سازند و زبان ملامت را رخصت حرف گیری نداده باصلاح پردازند من الله التوفیق و منه الوصول الی التحقیق ؕ

باب الف

فصل الف ممدوده مع الف

آئینهٔ سکندر چون سکندر شهر اسکندریه در سرحد فرنگ معمور کرد در آن شهر بر کنارهٔ دریا برای آگاهی از شورش اهل فرنگ منارهٔ بنا کرده و آئینه از حکمت و طلسم ساخته بران نهاد و دیدبانی معین کرد تا هیئت آمدن ایشان در آن آئینه دیده فوج سکندر را آگاه گردانند و دو بار باین تدبیر شکست دادند بار سوم دیدبان غفلت کرد و اهل فرنگ آمده شهر اسکندریه را خراب کردند و آن آئینه را در میان دریا انداختند چون سکندر را خبر شد باز آن آئینه را از دریا برآورده بر سر مناره نصب کرد از آن وقت ایشان بران تعرض نیافتند از کشف اللغات و برهان و در تواریخ بهجة العالم مسطور است که در شهر اسکندریه بلیناس بفرمودهٔ اسکندر منارهٔ عظیم ساخته بود به بلندی سه صد گز و بر سر آن آئینه نصب کرد که قطر آن هفت گز و دور آن بست و یک گز بود تقریباً چون بلوزمین در آن نگریستی هر چه در استنبول واقع بودے در آئینه ظاهر بود۔

آئینه دار خادم که آئینه پیش در گذارد و بمعنی مقابل و روبرو و معنی ظاهر کنندهٔ عیب یا خوبی۔

آئیس با لف ممدوده و کسر همزه و سین مهمله بمعنی ناامید از لطائف و این مقلوب یائس ست که ماخوذ از یاس باشد۔

آئینه پیل تلهای آهنی صیقل و پرجلا که در جنگها بالائے برگستوان پیل وصل کنند تا زخم بر پیل نرسد از شرح سکندرنامه از خان آرزو و سیف الله احمد آبادی۔

آئین زیب و آرایش و طرز و دستور از برهان و در بهار عجم نوشته که بلفظ دادن و گرفتن و داشتن و بستن و نهادن و کردن و برانداختن و ساز کردن و تازه کردن مستعمل است

آئینه پیش نفس داشتن در حالت بیهوشی تمام آئینه پیش نفس گذاشته حال متنفس دریافت کنند اگر آئینه مکدر شود زنده است والا مرده۔

آئینه مرکب از آئین بمعنی زیب و آرایش و هاے نسبت چه از دیدن آئینه زینت و آرایش میکنند یا آنکه در اصل آهینه بود و این بزبان گیلان آهن را گویند و ظاهر است که آئینه در اصل از آهن ساخته شده بود از بهار عجم۔

آئین بندی زیب و آرایش که در کوچه و بازار شهر و هنگام قدوم سلاطین کنند از رشیدی

فصل الف ممدوده مع بای موحده

آبا پدران این جمع اب است که در اصل ابو بود واو مفرد و در جمع همزه شده آبا گشت

آب فیض و عزت و رونق و خوبی و درخشندگی و تیزی تیغ و طرز و روش و نام ماه رومی و آن با ماه بهادون که ماه هندیست باندک تفاوت مطابقت دارد و نیز بلفظ آب آیه که نسبت ست چون سرداب سردابه یعنی سردخانه و گوراب و گورابه بکاف فارسی یعنی گنبدیکه بر سر مقابر سازند از لطائف و شرح نصاب و کشف و بهار عجم۔

آب طرب شراب۔

آبدست بمعنی وضو و استنجای آب و بمعنی رونق کار و صنعت از شرح قران السعدین و بهار عجم.

آب لوج بواو معروف و جیم عربی بمعنی قند سپید نیز آمده و بالضم معرب آن از رشیدی و برهان.

آب سرخ شراب سرخ.

آب منجمد پیالهٔ بلور.

آب مروارید بیماری نزول آب در پردهٔ چشم که نابینا میگرداند از چهار شربت و برهان.

آب سند بکسر سین مهمله و سکون نون دریای اٹک.

آب در جگر ندارد یعنی مفلس ست از رشیدی و برهان.

آب دزد بضم دال مهملهٔ اول و سکون زای معجمه نوعی از رهگذر آب که پنهان در زیر آن آب جاری باشد و طغرا بهمین معنی آورده و بمعنی ظرفی تنگ سر که در ته آن سوراخها باشد که بهندی آنرا پنچوره گویند از چراغ هدایت و بهار عجم.

آبخورد بمعنی نصیب و قسمت و بمعنی رودخانه و تالاب که مردم و بهائم از انجا آب خورند از برهان.

آباد ضد ویران و بمعنی آفرین و ستایش و آبادان مزید علیه آباد ست از بهار عجم.

آب گوهر بیماری نزول آب در پردهٔ چشم که نابینا میگرداند از چهار شربت و برهان.

آبخور بمعنی نصیب و قسمت و بمعنی رودخانه و تالاب و نهر که مردم و بهائم از انجا آب خورند از برهان.

آبار بروزن بازار در فارسی بمعنی اسرب سوخته و در عربی جمع بیر که بمعنی چاه ست و لقب مکانی در همزه و با از برهان وغیر آن.

آبلار رود یست در کشمیر.

آبشخور بزیادت شین معجمه دو او معدوله روزی و قسمت و محل اقامت و جای آب خوردن مردم و حیوانات از بهار عجم.

آبشار رهگذر آب که از بالا بنشیبی بزیر ریزد.

آبکور بکاف عربی کسیکه مردم از آب و نان او نفع نبرند از بهار عجم.

آب انگور شراب انگوری.

آب انار شراب سرخ از شرح سکندرنامه.

آب خضر آب حیات.

آبگیر بکسر کاف فارسی تالاب و حوض از رشیدی و کشف و برهان.

آبخیز بمعنی موج و بمعنی زمینیکه هر جا در آن کنند آب برآید از رشیدی.

آب باز بمعنی شناور.

آب شیراز شراب.

آب گردش بیماری که از خوردن آبهای مختلف خصوصا در سفر بهم رسد و بمعنی روزی و قسمت از بهار عجم.

آب ورنگ سفیده و شنگرف در روغن که برای صفای رنگ بچهره مالند و آنرا گلگونه و غازه گویند شرح دیوان حافظ از بهلول.

آب خشک پیالهٔ بلور.

آبسالان بسین مهمله بمعنی باغ از جهانگیری.

آب و گل بکسر کاف فارسی کنایه از قالب بشری.

آب حرام شراب.

آب بر آئینه ریختن در دلن رسمیست که قفای شخصیکه بسفر میرود چند برگ سبز بر آئینه گذاشته آب بر آن ریزند که بسلامت باز آید از چراغ هدایت.

آب از پی ریختن و گرسیتن آئینه و چشم تر کردن آئینه و آئینه از پی داشتن اینهمه اصطلاحات شگون زود رسیدن از سفر دانند از مصطلحات.

آبتین بروزن آستین نام پدر فریدون از جهانگیری و رشیدی.

آبسالان بمعنی باغ از برهان.

آبدستان آفتابه که بدان وضو کنند.

آبدست بمعنی وضو و الف و نون برای نسبت.

آبان نام ماه شمسی و آن مدت ماندن آفتاب ست در برج عقرب و آن با ماه هندی که کاتک ست یا اندک پس و پیش مطابقت دارد و نام روز دهم از هر ماه شمسی از رشیدی تا لفظ عقرب.

آبدان تالاب و بمعنی ظرف آب از برهان.

آب رفته در جو آمدن بعد از زوال نعمت از سر نو کامیاب شدن.

آب روشن در اصطلاح بمعنی رونق۔
آب آتشین شراب تند
آب بے لجام خوردن مطلق العنان
وخودسر معاش کردن۔
آب بر سبد کردن ارتکاب امر بیفائدہ کردن
آب جاودان آب حیات۔
آب از دہان رفتن و بدہان گردیدن
کنایہ از آب حسرت بدہان آمدن۔
آب بر دست و پای کسی ریختن و کردن
کنایہ از خدمتگاری او کردن۔
آب زیر کاہ انداختن مکاری و حیلہ گری
آب چشم کسے گرفتن ترسانیدن۔
آب زیر کسے ہشتن و سر دادن فریب
دادن۔
آب بر لیسمان بستن تلاش بیجا نمودن۔
در حصول آنچہ میسر نباید انیہمہ اصطلاحات
از مصطلحات۔
آب خوردن اندک توقف کردن از
شرح سکندر نامہ۔
آب نخوردن درنگ نکردن از
رشیدی و برہان۔
آب روغن تکلف کردن در سخن آرائی
از لطائف۔
آب گرفتن بیماری کہ از فساد آب پیدا
شود۔
آب روئے کار آوردن رونق و خوبی
در کار پیدا کردن و عزت و اعتبار حاصل نمودن

آب بہان خوردن بمعنی تحمل کردن
از شرح قران السعدین
آب دندان قسمی از حلوای نفیس و مجازاً
بمعنی شیرینی و بمعنی مفت و ضعیف و زبون
و باصطلاح قماربازان حریف زبون و
نادان و نوعی از انار و امرود. از رشیدی
و چراغ ہدایت و بہار عجم و برہان۔
آب شدن شرمندہ شدن از رشیدی
آب پوست افگندن رسیدن میوہ
بپختگی و بالغ شدن کودک از چراغ ہدایت
آب در جگر داشتن توانگر و صاحب
مقدور بودن از برہان۔
آب در دیدہ داشتن۔ حیا کردن
آب مسغان تفرج گاہیست در شیراز
از مدار الافاضل۔
آب کمان بمعنے زور کمان از بہار عجم۔
آبرو و آبرخ در اصل باضافت معنی
ترکیبی آن خوبی رو و صفای چہرہ و بمعنی جاہ
و اعتبار مجازیست و در عرف لفظ اضافت
بلفظ بردن باختن و شکستن و ریختن مستعمل
ست از بہار عجم۔
آب در جو کنایہ از دولت و فرماندہی
و بمعنے کامیاب۔
آبارہ بمعنی خضاب از شرح اللغات۔
آبگینہ چیزیست مشابہ بسنگ شفاف
کہ آنرا بہندی کانچ گویند و بمعنی شیشہ کہ
دران می و گلاب و مثل آن نہند معلوم

نیست کہ ازین ہر دو معنی کدام مجازیست
از برہان و شرح نصاب و بہار عجم نوشتہ
کہ آبگینہ بمعنی شیشہ و بلور و آئینہ و مجازاً
بمعنی شراب۔
آبخانہ مستراح یعنی پاخانہ
آبکامہ آبیست ترش کہ از حموضات
متعددہ راست کنند۔
آب مردہ آب غیر جاری و افسردہ۔
آب سیہ آب عمیق و طوفان آب و بمعنی
آب نزلہ کہ در پردۂ چشم جمع شدہ نابینا گردانند و بمعنی سیاہی دوات و بمعنی شراب و بمعنی
نکبت و خواری از شرح قران السعدین
و بہار عجم و شرح سکندر نامہ و چہار شربت
آب بدہان آمدہ بمعنی کمال شائق
و مشتاق چیز مرغوب
آبای علوی بضم عین مہملہ و سکون
لام بمعنی پدران بلندی و کنایہ است
از نہ فلک یا از ہفت ستارۂ سیارہ۔
آبی نام میوہ کہ آنرا بہی گویند و ہر چیز
کہ بآب تر شدہ باشد و بمعنی خراب چنانکہ
میرزا قتیل در چہار شربت آبی شدن معاملہ
بمعنے برہم خوردن معاملہ نوشتہ است و نام
رنگی کہ با سفیدی قدرے نیلگون باشد
و بعربی بمعنے انکار کنندہ چراکہ اسم فاعلست
از اباء کہ بمعنے انکارست۔
آب بازی برائے سیر بمعنی شناورے
آبیاری آب رسانیدن بیخ درختان را۔

فصل الف ممدوده مع تای فوقانی

آتشبا بیقرار از لطائف۔

آت بترکی اسپ را گویند۔

آتش بیدود آفتاب۔

آتش تر شراب۔

آتش کار آتش دادن و گرم کردن در طبخ و آتشباز۔

آتشخوار نام مرغیست که آتش میخورد از رشیدی و بعضی گویند که آن جانوریست که بهندی آنرا چکور گویند۔

آتشگر بکسر کاف فارسی چیزیکه آتش از منقل و دیگران بآن بردارند۔

آتش بالفتح و کسر فوقانی هر دو درست است از جهانگیری و سراج اللغات و در برهان بکسر تاست۔

آتش محلول آب گرم و روغن گرم و کنایه باشد از شراب باعتبار سرخی و گرمی۔

آتش زن جانوریست که آنرا ققنس گویند و بیانش در لفظ ققنس مسطور است و بمعنی چقماق نیز آمده از شرح سکندرنامه و برهان۔

آتش زبان کنایه از شاعر و فصیح الکلام و تیز زبان۔

آتش دهقان آتشی که دهقانان تابستان در مرغزار افروزند تا چون باران ببارد شاداب گیا • نو برآید از مؤید الفضلاء و برهان۔

آتون زنی که دختران را تعلیم خواندن دهد از رشیدی۔

آتشکاو بهر دو کاف عربی سیخ آهنی یا چوب دراز که بدان آتش را بشکنند و مشتعل می کنند۔

آتشگره بکسر کاف فارسی چیزیکه آتش از منقل و دیگران بآن بردارند۔

آتش زنه چقماق و بمعنی چوبی یا سیخیکه بدان آتش را بشکنند از شرح مثنوی۔

آتش نمرودی۔ آتش عظیم که باحاطهٔ یک فرسنگ نمرود برای سوختن ابراهیم علیه السلام افروخته بود و آنقدر حرارت داشت که در چهار فرسخ آن ذی حیات نگذشتی بحکم الهی آن آتش بر آنحضرت سرد شد و از میان آن انواع گل و ریحان پدید آمد۔

آتشدستی غلبه و چالاکی و تیزدستی و چابکی۔

آتش فارسی آتشکده که بعهد پادشاهان دین زرتشت در فارس بود و آتش آنرا نگذاشتندی که خاموش شود و نام مرضیکه آنرا نار فارسی نیز گویند و آن بثری چند است که بر بدن ظاهر شود و سوزان و با شدت درد و در اوائل زرد و آب میدارد و این مرض غیر آتشک است و بمعنی ثانی مجاز است از معنی اول بمناسبت شدت سوزش و دیر ماندگی از رشیدی۔

فصل الف ممدوده مع ثای مثلثه

آثار نشانهای قدم و سنتهای رسول صلی الله علیه و آله وسلم این جمع اثر است از منتخب و بمعنی افعال و اثرهای طبیعت چنانکه اثر آتش سوختن و اثر آب تر کردن و علی هذا القیاس و در بهار عجم نوشته که آثار بمعنی عرق دیوار نیز در کلام استادان آمده و آنچه آثار بمعنی پیرزن در مردم اشتهار دارد و در کتب لغات عربی و فارسی بثای مثلثه یا بسین مهمله باین معنی اصلا بنظر نیامده ظاهراً ایجاد بعض هندوستانیان فارسی تراش است چون شهرت گرفته حکم اصطلاح پیدا کرده ناچار باید نوشت۔

آثم بکسر ثای مثلثه گناهگار از کشف و کنز۔

آثام جمع اثم که بکسر اول بمعنی گناه است

فصل الف ممدوده مع جیم عربی و فارسی

آجر بضم جیم عربی و سکون رای مهمله خشت پخته یعنی خشتی که با آتش پخته باشند از کشف و منتخب۔

آچار مشترک است در فارسی و هندی از سراج اللغات و بمعنی زمین هموار از بهار عجم

آجل بکسر جیم عربی هرچه با مهلت و با دیر باشد و گاهی کنایه از عالم آخرت باشد از کشف و منتخب۔

آجال جمع اجل که بمعنی وقت موت است و حالا استعمال آن بمعنی مرگ و موت باشد۔

آجام جمع اجم که بتحقیق جمع اجمه است و اجمه بفتحات بمعنی انبوهی درختان و نیستان پس آجام جمع الجمع است از کنز اللغات۔

آجده۔ و آجیده بخیه و بمعنی درشتی

سوهان وناهمواری سطح چیزے از رشیدی وبرهان۔

فصل الف ممدوده مع حای مهمله

آحاد بحای مهمله بروزن افعال جمع احد که بمعنی یکی ست از کشف بدانکه اعداد را چهار گانه مراتب مقرر اند اول آحاد از یک تا نه دوم عشرات از ده تا نود سوم مات از یک صد تا نهصد چهارم الوف وگاهی لفظ آحاد بمعنے عوام الناس آید چراکه مردم عوام اکثر فرد فرد کاروبار خود میکنند مثل خواص وامرا که خادمان ورفیقان ندارند۔

فصل الف ممدوده مع خای معجمه

آخشیج بیای مجهول وجیم عربی بمعنی ضد ومخالف ومجاز باعتبار ضدیت بمعنی یکے از عناصر اربعه که خاک وباد وآب وآتش ست از جهانگیری ومدار و رشیدی وبرهان وسراج نوشته که آخشیگ اصل ست وآخشیج مبدل آنست نه معرب آن۔

آخ کلمه تحسین وآفرین از لطائف ودر بهار عجم بمعنے شور وفغان۔

آخوند بالف ممدوده وفتح خای معجمه که بر ے مشهور است واو معدوله وسکون نون بمعنی استاد ومعلم وبضم خا نیز آمده وکسانیکه بالف غیر ممدوده وسکون خا وفتح واو خوانند غلطست۔

آخذ بکسر خائے معجمه گیرنده۔

آخر بکسر خائے معجمه بمعنے متداول وفتح خا بمعنے دیگر که بهندی ترجمه لفظ دیگر او ر باشد نه آنکه لفظ دیگر مرادف لفظ دوم باشد از صراح وکشف ومؤید ودر سراج اللغات نوشته که آخر بضم خای معجمه مخفف آخور که بمعنے علف اسپانست وبمعنی استخوان که زیر گردن وبالای سینه انسانست که بهندی هنسلی گویند۔

آخور بواو معدوله جای چریدن اسپان وجای علف خوردن واصطبل وامثال آن واین مخفف آخور ست که معنی ترکیبی آن مشربست لیکن بمجاز بمعنے جائے چریدن مقرر گشت ومجاز بمعنے کاه که اسپان خورند وبمعنی کاه پس مانده نیز آمده وبمعنے مطلق آرامگاه ونشیمن اگرچه برای انسان باشد از رشیدی وبهار عجم وبرهان۔

آخشیگ بیائے مجهول وکاف فارسی بمعنے ضد ومخالف ست ومجاز باعتبار ضدیت بمعنی یکی از عناصر اربعه که خاک وباد وآب وآتش ست از جهانگیری ومدار و رشیدی وبرهان ودر سراج اللغات نوشته که آخشیگ اصل ست وآخشیج مبدل آنست نه معرب آن۔

آخرین تحویل کنایه از قیامت۔

آختن برکشیدن واکثر با تیغ مستعمل میشود از رشیدی وسراج اللغات وبرهان

آخور سنگین مقام بے علف۔

فصل الف ممدوده مع دال مهمله

آداب جمع ادب وبمعنی علم عربی واین را ازان ادب گویند که بدین نگاهداشته میشود خود را از خلل در کلام عرب وآن دوازده قسم ست علم لغت وعلم صرف وعلم اشتقاق وعلم نحو وعلم معانی وعلم بیان وعلم عروض وعلم قافیه واین هشت اصول اند وعلم رسم الخط وعلم قرض الشعر وآن علمیست که امتیاز کرده میشود بدان میان شعریکه از سالم العیوبست یا غیر سالم از عیوب وعلم انشای نثر از خطب ورسائل وعلم محاضرات یعنی علم تواریخ وامثال آن واین چهار فروع اند از منتخب۔

آدرفش بفتح رائے مهمله آلتی ست که بدان در چرم سوراخ کنند بهندی ستالی گویند۔

آدرخش بدال موقوف بمعنی صاعقه درخشنده از سراج اللغات۔

آدم وجه تسمیه آنکه از ادیم الارض یعنی از روی زمین ای از خاک روی زمین مخلوق شده بود وبعضے گویند که او گندم گون بود درین صورت از ادمت ماخوذ ست وادمت بالضم بمعنے گندم گونی ست وآدم بمعنی شتر سفید وآهوی سفید که بر پشتش خطهای سیاه باشند نیز آمده از لطائف وشرح نصاب وجه اول از تفسیر جلالین وبعض محققین نوشته اند که لفظ آدم را که اسم ابوالبشرست از ادیم یا از ادمت مشتق گفتن صحیح نباشد چراکه آدم لفظ عجمی ست وادیم وادمت عربیست پس اشتقاق لفظ عجمی از عربی متصور نمی شود۔

آداب فاضله خصائل پسندیده ونیز کنایه از حکمت وشجاعت وعفت وعدالت۔

آدینه بیای معروف بروزن خاگینه دفارسی وترکی نام روز جمعه است و سروری که شرح گلستان بعربی نموده است آدینه بذال معجمه تحقیق کرده چه آذین بمعنے زینت و آرایش ست و بدین سبب نسبت جمعه که روز آرایش مسلمانان ظاهر ست

آدم ثانی حضرت نوح علیه السلام۔

آدم آبی نوعی از حیوانات بحری که بصورت آدمی میباشند از بهار عجم۔

فصل الف ممدوده مع ذال معجمه

آذرگشسپ بضم کاف فارسی و فتح شین معجمه وسکون سین مهمله و بای فارسی بمعنی آتش جهنده که عبارت از برق ست و نام آتشی نیز چون همیشه آتش آن شعله زن میبود لهذا باسم برق مسمی گردید و بعضی گویند که این مخفف آذر گشتاسپ ست چرا که بنا کرده پادشاه گشتاسپ بود از شرح اللغات و شرح سکندر نامه و رشیدی۔

آذر بضم ذال معجمه آتش و نام ماه شمسی فارسی و آن مدت ماندن آفتاب ست در برج قوس پس که ماه هندیست باندک کم و بیشی با آن مطابقت دارد و نام روز نهم از هر ماه شمسی فارسی و بفتح ذال معجمه مخفف آذار که نام ماه رومیست و آن مدت ماندن آفتاب ست در برج حوت و این با ماه هندی که چیت باشد تقریبا مطابقت دارد و در کتب لغات مسطور ست آذر شیر زر تشتی ماه لغت فرس بمعنی آتش آذر بضم دال مهمله میخوانند لیکن اکثر شعرا بفتح ذال معجمه قافیه ساخته اند از جهانگیری و رشیدی و سروری و برهان و کشف و بهار عجم و مدار و مؤید و در برهان بفتح دال مهمله بمعنے آتش و بفتح ذال معجمه نام ماه و نام روز نهم و در شرح اللغات بضم ذال معجمه بمعنی آتش و در بهار عجم بفتح آن و در جواهر الحروف نوشته که آذر بذال معجمه معرب آدر که بمعنی آتش ست مبدل زیرا که ذال معجمه نزد بعضی در فارسی نمی آید۔

آذار بفتح ذال معجمه نام ماه رومی مطابق آن هندی چیت ست که بفتح جیم فارسی باشد از منتخب و کشف و برهان و سروری و مدار۔

آذیش بکسر ذال معجمه و بدال مهمله نیز آمده و شین معجمه بمعنی آتش از مؤید و در برهان بمعنے خس و خاشاک و بمعنی چوبیکه بر آستانه در خانه استوار کنند۔

آذر آبادگان نام شهرے۔

آذربایجان معرب آذربایگان که ملکیست در حد غربی ایران دار الامارة آنجا شهر تبریز و تفصیلش در آذربیجان مرقوم خواهد شد از برهان وغیره

آذین بمعنی آئین بندی و آرایش از بهار عجم و برهان و جهانگیری۔

آذان گوشها این جمع اُذن ست۔

آذوقه و آذوقه هر دو لفظ بذال معجمه شهرت دارد بمعنی قوت اندک ظاهرا بزاے هوز صحیح ست لهذا در فصل آن نوشته خواهد شد۔

فصل الف ممدوده مع رای مهمله

آرد برائے موقوف و بفتح را بمعنے آنچه از سائیدن غله حاصل شود از جهانگیری و مدار و برهان و مؤید۔

آراد در آخر دال مهمله روز بیست و پنجم هر ماه شمسے و بایں معنے آرد نیز آمده بفتح اول و سکون ثانی از رشیدی و شرح اللغات و برهان۔

آرش بفتح زای مهمله و شین معجمه نام پهلوان ایران که در تیر اندازی بعالم نظیر خود نداشت گویند که تیرش بمسافت چهل منزل رفته بود و بغیر مد تحقیق آرش نیز تا سر انگشتان از جهانگیری و رشیدی و کشف برهان۔

آروغ بمعنی بادیکه از اندرون شکم براه دهن بر آید ظاهرا ترکیست بلفظ زدن و گرفتن مستعمل از بهار عجم۔

آرام جمع ریم که بمعنی آهو بره است و بفارسی قرار و سکون و هم صیغهٔ امر بمعنی و بلفظ دادن و داشتن و بردن و گرفتن مستعمل از بهار عجم۔

آرزم بتقدیم رای مهمله مفتوح بزای معجمه ساکن بمعنے جنگ و کارزار۔

آراستن خوشنما گردانیدن چیزے را بزیادت کردن چیزے بر آن چنانکه آرایش دامن بسنجاف و آرایش دست بزیور از جهانگیری۔

آران ملکیست از ولایت آذربایجان۔
آرزو شکستن حاصل شدن آرزو از مصطلحات۔
آردی بدال مہملہ قسمے از شفتالو۔
آری بکسر را و تشدید یا بمعنی آخور اسپان ودرسن کہ آن پلے چارپایہ بندند از شرح نصاب و آری بتخفیف یای مجہول در فارسی کلمہ فعلست بمعنی قبول دارم وہم برائے ایجاب بمعنی بلی و بدون مد کلمہ ہند است چنانکہ در ہندی پس این توافق لسانین باشد از چراغ ہدایت۔
آرای جمع رای کہ بمعنی فکر و بینائی است از صراح و قاموس و منتخب و این لفظ در اصل ارأی بود بروزن افعال یا را بدل کردند از ہمزہ چراکہ بعد الف زائد بود ہمزہ اء شد بعد قلب مکانی کردند یعنی ہمزہ را کہ عین کلمہ بود بجای را کہ فا کلمہ بود آوردند و را بجای ہمزہ نہادند ارأی شد و دو ہمزہ بہم آمدند اول مفتوح دوم ساکن پس ہمزہ ثانی را بالف بدل کردند آرا شد بروزن افعال و در استعمال فارسی بجای ہمزہ آخر یا نویسند۔

فصل الف ممدوده مع زای معجمه عربی و فارسی

آزرده پشت۔ کوژ پشت۔
آژخ بفتح زاے فارسی و خاے معجمہ بمعنی گوشت پارہ کہ بر اندام آدمی پدید آید و بہندی مسّہ نامند از سراج اللغات و برہان۔
آزاد۔ کسیکہ او مملوک کسی نباشد و نام درختیست کہ در جہان روید و آنرا درخت طاق نیز گویند چون بہائم بخوردنش بمیرند و بمعنی راست و ہمین معنی اطلاق آزاد بر سرو راست قامت کنند و بمعنی مجرد و بے عیب کامل از سراج اللغات و نیز در سراج اللغات از رشیدی نقل کردہ کہ سوسن آزاد از انست کہ برگہایش راست باشند و از سامانی نقل کردہ کہ سرو را از ان آزاد گویند کہ دست خزان باو نرسد و سوسن سفید را از ان آزاد گویند کہ از بار رنگ آزاد است و صاحب بہار عجم نوشتہ کہ اگرچہ زیادت ہا در لفظ آزادہ بجہت بیان حرکتست چنانکہ جام و جامہ ہر دو بمعنی پیالہ شراب خوری مگر در آزاد بدون ہا بجائی مستعمل میشود کہ اختیار رہائی او بدست دیگر باشد و آزادہ بجائی مستعمل شود کہ اختیار رہائی او بدست ہمین کس باشد۔
آژرو بفتح زای فارسی و سکون راے مہملہ و دال مہملہ بمعنی بسیار خوردن از برہان
آزر بفتح زای معجمہ نام پدر حضرت ابراہیم خلیل اللہ علیہ السلام و اہل تاریخ گویند کہ نام عم ایشان است و اکثر اہل عرب عم را نیز پدر گویند لہذا مخالف قرآن نیست از منتخب و کشف و مدار۔
آزور بواو معروف و راے مہملہ حریص و صاحب آز۔
آز بزاے معجمہ بمعنی حرص۔
آژنگ بفتح زای فارسی و سکون نون باغنہ و کاف فارسی بمعنی شکنہا کہ در حالت پیری بر چہرہ و اندام پیدا میشوند و بمعنی چین نیز نوشتہ اند از لطائف و رشیدی و برہان
آزرم بفتح زای معجمہ و سکون رای مہملہ شرم و حیا و شفقت و مہربانی و بزرگی و عدل و عزت و راحت و آشتی و صلح و طاقت و غضب و نام دختر خسرو آشکارا و غم و اندوہ و گناہ از لطائف و جہانگیری و برہان و مدار۔
آزمودن امتحان و آزمایش از برہان۔
آزردن بفتح زای معجمہ و بضم آن غلطست چراکہ مخفف آزاریدنست از کشف۔
آزقہ و آزوقہ ہر دو بضم زای معجم کنایہ از قوت قلیل چہ در اصل آب زقہ بود با ضافت بیا لی زقہ بضم و تشدید قاف در عربی بمعنے دانہ و آبست کہ طائر از گلو بر آورد و در دہن بچہ انداز دو دو ایکہ بشیر ما در در دہان طفل ریزند پس بجہت تخفیف با را حذف کردند چنانچہ در آخور کہ در اصل آبخور بود و قاف را مخفف کردہ اند و گاہی بشباع ضمہ زا واو نیز پیدا کنند و مجازاً بلحاظ علاقہ مشابہت قلت بر غذای قلیل اطلاق نمایند و بذال معجمہ و لفظ اول را بفتح آن خطاست
آژده بزای فارسی و فتح دال مہملہ بمعنی

چین و شکنج از جهانگیری و در برهان بمعنی نشان
خلانیدن چیزی و استره زدن۔

فصل الف ممدوده مع سین مهمله

آسا بمعنے مثل و مانند و بترکیب اسم بمعنے آسوده
و بمعنے خمیازه از بهار عجم وغیره
آسیا مخفف آسیاب که در اصل آس آب بود
چون بر الف ممدوده که در حقیقت دو الف ست
حرفے یا لفظے در آید الف اول بیای تحتانی بدل
شد و آسیاب آسی باشد که بتحریک آب میگردد
و آسیا بمعنی مطلق آس هم مستعمل میشود۔
آستر ضد ابره بدون مد خطا ست از کشف
آساس بالمد بمعنی بنیادها و این جمع آسس
که بفتحتین بمعنے بنیاد باشد و بغیر مد مفرد ست
بمعنی بنیاد و اُسس بضمتین جمع آن ست۔
آس بعربی نام درختیکه بفارسی آنرا مورد
گویند و بفارسی دو سنگ مدور که از آن غله
را آرد سازند۔
آسمان مرکبست از لفظ آس و کلمه مان که
بمعنی مانند ست یعنی مانند آسیا چه در منتهای
بلاد شمالی گردش فلک بلحاظ گردش آفتاب
بطور گردش آسیا ست نه بوضع گردش دو
لاب همین حال باشد در منتهای زمین جنوبی
یا آنکه مانند آسیا ست بگردیدن نیز فلک
مرئی میشود و نام روز بست و نهم از هر ماه شمسی
از رشیدی وغیره۔
آستین افشاندن و آستین زدن
بمعنے رد کردن و منع نمودن و گاهی آستین
افشاندن بمعنی آفرین و تحسین کردن و
بمعنی رقص و سماع نیز آید از بهار عجم۔
آستین بر جبین و چشم و دیده و
دل کشیدن کنایه از دلاسا و غمخواری است
از مصطلحات۔
آسیه بکسر سین مهمله و فتح تحتانی نام زن
فرعون که مسلمان بود زیرا که نهان بموسی
علیه السلام ایمان آورده بود از شرح مثنوی
معنوی۔
آسمانه سقف خانه۔
آسیمه بیای معروف بمعنی پریشان و
سراسیمه از ینجا ست از رشیدی و برهان
آسی طبیب را نشین و بمعنی غمناک از
منتخب و بعض شروح۔
آسمانی قسمے از آتشبازی که آنرا هوائی
نیز گویند۔

فصل الف ممدوده مع شین معجمه

آشنا بمعنی شناور و بمعنی شناوری از برهان
آشوب شور و فتنه و غوغا و بهم بر آمدن
چیزے از برهان و در بهار عجم نوشته که
بلفظ افگندن و افتادن و نشستن و
برخاستن مستعمل ست۔
آش هر طعام رقیق که آنرا توان آشامید
از بهار عجم و بمعنی طعام مطلق نیز آید۔
آشام صیغهٔ امر از آشامیدن و بشرط
ترکیب اسم بمعنی آشامنده و بمعنی خوراک
و نام ملکیست که شمال مشرق و مغرب بنگاله
واقع ست و آبی که از برنج پخته گیرند و
بهندی پیچ گویند از لطائف و برهان
قاطع و رشیدی۔
آشامیدن نوشیدن۔
آشوردن آمیختن و خمیر کردن از
برهان۔
آشنائی دادن شناساندن کسی را
از بهار عجم۔
آشیان و آشیانه مطلق خانهٔ حیوانات
و بمعنی سقف خانهٔ مردم چنانچه خانهٔ یک
سقفه را یک آشیانه و دو سقفه را دو آشیانه
گویند بمعنی اول بلفظ چیدن و نهادن
و بستن و گذاشتن و گرفتن و ساختن و
کردن و افراختن و برداشتن مستعمل از
بهار عجم۔
آشنا رو بمعنی روشناس از بهار عجم۔
آشناه مزید علیه شناه و شناه بمعنے شناوری
و شناورے کننده از بهار عجم۔
آشنا فروشی۔ مدح کردن آشنا۔
آشمالی خوشامد و بے حمیتی از چراغ هدایت
آشتی بمعنی صلح۔

فصل الف ممدوده مع صاد مهمله

آصف بفتح صاد مهمله نام وزیر سلیمان
علیه السلام از مزیل الاغلاط و برهان و بعضے
از اهل لغت نوشته اند که آصف بن برخیا
یکے از علمای بنی اسرائیل بود۔
آصال جمع اصیل که بمعنی شبانگاه ست

و آن از بعد عصر ست تا غروب۔

فصل الف ممدوده مع غین معجمه

آغا بمعنے خداوند و برادر کلان و این لفظ ترکیست از موید و مدار۔
آغوش بمعنی بغل و کناره و بمعنی بنده و غلام و کنیز از سراج اللغات و برہان و رشیدی و کشف۔
آغال جای خوابیدن گوسپندان در صحرا و بمعنے گرفتار کردن و کسی را بر جنگ تیز کردن از برہان۔
آغالیدن تیز کردن کسی را برائے جنگ و خصومت از برہان۔
آغاریدن سرشتن۔
آغوش دادن کنایه از بے خبر شدن از مصطلحات۔
آغشتن بفتح غین معجمه آمیختن و تر کردن از سراج اللغات۔
آغشته بفتح غین معجمه بمعنے آلوده از برہان و کشف و جہانگیری۔

فصل الف ممدوده مع فا

آفتاب معروف ست و بمعنی روشنی آفتاب نیز آمده و بمعنی شراب و بمعنی حلقه که از تار ساز ند از کشف وغیره و در سراج اللغات نوشته که آفتاب بمعنی قرص خورشید ست و بمعنی روشنی خورشید مجاز ست بخلاف مہتاب که بمعنی روشنی ماه ست و بمعنی قرص ماه مجاز ست و قیاس مہتاب بر آفتاب و قیاس آفتاب بر مہتاب خطاست۔
آفتاب سوار کنایه از مردم صبح خیز و شب بیدار از بہار عجم۔
آفتاب گیر بمعنے سایبان۔
آفاق جمع افق که بمعنی کناره آسمانست که در میدان صحرای وسیع با زمین پیوسته از دور بنظر می آید و مراد از آفاق عالم اجسام ست که دنیا باشد چرا که ہمه عالم درمیان کنار ہاے آسمانست و این مستفاد ست از بعض کتب لغت و شرح و نزد مولف تحقیق آنست که آفاق جمع افق باشد که نزد اہل ہیأت دائره ایست که تنصیف میکند فلک را میان مرئی و غیر مرئی یعنی دائره افق فرق میکند آنقدر فلک که بالائے زمین دیده میشود و میان آنقدر فلک که از نظر ناظر محجوبست بزیر زمین و در تمامی معموره عالم باعتبار تفاوت رویت حرکت فلکے افق سه قسم ست دولابی و حمائلے و رحوی و دولابی بر بلاد خط استواست۔ و حمائلے بر اکثر بلاد معموره عالم و رحوے یعنے افقی که بران حرکت فلک بطور گردش آسیا ئی محسوس میشود بر عرض تسعین که قطب شمالی در انجا سمت الراس ست و افراد افق حمائلے کثیر ست چه در ہر اقلیم متفاوت باشد در میلان کجی و راستی پس مراد از لفظ آفاق مجموع عالم باشد از خط استوا تا عرض تسعین یعنی از ابتدائے اقلیم اول تا انتہای اقلیم ہفتم۔
آفل بکسر فا بمعنے فرو رونده از لطائف۔
آفتاب لب بام نزدیک بمرگ از چہار شربت۔
آفتاب دادن نگاہداشتن چیزی را در آفتاب چراغ ہدایت۔
آفرین بفای موقوف امر از آفریدن و بمعنی تحسین و حمد از برہان و جہانگیری و سراج اللغات و بمعنی آفریده نیز آمده۔
آفلین فرو رندگان۔
آفتابی شدن ظاہر شدن۔
آفتاب خوردن محنت و تعب کشیدن۔
آفتابه آوند لوله دار که بدان وضو کنند در اصل آب تابه بود با را بفا بدل کردند از چراغ ہدایت۔
آفاق مائله عبارت از ربع مسکون چرا که ربع مسکون از خط استوا بجانب شمال واقع شده است و آفاق مائله ہمین افقہائے حمائل ست و تفصیل این در تحقیق لفظ آفاق مسطور ست۔
آفتابی سوزنی گلی که برائے سایه سازند و در بہار عجم بمعنے متغیر و شکسته رنگ و چیزیکه آنرا آفتاب داده باشند و در فرہنگے بمعنی ظرف آہنی که بہندی آنرا کڑاہی گویند

فصل الف ممدوده مع قاف

آقا بقاف بمعنی خداوند از مدار و صاحب

بہار عجم نوشتہ کہ این لفظ را چون بر اسم شخص مقدم کنند برائے تعظیم باشد و اگر از اسم موخر آرند برائے تحقیر باشد و این لفظ ترکیست۔
آقسنقر بسکون قاف و ضم سین مہملہ و سکون نون و ضم قاف دوم و رائے مہملہ بمعنی سنقر سفید چہ در ترکی آق سفید را گویند و سنقر جانور شکاریست و در مقابلۂ این قراسنقر ست بمعنی سنقر سیاہ چہ قرا بالفتح در ترکی سیاہ را گویند و این ہر دو اسم نام غلامان ترکان نیز میباشد۔
آقچہ روپیہ و بمعنی اشرفی نیز آمدہ از لغات ترکی۔
آقاسی داروغۂ دیوان خانہ و این ترکیست۔

فصل الف ممدودہ مع کاف عربی

آکا بکاف عربی در ترکی برادر کلان۔
آک بمعنی عیب و آفت و برائے نسبت و تشبیہ آید چون خاک منسوب بخاک کہ بمعنی عمیق ست و مغاک بمعنی ابلہ مشابہ بمغ کہ بمعنی بت ست و چون لفظ آک در آخر صیغۂ امر آید معنی حاصل بالمصدر دہد چون خوراک و سوزاک بمعنے خورش و سوزش۔

فصل الف ممدودہ مع کاف فارسی

آگندہ گوش بفتح کاف اول فارسی کسیکہ نصیحت نہ شنود۔
آگین آنچہ از قسم پنبہ و پر مرغ و مثل آن در تکیہ پُر کنند۔
آگن بفتح کاف فارسی صیغۂ امر از آگندن۔
آگیندن بکاف فارسی پُر کردن۔
آگاہی بلفظ آمدن و آوردن و داشتن و دادن و یافتن و بودن مستعملست از بہار عجم۔

فصل الف ممدودہ مع اللام

آلا نعمتہا جمع الی کہ بکسر اول بمعنی نعمت آمدست۔
آل تمغا بمعنے بخشیدن زمین و جاگیر کسی را نسلاً بعد نسل چہ آل در عربی بمعنی فرزندان و اہل خانہ و پیروان آمدہ است از منتخب۔
آل عبا باضافت و فتح عین مہملہ و بائے موحدہ عبارت از حضرت فاطمہ و علی و حسنین رضوان اللہ علیہم چہ عبا بمعنے گلیم و چادر باشد منقول ست کہ روزے آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہر چہار تن مذکور را طلبیدہ عبائیکہ مخطط بود بر خود و بر ایشان کشیدہ آیۂ تطہیر را خواندند و اضافت آل بسوی عبا نظر باستعمال عرب خیلی ندرت دارد چہ لفظ آل مضاف سازند بذوی العقول نقط و لفظ اہل را بذوی العقول و غیر ذوی العقول ہر دو۔
آلت بمعنی دست افزار لفظ عربیست چنانکہ در ہندوستان این لفظ بمعنی عضو مخصوص شہرت دارد و ظاہرا در ولایت مستعمل نباشد مگر در کلام طغرا آلت مردی واقع شدہ از بہار عجم۔
آلات جمع آلت و آن چیزیست کہ بدان کارے و چیزے بسازند۔
آلاف ہزاران جمع الف
آلنگ بفتح لام و سکون نون باغنہ و کاف فارسی لفظ ترکیست بمعنی سبزہ زار و چراگاہ و صحرا از سراج اللغات
آل در فارسی بمعنی رنگ سرخ و اسپ بور و نوعی از شراب و چوب خیمہ و نام پری کہ زنان نوزائیدہ را باشد و پنجہائے باریک کہ بدان جامہ را سرخ کنند از برہان و سراج اللغات و مولف لفظ آل بمعنی سرخ و مہر پادشاہ در لغات ترکی دیدہ است و در بہار عجم نوشتہ کہ بترکی مہر پادشاہان را گویند شاید در قدیم مہر پادشاہ بشنجرف میکردہ باشند و آل تمغا بمعنے بخشیدن زمین و جاگیرست کسے را نسلاً بعد نسل درین صورت لفظ آل عربی باشد بعربی بمعنی فرزندان و اہل خانہ و پیروان کذا فی المنتخب۔
آلم بالفتح لام رنج و درد رسانیدہ تر۔
آلام جمع الم کہ بمعنے درد و رنج ست
آلفتن بضم لام بمعنے آسفتن از برہان
آلفتہ بضم لام و فا و تائے فوقانی رند مشرب۔
آلوچہ نام میوۂ ولایتی کہ شیرین و لذیذ باشد

آلچی گیرندہ وستانندہ از لغات ترکی

فصل الف ممدودہ مع المیم

آما صیغۂ امرست از آمودن بمعنی پُرکن مگر بترکیب اسم معنی فاعل میدہد بمعنی آمایندہ و پُرکنندہ۔

آماج نشانۂ تیر وتفنگ از برہان ورشیدی و بعض محققین نوشتہ اند کہ آماج بجیم عربی و بجیم فارسی خاک تودہ کہ بران نشانۂ تیر وتفنگ نصب کنند و این لفظ ترکیست۔

آمیز گار بکاف فارسی خلیق وسازگار از بہار عجم۔

آمِر بکسر میم بمعنے امر کنندہ یعنے حاکم۔

آموزگار بمعنے استاد و بمعنے شاگرد نیز آمدہ از رشیدی و برہان۔

آمیغ بغین معجمہ درین صورت اکثر بمعنے آمیزش باشد از شرح مثنوی و برہان

آمال بروزن افعال جمع امل کہ بتحتین بمعنے امید ست از بہار عجم و منتخب۔

آمل بضم میم نام شہری از مازندران از برہان و مدار و سراج اللغات۔

آموختن لازم و متعدی ہر دو آمدہ از بہار عجم۔

آمین اسم فعل ست بمعنی قبول کن دعا را یا بمعنے چنین باد از صراح۔

آمدن و آمدہ ہر دو بفتح میم ست و کسانیکہ آمدن را بروزن ساختن خوانند خطا ست از جہانگیری و برہان۔

آمِنہ بکسر میم و فتح نون اسم والدۂ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہٖ وسلم۔

آمختہ بضم میم مخفف آموختہ از رشیدی

آمل بضم میم شمر در خیست مشہور از برہان

آمون و آموی نام رودیست میان ایران و توران از شرح مثنوی مولوی روم۔

فصل الف ممدودہ مع نون

آنات بمعنے اوقات۔

آنِس بکسر نون و سین مہملہ انس و محبت گیرندہ و بفتح نون خوگیرندہ تر از منتخب۔

آنِف بکسر نون بمعنی مطیع و فرمانبردار از شرح نصاب۔

آنک آ نک بفتح نون و کاف تصغیر اشارتست بہ بعید چنانکہ اینک بقریب و بمعنی آبلہ کہ بر اندام ظاہر میشود آمد از برہان و بعضے بمعنی اکنون اکنون نیز نوشتہ اند

آنک بضم نون و کاف عربی بہندی سیسا گویند کہ از ان گولہای بندوق سازند از شرح نصاب برہان۔

آن در عربی بمعنے وقت و ہنگام و بمعنی اندک وقت و در فارسی بمعنی مال و ملکیت چنانچہ گویند فلان چیز از آن منست یعنی از مال و ملکیت منست و حرف اشارہ بچیزے دور و بمعنی طور و انداز و ادا و کیفیتی کہ در حسن معشوق میباشد۔

آنہ کلمۂ نسبت ست چون ماہانہ و سالانہ و روزانہ۔

فصل الف ممدودہ مع واو

آوا مخفف آواز بحذف زای معجمہ از سروری و در جواہر الحروف نوشتہ کہ آوا مخفف آوای ست کہ مبدل آواز باشد چرا کہ زای معجمہ بیای تحتانی بدل میشود

آوخ بفتح واو و خائے معجمہ بمعنی آہ و افسوس و کلمۂ تعجب از کشف اللغات و برہان بمعنی نصیب و قسمت نیز نوشتہ است

آوند در اصل آب وند بود بمعنی ظرف آب بارا بواو بدل کردند بعد از ان بجہت اجتماع واوین یک واو را حذف کردند از رسالۂ عبد الواسع۔

آورد بفتح واو و ضمہ برد و بمعنے جنگ و کارزار از جہانگیری۔

آویش[1] نام دوا کہ آنرا سعتر گویند از شرح نصاب و برہان و در جواہر الحروف نوشتہ کہ آویش بیای مجہول و شین معجمہ گیا ہیست کہ درویشان از ان ترہ پزند و بعربی سعتر گویند و اطبا سعتر را بصاد نویسند تا التباس بشعیر نیاید کہ بمعنی جو باشد

آونگ ریسمانی باشد کہ بران جامہ و خوشہای انگور و امثال آن آویزند بہندی الگنی گویند از برہان و جہانگیری

[1] و در برہان آدیش بشین معجمہ و نون آخر بروزن پاشیدن نوشتہ ۱۲

آوردن بفتح را و ضم دال نون از جهانگیری و بهار عجم طغرا گوید بیت چو گلکش سر بگلکاری برآورده ؛ طلاکوب زر خود شد گل زردو بضم واو نیز آمده چنانچه جعفر خان مصنف شیرین خسرو گوید۔

بیت لبالب کوزهٔ صافی ز بهر درد ؛ بنزدیک لب هر یک چو آورد ؛

آوان بالف ممدوده جمع آنست که بهمزهٔ مفتوحه باشد بمعنی اوقات از کشف و شرح از میر نور الله بر گلستان۔

آواز گرفتن افتادن آواز و این را خراشیدن آواز و شستن آواز نیز گویند از بهار عجم۔

آو بمعنی آب به تبدیل موحده بواو از لطائف

آواره بمعنے جدا از لطائف

آوه بمعنی آه از حواشی مثنوی مولانا روم۔

آونه بکسر واو و فتح نون و تنها و این جمع اوانست که بمعنی وقت باشد۔

فصل الف ممدوده مع ها

آها کلمه ایست که بوقت خوش آمدن چیزی استعمال کنند از شرح نصاب۔

آهن ربا بضم رای مهمله سنگی ست که آهن را بخود میکشد آنرا مقناطیس نیز گویند و بهندی چمک پتهر گویند۔ [illegible]

آهنج بفتح ها و سکون نون و جیم عربی بمعنی قصد و آهنگ۔

آهار آنچه از نشاسته وغیره بطور آش پخته بر کاغذ و جامه مالند از جهانگیری و بهار عجم

آه سرد آهی که بجوف افشای راز حسب دلخواه بآواز بگرمی جوش دل کشیده نشود و به نفس تند بر آید۔

آه نیمکش آهی که بجوف افشای راز حسب دلخواه بآواز بلند کشیده نشود۔

آهک بفتح ها و کاف عربی چونه سفیدکه آنرا بعض مردم قلعی گویند وجه تسمیه آنکه چون آب بروی پاشند بخاری مانند آه ازان بر می خیزد و از رشیدی۔

آهنگ لشکر و تعجیل و طرز و روش و کشش و قصد و اراده و بمعنی کوک موافق نغمه سرود و بمعنی آوازی که قبل از سرود کشند و این آهنگ قصد و اراده ماخوذ ست چرا که در نغمات گویند که چه آهنگ ست یعنے قصد کدام مقام ست و بهندی الاپ گویند از رشیدی و برهان و دیگر شروح۔

آهوی حرم آن آهو که در صحرای گرد و نواح مکه معظمه باشد و صید آن حرام ست و حدود زمین حرم این ست جانب مشرق کعبه شش کروه و بطرف جنوب کعبه دوازده کروه بسوی مغرب هژده کروه و بصوب شمال بیست و چهار کروه از شرح کنز الفقه۔

آهرمن بفتح ها و سکون رای مهمله بمعنے دیو و شیطان و باعتقاد مجوس آهرمن فاعل شر ست و یزدان فاعل خیر از برهان۔

آهن سرد کوفتن کوشش بیفایده کردن آهیختن برکشیدن و اکثر با تیغ و خنجر مستعمل میشود از رشیدی و برهان۔

آهو دو معنے دارد اول جانور معروف دوم بمعنے عیب از رشیدی و برهان۔

آهو پرستی کنایه از کمال محبت شکار۔

فصل الف ممدوده مع یای تحتانی

آیا کلمه تمنا و بمعنے افسوس و بمعنی شاید و کلمه استفهام و برای استعجاب بمعنی والله اعلم نیز و بدر شاعر گوید بیت آنانکه بنزد یار سخن میگفتند ؛ آیا چه شنیدند که خاموش شدند از رشیدی و برهان وغیره۔

آیت نشان و علامت از شرح نصاب۔

آیات محکمات آیاتیکه محتاج تاویل نیست و حکم آن ظاهر از بهار عجم۔

آیات متشابه آیاتیکه معنی آن صریح معین نباشد بلکه تاویل طلب باشد و احتمال معنے کثیر دارد چنانکه حروف مقطعات و غیر آن نیز چنانکه يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَيْدِيهِمْ و اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى۔

آیانی بکسر نون بمعنی شایستگی و خوبی از مصطلحات و بهار عجم۔

آی آی بمعنے آمد آمد۔

آی بترکی ماه را گویند که بعربی آنرا شهر نامند

فصل الف مقصوره مع همزه

ائمه جمع امام ست در اصل أَأْمِمَة بود بروزن أفعلة پس حرکت میم اوّل کرکسر بود نقل کرده بهمزه دادند و میم را در میم ادغام کردند ائمه شد چون همزه مکسور بود آنرا بصورت یا نوشتند و بعضی همزه مکسور ثانی را بیا بدل کنند و ائمه معصومین عبارت از دوازده امام ست رضی الله عنهم۔

فصل الف مقصوره مع بای موحده

ابتلا بالکسر آزمودن و در بلا افتادن از کنز و صراح۔

ابتغا بالکسر و غین معجمه خواستن و خواهش از کنز۔

ابقا بالکسر و قاف باقی داشتن۔

ابا بالکسر اوّل بمعنی انکار و بفتح اوّل بمعنی آش و شوربا و در فارسی بمعنی مع و به بزیادت الف بر حرف با از کشف و منتخب وغیره۔

ابطا بالکسر درنگ کردن۔

ابنا بالفتح پسران از منتخب جمع بُن که اصل ابن ست و بالکسر بنا کردن۔

ابرا بالکسر ادا کردن و بیزار شدن و پاک شدن و بری کردن۔

ابدا بالکسر آشکارا کردن و آفریدن از کنز

ابن العنب بکسر عین مهمله و بفتح نون و موحده کنایت شراب۔

أَب بالفتح و تخفیف بامعنی پدر و این در اصل أبَوٌ بود و بعضی فارسیان بتشدید نیز آورده اند از بهار عجم۔

ابوت بضم اوّل و ضم بای موحده و تشدید واو مفتوح و فوقانی پدر شدن از کنز

ابن الوقت شخصیکه بمقتضای وقت عمل کند از چراغ هدایت۔

ابهت بضم اوّل و تشدید بای موحده مفتوحه و فتح ها بمعنی بزرگی از منتخب و مدار

اباحت بکسر و حای مهمله حلال و مباح گردانیدن

ابلوج بالفتح قند و شکر سفید از لطائف و برهان۔

ابن صبح کنایه از آفتاب۔

اباد بالفتح نفرین و دعای بد و بعد در فارسی بمعنی آفرین و دعای خیر از لطائف

ابعاد بالفتح جمع بعد که بضم ست بمعنی دوری و بالکسر دور انداختن۔

أَبًا عَنْ جَدٍّ یعنی پدر را از جد أباً عن جدٍ در اصل عن أبٍ عن جدٍ بود کلمه عن را از اول حذف کردند و لفظ أبا را منصوب ساختند بقاعده نحو که گاهی حرف جر را حذف کنند و مجرور آنرا منصوب سازند و این قسم منصوب را در اصطلاح نحویان منصوب بنزع خافض گویند

ابد بفتحتین همیشه و زمانه که نهایت ندارد از منتخب۔

ابوزید مردی بود نهایت زیرک دانا و بنهایت فصیح و ظریف و عیار که آن را عبدالواسع در شرح بوستان نوشته که شطرنج بازی بود و در فن شطرنج بازی ضرب المثل۔

ابجد کنایت از حروف مفردات که الف با تا ثا باشد تا آخر و هشت کلمه معروف که بحساب جمل بجهت ترتیب اعداد حروف تهجی معین داشته اند چنانچه ابجد هوز حطی کلمن سعفص قرشت ثخذ ضظغ معانی این الفاظ مذکوره صاحب مدار الافاضل چنین نوشته ابجد ای ابی و جدی فی المعصیة یعنی پدر من که آدم بود یافته شد در گناه یعنی گناهی از و بوجود آمد هوز ای اتبع هواه یعنی پیروی کرد هوای نفسانی خود را حطی ای حط ذنبه بالتوبة و الاستغفار یعنی کم کرده شد گناه او بتوبه کردن و استغفار کلمن ای تکلم بکلمة فتاب علیه بالقبول و الرحمة یعنی کلام کرده بکلمه پس قبول شد توبه او سعفص ای ضاق علیه الدنیا فانبعث علیه یعنی تنگ شد بر وی دنیا پس ریخته شد بر وی قرشت ای اقرّ بذنبه فشرف بالکرامة یعنی اقرار کرد گناه خویش پس شرف بکرامت یافت ثخذ ای اخذ من الله قوة یعنی گرفت از حق تعالی قوت را ضظغ ای سد عنه نزغ الشیطان بالعزیمة یعنی بند شد از وی نزغ شیطان بعزیمت

له حال آنکه درین مثال بدل کردن همزه مکسوره بیا که بعد همزه متحرک است نزد جمله صرفیان واجب است ۱۲ ـ له بروزن مملوج و بجیم فارسی نیز درست است ۱۲ ـ کتاب ـ سه نزغ بفتح نون و سکون زای معجمه آخرش غین معجمه بمعنی تباهی افکندن و بغلانیدن میان مردم از باب منع یمنع قال الله تعالی در سوره یوسف مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَ بَيْنَ إِخْوَتِي ای از پس تباهی افکندن شیطان درمیان من و میان برادران من تا فهم ۱۲

2/1

ای بکلام حق و توحید، بعضے نوشته که اباجاد نام پادشاهی بود که ابجد مخفف آنست و هفت کلمات باقی اسمای هفت فرزندان اوست چنانچه در صراح وغیره تصریح آن کرده اند و بعضے نوشته که مرامر نام مردی بود که خط نوشتن ایجاد اوست این هشت کلمات اسامی هشت فرزندان اوست و در رساله ضوابط عظیم معنی هر هشت الفاظ مذکوره چنین نوشته ابجد آغاز کرد هوز در پیوست حطی واقف شد کلمن سخنگو شد سعفص از و آموخت قرشت ترتیب کرد ثخذ نگاهداشت ضظغ تمام کرد تم کلامه والله اعلم بالصواب۔

ابوالبشر حضرت آدم علیه السلام۔

ابکار بالفتح جمع بکر بالکسر ست و نیز جمع بکره بالضم که بمعنی بامداد ست از لطائف۔

ابر بفتحتین مزید علیه بر که بمعنی بالا ست و در بهار عجم نوشته که ابر بالفتح و سکون با ترجمه سحاب ظاهرا مرکب از آب که لغتی ست در آب بالمد و حرف را که کلمه نسبت ست بر قیاس انگشتر بمعنی خاتم۔

ابتر بالفتح و تای فوقانی مفتوح و رای مهمله بمعنی دم بریده و دنبال بریده و ناتمام و بے فرزند از کشف و کنز و فردوس اللغات و در بهار عجم نوشته که فارسیان این لفظ را بمعنی پراگنده و ضائع نیز آورده اند۔

ابی جعفر امام محمد باقر رضی الله عنه۔

ابحار بالفتح و بحا و رای بمهملتین دریاها و این جمع بحر ست۔

ابرار بالفتح نیکوکاران جمع بار و بر بتشدید را از منتخب۔

ابقر بفتح اول و قاف بمعنی شوره از برهان

ابخاذ بفتح اول و سکون موحده و خا و زای معجمتین نام ولایتی ست سمت گرجستان از رشیدی و در برهان ملکی از ترکستان و صاحب قاموس گوید که نام طائفه ایست از مردم۔

ابراز بالکسر و در آخر زای معجمه بیرون آوردن و ظاهر کردن از منتخب و کنز و قاموس و آنچه که بعض مردم گویند که ابراز بمعنی دفع البراز است در کتب معتبره لغات یافته نشد

ابریز بالکسر خالص از زر و نقره از منتخب

ابلاس بالکسر و سین مهمله نا امید شدن و غمگین شدن از منتخب و کنز۔

ابلیس بالکسر نا امید از رحمت و نام شیطان از منتخب۔

ابن العرس بکسر عین مهمله و سین مهمله راسو که بهندی نیولا گویند۔

ابرش بروزن هوش سپیکه نقطها بر خلاف رنگ او باشد و بمعنی رنگ سرخ و سفید بهم آمیخته از برهان و کشف و کنز۔

ابرص بالفتح کسیکه بر اندامش داغهای سفید باشد از لطائف۔

ابیض سفید رنگ۔

ابط بالکسر و طای مهمله بمعنی بغل از کنز۔

ابداع بالکسر پیدا کردن چیزی که نو و تازه باشد از کشف و زبدة الفوائد و نوعی از صنائع شعر۔

ابتلاع بالکسر و عین مهمله بلع فرو بردن از منتخب۔

ابرق بفتح نوعی از سنگ سفید براق و طبق برطبق باشد ظاهرا ابرق معرب ابرک ست چون در طبق برطبق بودن با برشابه است لهذا ابرک بکاف تغییر اسم آن سنگ شده یا آنکه اسم تفضیل ست از برق که بمعنی درخشیدن باشد بلحاظ درخشندگی اسم سنگ مذکور مقرر شد۔

ابریق بالکسر و یای معروف آوند چرمین لوله دار که بدان وضو کنند و این معرب ابریز ست از کشف و صراح۔

ابتهال بالکسر تضرع و زاری کردن از کشف و کنز۔

ابل بکسرتین و بکسر اول و سکون دوم شتران و این جمعیت که واحد ندارد از منتخب و صراح و کشف و بحر الجواهر۔

ابهل بضم اول و سوم تخم سرو کوهی که بهندی هاؤبیر گویند از برهان و کنز۔

ابطال بالکسر باطل کردن و بالفتح دلیران از منتخب۔

ابدال بالکسر بدل کردن و بالفتح گروهی از اولیاء الله که حق تعالی عالم را بوجود ایشان قائم دارد و آن همه در عالم هفتاد شخص اند چهل در شام میباشند و سی کس در جاهای دیگر اگر یکی از ایشان بمیرد دیگری از مردم بجای او مقرر شود

از منتخب بدانکه ابدال جمع بدل ست بکسر اول و سکون دال باشد بمعنی شریف و کریم چون اولیا الله شریف و کریم خلائق اند ایشان را ابدال گفتند یا آنکه ابدال جمع بدیل ست که بمعنی بدل چیز نیست چون این قسم اولیا را بدل یکدیگر شدن مقرر ست لهذا ایشان را ابدال گویند و در بهار عجم و مصطلحات نوشته که ابدال اگرچه جمعست مگر فارسیان بمعنی قلندر در واحد استعمال کنند و هم بر مرید اطلاق نمایند کوچک ابدال باضافت و بی اضافت مرید قلندر را گویند نه اینکه مرید خردسال مراد باشد۔

ابتذال در باختن و نگاهداشتن چیز را از صراح و مجاز بمعنی بی اعتبارے و بیقدرے

ابابیل بمعنی گروهها مرغان جمع ابالہ بکسر اول و تشدید موحده بمعنی گروه مرغانست و بمعنی طائر معروف که در سقف عمارات پخته از پر مرغان آشیانه سازد خطاست آنرا بعربی خطاف بضم اول و تشدید دوم گویند جمع آن خطاطیف بفارسی پرستو گویند و بهندے نام آن بسمع نرسیده از کشف و آداب الفضلاء و رشیدی و فقیر مؤلف گوید که چون طائر مذکور گروه گروه شده اکثر پرواز مینمایند اگر باین مناسبت طائران مذکور را ابابیل میگفته باشند شاید که درست باشد۔

ابن السبیل مسافر چون مسافر را کسے نمی شناسد لهذا نسبت کردند او را بسوے راه از شریفی شرح مقامات حریری۔

ابهام بالکسر پوشیده گفتن و پوشیده گذاشتن و در بستن و بمعنی نر انگشت از لطائف و کنز

ابرام بالکسر استوار کردن و ستوه آوردن و ملول کردن از منتخب و کشف و در کنز استوار کردن و سخت تافتن ریسمان و یوسف شارح نصاب بمعنی دو تو کردن ریسمان نوشته و در منتخب نیز همین معنیست۔

ابتسام اندک خنده کردن و بمعنی شگفتن مجازست۔

ابریشم بفتح اول و یاے مجهول و ضم شین معجمه از برهان و بهار عجم و معرب آن ابریسم است که بکسر اول و یاے معروف و فتح سین مهمله باشد کذا فی الصراح و این لفظ سواے معنی مشهور بمعنی تارها ساز نیز آید چراکه از ابریشم هم تارهای سازمی سازند کذا فی الرشیدی و بهار عجم۔

ابکم بفتح اول و سوم بمعنی گنگ از کنز۔

ابراهیم ادهم رحمه یکی از اولیاے کبار که قبل از اختیار فقر پادشاه بلخ بودند و نام ایشان ابراهیم ست و نام پدر ایشان ادهم از لطائف و غیر آن۔

ابوالقاسم کنیت حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه و آله وسلم قاسم بود که بطفلی وفات یافتند[1]

ابان بالکسر و تشدید باے موحده هنگام و وقت از منتخب و صراح۔

ابوریحان یکی از ائمه علم هیأت ست که آنرا ابوریحان بیرونی گویند۔

ابن سیرین بکسر سین مهمله از اکابر تابعین ست ماهر در علم تعبیر خواب۔

ابن اللبون بفتح لام و ضم موحده شتر بچه شیرخواره از لطائف۔

ابقاے ماکان بکسر اول باقی داشتن آنچه که بود۔

ابروزدن رضا دادن از مصطلحات

ابجد روان ساختن الف با تا خواندن از مصطلحات۔

ابرو ناز و تنگ کردن ناز و غرور نمودن از مصطلحات۔

ابره بالکسر سوزن و نیش از شرح نصاب و بالفتح در فارسی بمعنی ابره مرده نیز آمده و آن چیزیست مشابه نمد و بغایت جاذب آب باشد و بمعنی جانب بالائے جامه دو مثل قبا وغیره و این ماخوذ از ابر ست که بتحقیق بمعنی بر باشد که ترجمه علی ست الف زائده و هاے نسبت چون توالی حرکات در فارسی ثقیل بود لهذا از لفظ ابره حرف ثانی را بجهت تخفیف ساکن کردند۔

ابخره بالفتح و خاے معجمه مکسور و راے مهمله مفتوح بمعنی بخارات۔

ابنیه بالفتح و نون مکسور و فتح و تخفیف یا جمع بنا که عمارت باشد۔

ابعاد ثلاثه بالفتح طول و عرض و عمق را گویند و عمق مراد از سطح بیست از کشف

ابوشحمه بفتح شین معجمه و سکون حاے مهمله کنیت پسر حضرت عمر رضی الله عنه و بعضی گویند

[1] چنانکه نام فرزند آنحضرت صلی الله علیه

که او زنا کرده بود و عمر رضی اللہ عنہ بر وی حد جاری کردند و حضرت حد برد و بعضے نوشته اند که خمر خورده بود۔

ابله بالفتح و های ملفوظ احمق از کنز۔

ابن هبنقه بفتح ها و فتح بای موحده و نون مشدد مفتوح و قاف کنیت مسخره۔

ابن مقله بضم میم و سکون قاف و فتح لام نام مردے خطاط که بتاریخ سه صد و ده هجری از خط معقلی و کوفی و غیر آن شش خط اختراع نموده برای هر حرف طرز خاص آورده و اسامی آن شش خط اینست ثلث و توقیع و محقق نسخ و ریحان و رقاع بعد از آن بمرور ایام استادان دو خط دیگر یکے تعلیق از رقاع و توقیع دوم نستعلیق استنباط نموده اند از منتخب و در مدار الافاضل نوشته است که بسبب جرمیکه از ابن مقله بوقوع آمد حاکم وقت دستش برید۔

ابرهه بالفتح و سکون موحده و فتح رای مهمله و فتح های اول اسم نائب پادشاه حبشه که بر پرستش کعبه حسد برده در یمن بتخانه بنا کرده آنرا قلیس نام کرد و هر چند که تاکید میساخت هر کسی به پرستش آن نمی گرائید خیال نمود که اگر کعبه را منهدم کنم پرستش این مکان بوجه احسن خواهد شد باین اراده لشکر با فیلان برای تخریب کعبه فرستاد چون قریب کعبه آمدند بحکم الهی طائران گروه گروه پیدا آمده سنگریزها که بر سر هر کس میرسید از آدمی و فیل هر دو میگذشت جمله هلاک شدند۔

اباد الله بفتح اول و فتح دال مهمله بمعنی هلاک گرداند خدای تعالی از صراح۔

ابی بفتح اول و کسر بای موحده و یای معروف در عربی بمعنی سرکش و بفتح اول و یای مجهول در فارسی بمعنی بی که حرف نفی ست الف درین صورت در لفظ ابی زائد است و بضم اول و فتح موحده و تشدید یای تحتانی نام یکی از اصحاب فارسیان باین معنی بتخفیف نیز آرند۔

ابدالی بالفتح بمعنے فقر و ترک دنیا کردن و در بهار عجم بمعنے ظرافت و مسخرا آورده۔

ابلطرازی زینیکه برای ابلہ فریبی باشد

ابهری بر وزن احمدی منسوب بسوی ابهر که شهریست قریب زنجان و نام قریه باصفهان از لب الالباب۔

ابهی بالفتح و در آخر الف بصورت یا بمعنے زیباتر از کنز۔

ابوی بفتحتین و کسر واو منسوب باب که بمعنی پدر باشد۔

ابن آوی بالف ممدوده و واو مفتوح و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی شغال از کنز۔

فصل الف مقصوره مع تای فوقانی

اتکا بکسر اول و تشدید تای فوقانی مکسور تکیه کردن از منتخب۔

اتعاب بالکسر در رنج انداختن و بالفتح رنجها

اتراب بالفتح و در آخر موحده بمعنی زنان نو عمر همزاد و دختران و همسالان و همعمران و این جمع ترب ست که بالکسر باشند۔

اترج بضم اول و سوم و جیم ترنج از برهان۔

اتخاذ بالکسر و تشدید تای فوقانی مکسور و خای معجمه و ذال معجمه بمعنی بر گرفتن از منتخب

اتجار بجیم و رای مهمله بر وزن اتفاق بمعنے تجارت کردن از لطائف۔

اتمش بکسر اول و کسر میم و شین معجمه لفظ ترکی بمعنی کرده که صیغه ماضی ست بزیادت الف۔

اتباع بر وزن اتفاق بمعنے پیروی و بر وزن انواع بمعنے پیروان۔

اتساع بکسر اول و تای مشدد و مکسور و سین و عین مهملتین فراخ شدن و نام مرضی در چشم که ضعف بصر آرد از مؤید لطائف و صراح۔

اتحاف بالکسر بر وزن افعال بمعنے تحفه دادن از منتخب۔

اتصاف بکسر اول و تای فوقانی مکسور مشدد صفت کردن و بمعنے موصوف شدن از منتخب۔

اتلاف بالکسر نیست کردن و هلاک کردن از منتخب۔

اتفاق بالکسر موافقت کردن و بمعنے واقع شدن کارے بی سبب۔

سلہ صحیح هبنقه بحذف لفظ ابن کذا فی القاموس والصحاح وغیرهما ۱۲ سلہ صحیح بر وزن افتعال است و این قید افعال از جانب مصنف علوم میشود که در منتخب نیست ۱۲ فافهم

آتاق بضم لفظ ترکیست بمعنی خانهٔ خیمه بیای قاف غین معجمه نیز آمده از مصطلحات ولغات ترکی

اتراک بالفتح ترکان که قومی از مغلان باشد و مجازاً بمعنے سپاهیان وبمعنے خودهائے آهنی از صراح وغیره۔

آتابک بفتح اول وحرف چهارم بای موحده مضموم لفظ ترکیست بمعنی استاد وامیر و در رشیدی مرقوم ست که اتابگ بکسر بای موحده وکاف فارسی مرکب از لفظ آتا که بمعنی پدر ست ولفظ بگ که مخفف بیگ ست بمعنی امیر یعنی امیر یکه بجائے پدر باشد وصاحب مدار الافاضل از شرفنامه نقل کرده که آتابک بمعنی ادب آموز کودکان و آتالیق ست ونیز لقب سعد زنگی پادشاه شیراز چراکه سلطان سنجر شبی در حالت مستی سعد زنگی راکه استاد او بود پادشاهی خود بخشید بعد وفات سلطان سنجر آتابک سعد زنگی پادشاه شده اتابک لقب قدیمی او بود برخوردار امید ولفظ پادشاه برادرزادگان سلطان مرحوم مقرر گردانید ولفظ آتابک بمعنی چوبی که وقت خم دادن کمان ورزه در آورده بکمان بندند تا راست نگردد از شرح قران السعدین و در برهان نوشته که بمعنی پدر بزرگ و آداب آموز

آتمک بفتح اول وفتح میم وکاف عربی در ترکی نان را گویند از مؤید وسودا آتمک بمعنے آب ونان۔

اتصال پیوستن باصطلاح منجمین عبارت از نظر کردن کواکبست بایک دیگر باعتبار مقابله وتربیع ودرجات۔

آتیان بالکسر حرف سوم یای تحتانی درآمدن از منتخب وصراح وکنز وچون بعد این حرف باواقع شود بمعنے آوردن وبجا آوردن میگردد۔

آتان بفتح اول ماده خر از شرح نصاب وکنز ومنتخب وصراح۔

اتقان بالکسر وقاف استوارے ومحکم کردن از کنز۔

آتو بالضم وتشدید فوقانی وتخفیف آن هر دو آمده وآن معروف ست در اصل نام دست افزار لیست که آنرا گرم کرده نقوش بر جامه میکنند

اتگه بفتح اول وثانی وکاف فارسی در ترکی شوهر دایه را گویند کنانی در پایے لطافت واین مخفف اتاگه ست چه در ترکی آتا بمعنی پدر ست وآتاگه کسیکه قائم مقام پدر باشد۔

آتاقه بضم اول وبجاے قاف غین معجمه نیز آمده بمعنے کلغی که از پرهای بعضی مرغان سازند واین لفظ ترکیست بلفظ زدن وداشتن مستعمل

فصل الف مقصوره مع ثای مثلثه

اثنا بالفتح میانها جمع ثنا بالکسر از منتخب وکنز

اثواب بالفتح جامهاے پوشیدنے جمع ثوب۔

اثاث البیت بالفتح رخت ومتاع خانه

اثاث بفتح اول ودوثای مثلثه بمعنے بسیار شدن وانبوه شدن درخت ومتاع خانه واحدش اثاثه از منتخب وصراح۔

اثمد بالکسر ومیم نیز مکسور ودال مهمله سنگ سرمه از منتخب وبرهان۔

اثیر بفتح اول وکسر ثای مثلثه بمعنے عالے وبلند وبمناسبت بلندی فلک اثیر گویند وبمعنے کرهٔ نار نیز میگیرند چراکه کرهٔ نار بلند ترین عناصر ست از کشف ولطائف۔

اثر بفتحتین نشان پا ونشان زخم وبمعنے مطلق نشان نیز وبمعنی سنت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وبفتح اول وسکون ثانی جوهر شمشیر ونقل کردن سخن وحدیث نبوی وبالکسر نشان وپس چیزے از صراح وکشف ومنتخب وکنز

اثقال بالفتح وقاف گرانیها وبارها وبالکسر گران کردن از کنز۔

اثل بالفتح نوعی از درخت گز از برهان ودر منتخب شوره گز نوشته۔

اثم بالکسر گناه۔

اثیم بروزن کریم بمعنے گناهگار از کنز۔

اثنین واثنان بمعنے دو در حالت نصبے وجری دیاو در حالت رفعی بالف واین ملحق تثنیه است۔

اثمان بالفتح قیمتها۔

اثنیه بالفتح وکسر نون وفتح تحتانی جمع ثنا که بمعنے مدح ست۔

اثاثه بفتح اول ودوثای مثلثه رخت ومتاع از منتخب وصراح۔

اثفیه بالضم وفاے مکسور وتحتانی مشدده مفتوحه بمعنی یکپایه از سه پایهٔ دیگدان از

لطائف و شرح نصاب و منتخب۔

اثنافی بفتح اول و فاے مکسور بمعنے دیگپایہ یعنے دیگدان کہ از سہ پایہ مرکب شود۔ این جمع اثفیہ است۔

اثنا عشری بالکسر و عین و شین مفتوحین طائفۂ شیعے منسوب بائمۂ اثنا عشر یعنے دوازدہ امام صلوات اللہ علیہم اجمعین و نام رودہ ایست تحت معدہ و آنرا اثنا عشری ازان گویند کہ طول او دوازدہ انگشت مضموم میباشد بانگشتان صاحبش از بعضے کتب و مفرح القلوب طب۔

فصل الف مقصورہ مع جیم

اجتبا بالکسر برگزیدن از مؤید۔

اجترا بالکسر دلیری از لطائف و کنز و شرح مقامات۔

اجلا بروزن اطبا جمع جلیل ست۔

اجری بالضم و بالکسر و رای مہملہ مفتوح و الف مقصورہ بصورت یا بمعنے وظیفہ یعنی طعام ہر روز کہ بکجا جان دہند علوفہ از لطائف و شرح تحفۃ العراقین۔

اجزا بالکسر و زای معجمہ جزیہ دادن و بے نیاز کردن و جزا دادن و بالفتح پارہاے چیز از منتخب۔

اجانب بفتح اول و کسر نون و بای موحدہ بمعنی بیگانگان این جمع اجنبی است از منتخب۔

اجتناب بالکسر دور شدن و یکسو شدن از چیزے از منتخب۔

اجرب بالفتح صاحب مرض خارش۔

اچوب بضم اول و ضم جیم فارسی و واو غیر ملفوظ و سکون بای فارسی لفظ ترکی ست بمعنی کشادہ۔

اجرت بالضم مزد از کنز۔

اجابت بکسر اول جواب دادن از منتخب و صراح و مجازاً بمعنے قبول نمودن و باصطلاح اطبا دفع براز کردن کہ بہندوستان دست نامند۔

اجالت بکسر گردانیدن و جولان دادن از منتخب۔

اجاج بضم اول و دو جیم نمک تلخ و آب شور از سروری و سہ شرح نصاب و کنز۔

اجتہاد بالکسر کوشش کردن و راہ صواب جستن و باصطلاح فقہا عبارتست از استنباط مسائل شرعیہ بقیاس از کلام اللہ و حدیث و اجماع بشرائطیکہ در کتب اصول مسطورست چنانچہ واقفیت کما حقہ از محاورات لسان عرب و علم صرف و نحو و شان نزول آیات و علم حدیث داشتہ باشد۔

اجناد بالفتح افواج و لشکرہا این جمع جند ست۔

اجساد بالفتح بدنہا و جسمہا۔

اجلوذ بکسر اول و کسر لام و تشدید واو و ذال معجمہ شتافتن از فردوس اللغات و صراح۔

اجیر بروزن فقیر بمعنے مزدور از منتخب۔

اجبار بالکسر کسے را بزور بر کارے داشتن از منتخب وغیرہ۔

اجہار بالکسر بمعنے اظہار۔

اجور بضمتین جمع اجر۔

اجہر بفتح اول و سوم روز کور[۱] از کنز۔

اجلاس بالکسر نشاندن از منتخب

اجاص بالکسر و تشدید جیم و صاد مہملہ قسمی از آلو کہ میوہ است ترش مزہ و در منتخب نوشتہ کہ این معرب ست چراکہ در کلام عرب جیم و صاد جمع نمیشود۔

اجماع بالکسر اتفاق کردن جماعت بکاری

اجتماع باصطلاح اہل تنجیم آنرا گویند کہ آفتاب و ماہ در یک برج بیکدرجہ و یک دقیقہ جمع شوند درین وقت ماہ از نظر گم و غائب میشود و چنین وقت منحوس باشد۔

اجدع بالفتح بریدہ بینی و بریدہ گوش از منتخب۔

اجلاف بالفتح مردمان سفلہ و فرومایہ و بمعنی ستمگاران جمع جلف کہ بالکسر باشد بمعنی جفا کنندہ و خم تہی و ہر چہ میان تہی باشد از منتخب و کنز۔

اجوف بفتح اول و سوم چیزیکہ اندرون تہی و خالی باشد و نزد صرفیان لفظیکہ میان آن مقابل عین فعل حرف علت باشد۔

اجحاف بالکسر بتقدیم جیم بر حای مہملہ نقصان کردن و بردن چیزے و نزدیک شدن و کار بکسے شرکت گرفتن۔

[۱] جہنداو نوذری

اجاق بالضم وجیم عربی لفظ ترکیست بمعنی دیگدان وخاندان از چراغ ہدایت

اجل بفتحتین وتشدید لام بمعنی بزرگ تر و بفتحتین وتخفیف لام بمعنی مہلت ومدت مرگ ووقت چیزی ونہایت زمان عمر وبفتح اول وسکون جیم بمعنی برانگیختن وبمعنی برای از کشف ومنتخب وکنز۔

اجدل بالفتح ودال مہملہ مفتوح طائر شکاریست کہ بفارسی آنرا چرغ گویند۔

اجمام بالکسر آسائش دادن ستور را برای سواری از منتخب۔

اجحام بالکسر حرف سوم حای مہملہ از واشتن ونزدیک بہلاک رسیدن از منتخب

اجم بفتحتین بیشہا وانبوہہا درختان اجمہ واحد از منتخب وکشف۔

اجرام بالفتح بمعنی اجسام مگر اکثر اطلاق این لفظ بر کواکب وجواہرات واحجار کنند ودر اجسام حیوانی ونباتاتی روا ندارند مگر بندرت در اجسام ادویہ واعضا۔

اجفان بالفتح وفا پلکہای چشم وموہای مژگان۔

اجلہ بفتح اول وکسر جیم وتشدید لام مفتوح بمعنی بزرگان واین جمع جلیل ست۔

اجنحہ بالفتح ونون مکسور وحای مہملہ بالہای مرغان وبازوہای آدمیان واین جمع جناح ست از منتخب۔

اجویہ بفتح اول وسکون جیم وکسر واو ویای موحدہ جمع جواب از شرح اصول اکبری

اجورہ بفتحتین لفظ عربیست بمعنی مزد از بہار عجم۔

اجنہ بفتح اول وکسر جیم وتشدید نون جمع جن غلط ست چرا کہ این جمع جنین ست وجمع جن جنہ است بالکسر ونون مشدد از مزیل الاغلاط ومنتخب۔

اجنبی بالفتح بیگانہ از کنز۔

اچی بفتح اول وکسر جیم فارسی برادر کلان این لفظ ترکی ست از لطائف وانچہ در بعض نسخ بالمعنی اخی بجای جیم نوشتہ اند از غلطے کاتبان ست۔

فصل الف مقصورہ مع حای مہملہ

احصا بالکسر شمردن وضبط کردن از منتخب وکنز۔

احبا بفتح اول وکسر حای مہملہ وموحدہ مشددہ بمعنی دوستان واین جمع حبیب ست کہ بمعنی دوست باشد۔

احلی بفتح اول وسوم شیرین تر۔

احیا بالکسر زندہ کردن ونام کتابیست احیاء العلوم از امام محمد غزالی رحمۃ اللہ وآن کتاب را چہار ارباع ست یک ربع آن در عادات ودوم در عبادات سوم در منجیات کہ در ان اسباب نجات ست چہارم در مہلکات کہ در ان بیان اسباب ہلاک وعقوبت ست وہر یک ازان رباع آن مشتمل ست بر دہ باب وبالفتح زندگان ومعنی قبیلہا وعلمہا باین معنی جمع حی ست از منتخب وشمسی وفردوس اللغات وملاح

احشا بالفتح وشین معجمہ آنچہ در سینہ وشکم باشد از دل وجگر ومعدہ وروده از کشف ومنتخب۔

احتوا گرد وفرو گرفتن از کنز۔

احما بالکسر پرہیز کردن بیمار وحمایت کردن از کشف ولطائف۔

احیاناً بالفتح جمع حین لیکن بمعنی گاہ گاہ مستعمل میشود ونصب آن باعتبار ظرفیت ست۔

احتجاب بالکسر در پردہ شدن از منتخب وشمسی۔

احتساب نہی کردن از چیزہائیکہ در شرع ممنوع باشد وشمار آوردن از منتخب۔

احزاب بالفتح وزای معجمہ وموحدہ گروہہا از منتخب۔

احالت بالکسر حوالہ کردن وحیلہ کردن ومحال گفتن وکیلا شدن از منتخب۔

احسنت بالفتح وسین مہملہ مفتوح وسکون نون وفتح تای فوقانی صیغہ واحد مذکر حاضر از باب افعال بمعنی نیکو گفتی مگر در فارسی تای فوقانی را موقوف خوانند وبمعنی تحسین وآفرین مستعمل کنند۔

احداث بالکسر چیزی منکرتر پیدا کردن وبالفتح مردم نوجوان ونوخاستہ از منتخب

احتیاج نیازمندی بلفظ آوردن و داشتن و افتادن مستعمل از بهار عجم۔
احفاد بالفتح و فا فرزندزادگان و بمعنی خادمان نیز از منتخب۔
احقاد بالکسر و قاف کینه آوردن کسی را و بالفتح کینها از منتخب و لطائف
احد بفتحتین کو بهیت نزدیک ثبه بفتحتین یکی و کسی و کم در روز یکشنبه و بمعنی یگانه صیغه صفت مشبه در اصل وحد بوده بروزن حسن واو را بر خلاف قیاس بهمزه بدل ساخته احد خوانند و اطلاق این لفظ در وصف تعالی کنند نه بر دیگرے و بتشدید دال تیزتر از منتخب صراح وغیره۔
احور بفتح اول و ثالث مرد سفید پوست که سیاهی چشم او بنهایت سیاه باشد و نام مشتری از منتخب۔
احضار بالکسر حاضر کردن از منتخب۔
احجار بالفتح جمع حجر که بمعنی سنگ است۔
احبار بالفتح و بای موحده دانایان از فردوس اللغات۔
احمر بالفتح بمعنی سرخ و گاهی بمعنی سخت و زشت آید چنانچه موت احمر موت سخت را گویند یعنی موتیکه دران تاسف و ماتم بسیار باشد و مقتول را نیز گویند از منتخب همین ثبوت میرسد۔
احرار بالفتح و هر دو رای مهمله بمعنی آزادگان این جمع حر است که بالضم بمعنی آزاد باشد

از منتخب و کشف و لقب عبید الله نقشبندی که پیر مولوی جامی بودند و در حقیقت لقب ایشان خواجه احرار ست چراکه چون اسم ایشان عبید الله واقع گشت که بمعنی آن بنده کوچک خداست برائے تدارک آن خواجه احرار لقب کردند گاہے لفظ خواجه در استعمال حذف کنند۔
احتکار بالکسر غله بنیت گرانی جمع کردن تا بنرخ فروخته شود از منتخب و کشف۔
احراز در آخر زای معجمه استوار کردن و نگاهداشتن و جمع کردن از منتخب و کنز۔
احتراز بالکسر پرهیز کردن و خود را نگاهداشتن از منتخب۔
احتباس بالکسر و فوقانی و موحده و سین مهمله در بند داشتن و باز داشتن و بخل کردن و باز ایستادن بول یا فا لطاز منتخب و کنز
احساس بالکسر و سینین مهملتین دیدن و دریافت نمودن از منتخب و در بعضی کتب لغت نوشته که احساس دیدن و بلمس بدن چیزے معلوم کردن و آنچه بیکے از حواس خمسه دریافته شود۔
احمض بالفتح و میم مفتوح و ضاد معجمه بمعنی ترش از منتخب و گاهی مجازاً بمعنی ناخوش و دشوار آید۔
احتیاط گرد فرو گرفتن از کنز۔
احتراف بالکسر در لطائف بمعنی دانش و در منتخب بمعنی پیشه وری۔

احرف بفتح اول و سکون ثانی و ضم رای مهمله جمع حرف۔
احنف بالفتح کجپا بطوریکه سر هر دو پا بطرف یکدیگر خمیده باشد و نام بزرگے در نهایت فضل و کمال از زمره تابعین از منتخب
احراق بالکسر سوختن و سوزانیدن از منتخب و کنز۔
احتراق بالکسر سوخته شدن و باصطلاح اهل تنجیم نهان شدن یکی از پنج ستاره سیار سوای قمر در زیر شعاع خورشید بسبب باهم شدن در برج واحد از منتخب۔
احداق بالفتح مردمکهای چشم جمع حدقه
احق بفتحتین سزاوارتر و لائق تر از منتخب
احتکاک بالکسر باهم خراشیدن و باهم دبالیدن و کاویدن با کسی از منتخب وغیره
احمال بالکسر بار برداشتن و بالفتح بارها و گرانیها از منتخب و کنز۔
احتیال بالکسر حیله انگیختن از لطائف و منتخب و کشف۔
احول بالفتح کژ چشم یعنی کسیکه یک چیز را دو بیند از منتخب وغیره۔
احوال بالفتح جمع حال و حالت که بمعنی گشت هر چیز لیست و بجای مفرد نیز آرند از منتخب صراح و بهار عجم۔
احلیل بالکسر سوراخ ذکر از منتخب و کنز۔
احتمال بالکسر تای فوقانی مکسور بر داشتن

دگمان کردن از منتخب و شمسی۔

احزم بفتح اول و فتح زای معجمہ ہوشیار تر و داناتر از منتخب۔

احتشام بالکسر خداوند خادمان و فوج بود و مجازاً بمعنے شان و شکوہ بمعنے شرم داشتن از منتخب۔

احرام بالکسر بر خود حرام گردانیدن بمعنے چیزہای حلال و مباح را چند روز پیشتر از زیارت خانۂ کعبہ از مقامات معین ہمچنین در ایام حج و مجازاً احرام بمعنی دو چادر نادوختہ کہ در ایام احرام یکی را لنگ و تہ بند کنند و دیگری را بر دوش پوشند و در بہار عجم نوشتہ کہ احرام بالکسر در حرم شدن و در عرف آنست کہ حاجیان لباس دوختہ و استعمال خوشبو و اصلاح ریش و بروت و مجامعت وغیرہ بر خود حرام گردانند حالا احرام بستن بمعنی قصد و نیت کردن مستعمل ست۔

احکام بالکسر استوار کردن و بالفتح حکمہا و فرمانہاے پادشاہی و نام کتاب در اصول فقہ۔

احسن تقویم نیکوتر راست کردن و کنایۃً بمعنے صورت انسان۔

احتجام بالکسر و حرف چہارم جیم استرہ زدن بر عضوے برای خون کشیدن از لطائف۔

احمر اقتم بقاف و تای فوقانی بمعنے نہایت سرخ مائل بسیاہی و غبار۔

احشام بالفتح نوکران و خدمتگاران از کنز۔

احلام بالفتح خوابہا از کنز و در منتخب بمعنی خوابہا و عقلہا و بردباری ہا۔

احاسن بفتح اول و کسر سین مہملہ و نون جمع احسن بمعنی خوبی ہا۔

احزان بالکسر زای معجمہ اندوہگین کردن و بفتح اندوہہا از منتخب۔

احصان بالکسر و صاد مہملہ زن خواستن مرد و شوہر کردن زن و استوار کردن و حصار کردن و پرہیزگار شدن از منتخب و کنز و در خیابان شرح گلستان نوشتہ کہ احصان در اصل بمعنی نگاہداشتن از بدیہا و این ماخوذ ست از حصن و مجازاً بمعنی زن خواستن مستعمل ست۔

احتضان بالکسر و بضاد معجمہ در کنار گرفتن از منتخب۔

احیان بالفتح وقتہا از منتخب۔

احدی الحسنیین بکسر اول و سکون حاے مہملہ و فتح دال و الف مقصورہ بعدہ یا و ضم ای مہملہ و سکون سین مہملہ و فتح نون و یای اول و سکون یای ثانی بمعنے یکے از دو نیکیہا۔

احنہ بالکسر و نون مفتوح بمعنے کینہ و خشم از منتخب و شرح نصاب کنز۔

احجیہ بالضم و جیم مکسور و تحتانی مشدد بمعنے چیستان کہ بہندی آنرا پہیلی گویند

احمر قانی بقاف و نون سرخ مائل بسیاہی مشابہ بلون خون۔

احتیالی بالکسر حیلہ انگیزی ظاہراً یاے تحتانی در آخر زائد ست از عالم سلامتی و فضولی چرا کہ احتیال خود مصدر ست حاجت بیای مصدری ندارد و این نوعے از تفریس ست۔

احدی بفتحتین منصبداری باشد از انواع منصبداران و این از عہد اکبر پادشاہ ست از چراغ ہدایت و در بہار عجم نوشتہ کہ جماعۂ احدیان تنہا منصب ذات دارند و سوار و پیادہ متعینۂ سرکار با خود ندارند تم کلامہ و گویند کہ احدی از طرف پادشاہ برای اجرای حکمی بر امرا متسلط میشود و بعض مردم کہ احدی بسکون حا گویند صحیح نیست۔

فصل الف مقصورہ مع خای معجمہ

اخصا بالکسر صاد مہملہ خصی کردن از لطائف

اخلا بفتح اول و کسر خای معجمہ و لام مشدد بمعنے دوستان صادق این جمع خلیل ست کہ بمعنی دوست باشد از منتخب۔

اخسا بفتح اول و کسر خاے معجمہ و تشدید سین مہملہ جمع خسیس

اختر جوزا کنایہ از عطارد چرا کہ جوزا خانۂ عطارد ست۔

اخا بکسر اول برادری و دوستی کردن مصدر ست از اخی یوخی اخاء یار ابرہ کردند از منتخب۔

اخرب بالفتح ویران و باصطلاح

عروضیان وزن بحر یکہ دران خرب واقع شود وخرب بالفتح اگرچہ در لغت بمعنے ویران کردنست لیکن باصطلاح عروض انداختن میم ونون مستفعلین است فاعیل باند مفعول بضم لام کہ لفظ مستعمل ست بجای آن نہند چون اول وآخر رکنے را انداختند خرابی تمام دران را یافت لہذا اخرب نام کردند۔

اخوت بضم اول وثانی وتشدید واو مفتوحہ بمعنی برادری یعنی برادر شدن و بکسر اول وسکون ثانی وفتح واو بمعنے برادران از منتخب وکشف۔

اختیارات بالکسر نام کتابی ست در علم طب در بیان خواص ادویہ آنرا اختیارات بدیعی نیز گویند۔

اخت بالضم خواہر

اخوات بفتحات خواہران

اختلاج بالکسر ودر آخر جیم عربی پریدن عضو یعنے جنبیدن اندام۔

اخ بفتح برادر کہ در اصل اخو بود ولغات دیگر بمعنے آفرین وبالضم بمعنی بوئیدن واخ بالضم در ترکی بمعنے تیر کہ از کمان مے انداز نداز لطائف وغیر آن۔

اخ اخ مکرر با ہر دو الف مفتوح بمعنے بہ معنا کہ در عربی طوبی و بخ بخ گویند و نیز کلمہ کہ بمقام تاسف گویند از لطائف وبرہان۔

اخدو و بالضم وہر دو دال مہملہ شگافہا زمین وکوہ کہ بدر از ہی باشد از منتخب ولطائف

اخذ بالفتح گرفتن از منتخب۔

اخاذ بکسر اول ودر آخر ذال معجمہ بمعنی گرفتن وبمعنے تالاب کہ در بیابان باشد و بمعنے زمین کہ بجہت خود پادشاہ گرفتہ باشد از منتخب وبفتح اول وخائے معجمہ مشدد و بمعنے سخت گیرندہ وبسیار گیرندہ۔

اختر ستارہ وبمعنے فال وشگون وبمعنے طالع وعلم ورایت ونام فرشتہ کہ در عالم آئین آئین گریان میگردد وہر جائیکہ بنی اورا بروا قع میشود باجابت میرسد از لطائف ومصطلحات وسرزے وبرہان۔

اخضر بالفتح وضاد معجمہ مفتوح بمعنے سبز کہ رنگ معروفست۔

اخبار بالکسر خبر دادن وبالفتح جمع خبرست وبمعنی احادیث نبوی وتواریخ نیز می آید ولفظ اخبار نویس بالفتح ست نہ بکسر از منتخب۔

اختبار بالکسر حرف چہارم بای موحدہ خبر گرفتن وبمعنی امتحان وآزمودن۔

اختیار برگزیدن وبمعنی مختار ہم آمد۔

اختصار باصطلاح اہل معانی سخن را قلیل اللفظ وکثیر المعنے آوردن وابن ہشتم ست واقتصار ضد این ست وآن بدست

اخترشناس منجم از برہان۔

اخرس بالفتح بمعنے گنگ یعنی انسان بے نطق از منتخب وکنز۔

اخنس بفتحتین وسین مہملہ مشدد بمعنے زبون تر وخوار تر از منتخب وشمسے وکنز۔

اخفش بالفتح وفا وشین معجمہ ودر اصل لغت بمعنے ضعیف چشم کہ از روشنی آفتاب حجاب طلب باشد ونام مردے از ائمہ لغت وصرف ونحو وقرارت۔

اخص بفتحتین وصاد مہملہ مشدد خاص تر

اخمص بالفتح وصاد مہملہ میان کف پا کہ بازمین ملحق نشود از منتخب وکشف وکنز

اختلاط بالکسر آمیختن وتباہ شدن از منتخب

اخلاط بالفتح جمع خلط ونام شہر در روم ودار و ئے ہا خوشبو از منتخب وغیرہ

اختراع بالکسر پیدا کردن چیزیرا کہ پیشتر از ومثل آن پیدا نشدہ باشد واین مشتق است از خرع بالفتح کہ بمعنے شگافتن ست۔

اخلاف بالفتح پسماندگان مردہ و فرزندان سعادتمند واین جمع خلف ست بفتحتین باشد بمعنی فرزند صالح کہ بعد موت پدر خود بصلاحیت ماندہ باشد وجمع خلف کہ بفتح خا وسکون لام ست بمعنی فرزند غیر صالح خلوف مے آید بضمتین وگاہی اخلاف نیز مے آید چنانکہ افلاس بالفتح جمع فلس آمدہ از منتخب وشمسی وشرح نصاب

اختطاف ربودن ہمچو برق۔

اخف بفتح اول وثانی وتشدید فا سبکتر

اختناق بالکسر گلو گرفتن وگلو گرفتہ شدن از لطائف ومنتخب۔

اخاک بفتحتین بمعنی برادر تو و این لفظ مرکبست از اخ و کاف خطاب و این را بقاعدۂ نحو در حالت نصب بالف و در حالت رفع بواو و در حالت جر بیاے تحتانی نویسند۔

اخطل بالفتح و طای مهمله مفتوح نام شاعری مشهور از عرب از منتخب۔

اختیال بالکسر گردن کشی کردن و خیال کردن از منتخب۔

اخوال بالفتح جمع خالست که بمعنے برادر مادر و علم لشکر و نقطهٔ سیاه باشد که براندام بود

اخزم بالفتح و زاے معجمه مار نر و نام جد حاتم طائی که او را پدرش عاق کرده بود از منتخب و شرح نصاب۔

اخرم بالفتح کسیکه دیوارک بینی او بریده باشد و بینی بریده و باصطلاح عروض وزن بحر یکه خرم دران واقع شود و خرم بالفتح الخ در لغت بمعنی دیوارک بینی بریدنست لیکن باصطلاح عروض انداختن میم مفاعیلن است فعلیلن بالام تخفیف لفظ مستعمل ست بجای آن بهند انداختن میم مفاعیلن را بریدن بینی تشبیه کردند۔

اخثم بفتح اول و سکون خای معجمه جبین پیشانی دار بر واز چراغ هدایت۔

اخشم بالفتح و شین معجمه کسی که ادراک بوی خوش و بوی بد نکند از لطائف۔

اخوان بالکسر بمعنے برادران این جمع اخ ست که در اصل اخو بود واو یکه در واحد بجهت تخفیف حذف شده بود در حالت جمع عود کرد و این بروزن فعلان بالکسر چنانکه غزلان و صردان و تیجان جمع غزال و صرد و تاج پس کسانیکه اخوان را بالفتح خوانند خطاست۔

اختان بالفتح جمع ختن که بفتحتین بمعنے داماد ست۔

اخدان بالفتح دوستان جمع خدن بکسر که بمعنے دوست ست۔

اختر شمردن کنایه از بیدار ماندن

اختر در پیرهن کردن بے آرام و بے قرار کردن۔

اختسان بالکسر و تای فوقانی و سین مهمله نام پادشاه که ممدوح خاقانی و نظامی ست

اخاذه بکسر اول و ذال معجمه بمعنی آبگیر و تالاب از شرح نصاب کرز و منتخب۔

اخته خانه بالفتح طویلهٔ اسپان از مصطلحات

اچخه بالفتح و جیم فارسی بمعنی ریزهٔ زر و ریزهٔ سیم و اچخه بقاف نیز گویند و این لفظ ترکیست

اخبیه بالفتح و باے موحده مکسور و تحتانی مخففه نام منزل بیست و چهارم از منازل قمر و آن چهار ستاره است نحس از منتخب وغیره۔

اخمه بالفتح جبین و شکنج از بهار عجم۔

اُخکسمه اندازی بضم اول و سکون خاے معجمه و فتح کاف عربی و سین مهمله لفظ ترکیست تیر بازگشتی زدن از چراغ هدایت

اخیافی بالفتح و یای تحتانی و فا بمعنے برادرانیکه پدر هر یکے علیحده و مادر واحد باشد از کنز و علاقی برادرانیکه مادر هر یکے علیحده و پدر واحد باشد و اعیانی آنکه در مادر و پدر شریک باشد۔

اخی بمعنے برادر من

اخطی منسوب با خط که توییست حسن خیز

فصل الف مقصوره مع دال مهمله

ادبا بضم اول و فتح دال و بای موحده بمعنے ادب هندگان و این جمع ادیب ست۔

ادعا بالکسر و تشدید دال مهمله دعوی کردن و آرزو کردن از منتخب۔

ادا بفتح رسانیدن و گذاردن و بیان کردن و این مصدر نیست مگر بمعنی مصدر می آید و بفارسی خوبی حرکات معشوق و رمز و اشاره و بمعنے آواز مے آید۔

ادنیٰ بالفتح نزدیک تر و زبون تر بر تقدیر اول از دنو و بر تقدیر ثانی از دنارت ست از منتخب۔

ادب بفتحتین اندازه و حد هر چیز نگاهداشتن و بمعنی دانش و طور پسندیده و علوم عربیه مثل صرف و نحو و معانی و بیان و بدیع از منتخب و بهار عجم و مؤید۔

ادات بالفتح و در آخر تای فوقانی بمعنے آلت حصول چیزے و دست افزار و سلاح و باصطلاح علمی بمعنی حرف که در مقابلهٔ اسم و فعل باشد و آن لغتیست

که بدان اسم را بفعل ربط دهند ادات
تشبیه بمعنی لفظیکه بر تشبیه دلالت کند چنانچه
در فارسی لفظ چون و چو و مانند آن هر یکی
ازین الفاظ آلت ست برای حصول تشبیه از
منتخب اللغات چیزی۔

ادوات بفتحتین و ثالث واو و خامس
فوقانی بمعنی آلات حصول چیزی و این جمع
اداتست از منتخب۔

ادماج پیچیدن چیزی و نام صنعت شعری
که در کلام مسوق مدعا متضمن مدعای دیگر باشد
چنانچه درین بیت بیت انچه تیرت میکند
بر جان خصم، میکند تیغ تو با فرق سران

ادبار بالکسر پشت دادن دولت از
منتخب وغیره۔

ادوار بالفتح گردشها فلک یعنی زمانها
از منتخب۔

ادرار بالکسر روان شدن و ریختن باران
تند و بول کردن پیاپی و بار بار انعام و بخشش
نمودن از منتخب و کشف و صراح و کنز و در خیابان
نوشته که ادرار در اصل جاری ساختن و
در عرف بمعنی وظیفه و راتب و در زیره مستعمل

ادخار بالکسر و تشدید دال مهمله مکسوره و خای
معجمه ذخیره کردن از منتخب در اصل اذتخار
بود ذال معجمه و تای فوقانی هر دو به دو دال
مهملتین بدل شده مدغم شده اند۔

ادبیر بکسر اول و کسر بای موحده و یای
مجهول آماله ادبار و گاهی برای رعایت
قافیه بیای معروف نیز خوانند از لطائف

اداس بالفتح نون و سین مهمله جرکها و
این جمع دنس ست که بفارسی آنرا چرک
و بهندی میل گویند از منتخب و غیر آن۔

ادریس بالکسر نام پیغمبر یکه بحیات در
جنت رفتند از لطائف و برهان۔

ادق بفتحتین دقیق تر یعنی مشکل تر۔

ادراک بالکسر دریافتن اشیای غیر محسوس

ادل بفتحتین و تشدید لام دلیل تر و رهنما تر

ادلال بالکسر ناز کردن از منتخب۔

ادهم بالفتح بمعنی اسپ سیاه و مار سیاه
و بمعنی بند آهنی که در پای مجرمان اندازند و
نام پدر ابراهیم بلخی که ولی کامل بودند از منتخب
و لطائف۔

ادیم بالفتح مطلق پوست و باغت داده
و بمعنی پوستیکه آنرا بوار گویند و بمعنی روی
و اول هر چیز چنانچه ادیم الارض بمعنی روی
زمین و ادیم الضحی بمعنی اول چاشت و بمعنی
طعام با نان بخورش از منتخب و کنز۔

ادام بکسر اول نان خورش که بهندی
سالن گویند از منتخب و شرح نصاب۔

ادغام بالکسر خوردن چیزی بی چاویدن
و لگام در دهن اسپ کردن و حرفی را
در حرفی آوردن از منتخب۔

ادیان بالفتح و یای تحتانی جمع دین
از منتخب۔

ادون بالفتح و واو مفتوحه کمینه تر و حقیر
تر و نزدیک تر از منتخب۔

ادکن بالفتح خاکستر رنگ از لطائف
و در منتخب رنگیکه بسیاهی مائل باشد۔

ادمان بالکسر دائم کردن کاری را از
کنز و در منتخب پیوسته شراب خوردن۔

ادخنه بالفتح و خای معجمه مکسوره و نون دود
دهها و این جمع دخانست که بالضم بمعنی دود باشد

ادره بالضم بزرگ شدن خایه از حد
خود بسبب مرض باد و رطوبت از شرح نصاب

ادقچه بفتحتین و قاف و جیم فارسی لفظ ترکی
نوعی از آرائش پلنگ خواب امرا و آن
چادری باشد سفید برابر پلنگ که بر چهار
طرف آن پارچه رنگین بعرض نیم درعه یا بطور
دوزند که وقت گستردن آن پایه پلنگ بدان
پوشیده نشود و بران پارچه رنگین بکلابتون
انواع نقش و نگار دوزند چون آنرا بر پلنگ
گسترده بالای آن توشک و چادر کشند
آن پارچه منقش مذکور را از چهار طرف در میان
هر چهار پایه پلنگ متصل فرش زمین آویزان
باشد۔

ادعیه بفتح اول و سکون دال و کسر عین
و فتح تحتانی جمع دعاست و یای تحتانی
را مشدد خواندن خطاست۔

ادعیه ماثوره بحرف هشتم تای مثلثه بمعنی
دعا هائیکه از رسول الله صلی الله علیه و آله
و سلم منقول ست۔

ادله اول و کسر دال و تشدید لام جمع دلیل ست

ادانی بالفتح ونون مکسور بمعنے نزدیکتران وکمینه‌تران از منتخب۔

فصل الف مقصوره مع ذال معجمه

اذا بکسر اول بمعنے چون وبمعنی وقتی وبمعنے پس وبمعنے ناگاه از کنز۔

اذی بفتحتین بروزن بقا بمعنے ایذا دادن ورنجانیدن از منتخب۔

اذکی بالفتح زیرکتر از کنز۔

اذهاب بالکسر بردن وروان کردن وزر اندوده کردن از بیرون از منتخب وشمسی

اذناب بالکسر ونون وموحده گناه کردن وبالفتح دمها چرا که درین صورت جمع ذنب ست وگاهی مجاز بمعنے بندگان وکنیزان ولواحق باشد از لطائف۔

اذاعت بکسر اول وفتح عین مهمله آشکارا کردن از زبدة الفوائد۔

اذیت بفتح اول وکسر ثانی وتشدید تحتانی آزار ورنج۔

اذخر بالکسر خاے معجمه نیز مکسور گیاهی ست خوشبودار که بهندی آنرا مرچیاگند گویند از منتخب وغیر آن۔

اذخار بالکسر ذخیره نهادن وذخیره کردن۔

اذکار بالکسر یاد دادن وبالفتح یاد کردنها از منتخب۔

اذفر بالفتح وفای مفتوح وراے مهمله بمعنے تیز بو از مؤید ومنتخب وکشف ودر صراح بمعنے خالص۔

اذیال بالفتح دامنها۔

اذل بفتحتین وتشدید لام ذلیل‌تر۔

اذلال بالکسر خوار کردن از منتخب۔

اذهان بالفتح جمع ذهن۔

اذعان بالکسر وعین مهمله فرمانبرداری واطاعت از منتخب وکنز۔

اذربیجان بفتح اول وسکون ذال معجمه وفتح راى مهمله وکسر موحده وياے معروف وجیم عربی معرب آذر آبادگان که نام شهریست ومعنی ترکیبی آن آتش آباد چون دران شهر آتشخانها بسیار بوده لهذا بدین اسم موسوم شد وبعضی چنین نوشته که اغور نام پادشاهی در انجا مقام کرده فرموده که همه لشکر در دامن خاک آورده پشته سازند وخود نیز شریک شد چون پشته بزرگ شد نام آن آذر بایگان کرده چه در ترکی آواز را گویند وبایگان جاے توانگران را گویند معرب مجموعه آذربایجان شد از رشیدی۔

اذن بالضم وبضمتین گوش از بحر الجواهر ومنتخب وکنز وبالکسر بمعنے امر وفرمان۔

فصل الف مقصوره مع راى مهمله

ارتقا بالکسر وقاف بالا رفتن از منتخب وکنز۔

ارجا بالکسر وجیم امیدوار کردن وپس افگندن ونزدیک آمدن راه وبالفتح کرانها بمعنے جمع رجاست که بمعنی کناره وطرف باشد از لطائف وشمسی۔

ارتجا بالکسر جیم امید داشتن از منتخب۔

اردا بالکسر ودال مهمله هلاک کردن از منتخب ولطائف۔

ارمیا بالضم ومیم مکسور وتحتانی نام خضر علیه السلام وبعضی گویند که نام الیاس علیه السلام از منتخب وبرهان۔

ارخا بالکسر وخاى معجمه سست کردن وفرو گذاشتن از کشف وصراح وکنز ومنتخب وآرخا بفتح اول در ترکی پشت را گویند۔

اروا بالکسر وحرف سوم واو سیراب کردن وروان کردن از کنز ومنتخب۔

ارتضا بالکسر پسندیدن از کشف وکنز ودر منتخب بمعنے خوشنود شدن۔

ارنب بالفتح ونون مفتوح وموحده خرگوش از منتخب وشرح نصاب۔

ارتیاب بالکسر در شک افتادن از منتخب ولطائف۔

ارب بالکسر وباى موحده بمعنی حاجت از منتخب وشرح نصاب وکنز۔

اریب بضم اول وکسر ثانی وياى مجهول کج وکج رفتن از لطائف واین اماله دراب ست بعد ابدال واو بهمزه۔

ارباب بالفتح [illegible] عربیست جمع رب بمعنی پرورش کننده است مگر لفظ ارباب بمعنے صاحبان وشرفا وخداوندان مستعمل میشود وباصطلاح اهل ولایت زمیندار

اگویند باغماض نظر از معنی جمع از مصطلحات وغیر آن۔

ارتکاب بالکسر گناہ کردن و شروع بکارنا مشروع کردن و سوار شدن بر چیزے از منتخب و کنز و صراح۔

ارائب بفتح اول و کسر ہمزہ کہ رابع ست و باے موحدہ بمعنے حاجتہا این جمع ارب ست کہ بالکسر باشد۔

اردی بہشت بضم اول و سکون را و کسر دال مہملہ و یای مجہول نام ماہ شمسی کہ بہندی مطابق آن جیٹھ ست و این مرکب ست از ارد کہ بمعنی مانند و نظیر ست و بہشت و یا از اشباع کسرۂ اضافت پیدا کردند پس معنی مرکب مانند بہشت شد چون بایران و توران درین ماہ اشتداد بہاری شود لہذا باین اسم موسوم شد و نام روز سوم از ہر ماہ شمسی از جہانگیری و رشیدی و کشف و برہان و مؤید۔

ارائت بروزن اجابت بمعنی نمودار کردن۔

اراحت بکسر اول و حای مہملہ آسودن و آسائش دادن و بشب چرانیدن و گندہ شدن و مردن و بوے چیزے دریافتن از منتخب۔

اراقت بقاف ریختن آب وغیرہ۔

ارباب حجت کنایہ از اہل منطق۔

ارث بکسر اول و سکون ثانی و ثای مثلثہ میراث و اصل و کار قدیم کہ بوراثت بدیگری رسد و بقیۂ چیزے و خاکستر و بالفتح آتش افروختن از منتخب۔

ارج بفتح اول و سکون ثانی و جیم عربی در فارسی بمعنی قیمت زیراکہ در اصل ارز بود زای معجمہ را بجیم بدل کردہ اند و مجاز ابمعنے مرتبہ و قدر و بعربی بفتح اول و کسر رای مہملہ ہر چیز کہ خوشبو دار باشد معنے فارسی در جہانگیری و سروری و فردوس اللغات و معنی عربی از منتخب و شرح نصاب و کنز و در برہان بمعنے کرگدن نیز نوشتہ۔

ارتجاج بالکسر و حرف چہارم و ششم جیم بمعنے جنبیدن و لرزیدن از منتخب و لطائف۔

ارگنج بضم اول و سکون را و فتح کاف فارسی نام شہر از خراسان کہ بجدود ما وراء النہر پیوستہ است از برہان و در رشیدی نوشتہ کہ ترکان جرجانیہ را گویند کہ پای تخت خوارزم ست۔

ارتباح بالکسر و فوقانی و موحدہ و حای مہملہ سود گرفتن در تجارت۔

ارواح بالفتح بمعنے ملائک و بمعنی روحہا۔

ارتیاح بکسر اول و کسر تای فوقانی و بعدہ تحتانی و در آخر حای مہملہ بمعنی شاد شدن از کشف و کنز و منتخب۔

ارجمند بالفتح و جیم موقوف بروزن نقشبند بمعنی صاحب قیمت و مجاز ابمعنے صاحب مرتبہ و گرامی قدر و عزیز و بضم جیم خواندن غلط ست از برہان و مدار و مؤید و کشف جہانگیری و سروری۔

ارمزد بضم اول و سوم و زای معجمہ و دال مہملہ ستارۂ مشتری و نام روز اول از ہر ماہ شمسے از برہان و رشیدی۔

ارد بالفتح بمعنے قہر و خشم و بالضم بمعنے مانند و نظیر و بالکسر نام روز بیست و پنجم از ہر ماہ شمسے از جہانگیری و رشیدے و برہان و اردشیر لقب بادشاہی از معنی اول یا از ثانی مرکب ست۔

اروند بالفتح نام کوہ کہ آنرا الوند نیز گویند

ارتداد بالکسر رو شدن و از اسلام برگشتن از منتخب۔

ارمد بفتح اول و فتح میم صاحب رمد یعنے کسیکہ چشم او درد کند با سرخی و سیلان آب۔

ارشد بالفتح راہ راست یابندہ تر۔

ارتیاد بالکسر و بعد فوقانی تحتانی و دال مہملہ جستن و طلب کردن از منتخب۔

ارشاد راہ حق نمودن۔

ارچند بمعنے ہر چند۔

ار بالفتح بمعنے اگر۔

اردشیر از لفظ ارد بالفتح کہ بمعنے خشم و قہر است و از لفظ ارد بالضم کہ بمعنے مانند و نظیر ست بہر تقدیر لقب بہمن بن اسفندیار است چون جدش گشتاسپ او را بسیار دلیر دید بدین لقب ملقب کرد و نیز لقب ساسان بن سلسان کہ نبیرۂ بہمن و دختر زادہ بابک بود و اردشیر بابکان

نیز گویند بالف و نون نسبت از رشیدی و جہانگیری و برہان و کشف۔

ارمز بضم اول و سوم زای معجمہ نام روز اول از ہر ماہ شمسی از برہان و رشیدی۔

ارزیز بفتح اول و سکون رای مہملہ و کسر زای معجمہ قلعی کہ آنرا بہندی رانگ گویند

ارز بفتح اول و ضم رای مہملہ و تشدید زای معجمہ و بضمتین نیز بمعنی برنج کہ غلہ معروف ست و بفتح اول و سکون رای مہملہ و زای معجمہ موقوف در فارسی بمعنی قیمت از منتخب و شرح نصاب و شرح تحفۃ العراقین و کنز

ارشمیدس بفتح اول و ثانی و سکون شین معجمہ و کسر میم و یای معروف و ضم دال مہملہ و سین مہملہ نام حکیمی ست از برہان۔

ارس بفتحتین و سین مہملہ نام شہر و رودیست کنارۂ آذربیجان از مدار الافاضل۔

ارسطاطالیس بفتحتین وزیر سلطان سکندر و ارسطو مخفف ہمین ست و این لفظ یونانی ست۔

ارش بفتحتین و شین معجمہ از آرنج تا سر انگشتان و نام شہر و نوعی از جامہ سبز رنگ و بفتح اول و کسر ثانی بمعنی عاقل و زیرک و بمعنی انجمن از جہانگیری و کشف و لطائف و برہان و غیرہ و در منتخب نوشتہ کہ مقدار ہر دو دست آدمی کہ برابر قامت آدم ست و بعربی بفتح اول و سکون رای مہملہ بمعنی برانگیختن فتنہ و جنگ و دیت جراحت از منتخب و لطائف و کنز

ارتعاش بالکسر و عین مہملہ و شین معجمہ بمعنی لرزیدن از منتخب و لطائف و کنز۔

ارماض بالکسر و ضاد معجمہ بمعنی سوختن از ریگ گرم از کنز۔

ارض بالفتح زمین باید دانست کہ بر صدور حساب معلوم کردہ اند کہ دائرہ عظیمہ کہ بر زمین فرض کنند ہشت ہزار فرسنج است ہر فرسنج سہ میل و ہر میل سہ ہزار گز و ہر گزی سی و دو انگشت مضموم و ہر انگشت مقدار عرض شش جو معتدل قطر ارض دو ہزار و پانصد و چہل و پنج فرسنج ست تقریباً کہ ہفت ہزار و ششصد و سی و پنج میل میشود و اینجا باتفاق چند کتب معتبرہ بتفاوت قلیل دریافت شدہ اینست کہ مساحت تمام کرۂ ارض شش کرور و بیست لک و سی ہزار و دو صد و بیست میل ست و مساحت معمورہ از ربع مسکون یک کرور و چہل لک و سی ہزار و دو صد و بیست میل ست و بعد مقعر فلک قمر از مرکز عالم چہل و یک ہزار و نہ صد و سی و شش فرسنج ست و بعد محدب فلک قمر کہ مقعر فلک عطارد ست از مرکز عالم ہشتاد و پنج ہزار و ہفت صد و سہ فرسنج ست و بعد مقعر فلک شمس یک لک و چہل و بست ہزار و ہشت صد و ہشتاد و دو فرسنج ست و بعد محدب فلک ثوابت کہ مقعر فلک اعظم باشد سی و ہشت لک و بست و چہار ہزار و سہ صد و دہ فرسنج اما بعد محدب فلک اعظم بجز

بست کہ آنرا بجز خدای تعالیٰ کس نمیداند و ہمچنین معلوم شدہ کہ قطر آفتاب ہفدہ ہزار و پانصد و سی و ہشت فرسنج ست و جرم وی سہ صد و بیست و شش برابر زمین ست و نزد بعضے یکصد و شصت و شش بار مانند زمین ست و قمر ہفت صد و سی و یک فرسنج ست و جرم وی سدس و سبع جرم زمین ست واللہ اعلم بالصواب و بعضی ارباب تحقیق چنین نوشتہ اند کہ تمام دائرہ کرۂ زمین ہشت ہزار فرسنگ ست و بحساب کردہ بیست و چہار ہزار کردہ طول ربع مسکون از مشرق تا مغرب دوازدہ ہزار کردہ و عرضش از جنوب تا شمال نود درجہ کہ بہ شش ہزار گز و ہر گز بیست و چہار انگشت و ہر انگشت شش جو و ہر جو شش موی یال اسپ بدانکہ مساحت معمورۂ زمین کہ ربع مسکون باشد چہل و شش لک و ہفتاد و شش ہزار و ہفت صد و چہل فرسنگ ست بدانکہ ہر درجہ زمین شصت و شش کردہ دو ہزار و شش صد و شصت و شش گز و شانزدہ انگشت است شصتم حصہ درجہ را دقیقہ گویند و مسافت ہر دقیقہ زمین یک کردہ و چہار صد و چہل و چہار گز و ہر دقیقہ را شصت ثانیہ باشد و مسافت ہر ثانیہ ہفتاد و چہار گز و یک انگشت و بدانکہ طول ہر برج فلک سی درجہ باشد و عرض ہر برج یک صد و ہشتاد درجہ و پیمائش طول برج یک کرور و ہفدہ لک

لہ کرہ ۰ باشد ہر کردہ چہار ہزار

و هفتاد و شش هزار و دو صد و هشتاد و هفت فرسنگ و بدانکه هر برج فلکی را شصت درجه باشد و پیمایش هر درجهٔ فلکی سه لک و نود و دو هزار و پنج صد و چهل و دو فرسنگ ست و پیمایش درجهٔ فلکی بحساب کرده یازده لک و هفتاد و هفت هزار و شش صد و بیست و شش کروه است بدانکه هر درجه را شصت دقیقه باشد و پیمایش دقیقهٔ فلکی بحساب کرده نوزده هزار و شش صد و بیست و شش کروه است بدانکه درجهٔ آسمان هفتده و دو هزار و شش صد و چهل و شش برابر درجهٔ زمین ست پس این نیز ظاهر شد که فلک ثوابت هفتده هزار و شش برابر زمین ست والله اعلم بالصواب پیمایش زمین بطور حکمای هند چنین ست که عرض هشت موی یال اسپ را یک جو و عرض هشت جو را یک انگشت و بیست و چهار انگشت را یکدست و چهار دست را یک ڈنڈ و ده دست را یک بانس و بیست بانس را یک ترسن و ده هزار ڈنڈ را کروه یعنی هشت هزار دست را یک کروه نامند و چهار کروه را یک جوجن و صد جوجن را یک دیس یعنی چهار صد کروه را دیس گویند و صد دیس را یک منزل و صد منزل را یک کھنڈ و نه کھنڈ را تمام زمین۔

ارتباط بستن هر چیز را با چیزی دیگر

ارجاع بالکسر چیزی را بسوی چیزی متوجه گردانیدن۔

ارتجاع باز گردانیدن۔

ارتفاع بالکسر و فتح فا بلندی و بلند شدن و از جای بر آمدن کنز و منتخب و در خیابان بمعنی بلند شدن و برداشتن غله و مجازاً بمعنی محصول و حاصل زراعت و حاصل ملک تم کلامه و بمعنی دفع و دور کردن

ارباع بالفتح و بای موحده و عین مهمله منزلها و خانها جمع ربع بالفتح بمعنی خانه است و نیز جمع ربع بالضم۔

اراجیف بالفتح بیهودگان و سخنهای دروغ و بے اصل و این جمع ارجاف است از کنز و منتخب۔

ارتشاف بالکسر و شین معجمه مکیدن از منتخب و لطائف۔

ارق بفتحتین بیخوابی و بیداری و بتشدید قاف باریک و شفاف از منتخب و صراح۔

ارتفاق بالکسر و فا بمعنی رفاقت کردن و بر آرنج تکیه کردن از منتخب۔

ارزاق بالفتح جمع رزق۔

ارشق بفتح اول و فتح شین معجمه خوش قامت تر و زیبا اندام تر۔

ارماق بالضم مصدر ترکی بمعنی زدن از شرح نصاب۔

اراک بالفتح و کاف عربی قطعهٔ زمین و بمعنی درخت پیلو که از بیخ آن مسواک سازند از منتخب و تاج الاسامی۔

ارک بالفتح و کاف عربی هر قلعهٔ که مسکن پادشاه باشد و این لفظ را بعضی بفتحتین نوشته اند و بعضی بزیادت الف گفته اند و در رشیدی و جهانگیری نوشته که ارک بفتح اول و سکون ثانی قلعهٔ که درون شهر باشد و نام ولایتی ست و در برهان بفتح اول و سکون ثانی و کاف فارسی بمعنی قلعهٔ کوچک۔

ارائک بفتح اول و کسر همزه که رابع ست بمعنی تختها جمع اریکه از کنز و منتخب

اردک بضم اول و سکون ثانی و فتح دال مهمله و کاف عربی لغت ترکی ست بمعنی مرغابی از مصطلحات۔

ارتجک بفتح اول و سکون رای مهمله و فتح فوقانی و جیم و کاف هر دو عربی بمعنی برق از جهانگیری و برهان و صاحب رشیدی بالکسر نوشته ۔

ارتنگ بالفتح نگارنامهٔ مانی و نام تختهٔ و صفحهٔ و تختهٔ نقاشان از رشیدی و کشف و برهان۔

ارژنگ نام نقاشی از چین که نظیر مانی بود و هر کتابیکه صور و اشکال داشته باشد از رشیدی و در برهان نوشته که ارژنگ نگارخانهٔ مانی ست و بعضی گویند نام مانی ارژنگ بود و مانی دعا ست که لقب او شد۔

ارتجال بالکسر و جیم بی اندیشه و بی تامل چیزی گفتن و بی اندیشه بسیار شعر

وخطه گفتن و فی الفور کردن کاری از منتخب و کنز.

ارتحال بالکسر و حای مهمله چیزی را از جای برداشتن و بجای رفتن از منتخب و کنز.

ارذل بذال معجمه زبون تر و ناکس تر از کنز.

اراذل ناکسان از کنز اللغات.

ارذال بالفتح و حرف ثالث ذال معجمه فرومایگان از منتخب.

اردبیل بالفتح و ضم دال مهمله و کسر بای موحده و یای مجهول نام شهریست از لب الالباب و در کشف بدال موقوف.

ارجل بفتح اول و فتح جیم عربی اسپیکه یکپای او سفید باشد و سه پای دیگر غیر سفید باشند و این یکی از عیوب نفس اسپ ست نحوست تمام دارد.

ارامل بفتح اول و کسر میم زنان بیوه از کشف و در خیابان چنین تحقیق کرده که ارامل جمع ارمله است بمعنی مرد بی زن و زن بی مرد و در کفایه شرح هدایه نوشته که ارامل جمع ارمل ست که بوزن احمق باشد بمعنی مردی و زنی که قدرت هیچ چیز نداشته باشد.

ارسال بالکسر لغت عربیست بمعنی فرو گذاشتن و فرستادن فارسیان بر تحفه و سوغات استعمال کنند از مصطلحات.

ارغام بالکسر و حرف سوم غین معجمه خوار کردن و بمعنی کسی بخاک مالیدن از منتخب.

ارتطام فرو رفتن و گرفتار شدن و در گل افگندن چیزی را از کشف و منتخب.

ارحام بالفتح و حای مهمله زهدانها و خویشیها جمع رحم از منتخب.

ارقم بالفتح و قاف مفتوح ماریست که نقطهای سفید بر پشت دارد و بعضی چنین نوشته ارقم ماریکه خطوط و نقاط سیاه یا سپید بر پشت آن باشد.

ارقام بالفتح خطها از کنز اللغات.

ارتسام بالکسر نقش بستن از کشف و صورت بسته شدن از کنز.

ارم بکسر اول و فتح دوم نام شهر عاد و نام پدر عاد از منتخب و در کشف نوشته که ارم بهشت شداد ست و این را بهشت هشتم دانستن خطاست و در تواریخ بهجة العالم نوشته است که ارم شداد مابین صنعا و حضر موت ست در اقلیم اول و مساحت باغ ارم دوازده فرسنگ ست و ارتفاع دیوارش سه صد درعه.

ارغنون بالفتح و غین معجمه نیز مفتوح بر وزن اندرون و **ارغول** بر وزن افزون و **ارغن** بفتح اول و سوم هر سه لفظ واحد ست نام سازیکه افلاطون واضع آنست و آن کدوی خالی باشد بچرم اندر کشیده و بران رود ها بندند از برهان و مدار و شرفنامه و در مؤید بضم غین معجمه و اینچه حالا بهم میرسد مربع باشد و شاید بعد قفل.

ارمن بفتح اول و بالکسر نیز آمده نام ملکی ست مابین ایران و روم و فرنگ

از برهان وغیر آن.

ارمان بالفتح بمعنی آرزو لفظ ترکی ست.

اربعین بالفتح نام عدد و که بفارسی آنرا چهل گویند و مجازاً بمعنی چله که صوفیان تا چهل روز گوشه نشسته ریاضت و عبادت میکنند.

ارزن بالفتح نام درختیکه از چوب آن عصا سازند و نام غله که بهندی آنرا چینا گویند و نام موضعیست سه فرسنگی از شیراز از منتخب وغیر آن.

اردوان بر وزن پهلوان نام پادشاهی که اردشیر بابکان نوکر او بود و او را کشته پادشاه شده و نام ولایتی از رشیدی و برهان.

اران بفتح اول و تشدید رای مهمله نام ولایت که آنجا معادن زر و نقره است از کشف و برهان.

ارسلان بالفتح بمعنی بنده و غلام و بمعنی شیر درنده که بعربی آنرا اسد گویند و این لفظ ترکی ست از سروری.

ارکان جمع رکن که بمعنی جزو اعظم ست و در صراح رکن بالضم چیزیکه قوی تر باشد و گاهی از ارکان اربع عناصر مراد باشد.

ارغوان بفتح اول و سوم درختیست که شاخهای باریک دارد و در موسم بهار همه درخت از گلهای سرخ میگردد و اصلا برگ ندارد و در موسم دیگر پر برگ میشود و در برهان بوزن پهلوان نام گلی ست

سرخ رنگ۔

ارمغان بالفتح بروزن پهلوان بمعنی تحفه از برهان و مؤید و صاحبان جهانگیری و کشف و مدار و بهار عجم نوشته اند که بفتح اول و ضم میم ست و در رشیدی بفتح میم۔

ارضین بفتح اول و کسر ضاد معجمه جمع ارض که بمعنے زمین ست۔

اردو بضم اول و ثالث دال مهمله و واو معروف لشکرگاه و لشکر پادشاهے از بهار عجم۔

ارنبه بالفتح و نون مفتوح و موحده خرگوش ماده بمعنے ارنب یعنی از منتخب و شرح نصاب و صراح۔

اربیه بضم اول و سکون را و کسر باے موحده و تشدید تحتانی بن ران از صراح۔

ارضه بالفتح و ضاد معجمه کرمها باشند بصورت مور که چوب را میخورند بهندی دیمک گویند از کنز۔

ارگجه بالفتح و کاف فارسی و جیم عربی خوشبوے مرکب که از صندل و گلاب و کافور و مشک و عنبر و روغن سمن سازند۔

ارمیه بضم اول و سکون ثانی و بفتح میم و هاے مختفے مخفف ارمیا که نام خضر علیه السلام ست۔

اریکه بفتح اول و کسر راے مهمله و سکون تحتانی بمعنے تخت آراسته از منتخب و صراح و ابن حان نوشته تختے و سریرے که بران حجله یا شامیانه باشد۔

ارابه بالفتح و موحده بروزن قرابه بمعنی گردون که از چوب سازند و بران بار کشند از برهان و صاحب بهار عجم نوشته که ارابه بالف و باے موحده و عرابه بعین مهمله و یاے موحده هر دو غلط ست آنچه بتحقیق پیوسته صحیح عراده بعین مهمله و دال مهمله است فقیر مؤلف گوید که چون در برهان و جهانگیرے غرده بفتح غین معجمه و دال مهمله بمعنی گردون چوبی نوشته است و باین دلیل غراده صحیح باشد بفتح غین معجمه مزید علیه غرده مذکور و این چنین زیادت الف در فارسے بسیار آمده و بقول برهان که اهل لسان دریافت میشود که ارابه بمعنے گردون لفظ ملفوظ است۔

اربعه متناسبه در علم حساب قاعده است که بدان معلوم کرده میشود عدد مجهول و برای این امر چهار درجه اعداد مقرر ست باین طور که نسبت عدد اول بثانی آنچنان باشد که نسبت ثالث برابع پس اول و رابع را طرفین گویند و ثانی و ثالث را وسطین نامند هرگاه که یکی از طرفین مجهول باشد وسطین را باهم ضرب کرده حاصل ضرب را برابر تقسیم کن بر اعداد طرف معلوم پس آن قدر که بیک عدد از اعداد طرف معلوم رسد همان قدر طرف مجهول خواهد بود مثلاً اگر کسی پرسد که دو روپیه را شش آثار قند میباشد چهار ده روپیه را چند آثار قند خواهد بود گوئیم که چون درینجا یکی از طرفین مجهول ست پس وسطین را که شش و چهار ده باشد باهم ضرب کردیم حاصل شد هشتاد و چهار پس آنرا بر طرف معلوم که دو باشد قسمت نمودیم بهر یک عدد چهل و دو رسید معلوم گردید که طرف مجهول درینجا چهل و دو آثار قند است اکنون ظاهر ست که چنانچه دو را با شش نسبت تثلیث ست همین طور چهار ده را با چهل و دو نسبت تثلیث و هو المطلوب و قیاس کن برین وقتی که یکی از وسطین مجهول باشد و این قاعده را باین عبارت سهل برای تفهیم عام نوشته ام۔

اراقه بکسر اول و قاف بمعنی ریختن آب و مثل آن از کنز و منتخب۔

ارنی بفتح اول و کسر راے مهمله و کسر نون بمعنی بنما مرا و این اشارت ست بقصه موسی علیه السلام قَالَ رَبِّ اَرِنِیْ اَنْظُرْ اِلَیْکَ گفت موسی علیه السلام ای پروردگار من بنما مرا دیدار خود تا به بینم بسوے تو قَالَ لَنْ تَرَانِیْ فرمود حق تعالی که هرگز دیدن نتوانی مرا و کلمه ارنی مرکب است از لفظ ارِ و نون وقایه و یاے متکلم و ارِ در اصل ارئی بود بر وزن اکرم امر از باب افعال حرکت همزه نقل کرده بماقبل داده و همزه را از جهت التقاے ساکنین و یا را از جهت وقف که در آخر امر میباشد حذف کرده آید

باقی ماند چون نون وقایه و یای متکلم با و مقرون گشت اَرنی شد و لفظ ارِنی در فارسی بسکون رای مهمله نیز آمده چنانچه در مخزن اسرار مولوی نظامی گفته بیت موسی ازین جام تهی ید دست شیشه بکه پایه ارِنی شکست ؛

ارجعی بکسر اول و سکون رای مهمله و کسر جیم صیغهٔ واحد مؤنث امر حاضر ست بمعنی بازگشت کن تو ای زن و این خطاب ست بروح مومن بوقت مرگ۔

اردک پرانی ظرافت و استهزا و مسخرا کردن از مصطلحات۔

اراضی جمع ارض چنانکه اهالی جمع اهل و لیالی جمع لیل زیراکه جمع فعل بر وزن فعالی نمی آید مستفاد از فصول اکبری و شافیه و از صراح هم همین ثابت مگر بعض اهل لغت مثل ابن حاجب وغیره انکار دارند و در قاموس نوشته که اراضی جمع ارض ست لیکن غیر قیاس۔

ارزانی ضد گرانی نرخ اشیا و قیمت آن و افزونی و بمجاز بمعنے دادن و بخشیدن و منسوب بسوی ارزن که شهریست بدیار بکر و هم منسوب به ارزن که موضعیست سه فرسنگی از شیراز و در بهار عجم ارزانی بمعنے لائق و سزا وار و مسلم و برقرار آمده۔

ارَی بالفتح بمعنے شهد از منتخب و شرح نصاب و کنز۔

ارمنی بالفتح منسوب بارمن که ملکیست قریب روم از لب اللباب۔

فصل الف مقصوره مع زای معجمه

ازار بکسر اول بمعنی مقابله و برابر از کشف و کنز۔

ازیرا بفتح اول و یای مجهول مزید علیه زیرا بمعنے از جهت از برهان۔

ازکیا بالفتح پاکان و صاحبان ذهن و صفا از کنز۔

ازکی بالفتح و در آخر الف بصورت یا پاک تر و لذیذ تر از کنز۔

اژدرها بالفتح مار بزرگ جثه و این جمع اژدر نیست بلکه اژدرها لفظ مفرد ست از برهان و رشیدی۔

ازاحت بکسر اول و حای مهمله دور کردن از منتخب۔

ازسر دست بے تامل و چست و جلد از رشیدی۔

ازدواج بالکسر حرف سوم دال مهمله مکسور و چهارم واو باهم جفت کردن مرد و زن را و قرین و جفت شدن باهم از منتخب و لطائف و ازدواج ماخوذ از زوج ست چون در باب افتعال برند تای افتعال را بدال بدل کنند و باصطلاح نام صنعتی که در آخر ابیات دو دو لفظ متشابه بالآخر یا دو لفظ متحد اللفظ و مختلف المعنے آرند چنانچه درین شعر بیت

ای ز لعل آتشینت در دل گلنار نار ؛ غیر دل بردن نداری اے بت مکار کار

ازعاج بالکسر عین مهمله و جیم بمعنے جنبانیدن و بر آوردن و برجهانیدن از کشف و کنز و منتخب۔

ازلعاد بالکسر عین مهمله و دال مهمله سخت

بانگ کردن شتر از لطائف و منتخب۔

ازدیاد بکسر اول و سوم زیاده شدن از منتخب درین لفظ دال بدل از تای فوقانی ست۔

ازدراد بالکسر دالین مهملتین بجلو فرو بردن از منتخب۔

ازهر بر وزن انور بمعنے روشن تر از منتخب و کنز۔

ازبر بالفتح و موحده بمعنے حفظ نمودن و بخاطر نگاهداشتن چیزے از برهان۔

اژدر بالفتح و زای فارسی و فتح دال مهمله بمعنی مار بزرگ جثه که آنرا اژدها نیز گویند و نیز نام شکلیست در فلک بصورت اژدها که آنرا راس و ذنب نیز گویند۔

ازار بکسر اول دستار و بمعنے شلوار و تنبان و بمعنی لنگی و لنگ از برهان۔

ازاهیر بفتح اول و ثانی و یای معروف شگوفها و این جمع ازهار ست و ازهار جمع زهره که بالضم و بالفتح و بتحریک و بضم اول و ثانی بمعنی شگوفه ست۔

ازهار بالکسر روشن کردن چراغ و بالفتح بمعنے شگوفها و این جمع زهره که بفتحتین و بضم اول و فتح ها باشد از منتخب۔

از حرفیست که بمعنی ابتدا و علت و تجرید و دیگر معانی آید هر جا که دو حرف از جمع شوند حذف یکی از آن جایز ست چنانچه از بیت شاعر بیت دولت خبر از خاطر خورسندی نیست ؛ سایه بال همای بر سر درویشانست ؛ و چنانچه بای محذوفه درین مصرع صائب مصرع مینی عیب خود از دیده خود نمی بیند نه از چراغ تا

وصاحب بہار عجم در جواہر الحروف نوشته که حرف ازا جلیه باشد یعنی بمعنے براے چنانکه ظهوری گوید بیت زگلچینان باغش فصلِ خرداد :: شگفته غنچها از جنبش باد :: یعنی براے گلچینان باغ تصویرات ممدوح در فصل خرداد که آخر بهارست غنچها شگفته میشوند از جنبش باد یعنی در ابتداے برگریز عالم هم ابتداے بهار او میشود و دراے تبعیضه چنانکه مصرع یکی راتب آمد از صاحبدلان و زاهی بیانیه بیت برانگیخت رزمے چو بار ند میغ :: بگرگش زپیکان و باران ز تیغ :: وگاهی بمعنے حرف را آید بیت بجوئی بهند رسم بنیاد ها :: دولت به نیکی کند یاد ها :: یعنی دولت را براے اهو ولا نیکی یاد میکند و بمعنی در چنانچه مصرع[1] کادیم از چهل روز گردد تمام یعنی در چهل روز و مثال دیگر چنانکه مصرع[2] نیا هنده را یاد کرد از نخست :: یعنی در نخست و بمعنی علی نظامی گوید مصرع عروس جهان از تماشا از برش :: یعنی بر بالاے او و بمعنے مع مصرع[3] دل بستگی از سنبل گیسوش تو دارد :: یعنی با سنبل گیسوش تو دارد و در چند الفاظ لفظ از زائد هم آید چنانکه ازناگاه و ازبهر و از براے و ازپی و از بسکه و یکے از انواع لفظ از اتر اعیاد است بیت گرشاه زان داد چوگان بمن :: که تا زو کشم ملک خویشتن :: اگر ضمیر او راجع بطرف دارا باشد در اینصورت اعراض بیت گر گزینده سر از خاک ورش مژگان چو باز چنگل انداز

بزاغ دیدهٔ بیناے من -

ازیز بفتح هر دو زاے معجمه آواز جوش دیگ و آواز رعد از لطائف و منتخب

ازیغ بفتح و یاے معروف و غین معجمه بمعنے نفرت و کینه از لطائف و رشیدی -

ازلاف بالکسر نزدیک کردن و جمع کردن و واجب شدن از لطائف و منتخب

ازاحیف تغیرات ارکان بحور شعر و این جمع ازحافت و ازحاف جمع زحف است

ازرق بفتح اول و سکون زاے معجمه که مقدم ست بر راے مهمله یعنی نیلگون و کبود و بمعنی آب صاف و کسی که سیاهی چشم او مائل به کبودی یا سبزی یا زردی باشد از صراح و منتخب و شرح نصاب -

اژدهای فلک شکلیست در فلک بصورت اژدها که آن عقدتین ست که بطرف آن راس و ذنب گویند و تنین را نیز گویند که صورتی از جمله چهل و هشت صورتهای فلکی ست از برهان و رشیدی -

ازانجا که بمعنے براے آنکه از بهار عجم -

اژنگ بفتحتین و سکون نون و کاف فارسی چینهای روی و اندام از برهان -

ازل بفتحتین همیشگی و زمانے که آنرا ابتدا نباشد از کنز -

ازمیل بالکسر و میم مکسور و یاے معروف

بمعنے نشکرده کفشگران که بدان چرم را می تراشند از منتخب و بهندی آر ا راکهی گویند

ازدهام بکسر اول و سکون زا معجمه عربی و کسر دال مهمله و خاے حطی بمعنی انبوه کردن و انبوه از منتخب و مدار و صراح و بزاے فارسی و هاے هوز غلط ست چنانکه شهرت گرفته و این ماخوذ از زحم ست که بمعنے انبوه باشد چون در باب افتعال بردند تاے افتعال بدال بدل شد چرا که فا کلمه زاے معجمه واقع شده است -

ازحام بالکسر انبوهی کردن از منتخب وغیره

ازم بفتحتین در ترکی انگور را گویند از لطائف -

ازمان بالکسر دیرینه شدن و بالفتح وقتها از کنز و منتخب -

ازبیش پای کسی برخاستن به تعظیم او برخاستن از مصطلحات -

ازجا بردن کسی را ترقی دادن تربیه او از مصطلحات -

از ترس هندوانه افگندن مرادف بیضه افگندن از مصطلحات -

ازجا برآمدن بی حوصلگی کردن از مصطلحات

از دور بوسه زدن کنایه از نهایت ادب و تعظیم از مصطلحات -

از صحرا یافتن یا از صحرا جستن و

[1] و مصرعه بالا اینست ع جان زندگی از چشمه پر نوش تو دارد و درین بیت هر دو جا سلیه است بمعنے معه از رساله اصلاح سراج الدین علی خان آرزو
[2] و فصحاے لکھنو را بی بے ذن گویند ۱۲-

از صحرا آوردن منت و رایگان یافتن و جستن بمعنے یافتن بسیار آمده۔

از غلاف برآمدن بے حجاب شدن

از تازیانه دادن باشارهٔ تازیانه بخشیدن۔

از کسی کسوت و جامه داشتن کنایه از مرید و خلیفهٔ او بودن از مصطلحات۔

از کسی کشیدن و برداشتن جور و ستم او برداشتن از مصطلحات۔

از کف دست مو برآمدن کنایه از وجود گرفتن امر ممتنع الوقوع در مقام تعلیق محال بالمحال از مصطلحات۔

از کسی ذخیره داشتن شکوهٔ او در دل گرفتن از مصطلحات۔

از کیسه رفتن ضائع شدن و گم کردن از مصطلحات۔

از هم گذشتن مردن و از یک دیگر جدا شدن از مصطلحات

از دست رفتن و از دست شدن بے خود و بے اختیار شدن از رشیدی۔

از خر افتادن کنایه از مردن از رشیدی و برهان و لطائف۔

از طرف برشکستن رو تافتن و کناره کردن و اعراض نمودن از بهار عجم۔

از ته ریش گذشتن فریب دادن

از جا در آمدن از حالت نیک بحالت بد رفتن۔

از این بمعنی چنین شرح گلستان از خان آرزو۔

از هم گذرانیدن کنایه از قتل کردن از چراغ هدایت۔

از چشم افتادن بے اعتبار شدن در نظر کسے از چراغ هدایت۔

از نفس انداختن خاموش و بی صدا کردن از چراغ هدایت۔

از ره افتادن راه گم کردن از بهار عجم

از جا رفتن و شدن بی حوصلگی کردن و مضطرب شدن و غضبناک گردیدن

از بن دندان کنایه از نهایت رغبت و الحاح و منت کشی و ظاهر ست که در چنین حالت اکثر بیخهای دندان ظاهر میگردند از رشیدی و برهان و بعض شرح نصاب

از طاق دل کسی افتادن نامقبول و ناپسند شدن پیش او۔

از نظر افتادن ناپسند و بی اعتبار شدن۔

از جگر گذشتن بزدلی نامردی کردن

از سر باز کردن و از سر وا کردن کنایه از دفع کردن آن و از سر جدا کردن

از پرگار افتادن بمعنی ضائع و بیکار شدن بلے پرگار بمعنی امان و نظام ست از مصطلحات۔

از پوست برآمدن کنایه از کشف حال خود کردن و از خودی خود برآمدن و کمال شگفتگی و شادی از مصطلحات۔

از دهن مار بیرون آمده کنایه از چیزیست که کمال راست باشد که هیچ کجی درو نباشد از رشیدی و برهان و در شرح بمعنے چیزے کمال لطیف و نفیس باشد با صفا و روشنی۔

ازمه بفتح اول و کسر زای معجمه و تشدید میم مفتوح جمع زمام که بمعنے مهار ست از منتخب و بفتح اول و کسر زای معجمه و فتح میم غیر مشدد بمعنے رنج و سختی و قحط از لطائف۔

ازمنه بالفتح و میم مکسور و نون مفتوحه جمع زمانه۔

ازاله بالکسر دور کردن از منتخب و کنز

ازده بالفتح و سکون زای و دال مهمله ناهمواری و درشتی سوهان و بالف ممدوده نیز آمده است۔

ازلی بفتحتین ست نه بفتح اول و سکون ثانی منسوب بازل و همچنین ابدی بفتحتین ست از کشف۔

فصل الف مقصوره مع سین مهمله

استبقار باقی داشتن و باقی گذاشتن از منتخب و لطائف۔

استقار بالکسر نوشاندن آب و شراب و مثل آن از کنز۔

استوار بالکسر برابر شدن و گاهی

مجاز بمعنے وقت نیمروز از کنز۔
استرضا، رضامندی خواستن و خوشنودی خواستن۔
اُستا بالضم و تای فوقانی بتغیر ژند کتابیت از زرتشت در دین آتش پرستی از جهانگیری و مؤید و کشف و در برهان نوشته که استا بالفتح و بالضم بتغیر ژند و بالکسر ستائش و بالضم مخفف استاد۔
استدعا، بکسر اول و ثالث درخواستن
استقرا، تلاش و جستجو کردن از کشف و کنز بتبریزی و تتبع از منتخب۔
استقصا، بالکسر و صاد مهمله طلب نهایت چیزی کردن و نهایت چیزے رسیدن از منتخب و مجازاً بمعنی بخل و حرص بسی و سعی و کوشش بسیار۔
استعفا، از خطا از کسی معاف کنانیدن مجازاً بمعنے عمل ادب عهده و خدمت را گذاشتن انچه گویند که فلان از کار خود استعفا داد غلطست صحیح چنین باشد که از کار خود استعفا کرد لیکن اگر آن کاغذ را مجازاً استعفا گویند که دران کلمات استعفا مرقوم باشند داون هم درست باشد۔
استیفا، تمام را فرو گرفتن و تمام گرفتن حق از منتخب و کنز و صراح۔
استیلا، از باب استفعال بمعنے دست یافتن و غالب شدن از کنز و صراح۔
استعلا، بلند شدن و بزرگوار شدن از کنز۔
استثنا، بیرون کردن از مجموعه چیزیرا از کنز و بمعنی انشاء الله تعالیٰ گفتن از لطائف
اسرا، بالکسر بشب راه رفتن از منتخب و بضم اول و فتح سین مهمله و رای مهمله و بعد الف همزه اسیران و بندیان۔
استحصا، بحاو صاد مهملتین شمار کردن و ضبط نمودن۔
استسقا، آب خواستن و تشنگی و باران خواستن و نام مرض که دران شکم روز بروز بزرگ تر میشود از لطائف و صراح۔
اُسارٰی بضم اول و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی اسیران و این جمع اسیرست۔
استهزا، بالکسر و زای معجمه بکسے تمسخر کردن
استرخا، بخای معجمه فرو هشته شدن از کنز
استلقا، بقفا بر پشت دراز خسپیدن از کنز و صراح۔
اسا، بکسر اول بدی کردن ماخوذ از سو که بمعنے بدیست۔
استبطا، بالکسر و بای موحده و طای مهمله درنگ کردن۔
اسما، بالفتح نام زنی صاحب جمال از عرب که سعد نام مردی بر دعاشق بود از منتخب و غیره
استجلا، بالکسر روشن و مجلی ساختن
اسفا بفتح اول و ثانی و فا بمعنی اندوه
الف در آخر این لفظ برای ندبه است
اسخیا بالفتح جمع سخی۔
استشفا، صحت و شفا خواستن۔
استضا، بضاد معجمه روشنی گرفتن
استجلاب بالکسر و جیم و موحده بسوی خود کشیدن و بمعنی حاصل کردن مستعمل از منتخب۔
استیعاب همه را فرا گرفتن از اول تا آخر و تمام گرفتن ماخوذ از وعب که بمعنی جمله و همه باشد از صراح و منتخب و فرهنگ اللغات
اُسلوب بالضم بمعنے وضع و طرز و گونه و روش از منتخب و برهان و صراح و کشف و بالفتح خطاست۔
اسالیب جمع اسلوب۔
اسهاب بالکسر بسیار گفتن و در بیابان رفتن و بیش رفتن اسپ از منتخب۔
اُسرب بالضم و رای مهمله نیز مضموم سیسا که بدان گولی بندوق سازند۔
اسطرلاب بالضم و طای مهمله نیز مضموم نام آلتیست که بدان ارتفاع آفتاب و کواکب معلوم کنند و این لفظ را بصاد مهمله هم مینویسند و شرح و بیان این در فصل الف مع صاد مهمله مذکور خواهد شد
اکتساب حاصل کردن چیزے یا هنرے بسعی خود و طلب گرد آوردن چیزے نمودن
استکتاب بالکسر کتابت کردن و نوشتن

استمالت بالکسر بسوی خود میل دادن
کسے را و راضی و راغب کردن بسوی خود
از کنز و صراح ۔
استقامت راست شدن ۔
استہانت خوار شمردن
استدامت ہمیشگی خواستن
استعاذت بذال معجمہ پناہ گرفتن
استغاثت فریادرسی خواستن
استعادت طلب باز گردانیدن
استحالت محال و نا ممکن بودن چیزے
استنارت حرف چہارم نون بمعنی
نور گرفتن و روشن شدن از کنز و صراح
اسارت بکسر اول و فتح ہمزہ کہ حرف
چہارم ست بدی کردن ۔
اُسْطُقُسّات بالضم و طای مہملہ و قاف
و این ہر دو نیز مضموم و بعدہٗ سین مہملہ
مشدد و فوقانی بمعنے عناصر و این جمع
اُسْطُقُس ست کہ بمعنے عنصر باشد از کشف
استجابت قبول کردن و جواب گفتن
از منتخب ۔
استطابت پاکی خواستن و خوشی
کردن و خوشبودار کردن و لذیذ شدن
استکانت فروتنی و حقارت و عجز و
بعضے گفتہ اند کہ مشتق از کین ست کہ بمعنے
لحم فرج ست چون آن اسفل موضع و
ذلیل است پس معنی حقیقی استکانت
مثل کین گردیدن باشد در حقارت

از چاربردی شرح شافیہ و کنز ۔
استطاعت قدرت و مقدور و
دسترس و دستگاہ ۔
است بالکسر سوراخ و بن لفظ عربیست
از فردوس اللغات ۔
استعلاج طلب کردن از منتخب ۔
استدراج خرق عادت کہ از کافر ظاہر
شود و خرق عادت ولیؒ را کرامت
گویند و نبیؑ را معجزہ ۔
استمزاج مزاج دانی کردن از منتخب
اسفیدباج بالکسر معرب سفید
آبا کہ بمعنے شوربا سے گوشت بے مصالح
زرد کہ مریضان را دہند ۔
اسفیدلج بالکسر معرب سفیداب
یا سفیداب چہ در کلمہ کہ آخر آن الف باشد
در حالت تعریب جیم زائد کنند و در
عرف آنرا اسفیدہٗ کاشغری گویند ۔
استصلاح صلاح پرسیدن ۔
اسفاناخ بالکسر فا و نون و خای
معجمہ نام ترہ کہ بہندی آنرا پالک گویند
از بحر الجواہر و اسپاناج بجیم عربی نیز
آمدہ چرا کہ خای معجمہ بجیم بدل میشود ۔
اسلاخ بالکسر پوست کشیدن و
پوست کندن ۔
اسپہبد بالکسر بای فارسی مفتوح
و سکون ہا و فتح بای موحدہ بمعنے سپہ
سالار چہ لفظ بد بالفتح بمعنے صاحب و

دارندہ است از رشیدی ۔
استبداد بالکسر تنہا بر سر کاری استادن
و منع کسے قبول نکردن از کشف و کنز و
این ماخوذ ست از بد بالفتح و تشدید
دال بمعنے پریشان کردن
استاد بالضم مخفف استاد و چہ استا در
لغت فرس بمعنی کتابت و دو بفتح واو
و دال مہملہ بمعنی دانا و ترکیب مقلوب
ست از عالم گلاب و بذال معجمہ معرب
آن و جمعش اساتذہ از بہار عجم وغیرہ
استعداد آمادگی از صراح
استطراد طلب بر آمدن و طلب
راندن چیزی کردن و روانی کار را از
کشف اللغات و منتخب و در محاورات
بمعنی بالتبع ۔
استبعاد دوری جستن و دور شمردن
از منتخب
استعباد حرف چہارم عین مہملہ و پنجم
بای موحدہ بہ بندگی گرفتن از منتخب
استشہاد گواہی خواستن ۔
استسعاد سعادت یعنی نیک بختی
جستن و یاری خواستن از کنز
استیلاد ولادت خواستن
اسعاد بالکسر یاری و نیک بختی از
منتخب ۔
اُسُود بضمتین جمع اسد و بفتح اول و سکون
سین و فتح واو سیاہ و بمعنی مار سیاہ

اسناد بالکسر تکیہ دادن چیزی را بچیزی و بالفتح جمع سند از لطائف و منتخب و صراح
اسد بفتحتین شیر درنده و نام برج پنجم از بروج فلک۔
استرداد بدالین مہملتین طلب باز پس چیزی کردن و داده را واپس خواستن از کنز و منتخب
استلذاذ لذت گرفتن
اسفندار مذ بکسر اول و سوم و ضم میم و ذال معجمہ نام ماه دوازدہم و آن مدت آفتاب ست در برج حوت۔
استخر بالکسر تای فوقانی مفتوح و سکون خای معجمہ بمعنی تالاب و نام قلعہ فارس چرا کہ در وی تالابی عظیم واقع ست از رشیدی
اسفندیار بکسر اول و سوم و دال مہملہ موقوف نام پادشاه کہ نہایت بہادر و پہلوان بود رستم او را بہ تیر دوشاخہ کور کرده کشت و نام پدر او گشتاسپ بود از برہان و کشف۔
اسکدار بکسر اول و سکون ثانی و کاف عربی موقوف بمعنی ڈاک چوکی از رشیدی و جہانگیری و دور سروری بمعنی قاصد
اسیر بمعنی محبوس و بندی و بمعنی حبس و قید کہ مصدر ست نیز می آید چرا کہ فعیل نیز از اوزان مصدر ست چون نعیم بمعنی نعمت از بہار عجم
استغفار بکسر اول و ثالث طلب مغفرت و آمرزش خواستن از منتخب۔
استوار بالضم و تای فوقانی نیز مضموم بمعنی محکم از برہان و بہار عجم۔
استشار خبر خوش پرسیدن۔
اسمار بالفتح افسانہای شب و این جمع سمر ست کہ بمعنی افسانہ شب و حکایت باشد از کشف و سروری۔
استقرار آرام گرفتن و ثابت شدن از منتخب۔
استمرار روان شدن و ہمیشہ بودن از منتخب و فردوس اللغات۔
استظہار یاری خواستن و پشت پناه شدن و قوی پشت شدن و از بر خواندن از منتخب و خیابان۔
استحقار خوار داشتن از کنز و فردوس اللغات
استخوانداد بمعنے محکم و قائم از مصطلحات
اسفار بالفتح و فا بمعنے مسافران و سفرہا و سپیدیہا و روزہا و کتابہای کلان بمعنے اول جمع سفر و بمعنی دوم و سوم جمع سفر و بمعنی آخر جمع سفر بالکسر ست از کنز و اسفار بالکسر روشن شد از کشف اللغات و لطائف و منتخب۔
اسود و احمر بواو عاطفہ کنایہ از ملک حبش در روم و بعضی عرب و عجم نوشتہ
اساطیر بفتح و طای مہملہ مکسور افسانہای باطل با یقینے جمع اُسطوره است کہ بضم باشد و ہم بمعنے خطوط و سطور ظاہرا بایقینے جمع الجمع سطر ست از منتخب وغیره۔
استکثار بثای مثلثہ بسیار خواستن۔
اسمر بالفتح گندم گون و افسانہ گو و قصہ خوان از کنز و منتخب۔
استکبار خود را بزرگ مرتبہ پنداشتن و گردن کشی کردن از موید و منتخب۔
استبصار بہ یقین دانستن و دیدن و دانائی و بینا شدن۔
استجبار بجیم و بای موحده تکبر و گردن کشی کردن از منتخب۔
اسحار بالفتح بامدادہا و افسونہا۔
استحضار بحای مہملہ و ضاد معجمہ یاد داشتن و حضور کسی خواستن۔
استر بالفتح و تای فوقانی مفتوح نام حیوانیکہ از جفتی خر نر و اسپ ماده پیدا میشود بہندی خچر گویند۔
استار بالفتح پردہا جمع ستر بالکسر ست بمعنے پرده استار بالکسر نام وزنیکہ چہار سقال و نیم باشد از رشیدی و قاموس
استتار بالکسر دو تای فوقانی در پرده پنہان گردیدن از منتخب
اسر بفتحتین و تشدید رای مہملہ بمعنے مسرور تر از لطائف۔
استثمار بالکسر و حرف چہارم ثای مثلثہ میوه چیدن و میوه خواستن
استشعار حرف چہارم شین معجمہ بمعنی

هله پنهان در دل ترسیدن از منتخب۔
استغر بالضم وغین معجمه مضموم خارشت
از لطائف۔
اسرار بالفتح جمع سر که بمعنے راز باشد
استکرار بالکسر تکرار کردن یعنے ار بار
خواستن۔
استنصار بالکسر طلب نصرت کردن
ویاری خواستن۔
استفسار بالکسر اظہار خواستن و پرسیدن
اساس بفتح ہمزۂ مفتوح بروزن
سحاب بنیاد و بیخ عمارت و بناء از کشف
و صراح و کنز و لطائف و آساس بالمد
جمع اُسس ست که بضمتین بمعنے بنیان عمارت
باشد از کنز و در بہار عجم نوشته که اساس
بلفظ کردن و بستن و نہادن و گستردن و
کشیدن و انداختن و برآوردن مستعمل
اسطقس بضم اول و سکون سین وضم
طای مہملہ و قاف و سین مہملہ لفظ یونانی است
بمعنی عنصر
استیناس خو گرفتن والفت و محبت از
منتخب و در خیابان اُنس والفت گرفتن
استنفاس حرف چہارم نون و پنجم فا
زندگانی خواستن و خون برآوردن۔
استعماش بعین مہملہ و در آخر شین معجمہ
ضعیف البصر کردن۔
اسپش بضم اول وضم بای فارسی کرمیکه
در پوستین و نمد و گندم افتد از لطائف

استرخاص رخصت خواستن۔
استخلاص رہانیدن
استنباط بمعنے استخراج یعنے برون
آوردن چیزی را از چیزی از کنز واین
ماخوذ از نبط بمعنے آبیکه از قعر چاه برآید
اسباط بالفتح بمعنے پسران پسر و پسران
دختر واین جمع سبط بالکسر است که بمعنے پسر
زاده و دختر زاده باشد و بمعنے امت موسیٰ
علیه السلام چرا که امت ایشان اولاد
دوازده پسران یعقوب علیه السلام بود
ولفظ اسباط بمعنی گروہها مستعمل بدانکه
استعمال لفظ اسباط در اولاد یعقوب مثل
استعمال لفظ قبائل ست در بنی اسماعیل
وتسمیه اینها باسباط و تسمیهٔ آنها باقبائل برای
آنست تا فرق باشد میان فرزندان
اسمٰعیلؑ و فرزندان اسحاقؑ۔
اسقاط بالکسر انداختن و بمعنے بچه انداختن
از شکم و خطا کردن در سخن از منتخب۔
استمتاع منفعت جستن و نفع خواستن
از منتخب۔
اسماع بالکسر شنوانیدن و دشنام
دادن و سرود گفتن و بالفتح گوشها از
منتخب و کشف
استرجاع چیز داده را واپس گرفتن
و انا للّٰه و انا الیه راجعون خواندن از کشف
و کنز۔
استشفاع شفاعت خواستن از کنز

اسجاع بالکسر قافیه در سخن آوردن
و بالفتح سخنهای باقافیه و آوازہای
کبوتر و فاخته از منتخب۔
اسبوع بضم اول وضم بای موحده
هفته و هفت روز از شرح و نصاب و کنز
استدفاع دفع چیزی از چیزی خواستن
استطلاع آگاهی جستن و اطلاع خواستن
استنقاع نقوع گرفتن یعنی بعضی از
میوهٔ خشک را در آب تر کرده از دست
مالیده آب آن گرفتن۔
استفراغ فراغت خواستن و باصطلاح
اطبا تهی شدن بدن از فضلات از
کنز و بمعنے قی کردن نیز مستعمل۔
اسباغ بالکسر و بای موحده و غین معجمه
تمام کردن و کامل کردن از کنز۔
اسف بفتحتین اندوه سخت و اندوه
و غم باهم آمیخته و یا اسفی کلمه که بحالت غم
گویند از نجاست از کشف و صراح
و بحر الجواهر۔
استنکاف حرف چہارم نون بمعنے
ننگ و عار داشتن از کشف۔
استقف بضم اول و سکون ثانی و
ضم قاف خطیب و واعظ نصاری که
انجیل بخواند و عالم دین و پیشوای ایشان
از منتخب و مؤید و غیر آن۔
اسعاف بالکسر حاجت روا کردن
از کشف و صراح و منتخب۔

استعطاف مہربانی خواستن ودل بدست آوردن از منتخب۔
استیناف حرف چہارم یای تحتانی و پنجم نون از سر گرفتن و آغاز کردن از منتخب۔
اسلاف بالفتح پیشینگان از کنز و منتخب و بالکسر پیش فرستادن از منتخب۔
استیلاف طلب الفت نمودن ومحبت خواستن۔
استخفاف سبکی وحقارت وشرمندگی وسبک شمردن
اسراف بالکسر زیاده از حاجت خرج کردن۔
اسیف بر وزن فعیل اندوهگین و غمگین از شرح نصاب۔
اسکاف بالکسر کفشگر از شرح نصاب وکنز ومنتخب وصراح۔
اسیاف بالفتح جمع سیف بمعنے شمشیرها از کنز ومنتخب۔
استغراق همه را فراگرفتن از کنز۔
استیثاق بالکسر حرف چہارم یاے تحتانی وبعده ثای مثلثه بمعنے استوارے خواستن از کشف وکنز۔
استراق بالکسر دزدیده گوش به سخن کسے داشتن از کنز ولطائف وصراح
استنطاق سخن پرسیدن وگویائی خواستن از منتخب۔

استحقاق سزاوار شدن از منتخب
اسواق بالفتح بازارها واین جمع سوق ست که بمعنی بازار باشد
استطلاق بالکسر رهانیدن از بند
استنشاق بالکسر حرف پنجم شین معجمه آب یا هوا یا دوا بباد بینی درکشیدن
استبرق بالکسر معرب استبره کذا فی النفائس ودر قاموس گفته که آن دیباے سخت وگنده است مثل اطلس واز رساله احوال قیامت که تالیف کرده شاه رفیع الدین دہلویست همین ثابت شد واز بعض تفاسیر نیز۔
استمساک چنگ درزدن۔
اسپک بالفتح وبای فارسی مفتوح خیمه کلان۔
اسپرک بالکسر وبای فارسی ورای مہمله مفتوحتین وکاف عربی گیاهی ست زرد رنگ که بدان جامهارا رنگ کنند از برہان۔
اسفرنگ بالکسر نام شهریست نزدیک سمرقند مولد سیف نام شاعر آنجاست۔
اسبال بالکسر وبای موحده فروگذاشتن جامه وجاری کردن از کنز۔
اسبغول بالفتح وواو مجهول نام تخمیست بمعنے ترکیبی آن گوش اسپ ست چه غول بمعنے گوش ست تخم مذکور با گوش اسپ مشابہت دارد وبعض نوشته که برگش شبیه گوش اسپ ست از رشیدی وغیر آن ودر برہان بالکسر ست۔
استقبال پیشوای نمودن وبمعنی مقابله کردن ماه وآفتاب در شب چہاردهم ودرین وقت ماه تمام وکامل باشد
استعجال شتافتن وشتابی خواستن
استہلال ماه نو دیدن وبانگ کردن کودک بوقت تولد وآشکارا شدن از کنز ومنتخب۔
استظلال بظای معجمه سایه گرفتن از کنز وپناه جستن بسایه از صراح۔
استقلال بخود بکارے استادن بی شرکت غیری وبمعنی اندک شمردن از کنز
اسہال بالکسر جاری شدن شکم
استدلال دلیل آوردن وگواہی خواستن از کنز۔
اسطافیل بلغت رومی انگور را گویند که میوهٔ معروفست از برہان ولطائف
اسرافیل نام فرشته ایست که در قیامت دوبار صور خواهد دمید در دمیدن اول بار همه مخلوق مرده ونیست خواهد شد ودر دمیدن بار دیگر همه مردگان زنده خواهند شد۔
اسرائیل نام یعقوب پیغمبر علیه السلام از کنز ودر لطائف گوید که معنی اسرائیل

ـــه در فوائد کلام الله مولوی عبد القادر دہلوی نوشته که صور چند بار دمیده خواهد شد ۱۲

بزبان عبری برگزیدهٔ خدا و بعضے گویند بندهٔ خدا۔
اسفل بفتح اول و فتح فا بمعنے پائین تر و پست تر و زیر تر۔
اسافل بفتح اول و کسر فا پائین تر نهاد کینها و بمعنی سو نهای مردم از منتخب و بحران۔
استیصال بیخ برآوردن و از بن بر کندن و این در اصل استئصال بود از کنز اللغات۔
استم بالکسر و تای فوقانی مفتوح ستم کہ بمعنے جفا و ظلم باشد از لطائف۔
استحمام بحمام غسل کردن و بخار گرم از چیزے گرفتن۔
استعلام آگاهی خواستن از کنز۔
اسقام بالفتح و قاف بیماریها و امراض
اسم نزد بصریان معتل اللام مشتق از سمو بمعنے علو بدلیل اشتقاق او چون سمی یسمی تسمیة و سمی در تصغیر و اسماء در جمع تکسیر و اسم از جهت تضمن اجلال و تشریف مناسبت بمعنے سمو دارد و نام نهنده بتعیین نام نیک اعلای مسمی پندارد اصل او سمو بود بر خلاف قیاس تغیر پیوست بحذف واو و تسکین و زیادت همزهٔ وصل مکسوره از جهت تعذر ابتدا بساکن اسم گشت و نزد کوفیان معتل الفا است مشتق از وسم بمعنے داغ کہ علامت معرفت ست چه اسم او وسم موافق درین صفت ست اصل او وسم بود بحذف واو و زیادت همزهٔ وصل تغیر پیوست اسم گشت و نزد بعضے واو مکسوره بهمزه مبدل ست و کوفیان اشتقاق او را محمول بر قلب کنند و همه را معتل الفا دانند و شک نیست کہ قلب خلاف اصل او بهت گفته اند کہ راجح قول اولست از تفسیر بحر مواج۔
استسلام طلب سلامت و گردن نهادن۔
اسم اعظم اسم بزرگ از جمیع اسمای حق تعالی و در تعیین آن اختلاف بسیار ست نزد بعضے الله و نزد بعضی صمد و نزد بعضی الحی القیوم و نزد بعضے الرحمن الرحیم و نزد بعضی مهیمن والله اعلم بالصواب
اسیلم بضم اول و فتح سین مهمله و سکون تحتانی و کسر لام تصغیر اسلم ست نام رگی است کہ میان خنصر و بنصر باشد
استفهام فهمیدگی چیزے خواستن از منتخب۔
استلام بالکسر از باب افتعال سودن سنگ را بدست یا بلب از منتخب و صراح و این کنایه است از بوسیدن و ثلاثی مجرد آن سلم ست کہ بمعنی سنگ باشد بمعنے گردن نهادن ظاهرا چون بسودن سنگ بدست یا بلب از لوازم گردن نهادنست معنی مذکور مجاز ست از معنی مجرد و کسانیکه استیلام بزیادت یای تحتانی خوانند غلطست از کنز۔
استشمام بمعنے بوئیدن۔
استقدام بمعنے استقبال کردن۔
استردن بضم اول و سوم تراشیدن موو پاک کردن از برهان۔
استرون بفتح اول و سوم و فتح واو بمعنے عقیم یعنے زن نازای از رشیدی
استخوان نوعی از سلاح زنگیان از شرح سکندرنامه۔
اساطین بالفتح جمع اسطوانه بالضم کہ بمعنی ستون ست از کنز۔
استحسان بالکسر نیک شمردن و پسند نمودن از صراح و زبدة الفوائد و کنز۔
استن بالضم و تاے فوقانی مضموم بمعنے ستون۔
اسنان بالفتح و حرف سوم نون سالها و دندانها و کنز۔
اسفل السافلین کنایه است از هفتمین طبقهٔ دوزخ کہ زیر همه طبقات دوزخ ست۔
اسطوره بالضم و طای مهمله مضموم بمعنے افسانه و سخن باطل از منتخب۔
اسکنه بالفتح و کاف عربی مفتوح و نون آلیست نجاران را کہ در چوب بدان سوراخ کنند بهندی نهان و

نهانی گویند از چراغ هدایت و در بهار عجم بهمین معنی بالکسر و در لغات ترکی بالکسر وسین مهمله نهان بخاران و همین اصح ست و در رشیدی بالکسر بمعنی برمهٔ نجاران و در برهان نیز بالکسر برمه و بشین معجمه نیز آمده است۔

اساتذه بالفتح و تای فوقانی مکسور و ذال معجمه جمع اُستاذ که بذال معجمه است۔ معرب استاد که بدال مهمله باشد۔

اسفاه بفتح اول و ثانی بمعنی و اندوه چرا که اسف بمعنی اندوه و غم ست و الف و ها برای ندبه و بمعنی تاسف و افسوس مستعمل ست۔

استفاضه فیض گرفتن۔

اسبوعه بالضم و بای موحده نیز مضموم و عین مهمله بمعنی هفته که مجموع هفت روز متعارفه باشد۔

اسکندریه شهریست در شمال ملک مصر بنا کردهٔ اسکندر بن فیلقوس۔

اُستنه بالضم و تای فوقانی تخم خرما و مانند آن مثل کنار و شفتالو از رشیدی و کشف و سروری و در برهان بالفتح۔

اُسوه بالضم بمعنی پیشوا و در جهات از منتخب و بحر الجواهر و کنز و صراح و بالفتح غلط۔

اشتره بالضم و تای فوقانی مضموم معروف ست ظاهر ست از اشتر دن از بهار عجم۔

استنباه آگاهی جستن۔

استعاره بعاریت خواستن از تاج المصادر و کنز و در ضوابط عظیم نوشته که استعاره در لغت بعاریت گرفتن چیزی و در اصلاح شعرا مجاز را نامند و آنرا اضافت مجازی و اضافت بالاستعاره خوانند چنانچه سر هوش و قدم فکر که هوش و فکر را شخص فرض کرده برای او سر و قدم مقرر نموده و در رساله عبد الواسع نیز همین ست۔ وصاحب مجمع الصنائع نوشته که استعاره عبارت از انست که لفظی را که معنی حقیقی داشته باشد منشی یا شاعر آن لفظ را از معنی حقیقی آن نقل کرده بر چیزی دیگر بر سبیل عاریت استعمال نماید از جهت مشابهت که میان این هر دو است چنانچه لفظ نرگس و آهو بجای چشم آورده و سنبل بجای زلف و سرو بجای قد گفتن مثال دیگر از حدیث رسول الله صلی الله علیه وسلم اَلْفِتْنَةُ نَائِمَةٌ لَعَنَ اللّٰهُ مَنْ اَيْقَظَهَا خواب و بیداری برای لفظ فتنه استعاره واقع شده مثال در فارسی بیت چشم دولت ز سواد قلمت گشته بصیر ٭ باغ دانش ز سحاب کرمت گشته نضیر ٭ و بعضی از محققین این فن چنین تصریح کرده اند که استعاره قسمی از مجاز ست و مجاز آنرا گویند که لفظی را در غیر معنی اصلی حقیقی او بیک گونه علاقه و مناسبتی استعمال کنند اگر فیما بین علاقه امریست سوای تشبیه مثل سببیت یا لزوم یا غیر ذلک آنرا مجاز مُرسل نامند و اگر علاقه تشبیه است آنرا استعاره میگویند و حاصل استعاره آنست که مشبه را عین مشبه به ادعا نماید اگر مشبه را متروک و مشبه به را مذکور سازند آنرا استعارهٔ بالتصریح نامند چنانچه درین بیت اسدی بیت ٭ هش مشک سا و شکری فروش ٭ دو نرگس کمان کش دو گل درع پوش ٭ و اگر مشبه به را متروک کنند و مشبه را مذکور سازند آنرا استعاره بالکنایه خوانند و استعارهٔ مکنی نیز گویند و بدانکه گاهی استعارهٔ محسوس برای شئ محسوس باشد بوجه حسی او یا بوجه عقلی او و گاهی استعارهٔ شئ معقول برای شئ معقول و گاهی استعارهٔ محسوس برای شئ معقول و گاهی استعارهٔ معقول برای شئ محسوس باشد و بدانکه تقسیم باعتبار لفظ مستعار بر دو قسم ست اصلیه و تبعیه استعارهٔ اصلیه آنست که لفظ مستعار اسم جنس باشد مثل استعارهٔ اسد برای مرد شجاع و استعارهٔ گل برای رخسار و سخی را بحاتم و شجاع را برستم و استعارهٔ تبعیه آنست که لفظ مستعار فعل یا شبه فعل باشد باین حیثیت که تا آتش را جمع بمعنی مصدری آن باشد

چنانکه درین بیت بیت مشتاب و بجوِن با
آویز ٭ وز خیالات بیهده بگریز ٭ تمسک
کردن را آویختن استعاره کرده واجتناب
کردن را گریختن و درین بیت بیت دہن
مملکت نخند دخوش ٭ تا سر تیغ تو نگرید نار
چکیدن خون تیغ را گریستن استعاره کرده
اما تقسیم استعاره باعتبار تجرید و ترشیح بر سه
نوعست نوع اول استعاره مطلقه و آن چنانست
که چیزی از ملایمات و صفات مستعار له و مستعار
در آن مذکور نباشد چنانکه درین بیت
عبدالواسع جبلی بیت شگوفه بر سر شاخست
ز بحو عارض جانان ٭ بنفشه بر لب جویست
چون جرارهٔ دلبر ٭ زلف را العقرب جراره
استعاره نموده و مناسبات مستعار له
و مستعار منه هیچکدام مذکور نساخت نوع
دوم استعارهٔ مجرده و آن چنانست که
صفات و ملائمات مستعار له را ذکر کنند فقط
چنانچه درین بیت فردوسی بیت بناخن
زره یافت از مشک ناب ٭ در آویخت
از گوشهٔ آفتاب ٭ زلف را بزره استعاره
نموده و لفظ ناخن و مشک ناب آویختن
از ملائمات مستعار له است یعنی زلف چنانچه
درین بیت خاقانی بیت از شورش آه
من همه شب ٭ بادام تو دوش ناغنوده
چشم را ببادام استعاره نموده و لفظ غنوده
را که ملائمات چشمست مذکور ساخته نوع
سوم استعاره مرشحه و آن چنانست

که ملائمات و صفات مستعار منه را ذکر
سازند فقط چنانکه درین بیت انوری بیت
در خفیه گر نه عزم خروجست باغ را ٭ چون
آبگیرها همه پر تیغ و جوشن ست ٭ موج
آبگیر را به تیغ و جوشن استعاره نموده
و لفظ عزم و خروج ملائم تیغ و جوشن ست
که مستعار منه واقع شده و گاهی تجرید
و ترشیح هر دو در یک استعاره جمع میسازند
چنانچه درین بیت خاقانی بیت بر شگافد
صبا مشیمهٔ شب ٭ طفل خونی بجا در اندازد
آفتاب را بطفل استعاره نموده و صبا و
شب و خاور ملائم مستعار له و مشیمه و خونی
و شگافتن لازم مستعار منه واقع شده و
ترشیح در استعاره بلیغ تر از تجرید و اطلاق
ست اما استعارهٔ بالکنایه عبارتست از
ذکر مشبه و ارادهٔ مشبه به با نصب قرینه و
قرینه درینجا استعارهٔ تخییلیه خواهد بود و
طریقش چنانست که با مشبه مذکور چیزی
چند از لوازم مشبه به محذوف ذکر نمایند
پس ذکر مشبه و حذف مشبه به عبارت از
استعاره بالکنایه است و اثبات لوازم
مشبه به محذوف برای مشبه مذکور عبارتست از استعارهٔ
تخییلیه و این در قسم می آید برای آنکه لوازم مسکه
اختصاص بمشبه به دارد و آنرا برای مشبه
اثبات مینمایند از دو حال بیرون نیست
یا قوام مشبه به باوست یا تکمیل مشبه به موقوف
بر آنست یا دخلی در قوام و تکمیل ندارد

مثال اول چنانکه زبان حال من شکایت
گویا تر است درینجا حال را بشخص متکلم تشبیه
داده این استعاره بالکنایه است و اثبات
زبان که قوام متکلم باوست استعارهٔ تخییلیه
مثال دیگر سنائی گوید بیت علما جمله هرزه
می لافند ٭ دین بر پای هر کسی بافند
درین جا دین را دیبا و حریر تشبیه داده
و این استعاره بالکنایه است و لفظ پای
و بافتن که لوازم متقومهٔ دیبا و حریرست
استعاره تخییلیه مثال دوم چنانکه گوئی
پنجهٔ مرگ در فلان کس فرو رفت درینجا مرگ
را بشیر تشبیه داده و مشبه به را که شیرست
ذکر نکرد و این استعاره بالکنایه است
و ناخن که اختصاص بشیر دارد و موجب
تکمیل اوست برای مرگ که مشبه است
اثبات نموده این استعارهٔ تخییلیه است
مثال سوم چنانکه گوئی زمام حکم در دست
فلان ست درینجا تشبیه حکم بناقه استعاره
بالکنایه است و اثبات زمام که از لوازم
غیر متقومهٔ مشبه به است
برای مشبه استعاره نموده و این استعاره
تخییلیه است۔
استخاره در لغت بهتر خواستن از
خدای تعالیٰ و باصطلاح آ. آگاهی جستن
از غیب در مآل کار سے نزد سنیان بحد
دستورست مختصر آنکه دعای قنوت یا دیگر
ادعیه خوانده بخسپند انچه شدنی باشد۔

مناسبات آن بخواب مشاهده کنند و اکثر
شیعیان استخاره باین طور میکنند که بعد از
خواندن ادعیه چشم بسته تخمیناً مقام ثلث دانهای
تسبیح را بدو انگشت میگیرند و از انجا تا امام
دو دو دانه طرح میکنند اگر در آخر یک دانه
ماند علامت خیر ست و اگر دو ماند علامت
شر ست۔
استجازه بجیم و زای معجمه اجازت خواستن
از منتخب۔
استشاره حرف چهارم شین معجمه مشوره
کردن و صلاح پرسی۔
اسوله بفتح اول و کسر واو جمع سوال ست
استحاله طلب محال کردن و محال شدن
و محال شمردن و از حال برگردیدن و حیله
کردن از منتخب و صراح۔
استغاثه بغین معجمه و ثای مثلثه فریاد خواستن
و داد خواهی از منتخب و صراح۔
اسلحه بفتح اول و کسر لام و حای مهمله جمع
سلاح ست که بمعنی آلات جنگ باشد مثل
تیغ و تیر و نیزه وغیره۔
اسکیزه بالکسر کاف عربی مکسور و زای معجمه بمعنی شلنگ
برجستن و دولتی انداختن اسپ و جهیدن از لطائف و رشیدی و برهان
استکراه بالکسر بمعنی کراهیت کردن۔
استراده بالکسر و حرف ششم دال مهمله برگشتن
اسطوانه بضم اول و ضم طای مهمله و
حرف ششم نون بمعنی ستون از منتخب۔
اساده بکسر اول و حرف چهارم دال
مهمله بمعنی وساده یعنی بالش۔
اسامی بالفتح جمع الجمع اسم است چه اسما
جمع اسم است و اسما جمع اسم ست و
آسامی بالف ممدوده نوشتن یا بثای
مثلثه نگاشتن یا بالف و نون جمع کرده
اسامیان گفتن این هر سه وجه محض
غلطست از بهار عجم و کشف و مدار۔
اساری بضم اول و فتح رای مهمله و در
آخر الف بصورت یا جمع اسیر ست که بمعنی
گرفتار و قید باشد از مدار و کشف و درینجا
برای مصلحت مکرر نوشته شد۔
اسماعیلی بمعنی قربانی و نام طائفه گمراه
که آلت اسپ را پرستش میکنند از
لطائف۔
اسی بفتح اول و کسر ثانی و تشدید یا
اندوهگین و ترسان از شرح نصاب۔

فصل الف مقصوره مع شین معجمه

اشقیا بالفتح جمع شقی که بمعنی بدبخت ست
اشقی بیانش در آخر همین فصل مسطور
ست۔
اشهی بفتح اول و سکون ثانی و فتح ها
و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی
آرزو و آورده تر و مرغوب تر۔
اشدا بفتح اول و کسر شین معجمه و
تشدید دال مهمله بمعنی شدیدان و شدت
کنندگان۔
اشتها آرزو کردن و فارسیان بمعنی
آرزوی طعام استعمال کنند۔
اشهب هر چیز سیاه رنگ که سفیدی
در رنگش غالب باشد و اسپ سبزه که
کثرت موهای سفید بر کثرت موهای
سیاه او غالب باشد و این لفظ در صفت
رنگ عنبر بسیار مستعمل ست زیرا که عنبر اشهب
نوعی از عنبر ست که بنسبت عنبر خشخاشی
و عنبر حبشی بهتر باشد از صراح و بحر الجواهر
و کنز و کشف و مؤید۔
اشارات بکسر نام کتاب بو علی سینا در
علم حکمت از کشف و سروری۔
اشاعت بکسر اول آشکارا کردن
و پاشیدن و پراگنده کردن از منتخب۔
اشعات بفتح اول و کسر شین معجمه و
تشدید عین مهمله بمعنی اشعه و اشعه جمع
شعاع ست۔
اشعث بالفتح و عین مهمله مفتوح و ثای
مثلثه صاحب منتخب اللغات نوشته که بثای
مثلثه غلطست و بیای موحده صحیح نام
طماعی که عباس ودوس داماد اوست که
آن در طمع خود را از اشعب گذرانیده
و دوس بفتح دال نام قبیله در یمن از
مصطلحات۔
اشج بفتحتین و تشدید جیم شکسته سر از شرح
نصاب۔
اشباح بالفتح و بای موحده و حای مهمله
شبحها یعنی بدنها و جسمها و این جمع شبح ست

کہ بفتحتین باشد بمعنی کالبد از منتخب۔
اشتداد شدت و سختی و گاہی مراد از کمال چیزی باشد۔
اشنگ ودا وڈہرہ باشد سرخ بغایت شفاف از شرح تحفة العراقین
اشتاد بالفتح بروزن ہشتاد نام روز بیست و ششم از ہر ماہ شمسی از کشف و برہان۔
اشد بمعنے سخت تر۔
اشعار بالکسر آگاہی دادن و بالفتح بمعنے ابیات و بمعنی موہای سر و بدن۔
اشقر ہر شے سرخ کہ رنگش بزردی و سیاہی زند و اسپیکہ بدین رنگ باشد آنرا نیز گویند ظاہر آن سرخ رنگ باشد و گاہی بمعنی مطلق استعمال کنند از مدار الافاضل و بحر الجواہر و مراح نیز بمعنی اول موید ست۔
اشر بفتح اول و کسر شین معجمہ و راے مہملہ متشدد خودپسند و ستیزندہ۔
اشجار بالفتح جمع شجر کہ بمعنی درخت ست
اشتر بضم اول و سوم بمعنی شتر کہ معروفست
اشکبوس بالکسر و کاف عربی و بای موحدہ و واو معروف و سین مہملہ نام مبارزیست کہ بمدد افراسیاب آمدہ بود و رستم او را کشت از مصطلحات۔
اشتراط بالکسر شرط کردن از کنز۔
اشیاع بالفتح گروہہا دوستان جمع شیعہ از لطائف۔
اشباع بالکسر بای موحدہ و عین مہملہ سیر کردن و باصطلاح پر خواندن فتحہ یا ضمہ یا کسرہ را بطرزیکہ حرفی از حروف علت کہ مناسب آن باشد بظہور آید و باصطلاح قافیہ حرکت ما بعد الف تاسیس را گویند چنانچہ کسرۂ صاد در حاصل و فتح واو در یاللہ
اشنع بفتح اول و نون بدتر و قبیح تر
اسجح بفتح اول و فتح جیم و لبستر و نوعی از بار از کنز۔
اشگرف بالفتح بزرگ و عظیم نیکو و خوش و بالکسر قوی و بمعنی شان و شوکت از برہان و رشیدی۔
اشراف بالکسر بلند شدن و بر بالاے بلندی شدن و استادن . بر سر چیزی و واقف شدن چیزے را از منتخب و کشف از بالا بزیر نگریستن و بمعنی آمادہ شدن بر چیزی نیز آمدہ۔
اشلق بضم اول و ثالث بمعنی تہمت این این لغت ترکی ست۔
اشاق بضم اول لغت ترکیست بمعنی غلام سادہ رو و نام غلام ترکان نیز باشد
اشق بضم اول و فتح شین صمغ درختیست و بفتحتین و تشدید قاف دشوار تر از منتخب
اشفاق بالکسر مہربانی کردن و ترسانیدن و بالفتح جمع شفقت ست از کنز و لطائف
اشراق بالکسر درخشیدن و روشن شدن و وقت صبح بعد از طلوع از منتخب
اشتقاق بالکسر گرفتن کلمہ از کلمہ و تیمہ گرفتن و ہیزم و جز بہ آن شگافتن از منتخب۔
اشتباک بالکسر بہم در رفتن و انگشتان ہر دو دست میان ہمدیگر در آوردن و بہم در رفتن شاخہای درخت و مثل آن و گاہی از لفظ اشتباک اجتماع و انبوہ مراد باشد۔
اشک بکسر اول و فتح ثانی و کاف عربی بمعنی خر کہ بعربی حمار گویند و این لغت ترکیست از لطائف و در لغات ترکی بتشدید شین معجمہ نوشتہ و بالفتح و سکون ثانی بمعنی قطرہ و بمعنی آب چشم
اشباک بالفتح و سوم بای موحدہ جمع شبکہ بمعنی دامہا۔
اشکال بالکسر دشواری و بالفتح صورتہا و رسنہا بمعنی جمع شکل بالکسر ست کہ بمعنے رسن باشد۔
اشہل بالفتح سیاہ زردی مائل و بمعنی انسان پیش چشم از منتخب و قرآن
اشعال بالکسر افروختہ و شعلہ زن کردن آتش۔
اشغال بالفتح و غین معجمہ شغلہا۔
اشکل بالفتح پای بند و رسنی کہ آن پالان شتر بندند تا از جنبش نرود و بمعنی سرخ چشم و سرخی و سپیدی آمیختہ و خوشتر پوشیدہ تر و دشوار تر و بمعنی اسپیکہ دست راست و پای چپ او سپید باشد از منتخب

اشکیل بالفتح یعنی اسپیکه دست راست و پای چپ او سپید باشد و بمعنی مکر و حیله نیز آمده از برہان

اشتعال بالکسر افروخته شدن آتش

اشتمال بالکسر گرد فرو گرفتن از کنز۔

اشتلم بضم اول و سوم و چهارم غلبه و تندی و زور و تعدی از برہان و بہار عجم غالباً بالیقین این لفظ ترکی ست چه در لغات ترکی اشتلم بمعنی ستم نوشته اند مگر که در بہار عجم و برہان اشاره بترکی بودنش نکرده اند۔

اشمام بالکسر بوئیدن و بویانیدن۔

اشنان بالضم گیاهیست شور که در زمین شور روید چون بدان جامه شویند مثل صابون سفید گرداند و هرگاه که آنرا می سوزند شخار شود یعنی سجی گردد از برہان و رشیدی

اشیختن بالکسر پاشیدن از برہان۔

اشراقیان بالکسر جماعه اشراقین گروهیست از حکمائے سلف که از باعث اشراق و روشنی باطن خود ها که از کثرت ریاضت پیدا کرده بودند تعلیم و تعلم بمکاشفه و مراقبه میکردند و حاجت رفتن پیش یکدیگر نداشتند بخلاف حکمائے مشائین که ایشان نزد یکدیگر رفته مقدمات دریافت میکردند چنانچه افلاطون و بقراط وغیره از زمره اشراقیه بودند۔

اشکره بالکسر طائر شکاری که آنرا شکره گویند۔

اشنه بالضم و زن چیزیست مثل گیاه خشک که سیاه و سپید باشد که بهندی چهار چهبیلا[1] گویند و بعضے بھڑلیه نامند و بعضے ملاگیر خوانند از برہان۔

اشنوسه بالکسر عطسه از برہان و در رشیدی بالفتح۔

اشعه بفتح اول و کسر شین معجمه و تشدید عین مهمله مفتوحه جمع شعاع و کسانیکه بسکون شین خوانند خطاست۔

اشربه بفتح اول و سکون ثانی و کسر رای مهمله و بعده بای موحده جمع شراب که بمعنی مطلق هر چیز رقیق ست از جنس خوردنی و آشامیدنی مثل آب و شیر و خمر و شهد وغیره۔

اشباه بالفتح امثال و نظائر جمع شبه که بالکسر است۔

اشبه بفتح اول و فتح بای موحده و های ملفوظ بسیار مشابهت دارنده

اشکنه بالکسر و کاف تازی بمعنے برمه نجاران از مصطلحات و بسین مهمله نیز آمده۔

اشرفی بسکون شین معجمه و فتح رای مهمله درست تر و این منسوب ست با شرف که بادشاهی بود و سکه زر بوزن ده ماشه بزمان او رواج یافت از شرح دیوان خاقانی و کسانیکه بفتح شین و سکون را خوانند غلط محض ست

اشکال جنوبی و شمالی بدانکه بر فلک ثوابت چهل و هشت اشکال قرار داده اند منجمله آن دوازده شکل بر منطقة البروج واقع اند که دوازده برج مشهوره عبارت از همین ست و پانزده اشکال بجانب جنوب منطقة البروج است و بست و یک شکل بطرف شمال و تفصیل این اشکال در فصل بای موحده مع سین مهمله مسطور ست۔

اشعری منسوب بسوی اشعر که شخصی بود که چون مادرش او را زائیده بر تنش موہا دراز بودند از لب الالباب۔

اشفی بالفتح و فای مفتوح و الف بصورت یا آلت آهنی که بدان در چرم سوراخ کنند بهندی ستالی گویند و درینجا بلحاظ شکل نوشته شد۔

اشهی بفتح اول و ثالث آرزو دارنده تر از منتخب آرزو آورده تر و درینجا بلحاظ شکل مکرر نوشته شد۔

فصل الف مقصوره مع صاد مهمله

اصغا بالکسر گوش نهادن از مدارد گوش فرا داشتن از کنز۔

اصفیا بالفتح برگزیدگان و این جمع صفی ست از منتخب۔

اصدقا بالفتح و کسر دال و قاف بمعنی دوستان و این جمع صدیق ست که بوزن

[1] چهیل چهبیلا ۱۲

فیل باشد۔

اصلا بمعنے ہرگز الف کہ در آخر اصلاست برائے وقف ست یا در عوض تنوین چراکہ اصلاً در حقیقت اصل بود از کشف۔

اصطفا بالکسر برگزیدن و برگزیدگی از منتخب و لطائف۔

اصحا بفتح اول و کسر صاد و تشدید حای ہملہ تندرستان این جمع صحیح ست۔

اصہب بالفتح ہر شئے سرخ رنگ کہ بسپیدی زند از مراح۔

اصلاب بالفتح جمع صلب کہ بالضم ست بمعنے استخوان پشت کہ محل نطفۂ مردست و از اصلاب مراد آبا و اجداد ست از لطائف۔

اصحاب یاران و خداوندان و این جمع صاحب نیست بلکہ جمع الجمع صاحب ست چراکہ اسم جمع صاحب صحب ست بالفتح و جمع صحب اصحاب ست و جمع اصحاب اصاحیب می آید از لطائف و مراح و سعد الدین۔ تفتازانی و جماعۂ دیگر میگویند کہ اصحاب جمع صاحب ست چنانکہ اطہار جمع طاہر و انصار جمع ناصر و اجہال جمع جاہل لیکن علامہ زمخشری ازین انکار دارد۔

اصوب بالفتح باصواب تر و نیک تر

اصطرلاب بضم اول ذات آلتی ست کہ از برنج یعنی پیتل میسازند بصورت قرص و اندرون آن چند اوراق باشد از برنج و بران اوراق دوائر کثیرہ و خطوط بسیار منقوش میباشند و بر سطح اعلای آن عضادہ میباشد کہ آنرا می گردانند و آنرا عضادہ اصطرلاب گویند پس بقواعد علم اصطرلاب کہ علمی ست برائے دریافت احکام اصطرلاب موصوف ارتفاع آفتاب و ستارگان و بلندی ہر چیز معلوم کنند و این لفظ را بسین ہملہ ہم مینویسند بدانکہ اصطر بزبان یونانی ترازو را گویند و لاب بمعنے آفتاب چون اکثر بدان احکام آفتاب و ستارگان معلوم کنند و بزرگ ترین ستارگان و دیگر اشیا آفتاب است لہذا آنرا با آفتاب منسوب کردند و واضع آن بقول اصح ارسطو و لیناس ست کہ از جام کیخسرو استخراج نمودہ اند از برہان و منتخب و کشف و لطائف و بعضی محققین نوشتہ اند کہ واضع اصطرلاب ابرخس حکیم یونانی ست ابرخس بفتح اول و فتح موحدہ و سکون راے ہملہ و فتح خای معجمہ و سین ہملہ و بعضے از محققین نوشتہ اند کہ اصطرلاب در اصل بسین ہملہ بود و بفتح اول و ضم طای ہملہ چہ اسطر جمع سطر ست و لاب بمعنی آفتاب پس اسطرلاب بمعنے سطرہای آفتاب کہ احوال آفتاب بدان شناختہ می شود بعد ازان سین را بجہت مناسبت طاے مطبقہ بصاد بدل کردند چنانچہ در صراط کہ در اصل سراط بسین بود۔

اصابت بکسر اول بمعنی رسانی و صواب یافتن از کشف و کنز۔

اصحاب السبت یاران روز شنبہ کہ قومی از بنی اسرائیل بود حق تعالیٰ امر کرد کہ روز شنبہ ماہیان صید نکنند اتفاقا دران روز ماہیان بسیار جمع میشدند ایشان حیلہ کردہ ماہیان را در یک جا آب بند میکردند و بروز یکشنبہ میگرفتند چون ظلم ایشان از حد گذشت حق تعالیٰ ہمہ را مسخ کردہ بوزنہ ساخت و آنہا بعد از چند روز ہلاک شدند از لطائف۔

اصطلاح در لغت با ہم صلح کردن و معنی اصطلاحی لفظ اصطلاح ہم اتفاق نمودن قومی برائے معین داشتن معنے سوای معنے موضوع آن لفظ و اصطلاح ماخوذ از صلح ست چون در باب افتعال صاد در الطال بدل کردند اصطلاح شد۔

اصباح بالفتح جمع صبح بمعنی بامداد ہا و بالکسر صبح کردن و در صباح رفتن و از حالی بحالی گشتن از منتخب۔

اصطخر بالکسر و بالضم نام شہر کہ قلعۂ شہر فارس ست از موید و مدار۔

اصفاد بالفتح و فا و دال ہملہ زنجیرہا و قیدہا و بمعنی بخشش ہا از لطائف و منتخب

اصطیاد صید کردن از لطائف منتخب

اصطخر بالکسر و فتح طای ہملہ و سکون خای معجمہ و در آخر رای ہملہ نام شہر کہ قلعۂ فارس است معرب استخر کہ سابق گذشت از لب الالباب و برہان۔

اصرار بالکسر تنہا بر کردن کاری مستعد شدن و منع کردن کسے قبول نساختن۔

اصطبار بالکسر صبر کردن وطاے آن بدل از تاے فوقانی ست و در منتخب شکیبائی نمودن۔

اصاغر بفتح اوّل و غین معجمہ مکسور بمعنی خردان۔

اصفر بالفتح بمعنی زرد۔

اُ ب اکحور نام شیرینی کہ بشکل انگشتان باشد بغایت سفید۔

اصطناع بالکسر نکوئی کردن و برگزیدن از کشف و مدار و منتخب و کنز۔

اصلع بالفتح و دو آخر عین مہملہ بمعنی کل یعنی شخصیکہ موی سرش زائل شدہ باشد از بحر الجواہر و لطائف۔

اصابع بالفتح و باے موحدہ مکسور انگشتان۔

اصبع بالکسر و بای موحدہ مفتوح و عین مہملہ بمعنی انگشت دست یا پا از کنز۔

اصباغ بالفتح و بای موحدہ و غین معجمہ رنگہا جمع صبغ۔

اصناف بالفتح قسمہا و انواع و گونہا و گروہ ہا و این جمع صنف ست۔

اصداف بالفتح جمع صدف۔

اصول خفیف یکی از ہفدہ اصول موسیقی و اصول را بہندی تال گویند۔

اصف بفتحتین بمعنی کبر کہ ثمرہ نباتیست ازبیاری دراز تر و مزۂ آن ترش از شرح نصاب و کنز۔

اصحاب کہف بمعنی صاحبان غار و ایشان ہفت تن بودند از دوستان حق کہ از خوف دقیانوس نام پادشاہی ظالم از شہر گریختہ در غاری پنہان شدہ بخفتند و سگے بمحبت ایشان ہمراہ بود بحکم الٰہی بعد سہ صد سال بیدار شدہ باز بخفتند باز بقیامت خواہند برخاست نام ایشان باتفاق اکثر مفسرین اینست اوّل یملیخا دوم مکسلمینا سوم کشفوطط چہارم تبیونس پنجم کشافطیونس ششم اذرفطیوانس ہفتم یونس بوس و نام سگ ایشان قطمیر بود۔

اصداق بالکسر راست کردن قول کسے و بالفتح راستی ہا۔

اصطکاک بالکسر آواز بر یکدیگر کوفتن دو چیز سخت از کنز و لطائف و در منتخب بہم واکوفتن۔

اصطبل بکسر اوّل و سکون صاد مہملہ و فتح طای مہملہ و سکون بای موحدہ مکان بستن اسپان از صراح و مزیل الاغلاط

اصحاب الشمال دوزخیان۔

اصل بالفتح بیخ درخت و غیر آن و نسب

اصل ثقیل یکے از ہفدہ اصول موسیقی و اصول را بہندی تال گویند۔

اصیل بفتح اوّل و کسر صاد بمعنے شبانگاہ از لطائف و صاحب اصل بمعنی صاحب نسب ای کسیکہ آبا و اجداد او شریف و نجیب باشند۔

اصحاب منتقل بمعنی یاران ہم صحبت از مصطلحات۔

اصول جمع اصل کہ بمعنی بیخ ست و نام علمیکہ دران از ہر چہار اصول فقہ کہ ادلۂ شرعیہ عبارت ازان ست بحث کنند و آن اینست کتاب و سنت و اجماع الامت و قیاس درینجا معنے کتاب و سنت قرآن و حدیث ست پس اجماع امت عبارت ست از اتفاق صحابہ یا مجتہدین بر چیزی و قیاس عبارتست از تشبیہ چیزے بچیزے بسبب اشتراک آن ہر دو در امرے تا کہ ثابت شود در چیز اوّل حکمیکہ ثابت ست در چیز دوم چنانکہ تشبیہ دادن لواطت را بوطی در حالت حیض بسبب اشتراک ہر دو در نجاست پس ثابت کردند برای لواطت حکمیکہ ثابت ست برای وطی مذکور یعنی حرمت و باصطلاح فارسیان بمعنے حرکت موزون خوش آیند و باصطلاح موسیقیان بمعنی آن کہ بہندی آن را تال گویند از چراغ ہدایت و کشف بدان کہ اصول کہ بہندی آن را تال گویند نزد عجم ہفدہ است یکی مخمس دوم بحر ترک ضرب و آن را ترکی نیز گویند سوم دو یک چہارم دور پنجم ثقیل ششم خفیف ہفتم چہار ضرب ہشتم در افشان نہم ماتین دہم ضرب الفتح یازدہم اصول فاختہ دو

عہ بروزن جعفر رستنی باشد ۱۲ ب

از دہم چنبر سیزدہم نیم ثقیل چہاردہم از فرپانزدہم ارصد شانزدہم رمل ہفدہم ہزج۔

اصنام بالفتح بتہا و این جمع صنم ست۔

اصم بفتحتین و تشدید میم بمعنی کر ناشنوا و بمعنی سنگ سخت و شہر اللہ اصم عبارت از ماہ رجب زیراکہ در و قتال حرام بود و آواز داد خواہ و آواز سلاح شنیدہ نمیشد و حاتم اصم نام بزرگی ست از منتخب۔

اصول کلام عبارت از مسائل علم کلام کہ دران مطالب علم نقلی را بدلائل عقلی ثابت کنند۔

اصفہان بالکسر و فتح فا شہر مشہور از ایران و نام پردہ از موسیقی از لب الالباب و بہار عجم۔

اصول فاختہ نام ضربی از موسیقی و نوعے از نواختن ساز از کشف و در برہان نوشتہ کہ صورتی باشد از ہفدہ بحر اصول و در بہار عجم نوشتہ کہ بہندی آن را سور فاختہ گویند

اصمعی بفتح اول و ثالث یکی از تابعین ماہر لغات عرب منسوب بجد خود کہ اصمع نام داشت و بکسر اول غلط از لب الالباب۔

اصلی نوعی از لغت عرب و آن لغتیست کہ در اصل موضوعست چون عماد۔

فصل الف مقصورہ مع ضاد معجمہ

اضحے بالفتح و در آخر الف بصورت یا جمع اضحاتست و اضحات مفردست و در اصل اضحیہ بود بمعنی قربانی و اضحی فعلیست از افعال ناقصہ بمعنی آن کردن کار در وقت چاشت چون اضحیٰ زیدٌ قائماً یعنے در وقت چاشت زید قائم شد و افعال ناقصہ را ازان ناقصہ گویند کہ آن فقط بفاعل خود تمام نمیشود بلکہ بخبر محتاج باشد۔

اضراب بالکسر رد گردانیدن و مقیم شدن بیکجا و سر فرو کردن و زیر بادہ افگندن و بیمر گردانیدن و بدید گردانیدن مثل بالفتح مانندہا و انواع از منتخب۔

اضطراب بالکسر خلل یافتن و پریشان حال شدن و لرزیدن و طپیدن و زدن شمشیر و جز آن بایکدیگر و بلفظ کشیدن و کردن و افگندن و ریختن و دادن مستعمل و در مثنوی معنوی اضطراب بمعنی مضطرب نیز آمدہ از منتخب و بہار عجم و لطائف۔

اضاعت بالکسر ضائع کردن۔

اضارت بکسر اول و حرف چہارم ہمزہ مفتوح روشن کردن۔

اضافت نسبت کردن چیزی را بسوی چیزی و مخفی نماند کہ اضافت باصطلاح نحویان نسبتی ست کہ میان دو اسم واقع شود برجہ تقیید اسم اول را مضاف و اسم ثانی را مضاف الیہ گویند و در فارسی حرف آخر مضاف را بنابر علامت اضافت کسرہ میدہند در تلفظ و این اضافت دہ قسم ست اول تملیکی و آن اضافت ملک بالکسر ست بسوی مالک چون اسپ زید و گنج قارون و قصر سلطان و ہمچنین اضافت مالک بملک چون خداوند خانہ و سلطان روم و مالک دینار و این را اضافت حقیقی نیز گویند و بعضی اضافت لامی ہم نامند چراکہ در عربی ترجمۂ این قسم اضافت در اسم معنی لام تملیک مستتر باشد دوم تخصیصی و آن اضافت مخصص ست بفتح صاد بسوی مخصص بکسر صاد بدفع اشتراک خاصۂ او چون آئینۂ بیل و زنگ شتر و پوست انار و دگان عطار و از ہمین قسم ست اضافت مسبب بسوے سبب چون کشتۂ غم و اضافت سبب بسوے مسبب چون تیغ انتقام و این اضافت تخصیصی ہم لامی ست چرا کہ تقدیر لام در مضاف الیہ میباشد و از ہمین قبیل ست اضافت ابنی و آن اضافت پسر باشد بسوے پدر بحذف لفظ ابن چنانکہ ابو الفضل مبارک و عبد الصمد افضل محمد و بوعلی سینا یعنی ابو الفضل ابن مبارک و عبد الصمد بن افضل محمد و بوعلی بن سینا سوم توضیحی و آن اضافت موضحست بفتح ضاد معجمہ بسوی موضح بکسر ضاد معجمہ چون شہر بصرہ و خطۂ بخارا و باد شمال و درخت اراک و روز دوشنبہ و این را اضافت عام بسوے خاص نیز گویند چہارم تبیینی و این را بیانی نیز گویند و درین بیان کردہ میشود حقیقت و مادۂ مضاف بمضاف الیہ چون دیوار گل و خاتم طلا و کاسۂ بلور

وجامهٔ دیبا وقلمدانِ چوب بدانکه فرق در توضیحی
وبیانی آنست که توضیحی بجاے باشد که مضاف
بدون مضاف الیه هم یافته شود ومضاف
الیه بدون مضاف یافته نشود یعنے وجود
مضاف الیه را وجود مضاف لازم باشد و
بیانی آنست که گاهی مضاف بدون مضاف
الیه یافته شود وگاهی مضاف الیه بدون
مضاف هم یافته شود یعنی وجود هر یکے را وجود
دیگرے لازم نباشد ششم تشبیهی وآن اضافت
مشبه به است بسوی مشبه وبعضے این را
اضافت مجازی نیز گویند چون دشمن نفس
وزلالِ دنیا وگلشن دولت وبهارِ اقبال و
کلاه شگوفه واطفال شاخ وسنبل زلف
ونرگس چشم وجلادِ اجل وصندوق سینه ششم
توصیفی وآن اضافت موصوف ست بسوے
صفت چون شمشیر تیز وکارد کند واسپ
کبود ومرد شجاع هفتم مجازی وآن اثبات
مضاف مر مضاف الیه را محض فرضی اقتباسی
باشد باین وضع که قائل تشبیه دوشی در ذهن
خود فرض کرده لوازم مشبه به را مضاف بسوی
مشبه کند واین قسم را استعاره نیز گویند چنانکه
سر هوش وقدم فکر ودست عقل درینصورت
اثبات سر وقدم برای هوش وفکر محض تخییل
متکلم ست که هوش وفکر را شخص صاحب
سر وقدم ملاحظه نموده هشتم ظرفی وآن اضافت
مظروف ست بسوی ظرف چون شیشهٔ بازار
وآب دریا وآب وهواے صحرا وگاهی اضافت
ظرف باشد بسوے مظروف چون شیشهٔ
گلاب وصندوقِ کتاب نهم اقترانی وآن
چنان ست که مضاف بمضاف الیه اقتران
معنوی داشته باشد یعنی مضاف الیه
حال باشد مر مضاف را چنانکه درین عبارت
نامهٔ عنایت که بنام فقیر صدور یافت بدست
ادب گرفته بسر ارادت نهادم وبانامل نیاز
مفتوح ساخته بچشم عقیدت برخواندم
یعنے نامه که مقترن بعنایت بود بدست خود
که بحالت ادب اقتران داشت گرفته
بر سر که با سر ارادت مقارنت دارد نهادم
وبرهمین قیاس فقرهٔ دیگر بعضے این را اضافت
بادنے ملابست نامند ونزد بعضے صورت
آن علیحده است چنانکه مذکور میگردد هم
اضافت بادنی ملابست یعنے نسبت کردن
یکے را بدیگرے بکمتر مناسبتے که بینها واقع
ست مثال آن ایران ما به از توران
شماست ظاهر ست که قائل این کلام
در محله شهرے از مضافات ایران قیام
داشته باشد وهمچنین مخاطب باین اندک
مناسبت که ذکر کرده آمده تمام ایران را
از آن خود قرار داده واین اضافت متفرع
ست از اضافت تملیکی که در صدر مذکور شد
باید دانست کلماتیکه آخر آن الف یا
واو ساکن باشد جهت اظهار کسرهٔ اضافت
وتوصیف یاے تحتانی زائده مکسور آرند
چون دانا ے عصر ودیبالی لطیف وروی
خوب وپهلوی من وباید دانست در
کلمه که آخر آن هاے مختفی باشد وقت اضافت
وتوصیف آنها را بهمزهٔ ملینه بدل کنند
چون خوشهٔ انگور وبادهٔ صاف وگاهی
بنابر تخفیف کلام مضاف الیه را بر مضاف
مقدم نمایند درینصورت کسرهٔ مضاف
حذف سازند واین اسلوب را اضافت
بالقلب نامند وبعضی اضافت مقلوبی گویند
چنانکه اورنگ زیب یعنے زیب اورنگ
ونجار پسر یعنے پسر نجار ونیک مرد یعنی
مرد نیک وجهان بادشاهی یعنے بادشاهی
جهان وگردون آفتاب یعنی آفتاب
گردون وگل آب یعنے آب گل واز چند
الفاظ معینه بنابر ضرورت شعرے یا کثرت
استعمال یا غلبهٔ اسمیت مضاف بر مضاف
الیه همچنان مقدم باشد وکسرهٔ علامت
اضافت را از آخر مضاف ساقط کنند و
این عمل را فک اضافت خوانند وآن
الفاظ اسمیت مثل سرو صاحب وقابل
ودشمن وعاشق وپسر ومالک والفاظیکه در
اواخر آن بعد مده نون باشد وعلی العموم
این قاعده فک اضافت این قسم نون
جائز نباشد مگر آنکه چند لفظ بر سمع موقوف
باشند نه بر قیاس والفاظیکه در اواخر
آن هاے مختفی باشد چنانکه سرخیل وسرگروه
وسر انگشت وصاحب غرض وصاحب دل
وقابل ثنا ودشمن حیا وعاشق سخن چنانکه ظهوری

گوید بیت درین انجمن کیست عاشق سخن ❊ که عشقی نورزید با شعر من ❊ مثال دیگر از استادی مصرعه گرچه بدنشئم ولی عاشق قمار افتاده ام ❊ و پسر قصاب چنانکه بیت دیرینه همدمی که دلم زخم دار اوست ❊ مارا برادرست تر اگر پسر عم ست ❊ مثال فک اضافت لفظ مالک خاقانی گوید بیت جمله بدین داوری بر در عنقا شدند ❊ کوست خلیفه طیور داور مالک رقاب ❊ مثال دیگر بدر گوید بیت ای بنفاذ امور بر تخت سرور بر همه شاهان عصر حکم تو مالک رقاب ❊ مثال فک اضافت نون خاقانی گوید در لفظ شبان بیت ضمیر من امیر آب حیوان ❊ زبان آن شبان وادی ایمن ❊ مثال دیگر بدر گوید در لفظ کمان بیت روی زمین چو تیر شد راست ز نوک کلک تو ❊ چرخ کجی کوژ کمان ابرو طاق دلبرست ❊ مثال فک اضافت از های مختفی مولوی فرماید بیت گر خدا خواهد که پرده کس درد ❊ میلش اندر طعنه پاکان برد ❊ مثال دیگر در حذف کسره اضافت ظهیر فاریابی گوید بیت نثار مجلست از حقه گوهر لولوا ❊ که در حساب نیاید بها چنان گوهر یعنی حرف یای تحتانی در آخر لفظ بها که برای اظهار کسره اضافت بطرف چنان گوهر مقصود است درینجا برای استقامت وزن محذوف شده است و لفظ اول در بعض محل مقطوع الاضافت آید نظامی فرماید —

مصرعه چو اول شب آهنگ خواب آورم ❊ و همچنین لفظ نیم همه جا بدون کسره اضافت آید چون نیمروز و نیم شب و همچنین لفظ پس گاهی مقطوع الاضافت آید چنانکه پس فردا و پس آنگاه و پس کوچه و همچنین از لفظ ولیعهد و ولی نعمت کسره اضافت ساقط کنند مثال آنکه بجهت غلبه اسمیت کسره اضافت ساقط شده باشد چنانکه مرغابی و گلنار و گل گز که هردو اسم رنگ مشهورست و بنانسرا و جامه خوک که بعربی المحلب و بهندی کامی گویند و تبرزین نوعی از تبر که سواران ولایت در زین نگاه دارند و باید دانست که کلمه مضاف چون مرکب باشد بشین ضمیر یا تای خطاب یا میم متکلم چون غلامش و اسپت و شمشیرم درین صورت برعایت فتح ماقبل و سکون ضمیر متصل کسره مضاف ظاهر نشود مگر وقتیکه بجای ضمیر متصل ضمیر منفصل که آن زیاده از یک حرف میباشد گزارند چون غلام او و اسپ تو و شمشیر من و همین حالت در کلمه بی و بلا و جز و پر که با وصف ثبوت معنی اضافت علامت کسره ظاهر نشود مثال لفظ بی درین مصرعه مصرعه بی یار بسر نمیتوان برد ❊ و بلا [illegible] میگویم دگر چه عشق ضائع ست و دل پر درد ❊ مگر وقتیکه بجای این الفاظ کلمه دیگر که مترادف اینها باشد مثل سوای وغیره

و مالامال نگذارند کسره علامت اضافت پیدا آید و همچنین از لفظ بربای مجهول بمعنی پیش که لازم الاضافت بما بعد خویش باشد چنانچه درین بیت سعدی بیت جوان از میان رفت بردند پیر ❊ بکردند بر تخت سلطان اسیر ❊ ای پیش تخت سلطان نظامی فرماید مصرعه تظلم زنانند بر شاه روم ❊ و همچنین از لفظ بروز بر که بمعنی بالا باشد چنانکه درین مصرعه نشست از بر بارهٔ کوه وش ❊ مثال فک اضافت آن مصرعه نشاندش زبر دست دستور خویش ❊ یعنی بالای مسند وزیر الیمین خود اگر زبردست را صفت مقدم وزیر دومی گفته شود چنانکه بعضی گمان برده اند فعل نشاندش لغو محض خواهد بود و همچنین اگر لفظ شان ضمیر جمع غائب و کلمه مصدر بالف ممدوده مانند آب و مقصوره مانند ابله و مضاف الیه واقع شود فک کسره اضافی عموماً در مضاف جائز و رواست مصرعه خسرو کرد تنگ شان زماسن کنار ❊ یعنی زنخدان مغلان مثال الف ممدوده چنانچه سیلاب مثال ایزد از نظامی مصرعه بنام بزرگ ایزد داد بخش ❊ مثال دیگر از نظامی مقولهٔ خاقان چین بیت چو ایزد بمن نعمتی در فزود ❊ سپاس ایزدم

چون نباید نبود :: جامی گوید مصرعه بنام
ایزد عجب گلدستهٔ نور :: وگاهی الف ایزد در
کتابت هم ساقط کرده بماقبل موصول سازند
چنانکه نبامیزد می تواند که کسرهٔ اضافت
از آخر لفظ بزرگ وسپاس در هر دو شعر
نظامی و از آخر لفظ نام در مصرعهٔ جامیؒ در
هر امثلهٔ مذکوره سلامت داریم و الف
ایزد را هر سه جا بضرورت نظم ساقط کنیم
چنانچه سقوط این قسم الف در نظم بسیارست
درین صورت از ما نحن فیه نخواهد بود باید
دانست که گاهی کلمه را بدل کسرهٔ اضافت
آرند چنانچه درین مصرعه مصرعه بوده
نیوشندگان را شکیب :: ای شکیب نیوشندگان
وهمچنین درین مصرعه مصرعه کسا زانشد
ناوک اندر حریر :: یعنی ناوک آن کمان
در حریر نرفت و چنانکه از بعض الفاظ سقوط
کسرهٔ اضافت بنظر آمده همچنین در بعض
جا بدون حاجت اضافت زیادت کسره
نیز دیده شده چنانکه کسرهٔ لفظ سر درین
بیت ظهوری بیت بزیر قصر قدرش در
تماشا :: سر برپشت عقل دست بالا ::
مثال دیگر از ظهوری مصرعه از ایشان
سر صندل آلوده کرد :: و بعضی در چنین
مقامات بیای تحتانی می نویسند و میگویند
که این یای زائده است بدان که هر
چند در کلام اساتذه سقوط کسرهٔ اضافت
و زیادت آن در بعضی محل واقع ست
لیکن ازین هر دو امر اجتناب لازم
بل الزم مگر اسقاط کسرهٔ اضافت از لفظ
صاحب و سر جائزست چنانکه از
اقسام اضافت به بیان آمد چندی
از مشابهات آن نیز گفته میشود تا تمیز
حاصل گشته طالبان را یک نوع فائده
دست دهد بدانکه مشابه بمضاف و مضاف
الیه ترکیب بدل و مبدلست درین صورت
حرف آخر اسم اول را مکسور نخوانند بلکه
آخر هر دو اسم را موقوف متلفظ نمایند چنانکه
امام حسنؑ و شاهزاده هرمز و میرزا صاحب
سخن شناس محمود بیگ پس میم و هاء
شاهزاده و سخن شناس را مکسور نباید
خواند زیرا که این هر سه اسم مبدلست
و حسنؑ و هرمز و محمود بیگ این سه اسم بدل
ست از آنها و باید دانست که قریب
باسلوب ترکیب اضافی ترکیب بحذف
حرف تشبیه باشد از مشبه به و باسقاط
لفظ ذر از مشبه چنانکه آئینه رو یعنی چون
آئینه در رو وسرو قامت یعنی چون سرو
در قامت بود دیگر ترکیب تمیز چون پست
مرتبه و بلند همت یعنی پست مرتبه بلند همت
یعنی پست از روی مرتبه و بلند از روی
همت و درین هر دو ترکیب آخرین نیز
حرف آخر اسم اول را موقوف خوانند و
اصلا مکسور بر زبان نه رانند هر یک
را ازین قسم اسمای مرکبه چنانکه آئینه
رو و سرو قامت و پست مرتبه و بلند
همت و امثال آن را لقب گویند۔

اضداد بالفتح جمع ضد۔

اضرار بالکسر ضرر رسانیدن

اضطرار بالکسر بے اختیاری و بیچارگی
کردن از صراح۔

اضمار بالکسر ضمیر آوردن برای
اسمی در کلام۔

اضیع بفتح اوّل و سکون ثانی و فتح تحتانی
و عین مهمله ضائع کننده تر۔

اضلاع بالفتح جمع ضلع که بمعنی پهلو
باشد و گاهی بمعنی گوشها و اطراف و
جوانب مستعمل میشود

اضطجاع بکسر اوّل و کسر طای مهمله و
جیم و عین مهمله بر پهلو خفتن از کنز و منتخب
و صراح۔

اضعاف بالکسر دو چند گردانیدن
و بالفتح دو چندها۔

اضائف بفتح اوّل جمع ضیف که بمعنی
مهمان باشد و این جمع خلاف القیاس ست

اضیاف بالفتح جمع ضیف ست که
بمعنی مهمان باشد۔

اضعف بفتح اول و فتح عین
مهمله ضعیف تر۔

اضلال بالکسر بے راه گردانیدن
کسے را از کنز۔

اضغاث احلام اضغاث بفتح اوّل

ومضاد و غین معجمتین و ثای مثلثه بمعنے دستهای
گیاه خشک تر باهم آمیخته چه اضغاث جمع
ضغث بالکسر ست و احلام بالفتح و حای
مهمله بمعنے خوابها جمع حلم که بالضم ست بمعنی
خواب پس مجموع اضغاث احلام بمعنی
خوابهای پریشان که تعبیر درست نداشته
باشد بجهت اختلاط احوال معقول و
غیر معقول۔

اضحوکه بالضم و حای مهمله آنچیز و سخن
که مردم را خنده آرد۔

اضعاف مضاعفه بالفتح دوچندها
دوچند کرده شده و کنایه از کثرت
در کثرت و بسیاری در بسیاری ست۔

فصل الف مقصوره مع طای مهمله

اطفا بالکسر کشتن آتش و کشتن چراغ
از منتخب۔

اطرا بالکسر مبالغه کردن در ستایش
و مدح۔

اطناب بالکسر درازی سخن و بالفتح
رسنهای خیمه از منتخب و در بهار عجم نوشته که
اطناب ملفوظ دادن و آوردن در سخن
مستعمل۔

اطیب بفتح اول و فتح تحتانی خوشبودار
تر و پاکیزه تر۔

اطالت بالکسر دراز کردن۔

اطارت بکسر اول پرانیدن

اطراح بالکسر و حای مهمله انداختن از
آداب الفضلا و منتخب۔

اطراد بالکسر و تشدید طای مهمله بمعنی
راست شدن کاری و پی یکدیگر شدن
و تخفیف بمعنے راندن از صراح و منتخب

اطراز بالکسر نقش کردن و بالکسر و تشدید
نیز بمعنے نقش کردن

اطلس بمعنے درم بے نقش سکه و نام
جامهٔ ابریشمی که اکثر از نقش ساده باشد
و بمعنے سطح مقعر فلک نهم که سطح محدب
آنرا عرش گویند زیرا که چنانچه درم بے
نقش از نقوش ساده باشد همچنین فلک
نهم از نقوش کواکب ساده است و بمعنی
گرگ درنده تیره یعنے سرخ تیره رنگ
از منتخب و شرح نصاب و شرح قران
السعدین۔

اطروش بضم اول و سوم و واو معروف
و شین معجمه بمعنے کر که بهندی بهرا گویند از
شرح نصاب۔

اطماع بالکسر را در طمع انداختن
از کنز و بالفتح جمع طمع۔

اطراف بالفتح کنارها و باصطلاح
اطبا بمعنے دست و پا از کنز۔

اطلاق بالکسر روان کردن و رها
کردن از بند و کشادن و گفتن و شکم
راندن از کنز و منتخب۔

اطریفل بالکسر معرب تری پهل چه
در هندی تری بمعنی سه باشد و پهل
بمعنے ثمر از رساله معربات چون دوای
معروف از هلیله و بلیله و آمله مرکب
ست بدین اسم مسمے گردید۔

اطلال بالفتح نشانهای سرای کهنه
و ویران از لطائف و کنز و منتخب۔

اطریه بالفتح و حرف چهارم یای تحتانی
رشته که از میده ساخته با شیر و شکر
میخورند از بریان۔

اطروبه بالضم و رای مهمله مضموم
و بای موحده آنچه مردم را طرب
آرد و بمعنے ساز و مزامیر و نغمه مستعمل
میشود۔

اطره بالضم زن بن ناخن از بحر الجواهر

اطعمه بفتح اول و کسر عین مهمله جمع طعام

فصل الف مقصوره مع ظای معجمه

اظهار بالکسر غالب گردانیدن و
پیدا کردن از منتخب۔

فصل الف مقصوره مع عین مهمله

اعیا بالکسر و یای تحتانی مانده
شدن و مانده کردن از بسیاری رفتن
یا حرکت از منتخب۔

اعتنای بالفتح سرکشان این جمع عتو ست
از لطائف۔

اعمی بالفتح و میم مفتوح و در آخر
الف بصورت یا بمعنی نابینا۔

اعشا بالفتح و شین معجمه مفتوح و در آخر الف

عه بزبان هندی سوپاری نامند۔

بصورت یالقب شاعری عظیم الشان۔
ازعوب از سروری و در منتخب بمعنے شکوه نیز آمده است۔
اعتزار بزای معجمه نسبت داشتن خود را بکسی نسبت کردن از منتخب۔
اعصاء بالکسر نافرمانی کردن و جمع کردن گروهی را بر خیر و شر۔
اعتلاء بالکسر بلند شدن۔ از منتخب۔
اعلاء بالکسر بلند کردن و بزرگوار کردن۔ از منتخب
اعتنار بالکسر و تای فوقانی نیز مکسور و بعد آن نون غمخواری کردن و تیمار داشتن و اهتمام و مهربانی کردن از کشف وکنز و منتخب۔
اعفاء بفتح اول و کسر ثانی و تشدید فا جمع عفیف
اعطاء بالکسر دادن و بخشیدن از منتخب۔
اعراب بالکسر واضح و روشن گردانیدن و بیان کردن و حرکات۔ و آخر کلمات عربیه چراکه واضح میکند معانی مختلفه را یا آنکه دور میکند فساد التباس را یا بمعنے ماخوذ ست از عربت معدته اذا فسدت پس بر این تقدیر همزه باب افعال برای سلب باشد و بالفتح عربان صحرانشین یا بمعنے این لفظ جمعیت که مفرد ندارد و از قاموس و صراح و لطائف وکنز وغیره۔
اعجاب بالکسر و تکبر و غرور انداختن و تکبر کردن و بر چیزی تعجب آوردن و عجیب دانستن از منتخب۔

اعشا بالفتح گیاهای تر۔
اعاجیب بفتح اول و ثانی و کسر جیم جمع عجیب چنانکه احادیث جمع حدیث از قاموس۔
اعقاب بالفتح پس ماندگان و پس آیندگان و پسران و اولاد جمع عقب
اعادت بکسر اول بازگردانیدن و بازگفتن از منتخب وکنز
اعنات بالکسر و حرف سوم نون و در آخر تای فوقانی خود را بکار سخت افگندن و نام صنعتی که آنرا التزام مالایلزم نیز گویند
اعوجاج بالکسر واو مکسور و هر دو جیم بمعنی کج شدن از منتخب وکنز۔
اعرج بفتح اول و ثالث لنگ از منتخب
اعتداد بالکسر بمعنی اعتبار و بمعنے شمار آوردن از لطائف و منتخب۔
اعداد بالکسر آماده ساختن و بالفتح جمع عدد از منتخب۔
اعتضاد بالکسر و ضاد معجمه باز و دادن یعنی یاری و مدد کردن و قیدانداز گاهی اعتضاد که مصدر ست بمعنے معتضد باشد که اسم فاعل ست چنانکه هری بمعنی هادی
اعتماد بکسر اول و ثالث بر پشت تکیه کردن بچیزی از کشف۔
اعتقاد در دل گرفتن و سخت محکم شدن لمبعقد و شتق مستعمل از بهار عجم۔
اعتیاد بالکسر و بعد فوقانی تحتانی باز

آمدن و عادت کردن از منتخب۔
اعذار بالکسر حرف سوم ذال معجمه عذر کردن و ختنه کردن و طعام و ضیافت ختنه از منتخب و شرح نصاب وکنز۔
اعصار بالکسر و صاد مهمله گرد باد و بهندی بگوله گویند و بالفتح جمع عصر که بمعنی زمانه است از کشف و منتخب و شرح نصاب۔
اعتبار بالکسر عبرت گرفتن و مانند شدن چیزی بچیزی رفتن و چیزی را نیک انگاشتن از منتخب۔
اعور بالفتح دوا و مفتوح بمعنے شخص یک چشم و نام یک روده از شش روده شکم چراکه آنرا مدخل و مخرج همان یک راه است از بحر الجواهر وکنز۔
اعتذار بالکسر عذر خواستن۔
اعمار بالفتح عمرها و زندگانی ها این جمع عمر از منتخب و مدار۔
اعشار بالفتح و شین معجمه عشر که بالضم بمعنی دهم حصه باشد از چیزی۔
اعزاز بالکسر عزت دادن۔
اعجاز بالفتح سرینها و بالکسر عاجز کردن کسی را و خرق عادتیکه از نبی ظاهر شود چراکه کافران از دیدن آن عاجز میگردند همه از منتخب و غیر آن۔
اعکاس بالکسر و از گون کردن و عکس چیزی در آب و آئینه و غیره انداختن۔

اعمش بالفتح ومیم مفتوح وشین معجمه آنکه آب
از چشمش بسبب مرض جاری باشد ولقب
عالمی از منتخب ولطائف۔

اعواص بالکسر وصاد مهمله دشوار کردن
کار برخصم از منتخب۔

اعراض بالکسر روی از چیزی گردانیدن
وبالفتح متاعها وبیماری ها وباصطلاح اطبا
بمعنی مرض که بسبب مرضی پیدا شده باشد
وجمع عرض که بمقابله جوهر باشد یعنی چیزهای
که ثابت ومستقل بنفس خود نباشد وقائم
بغیر باشد واعراض نفسانی عبارت از
غم وهم وفزع وفرح وخجلت ست۔

اعتراض پیش آمدن مرکبی را در میان
آمدن وحائل شدن از کشف وکنز اللغات

اعتیاض بمعنی عوض دادن ودرین لفظ
یا بدل از واوست از لطائف۔

اعتساف بالکسر از عسف بمعنی بیراه
رفتن وبیداد کردن از کنز وکشف ومنتخب

اعراف بالفتح مقامیست مابین دوزخ
وبهشت وبدان جهت آنرا اعراف گویند
که ساکنان آنجا اعراف باشند لیکن تشنه
تر باشند با حوال بهشتیان ودوزخیان
واین روایت از امام زاهدست از مدار
الافاضل وکشف ومنتخب وصاحب کشف
ومنتخب بمعنی بو یا نیز نوشته۔

اعتراف بالکسر بر خطای خود اقرار
کردن وشناختن از منتخب وبمعنی دانستن و
آوردن مستعمل۔

اعتکاف بالکسر باز ایستادن از چیزی
از کنز ودر منتخب گوشه نشینی در مسجد

اعطاف بالفتح مهربانی ها از کنز جمع
عطف۔

اعتناق معانقه کردن از لطائف۔

اعتاق بالکسر بنده آزاد کردن از منتخب

اعناق بالفتح گردنها وبزرگان قوم۔
از لطائف۔

اعتزال بالکسر وزای معجمه یکسو شدن
از کنز ودر لطائف گوشه نشینی ویکسو شدن
ومنکر عالم باطن شدن ودر محسوسات
ماندن تم کلامه وباصطلاح اکثر از
محققین اعتزال فلکی بتقدم عرش شدن
وعباد را خالق افعال خود دانستن وخیر ازو وشر
پنداشتن واصلح درحق عباد از طرف
باری تعالی واجب دانستن ست

اعدل بفتح اول وفتح دال شایسته تر
بگواهی دادن وداد دهنده تر از صراح

اعمال بالکسر کار فرمودن وبالفتح
کارها وبمعنی دهات وپرگنات نیز آمده
ظاهرا بمعنی اخیر مجاز ست۔

اعزال بالفتح وزای معجمه مفتوح
در لغت بمعنی مرد بی سلاح ست ونام
ستاره که آنرا سماک اعزل گویند چه
قریب او کوکب دیگر که بمنزله سلاح وغیره
او باشد نیست بخلاف سماک رامح که قریب او
کوکبیست که بمنزله سلاح وغیره باشد از
شرح قران السعدین ومنتخب۔

اعجال بالفتح شتابیهای وشتابی کنندگان
وگوسالها۔

اعتدال بالکسر میانه شدن در
گرمی وسردی وخشکی وتری یا در طول
وعرض وبرابر بودن هر چیز وگاهی
کنایه باشد از اعضاو اندام چرا که اکثر
اعضای بیرونی انسان دو دو هستند و
باهم عدل یعنی برابری دارند واین مجاز ست
که اطلاق مصدر بر اسم فاعل شده است

اعتلال بالکسر بیمار شدن وبهانه آوردن
وعلت وسبب آوردن برای چیزی
وهم باز داشتن کسی را از کاری از صراح
ومنتخب۔

اعتقال بالکسر وقاف بند کردن وبسته
گردانیدن از کنز ومنتخب۔

اعتصام بالکسر خود را از گناه محفوظ
داشتن وچنگ در زدن بچیزی از کنز و
منتخب۔

اعظام بالکسر بزرگ کردن وبزرگ
داشتن۔

اعاظم بفتح اول وکسر ظای معجمه بمعنی
بزرگتران این جمع اعظم ست چنانکه افاضل
جمع افضل۔

اعلام بالکسر خبر دادن وآگاه کردن
وبالفتح علمهای فوج ونشانهای لشکریان

وبمعنی اسمهای مردم ونام های شهر وبمعنی
کوهها از منتخب۔
اعدام بالکسر نیست کردن۔
اعم بفتح اول وثانی تشدید میم فراگیرنده تر
همه را از منتخب۔
اعجم بالفتح آنکه سخن فصیح گفتن نتواند و
بمعنی گنگ نیز آمده از منتخب وغیره۔
اعمام بالفتح جمع عم کہ بمعنے برادر پدر از منتخب
اعوام بالفتح بمعنے سالها واین جمع عام
است کہ بمعنی سال باشد از منتخب۔
اعلان بالکسر ظاهر کردن وآشکارا
کردن از کنز وصراح۔
اعلن بفتح اول وسوم آشکاراتر۔
اعوان بالفتح یاران یعنے مددگاران
ویاوران از کنز ومنتخب۔
اعیان بالفتح بمعنی بزرگان وچشمها و
اشیا وذوات موجودات درخارج
از منتخب۔
اعجوبه بضم همزه بمعنی عیب وآنچه مردم را
در تعجب اندازد ونه بغیر همزه از مزیل الاغلاط
اعنّه بفتح اول وکسر عین وتشدید نون
مفتوح جمع عنان اسپ۔
اعزه بفتح اول وکسر عین وتشدید
زای معجمه مفتوحه بزرگواران وعزیزان
واین جمع عزیز ست۔
اعوذ بفتح اول وسکون عین وکسر واو
بعده نون یاری کنندگان واین جمع
ست خلاف القیاس وعائن صیغه
اسم فاعل باشد از عون۔
اعیان ثابته صور اسمای الٰهی از
کشف ودر مدار الافاضل بمعنی صور
علمیه نوشته است۔
اعضای رئیسه دل ودماغ وجگر وخصیه
اعمای فطری بالفتح ومیم مفتوح
ودال مکسور بمعنے کور مادرزاد۔
اعیائی بالکسر وبالفتح نام دردی کہ
صاحبش از حرکت ایذا میابد۔
اعالی بفتح بلندان وبلندمرتبگان و
جاهای بلند از کنز وکشف۔
اعادی بفتح اول وثانی وکسر دال
بمعنی دشمنان از منتخب وکنز وکشف
اعجمی بالفتح مراد از نادان وغیر فصیح از
شرح تحفة العراقین۔
اعرابی بالفتح بمعنی یکی از اعراب و
این منسوبست باعراب کہ بمعنی عربان
صحرانشین ست۔
اعنی بفتح اول وسکون ثانی وکسر نون
بمعنی قصد میکنم ومراد میدارم این صیغه
متکلم واحد ست از عنی یعنی عنایة۔

فصل الف مقصوره مع غین معجمه

اغرا بالکسر بجنگ برانگیختن کسی را وبرغلانیدن
از کشف ومنتخب وکنز۔
اغضا بالکسر وضاد معجمه اغماض وچشم
پوشی۔
اغوا بالکسر گمراه کردن از منتخب
اغنا بالکسر توانگر کردن وبے نیاز گردانیدن
از منتخب۔
اغتراب غریب ومسافر شدن از لطائف
اغاثت بکسر اول وحرف چهارم
ثای مثلثه بمعنی فریادرسی از منتخب
اغریرث بکسر اول وسوم وبجیم ودر
آخر ثای مثلثه نام پادشاه برادر
افراسیاب از موید وبرهان ومدار۔
اغاند معشوقان این جمع اغید ست
کہ صیغه اسم تفضیل باشد بمعنی نازک بدن
ترونرم اندام تر از منتخب وصراح۔
اغبر بالفتح وبای موحده نیز مفتوح
بمعنے خاک رنگ وگردآلود از کنز ومنتخب
اغتفار مغفرت از لطائف۔
اغار بالفتح بمعنی نم وزمین نمناک و
جنبیدن وبرغلانیدن وآمیختن از
لطائف۔
اغمار بالفتح نادان وناآزموده کاران
اغلمش بفتح اول وثالث ورابع نام
پادشاهی از ترکستان از مدار وشرح
وبعضی محققین بضم اول وسوم وچهارم نوشته
اغماض بالکسر چشم پوشی وآسان
گرفتن در معامله از منتخب۔
اغلط بمعنی غلط تر۔
اغلاط بالکسر غلط کردن وبالفتح جمع
غلط۔

اغلاط بالفتح وظای معجمه چیزهاے درشت وسطبر۔
اغتراف از کف آب خوردن از لطائف
اغلاق بالکسر دربستن از کنز ومنتخب و باصطلاح دشوار کردن حصول مدعا۔
اغراق بالکسر غرق کردن ومبالغه کردن وکمان سخت کشیدن از منتخب وبعضی از محققان نوشته اند که اغراق آن مبالغه را گویند که بحسب عقل ممکن باشد وباعتبار عادت محال نماید وآنکه بعادت وعقل هردو محال باشد آنرا مبالغه غلو نامند۔
اغفال بالکسر فرو گذاشتن وبیخبرے از منتخب۔
اغلال بالفتح طوقهاے آهنی جمع غل بالضم وآبهای روان وبالکسر خیانت وکینه از لطائف۔
اغنام بالفتح بزو گوسپندان این جمع غنم ست۔
اغلام بالکسر کار شنیع با مردان وکودکان کردن۔
اغصان بالفتح وصاد مهمله جمع غصن بالضم که بمعنی شاخ درخت ست از کشف وکنز ومنتخب۔
اغلاظ ایمان بالفتح وظای معجمه مکسوره والف مفتوح بمعنی قسمهای درشت۔
اغلوطه بالضم اول وثالث چیزے یا سخنی که آن کسے را در غلطی ووهم اندازد واز منتخب وغیره۔
اغذیه بفتح اول وسکون ثانی وکسر ذال معجمه وفتح تحتانی جمع غذا۔
اغانی بالفتح جمع اغنیه که بضم اول وتشدید یای تحتانی مثل اینه وامانی واضحیه واضاحی واغنیه سازے را نیز گویند که بے نفخ دم مینوازند مثل چنگ ودر باب آنرا گویند که بنفخ دم نوازند مثل نے وموسیقار از شرح گلستان از میر نور الله ومنتخب۔

فصل الف مقصوره مع فا

افنا بالکسر نیست کردن از منتخب۔
افعی بفتح اول وسکون فا وفتح عین مهمله ودر آخر الف بصورت یا نوعی از مار سیاه که بغایت زهرناک باشد فارسیان بکسر عین خوانند۔
افسا بالفتح وسین مهمله بمعنی افسونگر از برهان۔
افشا بالکسر آشکارا وظاهر کردن از منتخب۔
افترا بالکسر بمعنی بهتان۔
افراس آب بالفتح وسین مهمله مکسوره بمعنی حباب که بوقت بارش بر روی آب پدید آیند از سردری
افراسیاب بالفتح پادشاهی عظیم الشان از پادشاهان توران که بغایت شجاع وبهادر بود وبمعنی حباب نیز باشد یعنے چون در لفظ آب دو الف ست الف اول بیاے تحتانی موافق قاعده بدل شده است۔
افت بالضم بمعنی افتادن بیاید آرے یعنے در کشتی دو کس را از هم جدا کردن از شرح گل کشتی۔
افاضت بکسر اول فیض دادن و خیر بسیار رسانیدن وپر کردن ظرف از منتخب۔
افاقت بالکسر بهوش باز آمدن از منتخب وکنز۔
افلاج بالکسر فالج شدن وبجیس وحرکت گزیدن عضو۔
افلاح بالکسر فیروزمندی ورستگاری از منتخب۔
افتتاح بالکسر کشادن وآغاز کردن از منتخب۔
افراح بالکسر ودر آخر حای مهمله سروری وشادمانی کردن۔
افراح بالکسر شاد کردن از کنز۔
افضاح بالکسر وضاد معجمه فضیحت کردن ورسوا کردن۔
افضح بالفتح رسواتر۔
افتضاح بضاد معجمه رسوائی
افتقاد بالکسر وحرف چهارم قاف یعنے گم کردن یعنے ناموجود کردن وبمعنے تفحص کردن وبمعنی گم شده را باز جستن

وہر بانی کردن از لطائف
افتاد بالضم مجاز بمعنے اتفاق از مدار
وکشف۔
افساد بالکسر فساد کردن وتباہ کردن
وبالفتح تباہیہا از منتخب۔
افخاذ بالفتح وخای معجمہ وذال معجمہ رانہا
افتقار بالکسر احتیاج ودرویشی وخواری
وعاجزی از منتخب وغیرہ۔
افکار بالفتح وکاف عربی جمع فکر ودر فارسی
بفتح اول وکاف فارسی بمعنے ریش وزخم
بمعنے مجروح از رشیدی وبرہان۔
افطار بالکسر روزہ شکستن وروزہ کشادن
از منتخب۔
افدر بالفتح ودال مہملہ مفتوح بمعنے
برادر زادہ وخواہر زادہ از کشف وسروری
ومدار ودر برہان ورشیدے نوشتہ کہ صحیح
آنست کہ برادر پدر را گویند کہ بعربی عم نامند
افشار بالفتح وشین معجمہ طائفہ ایست از
قزلباش از فرہنگ ترکی۔
افسار بالفتح وسین مہملہ ریسمانیکہ بدان
اسپ را بستہ میکشند بہندی باگڈور گویند
افزار مصالح طعام مثل گشنیز وقرنفل
وزیرہ وغیرہ واین مخفف ابزار ست۔
افسوس بالضم بمعنی طنز وبازی وظرافت
وتمسخر وبالفتح دریغ وحسرت وظلم از رشیدی
ودر برہان ہمہ معنی بالفتح۔
افلاس بالکسر بے چیز شدن یعنی بجائے

رسیدن کہ گویند فلسے مدار از صراح بدانکہ
درین لفظ خاصیت باب افعال سلب
ماخذ ست۔
افتراس بالکسر گردن شکستن کشتن
وبرنشان دریافتن چیزے را وسوار شدن
از منتخب۔
افراس بالفتح اسپان واین جمع فرس
ست کہ بمعنی اسپ باشد۔
افتتاش بالکسر تفتیش کردن یعنی جستجو
کردن از لطائف۔
افراط بالکسر از حد درگذشتن واین
ضد تفریط ست کہ بمعنی کمی کردن وتقصیر کردن
ست از صراح ومنتخب۔
افتراق بالکسر از ہمدیگر جدا کردن
افق بفتحتین کنارہ آسمان از منتخب وتحقیق
افق در بیان لفظ آفاق نوشتہ شد وہم
در تحقیق دائرہ عظمیٰ در فصل دال مع الالف
مفصل مذکور خواہد شد۔
افک بالکسر دروغ وبہتان از کنز ومدار
افضل بالفتح اشارتست بافضل الدین
کہ نام خاقانی ست رحمۃ اللہ علیہ۔
افاضل بفتح اول وکسر ضاد معجمہ فاضل ترین
واین جمع افضل ست۔
افتعال بالکسر تہمت وبہتان۔
افضل الاشکال کنایہ از شکل مدور
کہ گرد میباشد۔
افیال بالفتح فیلان۔

افیل بفتح اول وکسر فا بمعنی شتر جوان
از شرح نصاب۔
افعی آتشین دم بفتح دال کنایہ
از بندوق۔
افحام بالکسر وحای مہملہ خاموش
گردانیدن بحجت از منتخب۔
افگندہ سُم بمعنی عاجز واز حرکت باز
ماندہ۔
افرشیم بمعنی ریشم۔
افتادگی بالضم ونیز بالفتح چنانکہ مشہور
شدہ از برہان ومؤید ومدار وکشف
افدیدن بالفتح تعجب کردن از برہان
افانین بفتح وحرف چہارم کہ نون ست
مکسور بمعنی شاخہای درخت وبمعنے ہنرہا
وانواع سخن جمع الجمع افنان جمع فنن
ست کہ بمعنی شاخ باشد ونیز جمع فن
از منتخب۔
افنان بالکسر گوناگون آوردن و
بالفتح شاخہای درخت جمع فنن از کنز۔
افسان بالفتح وسین مہملہ سنگ فسان
افغان بالفتح آہ ونالہ وقومیست معروف
از رشیدی وبرہان۔
افتتان بالکسر بدو تای فوقانی فتنہ
انگیختن ودر فتنہ افتادن از لطائف
وکنز۔
افسردہ از بسیاری سردی پژمردہ شدہ
ویخ بستہ شدہ از بہار عجم وغیر آن۔

۱ ست دامنان

افرنجه بالفتح و رای مهمله مفتوح و نون و جیم عربی نام شهر۔

افئده بالفتح و حرف سوم که همزه است مکسور و دال مهمله مفتوح بمعنی دلها و این جمع فواد ست که بمعنی دل باشد۔

افواه بالفتح داروهای خوشبو و بمعنی دهنها و بدین معنی جمع فوه است که بر وزن قول بمعنی دهن باشد لیکن مجازاً بمعنی شهرت مستعمل از کنز و منتخب و خیابان و سید نور الله در شرح گلستان نوشته که افواه جمع فوه است که بضم اول باشد ها را از آخر حذف کردند چون واو تحمل اعراب نداشت بمیم بدل کردند ضمهٔ فا که بجهت مناسبت واو بود برای خفت بفتحه مبدل شد چنانکه در محل مفرد فم گویند چون صیغه را هنگام تصغیر و جمع تکسیر باصل رجوع نمایند در تصغیر فویه و در جمع افواه گویند

افاغنه بفتح اول و غین معجمه مکسور و نون جمع افغان که قومیست معروف۔

افضیه بالفتح و ضاد معجمه مکسور مکانهای فراخ و این جمع فضاست۔

افگانه بالفتح و کاف فارسی و نون بچهٔ ناتمام که در کمتر از هفت ماه متولد شود۔

افضلی تخلص خاقانی که در ابتدا میکرد

افعی بالفتح قسمے ست از مار بغایت زهرناک از کنز و گویند که افعی از دیدن زمرد کور میگردد۔

افاعے مارهای زهرناک این جمع افعی ست۔

فصل الف مقصوره مع قاف

اقنا بالکسر و نون سرمایه دادن و کسب کردن از منتخب و کنز۔

اقتنا بالکسر و تای فوقانی مکسور و نون کسب کردن یعنی حاصل کردن و سرمایه گرفتن از کنز و منتخب۔

اقتفا بالکسر و چهارم فا بمعنی پیروی از منتخب۔

اقصا بالفتح کنارها و دوریها جمع قصا که بفتح اول بمعنی دوری و کناره است چنانکه ارجا جمع رجاست و هم جمع قصه که بمعنی دور ست از صراح و قاموس

اقصی بالفتح و صاد مهمله مفتوح بمعنی دورتر و بنهایت رسیده تر و مسجد اقصی مسجد بیت که آنرا بیت المقدس گویند بنا کردهٔ داؤد علیه السلام در ملک شام واقع ست و آن قبلهٔ یهود ست۔

اقربا بکسر را مهمله جمع قریب که بمعنی خویشاوند ست و اینکه بعض مردم بفتح را و ضم را خوانند غلط محض ست کما لا یخفی علی صاحب التعریف۔

اقوا بالکسر عیبیست از عیوب قافیه و آن مختلف کردن ست قافیه ها را باختلاف حرکات نه باختلاف حروف چون قافیهٔ گل بالکسر با گل بالضم و قافیهٔ دور بالفتح با دور بالضم و اقوا در لغت تمام شدن زاد ست و چون این عیب بسبب آن میباشد که زاد شاعر که قافیه صحیح ست تمام شده لهذا این عیب را اقوا نام کردند از منتخب و رسالهٔ عطائی۔

اقلیمیا بالکسر و یای اول معروف ریم نقره و چرک طلا از منتخب۔

اقتدا بالکسر و تای فوقانی نیز مکسور پیروی کردن از منتخب۔

اقضی بالفتح و ضاد معجمه مفتوح حکم کننده تر از منتخب۔

اقوی بفتح اول و سوم قوی تر و زورمندتر۔

اقویا بالفتح و واو مکسور تحتانی زورمندان و این جمع قوی ست۔

اقرب قریب تر۔

اقارب بالفتح نزدیکان و خویشان از منتخب۔

اقتضاب بالکسر و ضاد معجمه و بای موحده بریدن از کنز۔

اقتراب بالکسر نزدیک آمدن از لطائف۔

اقضی القضات بضم قاف دوم و فتح و تخفیف ضاد معجمهٔ دوم قاضی تر از قاضیان یعنی آن قاضی که در مرتبهٔ قضا بالاتر از قاضیان باشد۔

اقامت بکسر اول ماندن در جای و قیام نمودن و قائم کردن و تکبیر برای

اطلاع نماز جماعت گفتن۔
اقالت بالکسر فسخ بیع نمودن و از کارے درگذشتن۔
اقوات بالفتح جمع قوت کہ بمعنی رزق وخوراکست۔
اقناعیات بالکسر عبارت از ظنیات
اقدح بالفتح وحای مہملہ ناقص تر ومعیوب تر
اقداح بالفتح کاسہای بزرگ وبالکسر عیب کردن کسی را۔
اقبح بالفتح زشت تر از منتخب۔
اقماح بالکسر وحای مہملہ سر برآوردن سوی آسمان چنانکہ چشمہا بسوے زمین باشند از لطائف۔
اقتراح بالکسر ودر آخر حای مہملہ بمعنی خواستن وسوال کردن از صراح ومنتخب وکشف
اقلید بالکسر معرب کلید از منتخب وصراح
اقتصاد بالکسر وصاد مہملہ میانہ روی از منتخب۔
اقطار بالفتح کنارہا و بمعنی قطرہا[1] در صورت معنی اول جمع قطر بالضم ست بمعنی کنارہ از منتخب وکنز۔
اقتصار بالکسر وصاد مہملہ کوتاہی کردن وبر یک چیز استادن از منتخب وباصطلاح اہل معانی کلام را کثیر اللفظ وقلیل المعنی نمودن۔
اقتباس بالکسر آتش گرفتن چراکہ مستعار ست ماخوذ از مادۂ قبس کہ بفتحتین بمعنے آتش پارۂ است ونیز لفظ اقتباس بمعنے نور گرفتن وباصطلاح اہل علم بدیع آنکہ از قرآن یا حدیث در عبارت خود آوردن بے اشارت از کنز وبعضے رسائل۔
اقلیدس بضم اول وکسر لام ودال مکسور کتابیست در علم ہندسہ واشکال ریاضی کہ بنام مصنفش آنرا نامند ومعنی لغوی این لفظ کلید ہندسہ است چہ بزبان یونانی اقلے بالضم کلید ودس بالکسر بمعنی ہندسہ وبکسر اول وفتح دال نیز نوشتہ اند از سروری وبرہان وغیر آن ودر منتخب بالضم گفتہ وحرکت دال ننوشتہ۔
اقتناص بالکسر ونون وصاد مہملہ شکار کردن وکسب کردن از کنز ولطائف
اقط بالکسر بکسرتین بمعنی پنیر کہ آنرا قرت وکشک نیز گویند وآن ماست وجغرات خشک کردہ شدہ است کہ آنرا نان خورش سازند از شروح نصاب ومنتخب وکنز۔
اقطاع بالفتح جاگیرات وپرگنہا مستغلات از مدار ومنتخب ومطلعات۔
اقرع بالفتح ورای مہملہ مفتوح وعین مہملہ بمعنی کل کہ بہندی آنرا گنجا گویند بفتح کاف فارسی از شروح نصاب۔
اقطع بالفتح بریدہ دست از لطائف
اقماع بالکسر وعین مہملہ شکستہ گردانیدن وبالفتح شکستہا وکوہانہای شتر۔
اقتناع بالکسر قناعت کردن۔
اقتطاف بالکسر وطای مہملہ میوہ چیدن وثمرہ یافتن۔
اقفال بالفتح جمع قفل ہست۔
اقبال پیش آمدن ورو آوردن دولت بسوی کسے وبمعنی قبول کردن از منتخب وغیرہ ودر بہار عجم نوشتہ کہ فارسیان بمعنی دولت وقوت طالع استعمال نمایند۔
اقبیل بالکسر وبای موحدہ مکسور ویای تحتانی مجہول امالۂ اقبال کہ ہمین معنی اقبال دارد۔
اقل بفتحتین وتشدید لام بمعنی اندک تر وعبد اقل بمعنی غلام کم قیمت تر۔
اقیال بالفتح ویای تحتانی بزرگواران از کنز۔
اقلال بالکسر اندک کردن ودرویشی از لطائف ومنتخب۔
اقتحام بالکسر وحرف چہارم وحای مہملہ اختیار کردن ودر آمدن در چیزے وستم کردن وخوار داشتن از کنز ومنتخب۔
اقسام بالفتح حصہا وسوگندہا۔
اقانیم بفتح اول وکسر نون جمع اقنوم وآن سہ کتاب ست نصاری در مذہب ایشان۔
اقنوم بضم اول وضم نون اصل ہر چیز

[1] قولہ قطرہا یعنی جمع قطرہ است وحال آنکہ جمع قطرہ قطرات ست بروزن کتاب بلکہ فی القاموس ودر منتخب اقطار بمعنی کنارہا آوردہ بمعنی قطرہا ظاہر مصنف سہو بسبب شہرت عامہ باین معنی نوشتہ ۱۲

و باصطلاح ترسایان اقنوم سه است وجود و حیات و علم و آن را اب و ابن و روح القدس نیز گویند و نام سه کتاب مذهب نصاری در بیان هر سه اقنوم مذکور از مؤید و منتخب وغیر آن۔

اقحام بالکسر انداختن چیزی را در چیزی از منتخب۔

اقوام بالفتح جمع قوم۔

اقدام بالکسر پیش رفتن در کاری و بالفتح قدمها از کنز۔

اقلیم بالکسر و آن هفتمین حصه باشد از ربع مسکون که عبارت از زمین آباد است و هر حصه طولانی ست که یک سرش مشرق دارد و سر دیگر مغرب و هر اقلیم منسوب به یکی از سبعهٔ سیاره است و در بعض کتب اسمای هفت اقلیم و مناسبت هر یکی بسیاره چنین نوشته اند چنانکه شیخ محمد لاد صاحب مؤید الفضلا نوشته است هندوستان بزحل و چین بمشتری و ترکستان بمریخ و خراسان یعنی ایران بشمس و ماوراء النهر یعنی توران به زهره و روم بعطارد و بلخ بقمر منسوبست و اطلاق اسم اقلیم برین ملکهای مذکور مخالف قرارداد حکماست چنانچه تفصیل اقالیم در باب هاے هوز بشرح لفظ هفت اقلیم خواهد آمد ان شاء الله تعالی و لفظ اقلیم از منتخب و کشف وغیره بالکسر ثابت شده است و بفتح غلط است۔

اقحوان بضم اول و ضم هاے مهمله و فتح اول نیز آمده بمعنی بابونه از مؤید و بحر الجواهر و سروری و برهان

اقران بالفتح همسران و نزدیکان و همسایگان از مدار۔

اقتران نزدیک شدن۔

اقچه بالفتح و جیم فارسی بمعنے مهر زر و نقره یعنی درم و دینار و هر چیز سفید که در تشت نصب کنند و این لفظ ترکی است در لغات ترکی بالف ممدوده و سکون قاف نوشته است۔

اقضیه بالفتح و ضاد معجمه مکسور جمع قضا که بمعنی حکم باشد۔

اقاله بکسر اول بیع را فسخ کردن یعنی بعد از فروختن چیزے خریدار و فروشنده برضای یکدیگر از ارادهٔ بیع درگذرند و بمعنی از گناه درگذشتن و بمعنی موقوف کردن اراده از منتخب و شرح مقامات حریری۔

اقمشه بفتح اول و کسر میم جامهای پشمینه و رختها و متاعها و این جمع قماش ست

اقاصی بفتح اول و صاد مهمله مکسور دور تران از منتخب و کنز۔

فصل الف مقصوره مع کاف عربی

اکفا بالفتح و فا بمعنے همسران و همتایان جمع کفو ست و بالکسر یکے از عیوب قافیه که حرف روی با قید مختلف باشد بشرط قرب مخرج چون صباح و سپاه و بحر و بهر از منتخب و رساله معمائی۔

اکاذیب بفتح اول و کسر ذال معجمه سخنهای دروغ جمع کاذب خلاف القیاس چنانکه اباطیل جمع باطل یا آنکه جمع اکذاب باشد و اکذاب جمع کذب۔

اکتساب بالکسر حاصل کردن چیزی بسعی خود از منتخب۔

اکباب بالکسر و هر دو بای موحده نگون افتادن از لطائف و در منتخب نوشته که برو افتادن و بر رو افگندن لازم و متعدی است

اکرات بفتحتین جمع اکره بفتحتین جمع کره باشد مثل کرهٔ عناصر و کرهٔ افلاک۔

اکراد بالفتح و کاف عربی و دال مهمله جمع کرد بالضم قومیست از عجم اکثر ایشان صحرا نشین باشند از منتخب وغیره۔

اکید بفتح اول و کسر کاف عربی بروزن فعیل بمعنی محکم و استوار۔

اکدر بالفتح تیره تر از لطائف

اکار بالفتح و تشدید کاف برزگر یعنی فراعی ای دهقان که زراعت کند از منتخب۔

اکثار بالکسر و ثای مثلثه بسیار گفتن و بسیار کردن و بسیار خوردن از منتخب۔

اکسیر بالکسر بمعنی کیمیا از کشف و سروری و مؤید۔

اکیس بفتح اول و سکون کاف و فتح یاے تحتانی و سین مهمله زیرک تر از لطائف

اکدش بکسر اول و سکون کاف عربی و کسر دال مهمله بمعنی مخلوط و بمعنی کسیکه مادرش

از ہند و پدرش از ترکستان باشد از جہانگیری
ولطائف و اسپیکہ مادرش ترکی و پدرش عربی
باشد و آن بغایت تیز رفتار بود و گاہے
مجازاً بمعنی مرکب مجموعہ آید۔
اکارع بفتح اول وکسر رای مہملہ و عین
مہملہ پاہای گاؤ و گوسفند از صراح۔
اکناف بالفتح بمعنی اطراف و کنارہا و
بمعنی پناہ ہا و این جمع کنف ست کہ بمعنی پناہ
و کنارہ و طرف باشد از منتخب و کنز۔
اکتناف بالکسر پناہ گرفتن از لطائف
اکاف بکسر اول پالان خر و اسپ از
شرح نصاب و کنز و منتخب۔
اکحل بالفتح و حای مہملہ نیز مفتوح آنکہ جای
رستن مژگان او سیاہ باشد و سرمہ در چشم
کردہ و نام رگیست کہ آنرا ہفت اندام گویند
و آن میان رگ سر رود و باسلیق ست
از کنز و منتخب۔
اکول بالفتح بر وزن فعول بسیار خورندہ
اکال بالفتح و تشدید کاف بسیار خورندہ
اکیل بالفتح ہمکاسہ یعنی ہمراہ خورندہ۔
اکمال بالکسر کامل کردن و تمام کردن
اکتحال بالکسر سرمہ در چشم کشیدن از کنز
اکلیل بالکسر بمعنی تاج و نام منزل ہفدہم
از منازل قمر و آن سہ ستارہ است بشکل
مثلث بصورت تاج بر پیشانی عقرب از شرح
قران السعدین و کشف و مدار۔
اکل بضمتین بمعنی میوہ و بفتح اول و سکون
کاف بمعنی خوردن از لطائف۔
اکمل بمعنی کامل تر۔
اکارم بفتح اول وکسر رای مہملہ گرامی
تران و بخشندہ تران۔
اکتتام بالکسر بدو تای فوقانی پنہان
داشتن و پوشیدگی و خضاب کردن۔
اکمام بالفتح آستینہا و غلافہاے شگوفہ
از منتخب۔
اکنون در برہان بر وزن مجنون و
قیاس میخواہد کہ بالضم باشد چہ این لفظ
ظاہر امزید علیہ کنون ست کہ بضمتین باشد
چون الف در اول ثلاثی و رباعی وغیرہ
در آرند ما بعد او ساکن کنند و ہمان حرکت
بالعد بدو دہند۔
اکوان بالفتح و کاف عربی در فارسی
نام دیویکہ رستم را در دریا انداختہ بود و
باز بدست رستم کشتہ شد از برہان و رشیدی
و در عربی بمعنے موجودات و مخلوقات و
این جمع کون ست کہ بالفتح باشد و میتواند
کہ جمع کائن باشد کہ بمعنی پیدا شوندہ آست
اکنان بالفتح و کاف عربی و حرف سوم
نون پردہا و این جمع کن ست کہ بالکسر
والتشدید بمعنی پردہ و پوشش باشد کذا
فی المنتخب۔
اکسون بالکسر و کاف عربی و ضم سین
مہملہ دیبای سیاہ از جہانگیری و مؤید و
کشف و رشیدی و سروری و در برہان
بالفتح و بالکسر آمدہ۔
اکاسرہ بفتح اول وکسر سین مہملہ جمع کسری
کہ لقب نوشیروانست لیکن اکاسرہ اولاد
اورا گویند و گاہی از لفظ اکاسرہ سلاطین
متکبرین مراد باشند از منتخب۔
اکیلہ بفتح اول وکسر کاف خوردنے
و غذا چرا کہ فعیلہ بمعنی مفعولہ است۔
اکمہ بالفتح کور مادر زاد از لطائف و کنز
اکلہ بفتح ہمزہ وکسر کاف نام مرض نہ
بمد اول از مزیل الاغلاط۔
اکتناہ بالکسر بکنہ چیزی رسیدن۔
اکراہ بالکسر بزور و ستم کسے را بر کاری
داشتن از کنز۔
اکالہ بالفتح و تشدید کاف بسیار بسیار
خورندہ۔
اکسیری بالکسر کیمیاگر۔

فصل الف مقصورہ مع لام

الا بکسر اول و تخفیف بمعنی نعمت و نیکی
و بفتح اول بمعنی بدان و آگاہ باش و در این
صورت حرف تنبیہ است از کنز و شرح
نصاب و در فارسی بالفتح کلمہ خطاب
ست بمعنی از برہان۔
الکا بالضم و کاف عربی لفظ ترکیست
بمعنی پرگنہ و زمین و ملک و وطن۔
التقا بالکسر باہم شدن و باہم پیوستن
و یکدیگر را دیدن از منتخب و کنز۔
القا بالکسر رسانیدن و افگندن اثر

منتخب و کنز و صراح

التوا بالکسر و تاے فوقانی بمعنے پیچیدن از منتخب و کنز۔

الفا بالکسر و فا مصدر ست از باب افعال بمعنے یافتن و بضم اول و فتح لام با کید یگر الفت کنندگان و دوست دارندگان۔

الجا بالکسر و بجیم نگاهداشتن از بدی و اندا ختن کار خود را بر خدا از منتخب۔

السحا بالکسر و حائے مهمله در نزع انداختن از صراح۔

التجا پناه آوردن از منتخب۔

الباب بالفتح دانشها۔

التهاب بالکسر افروخته شدن آتش و شعله زن شدن از منتخب و کنز

الوب بضم اول و ثانی و واو غیر ملفوظ و سکون بای موحده ترکیبت بمعنی شند

الوالالباب صاحبان عقلها و خردها الو بضمتین بمعنے صاحبان و الباب بالفتح جمع لب که بالضم و تشدید بای موحده بمعنی عقل و خرد باشد۔

التفات بالکسر بگوشه چشم نگریستن از مدار۔

الست بفتح اول و ثانی و سکون سین مهمله و ضم تای فوقانی و در استعمال فارسیان بسکون تای فوقانی بمعنے آیا نیستم چه الف در اول لفظ الست برای استفهام ست و الست صیغه واحد متکلم و لفظ الست اشاره باشد بآیه کریمه اَلَسْتُ بِرَبِّکُمْ قَالُوْا بَلٰی

الهیات مباحث و مسائل علم الهی که یکے از فنون حکمت ست۔

الفت خو کردن و دوستی بلفظ دادن و نهادن و گرفتن و کردن مستعمل۔

الموت بفتح اول و ثانی و ضم میم و واو معروف و تای فوقانی نام قلعه ایست مشهور که ما بین قزوین و گیلان واقعست از برهان۔

الواث بالفتح و ثای مثلثه آلودگیها

الغیاث بکسر غین معجمه بمعنی دادرسی میخواهیم و در اصل اطلب الغیاث بود بجهت تخفیف اطلب که فعل بود حذف کردند الغیاث مفعول آن باقی ماند و در استعمال عرف الغیاث بمعنی فریاد مستعمل میشود

التجاج بالکسر و بدو جیم عربی ستیزه کردن۔

السحاح بالکسر و هر دو حای مهمله زاری کردن و در خواستن از مدار و مؤید و در کنز و منتخب مبالغه کردن در کاری۔

الواح بالفتح و حای مهمله بمعنی چیزهائیکه پهن باشد مثل تخته ها خواب از چوب باشد خواه از عاج و مس و آهن وغیره این جمع لوح ست از منتخب۔

الوند بفتح اول و سوم و سکون نون نام کوهیست بلند در نواحی همدان از برهان۔

الدّ بفتحتین و تشدید دال سخت خصومت کننده از منتخب و صراح۔

التذاذ بالکسر و هر دو ذال معجمه لذت و مزه یافتن از منتخب۔

الذّ بفتحتین و تشدید ذال معجمه لذیذ تر و بامزه تر۔

الله اکبر نام کوهیست قریب شیراز دا ز د چشمه بیرون آمده که کناره رکن آباد جاریست از مدار۔

اولوالامر بضمتین پادشاه و امیر و هر کسیکه صاحب حکومت باشد۔

البرز بالفتح و بای موحده مضموم و سکون رای مهمله و بعده معجمه کوهیست بملک مازندران از رشیدی و برهان نام کوهی است میان ایران و هندوستان

التمز بفتح اول و سکون لام و کسر تای فوقانی و زای معجمه نام پادشاه ترک و خوارزم از مؤید و برهان۔

الدگز بکسر اول و سکون لام و ضم دال مهمله و فتح کاف فارسی و زای معجمه نام پدر قزل ارسلان از مؤید و برهان۔

الماس بالفتح جوهریست سفید شفاف بغایت سخت گران قیمت که بهندی هیرا گویند و قسمی ست از فولاد جوهر دار و کارد قلمتراش و تیغ و خنجر را نیز گویند از بهار عجم و کشف و برهان و شرح نصاب و مؤید۔

الیاس بالکسر نام پیغمبر علیه السلام که برادر خضر علیه السلام اند و همراه خضر ع آب حیات خورده همیشه زنده اند چنانچه خدمت بر بخضر ع مفوض ست همچنین خدمت بحر بالیاس مقرر ست۔

الوس بضمتین و واو غیر ملفوظ و سین مهمله ساکن در ترکی قوم را گویند۔

التماس بکسر درخواستن از منتخب و باصطلاح اهل علم عربی سوال با مساوی و در فارسی سوال ادنی باعلے۔

التمش بالفتح و تای فوقانی نیز مفتوح و کسر میم و سکون شین معجمه بمعنے فوج پیشین و این لفظ ترکیست و در لغات ترکی نوشته که التمش بمعنے فوجیکه میان هراول و سردار باشد و در ترکی بمعنے عدد شصت نیز آمده۔

الش بضمتین آنچه از پیش امرا طعام بنوکران دهند از مدار و این لفظ ترکیست گاهی مطابق رسم الخط ترکی الوش بزیادت واو نویسند مگر خواندن آن با واو خطاست

الوش بضمتین و واو غیر ملفوظ آنچه از پیش امرا طعام بنوکران دهند و طعام پس مانده و این لفظ ترکیست۔

المش بضم اول و کسر میم و شین معجمه لفظ ترکیست بمعنی شده۔

التقاط برچیدن از کنز۔

التیاع بالکسر و حرف ثالث فوقانی و رابع تحتانی و در آخر عین مهمله بمعنے سوزش دل از عشق از کشف و صراح

التماع بالکسر و عین مهمله درخشیدن و لمعه زدن از منتخب و کنز۔

الغ بضمتین و در آخر غین معجمه بمعنے کلان و بزرگ و این لفظ ترکیست از مدار و کشف و برهان۔

الثغ بالفتح و ثای مثلثه نیز مفتوح و در آخر غین معجمه کسیکه حروف بمخرج ادا کردن نتواند بجای رای مهمله لام گوید و بجای شین معجمه سین مهمله۔

الپ لغ کلمه مرکب ست بمعنے دلیر بزرگ از لطائف

الاغ بضم اول و در آخر غین معجمه بمعنے سواری و مرکب که آنرا بیگار گیرند از رشیدی و در لطائف بمعنی اسپیکه ڈاک چوکی بجائی رود و در برهان بمعنے قاصد و اسپ ڈاک چوکی۔

الطاف بالکسر لطف کردن و بالفتح نوازشها از منتخب۔

الفاف بالکسر در هم پیچیدن و بالفتح درختان بهم در شده از منتخب و لطائف۔

الطف بالفتح نازک تر و پاکیزه تر از منتخب۔

الوف بضمتین هزاران و این جمع الف ست

الیف الفت گرفته شده از لطائف

الف بفتح اول و سکون لام بمعنے هزار که عدد معروف ست و بکسر اول و سکون لام خو گر شدن و دوستی و یار و دوست و بفتحتین نیز بمعنے خو گرفتن و دوستی از منتخب و کنز و قاموس و بالفتح اول و کسر لام بمعنی مرد چادوسنجی و لقب مرد بی زن و نام یکی از حروف تهجی و آن خط مستقیم ست که در میان لفظی یا آخر لفظی ساکن واقع میشود بی ضغطهٔ زبان و اگر آن خط مستقیم در ابتدای لفظ متحرک باشد یا در میان یا در آخر لفظ ساکن بضغطهٔ زبان واقع شود همزه نامند مگر در عرف و محاورات اهل فارسی و عربی اگر ساکن باشد یا متحرک هر دو حال الف گویند بدانکه الف در فارسی بر چند قسم ست اول برای فاعل چنانکه در دانا و بینا و جویا دوم برای مفعول چنانکه پذیرا یعنی پذیرفته شده باد سوم برای لیاقت چنانکه خوانا و پذیرا بمعنے لائق خواندن و لائق پذیرفتن۔

مصرعه پذیرا سخن بود شد جاگیر

و درین دو قسم فرق باریک ست چهارم برای متکلم چنانکه ملاذا و معاذا یعنی ملاذ من و معاذ من پنجم برای اتصال یعنی مرادف بای الصاق آید چنانکه رنگارنگ و شباشب یعنی رنگ برنگ و شب بشب ششم برای قسم چون حقا

دزیا بمعنی مصدریه چون پهنا وفراخا یعنی
پهن شدن وفراخ بودن نظامی گوید
مصرعه به پهنا شدی چهره را پهن ساز
هشتم برای کثرت چون خوشا وبدا واندکا
یعنی بسیار خوش وبسیار بد وبسیار اندک نهم
برای دعا چون وها دوکنا و بمانا و میرادو دیرزیا
دو بادا در اصل بواد بود دهم برائے ندبه یعنی
برائے مد صوت که بجهت دفع بخار غم در نوحه
وناله بکار برند چون وافریادا ودریغا
وادردا وویلا یازدهم برائے ندا چون
خدایا وکریما ودلا ومجبا دوازدهم برای عطف
چون شبا روز وسالا ماه وسرا پا ودر شبانه
روز لفظ آ نه بجاے واو عطف ست
سیزدهم زائد وآن گاهے در اول آرند
چون اشتر وشتر واگر وگر وابرو وبرو اشکره وشکره و
اسکندر وسکندر وگاهی در وسط چون
نگون سار بمعنی نگون سر وحرام خوار بمعنی
حرام خور ویاسمین بار بمعنی یاسمین بر وگاهی
در آخر چون نیکا بمعنی نیک ودرویشا بمعنی
درویشے وگفتا بمعنی گفت واین الف
زائد اکثر در نظم مے آید براے ضرورت
وزن چهاردهم الف تسمیه که برائے تعظیم در
آخر اعلام والقاب آرند چون جلالا وتفصیلا
وظهیرا وطالبا وتقیا وصائبا وغیره پانزدهم
برائے افاده معنی انحصار چون سراپا
شانزدهم برای نسبت چون گندا بمعنی
بچیزیکه بوی ناخوش دهد پور بهاء جامی
گوید مصرعه گندا تیز همچو پیاز وترش چو دوغ +
وشوهرا بمعنی هار گل وغیره که بر روی شوهر فردا ما د
زیبا منسوب بزیب هفدهم برائے
اشباع یعنی الفیکه بسیر خواندن فتحه پیدا
شود چون نماک بمعنی نمک وهار بمعنی بهار
وآچار واچار واین الف ممدوده در
اصل دو الف ست هژدهم الف تنوین
وآن در اواخر اسمائے عربی واقع شود
ودر مقام نصب نویسند ودر حالت
وقف الف خوانده میشود چون یقینا
ومطلقا وقطعا وظاهرا ومثلا واصلا
واین تنوین نصبی مفید معنی تمیز ست
یعنی از روے یقین چنین ست مگر لفظ
اصلا منصوب بنزع خافض ست
یعنی بدور کردن باکه حرف جاره است
اے اصلا در اصل باصل بود یعنی بوجه
اے بهیچ وجه نوزدهم الف جمع وآن
در فارسی جز ملفوظ یافته نشده ودر
عربی بسیار ست چون تدابیر تراکیب
وعناصر ومساجد وغیر آن بستم الف
ابدال واین مخصوص بعربی ست چون
در بدل واو آید بصورت الف نویسند و
خوانند چون عصا که در اصل عصو بود وچون
در بدل یا آید بصورت یا نویسند والف
خوانند چون هدی که در اصل هدی
بود وهمچنین در مرتضے ومصطفے اگرچه یاے این
هر دو در اصل واو بود ده بیست ویکم الف
تانیث که باواخر الفاظ عربی ملحق شود
وبصورت یا نوشته میشود چون حبلے و
عقبے ودنیے مگر دنیا را مثل علیا بالف
نویسند بیست ودوم الف مجهول الاصل
واین را نیز بیا نویسند گاهے فارسیان
این الف را باعتبار صورت کتابت یا
خوانند چون موسی وعیسی بیست وسوم
بمعنی سو وطرف چون سرا زیر وسرا بالا
یعنی سر بسوی زیر وسر طرف بالا وراستا
چپا بیست وچهارم الف بمعنی لفظ ست
که حرف ربط ست چنانکه بیت دریغا گردن
طاعت نهادن + گرش همراه بودے دست
دادن + یعنی دریغ ست عرفی گوید بیت
آن جام که از رائے منیر تو فلک ساخت +
زودا کند غنچه گل شهرت جم را + یعنی زود ست
واین حرف گاهی بیائے موحده بدل شود
چون اسغدیدن وبسغدیدن بروزن پرسیدن
بمعنی ساخته وآماده شدن وبجاے معجمه
چون استه وخسته بالفتح استخوان خرما وکنار و
غیر آن وبدال مهمله چون بان وبدان و
بزای معجمه عربی وبکاف فارسی وبلام چون
سگ آبی وسگ لابی جانور آبی که جند بیدستر
از آن بهم رسد ونیون چون الول ونغول
بواو معروف جائیکه در بیابان برائے
رمه گوسفندان سازند وآوند وناورد بمعنی
جنگ ونبرد وچون آرنج ووارنج و
آغ وتوغ نام درخت ویکسان ویکسون

بمعنے برابر وبہائے ہوز چون انباز وہنباز ویاسا ویاسہ بمعنے رسم وقاعدہ مغلان و بیائے تحتانی چون ارمغان ویرمغان وچون افتاد وبیفتاد۔

الصاق بالکسر بچیزے چسپیدن وچسپانیدن از منتخب۔

التزاق بزای معجمہ **والتساق** بسین مہملہ **والتصاق** بصاد مہملہ ہر سہ لغت بمعنے بچیزے چسپیدن از منتخب وکنز۔

الاچق بضم اول وضم جیم فارسی خانہ صحرائیان کہ از موسازند از لطائف۔

الاق بضم سواری ومرکب کہ از ابیگار گیرند از رشیدی ودر لطائف بمعنے اسپ وکسیکہ بڈاک چوکی بجائے رود ودر برہان بمعنے قاصد واسپ ڈاک چوکی وبمعنے خر نیز آمدہ واین لفظ ترکیست۔

الدق بضم اول وضم دال در ترکی مصدر ست بمعنی شدن۔

الخالق بفتح اول وضم لام ترکیست صاحب لغات نوشتہ پوشاک معروف کہ زیر قبا پوشند۔

النگ بضم اول وفتح لام وسکون نون وکاف فارسی بترکی بمعنی سبزہ زار وبفتحتین بمعنے دیوار مورچال قلعہ گیری از برہان

العجل بفتح اول وسکون لام وفتح عین وفتح جیم مصدرست والف ولام دراول زایدہ درترکیب مفعول مطلق ست کہ صیغۂ امر از اول این حذف شدہ در اصل چنین بود اعجل العجل یعنی زودی بکن زودی کردن ای کمال زودی بکن

الحال بالفتح بمعنی اکنون مرکب ست از الف ولام عہد وکلمۂ حال بعضے از مردم کہ یک لفظ مفرد دانند وبالکسر خوانند غلط محض ست۔

ال بالکسر وتشدید لام بمعنے پیمان وامان وسوگند از منتخب وشرح نصاب وکنز۔

الہام بالکسر چیزے در دل کسی انداز خدائے تعالےٰ از خیر ونوع خیر باشد از بحر الجواہر ولطائف ومنتخب وکنز۔

التیام بالکسر بیکدیگر پیوستہ شدن وبہم آمدن وبہ شدن زخم از زبدۃ الفوائد ومنتخب ومؤید۔

الوالعزم خداوندان عزم وبمعنے پیغمبرانیکہ جہد وثبات داشتند درکارہا وصبر بربلا وتکالیف کردہ اند وآن نہ تن بودند نوح وابراہیم وداؤد و یعقوب ویوسف وایوب وموسےٰ وعیسےٰ ومحمد علیہم الصلوٰۃ والسلام از بیضاوی ومنتخب وغیرہ۔

الزام بالکسر لازم گردانیدن برخود یا بر غیر از منتخب وغیر آن۔

التزام بالکسر برخود لازم گرفتن کاریرا از منتخب۔

الزم بالفتح وزای معجمہ مفتوح لازم تر

الم بفتحتین رنج ودرد۔

الیم دردناک۔

التثام بکسر اول وسکون لام وکسر فوقانی وثائے مثلثہ بوسہ دادن بر چیزے یعنے بوسیدن ماخوذ از لثم کہ بمعنی بوسہ دادن ست۔

اللّٰہم در اصل یا اللّٰہ بود لفظ یا را حذف کردند ومیم مفتوح ومشدد عوض او در آخر در آوردند۔

التون بالفتح وتای فوقانی وواو معروف در ترکی زر سرخ را گویند ونام حرم طغان شاہ وبمعنی کنیزک از لطائف۔

الحان وبالکسر خوشخوانی ونغمہ وبالفتح آوازہا از منتخب۔

الکن بفتح اول وفتح کاف عربی آنکہ زبانش در سخن گرفتہ شود از منتخب۔

الّان بالفتح وتشدید لام نام ملکے از کشور روس ودر برہان ولایتی از ترکستان وبالفتح وتخفیف لام ومد الف دوم در عربی بمعنی اکنون۔

الپ ارسلان بفتحتین وقیل بسکون لام وبائے فارسی بمعنی شیر ودلیر چہ الپ بمعنے دلیر وارسلان بمعنے شیر درندہ ہر دو لفظ ترکیست واین لقب بادشاہی ست

الی الآن بمعنی ہنوز وتا اکنون۔

الماس دندان شدن کنایه از کمال الحاح وفروتنی کردن۔

الف کشیدن والف تین کشیدن داغ بصورت الف بر بدن سوختن، و بعضے گویند که در ایام ماتم اُستره ها بر سینه زنند که نشانهایش شکل الفها پیدا میشود و در بہار عجم نوشته که این رسم ولایت ست که عاشقان وقلندران وماتمیان الف بر سینه می کشند۔

السن بفتح اول وسکون لام وضم سین مہملہ ونون جمع لسان ست

الف قامتان مژگان وکنایه از نگاه از مصطلحات۔

الف برخاک یا بر زمین کشیدن کنایه از خجالت کشیدن۔

الف برخاک کسی کشیدن در مذہب امامیه رسمیست که میت را در خاک کرده ہفت بار سورهٔ اِنَّا اَنزَلنَاهُ خوانند وہر بار بر قبر الف کشند از مصطلحات۔

البته بالفتح وبای موحده وتشدید فوقانی ثانی که در حالت وقف ہا بدل شده مصدر ست وبرای تاکید ومبالغه مستعمل میشود در اصل بَتّة بمعنے قطع ست یعنے یکبار بریدن الف ولام در وزاید آوردند که عوض فعل عامل ست از کنز۔

السنه بفتح اول وسکون لام وکسر سین مہملہ وفتح نون جمع لسان که بمعنے زبانست وبرہمین وزن اطعمه جمع طعام وامتعه جمع متاع واقمشه جمع قماش و اسلحه جمع سلاح وغیر آن۔

الیه بالفتح ویای تحتانی نیز مفتوح بمعنی سرین وبالکسر چنانکه مشہور ست غلط از مزیل الاغلاط وبحر الجواہر ودر شرح نصاب وکنز الیه بالفتح بمعنی دنبهٔ گوسپند وگوشت سرین حیوان۔

الف ونون زائده یعنی الف ونون که مقابل فا وعین ولام نیفتد چنانکه در رحمان وعطشان که بر وزن فعلانست۔

الضیه بالفتح وفای مکسور وتشدید تحتانی نام کتابی در علم نحو وصرف که ہزار بیت دارد و باصطلاح رندان ایران کنایه از تفضیب وذکر از بہار عجم ورشیدی

الکه بالضم وکاف عربی بمعنے کشور لفظ ترکیست از لغات ترکی وبرہان۔

الله در لغت بمعنی معبود برحق ودر اصطلاح علم للذات الواجب الوجود المستجمع بجمیع الصفات ودر اصل این اختلاف ست نزد امام اعظم رحمة الله علیه بر اصل خود ست زیراکه ذات او تعالی تغیر نیست پس در لفظ اسم ذات او ہم تغیر نباید کرد ونزد سیبویه دو قول ست یکی آنکه اصل آن اَلْاِلٰه بود ہمزه را بقاعدهٔ تسہیل حذف کردند ولام اُولیٰ را ساکن کرده در لام ادغام کردند الله شد ودیگر آنکه اصل آن اَلْاِله بود وہمزه را حذف کردند خلاف قیاس پس عوض او الف ولام در آوردند دو لام جمع شدند اول را در ثانی ادغام کردند الله شد وہم نزد سیبویه اصل لفظ الله لاهٌ بوده از لیه بالفتح که بمعنی پوشیدن ودر پرده رفتن ست پس داخل کرده شد بر لاه الف ولام زاید لازم غیر عوضی وبعد ادغام جاری شد مجل اسم علم از صراح ومنتخب وبعض حواشی وہمین ارجح ست۔

لله لله در مقام تعجب استعمال کنند۔

الویه بالفتح وواو مکسور وتحتانی علمهای فوج یعنے نشانهای لشکر واین جمع لوا ست

الاچه بفتح اول وثانی وجیم فارسی پارچه باشد مخطط که دو رنگ باشد از لغات ترکی

الیجا بالفتح جنسے ومال وبندی که در تاخت ملک بیگانه گیرند ولونی از پارچهٔ ریشمی لوان واین لفظ ترکیست از مصطلحات۔

الٰہی پناه کسی که او عالم علم حکمت الٰہی باشد ونام فنیست از سه فن حکمت که طبیعی وریاضی والٰہی باشد۔

الفیه شلفیه نام کتابی که حکیمی برای تقویت باه پادشاہی مستعمل بر اشکال عجیبه جماع ترتیب داده بود والفیه کنایه از آلت تناسل وشلفیه کنایه از فرج زن از مصطلحات

الف تازیانه خطیکه از ضرب تازیانه

بر بدن ظاهر شود از مصطلحات ۔
المعی بالفتح و میم نیز مفتوح و کسر عین مهمله کسیکه رای او همیشه بر صواب باشد و در فکر او خطا نیفتد و با پر سیده از فراست خود معلوم کند از شرح حریری و در کنز بمعنی زیرک ۔
الیحی بالفتح و دال بمعنے و بندی که در تاخت ملک بیگانه گیرند و بمعنی گیرنده و ستانشده و این لفظ ترکیست از مصطلحات ۔
الهی این لفظ مرکبست از لفظ اله که اسم ذات حق تعالی است و از حرف یای متکلم پس معنی مجموع آن من ست و در بعض محل یاے این لفظ مکرم براے نسبت نیز مفهوم می شود چنانچه درین عبارت که حکم الهی چنین بود و کسانیکه این یا را از نفس کلمه دانند خطاست و الهی نام یکے از اقسام ثلاثه حکمت نیز ست اقسام ثلاثه حکمت اینست ریاضی و طبیعی و الهی پس الهی علمیست که بحث کرده شود دران از اموریکه بوجود خارجی و تعقل هر دو محتاج نباشد بسوی ماده و آن معرفت الله تعالی ست و مقربان حضرت او که بفرمان او اسباب دیگر موجودات شده اند چون عقول و نفوس و احکام و افعال ایشان ۔
الف کوفی کنایه از چیزی کج چرا که الف خط کوفی کج باشد از کشف و در مدار الافاضل و برهان نوشته که الف کوفی کنایه از عقیب

و آلت تناسل ۔
الدقی بضم و دال و در ترکی بمعنی شدن و یای تحتانی در آخر ضمیر غائب ترجمه لفظ او که راجع ست بسوی های هدائی
فصل الف مقصوره مع میم
امار بکسر اول و تخفیف میم جمع امة است که بفتحتین بمعنی کنیزک باشد از لطائف و بکسر اول و تشدید میم در عربی ترجمه یا که حرف تردید ست و بفتح اول و تشدید میم معنی لیکن دهد ۔
امضار بالکسر نشان و علامتی که بر پشت فراین و قبالا نویسند و معنے لغوی آن بگذرانیدن ست و روان گردانیدن فرمان از بهار عجم و مدار و کشف و منتخب و کنز ۔
امرا بضم اول و فتح ثانی و ثالث و در آخر همزه جمع امیر از منتخب و عجب از بعض مردم بے التفات که بسکون میم خوانند
املا بالکسر نوشتن و پر کردن و از یار چیزی نوشتن و آغاز کردن و از خود چیزی گفتن و در اصلاح بمعنے رسم الخط یعنی نوشتن ترکیب حروف موافق قاعده از منتخب و مدار ۔
امتلا بالکسر پر شدن و در عرف بسیار پر شدن معده از غذا و بد هضمی ۔
امنا بضم اول و فتح میم و نون بمعنی امانت داران و این جمع امین ست
امعا بالفتح رود های شکم و این جمع معا ست

که بکسر میم باشد و روده همه شش ست اول اثنا عشری دوم صایم سوم دقیق چهارم اعور پنجم قولون ششم مستقیم از لطائف و مفرح القلوب ۔
ام القری بضم اول و میم مشدد مضموم و ضم قاف و فتح رای مهمله و در آخر الف بصورت یا که معظمه چرا که اول از همه قریه های آن نواحی آباد شده است ۔
امشب بمعنے این شب و در معنی شب گذشته و شب آینده هر دو مستعمل میشود بدانکه در سه محل لفظ ام بالکسر بمعنی لفظ این آید یکی امشب دوم امروز سوم امسال از بهار عجم و غیر آن ۔
ام الکتاب کنایه از سورهٔ فاتحه و بمعنی قرآن مجید و بمعنی لوح محفوظ و آیات محکمات از کنز و در اصطلاح سالکان عقل اول که اشارت بمرتبهٔ وحدتست از بهار عجم و لطائف ۔
امنیت بالضم و نون مکسور و یای تحتانی مشدد و مفتوح بمعنی آرزو و امید و بالفتح و نون مکسور و تشدید تحتانی مفتوح بمعنی بیخوفی و امن از مدار و کشف و منتخب
امانت بکسر اول و فتح تای فوقانی میراندن و کشتن کسی را از منتخب ۔
امارت بکسر حکومت و بفتح بمعنے نشان و علامت ۔
امارات بفتح اول علامتها و نشانها از صراح و کشف ۔

امہات بالضم وتشدید میم مادران جمع امہۃ و این لغتیست و ام کہ بمعنی مادر باشد و استعمال امہات در انسانست و در غیر انسان اُمّات گویند بتشدید میم کذا فی القاموس و الصراح۔

امت بفتحتین بمعنی کنیزک بفتح وسکون میم پشتۂ زمین وجای بلند و بضم اول و تشدید میم مفتوح بمعنی گروہ انسان و بمعنی پیروان انبیا از منتخب و کنز و فردوس اللغات و مولانا یوسف بن حافظ چنین تحقیق کردہ کہ امت ماخوذ از ام ست کہ بمعنی قصد کردن باشد و برین تقدیر امت گروہی بود کہ در قصد کردن بچیزے یکدل باشد و بمعنی ملت و امام و پیشوا و بمعنی از روزگار و تارک سر

ام الخبائث شراب۔

امتزاج بالکسر بہم آمیختہ شدن چیزی بچیزے از منتخب۔

املاح بالکسر وحای مہملہ چیزی نمکین کردن۔

امابعد اما لفظ متضمن بمعنی شرط و لفظ بعد از ظروف زمانی ست بمعنی چون و درینجا مضاف الیہ محذوف منویست مبنی علی الضم باید خواند یعنی دال بعد را در امابعد مضموم باید خواند و مضاف الیہ محذوف آن اکثر لفظ حمد و نعت باشد۔

امداد بالکسر مدد کردن از منتخب۔

امتداد کشیدہ شدن و درازی از منتخب۔

امجد بالفتح بزرگ تر از منتخب۔

امجاد بالفتح بزرگان۔

اماجد بزرگان۔

امرد بالفتح بی ریش و سادہ زنخ از صراح۔

امارد بفتح اول و کسر رای مہملہ جمع امرد

امید بضم اول و کسر میم و یای مجہول و گاہی میم مشدد کنند و مجہول را معروف خواندن در اکثر محل درست باشد از مدار و مؤید۔

ام ولد باضافت باصطلاح فقہ کنیزیکہ بنطفۂ مالک خود پسر یا دختر زائیدہ باشد در حین حیات خود مالک او را روا نبود کہ آن کنیز را فروخت نماید و بعد از مردن مالک خود آن کنیز آزاد باشد بکسے در میراث نخواہد رسید۔

امصار بالفتح شہرہای کلان و این جمع مصرست کہ بمعنی شہرست از منتخب

امطار بالفتح بارانہا این جمع مطر است کہ بمعنی باران باشد از منتخب۔

امرار بالکسر گذرانیدن از کنز۔

اموات احمر مقتولان و شہیدان

امر بفتح اول و سکون میم بمعنی حکم و بمعنی کار اگر بمعنی حکم باشد جمع آن اوامر می آید و اگر بمعنی کار باشد جمع آن امور می آید از منتخب۔

امس بالفتح دیروز از کشف۔

املس بفتح اول و فتح لام سادہ و ہموار و صاف و نرم از کشف و کنز و صراح۔

امرؤالقیس بکسر اول و سکون میم و فتح را، مہملہ و ضم ہمزہ کہ بصورت واو نوشتہ است و فتح قاف و سکون تحتانی و سین مہملہ نام شاعری کہ افصح شعرای عرب بودہ است یعنی گویند کہ او ہفت قصیدہ غرای خود نوشتہ بر در کعبہ آویختہ بود و بگفتن جواب صلای عام در دادہ در آن ایام آیۂ کریمہ قِیْلَ یَا اَرْضُ ابْلَعِیْ مَاءَکِ[1] وَقُضِیَ الْاَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَی الْجُوْدِیِّ نازل گشت بملاحظۂ این آیۂ شہرۂ فصاحت امرؤالقیس سپری گشت۔

امتصاص بالکسر و ہر دو صاد مہملہ مکیدن از کنز۔

امتاع بالکسر نفع رسانیدن۔

ام الدماغ بالضم کنایہ از جای دماغ و آن جوفیست از استخوان و غشائیست صلب کہ محیط جوہر دماغ ست۔

امر معروف امر کردن بکارہای نیکو کہ در شریعت اسلام معروف و شناختہ شدہ ہستند چنانچہ صوم و صلوٰۃ و حج و زکوٰۃ و صدقۂ عید الفطر و قربانی۔

املاق بالکسر مفلسی و درویشی از منتخب و مدار۔

امام ناطق یعنی امام ناطق بحق عبارت از امام جعفر صادق رضی اللہ عنہ۔

[1] وَیَا سَمَآءُ اَقْلِعِیْ وَغِیْضَ الْمَآءُ

املاک بالکسر مالک چیزی گردانیدن
و بالفتح جمع ملک بالکسر۔
امتثال بالکسر و حرف چهارم ثای مثلثه
بمعنی فرمانبرداری از کشف و منتخب و کنز۔
املال بالکسر ملول کردن از منتخب۔
امهال و استمهال هر دو بالکسر مهلت و
فرصت دادن از لطائف۔
امثال بالفتح داستانهای مشهور و صفتها
و بمعنی مانندها از منتخب۔
امیر نحل بالفتح نون و سکون حای حطی
لقب حضرت علی کرم الله وجهه از مدار۔
اماثل بفتح اول و کسر ثای مثلثه جمع
امثل که بمعنی مشابه و نظیرست یا جمع امثال
که جمع مثل ست از شرح اصول اکبری و
بمعنی بهتران مستعمل۔
امل بفتحتین بمعنی امید از منتخب۔
ام بالفتح و سکون میم حرف عطف ست
بمعنی یای تردید و بالضم و تشدید میم بمعنی
مادر و اصل هر چیز۔
ام العلوم کنیت علم صرف زیرا که اصل
و مبدای اکثر علوم ست۔
ام ملدم بکسر میم دوم و سکون لام و
فتح دال مهمله کنیت تب دائمی که مادرگشت
از شرح تحفة العراقین و مؤید و منتخب۔
امم بضم اول و فتح میم بمعنی گروههای
مردم از منتخب و کنز۔
امام بالفتح بمعنی پیش و روبرو و بکسر بمعنی
پیشوا و بمعنی رشتهٔ معماران که بآن
بنا راست کنند۔
امن بفتح اول و سکون ثانی بی هراس
شدن از بهار عجم و کشف و منتخب و کسانیکه
از بی اتفاقی بفتحتین خوانند غلط ست
امان بالفتح بیخوف بودن و امینی و زنهار
و بمد اول جمع امن که بمعنی بیخوفی ست۔
امین امانت دار از صراح۔
امعان بالکسر تیز کردن نظر و دور
رفتن در کاری یعنی در کاری غور کردن
از منتخب۔
ام الصبیان نام دیوی که اطفال را
آسیب رساند و نزد اطبا نوعی از صرعست
که باطفال عارض میشود از مصطلحات
ام غیلان بکسر غین معجمه بمعنی مادر
دیوان چه ام بالضم بمعنی مادر و غیلان
بالکسر جمع غول که بمعنی دیو باشد لیکن بنابر
مسکن و ماوای دیوان بودن بمعنی
درخت خاردار که بهندی ببول و کیکر
گویند مستعمل ست و مغیلان مخفف همین ست
از منتخب و بعض شروح و در صراح و قاموس
نوشته که ام غیلان بفتح غین معجمه درخت
سمره که آنرا طلح نیز گویند و آن درختان
بزرگ اند خاردار و در ریگستان عرب۔
امتان بضم اول و تشدید میم مفتوح
جمع امت بطور فارسی۔
امتنان بالکسر نعمت دادن و منت
نهادن از منتخب و کنز۔
اماکن بفتح اول و کسر کاف جمع امکنه جمع مکان
امکنه باشد و جمع امکنه اماکن ست۔
امام مبین بضم میم سوم و کسر بای
موحده بمعنی لوح محفوظ۔
امکان بالکسر مصدرست از باب
افعال بمعنی قدرت دادن و جای دادن
بر تقدیر معنی اول ماخوذ ست از مکنت
که بمعنی قدرت باشد و بر تقدیر معنی دوم
ماخوذ باشد از مکانت که بمعنی جای و
جایگیر شدن ست و در محاوره فارسیان
بمعنی طاقت و قدرت آید و گاهی ازان
ما سوی الله مراد باشد و باصطلاح اهل
حکمت چیزی را گویند که عدم و وجود او
هر دو ضروری نباشد چنانچه جزئیات
حادثه مثل انسان و دیگر حیوانات و شجر
و حجر و امتناع آنرا گویند که عدم وی
ضروری باشد چنانچه شریک باری
و وجوب آنکه وجود وی ضروری باشد
چنانچه واجب تعالی۔
امکنه بالفتح و کاف مکسور و نون جمع
مکان۔
اماله بکسر اول میل دادن چیزی را
از جای او بسوی دیگر و باصطلاح اهل
عربیه میل دادن فتحه را بسوی کسره
بطرزیکه الف صورت یای مجهول پیدا
کند چنانچه کتیب اماله کتاب در کیب

امالهٔ رکاب و در الفاظ فارسی نیز اماله می آید چنانچه آزیرا امالهٔ آزار آبید امالهٔ آباد از رسالهٔ ناجی و عبدالواسع وغیرهما۔

امثله بفتح اول و سکون میم و کسر ثای مثلثه جمع مثال۔

امتعه بالفتح و تای فوقانی مکسور و عین مهمله مفتوح جمع متاع۔

امزجه بفتح اول و سکون میم و کسر زای معجمه و فتح جیم عربی جمع مزاج۔

امور عامه به تشدید میم دوم در اصطلاح اهل حکمت چیزها را گویند که ذات آنها عام باشد و مختص بیک قسم از اقسام موجودات نباشد بلکه شامل باشد هر سه قسم موجودات را یا دو را از آن جملهٔ موجودات سه قسم ست واجب جوهر و عرض پس وجود و وحدت و کثرت از جملهٔ امور عامه است که مخصوص بیک قسم از آنها نیست چنانچه وجود و وحدت یافته میشود در هر سه اقسام موجودات و کثرت یافته میشود در دو قسم که جوهر و عرض باشد۔

امامیه فرقهٔ شیعیان که بجز دوازده امام بولایت کسی اعتقاد ندارند۔

اُمّی بالضم و تشدید میم در حقیقت منسوب بام ست که بمعنی مادر باشد یعنی آن کسی که پدرش در ایام طفلی او بمیرد و از تربیت پدر محروم بوده در کنف مادر یا دایه پرورش یابد و ازین جهت علم نوشتن و خواندن او را حاصل نشود و مجازاً بمعنی هر آن کسیکه نوشتن و خواندن نداند اگرچه پیش پدر جوان شده باشد و لفظ امی لقب پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم ازان ست که آنحضرت از کسی تعلیم نگرفته بودند تا فضیلت اُستاد بر آن حضرت ثابت نشود از بهار عجم و منتخب و شرح سکندرنامه و کنز۔

ام هانی بالضم و تشدید میم مکسور نام دختر ابوطالب یعنی خواهر حقیقی حضرت علی کرم الله وجهه که خواهر عمزادهٔ پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم باشد از اسما رالرجال شیخ عبدالحق و جامع الاصول و کسر میم مخفف فارسی ست و آنچه که بعضی از اهل لغت بمعنی عمهٔ آنحضرت نوشته اند محض غلط ست۔

اُمّهات سفلی اربعهٔ عناصر یا طبقات زمین۔

امانی بفتح اول و کسر نون و تشدید تحتانی بمعنی آرزوها و مرادها و این جمع امنیه ست که بالضم باشد بمعنی آرزو و بلفظ ممدوده خواندن یا تخفیف یا داشتن غلط ست مگر فارسیان بمعمول خود تخفیف یا میخوانند از کنز و مدار و منتخب و لفظ امانی به تخفیف یا بمعنی منسوب بامان که بمعنی امن ست و هم منسوب بامانت بحذف تای فوقانی۔

امام محمد غزالی با بتدای حال بعلوم ظاهر پایهٔ عظیم داشتند چنانچه بر معاصران خود تفوق جستند و بآخر از زهد و تزکیه و تصفیهٔ باطن نفسی کامل حاصل ساختند و کتب مفید بسیار تصنیف کردند چون کتاب احیاء العلوم و جواهر القرآن و تفسیر یاقوت التاویل چهل مجلد و مشکوٰة الانوار و غیر آن و خان آرزو در خیابان نوشته است که لفظ غزالی را ملا عصام در شرح قصیدهٔ بردهٔ بتخفیف نوشته و مولوی عبدالغفور در حاشیهٔ نفحات بتشدید گفته چنانکه عبدالباسط بلیغانی در حواشی قاموس تصریح کرده و همچنین ابن خلکان نیز بتشدید تحقیق نموده لیکن سمعانی در کتاب انساب بتخفیف زای معجمه گفته چون غزاله بفتح دهی ست از مضافات طوس ظاهراً همین تخفیف صحت است و امام مذکور در سنه پانصد و پنج بجوار رحمت حق پیوست۔

اموی بضم اول و فتح میم و کسر واو منسوب به بنی امیه و امیه بضم همزه و فتح میم و تشدید تحتانی نام یکی از اجداد [illegible] پشت چهارم۔

فصل الف مقصوره مع نون

انطفا بالکسر فرو مردن آتش و چراغ از منتخب۔

اندروا بفتح اول و حرف پنجم واو بمعنی آویخته و نگونسار و سرگشته و حیران از برهان رشیدی۔

انجلا بالکسر وجیم روشن وصاف شدن ودوا شدن ابر ودوا شدن غم واز خانه ووطن بیرون رفتن از منتخب وکنز۔

انحا بالفتح وحای مهمله جمع نحو است که بمعنی راه وطور باشد۔

انسا بضم اول وفتح نون وسین مهمله جمع انیس که بمعنی همدم وغمخوار ورفیق ست۔

انزوا بالکسر وزای معجمه گوشه نشینی ویکسو شدن از خلق۔

انتما بالکسر وتای فوقانی نیز مکسور نسبت بکسی یافتن وبمعنی افزون شدن وبالیدگی از قاموس وصراح ومنتخب ومدار وکنز و بهار عجم وبعضی مردم که بمعنی پر ومملو گویند غلط ست۔

انها بالکسر خبر دادن از منتخب۔

انبا بالکسر خبر دادن از منتخب۔

انحنا بالکسر وحای مهمله مکسور ونون خمیده شدن از منتخب واین باب از باب انفعال ست مجرد او حنا بالفتح بمعنی خمیدن۔

انطوا در نوردیده شدن از منتخب۔

انا بالفتح در ترکی مادر ودر عربی بمعنی من وبکسر اول بمعنی وقت واگر در آخر بعد الف همزه زیاده کنند بمعنی ظرف وآوند باشد از شرح نصاب وفردوس اللغات۔

انتفا بالکسر نیست کردن ونیست شدن از منتخب وکنز۔

انقضا بر آمدن مدت از منتخب۔

انثی بالضم وثای مثلثه ماده که در مقابله نرست از منتخب وکنز۔

انشا بالکسر آفریدن وآغاز کردن واز خود چیزی گفتن ونام علمی ست که دانسته شود بدان ترکیب عبارات نثر وباصطلاح علم عربیت ومنطق کلامیکه احتمال صدق وکذب نداشته باشد واقسام آن بسیار ست منجمله آن امر ونهی ونداو قسم وتعجب از منتخب ومناظرة الانشا وصراح و کشف وکنز۔

انگشت نما کامل واشهر ورسوا از مصطلحات۔

انتخاب بیرون کشیدن وبرگزیدن بلفظ زدن وکردن مستعمل از منتخب و بهار عجم۔

انحداب بحا ودال مهملتین کوژپشتی۔

انتساب نسبت داشتن بکسی۔

انسب بالفتح مناسب تر۔

انجذاب کشیده شدن از منتخب و تاج المصادر۔

انسکاب بالکسر ریختن آب وگریستن بسیار از منتخب۔

انقلاب بالکسر برگردیدن واژگون شدن وبرگشتن از کاری وحالی وصحبت کوکب بلفظ گرفتن وکردن وافتادن مستعمل از بهار عجم وغیره۔

انساب بالفتح نسبها ونژادها۔

انسلاب بالکسر گم ونیست شدن

انتهاب بالکسر غارت کردن از کشف وصراح وتاج المصادر وکنز ومنتخب

انبوب بالضم وحرف سوم بای موحده مضموم بمعنی نی که از میان خالی باشد واین لفظ عربیست از منتخب۔

انقاب بالفتح سوراخها وسرنگها که در زمین کنند درینصورت جمع نقب است وبمعنی روبندها درین صورت جمع نقاب است

انصباب بالکسر وصاد مهمله ودو بای موحده ریخته شدن آب وهر چیز رقیق باشد از منتخب۔

انیاب بالفتح وحرف سوم یای تحتانی ودر آخر موحده وناب دندانهای نشتر که درندگان باشند واین جمع ناب ست از صراح۔

انکباب بالکسر وبدو بای موحده بکار او وبر گرفتن وبر روی افتادن از منتخب وغیر آن۔

انتصاب برپا شدن۔

انابت بکسر اول وحرف چهارم موحده مفتوح وبعده فوقانی توبه کردن ودعا خواستن از کشف ودر منتخب وصراح باز گردیدن بسوی خدا وباز گشتن از کارهای بد

اندریت بالکسر مخفف اندرپت که جای بود الحال داخل قلعه شهر دهلی ست۔

عه بفتح اول وسکون دوم ۱۲ عه بکسر اول ۱۲۔

انگشت بالفتح وکاف فارسی مکسور چوب سوخته که سر و شده سیاه گشته باشد از برهان و مدار و جهانگیری و کشف۔

انفت بالفتح وفای مفتوح بمعنی ننگ و عار داشتن از کنز و منتخب۔

انارت بکسر اول وفتح همزه که حرف چهارم ست بمعنی دیر و درنگ و آهستگی و تانی و مزید بمعنی ست از لطائف و منتخب۔

انات بالفتح بروزن قنات بمعنی درنگ و تانی این لفظ در رسم الخط عربی گرد مینویسند

انوثیت بضمتین بزیادت یای تحتانی غلط ست بمعنی زن شدن و ماده بودن و انوثت بدون یای تحتانی صحیح بخلاف رجولیت که مصدر جعلی ست چرا که رجل اسم جامد ست و انثی مشتق ست از انوثت لیکن چون انوثیت هم در کلام ثقات واقع شده استعمالش جائز باشد عرفی گوید بیت

مایهٔ نشهٔ انوثیت ۔
باز در لطف ما در اندازد

اناث بکسر اول و در آخر ثای مثلثه بمعنی ماده‌ها این جمع انثی که بمعنی ماده است از مدار و منتخب و کنز و کشف و لطائف۔

انبعاث بکسر اول وکسر بای موحده و عین مهمله و ثای مثلثه برانگیخته شدن از منتخب

انیث بروزن فعیل بمعنی آهن نرم از شرح نصاب و کنز۔

اندماج بالکسر درو رفته شدن بچیزی و در آمدن و استوار شدن بجای از کشف و منتخب۔

اندراج داخل شدن و در آمدن و نوردیده شدن از کنز۔

انبج معرب انبه

انموذج بالضم و میم مضموم و ذال معجمه مفتوح بمعنی نمونه و نمودار و در فارسی گاهی مجاز بمعنی اندک مستعمل میشود و باید دانست که صاحب قاموس نموذج بدون الف و بفتح نون معرب نمونه نوشته است و انموذج را که بالف ست خطا گفته لیکن از مفتاح سکاکی و کتب معتبرهٔ دیگر معلوم شده که انموذج بزیادت الف صحیح ست چرا که رتبهٔ صاحب مفتاح در علم عربیت زیاده از رتبهٔ صاحب قاموس ست و هر دو شارح مفتاح انموذج را که بالف ست صواب دانسته معرب نموده گفته اند نه معرب نمونه بدلیل آنکه قاعدهٔ تعریب دلالت میکند که معرب نموده باشد چه دال مهمله در تعریب بذال معجمه بدل میشود و لفظ نموده که درینجا مذکور شده صیغهٔ اسم مفعول است نه ماضی و نمونه مخفف نموده است و این از تحقیقات استادی عبد الغفور خان مغفور ست و مؤلف نیز از کتب معتبره همین تحقیق نموده۔

انضاج بالکسر و ضاد معجمه و جیم پخته کردن خلط و ماده در ریش و رسیده کردن میوه و نیز باصطلاح اطبا غلیظ کردن خلط رقیق را و رقیق کردن غلیظ را۔

انگشت پیچ عهد و پیمان و دست آویز

انجاح بالکسر و جیم و حای مهمله روا کردن حاجت از منتخب و کنز۔

انفساح کشاده شدن از منتخب۔

انشراح کشاده شدن دل از منتخب

انتصاح نصیحت پذیرفتن۔

انتطاح سرون زدن گاو و قوچ و مثل آن از لطائف۔

انتساخ بالکسر و در آخر خای معجمه نسخه گرفتن از منتخب و کنز

انتفاخ پر باد شدن و آماسیدن از منتخب۔

انقیاد فرمانبرداری و فروتنی از منتخب

انتقاد نقد ستانیدن و کاه از دانه جدا کردن از منتخب و لطائف و یکی از اعمال علم معماست و آن اشارت کردن ست بر بعض حروف بالفاظ مناسب آن حروف چنانچه حرف اول را سر و فرق و لب و تاج گفتن و حرف وسط را میان و دل و کمر و حرف آخر را پا و دامن وغیره خوانند چنانکه برای اسم شمس درین مصرع

مصرع اول شام و میان چمن و دامن نرگس ٭

انعقاد بکسر اول و کسر عین مهمله و قاف و

وال بستہ شدن و مجتمع شدن ۔
انشاد بالکسر و شین معجمہ شعر خواندن انشاد سرایے بمعنی شعر خوان ۔
اند بالفتح مخفف اندک و لفظ اند بمعنی چند نیز آمدہ از شروح نصاب و در برہان و جہانگیری نوشتہ کہ اند لفظیست برای شمار عدد مجہول از سہ تا نہ ۔
انسداد بجسر اول و کسر سین مہملہ بستہ شدن راہ از منتخب ۔
انفراد تنہا شدن ۔
انبان بادپوستیکہ آنرا پر باد کردہ آہنگران آتش افروزند ۔
انفاذ بالکسر و فا و ذال معجمہ جاری کردن و روان کردن و روان شدن و فرستادن و شمشیر و خنجر بر چیزے گذرانیدن از منتخب
انصار بالفتح یاری دہندگان و گروہی از اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم کہ در ایام ہجرت در مدینہ بمدد آن سرور رسیدند از مدار
انتشار پراگندہ شدن و بمعنے استادہ شدن ذکر و قضیب از منتخب و صراح ۔
انتظار بالفتح نظرہا ۔
انفجار بالکسر بدر آمدن آب از منتخب و روان شدن ریم از دنبل ۔
انگار بالفتح و کاف فارسی صیغہ امر از انگاشتن بمعنی بہ فہم و بدان و خیال کن ۔
انتظار چیزی را چشم داشتن بلفظ داشتن دبردن و کشیدن و کردن مستعمل و انتظاری بزیادت یائے مصدر سے خطاست مگر نزد بعضی فارسیان جائز ۔
انکسار شکستہ شدن و شکستگی ۔
انحصار بالکسر کوتاہ شدن و در گنجیدن در چیزے ۔
انمار بالفتح پلنگان و نام قبیلہ از بنی سبا از منتخب ۔
انوار بالفتح شگوفہا و روشنی ہا بتقدیر اول جمع نور بالفتح و بر تقدیر معنی دوم جمع نور بالضم از منتخب و کنز ۔
انذار بالکسر و ذال معجمہ پند دادن و ترسانیدن از منتخب و لطائف
اندار بالفتح و دال مہملہ بمعنے افسانہ از فرہنگ میر عضد الدولہ انجو ۔
انبر بالفتح و حرف سوم بای موحدہ مضموم در ترکی نام آلتیست کہ آہن گرم را بدان گیرند بہندی سنڈاسی[*] گویند از رشیدی و فردوس اللغات ۔
انبار بالفتح تودہای غلہ و متاع جمع نبر کہ بالکسر بمعنی تودہ و جای غلہ ریختن چنانکہ در منتخب و صراح و در فارسی صیغہ امر از انباشتن کہ بمعنے پر کردن و ذخیرہ کردن ست از بہار عجم ۔
انگشت زنہار مغلوب کہ بجہت خواستن امان و پناہ جستن پیش غالب انگشت شہادت برمیدارد ۔
انفطار پارہ پارہ شدن و آفریدن از لطائف ۔
انشار بالکسر زندہ کردن از لطائف
انداز بالفتح بمعنی ادای دلپذیر و بمعنی قیاس و قصد و حملہ کردن و قدرت و مقدار و مرتبہ و حال و انداز رسا کنایہ از فکر رسا و طرزیکہ ہر کسی را پسند آید از کشف و بہار عجم و جہانگیری و رشیدی و سروری و برہان و چراغ ہدایت
انگز بالفتح و ضم کاف فارسی و زای فارسی انچہ پیلبانان در دست دارند از برہان و در جواہر الحروف نوشتہ کہ در اصل انکس بود بضم کاف عربی و سین مہملہ چون باتصال کاف مضموم بسین مہملہ لفظ قبیح پیدا میشد لہذا کاف عربی را بکاف فارسی و سین را بزای معجمہ بدل کردند و بعضی زای عربی را بزای فارسی بدل نمایند ۔
اندرز بالفتح اول و سوم نصیحت و پند و وصیت از مدار و سروری و رشیدی و از جہانگیری و برہان ۔
انتہاز بالکسر فرصت یافتن و تابو یافتن از منتخب و کنز ۔
انباز بالفتح شریک ۔
انجاز بالکسر و جیم و فا کردن وعدہ و روا کردن حاجت از منتخب و کنز ۔

[*] بہ لکھنؤ سنسی گویند ۱۲ ۔

اُناس بضم اوّل بمعنی مردمان و این مفرد ست جمع نیست مگر بمعنی جمع می آید از بحر الجواهر و کنز و منتخب۔

انس بالکسر آدمیان و این مفرد ست بمعنی جمع و بالضم خو گرفتن و آرام گرفتن بچیزی و الفت گرفتن و بفتحتین نام یکی از اصحاب کرام رض از منتخب و کنز۔

اندراس بالکسر و دال مهمله نیز مکسور بمعنی کهنه شدن و کهنگی از منتخب۔

انتکاس واژگون شدن۔

انغماس بالکسر و غین معجمه در آب فرو رفتن از منتخب و تاج۔

انغراس بالکسر و غین معجمه و راء مهمله روئیدن درخت۔

انفس بفتح اوّل و ضم فا جمع نفس که بسکون فا بمعنی روح و ذات است و عالم انفسی مراد از عالم ارواح و عالم باطنی و آفاقی کنایه از عالم ظاهری و عالم اجسام از شمسی و میتواند که عالم انفس و آفاقی همین عالم ظاهری باشد چه اکثر نفوس و جمیع افق در همین عالم ظاهری موجود اند۔

انیس خو گرفته شده و همدم و غمخوار و مصاحب از منتخب و کنز و صراح و لطائف۔

انعکاس بالکسر باز گرده شدن و نمودار شدن شکل چیزی در هر جسم شفاف مثل آب و آئینه وغیره۔

اندلس بفتح اول و فتح دال مهمله و ضم لام ملکیست در مغرب از لب اللباب۔

انجاس بالفتح پلیدیها از منتخب۔

انقاس بالفتح و قاف و سین مهمله سیاهیها نوشتن و این جمع نقس ست که بالکسر بمعنی سیاهی نوشتن باشد از منتخب۔

انجس بالفتح و جیم بمعنی پلیدتر اسم تفضیل از نجس۔

انتعاش بلند شدن و برخاستن و نیکو شدن و این از باب افتعال ست از منتخب و کنز و فارسیان بمعنی عیش و نشاط استعمال کنند از بهار عجم۔

انتباش حرف چهارم بای موحده برهنه کردن و کفن دزدیدن از لطائف۔

انقص بالفتح کمتر و عیبناک تر از منتخب

انتقاص بالفتح کمیها و عیبها و بالکسر کم کردن و ناقص کردن۔

انقباض بالکسر گرفته شدن و گرفتگی از منتخب۔

انتقاض بالکسر و قاف شکستگی عهد و جز آن از منتخب۔

انتهاض بالکسر برخاستن و کوچ کردن از منتخب و کنز۔

انقراض بریده شدن و گاهی باخر رسیدن مدت از ین مراد باشد از کنز۔

انخفاض بالکسر و بخای معجمه و فا و ضاد معجمه و فا بالکسر شدن کلمه و به تشیب فتادن از کنز۔

انبساط بمعنی گستاخی و کشاده شدن و فراخی و مجازاً بمعنی خوشی و گسترده شدن از منتخب و مجموع اللغات۔

انخراط در میان جماعتی در رفتن از کنز و در مجموع اللغات در میان چیزی در آمدن و رشته در سوزن کشیدن و در صراح در کشیده شدن مُهره در رشته و از منتخب بمعنی تراشیده شدن مستفاد میگردد۔

انحطاط بالکسر و حای مهمله فرود آمدن در دلکی نهادن چیزی از کنز و منتخب۔

انضباط بیوستگی و مضبوطی

انبان نفط بکسر نون سوم و سکون فا و طای مهمله حقه چرمین باشد که از نفط یا بازوت پر کرده بعد د آتش بر دشمنان اندازند۔

انتزاع بالکسر و زای معجمه بیرون کشیدن و بر کندن و بر کنده شدن لازم و متعدی از منتخب و کشف۔

اندفاع دور شدن۔

انصداع شگافته شدن از منتخب

انتفاع نفع گرفتن از منتخب بلفظ بردن مستعمل۔

انخلاع بخای معجمه بر کنده شدن از منتخب۔

انطباع بالکسر و طای مهمله و موحده

نقش شدن چیزی بر چیزی از منتخب۔
انقلاع بقاف برکنده شدن از کنز
انباغ بالفتح و سوم موحده و غین معجمه دو زن که در نکاح یک مرد باشند هر یکی مر دیگر را انباغ باشد بهندی سوت گویند از برهان
انفاغ قطب علی در شرح دیوان حافظ بمعنی شوخ نوشته و در مدار الیفاغ بفتح اول و سکون تحتانی و فا بمعنی غماز و غنوده گفته و در مجموع اللغات و فرهنگ دیگر بسکون تحتانی بمعنی گوالیدن کودک یعنی خرش زدن کودک بمعنی نو آموختن سخن و بهلول شارح دیوان حافظ بمعنی روستائی نوشته
انزیاغ بزای معجمه یای تحتانی و غین معجمه میل کردن بطرف دیگر از جانب حق و اعتدال۔
انصباغ بصاد مهمله و بای موحده رنگین شدن از منتخب و کنز۔
اندباغ تحت یافتن پوست۔
انحراف بالکسر خم شدن و برگشتن و بطرفی مائل شدن و مراد آ بمعنی کجروی و بی فرمانی آید از کنز۔
انصراف بازگشتن و مراجعت و انقلاب
انعطاف خم گرفتن و برگردیدن از منتخب
انکشاف واشدن۔
انکساف بسین مهمله کسوف شدن آفتاب
انتکاف عار و ننگ داشتن از لطائف۔
انصاف نصف کردن و برابر داشتن که در هیچ طرف زیادتی نشود۔
انف بالفتح بینی۔
انتصاف داد یافتن و نصف یافتن و نیمه شدن از منتخب۔
انوف بضمتین جمع انف که بمعنی بینی است
انیق بفتح اول و کسر نون و سکون یای تحتانی خوب و عجیب از منتخب۔
املاق بکسر اول و سوم دوستی و چاپلوسی و لطف نمودن و هموار شدن و خلاص یافتن از منتخب۔
انفاق بالکسر روزیه دادن و خرج کردن از منتخب۔
انتساق طریق و انتظام پذیرفتن و روش و دستور چیزی ترتیب دادن لازم و متعدی هر دو آمده۔
انساق بالکسر روش و دستور و ترتیب دادن و بالفتح جمع نسق۔
انزلاق بالکسر و زای معجمه نیست شدن و هلاک شدن از منتخب۔
انخراق دریده شدن۔
انغلاق بالکسر و غین معجمه بسته شدن در
انطباق بهم پیوستن۔
انسلاک در آمدن چیزی در چیزی از کنز و منتخب۔
انهماک بالکسر کوشیدن در کاری و مبالغه کردن از کنز و منتخب۔
انهاک بالکسر لاغر و ضعیف کردن از منتخب۔
انفکاک بالکسر فا بمعنی از هم جدا شدن و آزاد شدن از منتخب و کنز۔
انسباک بالکسر حرف چهارم بای موحده گداخته شدن زر و نقره و دیگر فلزات۔
اندیک بالفتح بر وزن نزدیک کلمه تمنا بمعنی امید است از شرح قصائد خاقانی و برهان۔
انفال بالفتح و فا غنیمتها که از کفار گیرند جمع نفل بفتحتین از منتخب۔
انحلال بالکسر و حای مهمله کشاده شدن و ناچیز شدن و نابود شدن از منتخب و مجموع اللغات۔
انجیل بالکسر کتاب عیسی علیه السلام معرب انگلیون بعد حذف واو و نون قلب مکانی کردند میان لام و یا و الف را کسره دادند چه افعیل بالفتح در کلام عرب نیامده۔
انجل بالفتح و جیم مفتوح فراخ چشم از شرح نصاب و کنز و صراح۔
اندمال بر شدن زخم و جراحت از منتخب
انخلال بالکسر و خای معجمه تباهی۔
انامل بفتح اول و کسر میم بمعنی سرهای انگشتان و این جمع انمله است که بمعنی

سرانگشت باشد از منتخب و غیر آن ۔

انفعال شرمنده شدن و اثر چیزے پذیرفتن از منتخب و کنز و بلفظ داشتن و بردن و کشیدن و دادن مستعمل از بهار عجم ۔

انتحال بجای خود سخن کسی یا شعر کسی برخود بستن از منتخب و کنز ۔

انتقال از جای بجای رفتن از منتخب و کنز

انتسال فرزند شدن از لطائف ۔

انتقام بالکسر کینه کشیدن از کسی از منتخب و کنز بلفظ کشیدن و گرفتن مستعمل ۔

انهدام ویران شدن و از پا در آمدن عمارت وغیره از منتخب و کنز ۔

انصرام بالکسر بریده شدن و منقطع شدن و آخر شدن از منتخب و کنز ۔

انهزام بالکسر و زای معجمه بمعنی شکست لشکر که در مقابل فتح ست از منتخب و کنز

انقسام بالکسر حصه حصه شدن و بخش بخش شدن ۔

انضمام بالکسر فراهم شدن چیزے بچیزی و پیوستگی و آمیختن و بهم شدن از منتخب و کنز

انعام بالکسر نعمت دادن و نازکردن و زیاده شدن و بالفتح چارپایان در خصوص جمع نعم ست که بفتحتین باشد و نام سوره قرآن مجید از منتخب و کنز ۔

انجم بفتح اول و ضم جیم ستاره ها و این جمع نجم ست که بمعنے ستاره باشد از قاموس و منتخب

انتظام بالکسر آراسته و مرتب کردن ۔

انام بالفتح بمعنی مخلوقات از جن و انس و انام بالمد نیز آمده و انیم هم نوشته اند و این هر سه لفظ اسم جمع ست نه جمع مثل قوم و رهط از قاموس و منتخب ۔

انعدام بالکسر نابود شدن و صاحب مزیل الاغلاط نوشته که این لفظ غلط ست چرا که باب انفعال مختص لعلاج و تاثیر است مگر استعمال آن بسیار ست

انفصام بالکسر و حرف سیوم و چهارم فا و صاد مهمله بمعنی شکسته شدن از منتخب ۔

اندام مطلق عضو ظاهر و مجازاً تمام بدن بلکه مطلق جسم را گویند لهذا اندام گل اندام کوه و اندام آفتاب هم آمده از بهار عجم ۔

انتشام بکسر اول و کسر تای فوقانی و شین معجمه بوی خوش گرفتن از کنز ۔

انجام بالفتح بمعنی انتها از برهان و در مدار بمعنے آخر کار ۔

اندگان بالفتح و کاف فارسی نام شهرے از توران مابین سمرقند و چین از برهان

اندجان بالفتح و جیم عربے نام شهریست از توران و این معرب اندگان است از قاموس ۔

انسان بالکسر بمعنے آدمی و بمعنی مردمک چشم از کنز و مدار و مولانا یوسف در شرح نصاب نوشته که انسان در اصل انس بود الف و نون مزیدتان بدان ملحق شده و این ماخوذ ست از انس بالضم که بمعنی الفت گرفتن و ظاهر شدن ست و بعضی گفته که ماخوذ از نسیان ست و مردمک چشم را از آن انسان گویند که بیننده را شکل انسان در آن نظر می آید بهمین جهت در فارسی مردم و مردمک گویند و بهندی پتلی نامند چه در هندی معنے حقیقے لفظ پتلی تصویر آدمی ست ۔

انسان عین مردمک که بهندی پتلی نامند ۔

انجمن بالفتح و جیم مضموم جائیکه دران مردم بسیار نشسته باشند و در آخر این لفظ نون برائے نسبت ست بسوی نجم یعنی مناسبت با ستارگان دارد اے چنانکه ستارگان با هم متصل می باشند و باهمی مختلف دارند و در خردی و بزرگی متفاوت بهمین طور حال مجلس ست و این از شرح نصاب ۔

انگاشتن بکاف فارسی بمعنے دانستن و پنداشتن و بکاف عربی خواندن غلطست از جهانگیری و لغت بابا ۔

اندائیدن بالفتح کهگل کردن بر دیوار و بمعنی آلودن از مدار و برهان ۔

اندهان بالفتح و دال مضموم بمعنے غمگین از لطائف ۔

انین بفتح اول و یاے معروف بمعنی ناله و نالیدن از لطائف و منتخب و کنز ۔

انجیدن استره زدن و ریزه ریزه کردن

از برہان۔

انجیدگان بمعنی زخمیان۔

اینزان بفتح اوّل و یای مجہول نام روز سی ام از ہر ماہ شمسی از جہانگیری و برہان۔

انشیان و انشبین بضم اوّل و ہر دو ثای مثلثہ ہر دو خایہ از کنز۔

اتبان بالفتح پوست دباغت دادہ در ذیل نقیران کہ از چرم مہیا شد و مشکیزہ

اندیدن تعجب کردن از برہان۔

انگلیون بالفتح و کاف فارسی مفتوح و یای تحتانی و واو معروف بمعنی انجیل عیسیٰ علیہ السلام و نام کتاب مانی نقاش و نام ساز و نام جامہ ہفت رنگ و ہر شئے کہ عجیب و غریب باشد از رشیدی و برہان۔

انگشت در دہان ماندن متاسف ماندن۔

انگشت بر لب زدن کسی را بسخن آوردن و گویا گردانیدن از جہانگیری و برہان و کنایہ از استدعای سخن از مصطلحات

انگشت بر حرف نہادن عیب گیری کردن۔

انگشت نیل کشیدن بمعنی ترک کردن از برہان و جہانگیری۔

انگشت بدندان گرفتن کنایہ از تعجب کردن و حسرت خوردن۔

انگشت بر چشم نہادن قبول کردن فرمان از برہان۔

انگشت بر در زدن باستجازت باز کردن در۔

انگشت بر جبین نہادن کنایہ از سلام کردن۔

انار یاسین روز نوروز چہل بار سورہ یاسین بر انار میدمند ہر کہ از آن اناری شرکت غیر بخورد تمام سال از امراض محفوظ ماند

انگشتو ریزہای نان بروغن و شکر مالیدہ از برہان

انبرہ بفتح اوّل و سکون نون و ضم بای موحدہ آلتی ست کہ آہن گرم را بدان می گیرند بہندی سنسی گویند از برہان و رشیدی

انملہ بالفتح و میم مضموم بمعنی سر انگشت جمع این انامل می آید از بحر الجواہر و کشف و مدار و در منتخب بکسر میم و صاحب قاموس گوید کہ بہر سہ حرکت الف و بہر سہ حرکت میم درست ست۔

اندازہ بمعنی طاقت و یارای جرات و تخمین و نمونہ و نشان و بمعنی قصد و ارادہ از بہار عجم۔

انوشتہ بضمتین و واو مجہول و شین معجمہ بمعنی خرّم و خوشحال و پادشاہ نوجوان و مجازاً بمعنی داماد یعنی مرد نوکتخدا از جہانگیری و رشیدی و مدار۔

انگارہ بالفتح و کاف فارسی و رای مہملہ بمعنی نقش ناتمام و نقشہ و ڈول تصویر و ہر چیز ناتمام و بمعنی نگارش و بمعنی افسانہ و دفتر حساب از برہان و رشیدی و بہار عجم۔

انتباہ بالکسر آگاہ کردن و خبردار شدن و آگاہی از کشف و سروری و منتخب۔

انبوبہ بالضم و بای موحدہ مضموم و واو معروف و بیجم بای موحدہ بمعنی نائزہ آفتابہ و ماشورہ از منتخب و برہان و حرف پنجم را یای تحتانی دانستن غلط ست

انگلہ بفتح اوّل و ضم کاف فارسی حلقہ کوچک کہ گوی گریبان را در ان داخل کنند از رشیدی و در برہان بفتح کاف فارسی بمعنی گوی گریبان۔

انگوزہ در اصل انگوژہ بود و انگو بمعنی درخت حلیت چہ انگ بمعنی حلیت و واو نسبت و ژد بفتح زای فارسی در فارسی بمعنی صمغ پس ژا را بزای عربی و دال را بہا بدل کردہ انگوزہ بدون واو صحت از رشیدی وغیرہ

انفحہ بالکسر و فای مفتوح و تخفیف و تشدید حای مہملہ ہر دو درست و بفتح اوّل و کسر فا نیز آمدہ است بمعنی پنیر مایہ صاحب قاموس واقسرائی نوشتہ اند انفحہ شیرے باشد کہ منجمد و بستہ میشود در شکنبہ بچہ شتر یا میش یا بز وغیرہ بشرطیکہ آن بچہ تا حال گیاہ نخوردہ باشد پس شکمش شگافتہ شیر مذکور کہ بزردی مائل میشود بیرون می آرند و خشک کردہ بدوا

بکار می برند واز منتخب و بحر الجواہر و کشف نیز
ہمین تحقیق شده ۔
انبانه بالفتح و آن پوستی باشد مثل مشک
که غلہ و رخت دران پر کنند از برہان ۔
انیقه بر وزن صحیفه بمعنی خوب و عجیب از
منتخب یا خود از انق بفتحتین شاد شدن و
بغایت خوش شدن ۔
انبه بفتح اول و ضم موحده مخفف انبوه
و بفتح اول و سکون نون و فتح بای موحده
وہای ملفوظ لفظ عربی بمعنے تنبیه کننده
و خبر دہنده تر از منتخب و بفتح موحده و
ہاے مختفی میوه است مشہور که آنرا آنب
گویند ۔
انسیه بالضم و یای مشدد منسوب بانس
که بالضم بمعنی خو گرفتن و الفت نمودنست ۔
انطاکیه بالفتح شہریست بشام ۔
انگشتری و انگشترین مزید علیه این
ہر دو لفظ انگشتر ست از عالم ہمین که در
اصل مر است و یا و نون زائده و انگشتر
مخفف انگشتورست یعنی صاحب انگشت
پس واو را بجہت تخفیف حذف کرده
اند از خیابان ۔
اندای بالفتح امر از اندائیدن بمعنی
گلابه و کہگل بر دیوار وغیره مالیدنست و
بمعنی آلودن و بمعنی بدگوئی و بمعنی روبای
صادقه از برہان ۔
انسی بالکسر آدمی و بمعنی جانب اندرونے
عضو و ہر چیز و جانب راست از کنز ۔
انائی بفتح بیدانش از لطائف ۔
انفسی مراد از عالم ارواح و عالم باطنی
و آفاقی مراد ازان عالم ظاہری و عالم
اجسام که دنیا باشد از شمسی ۔
اندامی جامه خوش اسلوب که بر بدن
چست و درست و راست آید ۔
انی رای نام دیوان روح الله خان
که زنار دار بود ۔

فصل الف مقصوره مع واو

اولی بالفتح صواب تر و سزاوار تر و
بالضم بمعنے نخستین مؤنث اول از منتخب و
صراح و بضم اول و واو غیر ملفوظ و کسر
لام بمعنی خداوندان ۔
اولیا بالفتح دوستان و نزدیکان
قرابت و نزدیکان حق تعالے از منتخب
و فردوس اللغات ۔
اودا بفتح اول و کسر واو و تشدید
دال مہمله جمع ودید ست بمعنی دوست
دارندگان ۔
اوصیاء بالفتح جمع وصی ۔
اوسط قضایا کنایه از حد اوسط و آن
عبارتست از لفظ مکرر در قیاس و قیاس
مرکب باشد از دو قضیه چنانچه العالم متغیر
و کل متغیر حادث پس لفظ متغیر حد اوسط است
چون از ہر دو قضیه صغری و کبری ہر دو
لفظ مکرر را که حد اوسط است دور کنی نتیجه
حاصل آید العالم حادث ۔
اول بہا مشک این مثل در
محاوره سوداگرانست باین معنی که
فروختن متاع بعوض قیمتیکه خریدار دہد
بہتر ست ۔
اوی بفتح اول و فتح ثانی و سوم الف
بصورت یا بمعنی شغال صاحب نصاب
این لفظ را بضرورت نظم مخفف اینادی
آورده است ۔
اوتوب بضم اول و ضم تای فوقانی
و ہر دو واو غیر ملفوظ در ترکی بمعنی گذشته
اوجب بفتح اول و فتح جیم بمعنی و جب ۔
اول شب در اصل ترکیب اضافیست
لیکن بکثرت استعمال کسرهٔ اضافت
محذوف شده چنانچه نیم شب و جز آن
که مقطوع الاضافت ست ایدامی الغا
گوید بیت چو اول شب آہنگ جلب
آورم ؛ به تسبیح نامت شتاب آورم ؛
از بہار عجم ۔
اوہن البیوت بالفتح وہاے مفتوح
سست ترین خانہا ۔
اول قنوت کنایه از وقت فجر چرا که
شافعی دران قنوت میخوانند ار مدار ۔
اویماقات بضم اول و واو معدوله
و سکون یائے تحتانی جمع اویماق که لفظ
ترکیست بمعنی قوم و قبیله از لغات ترکی
نوشته شد ۔

اوداج بالفتح رگهای گردن جمع ودج که بالکسرست از منتخب۔

اوج بالفتح طرف بالای هر چیز و اوج بلند ترین درجهٔ کواکب بود و آن ملاقات سطح محدب فلک باشد از افلاک سبعهٔ سیاره و این معرب اوج ست و اوج بضم اول و واو معدوله و سکون جیم فارسی لفظ هندیست از منتخب و برهان و برجندی و در بهار عجم نوشته که اوج بالفتح باصطلاح هیأت و تنجیم نقطه ایست از فلک خارج مرکز که دور ترین نقاط ست از مرکز عالم و هر یکے را از سبعهٔ سیاره اوجی باشد و گاهی حضیض

اوستاخ بمعنی گستاخ از لطائف۔

اوساخ بالفتح جمع وسخ که بمعنی چرک و ریم ست از لطائف۔

اوج مریخ کنایه از برج اسد که محل اوج مریخ ست۔

اوتاد بالفتح میخها و این جمع وتد ست و قسمی از اولیاء الله که بهمه عالم چهار تن میباشند از منتخب۔

اوراد بالفتح دعاها که بوقت معین خوانند از منتخب۔

اولاد بالضم نام دیو مازندران۔

اورمزد بواو معروف و رای مهمله موقوف و ضم میم و سکون زای معجمه بزبان پهلوی ستارهٔ مشتری ست که قاضی فلک ست

اورند بالفتح تخت و فر و شکوه و مکر و حیله از برهان۔

اوحد بالفتح یگانه از لطائف

اوتار بالفتح و تای فوقانی بمعنے تارهای ساز و رودهای کمان و این جمع وتر ست که بفتحتین باشد از منتخب۔

اوطار بالفتح حاجات۔

اوبار بالفتح و بای موحده امر از اوباریدن بمعنے بحلق فرو بردن و این امر بترکیب اسم بمعنی بحلق فرو برنده آید۔

اودر بفتح اول و کسر دال مهمله برادر پدر که بعربی عم گویند از کشف و برهان و رشیدی۔

اوزار بالفتح آلات و ادوات کاریگران و مصالح طعام از برهان و بعربی گناهها و سلاحها و بارها که به پشت بردارند کذا فی کنز اللغات۔

اولی تر بهتر لفظ تر محض زاید ست برای مبالغه نیست چرا که اولی که صیغهٔ اسم تفضیل ست حاجت به مبالغهٔ دیگر ندارد زیرا آنکه درین ترکیب کلمهٔ اولی بتجرید مستعمل میشود از بهار عجم و نور الله در گلستان نوشته که چون معنی تفضیلی از لفظ اولی مستفاد ست کلمهٔ تر محض زائد چون در کلام قدما کثیر الاستعمال ست اصلاح نمی توان کرد۔

اوز بکسر اول و فتح واو و تشدید زای معجمه مرغابی از منتخب و قاموس۔

اوس بالفتح و سین مهمله گرگ درنده و عطا و عوض و نام قبیله از عرب از شرح نصاب و فردوس اللغات و لطائف

اوباش بالفتح بمعنی مردم مختلف بهم آمیخته و مردم فرومایه و ناکس و در حرف حا بمعنے مرد بیباک و رند و این جمع بوش ست که بالفتح باشد که بطریق قلب حروف واقع شده و او رابر با مقدم کردند فارسیان بجای مفرد استعمال کنند از بهار عجم و کشف و مراح و لطائف و منتخب و شرح گلستان

اواسط بفتح اول و کسر سین مهمله میانها و میانه تران و این جمع اوسط ست۔

اوجاع بالفتح دردها جمع وجع که بمعنے درد ست از کنز۔

اوتاد طالع بدانکه نزد منجمین اوتاد طالع مولود چهار ست اول برج طالع که خانهٔ اول ست و آن تعلق دارد به تن و جان و عمر و زندگانی مولود دوم خانهٔ چهارم و آن تعلق دارد بمعاش و روزی و ملک و مقام و پدر سوم خانهٔ هفتم و آن تعلق دارد بتزویج و زوجه و مراد و مقصود چهارم خانهٔ دهم و آن تعلق دارد بحکومت و شغل و عمل و دولت۔

اولاغ بضم اول و واو غیر ملفوظ و غین معجمه لفظ ترکی ست بمعنی خر۔

اوتاغ و **اوتاق** در ترکی خانه و حجره

اوجاغ و **اوچاق** در ترکی دیگدان

اوقاف بالفتح مالہا ئیکہ بر فقرا و مزارات وقف کردہ باشند از منتخب ۔

اوفق بالفتح وفلے مفتوح موافق تر از منتخب ۔

اوشاق بضم اول و واو غیر ملفوظ در ترکی بمعنی طفل و امرد ۔

اوثق بالفتح و ثای مثلثہ محکم تر و استوار تر از منتخب ۔

اوغرشماق بضم اول و سکون غین معجمہ و کسر رای مہملہ و سکون شین معجمہ مصدر ترکی ست بمعنی دزدیدن ۔

اولنگ بالضم و واو مجہول و فتح لام و سکون نون لجنہ و کاف فارسی بمعنے بسترہ زار و مرغزار و این لغظ ترکیست ۔

اونگ بضم اول و واو غیر ملفوظ و کسر نون اول و سکون دوم و کاف فارسی در ترکی بمعنی آنہا ۔

اوشنگ بالفتح ہندی الگنی از رشیدی

اوائل بفتح اول و کسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست جمع اول ۔

اوغول بضم اول و ضم غین معجمہ و سکون لام و ہر دو واو غیر ملفوظ علامت ضمہ ماقبل لغظ ترکے ست بمعنی کودک و پسر مجازاً گاہی بمعنے معشوق آرند

اوجال بالفتح و جیم ہیبہا و خوفہا ۔

اول بفتح اول و تشدید واو مفتوح صیغہ اسم تفضیل بمعنی پیشتر و منصرف آمدن لفظ اول اسم تفضیل و عدم استعمال آن بیکی از استعمالات ثلاثہ اسم تفضیل کہ من و اضافت و الف و لام ست از جہت کثرت استعمال ست لہذا بعض صرفیان وزن آن فوعل مثل جوہر قرار دادہ اند و بضم اول و فتح و تخفیف واو جمع اولی کہ مونث اول ست و بضم اول و واو غیر ملفوظ و سکون لام در ترکی بمعنی بآن کہ باری میت و اسم اشارت ست ۔

اوزم بضم اول و واو غیر ملفوظ و ضم زای معجمہ لفظ ترکی ست بمعنی انگور از لطائف ۔

اوہام بالفتح جمع وہم ۔

اوثان بالفتح و ثای مثلثہ بمعنی بتہا این جمع وثن است کہ بمعنی بت باشد از منتخب

اوطان بالفتح جمع وطن ۔

اوان بالکسر بمعنے ایوان و کوشک و بفتح و کسر بمعنی وقت و ہنگام از منتخب و قاموس و در صراح بمعنے ہنگام فقط بالفتح ۔

اوباریدن بحلق فرو بردن ۔

اولین در استعمال فارسی بزیادت یا و نون مزید علیہ اول ست مثل نخست و نخستین و مہ و مہین و کمتر و کمترین از شرح نور اللہ

اوزن بضم اول و فتح زای فارسے صیغہ امر ست از اوزنیدن بمعنی بیندازو بیفگن و قتل بکن و بکش از برہان ۔

اولان بضم اول و واو غیر ملفوظ در ترکی بمعنی شونده

اوج سر و نام نغمہ ایست از موسیقی

اودھ بفتحتین و ہائے مختفی صوبہ ہندوستان در قدیم شہرے بود بزرگ جودھیا نام بہرائچ و لکھنؤ و بلگرام داخل این صوبہ است ۔

اوقیہ بضم اول و واو معروف و کسر قاف و تشدید یائے تحتانی چہل درم وزن اواقی جمع آن از منتخب و مؤید و کشف و در کنز نوشتہ کہ اوقیہ بالضم مقدار دہ درم و ترنج بسبع درم ای حصہ ہفتم درم و در حدیث بمعنی چہل درم ۔

اوخکسمہ بضم اول و واو غیر ملفوظ و خای معجمہ ساکن و کاف عربی مفتوح و سکون سین مہملہ ترکی ست بمعنی تیر باز گشتی زدن از چراغ ہدایت و در بہار عجم بمعنی کج و منحرف و برگشتہ ۔

اولمش اولہ در ترکی بمعنی شدہ باشد چہ اولمش بضم اول و واو غیر ملفوظ و سکون لام و کسر میم و سکون شین معجمہ بمعنے شدہ و اولہ بضم اول و فتح لام بمعنی باشد ۔

اولکہ بضم اول و واو معدولہ و سکون لام و کاف عربی بمعنی کشور و این ترکیست

اوعیہ بفتح اول و سکون و کسر عین مہملہ و یای تحتانی بمعنی ظروف و آوندہا این جمع دعاست کہ بکسر بمعنی آوند باشد و بمعنی آوند واحد نیز مستعمل میشود ۔

اواره دفتر حساب از برہان۔
اوّاه بالفتح وتشدید واو دعا خواننده بزاری و مومن وآه کننده وکسیکه بزبان حاجت ندارد وہرچه کند بدل کند از لطائف
او رده بفتح اوّل وسکون واو وکسر را وفتح دال رگہای غیر جہنده واین جمع ورید ست
اوره بفتح اوّل وسوم ابرهٔ قبا وابرهٔ رضائی وغیره۔
اولی اجنحه بضم اوّل وکسر لام وفتح الف وسکون جیم وکسر نون وحای حطی صاحبان بازوہا واین کنایه است از ملائکه چرا که منقول ست که فرشتگان پر وبال دارند
اولی بضم ہمزه که بصورت الف ست و واو مکتوبه نه ملفوظ وکسر لام بمعنی صاحبان جمع ذو بالضم واین جمع خلاف ماده مفردست
اوجی بالفتح وجیم مکسور تخلص شاعری۔
اوانی بفتح اوّل وکسر نون بمعنی ظروف وآوندہا واین جمع آنیه است وآنیه بکسر نون جمع اناست و انا بکسر اوّل بمعنی آوندست از صراح۔
اوغلی بضم اوّل وضم غین معجمه منسوب به او غلان که نام قومیست از ازبک الف ونون درحالت نسبت حذف شده ودر لغات ترکی نوشته که اوغلی بمعنی پسر او چه اوغل بمعنی پسر وبچه ویای معروف بمعنی او زیرا که ضمیر غائب ست۔
اویس قرنی بضم اول وفتح واو وقاف وراء مہمله ہر دو مفتوح نام ولی کامل منسوب بقرن چه قرن بفتحتین نام قبیله است در ملک یمن از قاموس ومنتخب وصراح وبسکون را خواندن غلط ست۔

فصل الف مقصوره مع ہای ہوز

اہدا بکسر ہدیه وتحفه فرستادن۔
اہوا بالفتح خواہشہا وآرزوہای نفس از منتخب۔
اہلاً وسہلاً ومرحباً دستور عرب ست که چون کسی از راه دور بیاید این ہرسه کلمات گویند اہلاً یعنے آمدی تو اہل واقربای خود را سہلاً بمعنے میسر کردی تو زمین نرم را مرحباً جای تو فراخ ست۔
اہاب بکسر اوّل وبای موحده بمعنے پوست حیوان که آنرا دباغت نداده باشند یا پوست مطلق از منتخب۔
اہلیت بالفتح ولام مکسور وتشدید یای تحتانی سزاوار بودن ولیاقت وشرافت
اہبت بالضم وحرف سوم بای موحده ساز ویراق از منتخب۔
اہانت بالکسر سبک داشتن کسی را از صراح
اہوج بفتح اول وسکون ثانی وفتح واو وجیم عربی احمق شتاب کار ومرد بزرگ جثه دراز بالا از منتخب۔
اہلیلج بالکسر وہردو لام مکسور ویای معروف ... معرب ہلیله از عصمت شرح خلاصة الحساب ودر صراح بروزن اطریفل
اہواز بالفتح نام شہری از خوزستان که ہوای بد دارد وکژدم زہرناک در انجا بسیار باشد از برہان وجہانگیری
اہتزاز بالکسر وہر دو زای معجمه جنبش کردن وخوشحالی کردن از منتخب وکنز وصراح
اہل بفتح اول وسکون ثانی سزاواری وانس گرفتن وکدخدا شدن وکسان ومردمان خانه از منتخب ودر خیابان نوشته که اہل بمعنی صاحب آید وگاہی بمعنے متاہل ومفرد وجمع ہردو آید۔
اہوال بالفتح جمع ہول که بمعنے وحشت وترس ست از کنز ومنتخب۔
اہمال بالکسر فرو گذاشتن چیزی را بخود از صراح ومنتخب ودر بہار عجم نوشته که اہمال بمعنی درنگ از ماده ہمل در لغت یافته نشد مگر امہال بتقدیم میم بمعنی مہلت دادن آمده برین تقدیر اہمال قلب امہال باشد۔
اہرمن بفتح اوّل وسوم بمعنی شیطان ودکیچه سطبر وکلان مار۔
اہتمام بکسر اوّل وکسر تای فوقانی متحوای کردن ودر کاری ہمت برگماشتن وتوجه دلی کردن وحاصل معنی آن کوشش کردن از کشف وصراح ومنتخب۔
اہم بفتحتین وتشدید میم سخت درانده وانداز نده وکنایه از مشکل تر وضرور تر از کشف ومنتخب۔

اہرمن بالفتح و را مہملہ مفتوح و فتح میم بمعنی شیطان و باعتقاد مجوس فاعل شر چنانکہ یزدان فاعل خیر از برہان۔

اہون بالفتح آسان تر۔

اہل بخیہ ببای موحدہ رند و خراباتی از بہار عجم۔

اہلہ بفتح اول و کسر لام ثانی و تشدید لام جمع ہلال ست۔

اہویہ بفتح اول و سکون ہا و کسر وا و و فتح تحتانی جمع ہوا چنانکہ اغذیہ و ادویہ جمع غذا و دوا۔

اہل ذمہ کافران مطیع پادشاہ اسلام و گاہی عبارت از رعیت باشد۔

اہالی بالفتح اعیان و اشراف الاہالی جمع الاہل علی خلاف القیاس از شرح نصاب۔

اہبلتی بضم اول و سکون ثانی و فتح بای موحدہ و تای فوقانی و یای مجہول بمعنی ساز و یراق و این لفظ در حقیقت اہبت ست بدون یای تحتانی بمعنی ساز و یراق چون در انشا بیا واقع شدہ است لہذا درینجا برعایت بعضی کسان بیا نوشت ظاہرا بودن یا از غلطی کاتبان ست کہ بجای کسرۂ موصوف یا نوشتہ است یا آنکہ برای تعظیم باشد یعنی ساز و یراق بزرگ و بسیار۔

فصل الف مقصورہ مع یای تحتانی

ایلیا بالکسر و لام نیز مکسور و بعدہ یای بلغت سریانی معنی این لفظ صدیق اکبر ست و این لفظ برای بسیار معنی آید و نام شہریست و نام بیت المقدس و لقب حضرت علی کرم اللہ وجہہ و نام حضرت خضر علیہ السلام از منتخب و ہارون۔

ایہا بفتح اول و سکون تحتانی و فتح ہا با تنوین بمعنی ہیہات ای بعد بمعنی الماضی یعنی دور شد۔

آیا بالفتح کلمۂ ندا است و کلمۂ افسوس برای استفہام آید چنانکہ گوئی آیا این مقصود بحصول خواہد پیوست از برہان و رشیدی وغیرہ۔

ایرسا بالکسر و یای معروف و سین مہملہ بیخ سوسن و قوس قزح از برہان۔

ایتیا بالکسر بیاید شما و کسان از کشف۔

ایفا بالکسر وا دادن و گزاردن حق کسی تمام از صراح۔

ایطا بالکسر پایمال کردن و مکرر کردن قافیہ و آن بر دو قسم ست ایطای خفی و ایطای جلی خفی آنست تکرار ظاہر نباشد چون دانا و بینا و آب و گلاب جلی آن ست کہ تکرار ظاہر باشد چون زیبا تر و خوشتر و ستمگر و افسونگر و زرین و سیمین و گریان و خندان و گفتن و شنیدن و یاران و عزیزان و این عیب فاحش ست۔

ایاب بالکسر بمعنی بازگشت و رجوع از کشف و لطائف۔

ایدوب بکسر ہمزہ و یای تحتانی غیر ملفوظ و ضم دال مہملہ و واو غیر ملفوظ و سکون بای موحدہ در ترکی بمعنی ساخت

ایوب علیہ السلام نام پیغمبری کہ بر تکالیف و مرض و رنج بسیار صابر بودند۔

ایجاب بالکسر لازم کردن و ثابت و مقرر نمودن از صراح و منتخب۔

ایت بیای معروف در ترکی سگ را گویند۔

ایلاقات بالکسر مساکن و اطراف ترکان و این لفظ ترکی ست۔

ایالت بالکسر سیاست و نگاہداشتن و بفتح غلط از منتخب و کشف کرہ۔

ایماقات بضم اول و سکون تحتانی خاندانہا و قبائل و این جمع ایماق ست کہ لفظ ترکی ست از مفتاح اللغات و لغات ترکی و برای فائدہ مکرر نوشتہ شد

اینت بالکسر و یای معروف و نون ساکن با غنہ و فوقانی کلمۂ تحسین و تعجب بمعنی زہی از برہان و لطائف۔

ایراث بالکسر و ثای مثلثہ میراث رسانیدن و بقیہ چیزی دادن از منتخب وغیرہ۔

ایارج بکسر اول و فتح رائے مہملہ و جیم عربی دوائیست مرکب مسہل و منقی دماغ از بحر الجواہر و منتخب۔

ایرج بکسر اول و بای مجہول و فتح رای مہملہ و جیم عربی نام پسر فریدون از برہان و بعضی

نوشتہ اند کہ در ملک او ہیچ شہر شہر مشک خیز نبود۔

ایچ بالکسر و جیم فارسی بمعنی ہیچ از برہان

ایلاج بالکسر در آوردن چیزی در میان چیزے از کشف و فردوس اللغات۔

ایضاح بالکسر روشن و آشکارا کردن از منتخب۔

ایلخ بکسر اول و یای رسم الخط غیر ملفوظ و سکون لام و خای معجمہ بمعنی گلۂ اسپان لفظ ترکیست و از بعض ترکان ایلخی بزیادت یای تحتانی در آخر مسموع گردیدہ۔

ایجاد بالکسر در وجود آوردن و پیدا کردن

ایراد بالکسر فرود آوردن و چیزی بر کسے دار و کردن از صراح و منتخب۔

ایزد بکسر اول و ثالث نام حق تعالی و در وجہ ترکیب این نام والا کہ از ین چہار حروف ست چنین گفتہ اند کہ چون مدار عالم بر طالع اول و عاشر و سابع و رابع ست کہ آنہا را اوتاد اربعہ گویند پس این نام مبارک را بلحاظ اعداد مذکور باین حروف ترکیب کردند بدانکہ برای الف یکعدد ست و برای یاده و برای ز ہفت و برای دال چہار اند رشیدی و برہان

ایلاد بالکسر زائیدن۔

ایزاد بمعنی زیادہ غلط ست چراکہ در ینجا بودن یای تحتانی بمقابلۂ فائے فعل وجہی ندارد چرا کہ اصل این اجوف ست مگر از زوف بحسب قیاس صحیح باشد۔

الیسر بالفتح و سین مہملہ مفتوح آسان تر

و بمعنی جانب چپ از کنز۔

ایدر بر وزن دیگر بمعنی اینجا و اکنون از برہان و لطائف و رشیدی۔

ایثار بالکسر و ثای مثلثہ برگزیدن یعنی منفعت غیر را بر مصلحت خود مقدم داشتن و این کمال درجۂ سخاوت ست۔

ایر بالفتح ذکر و قضیب از منتخب و صراح۔

ایلغار بکسر اول و یای غیر ملفوظ چرا کہ علامت کسرۂ الف ست چہ در ترکی حرکات را بحروف علامت می نویسند و سکون لام و غین معجمہ مفتوح والف غیر ملفوظ بسکون رای مہملہ پس ایلغار در تلفظ الغر بوزن غنصر باقی ماند بمعنے بسرعت بر فوج دشمن دویدن۔

ایار بالفتح یکی از ماہ رومیان کہ آفتاب در ثور باشد و مطابق آن ہندی جیٹھ است از برہان و شرح نصاب وغیرہ۔

ایجاز بالکسر کوتاہ کردن سخن و اختصار نمودن از کنز و منتخب۔

ایاس بالفتح نام غلام سلطان محمود غزنوی و سین مہملہ این بدل از زای معجمہ است از برہان۔

ایگدش بکسر اول و یائے تحتانی غیر ملفوظ و سکون کاف عربی و کسر دال و شین معجمہ دو چیز بہم آمیختہ و کسیکہ مادر و پدرش چینی و رومی یا فرنگی و ہندی باشند و اسپ گمش یعنی اسپیکہ از جفتی اسپ ترکی و تازی پیدا شدہ باشد از جہانگیری و این لفظ ترکیست۔

ایمش بکسر اول و یای تحتانی غیر ملفوظ و سکون نون و کسر میم و شین معجمہ در ترکی بمعنی فرود آمدہ۔

ایقاظ بالفتح و قاف و ظای معجمہ بیداران از کنز و بالکسر بیدار کردن

ایقاع بالکسر واقع کردن و بجنگ در انداختن از منتخب۔

ایاغ بالفتح پیالۂ شراب خوری و این لفظ ترکیست از برہان و رشیدی۔

ایفاغ بالفتح و سکون تحتانی و فا و غین معجمہ در مدار الافاضل بمعنی غماز و بمعنی غنودہ و ببلول شارح دیوان حافظ روشانی و قطب علی بمعنی شوخ نوشتہ

ایتلاف بالکسر و یای معروف و کسر تای فوقانی باہمدیگر آمیختگی کردن

ایراق بالکسر برگ برآوردن درخت از منتخب۔

ایماق بضم اول و سکون یائے تحتانی بمعنی تبار و قبیلہ از مفتاح اللغات

ایتلاق بالکسر سپید شدن و ارشدن بمعنے درخشیدن و روشن شدن۔

اياق بالفتح پیالۂ شراب خواری و بمعنی پای و این لفظ ترکیست از برہان و رشیدی

ایبک بالکسر و یای مجہول و فتح بای موحدہ و کاف عربی بمعنی بت کہ بعربی

صنم گویند گاہی مجازاً بمعنی معشوق آید از برہان و رشیدی و در لطائف بمعنی غلام و ...

ایک بالفتح بیشه و انبوہی درختان از منتخب و غیر آن۔

اینک بکسر اول و فتح نون بمعنے اینست و این قریب اکنون۔

ایصال بالکسر رسانیدن از منتخب۔

ایل بالکسر و یای معروف بزبان سریانی نام حق تعالیٰ و از ینجاست جبرئیل و میکائیل بمعنی بندهٔ خدا و بترکی بمعنے سال ست و بکسر اول و تشدید تحتانی مفتوح در عربی بمعنی گوزن و بز کوہی از منتخب و برہان و کنز و بکسر اول و یای مجہول در ترکی بمعنی مردمان و قوم و جماعت۔

ایلول بالفتح و لام مضموم و واو معروف نام ماہ رومی که آفتاب در سنبله باشد مطابق آن بهندی ماه کنوار است از شرح نصاب

ایم بالفتح مار سفید از منتخب۔

ایلام بالکسر درد مند کردن از منتخب۔

ایتام بالفتح جمع یتیم۔

ایہام بالکسر در غلط انداختن و در شک انگندن و نام صنعت شعری و آنچنان باشد که در شعر لفظ ذو معنیین آرند یعنے لفظے ذکر کنند که دو معنے داشته باشد و معنی بعید مراد باشد از کشف و مجمع الصنائع

ایام روزہا جمع یوم فارسیان بمعنی مطلق وقت و ہنگام نیز آرند سلیم گوید۔

بیت چون شام سلیم آمد ایام قدح نوشی ست ٭ فیضی ندہد در روز ساغر چو گل شبّو از بہار عجم۔

آیمن بالکسر و میم مکسور بمعنی بیخوف و بی دہشت اماله آمن بکسر میم که اسم فاعل است از امن و ایمن بالکسر و میم مفتوح بمعنی بیخوف تر و این اماله آمن ست بفتح میم که اسم تفضیل از امن ست و ایمن بالفتح و میم مفتوح بمعنی مبارک تر و جانب دست راست چه بر تقدیر معنی مبارک تر اسم تفضیل از یمن و بر تقدیر معنی دیگر ماخوذ ست از یمین که بمعنے دست راست ست۔

ایوان بالکسر و یای معروف نشستگاه بلند که بران سقف باشد و کوشک و دالان بزرگ و این معرب ایوان بالفتح از شرح نصاب و بہار عجم و کنز و در منتخب نوشته که ایوان بالکسر صفهٔ بزرگ ظاہراً معرب ایوانست که در فارسی بفتح مستعمل مے شود

ایگن بکسر اول و یای تحتانی غیر ملفوظ و کسر کاف فارسی و سکون نون در ترکی بمعنی بوده۔

ایسان بالفتح گوشهٔ عالم مابین مشرق و شمال ظاہراً این لفظ ہندیست۔

ایدون بالفتح بمعنی اکنون و بالکسر بمعنی ہمچنین و اینجا و این زمان از برہان و رشیدی۔

ایرمان بالکسر و یای معروف طفیلی که ہمراه مہمان آید و بمعنی حسرت و ندامت و بمعنی عاریت از برہان و رشیدی۔

ایقان بالکسر بیقین دانستن از کنز۔

ایمان بالفتح سوگندہا و قوتہا و دستہاے راست و بالکسر گرویدن و امان دادن از منتخب و صراح۔

ایام الرہان بکسر را رہا آن روزہا که مردم عرب دران اسپان بگردمیدانند هر که اسپ خود پیش بردگرو از حریف میگیرد از منتخب و غیره۔

ایتگین بالکسر نام غلام ترکست از شرح خاقانی۔

ایان بالفتح و تشدید تحتانی و فتح نون بمعنی که و آن سوال ست از زمان از کنز و منتخب و صراح۔

ایران ۔ بالکسر ملکیست مشہور که مابین جیحون و فرات واقع ست و آن عراق و خراسان و طبرستان و فارس و ہمدان و نہاوند و آذربیجان و کرمان و غیره باشد از رشیدی و شرفنامه و برہان و در رسالهٔ ناجی مسطور ست که ایران منسوب ست بایرج که آنرا ایرج ہم مے گویند نام پسر فریدون۔

ایرن بالفتح و نون مفتوح بمعنی کجا از شرح نصاب

ایروان بیائے معروف و واو نام

شهریست۔

ایکه بالفتح بیشه وانبوهی درختان از منتخب وغیر آن

ایه بکسر اول وسکون یای تحتانی معروف وکسر ها بمعنی زیاده کن از شرح نصاب وکنز

ایلخه بکسر اول ویای غیر ملفوظ وسکون لام وخای معجمه رمه وگله اسپان ومجازاً بمعنی اصطبل نیز آمده واین لفظ ترکیست۔

ایله بکسر اول ویای غیر ملفوظ وفتح لام

ایرله بکسر اول ویای غیر ملفوظ وسکون رای مهمله در ترکی ترجمهٔ بای معیت۔

ایچیره بکسر اول ویای تحتانی غیر ملفوظ وسکون جیم فارسی در ترکی بمعنی درمیان واندرون۔

ایمه بالفتح بمعنی اکنون وبمعنی بیهوده و بالکسر مخفف اینهمه از رشیدی وکشف و برهان ودر بهار عجم بمعنی اینکه اسم اشارتست بقریب وبمعنی همچنین نیز آمده وبفتح اول وکسر همزه که حرف دوم ست وتشدید میم لفظ عربیست جمع امام وآنچه در کاغذ اراضی واملاک نویسند که ایمه داران پرگنه فلان غلط ست بجای آن ایمه داران

صحیح ست چه بکسر تحتانی وفتح میم در ترکی خوراک وروزینه را گویند وایمه بکسر الف ویای تحتانی غیر ملفوظ وفتح میم هم باین معنی آید واین تفاوت از تفاوت لهجهٔ بعض ترکان ست۔

ایادی بالفتح نعمتها ونکوییها ودستها و این جمع ایدی ست وایدی جمع یدست از کشف وسروری وکنز ودر منتخب نوشته که وایدی وایادی هردو بفتح دستها ونعمتها لفظ اول بمعنی دست بسیار استعمال یافته ولفظ ثانی بمعنی نعمت وخان آرزو در خیابان نوشته که ایادی جمع ایدی ست وایدی جمع یدست ویدبمعنی دست ست گاهی بطریق مجاز بمعنی نعمت وقدرت مستعمل میشود وبعضی نوشته اند که مشترک ست بهردو معنی وبعضی نوشته که ید بمعنی دست جمع کرده میشود برایدی وبرای نعمت برایادی

ایشیک آقاسی ترکی ست بمعنی داروغه دیوانخانه چه ایشیک بهمزه ویای تحتانی وشین معجمه وتحتانی وکاف عربی فضای دروازه وآقاسی بمعنی سردار همه از مصطلحات وبهار عجم۔

ای حرف نداست در عربی بالفتح ودر فارسی وهندی عوام بیای مجهول واین از توافق لسانین ست لیکن در هندی کنایی هی بهای هوز ست مگر لفظ ای که برای تفسیر است در فارسی نیز بفتح مستعمل میشود از بهار عجم ومؤید بفتح اول وضم یای مشدد در عربی بمعنی چه وکدام از کنز اللغات۔

ایا بی بکسر اول وتشدید یای اول وفتح یای ثانی بمعنی مرا۔

البیشی بالکسر صفت زنان باشد چون بی بی که در عربی ستی بالکسر وتشدید تای فوقانی وبترکی بیگم از جهانگیری۔

ایلاقی بالکسر منسوب بایلاق که ملکست از شاش قریب ترک۔

ایلخی بکسر اول ویای تحتانی غیر ملفوظ وسکون لام وکسر خای معجمه ویای معروف رمه وگلهٔ اسپان واین لفظ ترکی ست۔

باب بای عربی

فصل بای عربی مع الف

بار خدا بمعنی خدای تعالی بزرگ ونیکوکار چه لفظ بار بمعنی نیکوکار وبزرگ است از مؤید وکشف وبعضی نوشته که حق تعالی را ازان بار خدا گویند که هرکسی را بار میدهد یعنی هرکس هر وقت

از وعرض حاجت خود میتوان کرد۔

بالا بمعنی فوق و بمعنی قد و قامت و بلندی و درازی و اسپ کوتل و کنایه از ملک خراسان از برهان و بهار عجم۔

بادپا بمعنی تیز رفتار و اکثر صفت اسپ واقع میشود از برهان۔

باسالسین جهله بمعنی سختی از منتخب و کنز و صراح

باب السما راهکشان از لطائف

بادپروا بفتح بای فارسی که حرف چهارم است و ششم واو دریچه را گویند که برای آمدن باد کشاده باشد از شرح خاقانی۔

با در عربی مرد کثیر الجماع و در فارسی مخفف بازست که طائر شکاری باشد و بدانکه لفظ باکه حرفیست مرکب از بای مسمی و الف مسمی در فارسی برائے چند معنی آمده اول بمعنی مع چنانکه بگوئی اسپے بازین بکلل خریدم دوم بمعنی باوجود چنانکه باآنکه او را بسیار فهمانیدم مگر نه فهمید سوم برائے عطف آید بیت فرقست میان آنکه یارش در بر ؛ با آنکه دو چشم انتظارش بر در ؛ چهارم بمعنی طرف و جانب چنانکه بیت بر و از وے پیامم چند با او ؛ زلیخا را دهد پیوند با او ؛ پنجم بمعنی را چنانچه مصرعه سنجاب ده زمین با کوه ؛ یعنی کوه را ششم برای تقابل چنانکه بیت با روی تو آفتاب دیدم ؛ خوبست ولیکن آن ندارد ؛ هفتم برائے معاوضه مصرعه فرهاد کوه غم را با جان نمی فروشد هشتم برای استعانت عرفی گوید بیت با صیقل ضمیر تو چون عکس آئینه ؛ مرئی شود ز ظل بدن صورت حواس ؛ و بای مسمی یعنی فقط بای مسمی بدون الف آن نیز در فارسی برای چند معنی آید اول بمعنی مع چنانکه بخیر و عافیت در اینجا رسیدم دوم بمعنی با وجود چنانکه مصرعه بعصیان در رزق بر کس نه بست ؛ سوم بمعنی طرف و جانب چنانکه مصرعه بگوی او ندهم طفل اشک را رخصت ؛ مصرعه دیگر بملک عجم رغبت شاه خاست ؛ چهارم بمعنی مقدار چنانکه بیت بجو میستاند ز دهقان پیر ؛ بمن میفروشد بدیوان میر ؛ پنجم بمعنی برای چنانکه مصرعه بدیدار مردم شدن عیب نیست مصرعه دیگر بطواف کعبه رفتم بحرم رهم ندادند ؛ ششم برای تقابل بیت بآبداری لعلت یکی نخواهد بود ؛ اگر هزار عقیق از یمن شود پیدا ؛ هفتم برائے توافق چنانکه مصرعه غمین مباش چو کاری بمدعاے تو نیست ؛ مصرعه مطرب بگو که کار جهان شد بکام ما ؛ هشتم برای قرب چنانکه مصرعه طبع برد شوخی بصاحب دلی ؛ مصرعه دیگر که فردا بدر بود خوشی مصرعه او را بمن و مرا باو باز رسان ؛ نهم برائے سبب چنانکه بیت بجرم عشق تمام میکشند و غوغائیست ؛ تو نیز بر لب بام آ که خوش تماشائیست ؛ دهم برای تشبیه چنانکه بیت لطفش بهار شادمانیست ؛ قهرش بسموم مهرگانیست ؛ مصرعه بحسن صورت او بر زمین نخواهد بود ؛ مصرعه بصورت تو بت کمتر آفرید خدا ؛ یازدهم بمعنی عوض مصرعه پدرم روضهٔ رضوان بدو گندم بفروخت ؛ بیت نه پرهیزگار و نه دانشورانند ؛ همین بس که دنیا بدین میخرند ؛ مصرعه که علم و ادب میفروشد بنان ؛ دوازدهم برای قسم چنانکه بیت زابروان تو بی اختیار میترسم ؛ بمرتضی که ازین ذوالفقار میترسم ؛ سیزدهم برای یمین و توسل چنانکه رباعی یارب برسالت رسول الثقلین ؛ یارب بغزا کنندهٔ بدر و حنین ؛ عصیان مرا دو حصه کن در عرصات ؛ نیمی بحسن رض بخش و نیمی بحسین رض ؛ چهاردهم برای استعانت چنانکه مصرعه بچوگان خدمت توان برد گوی ؛ مصرعه بلشکر توان کرد این کارزار ؛ مصرعه تازه میسازم بناخن باز داغ خویش را ؛ پانزدهم برای صله و اتصال چون رنگ برنگ دمیدم ؛ شانزدهم بمعنی زیر چنانکه به تیغ بمعنی زیر تیغ بیت چنین تا بمقدار هفتاد مرد ؛ به تیغ آمد از رومیان در نبرد ؛ مصرعه کرا پای خاطر در آید بسنگ ؛ هفدهم برای آغاز چنانکه مصرعه بنام جهاندار جان آفرین ؛ اگرچه در حقیقت این بائے

استعانت ست لیکن چونکه بعد حذف جملهٔ متعلقهٔ خود که ابتدا ممکنست در ابتدای کلام واقع شد لهذا مجازاً بای ابتدائیه و بای آغاز گویند هژدهم بمعنی رُخ وسمت چنانکه مصرعه بگردن فتد سرکش تندخو ؛ نوزدهم بای اضافی و آن معانی اضافت دهد ؛ مصرعه در زر داری بزر محتاج نهٔ ؛ بیستم بمعنی لائق چنانکه صائب گوید بیت صائب کنون که درد بدرمان نمانده است ؛ آن به که راهِ چارهٔ و تدبیر بسپریم ؛ یعنی درد کار بهلاکت رسانیده لائق معالجه نمانده بیست ویکم بمعنی از چنانکه بیت بتن بویا کند گلهای تصویر نهانی را ؛ بیا بیدار سازد خفتگان نقش قالی را ؛ بیت حافظ بخود بپوشید این خرقهٔ می آلود ؛ ای شیخ پاک دامن معذور دار مارا ؛ یعنی از خود نپوشید بیست ودوم بمعنی در چنانکه مصرعه شام بمن دادی شکر بدهان تو ؛ بیست وسوم بمعنی بر چنانکه بیت آن شمع را که بزم نهان فتاده است ؛ پروانه چون سمن بزارم فتاده است ؛ مصرعه مشت آبی بروی غفلت زن ؛ بیست وچهارم بمعنی را چنانکه مصرعه بدار ندا وانچه دادی نخست ؛ مصرعه بنقش چون دهم ای آرزو دل ؛ بیست وپنجم زائده و آن در اول اسمای حروف مفتوح می آید و در ابتدا علی فعال اکثر جا مکسور و بعضی جا مضموم مثال بای زائدهٔ مفتوحه بر اسم مصرعه آن قطره ام که چرخ بدور افگند مرا ؛ مصرعه بتنها نداشت ردی رهی ؛ مثال بای زائدهٔ مفتوحه بر حرف ؛ مصرعه بجز این نکته که حافظ زتو ناخوشنود است ؛ مثال بای زائدهٔ مکسور بر ماضی و امر و مضارع چنانکه برفت و بگیر و ببرد مصرعه و رسنجه ببرد اندر فار ؛ مثال بای زائدهٔ مضموم بر ماضی و مضارع و امر چون بگفت و بکند و بجو رود در عربی برای جمیع معانی مکسور می آید و این حرف گاهی بمیم او بدل شود چون بنا و منا دو ازو با زو بفا چون زبان و زفان و بمیم چون غرشب و غرشم و بکاف عربی و فارسی چون بالد و گالد بمعنی نوعی از جوال و بهای هوز چون بوش و هوش بمعنی کر و فر۔

باب در عربی دروازه و نام کتابی و در ترکی و فارسی بمعنی شایسته و برابر و درخورد لائق و بمعنی باره و حق چنانکه گویند در باب فلان یعنی در حق فلان از منتخب و برهان و لطائف۔

بابت گوشهٔ عالم مابین مغرب و شمال و این لفظ هندی ست۔

باب الابواب سرحدیست بملک خزر و آن از محل انقطاع جبال از کیان تا دریای خزر سدی از سنگ و چونه و آهن وار ریته کشیده اند و در میان بندبهت آمد و شد قوافل که از ایران بترکستان یا از ترکستان بایران باشد دروازهٔ کلان از آهن نصب نموده اند بوقت حاجت مرور قوافل نگهبانان پادشاه ایران آن دروازه را میکشایند و باز مقفل نمایند و این را دربند خزر هم میگویند از تواریخ وغیره۔

باب قصاب داوی ست از کشتی و آن یکبارگی بزور کله و گردن حریف را کج کرده بر زمین زدن ست چنانکه قصاب چارپایه را بر زمین میزند۔

باد جنوب بادیست مخالف مزاج آدمی چنانکه در کتب طبیه مذمت بسیار مسطور ست۔

بایت لائقی و سزاواری و بمعنی لائق و سزاوار نیز آمده و این مصدر جعلی است از بهار عجم وغیره

باغات جمع باغ بطور عربی و نام محله در اصفهان و اکثر ساکنانش رند و اوباش بوده باشند از شرح گلکشتی۔

بالشت بکسر لام و سکون شین معجمه لوقت خواب زیر سر نهند و این مزید علیه بالش ست که بمعنی تکیه شهرت دارد و از برهان و بالشت پیل آنچه مقدار تکیهٔ کلان از پنبه راست کنند و پیل نو گرفتار را بآن باولی دهند از شرح قران السعدین

بالین پرست شخص شل و بی کار آرام

دوست که سر از بالین نتواند برداشت
از مصطلحات۔

بالیست بکسر یای تحتانی بمعنی حاجت
و نیاز و لوازم چیزی از مدار۔

بادوست بدو دال مهمله مسرف و کسیکه
مال را بلد خراب و پریشان کند و بمعنی مفلس
نیز آمده از برهان و رشیدی و چراغ هدایت

بازخواست طلب و جستجو و مواخذه و
واپس گرفتن چیزے۔

بازیافت بمعنی خریدن۔

بارو و باروت در اصل بمعنی شوره
است و بمعنی داروی تفنگ مجاز است زیرا
که جزو عظیم آن شوره باشد از بهار عجم۔

بادر درشت بیحاصل و تهیدست و
بمعنی بیحاصلی و تهیدستی از برهان۔

بادبروت تکبر و غرور و بمعنی لاف نیز
از برهان و سروری و لطائف۔

بالادست حریف و غالب و بمعنی هر چیز
نفیس و بهتر و کامل و بمعنی صدر مجلس از برهان

باعث برانگیزنده۔

باحث بکسر حای مهمله کاونده زمین و
کاونده سخن از منتخب۔

باج زریکه از سوداگران بطریق محصول
میگیرند و زریکه پادشاه غالب از مغلوب گیرد

بادلیج بدال مهمله و یای معروف و جیم عربی
نوعی از توپ که آلت جنگ است از چراغ
هدایت ظاهرا بادلیج معرب بادلش است
و بادلش بدال مهمله و کسر لام و شین معجمه
در ترکی توپ را گویند چنانکه در لغات
ترکی مسطور است۔

بادو سنج خام طمع و کار بیفائده کننده۔

باد مسیح کنایه از دم مسیح که اموات را
حیات مے بخشید۔

باد سرخ مرضی ست معروف۔

باد معنی اول معروفست و نام روزیست
دوم از هر ماه شمسی و بمعنی کلام و سخن و مدح
و آه و ناله و تیز و تند و نام گنجے از گنجهای
خسرو پرویز و نخوت و تکبر و کلمه ایست برای
دعا و بد بمعنی مخفف بوادست و بادا مزید
علیه باد است و نام فرشته و نام مرضی که
از فساد خون پیدا میشود و ترشح ازان میباشد
و بمعنی جوشش خون که آنرا سرخ باد نیز گویند
از برهان و جهانگیری و باد بمعنی صدمه
نیز آمده چنانچه باد دشنام و باد تیر و باد
سیلی و باد دمامه و باد تازیانه و باد رکاب
و باد تفنگ و باد شمشیر و باد درع وغیره از
مصطلحات و بهار عجم۔

بارد بکسر رای مهمله در عربی بمعنی سرد و
سردی کننده و فارسیان بمعنی بیمزه و
ناخوش آرند و مجازا بمعنی عنین که بر زن
قادر نباشد از بهار عجم وغیره

باد آورد بفتح واو نام گنج دوم از هشت
گنج خسرو پرویز و وجه تسمیه اش اینست که
قیصر روم از خوف پرویز چند کشتی از مال
و زر پر کرده بجزیره میفرستاد و باد مخالف
آن کشتیها را بسوے ملک پرویز آورد
لهذا آن مال را گنج باد آورد نام کردند
و نیز نام بوټه خار دار سفید رنگ و نام
نوائیست از موسیقی از رشیدی و برهان
و کشف و مدار۔

باربد بفتح حرف چهارم که بای موحده
است نام مطربی که از مقربان خسرو پرویز
بود و در فن موسیقی مهارت عظیم داشت و
این مرکب است از بار که بمعنی دخل و رخصت در
آن است و بد بالفتح بمعنی خداوند و دارنده چون
پرویز او را حکم دخول مجلس بجمیع اوقات
داده بود لهذا باین لقب ملقب گردید از
رشیدی و کشف و برهان و صاحب
برهان نوشته که بضم موحده و فتح آن نیز
درست باشد و در رشیدی نوشته که ضمه خطاست۔

باسغو کنیت ابوالحسن خرقانی رحمة الله
علیه از لطائف۔

بایزید کنیت یکی از اولیاے کبار که اهل
وقت بودند و مولد ایشان شهر بسطام است۔

بازوبند بزای معجمه و واو عاطفه مصاحب
هر چیز چنانکه رشته تسبیح و دوال و امثال
آن برای شمشیر۔

باغ مراد باغیست در هرات۔

باقر بکسر قاف مرد بسیار علم و بسیار مال و
شیر درنده و لقب امام محمد که پسر امام زین العابدین
علیهم السلام بودند از منتخب۔

بادفر بدال مهمله وفتح فا یکی از بازیچهای اطفال که بهندی آنرا پهرکی گویند وآنرا از کاغذ مهیا زنند وبعضے نوشته که چرمی باشد مدور بود وسوراخ که برشته سفته بازو دست درکشاکش آرند۔

بار این لفظ چند معنی دارد اول نامیست از نامهای حق تعالی دوم بیشتۀ خرد وارو دانبار سوم بزرگی چهارم گرانی پنجم زرگ نیکوکار ششم نصیب هفتم رخصت دخل هشتم بیخ وبن درخت نهم مرادف کار دهم کرت ومرتبه یازدهم بارگاه دوازدهم بسیاری هرچیز وجای انبوه هرچیز چون زنگبار رودبار ابار سیزدهم ثمر ومیوه هر درخت چهاردهم حمل زنان پانزدهم غش آمیزش که درمشک وزعفران کنند شانزدهم ساز مطربان هفدهم بارنده وبهر از باریدن از جهانگیری معانی این لفظ بسیار چون بعضی ازان درکتب متداول مستعمل نشده بود ترک کردم وبعربی بارتبش پدررا بمعنی نیکوکار از منتخب ودرچراغ هدایت وبهارعجم بار بمعنی شاخ درخت نوشته است۔

باباکیور نام شخصی که فقیر بنگ نوش بود۔

باحور بضم حای مهمله وواو معروف بمعنی سختی گرما درماه تموز وایام مقرری آن هشت روزهست از نوزدهم تموز تا بست وششم ماه مذکور واین هشت روز اگر بغایت گرمی بگذرند علامت ارزانی ست واگر بسردی بگذرند علامت قحط باشد ونزد بعضے این لفظ ماخوذ از بحران که بمعنی حکم باشد یعنے هشت روز مذکور حاکم اند براحوال هشت ماه از اول مرداد تا آخر اسفندارمذ از برهان ومنتخب ومراح ولطائف واکثر اهل لغت وبعضی شارحین قصائد عرفی را درتحقیق این لفظ خطا واقع شده۔

بارگیر بمعنی اسپ شتر وگاو از برهان۔

بادگیر بکاف فارسی دریچه وروزنی که برای باد درخانه سازند وخانه که از هرچهار طرف بادگیر جهت وزیدن باد داشته باشد۔

باغ نظر نام باغیست درکرمان ونزد صفاهان از مصطلحات۔

باهر بکسر ها بمعنی روشن وظاهر از منتخب

باختر بمعنے مشرق اکثرست وگاهے بمعنی مغرب نیز می آید ولفظ باختر مخفف باخترست واختر آفتاب را گویند وماه را نیز اختر می گویند وبمعنی ملک خراسان ونواحی قندهار از رسیدی وبرهان وموید ومدار وجهانگیری وکشف وشرح خاقانی۔

باور بفتح واو وسکون بضم آن بمعنی اعتبار کردن وقبول داشتن بلفظ کردن وافتادن وداشتن مستعمل از برهان وبهارعجم۔

بازار ظاهرا در اصل ابازار بود زیرا که درچنین جاها اکثر از اطعمه وابازار میفروختند وبمرور ایام بمعنی مطلق جای فروختن استعمال یافته وبازار تیز وگرم ورائج از صفات اوست ومقابل اینها بازار گنده وافسرده وشکسته وغیر رائج ولفظ بازار بمعنے سود درمعامله ورونق ورواج نیز از بهارعجم۔

بابر بضم بای موحده دوم نام پادشاهی که جد اکبر بود وبچهار واسطه نبیرۀ شاه تیمور صاحب قران باشد۔

بادر بکسر دال شتابنده از لطائف

بادام زنجیر باضافت تکمۀ حلقۀ زنجیر از مصطلحات۔

بالعشی والابکار بکسر شین معجمه وکسر الف که حرف دهم ست بمعنی شام وبامداد۔

باز برای معجمه مسافت هر دو دست فراخ کرده از سر انگشت دستی تا سر انگشت دست دیگر که ترکی آن را قلاج گویند وبمعنے تکرار ومعاودت کاری وبمعنی کشاده وتشبیب وتمیز وتفرقه وجانب گذرگاه وبمعنی جدا ونام طائر شکاری وشراب باج وخراج وبمعنی برگشتن وصیغۀ امر از باختن وبازیدن اینهمه سیزده معانی شدند از برهان وجهانگیری ورشیدی مؤلف گوید هرچند که لفظ باز بمعنے وقت وهنگام درکتب لغت نیامده مگر درکتب درسی فارسی مثل ظهوری وابوالفضل وغیره چند جا بنظر واقع شده چنانچه برمتتبع متامل پوشیده نیست ودر لفظ دیرباز حرف چهارم یای تحتانی ست وبیانش درمحل خود خواهد

نزارش درشهر گوالیار مرجع عالم ومردمان ازبادی کامل می دانند ۱۲ منه

باخرز بفتح خای معجمہ وسکون رای مہملہ وبعدہ زای معجمہ بروزن نامرد نام قصبہ از خراسان ونام گوشہ ایست از چہل دشت گوشہ موسیقی از رشیدی وبرہان وجہانگیری۔

بازر بکسر رای مہملہ وبعدہ معجمہ بمعنی ظاہر وپیدا شوندہ وآشکارا۔

باران گریز آنچہ از چوب وخشت مثل سایبان سازند بہندی چھجہ گویند از شرح قران السعدین۔

بار انداز فرود کش شدن ومقام گزیدن از مصطلحات۔

بالوس بواو معروف وسین مہملہ بمعنی کافور مغشوش یعنی کافوریکہ چیز دیگر بفریب دران آمیختہ باشند از مؤید ورشیدی وبرہان۔

باس بسین مہملہ بمعنی خوف وبیم وعتاب وسختی وقوت جنگ کے لیے از کشف وکنز ومنتخب۔

بائس بکسر ہمزہ سخت محتاج شوندہ ودرویش از لطائف۔

باباخمس بخای معجمہ نام مسخرہ۔

باش بشین معجمہ در ترکی بمعنے سر کہ بعربی راس گویند از لغات ترکی۔

بازیگوش بکاف فارسی بمعنی شوخ وشنگ وطفلیکہ گوش بر آواز بازے طفلان دیگر دارد واین لفظ بکاف عربی خطا است از برہان وچراغ ہدایت وبہار شریعت۔

باقلتمش بسکون قاف وفتح لام وسکون شین معجمہ لفظ ترکیست بمعنی دیدہ بالق شندہ بمعنی دیدہ ولام علامت مجہول ومش علامت مفعول وبجای ہا کہ در آخر صیغۂ ماضی ومفعول آرند چنانچہ در گفتہ ورفتہ وگشتہ۔

باخمش بفتح اول وسکون خای معجمہ والف غیر ملفوظ وکسر میم در ترکی بمعنی دیدہ کہ صیغۂ ماضی ست۔

بادریش بیای معروف غرور ولاف از لطائف۔

بادفروش خوشامد گو ولاف زن ودر ہندوستان لقب قومیت کہ آنرا بھاٹ گویند وآنرا بادخوان نیز نامند وہمین صحیح ست از بہار عجم۔

بالش بکسر لام تکیہ کہ زیر سر نہند وبمعنی بالیدگی وافزایش از برہان ودر جواہر الحروف نوشتہ کہ بالش وبالین تکیہ کہ آنرا زیر سر نہند ماخوذ از بال کہ بمعنی پرہای بازوی مرغانست چہ در اصل وضع از پر مرغان می آگندیدند ودر لفظ اول شین معجمہ ودر لفظ ثانی یای تحتانی ونون برای نسبت ست یا آنکہ ماخوذ از بالیدن بمعنے افزودن چون زیر سر نہادن تکیہ موجب افزائش خوابست لہذا بشین نسبت آنرا بالش گفتند۔

باسط فراخی دہندہ ویکی از اسمای الٰہی۔

بادشرط بضم شین معجمہ باد موافق چون شرط بالضم در اصل بمعنی نشان وعلامت است باد موافق راکہ بادشرط گویند از ہمین جہت است کہ علامت روان شدن جہاز ودور شدن طوفانست از مدار ورشیدی ولطائف وسراج اللغات وصاحب تاریخ ولایت نامہ کہ شہر لندن دار السلطنت انگریز رفتہ بود چنین نوشتہ کہ بادشرط باد نرم ست چون نسیم موافق کہ بعد فرو شدن طوفان وزیدن گیرد باین باد اگرچہ اہل جہاز را بعد تصدیعات طوفان راحتی حاصل شود لیکن در روش جہاز قصور راہ یابد زیرا کہ جہاز ہر قدر کہ زود تر بمنزل مقصود رود بہتر ست۔

بارع بعین مہملہ مقدار دراز کردن ہر دو دست از منتخب۔

بالغ بضم لام پیمانۂ شراب۔

بازغ بکسر زای معجمہ وغین معجمہ روشن وطالع شوندہ از منتخب۔

باغ معروفست ومشترک ست در عربی وفارسی در عربی جمع آن بیغان چنانکہ تیجان وتیران جمع تاج ونار دبافات نیز آمدہ از بہار عجم ودر ترکی باغ بمعنی بند کہ از ان چیزی را بندند۔

بارق روشن وتابان۔

باسق بکسر سین دراز وبالندہ از بسوق کہ بمعنے بالیدن ودراز شدن است از صراح وکنز ومنتخب۔

باسلیق لفظ یونانی ست و آن رگیست مشهور و معنی لغوی آن بادشاه عظیم ست چراکه این رگ از دل و جگر رسته است از بحر الجواهر و عجب که ترکی هم باشلق بشین معجمه و کسر لام بمعنی بادشاه و امیر و سردار ست و درین هر دو لفظ یونانی و ترکی توافق لسانی ست باندک فرق۔

با چاق بمعنی غنا و حاکم زبردست و بالا دست صاحب بلندی مقابل زیرچاق که بمعنے مغلوب و محکوم و فرمانبردار باشد از چراغ هدایت و چهار شربت۔

بادفتق بدال مهمله مکسور و فتح فا و سکون فوقانی مرضیست که خایه بزرگ شود۔

باربک بکسر بائے موحدهٔ دوم و کاف فارسی بمعنی امیر اعظم که او هر وقت خواهد در گاه پادشاه بار یابد و این مرکب ست از بار که بمعنی دخل ست و از بگ بالکسر که مخفف بیگ ست بمعنی صاحب و امیر این لفظ را بفتح بای ثانی نیز نوشته اند که بک بالفتح بمعنی امیر و صاحب ست در ترکی و این لفظ بمعنے عرض بیگے که عرض مردم را بحضور پادشاه برد نیز آمده از کشف و شرح قران السعدین

بابک بفتح بای دوم و کاف عربی نام پادشاه پارس که جد مادری اردشیر ابن ساسانست و بعضی گویند که نام معبری ساسان را بشارت تولد اردشیر داده بود از رشیدی و کشف و در برهان نوشته که بابک بمعنی امین و استوار و نام پادشاهی که اردشیر دختر زادهٔ او بود و بمعنی پرورنده و تصغیر باب که بمعنے پدر باشد و این تصغیر برای تعظیم ست و صاحب جواهر الحروف نیز نوشته که در بابک کاف برای تفخیم و تعظیم ست۔

باسک بفتح سین مهمله و کاف عربی بمعنے دهن دره که بهندی آنرا جماهی گویند و نزد مورخین هنود نام پادشاه ماران۔

بال از کتف تا سر ناخن و بعضی گویند از شانه تا آرنج و بازوی مرغان و نوعی از ماهی بزرگ و امر از بالیدن و بعربی بمعنے دل و جان و حال و فراخی عیش و شان و عظمت و بترکی عسل را گویند از برهان و لطائف و منتخب و کشف و مدار و مؤید۔

بابل بکسر بای دوم نام شهر قریب کوفه و بعضم با غیر فصیح از مؤید و برهان و منتخب و در مصطلحات نوشته که نام شهری ست از عراق و در انجا چاهیست که هاروت و ماروت دران معذب اند قال عز و جل ببابل هاروت و ماروت و بعضی اهل لغت بضم سوم نیز نوشته اند و شعرا هم آورده اند ظهوری گوید **بیت** در دکن آن چشم پیدا میشود ٭ باج خواه ساحران بابل ست ٭ سلیم گوید **بیت** در ره عشق ای دل از سحر و فسون ایمن مباش ٭ خانهٔ سحر است این صحرا ای چاه بابل ست ٭ بنای قافیه هر دو غزل بر ضمه است۔

باقل بکسر قاف تره فروش نام مردے که بغایت کند زبان و احمق بود از کنز و در مصطلحات و بهار عجم نوشته که کودک نشان ریش بر آورده و نام شخصیکه بحمق مشهور بود و بنحتی که بجاهلی و ماندگی بیان شود۔

بازل بکسر زای معجمه شتری که بسال نهم در آید از منتخب۔

باذل بکسر ذال معجمه بمعنی بخشنده و سخی از منتخب۔

باسل بکسر سین مهمله دلیر و بهادر از منتخب

بالشت پیل آنچه در اوائل حال برای آموختن پیل نو گرفتار از پنبه بمقدار تکیه کلان راست کنند تا ولی ز هند از شرح قران السعدین۔

بای حال بکسر اول و فتح ثانی و تشدید تحتانی مکسور و تنوین آخر که علامت آن دو زیر لام ست بمعنی بهر حال بدانکه با جاره است و ای اسم استفهامیه مجرور و مضاف و حال مضاف الیه و ای گاهی مدخول خود را عام می گرداند چنانچه هم درینجاست

بالغدو والآصال بضمتین غین معجمه و دال مهمله و واو اول مشدده و مد الف که ما قبل صاد مهمله است بمعنے بامداد و شبانگاه ها۔

بالاستقلال بالذات و بلا واسطه و تنها

بکاری استادن۔

باغ نسیم باغیست در کشمیر از چراغ ہدایت

بام طرف بیرونی سقف خانہ و بمعنے صبح و پگاہ و درین صورت مخفف بامداد است از برہان۔

بادشنام بضم دال مہملہ و سکون شین معجمہ جذام باشد از رشیدی۔

بان نام درختیست و نام خوشبوئے و مشک بیدرا نیز گویند از برہان و تحقیق اینست کہ بان درختے ست نازک و خوشنما کہ از تخم آن روغن گیرند و بسیار نافع و خوشبو باشد و آن درخت در ملک عرب روید و در ہندوستان نباشد و آنچہ بعضے نوشتہ کہ بان بمعنی بور ہیجنہ است و بعضی گویند کہ درخت بکائن را نامند این ہر دو غلط ست از منتخب و خیابان و در فارسی بمعنی رنگ و لون و بمعنی دارندہ آید چون فیلبان و در ہندی بان چیزیست کہ بباروت پُر کردہ بعد آتش بر فوج مخالف اندازند و آن بشکل ہوائی باشد کہ آتشبازی معروفست بلکہ بانرا اگن بانست چہ بان در ہندی تیرا گویند و اگن بمعنی آتش۔

باستان بمعنی قدیم و گذشتہ و بمعنے کہنہ این لفظ را بیای فارسی خواندن خطاست از رشیدی و کشف و برہان و جہانگیرے۔

بابزن حرف سوم بای موحدہ موقوف و زای معجمہ مفتوح سیخ کہ بر آن کباب بریان کنند از رشیدی و سروری۔

بازرگان بفتح زای معجمہ بمعنی سوداگر و این مخفف بازارگان ست و مرکب باشد از لفظ بازار کہ معروفست و از لفظ گان کہ برای لیاقت آید پس معنی بازارگان کسیکہ لائق بازار باشد و آن سوداگر است و کسانیکہ بضم زا خوانند خطا است از کشف و برہان و در بہار عجم نوشتہ کہ بازارگان جمع بازارہ کہ ہای نسبت بمعنی کسے کہ در بازار نشیند و بادرگان بفتح زای معجمہ عربی مخفف بازارگان و اطلاق آن بر شخص واحد از عالم مژگان و دندان کہ جمع مژہ و دندان ست و بمعنی مفرد مستعمل میشود و بمعنی سوداگر مجاز ست۔

باقلان بقاف نام جائیست۔

باز خوردن ملاقی شدن و مقابل شدن۔

بابکان بفتح بای موحدہ دوم و کاف عربی منسوب ببابک کہ نام جد مادری اردشیر بن ساسان ست چون اردشیر از بابک در شیر یافتہ بود بادشاہ منسوب شد الف و نون برای نسبت ست و بعضے گویند کہ بابک نام منجّمی ساسان را بشارت تولد اردشیر دادہ بود لہذا بادشاہ نسبت کردند از رشیدی۔

باذنجان بذال معجمہ مکسور و جیم عربیے معرب بادنگان ترکاری معروف کہ بہندی بیگن گویند از قاموس و غیر آن۔

بازدان براو دال مہملتین بمعنی آوند و ظرف کہ در ان چیزی نہند از برہان و شرح نصاب و در رشیدی نوشتہ کہ جوال و خرجی و بمعنی صراحی نیز آمدہ۔

باردین نام شہر از لطائف۔

بالین آنچہ بوقت خواب زیر سرے نہند در ہندوستان تکیہ شہرت دارد و آن طرف سر را گویند کہ بدان طرف سر می نہند بہندی سرہانہ گویند۔

بامداوان بمعنی بامداد و الف و نون زائدہ است از عالم بہاران و صبحگاہان از خیابان۔

بادزن بمعنی بادکش کہ بہندی پنکھا گویند

باخود برنیامدن بی اختیار شدن۔

بادپیمودن کار بیفائدہ کردن از برہان

بادخوان خوشامدگو و ہرزہ گو از برہان

باد در بروت افگندن و **باد در سبلت افگندن** تکبر و غرور و لاف زدن۔

باختن لازم و متعدی ہر دو آمدہ بازی کردن با جنسے و نقد خود را در قمار بحریف دادہ عاجز ماندن کہ بہندی ہارنا گویند

بآب رسانیدن بنا و **رسیدن بنا بآب** بنای خانہ محکم و استوار شدن و کردن از جہت عمیق کندن جای بنا و بمعنی خراب کردن نیز آمدہ۔

باریک شدن لاغر شدن از مصطلحات

باریک رسیدن در کلامی بغور تمام فہمیدن

اندک اندک بکمال خوبی سرانجام دادن
از مصطلحات۔
بازار زدن فائدہ خاطرخواہ گرفتن و
سود و معاملہ درآن نیز بازار گویند از مصطلحات
باز کردن جدا نمودن و کشادن از
مصطلحات۔
بازو کشادن جوانمردی و سخاوت از مصطلحات
باکسی آتش شدن با او درخشم شدن
بالا گرفتن بلند شدن و شخصی را غالب کردہ
چیزی از مال او ربودن و خارج کردن و
بمعنی برداشتن و رونق و نظام یافتن از
بہار عجم و مصطلحات۔
بالین شکستن اندکے تعظیم کردن از مصطلحات
بازی خوردن فریب خوردن۔
باد در دامان کردن کنایہ از غرور و غافل
و بعضے گویند کہ عبارتست از امر غیر ممکن بظہور
آوردن۔
بار افگن بمعنی فرو کش شدن و مقام
گزیدن از مصطلحات۔
باد در کلہ داشتن بضم کاف عربی و ہای ملفوظ
کنایہ از غرور و نخوت از مصطلحات۔
بار بستن کنایہ از سفر کردن۔
باغ سبز نمودن بمعنی فریب دادن
از چہار شربت و در چراغ ہدایت و بہار عجم
باغ سبز نمودن بوعدہ ہائے دروغ فریب دادن
باسنگ در جوال شدن نوعی از تعذیب
مجرمان کہ باسنگ در یک جوال کردہ می بندند

و کنایہ از ہمخانہ شدن با مردم بد از برہان
وغیرہ۔
باز کشیدن بمعنی نوشتن ابوالفضل در
مکاتیب آوردہ آنکہ در باب باز کشیدن فقرہ
چند قلمے نمودہ اند الی آخرہ۔
بال تذرو لنگر ابر یعنی پارچہ ابر از شرح و
گل کشتی۔
بازو قوت و استعداد۔
بالنگو بکسر لام بادرنجبویہ از برہان۔
بارو بضم رای مہملہ دیوار قلعہ و حصار از
لطائف و کشف و برہان۔
باکو بواو مجہول شہریست قریب شروان
از مؤید وغیرہ۔
بازگو بزای معجمہ و کاف فارسی و واو
مجہول بیان کندہ۔
باہو بواو معروف چوبدستی بزرگ از برہان
بارقہ بکسر رای مہملہ و قاف چیزیکہ درخشندہ
باشد و مجازاً بمعنی روشنی و درخشندگی چہ بارقہ
ماخوذ از برق ست کہ بمعنی درخشیدن ست
و در مدار بمعنی ابر یا برق آوردہ و در منتخب و کنز و
قاموس بمعنی شمشیر یا و در صراح بمعنی شمشیر و جز
بارہ حصار و قلعہ و دیوار قلعہ و بمعنی اسپ
تیز رفتار و بمعنی کرت و نوبت و بمعنی حق و
شان چنانچہ در بارۂ فلان یعنی در حق فلان
و بمعنی قاعدہ و بمعنی لوزہ کرشہ می کنند از
برہان و رشیدی و سروری و کشف و
لطائف و مدار و مصطلحات بمعنی دوست ہم آمدہ

باغندہ بضم غین معجمہ غلولہ پنبہ رشتہ شدہ (بہندی پونی، گولۂ ریشمی ہر گاہ)
از برہان۔
بالوعہ بواو معروف و عین مہملہ حوضے یا
کوچک سرا از اندرون فراخ کہ آب صحن
خانہ و آب مستوران جمع میشود از
منتخب و مدار و کنز و در کشف راہ آبخانہ
بادہ فراہ و بادافراہ لغت اول
بسکون دال مہملہ و فتح خا و لغت ثانی
بفتح اول و سکون فا جزای گناہ و مکافات
بدی از برہان و مؤید و رشیدی و کشف
و مدار و سروری۔
بادہ شراب چہ باد بمعنی غرور آمدہ ہا برای نسبت
ست از رشیدی و در بہار عجم نوشتہ کہ بادہ
شرابیکہ عام از خم بر آوردہ استعمال نمایند
و بر عرق نیز اطلاق کنند و این منسوب
بباد ست چہ باد غرور را گویند و خوردن
شراب نیز غرور می آرد و مجازاً بمعنی پیالۂ
شراب خوری ہم می آید۔
باغرہ باغین معجمہ گربہ کہ در بندرگاہ بنگل
پایین زان بسبب وحشی و زشتی بہم رسد
بہندی اودبلاؤ گویند از رشیدی۔
باکرہ بکسر کاف بمعنی دوشیزہ و در مدار و کشف بمعنی
زن نارسیدہ و نابالغ۔
باغچہ باغ کوچک و کسانیکہ بغچہ گویند خطا از کشف۔
بالیہ بکسر لام کہنہ و قدیم از منتخب و کشف
و کنز ماخوذ از بلا بالکسر بمعنی کہنہ شدن
باخہ بخای معجمہ جانور آبی ست کہ بہندی

بگهوا گویند از جهانگیری و این لفظ ترکیست
باکوره بضم کاف عربی و واو معروف میوهٔ
نو رسیده که اول از همه افراد نوع خود پخته
شده باشد منتخب و لطائف و کنز وغیره۔
بازنامه بزای معجمه اساب تحمل بمعنی منت
و بمعنی تفاخر و بعضی گمان برده اند که بارمهمله
است از رشیدی و لطائف و در برهان
این لفظ بجهت همین معانی برای مهمله مرقوم ست
بالغه بمعنی کامل۔
بادیه صحرا و بیابان با بمعنی عربیست و ترکی
پیالهٔ بزرگ را گویند چنانکه در لغات ترکی
مسطورست۔
بایسته لائق و بهتر۔
بازغه بکسر زای معجمه و غین معجمه طلوع کننده
و نام زنیست از نسل عاد که بهدایت یوسف
علیه السلام بمرتبهٔ معرفت رسید از منتخب
باطشه سخت گیرنده و حمله کننده از منتخب
بادحکه بکسر دال و حای مهمله و تشدید کاف
عربی مفتوح و با بمعنی شهوت و باه زنان و
این مرکبست چه حکه بمعنی خارش ست چون
باد و زرح در عروق و اعصاب اندام زن
متمکن میشود حالتی مثل خارش بهم میرسد از
کتب طب و منتخب۔
بادکله بکسر دال مهمله و کاف عربی مضموم
بمعنی ضربت جلغ از چراغ هدایت۔
بالمشافهه بضم میم و فتح فا و فتح ها و بعده
های دیگر که بدل از تا ست بمعنی بارو برو سخن
گفتن و کسانیکه تا را مکسور خوانند یا در
آخر یک هامی نویسند و یک ها میخوانند
خطا ست لائق آن بود که این لفظ را
در باب میم می نوشتم لیکن بنا بر مصلحتی دریجا
نوشته شد۔
باورسینه بسین مهمله چوب مدور یعنی قرص
چوبین سوراخدار که بر ستون خیمه نهند
از برهان۔
بادامه قسمی از پارچهٔ نفیس و نوعی از
ابریشم کمینه که متوزا ترا از هم نکشاده باشند
و بمعنی خرقهٔ مرقع از برهان۔
باسگونه بمعنی واژگونه۔
بابگانه بکاف عربی دریچه و کاف برای
تصغیر و آنه که حرف نسبت ست، زنانه از
شرح خاقانی و در برهان نوشته که بابلگانه
ببای فارسی و لام و کاف فارسی بمعنی بام
بلند و دریچهٔ خانه۔
بادام سیه بادامهائیکه بر تابوت مرده
اندازند و کنایه از چشم محبوب از بهار عجم
بازیچه آنچه بدان اطفال بازی کنند
و بهندی کهلونا گویند بازیچه اگرچه در
ظاهر تصغیر بازیست مگر تحقیق آنست که
کلمهٔ چه درین لفظ برای نسبت ست
از خیابان۔
بارانی نمد یا سقرلاتی جامه و کلاهیکه در
بارش پوشند و بمعنی بارش نیز آمده از
مصطلحات و در برهان و رشیدی نوشته
که قبیله است از ترکان۔
بازندگی بمعنی مکاری و حیله گری
از مصطلحات و بهار عجم۔
بافلان چه داری بمعنی با او چه خصومت
داری از مصطلحات۔
بادریحانی شرابیکه دران اقسام گیاهای
خوشبودار انداخته باشند۔
بارگی بکسر کاف فارسی بمعنی اسپ از لطائف
و جهانگیری و برهان۔
بانی بنا کننده از منتخب۔
باد عیسی دم عیسی یعنی قم باذن الله
گفتن عیسی علیه السلام۔
باغی بیفرمان و از طاعت بیرون شونده
بازی در عربی باز را گویند که نام پرندهٔ شکاری
ست و در فارسی سوای معنی معروف
بمعنی فریب و دغا نیز آمده۔
بادی آغاز کننده بمعنی اول هر چیز از
کشف و لطائف و منتخب۔
بادی الرای اول فکر بدانکه بادی اسم
فاعل ست از بدایت که بمعنی آغاز و اول
ست چون این را مضاف کردند بسوی
الرای الف در درج کلام افتاد و ضمه بر یا ثقیل
بود انداختند التقای ساکنین شد بنا بران
یا و لام یا افتاد در تلفظ مگر این یا را در رسم خط
مینویسند و در حالت جری نیز همین حکم
ست مگر در صورت نصب یا را حذف نکنند
و مفتوح خوانند۔

باکے بکسر کاف عربی گریہ کنندہ از منتخب
باری نام حق تعالی در اصل بارئ بود و در کنز بمعنی آفرینندہ نوشتہ و در فارسے بیای مجہول لفظیست کہ برای قلت قبول و استدعای قلیل آید۔
بانگ خلیل الٰہی کشتی گیران چون حریف را از جا بردارند و خواہند کہ بر زمینش زنند بہ بانگ بلند اللہ اکبر میگویند و آنرا بانگ خلیل الٰہی نامند زیرا کہ آن حضرت اکثر در نشست و برخاست اللہ اکبر میگفتند از بہار عجم۔
بالی کہنہ از منتخب۔
باشی بشین معجمہ در ترکی بمعنی سردار۔
باولی بفتح واو منسوب بباول کہ شہریست جامۂ ریشمی در انجا خوب بافند۔
باردستی بدو دال مہملہ بمعنی سرعت و چالاکی و اسراف۔
بازیچہ سلیمانی باغ طلسم کہ بشعبدہ و سحر بنظر متخیل گردانند۔
باقلانی بقاف و نون نام بندرگاہیست۔
باجی از بجیم عربی لفظ ہندی بمعنی حصۂ طعام کہ بتقریب شادی یا ماتم بخانۂ مردم میفرستند و ہم لفظ فارسی ست بمعنی خراجے و باج دہندہ و در ترکی بمعنی خواہر و ہمشیرہ از خراج ہدایت و بہار عجم و غیر آن۔
باربکی حرف چہارم باے موحدہ نظارت و دار و غگی۔
بازی بازی یعنے بہ بی پروائی کار کردن از بہار عجم۔

فصل بای موحدہ مع یای عربی و فارسی

ببغا بفتح موحدۂ اول و سکون ثانی و غین معجمہ بمعنی طوطی و حرف ثانی را بای فارسی نیز نوشتہ اند از برہان۔
ببر بروزن صبر درندہ است کہ دشمن شیر باشد از مدار و در برہان و رشیدی نوشتہ کہ ببر بفتحتین جانور صحرائی شبیہ بہ گربہ کہ دم ندارد و بفتح اول و سکون ثانی درندہ معروف و مسموع شدہ کہ نوعے از شیر ست کہ پشم دار باشد و در بہار عجم نوشتہ کہ ببر بفتحتین درندہ ایست از قسم شیر ببور جمع آن فارسیان بسکون استعمال نمایند۔
بہ پشت ہم رفتن مددگاری کردن و مجاز از مقاطعت را گویند از مصطلحات
بہ بلبینی رسیدن قریب مرگ شدن و از زیست بتنگ آمدن۔
بہ بلبینی خط بر زمین کشیدن کمال عجز و فروتنی کردن۔
بپوست افتادن عیب جوئے کسے نمودن۔
بپوست گفتن سخن در پردہ گفتن یعنے برمز و ایما گفتن۔
بیپرکار بودن بقاعدہ و قانون بودن

فصل بای موحدہ مع تای فوقانی

تبا بکسر اول بمعنی بگذار صیغۂ امرست از برہان۔
بت بالفتح و تشدید فوقانی بمعنی بریدن از ینجاست بت کہ بشنگرف بر سر ہر فقرۂ نثر مینگارند و آن اشارت ست باینکہ فقرۂ اول تا اینجا قطع شدہ فقرۂ دیگر شروع گردید تا لفظ بریدن از منتخب و باقی از زبان ثقات۔
تباسائید یعنی تبرسانیدا از لطائف۔
بتر بفتحتین مخفف بدتر و بعربی بفتح اول و سکون ثانی بریدن و از بیخ برکندن و بفتحتین بریدہ دم شدن و بی فرزند شدن از منتخب۔
بتول بفتح اول و ضم ثانی حضرت فاطمہ رضی اللہ عنہا را از ان لقب ست کہ بتل بالفتح در لغت بمعنی قطع ست و بتول بمعنے مقطوع باشد کہ صیغۂ اسم فاعل ست بمعنے قطع کنندہ چون حضرت فاطمہ رضی قاطع علائق دنیا بودند لہذا بتول گفتند از لطائف۔
بتن برداشتن و برگرفتن تحمل کردن نا ملائم و مکروہ را۔
بتیارہ بالکسر و سکون تای فوقانی و بعدہ تحتانی و رای مہملہ بمعنے بلا و آفت

و بمعنی افسون و فریب و دیو از برهان و
سروری و لطائف و مؤید و در رشیدی
بیای فارسی بمعنی مکروه و هیب۔
بت راه بالضم و باضافت بمعنی مانع راه

فصل بای موحده مع ثای مثلثه

بث بالفتح و تشدید ثای مثلثه آشکارا
کردن و فاش کردن و ظاهر نمودن از
کشف و کنز و منتخب۔
بثر بضمتین آبلۂ خرد یا دانۂ سرخ یا زرد که
از جوشش خون بر اندام پدید آید از کشف
بثور بضمتین جمع بثره از کشف و منتخب۔
بثره بالضم آبلۂ کوچک از منتخب۔

فصل بای موحده مع جیم عربی و فارسی

بچاق بکسر بای موحده و جیم فارسے بر وزن
کتاب بمعنی کارد از لغات ترکی که بغایت
معتبرست و بعضی بچاق بوزن نوشته اند
در مصطلحات هم بیای موحده و تشدید جیم
فارسی آمده۔
بچشک بکسرتین و بای موحده و جیم
فارسی و سکون و شین معجمه و کاف عربی
بمعنی طبیب از برهان و رشیدی و جهانگیری
و در فرهنگ نورالدین حسین بکسر اول
و فتح ثانی و در کشف و مدار بضمتین مگر اول
اصح ست۔
بجول بضمتین با و جیم عربی بر وزن اصول
بمعنی استخوان شتالنگ و پانسۀ بازی
قمار که از استخوان می سازند از برهان
و در مدار بر وزن ملول و در رشیدی
بتحتیتین و این لفظ ترکیست و در لغات
ترکی که بغایت معتبرست بالضم بای موحده
و ضم جیم و واو معدوله غیر ملفوظ واقعشده
و همین اصح ست۔
بچشم کردن انتخاب کردن و وقع
و وقار نهادن از مصطلحات۔
بچشم کم دیدن حقیر و بیقدر دانستن
از مصطلحات۔
بجان آمده ناخوش و بیدماغ
از بهار عجم۔

فصل بای موحده مع حای مهمله

بحیرا بفتح اول و کسر ثانی و نزد بعضے بضم
اول و فتح ثانی نام راهبیکه در راه شام
آنحضرت را در ایام طفلی پیغمبر آخرالزمان
شناخته ایمان آورده بود۔
بحت بفتح اول و سکون ثانی و تاے فوقانی
بمعنے خالص و محض و صرف از کشف و منتخب
بحة الصوت بضم اول و تشدید حاے
مهمله گرفتگی آواز از صدود الامراض۔
بحث بالفتح و ثای مثلثه کندیدن و
کاویدن زمین و بمعنی تفحص نیز مستعمل میشود
از منتخب و غیر آن۔
بحر بفتح اول و سکون ثانی دریای محیط
که شورست و جوی بزرگ از منتخب و
مجازاً بمعنی وزن شعر بمشابهت آنکه
همچنانکه دریا مشتمل ست بر انواع جواهر
و نباتات و حیوانات بحر عروض نیز مشتمل
است بر انواع شعر یا همچنانکه کسے در
دریا افتد حیران و سرگردان میشود همچنین
کسیکه در بحر اشعار افتد بجهت تغیراتیکه
در ارکان واقع ست متحیر میشود که این
چه تغیرست و چه وزن دارد و عدد
بحور شعر نوزده است طویل و مدید و
بسیط و وافر و کامل و هزج و رجز و
رمل و منسرح و مضارع و مقتضب و
مجتث و سریع و جدید و قریب و خفیف
و مشاکل و متقارب و متدارک از
رسائل عروض و در مصطلحات بحر بمعنی غرور
و فکر نیز آمده۔
بحور بضمتین جمع بحر خواه بحر بمعنی دریا
باشد خواه بمعنے وزن شعر۔
بحار بکسر اول دریاها و این جمع بحر ست
که بمعنی دریا باشد۔
بحر اخضر بمعنی دریای سبز و سبز بودن
دریا محض فرضی ست یا از کثرت عمق سبز
می نموده باشد و نیز بحر اخضر دریائیست
که بجانب شرقی آن چین و بغرب آن
یمن و بشمال آن هند و بجنوب آن
دریای محیط طولش دو هزار فرسنگ
و عرض پانصد فرسنگ جزائر آباد
بسیار دارد یکے از آن سراندیب ست
بحر معلق کنایه از آسمان۔
بحل بکسرتین بخشیدن جرم و عفو کردن

گناه از لطائف و مدار و در بهار عجم بمعنی
معاف آمده و مؤلف گوید که چون در فارسی
حای حطی نیامده ظاهراً بحل لفظ عربی باشد
و حال آنکه در لغات معتبرهٔ عربی مثل صراح
و قاموس و منتخب وغیره مادهٔ بحل بهیچ معنی
نیامده ازین معلوم شد که در اصل بهل بوده
باشد بفتح اول و کسر های هوز صیغهٔ صفت
مشبه بمعنی ترک کرده شده و بمراد گذاشته
شده مجازاً بمعنی معاف مستعمل ماخوذ از
بهل بالفتح که مصدر ست بمعنی ترک کردن
و گذاشتن بمراد کما فی الصراح والقاموس
پس از غلطی کاتبان قدیم و عدم اتفاقی
اهل تعلم و تعلیم بجای حطی شهرت گرفته یا آنکه
در اصل بهل بکسرتین باشد صیغهٔ امر از هلیدن
بمعنی گذاشتن که در بعض محل بمعنی اسم مفعول
واقع میشود چنانکه گزین که صیغهٔ امر ست
بمعنی اسم مفعول مستعمل میگردد پس بهر تقدیر
بهای هوز درست باشد مگر آنکه بودن
حای حطی بابدال باشد چنانکه در حیز و حال
که در اصل هیز و هال بوده لیکن این قسم وقوعی
ابدال خالی از ضعف نمی نماید و میتوان که
بحل بفتحتین و تشدید لام ست بمعنی بحلال
شدن چه بای موحدهٔ مفتوحه برای
ظرفیت یا معیت باشد بقاعدهٔ فارسی
و حل بالفتح و تشدید لام مصدر بمعنی حلال
شدن چنانکه در منتخب ست سروری که شارح
گلستان ست بعربی همین توجیه آخر اختیار نموده

بحرین هر دو دریای روم و فارس و
نام شهریست در اقلیم دوم بجانب مغرب
بحر روان عبارت از کشتی۔
بحران بالضم تغیر عظیم که دفعةً در مرض
واقع شود از مقاومت طبیعت با مرض یا
بسوی صحت کشد یا بسوی هلاک و تشبیه
کرده اند طبیعت را بسلطان و مرض
را بدشمن و بدن را بملک و روز بحران را بروز
قتال پس اگر درین روز سلطان که طبیعت
ست دشمن را که مرض ست از ملک بر اند
بحران تام جید گویند و اگر دشمن غالب
شود و نعوذ بالله منها و سلطان را بکشد و ملک
را فرو گیرد بحران تام ردی نامند۔
بحر کمان فاصله که بعد کشیدن کمان
میان زه و کمان بهم رسد از مصطلحات
بحر سیه دریای عمیق و خطرناک۔
بحتری بالضم نام شاعری از عرب منسوبست
به بحتر که پدر قبیله از طی بود از منتخب وغیره

فصل بای موحده مع خای معجمه

بخارا نام شهر از توران مشتق از بخار
که بمعنی علم ست چون دران شهر علما و فضلا
بسیار بودند بخارا موسوم کردند از لطائف
و مؤلف گوید که بخار بمعنی علم در کتب دیگر
بنظر نیامده۔
بخشا امر بخشیدن و بخشائیدن از رشیدی
بخت بالفتح بهره و نصیب و این
در عربی نیز آمده در اصل بخش بود شین معجمه
را بتا بدل کرده اند از جواهر الحروف
و بهار عجم۔
بخ بالفتح کلمه ایست بمعنی خوشا که بوقت
خوش آمدن چیزی گویند از شرح نصاب
بخ بخ بهر دو بای موحدهٔ مفتوح بمعنی
خوشا و آفرین و این کلمه ایست که بوقت
تحسین چیزی گویند از منتخب وغیره۔
بخرد و در رسالة الشعرا بالفتح و در مدار
بالکسر بمعنی هوشیار و در برهان نیز بالکسر
ست بمعنی دانا هوشیار۔
بخت سفید بخت نیک۔
بخت بلند لقب امیری زمیندار۔
بخور بفتح اول و ضم معجمه و واو معروف
بمعنی خوشبو از مؤید و صاحب منتخب نوشته
که آنچه از ان بود دهند و در بهار عجم و مدار
خوشبوئیکه از سوختن بعض ادویه حاصل
شود مثل عود و لوبان وغیره و در لطائف
بفتحتین عطریات سوختنی۔
بخت نصر بضم بای موحده و سکون
خای معجمه و بعده فوقانی و فتح نون و صاد
مهمله نام پادشاهی که کافر بود و این
مرکب ست از بخت که در اصل بوخت
بود بمعنی پسر و نصر که نام بت ست چون
او را در حالت طفلی پیش بت یافته بودند
و نام پدرش معلوم نبود لهذا با آن بت
منسوب کردند و شر معنی منسوب بآن
پادشاه است از قاموس۔

بخر بفتحتین بدبوی دہان از شرح نصاب ولطائف۔
بخار بالضم دود دانچہ مانند دود و با رطوبت از آب وغیرہ برخیزد و مجازاً بمعنے تپ نیز آمدہ۔
بخس بالفتح وسین مہملہ بمعنی زر قلب یعنے زر ناسرہ از لطائف و در کنز بمعنی ناقص و نقصان کردن و نیز در لطائف نوشتہ کہ در فارسے بباسے فارسی بمعنی گداختہ و پژمردہ
بخشایش از گناہ در گذشتن از برہان
بخش بمعنی حصہ و نصیب از برہان و کشف
بخش بخش بمعنی پارہ پارہ۔
بخت و اتفاق منفعت کثیر حاصل شدن بکسی بلا وجہ بی سعی و تلاش چنانچہ مال یافتن کسی در زمین یا در آشنائی چاہ کندیدن و فرق درمیان بخت و اتفاق آنکہ بخت خاص ست و اتفاق عام اگر یافتن منفعت کثیر ست بخت گویند و اگر یافتن چیزے بمقدار چنانچہ پارۂ شیشہ یا پارہ ظرف چینی در بن چاہ کندیدہ یافتن یا پیش آمدن مکروہی کہ در انجا وجود شی متصور نباشد اتفاق گویند۔
بخام کشیدن در پوست و بافت ناکردہ کشیدن چنانکہ نقارہ را در پوست گاو کشند یا گنہگار را در پوست خر دستگ کشند از مصطلحات۔
بخشائیدن و بخشایش در محل رحم و عفو مستعمل ست لیکن بمعنی جود و کرم استعمال کردہ اند مگر بندرت از بہار عجم۔
بخشودن رحم کردن از رشیدی و لطائف الحدائق و برہان۔
بخیہ از روی کار افتادن بمعنی فاش شدن راز۔
بخیدہ بروزن رسیدہ پنبہ و پشم برزدہ و از ہم جدا گشتہ از رشیدی و مدار و برہان۔
بخردی بالکسر دانائی از برہان۔
بختی بالضم نوعی از شتر قوی و بزرگ سرخ رنگ از جانب خراسان آرند و این منسوب بہ بخت ست کہ پادشاہی بودہ است و آنرا بخت نصر نیز میخوانند پادشاہ مذکور مادۂ شتر عرب و نر شتر عجم را جفت ساختہ بود نتیجہ کہ از ان حاصل شد آنرا شتر بختی گویند از لطائف و منتخب و کشف۔

فصل بای موحدہ مع دال مہملہ

بدلا بضم اول و فتح دال مہملہ طائفہ ایست از اولیاء اللہ و ایشان در ہمہ عالم ہفت تن میباشند و ایشان غیر از ابدال اند چہ ابدال در ہمہ عالم ہفتاد شخص اند از منتخب۔
بدست بکسرتین از سر انگشت کوچک تا سر انگشت نر کہ بعربی آنرا وجب بالفتح بفتحتین و شبر بالکسر نامند و بہندی بالشت گویند از رشیدی و جہانگیری و مدار و برہان۔
بدارت بکسر اول و حرف چہارم ہمزہ بمعنی آغاز کردن از منتخب و تاج و کنز۔
بدعت چیزی نو کہ در دین پیدا شود و بزمان رسول علیہ السلام نبودہ باشد از منتخب و کنز۔
بداہت بالفتح و حرف چہارم ہاے ہوز بی اندیشہ آمدن سخن ناگاہ آمدن چیزی از کنز۔
بدیہیات بفتح اول و فتح دال و کسر ہا و تشدید تحتانی زیرا کہ چون فعیلہ منسوب بیاے نسبت میشود یای او محذوف شود و کسرۂ عین کلمہ اش بفتح ابدال یابد چنانچہ حنفی در نسبت حنیفہ پس بدیہیات اشیائیکہ علم آنہا موقوف تفکر نباشد چنانچہ دو جا نصف اثنین ست و کل اعظم ست از جزو و بہمعنی بدیہیات نیز آمدہ بسکون تحتانی اول و تشدید تحتانی دوم۔
بد بالضم و تشدید دال بمعنی چارہ و علاج از منتخب و در فارسی بالضم و بہ تخفیف دال مخفف بود و بالفتح بمعنی صاحب و خدا وند از برہان۔
بدرود بالکسر و بای موحدہ و واو معروف بمعنی وداع و بمعنی رخصت کردن و ترک کردن از برہان و رشیدی و جہانگیری و مؤید و مجمع الفرس و کشف

ومدار بالکسر و بالضم هر دو۔
بدید بفتح ظاهر از کشف۔
بدر بفتح اول وسکون دال ماه تمام و
نام جائیکه دران بزمانهٔ رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم جنگ واقع شده بود از مدار
ومنتخب وبعض محققین نوشته اند که بدر ماه
تمام را از ان گویند که بعد غروب شمس مبادرت
می نماید در وقت طلوع خویش بر دیگر اشکال
محاق۔
بدور بضمتین جمع بدر که بمعنی ماه تمام ست
بدخش بفتحتین مخفف بدخشان وبدخش
مذاب کنایه از لعل بدخشان گداخته شده
که عبارت از شراب سرخ باشد
بدیع نو پیدا شده از منتخب۔
بدع بکسر اول وسکون ثانی نو پیدا شدن
و بکسر اول وفتح دال چیزهای نو پیدا شده
و درین جمع بدعت از منتخب۔
بدائع بفتحتین چیزهای نو پیدا شده جمع
بدیع مجازاً بمعنی عجائبات مستعمل۔
بداغ بضم اول و در آخر غین معجمه بمعنی
شاخ درخت از لغات ترکی و در فردوس اللغات
بمعنی شمشیر نوشته والله اعلم بالصواب۔
بدول ترسناک از برهان۔
بدل بفتحتین باصطلاح کشتی گیران نوعی
هر بندکه آنرا در عرف هند توڑ گویند از
بهار عجم۔
بدل ما یتحلل عوض چیزی که تحلیل می شود
از بدن۔
بدسگال بکسر سین مهمله وکاف فارسی
بمعنی بداندیش و دشمن۔
بدیل بفتح اول وکسر دال مهمله بدل چیزی
ونام حکیم خاقانی از منتخب۔
بدّال بفتح اول وتشدید ثانی بمعنی آنکه
غلها فروشد ومردم آنرا بقّال گویند و
در لغت بقّال آنرا گویند که تره فروشد
از مزیل الاغلاط۔
بدرام بفتح بای موحده توسن سرکش و
بکسر بای فارسی آراسته وخرم از رشیدی
وجهانگیری ودر برهان بالفتح بمعنی خوش وبهتر
بدین بالفتح بمعنی باین نه بالکسر
بدنخمان غله فروشان ومزارعان بخیل
ومردمان ظالم وفاسق۔
بدست کم گرفتن حقیر وبے قدر داشتن
از مصطلحات۔
بدو بفتح اول وسکون دال وبضمتین و
تشدید واو هر دو وضع بمعنی ظاهر شدن
وپدید آمدن وبفتح اول وسکون دال
سوای معنی مذکور بمعنی بیابان وصحرا از
صراح ومنتخب ولطائف وکنز وهم بفتح
اول وسکون دال بمعنی ابتدا کردن وابتدا
وآغاز یافتن ودر اصل بدء بود وبدوء
قاعدهٔ عربی فارسیان موافق ضابطهٔ
خود همزه را بواو بدل کردند چنانکه جزء
کتاب وغیره را جزو ولواو نویسند تو انند
بدرجلو بکسر جیم وفتح لام اسپ سرکش از
بهار عجم۔
بدزهره بفتح زای معجمه ترسناک۔
بدره بفتحتین خشکهٔ پلاؤ از برهان۔
بدیهه بے اندیشه آمدن سخن وناگاه
آمدن چیزے از کنز وشعر ومثل که بر
محل خوانده شود۔
بدره صاحب رشیدی وکشف نوشته
اند که بالفتح خریطهٔ دینار واشرفی واز
برهان نیز همین ثابت شده ودر کنز و
منتخب نوشته که پوست بود پر از ده هزار
هزار درم ویا ده هزار درم ویا هفت هزار
درم ودینار۔
بدرقه بفتح اول وسکون دال وفتح رای
مهمله بمعنی رهبر از منتخب ومدار وصاحب
معرب گوید جماعتے که راهبر قافله باشد
واین عربی الاصل نیست بلکه مولد ست۔
بدنی بفتحتین منسوب ببدن وبسکون
دال غلط وبهمین طور بفتحتین ست عربی
وحبشی ونمکین وبهی غلطی۔
بدیّ بفتح اول وکسر دال وسکون تحتانی
مشدد بمعنی نخستین واولین ودر اصل
این لفظ بروزن فعیل ست از شرح القاموس
بدوی بفتحتین مردم صحرا نشین۔
بدیهی بفتح اول وکسر دال چیزی که علم
آن موقوف بتفکر نباشد چنانچه واحد
نصف اثنین ست۔

فصل بای موحده مع ذال معجمه

بذر بالفتح هر تخمیکه از نخود کوچکتر باشد۔
بذله بالفتح بمعنے لطیفه وسخن خوش و مرغوب که در محفل دوستان آنرا بذل و خرج توانکرد برای نشاط خاطر از لطائف وبرهان و در مؤید بدار بالضم وبالکسر و در خیابان نوشته که باین معنی این لفظ عربی الاصل باشد لیکن در اکثر کتب فارسی داخل ست۔
بذی بفتح با وکسر ذال معجمه وتشدید تحتانی مرد فاحش وبی شرم از منتخب۔

فصل بای موحده مع راء مهمله

برنا بالفتح نون مرد جوان از برهان۔
برایا بالفتح خلائق واین جمع بریت ست که بفتح با وکسر را وتشدید تحتانی بمعنی خلق باشد از کنز ومنتخب۔
برصیصا بالفتح هر دو صاد مهمله نام ولی که بوسواس شیطان کافر شده بود از لطائف
برخیا بالفتح وخای معجمه مکسور وتحتانی نام پدر آصف که وزیر سلیمان علیه السلام بود
برء بالضم وهمزه از بیماری به شدن از کنز۔
برگ بغرا عبارت از تنگهای بغرا که زوائد آرد گندم پهن کرده بشکل برگ سازند و بشربت وقند پزند بغرا بالفتح موحده وسکون غین معجمه نام پادشاه ترکستان که موجد طعام موصوف ست از مصطلحات وبهار عجم۔
برارت بروزن فراغت بیزاری از چیزی وپاک شدن ودور شدن از کنز۔

برات لفظ فارسی ست کاغذ نوشته که بموجب آن از خزانه زر بدست آید ملفبظ نوشتن وکردن ودادن وگرفتن و آوردن وزدن وشدن مستعمل از بهار عجم
برغست بفتح اول وفتح غین معجمه وسین مهمله وفوقانی نام تره که مثل پالک باشد و بمعنی جوی آب از لطائف۔
برداشت بمعنی سواری۔
برنشست بمعنی سوار شد از لطائف وبرهان۔
برودت بضمتین بمعنی سردی۔
براعت بفتح اول وعین مهمله روشنی و فصاحت وفضیلت وکامل شدن در فضل و هنر از مؤید وکشف وکنز وصنعت براعة الاستهلال نزد اهل بدیع عبارتست ازانکه شاعر یا منشی در ابتدای خطبه کتاب یا در مطلع قصیده الفاظی چند ذکر کند که مشعر بمطلب باشد ودر منتخب نوشته که استهلال بمعنی بانگ کردن کودک بوقت ولادت ست ظاهرا وجه تسمیه آنست که چون بمجرد بانگ کردن مولود بوقت ولادت شناخته میشود که پسرست یا دختر همچنین از صنعت مذکور بدلالت الفاظ متناسبه در شروع کتاب وقصیده دریافته میشود که این کتاب وقصیده در فلان مضمون وفلان احوال ست
بروت بضمتین بمعنی سبلت یعنی موی لب از بهار عجم ومؤید وکشف ومدار۔

برکت بفتح اول وثانی وثالث بمعنی بالیدن وافزون شدن وگاهی بسکون ثانی نیز آید چنانچه قدسی گفته بیت

چنان با دشمنش شمشیر دستے فشاند ۞ که در جرم عمر برکت نماند ۞

از بهار عجم وانچه در عوام بتشدید کاف مستعمل ست محض غلط۔
برنست قاعده وقانون ودستور از برهان
بریت بفتح اول وکسر ثانی وتحتانی مشدد مفتوح بمعنی خلق که بالفتح ست از منتخب و کنز
برغوث بالضم وغین معجمه نیز مضموم وواو معروف وثای مثلثه بمعنے کیک که بهندی پسو گویند از شرح نصاب وکنز
برنج بکسرتین معرب پرنگ که بهندی پیتل گویند وآن مس وجست ممزوج باشد۔
برزخ بفتح اول وسکون ثانی وخای معجمه بمعنی پاره وحصه وبهره از برهان ولطائف
برزخ بالفتح وزای معجمه مفتوح وخای معجمه چیزیکه میان دو چیز متخالف حائل باشد خواه ازان هر دو متخالف دخود مناسبتے داشته باشد یا نه چنانچه اعراف برزخ است میان بهشت و دوزخ وبوزنه برزخ ست میان بهائم وانسان ودرخت خرما برزخ است میان حیوانات ونباتات وبسد یعنے مونگا برزخ ست میان نباتات وجمادات وبرزخ بمعنی زمانه که مابین وقت مرگ

درزمان قیامت ست از شرحی ومنتخب ودیگر کتب۔

برخورد بسکون رای دوم ماضی ست بمعنے ملاقی شد وہم مصدر بمعنی ملاقات وبالفتح رار دوم بمعنی ملاقی شود۔

برد بالفتح بروزن سرد بمعنی سرگشتن وبمعنی برادبمعنی خواب کردن وہمیشہ بودن وقیام نمودن وبالضم نوعے از جامۂ مخطط وقصیدۂ برده از بیجاست وبفتحتین بمعنی ژاله وتگرگ وبفتح اول وکسر دوم ہر چیز کہ سرد باشد ودر فارسی بالضم یک قسم بازی شطرنج کہ مہرۂ حریف ہمہ کشتہ شوند فقط شاه بماند واین بمنزلۂ نصف ماتست معنی اول از صراح ومنتخب ومؤید وکشف ومعنی آخر از لطائف

برگ بید نوعی از پیکان وخنجر کہ بشکل برگ بید سازند از سراج ومصطلحات۔

برید بفتح اول وکسر ثانی ویای معروف بمعنی قاصد ونامہ بر مستعملست کذا فی الکنز والمنتخب ورسالۂ معربات کہ بغایت معتبر است چنین تحقیق کرده کہ برید معرب بریده دم ست و آن استری باشد یا اسپ کہ دم او را ببرند برای نشان وبعضی گویند کہ تیز رفتار میشود وبہشت مار دو فرسنگ ه دارند بجہت خبر بردن سلاطین والحال آن شخص را گویند کہ بران سوار شده خبر بردیا کہ درین زمان ہر نامہ برد قاصد را گویند کہ چالاک باشد۔

برجند بالکسر نام قریہ از ولایت خراسان از برہان۔

برہ بند بالتشدید تجربہ کار وماہر وبمعنے تومیست کہ توزیع جنگی بر روزند وبجنگ ... وبہای گران فروشند از مصطلحات۔

بروز فلانی نشیند یعنی مثل او بحال تباه وگرفتار آید از مصطلحات۔

برازد بکسر اول بمعنی می زیبد۔

برومند بفتح اول وضم ثانی بمعنے بار ور ومجازاً بمعنی برخوردار وکامیاب واز خاصیت لفظ مند آنست کہ ما قبل آن اگر کلمۂ ثنائی باشد واو زائده بران زیاده کنند چون برومند وتنومند از سراج۔

برخوردار مرکب ست از برخور مع الدال بمعنے برخوردن ولفظ دار کہ کلمۂ نسبت ست واین از عالم خریدار ست نہ از عالم زردار از بہار عجم وصاحب کشف درین لطیفہ برآورده کہ این ہر سہ امرست یعنی بر بخور وبرآ ... وبعضے برخوردار بمعنی درخت برخوردن چہ دار بمعنے درخت وبرخور بمعنی مصدر ومرکبست از اسم وامر چنانکہ خونریز بمعنے خون ریختن وپابوس بمعنے پابوسیدن۔

برنغار بفتحتین وغین معجمه ورا مهمله ترکی نام فوجے کہ بروز جنگ جانب دست راست پادشاه استاده باشد از لغات ترکی نوشتہ شد۔

برفور بفتح فا جلد وشتاب۔

برواز بالفتح بواو خانۂ تابستانی کہ بغایت سرد باشد از برہان ودر منتخب وبرہان دریچۂ بالا خانہ کہ ترجمۂ غرفہ است۔

برادر بفتح اول اگرچہ بہیچ یکی از کتب لغت لفظ برادر بتصریح بنظر مؤلف نیامده کہ بفتح صحیح ست یا بکسر مگر صاحب برہان نوشتہ است کہ فرادر بفتح بروزن برادر پس ازین معلوم شد کہ برادر بالفتح ہست

بر بالفتح ثمره ومیوهٔ درخت وسینہ وآغوش وکنار وبغل وزن جوان وپستان زن جوان وبمعنی پہنائے ومثل ہای موحده برای الصاق نیز آید چنانچہ دوش بر دوش وزمین بر زمین یعنے دوش بدوش وزمین بزمین ودر عربی بالفتح وتشدید را نام حق تعالی وزمین خشک وبیابان ونیکوکار وبہ بان وبالکسر وتشدید را بمعنے نیکی وبخشش وبخوشنودی رضا مندی مادر وپدر زندگانی کردن و بالضم وتشدید بمعنی گندم وبالکسر وسکون را در ترکی بمعنی یک عدد اول ست از لطائف وکنز وبرہان ومنتخب ولغات ترکی

برزگر بفتح اول وسکون را مهمله وبعده زائے معجمه زراعت کننده ودہقان و کسانے کہ ازین تحقیق آگاه نیند بذال

له قریہ بالضم ... دال ... بجیم فارسی ... زنشا ... ۱۲ منہ

معجمہ بجای راء مہملہ میخوانند واین نزد اہل تحقیق صحیح نیست از برہان۔

بران سر یعنی بران عزم و بران اراده

برکار بکسر پستان وسینہ برآمدۂ جوانان و بمعنی معشوق از چراغ ہدایت ودر شرح گل کشتی نوشتہ کہ برکار بفتح اول وکسر راء مہملہ و کاف عربی برآمدگی وبالیدگی سینہ وپستان۔

بربر بکسر ہر دو بای موحده در ترکی بمعنے یک یک وبفتح ہر دو بای موحده ملکی ست بجانب حبشہ کہ مردم آنجا سبزه رنگ باشند۔

برنج کبوتر در ایران رسمست کہ عمارت بلند چشمہ در صحرا سازند وآن خاصہ برای کبوتران ست موسوم ببرنج کبوتر چون بیجای کبوتر بکار رنگ زان آید محصول برنج کبوتر در سرکار پادشاہے رسد وبعضی نوشتہ کہ برنج کبوتر خانۂ کبوتر را گویند از مصطلحات وبہار عجم۔

بروز بفتحتین ودر آخر زای معجمہ بیرون آمدن وآشکارا شدن از منتخب وبفتح واو ودر آخر زای معجمہ در فارسی سنجاف دامن جامہ وغیره از برہان۔

براز بکسر اول فضلہ وفانطہ یعنے سرگین آدمی وغیره وبمعنے بیرون آمدن وبفتح خطاست از منتخب وکنز۔

برز بالضم ودر آخر زاے معجمہ قدر وشکوه ومرتبہ ورفعت وبلندی قامت انسان ودرخت وبالفتح زراعت وبمعنی

زیبائی از جہانگیری ورشیدی و سروری وبرہان۔

برد عجوز بالفتح وعین مہملہ نیز مفتوح ہفت روز ست در آخر زمستان سہ روز آخر بہمن کہ بہندی پھاگن گویند وچہار روز اول اسفندار کہ بہندی تقریباً چیت باشد چو این روزہا در آخر زمستان واقع شده لہذا برد عجوز نامند چہ برد بمعنے سرما وعجوز بمعنے پیرزن و بعضے گویند کہ دران روزہا زالے در صحرا از سرما مرده بود لہذا باین اسم مسمی گشت واسامے آن ہفت روز این ست صِنّ بکسر صاد مہملہ وتشدید نون صِنَّبر بکسر صاد مہملہ وتشدید نون مفتوحہ وسکون موحده وراء مہملہ وبر بفتح واو وسکون بای موحده وراء مہملہ آخر ہمہ بوزن فاعل مؤتمر ومعلّل اول بصیغہ اسم فاعل وثانی بفتحتین و کسر وتشدید لام اول مطفی الجمر بالضم از صراح۔

برگ ریز موسم خزان از برہان وسراج۔

برگ سبز کنایہ از چیز بسیار کم مقدار وتحفہ درویش کہ بتوقع زر وسیم پیش اغنیا گذارند از مصطلحات۔

برجیس بالکسر وجیم عربی مکسور ویای معروف وسین مہملہ ستارۂ مشتری کہ بر فلک ششم تابد وسعد ست وآن را قاضی فلک گویند وخانۂ او قوس وحوت ست واین معرب برجیس ست کہ بالفتح باشد

چراکہ وزن فعلیل بالفتح در کلام عرب نیامده از برہان ورسالۂ معربات وغیرہ۔

برجاس بالضم وجیم عربی وسین مہملہ بمعنے نشانہ تیر وغیره از منتخب وبرہان۔

برنس بضم موحده وراء مہملہ ساکن وضم نون وسین مہملہ جامۂ کہ از پشم سیاه بافند ونادر سفید ہم باشد وآن لباس ترسایان ونصاری ست ودر صراح بمعنی کلاه دراز کہ کشیشان[1] می پوشند۔

برقش بضم اول وکسر ثانی قاش خربزه وغیره از بہار عجم۔

برص بفتحتین مرضی ست کہ داغہاے سیاه وسفید بر اندام پدید آید از منتخب۔

بربط نام سازی ست کہ مثل طنبوره باشد مگر کاسۂ بزرگ ودستۂ کوتاه دارد واز برہان ودر رسالۂ معربات کہ از صاحب رشیدی ست مسطور ست کہ بربط معرب ست بمعنی سینۂ بط زیرا کہ شبیہ باشد بسینۂ بط۔

بروع بالفتح ودال مہملہ مفتوح ملکیست از توابع ایران وآذربیجان[2] باقلیم پنجم

برف فرق میان برف ویخ آن ست

[1] کشیش لفظ ترکی ست بفتح اول وبای ہوز وشین معجمہ بروزن خلیل پیشوا وعالم ترسایان وزاہد ونصرانیان وبت پرستان از مؤید وکشف وبرہان وچراغ ہدایت ولغات ترکی ورشیدی ۱۲ منہ [2] آذربیجان وبفتح اول وسکون ذال معجمہ وفتح راء مہملہ وکسر موحده وبای معروف وجیم معرب آذربایگان ۱۲ منہ رح

که برف چون غبیر سفید مثل غباره میبارد و در تیغ چون موم گداخته قطره قطره می چکد و انجماد می پذیرد و مثل سنگ سفید میگردد.

براق بالفتح و تشدید رای مهمله هر چه بتابش و درخشندگی و لمعان باشد مثل ابرق و سنگ سرمه۔

بریق بفتح اول روشنی و درخشندگی، و تابش برق که از ابر جهد از کنز و صراح و منتخب و کشف و گویند که بمعنے درخشان نیز آمده۔

برق و زرق روشنی و ساختگی۔

برید فلک بفتح اول کنایه از ماه که سریع السیر ست از صراح۔

برمک بفتح اول و سکون راء مهمله و فتح میم شخصے بود آتش پرست در آخر مسلمان شده با عیال بدمشق رفت خالد نام پسرش در دولت عباسیه وزیر شد و بعد از خالد پسرش که یحیی نام داشت بدولت رسید و بعد از فضیل که پسر یحیی بود بدولت کامیاب گشت و بعد از فضیل برادرش که جعفر نام داشت بمرتبهٔ اعلیٰ رسید و دولت برامکه بر جعفر تمام شد از رشیدی و برهان

بروک بضمتین و کاف عربی فرو خفتن شتر و ثابت شدن از لطائف۔

برگ بالفتح و کاف فارسی ساز و نوا و سامان و اسباب و سرانجام و بمعنے التفات و پروا و بضمتین و کاف عربی

قماشی باشد از پشم شتر از برهان و صراح

برشکال بفتح اول و سکون ثانی و شین معجمه موقوف و کاف عربی بمعنی برسات و بفتحتین نیز آمده و در بهار عجم نوشته که لفظ هندیست و نزد فقیر مؤلف کتاب معرب برسکال ست که بسین مهمله باشد چه در هندی برس بمعنی بارش و کال بمعنے وقت چون بعد از تحقیق این لفظ در سراج اللغات تلاش کردم بعینه مطابق نوشته خود یافتم۔

بران دل یعنی بران عزم و بران اراده از بهار عجم۔

برسام بالفتح مرضی ست که اندرون سینه ورم باشد از برهان و در صدد و الافاضل نوشته که بعربی آن را ذات الجنب گویند

براهام نام جهودیست که کمال بخیل و خسیس بود در زمانه بهرام گور از شرح خاقانی و مؤید۔

بر چشم و بچشم گفتن کنایه از قبول کردن

براجم بالفتح و کسر جیم بندهاے انگشتان برجم بضم اول و سوم مفرد است از شرح نصاب۔

برون بالکسر مخفف بیرون از برهان و رشیدی و صاحب کشف بضم نوشته۔

برزن بالفتح و زای معجمه مفتوح بمعنے کوچه از رشیدی۔

براهین بالفتح جمع برهان و بضم خواندن

خطاست۔

برین بفتح اول و تشدید راء مفتوح تثنیهٔ بر و کنایه از عرب و روم و بفتح با و تخفیف رای مکسور در فارسی بمعنی برتر و بلند

برگستوان بالفتح و کاف فارسی مضموم و مکسور هر دو صحیح و سین مهمله ساکن آنچه از قسم لحاف بر اسپ اندازند تا زخم و حفاظت شود و بهندی پاکهر گویند و در سراج نوشته که برگستوان بفتح کاف فارسی ست چه برگست بمعنے پناه و لفظ آن کلمهٔ نسبت۔

برق یمان برقیکه منسوب بیمن باشد یعنے برقیکه از جانب یمن که مطلع سهیل ست درخشان شود و آن دلیل باران ست و در منتخب و کشف نوشته که یمان منسوب بیمن۔

برهان بالضم حجت روشن و دلیل قاطع از منتخب و فرق درمیان برهان و دلیل آنست که دلیل عام ست و برهان خاص و باصطلاح منطق قیاسیست که مرکب باشد از مقدمات یقینی تا نتیجه دهد مقدمهٔ دیگر را که یقینی باشد نه ظنی چنانچه کل انسانٍ حیوانٌ و کل حیوانٍ جسمٌ پس از ین نتیجه یقینی برآمد کل انسانٍ جسمٌ۔

برثن بضم اول و سکون ثانی و ضم ثای مثلثه نام قبیله و انگشت سباع از کنز و در منتخب نام پدر قبیله و چنگال شیر و چنگال هر جانور درنده و در صراح چنگال

مرغان شکاری۔
برہمن بفتح حرف ودوم وسکون سوم و بسکون دوم وفتح سوم ہر دو طور آمدہ قومی ست از علمای ہنود۔
برزین بالفتح وکسر زای معجمہ ویاے معروف نام آتشکدہ وبمعنی آتش ہم نوشتہ اند از برہان وکشف وسروری ومدار ورشیدی
برہون بمعنی صابون از سراج۔
برتکان بالفتح وتای فوقانی مفتوح وکاف عربی بمعنے گلیم از شرح نصاب فردوس اللغا
براغلیدن کسے را بر جنگ تیز کردن از برہان۔
برماسیدن مالیدن عضو از برہان۔
بردن بالضم در قمار از حریف غالب آمدن از چراغ ہدایت۔
بروے آب آوردن ظاہر ساختن
برروایستان حریف شدن از چراغ ہدایت۔
برکت شدن تمام شدن ومردن از چراغ ہدایت وغیرہ۔
برطاق ابروی کسی می خوردن بیاد کسے شراب خوردن از چراغ ہدایت
برسیمان کسے بچاہ افتادن بسبب شخصی در بلا افتادن از چراغ ہدایت
برو در ماندن خجلت زدہ شدن وعاجز شدن از مصطلحات وچراغ ہدایت۔
برسیمان عجب افتادن با شخصی مکار

بمعاملہ افتادن از مصطلحات۔
برخویش نابخشودن قصد چیزی کردن کہ از ان ہلاک شود۔
برخود چیدن تفاخر کردن وتکبر کردن از چراغ ہدایت وچہار شربت
برتافتن بمعنے برداشتن۔
برطبع خوردن ناخوش وناپسند آمدن وغم افزا شدن۔
برر و دویدن شوخی کردن از بہار عجم
برسر آمدن غالب آمدن وبمعنی آخر شدن از بہار عجم۔
برافتادن دور شدن ونابود گشتن از بہار عجم۔
بربناگوش زدن تپانچہ زدن وآگاہ گردانیدن۔
بربیچیدن ولبستو بیچیدن نام فنی ست از کشتی از بہار عجم۔
برطرف شدن دور شدن۔
برابر دویدن استقبال کردن۔
برابر کشیدن سنجیدن۔
برروز سیاہ نشاندن خراب وبدحال گردانیدن از بہار عجم۔
برچیزی چشم سرخ کردن طمع داشتن آن چیز۔
برخوردن ملاقی شدن وملاقات کردن وزدہ شدن چیزی بر چیزے وبمعنے نفع یاب شدن از چراغ ہدایت

برطاق بلند گذاشتن وبرطاق بلند نہادن بمرتبۂ اعلیٰ رسانیدن وچیزے را بکمال نمائش دادن وبمعنی چیزے را برجای بلند نہادن کہ دست بآن نرسد وبمعنی ترک کردن وفراموش کردن ہم آمدہ از برہان وبہار عجم۔
برنخ زدن وبرنخ نوشتن فراموش کردن ونابود کردن ومحو کردن وزدود زائل کردن از برہان وسراج وغیر آن۔
برروی روز افگندن بمعنے ظاہر ساختن۔
برکردن بمعنی روشن کردن وظاہر کردن از سراج وچراغ ہدایت۔
برگ ریزان بمعنی موسم خزان از برہان وسراج۔
برگ سبز فرستادن مرادف گل فرستادن۔
برمژگان دویدن چیزے در نظر آمدن از مصطلحات۔
بروت کسی ریختن زبون ومغلوب کردن از مصطلحات۔
بروت کسی را پنبہ نہادن کنایہ از تمسخر وظرافت نمودن از مصطلحات
بریش کسے فراغت داشتن بریش آوریدن چہ فراغت بمعنی ریدن مستعمل ست از مصطلحات۔

برقالب زدن مهیا کردن و سرانجام دادن از مصطلحات۔

برمالیدن بمعنی بالاکردن آستین و بالا کردن پائچه تنبان برای شتاب رفتن و مجاز بمعنے گریختن از برهان و مصطلحات۔

برمچیدن بجیم فارسی دست را بنرمی بر بدن کسے مالیدن از برهان۔

برلنگ زدن بمعنی گریختن از مصطلحات و برهان و بهار عجم و نیز صاحب بهار عجم نوشته که درین تامل ست ظاهر آلنگ بکسر لام بمعنے آلت رجولیت ست پس برلنگ زدن کنایه از قطع آلت بود چرا که زدن بمعنی بریدن آمده است۔

برسکستن کناره کردن و بمعنے رنجیده شدن آمده۔

برنشستن سوار شدن۔

برآب بستن چیزے را سیراب کردن از مصطلحات۔

براه بردن بسر بردن از مصطلحات

برانگشت پیچیدن یاد داشتن و مشهور کردن از مصطلحات۔

برپاپیچه ریدن یعنے بسیار ترسیدن از مصطلحات۔

برخر خود سوار شدن و نشستن بمکافات عمل خود گرفتار آمدن از مصطلحات

برخشت زادن معمول زنان باردار ست که بوقت وضع حمل خشت را زیر پا گذاشته

برسر پا نشینند و زور بر سر دهانند تا طفل بسهولت متولد شود۔

بر دو رعرفان زدن و برعالم عرفان زدن از حجاب و شرم بر آمدن از مصطلحات۔

بر دو رجلال زدن خشمناک شدن از مصطلحات و بهار عجم۔

بر دنبه دندان زدن کنایه از رغبت لواطت چه دنبه سرین را گویند از مصطلحات

برسر پا آمدن ظاهر شدن و پیدا شدن از مصطلحات۔

بر سنگ زدن ظاهر کردن و گفتن از مصطلحات۔

برکشیدن وزن کردن و مرتبه و رتبه کسے افزون کردن از مصطلحات و بهار عجم۔

برغو بفتح و ضم اول و غین معجمه مضموم شاخ حیوان که از میان تهی باشد و آنرا مانند نفیری نوازند از رشیدی و جهانگیری برهان۔

برشته بکسرتین بروزن فرشته بمعنے بریان و هرچه مرغوب و محبوب باشد و حسن برشته کنایه از حسن سبزه ته گلگون یعنے حسینکه ملیح مائل بسرخی باشد از بهار عجم و مؤید و کشف۔

برره بفتح اول و فتح هر دو راے مهمله نیکوکاران جمع بار که بتشدید راست

برء الساعة بفتح اول و سکون را و ضم همزه دوای مرکب مفید نزله و رطوبات و نام کتاب در علم طب از امام زکریا رازی و معنی لفظے این مرکب به شدن در ساعت ست۔

بره بالفتح و تشدید را و تخفیف را هر دو طور بچه گوسپند و آهو و بمعنی برج حمل که محل شرف آفتاب ست و قتیکه آفتاب در برج حمل باشد موسم بهار شروع میشود

برکه بالکسر حوض آب لفظ عربی ست از منتخب و کنز۔

براهمه بفتح اول و کسر ها جمع برهمن بحذف حرف خامس۔

برده بالفتح بمعنے غلام و کنیزک و دایه از بهار عجم و این لفظ ترکی ست و در برهان بمعنے اسیر

برهنه بفتح اول و ثانی و سکون ها ترجمه عریان و بفتح اول و سکون ثانی و فتح ها نیز آمده۔

برذعه بالفتح و ذال معجمه مفتوح و عین مهمله پالان خر از شرح نصاب۔

برطله بالضم و طاے مهمله مفتوح کلاه از قاموس۔

برنج شماله بفتح شین معجمه پلاؤ زرد از برهان۔

برامکه بفتح اول و کسر میم و فتح کاف عربی کنایه از امرای عظیم الشان سخاوت

پیشه ودر اصل این لفظ جمع برمک ست
پس برامکه اولاد و نسل برمک باشد بتحقیق
آنکه برمک شخصے بود آتش پرست و از آتشخانه
نوبهار که در بلخ بود خدمت آتش افروزی
میکرد و از جمیع خادمان آتشکده معزز
ترین بود و در تواریخ ابن خلکان مسطور
ست که نبیره اش که اسلام آورده بود و بانه
وصاحب رشیدی نوشته که در آخر
مسلمان شده با عیال بجانب دمشق
که دار الملک بنی امیه بود توجه نمود خالد
نام پسرش در دولت عباسیه وزیر ابی العباس
سفاح شد و بعد از خالد پسرش که یحیی نام
داشت بدولت رسید و بعد از آن فضل
که پسر یحیی بود بدولت کامیاب گردید و
بعد از فضیل برادرش که جعفر نام داشت
بمرتبه اعلی رسید و در سخاوت و مروت نظیر
خود نداشته و دولت برامکه بر جعفر تمام شد
از تواریخ ابن خلکان و رشیدی و برهان
برخورداری نورچشمی این القاب
خاص بدختر نوشتن و هر دو یای تحتانی
برای تانیث دانستن محض خطا ست
چرا که در فارسی یا برای تانیث هیچ جا نیامده
مگر در هندی و اگر گویند برای متکلم ست
خصوصیت دختر نمی ماند بپسر هم ثابت
میشود بهر صورت این القاب بدختر خالی
از کراهیت نیست۔
برخی بفتح اول و سکون ثانی و کسر خای
معجمه و یای مجهول یکپاره از چیزی چه برخ
بالفتح بمعنے حصه و بهره و یاے تحتانی برای
وحدت لهذا بمعنی اندکے مشهور ست و
و بفتح اول و سکون ثانے و فتح خای معجمه
بروزن دری بمعنے فدیه و قربانی و صدقه
یعنی آنچه عوض چیزے عزیز بکسی دهند
از بهار عجم و جهانگیرے و برهان و مدار
و رشیدی و کشف و مؤید۔
برکی بفتحتین و کاف عربی منسوب برک
که بفتحتین ست و آن قماشی باشد از پشم
شتر که اکثر لباس فقرا آن باشد از
جهانگیری۔
برے بفتح اول و کسر را و تشدید یا
بمعنے پاک و بمعنی بیزار و بمعنی بیگناه
و بفتح اول و تشدید را هر شے که در زمین
خشک و صحرا باشد از کنز۔
بردخطی بالضم جنسے از چادر باشد که در
بافت آن خطهای باریک رنگین
باشد۔
بردقلمی بالضم جنسے از چادر که در بافت آن
خطها پیدا شد برابر سطری قلم و بعضے گویند
که بران نقاشان از قلم نقش و نگار کنند
بردیمانی بضم اول و فتح حرف چهارم
که یاے تحتانی ست و کسر نون و تخفیف
یاے تحتانی دیگر نوعے از جامه مخطط که
از ملک یمن آرند و الف در لفظ یمانی
عوض یکے از یاے مشدده است پس گفته
نمیشود یمانی بالف و تشدید تا جمع نشود
عوض و معوض مگر یمانی بتخفیف۔
برنائی بالفتح جوانی۔
برمانی بالکسر نوعی از پلاؤ نمکین۔
برگ سبز نمکاری و برگ سبز
هم چشمے برگ پان یا سبزه دیگر کشتی
گیران بجهت مقرر کردن کشتی بخانه حریف
خود فرستند و همچنین گل نیز میفرستند و
آن را گل کشتی گویند۔
برهان لمی بکسر لام و تشدید میم مکسور
بدانکه برهان باصطلاح منطقیین عبارت
ست از قیاسی که مرکب باشد از مقدمات
یقینی و آن دو قسم ست یکے لمی دوم
انی لمی آن ست که حد اوسط دران
علت حکم بود در ذهن و نفس الامر چنانکه
گویند هذا متعفن الاخلاط و کل متعفن الاخلاط فهو
محموم فهذا محموم پس حد اوسط که متعفن الاخلاط
ست علت ست برای حکم کردن محموم
بر هذا در ذهن و نفس الامر و آنرا برهان
لمی از ان گویند که دلالت میکند بر لم و
علت حکم در نفس الامر۔
برهان انی بدانکه برهان انی آنست
که حد اوسط دران علت حکم بود در ذهن
فقط نه در نفس الامر چنانکه گویند الاربعة
منقسم بمتساویین و کل منقسم بمتساویین
فهو زوج فالاربعة زوج پس حد اوسط
که منقسم بمتساویین ست علت ست

برای حکم کردن زوج بر اربعه در ذهن فقط و آن را برہان انی ازان گویند که دلالت میکند برانیت ثبوت حکم در نفس الامر نه بر لم و علت حکم و بعضی بعبارت دیگر چنین تصریح لمی و انی کرده اند برہان لمی آنست که از علت دلیل گیرند بطرف معلول چنانچه تعفن اخلاط علت ست برای حمی درین مثال زید متعفن الاخلاط و کل متعفن الاخلاط فهو محموم فزید محموم و برہان انی آنست که از معلول دلیل گیرند بطرف علت چون الجسم مؤلف و کل مؤلف له مؤلف فالجسم له مؤلف پس مؤلف بفتح لام معلول ست و بکسر لام علت ست۔

برہان سلمی ہمانکه برہان سلمی برہانی ست که بآن ثابت میکنند در علم حکمت تناہی بودن العاد و آنرا برہان سلمی ازان گویند که دران شکلی میکشند بصورت سلم برای اثبات مطلوب تقریرش بر وجه اجمال آنکه اگر عدم تناہی العاد متحقق باشد البته ممکن بود که بر آریم از یک مبدا دو خط مانند دو ساق مثلث و ہر قدر که آن خطها را بکشیم بعد فیما بین متزائد گردد مثلاً خارج کنیم از نقطه ا دو خط بطرز مذکور و فرض کنیم بر یک خط نقطه ب بفاصله یک گز و د بفاصله دو گز و و بفاصله سه گز و فرض کنیم بر خط دیگر مقابل اینها نقطهای ج و ه و ز بفاصلها مفصله و وصل کنیم میان آن نقطهای خطوط باین صورت۔

ب ج
د ه
و ز

و بعد د ه زائد باشد از بعد ب ج و بعد و ز زائد باشد از بعد د ه پس آن ہر دو خطوط را الی غیر النهایت ممکن باشد در میان آنها بعد غیر متناہی با آنکه محصور باشد آن بعد غیر متناہی میان دو حاصر و این منافی عدم تناہی ست زیرا که محصوریت تناہی را میخواہد پس چگونه عدم تناہی انفراج با وصف محصوریت متصور باشد پس باطل شد عدم تناہی العاد۔

برہنه گوئی صریح گفتن و فاش گفتن

برج آبی سرطان و عقرب و حوت

برج خاکی ثور و سنبله و جدی۔

برج بادی جوزا و میزان و دلو۔

برج آتشی حمل و اسد و قوس۔

برجیس بالفتح و کاف عربی مضموم نام کبوتر از شمسی۔

فصل بای موحده مع زای معجمه

بزرجمهر بفتحتین و سکون رای مهمله و ضم جیم عربی و کسر میم نام وزیر اعظم نوشیروان این معرب بزرگ مهر ست و آنچه در بعضی لغت نوشته اند که بضم جیم نشاید جیم و رای مهمله هر دو را ساکن باید خواند این قول غلط ست صحیح همانست که جیم را مضموم خوانند چرا که در عربی دو ساکن بدون مده بهم نیایند از رساله معربات صاحب منتخب چون ضمه به نسبت کسره و فتح حرکت قوی ست پس کلمه معرب را که ضعیف بود باین حرکت قوی قوت دادند و قوت ضمه بشرح ملا در بحث فعل مذکور ست۔

بزرگوار مزید علیه بزرگ از بهار عجم۔

بزرگر بضم اول و فتح کاف فارسی کسیکه پیش زرنگی را بجنگاند۔

بزجگر ترسان ضد بهادر۔

بزاز بالفتح و تشدید زای معجمه اول جامه فروش چرا که بز بالفتح و تشدید زای معجمه بعربی جامه را گویند از کشف و مؤید

بز بالفتح و تشدید زای معجمه بمعنی جامه و بالضم و تخفیف در فارسی بمعنی گوسپند که بهندی آنرا بکری گویند و کنایه از برج حمل که خانه زحل ست و بمعنی مسخره نیز می آید معنی اول از برہان و باقی از لطائف

بزآور بضم نام داؤ از کشتی و ازو داؤ گون آور یعنی حریف ست چنانکه قصاب ذبیحه را بر قفا بسته پوست کشد

بزرنج بفتحتین و فین معجمه روشنی و طلوع از لطائف۔

بزاق بضم اول لعاب وکف دہن از کشف و منتخب و مؤید و مدار و بحر الجواہر۔

بزشک بکسرتین طبیب از برهان۔

بزرگ بضمتین نام مقامیست از دوازده مقام موسیقی و بالفتح و زای مهملہ مفتوح بمعنی کتان کہ بہندی السی گویند از برهان۔

بزقدم حقیر و ناتوان بطی الحرکت از مصطلحات

بزان بالضم لفظ مفرد ست بمعنی شہوت زنان از لطائف۔

بزگرفتن ہزل و تمسخر کردن از لطائف

بزبان برداشتن و گرفتن بحرفہای ملائم فریب دادن و سخنان نالائق گفتن کسی را از مصطلحات۔

بزم سنگین بزمیکہ دران مردم کثیر جمع باشند از مصطلحات۔

بزہ بفتحتین بمعنی گناہ و خطا و بضم اول میوۂ خوشبودار از برهان و سراج اللغات و رشیدی۔

بزمہ بزیادت ہا بمعنی بزم و سیف الدین نوشتہ کہ ہا برای تصغیر ست و در سراج اللغات نوشتہ کہ بزمہ بمعنی گوشۂ از بزم و درینصورت ہا برای نسبت ست و در بہار بمعنی مجلس شراب۔

بزغالہ بزکوہی چہ غال بمعنی شگاف و غار کہ در کوہ باشد و ہا برای نسبت۔

بزنگاہ بکسر اول جای کہ خوف رہزنان داشتہ باشد از مصطلحات۔

بزدوی منسوب بزدہ کہ نام شہریست

بزگیری کردن حیلہ کردن و بمعنی دزدی نیز

آمدہ از مصطلحات۔

بزبازے رقصانیدن بز دلوزنہ از مصطلحات۔

فصل بای موحدہ مع سین مہملہ

بسا بمعنے بسیار و الف برای کثرت یا آمدہ

بسالت بفتح شجاعت و دلیری از منتخب و کنز۔

بست بالضم و سکون سین مہملہ نام شہریست از ایران و وقتی ست منحوس بمقدار دوازدہ ساعت کہ بعد از سہ شبانہ روز بسبیل دور می آید مبدا آن از ہنگام ابتدای اجتماع شمس و قمر ست بہندی آن را بھدرا گویند بفتح بای موحدہ مخلوط بہا و تشدید دال و بعدہ رای مہملہ و الف و بالکسر مخفف بیست کہ ترجمۂ عدد عشرین ست۔

بسطت بفتح اول و سکون ثانی و فتح طای بمعنے فراخ و کشادگی از صراح و کنز و کنایہ از دوستی و بالضم خطا ست۔

بسیچ بفتح اول و کسر ثانی و یای مجہول و جیم فارسی قصد و ارادہ و تیاری و آمادگی از برهان و رشیدی و جہانگیری۔

بسفایج بالفتح و تحتانی نیز مفتوح معرب بسپایہ نام دوائی کہ چوب درختی باشد از رسالۂ معربات صاحب رشیدی و منتخب۔

بسند بفتحتین بمعنی کافی و کافی شدن از سراج و رشیدی۔

بسد بضم اول و ضم سین مہملہ مشدد و بتخفیف سین نیز آمدہ بمعنی مرجان کہ بہندی آن را مونگا گویند از کشف و مدار و برهان۔

بستہ نگار نوعی از سرود و راگنی از چراغ ہدایت۔

بسر بالضم خرمای خام کہ ہنوز پختہ نشدہ باشد از منتخب و شروح نصاب و بفتح اول و کسر سین نام وزیر نصرانی از لطائف

بستان افروز گل تاج خروس کہ بعضے اہل ہند آن را کلغا گویند از برهان و سراج اللغات

بس بالفتح بمعنے بسیار و بمعنے کافی و یکی از حروف تشبیہ چون شیربس بمعنے مانند شیر

بسط بالفتح بمعنی فراخی و بالضم از صراح و بمعنی گستردن۔

بساط بکسر فرش و عرصۂ شطرنج و فراخی میدان و بمعنی دسترس و متاع و شترہ و دستگاہ و سفرہ و جز این ملقط از اختن و افگندن و کشیدن و آراستن و گستردن و چیدن مستعمل از بہار عجم و کشف و فردوس اللغات۔

بسیط بفتح جای فراخ و گستردہ شدہ و چیزی کہ فراخ باشد و در اصطلاح حکما ہر شئی کہ غیر مرکب ست و بمعنی تعریف بسیط چنین کردہ اند کہ ہر چیز کہ جزو آن مشابہ کل آن باشد چنانچہ آب و خاک و آتش و باد علیحدہ علیحدہ و نام بحریست از دوازدہ بحور شعر۔

بسائط بکسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست جمع بسیط ومراد از بسائط اربعہ عناصر کہ خاک وباد وآتش وآب ست۔

بسیط مسبع بضم میم وفتح سین مہملہ و فتح بای موحدہ مشدد کنایہ از زمین باعتبار ہفت اقلیم۔

بسراق بالضم یاقوت زرد کہ در ہند پکھراج گویند از مصطلحات۔

بست ویک وشاق بکسر اول و برای و وزن وضم و واو دوم کنایہ از بیست ویک صورت شمالی وتفصیلش ہمین جا بعد دو سطر مسطور ست

بسمل بکسر اول وکسر میم بمعنی مذبوح وبمعنی ذبح کردن نیز آمدہ چراکہ بوقت ذبح کردن بسم اللہ میگویند پس ظاہر این کلمہ فارسی الاصل بیست لفظ مستحدث ست از سراج وکشف۔

بست ویک پیکر نورد از ایوان شمال بدانکہ اہل ہیئت از کواکب مرئیہ ہمگی چہل وہشت صور بر فلک قرار دادہ اند ازانجملہ دوازدہ صور بر نفس منطقۃ البروج واقع اند کہ بدوازدہ برج مشہور عبارت ست از انست وازانجملہ بیست ویک صور بجانب شمال از منطقۃ البروج اند ہیچ ازان دب اصغر بصورت خرس استادہ کواکب آن ہفت، دوم دب اکبر وآن نیز بصورت خرس کلانست کواکب آن بست وہفت سوم تنین بصورت اژدہای بزرگ باشکنہای بسیار کواکبش سی وہفت چہارم قیقاوس بر شکل مثلثی بزرگ کواکبش یازدہ پنجم عوا بصورت مرد استادہ ودستہای کشیدہ بدست راست عصا گرفتہ واین را حارس السما نیز نامند کواکبش بیست و دو ششم فکہ وآنرا کاسۂ درویشان نیز گویند چراکہ در استدارت آن رخنہ افتادہ است گویا کاسۂ لب شکستہ است ستارۂ آن ہشت ہفتم جاثی علی رکبتیہ بصورت مردے بر زانو درآمدہ ای بر زانو نشستہ ستارۂ آن بیست وہشت ہشتم شلیاق وآن بصورت سلحفات ست یعنی باخہ کواکبش دہ وازانجملہ کوکبی ست از قدر اول وآن را نسر واقع گویند نہم دجاجہ وآن بصورت ماکیانست کواکبش ہفدہ دہم ذات الکرسی بصورت زنی ست بر کرسی نشستہ وپاہا فروگذاشتہ کواکبش سیزدہ یکی از کواکب آن کف الخضیب ست از قدر ثالث یازدہم حامل راس الغول بر مثال مردیست بر پای چپ خود استادہ پای راست برداشتہ ودست راست بر سر نہادہ وبدست چپ سر دیو خون چکان بری سر گرفتہ کواکبش بست وشش دوازدہم ممسک العنان بصورت مردے ایستادہ بیکدست تازیانہ وبدست دیگر عنانے کواکبش چہاردہ وازانجملہ عیوق از قدر اول سیزدہم عقاب وآنرا نسر طائر نیز گویند کواکبش نہ چہاردہم دلفین بصورت حیوان بحریست کہ بمشک پر باد کردہ مشابہت دارد کواکبش دہ پانزدہم سہم بصورت تیر کواکبش پنج شانزدہم خود این بصورت مرد مار را خواست کواکبش بیست و چہار ہفدہم حیۃ بصورت مار کہ بدست حوا ماراست کواکبش ہژدہ ہژدہم قطعۃ الفرس کواکبش چہار ودر نفائس الفنون بجای قطعۃ الفرس فرس نام نوشتہ کہ بصورت اسپ خوش شکل کواکبش سی نوزدہم فرس اکبر بصورت اسپیکہ او را سر و دو دست باشد وکفل و دو پای نبود کواکبش بیست بیستم مرارۃ مسلسلہ بصورت زنی استادہ دستہا کشیدہ و زنجیری بر ہر دو پای او نہادہ وبعضی نوشتہ کہ زنجیری بر دست اوست کواکبش بیست ویکم مثلث وآن مثلثے ست کہ دو ری طول باشد کواکبش چہار یا پانزدہ صور کہ بجانب جنوب از منطقۃ البروج واقع شدہ اینست اول قنطس وآن بر شکل حیوان بحریست کہ او را دو دست بود و بال دوم جوت مرغ کواکبش بیست و دوم جبار بر شکل مرد قائم بر دو کرسی و در دست عصا گرفتہ و کمر و شمشیری حمائل کردہ واین صورت را جوزا نیز گویند کواکبش سی وہشت سوم نہر بر شکل جوی باریک با گردشہاے بسیار

کواکبش سی و چهار چهارم ارنب
بصورت خرگوش کواکبش دوازده پنجم کلب
اکبر بصورت سگ کواکبش هژده منجملہ آن
شعری یمانی کہ شعری عبور نیز گویند از قدر
اول ششم کلب صغر از کواکب او یکی شعری
شامی و دیگر مرزم هفتم سفینہ بشکل کواکبش
چهل و پنج و منجملہ آن سهیل ست از قدر
اول هشتم شجاع بصورت مار بزرگ و در
ازیاشکلهای بسیار ببرج اسد پیوستہ کواکبش
بیست نهم باطیہ و آنرا کاس نیز گویند بشکلے
ست مستدیر کواکبش هفت دهم غراب بصورت
زاغ کواکبش هفت یازدهم قنطورس
بصورت حیوانی مرکب از اسپ و آدمی از
سر تا پشت چون مقدم آدمی و از کمر تا پا
مثل اسپ کواکبش سی و هفت دوازدهم
سبع بصورت حیوان درنده کواکبش نوزده
سیزدهم مجمرہ بصورت منقل کواکبش هفت
چهاردهم اکلیل جنوبی بشکل صنوبری کواکبش
سیزده پانزدهم حوت جنوبی بشکل ماهی
بزرگ کواکبش یازده۔
بسطام صاحب منتخب اللغات و
مزیل الاغلاط و یاقوت حموی نوشتہ
اند کہ بالکسر ست نام شهریست کہ مولد حضرت
بایزید ست و صاحب موید و کشف و سراج
و بهار و لب اللباب بالفتح نوشتہ اند
و بالضم در هیچ کتاب یافتہ نشد۔
بسیم بروزن فعیل بمعنی تبسم کنندہ از
لطائف۔
بسّام بالفتح و تشدید سین مهملہ خندان
و شگفتہ۔
بسیچیدن بالفتح ارادہ کردن۔
بستن بمعنے پیوند نیز آمدہ چون آئینہ
بستن بمعنے پیدا کردن و شدن چون
شگوفہ بستن و آبلہ بستن و بمعنی پوشیدن
چون پیرایہ بستن و بمعنی بنا کردن چون
حصار بستن از بهار عجم۔
بستان بالضم معرب بوستان از
منتخب و در سراج اللغات نوشتہ کہ لفظ
فارسیست مرکب از کلمہ بست بالضم کہ بمعنے
گلزار و جائیکہ میوہ خوشبو دران باشد
والف و نون زائد مثل شاد و شادان
بساتین بفتح جمع بستان و بضم خواندن
خطاست۔
بسدین منسوب بسد کہ مرجان
باشد و مراد از سرخ۔
بست و یک قران ترتیبش اینست
زحل را باشش کوکب کہ زیر اوست
و مشتری را با پنج کوکب کہ زیر اوست و
مریخ را چهار کوکب کہ زیر اوست و
شمس را با سہ کوکب کہ زیر اوست
و زهره را با دو کوکب و عطارد را با قمر۔
بسر زلف صحبت داشتن
پریشان و تیرہ روز بودن و اظهار
تجشّم نمودن۔
بسر شدن آخر شدن از بهار عجم و غیره
بسر پیچیدن الحاح و سماجت
کردن و نام داوست از کشتی۔
بسر کشیدن یکدفعہ لاجرعہ کشیدن
از مصطلحات۔
بست شکستن بالفتح از حد تجاوز
نمودن از مصطلحات
بسر پا آمدن از مرض شفا یافتن
از مصطلحات۔
بسر کسے گردیدن مرادف گرد
سر گردیدن۔
بسباسہ بالفتح بدو بای موحدہ و دو
سین مهملہ معرب بزباز بهندی جاوتری
گویند از منتخب۔
بسملہ بالفتح مخفف بسم اللہ و بمعنی بسم اللہ
الرحمن الرحیم گفتن از منتخب و غیر آن۔
بسحاق اطعمہ بالضم و حای مهملہ نام
شاعر کہ در اشعارش همہ بیان طعامها
باشد۔
بسوہ بالکسر لغت هندیست بمعنی بیستم
حصہ هر چیز عموماً و بمعنی بیستم حصہ بیگہ
در پیمایش زمین زراعت خصوصاً۔
بستہ بالفتح بقچہ۔
بساط خانہ متاع خانہ از چراغ
هدایت۔
بسمہ چی بالفتح آنکہ باوراق طلا و نقرہ
تهالب یا بقلم برجامہ نقش کند از بهار عجم۔

بسی مزید علیہ بس از بہار عجم۔
بستانسرای باغیکہ در صحن خانہ سازند از سراج اللغات۔

فصل بای موحدہ مع شین معجمہ

بشری بالضم مصدر ست بمعنی مژدہ و بشارت و نام یار بر آرندۂ یوسف علیہ السلام از چاہ از منتخب و تفسیر مدارک و جامع البیان و تحقیق یا بشری در باب یای تحتانی گفتہ خواہد شد۔
بشقاب بالضم بمعنی رکابی بزرگ این لغت ترکی ست از بہار عجم۔
بشارت بالضم و کسر بمعنی خبر خوش و بفتح بایمعنی خطاست از بحر الجواہر و مدار و کشف و مؤید و منتخب۔
بشاشت بفتح کشادہ روی و خوشی طبع از منتخب و کنز و در صراح تازہ روشدن
بشن پد بکسر اول و فتح شین معجمہ و سکون نون و فتح بای فارسی نوعے از سر دہند ست مثل دُھر پد۔
بشر بفتحتین بمعنے انسان و از انجہت انسان را بشر گویند کہ دیدہ میشود و نمایان میباشد بالبشرۃ ای لظاہر الجلد از شرح مقامات حریری۔
بش بالفتح و سکون شین معجمہ بند ہر چیز مطلقاً و بند ہاے آہن و نقرہ و برنج کہ بر درز ہا و پیوند ہای صندوق و امثال آن نصب کنند برای استواری از مصطلحات و سراج اللغات۔
بشاش بالفتح و تشدید شین معجمہ اول بمعنے خوش و تازہ و از لطائف و کنز۔
بشع بفتح اول و کسر شین معجمہ و عین مہملہ بدمزہ و گلوگیر از کنز۔
بشک بالفتح دویدن و دروغ گفتن از لطائف و در رشیدی بالفتح عشوہ و غمزہ و بالضم بمعنی زلف۔
بشکال بالفتح برسات۔
بشکن بشکن بمعنی ہنگامۂ جوش و خروش و انگشک زدن کہ اہل رقص را باشد از چراغ ہدایت۔
بشولیدن پریشان کردن از برہان
بشخودن بخای معجمہ خراشیدن از برہان۔
بشکولیدن چالاکی نمودن از برہان
بشرہ بفتح اول و ثانی و ثالث ظاہر پوست آدمی از کشف و منتخب۔
بشر حافی بالکسر و حای مہملہ و فا نام ولی کہ برہنہ پا میگشت از لطائف۔

فصل بای موحدہ مع صاد مہملہ

بصیرت بینائی دل یعنی دانائی و زیرکی۔
بصارت بالفتح بینائی چشم از منتخب و غیرہ آن۔
بصیر بینا و دانا از منتخب
بصائر بینائی ہا و حجتہای روشن بصل بفتحتین پیاز از لطائف و کنز۔
بصم بالضم فرجہ میان خنصر و بنصر از شرح نصاب۔
بصرہ بالفتح نام شہری از عراق عرب و بفتحتین جمع باصرہ۔
بصری بالکسر منسوب بشہر بصرہ اگرچہ قیاس بفتح میخواست لیکن کسر دادند تا تفاوت باشد میان بصرے بالفتح منسوب بسوے بصرہ کہ بمعنی ملک حجاز ست از شرح کافیہ از شہاب الدین دولت آبادی۔

فصل بای موحدہ مع ضاد معجمہ

بضاعت بکسر اول مال و اسباب
بضع بالکسر و عین مہملہ از سہ تا نہ ہر عددے کہ باشد بضع گویند و بالضم بمعنی نکاح و فرج زن و بالفتح گوشت بریدن و سیراب شدن از لطائف و کنز
بضعہ بالکسر گوشت پارہ لطائف و کنز

فصل بای موحدہ مع طاے مہملہ

بطحی بالفتح و حای مہملہ وادی مکۂ معظمہ و گاہے از بطحا مکۂ معظمہ مراد باشد و در اصل لغت بطحا بمعنے زمین فراخ کہ گذرگاہ آب سیل باشد و در آن سنگریزہا بسیار باشد از منتخب و کنز و کشف و لطائف۔
بطالت بالفتح بیکار و معطل بودن و بکسر اول بمعنی دلیری از منتخب و صراح
بطاح بفتح اول و حای مہملہ جاہای نشیب

و فراخ کہ گذرگاہ آب سیل باشد و دران
سنگریزہ بسیار باشد و این جمع بطحاست
از صحاح و کنز۔
بطیخ بالکسر و تشدید طای حطی مکسور و
سکون تحتانی و خای معجمہ خربزہ از شرح
نصاب و لطائف۔
بطر بالفتح شگافتن زخم و بفتحتین دہشت
و حیرانی و غفلت و ناسپاسی و نافرمانی
و شادی مفرط و توانگری و فراخی عیش
و بمعنی زمین شگافتہ نیز آمدہ از منتخب
و لطائف و کشف و کنز۔
بطلیموس بفتح و فتح لام و تقدیم یای
تحتانی بر میم نام حکیم یونانی صاحب کتاب
مجسطی و بتقدیم میم نیز گفتہ اند از منتخب
و در برہان بفتح و فتح لام و تقدیم میم بر یای
تحتانی و گفتہ کہ بتقدیم تحتانی بر میم نیز
بنظر آمدہ۔
بطش بفتح اول و سکون ثانی سخت
گرفتن و حملہ کردن از منتخب و کنز و صراح
بط بالفتح جانور معروف و این معرب بت
ست و صراحی شراب کہ بصورت بط سازند
رسالہ معربات و بہار عجم و برہان۔
بطریق بالکسر زاہد ترسایان از مؤید
و برہان و در صراح و کنز سردار فوج ترسایان
بطک بفتحتین صراحی کو چاک کر برائے
شراب سازند۔
بطل بفتحتین بمعنی شجاع و دلیر از منتخب

بطال بالفتح و تشدید بیکار و در رفتگی
بغایت دلیر از منتخب۔
بطن بفتح با و سکون طا شکم از منتخب
بطین بضم اول و فتح ثانی تصغیر بطن
و نام منزل دوم از منازل قمر و آن
سہ ستارہ باریک ست بر شکل مثلث کہ
بر دم حمل واقع شدہ از شرح قران
السعدین و بفتح اول و کسر طا بمعنی بزرگ
شکم۔
بطون بضمتین پوشیدن و پوشیدگی
و جمع بطن کہ بمعنی شکم ست۔
بطلان بالضم ناچیز و ضائع شدن
از منتخب۔
بطاق اری کسی کار کردن
بیاد کار کردن از مصطلحات۔
بطرح دادن فروختن جنس بزور
بر عایا از بہار عجم۔
بطوء بضم اول و سکون ثانی درنگ
و آہستگی نقیض سرعت از صراح۔
بطانہ بکسر اول و چہارم نون بمعنی آستر
قبا و غیرہ بمعنی اندرون شکم و سینہ و مجازاً
بمعنی ارادہ باطن و بمعنی دوست دلی
از لطائف و منتخب۔
بطی بفتح اول و کسر ثانی و تشدید تحتانی
بر وزن فعیل درنگ کنندہ و آہستہ
بط سرخاب زاری صراحی
شراب از مؤید۔

فصل بای موحدہ مع عین مہملہ

بعث بالفتح و ثای مثلثہ بمعنی برانگیختن
از منتخب و کنز و گاہی ازین قیامت مراد
باشد۔
بعد ابعد بضم اول و فتح چہارم مرکب
نام دایرہ کہ بالاتر از ہمہ افلاک حاوی
فلکہاست و نیز اہل ہیئت بعد ابعد
بر خطی اطلاق کنند کہ از مرکز عالم خارج
شدہ با وج کوکب مثل آن رسد۔
بعث و نشر کنایہ از روز قیامت
چراکہ در آن وقت ہمہ مردگان از زمین
برانگیختہ خواہند شد و بہر طرف پراگندہ
خواہند گشت۔
بعیر بفتح اول و کسر ثانی بر وزن فقیر
بمعنی اشتر از کشف و منتخب و کنز۔
بعر بالفتح سرگین شتر و گوسپند از منتخب
و غیر آن۔
بعوض بفتح اول و ضم ثانی و ضاد
معجمہ بمعنی پشہ از کنز اللغات۔
بعض بالفتح پارہ از چیزی و در لفظ
بعضی یای تحتانی برای وحدت است اگر
وحدت منظور نباشد آوردن یا
درست نیست۔
بعلبک نام شہریست بشام کہ قوم
الیاس علیہ السلام در آن جا بعل
نام بت را می پرستیدند از منتخب۔
بعل بالفتح نام بت قوم الیاس

علیه السلام و بمعنی شوہر و بمعنی صاحب و مالک از منتخب کنز۔

بعال بکسر اول بمعنی نرہا و بمعنی جماع کردن و رجولیت و شوہران و زمینہای بلند و زمینہای باران نارسیده از منتخب و لطائف۔

بعد المشرقین۔ بالضم بدانکه مفاصله مشرق صیفی و شتوی باعتبار افق ارض تقریباً یک ہزار و چہل و شش فرسخ یا کم کم میشود و بحساب کروه سه ہزار و یکصد و سی ہفت یا بالا میشود چرا که بعد مطلع اقصر الایام از مطلع اطول الایام تقریباً چہل و ہفت درجه است و ہر درجهٔ ارضی تقریباً بیست و دو فرسخ یا بالا میشود و بحساب کروه ہر درجهٔ ارضی تقریباً و ہفت کروه یا کم میشود از روے تحقیق ہر درجهٔ ارضی شصت و شش کروه و دو ہزار و شش صد شش گز و ده گره میگردد و ہر ایش درجهٔ فلکی یازده لک و ہفتاد و ہفت ہزار و شش صد و بیست و شش کروه میشود و نزد بعضے مشرقین عبارت از مشرق و مغرب ست چرا که گاہی بلحاظ شرافت طلوع آفتاب از مشرق تغلیباً مغرب را نیز مشرق گفته تثنیه آن مشرقین نمایند۔

بعثره بالفتح و ثای مثلثه مفتوحه برانگیختن و پراگنده شدن از کنز۔

بعره بالفتح سرگین شتر و گوسپند و آہو [illegible] آنرا پشک گویند از منتخب و شرح نصاب و لطائف۔

بعینه بکسر اول و کسر نون بمعنی بتحقیق خود و ذات خود۔

بعالی بر طرف افتاده کنایه از خودرای و خود پسند که نصیحت کسی نه پذیرد۔

فصل بای موحده مع غین معجمه

بغرا بالفتح و غین معجمه نام پادشاه خوارزم نام آشی ست که ایجاد بغرا خان بادشاه خوارزم ست و آن چنان باشد که مثل لیموی کاغذی بلکه خرد تر از آن از آرد نخود گلوله ساخته آش از آن درست میسازند و بغرا بمعنی خوک تیز آمده از برہان و غیر آن و در سراج اللغات بالضم نوشته که نوعے از آش ست وضع کرده بغرا خان پادشاه ترکستان بکثرت استعمال خان و یای نسبت حذف شده و در آئین اکبری نوشته که بغرا قسمی از پلاؤ که از گوشت و میده نخود و روغن و قند و سرکه و زردک وغیره راست کنند۔

بغصا بالفتح اول و سکون غین معجمه و ضاد معجمه بمعنی عداوت سخت۔

بغا بالفتح بمعنی خواستن و بکسر و مد بمعنی زنا کردن و فاحشه شدن از منتخب و مدارج و بغا بمعنی حیز و مخنث از لطائف و رشیدی

بغاث بہر سه حرکات حرف اول و غین معجمه و ثای مثلثه مرغیست تیره رنگ که مردار میخورد از منتخب و کنز. ظاہراً کرکس باشد و در ترجمهٔ حریری نوشته که بغاث بکسر اول طائر شکاری ست و در کنز بالضم بمعنے طائر پیر که از تلاش طعمه عاجز مانده والله اعلم بالصواب۔

بغداد بالفتح نام شہر در عراق عرب که در اصل باغ داد بود از آنکه پیش ازین باغی بود که ہر ہفته نوشیروان عادل دران باغ بداد مظلومان میرسید الحال الف را ساقط کرده بغداد میگویند از کشف و برہان و خیابان و در مصطلحات بمعنی کہنه و خراب و کنایه از پیالهٔ شراب که پر و مالامال باشد و بغداد باصطلاح لوطیان شکم را گویند از شرح گلکشتی۔

بغلمش بالفتح اول و سکون غین معجمه و فتح لام و کسر میم و سکون شین معجمه و رفتح لام و سکون رای مهمله در ترکی بمعنے بسته اند۔

بغاز بکسر اول و در آخر زای معجمه چوبے که در شگاف چوبے بکوفتن داخل کنند از برہان در رشیدی به رای مهمله بنظر آمده والله اعلم بالصواب۔

بغلطاق و بغلتاق بفتحتین بمعنے قبا از رشیدی و در برہان کلاه و فرجی و طاقیه و بعضی بمعنی جامهٔ بغلبند نوشته و در سراج اللغات نوشته که بمعنے

نعلبند وکلاه چون طاروقاف در فارسی
نمی آید شاید که زبان دیگر باشد۔
بغلق بالفتح نام طایر مجازاً بمعنی تیر آمده
بغلک گرهی باشد که در بغل مردم پیدا
شود و بدیر پخته گردد از برهان و رشیدی
بغل بفتح اول وسکون ثانی بمعنی استر
که بهندی آنرا خچر گویند و آن از خر نر و اسپ
ماده پیدا میشود از منتخب و غیر آن۔
بغچه بالضم جامه بند که معروف ست این
لفظ ترکیست از لغات ترکی ثابت شد
بغتةً بالفتح ناگاه و یکبارگی و دفعةً از
کشف و منتخب۔
بغی بفتح اول وسکون ثانی مصدر ست
بمعنے بے فرمانی و از اطاعت بیرون رفتن و
بفتح اول وکسر ثانی و یای مشدد بر وزن
فعیل صیغهٔ صفت مشبه بمعنی بے فرمان از
منتخب۔
بغداد خراب بغداد کهنه و بغداد
خالی کنایه از ساغر تهی و شکم خالی از
بهار عجم۔
بغل گیری نام داد و دادن از کشتی۔
بغلی کنایه از قرآن کوچک تقطیع که آنرا
بسفر در بغل توان داشت۔

فصل بای موحده مع فا

بفرسیند این لفظ غلط ست و بفرستند
صحیح چرا که مصدرش فرستادن ست پس
زیاده کردن یای تحتانی بعد رای مهمله چی
ندارد و اسقاط تای فوقانی نیز درین
لفظ از بعد سین مهمله یافته نشده۔
بفتری بالفتح کارگاه جولاهه از کشف
و از رشیدی معلوم میشود که راچهٔ جولاهه
باشد۔

فصل بای موحده مع قاف

بقلة الحمقا بالفتح وحای مهمله مفتوح
وسکون میم و بعده قاف تره خرفه و معنی
لغوی آن ترهٔ نادانست چرا که با وصف
فواید بسیار بیشتر در راهها و جاهای خسیس
میروید لهذا باین اسم مسمی گشت از مدار و
در شرح نصاب نوشته که چون تره مذکور
با وجودیکه هر بار از سیل خراب و برباد
میرود لیکن اکثر براه سیل و گذر آب
میروید۔
بقائمی ریز ریختن و در بازی شطرنج
برابر ماندن۔
بقر بفتحتین بمعنی مطلق گاو خواه نر خواه
ماده بخلاف ثور که گاو نر را گویند و
در بقرة تای وحدت ست نه برای
تانیث از صراح و شرح نصاب۔
بقراط بالفتح نام حکیم از مدار و کشف
بقاع بکسر اول بمعنی جاهای جمع بقعه
که بالضم ست بمعنی جا از منتخب و لطائف۔
بق بالفتح وتشدید قاف بمعنی پشه گاهی
در فارسی بضرورت نظم بتخفیف
می آرند۔
بقل بالفتح تره که پخته ناخورش سازند
بقال در هندوستان بمعنی غله فروش
بسیار مستعمل شده است و باین معنی
بالفتح وتشدید دال مهمله صحیح باشد و
نزد اهل زبان بقال بمعنی تره فروش
است چه بقل بالفتح تره را گویند از
چراغ هدایت۔
بقم بالفتح وتشدید قاف مفتوح نام
چوبیکه از و رنگ سرخ حاصل شود
از قاموس و در فارسی بتخفیف قاف
مستعمل هندی مجیٹھ۔
بقائم ریختن عاجز شدن ست
از چهار شربت و در بهار عجم کنایه از جنگ
ناکرده عاجز آمدن۔
بقله بالفتح تره که پخته ناخورش سازند
بقعه بالضم زمین که محدود و ممتاز باشد
از زمین دیگر و بمعنی سرای و خانه مستعمل
است از منتخب۔

فصل بای موحده مع کاف عربی و فارسی

بکا بالضم بدون همزه بمعنے گریه که
اشک ریختن باشد و بکاء بالضم و در
آخر همزه بر وزن فعال بمعنے گریه کردن
با آواز از منتخب و شرح یوسف۔
بکارت بفتح صحیح ست و بالضم و بکسر خطاست
بمعنی دوشیزگی از مزیل الاغلاط و صراح

وکشف ومنتخب۔

بگرورفت خراب وتباه شده از مصطلحات۔

بگردست بکاف فارسی بمعنی تباه وضائع ست از مصطلحات۔

بگلر بالفتح وکاف فارسی بروزن اختر ترکی امیر و بزرگ را گویند از لطائف

بگتر بکاف فارسی بروزن اختر جامه ایست که بروز جنگ پوشند و آن تابهای آهنی باشد که بر آن مخمل یا بنات کشیده استعمال می نمایند از برهان ورشیدی۔

بکر بالکسر زن دوشیزه و اول هر چیز و هر کارے که مانند آن پیشتر نشده باشد و بالفتح شتر جوان ونام قبیله ایست و نام ملکی است و بفتحتین با مداد ولفظ باکره که بزیادت الف مشهور ست یعنی زن دوشیزه از مخترعات عوام ست صحیح بدون الف ست و بکر بالکسر بمعنی نازک و لطیف نیز آمده مگر بجای تو چون سخن بکر و مضمون بکر و نکته بکر و همچنین بوسه بکر و باده بکر بمعنی باده که هنوز از ان نخورده باشند از منتخب صراح و بهار عجم۔

بکور بضمتین پگاه برخاستن و در بامداد رفتن از منتخب۔

بکتاش بالکسر وکاف عربی نام پادشاه خوارزم از برهان و سراج اللغات و مدار و در رشیدی یافته نشده و بعضے چنین نوشته اند که بگتاش بالکسر وکاف فارسی مرکبست از لفظ بگ که مخفف بیگ است که بترکی بمعنی صاحب و امیر باشد و تاش بمعنے غلام پس معنی مجموع صاحب غلام دانسته ویتواند که بمعنی هم خداوند باشد چه در ترکی لفظ تاش و داش برای اشتراک آید۔

بگیارق بالکسر وکاف فارسی و را مهمله مضموم نام امیر و بمعنی غلامان یک صاحب از لطائف۔

بگ بالفتح وکاف فارسی غوک و بالکسر مخفف بیگ که بترکی بمعنی امیرست از لطائف ورشیدی۔

بگنگ بالفتح ونون مفتوح وکاف فارسی بمعنی حیوان دم بریده از برهان ورشیدی

بگلربگ بفتح اول و سوم و کسر تحتانی که بای موحده است وکاف فارسی ترکی بمعنے خان خانان و امیر امیران از لطائف۔

بکاول بضم بای موحده وکاف عربی وضم واو بمعنی داروغه باورچی خانه از سراج اللغات و در بهار عجم بفتح اول و فتح واو۔

بکم بالضم جمع ابکم که بمعنے گنگ است و بفتحتین بمعنے گنگے از منتخب و لطائف و کنز۔

بکران بالضم ته دیگی از رشیدی و برهان

بگیتیان بکاف فارسی بروزن مسکینان نام قوم از سلاطین ترک۔

بگذاشتن از رسالهٔ عبدالواسع معلوم میشود که بکسر بای موحده است۔

بکار بردن بعمل آوردن۔

بیگ لار بیگیان سرداران امرا و بزرگان و امیران۔

بکه بالفتح و تشدید کاف نام قدیم مکهٔ معظمه از منتخب و شرح نصاب۔

بکره بالضم صبح و بامداد و بالفتح چرخیکه بر سر چاه نصب کنند و بمعنی چرخ کوچک جولاهگان کلاوه را بران کشیده و بگردش آورده ریسمان بر ماشوره پیچند بهندی چرخی نامند از صراح و منتخب وغیره۔

بنگاله ملکیست در اقصاے شرقیهٔ هند بنگال۔

بکرنگاه معشوقیکه هنوز دلربائی نیاموخته باشد از مصطلحات۔

فصل بای موحده مع اللام

بلوا بالفتح بلا و زحمت از لطائف کنز۔

بلا بالفتح آزمایش کسی کردن خواه باینذا رسانیدن خواه نعمت دادن از شرح نصاب و در صراح بمعنی زحمت و سختی و در تهذیب اللغات بمعنی نعمت و در کنز بمعنی نعمت و زحمت هر دو آمده و در منتخب آزمودن و مکروهی رسانیدن و نعمت دادن و در محاورهٔ فارسیان بمعنی بسیار ایذا از چراغ هدایت و نیز در بهار عجم نوشته بمعنی کاریکه بغایت عجیب باشد و کار عمده فوق الطاقه۔

بلغار بضم اول و فتح لام و غین معجمه جمع بلیغ۔

بلاغت جوان شدن و رسیدن بمرتبهٔ منتها و کمال و درایراد کلام برعایت مقتضای حال یعنی آوردن کلام مطابق اقتضای مقام بشرط فصاحت چرا که فصاحت جزو بلاغت ست و فصاحت فقط را بلاغت شرط نیست از منتخب و چند شرح و رسائل و مجمع الصنائع و در مناظر الانشا چنین تحریر کرده که بلاغت مطابق بودن کلام ست مر مقتضای مقام را یعنی لائق حال مخاطب و مناسب مقام کلام کند و خالص بودن کلام از ضعف تالیف و بعضی ثقات چنین تصریح کرده اند که بلاغت کلام آنست کلام بروفق مقام و حال بود چنانکه بوقت احتمال ملال از طول مقال احتراز کند و آنچه اهم باشد تقدیم نماید و آنچه اهم نبود موخر کند و ذکر امور مبغوضه ترک سازد و امور محبوبهٔ مخاطب را و نماید و علیٰ هذا القیاس۔

بلیت بفتح اول و کسر لام و تشدید تحتانی بمعنی آزار و رنج و سختی از منتخب۔

بلاهت بالکسر کم عقل بودن در امور دنیا از کنز و در منتخب و سراج بفتح نادانی

بلاوت بفتح کند ذهنی از کشف و سراج و کنز۔

بلوکات بفتحتین و کاف عربی چند ده که باهم تعلق داشته باشند بهندی پرگنه گویند از مدار و در فرهنگی معتبر نوشته که بلوکات جمع بلوک ست که بضم اول بمعنی قصبه و ده باشد و این لفظ ترکیست۔

بلماج بالضم و جیم عربی نوعی از آش که رقیق و پرآب و بی گوشت پزند مانند حریره از رشیدی و برهان و سراج۔

بلاجرج بکسر اول و فتح جیم و در آخر جای مهمله بمعنی بدون رد کردن۔

بلخ بفتح اول و سکون ثانی نام شهر از خراسان از برهان و منتخب و بفتحتین خواندن خطا ست۔

بلید بفتح کند ذهن از منتخب۔

بلند بحرکات ثلثه لیکن فتح افصح ست از برهان قاطع و مدار و صاحب رشیدی و جهانگیری نوشته اند که بلند بفتحتین بمعنی چوب چهارم که از سه چوب دروازه دیگر بالا باشد و صاحب بهار عجم نوشته که بلند بفتح و ضم هر چیز دراز خواه بسوی فوق خواه بسوی تحت چون زلف بلند یعنی زلف دراز و بمعنی عظیم الشان و بزرگ نیز مجازاً چون رای بلند و دولت بلند و شهریار بلند و در سراج اللغات و چراغ هدایت نوشته که بلند بالفتح هندیست و بلهجهٔ بعضی بضم اول و بمعنی دراز نیز آمده چنانکه شبهای بلند و عمر بلند و دامن بلند و بمعنی کثیر و بسیار نیز آمده چنانکه تغافل بلند۔

بلد بفتحتین در عربی بمعنی شهر و در فارسی بمعنی راهبر و پیشوا از فردوس اللغات و بهار عجم

بلجار بالضم و جیم عربی بمعنی وعده از لغات ترکی۔

بلغور بالضم و واو معروف هر غله که در آسیا انداخته شکسته باشند و آشی که از آن پزند آنرا نیز بلغور گویند از رشیدی و برهان و مدار۔

بلغار بالضم شهریست نزدیک ظلمات آباد کردهٔ سکندر و معنی ترکیبی آن بسیار غارست چه در آن سرزمین بسیار غارست از سراج اللغات و بعضی گویند که در اصل بن غارست نون بلام بدل شده و لفظ بلغار بمعنی چرم بود از نیز آمده که آن را ادیم گویند و صاحب قاموس بگوید که بمعنی شهر بلغر ست بالضم و عام بلغار گویند و صاحب رشیدی نوشته که وجه صحت بلغر ظاهر نمیشود و صاحب کشف موید و برهان و رشیدی هم بمعنی نام شهر بلغار نوشته اند۔

بلادر بفتح اول و ضم دال مهمله ثمر درختیست که بهندی آنرا بهلانوا گویند چادر در حرف چهارم و نام زیور و پیرایهٔ زنان که بصورت بلادر سازند و زنان آنرا بر سر بندند از رشیدی و لطائف و مدار و کشف و جهانگیری و برهان و بکسر اول و فتح دال غلط ست

بلور بکسر اول و فتح لام مشدد سنگی ست

سفید وشفاف وباینمعنی بفتح با وضم لام مشدد و واو معروف نیز آمده از منتخب و تخفیف لام نیز واقع شده۔

بلعم باعور بفتح اول وسکون لام وفتح عین مهمله موحده وعین مهمله و واو معروف یکے از علمای بنی اسرائیل که مستجاب الدعوات بود بهوای نفس خود بر موسیٰ علیه السلام دعای بد کرد موسیٰ بسبب آن چهل سال در بیابان سرگردان ماند آخر بدعای یوشع پیغمبر علیه السلام ایمان او مسلوب گردید نام پدر او باعور بود از لطائف وغیر آن۔

بلقیس بالکسر زنی بود جمیله فرمانروای شهر سبا که بنکاح حضرت سلیمان علیه السلام آمد۔

بلیناس بالفتح نام حکیمی از ندیمان سکندر از کشف و مدار۔

بلاس بفتح مجازاً بمعنے مکر وفریب وجه تسمیه در بهار عجم مسطور ست۔

بلوط بالفتح وتشدید لام مضموم نام درختی است که تخم آن را حبت بلوط گویند که بهندی سیتا سپاری نامند بارد بدرجهٔ اول و یابس در سوم ممسک وقابض از بحر الجواہر۔

بلیج بالفتح بمعنی فرو بردن چیزی را بگلو و

بلشم بالفتح لام منزل بیست وسوم از منازل قمر و آن دو ستاره است یکی روشن وبزرگ ودیگر خفی وکوچک وانکه روشن ست گویا از کمال روشنی خود آن کوچک را فرو می برد از مدار و در کنز برای هر دو معنی مذکوره بفتحتین نوشته است۔

بلبل بوستان مازاغ کنایه از رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم از مؤید۔

بلاغ بالفتح رسانیدن وبمعنی کمال وکفایت نیز آمده از صراح وغیره۔

بلیغ رسا ورسنده در علم بمرتبهٔ کمال وتیز زبان از منتخب وغیره۔

بلغ بفتحات وغین معجمه علامتیکه در مقابلهٔ کتاب برکنارهٔ نویسند تا معلوم شود که مقابلهٔ صحت کتاب تا اینجا رسیده بلغ صیغهٔ ماضی ست۔

بلاق بالضم چشمهٔ آب وحلقهٔ بینی که زیور زنان ست از لغات ترکی۔

بلک بکسر اول وفتح لام هر چیزیکه دیدنش خوش آید وبمعنی تحفه وچیز عجیب وغریب از برهان ورشیدی۔

بل بالفتح لفظ عربی ست که برای ترقی واضراب آید فارسیان اکثر بزیادت کاف در آخر استعمال کنند۔

بلال بالکسر نام شخصے از اهل حبش که از زمرهٔ اصحاب کبار بودند ودر مسجد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بانگ نماز بیگانه میگفتند۔

بلابل بفتح اول وکسر بای دوم جمع بلبل که طائر مشهور ست وجمع بلبله که بمعنی کوزهٔ لوله دار وصراحی ست۔

بلبل آملی بضم میم تخلص طالب آملی که شاعر مشهور ست۔

بلبل بفتحتین نم وتری از کنز۔

بلبال بفتح هر دو بای موحده بمعنی اندوه وغم شدید از منتخب وکنز۔

بلعم بفتح اول وفتح عین مهمله درویشی بود مستجاب الدعوات که بر موسیٰ علیه السلام بددعا کرد ومؤثر شد تفصیلش عنقریب در بلعم باعور گذشت۔

بلاگردان بمعنی قربان وتصدق کرده شده۔

بلا کردن کار عجیب بظهور آوردن از مصطلحات۔

بلدان بضم اول وسکون لام بمعنے شهر واین جمع بلد ست۔

بلبان بالتحریک نام سازیکه باشتراک لب ودست مینوازند وبهمین سبب بهندی آنرا منهه چنگ گویند از بهار عجم وصاحب کشف بلبان را بالفتح نوشته وشارحیکه ثقه ومعتبر ست بلبان را بفتحتین بمعنی الغوزه نوشته واین لفظ در برهان ورشیدی یافته نشده۔

بلسان بفتحتین درختی ست کوچک مانند درخت حنا که نمی روید مگر در قریهٔ عین الشمس که در ملک مصر ست از منتخب و در برهان نوشته که بفتح با وسکون لام درختی ست در ملک مصر که از برگ

آن روغن گیرند و در بحر الجواهر و کشف نیز
بتحقیق نوشته که درختے ست در مصر که روغن
از و میچکد۔
بلند شنیدن بمعنی کر شدن ای ناشنوا
شدن از شرح قران السعدین۔
بلیه بفتح اول و کسر لام و تشدید تحتانی
بمعنے آزار و رنج و سختی از منتخب۔
بلمه بالفتح دراز ریش از لطائف۔
بلبله بضم هر دو بای موحده بمعنی کوزه
که لوله اش بپهلوی گردن آن باشد و آوا
صراحی و بمعنی صراحی نیز آمده و بفتح هر دو
بای موحده بمعنی شدت اندوه و وسواس
از منتخب و رشیدی و برهان۔
بلیله بفتح اول و یای معروف با دنما
و یای مجهول ثمر درختی که بهندی بهیره گویند
بارد بدرجه اول و یابس در دوم مقوی
معده از لطائف۔
بلغه بفتحات و غین معجمه علامتے که در مقابله
کتاب بر کناره ورق نویسند تا معلوم شود
که مقابله صحت کتاب تا اینجا رسید ظاهر
بلغ صیغه ماضی مونث ست که تای آنرا
درین مقام علامت بجهت اختصار
دراز نه نویسند و در صراح نوشته که بلغه بالضم
آنچه بسند باشد و در شرح خاقانی نوشته
که بلغه بالفتح مخفف بلاغت و بفتح اول
و ثانی و ثالث جمع بالغ ست۔
بلده بالفتح شهر و نام منزل بست و یکم
از منازل قمر و آن شش ستاره است
از برج قوس و صاحب قاموس
گوید آن پاره از آسمان ست خالی
از کواکب و بمعنی شهر و بالضم نیز آمده از
منتخب و کشف و شروح بعضی از لغات
بلالانه بکسر مانند بلال چون حضرت
بلال رض مرد صالح و بی تکلف بود ندپس
از بلالانه مراد صالحانه و بی تکلفانه باشد
بله بضم با و سکون لام جمع ابله از منتخب
و صراح و در کنز نوشته که کم عقلان در امور
دنیا و معاش نه در امور آخرت و بلیه بتحتیه
و های مختفی به تصرف لوطیان مخفف لفظ
بلے که بمعنے آری ست۔
بلکه بدون کاف لفظ عربیست برای
ترقی و اضراب فارسیان با کاف استعمال
کنند و در مقام ظن هم آرند از بهار عجم
و مصطلحات فقیر مولف گوید که کاف
را در لفظ بلکه دراز باید نوشت چرا که
کاف غیر دراز که در حقیقت مرکب بهای
مختفے ست بجائے نویسند که کاف را بلفظ
دیگر متصل نسازند در ینجا چون کاف
بلفظ بل مرکب شد حاجت باتصال
های مختفی نماند فافهم۔
بلی اول و کسر لام لفظے ست که برای
تصدیق کلام آید در اصل این لفظ
عربی است بفتح لام مگر فارسیان بکسر
لام استعمال کنند۔
بلندی درازی و رفعت بلفظ دادن
و یافتن مستعمل از بهار عجم۔
بلاتحاشی بکسر اول و کسر شین معجمه
بمعنے بیدرنگ و بی اجتناب و بی یکسو
شدن و بفتح شین معجمه بجای یای تحتانی
الف خواندن تصرف فارسیان است
چنانکه تمنی را تمنا نویسند و میخوانند۔

فصل بای موحده مع میم

بم بالفتح بمعنی سر چنگ یعنی بزرگ و درشت
زدن بر سر کسی از جهانگیری و چراغ هدایت
و لطائف بمعنے صدای پر و بانگ بلند که
از نقاره و دهل و بر آرند در مقابله زیر باشد
که بمعنی آواز باریک ست۔

فصل بای موحده مع نون

بنا بفتح اول و تشدید نون عمارت و
بیخ عمارت از شرح نصاب و لطائف
و کنز و در بهار عجم نوشته که بنا بلفظ کردن
و شدن و نهادن و گذاشتن و افگندن
و انداختن مستعمل۔
بنت العنب بکسر عین مهمله و فتح
نون و موحده بمعنے شراب چه عنب انگور
را گویند و در عرب و فارس شراب از
انگور میسازند۔
بنت بالکسر بمعنے دختر۔
بنات بالفتح بمعنی دختران و این
جمع سالم بنت ست و بنت در اصل
بنوة بود او را برخلاف قیاس حذف

کردند و تای فوقانی را عوض آن گردانیدند و نون را ساکن کرده بای موحده را کسره دادند چون خواستند که جمع سالم سازند الف و تا برای جمعیت آوردند و تای فوقانی را حذف کردند و برای تخفیف بای مصدر را بطرف اصل رجوع ساخته مفتوح خواندند بجهت زائل شدن خفتی که از سکون نون پیدا شده بود۔

بنوت بضمتین و تشدید واو بمعنی پسری و فرزندی از منتخب۔

بنج بالفتح معرب بنگ که بمعنی درخت خراسانی اجوائن ست اگرچه قیاس میخواهد که بنج معرب این بنگ نیز باشد که بهندی بهنگ گویند مگر چنین نیست در استعمال اطبا بنج درخت اجوائن خراسانی است و این بنگ را که بعض مردم بآب سائیده می نوشند اطبا و فقها قنب گویند نه بنج از رسالهٔ معربات صاحب رشیدی۔

بند بالفتح بمعنی قید و بمعنی فکر و تدبیر و بمعنی فریب و حیله و پیوندانها و تو انین کشتی پهلوانان و بمعنی زنجیر و قفل و بند قبا و غیر آن و دوال تیغ و بند که پیش آب روند و بند درس اسپ وغیره عهد و پیمان و جفت گاو که قلبه دارا به باهم بدارند و شرط و غم و گره در یسمان و طومار کاغذ و بمعنی توقع و طمع و نام ولایت از برهان

ولطائف و بهار عجم و مصطلحات۔

بنامیزد این کلمه بزرگ تمنا برای دفع چشم بد استعمال کنند و بعضی گویند در محل تعجب و قسم آرند بسبب کثرت استعمال کسرهٔ اضافت را حذف کرده اند بلکه الف ایزد هم در رسم الخط نویسند از سراج اللغات و کشف و بهار عجم و بعضی گویند که اگر میم ما کرده اضافت قرار دهند نه برای رعایت یای تحتانی و حذف الف که بیشتر ست مع کسرهٔ خودش پیدا ازمیتواند شد۔

بندر بالفتح کنارهٔ دریا که جای بستن کشتی باشد از منتخب و بعضی هر شهرے برکنارهٔ دریاے محیط واقع باشد مستعمل میشود مثل سورت و بنبی معلوم صریح نمیشود که بندر باین معنی کدام زبان است لیکن اکثر جمع آن در کتب بطور عربی بنادر می آید۔

بنادر بالفتح جمع بندر که مذکور شد

بنصر بالکسر انگشتے که میان وسطے و خنصر ست۔

بنی نوع بشر بمعنی فرزندان جنس انسان چه بنی در اصل بنین بود که جمع ابن ست چون بنین را مضاف کردند بسوی نوع نون جمع موافق قاعده نحوی ساقط گردید بنی نوع ماند۔

بنی عامر قبیله است از عرب۔

بنگه تیر کنایه از رنج جوزا۔

بنگش بکاف فارسی بر وزن رنجش نام ملکی ست قریب کشمیر و ساکنان آن ملک را نیز بنگش گویند از برهان وغیره۔

بنفش بفتح اول و ضم نون وفا و شین معجمه بمعنی کبود رنگ و نیلگون از شرح سکندرنامه۔

بنات النعش سه ستاره اند قریب پایهٔ شرقی شمالی نعش و نعش چهار ستاره دار د بصورت چارپائی و بنات و نعش مجموع هفت ستاره اند قریب قطب شمالی و آن هر همه بر گرد قطب مے گردند۔

بناگوش بضم اول نرمه گوش از رشیدی و بهار عجم و کشف و سراج اللغات و مؤید و صاحب مدار الافاضل از سکندری و شرفنامه و حل لغات همین بضم اول تحقیق کرده و صاحب فرهنگ حسینی نیز همین ضمه صحیح گفته پس بکسر و فتح که مشهور است محض غلط باشد و نیز صاحب بهار عجم نوشته که بعضی بمعنی شقیقه گفته اند و بعضے بمعنی پس گوش آورده اند۔

بنو ماش غله سبز رنگ که آن را مونگ گویند از مدار و سراج اللغات۔

بناغ بفتح و غین معجمه شورهٔ ریسمان خام و نوعی از سبزه و چوب خشک و تار عنکبوت از لطائف۔

بنادیق بفتح جمع بندوق۔
بندوق در اصل بالضم ست مگر در استعمال فارسیان بالفتح نیز جائز بمعنے تفنگ و این ماخوذ از بندق ست که بضم اول و ثالث و عربی بمعنے غلوله باشد چون از تفنگ گوله آہنین یا سرب می اندازند لہذا مجازاً تفنگ را که آله انداختن آن ست نامیدند چون ضمهٔ دال را اشباع کردند پیدا شد پس آن واو را نوشته بندوق گفتند۔
بندق بالضم و دال مهمله نیز مضموم غلوله گلین که اندازند و میوهٔ معروف که فندق گویند از منتخب۔
بنایان افلاک بمعنی عقول عشره
بنگ بالفتح و کاف فارسی بروزن تنگ نام سبزهٔ معروف و نام ملک مشهور که آنرا بنگاله گویند و بفتحتین و کاف عربی بروزن فلک نوعی از قماش که زمینش از اطلس باشد و گلهایش زرد و زری از رشیدی شاید که ہمین نام صحیح باشد برای چیزی که در ملک آنرا بنت گویند۔
بنی اسرائیل اولاد یعقوب علیه السلام چه اسرائیل بزبان عبری لقب یعقوب علیه السلام ست چه اسرا بالکسر بمعنے برگزیده و ئیل اسم حق تعالی از لطائف و در منتخب نوشته که لفظ سریانی ست و بعضی گفته که اسرائیل بمعنے بندهٔ خدا است۔
بنی تمیم قومی و قبیله ایست از عرب از منتخب۔
بنت الکرم بفتح کاف عربی و سکون رائے مهمله بمعنے شراب انگوری چه کرم بالفتح بمعنے رزست که درخت انگور باشد از کنز۔
بنایان بفتح اول و تشدید نون معماران
بنا بآب رسانیدن کنایه از کمال استواری بنا و چنین ظاهر ست و نیز کنایه از خرابی عمارت۔
بنه بستن بضم اول و فتح نون کنایه از سفر کردن۔
بنا انداختن مرادف رنگ خانه ریختن از مصطلحات۔
بند کردن دو معنے دارد یکی محکم گرفتن و اسیر کردن دوم ذکر خود بر عضو کسے نهاده زور کردن و جماع کردن از مصطلحات و چراغ هدایت و شرح گل کشتی۔
بند بستن توقع و طمع داشتن۔
بنون و بنین هر دو بفتح اول بمعنی فرزندان و پسران از لطائف۔
بنگران بالضم و کاف عربی مفتوح برنجی را گویند که در ته دیگ بریان شده مانده باشد از لطائف۔
بن دندان بضم اول بغایت الحاح و عاجزی کردن از لطائف و رشیدی بمعنے کمال اطاعت و رغبت و تواضع۔
بنیان بالضم بمعنی بنیاد و خانه از منتخب
بنان بفتح سرهای انگشتان و این جمع بنانه است از بحر الجواهر و کشف
بن بالضم بمعنی درخت و بمعنے بیخ درخت و پایان هر چیز و تخمی ست که آنرا قهوه نیز گویند از لطائف۔
بندیوان در اصل بندی بان بود بمعنے کسیکه نگهبان قیدیان باشد عوام در لفظ و معنے غلط کرده اند که بجای بای موحده واو میخوانند و بجای بندی که بمعنی اسیر ست بندی و آن از بمعنی قیدی و اسیر گویند۔
بنیامین بروزن اسرافیل نام پسر یعقوب علیه السلام که برادر حقیقی یوسف علیه السلام بود و ابن یامین غلط ست از منتخب و نام شاعری است۔
بنگو بالفتح و کاف فارسی مضموم بمعنے اسپغول از برهان و سراج اللغات۔
بنگاه و بنگه بالضم جای رخت و اسباب و خانه و جلیخانه از لطائف و برهان و بعض شروح و سراج۔
بنیه بکسر و بضم اول و سکون نون بمعنے بنیاد و نهاد و آفرینش و وجود و سرشت آدمی از لطائف و منتخب و بحر الجواهر و کشف و مدار و بفتح اول و کسر نون و تشدید تحتانی بمعنے کعبه از شرح نعتا
بنده مرکب از بند و ها که کلمهٔ نسبت

ست و جمع آن در اصل برای عبید و جواری بود زیرا که در بند آیند و بفروخت میرفتند و بمرور ایام بر جمیع نوع انسان اطلاق یافت پس در حقیقت مضاف بسوی حق باشد و جمع آن بالف و نون قیاسی ست و بها و الف نیز آمده بیت صائب ؎ بندهای باخلاص میشود ٭ هر کس یکطرف نهند امید و بیم را ٭ و چنانکه میگویند بنده این کار میکند همچنین بنده این کار میکنم نیز محاوره است سلمان گوید بیت بنده امروز بنج روز گذشت ٭ کزین در بهمیزنم فرماد ٭ از بهار عجم۔

بنفشه بفتح اول و ضم نون گیاهی ست دوائی درختش بغایت پست باشاخهای باریک و گلش برنگ کبودی باشد از برهان و در مؤید و مدار و کشف بفتحتین۔

بنانه بالفتح سر انگشت جمع آن بنان از منتخب۔

بنه بضم اول و فتح نون و های ملفوظ بمعنی رخت و اسباب از سروری و سراج۔

بنی شیبه بفتح شین معجمه نام قبیلهٔ از عرب۔

بنگ رسائی در آخر یای مجهول بمعنی بنگ کرنشه کامل دارد۔

بنی طے بفتح طا نام قبیله ایست از یمن که حاتم طائی منسوب بآنست از لطائف۔

بندی بالفتح اسیر و گرفتار۔

فصل بای موحده مع واو

بویا بمعنی خوشبودار۔

بوعلی سینا پدرش از ثقات بلخ و عمال آنجا بود و در ایام نوح بن منصور در شهر بخارا آمده بوعلی سینا در آنجا متولد شد در سنه سه صد و هفتاد هجری بدوازده سالگی از اکثر علوم بهره ور گشت و بعض علوم بعد آن بر و مکشوف گردید وزیر شمس الدوله شد و هژده کتاب در علوم تصنیف کرده در سنه چهار صد و بیست و هشت هجری ازین جهان درگذشت اشارات و حاصل محصول و شفا و نجات و قانون از تصانیف اوست از سراج اللغات از قول مجد الدین علی قوسی باختصار منقول شد۔

بوالعلا کنیت پا لوده و کنیت هبنق که در حماقت ضرب المثل بود و کنیت یکی از اولیاے کبار از لطائف و نام اوستاد پدر خاقانی که خاقانی را از و رنجشی میان آمده بود از شرح خاقانی۔

بوالهیجا بفتح های هوز کنیت حضرت علی کرم الله وجهه در اصل ابوالهیجا بود فارسیان این قسم الف را اکثر حذف مینمایند۔

بوحنا بفتح حای و تشدید نون کنیت یحیی علیه السلام از مؤید۔

بوم طلا چیزیکه زمین آن طلائی باشد و نقش و نگارش از جنس دیگر۔

بواب بالفتح و تشدید واو بمعنی دربان۔

بولهب بفتحتین لام و ها عم رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم و نام او عبد العزی بود و بواسطهٔ عداوت و دشمنی او با آنحضرت نفرین بر وی واقع شده لهذا ابولهب نامش کردند از لطائف و مولانا یوسف بن نافع در شرح لباب نوشته که چون روی او تابان بود مثل شعله لهذا ابولهب کنیت یافت۔

بوالعجب بدر تعجب یعنی صاحب تعجب و بمعنی شعبده و بازیگر نیز آمده۔

بوتراب کنیت حضرت علی کرم الله وجهه چرا که روزی آنجناب در حالت غم و غصه بر زمین مسجد استراحت فرمودند رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم آمده رخساره و اندام ایشان را از خاک گرد آلوده دیده از راه شفقت برای بیدار کردن فرمودند قم یا ابا تراب ازان روز این کنیت مقرر گشت و باین کنیت جناب امیر تفاخر میکردند و بوتراب در اصل ابوتراب ست فارسیان الف را اکثر حذف میکنند۔

بوطالب در اصل ابوطالب ست کنیت والد حضرت علی مرتضی کرم الله وجهه که عم رسول الله صلی الله

علیه وآله وسلم بود۔

بواعث جمع باعث از شمسی۔

بود بواو معروف کنایه از هستی و وجود۔

بویزید یکی از اولیای کامل بود رحمۃ الله علیه۔

بوسعید در اصل ابوسعید ست کنیت مرشد حضرت شیخ عبدالقادر محی الدین جیلانی رحمۃ الله علیه۔

بوذ بواو معروف و ذال معجمه بمعنے بود که بدال مهمله است از لطائف و این موافق قاعده است اگرچه درین زبان متروک شده و تفصیلش در رساله عبدالواسع و رساله تاجی مسطور ست۔

بوتیمار مرغیست سفید که بهندی بگلا نامند و گویند که مرغ مذکور بر لب آبها نشیند و از غم آنکه مبادا آب کم شود با وجود تشنگی آب نخورد و بهمین سبب بوتیمار گویند یعنی صاحب غمخواری از رشیدی۔

بواسیر مرض مشهور این جمع باسور ست و آن گوشت پاره باشد که در مقعد پیدا شود از صراح و منتخب۔

بوار بالفتح هلاکی و خرابی از منتخب و بحر الجواهر و زبدة الفوائد و در بهار دانش لفظ بوار بمعنی مانند آمده است لیکن درین صورت کلمه فارسی باشد و بای موحده زائده ست و از نفس کلمه نیست

بور بواو مجهول اسپ سرخ رنگ تر

رشیدی و کشف و صراح اللغات و لطائف و برهان ظاهر آن ست که بهندی آنرا سرنگ گویند۔

بوعمرو نام یکے از هفت اوستادان علم قرآت۔

بوذر بالفتح فال معجم نام یکے از اصحاب که از زمره مهاجرین بودند۔

بوی افزا گرم مصالح طعام مثل زیره و قرنفل و قاقله و دارچینی وغیره از برهان۔

بوناز بواو معروف و نون و زای معجمه گیاهی است که هر جا بیخ خشک آنرا نهان کنند زود سبز شود۔

بوس بالضم با وسکون همزه و سین مهمله بمعنے درویشی و شدت احتیاج و سختی از منتخب و شرح نصاب و لطائف و کنز و بضم اول و سکون واو بمعنے بوسه از بهار عجم۔

بوفراس بضم اول و کسر فا و سین مهمله کنیت شاعر قدیمی از عرب که نام او فرزدق بود از منتخب۔

بوقبیس بضم قاف و فتح بای موحده نام کوه در قرب و جوار مکه معظمه۔

بوالهوس ترکیب لفظ بو که مخفف ابو باشد بمعنی پدر و صاحب و الف لام تعریف غلط ست چرا که هوس لفظ فارسی ست بمعنی آرزو پس داخل کردن الف ولام بروجائز نباشد بخلاف بوالفضول و بوالعجب امثال آنکه الفاظ عربیت پس حق آن ست که بلهوس بی واو و الف ست مرکب از لفظ بل بالضم و سکون لام که بمعنے بسیار باشد و از لفظ هوس بمعنی بسیار هوس چنانکه بلکامه بمعنے بسیار کام و بلغار و بلغا و بلغند بمعنی بسیار غار و بسیار شور و بسیار بیخ شرح بوستان از میر عبدالواسع هانسوی فقیر مولف کتاب گوید که اینچه میر عبدالواسع در ینجا نوشته که هوس بفتحتین لفظ فارسی ست بمعنی آرزو بمقتضای بشریت خطا واقع شد چرا که از قاموس و صراح و منتخب صریح معلوم میشود که هوس بفتحتین لفظ عربی ست بمعنی آرزو و درین صورت داخل کردن الف و لام بروجائز باشد چنانچه بوالفضول و بوالعجب امثال آن و آنچه در برهان و جهانگیری نوشته است که هوس بالضم بواو مجهول بمعنی آرزو و امید ست درین صورت لفظ هوس غالبا فارسی الاصل نباشد بلکه نوعی از تفریس باشد که لفظ هوس را که بفتحتین ست فارسیان بواو مجهول خوانده اند یا آنکه اتفاقا ماده لفظ عربی و فارسی متشابه الحروف واقع گشته باشد پس بلهوس بدون واو و الف چنانچه عبدالواسع فهمیده بر وزن مل نوش و گلدوز

ثابت می شود و حال آنکه یکے از شعرا در
کلام خود باین وزن نیاورده بلکه همه
بروزن بوالعجب آورده اند فافهم۔
بوش بالفتح و شین معجمه بمعنی کرّ و فر و خود
نمائی و مرد درویش بسیار عیال و بمعنی مردم
مختلف در هم آمیخته و اوباش جمع این ست
و هذا الجمع مقلوب از لطائف و جهانگیری
و صراح و برهان ۔
بونافع نوعی از معجون دوائی۔
بوخلاف کنیت ابلیس۔
بوعلی دقاق بفتح دال و تشدید قاف
اول نام شاعریست از مؤید۔
بوارق بفتح اول و کسر رای مهمله جمع
بارقه که بمعنی چیز روشن و بمعنی درخشندگی
و روشنی باشد مشتق از برق که بمعنی درخشیدن
ست و بمعنی شمشیرها۔
بوق بواو معروف چیزی باشد از
مس مانند شهنائی که ازان آواز مهیب
و مکروه بر می آید از کنز و صراح و در لطائف
نوشته که بهندی بهیر گویند و آنچه در برهان
نوشته که بوق نام مهره سفید ست که بهندی
سنکه گویند درست نباشد۔
بورق بواو معروف و فتح رای مهمله چیزی
ست مانند نمک معرب بوره و بهندی
آنرا ٹکلون گویند کذا فی المنتخب و بواو
مجهول در ترکی نوعی از آش ست که از
شیر و جغرات پزند۔

بوسحاق نام طائفه ایست که ظاهرا
آن طائفه شریر باشد یا مبغوض خواجه
نظامی از شرح خان آرزو صاحب
برهان نوشته که نام کان فیروزه و نام
شاعر که اکثر بیان طعام میکند۔
بوسلیک بالضم و واو معروف و
کسر لام و یای معروف و کاف عربی نام
مقامی از دوازده مقام موسیقی از برهان
و سروری و بدر چاچ در نظم آورده که
وقت آن بعد زوال است و بعضے
نوشته که بهندی آنرا لوڑی گویند و بعضے
گفته که شیر بر لفظ بوسلیک عاشق ست
بولوک بضم اول و لام و هر دو واو غیر
ملفوظ و سکون کاف عربی در ترکی بمعنے
شهر مجازا بمعنی فلک نیز آمده۔
بوک بواو معروف بمعنی شاید و بمعنی مگر
بورک بالضم بروزن کوچک نوعی از
طعام و بمعنی سنبوسه نوشته اند از برهان
بوزک بالفتح و زای معجمه مفتوح آنچه
سبزی یا سفیدی پنبه مانند چیزیکه از
هوای سرد بر نان کهنه یا اچار نشیند از
برهان و رشیدی و سروری۔
بوینگ بضم اول و تحتانی و سکون نون
و کاف فارسی نام تره است مثل سیر غم
و آنرا بادرویه نیز گویند۔
بول بالفتح شاشه از منتخب۔
بوتم بواو معروف و فتح فوقانی بمعنے
بچه و طفل و این لفظ ترکی است از
لغات ترکی نوشته شد۔
بوتمام نام شاعر از عرب۔
بوالحکم بفتح حای مهمله و فتح کاف قبل از
انکار اسلام کنیت ابوجهل بود چون
از اسلام انکار کرد کنیت او ابوجهل
مقرر کردند۔
بونجم نام شخصے از شهر شهلاب که بر لب
موے اسپلت بسیار داشت از شرح خاقانی
بوم بواو معروف بمعنی زمین که دران
قلبه رانی نشده باشد و نام طائر منحوس
و بمعنی سرشت و طینت و بضم اول و فتح
واو بمعنے باشم از برهان و رشیدی و لطائف
و در سراج اللغات نوشته که بوم بالضم
طائریست منحوس و بدین معنی عربی ست
و آن غیر جغد ست و کلان تر ازو باشد و
توسی گوید که بوم در فارسی زمین که هنوز
دران زراعت نکرده باشند مرز بمعنے
زمینی که دران زراعت کنند و بمعنے مطلق
منزل و جا و مقام نیز آمده۔
بوداون بریان کردن تخمها و مغزها
از چراغ هدایت۔
بوسه خوردن بوسه گرفتن از چراغ
هدایت و صاحب بهار عجم نوشته که بوسه
بلفظ کندن و چیدن و دزدیدن و
پیچیدن و برافشاندن و ریختن و افگندن
و زدن و نهادن و کردن و خوردن و

دادن مستعمل ست ۔
بوقلمون بفتح قاف و فتح لام نوعی از دیبای رومی که هر لحظه برنگ دیگر نماید از منتخب و بهار عجم و برهان و سروری مگر صاحب برهان نوشته که سوای معنی مذکور بمعنی حربا ست و نام مرغیکه هر لحظه برنگ دیگر نماید ظاهر این هر دو معنی اخیر مجاز باشد از معنی اول و در سراج نوشته که بوقلمون لفظ عربیست در اصل ابو قلمون بود فارسیان الف او حذف نمایند چنانچه در بوجهل و بولهب و در صراح معنی آن دیبای رنگارنگ نوشته و توسی گوید که فارسیان بوقلمون را بسکون لام نیز آورند و این نوعی از تفریس ست و در خیابان چنین نوشته که بوقلمون مخفف ابوقلمون چنانچه بوجهل مخفف ابوجهل و بعضے گویند که غیر حربا ست از حربا بزرگتر که صبح برنگی و شام برنگی نماید مگر فارسیان بمعنے رنگارنگ استعمال کنند ۔
بوالحسن کنیت حضرت علی کرم اللہ وجہہ
بوی پیراهن بوی قمیص یوسف علیه السلام که قبل از ملاقات به یعقوب علیه السلام رسیده بود و گاهی ازین مراد باشد اندکی از آثار و مقدمات حصول وصل ۔
بوالحکمان بضم حای مهمله و فتح کاف تصغیر حکم ست که بکسر اول و فتح ثانی جمع حکمت باشد از شرح خان آرزو و یا بمعنی بی دنیان باشد چه ابوالحکم بفتحتین حای مهمله و کاف عربی کنیت ابوجهل بود ازان جهت آنرا بجهت حقارت مصغر کرده جمع ساختند ۔
بوالحکمان بفتح حای مهمله و فتح کاف بغیر تحتانی مراد از بیدینان چه ابوالحکم کنیت ابوجهل بود قبل از انکار اسلام چون از اسلام انکار کرد کنیت او ابوجهل مقرر کردند ۔
بون بالضم و بالفتح جدائی و دوری و فرق میان دو چیز و بالفتح افزون آمدن از کسی بفضل از لطائف و منتخب
بوستان مرکب از کلمۂ بو و کلمۂ ستان که بمعنے جای پیدا شدن ست از سراج ۔
بوغدان چیزیست که قلندران در آن اسباب گدائی نگاهدارند از لطائف
بوسه بلب خویش زدن در اصطلاح کشتی گیران آنست که دست بیازوی خود زنند و آواز برکشند و دست در دست حریف کرده بزور روند ۔
بوم بالضم سوای معنی مشهور بمعنے امید و طمع و سراغ و محبت و خوبی بمعنے کاشکے و بمعنی شاید و مخفف بود که بفتح واوست و مخفف بوم که طائر منحوس ست و در ترکی بمعنی اینکا اسم اشارت برای قریب ست از رشیدی و سراج و لطائف و شرح قران السعدین و مصطلحات
بوته بواو مجهول نام ظرف کوچکے که از گل سازند و دران طلا و نقره گدازند و ترکی بچۂ اشتر را گویند و بواو معروف درخت کوچک که بسیار بلند نباشد از رشیدی و سراج و لغات ترکی ۔
بوزنه بکسر زای معجمه جانور معروف ست که بهندی بندر گویند از برهان صاحب بهار عجم نوشته که بوزنه بکسر زای معجمه مخفف ابوزنه بتشدید نون که کنیت میمونست که آنرا بفارسی کپی خوانند و زنه بکسر زای معجمه و تشدید نون بمعنی تهمت ست کما فی الصراح فارسیان تصرف کرده بوزینه بیای اشباع کسرۂ زای معجمه استعمال کنند و میتوانند که بوزینه مخفف ابوزینه باشد و یای تحتانی عوض نون اول باشد بر قیاس دینار که در اصل دنّار بتشدید نون بوده برین تقدیر یلے اشباع نباشد و تخفیف عربے در فارسی شائع است بخلاف زیادت ۔
بوزنیّه بکسر نون و تشدید تحتانی بمعنے بوزنه آورده اند ۔
بوسیده بمعنی کهنه و فرسوده و مندرس در اصل بیای فارسی است و بیای عربی شهرت گرفته از شرح الشعرا ۔

بوره بواو معروف چیزے است مانند نمک تلخ مزہ بہندی سہاگا گویند از برہان۔

بومره کنیت ابلیس از لطائف۔

بوحنیفہ کنیت امام اعظم کوفی رحمۃ اللہ علیہ و نام مبارک ایشان نعمان بود بالضم

بوشیده بالفتح بمعنے کرو فریافتہ شد از لطائف۔

بودنه بالضم و دال و لون مفتوح جانوریست کہ ہندی بٹیر گویند از سراج۔

بولی بفتح اول و سکون واو و لام بیای رسیدہ تیز کردن جانور شکاری بر جانور دیگر و در ہند با دلی شہرت دارد از چراغ ہدایت۔

بوتات نویسی غلطست و صحیح بیوتات نویسی بزیادت تحتانے و ضم اول و ثانی و این جمع بیت ست کہ بمعنی خانہ باشد۔

بویحیی بفتح یای تحتانی و سکون حائے حطی کنیت عزرائیل علیہ السلام۔

بولسری[1] نام درختی ست کہ آنرا مردم مولسری میگویند چہ بول بالفتح بمعنے پیشاب ست و سری بمعنی اسپ چون از پیشاب اسپ سلیمان علیہ السلام پیدا شدہ است لہذا بدین اسم مسمی گشت۔

بواسحاقی کان فیروزہ است در نیشاپور منسوب بہ بواسحاق و گاہی ہمزہ مکسورہ را ازین لفظ حذف مینمایند۔

بواقی جمع باقی۔

بوادی جمع بادیہ کہ بمعنی صحراست۔

فصل بای عربی مع ہائے ہوز

بہار بفتح روشنی و رونق و زیبائی از منتخب و در فارسی بمعنی قیمت از لطائف۔

بہ‌بند رفتن حنا بر سیاہی زدن حنا از مصطلحات۔

بہجت بالفتح شادمانی و تازگی و زیبائی و خوبی و بضم چنانکہ مشہورست غلطست از مدار و کشف و کنز و منتخب۔

بہتت بالضم اول و سکون ثانی و دو تای فوقانی حیرت و تحیر از صراح۔

بھٹ[2] بفتح بای مخلوط الہا و سکون تای ہندی قومی از برہمنان۔

بہیج بفتح اول بروزن فعیل بمعنے شادمان از لطائف۔

بہارج نام پادشاہی۔

بہرج بالفتح و را مہملہ مفتوح و جیم بمعنے درم ناسرہ و ہر چیز کہ زبون و باطل و بد باشد و این معرب بہرہ است از رسالۂ معربات و شرح و نصاب و کنز۔

بہرام خرچ مریخ رنگ آن سرخست بر فلک پنجم تابد۔

بہم بر آمد یعنی در غضب شد از رشیدی

بہزاد بالکسر نام نقاشی کہ در عہد شاہ اسمٰعیل صفوی در نقاشی ید طولے داشت از سراج اللغات۔

بہار عنبر نقاط سفید زردی آمیز کہ بعد از شکستن عنبر اشہب پدید می آید از مصطلحات و بہار عجم و در چراغ ہدایت نوشتہ ابتشار بوی عنبر۔

بہادر بضم دال بمعنی شجاع و این لغظ ترکی ست و بفتح دال گفتن خطاست از مؤید و لغات ترکی و برہان۔

بہار بفتح اول فصل ربیع و آن در بلاد اقلیم چہارم و پنجم و ششم مدت ماندن آفتاب است در حمل و ثور و جوزا و در اقلیم دوم و سوم مدت ماندن آفتاب در حوت و حمل و ہر گل عموماً و گل نارنج خصوصاً و نام آتشخانہ و نام بتخانہ و قسمی از جامہ نفیس و بالکسر ملکیست معروف در ہندوستان و بہار بفتح بلفظ رو ئیدن و دمیدن و جوشیدن و ریختن و افشاندن و آمدن و رسیدن و شگفتن مستعمل از رشیدی و بہار عجم و سراج و برہان۔

---

[1] این وجہ تسمیہ یکے از شروح قران السعدین نوشتہ است مگر نزد فقیر مؤلف معقول نہ باشد چرا کہ درخت ہندیست اسم او از عربی و دیگر زبان مرکب خواہد گشت ظاہرا اول در اصل مور بود بالفتح میم بمعنی تاج و سری در ہندی بمعنے راجہ یعنے درختیکہ گلش لائق تاج سلاطین ست ۱۲ منہ

[2] اہل اردو بہاٹ نیز بزیادت الف گویند ۱۲

بهیر بروزن فقیر بازاریان لشکر ظاهر الفظ هندیست که بتفریس واقعشده است۔
بهگت باز بفتح بائے عربی مخلوط التلفظ بها د فتح کاف فارسی وسکون فوقانی وبائے موحده وزائے معجمه مرکبست از جزو اول هندی وجزو ثانی فارسی فرقه الیست در هندستان که امردان را میرقصانند۔
بهق بفتحتین معنے ست که اکثر براندام نوجوانان پدید آید بهندی چهیپ گویند از منتخب و مؤید و مدار و کشف۔
بهل بکسر تین بمعنی بگذار ازین امر ست از هلیدن از مؤید و کشف و رشیدی و سراج
بهلول بضم اول و واو معروف مرد خندان رو و پیشوائے قوم که سردار باشد و نام عارفے مشهور از منتخب و کشف۔
بهرام بالفتح نام پادشاه عراق که بسیار عادل و سخی بود چون اکثر شکار گورخر میکرد لهذا او را بهرام گور گویند و در فارسے نام ستاره مریخ که بر فلک پنجم ست و نام روز بستم از هر ماه شمسی و نام سر لشکر هرمز بن نوشیروان که روزے هرمز برو غضب گرفته بود و بجهت تذلیلش چرخه و پنبه پیش او فرستاده بهرام همان زمان همه سلاح و اسباب سپاه گری بتاراج داد که چون من نزد پادشاه حکم پیرزن پیدا کردم مرا بسلاح چه کار از برهان و رشیدی و لطائف و سراج۔
بهائم بفتح چهارپایان مثل اسپ و شتر و گاؤ وغیره جمع بهیمه۔
بهیم بروزن نسیم نام اسپ از شرح نصاب
بهرام چوبین نام ندیم و امیر لشکر هرمز بن نوشیروان چون او بغایت لاغر و خشک اندام بود لهذا بهرام چوبین مشهور شد از سروری و برهان و کشف و سراج۔
بهاران بمعنے بهار الف و نون زائده است
بهلستان بالکسر نام ملکے که به بهلسه مشهور است از فرهنگے نوشته شده۔
بهمان بالفتح اسمیست برائے شخص مجهول غیر معین چنانچه فلان و این اسم در فارسی برائے تمثیل استعمال کنند چنانچه زید و عمرو و بکر در عربے از برهان و بهار عجم
بهرمان بالفتح گل عصفر که در عرف آنرا گل معصفر گویند و بهندی کسنبهه[1] گویند و نوعی از بافته ابریشمی و بمعنی یاقوت سرخ از سروری و مدار و سراج و رشیدی و برهان۔
بهترین منسوب به بهتر یعنے چیزے که آن را بهتر میتوان گفت و گاہے یا و نون محض زائد باشد از بهار عجم۔
بهتان بالضم افترا بلفظ نهادن و کردن و بستن بعیده لفظ بر مستعمل می شود از بهار عجم
بهمن بالفتح نام ماه شمسی و آن مدت ماندن آفتاب ست در برج دلو با بهاگن ماه هندی باندک تفاوت مطابقت دارد و نام روز دوم از هر ماه شمسے و نام عقل اول که فرشته است و پادشاهی که پسر اسفندیار بود او را نیز به نسبت آن فرشته این نام شده و نام دوائی و آن دو قسم باشد یکی بهمن سفید و آن نوعی از زروک صحرائی ست و دیگر بهمن سرخ و آن بیخ درخت علیحده است و نام پرده از موسیقی از رشیدی و لطائف و سروری و برهان و سراج۔
بهشتی رو کنایه از ساده رو چرا که در بهشت همه مردان سوائے رسول الله صلی الله علیه و آله و اصحابه وسلم ساده رو و در حالت نوجوانی خواهند بود و در رشیدی بمعنی خوبرو نوشته۔
بهو بفتح اول و سکون ثانی قصر و ایوان و نشیمن از برهان و منتخب و شرح خاقانی
بهنانه بالفتح و بدو نون بمعنے بوزنه از کشف و برهان۔
بهره بالفتح حصه و نصیبه بلفظ داشتن و برداشتن و بردن بصله از مستعمل از بهار عجم۔
بهیدانه یار و رطب در درجه دوم بسبب فرط حار و تنها مفید مضعف معده۔
بهیه بفتح اول و کسر ثانی و تشدید تحتانی بمعنے روشن و تابان۔
به بالکسر نام میوه که آنرا بهی نیز گویند۔
بهیمه بفتح اول چهارپایه از لطائف۔
بهیخته بفتح اول و سکون ثانی و فتح میم و سکون

[1] فصحائے لکھنؤ کسم گویند ۱۲۔

نون وکسر جیم فارسی وفتح نون نام عید که بروز دوم بهمن ماه کنند وروز دوم هر ماه شمسی را در فارسی نیز بهمن نام ست چون نام ماه و نام روز مطابق افتد دران روز عید نموده جشن میکنند چون در روز بهمن ماه بهمن جشن کنند واقسام طعامها پزند وگلهای بهمن سرخ وگلهای بهمن سفید چینیده بر طعامها پاشند بهمین جهت جشن روز بهمن را بهمن چنه گویند از رشیدی و برهان۔
بهله بالفتح دستانه باشد از پوست که میر شکاران وغیره بر دست پوشند از برهان و در سراج ومدار و بهار عجم بالکسر ست۔
بهیمی بفتح اول وکسر ها و یای معروف و کسر میم منسوب به بهیمه که بمعنی چهارپایه است وقیاس منتخب اهل که بهی هم بفتحتین بدون تحتانی باشد بقاعده نسبت حنفی در حنفیه۔
بهی بفتح اول وکسر ثانی وتشدید یا در عربی بمعنی روشن وتابان وخوب وزیبا فارسیان بتخفیف خوانند وبهی بکسرتین فارسی ست بمعنی نیکوئی وبهتری وصحت وترقی دولت وتندرستی مرکب از به ویای مصدری ۔
نام میوه ولایتی که بهیدانه تخم اوست وآن دو قسم ست شیرین وترش شیرینش معتدل رطب در درجه اول وترش بارد در اول ویابس در دوم از منتخب وبهار عجم وتحفة المومنین
فصل بای موحده مع یای تحتانی
بینوا بالکسر بی سامان وبی قوت وبی خوراک
بید با بالفتح وحرف چهارم بای موحده نام حکیم زاهد که واعظ رای دابشلیم راجه هند بود۔
بیدا بالفتح بیابان ودشت از کنز۔
بیضا بالفتح بمعنی روشن وسفید وبمعنی آفتاب ونام شهر در فارس که تعینه بیضاوی منسوب بآنست از شرح نصاب۔
بیت اقصی عبارت از بیت المقدس واقصی ازین گفته که آن مسجدیست که دور ترست از اهل مکه از تفسیر حسینی۔
بیت الخلا بفتح خای معجمه پاخانه۔
بیوراسپ بکسر بای موحده ویای مجهول وفتح واو وسکون را مهمله لقب ضحاکست چه بیور بمعنی ده هزارست چون ضحاک مالک ده هزار اسپ خاصه بود لهذا باین لقب ملقب گردید از برهان وشرح قصائد خاقانی۔
بلیست بر وزن بیست نام عدد معلوم از سراج۔
بیوت بضمتین خانها واین جمع بیت است که بمعنی خانه باشد از کنز۔
بینات بفتح اول وتشدید یای تحتانی مکسور بعده نون بمعنی روشن کنندگان وحجتهای روشن وگواهان صادق واین جمع بینه است وبینات نوعی از حساب اعداد حروف ابجدست وآن چنان باشد که اسم هر حرف باعتبار تلفظ گیرند یعنی
حروف دو حرفی را دو حرف گرفته جزو اول که مسمی است ترک کنند وجزو ثانی که الف ست باقی ماند از ان یکعدد مراد باشد همچنین از حروف سه حرفی حرف اول را ترک کرده دو حرف که باقی ماند اعداد آنها بگیرند باین حساب سین وشین وعین وغین هر یکی را شصت عدد باشد والف را یکصد وده وصاد وضاد هر یک را نیج وعلی هذا القیاس با وتا وثا ورا وزا هر یک را یک عدد باشد وسه حرف را که می اندازند اعداد آنها را زبر نامند بفتحتین۔
بیات بفتح اول وثانی ودر آخر فوقانی نام شعبه از موسیقی ودر ترکی نام طائفه ایست از ترکیان وبعضی نوشته که قومیست از ترک و بعربی بمعنی شبانگاه ونان شبینه از چهار شرح ونصاب ترکی ولطائف۔
بیجواست بمعنی بی تلاش وبی فکر وبمعنی ناطلبیده۔
بیعت بالفتح فرمانبرداری کردن وعهد وپیمان واخلاص خود را در دوستی فروختن ومرید شدن وگاهی مراد از عقد نکاح باشد از بهار عجم۔
بیتوتت بالفتح وحرف سوم وپنجم وششم تای فوقانی شب باشی کردن درجایی از کنز۔
بیت بالفتح بمعنی خانه واین ماخوذست از بیتوتت که بمعنی شب گذرانیدن باشد

چون اکثر اوقات بیتوتت در خانه میباشد
لہذا خانہ را بیت گفتند شرح نصاب از
یوسف بن مانع۔
بینونت بالفتح و حرف سوم و پنجم نون
بمعنی جدائی و مفارقت ۔
بید بفتح جمع بیدا کہ بمعنی بیابان ست و
بمعنی بپوند و ہلاک شدن و بالکسر در فارسی
نام درختیست گویند کہ بار ندارد و مؤلف
این کتاب بار سرو و بار بید ہر دو دیدہ ست
مگر قابل خوردن نباشد مگر بید سادہ بجز
شگوفہ ثمر ندارد و صاحب لطائف و سراج
اللغات و بہار عجم و دیگر اہل لغت نوشتہ اند
کہ بید ہفدہ نوع است چنانکہ گربہ بید و خر
بید و بید مجنون و مشک بید و بید موش
و بید طبری و بید سادہ و سرخ بید و سیاہ
بید و بید مولہ وغیرہ و بمعنی شعور و آگاہی
چنانکہ بیدار بمعنی مقابل خفتہ ازینجاست و
بمعنی بیہودہ نیز آمدہ و نام دیوے از دیوان
مازندران و نام کرمی کہ قالین و کافذ و
پشمینہ را خراب سازد و نیز نام کتاب
ہنود کہ برہمنان آنرا کلام خدا گویند و آن
در اصل یکے ست مشتمل بر چہار دفتر و بہمین سبب
چار بید گویند اول رگھ بید بکسر رای مہملہ
و سکون کاف فارسی مخلوط التلفظ بہا دوم
یجر بید بفتح جیم اول و ضم جیم ثانی سوم سیام
بید بکسر سین مہملہ و بعدہ یای تحتانی چہارم
اتھر بن بید بفتح ا و فتح تلے فوقانی۔

مخلوط التلفظ بہا و سکون رای مہملہ و فتح
موحدہ و سکون نون در ہر سہ بید اول
از امر و نہی و وعدہ و وعید و سائر احکام
شریعت ایشان ست و در بید چہارم
از اول آفرینش تا آخر و ہر چہ در میان آنست
بیداد بمعنی ظلم و ستم اگرچہ قیاس میخواہد
کہ بمعنی ظالم باشد از سراج و صاحب بہار
عجم نوشتہ کہ بیداد بمعنی ظلم و ستم مرکب از بید و
لفظ داد کہ کلمہ نسبت است چون درخت بید بار ندارد
ہذا ظلم را کہ عمل بیفائدہ است بدرخت بید
منسوب و مشابہ کردہ بیداد نام کردند بمعنی
ظالم مرکب از لفظ بی و داد و ۔
بیطار بالفتح و طای مہملہ و رای مہملہ بمعنی طبیب
چہار پایان از کنز و خیابان۔
بیروزگار بمعنی شخصیکہ شغلی و کسبی نداشتہ
باشد سالک یزدی گوید۔
بیت دل آوارہ ام بس بیقرار است بہنر
زلف او بیروزگار ست ۔ بدانکہ لفظ نا برای
نفی بر مشتقات و صفات داخل میگردد
چنانکہ نابالغ و نامسموع و لفظ بے بر اسمای
غیر صفت می آید چنانچہ بیروزگار و بے ہنر
اما در بعض جا بر عکس این نیز آمدہ چنانچہ
توان کہ اسم غیر مشتق ست بر و لفظ نا داخل
کردہ ناتوان میگویند از بہار عجم۔
بیدار مرکبست از لفظ بید و لفظ دار
یکدال را حذف کردہ اند یا آنکہ مرکبست
از بید و لفظ آر کہ کلمہ نسبت ست و بید بمعنی

شعور ست بیداری بلفظ کشیدن مستعمل
ست از بہار عجم۔
بیت المعمور مسجدیست بر آسمان چہارم
از زمرد یا یاقوت مقابل کعبہ بطوریکہ اگر
از انجا چیزے بیفتد بر بام کعبہ آید و قبل
از طوفان بر زمین کعبہ بود و معمور ازان
نام شد کہ ہر وقت از زیارت ملائک آباد
ست از مدارک و بحر مواج و کنز۔
بیدانجیر درختیست کہ بہندی ارنڈ گویند
و بعضے انڈ گویند و این لفظ در اصل بادا
نجیر بود بمعنے شگافتہ و شکستہ باد چون چوبش
کمال نازک باشد از شدت باد شکستہ می
شود بنا بر آن بیدانجیر شد از کشف وغیرہ۔
بیدر بیای مجہول و فتح دال نام شہری
در ملک دکن ۔
بیر بالکسر و یای معروف در عربی بمعنے چاہ
از شرح نصاب و لطائف و صراح۔
بئس المصیر بد بازگشت و بد جای باز
گشتن و این کنایہ از دوزخ باشد۔
بیلہ ور بیای مجہول و فتح واو وارد
فروش و آنکہ دانہای آبگینہ وغیرہ فروشد
از مدار و در برہان بیلے فارسے آمدہ۔
بی نوکر بمعنے شخص نوکری پیشہ کہ بجائی
نوکر نباشد غلط ست بجائیش صحیح نانوکر ست
چہ لفظ نا برای نفی بر مشتقات و صفات
آید چنانچہ فاعل و اسم مفعول و صفت
مشبہ مثلاً نابالغ و نامسموع و ناخلف و لفظ

بی برلے نفی بر اسمائے غیر مشتق وصفات
آید چنانچہ ہم مصدر رو اسم جامد مثلاً بی شعور
وبیے ہنر و بی زر۔
بیت المقدس مسجد یست در ملک
شام کہ حضرت داؤد علیہ السلام آنرا بنا نہاد
وحضرت سلیمان علیہ السلام آنرا باتمام رسانید
وقبلۂ اکثر انبیا ہمان بودہ است۔
بیخویش بمعنی بیخود و بیہوش از سراج۔
بیاض بالفتح سفیدی ہر چیزی و کاغذ سادہ
نانوشتہ ونام شکلے از شانزدہ اشکال رمل و
آنچہ در گلستان نوشتہ کہ اتفاق بیاض افتاد
یعنی اتفاق نوشتن در بیاض افتاد لفظ نوشتن
درینجا مقدر است وصاحب بہار عجم چنین
نوشتہ کہ اتفاق بیاض افتاد یعنی از سواد
بہ بیاض آوردہ اے مسودہ راصاف کردہ۔
بیض بالفتح تخمہای مرغ جمع بیضہ و بالکسر
و یای معروف زنان سفید و چیزہای مؤنث
کہ سفید باشد درینصورت جمع بیضا ست
وایام البیض تاریخ سیزدہم و چہاردہم و پانزدہم
از منتخب۔
بیاع بالفتح وتشدید یا خرندہ و فروشندہ
و دلال۔
بیع خریدن و فروختن واین از لغت
اضداد ست از شرح نصاب۔
بیت اللطف کنایہ از لولے خانہ از
مصطلحات وصاحب بہار عجم باین معنی بیت
اللطف نوشتہ است بضم نون کہ بعد لام ست
وفتح طاے ہملہ جمع نطف جمع نطفہ است
بیت الشرف بفتحتین شین معجمہ وراء
ہملہ خانۂ بلندی و بزرگی و باصطلاح منجمین
برجے کہ دران یکی از ہفت ستارۂ سیارہ
سعادتے و شرفے حاصل شود چنانچہ شرف
آفتاب در برج حمل است و شرف قمر در
ثور و شرف مشتری در سرطان و زہرہ را
در حوت و عطارد را در سنبلہ و مریخ را در
جدی و زحل را در میزان۔
بیت العتیق بمعنی کعبہ و معنی لفظی آن
خانۂ قدیم ست چراکہ اول برای عبادت
آدم علیہ السلام مقرر بود و بعد طوفان
نوح ابراہیم علیہما السلام تجدید آن کردند
وعتیق بمعنے کریم و معزز ہم آمدہ است
یا آنکہ آزاد کردہ شدہ است از غرق
طوفان یا آنکہ آزاد ست از دست خراب
کردن ظالمان از تفسیر مدارک و بحر موج۔
بیذق بالفتح اول و فتح ذال معجمہ بمعنے پیادہ
شطرنج و آن معرب پیادہ است از
مدار و رسالۂ معربات و بہار عجم و حالا آن
پیادہ را گویند کہ بمنتہاے خانہاے
شطرنج رسد لیکن محققین شطرنج آن دو
پیادہ را نامند کہ رو بروی شاہ و فرزین
نہند عام ازین کہ بمنتہاے خانہا رسد
یا نہ رسد۔
بیرق بالفتح بمعنے علم و نشان فوج وغیرہ
کہ کوچک باشد از سروری و برہان و لطائف
بید مشک درختیست کہ گلش زرد باشد
مائل باندک سبزی و سیاہی پیشتر از ظہور
برگ شگفد بغایت خوشبو۔
بیلک بالکسر و یای مجہول نوعی از پیکان
تیر کہ پہن باشد از کشف و رشیدی و برہان
و بالفتح نام امیری از سپاہ مغلان۔
بیچک بالکسر و یای معروف و فتح جیم
عربی و کاف عربی لفظ ہندی ست بمعنے
آنچہ سوداگران قیمت خرید جنس با تمامی
اخراجات محصول و کرایہ وغیرہ نوشتہ نزد
خود نگاہدارند تا ہنگام فروخت آن ملاحظ
اش نمودہ سود و منفعت سوای از جمع و
سرمایۂ خود بگیرند۔
بلیسراک بالکسر و یای مجہول و سین
ہملہ و کاف عربی بمعنی شتر جوان و بمعنے
شتر بچہ ہم آمدہ از برہان و سروری و
در رشیدی نوشتہ کہ بعضے گفتہ شترے کہ مادرش
عربی و پدرش دو کوہان باشد و ہم صاحب
برہان باز نوشتہ کہ بمعنے استر کہ بہندی آنرا
کچر گویند نیز آمدہ و در سراج اللغات نوشتہ
کہ بیراک ببای موحدہ و یای مجہول و
سین ہملہ شتر جوان پر قوت و آنکہ بعضے
بمعنے خرالاغ و استر نوشتہ صحیح نیست چراکہ
بدان معنی بیراک ست بدون سین ہملہ۔
بیرنگ ببای یای مجہول و نون و کاف فارسی
نمونہ کہ پیش از بنای عمارت کشند و بمعنے
نقشہ تصویر کہ ہنوز دران رنگ آمیزی نکردہ

باشند و بمعنی گرده نقاشان که بر کاغذ سوزن زده دوده یا سفیده میگذرانند و بر اثر آن آن انچه مطلوب باشد می نگارند و بمعنے ظهور وحدانیت حق تعالیٰ از برهان و رشیدی و سراج و بهار عجم و لطائف و مؤید۔

بید برگ نوعی از پیکان بصورت برگ بید باشد از رشیدی و برهان و شرح قران السعدین و سراج۔

بیگ بالکسر و کاف فارسی بمعنے امیر از لغات ترکی۔

بیگلر بیگ هر دو یای مجهول هر دو کاف فارسی و فتح لام بمعنے امیر الامرا و سپه سالار این لفظ ترکیست۔

بیت المال خانهٔ که مال غنیمت و مال متوفی بعد از ضبط در آن نگاه دارند از بهار عجم و در لطائف بمعنی آن مال که همه مسلمانان را در آن حقی باشد۔

بیل بیای مجهول آلتی ست آهنی که سر آن پهن باشد بدان زمین را کاوند و بمعنی چوب بیک پهن که سر آن قطعهاے تخته و صل کنند و کشتی را بدان میرانند از برهان و رشیدی بی سر و دل بے پروا۔

بیت الغزل بیت انتخابے و بهتر از بهار عجم۔

بیم خوف بلفظ کشیدن و بردن و داشتن و کردن و دادن و آوردن مستعمل از بهار عجم

بیت الحرام بمعنی کعبه و حرام مصدر ست بمعنے منع درینجا مصدر بمعنی اسم مفعول است یعنے خانهٔ که منع کرده شده است بسبب بزرگی از قتالے که کرده باشد یا از بعضے مباحات از تفسیر بیضاوی۔

بیرم بالفتح و را مهمله مفتوح بمعنے گرد بر یعنے برمهٔ نجاران و بمعنے تیر بزرگ و نوعی از پارچهٔ باریک و ترکی بمعنے عید و جشن از رشیدی و شرح نصاب و مؤید و سراج۔

بیگم بکسر کاف فارسی زن عمده و بفتح کاف فارسی بمعنی امیر من از لغات ترکی۔

بیژن بیای مجهول و زای معجمه مفتوح نام پهلوانی پسر گیو که خواهر زادهٔ رستم بوده و بر منیژه دختر افراسیاب عشق داشت و در چاه محبوس مانده مصیبتها کشید از جهانگیری و مدار و در برهان بزای فارسی ست۔

بیابان بفتح از کشف و بعضی محققین نوشته اند که بیابان بکسر اول اصح باشد زیرا که در اصل بے آبان بود بمعنی بی آب شونده یعنی صحرای بی آب چون بالف ممدوده آب که در حقیقت دو الف ست لفظ دیگر مرکب شود الف اول ساقط گردد چنانکه سیماب و گلاب الف و نون در آخر برای فاعلیت ست

بیستون بالکسر نام کوهیست از رشیدی و در برهان نوشته که نام کوهی که فرهاد بحکم شیرین آن را میکند و در آن دستکاریها کرده و بعضے گویند که تا از ان راه جوی شیر برای شیرین روانه سازد و در شرفنامه و جهانگیری نوشته که فرهاد بتمنای شیرین آن کوه را بگفتهٔ پرویز کنده بود و همین اقوی است۔

بیلقان بالفتح نام شهرے و بکسر از کشف و برهان و در مؤید نوشته که بالفتح لام موقوف و در خیابان نوشته که شهری ست از ایران ظاهرا معرب بیلگان باشد مؤلف گوید که در صورت تعریب بفتح اول و فتح لام صحیح باشد و بسکون لام خطا چرا که در عربی اجتماع ساکنین بدون مده درست نباشد

بیت الحزن بضم حای مهمله و سکون زای معجمه و بفتح هر دو نیز بمعنے خانه و حجرهٔ یعقوب علیه السلام که در ایام مهاجرت یوسف علیه السلام در آن میماند و بیت احزان و کلبهٔ احزان نیز گویند بفتح همزه و مجازاً خانهٔ هر عاشق مهجور را نامند از بهار عجم۔

بیگاهان وقت شب بالف و نون زائده

بیقرین بے مثل و بے نظیر۔

بیسکون بمعنی کسیکه از شوخی هیچ جا قرار نگیرد۔

بیراولان بکسر اول و تحتانی غیر ملفوظ و سکون را و ضم الف و واو غیر ملفوظ در ترکی بمعنی یک شونده۔

بیران بیای معروف بمعنی ویران از رشیدی و برهان و در سراج اللغات نوشته که بیران و بیرانه بمعنے ویران و ویرانه

ودر مدار الافاضل نوشته که بیران نام وزیر افراسیاب ست و او سرلشکر توران شده در لشکر کیخسرو شبخون آورده بمقصد پهلوان لعتش رسانیده بوده۔

بین بالفتح بمعنے فرق وفصل میان دو چیز و جدائی و بفتح اول و تشدید و کسر ثانی بمعنے آشکارا از کنز و صراح و بیای معروف در هندی نام سازیست که بزیر چوبی که مثل گردن طنبور باشد دو کدو راست وصل کنند و بران چوب چند تار کشیده که مشابه بطنبوره مینوازند و آن نیز از وی کم نوعی مشابهت دارد۔

بیان پیدا و ظاهر کردن چیزی و سخن پیدا و کشاده گفتن و فصاحت شرح نصاب از یوسف بن مالنع و صراح۔

بیلزن کنایه از دهقان و مزارع از شرح سکندرنامه۔

بیاغالیدن جنبانیدن و انگیختن و برغلانیدن یعنے اغوا نمودن از برهان و رشیدی۔

بیس القرین هم پیوند زشت و مصاحب بد

بید مجنون نوعی از بید ست که برگهای باریک دارد و شاخهای نازک۔

بیرون مقابل درون و بیرون بکسر اول مخفف آنست بلفظ شدن و افتادن و زدن و جستن و آمدن و راندن و دادن و کردن و کشیدن و آوردن و بردن مستعمل

از بهار عجم۔

بیعنی زدن انکار کردن از بهار عجم۔

بیحضور شدن یعنی بیمار شدن از بهار عجم و در چراغ هدایت یعنی بی نماز شدن

بیت غزل پرکن یک بیت یا دو بیت ضعیف المضمون که شاعر در چند اشعار برجسته و پر مضمون خود داخل نموده غزل با تمام رساند۔

بیره برداشتن کنایه از اراده کردن با بجزم چه در زمانهٔ سابق در سلاطین هند رسم بود که پیش امرای انصرام رسانیدن مهم بیرهٔ پان می انداختند هر کسے که آنرا برداشتے انصرام آن مهم بذمه او واجب شدی۔

بیضه در سر کسی شکستن و بیضه در کلاه شکستن کنایه از مغلوب ساختن کسے از چهار شربت و در سراج اللغات بمعنی رسوا کردن۔

بیضه افگندن ترسیدن و زهره باختن از مصطلحات۔

بیرو بے مروت۔

بیگانه غیر و نا آشنا و بمعنی نادر نیز آمده

بی سکه بیقدر و بیمقدار از مصطلحات۔

بینی کوه برآمدگی سر کوه از مصطلحات۔

بلیه بالفتح و یای تحتانی مشدده مکسوره و نون مفتوح بمعنے حجت روشن و گواه از منتخب و شروح نصاب از کنز۔

بیوه در سکندری و مؤید بفتح نوشته و صاحب مدار گفته که بکسر صحیح ست۔

بیجاده بالکسر جوهریست سرخ مانند کهربا جذب کاه کند و قسمی از ان زرد باشد از رشیدی و کشف و برهان و سراج

بیضه بالفتح تخم مرغ و بمعنے خود آهنے که سپاهیان بر سر نهند و بمعنے جماعت و گروه و تختی گرما و میان هر چیز و میان شهر و نواحی و نوعے از ورد سرکه تمام سر محیط باشد از منتخب و لطائف و شرح تحفة العراقین و شروح نصاب۔

بیاره بفتح بروزن شراره درختے که ساق آن افراشته نبود و شکل کدو و خیار از سراج۔

بیرانه بالکسر بمعنے ویرانه۔

بیچه بیای معروف بمعنے معشوقه واین مصغر و مخفف بی ست۔

بیگه و بیگاه بالکسر بمعنی وقت شام از برهان۔

بے سرو دلانه یعنی بطور بے پروایان

بیله بیای مجهول زمین خشکے را گویند که درمیان آب دریا و رودخانه واقع شود و بمعنے بیلک و بمعنی خساره و بمعنی خریطه او و یاء از جهانگیری و شرح خاقانی و بمعنی قبا لرو منشور نیز آمده و بیله در ترکی بکسر بای موحده و یای تحتانی غیر ملفوظ و فتح لام

بیرله بالکسر و تحتانی غیر ملفوظ هر دو لفظ

بمعنے باے معیت۔
بیکوی بکاف عربی مرادف بیکس بے رفیق از مصطلحات۔
بیحضوری بیماری و ناتوانی زیرا کہ موجب قصور عبادت و معاش ست۔
بید طبری نوعے از بید کہ شگوفہ سرخ دارد
بی اندامی بے ادبی۔
بیوگانی بفتح موحدہ وضم تحتانی وکاف فارسی شادی کدخدائے کہ آنرا در ترکی طوی گویند چہ بیوک عروس را گویند از مصطلحات
بے نمازی کنایہ از حیض از مصطلحات
بیضاوی منسوب بسوی بیضا کہ شہریست در فارس از لب الالباب۔
بیت المالچی کسیکہ از طرف سلطان بر بیت المال متصرف باشد۔
بیقرینگی نیامیختن چیزی بچیزی مراد از ان یکتائی در امری و ثانی نداشتن درکاری از شرحی نوشتہ شد۔
بیضی بالفتح و ضاد معجمہ طوبتی ست سفید و شفاف مانند سفیدی بیضہ مرغ در میان چشم ما بین پردہ عنبیہ و عنکبوتیہ۔
بیرونی بمعنے بے توجہی و بیمروتی و بیرونقی از شرح زلیخا و قران السعدین۔
بیرنگی بیچونی حق و نزد محققان ظہور احدیت واشارہ وحدت کہ عبارت از مرتبہ تجرید بود کہ اسقاط اضافات ذات معرا از اعتبار اسما و صفات ست تعالی و تقدس از برہان۔
بید ماغی بی التفاتی طبیعت کہ بعد از ضبط خشم بہم میرسد۔
بیجگری بینائی کہ ضد بہادریست۔

باب بای فارسی

فصل بای فارسی مع الف

پا ترجمہ رجل و بمعنے بیخ و بنیاد و تمکین و استقرار و تاب و طاقت ہمہ مجاز ست و بمعنی تحت کہ مقابل فوقست از بہار عجم۔
پای ترسا پیالہ شراب خوری۔
پارسا مرکب ست از پارس کہ مرادف پاس است و الف کہ چون لاحق کلمہ شود افادہ معنی فاعلیت کند پس معنی ترکیبی نگہبان باشد چون او حافظ نفس خود ست از منہیات لہذا باین اسم مسمی گشت و بمعنی پارسی منسوب بملک پارس باین معنی الف پارسا برای نسبت ست۔
مصرعہ ساقی بدہ بشارت پیران پارسا را، یعنے پیران پارسی را از رشیدی و برہان۔
پالا بمعنے اسپ کوتل از رشیدی و برہان
پای کوب بمعنے رقاص۔
پاشنہ کوب کسیکہ در پس گریختہ بدود و بعربی متعاقب گویند۔
پا بر رکاب مستعد رفتن۔
پای شیب مکانی ست در راہ مکہ در انجا عقبہ است کہ چون شیطان بآنجا رسد در بندی افتد از شرح خاقانی۔
پان رخصت در بعض بلاد ہند رسم ست کہ بوقت رخصت کردن پان بشخص رونده میدہند۔
پابست بمعنی بنیاد عمارت و بمعنی محکم و بمعنے گرفتار نیز آمدہ۔
پانصدی ذات بدانکہ صاحب منصب پانصدی ذات را ہشت لکھ دام مقرر باشد چون چہل دام را یک روپیہ شود بدین حساب ہشت لکھ دام را بست ہزار روپیہ شدند۔
پاپکلات بکاف عربی مکسور و در آخر فوقانی فتح ست از کشتے کہ حریف را از کمر گرفتہ چنان بردارند کہ پایش بلند شود از بہار عجم۔
پای تخت شہری کہ پادشاہ دران سکونت دارد و بعربی دار السلطنت گویند۔
پای لمس انعام ورزیکہ بقاصد یا مہمان دادہ شود از برہان و رشیدی۔
پاسخ بضم سین مہملہ بمعنی جواب از برہان و کشف و رشیدی و مؤید و مدار۔
پاید بفتح یای تحتانی بمعنی قائم ماند۔
پای بند رسن و دام۔

پامرد برا مهمله مددگار که در کار کسی مردانه درآید از لطائف و برهان۔
پاژند بفتح زای فارسی آلتی ست آهنی که بدان آتش را بشکنند و گیرند و بمناسبت همین معنی نام تفسیر ژند که کتاب زرتست ست در بیان دین آتش پرستی از رشیدی و برهان و مدار۔
پازهر زهر مهره در اصل پادزهر بود یعنے هلاک کنندهٔ زهر چه لفظ پاد بمعنی شستن آمده است بمرور ایام دال حذف شد از جهانگیری و برهان و صاحب رشیدی چنان نوشته که پازهر مخفف پادزهر ست مرکب از پاد بدال مهمله بمعنی پاسبانی ست یعنی مرکب پاس دارنده زهر و فادزهر معرب آن باشد۔
پالکیر نام قومی ست در ملک دکن۔
پاکار پیادهٔ تحصیلے و خدمتگار و مزدور و خاک روب۔
پای کار بمسافت جائی که مصالح فراهم آورده زیر عمارت انبار کنند۔
پاکیزه نام داؤ از کشتی که بیک دست پای حریف گرفته بدست دیگر زور بر گردن آوردن۔
پار بمعنی سال گذشته که پارسال باشد۔
پارارسه سال گذشته را گویند۔
پالغز جای لغزیدن پا و بمعنی لغزیدن پا نیز آمده و گاهی مراد باشد از زین خرابی و جرم خطا از برهان و بهار عجم۔

پاسبنر میانجی و دلال شوم قدم را نیز گویند از مصطلحات۔
پاکش انداز یعنے تمامش انداز اے حریف را بخوب وجه زیر کن از بهار عجم۔
پافراز بمعنے کفش از برهان۔
پائیز بکسر همزه که حرف سوم ست و یای معروف و زای معجمه بروزن تاثیر بمعنے فصل خزان و آن مدت ماندن آفتاب ست در میزان و عقرب و قوس و بعضے بمعنی تیرماه نوشته از رشیدی و برهان و جهانگیری و موید و کشف اللطائف
پارس یک حرف این لفظ که را مهمله باشد اکثر از وزن شعر زائد می آید و ساکن باشد بمعنی ملک فارس که موسوم است بنام پارس بن پهلو بن سام ابن نوح علیه السلام زیرا که در تصرف او بود و در قدیم تمام ایران را پارس میگفتند و حالا چند شهر ست شیراز و یزد و کرمان و بیضا و اصطخر و فیروزآباد و گازرون از کشف و برهان و رشیدی و خیابان وغیرآنها و پارس در ترکی پلنگ درنده را گویند از فردوس اللغات۔
پابوس بمعنی پابوسیدن و پابوسنده هر دو آمده۔
پاس بمعنی محافظت و ربع روز یا شب چرا که نگاهداشت هر پهر بهر یک سپاهیان تعلق دارد و بلحاظ فقیر میرسد که چون اینقدر وقت را بشمار گهڑیالها پاس زند لهذا مجازاً این مدت وقت را پاس گویند از رشیدی و شمسی و برهان و در بهار عجم بمعنے بخشی از روز یا شب۔
پاغوش بغین و شین معجمتین و واو معروف غوطه از رشیدی۔
پالوش کافور مغشوش و بسین مهمله و بای موحده نیز آمده از برهان۔
پاینده کیش نام شهر و بعضے شارحین بوستان پایند بمعنی زمین گل ولاے نوشته و کیش نام جزیره۔
پالایش صاف کردن۔
پاداش بشین معجمه مطلق جزا و جزاے بدی از برهان۔
پای توغ بضم تاے فوقانی و واو مجهول و غین معجمه منصب علم بردارے چه توغ در ترکی علم فوج را گویند۔
پای کلاغ بضم کاف عربی و غین معجمه مراد از قلم چرا که مثل پای زاغ سیاه و خشک میباشد و نوعے از خط ارباب دیوان که بغایت زشت باشد۔
پایک بفتح تحتانی بمعنے پیاده۔
پاک ترجمهٔ طاهر و بمعنے همه و تمام نیز مستعمل ست۔
پادنگ بفتح دال مهمله و سکون نون و کاف فارسی چوب شالی کوب که بهند ڈهینکلی گویند و آن آلتی ست چوبی

گلن افروزان و کاغذ سازان را کہ
چون پاریک سر آن نہند سر دیگرش بلند
شود وہمین کہ پا بر دارند سر آن در ہوا ون
فورد مرکب از لفظ پا و دنگ کہ نام چوب
مذکور ست زیرا کہ بپا حرکت میاید از
برہان و رشیدی وغیر آن۔
پالہنگ رسنیکہ بلجام بستہ اسپ کوتل
را با آن کشند و در محاورۂ ہندی باگ
ڈور خوانند و تحقیق آن است کہ پالہنگ
مرکبست از لفظ پالا کہ بمعنی اسپ کوتل
ست و آہنگ و ہنگ بمعنے قصد کردن
وکشیدن بوقت ترکیب یک الف را
بسبب اجتماع الفین حذف کردند پالا
ہنگ شد بعد ازان تخفیف نمودہ پالہنگ
گفتند از خیابان و رشیدی و برہان۔
پای در گل گرفتار و حیران۔
پاتمال بمعنے خراب۔
پاچال بجیم فارسی گوی باشد کہ جولاہہ
بوقت بافتن ہر دو پا دران می اندازد
بہندی گاڑھ گویند از برہان۔
پای دام آدمی باشد یا جانور کہ جانوران
پرندہ را بآواز بسوے خود کشد از برہان
و در شرح نصاب نوشتہ کہ پایدام بمعنے
تلہ کہ نوعے از دام است۔
پاردم بضم دال بمعنے دمچی زین اسپ
از لطائف و برہان۔
پاسن بکسر سین مہملہ و سکون نون بمعنے
پاشنہ از شرح قران السعدین۔
پاکوفتن رقص کردن از برہان۔
پالائیدن بمعنے صاف کردن از برہان
پابرگن حرف سوم بای موحدہ مکسور
و نون وجیم عربی بمعنے خلخال از برہان
پالودن صاف کردن۔
پارگین بکسر کاف فارسی بر وزن
آستین حوض کوچک کہ دران آب
سرای غسلخانہ و مطبخ وغیرہ جمع شود از
مدار و برہان۔
پاریدن پرواز کردن از برہان۔
پانیدان حرف سوم یاے تحتانی
صف نعال اسے صف آخرین مجلس
کہ در آنجا کفش از پا گذارند و بمعنی
ضامن وکفیل و بمعنی رہن وگرو و بمعنی
ایلچی گری و نگہبان از برہان و لطائف
پالان پلاسی کہ بر پشت خر اندازند۔
پائیدن پایداری کردن از خیابان
پا علم رنگین کردن بحذف اضافت
پا آنست کہ کسی را از فوج دشمن گرفتہ
زیر علم خود بطریق شگون گردن میزنند
و الا زیر علم دو گوسپندان ذبح میکنند
پا دراز کشیدن غلطیدن و دعوی
کردن از بہار عجم۔
پا علم خوان کسیکہ در ایام عاشورہ
بزیر علم چیزے خواند۔
پایدور سر کسے گردانیدن کنایہ
از عاجز ساختن او ست چنانکہ ہندیان
گویند ٹنگڑی تلے سے نکال دینا از
شرح گل کشتی۔
پاچناریان بفتح جیم فارسی و نون
در آہلہ جمع پاچناری و پاچنار ملتیست
در ایران و ساکنان آنجا ارذل
و نامقید اند لہذا ہر مردم کم قدر فرومایہ
و خدمتگزار را پاچناری گویند از اصطلاحات
و چہار شربت۔
پائی ماچان رسمیست درویشان
را کہ چون کسی گناہے کند او را بصف
نعال کہ مقام احتقار ست بیکپا استادہ
کنند و گوش او بدست او گیرانند از
مؤید و برہان۔
پای درشن بفتح شین معجمہ و نون زیر
غرفہ نشین ایوان سلطان و این
لفظ ہندی ست اصطلاح شاہان ملی
پای خالی کردن پیادہ آمدن و
قدم رنجہ کردن از برہان و بعض شرح۔
پا بقدر گلیم دراز کردن بقدر دسترس
و استعداد خود کاری کردن۔
پاپالا نہادن دویدن و شتاب رفتن
از مصطلحات۔
پاجفت کردن در تلاش کارے
سعے فوق از مقدور بجا آوردن از مصطلحات
پاسنگ آمدن ضرب خوردن در پا
از سنگے کہ در راہ باشد بہندی ٹھوکر گویند این

لہ در لکھنو ٹہانگ گویند ۱۲

کنایه است از پیش آمدن مخاطره۔
پا گرفتن قیام گرفتن از مصطلحات
پاکیزه منسوب به پاک زیرا که مرکبست از لفظ پاک و یزه که کلمهٔ تصغیر و نسبت ست و نظیر این آتشیزه بمعنی کرم شب تاب و چون کلمهٔ نسبت زائده نیز می آید میتواند که پاکیزه مزید علیه پاک بود یا مرکب از لفظ پاکی و زه بود یعنی چیزیکه زاده از پاکی باشد از بهار عجم۔
پاغنده بضم غین معجمه غلولهٔ پنبهٔ منفوش از جهانگیری۔
پاتله دیگ دهن فراخ از برهان۔
پاچاه گوی باشد که جولاهه بوقت بافتن هردو پا دران می اندازد و بهندی گاڑهه گویند از برهان۔
پالگانه بلام و کاف فارسی و لون بام بلند و دریچهٔ بخانه و پاسنگ ترازو از برهان
پارینه بمعنی کهنه و چیزیکه سال تمام برو گذشته باشد۔
پایگاه و پایگه طویلهٔ اسپان مرکبست از پا که معروفست و گاه بمعنی جای یعنی جای چارپایان و هم مخفف پایه گاه بمعنی قدر و مرتبه و منصب۔
پاره بمعنی رشوت و این فارسیست قدیم از برهان و شرح نصاب۔
پارسه بسین مهمله گدا[1]۔

پاچله بکسر جیم فارسی پاتیابه از لطائف
پادشاه بیای فارسی صحیح ست نه بیای عربی و اینکه در هندوستان بیای عربی شهرت دارد ظاهراً از جهت اشتراک جزو اول ست از کلمهٔ مذکور که بزبان هندی قبیح ست و لفظ پادشاه مرکب ست از پاد و شاه لفظ اول که پاد ست بمعنی تخت باشد چه در اصل پات بود تای فوقانی را بدال بدل کردند لفظ پاد بمعنی پاسبانی و پائیدن نیز آمده و لفظ شاه بمعنی خداوند ست از برهان و جهانگیری و چراغ هدایت و رشیدی
پایه سوای معنی مشهور بمعنی مرتبه و رتبه و بمعنی زبون و خوار نیز آمده از لطائف
پاکی معروف و استره از مصطلحات
پاجی بجیم عربی مردم اجلاف لیکن در کلام قدما یافته نشده و اینکه جمع آن پواجی گویند از تصرف فارسی زبانان هندست و میتوان گفت که مرکبست از پا بمعنی تخت که مقابل فوق ست و جی که کلمهٔ نسبت ست چنانکه میاجی برین تقدیر معنی ترکیبی منسوب بتخت باشد پس اطلاق آن بر فرومایه مجاز ست از بهار عجم۔
پاچناری منسوب بپاچنار که شهریست در ایران که ساکنان آنجا قوم ارذل باشند از مصطلحات و صاحب بهار عجم نوشته

اگرچه پاچناری آدم فرومایه را گویند مگر در محاورات بمعنی خدمتگار دائم الحضور مستعمل ست۔
پارگی بکاف فارسی کهنگی و دریدگی و حوض کوچک که آب غسل خانه و مطبخ دران جمع شود۔
پائین پرستی خدمت گاری۔
پاکوبی کنایه از رقص۔
پای کم آوردن از کسے کوتاهی کردن درکاری بمقابلهٔ کسے
پای نهادن بر چیزے کنایه از ترک کردن آن چیز ست۔
پالاے صاف کننده و بیزنده از برهان
پارکابی بکسر را مهمله و یای معروف کنایه از مقدار قلیل چه پا بمعنی ذلیل و خوار و زبون درکابی طبقچهٔ خرد از شرح خان آرزو مستفاد از لطائف
پالانی اسپ باربردار۔
پامردی بمعنی مددگاری از خیابان
فصل بای فارسی مع تای فوقانی
پتر بفتحتین پارهای آهنی پهن کرده شده و این لفظ مشترک ست در هندی و فارسی مگر در هندی تای فوقانی را مشدد آرند از شرح خاقانی۔
پتنگ بضم اول و سکون تای فوقانی و کاف عربی آهن سطبر با دستهٔ چوب

[1] در برهان بمعنی گدائی نوشته

که بدان آهن را میکوبند و بعربی آن را مطرقه گویند و بهندی گهن نامند از برهان و شرح نصاب خصوصاً از شرحیکه از ملا یوسف بن مانع ست۔

پَتُوَه[1] بالفتح نوعی از کشتی که از چوب سازند و این لفظ هندیست۔

پَتیاره بالکسر آفت و بلا از برهان۔

فصل بای فارسی مع خای معجمه

پَخچ بفتح اول و سکون خای معجمه و جیم فارسی بمعنی کوفته و پهن شده و بمعنی پست نیز آمده بمعنی پژمرده از برهان۔

پُخ بضم بای فارسی و خای معجمه بزبان خراسان بز را گویند یعنی سرگین آدمی وغیره از شرح گل کشتی و از لغات ترکی بثبوت میرسد که لفظ ترکی ست۔

پخته خوار مردم آرام طلب و گران جان و بمعنی گدا هم آمده و بمعنی وامانده نیز مستعمل شده از بهار عجم وغیره۔

پخس بفتح اول و سکون خای معجمه و سین مهمله بمعنی پژمرده و گداخته از برهان

پخسیده بالفتح پژمرده و ترنجیده از لطائف

پخته بالفتح پنبه که از دانه جدا کرده شده باشد از رشیدی۔

فصل بای فارسی مع دال مهمله

پدبا لفتح درختیست که ثمر ندارد از برهان

پدرود بالفتح والکسر بمعنی وداع از رشیدی و در بهار عجم بالضم و بالکسر وداع کردن و ترک گفتن۔

پدیدار بفتح اول بمعنی ظاهر و آشکارا از برهان۔

پدر بکسر اول و فتح دوم بر وزن پسر و بفتح اول چنانکه مشهورست از مؤید۔

پدرام بکسر آراسته و خرم و بیای عربی بمعنی اسپ سرکش از رشیدی و مؤید و مدار و جهانگیری و برهان۔

فصل بای فارسی مع ذال معجمه

پذیرا بالفتح و کسر بمعنی مقبول و بمعنی استقبال نمودن از برهان۔

پذیره بکسر بمعنی استقبال کردن و پیش کسی رفتن و بمعنی مقبول نیز آمده از مدار

فصل بای فارسی مع رای مهمله

پرشکنا بالضم مراد از معشوق و نیز میتواند که بمعنی عاشق باشد و الف در آخر برای فاعلیت ست از شرح قران السعدین۔

پروا بالفتح بمعنی فرصت و التفات و توجه و فراغت و میل و رغبت از رشیدی و جهانگیری و چراغ هدایت و قوسی گوید که بمعنی بیم و خوف و بعضی اهل تحقیق نوشته اند که لفظ پروا در عرف عام بمعنی احتیاج والتجاست اما بدین معنی نیست بلکه بمعنی فرصت و فراغت ست لهذا صاحب صراح فرصت را بمعنی پروا نوشته و حق آنست که لفظ مشترکست گاهی بمعنی احتیاج وگاهی بمعنی فرصت آید و انکار ازین دو معنی دور از حساب ست و چون در احتیاج از محتاج الیه خوفی و رنجی در خاطر میباشد بمعنی خوف و بیم نیز درست باشد از سراج اللغات و در بهار عجم نوشته که نفی پروا بلفظ نکو بی هر دو آمده۔

پرہما بفتح اول و کسر رای مهمله و ضم ہا بمعنی آتاقی یعنی کلغی۔

پرده سرا بمعنی خیمه و بمعنی مطرب از بهار عجم

پریا کبوتر یا موتر۔

پرتاب بالفتح بمعنی انداختن و نوعی از تیر که بسیار دور میرود و مسافتی که میان موضع رها کردن تیر و محل افتادن تیر واقع باشد از برهان و سراج اللغات وغیر آن۔

پرت بالضم بمعنی برو و از راه یکسو شو از لطائف۔

پرند بفتحتین حریر ساده بافته ابریشمی و بمعنی تیغ و جوهر تیغ و پروین که آنرا ثریا گویند از کشف و رشیدی و برهان و جهانگیری و سراج اللغات و سروری

پرستار بفتح اول و ثانی بمعنی مطلق خدمتگار خواه غلام باشد خواه کنیز خواه مرد یا زن که بخدمتگاری نوکر باشد و آنکه بعضی مردم هندوستان مخصوص بمعنی کنیز دانند خطاست از سراج۔

[1] کشتی خرد مثل ڈونگی ۱۲

پرده دار دربان۔

پرواز بالفتح و ہر دو رای مہملہ خانۂ تابستانی که سرد باشد و دران جانوران چارپایه نگاهداشته پرورش مینمایند تا فربه شود و مجازاً بمعنے فربه آید از رشیدی و بہار عجم و سراج۔

پرکار بالضم گاہی بمعنے دانا و عیار باشد و بالفتح قلم آہنی دو شاخه که بدان دائره کشند مجازاً گاہی بمعنی دائره و حلقه و طوق نیز می آید از شرح قران السعدین وغیر آن و بعضے پرکار را بالفتح که بدان دائره میکشند بکاف فارسی خوانند بدلیل آنکه معرب این فرجار ست چه کاف فارسی در تعریب بجیم عربی بدل کنند نه کاف عربی را

پروردگار بدال موقوف نه بکسر دال مرکب از پرور دکه ماضی بمعنی مصدر ست و گار بکاف فارسی افادۂ معنی فاعلیت کند پس پروردگار مجموع بمعنے پرورنده و اکثر اطلاق این بر باری تعالی ست۔

پر بالضم نقیض خالی و نسبت آن بظرف دیده شده چنانچه شیشه از شراب پرست و گاہے بمظروف نیز نسبت کنند و این حکم ست درینصورت حوض از آب پرست و آب در حوض پرست ہر دو صحیح باشد و لفظ پر بمعنی بسیار نیز آمده و بالفتح بمعنے برگ کاه نیز آید و بمعنے گوشه و کناره ہر چیز از چراغ ہدایت و رشیدی۔

پردۂ زنبور قسمی از برقع جالی دار

پریر بفتح اول و یای مجہول و ہر دو رای مہمله بمعنے پریروز از شرح نصاب و سراج و در بہار عجم نوشته که پریر بروزن حریر دو روز پیش از روز گذشته۔

پرویز بالفتح بروزن لبریز نام پادشاه که او را خسرو گویند و او عاشق شیرین بود و نام پدرش ہرمز بن نوشیروان ست او را پرویز ازان نام کردند که پرویز بزبان پہلوی ماہی را گویند و او شکار ماہی را بسیار دوست میداشت و مصنف مفتاح العلوم پرویز بمعنے عزیز دارجمند نوشته و نیز نوشته اند که پرویز غربالے باشد که بدان شکر بیزند چون او شکرین کلام بود لہذا پرویز نام کردند از برہان و سراج اللغات۔

پرواز بالفتح و دال مہمله و زای معجمه بمعنے تحریر باریک که گرد تصویر و نقوش مصوران میکشند چنانچه بر تصویر برگ بجاے رگہایش خطوط سازند و بمعنے آرایش و مشغول شدن۔

پروز بفتح اول و سکون دوم و فتح واو و در آخر زای معجمه فراویز یعنے سنجاف دامن جامه وغیره از برہان۔

پرطاس بالفتح و سین مہمله نام ولایتی است از حدود روس و نوعی از پوستین روباه که از ملک پرطاس پیدا میشود

از کشف و در قاموس نوشته که نام قومیست که رنگ و نشان سرخ باشد۔

پرسیاوش و پرسیاوشان شکلیست بر آسمان بطرف شمال منطقه مرکب از بست و شش کواکب و آنرا حامل راس الغول نیز گویند از شرح چغمینی فارسی و شرح تذکرۂ نصیر الدین طوسی وغیره

پریش بفتح اول و یای تحتانی مجہول و شین معجمه صیغۂ امر ست بمعنی پریشان بکن و بترکیب اسم معنی اسم فاعل می بخشد چون خاطر پریش بمعنے پریشان کنندۂ خاطر از برہان وغیر آن و در سراج اللغات بکسر تین و یای مجہول آمده۔

پرخاش بالفتح جنگ و خصومت از برہان و در فرہنگ ابراہیم شاہی بیاے موحده

پرشکستن مرغ پرہا ہم جمع کردن مرغ براے پریدن۔

پرستک بکسر اول و کسر ثانی و سکون سین مہمله و ضم فوقانی و کاف عربی طائریست کوچک سیاه در سقف عمارات بخته از پرہا آشیانه سازد و باسم ابابیل شہرت دارد از برہان و جہانگیری۔

پردل بہادر و شجاع۔

پرتکال بالفتح و تای فوقانی موقوف و کاف عربی نام ملکے و قومی از فرنگ که پرتکیش مبدل آنست و نوعی از سرابست که بعد از ہفت بار کشیدن حاصل میشود

پرچم بالفتح وجیم فارسی نیز مفتوح چیزیست که از ابریشم سیاه طیاره ساخته بر سر علم بندند و مجاز موی دم گاو کوهی را نیز میگفته باشند از سراج اللغات و در برهان و لطائف نوشته که بمعنی موی دم گاو کوهی ست و مجاز بمعنی زلف و کاکل نیز می آید

پرسم بالفتح وضم سین مهمله بروزن گندم آرد خشک بر رغیف نان پاشند بهندی پلیتھن گویند از برهان۔

پرخم بضم اول وفتح خای معجمه کنایه از مبالغه در تحریرات ولاوز موسیقی از شرح خاقانی

پرست زن سیر دور کردن و رفتار نمودن از مصطلحات۔

پرچین بالفتح حصار که از خار و چوب گرد کشت و خانه میسازند و نیز محکم شدن میخ وغیره در چیزی از برهان و مصطلحات

پریشان صاحب بهار عجم نوشته که بکسر ترجمه ست بمعنی پراگنده و در جهانگیری و برهان بفتح اول و یای مجهول مگر معروف فصیح ست

پرداختن بالفتح مشغول شدن و نواختن ساز و فارغ شدن و خالی ساختن و آخر رسیدن و رفع نمودن و ترک کردن و تمام شدن و بمعنی آراستن از جهانگیری و برهان۔

پرچین شدن بالفتح محکم شدن چیزی در چیزی چون میخ آهنی در تخته فرو رفته محکم شود گویند که میخ پرچین شد از مصطلحات و سراج۔

پرباد گشتن و پرباد شدن هر دو بضم متکبر و مغرور شدن۔

پرانیدن و پراندن لاف زنی کردن و مبالغه در مدح کسی کردن و تعریف بیجا کردن از مصطلحات۔

پریدن تفاخر کردن و تکبر کردن و جستن اندام چنانچه جستن چشم ولب از شرح۔

پرهین بروزن نسرین بمعنی تره خرفه از برهان۔

پرتابیان بالفتح تیراندازان از برهان و رشیدی۔

پری خوان افسونگر از برهان۔

پرنیان بالفتح حریر چینی که منقش باشد منقول از شرفنامه۔

پرن بفتحتین پروین که بعربی ثریا گویند از سروری و برهان۔

پروین بالفتح شش ستاره کوچک که باهم مجتمع اند و آن در ایام زمستان از اول شب نمایان باشند۔

پرویزن بالفتح بمعنی غربال از شرح و برهان و لطائف۔

پرستو بکسر اول وکسر ثانی و سکون سین مهمله وضم تای فوقانی طائریست کوچک وسیاه که در سقف عمارات پخته از پر ها آشیانه سازد و باسم ابابیل شهرت دارد از برهان و جهانگیری۔

پرتو بفتح اول وفتح تای فوقانی بمعنی فروغ و روشنی و عکس و شعاع که از جرم نورانی ظاهر شود و بمعنی سایه چنانکه مشهور شده خطاست از برهان و کشف و بهار عجم۔

پرسه بالضم عزاپرسی از مصطلحات

پرقازه بمعنی موقلم نقاشان چه معروف ولایت از پر باریک قاز خامه درست مینمایند از مصطلحات۔

پروانه نام جانور معروف و این مرکب از پر و که بمعنی ستاره است و مجازاً بمعنی نور چراغ و شمع و لفظ آنه که کلمه نسبت ست یا مرکب از پر و لفظ وانه بود که کلمه نسبت ست چنانکه انگشتوانه بمعنی زه گیر و لفظ پروانه بمعنی روباهی که همراه شیر ماند و آواز بلند میکند و بمعنی خط حکم امیران بر عمال وغیره نیز پروانجات جمع آن و این تصرف فارسی دانان معتبر بسبب چنانکه فرمان که لفظ فارسیست جمع آن فرامین می آرند از بهار عجم۔

پرکاله بالفتح وکاف عربی بمعنی پارچه وحصه از برهان۔

پرگنه بفتح اول و سکون ثانی دهات از برهان۔

پرره بالضم انچه بر سقرلات بهم سدوزند انچه زنان بخود بر گیرند ولیفه دوات

از برہان۔

پرّہ بالفتح و تشدید ثانی صف لشکر و بمعنے برگ کاہ و جز و کوچک از ہر دو جزو قفل کہ بوقت بستن در آنرا اندرون قفل داخل کنند بہندی جھڑ گویند و بمعنی جانب راست و چپ زمرہ بینی و یک سنگ آسیا و چرخ دولاب از لطائف و برہان۔

پردہ بمعنے حجاب و آنچہ از رودہ و یا برنج یا نقرہ بر دستۂ طنبورہ و ستار و غیرہ بندند برای نگاہداشتن انگشتان و حفظ مقامات موسیقی و بسبب کثرت استعمال بمعنی مطلق آہنگ مستعمل شدہ و بمعنی مقامات نیز آمدہ چنانچہ پردۂ عشاق و پردۂ خراسان و پردۂ عراق و پردۂ یاقوت و پردۂ دیہ سال و پردۂ بلبل و پردۂ قمری و پردۂ چغانہ و تحقیق آنست کہ حقیقت مقامات دوازدہ گانہ جدا است و حقیقت پردہ و شعبہ جدا از بہار عجم و سراج اللغات۔

پوریای ولی بالضم و حرف ثالث یای تحتانی لقب پہلوان محمود خوارزمی است و گاہی مراد باشد پہلوان کہن سال مشاق فن کشتی کہ سر آمد پہلوانان زور خانہ بود لہذا ہر کسیکہ از کشتی گیران داروند زور خانہ میشود اول قدمبوسی پوریای ولی میکند از نیجہت گاہی از لفظ پوریای ولی مجازاً بمعنی معزز و مکرم گیرند از بہار عجم و چراغ ہدایت و شرح گل کشتی۔

پردۂ عنبی نام طبقہ از طبقات ہفتگانہ چشم ست کہ ملتحمہ و عنبیہ و شبکیہ و عنکبوتیہ و مشیمیہ و صلیبیہ و قرنیہ است از مصطلحات

پردۂ زنبوری خانہ جالی دار۔

پردہ بازی مرادف شب بازی۔ از مصطلحات۔

پروانی بالفتح و حرف پنجم نون نام فنے از کشتی و آن گرد حریف گشتہ پایش ناگہان برداشتن و از جا ربودن است از بہار عجم و چہار شربت۔

پریاہی بالفتح کبوتران باموز۔

پری بفتح اول و یاے معروف بمعنے مطلق جن و در عرف حال نوعے از زنان جن کہ نہایت خوبرو باشند استعمال نمایند و بیای مجہول بمعنی روز گذشتہ است کہ مخفف پریر باشد و پریر نیز بیای مجہول بست چون یای مجہول و واو مجہول و در روزمرۂ عراقیان بلکہ اکثر اہل ایران نماندہ و ہمہ معروف شدہ بمعنی روز گذشتہ ہم بیای معروف خوانند از سراج اللغات و بہار عجم و نیز در بہار عجم نوشتہ کہ پری نوعی از قماش ست در نہایت ملائمی بسان مخمل خوابگی ہم دارد و در نگارنگ پیدا شد و ازان مسند و فرش سازند۔

پری خوانی افسونگری و عزیمت خوانی از لطائف۔

پردگی بالفتح و دال مہملہ نیز مفتوح منسوب بپردہ و مراد ازان محبوب پردہ نشین باشد و گاہی بمعنی حاجب و پردہ دار آید از سراج اللغات و بہار عجم

پر افشانی ترک علائق کردن۔

فصل بای فارسی مع زای معجمہ

پژ ام ست از تحقیق۔

پزشک بکسرتین و حرف ثانی زای معجمہ و سکون شین معجمہ و کاف عربی بمعنی طبیب از جہانگیری و برہان و در رشیدی بکسرتین و بای موحدہ۔

پژمان بفتح اول و سکون زای معجمہ فارسی بمعنی بے رونق و غمگین از سروری و کشف و مؤید و در بہار عجم نوشتہ کہ پژمان مرکب از پژم بمعنی کوہ ست و الف و نون نسبت بجہت انجماد طبیعت و افسردگی بر مردانہ و ہگین و ہر چیز افسردہ و بے نشو و نما اطلاق کنند و در برہان بہر حرکت حرف اول و در جہانگیری و رشیدی بالکسر و بالفتح۔

پژوہیدن بفتح اول و ضم زای معجمہ فارسی جستن از کشف و در جہانگیری بکسر ست و در سراج اللغات نیز بکسر اول بمعنے تفحص۔

پژاوہ داش خشت پزان کہ در ان خشتہا پزند عوام آنرا پجادہ گویند۔

پژولیدہ بکسر اول و زاے فارسی

پریشان کرده شده از برہان۔
پژمرده بالکسر و میم مضموم بے رونق و غمناک و مجاز ابمعنی بی طراوت از برہان و جہانگیری و در سراج اللغات بالکسر و بالفتح ہر دو آمده۔

فصل بای فارسی مع سین مہملہ

پست بالکسر آرد غلۂ بریان کہ بہندی ستو گویند از برہان۔
پسر مرادف پور و از شان اوست کہ گاہی مقطوع الاضافت ہم آید از معتر فطرت بیت دلم را برد باز از کف پسر بیرحم بازاری ؛ متاع آرزو ارزان کنی مطلب گران سازی ؛ ملک گوید بیت دیرینہ ہمدمی کہ دلم زخم دار اوست ؛ مارا برادرست ترا گر پسر عمست ؛ از بہار عجم۔
پس خیز شاگرد نو مشق کشتی گیران چرا کہ بعد از تعلیم ہمہ شاگردان استاد بجہت تعلیم با دکشتی گیرد از بہار عجم و شرح۔
پس بالضم بمعنی پسر از لطائف و در بہار عجم نوشتہ کہ پس بالفتح ترجمۂ فاست گاہی برای تعقیب آید و گاہی برای تفریع تعقیب آنست کہ ثانی را محقق تاخر در زمان باشد و اول را مدخلی در وجود ثانی نبود چنانکہ گوئی اول زید آمد پس پدرش پس برادرش و تفریع آن ست کہ اول را با وجود تقدم ذاتی و زمانی دخل در وجود ثانی بود چنانچہ گفتہ شود کہ زید با کل سقمونیا مبادرت نمود پس اورا اسہال شد اکل سقمونیا علت و سبب ست برای اسہال و از خواص لفظ پس یکی آن است کہ مقطوع الاضافت ہم می آید چون پس کوچہ و پس دیوار پیرفر دا و پس آنگاه۔
پسراک لفظ ترکیست بمعنی استر کہ از جفتی خر نر و اسپ ماده پیدا شود از مصطلحات۔
پس آہنگ فوج پس کہ بترکی چنداول گویند از بہار عجم۔
پس خم گرفتن و پس سر کردن رو گردانیدن از مصطلحات۔
پس خم زدن گریختن از چراغ ہدایت
پس کار نشستن ترک مقصود کردن و از کار در گذاشتن از سراج اللغات
پس آورده ربیب یعنی پسر زن از مصطلحات
پسنده بفتح اول و ثانی نوعی از کباب و آن قرصہای قیمہ باشند کہ در روغن بریان کنند و گاہی بی روغن بریان کنند
پسندیده بکسر تین برگزیده از موید و در برہان بتحتین ست۔
پس افگنده بمعنی چیزی کہ از خرج باز گیرند و نگاہدارند برای وقت دیگر و بمعنی پیخال طائران و سرگین دواب از سراج و برہان۔

فصل بای فارسی مع شین معجمہ

پشم دین آقا لفظی ست کہ در مقام تحقیر گویند از مصطلحات۔
پشت معروف ست بمعنی شخص کون و ہر چیزیکہ برای تقویت نشہ داخل شراب کنند از چراغ ہدایت۔
پشیز بالفتح بروزن کنیز بمعنی فلس و پول ریزۂ کوچک از مس باشد ظاہر آنست کہ در دیار عالمگیری مشہورست از سروری و رشیدی و حل لغات و در برہان بکسرتین۔
پشک بالکسر و بالضم و کاف عربی سرگین شتر و گوسپند و آہو و موش بہندی مینگنی گویند از برہان و بالضم در ترکی بمعنی گربہ و در لغات ترکی برای معنی گربہ بکسر اول و فتح ثانی ست۔
پشمک قسمی از حلوای
پشنگ بضم اول و فتح ثانی و سکون نون و کاف فارسی نام پدر افراسیاب از رشیدی و در برہان و سراج اللغات بفتحتین نام پدر منوچہر و نام پدر افراسیاب و نام مبارزی۔
پشکال بالضم موسم برسات از برہان
پشکل بالکسر و کاف عربی مکسور سرگین شتر و گوسپند و موش از برہان۔
پشت سر کسی دیدن زوال کسی را دیدن از مصطلحات۔

پشمین بفتح اول و یای معروف نام کیقباد از سراج و مؤید و برهان و مدار و رشیدی۔
پشن بفتحتین و در آخر نون نام مقامی ست از مدار و رشیدی۔
پشم در کلاه داشتن عزت و اعتبار داشتن از مصطلحات و در چهار شربت بمعنی غرور و دولت کردن۔
پشم در کلاه نداشتن بمعنی مفلسی و خواری از سراج۔
پشم دین لفظی ست که در وقت تحقیر گویند
پشم کشیدن بمعنے هلاک کردن۔
پشت دست بر زمین نهادن یا گذاشتن کنایه از کمال الحاح نمودن و زاری و فروتنی کردن۔
پشت زدن و پشت پا زدن بمعنے رد کردن چیزے از چهار شربت و سراج و مصطلحات۔
پشت چشم نازک کردن اغماض نمودن و تغافل کردن و ناز کردن از چراغ هدایت و در کتابے معتبر بمعنے آزردگی نازآمیز و بمعنے اظهار بیدماغی و رنجش و در بهار عجم بناز و غرور دیدن۔
پشت کمان بر کسی افگندن کنایه از تیر انداختن بسوی کسی چه در حالت تیر انداختن پشت کمان جانب حریف باشد از مصطلحات۔

پشت دست خائیدن افسوس و ندامت از سراج۔
پشم دین و پشم قلی بنا بر تحقیر و اهانت اسم کسے مقرر کنند از بهار عجم۔
پشتواره مقداری از بار که به پشت توان برداشت و پشتاره مخفف آنست سراج اللغات۔
پشت ماهی کنایه از شب از رشیدی و برهان۔
پشت گرمی مددگاری و تقویت۔

فصل بای فارسی مع فا

پف بالضم دهن را بسته بزور باد برآوردن
پفو بالضم پف کردن از لطائف۔

فصل باے فارسی مع کاف عربی و فارسے

پگ بالفتح و کاف فارسی بمعنے دستار این لفظ هندیست۔
پکنه بفتح اول و سکون ثانی و نون فربه و کوتاه قد از جهانگیری۔
پگاه و پگه هر دو لفظ بفتح اول و کاف فارسی بمعنی سحر و فجر از برهان و بیای عربی بمعنی زود از سراج و بهار عجم۔
پکھلی بالفتح و کاف عربی نام ضلع از مضافات کشمیر۔

فصل بای فارسی مع لام

پلید بدال صحیح ست و بجای دال تای فوقانی نوشتن و گفتن خطاست

پلاس بالفتح و بسین مهمله چیزیست مثل کرباس که از ریسمان پوست درخت سن بافند بهندی ٹاٹ گویند و نام درخت ڈهاک که گل آنرا ٹیسو گویند و در مدار و لطائف و سراج نوشته که نوعے از پشمینه سطبر و در بهار عجم نوعی از جامهای کم بها و بمعنی مکر و حیله نیز نوشته اند۔
پلنگتوش نام شخصی که بوکالت شاه توران نزد شاه عبّاس رفته بود و بعضی از محققین نوشته که پلنگتوش بیای تحتانے است بمعنے پهلوان سینه پل بمعنے پهلوان و انگ از حروف اضافت و توش بواو مجهول در ترکی بمعنی سینه۔
پلارک[1] بفتح اول و چهارم شمشیر و جوهر تیغ و نوعے از فولاد از رشیدی و سراج و جهانگیری۔
پلک بفتحتین پوست گرداگرد چشم و بمعنی موی مژه نیز آمده و در بهار عجم نوشته که پلک بفتح اول و سکون لام لحاف چشم و بفتحتین نیز آمده۔
پلنگ بفتحتین نام درنده است از رشیدی و مدار و جهانگیری و لطائف و سراج و مؤید و بهار عجم و برهان و کسانیکه بکسر اول و فتح لام خوانند یا بمعنے چیتا دانند غلط است و سراج الدین علیخان آرزو

[1] پلاکـ یعنی حرف چهارم لام هم بمعنی شمشیر آمده ۱۲ برهان۔

علیه الرحمة در شرح گلستان هم نوشته اند که اکثر مردم بے تحقیق هندوستان پلنگ جانورے را دانند که بهندی آنرا چیتا گویند و این خطاست زیرا که پلنگ جانور دیگرست که بعربی آنرا نمر گویند و چیتا را درفارسی یوز گویند نه پلنگ و در بهار عجم نوشته که پلنگ درنده ایست غیر از یوز که بهندی چیتا گویند و چارپائی چوبین و باین معنی هندیست که در اشعار بعضے از اهل ولایت نیز واقع شده۔

پل بالضم معروف ست و بمعنی فلس که آن قرص مس مسکوک باشد از برهان و آنچه که مثل فلوس از پشت بعضی اقسام ماهی بر می آید۔

پل شکستن محروم کردن از برهان و بهار عجم و بعضی گویند بمعنی غرق کردن۔

پلگان بالکسر و لام مشدد مفتوح و کاف فارسی بمعنی نردبان و زینهٔ چوبین از چراغ هدایت۔

پلاو بالفتح بمعنے نعمت و طعام معروف و بالضم از مزیل و مؤید و بهار عجم۔

پله بفتحتین و تخفیف لام درخت دعا ک از برهان و سراج و بالفتح و تشدید لام درجه و مرتبه و ترازو و پایهٔ نردبان از برهان قاطع۔

پلیته پنبه یا ریسمان یا لتهٔ تابداده و فتیله معرب آنست تم کلامه مؤلف گوید که فتیله لفظ عربیست علحده ماخوذ از فتل که بمعنے ریسمان تافتن ظاهر پلیته مبدل فلیته خواهد بود و فلیته مشتق از فلتة که بمعنے ناگاه است و فلیته بمعنی ناگاه گیرنده باشد یعنے جلد و ناگاه گیرندهٔ شعله یا آنکه فلیته قلب فتیله باشد۔

پلنگینه مشابه به پوست پلنگ و نوعے از جامه که در نقوش مشابه به پوست پلنگ باشد۔

پلفته بضمتین و سکون فا بمعنے آتشپاره که هوا آنرا ببرد و بهندی آنرا چنگاری گویند از رشیدی۔

پلچی بالضم و جیم فارسے فلوس فروش و بمعنے خرمهره نیز آمده از رشیدی و اگر حرف اول یای تحتانی مضموم باشد در ترکی گذربان و گدای راه نشین۔

فصل بای فارسی مع نون

پنچیا جانور آبی که بفارسی خرچنگ و بعربی سرطان گویند۔

پنج دعا کنایه از پنج نماز۔

پنج گشت بفتح اول و ضم کاف فارسی نباتی ست که بهندی سنبهالو گویند از برهان۔

پنج نوبت نوبت پنج وقت که بر در پادشاهان زنند و این از عهد سلطان سنجر مقرر شده است پیش ازین سه نوبت میزدند و نیز عبارت از آن پنج چیز که مینوازند چون دهل و دمامه و طنبک و نای و طاس و نیز کنایه از بانگ نماز پنجگانه از بهار عجم۔

پنج و چهار کنایه از نه فلک یا پنج حواس و چهار طبع۔

پنهان پنج کسیکه پیچ و تاب او مخفی و پنهان باشد۔

پنج گنج در سراج اللغات نوشته که کنایه از حواس خمسه و صلوة خمسه و بعضی خمسهٔ نظامی گفته و بعضی نوشته که عبارتست از پنج خزانه از جمله هشت گنج پرویز و آن اینست اول گنج بادآورد که آنرا شایگان نیز گویند دوم گنج گاو سوم گنج عروس چهارم گنج سوخته پنجم گنج شاد آورد از برهان و غیر آن۔

پنج ارکان حج نزد شافعی اول احرام بستن دوم سعی کردن میان صفا و مروه سوم وقوف عرفات چهارم مزدلفه پنجم طواف کعبه و نزد امام اعظم سه ارکان سوای سعی و مزدلفه۔

پند بالفتح نصیحت بلفظ بردن و کردن و پذیرفتن و شنیدن و دادن و گفتن مستعمل۔

پندار بالکسر تصور و تکبر و خیال از برهان و جهانگیری۔

پنجره[1] هر چه مشبک باشد و آنچه از چوب و غیره

---

[1] پنجره بروزن حجره مخفف پنجره است و هر چیز که مشبک و شبکه دار باشد ۱۲ ۱۲ ۱۲

جالی سازند۔
پلنبه دوز بمعنی کهنه دوز غلط ست صحیح پینه دوزست بر وزن کینه توز بمعنی کسیکه پارچۀ کهنه وخرقه واشال آن دوزد از سراج اللغات۔
پنج حس بکسر حای مهمله وتشدید سین مهمله پنج قوتهای دریافت وآن سمع ست وبصر وشم وذوق ولمس وتفصیل این در تحقیق حواس خواهم نوشت۔
پنجۀ الماس پنجۀ فولادی که کشتی گیران برای ورزش سازند والماس درینجا بمعنی فولادست از بهار عجم۔
پنج نوش نوعیست از ترکیب مرکب باشد از سیماب ومس وآهن وفولاد وطلق وریم آهن واین را هندیان پنج امرت گویند یعنی پنج آب حیات واطبای فرنگ فقط آهن را گویند معرب آن فنجنوش ست از شرح خاقانی۔
پنبه دهان کنایه از کم گو وکم سخن از بهار عجم۔
پنبه کردن بمعنی نرم ساختن وعاجز کردن از لطائف۔
پنگان بالکسر وکاف فارسی کاسۀ مسین که آنرا در آب انداخته اندازۀ گهڑی گیرند وآن کاسه را نیز گهڑی گویند از لطائف۔
پنج ارکان عبارت از پنج بنای اسلام وآن کلمۀ طیبه ونماز وروزه وحج وزکوة ست۔
پنج نوبت زدن اظهار جاه وسلطنت کردن۔
پنجگاه اوقات نماز پنجگانه ونام پردۀ از موسیقی وگاهی کنایه از حواس خمسه شد۔
پنجره هرچه مشبک باشد وانچه در بعض عمارات جالی سازند وخانۀ چوبین که برای درندگان وطیور سازند۔
پناه بلفظ گرفتن وکردن وبردن وآوردن وداشتن مستعمل از بهار عجم۔
پنجاه بالفتح نام عدد معروف نه بالکسر چنانکه مشهورست از مؤید وبرهان ودر ذیل پلنبه در بهار عجم بالضم ودر لطائف بالفتح۔
پنجایه بالفتح جانوری باشد دریائی برابر غوک هندی آنرا کیکڑه بالکسر هردو کاف فارسی ولون وجیم فارسی وکیکڑه نیز گویند وبعربی سرطان خوانند ونام برج چهارم از بروج فلک که آنرا سرطان نام از برهان وغیر آن۔
پنج هزاری کسیکه منصب پنج هزاری ذات دارد وبدانکه پنج هزاری ذات را یک کرور دام معین باشد چون دام چهلم حصه میشود پس کرور دام را دو نیم لکه روپیه باشند واین منصب از دیگر منصبها اعلی وافزون ست۔

فصل بای فارسی مع واو

پویا بواو مجهول بمعنی دونده ودوان چنانکه گویند که اسپ را پویا کردم از برهان۔
پورسینا حکیم بوعلی که نام پدر او سینا بود۔
پورسقا شیخ صنعان که در عشق دختر ترسا کفر اختیار کرده بود وباز هدایت یافت از شرح خاقانی۔
پوت بواو مجهول وتای فوقانی بمعنی جگر واحشا یعنی انچه در سینه وشکم باشد چون قلیه از وی پزند وآنرا قلیۀ پوتی گویند از لطائف۔
پوست تخت بستر فقرا که از پوست شیر یا آهو وغیره باشد از مصطلحات وبهار عجم وسراج اللغات۔
پوچ بواو معروف بمعنی خالی وبی مغز از بهار عجم۔
پوخ بالضم وبواو غیر ملفوظ وخای معجمه سرگین آدمی لفظ ترکی ست۔
پود بالضم وبواو معروف وآن رشته وریسمانی باشد که بعرض جامه آنرا می اندازند بهندی بانا گویند وتار وپود بمعنی تانا بانا می آید از برهان وغیر آن۔
پولاد بواو مجهول نوعی از آهن که بغایت سخت باشد از مؤید وکشف ورشیدی۔
پور بالضم بر وزن نور بمعنی پسر از برهان وسراج۔
پور هاجر کنایه از اسمعیل علیه السلام چراکه والدۀ آنحضرت هاجره نام داشت۔
پوز بواو معروف ومجهول هردو بمعنی بینی چارپایان وچهرۀ بهائم از برهان وسروری ولطائف۔

پوزش عذر و معذرت از برہان و سراج
پوش بواو مجہول امر بر دور شدن از برہان و بعضے گویند کہ در اصل پو ایست ست یعنی بدو بالیست۔
پورشینگ افراسیاب۔
پوشاک پوش مخفف پوشش و آک لفظے ست مفید معنی نسبت از رسالہ معتبر۔
پوستین قبا از چرم بعضی حیوانات و بمعنے عیب و مذمت از برہان۔
پوست کندن کنایہ از ظاہر ساختن و عیب کسی بیان کردن از مصطلحات۔
پوست کندہ گفتن برملا و صریح گفتن۔
پوشیدن لازم و متعدی ہر دو آمد از مصطلحات۔
پوسیدن بسین مہملہ سخت سودہ شدن و از کہنگی قریب ریختہ شدن از مؤید و شرح الشعرا و در مردم بیاے موحدہ شہرت گرفتہ۔
پویہ رفتار قریب دویدن از برہان
پوشانہ بواو مجہول و شین معجمہ و نون نام جائیست در کوہستان سر راہ کشمیر از سراج اللغات۔
پوست کندہ صریح و آشکارا از بہار عجم
پول سیاہ مس مسکوک کہ بہندی پیسا گویند از بہار عجم۔
پوشیدہ بمعنی خلعت و دام صیاد ہر دو آمدہ۔

پوچی بضم اول و واو معدولہ و سکون لام بمعنے راہبر نوشتہ اند و این خطاست صحیح پولچی ست بضم یای تحتانی و واو معدولہ و سکون لام و جیم فارسی بمعنے گدای راہ نشین چہ پول بالضم بروزن یل در ترکی بمعنے راہ و کلمہ چی بمعنے دارندہ و صاحب ست

فصل بای فارسی مع ہاے ہوز

پہن چشم شوخ و بیحیا از چہار شربت و مصطلحات و بہار عجم۔
پہن بفتح اول و سکون دوم بمعنے فراخ و عریض۔
پہلوتہی کردن کنارہ کردن از کارے از لطائف و بہار عجم و برہان۔
پہلو زدن برابر کردن از لطائف و برہان۔
پہلو کردن بمعنی کنارہ کردن۔
پہلو دادن مدد کسے نمودن از چراغ ہدایت۔
پہلو بچیزی زدن برابرے بآن کردن از مصطلحات۔
پہلو خوردن صدمہ خوردن از مصطلحات
پہلو نہادن خوابیدن از مصطلحات
پہلو دزدیدن خویشتن را باز داشتن از چیزے بنہجیکہ کسے بران مطلع نشود از بہار عجم۔
پہلو بفتح اول و ثالث بمعنی شہر و زبان پہلوی منسوب بدان ست چرا کہ این زبان در ایام قدیم بشہرہا بود و بمعنی مرد شجاع و دلاور و مرد صاحب جاہ و مال و نام پسر سام بن نوح علیہ السلام و پارس پسر او بود و بفتح اول و ضم لام ہر دو طرف سینہ و شکم و بمعنی نفع و فائدہ از برہان و رشیدی و جہانگیری۔
پہ بالفتح کلمہ تحسین ست بمعنے خوشا و حبذا از برہان۔
پہ پہ بفتح ہر دو یاے فارسی مرادف وہ وہ کہ مخفف واہ واہ است و این مطلق تحسین نیست بلکہ برای تحسین حیرت آمیختہ است و در ترکی از بہار عجم۔
پہلوی نام زبانیست از ہفت زبان فارسی و آن زبان شہریست چہ پہلو بمعنے شہر ست و بعضی گویند منسوب بہ پہلو کہ نام ملک ری و اصفہان و دینور ست و جمعے گویند کہ پہلوانان پای تخت کیان بدان تکلم میکردند از برہان و در سراج اللغات نوشتہ کہ پہلوی منسوب بہ پہلو کہ بمعنی اعیان و ارکان ست و مجاز از محل اجتماع ایشان کہ اردوست اطلاق کنند پس پہلوی زبان اردوست و در سے منسوب بدر یخانۂ بادشاہ است۔

فصل بای فارسی مع یاے تحتانی

پیرا بیای مجہول امر از پیراستن و بمعنے پیرایندہ یعنے کم کنندہ از چیزی براے زیبائی از بہار عجم و برہان۔

پیلپا نوعی از بیماری یا وصل حی بزرگ و
گرز آہنی وحقۂ ادویہ از رشیدی و برہان
پیل بالا یعنی بمقدار قامت پیل۔
پیر سراندیب کنایہ از آدم علیہ السلام
چراکہ از بہشت بر زمین سراندیپ افتادہ
بود۔
پیلشید سست نائب وپیشکار وزیر بمعنے غالب
و مددگار از سراج و بہار عجم۔
پیلتہ پیچ بکسر اول ویای مجہول وبعد
لام تای فوقانی وبای فارسی ویاے
مجہول وجیم فارسی چیزیکہ مثل فتیلہ تاب
یافتہ باشد و این از اصطلاح لوطیان است
ونام داو کشتی کہ دست خود زیر بغل حریف
بردہ بگردن او پیچیدن از شرح گل کشتی
پی سفید شوم قدم از مصطلحات۔
پیلبند تدبیر یست در بازی شطرنج کہ
در پس پیل خود و پیادہ نہند تا این ہر
تقویت ہمدگر نمایند و مہرۂ حریف را
باین طرف آمدن ندہند و پیلبند حریف را
بہ پیادۂ خود می شکنند۔
پیش خورد بمعنے چاشنی طعام وطعام
اندک کہ نہار بدان شکنند از مصطلحات
و بہار عجم۔
پیش آمد سلوک و رعایت۔
پیش نہاد بمعنی ارادہ ومنظور خاطر۔
پیکار بالفتح وکاف عربی بمعنی جنگ از
کشف و در برہان بکاف فارسی ست و در
سراج اللغات نوشتہ کہ پیگار در برہان
بکاف فارسی ست و بکاف عربی شہرت
دارد و تم کلامہ و در بہار عجم نوشتہ کہ پیکار
بکاف عربی ست و بکاف فارسے نیز در
برہان واقع ست علی التقدیرین معنی
ترکیبی آن امر کہ نسبت داشتہ باشد
بپا و آن عبارتست از اثبات قدم و
افشردن پا کہ از لوازم جنگ ست و بمعنی
جنگ و جدل مجاز ست۔
پیرانہ سر بمعنی حالت پیری از سراج اللغات
و در خیابان نوشتہ کہ لفظ آنہ گاہی مفید
معنی وقت باشد و معنی آن وقت پیرے
سر ست کہ عبارتست از سفیدی موی سر
پیلہ و ربیای معروف وواو مفتوح
بمعنے شیشہ گر و عطار و ابریشم فروش از برہان
پی سپر بکسر سین مہملہ وضم بای فارسے
بمعنے پائمال از برہان۔
پینہ دوز بروزن کینہ توز بمعنی کسیکہ پارۂ
بر کفش وجامہ وخرقہ وامثال آن دوزد
و از سراج اللغات۔
پیشواز و پیشباز در آخر ہر دو لفظ زای
معجمہ و در لفظ دوم قبل از الف بای موحدہ
است بمعنی استقبال کردن وبمعنے استقبال
کنندہ از سراج و بہار عجم و مصطلحات۔
پیش خیز خدمتگار چالاک و نشید و
آہنگ سرود از شرح۔
پیس بیای مجہول بمعنی برص وبمعنے مبروص
یعنی کسیکہ بر اندامش داغہاے سفید
پیدا شد از سراج اللغات و بہار عجم
و برہان۔
پیش رس میوہ کہ پیشتر از دیگر میوہ
جات موسم خود پختہ شود۔
پیش بمعنے ماضی وبمعنی حضور اکثر آید
وبمعنی مستقبل شاذ و نادر ست از سراج اللغات
و صاحب بہار عجم اینجہ بمعنے مستقبل آوردہ
اینست مصرع سر باز از رسوائی نترسم
تا چہ پیش آید ؛ بدر جاتج گوید بیت
پیش درین خاکدان جمع شد ندرؤی
نیست ؛ خاطر خود را چو زلف پیش پریشان
مدار ؛
پیشکش بمعنی نذرانہ از مصطلحات
پیش قبض نوعے از اسلحہ ونام فنے از
کشتی و آن دست بر دست حریف کردہ
باو صناع مختلف بزور زدن ست و در ہندی
آن را کیلی نامند از بہار عجم و شرح گل کشتی
پیشطاق بمعنی صحن خانہ و دروازۂ
بلند قصر امرا و ملوک وبمعنی صحن پیش
دروازہ از مصطلحات۔
پیسراک بالفتح وسین مہملہ و راز مہملہ و
کاف عربی اشتر جوان از رشیدے و صاحب
کشف نوشتہ کہ لفظ ترکیست کہ بفارسی
اشتر و بہندی بچہ نامند۔
پیش آہنگ آنکہ پیش پیش لشکر و
قافلہ رود از بہار عجم۔

پیچاک بیاے مجہول بمعنی پیچ وخم ودر مدار
بمعنی طرہ وزلف ۔
پیل مال پائمال کردن کسی را باند اختن
درتہ پیل از برہان تو با مخافت بمعنے مال
بسیار یعنی پیل محمول مال ۔
پیخال بیاے معروف وخاے معجمہ
سرگین مرغان ۔
پیلسم بکسر اول ویاے معروف وفتح
سین مہملہ نام پہلوانے برادر پیران کہ سر
لشکر افراسیاب بود کہ از دست رستم کشتہ
شدہ از برہان وجہانگیری ۔
پیام وپیغام بلفظ گزاردن وکردن
ودادن ورسانیدن وآمدن وآوردن
وبردن مستعمل از بہار عجم ۔
پیراستن بالکسر بیاے مجہول ونزد بعضی
بالفتح بمعنے کم کردن وبریدن چیزے را بجہت
آرایش وزیبائی آن مثلاً موے زیادہ
آدمی بریدن یا شاخ درخت نامناسب
از درخت قطع کردن تا خوشنما گردد از سراج
اللغات ورشیدی وبرہان وجہانگیری ومؤید
پیرامون بیاے مجہول گردا گرد از رشیدی
وبرہان ۔
پیرامن در مؤید بالفتح ست مطابق رشیدی
ودر برہان بالکسر ویاے مجہول وضم میم
چراکہ مخفف پیرامون ست ودر سراج
پیرامن بالفتح بروزن پیراہن بمعنی گردا
گرد چیزے ۔

پیش بین دانا از برہان ۔
پیش دندان چیزیکہ نہار بدان شکنند
از مصطلحات ۔
پیش کشیدن در عتاب گرفتن
از مصطلحات ۔
پیش دامن بمعنی خادم از مصطلحات
پیل افگندن کنایہ از عاجز کردن
وغالب آمدن از سراج وبرہان ۔
پیشدادیان اولاد ہوشنگ کہ او
در فارس اول عادل بودہ است و
بعضے یازدہ تن گفتہ اند کیومرث وہوشنگ
وطہمورث وجمشید وضحاک وفریدون ومنوچہر
ونوذر وافراسیاب وطہماسپ وگشتاسپ
از برہان ۔
پیل راہندوستان یاد دادن کنایہ
است در مستی وشورش آوردن پیل را
واین مثل مخترع اہل ایران وتوران
ست از شرح خان آرزو کہ بر سکندر
نامہ است ۔
پیختن بیاے فارسی از برہان وجہانگیری
ومعنی آن معروفست ۔
پیر کنعان کنایہ از یعقوب علیہ السلام
پیمان پر شدن عمر بآخر رسیدن ۔
پیمان بالفتح بمعنے عہد کہ در عرف آنرا
قول واقرار گویند ۔
پی کردن بمعنے رگ پے پا را از بالاے
پاشنہ بشمشیر قطع کردن واز اینچنین قطع

پای قابل رفتار نمی ماند اگرچہ زخم بہ شود
وپیے کردن گاہی بمعنی عاجز کردن و
بیرفتار کردن نیز آید ۔
پینہ گرگ بر پیرہن مالیدن مکر
وفریب کردن از مصطلحات ۔
پی سپران بمعنے روندگان ومسافران
وپائمال کردگان ۔
پیگو بیاے مجہول وکاف فارسی نام
ملکے تحت بجانب زیر آباد از مصطلحات
وآن در شرق ہند ست وبالفتح وکاف
فارسی قسمی از جواہر ست ۔
پینو بالکسر ویاے معروف وضم نون و
واو معروف بمعنے جغرات خشک کردہ
شدہ کہ عربا از ان نانخورش سازند
وترکی آنرا قروت گویند وبمعنے مطلق
جغرات نیز آمدہ از برہان وشرح
نصاب وسراج اللغات ۔
پیشرو بفتح راے مہملہ بمعنی خادم وبمعنے
نشید وآہنگ سرود از مصطلحات و
بہار عجم ۔
پیرایہ بالکسر ویاے مجہول آرایش
ولباس وبمعنے زیور از برہان ومؤید
مگر مجہول را معروف خواندن فصیح ست
از سراج اللغات وبہار عجم ۔
پیغارہ بالفتح بمعنے سرزنش وطعنہ از
سروری وسراج وبرہان ومؤید وکشف
وقیل بالکسر بیاے مجہول ۔

پیغوله بالفتح بمعنی گوشه از برهان وجهانگیری ومدار ومؤید وکشف۔
پیله بالکسر ویای معروف کرمی باشد که ازو ابریشم حاصل شود از برهان ودر لطائف سوای معنی مذکوره بمعنی پلک چشم نیز نوشته ودر سراج اللغات نوشته که پیله بروزن حیله بمعنی بیضهٔ ابریشم که کرم تننده در ان جای گیرد وبمعنی کرم تننده نیز آمده۔
پیشگاه صدر مجلس وفرشی که پیش ایوان وپیش تخت ومسند سلاطین وامرا گسترانند وصحن خانه از سروری وبرهان ورشیدی وبهار عجم وکشف ومصطلحات۔
پیشین گاه وقت نماز ظهر ونماز ظهر را پیشین ازان گویند که جبرئیل علیه السلام رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم را اول از همه نمازها نماز ظهر تعلیم کرده بود۔
پیاده مرکب از پی بمعنی پا وآده کلمهٔ نسبت ست برین تقدیر باید که بفتح باشد لیکن مشهور بکسرست از بهار عجم۔
پیسه بالفتح وسین مهمله زر نقد وبدین معنی مشترک ست در هندی وفارسی وبالکسر ویای مجهول وسین مهمله بمعنی ابلق یعنی پرچه که سیاه وسفید آمیخته باشد وبمعنی مرض از برهان وبهار عجم وسراج۔
پیخته بمعنی میده۔
پیر چهلساله کنایه از جبرئیل علیه السلام ودر سراج اللغات نوشته که کنایه از قوت عاقله که در عمر چهلسالگی تمام وکامل شود۔
پیه بیای معروف وهای ملفوظ چیزی ست سفید که بر گوشت مانند روغن منجمد میباشد ازین بعرف چربی گویند۔
پیرافشانی برا بهمله وشین معجمه کارهای جوانان در هنگام پیری کردن از چراغ هدایت ومصطلحات۔
پی بالفتح چیزیست سفید نرم ودر پیچیدن وسخت در گسستن که در بدن حیوانات بهم میرسد وآنرا در عربی عصب نامند وبهندی پٹھا گویند وبمعنی ریشهای عصب مذکور که بر کمان وغیره چسپانند وبمعنی پا وبمعنی نشان قدم وبمعنی دنبال وعقب وبمعنی برای وبمعنی بار وکرت ومرتبه وبمعنی تاب وطاقت از جهانگیری وبرهان وبالکسر حرفی ست از حروف مخصوصهٔ فارسی واین حرف در تعریب بغیر تعریف بفا بدل شود چون پیل وفیل وسپید وسفید وبیای موحده چون پزده وبزده و تپ وتب وبجیم عربی چون پالیز وجالیز وبغین معجمه چون پرویزن وغرویزن وبکاف تازی چون پیخ وکیخ بمعنی چرک چشم وبلام چون سراندیپ وسراندیل وبمیم چون سپاروک وسماروک بمعنی کیتو وبواو چون چارپا وچاروا۔
پیکانی بالفتح بمعنی از لعل ونوعی از نوشادر وقسمی از یاقوت از چراغ هدایت وبرهان وسراج۔
پیلان معبری پیلان کلان که بر آنها نشسته از دریا عبور کنند۔
پیرانه سری بمعنی حالت پیری از سراج اللغات ودر خیابان نوشته که لفظ آنه گاهی مفید معنی وقت باشد معنی آن وقت پیری سرست که عبارتست از سفیدی موی سر۔
پینکی بکاف عربی بروزن زیرکی بمعنی غنودگی ومقدمهٔ خواب از مصطلحات۔
پیشدستی بمعنی نیابت وسبقت نمودن
پیشانی دو معنی دارد اول معروف ست دوم بمعنی سختی وبیشرمی وشوخی از لطائف ودر مصطلحات بمعنی لیاقت وشایستگی آمده ودر بهار عجم بمعنی وسعت وفراخی وبمعنی نصیب وقسمت ست۔

باب تای فوقانی

فصل تای فوقانی مع الالف

تا در لغت عرب خاک نرم ودر فارسی بمعنی عدد چنانکه یکتا ودوتا وبمعنی ته جامه وغیره وبمعنی تختهٔ کاغذ ومخفف تار که بر سر ساز بندند وبمعنی هرگز وز بهار چنانکه بیت
زصاحب غرض تا سخن نشنوی ٭ که گر کار

بندی پشیمان شوی ؛ مصرعه تا درشتی
هنر نه پنداری ؛ و برای تنبیه یعنے برای
آگاهی دادن چنانکه بیت تا چه خواهی
خریدن ای مغرور ؛ روز درماندگی بسیم دغل
و بمعنی کلمهٔ شرطیت عربی گوید بیت تا تیغ
بکف یابی بر نفس دوستی زن ؛ تا سنگ
بکف آید بر شیشهٔ هستی زن ؛ و برای
ابتدای زمان چنانکه مصرعه تا عشق تو
در سینه مکان کرد کرا جای ؛ و برای انتها
آید گاهی زمانی باشد چنانکه مصرعه
تا بروز جزا بپایی باد ؛ و گاهی مکانے چنانکه
مصرعه ز مشرق تا بمغرب طشتے از زر ؛
و برای ربط قائم مقام کاف ربط آید مصرعه
بفرمود تا داغ شان برکشند ؛ و برای
اختصار آید چنانکه بیت بفرمود تا کاروان
روم ؛ بشوکید رفتند زان مرز و بوم ؛
و برای علت آید بیت ز من صورت
نه بندد و معنی آزار خاطرها ؛ بیاد کس نیایم
تا نباشم بار خاطرها ؛ و برای بیان آید
یعنی قائم مقام کاف بیانیه چنانکه بیت
عمر گرانمایه درین صرف شد ؛ تا چه خورم
صیف و چه پوشم شتا ؛ بیت دبیران
نگر تا بروز سفید ؛ قلم چون تراشند او شک
بید ؛ و برائے نتیجه و ترتب فائده آید بیت
چشم من کرد بهر گوشه روان سیل سرشک
تا سهی سرو ترا تازه بآبی دارد ؛ مصرعه
بیا تا بگردیم میدان خوشنشست ؛ و بمعنی

همانندم و همین که یعنی برای شدت التزام
بین الامرین و سرعت ترتب امر ثانی
بر اول چنانکه بگوئی تا موش از سوراخ
برآمد گربه اش خورد و در نظم صائب گوید۔
بیت تا ترا از دور دیدم رفت هوش
و عقل من ؛ میشود نزدیک منزل کاروان
از هم جدا ؛ و تای مسمی یعنی تای بدون
الف برای خطاب واحد آید و آن دو
قسم ست یکے تا که مضاف الیه افتد و آن
در اواخر اسما آید و معنی تو دهد چنانکه رویت
خوبست و علامت نیک دوم مفعول
واقع شود و آن در اواخر افعال و اسما آید
چنانکه اسپت را دوانیدم مصرعه
نگویمت که همه سال می پرستی کن ؛ و بمعنی
تو آید مصرعه گیرم که غمت نیست غم ما هم
نیست ؛ مصرعه براهت سرمه سا کردی
جبینم ؛ و زائد آید چون بالشت و بالش
بمعنی تکیه و فرامش و فرامشت و دسترس
و دسترست و تا در عربی هشت قسم آید تای
تانیث که در آخر اسماء واقع شود و در
حالت وقف ها گردد چون ضاربه و
مضروبه و فاسقه و مستوره و تای مصدر
چون ضاربیة و مضروبیة و رحمت و
قناعت و غفلت و تای وحدت چون
تمرة بمعنی خرمائے واحد و حمامة بمعنی کبوتر
یا قمری واحد و تای زائده چون تای
ثمرتین و تای مبالغه چون تای علامة

و فهامة و تای عوض چون عدة که در
اصل وعد بود و تائے نقل ای تا که برای
نقل کلمه از معنی وصفی بسوی معنی اسمی می
آید چون تای کافیة و خلیفة زیرا که این
هر دو لفظ در اصل بدون تا بودند و معنی و
صفی میداشتند حالانکه از ان معنی و
صفی منقول گشته اسم شدند تا بجهت دلالت
بر همین معنی آوردند و تای قسم و این جز
بر لفظ الله در نیاید چون تالله بمعنی
قسم خدا و این حرف بجیم تازی بدل
شود چون غارت و غارج چنانکه در
فرهنگ قوسی ست دلت ازلج و بجیم فارسی
چون تس و چس بمعنی باد اسفل کر بی صدا
باشد و بدال مهمله چون توت و تود و بسین
مهمله چون ستیز بوزن و معنی تیز که مقابل
کند ست و بکاف عربی چون چاشت
و چاشک بمعنے اول روز و در تعریب
بثای مثلثه و بطای مهمله بدل شود چون
طهمورث معرب تهمورت بدو تای فوقانی
تاسا بسین مهمله اندوه و ملال و اضطراب
و بیقراری از برهان و لطائف۔
تاب بمعنے طاقت و توانائی و بمعنی
رونق و بمعنی پیچیدگی و بمعنے روشنی و بمعنے
گرمی و امر به پیچیدن و امر بر دویدن
و امر بر روشن کردن و این لفظ اکثر
بقرینهٔ مرادف افادهٔ معنی میکند چنانچه
تاب و طاقت و پیچ و تاب و آب و تاب

وتب وتاب وتگ وتاب ولفظ تاب ہرگاہ کہ بمعنے پیچ باشد بکلمہ خوردن وافتادن وانگندن وگرفتن وزدن ودادن مستعمل از بہار عجم۔

تائب بکسر ہمزہ کہ حرف سوم ست توبہ کنندہ۔

تاہب بفتح اول وثانی وتشدید ہای مضموم ساختہ وآمادہ شدن۔

تابوت صندوق مردہ۔

تارت یکبار ویک مرتبہ از کنز ومنتخب۔

تارات جمع تارت وبعضی نوشتہ کہ درفارسی مبدل تاراج ست۔

تامات بسکون ثانی وتشدید میم بمعنے کاملات چہ این جمع تامہ است کہ مؤنث تام باشد وتام بتشدید میم اسم فاعل ست از تمام کہ مصدر ست۔

تاجج بدو جیم عربی زبانہ زدن آتش

تاراج غارت کردن لفظ فارسی ست بکلمہ دادن وکردن مستعمل از بہار عجم۔

تاریخ وقت چیزی پدید کردن از منتخب ودر اصلاح تعیین کردن مدتی را از ابتدای امر عظیم وقدیم مشہور تا ظہور امر ثانی کہ عقب اوست تا کہ دریافت شود بزمانہ آئندہ دیگر مدت ظہور این امر ثانی بلحاظ نسبت بعد مدت امر قدیم مشہور اول۔

تالد بکسر لام مال کہنہ وقدیم از کنز ومنتخب۔

تابید جاوید کردن از منتخب۔

تاشکند بفتح کاف فارسی شہری ست در توران۔

تاروپود بسکون واو عاطفہ وضم بای فارسی وواو معروف تارہاے طول وعرض جامہ بہندی تانا بانا گویند۔

تار معروف ست وریسمان جامہ کہ بہندی تانا گویند وبمعنی تاریک وبمعنی میان سر درین صورت مخفف تارک ست ونام درختی مشابہ بدرخت خرما بمعنے مفرس تاڑ ست کہ برای ثقیل ہندیست ودر ترکی تار بمعنے تنگ ست کہ ضد فراخ باشد۔

تاجر بکسر جیم سوداگر وکسانیکہ بفتح وضم جیم خوانند محض غلط۔

تار ومار بمعنے زیر وزبر وکج مج وپریشان وپراگندہ وگاہی بہمین معنی تال مال نیز می آید از کشف وسراج اللغات ومصطلحات۔

تالار چہار ستون در زمین فروبردہ بالای آن مانند تخت از چوب وتختہ پوشند از رشیدی وسراج اللغات ومصطلحات وجہانگیری وبرہان ظاہرا ہمین ست کہ بہندی آنرا ٹانڈ گویند

تابعدار این لفظ غلط ست چرا کہ لفظ تابع کہ صیغۂ اسم فاعل ست بترکیب لفظ دار حاجت ندارد اگر اتفاق افتد

بجایش بتحداد بدون الف یا فرمان بردار باید گفت۔

تاز مخفف تازہ از لطائف ودر لغت بابا بمعنے تاختن وبمعنی محبوب۔ تم کتاب

تاج خروس گلے ست سرخ رنگ کہ در دیار ما آنرا کلغہ گویند۔

تانس خو گرفتن بچیزے۔

تاسیس استوار کردن وبنیاد نہادن ونام حرف از حروف قافیہ از منتخب وشمسی۔

تازشن بکسر زای معجمہ دویدن از برہان

تاش بشین معجمہ بمعنی خداوند ویار وشریک ودر ترکی یکی از الفاظ شرکت ست چنانکہ کلمہ ہم کہ برای شرکت مستعمل میشود چنانچہ ہمراہ وہم سبق ہمچنین لفظ تاش در آخر اسمے آرند براے اشتراک پس خواجہ تاش بمعنے ہم خواجہ باشد یعنے بندگان یک خداوند باین معنی مبدل داش باشد کہ لفظ ترکی ست وبمعنے کلف کہ بر روی بعض مردم پدید آید وبمعنی یار وخانہ وغلام نیز آمدہ ودر ترکی سنگ را گویند از برہان وجہانگیری وکشف ومدار ولغات ترکی۔

تالاش بروزن شاباش بمعنی سعی وجستجو ظاہرا غلط ست چرا کہ در کلام اساتذہ وکتب لغت نیامدہ مگر آنکہ بگوییم این لفظ ترکے ست ودر ترکے

حرکات را بحروف علت منویسند پس الف اول فتح تای فوقانی ست نوشتن این الف درست باشد وخواندنش نادرست
تاج یاج شمع شعلهٔ شمع از مصطلحات۔
تاغ بغین معجمه کوه از لغات ترکی ودر سراج اللغات نوشته که تاغ وتاخ اول بغین معجمه وثانی بجای معجمه درختی ست که آتش چوب آن دیر ماند توسی گوید که قریب یک روز ودر رساله نوشته که آنرا آزاد درخت نیز گویند چنانکه در قانون
تای تشریف یک خلعت از مصطلحات
تالیف دو چیز یا چند چیز باهم پیوستگی ورلبط دادن وبمعنی جمع نمودن با ترتیب وگاهی تالیف که مصدر است بمعنی اسم مفعول نیز می آید درین صورت کتابی باشد که دران از چند کتب مطالب شتے را جمع نموده باشند واین مستفاد ست از کتب لغت وشروح۔
تالف بروزن تاسف الفت ودوستی وسازگاری یافتن از منتخب وکشف وغیر آن۔
تالف بضم نون مشدد وعار وننگ داشتن از منتخب۔
تالق بکسر همزه بمعنی شالق از نهایه
تالق بفتح اول وفتح همزه وضم تاے فوقانی مشدد آرزومند شدن وبد خو شدن از لطائف۔
تاک بکاف عربی درخت انگور ونام قومیست در نواحی دهلی وگجرات از مدار وبرهان۔
تاجک بکسر جیم عربی وکاف عربی اولاد عرب که در عجم بزرگ شده باشد واکثر ایشان سوداگر باشند لهذا از تاجک گاهی سوداگر مراد باشد از برهان وسراج۔
تارک بفتح را مهمله میان سر آدمی وفرق سر از برهان ومدار واین تصغیر تار است که بمعنی میان سر ست۔
تاریک در استعمال این لفظ خاص است ولفظ تیره عام چرا که هر چیز که تاریک باشد آنرا تیره میتوان گفت وانچه تیره باشد آنرا تاریک نمیتوان گفت از چراغ هدایت۔
تاجیک عرب زاده که در عجم کلان شود ونام ولایتی وطائفه که غیر عربی باشد از لطائف وسراج ودر لغات ترکی بمعنے اهل فرس نوشته۔
تال دو پیالهٔ کوچک کم عمق باشند از برنج که هنگام رقص وسرود باهم زنند وبصدای آن اصول سرود نگاهدارند واین لفظ هندیست از برهان وبهار عجم
تاویل بازگشت کردن از چیزے وتعبیر خواب وحیلهٔ شرعی ودر اصطلاح گردانیدن کلام از ظاهر بسوی جهتے که احتمال داشته باشد ونیز عاقبت پدید کردن وگویند که تاویل مشتق از اول است پس تاویل گردانیدن کلام باشد بسوی اول وبیان کردن از عبارتی بعبارت دیگر از منتخب ومدار وفرهنگ حسینی وزبدة الفوائد واین از تحقیقات خان صاحب عبدالکریم خان مغفور ست۔
تال مال بمعنی پریشان از برهان
تامل اندیشه نمودن از منتخب۔
تاهل بروزن تامل زن خواستن وصاحب عیال واطفال شدن از منتخب
تاجیل بکسر جیم بروزن تفصیل مهلت دادن
تاکید المدح بما یشبه الذم ستایش کسے بوجهی نمودن که اگر بعد از ان خواهد که برای تاکید ستایش صفت دیگر افزاید بلفظے آغاز کنند که سامع را تصور آن شود که بعد ازین ذم خواهد کرد لیکن چو بصفت کمال دیگر مؤکد سازد سامع را انشا طافزاید۔
بیت لبش روح پرور ودلی می فروش شبش هرفر ساولی روز پوش ؎ و
تاکید الذم بما یشبه المدح خلاف اینست
تالم درد یافتن از منتخب وشمسی کرز۔
تام بتشدید میم بمعنے تمام وکامل۔
تابین درپی چیزے شدن وپس چیزی رفتن از صراح ومنتخب وصاحب

مزیل الاغلاط نوشته که این مصدر ست
بر وزن تفعیل بمعنی پیروی مگر استعمال این
مصدر بمعنی اسم فاعل درست ست بمعنے
پیروی کننده چنانچه جمع این فارسیان
تابعیان می آرند۔

تابدان روزنی که در عمارات برای
آمدن روشنی آفتاب گذارند۔

تاردان ظرفیکه دران برائے طنبور
وستار تارہا را نگاه دارند تا عند الحاجت
بکار آید۔

تازیان شتابان از لطائف و بمعنی
عربان زبانان۔

تابعین باصطلاح محدثین جماعۂ
مسلمانان که یکے یا بیشتری اصحاب
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ملاقات
نموده باشند تبع تابعین آنکہ تابعین
را دیده باشند۔

تاہو۔ نوعی از شراب از برہان۔

تاغہ بغین معجمہ خالو از لغات ترکی۔

تاسہ بسین مہملہ بمعنی اندوه و ملال و
بمعنے اضطراب و بیقراری از برہان و
لطائف و بہار عجم۔

تاب خانہ بمعنی حمام و خانہ کہ دران
تنور باشد یا بخار از جہانگیری و بمعنے
خانہ جالی دار مشبک چنانکہ دران
بہیج و تاب حاصل شود۔

تابہ قرص آہن کہ بران نان بزند و
بہندی توا گویند۔

تافتہ قماش ابریشمی از بہار عجم۔

تازیانہ آنچہ بدان اسپ را زنند
بہندی کوڑا مرکب از تازی کہ اسپ
تازیست و آن کلمہ نسبت۔

تالہ از باب تفعل حق پرستی و متالہ
بضم میم و فتح ہمزہ و کسر لام مشدد عباد
وزاری کننده از فرہنگ اخلاق ناصری

تاتوره بضم تای فوقانی و واو معروف
نباتی ست که ثمر آن زہر باشد و بہندی
دھتوره گویند۔

تادیہ بکسر دال و فتح یای تحتانی
بمعنی رسانیدن و گزاردن وادا
کردن از منتخب و صراح۔

تاق بکسر قاف کلاه از لغات ترکی۔

تازی بزای معجمہ بمعنی زبان عربی و بمعنے اسپ تازی
و بمعنے سگ شکاری از برہان و در
سراج اللغات نوشتہ کہ تازی بمعنی عربی
و این منسوب بتاز ست چون لفظ
تاز بمعنے تازنده نیز آمده و در اوائل
اسلام عربان تاخت و تاراج بسیار
در ایران کرده اند بدین جہت نسبت
بہ تاز کرده۔

تانی بفتح اول و ثانی و تشدید نون
مکسور بمعنی درنگ و دیر از کشف و کنز
و نوشتہ اند کہ این ماخوذ از اناست کہ
بکسر اول باشد بمعنی درنگ و دیر در
وقت چیزے یافتن۔

تاسی بفتح اول و ثانی و تشدید سین
مہملہ مکسور اطاعت و پیروی کردن
از منتخب۔

تاسے بمعنی جامہ و بمعنی عدد و بمعنی
تو کہ آنرا تہ دلای نیز گویند از برہان
و جہانگیری و مدار و بمعنی تختہ کاغذ
و بمعنی طاق کہ ضد جفت باشد نیز گفتہ اند

تازه دماغی دانائی و خوشحالی۔

تالی بمعنی در پے رونده اسم فاعل ست
از تلو کہ بالکسر بمعنی پس چیزی رفتن ست و
گاہی بمعنی قائم مقام آید و باصطلاح
منطق بمعنی جزو ثانی قضیۂ شرطیہ و جزو
اول آنرا مقدم گویند چنانچہ در قضیۂ
حملیہ موضوع و محمول گویند در شرطیہ
مقدم و تالی خوانند چنانچہ ان کانت
الشمس طالعۃ فالنہار موجود جزو اول
را کہ ان کانت الشمس طالعۃ باشد مقدم
گویند و جزو ثانی را کہ فالنہار موجود
باشد تالی نامند و این نیز ماخوذ از
تلوست و نام اسپ چہارم و تفصیلش
را در تحقیق لفظ مجلے باید جست از شرح
نصاب وغیر آن۔

تاری مخفف تاریک از شرح نصاب و
سراج اللغات۔

تانیث معنوی باصطلاح نحویان
اسمیکہ دران از علامات تانیث کہ تائے

فوقانی در آخر والف ممدوده ومقصوره
است ہیچ یکی نباشد مگر در استعمال عرب
ضمیر مؤنث بسوی آن راجع کنند یا علم
مؤنث باشد کہ دران علامات تانیث
نباشد چون شمس وارض وعقرب وہند و
زینب۔
تاجر مکے نام مرئے ترسا۔

فصل تای فوقانی مع بای موحده

تبرّا بروزن تمنا بمعنے بیزارے از لطائف
تباب بفتح ہلاکت وزیانکارے از لطائف
تبّت بروزن علّت وشدّت نام جائی
ست مشک خیز درمیان مشرق وشمال
کشمیر کہ مشک خوب ازانجا آرند وبتخفیف
موحده نیز آمده از برہان وسراج اللغات
تبعیت بفتحتین وکسر عین مہملہ وتشدید
تحتانی پیرو شدن۔
تبعات بفتح اول وثانی پیروان و
لوازم چیزے وگاہی مراد از عقوبات
معاصی باشد وتبعات اقتحام کنایہ
از رنجہا ومشقتہا۔
تبرزد قند سفید ونبات شفاف چون
از غایت حتی قابل آنست کہ آنرا بہ تبر
بشکنند تبرزد نام کردند وطبرزد معرب آن
ست ودر سراج اللغات نوشتہ کہ تبرزد
شکر سفید وسخت کہ گویا اطراف آن بہ تبر
تراشیده اند۔
تبلّد بروزن تولد بمعنی کندی ذہن۔

تباعد از ہمدیگر دور شدن از منتخب
وکنز۔
تبر بالکسر بمعنے طلا کہ بفارسی آنرا زر
گویند از لطائف وکنز۔
تبار بفتح در عربی بمعنی ہلاکی ودر فارسی
بمعنے خاندان واولاد از منتخب ومدار۔
تبخترت بفتح اول وثانی وسکون خای
معجمہ وضم تای فوقانی بناز وعز وخرامیدن
بروزن تفعلل رباعی مزید۔
تبور خسران وہلاک وکاہلی از لطائف
تبذیر حرف سوم ذال معجمہ پراگنده
کردن وپدید آمدن گیاه از زمین و
بے اندازه خرج کردن از منتخب۔
تبحّر بروزن تفکّر بمعنے بسیار علم
شدن از کنز۔
تبادر باہم شتافتن وپیشی گرفتن
در کاری از کنز۔
تباشیر گاہی این را معرب کرده
طباشیر گویند وآن دوائی باشد سفید
قدرے مائل بکبودی کہ از میان نے
پیدا شود وبمعنی روشنی اوّل صبح نیز می
آید از مدار وجہانگیری ودر سراج اللغات
نوشتہ کہ تباشیر بمعنے اوّل ہر چیز و
تباشیر صبح اول صبح وسپیده آن در
صورت لفظ عربی ست چنانکہ توسے
تصریح کرده تباشیر دواے سفید کہ
از نے پیدا میشود فارسی ست وطباشیر

بطای مطبقہ معرب آنست۔
تبریز بالفتح نام شہرے ست در آذر
بایجان در اقلیم پنجم ونام شعبہ از موسیقی
از چہار شربت وغیره ومردمان آنجا
اکثر آہنگر اند وجلال الدین سیوطی در
لب الالباب نوشتہ کہ تبریز بالکسر
شہری ست قریب آذربائجان واین
معرب آن ست۔
تباغض باہم بغض وعداوت
داشتن از کنز۔
تبسط بروزن تفعل ماخوذ از بسط کہ
بالفتح بمعنی کشادگی ست۔
تبلیج بروزن ربیع در آخر عین مہملہ
گاؤ یکسالہ از شرح نصاب وکنز۔
تبع بفتحتین پیروی کردن وبمعنی پیرو وبمعنی
پیروان واحد وجمع ہر دو آمده از منتخب
تبرّع بروزن تصرف بمعنی بخشیدن
چیزے وکردن کارے کہ واجب نباشد
از منتخب وگاہی مجازاً بمعنے عبادت نفل آید
تبلیغ بمعنے رسانیدن۔
تبوراک جبل کوچک کہ مزارعان
دارند بجہت رمانیدن طیور ونیز نام
دو چوب ست کہ مزارعین بر یکدیگر زنند تا
مرغان بگریزند وبمعنی غربال وخوان
وکفچہ آہنی از لطائف وجہانگیری۔
تبوک بفتح اول طبقی باشد مانند دف
ونام موضع میان حجر وناحیہ شام کہ غزوه

آنجا مشہورست از لطائف۔

تبرک برکت داشتن ومبارک گرفتن از کنز وگاہی بمعنی متبرک آید درینصورت مصدر بمعنی اسم مفعول باشد۔

تبت یدا ک ہلاک شود ہر دو دست تو۔

تبارک بفتح را ءِ مہملہ خجستہ ومبارک کردن وبلند شدن وپاک گشتن وزیادہ شدن وبزرگ شدن وبفتح را صیغۂ ماضی معلوم از باب تفاعل بمعنی بزرگ شدن چون اسم الٰہی را حال واقع میشود لہذا معنے بزرگست مراد باشد ونام سورۂ قرآنی۔

تبجیل بروزن تفعیل بزرگ داشتن وعزت کردن وتعظیم کردن از کشف ومنتخب۔

تبعل بضم عین مہملہ مشدد شوہری۔

تبتل بفتحتین وتشدید تای فوقانی مضموم باخدا گرویدن ودل از دنیا بریدن از لطائف۔

تبسم آہستہ خندیدن از منتخب ودر آخر بہار دانش لفظ تنسم بنون بمعنے نفس زدن دوم بخود کشیدن وگاہے ازین دم زدن واظہار لاف وگزاف مراد باشد۔

تبرم بروزن تبسم استوار شدن وبستوہ آمدن وملول شدن ودرماندہ شدن از منتخب وغیرہ۔

تبیان بالکسر مصدرست از باب تفعیل بمعنے روشن وہویدا شدن معانے وآشکارا کردن از شرح نصاب وصراح ولطائف

وکنز ونوشتہ اند کہ گاہے بر نفس کلام ہم اطلاق کردہ میشود۔

تبن بکسر اول وسکون ثانی کاہ خشک از کنز ومنتخب۔

تبیین بالفتح ودو یای تحتانی بروزن تمیز وتعبیر بمعنی بیان کردن وآشکارا ساختن از منتخب وصراح وغیر آن۔

تبرخون وطبرخون چوبی باشد سرخ وسخت وگران از رشیدی وسراج اللغات وبرہان وبعضی گویند کہ آن صندل سرخ ست در برہان بمعنے بقم۔

تباین بفتح اول وضم یای تحتانے بمعنے تفاوت وفرق بودن وجدائی میان دو چیز۔

تبرزین نوعی از تبر باشد کہ سپاہیان در زین اسپ نگاہ دارند از برہان وسراج اللغات۔

تبخال گرم شدن وبمعنی اضطراب وبیقراری مجازست وبطای حطی نوشتن رسم متاخرین ست از بہار عجم۔

تبخالہ بالفتح وخای معجمہ آبلہ ہای خرد کہ از گرمی تپ بر اطراف لب پدید آید واین علامت مفارقت تپ ست بلفظ افتادن ودمیدن وزدن مستعمل ودر لفظ قلب اضافت است وتبدیل بای فارسی بعربی وزیادت ہا وبہای فارسی وبدون ہا نیز آمدہ از بہار عجم وسراج اللغات

تبیارہ تپ لرزہ از لطائف ودر بہار عجم نوشتہ کہ بتیازہ بزاے معجمہ بمعنے تپ لرزہ بلفظ گرفتن وافتادن وزدن مستعمل۔

تبعہ بفتح اول وثانی وفتح عین مہملہ تابعان وپیروان این جمع تابع ست ولوازم ولواحق چیزے وبفتح اول وکسر بای موحدہ کار بد وعاقبت بد از منتخب وغیرہ۔

تبقیہ بروزن تصفیہ باقی داشتن از کنز

تبارک اللہ بفتح را ءِ مہملہ بزرگ شد وپاک شد اللہ تعالیٰ واستعمال این در مدح بوقت تعجب باشد۔

تبیرہ بفتح اول وکسر باے موحدہ ویاے معروف بمعنی طبل وکوس دہل از کشف ورشیدی۔

تبصرہ بفتح اول وسکون ثانی وکسر صاد بینا کردن ومراد از عینک نیز آمدہ از شمسی ومنتخب وکنز وغیرہ۔

تبتی بکسر اول وتشدید موحدہ مفتوح وکسر فوقانی منسوب بہ تبت کہ شہریست در کوہستان جنوب ہندوستان قریب کشمیر۔

فصل تای فوقانی مع تای فوقانی

تتماج بالضم وجیم عربی نام طعامی از آش ست در ترکی از لطائف وسراج وبدال

تتر بفتحتین مخفف تاتار کہ شہریست در ترکستان

تتابع بضم بای موحده پیاپی شدن از منتخب۔
تتبع بفتح هر دو تای فوقانی و بای موحدهٔ مشدد مضموم در پی چیزی رفتن بطلب آن از منتخب و در مدار تفحص و تلاش و در کنز پیروی کردن۔
تتق بفتحتین بمعنی سراپرده از بهار عجم و مؤید و مدار و کشف و نیز صاحب کشف نوشته که این لفظ عربی نیست۔
تتمیم بروزن تعظیم بمعنی تمام کردن۔
تتن بضمتین در ترکی تمباکو را گویند۔
تتمه بفتح تای اول و کسر تای ثانی و تشدید میم مفتوحه بمعنی بقیه و آخر هر چیز و کسانیکه بکسر اول و فتح ثانی خوانند خطاست از کشف۔
تتری بفتح هر دو تای فوقانی منسوب بتتر که مخفف تاتار ست و آن ملکی ست از ترکستان که ساکنان آنجا در سابق کافر بودند و بهار۔

فصل تای فوقانی مع ثای مثلثه

تثریب سرزنش و ملامت کردن از منتخب
تثاؤب بفتح اول و ثای مثلثه و ضم همزه که بصورت واو ست و بای موحده بروزن تفاعل حرکتی طبیعی ست که بجهت دفع بخارات دهن باز میگردد و بفارسی فاژه و دهن دره گویند و بهندی جماهی نامند۔
تثلیث باصطلاح منجمین بودن قمر با سعدے بمفاصلهٔ پنج برج یا نه برج چنانچه قمر در حمل باشد و مشتری در اسد یا آنکه مشتری در قوس باشد درین صورت از حمل تا اسد پنج خانه است و از حمل تا قوس نه خانه و این نظر تمام دوستی باشد و این ستارهٔ سعد ناظر و خادم باشد قمر را و این را تثلیث ازان گویند که درمیان قمر و سعد بحساب درجات سوم حصهٔ فلک باشد و آن چهار برج بود باین طور که سه برج سالم و بقدر یک برج از جمع کردن درجات برج قمر و برج سعد حاصل آنکه میان قمر و سعد مفاصلهٔ یکصد و بیست درجه حائل باشد و اگر مفاصلهٔ سه برج یا یازده برج باشد این را نظر تسدیس گویند و این نیم دوستی باشد و اگر مفاصلهٔ چهار برج یا ده برج باشد این تربیع ست نظر نیم دشمنی دارد۔ و اگر مفاصلهٔ یک برج یا هفت برج باشد این را مقابله گویند این نظر تمام دشمنی ست و اگر دو کوکب در یک برج باشد آنرا قران گویند نظر تربیع در جمع کاربد گیرند مگر تربیع ماه با مشتری برای بنای مسجد و کندن چاه و جوی بهتر و تربیع ماه با عطارد برای تعلیم خوب بود از شرح قران السعدین و مؤید و مدار و دیگر رسائل۔
تثمیر میوه چیدن و بمعنی نفع یافتن۔
تثاقل گرانبار شدن و گرانی خاطر۔

فصل تای فوقانی مع جیم

تجارب بروزن تفاعل همدیگر را آزمودن و بکسر را رها جمع تجربه۔
تجنب دور شدن و یکسو شدن از منتخب
تجدید از سر نو ساختن و در منتخب نو کردن۔
تجرید برهنه کردن چیزے را از زوائدا تیکه بران باشد و پیراستن و اصلاح نمودن و نام کتابی از منتخب۔
تجوید نیکو کردن و سره کردن و حروف بمخارج ادا کردن۔
تجرد برهنه شدن و برهنگی و مجازاً بمعنے ترک دنیا و قطع علائق۔
تجلد بضم لام مشدد جلدی و چالاکی نمودن در مقابلهٔ دشمن۔
تجبر حرف سوم بای موحدهٔ مضموم مشدد گردن کشی کردن از منتخب و کنز
تجاسر بضم سین مهمله دلیرے کردن و شوخی و گستاخی کردن از کشف و کنز و منتخب۔
تجار بالضم و تشدید جیم سوداگران و این جمع تاجر ست۔
تجهیز بروزن تجویز ساختن اسباب مرده و ساختن اسباب عرس۔
تجهز آماده شدن از منتخب۔
تجسس جست و جو کردن و خبر رسیدن

از منتخب۔

تجمش بروزن تفعّل از جمش کہ بالفتح است و در منتخب نوشتہ کہ جمش بالفتح ستردن موی و آواز باریک و بازی و عشق ورزیدن است۔

تجرّع بفتحتین و ضم رای مہملہ مشدد و عین مہملہ بمعنی جرعہ جرعہ نوشیدن و اندک اندک نوشیدن از منتخب و غیر آن۔

تجویف خالی کردن و در محاورہ آنچہ کہ درمیان چیزی خالی باشد۔

تجفیف خشک کردن از کنز و منتخب۔

تجاہل باوجود دانستن خود را نادان و ناداانستہ وانمودن۔

تجمل شان و شکوہ و جمال و آرایش خود نمودن از کنز و منتخب۔

تجسم بسین مہملہ برگزیدن کسی را از میان قوم و قصد کردن بچیزی و تنا در شدن و بکار بزرگ شدن از منتخب۔

تجشم بشین معجمہ رنج و مشقت کشیدن از کنز و منتخب و مدار۔

تجربہ بفتح اول و سکون جیم و کسر رای مہملہ بمعنی آزمایش و بالفظ گرفتن و کردن مستعمل از بہار عجم و منتخب و تذکرہ و تفرقہ نیز بروزن تجربہ است کہ مذکور ست۔

تجزیہ بزای معجمہ پارہ پارہ کردن و تقسیم کردن چیزی را از منتخب و غیر آن۔

تجلیہ زدودن و تجلی و روشن و آشکارا کردن۔

تجلی آشکارا شدن از کنز و در منتخب روشن و آشکارا کردن و جلوہ کردن و باستعمال فارسیان کنایہ از غلبۂ نور الہی کہ موسیٰ علیہ السلام را بطور ظاہر شدہ بود و موسے علیہ السلام ازان بیہوش شدہ بود پس تجلی بلفظ داشتن و شکستن و تراویدن و دمیدن و کردن مستعمل از بہار عجم و گاہی فارسیان تجلے را تجلا میخوانند اگرچہ یای ماقبل مکسور را الف خواندن خلاف قاعدۂ عربیہ است لیکن این تصرف نوعی از تفریس است چنانکہ تمنی را تمنا و تماشے را تماشا میخوانند۔

تجنی بنون مشدد مکسور گناہ بر کسی بستن

فصل تای فوقانی مع حای حطی

تحت الثریٰ عبارت از زیر زمین چہ ثرے بفتح اول و ثانی خاک نمناک را گویند

تحارب بضم رای مہملہ باہم جنگ کردن از کنز

تحیت بفتح اول و کسر ثانی و تشدید یای تحتانی مفتوح سلام گفتن و دیر ماندن و پادشاہی و ملک از صراح و منتخب۔

تحمید نیک ستودن و پے در پے ستایش کردن از منتخب۔

تحدید تیز کردن و حد چیزی پیدا کردن از منتخب۔

تحذیر بالفتح و ذال معجمہ مکسور بمعنے ترسانیدن از کشف۔

تحریر آزاد کردن غلام و کنیزک و بمعنے نوشتن و پاکیزہ گفتن و نوعی از نغمہ کہ بہ پیچیدگی آواز باشد بہندی گٹکری گویند و بمعنی خطہای باریک کہ از موقلم بر نقوش و تصاویر کشند و نام کتاب در علم اشکال ہندسہ از اقلیدس از کنز و کشف و بہار عجم و مصطلحات۔

تحشیر بشین معجمہ تنگ داشتن نفقہ بر اہل و عیال از لطائف۔

تحجر بفتح اول و فتح حای مہملہ و ضم جیم مشدد مثل سنگ سخت گردیدن چیزی۔

تحزیز بہر دو زای معجمہ تیز کردن از صراح۔

تحرز بروزن تصرف و تقدیم رای مہملہ پرہیز کردن و خویش را نگاہ داشتن از منتخب۔

تحریض برای مہملہ و ضاد معجمہ کسی را بر جنگ برانگیختن از کشف و مدار۔

تحت الشعاع کنایہ از دو روز یا سہ روز کہ آخر ہر ماہ می باشد کہ جرم قمر دران ایام بنہایت باریکی از باعث قرب شمس بزیر شعاع و روشنی شمس از نظر معدوم مے گردد و آن ایام منحوس ست۔

تحف بضم اول و فتح ثانی جمع تحفہ مستفاد از فصول اکبری۔

تحریف گردانیدن سخن و چیزی را از وضع و حالت خود و موضوع خود از منتخب

تحت الحنک حرف ششم حای مہملہ

مفتوح و فتح نون معمول زہاد است کہ یک پیچ عمامہ از تحت الحنک گزرانده بسر پیچند و حنک بفتحتین بمعنی کام و زیر زنخ از مصطلحات۔

تحریک حرکت دادن و گاہی مجازاً بمعنے رغبت دادن و در غلانیدن آید۔

تحرک جنبیدن۔

تحلیل از ہم کشادن چیزے را و حلال کردن و بجاے فرود آمدن و فانی کردن چیزے را گداختن و باصطلاح معما و تخرجہ کردن لفظے را یا زیاده و از ہر تخرجہ بمعنی علیحده گرفتن و بعضے را بحال خود گذاشتن چنانچہ در معماے اسم اسد لفظ اسباب را بتحلیل دو جزو کردند یکے اس دوم باب و ہر دو لفظ مراد نه معنی الیشان چرا کہ لفظ اس بحال خود ماند و از لفظ باب مراد او کہ در است خواستہ شد و از لفظ و حرف زائل استعاط کہ کلمہ لانہایت اشارتست بدان حذف نمودند پس لفظ اس را بدال کہ از کلمہ در باقی مانده ملحق کردند اسم اسد حاصل شد۔

تحویل بر گردیدن و بر گشتن و بر گردانیدن لازم و متعدی ہر دو آمده و مستعمل بمعنے سپردن و حوالہ نمودن و داخل شدن از کشف

تحم حرف ثالث تاے فوقانی بروزن بکلم بمعنی واجب شدن از کشف و کنز و منتخب

تحکم دعوی کردن و غلبہ کردن و حکومت بزور و در خیابان نوشتہ کہ تحکم خواه نخواه حکم کسے قبول کردن۔

تحلم بیرون بر آمدگی ہر چیز و حجامت نمودن و مکیدن و باز داشتن و بر آمدن پستان از منتخب۔

تحشم بفتحتین و ضم شین معجمہ مشدد غضب نمودن و صاحب چاکران و خدمتگاران شدن۔

تحزن بروزن تاسف اندوہگین شدن از منتخب۔

تحصن در حصار شدن۔

تحنن بضم نون مشدد مہربانی کردن

تحریمہ تکبیر اولی یعنے تکبیر یکہ بعد نیت نماز گویند و این تکبیر از ہمہ تکبیرات نماز اول می باشد و معنی اصلی این حرام گردانیدن بر خود کلام دنیا و دیگر حرکات و معاملات۔

تحیہ بفتح اول و کسر حاے مہملہ و فتح یای مشدده بمعنی سلام و درود و بمعنی زندگانی دادن و ملک پادشاہے از صراح و کنز و منتخب۔

تحلیہ شیرین کردن و زیور بستن و کسے را صفت کردن از منتخب۔

تحاشی بیکسو شدن از کشف و کنز

تحری بروزن تسلی بمعنی صواب جستن و سزاوار و بہتر جستن و در رنگ کردن بجاے و قصد کردن بسوے قبلہ از لطائف و منتخب۔

تحافی بکسر فا نیکو شدن و جدا شدن از لطائف۔

فصل تاے فوقانی مع خاے معجمہ

تخم حنا از مخزن معلوم میشود کہ مضر باه است۔

تخریب خراب کردن۔

تخت حساب منجمان را تختہ حساب میباشد کہ بران خاک انداختہ نقوش حساب طالع درست کنند۔

تخت معروف و چاق شدن دماغ از نشہ از مصطلحات و صاحب بہار عجم نوشتہ کہ تخت بمعنی اریکہ مشترک ست در عربی و فارسی۔

تخالج بضم لام و بعده جیم شک و سواس در دل آمدن از کنز۔

تخریج بیرون آوردن و ادب دادن بر کسے۔

تختہ بند بمعنے حبس و قید و بمعنے محبوس و قیدی و بمعنی چوبہاے کوچک کہ بر دست و پای شکستہ بندند و بمعنی دست و پای شکستہ کہ بران چوبہا بستہ باشند نیز آمده از رشیدی و برہان۔

تختہ نرد تختہ کہ بران بازے نرد بازند

تخسیر بمعنی کمی از لطائف و در منتخب و صراح بمعنی ہلاک کردن۔

تخش بالفتح و شین معجمہ کمان تیر ناوک

از بهار عجم و در برهان نوشته که نوعے از کمان ست که تیر کوچک دارد و قسمے از تیر ست و در مصطلحات مرقوم ست که نوعی از کمان ست که تیر از ان به تعبیه اندازند و در شرح اللغات آورده که تخش بالفتح بالا و صدر مجلس نوعی از تیر و تیر آتشبازی هم این گویند چو تخشیدن بمعنی بالانشستن ست تیر آتش بازی را همین سبب تخش نامند که در هوا بسیار بلند میرود و نیز نوشته که بعضے گویند که نوعے از کمان ست۔

تخلیط آمیختن و آمیزش کردن باطل در کلام از مدار۔

تخشع بروزن تکلف فروتنی و عجز کردن از کشف۔

تخویف بمعنی ترسانیدن۔

تخاوف باهمدیگر خوف کردن۔

تخالف بضم لام مخالفت و دگرگونی۔

تخلف بروزن تصرف خلاف کردن در وعده۔

تخماق بالضم بمعنی میخ کوب و آن چوبی باشد که بدان میخهاے خیمه کوبند این لفظ ترکی ست از مصطلحات و لغات ترکی۔

تخریق پاره کردن از لطائف۔

تخلق بروزن تملق خلق گرفتن و خوکرده و خو پذیر شدن از منتخب وغیره۔

تخته شلنگ در زش کشتی گیرانست که هفت هشت تخته بدیوار قائم کرده وزنگها بسته بوضع معهود بران شلنگ زنند از مصطلحات و بهار عجم۔

تختهٔ اوّل لوح محفوظ از شرح مخزن اسرار۔

تخلل رخنه شدن و خرابی و تباهی۔

تخییل بروزن تفعیل خیال کردن و کسے را در خیال انداختن۔

تخیل بروزن تکلف در خیال آوردن از منتخب۔

تخلخل بدو خاے معجمهٔ اوّل مفتوح دوم مضموم جدا شدن اجزاے چیزے از یکدگر ضد تکاثف از منتخب۔

تخاقوییل بفتح اول و ضم قاف و کسر همزه سال مرغ چه تخاقو در ترکی بمعنے مرغ و ییل بمعنی سال چنانکه دوره دوازده ماه را سال باشد از همچنین ترکان را دورهٔ دوازده سال نیز مقرر ست و هر سال را نامی علحده باسم جانور یست پس تخاقوییل نام سال و هم ست از جملهٔ دوازده سال و کسانیکه نام ماه فهمند غلط ست۔

تخم گل گرهی باشد سرخ رنگ که بعد از بطرف شدن گل بر درخت گل پیدا میشود۔

تخوم بضم نشانها و حدود میان دو زمین و نام شهر۔

تخته بر سر شکستن خراب و رسوا کردن از مصطلحات۔

تخته زدن رسم نصاری ست که هنگام پرستش بضرب اصول تخته بر تخته زنند از شرح گل کشتی۔

تخم چیزی بر افتادن کنایه از نابود و معدوم شدن آن از مصطلحات۔

تخشیدن بالانشستن از برهان۔

تخمین اندازه کردن۔

تخت سلیمان نام مقامے است در کشمیر۔

تخت رونده کنایه از اسپ۔

تختنده در ترکی بمعنی در تخت نون زائده است و لفظ ده بهاے مختفی بمعنے در۔

تخمه بضم اوّل و سکون ثانی در فارسی اصل و نژاد و اولاد و بضم اوّل و فتح دوم و سوم در عربی بمعنی بدهضمی طعام که از امتلای معده پیدا شود از برهان و رشیدی و لطائف و سروری و سراج۔

تخلیه خالی کردن از کنز۔

تخطیه بروزن تصفیه بمعنی خطا گرفتن در کار کسے از کنز۔

تخاقوی بفتح اوّل و ضم قاف بمعنی مرغ و این ترکے ست از لغات ترکی نوشته شد۔

تخم بازی روز نو روز و روز عید که کودکان به بیضه های رنگین بازی کنند از مصطلحات۔

فصل تای فوقانی مع دال مہملہ

تدریج درجہ بدرجہ و پایہ بپایہ چیزی را بسوی چیزے بردن یعنے آہستہ آہستہ کاری کردن

تدبر بروزن تفکر پس کار اندیشیدن از منتخب

تدبیر در پس کاری آمدن و در عقب کاری غور کردن از کشف و در صراح پایان کاری نگریستن۔

تدمیر ہلاک کردن و بہ ہلاک افگندن کسے را از منتخب۔

تدویر بمعنی لغوی گرد گردانیدن چیزے و باصطلاح علم ہیئت فلک کوچک کہ میان فلک گرد باشد از منتخب بدانکہ ہر فلکے از افلاک ہفتگانہ مرکب ست از چند افلاک یعنی از چند اجزای مدور و ہمہ اسمای اجزا این ست ممثل و مائل و جوزہر و مدیر و خارج المرکز و حامل و تدویر پس در حامل و خارج المرکز تفاوت ہمین ست کہ در فلک شمس خارج المرکز نامند و در افلاک دیگر حامل گویند و ممثل و مائل و مدیر ہر سہ بریک شکل باشد یعنی ہر یکے ازین ہر سہ بعد مرکوز شدن حامل آنچہ باقی ماند بدو متمم مختلف الثخن تمامیت میگیرد یکی حاوی بحامل و دیگر محوی حامل و در تحت حاوی و غلظ محوی بجانب اوج و لسوی حضیض ہمچنین برخلاف یک دیگر بدانکہ فلک قمر مرکب ست از چہار اجزا یکے مائل دوم حامل سوم تدویر چہارم جوزہر کہ محیط ہر سہ اجزای مذکورہ او ست و فلک عطارد مرکب از چہار فلک یکی ممثل دوم مدیر سوم حامل چہارم تدویر و فلک شمس مرکب از دو فلک یکے ممثل دوم خارج المرکز و تدویر ندارد و شمس در ثخن خارج المرکز خود بجای تدویر مرکوز ست و فلک زہرہ و مریخ و مشتری و زحل ہر یکی ازینہا مرکب ست از سہ فلک یکی ممثل دوم حامل سوم تدویر و سوای شمس ہر یکی از سیارہ در کنارہ تدویر خویش مرکوز ست و تدویر در ثخن حامل خود در اینجا شکل فلک قمر نوشتہ می شود کہ از ان سوای فلک عطارد شکل پنج فلک دیگر بر قیاس میتوان آورد و چون از جوزہر قطع نظر کنند صورت فلک زہرہ و مریخ و مشتری و زحل مشخص میشود و چون جوزہر و تدویر ہر دو را از نظر انداز ند شکل فلک شمس ظاہر میگردد

قمر
تدویر
المتمم المحوی من المائل
جوزہر
المتمم الحاوی من المائل

تدریس سبق دادن۔

تدنیس بانون و تحتانی و سین مہملہ بچرک آلودن۔

تدقیق باریک کردن و نیک کوفتن از منتخب و کنز۔

تدارک بضم رای مہملہ دریافتن چیزی کہ فوت شدہ باشد و بہم دیگر رسیدن از کنز

تداخل بہم در شدن و در یکدیگر از منتخب و باصطلاح اطبا در غذای منہضم غیر منہضم را آمیختن۔

تداول بضم واو از یکدیگر دست بدست فرا گرفتن و بنوبت از یک دیگر گرفتن از کشف و کنز و منتخب۔

تدوین جمع نمودن و تالیف کردن از منتخب۔

تدین بفتح اول و ثانی و ضم تحتانی مشدد دیندار شدن از کنز و منتخب۔

تدہین روغن مالیدن و چرب کردن

تدسیہ بالفتح و سین مہملہ مکسور و تحتانی تباہ کردن و گمراہ کردن از منتخب۔

تداوی دوا کردن و درمان نمودن از کنز و منتخب۔

فصل تای فوقانی مع ذال معجمہ

تذنیب بروزن تقریب دنبالہ پیدا کردن چیزی را از منتخب۔

تذبذب بفتح اول و ثالث و سکون موحدہ و ضم ذال معجمہ دوم دودلہ شدن و متردد بودن و جنبیدن چیزے کہ بہوا آویختہ باشد از منتخب۔

تذہیب زر اندود کردن از منتخب و کنز

تذکار بالفتح ذکر نمودن و بالکسر خطاست چرا که سوای تبیان و تلقای هیچ مصدری بر وزن تفعال بالکسر نیامده مگر اسم جنس و صفات برین وزن اکثر می آید چنانچه تمثال و تمساح و تلعاب بمعنی بسیار بازی کننده از رسالهٔ ابن حاج۔

تذکیر مذکر گردانیدن و بمعنی یاد دهی کردن۔

تذکر بتشدید کاف مضموم یاد کردن و به یاد آمدن۔

تذلل فروتنی نمودن و عجز کردن و خود را خوار داشتن از صراح۔

تذرو بفتح اول و ثانی که ذال معجمه ست بمعنی خروس صحرائی و بدال مهمله نوشتن و خواندن و بمعنی کبک گفتن خطاست از جهانگیری و فرهنگ حکیم نورالدین و در سراج اللغات از فرهنگ قوسی نقل کرده که تذرو بذال معجمه مرغی از جنس ماکیان و خروس که در بیشهٔ استرآباد و مازندران بسیار باشد و بغایت خوش رنگ بود و با سراج الدین علی خان آرزو قول قوسی را پسند نموده نوشته که مرا اعتماد بر قول قوسی ست که صاحب زبان ست۔

تذکره بکسر کاف بمعنی یادداشت و بمعنی یاد آوردن و پند دادن از کشف و کنز۔

فصل تای فوقانی مع رای مهمله

ترسا بالفتح نصاری و آتش پرست و این لفظ رومی ست از برهان و سراج۔

ترطیب تر کردن و تری در مزاج در آوردن۔

ترتیب راست کردن درجهٔ هر چیز و نهادن چند چیز را بمقام و مرتبهٔ خود ها۔

ترتب بروزن تصرف راست و درست شدن۔

ترکی ضرب نوعے از اصول نواختن سازها۔

ترهب راهب شدن از لطائف

تراب بالضم خاک خشک از شرح نصاب

ترب بالکسر و بای موحده بمعنی هم عمر که بفارسی همراز گویند از صراح و شرح نصاب۔

ترائب بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم ست استخوانهای سینه و این جمع تریبه است و مجازاً بمعنی سینه آید از منتخب و صراح وغیره۔

ترحب مرحبا گفتن از لطائف۔

ترحیب بمعنی تعظیم از لطائف۔

ترقب چشمداشت از کنز۔

ترهیب بروزن ترکیب بمعنے ترسانیدن از منتخب۔

تربت بالضم بمعنی خاک و مجازاً بمعنی قبر از کنز۔

ترت و مرت بفتح اول و فتح میم و سکون هر دو رای مهمله بمعنے زیر و زبر از لطائف۔

ترهات بضم اول و فتح رای مهمله مشدده سخنهای باطل لهو آمیز جمع ترهته که بمعنے باطل ست از صراح و کنز۔

تردست بمعنی چست و چالاک از رشیدی و برهان و بعضی محققان نوشته اند که بمعنی مشاق و کامل هنر و مستعمل در کاری که بدست تعلق دارد و در سراج اللغات بمعنے چالاک ست و اطلاق این لفظ بر کسانی کنند که عمل بدست نمایند چنانکه نقاش و کاتب۔

ترویج بمعنی رواج دادن و روائی دادن۔

ترنج بضمتین میوهٔ معروف و بمعنی چین و شکنج نه بضم اول و فتح ثانی از کشف و برهان و جهانگیری و رشیدی و مؤید و مدار و بمعنی بوتهٔ کلان که بر هر چهار گوشهٔ چادر و دوشاله و بعضی جاهای چادر وغیره از کلابتون و ابریشم الوان نقش کنند۔

ترویح راحت دادن و خوشبو دار کردن از منتخب و کنز۔

تراویح جمع ترویح و بیست رکعت نماز نفل که در شبهای ماه رمضان گذارند آنرا تراویح بهمین سبب گویند که بعد هر چهار رکعت خود را راحت و آرام میدهند

ترح بفتحتین و حای مهمله بمعنی اندوه و غم که ضد فرح ست از لطائف۔

ترشح تراویدن از منتخب و مجازاً بمعنی اندک بارش مستعمل میشود۔

ترشیح آب دادن و نام صنعتی از شمسی۔

ترجیح بروزن تفعیل افزونی نهادن و غالب شدن از تاج المصادر و منتخب و بلفظ داشتن و دادن و کردن و نهادن مستعمل از بهار عجم۔

تربد بالضم و بای موحده نیز مضموم نام دوائی مسهل بهندی نسوت گویند۔

تردید باز گردانیدن و باز آوردن و زبون فاسد گردانیدن از منتخب۔

تردد گردیدن و رفتن و آمد و شد کردن و مجازاً بمعنے فکر و اندیشه از تاج المصادر و منتخب و کنز۔

ترصد چشم داشتن از منتخب و شمسی و کنز۔

ترکی تمام شد غرور کسی آخر شدن از مصطلحات۔

ترجیع بند معنی این در لغت برگردانیدن بند است و در اصطلاح آنکه شاعر چند بند در بحر موافق و بقوافی مختلف تصنیف نماید و بعد هر بند یک بیت معین را که متفق الوزن و مختلف بقوافی هر بند باشد بار بار بیارد بشرطیکه آن بیت که مضمون بیت آخر هر بند مربوط باشد۔

ترکیب بند آنکه شاعر چند بند به بحر موافق بقوافی مختلف تصنیف نماید و مابین هر بند بیتی علحده غیر مکرر متفق الوزن و متفق القوافی حائل کند۔

تر بالفتح برای تفضیل آید و بمعنی تازه و آبدار و صاف پاکیزه چون شربت تر و شکر تر و کباب تر و بوسه تر و شعر تر و نغمه تر و ناله تر و کافور تر و وسمه تر و لفظ تر بمعنی نادم و شرمنده نیز آمده از بهار عجم

تریاق کبیر معجونے ست مرکب از هفتاد ادویه و این را تریاق فاروق نیز گویند دافع جمیع زهرها و مقوی دل و دماغ۔

ترکتاز بالضم مطلق تاختن و بمعنی ناگاه تاختن بر سبیل غارت مثل تاختن ترکان و بمعنی مرد سپاهی و غارت گر از بهار عجم و سراج و مدار۔

تریز بکسرتین و یای معروف نه بفتح اول قطعهٔ از جامه و قبا و آن مثلث باشد از برهان و کشف و مدار۔

تراز بالکسر نام شهری و نقوش جامه و مجازاً زینت و آرایش و بالفتح نیز آمده و طراز بطای معرب آنست از رشیدی و در سراج اللغات نوشته که تراز بالکسر علم جامه و بمعنی زینت و آرایش و نام شهریست از ترکستان که اهل آن بکمال حسن شهرهٔ آفاق اند و بفتح نیز گفته اند و قوسی گفته که تراز بفتح سجاف جامه و طراز آستین و گریبان و آن زینتی است که قبل ازین می کردند و بکسر شهرے از ترکستان۔

ترس بالضم و سین مهمله در عربے بمعنی سپر و در فارسی بمعنے چیز سخت می آید از کشف و رشیدی و سروری و برهان۔

تراش بالفتح افتخار و آرایش و نفع و بمعنی طمع و توقع از رشیدی و سراج اللغات و مصطلحات۔

ترکش در اصل تیرکش بود بمعنی جای تیر کشیدن بجهت کثرت استعمال کسره برای تخفیف بفتح بدل شده و یا را حذف کردند

ترش بفتحتین و بضم اول و سکون ثانی هر دو صحیح نام مزه معروف که بعربی حامض گویند از مدار و کشف و بهار عجم۔

ترصیص بهر دو صاد مهمله استوار کردن چیزی بوجه کمال و بارزیز گرفتن چیزی را از کنز و کشف و منتخب۔

ترخیص رخصت کردن و اجازت دادن۔

تربص بروزن تصرف و حرف سوم بای موحده و چهارم صاد مهمله چشم داشتن چیز برای توقف کردن و غله نگاه داشتن برای فروختن از کشف و صراح و کنز و لطائف

تراض بفتح اول و ضاد معجمه با یکدیگر راضی شدن در اصل تراضی بوده یا بجهت تخفیف حذف شده است۔

ترجیع باز گردانیدن و در مصیبت اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَیْهِ رَاجِعُوْنَ گفتن۔

ترفع بلندی جستن و کنایه از غرور و تکبر از لطائف وغیره۔

تراجع بضم جیم باز گشتن و منقلب شدن وبایکدیگر رجوع کردن و رجعت کردن کواکب از حرکت اکثری خود که از مغرب بسوی مشرق می باشد۔

ترع بضم اول و فتح ثانی و عین مهمله بمعنی سبزه زار از شرح نصاب و در کنز اللغات نوشته که ترع بوستانها و درجه ها و این جمع ترعه است که بالضم باشد۔

ترعرع بفتح اول و ثانی و سکون عین مهمله اول و ضمهٔ رای مهملهٔ دوم بالیدن کودک و نشو و نما گرفتن از منتخب و صراح۔

تربیع درمیان قمر و ستارهٔ دیگر تفاوت چهار برج یا ده برج باشد مثلاً اگر قمر در حمل باشد و زهره در سرطان و یا قمر در جوزا باشد و زهره در حوت و این نظر دلیل دشمنی ست از مدار و این را تربیع از ان گویند که میان قمر و کوکب دیگر بحساب درجات مفاصلهٔ نود درجه که چهارم حصهٔ فلک بود و آن سه برج باشد این طور که دو برج سالم و لقدر یک برج از جمع کردن درجات برج قمر و برج دیگر کوکب و در منتخب چهار گوشه کردن چیزی و نظر کردن کوکب از برج سوم که ربع فلک ست بکوکب دیگر۔

ترصیع جواهر نشاندن در چیزی و در سخن مقابلهٔ هر لفظ لفظی دیگر آوردن که قافیه بان تواند شد و بعضی محققان چنین نوشته اند که ترصیع جواهر نشاندن در چیزی و باصطلاح شاعر یا منشی برابر هر کلمه کلمهٔ دیگر بیارد که متفق الوزن و موافق القوافی باشد مثال آن از قرآن مجید۔ اِنَّ الْاَبْرَارَ لَفِیْ نَعِیْمٍ وَّاِنَّ الْفُجَّارَ لَفِیْ جَحِیْمٍ۔

تردماغ سرخوش و نیم مست۔

ترادیف قرینه ها یعنی دو چیز یا بیشتر که باهم مشابه یکدیگر باشند۔

ترف بالفتح پنیر و سبزات خشک از مؤید و در برهان نوشته که نان خورشی ست که از سبزات می پزند۔

ترفق بروزن تملق بمعنی مهربانی کردن و نرمی نمودن۔

تریاق بالکسر معرب تریاک آن دوای مرکبست معروف که چند ادویه را کوفته و بیخته در شهد آمیزند و آن دافع اقسام زهر های نباتی و حیوانی باشد۔

ترغاق بالضم پاسبانی و نگاهبانی از سراج اللغات و این لفظ ترکیست۔

ترک بالفتح و کاف عربی بمعنی گذاشتن و بلفظ گفتن و کردن و گرفتن مستعمل و بمعنی کلاه و گوشهٔ کلاه و بمعنی خود آهنی و بالضم نام قومی منسوب بترک مردی بود از فرزندان نوح علیه السلام و مجازاً بمعنی سپاهی و بمعنی معشوق از مدار و جهانگیری و بهار عجم و مؤید الفضلا ترکی و برهان و منتخب مگر فارسیان برای معنی خود آهنی و در بعض محل بکاف فارسی نیز استعمال کرده اند۔

ترک فلک ستارهٔ مریخ و بعضی گویند که کنایه از آفتاب ست۔

تریاک صاحب مؤید و برهان و مدار بفتح و کسر اول نوشته اند و در جهانگیری بفتح فقط نام معجونی و مطلق پادزهر و بمعنی افیون و در سراج اللغات نوشته که تریاک بالکسر بمعنی پادزهر که بعرف آنرا زهر مهره گویند و مجازاً بمعنی معجونی مقرری که دافع زهر باشد اطلاق کنند و در مصطلحات نوشته که بمعنی افیون اصطلاح جدید افیونیان ست که شهرت گرفته۔

ترغاک بالضم و غین معجمه و کاف عربی بمعنی پاسبان و پاسداری شب این لفظ ترکی ست از برهان۔

ترنگ بفتحتین و کاف فارسی آواز کمان بوقت تیر انداختن از برهان۔

ترنگا ترنگ آواز تیغ بوقت زدن بر چیز سخت۔

ترازوی عدل ترازو که بسنجیدن در هر دو پلهٔ آن کمی و بیشی نباشد بلکه برابر باشد۔

ترحال بالکسر و حای مهمله کوچ کردن از لطائف۔

ترتیل قرارت قرآن با دای مخارج حروف با آهستگی و آرامیدگی۔

ترهل بروزن تجمل نرم گوشت شدن و نرم شدن عضو از کنز و در منتخب بمعنی سست شدن۔

تراکم بر وزن تفاعل برهم نشستن و گرد آمدن از کشف و صراح و کنز و مجازاً بمعنی هجوم و انبوه۔

ترخیم بمعنی نرم گردانیدن و انداختن حرف آخر از کلمهٔ منادی و غیر منادی۔

ترنم بضم نون بمعنی سرائیدن و سرود از منتخب۔

ترشدن شرمنده و منفعل شدن از چراغ هدایت و سراج و شمسی مصطلحات۔

تردامن فاسق و فاجر از صراح۔

تر زبان ناطق و بفصاحت سخن گوینده

ترکی کردن ظلم و تظلم کردن از رشیدی

ترقیدن شگافته شدن و این مبدل ترکیدنست از جواهر الحروف۔

ترجمان بالفتح و جیم مضموم بمعنی فصیح و تیز زبان و خوش تقریر و کسیکه دانندهٔ دو زبان باشد که صاحب یک زبان را بصاحب دیگر زبان بفهماند و این معرب زبان ست و ضم جیم از انست که زبان بضم اول ست و بفتح نیز آمده و بعد معرب کردن این لفظ مصدر و افعال و اسمای ازان اخذ کردند چون ترجم یترجم ترجمة فهو مترجم چون دحرج یدحرج دحرجة فهو مدحرج از رسالهٔ معربات ملا عبد الرشید صاحب رشیدی و در کشف و مدار و منتخب نیز بضم جیم ست و در مؤید بفتح جیم و در صراح بضم و فتح جیم بمعنی تیلماجی و لفظ ترجمان

بمعنی تاوان نیز آمده است چنانکه در بهار عجم یافته شد۔

ترکمان بضم اول و سکون ثانی نام قومی از ترک از لغات ترکی در برهان و در سراج نوشته که چون اینها ترکان پایهٔ کمتر دارند چنین موسوم شدند یعنی مانند ترکان و بعضے نوشته که مرکب نیست۔

ترقین بفتح اول و کسر قاف نزدیک بهم نوشتن سطرهاے کتاب و نقطه و اعراب کردن و آرائش دادن کتاب را و خفا کردن بحنا و سیاه کردن موضعی را بفرد حساب بخط زائده تا گمان نشود که اینجارا برای نوشتن سفید گذاشته اند از منتخب و صراح۔

ترن بفتحتین گل نسرین از برهان۔

ترنگبین بفتحتین و کاف فارسی و آن دوائی ست شیرین مثل شکر که مانند شبنم بر درخت خاص که خار دارد باشد منجمد می گردد از برهان۔

ترزیدن بفتح کشیدن و بضم بمعنی ترسیدن از برهان

ترکان بالفتح و کاف عربی لقب زنان از عالم بی بی و بیگم از لطائف۔

ترک چینی کنایه از آفتاب۔

ترنجبین بفتح اول و سکون نون و ضم جیم معرب ترنگبین ست و آن چیزی باشد مانند شهد بشیرینی و قوام که بر خارهای

درخت اشترخار در ملک خراسان از هوا مانند شبنم می افتد و باز خشک شده مانند شکر سرخ میگردد از مدار و مؤید و سدیدی و بحر الجواهر۔

ترازوی پولادسنجان کنایه از نیزه مبارزان از سراج۔

ترخان بالضم و خای معجمه کسیکه پادشاه او را از تکالیف آداب معاف کرده باشد و بگناهی مواخذه نکند و نوعی از سبزه که مانند پودینه با نان خورند و قومی از ترکان چغتائی و رئیس و شریف را نیز گویند و لقب ابونصر خاقانی از رشیدی و خان آرزو در سراج اللغات نوشته که ترخان بمجاز در عرف حال بمعنی مسخره نیز مستعمل میشود۔

ترازو شدن یک سر تیر و نیزه از چیزی گذشتن و ماندن بعضے ازان بطرف کماندار و مقابل شدن و برابر شدن از چراغ هدایت و رشیدی و سراج و برهان۔

ترازوی سنگ زن
ترازو که یک پلهٔ آن زیاده باشد و دیگر کم از بهار عجم۔

تره بکسر اول و فتح ثانی بمعنی کینه و بفتح اول و کسر ثانی بمعنی باطل و بفتحتین و تخفیف و تشدید را در فارسی بمعنی برگ بعضے نباتات که پخته با نان خورند بهندی ساگ گویند از شرح نصاب و لطائف و کنز و غیره۔

ترجمه بفتح اول وسکون ثانی وفتح جیم بیان کردن مطالب زبانی بزبان دیگر وماخذ این ترجمانست که معرب ترزبان باشد وترجمان بمعنی کسیکه کلام دوشخص متغایرة اللسان را بیکدیگر بفهماند چون عربان ترزبان را معرب کرده ترجمان ساختند پس ازان مصدر وافعال واسمای اشتقاق کردند چون ترجم یترجم ترجمة فهو مترجم چون دحرج یدحرج دحرجة فهو مدحرج اگرچه در لفظ ترجمان بفتح وضم جیم بعضے اختلاف کرده اند چنانچه صاحب منتخب وصراح مگر در لفظ ترجمه بحرکت جیم اختلاف نباید کرد چرا که بروزن دحرجه است سوای این بحرالجواهر وکشف ومنتخب وکنز ومزیل الاغلاط همه بفتح جیم ثابت میکنند

ترقوة بالفتح وقاف مضموم استخوان چنبر گردن که بهندی هنسلی گویند از منتخب وکنز

تریاق اربعه معجونیست دافع زهرها ومفید صرع ولقوه اجزایش چهار است جنطیانا ومحب الغار وزراوند مر۔

تراشه بفتح آلتیست آهنی که از وسنگ را می تراشند۔

ترکه بفتح اول وکسر را مهمله وفتح کاف عربی آنچه مال ومتاع از مرده ماند از مؤید ومنتخب وصراح ومدار۔

ترنانه بالفتح وبدو نون بمعنے نان با نانخورش از لطائف۔

ترنجیده بفتحتین بمعنی پرچین وترش رو ازجهانگیری وبرهان ودر رشیدی نوشته که این لفظ از ترنج ماخوذ است بواسطهٔ چین وشکنج که بر پوست آن باشد

ترفیه بالفتح وکسر فا وسکون تحتانی وهای ملفوظ بروزن ترجیح بمعنی آسودگی از مؤید ودر منتخب آسایش دادن وخوشوقت گردانیدن۔

ترفه بفای مشدد مضموم وهای ملفوظ آسودگی ودولتمندی۔

ترانه بمعنی سرود ونغمه ونوعی از سرود از سراج اللغات ورباعی را نیز ترانه گویند

تردامنی گناهگاری وفاسقی۔

ترجی بفتحتین وکسر جیم مشدد امید داشتن بچیزی که ممکن باشد۔

تریاکی کسی که بافیون خوردن عادت دارد ونام شاعری۔

ترانهای خزانگی مراد ترانهای که آن را پادشاهی یا امیری تصنیف کرده باشد۔

ترسی بالضم وسین مهمله هر چیز که بصورت سپر مشابه باشد۔

تردماغی حالت عقل وشعور وبمعنی فرحت وسرور ومستی معتدل وبمعنے تازگی نیز آمده۔

تراجی باهم مراد داشتن۔

تریاق لانی پازهر لان ولان نام کوهیست از بهار عجم ومنتخب۔

تراخی بروزن فراخی بمعنی کاهلی وتقصیر نمودن از کشف وکنز ودر منتخب تاخیر کردن۔

تراهی بفتح نوباده ومیوهٔ نورسیده از برهان وجهانگیری ورشیدی وسراج

ترخانی بالضم وخای معجمه منصب مقرری پیش سلاطین ترکستان که صاحبش از جمیع تکالیف نوکری معاف باشد ومجازاً بمعنی مسخرگی نیز آمده از چراغ هدایت

ترکتازی بمعنی مطلق تاخت وبمعنی ناگاه تاختن بر سبیل غارت مثل تاختن ترکان وبمعنی مرد چالاک وسپاهی وبا بمعنی یای نسبت باشد از بهار عجم۔

تری بیدماغی وناخوشی وظرافت از مصطلحات ودر چراغ هدایت بمعنی درشتی وآزردگی۔

ترنوازی خوشخوانی مطرب از مصطلحات

تراضی از همدیگر رضامند وخوشنود شدن از کنز ومنتخب

ترمذی بحرکات ثلاثه وکسر میم وضم آن دو قول وذال معجمه منسوب بشهر ترمذ که آن طرف جیحون است از لب اللباب سیوطی

فصل تای فوقانی مع زای معجمه

تزویج جفت کردن وقرین کردن ومرد را زن دادن وزن را شوهر از منتخب

تزاید بفتح اول وثانی وضم یای تحتانی افزون شدن از منتخب۔

تزارید بفتح بمعنی چینها وشکنها که مشابه

بہ بافتن زرہ باشد۔

تزویر مکر و فریب کردن و بیاراستن دروغ از صحاح و کنز۔

تزعزع بد و زای معجمہ بد و عین مہملہ و حرف چہارم مضموم بمعنی جنبش از منتخب۔

تزییف بروزن تعریف بمعنی زبون و ناچیز کردن و ناسرہ گشتن از لطائف۔

تزعیف بعین مہملہ ہلاک کردن از صراح

تزریق ریا و نفاق و دروغ و کسی را بریا و نفاق و دروغ نسبت کردن۔

تزک بضمتین و کاف عربی بمعنی ترتیب و انتظام و ضابطۂ لشکر و مجلس و این لفظ ترکیست گاہی توزک نیز یا دست و او نویسند مطابق رسم خط ترکی از نصاب ترکی و شمسی و لغات ترکی۔

تزلزل بفتحتین و حرف چہارم زای معجمہ مضموم لرزیدن و جنبیدن۔

تزلل بروزن تامل لغزش و لغزیدن

تزاحم بزای معجمہ و ضم حای مہملہ بمعنے انبوہی و انبوہ کردن از کنز۔

تزیین زینت دادن و آرایش کردن از منتخب۔

تزریق بیان بمعنی کاذب رو گفتگو۔

تزاو بفتح تای فوقانی و فتح زای معجمہ فارسی و واو آخر داو یکی از سپاہیان و نام سردار از شرح خان آرزو بر سکندرنامہ

تزکیہ پاک گردانیدن و زکوٰۃ دادن از کنز

ترکی بضم اول و فتح زای معجمہ و تشدید کاف عربی نام امیریست از امرای سلطان معز الدین از شرح۔

فصل تای فوقانی مع سین مہملہ

تسحب بفتح اول و ثانی و حای مہملہ مشدد مضموم و بای موحدہ بمعنی ناز کردن معشوق را بعاشقان باشد از شرح نصاب و منتخب و کنز۔

تسویۃ البیوت باصطلاح منجمین آن است کہ شکل دوازدہ خانۂ برج بر تختہ یا کاغذ کشند و مطابق بودن کواکب در برج فلکی در ہر خانہ آن اسم کوکب نویسند و در آن شکل نظر کردہ نحوست و سعادت طالع مولود دریافت نمایند۔

تسبیح سبحان اللہ سبحان اللہ گفتن و بپاکی خدا را یاد کردن و نماز کردن از منتخب و مجازاً بمعنی یکصد دانہ در رشتہ کشیدہ نیز آمدہ از بہار عجم۔

تسامح بضم میم و حای مہملہ آسان گرفتن از کنز و کشف و جوانمردی کردن۔

تسلیخ در آخر خای معجمہ پوست کندن

تسافد بضم فا و دال معجمہ جماع کردن بہائم از کنز۔

تسدید راست و درست نمودن و درستی و استواری۔

تسوید سیاہ کردن و کنایہ از نوشتن از کنز۔

تسخیر رام کردن و فرمانبردار کردن از منتخب

تسطیر بمعنے نوشتن از منتخب۔

تستیر پوشیدہ کردن و پردہ بستن۔

تسییر سیر کردن۔

تسییر سیر دادن و روان کردن و از شہر بدر کردن۔

تساکر بضم کاف خود را مست نمودن بغیر مستی و نشہ۔

تسویس وسواس کردن۔

تسدیس شش گوشہ کردن و باصطلاح اہل تنجیم اگر میان دو ستارہ تفاوت بسہ برج و یا یازدہ برج باشد چنانکہ قمر در حمل باشد و مشتری در جوزا یا آنکہ قمر در جوزا باشد و مشتری در حمل و این نیم دوستی است از مدار و این را تسدیس زان گویند کہ میان قمر و کوکب دیگر متفاصل شصت درجہ کہ سدس یعنی ششم حصۂ فلک باشد واقع بود۔

تس بالضم در فارسی بمعنی گوز بے صدا از مصطلحات۔

تسلس بہر دو سین مہملہ بروزن تملق بمعنے سالوسی و مکاری از لطائف۔

تسلط بر کسے دست یافتن و غلبہ کردن از منتخب و شمسی۔

تسویغ در آخر غین معجمہ روا کردن و روان نمودن از منتخب و مؤید و کشف۔

تسویف تاخیر کردن و درو درنگ

انداختن و وعدہای فریب دادن از منتخب و مدار و کنز۔

تسلسل پیوستہ شدن و روان شدن از کنز و منتخب و باصطلاح تسلسل عبارتست از وجود امور غیر متناهیہ در یک وقت بسبیل توقف که یکی از ان موقوف بر دیگرے باشد و آن دیگرے موقوف بر دیگرے از انہا و ہمچنین الی غیر نہایت چنانکہ مراتب اعداد که غیر متناہی اند اگر در یک وقت جمع شوند از جانب نہایت فرضی۔

تسبیح سال رشتہ سال گرہ از مصطلحات

تسویل آراستن کاری و سوال کردن و خواستن زبان و نیز آراستن شیطان گناہان را در نفس مردم و افترا و سخن آرائی از منتخب و مدار و کشف و فرہنگ حسینی و لطائف و کنز۔

تسہیل آسان کردن و باصطلاح اہل معما یکی از اعمال تعمیہ است که انواع آن چہار ست انتقاد و تحلیل و ترکیب و تبدیل انتقاد اشارت کردن ست ببعض حروف چنانچہ حرف اوّل را سر رخ و لب تا نخ و حرف وسط را میان دل و کمر و حرف آخر را پا و دامن وغیرہ گفتن چنانچہ برای اسم شمس تبریز مصرع مصرعہ اوّل شام و میان چمن و دامن نرگس ۞ و تحلیل آنکہ لفظ مفرد را دو پارہ کردہ عمل نمایند یعنے لفظے را که باعتبار معنی شعری مفرد باشد باعتبار معنی معمائی مرکب دارند بدو جز یا بیشتر چنانکہ در اسم تقی فرد چو بود بہرومہ ای طرفہ ساقی ۞ بود پیوستہ رخسار تو باقی ۞ لفظ باقی را که باعتبار معنی شعری مفرد است باعتبار معنے معمائی مرکب داشتند از لفظ با که برای الصاق وصلہ می آید و از لفظ قی چون رخسار لفظ تو را که تای فوقانی باشد با لفظ قی ضم کردند تقی پیدا شد و ترکیب عبارت از آنست که دو لفظ را که در معنی شعرے ہر یکی مستقل باشد یا غیر مستقل برای حصول صورت اسمی آن ہر دو لفظ را مرکب کردہ یک لفظ فرض نمودہ معنی آن مراد کنند چنانچہ در اسم عمر بیت مرغ دلہاے کسان را بہ پیام آن غمزہ ۞ صید خود ساختہ بیدانہ و دام آن غمزہ ۞ از ترکیب لفظ دام و لفظ آن دامان مرکب نمودہ و از دامان بعمل انتقاد حرف آخر غمزہ که ہا باشد مراد داشتہ و دانہ کنایہ از نقطۂ غین غمزہ بس بنفی نقطہ و نفی ہا عمر حاصل شد تبدیل عبارت ست از انکہ بعض حروف را از کلمہ بجہت صورت گرفتن اسم مطلوب بحرف دیگر بدلالتہای لطیف بدل نمایند چنانچہ در اسم عوض بیت برلب حوض چون دہان گشتی ۞ چشمہ خضر شد کنارہ حوض ۞ لفظ حوض را که حای حطی است بمرادف چشمہ که لفظ عین باشد بمناسبت تجانس لفظے بحرف عین بدل سازند عوض پیدا میگردد

تسالم با ہمدیگر صلح کردن از منتخب۔

تسلیم سپردن و سلام کردن و گردن نہادن از منتخب و بسلامت داشتن از کیسنز۔

تسنیم نہریست در بہشت که بالاے غرفہا جاری ست از کنز۔

تساوی الطرفین برابر شدن دو طرف۔

تسخین بالفتح و خای معجمہ مکسور بمعنی گرم کردن که متقابل سرد کردن باشد و بالکسر بمعنی کفش که در پا کنند از شرح نصاب و مدار و کنز۔

تسمین فربہ کردن و روغن بخورد کسے دادن از منتخب و کنز۔

تسویہ بالفتح واو و مکسور راست کردن و برابر کردن از منتخب و کنز۔

تسعہ بالکسر و سکون سین مہملہ و فتح عین مہملہ بمعنی نہ که عدد معروفست از کنز۔

تسمیہ بالفتح و میم مکسور و تخفیف تحتانی مفتوح نام نہادن و بسم اللہ الرحمن الرحیم گفتن از منتخب و کنز۔

تسمہ باز ہی دغلی و فریب نوعی از قمار از مصطلحات و چراغ ہدایت۔

تساوی بالفتح برابر شدن دو چیز از منتخب۔

تس نفسی بالضم مراد از ہرزہ گوئی از مصطلحات۔

فصل تای فوقانی مع شین معجمه

تشبیب سوم و پنجم بای موحده و چهارم تحتانی ذکر احوال ایام شباب کردن و صفت معشوق از منتخب و در حدائق العجم نوشته که تشبیب در لغت آتش افروختن و باصطلاح شعرا آنچه در ابتدای قصیده قبل از مدح ممدوح بیتی چند در بیان عشق ذکر کنند چرا که شاعر بذکر معشوق آتش شوق را اشتعال میدهد۔

تشعب شاخ درشاخ شدن و گروه درگروه شدن ۔

تشرب نوشیدن و آشامیدن ۔

تشتت بفتح اول و ثانی و فوقانی مشدده مضموم و بعده تای فوقانی پراگنده شدن و پریشانی از منتخب و کنز ۔

تشت بروزن هشت آوند معروف و طشت معرب آنست ازمزیل ۔

تشبث بفتح اول و ثانی و تشدید بای موحده مضموم و ثای مثلثه چنگ در زدن از کنز و منتخب ۔

تشنج کشیده شدن عضو که از حرکت انبساطی باز ماند خواه از برودت خواه از یبوست ۔

تشطیح بکسر طای مهمله و حای مهمله پریشانی کردن و باصطلاح صوفیه کلمات مخالف ظاهر شرع گفتن از منتخب ۔

تشریح بکمال و وضاحت بیان کردن و آشکارا کردن و در اصطلاح اطبا بیان کردن حقائق و اشکال اعضای درونی و بیرونی و شمار استخوانها و بیان محل پیوند هر عضو و بیان رگها و عصبها ۔

تشدید استوار کردن و سخت نمودن از منتخب ۔

تشدد سختی کردن ۔

تشهد بروزن تولد کلمهٔ شهادت خواندن و اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ گفتن از منتخب ۔

تشاهد بفتح اول و ضم ها باهم گواهی دادن و باهم حاضر شدن و ملاقات ۔

تشیید برافراشتن بنا و اندائیدن دیوار با آهک و گچ و جز آن و مجازاً بمعنی استوار و محکم کردن از منتخب و غیر آن ۔

تشحیذ بحای مهمله و ذای معجمه تیز کردن کارد و شمشیر از کنز و منتخب ۔

تشهیر شهرت دادن و رسوائی کسی را چنانکه کسی را بر خر سوار کرده بشهر گردانیدن

تشمیر دامن بمیان زدن و مجازاً بمعنی چستی و چالاکی از منتخب ۔

تشویر اشارت کردن و خجلت و شرمساری از کشف و بهار عجم و منتخب و در کنز بمعنی شرمساری و اشاره کردن و در صراح بمعنی خجلت و اشاره کردن و در کتابی نوشته که عرق کردن از خجالت و اشارت کردن

تشتر بضم تای اول و فتح دوم نام شهر ازمزیل ۔

تشش بالکسر مخفف تیشه ۔

تشخیص معین کردن چیزی و بمعنی اجاره گرفتن نیز مستعمل میشود ۔

تشخص تعین یافتن و معین گردیدن ۔

تشنیع زشت گفتن بکسی و ملامت کردن کسی را از منتخب و صراح ۔

تشیع دعوی مذهب شیعه کردن و خود را شیعه نمودن از منتخب ۔

تشریف بمعنی بزرگ کردن و بزرگ داشتن و فارسیان بمعنی خلعت آرند که امرا و سلاطین بکسی دهند برای بزرگ گردانیدن او و لفظ تشریف بلفظ پوشیدن و داشتن و برای معنی رفتن بلفظ بردن و دادن و آوردن و فرمودن مستعمل از بهار عجم ۔

تشویق بآرزو در آوردن کسی را از منتخب

تشوق آرزومند نمودن از منتخب ۔

تشکک در شک افتادن ۔

تشکیک در شک افگندن کسی را از تاج و منتخب و کنز ۔

تشابک بضم بای موحده باهم در آمیختن بیکدیگر و چیزها در یکدیگر در آوردن و بهمدیگر کردن انگشتان و غیر آن و بمعنی انبوه و ازدحام چیزها مستعمل ۔

تشبک درهمدیگر کردن انگشتان و چیزهای طولانی در یکدیگر در آوردن ۔

تشکیل صورت دادن و شکل کشیدن از چیزی از منتخب ۔

تشکل بروزن توکل صورت گرفتن چیزی از منتخب۔

تشمیم بوئیدن۔

تشرین بالکسر و یای معروف نام دو ماه در زبان رومی یکی را تشرین اول گویند و آنرا بهندی تقریبا کاتک گویند و دیگری را تشرین اخری نامند و آنرا بهندی تقریبا اگهن خوانند از مدار و شرح نصاب۔

تشت وخایه نام بازی که در بیضه مرغ شبنم پر کنند و دهن آن یا دویه لازقه بند نمایند و در تشت گذاشته در آفتاب نهند آن بیضه بپرواز می آید و بعضے گویند که سیماب پر کنند و بر آتش نهند از برهان۔

تشته بروزن پشته پیمانهٔ روغن که بدان روغن در چراغ اندازند از برهان۔

تشویه بروزن تصفیه بریان کردن از کنز۔

تشبیه بلفظ دادن و کردن مستعمل ست از بهار عجم۔

فصل تای فوقانی مع صاد مهمله

تصویب راست و درست داشتن و براستی فرود آوردن از منتخب۔

تصفح بفتح اول و ثانی و فای مشدد مضموم و حای مهمله در کاری خوب به نظر کردن و صفحه صفحه نگریستن از منتخب و کشف و حاصل ازین تلاش و تفحص و جستجو ست۔

تصافح بضم فا و حای مهمله دست یک دیگر گرفتن و این قائم مقام معانقه است

تصحیح راست و درست کردن و باصطلاح نظر و موجودات سیاه گرفتن۔

تصعید برآمدن بر جای بلند از منتخب و باصطلاح اطبا و بهوسان اجزای لطیف بعض ادویه بتائید آتش از میان دیگ غیره بسر پوش آن منجمد ساختن چنانکه نوشادر و کافور وغیره را کنند۔

تصاعد بالا برآمدن بر جای بلند۔

تصید بدو یای تحتانی صید کردن۔

تصور در دل خود صورت چیزی بستن و باصطلاح اهل منطق حصول صورت شی در عقل بغیر حکم چنانکه تصور زید و عمرو و بکر و تصور غلام زید۔

تصویر بمعنی صورت کردن و این مصدر بمعنے اسم مفعول مستعمل ست از کشف

تصدیر دیباچه نوشتن و مقدم گردانیدن از منتخب۔

تصویر سایه دار بت که از سنگ و آهن وغیره باشد در مذهب شیعه شکستن آن واجب ست بخلاف تصویر رنگ از مصطلحات۔

تصنع روش نیکو نمودن از خود و آراستن زن حسن خود را از منتخب و بمعنی خوشامد و چاپلوسی مستعمل۔

تصدیع درد سر دادن بلفظ دادن و کشیدن مستعمل۔

تصلف بروزن تعرف لاف زدن از منتخب و کنز۔

تصارلف گردانیدن نهادگذشتها و برگشتها۔

تصوّف پشمینه پوشیدن ماخوذ از صوف بالضم که بمعنی پشم و نوعی از پشمینه و باصطلاح از خواهش نفسانی پاک شدن و اشیای عالم را مظهر حق دانستن چون در زمان سابق صاحبان صفات مذکوره صوف می پوشیدند لهذا مجازا اعمال و افعال ایشان را تصوف نامیدند و میتواند که تصوف ماخوذ باشد از صوف بالفتح که بمعنی یکسو شدن و رو گردانیدن ست چون واصلان حق از ماسوی الله یکسو میشوند و رو میگردانند لهذا کار ایشان را تصوف گفتند وجه آخر در کشف نیز مسطور ست

تصنیف صنف صنف کردن و نوع نوع گردانیدن و جدا ساختن بعض نوع را از بعض از کشف و مؤید و در بعض کتب چنین نوشته که تصنیف نوع نوع گرفتن و جمع کردن ماخوذ از صنف که بالکسر ست۔

تصحیف خطا کردن در کتابت و باصطلاح معما تغییر کردن در نقاط و حروف باثبات یا بمحو کردن از شرح بوستان و بعضی چنین تصریح کرده که تصحیف باصطلاح معمائیان لفظے

را برون نقطہ یا آورن نقطہ یا نقل نقطہ نقطے دیگر مقرر گردانند چنانچہ بوسہ را بتغیر نقاط توشہ گردانند۔

تصفیق حرف سوم فا آوردن شراب از ظرفے بظرفے دیگر و دست برہم زدن از صراح و منتخب۔

تصدیق راست گو داشتن و راست پنداشتن و باصطلاح منطق تصور با حکم باشد چنانچہ گوئی زید نویسندہ است یا نویسندہ نیست۔

تصادق بایکدیگر راستی نمودن در دوستی و سخن از منتخب۔

تصادم بہم واکوفتن و بہندی دھکّا گویند و گاہی مراد از ان انبوہ باشد۔

تصمیم خالص کردن و استوار کردن از منتخب۔

تصنیف نہادن بمعنی بنیان کردن از شرح قصائد خاقانی۔

تصدیعہ زیادت ہا در آخر این لفظ غلط ست و صحیح تصدیع ست بدون ہا از بہار عجم فقیر مؤلف گوید کہ اگر در آخر لفظ تصدیعہ تای فوقانی کہ از جہت وقف ہا شد است برای مرة قرار دہند و بمعنی یکبار درد سر دادن اے یکبار تکلیف دادن مستعمل نمایند درست باشد و این مستفاد ست از فصول اکبری۔

تصفیہ صاف کردن و پاک نمودن۔

تصدی بروزن تسلی پیش آمدن از منتخب و صراح۔

تصابی امرد پرستی۔

فصل تای فوقانی مع ضاد معجمہ

تضعیف بیوت شطرنج دوچند گردانیدن خانہای شطرنج یعنی در ہر خانۂ شطرنج دوچند کردن اعداد چیزے از اعداد خانۂ کہ بالای اوست مثلاً اگر در خانۂ اول یک برنج نہند در خانۂ دوم دو برنج نہند و در خانۂ سوم چہار برنج و در خانۂ چہارم ہشت برنج و در خانۂ پنجم شانزدہ برنج و در خانۂ ششم سی و دو برنج نہند علی ہذا القیاس تا خانۂ شصت و چہارم بدانکہ مراتب اعداد اینست اکّن و دہن و سیتن و سہسن و دہ سہسن لکھن دہ لکھن کرورن دہ کرورن اربن دہ اربن کھربن دہ کھربن نیلن دہ نیلن پدمن دہ پدمن سنکھن دہ سنکھن مہاسنکھن پس اعداد برنج خانۂ شصت و چہارم شطرنج بالاتفاق این ست نود و دو سنکھ و بست و سہ پدم و سی و ہفت نیل و بست کھرب و سی و شش ارب ہشتاد و پنج کرور و چہل و ہفت لکھ و ہفتاد و پنج ہزار و ہشت صد و ہشت برنج و اعداد برنج جمع اعداد کل خانہای شطرنج از خانۂ اول تا خانۂ شصت و چہارم اینست یک مہاسنکھ و ہشتاد و چہار سنکھ و چہل و شش پدم و ہفتاد و چہار نیل و چہل کھرب و ہفتاد و سہ ارب و ہفتاد کرور و نود و پنج لکھ و پنجاہ و یک ہزار و شش صد و پانزدہ برنج چون اینہمہ برنج را وزن کردہ منہای پختہ ساختم این شد ہشتاد و سہ کھرب و ہفتاد و ہشت ارب و ہفتاد و نہ کرور و چہار ہزار و چہار صد و دہ من شد و باقی ماند نہ آثار و سہ ماشہ و ہفت سرخ و ہفت برنج و بدانکہ درین وزن ہر من چہل آثار پختہ و ہر آثار بوزن ہشتاد روپیہ و ہر روپیہ دہ ماشہ و شش سرخ و ہر ماشہ ہشت سرخ و ہر سرخ ہشت برنج و برنج وزن یک روپیہ شش صد و ہشتاد و ہشت میشود و روپیہ ہای یک من پختہ سہ ہزار و دو صد و حاصل ضرب آن در یک من پختہ دو کرور و بست لکھ و شانزدہ ہزار و دو صد و ہشتاد شد و اگر ہمہ برنج تضعیف بیوت شطرنج کسی کرور من پختہ ہر روز وزن کند در دو ہزار و سہ صد و بست و ہفت سال و پنج ماہ و نہ روز وزن کردہ شود و چہار ہزار و چہار صد و دہ من و نہ آثار و سہ ماشہ و ہفت سرخ و ہفت برنج باقی ماند واللہ اعلم بالصواب

تضاد بتشدید دال مہملہ باہمدیگر ضد بودن و باہمدیگر دشمنی کردن از کنز۔

تضجر بروزن تحجر و حرف سوم جیم دلتنگی و بے آرام شدن از غم از منتخب۔

تضییع بدو یای تحتانی بروزن ترجیح بمعنی ضائع کردن۔

تضرع زاری کردن از منتخب و کنز۔

تضعیف دو چند گردانیدن از منتخب

تضایق بر همدیگر تنگ شدن و در یکجا گنجیدن از منتخب۔

تضرم بفتح اول و ثانی و را مهمله مشدد مفتوح صیغهٔ امر بمعنی آتش برافروز از باب تفعل۔

تضمین پذیرانیدن و ضامن گردانیدن کسی را و در پناه خود آوردن و در آوردن شعر مشهور دیگری را در شعر خود و چیزی را درمیان نهادن از منتخب۔

فصل تای فوقانی مع طای مهمله

تطیب بفتح اول و ثانی و یای تحتانی مشدد مضموم و بای موحده خوشبودار کردن و خوشبودار شدن۔

تطییب بروزن تفعیل بدو یای تحتانی خوشبو کردن و پاک کردن و خوش کردن از کنز۔

تطهیر پاک کردن از منتخب۔

تطوع بفتح اول و ثانی و واو مشدد مضموم و عین مهمله فرمان بردن و آنچه بر خود لازم نباشد بجا آوردن یعنی مستحبات و نوافل از کشف و منتخب و کنز۔

تطرق بفتح اول و ثانی و ضم رای مهمله مشدد راه کردن و راه یافتن و شکسته شدن از منتخب و غیر آن۔

تطاول بضم واو گردن کشی و تکبر از منتخب و کنز و صراح و مراد بمعنی ظلم مستعمل میشود و در خیابان نوشته که تطاول بمعنی درازدستی و کنایه از ظلم و تعدی۔

تطویل دراز کردن۔

تطفیه بروزن تصفیه میراندن و سرد کردن آتش۔

فصل تای فوقانی مع ظای معجمه

تظاهر باهم پشتی دادن و مددگاری کردن

تظلیل سایه انداختن و سایه داری از منتخب و غیر آن۔

تظلم فریاد کردن و نالیدن از بیداد کسی از منتخب و کنز۔

فصل تای فوقانی مع عین مهمله

تعدا بفتح اول و تشدید دال بمعنی ظلم در اصل این لفظ تعدی بیای تحتانی است مگر فارسیان بتصرف خود اکثر یای الفاظ این وزن را بدون قاعدهٔ عربی بالف بدل نمایند چنانکه تمنی و تولی و تجلی و تماشی را تمنا و تولا و تجلا و تماشا خوانند و این نوعی از تفریس است۔

تعالی بفتح لام بمعنی بلند شد و این صیغهٔ ماضی معلوم است از باب تفاعل که اکثر اسم الهی را حال واقع میشود چنانچه خدای تعالی و حق تعالی یعنی برترست خدا۔

تعصب بضم صاد مهمله مشدد و بای موحده حمایت کردن و یاری دادن و پشتی کردن و خویشاوندی کردن از کشف و کنز و مؤید و منتخب و لطائف۔

تعب بفتحتین رنج و ماندگی از منتخب

تعاقب درپس گریخته دویدن۔

تعضب بضاد معجمه و بای موحده تیز زبانی از منتخب۔

تعینات بعد عین و یای تحتانی بر وزن تحقیقات جمع تعین و فارسیان بمعنی متعین استعمال کنند و این مجاز است از بهار عجم۔

تعزیت به تخفیف یای تحتانی ماتم پرسی کردن از منتخب۔

تعنت بروزن تصرف عیب کسی جستن و بدگوئی از منتخب و کنز و خیابان

تعداد بالفتح شمار کردن و همچنین تذکار و تکرار نیز بالفتح و بیع مصدر بروزن تفعال بالکسر نیامده مگر دو کلمه یکی تبیان دوم تلقاء

تعقید پوشیده سخن گفتن چنانکه زیرک نتوان دریافت و بسیار گره زدن و باصطلاح علم معانی تقدیم و تاخیر کردن الفاظ بجهت رعایت وزن و در مصطلحات نوشته که تعقید دو قسم است معنوی و لفظی معنوی آنست کلامی که غیر ظاهر الدلالات باشد بر معنی مقصود و از جهت عدم انتقال ذهن از معنی لغوی بسوی معنی مقصود متکلم بنا بر ذکر لوازم بعیده بحیاطت وسائط کثیره با وصف انتفاء قرائن و لفظی آن است کلامیکه دلالت ظاهر ندارد بر معنی مقصود از جهت تقدیم یا تاخیر الفاظ یا بسببی دیگر از حذف و امثال آن که موجب دشواری فهم معنی باشد و این دو

قسم از معائب فصاحت و بلاغت است و بعضی نوشته که لفظی عیب است و معنوی هنر مثال تعقید لفظی مصرعه چون برای میکنم افغان وزاری زین درم ٭ مثال تعقید معنوی بیت از ان سو هزار و ازین سو هزار ٭ چو باهم زده گشته ده صد هزار ٭

تعدید شمار کردن۔

تعند عناد کردن و ستیزه کردن۔

تعهد سرانجام کار کسی بذمهٔ خود گرفتن و ضامنی کردن از کنز۔

تعبُّد بندگی کردن و عبادت کردن از شمسی و کنز۔

تعود بروزن تصرف عادت گرفتن و خوگر شدن از کنز۔

تعویذ پناه دادن و در پناه آوردن از منتخب و مجازاً بمعنی اینچه از ادعیه یا اعداد و اسمای الٰهی نوشته در گلو و بازو بندند بجهت پناه دادن از بلیات۔

تعزیر اول زای معجمه و ثانی رای مهمله کمتر از حد زدن و اقل درجهٔ حد چهل دره است و بعضی گفته سیاست کردن کسی را آن مقدار که مصلحت وقت باشد از منتخب و کشف و کنز

تعسر دشواری از منتخب۔

تعطیر خوشبو کردن از منتخب۔

تعییر بدو یای تحتانی سرزنش از منتخب۔

تعطر خوشبو شدن از منتخب۔

تعبیر بیان کردن و بیان نمودن معنی خواب بلفظ کردن و نهادن و راندن و رفتن و زدن مستعمل از بهار عجم۔

تعذر دشوار شدن کار و عذر و حجت آوردن از منتخب و صراح۔

تعریس بسین مهمله باخر شب فرود آمدن مسافر از لطائف۔

تعیش بروزن تصرف اسباب معیشت ساختن از منتخب۔

تعطش بروزن تصرف بمعنی تشنگی و تشنه شدن۔

تعریش بر تخت یا بر کوشک بر دن و بر برداشتن و دهن باز کردن خر از لطائف

تعریض بکنایه سخن گفتن و پیش آوردن از منتخب۔

تعرض پیش آمدن کسی را از منتخب و بچیزی در پرداختن از کنز۔

تعطف مهربانی کردن از منتخب۔

تعسف بیراه رفتن از منتخب۔

تعفف پرهیزگاری و پارسائی از لطائف و منتخب۔

تعارف یکدیگر را شناختن و کلام روز مره

تعاطف باهم مهربانی کردن۔

تعنف سرزنش کردن و درشتی و ستم نمودن از منتخب۔

تعرف بروزن تکلف بمعنی شناختن

تعویق باز داشتن و دیر بند کردن و در کتابی نوشته که تعویق منع ساختن و باز داشتن و دور و درنگ افگندن مشتق از عوق بالفتح که بمعنی باز داشتن ست۔

تعلیق آویختن چیزی را از منتخب۔

تعمیق دور اندیشیدن در کاری و غور کردن و مغاک کردن از منتخب و غیره

تعمق غور کردن و بکنه چیزی رسیدن از منتخب۔

تعانق بغلگیر شدن۔

تعدیل برابر کردن چیزی را بچیزی و در است و درست کردن از منتخب۔

تعجیل شتاب کردن در کاری پیش از وقت آن و این مذموم ست۔

تعطیل بیکار کردن کسی را از منتخب۔

تعطل بیکار ماندن۔

تعلل علت انگیختن و سبب رسیدن و معنی تاخیر و بهانه جوئی ازان مراد باشد از کنز و در کتابی نوشته که تعلل محبت انگیختن چون محبت باعث درنگ و تاخیر میشود لهذا مجازاً بمعنی درنگ و تاخیر مستعمل میشود و باصطلاح اطبا اندک اندک خوردن چیزی را۔

تعقل فکر نمودن در کاری۔

تعال بالفتح بمعنی بیا از لطائف۔

تعمیل عمل دادن صراح۔

تعمیم عام و شامل گردانیدن چیزی را از منتخب۔

تعلیم کسی را چیزی آموختن فارسیان بمعنی لازم نیز آورده اند جامی گوید بیت

گرد ہے دید گرد اگرد یوسف و پے تعلیم دین شاگرد یوسف۔ بلفظ فرمودن و گفتن و دادن و کردن و یافتن و گرفتن مستعمل از بہار عجم۔

تعلّم بفتح اوّل و ثانی و لام مشدد مضموم از کسے آموختن و بفتح اوّل و ثانی و لام مشدد مفتوح در صورت صیغۂ امر است بمعنی بیاموز از باب تفعّل۔

تعمّق حرف ثالث تای فوقانی مشدد مضموم درنگ و تاخیر کردن از صراح۔

تعسّم بسین مہملہ طمع داشتن۔

تعشّم بشین معجمہ سخت پیر شدن و خشک شدن

تعیین بروزن تحقیق بدو یائے تحتانی معین کردن و مخصوص نمودن چیزیرا از میان چیزہا مگر فارسیان یک یارا برای تخفیف حذف نمایند و این نوعے از تفریس باشد۔

تعدیل ارکان باصطلاح فقہ باآہستگی راست و درست ادا کردن رکوع و سجود وغیرہ

تعفّن بضم فای مشدده گنده شدن و بدبو شدن و مجازاً بمعنے بدبوئی۔

تعاون بضم واو باہم مددگاری یکدیگر کردن

تعیّن مخصوص شدن چیزے از میان چیزہا از منتخب و گاہی مراد از ہستی و وجود نیز باشد۔

تعبیہ در صراح بمعنی آراستن و در منتخب بمعنی پنہان کردن و پوشیدن چیزیرا و در خیابان نوشتہ کہ تعبیہ بمعنی آراستن و بمعنی ساختن چیزے کہ قدرے غریب نماید۔

تعدیہ گذرانیدن و فعل لازم را متعدی کردن از منتخب۔

تعمیہ نابینا کردن و پوشیدن چیزیرا و بمعنی معما گفتن از معنی اوّل و ثانی مجاز ست از منتخب و کنز۔

تعدّی تجاوز کردن از حد خود و مجازاً بمعنے ستم و ظلم آید از منتخب و کنز وغیرہ۔

تعلیمے تسمہ کہ بر سر لجام اسپ باشد۔

فصل تای فوقانی مع غین معجمہ

تغلّب بفتح اوّل و ثانی و تشدید لام مضموم غلبہ کردن و چیرہ شدن۔

تغییر بکسر یای تحتانی اوّل و سکون تحتانی ثانی بروزن تشریف نہ بروزن فقیر مگر فارسیان یک یارا برای تخفیف حذف کنند و این نوعی از تفریس ست و بلفظ دادن و کردن مستعمل از چراغ ہدایت و بہار عجم۔

تغار بفتح بمعنی طشت گلے از برہان۔

تغلیس بالکسر و یای معروف و سین مہملہ نام شہر کہ دار الملک ارمن ست از شرح سکندر نامہ از خان آرزو و در رسالۂ معربات تفلیس بالفتح و فا معرب تپلیس نوشتہ۔

تغلق بضم اول و سوم بمعنی سردار از لغات ترکی نوشتہ شد و نام بادشاہی۔

تغافل بلفظ داشتن و کردن و زدن مستعمل ست از بہار عجم۔

تغابن یکدیگر را در زیان افگندن و بہ زیان یکدیگر را فریفتن و گاہی تجرید نمودہ بمعنی زیان کاری و زیان زده شدن آورند و چون زیان کارے را افسوس لازم ست مجازاً بمعنے افسوس خوانند از منتخب و خیابان۔

تغذیہ خورش دادن و پروردن از منتخب۔

تغائی بالفتح بترکی برادر مادر را گویند کہ بہندی ماموں نامند از لغات ترکی نوشتہ

تغشّی بفتح اوّل و ثانی و شین معجمہ مکسور بمعنے پوشیدن و غش آوردن۔

فصل تای فوقانی مع فا

تفت بالفتح گرم و سوختہ و غضبناک و مجازاً بمعنی مفلس نیز آمده و نام جای از مضافات یزد و سبدیکہ برائے نہادن گل و میوہ سازند از مصطلحات و سراج و لغت بابا۔

تفاوت بہر سہ حرکات واو درست باشد مگر ضمہ افصح ست بمعنی دوری میان دو چیز از قاموس و صراح و منتخب و این خلاف قیاس مخصوص ہمین لفظ ست

تفتّت بروزن تصرف حرف سوم و چہارم تاے فوقانی ریزه ریزه شدن از کنز۔

تفث بفتحتین و ثای مثلثہ بروت و ناخن

دموی نغل دموی سرراتراشیدن وغسل کردن درروز ہاسے حج درمی ونحر وغیرہ از سراج وکنز ومنتخب۔

تفرج بفتح اول وثانی ورای مہلہ مشدد مضموم وجیم بمعنی کشایش یافتن وازتنگی ودشواری بیرون آمدن وخوش حالی ودر استعمال فارسی مجازاً بمعنی سیر وتماشا از منتخب ولطائف مدار ودر خیابان نوشتہ کہ تفرج در لغت بمعنی کشادگی گرفتن ست وفارسیان اکثر بمعنی سیر وتماشا استعمال کنند چراکہ سیر موجب کشادگی گرفتن خاطر تنگدلان ست۔

تفاح بالضم وتشدید فا وحای مہلہ بمعنی سیب کہ میوہ معروف ست۔

تفضیح فضیحت ورسوا کردن۔

تفسیح حرف سوم سین مہلہ بمعنی فراخ کردن وفراخ از شمسی وکنز۔

تفقد گم شدہ را باز جستن وپرسش نمودن ومجازاً بمعنی دلجوئی ومہربانی وغمخواری از منتخب وشمسی وخیابان۔

تفرد یگانہ شدن وخلوت گزیدن ونام رسالہ از یعقوب ترسا۔

تفرید یگانہ کردن وتنہا ماندن از منتخب

تفنید حرف سوم نون ست بمعنی نکوہیدن وکسی را بضعف رای ودروغ نسبت کردن از منتخب۔

تفزر گریختن وترسیدن وپرہیزگاری۔

تفرس دریافتن چیزی را در اول نظر بعلامات وآثار از منتخب وکنز۔

تفلیس بالفتح وسین مہلہ معرب تبلیس نام شہر کہ دار الملک ارمن ست۔

تفش بفتح اول وکسر فا وشین معجمہ بغایت گرمی۔

تفتیش کاویدن وکندیدن وجستجو کردن از منتخب۔

تفحص کاویدن از منتخب۔

تفویض سپردن وبازگذاشتن کار خود را بکسی یا بخدا۔

تفریط کوتاہی وکمی کردن در کاری وضائع کردن از منتخب۔

تفسطط احمق شدن وہذیان وانکار حقائق کردن وسوفسطائی شدن از لطائف

تفجع دردمند شدن از منتخب۔

تفزیع حرف سوم زای معجمہ ترسانیدن

تفلسف بفتحتین وسکون لام وضم سین مہلہ بمعنی حکمت۔

تف بالفتح بخار وگرمی وبالضم آب دہن انداختن از سراج وبرہان وجہانگیری ودر بہار عجم نوشتہ کہ تف آب دہن وبلفظ افگندن وزدن وکردن مستعمل۔

تفوق برتری نمودن از منتخب وکنز۔

تفاریق بالفتح جدا نمودنہا وتفرقہ کردنہا واین جمع تفریق ست۔

تفلیق پارہ کردن وکشادن از لطائف

تفنک وتفنگ بمعنی بندوق لفظ اول مبدل تپک کہ تصغیر وتخفیف توپ است ولفظ دوم مرکب از تف کہ مبدل مخفف توپ ست وزنگ کلمۂ نسبت وتشبیہ چنانکہ در ہوشنگ ودیرنگ وپلنگ بلفظ انداختن وافگندن وسردادن وخوردن مستعمل است نہ بلفظ گذاشتن از بہار عجم۔

تفاصل از ہم جدا نمودن وفرق نمودن

تفاضل از ہمدیگر افزون آمدن۔

تفؤل بفتح اول وثانی وتشدید وضم ہمزہ کہ بصورت واو ست فال نیک زدن وشگون نیک گرفتن از منتخب وغیرہ۔

تفرق اتصال باصطلاح طبیبان بمعنی زخم وجراحت۔

تفخیم بخای معجمہ بزرگ کردن از منتخب وکشف۔

تفحیم بحای مہلہ سیاہ کردن ودر تاریکی شب سیر کردن از لطائف۔

تفنن گونہ گونہ شدن وشاخ در شاخ شدن۔

تفسیدن بالفتح وسین مہلہ گرم شدن از برہان ولغت بابا۔

تفسان بالفتح وسین مہلہ بغایت گرم از جہانگیری۔

تفتان حرف سوم تای فوقانی آنچہ از آفتاب یا از آتش گرم شدہ باشد

ونسمی از نان کہ آنرا بہندی پراٹھا گویند از مصطلحات وغیرہ۔
تفو بضمتین بمعنی تف یعنی آب دہان از جواہر الحروف۔
تفتہ بالفتح سخت گرم شدہ از سرورے و برہان و مدار۔
تفتیدہ آنچہ از آفتاب و آتش گرم شدہ باشد۔
تفرقہ بفتح اول و سکون ثانی و کسر را و فتح قاف و کسانیکہ بفتح فا و سکون را خوانند خطاست بمعنی فرق کردن میان دو چیز یا چند چیز۔
تفہ بفتح اول و کسر فا و سکون ہاے ملفوظ بمعنے چیزیکہ ہیچ مزہ نداشتہ باشد مثل خیار و کدو از سہ شروح نصاب و سرورے
تفکہ بفتح اول و ثانی و کاف مشدد مضموم و ہای ملفوظ میوہ خوردن۔
تفسیدہ بالفتح و سین مہملہ بغایت گرم شدہ از برہان۔
تفصی بصاد مہملہ بروزن ترقی بمعنی از تنگی و دشواری خلاصی یافتن از منتخب و کنز

فصل تاے فوقانی مع قاف

تقا بضم اول پرہیزگاری از لطائف و منتخب۔
تقلیب برگردانیدن و بازگونہ کردن و بدل کردن حرفی را بحرفی۔
تقالیب بازگونہ گشتنہا و انقلابات
و گردشہاے زمانہ۔
تقلب بسیار گردیدن و گردش۔
تقریب نزدیک گردانیدن و باصطلاح راندن سخن بوجہیکہ مستلزم مطلوب باشد
تقیید بروزن تفعیل بدو یای تحتانی بمعنے قید کردن و بند نمودن از منتخب
تقید بضم یای تحتانی مشدد بروزن تولد و کسانیکہ بفتح یاے تحتانی خوانند خطاست
تقلد بضم لام مشدد برگردن خود کارے گرفتن و پیروی و تعہد۔
تقاعد بضم عین مہملہ از کردن کارے باز نشستن و از کارے باز ماندن از کشف و کنز۔
تقلید گردن بند در گردن انداختن و کار بعہدۂ کسے ساختن و برگردن خود کار گرفتن و مجازاً بمعنی پیروی کسے بے دریافت حقیقت آن از منتخب و شمسی و فرہنگ حسینی و زبدۃ الفوائد۔
تقذر بضم ذال معجمہ مشدد پلید داشتن از لطائف۔
تقتر حرف سوم تاے فوقانی تنگی کردن در نفقۂ عیال۔
تقصیر کوتاہ کردن و سستی و کوتاہی کردن درکاری از منتخب۔
تقریر سخن گفتن و قرار دادن و باقرار آوردن از منتخب و بہار عجم۔
تقرر قرار گرفتن از منتخب۔
تقشیر پوست دور کردن از چوب و میوہ وغیرہ۔
تقاطر پیاپی قطرہ چکیدن از منتخب
تقدس پاک کردن و پاک شدن از منتخب و کنز۔
تقدیس پاکیزہ کردن و بپاکی منسوب کردن از صراح۔
تقطیع لباس پیرایش و آرایش لباس
تقدمۃ الجیش بفتح اول و سکون ثانی و کسر دال بمعنی پیشوائی لشکر از شمسے اگرچہ تقدمہ مصدر است بمعنی پیش کردن مگر درینجا براے مبالغہ بمعنی مفعول آمدہ از قبیل زید عادل۔
تقلص برجستن چیزی و بالا جستہ شدن جامہ و لب درہم کشیدہ شدن از کنز۔
تقریع بد گفتن و ملامت کردن و کوفتن و برگشتن از پہلو بہ پہلو و بیقراری از لطائف و منتخب و کشف و صراح۔
تقاطع باہم قطع نمودن یکدیگر را۔
تقدم بالشرف تقدم پیش بودن شے بر شے ثانی بدانکہ تقدم بر پنج نوعست اوّل تقدم بالمکان چنانکہ تقدم امام بر مقتدی و این را تقدم بالرتبہ نیز نامند دوم تقدم بالزمان چنانکہ تقدم آدم علیہ السلام بر محمد مصطفی صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم سوم تقدم بالشرف چنانچہ تقدم محمد مصطفی صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم بر آدم علیہ السلام

چہارم تقدم بالعلۃ چنانچہ تقدم حرکت دست بر حرکت کلید پنجم تقدم بالطبع و آن بودن شئی مقدم بحیثیتی کہ محتاج باشد بطرف او متأخر و نبود متقدم علت تامہ برای متأخر چنانچہ تقدم وضو بر صلوٰۃ و تقدم واحد بر اثنین۔

تقشف بقوت اندک بجا ماندن و زشت و چرکین زیست کردن و بمعنی درویشی مستعمل و تقشف جلد عبارت از تیرگی و خشونت جلد از منتخب و مجدود الامراض۔

تقماق بالضم میخ کوب کہ بعضی مردمان ہند آنرا مینجو گویند از مصطلحات و لغات ترکی

تقبیل بوسیدن و چیزی را بوسہ دادن از کنز۔

تقبل بفتحتین و تشدید بای موحدہ مضموم پذیرفتن و قبول کردن از منتخب۔

تقاتل یک دیگر را کشتن۔

تقلیل کم کردن و اندک نمودن۔

تقلقل بفتحتین و قاف ثانی مضموم بمعنی بیقراری و اندوہ و آواز کردن صراحی از کشف و صراح۔

تقویم قیمت کردن و راست نمودن و در حساب یکی از منجمان و آن ورقے چند باشد کہ دران حرکات و احوال کواکب سیارہ ثبت نمایند و بمعنی قایم کردن چیزی و بمعنی صورت نیز از کشف و منتخب و شمسی و چند شرح

تقسیم بخش کردن و پراگندہ کردن و نیکو کردن از منتخب و نام صنعتی ست کہ شاعر در مصرعہ چند چیز را ذکر کند بعد چنچیز دیگر ذکر

نماید کہ با آنہا ہر واحد تعلق دارد۔

تقدم بضم دال مشددہ پیش شدن و بفتح دال مشدد صیغہ امر ست ازین باب بمعنے پیش شو۔

تقدمہ بروزن تکملہ و تصفیہ پیش کردن و در پیش شدن از منتخب و کنز مگر بمعنے مفعول آید و بمعنی مقدمہ و پیشوا استعمل شود و باصطلاح زریکہ پیش از کار بکار گرد دہند و در فارسی پیشدا دگویند از مصطلحات و بہار عجم۔

تقضی بضاد معجمہ بروزن ترقی آخر آمدن مدت از کنز۔

تقی بتشدید تحتانی بروزن فعیل بمعنے ترسندہ از خدا و مجازاً بمعنے پرہیزگار مستعمل از شرح نصاب از مولانا یوسف ابن نافع۔

تقوی بفتح اول و فتح واو و در استعمال فارسیان گاہی بکسر واو نیز مستعمل در ینجا این لفظ برای رعایت رسم الخط نوشتہ شد و بمعنی ترسیدن و پرہیزگاری از کنز و منتخب۔

تقاوی قوت دادن و باصطلاح عمال زریکہ بمزارعان نادار دہند برای درستی کار زراعت۔

فصل تاے فوقانی مع کاف عربی و فارسی

تگ و تا بمعنی دویدن بپای خود و دوانیدن اسپ چہ تگ بمعنی دویدن بپای خود و تا مخفف تاز ست بمعنے دوانیدن اسپ

از صراح۔

تکرج بفتح اول و ثانی و ضم رای مہملہ مشدد و جیم متغیر شدن لون و بوے و مزہ طعام یا چیزی دیگر و این مصدر جعلی ست از کرج کہ معرب کرہ باشد و کرہ بفتحتین و کاف عربی سبزی یا مثل پنبہ چیزی کہ در ایام برسات بر اچار وغیرہ پیدا آید بہندی پھپوندی گویند۔

تکاثر بضم ثای مثلثہ افزون شدن و بمعنی بسیاری و افزونی مستعمل۔

تکثیر بثای مثلثہ بسیار کردن از منتخب و باصطلاح علم حساب ضرب کردن دو عدد را کہ باہم برابر نباشند چنانچہ ہفت را در نہ ضرب کردن۔

تکثر بسیار شدن از منتخب۔

تکسیر بسیار شکستن چیزی را و باصطلاح تعویذ نویسان تقسیم کردن اعداد اسم را بر خانہای تعویذ بحیثیکہ از ہر طرف شمار برابر افتد۔

تکسر شکستہ شدن از منتخب۔

تکریر و تکرار ہر دو با لفتح بار بار گردانیدن و بارہا باز آمدن چیزے از منتخب۔

تکفیر کفارت دادن و کسے را کافر خواندن و پوشیدن و صاحب مغرب گفتہ کہ تکفیر بمعنے کافر خواندن روایت نشدہ و صاحب قاموس نیز نیاوردہ اما در کتب بسیار مستعمل کردہ اند از منتخب۔

تگاور بفتح اول وکاف فارسی وفتح واو بمعنے اسپ تیزرو واین مرکبست از تگ بمعنے دویدن باشد واز لفظ آور که صیغهٔ امرست از برہان وجواہر الحروف۔

تکش بفتحتین وکاف عربی وشین معجمہ نام پادشاه ترکان از برہان ودر مدار بکسرتین۔

تکرع براو عین مہملتین بروزن تحمل بمعنے وضو کردن واین ماخوذ از اکارع است که بمعنی پایچہ باشد چون در وضو دست وپای شویند لہذا تکرع گفتند از شرح نصاب یوسف بن مانع۔

تکلف برخود رنج نہادن واز خود چیزے نمودن که آن درو نباشد از منتخب۔

تکلیف کسی را در رنج انداختن وکار فرمودن کسی را که باندازهٔ طاقت او نباشد از منتخب وغیر آن ودر بہار عجم نوشته که فارسیان بمعنی مطلق کار فرمودن آرند ولفظ کردن مستعمل پس تکلیفات شرعیہ بنابر مشہور از قسم ہمین ست۔

تکییف بروزن تصرف چگونگی دانستن

تکاثف بضم ثای مثلثہ سطبر وغلیظ شدن وفراہم آمدن از صراح۔

تکثیف سوم ثای مثلثہ سطبر وغلیظ گردانیدن وفراہم آوردن از صراح۔

تگ بالفتح وکاف فارسی بمعنے قعر چاه وته وپایین وبن چون ته حوض وبن چاه وعمق وبمعنے دویدن واین لفظ بکاف عربی نیز آمده است از برہان ومؤید ودر سراج اللغات نوشته که لفظ تگ بکاف فارسی صحیح ست وانچہ سروری وبرہان بکاف عربی آورده اند خطاست۔

تگرگ بفتح اول وثانی وہردو کاف فارسی بمعنی ژالہ بہندی اولہ گویند ودر سراج نوشته تگرگ بمعنی آب بستہ که از آسمان بارد وبعضی بمعنے ژالہ نوشته وژالہ بمعنی شبنم نیز دیده شده۔

تکاسل خود را کاہل وسست نمودن

تکاہل خود را کاہل نمودن۔

تکفل ضامن ومتعہد چیزی شدن از منتخب۔

تکرم بفتحتین ورا مفتوح صیغهٔ امر از تکرم که بفتحتین وتشدید را مضموم ست مصدر بمعنی بخشیدن۔

تکلم بفتح لام صیغهٔ امر از تکلم که بضم لام ست مصدر بمعنی سخن گفتن۔

تکوین ہست نمودن ودر وجود آوردن وپیدا کردن از منتخب وکنز واصل آن کون بالفتح که بمعنے بودن ست۔

تکون بضم واو مشدد ہست شدن وبودن از منتخب وکنز۔

تکلان بالضم بمعنے اعتماد وتوکل از منتخب وکنز۔

تکین بکسرتین وکاف فارسی نام پادشاه خراسان که پدر سلطان محمود بوده ودر لطائف تگین بفتح اول بمعنے پہلوان وآتش وحوض خرد۔

تکفین کفن پوشانیدن مرده را۔

تگانیدن بکاف فارسی افشاندن از بہار عجم۔

تکافو حرف چہارم فا ہمدیگر برابر شدن از منتخب وکنز وصراح۔

تکلتو بفتح اول وفتح کاف عربی وضم تای فوقانی بمعنی خوگیر اسپ واین لغت ترکی ست ودر مصطلحات نوشته که تکلتو خوگیر اسپ که آنرا نمد زین گویند وریش که باختلاط سبلت دراز شده باشد ودر چراغ ہدایت بمعنی نمد زین وریش که سبلت داخل کرده دراز سازند۔

تکالو بکاف عربی وفارسی ہردو آمده از برہان بمعنی دویدن بسیار۔

تکمه بالضم گوی گریبان از برہان ولغات ترکی که بہندی آنرا گھنڈی گویند وبمعنی حلقهٔ کوچک که از ان گوی گریبان را بگذرانند ودر ہندوستان مشہور ست ظاہرا درست نیست۔

تکیه لفظ عربی ست بمعنی پشت بچیزے گذاشتن وبمعنی متکا نیز آمده یعنی چیزیکه بران پشت گذارند ومکان بودن فقرا از چراغ ہدایت ودر بہار عجم نوشته که تکیه بالش وچیزیکه بران تکیه زنند واین فارسی ست ماخوذ از تکاه بروزن

کلاه که در عربی بدین معنی آمده و بمجاز پشت پناه را گویند و مکان بود و باش فقراء و بمعنی اعتماد مجاز ست بلفظ کردن و زدن و دادن و آوردن و داشتن مستعمل۔
تکله بالضم و کاف عربی نام پادشاه شیراز از برہان۔
تکه بالکسر و تشدید کاف عربی مفتوح بمعنی ازار بند از شرح نصاب و کنز۔
تکافی برابر شدن باہم از منتخب۔
تکامشی بفتح اول و کاف فارسی و فتح میم و کسر شین معجمه کلمه مرکب ست از تگ و مشی و الف برای اتصال ست چنانچه در تگاپو و دادو پس معنی تگامشی بمعنی تگاپو و بسیار دویدن باشد و چون لفظ تک بمعنی عقب پس نیز می آید درین صورت الف برای اشباع فتح و معنی آن تعاقب باشد یعنی در پی کسی دویدن۔

فصل تای فوقانی مع لام

تلا بالفتح بعربی روشنی و بمعنی نعرهٔ قلندرانه از مؤید۔
تلقاء بالکسر و قاف بمعنی طرف و جانب که متقابل رو باشد و جهت و برابر دیدار کردن و دیدن از صراح و منتخب۔
تلا بکسر بمعنی ذہب فارسیان عربی دان طلا نوشته اند از عالم طپیدن از سراج اللغات۔
تلب بالضم گروه و طائفه از لطائف

تلهب بضم های مشدد شعله زن شدن آتش و زبانه کشیدن آتش۔
تلقیب ملقب گردانیدن و لقب دادن۔
تلخ کمیت کمیتی که رنگش مائل بسیاهی باشد۔
تلج بفتح و دال آخر جیم عربی شور و غوغا از کشف و سراج و برہان۔
تلیج بروزن تموج شیفتگی و حرص از منتخب
تلمیح بجای نہمدنگاه سبک کردن بسوی چیزی از منتخب و باصطلاح اہل معانی اشارت کردن در کلام بقصه یا آوردن اصطلاحات نجوم و موسیقی وغیره یا در کلام خود آوردن آیات قرآن مجید یا احادیث۔
تلویح بجای نہما اشارت کردن و درخشان کردن و روشن و ظاہر ساختن و کتابی در اصول فقه از منتخب و کنز۔
تلخ بسکون لام از بہار عجم سوای معنی معروف بمعنی رنگ سیاه نیز می آید و در مصطلحات نوشته که تلخ معروف ست و بمعنی ناگوار و نا ملائم و بمعنی سیاه نیز می آید و نام جائیست که ہوایش شدید البرودت ست۔
تلمید بالکسر بمعنی شاگرد و این معرب تلمیذ است که بالفتح باشد از منتخب و مدار۔
تلامید بمعنی شاگردان این جمع تلمید ست۔

تلمذ بفتح اول و ثانی و میم مشدد مضموم و ذال معجمه بمعنی شاگردی از مؤید۔
تلذذ بفتح فوقانی و ذال معجمه اول مضموم مزه گرفتن۔
تلبیس جامه پوشیدن از منتخب و بمعنی مکر و فریب مستعمل چراکه از مکر و فریب آدمی ارادهٔ خود را می پوشد۔
تلاش بروزن خراش بمعنی سعی و جستجو از لغات ترکی و تلاش بروزن شاباش خواندن غلط مگر نوشتن درست یعنی گمان برند که لفظ تلاش عربی ست و برای معنی تلاش کننده لفظ متلاشی از تلاش ماخوذ کنند اینهم محض غلط و صحیح بجای متلاشی لفظ تلاشی ست چراکه لفظ تلاش ترکیست از بہار عجم و سراج۔
تلخیص خلاصه کردن و پاک و صاف کردن و نام کتاب در علم معانی از منتخب و شمسی و مدار۔
تلمع بفتح اول و ثانی و ضم میم مشدد بمعنی روشن شدن و درخشیدن از منتخب۔
تلف بفتحتین بمعنی ہلاک شدن و بمعنی ضائع و تباه مستعمل۔
تلفیف در ہم پیچیدن از منتخب و کنز۔
تلقف حرف سوم قاف مشدد مضموم زود فراگرفتن چیزی را و چالاکی نمودن از منتخب۔
تلافیف بهر دو فا نیک در پیچیدنها و

این جمع تلفیف ست ۔
تلهف بروزن تکلف بمعنی دریغ و بمعنی اندوه از کشف و منتخب و کنز ۔
تلفیق فراهم آوردن و ترتیب دادن از منتخب و لطائف و مدار و صراح ۔
تلک بمعنی کیل و پیمانه از مصطلحات و بکسر اول و سکون لام و فتح کاف در عربی ترجمہ لفظ این که اسم اشارت ست برای قریب
تلنگ بکسر اول و فتح لام نام ملکیست از دکن که آنرا تلنگانه نیز گویند حیدرآباد دارالملک آنست و بکسرتین بمعنی زدن انگشت بر دف و دائره و امثال آن از سراج و در مصطلحات بسر انگشت نواختن دف و دائره و مرادف کوک نیز آمده و باد تل مضموم حاجت و خواهش و تلنگے بمعنے گدا و حاجت مند تلنگانه گدایانه ۔
تل بالفتح و تخفیف لام و تشدید نیز آمده زمین بلند داشته از کشف و برهان و چراغ هدایت و لطائف و کنز و سراج اللغات و تلا کی ظاهرا در صورت مشدد بودن معرب و مخفف ست ۔
تلال بکسر اول گریوها و پشته ها ۔
تلثیم تای مثلثه بروزن تکریم بوسیدن و بوسه دادن چیزی را از منتخب این لفظ را بسین مهمله نوشتن خطاست ۔
تلثم بثای مثلثه بروزن تکلم بوسه دادن و بوسیدن ۔

تلاطم با همدیگر طپانچه زدن و بر یکدیگر زدن موج های دریا از منتخب و کسانیکه طلاطم را بدو طای مهمله نویسند خطاست
تلویم ملامت کردن از لطائف ۔
تلقین فهمانیدن و تعلیم کردن از منتخب و کنز و تاج و ماخوذ از لقن بمعنی فهمیدن و گرفتن سخن از کسے و در بهار عجم نوشته که تلقین بلفظ کردن و زدن و آوردن و داشتن و دادن مستعمل ۔
تلوین گوناگون کردن و باصطلاح اهل تصوف نام یکے از مقامات فقر ۔
تلون بضم واو مشدد رنگارنگ شدن از منتخب ۔
تلخ حرفان کاف زمستان ۔
تلالو بفتح اول و ضم لام ثانی و در آخر همزه بصورت واو بمعنے درخشیدن از کنز ۔
تلو بکسر اول و سکون لام بمعنے بچه شتر که در پے مادر خود رود و از کشف و مدار و صراح ۔
تلامذه بفتح اول و کسر میم بمعنی شاگردان و این جمع تلمیذ ست ۔
تلخه بالفتح و خای معجمه خلط صفرا و نیز بمعنے ظرف آن خلط که بهندی پتا گویند ۔
تلنگ دائره دف را بانگشتان زدن تا صدا برآید و به تلنگ دائره بدر کردن لوطیان ایران نوائی دارند که برای دفع مخل مجلس خود خوانند چون آن

دفع شود گویند که به تلنگ دائره بدر کردیم از مصطلحات ۔
تلتم و بتیاله هردو نام جائی در حوالی برهان پور از شمسی ۔
تلبیه بروزن تذکره بمعنے لبیک گفتن حاجیان ۔
تلوسه و تلواسه بالفتح و حرف ثالث نیز مفتوح بمعنی اندوه و اضطراب و بیقراری از کشف و برهان و سراج ۔
تله بکسر اول و تشدید لام زر یکه بطلا شهرت دارد و طلا معرب همین تلا است از رشیدی و تله بفتحتین و تخفیف لام در ترکی بمعنی نوعی از دام صیادان طیور از برهان و سراج و در مصطلحات نوشته که تله بفتحتین چیزیست که آنرا بخاک پنهان کرده بدان جانوران را شکار کنند سوای دام و در چراغ هدایت بالفتح و تشدید و تخفیف حلقه های موی دم اسپ که بدان طیور را شکار کنند ۔
تلپیت و تلپیته بالفتح نام پرگنه شش کروه از دهلی ۔
تلافی دریافتن و بدست آوردن از کنز
تلاقی یکدیگر را دیدن و باهم ملاقات کردن از صراح ۔
تلی بفتح و کسر لام مخفف تالی که لفظ هندیست
تلنگی بکسرتین و کاف فارسی و نیز بمعنے بفتح نواختن دف و دائره بسر انگشت و بمعنی مروت و دردمندی نیز آمده و بمعنی

گدائی نیز واقع شده از بہار عجم و دیگر شرح
تلاشے مصدرست بمعنے نیست شدن ماخوذ
از لاشے از کنز۔
تلقی بفتح اول وثانی وتشدید قاف ملاقات
کردن وپذیرفتن از مدار۔

فصل تای فوقانی مع میم

تمام اجزا بمعنے کامل وبے قصور از
چراغ ہدایت۔
تماشا لفظ عربیست مصدر از باب تفاعل
دراصل تماشی بود ماخوذ از مشی فارسیان
درین قسم مصادر یا را بالف بدل میکنند از
عالم تمنا وتولا وتقاضا که دراصل تمنی وتولی
وتقاضی ست پس معنی تماشا باصل لغت
با یکدیگر پیاده رفتن ست چون یاران برای
تفرج اکثر باہم پیاده سیر میکنند لہذا در عرف
بمعنی تفرج ودیدن بشوق مستعمل شد از ینجا
باعث بطرف دیده منسوب داشته اند وتماشا
بالفظ کردن مستعمل ست وبادیدن دیده نشنوده
اینقدر ہست که تماشا بمعنے چیزیکه در وتعجب
یا بشوق نظر کنند مستعمل میشود وبمعنے ہنگامہ
نیز آمده شرح گلستان از میر نور الله ومصطلحات
وچراغ ہدایت وخیابان ودر بہار عجم نوشته
که تماشا بلفظ داشتن وکردن ونمودن ودیدن
ہم مستعمل ہست۔
تمنا آرزو کردن ودراصل بآخر این لفظ
یاے تحتانی ست مگر فارسیان بالف نویسند
وخوانند واین تصرف نوعی از تفریس ست
ودر بہار عجم نوشته که تمنا بلفظ داشتن
وکردن وپختن وبستن مستعمل ست۔
تمغا بالفتح وغین معجمه در ترکی بمعنے نشان
ومُہر وداغ که بر ران اسپ وغیره ہنند و
باج گرفتن از سوداگران ومردم که تمغا
گویند غلط ست از کشف وشرفنامه ولغات
ترکی ودر مصطلحات نوشته که تمغا بالفتح باجیست
که بر دررہای بلاد ومعابر بجاد از تجار گیرند
وبمعنی مُہر که بعد گرفتن باج بر اجناس تجار
زنند وبمعنی فرمان سلطانی ومکرر بستن شاعر
مضمون خود را۔
تمشیت بفتح اول وسکون میم وکسر شین
معجمه وفتح یای تحتانی بروزن تفعلت ماخوذ
از مشی بمعنی جاری کردن وروان کردن و
کسانیکه بروزن تفعیل گویند غلط ست
چراکه درین حال یاے تحتانی زاید میگردد
وحال آنکه اصلی ست۔
تموہات بفتح اول وسکون میم و
کسر واو وزرا ندود گیہا وکنایه از سخنہاے
تملق وفریب۔
تموج موج زدن آب۔
تملیح نمک کردن در چیزے ودر آوردن
شیے ملیح از منتخب۔
تمساح بالکسر وسین مہمله وحاے مہمله
بمعنے نہنگ که جانور آبی ست از منتخب ولطائف
تماسیح نہنگان این جمع تمساح ست
که بمعنی نہنگ باشد۔
تمدیح مدح کردن۔
تمریخ بجای معجمه روغن یا مانند آن بر
بدن مالیدن از منتخب۔
تماسخ بضم سین مہمله وخای معجمه برگردیدن
بصورتے بصورتے دیگر که بدتر از صورت
نخستین باشد از منتخب۔
تمجید به بزرگی نسبت کردن کسے را از
صراح ومنتخب۔
تمہید گسترانیدن وہموار ونیکو کردن
کار از منتخب۔
تمرد سرکشی کردن از منتخب وشمسی وکنز۔
تمر بتحتین خرمای خشک از منتخب ونام زن
اعرابی از لطائف ودر فارسی بفتح اول
وسکون ثانی نام بیماری که در چشم پیدا شود
وبکسر اول وضم میم بزبان ترکی آہن را گویند
ونام یکے از سرداران مغل ونام پادشاه
عظیم الشان که مردم ناواقف ہند آن
را تیمور خوانند بروزن زیتون ودر رسم الخط
ترکی را نمیدانند که ضمه را بصورت واو و
فتح را بصورت الف وکسره را بصورت یا
نویسند از برہان وشرح قران السعدین
ولغات ترکی نوشته شد۔
تمام عیار کامل عیار وخالص از بہار عجم۔
تموز بزبان رومی مدت ماندن آفتاب
در برج سرطان وبہندی تقریباً ماه ساون
باشد چون درماه مذکور گرمی بسیار میباشد
لہذا در فارسی مجازاً بمعنی شدت موسم

گرما مستعمل از کشف و برہان و سراج و خیابان
تمییز بدویای تحتانی بروزن تفعیل بمعنی جدا کردن ماخوذ از میز بالفتح اما فارسیان یک یا را بنا بر تخفیف حذف کنند و تمیز بروزن عزیز میخوانند از چراغ ہدایت وغیر آن۔
تمارض خود را بیمار نمودن بی مرض و خود را بتکلف مریض وانمودن از منتخب۔
تمتع برخورداری یافتن و منفعت گرفتن از منتخب و در بہار عجم نوشتہ تمتع بلفظ دیدن و گرفتن و بردن و برداشتن مستعمل ست۔
تمسک چنگ در زدن در چیزی از منتخب۔
تماسک باہم چنگ در زدن و خویشتن را نگاہ داشتن و مجازاً بمعنی صبر و تحمل و وقار آمدہ۔
تملک مالک شدن۔
تملیک مالک گردانیدن کسی را برمالے یا بر چیزی از منتخب و کنز۔
تمالک بفتح اول و ضم لام باختیار خود بودن و مالک نفس خود شدن و بمعنے اختیار و طاقت مستعمل است از منتخب وغیر آن۔
تمثال بالکسر بمعنی صورت و پیکر و مجازاً بمعنے فرمان پادشاہی جمع آن تماثیل آید از کشف و منتخب۔
تماثیل حرف چہارم ثای مثلثہ تصاویر و اصنام و بمعنی فرمانہاسے پادشاہی نیز آمدہ

از شمسی۔
تمحل بفتح اول و ثانی و ضم حای مہملہ مشدد بمعنی مکر و حیلہ نمودن از منتخب و کنز۔
تمول مالدار شدن و دولتمند سے از منتخب و کنز۔
تمہل درنگ کردن از منتخب و کنز و صراح
تململ بفتح اول و ثانی و سکون لام و ضم میم بیقراری و بے آرامی و بمعنی حالیکہ درمیان خواب و بیداری باشد۔
تمام درست و کافی و کامل از منتخب۔
تمتام بالفتح بدو تای فوقانی کسیکہ در کلام تای فوقانی بسیار تلفظ کند بہندے توتلا گویند از منتخب و صراح۔
تم بالفتح آفتیست کہ در چشم پیدا شود مانند پردہ و مجازاً بمعنی تاریکی و سیاہی آمدہ
تمم صیغۂ امر ست بمعنی تمام کن۔
تمرستان بفتحتین بمعنی باغ خرما۔
تمکین جا دادن و پا بر جای کردن و بمعنی قدر و وقع از بہار عجم و کنز و نام یکے از مقامات سالکان۔
تمکین کردن و تمکین دادن بدرجہ و وقع گذاشتن از مصطلحات۔
تمکن جاسے گرفتن و قائم شدن از منتخب و کنز۔
تمن بضم اول و فتح میم دہ ہزار کس از شمسے و در ترکی عبارت از بیست روپیہ
تمدن بروزن تملق در شہر بود و باش کردن و انتظام شہر نمودن و اجتماع اہل حرفہ۔
تمرن بروزن تملق نرم شدن و عادت کردن بچیزے از منتخب۔
تمرہ بفتح اول و سکون میم بمعنی یک خرما از منتخب۔
تمیمہ بفتح بمعنی تعویذ و بمعنی مہرۂ سیاہ و سفید کہ در گردن طفلان اندازند تمائم جمع آن از منتخب و صراح۔
تمویہ بالفتح و در آخر ہای ملفوظہ بر زر تفویض بمعنی زراندودہ کردن و آرایش نمودن و بمعنی مکر و فریب و تملق از منتخب و لطائف۔
تمنی آرزو کردن از منتخب۔
تمغاچی کسیکہ از جانب کوتوال بر جنا پیہر کردہ محصول و باج آن گیرد۔
تمطی بفتح اول و ثانی و طای مہملہ مشدد مکسور بمعنی خمیازہ کہ بہندی انگڑائی گویند
تمادی بفتح بنہایت رسیدن و دراز شدن از منتخب وغیر آن۔

فصل تای فوقانی مع نون

تنہا بمعنے خالی نیز آمدہ از مصطلحات
تنگلوشا بالفتح و کاف فارسی و واو معروف و شین معجمہ نگارخانہ و تصویرخانۂ رومیان از مؤید و شرح الشعرا و شارح قصائد خاقانی نوشتہ کہ نام حکیمی ست کہ کتاب ارتنگ تصنیف اوست۔

تنگتاب معدوم الطاقت از بہار عجم۔

تناسب باہم مناسبت داشتن۔

تنسوقات بالفتح و ضم سین مہملہ و قاف عجائبات و اشیای کمیاب از برہان و در لغات ترکی بمعنی نادرات و نوشتہ کہ این جمع تنسوق است کہ لفظ ترکیست بمعنے نادر و صاحب رشیدی نوشتہ کہ تنسوق معرب تنسخ ست و آن نوعی از جامۂ نفیس کہ آنرا تنزیب گویند و مجازاً بمعنی تحفہ و چیز نفیس و عجیب و در سراج نوشتہ کہ تنسوقات جمع تنسوق ست و تنسوق معرب تنسخ ست کہ بالفتح و سین مہملہ مضموم و خای معجمہ باشد مفرس تنسکہ کہ لفظ ہندی ست بالفتح و سین مہملہ مضموم و کاف عربی بہای مخلوط التلفظ و آن قسمی از جامۂ نفیس از ملک بنگالہ آورند چون جامۂ مذکور از تحفہای نفیس ہندوستان است بمجاز ہر تحفۂ نفیس را گفتہ اند۔

تنعمات عیش و عشرتہا۔

تنزہات بروزن تکلفات بے عیبیہا و خوبیہا و سیرہائے باغ و بوستان از منتخب و غیر آن۔

تنقیح پاک و صاف کردن چیزے را از زوائد و عیوب و خالص کردن از صراح و منتخب و کنز۔

تنحنح بفتح اول و ثانی و سکون حای مہملہ اول و ضم نون دوم گلو صاف کردن از صراح۔

تناسخ بمعنے زائل شدن روح از قالبے و در آمدن آن بقالبے دیگر از منتخب۔

تنومند بمعنی قوی جثہ و فربہ و بعضی نوشتہ اند کہ تنومند بمعنی صاحب قوت چہ تنو بمعنی قوت و مند بمعنی صاحب۔ خان آرزو گوید کہ واو در ترکیب کلمۂ دو حرفی و لفظ مند زیادہ کنند چنانکہ برومند۔

تناد باہم ندا دادن یکدیگرے را و یوم التناد کنایہ از روز قیامت از منتخب و لطائف۔

تنفیذ بذال معجمہ روان کردن فرمان و نامہ از منتخب۔

تندر بالضم و دال مہملہ مفتوح بمعنے بانگ رعد از برہان و سراج و شارح قصائد خاقانی بمعنی بلبل نیز نوشتہ۔

تناور بفتح واو بمعنے فربہ و سطبر از برہان و مؤید و در سراج اللغات نوشتہ کہ تناور بفتح واو بمعنے قوی جثہ و این مرکب ست از تن و لفظ آور کہ کلمۂ نسبت است۔

تنگار بالفتح و کاف فارسی دوائے کانی ست کہ بہندی سہاگا گویند بکاف عربی دیدہ نشدہ از مدار و برہان و رشیدی۔

تنذیر بحرف سوم ذال معجمہ بمعنی ترسانیدن۔

تنگ شکر فنے ست از فنون کشتی و آن ہر دو پائے حریف تنگ گرفتہ زور بر سر و سینہ او آوردہ بر زمین زدن ست از مصطلحات۔

تنافر نفرت نمودن و گریختن ست و باصطلاح علم معانی اجتماع الفاظے چند کہ تلفظ آنہا ثقیل باشد و از تلفظ آن طبع نفرت گیرد چنانچہ صدق قول چنانچہ عمارت توران و خصوصاً کہ بیک دم آنرا دو سہ بار بگویند چنانچہ این الفاظ خواجہ توجہ تجارت میکنی۔

تنویر روشن کردن از کنز و بمعنے روشنی مستعمل۔

تنشیر پراگندہ کردن۔

تنور لفظ فارسی ست در صورت تشدید نون معرب آن از سراج۔

تنکبار بالفتح جائیکہ در ان ہر کس را دخل نباشد از برہان۔

تنگوز بالفتح و کاف فارسی مضموم و سکون زای معجمہ و قبل از آن واو غیر ملفوظ بترکی خوک را گویند از لغات ترکی۔

تنافس باہم نفس زدن و فخر کردن۔

تنقیش نقش کردن۔

تنگ عیش مفلس و دردمند۔

تنقیص نقصان کردن۔

تنصیص بدو صاد مہملہ ظاہر کردن از منتخب۔

تناقض ضد ہمدیگر شدن از منتخب۔

تنشیط بنشاط آوردن و شادمانی نمودن از منتخب و کنز۔

تنوع گوناگون شدن و قسم قسم شدن از شمسے۔

تنازع باہم خصومت کردن از منتخب و تنازع کنند باہم دو فعل باسم ظاہر کہ

بعد آنها باشد در فاعلیت چون ضربنی
واکرمنی زید یا در مفعولیت چون ضربت
واکرمت زیداً یا در فاعلیت و مفعولیت
یعنے یکی فاعل را خواہد و دیگری مفعول را
مثل ضربت واکرمنی زید پس مختار بصریین
اعمال فعل ثانی ست بجہت قرب او و فعل
اوّل اگر اقتضای فاعل کند درینصورت
موافق اسم ظاہر در فعل مفرد ضمیر مستتر فرض
کنند و در غیر آن ضمیر بارد چنانچہ ضربنی
و اکرمت زیداً و ضرباني واکرمت الزیدین
اگرچہ درین صورت اضمار قبل الذکر لازم
می آید لیکن نزد بصریین در تنازع در
فاعل جائز ست واگر اوّل مفعول خواہد ضمیر
مفعول را حذف کنند بشرطیکہ آن ہر دو فعل از افعال
قلوب نباشند چنانچہ ضربت واکرمت زیداً یعنی زدم
اورا و گرامی کردم زید را تا اضمار قبل الذکر
لازم نیاید در مفعول و کسائی خلاف بصریین
اضمار فاعل در فعل اوّل روا ندارد بخوف
اضمار قبل الذکر بلکہ حذف میکند ضمیر فاعل را
از فعل اوّل و فرّاء اعمال فعل ثانی روا ندارد
بوقت خواستن فعل اوّل فاعل را برای
خوف حذف فاعل یا اضمار قبل الذکر
این ہر دو ممنوع ست و مختار کوفیین اعمال
فعل اوّل ست بجہت سبقت آن فقط۔
تنصیف دو نیم کردن چیزیرا و از ہم
نصف نصف کردن از کنز۔
تنسیق انتظام و ترتیب دادن از
منتخب و کنز و صراح۔
تنمیق نوشتن از کشف و کنز۔
تنبک بالضم و حرف سوم بای موحدہ
مفتوح دہل کوچک و نقارہ کوچک از
رشیدی و جہانگیری و بمعنی ساز معروف
کہ بعرف ہندوستان آنرا طبلہ گویند نیز
آمدہ
تنسک بفتح اوّل و ثانی و ضم سین مہملہ
مشدد بمعنی خدا پرستی از لطائف۔
تنین فلک بالکسر اشارتست بعقدہ
راس و ذنب کہ محل تقاطع حامل قمر
ست یا مائل بمعنی کہکشان نیز از برہان
تنک بفتحتین و کاف عربی باریک کم و
اندک و نازک و لطیف از مدار و شکرستان
و بہار عجم۔
تنگ بفتح اوّل و کاف فارسے خربار
یعنی باریکہ خر آنرا بر دو لوار کہ بدان زین
اسپ مضبوط کنند و کارنامۂ نقاشان
و نام ملکے از بدخشان و نام ملکے از ترکستان
و بمعنے قریب و نزدیک و بالضم کوزہ کہ شکمش
کلان و گردنش و دہانش تنگ باشد و
بالکسر منقار مرغان از رشیدی و جہانگیری
و برہان و مؤید۔
تنزیل بکسر زاے معجمہ بمعنی فرو فرستادن
و بمعنی قرآن مجید و نام کتابی در علم سلوک
از لطائف و کنز و منتخب و غیرآن۔
تناول بضم واو فرا گرفتن و بر داشتن
از کنز و مجازاً بمعنے خوردن مستعمل۔
تنبول بروزن مقبول برگ پان
از برہان و این لفظ ہندی کتابیست
تنگ سال بمعنی سال قحط و امساک
باران از بہار عجم۔
تنبل بالفتح و حرف سوم موحدہ مفتوح
بمعنی آدم فربہ و جاہل و کاہل و بیکار
و بالضم مکر و حیلہ از لطائف و برہان و
لغات ترکی و سراج۔
تناسل از ہم زائیدن از کنز۔
تنعم بناز و نعمت پرورہ
شیدن از منتخب۔
تنجیم ستارہ شناسی و مطابق قواعد علم
نجوم ساعات سعد و نحس شناختن از
منتخب و غیرآن۔
تنسم بروزن تکلم نفس زدن و دم بخود
کشیدن و لوئیدن و ہوا گرفتن از ظرف
و غیرہ۔
تنعیم بعین مہملہ نام موضعیت بفاصلہ
سہ کروہ از مکہ بجانب شمالی مناسک عمرہ
در آنجا بعمل می آید و حج باتمام میرسد۔
تنظیم جواہر برشتہ کشیدن و مجازاً بمعنی
درستی امورات شہر و دربار و غیرہ۔
تنگ چشم بخیل و ممسک و نو دولت
و صفت معشوق آید چرا کہ بسوی کسی
نمی بیند از بہار عجم۔
تنبک تعلیم بالضم تنبکی ست کہ بوقت

تعلیم ورزش کشتی نوازند واین رسم ولایت ست ازبہار عجم۔
تن زدن بالفتح خاموش شدن از رشیدی ومدار وبرہان وکشف۔
تنبان بالضم شلوار وپائجامہ ترکیب ازبرہان ولغات ترکی۔
تنیدۂ ریسمان چیزیست کہ بہندی آنرا اٹیا گویند۔
تن بالفتح بمعنے تنخواہ ودفتر تن بمعنے دفتر تنخواہ است ازچراغ ہدایت وبہار عجم۔
تنخواہ گرفتن گون گرفتن ازچہار شربت ومصطلحات۔
تنین بالکسر ونون اول مشدد مکسور و یاے معروف بمعنے اژدہا از مدار وکشف ومنتخب وکنز۔
تنانین بفتح بمعنے اژدہا واین جمع تنین ست۔
تنیدن کار جولاہہ وعنکبوت وبمعنی فربہ نیز می آید وبمعنی پیدا کردن ہم آمدہ وگاہی بگرد چیزے گردیدن وتوجہ والتفات آید ازبہار عجم وشرح۔
تن دردادن قبول کردن وراضی شدن ازسراج۔
تنگ تزکان نام موضعیست ازبرہان تنبا کو بلفظ کشیدن مستعمل اہل زبان و بلفظ نوشیدن محض خطاست ازبہار عجم۔
تندور بالضم بخیل ازسراج۔

تنقیہ پاک صاف کردن ازمنتخب وکنز۔
تنبیہ بمعنی آگاہ وہوشیار کردن ومجازا درعرف بمعنی زدن وقید کردن کوتاہ اندیشان۔
تنبہ بروزن توکل بمعنی آگاہ شدن ازمنتخب۔
تنزیہ دور کردن وپاک کردن از چیزہای زشت ازمنتخب وکنز۔
تنزہ بروزن تصرف دور شدن ازعیب وسیر باغ وسبزہ وعمارات ومجازا بمعنے خوشی وبیغمی ازمنتخب وغیرہ۔
تنورہ نوعی ازپوشش کہ روز جنگ پوشند وآن مانند جوشن باشد وبمعنے چرخ زدن وحلقہ زدن ازرشیدی وبرہان ومسراج وبعضے بمعنی چہار آئینہ نوشتہ وبمعنی قفل نیز نوشتہ اند۔
تنہ لبفتحتین بیخ درخت ازبالای زمین تا محل روئیدن شاخہا ودر مصطلحات بمعنے رام ومطیع نیز نوشتہ ودر بہار عجم برای معنی دوم بضمتین ہست۔
تنکہ بالفتح وکاف عربی بمعنی قرص رائج خواہ اززر باشد خواہ ازنقرہ یا مس و این معرب ٹکہ است وتنگہ بالضم وکاف فارسی تنبان چرمی کہ تا سرزانو باشد وقت کشتی گرفتن پوشند ازمصطلحات وبہار عجم۔
تنخواہ بلفظ دادن وگرفتن وکردن مستعمل ازبہار عجم۔

تنوفہ بفتح اول وضم نون وفا بمعنے بیابان ازشرح نصاب وکنز۔
تنمیہ بروزن تصفیہ افزایش وبالیدگی ازکنز۔
تن آسانی۔ راحت وآرام۔
تن خواری کاہش تن کردن از باعث غم واندوہ ودر بہار عجم بمعنے شکنجہ وعذاب۔
تناہی بپایان چیزے رسیدن وباز داشتن ازچیزے ازمنتخب ودرکشف وکنز بمعنے نہایت پذیر شدن وبپایان رسیدن۔
تنگ چشمے کنایہ ازبخیل بلحاظ آنکہ مابخیل بسبب دون ہمتی بدنیای قلیلے بسند نمودہ وکنایہ ازکم نگاہی معشوق و این لفظ وصفت معشوق واقع شود ازانجہت کہ معشوق ازغرور حسن یا از فرط حیا بسوی کس نمی بیند شرح سکندرنامہ ازخان آرزو۔
تنگ درزی بفتح اول وسکون نون وکاف فارسی وفتح دال بمعنے چسپانی واختلاط ازچراغ ہدایت وبعضے گویند کہ بضم اول وفتح نون وکاف عربی بمعنے تیزتگی ووصل دو چیز یا بیشتر کہ محل وصل آنہا بغور معلوم شود۔
تنگ حوصلگی بفتح اول وسکون نون وبفتحتین وکاف عربی نیز درست ست ووجہ

اوّل ظاہرست ووجہ ثانی آنکہ ہرشے کہ ضخامت وسطبری کم دارد یعنی چیزہا از رقت خود یا از سنگینی خود آنرا شکستہ بدر ریہ برو ندا ز چراغ ہدایت وغیر آن۔

تنگری بکسر اوّل وسکون نون خفی وسکون کاف فارسی ورای مہملہ مکسور ویاے معروف وبکسر کاف نیز در زبان ترکی نام حق تعالیٰ ست از لغات ترکی و برہان ومدار۔

تندرای بالضم کوتہ اندیش از بہار عجم۔

تنگنای کوچہ تنگ و بمعنی مطلق جاے تنگ از بہار عجم۔

فصل تای فوقانی مع واو

تولا بفتح اوّل وثانی وتشدید لام محبت و امید در منتخب و مدار بمعنے برگشتن و دوست داشتن و حکومت نمودن و بکار کسے قیام نمودن اگرچہ برای این معنی تولّی بیای تحتانی ست لیکن فارسیان بتصرف خود بالف خوانند چنانچہ تمنّی را تمنا گویند و بواو مجہول در فارسی بمعنے سگ بچہ۔

توتیا بالضم بمعنے سرمہ و لطا نوشتن خطا ست از صراح و منتخب۔

توا بالفتح ہلاکت از منتخب و لطائف۔

تو و خدا در مقام قسم گویند ہمچنین خدا بر تو بمعنی سوگند خدا آید از مصطلحات۔

تولب بفتح اوّل وسوم ولام بای موحدہ بمعنے خرکرہ یعنے بچہ خر از منتخب و شرح نصاب

تواب بفتح اوّل و تشدید واو توبہ پذیرندہ از منتخب۔

توریب بالفتح بوزن توفیق کجے و کج نمودن و باور یب گرفتن۔

توپ بواو مجہول و بای فارسی در ترکی بمعنے فوج ست از لغات ترکی۔

توپ توپ بمعنی فوج فوج یعنے بسیار۔

تولیت بفتح اوّل و کسر سوم والی گردانیدن وپے در پے شدن از منتخب و کنز بمعنے والی گردانیدن و عمل دادن بکسے و ذمہ داری ویشت برگردانیدن و چیزے را بآنچہ خریدہ باشد بکسے فروختن۔

توخت بروزن سوخت بمعنی جمع کرد دادا نمود از برہان۔

توریت بالفتح کتاب موسیٰ علیہ السلام

توضیح بالفتح وکسر ضاد معجمہ وحای مہملہ روشن و پیدا ساختن و نام کتابیست در اصول فقہ از منتخب و مدار۔

توشیح حمائل در گردن انداختن و آرایش دادن و نام صنعتے شعرے کہ شاعری بطریقے شعر انشا نماید کہ چون حرف اوّل مصاریع یا ابیات جمع کنند اسمی برون آید چنانچہ اسم محمد ازین رباعی رباعی من بردہ ست بموی ستم دل تنگ ٭ حاصل ز لبت نیست برون از نیرنگ ٭ من با تو و تو با من مسکین شب و روز ٭ دارم ہمہ آشتی و داری ہمہ جنگ ٭ چون حرفہای اوّل از مصاریع این دو بیت بترتیب یکجا کنند نام محمدؐ پیدا میشود۔

توبیخ ملامت و سرزنش از لطائف و منتخب و کنز۔

توی شاخ فنی ست از کشتے کہ دست دو تن ہر دو دست یا پلے میان ہر دو ران حریف انداختہ زور کنند چہ توی بمعنے اندرون ست و شاخ بمعنے دست و پای از مصطلحات و بہار عجم۔

توکید بالفتح استواری از شمسی و کنز۔

تولّد زائیدہ شدن بلفظ کردن مستعمل از بہار عجم۔

تولید زایانیدن و پرورش کردن از منتخب و بمعنی پیدا کردن چیزے از خاصیت و تاثیر نیز مستعمل میشود۔

توقّد بضم قاف مشدد افروختہ شدن آتش۔

توارد بفتح اوّل وثانی وضم رای مہملہ باہم بیکجا فرود آمدن از منتخب و کنز و باصطلاح شعرا واقع شدن مصرع یا بیت از طبع شاعرے بے اطلاع یکدیگر۔

توزیر بفتح اوّل وکسر زای معجمہ بدروغ بر ذمہ کسے گناہ بستن۔

توفیر بسیار کردن و بسیار شدن از منتخب و کنز و در عرف آنچہ در اجارہ فائدہ بردارند

توقیر عزت و حرمت نگاہ داشتن از منتخب۔

تور بواو معروف و رای مهمله نام پسر کلان فریدون که ملک توران منسوب باوست و نیز نام ولایت توران ست و بمعنی پهلوان و بهادر و نام گیاهیست ترش مزه و بمعنی رم و رمیدگی از لغات بابا و رشیدی و تور بواو مجهول در ترکی جالی را گویند که بر محفهٔ سواری عرایس و بیگمات اندازند و بمعنے دام ماهی نیز آمده و بعربی تور بالفتح بمعنی تغار و کوزهٔ آب و طبق و جمع آن اتوار از منتخب و مدار۔

توانگر بضم اول در اصل بمعنی صاحب قوت است مرکب از توان بمعنی طاقت و گر کلمهٔ نسبت و بمعنی مالدار مجاز ست این لفظ را در اصل رسم الخط بدون الف نوشتن خطا ست و خواندن روا باشد از بهار عجم و خیابان۔

تواتر پے در پے شدن ماخوذ از وتر بالکسر بمعنے تنها تنها و یک یک بهم آمدن از منتخب وغیره آن۔

توز بالضم بواو مجهول و زای معجمه صیغهٔ امر ست بمعنی اندوز و در ترکیب اسم بمعنی جوینده و اندوزنده و کشنده و نام پوست درختی ست که مثل پے بر کمان و زین بکار برند از برهان و کشف و سراج و خان آرزو و در شرح سکندرنامه نوشته که توز را بهندی بهوج پتر گویند و در شرح خاقانی نوشته که توز قسمی است از کتان۔

توش بواو مجهول و شین معجمه بمعنے سینه از لغات ترکی و در برهان بمعنے قوت و توانائی و جسم و بدن۔

توسط میانه روی و اعتدال از شمسی و واسطه کردن۔

توقع بضم قاف مشدد و مردم از بے التفاتی بکسر یا بالفتح قاف خوانند۔

تواضع بضم ضاد معجمه فروتنی نمودن و خود را فرونهادن و مردم از بے التفاتے بکسر ضاد خوانند۔

توزع بروزن تصرف پراگندگی و پریشانی از کشف و منتخب و کنز۔

توقیع نشان کردن پادشاه بر نامه و منشور و بمعنے دستخط و نشانے پادشاه و فرمان پادشاهی که بمهر باشد بخلاف منشور از صراح و منتخب و کنز و موید۔

تودیع وداع کردن و سپرد کردن و رخصت کردن۔

توزیع حرف سوم زای معجمه پراگنده کردن و بخش کردن از منتخب و لطائف و کشف۔

تولع بروزن تملق بمعنے حرص کردن و هوسناکی۔

توسع فراخی کردن و فراخ بودن از صراح

تورع برای مهمله مشدد و مضموم پرهیزگاری

توسیع فراخ کردن از منتخب۔

توجع درد پیدا شدن۔

توغ بواو مجهول و غین معجمه بمعنی علم و نشان از لغات ترکی و سراج۔

توفیق در لغت چیزی را بچیزے برابر کردن و باصطلاح موافق گردانیدن خدا اسباب را موافق خواهش بنده تا آن خواهش او سرانجام یابد و استعمال لفظ توفیق در بهم رسیدن اسباب امور خیر باشد نه امورات شر۔

توافق باهم یکجا شدن و موافق بودن از منتخب و کنز و در صراح یکی شدن و هم پشتی کردن۔

توثیق بروزن توفیق و حرف ثالث ثای مثلثه بمعنے محکم و استوار کردن از کشف و مدار و کنز۔

توق بالفتح آرزومندی و غلبهٔ شهوت از منتخب۔

توزک بضم اول و واو غیر ملفوظ و ضم زای معجمه و کاف عربی لفظ ترکی ست بمعنی سامان و آرایش و بمعنی انتظام و ترتیب لشکر و مجلس و دربار۔

توشک بضم اول و واو غیر ملفوظ و سکون شین معجمه بمعنی فرش از لغات ترکی و در برهان و سراج بواو مجهول بمعنے نهالین۔

تورک بضمتین و سکون رای مهمله و کاف فارسی بمعنی خرفه و آن تره معروف است از جهانگیری و رشیدی و در برهان بروزن کوچک۔

توکل بجدا سپردن و دل برداشتن از اسباب دنیا و بحضرت مسبب الاسباب توجه نمودن۔

توغل بغین معجمه بروزن توکل در صراح

نوشتہ کہ بمعنے دور دررشدن ورفتن یعنے درکاری بمرتبۂ کمال رسیدن ومشق کامل داشتن ۔

توکیل وکیل گردانیدن وکار را بکسے گذاشتن از منتخب وکنز ۔

توبال بالضم وواؤ معروف وبائے موحدہ برادۂ مس وآہن از برہان وکنز ۔

توشمال بکاول وخوان سالار از مصطلحات لفظ ترکی ست ۔

توابل بالفتح وبائے موحدۂ مکسور بمعنے مصالح طعام مثل زیرہ وقرنفل وفلفل وغیرہ از مدار وکشف ۔

توہم درو ہم انداختن از لطائف ۔

توام بفتح اول وسوم بروزن روزن ۔ آن یک بچہ کہ بابچۂ دیگر از یک حمل زن پیدا شدہ باشد وبمعنے برج جوزا نیز می آید از مدار ومنتخب ۔

توأمان بفتح اول وسکون دوم وفتح سوم بروزن نوجوان آن ہر دو بچہ کہ از یک حمل زن زائیدہ بشوند واین تثنیۂ توأم ست وبمعنی برج جوزا از منتخب ومؤید ۔

توران بالضم ملکی ست معروف منسوب بتور کہ پسر فریدون بودہ از برہان ۔

توسن بفتح اول وسکون واو وفتح سین مہملہ لون کرہ اسپ کہ تند وشوخ وسرکش باشد از مدار وسراج ودر کشف بضم وصاحب بہار عجم درجواہر الحروف نوشتہ کہ ظاہراً اصح بواو مجہول وشین معجمہ است کہ بکثرت استعمال مہملہ شدہ است چہ توش بمعنی قوت وتوانائیست وتندی وشوخی اسپ دال بر توانائی اوست ۔

توختن بواو مجہول حاصل کردن وخواستن وجمع کردن وبمعنی اداکردن وگذاردن و این از لغات اضداد است از برہان ولطائف ۔

توشقان بضم اول وسکون شین معجمہ وواو غیر ملفوظ وقاف لفظ ترکی است بمعنی خرگوش از لغات ترکی نوشتہ شد ۔

تولیدن بواو مجہول بمعنی رمیدن از لطائف وبرہان ۔

تون بالضم زندان وحمام وسوراخ حمام وگلخن وجائے سرگین انداختن از لطائف وبرہان ۔

توانین این لفظ غلط ست صحیح تنانین است بمعنے اژدہا این جمع تنین ست ۔

تومان بضم اول وفتح میم وواو والف غیر ملفوظ بمعنے گروہ وپرگنہ ومبلغ وبمعنی دہ ہزار وبمعنے زر نقد کہ بقدر بیست روپیہ باشد از لغات ترکی ۔

توان بضم اول بمعنے زور وقوت وبفتح اول خطا از کشف وبرہان وبہار عجم ورشیدی ومؤید وجہانگیری وسراج ۔

توقان بالفتح آرزومندی وغلبۂ شہوت از منتخب ۔

توزین بالفتح سنجیدن ووزن کردن ۔

تو بالضم وواو مجہول پردہ وتہ ولائے از برہان ورشیدی ودر بہار عجم نوشتہ کہ تو بواو معروف بمعنی اندرون چیزے وبواو مجہول بمعنی خود وترا نیز آمدہ ۔

تورہ بواو مجہول ورائے مہملہ در ترکی بمعنی رسم وقاعدۂ مطلق ومجازاً شریعتے را گویند کہ چنگیز خان از خود وضع کردہ از سراج حالا بمعنی حکم شدید پادشاہی مستعمل ۔

توطیہ بالفتح گستردن وپی سپر فرمودن یعنے پامال کردن از منتخب وفی الصراح ومجازاً تمہید مدعا را گویند ۔

تولاک اللہ دوست دارد ترا اللہ تعالیٰ

تولہ بالضم وواو مجہول بچۂ سگ ونوعے از سگ شکاری کہ بوی جانوران بوئیدہ شکار را از زیر بوتہ ہا می آرد از برہان ورشیدی ومصطلحات ۔

توپچہ بمعنی تولہ کہ لفظ ہندی ست ہم وزن دوازدہ ماشہ متاخرین فارس بعد حذف ہای مختفی لفظ چہ زائد کردہ تو چی از تفریس کردہ اند از جواہر الحروف

توشہ بواو مجہول زاد راہ مرکب از توش بمعنے قوت وتوانائی وہای نسبت بلفظ کشیدن وکردن وبرداشتن وگرفتن وبستن مستعمل وبہار عجم ۔

توشہ خانہ ظاہر این لفظ غلط ست صحیح توشک خانہ است چہ توشک بمعنے رخت ست چنانکہ در برہان وجہانگیری ست ۔

توران شاه نام وزیر۔

توجه بضم جیم مشدده وبکسر جیم غلطست چنانکه بعضے مردم گویند بمعنے رو بسوی چیزے یا بسوے کسی آوردن ۔

توجیه گردانیدن رو بسوی چیزے ونیک بیان کردن از منتخب و نام حرکت ما قبل روی ساکن۔

توبه بالفتح از گناه بازگشتن وعوام بضم گویند از منتخب و بلفظ گفتن وکردن وفرمودن ودادن وشکستن وجستن مستعمل از بهار عجم۔

توسعه بفتح اول وکسر سین مهمله فراخی وفراخ کردن گاهی از غیر ناقص هم برین وزن مصدر می آید۔

توفیه بفتح اول وکسر فاو فتح یای تحتانی تمام دادن ونیک وفا کردن۔

تولیه کار بذمه کسے کردن از صراح۔

توالی بفتح اول وثانی وتشدید لام برگشتن ودر بر گردانیدن وحکومت نمودن و بکار کسے قیام نمودن از منتخب و مدار وکنز وصراح۔

توازے بزای معجمه باهم برابر شدن از منتخب۔

توقی بتشدید قاف مکسور از باب تفعل نگهبانی

توزی بالضم وزای معجمه نوعی از جامه نفیس ودر سراج نوشته توزی نام جامه منسوب بشهر توز که شهریست از ملک فارس۔

توانی بالفتح سستے کردن وتقصیر کردن از منتخب۔

تومی بالضم وواو مجهول ترکی شادی عروسے را گویند از برهان ودر لغات ترکی بضم اول وواو غیر ملفوظ وسکون یای تحتانی بمعنے شادی متاخرین بطاتو نویسند۔

تونی بالضم وحرف سوم نون بمعنے کناس ودزد ودغاباز۔

توانائی بضم اول از کشف۔

توالی پیاپی شدن از منتخب وکنز ماخوذ از ولا بکسر که بمعنی پیهم بکاری نمودنست و باصطلاح اهل هیئت حرکت توالی حرکت افلاک سبعهٔ سیاره را گویند که از مغرب بسوی مشرق است بترتیب پیاپیے بودن بروج از حمل وثور تا حوت چنانکه هر روزه از هر حرکت خاص قمر معاینه میشود واین حرکت خلاف حرکت فلک الافلاک ست که دائم از مشرق بسوی مغرب میباشد این حرکت خلاف توالی سریع ترست از حرکات توالی بودن روز وشب تعلق بحرکت فلک الافلاک دارد۔

تواری بالفتح پنهان شدن وپوشیدگی از کشف وصراح وسروری وکنز۔

فصل تای فوقانی مع هاى هوز

تهذیب پاک کردن واصلاح دادن از منتخب و کنز۔

تهمت بضم اول وفتح ها وفتح میم گمان بد کردن از منتخب و در بهار عجم نوشته که این لفظ در فارسیان بسکون دوم مستعمل است وبلفظ کردن وانداختن ونهادن وزدن وبستن وکشیدن وبرداشتن استعمال می یابد۔

تهنیت بفتح اول وسکون ثانی وکسر نون وفتح تحتانی مبارکباد گفتن وگوارا کردن از منتخب وصراح وکنز ودر بهار عجم نوشته که بلفظ گفتن ودادن وکردن وساختن مستعمل۔

تهبج بفتح اول وثانی وضم بای موحده مشدد وجیم مشابه بآماس شدن چه هبج بفتحتین آماسیدن ست وباب تفعل برای تشبیه آید۔

تهیج بفتح اول وثانی وضم تحتانے مشدد وجیم برخاستن باد وغبار وغیره از لطائف

تهجد بروزن تکلف در شب خفتن ودر شب بیدار شدن از کشف ومنتخب ومجازاً بمعنی نمازیکه صلحا بعد نصف شب از خواب برخاسته هشت رکعت یا مع وتر یازده یا زیاده ازین میگذارند۔

تهدید بمعنی ترسانیدن از منتخب۔

تهی آخر بجای معجمه مضموم کسیکه مبتلاے تشنگی آب ودانه باشد از مصطلحات۔

تهور بفتح اول وثانی وتشدید واو مضموم مردانگی وبقول حکما افراط قوت غضبیه و آن مذموم ست۔

تهکا کر بتای ثقیل وضم کاف عربی لفظ

هندلیست بمعنی خداوند و هندوان در محاورات خود بر مسلک یعنی سمدهی اطلاق کنند۔

تهوع بروزن تصرف بشدت قی کردن از کشف و قاموس و منتخب و کنز و در کفایه حرکتی بود که از معده حادث شود برای دفع چیزی که در وی باشد بی آنکه چیزی دفع شود۔

تهتک بفتح اول و ثانی و ضم تای فوقانی مشدد پرده دریدن و پرده دری و بیحیائی و رسوائی از منتخب و صراح و کنز۔

تهلیل لا اله الا الله گفتن۔

تهمتن بفتح اول و دوم و چهارم لقب رستم مرکب از تهم که بمعنی دلاور ست و هم بمعنی بزرگ و قوی و تن بمعنی جثه و جسم از برهان و جهانگیری

تهاون بفتح اول و ضم واو خوار و حقیر داشتن از منتخب۔

ته ریش گذشتن فریب دادن۔

ته نشان آنچه قبضهای تیغ وغیره کنده تار های طلا و نقره را دران کوفته می نشانند بطوریکه نقوش گلها پدید آیند۔

ته کردن زانو بادب نشستن چنانکه در نماز می نشینند۔

تهییه بفتح اول و کسر های هوز و فتح یای تحتانی مشدد و آمادگی کردن از منتخب۔

تهلکه بالفتح و بهر سه حرکت لام بمعنی نیست شدن و مردن از منتخب۔

ته جرعه کنایه از شراب اندک که در ته جام بماند باضافت و بدون اضافت از بهار عجم۔

ته گیره چیزیست که آنرا ته دیگی گویند از مصطلحات۔

تهیگاه بمعنی کمرو آن جائیست نرم بالای استخوان سرین و زیر استخوانهای پهلو۔

ته بندی باصطلاح صباغان رنگیکه برای تقویت پیش از رنگ مقصود کنند و بمعنی جز بندی کتاب از مصطلحات۔

تهادی بدال مهمله هدیه باهم فرستادن۔

ته میدانی باضافت مردم بیسر و پا خانه بدوش از مصطلحات و در بهار عجم نوشته که جمعی از لولیان که در ته میدان یک گوشه افتاده میباشند۔

تهجی بفتح اول و ثانی و کسر جیم مشدد هجو گفتن کسی را و هجا کردن یعنی حروف مفرده را باهمدیگر ترکیب دادن و حروف تهجی حروف الف با تا ثا را گویند۔

ته جرعگی اندک شراب که بعد از نوشیدن در پیاله باقی مانده باشد۔

تهانی بفتح اول و کسر نون باهم مبارکباد گفتن و تهنیت کردن باینمعنی مصدر ست از باب تفاعل و هم جمع تهنیت مثل تجارب بکسر را جمع تجربه چنانچه در فصول اکبریست

فصل تای فوقانی مع یای تحتانی

تیر کاکل ربا بمعنی تیریکه از سر نشان بگذرد و بسر هدف رسد و آنرا بمعنی تیر سر گذار گویند از چراغ هدایت و در مصطلحات نوشته که تیر کاکل ربا بمعنی تیریکه موی کاکل را از سر رباید و شخص را آسیب نرسد و این کمال مبالغه است در تیراندازی۔

تیبا بالکسر بمعنی دفع کردن و انتظار و عشوه از لطائف۔

تیغ سوزن ربا و تیغ سوزن دار تیغیکه بکمال آبداری سوزن را بر دارد از مصطلحات۔

تیناب بروزن سیماب بمعنی خواب که بعربی آنرا رثیا گویند از سراج۔

تیر پرتاب بفتح بای فارسی قسمی از تیر که بکار دور اندازی آید و به نشان نرسد از مصطلحات و در بهار عجم نوشته که بمعنی تیر می هوائی نیز آمده۔

تیغه پشت قطار مهرهای پشت۔

تینات نام موضعی بفاصلهٔ ده فرسخ از مصر از لطائف۔

تیهوج بالکسر و جیم عربی در آخر معرب تیهو که طائریست کوچک تر از کبک هرا بهندی لوا نامند۔

تیماج بالکسر و یای معروف و جیم عربی چرم بود از کرا آنرا بلغار و ادیم نیز گویند و این لفظ ترکی ست از کشف و بهار عجم و مؤید و در مدار عجم فارسی ست۔

تیر چرخ عطارد از برهان۔

تیغ مهند بضم میم و فتح ها و نون مشدد مفتوح تیغ ساخته هند چرا که در ملک عرب و ایران تیغ هندی اعتبار تمام دارد۔

تیسیر بالفتح بروزن تکبیر و تحریر آسان کردن و آسانی از کنز و منتخب۔
تیمار بالکسر غمخوارے و خدمت کردن از برہان۔
تیسّر بروزن تکبّر آسان شدن از منتخب
تیمور بکسر تای فوقانی و ضم میم و سکون واو و ہملہ این لفظ ترکی ست بمعنی فولاد و نام پادشاہ مشہور ست چون در ترکی قاعدہ است کہ بعد حرف مضموم واو و بعد مفتوح الف و بعد مکسور یا می نویسند مگر آن واو و الف و یا در خواندن نمی آید درین لفظ یا و واو بخواندن نمی آید چرا کہ علامت کسرہ و ضمہ است اگر در نظم بسبیل اشباع خواندہ شود جائز باشد۔
تیر بالکسر معروف و بمعنی ستارۂ عطارد و نام ماہ شمسی بزبان پارسی کہ بحساب ہندی تقریباً ساون باشد و نام روز سیزدہم از ہر ماہ شمسی و چوب راست سقف و کشتی و بمعنی طاقت و قدرت از کشف و لطائف و سراج۔
تیّار بہ تشدید بمعنی جلد رفتار و جہندہ و مواج از منتخب و صراح و آنچہ در محاورات گویند کہ فلان چیز تیار ست یعنی درست و مہیا یا بمعنی مجاز باشد از معنی لغوی یعنی فلان چیز از باعث درستی خود جہندہ و جلد رفتار ست بسوے استعمال اسے مقتضی استعمال است پس لفظ تیار عربی ست کسانیکہ فارسی گمان برند خطا ست و در بہار عجم و چراغ ہدایت و سراج اللغات نوشتہ اند کہ راہی

معنے آمادہ و مہیا طیار ربطا ہملہ است چہ در اصل اصطلاح میر شکاران ست کہ چون جانور شکاری از گریز بر آمدہ مستعد و آمادہ پرواز و شکار اندازی میشود گویند کہ این جانور طیار شدہ چون باین معنی شہرت گرفتہ مجازاً ہر شے مہیا را طیار گویند پس طیار و تیار ہر دو طور صحیح باشد۔
تیر آور مکار و حیلہ گر و قرمساق۔
تیر ساز مضراب ساز۔
تیز بالکسر و یاے معروف و زای معجمہ صدائی کہ از راہ پائین حیوانات بر آید آنرا گوز نیز گویند از برہان و سراج۔
تیس بالفتح و سکون تحتانی و سین ہملہ۔ بمعنی بز بزرگ در گلہ و فحل شد بفارسی آنرا نہا زنا مند و بہندی لوک گویند از منتخب و شرح نصاب و کنز۔
تیر خش بفتح تای فوقانی و سکون خای معجمہ و شین معجمہ بمعنی تیر ہوائی و تیر ناوک و تیر آتشبازی را نیز گویند از برہان و سراج۔
تیر روے ترکش بمعنی تیر خوب و بہتر کہ آنرا بیرون ترکش جا سازند و در آنجا گذارند از چراغ ہدایت۔
تیش بالکسر و یای مجہول و شین معجمہ بلفظ ترکیست بمعنی دندان و لفظ تیشہ کہ آلۂ نجاران است ازین ماخوذ ست و حرف ہای تشبیہ و مشابہت چنانکہ در لفظ دندانہ۔
تیرکش بمعنی تیردان کہ لفظ ترکش مخفف

آنست از برہان و بمعنی سوراخیکہ در دیوار قلعہ و قصر ملوک برای انداختن تیر و بندوق بجانب دشمن میسازند۔
تیقیظ بالفتح و قاف و ظاے معجمہ بروزن تہدید بمعنی بیدار کردن و بمعنے بیداری مستعمل میشود۔
تیقظ بفتح و قاف و ظاے معجمہ بروزن تفکر بیدار شدن و بیداری از منتخب
تیغ مبدل تیز چون آمیز و آمیغ و تیز و تیغ بر ہر چیز برندہ اطلاق کنند چون کارد و خنجر و شمشیر از بہار عجم و در مدار بمعنے پشت تیز آمدہ۔
تیغ محرف تیغ خمدار کہ زخمش عمیق باشد یا تیغی کہ بوقت زدن آن قدرے دست را بیک جانب خم کردہ زنند تا زخم عمیق بہم
تیق بفتح اول و کسر ثانی بمعنے بد خواز شرح نصاب و کنز۔
تیغال بالکسر و بیاے معروف و غین معجمہ ترنجبین از برہان[1]۔
تیہ بنی اسرائیل بالکسر بیابانی کہ موسی علیہ السلام با دوازدہ سبط بنی اسرائیل کہ در ہر سبط پنجاہ ہزار مردم بودند چہل سال سرگردان و حیران و محبوس ماندند و نتوانستند کہ بیرون آیند از مدار۔
تیول بضمتین و واو معروف جاگیر و مدد

[1] در اصل و دائے دیگر ست غیر ترنجبین کہ آنرا شکر تیغال گویند ۱۲۔

معاش واین لفظ ترکیست از لغات ترکی نوشته شد ودر مدار تیول بفتح اول وضم ثانی
تیم بالکسر ویای معروف در فارسی کاروان سرائی وکنایه از دنیا از مؤید وبالفتح در عربی بمعنے بنده از منتخب۔
تیغ خم تیغیکه مثل محراب خم داشته باشد از مصطلحات۔
تیر تمام تیر کامل وبے عیب۔
تین بالکسر ویای معروف بمعنی انجیر که میوه معروفست از کنز۔
تیر بکسے دادن سلاطین چون بکسے امان دهند وخواهند که مزاحمتی از لشکریان باو نرسد تیریکه نام بادشاه برو منقوش باشد از جعبهٔ خاص باو دهند واین نشان امان باشد از مصطلحات۔
تیر کشیدن درد کردن از مصطلحات۔
تیمن بابرکت شدن از منتخب۔
تیغ شدن روبرو شدن از بهار عجم۔
تیغ بخاک کردن کنایه از ترک فتنه وخونریزی از مصطلحات۔
تیغ وترنج بمیان آوردن کنایه از امتحان ماخذ آن تیغ وترنج زلیخا ست که امتحان حسن یوسف بدست زنان مصر داده بود از مصطلحات۔
تیرک زدن جاری شدن خون از زخم تیر از مصطلحات۔
تیردان قندیل تیر وبمعنی ترکش وبرای

معجمه مقعد ست از مصطلحات۔
تیهو بالکسر بروزن لیمو ودر سراج اللغات نوشته که طائریست مشابه بکبک لیکن کوچکتر ازو واین طائر مخصوص ولایت ست ودر هندوستان نباشد مگر آنکه از انجا آرند چنانکه سید امین الدین خان از کابل آورده بود ومؤلف در دهلی آنرا دیده وتیهوج معرب آنست تم کلامه از سراج ودر برهان نیز همین نوشته که طائریست کوچکتر از کبک مؤلف گوید ظاهراً بهندے آنرا لوا نامند۔
تیره بالکسر تاریک وکدر وخشمناک از بهار عجم۔
تیر دو کمانه تیریکه چون کشاد یابد بجائی برسد واز انجا جسته بجائی دیگر خورد از مصطلحات
تیر خانه چوبهائے سطبر راست که از ان سقف خانه سازند۔
تیر سبک زخمه وتیر شکر زخمه مراد از تیر بے خطا۔
تیغ کوه بمعنی بلندی کوه وسر کوه وقلعهٔ کوه از برهان۔
تیغ دودمه تیغیکه بهر دو طرف او تیزے وآبداری باشد۔
تیه بالکسر وسکون یائے تحتانی ودر آخر هائے ملفوظ بیابانی که رونده دران هلاک شود وبمعنے تکبر کردن ورفتن بهرجا سرگردان وباصطلاح بیابانے که موسیٰ

علیه السلام با دوازده سبط بنی اسرائیل که در هر سبط پنجاه هزار نفر بودند دران بیابان مدت چهل سال سرگردان بودند از سراج وشرح نصاب لطائف۔
تیز دستی بمعنے عصا۔
تیرگی تاریکی وسیاهی وبمعنے کدورت خاطر از برهان۔
تیره روزی عیاری ومکاری از مصطلحات۔
تیغ مغربی نوعی از تیغ بعضے گویند که از ملک مغرب می آید وبعضی گویند که در شهر گجرات ساخته میشود بجانب دروازه مغربی شهر مذکور ازین سبب مغربی گویند
تیغ کشیدن بینی کنایه از خشک شدن گوشت بینی مریض واین علامت بد است از مصطلحات۔
تیے بالکسر ویائے معروف مخفف تهی۔
تی تی بفتح هر دو تائے فوقانی لفظیست که مطربان هنگام رقص گویند چنانچه رقاصان هند تاتا تهئی گویند وبکسر هر دو تائے فوقانی وهر دو یای معروف طلب کردن مرغ بچگان برای دانه از لطائف وغیر آن ودر زبانی از حروف انکارست چنانکه در فارسی نے نے۔
تیر هوائی تیریکه بهوا اندازند یعنے بسے آسمان اندازند وقسمی از آتشبازی از مصطلحات۔
تیر گردانی آنست که چون چیزے

گم شو و اسامی مافران بزد و رپیاله نویسند و تیر گذاشته افسون خوانند تیر خود بخود بحرکت آمده برنام دزد ایستد از مصطلحات۔

باب ثاے مثلثه

فصل ثای مثلثه مع الف

ثاقب بکسر قاف و بای موحده بمعنے روشن و درخشان از کشف و منتخب و نام درویست که صاحبش چنان پندارد که کسے در اندام سوراخها میکند از لطائف و کنز۔

ثاد بدال مهمله بمعنی نم و سرما از منتخب و کنز۔

ثار انتقام خون کردن از منتخب و غیره۔

ثاٰلیل حرف دوم همزهٔ ممدوده و کسر لام بروزن سراویل بمعنی آژخها و این جمع ثولول است که بهندی آنرا مسه گویند۔

ثانی اثنین کنایه از مثل و مانند و نظیر چراکه عدد دوم از مجموع دو عدد بالضرور در ذات و اکثر صفات مثل عدد اول خواهد بود۔

ثالث ثلاثه قوم نصارے که به خدا قائلند حق تعالیٰ و عیسیٰ و مریم علیهما السلام

ثانوی بمعنے دوم۔

فصل ثای مثلثه مع باے موحده

ثبات بفتح بمعنے قرار و قیام از منتخب۔

ثبت بفتح اول و سکون ثانے قرار دادن و نوشتن و حجت و مرد معتمد از منتخب و ثبت اگرچه مصدر ست گاهی بمعنی اسم مفعول میباشد چنانچه ثبت بمعنے قرار داده شده و نوشته و مرقوم می آید۔

ثبور بضمتین هلاکت از منتخب و لطائف و در کنز هلاک شدن و وا هلاکا گفتن۔

فصل ثای مثلثه مع جیم عربے

ثج بالفتح و جیم مشدد بمعنی ریختن آب و خون۔

فصل ثای مثلثه مع خاے معجمه

ثخن بکسر اول و فتح خای معجمه بمعنی حجم و سطبری از منتخب

ثخین بفتح اول و کسر خای معجمه محکم و سطبر و غلیظ از منتخب و کنز و بحر الجواهر و در قاموس غلیظ و صلب۔

فصل ثاے مثلثه مع دال مهمله

ثدی بکسر و فتح اول و سکون دال مهمله و بکسرتین نیز آمده پستان زنان و مردان از صراح و کنز و ابن حاجب نوشته که پستان مردان را ثندوه گویند و پستان بهائم را ضرع

فصل ثای مثلثه مع راء مهمله

ثریا بمعنے پروین و آن شش ستاره است متصل بهمدیگر و آن منزل سوم است از منازل قمر در اصل لغت تصغیر ثروے که صیغهٔ مؤنث افعل التفضیل است که مشتق از ثرا که بمعنے کثرت ست چون در ستارگان مذکور قدرے کثرت ست لهذا بدین اسم مسمّیٰ گشت از صراح و در برجندی شرح بست بابے نوشته که تصغیر در ثریا بلحاظ خردی کواکب اوست یا این تصغیر بجهت تعظیم باشد

ثریٰ بفتح اول و ثانی و در آخر الف مقصوره بصورت یا خاک نمناک و زیر زمین از صراح و منتخب و غیر آن۔

ثرب بالفتح چادریست از شحم بر معده و امعا محیط شده از بحر الجواهر و منتخب و صراح و کنز و در صدائق الامراض بفتحتین ست

ثروت بالفتح بسیاری مال و توانگرے و نعمت و بهتری از لطائف و مدار و منتخب و کشف و صراح و کنز۔

ثرید بفتح بروزن حمید نوعے از طعام که پارهای نان را در شوربائے گوشت ترکنند از بحر الجواهر و لطائف۔

ثرط بالفتح سرگین از منتخب و صراح

فصل ثای مثلثه مع عین مهمله

ثعلب بفتح اول و سکون عین مهمله و فتح لام و بای موحده بمعنی روباه از کشف و منتخب و کنز۔

ثعالب بفتح اول و کسر لام روباهها جمع ثعلب۔

ثعلبان بالفتح و بزیادت الف و نون بمعنی روباه و در کنز ثعلبان بضم اول و سوم روباه نر۔

ثعبان بضم اول و سکون عین مهمله و لعبده بای موحده بمعنے مار بزرگ و اژدها از

کنز و منتخب۔

ثعابین بفتح اول و کسر بای موحده جمع ثعبان ست که بمعنی اژدها باشد۔

ثعلبیه بالفتح نام مقام ست۔

ثعلب مصری نام دوائی که درین تخفیف کرده اند چه این در اصل خصیة الثعلب بود چه دوای مذکور بحیثیت بشکل خایهٔ روباه چون در نواحی مصر پیدا میشود بمصر منسوب کنند ظاهرا فقط ثعلب مصری یا ثعلب گفتن درست نباشد مگر آنکه گویم چون لفظ خصیه مکروه است لهذا اگر فقط بلفظ ثعلب موسوم کنند جائز باشد۔

فصل ثای مثلثه مع غین معجمه

ثغر بفتح اول و سکون غین معجمه بمعنے دندان و دندان پیش و سرحد میان ملک کفر و اسلام از منتخب و لطائف۔

ثغور بضمتین غین معجمه بمعنے سرحدها جمع ثغر از شکرستان و خیابان و بمعنی دندانها۔

ثغ بالضم و غین معجمه بمعنی بت از برهان و بعضے محققان نوشته اند که چون در فارسے ثای مثلثه نیاید این لفظ ثغ لغاست۔

ثغری بضم اول و سکون غین معجمه مغاکی که میان سینه و شکم باشد و مغاک زیر گلو از شرح نصاب و کنز۔

فصل ثای مثلثه مع فا

ثفر بفتحتین و فا و رای مهمله بمعنے پاردم بهندوستان دمچی گویند از شرح نصاب

فصل ثای مثلثه مع قاف

ثقب بالضم و بضمتین سوراخها جمع ثقبه از صراح۔

ثقت بکسر اول و فتح قاف استواری۔

ثقات بکسر اول جمع ثقه و کسانیکه بضم خوانند خطاست از منتخب و کنز۔

ثقل بکسر اول و فتح قاف بروزن عنب گرانے و گران شدن و بکسر اول و سکون تلے گرانی بار و بفتحتین هر چیز نفیس نگاهداشتنی از منتخب و قاموس۔

ثقیل گران و نام دردیست که عضو از آن گران معلوم میشود۔

ثقلین بفتحات اول و دوم و سوم بمعنے دو گروه و بمعنی عالم انس و جن از کشف و کنز۔

ثقه بکسر اول و فتح قاف اعتقاد کردن و استواری و مرد معتمد که بر قول و فعلش مردم اعتماد کنند از کنز و صراح و منتخب۔

ثقبه بالضم و حرف سوم بای موحده بمعنے سوراخ از صراح۔

ثقبهٔ عنبیه بضم اول و کسر عین و فتح نون و کسر بای موحده سوراخیست در وسط طبقهٔ عنبیه بسیاهی چشم مانند سوراخیکه در عنب یعنی انگور میباشد بوقت جدا کردن آن از چوب خوشه و آن سوراخ را که ثقبهٔ عنبیه عبارت از آن ست بفارسی مردمک و بهندی تل گویند بکسر تای فوقانی

وآن منفذ نور بصرست۔

فصل ثای مثلثه مع کاف

ثکلے بالفتح و لام مفتوح زنی که فرزند او مرده باشد از منتخب۔

فصل ثای مثلثه مع لام

ثلاثا بفتح و دو ثای مثلثه نام روز سه شنبه بر یهودان و این روز مبارکست از منتخب و کنز و کشف و مزیل۔

ثلب بالکسر و بای موحده شتر پیر و ثلبه ناقهٔ پیر دندان ریخته از شرح نصاب و صراح و کنز۔

ثلث بالضم و بضمتین سوم حصهٔ هر چیز از منتخب و صراح و صاحب مدار و کشف نوشته اند که ثلث بالضم بمعنے سوم حصه نام خطے از خطوط هفتگانه و آن اینست متاخرین محقق نسخ ریحان رقاع ثلث تعلیق و متاخرین یک خط دیگر ازین استخراج کرده اند که نامش نستعلیق باشد و اصلش نسخ تعلیق ست زیرا که مرکب ست از خط نسخ و خط تعلیق و ثلث را از آن ثلث گویند که در آن سوم حصه وصول قلم باشد۔

ثلج بفتح اول و سکون لام و جیم عربی بمعنے برف از کشف و منتخب و کنز۔

ثلم بالفتح بینی بریدن از لطائف۔

ثلثان بالضم دو حصه از جمله سه حصه۔

ثلاثه غساله بفتح اول و فتح غین و سین مهمله مشدد و سه پیاله شراب که بوقت صبح

نوشتند و آن شوینده غمها و شوینده کثافت بدن و مزیل کدورت بشریات باشد از کشف و مدار و مؤید۔
ثُلّه بالضم و تشدید لام بمعنے گروه مردم از منتخب و کنز۔

فصل ثای مثلثه مع میم

ثمرات بفتحتین میوه ها و این جمع ثمره است
ثَمِد بفتح اوّل و کسر میم آب اندک از شرح نصاب و منتخب و کنز و در صراح برای همین معنی بفتحتین ست۔
ثمود بفتح اوّل و ضم میم نام شخصی ست از نسل نوح علیه بچهار واسطه و بنی ثمود که امت حضرت صالح پیغمبر ست بثمود منسوب و مشهور اند ناقهٔ حضرت صالح را پی کردند بشومے آن همه سوختند از لطائف و کنز۔
ثمر بفتحتین میوه و بار درخت و مال و زر و فرزند از منتخب۔
ثِمار بکسر میوه ها و این جمع ثمر ست۔
ثمیر میوه دار۔
ثُمّ بالضم و تشدید میم مفتوح بمعنے پس و
ثَمّ بالفتح و میم مشدد و مفتوح بمعنی آنجا۔
ثمن بفتحتین بمعنی قیمت و بضمتین هشتم حصه چیزی از قاموس و منتخب و کنز۔
ثمانین بفتح اوّل و کسر نون بمعنی هشتاد از منتخب۔
ثمین بفتح گران قیمت۔
ثمینه چیز گران قیمت۔
ثمره صاحب قاموس و صراح نوشته اند که بفتحتین است نه بسکون میم و دیگر آنکه جمع این ثمار بالکسر و ثمرات بحرکات ثا و میم درست۔
ثمانیه بفتح اوّل و کسر نون بمعنی هشت که عدد معروف ست از منتخب و کنز۔

فصل ثای مثلثه مع نون

ثنایا بفتح چهار دندان پیشین دو از بالا و دو از زیر از منتخب و بالضم خطا ست۔
ثنا بالفتح ستایش از منتخب۔
ثنائی بفتح اوّل بمعنی لفظ دو حرفے و دندان ثنائی هر دو دندان پیشین۔
ثنی بفتح اوّل و کسر نون و تشدید تحتانی بمعنے گاؤ و گوسپند و اسپ که در سال سوم باشد و اشتر شش ساله از شرح نصاب و در منتخب و کنز گاؤ و گوسپند که پا در سال سوم نهاده باشد و شتر پنج ساله که پا در ششم نهاده باشد۔

فصل ثای مثلثه مع واو

ثواب بمعنے مزد و جزای خیر در آخرت از منتخب
ثوب بالفتح جامه و لباس۔
ثواقب بفتح اوّل و کسر قاف بمعنے روشنیها و لامع
ثوابت بفتح اوّل و کسر بای موحده بمعنی ستاره غیر متحرک که حرکت بذات خود نداشته سوای این سبعهٔ سیاره اگرچه بحرکت بعض ثوابت حکما قائل اند فاما چون نهایت بطی السیر اند لهذا حرکت آنها معتبر ندارند چنانچه نسر که در بیست و چهار هزار سال یک دوره تمام میکند۔
ثور بالفتح گاو نر بمعنے مطلق گاؤ و لیکن عام ست خواه نر خواه ماده و نام برج دوم فلک و آن بصورت گاو نر ست
ثولول بهر دو واو معروف و واو اوّل بدل از همزه است گوشت پاره که بر اعضا پیدا آید بهندی مسا گویند جمع آن ثآلیل ست۔
ثوم بالضم سیر بهندی لهسن گویند۔
ثوران بفتحتین بمعنی جوش و برخاستن گرد و فتنه از کشف و بحر الجواهر و منتخب و کنز۔
ثوبان بالفتح و بای موحده نام غلام آنحضرت صلے الله علیه وسلم
ثوانی بالفتح جمع ثانیه که بمعنے دوم است و شصتم حصه دقیقه

فصل ثای مثلثه مع یا

ثیاب بکسر اوّل جامهای پوشیدنے و این جمع ثوب ست
ثیبات بفتح او کسر یای تحتانے مشدد و زنان شوهر دیده۔
ثیبه بفتح اوّل و کسر یای تحتانی مشدده و فتح بای موحده بکسر یعنے زن شوهر دیده خواه شوهرش زنده باشد خواه مرده۔

باب جیم عربی

فصل جیم عربی مع الالف

جابلسا بالضم بای موحده و سین مهمله نام شهریست در سرحد مغرب بعضے گویند شهریست

در عالم مثال از برہان۔

جابلقا بضم بای موحدہ وقاف نام شہری است بسر حد مشرق وبعضی گویند شہری است در عالم مثال از برہان۔

جام جہان نما عبارت از جام کیخسرو کہ احوال خیر وشر عالم ازان معلوم می شد۔

جان من وجان شما یعنی شمارا سوگند جان من ومرا سوگند جان شما یا آنکہ جان من فدای بجان شما باد ونیز جاییکہ کمال اتحاد باشد گویند یعنی جان من وجان شما ہر دو یکی ست۔

جاری مجری بفتح میم بمعنی قائم مقام۔

جالب بکسر لام وبای موحدہ بسوی خود کشندہ چیزہا را۔

جاہلیت زمانہ کہ پیش از زمانہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بود کہ قبائل عرب بتہا را می پرستیدند۔

جالوت نام پادشاہ کافر کہ طالوت ہمراہی حضرت داؤد علیہ السلام اورا شکست داد از لطائف۔

جامۂ صورت جامۂ کہ تصویرات درآن نقش کردہ باشند از مصطلحات۔

جای فلان پیداست وسبز ست وخالی ست در مقام یاد کسے گویند یعنی درینجا آدمی باید از مصطلحات۔

جامۂ فتح جامہ کہ روز جنگ بر زرہ پوشند وادعیہ وآیات مثل اِنَّا فَتَحۡنَا بران نقش کردہ باشند از مصطلحات۔

جامح بجای مہملہ سرکشی کنندہ۔

جاوید بکسر واو ویای تحتانی مجہول بمعنی ہمیشہ وفتح واو خطاست از برہان ومؤید وکشف وسروری۔

جاحد بکسر حای مہملہ منکر وانکار کنندہ باوجود دانستگی۔

جار ہمسایہ وبمعنی نگہبان وشریک وزنہار دادہ شدہ از کنز ودر ترکی لفظ جار بدو بمعنی آمدہ یکی بمعنی ندا کردن ومنادی ودوم بمعنی جمعیت از لغات ترکی۔

جائر آنکہ از راہ حق میل کند براہ باطل وجور کنندہ وستمگار از منتخب۔

جار بلجار در شمسی بمعنی شکست وبست نوشتہ وتحقیق این ست کہ چون لفظ جار در ترکی بمعنی ندا وآواز دادن ست ولفظ بل بضم موحدہ در ترکی بمعنی فروان وبسیا لہذا جار بلجار عبارت از اندک طلب وبسیار طلب باشد یا آنکہ بلجار بالضم در ترکی بمعنے وعدہ نیز آمدہ وجار بمعنے ندا وآواز دادن پس جار بلجار مجموع بمعنے طلب ووعدہ باشد۔

جاندار وجانہ دار بسلاح دار وبمعنی دوست ومددگار نیز آمدہ۔

جاگیر وجایگیر بزیادت تحتانی قطعۂ از ملک کہ بہنگام تعیین منصب از سرکار پادشاہی بامرا مقرر گردد واین لفظ اگرچہ در اشعار متاخرین ایران واقع است مگر اصطلاح ہندیان ست نہ زبان خود شان از سراج وغیرہ۔

جاغر بفتح غین معجمہ چینہ دانۂ مرغان کہ بتازی حوصلہ گویند از سراج وبرہان ورشیدی۔

جاجمؤ بدو جیم عربی نام شہری در ہند از برہان ودر سراج نوشتہ کہ بدین نام شہری در ہند نیست بالفعل ظاہرا ہمین جاجمؤ[1] است کہ قصبہ است از قنوج۔

جالوز بلام ویای فارسی وزای معجمہ شہری ست از ترکستان۔

جاموس در آخر سین مہملہ معرب گاومیش کہ مخفف گاؤمیش ست از رسالۂ معربات ودرین دیار مردم این زمانہ بجہت تفرقہ نر ومادہ نر را جاموس گویند بتعریب وما دہ را گاومیش خوانند چنانکہ اصل ست۔

جالینوس نام حکیمی ست واین معرب گالینوس ست کہ بوا ومعدولہ باشد از رسالۂ معربات۔

جاورس بفتح واو وسین مہملہ معرب گاورس وآن نوعی از غلہ باشد۔

جالس نشیندہ ونشانندہ۔

جاش بشین معجمہ تودۂ غلہ وانبار ہر چیز از شرح نصاب ودر برہان ولغات ترکی۔

[1] جاجمؤ در سلف زمان از توابع قنوج خواہد بود حالیا از مضافات کانپور ست وبفاصلۂ دو کروہ از کانپور بجانب مشرق مائل بشمال واقع ست ۱۲

بجیم فارسیست واصح ہمین ست۔
جاحظ بحای ہملہ وظای معجمہ نام عالمی مشہور وآنکہ حدقہ چشم او بیرون برآمدہ باشد از منتخب
جائع گرسنہ از منتخب۔
جامع بمعنے مسجدیکہ دران نماز جمعہ گزارند
جاتاغ بتاے فوقانی وغین معجمہ لفظ ترکی است بمعنی کلیچہ وخمرہ و باوریشہ از سراج۔
جاف بہ تشدید فا بمعنے خشک از شرح نصاب۔
جاثلیق بفتح ثاے مثلثہ لقب رئیس ترسایان در بلاد اسلام واو زیر دست بطریق انطاکیہ است بعد از جاثلیق مطران است وبعد از ان اسقف بعد از ان قسیس وبعد از ان شماس از منتخب۔
جامۂ غوک بواو مجہول گیاہیست نباتیت باریک کہ درمیان آب استادہ پیدا میشود بہندی کائی گویند۔
جامغول بغین معجمہ وواو مجہول بمعنی حرامزادہ وشریر از لطائف۔
جاعل بکسر عین ہملہ گردانندہ وپیدا کنندہ وسازندہ۔
جاجم بکسر جیم دوم نوعی از فرش رنگین لفظ ترکیست از برہان۔
جام پیالۂ شرابخوری وولایتی ست از خراسان مولد عبد الرحمٰن جامی ولقب حکام ولایت وہفت تا از جمشید شیشہ ہای جام از بہار عجم وسراج۔
جازم بکسر زای معجمہ قطع کنندہ وساکن کنندہ حروف متحرک را وعزم استوار کنندہ از منتخب۔
جام جم بفتح حرف چہارم جیم عربے است نام کتاب۔
جاثوم بضم ثاے مثلثہ بمعنے کابوس از منتخب۔
جا براے کسی خالی کردن از روی تعظیم بجای خود نشاندن از مصطلحات۔
جار زدن منادی کردن از مصطلحات
جام خالی دادن امتحان کردن ساقی ہوش مست را از مصطلحات۔
جان بردن زندگانی کردن۔
جا گرم کردن کنایہ از قرار گرفتن در جائی یا دیر از جہانگیری وسراج۔
جانشین بمعنی قائم مقام۔
جامہ گذاشتن مردن اولیا وسلاطین از جہار شربت ومصطلحات۔
جامین بمعنی بحرکت شدگان وہلاک شدگان وبرجاے ماندگان از منتخب ولطائف۔
جان بتشدید نون نام ابو الجن کہ پدر جن وپریان بود از سراج ومؤید وگاہی این را مجازا بر نوع جن اطلاق کنند۔
جان جان باضافت کنایہ از روح اعظم واشارہ بذات حق تعالی ومراد از آتش تیز زیرا کہ خلقت جان یعنی پدر جن از آتش بودہ است ونومی از نان کہ چند تو باشد بہندی پراٹھا نامند از برہان وغیر آن۔
جامۂ سرخ پوشیدن سلطان در غضب وقہر بودن سلطان از مصطلحات۔
جامہ کن بفتح کاف عربی جامہ خانۂ حمام از لطائف۔
جان درمیان داشتن کنایہ از نہایت مہر ومحبت از مصطلحات۔
جام جہان بین عبارت از جام کیخسرو کہ احوال خیر وشر عالم از ان معلوم می شد۔
جانان بمعنی جان والف ونون در آخر زائد وہمچنین در جاویدان از رسالۂ عبد الواسع۔
جاندارو بمعنی تریاق ونوشدارو از برہان وسراج۔
جادو بمعنی ساحر وسحر ہر دو آمدہ وخان آرزو در سراج نوشتہ کہ آنچہ در رشیدی تحقیق شدہ کہ جادو ساحر وجادوئے بیاے نسبت بمعنی سحر ست وعوام جادو سحر را گویند وساحر را جادوگر این غلط ست مؤلف گوید کہ فی الواقع در کلام قدما جادو بمعنی ساحر ست ودر کلام شعراے معتبر ہند مثل امیر خسرو وفیضی وشاعران متاخرین را جادو بمعنی سحر وجادوگر بمعنے ساحر بیشتر از ان ست کہ بتعداد توان کرد پس تغلیط

این هر دو لفظ بر سبیل اطلاق درست نباشد واز ین جاست که در برهان جادو بمعنی سحر و ساحر هر دو آمده۔

جام جم و جام کیخسرو مناسبت جام بجمشید آنست که جمشید آنرا احداث نموده و کیخسرو جامی ساخته بود مشتمل بر خطوط هندسی چنانچه از خطوط و رقوم دوائر اصطرلاب ارتفاع کواکب وغیره معلوم نمایند همچنین ازان جام حوادث روزگار معلوم میکرد چنانچه در کتب تواریخ مسطور است و نیز جام جم نام کتابیست۔

جار الله نام عالمی اجل که صاحب تفسیر کشاف است ساکن شهر زمخشر۔

جاذبه قوتیست که در اعضاے موجود است تا آنچه مناسب و مفید باشد جذب کند و بمعنی تاثیر و کشش محبت نیز مستعمل۔

جانانه معشوق از برهان۔

جانه نام یکے از انصار و در فارسی بمعنی جان بزیادت ها۔

جارح بکسر را مهمله و بعده حای مهمله بمعنی دست چرا که جرح که بمعنی خسته کردن و کسب کردن است از دست می بر آید از شرح نصاب و کنز۔

جائزه صله و انعام و خطی مستقیم که براے علامت تصحیح مقرر کرده اند از مدار و کشف و لطائف و در مصطلحات نوشته که جائزه بمعنی صله و انعام و باصطلاح اهل دفتر صورت الفیست که بر سر اعداد بعد مقابله و تصحیح کشند و آن علامت صحت باشد۔

جاریه حرف چهارم یای تحتانی بمعنے کشتی و سفینه و بمعنی آفتاب و بمعنی کنیزک و دختر و آب روان جمع آن جوارے بفتح جیم می آید از مدار و کشف و منتخب۔

جامه رخت پوشیدنی و گستردنی و صراحی و پیالهٔ شراب بمعنی اخیر مزید علیه جام است از بهار عجم۔

جاده به تشدید دال لفظ عربی ست بمعنی راه باریک و راه راست که در صحرا از آمد و رفت مردم پدید می آید و در فارسی بتخفیف دال مستعمل ست از کنز و چراغ هدایت۔

جاله چوبی چند بیکدیگر بندند و مشکی چند پر باد کرده بزیر آن تعبیه کنند و بران نشسته از دریا عبور کنند از رشیدی و برهان۔

جارچی در ترکی نقیب و منادی کننده لفظ ترکی ست از مصطلحات۔

جام عالی پیالهٔ بسیار کلان۔

جام فرعونے فرعون را جامی بود از زر که چهار کس آنرا در مجلس بدور می آوردند از شرح خاقانی۔

جائی بمعنی گل جاهی جوهی۔

جانے منسوب بجان که بمعنی روح و حیات است بایمعنی لفظ فارسی ست و نیز صیغهٔ اسم فاعل بمعنی گنهگار از جنایت که بمعنی گناه و تقصیر باشد و هم منسوب بجان که پدر پریان و جنات بود اگرچه بایمعنی نون جان مشدد ست مگر فارسیان مخفف خوانند درین هر دو صورت لفظ جانی عربی ست۔

جالی جلا دهنده و زداینده کدورت و مصفا و روشن کننده۔

جامگی بکاف فارسی روزینه و وظیفه و جامهٔ کهنه و ماهیانه که بهای جامه بدهند و دُرد یکه در جام باقی ماند بعد از نوشیدن شراب از کشف و بهار عجم و رشیدی و مدار و در شرح نوشته که جامگی بفتح میم راتبه و وظیفه و این مرکب ست از کلمهٔ جامه و کلمهٔ گی که بکاف فارسی برای نسبت ست جامگی در اصل بمعنی بهای جامه باشد بعد از ان بمجاز بمعنی خوراک که به نوکر و غلام دهند شهرت گرفته۔

جادوئے سحر و ساحری۔

جاربردی بفتح بای موحده نام شرح شافیه و این منسوبست بجاربرد که شهریست و لفظ جاربرد معرب چاربرد ست که بجیم فارسی و بای فارسیست و کسانیکه جاربردی بکسر با خوانند خطاست از مؤید۔

جافی جفا کننده و جور کننده۔

فصل جیم عربی مع باے موحده

جبا بفتح جیم و فتح باے موحده پیالهٔ خورد را بدیگری تو اضع کردن از مصطلحات و چراغ هدایت۔

جبر از روی بی اختیاری۔ -

جُبّ بالضم وتشدید باے موحدہ بمعنی چاہ
جبت بالکسر ودر آخر تای فوقانی بمعنی بت وکاہن وساحر وسحر و ہر چہ غیر خدا پرستیدہ شود از منتخب و صراح۔
جبروت بفتحتین عظمت وبزرگی وتکبر ودر اصطلاح سالکان عالم عظمت وجلال اسماے صفات الٰہی مرتبۂ وحدت را گویند کہ حقیقت محمدی ست وتعلق بمرتبۂ صفات دارد از منتخب و مدار وکنز وکشف۔
جبایت بکسر اول وچہارم یای تحتانی گرد کردن مال خراج از منتخب۔
جبات بالضم اول جمع جابی ست کہ بمعنی گرد کنندۂ مال خراج ست۔
جبال راسیات بکسر سین مہملہ بمعنی کوہہاے بلند واستوار از لطائف۔
جبل الرحمت کوہیست میان منیٰ وعرفات۔
جبلت بکسرتین ولام مشدد مفتوح آفرینش از صراح ومؤید وکشف وکنز۔
جبائر بفتح اول وکسر ہمزہ کہ حرف چہارم است جمع جبیرہ وآن چوبہای کوچک باشد کہ بر عضو شکستہ می بندند از صراح۔
جبر بالفتح وسکون بای موحدہ شکستہ را بستن ونیکو کردن حال کسی را وبزور کاری داشتن کسی را از منتخب۔
جبہ درویش کنایہ از آفتاب مستان از رشیدی۔

جبل بفتحتین کوہ۔
جبال بکسر اول کوہہا۔
جبین بفتح پیشانی لفظ عربیست وبکسر خطاست از مدار وکشف ومنتخب۔
جبن بضمتین وبضم اول وسکون ثانی پنیر وسفیدی کہ از آب شیر جدا کنند وماء الجبن آبیست کہ بعد از جدا کردن سفیدی شیر باقی ماند وآن اگر از بز باشد در بعضے امراض بکار برند عوام از نافہمیدگی مال جوبن گویند وبضم اول وسکون باے موحدہ بمعنی بزدلی یعنی ترسیدن از جنگ از مدار وشروح نصاب وبحر الجواہر وقاموس وکشف۔
جبان بفتح بمعنی بزدل وعزولی یعنی ضد بہادر وشجاع از کشف وقاموس وبفتح اول وتشدید با بمعنی صحرا وبیابان از لطائف
جبا کردن بفتح دادن پیالۂ خود بحریف او روی تواضع از چراغ ہدایت ومصطلحات۔
جباہ بکسر اول پیشانی ہا واین جمع جبہہ است کہ بمعنی پیشانی باشد۔
جبلہ بضم کوہان شتر از کنز۔
جبر ومقابلہ علمیست از فنون حساب کہ دانستہ میشود بآن بسیاری از مجہولات عددیہ بزیادت کردن وکم کردن اعداد در مساوی مطلوب چہ جبر در اصطلاح این علم بمعنی زیادہ کردن ست ومقابلہ بمعنی کم کردن وساقط کردن۔

جبجبہ بفتح ہر دو جیم وسکون بای موحدۂ اول وفتح موحدۂ ثانی بمعنی شکنبہ یعنی معدہ از شرح نصاب ودر کنز بضم ہر دو جیم۔
جبین گرفتہ ترش رو از مصطلحات۔
جبریہ بفتحتین جماعتی ست کہ میگویند بندہ را در کار اختیار نیست وبسکون با خطاست از منتخب۔
جبانہ بالفتح وتشدید ثانی وبعد الف نون بمعنی صحرا ودشت از منتخب وکنز۔
جبہہ بالفتح پیشانی ومنزل دہم از منازل قمر وآن چار ستارہ است کہ بر پیشانی برج اسد واقع شدہ از کشف وبحر الجواہر
جبلی بکسرتین ولام مشددہ نیز مکسور ویاے معروف خلقی وطبعی وپیدائشی از مدار وخیابان وجبلی بفتحتین منسوب بجبل کہ بمعنی کوہ ست وسکون باے موحدہ خطاست از کشف۔

فصل جیم عربی مع ثای مثلثہ

جث بالفتح وتشدید ثای مثلثہ از بن برکندن از منتخب۔
جثمان بالضم بدن وتن از صراح وشروح نصاب۔
جثہ بالضم وتشدید ثای مثلثہ بمعنی بدن وتن مردم وغیرہ از منتخب۔

فصل جیم عربی مع حای مہملہ

جحد بالفتح وبفتحتین انکار کردن بدانستگی از منتخب۔

جحود بضمتین دیده و دانسته انکار کردن از صراح و منتخب۔

جحش بالفتح بچهٔ خر و بچهٔ اسپ و نام صحابی از منتخب۔

جحمرش بفتح جیم و میم و کسر رای مهمله زن پیر از کنز و صراح۔

جحیم یکی از نامهای هفت دوزخ آتش بسیار قوی و بلند از منتخب۔

جحی بضم جیم و کسر حای مهمله مخفف جحی نام مسخره که نهایت خوش طبع و ظریف بود۔

جخدب بضم جیم و سکون خای معجمه و فتح دال مهمله و ضم آن نیز باختلاف قولین و بای موحده نوعی از ملخ که سرخ رنگ و دراز باشد از جار بردی و غیر آن۔

فصل جیم عربی مع دال مهمله

جدت بالکسر و تشدید دال نو شدن و تازگی و نوی از شرح نصاب و کشف و منتخب و کنز۔

جدید هر چیز که نو باشد و جدیدے بزیادت یای تحتانی غلط است و نام بحری از نوزده بحور شعر چرا که این بحر نو پیدا کرده شده است و مستعمل این بحر مخبون است فعلاتن فعلاتن مفاعلن۔

جدد بفتحتین و بهر دو دال مهمله بمعنی زمین هموار از شرح نصاب و کنز و بضمتین بمعنی راهها جمع جده از منتخب و کنز۔

جد بالفتح بمعنی بخت و نصیب و بزرگی و توانگری و پدر پدر و پدر مادر و بالکسر بمعنی کوشش و ضد هزل از کنز و منتخب و لطائف۔

جدار بکسر اول دیوار از لطائف و صراح

جدر بفتح و ضم اول و سکون ثانی دیوار و بضمتین جمع جدار که بمعنی دیوار است و بفتحتین نشان گزیدن و آبله بر آمدن از صراح وغیره

جدوار بالفتح بیخ ست مخروطی شکل سیاه رنگ بهندی نربسی گویند۔

جدیر بر وزن فقیر بمعنی لائق و سزاوار از کنز و صراح۔

جدرخش بالکسر نام شطرنج باز کامل و این مسموع است از بعض اساتذه یا آنکه جد بالکسر بمعنی کوشش و رخش بمعنی اسپ که مضاف است بسوی باز یعنی بازیچه چون بکوشش اسپ بازی می انگیزد۔

جدع بالفتح بینی و گوش و دست بریدن و بند کردن از منتخب۔

جدال بالکسر جنگ و خصومت کردن از صراح۔

جدل بفتحتین بمعنی جنگ و پیکار و بلفظ داشتن مستعمل از بهار عجم۔

جدول بالفتح بمعنی نهر و به نسبت مشابهت مجازاً بمعنی خطوط شنگرف وغیره که گرد صفحه کشند از مدار و کشف۔

جداول بفتح اول و کسر واو جمع جدول بمعنی خطوط و انهار۔

جدران بالضم دیوارها جمع جدر بالفتح و بالضم از منتخب و صراح۔

جدیدان بالفتح روز و شب از منتخب و صحاح۔

جده بالضم و دال مهمله مشدده مفتوح و در آخر ها نام شهر بر کناره بحر که از صراح و مؤید و کشف و مزیل و صاحب منتخب نوشته که باینمعنی بالکسر است و بالفتح بمعنی مادر مادر و مادر پدر۔

جدری بضم اول و سکون ثانی و رای مهمله و یای معروف نوعی از آبله که بر اندام اطفال پدید آید بفارسی چیچک گویند از بحر الجواهر و منتخب و در صراح بضم اول و فتح ثانی و بفتحتین هم آورده۔

جدی بفتح اول و سکون دال بزغاله و نام برجیست از بروج آسمان و ستاره است نزدیک قطب شمالی که بعرف آن ستاره را قطب گویند و اهل ریاضی این ستاره را بجهت امتیاز از برج جدی بضم جیم و فتح دال و تشدید یای تحتانی خوانند از منتخب و فارسیان باینمعنی بتخفیف یا نیز آرند

فصل جیم مع ذال معجمه

جذر بالفتح و بالکسر و سکون ثانی اصل هر چیز و از بیخ برکندن از صراح و منتخب و باصطلاح علم حساب جذر بمعنی عددیکه چون در نفس ضرب کنند عددے دیگر حاصل آید و آنچه بعد از ضرب حاصل آید آنرا مجذور گویند و جذر باعتبار اضافت بمجذور خود

دو قسم ست یکی جذر منطق یعنی جذر برای عدد منطق و دیگر جذر اصم یعنی جذر برای عدد اصم پس جذر منطق آنست که چون عدد سالم را در نفس خودش ضرب کنند عددی دیگر سالم پدید آید چنانچه عدد سه که چون سه را در سه ضرب کنند نه حاصل میشود و همچنین عدد چهار که چون چهار را در چهار ضرب کنند شانزده حاصل میشود پس درین هر دو مثال عدد سه و چهار جذر ست و عدد نه و شانزده مجذور که هر دو عدد منطق اند و دیگر جذر اصم و آن چنان ست هر عددیکه چون آنرا مجذور فرض کنند برای آن جذر سالم بهم رسد مگر آنکه کسره در وی واقع باشد چنانچه عدد ده که اگر برای آن جذر تجویز کنند سه عدد سالم و یک سبع باشد چون این را در نفس خودش ضرب کنند نه عدد سالم و چهل و سه حصه منجمله چهل و نه حصه یک عدد حاصل آید چون در کامل شدن ده کسر شش جزو و از چهل و نه جزو مذکور باقی ماند لهذا جذر مذکور تقریبی شد نه تحقیقی و چون این قسم جذر بر مجذور خود بدلالت صریح دال و ناطق نیست بلکه باشارت تقدیر دلالت میکند پس گویا اصم ست اگرچه اصم بفتحتین بمعنی کر و ناشنوا است لیکن چون کر مادرزادرا گنگی لازم ست لهذا مجازا بمقابلهٔ منطق که بفتح میم و کسر طای مهمله بمعنی گویا لفظ اصم بمعنی گنگ مستعمل میشود و جذر اصم محض بمقابلهٔ منطق ست والا جذر اصم سالم را وجود نیست۔

جذع بالکسر تنهٔ درخت و بفتحتین بمعنی گاو و دواب که بسال سوم باشد و شتر که بسال پنجم و گوسپند که بسال دوم باشد از لطائف و منتخب۔

جذوع بضمتین تنه های درخت از لطائف و منتخب۔

جذم بالکسر بیخ هر چیز و اصل عمارت از شرح نصاب و منتخب۔

جذام بضم اول بیماریست از فساد خون که بدن را میگدازد از منتخب و لطائف و صراح۔

جذلان بالفتح شادان و خوش از منتخب

جذوه بهر سه حرکت اول بمعنی پارهٔ آتش از منتخب۔

جذره بلغات ماوراء النهر شرارهٔ آتش را گویند از شرح نصاب۔

جذبه بالفتح یکبار کشیدن و مستعملست بمعنی کشش قلبی۔

فصل جیم مع رای مهمله

جرجیس باقیا بکسر هر دو جیم نام پیغمبریست که بانواع عقوبت او را میکشتند و بامر الهی زنده میشد و امت را دعوت میکرد ظاهرا باقیات بجهت آنست که بعد از مردن زنده میشد۔

جرب بفتحتین و بای موحده مرض خارش از کشف و منتخب و بحر الجواهر و صراح۔

جراب بکسر اول انبان و پوست گاو از منتخب و شرح نصاب۔

جریب معرب گزی که بفتح کاف فارسی بمعنی پیمانه است از رسالهٔ معربات۔

جرست بالفتح و رای مهمله مشدده مفتوحه و فتح سین مهمله و تای فوقانی آواز برهم زدن دو چیز و برهم سودن دندان و آواز دریدن کرباس از رشیدی و سراج و بتخفیف نیز آمده از کشف و مدار و برست۔

بکسرتین و سین مهمله نیز از توابع جرست است بمعنی آوازیکه وقت بریان کردن کباب بر می آید و از مجموع جرست و برست کنایه از شور و غوغاست و مراد از فتنه و شر و غمازی و این لغت ماوراء النهرست از شمسی و فرهنگ نورالدین۔

جراحت بالکسر ریش و زخم و بالفتح خطاست از بهار عجم و منتخب و بحر الجواهر و کنز و صراح

جریح در آخر حای مهمله زخمی و مجروح۔

جرح بالضم بمعنی ریش و زخم از منتخب و بحر الجواهر

جراد بالفتح بمعنی ملخ از کشف و منتخب و بحر الجواهر

جرید قاصد و جاسوس از لطائف۔

جرائد بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است بمعنی دفترها۔

جرّ و مدّ بفتح و تشدید را و واو عاطفه و فتح میم و تشدید دال بمعنی قبض و بسط جر بمعنی کشیدن و مد بمعنی دراز کردن یعنی فراهم

کردن و بهن ساختن چنانچه امواج بحر محیط را حالست و تحقیق اینست که بجای جرو مد لفظ جزر و مد صحیح ست جزر بفتح جیم و سکون زای معجمه و در آخر رای مهمله بمعنی بازگشتن آب دریا و کم شدن آن و این خلاف المد ست چنانکه در قاموس و صراح و منتخب مسطور ست۔

جریر بفتح هر دو رای مهمله بروزن فعیل نام شاعر عظیم الشان از شعرای عرب از تاریخ ابن خلکان و کشف و لطائف۔

جرنغار و برنغا بضم اول و ثانی و سکون نون و غین معجمه فوج جانب دست چپ پادشاه در روز جنگ و لفظ دیگر یعنی برنغار بضم اول و ثانی فوج جانب دست راست پادشاه در روز جنگ این هر دو لفظ ترکی ست از لغات ترکی۔

جرار بالفتح و تشدید رای مهمله اول بسوی خود کشنده و لشکری بسیار و انبوه که از بسیاری مردم آهسته روند از سروری و کشف و منتخب و برهان و کنز۔

جر بالفتح و تشدید را کشیدن و تن کوه و گناه کردن و حرکت زیر و سبو ها جمع جره از منتخب و در فارسی جر بالفتح بمعنی شگاف که در زمین باشد و مجازا بمعنی نقب کوچک سلامت و بالضم زین اسپ از رشیدی و بهار عجم۔

جراز بضم اول و در آخر زای معجمه بمعنی تیغ و شمشیر بران از شرح نصاب کنز۔

جرز بضمتین و در آخر زای معجمه زمین بے گیاه از شرح نصاب کنز۔

جرس بالکسر و بالفتح و سکون را و سین مهمله بمعنی آواز نرم چون آواز نگله مناسب آمیعنی بود و درا جرس بفتحتین گفتند از شرح نصاب مولانا یوسف و کنز و در بهار عجم نوشته که جرس بفتحتین درای کلان و گهڑیال۔

جرجیس بکسر هر دو جیم بروزن ادریس نام پیغمبریست که بانواع عقوبت او را میکشتند و باز بامر الهی زنده میشد و امت خود را دعوت میکرد از منتخب۔

جریش بشین معجمه بروزن فعیل بمعنی بلغور که بهندی دلیا گویند از شرح نصاب۔

جرف بضمتین مکانیکه آنرا سیل کنده باشد از کنز و صراح و در منتخب بمعنی آبگیر نوشته۔

جرگ بفتح اول و سکون دوم و کاف فارسی حلقه معرکه کشتی گیران از چراغ هدایت۔

جرثقیل بفتح جیم و تشدید را که مکسورست بکسر اضافت نام علمی ست که در آن قواعد کشیدن و برداشتن بارهای گران مندرج ست چنانچه گردون که بار ابه شهرت دارد و بهندی گاڑی و چهکڑا گویند یکے از جمله اقسام جرثقیل ست۔

جرم بالضم بمعنی گناه و بالکسر بمعنی جثه و تن و اطلاق این لفظ بر علویات و سفلیات هر دو آید چون جرم کوه و جرم خاک و جرم قمر و جرم شمس و اکثر استعمال این در جمادات باشد از بهار عجم و در شرح نیز نوشته که جرم بالکسر بمعنی جسم ست و اکثر اطلاق این بر فلکیات و معدنیات باشد و گاهی بر جرم عضو حیوان نیز بمعنی جسم حیوان و بفتحتین گزیر و چاره از منتخب۔

جرائم بفتح جیم و کسر همزه که حرف چهارم ست بمعنی گناهها و خطاها و این جمع جریمه است که بمعنی گناه و خطا باشد۔

جریم بریده از بن و گنهگار و صاحب گناه از منتخب و شارح گلگشتی بمعنی جرمانه هم نوشته است۔

جرین بالضم جائیکه خرما خشک کنند از منتخب و صراح۔

جریان بفتحتین روان شدن آب وغیره از کشف و بهار عجم و در خیابان نوشته که در فارسی بسکون ثانی نیز مستعمل ست۔

جرمه بفتح اول و سکون ثانی اسپ نقره خنگ از مؤید و برهان و در بعض کتب بمعنی سبز خنگ نوشته اند۔

جراره بالفتح و تشدید ثانی لشکر گران و نوعیست از کژدم که دم بر زمین کشان میرود و در زمین اهواز بسیار میباشد هر کسی را که میگزد خون از هر بن موی اش روان میشود مگر مسافر را نمیزند از منتخب وغیره۔

جره بالضم و رای مهمله مشدد و بمعنی دلیر و شجاع و بمعنی اسپ که بران سوار شوند و بمعنے نر و فحل مطلقا و بمعنی نر باز خصوصا

یعنی جره نرست و باز مادهٔ آن ست و نسبت بازجره کوچک کم شکار و ضعیف میباشد و باین معنی ترکی ست از بهار عجم و مدار و برهان و جهانگیری و سراج و رشیدی و جره بکسر جیم و تشدید را، بمعنی نشخوار یعنی آنچه چهارپایان گیاه خوار از معده بیرون آورده باز میخایند بهندی جگالی گویند و باین معنی عربی است از شرح نصاب۔

جریده بمعنی تنها و بمعنی شاخ درخت بی برگ و بمعنی دفتر نویسندگان از منتخب و برهان و خان آرزو در سراج نوشته که جریده بمعنی دفتر مرا ثابت نیست که عربی است یا فارسی

جروه بالفتح بمعنی رنگ که سیاه باشد و بمعنی آب سبز خنک نیز می آید از برهان۔

جرعه بهر سه حرکت جیم یکبار آشامیدن و بالضم آن مقدار چیزے که یک بار در یک دم نوشیده شود از منتخب۔

جرگه بالفتح و کاف فارسی مفتوح صف کشیدن و انبوه مردم و نوعی از شکار کردن که چند مردم گرد صید حلقه بسته میگیرند از بهار عجم و برهان و بالکسر خطاست و این لفظ ترکیست۔

جرمانه بالضم آنچه از گنهگار گیرند و جریمانه که شهرت دارد درست نیست از بهار عجم۔

جریمه بفتح اول و کسر ثانی بمعنی گناه از منتخب و صراح۔

جری بفتح اول و کسر ثانی بمعنی دلیر از لطائف و بفتح اول و سکون ثانی بمعنی وکیل و رسول و بکسر اول و فتح ثانی و الف مقصوره بمعنی وظیفه و راتبه از لطائف۔

جرمی بکسر اول و فتح ثانی منسوب بجرم که نام جائیست در ایران۔

فصل جیم مع زای معجمه

جزو لایتجزی یعنی چیزیست که از کمال خردی و باریکی قابل آن نباشد که آنرا دو جا یا سه جا تقسیم توانکرد و متکلمین قائل تقسیم آن نیستند و حکما تقسیم آن را بتوجیهات ثابت میکنند۔

جزالت بفتح محکمی و استواری و خوبی و بزرگی و تمام شدن از کشف و صراح و منتخب و کنز۔

جزر بالفتح بریدن و شتر کشتن و میوه باز کردن از درخت و باز گشتن آب دریا و کم شدن و این خلاف مدست و بفتحتین زردک و درین صورت معرب گزرست از صراح و منتخب و قاموس۔

جزائر جمع جزیره و نام سلاح جنگ و آن بندوقی کلان باشد۔

جزء بالضم قسمی ست از جامهٔ ابریشمی و گاهی بمعنی پارهٔ چیزی می آید و درین صورت مخفف جزوست که لفظ عربی باشد و در عبارت عربی بهمزه خوانند و در عبارت فارسی بدون همزه مگر در عبارت عربی این همزه اگر مضموم باشد بصورت واو نویسند چنانچه بالجزو که و اگر مکسور باشد بصورت یا نویسند چنانکه مررت الی جزئک اگر مفتوح باشد بصورت الف نویسند چنانکه رائت جزاک و در عبارت فارسی که لفظ جزء بدون همزه نویسند چون آنرا مضاف نمایند بجای همزه واو نویسند چنانکه گویند جزو بدنست لفظ جز بدون واو کلمهٔ فارسیست و هم جا بمعنی لفظ غیر آید هر چند که مرادف لفظ غیرست مگر بخلاف لفظ غیر مقطوع الاضافت باشد یعنی بکسر که علامت اضافت ست مستعمل نمیشود چنانکه نظامی فرماید مصرعه جز آن کز سخن بر نشانم گلے؛ این از تحقیقات صاحب بهار عجم و خیر الدین منجم ست۔

جزع بفتحتین ناشکیبائی و بفتح اول و سکون ثانی بمعنی مهرهٔ سلیمانی که سفید و سیاه باشد و گاهی از لفظ جزع چشم مراد دارند باعتبار سفیدی و سیاهی از منتخب و مدار و بحر الجواهر و کنز۔

جزائل چیزهای محکم و بسیار جمع جزیله۔

جزیل بزرگ و محکم از کنز و در منتخب و صراح پر و بسیار۔

جزل بالفتح بریدن و هیزم خشک و سطبر و سخن درشت و محکم و خیر بسیار و کریم بسیار عطا و دانای درست رای و آواز کبوتر و بفتحتین ریش کوهان شتر که از بالان بهم رسد از منتخب و صراح۔

۱؎ دراز و چنگال بزیادت یای تحتانی معروف ۱۲

جزم بالفتح بریدن وساکن کردن حرف را وعزمی کہ ازان برنگردد و بمعنی یقین نیز آمده از منتخب۔
جزیلہ محکم وبسیار۔
جزدیده بالضم نابینا از شرح سکندرنامہ۔
جزورسی بضم اول کفایت اندیشی وبخل۔

فصل جیم مع سین مہملہ

جسارت بالفتح دلیری از منتخب و شارح فاضل نوشتہ کہ جسارت بمعنی تجاوز وگذشتن است لہذا پل را جسر گویند کہ بران تجاوز واقع میشود لہذا دلیری را جسارت گفتند۔
جسد بفتحتین تن جنی گویند کہ خاص جسم آدمی را گویند از شرح نصاب۔
جسر بفتح اول وسکون ثانی پل کہ بر رودہا وانہارہا بندند از صراح وکنز ومنتخب۔
جستہ کلاغ بالفتح ورزشی ست کہ کشتی گیران کیپا را بخفتہ گاه گذاشتہ بزور کیپا مثل کلاغ از جاے بجاے بر جہند از مصطلحات۔
جسک بالفتح درد ورنج وبلا از برہان ولطائف۔
جستہ رگ بالفتح خبردار از لطائف۔
جسم اسم عام ست ہر چیز کہ طول وعرض وعمق دارد و در جسم وجرم فرقے نیست مگر آنکہ استعمال جسم در چیزہاے کثیف است و استعمال جرم در چیزہاے لطیف وانیہم کلیہ نیست۔
جسیم فربہ وصاحب جسم۔
جسم تعلیمی مقداری کہ برای آن طول وعرض وعمق باشد۔

فصل جیم مع شین معجمہ

جشا بالضم بمعنی آروغ از منتخب۔
جشب بفتح اول وکسر ثانی وباے موحده طعام سخت یعنی نان بے نانخورش از منتخب وشرح نصاب۔
جش بالفتح کوفتن وشکستن از صراح۔
جشیش بہر دو شین معجمہ بروزن فعیل بمعنی بلغور خواه پختہ باشد خواه خشک کہ بہندی دلیا گویند از شرح نصاب۔
جشن بفتح اول وسکون ثانی ونون مجلس شادی وبمعنی خوشی وکامرانی از جہانگیری وکشف۔
جشن سده بفتح سین مہملہ وفتح دال نام جشنی کہ بروز دہم ماه بہمن کنند از برہان۔

فصل جیم مع صاد مہملہ

جص بالفتح وتشدید صاد معرب گچ کہ چونہ عمارت باشد وبالکسر نیز آمده از منتخب

فصل جیم مع عین مہملہ

جعد بالفتح موی مرغول وبالضم خطاست از منتخب وسروری ومؤید وصراح وکشف۔
جعفر بفتح اول وثالث بمعنی جوے خرد وپدر قبیلہ از بنی عامر ونام مردے از صراح ومنتخب ونیز نام مردی کہ آنرا جعفر برمکی گویند وبنزد بعضی نام کیمیاگر ونام برادر عم زاده رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ ایشانرا جعفر طیار گویند زیرا کہ بعد شہادت حق تعالی ایشانرا بال وپر داده بود کہ در باغات عالم برزخ پرواز میکنند۔
جعاشیش بفتح اول بعده ہر دو شین معجمہ بمعنی گدایان از لطائف جمع جعشوش ودر صراح جعشوش بمعنی مرد درشت روست۔
جعل بضم اول وفتح ثانی جانوریست سیاه پردار مشابہ بزنبور کہ در سرگین ونباتات پیدا میشود وبفتح اول وسکون ثانی بمعنے گردیدن وگردانیدن از منتخب وکشف ولطائف ودر اصطلاح نقل چیزیکہ بران دعوی اصل نمایند۔
جعبہ بروزن کعبہ بمعنی ترکش از بہار عجم ومنتخب وکشف۔
جعد ساده باصطلاح عرفاے موسیقی عبارت از ساده خوانی وجعد پرخم بجای معجمہ کنایہ از مبالغہ در تحریرات ولاویز از شرح خاقانی۔
جعفری گلے ست زرد ورنگ بمجاز بمعنی مطلق رنگ زرد ودر بہار عجم جعفری نوعی از صدبرگ۔
جعلے بالفتح چیزی نقلے را گویند کہ مثل چیز اصلی ساختہ باشند۔
جعفر برمکی نام وزیر ہارون رشید۔

فصل جیم مع غین معجمہ

جغ بالضم چوبی کہ بر گردن گاو وقلبہ نہند بہندی جوا گویند وبالفتح جوبکہ در جغرات

گرداند تا روغن برآید از برہان و سروری و شرح نصاب۔

جغرافیان بالضم و حرف پنجم فا دانندگان علم جغرافیہ یعنی دانندگان علم ہیئت ارض و اشکال اقلیم و ربع مسکون۔

جغلہ بالکسر و بالفتح امرد و سادہ رو از مصطلحات و در لغات ترکی مرد رقاص۔

فصل جیم مع فا

جفا بالفتح و بے ہمزہ بمعنی ستم و بالضم و المد خاشاک سیل و چرک زر و نقرہ از لطائف و منتخب و در بہار عجم نوشتہ کہ جفا بمعنی ستم بلفظ کردن و زدن و رفتن و آمدن و گفتن و کشیدن و بردن و دیدن و جستن و گستردن مستعمل ست

جفان کالجواب بکسر جیم و کسر نون مع التنوین و فتح جیم ثانی و کسر بائے موحدہ۔ کاسہای بزرگ ہمچو حوض۔

جفت بالضم ضد طاق و ہر شے کہ دوگان باشد و زن و شوہر و نر و مادہ و بمعنی ہر دو گاو قلبہ از رشیدی۔

جفیر بروزن فقیر بمعنی ترکش از شرح نصاب و کنز و صراح وغیرہ

جفت کردن نظر بغور تمام نظر کردن۔ از مصطلحات۔

جفر بالفتح برہ و بزغالہ چہار ماہہ و جائیست بکہو نام علم معروف کہ از ان بر احوال غیب آگاہی دست دہد از منتخب و صراح وغیرہ۔

جفاف بفتح خشک شدن از منتخب۔

جف بالفتح پژمردہ و محو از لطائف۔

جفتہ طاق بالضم کنایہ از دو ابرو۔

جفتک بالضم جفت سرخاب کہ بہندی چکوی چکوا گویند از برہان۔

جفتہ زدن بالضم اغلام کردن چرا کہ جفتہ بمعنی سرین ست از مصطلحات۔

جفت شدن جماع کردن۔

جفت ران بالضم کسیکہ قلبہ رانی کند۔

جفن بالفتح و سکون ثانی پلک چشم و نیام شمشیر و باین معنی بالکسر نیز آمدہ از صراح و منتخب و قاموس۔

جفان بالکسر کاسہای بزرگ و شاہہای زر جمع جفنہ از لطائف و صراح۔

جفتہ بالضم و حرف سوم تای فوقانی لگدے کہ ستور بہر دو پا انداز د از رشیدی و بمعنی چاہ و گو و سوراخ از لطائف و بمعنی سرین و کفل آدمی از سراج و چراغ ہدایت و بالفتح بمعنی خمیدہ و کج و باین معنی بجیم فارسی نیز آمدہ از برہان۔

فصل جیم مع قاف

جق جق بفتح ہر دو جیم شور و غوغای بے معنی از مصطلحات۔

فصل جیم مع کاف فارسی و عربی

جگر بند مجموع جگر و شش و دل و غیرہ و کنایہ از فرزند از برہان و خیابان و لطائف و سراج۔

جکر بفتحتین جیم و کاف ہر دو عربی مفرس لفظ ہندیست کہ اصلش جھکڑ ست معنی آن باد تند غبار آگین ست کہ از سمت مغرب وزد و بکسر اول و فتح کاف فارسی عضو معروف و گاہے مجازاً بمعنی رنج و غم و غصہ و ترصد و انتظار و تاب و طاقت آید از سراج اللغات و برہان و بہار عجم۔

جگر بند پیش زاغ نہادن کنایہ از اختیار محنت و بلا از بہار عجم۔

جگر داشتن تاب و طاقت داشتن از مصطلحات۔

جگر باختن بددلی و ترسیدن از بہار عجم و چہار شربت۔

جگر گوشہ کنایہ از فرزند عزیز۔

جگی جگی بہر دو جیم مکسور و ہر دو کاف فارسی و ہر دو یای معروف لفظیست کہ ہنگام عجز و اضطرار گویند و لفظ جگی جگی بمعنی غبغب کہ گوشتی نرم زیر زنخدان باشد از سراج

فصل جیم مع لام

جلاء بالفتح و در آخر ہمزہ و در محاورہ فارسی بے ہمزہ از خان و مان بیرون کردن کسے را یا از خود ترک وطن کردن و بالکسر سرمہ یا سرمالیست مخصوص بمعنی زدودن یعنی از زنگ پاک کردہ روشن ساختن و بالفتح و تشدید لام بمعنی بسیار جلا دہندہ این لفظ بہمہ معانی عربیست و جلار بکسر بمعنی دوم بلفظ کردن و دادن و زدن و گرفتن مستعمل از منتخب و صراح

وکشف و بہار عجم۔

جلس بالضم جیم و فتح لام ہمنشینان و این جمع جلیس ست از کنز۔

جلباب بالکسر بمعنی چادر از منتخب و کشف و صراح و حل اللغات۔

جل آب بالضم و تشدید لام باضافت سبزی کہ بر روی آب استاده بند از مصطلحات

جلب بالفتح کشیدن و بفتحتین بیع و سودا و سود و نفع و آنچه برای فروختن از شہری بشہری برند و بالضم والکسر و سکون ثانی ابر تنک بی باران باینہمہ معانی عربی ست و در فارسی بمعنی زن فاحشہ و بمعنی شور و غوغا از لطائف و منتخب و سراج و بہار عجم و کشف

جلاب بالفتح و تشدید لام بمعنی کشنده و چیزیرا از جائی بجائی برنده و کسیکه دواب را برای فروختن از جائی بجائی کشد کذا فی المصطلحات و بالضم و تشدید لام معرب گلاب و بمعنی شربت کہ از قند و گلاب سازند باینطور کہ قند را در گلاب قسم اول و بہتر با ہم آمیختہ جوش دہند و در شیشہ نگاہدارند بغایت مفرح ست از منتخب و رسالہ معربات و کتب طبیہ و در سراج اللغات نوشتہ کہ جلاب معرب گلاب کذا فی القاموس غایتش تشدید از تعریب بوده از کتب لغت بمعنی شربت قند دریافت شده و انوری این لفظ را بتخفیف لام نیز باین معنی آورده است و آنچه لفظ جلاب بمعنی مسہل در ہندوستان رواج دارد در صحت آن تامل ست ظاہر اصطلاح اطبای فارسی ست فقیر مؤلف گوید کہ وجہ استعمال لفظ جلاب بجای لفظ مسہل آنست کہ مسہل بمعنی جاری کننده شکم ست چون این لفظ خیلی مکروه بود لہذا بجای آن جلاب گفتند بمجاز اطلاق جزو بر کل۔

جلافت بالکسر میان تہی بودن مجازاً بمعنی جہل و حماقت ماخوذ از جلف بالکسر بمعنی خم تہی و حیوان شکم دریده تہی کرده است از منتخب و صراح۔

جلاوت بفتح جیم دواو جلا و روشنی و صفا۔

جلالت بالفتح بزرگ شدن و بزرگی از منتخب۔

جلوت بالفتح ظاہر کردن و نمودن خود را بمردم و این ضد خلوتست۔

جلادت بفتح جیم و دال مہملہ چستی و چابکی و دلیری از کشف و صراح و کنز۔

جلید بفتح اول و یای معروف بر وزن فعیل بمعنی شبنمیکہ در ایام سرما منجمد گردد و آن برف ست و جلیدی بمشابہت آن نام یکی از سہ رطوبات چشم ست از کشف و سروری۔

جلد بالفتح تازیانہ زدن و چست و چالاک و تیز و شتاب و بدین معنی مشترک است در عربی و فارسی و بالکسر پوست حیوان از منتخب و بہار عجم۔

جلود بضمتین پوستہای حیوانات۔

جلمد بروزن سرمد بمعنی سنگ سخت۔

جلاد بالفتح و تشدید لام در اصل بمعنی شخصیکہ دره میزند چہ جلد بالفتح بمعنی دره زدن ست یا آنکہ ماخوذ ست از جلد بالکسر بمعنی پوست کشنده باشد چون سیاف و پوست کشی نزدیک ہم اند بہر دو معنی استعمال یافتہ و از صراح مستفاد میشود کہ جلاد بمعنی سیاف از روی اصل ست چہ تجالد و مجالده بمعنی شمشیر زدن یکدیگر را نوشتہ است از خیابان پس آنچه در عرف بمعنی سیاف ست کہ خونیان و مجرمان را شمشیر قتل میکند مطابق صراح باشد۔

جلمود بضم جیم و میم سنگ سخت از منتخب۔

جلنار بالضم و تشدید لام معرب گلنار از قاموس و رسالہ معربات۔

جلوریز بکسر اول و فتح ثانی بمعنی سبک عنان و جلد و شتاب چہ جلو بمعنی عنان ست از بہار عجم۔

جلیس ہمنشین از منتخب۔

جلوس بضمتین نشستن از منتخب و بعض محققین نوشتہ اند کہ جلوس نشستن کسیکہ خوابیده یا ساجد باشد و قعود نشستن کسیکہ استاده باشد۔

جلف بالفتح بریدن و برکندن و بالکسر جفا کننده و خم تہی و حیوان پوست کنده شده و شکم دریده و ہر چہ میان تہی باشد

از منتخب و صراح۔
جلق بفتحتین مشت زدن بشہوت و انزال کردن پیش از او خال و این مبدل لق است بابدال زائے معجمہ بجیم چراکہ در کلام عرب جیم و قاف در اسم واحد ہیچ جا جمع نشدہ مگر در لفظ معرب یا مبدل۔
جل بالفتح نام طائر خوش آواز از برہان و بالضم و تشدید پوشش ستوران فارسیان بتخفیف نیز آرند و معرب گل از ہر درخت کہ باشد و جل بفتح جیم و تشدید لام مفتوح صیغہ ماضی بمعنی بزرگ است۔
جلیل بفتح جیم و کسر لام در عربی بمعنی بزرگ از منتخب و بضم جیم و فتح لام جل اسپ نقاب چیزے از مصطلحات۔
جلاجل بفتح جیم اول و کسر جیم دوم زنگہائی خرد کہ بر چرم دوزند و در گردن اسپ و شتر و گاو اندازند و این جمع جلجل ست از منتخب و برہان و در بہار عجم نوشتہ کہ جلاجل بمعنی چیزیکہ قرص شکل از روئین سازند و در دف و دائرہ ہا تعبیہ نمایند و گاہے علیحدہ استعمال نمایند و اگر کلان باشد جھانجھ نامند و اگر کوچک باشد تال گویند۔
جلال بالفتح و تشدید گاو و گیسپا فگندہ بخور و از مصطلحات و در بہار عجم بمعنی کناس کہ نجاسات را بر خر وغیرہ بار کردہ ببرد۔
جلائل بفتح اول و کسر ہمزہ بزرگیہا۔
جلجلان بضم ہر دو جیم کشنیز از منتخب و شرح نصاب۔
جلبان بالضم و بای موحدہ بمعنے ماش سبز از بحر الجواہر و برہان۔
جلدو بالضم بمعنی انعام و صلہ و این لفظ ترکیست از مدار و بہار عجم و بالکسر نیز آمدہ
جلو بکسر اول و فتح لام عنان اسپ و بمعنی اسپ کوتل و دواندن اسپ و این لفظ ترکیست از بہار عجم و لغات ترکی و سراج۔
جلگہ بالضم و سکون لام و کاف فارسی مرغزار این لفظ ترکیست۔
جلالہ بالفتح لفظ اللہ است کہ در جزوی از اجزای مصحف مجید متواتر بپہلوی ہم واقع شدہ بنا بر تکرار جلالین گویند ارباب تفاسیر نوشتہ کہ در اثنای قرأت جلالین ہر دعائیکہ کنند درجہ قبول یابد بعضی گویند کہ اسم اعظم ہمین ست از مصطلحات۔
جلال و جلالہ بالتشدید کناسے کہ نجاسات را از کوی و برزن بر خر و استر بار کردہ ببرد از مصطلحات و بہار عجم۔
جلوہ بالکسر نوع خاص خود را بکسے نمودن چراکہ بروزن فعلہ بالکسر ست کہ برای حالت باشد از مدار و کشف و فرہنگ حسینی و لطائف و زبدۃ الفوائد و در منتخب و بہار عجم بالفتح ست بمعنے نمودن و عرض کردن خود را بکسے و گاہی مجازاً بمعنے خرام معشوق نیز مستعمل میشود۔
جلی بفتح اول و کسر لام و تشدید یا روشن و آشکارا و باصطلاح کاتبان خط سطبر کہ بہ پر قلم نویسند۔
جلقے بفتحتین کسیکہ ذکر را بدست مالیدہ انزال کند۔

فصل جیم مع میم

جمادی الاولی بضم اول و فتح دال بحذف الف مقصورہ در تلفظ کہ بصورت یاست چراکہ چون الف از الف و لام تعریف بدرج کلام ساقط شد اجتماع ساکنین لازم آمد میان الف مقصورہ و لام پس الف مقصورہ را در تلفظ حذف کردند و جمادی صیغہ مفرد صفت مشبہ است بروزن حبارے بمعنے افسردہ و یخ بستہ چون در آخر این لفظ الف مقصورہ کہ علامت تانیث ست واقع گشت صورت مونث پیدا شد لہذا وصف آن بلفظ اولی کہ مونث اول ست آوردند نہ بلفظ اول تا تطابق صفت و موصوف در تذکیر و تانیث از دست نرود و جمادی الاول چنانکہ مشہور ست خطا ست از صراح و مزیل و مناظرۃ الانشاء و منتخب و قاموس و صحاح و بحر الجواہر وغیرہ و در کتابی معتبر نوشتہ است کہ چون در وقت تسمیہ شہور این ماہ در ابتدای موسمیکہ در ان انجماد آبہا میشد واقع گشت لہذا باین اسم مسمی گشت۔

جمادی الاخری بضم اول و فتح دال بحذف الف مقصوره که بشکل یای تحتانی است موصوف کردن بلفظ اخری یا بلفظ آخره اولی چرا که بیشتر باستعمال عرب همین است و جمادی الثانی چنانکه مشهور شده بهتر نیست گویند که اطلاق لفظ ثلثے آنجا باشد که برای او بعد ازان ثالث نیز بود از صراح و مناظرة الانشا و مزیل و صحاح و منتخب و قاموس و بحر الجواهر چون بوقت تسمیهٔ شهور این ماه در آخر موسمیکه دران انجماد آبها میشود واقع گردید لهذا باین اسم مسمی شد

جماعت بالفتح گروه مردم و نام شکل از شانزده گانهٔ اشکال رمل۔

جمعیت بفتح جیم و سکون میم و کسر عین و یای تحتانی مشدد مفتوح فراهم آمدن و گروه مردم چون لفظ جمع بمعنی مجموع نیز مستعمل لهذا بالحاق یا و تا مصدر ساخته اند۔

جمادات بالفتح چیزها که جان ندارند و اکثر اطلاق آن بر سنگها و چیزهای معدنی آید۔

جماد بالفتح هر چیز که از حیوانات نباشد و بمعنی زمین سخت و هر چه که جان ندارد و زمینیکه آب باران بدان نرسد از کشف و صراح و مدار و منتخب و مؤید و در منتخب نوشته که بدین معنی بکسر اول نیز آمده و هم در صراح نوشته که جماد بکسر اول جمع جمد ست که بالضم بمعنی جای بلند و سخت باشد۔

جمود بضمتین منجمد و بسته شدن آب وغیره و افسرده شدن و بفتح اول و ضم میم بسته شده۔

جمد بفتحتین بمعنی یخ از شرح نصاب۔

جمشید بیای مجهول و معروف خوانند نثر نیز درست نام پادشاهی اگر بلفظ خاتم و نگین و اسپ و تخت و باد و آصف و ماهی و طیور و امثال آن باشد مراد ازان حضرت سلیمان علی نبینا و علیه السلام ست و اگر بسد و آئینه و آب و حیوان و امثال آن باشد سکندر مراد ست و اگر بجام و شراب و بزم و جشن و نوروز و امثال آن باشد جمشید پادشاه مراد باید کرد از کشف و مؤید۔

جمهور بالضم بمعنی گروه و فتح چنانکه مشهور شده خطاست و همچنین هر اسم که بر وزن آید بالضم باشد چنانچه دستور و زنبور و عصفوره و صندوق و خلم مگر لفظ صعفوق بمعنی لئیم بالفتح ست نزد بعضے صعفوق عجمی ست از مزیل و کشف و مدار۔

جماعه دار آنچه در عوام جمعدار مشهور شده از صحت خیلی بعید باشد از بهار عجم۔

جم غفیر بالفتح و میم مشدد بمعنی هجوم عام و جماعت کثیر و معنی جم گروه است و غفیر بغین معجمه و فا بر وزن فعیل بمعنے پوشنده باشد و ظاهر ست که گروه عظیم زمین را میپوشد از قاموس و صراح و منتخب۔

جماهیر بالفتح گروههای مردم و این جمع جمهور ست۔

جمار بکسر اول سنگریزهای حاجیان و سنگریزهٔ چند که حاجیان در ادای مناسک حج میکنند از شرح خاقانی و جمار بمعنے سنگریزه انداختن نیز آمده چنانکه در منتخب۔

جمدهر بالفتح لفظ هندیست نوعی از خنجر۔

جمع انداز کسیکه هر تیرش بر هدف رسد و خطا نشود از مصطلحات۔

جماش بالفتح و تشدید میم و شین معجمه کثیر الجشم یعنی آنکه در وبازی بسیار بود و نیز بمعنی شوخ و دلیر بعضے فارسیان این لفظ را بجیم فارسی استعمال کنند درینصورت نوعی از تعزیس میتوان گفت از مدار و فرهنگ بهلول۔

جمع بالفتح همه و گروه مردم و نام صنعتے که شاعر چند چیز را در یک وصف جمع کند چنانچه بیت فقر و کنج و خمول راحت دان ٭ شهرت و مال و جاه آفت دان ٭ و اسم واحد را جمع کردن و تفصیل اینمعنے کثیر النفع بدین نمط ست بدانکه جمع آنست که دلالت کند بر زیاده از دو در یک معنی پس آن دو نوع ست یکے سالم که صیغهٔ مفرد در جمع سلامت ماند و آنکه بواو و نون ست و یا بیا و نون مر مذکر را و یا بالف و تا ست مر مؤنث را پس جمع سالم موضوع برای قلت ست و برای کثرت هم آید و جمع تکسیر و قسمت

قسم اول جمع قلت که دلالت کند بر سه تا ده وزنش چهارست اَفعُل بفتح اول وضم عین وافعال بالفتح وافعلة بفتح اول وکسر عین وفِعلة بالکسر واین اوزان گاهی بمعنی کثرت هم آید وقسم ثانی جمع کثرت که دلالت کند بر زیاده از ده واوزانش بسیارست چون فُعل بالضم چنانچه بذل جمع باذل وغیره وفُعَل بضم فا وفتح عین چنانچه بُرَق جمع برقعه وغیره وفُعُل بضمتین جمع فعال چنانچه جُبُن جمع جبان وسُقُف جمع سقف وحُمُر جمع حمار وغیره وفِعَل بکسر فا وفتح عین چنانچه فِرَق جمع فرقة وغیره وفَعَلة بفتحتین چنانچه طلبة جمع طالب وغیره وفُعَلة بضم فا وفتح عین چنانچه قضات جمع قاضی که در اصل قُضَیَة بود یا بحرکت خود وفتح ما قبل الف شده است وفِعَلة بکسر فا وفتح عین چنانچه قِرَدَة جمع قِرد وغیره وفُعَّل بضم فا وتشدید عین مفتوح چنانچه جُهَّل جمع جاهل وغیره وفُعّال بضم فا وتشدید عین چنانچه جهّال وغیره وفِعَال بکسر فا چنانچه جمال جمع جمل واکرام جمع کریم وغیره وفُعول بضمتین چنانچه قبور جمع قبر وغیره وفُعلان بالضم رغفان جمع رغیف وغیره وفِعلان بالکسر چنانچه نیران جمع نار وغیره وفَعلی بفتح فا ولام چنانچه مرضی جمع مریض وفِعَلی بکسر فا وفتح لام چنانچه حجلی جمع حجل وفُعَلاء بضم فا وفتح عین چنانچه عُلَماء جمع عالم وافعلاء بفتح همزه وکسر عین چنانچه اَنبیاء واَطباء جمع نبی وطبیب وفَعالی بفتح فا ولام چنانچه صَحَاری جمع صحرا ویتامی جمع یتیم وفُعالی بضم فا وفتح لام چنانچه اُساری جمع اسیر وفَعالی بفتح فا وکسر لام چنانچه لیالی جمع لیل وفَعالیّ بفتح فا وکسر لام وتشدید یا چنانچه حَوالِیّ حولایا وفعائل بفتح فا وکسر همزه چنانچه رسائل جمع رساله وفواعل بفتح فا وکسر عین چنانچه کواهل جمع کاهل وافاعل بفتح همزه وکسر عین چنانچه اصابع جمع اصبع وافاعیل بفتح همزه وکسر عین چنانچه اقالیم جمع اقلیم وتفاعل بفتح فا وکسر عین چنانچه تجارب جمع تجربه وتفاعیل چنانچه تماثیل جمع تمثال ومَفاعِل بفتح میم وکسر عین چنانچه مساجد جمع مسجد ومفاعیل بفتح میم وکسر عین چنانچه مکاتیب جمع مکتوب وفعالن بفتح فا وکسر لام چنانچه بلاغن جمع بلغن وفعالین بفتح فا چنانچه سلاطین جمع سلطان وفعالل بفتح فا وکسر لام چنانچه عنادل جمع عندلیب وفعالیل بفتح فا چنانچه قراطیس جمع قرطاس وفعاللة بفتح فا وکسر لام اول چون تلامذة جمع تلمیذ وافاعلة چون اساتذه ومفاعلة وفعالیة وفواعلة نیز آمده است وسوای اینها اوزان اسم جمع بسیارست وآن نیز در آخر این مبحث گفته خواهد شد بدانکه کلمه ثلاثی را که بروزن فَعل یعنی اسمیکه بفتح اول وسکون ثانی باشد بشرطیکه اجوف واوی وصفت مشبه نباشد جمع آن بروزن فعول بضمتین اکثر می آید چنانچه فلوس جمع فلس ولفظیکه اجوف واوی برین وزن باشد جمعش بروزن افعال بفتح می آید چنانچه اثواب جمع ثوب ودهم جمع فعل که اجوف یائی نبود سماعًا بروزن فعال بکسر می آید چون بحار جمع بحر وهم جمع فعل سماعًا بر چند وزن دیگر نیز می آید چنانچه رئلان بکسر جمع رال وبطنان بالضم جمع بطن وسُقُف بضمتین جمع سقف وغزوة بکسر اول وفتح ثانی جمع غزو وبروزن فعالی بفتح اول وکسر لام نیز می آید چون اهالی جمع قلت این اکثر بروزن اَفعُل بفتح اول وضم ثالث آید چنانچه اَفلُس جمع فلس وبروزن افعال بالفتح از مفرد صحیح واَفعِلة بفتح اول وکسر ثالث وافاعل شاذ می آید چون افراد جمع فرد وانجدة جمع نجد واراهط جمع رهط واگر صفت مشبه برین وزن باشد جمعش اکثر بروزن فعال بالکسر آید چون صعاب جمع صعب وچون صفت اجوف یائی بود بروزن اَفعال آید چنانچه اشیاخ جمع شیخ وسماعًا بر چند وزن دیگر نیز می آید چنانچه ضیفان بالکسر جمع ضیف ووغدان بالضم جمع وغد وکهول بضمتین جمع کهل ودرور جمع در وسُحُل بضمتین جمع سحل وسمحاء بالضم اول وفتح ثانی جمع سمح ورطلة بالکسر جمع رطل بمعنی جوان سست وکلمه ثلاثی که بروزن

فِعْل باشد یعنی اسمیکه بکسر اول وسکون
ثانی باشد بشرطیکه صفت مشبّه نبود اکثر بروزن
فُعول بضمتین آید چون حُمول جمع حِمل و هم جمع
فَعل بالکسر هرچند وزن دیگر سماعًا نیز می
آید چون قِداح بالکسر جمع قِدح بالکسر بمعنے
تیر بی پر و پیکان وصِنوان بالکسر جمع صِنو د
قِرَدة بکسر قاف و فتح را ر مهمله جمع قِرد و ذُوبان
بالضم جمع ذِیب جمع قلت این اکثر بر افعال
می آید چون احمال جمع حِمل مے آید بر وزن
اَفعُل کم می آید چون اَرجُل جمع رِجل بالکسر
اگر صفت مشبه برین وزن بود جمعش اکثر بروزن
اَفعال باشد چون اَجلاف جمع جِلف و
بروزن اَفعُل بفتح اول و ضم سوم کم می آید
چون اَجلُف جمع جِلف و کلمهٔ ثلاثی که بروزن
فُعْل بود یعنی اسمیکه بضم اول وسکون ثانی
باشد جمع آن اکثر بروزن فُعول بضمتین و
افعال بالفتح آید چون قُرود و اَقراد جمع قِرد
و اسم جمع این وزن هرچند وزن دیگر هم می
آید سماعًا چنانچه خِفاف بکسر اول جمع خُف
و فُلک بالضم جمع فُلک مفرد و جمع بر یک وزن و
قِرَطة بکسر اول و فتح ثانی جمع قُرط و از اجوف واوی
که برین وزن باشد جمعش بروزن فِعلان
بالکسر مے آید سماعًا چنانچه عِیدان جمع عُود
و اگر صفت مشبه برین وزن باشد جمعش بروزن
افعال آید چنانچه اَحرار جمع حُر و اسم ثلاثی
که بروزن فَعَل بفتحتین باشد بشرطیکه اجوف
نبود اکثر جمعش بروزن افعال آید چنانچه

اجمال جمع جَمَل و اگر اجوف بود بروزن
فِعلان بالکسر آید چنانچه تیجان جمع تاج
و نیران جمع نار و هم جمع این وزن سماعًا
هرچند وزن دیگر نیز می آید چنانچه ذُکور
بضمتین جمع ذَکَر و خِربان بالکسر جمع خَرَب و
اَزمُن بفتح اول و ضم ثالث جمع زَمَن و
حُملان بالضم جمع حَمَل و جِرَة بالکسر و الف
مقصوره جمع جَمَل و اگر صفت مشبه برین
وزن آید جمعش اکثر بروزن فِعال بالکسر
آید چون حِسان جمع حَسَن و نیز بروزن
فِعلان بالکسر آید چون اِخوان جمع اَخ
که در اصل اَخَو بود و فُعلان بالضم چون
ذُکران و فُعُل بضمتین چون نُصُف جمع
نَصَف بمعنی میانه سال و افعال چون
ابطال جمع بَطَل آید و اسمیکه بروزن
فَعِل بفتح اول و کسر ثانی باشد جمعش اکثر
بروزن اَفعال آید چنانچه افخاذ جمع فَخِذ
و هم جمع این وزن سماعًا بروزن فُعول
آید چنانچه نُمور جمع نَمِر و اگر صفت مشبه برین
وزن باشد جمعش اکثر بروزن فِعال چون
وِجاع جمع وَجِع و بروزن فُعُل بضمتین چون
خُشُن جمع خَشِن و بر اَفعال چون انکاد جمع
نکد آید و بروزن فَعالی بالفتح کم می آید چنانچه
حَذاری جمع حذر و اسمیکه بروزن فَعُل
بفتح اول و ضم ثانی باشد جمعش اکثر بروزن
افعال چون اعجاز جمع عَجُز و بروزن فِعال
بالکسر کم می آید چنانچه سِباع جمع سَبُع و اگر

صفت مشبه برین وزن باشد جمعش
بروزن افعال آید چنانچه ایقاظ جمع یَقُظ
و کلمه که بروزن فِعَل بکسر اول و فتح ثانی
باشد جمعش اکثر بروزن افعال آید چون
اَعناب جمع عِنَب و بر فُعول و اَفعُل کم آید
چنانچه ضُلوع و اَضلُع جمع ضِلَع و کلمه که بروزن
فِعِل بکسرتین باشد جمعش بروزن افعال
آید چون آبال بالف ممدوده جمع اِبِل و
کلمه که بروزن فُعَل بضم اول و فتح ثانی
باشد جمعش اکثر بروزن فِعلان بالکسر آید
چنانچه صِردان جمع صُرَد و هم جمع این وزن
سماعًا برین اوزان آید چنانچه رِباع بالکسر
جمع رُبَع و ارطاب جمع رُطَب و اسمیکه بروزن
فُعُل بضمتین باشد جمعش بروزن افعال
آید چنانچه اَعناق جمع عُنُق و اگر صفت
مشبه باشد جمعش نیز بروزن افعال آید چنانچه
اَجناب جمع جُنُب و کلمه که بروزن فَعْلة
بالفتح وسکون عین باشد جمعش بروزن
فِعال بالکسر آید چون قِصاع جمع قَصعة
و بر فُعول و فِعَل بکسر اول و فتح دوم نیز آید
چون بُدور و بِدَر جمع بَدرة و بر فُعَل بضم اول
و فتح دوم چون نُوَب جمع نَوبة مے آید و
گاهی بروزن فَعائل نیز آید چون ضرائر
جمع ضَرّة و بروزن فَعالے بکسر لام نیز
می آید چون لَیالی جمع لیلة و کلمه که بروزن
فِعلة بکسر اول وسکون
ثانی باشد جمعش اکثر بروزن

۹؎ جمع جار و جلی بالکسر

فعل بکسر اوّل و فتح دوم - آید چون لِقَح جمع لِقحہ و بروزن فِعال بکسر اوّل و اَفعُل بفتح اوّل و ضم سوم کم می آید چون لقاح جمع لِقحہ و انعُم جمع نِعمہ و کلمہ کہ بروزن فُعلہ بضم اوّل و سکون ثانی باشد جمعش اکثر بروزن فُعَل بضم اوّل و فتح ثانی آید چون بُرَق جمع بُرقہ و ہم جمع این وزن بروزن فُعُول آید چون حُجُور جمع حُجرہ و فِعال بکسر چون برام جمع بُرمہ کم می آید و گاہی بروزن فَعائل نیز می آید چون حرائر جمع حُرّہ و کلمہ کہ بروزن فَعَلہ بفتحات باشد جمعش اکثر بروزن فِعال بالکسر آید چون رِقاب جمع رَقَبہ و گاہے بروزن اَفعُل بفتح اوّل و ضم سوم آید چون اَینُق جمع ناقہ کہ در اصل نَوَقہ بود بروزن فِعَل بالکسر و فتح ثانی آید چون تِیَر جمع تارہ و بروزن فُعل بالضم نیز آمد چون بُدن جمع بَدَنہ و کلمہ کہ بروزن فَعِلہ بفتح اوّل و کسر ثانی باشد جمعش بروزن فَعِل بالفتح اوّل و کسر ثانی آید چون مَعِد جمع مَعِدہ و کلمہ کہ بروزن فُعَلہ بضم اوّل و فتح ثانی باشد جمعش بروزن فُعَل بضم اوّل و فتح ثانی آید چون تُخَم جمع تُخَمہ و اسمیکہ بروزن فَعال بالفتح باشد جمعش اکثر بروزن اَفعِلہ بفتح اوّل و کسر عین آید چون اَزمِنہ جمع زمانہ و ہم جمع این وزن سماعًا بروزن فُعُل بضمتین آید چون قُذُل جمع قَذال و بروزن فِعلان بالکسر چون غِزلان جمع غزال و بروزن فُعول چون عُنوق جمع عَناق آید و اگر صفت مشبہ برین وزن آید جمعش بروزن فُعَلاء بضم اوّل و فتح ثانی آید چون جُبَناء جمع جبان و بروزن فُعُل بضمتین آید چون صُنُع جمع صَناع و بروزن فِعال بکسر اوّل چون جِیاد جمع جواد آید و اسمیکہ بروزن فِعال بالکسر باشد جمعش اکثر بروزن اَفعِلہ بفتح اوّل و کسر عین و فُعُل بضمتین آید چون اَحمِرہ و حُمُر جمع حمار و گاہی سماعًا بروزن فِعلان بالکسر چون صِیران جمع صوار و بروزن فَعائل چون شمائل جمع شمال آید و اگر صفت مشبہ برین وزن آید جمعش بروزن فُعُل بضمتین چون کُنُز جمع کِناز و بروزن فِعال مفرد و جمع یکسان آید چون ہِجان جمع ہِجان و اسمیکہ بروزن فُعال بالضم باشد جمعش اکثر بروزن اَفعِلہ بفتح اوّل و کسر عین آید چون اَغرِبہ جمع غُراب و گاہی بروزن فُعُل بضمتین چون قُرُد جمع قُراد و بروزن فِعلان بالکسر چون غِربان جمع غراب و بروزن فُعلان بالضم چون زُقّان جمع زُقاق و بروزن فِعلہ بالکسر چون غِلمہ جمع غلام و بروزن فُعل بالضم چون ذُبّ جمع ذُباب آید و اگر صفت مشبہ برین وزن باشد جمعش بروزن فِعلان بالکسر آید چون شِجعان جمع شُجاع و بروزن فُعَلاء بضم اوّل و فتح ثانی چون شُجَعاء جمع شُجاع آید و اگر برہین سہ وزن مذکورہ مؤنث سماعی آید جمعش بروزن اَفعُل بفتح اوّل و ضم ثالث آید چون اَعنُق جمع عناق و اَذرُع جمع ذراع و اَعقُب جمع عقاب آید و اَمکُن بفتح اوّل و ضم ثالث شاذ ست و اسمیکہ بروزن فِعالہ مثلث الفا باشد یعنی فا او مضموم یا مفتوح یا مکسور بود جمعش بروزن فَعائل آید چون حَمائم جمع حَمامہ و رسائل جمع رسالہ و ذوائب جمع ذؤابہ و اسمیکہ بروزن فَعیل باشد جمعش اکثر بروزن اَفعِلہ بفتح اوّل و کسر عین آید چون اَرغِفہ جمع رغیف و بروزن فُعُل بضمتین چون رُغُف جمع رغیف و بروزن فُعلان بالضم چون رُغفان جمع رغیف و گاہ بروزن اَفعِلاء بفتح اوّل و کسر عین چون انصباء جمع نصیب و بروزن فِعال بالکسر چون فِصال جمع فصیل و بروزن افاعل بفتح اوّل و کسر عین چون افائل جمع افیل و بروزن فِعلان بالکسر چون ظِلمان جمع ظلیم و بروزن افاعیل نیز چون احادیث جمع حدیث و اگر مضاعف برین وزن آید جمعش بروزن فُعُل بضمتین کم آید چون سُرُر جمع سریر و اگر صفت مشبہ برین وزن باشد جمعش بروزن فُعَلاء بضم اوّل و فتح ثانی آید چون کُرَماء جمع کریم و بروزن فِعال بالکسر چون کرام جمع کریم و بروزن فُعُل بضمتین چون نُذُر جمع نذیر و بروزن فُعلان بالضم چون ثُنیان جمع ثنی و بروزن فِعلان بالکسر چون خِصیان جمع خصی و بروزن افعال بالفتح چون

اشراف جمع شریف بروزن افعلا بفتح اول
وکسر عین چون اصدقا جمع صدیق وبروزن
افعلہ بفتح اول وکسر عین چون احبۃ جمع حبیب
وبروزن فعول چون ظروف جمع ظریف گاہی
بروزن فعالی بفتح اول وچہارم نیز آید چون
یتامی جمع یتیم واگر صفت مشبہ ازین وزن
بمعنی مفعول باشد جمعش اکثر بروزن فعلے
بفتح اول وفتح لام آید چون قتلے جمع قتیل وگاہ
بروزن فعلا بضم اول وفتح ثانی چون قتلا
جمع قتیل وبروزن فعالی بالضم اول وفتح لام
چون اسارے جمع اسیر آید ومرضی بالفتح
جمع مریض شاذ است واگر صفت مشبہ بروزن
فعیلۃ باشد جمعش اکثر بروزن فعائل بفتح آید
چون صبائح جمع صبیحۃ وبروزن فعال بالکسر
چنانچہ صباح جمع صبیحۃ وگاہی بروزن
فعلا نیز آید چون خلفا جمع خلیفہ واسمیکہ
بروزن فعول باشد بالفتح جمعش اکثر بروزن
افعلۃ بفتح اول وکسر عین آید چون اعمدہ
جمع عمود وبروزن فعل بضمتین چون عمد جمع
عمود وگاہی بروزن فعلان بالکسر چون قعدان
جمع قعود وگاہی بروزن افعال بالفتح
چون افلا فلو وبروزن فعائل چون
ذنائب جمع ذنوب اگر اسمی بروزن فعولۃ
بفتح اول باشد جمعش بروزن فعائل چون حمائل جمع
حمولۃ آید واگر صفت مشبہ برین وزن باشد اکثر جمعش بروزن
فعل بضمتین آید چون صبر جمع صبور وگاہی
بروزن فعلا بضم اول وفتح ثانی چون ودود
جمع ودود وبروزن افعال چون اعداد
جمع عدو آید واگر صفت مشبہ برین وزن
برائے مونث آید جمعش بروزن فعائل آید
چون عجائز جمع عجوز وکلمہ کہ بروزن فعول
بضمتین باشد جمعش سماعا بروزن افاعیل
آید چون اعاریض جمع عروض واگر اسمی بروزن
فاعل باشد جمعش اکثر بروزن فواعل
بفتح آید چون کواہل جمع کاہل بمعنی مابین
ہر دو شانہ وگاہے بروزن فعلان بالضم
چون حجران جمع حاجر وبروزن فعلان
بالکسر چون جنان جمع جان واگر صفت
یعنی اسم فاعل وصفت مشبہ برین وزن
آید جمعش اکثر بروزن فعل بضم اول و
تشدید عین مفتوح آید چون جہل جمع
جاہل وبروزن فعال بضم اول وتشدید
عین چون جہال جمع جاہل وبروزن فعلۃ
بفتحتین چون فسقۃ جمع فاسق واگر ناقص باشد
بروزن فعلۃ بضم اول وفتح ثانی چون قضاۃ
جمع قاضے کہ در اصل قضیۃ بود یا متحرک ما
قبل آن مفتوح یا را بالف بدل کردند و
بروزن فعل بالضم چون بذل جمع باذل
وبروزن فعلا بضم اول وفتح ثانی چون
شعرا جمع شاعر وبروزن فعلان بالضم
چون صحبان جمع صاحب وبروزن
فعال بکسر چون تجار جمع تاجر وبروزن
فعول بضمتین چون قعود جمع قاعد وبروزن
فعالی نیز آید چون طہارے جمع طاہر و
بروزن افاعیل نیز آید چون اباطیل
جمع باطل وفوارس جمع فارس شاذ است
واگر مونث برین وزن باشد جمعش بروزن
فواعل آید چون حوائض جمع حائض و
بروزن فعل بضم اول وتشدید عین چون
حیض جمع حائض واگر اسمی بروزن
فاعلۃ باشد جمعش اکثر بروزن فواعل
آید چون کواثب جمع کاثبۃ واگر صفت
یعنی اسم فاعل وصفت مشبہ بروزن فاعلۃ
آید جمعش نیز بروزن فواعل آید چون نوائم
جمع نائمۃ وبروزن فعل بضم اول وتشدید
عین مفتوح چون نوم جمع نائمۃ واکثر
اسمے بروزن فعلے یعنی اسم چہار حرفی
کہ رابع او الف مقصورہ باشد وفای او
بہر سہ حرکت کہ باشد جمعش بروزن فعال
بالکسر آید چون اناث جمع انثے واگر صفت
مشبہ برینطور آید جمعش نیز بروزن فعال
آید چون عطاش جمع عطشے وبروزن فعالے
بفتح اول وچہارم چون حرامی جمع حرمی و
بروزن فعالی بفتح اول وکسر لام نیز مے
آید چون دعاوی جمع دعوے واگر
فعلے بالضم مونث اسم تفضیل باشد جمعش
بروزن فعل بضم اول وفتح ثانی آید چون
صغر جمع صغری واگر اسمے بروزن فعلاء
بالفتح باشد جمعش بروزن فعالے بفتح
فا ولام آید چون صحارے جمع صحراء و
بروزن فعالی بکسر لام چون صحاری جمع صحرا

و بروزن فَعَالِیّ بفتح اوّل وکسر لام وتشدید یا
چون صَحَارِیّ جمع صحرا و اگر صفت مشبه برین
وزن باشد جمعش بروزن فِعَال بکسر چون
بِطَاح جمع بطحا و بروزن فَعَالیٰ بفتح اوّل
وکسر لام وتشدید یا چون عَذَارِیّ جمع عذرا
و اگر صفت مشبه بروزن فُعَلاء بضم اوّل و
فتح ثانی باشد جمعش نیز بروزن فِعَال آید
چون عِشَار جمع عُشَرَاء و کلمهٔ که بروزن فُعَالیٰ
یعنی اسم ربع حرفی که آخرش الف مقصوره باشد
جمعش بروزن فُعَالَیَات بضم اوّل و فتح لام
آید چون حُبَارَیَات جمع حُبَارَیٰ و گاهی
بروزن فَعَالِی بکسر لام آید چون حبالی
جمع حُبلیٰ و بروزن فَعَائِل نیز آید چون حبائل جمع حبلے
و اگر اسمے برصورت اَفْعَل آید یعنی بلا تمییز
حرکت اوّل و ثالث جمعش بروزن اَفَاعِل
چون اَصَابِع جمع اصبع و اَجَادِل جمع اَجْدَل و اگر
صفت مشبه بروزن افعل آید جمعش بروزن
فُعلان بضم آید چون حُمْرَان جمع احمر و بروزن
فُعْل بالضم چون حُمر جمع احمر و اگر اسم تفضیل برین
وزن باشد جمعش بروزن افاعل آید چون
افاضل جمع افضل و اسمیکه بروزن فَعلان
بحرکات ثلثهٔ فا و سکون عین بود جمعش بروزن
فَعَالِین بفتح آید چون شیاطین و سَرَاحِین جمع
شیطان و سرحان و گاهی بروزن فِعَال
بکسر نیز آید چون سراح جمع سِرحان و گاهی
بروزن فَعَالِیّ بفتح اوّل وکسر لام وتشدید
یا چون اَنَاسِیّ جمع انسان و اگر صفت مشبه

برین وزن باشد جمعش بروزن فِعَال
بکسر نیز آید چون غضاب جمع غضبان
و بروزن فَعَالیٰ بفتح اوّل و فتح لام چون
سَکَارَیٰ جمع سکران و جمعیکه از صفت مشبه
بروزن فَعَالیٰ بفتح آید فا کلمهٔ آنرا درین
چهار لفظ ضمه داده میشود چون کُسَالیٰ
جمع کَسلان و سُکَاریٰ جمع سکران و عُجَالیٰ
جمع عجلان و غُیَاریٰ جمع غیران و کلمهٔ که
بروزن فَعِلان بفتح اوّل وکسر ثانی
باشد جمع آن بروزن فَعَالِیّ بکسر لام و
تشدید یاے چون ظَرَابِیّ جمع ظَرِبَان و
گاهی بروزن فِعْلیٰ بکسر فا و فتح لام چون
ظِربیٰ جمع ظربان و کلمهٔ که بروزن فَعِیل
بفتح فا وکسر عین باشد جمعش بروزن اَفعال
آید بالفتح چون اَموَات جمع میّت و بروزن
فِعَال بکسر چون جیاد جمع جید و بروزن
اَفْعِلاء بفتح اوّل وکسر عین چون اَبْنِیَاء
جمع بیّن آید و گاهی بروزن فَعْلیٰ بفتح نیز
آید چون مَوتیٰ جمع میّت و لفظیکه بروزن
فُعَّال بضم اوّل و تشدید عین باشد جمعش
بروزن فعاییل آید چون عوّادیر جمع
عوّار و لفظیکه بروزن مفعول یا
مفعال بالکسر باشد جمعش بروزن
مَفَاعِیل آید چون ملاعین جمع ملعون و
مفاتیح جمع مفتاح و لفظیکه بروزن
مُفعِل بضم میم وکسر عین باشد جمعش
نیز گاهے بروزن مفاعیل آید چون

مناکیر جمع مُنکَر و مَفَاطِیر جمع مُفْطِر و کلمهٔ که
بروزن مَفْعِل و مَفْعِلَةٌ بفتح میم یا بکسر
میم باشد جمعش بروزن مفاعل آید
چون مَسَاجِد جمع مسجد و محامد جمع محمدة
و مقاطع جمع مقطع و محاجم جمع محجمة و کلمهٔ
که بروزن مُفْعِل بضم میم وکسر عین
باشد جمعش بروزن مفاعل آید چون
مطافل جمع مُطْفِل و کلمهٔ که هموزن فهری
بالفتح و سُرِّیّة بضم اوّل وکسر را مشدد
و تشدید تحتانی و سِعلاة بالکسر و قلنسوة
بفتح اوّل و ثانی و سکون نون و ضم سین
و قهوباة بفتح اوّل و ثانی و عِشرین
بالکسر باشد جمعش بروزن فعالے بفتح
اوّل وکسر لام آید چون فهارے و سراری
و سعالی و قلاسی و قهابی و عشاری جمع
فهری بروزن فَعَالیٰ بفتح اوّل و فتح لام
و فَعَالِیّ بفتح اوّل وکسر لام وتشدید یا
نیز آید چون فهارے و فهاریّ و کلمهٔ که
بروزن علباء و قوباء و حولایاء
باشد جمع او بروزن فَعَالِیّ بفتح اوّل و
کسر لام وتشدید یا بود و کلمهٔ که هموزن
جرائض و قریثاء و حباری و خرابة
باشد جمعش بروزن فعائل آید چون
جرائض و قرائث و حبائر و خرائب و
کلمهٔ که هموزن اقلیم و اقوال باشد
جمعش بروزن اَفَاعِیل آید چون اَقَالیم
و اقاویل و کلمهٔ که هموزن تنضب و تجربه

باشد جمعش بر وزن تَفَاعِل بفتح اول وکسر
عین چون تَنَاصِب وتَجَارِب آید کلمه که اول
آن تا ورابع آن مده بود جمعش بروزن
تفاعیل آید چون تَمَاثِیل جمع تِمْثَال و
تصاویر جمع تصویر وکلمه که هموزن بِلَغن
بکسر اول وفتح ثانی باشد جمعش بروزن فَعَالِن
بفتح اول وکسر لام آید چون بَلَاغِن و جمع
رباعی مجرد هر چه ملحق بآن باشد بروزن فَعَالِل
آید چون جَعَافِر جمع جَعْفَر و قَعَادِد جمع قُعْدُد
و جمع خماسی مجرد نیز برین وزن می آید مگر
بحذف حرف خامس چون سَفَارِج جمع
سَفَرْجَل و جمع لفظ رباعی مزید یا ملحق بآن
که حرف رابع آن مده باشد جمعش بر وزن
فَعَالِیل آید چون قراطیس جمع قِرْطَاس
و جَلَابِیب جمع جِلْبَاب و قَنَادِیل جمع قِنْدِیل و
عَصَافِیر جمع عُصْفُور و جمع اسمیکه منسوب باشد
یا جمعی باشد بروزن فَعَالِلَة و مَفَاعِلَة و
فعالِیَة و فواعِلَة بفتح اول وکسر حرف چهارم
می آید چون حَنَابِلَة جمع حَنْبَلی و اشاعرة جمع
اشعری و اساتذه جمع اُستاذ و تلامذه جمع
تلمیذ که هر دو عجمی اند و گاهی لفظ جمع را بار دیگر
جمع کنند چون اَکَالِب جمع اَکْلُب که جمع کلب
ست و جَمَائِل جمع جِمَال که جمع جمل ست و اناعیم جمع انعام و آن جمع نَعَم است و بیوتات
جمع بُیُوت که جمع بیت ست و گاهی جمع بر ماده
واحد خود نیاید چون نساء و نِسْوَة و نِسْوَان که
هر سه لفظ جمع امرأة است و گاهی جمع موافق
قیاسی که مفرد آن میخواهد نیاید و این را
جمع خلاف القیاس گویند و استعمال آن
بر سمع موقوفست چون محاسن جمع حسن و مَطَاعِم
جمع طعام و مَطَاعِن جمع طَعْنَه و لواقح
جمع مُلْقِحَة و طَوَارِح جمع مطیحه و انضا جمع نضاری
و گاهی لفظی باشد که از اوزان جمع نباشد
و معنی جمع در و یافته شود و آنرا اسم جمع گویند
چون رَکْب بفتح اول و سکون ثانی بمعنی
سواران اسم جمع راکب و خَدَم بفتحتین بمعنی
خادمان اسم جمع خادم و ظَرِب بفتح اول و
کسر ثانی اسم جمع ظَرِبان که بالکسرست و
عَبُد بفتح اول وضم ثانی بمعنی عابدان
اسم جمع عابد و رِجلة بالکسر بمعنی پیادگان
اسم جمع راجل و رُفْقَة بضم اول وسکون
ثانی بمعنی رفیقان اسم جمع رفیق و جامل
بکسر میم اسم جمع جَمَل بمعنی شتر و عبید بر وزن
فعیل بمعنی بندگان اسم جمع عبد و تُوَام
بضم اول و مد سوم اسم جمع تَوْأَم که بفتح
اول و سوم ست و قَصْبَاء بفتح اول وسکون
ثانی اسم جمع قَصَب که بفتحتین بمعنی نی ست مَشْیُوخا
بفتح میم وسکون شین معجمه وضم تحتانی اسم
جمع شیخ و صَحَابَة بالفتح بمعنی یاران اسم جمع
صاحب و چون از لفظ مفرد که بچیزی منسوب
باشد یای نسبت حذف کنند آن مفرد
در معنی جمع میشود چون روم جمع رومی
و عرب جمع عربی و چون در آخر لفظی تای
وحدت باشد هرگاه آن تا را حذف کنند
بمعنی جمع آن لفظ میشود چون کَلِم بفتح
کاف وکسر لام جمع کَلِمَة و تَمْره بفتح اول و
سکون ثانی جمع تَمْرَة و معد بکسر میم وسکون
عین جمع معدة و گاهی لفظی در معنی جمع
میشود بزیاده کردن تا در آخرش چون
کماة و جباة که مفرد آن کماء و جباست
هر دو بمعنی سمارغ و جمع بالف و تا در
آخرش برای علم مؤنث می آید چنانچه هند و
هندات و اگر صفت مؤنث باشد معتبر
بالف و تا نیاید چنانچه حائض را جمع حوائض
می آید نه حائضات و لفظیکه در و تای
تانیث ست اسم بود یا صفت تای تانیث
آن حذف کرده بالف و تا جمع نمایند تا
اجتماع دو علامت تانیث لازم نیاید
چنانچه ضَارِبَات و مُسْلِمَات جمع ضَارِبَة و
مُسْلِمَة و لفظی مذکر که صفت غیر عاقل باشد
گاهی جمعش نیز بالف و تا آید چون سجل
و سجلات بمعنی زن فربه و مرفوع و مرفوعات
و لفظیکه او را جمع تکسیر نیامده باشد جمعش
نیز بالف و تا آید چنانچه سُرادقات جمع
سرادق یا آنکه در خماسی جمع تکسیرش بحذف
خامس آمده باشد بالقای اصول الف
تا جمعش آرند چون سَفَرْجَلات جمع سفر
جل که جمع تکسیرش سفارج آمده است
بحذف خامس و لفظیکه بر وزن فعلة
باشد بفتح اول وسکون ثانی در حالت
جمع بالف و تا عین کلمه آن فتح یابد بشرطیکه

اجوف نبود چون از تمرہ بسکون میم تمرات آید بفتح میم و اگر اجوف باشد عین کلمہ بحالہ ساکن ماند چنانچہ در مفرد بود مثلاً از جَوزَۃٌ و بَیضَۃٌ جَوزَاتٌ و بیضات آید بسکون واو و یا مگر قوم ہذیل در اجوف نیز بطور صحیح وغیرہ فتح خوانند چنانچہ از جوزۃ و بیضہ جَوَزَاتٌ و بَیَضَاتٌ آرند بفتح واو و یا و لفظیکہ بر وزن فِعلَۃ بکسر اول و سکون ثانی باشد در حالت جمع بالف و تا و عین کلمۂ آن فتح و کسر یابد چون از کِسْرَۃ کِسَرَاتٌ بکسر اول و فتح سین و ہم کِسِرات بکسر اول و ثانی و بنی تمیم در صورت مذکورہ بسکون عین کلمہ نیز خوانند چنانچہ کِسْرات بسکون سین و لفظیکہ بروزن فِعلَۃ بکسر فا و سکون عین اگر اجوف باشد مطلقاً یعنے خواہ واوی خواہ یائی یا ناقص واوی بود پس عین کلمہ درین ہر دو صورت وقت جمع سکون و فتح یابد چون دِیمات بسکون یا و فتح یا جمع دِیمَۃٌ کہ اصل آن دومہ بود بمعنے باران بے رعد و برق چون بِیعات بسکون یا و فتح یا جمع بِیعَۃٌ بمعنے معبد نصاری یعنی چنانچہ کنیسہ معبد یہود و لفظیکہ بروزن فُعلَۃ بضم اول و سکون ثانی باشد در حالت جمع عین کلمۂ آن فتحہ و ضمہ یابد چنانچہ از حُجْرَۃٌ حُجُرَاتٌ آید بضم جیم و فتح آن و تمیم بسکون نیز خوانند چنانچہ حُجْرات بسکون جیم و لفظیکہ بروزن فُعلَۃ بضم فا و سکون عین اگر ناقص یائی یا اجوف مطلقاً باشد درین حالت جمع عین کلمۂ آن سکون و فتح یابد مثال ناقص یائی چون از رُقْیَۃٌ رُقْیَاتٌ بفتح و سکون قاف و حِلْیَۃٌ و حِلْیَاتٌ مثال اجوف چنانچہ از دُوْلَۃٌ و دَوْلَۃٌ دَوَلَاتٌ و دَوْلاتٌ ہر دو بسکون و فتح واو و اگر صفت مشبہ صحیح یا مضاعف خواہ بروزن فَعلَۃ باشد یا فِعلَۃ بالکسر یا فُعلَۃ بالضم بود در حالت جمع بالف و تا عین کلمہ بسکون آید فقط چون از صَعْبَۃٌ صَعْبَاتٌ و از صُفْرَۃٌ صُفْرَاتٌ و از صَلْبَۃٌ صَلْبَاتٌ و از مُدَّۃ مُدَّاتٌ و از شِدَّۃٌ شِدَّاتٌ و از مُدَّۃٌ مُدَّاتٌ و ہر لفظیکہ بر وزن فَعْل باشد بحرکات ثلثۂ فا و سکون عین بشرطیکہ مؤنث ست بتقدیر تا لیس آن نیز حکم فَعلَۃ مثلث الفا دارد چون از ارض اَرَضات بفتح را چنانچہ از تمرۃ تمرات و جمع عُرْسٌ عُرُوسات بضم را و فتحۂ آن چنانکہ از حجرۃ حجرات و جمع خیر خیرات بسکون و فتح یائے تحتانی چنانکہ از دِیمَۃ دیمات و بسکون و فتح یا و جمع بواو و نون برای لفظی مے آید کہ در آخر آن تائے فوقانی نبود و علم باشد مذکر عاقل را چنانچہ زیدون جمع زید یا آنکہ صفت باشد مذکر را چنانچہ ضارب مضروب را جمع ضاربون و مضروبون می آید و الف مقصورہ را درچنین جمع بیفگنند چنانچہ از مصطفٰی جمع مصطفون می آید لیکن سِنُون جمع سَنَۃٌ و قُلُون جمع قُلَۃٌ و اَہلُون جمع اَہْلٌ و اَرَضُون جمع اَرضٌ خلاف القیاس ست و افعل فعلاء و فعلان فعلٰے چنانچہ احمر حمرا و فعلان فعلٰے چنانچہ عطشان و صفتیکہ مشترک باشد میان مذکر و مؤنث چنانچہ جریح و صبور این ہر قسم الفاظ را جمع بواو و نون نمی آید و این جمع بواو و نون بحالت رفعی باشد الا در حالت نصبی و جری بہین جمع سالم مذکر بیای معروف و نون آید چنانچہ رَأَیتُ زَیدِینَ و ضاربین و مضروبین و مررت بزیدین و ضاربین و مضروبین۔

جمع الجمع نزد صرفیان جمعیکہ از لفظیکہ جمع آوردہ باشد چون اکالب جمع اکلب کہ جمع کلب ست و اناعیم جمع انعام کہ جمع نعم ست و باصطلاح صوفیہ شہود خلق است قائم بحق معنی اول از فصول اکبری و معنی ثانی از لطائف۔

جمل بفتحتین شتر نر و بضم جیم و تشدید و فتح میم بمعنے حساب اعداد حروف ابجد و باز بمعنے بتخفیف میم نیز آمدہ از صراح و قاموس و مؤید و منتخب و لطائف۔

جمال بکسر اول و این جمع جمل ست و بفتح خوبی صورت و سیرت و بالضم و تشدید و تخفیف میم نیکو و خوش سیرت و بالفتح و تشدید میم شتربان از منتخب۔

جمیل خوب و نیکو و خوبصورت از منتخب

جماع الاثم بکسر اول و تو ہم بمعنے خوردن شراب جیم بمعنے شراب آمدہ و جماع الاثم بمعنے شراب نیز آمدہ از منتخب

جمام بفتح آسودگی اسپ بعد از ماندگی

و بالضم و بالکسر آب منی کہ فحل را از ترک جماع حاصل شود بہر سہ حرکت پر و لبالب گشتن ظرف و پیمانہ از منتخب ۔

جمان بضم مروارید و مہرہ ہای سیمین کہ بشکل مروارید سازند از منتخب ۔

جمازہ بفتح اول و تشدید میم و زائے معجمہ صیغہ مبالغہ بمعنی اشتر تیز رفتار از منتخب و در کتب فارسی بتخفیف میم نیز آمدہ ۔

جمعہ بالضم و بضمتین روز آدینہ از منتخب ۔

جمرہ بالفتح اخگر آتش و سنگریزہ و سنگریزہ انداختن در حج سہ مرتبہ و نام مرض کہ آن تبوری چند ہین باشد بغایت سرخ باسوزش عظیم و در فارسی حرارتی و بخاریست کہ در آخر زمستان بسہ مرتبہ از زمین برمیخیزد در جمرۂ اول زمین گرم میشود و در جمرۂ دوم آب گرم میگردد و در جمرۂ سوم نباتات گرم شوند و برگ و شگوفہ پدید آید از برہان و منتخب و لطائف ۔

جمیلہ خوب و نیکو و خوبصورت ۔

جمدہ بالضم بمعنی بزرگ و بلند از بہار عجم ۔

جمجمہ بضم ہر دو جیم کاسہ سر کہ آنرا کاسہ نیز گویند و قدح چوبین و چاہیکہ در شورستان باشد از کشف و سروری و منتخب و شرح نصاب و مولانا یوسف و کنز و مصطلحات ۔

جمع افگنی نوعے از کمالات تیراندازی کہ تیرہاے بسیار در یکجا زنند از چراغ ہدایت جملگی بکاف فارسی بمعنے ہمہ و درین لفظ یائے مصدریست بمعنے جملہ شدن و ہاکہ در آخر لفظ جملہ است بکاف فارسی بدل شدہ چنانکہ در حالت نسبت مثل پردگی و خانگی و بعضی محققین نوشتہ اند کہ میتواند کہ در اصل بجملگی بودہ از عالم بتمامی کہ بدون یا مستعملست از بہار عجم ۔

فصل جیم مع نون

جنگلے بمعنے بکیپا نوعی از حیوانات بصورت انسان کہ کپیا دارد از تمیز و نطق بے بہرہ است مجاز مردم بی شعور بی سر و پا از مصطلحات

جنود کبریا کنایہ از ملائک ع ۔

جناب بفتح درگاہ و آستانہ و گرداگرد سرائے و کنار ماخوذ از جنب کہ بمعنے پہلو و کنارہ باشد و کسانیکہ برائے این معنی بالضم خوانند غلط ست چراکہ جناب بالضم بمعنے درد پہلوست منتخب و صحاح و لطائف و کنز و در فارسی جناب بفتح نام بازے و بمعنی گروہ شرط و قمار و بضم بمعنے دوگان دوگان و بالکسر ریسمان باشد کہ بر گردن چارپایہ بندند و ہر جا کہ خواہند برند از برہان و غیر آن ۔

جنوب بفتح طرف دست راست کسے کہ رو بسوے مشرق داشتہ باشد و بمعنی بادیکہ از طرف دست راست آن شخص وزد از صراح و منتخب و کشف و مدار و لطائف و کنز و مولانا یوسف ابن مالنع کہ از اکابر اہل تحقیق اند چنین نوشتہ اند کہ جنوب بادیکہ از جانب یمین کعبہ وزد چہ کعبہ را عرب یک شخص قرار دادہ اند کہ رویش بسوی مشرق ست و جنوب ماخوذ از جنب ست کہ بمعنی پہلو باشد تخصیص جنب بیمین ازین سبب کردند کہ جنب یمین شق اعظم بدن ست ۔

جنائب بفتح اول و کسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست و موحدہ بمعنے اسپان آراستہ کہ پیش سواری سلاطین و امرا برند و این جمع جنیبت ست از منتخب و کنز و شمسی

جنب بضمتین مرد بغسل و بفتح اول و سکون ثانی بمعنے پہلو و کنارہ از منتخب

جنیبت بفتح اول و کسر نون و یاے معروف و فتح موحدہ و تای فوقانی اسپ کوتل کہ پیش سواری سلاطین و امرا برند از کشف و بہار عجم و صراح ۔

جنات بضم جیم جمع جانی کہ بمعنی گنہگار باشد ۔

جنت بالفتح بہشت و در اصل بستانے را گویند کہ درختان او زمین را پوشیدہ باشند چہ در ہر لفظ عربی کہ جیم و نون باشد معنی خفا و پوشیدگی دران ملحوظ باشد چنانچہ پری را جن ازان گویند کہ از نظر پوشیدہ است و جنین بمعنی بچہ کہ در شکم پوشیدہ باشد و جنۃ بالضم بمعنے سپر کہ مرد را میپوشد از شرح نصاب مولانا یوسف بن مالنع رحمۃ اللہ علیہ ۔

جنابت بفتح دوری و مجازاً بمعنے حالت
غسل چراکه دران نیز دوری از طهارت
باشد از کشف و بهار عجم۔
جنایت بکسر گناه کردن از منتخب و
صراح و کنز۔
جنایات بکسر تقصیرات۔
جناح بالفتح بال مرغ و بازوی دست و مقدمهٔ
لشکر آن را هر اول گویند و بالضم بمعنے
گناه از مدار و منتخب و بحر الجواهر و کشف
و صراح و بهار عجم۔
جنبش ز نخ مسخرگی۔
جنید بالضم لشکر و سپاه و نام دواکه خایهٔ
سگ آبی باشد و بالفتح نام شهر از توران
از شرح نصاب و برهان و کشف و منتخب
و سروری و کنز۔
جنود بضمتین لشکرها و این جمع جند ست
از کشف و کنز۔
جنید بضم جیم و فتح نون و سکون تحتانی
نام یکی از اولیای کامل ساکن بغداد۔
جنتر بفتح اول و سکون نون و ضم تاے
فوقانی لفظ هندیست نام سازی که آنرا
وین نیز گویند و شکل او با تراز و مشابهت
دارد و آن چوبے باشد مثل گردن طنبوره
و زیر هر دو سر آن دو کدوے مدوّر وصل
کرده باشند و بران چوب که بالای هر دو کدو
باشد مثل طنبوره تارها کشند پس آن چوب
بمنزلهٔ شاهین تراز و ست و هر دو کدو بمنزلهٔ
هر دو پلّه و در بهار عجم نوشته که جنتر نوعے
از بین ست بزیادت چند تار از بین و
بعضی از آلات رصد۔
جنس بالکسر نوع از هر چیز که در و
اقسام چیزها باشد از منتخب و صراح و
باصطلاح منطقیان جنس آنرا گویند
که در تحت آن چند نوع مندرج بود
و نوع آنرا گویند که تحت آن اصناف
واقع شود و صنف آنرا نامند که در تحت
آن افراد باشند چنانچه حیوان که جنس
ست و انسان نوع و فرنگی و حبشی و هندی
و کوهی اصناف اند و اشخاص هر صنف
افراد هستند۔
جناس بکسر اول در عبارت و شعر دو
لفظ آوردن که در تلفظ مشابه باشند۔
جنیبت کش میر آخور از صراح۔
جنف بفتحتین میل کردن بسوے ظلم از
شرح نصاب و کنز۔
جناغ و جناق بفتح و در آخر لفظ اوّل
غین معجمه بمعنے شرط و گرو باشد که دو کس
باهم بندند و بضم دامنهٔ زین و زین پوش
از رشیدی و برهان و لغات ترکی و در
مصطلحات نوشته گرو که باهم بندند و آنرا
مرایا و ترا فراموش نیز گویند
جنگ بالفتح و کاف فارسے بلفظ کردن
و آوردن و پیوستن و افتادن و داشتن
مستعمل میشود از بهار عجم و جنگ بالضم بیاض
بزرگ که دران هر قسم اشعار و غیره مندرج
باشند از برهان۔
جنبک بضم اوّل و فتح بای موحده جست
کردن و خیز کردن از برهان۔
جنگلے یا یک حیوانی ست بصورت
آدمی که کیما دارد از بهار عجم۔
جنبش اوّل کنایه از حرکت فلک
یا حرکت سیارات از برج حمل یا حرکت
قلم قضا از بهار عجم و صراح۔
جندل بالفتح بروزن صندل بمعنے
سنگ بزرگ از شرح نصاب و لطائف۔
جنان بفتح بروزن سحاب بمعنی دل و
بکسر جیم جمع جنت که بمعنے بهشت ست از
کشف و قاموس و منتخب۔
جن بالضم سپر و بالکسر پری و این
اسم جنس پریانست که بر واحد و کثیر اطلاق
میتوان کرد چنانکه انسان از شرح نصاب
و لطائف۔
جنین بفتح بروزن فیل بچه که در شکم
مادر باشد از منتخب و کشف۔
جنه بالکسر و تشدید نون پریان از منتخب
و جنه بالضم و تشدید نون بمعنے سپر فراخ
از شرح نصاب۔
جنابه بضم اوّل و حرف چهارم باے
موحده دو کودک که بیک حمل متولد
شوند بعربی توامان گویند و مجازاً بمعنے
دوگان دوگان از برهان وغیره۔

جنازه بالفتح و الکسر تابوت مرده از منتخب و صراح و بهار عجم۔

جنی بالکسر و تشدید نون مکسور جن و احد و جن اسم جنس ست پریان را و جن مشتق از جنونست که بمعنی پوشیده شدن باشد چون پری صفت اختفا و پوشیدگی دارد او را چنین گفتند و کسانیکه جمع جن اجنه گویند بفتح اول و کسر جیم و تشدید نون غلط ست چرا که اجنه جمع جنین ست و جنین بچه را گویند که در شکم باشد و جنی بفتح اول و کسر نون و یائے مشدد میوه را گویند که از درخت چیده شود از شرح نصاب از مولانا یوسف بن مانع۔

جنگ زرگری جنگ مصلحت و جنگ ساخته که بدون کینه باشد برای فریب دادن شخص دیگر از رشیدی و چهار شربت و برهان و سراج و مصطلحات۔

جنون دوری بفتح دال مهمله نوعی از جنون که در ایام بهار یعنی جوانان را ظاهر شود از بهار عجم۔

جنس عالی باصطلاح منطق آنکه فوق جمیع جناس باشد چنانکه جوهر که فوق جسم مطلق ست و جسم مطلق فوق جسم نامی و جسم نامی فوق حیوانست و حیوان فوق انسان بهمین جهت انسان را نوع سافل گویند

فصل جیم مع واو

جوزلو بالفتح بمعنے جائفل۔

جوزا بالفتح نام برجیست از بروج آسمان در لغت جوزا بمعنے گوسفند سیاه که میان او سفید باشد و چون انچنین گوسپند درمیان گله گوسپندان سیاه مطلق بغایت اظهر و نمودار باشد همچنین برج مذکور نیز به نسبت دیگر بروج کواکب روشنی دارد و درمیان همه بروج ممتاز ست لهذا این اسم مسمے کردند و صورتش بشکل دو کودک برهنه است که پی همدیگر در آمده اند و سوای آن جوزا نام صورت دیگرست از صور جنوبی بصورت مرد قائم بدو کرے منطقه بسته و شمشیر حمائل انداخته و بدست راست عصای بالائے سر گرفته و دست چپ در آستین کشیده و بدین معنی خواجه حافظ فرماید مصرعه جوزا سحر نهاد حمائل برابرم ؛ از منتخب و شرح نصاب و برجندی شرح بست بابی۔

جوی بفتح اول و در آخر الف مقصوره که بصورت یاست بر وزن نوا بمعنے سوزش دل از عشق و محبت از منتخب و کشف۔

جورب بالفتح موزه و آنچه پای را پوشند از کشف۔

جواب بفتح پاسخ و باصطلاح بمعنے مقابل و بفتح جیم و سکون واو و الف ممدوده آبی که جو و ران جوشانیده به بیماران دهند و آنرا آش جو نیز گویند بفتح اول و ثانی و سکون سوم و کسر بای موحده حوضهاے بزرگ باین معنے در اصل جوابی بوده جمع جابیه یاے تحتانی بجهت تخفیف حذف کرده اند از منتخب۔

جوع الکلب علتیست که هرچند خورد سیر نشود و اشتداد اشتهای طعام و حرص بر ماکولات همچنان باشد و این مرض را شهوت کلبی نیز گویند۔

جواذب بفتح اول و کسر ذال معجمه جمع جاذبه که بمعنے کشنده است و بمعنی کشش مستعمل میشود و بضم اول طعامیست که از شکر و برنج گوشت پزند از منتخب۔

جودت بالفتح نیکی و نیک شدن و خوبی هر چیز و بالضم تیز رفتاری اسپ از منتخب و کشف و شروح نصاب۔

جوارح بفتح اول و کسر راء مهمله و بعده حای مهمله بمعنے دست و پا و زبان و دیگر اعضای آدمی و جانوران شکاری از منتخب و کنز۔

جود بالفتح نیکو و چیزهای نیک باران بسیار و بالضم بخشش و سخاوت و نام دهی ست از شرح نصاب و منتخب و لطائف و غرائب۔

جوانمرد سخی و کریم از سراج۔

جوهر فرد جزو لا یتجزی که نزد متکلمین قابل قسمت بهیچ وجه نباشد مگر نزد حکما قابل قسمت ست و نزد شعرا کنایه از دهان معشوق۔

جواد بفتح اول و تخفیف واو معنے لفظی بسیار جود کننده و یکی از اسمای صفات

حق تعالیٰ است و بمعنی اسپ تیز رفتار برای هر سه معنی مذکوره به تخفیف اوست و بتشدید واو خطاست از منتخب و قاموس و کنز و اشتقاق و صراح و مؤید و کنز و لطائف۔

جوع البقر مرضی ست که جمیع اعضا را حالت گرسنگی طاری شود با وجود سیری معده۔

جوی شیر شیرین معشوقهٔ خسرو اکثر غذا بشیر میکرد گوسپندانش چهار کروه دور از شهر بر کوه میچریدند پرستاران با دروان شیر برنج می بردند فرهاد بحکم شیرین از کوه تا شهر نهرے طیار کرد شبانان در انجا در نهر شیر میدوشیدند بے زحمت در اینجا بجوش جمع میشد۔

جوئبار جائیکه دران جوی بسیار باشد از صراح۔

جوزهر بفتح اول و فتح زاے معجمه و فتح ها معرب گوزهر و آن جزو اول است از اجزای فلک قمر که بر هر سه اجزاے دیگران که مائل و حامل و تدویر ست محیط گردیده و بمعنی هریک از عقدهٔ راس و ذنب و آن دو نقطهٔ تقاطع حامل و مائل ست و مجازاً بمعنی تیز نیز آمده از برهان و مؤید و غیر آن

جوار بکسر و بضم نیز بمعنی همسائگی نه بفتح چنانکه مشهور ست از صراح و منتخب و قاموس و کشف و مدار و کنز۔

جوهر معرب گوهر ست بمعنے سنگ قیمتی و اصل هر شی و خلاصهٔ آن و باصطلاح چیزی که بذات خود قائم باشد و این جوهر ضد عرض ست و عرض آنرا گویند که بذات خود قائم نباشد بلکه قیام عرض بوسیلهٔ جوهر باشد چنانکه لوح و نقش پس لوح جوهر ست و نقش عرض و جامهٔ در رنگ جامه جوهر ست و رنگ عرض و خان آرزو در سراج نوشته که جوهر معرب گوهر ست و بمعنی مونج آهن و موج چوب و استخوان و این اطلاق فارسیان عربی دانست و الا در عربی باین معنی یافته نشده۔

جوذر بالفتح و ذال معجمه مکسور معرب گودره بمعنی بچهٔ گاو دشتی از منتخب و نساء معربات

جودر بفتح اول و فتح دال مهمله گیاهیست که میان زراعت گندم و جو میروید و دانهٔ آن باریک باشد از برهان۔

جور بالفتح میل کردن از راستی و ستم کردن از منتخب و باصطلاح فارسیان نام خطیست که بر کنارهٔ جام میخواران ولایت میباشد چنانکه در برهان و مجاز ا جام پر و مالا مال۔

جوز بالفتح معرب گوز که بفتح کاف فارسی ست بمعنی وسط چیزی و بمعنی گردگان که بهندی اخروٹ گویند و بعضے ثمر درخت که مدور باشد چنانچه جوز هندی بمعنی مغز ناریل۔

جواز بضم اول و دو آخر زای معجمه معصره و آن آلیست چوبی که بدان روغن از کنجد و عرق از نیشکر گیرند بهندی کولهو گویند از برهان و کشف و مدار و جهانگیری و مؤید و رشیدی و سروری و بفتح اول در عربی و گذر و گذشتن و روان شدن و روانی از منتخب و کشف۔

جوائز عطایا و انعامات و تحفها۔

جوش بالفتح زره و جوشیدن دیگ و شوریدن دل و بالضم و بالفتح سینهٔ انسان از منتخب و صراح و بالضم در فارسی بمعنی حلقه و جوشیدن دیگ و شورش دل از برهان به دو معنی اخیر بتفاوت فتح و ضم و توافق لسانین ست و در بهار عجم نوشته که جوش ترجمهٔ فور بلفظ زدن و کردن و گرفتن و برخاستن و دمیدن و بلند شدن و افتادن و نهادن و ریختن و آمدن مستعملست۔

جوارش بضم اول و کسر را مهمله دوای مرکب که خوش مزه و هاضم باشد بخلاف معجون که دران خوش بودن مزه قید نیست و کسانیکه بفتح جیم و فتح را مهمله گویند خطاست چرا که معرب گوارش ست از بحر الجواهر

جوع بالضم گرسنگی از منتخب۔

جوامع جمع جامع و مجازاً بمعنے تمام و همه۔

جواهر سبعه گاهی مراد از نه فلک باشد و گاهی عبارت از نه جوهر باشد که بهندی نورتن گویند و آنها اینست لعل و مروارید

والماس و زمرد و یاقوت و فیروزه و مرجان و نیلم و عقیق و بعضی بجای عقیق لهسنیا را شمارند و سوای اینها چند جواهر دیگر نیز اند۔

جوف بالفتح شکم و اندرون هر چیز و جای خالی که در میان چیزی باشد و بالضم نوعی از ماهی از منتخب و کشف۔

جوالق بضم جیم و کسر لام معرب گوال که بمعنی جوال ست بلکه جوال هم معرب گوالست از رساله معربات و رشیدی۔

جوزق بفتح جیم و فتح زای معجمه غوزهٔ پنبه قبل از شکفتن و مانند آن معرب گوزه و دهی ست بهرات از منتخب۔

جوق بالضم و واو معروف بمعنی فوج و گروه مردم و گروه مرغان و گروه جن و این لفظ ترکی ست از لغات ترکی نوشته شد و در فرهنگ فخر قواس و شبیر خانی بواو مجهول نوشته و در منتخب و بهار عجم و کشف بالفتح ظاهراً در صورت فتح معرب ست چرا که در منتخب لفظ ترکی و فارسی بی تعریب نیامده و لفظیکه در و جیم و قاف باشد در کلام عرب نیاید مگر آنکه معرب باشد و در مصطلحات نوشته که جوق بالضم بمعنی گروه در اصل لفظ ترکیست و بجیم فارسی بمعنی چوبیکه بر گردن گاو گردون و گلبه و چرخ بندند۔

جوسق بفتح اول و سین مهمله مفتوح معرب کوشک از رساله معربات و سروری و برهان۔

جوسنگ مقدار جو از لطائف۔

جوال بضم اول چیزی که دران غله پر کرده بر خر و یابو نهند و بمعنی دلق و نوعی از پارچه درشت که درویشان پوشند نیز آمده از مدار و جهانگیری و مؤید و بهار عجم و کشف و بعضی جوال را بمعنی بدن و جسم نوشته شعر نظامی گنجوی سند آورده اند بیت هم از هر مردی هم از بهر مال ؛ بکوشیم تا جان بود در جوال ؛ ظاهراً این مجاز ست و لفظ جوال معرب گوال ست و بفتح اول در عربی بمعنی گرد بر گردیدن از منتخب۔

جوهر فعال بتشدید عین بمعنی عقل عاشر چه حکما گویند که سوای نه فرشته و هشت فلک همه عالم را بحکم حق تعالی عقل عاشر آفریده است۔

جوهر اول کنایه از جبرئیل علیه السلام یا قلم یا نور محمدی صلی الله علیه و آله وسلم یا آدم علیه السلام و نزد حکما کنایه از عقل اول۔

جوزمائل ثمر دهتوره۔

جول بواو مجهول بیابان۔

جوگندم ریش که سیاه و سپید باشد از مصطلحات۔

جوامع الکلم بفتح کاف و کسر لام چند احادیث انکه هر یک از انها با وجود اختصار الفاظ و عبارت مطالب کثیر را مشتمل ست

جوعان بالفتح گرسنه از منتخب۔

جون بالفتح نام رود جمنا۔

جوزن بالفتح بمعنی ساحر و جادو گر چرا که معمول ساحرانست که بر جو افسون خوانده میزنند از شرح سکندر نامه و برهان و سراج۔

جولستان بضم واو مجهول بمعنی بیابان هموار و این لفظ ترکیست صحیح بجیم فارسی برای مصلحتی درینجا نوشته شد از لغات ترکی و برهان و رشیدی۔

جوشن بالفتح و شین معجمه و نون بمعنی سینه و زره و نوعی از لباس جنگ که غیر زره است چه در زره تمام حلقه باشد و جوشن مرکب از حلقه ها و پارچه هاے آهن باشد از برهان و بهار عجم مگر در بهار عجم بالضم و بواو مجهول نوشته و در سراج نوشته که جوشن مرکب است از جوش و کلمهٔ شن که برای نسبت باشد و لفظ جوشن بمعنی حلقه بفتح و ضم اول هر دو درست و از همین عالم ست روشن که مرکب از رو بمعنی رخ و شن که کلمهٔ نسبت است و لفظ گلشن نیز از همین عالم فاتش در جوشن یک شین را بسبب اجتماع دو شین حذف کرده اند۔

جوالان بفتح اول و ثانی و ثالث مگر در فارسی و بسکون واو مستعمل بمعنی دویدن و دوانیدن اسپ گرد گشتن با لفظ زدن و دادن و کردن مستعمل و بالضم بمعنی زنجیری که در پای مجرمان و گنهگاران اندازند

بهار عجم وکنز ومنتخب وزبدة الفوائد وفرهنگ حسینی۔

جوز شکستن نوعی از فال زدنست۔

جو بالفتح وتشدید واو بمعنے فرقی که درمیان زمین وآسمان ست وبمعنی باد نیز آمده بمناسبت آنکه باد درا موضع همین ست۔

جواهر دارو نوعے از سرمه که بآن جواهرات حل کننده بغایت مقوی بصر ست۔

جوده بالفتح نیکی ونیک شدن وخوبے وبالضم دویدن ونیک رفتن اسپ از منتخب و شرح نصاب وکشف اگرچه مکرر بتای مدوره نوشتن حاجت نبود مگر بپاس خاطر بعضی کسان ناچار چنین کرد۔

جونه بالضم واو معروف ونون بمعنی عطردان وطبلهٔ عطار از منتخب وشروح نصاب۔

جوهه دورباش دوشاخه۔

جوله بالفتح ولام مفتوح وهای ملفوظ نساج وسفید باف وعنکبوت از رشیدی وغیره۔

جولیده بالضم بمعنی ژولیده وپریشان۔

جواهر مجرده عقول عشره وآن نزد حکما ده فرشته اند۔

جوش بیره بهای موحده ویاے معروف ورا وهاے طعامیست که از آرد فطیر سازند و قیمه دران ریزند از مصطلحات۔

جوان سنگ دیده بمعنے بهادر ریاضت کشیده از مصطلحات۔

جواله بالفتح وتشدید واو چیزیکه بسیار گرد گرونده باشد وشعلهٔ جواله آن را گویند که چوبے دراز گرفته بهر دو سر آن مشعل افروخته بسرعت تمام آنرا گرداگرد سر وپهلوی خود بگردانند۔

جودی بالضم نام کوهی که کشتی نوح علیه السلام بوقت تنزل طوفان بران قرار گرفته بود از سروری۔

جوفی بالضم نوعی از ماهی از کشف۔

جولقی بالفتح ولام مفتوح وکسر قاف بمعنی ژنده پوش وقلندر پشمینه پوش از برهان۔

جوهری طائفه ایست که حق تعالے را جوهر میگویند وطول وعرض عمق او ثابت میکنند ونام شاعری۔

جوهر ثانے عقل دوم از عقول عشره

جواری بفتح اول وکسر را مهمله بمعنے کنیزان ودختران وکشتیهای دریا وچیزهای جارے شوند جمع جاریة از کشف وغیره آن۔

جوان وجوانے هردو بالضم از شکرستان ومدار وبهار عجم بالفتح نوشته۔

جوز هندی بمعنے مغز ناریل۔

جوز خراسانے اخروٹ۔

جوزی بالفتح منسوب بجوز که نام قریه است منسوب ست بآن عالمی بزرگ محدث۔

جولانی اسپ وپیاله شراب از مصطلحات وبهار عجم۔

فصل جیم مع های هوز

جهل مرکب اعتقاد داشتن بر ماهیت چیزی بطوریکه دانستن او بخلاف ماهیت آن چیز باشد از بحر الجواهر چنانچه کسی پارهٔ ارزیز را نقره داند وجهل بسیط ندانستن حقیقت چیزی را مطلقاً چنانچه ندانستن مردم این دیار آن چیز را که بدان نبات سرخ را رنگ سرخ دهند۔

جهالت بفتح نه بکسر از کشف ومراح۔

جهت بکسر اول وفتح ثانی بمعنی طرف وجانب وبمعنی برای وسبب نیز مستعمل بهلول در شرح دیوان حافظ نوشته هرگاه که لفظ جهت مرادف طرف وجانب باشد بتاے دراز نویسند ووقتیکه لفظ جهت مرادف کلمهٔ برای وسبب باشد بتای گرد مرقوم نمایند۔

جهد بالضم وبالفتح بمعنے طاقت وکوشش وبالفتح رنج ومشقت از منتخب وصراح و سروری وترجمهٔ مقامات حریری ولطائف در کنز بفتح کوشیدن وبالضم طاقت۔

جهد جهید بفتح هردو جیم کوشش بسیار کوشش کرده شده۔

جهاد بکسر اول با کفار کارزار کردن از منتخب۔

جهر بالفتح آشکارا کردن وآواز بلند کردن در خواندن از منتخب وکنز۔

جهار بکسر آشکارا شدن از منتخب۔

جهاد اکبر ریاضت فقر ونفس کشی وزهد۔

جہاد اصغر باصطلاح صوفیان جنگ کردن با کافران۔

جہیز بکسر تین و یای مجہول و زای معجمہ (مال) جہاز بمعنے سامانگی و اسباب رخت برای دختر و مرده و زر و قمار از لطائف و بہار عجم و مصطلحات۔

جہاز بفتح کشتی بزرگ و فرج و پالان شتر و بکسر اسباب عروس و اسباب میت و مسافر از مزیل و منتخب و بحر الجواہر۔

جہد المقل بضم میم و کسر قاف کوشش درویش و سعی اندک از لطائف۔

جہل بالفتح نادانی و نادانستن و بالکسر خطاست از صراح و کشف و منتخب

جہول بفتح سخت نادان از منتخب۔

جہنم بفتح نون مشدده بضم آن بمعنی چاه عمیق و نام دوزخ از منتخب و مزیل و کشف و مدار۔

جہانیدن بکسر اول مردفست۔

جہان بکسر جہنده و جہان بمعنی عالم نیز بکسر ہم ست چون ازینکه ناپایدار و بے ثباتست گویا که جہنده است از کشف و لطائف و خیابان و در بہار عجم و مؤید بفتح و کسر بمعنی روزگار و بعضے گویند که جہان در اصل گہان بود مخفف گاہان مرکب از گہ بمعنے وقت و الف و نون نسبت چون موجودات ارضی را باوقات و ازمنه تعلق تمامست لہذا بجہت تسمیه آن حرف اول گہان را بجیم بدل کرده جہان گفتند۔

جہودانه پارچه زرد که جہودان بر دوش دارند و آن را عبادت دانند از لطائف۔

جہلہ بفتح اول و دوم و سوم جمع جاہلست۔

جہودی بفتح جیم و ضم ہا یک شخص از قوم جہود که کفار موسائی ہستند و این معرب یہودیست حرف یا درین لفظ برای وحدتست و بدون یا جمع آنست

فصل جیم عربی مع یاے تحتانی

جیب بالفتح گریبان و پیرہن و سینه و دل از منتخب و مجازا بمعنی کیسه که زیر گریبان می دوختند حالا بر کیسه دامن اطلاق کنند و این مجاز در مجازست چنانکه فتیله شمع را شمع گفتند و باصطلاح علم ہیئت و ہندسه جیب عبارتست از نصف وتر مقابله نصف قوس و صورتش اینست۔

جیاب بالکسر جمع جیب خلاف القیاس زیرا که فعل بالفتح را که اجوف یائی باشد جمع بر وزن فعال نمی آید۔

جید بالفتح و یای مشدد و مکسور بمعنی خوب و سره و نیک بکسر اول و سکون ثانی بمعنے گردن و عنق از منتخب۔

جیاد بکسر اول و تخفیف یا جمع جید که بمعنے سره و نیک ست و بمعنی اسپان تیز رفتار درین صورت جمع جواد ست که بمعنے اسپ تیز رفتار باشد و بمعنی گردنها درینصورت جمع جید ست بر وزن عید که بمعنی گردن باشد۔

جیش بالفتح لشکر و جوشیدن دیگ و شوریدن دل از صراح و کنز۔

جیوش بضمتین لشکرها جمع جیش از کنز

جیف بکسر اول و فتح دوم جمع جیفه که بمعنی حیوان مرده بو گرفته است از صراح۔

جیپال بالفتح نام یکی از راجہای ہند که سلطان محمود برو غالب آمد و گاہی بمعنی مطلق پادشاه استعمال کنند۔

جیتل بالکسر و یای معروف و فتح تای فوقانی نوعی از سیم مسکوک این لفظ ہندیست و بعضی نوشته که بمعنے دام است که بیست و پنجم حصه فلس باشد۔

جیم این حرف بتای فوقانی و زای عربی و فای و شین معجمه و بکاف فارسی در تعریب بصاد مہمله بدل شود و بشین معجمه در فارسی و بیای تحتانی چون مور چاه و موریانه بمعنی زنگ آهن و گاهی بہ یا ہم آید چون لفج بفتح بمعنے لب۔

جیحون بفتح رودی ست میان خراسان وماوراءالنهر نزدیک بلخ از منتخب و کنز۔
جیران بالکسر همسایگان جمع جار است که بمعنے همسایه باشد از کنز۔
جیلان بالکسر نام ملکیست و بعیست نزدیک بغداد و آن را جیل نیز گویند کذا فی المنتخب
جیوه بالکسر و یای معروف بمعنی سیماب از برهان و لطائف۔

جیغه بیای معروف و غین معجمه زیوریست مرصع که آنرا بر سر و دستار زنند از چراغ هدایت۔
جیغه جیغه چیزی می سازند که باسودهٔ طلق یعنے ابرک که آنرا ابرق نیز گویند آمیخته زنان ولایت بر پیشانی وابرو چسپانند مثل مقیش ریزه چنانچه جلال اسیر گوید
فرد کردهٔ جیغه جیغه ابر درا، داده عرض جوهر مورا ، از چراغ هدایت۔

جیفه بالکسر جیوان مردار بو گرفته از منتخب ولطائف و کنز۔
جیره بروزن تیره طعام راتبه از چراغ هدایت
جیبه بالکسر و یای مجهول و بای موحده بمعنے بکتر این لفظ ترکیست از لغات ترکی و در بهار عجم نوشته که جیبه بمعنے در ترکی زره را گویند۔
جی بالفتح نام پرگنه از ملک اصفهان از شرح خاقانی

باب جیم فارسی

فصل جیم فارسے مع الف

چاروا بمعنی چارپایه از برهان۔
چارضرب نوعی از اشغال صوفیان و نوعی از نوازش ساز که بهندی چوتالا گویند و در مصطلحات نوشته که چارضرب کنایه از تراشیدن موی ریش و بروت و ابرو که یعنے قلندران کنند۔
چارمذهب حنفی[۱] شافعی[۲] مالکی[۳] حنبلی[۴]۔
چارقب نوعی از لباس امرا و این لفظ ترکی ست۔
چاراسباب علل اربعه یعنی علت مادی و علت فاعلی و علت صوری و علت غائی۔
چارم اصطرلاب کنایه از قرآن مجید زیرا که کتاب چهارم ست بعد از توریت و انجیل و زبور۔
چاشت یک پهر روز برآمده و طعام آن وقت را نیز گویند از برهان۔

چارده روایت مراد از چارده روایت شاگردان هفت امام قرات چراکه هر امام را دو دو شاگرد اند۔
چاچ بهر دو جیم فارسی نام شهری ست از توران تا تاشکند شهرت دارد و کمان خوب از آنجا آرند و شاش معرب همین ست از بهار عجم و سراج۔
چارمیخ نوعی از تعذیب که مجرم را بچهار میخ دست و پا بندند از برهان۔
چارشاخ نوعی از تعذیرات از لطائف۔
چار مخفف چاره از سراج۔
چاغر این لفظ بجیم عربی صحیح باشد بمعنی چینه دانهٔ مرغان که بعربی حوصله گویند۔
چارتکبیر کنایه از ترک چیزیست چنین کنایه است بنماز جنازه چراکه در نماز جنازه فقط چار تکبیر میباشند۔
چارمغز تخم درختیست از قسم میوه که بفارسی گردگان و بهندی اکروٹ گویند از برهان و سروری۔

چارنفس نفس اماره نفس لوامه نفس ملهمه نفس مطمئنه۔
چاوش بشین معجمه بروزن طاؤس لفظ ترکیست بمعنے نقیب لشکر و قافله و این در اصل بدو واو ست واو اول را بهمزه بدل کرده اند و بدون همزه بضم واو بروزن پاچ نیز آمده از برهان وغیره۔
چالش بکسر لام بمعنی حمله جنگ از برهان۔
چالش خرامیدن از لطائف۔
چاش بشین معجمه بمعنی خرمن از کاه پاک کرده شده از برهان و لغات ترکی۔
چار بالش مسند از برهان۔
چارم عرض بعضی نوشته اند که مجازاً بمعنے انسانیت چه انسان مرتبهٔ چهارم ست از جسم مطلق و جسم نامی و حیوان۔

چاه مغ بفتح میم وغین معجمه چاه عمیق از لطائف۔

چاق ترکی ست بمعنی سطبر و قوی و بمعنی چست و تندرست و تازه از برهان و چراغ هدایت ولغات ترکی۔

چارق بضم راء مهمله نوعی از کفش صحرائیان این لفظ ترکیست از لطائف و سراج و مصطلحات۔

چارطاق نوعی از خیمه چهار گوشه که بهندی راوٹی گویند از رشیدی و سروری و لطائف و برهان و سراج۔

چابک بضم بای موحده چست و چالاک و جلد و تازیانه از برهان و بهار عجم و سراج و سروری۔

چالیک بیای معروف و کاف عربی نام بازی اطفال که بهندی گلی ڈنڈا گویند از برهان۔

چاربرگ نام گلیست و نزد بعضی لالهٔ کوهی۔

چاردانگ کنایه از چیزیکه بنسبت امثال خود دو چند باشد چه دینار شش دانگ میباشد و دانگ ششم حصه دینار ست پس چهار دانگ بنسبت دو دانگ زائد میباشد و لفظ چهار دانگ گاهی در صفت هندوستان واقع میگردد و بنا بر آنست که چون عرض و طول هندوستان سوای روس از اکثر بلاد عالم زائد ست یا آنکه آبادی و تحصیل زر هندوستان بنسبت تحصیل دیگر بلاد عالم بیشترست پس ازین سبب تمام عالم را یک دینار فرض کردند و هندوستان را از آن بمنزلهٔ چهار دانگ شمردند یا آنکه هندوستان در چهار اقلیم واقعست چنانکه در نقشهٔ ربع مسکون ظاهرست در فصل های مع الفاء۔

چال اسپیکه موی اش سرخ و سپید درهم آمیخته باشد و بمعنی مغاک و چاه چراکه های هوز بلام بدل میشود و دای قمار و بمعنی مرغیکه آنرا کبک گویند از رشیدی و برهان۔

چارمنزل شریعت طریقت معرفت حقیقت۔

چار مرغ خلیل ع کبوتر و زاغ و خروس و طاؤس حضرت خلیل ع بموجب امر حق تعالی گوشت هر یک از آن چهار بر سر کوهی نهاد باز بسوی خود طلب فرمود آنها زنده شده حاضر آمدند و در ذبح طیور مذکور اشارتست بدان که کبوتر کنایه از الفت خلق و از خروس شهوت و از زاغ حرص مال و از طاؤس زیب آرایش ظاهر است یعنی هر چهار صفات ترک کن۔

چارخم بفتح خای معجمه قسمی ست از کشتی و بمعنی کمال کشیده شدن کمان و نوعی از کمان خمدار از مصطلحات و چراغ هدایت۔

چامیدن شاشیدن از برهان۔

چامین بول و غائط از برهان۔

چاویدن فریاد کردن کنجشک را گویند از برهان و بمعنی خائیدن نیز از بهار عجم مستفاد میشود۔

چاکران بکسر کاف عربی مرکب ست از چاک و ران و این کنایه است از فرج یا از دبر از لطائف۔

چار تکبیر زدن بمعنی ترک کلی و این کنایه از نماز جنازه است چراکه در نماز جنازه چهار تکبیر میشوند از بهار و برهان۔

چار طاق افگن فراش از مدار۔

چار زبان کنایه از بر گوی کثیر الکلام۔

چار میخ شدن کمال محکم شدن و نوعی از تعذیب مجرمان که در از بر زمین انداخته بچهار میخ دست و پا بندند۔

چار خوان چار جوی بهشت یا نیل و فرات و دجله و جیحون۔

چار طوفان عبارت از طوفان آب که بر قوم نوح علیه السلام رسیده و طوفان باد بر قوم هود علیه السلام و طوفان آتش بر قوم لوط علیه السلام و طوفان خاک بر قوم صالح علیه السلام و بعضی نوشته که چهار طوفان کنایه از جهل که ضد حکمتست دوم جبن که ضد شجاعت ست سوم حرص که ضد عفت ست چهارم جور که ضد عدالت ست۔

چار کان عبارت از کان آتشی که گوگرد و نوشادر کانی از آن بر آید و بعضی نوشته که کنایه از کان لعل و یاقوت ست دوم کان آبی که مروارید و مرجان از وا

سوم کان بادی کہ نباتات قیمتی ازان خیزد چہارم کان خاکی کہ الماس وزر ونقرہ ازان پیدا شود۔

چار ارکان اربعہ عناصر۔

چاہ کن ظالم ومکار۔

چاہ نسیان چاہ خراب وبی آب۔

چاہ ستارہ جو نوعی از رصد ست کہ بعمق شصت گز چاہی کاوند وبالای آن بامی برآرند شصت گز بلند وآنرا مشبک ساختہ نشینند وکیفیت نجوم وافلاک دریابند از مصطلحات۔

چارسو بازاری کہ بہر چار طرف راستہ ودکان ہا دارد وبمعنے راہ کلان کہ دران چار راہ مجتمع شدہ باشند۔

چارگاہ نام شعبۂ از موسیقی وکنایہ باشد از کالبد عنصری کہ مرکب از اربعہ عناصر ست۔

چار آئینہ نوعی از لباس جنگ چہار تختہ از آہن ساختہ ودر نباتات یا مخمل گرفتہ گرد پشت وسینہ کشند۔

چارشانہ تومند وقوی ہیکل وفربہ وناموزون قد وبدانداماز سراج وچراغ ہدایت۔

چاقندہ در ترکی بمعنی در وقت چرا کہ چاق بمعنے وقت وہنگام ونون زائدہ دہ بمعنی ۔

چارموجہ بمعنی گرداب۔

چارپارہ نوعی از رقص ونام سازیکہ چہار وصل دارد از شرح خاقانی۔

چارگامہ بکاف فارسی اسپ تیزرفتار

چانہ بنون گرداگرد دہان وبمعنے فک اسفل نیز نوشتہ اند وآن استخوان زنخ باشد از سراج۔

چارہ علاج وتدبیر ومکر وفریب۔

چاشنی اندک چیزی از شراب وطعام وبمعنے نمودار ومزہ وشیرینی وچیز اندک بقدر چشیدن باشد وقدری حلاوت از بہار عجم وشرح سکندرنامہ از خان آرزو وبرہان وسراج ومدار۔

چارجوی بہشتی یکی از آب ودوم از شیر سوم از خمر چہارم از عسل وبعضی گفتہ اند کہ کنایہ از جیحون وسیحون ونیل وفرات۔

چاپلوسی چرب زبانی وخوشامد۔

چاچے ہر چیز منسوب بچاچ عموماً وکمان خصوصاً وچاچ شہریست از توران۔

چابکے بضم بائے موحدہ اسپ تیز رفتار از رشیدے۔

چاوچاہی بجیم فارسی نام ولایت وکسانیکہ چاہ گویند غلطست از برہان۔

چاربیگتے نام منصب از طرف بادشاہ باشد۔

فصل جیم فارسی مع بای فارسی

چپ انداز کسیکہ تیر بازگشتی زند از شرح سکندرنامہ ودر مصطلحات بمعنی مکار وحیال۔

چپقلش بفتح اول وسکون بای فارسی وضم قاف وفتح لام وشین معجمہ جنگ شمشیر را گویند از لغات ترکی۔

چپ دادن ترک کردن از مصطلحات

چپ رفتن وچپ دادن بمعنی مخالفت کردن از مصطلحات۔

چپچلہ بفتح اول وسکون بای فارسے پشتۂ بلند یا کوہ پارۂ برف کہ کودکان بسرین بران نشستہ از بالا بنشیب بلغزند۔

چپاتی نان تنک فطیری منسوب بچپات کہ در فارسی طپانچہ را گویند چون ضرب دست بہ نسبت کلیچہ زیادہ میخورد لہذا چپلتے گفتند از برہان وغیرہ۔

فصل جیم فارسی مع تای فوقانی

چتر زدن ورزشی ست از کشتی گیران راکہ بروے ہر دو دست کاستادہ شدہ ہر دو پا را جفت کردہ بگردش درآیند از شرح گل کشتی۔

فصل جیم فارسی مع خای معجمہ

چخیدن کوشیدن وستیزہ کردن از برہان وجہانگیری ودر لطائف تندم زدن وخود را بہم کشیدن بوقت جماع از خوشی۔

فصل جیم فارسی مع رای مہملہ

چرخ قبا مراد از دور دامن قبا یا چرخ جنسے از اطلس ست وچرخ قبا باضافت

معلولی بمعنی قباے اطلس باشد از شرح
قران السعدین۔
چرا بفتح اول بمعنی چریدن وچراگاہ وبکسر اول
بمعنی برای چہ زیرا کہ این لفظ مرکب ست از کلمۂ چہ کہ برای
استفہام ست از لفظ را کہ بمعنی برای باشد صاحب مؤید
وکشف اللطائف وبرہان وابراہیمی دیگر
محققان بکسر اول تحقیق کردہ نوشتہ اند
وسراج الدین علیخان آرزو در چراغ
ہدایت وخیابان نوشتہ کہ لفظ چرا موافق
قاعدۂ مکسور ست چون صاحب رشیدی
وغیرہ بفتح نوشتہ اند لہجۂ دیگر ان وزبان
قوم مخصوص ست پس بایں معنی بفتح ہم غلط نباشد
اگر مخالف قیاس ومحاورۂ بعض مردم است تو
در سراج نوشتہ کہ چرا بکسر اول بمعنی برای چہ
لہجۂ عراقیانست ولہجۂ دیگران بفتح اول و
قیاس مؤلف مطابق عراقیانست۔
چرخاب گرداب از مصطلحات۔
چرخ بالفتح ہر چیز کہ گرد و مدور گردان
باشد وآلتی ست گرد کہ کلالان ظروف را کہ آوند گلی
برآن بیسازند ودولاب کہ برچاہ استادہ
کنند وبمعنی آسمان و دور دامن قبا وغیرہ
ونوعی از جامۂ ابریشمی وبعضے گویند کہ نوعی
از اطلس کہ آنرا اطلس چرخی نامند وبمعنی
رقص نیز آمدہ وگرد گردیدن وبمعنی گریبان
وپیراہن وبمعنی کمان سخت ونام دہی از
برہان وشرح قران السعدین وسراج
ولطائف۔

چریدن در دادن ای پیدا وارد از مصطلحات
چرب آخور کسیکہ روزگار بناز ونعمت
گزارد وبمعنی فراخی وجہ معاش از مصطلحات
وشرح خاقانی۔
چرز بالفتح ودر آخر زای معجمہ نام طائر گوشت
آن حلال ست از برہان وسراج۔
چرخ انداز کماندار کہ تیر انداز باشد از
برہان ورشیدی۔
چراغ روز عبارت از چراغ بی فروغ
وہم کنایہ از آفتاب از مصطلحات۔
چرکس بفتح اول وکاف عربی در
ترکستان قومیست از کفار۔
چراغ صاحب مؤید بکسر نوشتہ ودر
مدار وبرہان بفتح تحقیق نمودہ وصاحب
بہار عجم نوشتہ کہ برای چراغ افروختن لفظ
افروختن وبرگردن وگرفتن وسوختن و
روشن کردن وبرای اطفاء چراغ لفظ
نشاندن وکشتن وخاموش کردن وگل
کردن مستعمل ولفظ چراغ بفتح اول بمعنی چریدن
نیز آمدہ بزیادت غین معجمہ۔
چرغ بالفتح وغین معجمہ طائر شکاریست
نوعی از شکرہ از مؤید وبرہان وسراج۔
چرخ فلک عبارت از عرش۔
چرک بالکسر ریم کہ از زخم برآید بہندی
آنرا پیپ گویند وبمعنی چیز تیرہ کہ بربدن
وجامہ پیدا شود بہندی میل گویند وکثافت
آہن وغیرہ کہ در آتش جدا میشود از

برہان۔
چربک بالفتح وبای موحدہ مفتوح
بمعنی چربۂ نقاشان وبمعنی نان تنک کہ
بروغن بریان کنند بہندی پوری گویند
وبمعنی سرشیر کہ بہندی بالائی گویند وبالفتح
بمعنی دروغ وخوشامد وبمعنی طنز وتسخر
وبمعنی خجلت وبمعنی چیستان کہ لغز
گویند وبہندی پہیلی نامند از لطائف
چراغ از چشم پریدن کنایہ از صدمۂ
شدید بدماغ رسیدن کہ در چنین حال در
چشم مثل لمعۂ برق متخیل میگردد۔
چراغان نوعی از تعذیب کہ گناہگاران
را چند جا زخم زدہ بہر زخم یک فتیلہ افروختہ
میگذارند از مصطلحات۔
چربیدن غالب آمدن وافزون
آمدن۔
چرخ کمان بمعنی حلقۂ کمان۔
چرمدان بالفتح بمعنے کیسہ از لطائف۔
چرخگی چرخ زدن ورقص کردن۔
کشتی گیران در مقام غالب آمدن بر
حریف از مصطلحات۔
چرازن بفتح اول بمعنی چرندہ۔
چراغوارہ قندیل وچراغدان۔
چربہ بالفتح کاغذ باریک قدری چرب
کردہ با پوست آہو کہ نقاشان آن را
بر تصویر ونقش دیگر نہادہ نقل آن
بردارند از چراغ ہدایت وبرہان

ولطائف۔
چرزہ بالفتح بمعنی رنگ مگر این لفظ با لفظ سیاہ مستعمل میشود از مؤید و در برہان ورشیدی وسراج وجہانگیری رنگ پوست روی آدمی و بجیم عربے خطا ست۔
چرزہ بالفتح وحرف ثالث زای معجمہ بمعنے پوست آدمی وحیوان از برہان و کشف۔
چرنہ بمعنی رنگ پوست آدمی از رشیدی و رسالۂ عبد الواسع و برہان وضبط حرکت اول کسی نکردہ غالباً بالفتح باشد بقیاس چرده۔
چرخے جنسے از جامہ ریشمی از کشف۔
چراغ آسمانی برق از مصطلحات۔
چرخکی بالفتح ویای معروف چرخ زدن ورقص کردن کشتی گیران بوقت غالب آمدن بر حریف وبعضی گویند کہ نام ورزشی است کہ چرخ زنان بعمل آرند۔
چرخچی فوج ہراول از مصطلحات۔

فصل جیم فارسی مع سین مہملہ

چستہ خوار کسیکہ اطعمۂ مرغوب بے تلاش روزی او شود چراکہ چستہ چیزی خورد نیست از مصطلحات۔
چسن بالضم گوز بے صدا از مصطلحات۔
چستہ بالفتح وسین مہملہ وفوقانی چیزی باشد از پوست اسپ وخر وشتر از برہان وبالضم شیردان وگوسفندان وغیرہ وآن معدۂ اولین ست از ہر دو معدۂ حیوانات سبزہ خوار از سراج ورشیدی وبالفتح بمعنے کفل وسرین وران حیوانات نوشتہ۔

فصل جیم فارسی مع شین معجمہ

چشم داشت توقع وامید۔
چشت بالکسر نام موضع۔
چشم زد بفتح زاے معجمہ ودال بمعنی طرفۃ العین کہ بہندی پل گویند وبمعنی اشارہ کردن از چشم وچشم زخم زدن بمعنی ہرسیدن۔
چشم بند افسون خواب بندی از چراغ ہدایت۔
چشم شور چشم بد کہ زود اثر کند از مصطلحات۔
چشمۂ خضر چشمۂ آب حیات۔
چشمۂ شاپور بدانکہ شاپور نام شہریست از مضافات ارمن کہ دران چشمۂ از الماس ودیگر جواہرات مرصع ساختہ اند کہ درخشندگے او بالغہ نظر ست از شرح قصائد عرفی ودر مصطلحات نوشتہ کہ چشمۂ شاپور چشمۂ مشہور است کہ شاپور بدستکاری ہنروران در زمین ارمن از سنگ تراشیدہ وآنچنان صفا دارد نظر بران نمی ایستد۔
چشم خروس دانۂ باشد سرخ رنگ وسرش سیاہ بہندی گھنگچی گویند از رشیدی وجہانگیری وسراج وبرہان۔
چشن بالفتح مخفف چشم از برہان۔
چشم وچراغ کنایہ از سبب بینائی وسرمایۂ بصارت۔
چشم زاغ بیحیا از مصطلحات۔
چشمک اشارہ بچشم بسوے کسی بسبیل اخفا از برہان وغیرہ۔
چشم بلبل نوعی از قماش کہ آنرا بلبل چشم گویند از چراغ ہدایت۔
چشم معروف وکنایہ از قبول مسئول و بمعنے امید وتوقع وبمعنی چشم زخم ودانۂ سیاہ کہ آنرا چاکسو گویند از مصطلحات وچراغ ہدایت۔
چشم زخم آزار ونقصان کہ از اثر نظر بد بکسے رسد از سراج وبرہان۔
چشم رسیدن اثر نظر بد رسیدن از برہان۔
چشم سیاہ کردن حسد کردن ورغبت کردن وطمع داشتن وروشن کردن چشم از رشیدی وبرہان ومصطلحات۔
چشم سرخ کردن بمعنی طمع داشتن وبمعنے عاشق شدن وبمعنی خشمگین شدن
چشم بندان ساحران۔
چشم را آب دادن کنایہ از تماشا کردن ودیدن چیز مرغوب از چہار شربت وبرہان وسراج وبہار عجم۔
چشم آب دادن تماشا کردن از مصطلحات۔
چشم گرم کردن نظارہ کردن چیز

کنایہ از بیداری از مصطلحات۔
چشم در رو داشتن حیا و آزرم داشتن از مصطلحات۔
چشم بی آب داشتن بیحیا بودن از مصطلحات۔
چشم کردن چشم زخم رسانیدن۔
چشمها دیدن کنایہ از تجربۂ بسیار از مصطلحات۔
چشم دریده بمعنے شوخ و بیحیا از مصطلحات
چشم سیاه اطلاق در تعریف چشم معشوقست و چون نسبت بخود کنند مراد چشم بی نور باشد یعنے از لفظ سیاه تیره مراد دارند۔
چشم فرنگی مراد از عینک۔
چشم حسی بکسر حای حطی و تشدید سین حطی عبارت از چشم ظاہری۔
چشم روشنی بمعنی مبارکباد از مصطلحات

فصل جیم فارسی مع غین معجمہ

چغد بضم طائریست منحوس کوچکتر از بوم و آن قسمیست از بوم و کنگرۂ قصر از لطائف و تحفۃ السعادت و برہان۔
چغر بالفتح و رای معجمہ غوک و جراحتی را گویند کہ دہانش بستہ شود و اندرون آن چرک جمع شده باشد از شرح نصاب و در برہان بالضم ست و بالفتح نیز۔
چغ بالفتح چوبی کہ در حضرات گردانند بہندی رئی گویند و بالضم چوبی کہ بر گردن گاو بہندی جوا نامند از برہان۔
چغوک بفتح سرخاب از سراج اللغات و در برہان بمعنی کنجشک۔
چغل بفتحتین بمعنی غماز از لغات ترکی
چغیدن کشیدن و دم زدن از برہان
چغرشتہ بالفتح ریسمان بر دوکسیہ پیچیده کہ بہندی پندیا گویند از برہان۔
چغانہ بفتح و غین معجمہ و نون نام سازیست و آن چوبی باشد مانند دستۂ ندافان کہ سر آنرا شگافتہ جلاجل چند دران تعبیہ کنند و اصول بدان نگاه دارند و نام پردۂ از موسیقی از رشیدی و مؤید و جہانگیری و سراج و مدار و کشف و برہان۔

فصل جیم فارسی مع فا

چفت بالضم چپت و فربہ و شغف بالفتح چوب بندی باشد مربع گاہی شاخہای انگور بران میدوانند بہندی ٹٹی گویند از برہان و رشیدی و سراج و لطائف۔
چفیدن و چفسیدن بمعنے چسپیدن از برہان۔
چفتہ بالفتح بمعنے خمیده و کج و بمعنے باج و بمعنی سر گوسپند و بمعنی تہمت و برابر از لطائف۔

فصل جیم فارسی مع قاف

چقاچاق آواز تیغ و تیر و جز آن کہ بہ بدن انسان درخورد و این لفظ مطابق لہجۂ ترکان ست۔
چقماق بالفتح آہنی ست کہ بر سنگ زده آتش برآورند و بمعنے طعنہ و سرزنش از مصطلحات۔

فصل جیم فارسی مع کاف عربی

چکمۂ مرحاج بفتح اول و کسر میم دوم چکمہ در ترکی موزه و مرحاج مخفف میر حاج کہ قافلہ سالار حاجیان باشد و میر حاج لقب شخصی بوده است کہ پاہا گنده و طولانی داشت موزۂ او اکثر پارہ پارہ میشد در لوطیان این مثل متعارف شد کہ حریف را گویند کہ از پیچا برو و گرنہ کونت را چکمۂ میر حاج کنم۔
چکاد بفتح اول و کاف عربی و دال مہملہ بمعنی پیشانی از برہان و سراج۔
چکسن بفتحتین و سین مہملہ نشیمن باز و چرغ و باشہ از سراج اللغات و در رشیدی بفتحتین چوبیکہ باز و باشہ را بران نشانند و در برہان و جہانگیری بفتحتین و شین معجمہ
چکش بفتح اول و ضم کاف و شین معجمہ دست افزاریست آہنگران را کہ بدان آہن را میکوبند بعربی مطرقہ گویند از سراج و در مصطلحات نوشتہ کہ چکش بفتح و شین معجمہ نشستگاه باز و چرغ و بلبل بہندی اڈه گویند و نیز دست افزاریست آہنگرانرا کہ آہن را بدان کوبند و این بمعنی ترکیست۔
چکلمش بکسر اول و سکون کاف فارسی و فتح لام و کسر میم و شین معجمہ در ترکی

ترجمۂ کشیده شده -
چکاوک بفتح اول وچہارم وبہر دو کاف عربی مرغیست از کنجشک اندکی بزرگ وخوش آواز وتاج بر سر دارد وبہندی چنڈول گویند ودر جواہر الحروف نوشتہ کہ پرنده است از کنجشک بزرگتر وخوش الحان از کہ بہندوستان آنرا چل گویند بالفتح جیم عربی وبعربی قبره نامند وشارح نصاب بمعنے کبک نیز نوشتہ ونیز نام نواے از موسیقی وبعضی بمعنی سرخاب کہ بہندی آنرا چکوی چکوا گویند گمان برده اند بمناسبت لفظیکہ میان چکاوک وچکواست واین خطا است از رشیدی وبرہان وسراج -

چک بالفتح وکاف عربی بمعنے قبالہ وحد چیزی در زمین وباغ وبیغامہ ومنشور ونشتہ نداف وچوبی باشد بنجباغہ کہ خرمن کوفتہ را بدان ہیگر دانند وبمعنی برات خلیفہ وبمخفف چکیدن از شرح وبرہان وسروری وسراج وجہانگیری وکشف ومؤید -

چکل بکسرتین وکاف فارسی شہریست در ترکستان حسن خیز از برہان وسروری ومدار ورشیدی ومؤید ودر جہانگیری بفتح اول وکسر ثانی ست -

چکیدن بکسر معنی آن معروفست از کشف -

چکان بکسر بمعنے چکنده مشتق از چکیدن از مدار وکشف -

چکن بکسرتین وکاف عربی نوعی از کشید کہ از ابریشم الوان بر جامہ وغیره نقش کنند از رشیدی ومدار وبرہان وکشف -

چکره بالفتح وکاف عربی بمعنی رشحہ یعنی آبیکہ قطره چکد از لطائف وبرہان -

چکمہ بالفتح در ترکی موزه را گویند -

چک وچانہ چک نک اسفل بفتح وچانہ ذقن کنایہ از قابلیت واستعداد از مصطلحات -

چکسہ بالفتح وسین مہملہ پارچۂ کاغذ یا برگ درخت کہ دران دوا بستہ پیچیده باشد بہندی آنرا پوڑیا گویند از رشیدی

فصل جیم فارسی مع لام

چلیپا بفتح اول وکسر لام ویای معروف وبای فارسی چوب چہار گوشہ بصورت دار کہ نصاری حضرت عیسی علیہ السلام را بزعم خود بران دار کشیده بودند شکلش اینست + صلیب معرب ہمین چلیپاست از رشیدی وبرہان ومجازا بمعنے کجدار ودیر خم باشد ودر کشف مسطورست کہ نصاری آنرا بزنار می بندند ودر سراج نوشتہ کہ چلیپا صلیب نصارئی ست وآن شکل دارست کہ باعتقاد ایشان حضرت عیسی علیہ السلام را بران دار کشیده اند وترسایان از طلا ونقره شکل آن ساختہ بسبیل تبرک در گردن آویزند تا احوال ایشان ہر دم یاد باشد کہ در راه خدا این ہمہ تصدیع کشیده اند -

چلقب بالکسر وقاف مفتوح وبای موحده بمعنی چلتہ -

چلقد بالکسر وقاف مفتوح بمعنی چلتہ

چل بالفتح امر از چلیدن وبمعنے رفتن واین مشترکست در فارسی وہندی وبکسر مخفف چہل کہ عدد معروفست وبمعنی احمق واینکہ در ہندوستان شیخ چلی بزیادت تحتانی شہرت دارد از نجاست از سراج -

چلیدن بالفتح مصدرست فارسی بہندی مشترک بمعنی رفتن وبمعنی رسیدن وسزاوار شدن ولائق بردن از شرح گلگشتی -

چلستان بروزن گلستان در ترکے دشت بے آب -

چلاو بالفتح بمعنے خشکہ برنج -

چلغوزه بالکسر نام میوه کہ مغز تخم درخت چیڑ باشد از جہانگیری وبرہان ورشیدی ودر مؤید ومدار بالفتح ودر سراج بالکسر درخت صنوبر چون غوزۂ آن بسیارست چلغوزه نام کردند ومجازا بار آنرا نیز گویند -

چلپاسہ بالفتح وبکسر جانوری شبیہ بحربا کہ در سقف خانہا باشد بہندی چھپکلی گویند از سراج وبرہان -

چلیچی بفتحتین وسکون بای فارسی وبعده جیم فارسی بمعنی طشتیکہ دران دست شویند واین ترکیبست مردم از ناواقفی

چلچی گویند از لغات ترکی نوشته شده و بعضے بکسر اول و فتح ثانی نوشته۔

چلے بکسرتین بمعنی حمق و بے عقلی از جہانگیری و بعضی بضم اول بمعنی نامردی نوشته۔

فصل جیم فارسی مع میم

چمگردش خرامش بناز بیجا از مصطلحات

چماق بضم اول گرز آهنی شش پہلو و چوب دستی سطبر کہ سر آن گره دار باشد و مجازاً بمعنی آلت تناسل از کشف و مصطلحات و برہان و لغات ترکی و سراج۔

چم بالفتح خرام و رفتار ناز و پیچ و خم از برہان

چمیدن بفتح خرامیدن و خمیدن از برہان۔

چمان بفتح بناز خرامان و برفتار از سبب ناز بہر سو میل کننده از برہان و رشیدی و در لطائف بمعنی کرہای بول و غائط نیز نوشته

چمن در باغ مقامی خاص باشد کہ در انجا انواع گلہا کارند از مدار و سراج و در رشیدی چبوتره میان باغ کہ چہار طرف آن گلہا کارند و یکی از اہل تحقیق نوشته کہ چمن در اصل بمعنی جای خرام و رفتار ست کہ گرد ہر چہار خیابان باغ سازند بعرف آنرا روش گویند بدلیل آنکہ چمن مرکب ست از چم کہ بمعنی چمیدن و خرام باشد و نون یکے از حروف نسبت ست و آنچہ در بعض مقام بمعنی خیابان باغ واقع شده مجاز است بلحاظ مقاربت بہمدیگر

چمین بفتح بول و غائط از برہان و لطائف

چمانه بفتح نیم کدوی منقش بصورت پیالہ کہ دران شراب خورند و بمعنی خرامان و چمان و چمانه بزیادت ہا چنانکہ روان و روانه از رشیدی و برہان و کشف۔

چمچہ بالضم لفظ ترکیست بمعنے قاشق و کفگیر کوچک۔

چمی بمعنی معنوے کہ مقابل صوری باشد از برہان۔

فصل جیم فارسی مع نون

چند عدد مجہول از سہ تا نہ و این لفظ گاہی برای استفہام آید و گاہی برائے خبر دادن بعد از لفظ چند صیغۂ جمع آوردن در متاخرین رواج ندارد از بہار عجم و مصطلحات وغیرہ۔

چنار بفتح درختی باشد در ولایت بسیار کلان برگش بشکل پنجۂ انسان شبہا از واخگر بارد و عمرش ہزار سال رسد و بار ندارد و از مؤید و برہان و کشف و مدار و بکسر خطاست۔

چنبر محیط دائرہ را گویند و بمعنی دف و حلقہ و طوق و بمعنی کمند و بمعنی قید و بمعنی چرخ زدن از برہان۔

چنکلوک بالفتح کسیکہ دست و پاے او کج و ناراست شده باشد از لطائف

چنگ بالفتح پنجۂ دست و نام سازی ہم چیز کہ خمیدہ باشد و کسانیکہ لفظ چنگ را بمعنی پنجہ بضم اول خواندند خطاست از کشف و رشیدے و برہان و جہانگیری و بہار عجم و مدار۔

چنگال بالفتح و کاف فارسی پنجۂ آدمے وغیرہ از مؤید و بہار عجم و جہانگیری و مدار

چنگل بفتح اول و ضم کاف فارسی پنجہ آدمی وغیرہ از مؤید و برہان و جہانگیری و مدار۔

چنداول بالکسر و واو مضموم بمعنے ساقۂ فوج از لغات ترکی و فوجی را گویند کہ برای حفاظت پس لشکر می آید بخلاف ہراول۔

چندال بالفتح فرومایہ و بمعنی پاسبان نیز آمده از چراغ ہدایت

چندان بمعنی قدر معتدبہ از مدار و مصطلحات۔

چنان بضم و بعضی بکسر گویند کلمۂ اشارت بہ بعید مگر ضما قوی ست چرا کہ در کلام اکثر قدما و بعضی متاخرین چونان بواو دیده شده و این دلالت صریح دارد کہ بضم اول ست نہ بکسر از چراغ ہدایت

چنین بضم اول در اصل چون این بود واو و الف را حذف کردند بجہت تخفیف چنین شد چنانکہ فردوسی واو را اثبات داشتہ بیت منوچہر خندید گفت انکہی ؛ کہ چونین نگوید مگر ابلہی ؛ و اکثر اشخاص ہند و ولایت بکسرتین گویند و جہش ظاہر نمیگردد از شرح الشعرا۔

چنگیز خان بکسر اول پادشاہی بود

عظیم القدر کافر مذہب از ترکستان کہ در سنہ پانصد و چہل و پنج بوجود آمدہ و ہولاکو خان بن تولی خان بن چنگیز خان بغداد و اکثر امصار آن نواحی را در سنہ ششصد و پنجاہ و شش قتل نمود از نفائس الفنون و کشف و بہار۔

چنگیز نژادان اُزبکان۔

چنبر جہاندن نیزہ گردانیدن و بعضے نوشتہ کہ گرداگرد حریف اسپ دواندن۔

چناچن بفتح ہر دو جیم فارسی بمعنے آواز تیر و چقاچق از قللی کاتبان ست از شرح خان آرزو۔

چندن بالفتح چوبیست خوشبودار و این مشترک باشد در ہندی و فارسی و صندل معرب ہمین ست۔

چنو بفتحتین مخفف چون او از کشف و برہان و سراج۔

چند مردہ یعنی قائم مقام چند مرد از مصطلحات۔

چنگے بالفتح چنگ نواز۔

چنبر بازی کنایہ از چرخ زدن و رقص کردن۔

چند مردۂ حلاجی یعنی موازنۂ چند حلاج جائیکہ کسے بر لاف زنی و خودستائی آید گویند بہ بینیم چند مردۂ حلاجی چہ از عہدۂ منصور حلاج توانی بر آمد از مصطلحات۔

فصل جیم فارسی مع واو

چوخا بواو معروف و خای معجمہ جامۂ پشمین کوتاہ کہ نوعی از لباس فقراست لفظ ترکیست از رشیدی و سروری برہان

چوب دستی و **چوب دست** بمعنی عصا کہ بہندی لاٹھی گویند۔

چوگان زر کنایہ از تیغ۔

چوب گز چوبیکہ بدان پارچہ وغیرہ پیمایش کنند۔

چوب طریق از طرف سلاطین شخصی در بلاد معین و معمور باشد کہ از اطوار ادب برگرد و او را چوب کاری کند آن چوب را چوب طریق گویند از مصطلحات۔

چوب محصل چوبیکہ در دست محصل باشد از مصطلحات۔

چوب تعلیم چوبیکہ معلم اطفال را بدان ادب کند و بمعنی چوبیکہ در دست اطفال نو آموز دہند تا بر حرف گزارد و اشکال آن محفوظ دارد از مصطلحات۔

چوپان بفتح اول و حرف سوم بای فارسی گلہ بان۔

چوشیدن بروزن نوشیدن بمعنی مکیدن از برہان

چوبک زن ہتر پاسبانان و معمول او آنست کہ چوبکی و تختہ بدست گرفتہ بشب بیگردد و چوبک را بر تختہ میزند تا از صدای آن دیگر پاسبانان بیدار شوند از سراج و بعضی بمعنی نقارچی نوشتہ اند۔

چون برای چند معنی آید اول چون وقتیکہ بمعنی وقتیکہ حافظ فرماید بیت
خیال روی تو چون بگذرد بگلشن چشم ٭ دل از پی نظر آید بسوے روزن چشم ٭
دوم برای تشبیہ کہ بمعنی مانند آید سوم برای شرط چہارم برای استفہام آید و بمعنے چگونہ و ہر دو بمعنی چہا نیز آید۔

چولستان بالضم و واو غیر ملفوظ بروزن گلستان در ترکی دشت بی آب را گویند از برہان و لغات ترکی۔

چوخیدن لغزیدن از برہان۔

چوگان مخفف چولگان کہ مرکب ست از چول بمعنی خمیدہ و گان کلمہ نسبت و صولجان معرب ہمینست چون سر چوگان خمدار باشد لہذا بدین اسم مسمی گشت از سراج۔

چو بواو مجہول حرف شرطست و برای تشبیہ آید و برای عطف ہم آید۔

چوترہ معروفست و چبوترہ غلطست و بعضے گویند کہ چبوترہ ہندیست و چوترہ فارسی از مؤید و رشیدی و برہان۔

چولہ نام قوم از ترک۔

چوگانی اسپی کہ در چوگان بازے خوب دود از مصطلحات۔

چوبکی چوبدار از مصطلحات۔

فصل جیم فارسی مع ہای ہوز

چہا بکسر اول بمعنی چہ بسیار۔
چہار میخ حیات کنایہ از اربعہ عناصر
چہار باد صبا و دبور و شمال و جنوب
صبا باد مشرق ست و دبور باد دیگر از طرف
مغرب وزد۔
چہ مہ گرد کہ او تہ خواہد کرد معنی این
قریب خواہد آمد۔
چہ ہمہ کرد یعنی چہ حاصل کرد از مصطلحات
چہار اقلیم ہند کنایہ از تمام ہند چرا کہ
ہندوستان در چہار اقلیم واقعست
چہار میر خلفاے اربعہ رضوان اللہ
علیہم۔
چہرہ پرداز مصوّر۔
چہرہ خیز روشن و مجلا و مصفّا۔
چہار طبع گرمی و سردی و خشکی و تری۔
چہار دانگ تحقیق این لفظ در بیان
لفظ چار دانگ در فصل جیم فارسی مع
الف گذشت۔
چہرہ گردیدن و چہرہ شدن
حریف و مقابل شدن از چراغ ہدایت
چہار رکن منار شامی و یمانی و عراقی
و حجر اسود و این ہر چہار را از ارکان کعبہ است
چہ مہ کرد کہ او تہ کرد جائی استعمال کنند
کہ شخصے متوجہ کاری گردد کہ از و بزرگتری
ہم لیاقت آن کار نداشتہ باشد مثال
بادشاہ چہ مہ کرد کہ وزیر تہ خواہد کرد از
چہار شربت۔

چہ بیژن بکسر موحدہ و یای مجہول و
فتح زای معجمہ چاہی کہ بیژن نام پہلوان را
افراسیاب دران قید کردہ بود بسبب
عاشق شدن بر منیژہ دختر افراسیاب
چہل تنان گروہی از ابدال کہ حق
تعالیٰ عالم را بوجود ایشان قائم دارد۔
چہ زہرہ کنایہ از محل ہبوط زہرہ و
آن برج سنبلہ است۔
چہار تارہ نام سازے۔
چہار گاہ نوعی از مدار۔
چہار موجہ بمعنے گرداب۔
چہچہ بالفتح آواز بلبل و مثلہ و این حکم
کلمات اصوات دارد۔
چہ این حرف برای چند معنی آید اول برائے
استفہام چنانکہ چہ میکنی دوم برائے تعظیم
چنانکہ مصرعہ چہ دلاورست دزدی کہ
بکف چراغ دارد ؛ سوم برائے تحقیر
مصرعہ چہ باشد ز لولی خراج آوری ؛
مثال دیگر مصرعہ من چہ باشم کہ بران
خاطر عاطر گذرم ؛ چہارم برای کثرت
مصرعہ چہ شبہا نشستم درین ور برگم ؛
پنجم برای تصغیر چنانچہ بانجہ و ما نجہ و سراچہ
ششم برای علت چنانکہ از انجا بر آمد
چہ خوف و توان بود مثال دیگر درین
عبارت چہ گونہ بر قدما اعتراض توان
کرد چہ قدما ہر چہ گفتہ اند سند ست ہفتم
برای تفصیل چنانکہ مصرعہ جہان یکسر

چہار واح چہ اجسام ؛ ہشتم مخفف چیز
چنانکہ ہر چہ نباید دلبستگی را نشاید نہم برای
تسویہ یعنے برابر شمردن دو چیز را کہ باہم
مغائر اند چنانکہ بیت چو مردانگی آید
از رہزنان ؛ چہ مردان لشکر چہ خیل
زنان ؛ دہم برای تسہیل چنانکہ مصرعہ
چہ عمر یست کو را بچندین خطر ؛ و باید دانست
کہ مردم ایران کسرۂ چہ را باشباع خوانند
و ہندیان مجہول۔
چہرہ کشائی بمعنے نقاشی و مصوری
چہ غمستی بمعنی چہ غم بودی و این مرکبست
از غم داست و یای تمنائی شرطیہ۔
فصل جیم فارسی مع یای تحتانی
چیرہ دست بمعنی غالب و سرکش۔
چیرہ بند کسیکہ دستار رنگین و منقش بندد
و باصطلاح ہندیان لولی کہ ہنوز کر باشد
چیز میز اندک و قلیل۔
چیز لیز بہر دو کلمہ دو یای معروف
و زائین معجمتین بمعنی لضاعت مزجات
از لطائف۔
چیک چیک آواز مرغان
از لطائف۔
چیچک بمعنی آبلہ لفظ ترکیست از سراج
چینہ دانہ و صلۂ مرغان از برہان
چیلو بالکسر و یای معروف و سکون
لام و واو مجہول بمعنی انعام این لفظ
ترکیست از لغات ترکی مگر در فارسی

جلد بکسر جیم عربی و سکون لام و وا و معروف شهرت تمام دارد ظاهرا مفرس آنست
چیره بالکسر و یای معروف بمعنی غالب و چیره دستی غلبه و سرکشی۔
شجاع از چراغ هدایت و برهان و در شرح گلستان ... بجول
چینه بالکسر ردهٔ دیوار از برهان و دانه که مرغان خورند۔
پیچی بیای معروف لفظ ترکیست بمعنی دارنده۔

باب حای مہملہ

فصل حای مہملہ مع الف

حاشا بمعنی پناه و بمعنی بعید ست و پاکی و خالی و بمعنی مگر که کلمهٔ استثناست و نام دوا و آن نوعی از پودینهٔ کوهی ست از مدار و کنز و کشف و برهان۔

حاجب بکسر جیم و بای موحده بمعنی پرده دار و دربان و چوبدار و بمعنی ابرو از لطائف و نوعی از ردیف ست که قبل از قافیه واقع شود یا میان هر دو قافیه و هر مصرعهٔ بیت ذو قافیتین حائل گردد۔

حائب بکسر همزه که حرف سوم ست و بای موحده گناهگار از مدار و منتخب۔

حالب رگیست در ران و بمعنی دوشنده شیر از لطائف۔

حانوت بضم نون و واو معروف و تای فوقانی بمعنی دکان از کشف و لطائف و منتخب۔

حارث بکسر را و مهمله و بعده ثای مثلثه بمعنی اسد و شیر درنده و بمعنی زراعت کننده و مزارع و نام ابن هشام که از صنادید عرب بود از کشف و لطائف و کنز۔

حانث بکسر نون و بعده ثای مثلثه گنهگار بسبب خلاف کردن قسم از کشف و مدار۔

حاج به تشدید جیم صیغهٔ اسم فاعل بمعنی حج کننده و هم جمع حاجی بحذف یای نسبت چنانکه روم و یهود جمع رومی و یهودی مگر در فارسی به تخفیف آید از کنز و شکرستان و خیابان و منتخب۔

حاد بتشدید دال مهمله تیز و تند از کنز

حافد بکسر فا بمعنی یار و دوست و خدمتگار و فرزندزاده و داماد و پدر زن و برادر زن از کنز۔

حار بتشدید راء مهمله بمعنی گرم که ضد سرد ست و بمعنی گرمی کننده۔

حاضر بمعنی آگاه۔

حافر بکسر فا بمعنی سم اسپ و کنندهٔ چاه و جز آن و حوافر جمع آن از مدار و منتخب

حاجز بکسر جیم و زای معجمه مانع و حائل میان دو چیز و نام منزلی ست در راه مکهٔ معظمه از منتخب و صراح۔

حارس بکسر را و سین مهمله بمعنی پاسبان از منتخب۔

حافظ معروف فارسیان بمعنی مطرب و قوال آرند از بهار عجم و چهار شربت و مصطلحات۔

حاق به تشدید قاف بمعنی میان چیزی از منتخب۔

حاذق بکسر ذال معجمه زیرک و دانا و استاد در کار از منتخب و صراح و بدال مهمله غلط۔

حائک بکسر همزه جامه باف که بهندی جولاهه گویند از لطائف و کنز۔

حامل بردارندهٔ چیزی بر خود و باصطلاح علم هیئت فلکی باشد میان هر یک فلک از ین افلاک ششگانه که تدویر کوکب در ثخن آن مرکوز باشد سوای فلک شمس و شکلش در تحقیق لفظ تدویر مرقوم شد در انجا باید جست۔

حامل راس الغول شکل یازدهم از بست و یک اشکال شمالی که بر فلک مرتسم است بصورت مردی بر پای چپ خود استاده و پای راست برداشته و دست راست بر سر نهاده و بدست چپ سر لو خونچکان بموی سر گرفته کواکبش بست و شش۔

حال زمانیکه در وی باشند از منتخب

وباصطلاح فارسیان بمعنی رقص و وجد نیز نوشته‌اند و بمعنی گوی و چوگان نیز آمده و باین معنی دراصل بہای ہوز و لفظ فارسیست و بہ تشدید لام درعربی بمعنی فرود آینده۔

حائل بکسر ہمزہ بازدارنده و مانع شونده میان دو چیز از صراح و منتخب و کنز۔

حام نام پسر نوح علیه السلام که پدر سیاهان است از منتخب۔

حاتم بکسر تا نه بفتح آن نام سخی مشہور از مزیل و منتخب دور مدار بفتح تا و در سکندری بکسر و میر نورالله درشرح گلستان بکسر تا تصحیح نموده و درشرح گلستان خان آرزو نوشته که شعرای متاخرین باخم و تم قافیه کنند و حاتم مذکور ابن عبدالله پسر سعد طائی منسوب بقبیلۂ طے۔

حاتم اصم یکی از اولیای اکمل ست غیر از حاتم طائی از شرح بوستان میر عبدالواسع۔

حازم بکسر زای معجمه دانا و ہوشیار و دوراندیش و پیش بین۔

حال گردیدن متغیر شدن حال از مصطلحات۔

حال کردن وجد کردن از مصطلحات

حال گہ و حال گاه میدانی را گویند که دران چوگان بازی کنند و حال شاید که از تغیر لہجه تو بیست دراصل ہالگہ بہای ہوز چه ہال درفارسی بمعنی گوی ست۔

حاسه بتشدید سین مہمله قوتیست که دریافت چیزہا چون سامعه و باصره و لامسه وغیره و حواس جمع اینست۔

حاش لله و حاشا لله یاکی ودوری ست خدای را ازین کار از منتخب۔

حاشیه شتران جوان و بمعنی کناره و مردمان شاگرد پیشه و خدمتگاران از منتخب۔

حاشیۂ قدیمه حاشیه است از محقق دوانی برشرح تجرید که از علی قوشچی ست و تجرید کتابیست از نصیر الدین طوسی درعلم عقائد شیعه مگر شارحین و محشیان منطق و حکمت را بسیار دخل دران داده اند و بدانکه حاشیه شرح شرح را گویند۔

حاره کشت زار از شرح نصاب۔

حاکی حکایت کننده از کنز۔

حاوی احاطه کننده و گرداگرد گیرنده و از ہمه سو بر چیزی محیط شونده از کنز۔

حامی حمایت کننده و نگاہدارنده از کنز۔

حافی برہنه پا از لطائف و منتخب۔

حاضری مرادف ماحضر یعنے طعام موجود از مصطلحات۔

حالی بیای مجہول بمعنی وقتی و بیای معروف جلد و فی الحال و بمعنے کسیکه بزیور آراسته باشد و صاحب حلیه بود۔

حاجی بتشدید جیم منسوب بحاجه و حاجه صفت ست برای موصوف محذوف که لفظ جماعت باشد و حاجه صیغۂ مؤنث اسم فاعل ست پس حاجی کسیست که منسوب باشد بجماعۂ حاجه بحالت الحاق یای نسبت تای تانیث از آخر حاجه ساقط شد چنانچه درعامی و معتزلی و فارسیان بتخفیف جیم خوانند و بعضی توہم نموده اند که دراصل حاجج بوده یک جیم را بیا قلب کرده اند بدرا ہل تتبع مخفی نخواہد بود که مثل این در صیغۂ اسم فاعل و دیگر اسما معہود نیست اگرچه درافعال این قسم قلب آمده است۔

فصل حای مہمله مع بای موحده

حبذا بفتح و تشدید موحدۂ مفتوح و ذال معجمه کلمۂ مدح ست بمعنی خوب ست و بہتر ست۔

حبا بکسر اوّل بخشیدن از منتخب و صراح۔

حبلے بالضم و لام مفتوح زن آبستن از کنز۔

حبالے بضم اوّل و فتح لام بمعنی زنان حامله این جمع حبلے است از کنز۔

حباری بضم اوّل و بعده را مہمله و الف مقصوره بصورت یا نام طائریست برابر مرغابی و رنگ او زرد و سیاه باشد بفارسی آنرا چرز گویند از شرح نصاب مولانا یوسف و صحاح و صاحب منتخب نوشته که آنرا بفارسی تغذری گویند۔

حب بالضم و تشدید با دوستی و بالفتح بمعنی دانه از منتخب و اینچه از دوا مثل دانه گولی بندند و بالکسر و تشدید با بمعنے

دوست و دوستی از صراح۔
حبوب بضمتین دانها مثل گندم و نخود وغیره و این جمع حب ست۔
حباب بالفتح گنبد آب که بر روی آب ظاهر شود از قاموس و صراح و فرهنگ جهانگیری و کشف و در منتخب بضم بهای ابجد بالضم و بالفتح هر دو نوشته و نیز در منتخب حباب بکسر دوستی کردن و بالضم دوستی ج. مار و دلو۔
حبور بضمتین شاد کردن و شاد شدن از منتخب و کنز و جمع حبر نیز ست۔
حبر بالکسر سیاهی دوات و بمعنی دانشمند نیکوکار از منتخب و لطائف۔
حبط بالفتح و طای مهمله نا چیز و معدوم و ضایع شدن از کشف۔
حبوط بضمتین باطل و نا چیز شدن ثواب و عمل از صراح۔
حبک بفتح نیکو بافتن جامه و استوار و نیکو کردن هر چیز و بریدن و زدن و بضمتین راههای ستارگان و موی مجعد و شکن آب و زره و ریگ توده و ذوالحبک مراد از آسمان از منتخب و لطائف۔
حبل بفتح اول و سکون ثانی بمعنی رسن و بمعنی رگ چنانچه حبل الورید رگی ست در گردن و بفتحتین حمل زن از منتخب۔
حبائل بفتح زنان حامله این جمع الجمع حبلی است زیرا که حبلی را جمع حبالی آید و حبالی را جمع حبائل چنانچه حباری را جمع حبائر آید و بمعنی رسنها و یا بندها در صورت جمع حباله باشد که بمعنی رسن و دام ست و بعضی نوشته اند که نام شیطان زنانست چنانکه ابلیس نام شیطان مردان ست و حبائل شیطان کنایه از زنان فاحشه
حبل المتین بمعنی رسن استوار و اکثر مراد ازان قرآن مجید باشد۔
حباله بکسر دام رسن از منتخب۔
حبه بالفتح و تشدید بمعنی دانه و بمعنی وزن یک سرخ که بهندی رتی گویند و نزد بعضی وزن جو متوسط از مؤید و کتب طب۔
حبشی بفتحتین منسوب بحبش و بسکون بای موحده خطاست از مدار۔

فصل حای مهمله مع تای فوقانی

حتف بفتح اول و سکون تای فوقانی بمعنی مرگ و موت از منتخب و کنز۔
حتم بالفتح استوار کردن کار و حکم کردن و واجب کردن کار بر کسی از منتخب۔

فصل حای مهمله مع ثای مثلثه

حث بالفتح و تشدید ثای مثلثه بمعنی برانگیختن و تحریص از منتخب۔

فصل حای مهمله مع جیم عربی

حجی بکسر حا و فتح جیم و الف مقصوره بصورت یا بمعنی عقل و خرد و کرانه چیزی و زمزمه گران و بفتحتین حریص شدن و بخیل شدن و ملایم شدن از منتخب و لطائف و کنز و شرح نصاب۔
حجاب بضم اول و تشدید جیم پرده داران و دربانان این جمع حاجب ست و بکسر اول و تخفیف جیم بمعنی پرده از منتخب۔
حجب بضمتین بمعنی پردها و این جمع حجاب ست از منتخب۔
حجت بالضم و تشدید و دلیل و برهان از منتخب۔
حجامت بکسر خون کشیدن بزخمهای کوچک استره و بشاخ گاو از صراح و بهار عجم و بحر الجواهر و همچنین هر مصدری که معنی آن بصنعتی تعلق دارد بکسر ست چنانچه حیاکت و خیاطت و دباغت و دراست و صناعت و صباغت وغیره و بمعنی موی سر تراشیدن که در عرف مردم مشهور شده در هیچ کتابی یافته نشده ظاهرا غلط ست غایتش اصطلاح مشائخ هند باشد۔
حجابت بکسر اول پرده داری و دربانی و ایلچی گری۔
حجاج بضم حا و تشدید جیم اول جمع حاج که صیغهٔ اسم فاعل ست از مضاعف بمعنی حج کننده و بالفتح نام امیری ظالم که پدرش یوسف نام داشت نوشته اند که حجاج هفتاد هزار کس را بناحق کشته ست از منتخب و کشف و لطائف و تواریخ۔

حجج بضم اوّل و فتح ثانی و حرف سوم نیز جیم
بمعنی حجتها و این جمع حجت ست و بکسر اوّل
جمع حجه که بمعنی سال ست از کنز۔
حجر الاسود سنگے ست سیاه در کعبه که
مس کردن آن موجب زوال معاصی ست
حجر بهر سه حرکت اوّل حرام و باز داشتن
کسے را از تصرف و بفتحتین بمعنے سنگ و بکسر
اوّل و سکون جیم بمعنی خرد و عقل و بضم اوّل
و فتح جیم جمع حجره و بفتح اوّل و سکون ثانی
بمعنے بغل و کنار از کشف و منتخب۔
حجاز بکسر اوّل نام ملکیست از عرب که مکه
و مدینه و طائف و شهرهای دیگر که ما بین زمین
نجد و غور واقع ست و نام مقامیست از
موسیقی از منتخب و مدار و صراح و مؤید و کشف
و حجاز ماخوذ از حجز باشد که بمعنی میان دو چیز
در آمدن ست چون ملک حجاز ما بین نجد
که زمین بلندست و تهامه که زمین نشیب ست
حائل و حاجز ست لهذا بدین اسم مسمّیٰ
گشت۔
حجیز بکسرتین و یای مجهول اماله حجاز که
ملکی ست از عرب۔
حجل بفتحتین بمعنی کبک که بهندے چکور
گویند از منتخب و بضم حا و فتح جیم حجلا از لطائف
حجال بکسر اوّل جمع حجله از لطائف۔
حجت محکم آلت مصنوعی که زنان حک بجود
فرو کنند از مصطلحات۔
حجم بر وزن بزم بر آمدگی چیزی و سطبری و
بسامت از منتخب و صراح۔
حجام بالفتح و تشدید جیم خون کشنده با نیشتر
زدن از منتخب و درین زمان حلاق و موتراش
را از ان مجاز حجام گویند که در زمانهٔ قدیم
این قوم شلخ هم میکشیدند۔
حجله بفتح اوّل و ثانی و ثالث مگر در استعمال
فارسیان بسکون جیم مستعمل بمعنی موضعیکه
به پردها آراسته کنند برای عروس بهندی
چهپر کهٹ گویند و آنچه در مردم بضم اوّل و
سکون جیم مشهور شده غلط ست از مدار
و منتخب و کشف و صراح و بهار عجم۔
حجه بالکسر و بالفتح و تشدید میم مفتوح
بمعنی سال از شرح نصاب و بمعنی یکبار
حج کردن از منتخب۔

فصل حای مهمله مع دال مهمله

حدی بضم اوّل و فتح دال مهمله و بعده
الف بصورت یا سرود یکه در عرب شتربانان
میسرایند و شتر بدان مست شده چالاک
میگردد از مدار و منتخب و صراح حدا
بضم اوّل بمعنی راندن شتر بنغمه۔
حدب بفتحتین بر آمدن پشت و کوزپشتی
و زمین بلند و بفتح اوّل و سکون ثانی بمعنی
مهربانی کردن از منتخب و لطائف و کنز۔
حداثت بالفتح نو شدن و تازگی و
نوی و اول چیزی از منتخب و کنز۔
حدثان بفتح اول و سکون ثانی
زمان نوجوان۔
حدت بکسر اوّل و فتح دال بمعنی تنها
بودن و تنهائی و از نجاست علیحده و بالکسر
و تشدید دال تیزی و تندی از منتخب۔
حدث بفتح اوّل و فتح دال مهمله و بعده
تای مثلثه بے وضو شدن و بفتح اوّل
و سکون ثانی طفل و امرد و مرد نوخاسته
از منتخب و شکرستان و لطائف و صراح۔
حدیث بمعنے خبر و سخن و چیز نو و در اصطلاح
شرع سخن و فعل رسول الله صلی الله علیه
و آله و سلم۔
حدوث نو پیدا شدن چیزی و
این صفت مخلوقات ست از منتخب و غیره
حدائج بفتح اوّل و کسر همزه که حرف
چهارم است و جیم عربی کجاوهای پرده دار
که زنان دران نشینند و محفه های زنان
حدّ بالفتح و تشدید دال حائل میان
دو چیز و نهایت و کنارهٔ چیزی و زدن
گنهگار را تا بار دیگر گناه نه کند و باصطلاح
منطق تعریف شئے بذاتیات چنانکه تعریف
انسان بحیوان ناطق بخلاف رسم که آن
تعریف شئی بعرضیات ست چنانکه تعریف
انسان بماشی و ضاحک۔
حدّاد بالفتح و تشدید دال اوّل بمعنی آهنگر
حدید چیزیکه آنرا تیز کرده باشند و بمعنی آهن
و این ماخوذ از حد ست که بمعنے منع باشد
چون حدید بمعنی آهن مانع تعرض دشمن
ست لهذا آهن بدین اسم مسمّیٰ گشت

از منتخب و لطائف و شرح نصاب و کنز۔
حدر بفتح اول و سکون ثانی فرود آمدن از بالا بنشیب از صراح و قاموس۔
حدس بفتح اول و سکون دال مہملہ دانائی و دریافتن و فراست از منتخب و کنز و کشف
حدق بالفتح گرد فرو گرفتن و بفتحتین سیاہی دیدہا واحدش حدقہ و بمعنے بادنجان نیز آمدہ از منتخب۔
حدائق باغہاے پر درخت کہ گرد آنہا دیوار باشد از منتخب۔
حدثان بفتح اول و سکون ثانی و ثای مثلثہ بمعنی واقعہ کہ پیدا شود از کشف و در منتخب بفتحتین بمعنی حادثہ و بضم جوانان نو خاستہ۔
حدیث حسن یکی از اقسام حدیث نبوی است کہ آنچہ پیغمبر صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم بزبان مبارک ارشاد فرمودہ بصحت روایات پیوستہ باشد۔
حداثت سن بکسر سین مہملہ و بعدہ نون بمعنے نوزادگی و طفلی و خرد سالی۔
حدقہ بفتحات بمعنے سیاہی چشم از قاموس و منتخب و کنز و صراح و بحر الجواہر و بعضی از محققین چنین نوشتہ اند کہ حدقہ بفتحات سیاہی چشم و حدقہ بالفتح بمعنے کاسہ چشم نیز آمدہ بمعنی اول ماخوذ از حدق بفتحتین کہ بادنجان باشد بمناسبت سیاہی لون و بمعنی دوم ماخوذ از حدق بالفتح کہ مصدر است بمعنی گرد چیزی فرو گرفتن چون کاسہ چشم جوہر چشم را گرد فرو گرفتہ است لہذا کاسہ چشم را حدقہ گفتند۔
حدیقہ باغیکہ گرد اگرد او دیوار باشد یا پیرامون او احاطہ باشد از چوب و خار از منتخب و شرح نصاب۔
حدیبیہ بضم اول و فتح ثانی و سکون تحتانی و کسرۂ موحدہ و تشدید تحتانی نام موضع قریب مکہ بدو فرسخ از لطائف۔
حدبہ بفتحتین و بای موحدہ و بر آمدگی پشت یعنے کوزی پشت از صراح۔

فصل حای مہملہ مع ذال معجمہ

حذا بکسر اول و ذال معجمہ والف بمعنی برابر از کشف و کنز۔
حذاقت بفتح اول و ذال معجمہ و قاف بمعنے زیرکی و دانائی از صراح و منتخب و کنز و بدال مہملہ غلط است۔
حذر بفتحتین پرہیز کردن و بفتح اول و کسر ثانی بمعنے خائف و ترسان از منتخب۔
حذار بکسر اول ترسیدن و خوف از لطائف۔
حذور و حذیر ترسناک از لطائف۔
حذف بفتح اول و سکون ثانی انداختن و دور کردن حرفی از کلمہ از منتخب۔
حذام بفتح اول و کسر میم نام زنی از عرب از منتخب۔
حذو بالفتح برابر کردن دو چیز را باہم و نام حرکت ماقبل ردف و قید است از منتخب و کنز در رسائل قوافی۔
حذیفہ بضم اول و فتح ثانی و فا نام صحابی کہ واقف اسرار رسول صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم بود از لطائف۔

فصل حای مہملہ مع رای مہملہ

حرا بکسر اول کوہیست بمکۂ شریفہ کہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم پیش از نبوت چند روز در غار آن کوہ بعبادت مشغول بودند از منتخب و حرا بالفتح بمعنے سزاواری چنانچہ حری بروزن فعیل سزاوار است۔
حرب بالفتح کارزار و بفتحتین خشمگین شدن و بی بہرگی از صراح و منتخب۔
حراب بکسر اول جمع حرب کہ بمعنی کارزار است از لطائف و صراح
حروب بضمتین جنگہا و کارزارہا۔
حراقت سوزش و سوختگی مگر در کتب معتبرۂ لغات اینطور بالف بنظر نیامدہ۔
حرقت بالضم سوزش از صراح و مدار و منتخب و کنز۔
حرفت بالکسر کسب و پیشہ از منتخب۔
حرکت بفتح اول و ثانی و ثالث نہ بسکون ثانی چنانکہ مشہور است لیکن بعضی استادان بسکون ثانی نیز نوشتہ اند مگر بہتر نیست ملا فوقی گوید بیت زبس خوش حرکت و شیرین ادا بود؛ کہ گر میداد تیزی خوشنما بود

بعضے عوام کہ بہ تشدید کاف گویند محض غلط است از چراغ ہدایت وکشف و صاحب بہار عجم نوشتہ کہ حرکت بفتحات جنبش و این مصدر ثلاثی ست کہ ازو ہیچ صیغہ از باب ثلاثی مجرد مشتق نشدہ۔

حرکات بفتحات جمع حرکت فارسیان بسکون نیز آرند چنانچہ جاے طغرا آوردہ است از بہار عجم۔

حرمت معزز وارجمند شدن و حرام شدن از کنز۔

حریت بالضم وتشدید رای مہملہ مکسور و تشدید تحتانی آزادگی و آزاد شدن از قید بندگی یعنی بندہ و مملوک کسے نبودن۔

حراشت بکسر اول وحرف چہارم ثای مثلثہ کشتکاری کردن وکشاورزی نمودن۔

حرث بالفتح وثاے مثلثہ بمعنی کاشتن و افروختن آتش و جمع کردن مال و قرآن خواندن ولاغر کردن ستور را از بسیاری راندن از منتخب ولطائف۔

حراث بالضم وتشدید رای مہملہ و در آخر ثاے مثلثہ مزارعان یعنی زراعت کنندگان و این جمع حارث ست کہ بمعنی زراعت کنندہ باشد از کشف و خیابان۔

حرج بفتحتین و در آخر جیم عربی بمعنے تنگی و سختی مگر بلفظ مرج کہ آن نیز بفتحتین ست بمعنے فساد مہرد و لفظ را بسکون رای مہملہ خوانند از صراح و مدار و منتخب۔

حر بالضم وتشدید را بمعنی مرد آزاد و بندۂ آزاد شدہ و بمعنی برگزیدۂ ہر چیز و بچۂ کبوتر و بالفتح وتشدید را بمعنی گرمی و گرم شدن و بمعنی زمین سنگلاخ و بالکسر فرج زن از منتخب و لطائف و کنز۔

حرور بالضم گرما و بالفتح باد گرم کہ بشب وزد و سموم باد گرم کہ بروز وزد و بمعنی گرمے آفتاب و آتش از منتخب۔

حروف چشمہ داران و ہائی کہ دائرہ دارد مثل جیم و سین و شین و صاد وغیرہ از سراج و نزد فقیر مؤلف صاد و ضاد و طا و ظا و لم۔

حرف بار گیر حرفے کہ تکیۂ کلام کسے باشد از مصطلحات۔

حریر جامۂ ابریشمی و بمعنی مرد گرم شدہ از غضب وجز آن از منتخب۔

حرف جوہر دار حرف خوب از مصطلحات۔

حرف ورق گیر شعر رازی کہ تحریر آن ورق را در گیرد از مصطلحات۔

حرف گیر عیب گیر۔

حرف گلو سوز سخن تند و تلخ از مصطلحات۔

حرز بالکسر پناہ گاہ و جای استوار و مجازاً تعویذ از منتخب و صراح و کشف و لطائف و کنز۔

حرس بالفتح نگہبانی کردن و بفتحتین بمعنے نگہبانان از منتخب و صراح۔

حرض بفتحتین و ضاد معجمہ بیماری کہ از عشق و اندوہ باشد و فساد بدن و مرض کہ بموت کشد و فساد مذہب و فساد عقل از لطائف۔

حریف ہم پیشہ و ہم کار و بکسر حا و تشدید را بمعنی تیز مزہ و گزندۂ زبان از منتخب و صراح و کنز۔

حرف بالفتح سخن و طرف و کنارہ و لب شمشیر و عیب و باصطلاح نحویان لفظیکہ معنے آن بدون انضمام کلمۂ دیگر حاصل نشود چنانچہ در عربی من و عن و الی و علی و در فارسی از و در و بر و تا و بالکسر کسب کردن و بالضم بمعنی حب الرشاد کہ آنرا بفارسی سپندان و بہندی ہالون نامند از کشف و بحر الجواہر و کنز و مدار و برہان۔

حراق بالضم وتشدید و تخفیف را بمعنے سوختہ کہ از سنگ چقماق بآن آتش گیرد و بالفتح و تشدید نیک سوزندہ از منتخب

حریق سوزش و سوختہ شدہ و آتش زبانہ کشندہ از منتخب و لطائف و صراح۔

حرق بالفتح سوختن و بہ فتحتین آتش از منتخب و صراح۔

حریف و غل نام داو از کشتی۔

حرم بفتحتین احاطہ گرداگرد خانۂ کعبہ است آدمی مجرم و دیگر حیوانات را در آن قتل کردن حرام ست و فارسیان بمعنے اندرون سرای مردمان اشراف و بمعنے منکوحہ و بمعنی کنیزے کہ باد و وطی کردہ شود نیز استعمال کنند از منتخب و لطائف و کشف

ومدار و بهار عجم۔

حرام بالفتح منع کردن و منع کننده و نارو ا و ناشایسته۔

حریم احاطهٔ گرداگرد خانه۔

حرف کم حرف سهل تحقیر مخاطب باشد۔

حروف معجم بالضم میم وسکون عین مهمله و فتح جیم بمعنے حروف منقوطه و گاهی مطلق حروف تهجی مراد باشد از بهار عجم۔

حرمین بفتحتین عبارت از کعبه که در مکهٔ معظمه واقعست و روضهٔ آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم که در مدینهٔ منوره موجودست باطلاق جزو بر کل بمعنی مکهٔ معظمه و مدینهٔ منوره مے آید

حرمان بالکسر ناامیدی از منتخب و در کنز بی نصیبی۔

حران بفتح اول و تشدید ثانی مرد تشنه و نام شهری بشام که مولد زرتشت بود از منتخب و مؤید۔

حرامیان دزدان و رهزنان۔

حرف در کار کسی کردن بر قول او ایراد گرفتن از مصطلحات۔

حرون بفتح اول و ضم ثانی سرکش از مدار و لطائف و کشف و سروری۔

حرف زدن سخن گفتن۔

حربه بالفتح کارد و آلت جنگ چوب دستی و نیزهٔ کوتاه از منتخب و لطائف۔

حرفه بالکسر پیشه۔

حره بالضم و تشدید زن آزاد و کنیزکسے نباشد و بالفتح سنگستان از لطائف۔

حراقه بالفتح و تشدید ثانی کشتی نفط انداز و بالضم و تخفیف سوخته چقماق و شعله از لطائف و صراح و منتخب و در کنز حراقه بالضم و تشدید بمعنی کشتی دریا۔

حرام توشه حرام خوار و نمک حرام۔

حراره بالفتح اول و هر دو رای مهمله بمعنے رقص کردن و تاب دادن دف را از آتش و آواز یکه از چند ساز و چند حلق یک مرتبه برآید و غوغاے مردم از لطائف و شرح۔

حرمگاه محل سرای و بمعنی منکوحه و حلیله نیز آرند تسمیة الحال باسم المحل فارسیان بر بعض الفاظ با وصف ظرفیت لفظ گاه و خانه زیاده کنند چنانچه حرمگاه و مکتب خانه و منزلگاه و بزمگاه و حرم سرا از مصطلحات

حرز یمانے ادعیهٔ چندست که رسول الله صلے الله علیه و آله وسلم حضرت علی کرم الله وجهه را بوقت سفر یمن تلقین و تعلیم فرموده بودند۔

حرامی دزد و سارق و رهزن۔

حرکت مذبوحی کنایه از حرکت اندک و بیفائده۔

حرکات نفسانی حرکاتی ست که موجب تحریک روح باشد مثل غضب و لذت و فرح و خوف و بیقراری دل و حزن و غم و خجالت و تصورات و تفکرات۔

حرارت غریزی بفتح غین معجمه و رای مهمله مکسوره و تحتانی و زای معجمه بمعنی گرمی طبعی و گرمی خلقی که از حرارت اصلیه روح در بدن باشد و آن بخاری ست لطیف که صعود میکند از جوف قلب و سارے میگردد در عروق اعصاب۔

حرارت غریبی بفتح غین معجمه و کسر رای مهمله و تحتانی و بای موحده گرمی غیر طبیعیه که خلقی و اصلی نباشد چنانچه گرمی که از ملاقات آفتاب بمزاج در آید و گرمی دوا و گرمی تعفن که در بدن واقع شود و گرمی که از حرکت پیدا شود۔

حری بفتح اول و کسر را و تشدید یا بمعنی سزاوار و لائق از منتخب و کنز و لطائف و شرح نصاب۔

حرف جلشی سخن سخت و ناهموار۔

حرف قالبی آنچه از کسے بشنوند و بگویند فهم معنے و ادراک مضمون از مصطلحات۔

فصل حای مهمله مع زای معجمه

حزب بالکسر و در آخر بای موحده بمعنی گروه مردم از منتخب و لطائف۔

حزر بفتح اول و سکون ثانی اندازه کردن غله را در کشت و میوه را بر درختان از صراح۔

حزاز بحای مهمله مفتوح و دو زاے معجمتین سبوسهٔ سر که بهندی بسیا گویند از حدود الامراض۔

حزم بالفتح استواری و هوشیاری از کشف و صراح و منتخب و لطائف در اصل تنگ ستور بستن ست و مجازاً بمعنے استواری و آگاهی و بعض محققین چنین نوشته اند که حزم اندیشه کردن در عاقبت و انجام امر موهوم و احتراز نمودن بقدر امکان از خلل و زلل آن۔

حزام بکسر اول تنگ ستور و دست بند طفل گهواره از منتخب۔

حزیران بفتح اول و یای معروف ماه نهم از سال رومیان و آن مطابق ماه خرداد باشد و باندک تفاوت مطابق اساڑھ است۔

حزین بفتح اول و کسر زاے معجمه اندوهگین از مؤید و کشف۔

حزن بالضم و سکون ثانی و بفتحتین نیز بمعنی اندوه و بفتح اول و کسر ثانے غمگین از کشف و منتخب و لطائف۔

حزمه بالضم دسته کاغذ و دسته خوشه گندم بهندی آنرا گڈی گویند بتشدید دال هندی از شرح نصاب و منتخب۔

حزب الله بالکسر عبارت از گروه صلحا۔

فصل حای مهمله مع سین مهمله

حسنے بضم اول و سکون ثانی و فتح نون نیکتر و این مؤنث احسن ست۔

حسنا ر بفتح اول و سکون ثانی و نون الف ممدوده زن جمیله۔

حسن المآب خوبی جای بازگشت و نیکوئی بازگشت و قرب الهی۔

حسن طلب طلب کردن چیزیرا از کسے بکنایات و اشارات پاکیزه بطوریکه قبح سوال ظاهر نشود چنانچه ستودن چیزی کسے را پیش مالکش۔

حسب بفتحتین اندازه و شمار چیزے و شرف و بزرگی از مال و جاه و دین و بمعنی موافق و این گاهی بالفظ نسب مستعمل میشود و بفتح اول و سکون ثانے شمردن و موافق و مماثل و مثل و بسند شدن و مقدار چیز و کافی و بس کننده از منتخب و بهار عجم و کنز و لطائف۔

حسیب بکسرتین و یای مجهول و بای موحده امالحساب و بفتح اول و کسر سین و یاے معروف بزرگوار و کافی و بمعنی حساب کننده۔

حسنات بفتحتین نکوئیها جمع حسنه از مؤید و کشف و مدار۔

حسن سیاح نام ولی الله۔

حسن صباح نام پادشاهے که خیلے پر فطرت بود که بلباس فقرا از امرا سازش کرده قلعهٔ الموت بتصرف در آورده و در مصطلحات نوشته که حسن صباح نام مرد بست که تفصیل مکاری او در کتب تواریخ مفصلاً و در تذکرهٔ دولت شاهی مجملاً مسطور ست۔

حسد بفتحتین زوال نعمت کسی خواستن بلفظ بردن و کردن و داشتن مستعمل از بهار عجم۔

حسن مقید حسن مخلوقات ست که گاهی معدوم و گاهی پیدا میشود و حدی و نهایتی دارد بخلاف حسن مطلق که آن نامحصور ست۔

حساد بضم و تشدید سین مهمله بمعنی حاسدان و این جمع حاسد ست۔

حسود بفتح اول و ضم ثانی بدخواه و بسیار حسد کننده از منتخب و مدار و بضمتین جمع حاسد و هم مصدر ست بمعنی بدخواستن و بضم اول و ثانی که بمعنی حاسد شهرت دارد غلط ست از خیابان۔

حسور بضمتین مانده شدن و فرو ماندن بینائی از دیدن دور از منتخب و صراح۔

حسیر مانده و رنجه شده از لطائف۔

حسن گلوسوز بمعنے حسن صبیح چه گلوسوز کنایه از چیزیکه بسیار شیرین باشد چرا که افراط شیرینی گلو را میسوزد پس معنے حسن گلوسوز حسن شیرین باشد و شیرین مقابل نمکین ست چون حسن سیاه را حسن ملیح و نمکین گویند لهذا بمقابله آن حسن صبیح یعنے حسن سفید را حسن گلوسوز گفتند یعنے حسن شیرین در چهار شربت حسن گلوسوز را حسن دلچسپ مطبوع نوشته۔

حسیس بهر دو سین مهمله بروزن فعیل بمعنے آواز نرم و بانگ آتش از لطائف

حساس بالفتح و تشدید ثانی نیک دریابنده

از منتخب وکنز۔
حس بالکسر وسین حطی مشدد بمعنی دریافتن بیکے از حواس خمسہ از کشف۔
حسن مطلع بیت دوم از غزل وقصیدہ کہ بعد مطلع باشد۔
حسن مطلق حسن باری تعالے کہ عدم وتنزل ندارد۔
حسوک بفتح اول وضم ثانی بمعنے خار دار مجازاً بمعنے زشت وشریرست از لطائف۔
حس مشترک بالکسر قوتی ست کہ آن قبول میکند جمیع صور محسوسات را کہ مرتسم ومنقوش میشوند در حواس خمسہ ظاہرہ پس حس مشترک بمنزلہ حوض ست وپنج حواس ظاہری مثال پنج نہر کہ آب بحوض میرسانند ومحل آن در جوف پیشانی ست
حسک بفتحتین معرب خسک کہ بجای معجمہ باشد وآن تخمیست خار دار کہ بدوا ہا بکار آید بہندی آنرا گوکھرو گویند وہم بمعنے خارہای آہنی کہ بصورت خسک سازند ودر میدان جنگ گذرگاہ فوج دشمن باشد اندازند تا اسپ وپیادۂ دشمن فگار گردد از رسالۂ معربات وبحر الجواہر ومؤید ومدار وبرہان۔
حسن ابدال بفتحتین وسین حطی ونون وفتح الف نام بزرگے ونام شہری کہ دران مزار آن بزرگ واقعست۔
حسن تعلیل آنچہ شاعر یا منشی اثبات کند صفت چیزی وادعا کند برای ثبوت آن صفت سببی وعلتی مناسب مگر در حقیقت سبب وعلت آن نباشد مثال آن در فارسی امیر خسرو فرماید بیت
لالہ کہ بدل گرہ شدش دود ٭ از آہ منست حسرت آلود۔
حسام بضم اول بمعنی شمشیر از مؤید وکشف وصراح ومنتخب وشرح نصاب۔
حسم بالفتح بریدن وقطع کردن از منتخب۔
حسان عجم بفتح اول وتشدید ثانے لقب خاقانی چراکہ حسان بن ثابت مدائح رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بیان کردہ ہمچنین خاقانی نیز اکثر مدح ونعت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کردہ است لہذا باین لقب مشرف شد
حسن بفتحتین خوب ونیکوئی وخوبی ومحاسن جمع آن حسن در انسان کنایہ از تناسب اعضاست یا خوشنمائے رنگ واستعمال این لفظ بر چند جاست چنانچہ حسن بہار وحسن گلستان وحسن معاش وحسن معاد وحسن سلوک وحسن قبول وحسن خدمت وحسن سعی وحسن ظن وحسن تدبیر وامثال آن از بہار عجم۔
حسین بضم اول فتح ثانی تصغیر حسن ست
حسن بسن ہر دو لفظ بفتحتین بمعنی بسیار نیک ست وبسن مؤکد وتابع اوست ولفظ بسن علیحدہ معنی ندارد۔
حسان بالفتح وتشدید سین بمعنی بسیار خوب ونام شاعر مداح رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ آنرا حسان بن ثابت انصاری گویند وبکسر وتخفیف بمعنے خوبان از منتخب۔
حسبان بالضم شمار کردن واندازہ کردن وشمارہا واحد جمع ہر دو آمدہ وبمعنے عذاب بالکسر پنداشتن از صراح
حساب نگرفتن معتبر نداشتن وتوجہ نکردن از بہار عجم۔
حساب از کسے بردن وبرداشتن ودیگر فتن ترسیدن از واز مصطلحات
حسو بفتح اول وضم ثانی آنچہ شوربا وجز آن اندک اندک نوشند از منتخب۔
حسابیہ منسوب بحساب وبعضی گفتہ کہ حساب تخلص شاعرے ست واللہ اعلم بالصواب
حسنہ بفتحتین نیکی ونیک از منتخب۔
حسب الفرمودہ غلطست چراکہ الف ولام بر کلمۂ فارسے نیارند وحسب الامر صحیح از مزیل۔
حسن برشتہ بکسر بای موحدہ بمعنے سبزۂ گلگون یعنی ملیحیکہ از تہ رنگش سرخے نمایان باشد از بہار عجم ودر چہار شربت میرزا قتیل بمعنی حسنیکہ بطی الزوال باشد ودر شرع الشعرا بمعنی حسن پختہ ونمکین۔

حسّی بکسر حای و تشدید سین مکسور منسوب بیکے از حواس خمسۂ ظاہری۔
حسینی بضم اوّل و فتح ثانی نام مقام سُرُود از کشف و آنرا در آخر شب سرایند۔
حسبی کفی بس ست مراد کافی ست مرا کفی بالفتح کاف و فتح فا صیغۂ ماضی ست در اصل کفانی بود بقرینۂ حسبی یاے متکلم حذف کردند۔
حسنی بفتحتین منسوب بامام حسن علیہ السلام از لب الالباب۔

فصل حاے مہملہ مع شین معجمہ

حشار بفتح آنچہ در شکم و سینہ ناشد از دل و جگر و سپرز و گُردہ و بمعنی دل اکثر مستعمل میشود از منتخب و شرح نصاب و لطائف۔
حشمت بالکسر بمعنی دبدبہ و بزرگی و بالفتح خطا ست از مزیل و شمسی در منتخب و صراح بالکسر بمعنی غضب و شرم و بفتحتین خدمتگاران و تابعان و بسکون شین نیز باینمعنے آمدہ۔
حشرات بفتحتین جمع حشرة کہ این نیز بفتحتین ست بمعنی جانوران ریزہ و جانورانی کہ در زمین سوراخ کردہ خانہ سازند لہذا بسوی زمین اضافت کردہ حشرات الارض گویند از کشف و صراح مثل مار و راسو و موش۔
حشر بالفتح برانگیختن و مجازاً بمعنی قیامت و بفتحتین بمعنی گروہ و انبوہ از مدار و کشف و بہار عجم۔
حشیش بفتح و ہر دو شین معجمہ و یاے معروف بمعنی گیاہ خشک از کشف و کنز۔
حشایش گیاہہای خشک۔
حشم بفتحتین چاکران و خدمتگاران کہ برای او غضب نمایند بر دیگران از منتخب و کشف و صراح و کنز۔
حشو بفتح اوّل و سکون ثانی بمعنے آگندن و بمعنی آنچہ از قسم پنبہ و پشم در لحاف و بالش وغیرہ پر کنند و کلام زائد کہ در ادای مطلب واقع شود و بمعنی شتران خرد از منتخب و در شرح نصاب بمعنی شتر جوان۔
حشفہ بفتحتین و فا کہ حرف ثالث ست نیز مفتوح بمعنی سر ذکر از بحر الجواہر و کنز۔
حشاشہ بضم اوّل و ہر دو شین معجمہ اندک جان کہ در مریض و مجروح ماندہ آنرا رمق نیز گویند از منتخب و شرح نصاب۔

فصل حای مہملہ مع صاد مہملہ

حصا بالفتح سنگریزہا و این جمع حصات بحذف تا از لطائف و منتخب و کنز و در صراح سنگریزہ۔
حصبا بالفتح و حرف سوم بای موحدہ بمعنے سنگریزہ از منتخب و کشف۔
حصب بفتحتین ہیزم و ہر چہ بدان آتش افروختہ شود از منتخب و صراح۔
حصات بالفتح سنگریزۂ واحد و حصا بحذف تا جمع آن۔
حصافت بالفتح و حرف چہارم فا بمعنے استواری عقل و مطلق استوارے و خشکی و تنگی از منتخب و صراح و کنز۔
حصانت بکسر اوّل استواری و بالفتح پرہیزگاری و بکسر اوّل مصادر بمعنے دائیگی کردن و بچۂ غیر را شیر دادن از لطائف و کنز و منتخب۔
حصد بالفتح و بفتحتین و در آخر دال مہملہ درودن زراعت و گیاہ خشک و استوار کردن از منتخب وغیرہ حصاد بالفتح و در آخر دال مہملہ درودن زراعت وغیرہ از منتخب۔
حصار بکسر اوّل بمعنی قلعہ و احاطہ و نام شعبۂ از موسیقی از منتخب و برہان و سراج
حصر بالفتح گرد گرفتن چیزے را و احاطہ کردن از منتخب۔
حصور بالفتح مردیکہ باوجود مردے بزن میل نہ کند از منتخب۔
حصیر بروزن فقیر بمعنے بوریای خُرما از کشف و سروری۔
حصص بکسر اوّل و فتح ثانی و در آخر نیز صاد مہملہ جمع حصہ و بفتحتین دویدن و کم موشدن سر از لطائف۔
حصحص الحق بفتح ہر دو حای مہملہ و سکون صاد مہملۂ اوّل و فتح صاد مہملۂ ثانی صیغۂ ماضی از باب رباعی مضاعف یعنے ظاہر شد حق۔
حصرم بکسر اوّل و سوم غورۂ انگور از منتخب
حصن بالکسر جای پناہ و قلعہ بالضم عفت زن از منتخب۔

حصون بضمتین قلعها و بفتح اول و ضم ثانی
مرد پرهیزگار از لطائف۔
حصین بفتح اول بر وزن متین بمعنی
محکم و استوار از کشف و کنز و منتخب و در
شرح نصاب بمعنی زندان۔
حصان بکسر اسپ نر و نیکو که نسل آن
نگاهداشته شود از منتخب و کنز۔
حصینه بر وزن نگینه بمعنی استوار و محکم۔
حصبه بالفتح و بالضم و بفتحتین دانهای سرخ و باریک که
نوآمده که بدن پدید آید بفارسی سرخجه گویند از منتخب

فصل حای مهمله مع ضاد معجمه

حضرت بالفتح نزدیکی و حضور و درگاه
از منتخب و بهار عجم و صراح و بمعنی حاضر شدن
و کلمهٔ تعظیم برای اسامی بزرگان شارح
فاضل نوشته که حضرت بمعنی حضور ست
و در عرف کلمهٔ تعظیم شده که بر همان شخص
اطلاق کنند از غایت شهرت بر سامعه
گرانی نداز دو شارحی نوشته که حضرت
کلمه‌ایست مشعر بر عظمت مسمی که پیش از
اسامی ابرار آرند توطینان عموماً استعمال
کرده باسمای الٰهی هم استعمال نمایند۔
حضرات جمع حضرت کنایه از بزرگان
و مخدومان چرا که لفظ حضرت درین زمان
برای تعظیم مستعمل میشود۔
حضر بفتحتین بمعنی حضور که ضد سفر باشد
یعنی خانه باشی و بشهر آمدن از صحرا و

له یعنی تمهید مدعا بیان کنندگان ۱۲ عبده

مخفف حضرموت که ملکی ست از ولایت
یمن از شرح خاقانی و لطائف۔
حضار بالضم و تشدید ثانی بمعنی حاضران
و این جمع حاضر ست۔
حضور بضمتین مصدر ست بمعنی حاضر
شدن نقیض غیبت و در عرف کلمهٔ تعظیم
ست بلکه بر ذات مخدومان اطلاق
کنند تا لفظ غیبت از صراح۔
حضاجر بفتح اول و کسر جیم بمعنی کفتار
که جانوریست درنده بهندی هنڈار گویند
بالضم و لفظ حضاجر غیر منصرف ست یعنی بقاعده
نحوی بران تنوین و جر نمی آید چرا که منقول
از صیغهٔ منتهی الجموع چه در اصل حضاجر
جمع حضجر ست که بکسر اول و فتح ثانی باشد
و حضجر بمعنی بزرگ شکم ست چون کفتار بسیار
بزرگ شکم میباشد لهذا بر واحد او اطلاق
جمع کردند تا دلالت کند بر کمال بزرگ
شکمی و منصرف آنرا گویند که برو تنوین
و جر آید و غیر منصرف باصطلاح نحویان آن
باشد که بشرط بودن دو سبب یا یک سبب
که قائم مقام دو سبب باشد از اسباب
تسعه منع صرف برو تنوین و جر نیاید
در حالت رفعی بر حرف آخرش ضمه آید
و در حالت نصبی و جری فتح و اسباب
منع صرف در کتب نحوی بتفصیل مسطور ست
حضض بضمتین و هر دو ضاد معجمه دوائیست
که آن را بهندی رسوت گویند از

بحر الجواهر و مدار و منتخب۔
حض بالفتح و تشدید ضاد معجمه بمعنی تاز
از شرح نصاب۔
حضیض پستی و نشیب از منتخب و دیگر کتب

فصل حای مهمله مع طای مهمله

حطب بفتحتین چوب و هیزم از منتخب
حطبوق بمعنی آشنا و یار نوشته اند
شاید که دیده باشند۔
حطیم بر وزن نسیم بمعنی شکسته و سنگ کعبه
ما بین رکن و زمزم و دیوار بیرون خانهٔ
کعبه بجانب مغرب که در آنجا ناودان
کعبه است از منتخب و لطائف۔
حطام بضم اول بر وزن غلام بمعنی خرد
شکسته شده بمعنی ریزهٔ گیاه خشک و ریزه
هر چیز و کنایه از اندک مال دنیا از منتخب و
بحر الجواهر و کنز و کشف و لطائف و در
خیابان نوشته که حطام ریزهٔ کاه و مراد
از آن مال دنیاست چه مال دنیا بمقابلهٔ
درجات اخروی یا بعوض انسان که اشرف
المخلوقات ست حکم ریزهٔ کاه دارد بمقابلهٔ
خرمنهای غله کسانیکه بتشدید طا خوانند
خطاست۔
حطمه بضم دال و فتح ثانی آتش قوی
و نام دوزخ از منتخب۔

فصل حای مهمله مع ظای معجمه

حظائر جمع حظیره۔
حظ بالفتح و تشدید ظای معجمه بهره و نصیب

از منتخب و مدار و کشف و در بهار عجم نوشته
که فارسیان بمعنی خوشی و خرمی استعمال کنند
حظیره احاطهٔ که از چوب و نی برای حیوانات
سازند و بمعنی احاطهٔ قبرستان و گنبد قبر
مستعمل از منتخب و مؤید۔
حظی بفتح اول و کسر ظای معجمه و تشدید تحتانی
بمعنی صاحب منزلت و نام اسپ ششم که در
نصاب بضرورت نظم بجای هشتم واقع شده
از شرح نصاب۔

فصل حای مهمله مع فا

حفظ الغیب کسی را در عقب او
بخوبی و نیکی یاد داشتن۔
حفادت بالفتح و الکسر و حرف چهارم
دال مهمله حال پرسیدن و شادی آشکار
کردن و مهربانی نمودن از منتخب وغیره۔
حفد بالفتح خدمت شتاب نمودن و بضم
اول و کسر فا و فتح دال مهمله صیغهٔ ماضی
مجهول بمعنی خدمت کرده شده۔
حفیر گور کنده شده از منتخب۔
حفر بالفتح زمین کندن از منتخب۔
حفص بالفتح و صاد مهمله جمع کردن و آرمیدن و
بچهٔ شیر درنده و نام امام قرأت که قرأت او رواج
تمام دارد و این شاگرد عاصم کوفی ست و
ابو حفص کنیت حضرت عمر رضی الله عنه از منتخب
حفاظ بکسر اول و در آخر ظای معجمه عار
و حمیت و مروت و نگهبانی و مواظبت
کردن و پرهیزگاری از منتخب و بهار عجم۔
و بالضم و تشدید فا بمعنی حافظان از لطائف
حف بالفتح و تشدید گرد چیزی شدن
و پیراستن ریش و بردت و خدمت و
مهربانی کردن و آواز کردن بال مرغ
در پریدن از لطائف و منتخب۔
حفصه بفتح اول و سکون فا و صاد
مهمله نام دختر حضرت عمر رضی الله عنه که
در نکاح حضرت رسول الله صلی الله
علیه و آله وسلم بود۔
حفره بالضم سوراخ و مغاک از قاموس
حفله بالفتح انبوهی و بسیاری۔
حفی مهربان۔

فصل حای مهمله مع قاف

حقب بالضم و بضمتین هشتاد سال
و بضمتین روزگار و بفتحتین تنگ پالان
شتر از منتخب۔
حقارت بفتح خواری از صراح و منتخب
و کشف و خیابان و بکسر اول که شهرت
دارد بی اصل ست۔
حقد بالکسر بمعنی کینه و عناد از منتخب و کشف
حقه باز بمعنی بازیگر و حقه ظرفی باشد
با سرپوش که اندرون آن چند طبقه
باشد و در میان هر لحظه چیزی دیگر نماید و
حقه باز مجازاً بمعنی عیار و مکار از برهان
و مصطلحات۔
حقیق ثابت و سزاوار و لائق از منتخب
حق بالفتح و تشدید ثابت و سزاوار و
واجب و بمعنی راستی و راست و درست
و یکی از نامهای او سبحانه تعالی از منتخب
و در محاورهٔ فارسیان بمعنی مردن نیز آمده
و در استعمال فارسی بمعنی مذکور بتخفیف
اکثر آمده از مصطلحات و بالضم و تشدید
جایگه گوسی که در بند گاه استخوان باشد
حقن بفتح باز داشتن و بند کردن چیزی را
از خروج از کنز۔
حقبه بالضم و حرف سوم بای موحده
بمعنی مدت هشتاد سال از منتخب۔
حقه بالضم و تشدید قاف ظرفی باشد
از چوب که دران مروارید و جواهرات
و معاجین و عطر وغیره نهند و بالکسر و
تشدید شتر بچه سه ساله که پا در چهارم گذاشته
باشد از منتخب و در بهار عجم و مصطلحات نوشته
که حقه مرادف فلکی چنانچه حقهٔ لعل و حقهٔ جواهر
و حقه معجون و در هندوستان قلیان را نیز گویند
لیکن در کلام شعرای ایران و توران بدین معنی
دیده نشده مگر میر افضل ثابت و میرانامی
در شعر خود آورده اند ثابت گوید بیت
کشیدی حقه و در آتش غم سوختی ما را
مبادا از آتش دودش شود لوخط ریخ
صافت ، ظاهرا در محاورهٔ هندی بسته باشد

فصل حای مهمله مع کاف عربی

حکمت دانائی و درست کرداری و نام
علمیست که دران بحث کرده شود با حوال
اشیای موجودات خارجیه چنانکه هست

در نفس الامر بقدر طاقت بشری و آن بر سه گونه است طبیعی و ریاضی و الٰہی طبیعی علمیست که بحث کرده شود دران از اموری که در تعقل و وجود خارجی محتاج باشد بسوی ماده چنانچه آب و هوا و دیگر اجسام بسیطه و مرکبه ریاضی علمیست که بحث کرده شود دران از اموری که فقط در وجود خارجی محتاج بسوی ماده باشد چنانچه مقدار و عدد خاص که موجود در ماده است و مطلق عدد زیرا که بعضی از مطلق عدد موجود در خارج بدون ماده است چنانچه در عقول عشره و الٰہی علمیست که بحث کرده شود دران از اموری که بوجود خارجی و تعقل هردو محتاج نباشد بسوی ماده چنانچه باری تعالی و عقول و باید دانست که بعضے محققان چنین تفصیل کرده اند که حکمت دانستن چیزها باشد چنانکه هست و قیام نمودن بکارها چنانکه باید پس حکمت منقسم می شود بدو قسم یکے علمی و دیگرے عملی علمی تصور حقائق موجودات بود و این را حکمت نظری نیز گویند و عملی ممارست حرکات و مزاولت صناعات باشد و این را حکمت عملی خوانند حکمت نظری سه قسم است اول علم ما بعد الطبیعت دوم علم ریاضی سوم علم طبیعی اما اصول علم ما بعد الطبیعت دو باشد یکی علم الٰہی و دوم علم فلسفهٔ اولی و فروع آن چند نوع ست چون معرفت نبوت و بحث امامت و احوال معاد و اما اصول ریاضی چهار ست علم هندسه و علم عدد و علم موسیقی و فروع آن علم مناظر و مرایا و علم جر اثقال اما اصول علم طبیعی هشت صنف باشد اولاً سماع طبیعی ثانیاً سماع عالم ثالثاً علم کون و فساد رابعاً آثار علوی خامساً علم معادن سادساً علم نباتات سابعاً علم حیوانات ثامناً علم النفس و فروع آن علم طب و علم احکام نجوم و علم فلاحت و غیر آن باشد اما علم منطق غیر ازین علوم ست و آن آلت ست برائے تعلیم علوم هر چند از علوم حکماست که ارسطو آنرا وضع کرده لیکن داخل هیچ یکے ازین علوم نیست مگر در تحت حکمت نظری داخل ست و حکمت عملی سه قسم ست اول تهذیب الاخلاق دوم تدبیر منازل سوم سیاست مدن۔

حکیم انداز تیر انداز کامل که هرگز نشانه را خطا نکند از سروری۔

حک بالفتح و تشدید تراشیدن و دور کردن و سودن چیزے را بچیزی از کنز۔

حکاک بالفتح و تشدید ثانی حک کننده و بمعنی نگینه ساز نهر کن و نام درویست که از خاریدن اعضا شورش بهم رسد از شرح نصاب۔

حکم بالضم فرمان دادن و دانستن و باصطلاح منطقیین ادراک اثبات کردن امرے که قائل را سکوت بران صحیح باشد و بالفتح باز داشتن و لگام در دهن اسپ کردن و تفتیش میانجی و حکم کننده و داور و تمیز کننده نیک را از بد و نام شخصی ست و بکسر اول و فتح ثانی بمعنی حکمتها و درین صورت جمع حکمت ست از منتخب۔

حکام بالضم و تشدید کاف بمعنی حاکمان و این جمع حاکم ست۔

حکیم دانا و راست کار و خداوند جمیع علوم حکمت و اقسام علوم حکمت در بیان لفظ حکمت مذکور شد۔

حکمت العین نام کتابی که در علم حکمت مثل میبذی و صدرست۔

حکه بالکسر و تشدید کاف خارش که گاه گاه بر بعضی اندامها پیدا میشود و نیز آن خارش که مرض باشد از شروح نصاب۔

حکمت یمانیه شریعت محمدی صلی الله علیه و آله و سلم چه اهل عراق و فارس که را از متعلقات ملک یمن شمارند۔

حکمت ملے بمعنے قوانین انتظام شهر و بمعنے شریعت نبوی که ظهور آن از مدینه است۔

حکمت عملی دانستن انتظام احوال معاش و معاد بوجه کامل و افراد آن سه است تهذیب الاخلاق و تدبیر منازل و سیاست مدن۔

حکم بیاضی یکی از اصناف حکم پادشاهی ست و آن از حکم دفتری معتبر باشد از مصطلحات۔

فصل حای مهمله مع لام

حلفار بالفتح و فا گیاهی ست که آنرا دو رخ گویند دلو رخ نیز نامند که ازان

بوریا بافند از شرح نصاب وکنز و بضم اوّل و فتح لام سوگند خورندگان و این جمع حلیف ست
حلوا ر بفتح اوّل و سکون لام مونث احلی بمعنی هر چیز شیرین۔
حلیب شیرین و تازه و خام از کنز۔
حلب بالفتح و بفتحتین شیر دوشیدن و بفتحتین نام شهری ست در شام از منتخب ولطائف۔
حلت بکسر حا و تشدید لام مفتوح و تای فوقانی حلال شدن وکشادن۔
حلاوت شیرینی۔
حلیتیت بکسر اوّل و سکون لام و کسر تای فوقانی و سکون تحتانی و بعد آن تای فوقانی انگوزه از شروح نصاب و منتخب۔
حلاج بالفتح و تشدید لام و جیم بمعنی کسیکه پنبه را از پنبه دانه جدا کند و لقب حسین بن منصور که انا الحق گفته بود چرا که روزی پنبه حلاجی را بانگ ید بکرامت خود از پنبه دانه جدا کرده بود که حلاج ازان متحیر ماند۔
حل و عقد کشادن و بستن۔
حلوای بی دود کنایه از میوهای شیرین چرا که از گرمی آفتاب پخته میشوند و دود این آتش نیز نیست بخلاف حلوای معروف مصنوعی۔
حلوای شهید نوعی از حلواست۔
حلس بالکسر پلاس و گلیم سطبر و بالفتح و تشدید لام مکسور بمعنی دلیر و شجاع از

منتخب و شروح نصاب۔
حلقه بگوش کنایه از غلام و فرمانبردار چه در ولایت معمولست که بگوش غلام حلقه می اندازند از طلا یا نقره از سراج۔
حلاف بالفتح و تشدید لام بسیار سوگند خوار از لطائف۔
حلف بالفتح و بالکسر بمعنے سوگند خوردن و بفتحتین گیاهیکه آنرا دوخ گویند و لوخ نیز نامند از منتخب و کنز۔
حلق بالفتح گلوی و نای و موتراشیدن از کنز۔
حلاق بالفتح و تشدید لام بمعنی موتراش یعنی اُستره و بمعنی حجام عرفی۔
حلک بفتحتین سیاهی سخت از منتخب و در لطائف بالضم حالک سخت سیاه۔
حلاحل بضم حای اوّل و کسر حای حطی ثانی بمعنے بهتر و سید قوم یعنی سردار قوم از منتخب و شروح۔
حل بالکسر و تشدید لام روان شدن و از احرام بیرون آمدن و بالفتح و تشدید لام بمعنی کشادن و فرود آمدن و حلال شدن و بمعنی روغن کنجد از منتخب و سراج۔
حلل بضم اوّل و فتح ثانی جمع حله که بمعنے جامه باشد از منتخب۔
حلال بالفتح و تشدید لام اوّل بسیار کشاینده گره و فرود شونده روغن کنجد از منتخب
حلول بضمتین فرود آمدن از منتخب و

کشف و باصطلاح حکمت اختصاص چیزی بچیزی بحیثیتی باشد که اشارت بیکی عین اشارت بدیگر باشد چنانچه سواد بجسم و حلول دو قسم ست سریانی و طریانی حلول سریانی آن بود که اجزای حال در اجزاے محل در آید و حلول طریانی آن بود که اجزاے حال در اجزاے محل در نیاید بلکه مجموع در مجموع باشد و آنچه حلول کند آنرا حال گویند و آنچه دران حلول کند آنرا محل نامند
حلم بالکسر آهستگی نمودن در عقوبت کسی و بالضم و بضمتین خواب دیدن بالغ و آنچه در خواب دیده شود از منتخب۔
حلام بالضم و تشدید لام بچهٔ بز و گوسپند و بره و آنچه در مردم لفظ حلوان براے معنے بچهٔ گوسپند مشهور شده غلطست از منتخب و مؤید و بحر الجواهر و مدار و کشف۔
حلیم بُز و بارو در استعمال فارسیان نام آشی ست معروف از بهار عجم۔
حلاجی کردن حرفهای سخت تصریح یا بکنایه گفتن کسے را از مصطلحات و چراغ هدایت۔
حلالی خواستن چون کسے مستعد برگ شود استغفار حقوق از دیگران و بحل خواستن او از یاران از مصطلحات۔
حلان بالضم و تشدید لام بچهٔ بز و گوسپند و آنچه در عرف لفظ حلوان برای معنی بچهٔ گوسپند مشهور ست غلط از منتخب و مؤید۔

حلقه بر در زدن کنایه از تفتیش حال و طلب صاحب خانه۔
حلو بضم اول و سکون لام شیرین از کنز۔
حلیله بیای معروف زن منکوحه۔
حلفه بالفتح و فا یکبار قسم خوردن از شرح نصاب
حلبه بالضم و حرف سوم بای موحده تخمیست زرد رنگ تره آن معمور بهندی میتهی گویند از منتخب و غیر آن۔
حلمه بفتحتین سر پستان از منتخب۔
حلیه بالکسر و بالضم بمعنی زیور و بالکسر بمعنی خلعت و صورت و خلقت و آرایش و صفت چیزی از منتخب و لطائف و کشف و صراح و مؤید
حله بالضم و تشدید لام بمعنی برد یمنی و جامه و ازار و ردا از منتخب و صراح و لطائف و شرفی و بالفتح و تشدید لام نام شهر و قبیله و نام موضع بشام و محله و بالکسر نام منزل در راه مکه و بمعنی مقام و منزل و مجلس از منتخب و لطائف۔
حلقه دائرهٔ مردم که عبارت از مجلس ست۔
حلیمه نام دایهٔ رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم۔
حلی بضم اول و کسر لام و تشدید یا بمعنی زیورها که از سیم و زر باشد و این جمع حلیه است که بالکسر باشد و در فارسی تخفیف یا نیز مستعمل میشود از منتخب۔
حلوای مغزی نوعی از حلوا که بغایت سفید باشد و در ان مغز پسته و بادام بسیاری آمیزند و در قرصهای بندند۔

حلوای مقرضی نوعی از حلوا که میوه جات بغایت باریک تراشیده در ان مخلوط نمایند۔
حلوای پشمی نوعی از شیرینی
حلقچه بفتحتین جلیبی که شیرینی معروف است از برهان۔

فصل حای حطی مع میم

حمراز بالفتح سال سخت و زن سرخ رنگ و هر شئ مؤنث که سرخ رنگ باشد از منتخب
حمیرا بضم اول و فتح ثانی تصغیر حمرا و لقب حضرت عایشه صدیقه رضی الله عنها از منتخب و لطائف۔
حمیقار بضم حا و فتح میم و تحتانی و قاف زن کوچک که احمق باشد۔
حمار بفتحتین گل سیاه و لای از منتخب۔
حمی بکسر اول و فتح میم و در آخر الف بصورت یا بمعنی سبزه زاریکه برای چرانیدن ستوران نگاهداشته باشند و بضم اول و تشدید میم مفتوح بمعنی تپ گرم از منتخب و کنز۔
حموضت بضمتین و ضاد معجمه مفتوح ترشی از کشف و منتخب و کنز و صراح۔
حماقت بالفتح بیعقلی از منتخب و کشف۔
حمرت بالضم سرخی و بمعنی سفید نیز آمده از منتخب۔
حماست بالفتح دلیری از منتخب۔
حمت بضم اول و تشدید میم گرمای سخت و سیاهی از منتخب۔

حمایت بکسر نگهبانی۔
حمیت بفتح اول و کسر ثانی و تشدید تحتانی بمعنی غیرت و ننگ و بکسر اول و سکون میم و فتح تحتانی پرهیز فرمودن و حفاظت و نگاه داشتن از منتخب و صراح و کنز۔
حمات بفتح اول گل و لای سیاه در اصل حماءٌ بود همزه را بتای تانیث بدل کردند و بضم اول و تخفیف میم حمایت کنندگان بمعنی جمع حامیست و در رسم الخط عربی تای این لفظ گرد مینویسند بدو معنی مذکور از شرح نصاب و صراح و کنز۔
حمد ستودن و ستایش از منتخب و باصطلاح خاص بیان کبریا و جلال و عظمت حق سبحانه تعالی را گویند و بعضی از محققین چنین نوشته اند که حمد در لغت ثنا کردن ست بزبان بر خوبی اختیاری کسی برای تعظیم وی چنانچه گوئی زید خوش نویس ست و کتاب خوب میخواند و در اصطلاح فعلیکه آگاهی دهد از تعظیم منعم خواه بزبان باشد خواه بدل خواه بدست و مدح آنست که ثنا بزبان باشد بر خوبی کسی که آن خوبی باختیار او نباشد چنانچه گوئی زید کمال حسین ست و نهایت ذهین و نزد بعضی حمد و مدح مترادف اند اختیاری و غیر اختیاری شرط نیست۔
حمائد بفتح اول و کسر همزه خوبیها و خصلتهای ستوده۔
حمیر بکسر اول و سکون میم و فتح تحتانی قبیله

الیست از قبائل بنی سبا و ضحاک پادشاه از آن قبیله بوده است و موضعی ست در بیابان عرب که گرگ آنجا بغایت درنده و خونریز باشد و بفتح اول و کسر میم جمع حمارست بمعنی خران از منتخب و شرح دیوان خاقانی و شرح نصاب.

حمص بالکسر و تشدید میم مکسوره و صاد مهمله بمعنی نخود و بضم اول و تشدید میم مفتوحه نیز آمده از منتخب و شرح نصاب.

حماض بالضم و تشدید میم و ضاد معجمه تره ایست ترش مزه که آنرا بفارسی ترشه گویند از شرح نصاب و منتخب.

حمق بالضم و بضمتین نادانی و بیعقلی از منتخب و بحرالجواهر و کشف.

حمال بالفتح و تشدید میم بسیار بردارندهٔ بار

حمول بضمتین دوائیکه بپارچهٔ آلوده در زخم یا در قبل نهند و این اصطلاح طب ست و بفتح اول بسیار بردارندهٔ بار و مجازاً بمعنی صابر و متحمل.

حمل بفتح اول و سکون ثانی برداشتن و بمعنی بار شکم و باریکه بر گردن بردارند و بالکسر باریکه بر پشت یا بر سر کشند و بمعنی گناه و بفتحتین بمعنی بره و نام برج اول از افلاک از منتخب و صراح و آن برج مذکور بصورت میش نرست صاحب دو شاخ سر او بطرف مغرب و دم او بطرف مشرق و پشت بشمال و پا بجنوب و متوجه شده است بسوی پشت خود و روزیکه آفتاب درین برج داخل شود همان روز نوروزست و شرف آفتاب درین برج می شود و مدت ماندن آفتاب را درین برج فروردین گویند و بهندی تقریباً بیساکه باشد و در ولایت ابتدای بهار ازین ماه ست و در هندوستان این ماه آخر بهارست و لفظ حمل بفتح بمعنی گمان بردن و قیاس نمودن نیز آمده.

حمائل بفتح اول و کسر همزه دوال شمشیر و آنچه در بر آویزند از منتخب و کشف و ظاهراً قرآن مجید کوچک تقطیع را بهمین جهت حمائل گویند که از سبکی قابل آن باشد که آن را در بر توان آویخت و لفظ حمائل بمعنی ازار نیز می آید و صاحب صراح نوشته که حمائل جمع حماله است که بکسر اول باشد بمعنی واحد مستعمل می شود.

حمیم بمعنی گرم و آب گرم و خویشاوند و مرد تب گرفته از شرح نصاب.

حمام بکسر اول بمعنی مرگ و بفتح بمعنی کبوتران و کبوتر و این لفظ بمعنی جمع و واحد هر دو آمده در صورت جمع بودن جمع حمامه است از شرح نصاب و منتخب و حمائم نیز جمع آن می آید و بالفتح و تشدید میم گرمابه چراکه گرم کنندهٔ ابدان باشد از بحرالجواهر و کشف و لطائف.

حمائم بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است جمع حمامه که بمعنی کبوتر و هر مرغ طوق دارست مثل فاخته و قمری وغیره.

حمام زنان بمجاز جای پر شور و غوغا از مصطلحات.

حمران بالفتح آلت تناسل از مصطلحات

حمدون بالفتح آلت تناسل و بعضی نوشته نام استاد و معمار و بعضی نام عماری گفته.

حمدونه بالفتح و حرف پنجم نون بمعنی بوزنه از مؤید و برهان و مدار.

حمره بالضم نام شکلی از شانزده اشکال رمل

حمله بفتحات بردارندگان این جمع حامل است

حمه بضم اول و فتح میم بمعنی زهر کژدم از منتخب و صراح و شرح نصاب.

حمزه بفتح اول و سکون میم و زای معجمه نام عم رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم و نام پهلوانی و گیاهی ست که آن را تره تیزک گویند از صراح و منتخب.

حمامه بفتح کبوتر واحد و قمری و فاخته و هر مرغ طوق دار و حرف تا در آخر این لفظ برای تانیث نیست برای وحدت ست از منتخب و کنز و کشف و شرح نصاب و بحرالجواهر و زبدة الفوائد.

حمویی بفتح اول و ضم میم مشدد منسوب بحمویه که نام جد اوست از لب اللباب

حمری بالضم بمعنی سرخ منسوب بحمرت در حالت الحاق یای نسبت تای مصدری حذف نمایند چنانکه از صورت صوری و از فطرت فطری.

حمله گیری کنایه از تحمل حملهٔ حریف.

فصل حای مهمله مع نون

حنی بالکسر وتشدید نون مفتوح والف مقصوره بصورت یا برگ معروف که ازان دست وپا سرخ کنند در استعمال فارسی الف نویسند وتخفیف خوانند ودر سراج نوشته که حنا بالکسر وتشدید برگ معروف ونیز حنای زمین پس بهر دو معنی شد وبالکسر ست تخفیف هم درست۔

حنید بفتح اول وکسر نون وتحتانی وزدال معجمه بزغالهٔ لاغر بریان کرده شد از لطائف۔

حنجر بالفتح بمعنی حلق وگلو از لطائف ودر منتخب حلقوم۔

حنش بفتحتین وشین معجمه بمعنی مار از شرح نصاب وکنز۔

حنوط بفتح اول خوشبوهای درآمیخته که برای مرده میسازند از منتخب وکنز۔

حناط بفتح وتشدید نون گندم فروش وخوشبو فروش از منتخب۔

حنیف راست در دین وکسیکه از باطل بسوی حق مائل باشد وآنکه بر ملت ابراهیم علیه السلام باشد از منتخب وکنز۔

حنق بفتحتین کینه ودشمنی وخشم گرفتن از شرح نصاب وصراح۔

حنجرهٔ غلطک خوش خوانندگی سرود ونوعی از آواز که صوت را بحلق غلطانیده برآرند بهندی گتکری گویند۔

حنک بفتحتین کام دهن که بهندی تالو گویند از منتخب۔

حنظل بالفتح وبالکسر ثمر گیاهی ست بشکل خربزه لیکن کوچکتر ازان بغایت تلخ باشد بهندی پهربهیندوا نامند وبعضی اندرائن گویند از منتخب ولطائف۔

حنین بفتح اول وکسر نون آرزومندی وبسیاری گریه وبمعنی ناله وبضم اول وفتح نون نام علامیست که کتب یونانی را ترجمه کرده ونام موضعی ست میان مکهٔ معظمه وطائف که در آنجا کفار با حضرت صلی الله علیه وآله وسلم جنگ کرده بودند ونام موزه دوزی که از اهل دانش بود اعرابی موزهٔ حنین را قیمت کرده نخرید حنین در غضب شد واز کوچهٔ دیگر رفته بر سر راه اعرابی یک موزه را آویخت وپیش رفته موزهٔ دیگر را در راه وی انداخت وکمین کرده بجای نشست اعرابی موزهٔ نخستین را دید وگفت اگر موزهٔ دیگر با این می بود میگرفتم چون پیشتر رفت موزهٔ دیگر در راه افتاده یافت از شتر فرود آمد وزانوی شتر بست وبرای گرفتن موزهٔ اول برگشت حنین فرصت یافته شتر را در ربود اعرابی با آن دو موزه حنین بخانهٔ خود برگشت۔

حنجرهٔ غلطان خوانندهٔ خوش خوان از مصطلحات۔

حنای سر ناخن کنایه از چیزی که قریب بزوال باشد از مصطلحات۔

حنان بالفتح وتشدید نون بخشاینده ورحمت کننده ویکی از اسمای الهی از کنز۔

حنانه بالفتح وتشدید نون اول نوحه کننده ونام ستون وآن چنانست که ستونی از چوب بود که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم پشت را بآن تکیه کرده خطبه میخواندند چون منبر مقرر شد وبر منبر برآمده خطبه خواندند ازان ستون ناله برآمد مانند ناله مثل کره از مادر جدا شود از لطائف۔

حنیه بفتح اول وکسر نون وتشدید تحتانی بمعنی کمانی که بتیر انداختن آواز کند از منتخب۔

حنجره بالفتح بمعنی حلق وگلو از لطائف ودر منتخب حلقوم۔

حنطه بالکسر وطای مهمله بمعنی گندم از منتخب۔

فصل حای مهمله مع واو

حوبا بالفتح وبای موحده بمعنی تن انسان از شرح نصاب صراح وکنز۔

حوض ترسا حوضی باشد که ترسایان برای شراب دران انگور را افشرند۔

حورا بالفتح بمعنی زن سفید پوست که سیاهی چشم او وموی او بغایت سیاه باشد۔

حوت بالضم ماهی ونام برج دوازدهم از فلک که بصورت ماهی ست وآن خانهٔ مشتری ست۔

حوبت بالفتح وحرف سوم بای موحده گناه کردن از صراح۔

حوائج جمع حاجت خلاف القیاس اصمعی در جواز این انکار دارد استعمال جمع سالم این که حاجات ست بهتر باشد و جمع تکسیر حاجات حاج ست چنانکه هام جمع هامه از صراح و اوهام الخواص۔

حواج بفتحتین و تشدید جیم بمعنی حج کنندگان از منتخب و این جمع حاجاست چنانکه دواب جمع دابّه و حاجّه در اصل جماعهٔ حاجه بوده است موصوف را حذف کرده فقط صفت را قائم مقام موصوف ساخته جمع آن حواج می آرند و می تواند که جمع حاج باشد که صیغهٔ اسم فاعل ست از حج چنانکه کواهل جمع کاهل و سواحل جمع ساحل و حواج در اصل حوابج بوده است جیم را در جیم ادغام کردند

حوافر بفتح اول و کسر فا بمعنی سُمهای سپاکن و این جمع حافره است که بمعنی سُم اسپ و خر باشد از کشف و منتخب۔

حور بالفتح بروزن غور بمعنی نقصان از صراح و بالضم بروزن نور جمع حورا که بالفتح ست بمعنی زنیکه سفیدی پوست و چشم او نهایت سفید و سیاهی چشم و موی او بغایت سیاه باشد و معشوقهای که در بهشت نصیب مؤمنان خواهند شد از کشف و بدانکه بعضی محققان نوشته اند که فارسیان حور را بمعنی مفرد استعمال کنند لهذا بالف و نون جمع کرده حوران گویند و همین حال ست لفظ مشائخان و اکابران و امرایان که هر سه لفظ بدون انضمام الف و نون که علامت جمع فارسی ست جمع شیخ و اکبر و امیر ست و این خالی از رکاکت نیست مؤلف گوید که چون حوران در کلام ثقات بسیار مستعمل شده است استعمال آن جائز بخلاف مشائخان و اکابران و امرایان چرا انیها از ثقات مسموع نیست و خان آرزو نوشته که بعضی از اساتذه لفظ عربی را که جمع باشد باز بالف و ها جمع کرده اند چنانکه میر محمد علی صائب گوید مصرعه زلفش بدستم مید هد سر رشته آمالها پس اگر بالف و نون جمع عربی را جمع کنند همین حال دارد۔

حوار انصار عیسی علیه السلام از شرح خاقانی۔

حواس جمع حاسه که بتشدید سین مهمله است و آن قوتیست که حس میکند و اقسام آن ده اند پنج ظاهری و پنج باطنی که ظاهری اند اول آنها قوت باصره که از ان ادراک الوان و اشکال کرده میشود دوم قوت سامعه که از ان ادراک اصوات کرده میشود سوم قوت شامه بمیم مشدد که از ان ادراک بوهای خوش و ناخوش کرده میشود چهارم حس ذوق که آن قوت ذائقه باشد از ان ادراک مزهٔ بعض اشیا کرده میشود پنجم حس لمس که آن قوت لامسه باشد آن در همه اعضا موجودست اما در دست زیاده خصوصا در جلد انگشت سبابه و باین حس درشتی و نرمی و سردی و گرمی و مانند آن دریافته میشود و این همه را حواس خمسهٔ ظاهری گویند و آن پنج حواس باطنی که باشد حس مشترک و خیال و وهم و حافظه و متصرفه حس مشترک قوتیست در مقدم بطن اول از بطون ثلاثهٔ دماغ و آن قبول کند جمیع صور را که مرتسم ست در حواس خمسهٔ ظاهر این حواس خمسهٔ ظاهره بمنزلهٔ جواسیس ست این حس مشترک را یا بمشابهٔ انهار خمسه که آب بحوض میرساند لهذا این را حس مشترک گویند و خیالی قوتی ست در مؤخر بطن اول از دماغ که نگاه دارد صور محسوسه را بعد غیوبت و آن خزینهٔ حس مشترک ست و وهم قوتیست در آخر بطن اوسط و کار او آنست که چیزهای دیده و نادیده راست یا دروغ نقش نماید خواه آن چیزها در عالم صورت باشد خواه نباشد مثلا اگر هزار آفتاب بر آسمان توهم کند و حال از یکی ست بیش نیست و این قوت در حیوانات غیر انسان بجای قوت عقل ست بره مادر خود را بواسطهٔ وهم شناسد در همه با وجود آنکه مادرش در صد گوسپند دیگر نسبت دشمنی گرگ و دوستی سگ را بدین قوت دریابد و این قوت تابع عقل نگردد بخلاف قوت های دیگر چنانکه شخصی در خانهٔ تاریک تنها با مرده مجاور باشد هر چند عقل حکم کند که مرده جماد ست از و ترس نباید مگر واهمه وسوسه می اندازد و خائف میکند و

حافظه قوتیست در اوّل بطن مؤخر دماغ که نگاه میدارد هرچه از حواس ظاهره و باطنه بدو رسد و متصرفه قوتیست در اوّل بطن اوسط و کار این ترکیب بعضی صور مع بعضی معانی و این قوت را باعتبار استخدام نفس ناطقه در ترکیب مدرکات خود متفکره گویند و باعتبار استخدام وهم در ترکیب مدرکات خود متخیله گویند بدانکه مراد از صور که درینجا مذکور شد آن چیزیست که ادراک آن بیکی از حواس ظاهری ممکن باشد چنانچه لذت و بصر و سمع و شم و مراد از معانی چیزیست که ادراک آن بیکی از حواس ظاهر ممکن نباشد چنانچه دوستی و دشمنی و برای تصریح شکل راس انسان مع شکل دماغ مخروطی ست نوشته میشود۔

حوک بالفتح سبزه ایست مثل سپر غم که آنرا بونگ نیز گویند فاز بونیز نامند از شرح نصاب و در برهان و کنز نوشته که ریحان کوهیست که آنرا بادروج نامند۔

حول بالفتح بازگشت و باز گردیدن و قوت و توانائی و گردشتن و بمعنی سال و بفتحتین کج بین شدن و احول شدن و بکسر اوّل و فتح واو برگشتن و رفتن از جائی بجای از منتخب و لطائف و صراح۔

حواصل بفتح اول و کسر صاد مهمله مرغیست سفید که اکثر بر کنارهٔ آبها نشیند و چون حوصله نهایت کلان دارد بر واحد اطلاق جمع کردند چه در حقیقت حواصل جمع حوصله است از منتخب و سروری و دیگر کتب۔

حوامل بالفتح زنان حامله۔

حواریان بالفتح و یای تحتانی مشدد جماعهٔ دوستان عیسیٰ علیه السلام و آنها گازران بودند یا سفید پوست بودند از لطائف و کنز۔

حوریان بواو معروف مزید علیه حوران چه گاهی در آخر لفظ حور یای زائده آرند چنانکه در همیان و همیانی از جواهر الحروف

حور العین بکسر عین بمعنی زنان سفید پوست فراخ چشم چه حور بالضم جمع حوراء است و حوراء بالفتح بمعنی زن سفید پوست که موی سرش و سیاهی چشمش بغایت سیاه باشد و سفیدی پوست و سفیدی چشم او نهایت سفید و عین بالکسر جمع عیناء است و لفظ عیناء بالفتح بمعنی زن فراخ چشم ست از تفسیر مدارک و کنز۔

حوصله بفتح صاد مهمله بمعنی معدهٔ مرغ بهندی بوٹہ گویند بکسر صاد یا بسکون صاد خطا ست از مؤید و بهار عجم و مدار و کشف و برهان۔

حوصنه بالفتح و ضاد معجمه مشابه بحوض یا در آخر برای تشبیه است یا آنکه تای وحدت که بوقف ها شده بمعنی یک حوض یا آنکه زائد باشد۔

حواره بالضم نان میدهٔ سفید رنگ

حوزه بالفتح و زای معجمه نیز مفتوح بمعنی ناحیه و میان مملکت از کشف و صراح و منتخب و کنز۔

حواشی جمع حاشیه و بمعنی خدمتگاران نیز می آید۔

حویشی بفتح اول و یای مجهول اما حواشی که جمع حاشیه است۔

حواری بفتح و تشدید یا بمعنی گازرو سفید پوست و یاران عیسیٰ علیه السلام و بمعنی مطلق یاری دهنده مجاز ست و بضم اوّل و در آخر الف مقصوره بصورت یا نان سفید و آرد و طعام سفید و بتشدید واو نیز آمده از منتخب و لطائف۔

حوالی بفتح اوّل و کسر لام و یای معروف بمعنی گرداگرد چیزی بدانکه لام این لفظ را بکسره وادن و در آخر یای معروف خواندن بتصرف فارسیان ست زیرا که در حقیقت حوالی بفتح لام و در آخر الف مقصوره بصورت یاست و در استعمال عبارت عربی همیشه مضاف باشد بسوی یکی از ضمائر درین حالت الف آخرش بطور الف لفظ علی بیای تحتانی تبدیل میابد چنانکه

در حدیث صحیح بخاری اللّٰهم حوالینا و
لا علینا و درین مصرعه بوستان مصرعه
حوالیه من کل فج عمیق ؛ لام حوالیه مفتوح
باید خواندن و بکسور خواندن غلط ست از
مزیل و صراح و قاموس و بهار عجم وغیره
و نزد بعضی حوالی بفتح لام و در آخر یای
تحتانی صیغهٔ تثنیه است بجهت تکریر لفظ
مضاف شده نونش ساقط شده است
و آنچه بعضی گمان برند که حوالی بکسر لام جمع
حول ست چنانکه اهل جمع اهل این قیاس
خطاست زیراکه در لغت استعمال شرط
ست و قیاس را چندان دخل نیست ۔
حولی بفتح اول و کسر واو و یای اول
مجهول و یای ثانی معروف اماله حوال
ست که بتصرف فارسیان بکسر لام و یای
معروف باشد و الا حوالی در حقیقت بفتح
لام ست و بمعنی گرداگرد هر چیزه و حالا
خاص اسم احاطهٔ هر چهار دیوار خانه مقرر
و مستعمل شده است مستفاد از بهار عجم ۔

فصل حای حطی مع یای تحتانی

حیثما بفتح اول و سکون تحتانی و ضم ثای
مثلثه بمعنی هر کجا از شرح انصاب ۔
حیا بفتح اول و در آخر همزه بمعنی شرم
و بمعنی باران و فراخی سال و بدون همزه
نیز آمده از منتخب و شروح و در کنز نوشته
که بفتح اول و در آخر همزه بمعنی شرم و بفتح
اول و بدون همزه بمعنی باران ۔
حیضا و بالفتح و ضاد معجمه زنیکه بحالت
حیض باشد ۔
حیاطت بکسر اول نگهبانی و احتیاط
ماخوذ از حوط که بمعنی گرد آوردن و
نگاهداشتن ست ۔
حیرت بالفتح بریک حال ماندن از تعجب
حیثیت بفتح اول و سکون تحتانی و
کسر ثای مثلثه و تشدید یای تحتانی مفتوح
و این مصدر جعلی ست مجازاً بمعنی
وضع و اسلوب ۔
حیات بفتح اول و تشدید تحتانی جمع
حیه که بمعنی مار ست و حیات بمعنی کرهای
دراز نیز آمده این لفظ در مثنوی بضرورت
نظم بتخفیف آمده است و نیز لفظ حیات
که بمعنی زندگی ست مصدر باشد از ثلاثی
مجرد لفیف مقرون در اصل حیوة بود
بروزن غلبة واو متحرک ما قبلش مفتوح
آن واو را بالف بدل کردند حیات
شد و لفظ حیات را در رسم الخط عربی
حیوة نویسند الف را بشکل واو و های فوقانی
زائد در نگارند ۔
حیدر بمعنی اسد و شیر درنده و لقب
حضرت امیر المومنین علی کرم الله وجهه
از بحر الجواهر ۔
حیز بالفتح و یای تحتانی مشدد و مکسور
بعده زای معجمه کرانه هر چیز و بمعنی
مکان از منتخب و باصطلاح حکما سطحه
باطنی جسم حاوی که مماس سطحه ظاهری
جسم محوی ست و بکسر اول و یای تحتانی
معروف بمعنی مخنث و باین معنی فارسی ست
از برهان و در سراج نوشته که حیز
که بمعنی مخنث ست بهای هوز صحیح باشد
چراکه در فارسی حای حطی نمی آید ۔
حیص بیص بفتح اول و سکون یا و
صاد مهمله و فتح موحده و سکون تحتانی
و صاد مهمله دو لفظ اند مجموع در محاورهٔ عرب
بمعنی جنگ و غوغا لفظ اول بمعنی بکسو
افتادن از راه و ثانی بمعنی سختی و تنگی
از منتخب ۔
حیاض بکسر اول جمع حوض ۔
حیف بالفتح ظلم و ستم و جور از کنز
و خیابان ۔
حیال بالفتح و تشدید یای تحتانی
بسیار حیله کننده و مکار ۔
حیل بکسر اول و فتح ثانی جمع حیله و
بالفتح بمعنی توانائی از منتخب و لطائف
حیض الرجال غیبت و کلام بی فائده
از لطائف ۔
حی العالم نباتی ست دوائی که همیشه
سبز و خرم باشد از بهار عجم ۔
حین بالکسر وقت و هنگام و روز قیامت
و بالفتح هلاکی و مرگ از صراح و منتخب
و کشف و لطائف ۔
حیوان بفتحات مصدر ست زنده

بودن و زندگانی و بمعنی جاندار مجازست فارسیان بهر دو معنی بیشتر بسکون ثانی استعمال کنند از بهار عجم و در حواشی بعض کتب منطق دیده شده که حیوان بالتحریک بمعنی حیاتست و بفتح اول و سکون ثانی صفت مشبهاست چنانکه سکران۔

حیطان بالکسر و طای مهمله دیوارهای خانه و این جمع حائط است از کنز۔

حیتان بالکسر و حرف ثالث تای فوقانی جمع حوت که بمعنی ماهی ست از کنز۔

حیزبون بالفتح و زای معجمه مفتوح و ضم بای موحده بمعنی زن پیر از شرح نصاب و کنز۔

حیه بالفتح و تشدید تحتانی بمعنی مار۔

حی کرده بالفتح یعنی احاطه کرده و در قید آورده و گرفتار ساخته و این معنی از معنی جمع کردن و فرو گرفتن مستفاد ست

حیره بالکسر اکثر شارحان نصاب در تحقیق این لفظ عاجز شده نوشته اند که ظاهرا قومی پس سر را بفارسی حیره میگفته باشند و شارحی گفته که چیره بجیم فارسی ست بمعنی پس سر و این زبان قومی ست از بلاد ماوراءالنهر و در برهان نوشته است که فقها هیر یک لفظ است بمعنی صورت و روی نیکو ظاهرا قومی هاے هوز را بجای حطی بدل نموده در آخر ها زائد کرده باشند و این نزد فقیر مؤلف از توجیهات سابقه وجیه است والله اعلم بالصواب۔

حیطه بالکسر بمعنی دیوار گرد چیزے برآوردن از منتخب و بمعنی جاے احاطه کرده شده مستعمل۔

حیاصه بکسر اول و صاد مهمله دوالی که تنگ اسپ را بدان استوار کنند از منتخب و در مؤید بمعنی حلقه تنگ اسپ۔

حیلوله بالفتح و دو واو معروف میان دو چیز در آمدن و حائل شدن۔

حیوانی عبارت از گوشت خوردن و آنچه از حیوان پیدا شود مثل شیر و جغرات و روغن و غیره و این اصطلاح عاملان و افسون خوانانست از مصطلحات۔

حیی بضم اول و فتح یای اول و تشدید یای دوم بمعنی شرمگین از لطائف۔

حی بالفتح و تشدید بمعنی زنده و نام حقتعالی و بمعنی میان ده و قبیله از عرب و بمعنی جمع کردن و فرو گرفتن و اسم فعلست بمعنی بیا و حی علی الصلوة بمعنی بیا بنماز از منتخب و لطائف و برای هر معانی مذکوره در فارسی تخفیف یا نیز آمده و در کنز نوشته که حی بالفتح و تشدید جمع کردن و گرد فرو گرفتن بالفتح و تشدید و فتح یا اسم فعلست بمعنی بیا۔

باب خای معجمه

فصل خای معجمه مع الالف

خا اسم یکی از حروف تهجی و این حرف گاهی عربی بدل شود چون اسفاناخ و اسپاناخ تره معروف و بشین معجمه چون افراختن و افراشتن و بغین معجمه چون ستیخ و ستیغ بمعنی چیز راست و مانند نیزه و ستون و بقاف چون چخماخ و چقماق و بکاف عربی چون خمان و کمان و خمند و کمند خرناد کرناد و بهای هوز چون خاک و هاک و خای مصدر و ماضی در اکثر مصادر بزای عربی بدل شود چنانکه دروختن و دروزیدن و سوختن و سوزیدن و تاختن و تازیدن و باختن و بازیدن و ساختن و سازیدن و اندوختن و اندوزیدن و آمیختن و آمیزیدن و آویختن و آویزیدن و افروختن و افروزیدن و انداختن و اندازیدن و سختن و سزیدن و ریختن و ریزیدن و پرداختن و پردازیدن و گریختن و گریزیدن و گداختن و گدازیدن و نواختن و نوازیدن و در شناختن بسین مهمله و در فروختن بمعنی بیع بشین معجمه بدل شود و آهیختن و گسیختن شاذ است از جواهر الحروف۔

خارا سنگ سخت و نام نوائی از موسیقی و نوعی از جامهٔ ابریشمی که مانند صوف موجدار باشد از رشیدی و کشف و برهان و بهار عجم و مصطلحات۔

خاتون یغما کنایه از آفتاب از برهان و سراج۔

خاتون عرب کعبه از برهان۔

خائب بکسر همزه که حرف سوم ست و بعده بای موحده بمعنی ناامید و مایوس و بے بهره از منتخب و مؤید و مدار و کشف

خاطب مرد زن خواہندہ وخواستگاری کنندہ وشوہر وداماد۔

خارعقرب کنایہ از مریخ چراکہ برج عقرب خانۂ مریخ ست۔

خاک مرکب مراد از موالید ثلاثہ کہ نباتات وجمادات وحیوانات باشد۔

خاک لب قسم خوردن در انکار امری از چہار شربت ومصطلحات۔

خاربست انچہ از خار گرد باغ وزراعت حصار سازند از برہان وسراج۔

خارق عادات معجزہاے انبیا وکرامات ہاے اولیا۔

خارپشت بشین معجمہ جانوریست مثل روباہ کہ در زمین سوراخ کردہ میماند وبرپشت ودم مثل دوک خارہا باشند بہندی سیہی نامند۔

خاصیت بتشدید صاد مہملہ مکسور وتشدید یای تحتانی مفتوح طبیعت وخوے واثر ودر محاورۂ فارسی بتخفیف صاد وتشدید تحتانی بلکہ بتخفیف ہر دو صحیح ودرست۔

خامات بتای فوقانی غلیواز۔

خاج چلیپا وصلیب نصاری از برہان۔

خاد بدال مہملہ بمعنی غلیواز از لطائف وسراج وبرہان۔

خاوند بفتح واو مخفف خداوند از برہان ودر سراج نوشتہ کہ خا مخفف خانہ دوند بمعنی صاحب لیکن خاوند بمعنی مطلق صاحب مستعمل ست۔

خال زیاد انچہ در اخیر بازی نرد حریف غالب را از اعداد مطلوب زائد افتد یعنی اینکس را برای برون بازی چہار عدد مطلوب ست وبرکعتین شش خال ظاہر شدند از انجملہ چہار خانہ را بمہرہ گرفتہ دو عدد زائد را فروگذاشت پس این دو عدد فروگذاشتہ شدہ را کہ از حاجت زائد بودند خال زیاد گویند ودر سراج اللغات نوشتہ کہ زیاد نام یکی از بازیہای نردست ماخوذ از معنی لغط عربی چراکہ در بازی مذکور در ہر نقش یک خال زائدہ کردہ اند وآنرا خال زیاد گویند۔

خاربند انچہ خار وچوب گرد باغ وکشت نہند برای محافظت۔

خالد بکسر لام جاوداں وہمیشہ ونام مردی کہ نہایت کریم بود از شرح دیوان خاقانی۔

خانۂ خورشید برج اسد۔

خابور بہای موحدہ نام موضعی ست از ترکستان۔

خارخار تردد وتفکر واندیشۂ طبیعت برای امر مرغوب وغیر مرغوب از برہان وبہار عجم۔

خارشتر نام گیاہی ست خاردار کہ شتر آنرا برغبت تمام خورد آنرا اشتر خار نیز گویند از جہانگیری۔

خانہ گیر نام بازی چہارم از جملہ ہفت بازی نرد وآن ہفت اینست خار وزیاد وستارہ وخانہ گیر وطویل وہزاران ومنصوبہ از برہان ورشیدی۔

خانۂ تیر خانۂ عطارد کہ برج جوزاست وآن از بروج بادی ست۔

خاور بفتح واو بمعنی مشرق وبمعنی مغرب نیز آید از مؤید وسراج وبہار عجم وبعضی گویند کہ در اصل خاور کو بود چراکہ خار بمعنی ماہ شب چہاردہم ست کہ بعربی بدر خوانند چون ظہور بدر از مشرق میباشد لہذا را، مہملہ اول را بجہت تخفیف حذف کردند ومشرق را خاور نامند۔

خاسر بکسر سین مہملہ کسیکہ در مال از زیان واقع شود وکسیکہ نقصان خود کند۔

خاطر انچہ در دل گذرد ودل را نیز گویند چراکہ در عرف دل صاحب خطرہ است از منتخب وبہار عجم وخیابان۔

خاک جگر گیر زمینی کہ دل را از انجا برآمدن ندہد از مصطلحات۔

خاک خوردن تیر بر زمین افتادن وبرہدف نہ رسیدن تیر از مصطلحات۔

خانہ دار بمعنی مالک خانہ وبمعنی مردم خانہ وپاسبان خانہ از مصطلحات۔

خاکسار مانند خاک ومجازاً بمعنی ذلیل وخوار وگاہی اطلاق این لفظ بمعنی غریب وفانی کنند بسبیل مدح از برہان وخیابان

خالی السیر باصطلاح منجمان قمر را خالی السیر
وقتی گویند که نظر هیچ کوکب با او نباشد
و هرگاه حیات حیوانی مسلوب گردد هیچ
کوکب را با طالع او نظر سعد یا نحس نباشد
از شروح قصائد خاقانی۔
خام سوز چیزی که از بالا سوخته گردد و از
اندرون خام باشد از بهار عجم۔
خایه ریز نان خورشی که از بیضهٔ مرغ
سازند و آنرا خاگینه گویند از سراج۔
خاک انداز هرگاه که چیز کسی گم شود از
همه اشخاص مظنون در جاے خاک بیندازند
تا در چیز گم شده را در خاک پنهان کرده
بیندازد تا وے در رسوا نشود از مصطلحات
خانه رس آن میوه که آنرا خام از
شاخ جدا کرده در خانه پخته و رسیده کرده باشند
خاموش بمعنی خاموشی نیز می آید چنانچه
لفظ دهان بمعنی دهانی و همچنین لفظ میانجی
بمعنی میانجی گری از چراغ هدایت۔
خاس بشین معجمه مادر زن و مادر شوهر
از رشیدی۔
خانه بدوش مسافر و فقیر بے تعلق و رند
بی خان و مان و محروم و بے قید و پریشان حال
از بهار عجم وغیره۔
خام ریش بیعقل و مسخره از لطائف۔
خافض بکسر خا و ضاد معجمه فرود انداز نده
و حرکت کسره دهنده و نامیست از نامهای
حق تعالی و معنی آن خوار کننده جباران

از منتخب و سراج۔
خاضع بکسر ضاد معجمه فرو انداز نده و
فروتنی و تواضع کننده۔
خاشع عاجزی و فروتنی کننده۔
خاطف بکسر طاے مهمله بمعنی رباینده
و در صفت برق خاطف از ان واقع شود
که بینائی مردم میرباید از بحر الجواهر و کنز۔
خارق از هم درنده و پاره کننده و مجازاً
بمعنی کرامت ولی چرا که آن نیز عادت
را پاره میکند۔
خانق بکسر نون خفه کننده گلو۔
خایسک بفتح یای تحتانی و سکون
سین مهمله مطرقهٔ آهنگران و زرگران که
بهندی هتهوڑا گویند از رشیدی و در
برهان و سراج بکسر سوم که یای تحتانی ست
خال بزرگی و فرهنگ و بکسر و بمعنی برادر
مادر که بهندی ماموں گویند و نقطهٔ سیاه
که بر اندام مردم باشد و این لفظ بهمه معانی
عربیست و مجازاً در استعمال فارسی بمعنی
آبله و تبخاله نیز آمده از سروری و لطائف
و کنز۔
خامل گمنام و فرومایه از لطائف۔
خاتم بکسر تای فوقانی و فتح نیز انگشتری
مگر مختار فصحای عجم بفتح از مدار و کشف
و سراج و بهار عجم و یکے از ثقات در تالیف
خود نوشته که خاتم بفتح تای فوقانی مهر و
انگشتری و جز آن که بدان مهر کنند چه

فاعل بفتح عین بمعنی ما یفعل به مستعمل شود
مثل العالم ما یعلم به الصانع پس خاتم
بمعنی ما یختم به باشد و آن انگشتری ست
خام چرم دباغت ناکرده و بمعنی خالص
و شراب منتظر از رشیدی و کشف و برهان
و لطائف و در بهار عجم نوشته که خام مقابل
پخته و پوست دباغت ناکرده و بمعنی خالص
چون عنبر خام و سیم خام و بادهٔ خام و بمعنی
بے اصل نیز می آید چون کار خام و خیال
خام و سوداے خام۔
خارم شگافندهٔ پردهٔ بینی و برندهٔ بینی و
مجازاً بمعنی مفسد و شریر آمده۔
خانه ششم کنایه از برج سنبله و هم
بمعنی برجی که از برج طالع ششم افتد و
آن خانهٔ بیماری و خوف و خطرست نزد
منجمین۔
خافقین بکسر فا و فتح قاف مشرق و مغرب
از مدار و کشف و لطائف و کنز۔
خاتون در ترکی از القاب زنان کبار
است مگر جمع این لفظ بتصرف فارسیان
عربی دان خواتین آمده بطور فرامین از
مدار و بهار عجم و لغات ترکی۔
خان لقب بادشاهان ترکستان و ختا
و بمعنی رئیس و امیر از رشیدی و برهان
و کشف و لطائف و جهانگیری و مؤید
و لغات ترکی و در سراج نوشته که خان
لقب سلاطین ترکستان ست در ایران

نیز داخل اسمای امرا و سلاطین شود و بمعنی خانه و کاروانسرای نیز آمده ـ

خان و مان خان مخفف خانه و مان بمعنی رخت از بهار عجم و منقول از شرفنامه

خانه بر خروس باز کردن کنایه از خراب کردن خانه از چراغ هدایت ـ

خایهٔ غلامان نوعی از انگور از چهار شربت و مصطلحات ـ

خاطر نشان در معنی این لفظ تامل ست و معنی این نشانندهٔ خاطر باشد و این معنا نمی نماید مگر بجایش خاطر نشین مستعمل شود بدانکه اگر نشان بمعنی علامت و رقم اراده کنند بمعنی نشان خاطر بمعنی منقوش خاطر باشد یا آنکه اینچه در ضمیر خطور کند آنرا خاطر گویند اگر خاطر نشان بمعنی نشانندهٔ خطرات و تفکرات گویند درست شود چه گاهی بسبب عدم دریافت چیزی تردد باشد چون از حقیقتش آگاه شود آن گاهی نشانندهٔ تردد و اضطراب میگردد ـ

خازن بکسر زای معجمه خزانچی و نگهبان خزانه از لطائف ـ

خاقان پادشاه بزرگ از لغات ترکی در قدیم لقب پادشاهان چین و ترکستان بود و حالا بر هر پادشاه اطلاق کنند ـ

خاوران بمعنی خاور الف و نون زائد ست و خاور مشرق را گویند و در رشیدی مسطور ست که نام ولایتی ست بسوی شرق از ایران و در سراج اللغات ولایتی ست از خراسان ـ

خانه آبادان کنایه از شخص بے اندیشه در کارها از چهار شربت ـ

خاک ریحان اینچه در سفال خاک پر کرده ریحان و سبزه میکارند از شرح سیف الله احمد آبادی و خان آرزو ـ

خاک مال کردن بر زمین آوردن پهلوان را از چهار شربت ـ

خائن بکسر همزه که حرف سوم ست بمعنی خیانت کننده و دغل باز ـ

خاکدان جای که بران خاک و خاشاک اندازند از برهان ـ

خارقان نام دهیست نزدیک بسطام از لطائف ـ

خانه کن بفتح کاف خانه ویران کننده و ناخلف از لطائف و بهار عجم ـ

خار چین اینچه برای محافظت گرد باغ و زراعت و دیوار خانه از خار و چوب بند سازند برای عدم دخول مردم غیره و حیوانات موذیه ـ

خامه زدن بمعنی قلم با قط زدن ـ

خار در راه نهادن کار مشکل پیش نهادن از مصطلحات ـ

خاک فراموشان کنایه از قراز مصطلحات ـ

خارج زدن یعنی زر قلب با خارج از دار الضرب سکه زدن از مصطلحات

خانه کردن کمان کج شدن گوشهای کمان از وضع اصلی خود از مصطلحات

خایه نهادن بیضه دادن مرغ و کردن کاری که ننگ باز آرد و بمعنی ترسیدن نیز آمده از مصطلحات ـ

خالو عربیست و درین لفظ واو زائد ست برای تحسین کلمه و در لغت بمعنی برادر مادر ست و درین زمان بمعنی شوهر خاله شهرت تمام گرفته ـ

خاکدان دلو کنایه از دنیا ـ

خازنه بزای معجمه و نون خواهر زن چه خا مخفف خواهر ست از رشیدی و برهان و سراج و کشف و جهانگیری ـ

خاگینه نان خورش معروف چه خاگ بکاف فارسی بمعنی بیضهٔ مرغ ست کذا فی البرهان ـ

خاره برای مهمله بمعنی سنگ سخت و نوعی از قماش و آن در لوزا آفتاب پاره پاره شود چنانچه کتان در مهتاب از چراغ هدایت و سراج اللغات

خازه بزای معجمه گل سرشته و گلابه که بدیوار مالند از برهان و سروری

خالیه حرف چهارم یای تحتانی بمعنی گذشته و قدیم ـ

خاصره بکسر صاد مهمله تهیگاه و کمر ـ

خانقاه بفتح نون مکان بودن

مشائخ درویشان معرب خانگاه مرکب از
خانه وگاه از عالم منزلگاه ومجلس گاه فارسیان
بسکون نون نیز استعمال کنند از بهار عجم۔
خانواده خاندان خان مخفف خانه
ودواده بمعنی بنا واصل از برہان۔
خاشه بمعنی خاشاک۔
خاک روبه گرد وخاشاک که از رفتن
صحن وجا پیدا می آید۔
خاک انگیخته مراد از کرهٔ زمین۔
خاک فیروزه آنچه فیروزه از کان درست
وبزرگ برآید نگینهٔ انگشتری وغیره سازند
وآنچه ریزهٔ باریک آید آنرا خاک فیروزه
گویند از چراغ ہدایت وبہار عجم۔
خاک مرده زمینی که رستنی دران نباشد
از مصطلحات۔
خایه بیضهٔ مرغان وبیضهٔ مردان وبیضهٔ
دیگر چهار پایان نر۔
خاصه بتشدید صاد مهمله وصفی باشد که
یافته نشود مگر دریک شئی مثل ضحک بانسان که
در دیگر حیوانات یافته نشود وبتخفیف صاد
وہای نسبت دراستعمال فارسیان بمعنی
چیز بہتر که لائق مردم خاص وامرا باشد
وبہمین جهت نام نوعی از جامهٔ سفید و
طعامیکه برای عمدگان پزند۔
خالصه خاصه دنیا مینخته بچیزی ودر اصطلاح
زمین وملک پادشاهی که بجاگیر کسے نباشد
معنی لغوی از منتخب۔

خانه خواه چون مسافر در شهر وارد شود واهل
که سابقهٔ معرفت داشته باشد بخانه اش
درآید صاحب آن خانه خانه خواه است از
مصطلحات۔
خاصگی بصاد مهمله وکاف فارسی مقرب
ومصاحب پادشاه ورساله دار فوج
وخزینه دار وکنیزیکه برای مباشرت
ومعاشرت باشد وهر چیز نفیس وغریب
از برہان وبہار عجم۔
خاکستی نام دواکه بنام خوب کلان
شهرت دارد۔
خانی بکسر نون حوض کوچک از سراج و
در مصطلحات نوشته که خانی قسمی ست از
زر مسکوک رائج در توران۔
خانهٔ ماهی کنایه از آب۔
خارج آهنگی بیرون شدن نغمه
از پرده واز بحر وقواعد خود۔
خام دستی ناتجربه کاری ومال بی
مصرف خرج کردن از مصطلحات۔
خاتم بندی وخاتم کاری
آنکه از عاج واستخوان شتر وچوب و
غیره گلها ونقوش بربعض چیزها کنده
وصل نمایند از بہار عجم۔
خاطی کسیکه باراده خود خطا کند ومخطی
کسیکه اراده صواب کند وبے مقصد
خطا از وظاهر گردد از صراح۔

فصل خای معجمه مع بای موحده

خبا بالفتح پنهان کردن وپوشیدگی و
باران وگیاه وبالکسر ودر آخر همزهٔ
ممدوده بمعنی خیمه از منتخب۔
خبایا بالفتح اول وچهارم یای تحتانی
خیمه ها وپوشیدگی های هر چیز۔
خب بالفتح وتشدید موج زدن
دریا ومکار وحیله گر ودلیر وبکسر فریب
دادن از منتخب ولطائف۔
خب خب بالفتح آواز بوسه از
مصطلحات۔
خبرت بالکسر دانش ودانستگی و
آزمایش وبالضم بهرهٔ از گوشت وجز
آن ودانستن چیزے از منتخب۔
خبث بالضم پلیدی وپلید شدن و
ناخوش شدن از منتخب۔
خبیث پلید وناخوش۔
خبث الحدید چرک آهن که در وقت
گداختن آهن از وبیرون آید وآنرا
ریم آهن نیز گویند از منتخب۔
خبار بالفتح زمین نرم وسوراخناک
از منتخب۔
خبر بفتحتین بمعنی آگاهی وبمعنی سخنی که بدان
اعلان کنند وبمعنی حدیث نبوی صلی الله
علیه وآله وسلم واین لفظ گاهی بمعنی خبردار
باشد میرزا جلال اسیر گوید بیت
بیهوشی شراب نگاهش نیافتم؛ وقتی
خبر شدم که دل از کار رفته بود؛ از منتخب

وچراغ ہدایت وبہار عجم ومصطلحات۔
خبّاز بالفتح وتشدید ثانی وزای معجمه نان پز۔
خبز بالضم ودر آخر زای معجمه بمعنی نان وبالفتح نان پختن از منتخب۔
خبیس بروزن فعیل بمعنی ظریف وخوش طبع از لطائف۔
خبیص بفتح اوّل وکسر ثانی ودر آخر صاد مهمله طعامیکه از روغن وخرما سازند از منتخب
خبط بالفتح آمیختگی عقل با جنون۔
خباط بضم اوّل دیوانگی۔
خبن بالفتح پیچیدن کنار جامه وجز آن ودوختن آن تا کوتاه شود ودور کردن حرف دوم ساکن از رکن چون از مستفعلن سین بیندازند متفعلن بماند مفاعلن بجای وی نهند واز فاعلاتن فعلاتن سازند از منتخب ورسائل عروض۔
خبر کسی گرفتن وتدبیر کسی کردن بمعنی گائیدن باشد از چهار شربت ودر چراغ ہدایت نوشته که خبر کسی گرفتن بفتحتین باصطلاح لولیان ولایت بمعنی زنا ولواطت نجسی کردن چون با حرف از مستعمل میشود این معنی منظور نباشد۔
خبجه بفتح خای معجمه وسکون بای موحده وجیم عربی تمر ہندی وبجای موحده نون خواندن غلطست از سراج۔

فصل خای معجمه مع تای فوقانی

ختار بضم اوّل پاک کردن کشت از گیاه خودرو از مؤید ودر سراج بفتح اوّل
ختام بکسر موم ولک وغیره که بران مهر کنند از لطائف وصراح۔
ختن بفتحتین بمعنی داماد وبضم اوّل وفتح فوقانی نام شهر در حدود چین از منتخب ولطائف وسروری۔
ختامه بکسر موم ولک وغیره که بران مهر کنند ودر آخر تای تانیث زائده۔
ختیعه زهگیر که تیر اندازان در سر انگشت پوشند۔
ختمنه بالفتح یعنی با مهر چه در عربی ختم بمعنی مهر کردن ونون زائد وحرف ها در ترکی بمعنی یای معیت۔
ختلی بالفتح اسپیکه از ختل آورند وختل بالفتح ولایتی ست از بدخشان وآنرا ختلان نیز گویند بزیادت الف ونون اسپ در انجا خوب پیدا میشود وبعضی اہل لغت نوشته اند که ولایتی ست بترکستان قریب بلخ از برهان وجهانگیری ورشیدی ومؤید ومدار وبالضم خطاست چرا که ختل بالضم وتشدید فوقانی مفتوح شهر دیگرست بما وراء النهر کذا فی المنتخب ولب اللباب وختلی بالفتح بمعنی فریبنده نیز آمد کذا فی الصراح والمنتخب ودر سراج نوشته که ختلی بالضم منسوب بختلان واکثر این لفظ بمعنی اسپ خوب می آید در نسبت الف ونون ساقط میشود

فصل خای معجمه مع جیم

خجلت بفتحات مصدرست بمعنی شرمنده شدن وخجالت بزیادت الف خطاست از مزیل الاغلاط ومدار ومغرب۔
خجالت بالفتح وخجلت بفتحات شرمندگی وحیا اکثر فارسیان خجلت را بسکون ثانی استعمال کنند وبلفظ کشیدن وبردن وبرداشتن ورسیدن ودادن استعمال کنند صاحب مغرب گوید خجالت از خطای عامه است مگر اکثر استادان بسته اند عرفی گوید بیت بخت بےآزرم آن کند خجالت عجز ؛ که منعف با محل زفاف با داماد ؛ صاحب گوید بیت زراستی نبود شاخهای بے بررا ؛ خجالتی که من از قامت دوتا دارم ؛ از بہار عجم۔
خج مخفف خجالت۔
خجسته بنیاد لقب اورنگ آباد که شهریست در دکن۔
خجند بضم اوّل وفتح جیم وسکون نون قصبه ایست از ما وراء النهر از سراج۔
خجیر بکسرتین ویای معروف وقیل بفتح اوّل خوب وپسندیده از سراج۔
خجور بضم اوّل وجیم فارسی وواو معروف بمعنی حدود ودر کتب فارسی خجور سغد آمده یعنی حدود ونواحی ملک سغد ودر مصطلحات وبہار عجم نوشته که نام جائیست دشوار گذار از ملک آفریجان که تنگنا دارد

وراهش صعب لمرور۔
خجلک نام سرداری از سرداران مغلان۔
خجل بفتح اول وکسر جیم بمعنی شرم وحیا داشتن از منتخب وصراح۔
خجسته بضم اول وفتح جیم وسکون سین بمعنی مبارک وهمایون وبکسر جیم خطاست از برهان وجهانگیری ومدار ومؤید وغیره۔

فصل خای معجمه مع دال مهمله

خدا بالضم بمعنی مالک وصاحب چون لفظ خدا مطلق باشد بر غیر ذات باری تعالیٰ اطلاق نکنند مگر در صورتیکه بچیزی مضاف شود چون کدخدا وده خدا وگفته اند که خدا بمعنی خود آینده است چه مرکبست از کلمهٔ خود وکلمهٔ آ که صیغهٔ امرست از آمدن وظاهرست که امر بترکیب اسم معنی اسم فاعل پیدا میکند وچون حق تعالیٰ بظهور خود بدیگری محتاج نیست لهذا باین صفت خوانند از رشیدی وخیابان وخان آرزو ودر سراج اللغات نیز از علامهٔ دوانی وامام فخر الدین رازی همین نقل کرده۔
خدارت بکسر اول پرده نشینی از منتخب
خدیعت بفتح اول بروزن نصیحت بمعنی مکر وفریب از منتخب۔
خدمت بدال مهمله چاکری کردن ودر استعمال فارسی بمعنی تحفه وسلام وکورنش نیز آمده از منتخب وبهار عجم وغیره۔

خدمات بکسر اول وفتح دال مهمله جمع خدمت نه بسکون دال۔
خداج بالکسر ودر آخر جیم بمعنی نقصان وناقص وناتمام وزادن پیش از وقت ولادت از لطائف ودر منتخب بفتح اول
خدا جواب دهد کلمهٔ نفرین ست بمعنی خدا بیر انداز از مصطلحات۔
خدا بردارد بمعنی خدا بیر انداز از مصطلحات۔
خداوند بمعنی صاحب ومالک ومعنی ترکیبی این لفظ مانند صاحب ومالک ست چرا که کلمهٔ وند اینجا بمعنی مانند ست وبرای نسبت نیز می آید درینصورت باید که بر خدای تعالیٰ اطلاق لفظ خداوند نکنند چرا که ترک ادبست فافهم از رشیدی ودر سراج نوشته که خداوند بمعنی مالک وصاحب یعنی مانند خدا چرا که لفظ وند کلمهٔ نسبت ست ومعنی تشبیه ازان حاصل میشود اگرچه بمعنی مانند خداست مگر اکثر بمعنی مالک مستعمل میگردد ودو اطلاق لفظ خداوند بر ذات حق تعالیٰ در اشعار استادان بسیارست وصاحب بهار عجم نوشته که در بعض محل لفظ وند در کلمهٔ خداوند محض زائد باشد۔
خد بالفتح وتشدید دال بمعنی رخساره از منتخب وکنز ودر فارسی گاهی بتخفیف نیز مستعمل میشود۔
خداوندگار بکاف فارسی لفظیست مرکب از خداوند ولفظ گار لیکن گار درینجا کلمهٔ نسبت ست که افادهٔ معنی تشبیه کنند مثل خداوند از سراج ونیز سراج الدین علیخان آرزو ودر سراج اللغات نوشته که لفظ گار در کلمهٔ خداوندگار زائدست چنانکه در فیروزمند وتنومند لفظ مند زائد است وبعضی محققین نوشته اند که خداوندگار در اصل خداوندی گار بود گار کلمهٔ نسبت ست یعنی منسوب بخداوندی یا را بجهت تخفیف حذف کرده اند۔
خدر بالکسر پرده وبفتحتین خوابیدگی وسستی اندام وبفتح اول وکسر ثانی بمعنی سست وبی حس از منتخب ولطائف وشرح نصاب وصراح وکنز۔
خدور بفتح اول وضم دال مهمله مرد سست وکاهل از لطائف۔
خدع بکسر وفتح اول وسکون ثانی فریب دادن از منتخب وصراح۔
خداع بکسر اول فریب دادن از منتخب۔
خدنگ بفتحتین درختی ست که چوب آن نهایت محکم وصاف وراست باشد چون اکثر از چوب آن تیر میسازند لهذا مجازاً اسم تیر شده از مؤید وکشف ومدار وبرهان ورشیدی وسراج ونوعی از تیر کوچک۔
خدوک بفتحتین وواو معدوله وسکون

کاف عربی و لو او معروف نیز می آید بمعنی خشم و رشک و خجلت و اندوه و پریشانی و دوسواس و دغدغهٔ خاطر از جهانگیری و لطائف و سراج و رشیدی و برهان۔

خدم بفتحتین چاکران و غلامان و این هم جمع خادم ست از کنز۔

خدام بالضم و تشدید جمع خادم۔

خدا خدا کردن ترسان ترسان کار کردن از چهار شربت و در مصطلحات بمعنی پناه بخدا بردن۔

خدایگان بمعنی پادشاه و خداوند از کشف و مدار و مؤید بدانکه این لفظ مرکبست از لفظ خدا و از لفظ گان که بمعنی لائق و سزاوارست پس لفظ خدایگان بمعنی کسیکه او لائق خدا باشد یعنی سزاوار تقرب و عنایت خدای تعالی باشد بعض مبتدیان در بادی الرای گمان برند که خدایگان جمع ست و خیال نمیکنند که گاف از کجا آمد چرا که اسمیکه در آخر آن های مختفی باشد در حالت جمع ها را بکاف فارسی بدل کرده بالف و نون جمع کنند چنانکه بندگان جمع بنده و در آخر لفظ خدا هاے مختفی نیست که بکاف فارسی بدل گردد لیکن اگر باین دلیل خدایگان را جمع گویند جائز باشد که صاحب بهار عجم در رسالهٔ جواهر الحروف نوشته است که کاف فارسی گاهی در غیر کلمهٔ ذات الهاء در حالت جمع زائد هم آرند چنانکه قمریگان بمعنی قمریان و درین باب شعر میر معزی لسند آورده و در سراج اللغات نوشته که خدایگان مرکبست از لفظ خدا و لفظ گان که کلمهٔ نسبت ست چنانکه رایگان و شایگان که در اصل راهگان و شاهگان بود یعنی آنچه که در راه یابند که مفت باشد و انچه لائق شاه بود مگر آنکه در خدایگان نسبت افادهٔ تشبیه میکند چنانکه لفظ وند در خداوند یعنی شخصیکه مثل خدا مالک و متصرف و غالب باشد۔

خدو بضم اول و ثانی آب دهن که بهندی تهوک گویند از برهان۔

خدیو بضم اول و کسر دال و یای مجهول بمعنی خداوند از کشف و در مؤید و مدار بکسر و بضم نیز و در برهان و جهانگیری بکسر بمعنی پادشاه و خداوند و بعضے محققان نوشته اند که خدیو بضم اول مخفف خدیوند که اما خداوند ست و بعضے گفته که امالهٔ لفظ خدای ست چون الف بقاعدهٔ اماله یا شد اجتماع دو یا که ثقیل ست لازم آمد یای دوم را بواو بدل کردند خدیو شد۔

خدعه بالضم و بالفتح و بفتحتین بمعنی مکر و فریب از شرح نصاب و مدار و کشف و منتخب و در کنز بضم۔

خدیجه بفتح اول و کسر دال بروزن نتیجه مادر حضرت فاطمه رضی الله عنها منقول است اول کسیکه از زنان ایمان آورد حضرت خدیجه رض بود و نداز مدار و شرح نصاب

خدشه بالفتح بمعنی خراش و مجازاً بمعنے شک و شبهه از منتخب و صراح۔

خدری بفتحتین درد لیست که حس عضو باطل کند از شرح نصاب۔

خدمتی بیای معروف بمعنی تحفه و پیشکش و نذرانه اگرچه این لفظ عربیست اما بدین ترکیب در فارسی استعمال یافته از سراج و برهان و بهار عجم۔

فصل خای معجمه مع ذال معجمه

خذف بفتحتین و ذال معجمه سفال ریزه از قاموس و صراح و در منتخب و کنز بزای هوز

خذول بفتح اول و ضم ثانی بمعنے شرمنده و بے بهره از لطائف۔

خذلان بکسر اول و سکون ذال معجمه بمعنی بے بهرگی و فرو گذاشتن و باز ماندن از صراح و مؤید و مدار و کشف و کنز۔

فصل خای معجمه مع رای مهمله

خرس در کوه بوعلی سینا جائیکه عدم دانائی ست هر نادان حکم دانا دارد از بهار عجم۔

خراب بالفتح مصدر عربیست بمعنی ویران کردن فارسیان باستعمال خود بمعنی ویران و ضائع آرند و مجازاً بمعنی مست و بیخود نیز آرند و بمعنی گدا و بمعنی ویرانه هم آید از منتخب و برهان و بهار عجم و سراج اللغات و رشیدی۔

خرچوب آن چوب کوچک بر پوست کاسهٔ رباب نهند و تارها بران کشند از شرح قران السعدین۔

خردب بالضم و راء مهمله مشدد و مضموم نام گیاهے بهر بناکه بروید آن بنا خراب شود از لطائف۔

خرب بفتح اول و کسر ثانی بمعنے ویران از شرح نصاب و لطائف۔

خرافات بضم اول سخنان بیهوده و پریشان که خوش آینده باشد از مؤید و مدار و منتخب و کشف و صراح و این جمع خرافه است و خرافه مجازاً بمعنی کلام پریشان و بیهوده و در حقیقت خرافه بضم اول نام مردیست از عرب که پریان برو عاشق بودند و او از ان عالم حکایات میکرد و مردم متعجب شده باور نکردندی لهذا هر سخن که قابل اعتماد نباشد آنرا خرافه و خرافات گویند از سروری۔

خرافت بضم اول کلام پریشان و بیهوده که قابل اعتماد نباشد در حقیقت خرافه نام مردے از عرب که پریان برو عاشق بودند و او از آن عالم حکایات میکرد و مردم متعجب شده باور نکردندے لهذا هر سخن که آن قابل اعتماد نباشد آنرا خرافه گویند از سروری۔

خرت بالضم سوراخ سوزن از کنز۔

خرق عادت کنایه از کرامات اولیا چراکه خلاف عادات مے باشد۔

خرابات میخانه و قمارخانه از برهان و صراح۔

خرج بالفتح و جیم عربی بیرون شدن و برآمدن ضد دخل فارسیان بمعنی مالی که آنرا خرج توان کرد استعمال نمایند و بجیم فارسی از غلطی ست مگر حالا از کثرت استعمال مردم عیب آن مستور گشت از بهار عجم وغیره۔

خروج بضمتین بیرون رفتن و بمعنے بغی شدن نیز آمده۔

خراج بفتح اول محصول زمین و باج و آنچه که پادشاه و حاکم از رعایا بگیرد و بمعنی بکسر خطاست و در بهار عجم نوشته که خراج بفتح آنچه از تحصیل مزروعات ملک از رعایا شاهان زبردست بدست آید و آنچه حق صیانت و حفاظت از سوداگران گرفته شود باج ست تم کلامه و بضم اول قرحه و ریشی که در بدن پدید می آید از منتخب و کنز و صراح و خان آرزو در خیابان نوشته که خراج بفتح باج و در فارسی بکسر شهرت دارد و بدانکه طور فارسیان است که مصدر باب تفعیل که بر وزن فعال بود بفتح اول آنرا بکسر اول خوانند در بعضے مواقع چنانکه وقار و دمار و وداع و خراج و رواج که در اصل همه مفتوح الاول هستند فارسیان همه را بکسر اول خوانند همچنین حذف تا از مفاعلة از اواخر ناقص کنند چنانکه مدارا و مواسا و محاکا و محابا که در اصل مدارات و مواسات و محاکات و محابات ست همچنین بعضے الفاظ مضموم الفاء را مفتوح خوانند چون صندوق و زنبور که بضم ست و به فتح شهرت دارد و این نوعی از تفریس ست چنانکه عرب در تعریب تصرفات نمایند همچنین فارسیان نیز تصرفات دارند از زبانهای دیگر پس این قسم الفاظ را در فارسی غلط نمیتوان گفت اگرچه این قاعده در ظاهر مخالف قول اکثرے از علما ست بلکه مخالف بعضے اقوال خودم نیز ست اما آنچه بعد تحقیق و تنقیح به ثبوت پیوست نوشته آمد۔

خرداد بالضم نام ماه شمسے ست که بهندی تقریباً اساڑه باشد و نام روز ششم از هر ماه شمسے از برهان۔

خرسند بالضم بدون واو بمعنی قانع و بمعنی خوش و شادمان و راضی و بواو نوشتن خطاست از مؤید و سراج و برهان جهانگیری

خراد بالفتح و تشدید ثانی آنکه چوبها را بر چرخ خراشیده هموار کند چون ماخذ این لفظ در کتب معتبرهٔ لغات عرب یافته نشده و ملا نورالدین ظهوری در خوان خلیل بلفظ نها و لفظ خرا دراقافیه ساخته است ظاهرا طای خراط را فارسیان بتصرف خود بتای قرشت بدل کرده بجهت قرب مخرج بدال مبدل نموده اند و در صراح نوشته که باصطلاح شعرای عرب این عمل را اجازه گویند که در یک مصرع حرف روی طای مهمله آوردن و در مصرع دیگر دال آوردن۔

خرائد بفتح اوّل وکسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست زنان بکر دوشیزہ گین وُدُر ہاے ناسفتہ از منتخب و مراح۔

خردمرد اوّل و چہارم مضموم بمعنی ریزہ ریزہ از لطائف۔

خرد بالضم ضد بزرگ و بمعنی ریزہ ہر چیز با ہر دو معنی بواو نوشتن نباید مگر ہرگاہ کہ ماضی خوردن بایںمعنی حاصل بالمصدر باشد بواو نویسند از سراج و بہار عجم و مؤید۔

خرشید بضم اوّل وکسر شین معجمہ معنی ترکیبے آن آفتاب روشن چہ خر بالضم بدون واو بمعنے آفتاب وشید بیاے مجہول بمعنی روشن چون لفظ خر بالضم تنہا استعمال کنند متاخرین بواو نویسند جہت امتیاز از لفظ خر بالفتح وچون باشید ضم کنند بدون واو نویسند از رشیدی ودر سراج اللغات نوشتہ کہ در لفظ خورشید واو معدول است این را بے واو نباید نوشت اگرچہ در رشیدی بے واو گفتہ است۔

خروار بالفتح تودہ چیزی بقدر بلندی جسم خر باشد یا آنکہ چیزیکہ در بار بقدر بار اشتر خر باشد یعنے خر آن را تواند برداشت یا آنکہ دار در اصل بار بود بقلب فتح الیعنی بار خراے بارے کہ متعاہر برداشتن خر باشد یا آنکہ خر بمعنی کلان وخروار بمعنی بار کلان پس درین ہر دو صورت اخیر بار را بمناسبت قرب مخرج بواو بدل کردند از مؤید و مدار و سروری وغیرہا۔

خر بالفتح حیوان معروف کہ بعربی حمار گویند و بمعنی لای شراب وگل تیرہ و بمعنی بزرگ و کلان چنانچہ خرپشتہ بمعنی پشتہ کلان وخرسنگ بمعنی سنگ بزرگ و بمعنی چوبکی کہ بر کاسہ رباب وستار وچنگ نصب کنند وتار ہا را بران کشند وآنرا خرک نیز گویند وبہندے گھوڑچ گویند و گاہی از لفظ خر مراد مرد احمق باشد از شرح قران السعدین وجہانگیری ورشیدی۔

خرطنبور چوب یا استخوان کوچک بر کاسہ طنبور نصب کنند وتار ہا را بران کشند بہندی گھوڑچ گویند۔

خرخیز بالفتح بدو خای معجمہ واوّل را و مہملہ وثانی زای معجمہ بر وزن پرویز نام ولایتی ست از ترکستان قریب خطا از کشف وبرہان۔

خردسوز نام آتشخانہ بجہت آنکہ عقل بدریافت آن نمیرسد وبعضے نوشتہ کہ زبانی خرد بمعنی گناہست از شرح وبرہان۔

خرخز بہر دو خای معجمہ مفتوح ودر آخر زای معجمہ نام شہر از شرح۔

خرز بالفتح ودر آخر زای معجمہ موزہ دوختن وبالضم درز ہای مشک وموزہ وبفتحتین مہرہا از منتخب۔

خراز بالفتح وتشدید ثانی چرم دوز از منتخب وکنز۔

خرمگس بفتح اوّل وسوم وفتح کاف مگس کلان کہ بر جراحت کرم می اندازد۔

خروس بضمتین وواو معروف مرغ خانگی از مؤید وکشف برہان۔

خرکس بضم کاف عربی بمعنی احمق از مصطلحات۔

خرس بالکسر وسین مہملہ جانوریست پشم دارد کہ بہندی ریچھ گویند ونام دو شکل ست بر فلک جانب شمال کہ بصورت خرس اندیکی را دُب اکبر ودیگر را دُب اصغر نامند وخرس بالضم ضیافت جشن ولادت و جمع اخرس کہ بمعنی لال وگنگ ست وبفتحتین بمعنی گنگ شدن وگنگی وبالفتح خم کہ ظرف معروفست از منتخب وکنز وشرح نصاب۔

خراس بالفتح نوعی از آسیا کہ آنرا خر یا گاو میگردانند وجواز روغنگران کہ بدان از کنجد وغیرہ روغن گیرند وبالفتح وتشدید ثانی خم سازندہ کہ آنرا کلال گویند از برہان وشرح خاقانی وکنز۔

خروش بضمتین وواو مجہول بمعنی شور وغوغا از کشف وبرہان۔

خردہ فروش بہندی آنرا بساطی گویند از چراغ ہدایت۔

خروس عرش در کتب منقولات مسطور ست کہ بالای عرش خروسی ست کہ پیش از صبح اوّل او بانگ کند بعد ازان باتباع او خروسان زمین در آواز آیند از بہار عجم وغیرہ آن۔

خرص بالفتح وصاد مہملہ تخمین کردن میوہ

بر درخت و زراعت بر زمین و در دروغ گفتن و بالضم سنان و چوب نیزه و نخل پیراسته و حلقهٔ زر و نقره و بالکسر شتر قوی و بفتحتین گرسنه شدن از منتخب و لطائف و صراح۔

خراط بالفتح و ثانی مشدد آنکه چوبها را بر چرخ خراشیده هموار کند ماخوذ از خراطت بالکسر و خراطی بالکسر بزیادت یا محاورهٔ عوام ست از مؤید و منتخب و بهار عجم۔

خرط بالفتح چوب تراشیدن و هر چیز تراشیدن و خراشیده صفا دادن از منتخب وغیره۔

خرلبط بط کلان و نیز بمعنی ابله و احمق مستعمل از لطائف۔

خرلیع بالفتح و یای تحتانی مفتوح و عین مهمله بچهٔ خرگوش از شرح نصاب۔

خریف بمعنی خزان و آن وقتی باشد که آفتاب در میزان در آید از بحر الجواهر و در منتخب نوشته که این ماخوذ از خرف ست که بالفتح بمعنی میوه چیدن باشد چون درین موسم از درختان میوه چینند لهذا خریف گویند۔

خرف بفتح اول و کسر رای مهمله بمعنی سخت پیر که تغیر در هوش راه یافته باشد از کنز و بمعنی عقل و بفتحتین تباهی عقل از کلان سالی و بالفتح میوه چیدن از منتخب۔

خروف بفتح اول بمعنی برهٔ گوسپند وغیره از منتخب و صاحب نصاب بمعنے بچهٔ خرگوش آورده۔

خرق بالفتح دریدن و پاره شدن و به فتحتین شرمنده شدن و حمق و باصطلاح حکما شرم و حیا کردن در جائیکه شرم و حیا لازم نباشد از منتخب وغیره۔

خرولک پرده دریده شده از لطائف۔

خرسک بالکسر و سین مهملهٔ مفتوح و کاف عربی نام بازی اطفال و آنچنان باشد که بر زمین دائره بکشند و یکی در میان دائره استاده شود و دیگران آمده او را زنند و او پای خود را دراز کرده جنبانند بهر کدام که پای او خورد او را بجای خود نشانند از رشیدی و سراج و برهان و در مصطلحات نوشته که خرسک بالکسر نام بازے اطفال که طفلے را خرس قرار دهند و اطفال دیگر گرد او گرد او چرخ زنند بهر که لگد زند باز او را خرس سازند و نوعی ست از مفروشات از عالم قالین و فرق آنکه ریشهای قالین را می تراشند و خرسک را تراش نه زنند ریشهای آن مثل پشم خرس آویزان باشد۔

خرچنگ بالفتح برنج پایه بعربی سرطان گویند و بهندی آنرا گینگوا مند بکسر کاف فارسی و نون بعضے کیکڑا گویند و آن جانوریست که در تالابها پیدا باشد و نیز خرچنگ نام برج فلک بعربی سرطان گویند از سروری و برهان و لطائف۔

خرسنگ سنگ بزرگ و کلان از برهان و مصطلحات۔

خردل بالفتح و دال مهمله مفتوح دانهٔ باشد بغایت کوچک تیز مزه این عربیست و فارسی بهندی رائی گویند از منتخب و بالفتح و کسر دال بمعنی نامرد و ترسنده از برهان۔

خرطوم بضم اول و طای مهمله بینی فیل و بفتح از مدار و صراح۔

خرام بکسر اول رفتار نرم با ناز از مدار و مؤید و کشف و جهانگیری و سروری و برهان۔

خرم بفتح اول و سکون دوم شگافتن پرهٔ بینی و بریدن و انداختن فا از فعولن و انداختن میم از مفاعلن از منتخب و بالضم و ثانی مشدد مفتوح بدون واو معدوله بمعنی تازه و سیراب و مجازاً بمعنی شادمان و بتخفیف نیز آمده و باین معنی مشترک ست میان فارسی و عربی از منتخب و سراج و بهار عجم مگر بواو هم مینویسند بجهت کراهت التباس بلفظ خرد میم متکلم۔

خرق والتیام پاره شدن و باز بهم پیوستن و حکما در خرق و التیام افلاک منکر اند۔

خرمن بالکسر تودهٔ غلهٔ مالیده و باکاه آمیخته یا تودهٔ غلهٔ صاف و بالفتح انبار خوشه و درخت غله که هنوزش از پای گاوان مالیده و شکسته نباشند از مؤید و کشف و جهانگیری و مدار و سروری و در برهان نوشته که خرمن بالکسر تودهٔ غلهٔ ناکوفته و بمعنی مطلق توده نیز آمده و در سراج اللغات نوشته که خرمن بالکسر تودهٔ غله خصوصاً

گرحق آنست کہ بالفتح باشد چراکہ خر بالفتح بمعنی بزرگ و من بمعنی بار باشد مگر چون ترکیب این ہر دو لفظ معنی قبیح نیز پیدا می کند لہذا حرف اوّل را مکسور خوانند۔

خراسان نام ملکی در ایران و در اصل بمعنی مشرق ست چون ولایت خراسان از فارس و عراق بطرف مشرق واقع ست لہذا باین اسم موسوم شد از جہانگیری و برہان و سراج و نام پردۂ از موسیقی۔

خرامان بالکسر از کشف و برہان بمعنی خوش رفتار۔

خرقہ بدست کسی تازہ کردن باصطلاح صوفیہ از سر نو بر شید دیگر بیعت کردن از شروح سکندر نامہ و بہار عجم۔

خراقہ از کسے پوشیدن مرید او شدن از مصطلحات۔

خر گرفتن کسے را احمق فرض کردن۔

خرکمان بمعنی کمان کلان و سخت کہ مزارعان برای کشتن شغال وغیرہ دارند و چیزیست کہ کمانگران کمان را بآن چاق کنند از مصطلحات و چراغ ہدایت۔

خر در پیش خانۂ خود بستن و خر دراز بستن کنایہ از بیغم و فارغ البال بودن و عرض دادن جاہ و شان خود را از مصطلحات۔

خراطین معرب خراتین کرمی دراز کہ در زمین نمناک پیدا شد مرکب از خرہ کہ بمعنی

گِلست و آتین بمعنی پیدا شدہ از سراج اللغات۔

خرمن کہنہ بباد دادن بذلت گذشتہ لاف زدن و غرور کردن از مصطلحات و بہار عجم۔

خرج راہ شدن در راہ سفر مردن از چراغ ہدایت۔

خرزن بالفتح تازیانہ از لطائف۔

خریدن مشہور ست و بمعنی رہانیدن از چیزے و بدین معنی باز خریدن نیز آمدہ از بہار عجم۔

خرو بالضم و بالکسر سرگین طیور از منتخب وغیر آن۔

خرخشہ بفتح ہر دو خای معجمہ بے موقع جادلہ کردن از جہانگیری و کشف و سروری و مؤید و لغات ترکی۔

خرگاہ بالکسر بمعنی جای خوشی چراکہ خر بالکسر بزبان پہلوی بمعنی خوشی الحال خرگاہ بمعنی خیمہ مستعمل ست بمناسبت آنکہ خیمہ نیز جای خوشی ست از رشیدی و مدار و مؤید و کشف و صاحب برہان نوشتہ کہ خر بالفتح بمعنی کلان چنانکہ در لفظ خرپشتہ و خرمگس و لفظ گاہ بمعنی خیمہ مطلق پس لفظ خرگاہ بالفتح بمعنی خیمہ کلان باشد و در سراج اللغات نوشتہ کہ خرگاہ بالکسر بمعنی جای خوشی و تحقیق آنست کہ خرگاہ بفتح باشد موافق قیاس بمعنی جای بزرگ و کسر خا بسبب کراہیت

فتح خاست کہ از اشتراک بمعنی حمار پیدا می شود۔

خربزہ بفتح اوّل و ضم بای موحدہ بمعنی میوۂ خوشبودار کلان چراکہ خر بالفتح بمعنی کلان و بزہ بضم موحدہ و فتح زای معجمہ بمعنی میوۂ شیرین و خوشبودار چون خربزہ بنسبت اکثر میوہا کلان و شیرین و خوشبودار ست لہذا باین اسم مسمی گردید از رشیدی و مؤید و مدار و سروری و سراج۔

خرمن ماہ بالکسر ہالہ ماہ از رشیدی و مصطلحات۔

خردہ بالضم بدون واو ریزہ ہر چیز و بمعنی اخگر و عیب و نکتہ از کشف و برہان و لطائف و جہانگیری و ہمچنین خُرم و خُرسند و خُرد بمعنی کوچک را نیز متاخرین تحقیق کردہ اند کہ بدون واو ست مگر بعضے بواو نیز روا داشتہ اند شرح زلیخا از محمد افضل الہ آبادی و شرح گلستان از میر نور اللہ۔

خرقہ بالکسر جامۂ پارینہ و کہنہ پارہ دوختہ از قاموس و صراح و کشف و بہار عجم و منتخب یا آنکہ خرق بمعنی چاک شدن و پارہ شدن ست چون جامۂ فقرا اکثر از پیش گریبان چاک باشد لہذا خرقہ میگفتہ باشند۔

خرمہرہ مہرۂ سفید کہ بعربی ناقوس گویند و بہندی سنکھ نامند و مجازاً خرمہرہ ہای کوچک کہ در ہندوستان در خرید و فروخت رائج ست از سراج و در خیابان نوشتہ کہ

خرمهره را در رشیدی بمعنی مهرهٔ بزرگ کم بها گفته و در مؤید از شخصی نقل کرده که خرمهره گلی که آنرا رنگ داده بر گردن خرمی بندند ظاهراً همانست که بهندی کوڑی گویند و از آن آرایش خران سازند و خر درینجا بمعنی بزرگ نیست چنانکه صاحب رشیدی فهمیده تم کلام فقیر مؤلف گوید که لفظ خر در خرمهره که داخل نقود ست بمعنی حیوان که در عربی حمار گویند زیرا که از آن آرایش خران میسازند و لفظ خر در خرمهره که بمعنی ناقوس و سنکهه ست بمعنی بزرگ و لفظ خرمهره هم بمعنی چیزی سفید که در گل تالا بها باهم میرسد بهندی گهونگا گویند و بدین معنی در اصل خره مهره بود چه خره بالفتح بمعنی گل و لای ست۔

خربنده مالک خر که خادم خر باشد۔

خرزهره درختیست که یک قسم آن گل سرخ دارد و قسم دیگر سفید از سراج و سروری و شمسی

خرابی بصره کنایه از خرابی جسم که موت باشد۔

خرگهمه کنایه از برج سرطان که خانهٔ ماه ست خاصیت برج مذکور سرد تر ست و گاهی از خرگاه مراد ماه مراد باشد۔

خرلشته بمعنی کریوه و پشتهٔ کلان۔

خره بفتحتین کنجاره یعنی تفل روغن کنجد و بضم اول و سکون ثانی بمعنی تودهٔ خاک و گل تیره و بضم اول و فتح ثانی بمعنی نوریست از حق تعالی و قسمی از مهره که بعربی ارمنه و بهندی ... گویند و بفتحتین و هاے ملفوظ بمعنی خروس و مجازاً بمعنی صراحی که آنرا بشکل خروس ساخته باشند از جهانگیری۔

خرابه ویرانه و مجازاً ملک غنیم را گویند۔

خریده بالفتح بر وزن خمیده بمعنی دختر نارسیده و بکر و زن شرمگین و در ناسفته از منتخب و برهان و کنز و مؤید و سروری۔

خرزه بالفتح و حرف سوم زای معجمه آلت یعنی کیر و تصحیف در از دسطر از لطائف

خرباچه بمعنی بچهٔ خر۔

خردله بالفتح و دال مهمله نیز مفتوح بمعنی یکدانه خردل چرا که تا در آخر که بها بدل شده است برای وحدتست و بهندی آنرا رائی نامند۔

خرابی بیای مصدری اگرچه خراب خود مصدرست بمعنی ویران شدن مگر در فارسی اکثر لفظ خراب بمعنی ویران مستعمل میشود لهذا یای مصدری ملحق کرده خرابی گویند۔

خراسانی نام طعام۔

خرج کردن چیزی بمعنی فروختن چیزے از مصطلحات۔

فصل خای معجمه مع زای معجمه

خزان حنا بمعنی زردی رنگ حنا۔

خزرج بالفتح و رای مهمله و جیم قبیله ایست از عرب از لطائف۔

خزر بفتحتین بتقدیم زای معجمه بر رای مهمله ملکیست شمالی از ترکستان مردم آنجا سفید رنگ باشند از شرح خاقانی۔

خز بالفتح و تشدید در عربی نام نوعی از جامهٔ ابریشمی از سروری و لطائف و مولانا یوسف بن مالع در شرح نصاب نوشته که جامه است که آنرا از پشم و ابریشم بافند و در برهان مرقوم ست که نوعی از پوستین ست و در فارسی بالفتح بمعنی بلندی را و مخفف خزان و امر از خزیدن و نام شهر از لطائف و غیر آن۔

خزف بفتحتین سفال از منتخب و کنز و در صراح بذال معجمه۔

خزعبیل بضم خا و فتح زای معجمه و سکون عین مهمله و کسر موحده بمعنی ناحق و باطل از منتخب و کنز۔

خزائن بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است جمع خزانه چنانکه رسائل جمع رساله۔

خزان در برهان و جهانگیری و سراج اللغات و مؤید و سروری بالفتح بمعنی مدت ماندن آفتاب در برج میزان و عقرب و قوس همچنین در شرفنامه مذکور است و صاحب زفان گویا نوشته که صحیح تر آنست که نام روز بیستم از شهریور باشد و حق این ست که خزان بالفتح مرکب از خز که بمعنی خزیدن ست و الف نون نسبت یعنی موسم سرد که منسوب بخزیدن

مکانات گرم ست یا آنکہ خزبا لفتح نوعی از جامۂ پشمین و پوستین ست و الف و نون نسبت یعنی منسوب بہ پوشیدن خز ست۔

خزران بفتح اول و سکون زای معجمہ و بعدہ را و مہملہ نام ولایت قریب کستان از جہانگیری و سروری و سراج۔

خزاعہ بضم اول نام قبیلۂ از عرب۔

خزانہ بکسر صحیح و بفتح کہ مشہور ست خطا چنانکہ محققان ظریف گفتہ اند الخزانۃ لا تفتح و در کشف نوشتہ کہ خزانہ بالکسر خانہ کہ درو مال نہند و در صراح بالکسر بمعنی گنجینہ و خزائن جمع آن و در منتخب و قاموس بالکسر بمعنی گنجینہ و گنجینہ داری و در مؤید و مدار و لطائف و کنز نیز بکسر تحقیق کردہ اند پس خزانہ بمعنی مال و نقود کثیر مجاز باشد باطلاق ظرف بر مظروف یا باطلاق مصدر بر مفعول۔

خزینہ سراج الدین علیخان آرزو نوشتہ کہ خزینہ لفظ فارسی ست مبدل ہزینہ بمعنے خزانہ و ہزینہ بمعنی خزانہ در کتب لغت آمدہ و ظاہر ست کہ ابدال خای معجمہ بہای ہوز در کتب قوانین فارسیہ جا بجا مسطور ست و عبدالواسع در شرح بوستان نوشتہ کہ خزینہ بفتح خای معجمہ و یای معروف فعیلہ بمعنی مفعول میتواند بود لیکن در کتب لغت نیامدہ و در عبارت عربیہ ہم مستعمل نشدہ پس ظاہر آنست کہ خزینہ بکسر اول و یای مجہول اماله خزانہ باشد و صاحب بہار عجم نوشتہ کہ خزینہ در کلام استادان بمعنی مخزن نیز آمدہ۔

خزی بفتح اول و کسر ثانی و تشدید یا بمعنی رسوا و بکسر اول و سکون زای معجمہ بمعنی رسوائی از منتخب و شرح نصاب۔

خزری منسوب بخزران کہ نام ملکی ست از شرح سکندر نامہ خان آرزو۔

خزانگی منسوب بہ خزانہ یعنی چیزیکہ خاص و ممتاز پادشاہ باشد و ترانہای خزانگی مراد از ترانہای خاص کہ آنرا پادشاہ یاد دارد و میسراید یا آنکہ آنرا پادشاہ تصنیف کردہ است۔

فصل خای معجمہ مع سین مہملہ

خست بالکسر و تشدید سین بمعنی بخیلی۔

خسارت بفتح ہلاکی و گمراہی و زیان از منتخب۔

خساست بفتح ناکسی و زبون شدن و بمعنی بخل مستعمل از منتخب و غیر آن۔

خسر بالضم در عربی بمعنی زیان کہ در مقابلۂ منفعت و سود ست و در فارسی بضمتین بمعنی پدر شوہر و پدر زن از منتخب و جہانگیری و رشیدی و سراج۔

خسور بفتح اول و ضم ثانی بمعنی زیان زدہ از لطائف۔

خس بالفتح خاشاک و کاہ و ہیمہای باریک و نوعی از گیاہ کہ خوشبودار باشد و بالفتح و تشدید در عربی بمعنی تخم کاہو و فرومایہ و زبون و ناکس و بخیل و باینمعنی در کتب فارسی بتخفیف مستعمل میشود از منتخب و کنز و برہان۔

خسائس ناکسیہا و زبونیہا و چیزہای زبون۔

خسوف بضمتین در زمین فرو شدن و گرفتہ شدن ماہ چنانکہ کسوف گرفتہ شدن آفتاب را گویند از منتخب۔

خسف بالفتح در زمین فرو شدن و گرفتہ شدن ماہ از کنز۔

خسک بفتحتین لفظ فارسی ست دانہ باشد خاردار کہ بہندی گوکھرو گویند و آنچہ بشکل آن از آہن ساختہ در میدان جنگ اندازند و بالکسر گل کاجیرہ از سراج۔

خسران بالضم زیان از منتخب و کنز۔

خس بدندان گرفتن و خس بدہن گرفتن عجز کردن و امان خواستن چون جنود بر جماعہ غالب آیند آن جماعہ مغلوب خس بدہن میگیرند کہ ما حکم گاو داریم کشتن ما روا نیست از رشیدی و برہان۔

خسرو بالضم نام پسر سیاوش بن کیکاؤس و نیز نام پرویز بن ہرمز بن نوشیروان کہ عاشق شیرین بود از مؤید و جہانگیری و کشف و مدار و برہان و مجازاً ہر پادشاہ را نیز گویند و در سراج اللغات و بہار عجم نوشتہ کہ خسرو بضم اول ست و بعضی

بکسر اوّل گفتہ اند و ہمین کسرہ اقوی ست
کہ معرّبش کسری دلالت بر کسرہ دارد و
نیز کراہت لفظ خسر کہ بوزن ستمعنی
بانمعنی ست اگرچہ خسرو بالضم باشد مگر بکسر
خواندن اولی ست و نیز صاحب بہار عجم از
اُستاد خود نقل کردہ کہ خسرو بالضم اوّل وسوم
باشد قلب خورسو چہ خور بالضم آفتاب وسو بالضم
فروغ ست پس معنی ترکیبی آن آفتاب فروغ
باشد و نیز نوشتہ کہ دور میست کہ مبدل
خوشرو باشد بمعنی خوبرو و نزد فقیر مؤلف
خسرو بالکسر بروزن درہم معرّب کشش
روست و بالضم چنانکہ مشہور ست درست
نباشد چراکہ درین صورت بروزنی از بہر
بیج اوزان اسماے رباعی نمی ماند۔
خستہ بالفتح بمعنی تخم خرما و شفتالو و کنار و شلہ
و بمعنی خراب و عاشق و بیمار و بمعنی زخمی و
شکستہ و گاہی بمعنی مفلس آید از برہان۔
خسک دانہ بکسر اوّل و سکون سین تخم گل
معصفر از برہان۔
خسارہ بفتح زیان و ہلاکی و گمراہی از منتخب
خسروانی نوعی از سرود از سراج اللغات

فصل خای معجمہ مع شین معجمہ

خشب بفتحتین و در آخر بای موحدہ بمعنی
چوب و ہیزم از لطائف و شرح نصاب۔
خشت بالکسر نیزہ کوچک آہنی ہندی سانگ
از رشیدی و برہان و در سراج نوشتہ کہ خشت
بالکسر معروف و نیزہ کوچک درمیان آن
حلقہ از ریسمان بافتہ بندند کہ انگشت سبابہ
درمیان حلقہ کردہ بر دشمن اندازند۔
خشونت بضمتین درشتی و درشت شدن
از منتخب و کنز۔
خشیت بالفتح و شین معجمہ مکسور و یای مشدد
ترسیدن و ترسانیدن از لطائف و منتخب
خشک بند نوعی از علاج زخم کہ زخم
را بدون بستن دوای تر علاج کنند از
چراغ ہدایت۔
خشک آور و بمعنی خاموش ماند از لطائف
خشک زر کنایہ از آفتاب و بمعنی زر خالص
خشک قمار خشتی کہ مقامران بران بجول
اندازند از مصطلحات۔
خشک مغز سودائی و دیوانہ۔
خشک ریش زخمیکہ از بیرون خشک باشد
خشوع بضمتین و عین مہملہ عجز و فروتنی
و خوف از کشف۔
خشف بالفتح چپیدن و دریافتن و
بسنگ سر کوفتن و بالکسر بچۂ آہو از منتخب و
شرح نصاب۔
خشک بالضم بمعنی صرف و خالص و
بمعنی بیفائدہ و بمعنی بخیل از برہان و چراغ
ہدایت و بہار عجم۔
خشوک بضم زشت و حرامزادہ و چرب
زبان از لطائف۔
خشتک بالکسر پارچۂ چہار گوشہ کہ زیر
بغل جامہ و میان پاجامہ دوزند صاحب
جواہر الحروف نوشتہ کہ کاف در آخر
برای تشبیہ ست۔
خشم بالکسر بمعنی غصہ از مؤید و لطائف
و ابراہیمی شرح سکندرنامہ و در سراج
نوشتہ کہ خشم بالفتح بمعنی غضب بکسر نیز گفتہ
اند مگر فتح اقوی ست۔
خشن بفتحتین و در آخر نون در فارسی بمعنی
پلاس و در عربی بفتح اوّل و کسر ثانی بمعنی
ہر چیز کہ درشت باشد و نام دردیست
کہ پوست عضو را سخت و درشت گرداند
از برہان و منتخب و شرح نصاب۔
خشک پہلو بمعنی بخیل از مصطلحات
خشخشہ بانگ کاغذ و جامہ نو از مؤید
و سروری۔
خشیہ بفتح اوّل و سکون ثانی و لبعدہ
تحتانی بمعنی خوف از منتخب۔
خشک مغزی و خشک دماغی
بمعنی دیوانگی و جنون۔
خشوی بضمتین مادر زن و مادر شوہر کہ
بہندوستان خوشدامن گویند از
رشیدی و کشف۔
خشکاری بالضم آرد نابیختہ کہ نخالہ
ازو نگرفتہ باشند و در بعض نسخ خوشکاری
بواو نوشتہ از شرح خاقانی۔

فصل خای معجمہ مع صاد مہملہ

خصوصًا بضمتین و تنوین مصدر ست
کہ مفعول مطلق فعل محذوف واقع شود یعنی

خصصتُ خصوصًا از بهار عجم۔

خِصب بکسر اوّل و سکون صاد مهمله و بای موحده فراخی عیش و آسودگی و بسیاری گیاه و شهر آباد و از منتخب وغیره۔

خصوصیت بفتح اوّل و تشدید یای تحتانی خاص کردن و خاص شدن چیزی را چرا که خصوص بفتح صفت مشبه است و یای تحتانی و فوقانی برای مصدریت و در قاموس و منتخب بضم و بفتح هر دو نوشته۔

خصر بفتح اوّل و سکون ثانی میان مردم یعنی کمر و بفتحتین سرما و سرد شدن و بفتح اوّل و کسر ثانی بمعنی سرد ترجمهٔ ابرد از منتخب۔

خصائص بفتح جمع خصیصه که بمعنی خوبها و اثرها باشد۔

خصل بفتح آنچه از قسم نقود بر سر داو قمار گذارند از چراغ هدایت و مدار و کشف و در منتخب نوشته که خصل بالفتح آنچه که بر وی گرو بندند و در برهان نوشته که خصل بالفتح داو و شرط گرو بندی در قمار۔

خِصام بکسر اوّل جنگ و جدال کردن و جدل کنندگان درین صورت جمع خصم است از منتخب۔

خصم بالفتح دشمن و بمعنی مالک و صاحب و از زن و شوهر را خصم گویند از مصطلحات خسین تبر که بدان هیزم شگافند۔

خصمانه غور و پرداخت و این از عالم شفقت باشد که در اصل بمعنی ترس است درین صورت خصمانه بمعنی تربیت باشد که بطور دشمن بر احوال شخصی نظر کرده او را تربیت نمایند و بمعنی مانند دشمن و بمعنی حریف و درین صورت الف و نون و های آن برای نسبت و تشبیه باشد یعنی مانند حریف از چراغ هدایت و بهار عجم۔

خصاصه بفتح و هر دو صاد مهمله بمعنی درویشی و بدحالی و بضم آنچه بعد از چیدن در درخت انگور بماند از منتخب و لطائف۔

خصمی بیای معروف بمعنی دشمنی و گاهی بمعنی مالکیت و وجهش در لفظ خصمانه مسطور است۔

فصل خای معجمه مع ضاد معجمه

خضرا بالفتح سبزه و گیاه سبز و هر چیز مونث که سبز باشد و نام عمارت است در همدان و بمعنی آسمان و بمعنی معظم قوم از منتخب و قاموس و صراح وغیره۔

خضاب بکسر هر رنگ عموماً و بمعنی وسمه و حنا خصوصاً و بمعنی گلگونه نیز آمده بلفظ بستن و زدن و نهادن و کردن و ساختن و دادن و رسانیدن مستعمل از بهار عجم و بمعنی رنگ‌ریز و خضاب کرده شده نیز می آید سعدی گوید

مصرع مداش بخون دست و خنجر خضاب۔

خضیب بفتح بر وزن رقیب بمعنی رنگ کرده شده و رنگین از منتخب و بضم اوّل و فتح ضاد معجمه نام غلام حبشی و بعضی بایمعنی بصاد مهمله نیز نوشته اند۔

خضب بالفتح رنگ کردن و بالکسر چیزی که بدان موی را رنگ کنند از منتخب

خضرت بالضم سبزی از منتخب۔

خضریات بضم اوّل و سکون ضاد معجمه نباتات سبز تر کنایه از ترکاری و تره‌ها و این جمع خضریت چنانکه جبلیات جمع جبلی است۔

خضر بالکسر نام پیغمبر است علیه السلام و بفتح اوّل و کسر ثانی بمعنی شاخ سبز و کشت و تره نام پیغمبر مذکور چرا که هر جا او می نشیند سبزه می روید یا آنکه پیرهنش همه سبزه زار است یا آنکه قدمش برکتی دارد که هر جا گذرش می افتد آن سرزمین سبز و خرم می شود و در نبوت ایشان اختلاف است نزد بعضی نبی اند و نزد بعضی ولی و بفتحتین تازگی و سبزی غرض که لقب پیغمبر کرام است یا نام اصلی ایشان است بدو وجه است یکی خضر که بکسر اوّل و سکون ثانی باشد دوم خضر بفتح اوّل و کسر ثانی باشد از لطائف و منتخب و کنز۔

خضور بالفتح اوّل سبز شوند و بفتحتین سبزها

خضوع بضمتین فروتنی کردن از منتخب و صراح۔

خضف بالفتح بمعنی جانب از شرح خضاب

خضرای دمن بفتح اوّل و سکون ضاد معجمه و کسر دال مهمله و فتح میم بمعنی سبزه که بر جای انداختن سرگین و خاکروبه میروید از منتخب

وخضرای دمن کنایه باشد از زنان جمیل
بد اصل و هر شے که بظاهر آراسته باشد و در
حقیقت بی اصل و بدبود۔
خضرخان نام یکی از امرای هند که شاه
تیمور آنرا نائب خود کرده متوجه سمرقند شد
و بعد از چند سال خضرخان بر تخت دهلی۔
نشست و نام یکی از سلاطین عجم۔
خضاره بضم اوّل بمعنے دریا از شرح
نصاب صراح۔

فصل خای معجمه مع طای مهمله

خط استوا استوا بالکسر و تای فوقانی
نیز مکسور بدانکه خط استوا خطی ست موهوم
که یک سر آن بمشرق و سر دیگر بمغرب که حکما
در بین مقابله و محاذات دائره معدل النهار
بر وسط زمین فرض کنند بهیکه اگر دائرهٔ۔
معدل النهار قاطع عالم شده زمین را هم
قطع نماید پس زمین از جائی که قطع شود همانجا
خط استوا است و معدل النهار دائره ایست
که تنصیف فلک مینماید از مشرق تا مغرب۔
این دائره را معدل النهار از ان گویند که
چون سیر آفتاب برین دائره میگردد لیل و
نهار در جمیع عالم برابر میشود مگر در ارض
تسعین و آفتاب را برین دائره اتفاق
سیر در سال دوبار افتد یکے در اوّل حمل و
دیگر در آخر سنبله و خط استوا را خط استوا
از ان گویند که در اتحاد دوازده ماه لیل و
نهار برابری باشد بالتقریب و خط استوا
از جنوب چین شروع شده بر گنگ و زرد
جزیرهٔ جکوت گذشته بر جنوب سراندیپ
و جزائر زنگ و بر جنوب سیاهان مغرب
بر بحر او قیانوس منتهی میشود و خط استوا
مجازاً معدل النهار را نیز گویند۔
خطباء بضم اوّل و فتح ثانی و بای موحده
خطبه خوانندگان این جمع خطیب ست۔
خطاء بکسر اوّل و سکون دوم و همزه
بمعنی گناه مگر فارسیان همزه را بالف بدل
کنند و بالفتح گناه کردن و نا راست که
آن نقیض صواب ست و گناهی که بی
اراده باشد و بدین معنی بمد همزه نیز آمده است
از منتخب و صراح و بالفتح و بدون همزه نام
شهریست مابین ترکستان و چین و توران۔
خط ترسا خط قوم ترسا که نهایت پر
پیچ باشد۔
خطایا بالفتح جمع خطیه بمعنی گناه کردن
است از صراح۔
خطوب بضمتین جمع خطب بالفتح اوّل
و سکون دوم بمعنی کار بزرگ باشد از لطائف
خطاب بکسر اوّل سخن با کسی رو برو
گفتن و نام و لقب که دران مدح باشد
و بمعنی ضد غیبت و بمعنی عتاب نیز می آید
معنی اوّل از منتخب و لطائف و دوم از
لطائف و سوم و چهارم از شمسی۔
خطب بالکسر کلمه که خاطب وقت نکاح
گوید و بمعنی کلمهٔ که رافع نزاع باشد و بضم
خاو فتح طا جمع خطبه که دیباچهٔ کتاب را
نیز گویند۔
خطبت بالکسر کلمهٔ که خاطب وقت نکاح
گوید و بمعنی کلمهٔ که رافع نزاع باشد۔
خطوات بضمتین گامهای یعنی قدمهای
این جمع خطوه است۔
خط بغداد نام خط دوم از طرف کناره
از جملهٔ هفت خط جام جمشید و اسامے
آن خطها این ست اوّل خط جور که بفتح
جیم ست دوم خط بغداد سوم خط بصره
چهارم خط ازرق پنجم خط درشکر ششم
خط کاسه گر هفتم خط فرودینه از برهان
و بهار عجم و مدار و رشیدی و در سروری
مرقوم ست که بمطلب جام را از ان
خط جور نام نهادند که چون خواهند که حریف
را بیندازند تا خط جور پر کرده میدهند۔
خطر بفتحتین قدر و جاه و عظمت و بزرگی
و بمعنی آفت و دشواری و اندیشهٔ ضرر از
کشف و منتخب و کنز و سروری و برهان۔
خطیر بمعنی عظیم و بزرگ از کشف۔
خط جواز خطیکه برای گذشتن کالا در وفند
بگذربانان نویسند از مصطلحات۔
خطف بالفتح ربودن و خیره کردن
برق بینائی را از منتخب۔
خطاف بالضم و تشدید طائریکه در عرف
آنرا ابابیل گویند از کشف و کنز۔
خط ازرق بفتح الف و سکون زاے

معجم و فتح رای مهمله نام خط چهارم از طرف کنار و منجمله هفت خطوط جام جمشید از برهان و رشیدی

خط مندل دائرهٔ عزیمت خوانان از مصطلحات۔

خط مستقیم خط راست۔

خطام بکسر اول مهار شتر از لطائف و صراح۔

خط ریحان نام خطی از شش خط اختراع کردهٔ ابن مقله و نیز خطی جلی که در عرض و فرش اقسام گلها نگارند و آنرا خط گلزار نیز گویند

خط از خون نوشتن کنایه از کمال عجز ست از شرح سکندرنامه۔

خط بر آب کشیدن کار بیفائده کردن و امر دشوار و صنعت عجیب نمودن۔

خط بر خاک کشیدن کنایه از خجالت و انفعال از مصطلحات۔

خط کشیدن کنایه از محو کردن و متروک نمودن و برطرف ساختن و بمعنی ریش بر آوردن و بمعنی نوشتن از برهان و مصطلحات

خطه بالکسر و تشدید طا زمینیکه بجهت بنا کردن عمارت گرداگرد او خط کشیده باشند و حدود پیدا کرده شده باشند تا دیگری در ان دخل نکند و بمعنی پارهٔ زمین و در عرف شهر کلان را گویند از صراح و منتخب و لطائف و مدار و کشف۔

خطبه بالکسر زن خواستن و بالضم انچه با حمد و نعت خطاب و نصیحت و وعظ بخلق الله باشد و بمعنی دیباچهٔ کتاب نیز می آید از منتخب و کنز۔

خطفه بالفتح یکبار درخشیدن و جستن برق نهی که بینائی را در رباید و چشم را خیره کند۔

خط راه مرادف خط جواز۔

خطوه بالضم گام یعنی مسافتی که میان هر دو پا بوقت رفتار واقع شود از کشف و منتخب و سروری و شرح نصاب۔

خط الماس و خط شهابی و خط عسلی

خط میگون از مصطلحات۔

خط دیوانی خط شکسته اهل دفتر از مصطلحات۔

خطی بالفتح و طای مشدد منسوب بخط که نام موضعی ست و بمعنی تیره و درین صورت منسوب بموضع مذکور یا منسوب بخط در راستی نوعی از بردیمانی ست که خطها درآن بافته باشند و آن بنسبت ساده قیمتی باشد از مدار

خطمی بالکسر گل خیرو از کشف و بحر الجواهر و کنز۔

فصل خای معجمه مع فا

خفایا بالفتح پنهانیها از کشف و کنز۔

خفا بفتح پوشیدگی از صراح و کشف و در بحر الجواهر خفا بکسر بمعنی پوشش۔

خفر بفتحتین بمعنی شرم و حیا و نگاهبانی از شروح نصاب۔

خفیر بمعنی شرمناک و فریادرس و نگهبان و رهبر و قاصد از لطائف۔

خفت و خفیر بالضم آهستگی و درنگ تاخیر و نیز بمعنی جماع از رشیدی و برهان و سروری و لطائف و بهار عجم و صراح۔

خفاش بالضم و تشدید فا و شین معجمه طائر که آنرا شپر گویند از قاموس و منتخب و مدار و بحر الجواهر۔

خفض بالفتح و در آخر ضاد معجمه فرود آمدن و انداختن کسی را از مرتبهٔ خود و کلمه را کسره دادن و تن آسانی و عیش و نرم رفتن از منتخب۔

خف بالضم و تشدید موزه و بالفتح سوخته چقماق و پی‌ها از لطائف و کنز۔

خفاف بالفتح و تشدید فای اول موزه دوز و موزه فروش۔

خفرق بالکسر و رای مهمله نیز مکسور بمعنی زشت و بد از مدار و مؤید و در کشف بفتح اول و ثالث و در لطائف نیز بفتح اول و سوم بمعنی زشت و بدخو و در سراج اللغات خفرق بالفتح و رای مهمله مفتوح بمعنی بیغیرت و این معرب خفرگ ست چه خف گیاهی ست بغایت نرم و رگ بمعنی معروف درین صورت کنایه از سست و نرم رگ بیغیرتست و بعضی نوشته که بالفتح معرب خفرگست و خفرگ مخفف خفته رگ باشد یعنی سست رگ و بیغیرت و ضمهٔ خا را بفتح بدل کرده اند چرا که وزن

---

[1] یعنی موی خط مردم سفید رنگ مائل بازک سرخی یا سفیدی باشد ۱۲

فعلل بضم در کلام عرب نیامده۔

خفرق بمعنی زشت و بد از لطائف و خفریق اگرچه بمعنی بدست مگر اکثر اما بمعنی شرم و ندامت آمده۔

خفیق آواز رفتن آب و آواز وزیدن باد و صاحب خفقان و سرجنبا شده از غلبهٔ خواب از منتخب و نام مرض نیز نوشته اند۔

خفچاق بالفتح و جیم فارسی قومی ست از ترکان صحرانشین و دشت خفچاق دشتی است که دران قوم خفچاق بود و باش دارند و بعضی گمان برند که خفچاق نام بیابانی ست خطاست از لغات ترکی تحقیق نموده شد۔

خفتک بالضم و حرف سوم تای فوقانی مرض کابوس از برهان۔

خفقان بفتحات ثلاثه نام مرض و بسکون ثانی خطا از مزیل و منتخب و کشف و صاحب بهار عجم نوشته که خفقان بفتحات مگر فارسیان بسکون ثانی نیز آرند بمعنی طپیدن دل۔

خفتان بالفتح نوعی از جامهٔ سپاهیان یعنی چلته از جهانگیری و کشف و برهان و سراج و مدار و موید و رشیدی و سروری۔

خفاجه در برهان و منتخب و سراج نوشته است که خفاجه بفتح اول و جیم عربی قبیله ایست در عرب از بنی عامر که اکثر آن قوم راهزنی میکنند و بجیم فارسی غلطست۔

خفچه بالضم و جیم فارسی بمعنی چوبدستی کوچک که بر سر آن آهن سرتیز نصب کنند و پهلبانان برای راندن گاو در دست دارند از مصطلحات۔

خفیه بالضم نهانی و پوشیده و آشکارا و این از لغات اضدادست از شرح نصاب و صراح۔

خفه بفتحتین فشردن گلو باشد و بمعنی گلو فشرده نیز آید از برهان و بهار عجم و در جواهر الحروف نوشته که خفه در اصل خپه بود بیای فارسی بمعنی افشردن گلو و بمعنی آنکه او را گلو فشرده باشند مجازست۔

خفته بالفتح بمعنی خمیده و درین مصرعهٔ مثنوی مصرعه لنگ و لوک و خفته شکل و بی ادب ٭ بهمین معنی خمیده است از لطائف و برهان و در سراج اللغات باین معنی بالضم نوشته است۔

خفگی بفتح اول و ثانی صحیح ست و بسکون ثانی چنانکه در مردم مشهور شده خطاست در اصل بمعنی افشردگی گلوست و بمعنی ضبط غضب و آزردگی خاطر مجاز باشد۔

فصل خای معجمه مع لام

خلفاء بضم اول و فتح لام جمع خلیفه۔

خلاء بالفتح آبخانه و جای خالی و خالی شدن از منتخب و وجود خلا نزد حکما محالست ایشان میگویند که هرچه در عالم موجودست ملاست هر مکان و هر شی جوفدار که آنرا در عرف خالی گویند آنهم از هوا پرست۔

خلاب بفتح صحیح ست نه بکسر بمعنی آب و گل که در راهها باشد از برهان و کشف و سراج و جهانگیری و موید و رشیدی و در خیابان نوشته که خلاب بالکسر و قیل بالفتح زمین گلناک که پا دران بماند و بدشواری برآید و بعضی نوشته آب و گل که گنده شود۔

خلافت بکسر بجای کسی بعد وی بودن از صراح و منتخب و کشف۔

خلت بضم اول و فتح لام مشدد بمعنی دوستی و بالضم و سکون لام بغیر تشدید بمعنی خصلت نیک از صراح و شرح نصاب۔

خلاقت کهنه شدن و کهنگی از لطائف

خلاعت بکسر از مرض غم خوردن و بفتح از فرمان مادر و پدر بیرون آمدن و بی سامان و پریشان شدن و فسق و فجور از منتخب و لطائف۔

خلقت بالکسر آفرینش از صراح۔

خلعت بالکسر جامهٔ دوخته که کسی را پوشانند و بفتح خواندن خطاست از قاموس و موید و کشف و منتخب و مدار و لطائف و شرح سروری شارح فاضل نوشته که خلعت بالکسر چون مادهٔ این لفظ خلع ست بفتح اول بمعنی کندن جامه و درخت و کشیدن کفش وغیره دور نیست که در اصل خلعت جامه باشد که از تن خود کشیده بدیگری دهند و در بهار عجم خلعت بالکسر جامه که از تن خود کشیده بکسی دهند در عرف جامهٔ که

ملوک امرا بشخصی بخشند و آن کم از سه پارچه نباشد۔

خلوت بالفتح ست و بکسر بمعنی تهی شدن و تنهائی و خالی شدن مکان از غیر از مؤید و مدار و کشف و منتخب مزبل و در بهار عجم نوشته که خلوت بالفتح خالی شدن و مجازاً بمعنی جای خالی و بلفظ گزیدن و داشتن مستعمل و خلوت باصطلاح صوفیان دو نیم روز باشد که در گوشه نشینند برای عبادت از شرح۔

خلیج بفتح اوّل و یای معروف و در آخر جیم عربی نهری جوی و شاخی که از دریا بر آمده باشد از مؤید و کشف و برهان و مصطلحات

خلع روح جان خود بجسم دیگری انداختن و این عملیست جوگیان را۔

خلوت صحیح تنها بودن زن و شوهر بجهت همبستری در مکانیکه طفلی یا گربه یا سگی یا حیوانی دیگر در انجا نباشد۔

خلّخ بفتح اوّل و ضم لام مشدد بر وزن فرخ نام شهری از ترکستان از سراج و سروری و کشف و برهان و جهانگیری و لسان الشعراء و مدار و مؤید۔

خلد بالضم بقای دائم و همیشگی و نام بهشت و نوعی از موش کور از صراح و منتخب۔

خلود بضمتین همیشه و همیشگی از منتخب۔

خلّر بفتح نام موضعی از توابع شیراز که شراب انجا خوب باشد از شرح دیوان خاقانی۔

خلیع العذار بفتح اوّل و ضم عین مهملهٔ اوّل و کسر عین مهملهٔ دوم و بعده ذال معجمه دو کلمه مرکب اند بمعنی بر آمده فسار و شکسته پالهنگ کنایه از اسپ بے لگام و شتری مهار از کشف و صراح و سروری و مؤید چه خلیع بمعنی بیرون کرده شده و عذار بمعنی فسار که آنرا پالهنگ نیز گویند و بهندی باگڈور نامند۔

خلاش بکسر و در آخر شین معجمه گل و لای که در راههای آبناک میباشد از جهانگیری و بالفتح شور و غوغا از برهان۔

خلش بفتح اوّل و کسر لام بمعنی خلیدن و بمعنی خصومت و مناقشه مستعمل و بفتح لام خطاست از برهان۔

خلاص بکسر اوّل بمعنی خالص و برگزیده و بمعنی صدق و محبت و بمعنی بوتهٔ زرگران و بفتح مصدرست بمعنی رستن و رهائی از منتخب و کشف و سروری و صاحب بهار عجم نوشته که خلاص بفتح مصدرست و خلاصی بزیادت تحتانی نیز در محاورهٔ فارسیان واقع ست مثال خلاص سعدی گوید **بیت** یکی گفت از چار سوی قدم ٭ چه کردی که آمد بجانت خلاص ٭ مثال خلاصی یحیی شیرازی گوید **بیت** سفر از غم خلاصی کرد هد محنت نصیبا نرا ٭ بهان در بحر باشد گرچه کشتی بر کنار آید ٭ و لفظ خلاص که مصدرست در محاورهٔ فارسیان بمعنی مفعول نیز آید یعنی بمعنی رها و آزاد۔

خلوص بضمتین ساده و پاک شدن و مجازاً بمعنی دوستی و خالص و دردی که در ته چیزی مانده باشد از منتخب۔

خلط بالکسر هر چیز که آمیخته شود و یکی از اخلاط اربعه که صفرا و خون و بلغم و سودا باشد و بالفتح آمیختن از منتخب۔

خلیط بمعنی شریک انباز در حقوق ملک و شوهر و ابن عم و آمیزش کننده با کسی و گل آمیخته با کاه از منتخب و کنز۔

خلع بالفتح از جای بر آمدن[1] و بمعنی بیرون کردن جامه و موزه و بمعنی خلعت دادن و بالضم طلاق گرفتن زن بعوض بخشیدن مهر و کابین یا بدادن مال دیگر از کشف و لطائف و کنز۔

خلاع بکسر اوّل جمع خلعت که می پوشند۔

خلف بالفتح بمعنی پس و فرزند بد اطوار و بفتحتین بمعنی از پس آینده و فرزند نیک و صالح و بالضم خلاف کردن وعده و بکسر اوّل و سکون ثانی پستان ستور و انسان و چیز مختلف مرد پیشرفته و بفتح اوّل و کسر ثانی شتر ماده ای آبستن از منتخب و صراح

خلاف بکسر اوّل درخت بید و ناسازگاری کردن باهم در اصل معنی این لفظ واپس استاده شدنست و بمعنی ناسازگاری مجاز ست بلفظ کردن و انگندن و افتادن مستعمل از منتخب و کشف و شرح نصاب

[1] و بمعنی برآمدن عضو از بندگاه

وبہار عجم وبعضے برای معنی درخت بید بفتح نیز نوشتہ اند۔

خلوق بفتح اول وضم ثانی بمعنی بوخوش از مدار وسروری وصراح ومؤید وکشف واز کتابی دریافت شد کہ در تاج اللغات و شرفنامہ نیز ہمچنین ست ودر منتخب نوشتہ کہ نوعیست از بوی خوش۔

خلاق بکسر نوعی از خوشبو وبالفتح بہرہ تمام از خوبی وبالفتح وتشدید بسیار آفرینندہ ونام حق تعالی از منتخب۔

خلق بفتح اول وسکون ثانی آفریدن وآفریدہ وآفریدہ شدگان وآفرینش وبمعنی افترا کردن ودروغ گفتن وبالضم وبضمتین خوی وعادت ومروت واکثر اطلاق آن بدون قید بر نیک آید وگاہے بتقیید بد وبمعنی خوی بد آید وبمعنی دین وبفتحتین کہنہ شدن جامہ وبمعنی جامہ کہنہ وبدین معنی بکسر لام نیز آمدہ از منتخب وبہار عجم ولطائف وصراح۔

خلال بکسر بمعنی درمیان وفاصلہ میان دو چیز ودوستی کردن مصدر از باب مفاعلہ ودوستان وخصلتہا از منتخب وکنز ودر کنز بمعنی چوب دندان نیز نوشتہ وبمعنی خس وکاہ نیز می آید ظاہرا بدین معنی از روی مجاز ست۔

خلیل بمعنی دوست صادق ولقب حضرت ابراہیم علیہ السلام۔

خلخال بالفتح حلقہ طلا ونقرہ کہ در پای کنند وآنرا در فارسی پاے برنجن گویند و نام شہریست در آذربایجان از سراج ومنتخب وبرہان۔

خل بالکسر وتشدید لام بمعنی یار ودوست وبالفتح وتشدید لام بمعنی سرکہ از سروری وشرح ولصاب وکنز۔

خلل بفتحتین کشادگی درچیزی وتباہی کار بلفظ آمدن وافگندن وانداختن مستعمل از منتخب وبہار عجم۔

خلم بالکسر آب ستبر وغلیظ کہ از بینی برآید ولعربی بمعنی یار ودوست از کشف وسروری ودر برہان برای معنی آب غلیظ بینی بالضم ست۔

خلجان بفتحتین وحرف ثالث جیم عربی بمعنی خلیدن وکنایہ از تردد وتفکر ووسواس از برہان ومدار ودر بہار عجم نوشتہ کہ خلجان بر وزن رمضان لفظ عربیست فارسیان گاہی بسکون ثانی نیز استعمال کنند۔

خلاشان کنایہ از حاسدان و دشمنان ومفسدان۔

خلقان بضم اول وسکون لام وبعدہ قاف بمعنی کہنہ از مدار وکشف ودر صراح وخیابان نوشتہ کہ خلقان بالضم بمعنی جامہاے کہنہ باشد چرا کہ این جمع خلق ست کہ بفتحتین بمعنی جامہ کہنہ باشد۔

خلع بدن جان خود بجسم دیگری انداختن وجدا کردن بدن از روح واین عمل گیا کہ بریاضت حاصل میکنند ودر اصطلاح حکما این را عمل سیمیا گویند بر وزن کیمیا

خلان بالضم وتشدید لام بمعنی دوستان واین جمع خلیل ست بر وزن فعلان و بعضی گویند کہ در اصل خلال بود مشتق از خلت پس لام دوم را بنون بدل کردند از جہت قرب مخرج کہ ہردو وسطی اند۔

خلیلی مرو خلیلی از قسم آلو منسوب بمرو ومرو بر وزن سرو نام شہریست از ایران۔

خلو بضم اول وثانی وتشدید واو خالی شدن وبالفتح خلوت کردن از منتخب۔

خلاشہ بفتح وشین معجمہ خاشاک از سراج۔

خلہ بفتح اول وثانی بمعنی سیخ سرتیز و ہر چیز کہ خلندہ باشد مثل درفش وبمعنی چوب دراز کہ بآن کشتی را رانند و بمعنی دردی نیز آمدہ کہ چنان معلوم شود کہ کسی در عضو سوزن می خلاند از برہان وبعض شروح نقات۔

خلطہ بالضم انبازی وآمیزش ومعاشرت کردن باکسی از منتخب۔

خلابہ بفتح فریفتن بزبان از لطائف ومنتخب۔

خلیفہ از پس کسی آیندہ ودر کارے قائم مقام کسی شوندہ وپادشاہ وولیعہد بدانکہ خلیفہ در اصل خلیف ست بر وزن فعیل بمعنی

پس آینده بعده دم آخر آن تا که برای نقل از معنی وصفی بمعنی اسمی می آید لاحق نموده بمعنی بمعنی قائم مقام و نائب مناب استعمال کردند و نظر از معنی وصفی که از و مفهوم میشد برداشتند چنانچه در لفظ کافیه و شافیه و ذبیحه و این تا را تای نقل گویند چرا که نقل میکند مزید علیه خود را از معنی وصفی بسوی معنی اسمی -

خلال مائده بکسر اول رشته میده که بشیر و شکر خورند بهندی سوئیان گویند -

خلاصی این لفظ غلط ست چرا که خلاص بدون یا خود مصدر ست از تالیفات نور الله و خان آرزو و بعضی گویند که جائز باشد چرا که این نوعی از تصرف فارسیان ست -

خلاق المعانی بفتح اول و تشدید لام لقب خاقانی -

خاله جالی بفتحتین لقب پهلوانست که محمد قائم نام داشت از چراغ هدایت و بهار عجم -

فصل خای معجمه مع میم

خمود بضمتین سرد شدن آتش و بیهوش شدن و آرام گرفتن از لطائف و منتخب -

خمار بکسر اول بمعنی دامنی یعنی چادر باریک که زنان بر سر پوشند و بالفتح و تشدید میم یعنی خمر ساز و می فروش و بضم اول و تخفیف میم آنچه بعد زائل شدن نشه شراب اعضا شکنی و درد سر میباشد و در منتخب نوشته که خمار بقیه مستی ست که در سر ماند -

خمیس روز پنجشنبه و لشکری که پنج فوج داشته باشد و آن مقدمه و قلب و میمنه و میسره و ساقه باشد چنانکه در ترکی هراول و قول و جرنغار و برنغار و جند اول از منتخب و لطائف و کنز -

خمط بالفتح نوعی از اراک میوه کوچک دارد و اراک پیلو را گویند و شیر ترش و هر چیز ترش و هر چیز تلخ و درخت خاردار از منتخب و صراح و شرح نصاب و صحاح -

خمع بالکسر و عین مهمله بمعنی گرگ و رند از منتخب و صراح و کنز -

خمیازهٔ خشک آرزوی بیحاصل از مصطلحات -

خمول بضمتین گمنام بودن و گمنامی از منتخب و صراح و کنز و کشف -

خمل بفتح خای معجمه و سکون میم ریشهای جامه و بمعنی خالص از منتخب -

خم و چم بفتح اول و فتح جیم فارسی ناز و اداکه از معشوق هنگام خرام بر روی کار آید از بهار عجم -

خم زدن کنایه از گریختن از بهار عجم -

خم افلاطون در کتب تواریخ نوشته اند که چون افلاطون بسن پیری رسید در خم بزرگ بنشست شاگردان بموجب وصیت او سر خم محکم بسته در غار کوهی بنهادند -

خماهن بضم اول بر وزن کشادن نوعی از سنگ ست تیره رنگ بسرخی مائل از برهان و سروری -

خمیازه بر چیزی کشیدن در آرزو و اشتیاق آن چیز بودن از مصطلحات -

خم کسی خوردن فریب کسی خوردن از مصطلحات و بهار عجم -

خم اندر خم داشتن مساوی و حریف بودن از چراغ هدایت -

خمخانه بالضم شرابخانه باعتبار آنکه اکثر در شرابخانه خمها نهاده میباشند از برهان -

خمسهٔ متحیره پنج کواکب سیاره سوای قمر و شمس و آن عطارد و زهره و مریخ و مشتری و زحل باشد و متحیره از آن گویند که اینها را گاه گاهی رجعت میشود یعنی سیر معمولی خود گذاشته بجانب عقب خود رفتار سیر میکنند باز از آن طرف برسر گردیده بسیر معمولی خود آیند -

خمسهٔ مسترقه بضم میم دوم و قاف بدانکه سال شمسی سه صد و شصت و پنج روز و ربع روز ست مگر متاخرین تاریخ فرس هر ماه شمسی را سی روزه گیرند و پنج روز زائد را در آخر اسفندارمذ افزایند و این پنج روز را خمسهٔ مسترقه گویند و از آن ربع روز باقی مانده در یک صد و بست سال یک ماه جمع کرده سال صد و بستم را سیزده ماهه گیرند و اسمای خمسهٔ مسترقه

اینست اہنود اشنود اسفندارد ہشت
ہشتو یش وخمسہ مسترقہ ازان گویند کہ گویا
این پنج روز را از میان سال زدیدہ اند
وبعضی نوشتہ کہ وزیری از سلاطین عجم
این پنج روز را از تمام ممالک وہیشہ می
برد وبحساب نمی آورد۔
خمیر مایہ چیزیکہ نشای زیادتی آن
چیز باشد در عرف فقط خمیر گویند از بہار عجم
خمرہ بالضم وتخفیف میم بوریا وبالفتح تخفف
خمرہ وبالضم وتشدید میم خم کوچک۔
خمیازہ لفظ مشترک ست بمعنی دہن درہ
وفاژہ وہم بمعنی کشیدن اعضا بسوی بالا
واین را خمیازہ ازان گویند کہ اعضارا
بخم میگیرد از سراج۔
خم عیسی یکی از معجزات عیسی علیہ السلام
بود کہ اگر جامۂ صدرنگ را در خم می انداختند
سفید وسیاہ برمی آمد از لطائف۔

فصل خای معجمہ مع نون

خنفسا بالضم اول وفتح فا وسین مہملہ کرم
سرگین غلطانک کہ در نجاست پیدا میشود
بعربی آنرا جعل نیز گویند وبہندی گبریلا
خنثی بالضم وثای مثلثہ مفتوح بمعنی
شخصیکہ علامت مرد وزن ہر دو داشتہ
باشد از منتخب وسراج وبرہان۔
خنیا بروزن دنیا بمعنی سرود ونغمہ از
برہان وسروری وسراج۔
خنگ بت بالکسر وکاف فارسی
وضم بای موحدہ بمعنی بت سفید ومجازاً
پیالہ بلور ونام عاشق از شرح خاقانی۔
خنیاگر بالضم مطرب وقوال۔
خنزیر بالکسر خوک از منتخب۔
خنجیر بالکسر بوی کہ از سوختن استخوان
وچرم وچراغ خاموش برآید از برہان۔
خنصر بالکسر وصاد مہملہ مکسور ومفتوح ہر
دو وضع بمعنی انگشت کوچک از منتخب۔
خنور بفتح اول وضم نون وواو معروف
ظرف وکاسہ وآوند ومطبخ از برہان و
لطائف وبمعنی کندوی غلہ وکندوی
آب نیز آمدہ۔
خندگار بضم اول وسکون نون ودال
مہملہ موقوف وکاف فارسی مخفف خداوندگار
ومجازاً بمعنی سلطان وشاہنشاہ وبمعنی
استاد معلم نیز آمدہ در ینصورت مخفف
خواندگار ست۔
خندریس بروزن زنجبیل شراب
کہنہ وگندم کہنہ از منتخب وکنز۔
خناس بالفتح وتشدید نون دیو کشندہ
وواپس روندہ از منتخب۔
خنافس جمع خنفسا کہ کرمی باشد سیاہ
رنگ در سرگین ونجاست۔
خنوس بفتحتین پس چیزی نہان شدن
بفتح اول وضم ثانی پنہان شوندہ از منتخب
ولطائف۔
خندق بالفتح معرب کندہ کہ بفتح کاف
عربیت از رسالۂ معربات۔
خنق بفتح اول ونون مکسور خفہ کردن
گلو وکسیکہ اورا خفہ کردہ باشند از لطائف
وصراح۔
خنگ بالکسر وکاف فارسی بمعنی سفید
خصوصاً اسپ سفید چون بسیاہی یا بسبزی
مائل باشد سبزہ خنگ گویند واگر سفید
خالص باشد نقرۂ خنگ نامند از رشیدی
وخنگ بضمتین وکاف عربی بمعنی سرد وخوش
وخرم وگاہی بمعنی نامرد آید از سروری
وصراح اللغات ولطائف وبرہان جہانگیری
وکشف وسکندری لیکن در مدار الافاضل
بمعنی سرد بضم اول وفتح نون آمدہ۔
خنبک بالضم وبای موحدہ مفتوح
برہم زدن کفہای دست بنوعی کہ آواز
باصول برآید ونوعی از جامۂ درشت
کہ فقیران پوشند از برہان ودر کشف
بمعنی خروش وسرد دم زدن۔
خندۂ جام موج جام شراب۔
خندۂ زمین دمیدن سبزہ ورباحین
از سراج۔
خنیدہ بفتح اول بروزن رسیدہ بمعنی
پسندیدہ از رشیدی ودر مؤید بالضم و
در برہان بفتح وضم ہر دو۔
خنگ مگسی اسپ سفید کہ بران
خالہای سیاہ یا سرخ باشند۔

فصل خای معجمہ مع واو

خوشا بمعنی بسیار خوش چہ الف در آخر لفظ خوشا برای افادۂ معنی کثرت ست۔
خوانا بواو معدولہ بمعنی خوانندہ و خطی کہ بے تامل توان خواند از بہار عجم۔
خون بہا ترجمۂ دیت یعنی زری و چیزیکہ درعوض خون بوارثان مقتول دہند از بہار عجم گاہی مجازاً بمعنی مقابل و مانند آید۔
خود حساب کسیکہ محاسب اعمال خود باشد از مصطلحات۔
خون در میان نشست یعنی جنگ در میان نشست از مصطلحات۔
خوست بفتح خای معجمہ کہ بوی ضمہ دارد و واو معدولہ بمعنی کوفتہ و مالیدہ از برہان
خواست بمعنی خواستن و سوال کردن از خیابان۔
خوشۂ چرخ برج سنبلہ و گاہی برای ہمین معنی فقط لفظ خوشہ آید از برہان۔
خوخ بالفتح ہر دو خای معجمہ بمعنی شفتالو از شروح نصاب۔
خورداد بالضم نام ماہ شمسی ست کہ بہندی تقریباً اساڑھ باشد و نام روز ششم از ہر ماہ شمسی و در برہان این لفظ را بدون واو نوشتن اشارہ کردہ۔
خویشاوند مانند خویش و منسوب بخویش چہ لفظ آوند برای افادۂ معنی مانند و نسبت آید درینصورت لفظ خویش بمعنی خود باشد نہ بمعنی کسیکہ در رشتہ قریب باشد پس چون برادران و خویشاوندان در رعایت و پاسداری خاطر مانند نفس خود باشند لہذا برادران و عزیزان را مانند جان خود تصور نمودہ خویشاوند گویند۔
خور بمعنی لائق از لطائف و در سراج اللغات نوشتہ کہ خورد بضم واو معدولہ بمعنی طعام و غذای بزرگ و بعضی گویند کہ برای معنی ضد بزرگ یعنی کوچک در اصل بے واو بودہ و الحال بواو شہرت دارد و بمعنی سزاوار و لائق تم کلامہ و خورد صیغۂ ماضی از خوردن کہ بمعنی وارد و متصل شدن چیزی بر چیزی چنانکہ وارد شدن چوب و سنگ و غیرہ بر جسم مضروب بوقت زدن ضارب۔
خوشید بواو مجہول و شین معجمہ و یای معروف بمعنی خشک شد و این صیغۂ ماضی ست از خوشیدن از کشف و برہان۔
خواب صبا کنایہ از غفلت ساختہ از مصطلحات و در چراغ ہدایت بمعنی مکر و فریب۔
خوشنود قلب خوشنود یا خوشنود کردن ہر دو کلمہ نسبت ست خوشنود بدون واو نیز رسم خط ست از بہار عجم۔
خود بواو معروف بروزن زود بمعنی کلاہ آہنی از برہان و بفتح اول و واو معدولہ بمعنی خویش و گاہی زائد ہم آید۔
خورشید بکسر شین معجمہ و یای مجہول ست اگر معروف خوانند آن نیز صحیح و بعضی از متاخرین در لفظ خورشید نوشتن واو تجویز نکردہ اند و کسانیکہ بفتح شین خوانند خطاست از برہان و مدار و مؤید و در رشیدی نوشتہ کہ خُر بالضم بمعنی آفتاب و شید بمعنی روشن چون بمعنی آفتاب تنہا استعمال کنند بواو نویسند بجہت امتیاز از خر بالفتح کہ ترجمۂ حمار ست و چون با شید ضم کنند بے واو نویسند۔
خوید بفتح اول و کسر واو بروزن بعید وخید بالکسر بغیر واو بروزن عید ہر دو درست از سراج و چراغ ہدایت و برہان و مؤید و در سراج اللغات شعر در سند خوید و نیز شعر در سند خید از فرہنگ قوسی وغیرہ منقول ست
خورشید چہ مہ کرد کہ او نہ خواہد کرد این مثل در جای استعمال کنند کہ جد و پدر فلانی چہ کردند کہ پسر او شان خواہند نمود۔
خون کبوتر شراب سرخ۔
خوردہ کار بمعنی دانا و دقت پسند و باریک بین۔
خور بفتحتین شستی و در فارسی بالضم و واو معدولہ بمعنی خوراک و طعام خوردنی و آفتاب و نام روز یازدہم از ہر ماہ شمسی و در قدیم لفظ خور را کہ بمعنی آفتاب ست بلا واو می نوشتند متاخرین بجہت رفع اشتباہ بلفظ خُر کہ بمعنی حمار ست بواو نویسند از رشیدی

و برہان و فرہنگ حکیم نورالدین و جہانگیری و کشف۔

خوار بضم اول و فتح واو در عربی آواز گاو و بضم اول و واو معدوله در فارسی بمعنی ذلیل و خراب و نام جائیست از عراق که زمین آنجا سخت و کم زراعت است از شرح قصائد خاقانی۔

خواستگار طلبگار۔

خورشید سوار کنایه از سحرخیز و بیدار دل از سراج اللغات۔

خویش دار مرد با احتیاط که خود را از آفات محفوظ دارد۔

خوازه گر بضم اول و واو معدوله و زای معجمه بمعنی خواهنده و خواهشگر از لطائف

خوالگر و خوالیگر بضم اول و یای معروف و کاف فارسی بمعنے طباخ و باورچی از کشف۔

خوشگوار بضم کاف فارسی بمعنے چیز شیرین یا مطلق لذیذی که طبیعت از خوردنش خوش شود از کشف و مؤید۔

خودسوار خودرای و خودسر از مصطلحات

خوندگار بضم اول و واو معدوله و سکون نون و دال مهمله موقوف و کاف فارسی صاحب لطائف و صاحب فرهنگ از رشیدی و باید دانست که مخفف خداوندگار است و لقب سلطان روم نزد اهل ایران۔

خوگر بکسر کاف فارسی مخفف خوگیر یعنی شخصی که بچیزی عادت داشته باشد از کشف و لطائف و در سراج اللغات نوشته که خوگر بفتح کاف فارسی بمعنے الفت گیرنده و این مخفف خوگار است۔

خواجه عبدالقادر نام یکی از استادان علم موسیقی که در فن نغمه و سرود مهارت تمام داشت۔

خون دار بمعنی خونی از مصطلحات۔

خونریز بمعنی خون ریزنده و بمعنی خون ریختن که مصدر است نیز آمده از بهار عجم۔

خون خروس کنایه از شراب سرخ۔

خون ناموس کنایه از شراب از مصطلحات۔

خوش بفتح خای معجمه که بوی ضمه از واو معدوله و سکون شین معجمه بمعنی شاد و بمعنی خوب و بضم خا غلط لهذا خوش را با سرکش و غش قافیه کرده اند نه با هش و خامش و خمش از خیابان و لفظ خود نیز بفتح خای معجمه و واو معدوله و سکون دال ست لهذا خود را با بد قافیه کنند از بهار عجم۔

خویش بواو معدوله قوم و قریب و بمعنی خود و آنچه در هندوستان داماد را خویش گویند هرچند مجاز ست مگر بدین معنی در محاورهٔ زبان دانان یافته نشد از سراج و در لطائف بمعنی قابله و مزارع و خوب و خوش نیز نوشته و صاحب بهار عجم نوشته که خویش مرادف خود مگر قدری تفاوت است چرا که لفظ خود فاعل فعل و تنبیه او واقع میشود بخلاف خویش زیرا که میگویند که خود میکند و نمیگویند که خویش میکند و خویش مفعول و مضاف الیه واقع میشود۔

خواجه تاش غلامان و نوکران یک خواجه هر یک دیگری را خواجه تاش باشد از بهار عجم و کشف و مدار و برهان و سراج و نزد فقیر مؤلف تحقیق اینست که خواجه تاش در اصل خواجه داش باشد و دال را بجهت قرب مخرج بتا بدل کرده اند و داش در ترکی مرادف بلفظ هم آید که بجهت اشتراک ست چنانچه بولداش بمعنی همراه و داکداش بمعنی هم قوم و هم چشم۔

خواب خرگوش تغافل و فریب از کشف و سراج۔

خواص بتشدید صاد و در محاورهٔ فارسی بتخفیف جمع خاص که مقابل عام باشد و جمع خاصه و بمعنی خدمتگاران و پرستاران ممتاز و بمعنی خدمتگار و مصاحب واحد نیز می آید از مصطلحات وغیره و صاحب بهار عجم گوید که بدو معنی اخیر اصطلاح ممتازان هندست۔

خوض بالفتح و ضاد معجمه در آب در آمدن و در چیزی در رفتن بفکر از کشف

ومنتخب سروری۔

خوش غلاف شمشیری کہ باندک حرکت از نیام خود بخود بدر آید۔

خواطف بفتح اول وکسر طای ہملہ ربایندہا وصدمہ ہا۔

خوارق افعال وخصائل کہ خلاف عادات دیگر مردمان باشد ومجازاً کرامات اولیا

خورنق بفتح اول ودوم وچہارم کہ نون باشد وسکون رای ہملہ بروزن سمندر لب نام قصری عجیب کہ نعمان بن منذر برای بہرام گور از سمنار معمار بنا کنانیدہ بود از منتخب ومدار ومؤید وکشف وبرہان۔

خودک بضم واو معدولہ وفتح دال ہملہ وکاف عربی بمعنی خلجان خاطر ووسواس از سراج۔

خوراک نسبت از خور کہ بمعنی خورش است واک کلمہ ایست مفید معنی نسبت از رسائل معتبر نوشتہ شد۔

خوشترک بسیار خوشتر۔

خول بفتحتین حشم وخدم ودولت از منتخب۔

خوال بواو معدولہ بمعنی طعام خوردنے وبمعنی دودۂ چراغ از سراج۔

خوش قلم کاغذیکہ بسیار صاف باشد کہ بخوبی توان نوشت از مصطلحات۔

خواتم بفتح اول وکسر تای فوقانی این جمع خاتم است۔

خودکام خودرای از برہان۔

خورشید لب بام کنایہ از آخر عمر

خوش عنان اسپ مطیع وفرمانبردار کہ باندک اشارۂ عنان بہر سو کہ خواہند بگردد۔

خوشیدن خشک شدن از برہان۔

خوشانیدن متعدی خوشیدنست بمعنی خشک شدن از خیابان۔

خوشدامن مادرزن ومادر شوہر از برہان وسراج وبعضی محققان نوشتہ اند کہ این فارسی ساختۂ ہندیان فارسی دان است

خوان معروفست بلفظ گستردن وچیدن ونہادن وآراستن وساختن وانداختن وکشیدن انگندن مستعمل از بہار عجم۔

خوانین بفتح اول جمع خان کہ لغت ترکی ست کہ در اصل لقب پادشاہان ترکستانست والحال در لقب امرا مستعمل شدہ وفارسیان عربی دان این لفظ را بطور عربی جمع کردہ اند۔

خواقین جمع خاقان کہ بمعنی پادشاہ بزرگ ست در ترکی۔

خواتین جمع خاتون ست کہ در ترکی زن پردہ نشین ست واین جمع بتصرف فارسیان عربی دانست۔

خورجیون بضم اول واو معدولہ وسکون رای ہملہ وخای معجمہ موقوف وکسر جیم عربی وسکون تحتانی وفتح واو دلویست کہ در زنان برای ناقلیت

حلول کند از مؤید وشرح خاقانی۔

خوردن معروف وبمعنی وارد ومتصل شدن چوب وسنگ ضارب بر جسم مضروب ودر چراغ ہدایت بمعنے ملاقی شدن نیز آمدہ۔

خوزستان بزای معجمہ ولایتی ست از فارس از برہان۔

خولنجان بالضم وواو معروف وکسر لام وسکون نون ولجدہ جیم عربی دوا ایست کہ آن بیخ برگ تنبول ست بہندی کلیجن گویند از مؤید ودر بحر الجواہر بفتح۔

خواب پریشان خواب موحش وخوابیکہ با بیداری وبی آرامی آمیختہ باشد از مصطلحات۔

خود را بکسی رساندن با دیاری حاصل کردن از مصطلحات۔

خود فگن یکتاز از مصطلحات۔

خود شکن فروتنی کنندہ از مصطلحات۔

خوی از لعل روان شدن کنایہ از شرمندہ شدن از رشیدی۔

خوش نشین کسیکہ ہر جا کہ اورا خوش آید ہمانجا ساکن شود از مصطلحات۔

خو بالضم بمعنی عادت از سراج وبالفتح گیاہ خودرو کہ در کشتہا روید وچوبہا کہ معماران بران نشستہ کار کنند وبریدن ودور کردن وکف دست وعشق پیچان از لطائف۔

خواسته مال وزر واسباب از برهان و در شرح نصاب آورده که چون مال را مردم میخواهند لهذا خواسته نام کرده اند

خون گرفته اجل گرفته۔

خوبله بفتح خای معجمه کرپوی ضمه دار دو واو معدوله کج دنار است از برهان۔

خورده بالضم ریزهٔ هر چیز و بمعنی نکته و عیب اخگر از لطائف و جهانگیری و بعضی محققان این لفظ را بدون واو نوشتن صحیح گفته اند صاحب بهار عجم این لفظ را بواو و بدون واو هر دو وضع نوشته۔

خواجه بمعنی خداوند و در توران القاب سادات ست و بمعنی غلام خصی نیز اگرچه برای این معنی خواجه سرا مشهور ست مگر در هندوستان بجهت تمیز از لفظ خواجه که اکثر القاب عزیزان باشد الف حذف کرده خوجه مینویسند و میخوانند از چراغ هدایت و فقیر مؤلف لفظ خواجه را در لغات ترکی بمعنی مالک یافته ازین معلوم شد که این کلمه ترکی ست و در بعضی فرهنگها خواجه بمعنی وزیر نوشته اند۔

خوشگاه باصطلاح لوطیان فرج از مصطلحات۔

خوره بضم اول و واو معدوله و را و هاء مفتوح نوعی از مرض که موی بریزاند از سروری و بهندی بالخوره گویند و در برهان بمعنی جذام ست و در سراج نیز بمعنی جذام

خوبانی زردآلوی خشک شده را گویند که مغز بادام دران می نهند از برهان۔

خودسری تکبر و استغنا کردن از اطاعت کسے۔

خورای بمعنی لائق منقول از شرفنامه

خون گرمی الفت و محبت۔

خواری بمعنی دشنام نیز آمده از بهار عجم

خواستگاری طلب نمودن چیزی را مگر بمعنی شادی تقرر نسبت مناکحت مستعمل

خوی بفتح اول و واو معدوله بمعنی عرق که بهندی پسینا گویند و بمعنی جامهٔ لطیف آب ریشمی سرخ رنگ نام جائی ست و بفتح اول و کسر واو و یای معروف بمعنی آب دهن از رشیدی جهانگیری و سروری و مؤید و سراج و بمعنی جامهٔ لطیف منقول از شرح قران السعدین مگر در سراج اللغات برای معنی آب دهن بیای مجهول و در جهانگیری برای معنی آب دهن بضم اول

خودسازی تهذیب اخلاق خود کوشیدن و ظاهر خود آراستن از مصطلحات

خوزی بروزن روزی منسوب بخوز که نام ولایتی ست که آنرا خوزستان نیز گویند از سراج۔

خواجهٔ فرعی خواجهٔ نقلی که اصل نباشد

خورده کاری دقت پسندی و صنعت باریک نازک استادان دستکار نمایند از چراغ هدایت و بهار عجم

فصل خای معجمه مع ها

خه بالفتح وهای ملفوظ بمعنی خوشا و این یکی از کلمات تحسین ست گاه برای تاکید تحسین خه خه مکرر نیز می آید از سراج۔

خه خه بفتح هر دو خای معجمه واه واه بسیار خوب۔

خهی بفتح اول کلمهٔ تحسین و تعجب چنانکه زهی و این در اصل خه بود و آنچه مردم خهی را بقیاس زهی بکسر خا خوانند غلطست از سراج و مؤید و سروری و برهان

فصل خای معجمه مع یای تحتانی

خیفا بالفتح و حرف سوم فا مؤنث اخیف ست و خیفا بمعنی اسپی ماده باشد که یک چشم سیاه و دیگر سپید دارد و بمعنی صنعت نام صنعتی ست که یک کلمهٔ آن منقوط و دیگر غیر منقوط باشد از شرح مقامات حریری۔

خیاب بالفتح و تشدید تحتانی و در آخر بای موحده بی بهره و نا امید۔

خیریت بتشدید یای تحتانی ثانی از کشف۔

خیرات اعمال نیک این جمع خیرست و خیر در اصل اخیر بود صیغهٔ افعل التفضیل همزه را حذف کرده حرکت یا باقبل دادند

خیاطت بکسر اول دوختن جامه از منتخب۔

خیبت بالفتح و حرف ثالث بای موحده و بعده فوقانی بمعنی ناامیدی و یاس از کشف و در کنز بے بہرگی۔

خیانت بکسر دغلی و ناراستی از منتخب و صراح۔

خیرباد کلمه ایست که در وقت رخصت بایکدیگر گویند مجازاً بمعنی رخصت سفر مستعمل شود از بہار عجم۔

خیار بکسر اول قسمی از تره کاری که آنرا اکثر خام میخورند و بمعنی اختیار و برگزیدن و برگزیدگان و مدت خیار در فسخ بیع سه روز ست از مؤید و مدار و منتخب۔

خیر بالفتح و تشدید یای مکسور و رای مہملہ صیغه صفت مشبه یعنی بسیار نیکوکار و بالفتح و تخفیف یا نیکوئی باین معنی مصدر ست و بمعنی نیکوتر درین صورت مخفف اخیر ست که صیغه اسم تفضیل باشد همزه را از اول حذف کرده حرکت یا بما قبل داده اند از منتخب و صراح وغیره۔

خیرهسر بیهوده گرد و بوالهوس و پریشان و سرکش۔

خیرخیر بهر دو خای معجمه و هر دو یای معروف بمعنی بیهوده۔

خیز بیای مجهول و زای معجمه بمعنی موج آب و مستی ماده کبوتر وقت نشاط از مؤید۔

خیزومیز مرکب بدو یای مجهول و دو زای معجمه بمعنی ذوق و شوق و اختلاط و ارتباط۔

خیره‌کش بالکسر و یای معروف و ضم کاف عربی ناحق کش و بی سبب کش و آنچه در مؤید بمعنی ضعیف کش نوشته غلط ست از بہار عجم و سراج و در رشیدی و برہان و سروری بمعنی بے محابا و بیباک و ظالم۔

خیش بالفتح نوعی از جامه که تارهایش سطبر باشد و آن از انواع کتان و قصب رومی باشد از قاموس و صحاح و صراح و صاحب بحر الجواهر نوشته که خیش بالفتح جلبابی باشد از کتان و صاحب منتخب گوید که خیش بالفتح نوعی از جامه است که تارهای سطبر دارد و صاحب مؤید الفضلاء نوشته که خیش بالکسر و یای مجهول جامه معروف که در بافت آن پنبه بار سکنند و صاحب رشیدی نوشته که خیش بالکسر بیای مجهول جامه سطبر کتان که تارهای آن گنده باشند و نیک منقص یافته باشند و صاحب مدار الافاضل نوشته اند خیس بالکسر بیای مجهول جامه باشد پنبه آگنده و این پنبه را در بافت آن داخل کنند چنانکه پشم در غالیچه و صاحب جهانگیری نوشته که خیش بالکسر بیای مجهول نوعی از بافته که در بلاد گجرات و سنده اکثر میبافند و در برہان بالکسر ست فقیر مؤلف گوید که چون از پنج کتب خاص لغات عرب معلوم شد که بالفتح و از پنج کتب دیگر دریافت گردید که بالکسر بیای مجهول ست پس بوضوح پیوست که نزد فارسیان بالکسر بیای مجهول ست و در محاوره عرب بالفتح از خلاصه تقاریر همه صاحبان فقیر را به ثبوت میرسد که خیش همین ست که در دیار ما آنرا کهیس گویند و این تفاوت از تغیر لهجه هندیانست و آنکه بعض صاحبان قید کتان آورده اند شاید که در بعض بلاد از تارهای کتان میبافته باشند و در بعض دیار پنبه آمیخته باشند و چون قید تارهای گنده و سطبر کرده اند ازین سبب ست که ریسمان آنرا دوتاره کرده میبافند و برای تحقیق قول صاحب جهانگیری از نساجی که در بافتن کهیس مهارت تمام داشت پرسیدم که اصل کهیس از کدام ملکست گفت از ملک سنده و پنجاب پس اولی آنست که لفظ خیش را بالفتح خوانند مطابق قاموس و صحاح وغیرها اگرچه بالکسر نیز صحیح ست تا التباس نشود بلفظ خویش که در ملک ما بمعنی داماد مستعمل است و لفظ کهیس چنانچه مشهور ست ظاهراً عند التحقیق از زبان بلغا نازیبا باشد والله اعلم بالصواب۔

خیلتاش بالفتح دو کلمه مرکبست بمعنی گروه غلامان و نوکران که از یک رساله باشند و بمعنی صاحب امیر نیز آمده از

رشیدی و در سراج اللغات نوشته که جماعهٔ سپاه که شریک باشند در قوم و طائفه و فقیر مؤلف گوید که تاش و ریش لفظ مبدل داش ست که بدال مهمله در ترکی کلمهٔ اشتراک ست چنانکه در فارسی لفظ هم در لفظ همقوم و همگروه پس خیلتاش بمعنی هم خیل باشد یعنی چند کس که در خیل یک صاحب حاضر باشند۔

خیاط بکسر اول بمعنی سوزن و بالفتح و تشدید یا بمعنی درزی از منتخب و شروح نصاب کنز و در مهذب و در صحاح بکسر اول بمعنی رشته نیز آمده۔

خیط بالفتح بمعنی رشته خیط اسود سیاهی شب و خیط ابیض روشنائی صبح از منتخب و کنز۔

خیک بالکسر و یای معروف و کاف عربی بمعنی مشک که در و آب پر کرده می آرند از رشیدی و سروری۔

خیارک بکسر اول قسمی از ورم و دُنبل که در بن ران پیدا آید۔

خیطل بالفتح و طای مهمله بمعنی گربه که حیوان معروفست از شرح نصاب

خیل بالفتح سواران و گروه مردم و غیره و گلهٔ اسپان و بمعنی بسیار و بمعنی گروه از کشف و صراح و مدار و منقول از شرفنامه و در بهار عجم نوشته که خیل بالفتح سواران و اسپان و این جمعیست که واحد ندارد و بعضی جمع آن خیول گفته اند فارسیان بمعنی مطلق جماعه و گروه استعمال کنند خواه ملائکه و پری خواه انسان و طیور و وحوش و حشرات

خیال بفتح پندار و صورتی که در خواب بینند یا در بیداری تصور کرده شود و بمعنی صورتی که در آب و آئینه نماید از کشف و صراح و کنز و صاحب مؤید الفضلا نوشته که بفتح صحیح ست نه بکسر و صاحب بحر الجواهر گفته که بفتح نام قوتیست که نگاه میدارد چیزی را که قبول کرده است آنرا حس مشترک از صورتهای محسوسه اگرچه غائب شوند آن صورتهای محسوسه و صاحب منتخب نوشته که بالکسر بمعنی تصور و پندار و در فرهنگی نوشته که آنچه در باغ و کشت برای راندن طیور نصب کنند و در بهار عجم نوشته که خیال بکسر پندار و گمان و بلفظ بستن و بافتن و کردن و سنجیدن و کشیدن و دیدن و خاستن مستعمل و بلفظ پختن کنایه از طمع و توقع داشتن۔

خیول بضمتین اسپان و سواران از کنز

خیام بکسر اول جمع خیمه از منتخب و کشف و کنز و بالفتح و تشدید یای تحتانی بمعنی خیمه دوز از کنز و تخلص شاعری۔

خیم بکسر اول و فتح یای تحتانی جمع خیمه از منتخب و بالکسر و یای معروف در فارسی بمعنی خو و عادت از برهان و در سراج اللغات نوشته که اگرچه بمعنی خوی و عادتست مگر از کلام فردوسی بمعنی خوی بد ظاهر میشود۔

خیشوم بالفتح و شین معجمه بینی و استخوان بینی از کنز۔

خیاشیم بفتح اول پردهای بینی و بنهای بینی۔

خیر مقدم بفتح میم کلمه ایست که دوستی در وقت آمدن دوستی میگوید بجهت تفئول نیک و استفسار وجه آمدن یعنی خیرست آمدن تو۔

خیسیدن و خیسانیدن بالکسر و یای اول مجهول بمعنی تر کردن از رشیدی

خیزران بالفتح و زای معجمه مضموم که حرف سوم ست درخت بید که بهندی بینت گویند و این معرب خیزرانست که بکسر اول و یای مجهول و وقف زای معجمه باشد یعنی زای معجمه نیز بما بعد خود ساکن ست از رسالهٔ معربات و منتخب مؤید و مدار و کشف و قنیه و برهان و در کتابی دیده ام که این لفظ مرکبست از دو امر یکی خیز دیگر لفظ ران چون اکثر از چوبش دستهٔ چابک سواران میسازند آن آلهٔ خیزاندن و راندن اسپ ست لهذا باین اسم مسمی گشت۔

خیروان بالفتح نام موضعیست گویند که ظهور مهدی آخرالزمان آنجا خواهد شد۔

خیر باد گفتن رخصت و وداع نمودن و رخصت شدن از سراج اللغات۔

خیو بفتح اول و ضم تحتانی و واو معروف

آب دہن از مؤید و جہانگیری و در برہان
نوشتہ کہ بالکسر و یای معروف است و بفتح اول
و ضم تحتانیہ نیز صحیح باشد و در سراج اللغات
نوشتہ کہ خیو بفتحتین و قیل بکسر اول و ضم دوم
آب دہن و این کہ در برہان بکسر اول و
سکون دوم نوشتہ خطاست ۔
خیرو بالکسر خطمی از سراج ۔
خیرہ بالکسر و یای معروف در فارسی سرگشتہ
و حیران و متعجب بسیار و آشکارا و شوخ
و سست و تاریک و تیرہ و عضو در خواب رفتہ
و بیہودہ و سرکش و دلیر بی وجہ و بی سبب از
مؤید و لطائف و بہار عجم و سراج و سروری و
رشیدی و برہان و خیرہ بکسر اول و فتح یای تحتانی
لفظ عربیست بمعنے اختیار و برگزیدگی در صراح

مصدر است و بمعنی نیکان و نیکوتران در منتخب
جمع خیر است کہ بمعنی نیکو و نیکوتر باشد از
بیضاوی و منتخب و فصول اکبری ۔
خیمہ بالفتح صحیح و بالکسر خطاست چراکہ
این لفظ عربیست در عربی یای مجہول
ہیچ جا نیامدہ مگر بندرت در حالت امالہ
از مؤید و مزیل و کشف و سروری و صاحب
بہار عجم نوشتہ کہ خیمہ بالفتح بلفظ زدن و
کشیدن و برکردن و برپا کردن و نصب
کردن مستعمل و بلفظ افگندن ہم آمدہ ۔
خیشخانہ بالفتح خانہ کہ امرا در موسم گرما
از پارچہ خیش سازند و آب بران پاشند
و خیش قسمیست از کتان تارہای سطبر
دارد و تنگ می بافند از شرح خاقانی و منتخب

خیلخانہ خاندان از سراج ۔
خیری بالکسر و یای معروف بر وزن
بیری و انواع آن بسیارست زرد و سفید
و سرخ و کبود و آنرا خطمی و گل خیرو نیز نامند
از برہان و بہار عجم و در طرح نوشتہ کہ این
معرب خیروست ۔
خیلی بمعنے بسیار از بہار عجم ۔
خیرہ رای سست رای و پریشان
فکر ۔
خیرگی بمعنی حیرت و تیرگی و تاریکی و شوخی
از برہان و بہار عجم ۔
خیمگی بالفتح منسوب بخیمہ کہ سوزن خیمہ دوزی
باشد و ہم بمعنی شخصی کہ در خیمہ باشد و بمعنی
فراش نیز آمدہ از بہار عجم ۔

باب دال مہملہ

فصل دال مہملہ مع الف

دامار دریا از منتخب ۔
دارا نام پادشاہ و پسر پادشاہ را دارا گویند
و گاہی اشارت بذات حق تعالی کنند چہ
دارا بمعنے دارندہ و حق تعالی دارندہ ہمہ
عالم است و بمعنی توانگر کہ مقابل نادار باشد
از برہان و مصطلحات وغیرہ ۔
دار بمعنی بیماری و مرض و در فارسی بدون
ہمزہ بمعنی درخت و دیوار از سروری و جہانگیری
و سراج و برہان و صراح ۔
دار الشفا دواخانہ و مطب طبیب ۔

دار الصفا خانہ کعبہ ۔
دار الضرب جائیکہ دران بر سیم و
زر سکہ زنند بہندی ٹکسال گویند از
بہار عجم ۔
دار الحرب بفتح حای مہملہ و سکون رای
مہملہ و بای موحدہ ملک کفار کہ مطیع اسلام
نباشد چون این چنین ملک لائق غزا کردن است
لہذا دار الحرب گفتند ۔
دار الثعلب بفتح ثای مثلثہ و سکون
عین مہملہ و فتح لام و موحدہ علتی ست کہ
موی بریزاند در عرف بال خورہ گویند ۔

داراب پسر بہمن ۔
دامن شب آخر شب ۔
داہ عرب کنایہ از ذلیل و خوار از
چراغ ہدایت ۔
داب در آخر بای موحدہ بمعنی خود
خصلت از سروری ۔
دار السلطنت لقب لاہور ۔
دار الامارت فی زماننا لقب کلکتہ
داربست آنچہ از چوب برای
ساختن عمارت بندند و معماران بران
برآمدہ کار کنند و بمعنی چفت کہ تاک انگور

وکه وبران انداز ندااز مصطلحات۔

داج بجیم عربی لفظ فارسی ست بمعنی تاریکی و تاریک، داج بتشدید جیم معرب آنست و نزد بعضی عربی الاصل بمعنے بسیار تاریک از سراج و منتخب و سروری و برهان۔

داروی جراح مرا. داز دار وی بیهوشی

دار الجهاد در زمانهٔ عالمگیر حیدرآباد را میگفتند۔

داماد بمعنی مرد نوکدخدا یعنی مردیکه تازه شادی عروسی او شده باشد و آنچه در هندوستان بمعنی شوهر دختر شهرت دارد مجاز ست و بعضی گویند که این لفظ دعاست و مخفف دائم آبادست۔

دار الاسد بمعنی جذام۔

داد عدل و انصاف و عطا و بخشش از بهار عجم۔

داور بلفتح وا و بمعنی حاکم و در اصل این لفظ داد دور بود بمعنی صاحب داد پس بجهت تخفیف دال ثانی را حذف کردند از برهان و سراج۔

دار بمعنی مطلق چوب و درخت ست و نیز چوبی دراز مرتفع که در زمین فرو برده دزدان و گنهگاران را در گلو رسن بسته بدان کشند و بعربی بمعنی خانه و محله و سرای از سراج و برهان و بهار عجم۔

دار العیار جاییکه دران صیرفان و نقادان از سیم و زر چاشنی گیرند و سره را از ناسره تمیز کنند و زر و سیم را بسنجند۔

دار السرور لقب بیجاپور۔

دادار بهر دو دال مهمله بمعنی عادل مرکبست از داد و کلمهٔ ار که مفید معنی نسبت ست از سراج۔

دادر بلفتح دال ثانی بمعنی برادر و دوست و این لقب و دار النهر ست از لطائف و مؤید و رشیدی و جهانگیری و برهان۔

دایرهٔ نصف النهار دایرهٔ ایست سمت الراس و القدم که از جنوب و شمال بهر دو قطب عالم گذشته تنصیف دایرهٔ معدل النهار و منطقة البروج میکند۔

دار البوار خانهٔ هلاکت یعنی دوزخ از کشف و بهار عجم۔

دار القرار نام بهشت از جملهٔ هشت بهشت و لقب قندهار۔

دار و گیر کنایه از حکومت و ریاست از بهار عجم و بمعنی جنگ و پیکار و ستیزه نیز آمده

دابر بکسر بای موحده پس رو و بقیهٔ چیزی و اصل از منتخب۔

دانش آموز بمعنی استاد و شاگرد هر دو آمده۔

دار باز بازیگر که بر چوبی دراز برآمده بازی کند بهندی نٹ گویند۔

دارای شب اندروز نوعی از دارایی که بقدر یک انگشت سیاه و یک انگشت سفید باشد۔

دار المرز دار الملک و تختگاه سلطان و شهر امیر صاحب ملک چه مرز بلفتح میم و سکون رای مهمله و بعده زای معجمه بمعنی زمین آبادست

داس بسین مهمله آلتی ست آهنی که بدان کاه و زراعت را قطع کنند و بمعنی خس باریک بر سر غلاف هر دانهٔ خوشهٔ گندم و جو باشد۔

داش بشین معجمه جاییکه دران آتش بسیار افروزند خواه دران خشت پزند خواه کاسه پزند خواه آهک از رشیدی و جهانگیری و مدار و سراج و در ترکی بمعنی سنگ و بمعنی همچنانکه یکداش بمعنی همراه۔

داحض بکسر حای مهمله و ضاد معجمه لغزنده و دور شونده و باطل از منتخب و لطائف

دامغ بکسر میم و غین معجمه شکننده از منتخب۔

دانق بکسر و فتح نون معرب دانگ است از چند کتب۔

دار الملک شهری که دران پادشاه سکونت دارد و آنرا دار الخلافت نیز گویند۔

دانگ در وزن دانگ اختلاف بسیارست مگر باتفاق اکثر ثقات همین تحقیق شده که وزن دانگ شش رتی است و در لطائف بمعنی سه و بخشش نیز نوشته

دال بتشدید لام در عربی بمعنی راه نماینده و دلالت کننده بر چیزی از منتخب و در

فارسی طائر شکاری که آنرا عقاب نیز گویند از برهان و حرف دال باصطلاح تقویم علامت برج اسد ست و هم علامت ستاره عطارد و بدانکه حرف دال بیاے عربی بدل شود چون دالان و بالان بمعنے دهلیز خانه و بتای فوقانی چون خاد و خات بمعنی غلیواز و شواد و شوات بضم شین معجمه طائرست که بفارسی جرز گویند و بعربی حباری نامند و بجیم عربی چون گرد و گرج بضم کاف فارسی نام ولایت و بذال معجمه چون آدر و آذر و در تعریب نیز بذال معجمه بدل شود چون استاد و استاذ و بزای معجمه چون سُرخ مرد و سُرخ مرز بهندے لال چولال گویند و بشین معجمه چون کوداب و کوشاب نام آتشی ست و بکاف فارسی چون کلند و کلنگ نام دست افزار و بلام چون دغ و لغ بالفتح زمین سخت و بے گیاه و بنون چون گزید و گزین بمعنے منتخب و چیده و برین قیاس شود دمنو نه و بواو چون بید و بیو بیلے بجهول بمعنی کرمے که پشمینه را تباه کند و بها چون تبرزد و تبرزه نوعے از شکر سفید و بیای تحتانی چون آذربادگان و آذربایگان و ماربند و مایبند بمعنے زن پدر و در آخر افعال افاده معنے حال کند چون کند و زند و گذرد و در آخر اسما زائده آید چون شفتالو و شفتالود و پیرهن و پیرهند و نادرن و نارون.

داخول بواو معروف و داخل

بضم خای معجمه بمعنے درگاه و دالان که بر در سلاطین برای نشستن مردم از چوب و سنگ سازند از رشیدی و برهان و در سراج اللغات و شرح قران السعدین چنین نوشته که داخل بمعنے سراپرده و بارعام و آن احاطه باشد که در پیش سراپردهٔ خاص پادشاه بکشند و بر در آن علم استاده کنند تا در او کسے سوا گذشتن نتوانند بسبب بزرگی علم و نیز در سراج اللغات از برهان نقل کرده آنچه ملا که باطراف زراعت سازند بجهت منع وحوش و طیور.

دار الفیل مرضیست که ساق و قدم بزرگ شود و رنگش مائل بسیاهی و شبیه بپای پیل گردد و سبب آن مادهٔ سوداویست از کفایه.

داهول بواو معروف مرادف هرسه و آن آدم شکلے برای رمانیدن وحوش و طیور در باغ و کشت سازند از منتخب.

دار الجلال در زمانهٔ سابق لقب دهلی بود.

دام معروفست و جانوران غیر درنده صحرائی که گیاه میخورند مثل آهو و گوزن و امثال آن نقیض دد که بمعنے چارپایان ذی نابست مثل شیر و پلنگ و گرگ و سگ از سراج و دام بمعنی معروف بلفظ نهادن و چیدن و زدن و کشیدن و گستردن و انداختن مستعمل از بهار عجم و در مناصب امرا و سلاطین هند و خراج ملک ام عبارت از چهل حصه روپیه و هم بمعنے بست و پنجم حصه از فلوس و در اوزان ادویه دام پخته هیژده ماشه و نزد بعضے بست و یک ماشه باشد و دام خام دوازده ماشه.

دار النعیم خانهٔ ناز و نعمت و مراد ازین بهشت ست.

دار السلام خانه سلامت و نام بهشت و نام جائی ست در عرب از لطائف و منتخب و بعضے بغداد را نیز نوشته اند.

دابشلیم بکسر موحده و یای معروف نام راجهٔ هند که بسیار دانا عادل بود و قصهٔ کلیله و دمنه از وست.

دائن بکسر همزه که حرف سوم ست بمعنے قرض دهنده.

دادن معروف و بمعنی کردن چون وعده دادن و بمعنی نهادن چون گوش دادن و بمعنی گفتن چون حال دادن بمعنی گذاشتن چون کوچه دادن و بمعنی کشیدن چون جاروب دادن از بهار عجم.

داستان قصه و حکایت و شهرت و مثل مجازا و لقب زال پدر رستم از سراج.

دالان اصح و دلّان بتشدید لام بدون الف اوّل خطاست معنیش معروف از مؤید و کشف و برهان.

دامغان شهریست در اقلیم چهارم از ملک قهستان و در تواریخ نوشته که از

طبرستان۔
داغ گازران انچہ بر پارچہ نونشانی نہادہ بجاز رسید ہند کہ بشستن زائل نشود از شرح خاقانی۔
دامن افشاندن غرور و ناز کردن از شروح و سراج۔
دامن چیدن کنارہ کردن۔
دامن بر زمین کشیدن بغرور راہ رفتن و رعونت و رعنائی از چہار شربت و مصطلحات۔
دامن بدندان گرفتن عبارت از تیز گریختن از بہار عجم۔
دامن چاک بودن منسوب بودن دختر با پسر از مصطلحات۔
داغ بر رنج زدن آزار بشمعے رسانیدن کہ او شادی نشود از مصطلحات۔
داو در آخر واو بمعنی دیوار خواہ پختہ باشد خواہ خام و آنرا دای نیز گویند و بمعنی زیادہ کردن حصل قمار و نوبت قمار باختن و بمعنے مکر و حیلہ و بمعنے دشنام از سراج۔
داہیہ بکسر ہا و فتح تحتانی بر وزن حادثہ بمعنی سختی زمانہ و حادثہ از کشف و کنز۔
دار الخلافہ ہر شہر کہ تخت گاہ پادشاہ باشد خصوصاً لقب دہلی ست و آگرہ را نیز گویند
دار القمامہ بضم قاف عبادت خانہ ترسایان از مؤید و شرح خاقانی و ہم در شرح مذکور بمعنی محل اجتماع زنان فاسقہ نیز نوشتہ است و در منتخب جائیکہ خاشاک و سرگین اندازند۔
داغ گاہ دیوان کچہری چرا کہ کاغذ آنجا بمہر میرسند از مصطلحات۔
داعیہ خواہش و ارادہ و دواعی جمع آن
دامن کوہ صحرائی پائین کوہ از بہار عجم
دانجہ بنون و جیم فارسی بمعنی عدس از برہان
دافعہ آن قوتیست در بدن کہ انچہ از تغذیۂ بدن فضلہ باشد و صلاحیت غذا شدن نداشتہ باشد آنرا منع گرداند
دائرہ بکسر ہمزہ کہ حرف سوم ست خط گرد و گردش زمانہ از منتخب نام ساز کہ معروفست و نیز بمعنی حلقۂ مجلس و لشکری کہ بجای فرود آمدہ باشد و ظاہراً این معنی مجاز ست از معنی اول از منتخب فافہم۔
دالوغہ بضم بای موحدہ و واو معروف و غین معجمہ بمعنی ہندوانہ کہ آنرا تربز گویند از شرح نصاب۔
دابہ بتشدید بای موحدہ و ہر حیوان کہ بر زمین راہ رود و غالب اطلاق این بآن چارپایہ میشود کہ بر آن سوار شوند یا بار کشند از منتخب لطائف۔
داہ کنیزک از رشیدی و برہان۔
دانیہ بکسر نون نزدیک شوندہ از کشف ماخوذ از دنو۔
دانگانہ بدو نون و کاف فارسی آن باشد کہ جمعی چون بسیر و گشت بروند ہر کدام زری بدہد تا از آن سرانجام خوردنی کنند از لطائف و بمعنی رخت و متاع خانہ نیز نوشتہ اند۔
دائرۂ عظمی و دائرۂ عظیمہ بدانکہ دائرۂ عظیمہ آنرا گویند کہ تنصیف کرہ نماید کہ این دائرہ بران کرہ فرض کردہ شود و اگر دائرہ تنصیف کرہ ننماید آنرا دائرۂ صغیرہ گویند و دوائر عظیمہ کہ اہل ہیئت بفلک فرض کردہ اند یکی نہ اند اول معدل النہار و این را معدل النہار از آن گویند کہ چون سیر شمس برین دائرہ میگردد لیل و نہار برابر می شود در جمیع نواحی تقریباً مگر در عرض تسعین برابر نمیشود و شمس را برین دائرہ اتفاق سیر در سال دو بار می افتد یکی در اول حمل و دیگر در آخر سنبلہ و در تحت این دائرہ در عین محاذات این دائرہ یک دیگر بر روی زمین فرض کنند بنحیکہ اگر دائرہ معدل النہار قاطع عالم شدہ زمین را ہم قطع نماید پس زمین از جائے کہ قطع شود ہمان خط استوا ست و خط استوا از آن گویند کہ در آنجا ہمیشہ لیل و نہار برابر باشد بالتقریب دوم دائرۂ منطقۃ البروج کہ دائرہ معدل النہار را آن تقاطع نمودہ است حائلے و چون شمس بہر دو نقطۂ محل تقاطع رسد لیل و نہار در جمیع بقاع غیر عرض تسعین و

وما یقرب منه برابر میشود واین دو محل تقاطع را دو نقطهٔ اعتدال گویند وآن نقطه که چون آفتاب از وگذرد وشمالی شود وی را اعتدال ربیعی گویند آن راس حملست ونقطهٔ دیگر که مقابل آنست چون آفتاب از وگذرد وجنوبی شود آنرا اعتدال خریفی خوانند وآن راس میزانست وسیر شمس دائما بر همین دائره میباشد واین دائره را منطقة البروج ازان گویند که همه دوازده بروج بر همین دائره واقع شده اند سوم دائره مارّه بالاقطاب الاربعة واین دائره الیست که بر هر دو قطب منطقة البروج وبر هر دو قطب معدل النهار وبر هر دو میل کلی گذشته است و میل کلی عبارتست از غایت بعد منطقة البروج از معدل النهار چهارم دائرة الافق واین دائره است که تنصیف فلک میکند درمیان مرئی وغیر مرئی یعنی اثر افق فرق میکند آنقدر فلک را که بالای زمین دیده میشود ومیان آن قدر فلک که از نظر ناظر محجوب ست زیر زمین وطلوع وغروب کواکب باین دائره تعلق دارد وقطبین این دائره سمت الراس والقدم اند واین را افق حسی گویند ونزد محققین افق سه قسم ست یکی را بیان کردم وبیان دوم وسوم قطولی را میخواهد و هر یکی ازین هر سه افق بلحاظ حرکت فلک حمائلی ست دولابی و رحوی دولابی برخط استوا است وحمائلی در

اکثر بلاد معمورهٔ عالم در حوی یعنی بطور گردش آسیا بر عرض تسعین ست که قطب شمالی در آنجا سمت الراس باشد پنجم دائرهٔ نصف النهار واین دائره الیست که بر هر دو قطب عالم که عبارت از هر دو قطب معدل النهار است گذشته بسمت الراس والقدم میگذرد وتنصیف میکند آنقدر فلک را که فوق افق مرئی ست وبالضرور غیر مرئی تنصیف خواهد کرد واین تعریف بلحاظ اکثر بلاد معمور ست چراکه در عرض تسعین جا صادق نمی آید ششم دائرة الارتفاع چون قوس ارتفاع کواکب زین دائره ماخوذ ست لهذا باین اسم مسمی گشت واین دائره میگذرد بسمت الراس والقدم واین دائره در روز و شب دو بار با دائرهٔ نصف النهار منطبق میگردد و در هر وقت از محل خود تجاوز میکند هفتم دائرهٔ اول السموات واین دائره است که مرور میکند بسمتین الراس والقدم وبر دو نقطهٔ مشرق ومغرب وقطبین این دائره هر دو نقطهٔ جنوب وشمال است و برخط استوا منطبق میشود بمعدل النهار و در افق زوی متقاطع معدل النهار باشد بزوایای قائمه و در آفاق مائله متقاطع معدل النهار نیز باشد مگر بر غیر قوائم هشتم دائرة المیل واین دائره ایست که مرور میکند بر هر دو قطب معدل النهار وشناخته میشود باین دائره بعد کواکب سیاره از

معدل النهار و میل منطقة البروج از معدل النهار و باید دانست که هر دو نقطهٔ اعتدالین را میل نباشد و چون کواکب از نقطهٔ اعتدال تجاوز کند پیوسته میل می افزاید تا میل کلی که نقطهٔ انقلابین ست نهم دائرة العرض واین دائره الیست که مرور میکند بدو قطب بروج و شناخته میشود بآن عرض کواکب و بعضی متاخرین فن هیئت سوای نه دائرهٔ مشهورهٔ مذکوره دائرهٔ دهم نیز نوشته اند و آنرا وسط السماء الرویة نامند وآن میگذرد باقطاب منطقة البروج وافق و هر دو قطب آن طالع وغارب اند بدانکه سه دائره ازین نه دائره که معدل النهار و منطقة البروج و مارّة بالاقطاب الاربعة باشد شخصیه اند یعنی افراد انها نیستند و شش دائرهٔ باقی که دائرهٔ نصف النهار و ارتفاع و افق و اول السموات و میل و عرض و وسط السماء الرویة باشد نوعیه اند یعنی افراد کثیره دارند لیکن دائرهٔ افق متعدد نمیشود در موضع واحد همچنین نصف النهار و اول السموات بخلاف سه دائرهٔ باقیه که متعدد میگردند از شرح چغمنی فارسی و دیگر کتب علم هیئت

داهی دانا و زیرک از کشف۔

داعی دعا کننده و بمعنی خواهنده و طلب کننده و قصد کننده و اقتضا کننده۔

دارائی بمعنی پادشاهی و نوعی از

رشیمینہ کہ مشہور ست۔

داروی بیہوشی دوائیست کہ در شراب انداختہ برای امتحان کسی و ناکس نوشانند کہ لائق مصاحبت سلاطین ہست یا نیست از بہار عجم وغیر آن۔

داغ درفشی داغیکہ درفش را گرم کردہ دہند و بداغ درفشی اکثر سوراخ کردن در چیزی منظور باشد۔

دامنی چادر باریک یک عرض وسپید رز۔

دانی بکسر نون ناکس و فرومایہ و پست و بمعنی نزدیک بمعنی اول از دنارت و بمعنی ثانی از دنو۔

داوری بفتح اول بمعنی حکومت و قصد و معاملہ و بمعنی خصومت و جنگ و شکایت و محاکمہ از برہان وسراج۔

فصل دال مہملہ مع بای موحدہ

دبا بالضم و تشدید موحدہ بمعنی کدو از شرح نصاب و لطائف۔

دب بالضم و تشدید موحدہ بمعنی خرس از برہان و دب بالفتح لواطت و اغلام و بمعنی نقش و نگار کہ بر جامہ کنند و پنہان کردن و بالفتح و تشدید نرم رفتن از لطائف۔

دباب بفتح لواطت و اغلام از لطائف

دبیب در آخر بای موحدہ بمعنی نرم کوفتہ از لطائف۔

دباغت بکسر پیراستن پوست و پاک کردن پوست از سراج و منتخب و گاہی مجازاً بمعنی آلودن و خشک کردن رطوبات اصلیہ از چیزی آید۔

دبور بفتح اول و ضم بای موحدہ و واو معروف بادی کہ از مغرب وزد و این باد را اطبا بد شمارند از بحر الجواہر و شرح دری و منتخب و مولانا یوسف بن مانع در شرح نصاب گفتہ کہ دبور ماخوذ از دبر ست کہ بمعنی پشت باشد و چون این باد از جانب پشت کعبہ می وزد این را دبور نام کردند۔

دب اکبر و دب اصغر بضم اول و تشدید بای موحدہ دو صورت خرس اند از ترکیب کواکب قریب قطب شمالی یکے کلان و دیگر کوچک آن ہر دو را بنات النعش صغری و بنات النعش کبری نیز گویند

دبر بالضم و بضمتین نقیض قبل یعنی پشت و پس ہر چیز و مجازاً بمعنے مقعد از منتخب و بحر الجواہر وغیرہ۔

دبیر نویسندہ و منشی از برہان و در بہار عجم نوشتہ کہ بمعنی منشی و محاسب ہر دو آمدہ و در سراج اللغات نوشتہ کہ این لفظ نزد اکثر فارسی ست و نزد بعضی عربی در یکی رسالہ معربات بنظر آمدہ کہ دبیر در اصل دوبیر بود بضم دال چہ بیر بمعنی حافظ ست و منشی ہم صاحب و حافظ نظم و نثر میباشد و نزد بعضی دبیر بفتح معرب ہمین دوبیر ست۔

دبوس بفتح اول و واو معروف و سین مہملہ بمعنی گرز آہنی و بتشدید معرب آن از سراج و برہان۔

دبس بالکسر و سین مہملہ بمعنی دوشاب یعنی شیرہ انگور از برہان و لطائف

دبق بالکسر سریش از لطائف و شرح نصاب مگر در نصاب بضرورت نظم بکسر اول و فتح ثانی آمدہ و در صحاح دبق بالفتح چیزیست چسپندہ مانند سریش کہ بدان شکار مرغ کنند۔

دبیر فلک عطارد از سراج اللغات

دبران بفتحتین نام منزل چہارم ست از منازل قمر و آن یک کوکبست نیک روشن و سرخ و آن بجای چشم ثور واقع شدہ است چون کسی بوقت طلوع آن او را ببیند کور شود از شرح قران السعدین و منتخب

دبستان بفتح اول و کسر ثانی بمعنی مکتب و این لفظ در اصل ادبستان بود چون مکتب جای ادبست باین اسم مسمی شد از برہان و سراج۔

دبہ در پای پیل افگندن بمعنی فتنہ انگیزی از سراج۔

دبیلہ بروزن فتیلہ ورم کلان مدور

دبہ بالفتح و تشدید صحیح و بضم خطاست بمعنی ظرف چرمین کہ از چرم خام باشد اکثر دران روغن پر کنند از منتخب و لطائف و بہار عجم۔

دبدبه آواز طبل ونقاره ومجازاً بمعنی جاه وهیبت وبزرگی از فرهنگ حسینی وبرهان ودر سراج نوشته که ظاهرا این لفظ مربیت

دبیقی بفتح نوعی از دیبای لطیف منسوب بدبیق که قریه ایست در ملک مصر از الالباب

فصل دال مهمله مع ثای مثلثه

دثار بکسر اول وثای مثلثه هر جامه که ببدن ملتصق نباشد وآنرا بر جامه دیگر پوشند مثل چادر ورزائی از بحر الجواهر وکشف وسروری وکنز

فصل دال مهمله مع جیم عربی

دجی بضم دال وفتح جیم ودر آخر الف مقصوره بصورت یا تاریکی شب از منتخب وصراح وموید.

دجاج بفتح وبکسر هر دو جیم عربی ماکیان وخروس را نیز گویند از منتخب.

دجاجه بفتح وکسر یک ماکیان یا خروس وتا در آخر این لفظ علامت تانیث نیست بلکه برای وحدت است ونام شکلی از اشکال شمالی فلک بصورت ماکیان ست.

دجله بالفتح وبالکسر از قاموس ومنتخب وبهار عجم رودیست که زیر بغداد میرود ومجازاً هر رود را دجله گویند وصاحب موید در رساله وکنز وکشف فقط بالکسر نوشته اند.

فصل دال مهمله مع حای مهمله

دحرجه بالفتح وسکون حای مهمله وفتح رای مهمله وجیم عربی گردانیدن وغلطانیدن از کنز

فصل دال مهمله مع خای معجمه

دختر آفتاب شراب.

دخت بالضم مخفف دختر از برهان

دخ بالضم وتشدید بمعنی دود آتش از شرح نصاب.

دختر رز شراب انگوری از برهان.

دخل بالفتح در آمدن وبمعنی آمدنی که ضد خرج باشد واعتراض کردن در کار وعمل کسی.

دخیل آنکه در کار وعمل کسی دخل داشته باشد وحرفیست از حروف قافیه که واقع باشد درمیان روی والف تاسیس مثلا غین در شاغل وضاد معجمه در فاضل ودر لطائف بمعنی دوست خاص.

دخان بضم اول دود که از آتش مے برآید از منتخب.

دخن ودخنه بالضم ونون غله باشد که آنرا ارزن وگاورس گویند وبهندی چینا نامند از کنز وشرح نصاب.

دخمه بفتح اول وسکون خای معجمه بمعنی ته خانه که کفار عجم مردگان را دران نگاه میداشتند وگورخانه گبران از رشیدی وبرهان وکشف وسراج.

فصل دال مهمله مع دال مهمله

دد بفتح دال اول وسکون دال ثانی هر چارپایه که درنده باشد مثل شیر وگرگ ویوز وسیاه گوش از برهان.

دده بفتح هر دو دال مهمله بمعنی چهارپایه که درنده باشد مثل شیر وغیره از برهان

فصل دال مهمله مع رای مهمله

دریغا بکسر بمعنی دریغ لفظ الف زائد و میتوانند که برای ندبه باشد که در آخر مندوب زائد کنند برای مد صوت وخان آرزو نوشته که الف دریغا رابطه بود یعنی دریغست وهمین قسم الف خوشا وبسا بمعنی خوش ست وبس ست.

درا بفتح جرس ودر آخر این لفظ وقتیکه مضاف یا موصوف شود وچون الف صلاحیت حرکت ندارد بجهت اظهار کسره یا نویسند ودر فارسی همین حالت هر لفظیکه دران آخر الف یا واو باشد فافهم وفتح لفظ درا از سروری وکشف ومدار هاست ودر موید بکسر تحقیق کرده شده.

درخت دانا درختیست در جزیره اندلس هر که برگ آن زیر سر نهاده خواب کند آنچه فراموش شده باشد یاد آید از شرح خاقانی.

دروا بفتح اول وسکون ثانی دوا و بمعنی سرنگون وآویخته ومحتاج وبمعنی حاجت هم آمده از شرح خاقانی.

درب بالفتح وبای موحده بمعنی دروازه وبالضم بمعنی عقل وعادت از صراح و منتخب وغیرهما.

درایت بکسر اول عقل ودانش و دانستن از منتخب.

دروبست کنایه از تمام یعنی بے تصرف

دده بفتح هر دو دال مهمله بمعنی چهارپایه

غیره از بهار عجم۔

درکات بفتحات جمع درکه بفتحتین بمعنی ته و نشیب است و این در مقابل درجات است و درکات بمعنی منازل دوزخ است۔

درجات بفتحات پایه های بلند جمع درجه و درجات سپهر سه صد و شصت اند۔

درست بضمتین بمعنی تمام و غیر ناقص و بمعنی اشرفی زر نیز و بمعنی درم و دینار از رشیدی و برهان و سراج۔

دراست بکسر اول دانائی و سبق دادن و سبق گرفتن از منتخب۔

درساعت بمعنی فی الفور۔

دریای ثالث مراد از باران بدانکه دریا سه قرار داده اند اول انهار بهشت که بالای آسمان اند دوم دریای محیط که گرداگرد زمین است سوم دریائیکه در میان آسمان و زمین است و آن باران باشد شرح سکندرنامه از خان آرزو و سیف الله و بهار عجم۔

درج بالفتح پیچیدن چیزی را در چیزی و نوردیدن و کاغذ طومار و شکن نامه و قصیده و نثر که شاعر یا منشی بر کاغذ نوشته با خود دارد بجهت اظهار کمال و نام مقامیست بر عرش که رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم بشب معراج از آن در گذشتند و بالضم صندوقچه و طبله که زیور و جواهر در آن نهند و بفتحتین جمع درجه و راهها و پایه‌ها نردبان از منتخب و کشف و کنز و برهان و لطائف و غیره

دربند نام قلعه ایست و بمعنی مطلق قلعه و حصار و بمعنی دروازه و نام شهر نزدیک شروان که آنرا باب الابواب گویند و بمعنی گذرگاه دریا که آنرا بندر گویند و فاصله میان دو ولایت از برهان و سروری و لطائف و رشیدی۔

دروبند نام شهر و بمعنی بند در و قفل بزیادت واو چنانچه تنومند و برومند۔

درد بالضم شراب تیره و هر کدورت که در چیز رقیق ته نشین شود از لطائف و سراج و کنز۔

درخورد لائق و سزاوار از برهان۔

درود بضمتین اگر از طرف حق تعالی باشد رحمت مراد باشد و اگر از ملائکت استغفار مراد باشد و اگر از جانب مؤمنان است بمعنی دعا باشد و از بهائم و طیور بمعنی تسبیح از مؤید و رشیدی و جهانگیری و کشف و برهان و این لفظ بمعنی بریدن زراعت و قطع کردن چوب نیز آمده۔

درر بضم اول و فتح دوم جمع درّه بمعنی مروارید بزرگ است۔

درّ بالفتح و تشدید شیر گاو و گوسپند و غنیمت و کار نیکو و نکوئی و خوبی و خیر و از نجاست که گویند لله درّه یعنی خدای راست خوبی و نیکوئی او و بالضم مروارید بزرگ از منتخب و صراح و در بهار عجم نوشته که درّ بالضم و تشدید را و تخفیف آن فارسیان مطلق مروارید را گویند و در لغت عرب درّه بر وزن حره مروارید کلان را گویند۔

دریای اخضر مراد از فلک و نام دریا از هفت دریا که هر یکی شاخی از بحر محیط

درور بضمتین روان شدن عرق و شیر و غیره۔

درخور لائق و سزاوار از برهان۔

دریابار بمعنی دریای بزرگ و ولایتی را گویند که بر کناره دریا باشد از برهان و در لطائف بمعنی جزائر۔

درودگر بضمتین و واو معروف بمعنی نجار و این ماخوذ از درود است که بالضم چوب و زراعت قطع کردن باشد از رشیدی۔

دردگر بضمتین مخفف درودگر که استاد چوب تراش باشد و بکسر اول و فتح ثانی قطع کننده زراعت از برهان۔

درز بضمتین و در آخر زای معجمه جمع درزه بمعنی محل پیوند دو چیز است از کنز۔

درس بفتح اول و سکون ثانی خواندن کتاب بلفظ گفتن و دادن و گرفتن و کردن و خواندن مستعمل از بهار عجم۔

دردبیس بفتح هر دو دال مهمله و سکون را مهمله و کسر بای موحده و یای تحتانی معروف و سین مهمله بر وزن خندریس

بمعنی زن پیر و بمعنی سختی و بلا از شرح نصاب و لطائف۔

دراز گوش نوعی از خر که گوش دراز دارد و نصاری تعظیم آن کنند زیرا که مرکوب عیسی علیه السلام بوده است از شرح خاقانی۔

درباش بالضم مخفف دورباش و آن نیزهٔ کوچک دو شاخه است که پیش سوار ملوک برند تا مردم آنرا دیده از راه دور شوند۔

درویش بالفتح بمعنی خواهنده از درها و این در اصل درویز بود زا را بشین معجمه بدل کردند و درویز در اصل درآویز بود بمعنی آویزنده از در چون گدا بوقت سوال از درها می آویزد یعنی درها را میگیرد لهذا گدا را درویش گفتند و بعضی محققان نوشته اند که درویش در اصل دریوز بود در میان یا و واو قلب مکانی کردند درویز شد بعده زا را بشین بدل کردند و یوز صیغهٔ امر ست از یوزیدن که بمعنی جستجو کردن ست این وجه آخرین مستفاد ست از سراج اللغات و وجه اول که سابق مذکور شد از مدار و مؤید و سروری و سراج بدانکه چون اطلاق این لفظ برغدا رسیدگان گوشه نشین صادق نمی آید زیبا نمی نماید لهذا فقیر صاحب معرفت را جهت تمیز درویش بضم دال باید گفت درین صورت مرکب باشد از در که بمعنی مروارید ست و ویش که در اصل واش بود مزید علیه و ویش کلمهٔ تشبیه ست چنانکه سار مزید علیه بوده واو را کسره داده الف را بقاعدهٔ امالهٔ یای مجهول کردند کسی از اهل لغت این وجه ننوشته فقیر مؤلف بد عاقبت دو الیشان از قوانین فارسیه استخراج نموده اگر منصفان پسند نمایند فبها و الا معذور دارند۔

درفش بضم اول پارچهٔ قماش سه گوشه که بر زمین منقش کرده بر سر علم بندند و چون معنی درفشیدن و لرزیدن ست این را نیز درفش ازان گویند که از بادی می لرزد و آلتی ست که بدان در چرم سوراخ کنند آنرا بهندی ستالی گویند از رشیدی و سراج و صاحب مدار و مؤید نوشته که بفتحتین آلتیکه بدان در چرم سوراخ کنند و بضم اول و فتح ثانی بمعنی علم و نشان لشکر و در جهانگیری بهر دو معنی بفتحتین و بکسر اول و فتح ثانی نیز آمده و در برهان بکسر اول و فتح ثانی آلت چرم دوزان و علم فوج۔

درخش بضم اول و فتح ثانی و بفتحتین نیز بمعنی برق و فروغ و درخشی را نیز گویند از برهان و جهانگیری و مدار و کشف و سراج۔

درع بالکسر زره و پیراهن زن از منتخب و مدار و کشف۔

دریغ بکسرتین افسوس و اندوه از برهان و مؤید و کشف۔

دروغ بفتحتین کذب از مؤید و بفتح اول نیز آمده۔

درنجف بالضم و با مضافت سنگیست سفید و شفاف مانند بلور که در میان آن موهای سیاه معاینه میشوند و آن موها را اصحاب علی کرم الله وجهه نسبت کنند و تعظیم نمایند از بهار عجم۔

درق بفتحتین بمعنی سپر که از خم تیغ حفاظت کند از کشف۔

درک بالفتح دریافتن و بفتحتین و بالفتح طبقهٔ دوزخ از منتخب۔

دراک بالفتح و تشدید را نیک دریابنده از منتخب۔

درنگ بفتحتین بمعنی فرصت و آهستگی از رشیدی و مدار و سراج و در برهان و لطائف بکسر اول۔

درکل بفتح اول و ضم کاف عربی لفظ مرکب ست بمعنی بالکل و تمام۔

دریتیم مروارید بزرگ و آبدار که در صدف همین یک دانه تنها پیدا شده باشد از سراج اللغات۔

درازدم بضم دال دوم حربا و در بیان تعظیم آن کنند چرا که حربا تعظیم آفتاب میکند از شرح خاقانی۔

درهم معرب درم وزن آن شش نیم

ماشہ نزد اکثر و در تحفۃ المومنین گفتہ وزن درم شش دانگ و ده قیراط و قیراط دو طسوج و طسوج دو جو یا ره و باصطلاح نقد درہم شرعی پہنائی آن با تقدیر باشد که در کف دست متوسط الحال آب قرار گیرد و در سراج نوشته که درم بکسر اول مخفف درہم لفظ عربیست نه معرب چنانکه بعضی گمان برند که درم فارسی ست و درہم معرب آنست و دراہم جمع آن چنانکه در کلام مجید در سوره یوسف واقع ست و هیچ یکی از محققان لغت قرآنی درہم را معرب نگفته و لہذا سیوطی وغیره از معربات قرآنی آنرا نیاورده پس درم مخفف درہم باشد و این تخفیف از تصرف فارسیانست اگرچه در سراج درہم را معرب درم گفته۔

درشن بفتح اول و سکون ثانی و فتح شین معجمه و سکون نون لفظ ہندیست بمعنی جهروکه یعنی جائیکه بادشاه در انجا می نشیند۔

درمان بالفتح علاج بیمار و بمعنی بگذار درین صورت امرست۔

درن بفتحتین زلو و آن کرمی ست آبی که خون میمکد از برہان۔

درزن بفتح اول و فتح زای معجمه بمعنی سوزن و در اصل درزن بود بمعنی درزنده بود زای معجمه یک زای معجمه حذف کردند و درزن بمعنی بستن بسیار آمده است یا آنکه نون برای نسبت است بمعنی منسوب بدرز۔

در کار کردن کسی را در آموختن و در حق چیزی صرف ساختن۔

درخشیدن بفتحتین تابیدن و پرتو افگندن از سروری و مؤید و برہان و سراج۔

درویدن بالضم و بالکسر بمعنی درودن

درودن بفتحتین بروزن کشودن بمعنی چوب تراشیدن و زراعت قطع کردن از برہان و مؤید و رشیدی و کشف۔

درفشان بفتحتین بمعنی روشن از برہان

درون بفتح اول و ضم ثانی بمعنی درمیان از برہان۔

درائیدن بفتح و بکسر او از کردن جرس وغیره گفتن از مؤید و برہان و سراج۔

درفشیدن بفتح اول و فتح ثانی لرزیدن و درفشان بمعنی لرزان از رشیدی و از برہان بفتحتین معلوم شده و از مؤید و سراج بضمتین۔

درخشان بضمتین بمعنی لرزان و تابان از کشف و برہان۔

دروغ زن کاذب و دروغ گو۔

در پوست افتادن و در پوستین افتادن در عیب کسی غور نمودن و ظاہر کردن عیب کسی از برہان و مصطلحات و بہار عجم و خیابان

در پوست گفتن سخن را بکنایه پوشیده گفتن۔

در گرفتن موافق آمدن و بر چیزی محیط شدن و سوختن و بمعنی اثر کردن و بمعنی برابر شدن صحبت و بمعنی روشن شدن آتش و چراغ از بہار عجم و چراغ ہدایت۔

در افتادن باکسی در مقدمه بحث کردن و باہم جنگ و خصومت نمودن از برہان و جہانگیری۔

در لوزینه سیر کردن و در مغز بادام سیر آمیختن یعنی در خوشی کسی خلل و غم پیدا کردن از برہان و بہار عجم۔

در سر کردن بر باد دادن شرح سکندر نامه از خان آرزو و سیف الله۔

در سر شدن آخر شدن از شرح۔

در بر آوردن بند کردن۔

در کاسه نیم کاسه داشتن تعبیه کردن چیزی از راه فریب در چیزی و باین معنی زیر کاسه نیم کاسه داشتن نیز آمده از چراغ ہدایت۔

در خط شدن درہم و خراب شدن و شرمنده شدن و منسوخ و رد و متغیر و مانده شدن از برہان و رشیدی و مصطلحات و بعضی نوشته که کنایه از عاجز شدن زیرا که چون کسی عاجز میشود در دویدن با کسی خطی بر گرد خود کشیده می نشیند۔

در آب عرق افتادن خجلت

بسیار کشیدن از مصطلحات۔

در آب و آتش بودن بمعنی مشقت مبتلا بودن از مصطلحات و چراغ ہدایت۔

در پای چراغ کمر بستن رسم قلندران ولایت ست مرید را بر سر مزار پیر سلسلہ بردہ بر پای چراغ کمر بستہ استادہ سازند و گویند کمر بستہ چراغ ست کنایہ از مستعد خدمت مریدی شدن ست از مصطلحات۔

دراز شدن لب خفتن از شرح الشعرا۔

در جوال رفتن فریب و دغا خوردن از مصطلحات۔

در خم بودن در دفع کسی بودن از مصطلحات۔

در کار گرفتن کنایہ از جماع کردن از مصطلحات۔

در دل کردن زاری کردن۔

در پوست در آمدن کنایہ از واقف شدن راز کسی۔

درو بکسر اول و فتح ثانی قطع کردن زراعت از برہان۔

دروازہ نام حصاریست در روم از شرح قران السعدین۔

درمکہ بفتح اول و سکون را و فتح میم ثانی میدہ کہ سفید باشد از شرح نصاب۔

دراعہ بضم و تشدید را مہملہ و فتح عین مہملہ نوعی از جامہ مشائخ از منتخب و مؤید و مدار و در کشف نوشتہ کہ آن فوطہ باشد کہ بر دوش اندازند و در خیابان نوشتہ کہ دراعہ بالضم و تشدید را مہملہ نوعی از جامہ کہ اکثر از صوف باشد فارسیان بتخفیف نیز استعمال کنند۔

درہ بالکسر و را مہملہ مشدد و دال چرمی کہ محتسبان حد زنند از منتخب و سروری و صراح و مؤید و کشف و کنز و درہ بالفتح و تشدید و تخفیف در فارسی بمعنی راہے کہ در کوہ باشد و بہمین حرکات بمعنے شکنبہ کہ معدہ بہائم باشد و بالضم و تشدید را در عربی بمعنی مروارید بزرگ از رشیدی و صراح و کشف و برہان و منتخب۔

دراجہ بفتح اول و تشدید ثانی و جیم عربی دو برج بزرگ کہ بطرفین دروازہ قلعہ میسازند از شرح خاقانی۔

دریوزہ و درویزہ ہر دو بفتح و لواو و یای مجہول آویختن از درہا برای سوال یعنے گدائی از مؤید و کشف و جہانگیری۔ و در سراج نوشتہ کہ دریوزہ و دریوز بمعنے جستجو کردن از در کہ عبارت از گدائی ست. دریوز بمعنی گدا نیز آمدہ چہ یوز بمعنے جستجو و جویندہ ہر دو صحیح ست و درویزہ مقلوب دریوزہ است

درمنہ بفتحتین و سکون میم و فتح نون نوعے گیاہ دوائی از رشیدی و سراج

دریچہ بفتح اول و کسر را مہملہ و یای معروف و جیم فارسی بمعنی کوچک ہمین شہرت دارد مگر در زیادہ بودن یای تحتانی تامل ست لیکن اکثر استادان دریچہ بزیادت یای تحتانی آوردہ اند عرفی گوید **بیت** دریچہ اش بصنادید سہیل یمن بنشینش ہوا کعبہ نسیم بہار۔ غالب ظن آن ست کہ دریچہ در اصل دریزہ بود کہ زای معجمہ را بجیم فارسی بدل کردند و دریزہ مرکبست از در و لفظ یزہ کہ بیای تحتانی و زای معجمہ باشد بمعنے خرد و کوچک از حالت ترکیب یا را ساکن کنند پس دریزہ بمعنی دروازہ کوچک باشد چنانکہ مشکیزہ و نادیزہ بمعنی مشک کوچک و ناو کوچک و بعضی دریچہ نوشتہ اند بیای موحدہ و این خالی از غرابت نیست ظغرا گوید **بیت** روز و شب دریچہ مشرق و مغرب باز ہست ؛ ورنہ از تنگی اینخانہ نفس میگیرد ؛ از چراغ ہدایت و خیابان۔

درجہ بفتح اول و ثانی و ثالث بمعنے پایگاہ

عہ بعض نوشتہ اند از ینجا کہ شعرا از ابتلا اختیار د - ضرورت یکی تحریک اسکان ست لہذا یای تحتانی در دریچہ را کہ ساکن ہست حرکت دارند چنانکہ درین شعر ظغرا گذشت و صاحب تحقیق الصواب نیز ہمین شعر ظغرا استدلال نمودہ و از بعض محققین بتحقیق پیوستہ کہ دریچہ بیای موحدہ در کتب لغت بمعنی در آمدہ و چہ برای تصغیر در آخرش افزودہ دریچہ بمعنی در کوچک میگویند از عالم طاقچہ و باغچہ از آنکہ در دریچہ را البتہ قلت تحقیق مقلوب دریچہ انگارند از غرابت می شمارند و باید کہ بحکم بر روی خود میکشایند ۱۲ فاہم صدر نشین ایوان سخن شناسی مولوی عبد العلی مدراسی مد ظلہ۔

از منتخب و بحر الجواہر و اصطلاح علم ہیئت و نجوم سہ صد و شصتم حصہ از فلک باشد بدانکہ فلک را چون دوازدہ بخش کنند ہر بخش را برج نامند و چون برج را سی حصہ کنند ہر حصہ را درجہ گویند و چون درجہ را شصت پارہ سازند ہر پارہ را دقیقہ خوانند و چون دقیقہ را شصت جا قسمت کنند ہر قسمت را ثانیہ گویند بدانکہ چنانکہ فلک را سہ صد و شصت درجہ است ہمچنین بمقابلہ آن زمین را نیز سہ صد و شصت درجہ فرض کنند مگر انیست کہ مسافت درجۂ فلک با مسافت درجۂ زمین برابر باشد بلکہ میان مسافت درجۂ فلک و درجۂ زمین تفاوت عظیم ست چنانچہ مسافت درجۂ فلک را زدہ لکہ و ہفتاد و ہفت ہزار و شش صد و بست و شش کروہ باشد و مسافت درجۂ زمین تقریباً شصت و ہفت کروہ یا کم میباشد۔

درکہ بفتح اول و ثانی و ثالث طبقۂ دوزخ و پایۂ زیرین از کنز۔

درگیانہ و درخانہ بمعنے درگاہ و دربار پادشاہ از بہار عجم۔

درقہ بالفتح بمعنی سپر و زرہ از برہان۔

درمنہ ترکی تخم بستیاج کہ شبیہ بنانخواہ میباشد و طعمش تند در آخر دوم گرم و خشک و بستیاج بفارسی خلال مکہ گویند و شاخہا باریک و زرد و آن نباتیست خاردار برگش با خشونت و ریزہ و گلش سفید و ازرق و شاخہا بقدر شبری از یک بیخ میروید از تحفۃ المومنین۔

درازدستی ستم و تعدی۔

درازنفسی پرگوئی یعنی کلام را طول کردن و بسیار گفتن از برہان۔

دردی بمعنی دردکہ در چیز رقیق تہ نشین شود و مجازاً بمعنی شراب تیرہ و باید دانست کہ دردی لفظ عربی ست و درد بدون یای تحتانی فارسی۔

دراری بفتح اول بمعنی ستارگان روشن و بزرگ این جمع دری ست کہ بمعنی ستارۂ روشن باشد۔

دری بالضم و تشدید را مکسور لفظ عربیست بمعنے ستارۂ روشن کہ بزرگ باشد از صراح و سر دری و کشف و دری بفتح اول و کسر را مخفف لفظ فارسیست بمعنی زبانے از ہفت زبان فارسی کہ بدرۂ کوہ منسوبست چہ در زمانۂ سابق در درہای کوہ و دستانہای بدان ناطق بودند چون مخلوط بزبان دیگر نبود لہذا فصیح خوانند و بعضی نوشتہ اند کہ در زمانۂ بہمن چون مردم از اطراف بدرگاہ او می آمدند مردمان زبان یکدیگر نمی فہمیدند حکم کرد کہ زبانے وضع کنند کہ بر دربار پادشاہ بدان تکلم کنند لہذا دری نامند یعنی زبان درگاہ سلاطین و این زبان از دیگر زبانہای فارسی کہ پہلوی و فارسی صرف و ہروی و زاولی و سکزی و سغدی باشد فصیح تر است از رشیدی و برہان و سراج اللغات نوشتہ کہ کبک دری منسوب بدرۂ کوہ است اگرچہ کبک دری نوعی علیحدہ است از کبک کہ بجثہ از دیگر کبکان کلان تر و برنگ بہتر باشد چون این نوع کبک در درۂ کوہ بسیار یافتہ میشود آنرا دری میخوانند۔

دریوزگی بمعنی گدائی و در ین لفظ کلمۂ گی زائد ست چنانکہ در چلگی چراکہ لفظ دریوزہ بمعنی گدائی ست کما قیل و فقیر مؤلف گوید کہ چون در اصل دریوزست و دریوزہ بزیادت ہا بمعنی سائل و سائلی ہر دو آمدہ پس دریوزہ بمعنی سائل گرفتہ یای مصدری بآن ملحق کردند درینصورت ہای مختفی موافق قاعدہ بکاف فارسے مبدل گشتہ دریوزگی شدہ۔

درشتی بفتحتین سختی و بدخلقی و تناوری و فربہی از مصطلحات۔

درزگیری مربوط کردن و کمال وصل کردن دو چیز را باہم۔

فصل دال مہملہ مع زای عربی و فارسے

دزدحنا بالضم سفیدی کہ در دست و پا بعد بستن حنا ماند از چراغ ہدایت و بہار عجم۔

دژہخت بکسر دال و سکون زای فارسی و ضم ہا و سکون خای معجمہ و تاے فوقانے بمعنے بیت المقدس از برہان۔

دژ بکسر اول و سکون زای فارسی بمعنی قلعہ و حصار و بمعنی زشت و بد نیز از جہانگیری

و برهان و در سراج نوشته که دز بالکسر و زای عربی بمعنی قلعه و بعضی که بزای فارسی نوشته اند درست نباشد پس بزای عربی صحیح ست۔
دژملش بفتح دال و لام و کسر میم در ترکی بمعنی آراسته۔
دژخیم بکسر اول و سکون زای فارسی و کسر خای معجمه و یای معروف بمعنی بدخصلت و زشت خو از سروری و مؤید و رشیدی و برهان و جهانگیری و سراج۔
دژم بفتحتین و زای فارسی بمعنی افسرده و اندوهگین از جهانگیری و در برهان بکسر اول و فتح ثانی و بعضی از محققین نوشته که دژ بکسر اول و فتح ثانی آشفته و بد دماغ و این در اصل دژن بود بمعنی آشفته و خشمگین۔
دژن بضم اول و فتح ثانی هر چیز که مزهٔ آن تیز باشد از برهان۔
دژرویین نام قلعه که دختران گشتاسپ درو محبوس بودند و اسفندیار آن قلعه را فتح کرد و خواهران خود را بر آورد و دژ رویین گاهی مراد باشد از آسمان۔

فصل دال مهمله مع سین مهمله

دست و پا بمعنی سعی و تلاش از مصطلحات
دست بالا بمعنی غالب و معزز۔
دست موسی ام کنایه از آفتاب۔
دست چرب بمعنی امداد و اعانت از مصطلحات۔
دسومت بضمتین بمعنی چیزی که بهندی چکنائی گویند خواه از روغن کنجد وغیره باشد خواه از روغن گاو و خواه از پیه۔
دست بالفتح نه معنی دارد اول معروف که بعربی آنرا ید گویند دوم فائده و نفع و سوم نصرت و ظفر و غلبه چهارم صدر و مسند که آنرا چار بالش نیز گویند پنجم قوت و قدرت و توانائی ششم طرز و روش و قاعده هفتم یک جفت تمام چون یکدست جامه و یکدست سلاح هشتم کرت و مرتبه چون یکدست بازی و یکدست سفر بمعنی یک کرت بازی و یک مرتبه سفر نهم دستور و وزیر از جهانگیری و رشیدی و لطائف و کشف و در برهان سوای معنی مذکوره بمعنی فرصت و بمعنی مرغان شکاری نیز نوشته و صاحب بهار عجم نوشته که دست بمعنی فرصت نیز آمده و بمعنی مسند و چار بالش عربیت لیکن فارسیان نیز استعمال کرده اند و باصطلاح اطبا اجابت طبیعت را نیز گویند که دفع فضلهٔ غذاست۔
دست بر روی دست بکار و معطل بودن از مصطلحات۔
دست پخت پخته دست و پرورده دست از بهار عجم۔
دست رنج کسب و پیشه و صنعت و محنت و مشقت و اجرت و مزدی که در کار دست پیدا میشود از برهان و منقول از مجمع الفرس و شرفنامه و سکندری و مصطلحات۔
دست پیچ بمعنی دست آویز و وذریعه از چراغ هدایت و بهار عجم۔
دست برد بضم بای موحده بمعنی غلبه و فیروزی از برهان۔
دست بند عقد گوهرین که زنان بر دست بندند از مصطلحات و در بهار عجم نوعی از رقص که رقاصان دست یکدیگر باهم گرفته رقص کنند۔
دست مزد اجرت و مزدوری از مصطلحات و برهان۔
دستور بالفتح قانون و قاعده و طرز و آیین و بمعنی رخصت و اجازت و بمعنی وزیر و امیر صاحب مسند و این لفظ مرکبست از لفظ دست که بمعنی مسند و قدرت باشد و از لفظ ور که بمعنی صاحب آید جهت تخفیف ماقبل واو را ساکن کردند چنانکه در گنجور و رنجور و دستور بالضم معرب این ست چرا که وزن فعول بالفتح در عربی نیامده از برهان و بهار عجم و رشیدی و سراج و رسالهٔ معربات۔
دستیار مددگار و بمعنی سلاح نیز آمده۔
دساتیر بالفتح جمع دستور۔
دست کار بمعنی صنعت و بمعنی صانع و استاد و هنرمند از مصطلحات۔
دست بسر متحیر و متاسف و بعضی بمعنی سلامی نیز گفته اند از بهار عجم۔
دست پرور پرورش یافته از دست از مصطلحات۔

دست خر کنایه از کیر خر لہذا در کلام قدما بمعنے دشنام مغلظ آمده از بہار عجم و چراغ ہدایت و سراج اللغات ـ

دستگیر گیرندهٔ دست برای معاونت و مددگاری و بمعنی دست گرفته شده نیز آمده یعنے گرفتار و قیدی غرضکہ بمعنی اسم فاعل و اسم مفعول ہردو آمده از برہان و بہار عجم ـ

دستہ شمشیر نام آلتی ست که بدان تیر راست کنند و بعضے گفته آنرا که بہندے بانک گویند و بدان تیر می تراشند از شرح قران السعدین ـ

دست افراز بمعنے آنکہ کار پیشہ وران و کاسبان که بہندی ہتھیار گویند مثل تیشہ و رند و درفش و امثال آن از لطائف ـ

دست آموز پرورش یافته بر دست از شرح ـ

دس بالفتح و سین مہملہ بمعنی مانند برہان و در سراج اللغات نوشته که دس بمعنی مانند یا آنکه مخفف دیس باشد در ہیچصورت بالکسر صحیح ـ

دست خوش بمعنی چیزیکه از مالش دست فرسوده و مستعمل شده باشد و بمعنے عاجز و زبون و زیردست و مغلوب بمعنے شخصیکه مسخره باشد از برہان و چہار شربت و رشیدی و لطائف و بہار عجم و خان آرزو در شرح سکندرنامہ بمعنی قدرت و استعمال نیشتر نیز نوشته است ـ

دست کش آزمایش دست فرسوده شده و بمعنی تحفه نیز آمده و در مصطلحات بمعنی عصای کورکش و بمعنی مغلوب نیز نوشته ـ

دست باف کنایه از آسمان ـ

دستار زبرگ قلتبان از مصطلحات ـ

دست و دل بمعنی قوت و ہمت ـ

دست بردل کنایه از بیقرار و مضطرب زیراکه ہرکرا دل مے طپد دست بردل خود میگذارد و در شرح الشعرا بمعنی عاجز و دست بردل گذاشتن بمعنی تسلی کردن نیز آمده و منع کرده شده و بازداشته شده از خیابان و بہار عجم ـ

دسم بفتح اول و کسر ثانے بمعنی چرب بفتحتین چربے و چرب شدن از منتخب ـ

دست کلیم بفتح کاف عربے کنایه از آفتاب ـ

دستان بالفتح جمع دست برخلاف قیاس و نام زال که پدر رستم بود و بمعنی مکر و حیله و بمعنی سرود و نغمهٔ آواز و بمعنی افسانه از برہان و رشیدی و در سراج اللغات نوشته که دستان که بفتح جمع دست بخلاف القیاس و مکر و حیله و لقب زال پدر رستم چراکه بافسون و مکر مشہور بود که سیمرغ پیش او حاضر میشد ـ

دست برنجن زیوریست مانند حلقهٔ زنان بر ساعد پوشند بہندی کنگن گویند از شرح نصاب ـ

دستر خوان مخفف دستار خوان است چراکه آن جامه ایست که واضع آنرا بجہت پوشیدن که خوان طعام وضع کرده و چون طعام خورند آنرا زیر خوان گسترند ـ

دست دادن میسر شدن و بیعت کردن از سراج ـ

دست خون بمعنی اخیر بازی که بعد از باختن مال و اسباب بازنده بجون خود داو نہد از شرح قصائد خاقانے ـ

دست شستن ناامید شدن از سراج ـ

دست یافتن غالب شدن از برہان ـ

دست و دہن باب کشیدن باصطلاح مذہب شیعیان بمعنے وضو است از چراغ ہدایت ـ

دست بر بر نہادن بمعنی سلام کردن و سلام مردم ولایت چنین باشد که دست بسینه نہند ـ

دست در آستین کشیدن معطل ماندن و موقوف کردن ـ

دست ستون زنخ ماندن کنایه از متحیر ماندن ـ

دست بردل گذاشتن و نہادن تسلی کردن از چراغ ہدایت

دست از چیزی برکندن ترک آن کردن از مصطلحات ـ

دست برابر و گرفتن تاب نظارہ نیاوردن از مصطلحات ۔

دست پیمان آنچہ از نقد و جنس و زیور قبل از مزاوجت بعروس دہند و بہ معجل و کابین و اسباب امادی از بہار عجم و غیر آن ۔

دست فرو کوفتن آمادۂ کشتی شدن ۔

دست جستن بضم جیم گدائی کردن ۔

دست بر زمین زدن دست خود بر زمین بزور بنہادہ حریف را بدعوی گفتن کہ دست مارا از زمین بردار از شرح گل کشتی ۔

دست بالا کردن کنایہ از تظلم و فریاد از مصطلحات ۔

دست چرب بسر کشیدن اظہار شفقت و مدارا کردن از مصطلحات ۔

دست بر ترکش زدن مہیائے جنگ شدن از مصطلحات ۔

دست بدامان دادن مرید شدن از مصطلحات ۔

دست پیش داشتن منع کردن و کنایہ از گدائی نیز از مصطلحات ۔

دست افشاندن رد کردن و بمعنی رقص کردن نیز آمدہ ۔

دست در گل داشتن بکسر کاف فارسی مستعد تعمیر بودن از مصطلحات ۔

دست در کمر داشتن رعنائی و خودنمائی کردن از مصطلحات ۔

دست بر پشت چنبر کردن بفتح جیم فارسی و سکون نون و فتح بای موحدہ کہ از اجتماع نون با میم متلفظ شود و بمعنی دست بر پشت حلقہ کردن یعنی ہر دو دست مجرم در پس پشت او بہم بستن ۔

دستار بر زمین زدن کنایہ از دادخواستن و عجز و الحاح کردن از مصطلحات ۔

دستنبویہ و دستنبو گلولہ باشد مرکب از عطریات و آنرا بجہت بوئیدن در دست دارند و ہر میوۂ خوشبو کہ آنرا ببویند و خربزی باشد کوچک از خربزہ کہ آنرا بہندی کچری نامند از برہان ۔

دستارچہ رومال و شقہ علم و کمربند و بمعنے رومال کہ در گلوی اسپ بندند و بمعنے ہدیہ و تحفہ و بمعنی مبارکباد دادن نیز نوشتہ اند از شرح ۔

دستگاہ سرمایہ و اسباب بمعنی مغلوب نیز آمدہ و کارخانۂ اہل حرفہ و بمعنی سخرہ از مصطلحات و چراغ ہدایت ۔

دستمایہ بمعنی سرمایہ ۔

دستگہ جائے صدر و مسند چرا کہ دست بمعنی مسند آمدہ و بمعنی قدرت و سامان ۔

دست بستہ بمعنی عجیب و غریب و آن صفت کار و اقمشہ و چنانکہ گویند فلانی کار دست بستہ کرد از سراج اللغات

دستہ بالفتح سخرہ و بمعنی جمعی از مردم از مصطلحات ۔

دستوانہ و دستینہ زیوریست کہ زنان در ساعد بندند از مصطلحات و برہان ۔

دستوری بالفتح رخصت و اجازت از رشیدی و سروری ۔

دست بازی زور آزمائی باقوت دست و ملاعبت با معشوق کردن و بازی شطرنج بہر مہرہ کہ دست نہند ہمانرا بازند از مصطلحات ۔

دست چربی امداد و اعانت کردن و ثروت و مکنت از بہار عجم ۔

فصل دال مہملہ مع شین معجمہ

دشت بالفتح صحرا لیکن این لفظ عربیست و نزد اکثر مشترک ست از سراج و بہار عجم و بالضم بمعنے بد و زشت از رشیدی و باین معنی در فارسی و ہندی کتابی مشترک ست ۔

دشخوار بالضم و خای معجمہ بمعنی مشکل و دشوار از رشیدی و کشف و سراج و برہان ۔

دشوار بالضم مرکب از دش بمعنی زشت و وار کلمۂ نسبت از بہار عجم ۔

دش بالفتح خود آراستن از لطائف و بالضم بمعنی بد و زشت و ازین ماخوذ ست دشنام یعنی نام زشت و دشمن بمعنی بدنفس و دشوار و دشخوار یعنی مشکل زیرا کہ مشکل مانند زشتست و تنفر طبیعت از رشیدی

دشت بیاض نام جائیست در خراسان کہ ولی دشت بیاضی شاعر از انجا است از چراغ ہدایت۔

دشنام بالضم دراصل دشت نام بود دشت بمعنی زشت و نام عبارت از القاب و خطاب۔

دشمن کام کسیکہ بسبب مراد دشمنان خراب و کم بخت و ذلیل باشد۔

دشمن مرکب از لفظ دش بمعنے بد و زشت ست و لفظ من کہ بمعنے نفس و ذات ست پس دشمن بمعنی بدنفس باشد و این لفظ گاہی بمعنی مفرد آید و گاہی بمعنی جمع از رشیدی و بہار عجم و شارح فاضل نوشتہ کہ دراصل دشت من بود پہ دشت بمعنی بد و زشت و من بمعنے دل و طبع پس معنی ترکیبی آن بد دل و زشت طبع باشد مؤلف گوید کہ درین لفظ توافق لسانین ست بفارسی و ہندی۔

دشنہ بالفتح خنجر از برہان و سراج و در سروری و مؤید و کشف بالکسر ست۔

فصل دال مهمله مع عین مهمله

دعوت بالفتح خواندن کسی را برای دادن طعام وغیرہ و بالکسر بہ پسری خواندن و در نسب دعوی نمودن از منتخب و صراح

دعوات بفتحتین جمع دعوت کہ بمعنی دعا ست از خیابان و بسکون عین خطا ست

دعت بفتحتین راحت و تن آسانی از صراح

دعامت بکسر ستون نہادن عمارت را از کنز۔

دعابت بضم اول و حرف چہارم بای موحدہ مزاح و ظرافت از منتخب

دعای قدح نام دعائیست از مصطلحات و در بہار عجم بمعنی نماز استسقا

دع بالفتح بمعنی بگذار یا بمعنی صیغہ امر ست و بفتح اول و تشدید عین مصدر ست بمعنی دفع کردن از منتخب و غیر آن۔

دعائم با یہای تحتانی ستونہای عمارت وغیرہ جمع دعامہ کہ بکسر ست۔

دعا کردن و دعا گرفتن رخصت کردن و وداع شدن از مصطلحات

دعوی بکرسی نشاندن دعوی را بدلائل و گواہان ثابت کردن۔

دعای جوشن بفتح جیم و شین معجمہ و نون دعای معروف کہ در روز جنگ برای حفظ خود خوانند از مصطلحات۔

دعای باران نماز استسقا از مصطلحات۔

دعاوی بفتح اول و فتح واو جمع دعوی چنانکہ فتوی و فتاوی و بکسر واو نیز درست است از شرح فصول اکبری

دعی بفتح اول و کسر ثانی و تشدید یا بر وزن فعیل بفرزندی گرفتہ شدہ آنرا متبنی نیز گویند و بمعنی حرامزادہ و ولدالزنا نیز آمدہ از شرح نصاب و لطائف۔

فصل دال مهمله مع غین معجمه

دغلمش بفتح دال و سکون غین معجمہ و تای فوقانی و کسر میم در ترکی بمعنے سفتہ شدہ۔

دغل بفتحتین و غین معجمہ مکر و حیلہ و بمعنی مکار و حیلہ گر و دغا باز و بمعنی سیم و زر ناسرہ از برہان۔

دغدغہ بالفتح بمعنے ترس و بیم و تشویش و میل نمودن بچیزی و بکسر اول و ثالث خارش و حرکت بہم و جنبانیدن انگشتان زیر بغل و پہلوی کسے تا بخندہ افتد از برہان و بہار عجم۔

فصل دال مهمله مع فا

دفتر مجموعہ حساب این لفظ فارسیست از سراج۔

دفاتر جمع دفتر از عالم فراین کہ جمع فرمانست۔

دف بالفتح و تخفیف در فارسی نام ساز معروف و بالضم و تشدید فا در عربی بمعنے پہلو از برہان و مدار و بحر الجواہر۔

دفق بالفتح ریزانیدن آب از کنز۔

دفن بفتح اول و سکون فا در زمین پنہان کردن از منتخب۔

دفائن بفتح اول و کسر ہمزہ جمع دفینہ کہ مال مدفون باشد۔

دفین پوشیدہ از لطائف۔

دفیتن بالفتح و حرف ثالث تای فوقانی

مکسور شانۂ جولاہہ کہ در بافتن ہر بار بدست
حرکت میدہد از برہان و در بہار عجم نوشتہ
کہ بمعنے مقوای خوشنویسان و نقاشان کہ
دران کاغذہای خود را باحتیاط نگاہدارند
نیز آمدہ ۔

دفوء بالکسر و حرف سوم ہمزہ بر وزن فعل
بالکسر بمعنی موسم گرما و جای گرم و بچۂ اشتر
و پشم اشتر از شروح نصاب ۔

دفینہ مالیکہ در زیر زمین دفن کردہ باشد

دفلے بالکسر خرزہرہ از برہان ۔

دفتر محمدی حرف بی اصل و فرح زن
و کتاب محمدی و بیاض محمدی نیز گویند
از مصطلحات ۔

فصل دال مہملہ مع قاف

دق شیخوخت بفتح شین معجمہ و سکون
تحتانیہ و ضم خای معجمہ بیوستی بود کہ بر مزاج
غالب شود بی حرارت و این مشابہ بدق
باشد و اکثر مشائخ را حادث شود و علامات
آن لاغری و درشتی پوست ۔

دق الحصیر بالفتح بوریا کوبی چون کسی خانۂ
نو سازد و طعامی مہیا گرداند و مردم را دعوت
کند آنرا در عجم بوریا کوبی و در عرب دق الحصیر
گویند و بمعنے محنت و مشقت نیز آید از لطائف

دق از دلبر بفتح دال اول و کسر دال
دوم و فتح بای موحدہ نام فنی از کشتی از
بہار عجم و در چراغ ہدایت بمعنی خوش آیند
و مؤلف گوید کہ این اسم مرکبست از چہار
لفظ دق بالفتح بمعنے کوفتگی و ملال ست
بسبیل مجاز ۔

دقیانوس بالفتح نام پادشاہ ظالم کہ
اصحاب کہف بخوف او از شہر خود
گریختہ در غار پنہان شدہ بودند از لطائف

دق بالفتح بمعنی گدائی و نوعی از لباس
پشمینہ و بمعنی اعتراض و مواخذہ کردن
در کار کسے و نوعی از قماش نفیس و بفتح
و تشدید کوفتن و آرد کردن و بالکسر باریک
و اندک و نام علتی ست کہ آدمی را باریک
کند از برہان و لطائف و منتخب و مؤید و در
بہار عجم نوشتہ کہ دق بمعنی گدائی مجاز
ست زیرا کہ آن در دیگر انرا کوفتن ست
برای تحصیل مراد خود ۔

دقیق آرد باریک و چیز اندک و چیزی
باریک از منتخب و لطائف ۔

دق ولق بفتح دال و لام معرب دک
لک ست بمعنی صحرای بی گیاہ و درخت
از رشیدی ۔

دقاق بالضم باریک اندک و بکسر جمع
دقیق کہ بمعنی باریک بالفتح و تشدید ثانی
کوبندۂ چیزی و قصار کہ جامہ را میکوبد
آرد فروش از منتخب وغیرہ ۔

دقل بفتحتین تیر کشتی و نخل پربار و خرمای
زبون از منتخب و شرح نصاب ۔

دقہ بالکسر و تشدید قاف باریکی و خساست
و بالضم گرد و غبار و نمک توابل آمیختہ
از منتخب بالفتح و تشدید قاف و در آخر
ہای نسبت فارسی بمعنی چوبی کہ بآن
چیزیرا کوبند و لباس گدائی ۔

دقیقہ چیزیکہ باریک باشد و باصطلاح
ہیئت و نجوم دقیقہ بمعنی یک حصہ از
شصت حصۂ درجہ و تمامی درجہای فلک
سہ صد و شصت باشد بدانکہ فلک را
دوازدہ برج اند و ہر برج راسی درجہ
و ہر درجہ را شصت دقیقہ و ہر دقیقہ را
شصت ثانیہ ۔

فصل دال مہملہ مع کاف عربی و فارسی

دکر بفتح دال و ضم کاف عربی نام آبیست
میان آذربیجان و شروان از شرح
خاقانی ۔

دگ دگ بفتح ہر دو دال و ہر دو
کاف فارسی آواز برہم زدن دندان
از شدت سردی ۔

دک بالفتح بمعنے تقدیر الہی و بمعنی محکم
و مضبوط و صدمہ و سادہ و بے گیاہ از
جہانگیری و در عربی بالفتح و تشدید کاف
کوفتن و بمعنی ہموار از منتخب ۔

دگل بفتحتین و کاف فارسی بمعنی دغل کہ
مذکور شد ۔

دکان بالضم و تشدید کاف معرب کان
کہ بتخفیف ست از رسالۂ معربات و مدار
و منتخب و کنز و مؤید و در خیابان نوشتہ
کہ دکان بتشدید کاف و تخفیف آن ہر دو

صحیح و دوکان بواو محض غلطست و قیاس بر دینار و در اصل دنار بود به تشدید نون بیجاست زیرا که قیاس در زبان پیش خیز د مگر در صورت آمدن لفظ و در بهار عجم نوشته که دکّان بالتشدید ست فارسیان بتخفیف خوانند و نوشتن و خواندن آن بزیادت واو خطاست۔

دکاکین بفتح اول و کسر کاف دوم جمع دکان ست از کنز۔

دکان گرمیدن کنایه از گرمی بازار و پرمایه بودن دکان از مصطلحات۔

دکه بالضم و تشدید کاف عربی مخفف دکان از مصطلحات و بالفتح و تشدید معرب دهکر که لفظ هندیست ترجمه صدمه۔

دگله بالفتح و کاف فارسی قبای سپاهیان معروف ست۔

فصل دال مهمله مع لام

دل شب باضافت نصف شب از برهان۔

دلالت راه نمودن و باصطلاح بودن شئے باین حیثیت که لازم میشود از علم آن شئے علم بر شئی دیگر چنانچه از علم وجود مصنوع علم بر وجود صانع حاصل میشود و اقسام دلالت بسیارست۔

دلهاث بالکسر و ثای مثلثه بمعنے شیر درنده که آنرا اسد گویند از شرح نصاب و کنز۔

دلاص بکسر اوّل و صاد مهمله بمعنے زرهٔ آهنی که درخشنده باشد و بمعنی روشن و تابان نیز آمده از کنز و لطائف۔

دلق بالفتح مصدرست بمعنے لغزانیدن و نوعی از پشمینه که درویشان پوشند و فرومایه۔

دلس بفتح دال و کسر لام بمعنی تیز زبان و بفتحتین معرب اگربهٔ صحرائے است از پوست آن پوستین سازند از لطائف و صراح و منتخب۔

دلک بالفتح بدست مالیدن بدن را و مالش دادن از منتخب و بفتحتین زوال آفتاب و غروب سیاهی از لطائف۔

دلاک بالفتح و تشدید لام آنکه در حمام اندام مردم بمالد و کیسه کند از لطائف۔

دلوک بضمتین گشتن آفتاب از بالاے سر و فروشدن آفتاب و بالفتح آنچه بر تن مالند چون روغن خوشبو از منتخب۔

دلقک بفتح دال و قاف نام مسخرهٔ از لطائف۔

دلل بفتحتین ناز و کرشمه۔

دلال بفتح و بکسر غمزه و اشاره بچشم از برهان و در مدار و مؤید و سروری بکسر اوّل بمعنے ناز۔

دلمل بروزن بلبل نخود خام و سبز که در غلاف باشد و آنرا بریان کنند و هر غلهٔ خام سبز که با خوشهٔ آن بریان کرده بخورند خواه جو خواه گندم و مثل آن از برهان و رشیدی۔

دلدل بضم هر دو دال نام ماده استری سفید بسیاهی مائل که حاکم اسکندریه بحضور رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فرستاده بود و آنحضرت به امیر المومنین علی کرم الله وجهه بخشیده بود برای سواری از منتخب و صراح۔

دلیل راهبر و راه نما و در اصطلاح اهل مناظره عبارتست از اینکه لازم آید از دانستن وی دانستن چیزے دیگر و در اصطلاح اطبا بول رنجور را گویند که طبیب مرض بیمار از آن معلوم میکند از لطائف۔

دلبادل بفتح هر دو دال نام خیمهٔ کلان

دل دادن دلبر ساختن۔

دل و جان ایکے کردن کمال اهتمام در کاری کردن۔

دل بدریا کردن کنایه از سخاوت فوق المقدور از مصطلحات۔

دل بچیزی دوختن متوجه کردن دل بچیزی از مصطلحات۔

دل گرفتن رغبت کردن از مصطلحات

دل بر لب رسیدن کنایه از گریه خون کردن از مصطلحات۔

دل دل کردن بیقراری کردن از مصطلحات۔

دل دویدن عاشق شدن و طمع کردن

از مصطلحات۔

دلو بفتح اول وسکون لام ظرفیکه بدان آب از چاه کشند ونام برج فلک که بال آفتاب در انست۔

دلیده غله از آسیا شکسته که آرد نشده باشد از برہان وسراج۔

دلاله بالفتح وتشدید لام اول زنے که دیگر زنان را بدراه کند۔

دلمه بالفتح شیر یکه بعد از مایه زدن لبته شود از سراج اللغات۔

دلربا لقده بکسر لام دوم یعنی دردلربائی لق در ترکی علامت مصدر ست مثل ماق ولفظ ده بفتح دال بمعنے در که علامت ظرفیت ست۔

دله بفتحتین وتخفیف گربهٔ صحرائی از شرح نصاب ودر مصطلحات وبہار عجم بمعنے زن رعنا سفید ونام زن حیله گر۔

دلائل ثلاثه در اصطلاح صوفیان فنافی الشیخ وفنافی الرسول وفنافی الله ونزد منطقیین دلالت مطابقی ودلالت تضمنے ودلالت التزامی۔

دلیلی بہر دویاے معروف نوعی از سیب ست۔

دلدہی تسلی کردن ودلیر کردن وعاشق شدن از جہانگیری وجہار شربت ومصطلحات

دل گرمی بمعنے مرد۔

دلبستگی ملاذ معنوی۔

دلالت مطابقی آنست که لفظ بر تمام موضوع له خود دلالت کند چنانکه دلالت لفظ انسان بر مجموعهٔ حیوان ناطق که موضوع له اوست واین را مطابقی بہمین سبب گویند که مطابقت لفظ بر تمام موضوع له است که حیوان ناطق باشد وبدانکه موضوع له معنی وضعی را گویند که واضع برای ہمین معنی لفظے را وضع کرده باشد ومدلول معنی مرادی را گویند۔

دلالت تضمنی آنست که دلالت لفظ بر جزو موضوع له باشد در ضمن دلالت مطابقے چنانکه دلالت لفظ انسان بر حیوان یا بر ناطق در ضمن مجموعهٔ حیوان ناطق واین را تضمنی برای ہمین گویند که مدلول یعنے حیوان یا ناطق در ضمن موضوع له که حیوان ناطق باشد ملحوظ ومفہوم میشود۔

دلالت التزامی آنست که دلالت لفظ بتبعیت دلالت مطابقی بر چیزی باشد که آن چیزی خارج از حقیقت موضوع له آن لفظ باشد مگر لازم آن بود چنانچه دلالت لفظ انسان بر کاتب وضاحک در ضمن معنی حیوان ناطق واین را التزامے برای آن گویند که مدلول یعنی کتابت وضحک لازم موضوع له است که حیوان ناطق باشد۔

دلیل ترسی بضم تای فوقانی وسکون رای مہمله وکسر سین مہمله عبارت از برہان ترسی ست واین چون برہان سلمی ست که مذکور شده واین برہان ترسی ثابت میکنند در علم حکمت متناہی بودن ابعاد وابطال می نمایند عدم تناہی ابعاد وترسی ازان گویند که درین بحث شکلے میکشند بصورت ترس یعنی سپر این وضع۔

فصل دال مہمله مع میم

دما بکسر خونہا واین جمع دم ست که بمعنے خون باشد۔

دماشت بفتح اول وچہارم ثاے مثلثه نرمی وہمواری ہر چیز ونرم خوئی۔

دم اسد بفتح اول دم بمعنی دعوی واسد لقب حضرت علی مرتضی کرم الله وجہه وخلاصهٔ معنے دم اسد دعوی محبت علی مرتضیٰ ست۔

دمار بفتح دال بمعنی ہلاک از منتخب ودر فارسی بکسر اول شہرت دارد از عالم خراج ورواج واین نوعی از تفریس ست وتفصیل اینمعنی در تحقیق لفظ خراج گذشت از خیابان وانچه این لفظ بمعنی دماغ در مردم شہرت دارد غلط محض ست

دمر بفتحتین منکوس از مصطلحات۔

دموز بفتحتین بے دستورے درخانهٔ کسے رفتن از کنز۔

دم کش شخصیکه ہمراه دیگری نغمه خواند

و بیرون اوکند و مؤید آواز شود و بمعنی مطلق سرائیدن نیز آمده از چراغ ہدایت و بہار عجم۔

دمع بالفتح و بفتحتین و عین مہملہ بمعنی اشک چشم و باصطلاح حکما رطوبتی ست که آب از چشم بیرون می آید از منتخب و لطائف و صراح

دموع بضمتین اشکہای چشم و این جمع دمع ست که بمعنی اشک باشد۔

دماغ بکسر اول بمعنی مغز و اطبا چنین تشریح کرده اند که عضویست که محل روح نفسانیست و آن مرکبست از مخ دادرده و شرائین و غشای رقیق که ملاقی نفس اوست و غشاے صلب که ہمچون لحاف این غشاست و مماس قحف ست و شکل دماغ مثلثے مخروطی و در لفظ دماغ را بایمعنی که مذکور شد بفتح خواندن نباید چراکه معنی دماغ بفتح اول چیزی بر سر کوفتن ست و کسرہ لفظ دماغ که بالا مذکور شد از قاموس و بحر الجواہر و کشف و لطائف ثابت ست و گاہی لفظ دماغ بطریق مجاز بمعنی عجب و تکبر و طاقت نیز می آید و صاحب بہار عجم نوشته که دماغ بالکسر ست مگر در محاورہ فارسیان بفتح نیز جائز ست بمعنے مغز سر و بمعنی نخوت و غرور مجاز ست و بمعنی نشہ و کیف و بمعنی خواہش لیکن باینمعنی در محل تعظیم آید۔

دمشق بکسر اول و فتح میم و بکسرتین نیز شہریست پای تخت ملک شام بنا کرده و مشاق بن نمرود از منتخب و کنز و در صحاح بکسر اول و فتح میم فقط و در مؤید و مدار و کشف بکسرتین نوشته اند و خان آرزو در خیابان نوشته که لفظ دمشق از قاموس بکسر اول و فتح میم معلوم میشود و قیاس نیز ہمین خواہد درین صورت انچه فاضل چلپی در حواشی مطول بکسر میم گفته و انچه شہرت دارد و آنکه با عشق قافیه کرده اند ہمه اشکالی دارد مگر آنکه گویم لفظ عجمی ست زیراکه دمشق نام غلام نمرود آنرا بنا کرده برین تقدیر صحیح میتواند شد ہرچند برای فارسیان ضرور نیست چراکه اینہا در بعضے الفاظ عربیه تصرف گونه دارند و شارح فاضل نوشته که دمشق بکسر میم نیز بعضے جائز داشته اند۔

دم گرگ بضم دال و بضم کاف فارسی کنایه از صبح کاذب باعتبار درازی و باریکی و سفیدی مائل بسیاہی از رشیدی و بہار عجم و برہان۔

دم بالفتح و تخفیف میم در عربی بمعنی خون و این در اصل دمی بود یای آن حذف شد بکثرت استعمال و در کنز نوشته که دم در اصل دمو بود و در فارسی دم بالفتح بمعنے نفس و سخن و افسون و فریب و مکر و جرعه و اندکے از آب و انبان باد آہنگران و بمعنی غرور و لوسے و تیزی شمشیر و ہنگام و وقت و لاف از رشیدی و برہان و چراغ ہدایت و بہار عجم و شرح نصاب و منتخب و لطائف و مصطلحات۔

دمیم زشت روی از لطائف۔

دم تسلیم وقت مردن و جان سپردن و بمعنی خاموشی در رضا طلبی از مؤید و مصطلحات

دمیدن مترادف رستن چون دمیدن سبزه و گل و بہار و بمعنی جوش زدن چون دمیدن خون و عرق و بمعنی دم دادن چون دمیدن کرنا دنی و صور و روح و نفس و افسون و آه و بمعنی وزیدن چون دمیدن باد و بمعنی طلوع کردن چون دمیدن صبح و آفتاب و غیره لازم و متعدی ہر دو آمده از بہار عجم۔

دماغ رسانیدن مست و مخمور شدن۔

دماغ سوختن محنت بسیار کردن و فکر بسیار نمودن۔

دم سیاوشان بفتح دال و کسر میم و کسر سین مہملہ دوائیست سرخ رنگ آنرا خون سیاوشان نیز گویند و بعربی دم الاخوین نامند۔

دمان بفتح دال بمعنی جوشنده و دمنده و کنایه از مست و خشمناک و از غضب مفرط فریاد کننده و این لفظ صیغه اسم فاعل ست از دمیدن و ظاہر ست که بعضی از حیوانات در حالت غضب و مستی نفسہای

تند زنند چنانچہ پیل و مار بزرگ اکثر این لفظ در صفت پیل و اژدہا و شیر واقع میشود از برہان و خیابان و سراج و صاحب بہار عجم نوشتہ کہ این لفظ در صفت نہنگ دریا و سیل نیز آمدہ۔

دم خر پیمودن بضم ہرزہ کارے کردن از لطائف۔

دمن بکسر اول و فتح میم سرگین جمع گشتہ و مزبلہ کہ خاکروبہ و نجاست در آنجا اندازند و بمعنے مطلق سرگین از صراح و منتخب و برہان

دم خوردن فریب خوردن از سراج۔

دم لبستن خاموش شدن از مصطلحات

دم زدن سخن گفتن از مصطلحات

دماغ گرفتن مرادف آشفتن بہ بینی گرفتن از مصطلحات۔

دماغ بیہودہ پختن کنایہ از کثرت فکر چون کثرت حرکت فکری باعث گرمی دماغ ست لہذا چنین گفتہ از خیابان۔

دم گاو بضم دال و کسر میم تازیانہ بزرگ کہ گاو خر را بدان زنند و بمعنی لیفو قرنا ے و آنرا گاودم نیز گویند از لطائف۔

دم گو بضم دال و فتح کاف فارسی کنایہ از احمق او ظاہراً نام فنی از کشتی از بہار عجم۔

دمہ بفتحتین باد و برف باہم آمیختہ کہ در بعضے ایام سرما بود و آلتی باشد از مس اکثر بصورت بط بسازند و در شکم و منقار آن سوراخی بود چون قدرے آب در آن کشش انداختہ بر آتش نہند باد تند از سوراخ منقارش بیرون مے آید و زگال بسیار در نیم ساعت می افروزد و بمعنی آلت دمیدن آہنگران از برہان و شرح قران السعدین و شرح سکندر نامہ از خان آرزو کشف و رشیدی و سراج۔

دمدمہ بفتح ہر دو دال فریب و چاپلوسی و مکر و حیلہ و بمعنی نقارہ و دہل و بمعنی آواز نقارہ و سرکوب قلعہ را نیز گویند و آن برج مانند باشد کہ در محاذی قلعہ دشمن از چوب و سنگ و گل سازند و بالای توپ ہا نہادہ بجانب قلعہ دشمن گولہا اندازند و در عربی بمعنی ہلاک و زلزلہ و خشم و غضب و عذاب از سراج و لطائف و برہان و رشیدی و منتخب و کنز۔

دمامہ بفتح نقارہ از رشیدی و برہان۔

دمنہ بالفتح و نون نام شغالیست کہ بسیار مکار بود و قصہ آن در کتاب کلیلہ و دمنہ مسطور ست چون او بسیار مکار بود بمجاز بر ہر مکار و حیلہ گر اطلاق کنند از سراج و بکسر اول بمعنی شغال و روباہ ہر دو آمدہ از برہان و مؤید و سروری و در عربی سرگین برہم نشستہ و پشک کذا فے المنتخب۔

دم لابہ بالضم و بای موحدہ دم جنبانیدن سگ کنایہ از چاپلوسی و تملق و عجز از برہان و سراج۔

دم سیچہ بضم اول و یاے معروف طاریست کوچک با رباردم را حرکت میدہد بعربی صعو و بہندی ممولا گویند از جہانگیری۔

دم قمری بفتح دال و ضم قاف نام لحنی از موسیقی از شرح خاقانی۔

دمکشی در نغمہ سرائی با دیگری موافقت کردن و یاری آواز دیگری کردن۔

دم نطعی نام فنی از کشتی از بہار عجم۔

دمیاطی بالکسر نوعی از جامۂ لطیف کہ از شہر دمیاط کہ در ملک مصر ست آرند۔

دموی بفتح دال و فتح میم و کسر واو منسوب بہ دم کہ بمعنی خون باشد۔

فصل دال مہملہ مع نون

دنیا بالضم اینجہان و بمعنی اصلی زن بسیار نزدیک شوندہ است مشتق از دنو کہ بمعنی قریب باشد چرا کہ دنیا اقرب ست بسوی آدمی بہ نسبت عقبے یا بمعنی زن سخت و خسیس و ناکس در ینصورت مؤنث ادنے ست مشتق از دنارت کہ بمعنے ناکسے و زبونی است از شرح مقامات حریری و سروری و مدار بدانکہ الف لفظ دنیا را بخلاف الف لفظ عقبیٰ و صغریٰ و بشریٰ و غیرہ برسم الخط عربی و فارسی بشکل الف نویسند چرا کہ اینچنین الف کہ بعد یای تحتانی واقع شود بشکل الف نویسند چنانکہ در علیا و غیرہ مگر در لفظ یحییٰ علماً یا نگارند۔

دنب بالضم بمعنی دم بہائم۔

دنارت بکسر دال و فتح ہمزہ کہ حرف

چهارم ست بروزن اطاعت بمعنے ناکسی و زبونی و پست فطرتے و کمینگی از منتخب و کشف و غیر آن ـ

دندان سفید بمعنی خندان از برهان

دندان بلند اسپ پیر سال را گویند که از پیری دندانش از گوشت بیخ خود اندکی بیرون بر آمده باشند از شرح خاقانی ـ

دنانیر بفتح دال و کسر نون ثانی جمع دینار در اصل دنار بود بکسر دال و تشدید نون پس نون اول را بیا بدل کردند در حالت جمع نون اصلی که بیا بدل شده بود باز آمد از بحر الجواهر

دندان زرد موسیقار بشکل دندان چیزی در موسیقار نصب کنند و بیشتر رنگ آن زرد باشد از چراغ هدایت

دندان دراز بمعنے حریص از بهار عجم ـ

دلش بفتحتین و بین مهله چرک ناک شدن و بفتح اول و کسر نون بمعنی چرک آلوده که بهندی میلا گویند از منتخب و شرح نصاب ـ

دنبه کشک بشین معجمه و هر سه کاف عجمی دنبه که در آتش پزند و کاف سوم برای نسبت

دنگ بالفتح و کاف فارسی بروزن رنگ دیوانه و حیران و بمعنی احمق و ابله و بمعنے نشان و نقطهٔ پرکار و بمعنی صدائے که از برهم زدن سنگ و غیره بر آید و شور و هوی قلندران و بالکسر چوبے طویل و سطبر که بدان شالی بکوبند تا برنج از پوست بدر آید و آنکه شالی کوبی گلخن افروزان

و کاغذیان از برهان و جهانگیری و چراغ هدایت و لطائف و مصطلحات

دنبال بالضم بمعنی پس چیزی و عقب و دم حیوانات ـ

دن بالفتح و تشدید نون و در فارسی مستعمل بتخفیف نون بمعنی خم بزرگ و خم دراز که بر زمین نتوانند استاد تا در زمین گو کنند و دنان بکسر جمع آن از منتخب و قاموس و لفظ دن بکسر دال در ترکی ترجمهٔ حرف از که بعربی ترجمه آن من و عن باشد ـ

دندان بکام فرو بردن کنایه از کامیاب شدن و مستولی شدن و در غضب شدن از برهان و سراج ـ

دندان تیز کردن طمع کردن و کینه کردن از برهان و سراج ـ

دندان کنان بضم کاف عجمی دالحاج و زاری کنان و ترسان از برهان و لطائف

دندان فگن قسمی از ماهی که گوشت آن بغایت لذیذ و لطیف باشد از شرح خاقانی

دنبه نهادن فریب دادن از شرح خاقانی

دندان سرخ کردن رغبت کردن و خواهش کردن از چهار شربت و مصطلحات ـ

دندان بفارسی نهادن فهمیدن حرف و قبول کردن از مصطلحات ـ

دندان معروف و بوسه از مصطلحات

دندان بخون بردن کنایه از صبر کردن و خون جگر خود خوردن ـ

دندان بر جگر افشردن دل بر هلاک نهادن و جرأت بر کار دشوار نمودن از بهار عجم و غیره ـ

دندانی کردن شرمنده کردن از مصطلحات

دندان نمودن خنده کردن از مصطلحات

دنو بضم دال و ضم نون و تشدید واو نزدیک شدن و قرب از منتخب ـ

دنیه بفتح اول و کسر نون و تشدید یاے تحتانی ناکس و زبون و سفله ـ

دنبه بضم دال و سکون نون که بقرب باے موحده میم تلفظ می آید بمعنی سرین و دم نوعی از گوسپند که بهن باشد که هندیان آنرا چکتی نامند و مجازاً باطلاق جزو بر کل مجموع و گوسپند را دنبه گویند و نام طعامے و بمعنی مکر و فریب نیز آمده ـ

دنباله بالضم چیزی که مشابه بدنبال باشد و دنبال بمعنی دم چارپایان درینصورت حرف ها برای تشبیه باشد و بمعنی پس و عقب نیز آمده و یا بمعنی حرف ها زائد باشد ـ

دنی بفتح دال و کسر نون و تشدید یا و در استعمال فارسی بتخفیف یا بمعنے ناکس و پست فطرت و سفله و بمعنی نزدیک شونده اول مشتق از دنارت و بمعنے ثانی مشتق از دنو از منتخب و لطائف ـ

دنیوی بضم دال و سکون نون و فتح یا و کسر واو منسوب بدنیا و بضم دال و کسر نون و سکون غلطست دنیاوی بسلامت

داشتن الف نیز جائز از صراح و ابن حاجب نوشته که دنیاوی بواو و دنیائے بهمزه هر دو غلط ست ۔

دندان زنے برابری و خصومت و دشمنی کردن از مصطلحات ۔

فصل دال مهمله مع واو

دوبالا دوچند و مضاعف ۔

دواب بفتح دال و بای موحده مشدد جنبیدگان و این جمع دابه است که بتشدید بای موحده باشد ماخوذ از دبیب که بمعنی بر زمین جنبیدنست و تای تانیث در دابه برای تقدیر موصوف مؤنث باشد مثل تاے ذبیحه پس دابه در اصل لغت بمعنے جنبنده که مطلق جاندار باشد مگر اکثر استعمال این لفظ در حیوانات ست که بران سوار شوند و بار برند مثل اسپ و خر و شتر و فیل واستر و جاموش و گاو از منتخب ۔

دولاب بالضم و واو معروف و بالفتح نیز چرخی که بآن از چاه آب کشند و این معرب دولاب ست که بواو مجهول باشد و دوالیب جمع آن از منتخب و غیاث و در مصطلحات نوشته که دولاب باصطلاح پریشان حالی که او کیسه قرض گرفتن و بدیگری بقرض خواه دادن ۔

دوال قصب کنایه از حلقهٔ گریبان از شرح قران السعدین ۔

دوشاب شیرهٔ انگور و شیرهٔ خرما از لطائف و منتخب و بعض گفته که شیرهٔ انگور که آنرا یکدو روز نگاه دارند تا ترش شود و بهمین سبب آنرا دوشاب گویند که آب انگورست و شب بر آن گذشته ۔

دولت بالفتح گردش زمانه بنیکی و ظفر و اقبال و مال و چیزی که دست بدست بگردد و مال و ظفر را دولت بهمین سبب گویند که بنوبت بیک دیگر میرسد و دست بدست میگردد و بالضم نوبت و غنیمت و غلبه و جنگ از منتخب و کنز و غیر آن و در صراح نوشته که دولت بالفتح و بالضم رسیدن مال و ظفر بسوے کسے ۔

دوردست بمعنی جائیکه رسیدن در آنجا مشکل باشد از برهان ۔

دوات لفظ عربیست ظرفے که در ان سیاهی کتاب نگاهدارند و کسانیکه دوات بدال خوانند خطاست و بفارسی آنرا مرخوانند بضم زا و خای معجمه از ...

دوست مقابل دشمن ماخوذ از دوسیدن بمعنے چسپیدن و پیوستن چون دوتن باهم بجان و دل پیوندند هر کدام آن دیگری را دوست باشد و دوست در اصل دوس بود صیغهٔ امر بمعنی مفعول تا در آخر زائدست از قبیل کوس و کوست بمعنے نقاره و بالش و بالشت بمعنے تکیه از جواهر الحروف و بهار عجم ۔

دویست بضم اول و کسر واو و یای معروف بمعنی دو صد و این خاص اسم دو صداست و برین قیاس جاری نیست و دویست درم شرعی که بر آن ادای زکوة فرض میشود و پنجاه و چهار توله و هشت ماشه و دو جو باشد از مدار ۔

دواج بضم اول و در آخر جیم عربی بالاپوش و بتشدید واو نیز آمده از منتخب و در لطائف بکسر اول بمعنی و در برهان و سراج بفتح اول بمعنی لحاف و در سروری بفتح اول بمعنے قبا ۔

دوخ بالضم و واو معروف و خای معجمه گیاهیست که بآن بوریا بافند ۔

دوزخ صاحب کشف نوشته که دوزخ بزبان فارسی و آن هفت طبقه است بالای یکدیگر زیر هفتم زمین اول جهنم بعدهٔ لظی بعدهٔ حطمه بعدهٔ سعیر بعدهٔ سقر بعدهٔ جحیم بعدهٔ هاویه ۔

دود دال اول مضموم و واو معروف بمعنے کرمها و این اسم جمع ست و واحد آن دوده بمعنی یک کرم ست از منتخب و صراح و بحر الجواهر و کنز ۔

دولعب بضم بای موحده عبارت از عرض و طول ۔

دوار بضم اول گردش سر از علتے و بفتح اول و تشدید واو بسیار گردش کننده از منتخب و بحر الجواهر ۔

دوپیکر برج سوم از دوازده برج فلکی که آنرا جوزا گویند و برج مذکور بصورت

دو کودک ہسنا است کہ پی ہمدیگر در آمده انده بہمین جہت عربی توامان نیز گویند۔

دوتار نام سازشل ستار۔

دوائر بکسر ہمزه کہ حرف چہارم ست جمع دائرہ۔

دور بالفتح گردگشتن و باصطلاح توقف الشئ علی نفسہ و آن مستلزم تسلسل ست وبعضی چنین تعریف کرده اند کہ دور توقف شئ بر دیگر و توقف دیگر بر ہمان شئے چنانچہ وجود مرغ موقوف بر بیضہ و وجود بیضہ موقوف بر وجود مرغ ولفظ دور بضم دال دواو غیر ملفوظ و سکون راء مہملہ در ترکی بمعنی لفظ ست کہ حرفیست برای اثبات مضمون جملہ۔

دورگیر بالفتح پادشاه ہفت اقلیم و تسخیر کنندۂ آفاق۔

دور قمر از زمانۂ آدم تا این زمان ہمہ دور قمر ست و دور ہر کوکب سیاره ہفت ہزار سال میباشد و دور قمر دور آخر ست از جملۂ ادوار ہفت ستارگان و آدم علیہ السلام در ابتدائے دور قمر پیدا شده اند از برہان و سراج اللغات و مؤلف گوید کہ چون از آئین اکبری دریافتہ میشود کہ تا امسال کہ سنہ یک ہزار و دو صد و چہل و دو ہجریست آدم علیہ السلام را ہفت ہزار و یک ہفتاد سال شمسی گذشتہ ازین معلوم می شود کہ بالفعل دور قمر نیست بلکہ دور زحل باشد و از آن تا حال یک صد و ہفتاد سال شمسی گذشتہ۔

دوچار بروزن خمار بمعنے مقابل و با اظہار واو خطاست از برہان۔

دوربار بالضم و چہارم بای موحده دو نیزه کہ در قدیم از دو طرف ملوک در حین سواری نگاه میداشتند از شرح خاقانی۔

دومار کنایہ از ضحاک چرا کہ در شانہ ضحاک جراحت شده و دومار پیدا گردیده بود۔

دوال باز دغاباز از رشیدی۔

دوس بالفتح و سین مہملہ خرمن کوفتن و پامال کردن و چیزی را روشن کردن و صیقل نمودن و نام قبیلہ از یمن از صراح و مؤید۔

دوش بمعنی شب گذشتہ و بمعنی روز گذشتہ صحیح نباشد منقول از شرفنامہ۔

دوشش بمعنے داو دوازده کہ در بازی نرد میباشد۔

دودکش روزنے کہ برائی دود برآمدن در حمام وغیره سازند از مصطلحات۔

دورباش بواو معروف و شین معجمہ نیزه باشد کہ سنان آنرا دو شاخہ سازند و چوب آنرا بزر و جواہر زینت میدہند و پیشاپیش سواری پادشاہان برند بدین جہت کہ چون مردم آنرا از دور مشاہده کنند بدانند کہ سواری پادشاه می آید از راه دور شوند و راه خالی سازند و نیز اگر کسے در روز جنگ کند بجانب پادشاه اندازند بآن دفع کنند و قطع سازند و گاہی بطریق استعارۂ از آه مراد باشد از موانع از لطائف و رشیدی و برہان۔

دوافع جمع دافع۔

دوغ بواو مجہول و معروف شیر کہ از و مسکہ برآورده باشند از بہار عجم۔

دومرغ روح و نفس ناطقہ از شرح خاقانی و بعضی بمعنے صورت و ہیولی نوشتہ۔

دوحرف مراد از لفظ کن کہ کلمۂ عربیست بمعنے شو و این صیغۂ امر ست از کان یکون کہ حق تعالی روز ازل برپیدا شدن مخلوقات امر کرده بود پس عالم ہمان زمان موجود شد۔

دوالک دوالی را گویند کہ بدان قمار بازند و نام دوائیست از برہان و خان آرزو در شرح سکندرنامہ نوشتہ کہ دوالک نوعی از قمار بازیست کہ بدوال چرم می بازند۔

دوک بواو معروف آہن دراز کہ در چرخہ ریسمان باشد از برہان۔

دوار المسک بکسر میم و سکون سین مہملہ معجونیست مقوی قلب کہ مشک جزو اعظم آنست۔

دورترک بسیار دور تر باین معنی کاف برای تعظیم باشد نہ چنانکہ در رسالۂ عبد الواسع و در رسالۂ مجمع البحرین نوشتہ کہ این کاف زائد ست۔

دو و آہنگ روزنے کہ از آن دود بیرون

رود آنرا دودکش نیز گویند از مؤید۔
دو رنگ منافق۔
دول بهر سه حرکت دال و فتح واو مع
دولست از قاموس و دول بضم اول و واو
مجهول لفظ فارسی ست بمعنی دلو آب کش
و بمعنی مکار و پیچیده و بمعنی تیر کشتی و بمعنی خریطه
و کیسه و از بیجاست خریطه را که بر میان
بندند دلمیان گویند بضم دال و حذف
واو از لطائف و مصطلحات۔
دوال بفتح تسمهٔ چرم که بدان چیزی را
به بندند و تسمه سطبر که بدان نقاره را نوازند
و بمعنی تیغ و شمشیر نیز آمده از برهان و
در جهانگیری و سراج اللغات و رشیدی
بضم دال ست۔
دورکل بالفتح و بضم کاف عربی نوعی
از سرود۔
دوازده مقام در اصطلاح موسیقی
مقام پردهٔ سرود را گویند و آن دوازده
اند چنانکه اول راست دوم صفاهان سوم
بوسلیک چهارم عشاق پنجم زیر بزرگ ششم
زیر کوچک هفتم حجاز هشتم عراق نهم زنگوله دهم
حسینی یازدهم رهاوی دوازدهم نوا و بعضے
بجای صفاهان شباب نوشته اند
دوازده امام اول امام حضرت علی دوم
امام حسن سوم امام حسین چهارم امام زین ا
لعابدین پنجم امام محمد باقر ششم امام جعفر
صادق هفتم امام موسی کاظم هشتم امام علی موسی
رضا نهم امام محمد تقی دهم امام محمد نقی یازدهم
امام حسن عسکری دوازدهم امام مهدی سلام
الله علیهم اجمعین۔
دوست کام کسیکه بحسب مراد دوستان
مقصود او حاصل باشد از لطائف و سراج
دویم که بمعنی لفظ ثانی ست بزیادت
یای تحتانی خلاف قاعده است چراکه
یا در اخوات آن هیچ جا نیست لیکن
در نظم بعضے استادان آمده است مگر صحیح دوم
ست بدون یای تحتانی و در بهار عجم نوشته
که دوام بالفتح همزه نیز آمده۔
دونیم و بدونیم: دوپاره از بهار عجم۔
دودمان بالضم خاندان و قبیله و تبار
از برهان و لطائف۔
دوکدان بواو معروف و کاف عربی
چرخه که بدان ریسمان پنبه ریسند۔
دو صحن کنایه از آسمان و زمین۔
دوشیدن بالضم شیر از پستان گاو و بز
و غیره بر آوردن۔
دون بالضم بمعنے سوا و غیر و اندک و
نزدیک و زیر مقابل فوق و حقیر و خسیس و
سفله از لطائف و منتخب۔
دونان کمینگان و خسیسان۔
دوزبان منافق۔
دو رخ نهادن کنایه از مات دو رخی
کردن چراکه چون بمقابل شاه حریف هر
دو رخ نهاده گشت و هند بالفرزد او را مات
واقع گردد۔
دوران بفتحات ثلاثه یعنی بفتح اول و
ثانی و ثالث بمعنی گردش فلک و زمانه باشد
و بمعنی گردش سر که مرض مشهور ست بدانکه
هر لفظے که برین وزن آید از مصادر در
معنی حرکت انتقال باشد پس آن لفظ
بفتحات ثلثه مے آید چنانچه دوران و جریان
و طیران و سیلان و سوران و حیران
و فیضان و میلان و خفقان و غثیان و
حیوان و جولان مگر فارسیان اکثر اینها
را بسکون ثانی استعمال کنند و گاهی بفتحات
دود بر آوردن خراب کردن از
سراج اللغات۔
دواندن تعجیل کردن از مصطلحات و
در چراغ هدایت۔
دود کردن ظهور کردن از مصطلحات۔
دوش زدن آگاه کردن از
مصطلحات۔
دو بالفتح و تشدید واو بیابان از شرح
نصاب و کشف۔
دو مو کسیکه در سر یا در ریش او در ابتدای
پیری موی سیاه و سفید باشد۔
دو طفل هندو مردم چشم از
سراج اللغات۔
دورو منافق۔
دوده بضم دال و واو معروف و فتح
دال ثانی در عربی بمعنے کرم واحد این

کرم که نوشته شد بکسر کاف عربیت دودو
بالضم بدون تا و دیدان بالکسر جمع آنست
از منتخب و بحر الجواهر و در فارسی دوده بمعنی
خاندان و خویش و تبار و بمعنی دود چراغ
از برهان و لطائف و چراغ هدایت و
سراج اللغات۔
دوحه بالفتح و حای مهمله درخت بزرگ
از منتخب و صحاح و کنز و شرح نصاب۔
دوشیزه دختر بکر و زن جوان که هنوز
نزدیک مرد نشده باشد از جهانگیری
و برهان وغیره۔
دوشاخه چوبی باشد دو شاخه که بطور
شکنجه بر گردن مجرمان نهند از جهانگیری
و برهان و سراج اللغات۔
دوگاه شعبه مقام حسینی و آن مرکب است
از دو نغمه از رساله موسیقی و در بهار عجم
نوشته که رام کلی ست دوگاهی کنایه باشد
از دو جهان۔
دواله بضم بهندی چمار چهبیلا گویند۔
دواله بکسر دال دوم متردد و دوگاهی
بمعنے منافق۔
دوگانه دو رکعت نماز از سراج اللغات۔
دوره بواو مجهول مرتبان کوچک در میان
آن شهد و معجون نگاهدارند از لطائف۔
دواسبه کنایه از سرعت و بمعنی شتاب
و جلد چراکه صاحب دو اسپ که بنوبت بر
دیگری سوار میرفته باشد البته به نسبت صاحب
یک اسپ یا پیاده جلد راه طے خواهد کرد
از رشیدی و برهان و بهار عجم۔
دوقلّه بضم قاف و تشدید لام یعنے قلتین
بمذهب شافعی این مقدار آب از استعمال
غیر طاهر نمیشود۔
دوپرویزنی میده که دو بار بیخته شده
باشد۔
دوبیتی نام منصب صاحب این منصب
را هشتاد هزار دام مقرر باشد چون چهل
دام را یک روپیه میشود باین حساب دو هزار
روپیه میشوند۔
دوسری بمعنی نفاق۔
دوروئی بمعنے نفاق از برهان۔
دوائر فلکے بدانکه دوائر عظام یعنے
دائره های کلان که فلک را تنصیف مینمایند
همگے ده اند اول دائره معدل النهار دوم
دائره منطقة البروج سوم دائره ماره بالا
قطاب الاربعه چهارم دائره میل پنجم دائره
عرض ششم دائره افق هفتم دائره نصف
النهار هشتم دائره اول السموات نهم دائره
ارتفاع دهم دائره وسط السماء الرویة
وسوای اینها دوائر صغار اند یعنی دائره
های کوچک که فلک را بدو نیم نمیسازند و آنها
بسیار اند از شرح چغمینی وغیره نوشته شد
تفصیل دوائر عظام در فصل دال مع
الالف نوشته شد در آنجا باید جست۔
دوستگانی و دوستکامی لفظ اول
بکاف فارسی و لفظ دوم بکاف عربی
پیاله نوبت خویش که از راه محبت
و اخلاص بدیگری دهند از کشف و در
سراج اللغات نوشته پیاله پر از شراب
دوستان بدوستان دهند که بیاد فلان
بنوش و این منسوب بدوستان ست
یعنی معشوقان و در مصطلحات و بهار
عجم و دوستکامی پیاله که خود را بدیگری دادن
یا تواضع کردن۔
دوال بازی نوعی از قمار که تسمه را
پیچیده میلے از ان میگذرانند از بهار عجم
دوی بفتح دال و کسر واو و تشدید یا
آواز کردن گوش اگر آواز نرم و غلیظ بود
دوی گویند و اگر باریک و تیز بود طنین
نامند و معنی آواز باد و آواز مگس و پشه
و آواز بال مرغ هنگام پریدن از منتخب
و لطائف و کتب طبیه و تاج الاسلامی
دوشاب دلی هر ساعت بچیزی میل
کردن مثل زنان باردار از مصطلحات
دوائی بزیادت یا مزید علیه دوا و این
تصرف فارسیان متاخرین ست و در
قدیم نبود اشرف گوید **بیت** باده در خم
کهنه چون گردد دوائی میشود ؛ دختر رز
پیر چون شد مومیائی میشود ؛ از چراغ
هدایت۔
دوزخی باظهار فتح زای معجمه و خای
معجمه موقوف منسوب بدوزخ۔

دوالک بازی مکاری وحیالی از مصطلحات۔

دواعی بفتح خواہشہا وباعثہا واین جمع داعیہ است۔

دواہی بفتح حوادث وسختیہای زمانہ و این جمع داہیہ است کہ بمعنی حادثہ وآفت باشد

فصل دال مہملہ مع ہا

دہا بالفتح زیرکی وجودت فکر از منتخب وصراح

دہ کیا بکسر اول وکسر کاف عربی و بعدہ تحتانی دہ ومقدم دہ۔

دہات بضم اول وتخفیف ہا وتای فوقانی بمعنی زیرکان واین جمع داہیت۔

دہنیت بضم اول وسکون ہا وکسر نون وتشدید تحتانی وبعدہ فوقانی بمعنی چربی و روغن خواہ نباتی خواہ حیوانی۔

دہمت بالضم سیاہی از منتخب۔

دہشت حیرت وسراسیمگی از منتخب۔

دہ آیت دائرۂ خرد کہ در زمانۂ قدیم در قرآنہا بہر دہ آیت نشانی از طلا وغیرہ میکردند وحالا بہر آیت میسازند از شرح خاقانی۔

دہقنت بالضم وبالکسر کشاورزی وکار زراعت۔

دہان بند بمعنی تعویذ کہ در گلوی گوسپندان بندند تا از گرگ محفوظ ماند وبمعنی تعویذی کہ برای زبان بندی دشمنان وبدگویان نویسند۔

دہور بفتحتین جمع دہر کہ بمعنی زمانہ است

دہ روز مدت قلیل از بہار عجم فقیر مؤلف گوید کہ دہ روز مدت قلیل را از آن گویند کہ دہ کنایہ از عدد دہ است چرا کہ لفظ دہ نہایت عدد باشد۔

دہش بکسرتین بمعنی سخاوت۔

دہن تیغ دم تیغ ست از مصطلحات

دہاق بکسر دال پر ومالامال از منتخب

دہل بفتحتین نام ساز معروف از مؤید وسروری ومدار وکشف ورشیدی۔

دہ دل منافق وبمعنی شجاع از لطائف وغیرہ

دہ عقل نزد حکما ہمگی دہ فرشتہ اند بایں طور کہ اول حق تعالی یک فرشتہ پیدا فرمود پس آن فرشتہ یک فرشتۂ دیگر ویک آسمان پیدا کرد وبعدہ فرشتۂ دوم یک فرشتہ و یک آسمان پیدا ساخت ہمچنین دہ فرشتہ ونہ آسمان پیدا شدند وفرشتۂ دہم ہمہ عالم را بحکم حق تعالی پیدا کرد وعقل باصطلاح حکما آن ست کہ در شرع آنرا ملک گویند و بفارسی فرشتہ نامند۔

دہقان بالکسر معرب دہگانست کہ مرکب است از دہ کہ بمعنی قریہ باشد ولفظ گان کہ کلمۂ لیاقت ونسبت ست از رشیدی۔

دہاقین بفتح دال وکسر قاف جمع دہقان کہ مزارع باشد۔

دہل دریدن منع کردن کسی را از نغمۂ او از شرح خان آرزو۔

دہستان بکسرتین نام ملکیست ودر بہار عجم نوشتہ کہ دہستان در مقابلۂ شہرستان

دہن بالضم بمعنی روغن خواہ از نباتات وحیوانات از شرح نصاب۔

دہ مردہ بفتح اول وسوم ہرزہ گو وبسیار گو از بہار عجم وسراج۔

دہ بالفتح وہای ملفوظ عدد معین وبہای مختفی نیز آمدہ وبالکسر وہای ملفوظ بمعنی قریہ واین کہ بعض دیہ بیای تحتانی گویند غلط صحیح نباشد زیرا کہ در کلام استادان یافتہ نشدہ از سراج اللغات وجای دیگر در شرح سکندرنامۂ خان آرزو چنین نوشتہ کہ دہ ودیہ ہر دو آمدہ مثال دوم مولوی نظامی فرمودہ اند **بیت** ندیدہ جور روباہ چارہ دگر بنزدیک آن دیہ کردہ گذر و در لطائف نوشتہ کہ دہ بالکسر کلمۂ نفرین واز پیش راندن وبالفتح امر معروف ونہی از منکر ولفظ دہ بفتح دال وہای مختفی در ترکی ترجمۂ لفظ در کہ حرف ظرفیت ست۔

دہ زدہ بالکسر بمعنی دہ ویران۔

دہل دریدہ بمعنی رسوا وبعضی بمعنی خاموش نیز نوشتہ از سراج اللغات۔

دہ دلہ بفتح دال اول وکسر دال ثانی بمعنی بلہوس وبمعنی بہادر وشجاع وبمعنی متردد وپریشان خاطر از برہان ولطائف۔

دہرہ بالفتح نوعی از شمشیر کوچک دو دمہ کہ سر آن مانند سنان نیزہ باریک باشد از سراج۔

دهنه بفتح دال وضم نون بمعنے زیور وآلاش وزیبائی برہان وصاحب بہار عجم نوشته که دهنه کنایه از زیب چراکه لفظ زیب بحساب ابجد نوزده عدد دارد که ده ونه است
دهنه بالفتح کنارهٔ دریا وسرحد ملک و نام دوا که آنرا دهنهٔ فرنگ گویند معرب آن دهنج ست۔
دهکده بالکسر بمعنے خانه که در ده واقع باشد بقلب مضافت۔
ده دهی بفتح هر دو دال ویای معروف بمعنے سره خالص کامل عیار از رشیدی ولطائف ودر سروری بمعنی روشن ودر مصطلحات نوشته زر رائج وکامل عیار در هندی باره بانی گویند واز آئین اکبری همین معلوم شد ومجد الدین علی قوسی نوشته زریکه در آتش نهند مطلقاً ازان سوخته نشود وکم نگردد۔
ده پنجی زر کم عیار بسیار غش از مصطلحات۔
دهن مصری بالضم روغن بلسان۔
دهری بالضم پیر سال خورده وبالفتح و بالضم آنکه عالم را قدیم داند وبقیامت قائل نباشد وبضم اول بجهت آنست که بنا در که بعض الفاظ در حالت نسبت تغیر یابد از منتخب وقاموس وصراح ودر جا بردی دهری بالکسر گفته۔
دهی بکسر بمعنی میداد مرا چراکه هرگاه باصیغهٔ مضارع یای استمرار ملحق شود بمعنے ماضی گرداند۔
دهن خوانی بفتح دال الزام دادن از مصطلحات۔

فصل دال مهمله مع یای تحتانی

دیاقودا بهر دو دال مهملتین بزبان یونانی شربت خشخاش راگویند وحرف ششم را ذال معجمه خواندن صحیح نباشد از بحر الجواهر وبرہان یا آنکه در صورت ذال معجمه معرب آن باشد۔
دیبا دیبای مجهول حریر تنک از سراج اللغات
دیرمینا بفتح دال وکسر میم معبد نصاری ست وکنایه از فلک از شرح خاقانی۔
دیت بکسر اول ویای تحتانی مفتوح بمعنے خون بها وآن در شرع ده هزار دراهم است از منتخب ولطائف وغیره ودر بهار عجم نوشته که دیت را فارسیان بمعنے مطلق جرمانه نیز آرند۔
دیوث بالفتح وتشدید تحتانی وواو معروف وثای مثلثه بمعنے بیغیرت وبے حمیت از منتخب وکنز ولطائف وقاموس ودر رسالهٔ معربات نوشته که این معربست در اصل دیوت بتخفیف تحتانی وتای فوقانی بود یعنی نوشته که دیوث بمعنے کسیکه زن خود را بدیگران دهد۔
دیباج بیای معروف وجیم عربی معرب دیبا ودیباه بزیادت ها همین دیباست که نوعی از جامهٔ ابریشمی منقش باشد از شرح کشف وصراح ودر منتخب در رسالهٔ معربات نوشته که دیباج معرب دیباست بزیادت کردن جیم در آخر ومعروف کردن یای مجهول۔
دیولاخ مسکن دیوان۔
دیوزاد کنایه از اسپ قوی هیکل وتیز رو۔
دیوزد کسیکه آسیب دیوش زده باشد از مصطلحات۔
دیوار بلند کنایه از دولتمند از مصطلحات۔
دیوباد گردباد از سروری وبرہان۔
دیوسپید دیویکه رستم او را بمشقت تمام در مازندران کشته بود۔
دیباذر بالفتح وحرف پنجم ذال معجمه مضموم نام روز هشتم از هر ماه شمسی از برہان و سراج ورشیدی۔
دیبهر بالفتح نام روز پانزدهم از هر ماه شمسے از برہان ورشیدی باین معنی دی بهر زیادت بای موحدهٔ مکسور که بعد یای تحتانی آمده۔
دیجور بالفتح وجیم عربی مضموم وواو معروف شب تاریک دیاجیر جمع آن ست از منتخب ودر لطائف نوشته که بمعنے شب تاریک وشب بست وهشتم از هر ماه ودر برہان بمعنی سیاه وتاریک نوشته وقید شب نکرده ودر سراج نوشته که دیجو

بمعنے تاریک کہ از دیج ست کہ ازاں داج باشد و لفظ در نسبت چنانکہ در گنجور و رنجور و مزدور مگر برین تقدیر بکسر اول باشد اگرچہ داج در عربی بمعنی سیاہ مستعمل ست مگر در فارسی بمعنی سیاہی شب ست۔

دیار بکسر اول جمع دار ست کہ بمعنی خانہ باشد و مجازاً بمعنے ملک و بلاد مستعمل و بالفتح و تشدید یا بمعنے باشندہ و صاحب خانہ۔

دیو مار بمعنے اژدہا۔

دیوگیر نام شہر دولت آباد کہ در دکن ست از برہان۔

دیر بالفتح در رشیدی گنبدیکہ برای عبادت ساختہ باشند و در برہان مطلق عبادت خانۂ ترسایان لیکن بمعنی معبد ترسایان لفظ عربیست چنانکہ در کنز آوردہ از سراج و در بہار عجم نوشتہ کہ دیر بالفتح پرستشگاہ کفار و فارسیان بمعنی گنبد استعمال کنند۔

دیدار روی و چہرہ و بینائی و دیدن چشم از فرہنگ نصیرالدین و بہار عجم و برہان۔

دینار در اصل دنّار بکسر دال و تشدید نون بود نون اول را بیا بدل کردند تا ملتبس نگردد و بآن مصادر کہ بر وزن فعّال ست چنانکہ در قول حق تعالی وَکَذَّبُوْا بِاٰیٰتِنَا کِذَّابًا جمع آن دنانیر می آید نون اصلی کہ بیا بدل شدہ بود باز در حالت جمع عود کرد از بحر الجواہر و نیز لفظ دینار نام دوائے کہ شربت آنرا شربت دینار گویند و آن تخم کشوث ست کہ داخل اجزاے شربت مذکور ست۔

دیوسار مانند دیو چہ سار بمعنے مانند آید از سراج۔

دیو ہفت سر کنایہ از کرۂ ارض باعتبار اقالیم سبعہ از سراج و موید۔

دیرباز بیای موحدہ بمعنی دراز ے زمان و مدت و زمان دراز و قدیم خطا است صحیح با یمعنی دیریاز بیای تحتانی است بجای موحدہ و لفظ یاز مشتق از یازیدن کہ بمعنی حرکت کردن ست از سراج اللغات و جواہر الحروف۔

دیزہ بالکسر یای مجہول و زای معجمہ بمعنی رنگ لون از برہان و لطائف۔

دیباے شب اندر روز نوعی از دیبای کہ رنگش سیاہ و سفید باشد از چراغ ہدایت۔

دیس بیای مجہول و سین مہملہ این لفظ برای تشبیہ آید بمعنی ہمتا و مثل و مانند از سراج و برہان و لطائف۔

دیک بالکسر و یای معروف و کاف عربی بمعنی خروس از برہان۔

دیر ہرقل دیریست بنا ساختۂ ہرقل و ہرقل بکسر ہا و قاف لقب پادشاہ روم۔

دیو مردم نوعی از حیوان کہ بہندی آنرا بن مانس گویند و بمعنی آدمیان شریر و مفسد نیز آمدہ از برہان و شرح۔

دیہیم بالفتح و یای دوم معروف بمعنے تاج از موید و سروری و مدار و کشف و جہانگیری و سراج اللغات و برہان۔

دیلم بفتح دال و لام طائفۂ معروف و نحتی و بلاد دشمنان و گروہ و در سراج نیز از منتخب و بمعنی کسیکہ مادرش از حبش و پدرش از ترک باشد یا بعکس بود از موید و کنز و در سراج اللغات نوشتہ کہ دیلم بیای مجہول و لام مفتوح نام ملکیست کہ موے مردم آنجا مجعد باشد۔

دیم بالکسر و یای معروف بمعنی روی و چہرہ و نوعی از جرم بودار از جہانگیری۔

دیّان بالفتح و تشدید یا پاداش دہندہ و قہر کنندہ و حساب کنندہ و این کلمہ ایست از اسمای صفات حق تعالی از منتخب و کنز و لطائف۔

دیدن بفتح ہر دو دال در عربی بمعنے خو و عادت از کنز و بکسر اول در فارسی بمعنی ملاقات کردن و این در محاورۂ اہل ایران شائع ست۔

دیبادین بفتح دال و حرف سوم بای موحدہ و کسر دال۔

دیبذین بالفتح بروزن سرزمین بہر دو نام روز بست و سوم از ہر ماہ شمسے از برہان و سراج و رشیدی۔

دین بالکسر و یای معروف در فارسی نام روز بیست و چہارم از ہر ماہ شمسے و در عربی بمعنی مذہب و بمعنی پاداش دادن بمعنے

حساب چنانکه مالک یوم الدین یعنی مالک روز حساب و بالفتح در عربی بمعنی وامی که در تعیین وقت مقرر باشد که در فلان روز ادا کرده خواهد شد اگر وقت ادای آن معین نباشد آن را قرض گویند معنی فارسی از برهان و معنی عربی از منتخب۔

دیدبان شخصیکه بر جای بلند نشسته نظر در اطراف گمارد و از آمدن فوج دشمن قلعه نشینان را خبر میداده باشد و بمعنی جاسوس نیز آمده از بهار عجم۔

دیرمان بالکسر بمعنی بقا و پایداری و بمعنی باقی و پایدار۔

دیده سرخ کردن طمع داشتن و بعضی گویند که بمعنی عشق ورزیدنست۔

دیدان بالکسر و یای معروف جمع دود که بمعنی کرم ست که بالکسر باشد از کنز و صراح۔

دیوان تن مخفف دیوان تنخواه۔

دیگ پر باد کردن بر دیگدان نهادن دیگ برای طبخ طعام از مصطلحات۔

دیر شدن بمعنی تمام شدن و خراب شدنست بعد ازان بمعنی فوت شدن و مستعمل شدن از سراج و بهار عجم۔

دیوان بالکسر معرب دیوان که بیای مجهول ست بمعنی جای جمع شدن مردم مجازاً بمعنی دفتر محاسبه و کچهری و بمعنی دار العدالت و مکان نشستن ملوک و امرا و صاحب دار العدالت و صاحب مسند و بمعنی داد و فریاد و ماجرا و بمعنی کتاب غزلها جمع آن دواوین بود واو ست نه دواین و یاوین از منتخب و بهار عجم و کشف و غیرآن و شریشی شارح مقامات حریری نوشته که دیوان در اصل دوان بود بکسر دال و تشدید واو پس بدل کردند واو اول او را بیای تحتانی بسبب کسرهٔ ماقبل آن و برین معنی دلیل ست لفظ دواوین که جمع آنست و لفظ دیوان در اصل لغت بمعنی جمع شدن ست مجازاً بمعنی دفتر مستعمل شد چه معنی اصل مادهٔ این لفظ جمع و تالیف ست و ازینجاست که تدوین بمعنی جمع کردن و فراهم آوردن آمده و نیز گفته اند که این لفظ عجمی ست و وجه تسمیه اش آنکه روزی نوشیروان باهل محاسبه امر کرد که متفق شده در سه روز فلان حساب بزودی درست کنید پس بر ایشان گذر کرد تا ببیند که چه میسازند پس دید که بجلدی تمام تر حساب میکردند و مینوشتند نوشیروان بجلدی ایشان متعجب گشت و گفت که ایشان دیوان هستند پس از آنوقت اسم اهل محاسبه و اسم جای ایشان مقرر گشت چون یای مجهول در عربی نیاید یا را معروف کرده معرب ساختند۔

دیوار کسی کوتاه دیدن کنایه از عاجز و زبون دیدن از مصطلحات۔

دینه بالکسر و یای معروف و نون بمعنی دیروز یعنی روز گذشته منقول از مجمع الفرس و سراج و در بهار عجم نوشته که دینه منسوب بدی یعنی منسوب بروز گذشته۔

دیرینه بمعنی کهنه۔

دیوچه کرمیست آبی دراز و سیاه که بهندی آنرا جونک گویند و بمعنی کرمیکه از زمین برآید اکثر چوب و دیگر اشیاء را تباه ساخته گل کند و بهندی دیمک گویند از لطائف و سراج۔

دیه بمعنی قریه مگر در کلام اهل زبان بنظر نیامده از مؤید و در سراج نوشته اغلب که صحیح نباشد زیرا که در کلام اساتذه یافته نشده و در شرح سکندرنامه خان آرزو نوشته که ده و دیه هر دو بمعنی قریه آمده مثال دوم مولوی نظامی فرماید **بیت** ندیده چو روباه چاره دگر ٭ به نزدیک آن دیه کرده گذر ٭ و ابراهیم قوام در فرهنگ نوشته که دیه بمعنی قریه تا غایت دیده نشده و در بهار عجم نوشته که دیه باشباع ده است۔

دیوانه در اصل بیای مجهول بوده بمعنی کسیکه منسوب و مشابه بدیوان باشد در صدور حرکات ناملائم و در آخر این لفظ های مختفی ست برای نسبت و مشابهت باشد از بهار عجم و سراج۔

دیدن ماه نو دیوانه بجوش آمدن جنون چون دیوانه ماه نو نگرد جنونش بالا میگیرد از مصطلحات۔

دیبه بیای مجهول حریر تنک و ها بدل از

الف ست چنانکہ خارا و خارہ از سراج
دیباہ مزید علیہ دیبا از بہار عجم۔
دیباچہ بیای مجہول و جیم فارسی مصغر دیباست و نوعی از جامۂ رنگین کہ قبا چہ سلاطین بآن باشد کہ بجواہر مکلل باشد سازند و آن از لوازم لباس پادشاہی ست چنانکہ سامانی نوشتہ و بمناسبت آرایش خطبۂ کتاب را نیز گویند و بعضے محققان نوشتہ اند کہ دیباچہ بیای معروف و جیم عربی لفظ عربیست بمعنی چہرۂ روی و رخسارہ کذا فی الکنز چون خطبۂ کتاب بمنزلۂ روی کتاب ست لہذا خطبۂ کتاب را نیز مجازاً دیباچہ گفتند چون صاحب برہان و رشیدی نیز بیای مجہول و جیم فارسی نوشتہ اند پس ازینجا بخاطر می رسد کہ دیباچہ بیای معروف و جیم معرب آنست و نیز بعضے محققان نوشتہ اند کہ ماخوذ ست از دیباج کہ معرب دیباہ است بمناسبت زینت و رونق و حرف ہای مختفی در آخر لفظ دیباچہ برای نسبت و مشابہت ست
دیمہ بیای معروف رخسارہ و روشنی و نوعی از چرم از سراج و در عربی بمعنے ہمیشہ و بارانی کہ پیاپی ببارد از منتخب
دی بالفتح نام ماہ و آن مدت ماندن آفتاب ست در برج جدی و بہندی ماہ نامند و بعضی ماگھ گویند و چون درین ماہ بغایت شدت سرما باشد لہذا گاہے از لفظ دی سرما مراد باشد و نام روز نہم از ہر ماہ شمسی بمعنی شب تاریک کہ باین معنی مخفف دیجور ست و بالکسر دیا ہی معروف بمعنی روز گذشتہ و آنرا دیروز گویند از برہان و لطائف و غیرہا و در سراج اللغات نوشتہ کہ دی بالکسر بمعنی روز گذشتہ و بالفتح نام ماہ و ہم از سال شمسی کہ اشتداد زمستان دران باشد مجازاً لفظ دی بمعنے زمستان نیز می آید و آنچہ لفظ دی را مخفف دیجور گویند مسند آن مصرعۂ خواجہ حافظ آرند مصرعہ زلف در رخ نمودی شمس دی را بخطاست چہ دیجور صفت شب واقع شود نہ آنکہ دیجور مطلق شب سیاہ را گویند و سبب این غلطی نسخہ است و صحیح چنین ست مصرعہ ز زلف و رخ نمودی شمس فی را بفی بالفتح بمعنے سایہ درینصورت مقابلۂ شمس و فی مشابہت زلف و رخ درست میشود پس دی را مخفف دیجور فہمیدن موجب عدم فہم ست۔
دین حنیفی مراد از دین حضرت ابراہیم علیہ السلام از شرح سکندرنامہ
دیوان بگی نوعی از کبوتران کہ پر دگلو سیاہ باشد و میان قباز و سفید بود از شمسی۔
دیلمی بفتح اول و لام نیز مفتوح نام قومے ست و گویند کہ قوم مذکور موے مجعد بسان زنجیر دارند۔
دیناری جنسے از جامۂ ابریشمی و شراب لعل از سراج۔

باب ذال معجمہ

فصل ذال معجمہ مع الف

ذا بمعنے این مرد و این از اسماے اشارتست برای مفرد مذکر قریب۔
ذاب در آخر بای موحدہ بمعنی عیب از منتخب و در لطائف بمعنی سخت تشنہ چنانکہ لبہای او از تشنگی خشک شدہ باشد و بمعنی گداختہ۔
ذات الجنب بفتح جیم و سکون نون دردی باشد در حجاب کہ آن پردہ ایست میان قلب و معدہ و این ورم در یمین بود و گاہی در یسار علامت با وجود درد پہلو تپ و ضیق النفس بود۔
ذات بمعنے صاحب و خداوند و بمعنے ہستی و حقیقت ہر چیز و نفس ہر شے و مؤنث ذو و بمعنی طرف و جانب و لفظ ذات عربیست در حقیقت اسم اشارتست کہ ہای وقف داخل آن شدہ است و اصل او ذاہ بود چون ہای جزو کلمہ گردید تبادل گشت ذات گفتند و معنی اصلے لفظ ذات مشار الیہ است چون ہستی ہر شے مشار الیہ میباشد لہذا بمعنی خداوند و ہستی ہر چیز مستعمل از شرح نصاب از مولانا یوسف بن مانع ست و کنز و خان آرزو در چراغ ہدایت

نوشتہ کہ لفظ ذات بمعنی قوم کہ در عرف مستعمل ست غلط ست زیرا کہ بدین معنی لفظ جات ست بجیم و آن لفظ ہندی الاصل ست و بسبب غلط بود نقش آن باشد کہ ذال معجمہ در ہندی نمی آید پس طغرا کہ در دو شعر خود لفظ جات را ذات بذال معجمہ فہمیدہ آوردہ است خطا کردہ تم کلام و بخاطر ناقص مؤلف میرسد کہ لفظ ذات بمعنی قوم بذال معجمہ نوشتن خطا باشد مگر بہتر آنست کہ زات بزای معجمہ نویسند چرا کہ زات معرب جات باشد کہ بہندی قوم ست با بدال جیم عربی بزای معجمہ و قطع نظر از نیت تعریب جیم جات را بجہت فصاحت بزای معجمہ بدل کردہ ذات خواندہ شود۔

ذات بحت بفتح بای موحدہ و سکون حای مہملہ و فوقانی مراد از حق تعالی اجل شانہ چہ بحت بمعنی صرف و خالص ست۔

ذات البروج فلک ہشتم کہ آنرا در شرع کرسی گویند۔

ذات العماد بکسر عین صاحب بناہای بلند و صاحب ستونہا چہ عماد بکسر اول بمعنی بناہای بلند ست و بمعنی ستونہا از منتخب۔

ذات الصدر خداوند سینہ یعنی دانندہ اسرار دل و مراد ازین اولیا و باصطلاح اطبا ورم سینہ از لطائف۔

ذاکر یاد کنندہ۔

ذائع بکسر ہمزہ کہ حرف سوم ست و عین مہملہ آشکارا و فاش و پراگندہ از کنز و کشف

ذات عرق بکسر عین مہملہ و سکون را نام جائیست کہ عراقیان از انجا احرام بندند

ذاک بفتح کاف اسم اشارت بسوی بعید ترجمہ اش بفارسی لفظ آن۔

ذات الشمال مراد از گنہگاران و کافران چرا کہ نامۂ اعمال ایشان از دست چپ آید از لطائف۔

ذاہل بمعنی غافل از منتخب۔

ذال نرم رفتن و شتاب رفتن از منتخب و نام حرف معروف بعضے اختلاف کردہ اند کہ این حرف در فارسی نیامدہ است و آنجا کہ یافتہ شود در اصل دال مہملہ باشد و مولانا شرف الدین علی نوشتہ کہ ذال معجمہ در زبان اہل فارس ست و لہجۂ ما وراء النہر بدال مہملہ از جواہر الحروف۔

ذات البین بفتح بای موحدہ انجہ مقدمہ و معاملہ کہ میان دو کس باشد و بمعنے میانجی نیز آمدہ۔

ذات الیمین جانب دست راست و کسانیکہ نامۂ اعمال شان بر دست راست آید و مراد ازین مومنان اند۔

ذائقہ بکسر ہمزہ کہ حرف سوم ست نام قوتے کہ بدان مزۂ چیزہا دریافتہ میشود و آن بر ظاہر زبان میباشد از منتخب و کسانیکہ ذائقہ را بمعنی مزہ گویند خطا ست

ذات الکرسی شکل دہم از اشکال شمالی و آن بصورت زنی ست بر کرسی نشستہ و ہر دو پا فرو گذاشتہ۔

فصل ذال معجمہ مع بای موحدہ

ذباب بضم اول مگس از منتخب و کشف و مؤید و سروری و مدار و بحر الجواہر

ذب بالفتح و تشدید دور کردن و باز داشتن و در آمدن و لاغر شدن و گاو دشتی از منتخب و لطائف۔

ذبیح بمعنے بسمل و مذبوح۔

ذبح بفتح اول و سکون ثانی بسمل کردن از لطائف و صراح۔

ذبح اکبر بکسر اول گوسفندی کہ بفدیۂ اسمٰعیل علیہ السلام از بہشت رسیدہ بود و بمعنی قربانی عید الضحیٰ۔

ذبر بالفتح نوشتن از منتخب و صراح۔

ذبول بضمتین لاغری و پژمردگی و بفتح اول و ضم ثانی بمعنے لاغر و پژمردہ از منتخب و کشف۔

ذبال بضم جمع ذبالہ و ذبالہ بالضم بمعنے فتیلہ کہ شعلہ لازم اوست از لطائف۔

ذبحہ بفتح اول و فتح ثانی و ثالث دردے باشد بہر دو جانب حلقوم۔

ذبابی بضم اول منسوب بذباب یعنی مگس و درینجا مگسے مراد باشد کہ سبز رنگ میباشد چرا کہ ذبابی اکثر در صفت زمرد واقع شد۔

فصل ذال معجمہ مع خای معجمہ

ذخر بضم اول و سکون ثانی چیزی نگاہ داشتن و نگاہ داشتہ شدہ برای وقتی از منتخب۔

ذخیرہ آن چیز کہ نگاہ داشتہ شود کہ وقتی
بکار آید از منتخب و صراح۔
ذخائر جمع ذخیرہ۔
ذخرہ بضم اول و سکون خای معجمہ ذخیرہ
و سختی از شکرستان۔

فصل ذال معجمہ مع رای مہملہ

ذرب بفتحتین و بای موحدہ نوعی از اسہال
کہ طعام در معدہ تغیر نہ پذیرد و در رنگ گاہی
اسہال میشود و گاہی بند شود از بحر الجواہر
و منتخب و کفایہ۔
ذریت بضم اول و تشدید رای مکسور و
تشدید یای تحتانی بمعنی فرزندان و فرزند زادگان
و بمعنی نسل آدمی و جن و ذراری جمع آن بفتح
اول از لطائف و منتخب و صراح و کنز۔
ذروح بالضم و تشدید را و حای مہملہ کرمیست
پردار بقدر زنبور کوچک سرخ رنگ با خالہای
سیاہ خوردن آن سم ست۔
ذراریح جمع ذروح از منتخب۔
ذرور بالضم اول و ضم رای مہملہ و واو معروف
و بعدہ رای مہملہ دیگر بمعنی دوای خشک آنرا
در چشم یا در زخم بپاشند از منتخب و صراح و قرابادینات و کشف و کنز۔
ذرائر جمع ذرہ کہ مورچہ خرد باشد از لطائف۔
ذربا بفتح بمعنی مان یعنی بگذار از شرح نصاب
ذراع بکسر اول و عین مہملہ بمعنی بازو و ارش
دست یعنی از آرنج تا انگشتان و در حیوانات
از پاچہ بالاتر را ذراع گویند و گز را آن چیز
بار ابیاید و داغ ران شتر و نام منزل ہفتم
از منازل قمر و آن ستارہ چندست کہ
بر ساعد برج اسد واقع شدہ اند از منتخب و کنز
ذرائع بمعنی وسیلہا این جمع ذریعہ است
از لطائف۔
ذرع بالفتح طاقت و بر ارش پیمودن
و بفتحتین طمع و بچہ گاو وحشی از کنز۔
ذرق بالفتح سرگین مرغ منتخب۔
ذروہ بالضم و بالکسر بمعنی بلندی کوہ و بالای
سر کوہ از منتخب و صراح و کشف و در کنز
بالاترین موضع چیزی بزای ہوز نوشتن
و بالفتح خواندن خطاست۔
ذریعہ بفتح بمعنی وسیلہ و دست آویز و
در اصل ذریعہ یعنی شتر مادہ کہ صیاد پس
آن پنہان شود تا صید را بزند از منتخب و کنز
ذرہ بالفتح و تشدید را مورچہ خرد و ہرچہ
در نور آفتاب از روزن بر آید اجزای باریک
باریک دیدہ میشوند و بمعنی مقداری کہ صدم
حصہ از یک جو باشد بالضم و تشدید را نام غلہ
کہ آنرا ارزن گویند و بمعنی غلہ زرت کہ آنرا
ہندی جوار گویند و خوشہ آن بالای درخت
بر منتہا باشد و در وسط درخت از منتخب و
مدار و رشیدی و صراح و کشف۔
ذرانی بفتحتین و فتح اول سکون ثانی نوعی
از نمک سخت و سفید از صراح۔
ذعاف بضم اول و عین مہملہ زہر قاتل
و زود جان بر آرندہ از کنز و منتخب۔
ذفر بفتح ذال و فتح فا بعدہ را مہملہ بوی
خوش کہ تیز باشد و بوی ناخوش کہ تیز باشد
و بمعنی بوی بغل و از نجاست مشک الخ فرد این
لغت از لغات اضداد است از بحر الجواہر
و صراح و منتخب۔
ذفیف بمعنی زود و سبک از منتخب۔
ذقن بفتحتین زنخدان۔

فصل ذال معجمہ مع کاف

ذکا بضم اول بمعنی آفتاب بفتح اول
بمعنی دانش و تیزی طبع و زیرکی و افروختن
و شعلہ کشیدن از منتخب و صراح و لطائف
و کشف و مدار و سروری و شرح نصاب و کنز
ذکر بالکسر یاد کردن بزبان و بفتحتین آلت
مرد و بمعنی نر کہ ضد مادہ باشد و بمعنی فولاد
از منتخب و کنز۔
ذکور بضمتین بمعنی مردان و این جمع ذکر
ست کہ بمعنی نر باشد کہ ضد مادہ است۔
ذکارہ بالکسر حرف چہارم مفتوح و
را مہملہ مشدد نوعی از ذکر درویشان
تلفظ آن بشرکت زبان و سینہ باشد بوجہی
کہ صدای ارہ وار از کشیدن ارہ بران
مفہوم شود یعنی لفظ اللہ را بسوی دماغ
کشند و لفظ ہو را بجانب قلب و سینہ و این
کشیدن و فرو بردن ہر دو لفظ مذکور بزور
شدت باشد لیکن آواز متوسط و صوت
حزین۔
ذکی بفتح اول و کسر کاف و تشدید یا بمعنی

تیز طبع از لطائف۔

فصل ذال معجمه مع لام

ذلت بالکسر و تشدید لام بمعنی خواری و گناه از منتخب و قاموس و مدار و لطائف

ذلاقت بفتح اول و فتح قاف تیز زبانی و فصاحت یعنی تیزی و صفائی تقریر از منتخب و کشف و کنز۔

ذلق بفتحتین تیز زبانی و بی آرام شدن و بیحال انداختن مرغ و تیزی هر چیز از منتخب و کنز۔

ذلیق تیز زبان و سنان تیز از منتخب و کنز

ذلیل خوار از منتخب و در لطائف بمعنی خوار و گنهگار و رام و مطیع و نرم و آسان۔

ذل بالضم و تشدید لام خواری و بالکسر نرمی و رام شدن از منتخب و مؤید و صراح و مدار۔

ذلول بفتح اول و ضم ثانی بمعنی رام یعنی نرم و مطیع۔

ذلق بیان بفتحتین فصیح و بلیغ۔

فصل ذال معجمه مع میم

ذمت بکسر اول و تشدید میم عهد و پیمان و عهده و ضمان۔

ذم بالفتح و تشدید میم هجو گفتن و بد گفتن کسی را و نکوهیدن از منتخب و لطائف و کنز۔

ذمیم نکوهیده و زشت و آب بینی و آب آخور شتر و بمعنی چیزی که چون بسبب مور از مسام بدن انسان بیرون آید از منتخب و لطائف۔

ذمائم بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم ست جمع ذمیمه که بمعنی بد و نکوهیده و چیز زشت ست از خیابان۔

ذمیمه نکوهیده و زشت۔

ذمه بالکسر و تشدید میم عهد و امان و زنهار و ضمان و اهل ذمه اهل کتاب که بعهد و پیمان در دار اسلام در آیند از منتخب و صراح و کنز۔

ذمی بالکسر و تشدید میم اهل کتاب که زنهاری باشد منسوب بعهد و پیمان یعنی کافر مطیع الاسلام و جزیه گذار از منتخب و غیره۔

فصل ذال معجمه مع نون

ذنب بفتح اول و سکون نون بمعنی گناه و بفتحتین دم حیوانات و نام ستاره ایست که آنرا ذنب الفرس گویند و نام شکلیست در آسمان که از تقاطع منطقه فلکجوزهر مائل بصورت اژدر که بهم میرسد یک طرف را راس گویند و طرف دیگر را ذنب از منتخب و لطائف و غیره۔

ذنوب بفتحتین و بای موحده بمعنی گناهان این جمع ذنب ست که بمعنی گناه باشد و بفتح اول و ضم ثانی بمعنی دلو پر آب مطلق دلو و بمعنی اسپ دراز دم از منتخب و لطائف

فصل ذال معجمه مع واو

ذوب بالفتح و بای موحده گداختن و سخت شدن گرمی آفتاب از منتخب۔

ذو لباب خداوند خالص یعنی خداوند عقل و صاحب فهم از لطائف۔

ذوناب کنایه از درنده مثل گربه و سگ و گرگ و شیر چه ناب بمعنی دندان پیشک ست که بهندی آنرا کچلی گویند و بعضی کیلا نامند بیای معروف۔

ذوائب بفتح اول و کسر همزه و بای موحده بمعنی گیسوها و موهای پیش سر و این جمع ذوابه است از منتخب و کنز۔

ذوات بفتح جمع ذات که بمعنی خداوند و هستی و حقیقت هر چیز ست۔

ذوالخمار بکسر خای معجمه نام مردیکه مقنعه بر رو انداختی و آن مردی بود کاهن و بنهایت شعبده دار و ازوی امور عجیبه ظاهر میشد از لطائف۔

ذوالفقار بفتح صحیح ست نه بکسر فا نام تیغ حضرت مرتضی علی کرم الله وجهه و حقیقتش آنکه شمشیر عاص بن منبه که روز جنگ بد کشته شد بحضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم منتقل شد و از پیغمبر بمرتضی علی از منتخب و کشف و قاموس و صراح و مزیل فقار بفتح قطار استخوان و مهرهای پشت از گردن تا کمر کذا فی المنتخب چون بر پشت شمشیر مذکور قطار مهرهای پشت یعنی عدیم الارتفاع ساخته شده بود لهذا باسم ذوالفقار موسوم شد چنانکه صاحب قاموس بهمین معنی اشارت کرده سیف منقر کمعظم فیه حزوز مطمئنه عن متنه درین زمانه نقل ذوالفقار شمشیر دو زبانه سازند تخیلات

بر غلط بعضے متاخرین ست۔

ذو المجاز بفتح میم و جیم و زای معجمه نام بازاریست در منا قریب مکه معظمه از صراح وغیره۔

ذوق بالفتح چشیدن مزه از لطائف و منتخب و در بهار عجم نوشته که ذوق بالفتح چشیدن و چاشنی فارسیان بمعنی لذت و مزه و نشاط و خوشی آرند و بلفظ دادن و چشیدن و کردن و زدن و بُردن و داشتن و انگیختن و دیدن و دریافتن و تراویدن مستعمل۔

ذو الحباک بضم حای مهمله و ضم بای موحده کنایه از آسمان چه حبک جمع حبیکه ست که بمعنی راه در ریگ توده و شکن آب و شکن زره و موی جعد باشد ذوات الحبک نیز آمده۔

ذو جسدین بالضم و جیم عربی مفتوح و فتح سین مهمله و دال مهمله مراد از ستارهٔ عطارد چرا که خانهٔ او جوزاست که آنرا جسدین و دو پیکر گویند زیرا که بصورت دو کودک پیوسته یا نست که پی همدیگر در آمده اند۔

ذو النون لقب یونس پیغمبر علیه السلام چرا که هفت روز در شکم ماهی بودند و نیز لقب ولی که ذو النون مصری گویندش ذو بمعنی صاحب و نون بمعنی ماهی و وجه این لقب آنکه روزی در سواری کشتی شخصے بر ایشان بدگمانی دزدی گوهر خود کرده بود بدعاے ایشان ماهیان گوهرها در دهان گرفته بر آمدند ایشان گوهر از ماهی گرفته بدان شخص دادند۔

ذو القرنین لقب سکندر از آنکه دو گیسو داشت چه قرن گیسو را گویند یا آنکه رسید بهر دو طرف عالم که مشرق و مغرب باشد و یا آنکه کریم الطرفین بود از مادر و پدر یا آنکه داخل شده بود در نور و ظلمت از مجمع البحرین که جامع لغات قرآن و حدیث ست و بعضے محققین نوشته که ذو القرنین که در قرآن مجید احوالش واقع ست پادشاهی دیگر بوده است نه سکندر رومی پسر فیلقوس ست چرا که میان این هر دو تفاوت زمانه بسیار

ذو النورین لقب عثمان رضی الله عنه چرا که دو دختر رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم در نکاح ایشان آمده بودند۔

ذو المنن صاحب منتها و صاحب احسانها چه منن بکسر میم و فتح نون جمع منت ست

ذو الیزن بیای تحتانی و زای معجمه نام پادشاه یمن که در دلیری و نیزه زنی معروف بود از مؤید۔

ذو فنون صاحب هنرها۔

ذوبان بالفتح و حرف سوم بای موحده بمعنی گداختن و گدازش و بمعنی بیقراری نیز آمده۔

ذو بالضم بمعنی خداوند از کنز۔

ذو ذوابه بالضم و حرف سوم ذال معجمه مضموم و حرف ششم بای موحده۔

ذو ذنابه بالضم هر دو ذال معجمه و حرف چهارم نون و ششم بای موحده هر دو درست بمعنی ستارهٔ منحوس که بشکل جاروب گاه گاهی بر مے آید مگر تحقیق اینست که اگر بوقت طلوعش شعاع او بطرف مغرب باشد ذو ذوابه خوانندش مستحسن بل انسب و اگر شعاع آن بهنگام طلوعش بسوی مشرق باشد ذو ذنابه گفتنش اولی ست و نکتهٔ این تغیر بر ارباب خبرت محتجب نیست فافهم و تامل۔

ذوابه بضم اول و حرف چهارم بای موحده گیسو و موی پیشانی و علاقهٔ شمشیر از منتخب۔

فصل ذال معجمه مع ها

ذهن دریا گرداب و قعر دریا از مصطلحات۔

ذهب بفتحتین زر سرخ و طلا از کنز۔

ذهاب بفتح مصدر ست بمعنی رفتن و گذاشتن از مزیل و شرح نصاب و در لطائف بکسر ذهاب و ایاب بمعنی رفتن و بازگشتن۔

ذهلت بالفتح بمعنی غفلت۔

ذهول و **ذهولت** بضمتین غفلت و فراموشی از لطائف و کنز و صراح۔

ذهن بالکسر فهمیدگی و زیرکی و قدرت مدرکه از منتخب و بهار عجم و لطائف و کشف و در فارسی بمعنی ته دیگ از مصطلحات۔

ذهین بفتح ه بکسر بر وزن متین بمعنے زیرک از منتخب و کشف۔

ذهن کشتی بکسر ذال معجمه و کسر کاف عربی بجا ماندن کشتی بسبب نبودن باد از مصطلحات۔

فصل ذال معجمه مع یای تحتانی

ذیب بکسر اوّل و سکون تحتانی و موحده بمعنی گرگ درنده و بجای تحتانی همزه نیز آمده از منتخب و کنز۔

ذیاب بکسر اوّل بمعنی گرگان این جمع ذیب است که بمعنی گرگ باشد از کنز۔

ذیابیطس بکسر اوّل و کسر نون و یای معروف و ضم طای مهمله و سکون سین مهمله نام مرض که نوعی از سلسل البول است چون ذیابیطس بزبان یونان دولاب را نیز گویند و صاحب این مرض آب بار بار مینوشد و بول نیز بار بار میکند لهذا باین اسم مسمی گشت از برهان و بحر الجواهر و در حدود الامراض نوشته که لفظ ذیابیطس است بفتح ذال معجمه و تحتانی بالف کشیده و کسر بای موحده و نون و سکون تحتانی و ضم طای مهمله و سکون سین مهمله مؤلف گوید که برین تقدیر اگر نون را برای تخفیف حذف کنند و بای موحده را سلامت دارند چنانکه مشهور است هم درست باشد

ذیل بالفتح دامن از کنز۔

ذی بال بکسر صاحب شان و صاحب عزت است و بمعنی صاحب بازو خطا چرا که بال بمعنی بازو فارسی است بلفظ ذی که عربی باشد مرکب کردن بے محاوره و بر ذی هوش قیاس نباید کرد زیرا که ذی هوش در کتب بلغا دیده نشده۔

ذی سلم بکسر اوّل و فتح سین مهمله و فتح لام نام مقام و سلم بفتحتین درختیست خاردار۔

ذی القعده بمعنی لفظی صاحب نشستن و چون این ماه از جمله شهور حرام است که درانها محاربه حرام بوده پس عرب درین ماه از محاربه و مقاتله قعود میکردند از برای باز نشستند۔

ذی الحجه حجه بالکسر و تشدید جیم بمعنی یکبار حج کردن و قیاس آنست که بالفتح باشد نه بکسر چرا که وزن فعله بالفتح برای مرة آید و فعله بالکسر برای حالت و نوع آید پس چون درین ماه یکبار حج کرده می شود لهذا ذی الحجه گویند یا آنکه حج بالکسر و تشدید جیم بمعنی سال هم آمده است چون این ماه انتهای سال باشد و سال برین کامل میگردد گویا که این ماه صاحب سال است بدین جهت ذی الحجه می گفته باشند۔

ذی بالکسر بمعنی خداوند و صاحب۔

⁂ ⁂ ⁂

باب رای مهمله

فصل رای مهمله مع الف

را این حرف علامت مفعول است و گاهی بمعنی برای آید چنانکه خدا را یعنی برای خدا و گاهی بدل اضافت آید چنانکه مصرعه کسان را کشد ناوک ندر حریر ؛ یعنی ناوک آن کسان و گاهی افاده معنی از سبب کند چنانکه قضا را یعنی بسبب قضا و گاهی زائد باشد امیر خسرو گوید بیت گر چه تن من ز پے سوز راست ؛ رحمت تو از پے این روز راست ؛ مثال دیگر شعر هر آن مثال که توقیع تو بران نبود ؛ زمانه طی نکند جز برای حنا را ؛ و این حرف بجیم عربی بدل شود و بشین معجمه و بغین معجمه چون کنار و کناغ بمعنی کناره دریا و نهر و بکاف فارسی چون ریما ز و گیماز بیای معروف و زای معجمه لوگی از جامه نفیس و بلام چون چنار و چنال و این بسیار است و بنون چون لت انبار و لت انبان و استوار و استوان و بواو چون برمرد و برمو بمعنی انتظار و بهاء چون هوبر و هوبه بمعنی شاشه آدم و در آخر کلمه برای نسبت آید چون لهر بفتحتین بمعنی شرابخانه زیرا که بمعنی شراب است و در آخر زائد نیز آید چون شنا و شنار بمعنی شناوری۔

رانا لقب راجه جیپور و در چراغ هدایت نوشته که رانا بنون لفظ هندیست بمعنی راجه عموما و لقب راجهای اودی پور که ملکی ست مابین مالوه و اجمیر و گجرات۔

رؤسا بضم اوّل و فتح همزه که بصورت واو است و سین مهمله و بعد الف همزه دیگر

بمعنی سرداران این جمع رئیس ست چنانچہ شرفا جمع شریف

راکب سوار۔

راسب بکسر سین مہلہ تہ نشین و در روے شونده۔

راس و ذنب آنچہ در آسمان از تقاطع منطقۂ فلک جوزہر و مائل صورت مار بزرگ بہر سدیک طرفش را راس گویند و طرف دیگر را ذنب این را تنین فلک نیز گویند مستفاد از منتخب و برہان و صاحب قاموس گوید کہ تنین سفیدیست در آسمان کہ تنہ اش در شش برج ست و دمش در برج ہفتم و سیر میکند چون کواکب سیاره۔

راہب بکسر ہا و بای موحده پارسا و عابد ترسایان و بعضے نوشتہ کہ راہبان اکثر در کمر یا در دست زنجیری دارند از منتخب و غیره

راست بمعنی صدق و درست و نام مقامیست از دوازده مقام موسیقی از کشف و بعضے نوشتہ اند کہ وقت آن بعد از طلوع تا چاشت ست و بعضے گفتہ اند کہ بہندی سری راگ گویند۔

رافت مہربانی۔

رادت بفتح واو لفظ ہندیست بمعنی بہادر و دہتر از شرح قران السعدین۔

رایت علم لشکر از منتخب۔

رایات علمہا و نشانہائے لشکر از منتخب

راحت آرام و آسائش و بمعنے کف دست از منتخب و کشف و لطائف۔

راسیات جمع راسیہ کہ بمعنی کوه استوار ست از لطائف۔

رازیانج معرب رازیانہ کہ آنرا بادیان نیز گویند۔

راجح بکسر جیم و حاے مہلہ افزون و غالب و فائق و بہتر و پلہ ترازو کہ از گرانی بوقت سنجیدن زیر ماند و مرجوح پلۂ بالا۔

رابح بکسر بای موحده سود دہنده و نفع بخش۔

راح در آخر حای مہلہ شاد شدن و شادمانے و بمعنی شراب و کنہا ئی ست و باین معنی جمع راحت ست کہ بمعنی کف دست باشد از منتخب و لطائف و کشف و بمعنے را قرار گرفتن نیز آمده۔

راح روح نام لحنی ست از سی لحن باربدی از سراج۔

رامح بکسر میم و حای مہلہ نیزه دار و نیزه زن و سماک رامح ستاره است کہ نزدیک او ستارۂ دیگر ست کہ آنرا نیزۂ سماک گویند و سماک دیگر نیز ست کہ نزدیک وی ستارۂ دیگر ندارد و آنرا سماک اعزل گویند یعنی بے سلاح از منتخب۔

راسخ استوار و برجا از منتخب۔

راد سخی و بہادر از رشیدے و سراج و برہان و بتشدید دال در عربی بمعنے رد کنند

رائد بکسر ہمزه کہ حرف سوم ست آنکہ او را برائے آب و علف فرستند و بمعنے دستہ آس از منتخب۔

راوند بفتح واو و دولے بنا تیست زرد رنگ مبرد بالعرض کہ باسہال گرمی جگر فرونشانده و مقوی قوت جاذبہ جگر ست ریوند مالہ ہمین ست از تحفۃ المومنین وغیره۔

راصد مراد از منجم۔

راعی العباد بکسر عین اول و دوم و یای تحتانی در عبارات فارسی غیر ملفوظ مگر در عربی بحالت نصبی بمعنے نگہبان بندگان مراد از پادشاه۔

راکد بکسر کاف آب استاده کہ جاری و روان نباشد از شرح نصاب۔

راہدار بمعنی خوش رفتار خطاست و صحیح راہوار ست بواو و رہوار نوعی از رفتار ست کہ بسیار ہموار بود و صاحب این رفتار را نیز رہوار گویند از سراج

رامشگر بکسر بمعنی مطرب از برہان و نوشتہ اند کہ رامش مخفف آرامش ست چون ساز و نغمہ باعث آرامش دل میشود لہذا درینجا مجاز از اطلاق مسبب بر سبب کرده اند از سراج۔

رایچور نام جای ست۔

راس بمعنی سر و بالای ہر چیزی از منتخب

رئیس سردار و مہتر قوم از منتخب۔

رؤس بضم اول و ضم ہمزه کہ حرف

دوم ست و سکون واو جمع راس کہ بمعنے سرست وگاہی بمعنی مہتران و سرداران آید۔

رامش بکسر میم نغمہ و سرود۔

راش بشین معجمہ تودہ و انبار غلہ عوام بسین مہملہ خوانند از سروری و برہان و سراج۔

راقص رقص کنندہ و نام ستارہ است کہ در دہان اژدہای فلک واقع شدہ است۔

رائض بکسر ہمزہ کہ حرف سوم ست و ضاد معجمہ کسی کہ اسپ را ریاضت آموزد و آن چابک سوار باشد از سروری و کشف۔

رابض بکسر بای موحدہ و ضاد معجمہ بمعنے قلعہ دار چہ ربض بفتحتین دیوار گرداگرد شہر را گویند کذا فی المنتخب۔

رائع بکسر تای فوقانی بمعنے چرندہ از شرح نصاب و منتخب۔

رائع بالندہ و افزون شوندہ و رسانندۂ دخلیکہ از کشت حاصل شود۔

رادع بکسر دال مہملہ و عین مہملہ باز استادہ کنندہ از چیزے از منتخب۔

رافع بردارندہ و حرکت پیش دہندہ کلمہ را و داد خواہ و قصہ و حال خود پیش حاکم برندہ از منتخب۔

راقع بقاف پیوند دوزندہ بر جامہ خرقہ۔

راغ بغین معجمہ صحرای دامن کوہ و مرغزار از برہان و مدار و سراج و کشف رشیدے۔

راوغ بکسر واو بمعنی فریبی و حیلہ گر از روغ بالتح از منتخب۔

رؤف بفتح اول و ضم ہمزہ و سکون واو بمعنے مہربان۔

راف بسباسہ از برہان بمعنے جاو تری و در نصاب باین معنی راب آوردہ و در سراج اللغات بمعنی چبوترہ۔

راقف بہر و وفا بمعنے درخشندہ از منتخب و صراح۔

راتق بکسر فوقانی بمعنی بستہ کنندہ اسم فاعل از رتق کہ بمعنی بستن ست کذا فی المنتخب۔

رواق بفتح واو پالونۂ شراب یعنی جامہ وغیرہ کہ بآن شراب را صاف کنند از صراح و در مؤید نوشتہ کہ بمعنے شراب نیز آمدہ و در رسالۂ معربات آوردہ کہ راوق معرب راوک ست و ابن حاجب نوشتہ کہ راووق بر وزن فاروق ست بمعنی پالونۂ شراب نہ راوق بفتح واو و تم کلام حق نیست کہ راوق واو مخفف راووق ست کہ واو ثانی را حذف کردہ واو اول را فتح دادہ اند زیرا کہ در کلام عرب فاعل بضم عین نیامدہ است پس بتقدیر در استعمال فارسیان راوق بمعنی شراب مجاز باشد باطلاق سبب بر مسبب۔

رائق بکسر ہمزہ آب جاری و صاف و لطیف باشد۔

راجل بکسر جیم پیادہ از منتخب۔

راس المال سرمایۂ تجارت از منتخب۔

رام مطیع و الفت گرفتہ و فرمانبردار و نام روز بست و یکم از ہر ماہ شمسی یک نوع درخت است از مؤید و کشف و برہان و سراج۔

رای زن مراد از عاقل و دانا و بمعنی وزیر۔

رایگان بکاف فارسی بمعنی مفت و بی عوض و چیزیکہ در راہ یافتہ شود از برہان و نوشتہ اند کہ رایگان در اصل راہگان بود بمعنی لائق راہ و در سراج اللغات نوشتہ کہ رایگان چیزیکہ در راہ یا بند بی مشقت در اصل راہگان بود ہا را بہمزۂ ملینہ بدل کردند رایگان شد۔

رای العین بضم تحتانی دیدن بچشم۔

رامین نام عاشق ویسہ و نیز نام چنگی کہ چنگ خوب می نواخت و قیل نام واضع چنگ ست و بعضی نوشتہ کہ نام زن چنگ نواز از لطائف۔

رائین بکسر نون کہ حرف سوم ست شنوا از برہان و مؤید۔

راسن بفتح سین مہملہ و نون گیاہ و دوائیست کہ بوی ناخوش دارد از برہان۔

راز زمین باضافت سبزہ و گلہا از مؤید۔

راہ پیش گذاشتن رہنمائی کردن از مصطلحات۔

راہ کوہ رفتن عمل لواطت کردن از مصطلحات۔

رائحہ بکسر ہمزہ مطلق بو و گر بمعنی بوے

خوش مستعمل از لطائف۔

رالطه بکسر موحده صحیح ست و بباء موقوف خواندن خطا انچه بآن چیزی را بچیزی می بندد از منتخب لہذا بمعنی ملاقه مستعمل ست۔

رابیه بکسر بای موحده و تحتانی بمعنے زمین بلند از منتخب۔

راسته بروزن خاسته صف دکانهای بازار از برہان۔

راحله بکسر حای مہملہ ستور بارکش و شتر سواری و مرکب خواه نر باشد خواه ماده و تا در آخر برای مبالغه است از صراح و منتخب و لطائف وغیره۔

راه بمعنی ہوش از جہانگیری و در بعض فرہنگ بمعنی پرده سرود و بمعنی انتظار و بمعنی کرت و بار چنانکه صدره بمعنی صد بار۔

راست مزه شیرین مزه۔

راویه بکسر واو بعده تحتانی شتر آبکش و ظرف آب از چرم از لطائف۔

رابعه بکسر موحده و فتح عین مہملہ چیز چہارم و نام زن زاہده که او پدر خود را دختر چہارم بود در بصره۔

راست خانه بمعنی کسیکه راست و درست باشد از مصطلحات۔

راه بریده بالاضافت راہیکه بسبب ہزنی قطاع الطریق غیر مسلوک باشد از مصطلحات

راتبه حرف سوم فوقانی و چہارم موحده بمعنے ثابت و بیک جا استاده و قرار گرفته مشتق از رتوب بضمتین بمعنے ثابت و ساکن شدن۔

رادی بدال مہملہ سخاوت و جوانمردی و حکمت و شجاعت از لطائف۔

رافضی منسوب برافضه و رافضه گروہی از لشکری که سردار خود را بگذارند و فرقه از شیعه که زید بن علیؓ بن حسینؓ بیعت کردند بعد از ان گفتند که از شیخین تبرا کن تا با تو ہمراہی کنیم زیدؓ انکار نمود و گفت که چگونه تبرا کنم از ایشان که وزیر معاون جد من بودند پس ایشان او را رفض کردند یعنی گذاشتند تا آنکه حجاج او را شہید کرد از منتخب۔

رامی تیر و سنگ اندازنده و تہمت کننده از منتخب و لطائف۔

راعی نگہبان و والی و حاکم و شبان یعنی چرانندهٔ چہارپایان از منتخب و شرح نصاب و خیابان۔

راجی بکسر جیم امیدوار از منتخب و لطائف

راوی روایت کننده و سیراب شونده و بمعنے کسی که قصیدهٔ شاعر را بالحان و خوش آوازی پیش ملوک خواند از منتخب و شرح خاقانے۔

راقی بکسر قاف افسون گر و عزیمت خوان و کسیکه بر مریضان افسون و دعا بدمد از منتخب و غیر آن و بمعنی بالا رونده نیز آمده است

راہوی بضم ہا و کسر واو نام مقامی ست از دوازده مقام موسیقی از برہان و بعضے نوشته که وقت آن بعد از طلوع ست و بعضے نوشته اند که وقتش از صبح تا طلوع و بہندی آنرا للت نامند۔

رای بمعنی عقل و فکر و بمعنی راجه ہند نیز آمده بمعنی اول و دوم عربی ست و بمعنی سوم ہندی ست۔

رامشی مطرب از برہان وغیره۔

رازی منسوب بری بزیادت زای معجمه وری نام شہریست۔

راعنا گوی کنایه از منافق و معنی راعنا اینست که مراعات کن ما را صحابهؓ این معنی را قصد کرده بحضرت رسول اللہ صلی اللہ علیه و آله وسلم خطاب میکردند و یہود اندک تغیر داده راعینا میخواندند یعنی شبان ما حق تعالی صحابهؓ را منع کرد که کلمهٔ راعنا بار دیگر خطاب بآنحضرت نکنند بلکه انظرنا بگویند کذا فی المنتخب ظاہرا آنکه یہود منافق باشند و کلمهٔ راعینا را بلہجه میگفته باشند که مومنان را راعنا مفہوم میشد و راعنا گوی ہمان راعیناست که در تحت تلفظ آن راعنا متلفظ و مراد باشد۔

راه خسروانی نام نوائیست از موسیقی از مصنفات باربد از برہان۔

راہب عسلی بفتح وبای موحده و عین مہملہ و فتح سین مہملہ زاہد یہودان که پارچه زرد بجہت علامت دارند چه عسلی پارچه زرد را گویند یہودان برای امتیاز بردوش

جامهٔ خود دوزند کذا فی البرهان و از منتخب چنین دریافته شد که معنی لفظ راهب عسلی آنست که راهب خوش آینده و مقبول خلق چه معنی عسل خوش آینده ساختن حق تعالی است کسی را بسوے خلق۔

راشی رشوت دهنده۔

فصل را رمهمله مع بای موحده

ربا بکسر اوّل زیاده شدن و نشو و نما کردن و زیاده گرفتن در وام و بیع از منتخب

ربیب پسرے که آن زن از شوهر سابق آورده باشد پس آن کودک این شوهر حال را ربیب باشد۔

رب بالفتح و تشدید با خداوند و پروردگار و بصلاح آرنده و بالضم و تشدید آب انگور و انار و سیب غیره که بپزند تا غلیظ شود و بالضم و تشدید و فتح با بمعنی بسیار و بمعنی اندک از لطائف۔

رباب بفتح اوّل نام ساز معروف و ابر سپید و نام زن جمیله که معشوق رعد نام عاشق بود و موضعیست بمکه و کوهی در مدینه از منتخب و صراح و بعضی نوشته که رباب بمعنے بزبان سریانی ست و در رشیدے و مؤید و سروری و کشف بمعنی نام ساز معروف بفتح اوّل ست و در برهان نوشته که رباب بضم اوّل نام سازی که آن طنبور ماندے بود بزرگ شکم و کوتاه دسته و بر روی آن بجای تخته پوست آهو باشد و در رسالهٔ معربات مسطور ست که رباب معرب روادہ است و معنی روادہ آواز حزین دارنده است چه رواد بمعنے آواز حزین ست و ه برائے نسبت و در سراج نوشته که رباب بفتح معرب باب بضم ست۔

رباعیات بفتح چهار دندان که میان ثنایا و انیاب باشد و این جمع رباعیه است که بفتح اوّل برون ثمانیه باشد از منتخب

رباح بفتح اوّل و حای مهمله نام غلام آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم از شرح نصاب۔

ربح بالکسر و حای مهمله نفع و سود که در تجارت حاصل بشود از شرح نصاب۔

ربع شداد بفتح اوّل و سکون موحده مراد از باغ ارم۔

ربیع الآخر بکسر خای معجمه صحیح ست نه ربیع الثانی که در استعمال عام ست چرا که استعمال عرب بیشتر ربیع الآخر ست و بعضے گویند که اطلاق لفظ ثانی آنجا کنند که برائے آن ثالث نیز باشد چون بوقت تسمیهٔ شهور این ماه در آخر فصل ربیع واقع شده بود لهذا باین اسم مسمّی گشت از رسالهٔ علم نجوم که بسیار معتبر بود نوشته شد۔

ربض بفتحتین و ضاد معجمه دیوار شهر پناه و بمعنے گرداگرد قلعه و بمعنے زن و بمعنے الخانه از زن و مادر و خواهر و بمعنے بالضم و بفتحتین نیز آمده از منتخب و شرح نصاب و صراح و لطائف

رباط بفتح مسافرخانه و بکسر چیزیکه بآن سخت بندند چیزی را از لطائف۔

رب النوع فرشته که حق تعالی برائے پرورش و حفاظت هر یک نوع از انواع نباتات و حیوانات و جمادات مقرر فرموده چنانکه برائے پرورش هر نوع فرشته علیحده است۔

ربع بالضم چهارم حصهٔ چیزے و آلتی ست منجمان را از قبیل اسطرلاب که بدان ارتفاع آفتاب و ساعتها و علمهای دیگر معلوم کنند و آنرا ربع مجیب نیز گویند بضم میم و فتح جیم و تشدید یا و بالکسر ترک دو روز در میان گذاشته آید که از روز نوبت تا روز نوبت دیگر چهار روز باشد و بالفتح سرای و خانه و محله و منزل از منتخب و بحر الجواهر و شرح نصاب و کنز۔

ربیع موسم بهار و آن در هند چیت و بیساکه است و در دیگر ولایات بیساکه و جیٹه و نام مردے سخی که او را ربیع بن فضل گویند۔

ربیع الاول چون بوقت تسمیهٔ شهور این ماه در ابتدائے فصل ربیع واقع شده بود لهذا باین اسم مسمّی گشت از رسالهٔ نجوم که بسیار معتبر بود نوشته شد۔

ربودن بضمتین بزور و سرعت چیزی را از شخصے بردن از کشف و سروری۔

ربع مسکون ربع زمین که سکونت

کرده شدهٔ انسانست و مراد از ربع مسکون
هفت اقلیم باشد چراکه هفت اقلیم مانند
هفت بساط مطول از مشرق تا مغرب
در ربع مسکون واقع اند برابر یکدیگر بدانکه
زمین کروی شکل است بصورت گوی که دورهٔ
آن هشت هزار فرهنگ است که بست و چهار
هزار کروه باشد باین حساب طول ربع
مسکون دوازده هزار کروه است و عرض میانهٔ
آن شش هزار که بقول حکما کرهٔ زمین را سه
صد و شصت بخش قسمت کرده اند هر بخش
را درجه نامند و هر درجه را شصت و هفت
کروه یا کم بیا شد چون زمین کروی شکلست
یکصد و هشتاد درجه تحت و یکصد و هشتاد
درجه فوق از جمله یکصد و هشتاد درجه فوق
نود درجه جنوبی بزیر دریای محیط است و
نود درجه شمالی که خشک است آنرا ربع مسکون
نامند از جملهٔ نود درجه ربع مسکون سی درجه
از سمت قطب شمالی خارج نموده چراکه
تمام کوههای برف است در انجا جانوری
کمتر زید پس شصت درجه که باقی ماند محل آبادانی
است و نزد بعضی عرض معمورهٔ عالم از خط
استوا تا پنجاه و نیم درجه است و نزد بعضی
شصت و شش درجه و طول معمورهٔ عالم از
جزائر خالدات تا ساحل بحر محیط شرقی
یکصد و هفتاد درجه مساحت تمام کرهٔ زمین
شش کرور ده لاکھ نود هزار نهصد و هشت
کروه است و مساحت معمورهٔ ربع مسکون
بقول اکثر از ثقات یک کرور چهل
لکھ سی هزار و دو صد و بست کرده است۔

ربو بفتح اول و سکون موحده کوته دی
از حدود الامراض۔

ربقه بالکسر حلقهٔ رسن از صراح و منتخب و کشف

ربیبه دختری که آنرا زن از شوهر سابق
همراه آورده باشد از شروح نصاب۔

ربوه بالفتح زمین بلند از شرح نصاب
و منتخب و در لطائف بحرکات ثلاثه بمعنی
پشته و جای بلند و مراد از زمین بیت المقدس
بجهت آنکه بلند ترین زمینهاست گویند که
زمین بیت المقدس از زمین هند چهار
فرسخ بلند ترست۔

ربزه بباي فارسی و زای عربی بمعنی
خوش و خرد از لطائف۔

رباعی بفتح اول شتر هفت ساله و گاو
و اسپ و گوسپند چهار ساله و شتر هفت ساله
را رباعی از آن گویند که به هفتم سالگی چهار
دندان میشود و بضم اول در اصطلاح شعرای
عجم چهار مصراع که مصراع چهارم با اول و
ثانی هم قافیه باشد و در مصراع سوم لازم
نیست که همان قافیه باشد و این رباعی
در بحر هزج اخرب اخرم مثمن آید و در نثر
خاص است لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰه
و اگر برین وزن نباشد آنرا قطعه گویند
رباعی نگویند از مجربه و شرح نصاب
و در منتخب نوشته که رباعی بفتح اول اسپ
و گاو چهار ساله که پا در سال پنجم نهاده
باشد و گوسپند سه ساله که پا در چهارم
نهاده باشد و شتر شش ساله که پا در
هفتم نهاده باشد۔

فصل رای مهمله مع تای فوقانی

رتب بفتحتین فرجه میان وسطی و سبابه
از صراح۔

رتاج بکسر اول و جیم دروازهٔ بزرگ که
در خرد میان او باشد و بمعنی بند در و شتر
لاغر از لطائف۔

رتق بالفتح و سکون تای فوقانی
بستن از منتخب۔

رتق و فتق هر دو لفظ بفتح اول و سکون
ثانی بمعنی بستن و گشادن از صراح و
بحر الجواهر۔

رتم بالفتح رشته که بجهت یادداشت
بانگشت بندند و آنرا بفارسی یادآور
گویند از لطائف۔

فصل رای مهمله مع ثای مثلثه

رث بالفتح و تشدید ثای مثلثه
بمعنی کهنه از منتخب و در لطائف بمعنی بدحالی
نیز آورده۔

فصل رای مهمله مع جیم عربی

رجاء بفتح اول و بعد الف همزه بمعنی
امید و امید داشتن و بمعنی ترسیدن
نیز آمده و بغیر همزه جانب و کنارهٔ چیزی
مثل کنارهٔ آسمان و کنارهٔ چاه و بکسر

اوّل چنانکہ مشہور شدہ خطاست از شرح نصاب و صراح و لطائف و منتخب و کنز۔

رجب بفتحتین ماخوذ از ترجیب که بمعنی تعظیم ست چون این ماه را عرب شهر الله گفتند و تعظیم کردندی لهذا باین اسم مسمی شده از پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم نیز روایت ست که رجب جوئی ست در بهشت شیرین از برف سفیدتر هر که درین ماه روزه دارد ازان جوئش آب دهند ازین سبب ماه مذکور را رجب نام کردند از رسالۂ نجوم کمال معتبر بود۔

رجولت و رجولیت بضمتین مردی و مرد بودن از صراح و منتخب۔

رجعت بالفتح بمعنی بازگشت و باز گشتن مرد بسوی زن مطلقه و بازگشتن کوکب سیاره سوای مهر و ماه از سیر طبیعی خود که از مغرب بسوی مشرق ست از منتخب و صراح و در لطائف بالضم۔

رجز بالکسر و در آخر زای معجمه بمعنی پلیدی و عذاب و شرک و بفتحتین نام بحری از نوزده بحور شعر که وزنش شش بار مستفعلن است و هشت بار نیز و بمعنی اشعاری که عربان در معرکها و جنگها در مقام مفاخرت از مردانگی و شرافت قوم خود میخوانند و نوشته اند که رجز بفتحتین در لغت بمعنی اضطراب و سرعت ست و نیز نوشته اند که رجز نام بیماری شتر ست که شتر در رفتن مے لرزد و چون حرکت کنند باز ساکن شود چون در اول ارکان بحر رجز دو سبب خفیف ست از نہجت بعد حرکتے سکونی واقع ست بدین مناسبت این بحر را رجز نام کرده است چند معانی اوّل از منتخب و شرح و کشف و باقی از عروض سیفی وغیره۔

رجس بالکسر پلیدی و عقوبت گناه از منتخب۔

رجیع هرچه رد کرده شود و سرگین آدمی و دستور و نشخوار و شتر لاغر از منتخب۔

رجف بالفتح زلزله و سخت جنبیدن زمین و جز آن از منتخب و لطائف۔

رجل بالکسر بمعنی پای و بفتحتین پیاده شدن و بفتح را و بضم جیم مرد که بحد بلوغ رسیده باشد و بفتح را و بکسر جیم موی فرو هشته خلاف جعد از منتخب۔

رجال بکسر اوّل بمعنی مردان جمع رجل از منتخب۔

رجم بالفتح سنگ زدن و سنگسار کردن و نفرین و بگمان سخن گفتن در آمدن و دشنام دادن از منتخب۔

رجوم بالفتح راننده و بضمتین ستاره ها که بآن رانده شوند شیاطین از منتخب و لطائف۔

رجیم سنگسار کرده شده و رانده شده از منتخب۔

رجم شیاطین راندن شیاطین و آن نوعے از ستاره باشد شعله مانند که ملائک بدفع شیاطین از آسمان مے اندازند و نزد حکما بخارات برقی ست که کره نار مشتعل میشود۔

رجحان بالضم و جیم و حای مهمله چربیدن ترازو و مانند آن بیک طرف و افزون آمدن از منتخب و بمعنی زیادتی و فوقیت نیز مستعمل میشود۔

رجله بالفتح تره خرفه از منتخب و برهان

رجفه بالفتح و حرف سوم فا لرزه زمین و جز آن از منتخب۔

رجعة القهقری بهر دو قاف بجانب پاشنه خود رفتن چنانکه رو بسوی مغرب کرده بطرف مشرق رفتن چه قهقرے بروزن فعللی و قهقره بروزن زلزله مصدر ست بمعنے پس پای رفتن از صراح و مجمع البحار۔

فصل رای مهمله مع حای مهمله

رحا بفتح آسیا۔

رحماء بضم اوّل و فتح ثانی جمع رحیم۔

رحی بفتح اول و ثانی و در آخر الف مقصوره بصورت یا سنگ آسیا و هر دو سنگ را رحیان گویند بفتح اول و ثانی از صراح۔

رحلت بالکسر کوچ کردن از منتخب و صراح

رحراح بالفتح و در آخر حای مهمله فراخ از منتخب

رحیض در آخر ضاد معجمه جیزی که شسته باشد از منتخب۔

رحیق شراب خالص وصاف از سروری ومنتخب۔

رحل بالفتح مسکن ومنزل ورخت واسباب وپالان شتر وکوچ کردن از صراح ومنتخب وغیره ودر قاموس بمعنی مرکب شتر نوشته است ومجازاً بمعنی دو تختهٔ چوبین که قرآن مجید را دران نهند در هنگام تلاوت مستعمل۔

رحال بکسر جمع رحل که بمعنی کوچ کردن وپالان شترست۔

رحیل بمعنی کوچ از منتخب وصراح۔

رحم بفتح اول وکسر ثانی جای کودک در شکم آنرا زاهدان گویند وبمعنی قرابت که در رحم شریک باشد وبفتح اول وسکون ثانی بخشودن از منتخب ومؤید ومدار وکشف۔

رحمان مشتق از رحمت صیغهٔ صفت مشبه معنی آن بخشاینده واطلاق این لفظ بغیر ذات حق تعالیٰ بر دیگری روا نیست بخلاف رحیم زیرا که حق تعالیٰ مرکرده است قُل ادْعُوا اللّٰهَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ پس ازینجا ثابت شد که رحمٰن هم مثل لفظ الله که اسم ذات ست حکم خصوصیت پیدا کرده ودر رسم الخط بدون الف باید نوشت زیرا که رحمان یکی از نامهای مسیلمة الکذاب هم است وآن کافری بوده که دعوی نبوت کرده پس نوشتن ونه نوشتن الف بجهت تمیز وتفرقه باشد ودیگر آنکه در نه نوشتن الف اتباع خط قرآنی ست از شروح نصاب وصراح وغیره۔

رحبه بالفتح وسوم بای موحده زمین فراخ وصحن ومسجد وغیره وکاروان سرای از منتخب وغیره۔

فصل رای مهمله مع خای معجمه

رخشا مخفف رخشان۔

رخا بفتح نرمی وسستی وفراخی عیش از منتخب وکشف وصراح وکنز۔

رخوت بضمتین جمع رخت۔

رخت بالفتح جامه ولباس وانچه از ان جامه وکاغذ وغیره ساخته شود وبمعنی اسپ باین معنی در اصل رخش بود شین معجمه بفوقانی بدل کردند نظامی گوید مصرعه میجهان عنان من از راه رخت یعنی از راهی که مرکب من بآسانی بگذرد از جواهر الحروف وغیره۔

رخاوت بفتح سستی از صراح۔

رخصت بالضم ارزانی واجازت وآسانی ووسعت در مسائل از منتخب وغیرآن۔

رخ بالفتح زخته وغم وغصه وبالضم رخساره ونام مرغی ست عظیم که فیل وکرگدن را میربایید وبالامی برد وبمشابهت آن نام مهرهٔ شطرنج ست که از دور مهره را میزند از منتخب ورشیدی وبرهان ومؤید وسراج۔ ودر نفائس الفنون مسطورست که رخ جانوریست مانند شتر وآنرا دو کوهان باشد ودندانهای پیشین او تیز بود وهیچ حیوانی از وی خلاص نتوان یافت پس ازین معلوم شد که چهارپایه باشد۔

رخش بالفتح رنگ سپید وسرخ درهم آمیخته وبعضی گویند رنگیست میان سیاه وبور وچون اسپ رستم همین قسم رنگ داشت ازین جهت اسپ رستم را رخش گفتندی ومجازاً هر اسپ را رخش گویند از رشیدی وبرهان۔

رخیص در آخر صاد مهمله بمعنی ارزان از سروری وشرح نصاب۔

رخم بفتحتین دوستی ومهربانی ونرمی از منتخب۔

رخیم مرد نرم آواز وضعیف وکنایه از زاهد۔

رخام بضم اول سنگ سفید ونرم از منتخب وصراح وکشف ودر برهان نوشته که اقسام آن زرد وسرخ نیز باشد ودر خیابان نوشته که سنگ مرمرست۔

رخشان بالضم تابان ودرروشن از برهان ورشیدی ومؤید وکشف۔

رخیدن بالفتح نفس تند زدن از دویدن وبار برداشتن از رشیدی وبرهان۔

رخ کسی بردن کنایه آبروی او ریختن از مصطلحات۔

رخت بستن سفر کردن از برهان وچهار شربت۔

رخت افگندن مقیم شدن از برهان۔

رخو بالکسر نرمی وسست شدن۔

رخوه بالکسر ریست کہ اندام را سست
گرداند از شرح نصاب و در اصل لغت بمعنی
نرمی و سستی ست و حروف رخوه چندی از
حروف تہجی کہ بنرمی از زبان برآیند و آن
بیست و حرفست ثای مثلثه و حا و خا و ذال
و زای معجمتین و سین و شین و صاد و ضاد و
ظای معجمه و غین معجمه و فا و ہا۔
رخنه سوراخ و عیب و فساد۔

فصل رای مهمله مع دال مهمله

ردا بکسر اول چادرے کہ بر دوش گیرند
از منتخب۔
رداءت بفتح اول و فتح همزه کہ حرف
چہارم ست فاسد و زبون شدن و تباہ
گشتن از منتخب و صراح۔
رد بالفتح و تشدید باز گردانیدن و باز
گشتن و باز آوردن از منتخب و بمعنے دره
دیوار و ده بالکسر در آخر همزه یا رودوست
از صراح۔
ردوبدل بفتح اول و ضم ثانی و واو عاطفه
و بای عربی مفتوح سخنهای کج و ایج کہ در حالت
بحث و مکابره بر زبان آرند۔
ردی الکیموس غذائی کہ در وخلط غیر
معتدل القوام و الکیفیت پیدا شود۔
ردیف کسیکه بر یک اسپ پس سوار
نشیند و در لطائف نوشته پس دیگری سوار
شونده ماخوذ از ردف کہ بالکسر بمعنے سرین ست
و بمعنی لفظ مکرر کہ در آخر مصراعها و ابیات آید

ردف بکسر اول و سکون ثانی بمعنے سرین
و بمعنی در پے ہم در آمدن و پس سوار
نشستن و حرف علت ساکن ما قبل حرکت
موافق کہ بی فاصله حرف ساکن پیش از
حروف روی واقع میشود۔
ردیف سرطان کنایه از برج
اسد۔
رده بفتحتین بمعنے صف و قطار از لطائف و
جہانگیری۔
ردی بفتح اول و کسر دال و یای مشدد
بروزن فعیل ضد جید و تشدید دال
مکسور خطاست از مزیل الاغلاط۔

فصل رای مهمله مع دال معجمه

رذایا بالفتح جمع رذیه بمعنی ناقه فرومانده
برراه از صراح۔
رذیلت و رذالت هر دو بفتح
بمعنے ناکسے و فرومائگی از صراح۔
رذیل بفتح اول ناکس و فرومایه۔
رذائل ناکسیها و فرومایگیها این جمع
رذیلت ست۔
رذاله بضم اول ثقل چیزیکه خلاصه آن
از وکشیده باشند کما فی القاموس مجازاً
بمعنی ناکس و فرومایه و بفتح اول نیز آمده درین
حالت مصدرست بمعنی ناکس و فرومایه شدن
کما فی القاموس و المنتخب و رشیدی ست اگر
بقیاس زید عدل مصدر بمعنی صفت گرفته
بمعنے ناکس و فرومایه گویند جائز باشد
چنانچه در مدار الفضل و در کشف بفتح ست
و رذال بکسر اول و زای هوز چنانچه شهرت
گرفته بایں معنے در هیچ کتاب معتبر یافته نشد
رذیله ناکسی و فرومایگی و زن ناکس و فرومایه
از صراح و منتخب۔

فصل رای مهمله مع زای معجمه

رزایا بالفتح مصیبتها از منتخب۔
رزانت بالفتح آہستگی و گرانباری و
آرامیدگی از بحر الجواهر و صراح و در کشف
و مدار بمعنے استواری۔
رزم یازده رخ رزمی بوده است
کہ یازده پہلوان ایران و یازده پہلوان
توران دو دو باہم معارض شدند آخر
پہلوانان ایران ظفر یافتند از شرح قصائد
خاقانی۔
رز بالفتح درخت انگور و بمعنی انگور کہ ثمر
اوست و امر از رزیدن کہ بمعنی رنگ
کردنست چنانکه در رنگ رزست از سراج
و برهان۔
رزم بفتح اول و سکون ثانی بمعنے جنگ و
جدل و بفتحتین صیغه متکلم مستقبل از رزیدن
از صراح و برهان۔
رزیدن بفتح جنگ کردن از برهان
رزین بروزن قرین بمعنی آرامیده
و آہسته و گرانمایه و در فارسی بمعنی استوار
مستعمل ست از کشف و برهان و مؤید
و منتخب و صراح۔

رزمه بالفتح پشتواره و بقچهٔ جامه و رخت از مؤید و برهان۔

رزده بفتح اول و سکون زای فارسی و فتح دال مهمله بمعنی حریص بسیار خورنده از برهان

فصل راء مهمله مع سین مهمله

رسوب بضمتین و بای موحده چیزی که در تهٔ آب و شراب و بول و شلهم فرو نشیند آنرا در فارسی دُرد گویند بضم دال از منتخب و کشف مگر صاحب کشف بفتح نیز نوشته۔

رسالت بکسر اول پیغام بردن پیغمبری

رستم یکدست نام پهلوان ست سوای رستم زال و آن یکدست مادرزاد بود از مصطلحات

رسوخ بضمتین استوار شدن و بر جا بودن از منتخب و صراح۔

رسد بفتحتین حصه و کاروان جنس غلّه از چراغ هدایت۔

رسن باز بازیگر که بر رسن دود۔

رستخیز بالضم قیامت و معنی ترکیبی رو ئیدن و برخاستن از کشف و مؤید و رشیدی و منتخب برهان و جهانگیری بالفتح نوشته اند و معنی ترکیبی رها شدن و برخاستن گفته اند۔

رستاخیز بالفتح بزیادت الف و نزد بعضی الف برای عطف ست و در سراج اللغات رستاخیز و رستخیز بالضم ست بمعنی قیامت۔

رسغ بالضم و بضمتین و غین معجمه پیوندگاه باریکی ساعد با کف دست بهندی کلائی گویند

از منتخب و صراح۔

رستم برف از برف صورت پهلوان سازند که پر هیبت باشد از مصطلحات

رسول بمعنی فرستاده شده و بمعنی پیغمبر صاحب کتاب باشد بخلاف نبی که آن اعم ست خواه صاحب کتاب باشد خواه نباشد و لفظ رسول بمعنی قاصد و پیک نیز مستعمل ست از شرح نصاب۔

رسل بضمتین جمع رسول که بمعنی قاصد و پیغمبرست۔

رسائل مکتوبات و نامها و همراهان و در لطائف بمعنی همزبانان۔

رسیل همراه و پیغام برنده و فرستاده از لطائف۔

رسم بالفتح نشان و آئین و نوشتن و بمعنی داغ و بمعنی عادت از منتخب و لطائف و برهان و در سراج اللغات نوشته که رسم بالفتح قاعده و قانون و این لفظ عربیت و بمجاز بمعنی وظیفه و مشاهره تم کلامه و باصطلاح منطق تعریف شئ بعرضیات چنانکه تعریف انسان بماشی و ضاحک بخلاف حد که آن تعریف انسان بحیوان ناطق۔

رسوم نقوش و آئینها و عادتها۔

رسام بالفتح و تشدید نقاش و مصور مشتق از رسم که بمعنی نقش کردن ست از کشف و منتخب و در برهان و کشف نوشته که نام آهنگرست این قول هر دو خطاست۔

رسیدن معروف و بمعنی پخته شدن میوه و بفتح یافتن و بکمال رسیدن و این همه معانی مجازست از سراج۔

رسغه بالضم و غین معجمه پیوندگاه سر دست و پای از منتخب و صراح۔

رسته بالفتح بمعنی صف یعنی چند چیز که پهلوی هم باشند چنانکه دکان های بازار که تا دور برابر باشند از برهان و رشیدی و مدار و در سراج و چراغ هدایت نوشته که رسته بالفتح بمعنی صف دکان و بمجاز بمعنی بازار و راه و بمعنی رها شده و آزاد و بالضم بمعنی روئیده شده و بمعنی محکم نیز آمده و بالکسر صیغهٔ اسم مفعول از رسیدن که اهل هند کاتنا گویند۔

رساله مصدرست که بمعنی اسم مفعول مستعمل میشود۔

رستی بالضم و کسر تای فوقانی بمعنی راحت و فراغت و نعمت و بمعنی رزق و روزی و نان حلوا از برهان و جهانگیری۔

رسمی بالفتح بمعنی چاکر و بمعنی خراج گزار۔

فصل راء مهمله مع شین معجمه

رشا بکسر اول بمعنی رسن و منزل بیست و ششم از منازل قمر و آن چند ستاره خرد ست مسلسل مانند رسن و بفتح بچهٔ آهو۔

رشاقت بفتح نیکو قد شدن از منتخب

رشادت بفتح براه راست بودن۔

رشح بالفتح تراویدن آب از منتخب۔

رشاح بفتح و حای مهمله جمع رشحه و این جمع شاذ ست ۔

رشد بضم اول و سکون ثانی و بفتحتین براه شدن و راه راست یافتن از منتخب و لطائف

رشید راه راست نماینده و راست تدبیر و نام پسر خاقانی از منتخب و لطائف ۔

رشاد بفتح بسامان بودن و براه راست بودن از منتخب و صراح و در بحر الجواهر بفتح بمعنی خردل و در مؤید و منتخب بمعنی تخم تره تیزک که آنرا هالون گویند ۔

رشتهٔ عمر رشتهٔ سالگره از مصطلحات ۔

رشمیز بروزن شبدیز کرمیست چوب خوار که بعربی ارضه و بهندی دیمک گویند از برهان

رش بالفتح روز هیژدهم از هر ماه شمسی و نوعی از جامهٔ ابریشمی و بمعنی بازو که بعربی عضد گویند و از سر انگشت تا آرنج و مسافت هر دو دست چون از هم باز کنند ظاهراً بمعنی مخفف آرش ست و بعربی بفتح اول و تشدید شین بمعنی چکیدن آب اشک و آب دن و باران اندک از سراج و برهان و جهانگیری و لطائف و منتخب ۔

رشف بالفتح مکیدن از منتخب ۔

رشتهٔ مریم مرویست که رشتهٔ حضرت مریم چنان باریک بودی که بدون دو تا کردن یافته نمی شد از شرح خاقانی ۔

رشته زدن پیمودن بطناب از شرحے نوشته شد ۔

رشته دراز دادن مهلت و فرصت دادن و تنگ نگرفتن ۔

رشکین بالفتح و کاف عربی منسوب بشک یعنی صاحب شک و در سراج اللغات نوشته که این مرکب ست از رشک و کلمهٔ کین چون دو کاف بهم آمدند یکی را حذف کردند اغلب که کاف تازی حذف کرده باشند بخلاف چرکین که کاف دوم را که فارسی بود حذف کردند ۔

رشته بانگشت بستن بمعنے یاد داشتن از مصطلحات ۔

رشتهٔ پیچان مار پیچان از مصطلحات

رشحه بالفتح و حای مهمله آب که از جاے تراوش کند و بجائے چکد از منتخب ۔

رشته تار و سلک مروارید و رشته مانند چیزیکه از میده ساخته با شیر و شکر خورند و بمعنی رسن و نام بیماریست که مانند تار سطبر در پاے بیرون می آید بهندی آنرا نارو گویند و در سراج نوشته که رشته بالفتح بمعنے رنگ کرده شده بکسر معروفست و نام شئے و حلواست و اینکه در هندوستان بمعنے خویشے و قرابت مستعمل میشود در فارسی دیده نشده ۔

رشیقه نیکو قد و زیبا اندام از منتخب

رشاشه بفتح اول و بدو شین معجمتین چکیدگی و تراوش آب و ریزش و بارش قطرهای باریک از منتخب و کشف و برهان و بدار و مؤید ۔

رشوة بالکسر و بالضم آنچه کسے دهند تا کار سازی بنا حق کند و در فارسی قدیم آنرا پاره گویند از منتخب و شرح نصاب ۔

رشیدی تخلص شاعرے ۔

رشتهٔ خطائی چیزیست از قبیل آنچه مثل نخ ابریشم آنرا با نبات و گلاب آمیخته نوشند از مصطلحات ۔

رشتهٔ کاجی نام طعام از قسم ماهیچه ۔

فصل را مهمله مع صاد مهمله

رصانت بفتح اول و فتح نون و تاے فوقانی استواری و محکمی از منتخب و صراح

رصد بفتحتین چشم داشتن و بمعنی نظر کنندگان و چبوتره که بلندی هفت صد گز بر قلعهٔ کوه بلند بسازند و منجمان بران نشسته احوال کواکب معلوم کنند از لطائف و کشف و مؤید و در شرح چغمینی فارسی مسطور آمده که رصد چنان باشد که در صحرا بر گریوهٔ بلند که در غایت بلندی باشد سطح آنرا هموار کرده بران سطح دو قصر مقابل یکدیگر بنا کنند روی یکی بسوی مشرق و روی دیگر بمغرب و در میان هر دو قصر مفاصله بقدر چهار ذراع بود و طول هریکے ازین هر دو قصر چهار صد گز باشد و بلندی هر دو قصر صد گز بلکه زائد و در تواریخ ولایت نامه مسطور ست که در ملک فرنگ رصد عمارتے باشد که ارتفاعش قریب برات رد

و چاه زیرش بانصد دست خواهد بود و در
دشمن از سنگ تربیت یافته و طبقهاے متعدد
ساخته در سرگنبد بالای آن پرکار شیشه
نهاده و در میان هر طبقه سوراخے مدور بمقدار
یک انگشت بسازند که روشنی آفتاب از بالاے
طبقها تا ته چاه نمایان باشد و در میان
طبقها جا بجا کتابهای علم هیئت و تنجیم نهاده
باشند حکما بالا برآمده بوسیلهٔ شیشهٔ دوربینهای
کلان احساس بروج و سیارہ می نمایند۔
رصاص بفتح اول و ہر دو صاد مہملہ بمعنی
ارزیز یعنی قلعی که بہندی رانگ گویند از
منتخب بحر الجواہر و کشف۔
رصد در کار بستن کار را بخوبی تمام کردن
از مصطلحات۔
رصدگاه بفتح اول جای امید و چوتره
باجگاه یعنی جائیکه مردمان سوداگر باج ز رکوٰة
متاع خود دہند از برہان و سراج تحقیق
آنکه برای معنی دوم بسین مہملہ نویسند چراکه
رسد بمعنی حصه و کاروان جنس غله باشد چنانکه
در چراغ ہدایت و ظاہر ست که چوتره باجگاه
محل آمدن کاروان غله وغیرہ است۔

فصل را مہملہ مع ضاد معجمہ

رضا بکسر خوشنودی و بفتح و مد خوشنود شدن و باصطلاح
اہل تصوف خوشنودی کردن بر ہر چه از قضاے
الہی به بنده رسد و فروتر ازین مرتبهٔ صبر است
و بالاتر ازین مرتبهٔ تسلیم و لقب علی موسی
بن جعفر علیہم السلام در منتخب بہمه معنی بفتح
نوشته و صاحب کشف و صراح و مزیل الاغلاط
و ابن حاج بمعنی اول بکسر نوشته اند۔
رضاعت بفتح و ضاد معجمہ و عین مہملہ
شیرخواری بچگان از منتخب و کشف و صراح
رضیع طفل شیرخوار و ہمشیر یعنی دو طفل
که از یک دایه شیر خورده باشند ہر یکے
مر دیگرے را رضیع باشد۔
رضاع بفتح و بکسر شیر مکیدن بچه و شیر
خوارگے از منتخب و مدار و لطائف و صراح۔
رضوان بالکسر بمعنی خوشنودی و نام
فرشته که موکل و دربان بہشت ست از مدار
و کشف و صراح و سروری۔
رضیه بفتح اول و کسر ضاد معجمہ و تشدید
تحتانی خوشنودی کرده شده۔
رضویه بفتحتین و واو مکسور و تشدید
تحتانی منسوب بامام موسی علی رضا رضی اللہ عنہ
رضی خوشنود از لطائف۔

فصل را مہملہ مع طای مہملہ

رطب بفتح اول و سکون ثانی بمعنے
چیزیکه از رطوبت اصلی خود تر باشد یا بجائے صفت
و تاثیر تر باشد و بضم اول و فتح ثانی بمعنے خرمائیکه
تازه و تر باشد و ہنوز خشک نشده باشد
از منتخب و کشف و لطائف۔
رطل بالکسر و بالفتح پیمانهٔ نیم من یعنی نیم
آثار و من دوازده اوقیه و اوقیه چہل
درم و گاہی لفظ رطل بمعنے پیالهٔ شراب
آید که در ان نیم سیر شراب گنجد بمعنی مطلق
پیالهٔ شراب نیز آید از منتخب و بحر الجواہر و
کشف و مہذب۔
رطل گران پیمانهٔ بزرگ از برہان
رطوبت اصلیه تری و رطوبت خلقی
که در اعضای انسان ست۔

فصل را مہملہ مع عین مہملہ

رعایا بالفتح جمع رعیت چنانکه قضایا جمع
قضیه بمعنے محکومان و نگہداشته شدگان
از منتخب و غیرآن۔
رعا بکسر اول علف و گیاه و بفتح چریدن
و چرانیدن از صراح و در لطائف بکسر
اول بمعنی گلهٔ گاؤ و گلهٔ گوسپند وغیره و در
کشف بکسر اول شبانان و حاکمان۔
رعنا بالفتح زن گول و سست از صراح
و در منتخب و کنز بمعنے زن خویشتن آرا
و از لطائف و کشف و مؤید و خیابان
و شرح خاقانی دریافت شده که رعنا در
محاورهٔ فارسیان بالف مقصوره بمعنی
زیبا و خوشنما و چالاک و متکبر مستعمل میشود
و نام گلے که از اندرون سرخ و از بیرون
زرد باشد و مجازاً بمعنے دو رنگ نیز آمده
چنانکه سرو رعنا بمعنے سرو دو رنگ۔
رعیب بمعنی خائف از لطائف۔
رعایت بکسر نگہداشت چیزی کردن
از منتخب و صراح۔
رعونت بفتحتین نادانی و نرمی و
سست شدن و سرکشی و خود آرائی

وزینت از سروری و منتخب و کشف و مدار
و مؤید و صراح و مزیل ـ
رعیت بفتح اول و کسر عین مهمله یا تحتانی
یعنی آنچه که نگهبانی کند آنرا شبان و
گلهبان از مزیل ـ
رعات بضم اول و در آخر فوقانی نگهبانان
و مجازاً بمعنی حاکمان و سلاطین این جمع
راعی ست ـ
رعاث بکسر اول و ثای مثلثه شارحان
نصاب نوشته اند که بمعنی گوشواره و گلوبند
است و بمعنی تاج چنانکه در نصاب ورده
بنظر نیامده و همین در کنز نوشته ـ
رعد بالفتح آواز ابر و گویند که آواز فرشته
است که ابر را میراند از منتخب و نام عاشق
رباب از لطائف
رعاف بضم اول خونی که از دماغ براه
بینی برآید از بحر الجواهر و مدار و مؤید و منتخب
رعشه بالکسر علتی ست که از ان دست
آدمی بی اراده می لرزد از بحر الجواهر و در
منتخب بالفتح ـ
رعی بفتح اول و سکون عین چریدن و
چرانیدن و نگهبانی و بکسر اول و فتح عین
گیاه که ستوران میخورند از منتخب و لطائف
رعنائی خود آرائی و زیبائی ـ

فصل راء مهمله مع غین معجمه

رغیب رغبت کننده از لطائف ـ
رغائب چیزهاے مرغوب واحدش رغیبه

رغد بفتحتین عیش خوش و نعمت از منتخب
و لطائف ـ
رغیف گرده نان که برای پختن بقدرے
پهن کرده باشند از شرح نصاب ـ
رغام بفتح خاک ریگ آمیز از شرح
نصاب و منتخب ـ
رغم بفتح اول و سکون ثانی خاک آلوده
شدن و مکروه داشتن و خوار شدن و
مجازاً بمعنی کاری بعکس کردن از منتخب و
لطائف ـ
رغو بحرکات ثلاثه اول و سکون ثانی کفک
که بهندی جهاگ گویند از صراح ـ

فصل راء مهمله مع فا

رفقا بضم اول و فتح ثانی جمع رفیق
از کشف و مدار ـ
رفات بضم شکسته و از هم ریخته و ریزه
ریزه از منتخب و لطائف ـ
رفاقت بفتح همراهی از قاموس ـ
رفعت بالکسر بلندی از منتخب و کنز
رفاهت بفتح و **رفاهیت**
بفتح و تخفیف تحتانی تن آسانی و فراخی عیش
شدن از منتخب و صراح و ظهوری بتشدید
یای تحتانی آورده مصرعه که دارد رفاهیتش
کوچه بند ٭ ـ
رفث بفتحتین و ثای مثلثه بمعنی جماع
و فحش یعنی سخنان زشت گفتن از منتخب
و شرح نصاب و کنز و لطائف ـ

رفد بالکسر و بالفتح کاسه بزرگ و بخشش
از منتخب و صحاح ـ
رفس بالفتح و سین مهمله بپا زدن چیزے
را از منتخب و لطائف ـ
رفض بفتحتین و بالفتح و ضاد معجمه گذاشتن
و ترک دادن از منتخب و لطائف ـ
رفع بالفتح برداشتن و حرکت پیش
دادن کلمه را و قصه پیش حاکم بردن و
برداشتن غله از منتخب و در خیابان بمعنی
مهر ـ ولی ـ
رفرف بفتح هر دو راء مهمله بمعنی بال
جنبانیدن مرغ تا فرود آید و طاق در
عمارت و جاهای سبز و بالش و خیمه و
نام مقام اسرافیل علیه السلام از منتخب
رف بالفتح آنچه برای نشستن مردم
بصورت طاق بر در عمارت سازند و
برآمدگی باشد از دیوار از صراح و منتخب
و کشف و صراح ـ
رفق بالکسر نرمی و ملاطفت از منتخب
و صراح ـ
رفاق بکسر جمع رفیق از لطائف و صراح
رفتن معروف و بمعنی مردن و این مجاز
ست از مصطلحات ـ
رفیع الشان لقب شاهزاده ـ
رفو بفتح درست کردن و اصلاح دادن
جامه از مدار و مؤید و سراج اللغات
و برهان و در منتخب بضم ـ

رفقه بالضم وسکون فا اسم جمع ست بمعنے گروہ ہم سفر از صراح۔

رفاه بکسر اول تن آسانی و فراخی عیش و ہم جمع رفہ کہ بفتح اول وسکون ثانی بمعنے تن آسانی ست۔

رفاده بکسر اول و حرف چہارم ذال مہملہ پارچہ چند تو بہم پیچیدہ کہ بر رگ فصد کردہ و غیرہ بندند و رفیدہ امالہ ہمین ست از صراح و منتخب۔

فصل را مہملہ مع قاف

رقبا بضم اول و فتح قاف و بای موحدہ جمع رقیب کہ بمعنی نگہبان و موکل ست۔

رقطا بالفتح ہر شیٔ مونث کہ بران نقطہای سیاہ و سفید باشند و نام صنعتے کہ دران یکحرف منقوط و یکحرف غیر منقوط باشد۔

رقص ملّا نوعی از رقص و باصطلاح لولیان حرکت جماع را گویند از مصطلحات

رقاب بکسر اول جمع رقبہ کہ بمعنے گردن ست و بمعنی غلامان و کنیزان۔

رقیب بمعنی پاسبان و نگہبان و دو کس کہ بر یک معشوق عاشق باشند ہر یکے مر دیگری را رقیب باشد چرا کہ ہر یکے از دیگرے نگہبانی و حفاظت معشوق می کند۔

رقیت بالکسر و تشدید قاف مکسور و تشدید یای تحتانی بندگی کردن و غلامے نمودن از لطائف۔

رقابت بالفتح انتظار و نگہبانی از منتخب

رقت بالکسر و تشدید قاف نرمی و ملائمی از لطائف و مجازاً بمعنے گریہ مستعمل و بمعنے الفت و محبت نیز آمدہ چنانکہ در شرح ثقات

رقاد بضم اول و در آخر دال مہملہ بمعنی خواب و خفتن از شرح نصاب و صراح و منتخب و کشف۔

رقود بفتحتین خواب کردن و خواب کنندگان جمع راقد از منتخب۔

رقاع بکسر اول پارہا و نوشتہای مختصر و این جمع رقعہ است و نام خطیست از شش خط کہ ابن مقلہ وضع کردہ است از منتخب۔

رقائق چیز ہاے باریک کنایہ از اسرار و رموز۔

رقاق بضم اول نان تنک از منتخب۔

رق بالکسر و تشدید قاف پوست آہو کہ بروے نویسند از منتخب۔

رقم اوّل کنایہ از نور محمدی یا عرش

رقص الصول نوعی از رقص کہ بہندی رقص بارہ تال نامند۔

رقائم بفتح اول و کسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست جمع رقیمہ۔

رقبه بفتحات را و قاف و بای موحدہ بمعنے گردن و بمعنے بندہ و عبد و کسانیکہ بسکون قاف خوانند خطا مگر بفتح اول و سکون بمعنی زمینیکہ نزدیک آب رود باشد از منتخب و بحر الجواہر و مدار رسالہ ملحق زمین متعلقہ دیہ را گویند۔

رقعه بضم اول و سکون قاف و فتح عین پارچہ جامہ و کاغذ مردم از بے اتفاقی کہ بتشدید قاف بدون عین خوانند غلط

رقیه بضم اول و سکون قاف و تخفیف تحتانی سحر و افسون و بضم اول و فتح قاف و تشدید یای تحتانی مفتوحہ نام دختر رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم از منتخب و رقیہ تصغیر رقیہ است کہ بر وزن فعیل باشد از ماخذ ترقی و ارتقا و بعضے بکسر قاف نوشتہ۔

رقص کیچگاه بکاف عربی نوعی از رقص

رقص چار پاره نوعی از رقص از مصطلحات۔

رقص وانی و رقص مولوی ہر دو از انواع رقص ست از مصطلحات۔

فصل را مہملہ مع کاف

رکاب بکسر اول شتران سواری و حلقۂ آہنی کہ بر زین بندند تا وقت سواری پای دران نہند از منتخب و در برہان نوشتہ کہ در فارسی رکاب بکسر اول بمعنے پیالۂ دراز ہشت پہلو و بعضے نوشتہ کہ بمعنے پیالۂ دراز مجاز ست در حقیقت بمعنی کشتی ست۔

رکیبه بکسر تین بمعنی رکاب و این امالۂ رکاب ست۔

رکوب بضم سوار شدن و بفتح مرکب

سواری کنند و ستور یکه لائق سواری باشد
از منتخب و صراح ۔
رکاکت بفتح سستی و ضعیفی و باریکی و
بیعزتی از منتخب و صراح و غیر آن ۔
رکعت بالفتح بر وزن غفلت جزو
صلوٰة که ربع صلوٰة ست یا ثلث یا نصف
آن باشد بشرطیکه رکوع دران داخل
باشد و اکثر مردم از بے اتفاقی بر وزن
صلوٰة و حیوٰة خوانند از مؤید ۔
رکضات بفتحات دوانیدنهای
اسپ و جنبانیدنهای پا بجهت مهمیز
زدن اسپ ۔
رکناباد بالضم نام تفرج گاهی از شیراز
از سراج ۔
رگ بند بعربی جبیره گویند و بهندی
پٹی نامند و آن خون را باز دارد ۔
رکابدار کسیکه رکاب را گرفته اغنیا را
بر اسپ سوار سازد و شخصیکه انواع حلویات
و لوزیات سازد از مصطلحات ۔
رکاز بکسر اول و در آخر زای معجمه گنج و خزانه
که در زمین باشد از شرح نصاب و در
منتخب بفتح ست ۔
رکض بالفتح و ضاد معجمه پای جنبانیدن
و اسپ تاختن از کشف و صراح و بمعنے
دوانیدن ستور از بحر الجواهر ۔
رکیک سست و ضعیف و باریک و حقیر
و آنکه برا اهل خانه خود غیرت ندارد از منتخب

رکو در کوی در کوه در کوک
همه بالضمتین بمعنی لته و جامهٔ کهنه و مطلق
کرباس از برهان و سراج اللغات و در
شرح نصاب بمعنی چادر یک تخته نیز نوشته
رک بالفتح و کاف عربی ضعیف
شدن از لطائف ۔
رکن حطیم یکی از ارکان کعبه است ۔
رکیدن از خود بخود سخن گفتن از روے
قهر از برهان ۔
رکون بضمتین آرام گرفتن و میل کردن
بچیزے از منتخب و لطائف ۔
رکن بالضم در شرح نصاب بمعنے خویش
و قریب و در منتخب جانب قوی چیزے
و در مدار و کشف نوشته که رکن بالضم جزو
اعظم هر شے و کرانه کوه و قوت و گوشه دیوار
رکین بفتح اول محکم و استوار و مرد آهسته
و آرامیده از منتخب ۔
رگ گردن بفتح اول و سوم و هر دو
کاف فارسی بمعنے غرور و سرکشی ۔
رگ گفتن سستی کردن از سراج
رگ جان شریان و آن رگیست که
بدل تعلق دارد ۔
رکوه بالکسر بمعنی ابریق چرمین که بهندی
چھاگل گویند از لطائف و غیره ۔
رکبه بالضم و بای موحده بمعنی زانو
از منتخب ۔
رکیه بفتح اول و کسر کاف و تشدید تحتانی
بمعنے چاه واحد از شرح نصاب و منتخب
رکی بالفتح اول و کسر کاف و تشدید
تحتانی چاهها و این جمع رکیه است ۔
رکابی بکسر اول طبق و پیاله شراب
از شرح خاقانی و برهان ۔
رکنی بالضم و نون بمعنی زر خالص منسوب
برکن که نام کیمیا گرست که زر خالص میساخت
از برهان و در سراج اللغات نوشته که
رکنے بالضم زر خالص منسوب برکن الدین
نامی که زر خالص ایجاد کرد چنانچه قوسے گو
رکن یمانی یکی از ارکان کعبه است ۔

فصل راء مهمله مع میم

رمح بالضم و حای مهمله بمعنے نیزه از
کشف و مدار و صراح ۔
رماح بکسر جمع رمح که بمعنی نیزه داران
و نیزه سازان از لطائف و بالفتح و
تشدید میم بمعنی نیزه باز کامل ۔
رماد بالفتح و دال مهمله بمعنی خاکستر از
منتخب و کشف و بحر الجواهر و مدار ۔
رمد بفتحتین سرخ گردیدن سفیدی چشم
و آن اکثر با درد و جریان آب بود و
این مستفاد ست از کتب طب و لغات
رمش بفتح اول و کسر میم گریختن و
رمیدن ۔
رمص بفتحتین و صاد مهمله چرک سفید که
در کنج چشم گرد آید و آنچه روان شود
آنرا غمص گویند بفتحتین از منتخب ۔

رمق بفتحتین بقیهٔ جان از منتخب۔
رماک بکسر اوّل بروزن کتاب مادیانها واین جمع رمکه است از صراح۔
رمل بالفتح بمعنی ریگ و نام علمی و بفتحتین نام بحری از نوزده بحور شعر که وزنش اکثر چنین باشد فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات از منتخب این بحر را از آن رمل گویند که رمل در لغت حصیر بافتن ست چون ارکان این بحر را وتدی در میان دو سبب ست و دو سببے میان دو وتد پس گویا که اسباب او را با وتاد بافته اند چنانکه حصیر را بار یسمان میبافند و نزد بعضے ماخوذ از رملان باشد که بمعنے دویدن شتر ست بشتاب چون این بحر بسرعت و شتاب خوانده میشود رمل نام کردند و اصل این بحر هشت بار فاعلاتن ست۔
رمال بکسر اوّل بمعنی ریگها و این جمع رمل ست که بفتح اوّل و سکون ثانے بمعنے ریگ باشد از صراح و دیگر کتب۔
رمیم پوسیده و کهنه از کشف و لطائف۔
رم بالفتح گریختن از برهان و در سراج نوشته که رم بالفتح رمیدگی و در عربی نیز رم بتشدید بمعنی گریختن آمده است پس میتواند که تخفیف از تصرف فارسیانست و بمعنی گلهٔ اسپان و گوسپندان ظاهراً بمعنے مخفف رمه باشد و نام صحرا و بیابانی ست از برهان مؤید۔
رمان بالضم و تشدید میم بمعنی انار از منتخب۔

رمضان بفتحات ثلاثه ماخوذ از رمض که بمعنی سوختن ست چون ماه صیام گناهان میسوزد لهذا باین اسم مسمّی گشت از رسالهٔ علم نجوم که بکمال معتبر بود نوشته شد یا آنکه مشتق از رمض ست و بمعنی رمض سوخته شدن پای از گرمی زمین چون ماه صیام موجب سوختگی و تکلیف نفس ست لهذا باین اسم مسمّی گشت از شرحی معتبر نوشته شد و در نصاب رمضان بمعنی سنگ گرم ست و از سنگ گرم پای روندگان میسوزند و شاید که بوقت وضع این اسم ماه صیام در شدت گرما باشد۔
رمه بفتحتین گلهٔ گوسپند از سروری برهان۔
رماعه بالفتح و تشدید میم و عین مهمله بمعنے تار سیری یعنی موضعے در سر که طفل نرم و جهنده باشد بهندی تالو نامند از شرح نصاب۔
رمکه بالفتح اسپ ماده از شرح نصاب۔
رمی بفتح اوّل و سکون میم بمعنی انداختن و تیر انداختن و تهمت نمودن و دشنام دادن از منتخب و شرح نصاب۔

فصل راء مهمله مع نون

رنگ بست رنگے که دائم پایدار و بر قرار و بے تغیر باشد از رشیدی و چراغ هدایت و سراج و برهان۔
رند بالکسر منکرے که انکار او از امور شرعیه از زیرکی باشد نه از جهل و بالفتح بمعنے ربودن و دزدیدن و بمعنی خوشبوی باشد و بمعنی گرد و خاک تراشهٔ چوب که از رنده کشیدن فرو می افتد از لطائف و شرح خاقانے۔
رنود بضمتین جمع رندست بتصرف فارسیان عربی دان چه این مردم الفاظ فارسی را هم گاهی بطور عربی جمع آرند۔
رندانه کرد یعنی کار رندانه کرد از مصطلحات۔
رنجور در اصل رنج ور بود بجهت تخفیف ماقبل واو را ضمه داده واو را ساکن کرده اند۔
رنگریز این لفظ بزیادت یای تحتانی غلط ست و صحیح رنگرز ست از کشف و سروری و مؤید و مدار و در سراج نوشته که رنگریز بزیادت تحتانی بجاے رنگرز غلط ست و اگر بمعنے نقاش و مصور و معمار گویند صحیح باشد
رنگ آمیز کنایه از نقاش۔
رنگ این لفظ سی و یک معنی دارد اوّل مشهور ست که لون باشد دوم حصه و نصیب سیوم عیب و عار چهارم رنج و محنت پنجم قوت و توانائی ششم جان هفتم شیر هشتم مال و زر نهم نفع و فائده دهم زنده دلی یازدهم طرز و روش دوازدهم بز کوهی و گاو دشتی سیزدهم مکر و حیله چهاردهم روئیدن و رستن پانزدهم خوبی شانزدهم خوشی و تندرستی هفدهم خجلت و شرم

هیزدهم خون نوزدهم رونق ولطافت بستم مایهٔ اندک بست ویکم زر وسیم ودزدی بست ودوم قمار وحاصل قمار بست و سوم خداوند دوالی بست وچهارم پدر را گویند بست وپنجم خال بست وششم نقطه بست وهفتم شیرین کار را گویند بست وهشتم جلاجل بست ونهم خشم وغضب سی ام ابریشم سی ویکم خیانت از جهانگیری ولطائف وبرهان ودر برهان دو معنی زیاده است یکی مال واسباب دوم مثل ونظیر وهشت معنی احتراز معانی سی ویکی در برهان نیست

رن بالفتح مشقت ومحنت ظاهراً مخفف رنج ست۔

رنگ ریختن طرح عمارت افگندن وبنای کار گذاشتن از چراغ هدایت ومصطلحات۔

رنگ بستن فائده برداشتن۔

رنگ رو شکستن زرد شدن رنگ چهره از کثرت غیرت وشرم یا از کثرت بیم وخوف۔

رنگ کردن دغا وفریب کردن۔

رنگ یا آب بر روی کار آوردن رونق دادن۔

رنگ آب زدن وریختن منصوبهٔ تازه برانگیختن۔

رنگ دادن وگرفتن کنایه از متغیر شدن۔

رنگ زنده رنگ سبزه واخضر این ترجیح اصطلاح از مصطلحات۔

فصل راء مهمله مع واو

روستا قریه ودیه ومخفف روستائی از سروری وخیابان وکشف وبرهان وسراج اللغات۔

رؤیا بضم اول وسکون واو که در حقیقت همزه است ویای تحتانی بمعنی آنچه در حالت خواب دیده میشود۔

رؤسا بضم اول وفتح همزه که بصورت واو ست وسین مهمله سرداران واین جمع رئیس ست۔

روهینا بواو مجهول ویای معروف ونون بالف زده نوعی از فولاد جوهردار از برهان ومؤید۔

روح توتیا جست که بعد از سوختن آنرا در چشم کشند وبمعنی شراب نیز آمده از مصطلحات۔

روایت بکسر نقل کردن سخن از منتخب وکنز۔

روحات بالفتح بوهای خوش وبادهای خنک آسایشها وخوشیها۔

روات بضم اول نقل کنندگان سخن وآب برکشندگان وبمعنی ساقیان نیز آمده این جمع راویست۔

رویدست فنی از کشتی که آن پای در پای حریف بند کرده روی دست بر سینهٔ حریف بزور بر زدن ست که از جا در آید وکنایه از مکر وفریب وبمعنی طپانچه از مصطلحات وچراغ هدایت ومتاع رویدست بمعنی متاع حقیر وخوار که در مکان بیرون دکان میدارند وبمعنی نوشته متاعی که آنرا بر کف دست نهاده در کوچه وبازار فروشند۔

روعت بالفتح خوف وترس وبالضم دل وعقل۔

روضات بالفتح باغها ومرغزارها واین جمع روضه است۔

رویت بالضم وسکون ثانی وفتح تحتانی بمعنی دیدن بچشم ودانستن وبفتح اول وکسر واو وتشدید تحتانی بمعنی فکر وتامل از منتخب وصراح۔

روز باز خواست روز قیامت

روث بالفتح وثای مثلثه سرگینها روثه واحد وسرگین انداختن از منتخب ودر شرح نصاب بمعنی سرگین۔

رواج بالفتح مصدر ست بمعنی ضد کساد بازار وبکسر چنانکه مشهور شده تصرف فارسیان ست از کشف ومدار ومزیل ومنتخب وخیابان۔

روسختج بالضم وواو معروف وفتح سین مهمله وسکون خای معجمه وفتح فوقانی وجیم معرب روی سوخته وآن دوائیست از برهان۔

رواح بفتح و در آخر حای مهمله صاحب کشف نوشته که وقتی که میان عصر و مغرب باشد و در بحر الجواهر و صراح و منتخب بمعنی شبانگاه از زوال تا شب۔

روح بالفتح بمعنی آسایش و فرحت و تازگی و خنکی نسیم و بوی خوش باد خوش آینده و بالضم بمعنی جان و رحمت و قرآن و نام حضرت عیسی و نام جبرئیل علیهما السلام از مؤید و مدار و منتخب و کشف و لطائف و صراح و روح بالضم نزد اطبا بخاریست لطیف که متولد میشود در دل و باعث حیات و حس و حرکت می گردد و نزد فقها امر الہی ست۔

رواِئح بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم است جمع رائحه که بمعنی بوی خوش باشد۔

رواق مسیح کنایه از فلک چهارم۔

روز استفتاح پانزدهم شهر رجب و وجه تسمیه آنکه در رحمت و درهای بهشت درین روز کشاده میشود و در کعبه نیز بجهت زائران کشاده میشود و بعضی گویند که زبان عیسی علیه السلام درین روز کشاده شده بود از لطائف۔

رُخ بالضم و خای معجمه گیاهیست که از خالی از برگ باریک بدان بوریا بافند از برهان و سراج۔

روح مجرّد روح مطلق و جبرئیل علیه السلام و عیسی علیه السلام۔

روسفید معزز و ممتاز و دولتمند از چراغ هدایت۔

رود بالضم بمعنی نهری که عظیم و جاری باشد و نام سازی و بمعنی روده گوسپند وغیره و بمعنی روده که کمان و تار که بر روی سازها کشند و بمعنی فرزند نیز آمده از برهان و کشف و در سراج نوشته که رود بالضم و بواو مجهول آب عظیم که جاری باشد و بمجاز زه کمان و تار ساز چراکه از روده بچهٔ گوسپند سازند پس تار را بمعنی روده نه گویند و از بس که درین معنی شهرت دارد مجاز اساز را نیز نامند۔

رخسے بند برقع از مصطلحات۔

روئیداد ماجرا و احوال۔

روزگار بمعنی زمانه مطلق و بمجاز بمعنی امتداد و مدت و فرصت و این لفظ مرکب ست از روز و کلمهٔ گار که بمعنی کنندہ باشد چون زمانه حرکت فلک اعظم ست که موجب حرکت افلاک دیگر می گردد و فلک شمس نیز از انجمله است پس زمانه یعنی حرکت فلکی سازنده و کنندهٔ روز ست و روزگار بمعنی شغل و پیشه و نوکری نیز مستعمل و این در اصل روزگار باشد پس ها در لفظ روزه برای نسبت ست یعنی آنچه بروز تعلق دارد و حالا بکثرت استعمال بدون ها نویسند و خوانند چنانچه از زبان اهل ایران باین معنی روزگار بفتح زای معجمه

مسموع ست و این فتح زا بر بودن ها دلالت می کند فتامل از سراج۔

رودبار جایی که دران جویهای آب بسیار جاری باشد و بمعنی جوی عظیم نیز آمده از برهان و سراج۔

روز بازار بمعنی رونق و گرمی بازار و بمعنی جایی که دران بروز معین مردم جمع شده خرید و فروخت نمایند از برهان و سروری و سراج۔

روبدیوار کنایه از حیران۔

روز دگر روز قیامت از مصطلحات۔

روئین دژ بدال و ژای فارسی قلعه بود از ولایت توران که ارجاسپ نبیرهٔ افراسیاب الی آن قلعه دختران گشتاسپ را از بلخ برده دران قلعه محبوس ساخته بود و اسفندیار از راه هفتخوان رفته آن قلعه را فتح کرد از سراج۔

رودخیز بمعنی سیل و بمعنی موج۔

روح القدس قاف و دال هر دو مضموم حضرت جبرئیل علیه السلام از مدار۔

روس بالضم نام ملکی وسیع در اقلیم ششم و هفتم۔

روناس بواو معروف و نون و سین مهمله بیخی که بدان سرخ رزند بهندی مجیٹھ گویند از برهان و سراج۔

روزهٔ تنفس نوعی از زهد و فقر است که از شب نیت کرده همه روز از کسی

کلام نکنند و گویند کہ این زہد ایجاد حضرت
مریم ست و این را روزۂ مریم نیز گویند۔
روشناس کنایہ از شخص معروف و مشہور
و بمعنی وجیہ از برہان۔
روکش شرمندہ کنندہ از چہار شربت
و در شرح بمعنی حریف و در چراغ ہدایت
بمعنی حریف مقابل۔
روش بفتح اول و کسر واو بمعنی رفتار و بمعنی
طرز و بمجاز بمعنی راہی کہ در باغ باطراف
چمنہا سازند و بواو مجہول مخفف روشن
کہ بنون باشد بحذف نون از سراج و برہان
و جہانگیری۔
روز بخش باضافت روز ازل۔
روض بالفتح جمع روضہ کہ بمعنی بوستان
و مرغزار باشد از لطائف۔
روابط جمع رابطہ۔
رؤف بفتح اول و ضم ہمزہ و سکون
واو بمعنی بسیار مہربان از منتخب چون
ہمزہ را صورت معتد بہا نیست بلحاظ
کتابت در ینجا نوشتہ شد۔
رواق بکسر و بضم بمعنی سقفی کہ در مقدم
خانہ سازند از مزیل مؤلف گوید کہ ازین
تعریف مستفاد میشود کہ ہمین ست کہ بہندی
آنرا چھجہ گویند و صاحب صراح و قاموس
نوشتہ اند پردۂ کہ در کشیدہ باشند از سقف
و صاحب کشف و مدار بکسر نوشتہ و از
منتخب بفتح و ضم بمعنی سقف و بمعنی ابر و سحاب
و در چراغ ہدایت بمعنی صاف و خالص
نوشتہ و در برہان بکسر ست بمعنی پیش گاہ
خانہ و ایوانی کہ در مرتبۂ دوم عمارت
ساختہ باشند۔
روباہ ترک بضم فوقانی بمعنی کوی
کہ آنرا بالعربی عنب الثعلب گویند از برہان
رودنگ بواو مجہول و فتح دال و نون
و کاف فارسی چیزی باریک جا جہارا
بدان سرخ رنگ زند بہندی مجیٹھ
نامند از برہان و شرح نصاب۔
روح مکرم جبرئیل علیہ السلام از
سروری و کشف۔
روح اعظم جبرئیل علیہ السلام۔
روز امید و بیم روز محشر۔
روزۂ مریم کنایہ از خاموشی از مصطلحات
روان بفتح بمعنی فی الحال و زود و بمعنی
ہر چیز کہ مائع و جاری باشد و بمعنی روندہ
و بمعنی روح و جان و نفس ناطقہ و بعضی
گویند کہ روان نفس ناطقہ را گویند و جان
روح حیوانی را گویند و نفس ناطقہ را روان
ازان گویند کہ ہمیشہ در حرکت فکری ست و
کسانیکہ لفظ روان را بمعنی روح بضم
خوانند خطاست از رشیدی و کشف
و مدار و سروری و لطائف و مؤید و برہان
و جہانگیری و در سراج اللغات و لطائف
از رسالۂ معراجیہ شیخ ابو علی سینا منقول
کہ مراد از روان نفس ناطقہ است از
جان روح حیوانی۔
روحانیان بالضم فرشتگان و
پریان از صراح۔
روح الامین جبرئیل علیہ السلام از
سروری و کشف روح نام جبرئیل ست
و امین صفت اوست و خطاب امین ازان
یافت کہ آنچہ از کلام جناب الہی مسموع
میکرد بعینہ پیش پیغمبر علیہ الصلوٰۃ والسلام
ادا می نمود۔
روشن در مؤید بواو مجہول ست و در
رسالۂ معربات نوشتہ کہ روشن بالفتح معرب
روشن بالضم ست کہ بمعنی تابانست و در
سراج اللغات نوشتہ کہ روشن بالضم
معروفست و این مرکبست از رو کہ بمعنی
رخسارہ و چہرہ باشد و از لفظ شن کہ کلمۂ
نسبت ست از عالم گلشن و جوشن چون
چہرہ بہ نسبت دیگر اعضا ظاہر تر و نمایان
تر ست لہذا ہر شئی تابان و ظاہر را روشن
گفتند و بالفتح معرب آنست۔
رواشن تابدانہای عمارت۔
روشنان بالضم ستارگان از کشف
و برہان و صراح۔
روشندان روزنی کہ برای روشنی
در خانہ گذارند این لفظ من حیث القیاس
درست نباشد چرا کہ خود روشن بمعنی تابدان
آمدہ ازینجہت جمع آن رواشن می آید
مگر آنکہ لفظ دان زائد باشد از عالم نخدان

از سراج وغیر آن یا آنکه روشندان در اصل روشنی دانست یا را بجهت تخفیف حذف کرده اند۔

رواقیان حکمای اشراقیین که از مکاشفه احوال ضمائر معلوم میکردند و در کتابی نوشته بود که رواقیان از ان گویند که ایشان بر رواق نشسته معالجه بیماران میکردند و احتیاج نبض گیری نداشتند۔

روئین تن لقب سفندیار ست گویند که بدعای یکے از صاحب کمالان عصر خود بر جلد بدان او تیغ و تیر کاری کرد از سراج۔

رود خیزان جمع رود خیز که بمعنی موج ابلد

روین بروزن سوزن نام بیخهاے باریک که جامه را بدان رنگ سرخ رزند بهندی مجیٹھ گویند از برهان و شرح سکندرنامه از خان آرزو۔

روزن بالفتح معرب روزن بالضم کذا فی المغرب روزن بمعنی سوراخ دیوار و سوراخ هر چیز و دریچه۔

روازن تا بدانها و دریچها و سوراخهاے هر چیز۔

روز دیر شدن در اصطلاح بمعنے ضائع شدن روز مولوی روم چند جا در مثنوی باین آورده انداز لطائف۔

رو نیافتن توجه و شفقت نیافتن۔

روغن قاز مالیدن تملق و خوشامد کردن و فریب دادن از چراغ هدایت

و چهار شربت و مصطلحات۔

رو انداختن سوال کردن از چراغ هدایت بمعنا عجز و الحاح نمودن از مصطلحات

روے دستی خوردن فریب خوردن و طپانچه خوردن از چراغ هدایت۔

رو ساختن شرمنده شدن و خجالت کشیدن از چهار شربت و سراج و مصطلحات و برهان و چراغ هدایت و بمعنی تصویر نوشتن نیز گفته اند۔

رو فرمودن شرمنده کردن۔

رو از سنگ و آهن داشتن بیحیا بودن۔

رو کردن حاصل شدن و روبرو کردن و توجه کردن و بمعنے ظهور کردن۔

رو فگندن عجز و الحاح نمودن این چهار اصطلاح از مصطلحات۔

رو بچیزی انداختن متوجه آن شدن۔

رو گرفتن پوشیدن رو۔

رو نداشتن بیحیا بودن۔

روی بچیزی نداشتن از شرمندگی مجال روبروے او نداشتن۔

رو دادن توجه کردن و حاصل شدن این پنج اصطلاح از مصطلحات۔

رودخانه جای رود و آن زمینے باشد که سیلاب رود در ان جاری شده باشد از سراج اللغات۔

روزنامچه کاغذیکه در ان حساب یا احوال هر روزه کسے مرقوم باشد۔

روضه باغ و مرغزار یعنی سبزه زار از منتخب و لطائف و شرح نصاب۔

رویه بفتح اول و کسر واو و تشدید تحتانی حاجت و فکر و تامل در کاری از منتخب و صراح و بمعنی طریقه و دستور مجاز ست باطلاق بر سبب بر مسبب و در تشریح الحروف نوشته که رو بمعنی طریقه و دستور فارسی ست مرکب از رو که امر ست از رفتن و که یه که در آخر ام بمعنی حاصل بالمصدر زید اول اصح ست۔

روز سیاه روز بد و نحس و روز ماتم از برهان۔

روح الله حضرت عیسی علیه السلام

روحانی بالفتح و حای مهمله منسوب بروح که بمعنی نسیم و آسایش و تازگی باشد یعنی از مقوله آسایش و نسیم ست در لطافت و پاکیزگی و روحانی بالضم آنچه منسوب بروح و آنچه از مقوله روح و جان باشد جائیکه میگویند این چیز روحانی ست بالضم و فتح هر دو خوانده اند و در لفظ روحا بالفتح و بالضم در حالت نسبت الف و نون زائد میکنند از منتخب و غیر آن۔

روعانی بالضم و بعین مهمله بروزن روحانی بمعنے دلی و عقلی منسوب بروع که بمعنی دل و عقل ست از منتخب۔

روح حیوانی بخاریست لطیف که از لطافت اخلاط در دل بحسب امتزاج

مخصوص متکون میشود و بواسطۂ شرائین اعضا منتشر گردد و اعضا را بدو حیات و استعداد قبول حس و حرکت و تغذیہ و تنمیہ و تولید حاصل شود و بقول معلم اول و محققین حکما یک روح واحد ست کہ در ہر محلے و مظہرے از و صورتے و اثری پیدا میشود چنانکہ اگر بدماغ رسد نفسانی گویند و اگر بجگر رسد طبیعی نامند بحسب ظاہر قول اطبا ہمین ست کہ ہر یک باستقلال روحے علحدہ است از کفایۂ منصوری و غیر آن۔

روح نفسانی انچہ از روح حیوانے بدماغ رسد کیفیتے دیگر پذیرد و این روح منبع حس و حرکت میشود و قوت نفسانے بدان قائم باشد و مراد بدین روح نفس ناطقہ است چنانکہ در کتب الٰہی مراد بروح نفس ست۔

روح طبعی انچہ از روح بجگر رسد او را کیفیتے دیگر حاصل شود و قوت طبعی بدو قائم بود و از و تغذیہ و تنمیہ و تولید حاصل گردد از کفایہ۔

روستائی باشندۂ دہ یعنی دہقان از جہانگیرے و سراج۔

رودکی منسوب برودک کہ ناحیہ است بسمرقند از لب لالباب ظاہرا رودکی شاعر قدیم کہ موجد غزل فارسی ست از انجاست پس ازینجا معلوم می شود کہ بکاف عربیست واللہ اعلم بالصواب۔

روسپی بواو مجہول و سین مہملہ و بای فارسی زن فاحشہ و بدکارہ و زن قحبہ کہ لولے باشد از لطائف و کشف و سراج و رشیدی و برہان۔

روانی بفتح اول نون بیای رسیدہ نوعی از اصول موسیقی از چراغ ہدایت

روائی بالفتح بمعنی رواج و رونق و بر آمدن حاجت و گاہی بمعنے برآوردن آید از چراغ ہدایت و برہان و سراج۔

روی بواو معروف بمعنی چہرہ و سبب و طاقت و امید از جہانگیری و منقول از شرفنامہ و بواو مجہول نوعی از فلزات کہ بہندی کانسی گویند از شروح و در عربی بفتح اول و کسر او و تشدید یا بمعنے سیراب و تازہ و نام حرفی اصلی قافیہ کہ مدار قافیہ برانست از لطائف و منتخب و در رسالۂ عطائی مسطور ست کہ روی را از روا گرفتہ اند و روا در لغت رسنی ست کہ بدان بار بر شتر بندند چون بنای ابیات بر قوافیست و بنای قوافی برین حرف گویا کہ باین حرف ابیات برہم بستہ میشود پس او را بروا تشبیہ کردہ اند و برای او نامی از ان اشتقاق کردہ میتوان گفت کہ روی در لغت بمعنی برہم تابندہ است چنانکہ برہم تابندۂ ریسمان اجزای ریسمان جمع میکند این حرف نیز ابیات را بایکدیگر جمع میکند پس بر سبیل تشبیہ بدان شخص روی نام کردند و روی در اصل بتشدید یاست اما شعرای عجم آنرا بتخفیف استعمال کنند۔

روشنائی مرکب از روشنا کہ مخفف روشنا نست بمعنی روشن بزیادت الف و نون و یای مصدری بمعنی روشنی و نام دوای چشم و نام شخصے کہ در افغانان ملحد پیدا شدہ بود و مسلمانان بعد آنرا پیر تاریکی گویند از سراج و فقیر مولف گوید کہ روشنائے بمعنی روشن شوندہ شدن است مرکب از روشن و الف فاعلیت و یای مصدری و ہمزہ برای رفع التقای ساکنین و میتواند کہ یای نسبت باشد درینصورت روشنائی بمعنی نوری و پرتو کہ منسوب ست بشئے روشن شوندہ فافہم

روبہ بازی مکر و فریب و دغابازی

فصل را مہملہ مع ہای

رہا بفتح خلاص از لطائف۔

رہبانیت بالفتح و حرف سوم موحدہ و کسر نون و تشدید تحتانی زہد ترسایان و نصاری ست و آن باز داشتن نفس ست از حظوظ و لذات شرعیہ چنانکہ نکاح و غذای لطیف و غیرہ چنانکہ زاہدان ترسایان برای دفع شہوت جماع آلت تناسل می بریدند۔

رہج بفتحتین و جیم عربی گرد و غبار و شور و غوغا از منتخب۔

ره آورد سوغات و تحفه از برهان و در مصطلحات نوشته که ره آورد آن تحفه را گویند که شخصے از سفر آید و چیزهای نامی دیگر شهرها پیش دوستان خود آرد۔

رهگذر بمعنے شاهراه و بمعنے سبب نیز مجاز مستعمل میشود۔

رهص بالکسر صاد مهمله بیخ و بنیاد و بالفتح بنیاد دیوار و سنگریزه از منتخب و لطائف

رهط بفتح اول و سکون ثانی و طاے مهمله بمعنی گروه و جماعت مردان از شرح نصاب و لطائف و منتخب۔

رهق بفتحتین نزدیک شدن و گمراه شدن و دروغ گفتن و برنشستن گرد بر چیزے و فرو پوشیدن و خود را بر حرام و فساد داشتن و تباهی و دریافتن چیز برا و تکبر نمودن و بیهوش شدن و ستم کردن و عیب کردن و شتافتن از منتخب و لطائف و صراح۔

رهاق بضم اول ابتدای بلوغ۔

ره انجام اسپ تیز رفتار و مرکب قاصد چراکه راه را بانجام میرساند از کشف و سروری و برهان و سراج و رشیدی۔

رهان بکسر اول گروها و گرو بستن بتاختن اسپ جمع و مصدر هر دو آمده از صراح و منتخب و لطائف۔

ره داشتن بمعنے انتظار بردن از شرح سکندرنامه و بمعنے بمعنی حفاظت راه نوشته۔

رهن بالفتح بمعنے گرد و گرو کردن و گرو دادن از کشف و مدار و منتخب و قاموس۔

رهانیدن بفتح را نه بکسر خلاص کردن از کشف و مؤید۔

رهیدن بفتح خلاص شدن از سراج و مؤید و برهان و جهانگیری۔

رهاندن بفتح آزاد کردن از بند۔

رهین بفتح گرو کرده شده از کشف۔

رهبان بالضم و حرف ثالث باے موحده صاحب مؤید و مدار و منتخب و صراح نوشته اند که بمعنی عابدان ترسایان چراکه این جمع راهب ست و صاحب برهان نوشته که این لفظ مفرد ست بمعنی زاهد قوم نصارے و پرهیزگار و نیز صاحب مدار گفته که در آداب الفضلا این لفظ را مفرد نوشته بمعنے زاهد ترسایان و صاحب قاموس نوشته که این لفظ مفرد و جمع هر دو آمده و این مشتق از رهبت ست که بمعنی خوف باشد و راهب کسیکه از عذاب خدا خائف باشد و در لطائف از کشاف منقولست که رهبان بالضم ترسیدن و بالفتح ترسنده۔

ره نشین مراد از طبیب ره نشین۔

رهمه بالکسر باران نرم از شرح نصاب

رهو بالفتح زمین پست و نشیب از شرح نصاب و در منتخب جای بلند و در صراح نوشته که زمین پست و زمین بلند و این از لغات اضداد ست۔

ره بالفتح بمعنے کره و مرتبه و بمعنی قاعده و قانون و آهنگ و نغمه از برهان۔

رهی بکسرتین غلام و عبد از کشف و مؤید و در برهان بفتح اول نوشته و در سراج نیز بفتح اول۔

رهاوی بفتح و در آخر یاے معروف نام مقامیست از دوازده مقام موسیقی از کشف و مدار و مؤید و برهان و رشیدے و جهانگیری و نوشته اند که وقت سرائیدن رهاوے از صبح تا طلوع ست و بهندی آنرا الت گویند۔

فصل را مهمله مع یاے تحتانی

ریخته یا بمعنی تیز قدم و در مصطلحات نوشته که ریخته پاے آنکه تناسب اعضایش بکمال خوبی باشد گویا که بقالب ریخته اند۔

ریمیا بر وزن کیمیا نام علمی ست که از ان در هر جا که خواهند در یک لحظه برند و اندار

ریش بابا نوعی از انگور از جهار شربت

ریب بالفتح بمعنی شک از منتخب و کشف

ریاضت بکسر اول رنج کشیدن از منتخب و در لطائف فرمانبرداری و نفس کشے و باصطلاح اطبا حرکتی ست ارادی که انسان را مضطر گرداند به تنفس عظیم متواتر و بمعنی تعلیم اسپان که بجهت سواری باشد نیز آمده

ریبت بالکسر فتح موحده و فوقانی بمعنے گمان و شک از شرح نصاب و منتخب

بمعنے تهمت وانچه در شک افگند۔
ریح بالکسر بمعنے بوی مطلق خواه خوش باشد خواه ناخوش و بمعنے باد که در عالم وزد و باد که در شکم باشد و نیز باد که بخلل آن در جای پیوندا ندامهای درد پیدا شود از کشف و شرح نصاب۔
ریخ بیای معروف و خای معجمه بیخال مرغ۔
ریشخند استهزا و تمسخر از کشف و لطائف
ریش بر باد بیای معروف غرور و تکبر از لطائف۔
ریوند نام دوا گویند که آن دق را دور کند و گرمی جگر را بالعرض فرو نشاند و تفصیلش در راوند گذشت۔
ریخته گر کسیکه ظروف روئین وغیره در قالبها ریخته درست سازد از مصطلحات۔
ریچار و ریچال و ریچاله بمعنی آچار از برهان۔
ریش چغز بیای مجهول و در آخر زای معجمه بمعنے رشتی که تا آنرا چاک نه کنند به نشود از لطائف۔
ریباس بالکسر معرب ریوراج رستنی باشد بغایت نازک خوردنی که مردم آنرا میخورند مزهٔ آن میخوش باشد یعنی ترش باندک شیرینی از برهان و سراج اللغات و جهانگیری۔
ریش بیای معروف در عربی بمعنے پر مرغ و در فارسی بیای مجهول بمعنے جراحت

و بمعنے مجروح و زخمی۔
ریاض بکسر اول مرغزارها جمع روضه بتبدیل واو بیا بجهت کسرهٔ ماقبل۔
ریط بالفتح و طای مهمله چادر یک تخته از شرح نصاب۔
ریع بالفتح و عین مهمله افزونی مزروعات وانچه از زراعت حاصل شود و محصول زراعت از سروری و شرح نصاب
ریق بالکسر و یاے معروف آب دهن و بمعنے ناشتا که بهندی نهار گویند از لطائف
ریم بالکسر و یای معروف بمعنی چرکیکه بر بدن و جامه نشیند وانچه سفید بزردی مائل غلیظ تر از خون از میان جراحت بر آید و بمعنے کثافت فلزات چنانچه ریم آهن و ریم نقره از برهان وغیر آن۔
ریخته دم تیغے یا کاردے که روے آن یعنی تیزے و آب آن از زدن بر چیز سخت شکست و ریخته باشد۔
ریگ ریختن خراب کردن۔
ریگ روان زمینے ست بطرف جنوب که همیشه ریگ روان جاری میباشد از برهان و شرح ثقات۔
ریحان نام خطے و برگ کشت و سبزه و شاه سپرغم که آنرا نازبو گویند و هر گیاه که خوشبو دارد و بمعنے گلهای که سواے گل سرخ باشند و گاهی مجازاً بمعنے شراب آید از موید و کشف و منتخب و مدار۔

ریاحین بفتح اول جمع ریحان نه بکسر چنانکه مشهور شده۔
ریان بفتح و یای تحتانی مشدد بمعنے سیراب و تر و تازه از کشف و منتخب۔
رین بالفتح غالب شدن گناه بر کسے و خبیث و درشت نفس گشتن و بالکسر افتاد در چیزیکه بر آمدن از ان میسر نشود از منتخب۔
ریعان بالفتح و عین مهمله بمعنی اول و آغاز هر چیز و آغاز شباب که نوجوانی عبارت از انست از صراح و منتخب و موید و خیابان۔
ریدن بالکسر غائط کردن ای ثقل غذا از راه معین بیرون آمدن از کشف۔
ریشیدن بشین معجمه آمیختن و رنگ کردن از برهان وغیره۔
ریسیدن بالکسر و سین مهمله رشتهٔ پنبه و پشم از چرخه تافتن از برهان و سراج۔
ریستن بالکسر بمعنی ریدن از لطائف و برهان۔
ریسمان بالکسر رسن و تار باریک از پنبه وغیره میریسند۔
ریمن بالکسر چرک آلود و سرکش و مکار از برهان۔
ریم آهن کثافت آهن که در آتش جدا شود از برهان۔
ریمگین چرک آلود۔
ریب المنون بفتح میم حوادث روزگار

از منتخب و لطائف۔
ریو بیای مجهول بمعنی مکر و حیله و فریب از کشف و برهان و سراج۔
ریش گاو بمعنی احمق و ابله و خام طبع و مسخره از سروری و کشف و برهان و چراغ هدایت۔
ریگ شوستن ریگ خرده زر و نقره از ان حاصل کنند از مصطلحات۔
ریه بکسر اول و فتح ثانی بمعنی شش لفظ شش بالضم نام عضو درونے که بهندی پهیپهڑا گویند از شرح نصاب
ریحانه آنچه دران ریحان کارند۔
ریشه بالکسر بیخهای درخت که باریک باشد و بمعنی زلف و بمعنی طرهٔ دستار از مصطلحات وغیر آن و بیاے معروف در عربی بمعنے یک پر مرغ۔
ریاری بالفتح و حرف سوم بای موحده جمازه سوار یعنی سانڈنی سوار از آئین اکبری

ریحانی نوعی از شراب باشد رقیق و سبز رنگ و خوشبو و لطیف القوام و صاف از بحر الجواهر و قسمے از تنباکو سوختنی که بعطریات معطر کنند از لطائف۔
ریسمان بازی بمعنی بازی گری که غازیان دار باز کنند از مصطلحات
ریاضی بکسر اول و ضاد معجمه قسمی ست از سه اقسام حکمت و آن سه قسم است طبعی ریاضی الٰهی بدانکه در ریاضی بحث کرده میشود از اموریکه فقط در وجود و عدد خاص که موجود در ما دیاست نه مطلق عدد و اقسام علم ریاضی چند ست علم هندسه و علم عدد یعنی علم حساب و علم نجوم و علم موسیقی و علم مناظر و مرایا و علم جبر و مقابله و علم جر اثقال۔
ریش قاضی پنبه که در دهان شیشه شراب نهند از رشیدے و چراغ هدایت و چهار شربت و در سراج اللغات و برهان نوشته که ریش قاضی بمعنی لته که بر سر شیشه و کدو بندند تا از ان شراب صاف شده در پیاله بیاید و در مصطلحات نوشته که ریش قاضی باضافت صافی شراب بیختن۔
ریش گاوی بمعنے حماقت۔
ریزه خوانی بیای مجهول و زای معجمه آواز پیچیده کشیدن از نغمات که آنرا تحریر گویند بهندی گمر بکاف مکسور مخلوط التلفظ بها و در آخر راء مهمله از چراغ هدایت۔
ریزه کاری خرده کاری از مصطلحات
ریزه سرائی نغمه سرائی از مصطلحات
ری بالفتح شهریست در عراق عجم از برهان و در بعضی شروح سکندرنامه نوشته که میان ری و بخارا رود جیحون حائلست و بالفتح و تشدید یاے بمعنے سیراب شدن از منتخب و لطائف۔
ریشمالی بیای معروف و شین معجمه و لام دیوثی و بمعنی قرمساقی از [illegible]

باب زاے معجمه

فصل زای معجمه مع الف

زا اینحرف بجیم حرف عربی بدل شود چون روز و روج دارز دارج بمعنی قیمتا و قدر و بجیم فارسی چون پزشک و پچشک و بسین مهمله چون ایاز و ایاس نام غلام سلطان محمود و بشین معجمه چون زلوک و شلوک بمعنی دیوچه و بغین معجمه چون گریز و گریغ و تبغا چون زغند و غغند بمعنے برجستن و بکاف تازی چون مزیدن و مکیدن و بهای هوز چون دروا و درواه بمعنے سرنگون و بیای تحتانی چون آواز و آوای و در آخر زائد نیز آید چون ترب و ترز بضم تای فوقانی و فتح موحده از جواهر الحروف
زاغ یا بمعنے طعنه از سروری و در برهان طعنه و سرزنش و بعضے نام مرغے نیز نوشته اند۔
زاج بجیم عربی معرب زاک که بهندی پهٹکری گویند۔
زاد در عربی بمعنے توشه که در سفر همراه برانند و در فارسی بمعنی فرزند و بمعنے سن و سال از برهان۔

زاہد آنکہ رغبت و خواہش بدنیا ندارد و از مال و جاہ و ناموس تعلق نگیرد از منتخب و لطائف
زامیاد نام روز بست و ہفتم از ہر ماہ شمسی از برہان۔
زائر زیارت کنندہ۔
زاجر بکسر جیم منع کنندہ۔
زاہر روشن و بلند از منتخب۔
زار مکان روئیدن و بمعنے انبوہے و بسیاری ہر چیز و بمعنی ضعیف و خوار و نالان از برہان و در لطائف بمعنی عجز و اندوہ و در سراج نوشتہ کہ زار بمعنی مکان و کثرت و انبوہی چیزے چنانکہ لالہ زار و گلزار و بازار کہ بمعنی جای کثرت باست کہ مخفف ابا بمعنے طعام باشد و ہمچنین کارزار بمعنی جنگ کہ محل کثرت کارست پس آنکہ بمعنی مکان روئیدن گفتہ خطاست و بمعنی ضعیف چنانکہ زار و نزار گویند بدو لفظ نزار بدین معنی دیدہ نشدہ و زار در عربی بمعنے آواز نیستہ آمدہ پس زاری بیای نسبت بمعنی آواز و فریاد بود و انیکہ عاشق زار و گریہ زار بمعنے بسیار استعمال کنند پس بدین معنی پارسی ست و بمعنی نالہ عربی۔
زئیر بر وزن فقیر بانگ شیر درندہ و غریدن وے از قاموس و صراح۔
زادۂ شش روز کنایہ از عالم چرا کہ از تحت الثری تا عرش در شش روز حق تعالی پیدا کردہ است۔
زاغ نام طائر معروف و بمعنی گوشۂ کمان و آن پارۂ شاخ سیاہ باشد کہ بہر دو گوشۂ کمان وصل کنند و نام قولی ست از موسیقی و در عربی صیغۂ ماضی است بمعنی گشت و میل نمود چنانچہ مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰی مؤید این معنی ست از لطائف و برہان و جہانگیری۔
زاک پھٹکری۔
زادہ خاک کنایہ از زر و سیم۔
زاہد خشک زاہدی ذوق عبادت از برہان۔
زخل بکسر خای معجمہ درخت زقوم از برہان۔
زاحل بحای مہملہ واماندہ شوندہ و زائل شوندہ از منتخب۔
زابل بضم بای موحدہ و کسر آن نیز نام شہرے ست از ولایت سیستان و نام مقامے از مقامات سرود از سراج و چراغ ہدایت و جہانگیری۔
زاغنول بضم نون و واو مجہول نام سلاح آہنی تیر سر پنج دستہ وار بار یک نوک گاہی بدان جنگ کنند و گاہی از ان زمین کنند از مصطلحات و برہان۔
زال زن پیر فرتوت سفید موے و مرد پیر و نام پدر رستم چرا کہ او سفید مو متولد شدہ بود از برہان و سراج۔
زادبوم محمول بر قلب بمعنی وطن و زمینے کہ در ان متولد شود۔
زابلستان بضم بای موحدہ ملک سیستان
زال مدائن زالی بود در مدائن کہ حجرۂ خود را بدست نوشیروان نفروخت ہر چند کہ نوشیروان قیمت آن مے افزود از شرح خاقانی۔
زانو زدن بمعنی نشستن بادب چنانکہ در نماز مے نشینند۔
زاغ کمان نوک گوشۂ کمان از مصطلحات و چراغ ہدایت۔
زاو در آخر واو بمعنی بنیاد و بنای و معمار و بمعنی قوی و پرزور از لطائف۔
زائچہ آنچہ منجمان و رمالان برای دریافت مدعا نقشے باجمال نوشتہ نگاہدارند تا بوقت حاجت تفصیل احکام از ان معلوم کنند و این لفظ لفظ تفول آمرکبست از زا ے کہ بمعنی زایندہ است و لفظ چہ برائے تصغیر یعنی زایندۂ کوچک چرا کہ احکام طالع مولود و غیرہ از ان برمی آید یا آنکہ زائچہ در اصل بجیم عربی بودہ باشد صیغۂ نسبت از ماخذ زیج بر قیاس تامرہ بمعنی زن صاحب تمر و زیج علمی ست کہ در ان اصول احکام علم نجوم مندرج ست بہندے زائچہ مولود را جنم پترا گویند
زادہ فرزند از برہان۔
زاویہ کنج و بیغولہ و گوشۂ خانہ و گوشۂ ہر چیز از لطائف و صراح۔
زاویۂ قائمہ چون بر خط راست عمود خطے قائم کنند پس سطحے کہ میان منفصلہ

ضلعین واقعشود آنرا زاویهٔ قائمه گویند
شکلش اینست قائمه

زاویهٔ منفرجه چون خطے بالای خطے
بنہج کشند که مستقیم نبود بلکه بیک طرف مائل شد
پس مفاصلهٔ ضلعین را که بطرف میلانست
زاویهٔ حاده گویند بتشدید دال و مفاصلهٔ
ضلعین را که بطرف غیر میلان باشد آنرا زاویهٔ
منفرجه نامند شکلش اینست منفرجه

زال کوفه پیرزنی بود در کوفه که از تنور او
طوفان نوح جوشیده بود و باو مضرت
نرسید از برهان۔

زانو زدن باکسی کنایه از نشستن باکسی

زار نالی ضعیف نالی از چراغ ہدایت۔

زاری در عربی بمعنی معیوب کننده و عتاب
کننده کذا فی الصراح و در فارسی بمعنی ضعیف
نالیدن و عجز نمودن چنانکه در برهان و
لطائف ست۔

زاوی ریزه و گوشهٔ هر چیز۔

فصل زای معجمه مع بای موحده

زبان بقفا گل نافرمان چراکه در پس
گل مذکور چیزے بصورت زبان کنجشک دیده
میشود و بهمین جهت آنرا نافرمان گویند چراکه
شخصے که فرمان سلطان قبول نکند برائے
تعذیب زبان او از پس گردن بیرون مے کشند

زبانا بضم اول و حرف چهارم نون نام
منزل شانزدهم از منازل قمر و آن دو ستاره
اند که از آن دو شاخ پیشین برج عقرب
ست مستفاد از منتخب۔

زبا بالفتح و تشدید با نام دختر پادشاه
جره که بسیار دانا و صاحب غیرت بود
و بضم اول و بدون تشدید با پشتهای
بلند که آب سیل بدان نرسد از برهان و منتخب

زبیب بر وزن حبیب بمعنی مویز و
آن انگور ست که خشک کرده می آرند
بهندی آنرا داکه گویند و اکثر نادو افغان
این دیار آنرا منقی نامند۔

زب بالضم و تشدید بای موحده بمعنی
ذکر کودکان از شرح نصاب و در لطائف
بالفتح بمعنی رایگان و آسان نیز آورده

زبرج بکسر اول و ثالث زر و زینت
و آرایش از جواهر و قماش و ابر اندک
که سرخی داشته باشد از منتخب۔

زبان بند تعویذی که برائے زبان
بندے دشمنان و بدگویان نویسند۔

زباد عرق خصیه حیوانیکه آن نوعی از گربه
صحرائی باشد و آن عرق خوشبودار و سیاه
رنگ و سفید بزردی مائل نیز باشد بقوام
شهد از بحر الجواهر و کشف و مؤید و منتخب و
سروری و مدار و در برهان بضم و فتح مؤلف
گوید که بهندی آنرا مشک بلائی گویند و
یکی از آشنایان فقیر آنرا دیده است
و در مصطلحات نوشته که زباد از گربهٔ
کلان باشد و پوزا و قدری دراز بود و در
زیر دم نافه دارد و مقدار جوز خرد تراوش
مستی او سفید باشد زردی آمیز۔

زبد بفتحتین کف آب و کف شیر و مثل آن
چرک زر و سیم باشد از منتخب و لطائف

زبرجد بفتح اول و ثالث و جیم نوعے از
زمرد از برهان و در منتخب نوشته که جوهر ست
علیحده از زمرد نیز صاحب منتخب نوشته که
صاحب صحاح و قاموس زمرد را بزبرجد
تفسیر کرده است۔

زبان بند خرد کنایه از شراب
از مصطلحات۔

زبان گیر جاسوس۔

زبور بفتح بمعنی نبشته فعول بمعنی مفعول
و نام کتاب داود علیه السلام از منتخب و
صراح و برهان۔

زبر بالفتح بر وزن ابر بمعنی نوشتن و
بمعنی عقل و بمعنی توانا و محکم و بانگ زدن
و بالکسر کتاب و بضمتین کتابها و آهن پارها
و لوح محفوظ از منتخب و لطائف و بکسر اول
و فتح ثانی در فارسی بمعنی حفظ خواندن
از برهان۔

زبان فروش پرگوی بمعنی بسیار
گوی از مصطلحات۔

زبل بالکسر سرگین اسپ و غیره از منتخب۔

زبان عضو معروف ست و روزمرهٔ قولی
و این لفظ در مدار بفتح و در رشیدے بضم
و در بهار عجم و کشف بفتح و ضم و در سراج
نوشته که اینچه در رشیدی لفظ زبان بضم اول

له و کمک بیم و زر گداخته و آن

نوشتہ تخصیص ضمہ خطا ست بفتح نیز آمدہ بلکہ بلہجۂ ایران بفتح ست غایتش ہر دو صحیح اند

زبرقان بکسر اول و سکون موحدہ و کسر رای مہملہ و بعدہ قاف نام مردے از اصحاب و بمعنی ماہ تمام و گاہی ازین کاغذ سفید مراد باشد از منتخب و صراح وغیرہ

زبون بفتح اول شتر لگد زن و بمعنے عاجز و ضعیف و خوار و بیچارہ از برہان و در سراج نوشتہ کہ زبون بفتح اول و بضمتین بمعنے اسیر و ضعیف نیز آرند و در ترکی بمعنے جوز دشت

زبانیان بفتح مردمان سرکش و دربانان دوزخ۔

زبان دان فصیح و بلیغ از سراج۔

زبان دادن وعدہ و عہد و پیمان و شرط کردن از مصطلحات۔

زبان تر کردن سخن کردن از سراج۔

زبان بر دیوار مالیدن قناعت و توکل۔

زبان بجیبی یکے کردن موافقت باکسے کردن۔

زبان سنگین زبان الکن۔

زبان بر خاک مالیدن کنایہ از عجز این چہار اصطلاح از مصطلحات۔

زبان ترازو ہمان خار ترازو زر سنج از مصطلحات۔

زبانہ بفتح و بضم شعلۂ آتش و آنچہ بر پشت شاہین ترازو ی زر سنج خاری باشد بہندی کانٹا گویند از رشیدی و برہان۔

زبرہ بالضم پارۂ آہن و نام کوکبے روشن کہ بر دوش برج اسد واقع ست و آن منزل یازدہم ست از منازل قمر و بالکسر نوشت و کتابت اصلاً از منتخب۔

زبانیہ بفتح اول و کسر نون موکلان دوزخ و این جمع زبانی ست از منتخب و صراح و غیر آن

زبدہ بالضم مسکہ و خلاصۂ ہر چیز از منتخب

زبارہ[1] بضم اول و زیادت ہا در آخر پشتہ ہاے بلند زمین کہ آب سیل بآن نرسد جمع زبیہ بالضم و مثل ست در عرب بلغ السیل الزبی یعنی مشکل و دشوار شد کار را انوری گوید۔

مصرعہ چہ کنی بہ نقش تخیل بلغ السیل زباہ از منتخب۔

زبیدہ بضم اول و فتح بای موحدہ و سکون تحتانی زن ہارون رشید و آن زن بسیار بزرگ ہمت و نیکو کار بود۔

زبانی بفتح اول و کسر نون بمعنی متمردان و موکلان دوزخ و این جمع زبنی یا زبنیت ست ماخوذ از زبن کہ بمعنی رفع و برداشتن ست کما فی البیضاوی و الصراح و القاموس فارسیان زبانی را مفرد استعمال کنند و بطور فارسی بالف و نون جمع کردہ زبانیان آرند چنانچہ حور را کہ جمع حوراست بمعنی مفرد استعمال کنند و بالف و نون جمع کردہ حوران گویند۔

زبان گندمی زبان ملائم گو۔

زبان بازی برابری و خصومت از مصطلحات۔

فصل زای معجمہ مع جیم

زجاج بضم اول و دو جیم عربی آبگینہ کہ بہندی آنرا کانچ گویند و بمعنی چیزیکہ بصورت قندیل از آبگینۂ سفید و شفاف سازند و بمعنی شیشہ کہ دران عرق پر کنند نیز آمدہ و بفتح اول و تشدید جیم اول لقب یکے از ائمۂ نحو از منتخب و صاحب لب اللباب نوشتہ کہ امام مذکور ساکن زجاجہ بود کہ دہی ست بصعید مصر۔

زجیر باز دارندہ از لطائف۔

زجر بالفتح باز داشتن و منع نمودن از منتخب و در خیابان نوشتہ کہ زجر دراصل بمعنے باز داشتن ست لیکن در محاورۂ فارسیان بمعنے لازم آن کہ ضرب و سرزنش باشد مستعمل ست۔

زچہ بالفتح و تشدید جیم فارسی زن نو زایندہ از برہان و جہانگیری و مؤید

فصل زای معجمہ مع حای مہملہ

زحیر نام مرضی و صورتش اینست کہ رودۂ فرودین کہ متصل بسفرہ است بے اختیار حرکتے و دردی میکند بجہت دفع کردن براز و ہیچ خارج نمیشود از ان

[1] زباہ بالضم جمع زبیہ بمعنی زمین پشتہ بلند کہ آب سیل بآن نرسد منتخب و کلمہ ہاجرو کلمہ نیست و در کلام انوری برای ضرورت کہ قافیہ واقع شدہ است متوہم نشود کہ یک لفظ ست ۱۲-

مگر رطوبت لزجہ با خون آمیختہ و بفارسی
اینحالت را پیچش گویند و در عرف[1] بمعنی
ناخوش و آزردہ مستعمل ست اگر مجازاً بمعنی
ناخوشی و آزردگی مستعمل شود بہتر باشد مگر آنکہ
گویم جائیکہ مبالغہ منظور باشد مصدر را بمعنے
اسم فاعل استعمال کنند چنانکہ زید عدل پس
درینصورت زحیر بمعنے ناخوش ہم درست باشد

زحف بالفتح رفتن کودک بناز و بشکم
رفتن حیوان و بنقصان رسیدن تیر بہ نشانہ
بطوریکہ تیر اول نزدیک بہدف بر زمین
بیفتد بعد ازان بقوت باقی خود بہدف رسد
از منتخب و بعضے بمعنے خطا شدن تیر نیز گفتہ
اند و در لطائف بمعنے خریدن و جمع شدن
برائے جنگ و رفتن نیز نوشتہ۔

زحل بضم اول و فتح ثانی ستارہ سیارہ
کہ بر فلک ہفتم تابد و آن نحس اکبر ست از
منتخب و صراح و لطائف و در مدار الفضلیت سیت

زحم بالفتح زحمت و انبوہ از لطائف۔

زحام بکسر انبوہے از منتخب۔

زحلوفہ بالضم و حرف پنجم فا جاے
لغزان سراشیب کہ کودکان برکنارہ دریا
سازند از بلندی بسوے پستی می لغزند از
سراج و کشف۔

فصل زای معجمہ مع خای معجمہ

زخ بالفتح بمعنے شور و بانگ و صداے
جرس از برہان و در رشیدی بمعنی آواز

[1] یعنی عرف رامپور وطن مؤلف ۱۲

حزین۔

زخار بالفتح و تشدید خای معجمہ بمعنے
بسیار پر و مالا مال شوندہ از آب مشتق از
زخر بالفتح کہ بمعنے پر شدن دریا در رود از آب
ست از منتخب و صراح و صاحب مؤید الفضلا
نوشتہ کہ زخار بلفظ فارسی نیز ست بمعنے
نعرہ زنندہ و شور بانگ کنندہ وچہ لفظ
زخ در فارسی بمعنی شور و بانگ آمدہ است پس
درین صورت مرکب ست از لفظ زخ
و کلمہ ار۔

زخم دامن وار زخم فربہ از مصطلحات

زخم تیز عبارت از زخم عمیق از بہار عجم

زخرف بضم اول و ضم رای مہملہ بمعنے زر و
ہر چہ آراستہ باشد و بمعنی آرایش از منتخب و
کشف و صراح و مدار۔

زخارف بفتح اول و کسر رای مہملہ آرایشہای
دنیا و زراندودہا و ملمع کردہا یعنے چیزہای ظاہر
آراستہ و باطن خراب از صراح و منتخب۔

زخمہ ہر چیزیکہ بآن سازہا را نوازند از
برہان و در سراج نوشتہ کہ زخمہ چوبک
بدان سازہا نوازند بعربی مضراب گویند
و بہندی جوہ گویند بفتح جیم عربی و در مصطلحات
بمعنی حرکت جماع نیز نوشتہ۔

زخرفہ بالفتح و بالضم آراستن دروغ از
منتخب و بمعنی تزیین کہ بظاہر آراستہ باشد۔

فصل زای معجمہ مع دال مہملہ

زدودن بفتحتین زنگ از چیزے دور کردن
و صاف و روشن کردن آئینہ و تیغ وغیرہ
از مؤید و کشف و در برہان و جہانگیری
بکسر اول و بضم ثانی و در سراج اللغات
بکسر اول و ضم اول ہر دو صحیح گفتہ۔

زدن بچند معنی آمدہ اول زدن بمعنے
معروف چنانکہ تیغ زدن و چوب زدن
دوم بمعنی خوردن و نوشیدن
چون ساغر زدن و قدح زدن و شراب
زدن و کباب زدن سوم بمعنی کردن
چون مشق زدن و چرخ زدن و تنظر
زدن و جست زدن و تغافل زدن
و در کلام قدما سلام زدن ہم آمدہ لیکن
محاورۂ حال نیست چہارم بمعنی مشابہ
بودن چنانچہ این رنگ بفلان رنگ
میزند پنجم بمعنی کشادن چون رگ زدن
ششم بمعنے افگندن چون داو زدن و قرعہ
زدن ہفتم بمعنے گردانیدن چون عنان
زدن ہشتم بمعنے افتادن و افگندن یعنی
لازم و متعدی ہر دو آمدہ چون شرر زدن
نہم بمعنے سوختن و افروختن چون آتش
زدن و شعلہ زدن دہم بمعنی مالیدن چون
روغن زدن یازدہم بمعنی نصب کردن
چون خیمہ زدن و طویلہ زدن دوازدہم بمعنی نظر دادن
دہم بمعنی نوشتن چون حال زدن
و طرح زدن سیزدہم بمعنی نہادن و گستردن
چون تخت زدن و تاج زدن و طرہ
زدن و گل زدن چہاردہم بمعنی بستن چون

پردہ زدن و زلور زدن و شیرازہ زدن و قفل زدن و گرہ زدن یازدہم بمعنی نواختن چون ستار زدن و طبل زدن و سرنا زدن شانزدہم بمعنی گرفتن چون بوسہ زدن ہفدہم بمعنی غارت کردن چون راہ زدن ہیزدہم بمعنی گفتن چون حرف زدن و فیلسوفی زدن و زبان زدہ و دروغ زن ہم ازینجاست نوزدہم بمعنی برآوردن چون آبلہ زدن و زنگار زدن بستم بمعنی پاشیدن و ریختن چون آب زدن و نمک زدن و رنگ زدن بست و یکم بمعنی قطع کردن چون پے زدن و ناف زدن بست و دوم بمعنی تاخت کردن و رسانیدن چون بر فوج زدیم بست و سوم بمعنی دیدن چون فال زدن بست و چہارم بمعنی راندن چون قلم زدن بست و پنجم بمعنی انداختن و داخل شدن چون بآب زدن و بآتش زدن و سواے این نیز آمدہ۔

زوای بکسر اوّل بروزن فزای پاکیزہ و صاف کنندہ بشرط ترکیب اسم از برہان۔

فصل زای معجمہ مع رای مہملہ

زرقا بالفتح و حرف سوم قاف ہر زنے کہ چشم او بسبزی و کبودی باشد و نام زنے خاص از عرب کہ بہ تیزے بصر ضرب المثل است گویند کہ زرقا از یک روزہ راہ سوار را می دید از مؤید و منتخب۔

زرشب بفتح اوّل و فتح نون و بای موحدہ نام دوائی کہ برگ درختی باشد از منتخب۔

زراب بفتح نام کوہی ست در نواحے بغداد و بمعنے شراب زرد رنگ و بمعنے طلاے محلول نیز آمدہ از برہان و بالفتح و تشدید را و مہملہ نام گیاہی ست کہ بوی مشک دارد از شرح خاقانی۔

زرغب بالفتح و غین معجمہ مفتوح و بای موحدہ بمعنی کبیت کہ نوعی از چرم ست۔

زرتشت و **زردشت** و **زردہشت** لفظ اوّل و ثانی بضم حرف سوم و لفظ ثالث بضم دال و ہای نام مردی از نسل منوچہر شاگرد فیثاغورث در زمان گشتاسب دعوی نبوت کرد و دین آتش پرستی وضع ساخت و مجوس پیغمبر دانند و نام او ابراہیم گویند و کتاب ژند کہ ساختہ ادست آنرا آسمانی دانند و این اسم مرکبست از لفظ زرد و کلمۂ دشت کہ بمعنی بد و زشت است و گاہی دال لفظ دشت را بتای فوقانی بدل کنند و گاہے بعد دال ہا زائد کنند چون زردشت آن شخص زشت و منحوس بود و اصلا زرہی گرفت لہذا باین اسم خوانند و اکثر اہل اسلام او را کاذب دانند مگر فاضل شہرہ رزی و علامۂ شیرازی و علامۂ دوانی و میر صدر الدین و چند علمای دیگر او را نبی و حکیم کامل دانند از رشیدی و کشف و برہان و مدار۔

زرین درخت درخت اترج بمعنے ترنج و بعضے گویند کہ درخت دیگرست از بہار عجم و برہان۔

زرصامت بصاد مہملہ زر خاموش کہ ہمین طلا و نقرہ باشد و صامت مقابل ناطق چنانچہ مال صامت زر و نقود است و مال ناطق غلام و کنیز و اسپ و فیل۔

زرت بضم اوّل و سکون ثانی و تشدید نیز غلہ معروف کہ بہندی جوار گویند و خوشہ آن بر سر درختش باشد۔

زرنیخ بکسر اوّل و نون و یای معروف و بعدہ خای معجمہ نام دوائے کہ بہندی ہرتال گویند از بحر الجواہر و کشف۔

زر فرخ کنایہ از عاشق۔

زر سرخ طلا و اشرفی۔

زر سفید سیم و روپیہ۔

زراوند بفتح اوّل و چہارم نام دوائے و آن دو نوع باشد یکے طویل و دیگر مدحرج از برہان و مؤید و کشف و نام شخصے۔

زرنباد و بضمتین نام دوا کہ بہندی نرکچور گویند از بحر الجواہر و برہان و صاحب مدار و مؤید بفتح نوشتہ۔

زرد بفتح اوّل و سکون ثانی ترتیب زرد رنگ و زره باقتن و بضمتین بمعنے زرہا از منتخب صراح و در صراح زرد بالفتح بمعنے بسیار خوردن و چون لفظ عربیست بزای فارسی غلط باشد و بالضم و سکون دوم و تشدید دوم نیز غلہ معروف کہ بہندی جوار گویند

بمعنے زرت بتای فوقانی نیز آمده۔

زراد بالفتح وتشدید ثانی فتح آخر دال مہملہ بمعنے زره گر که زره را بسازد و نام عالمیت از منتخب ولطائف وغیرہا۔

زرود بفتح اول وضم ثانی و واو معروف و دال مہملہ نام موضعیست بے آب در راه مکہ معظمہ از منتخب۔

زریر گیاه دوائی باشد که آنرا اکلیل الملک گویند و آنرا اسپرک نیز گویند و رنگ آن سبز مائل بزردی باشد از سراج اللغات و شرح قرانی و برہان و در رشیدی نوشته که گیاہی زرد رنگ که بدان جامه را رنگ کنند نیز صاحب برہان نوشته که بعضے گویند که برگ زرد چوب ست و بعضے گویند که گلیست۔

زر بالفتح اکثر بمعنے طلا و ذہب آید گاہے بر نقره وسیم و روپیه و نقود نیز اطلاق کنند و بمعنی پیر فرتوت خواه مرد باشد خواه زن و بمعنی زال که پدر رستم بود و مخفف زرد ہم آمده از برہان و شرح سے۔

زر مصر زر خالص در ملک مغرب کانی ست که زر بہتر از ان حاصل میشود چون مصر بملک مغرب قریب است رو بیشتر زر مغرب بمصر فروخته میشود لہذا از مذکور را بمصر نسبت کنند و بعضے نوشته زر مصر عبارت از زر مسکوک مصر ست که خوش وضع میباشد۔

زردست افشار نوعی از زر بیش قیمت که خسرو پرویز داشت که مانند موم نرم بود از جہانگیری و برہان و در صراح نوشته که بعضے گویند که بکیمیا نرم کرده بود۔

زردگوش منافق ومذبذب الحال از رشیدی و برہان و بہار عجم۔

زرخلاص بکسر خاے معجمہ زر خالص از مدار و سراج

زرع بالفتح بمعنے روئیدن و رویانیدن و کاشتن و بمعنے کشت و زراعت از منتخب

زراف بضم و فتح اول و تخفیف راے مہملہ حیوانیست که آنرا بفارسی شتر گاو پلنگ گویند از منتخب و مدار و بحر الجواہر و کشف و در نفائس الفنون مسطور ست که او را دو شاخ باشد مثل شاخ آہو سیاه رنگ و گوش و پایے او مثل گوش و پای گاو مانند دہان و سوراخ بینی او بدہان و بینی گاو و پیش و دم مشابه شتر و پوست او منقش بود چون پوست پلنگ و در سراج نوشته که دندانش بدندان شتر ماند و ہر دو دست و را از ہر دو پاے کوتاه بیشتر در ولایت نوبه بہم میرسد۔

زرق بالفتح دروغ و مکر و ریا و نفاق و سرگین انداختن مرغ و گردیدن چشم و چکانیدن وارو بجائی و بالضم کبود چشمان و نابینایان در یک تو دہا و سنانہای نیزه و آبہای صاف جمع ازرق و بفتحتین کبود چشم و صاف شدن آب جز آن و بالضم و تشدید ثانی مرغیست شکاری معرب جره از منتخب و کشف و بعضے بمعنی او صره نیز نوشته اند

زراق بالفتح وتشدید ثانی صاحب نفاق و ریا۔

زرشک بکسرتین و سکون شین معجمه و کاف عربی نام دوائی که میوه باشد کوچک برابر نخود ترش مزه سیاه رنگ مائل بسرخی از برہان و کشف و مدار۔

زرک بفتحتین ریزہای رق طلا از برہان وغیره۔

زرخشک زر خالص از برہان و در سراج نوشته که خشک بمعنی تنہا آمده یعنے زریکه دران غش نباشد۔

زرد چشم نوعی ست از مرغان شکاری و اصناف آن چند ست مثل باز و باشه و جره و شاہین و شکره و بیسره۔

زرفین بالکسر و الضم و کسر فا و یاے معروف بمعنے حلقہ در و زنجیر از منتخب و سراج و برہان۔

زرشاد بشین معجمه و در آخر دال بمعنے زر خالص از سراج۔

زرد آلو نام میوه چون آنرا خشک کنند خوبانی نامند۔

زره بکسرتین و ہای ملفوظ معروف ست از بہار عجم و مؤید و مدار و کشف و برہان و جہانگیری۔

زرافه بضم اول و تشدید ثانی و فتح فا و تخفیف بمعنے بفتح اول حیوانی ست که اشتر گاو پلنگ نام دارد چه گردنش بگردن شتر ماند

دنبش بگاو ورنگش بہ پلنگ و دمش بہ دم
آہو و دندان بدندان خر و ہر دو دست از
وہر دو پای کوتاہ بیشتر در ولایت نوبہ بہم رسد
از سراج و منتخب و بتخفیف نیز آمدہ۔
زردہ اسپ زرد رنگ از برہان۔
زرادخانہ بالفتح و تشدید بمعنی سلاح خانہ
زراق خانہ بمعنے خانہ کہ باشندگان
آن اہل نفاق وریا باشند۔
زر جعفری زر خالص منسوب بجعفر کیمیاگر
کذا فی المؤید اما آنچہ در تواریخ ست آنست
کہ قبل از جعفر برمکی کہ وزیر ہارون رشید بود
زر مغشوش سکہ میکردند چون او وزیر شد
فرمود کہ طلا را خالص کنند و بران سکہ زنند
از بہار عجم و صاحب سروری و برہان و
رشیدی نیز ہمین نوشتہ اند لیکن باجمال۔
زردہ دہی بفتح ہر دو دال مہملہ زر خالص
و تمام عیار از سروری و سراج۔
زردہ دہی بکسر میم بمعنے زر خالص و این
زری را گویند کہ عیار آن بیک تبہ از زردہ
دہی کمتر باشد یعنی نہ حصہ طلای خالص
و یک حصہ غش داخل باشد از برہان و سراج
زر رکنی بضم سوم زر خالص منسوب برکن
کہ کیمیاگر بود از برہان۔
زر شش سری زر خالص از برہان و
در سراج اللغات نوشتہ کہ زر شش سری بمعنے
زر خالص در ایام سابق بتی از جای آوردہ
بود کہ شش سر داشت و ہمہ جسم آن طلای
خالص پس آن را شکستہ مسکوک ساختند و
در شرح خاقانی نوشتہ کہ اشرفی مسدس
شکل یعنے قرص آن شش پہلو شد۔
زر مغربی زر خالص چہ در ملک مغرب کانی
ست کہ از انجا زر بہتر حاصل میشود از برہان
وغیر آن۔
زر رومی نوعے از زر خالص۔
زر نشان سازی بمعنی کوفتگری کہ
تارہای زر و نقرہ را بر قبضۂ شمشیر وغیرہ
میکوبند از چراغ ہدایت۔
زرغونی بالفتح و غین معجمہ و واو معروف
ولون دوای مرکب معجون کہ در قوام قند
ادویہ را باریک کردہ می آمیزند و آن بکثرت
در گردہ راقوت دہد و منی بیفزاید و این مبدل
زرکونی ست چہ آن رنگ ورا مثل زر
سرخ و روشن می نماید۔
فصل زای معجمہ مع عین مہملہ
زعرور بالضم نام میوہ و بعضے گویند نوعے
از کنارست از رشیدی۔
زعاف بضم اول و عین مہملہ و فا بمعنی
قاتل و کشندہ از صراح و منتخب۔
زعاق بضم اول و عین مہملہ و قاف
بمعنے شور مزہ از صراح و منتخب۔
زعیم بفتح اول کفیل و ضامن و بمعنے وکیل
و بمعنے رئیس و مہتر از لطائف و صراح۔
زعم بہر سہ حرکت حرف اول و سکون
عین مہملہ لیکن فتح و ضم افصح ست بمعنی گمان
وظن از منتخب و صراح و بحر الجواہر۔
فصل زای معجمہ مع غین معجمہ
زغیر بروزن فقیر بمعنے کتان کہ بہندی
السی گویند از برہان و جہانگیری و رشیدی
زغن بفتحتین فلیواز از برہان۔
فصل زای معجمہ مع فا
زفت بالفتح درشت و سخت و فربہ و
محکم و سطبر و پر و مالا مال و طعم تیز کہ زبان
بگزد و بالضم بخیل و بدخو و مزہ زمخت
کہ در خوردن گلوگیر مثل مازو و ہلیلہ و بالکسر
نوعی از قیر و آن صمغیست سیاہ چسپندہ
کہ از درخت صنوبر حاصل شود از برہان
و رشیدی و سراج و لطائف و در سراج
نوشتہ کہ ظاہرا باین معنی غیر فارسی نیست۔
زفیر بفتح اول و کسر فا دم بخود کشیدن
و بعد از ان بلند کردن و سختی و بلا و بانگ اول
خر و شہیق آخر آن از منتخب۔
زفاف بکسر اول فرستادن عروس
بخانۂ شوہر و عروس و داماد را بہم بستر کردن
از منتخب و لطائف و مدار و مؤید و بحر الجواہر
زفان بضم و فتح بمعنے زبان از برہان
زفانہ بضم و فتح زبانۂ آتش از برہان۔
فصل زای معجمہ مع قاف
زق بالکسر و تشدید قاف بمعنی مشک کہ
دران آب پر کنند از منتخب و شرح نصاب.
زقوم بالفتح و قاف مشدد و مضموم درختی
است تلخ زہردار کہ شیر از ان بر می آید

بهندی آنرا تهوهر گویند درختی ست در دوزخ که خوراک دوزخیان خواهد بود و نام طعامی ست عرب را که دران خرما و مسکه بهم آمیخته باشند و در فارسی برای معنی اول بتخفیف قاف نیز آمده از منتخب و لطائف و مدار و کشف و صراح۔

زقه بالضم و تشدید قاف مفتوح آب و دانه که طائر از گلو برآورده در دهن بچه اندازد و بهندی آنرا چوگا گویند و دوائی که شیر مادر انداخته در دهن طفل اندازند و مرغیست کوچک از منتخب وغیره و در مصطلحات نوشته که زقه دارو ئیست که بوقت زادن بچه را دهند و بهندی گهتی گویند۔

فصل زای معجمه مع کاف

زکریا بفتحتین و کسر رای مهمله و تشدید یای تحتانی نام نبی علیه السلام از مزیل الاغلاط

زکاء بفتح اول و در آخر همزه بمعنی بالیدن و افزودن و افزوده شدن و تنعم کردن از منتخب و صراح۔

زکاب بفتح و در آخر بای موحده سیاهی که بدان کتاب نویسند از برهان۔

زکوٰة بفتح اول و در رسم الخط الفاظ این لفظ را بصورت واو و تا آخر نوشتن واجب ست چهلم حصه از مال که بعد از سالی در راه خدا دهند و اقل درجه آن مال دو صد درهم ست که شصت و پنج روپیه این دیار میشوند۔

زگال بضم اول و کاف فارسی خکر گشته که سیاه شده میماند از رشیدی و برهان۔

زکیدن بفتح خود بخود از قهر سخن کردن از برهان۔

زکی بفتح اول و کسر کاف و تشدید تحتانی بمعنی پاک از فساد از شرح نصاب۔

فصل زای معجمه مع لام

زلیخا بضم اول و فتح لام بر وزن سویدا از بهار عجم و مزیل و مدار و برهان بدانکه زلیخا بضم اول و فتح لام تصغیر زلخا که صیغه صفت مشبه باشد مؤنث ازلخ ماخوذ از زلخ که بالفتح بمعنی جای افزیدن پاست کما فی الصراح والمنتخب چون زن معلوم بحسن و جمال محل لغزیدن پای عقل بینندگان بود لهذا بدین اسم موسومه شد یا آنکه بکمال لطافت و صفا بدنش بغایت صافی و براق بود ازین باعث بمحل لغزیدن مناسبتش دیده زلیخا نامش کردند و این تصغیر بجهت ترحم و محبت ست و یا برای تعظیم و بعضی محققان نوشته اند که مولد زلیخا بملک مغرب ست اسم اصلی او بزبان سریانی راعیل بود و اسم زلیخا که شهرت دارد وضع کرده عرب ست و آنچه لفظ زلیخا در مردم بفتح اول و کسر لام شهرت دارد غلط ست زیرا که هیچ وزنی از اوزان علم تصریف مؤید صحتش نمیشود و بعضی گویند که زلیخا بفتح اول و کسر لام هم درست باشد و نظیر این لفظ قریشا ست بمعنی نوعی از خرما و بعضی گویند که اسم عجمی ست والله اعلم بالصواب

زلیبیا بکسرتین نوعی از شیرینی که بهندی جلیبی گویند از مدار۔

زلفت بالضم درجه و منزلت و نزدیکی و پاره اول شب از منتخب و در فارسی گاهی مجازاً بمعنی دوستی آید۔

زلت بالفتح و بالکسر و لام مشدد مفتوح بمعنی لغزش و لغزیدن و بکسر ذال معجمه خواری از لطائف و در خیابان نوشته که زلت بمعنی لغزش که عبارتست از کار ناپسندیده و این لفظ را بطریق آداب استعمال کنند چنانچه زلت انبیا علیهم السلام

زلات بالفتح و تشدید لام بمعنی لغزشها مراد ازان خطاها۔

زله بند بفتح اول و تشدید لام کسیکه طعام پس مانده یک وقت را بوقت دیگر نگاه دارد۔

زلف در اصل بضم اول و فتح لام لفظ عربیست جمع زلفه بالضم که بمعنی پاره شب است و فارسیان عربی دان بتصرفات خود بسکون لام خوانند و مجازاً بمناسبت سیاهی اطلاق مشبه به بر مشبه کرده موی مخصوص قریب گوش را زلف گفتند و صاحب کشف نیز نوشته که زلف جمع زلفه است و زلف پاره شب را گویند و بهمین مناسبت در فارسی موی مخصوص قریب گوش را زلف گویند چراکه هر دو سیاه

میباشد و خان آرزو در سراج نوشته که ظاهراً لفظ زلف مخفف زلفین باشد که بضم اول و کسر فا بمعنی زنجیر است پس بجهت تشبیه بر موی صدغ اطلاق کنند و از منتخب منقول است که زلف جمع زلفه که بمعنے پارهٔ شب است درین صورت نیز بنا بر تشبیه خواهد بود۔

زلق بفتحتین لغزیدن و زمین هموار بے گیاه منتخب و بمعنے بدست انزال کردن نیز آمده و بمعنے مجاز بمعنے خوشامد نوشته اند بمناسبت معنی لغزیدن

زلوک و **زلو** هر دو لفظ بفتحتین کرمے باشد در تالابها که خون میمکد بهندی آنرا جونک گویند از کشف صاحب جهانگیری هر دو لفظ را بفتح اول و ضم لام و واو معروف نوشته و در برهان و سراج نیز بفتح اول و ضم لام۔

زلزال بالکسر لرزانیدن و جنبانیدن از منتخب۔

زلازل جمع زلزله۔

زلل بفتحتین لغزش و بمعنے نقصان و کجی در ترازو و جای لغزش از منتخب و لطائف

زلال بضم اول کرمی باشد که در میان برف بهم رسد برابر انگشت و آن میان تهی است پر از آب صاف و آن کرم را اندک حرکتے باشد چون در عرب آب شیرین کمتر بهم رسد مردم عرب کرمهای مذکور را افشرده آبی که از انها بر آید مینوشند چرا که بغایت سرد و شیرین باشد و مجازاً هر آب شیرین را گویند از نسخهٔ حیاة الحیوان نوشته شد که کمال معتبر است و از برهان نیز ثابت است و در سراج نوشته که زلال بضم آب صاف و شیرین لفظ عربیست و بعضے گویند که کرمی ست که در برف پیدا میشود۔

زلفین بضم اول و کسر فا زنجیر از سراج

زله بالفتح و تشدید در عربی آنچه از طعام هر کسی نگاهدارند و پس خورده طعامیکه مردم فرومایه از جای بردارند و بفارسی کرمے ست پردار که در موسم گرما شبها آواز کند بهندی جهینگر گویند از منتخب و برهان و مؤید۔

فصل زای معجمه مع میم

زمخت بفتحتین و سکون خای معجمه مزه که مثل مزهٔ هلیله باشد بهندی آن مزه را کسیلا گویند از مدار و بهار عجم و برهان و جهانگیری و در سراج بفتح اول و ضم میم۔

زمرد بضمتین و تشدید رای مهمله مضموم جوهریست سبز رنگ و بفتح رای مهمله نیز آمده از بهار عجم و کشف و مزیل۔

زمیاد بفتح اول و کسر میم و تشدید تحتانی و دال نام روز بیست و هشتم از هر ماه شمسی و بفتح اول و سکون ثانی هم آمده از برهان۔

زمر بالفتح نواختن نی و پی زدن و بفتحتین اندک موی شدن و اندک مروت شدن و بضم اول و فتح میم گروه های متفرق از مردم و نام سورهٔ قرآن از منتخب و لطائف

زمخشر بفتحتین و خای معجمه و فتح شین معجمه قصبه ایست از مضافات خوارزم مولد جار الله صاحب کشاف و نحو زمخشری کتابے در نحو از وست۔

زمهریر بالفتح بمعنے سرمای سخت و آن سرمائیست که بدان کافران را عذاب خواهند کرد و مقام آن در وسط کرهٔ هوا است و کرهٔ هوا تحت کرهٔ نار است و فوق کرهٔ ارض از لطائف و دیگر کتب و در علم حکمت آمده است که بخارات دریا تصاعد نموده چون بطبقهٔ زمهریر میرسد از برودت منجمد شده ابر میگردد و در برهان نوشته است که زمهریر مرکب است از زم که بمعنے سرمای سخت است و هریر بمعنے کننده است

زمین دیوا زم ورزشی ست که ایستاده شده دستها بر دیوار بند کرده و زور بر دیوار زده لشبنو روند یعنے ڈنڈ می کنند از مصطلحات شرح۔

زمین دوز نوعی از خیمه۔

زم بفتح نام رودی ست در مرو۔

زمام بکسر اول مهار شتر و رسنی که در چوب بینی شتر بندند و بفتح خطاست از منتخب و مدار و مؤید و سروری و کشف و بهار عجم۔

زمزم چاهیست نزدیک کعبه از منتخب

زمیم بفتحتین استوار۔

زمستان بفتح اول وکسر ثانی مرکبست از لفظ زم کہ بمعنی سردیست و لفظ ستان کہ برای کثرت ونیز برای ظرفیت باشد از رشیدی۔

زمن بفتحتین بمعنی زمانہ و روزگار و وقت و بمعنی آفت و بفتح اول وکسر ثانی بمعنے کسیکہ از جای نتواند جنبید یا بپای رفتن نتواند وبزور دست راہ رود و بمعنی برجا ماندہ و مبتلا شدہ بآفت زمانہ از منتخب و لطائف وغیرہما۔

زمان بمعنی ساعت و زمانہ و روزگار و بمعنی مرگ و عہد و وقت و فرصت و ہرگاہ کہ لفظ زمان بمقابلۂ زمین واقع شود بمعنی آسمان باشد از لطائف و شرح۔

زمین بفتح اول بمعنی معروفست و این مرکبست بلفظ زم کہ بمعنے سردست و یا و نون نسبت چنانکہ در سیمین و زرین چون جوہر ارض سردست لہذا باین اسم مسمی گردید گاہی نون حذف کردہ زمی ہم گویند و در عربی لفظ زمین بروزن فعیل بمعنے کسیکہ پای او شل شود و از جای خود حرکت نتواند کرد و او را زمن نیز گویند بفتح اول وکسر میم ماخوذ از زمانت۔

زمین مردہ زمین خشک کہ قابل زراعت نباشد از مصطلحات وغیرہ۔

زمزمہ بفتح ہردو زای معجمہ نغمہ و ترنم باشد کہ بآہستگی سرایند و کلماتی کہ مغان وقت آتش پرستی بر زبان رانند از لطائف و منتخب و در برہان نوشتہ آنچہ کہ آہستہ آہستہ سرایند چہ زمزم بمعنی آہستہ آہستہ است و در خیابان نوشتہ کہ زمزمہ در اصل زمزم ست کہ آن مرکب از زو و زم ست کہ بمعنے آہستہ باشد چون مغان دعا ہای مذہب خود را آہستہ آہستہ خوانند بہمین معنی مجازاً مستعمل گردید۔

زمردشاہ نام پادشاہ۔

زمین کینہ بلا اضافت شخصی کہ سخت کینہ باشد و کینۂ او بکمال خست و پست و فطرتے باشد۔

زمرہ بالضم گروہ مردم از لطائف و منتخب

زمجی بکسرتین وجیم مشدد و در شرح نصاب بمعنے ذنبہ و در شرح دیگر بمعنے بیخ دم طائر نوشتہ و در منتخب محل روئیدن دم مرغ۔

زمکی بکسرتین وتشدید کاف مفتوح در شرح نصاب بمعنی دم مرغ و در شرحی بمعنی بیخ دم طائر نوشتہ و در منتخب محل روئیدن دم مرغ۔

فصل زای معجمہ مع نون

زندیج جامۂ سفید آہار دار از شرح خاقانی

زنار قدح بمعنے خط قدح۔

زنخ بفتحتین وخای معجمہ بمعنے زنخدان و ذقن و بمعنی طعنہ و بیہودہ نیز از رشیدی و سراج و بہار عجم۔

زند بالفتح نام کتاب زرتشت کہ او دعوی میکرد کہ از حق تعالی بر من نازل شدہ است گویند و بمعنے بزرگ و عظیم ہم آمدہ بعربی استخوان ساعد را گویند از برہان و رشیدی و جہانگیری و کشف و لطائف

زندہ رود نام رود اصفہان و معنی لفظی رود بزرگ ست چراکہ زندہ بمعنی کلان آمدہ از جہانگیری۔

زندہ پیل احمد لقب بزرگی کہ شیخ نام داشت ساکن جام کہ قریہ است

زنگانہ رود نام سازی کہ زنگیان نوازند و نام رود خانہ کہ از پہلوی زنگان میگذرد و زنگان شہر ست از برہان و رشیدی۔

زن بمزد حرف ہجم زای معجمہ قرمساق را گویند کہ زنان را بمردان رسانند ازبہا

زنبور بالضم معروفست از قاموس و مؤید و بہار عجم و بمعنے نوعی از پیکان تیر و بمعنی توپ کوچک کہ آنرا زنبورک نیز گویند

زنجار بالکسر معرب زنگار چراکہ فعلال بفتح اول مختص برباعی مضاعفست در غیر آن جائز نیست چنانچہ خلخال و سلسال

زنہار بالکسر بمعنی پناہ و امان و مہلت و عہد و پیمان و برای تاکید باشد و بمعنے ہرگز و بمعنی امانت و بیم و خوف و شکوہ و شکایت و پرہیز و حسرت و افسوس و شتاب و جلد و ہوش و آگاہی از برہان

و جہانگیری۔

زنہار خوار بالکسر عہد شکن و پیمان گسل از برہان و رشیدی و کشف۔

زندان سکندر رتہ خانہ ایست در شہر یزد گویند کہ تابوت سکندر در ان گذاشتہ اند۔

زندباف بالفتح و حرف چہارم بای موحدہ بمعنی بلبل و قمری و فاختہ از مؤید و کشف و برہان و رشیدی و سراج و جہانگیری مگر در مدار بزای فارسی۔

زندلاف بالفتح بلبل و قمری و فاختہ و دیگر مرغان خوش آواز و بمعنی مجوس زندخوان نیز آمدہ از برہان۔

زندیق بالکسر آنکہ قائل بدو صانع باشد و از ہر دو بنور و ظلمت و یزدان و اہرمن تعبیر کند و آنکہ ایمان بحق تعالی و آخرت نداشتہ باشد و آنکہ ایمان ظاہر کند و باطن کافر باشد و بعضے گفتہ اند کہ این معرب زن دین ست یعنی آنکہ دین زنان دارد ای دین او چون دین زنان بے اصل باشد مگر صحیح اینست کہ معرب زندیست یعنی آنکہ اعتقاد بزند کتاب زرتشت دارد کہ قائل بیزدان و اہرمن بود موافق قاعدۂ تعریب قاف را در آخر زیادہ کردہ اند چون وزن فعلیل بالفتح در کلام عرب نیامدہ است لہذا حرف اول را کہ زای معجمہ است کسرہ دادہ اند از منتخب و رسالۂ معربات و در خیابان نوشتہ کہ زندیق بالکسر معرب زندیک ست

و آن مرکب ست از زند بالفتح کہ نام کتاب زرتشت ست و یای نسبت و کاف تصغیر برای تحقیر و کسر اول بجہت تعریب بجاز بمعنی بیدین و از دین برگشتہ و مختلط المذہب اطلاق کردہ می شود۔

زنبق بالفتح و بای موحدہ مفتوح گلی است خوشبو از منتخب و در سراج نوشتہ کہ معرب نبہ است و آن گلی ست سفید کہ برگہای دراز دارد بانگ خوشبو و بعضے محققین نوشتہ اند کہ زنبق معرب چنبہ است و چنبہ گلیست تیز بو و باد امی رنگ معروف ملا طغرا مؤید ہمین ست مصرعہ رخ زنبق طلسم رنگ کاہی ست ، و بمعنی روغن یاسمین نیز آمدہ چنانکہ در منتخب و کشف مسطور ست۔

زنبورک در ترکی بندوق کلان کہ بر شتران نہادہ برند۔

زنگ جرس کہ بہندی گھنٹہ گویند و بمعنی ناقوس نیز آمدہ و باین ہر دو معنی ترکی ست یا مشترک و نام ولایتی ست و آنچہ بر آہن و مس و غیرہ بسبب سبزی نشیند و بمعنی پرتو ماہ و آفتاب و بمعنی تند و تیز و بمعنی آب و شراب از برہان و سراج۔

زنجبیل بالفتح چشمہ ایست در بہشت و نام دوای معروف و باین معنی معرب زنگویر ست از شرح سے و رسالۂ معربات۔

زندہ پیل بالفتح اول بمعنی فیل بزرگ جثہ چہ زندہ بمعنی بزرگ و عظیم ست و لقب بزرگی کہ شیخ احمد نام داشت ساکن جام کہ قریہ است از برہان۔

زنبیل چرمی ست کہ گدایان در ان چیزہای دریوزہ نگاہدارند از سراج۔

زنیم بفتح اول و کسر ثانی بر وزن فعیل بمعنے سند یعنی آنکہ در بدی نشانہ بود از شرح نصاب و در منتخب کسیکہ منسوب بقومے باشد و از ان نبود۔

زندخوان بالفتح کنایہ از بلبل و فاختہ از برہان۔

زنگان بالفتح نام شہریست در ایران مابین قزوین و تبریز زنجان معرب آنست از سراج اللغات۔

زنگہ شاوران بالفتح و کاف فارسی و شین معجمہ و واو نام پہلوانے ایرانی از شرح سکندر نامہ۔

زنخ زدن ہرزہ گوئی کردن از برہان

زنخدان درین لفظ کلمۂ دان زائد ست از سراج۔

زنگولہ بستن حاصل کردن مرتبۂ بلند در فنی و بعضے گویند دعوی مرتبہ بلند کردن در ولایت رسم ست کہ شاطر یا پہلوان چون بکمال فن رسد زنگولہ مے بندد از مصطلحات۔

زنبورہ نوعی از پیکان تیر و بمعنی توپ کوچک از برہان و بعضی بمعنی موجہ و

نام ساز نیز گفتہ اند۔

زندہ بالفتح بمعنے کلان و بزرگ از رشیدی و در بعض لغت بزای فارسی۔

زنیئہ بفتح اول و کسر نون و سکون تحتانی و فتح نون دوم بمعنی تہمت کردن و گمان نیک یا بد بکسے بردن و بمعنے خشک پلی از منتخب و صراح۔

زنگولہ و زنگلہ ہر دو لفظ بالضم کاف فارسی بمعنی درای و جلاجل و نام مقامے از موسیقی و زیوری ست نوعے از پازیب کہ بوقت رفتن و رقص کردن آواز کند از برہان و رشیدی و چراغ ہدایت و غیرہا۔

زنگانہ بالفتح نام پردۂ از موسیقی و نام رود خانہ از برہان۔

زنہاری کسیکہ امان طلبد و عہد و پیمان کند از برہان و بمعنے کافری کہ بہ زنہار و پناہ مسلمانان در بلاد اسلام مقام سازد از شرح نصاب۔

زنجیری دیوانہ از برہان۔

زنبوری جامۂ مشبک از مصطلحات۔

فصل زای معجمہ مع واو

زوایا بالفتح گوشہا جمع زاویہ از منتخب و کشف و صراح۔

زوراء بالفتح قدح و ظرف نقرہ و دجلہ و شہر بغداد و موضعیست در مدینہ نزدیک مسجد و نام بازاریست در مدینہ از منتخب و برہان۔

زوزاہد و زای معجمہ و واو مجہول زہتر کے گریہ و نوحہ و شور و غوغا۔

زویت بضم اول و کسر واو و تشدید تحتانی بمعنی پیچیدہ شدن و طائفہ و پارۂ از شب از لطائف۔

زوج بالفتح بمعنی جفت خواہ مذکر باشد خواہ مونث مگر فقہاے متاخرین در مونث زیادہ کردہ اند و زوجہ گویند گرچہ نزد اہل لغت نیست و ابن حاجب نوشتہ کہ ہر دو نر و مادہ مجموع را زوج گفتن خطاست زیرا کہ ہر واحد را از نر و مادہ زوج باید گفت و ہر دو مجموع را زوجان یا زوجین باید خواند و زوج بمعنی عدد دیگر چون آنرا نصف کنند ہر دو حصہ مساوی باشد بغیر شکستن عدد مثلاً چہار و شش و ہشت۔

زودلو کنایہ از سیماب و سیماب از مصطلحات۔

زوذ بضم اول و در آخر ذال معجمہ بمعنی ہمین زود کہ بمعنی جلد و شتاب باشد و این موافق قاعدۂ فارسی بعض بلاد ست کہ اگر قبل از دال حرف علت باشد آن دال را ذال معجمہ خوانند از لطائف قرآن۔

زواہر بفتح اول و کسر ہا بمعنی روشنہا و بلندہا جمع زاہرہ کہ بمعنی روشن و بلند ست کذا فی المنتخب و بمعنی شگوفہا نیز نوشتہ اند۔

زواجر بفتح اول و کسر جیم باز دارندگان و موانع۔

زور بالضم و واو معروف بمعنے دروغ از منتخب۔

زود سیر بیای مجہول کسیکہ از صحبت دوستان زود ملال آگین شدہ بردر بیگانگی زند از مصطلحات۔

زوار بضم اول و تشدید واو زیارت کنندگان و این جمع زائر ست و بالفتح و تشدید واو صیغۂ مبالغہ بمعنے بسیار زیارت کنندہ و ہم صیغۂ نسبت زیارت یعنی کسیکہ خدمت مزارات بزرگان پیشہ او باشد خصوصاً خادم زیارات ائمۂ اثنا عشر را گویند رضی اللہ عنہم۔

زودخیز بمعنے چالاک از برہان۔

زروق بفتح اول و سوم کشتی خرد از منتخب و صراح و برہان۔

زوال بفتح گشتن از حالی و دور شدن از جائے و نیست شدن از منتخب۔

زوزن بضم واو مجہول و فتح زای معجمۂ ثانی نام شہریست در خراسان مابین ہرات و نشاپور از لب اللباب و رشیدی و در برہان بالفتح و در سراج نیز بالفتح۔

زولیعان بفتح اول و کسر واو و سکون تحتانی و عین مہملہ شیطانان و شریران از لطائف و او از قاموس نقل کردہ۔

زو بالضم مخفف زود کہ بمعنی شتاب ست۔

زوالہ گلولۂ آرد خمیر کردہ را گویند کہ برای

نان پختن تیار کرده باشند از برہان۔

زوزه بضم زای اوّل و فتح زای معجمه ثانی بروزن کوزه در ترکی بمعنی گریه و نوحه و شور و مشغله یعنی غوغا از برہان و شرح لغیاث در سراج بواو مجہول۔

فصل زای معجمه مع ہا

زہر گیا گیاه زہر دار از لطائف۔

زہر با بہای موحده طعامیکه زہر دران آمیزند برای ہلاک دشمن از لطائف۔

زہرا بفتح اوّل و سکون دوم لقب حضرت فاطمه رضی اللہ عنہا ازانکه آن حضرت سفید پوست بودند ماخوذ از زہره بالضم که بمعنی بیاض و حسن ست از مؤید و منتخب۔

زہاب بالفتح تراویدن آب بود از کناره چشمه در دو خانه و تالاب و امثال آن از لطائف۔

زہادت بفتح پرہیزگاری و رغبت نکردن به دنیا از منتخب۔

زہمت بالکسر باد گنده و بوی گوشت و بوی ماہی از صراح۔

زہر خند خنده که بحالت قہر و خجالت کنند از برہان۔

زہد بالضم خلاف رغبت کردن و خواہش نمودن بلذات دنیا از صحاح و منتخب۔

زہاد بالضم و تشدید و در آخر دال مہمله بمعنی پرہیزگاران و این جمع زاہد ست۔

زه و زاد بفتح اوّل و واو عاطفه بمعنی بچه فرزند مراد ازین اہل و عیال و بعض عوام زہو ذات گویند و این خطاست از جہانگیری و رشیدی۔

زہار بکسر اوّل فرج زن و ذکر مرد از برہان و سوراخی در سنگ و غیره که آب ازان برآید۔

زہگیر بالکسر چیزی مانند انگشتری باشد که از شاخ حیوان و استخوان و غیره سازند بوقت تیراندازی در انگشت کنند از برہان۔

زہر بضم اوّل و فتح ثانی جمع زہره است که بالفتح و بالضم بمعنی شگوفه باشد از صراح و منتخب۔

زہیر بفتح اوّل و کسر ثانی شگوفه دار و درخت پر شگوفه۔

زہف بالفتح سبک شدن و شتابیدن از منتخب و لطائف۔

زہق بفتحتین زمین ہامون و بکسر ہا تیز رفتار و بالفتح نیست شدن از منتخب و لطائف و کنز۔

زہوق بضمتین نیست شدن و ہلاک شدن و باطل شدن و گذشتن تیر از نشانه و بفتح اوّل نیست شونده از منتخب و صراح و لطائف۔

زہیدن جوشیدن و بیرون آمدن از لطائف۔

زہره بافتن نامردی کردن از چہار شربت۔

زہدان بالفتح بمعنی رحم که قرارگاه نطفه باشد از مؤید و کشف و برہان۔

زه برزدن بمعنی بند کردن حد چیزی و شیرازه بستن۔

زہر دارو بمعنی تریاق از برہان۔

زہازه بکسر ہر دو زای معجمه بمعنی آفرینہای بیایی و آفرین و تحسین که از ہر کنار باشد

زه بالکسر کلمه تحسین و آفرین و لفظ زہی ازین ست و بمعنی چله کمان و کناره ہر چیز چون زه گریبان و زه حوض و بالفتح نطفه و بچه و فرزند و بمعنی زادن از مدار و مؤید و کشف و برہان و سراج و جہانگیری

زہره بمعنی ستاره معروف اگرچه در عربی بایں معنی بضم اوّل و فتح ثانی و ثالث صحیح ست لیکن فارسیان بسکون ثانی استعمال کنند از منتخب و مزیل و کشف و در لطائف مرقوم ست که زہره دو خانه دارد یکی ثور دوم میزان و جای او به فلک سوم ست و رنگ و سپید و اقلیم ماوراء النہر چہارم ست و نیز نام زنی که ہاروت و ماروت شیفته او بودند و بفتح اوّل و سکون ثانی بمعنی خوبی و آرایش و تازگی دنیا و بالضم بمعنی سپیدی و حسن و نام قبیله از قریش و شگوفه زرد یا مطلق شگوفه و بضم اوّل و فتح ہا ستاره ناہید و شگوفه و بسکون ہا نیز آمده کما فی المنتخب و زہره بالفتح در فارسی بمعنی پوستی باشد نازک

سه زرد یا مطلق شگوفه

کیسه که دران آب زرد و تلخ پر باشد و آن
بجگر هر حیوان چسپیده میباشد و بمعنی دلیری
و شجاعت و قوت و قدرت از برهان و
بهار عجم و کشف و مؤید و مدار و زهره که بمعنی
شگوفه باشد دران اختلافست در منتخب
مدار بضم اول و فتح ثانی و نیز در منتخب کتابی
دیگر بالضم و در شرح نصاب و بهار عجم و کشف
بفتحتین و نیز در مدار و بهار عجم و برهان و مؤید
بالفتح و صاحب قاموس نوشته است که زهره
بالفتح و بفتحتین بمعنی شگوفه زرد و بهجت و نضارت
دنیا و بالضم بمعنی بیاض و حسن ۔

زهی بکسر کلمه تحسین است

فصل زای معجمه مع یای تحتانی

زیربا بالکسر و حرف چهارم بای موحده
نوعی از آش و طعام ۔

زینب بالفتح نام دختر جحش که در نکاح
آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بود و نیز دختر
حضرت فاطمه رضی الله عنها که خواهر حضرت
امام حسین رضی الله عنه بودند ۔

زیادت مصدرست بمعنی افزونی لازم
و متعدی هر دو آمده و زیادتی بیای تحتانی
زائده محاورهٔ عوام است و زیاد بحذف
تای فوقانی نیز مستعمل فارسیان و صاحب
بهار عجم چند شعر حافظ و صائب و شفیع بر
سند آورده است ۔

زیت بالفتح و در آخر تای فوقانی روغن
تخم درخت زیتون در بعض بلاد آنرا بچراغ
میسوزند و برای دفع درد گزیدن زنبور اثر
تمام دارد و از منتخب و دیگر کتب و شروح ۔

زیردست بمعنی مغلوب و تخمی و بمعنی شتاب ۔

زیادات نام کتاب فقه حنفی از امام محمد
رحمة الله علیه از لطائف ۔

زیافت بکسر اول و فتح حرف چهارم که
فاست بمعنی ناسرگی و ناسره شدن از لطائف

زیج بکسر یای معروف و جیم عربی معرب
زیک و آن رشته باشد که بران طرح عمارت
کنند و بمناسبت آن نام علمیست در اصول
احکام علم نجوم و هیئت که تقویم از ان استخراج
کنند از منتخب و سراج اللغات و کشف و
برهان و قاموس و رشیدی و در سراج الاستخراج
و شرح چغمینی فارسی چنین نوشته که
زیج معرب زیک ست و آن رشتها باشد
که درست میکنند از ان نساجان
مصور نقوش و تصویرات را در بافتن جامها
همچنین زیج قانون منجم ست که در جداول
آن اوضاع کواکب و خطوط طول و عرض
که دران مقادیر حرکات مراکز کواکب
باشد و حرکات تداویر و اوجات معلوم می کنند ۔

زیباج بالکسر و سوم موحده و جیم
عربی نوعی از طعام ۔

زیاد بکسر اول افزون و افزون
شدن و نام مردی کافر گواهی دروغ
برای آنسرور صلی الله علیه و آله و سلم
داده بود برآنکه آنسرور زنا کرده اند آنرا
زیاد منکر گفتندی و نام بازی از هفت
بازی نرد و با این نوع که هر نقش که در
کعبتین افتد هنگام باختن یکی از ان
زیاده باز ند از لطائف و نام هفت بازی
نرد و در برهان باین ترتیب مسطورست
اول فارد دوم زیاد سوم ستاره چهارم خانه
گیر پنجم طویل ششم هزاره هفتم منصوبه و
در سراج نوشته که زیاد نام یکی از بازیهای
نرد ماخوذ از معنی لفظ عربیست چرا که در
بازی مذکور در هر نقش یک خال زیاده
کرده اند آنرا خال زیاده گویند و نیز
لفظ زیاد کنایه از عبدالله بن زیاد ۔

زیرخورد نام پردهٔ از موسیقی
که در آخر شب سرایند از لطائف

زیراباد بالکسر شهریست در
اقصای بنگاله ۔

زیاده سر بمعنی سرکش و مغرور و خود
پسند از برهان و بهار عجم و چراغ هدایت
و در سراج نوشته که زیاده سرکسی که از اندازه
خود قدم بیرون گذارد ۔

زینهار بالکسر بمعنی پناه و امان و ترک
کردن و مهلت و عهد و پیمان و بمعنی هرگز شکوه
و شکایت و پرهیز از برهان ۔

زیر بالکسر یای معروف آواز باریک
در مقابل بم باشد و بم آواز پر غلیظ را
گویند و لفظ زیر بمعنی تار ساز که آواز
باریک دارد و نیز آمده و نام پردهٔ از موسیقی

و هر شی باریک ایز گویند از لطائف۔

زیر و زار بمعنی آواز حزین و آواز آہستہ از برہان و بہار عجم۔

زیغ بالفتح و غین معجمہ میل کردن از حق بسوی دیگر از منتخب۔

زی وقاف بیای مجہول و واو عاطفہ کنایہ از سخنہای بے ربط از لطائف۔

زلیف بالکسر زر ناسرہ و ناروا و بالفتح ناروا شدن و رم از جہت غش از منتخب و در شرح نصاب زلیف بالفتح درم ناسرہ۔

زیرچاق بمعنی محکوم و مغلوب و نرم و فرمانبردار و کوفی از مصطلحات و چراغ ہدایت و رشیدی و بہار عجم و چہار شربت و برہان سراج

زیبق بالکسر یای معروف و فتح بای موحدہ و قیل بکسر بای موحدہ معرب جیوہ کہ بمعنی سیماب ست از منتخب و غیرہ و در خیابان نوشتہ کہ زیبق در گوش افگندن باعث ناشنوائی و اذیت میگردد۔

زیچک رودۂ برۂ شیرخوارہ کہ آنرا پاک کردہ در ہم پیچیدہ و بر سیخ کباب کنند و بعضے گویند کہ گوسپند را از آلائش پاک نمودہ از مصالح پر کردہ بریان سازند از برہان

زیرک بالکسر عاقل و دانا و حکیم از برہان

زیر بزرگ نام پردۂ از موسیقی کہ در نیم شب سرایند از لطائف۔

زین بالفتح آراستن و آرایش و خوبی و زیب از منتخب و لطائف و کشف۔

زیبان بالکسر یای مجہول و حرف سوم بای موحدہ بمعنی خوبی و زیبا از برہان

زیرافگن توشک و نام شعبہ ایست از بست و چہار شعبۂ موسیقی از لطائف و برہان و در برہان نوشتہ کہ آنرا کوچک نیز گویند و در مصطلحات نوشتہ کہ بہندے آنرا بھیرون گویند۔

زیرۂ کرمان بکسر کاف عربی بمعنی زیرۂ سیاہ و کرمان شہریست متصل بفارس شاید کہ در دیگر بلاد ایران زیرۂ سیاہ از کرمان میرفتہ باشد و در ہندستان از کشمیر آرند۔

زیر ہر کاسہ نیم کاسہ یافتن فریب کسے ظاہر ساختہ عجائبات مشاہدہ نمودن۔

زیادہ کردن معروفست و کنایہ از کم کردن از مصطلحات۔

زینہ بالکسر نردبان۔

زیملہ بالفتح چیزیست بشکل ترازو کہ بر بار کردہ بدوش برند از غرائب اللغات۔

زیر کاسہ نام دواؤ از کشتی کہ دست زیر زانو حریف زدہ از جا برداشتن ست۔

زیرجامہ ازار و پائجامہ از مصطلحات

زی بالکسر اندازہ و حد و بمعنی طرف و جانب و نزدیک بالفتح بمعنے حیات و زندگی از برہان و بہار عجم و مدار و در سراج نوشتہ کہ زی بالکسر مخفف زیست ست و بمعنی طرف و جانب لیکن این بے اضافت مستعمل نیست و زی بالکسر تشدید یا در عربی بمعنے لباس و جامہ کذا فی المنتخب و الصراح۔

زیتونی بالفتح رنگیست سرخ بزردی مائل۔

زیادہ سری خودپسندی و سرکشی

زیربای حرف چہارم بای موحدہ نوعی از طعام کہ آش ست۔

❖ ❖ ❖

باب زاے فارسی

فصل زای فارسی مع الف

ژاغر بفتح غین معجمہ و را مہملہ حوصلۂ مرغان از برہان۔

ژاژ بہر دو زای فارسی گیاہیست سفید و خاردار و سخت و بدمزہ کہ شتر آنرا چندانکہ بخاید بحلق فرو بردن نتواند و ژاژ خائی کہ سخنہای بے معنی و بے فائدہ را گویند از ینجاست از رشیدی و برہان و سراج و جہانگیری و بہار عجم و مؤید و مدار۔

ژاله بمعنی تگرگ که بهندی اُولا گویند و بمعنے شبنم سعدی رح گوید شعر ژاله بر لاله فرود آمده هنگام سحر ✽ راست چون عارض گلبوی عرق کرده یار ✽ و بمعنی جاله و آنچنان باشد که چوبها و علف برهم بندند و چند پوست گاو پر باد کرده زیر آن نصب کنند و براَن نشسته از آبهاے عمیق عبور سازند از لطائف.

ژاژخائی کنایه از بیهوده گوئی و لاف از لطائف وغیره.

ژخ بالفتح و خای معجمه گوشت پاره سخت که بر اندام مردم پیدا می آید بهندی آنرا مسّہ گویند و بمعنی ناله و مویه و دشنو را از برهان.

ژرو بالفتح و سکون رای مهمله و بعده واو بمعنی بسیار خوردن از رشیدی و برهان ظاهر این لفظ مشترکست بزبان عربی و فارسی مگر تفاوت اینقدر باشد که در عربی بزای عربی و در فارسی بزاے فارسی.

ژرف بالفتح عمیق از برهان.

ژغژغ بفتح هر دو زای فارسی و هر دو غین معجمه بمعنے آواز دندان که بادقت خائیدن چیز سخت یا بکثرت سرما یا بهنگام قهر و غضب مے برآید و بمعنی آواز که از جنبانیدن ... (continued) جوال گردگان و بادام برآید از لطائف.

ژفک بفتح اوّل و سکون فای و کاف عربیے پیخال چشم و چرک کنجهای چشم از برهان.

ژفیدن بفتح اوّل بمعنی تر شدن و خیسیدن از برهان.

ژند بالفتح بمعنی خرقه و کهنه و پاره و دلق و چیتاق و بزرگ و مهیب و نام کتاب زرتشت آتش پرست که او دعوی میکرد که از حق تعالے باو رسیده و نام کوهیست از سراج و برهان و رشیدی و کشف و مدار و جهانگیری.

ژندرود نام رود اصفهان.

ژندباف بالفتح بمعنی بلبل و قمری و مثل آن از مدار و برهان و صاحب جهانگیری و مؤید بزای عربی نوشته و کسے وجه تسمیه این بیان نکرده شاید که چون پرهاے بلبل و قمری و فاخته و کبک و کبوتر و دراج چندان خوش رنگ و لطیف نباشند لهذا ژندباف میگفته باشند.

ژنده بالفتح خرقه و دلق و پارهٔ کهنه و هر چیز بزرگ و عظیم از برهان و سراج و بعضے بمعنی مست نیز نوشته اند.

ژندگی بمعنی کهنگی از لطائف.

ژوبیدن چکیدن آب از سقف خانه بسبب باران باریدن از برهان.

ژوبین بواو مجهول و بای فارسی و یاے معروف قسمی از نیزهٔ کوچک که اهل هند آنرا سیل بیاے مجهول گویند از کشف و رشیدی و جهانگیری و در سراج نوشته نیزهٔ کوچک که سر آن دو شاخه باشد.

ژولیده بالضم درهم و برهم و پریشان از برهان و سراج.

ژیغ ژیغ بهر دو یای معروف مبدل ژگ ژگ ست که بمعنے قطره قطره باشد.

ژیان بکسر اوّل خشمناک از برهان و جهانگیری و مدار و در سراج نوشته که ژیان بکسر خشمناک و تند خود اطلاق این لفظ بر جمیع درندگان و طائر شکاری کنند و بعضے انسان را نیز داخل کرده اند.

ژی بالکسر اینحرف بجیم عربی بدل شود چون کژ و کج و لاژورد و لاجورد و بسین مهمله چون تکژ و تکس بفتح فوقانی و فتح کاف عربی تخم انگور و بشین معجمه چون دژ و دش بالضم بمعنے زشت و ناخوش و بکاف عربی ...

✽ ✽ ✽

باب سین مهمله

فصل سین مهمله مع الف

سالماً و غانماً بمعنی دران حال که سلامت باشنده و غنیمت آرنده بود.

سارا بمعنی خالص لیکن در غیر صفت چیزے مشک زر مستعمل شده از رشیدی و سراج و برهان و منقول از مجمع الفرس و در کشف نوعی از عنبر.

سالب رباینده از منتخب.

ساخت دوال و اسباب زین و یراق

اسپ از برہان۔

ساحت بفتح حای مہملہ کشادگی و فضای مکان وناحیہ از منتخب۔

سائحات بکسر ہمزہ کہ حرف سوم ست وحای مہملہ زنان روزہ دار و سیر کنندگان از منتخب۔

ساعت باصطلاح ارباب علم نجوم دو نیم گھڑی باشد ولفظ ساعت بمعنی قیامت نیز آمدہ وبمعنے اندک زمان وزمان حال از منتخب۔

ساونت بواو بمعنی مردانہ این لفظ ہندیست۔

سادات جمع سادہ ست کہ در اصل سید بود جمع تکسیر سائد و سائد بروزن فاعل بمعنی سید ست پس سادات جمع الجمع سائد باشد نہ جمع سید از منتخب وغیرہ۔

ساکت بکسر کاف خاموش۔

سآمت بفتح اول و مد حرف دوم بروزن ملامت بمعنی ملول شدن و بستوہ آمدن از منتخب وصراح۔

سایہ دست باضافت مدد و اعانت

سایہ رست بضم را مہملہ کنایہ از نازپروردہ از مصطلحات۔

ساج بجیم عربی مرغ کنجد خوار و بمعنے چوب سیاہ و بمعنی چوبیکہ ازان کشتی سازند و بہندی آنرا سال گویند از رشیدی و برہان و سراج و کشف و در رسالہ معربات نوشتہ کہ ساج معرب سال کہ چوب معروفست و در صراح ومنتخب بمعنی طیلسان ونوعی از سنگ کہ بدان صیقل کنند۔

ساذج بفتح ذال معجمہ وجیم عربی معرب سادہ ونیز نام دو لئے کہ بہندی تیز پات گویند از برہان و مدار۔

سادہ لوح کنایہ احمق و بے شعور

سانح بکسور وحای مہملہ بمعنی صید از جانب دست چپ بطرف دست راست تیر انداز در آید و اینطور صید را مبارک دانند و بارح را کہ ضد انیست شوم گویند ونیز سانح چیزیکہ ظاہر شود کسے را از صراح ومدار و مؤید فقیر مولف گوید کہ از معنی لغوی سانحہ معلوم میشود کہ بمعنی ظہور چیزے مرغوب باشد مگر استعمال آن در ظہور مقدمات ناپسندیدہ وموحش ست ذو جہش دیدہ نشدہ۔

سالخورد بمعنی پیر و کہنہ از برہان۔

سازمند ساختہ وآراستہ از برہان و بمعنی سازگار شرح سکندر نامہ از خان آرزو

ساعد بکسر عین مہملہ در صراح ومنتخب بمعنی بازو نوشتہ است و در استعمال فارسیان مابین کف دست آرنج را گویند۔

سار مرغیست سیاہ رنگ خوش آواز کہ خالہای سفید دارد وآن دفع ملخ میکند و بمعنی صاحب خداوند چنانچہ شرمسار و بمعنی سر نیز آمدہ چون نگون سار بمعنی نگون سر و بمعنی رنج ومحنت نیز و این لفظ برای کثرت ہم آمدہ چون کوہسار وشاخسار و بمعنی مثل ومانند ونیز آید چون دیوسار وخاکسار و بمعنی جا چون نمکسار و بمعنی شتر چون ساربان از رشیدی و برہان وکشف وسراج۔

ساجور بجیم عربی و واو معروف قلادہ وگلوبند سگ از برہان و در منتخب وصراح نوشتہ چوبے کہ بر گردن سگ بندند۔

ساقی کوثر حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم واز طرف حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حضرت علی مرتضی رضی اللہ تعالی عنہ ساقی کوثر خواہند بود

سائر بمعنی باقی و جمیع وہمہ و بمعنی سیر کنندہ از منتخب ومجازا بمعنے مشہور نیز آمدہ و در خیابان نوشتہ کہ سائر بمعنی جمیع مشہور ست لیکن اکثر اہل تحقیق نوشتہ کہ بمعنی باقی ست و در جامع الرموز شرح مختصر الوقایہ مسطور ست کہ سائر بہمزہ اصلی بمعنی باقی ست و مبدل آن بیا بمعنی جمیع باشد مؤلف گوید کہ اکثر ثقات لغت عرب سائر بمعنے باقی نوشتہ اند و در صحاح وصراح بمعنی جمیع مرقوم ست و بیشتر بہمین مستعمل۔

ساطور کارد بزرگ وخنجر از منتخب وکشف ولطائف۔

سالقہ سالار مرکب بمعنی سردار۔

ساغر بفتح غین معجمہ پیالۂ شراب

از مدار و بہار عجم و برہان۔

سادہ پرکار معشوق شوخ و عیار۔

ساز سامان و اسباب و چیزیکہ مطربان نوازند مثل دف و چنگ و ستار و بمعنے خرید و بمعنی سلاح جنگ و ہمانی و ضیافت و چاق و توانا و موافق و سازوار و مکر و حیلہ و مثل و مانند و نفع از لطائف و بمعنی رسن بازو دار از مصطلحات۔

سالوس بواو معروف بمعنی خوشگو و چرب زبان از برہان و در سراج بمعنی فریب و فریبندہ۔

سادس ششم از منتخب۔

ساس کرم بدبو کہ در چہار پائے باشد بہندی کھٹمل گویند از برہان۔

سائیس بروزن فائیہ غلط ست و سائس بروزن خامس و سئیس بروزن رئیس تیماردار اسپان از سراج و موید و مدار و بہار عجم۔

سائس بکسر ہمزہ سیاست کنندہ و بمعنی مطلق نگہبان خصوصاً نگہبان اسپان از موید وغیرہ۔

ساق عروس نوعی از شیرینی ولایت از چہار شربت۔

ساقماریص کرفش کہ آنرا جلپاسہ نیز گویند از منتخب و برہان و در کنز سہو ہا کہ

ساقط افتادہ و ناکس و فرومایہ از لطائف

سابع ہفتم۔

ساطع بلند از منتخب۔

سامع شنوندہ۔

سالغ بکسر لام و غین معجمہ گاؤ و گوسپند شش سالہ از منتخب۔

سائغ بکسر ہمزہ کہ حرف سوم ست و غین معجمہ گوارندہ از مدار۔

سارغ بفتح را مہملہ و غین معجمہ در ترکی نام گل ست زرد رنگ۔

سالف پیش رفتہ از منتخب۔

سائل بکف گدای نادار کہ کاسہ گدائے ہم نداشتہ باشد از مصطلحات۔

سارق بکسر راء مہملہ بمعنی دزد۔

سابق بمعنی اول و پیش شوندہ و سبق دہندۂ کودکان۔

ساچق بکسر جیم فارسی دستوریست کہ یک دو روز پیش از یوم شادی کتخدائی از قسم پیرایہ و البسہ مع سپوچہای شیرینی نقل و آرایش از طرف داماد بخانۂ عروس فرستند و این لفظ ترکی ست از لغات ترکی نوشتہ شدہ۔

سائق بکسر حرف سوم کہ ہمزہ ملفوظ یاست بمعنے شخصیکہ از پس راند نابینا را چنانچہ قاید از پیش کشد نابینا را از منتخب و کشف و لطائف و کنز۔

سارک طائریست سیاہ خوش آواز کہ خالہای سفید ریزہ ریزہ دارد و در جثہ برابر ہدہد از برہان۔

سالک بکسر لام راہ روندہ و با صطلاح صوفیہ طالب تقرب حق تعالیٰ کہ عقل معاش ہم داشتہ باشد۔

سالوک بسیار راہ روندہ چراکہ صیغۂ مبالغہ است بمعنی مرد کثیر السلوک یعنی سیاح و بعضے صعلوک نوشتہ اند بمعنی فقیر از موید و مدار و در برہان سالوک را بمعنی دزد و راہزن نوشتہ۔

سادہ دل نادان و احمق از برہان

ساحل کنارۂ دریا۔

سافل فرو و پست۔

سائل پرسندہ و خواہندہ و روان شوندہ و جاری از منتخب۔

سال بزبان یونانی کشتی را گویند و بہندی نام درخت معروف از سراج۔

سام نام جد رستم و نام کوہی و رگ زدن و نام پسر نوح علیہ السلام بمعنی دوم و در دواز بیخاست سرسام بمعنی ورم دماغ و بمعنی آتش و از بیخاست جانوریکہ در آتش پیدا شد سام اندر میگویند الف در رنج کلام افتاد و سمندر شد و در عربی بمعنے مرگ و ہلاک و زہر [illegible] از رشیدی و برہان و سروری و منتخب۔

ساتگین بتای فوقانی موقوف و کاف فارسی در ترکی محبوب را گویند و مجازاً پیالۂ شراب خوری و موید فقط بمعنے پیالۂ شراب ست۔

سہ از رشیدی و برہان و در جہانگیری

ساسان بهر دو سین مهمله نام پسر بهمن که از خوف خواهر خود که همای نام داشت و بمذهب زرتشتی در نکاح بهمن پدر خود بود فقیر شده سر در عالم نهاد و ساسانیان از نسل او یند از رشیدی و برهان و مدار و کشف و نیز صاحب برهان و کشف نوشته که ساسان در لغت بمعنی گدا و فقیر ست

سان بمعنی طرز و روش و رسم و عادت و نظیر و مانند و سنگ فسان که بران کارد و شمشیر را تیز کنند و سامان و سر انجام و بمعنے سوهان و پاره و حصه از برهان و جهانگیری.

ساوین بکسر واو سبد ستر تنگ که بهندی پٹاری گویند از برهان.

ساربان دارنده سار و لفظ سار بمعنی اشترست چنانکه در برهان.

سالیان جمع سال خلاف قیاس و بمعنی سال واحد نیز در ین صورت الف و نون زائد باشد چنانکه در بهاران از مؤید و کشف و برهان و در سراج چنین نوشته که سالیان جمع سالی یعنی چیزیکه سال ازان قرار گرفته باشد و آن وقت و زمانه است پس سالیان بمعنی ازمنه و اوقات باشد.

سایه افگندن توجه نمودن.

ساز بر تار بستن کوک کردن ساز.

ساعت سنگین ساعت منحوس از مصطلحات.

ساخته رو بمعنی شرمنده که روی خود ترش کرده باشد و کسیکه روے خود بتکلف آراسته باشد.

ساو در آخر واو بمعنی باج و خراج و حصه و بهره و طلای خالص را نیز گویند که ریزه ریزه باشد از لطائف و برهان.

ساز گاو تسمه چرم که بآن چهار پایه را میرانند از لطائف.

ساخته بمعنی مستعد و آماده.

ساده امرد و بے ریش و بمعنے احمق و نادان و بمعنی خالص از برهان.

ساچمه بجیم فارسی موقوف در ترکی گلولهای خرد که در توپ بندوق انداخته میزنند بهندی چهره گویند بفتح اول و تشدید را و در مصطلحات نوشته که کیسه پر از فلوس که بجای گوله در توپ گذارند تا بسیار کس از غنیم کشته شوند.

ساحبه بکسر حای مهمله و بای موحده باران شدید از شرح نصاب.

ساقه بقاف دنباله لشکر و فوج پسین از پنج فوج معینه که ترکی آنرا چنداول گویند از منتخب و مصطلحات.

سامعه بکسر میم قوتیست در گوش که ادراک اصوات و آوازها می کند.

سابقه امریکه از پیشتر وسیله سر انجام کاری باشد معروف و شناختگی زمانه سابق.

ساحره زن جادوگر.

ساهره روی زمین هموار از صراح وغیره

و همچنین ساهر بروزن ماهر کذا فی البرهان ۱۲

ساماکچه و ساماخچه سینه بند زنان که پستان را دران بندند از برهان.

ساره نوعی از چادر و بمعنی پرده و بمعنی رشوت هم آمده و نام زنی نیک سیرت ظاهرا بمعنی مخفف سائره است که زوجه حضرت ابراهیم علیه السلام بود از برهان وغیره آن.

سالبه کلیه جمله که دران نفی کل باشد چنانکه لا شیء من الانسان بحجر.

سالبه جزئیه جمله که دران نفی بعض باشد چنانکه بعض الحیوان لیس بانسان

ساوه بفتح واو نام شهریست در عراق عجم مولد سلمان نام شاعر منسوب بآن ساوگی پس کاف فارسی را بجیم عربی بدل کرده ساوجی گویند از سروری و برهان.

سانحه بمعنی صیدی که از سوی دست چپ بطرف دست راست تیرانداز درآید و این طور صید را مبارک دانند و بارح که ضد آنست شوم گویند و تفصیل این لفظ در لفظ سانح گذشت.

سالقه بکسر لام و بعده قاف بمعنی زره ظاهرا ماخوذ از سلوق ست که دهیست در یمن که زره دران خوب میسازند چنانکه در منتخب و صراح.

سامری بکسر میم و کسر را و تشدید یا یا مگر در استعمال فارسی بتخفیف یاست نام

مردی باشندۂ شہر سامرہ کہ او از بعض آثار جبرئیل رامی شناخت خاک زیر پای اسپ جبرئیل را برداشتہ در جوف گوسالہ کہ از نقرہ و طلا ساختہ بود انداخت گوسالہ زندہ شد و بآواز آمد جمعی کثیر را از امت موسیٰ علیہ السلام بسبب گوسالہ گمراہ ساخت از منتخب و لطائف و قصۂ این در تفاسیر تفصیل مسطور ست۔

ساعی کوشندہ و دوندہ و غماز و بدگوئی کنندہ از منتخب۔

ساعت نجومی دو نیم گھڑی۔

سایگی بکاف فارسے نام میوہ از بہار عجم۔

ساری اثر کنندہ و در روندہ بہمہ اجزای چیزے و سرایت کنندہ از منتخب و برہان۔

سال جلالی نوعی از سال شمسی ست منسوب بتاریخ جلال الدین ملک شاہ سلجوقی ایام سال سہ صد و شصت و پنج روز و ربع روز ہر ماہ را سی روزہ گیرند و در آخر اسفندارمذ پنج روز افزایند و در سال چہارم شش روز افزایند تا الحال کہ ہزار و دو صد و چہل و نو ہجریست سال تاریخ جلالی ہفتصد و چہل و نہ است۔

ساہی غافل و فراموش کنندہ از منتخب

سازگری بکاف فارسی نام پردۂ مرکب از عراق و صفاہان از سراج و جہانگیرے و برہان۔

ساقنی ساق معروفست و لفظ نے بکسر نون و یای معروف در ترکی علامت اضافت و بمعنی را نیز مے آید۔

فصل سین مہملہ مع بای موحدہ

سبا بالفتح نام شہر بلقیس کہ در نکاح حضرت سلیمان علیہ السلام آمدہ بود و بکسر غلط است و شہر مذکور در ملک یمن ست در اقلیم اول و نیز نام پدر عبد اللہ از منتخب و مدار و کشف و مؤید و برہان۔

سبعہ امعاء بفتح اول و ضم پنجم عبارت از معدہ و شش رودہ کہ اثنا عشری و صائم و دقیق و اعور و قولون و مستقیم باشد

سبکپا تیز رفتار۔

سب بالفتح و تشدید موحدہ بمعنی دشنام و بالکسر بمعنی دستار از شرح نصاب و منتخب

سبسب بفتح ہر دو سین مہملہ و سکون ہر دو بای موحدہ بمعنی بیابان و صحرا از شرح نصاب و منتخب۔

سبب بفتحتین رسن و ہر چہ بدان بدیگری پیوستہ شود و پیوند و در اصطلاح حکما چیزے را گویند کہ موجود باشد فی نفسہ و حاصل شود از ان وجود دیگری یعنی چیزیکہ وسیلۂ حصول چیزے باشد و باصطلاح عروض لفظ دو حرفی کہ یکے ازان ساکن باشد و دیگرے متحرک یا ہر دو متحرک

سباحت بفتح و کسر اول و فتح حای مہملہ بمعنی شناوری از صراح و کشف و بحر الجواہر۔

سبلت بفتح اول و ثانی و ثالث بمعنی بروت یعنی موی لب از منتخب و بحر الجواہر و مزیل الاغلاط و بسکون دوم نوعی از تعزیس باشد و در برہان و سراج بکسر اول و سکون دوم نوشتہ اند و بالضم چنانچہ مشہور باشد خطا ست۔

سبعیت بفتح اول و ضم با و کسر عین و تشدید تحتانی بمعنی درندگی و درندہ شدن

سبعہ معلقات شاعران فصیح و بلیغ عرب ہفت قصیدہ کہ از روی تفاخر بر دروازۂ کعبہ آویختہ بودند تا صادر و وارد ہر دیار مشاہدہ نماید۔

سبقت بفتحتین بمعنی گرفتن از منتخب

سبت بالفتح و در آخر تای فوقانی بمعنے روز شنبہ از منتخب و لطائف۔

سبات بضم اول زمانہ و بمعنی خواب و راحت و آسایش و نام مرضی ست و آن خواب گران و طویل باشد از منتخب و لطائف و کتب طبیہ و منقول از مہذب اللغات۔

سبّاح بالفتح و تشدید بای موحدہ و حای مہملہ بمعنی شناور۔

سبکروح کنایہ از مرد لطیف و ظریف و بے تعلق و بی تکلف و بی کبر و عناد و بمعنی مرد سبک رفتار و چست و چالاک در کار از شمس الشعراء و بہار عجم و رشیدے و سراج و

و مؤید و برهان۔

سبّوح بفتح اول و تشدید موحده و در آخر حای مهمله بمعنی ثنا کننده و بالضم بسیار پاک این یکی از اسمای الٰہی ست از منتخب و صراح و گاہے ازین لفظ اشارت باشد بہ سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ رَبُّنَا وَرَبُّ الْمَلٰئِکَةِ وَالرُّوحِ

سباخ بکسر اول و خای معجمہ زمینهای شوره ناک از صراح۔

سبع شداد بالفتح و شین معجمہ مکسور مراد از هفت فلک شداد بکسر جمع شدید ست و دریجا کنایہ از فلک۔

سبد بفتحتین ظرفے باشد از چوبهای باریک از مؤید و برهان۔

سبزوار نام شهرے در ایران۔

ساغر بفتح اول و فتح غین معجمہ نام پهلوان

سبکسار بمعنی فارغ البال از برهان۔

سبک سر فرومایہ از سراج۔

سبزکار کسے کہ از دکارهای خوب شرمند از مصطلحات۔

سبز و نیم سبز حرف دوم و نهم بای موحده و حرف سوم و دهم زای معجمہ دو نوع از رنگ سبز کہ یکے بغایت سبز باشد و دیگرے نیز سبز باشد مائل بزردی و مردم از ناواقفی سیر نیم سیر گویند بجای موحده و زای معجمہ بهرد و جا تحتانی و رای مهمله خوانند از بهار عجم۔

سبک خیز زود خیز از سراج۔

سبک مغز بی عقل و بی وقار از لطائف

سبز در سبز نام نوائی از موسیقی از مصطلحات

سبز بالفتح معشوق ملیح و نام شهریست در توران در نواحے سمرقند۔

سبوس بفتح اول و ضم ثانی پوست گندم یعنی آنچہ کہ در غربال بعد بیختن باقی ماند از برهان و مدار و سراج۔

سبط بالکسر فرزند زاده خواه اولاد از پسر باشد خواه از دختر و بالغه از فرزندان یعقوب علیه السلام و بالفتح و بفتحتین و بفتح اول و کسر بای موحده بمعنے موی کہ مجعد نباشد یعنی فروهشتہ باشد از منتخب و لطائف

سبع بفتح اول و سکون ثانی و عین مهمله بمعنی هفت و بفتح اول و ضم ثانی بمعنے درندہ مثل گرگ و شیر و غیره از مدار و بضم اول و سکون بای موحده بمعنی هفتم حصہ از چیزی و هفتم حصہ از قرآن و آنرا منزل گویند کہ برای تلاوت هفتہ مقرر کرده اند مثل ختم فمی بشوق از خیابان و لطائف۔

سباع بکسر اول بمعنی درندگان مثل گرگ و شیر و این جمع سبع ست کہ بفتح اول و ضم ثانی بمعنی درنده باشد۔

سبق بفتح اول و سکون ثانی پیش رفتن و از دیگران درگذشتن و بفتحتین آنچہ گرو بندند بدان در اسپ دوانیدن و تیر انداختن و جز آن کہ مردم هند هوڑ گویند و مقداری از کتاب کہ هر روز آموختہ شود از منتخب و غیره۔

سباق بکسر پیشی کردن در دویدن از منتخب و صراح۔

سبّاک بالفتح و تشدید موحده و کاف عربی بمعنے زرگر مشتق از سبک بالفتح کہ بمعنے زر و سیم گداختن ست کذا فی المنتخب و الکنز۔

سبک بفتح اول و ضم ثانی مندگران از جهانگیری و برهان و بهار عجم و در سراج نوشتہ کہ سبک بفتح اول و ضم دوم مندگران و کنایہ از بیوقار و بمعنی چست و چالاک و بمعنی بی تعلق و بمعنی تعجیل و شتاب نیز و این لفظ بلهجۂ عام بفتحتین ست و بلهجۂ اهل ایران بفتح اول و ضم ثانی۔

سبزک نام طائر از برهان ظاهراً همین طائر ست کہ بهندی آنرا نیل کنٹھ گویند۔

سبع طوال بکسر طای مهمله مراد از سبع معلقات کہ مذکور شد۔

سبل بفتحتین آشوب و سرخی کہ در چشم پیدا شود از منتخب و در برهان نوشتہ کہ بمعنے مرض داء گون کہ در اندرون پلک و دیده در چشم میخلد از کتب معلوم شده کہ مرضی ست کہ رگهای چشم سرخ و ممتلی شوند و عیان گردند و از آن چشم بخارد و آب جاری گردد و سبل بضمتین بمعنی راهها درینصورت جمع سبیل ست کہ بمعنی راه باشد۔

سبال بکسر جمع سبلت کہ معروف ست از لطائف۔

سبیل بمعنی راه و طریق و بمعنی وقف نیز آمده

وبمعنی شراب شربتی که در راه خدا وقف کنند

سبز چشم کبود چشم که در علم قیافه به بیمروتی مخصوص ست از مصطلحات۔

سبکتگین بفتحتین و تای فوقانی مکسور و کاف دوم فارسی نام پدر سلطان محمود غزنوی از مدار و مؤید و کشف و برهان و بعضی از محققین نوشته اند که سبکتگین بفتح تای فوقانی بمعنی سبک قدم ست۔

سبز ته گلگون معشوق ملیح سبزه رنگ که از تنک پوست او سرخی خون بسبب تازگی و نزاکت نمایان باشد۔

سبوحیان مراد از ملائک چراکه سبوحیان بمعنی منسوبان بسبوح ست وسبوح بمعنے بسیار پاک و نامی ست از نامهای حق تعالے اگر ملائک را سبوحیان باین وجه گفته شود که ملائک خود پاک اند از لوث بشریت یا آنکه منسوب اند بسبحانه تعالی شرح زلیخا از محمد ساجد۔

سبزان معشوقان سبز رنگ و ملیح۔

سبزان چمن کنایه از درختان۔

سبز شدن بمعنے روئیدن وبمعنی ظاهر شدن و معزز شدن از چهار شربت و مصطلحات

سبز کردن کاشتن و رویانیدن۔

سبک عنان تیز رفتار از برهان۔

سبطین بالکسر طای مهمله مفتوح مراد از ین امام حسن و امام حسین رضوان الله علیهما از لطائف۔

سبحان اسم مصدرست پاک کردن خدا را از بدی و بپاکی خواندن حق تعالے را از منتخب و صراح۔

سبعهٔ الوان هفت رنگ مشهوره و آن سیاه و سپید و سرخ و سبزه و زرد و کبود و گلگون که درین زمانه عباسی گویند و طعامهای هفت رنگ آن از شتهای فرعون ست از برهان وغیره۔

سبعین بفتح اول و کسر عین عدد هفتاد

سبو بفتح اول و ضم موحده آوند آب که معروف ست از بهار عجم و کشف و در مدار بضم تیر

سبحه بالضم دانهای در رشته کشیده که بعرف آنرا تسبیح گویند و بالفتح خواندن خطا از صراح و بهار عجم و منتخب و کشف۔

سبابه بالفتح و تشدید یا انگشتی که قریب تر انگشت ست چون در عربی سب بالفتح بمعنی دشنام باشد در ایام جاهلیت در عرب رسم بود که چون کسی را دشنام دادندی بجانب خصم باین انگشت اشارت میکردند بهمین جهت این را سبابه گویند و کسانیکه سبابه را بالضم خوانند خطاست و اهل اسلام سبابه را مسبحه نام کرده اند بضم میم و فتح سین مهمله و کسر بای موحدهٔ مشدده و حای مهمله از شروح نصاب و مدار و کشف و بحر الجواهر۔

سبعه بالفتح بمعنی هفت و گاهی مراد از هفت قرارت باشد۔

سبزه جانوریست سبز رنگ بمقدار کبوتر و آنرا سبزک نیز گویند و آن مرغ خزانی است از شرح قران السعدین۔

سبزهٔ بیگانه سبزهٔ خودرو۔

سبز ینه معشوق سبز رنگ و ملیح و جوان از چهار شربت و سراج و چراغ هدایت۔

سبحان الله بپاکی یاد کردن الله تعالی را و استعمال این کلمه اکثر در مقام استعجاب

سبکی بفتح اول و ضم بای موحده و بسکون آن بمعنی معروف که ضد گرانی باشد و نیز بمعنی بے عزتی و بیقدری۔

سباعی بضم اول نوعی از شعر که هفت مصرع باشد و گاہے ازان هفت فلک یا هفت سیاره مراد باشد۔

سبعی بفتح اول و ضم ثانی و کسر عین و یای مصدری بمعنی درندگی۔

سبع المثانی بفتح اول و فتح میم کنایه از سورهٔ فاتحه چراکه با بسم الله هفت آیت ست مثانی جمع مثنی است که بفتح میم و سکون ثای مثلثه و فتح نون باشد معدول از اثنان و بعضی نوشته که مثانی جمع مثنی ست که مخفف مثنی باشد چون سورهٔ فاتحه دوبار نازل شده یکی در مکه و بار دیگر در مدینه لهذا به سبع المثانی مسمی شد یا آنکه در هر دوگانه دو باره خوانده میشود ای اعاده آن کرده میشود بخلاف دیگر سورها و نزد بعضے

سبع المثانی عبارت است از تمام قرآن مجید۔

سبز بختی نیک طالعی و خوش نصیبی و بختوری۔

سبکروحی کمال بے تعلقی و بمعنی بلطافت سخن گفتن نیز آمده از مصطلحات۔

سبکسری حماقت و هرزه درائی۔

فصل سین مہملہ مع بای فارسی

سپیجاب بکسرتین و یای معروف و جیم و بای هر دو فارسی نام شهر از ترکستان۔

سپید بخت نیکبخت و خوش نصیب۔

سپید دست بمعنی مرد سخی و لقب حضرت موسیٰ علیه السلام از برهان و در شرح خاقانی بمعنی دزد و خیانت پیشه نوشته۔

سپاناخ بکسر اول و در آخر خای معجمه نام تره پالک۔

سپید بکسرتین و یای مجهول بمعنی ابیض و نام قلعهٔ در توران و نام دیو و نام رود از برهان و رشیدی۔

سپید رود نام رودیست مابین شروان و گیلان۔

سپند نام کوهی از لطائف و تحقیق معروف که برای دفع نظر بد سوختن آن مفید است۔

سپهبد بکسر اول و فتح ثانی و سکون ها و فتح بای موحده بمعنی سردار و سپه سالار از مدار و بهار عجم و کشف و در برهان بضم موحده۔

سپیدکار بمعنی صانع و متقی از برهان۔

سپیدار بفتح اول و کسر ثانی درختی باشد خوش قامت که بار ندارد و در اصل سپید دار بود چون دو حرف از یک جنس واقع میشوند یک حرف را ساقط میسازند از قبیل سپیدیو که در اصل سپید دیو بود چرا که چوب آن سپید باشد از رشیدی و برهان۔

سپوز بکسر اول و ضم ثانی امر از سپوختن که بمعنی چیزی را بزور فرو بردن است و بمعنی برآوردن نیز آمده از لطائف۔

سپرز بضمتین و در آخر زای معجمه عضوی است اندرون شکم از مدار۔

سپس بکسر اول و فتح ثانی و سین مهمله بمعنی پس پشت و بعد از برهان و سراج۔

سپاس بکسر اول شکر از بهار عجم و برهان و جهانگیری و مؤید و مدار و صاحب بهار عجم نوشته که در تحقیقات خیر المحققین چنین است که معنی ترکیبی لفظ سپاس با سه شکر سه چیز باشد که لسان و جنان و ارکان ست یعنی زبان و دل و دست و پا از هر کدام هر چه صادر شود مشعر بتعظیم و تبجیل منعم باشد۔

سپش بضمتین و در آخر شین معجمه کرمی باشد که در جامهای مردم و سر پیدا شود و بهندی جوئن گویند از مدار و کشف و لطائف۔

سپارش و سفارش هر دو بضم اول و کسر چهارم کسی را بکسی سپردن یا مقدمهٔ کسی بکسی سپردن از بهار عجم۔

سپیده دم صبح صادق از برهان۔

سپرغم بکسر اول و فتح بای فارسی و فتح غین معجمه بمعنی ریحان که آنرا نازبو گویند و بهندی مروه نامند بفتح میم و واو چه بواسطهٔ بوی خوش تقویت قلب می کند گویا که سپر است برای دفع غم از رشیدی و جهانگیری۔

سپید شدن ظاهر و آشکارا شدن از برهان و مجازاً بمعنی نامور و معزز شدن۔

سپاهان بکسر اول نام شهر در ایران که آنرا معرب کرده اصفهان گویند و نام پردهٔ موسیقی۔

سپندان بکسر اول و فتح ثانی و بفتحتین نیز آمده و بمعنی خردل و هالون نیز نوشته اند که تخم تره تیزک باشد و بمعنی مجمر نیز گفته و در منتخب مخفف سپندانست یک دال را حذف کرده اند از برهان و لطائف و در سراج نوشته که سپندان بکسر اول بعربی حریف و بهندی رائی گویند۔

سپوزیدن بکسر اول چیزی را بعنف و زور در چیزی فرو بردن۔

سپرانگندن و سپر در آب انداختن در جنگ نامردی کردن و عاجز شدن و سپر کسی در آب انداختن یعنی کسی را در جنگ مغلوب کردن و عاجز کردن از

رشیدی و برہان وغیرہ۔

سپوختن بکسر اوّل وضم ثانی چیزی را در چیزے بزور فرو بردن و بمعنی برآوردن نیز از جہانگیری و برہان و این از لغت اضداد است و در برہان بفتح نیز آوردہ و در سراج نوشتہ کہ سپوختن و سپوزیدن بکسر اوّل بزور فرو بردن در چیزے و برآوردن بزور۔

سپردن بفتحتین دادن و تسلیم کردن و قناعت از مؤید و کشف و مدار و از بہار عجم نیز ہمچنین مفہوم میشود و صاحب مزیل الاغلاط بکسر اوّل وضم ثانی بمعنی امانت گذاشتن نوشتہ است و بکسر اوّل و فتح ثانی بمعنے طے کردن و راہ رفتن و پامال کردن از رشیدی و صاحبان مدار و مؤید و کشف بضم اوّل و فتح ثانی بمعنی رفتن و پامال کردن نوشتہ اند و در جہانگیری برای ہمین معنی بکسر اوّل و ضم ثانی نوشتہ و نیز صاحب مدار بفتح اوّل و ضم ثانی نوشتہ است و بمعنی رفتن و پامال کردن و در برہان بکسر اوّل و ضم ثانی چیزے بہ اپیش کسی امانت گذاشتن و بمعنی قناعت کردن و پامال کردن و بکسر اوّل و فتح ثانی بمعنی طے کردن و راہ رفتن و بایں معنی بفتحتین نیز آمدہ و بفتحتین بمعنی بانتہا رسانیدن و تمام کردن و خان آرزو در سراج نوشتہ کہ سپردن پیش مؤلف بضم سین و کسر آن اختلاف لہجہ است ہمچنین بای فارسی کہ بعضے مضموم خوانند و بعضے مفتوح و معنی اصلی تفویض و تسلیم ست و بمعنی توکل و فروتنی مجاز و نیز بمعنی طے کردن حقیقت و بمعنی پائمال مجاز ست۔

سپری شدن بکسر اوّل و فتح ثانی طے شدن و گذشتن و تمام گشتن۔

سپستان بفتح اوّل در اصل سگ پستان بود کاف فارسی را بجہت تخفیف حذف کردند و آن ثمر درختی ست کہ بہ پستان سگ مشابہ باشد از رشیدی و در برہان بکسر تین۔

سپیدہ کنایہ از روشنی صبح و نام دوائے معروف از برہان۔

سپنجی سرای بکسر اوّل کلبۂ فالیزبانان و دشتبانان کہ بسیار سست و بی ثبات باشد چرا کہ سپنج کنایہ از سہ و پنج روز کہ مدت قلیل ست از سراج و کنایہ از دنیا نیز باشد۔

سپاری بکسر چیزیست کہ بپان خورند از مزیل الاغلاط فارسی۔

سپری بکسر اوّل و فتح ثانی بمعنی گذشتہ و آخر شدہ و بسر رسیدہ و ناچیز از مصطلحات و جہانگیری و برہان و مدار و مؤید و در سراج نوشتہ کہ سپری بروزن جگری یعنی طے کردہ شدہ و مجازاً بمعنی تمام و آخر مستعمل مشتق از سپردن۔

فصل سین مہملہ مع تای فوقانی

ستا بکسر اوّل امر از ستودن و بمعنے ستایندہ و نوعی از چادر باشد کہ آنرا شامیانہ نیز گویند و نام لحنی ست از موسیقی و بمعنی طنبورہ کہ سہ تار داشتہ باشد درین صورت مخفف ستار ست و بمعنی سہ پیالہ شراب کہ بر نہار بنوشند از لطائف۔

ستربج دو سہ غلہ باہم آمیختہ را گویند از جہانگیرے۔

ستاخ بکسر اوّل و خای معجمہ شاخ درخت کہ بس لطیف و نازک رستہ باشد و بمعنی مطلق شاخ ہم آمدہ از سراج۔

ستد بکسر اوّل و فتح ثانی صیغۂ ماضی بمعنی گرفت و باید دانست کہ دال ساکن ما قبل مفتوح کہ علامت مضارع ست سوای این سہ صیغۂ ماضی در ہیچ ماضی نیامدہ یکے زد دوم آمد سوم شد۔

ستارۂ سحر و ستارۂ صبح ستارۂ زہرہ کہ در آخر شب طلوع کند و گاہی بوقت شام نمایان میشود و بمعنی آفتاب نیز نوشتہ اند۔

ستور بفتحتین استعمال این لفظ بر گاو و اشتر و اسپ بیاید از جہانگیری و برہان و سراج و مدار و مؤید و کشف۔

ستبر بکسر اوّل و فتح فوقانی و سکون موحدہ ضد باریک و گندہ و غلیظ و سطبر معرب ہمین ست از برہان و سراج۔

ستخر بکسر اوّل و فتح فوقانی و سکون خای معجمہ بمعنی تالاب ست از برہان و سراج۔

ستر بفتح در عربی بمعنی مستور و در فارسی

مخفف ستارہ بکسرتین بمعنی وزن پانزدہ مثقال از لطائف و برہان۔

ستر بالکسر بمعنی پردہ و بالفتح مصدرست بمعنی پوشیدن و بفتحتین در فارسی مخفف استر کہ بہندی خچر گویند از سر رسے و مؤید و سراج

ستار بالفتح و تشدید پردہ پوش و یکی از اسمای الہی ست لوطیان و مقامران نظر بافعال ذمیمہ خود خدای تعالیٰ را بیشتر باین اسم یاد می کنند۔

ستیز بکسرتین و یای مجہول جنگ و خصومت و خشم و ناسازگاری و امر بامعنی ہم ہست

ستایش بکسر اول و چہارم بمعنی ثنا و مدح و دعا و شکر و نعمت از برہان۔

ستیہش بکسرتین جنگ و ستیزہ از برہان و کشف۔

ستاک بکسر اول و کاف عربی شاخ نو رستہ و نازک از درخت از جہانگیری و برہان و سراج۔

سترگ بضمتین بمعنی بزرگ و کلان از سراج و مدار۔

ستام بکسر اول زیوریست کہ خاص باسب تعلق دارد از کشف و برہان و سراج۔

ستاژن بکسر ستار نواز چہ لفظ ستا مخفف ستارست و بمعنی سیخ کباب کہ سہ شاخہ باشد

ستدن بکسر اول و فتح ثانی گرفتن از چراغ ہدایت باید دانست کہ ازین مصدر سوای یک صیغہ ماضی کہ ستد باشد دیگر افعال مشتق نشدہ است۔

ستودن بکسر اول و ضم اول ہر دو بمعنی مدح کردن از سروری و برہان و جہانگیری و مؤید و در سراج اللغات نوشتہ کہ ستودن بکسر اول صحیح ست چرا کہ ستایش حاصل بالمصدر ستودن ست دلالت بر کسرہ دارد۔

ستودان بضمتین گورخانہ و مقبرہ گبران و آن خانہ باشد کہ آتش پرستان تابوتہای مردگان را دران خانہ نہند از برہان و سراج و رشیدی و کشف۔

ستارہ شمردن بیدار ماندن ہمہ شب از برہان۔

ستیہیدن بکسرتین ستیزہ کردن

ستردن بضمتین موی تراشیدن از از برہان و مؤید و کشف و در جہانگیری بکسر اول و ضم ثانی۔

سترون بفتحتین و سکون رای مہملہ و فتح واو بمعنی زن عقیمہ کہ بہندی بانجھ گویند و وجہ تسمیہ اینست کہ ستر بفتحتین حیوان معروف کہ آنرا خچر گویند و لفظ ون کلمہ تشبیہ ست چون از حیوان مذکور توالد و تناسل نشو و پیدایش او از خر نر و اسپ مادہ باشد لہذا بدین اسم مسمی گشت اگرچہ معنیش از مؤید و کشف ثابت شدہ مگر وجہ تسمیہ باین تصریح از استقرای فقیر مؤلف ست و اندکے در برہان و سراج یافتہ۔

ستون بضمتین معنیش معروف ست از برہان۔

ستان بکسر بمعنی آستان و جای نمو چیزہا چون در گلستان و گاہی این لفظ را بمعنی مطلق جا نیز استعمال کنند چون شبستان و دبستان و بمعنی کسیکہ بر پشت خوابیدہ باشد کہ بہندی چت گویند بکسر جیم فارسی کہ بمعنی صبر و بی طاقت و از جہانگیری و مصطلحات وغیرہ۔

ستودہ بکسر مدح کردہ شدہ از رشیدی

ستوہ بضمتین بمعنی تنگ آمدہ و ملول و عاجز و باز ماندہ و بمعنی مصدر نیز آمدہ از مؤید و سراج و کشف و برہان۔

ستنبہ بکسر اول و فتح ثانی و سکون نون و بای موحدہ بمعنی صورت مکروہ و نام دیوکہ بخواب ترساند از لطف و برہان۔

ستارہ نام ساز کہ آنرا ستار نیز گویند از بہار عجم و بمعنی بخت و طالع از مصطلحات و بمعنی شمسہ قبای رنگین کہ معماران بر ستون منازل میسازند از شرح خاقانی۔

ستوقہ بفتح اول و ضم ثانی و فتح قاف معرب ستہ کہ بمعنی درم ناسرہ است از منتخب و قاموس۔

ستہ بالکسر و تشدید بمعنی شش از منتخب بکسر اول و تخفیف تای ملفوظ و در فارسی بمعنی درم ناسرہ و این در اصل سہ تہ بود چرا کہ بر دو جانب آن دو تہ نقرہ باشد

و در میان یک مس باشد و سستوقه معرب اینست از شرح نصاب۔

ستی بفتح اوّل و یای معروف بمعنی فولاد و آہن و نوعی از نیزه و ستان و بکسر زن نیک و خاتون از لطائف و برہان۔

فصل سین مہملہ مع جیم عربی

سجا بفتح عنوان کتاب نامہ گویند از برہان

سجایا بالفتح خوہا و عادتہا جمع سجیہ از منتخب

سجیات بفتح اوّل و کسر جیم و تشدید یای تحتانی و در آخر تای فوقانی خصلتہا و عادتہا

سجع بالفتح آواز طیور خوش آواز مثل بلبل و قمری و غیرہا و نیز لفظیکہ در آخر فقرہ نثر واقع شود و مناسب آن در آخر فقرہ دیگر نیز یک لفظ واقع شود بیان این مدعا بعبارت دیگر سجع در لغت آواز قمری و با[صطلا]ح عبارت از برابر بودن دو لفظ اواخر فقرتین ست بچنانکہ ہر آواز قمری موافق یک دیگر میباشد ایراد کلمات اواخر فقرتین را بر حسب موافقت ہمدیگر سجع گفتند و سجع منقسم است بسہ قسم متوازی بزای معجمہ و مطرف بتشدید را و متوازن سجع متوازی موافق بودن دو لفظ بحرف روی و وزن و عدد حروف چون گل و مل و بہار و مزار و صوی و دوری و مہجوری و مخموری و منظر و شکر و سجع مطرف موافق بودن دو لفظ بحرف روی فقط و در وزن و عدد حروف مختلف چون وقار و اطوار و مال و منال و بود و وجود و سجع متوازن موافق بودن دو لفظ در وزن و عدد حروف و در روی مختلف چون اعمار و ارزاق و مراتب و مراسم و تحریر و تسوید پس سجع متوازن از بہ نسبت سجع متوازی و مطرف مستحسن و مرغوب نیست بدانکہ اطلاق لفظ قافیہ در نظم میکنند آنچہ بصورت قافیہ در اواخر فقرات نثر باشد آنرا سجع گویند و اواخر آیات قرآن مجید را کہ بصورت قافیہ باشد فواصل خوانند اهل را فاصلہ نامند از کتب لغت و رسائل تحقیق کردہ شد۔

سجف بکسر اوّل و سکون ثانی پردہ و بمعنی پردہ فروہشتن از منتخب۔

سجاف بکسر اوّل بدون نون آنچہ بر اطراف جامہا دوزند و سنجاف بالفتح و نون چنانکہ مشہور ست خطا باشد از بہار عجم و مزیل الاغلاط۔

سجیل بالکسر و تشدید جیم مکسور و تحتانی معروف معرب سنگ گل و آن نوعی از سنگ خام ست از شرح نصاب۔

سجل بکسر تین و تشدید لام چک یا مہر و نامہ کہ بمہر و دستخط قاضی درست شود و قبالہ شرعی و حکمنامہ قاضی و بالفتح و سکون جیم دلو بزرگ پر آب از صراح و منتخب و کشف و بہار عجم و لطائف۔

سجال بکسر اوّل دلوہا جمع سجل و مصدر از باب مفاعلہ باہم فخر کردن در آب خورانیدن و راندن و جز آن از منتخب

سجنجل بکسر اوّل و فتح ہر دو جیم بمعنی آئینہ و این لفظ رومی ست از منتخب۔

سیچقان ییل بالفتح نام سال اوّل از دوازدہ سال کہ نزد ترکان مقرر ست بمعنی سال موش چہ سیچقان در ترکی موش را گویند و ییل بمعنی سال۔

سجین بالکسر و تشدید جیم مکسور زندان سخت و کتاب کہ اعمال شیاطین و مجرمین دران مسطور ست یا موضعی ست کہ در وی نامہای فجار و کفار بود و وادی ست در جہنم و سنگ سختی ست در طبقہ ہفتمین زمین از منتخب و لطائف و صراح۔

سیچقان بالفتح و سکون جیم فارسی و قاف در ترکی موش را گویند از لغات ترکی نوشتہ شد۔

سجن بالکسر بمعنی زندان و قیدخانہ از صراح۔

سجاوندی کردن کنایہ از منتقر کردن از مصطلحات۔

سجادہ بالفتح و تشدید مصلی از صراح و مدار و بہار عجم و مؤید و در سروری و کشف اللغات بالضم و بالفتح و صاحب مزیل الاغلاط فقط بالضم نوشتہ۔

سجدہ در بہار عجم و کشف بالفتح و بالکسر و در مزیل الاغلاط فقط بالفتح و در منتخب و صراح بالکسر نوشتہ و گفتہ کہ نام سورہ قرآن مجید

سجده بالفتح ست۔

سجیه بفتح اول وکسر ثانی وتشدید تحتانی خصلت وعادت از منتخب وکشف۔

سجود صمدی در اصطلاح کشتی گیران سجده که بوقت آغاز کشتی یا بعد اتمام آن کنند از شرح محل کشتی۔

سجاوندی کتابی در علم قرأت که دران علامات اوقاف نقطهای طلا گذارند از مصطلحات۔

فصل سین مهمله مع حای مهمله

سحج بالفتح ودر آخر جیم خراشیدن وپوست باز کردن وبیماریست که از خراش روده بهم رسد از منتخب۔

سحوج بضمتین ودر آخر جیم خراشیده شدن جلد۔

سحور بفتح اول وضم حای مهمله آنچه در رمضان بآخر شب خورند از کشف۔

سحر بالکسر افسون وجادو کردن ونزد بعض بفتحتین وقت آخر شب زمان پیش از صبح از منتخب وبحر الجواهر وصراح وبعضے شراح نوشته که سحر آن وقت را گویند که ششم حصه از شب مانده باشد یعنی چهار پنج گهری شب باقی بود از لطائف۔

سحق بالفتح سودن وسائیدن از منتخب

سحیق بسیار سائیده شده۔

سحبان وائل بالفتح نام مرد فصیح وبلیغ از عرب که پدرش وائل نام داشت ولفظ وائل بواو وکسر همزه که حرف سوم ست

سحر حلال شعر وسخن فصیح وبلیغ که بمنزلهٔ سحر رسیده باشد ونام مثنوی از اهلے شیراز که بدو بحر واقع مکرر بمعنے مختلف از برهان ولطائف۔

سحیل بالکسر ویای تحتانی مکسور بمعنے رشته از صراح۔

سحبان بفتح نام مردی بغایت فصیح وبلیغ از عرب۔

سحرگاهان الف ونون درین زائد ست چنانکه در روزگاران وبهاران از شرح ثقات۔

سحره بفتحات بمعنی ساحران واین جمع ساحرست وسحرهٔ فرعون ساحرانیکه با موسیٰ علیه السلام معارضه کرده بودند۔

سحنه بالفتح وحرف سوم نون بمعنی شکل ورودے وصورت مردم از صراح ودر منتخب بمعنی نرمی وتازگی پوست روی نیز نوشته

سحای بکسر اول نخ نامه وآن در قدیم ریسمانی میبود که بر نامه می پیچیدند تا کسی غیر نکشاید حالا لفافه رواج دارد از منتخب وغیره آن۔

سحانی نام شاعر۔

فصل سین مهمله مع خای معجمه

سخت سا نام داؤ از کشتی که هندیان گهیسا گویند۔

سخافت بفتح اول وحرف چهارم فا بمعنی تنگی که بضمتین سست وسبکی که ضد سنگینی ست وبمعنے کم ظرفی وبی عقلی از منتخب وصراح۔

سخرت بالضم استهزا کردن وتمسخر کردن۔

سخونت بفتحتین گرم بودن از منتخب

سخوط بفتح اول وضم ثانی بمعنے مکروه از لطائف که منقول از قاموس ست

سخط بفتحتین وخای معجمه خشم وغضب الٰهی مدار وموید ودر منتخب بالضم وبفتحتین نیز ودر صراح بالضم وبالفتح وسکون ثانی

سخف بالفتح سبک شدن وکم ظرف شدن از منتخب۔

سخیف تنک وسبک بمعنی تنک ظرف وجامه اندک ریسمان وتنک بافته شده از منتخب۔

سخت جان بمعنی سنگدل وبیرحم

سخت خوردن تقدیع کشیدن بسیار از چراغ هدایت۔

سخت کمان پهلوان وتیر انداز شه زور۔

سخین بفتح اول وکسر ثانی بمعنے آب گرم وهر چیز که گرم باشد۔

سختیان بالفتح چرم۔

سختن بالضم وفتح نیز بمعنے سنجیدن از مدار وبرهان۔

سخن بفتحتین وبضم اول فتح ثانی و

بفتح اول وضم ثانی بہر سہ وجہ درست وگاہی اطلاق این لفظ بر شعر کنند از برہان وبہار عجم وکشف۔

سخون بفتح اول وضم ثانی بمعنی سخن و کلام از برہان۔

سختو بالضم وتای فوقانی نیز مضموم روده گوسپند را گویند که دران گوشت وبرنج ومصالح پر کرده بروغن بریان کرده باشند از برہان ورشیدی وسراج اللغات ومصطلحات۔

سخت چاویده ہرزه وپوچ از چراغ ہدایت۔

سخت زه سخت کمان از لطائف وغیره۔

سخره بضم اول وسکون خاے معجمہ بروزن شہره مسخره وخوش طبعی وآنکه برو استہزا وخنده کنند یعنی مسخره ودر فارسی بمعنے کارے مزد که آنرا بہندی بیگار گویند از برہان ومنتخب وبہار عجم وجہانگیری ومدار وخیابان گوید

سخته بالضم بر وزن پخته وبالفتح نیز بمعنی سنجیده ووزن کرده شده از برہان ورشیدی وکشف۔

فصل سین مہملہ مع دال مہملہ

سداب بضم اول ودر آخر بای موحده گیاہیست باشد مثل پودینه از برہان ومؤید وجہانگیری ودر مدار وکشف وبحر الجواہر بفتح اول وگویند که برای استسقاط حمل بکار آید وبرای خواندن سحر وافسون نیز بکار آید

سداد بفتح اول راستی ودرستی در کردار وگفتار وراست ودرست شدن از مدار ومنتخب ولطائف وکشف وصحاح وبضم اول باین معنی چنانکه مشہور شده غلط ست چراکه سداد بالضم مرضی ست که آن منفذ بینی وسینه بسته شود۔

سد بالفتح وتشدید دال بمعنی حائل ومانع میان دو چیز وبند کردن واستوار شدن چیزی از صراح ومنتخب۔

سدید راست ودرست ومحکم واستوار از منتخب۔

سدیر بکسر وبفتح نام قصری که نعمان بن منذر برای بہرام گور ساخته بود از منتخب وبرہان۔

سدر بفتح اول وکسر دال بمعنی حیران که چشمش از حیرت باز ماند وبفتحتین تیرگی چشم که بگرانی وگردش سر پدید آید وبکسر اول وسکون دال کنار که میوه معروفست

سدس بالضم وبضمتین ششم حصه از منتخب ومؤید۔

سدیس بفتح اول گاو وگوسپند واسپ پنج ساله واشتر ہشت ساله از شرح نصاب

سدق لفظ ترکیست بمعنی ترکش از مصطلحات۔

سدوم بفتح اول وواو معروف نام قاضی شہر لوط واو فتوی بلواطت داده بود ومجازاً حاکم ظالم را نیز گویند ونام قریه از قریہای قوم لوط از برہان۔

سدیو نام دیویست که انگشتری حضرت سلیمان علیه السلام برده بود از لطائف و نام برہمنی۔

سده بفتحتین در فارسی نام جشنے از جشنہای مغان که بروز دہم ماه بہمن باشد وبالضم وتشدید دال در عربی بمعنے آستانه وبمعنی گره مانند چیزے که در زرد ویا در رگہا در آید وراه آنرا بند نماید از برہان ولطائف وصراح ورشیدی وغیر آنہا ودر سراج نو که سده بفتحتین دہم روز بہمن چون درین روز عدد فرزندان آدم که کیومرث عبارت از انست بعدد صد رسیده لہذا روز جشن مقرر شده ولفظ صد در اصل سده بہملہ است که حالا بصاد مشہور شده۔

سدنه بفتحتین ونون نیز مفتوح بمعنے دربانان وخادمان واین جمع سادن ست از منتخب وکشف وبحر الجواہر

سدره بالکسر بمعنی درخت کنار ودرخت کنار ست بالای آسمان ہفتم وآنرا سدرة المنتہی گویند وحد رسیدن جبرئیل علیه السلام ہمان جاست از منتخب ولطائف وغیرہا۔

سدرة المنتہی بالکسر درخت کنار ست بر فلک ہفتم که منتہای اعمال مردم ونہایت رسیدن علم خلق ومنتہای رسیدن جبرئیل علیه السلام است وہیچکس

از ان نگذشته مگر پیغمبر ما صلی الله علیه و آله وسلم از منتخب و لطائف.

سدالی کنایه از سبز رنگ.

فصل سین مهمله مع رای مهمله

سر بفتح امر از سرائیدن و بمعنی خانه از رشیدی مؤلف گوید آنکه فقط لفظ سرا بمعنی مسافرخانه در مردم مستعمل ست ظاهراً درست نباشد بجای آن مهمانسرا باید گفت بالفتح و تشدید در عربی بمعنی نرمی و راحت لیکن باین معنی در آخر همزه است فارسیان بدون همزه نیز آرند.

سرو رعنا بمعنی سرو خوشنما و آراسته چرا که رعنا بمعنی زن خویشتن آرا باشد و گاهی مراد ازین معشوق بود و سرو رعنا بمعنی سرو دو رنگ نیز نوشته اند.

سر در هوا بمعنی مشتاق و پریشان و آواره

سراپا بمعنی خلعت و بمعنی تمام از اول تا آخر و وصف تمام اندامهای معشوق.

سراو ضرا بفتح سین و تشدید را و واو عاطفه و فتح ضاد معجمه و تشدید را هر دو لفظ در اصل بالف ممدوده است بمعنی راحت و رنج مگر فارسیان بجهت تخفیف بالف مقصوره خوانند از خیابان.

سر تنها باضافت یکه و منفرد از مصطلحات

سرخاب بالضم طائر معروف که بر کناره آبها نشیند وجه تسمیه آنکه ماده اش بخلاف طیور دیگر بوقت معهود حیض کند از مصطلحات

و نام فنی از فنون کشتی و آن وست که حریف را انداخته بر زمین زدن ست و بمعنی گلگونه و غازه و بمعنی شراب و نام رودیست در نواحی کابل و نام کتابی در علم رمل و نام پسر رستم که او را سهراب هم نام ست از برهان.

سرکوب بلندتر از امثال و بمعنی دمدمه که از چوب و سنگ و گل جای را بلند سازند برای جنگ قلعه از برهان.

سرشیب بمعنی سرنگون.

سرمه چوب میل سرمه.

سرب بفتحتین و بای موحده بمعنی رانگ که بهندی سیسا گویند که ازان گولیهای بندوق سازند از مدار و شرح نصاب.

سرحساب بمعنی آگاه و خبردار از مصطلحات.

سراب بفتح آنچه در ایام گرما مسافر تشنه را بتابش آفتاب ریگ صحرا از دور چون آب نماید و گاهی در شب ماهتاب نیز همچنین می نماید از منتخب و لطائف و بهار عجم و مدار و غیرها و بضم خواندن خطاست.

سرداب بالکسر معرب سردابه بالفتح خانه که در زیر زمین سازند تا در گرما آن پناه برند و آب در آنجا نگاه دارند تا سرد ماند از برهان و مؤید.

سراندیپ در آخر بای فارسی بطرف جنوب هندوستان جزیره ایست که آنرا سیلان نیز گویند و آن قریب خط استوا ست و شهری دران جزیره واقع است و آنرا نیز سراندیپ نامند و بهندی سراندیب را سنگلدیپ نیز گویند از سراج و خیابان.

سریرت راز و آنچه پنهان کرده شود از منتخب و صراح و در شمسی مجازاً بمعنی خصلت و طبیعت.

سرعت بالضم بمعنی شتاب و مولانا یوسف بن مالغ در شرح نوشته اند که فی الحقیقت معنی سرعت شتاب نیست زیرا که شتاب ترجمه عجلت ست و بمعنی سرعت زود کردن و کاری ست و فرق میان سرعت و عجلت آنست که سرعت عمل بسیار کردنست در زمان اندک و عجلت که شتاب باشد کردن کاری ست پیش از هنگام لیکن هر دو بجای همدیگر مستعمل میشوند و در منتخب ست که سرعت شتاب کردن بکاری در اول وقت آن محمود ست و عجلت شتاب کردن پیش از وقت و آن مذموم ست.

سرادقات بالضم سراپرده ها و خیمه ها از منتخب و صراح.

سرشت بکسرتین خمیر و طینت و آمیختگی و خلقت و مجازاً بمعنی طبیعت از مدار و مؤید و جهانگیری و برهان و سروری و لطائف و کشف و صراح.

سرایت بکسر اول بمعنی تاثیر و در رفتن و اثر کردن چیزی در چیزی از لطائف و منتخب و در صراح در گذشتن از چیزی.

سر انگشت بکاف اضافت مستعمل است و سوای این لفظ سر باکثر جا بکاف اضافت آمده است از بهار عجم۔
سر دست بفتح اول وکسر رای مهمله فی الفور و چالاکی و بلا اضافت بمعنی حقیر و کم عیار و نام چوب دست قلندران از مصطلحات۔
سرقت بفتح اول وکسر رای مهمله و فتح قاف بمعنی دزدی کردن از منتخب و غیر آن۔
سرپرست بمعنی خادم۔
سرمه مست سرمه که بشوخی و رعنائی در چشم کشند۔
سرم دست آنکه دست او از کار بسیار کردن از آبله خراشیده باشد هر سه اصطلاح از مصطلحات۔
سُرخ بت بالضم نام بت و رُخ حنجرع و نام معشوق از شرح خاقانی۔
سِراج بکسر اول چراغ و آفتاب و بالفتح و تشدید را بمعنی زین فروش و زین ساز از منتخب و لطائف۔
سرج بالفتح زین که بر پشت اسپ نهند از منتخب و شروح۔
سرتاج گیسو پوش زنان از مصطلحات
سرقوچ بقاف و واو معروف و جیم فارسی نام داؤ از کشتی۔
سرح بفتح اول و سکون رای مهمله و حای مهمله بمعنی ستور چرنده و چریدن و بچرا گذاشتن و درختان بلند از صراح و منتخب و بمعنی آسانی نیز آمده۔
سرلوح نقش و نگار که بورق اول کتاب کنند۔
سرمد همیشه و دائم از منتخب و صحاح و لطائف و صراح۔
سرود بضمتین و واو مجهول و معروف و بهر دو درست بمعنی نغمه و سماع یعنی راگ از برهان و جهانگیری و مؤید۔
سرد بالفتح بمعنے زره۔
سرآمده بمعنے بهتر و ممتاز و سر دار صیغه ماضی بمعنے تمام شد۔
سربند کو یه بند از چراغ برایت و بمعنی اختتام و آگاهی را نیز نوشته اند۔
سرو آزاد سروی که یک شاخ باشد و راست رسته بود از رشیدی و کشف و برهان و بعضے از لغات نوشته اند که آزاد صفت سرو ازین سبب ست که سرو در خزان بینوا نشود گویا که سرو از تغیر خزانے آزاد ست بخلاف دیگر درختان۔
سُرخ بید نوعے از هفته بید ست از سروری و برهان۔
سرواد بالفتح و حرف سوم واو کلام منظوم و افسانه از برهان۔
سربند بمعنی عهد و حصر در محاوره گویند که فلان کار در سر و بند فلان پادشاه واقع شد۔
سرکند جای پناه و جای محافظت و سبب نجات و دیگر از مصطلحات۔
سر فلانی می جنبد یعنی زنده است و اعتبار دارد از مصطلحات۔
سُرخ اسو و نام بزرگی۔
سر بالفتح فکر و خیال و زور و قوت و سردار و مقدم و تحمل و خواهش چیزے و بمعنے فوق و زبده و خلاصه و در عربی بالکسر و تشدید بمعنی راز پوشیده از برهان و منتخب و صراح۔
سرشار حرف سوم شین معجمه بمعنی لبریز و معنی ترکیبی آن از سر ریزنده است چه شار بمعنی ریختن باشد و نظیر این آبشار ست و ظاهر ست چون ظرفے کمال پُری شود آنچه دران باشد از سرش میریزد و بعضے مردم که هر دو شین معجمه گویند غلط ست از رشیدی و سراج و برهان۔
سریر تخت و اورنگ و سریر فعیل بمعنے مفعول ست مشتق از سر بالفتح که بمعنے بریدن ست پس باعتبار بریدن و تراشیدن چوب تخت را سریر گویند از شرح نصاب و سریر نام قلعه نیز ست کذافی البرهان۔
سردمهر بے محبت و بی رحم۔
سرائر بکسر همزه که حرف چهارم ست پنهانها و رازها و این جمع سریرت۔
سردکار بمعنی خواهش و کار چه لفظ سر بمعنی میل و خواهش ست۔
سرطبلدار نوعی از جلد کتاب و قرآن که بینی دار باشد۔

سرچشمه ازکسیکه فخر بوی و مبتدا امری باشد.

سرخر باضافت مهمل و بر همزن کار بمعنی گرانجانی که در جای خود در مجلس نشیند و نیز چوبیکه سر خر بدان بر داشته بر کناره فالیز گذارند از مصطلحات.

سرعشر بضم عین مهمله ده آیت که بوقت بسم الله باطفال نوشته تبرکا سبق دهند از مصطلحات و در برهان نوشته که بفتح عین مهمله نقشی و نشانی که در حاشیهٔ قرآن بر سر هر ده آیت کنند.

سرسبز بمعنی جوان و بمعنی فائق و بهتر و خوش و خرم و آباد.

سرتیز هر شی نوکدار و نیز مجازا بمعنی سرکش و جنگجو.

سروناز بمعنی سرو نورسته که شاخهای آن بهر سو مائل باشد از برهان و بهار عجم و مؤید.

سرانداز بمعنی مغرور و متنعم و با ناز و نخوت خرامنده از مصطلحات.

سرخس بفتحتین و خای معجمه و سین مهمله شهریست عظیم در خراسان از مؤید و منتخب و سراج.

سرشس بکسرتین چیزیست چسپنده معروف از مؤید و برهان.

سرخش بمعنی حصه و بمعنی حصهٔ کلان از برهان و شرح سکندرنامه.

سرجوش شوربای و مثل آن که در اول جوش از سر دیگ دارند یا شراب گلاب و مثل آن که باول جوش بگیرند و آن خلاصه باشد از برهان و رشیدی وغیره و بمعنی هر چیز صاف و خلاصه از مصطلحات.

سرخوش کسیکه از نشهٔ شراب خوش حال باشد و کسیکه مستی او باعتدال باشد از برهان وغیره و در سراج نوشته که مستی چند مرتبه دارد اول سرخوش بعد از آن تردماغ بعد از آن سیه مست بعد از آن خراب.

سروش بفتحتین نام جبرئیل علیه السلام و هر فرشته که پیغام خیر آرد و نام روز هفدهم از هر ماه شمسی از برهان و جهانگیری و مدار و سراج.

سراغوش بمعنی گیسو پوش زنان و آن مانند کیسهٔ طویل باشد که گیسو را در میان آن می اندازند و بر آن نقش و نگار از زر و جواهر میکنند و باین معنی سراغوچ بجیم نیز آمده و این طریقه مخصوص زنان ولایت ست و ردیائی باشد که مانند دام بافته باشد از رشیدی و برهان و شرح مصطلحات.

سرطراط بکسرتین و هر دو طای مهملتین بمعنی پالوده از شرح نصاب.

سرخط بمعنی تعلیم خوشنویسان و خط یادداشت روز نوکری.

سراع بکسر اول شاخهای تازهٔ درخت انگور و این جمع سرع ست که بالفتح باشد از منتخب و صراح.

سریع شتاب کننده و تیز و نام بحری از عروض که وزنش اینست مفتعلن مفتعلن فاعلان چون درین بحر اسباب بیشتر اند او تاد زودتر گفته شود.

سراغ بضم اول و غین معجمه نقش پی و نشان پای آدمی وغیره و مجازا بمعنی تلاش و این لفظ ترکی ست.

سری صاف نام نوعی از جامهٔ سفید که باریک باشد مائل بنفش.

سرشف بالفتح و شین معجمه نیز مفتوح تخمیست زرد که از آن روغن گیرند بهندی سرسون نامند از برهان و مؤید.

سرزلف کنایه از زلف از مصطلحات و در برهان بمعنی ناز و عشوه و عتاب.

سرمشق قطعهٔ نوشته خوشنویس که بعرف آنرا تعلیم گویند از بهار عجم و چراغ هدایت.

سرادق بضم اول و کسر دال سراپرده و شامیانه از مدار و مؤید و منتخب و بعضی نوشته که این معرب سراپرده است و این قول جای تأمل ست.

سروق بفتح اول و ضم ثانی بسیار دزدی کننده.

سرمق بفتح اول و ثالث معرب سرمه نام تره که آنرا بهندی بتهوا گویند از مدار و مؤید.

سرشک بکسرتین قطرهٔ آب چشم که آنرا اشک نیز گویند و بمعنی مطلق قطره نیز آمده از برهان و سروری و مؤید و بهار عجم و مدار.

سرهنگ سردار لشکر و پیشرو لشکر و

هراول و بمعنی نقیب و چوبدار نیز آمده و بمعنی پهلوان و کوتوال نیز و وجه تسمیه آنکه سر بمعنی سردار و امیر و هنگ بمعنی سپاه ست از برهان و جهانگیری و سراج و رشیدی و بهار عجم۔

سرمانک نام بازی معروف که کودکان بازند بهندی دائی مچونا گویند از برهان و سراج۔

سرچنگ بفتح اول و فتح جیم فارسی و سکون نون و کاف فارسی دست را بزور بر سر کسی زدن از شرح الشعرا۔

سردبرگ بمعنی خیال و پروا۔

سراویل بفتح شلوار و پاجامه درین لفظ اختلافست نزد بعضی عربی ست و پیش جمعی عجمی گروهی واحد گویند و طائفه جمع دانند فقیر مؤلف گوید که سراویل جمع و معرب ست که بمعنی واحد مستعمل گردید ظاهر او در اصل شلوار بود که مرکب ست از شل که بفتح شین معجمه بمعنی ران است کذا فی البرهان و وار که کلمه بمعنی لائق باشد پس لام را برا و مهمله و را مهمله را بلام بدل کردند شروال حاصل شد بعده معرب کردند بقاعده تعریب شین معجمه را بسین مهمله بدل نمودند و اول را کسره دادند چراکه وزن فعلال بفتح در کلام عرب نیامده الاخزعال سروال شد چون جمع کلمه خماسی که رابع آن مده باشد بر وزن فعالیل مے آید ازین جهت جمع سروال سراویل آوردند مگر این لفظ جمع در محاورات بمعنی واحد مستعمل شده است چنانکه لفظ حور که جمع حوراست بمعنی واحد مستعمل شد از جهت فارسیان الف و نون جمع کرده حوران گویند

سرافیل نام فرشته که مقرب خداست و حامل صور۔

سر حلقه و عقل کنایه از عقل اول۔

سرمل نام سرداری از مغلان۔

سرمای گل سرمای خفیف که در ایام شگفتن گل سرخ یعنی گلاب میباشد از شرح قران السعدین و مصطلحات۔

سرغول باضافت شکلیست بر فلک بصورت مردی که بر پای چپ خود استاده و پای راست برداشته و دست راست بر سر نهاده و بدست چپ سر دیو خون چکان بموی سر گرفته۔

سربال بکسر و حرف سوم بای موحده پیراهن و هرچه پوشیده شود از منتخب۔

سرسام مرضی باشد که در دماغ ورم پیدا شده خلل بدماغ ظاهر میگردد و این مرکب ست از سر که بمعنی راس و سام که بمعنی ورم باشد از شرح قانون و رشیدی و نوشته اند که صاحب این مرض از روشنی ایذا یابد و بی آرام شود۔

سرانجام بمعنی عاقبت و پایان کار و اینکه گویند کار سرانجام نمود یعنی باخر رسانیدند نه آنکه سرانجام بمعنی اسباب و سامان باشد از رشیدی وغیره و در سراج اللغات نوشته که سرانجام بمعنی عاقبت و آخر هر چیز و مجازاً بمعنی سامان چون سامان و سبب هر چیز موجب باخر رسیدن و تمام شدن آن چیز ست لهذا مجازاً بمعنی سامان هم آمده

سرشتیم بکسر تین و فتح شین معجمه بزیادت میم بمعنی سریش که بکار کمانگران آید از رشیدی و سراج۔

سردم بفتح اول و فتح دال نام شخصے که بسیار بد آواز بود۔

سرگرم بمعنی مشغول و در چراغ هدایت بجد در کارے مشغول شونده و بمعنے مست نیز آمده۔

سرت گردم بفتح کاف فارسے بمعنے قربانت شوم از چار شربت وغیره۔

سرگرم بضم کاف فارسی بی ابتدا و بی انتها۔

سرم بالضم و در عربی دهان روده که مخرج ثفل ست از منتخب و صراح و سرم بکسر اول و را مهمله مفتوح لفظ ترکی ست بمعنے دوال خراشیده و پوست خراشیده از مصطلحات۔

سرمه چشم بهای هوز موقوف شخص سرمه بچشم کشیده از مصطلحات۔

سرطان بفتحات اول و ثانی و ثالث جانوریست در جوها و تالابها برابر غوک متوسط مشابه بشکل عنکبوت آنرا بهندی کنکچه گویند بکسر اول و رفتار آن گاہے راست باشد بطرف سر و گاهی کج باشد یعنی بطرف عقب رفتار میکند و نام برج چهارم

از بروج آسمان زیرا که آن برج بشکل سرطان ست و آن خانۂ قمر و مدت ماندن آفتاب را در آن برج در فارسی نیز نامند و نام ورم سوداوی که سخت باشد و هر روز بزرگتر شود و گاهی سُرخ و سبز مثل دست و پای سرطان دران ظاهر باشد از بحر الجواهر و کشف و کفایۂ منصوری وغیرا اینها۔

سَرُون بفتح اول و ضم ثانی شاخ هر حیوان و بضمتین سُرین و کفل از برهان و جهانگیری و کشف۔

سُرین بضم اول و کسر ثانی معروف است و گاهے این لفظ بمعنے طرف پائین انسان نیز آمده۔

سرِشتن بکسرتین خمیر کردن یعنی چیزِ تر را در چیزِ خشک آمیختن از برهان۔

سرائیدن در جهانگیری بفتح اول و در مدار و مؤید و کشف بفتح و کسر اول و در برهان ضبط حرکت نکرده بمعنی نغمه۔

سُرُودن بضمتین بمعنی سرائیدن از کشف و از برهان نیز بضمتین مستفاد ست چه دران سرود را بضمتین نوشته است از چراغ هدایت۔

سرحان بالکسر و حای حطی بمعنی گرگ درنده از لطائف و شروح نصاب۔

سرقین بالکسر معرب سرگین از منتخب و رسالۂ معربات۔

سریان بفتحات اول و ثانی و ثالث رفتن چیزے در اجزاے چیزے از منتخب

سرای نعمان قصر خورنق که نعمان بن منذر بنا کرده بود بغایت خوبی و نزهت

سر بر خط نهادن و سر بر خط فرمان نهادن اطاعت کردن از برهان۔

سرگران مست و متکبر و ملول از برهان

سر انگشتان عنابی کردن کنایه به نگینے چیزی پرداختن۔

سر آوردن بآخر رسانیدن و تمام کردن از سراج۔

سر کردن شروع کردن و با تمام رسانیدن و کامل کردن و سلوک کردن و معاش نمودن از چراغ هدایت وغیره۔

سر زدن ظاهر شدن۔

سر بر گرفتگان اطاعت کنندگان۔

سر باز ماندن حیران ماندن۔

سرکه فروختن ابرو ترش کردن۔

سرکه جبین ترش رو بد خلق۔

سرمه خوردن گنگ شدن۔

سرمه بگلو کشیدن کنایه از گنگ شدن چون سرمه بارد یابس ست گویند از کثرت خوردن آن آواز بند میشود۔

سر دادن گذاشتن و رها کردن جانوران وغیره و آتش دادن بندوق و توپ را از شرح الشعرا۔

سرکنگبین همین سکنجبین که معروف ست چه سک بالکسر بمعنے سرکه و انجبین معرب انگبین۔

سر در چیزی کردن خود را بکشتن داد و در طلب آن چیز از خیابان و در مصطلحات بمعنی سعی کردن در چیزی چه سر بمعنی خواهش و طلب ست۔

سر نهادن خواب کردن۔

سر وا زدن اعراض کردن از مصطلحات

سر افتادن از حد متجاوز بودن از مصطلحات۔

سر آمدن آخر شدن و بمعنی کامل آمدن۔

سر بند کسے گرفتن از ته کارش خبردار بودن از مصطلحات۔

سر پا زدن باضافت و فک اضافت بمعنے پشت پا زدن و بپا چیزے را رد کردن از مصطلحات۔

سر چین زبده و برگزیده و دست چین نیز بهمین معنی ست از مصطلحات۔

سر خاریدن توقف و بهانه کردن۔

سر از چیزی بیرون آوردن از عهدۂ آن بر آمدن۔

سُرخ شدن در غضب شدن از مصطلحات۔

سر خانه رساندن فن را بکمال رسانیدن و باصطلاح موسیقان آواز بلند را گویند۔

سر در کلاه کسے نهادن تابع و منقاد او بودن از مصطلحات۔

سر دستی گرفتن امداد و اعانت نمودن۔

سر زده آمدن و رفتن بیخبر ناگاه آمدن و رفتن۔

سر سخت خوردن باضافت سر بمعنے رسیدن صدمهٔ سخت از مصطلحات۔

سر سخن مقطوع الاضافت عنوان داستان که آنرا بشنجرف مینویسند۔

سر فتیله چرب شدن کنایه از جماع از مصطلحات۔

سر جنبانیدن تحسین کردن و بمعنے امتناع از کارے نیز آمده۔

سر غلیان چلم حقهٔ تنباکو۔

سرکن بکاف عربی مضموم بمعنی سردار فوج از مصطلحات۔

سر نگرفتن موافقت نکردن و در نگرفتن صحبت

سر گوش گرفتن مطیع و منقاد شدن۔

سرو بضمتین و بواو معروف بمعنی مطلق شاخ حیوان و پارهٔ شاخ آهو و غیره که برای دفع نظر بد بگلوی اطفال آویزند و بمعنی پیالهٔ شراب خوری از برهان و شرح خاقانی و بفتح اول و سکون را مهمله درخت معروف که راست میباشد۔

سر داشتن ترازو زیاده بودن یک پلهٔ ترازو از مصطلحات۔

سروالہ بالکسر بمعنی شلوار از مصطلحات

سره بالضم و تشدید را در عربی بمعنی ناف و بفتحتین و تخفیف در فارسی بمعنی خالص پاکیزه و خلاصه و برگزیده و بی عیب از کشف و شرح و خیابان و برهان۔

سراچه بفتح بمعنی خانهٔ کوچک از برهان و بمعنے خیمهٔ کلان و نام ساز نوشته اند۔

سر پنجه بمعنی پنجهٔ دست و بمعنی زور و قوت و مجازاً بمعنے ظلم و تعدی و بمعنی مرد قوی دست که مشق زور پنجه رسانیده باشد و کنایه از مردم پرقوت و ظالم از برهان و بهار عجم و سراج و خیابان۔

سردابه بالفتح و حرف سوم دال مهمله و پنجم بای موحده ته خانه۔

سرخجه بضم جوششے باشد سرخ رنگ که بیشتر براندام اطفال پدید آید از جهانگیری

سرخانه باصطلاح موسیقیان بمعنی آواز بلند و بمعنی منتهای چیزی از مصطلحات و بمعنی پایه و رتبه از بهار عجم۔

سر و پیاده مرد کوچک که بقدر قامت مرد پیاده بود و آن بسیار خوشنما باشد از چراغ هدایت و بهار عجم۔

سرایندہ بفتح و بکسر نغمه کننده از مؤید وغیره۔

سرفه بالضم و حرف ثالث فا جانورے است که درخت را سوراخ کند و بمشابهت آن نام علتی ست که بعربی سعال و بهندی کهانسی گویند از سروری۔

سرقه بفتح اول و کسر ثانی و قاف بمعنی دزد از مدار و کشف و صراح۔

سریه بفتح اول و کسر ثانی و تشدید تحتانی لشکر که زیاده از پنج کس باشد تا چهار صد کس باصطلاح اهل حدیث لشکر که حضرت رسالت پناه خود بذات مقدس دران نباشد و بسر کردگی یکے از اصحاب فرستاده باشد و بضم اول و تشدید را مکسور و تشدید تحتانی بمعنے کنیز که برای جماع و تمتع باشد و این منسوب ست بلفظ سر که بکسر اول بمعنی جماع باشد و این ضمهٔ سین از تغیرات نسبت است از منتخب و مؤید و لطائف۔

سریجه بفتح طائر معروف که بهندی ممولا گویند از برهان۔

سرزده یعنی بی خبر از چراغ هدایت

سرگزه و سرگزیه بالفتح و فتح کاف فارسے و زای معجمه جزیه که از کفار گیرند۔

سراسیمه بمعنی شوریده سر چه آسیمه بمعنی شوریده و پریشان و مدار از برهان۔

سراقه بضم اول و حرف چهارم قاف نام یکی از صنادید قریش از لطائف۔

سرین گاه بمعنی شقیقه غلط است صحیح سرون گاه بواو معروف است و سرن بفتح اول و ضم ثانی شاخ حیوان را گویند و سرن گاه موضعیکه ازانجا شاخ حیوان برآید و آنجا را بعربی شقیقه و بهندی کنپٹی گویند شرح سکندرنامه از خان آرزو۔

سرون گاه بفتح اول و ضم ثانی جای رستن شاخ حیوان و آن هر دو طرف سر است

درعرض آنرا بعربی شقیقه گویند از شرح.
سرگروه بفتح کاف عربی سرگروه و سردار.
سراپرده بقلب اضافت بمعنی پرده سرای و بمعنی خیمه نیز مے آید.
سرپوشیده بمعنی دوشیزه.
سرسجده بهر نماز که بجای سجده نهند.
سرزنده سر بزرگ چه زنده بمعنی بزرگ است
سرگذشته از جان سیر آمده و ترک سر گرفته
این چهار اصطلاح از مصطلحات.
سردستی بمعنی ماحضر یعنی آنچه حاضر باشد و بمعنی چوبیکه قلندران در دست دارند از برهان و مصطلحات و چراغ هدایت.
سرکوبکی فرومایگی و بیقدری و حقارت از برهان.
سرنامی بالضم بمعنی شهنائی و این مخفف سورنائیست چه سور بمعنی شادیست از برهان و سراج و بهار عجم.
سرو سهی سرو دوشاخه که هر دو شاخ آن راست رسته باشد چه سهی بکسرتین بمعنی راست است از برهان و بهار عجم و رشیدی.
سرکردگی بمعنی سرداری.
سری بمعنی سرداری از برهان.
سرخوشی سرور نشه شراب و بمعنی مستی باعتدال از برهان و بعضے بمعنی نیم مستی نوشته
سربازاری آواره بازار.
سرکاری بمعنی داروغگی و سربراہے کار و مختاری و اهتمام بسرانجام امرے از چراغ هدایت.
سربراهی درستی.
سربابی بهر دو بای موحده عربی بمعنے اظهار بزرگی از شرح گل کشتی.
سرپی بفتح اول و کسر رای مهمله و فتح بای فارسی بمعنی سرپا زدن که بهندی ٹھوکر گویند
سرگوشی درگوش کسے آهسته سخن گفتن
سرباری کسیکه بار بر سر نهاده باشد و بمعنی بار سر و بمعنی بار اندک که بر بالاے بار گذارند بعربی آنرا علاوه گویند از شرح و بوستان و سراج.
سرائیلی مخفف اسرائیلی کنایه از سامری و دیگر کافران بنی اسرائیل.
سرابیلی بفتح اول و کسر بای موحده چیز و محنت از برهان.
سرگره پیشانی ترش رو.
سری سقطی بفتح اول و کسر رای و تشدید یا و فتح سین مهمله و فتح قاف و کسر طای مهمله نام بزرگی از منتخب.
سرآوری بمعنی گردآوری از مصطلحات.
سرپرستی تیمار حال کردن.
سرماتی بمعنی جماع از مصطلحات
سرمه سلیمانی سرمه که چون بچشم کنند مخفیات عالم معائنه کنند از مصطلحات.

فصل سین مهمله مع زای معجمه

سزکا بالکسر بمعنی شبانه چه سز بالکسر در ترکی بمعنے شما و لفظ کا مرادف کلمه با و سز در اواخر کلمات ترکیه برای نفی آید چنانچه آت سز اسپ از مؤید و لغات ترکی.
سزاول بفتح اول و ضم واو بمعنی محصل کننده و این لفظ ترکی ست.
سزیده لائق و سزاوار.
سست ریش بمعنی احمق.

فصل سین مهمله مع طای مهمله

سطرلاب بضمتین همان اصطرلاب که سابق مذکور شد.
سطوت بالفتح بمعنی قهر و بمعنی سخت گرفتن و حمله بردن از منتخب و کشف و صراح.
سطح بالفتح و حای مهمله بام هر مکان که باشد و باصطلاح علم هندسه آنچه طول و عرض دارد و بی عمق از شرح نصاب.
سطیح بروزن فعیل در آخر حای مهمله نام قلعه از قلاع خیبر.
سطر بالفتح نوشتن و رسته و صف و سطر کتاب از منتخب و صراح.
سطبر بکسر اول و فتح طای معرب ستبر بکسر اول و فتح تای فوقانی بمعنے کلفت و گنده و غلیظ
سطوع بضمتین بلند شدن از منتخب و کشف.
سطل بالفتح و بالکسر آوندی باشد مثل طشت از برنج یا مس از مصطلحات و در منتخب و صراح طاس دسته دار.

فصل سین مهمله مع عین مهمله

سعد موفقا نیکبختی بسیار و نام ستاره مشتری

ونیز نوشته اند که نام مردیست که بسیار باستان
دوفا بود۔
سعد و اسما بالفتح اول و واو عاطفه و فتح
همزه و سکون سین مهمله اول نام عاشق و دوم
نام معشوقه که در عرب بوده اند۔
سعت بفتح و کسر اول و فتح سین مهمله و بوند
فوقانی فراخی و گنجایش از منتخب و سراج۔
سعایت بکسر اول و حرف چهارم تحتانی
غمازی و بدگوئی از کشف و سراج۔
سعد ذابح منزل بست و دوم از منازل
قمر و آن دو ستاره است که میان آنها دوری
بقدر یک ذراع و بطرف یکی از ینها کوکبی ست
خرد که آنرا گویا میخواهد که ذبح کند از منتخب۔
سعد بالفتح بمعنی نیک و نیک بختی و منزل بست
و دوم از منازل قمر و آن دو ستاره است بر
هر دو سرون جدی و یک ستاره دیگر ست نزد
آن هر دو ستاره مذکور که آنرا شاة سعد گویند
بمعنی گوسپند او که این سعد گویا آن گوسپند
را ذبح میکند و بهمین جهت آنرا سعد ذابح گویند
و نام پادشاهی و بالضم بیخ نباتیست که بهندی
ناگرموتها گویند از برهان و منتخب و غیره۔
سعد السعود ستاره مشتری و نام منزل
بست و چهارم از منازل قمر۔
سعود بضمتین ستارگان با سعادت
مثل زهره و مشتری و قمر و بالفتح اول و ضم ثانی
منزل بست و چهارم از منازل قمر و آن سه ستاره
است خرد برد و نبال جدی و کشف و لواز
شرح بعض کتب مرقوم شد۔
سعاد بضم اول نام زن محبوبه که در عرب
بوده است۔
سعر بالکسر نرخ هر شئے که فروخته شود
از مدار و مؤید۔
سعتر بالفتح گیاهیست که بزلف محبوبان
تشبیه کنند و فقرا از ان نانخورش سازند
و خشک کرده بدو ابکار برند و بفارسی ویش
گویند و در کتب طب بصاد نویسند تا بشعیر
مشتبه نشود از منتخب و غیره۔
سعد اکبر مشتری۔
سعیر آتش افروخته و زبانه آتش سوزان
از منتخب و در لطائف نام طبقه چهارم از
هفت طبقات دوزخ۔
سعتر باز بفتح زنی که با آلت چرمی با زن
دیگر جماع کند از برهان۔
سعال بضم اول بمعنی سرفه از منتخب۔
سعدان بالفتح نام موضعی از شروان۔
سعدین زهره و مشتری۔
سعفه بالفتح و حرف سوم فا قرحه باشد که بر
سر پیدا شود و در ابتدا بثرات متفرقه باشند
و متقرح شوند بعده خشک ریشه شود و بهندی
گنج گویند۔
سعی بفتح اول و سکون عین بمعنی دویدن
میان صفا و مروه هفت بار و این هم از
لوازم حج ست و شتاب کردن و کسب کار
کردن از سراج و مجاز بمعنی کوشش مردم
از بی التفاتی بفتح اول و کسر ثانی گویند۔
سعدی شاعر معروف منسوب بسعد
بن زنگی پادشاه شیراز و نام ایشان
مصلح الدین۔
سعتری بالفتح بمعنی زنی که با آلت
چرمین با زن دیگر جماع کند و مجازاً بمعنی
شوخ و بدکار از برهان۔

فصل سین مهمله مع غین معجمه

سغب بفتحتین و بای موحده گرسنگی
از شرح نصاب۔
سغد بالضم زمین نشیب که آب باران
دران جمع شود و نام شهریست نزدیک سمرقند
از برهان۔
سغراق بالضم قدح بزرگ و بفتح پیاله
مے و بمعنی مے نیز آمده و در سراج و رشیدی
نوشته که سغراق بفتح کوزه لوله دار و این
لفظ ترکی ست۔
سغبان بالفتح بمعنی گرسنه از شرح
نصاب۔
سغبه بالفتح و بای موحده مفتوحه بمعنی
فریفته و چیزی چرب از لطائف۔
سغری بالفتح سخت روئی و حیائی
از لطائف۔
سغدی بالضم منسوب بسغد نام
زبانی از جمله هفت زبان فارسی۔

فصل سین مهمله مع فا

سفها بضم اول و فتح فا جمع سفیه که

بمعنے نادانست۔

سفیداب اسرب سوخته و آنرا البعض مرهم سفیده کاشکاری گویند ظاهراً صحیح سفیده کاسه گریست چرا که اکثر بکار کاسه گران و نقاشان و مرهم سازان مے آید۔

سفارت بکسر رسالت و پیغمبری از منتخب و صراح۔

سفید بخت خوش نصیب و نیک بخت

سفاهت بفتح فرومایگی و بیخردی و سبکی عقل از بهار عجم و خیابان و صراح و منتخب۔

سفت بالضم سوراخ و بالکسر بمعنی کتف و دوش از رشیدی و کشف و مؤید و مدار و در تحفری نیز بالضم نوشته و در برهان بالضم بمعنی دوش و بالکسر سطبر و محکم و دوش و در سراج اللغات از فرهنگ قوسی نقل ست که سفت بالضم بمعنی دوش۔

سفاح بکسر اول و در آخر حای مهمله بمعنی زنا کردن و بالفتح و تشدید فا بمعنی مرد بسیار عطا و فصیح قادر بر سخن و بمعنی خونریز و لقب عبد الله بن محمد اول خلیفه از خلفای عباسی از منتخب و صراح۔

سفاد بکسر جستن نر بر ماده یعنی جماع حیوانات و بهائم از منتخب۔

سفید بکسر تین ابیض از کشف و رشیدی

سفو بالفتح و تشدید فای مضموم بمعنی سیخ که آنرا باپزن نیز گویند از منتخب و صراح۔

سفر بالکسر کتاب و نامه و بالفتح نوشتن الخ

سفیدار بکسر تین و یای مجهول و معروف نیز درختیست که پوستش سفید باشد و ثمر ندارد و شاخهای نازک دارد که باندک باد در جنبش آید از سروری وغیره۔

سفیر رسول و پیک و قاصد از منتخب۔

سفته گوش غلام و کنیز و بمعنی مطیع از برهان و سراج۔

سفوف بفتح اول و ضم ثانی آرد بخته مطلقاً و خصوصاً از ادویه از صراح و رساله ابن حاجب۔

سفک بفتح اول و سکون ثانی ریختن خون از منتخب۔

سفاک بالفتح و تشدید فا خونریز و قاتل از منتخب و کشف۔

سفرجل بفتحتین و جیم مفتوح میوه بهی که آنرا به و آبی نیز گویند از منتخب۔

سفال بضم اول آوندگلی و خزف از مدار و مؤید و برهان و کشف و در جهانگیری بکسر و در سراج نوشته که سفال بضم و کسر هر دو صحیح باشد۔

سفل بالکسر و بالضم بمعنی پستی از منتخب و شرح نصاب۔

سفول بضمتین بمعنی پستی و بزیر فرو شدن از منتخب و لطائف۔

سفائن بفتح اول و کسر چهارم که همزه است جمع سفینه بمعنی کشتیها و بیاضها۔

سفاهان بکسر نام شهر و نام پرده از موسیقی از کشف و مؤید۔

سفیان بالضم نام دو کس از علمای حدیث

سفن بفتحتین پوست درشت از ماهی یا نهنگ وغیره که بر قبضه شمشیر وصل کنند تا گرفت خوب شود و بمعنی سوهان آهنی و بفتحتین جمع سفینه است که بمعنی کشتی باشد از کشف و منتخب و صحاح۔

سفقین بکسر اول و کسر تای فوقانی بر وزن مسکین نام ولایتے از ترکستان از برهان۔

سفینه کردن ظاهر و نمودار کردن از مصطلحات۔

سفید گردیدن و سفید شدن نمودار و نمایان و آشکارا شدن و معزز گردیدن از چراغ هدایت و سراج و بهار شریعت و مصطلحات۔

سفنجه بالضم معرب سفته که بهندی آنرا هندوی گویند از رساله معربات۔

سفینه بالفتح بیاض اشعار و کشتی دریا

سفه بفتحتین و های ملفوظ سبکی عقل و نادانی از منتخب۔

سفله بالکسر فرومایه از بهار عجم و منتخب نیز صاحب منتخب و کشف و صراح نوشته اند که بفتح اول و کسر ثانی ست و جمع ست مفرد نیست و بعضے از محققین نوشته که سفله بفتح اول و کسر فا اسم جمعیت گاهی بجهت تخفیف بکسر اول و سکون فا نیز استعمال کنند و در قاموس بکسر اول و سکون دوم و فتح اول و کسر دوم هر دو گفته

اسائل دلالت بر جمعیت کند تغییر نموده و از نہایهٔ جوزی مستفاد میشود که اصل بفتح اول و کسر دوم ست و در جماعت مستعمل میشود اما گاہے بتخفیف بکسر اول و سکون دوم نیز میگویند چون فعل بفتح اول و کسر ثانی از اوزان جمع نیست ظاہر اینست که اسم جمع باشد و در خیابان نوشته که این لفظ از کتب لغت بکسر اول و سکون دوم و فتح اول و کسر دوم ہر دو معلوم میشود اما بمعنی جمع ست لیکن فارسیان بمعنی مفرد استعمال کنند۔

سفته بالضم نوعی از پیکان و بالفتح کاغذ زر که بہندی ہنڈوی گویند و بمعنی تحفه و ہدیه نیز و بالکسر ہر چیز سطبر و محکم خصوصاً جامه از رشیدی و برہان۔

سفید مُہرہ بمعنی خرمُہرهٔ کلان که بہندی سنکه گویند بفتح اول۔

سفره بالضم در عربی توشه دان مسافر و مجازاً بمعنی دستارخوان که بر آن طعام چیده باشند و بفارسی بمعنی مقعد که مخرج غائط ست از بہار عجم و کشف و منتخب و مدار و سروری و چراغ ہدایت و مصطلحات بدان که چون سفره را که بمعنی دستارخوانست با سفره که بمعنی مقعد باشد در تلفظ التباس واقع شد باعث اشکراه طبائع گردید لہذا سفره را که برای معنی دستارخوانست ناچار بفتح مقرر کردند بجہت رفع التباس و برای معنی دیگر بضم متعین داشته شد چنانکه بود۔

سفیه بفتح اول و کسر ثانی و در آخر ہاے مظہر بر وزن فصیح نادان و کم عقل از منتخب

سفلیٰ بضم اول و سکون ثانی و فتح لام و در آخر الف بصورت یا بمعنی پست تر و این مؤنث اسفل ست و بالکسر و بالضم و کسر لام منسوب بسفل که بمعنی پستی ست۔

سفید چشمی بیحیائی و سماجت از مصطلحات

فصل سین مهمله مع قاف

سقمونیا بالضم عصارهٔ درختی ست مائل بسبزی و زردی تلخ مزه از کشف و مؤید و منتخب و مہذب و سروری و صاحب بحر الجواہر نوشته که بالفتح ست کما فی المغرب و تہذیب الاسماء

سقّا بالفتح و تشدید و در آخر ہمزه مگر استعمال فارسی بدون ہمزه کسیکه آب نوشاندن پیشهٔ او باشد و این صیغهٔ نسبت ست چنانکه حدّاد و طبّاخ و صبّاغ۔

سقلاب بالفتح و در آخر موحده ولایتے است از ترکستان بمنتہای بلاد شمالی قریب روم مردم آنجا سرخ رنگ باشند از سروری و مؤید و برہان و مدار و بالضم خطاست۔

سقرلات و سقلات لفظ اول بفتح اول و کسر ثانی و لفظ دوم بالکسر نبات است که پشمینهٔ معروفست و از قاموس منقول که سقلات بالکسر جامهٔ صوف از رشیدی و مؤید و برہان و در سراج نوشته که سقرلات بفتح جامهٔ صوف اغلب این لفظ ترکی باشد

سقایت بکسر آب دادن از منتخب۔

سقنقور بفتح اول و ثانی و سکون نون و ضم قاف دوم جانوریست از حشرات الارض مثل سوسمار یعنی مثل گوه گوشت او بغایت مقوی باه ست از برہان۔

سقوطره بفتح اول و چہارم و ضم قاف نام جزیرهٔ که صبر آنجا خوب باشد۔

سقر بالفتح چرغ که مرغ شکاری ست و بفتحتین بمعنی دوزخ از منتخب۔

سقط بالفتح و سکون دوم مردن چہارپایه و بکسرتین و بکسر اول و سکون ثانی بچه ناتمام از شکم افتاده و بفتحتین خطا کردن در کتابت و در حساب از لطائف و در منتخب بالکسر بچهٔ ناتمام از شکم افتاده و بفتحتین آنچه افتاده باشد از چیزے و متاع زبون و سہو و غلط در حساب نوشتن و در مدار بفتحتین مردن چارپایه خصوصاً مردن اسپ و خر و در چراغ نوشته ست که سقط بفتحتین در اصل بمعنی غلط و خطا و بمجاز بمعنی بد گفتن مستعمل ست۔

سقلاط و سقرلاط بالکسر جامهٔ صوف که در عرف آنرا بنات گویند از رشیدی و مؤید و برہان۔

سقراط بالفتح نام حکیمی از برہان و صاحب مدار از سکندری ہمین نقل کرده۔

سقال بکسر در ترکی ریش که بعربی محاسن و لحیه گویند از برہان و مؤید۔

سقای نیل کنایه از ابر چرا که نزد حکما پیدایش ابر از بخارات دریاست گویا که ابر سقائی ست

ازدریا آب می آرد یا آنکه ابر را سقاے فیل ازان گفته که بارش ابر برود ها آب میرساند وموجب زیادت آب رود میگردد۔

سقم بالضم و بفتحتین بمعنی بیماری از منتخب و در صراح بالفتح۔

سقیم بیمار و مجازاً بمعنی چیز ناقص نیز مے آید

سقام بفتح بیماری و بکسر اول بمعنی بیماران درینصورت جمع سقیم ست از منتخب و صراح۔

سقلاطون بالفتح بمعنی سقرلاط که در عرف آنرا بانات گویند و آن پارچه است که در بعض جزائر از پشم بافند و بمعنی رنگ کبود هم نوشته اند از برہان۔

سقط فروشان کسانیکه میوهٔ افتاده را برداشته ارزان فروشند کنایه از شاعرانی که الفاظ و معانی سهل وافتاده و مبتذل در اشعار بندند۔

سقای مرغان حوصل بلحاظ کلانی حوصلهٔ او گویا که حوصلهٔ او بمنزلهٔ مشک اوست و در منتخب نوشته مرغیست که در زیر گلو آب نگاه میدارد۔

سقط چین ریزهٔ هر چیز جمع آورنده از مصطلحات۔

سقیفه بستن کنایه از حرفهاے دروغ بستن از مصطلحات۔

سقط بالضم پاره که از چیزی بیفتد و بمعنی پاره ابر و چیزیکه ساقط شود از شئے از لطائف و در منتخب بالفتح لغزیدن وافتادن۔

سقایه بکسر و بعد الف یاے تحتانی پیمانهٔ آب و ظرفے که دران آب خورند و جای آب از منتخب و کشف و مصطلحات و آنکه در مساجد خزانهٔ آب مہیا باشد باید که آنرا سقایه گویند و اینکه مردم سقاوه بفتح اول و واو گویند خطا باشد۔

سقیفه بفتح اول و کسر قاف صحیح ست و عوام که بجای آن شگوفه گویند خطاست چنانکه سخن دروغ را گویند فلانی شگوفه بسته است و تحقیقش اینست که سقیفه ایوانی بود پنهان که عرب برای مشوره هاے باطل دران جمع میشدند و مجازاً مشوره و سخن بیهوده را گویند از منتخب۔

سقسط بفتح هر دو سین مهمله زیاده گوئی و چیزهاے وهمی۔

سقطی بفتحتین منسوب بسقط فروشی یعنے خرده فروشی و لقب یکی از اولیا که اکثر انرا سری سقطی گویند بفتح هر دو سین و تخفیف راء مهمله از لب اللباب و غیره۔

فصل سین مهمله مع کاف عربی و فارسی

سکبا بالکسر و حرف سوم بای موحده نوعی از آش ست که از بلغور گندم و سرکه و نبات و گوشت و کشمش سازند از برہان۔

سکنی بالضم اول و سکون کاف و فتح نون و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنے سکونت و ساکن شدن بجای و بمعنی باشندهٔ خانه از صراح و منتخب۔

سکوبا بفتح اول و ضم کاف عربی و باے موحده نام مرد ترسا از مؤید۔

سکاری بفتح و بضم مستان از منتخب۔

سکرات بفتحتین بے شعوری و بیہوشیها و تکلیفے که وقت مرگ باشد از مؤید و کشف

سکوت بفتحتین خاموشی از کشف۔

سکینت بفتح بروزن غنیمت بمعنی آرام و آسایش و آهستگی از کشف و صراح۔

سکنات بفتح اول و دوم و سوم ضد حرکات این جمع سکنه است که بفتح اول و سکون ثانی بمعنے سکون و استقامت باشد چنانکه در منتخب ست۔

سگست بضم سین اول و ضم کاف فارسی بمعنی انقطاع و بے سگست بمعنی بے انقطاع از لطائف۔

سک کیست بمعنی کیست چکاره است از چهار شربت و بعضی نوشته سگ کیست یعنی حکایت دار کیست

سکنج بفتحتین و بفتح اول و ضم کاف عربی و سکون نون و جیم عربی گندهٔ دہن یعنی کسیکه از دہان او بد بو آید از کشف و سراج و مدار و جہانگیری

سکباج بکسر اول و سکون ثانی و باے موحده و جیم عربی معرب سکبا که نوعی از آش ست که از سرکه و برنج یا بلغور سازند از لطائف۔

سکهٔ رائج ترانهٔ بود که هرگز از اصول و پرده بیرون نرود از شرح گلگشتی۔

سکّر بالضم و تشدید کاف مفتوح معرب شکر که طعام را بدان شیرین کنند و بضم اول

وسکون کاف بمعنی مستی ونشہ از شرح نصاب ومنتخب۔

سکندر نام پادشاہے مشہور از روم وبعضے اورا ذوالقرنین میدانند لیکن ذوالقرنین اکبر کہ خضر درزمان او بود دیگر ست وبعضی گویند کہ او فریدون بود وبمعنے سکندری خوردن اسپ یعنی بسر درآمدن اسپ از برہان۔

سگسار مثل سگ یعنی بد وپلید۔

سگز بالکسر سکون کاف فارسی وزای معجمہ کوہیست از زابلستان مابین کچ ومکران ودریاے سندھ از پہلوی آن میگذرد از برہان سگزی منسوب بآنست وسکز بفتح سین وتشدید وکسر کاف عربی ودر ترکے نام عدد ہشت کہ بعربی آنرا ثمانیہ وبہندے آٹھ گویند۔

سگالش بکسر اول وکاف فارسی فکر واندیشہ ومشورہ واین لفظ بکاف عربے وفارسی ہر دو آمدہ از برہان ورشیدے۔

سکاک بالفتح وتشدید کاف اول بمعنے آہنگر چہ سک بالفتح وتشدید حلقہ آہن را گویند وبمعنی کسیکہ بر درم ودینار سکہ زند وبضم اول وتخفیف کاف جوئی کہ میان آسمان وزمین ست از منتخب وشرح نصاب ودر منتخب بمعنی ہوائی کہ میان زمین وآسمانست ویوسف بن مانع در شرح نصاب بمعنی باد نوشتہ۔

سکسک بضم ہر دو سین مہملہ اسپ کم رفتار کہ راہوار نباشد ونام مردے است کہ آتش چوب آن دیر ماند از لطائف ومصطلحات

سک بضم اول وتشدید کاف عربی نوعی از خوشبوی کہ مرکب باشد وبالکسر وتخفیف کاف عربی در فارسی بمعنی سرکہ وبالفتح وکاف فارسی نام قومی از ترک معنی اول وثانی از برہان ومنتخب۔

سگال بکسر اول وکاف فارسے خیال واندیشہ از برہان وسراج۔

سکون بضمتین آرام از مؤید۔

سکان بالضم وتشدید کاف باشندگان واین جمع ساکن ست وبمعنی دنبالہ کشتے از کشف ومصطلحات وصراح وخیابان۔

سکنجبین بکسر اول وضم جیم معرب سکنگبین واین مرکبست از سک کہ بکسر اول وسکون کاف عربیست بمعنی سرکہ واز انگبین کہ بضم کاف فارسی بمعنی شہدست واین ترکیبے مانہ سابق ست ولی زمانا بجای شہد قند یا شکر سفید داخل می کنند ودر لفظ سکنجبین ضم جیم از کشف ومؤید بثبوت رسیدہ۔

سکین بکسر اول وکسر کاف مشددہ بمعنے کارد از منتخب وشرح نصاب۔

سکاہن بکسر اول وکاف عربی رنگے باشد سیاہ کہ آنرا از سرکہ وآہن سازند چہ سک بکسر سین بمعنی سرکہ باشد وآہن معروف از برہان وجہانگیری ومدار۔

سگالیدن بکسر کاف فارسی اندیشہ کردن وقصد کردن از رشیدی وبرہان۔

سکن بفتحتین انس والفت وہر چہ بوے آرام گیرند چون زن وفرزند ونام مردے وبفتح اول وسکون دوم باشندگان خانہ از لطائف وصراح۔

سکندری خوردن بسر درآمدن چہ سکندر بزبان رومی سر را گویند از مصطلحات

سکہ بر زر کردن موافق گفتہ بعل آوردن از مصطلحات۔

سکو بکسر اول وضم کاف وواو معروف چوبی باشد پنجشاخہ دستہ دار کہ بدان خرمن وغلہ کوفتہ گردانند وگاہی بباد دہند تا از کاہ جدا شود وبمعنی غلہ افشان کہ بہندے چھاج گویند از برہان وشرح نصاب۔

سکاچہ بضم اول وجیم فارسی شکلی مہیب کہ آدمی از ان بخواب مے ترسد یا پندارد کہ کسے گلوی من مے افشارد وبعربی کابوس نامند از شروح نصاب وبرہان۔

سکنہ بفتحتین باشندگان واین جمع ساکن از منتخب۔

سکینہ بضم اول وفتح کاف نام دختر حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ از منتخب وکشف وبفتح اول وکسر کاف آرام وآسایش ودلبستگے ونام دختر ہم بفتح آمدہ۔

سکہ بالکسر وتشدید کاف کوچہ ومحلہ وبازار ورستہ وبمعنے آہن کہ بدان بر سیم وزر نقش کنند از منتخب۔

سکتہ بالفتح مرضیست کہ حس وحرکت

درین زائل شود و مریض چنان نماید که مرده است و نیز در قرآن خواندن باز ماندن و نوعی از حرفہا که آنرا ہای سکته گویند و در اصطلاح شعرا آنکه در وزن اندکی توقف باشد که قبیح نماید و در بعض جا ملیح پندارند از منتخب و لطائف۔

سکیزه بکسرتین و کاف عربی و یای معروف و زای معجمه بمعنے برجستن و لگد انداختن و غلطیدن از برہان و لطائف۔

سکره بفتحتین و تشدید را کاسهٔ گلی که خرد باشد و اسکره بزیادت الف نیز آمده از لطائف۔

سگ غرچه بفتح غین معجمه و جیم فارسی بمعنی سگ بون و بی جرأت و در شرح خاقانی بمعنی سگ صحرانشین۔

سنگ واژونه بفتح اول و فتح کاف فارسی و کاف عربی و دو واو و زای فارسی و نون نام داوٗ از کشتی۔

سگ جانی سخت جانی و حریص بودن۔

سگزی صاحب کشف نوشته که بفتح اول و سکون کاف فارسی و زای معجمه نام کوه رستم و زبانی از ہفت زبان فارسی و در سراج نوشته که سگزی بالکسر و کاف فارسی و زای معجمه بمعنی سیستانی چه سیستانرا سگزستان گویند و نوشته اند که تولد رستم در انجا شده است۔

سکه خوردن دعوی نقش درست نشستن از مصطلحات۔

سکه مردی غیرت و حمیت و آبرو و بعضے کنایه از لحیه گفته اند و بعضے کنایه از آلت رجولیت نوشته۔

سکندری بسر در آمدن اسپ۔

سکلی بفتح سین و فتح کاف فارسی و کسر کاف عربی و یای معروف داوٗ از کشتی که ہر دو دست ہر دو حریف در کار نباشد بلکه پاہا ہر دو حریف باہم بند کرده ہر یکے بسوی خود کشند مثل بند شدن سگ با ماده از شرح گل کشتی۔

فصل سین مہملہ مع لام

سلا بالضم و تشدید لام خار خرما از صراح۔

سلوی بفتح اول و سوم نام مرغی که آنرا سمانی گویند و بفارسی بلدرچین نامند و بہندی بٹیر خوانند از منتخب۔

سلمی بالفتح نام زن معشوقه که در عرب بوده است و مجازاً ہر معشوق را گویند از کشف و منتخب و این اسم را گاہے بالف ہم مینویسند۔

سلب بفتح اول و سکون ثانی ربودن و نیست کردن و بفتحتین ربودن و ربوده شده و پوست حیوان و نوعی از لباس درشت مثل جوشن و خفتان که بروز جنگ پوشند از منتخب و کشف و بحر الجواہر۔

سلاب بکسر جامهٔ ماتم از منتخب۔

سلحفات بضم اول و فتح لام و سکون حاے مہملہ و فا و تای فوقانی بمعنے باخه که بہندے کچھوا گویند از شرح نصاب۔

سلاست نرم و آسان و ہموار شدن و روانی و باصطلاح روانی کلمات بسہولت و آسانی که در ان الفاظ ثقیل نباشد۔

سلاح دست بکسر اول مرد سپاہے که سلاحدار باشد۔

سلامیات بضم اول جاہای پیچ ناخن و در منتخب و صراح نوشته استخوانہاے انگشتان دست و پا۔

سلطنت درازدستی و دراززبانی و بمعنے قہر و غلبه از منتخب و خیابان۔

سلت بالضم و تای فوقانی بمعنی جو که غله معروفست از شرح نصاب۔

سلوت بوزن رحمت بمعنی و آرام و خوشی و بمعنے تسلی از منتخب و صراح و لطائف

سلالات بضم اول جمع سلاله و بمعنے آن در آخر ہمین فصل مسطور ست۔

سلامت بی گزند شدن و بی عیب شدن و رہائی یافتن از صراح و در محاورهٔ فارسی این مصدر بمعنی مفعول بسیار می آید بمعنی مسلم و سلامتی نزد بعضے درست نباشد چراکه سلامت خود مصدر ست حاجت یای مصدری ندارد و از مزیل و بعض تصانیف خان آرزو و در بہار عجم و خیابان نوشته که ضابطهٔ فارسیانست که در آخر بعض کلمات یائے زائد لاحق کنند خواه اسم جامد باشد خواه مصدر خواه فارسی باشد خواه عربی چون ارمغان و ارمغانی و فلان و فلانی و قربان و قربانی و نقصان و نقصانی و جریان و جریانی و خلاص و خلاصی و فضول و فضولی

وسلامت وسلامتی وسلامت نام زنی محبوبه از عرب۔

سلاح بکسر آلۂ که بدان جنگ کنند از کشف

سلیح بکسر اول وکسر لام ویای مجهول وحای مهمله مالۂ سلاح۔

سلاخ بالفتح وتشدید لام وخای معجمه بمعنے پوست کن از لطائف ومنتخب۔

سلخ بفتح اول وسکون لام پوست کندن و بمعنی روزیکه در شام آن هلال دیده شود وجه تسمیه آنکه سلخ در لغت بیرون آوردن گوسپند از پوست باشد چون دران روز ماه از زیر شعاع آفتاب بیرون می آید لهذا روز مذکور باین اسم مسمی گشت از رسالۂ علم نجوم که بغایت معتبر ست نوشته شد۔

سلحشور بکسر اول وفتح لام وسکون حای مهمله کسیکه ورزش واستعمال سلاح بسیار کند چرا که این مرکب ست از سلح که مخفف سلاح باشد واز لفظ شور که مشتق از شوریدن باشد ومعنی شوریدن باهم زدن چیزها واستعمال وورزش کردن از بهار عجم وبرهان وکشف وسراج۔

سلس روان وهموار از منتخب۔

سلف بفتحتین درگذشتن وبمعنی پیش وپیشگیان وآبا واجداد گذشته وبالکسر شوهر خواهر زن یعنی شوهران خواهران هر یک مر دیگر را سلف باشد بفارسی هم زلف گویند از منتخب وبرهان ومؤید وسروری۔

سلاحف بفتح اول وکسر حای مهمله بمعنے باخها واین جمع سلحفات است۔

سلاف بضم اول آنچه از انگور چکد پیش از فشاردن وبمعنی شراب از منتخب۔

سلق بالکسر چغندر که ترکاریست معروف مشابه شلغم از منتخب وبرهان۔

سلجوق بالفتح نام مردیکه پدر کلان پادشاهان سلجوق ست که اول ایشان معروف طغرل بیگ بن میکائیل بن سلجوق ست از سراج۔

سلاق بضم سرخ وغلیظ شدن پلک چشم از حدود الامراض۔

سلمک بفتح اول وسکون لام وفتح میم وکاف عربی آوازه است از جملۂ شش آوازۂ موسیقی وآن شش آوازه نیست شهناز وگردانیه وگوشت ومایه ونوروز وسلمک از برهان ورشیدی ودر مدار وسروری نوشته که نام پرده است از موسیقی۔

سلک بالکسر رشتۂ مروارید وغیره وبالفتح درکشیدن چیزی را در چیزی از صراح۔

سلاک بفتح بروزن هلاک شوشۂ طلا ونقره از برهان عوام هند آنرا سلاخ گویند۔

سلیک بفتح اول وکسر لام بمعنے مسلک وچیزیکه در چیزے کشیده شده باشد از منتخب۔

سلوک بضمتین راه رفتن ونیک روے کردن در امورات وباصطلاح صوفیان طلب تقرب حق تعالی۔

سل بالفتح وتشدید لام در عربی بیرون کشیدن شمشیر وکارد وجز آن وباصطلاح اطبا بیرون رگ را گویند وبالکسر آنچه بیرون کشیده شود از چیزی بمعنی نطفه ونام مرض ودر فارسی نوعی از کشتی که از چوبها بر هم بندند ویکی از اسلحه وآن نیزۂ کوچک باشد که بهندی آنرا سیل گویند از منتخب وصراح وبرهان۔

سلاسل بفتح سین اول وکسر سین ثانی بمعنی زنجیرهای آهن وغیره واین جمع سلسله است از منتخب۔

سلسال بالفتح آب شیرین وخوشگوار وآب صافی از منتخب ولطائف وکشف۔

سلسبیل بفتح هر دو سین مهمله بروزن زنجبیل نام چشمه ایست در بهشت وبمعنی چیز نرم وخوشگوار وشراب از منتخب ولطائف۔

سلیل بفتح اول وکسر ثانی فرزند وبچه از صراح ومنتخب۔

سلقل بفتح سین وسکون لام وضم قاف کلمۂ ترکی ست بمعنی دست چپ سل بالفتح بمعنے چپ وقل بالضم بمعنی دست۔

سلامان وابسال نام عاشق ومعشوق ونام کتاب قصۂ ایشان از جامی۔

سلس البول بفتح سین اول وکسر لام اول وفتح سین دوم مرضی که بول بی اراده خارج شود از حدود الامراض وکسیکه بول را ضبط نتواند وبفتحتین مرضی ست که بول بے اراده بیرون مے آید از منتخب۔

سلالم بفتح اول وکسر لام ثانی نام قلعه از قلاع خیبر از شرح نصاب۔

سلام بفتح اول در عربی بمعنی گردن نهادن و بی گزندگی و بی عیبی و سلام گفتن و نامی ست از نامهای حق تعالی از منتخب و غیره و در فارسی سلام بر وزن کلام بمعنی صد هزار که بهندی لکه گویند و در سراج اللغات از کتاب دبستان نقل کرده است که مراتب اعداد نزد فارسیان بدین گونه است یک صد هزار سلام یعنی صد هزار و صد سلام را شمار گویند و صد شمار را اشمار و صد اشمار را راده و صد راده را اراده و صد اراده را رار و صد رار را رالی رار گویند۔

سلیم درست و صاحب سلامت و مرد ساده دل و احمق و مار گزیده و باین معنی از روی تفؤل نیک ست از منتخب و صراح و خیابان۔

سلم بفتح اول و سکون لام نام پسر بزرگ فریدون و بالکسر و فتح و بفتحتین لوح اطفال از برهان و جهانگیری و بفتحتین در عربی نام درختیست و نیز نوعی از بیع ست و آن دادن بهای چیزیست بائع را پیش از تیار شدن آن چیز بهفت شرائط شرعیه اول جنس چنانچه گندم یا جو یا نخود دوم نوع چنانچه سرخ یا سفید سوم قدر چنانچه یک من یا دو من چهارم وصف چنانچه قسم اول یا قسم دوم آب داده یا غیر آب داده پاک از آلایش یا غیر پاک از آلایش پنجم اجل یعنی وعده چنانچه بست روز یا یکماه ششم جای یعنی مکان رسانیدن جنس مقرره هفتم راس المال یعنی تعیین کردن مبلغ چنانچه ده روپیه یا بست روپیه را و بضم اول و تشدید لام مفتوح بمعنی نردبان چوبین و بکسر اول و سکون لام بمعنی صلح و آشتی و باین معنی نیز عربی ست از کشف و لطائف و منتخب و صراح

سلجم بالفتح معرب شلغم و بشین معجمه خطا ست چرا که در تعریب شین معجمه بمهمله بدل میشود از رساله ابن حاج۔

سل کردن روان کردن۔

سلطان بالضم بمعنی والی و حجت و قدرت از منتخب۔

سلمان بالفتح نام شاعری مشهور که او را سلمان ساوجی گویند و نام یکی از اصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم که او را سلمان فارسی گفتندی از مؤید۔

سلو بالفتح و بضمتین و تشدید واو خرسند شدن و زائل شدن اندوه و فراموش کردن۔

سلام ترازو میل کفه ترازو بجانبی که جنس باشد از مصطلحات۔

سلسله بالکسر و سین دوم نیز مکسور بمعنی زنجیر آهن و طلا و نقره و غیره و نام کتاب از منتخب و مجازا بمعنی نسل و اولاد و قرابت و هم بمعنی ترتیب و اسامی پیران طریقت تا باسم یکی از ناموران اهل ارشاد۔

سلاله بضم آنچه بیرون کشیده شود از چیزی و نطفه از منتخب و صراح و بمعنی بچه و طفل صغیر از شریشی شرح مقامات حریری و در کشف مجازا بمعنی خلاصه۔

سلیقه سرشت و طبیعت از منتخب و صراح

سلفه بفتحتین و فا گذشته شده و گذشتگان و بالضم ناشتا شکن از منتخب و غیره۔

سله بالفتح و تشدید لام در ترکی سبد و زنبیل و بعضی نوشته اند که بمعنی ظرفیه که بهندی آنرا پٹاره گویند از کشف و برهان و لطائف و مؤید۔

سلاحی بکسر بمعنی سپاهی۔

سلاخی بفتح سین و تشدید لام و خای معجمه مکسور پوست برکندن و زیادت یای مصدری بر سلاخ که صیغه نسبت ست از سلخ که بمعنی پوست کندن باشد۔

فصل سین مهمله مع میم

سما بالفتح بمعنی آسمان و لفظ سما ماخوذ از سموست که بمعنی بلندی باشد شرح نصاب از یوسف بن ملنغ۔

سمیرا بالفتح اول و یای معروف نام موضعی است در راه مکه معظمه از برهان۔

سمانی بضم اول و فتح نون و در آخر الف بصورت یا مرغیست که آنرا سلوی نیز گویند از شرح نصاب و منتخب و بهندی بٹیر گویند

سماعت بفتح اول بمعنی شنیدن۔

سماجت بفتح اول و حرف چهارم جیم بمعنی زشتی و عیب ناکی از منتخب۔

سماحت بفتح اول و حای مهمله جوانمردی از کشف و منتخب چو سمح در لغت بمعنی سهل است

تا چیز را سهل نگیرند بدل آن دشوار میباشد پس جوانمردی سهل گرفتن مال را در ضمن دارد و سماحت بمعنی سهل گرفتن و اغماض کردن نیز آمده۔

سمعت بضم سین و سکون میم و فتح عین مهمله شنوانیدن عمل خیر خود را بمردم چنانکه ریا نمودن افعال حسنه تا مرا نیک پندارند از منتخب۔

سمرت بضم گندم گونی از منتخب۔

سمت بالفتح راه راست و روش نیکو و قصد و آهنگ صورت و هیئت و جانب و بکسر سین و فتح میم داغ و نشان و نقش از قاموس و منتخب و مدار و حل لغات و زبدة الفوائد۔

سمات بکسر اول و شهای نیکو و صورتها و جانبها و باین معنی جمع سمت ست بالفتح و بمعنی داغها و نشانها جمع سمت ست که بکسر اول و فتح میم باشد۔

سمج بفتح اول و کسر میم و جیم عربی بمعنی بدو ناخوش و زشت و بدمزه از منتخب۔

سمج و سمجه بضم اول و سکون میم و جیم فارسی ته خانه که زیر زمین سازند گاوان و گوسپندان را دران آرام دهند از لطائف۔

سماح بالفتح و حای مهمله جوانمردی و بخشیدن از لطائف۔

سماخ بکسر اول و خای معجمه سوراخ گوش از بحر الجواهر و این لفظ بسین و صاد مهمله هردو آمده۔

سمرقند معرب سمرکند صاحب مؤید و کشف نوشته اند که در تواریخ طبری مرقوم ست که سمر نام پادشاهی و کند بزبان ترکان شهر را گویند و بمعنی ترکیبی آن شهر سمر ست تم کلامهما و ابن خلکان در تواریخ خود و شریشی در شرح مقامات حریری نوشته اند که کند بکاف عجمی بمعنی خراب و سمر نام پادشاه که شهری را خراب کرده بود لهذا آن شهر را سمرکند گفتندی حالا معرب کرده سمرقند گویند و صاحب رشیدی نوشته که در اصل شمرکند بشین معجمه زیرا که شمر بن افریقیش ابن ابرهه با اهل مدینهٔ سغد جنگ نموده و بعد فتح کردن مدینهٔ سغد را ویران کرده شهر از سر نو تعمیر نموده شمرکند نام نهاد و کند در لغت ما وراء النهر بمعنی شهر و قریه باشد۔

سمیذ بفتح اول و ذال معجمه بمعنی نان سفید میده۔

سمور بفتح اول و تخفیف میم مضموم و واو معروف نام جانوریست از قسم روباه که پوستش سرخ مائل بسیاهی و تیرگی باشد از پوستش پوستینها سازند و پوست حیوان مذکور را نیز سمور گویند از مؤید و مدار و لطائف وغیره و در بحر الجواهر بفتح اول و تشدید میم۔

سمنار بالکسر و حرف سوم نون نام معمار که بحکم نعمان بن منذر پادشاه برای بهرام گور قصر خورنق ساخته بود و بعد تمام شدن آن قصر نعمان معمار مذکور را از بالای آن قصر بزیر انداخت تا مثلش بجای دیگر نسازد و لعربی سنمار بکسرتین و تقدیم نون بر میم مشدد گویند از مؤید و مدار و کشف و برهان و جهانگیری۔

سمندر بفتحتین و کسر دال و فتح دال و ضم دال جانوری باشد بشکل موش بزرگ که در آتش کده پیدا میگردد و چون از آتش بیرون می آید میمیرد مخفف سام اندر چه سام بمعنی آتش و اندر کلمهٔ ظرفیت از برهان و جهانگیری و کشف و لطائف و بعضی نوشته که جانوریست پردار که در آتش نمیسوزد۔

سمر بفتحتین افسانه و گاهی مجازاً بمعنی سخن از کشف و منتخب۔

سم الفار بالفتح و میم مشدد مضموم و سکون لام و بعده فا نوعی از زهر ست و آن سنگی باشد سفید و زرد و سرخ نیز که بهندی سنکهیا گویند و معنی لفظی آن زهر موش ست چه سم بمعنی زهر و فار موش را گویند و عوام از غلطی آنرا سنبل کهار گویند از منتخب۔

سمسار بالکسر و هر دو سین مهمله و را مهمله لفظ عربیست بمعنی دلال و در عرف آنکه اجناس مختلفه مردم فروشد از چراغ هدایت۔

سمت الراس بالفتح بمعنی جانب سر و اکثر این لفظ میان فلک یعنی وسط السماء مراد باشد چه انسان را که چیکه سر خود محاذی وسط آسمان معلوم میشود۔

سمط بالکسر مروارید واز منتخب و صراح بالفتح۔

سموط بضمتین رشتهاے مروارید از منتخب

سم الخیاط بفتح سین مهمله و کسر خاے معجمه سوراخ سوزن۔

سماط بکسر اول بمعنی صف دسترخوان و سفره و قطار از بهار عجم و مدار و سرورے و مؤید و منتخب و خیابان و صراح۔

سماع بالفتح شنیدن و بمعنی رقص و سرود و وجد مجاز ست از لطائف و بهار عجم و در منتخب و صراح بفتح بمعنے شنودن و در مدار بفتح شنیدن سرود و در سرورے بالفتح بمعنے سرود و صاحب کشف نوشته که بفتح مطلق شنیدن و بکسر اول در فارسے بمعنے خاص سرود شنیدن و مجازاً بمعنے وجد و حالت مشائخ نیز و در شعر خواجه حافظ بمعنے سرود و نغمه آمده است **بیت**

ببین که رقص کنان میرود بناله چنگ ٭
کسے که رقص نفرمود و استماع سماع ٭

سمع بالفتح بمعنے شنیدن و بمعنی شنوائے و گوش و بالکسر بچه گرگ از گفتار از صراح و منتخب و در شرح نصاب بمعنی بچه گرگ مطلق نوشته۔

سماق بالضم و تشدید میم نام دوائیست و آن میوه باشد ترش و بفتح و تخفیف میم نوعی از سنگ که سفید و نرم باشد از مدار و منتخب و صراح و سروری۔

سماک بکسر اول نام ستاره و آن منزل چهار دهم ست از منازل قمر از کشف و منتخب و مدار و نیز صاحب منتخب نوشته که سماک دو هستند یکی را سماک اعزل و دیگری را سماک رامح گویند و آن هر دو بمنزله دو پای برج اسد ست رامح بکسر میم و حای مهمله بمعنی نیزه دار و سماک رامح ستاره ایست که نزدیک او ستاره دیگرست که آنرا نیزه سماک گویند و سماک دیگر که اعزل باشد نزد خود ستاره دیگر ندارد همین سبب آنرا سماک اعزل گویند و اعزل بفتح اول و سکون عین مهمله و فتح زای معجمه مرد بی سلاح ست و در کفایة التعلیم آورده سماک که منزل قمرست سماک اعزل ست که بر کتف سنبله واقع شده است۔

سمک بفتح اول و سکون میم بمعنی سقف و مقدار بلندی و بلند گردانیدن و بفتحتین بمعنے ماهی از قاموس و منتخب و برهان و لطائف و در فارسی اکثر بمعنے آن ماهی مستعمل میشود که زیر زمین ست و بر پشت آن ماهی گاو و بر شاخ آن گاو زمین و آنورے در جائی بمعنے ماهی بسکون میم آورده۔

سموم بفتح باد گرم و بضمتین بمعنی زهرها درین صورت جمع سم ست از بهار عجم و بحر الجواهر و منتخب و مؤید۔

سم بالفتح و تشدید میم زهره و بمعنی سوراخ سوزن و بالضم در فارسی ناخن خصوصاً ناخن اسپ و خر و مثلها و بالفتح نام پهلوانے نیز ست از صحاح و برهان وغیره۔

سمان بالفتح نام روز بست و هفتم از هر ماه شمسے از برهان۔

سمین بفتح اول غده و چیزی باشد سفید مشابه پیه که در گوشت حیوان فربه پیدا آید که بهندی رواخ گویند از کشف و منتخب و کتب طبیه۔

سمن بالفتح روغن گاو وغیره و بکسر اول و فتح میم بمعنی فربهی و بفتحتین در فارسی گلی سفید و خوشبو از کشف و صراح و منتخب۔

سمکیان بفتح اول و ثانی و کسر کاف عربے کنایه از اهل زمین چرا که زمین نزد اهل منقول بر پشت گاو ست و گاو بر پشت ماهی۔

سماطین دو رویه و دو رسته از درختان و مردم و غیر آن۔

سمع الکیان بفتح کاف عربی مکسور کتابی در علم حکمت طبیعی که پادشاهان با خود میداشتند و معنی آن شنیدن احوال موجود ست از منتخب۔

سمو بضمتین و تشدید واو بمعنے بلندی و فتح اول و ضم میم بمعنے بلند۔

سمیطه سلک مروارید۔

سمه بکسر اول بمعنی پوشیده و پنهان آمده از برهان۔

سمنه بضم و نون نخمیست از قسم میوه مثل بادام و پسته بهندی چرونجی گویند از برهان۔

سمینہ بفتح اول وکسر میم نام جامہ کہ باریک ونازک باشد از برہان۔

سُم افگندہ کنایہ از لنگ و ماندہ از رفتن راہ از رشیدی وسراج۔

سماعیلی طائفہ ایست گمراہ کہ قضیب اسپ را پرستش میکنند از مؤید۔

سمّی بفتح اول وکسر میم ویای مشدد ہمنام از بحرالجواہر وکشف۔

سمنانی بالکسر و دو نون منسوب بسمنان کہ شہریست میان دامغان وخوار الری از لب اللباب شیخ علاء الدولہ سمنانی از انجاست۔

فصل سین مہملہ مع نون

سنا بالفتح بدون مد بمعنے روشنی کمتر از ضیا ونور وبالمد بمعنی رفعت وبلندی ونام برگ گیاہی ست کہ آن اسہال میکند از منتخب ولطائف وکشف وشروح نصاب۔

سنگیا بمعنے سنگے کہ بہندی سہانوا گویند۔

سنجاب بالکسر وجیم عربی وبای موحدہ نام جانوریست کہ از پوست آن پوستین سازند وآن خاکستر گون باشد وپوست آنرا نیز سنجاب گویند از برہان ومدار وسروری ودر بحرالجواہر وکشف وجہانگیری بالفتح۔

سنت بالضم وتشدید نون مفتوح بمعنے راہ وروش وعادت وباصطلاح فقہ آنچہ پیغمبر وصحابہ بران عمل کردہ باشند وامریکہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آنرا ہمیشہ کردہ باشند مگر در عمر خود یک دو بار بقصد ترک ہم کردہ باشند از منتخب ولطائف وسراج۔

سنگ پشت جانوریست آبی کہ آنرا کشف وباخہ نیز گویند وبہندی کچھوا نامند۔

سنگ مجاعت بفتح میم سنگے کہ برای دفع گرسنگی بر شکم بندند واین مسنون ست ومجاعت بفتح بمعنے گرسنہ بودن از منتخب۔

سنگ بست بمعنی محکم ومیوہ کہ ہنوز نارسیدہ باشد واثر خامی در وظاہر شود از لطائف۔

سنوات بفتحات جمع سنہ کہ بمعنے سال ست وقطب الدین علی شارح قصائد عرفی بمعنی زمین شور نوشتہ۔

سنگین دست کسیکہ بتامل وستانے کار کند از مصطلحات۔

سنج بالفتح وجیم عربی دو طبق کوچک از روئین کہ باہم زنند واین معرب ومبدل سنج ست کہ لفظ ہندی باشد وآنرا اجلاج نیز گویند وبمعنی وزن کردن وزون وباینمعنی مبدل سنگ ست بہ تبدیل کاف فارسی بجیم عربی از سراج وغیرہ۔

سنوح بضمتین وحای مہملہ ظاہر شدن شکار از سوی دست چپ ومجازاً بمعنی پیدا شدن حادثہ از منتخب وکشف وسراج۔

سنگلاخ زمین سخت کہ چون آنرا کاوند سنگہا بسیار بر آیند وجائیکہ دران سنگ بسیار باشد از برہان چراکہ لاخ بمعنی مکان کثرت چیزیست ودر لطائف بمعنی سنگ سخت نیز نوشتہ۔

سنگ روی یخ کنایہ از شخص محکم ومطیع امرا از مصطلحات۔

سنجد بالفتح وجیم مکسور نام میوہ کہ شبیہ بعناب باشد از رشیدی ودر بہار عجم وکشف بالکسر۔

سند بفتحتین تکیہ گاہ وآنچہ پشت بوے گذارند ونسبت کردن چیزی را بچیزے ومنسوب شدن بچیزی پشت بہ پشت وبمعنی بلندی چیزی از صراح وغیرہ ودر فارسی بالکسر وسکون نون بمعنی حرامزادہ وبد وشریر وقافیہ معیوب ظاہراً مخفف سناد باشد ونام ملکی ست از ہندوستان ونام رود بزرگ در ہند کہ آنرا دریا اٹک نامند از منتخب وبرہان وکشف ولطائف وسراج وصاحب مصطلحات نوشتہ کہ سند بالفتح بمعنے سرگین انسان ست کہ بغایت سطبر وسخت وگندہ باشد۔

سناد بکسر اول ودر آخر دال یکی از عیوب قافیہ وآن اختلاف ردف ست مانند ملاح وزمین وواو ویا در دو ردیف از منتخب ورسائل قافیہ وبمعنی اصلی مخالف ست۔

سندباد بالفتح وحرف چہارم بای موحدہ نام کتابیست تصنیف کردہ حکیم ازرقی در نصائح وپند وحکمت ودر برہان بالکسر ست

ودرسراج نوشته که سند بالفتح وقیل بالکسر نام کتابی ست از ازرقی شاعر در مواعظ و نصائح و نام پسر گشتاسپ ظاهرا پسر گشتاسپ مذکور حکیم باشد واین اقوال از دو روایت کرده باشد پس باین تقدیر نام کتاب مذکور نصائح سندباد ست۔

سنجار بالکسر جیم عربی نام شهریست بفاصلهٔ سه منزل از موصل و نام موضعی است که مولد سنجر ست از منتخب و قاموس و رشیدی

سنجر بالفتح نام پادشاه عادل از برهان۔

سنگسار نوعی از سیاست که آدمی را تا کمر در خاک نشانند و بران سنگ باران کنند بحدیکه بمیرد از برهان و سراج۔

سنقر بسین مهمله و قاف هر دو مضموم پرنده ایست شکاری مثل باز که در هندوستان بواسطهٔ حرارت نزید و این ترکی ست از لطائف و نام یکے از پادشاهان ترکمان یکی از غلامان۔

سنگر بکسر اول و کسر کاف فارسی بمعنے نیزهٔ کوچک از فرهنگے نوشته شد۔

سنگ زر بمعنی محک۔

سنگ انداز مرادف کلوخ انداز و آن روزنی ست که در درون کنگره های قلعه سازند بهندی رند گویند بفتح را مهمله از مصطلحات و بمعنی فلاخن هم آمده و بمعنی جشنے و عشرتے که میخواران در اواخر ماه شعبان نیز آمده از برهان۔ [کنند و بمعنی سلخ ماه شعبان

سنور و در بضمتین بمعنے سرحد که فاصله باشد میان دو ولایت و این ترکی ست

سندس بالضم و دال مهمله نیز مضموم و بعدهٔ سین مهمله قسمی از دیبای بیش قیمت بغایت رقیق و باریک و لطیف و نازک و حریر لباس بهشتیان ازان باشد

سندروس بالضم و دال مهمله مفتوح و را مهمله مضموم و واو معروف و سین مهمله و آن صمغیست زرد رنگ که آنرا کهربا گویند و در برهان بالفتح و در سراج نوشته که سندروس صمغیست زرد رنگ که روغن کمان وغیره ازان سازند و آن شبیه کهربا باشد بلکه کهربائیکه درین دیار متعارفست ازان ساخته میشود۔

سناکش بمعنی سنان کشیده ای سنان دراز از شرح۔

سنجق بالفتح و جیم عربی مضموم بلغت رومی بمعنے علم و نشان فوج و بمعنی کمربند نیز آمده از رشیدی و برهان و کشف و سراج و مؤید

سنابرق بفتح برق روشن و بطریق استعاره آه نیز مراد دارند از لطائف۔

سنگ دمشق مراد از محک

سنگ مجازا بمعنی مقدار و گرانی و وزن و وقر و قیمت و قدر از سراج و چیزیست که آنرا از سنگ یا از چوب سازند و بضرب اصول بهم بزنند تا آواز بر آید هندیان آنرا چکچکی گویند بفتح هر دو جیم فارسی و دو کاف عربی در ایام عاشورا پیش علمها رواج تمام دارد و نیز بمعنی سنگ ترازو ست که کشتی گیران بر دوش گردانند۔

سنک کشتی کوچک که رکاب جهاز باشد از مصطلحات۔

سنبل گیاهیست خوشبو سیاه رنگ که در کتب آنرا سنبل الطیب نامند و بهندی آنرا بالچهڑ گویند و بمعنی خوشهٔ گندم و جو چرا که چون یای وحدت در آخر لفظ سنبل لاحق کنند سنبله گویند و ظاهر ست که این هر دو تشبیه بزلف دارند این معانی مسطوره را صاحب مدار از آداب الفضلا روایت نقل کرده و صاحب مؤید از شرفنامه آورده و صاحب کشف بعد معانی مذکوره اظهار کرده که در کوه رهتاس نواب خان زمان خان سنبل مراد نموده بودند پس آن گیاهی دیگر بود سوای بالچهڑ و در برهان نوشته که گیاهی ست خوشبو سنبل الطیب نوعے ازانست و خان آرزو در سراج اللغات نوشته که درین ایام در هندوستان گلے از ولایت آورده بودند که مانند نرگس پیاز دارد و گل آن مایل بکبودیست و خوشبو دارد و مرغول و برگ گلهای او قدری مجعد دارد و از بعض مردم شنیده شد که سنبل همین ست و آنچه بعض پرسیاوشان را که بعربی شعر الجن خوانند و بهندی هنسراج نامند و نسبتے بزلف دارد سنبل گویند در

فارسے بایمعنی نیامده۔

سنام بفتح کوهان شتر از منتخب۔

سنجابیان بکسر اول قومی ست که از ملک ایشان سنجاب پیدا شود و سنجاب جانوری باشد که از پوستش پوستین سازند از شرح خان آرزو۔

سن بالکسر و تشدید نون بمعنی دندان و بمعنی سال و مقدار عمر از منتخب و صراح و مدار و شروح نصاب و در برهان نوشته که سن بالفتح در ترکی بمعنی لفظ توست که در فارسی کلمهٔ خطاب باشد۔

سندن بکسر اول و فتح دال در ترکے ترجمهٔ حرف از۔

سن سن بفتح هر دو سین در ترکی بمعنے تونی تونی۔

سنن بکسر هر دو سین و سکون هر دو نون بمعنی حرام مغز و آن چیزیست سفید از جنس عصب که میان سوراخهای مهرهٔ پشت و گردن میباشد خوردن آن حرام است۔

سنن بضم اول و فتح نون اول جمع سنت

سنین بکسر تین بمعنی سالها و این جمع سنة است که بفتحتین بمعنے سال باشد از منتخب و بمعنی قحط و سالهای قحط از شرح نصاب و باید دانست که سنین بفتح سین هم جائز است و این جمع سالم مذکر سنة است چون لفظ سنة را که بفتحتین باشد بیاو نون جمع سالم آورده‌اند سین را کسره دادند بر خلاف قیاس تا دلالت کند بر شذوذ این جمعیت چرا که شرط جمع بیا و نون و بواو و نون بر تقدیر اسم علم مذکر عاقل است و درین لفظ این شرط فوت ست و لفظ صفت هم نیست۔

سنون بفتح اول و ضم ثانی بمعنے داروی که بر دندان مالند از منتخب۔

سنگزن ترازوی کم وزن باشد از برهان۔

سنگ کلان در اصطلاح جوهریان جوهر باشد مثل یاقوت و زمرد و الماس و غیره

سناسیان بفتح اول و تشدید ثانی و کسر سین مهملهٔ دوم جمع سناسی و آن فرقه ایست از فقیران هنود و این لفظ هندیست

سنان بکسر نوک نیزه و تیر و تیزی هر چیز و بمعنی فسان که تیغ بران تیز کنند از منتخب و لطائف۔

سندان بالکسر یکے از آلات آهنگران و زرگران که آهن و زر و غیره بران نهاده میکوبند بهندی آنرا اهرن گویند و بمعنی آنکه بهندی آنرا گهن هتوڑا نامند و بمعنی تنکهٔ آهنی که تختهٔ در آنرا میکوبند تا اگر کسی صاحب خانه را از آمدن خود خبر کند حلقه را بران تنکهٔ آهنی که سندان گویندش بزند از برهان و سراج و لطائف و در بهار عجم و مؤید و کشف و مدار بالفتح۔

سنگ در دهان انداختن خاموش بودن از مصطلحات۔

سنگ امتحان سنگ محک۔

سنگ و تیغ مهر کردن بمعنی معطل و بیکار کردن و جه در مصطلحات۔

سنگ یمن کنایه از عقیق۔

سنگ در موزه افتادن بی آرام و بیقرار شدن۔

سنگ در آب افگندن در جای تمکن کردن و بمعنی پوشیده و پنهان کردن نیز آرند۔

سنگ بر سنگ ماندن کنایه از آشوب عظیم از مصطلحات۔

سنگ رو بیحیا از مصطلحات۔

سنگ سو بفتح نون ثانی سنگ سفید که آنرا مرمر گویند از شرح نصاب۔

سنجه بالفتح سنگی که بران چیزها را در ترازو وزن کنند از مدار۔

سنده بالفتح سرگین آدمی که بغایت سطبر و گنده و سخت باشد از رشیدی و مصطلحات و در برهان بالضم و در مدار بالکسر۔

سنه بفتحتین بمعنی سال و بکسر اول و فتح نون بمعنے غنودگی که مقدمهٔ خواب ست و بالضم و تشدید نون بمعنی راه و روش و عادت و بالکسر و دندانهٔ چیزی و در فارسی بالضم و تشدید نون مفتوح بمعنی منکوحهٔ پسر و باینمعنی بضمتین نیز آمده از منتخب و مدار و برهان و جهانگیری۔

سنگچه تگرگ و ژاله و لفظ چه برای نسبت است

از سراج۔
سنگ لاخه انبوهی سنگها چه لفظ لاخ برای افادهٔ معنی کثرت آید از خیابان۔
سنگ سراچه بمعنی سنگ خانه چراکه سراچه تصغیر سرا باشد از خیابان۔
سنبله بالضم وحرف سوم بای موحده مضموم بمعنی یک خوشهٔ گندم وجو وشل آن چراکه در آخر تای وحدت ست ونام برج ششم وآن بصورت دختر ست دامن فروهشته وسر او بمغرب وشمال وپای او بمشرق وجنوب دست چپ آویخته دارد وبا پهلوی خود ودست راست او بلند ست برابر دوش وخوشهٔ گندم رابدان دست گرفته است بهمین سبب باسم سنبله مسمی است از شرح جغمنی فارسی وشروح نصاب۔
سینه بفتح اول وکسر نون ویای تحتانی مشدد بمعنی روشن وبلند از منتخب۔
سنبه بالضم آلتی ست آهنی که بدان سوراخ کنند که بهندی برما گویند۔
سنقصه بمعنی تهمت از شرح خاقانی ودر دیگر لغات معتبره یافته نشده۔
سنائی بفتح نام ولی که در حکمت وشاعری تبرز اعلی دارد از کشف۔
سنی بفتح اول وکسر نون رفیع وبلند ومعنی روشن وتابان نیز آمده۔
سنگ جانی بیرحمی وسخت جانی۔
سنبلی نوائی از موسیقی۔

سنگ شدن بیماری سخت شدن بیماری از مصطلحات۔

فصل سین مهمله مع واو

سوفسطا بالضم حکمتی ست که بنای آن بر وهم بود از چهار شربت۔
سودا بمعنی سیاه ونام خلطی از اخلاط اربعه ودر فارسی بمعنی دیوانگی واین مجاز ست چراکه بسبب کثرت خلط سودا جنون پیدا میشود وگاهی بمعنی عشق آید ودر ترکی بمعنی خرید وفروخت۔
سوا بکسر بمعنی غیر وبفتح برابری وبرابر از منتخب۔
سویدا بالضم اول وفتح ثانی نقطهٔ سیاه که بر دل ست از منتخب واین تصغیر سودا باشد که مؤنث اسود ست۔
سوق الثلاثا بضم اول وفتح هر دو تای مثلثه نام بازاریست در بغداد که روز سه شنبه درانجا خرید وفروخت میشود ودر قدیم خانهای فحول علمای ترسایان در انجا بود از منتخب ومؤید۔
سواران آب بمعنی حبابهای آب از برهان۔
سوغات بالضم بمعنی تحفه وهدیه از مدار وصاحب مؤید گوید که این لفظ ترکی است ودر لغات ترکی بفتح نوشته چنانکه مشهور ست وخان آرزو در سراج نوشته که در سراج سوغ بالفتح بمعنی روان کردن علا آمده درینصورت دراصل بمعنی چیزیکه برای کسی بفرستند وبمعنی ره آورد مجازا باشد تم کلامه پس ازین تقریر خان آرزو ظاهر میشود که سوغات لفظ عربی باشد۔
سورت بالفتح تیزی وحدت وتندی هر چیز وظلم وخشم وبالضم شرف ومنزلت وپارهٔ قرآن مجید ونام شهری که در هند بر ساحل دریای شور ست از منتخب وغیره۔
سویت بفتح اول وکسر واو وتشدید یای تحتانی بمعنی برابری واعتدال از منتخب وکشف۔
سومنات بالضم وواو مجهول ومیم موقوف نام بتخانه در ملک گجرات ودر اصل این لفظ هندیست سومناته بود چه بهندی سوم قمر را گویند وناته بمعنی خداوند ست چون آن بت را بهیکل قمر ساخته بودند لهذا باین اسم مسمی گردیده ودر استعمال فارسی حرف ها از آخر ساقط شده از سراج وکشف ورشیدی ومؤید از برهان۔
سوودت بالضم سرداری ومهتری از بعضی شروح نصاب ودر منتخب وشرح یوسف بامعنی بضم اول وسکون همزه که بصورت واو ست وفتح دال بمعنی پیشوائی وظاهرا تای این مبدل از دال ست۔
سوء المزاج بمعنی مرض وبیماری چه سوء بالضم بمعنی بدیست۔
سوانح عبارت از احوالات رویداده

مگر اکثر استعمال این لفظ در رویدادهای متوحش و ناپسندیده باشد و این جمع سانحه است تحقیق این در سانح و سانحه گذشت۔

سواد بفتح سیاهی رنگ و بمعنی حوالی شهر و نواحی و بمعنی ملک و ذہن و بمعنی مسوده از مؤید و کشف و منتخب و صراح۔

سؤدد بضم اول و سکون همزه که بصورت واو ست و فتح دال اول و دال ثانی زائد برای الحاق ست بمعنی سرداری و پیشوائی از منتخب و صراح۔

سُود بالضم در عربی جمع اسود که بمعنے سیاه ست و در فارسے بمعنی فائده و نفع از لطائف و صراح۔

سوهان گیر کنایه از نرم و ملائم۔

سوسمار بالضم جانوریست که بهندی گوه گویند بکاف فارسے و واو مجهول از برهان وغیره۔

سوار بالضم بروزن غبار بمعنی راکب و بکسر در عربی نام زیوریست که بهندی کنگن گویند از مدار و مؤید و محقق چنان نوشته که سوار بالفتح بمعنی راکب سبب ست و بمعنی راکب بکسر سوار ہیا مجاز باشد چه مخفف اسوار ست و اسوار مرکب ست از لفظ اسو که بروزن سرو باشد مبدل اسپ و لفظ وار که کلمه نسبت ست۔

سور بالضم و واو معروف چند معنی دارد اول بمعنی جشن و شادی و عروسے دوم رنگ سرخ و بهمین جهت لاله و گل مشل آترا سوری گویند سوم رنگ خاکستر سیاهی مائل مرکب و خر و شتر را و معنے چهارم در عربی دیوار قلعه و شهر پناه و پنجم در عربی بمعنی نیم خورده و پس خورده ششم باصطلاح اهل منطق لفظ کل و لفظ بعض است که وضع کرده اند برای چندی افراد موضوع و این معنی مجاز ست از معنی چهارم کما لایخفی و بضم اول و فتح واو سورهای قرآن مجید از برهان و جهانگیری و رشیدی و منتخب وغیره۔

سورهٔ نور نام سوره از سورتهای قرآن مجید۔

سوختن زر بمعنی تلف شدن زر تنخواه از چهار شربت۔

سوس بواو معروف کرمی ست که جامهٔ ابریشمی را تباه کند و نام درختی که بیخ آنرا اصل السوس گویند از برهان۔

سوختگی نفس تنگی دم که در حبس دم و دویدن پیدا آید۔

سونش بالضم و واو معروف و کسر نون و شین معجمه براده که از سوهان فرو ریزد و براده آهن و الماس و مس وغیره از سراج و برهان۔

سورهٔ اخلاص قل هو الله۔

سوط بالفتح تازیانه و بتازیانه زدن از صراح۔

سواع بضم اول و عین مهمله نام بت قوم نوح علیه السلام که بصورت زنی بود از شرح نصاب۔

سواطع جمع ساطعه که بمعنی بلند ست

سوغ بالفتح و غین معجمه جواز و روانگی و گوارائی از مدار و کشف۔

سوء دماغ مرض دماغ۔

سوالف بفتح اول و کسر لام بمعنی گذشتها و این جمع سالفه است از منتخب۔

سوف بالضم بمعنی حکمت از برهان و این لفظ یونانی ست و در عربی بفتح سین و فتح فا بمعنے سرانجام و بمعنی زود باشد و این حرفیست که بر فعل مستقبل آید۔

سوابق گذشتها۔

سوء طریق بمعنی راه و بدراهی۔

سوق بالفتح راندن و روانی و بالضم بمعنی بازار و بمعنی ساقها درین صورت جمع ساق ست از منتخب وغیر آن۔

سویق بفتح اول و کسر واو پست که بهندی ستو گویند بفتح سین مهمله و تشدید فوقانی

سواک بفتح اول رفتار نرم و بمعنی برابر درین صورت مرکب از لفظ سوا که بالفتح بمعنے برابر ست و کاف خطاب بکسر اول بمعنی مسواک از منتخب وغیره۔

سوگ بواو مجهول و کاف فارسی بمعنے ماتم و این لفظ مشترک ست در هندی و فارسے از سراج۔

سود آتمک بواو عاطفه هر دو لفظ ترکی ست اول بضم بمعنی آب و ثانی بفتح بمعنے نان

سواحل کنارہای دریا و رود۔

سُؤال بضم اول وفتح ہمزہ کہ بصورت واو ست بمعنی خواستن وپرسیدن از منتخب وکشف وسراج وبہار عجم ومزیل الاغلاط۔

سَؤُول بفتح سین وضم ہمزہ وسکون واو بروزن فعول صیغۂ مبالغہ بمعنے بسیار سوال کنندہ از خیابان۔

سوزن بال وسوزن پر[علہ] بچۂ مرغ بیخ پر از مصطلحات۔

سوادِ اعظم شہر بزرگ از برہان۔

سوم بالفتح گران فروختن ووقت نمودن وخواری ورنج کشیدن وبمعنی گیاہ چریدن چارپایہ از لطائف ومنتخب۔

سُؤم بکسر اول وضم ہمزہ وسکون میم ترجمۂ ثالث و بالکسر و ہمزہ مشدد مضموم وسکون میم نیز آمدہ وازہروی گوید۔ **بیت** در صورت ومعنی از تعظم ؛ خوانندش دو جہان جہان سوم ؛ از بہار عجم و خان آرزو در سراج نوشتہ کہ سیم بعضے گویند بضم اول و تشدید واو معدود ستہ کہ بعربی ثالث گویند وازہروی در مدح قطب نامی گفتہ **بیت** قطب ست سہ حرف در تعلم ؛ زان یافتہ دو قطب چرخ سوم ؛ مؤلف گوید کہ بفارسے در آخر اعداد میم برای معدود می آید چنانکہ دوم وسوم وچہارم وماقبل میم مذکور بضم و فتح ہر دو آمدہ ضم چنانکہ دوم گذشت و فتح چنانکہ ملا نظیری در قصیدہ کہ قافیہ وردیفش صنم را وکرم راست ہمان دوم را بستہ است ودر ہندی ہمین قسم می آید چنانکہ ایکم بمعنی یکم ودتیم بمعنی دوم موافقت درین دو زبان بیش ست این ہم دلالت بر فتح دارد بہر حال لفظ سہ ہای مختفی کہ درو مکتوبی محض ست در شمار می آید مثل کہ وچہ پس سہ را در ترکیب با میم معدود حال کہ وچہ باشد وہای کہ وچہ در حالت ترکیب بسبب کسرۂ کاف وچی بیا بدل شود چنانکہ کیم و چیم درین صورت سیم بیای ثابت شدہ چون درین حال اشتباہ باسیم کہ معدود ثلثین ست میشود لہذا واو در کتابت معدود سہ زیادہ میکنند پس کسانیکہ بضم ماقبل خوانند واو را نیز خوانند وآنانکہ بفتح واو خوانند درین صورت تشدید واو حساب ندارد

سواد برگرفتن خواندن ومطالعہ کردن۔

سواکن بفتح اول وکسر کاف جمع ساکنہ بمعنی باشندگان۔

سون بواو مجہول نام رود۔

سوسن نام گلی ست آسمان گون در مؤید وکشف وبرہان ومدار بالضم وواو مجہول ودر منتخب بالفتح وصاحب بحر الجواہر نوشتہ کہ در تلخیص بالضم ست ودر قاموس بالفتح گلی ہر ا بالفتح معرب ست وبالضم فارسے۔

سورنجان بالضم وراء مہملہ مکسور بیخ نباتی ست سفید از بحر الجواہر وبرہان

سوختن باصطلاح شعرای ایران تن بعشق وجور معشوق در دادن ولفظ واسوختن بمعنے بیزار شدن از معشوق۔

سوزیان بواو معروف وزای معجمہ موقوف وتحتانی سرمایہ وغمخوار ونفع وسود وتحفۂ دراز از مؤید وبرہان وجہانگیری

سورن برای مہملہ لفظ ترکی ست اللہ اکبر یا مثل آن گفتن لشکریان باواز بلند در ہنگام تاختن بر خصم از مصطلحات۔

سودان بالفتح آدمیان سیاہ۔

سواد روشن کردن ملک نوشت خواند بہم رسانیدن از مصطلحات۔

سواد کردن نوشتن۔

سوی کسی گرفتن جانب کسی رفتن از مصطلحات۔

سودائیان سوداگران۔

سو بالضم در فارسی بمعنی طرف ودر ترکی بمعنی آب شراب از لغات ترکی ولطائف

سوء بالضم ودر آخر ہمزہ در عربی بدی اندوہ وتغیر مزاج بسوے حرارت وآتش و برص وہر آفتی ومرضیکہ باشد وبالفتح اندوہگین کردن وبد کردن وبیداد از منتخب وکشف وبحر الجواہر ودر بیضاوی مسطور ست وتحقیق لفظ سو

علہ برای مہملہ بچۂ مرغیست کہ پرہاے تو بر آوردہ وآن پرہا لطیف مثل سوزن باشد آنرا بیخ پر نیز گویند از مصطلحات ۱۲

مضاف باشد بالضم خوانند چنانچہ در سوء الحساب و سوء الدار و ہنگامیکہ مضاف الیہ باشد بالفتح خوانند چنانچہ در ظن السوء و دائرۃ السوء۔

سوزہ بمعنی کمر قبا و در رشیدی بمعنی پارچہ مربع کہ در بغل پیراہن دوزند و بمعنی تیز جامہ نیز منقول ساختہ۔

سوختہ بمعنی جامہ سوختہ کہ بران از سنگ و چقماق آتش گیرند و نام گنجی ست از گنجہای خسرو پرویز و بمعنی جامۂ سنجیدہ و موزون و گویند کہ در ولایت روم مرد طالب علم را سوختہ گویند از لطائف۔

سوسہ بالضم کرم گندم از برہان۔

سوسنے اسپ کبود و ہرشے کہ کبود و نیلے باشد

سوری بالضم نام گلیست سرخ رنگ و ہر گل و لالہ را کہ سرخ باشد سوری گویند چہ سور بمعنی سرخ ست و نوعی از پیکان از جہانگیری و رشیدی

سوانی بفتح اول و کسر نون شتران آبکش و این جمع سانیہ است از صراح۔

سواقی جمع ساقیہ کہ بمعنی جوی خرد ست۔

سوفسطائی بالضم قومیست از حکمای باطلہ کہ نفی حقائق میکنند و آن سہ قسم اند عنادیہ و عندیہ و لاادریہ عنادیہ قائل بحقائق اشیا نیستند و میگویند کہ عالم وہم و خیالی ست و عندیہ منکر اند ثبوت اشیا را و تابع اند اعتقادات خود را و میگویند اگر اعتقاد کنیم شئے را جوہر ست و اگر عرض عرض ست و اگر قدیم قدیم است و اگر حادث حادث ست لاادریہ منکر اند ثبوت و نفی را از لطائف و برہان

سوی بالضم در فارسی بمعنی طرف و در ترکی بمعنی آب از لغات ترکی و لطائف۔

سوزن عیسیٰ علیہ السلام گویند کہ چون عیسیٰ علیہ السلام را بآسمان می بردند در دامن ایشان سوزن بود بحکم الٰہی ہمین سبب بر فلک چہارم ماندند و بالاتر نبردند چرا کہ سوزن یکی از اسباب دنیاست از برہان وغیر آن

سوقی بالضم منسوب بسوق یعنی بازارے و بمعنی دکاندار نیز آمدہ۔

سوجی بواو معروف و جیم فارسے آبدار و می فروش سوجیخانہ بمعنی میخانہ در زبان ترکی سو بمعنے آب و شراب ست از مصطلحات

فصل سین مہملہ مع ہای ہوز

سہا بضم اول ستارہ است باریک در بنات النعش و آن متصل ست با ستارۂ دوم از سہ ستارۂ بنات۔

سہراب بالضم و در آخر بائے موحدہ نام پسر رستم کہ برای مقابلہ رستم کشتی کرد و حال آنکہ یک دیگر را نمی شناختند آخرش بعد خرابی رستم او را زیر کردہ دشمن خود پنداشتہ خنجر زد بعد از رسیدن زخم یک دیگر را شناختند رستم پشیمان شد و بسیار افسوس کرد و سود نداشت آخر سہراب بمرد۔

سہولت بضمتین بمعنی آسانی و بعضے مردم کہ سہولت بزیادت یای تحتانی گویند خطاست۔

سہ ظلمت کنایہ از صلب پدر و شکم مادر و زہدان از سراج۔

سہم السعادت و سہم الغیب بقاعدۂ علم نجوم دلائل مخصوصہ باشد از مواضع کواکب و طالع مولود۔

سہ روح روح حیوانی و نباتی و جمادے و این ہر سہ را موالید ثلاثہ نیز گویند از برہان وغیر آن۔

سہاد بضم اول و در آخر دال مہملہ بمعنے بی خوابی از شرح نصاب و منتخب۔

سہرند بالکسر نام شہریست در ہند کہ بعضی آنرا سرہند گویند۔

سہ بعد طول عرض عمق از کشف۔

سہر بفتحتین بیداری و بیدار بودن از منتخب و صراح و بالضم مرضیست کہ صاحبش را بیداری و بیخوابی مفرط باشد۔

سہ نوع موالید ثلاثہ۔

سہ قرقف بفتح ہر دو قاف سہ کتاب است در مذہب ترسایان از منتخب و برہان و در شرح خاقانی نوشتہ کہ نزد نصاری سہ نوع شراب ست چنانکہ در قرآن مجید شراب سہ نوع مذکور ست شراب طہور و شراب زنجبیل و شراب سلسبیل۔

سہیل بضم اول و فتح ثانی نام ستارۂ معروف و بکسر ثانی خطاست چرا کہ این بر وزن صیغۂ تصغیر ست از منتخب وغیرہ۔

سهل بالفتح آسان و زمین نرم و هموار از منتخب و صراح۔

سهم بالفتح در عربی بمعنی تیر که از کمان رها کنند و بمعنی حصه و بهره و در فارسی بمعنی بیم و خوف از منتخب و مؤید و لطائف و برهان۔

سهام بالفتح و تشدید ها بمعنی تیر انداز و بکسر اول و تخفیف ها بمعنی حصه ها و تیرها و باین معنی جمع سهم ست که بمعنی تیر و حصه باشد و بضم اول و تخفیف تاریکی و تغیر چهره و لاغر شدن و بفتح و بتخفیف شدت حرارت تابستان و نیز اشارت باشد بسهم الغیب که بتیج ظهور زایچه صاحب آن منت که بران حکم نمایند و دیگر سهم السعادة که نشای دولت و اقبال صاحب طالع است از منتخب و شرح خاقانی۔

سهیم بفتح اول و کسر ها بمعنی شریک و صاحب حصه از منتخب۔

سهم الحشم نام عهده چنانچه سرلشکر و بخشی فوج از سروری۔

سه خواهران سه ستاره اند پهلوی هم از جمله هفت ستاره بنات النعش۔

سه خوان تو بیست از نصاری که سه خدا میخوانند خدای عز و جل و عیسی و مریم علیهما السلام از برهان۔

سهو بالفتح فراموشی و فراموش کردن و غافل شدن از منتخب۔

سهیله بضم اول و کسر ثانی نوعی از خیمه۔

سه گاه نغمه سوم و شعبه حجاز از مدار۔

سه مرتبه کنایه از طفلی و جوانی و پیری و گاهی عبارت از ادنی و اوسط و اعلی۔

سه برگه نام گلی ست۔

سه اسپه کنایه از کمال زود رونده از مصطلحات۔

سه قبله قبلهٔ یهود و قبلهٔ نصاری و قبلهٔ مسلم و در شرح خاقانی نوشته که خانهٔ کعبه و بیت المقدس و بیت المعمور که قبله گردیان ست۔

سهروردی بالضم و حرف چهارم واو مفتوح و حرف ششم دال مهمله منسوب بسهرورد که شهریست در عراق عجم۔

سه قرامی نوعی از قباچه با چاکهای دراز و در شرح خاقانی نوشته جامهٔ حریر که سه چاک دارد و دو از پیش و یک از قفا و این قسم جامه مخصوص رقاصان ولایت باشد۔

سهی بفتح اول و کسر دوم بمعنی راست عموماً و سرو که بغایت راست باشد خصوصاً از برهان و جهانگیری و در شرح اللغات نوشته که سهی بفتح بر وزن صفی بمعنی راست این جز در صفت سرو واقع نمیشود و بمناسبت سرو سهی قد و سهی قامت نیز گویند لیکن تنها سهی بمعنی راست نیامده۔

فصل سین مهمله مع یای تحتانی

سیمیا بالکسر علم طلسم که از ان انتقال روح در بدن دیگری کنند و بهر شکل که خواهند در آیند و چیزهای موهوم در نظر آیند که در حقیقت وجود آنها نباشد از مدار و منتخب۔

سینا بکسر نام جد شیخ بوعلی و بالفتح و بالکسر نام کوهیست بشام آنرا طور سینا گویند از منتخب و مؤید و کشف و در برهان بالکسر و بالفتح نام جد بوعلی و بالفتح نام کوه طور و در سراج بالکسر نام جد شیخ بوعلی۔

سیما بالکسر نشان و علامتی که شناخته شود بدان خیر و شر و مجازاً بمعنی پیشانی مستعمل است چرا که علامات خیر و شر در پیشانی مفهوم میشود از سروری و مؤید و صاحب بهار عجم نوشته که بمعنی نشانها که از کثرت سجود در پیشانی پیدا میشود و مجازاً بمعنی پیشانی و صاحب منتخب نوشته که بمعنی نشان و علامت و در مصطلحات نوشته که سیما لفظ عربی ست بمعنی نشان و علامت کما قال الله تعالی سِیمَاهُمْ فِیْ وُجُوْهِهِمْ مِنْ اَثَرِ السُّجُوْدِ مگر فارسیان مجازاً بمعنی پیشانی استعمال میکنند و سیما بالکسر و تشدید یای تحتانی مفتوح بمعنی خاصه و خاص و کسانیکه باین معنی بالفتح خوانند خطا ست۔

سیمابی شدن هوا روشن شدن هوا و در ینجا هوا بمعنی جوف آسمان ست۔

سیلاب بیای مجهول بمعنی سیل از مؤید و صاحب برهان نوشته که بالفتح ست لیکن بکسر همین صحیح ست۔

سیراب بیای مجهول ضد تشنه یعنی کسی و چیزیکه از آب سیر باشد از مؤید۔

سیه تاب رنگی باشد سیاه بعضی گویند آهن صیقل دیده را با آب لیمون و گرمی آتش رنگ

کنند از سراج۔
سیخ جاروب بمعنے خسی کہ جاروب ازان سازند۔
سیب بالفتح و بای موحدہ بمعنی بخشش و دہش از لطائف و منتخب۔
سیاست پاس داشتن ملک و حکم راندن بر رعیت و قہر کردن و ہیبت نمودن و ضبط ساختن مردم از فسق بترسانیدن و زدن از منتخب و کنز۔
سیاہ دست بخیل۔
سیاقت بکسر روان کردن۔
سیآت بروزن طیبات بمعنی معاصے و گناہہا از منتخب و غیر آن۔
سیہ مست و سیاہ مست بمعنی بدمست و بسیار مست۔
سیادت بالکسر بزرگی و سرداری۔
سیاحت بکسر اول و حاے مہملہ سیر کردن و رفتن بر زمین از منتخب۔
سیرت بالکسر عادت و طریقہ از منتخب و در مصطلحات نوشتہ کہ فارسیان بمعنی عرض و ناموس آرند۔
سیّاح بالفتح و تشدید ثانی و حای مہملہ بسیار سیر کنندہ از منتخب۔
سید بالکسر یای معروف بمعنی گرگ درندہ و بالفتح و یای مشدد مکسور بمعنے پیشوا و بہتر قوم و سردار و بہمین معنے بتخفیف تحتانی بروزن قید نیز آمدہ چراکہ تخفیف یای مشدد جائز ست چنانکہ میت را بتخفیف میت خوانند بروزن بیت و کسانیکہ بیاے مشددہ مفتوح خوانند خطا ست۔
سیاہ سفید کنایہ از غرب و شرق و شب و روز و زنگ و روم و شر و خیر و کفر و اسلام
سیہ بہار بمعنی بہار سبزہ و بعضے گویند کہ در بلاد سرد سیر در ایام ربیع سبزہ کشت کہ از زیر برف از بس سردی و سیرابی بغایت سبز مائل بہ کبودی و سیاہی بیرون مے آید آنرا سیہ بہار گویند۔
سیفور بالفتح و واو معروف نوعے از جامۂ لطیف ابریشمی سیاہ رنگ از رشیدی و کشف و برہان۔
سیہ کار فاسق و بدکار۔
سیسنبر بکسر اول و تحتانی معروف و فتح سین مہملہ دوم و سکون نون و فتح موحدہ و رای مہملہ سبزہ ایست میان پودینہ و نعناع زیراکہ چون پودینہ را بگزرہ دست نشان کنند سیسنبر روید چون سیسنبر را بگزرہ دیگر نقل کنند نعناع شود و بوی آن بغایت تیز گردد چون برگزیدۂ زنبور و عقرب بمالند آرام بخشد و این لفظ معرب سہ سنبل ست از برہان و لطائف و رسالۂ معربات۔
سیخ پر بچۂ جانور پرندہ کہ ہنوز پر ہایش کامل بر نیامدہ خوب پہن نشدہ باشند و مانند خار نمودار شوند از برہان۔
سیب بخور بواو معروف نوعے از سیب کہ پوست آنرا مانند عود بخور کنند از مصطلحات
سیاہ بیر بمعنی غلام پیر از مصطلحات۔
سیر بکسر اول و فتح یای تحتانی در عربی عادتہا و خصلتہا این جمع سیرت ست و علم تواریخ و بیان احوال گذشتگان و فتح اول و سکون یا بمعنے رفتن و رفتار و بفارسی بکسر اول و یای مجہول سوای معنے مشہور کنایہ از بیزار و رنجیدہ و بیای معروف چیزیست کہ بہندے لہسن گویند۔
سیمبر بضم سین مہملہ و فتح تحتانی و سکون میم و فتح بای موحدہ و رای مہملہ لفظ ہندے کنایست کہ سہنس کرت گویند و نام جشن خواستگاری راجہای سلف و آن چنان باشد کہ چون دختر راجہ بحد بلوغ رسد پدرش تمامی راجہای اطراف را طلبیدہ ضیافت میکند بگردن ہر یکے از راجہای کہ دختر مذکور حمائل گل یا ہار مروارید اندازد شادی دختر بآنکس مقرر شود۔
سینہ باز کنایہ از سیاہ و سفید طرز پارہای سپاری کہ مخلوط سیاہ و سفید باشد و بمعنی سینۂ کشادہ و بالیدہ از مصطلحات۔
سیاوش بکسر اول و ضم واو و بعدہ شین معجمہ صاحب بہار عجم نوشتہ کہ بفتح واو ست و در سراج اللغات نوشتہ کہ بکسر اول و ضم واو ہر دو صحیح و سیاوخش نیز درست نام پسر کیکاؤس و در شمشیر خانی

مسطور است که سیاوُش پسر کیکاوُس بسبب
بهتان مادر غیر حقیقی خود از پدر رنجیده شده
نزد افراسیاب که مخالف کیکاوُس بود
رفت افراسیاب از آمدنش خوش شده دختر
خود را در نکاحش داد بعد از چندی باغوای
داماد دیگرش از دست افراسیاب بناحق
کشته شد تمّ کلامهٗ و در کتابی بنظر آمده که سیاوُش
بغایت خوش نفس و عیاش بود لهٰذا مجازًا
از لفظ سیاوُش معنی خوش و شادمان خواهند
سیاه گوش و سیه گوش نام درندهٔ
که از سگ خرد و از گربه کلان گاهی مائل بسیاهی
هردو گوش او سیاه و نوک دار و سریع الحرکة
و بغایت جلد رو باشد ۔
سیماب درگوش کنایه از کسی آواز
نشنود یعنی کر باشد از برهان ۔
سیم کش بکسر اوّل و ضم کاف مُشرف
و مُتسلف سیم از شرح خاقانی ۔
سیب آزاریش بالف ممدوده و زای
معجمه و یای تحتانی و شین معجمه نوعے از سیب
ست که در اصفهان بهتر باشد از شرح گُل
کشتی ۔
سیافش نام پادشاه ۔
سیاوخش بکسر اوّل و فتح واو و سکون
خای معجمه نام پسر کیکاوُس از سراج ۔
سیاط بکسر اوّل جمع سوط که بمعنی تازیانه است
سیاغ بکسر اوّل و غین معجمه بمعنی کهگل
که دیوارها بدان اندوده کنند از شرح نصاب

سیمرغ جانوریست مشهور و سیمرغ از ان
گویند که هر لون که در پر هر مرغ میباشد
همه در پرهای او موجود و بعضے گویند که
یعنی بمعنی اسم فرضی وجود ندارد از کشف
و صاحب بُرهان سیمرغ را عنقا نوشته است
سیوف بضمتین شمشیرها جمع سیف ۔
سیّاف بالفتح و تشدید ثانی شمشیرزن
و بمعنی قاتل و جلاد و خونریز ۔
سیاق بکسر اوّل راندن از منتخب و کشف
و در مؤید نوشته که بمعنی پای بند باز بست
بدان که چون در علم حساب تحریک بنان و
راندن قلم بسرعت تمام ست لهٰذا علم
حساب را سیاق میگفته باشند یا آنکه خطّ
حساب بمنزلهٔ باز بست که از دست قاطعان
اکثر بدر و از نمیاید و نوشتن آن برای
یادداشت بمشابه پای بند ست ازین
سبب قواعد نوشتن حساب را سیاق نام
کرده اند ۔
سیئ الخلق مرد بداخلاق ۔
سیر آهنگ بالکسر بیای مجهول بمعنی بلند
آهنگ و در بیان لفظ آهنگ بمعنی آواز است
سیف اسفرنگ سیف نام شاعر
باشد باشندهٔ اسفرنگ و اسفرنگ بکسر و
سین مهمله و رای مهمله و فا و نون و کاف
فارسی شهریست قریب سمرقند ۔
سیگ بالکسر بیای مجهول و کاف فارسی
بمعنی آلت تناسل مردان از لغات تُرکی

سیامک بکسر اوّل و فتح میم نام پسر کیومرث از برهان ۔
سیکتک بالکسر و یای معروف و کاف
عربی مفتوح و فتح نون و کاف عربی دیگر
بمعنی آهسته و این لفظ ترکی ست از
لغات تُرکی نوشته شد ۔
سیاه سال بمعنی خشک سال ۔
سیول بضمتین سیلابها و این جمع سیل است
سیه چال بجیم فارسی چاه بی آب که
مجرمان را در ان محبوس نمایند و لفظ چال
در اصل چاه بود ها را بلام بدل کرده اند
چنانچه در جواهر الحروف ۔
سیّال بالفتح و تشدید تحتانی رقیق و
جاری شونده ۔
سیر حاصل بیای مجهول جائیکه زراعت
در ان بهتر باشد ۔
سیورغال بضمتین و واو معروف و
غین معجمه بمعنی مدد معاش و این لفظ ترکی
ست از مدار و در لغات ترکی بالفتح اوّل و
ضم تحتانی و واو معدوله و سکون رای مهمله
و غین معجمه بمعنی انعام ۔
سیه گلیم بکسر کاف فارسی بمعنی بدبخت
و بیدولت از برهان و سراج ۔
سیاه قلم بمعنی نوعی از تصویر که سیاهے
کشند و هیچ رنگ آمیزی نداشته باشد و
آن اکثر خاصهٔ فرنگ ست و معشوق ملیح را
نیز گویند از مصطلحات ۔

سیه کام بدبخت و نامراد۔

سیه کردن چشم بمعنی روشن کردن چشم مستعمل از مصطلحات۔

سیه چشم طائر شکاری را گویند چرا که چشم بعض نوع طائر شکاری سیاه میباشد مثل بحری و شاهین و چرغ وغیره و این لفظ گاهی در صفت معشوق واقع میشود بدو وجه یکی آنکه سیاهی چشم موجب حسن و خوبی ست و دیگر آنکه طائر شکاری سیاه چشم سیر نباشد بخلاف طائر شکاری زرد چشم که در عرف آنرا کلاغ چشم گویند۔

سیم آبی که در کشتی در آید ملاح آنرا بیرون میبار از شرح قران السعدین۔

سیل عرم بالفتح و عین مهمله مفتوح و کسر راء مهمله آب بسیار جاری که صدر رود را شکست باشد چه عرم بمعنے رود خانه و سدیکه پیش رود خانه گرفته باشند بهندی مینڈه گویند از منتخب و ظاهر ست که این قسم آب جاری که مینڈه را شکسته روان شده باشد بغایت تند و تیز و پر هیبت باشد و سیل العرم اشاره است بسوی آیت فَاَعْرَضُوْا فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنٰهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ اُكُلٍ خَمْطٍ وَّاَثْلٍ وَّشَيْءٍ مِّنْ سِدْرٍ قَلِيْلٍ[1]۔

سیام بکسر اول نام کوه نزدیک سمرقند از برهان۔

سیاه بادام چشم معشوق از برهان۔

سیلان بفتح اول و سکون ثانی نام جزیره ایست که از کوهش یاقوت بهتر حاصل میشود و آن بطرف جنوب هندست و بفتح اول و ثانی در عربی جاری شدن آب و خون وغیره از برهان و رشیدی و صراح و سراج۔

سیران بالفتح مصدر ست بمعنی سیر کردن و رفتار نمودن۔

سیحون بفتح اول و حای مهمله نام رودیست و صاحب لطائف نوشته رودیست میان اندجان و سمرقند و در مدار نوشته که نهریست بهندوستان بعضے گویند که آب سندست و افغان آنرا اباسین و هندیان نیلاب و اکثری دریای اٹک گویند و اٹک قلعه ایست بر کنار دریای مذکور و بعضے گمان برند که رود گنگ ست از تحقیقات خان مغفور عبدالکریم خان و در کشف نیز همین اختلاف است و صاحب منتخب نوشته که نهریست بما وراء النهر و نهریست بهند۔

سین این حرف بجیم عربی بدل شود چون ریواس و ریواج که رستنی ست معروف و بجیم فارسی چون خروس و خروج و بدال چون پاس و پاد بمعنے حفاظت و بزای معجمه چون سپاروغ و زماروغ و بشین معجمه چون کشتی و کشتی که پهلوانان کنند و فرسته و فرشته و بتا چون چست و چفت بالضم بمعنے جامه تنگ و چسپان و بلام چون سج و لنج بمعنے رخساره و بواو چون بالس و باو بمعنی عربی و واو معروف بمعنی ترنج و بهای هوز چون خروس خروه و آماس آماه و سین مصدر و ماضی در مضارع و امر در بعض ابواب بواو بدل شود چون جستن جست میجوید بجو و رستن رست میروید بروی و در بعض ابواب بهای هوز چون کاستن و کاست میکاهد بکاه و بیای تحتانی چون آراستن و آراست و می آراید و بیارای از جواهر الحروف۔

سیب سیمین نوعی از سیب۔

سیلی بستن و سیلی کشیدن بمعنی سیلی زدن از مصطلحات۔

سیم بر سنگ زدن کنایه از محک کردن از مصطلحات۔

سیاه پستان زنی که فرزند او نزید از برهان۔

سیه زبان کسیکه دعای او اثر کند۔

سیاه شدن زبان از کار افتادن زبان بسبب بدگفتن۔

سیه بادام افشاندن رسمیست در ولایت که بر تابوت مرده بادامها را سیاه کرده می افشانند۔

سیاهی کردن نمودار شدن از چراغ هدایت۔

سیخ شدن راست شدن۔

سیماب شدن گریزان شدن و ناپدید و لرزان شدن۔

---

[1] پاره ومن یقنت سوره سبا رکوع دوم ۱۲

سیر در لوزینه کردن کنایه است در شادی کسے غم انداختن۔

سیر آمدن ملول شدن و تنگ آمدن از سراج۔

سیم سوخته نقرهٔ نرم و خالص از برہان و رشیدی و در جائی بمعنے لاجورد بنظر آمده۔

سیئه بالفتح و یای تحتانی مشدده مکسوره و بعدهٔ ہمزه مفتوحه بدی و گناه صغیره۔

سیبه بالکسر یای معروف و فتح بای موحده ترکی ست بمعنی مورچه و آن خندقے باشد که در پناه آن جنگ سازند۔

سیاہه باصطلاح متصدیان دفتر مسودهٔ روزنامچه که آمدنے نقود یا اجناس ہر روزه بطریق اجمال بلا تفریق و تفصیل یکجا مینگارند۔

سیه جرده بفتح جیم عربی و دال مهمله بمعنے سیاه رنگ چه جرده بمعنی لون و رنگ ست از برہان و گاہے ازیں سیه جرده مراد باشد شخص ملیح سبز رنگ۔

سیاه بمعنے غلام حبشی از سراج۔

سیبی بدو کرده بالکسر یای مجهول کنایه از مساوی و برابر۔

سیّاره بالفتح و تشدید یای تحتانی بمعنی قافله و کاروان و ستاره که بحرکت خود متحرک باشد و آن ہفت اند قمر عطارد زہره شمس مریخ مشتری زحل۔

سیه نامه فاسق و گنهگار از برہان۔

سیه کاسه بخیل و ممسک۔

سیه خانه بدبخت و خانهٔ ویران کرده بمعنی زندان و خیمهٔ صحرانشینان عرب از مصطلحات۔

سیلی بکسر اول و ثالث و ہر دو یای معروف ضرب دستی که بر گردن زنند و آن چنان باشد که چهار انگشت دست راست کنند و زہرهٔ دست را تیغ وار بر گردن مجرمان زنند از جهانگیری و رشیدی و برہان و در چراغ ہدایت یای اول را مجهول گفته و نام ورزشی ست کشتی گیران را که پنجه را واکرده بر بازو و ران و سینه و زانو زنند۔

سی بالکسر یای معروف ترکی ترجمهٔ لفظ او که ضمیر غائب ست و بمعنی را نیز آید برای اضافت ہم آرند۔

سینه بازی کنایه از دو رنگی چرا که سینهٔ باز دو رنگ میباشد یعنی سیاه و سفید۔

سیکی بالکسر کاف عربی مکسور و ہر دو یای معروف بمعنی شرابی که چندان جوش دہند و صافش کنند که از سه حصهٔ آن یک حصه باقی مانده باشد و این در اصل سه یکی بود از رشیدی و در برہان بیای اول مجهول نیز دیدن زیرکی۔

سیم قاری روپیهای خوراک۔

سیه کاری کنایه از ظلم و شوخی۔

سیری بالفتح نام دیه۔

سیر السوانی بفتح ہر دو سین مهمله و نون بمعنے رفتار شتران آبکش و آن نهایت سست باشد۔

باب شین معجمه

فصل شین معجمه مع الالف

شانه بها مراد از قیمت اندک یعنی آن مقدار مال که در قیمت خرید شانه کفایت کند۔

شاداب بمعنی سیراب و پر آب و تر و تازه از برہان و سراج۔

شاه مغرب کنایه از ہلال اول ماه

شاب در آخر بای موحده مشدد و در استعمال فارسے مخفف بمعنی مرد جوان از کشف۔

شاه عرب حضرت محمد مصطفے صلی الله علیه و علی آله و اصحابه وسلم۔

شامخات جاهای بلند و بلندیها خصوصًا بلندیهای کوه۔

شامت بفتح میم بد فالی و بکسر میم شادی کننده بر خرابی و مکروہے کسی از صراح و منتخب۔

شات گوسپند و این لفظ را اکثر بتای مدوره نویسند از لطائف۔

شاه بیت بیتی که از ہمه ابیات غزل یا قصیده بہتر باشد۔

ـــ بیای معروف ۱۲ ـــ بیای مجهول ۱۲-

شاخ نبات آنچه بصورت شاخ در کوزهای نبات بر رشتها بسته شود و نام معشوقهٔ خواجه شمس الدین حافظ شیرازی رحمة الله علیه از بهار عجم۔

شاخ شاخ درخت و شاخ حیوان و پاره جای و نوعیست از پیالهٔ دراز و صراحی۔

شاخ شاخ بمعنی پاره پاره۔

شالخ در آخر خای معجمه نام غلهٔ معروف سفید رنگ که بهندی سالوان گویند۔

شاهرخ نام بادشاهزاده و نام مردیکه شاطر بود در شطرنج بازی بمعنی شهرخی که در شطرنج میباشد و آن کشت داونست بحریف بطرزیکه ضرب بر رخ او نیز واقع شود۔

شامخ بکسر میم و خای معجمه بمعنی بلند از منتخب

شاهد حاضر و گواه و فارسیان بمعنی صاحب حسن استعمال کنند و در بیت باب دوم گلستان بمعنی خوب و خوشنما از برهان۔

شادمند این لفظ غلط است چرا که لفظ شادمند صفت است بمعنی شاد شونده پس بلفظ مند که بمعنی صاحب است ترکیب درست نباشد بجای آن سازمند صحیح از تحقیقات خان آرزو مؤلف گوید که اگر مخفف شادی مند گویند درست میتواند شد۔

شاگرد در اصل بمعنی خادم است و بمعنی تلمیذ مجازاً شهرت گرفته از خیابان مؤلف گوید ظاهر اللفظ شاگرد در اصل شاه گرد بوده زیرا که خادمان گرداگرد شاه و مخدوم خود ایستاده شده منتظر صدور فرمان و خدمت میباشند بهمین جهت خدمتگاران را بالعربی حواشی گویند۔

شارد بکسر رای مهمله و بعده دال مهمله بمعنی رونده از منتخب و مجازاً بمعنی پریشان مستعمل۔

شاذ بتشدید ذال معجمه جدا شده و تنها مانده و منفرد و باصطلاح صرفیان لفظی که خلاف قیاس بود بمعنی مطابق قوانین و قواعد کلیه نباشد از منتخب و صراح وغیره۔

شادخوار بمعنی آسوده و خوشحال و فارغ بال۔

شاخدار دیوث و خودبین۔

شاطر بکسر طای مهمله دلاور و چالاک و بمعنی پیک و شطرنج باز و شوخ و بیباک و آنکه برنج آورده باشد اهل خود را به بدخوی از لطائف و صراح و منتخب و مولانا محمد یوسف بن مانع در شرح نصاب نوشته که در شاطر بمعنی دزد و دوگره بر شطرنج باز و چالاک اینهمه معانی بمناسبت آنست که شاطر ماخوذ از شطر است که بمعنی دور کردن باشد پس شاطر بمعنی کسیکه حیلتی کند که دور از ذهن و عقل مردم بود و نام کلاه و فرقه از پیادهای چالاک که بلباس خاص خود پیش سواری سلاطین و امرا دوند۔

شاعر داننده و دریابنده و شعر گوینده۔

شاپور بضم بای فارسی نام بادشاهی و نیز نام پهلوانی از کشف و در سروری و برهان نوشته که نام مصوری که میانجی بود میان خسرو و شیرین۔

شانه سر بمعنی هدهد از صراح۔

شار شهر و مدینه و عمارت بلند و نختین آب و سماع و فرش و نقش که در طلا و نقره باشد و جامهٔ باریک رنگین که بهندی ساری گویند و نام طائر سیاه که بهندی آنرا مینا گویند و راه گشاده و فراخ و بادشاه غرجستان از برهان و جهانگیری و سراج۔

شارمار نوعی از مار بزرگ از شرح خاقانی۔

شاخ بدلوار بمعنی گردن کش و مغرور از مصطلحات۔

شادبهر خوشحال و نیک نصیب از برهان و سراج۔

شاشتر بهر دو شین معجمه و فتح فوقانی بروزن باختر بزبان سنسکرت نام علم عقائد و فقه هنود است۔

شاخ آبنوس کنایه از مجمر آبنوس از شرح خاقانی۔

شاش بدو شین معجمه معرب چاچ که آنرا الحال تاشکند گویند از رسالهٔ معربات و در فارسی بمعنی پیشاب از برهان۔

شاباش مخفف شادباش و بمعنی نیاز و پیش کش نیز آمده از کشف و رشیدی و سراج و بهار عجم و مصطلحات۔

شاخص بکسر خای معجمه و صاد مهمله مرد چشم بازمانده و حیران از منتخب۔

شائع بکسر همزه که حرف سوم است بمعنی آشکارا و فاش یعنی مشهور از منتخب۔

شاع بمعنے آشکارو فاش از لطائف۔
شارع بکسر را مہملہ وعین مہملہ راہ راست وراہ بزرگ و صاحب شرع و عالم عامل کہ تعلیم دین بمردم کند از کشف و منتخب و لطائف۔
شاہ بداغ بضم بای موحدہ و در آخر غین معجمہ نام شخصیکہ خدمت شمع و چراغ شاہ عباس داشت۔
شارغ بفتح را مہملہ وغین معجمہ بمعنی دستار و این لفظ ترکیست از شرح خاقانی۔
شارف بکسر را مہملہ شتر مادہ کہ پیر باشد از شرح نصاب و منتخب۔
شاہق بکسر سوم بمعنی بلند و بنای بلند و باصطلاح اطبا جنسے ست از اجناس نبض کہ در حرکت میل بہ بلندی داشتہ باشد یعنی اجزای آن در ارتفاع محسوس گردد و سبب آن شدت حاجت بنزد تبرید از منتخب و کتب طبیہ۔
شارق بکسر را مہملہ روشن و تابان و بمعنی آفتاب از منتخب۔
شاق بتشدید قاف بمعنی دشوار و کار دشوار از منتخب۔
شادی مرگ موتی کہ بسبب شادی بسیار کہ یکبارگی در طبیعت درآید پیدا میگردد و نام جانورے نیز ہست۔
شالنگ[۱] بفتح لام وکاف فارسے اینچہ بعوض چیز فوت شدہ چیز دیگر از کسے بگیرند بہندی آنرا اگھی گویند از مدار و در برہان چنین نوشتہ کہ شخصی کہ در عوض دیگر بجہت طلبی کہ از دیگرے دارد بگیرند بہندی آنرا اول گویند بواو مجہول و بمعنی برجستن پیادہ و شاطران و نوعی از گلیم کہ زیر فرش دوزند۔
شالہنگ بالام و ہای مفتوح و نون وکاف فارسی بمعنی مکر و حیلہ و گر و بعضے بمعنی ظلم و ستم و سرکش از جہانگیری و مؤید و غیرہ۔
شاک مرد با سلاح تمام یعنی سلحدار و سپاہی ماخوذ از شکہ کہ بمعنی سلاح ست و بمعنی شک کنندہ و گمان برندہ از صراح وغیرہ۔
شارک بفتح را مہملہ وکاف عربی نام طائر سیاہ رنگ کہ بہندی مینا گویند از برہان۔
شاہد لعمرک بفتح لام و فتح عین مہملہ و ضم را مہملہ کنایہ از سرور کائنات صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم از رشیدی۔
شاخل بضم و کسر خای معجمہ نام غلہ از برہان کہ آنرا بہندی اڑہر گویند۔
شاغل بکسر غین معجمہ مانع و بازدارندہ از منتخب۔
شال نوعی از چادر باقسام الوان در کشمیر از موے دنبہ بافند چون دو شال را جمع کنند دوشالہ گویند۔
شاہ نحل بفتح نون و سکون حای مہملہ بمعنی پادشاہ زنبوران شہد و در زنبوران شہد یک زنبور کلان باشد و ہر جا کہ او رود ہمہ در پس او روند و نیز لقب امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ چہ آنحضرت را یعسوب المومنین لقب ست و یعسوب پادشاہ زنبوران شہد را گویند۔
شاخ گل معروف ست و کنایہ از معشوق از مصطلحات۔
شاقول بقاف چیزیست از برنج و آہن و سنگ کہ بریسمان آویختہ معماران کجی و راستی دیوار معلوم کنند از مصطلحات۔
شاہ اسپرغم بمعنی ریحان کہ آنرا ناز بو گویند۔
شاہ قام لفظے ست کہ شطرنج بازان بوقت مات خوردن حریف گویند ظاہرا قام در اصل بفتح میم ست صیغۂ ماضی یعنی شاہ باز ایستادہ از حرکت و رفتار خود اے مات شد۔
شام بمعنی طعام شام از مصطلحات و نام ملکی ست چرا کہ آن ملک بجانب مشاَمہ کعبہ یعنی بجانب یسار کعبہ واقع است چہ عرب کعبہ را شخصے قرار دادہ اند کہ رو بشرق ست
شاگرد فاستقم بحذف الف و کسر قاف کنایہ از سرور کائنات صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم از رشیدی بلحاظ فحوای آیت فاستقم کما اُمرت یعنی پس استوار باش چنانکہ امر کردہ شدۂ تو۔
شایان لائق و سزاوار از برہان۔
شائیدن لائق بودن۔
شانیدن و شاندن بمعنی نشاندن و مخفف نشاندن از جہانگیرے۔
شائگان بمعنی فراخ و بمعنی لائق و سزاوار

[۱] دراردو ڈانڈ گویند ۱۲

وہر چیز بہتر وخوب رانیز گویند کہ لائق شاہ باشد چہ دراصل شاہگان بود ہارا بہمزہ ملینہ بدل کردند نام گنجی از گنجہای خسرو پرویز بمعنی بیگار یعنی کار بی مزد چرا کہ این ہم تعلق بشاہ وحاکم دارد و نوعی از قافیہ معیوب چنانکہ صیغہای اسم فاعل را کہ گریان وخندان باشد بالفظ زمان وفغان قافیہ کنند یا آنکہ یا و نون نسبت را بایا و نون کہ از ذات کلمہ باشد قافیہ آرند مانند سیمین و آہنین را باجبین وکمین یا الف و نون جمع را بالف ونون اصلی قافیہ نمایند چنانکہ دوستان و یاران را بازمان وکمان قافیہ سازند وہمچنین صفات وحادثات وکائنات وہمچنین قافیہ فقط یکجا آوردن درست باشد از برہان وسراج۔

شادن بکسر دال مہملہ بمعنی بچہ آہو از شرح نصاب۔

شادروان بضم دال مہملہ بساط وفرش وپردہ وشامیانہ وسائبان از بہار عجم و برہان وجہانگیری ودر مؤید بفتح دال ودر رشیدی ضبط حرکت نکردہ ودر سراج اللغات نیز بضم دال ست۔

شارستان بمعنی شہرستان وشہر از برہان ودر مدار بمعنی شہرستان وقصبہ بزرگ کہ اطرافش باغہای بسیار باشد تم کلامہ و بیتوان کہ بمعنی جائیکہ گذرگاہ آب باشد یا گذرگاہ مردم چہ در جہانگیری وبرہان شار بمعنی راہ فراخ وریختن آب مسطورست بعد از تحریر مقام از تالیفات بعض ثقات بثبوت پیوستہ کہ شارستان جادہ کہ بشہر پیوستہ باشد۔

شاریدن آب ریختن از برہان وجہانگیری۔

شاہین طائر لیست شکاری وچوب راست ترازو کہ بہر دو جانب آن ہر دو پلہ آویزند از برہان ورشیدی وبایمعنی ثانی ترکی ست وبجای ہا ہمزہ نیز آمدہ وبمعنی زبانہ ترازو نیز نوشتہ اند وآن چیزے باشد کہ بوقت برداشتن ترازو در دست گیرند۔

شاوران بواو نام شہریست از برہان وسراج۔

شاہ نشین نوعی از عمارت۔

شام غریبان نام شہری ست سوای معنی معروف۔

شابران بباے موحدہ نام شہری کہ آنرا شاوران نیز گویند از مؤید۔

شادمان مرادف شاد ولفظ مان زائد ست چنانکہ الف ونون در شادان وظاہراً ازین عالم ست مسلمان کہ اند تغیر وتحریف وتخفیف این صورت گرفتہ از خیابان۔

شان در فارسی خانہ زنبوران کہ در آن عسل باشد ونوعی از پارچہ سفید ودر عربی بمعنی شوکت وعظمت وبمعنی کار وحال وبمعنی حق چنانچہ این آیت در شان اوست ای در حق اوست از برہان ولطائف ومدار ومنتخب ورشیدی وسروری۔

شاہ ترکان افراسیاب۔

شانہ بین کنایہ از فال گیر واین فال مخصوص بشانہ گوسپند باشد از بہار عجم ومؤلف را مسموع ست کہ در ولایت بر شانہ بز نقشے مینویسند وبحساب آن پیے مقصود برند۔

شانہ در آب گذاشتن کنایہ از مہیای آرایش بودن از مصطلحات۔

شاو در آخر واو بمعنے خالص چنانکہ زر شاو بمعنی زر خالص کذا فی شرح اللغات

شاملو ملوک از قزلباش وقزلباش فرقہ ایست مغلان ایران ودر یکے از لغات ترکی نوشتہ کہ شاملو بمعنی شامی بود اگر لفظ لو بضم لام وواو معروف در ترکی برای نسبت آید۔

شاخ آہو کنایہ از کمان از برہان ورشیدی۔

شاتو بتای فوقانی در ترکی تردبان باشد از مصطلحات

شارقہ بمعنی چیز روشن وروشنی آفتاب۔

شاقہ بتشدید قاف بمعنی دشوار از منتخب

شاہنشاہ بادشاہ بادشاہان یا دشاہ واین مخفف شاہان شاہ ست از برہان۔

شاطر زادہ کنایہ از خدمتگار چست وچالاک

شانہ حرف ثالث نون نام سلاح از فرہنگ سکندر نامہ و چیزیست معروف کہ بآن موی راست کنند و کتف مردم و بمعنی راچھ جولاہہ و بمعنی کوچ جولاہہ نیز آمدہ۔
شایستہ بروزن آہستہ بمعنی لائق و بہتر از برہان۔
شائبہ بکسر حرف سوم کہ ہمزہ است بمعنی آمیزش چیز بد در چیز بہتر و آلودگی از صراح و مدار۔
شاخسانہ بہر دو شین معجمہ قسمی از حیلہ و تہدید گدایان کہ شاخ گوسپند را بیک دست و شانۂ گوسپند را بدست دیگر گرفتہ آن ہر دو را بعنوانی باہم میمالند کہ صدای غریب ازان برمی آید تا مردم ازان متنفر شدہ زود چیزے بادمیدہند از برہان و سراج اللغات و نیز در سراج اللغات نوشتہ کہ در ہندوستان بمعنی آوردن وجوہ و شقوق درامرے مستعمل ست۔
شارہ دستار منقش کہ در ہندی چیرہ گویند و نوعی از جامۂ باریک و رنگین از برہان۔
شادگونہ زن مطربہ از فرہنگ سکندر نامہ۔
شاہ چینی بجیم فارسی و یای معروف و نون نوعی از حنا از برہان۔
شاکی شکایت دگر کنندہ۔
شاطی کنارۂ دریا و رود از شرح نصاب و منتخب۔
شاہین ترزوی کم سنجیدن بچالاکی دست۔
شافعی بکسر فا اسم امام مذہب منسوب بشافع کہ جدش بود از مزیل و لب لالباب
شاخچہ بندی پیوند کردن درخت و بہتان و تہمت سازی و بمعنی لعبت بازی از رشیدی و برہان و سراج اللغات و مصطلحات۔
شانہ آویزی نوعی از تعذیب کہ آدمی را شانہ برسن بستہ می آویزند از چراغ ہدایت
شانہ گردانی عبارت از پشت گردانیدن ای روگردانی و اعراض کردن از مصطلحات و چراغ ہدایت۔
شاہی زریست مسکوک ایران کہ پنجاہ دینار ست از مصطلحات۔
شادخواری شراب خوردن بی مزاحمت غیر از مصطلحات۔
شامی بمعنی وقت شام۔
شانی بکسر نون بمعنی دشمن از صراح۔

فصل شین معجمہ مع بای موحدہ

شباب بفتح اول نام پردۂ از موسیقی و در عربی بمعنی جوانی و جوانان باین معنی جمع شاب باشد و بکسر اول بمعنی نشاط اسپ و بضم اول و تشدید ثانی جوانان باین معنی ہم جمع شاب ست از منتخب و صراح۔
شبت بالفتح و تشدید دوائی مثل نمک کہ بہندی پھٹکری گویند و بمعنی جوانے و جوان شدن و آتش افروختن و بمعنی جنگ بلندی ہر چیز از منتخب و صراح و در کشف بمعنی پھٹکری بکسر اول ست۔
شبیت بفتح اول و کسر ثانی و در آخر فوقانی نام ترہ کہ بہندی سویا گویند از بحر الجواہر۔
شبکات بفتح اول و دوم و سوم جالیہای عمارت و دامہاے صیاد۔
شب برات باضافت شب پانزدہم ماہ شعبان کہ دران شب ملائکہ بحکم الٰہی حساب عمر و تقسیم رزق میکنند۔
شبح بفتحتین و در آخر حای مہملہ شخص و جسم و کالبد جمع آن اشباح از قاموس و منتخب و صاحب منتخب و مدار بالفتح نیز نوشتہ۔
شب نیمہ کردن یعنے درہم گریختن از مصطلحات۔
شب گرد بکاف فارسی مفتوح عسس و کوتوال۔
شبور بالفتح و تشدید بای موحدہ مضموم بمعنی نفیری و نائی کہ از روئین سازند و این معرب شیپور ست از برہان و رسالۂ معربات۔
شبر بالکسر بمعنی وجب کہ آنرا بدست نیز گویند و آن مسافتی ست از سر ناخن خنصر تا سر ناخن نر انگشت بہندی آنرا بالشت نامند و نام شمر بن ذی الجوشن کہ قاتل امام مظلوم حسین رضی اللہ عنہ

بوده است از منتخب و برهان و مدار و کشف و مؤید و لطائف و صاحب منتخب نوشته که بالفتح و تشدید بای عربی مفتوح نام حضرت امام حسن رضی الله عنه و بایمعنی بتخفیف با نیز آمده۔

شبیر بالفتح و تشدید بای عربی مکسور نام امام حسین رضی الله عنه از منتخب و در لطائف و برهان ببای فارسی نوشته و گفته که بلغت سُریانی معرب خوب ست۔

شبر و شبیر و مشبر اوّل بالفتح و تشدید بای مفتوح و ثانی بالفتح و تشدید بای مکسور و ثالث بروزن محدث هرسه نام فرزندان هارون علیه السلام که حضرت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم بدان نامها حسن و حسین و محسن را نامیده‌اند از منتخب و در برهان و لطائف ببای فارسی ست۔

شبگیر بمعنی شب و بمعنی سحرگاه و آخر شب و سفر کردن و راهی شدن در شب پیش از سحر و بعد از نیم شب و نام مرغیکه در آخر شب آواز حزین کند از برهان و مصطلحات و رشیدی و بهار عجم و بمعنی مردیکه بآخر شب بعبادت برخیزد۔

شبیار بالفتح بمعنی دوائی ست تلخ که بهندی ایلوا گویند از جهانگیری و برهان و مؤید و در بحر الجواهر دوای مرکب مسهل که در آخر شب خورند۔

شب قدر باضافت در تعیین این اختلافست مگر نزد اکثر شب بست و هفتم رمضانست عبادت این شب برابر عبادت هزار ماه باشد۔

شب زنده دار بمعنی کسیکه تمام شب در عبادت بیدار ماند۔

شب افروز بمعنی زر لغت که زمینش از نقره باشد از مصطلحات۔

شبا روز بمعنی شب و روز چرا که الف بمعنی واو عاطفه است و شبانروز بزیادت نون مخفف شبانه روز ست عرفی گوید

مصرعه شبانه روز زند شاطر سپهر شلنگ

شبدیز نام اسپ خسرو پرویز گویند که رنگ آن اسپ سیاه بود و شبدیز بمعنی شب رنگ ست چه دیز بیای مجهول و زای معجمه رنگ را گویند و نوشته اند که شبدیز از همه اسپان جهان چهار وجب بلندتر بود آنرا از روم آورده بودند از برهان و در رشیدی و سراج اللغات و سروری مسطور ست که شبدیز نام اسپ شیرین مرکب از لفظ شب و لفظ دیز که کلمهٔ نسبت ست و این در اصل ولیس بود و سین مهمله را بزای معجمه بدل کردند و در لطائف نام لحنی از موسیقی۔

شب اندر روز نوعی از جامهٔ ابریشمی که سیاه و سفید باشد از کشف و چهار شربت و مصطلحات۔

شب پوش جامهٔ خواب و بمعنی کلاه نیز آمده۔

شباط بضم اوّل نام ماه رومیست که بهندی تقریبا پهاگن باشد از برهان و شرح نصاب و در صحاح بسین مهمله گفته۔

شبع بکسر اوّل و سکون موحده و عین مهمله سیری از طعام وغیره و این نقیض جوع ست از صراح۔

شب چراغ گوهری باشد قیمتی که بر شب مانند چراغ روشنی دهد و گویند که گاو مانند جانوری در دریا میباشد بهنگام شب بجهت چریدن از آب بیرون می آید و این گوهر را از دهن برآورده بر زمین می نهد و بروشنی آن می چرد و باز بدهان گرفته بدریا میرود و مردم بکمین نشسته آن گوهر را میربایند از برهان

شباک بالفتح و تشدید موحده و کاف عربی بمعنی سوراخ کننده۔

شب چک باضافت و فتح جیم فارسی و کاف عربی بمعنی شب برات که در آن چراغان و آتشبازی کنند از بهار عجم و سراج۔

شب آهنگ قصد کننده بوقت شب و نام ستارهٔ روشن که در بعضے ایام بوقت شام تابان شود و در بعضی ایام از صبح طلوع کند و بمعنی بلبل از برهان و سراج اللغات و بعضی نوشته شب آهنگ ستاره که بوقت شام اوّل از همه ستارگان نمایان شود و آن معین نیست

وآنرا ستارهٔ شب کش نیز گویند چنانکه در شرح سکندر نامه از نواب مانی خان وعلی شیری مگر سیف الله احمد آبادی ومحمد شاه هر دو شارحان سکندر نامه شب آهنگ را بمعنی شبانگاه نوشته وبعضی اهل لغت بمعنی ستارهٔ شعری گفته اند وآن ستارهٔ روشن ست که بعد جوزا برآید۔

شبرنگ نام اسپ سیاوش از سراج اللغات۔

شب کوک گدائی باشد که شبها بر درخت آمده سوال کند از برهان۔

شبک بالکسر دوک بادریسهٔ دوک و بفتحتین دام صیاد از لطائف۔

شبل بالکسر بچهٔ شیر درنده از منتخب۔

شبم بفتحتین سرما وبرد شدن و بفتح شین وکسر بای موحده بمعنی چیز سرد از منتخب و شرح نصاب۔

شبنم رطوبتیست که از هوا بر درختان مترشح شود و نام جامهٔ سفید وباریک و لطیف۔

شبان بضم اول بمعنی چوپان وکسیکه نگهبانی مواشی در صحرا کند از برهان ومؤید وکشف و در سراج اللغات نوشته که شبان بفتح اول وقیل بضم لیکن بفتح اقویست زیرا که شبها نیز حفاظت گوسپندان میکند والف ونون درین لفظ برای نسبت ست و هم در برهان نوشته که این لفظ بفتح نیز درست ست و در رشیدی فقط بفتح ست و بضم اول وتشدید بای موحده بمعنی جوانان در صورت لفظ عربی ست جمع شاب که بمعنی جوانست از منتخب۔

شبان وادی ایمن کنایه از موسی علیه السلام که ده سال شبانی حضرت شعیب علیه السلام کرده آخر شعیب بدختر خودش نام زد کرد از برهان وغیره آن۔

شبگیر زدن آخر شب کوچ کردن از چراغ هدایت۔

شب نشین شبها در مجلس نشستن و بمعنی نشینندهٔ شبها از مصطلحات۔

شبخون بوقت شب پنهان بر دشمن تاختن وبوقت شب قتل کردن فوج دشمن را و در سکندر نامه همه جا بمعنی مطلق جنگ و قتال آمده از برهان وشرح بدانکه ترکیب این لفظ باضافت مقلوبیست و در صورت قلب کسرهٔ اضافت بهیچ یکی از مضاف و مضاف الیه نباشد و در بعضی محل این لفظ بسکون بای موحده موافق قیاس می آید و در بعضی محل این لفظ بخلاف قیاس بضرورت نظم بزیادت اشباع کسرهٔ بای موحده واقع میشود چنانچه باین طور در اشعار ثقات بسیار موجودست۔

شبستان خانه که شبها دران باشند از سراج۔

شبعان بالفتح بمعنی پرشکم۔

شب رو بفتح را وزدیکه شبهای دزدی رفتن کار او باشد و بمعنی اهل الله که بشب بیدار باشند۔

شبه بفتحتین وهای مختفی دانهای آبگینه که بهندی پوت گویند از مدار و مؤید و کشف و خیابان و در برهان و سراج و جهانگیری نوشته که نام سنگیست سیاه و براق که سبک و نرم باشد مانند کهربا و در عربی بهای مظهر ملفوظ بمعنی برنج که آن از ترکیب مس و جست حاصل شود بهندی آنرا پیتل گویند و بکسر اول وسکون موحده بهر دو صورت بمعنی مثل و مانند و نظیر از بحر الجواهر و کشف۔

شبکه بفتحات دام صیاد از منتخب و مؤید۔

شبانه بالفتح وتشدید ثانی وبعد الف نون طائریست خوش آواز و بفتح اول وتشدید موحده وحرف چهارم نیز بای موحده بمعنی آتش افروزنده شرح سکندر نامه از خان آرزو و سیف الله وغیرها۔

شبینه چیزیکه بران شب گذشته باشد واز گذشتن شب رمزه یا رنگ آن تغیر شده باشد بهندی آنرا باسی گویند۔

شبیه بروزن فصیح بمعنی نظیر ومشابه ومانند و در اصطلاح تصویرے که مطابق شکل وصورت شخص معین کشیده باشند۔

شبلی رح بالکسر نام یکی از اولیای کامل۔

فصل شین معجمه مع بای فارسی

۱؎ وهای ملفوظ و بکسر اول و فتح موحده

شپش بضمتین و بای فارسی و هر دو شین معجمه کرم خرد که در جامهٔ مردم پیدا میشود از برهان و مدار و بهار عجم و نیز در برهان نوشته که بکسرتین و بفتح اول و ضم ثانی هم آمده.

شپلق بالفتح و لام نیز مفتوح بمعنے طپانچه از لغات ترکی.

شپلیدن بالکسر بمعنی افشردن از جهانگیری و رشیدی و در برهان بالفتح.

فصل شین معجمه مع تای فوقانی

شتار بکسر اول موسم سرما و زمستان.

شتی بالفتح و تشدید تای مفتوح و در آخر الف بصورت یا بمعنی پراگندها و این جمع شتیت ست که بمعنی پراگنده باشد و در استعمال از لفظ شتی بمعنی کثرت بسیاری چیزی مراد میگردد چراکه پراگندگی اعداد را کثرت و بسیارے لازم ست از منتخب وغیره.

شتان بینهما بفتح اول و تشدید ثانے و فتح نون بمعنی بسیار فرقست میان هر دو.

شتر بضمتین ست نه بر وزن هنر حیوان معروف از برهان و مدار و بهار عجم و بفتح اول و سکون ثانی در فارسی بمعنی کناره و گوشه از برهان و نام قلعه بایران و در عربی شتر بالفتح بریدن و بفتحتین بریده شدن و برگشتگی پلک از بالا و پائین و شگافتن پلک چشم زیرین و نوعی ست از تصرف عروض در بحر هزج که بدان تصرف مفاعیلن را مفاعلن سازند از منتخب.

شتر غلط بضمتین و سکون لام نام داو از شرح گل کشتی.

شتر مرغ نوعی ست از مرغ که در بعضے از اعضا مشابه بشتر باشد گویند که آن آتش هم میخورد.

شتل بفتحتین آنچه که در قمار بازی حریف برده بعد از گرو بردن اندکی از زر حاصلهٔ خود حاضران مجلس قمار را بدهد از برهان و مدار و مصطلحات و این ترکی است.

شتم بالفتح دشنام از منتخب و لطائف.

شتلم بر سه حرف از اول مضموم بمعنی ظلم و تعدی از برهان.

شترغو بکسر اول و ضم ثانی و غین معجمه مضموم و واو معروف نام سازے است که مطربان نوازند لفظ ترکی است از لغات ترکی.

شتر گربه هر چیز مخالف و نامناسب و نامشابه را گویند از برهان.

شتر حجره هر آن دو شئے که باهم نامناسب و مخالف باشند و در چراغ هدایت بمعنی کلام بی نسبت.

شتر دلی بضمتین بزدلی و نامردی که ضد بهادری ست از رشیدی و برهان.

فصل شین معجمه مع جیم عربی

شجاعت بفتح صحیح ست و بضم غلط قوتیست متوسط میان جبن و تهور از مزیل الاغلاط و منتخب و صراح.

شجاع به هر سه حرکت اول و مشهور بضم شین بمعنی دلیر و بهادر و نوعے از مار بزرگ از منتخب و صراح.

شجرهٔ کلیم درختیکه موسیٰ علیه السلام در وادی ایمن بجوالے کوه طور تجلی انوار حق تعالی بران درخت مشاهده نموده بود و این را شجر طور و نخل طور نیز گویند.

شجن بالفتح باز داشتن حاجت کسی را از کار و بمعنی راه وادی بسیار درخت و اندوه و اندوهگین شدن و غم و حاجت و شاخ درهم شده بشاخ دیگر و شعبه و شاخ از هر چیز از منتخب و لطائف مگر در لطائف بفتحتین ست بمعنی اندوه و حاجت و در سراج اللغات بفتحتین بمعنی سرمای سخت.

شجعان بالکسر جمع شجاع.

شجره بالفتح بمعنی درخت و بمعنی نسب نامه و آنچه مشائخان اسامی پیران خود بترتیب نوشته بمریدمیدهند.

فصل شین معجمه مع حای حطی

شحیح بفتح اول و کسر ثانی و حرف دوم و سوم هر دو حای حطی بمعنی بخیل و حریص از صراح و منتخب.

شح بخیل از منتخب و صراح و لطائف.

شحم حنظل بفتح حای حطی و سکون نون و فتح ظای معجمه مغز ثمرهٔ حنظل و

آن دوائی است تلخ مسہل بلغم۔

شحم بالفتح پیہ کہ بعرف آنرا چربی گویند از منتخب۔

شحن بالفتح پُر کردن و راندن و دور کردن از منتخب و لطائف۔

شحون بفتح قوی و بزرگ از لطائف

شحنہ بکسر اوّل و سکون حای مہملہ و فتح نون مردیکہ اورا پادشاہ برای ضبط کارہا و سیاست مردم در شہر نصب کند بعرف آنرا کوتوال و حاکم گویند و این لفظ بالفتح غلط ست از قاموس و صراح و منتخب و مزیل الاغلاط و بہار عجم و صاحب خیابان گوید کہ شحنہ در مدار الافاضل بفتحتین گروہے نگہبانان شہر و پارسیان بسکون حا استعمال نمایند۔

شحمہ بالفتح اندکے پیہ و چربی و زمرہ گوشت دنبا گوشہا از منتخب۔

فصل شین معجمہ مع خای معجمہ

شخ بالفتح و خای معجمہ کوہ و زمین دامن کوہ و زمین سخت و ہر چیز کہ محکم و سخت باشد مثل کمان وغیرہ و مخفف شاخ خواہ درخت خواہ شاخ گاو وغیرہ از برہان و رشیدی و بہار عجم گر شخ بمعنی سخت ترکیب۔

شخار بکسر اوّل چیزیست از قسم نمک کہ بہندی سجی گویند و بالفتح و تشدید خا از کشف و مدار و در برہان بفتح اوّل بروزن چہار۔

شخص بالفتح کالبد مردم و جز آن و بدن انسان وغیرہ از منتخب و یوسف بن مالغ در شرح نصاب نوشتہ کہ شخص ماخوذ از شخوص ست کہ بمعنے پدید آمدن چیزے ست۔

شخول و شخیل و شخل ہر سہ لفظ بفتح اوّل بمعنی صفیر و بانگ فریاد و نعرہ و بناخن کندن و بمنقار گزیدن جانور گوشت را از لطائف۔

شخ کمان تیر اندازی کہ کمان او بسیار سخت باشد و کشیدن کمان سخت دلیل بر قدرت و قوت بسیار ست

شخالیدن خلانیدن و خراشیدن از برہان۔

شخولیدن پژمردن و فریاد کردن از برہان۔

شخیدن بمعنی لغزیدن از برہان

شخودن ریش کردن بناخن از لطائف و در رابع بمعنی خراشیدن۔

شخودہ بناخن خراشیدہ۔

فصل شین معجمہ مع دال مہملہ

شد بالضم بمعنی رفت و گذشت و بالفتح و تشدید دال در عربی بمعنی استوار کردن و باصطلاح موسیقان نغمہ را بلند و پست کردن تا وقتیکہ موافق مدعا راست آید از برہان و منتخب و بعضی نوشتہ کہ بمعنی دراز کشیدن آواز و در جہانگیری بمعنی راست و بلند کردن نغمہ و مولانا یوسف کوبج در شرح اخلاق ناصری نوشتہ کہ شد استخراج نغمہ واحد بسیطہ است و در چراغ ہدایت مسطور ست کہ باصطلاح فارسیان دراز کشیدن آواز و حروف ست لہذا شد کردن زمزمہ بمعنی دراز کشیدن زمزمہ است۔

شد و مد بہر دو دال مہملہ مشدد و لفظ عربیست فارسیان بمعنی شان و شوکت و تکلف استعمال نمایند از چراغ ہدایت

شدیار بالضم و سکون دال مہملہ و یاے تحتانی و رای مہملہ زمینے را گویند کہ براے زراعت بہ قلبہ رانی شگافتہ زیر و زبر کردہ باشند از مؤید و لطائف و کشف و برہان و در رشیدی بالکسر۔

شد مخالف بفتح اوّل و کسر دال مشدد زیرا کہ مضافست بمعنی آواز بلند کہ بشد و مد تمام برای از جا در آوردن حریف بر کشند۔

شدق بفتحتین فراخ شدن کنج دہن و بالکسر کنج دہن از لطائف و صراح و منتخب۔

شد پہلوان بالفتح و باضافت آواز بلند ست کہ کشتی گیر را دل کشتی گرفتن برمی کشند از مصطلحات۔

شدہ بالفتح بمعنی علم و نشان۔

شدیده باصطلاح علم قرارت حرفی است که صوتش از مخرج او بسته شود اگر او را ساکن خوانی آواز به قوت بر آید و آن همه هشت حرفست همزه و جیم و دال مهمله و کاف و قاف و طای مهمله و بای موحده و تای فوقانی از فصول اکبری و دیگر کتب۔

شد عراقی بالفتح نام مقامی ست و هم صورتیکه پهلوانان عراق و لوطیان آواز بلند دردناک در عالم مستی برکشند و الفاظ آن بیشتر یللم یللی باشد از شرح گل کشتی

فصل شین معجمه مع رای مهمله

شرا بکسر اول و مد خریدن و فروختن و این از لغات اضداد ست از صراح و منتخب۔

شری بفتح اول و ثانی و در آخر الف مقصوره بصورت یا بیشه و صحراے پر درخت و نقطهای سرخ پرخارش که بر جلد بدن پدید آیند بهندی پتی گویند بالکسر از صراح و شرح نصاب و حدود الامراض

شرفا بضم اول و فتح رای مهمله جمع شریف

شرکا بضم اول و فتح ثانی جمع شریک۔

شرب بالکسر نصیب بهره از آب و بالضم نوشیدن و بالفتح در فارسی بمعنی کتان تنک و باریک از منتخب و رشیدی۔

شراب هر شئے رقیق که نوشیده شود مگر اکثر مستعمل بمعنی می و خمر ست و باصطلاح الطبا بمعنی شربت دوا چنانکه شراب بنفشه بمعنی شربت بنفشه۔

شربت بالضم مقدار یکبار خوردنی و آشامیدنی از آب و غیر آن و باین معنی بفتح نیز آمده و بالفتح یکبار آشامیدن از منتخب و نیز شربت باصطلاح اطبا مقدار دوای خشک یا تر که در یکبار خورده شود۔

شرت بالکسر و تشدید ثانی مفتوح و بمعنی بدی و بد شدن از شرح نصاب

شریعت جوی بزرگ جای آب در آمدن و کنارهٔ آبی که خلائق از انجا آب خورند و راه پیدا کردهٔ خدا برای بندگان در دین محمدی بعبادات و معاملات از شرح نصاب و منتخب و صراح

شرج بفتح اول و سکون ثانی و جیم عربی روان شدن آب از سنگستان و درود نسبت بمین و دروغ گفتن و بر یکدیگر چیدن و استوار بستن خریطه و بفتحتین کهکشان و فراخی وادے و شگاف کمان و بند خیمه و یک خایه از خایهٔ دیگر بزرگ تر شدن از منتخب۔

شرح بفتح اول و سکون ثانی کشادن و بیان کردن و آشکارا کردن از منتخب

شرح تجرید شرحیست از علامهٔ قوشجی بر تجرید که متن ست در علم عقائد شیعه از خواجه نصیر الدین طوسی۔

شراب الیهود بالضم معنی لغوی شراب خوردن یهود ست چون آن قوم از خوف مسلمانان شراب بر سبیل اختفا خورند بمعنی پنهان شراب خوردن مستعمل از مصطلحات و چراغ هدایت و مدار۔

شراب پشت دار شرابی که ادویهٔ مقویه انداخته کشند۔

شراب طهور بکسر بای موحده و فتح طای مهمله شراب پاک که در بهشت نصیب بهشتیان خواهد شد۔

شربت دینار شربت دوائی ست زرد رنگ مسهل دافع قبض و دینار بزبان یونانی تخم کشوث را گویند چنانکه در منتخب اللغات ست چون تخم مذکور داخل این شربت ست لهذا شربت دینار نامیدند۔

شرر بفتحتین یکپارهٔ آتش از صراح و مؤید

شرار بفتح پارهای آتش که بجهد از منتخب و صراح مگر در استعمال فارسیان بمعنی آتش پارهٔ واحد۔

شرور بفتحتین بدیها و شرارتها۔

شراب شیراز نوعی از شراب انگوری سرخ رنگ که بهتر از اقسام شرابهاے ایران باشد۔

شرط بالضم باد موافق و نشانی و علامت و باد موافق را شرط از همین جهت گویند که علامت روان شدن جهاز و دور شدن

طوفان ست از مدار و رشیدی و لطائف
و سراج و در منتخب و صراح نوشته که شرط بالفتح
لازم گردانیدن و لازم شدن چیزے
در بیع و مانند آن و تعلیق کردن کارے
را بکاری و نشتر زدن و عهد و پیمان و بفتحتین
نشان و میر نورالله در شرح گلستان نوشته
که شرط بفتح باد موافق و بضم نشتر زدن حجام
شراع بکسر اوّل و عین مهمله بادبان
کشتی از شرح نصاب و صراح۔
شرح مطالع بفتح میم کتابی ست در
علم منطق از ملا قطب الدین۔
شرّوف بالفتح و تشدید را و ضم بمعنی
زبر و آن تختهٔ باشد که بر هر دو سر آن دستهٔ
از چوب تعبیه کنند و بران گل و خاک کشند
و در شرفنامه بمعنی منقل کذا فی الرشیدی۔
شریف هر شے بزرگ قدر و مرد بزرگ
قدر و نجیب و اصیل و بمعنی حاکم مکهٔ معظمه که سید
باشد از خیابان۔
شرح مواقف بفتح میم و کسر قاف
شرحی ست از میر سید شریف بر مواقف که
متن ست در علم عقائد و کلام از قاضی عضد
شراسیف بفتح اوّل و کسر سین مهمله
سرهای استخوانهای پهلو که سوے شکم باشند
و استخوانهای نرم که در پهلو باشند و این جمع
شرسوفست که بالضم باشد از منتخب۔
شرف بفتحتین بمعنی بزرگی از مدار و
مؤید و منتخب و شرف آفتاب در درجهٔ نوزدهم
برج حمل ست در منزل بطین و شرف ماه
در درجهٔ سوم برج ثور در منزل ثریا و
عطارد را در سنبله و زهره را در حوت و
مریخ را در جدی و مشتری را در سرطان
و زحل را در میزان از شرح قران السعدین
وغیره۔
شرق بالفتح بمعنی آفتاب و تابان و
روشن و جائے برآمدن آفتاب از
منتخب۔
شروق بضمتین برآمدن آفتاب
و شگافتن گوشت گوسپند و جز آن از
منتخب و مجازاً بمعنی ظهور و روشنی۔
شرک بفتحتین جوششی بود از غلبهٔ
خون و بمعنی حلقهاے دام و بمعنی راه وسیع
و بزرگ از برهان و لطائف۔
شراک بکسر اوّل دوال نعلین که بر
عرض آن باشد از منتخب و در مدار بفتح۔
شرنگ بفتحتین و سکون نون و کاف
فارسی خربزهٔ صحرائی که خوش رنگ و خوش
شکل باشد لیکن بغایت تلخ مزه بود و بعربی
آنرا حنظل گویند بهندی بهر پهندا
و اندراین نامند از کشف و رشیدی و سراج
و برهان۔
شروان بالکسر دو او نام شهر خاقانی
شروین بالفتح بروزن پروین نام
قلعهٔ شروان ست از جهانگیرے۔
شراب انداختن بمعنی شراب ساختن
شرطین بفتحات سه حرف اوّل تثنیهٔ
شرط یعنی علامت و دو ستاره است
در اوّل حمل و آن منزل اولین ست از
منازل قمر از منتخب و در شرح قران السعدین
نوشته که شرطین دو ستاره که بجائے هر دو
شاخ برج حمل واقع شده اند و آن
تثنیهٔ شرط است که بضم اوّل بمعنی اوّل
هر چیز باشد۔
شرح کشاف خواندن کنایه
از زیاده گوئی کردن و هرزه گوئی نمودن
از چراغ هدایت و مصطلحات و بهار عجم۔
شریان بالکسر و حرف سوم یائے
تحتانی هر رگی جهنده و دوران روح
به نسبت خون زیاده میباشد از منتخب۔
شرایین بفتح رگهای جهنده این جمع
شریان ست از منتخب۔
شرحه شرحه بالفتح و را و حاء مهمله بمعنی
پارچه پارچه از منتخب و لطائف۔
شرنجه بفتح اوّل و یای معروف و
جیم عربی کمانی که از نے سازند۔
شرمه بالفتح بمعنی شرمنده و خجل۔
شرطیه کنایه از قضیهٔ شرطیه چنانچه ان
کانت الشمس طالعة فالنهار موجود۔
شراب گذشته شراب بے مزه از
کیفیت افتاده از مصطلحات۔
شره بفتحتین غالب شدن حرص از
منتخب و مدار و کشف و صراح و مؤید و شرفی

ولطائف و صاحب لطائف از حل لغات نقل کرده که شره بکسر اوّل نشاط و تیزی و جوانی و حرص و در منتخب و صراح بفتح اوّل و کسر ثانی بمعنی حریص۔

شرطه بالضم باد موافق مراد و نشانی و علامت از مدار و لطائف و رشیدی و سراج

شرفه بالضم و حرف سوم فا در عربی بمعنی کنگرهٔ عمارت و بالفتح در فارسی هر آواز را گویند خصوصاً آواز پا از برهان و سروری از منتخب و لطائف۔

شرمنده اسم فاعل از شرمیدن و در استعمال متاخرین بمعنی ممنون آید اگرچه شرم اسم جامدست مگر فارسیان گاهے از اسم جامد هم اشتقاق نمایند چنانکه از دیر دیرینه و بعضی از محققین که باشتقاق جامد قائل نیستند نوشته اند که شرمنده بفتح میم ست در اصل شرم مند بوده بقاعدهٔ معروف میم اوّل را حذف کردند چنانکه در زمین سفید بو بوده و های مختفی در آخر برای تشبیه آورده اند چنانکه در لفظ دندانه و زبانه بمعنی مشابه دندان و مشابه زبان پس شرمنده بفتح میم بمعنی شخصیکه مشابه بصاحب شرم باشد فافهم۔

شرعه بالکسر و عین مهمله روده کمان و چلهٔ کمان از شرح نصاب۔

شرزه بالفتح خشمناک و مهیب و سهمناک و این لفظ اکثر در صفت شیر و پلنگ واقع شود از رشیدی و مؤید و کشف و برهان و سراج و بهار عجم۔

شرذمه بکسر شین معجمه و سکون را مهمله و کسر ذال معجمه جمعی اندک از مردم و پارهٔ از میوه وغیره از منتخب۔

شراره بفتح آتش پارهٔ واحد که بجهد از صراح و منتخب۔

شرره بفتح اوّل و ثانی و ثالث یکپارهٔ آتش که بجهد از صراح و این لفظ بهمین حرکات مذکوره بمعنی جمع شریر نیز آمده چنانچه خبثه جمع خبیث ست و این مستفاد ست از فصول اکبری۔

شربتی نام جامهٔ ابریشمی باریک و لطیف و نازک و نام نوعی از شیرینی از سراج و رشیدی و در چراغ هدایت شربتی نوعی از زرد آلو و تخمی ست سیاه رنگ قریب بشکل و خاصیت تخم ریحان و نوعی از نگست۔

شراب زدگی کمال بیهوش شدن از نشهٔ شراب۔

فصل شین معجمه سین مهمله

شست بالفتح نام عدد معروف که آنرا شصت بصاد مهمله نویسند بجهت دفع التباس از معانی دیگر و آنها نیست نیشتر حجام و تار ساز و حلقهٔ زلف و بمعنی زنار و صیغهٔ ماضی مخفف نشست و بمعنی گرفت سوفار تیر و قلابی که بدان ماهی شکار کنند و آن آهنی باشد سرکج و مضراب ساز و حلقه کنند و نر انگشت از مدار و رشیدی و بهار عجم و چراغ هدایت و لطائف و برهان و جهانگیری و گویند که گرفت سوفار تیر را از آن شست گویند که بوقت گرفتن تیر در کمان انگشتان بشکلی متشکل میشوند که در عقد انامل بر آے عدد شصت باشد۔

شست میر بالفتح تیرانداز کامل هنر

شست گیر تیرانداز۔

شستک آلت چوبین که بالونان برای دفع حکه بکار برند و بمعنی کیر و قضیب نیز آمده۔

شستری بالضم و حرف سوم تای فوقانی مفتوح نوعی از دیبای نفیس منسوب بشهر ششتر۔

فصل شین معجمه مع شین معجمه

ششجهت بکسر جیم و فتح ها بمعنی اطراف عالم که مشرق و مغرب و جنوب و شمال و تحت و فوق باشد۔

ششپر حرف سوم بای فارسی مفتوح نوعی از گرز آهنی که سر آن شش پهلو دارد

ششدر کنایه از جائیکه رهائی از آن دشوار باشد و مجازاً بمعنی عاجز و حیران و متحیر نیز مستعمل و ششدر در حقیقت شش خانه است که در بازی نرد میباشد چون هر یکی از کعبتین تا شش نقش میدارد لهذا دو تخته باشند که بر هر یکے از آن دو از .ده در منقوش میباشند باین

طور کہ بر یمین و یسار ہر تختہ شش شش در بیشوند و درمیان در ہاے یمین و یسار اندکی فاصلہ میباشد پس ہرگاہ کہ مہرہ درمیان دری کہ در منتہای تختہ است بند گردد از شش خانہ جانب خود ہیچ خانہ رفتن نتواند رہای آن بدون رہائی دادن حریف دیگر محال ست وگاہے از لفظ ششدر کنایہ باشد از شش جہات عالم۔

شش دانگ عیار کنایہ از کل عیار و بمعنی ناقص عیار ہم آمدہ۔

شش روز ایام آفرینش عالم کما قال اللہ تعالیٰ اَللّٰہُ الَّذِیْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ فِیْ سِتَّۃِ اَیَّامٍ۔

شش بالضم نام عضویست درون سینہ کہ بہندی پھیپھڑا گویند۔

شش دانگ مراد از تمام چیزیست چراکہ شش دانگ را یکدینار میشود از قہستانی شرح مختصر فقہ۔

شش ارکان ستہ ضروری را گویند یعنی شش چیز کہ تا وقتیکہ انسان زندہ است بی اینہا نباشد اول ہوا کہ محیط ابدانست دوم اکل و شرب سوم حرکت و سکون نفسانیہ مثل غضب و فرح و خوف و حزن و خجالت چہارم نوم و تیقظ یعنی نوم و بیدار ے ششم استفراغ و احتباس استفراغ مثلاً خروج بول و غائط و جماع و فصد و حمام و احتباس عدم خروج چیز ہاے مذکورہ است از بدن۔

شش پستان بضم شین اول بمعنی نرم پستان و افتادہ پستان۔

شش خاتون شش ستارہ سیارہ سوای آفتاب۔

شش زمین کنایہ از ولایت روم از مؤید۔

شش ضربہ باصطلاح نرادان شش بازی را گویند کہ پیاپی از حریف برد و بعضی گویند کہ داو شش زدہ بازی از حریف برد۔

شش روزہ عبارت از عالم کہ از عرش تا فرش در شش روز ساختہ شدہ است۔

شش درہ محل ہلاک و کنایہ از عجز و تحیر و ابہام ست بشش جہت مذکورہ۔

شش سری بمعنی زر خالص و تمام عیار زر را گویند کہ در خراسان مبنی بود از طلای خالص کہ شش سر داشت اہل اسلام آنرا شکستہ چون زر آن نہایت خالص بود لہذا زر کامل عیار را شش سری تعبیر میکنند از برہان و دیگر کتب۔

فصل شین معجمہ مع طای مہملہ

شطحیات بالفتح و حای مکسور و یاے تحتانی مشدد باصطلاح صوفیہ چیزہای مخالف ظاہر شرع گفتن و کلمات خلاف شریعت بر زبان آوردن از منتخب و در کشف نوشتہ کلماتے کہ بوقت مستی و ذوق بی اختیار از بعضی واصلین صادر شود چنانکہ گفتن منصور رح انا الحق و گفتن جنید رح لیس فی جبتی سوی اللہ و گفتن بایزید سبحانی ما اعظم شانی مشائخان این کلمات خلاف شرع را نہ رد کردہ اند نہ قبول منقول از معدن المعانی۔

شطرنج بالکسر از قاموس و مؤید و مدار و منتخب و بہار عجم و دیگر اہل لغت نیز بالکسر نوشتہ اند و بفتح ضعیف گفتہ اند چراکہ معرب ست و وزن فعلل بالفتح در کلام عرب نیامدہ صاحب بہار عجم نوشتہ کہ این معرب سترنگ ست کہ لفظ فارسی ست بمعنی ہیچکہ بصورت آدمی باشد و لہذا آنرا مردم گیا نیز گویند چون اکثر مہرہای این بازے بنام انسان ست بمجاز این بازی را نیز سترنگ گفتہ اند و نیز صاحب بہار عجم نوشتہ کہ بعضی محققین چنین گفتہ کہ معرب چترانگ ست کہ لفظ ہندیست معرب از چتر کہ بمعنی عدد چہار ست و انگ کہ بمعنی عضوست و بمجاز بمعنی رکن استعمال یافتہ لہذا چترانگ فوجی را گویند کہ چہار رکن داشتہ باشد و این بازی نیز چہار رکن دارد سوای شاہ و فرزین کہ فیل و اسپ و رخ و پیادہ است و بعضی معرب شدرنج کہ مرادف رفت رنج باشد و بعضی معرب صدرنگ گفتہ اند و رنگ بمعنی حیلہ و نام واضع شطرنج

حکیم لجلاج ست بہر دو جیم تم کلامہ و بعضی محققین نوشتہ اند کہ واضع شطرنج صعصعہ بن داہر بن فیلسوف ست و صاحب قنیہ درجائی نوشتہ کہ شطرنج بمعنی اقسام غلہ کہ بہم آمیزند پس ازین مستفاد میشود کہ شطرنج معرب آن باشد و بمناسبت آمیزش اقسام مہرہای بازی معروف را نیز شطرنج میگفتہ باشند و خان آرزو در سراج اللغات نوشتہ کہ اگرچہ لفظ شطرنج را صاحب قاموس بالکسر نوشتہ لیکن بالفتح ہم صحیح ست۔

شطر بالفتح و سکون ثانی بمعنی نصفے ہر شیئ و بمعنی جانب و طرف و جہت و نیمہ و پارہ از چیزی از منتخب و صراح۔

شط بالفتح و تشدید طاے مہملہ رود و کنارۂ دریا و جوے از شرح نصاب و صراح و لطائف۔

شطط بفتحتین از اندازہ در گذشتن و جور کردن از منتخب۔

شطل بفتحتین و طای مہملہ معرب شتل چون جماعتی قمار بازند و کسیکہ درمیان ایشان خالی گشتہ باشد پس قمار بازانی کہ از حریف خود نقد ستانند چیزے بآن مرد کہ خالی گشتہ است میدہند از کشف۔

شطل بفتحتین رسن دراز از منتخب و شرح نصاب و صراح۔

شط مفلجان نام چشمہ۔

شطری بالفتح بمعنی یک نیمہ و مستعمل بمعنی بعضے دانہ کے۔

شطاحی بالفتح و تشدید طاے مہملہ و حای مہملہ بے حیائی و شوخی از منتخب وغیر آن۔

شطرنجی شطرنج باز و نوعی از فرش

فصل شین معجمہ مع ظای معجمہ

شظایا بالفتح اول و ظای معجمہ و حرف چہارم یای تحتانی بمعنے فندہای ہر چیز و پارہ و ریشہاے ہر چیز این جمع شظیہ ست از منتخب و در لغات طب نوشتہ کہ شظایا بمعنے ریشہای حرام مغز۔

فصل شین معجمہ مع عین مہملہ

شعب بالفتح بمعنے شگاف و غار و بالکسر راہے کہ در کوہ باشند و بضم شین و فتح عین جمع شعبہ است از منتخب و کشف و بحر الجواہر۔

شعاب بکسر اول راہہا کہ در کوہ باشند و شگافہا و درزہا و این جمع شعب ست از شرح مقامات حریری و منتخب۔

شعیب بضم شین معجمہ و فتح عین و یای تحتانی و بای موحدہ نام پیغمبریست از منتخب۔

شعر بالفتح موی آدمی وغیرہ و نوعی از جامۂ باریک ابریشمی و بعضے نوشتہ کہ آن سیاہ رنگ میباشد و بالکسر بمعنے دریافتن و دانستن و در اصطلاح سخن موزون و مقفی کہ قائل قصد موزونی آن کردہ باشد و نزد بعضے محققین قافیہ در شعر بودن شرط نیست از مؤید وغیرہ و مولانا یوسف در شرح نصاب نوشتہ کہ شعر بمعنی معرفت چیزہای باریک ست و حالا بنظم مخصوص شدہ و اول کسیکہ در عربی شعر گفتہ یعرب بن قحطان ست شعر اولش اینست شعر
النا
من اب و ام ؛ خلیف جہل و طیف علم ؛ تم کلامہ و بعضے از محققان نوشتہ کہ اول کسیکہ در فارسی شعر گفتہ بہرام گور ست و شعر اول اینست **بیت** منم آن پیل دمان و منم آن شیر یلہ ؛ نام بہرام مرا و پدرم بوجبلہ ؛ و بعضے نوشتہ کہ مصرعۂ ثانی چنین ست و از معشوقۂ اوست در جواب او **مصرعہ** نام بہرام ترا و پدرت بوجبلہ ؛ واللہ اعلم بالصواب۔

شعار بکسر اول جامہ کہ زیر جامۂ دیگر پوشند یعنی جامہ کہ متصل بہ بدن باشد یا جامہ کہ ببدن چسپیدہ ماند مثل قبا و ازار و کلاہ و آن جامہ بالا را دثار گویند مثل چادر و رضائی از کشف و منتخب و صراح۔

شعور بضمتین دانستن و دریافتن از منتخب و بحر الجواہر۔

شعائر عبادات و قربانیہا و احدش شعیرہ۔

شعیر بروزن فقیر نام غلہ معروف کہ بفارسی و ہندی آنرا جو گویند از منتخب و مولانا یوسف بن مانع در شرح نصاب نوشتہ کہ شعیر ماخوذ از شعر ست کہ بمعنے موی

باشد زیرا کہ جو مو بر سر دارد و گندم ندارد یا آنکہ کم دارد۔

شعبدہ باز بالفتح بازیگر کہ کارہا و بازیہای تعجب افزا ظاہر کند۔

شعف بفتحتین و عین مہملہ شیفتہ گردانیدن دوستی کسی را و تمام گرفتن دوستی دل را از منتخب و صراح۔

شعریان بالکسر ہر دو شعری یعنی عبور و غمیصا یا شعری شامی و شعرے یمانی و این تثنیہ شعری ست نہ جمع۔

شعبان چون درین ماہ خیر کثیر منشعب میگردد و ارزاق عباد منشعب میشوند و تمامی امورات مقدرہ عالم علیحدہ علیحدہ میشوند لہذا باین اسم مسمی گشت از کتابی معتبر نوشتہ شد۔

شعلین بالضم ولام مکسور منسوب بشعلہ یا و نون برای نسبت ست چنانکہ زنگین و سیمین

شعبدہ بالفتح و بای موحدہ نیز مفتوح بروزن و ہر جہ بمعنی بازی کہ بسحر و فن کنند از کشف و مؤید و مدار۔

شعشعہ بفتح ہر دو شین معجمہ و سکون عین مہملہ اول و فتح عین مہملہ دوم بمعنی روشنی آفتاب و بآب آمیختن شراب و بمعنی شراب نیز گفتہ اند از مدار و منتخب و کسانیکہ بیک عین نویسند خطاست و صاحب منتخب نوشتہ کہ بمعنی پر تو و روشنی آفتاب چنانکہ مشہور ست در کلام عرب نیامدہ۔

شعبہ بالضم طائفہ از ہر چیز و بمعنی شاخ درخت و باصطلاح موسیقی بمعنے نغمہ و دیگر بہا نغمہ آوردہ شود چنانکہ شعبہ بست و چہار اند دو شعبہ از ہر مقام و مقام دوازدہ گانہ مشہور اند از کشف و مؤید وغیرہ۔

شعلہ بالضم درخش و زبانہ آتش و بفتح خطاست از منتخب و مؤید و کشف و صراح

شعلہ جوالہ بفتح جیم عربی و تشدید واو و تخفیف واو نیز بمعنی شعلہ کہ گرد برگردد و بسیار گردندہ باشد و آن چنان باشد کہ ہر دو سری مشعلہا بستہ گرد سر و دوش خود میگردانند بسرعت تمام و بہندی آنرا بنیٹھی گویند۔

شعلہ زادہ کنایہ از ابلیس و شیطان از مصطلحات۔

شعبۂ رقص زرینہ حرف ہشتم زای معجمہ و تحتانی مخفف نام شعبۂ از موسیقی از مصطلحات و چراغ ہدایت۔

شعری بالکسر و رای مہملہ مفتوح بروزن حربا مگر در استعمال فارسی رای مہملہ را مکسور کردہ بروزن دہلی خوانند و آن ستارہ روشن ست کہ بعد از جوزا بر آید چنانچہ در آخر زمستان سر شام بر فلک نمایان میشود و شعری دو ہستند یکی را شعرے عبور خوانند بفتح عین بواسطہ آنکہ از مجرہ عبور کردہ است و آن بسیار روشن ست و دیگری را شعری غمیصا نامند بضم غین معجمہ و فتح میم بجہت آنکہ گویا او خواہر سہیل ست کہ از وے دور افتادہ بر میگرید کہ چشم او چرک آلودہ شدہ یعنی کم روشنی دارد و آن روشن نیست و مشہور شعری عبور ست کہ آنرا در ایام جاہلیت بعضی قریش بخدائی پرستش میکردند ہر جا کہ فقط شعری مذکور شود مراد شعری عبور باشد کہ بغایت روشن است و سوای شعری عبور و شعرے غمیصا مجازاً اطلاق شعری بر یکدو ستارہ دیگر نیز کنند از منتخب و مؤید و بحر الجواہر وغیرہ۔

شعری شامی ستارہ ایست کم روشنی کہ بطرف شمال طلوع میکند چون ملک شام بجانب شمال عرب واقع ست لہذا بشام نسبت کردند و در برجندی شرح بست بابی نوشتہ است کہ شعری شامی را شعری غمیصا نیز گویند۔

شعری یمانی ستارہ ایست روشن کہ بطرف جنوب تابد چون یمن بطرف جنوب عرب واقع ست لہذا بیمن نسبت کردند و بعضے نوشتہ اند کہ غروب او بطرف یمن باشد و بعضے نوشتہ کہ شعرے یمانی سہیل را گویند و این خطاست چرا کہ از شرح تذکرہ نصیر الدین طوسی و شرح چغمینی فارسی ہمین واضح میشود کہ سہیل سوای شعری یمانی ست و در برجندی شرح بست بابی نوشتہ کہ شعری یمانی را شعری عبور نیز گویند۔

فصل شین معجمه مع غین معجمه

شغب بالفتح و بفتحتین و غین معجمه شور و خروش و فتنه و فساد از بهار عجم و منتخب۔

شغاد بفتح و در آخر دال مهمله نام برادر رستم که رستم را بحیله در چاه انداخته کشت از برهان و سراج۔

شغ بالفتح و بالضم شاخ حیوان که از میان تهی باشد از برهان۔

شغاف بفتح غلاف قلب پردهٔ دل و سویدای دل یا حجاب اندرون دل از منتخب و صراح۔

شغف بالفتح شدت محبت از بحر الجواهر و در کشف بفتحتین بغلاف دل رسیدن محبت و دوستی و در منتخب بالفتح رسیدن چیزی در پردهٔ دل و بفتحتین در آویختن چیزے بچیزے و شیفته گردانیدن و رسیدن دوستی بمیان دل از مهذب۔

شغال بفتح جانور معروف از مؤید و برهان

شغل بالضم و بضمتین و بالفتح و بفتحتین بهر چهار وجه درست بمعنی کار و بی فرصتی و باز داشتن از منتخب۔

شغبه بالفتح پوست بعضی اندام که از کثرت کار کردن سخت و درشت و سیاه شود و مجازاً بمعنی ذلیل و خوار از شرح بوستان از عبد الواسع و بعضی شغبه را بمعنی فریفته نوشته اند۔

فصل شین معجمه مع فا

شفا بکسر اول و در آخر همزه صحت و تندرستی بعد از مرض و نام کتابے از بوعلی سینا که کتاب مذکور جامع جمیع علوم معقول ست مثل منطق و حکمت و طب و بفتح اول بی همزه بمعنی آخر عمر و کناره و طرف هر چیز لیس به هر دو معنی اول بفتح خواندن خطاست از بهار عجم و کشف ابن حاجب و صراح و منتخب۔

شفقت بفتحتین مهربانی از منتخب و کشف و صاحب بهار عجم گوید که این لفظ را اکثر فارسیان بفتحات استعمال کرده اند اگرچه در عرف بسکون ثانی شهرت دارد و در خیابان نوشته که شفقت بتحریک و تخفیف بمعنی مهربانی چنانکه در صراح ست و تحقیق انیست که شفقت بفتحات در اصل لغت بمعنی ترس ست چون مهربان از آفات و بلیات دوست خود را ترساننده باشد مجازاً بمعنی مهربانی مستعمل شده۔

شفت بفتحتین بمعنی لب۔

شفاف بالفتح و تشدید چیزی لطیف که از پس آن چیز دیگر را توان دید چنانکه آب و شیشه و بلور وغیره۔

شف بالکسر و تشدید بمعنی افزونی و بمعنی کمی و این از لغات اضداد ست از شرح نصاب۔

شفا جرف بفتح شین و ضم جیم و را مهمله لب کنارهٔ وادی و آبگیر و شفا بالفتح بمعنی کناره و طرف و جرف بضمتین بمعنی وادی و تالاب و آبگیر۔

شفق بفتحتین سرخی شام و بامداد و بمعنی سرخی بامداد و میرزا صاحب گوید بیت
تا چون شفق مدام رخت لاله گون شود ؛؛ بی باده مگذران چون شفق صبح و شام را ؛؛ باقر کاشی گوید بیت ریزد حساب بدامن مستان شراب سرخ ؛؛ زانگونه ریخت شفق در کنار صبح ؛؛ از بهار عجم۔

شفشاهنگ بفتح اول و بدو شین معجمه تختهٔ آهنگ که دران سوراخها باشند بزرگ و باریک زرگران که تار طلا و نقره وغیره برای دراز کردن دران سوراخها میکشند بهندی جنتر گویند از برهان۔

شفتین بفتح اول و ثانی و ثالث بمعنی هر دو لب۔

شفتالو میوهٔ معروف و نیز بمعنی بوسهٔ معشوق از رشیدی و بهار عجم و چهار شربت و برهان و مؤلف کتاب را شعریست که چهار نام میوه بصنعت ایهام دران درج شده بیت زباغ حسن خوبان که بے آبی مبادا آنرا ؛؛ بجز شفتالو شیرین بهی دیگر نمی دارد ؛؛

شفتاه بکسر اول لبها و این جمع شفت ست که در اصل شفهة بوده از صراح۔

شفره بالفتح آلتی ست کفش گران را که بدان چرم را قطع کنند بهندی رانپی گویند و بالضم پلک چشم که مژه بروے روئید از منتخب۔

شفعہ بالضم ہمسائگی از منتخب و صراح۔
شفتہ بالفتح بروزن ہفتہ بیضہ مانندی باشد از ریسمان کہ بر دوک پیچیدہ شود از برہان۔
شفوی بفتحتین منسوب بشفت کہ بمعنی لب ست چون شفت در اصل شفہۃ بود ہا را در حالت نسبت بواو بدل کردہ شفوی گویند چنانکہ منسوب بشہر غزنہ را غزنوی گویند از منتخب وغیرہ و در صراح وہم در منتخب نوشتہ کہ شفوی درست نباشد چنانکہ مشہور شدہ وصحیح شفہی ست وحروف شفوی با و فا و میم ست۔
شفتالوی آروی بالف ممدودہ قسمے از شفتالو۔
شفتالوی کاردی قسمے از شفتالوی نفیس۔

فصل شین معجمہ مع قاف

شق عصا بفتح اول وکسر قاف مشدد چراکہ مضاف ست بمعنی مخالفت جماعۂ اسلام از قاموس وصراح وکنایہ از جنگ وجدال چراکہ از کثرت ضرب چوب عصا شکستہ میشود۔
شقرت بالضم زنگیست کہ زردی مائل باندک سرخی باشد از مفرح القلوب و در بحر الجواہر نوشتہ کہ زنگیست میان سرخی و زردی و در منتخب نوشتہ کہ سرخی با سیاہی آمیختہ
شقاوت بفتح بدبختی از منتخب۔
شقر بفتح اول وکسر قاف ورا، ہہلا لالہ کوہی از شرح نصاب وبرہان۔
شقدار بالکسر حاکم دیہات وعامل پرگنات۔
شق نفس بالکسر مشقت نفسہا از لطائف۔
شق نقیض بالکسر وتشدید قاف اول مکسور بمعنی صورت وطور نقیض ونقیض رفع الشئے باشد چون انسان کہ اصل ست ولا انسان نقیض آن۔
شقائق نمط نوعی از جامہ وفرش کہ گلدوزی باشد از شرح ثقات۔
شقائق لالہ واین مفرد وجمع یکسان آید از بحر الجواہر وصراح وگاہے مجازاً بمعنے مطلق گلہا آید۔
شق بالفتح وتشدید قاف بمعنی شگاف وشگافتن ودشوار آمدن کارے برکسے ونام یک قلعہ از قلاع خیبر وبالکسر وتشدید بمعنی نیمۂ چیزی وپارۂ از چیزی وکرانۂ کوہ وبرادر ودوست از منتخب وصراح ولطائف۔
شقیق بمعنی برادر از شرح نصاب۔
شقاق بکسر یک طرف گرفتن ومخالفت ودشمنی کردن از منتخب ولطائف۔
شقائق نعمان نوعی از لالہ کہ لغایت سرخ باشد نعمان بالضم نام پادشاہ از عرب لالۂ مذکور را از کوہستان آوردہ بود وبعضے گفتہ کہ بادشاہ مسطور لالۂ موصوف را نہایت دوست داشت از منتخب ومدار وصاحب بحر الجواہر نوشتہ کہ نعمان بالضم بمعنی خون است پس نسبت کردن لالہ را بخون بسبب سرخی آنست۔
شقہ بالضم وقاف مشدد پارچۂ جامہ وکاغذ وغیرہ ودر منتخب بمعنی جامۂ پیش شگافتہ وپارچہ کہ بر سر علم بندند۔
شقشقہ بدو شین معجمہ مفتوح ودو قاف بانگ کردن شتر۔
شقیقہ بدو قاف بمعنی جای نرم کہ میان گوش وپیشانی ست وبمعنی درد نیم سر از صراح
شقی بفتح بدبخت۔

فصل شین معجمہ مع کاف عربی

شکر با بمعنی تنگ و آنکہ تنگے در یاد داشتہ باشد از شرح قران السعدین ومصطلحات
شکوی بفتح ودر آخر الف مقصورہ بصورت یای زائدہ چنانکہ در لفظ دعوی وبشری بمعنی گلہ کردن وگلہ از صراح ومنتخب وشکوہ بہاے ہوز نوشتن خطاست۔
شکیبا بکسرتین صبر کنندہ از برہان۔
شکرخواب خواب خوش وخواب سحر از برہان۔
شکرلب بمعنی معشوق وکسیکہ لب ہائے او شگافتہ باشد۔
شکیب بکسرتین ویاے مجہول بمعنی صبر وآرام وبفتح خطاست از مؤید وکشف وبرہان وسراج وجہانگیری۔
شکراب کنایہ از اندک رنجش وکدورتی

ظاہری کہ درمیان دوستان و درمیان عاشق و معشوق واقع شود از چراغ ہدایت و رشیدی و برہان و بہار عجم و کشف۔

شگفت بکسرتین و کاف عربی بمعنی تعجب و بمعنی متعجب و عجیب و غریب بکسر اوّل و ضم کاف فارسی نیز آمدہ بمعنی از ہم کشودن غنچہ از برہان و مدار و مؤید و رشیدی و جہانگیری و در سراج نوشتہ کہ شگفت بکسرتین و کاف عربی بمعنی تعجب و بضمتین بمعنے واشدن گل و بہر دو معنی بکاف فارسی شہرت دارد و آنچہ بتحقیق پیوستہ تفاوت السنہ است بہر دو کاف صحیح ست

شکایت بکسر گلہ کردن۔

شکنج بکسر اوّل و فتح دوم بمعنی تاب و پیچ و بفتح اوّل و ضم کاف گرفتن عضو بناخن چنانکہ بدرد آید۔

شکل بدیہی الانتاج آنست کہ حد اوسط در صغری محمول باشد و در کبری موضوع بشرطے آنکہ صغری موجبہ باشد خواہ کلیہ خواہ جزئیہ و کبری کلیہ باشد خواہ موجبہ باشد خواہ سالبہ باشد بدانکہ شکل مرکب باشد از دو قضیہ یعنی جملہ است پس قضیہ اوّل را صغری گویند و قضیہ دوم را کبری نامند و لفظ مکرر کہ در آخر صغری و وسط کبری واقع شود آنرا حد اوسط گویند چون حد اوسط را دور کنی از شکل نتیجہ حاصل آید و موضوع بمعنی مبتدا است و محمول بمعنی خبر و شکل بدیہی الانتاج شکل اوّل باشد از اشکال اربعہ مثال شکل اوّل یعنی شکل بدیہی الانتاج کل انسان حیوان و کل حیوان جسم و نتیجہ این کل انسان جسم مثال شکل ثانی کل انسان حیوان و لاشی من الحجر بحیوان و نتیجہ اینست لاشے من الانسان بحجر مثال شکل ثالث کل انسان حیوان و کل انسان ضاحک نتیجہ اینست بعض الحیوان ضاحک مثال شکل رابع کل انسان حیوان و کل ناطق انسان نتیجہ اش اینست بعض الحیوان ناطق۔

شکرخند بمعنی تبسم از برہان۔

شکر بالضم سپاس و ثنا گفتن منعم را بسبب حصول نعمت از و و خان آرزو در خیابان نوشتہ کہ شکر فعلے ست کہ دلالت کند بر تعظیم منعم بسبب انعام او خواہ بزبان خواہ بقلب خواہ بارکان و جوارح یعنی دست و پا تمت کلامہ و بالفتح و سکون کاف بمعنی فرج زن و در فارسی بفتحتین و تخفیف و تشدید کاف بمعنی شیرینی معروف و گاہی مجازاً بمعنے لب معشوق و بوسہ نیز آید و نام زن حمیلہ کہ خسرو برغم شیرین در عقد آوردہ بود و بکسر اوّل و فتح کاف عربی بمعنی شکستہ و شکار کنندہ و بفتحتین و کاف عربی و کاف فارسی نیز زنبور سیاہ کہ بہندی بھونرا گویند از برہان و منتخب و بحر الجواہر و کشف و لطائف و مصطلحات۔

شکار بمعنی قصد کشتن حیوان گاہ بمعنی حیوانیکہ کشتہ شدہ باشد از مصطلحات و بہار عجم۔

شکرریز آنچہ در شب عروسی بر سر عروس و داماد نثار کنند از برہان و سراج و بعضے گفتہ کہ کنایہ از جلوہ کردنست چہ وقت جلوہ و نکاح بر سر عروس و داماد شکر ریزی کنند و بمعنے گریہ شادی نیز آمدہ

شکرخش بمعنی نموزاز مصطلحات

شکرلنگ کسیکہ فی الجملہ لنگ باشد از مصطلحات۔

شکررنگ ناخوش و بیزار۔

شکستہ رنگ مراد از زرد رنگ

شکیل بکسرتین رسن اسپ و بمعنی مکر و فریب از برہان۔

شکال بکسر اوّل و کاف عربی رسمانی کہ بر دست و پای اسپ و شتر شریر بندند و بمعنی مکر و حیلہ و بالفتح و تشدید کاف بسیار شکل کنندہ و ظریف از لطائف۔

شکار فیل آنرا گویند کہ ہمہ جانوران شکاری را یکبارگی برای گرفتن صید سر دہند

شکفتن بکسر اوّل و ضم کاف عربی کشودہ شدن غنچہ و بکاف فارسی نیز آمدہ از برہان

شکیفتن بکاف عربی و یاے مجہول بمعنی صبر کردن شرح بوستان از عبد الواسع۔

شکوہیدن بضمتین عظمت خویش اظہار کردن و ترسیدن از مؤید و لطائف و در جہانگیری بکسر بمعنے ترسیدن۔

شکردن بکسر بمعنے شکستن و شکار کردن از برهان۔

شکوخیدن بضمتین لغزیدن و افتادن از برهان۔

شکولیدن پراگنده کردن از برهان۔

شکنجیدن بکسر اول وضم ثانی گرفتن عضوی باشد بسر ناخن از لطائف۔

شکنجه کردن بکسر اول رنجانیدن و تنگ نمودن کسے را۔

شکستن بکسر از جهانگیری و در برهان بفتحتین۔

شکسته ناخن عبارت از بی قوت و بے استعداد۔

شکم خاریدن بهانه کردن و عذر آوردن از برهان۔

شکر در مجمر انداختن در بعض بلاد بجهت بخور و تعطیر محفل درمیان شکر پارهٔ عود آمیخته در مجمرے سازند تا دود عود دیر ماند۔

شکم در خویش دزدیدن کنایه از ترسیدن از مصطلحات۔

شکوه بضمتین و کاف عربی و واو مجهول بمعنی حشمت و بزرگی و مهابت و شان و شوکت و بکسر اول وضم دوم بمعنی ترس و بیم از برهان و مدار و کشف و لطائف۔

شکوفه بکسر اول و کاف عربی مضموم گل درخت میوه و مطلق غنچه و گل درختان و بمعنی قے که طعام غیر منهضم معده از دهان بیرون آید از برهان و جهانگیری و مصطلحات و در رشیدی و مؤید و بهار عجم بضمتین و در بودن کاف عربی اتفاق همایست۔

شکرانه بالضم و الف نون برای لیاقت۔

شکره بکسر اول و فتح کاف و فتح رای مهمله مرغ شکاری که معروفست از برهان و سروری و مؤید۔

شکنجه بمعنی عذاب و نوعی از تعذیب و آلتی است مشهور مجلدان را از سروری و خیابان۔

شکنبه بکسر اول و فتح کاف و سکون نون و بائے موحده بمعنی معدهٔ حیوانات که بعد از خوردن آب و غذا در آن جمع میشود۔

شکم بنده حریص بسیار خوار۔

شکر لوره سنبوسه که درون آن از قند و مغز بادام شگوفته پُر بود از سراج۔

شکر رنگی و شکر رنجی آزردگی و رنجشے که میان دوستان گاهے واقع شود۔

شکر تری شکر سفید این ایجاد فارسیان هند است از بهار عجم۔

شکل عروسی شکلیست برای اثبات این مطلوب که هر دو مربع ضلعین قائمه مساوی مربع وتر این قائمه باشد و این شکل را از آن عروسی نام کردند که عروس در لغت بمعنی کثرت مال ست پس این شکل نیز کثیر النفع ست مانند کثرت مال یا آنکه بمجلهٔ عروس این شکل مشابهت دارد چه بمحض تشکل و چه باعتبار انواع محاسن و آن شکل اینست۔

ط ا ج د ب ح ه ل
مربع ضلع قائمه
مربع ضلع قائمه
مربع
وتر

فصل شین معجمه مع کاف فارسی

شگر بفتحتین و کاف فارسی زنبور سیاه از مؤید و در برهان بکاف عربی چنانکه در سکندرنامه آمده **مصرعه** ز پستان هر یک شکر خورده شیر۔

شگرف بکسر اول و فتح کاف فارسی زیبا و نیکو و عجیب و بمعنی بزرگ اگر در اشیا استعمال کنند بمعنی زیبا باشد و اگر بمردم استعمال کنند بمعنی صاحب شکوه و بزرگ باشد از مؤید و کشف و برهان و جهانگیری و لطائف و مدار و سراج و فرهنگ قوسی۔

شگال بکسر بمعنے شغال از برهان۔

شگن بضمتین فال گرفتن و این مفرس لفظ سگن ست که بضم سین مهمله باشد مرکب از لفظ سو که بهندی نیک ست و گن بمعنی اثر۔

فصل شین معجمه مع لام

شلیخا بفتح اوّل و یای معروف و خای معجمه نام مردی که از اصحاب عیسیٰ علیہ السلام بود از مؤید و غیر آن۔

شلوار بالفتح بروزن هموار بمعنی ازار و این مرکب ست از شل که بمعنی ران ست و لفظ وار کلمهٔ نسبت ست از بهار عجم و مزیل سراج

شلف بالفتح زن فاحشه از برهان۔

شلاق بالفتح و تشدید لام لفظ ترکی است بزور دست زدن بر سر کسی از مصطلحات و در لغات ترکی کسی را بچوب زدن است و در سراج اللغات بمعنی ضرب دست مجازاً بمعنی کوفت نیز مستعمل است و در مصطلحات بمعنی شوخ و فتنه انگیز نیز آمده۔

شلتاق بالفتح و حرف سوم تای فوقانی در ترکی بمعنی جنگ و خرخشه۔

شلتوک بفتح اوّل و سکون ثانی و ضم تای فوقانی و واو معروف و کاف عربی بمعنی شالی یعنی برنج که هنوز در پوست باشد از برهان۔

شلنگ بفتحتین و سکون نون و کاف فارسی بر جستن از جائی بجائی از رشیدی و برهان و سراج و در کشف بکسر آمده۔

شلّاک بالکسر و تشدید لام مکسور و کاف عربی آن از چیزی بندوق که بیکبارگی سر بهند و این لفظ ترکیست از لغات ترکی نوشته شد از منتخب۔

شلیل بفتح اوّل و کسر لام و یای معروف نوعی از شفتالو از رشیدی و در جهانگیری نوشته که بکسرتین نام میوه است که رنگ سرخ و سپید دارد و در برهان نوشته که میوه ایست شبیه بشفتالو و در سراج نوشته که نوعی از شفتالو که بعضے آن تمام سرخ باشد و بعربی نام جامه ایست که در زیر زره پوشند کذا فی المنتخب۔

شل بالفتح بعربی کسیکه دست و پای او حرکت نتواند کرد و بفارسی هر چیز سست و نرم و بکسر اوّل نیزهٔ کوچک و بالضم و بالکسر نام میوه که بهندی بیل گویند۔

شلائین بفتح بروزن سلاطین بمعنی شوخ و ناخوش و محکم و سخت درگیرنده بچیزے از لغات ترکی و چراغ هدایت و بهار عجم و در سراج نوشته که شلائین بروزن سلاطین شخصیکه بسیار آرام کند و از منع باز نماند و مجازاً بمعنی عاشق آید۔

شله بضم اوّل و فتح لام مخففه نوعی از طعام که برنج را در آب گوشت بطور هریسه می پزند و افغانان این و یار آنرا شوله گویند بواو مجهول فقیر مؤلف بعضی ثقات را دیده که بالضم و تشدید لام گویند و آن برای معنی مذکور بیمکروه و محض خطا چرا که شله بالضم و تشدید لام بمعنی لتهٔ حیض آمده است و بمعنی فرج زن و بمعنی بت و بت پرست نیز بفتح اوّل و تشدید لام جائی سرگین انداختن و بفتح و تخفیف لام بمعنی قصاص و این تحقیق از رشیدی و مؤید و مدار و برهان و جهانگیری ست و در سراج نوشته که شله بضم اوّل و فتح لام نوعی از طعام معروف و این که در هندوستان شوله بواو مجهول شهرت دارد اصل آن دیده نشده و بضم اوّل و تشدید لام فرج زنان و جایهای پلید بیها که در کوچه باشد و لتهٔ خون حیض بعضی باین معنی بفتح اوّل گفته اند و این قوی است۔

شلامتی شوخی و جبیدگی بکار ے

فصل شین معجمه مع میم

شمولاً و استقلالاً کنایه از کردن کاری بذات خود بی اتباع و رفاقت دیگران و شمولاً یعنی بالتبع و به پیروی دیگری بکاری در آمدن چنانچه پادشاهی تابع پادشاهی شود جمیع امرای همراهش نیز مطیع آن پادشاه غالب شوند و وجه نصب لفظ شمول و استقلال بجهت آنکه بمحل خود در ترکیب حال واقع شده است۔

شمات بضم اوّل و تشدید میم و در آخر تای فوقانی شاد شوندگان بمکروهی و خرابی کسے و این جمع شامت ست که بکسر میم اسم فاعل از شماتت باشد۔

شماتت بالفتح شاد شدن بر خرابی کسی از منتخب و صراح۔
شمبلیت بفتح اول و سکون میم و فتح بای موحده و کسر لام و یای معروف و تای فوقانی نام گلیست زرد رنگ و بمعنی تخم حلبه که بهندی میتھی گویند از برهان و شملید بر وزن تمهید نیز آمده۔
شمبلید بالفتح و فتح بای موحده نام گلیست که زرد رنگ باشد و تخم حلبه و آن دانهاے زرد رنگ باشد که بهندی میتھی گویند از برهان و شملید بر وزن تمهید نیز آمده۔
شمشاد بالکسر نام درختیست که بلند باشد و چوب آن نهایت محکمی دارد و چون درخت خوشنما باشد لهذا آنرا از اقسام سرو دانند و بمعنی ریحان و مرزنگوش نیز و بفتح هم آمده از برهان و جهانگیری و صاحب رشیدی ضبط حرکت نکرده و گفته که نوعی از سرو است و بمعنی ریحان نیز و در مؤید و مدار بفتح و در سراج نوشته که شمشاد بکسر اول درختی ست که چوب آن درغایت سختی و صفا بود و درختش راست و موزون و برگهایش بسبب باریکی و هجوم بموی خوبان مشابهت دارد گاهے مراد از آن موے خط باشد که بر عذار خوبان پیدا شود و گاهے بزلف طره تشبیه کنند پس این همه مجاز خواهد بود و در تحفه بمعنی مرزنجوش گفته که آن را بهندی مروه

خوانند۔
شمشیر مرکبست از شم که بمعنی ناخن باشد و بمعنی دم شیر نیز آمده چون آلهٔ مذکور یعنی تیغ مشابه بناخن شیرست در شکل یا مشابه بدم شیر لهذا این اسم مسمّی گردید از بهار عجم و برهان و جهانگیری و رشیدی۔
شمر بفتحتین در فارسی حوض کوچک و تالاب دسر شیر که بهندی بلائی گویند از برهان و سراج و رشیدی و شمر بفتح اول و سکون ثانی در عربی بمعنی خرامیدن از منتخب و شمر بکسر اول و سکون میم نام شخصی علیه اللعنة که قاتل امام حسین رضی الله عنه بوده۔
شموس بفتح اول و در آخر سین مهمله سرکش و بدخو از سرورے و منتخب و کشف و بضمتین جمع شمس که بمعنی آفتاب ست۔
شماس بالفتح و تشدید میم بهتر ترسایان که میان سرتراشد و در عبادت خانه بنشیند از منتخب و در برهان نوشته که نام شخصی ست که دین آتش پرستی وضع کرده اوست۔
شمع بفتحتین بمعنی موم از قاموس و در منتخب نوشته که بفتحتین بمعنی موم و بسکون میم چنانکه مشهورست مولدست یعنی بعد از اختلاط عرب و عجم بهم رسیده و صاحب بهار عجم گوید که در فارسی بسکون میم مستعمل است بمعنی چیزیکه از موم یا از پیه ساخته روشن میکنند و این مجازست از قبیل تسمیة الشئ باسم مادته و آنرا بفارسی شماله گویند۔

شموع بضمتین جمع شمع ست۔
شمول بضمتین فرا گرفتن چیزی را و محیط شدن بر چیزی از منتخب و لطائف۔
شمل بفتح اول و سکون میم پریشانی و پراگنده و جمع شدن و فرا گرفتن از منتخب و صراح بدانکه این لفظ از لغات اضداد ست۔
شمال بفتح بادیکه از طرف قطب و نبات النعش وزد و بکسر دست چپ و بمعنی عادت و جانب قطب و نبات النعش را نیز مجازاً شمال بکسر گویند چراکه در اصل لغت شمال بمعنی دست چپ ست و این جانبے است که بطرف چپ کعبه منسوب ست چه عرب کعبه را شخص قرار داده اند که روے او بمشرق است و پشت او بمغرب و همین سبب بود را از و بمعنی پشت کعبه مسمّی کرده اند و همچنین شام را از مشابهه گرفته اند که دست چپ کعبه باشد از منتخب و صراح و لطائف و کنز و وجه تسمیه از شرح نصاب که از مولانا یوسف بن بانع ست۔
شمائل بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم ست بمعنی خصلتها و عادتها و بمعنے شکل و بمعنی شاخهای نورسته درخت از صراح و منتخب و برهان و صاحب بهار عجم گوید که شمائل بمعنی خصائل ست مگر فارسیان بمعنی صورت و تقطیع و وضع استعمال کنند

شم بالفتح و تشدید در عربی بمعنی بوئیدن و بالضم و بسکون میم غیر مشدد در فارسی پاپوش و نعلین چرمی معنی اول از منتخب و معنی ثانی از سروری و جهانگیری و لطائف و صاحب رشیدی گوید که بالفتح یا افراز چرمین یعنی پاپوش و بمعنی نفرت و بیهوشی و بمعنی ناخن و در برهان نوشته که شم بالفتح و در فارسی بمعنی فریب و نفرت و پریشانی و افغان و نوحه و ناخن دوم بالضم دال است و بعض شراح نوشته اند که سم بالضم نوعی از ابریشم که ناقص باشد و بمعنی نقطهای نیلی که زنان هند بر رو و با نقش کنند و در سراج نوشته که شم بالفتح بمعنی ناخن و ازین ماخوذ است شمشیر که در اصل بمعنی ناخن شیر است و بالضم یا افراز چرمین۔

شمیم باد ببوی خوش برآمیخته و در مصطلح بمعنی بوئیدن۔

شمائم بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم ست خوشبوها که بوئیده شوند و این جمع شمیمه است نه جمع شمیم۔

شماسیان بالفتح و تشدید میم قومی ست که کافر باشند و در برهان و سراج نوشته بمعنی جماعه که بر دین آتش پرست باشند

شمعون بالفتح نام مردی و نام یکی از برادران یوسف علیه السلام که بقتل یوسف علیه السلام مشوره کرده بود و نام یکی از اصحاب عیسی علیه السلام۔

شمع ایمن باضافت و فتح همزه و فتح میم آنچه موسی علیه السلام در وادی ایمن بر درختی تجلی نور حق تعالی دیده بودند۔

شمن بفتحتین بت پرست از برهان و سراج۔

شمیدن بوئیدن و این از جملهٔ لغات غریبه است که فارسیان دران تصرف کرده تصریف نموده اند از عالم طلبیدن و فهمیدن زیرا چه ماخوذ ست از شم بمعنی بوئیدن لیکن بعد نوشتن تحقیق پیوست که شمیدن بمعنی بو کردن نیامده بلکه بامعنی هم شنیدن بنون ست و بمیم تحریف از سراج مگر شمیدن در اصل فارسی بمعنی رمیدن و بیهوش شدن و پریشان شدن و ترسیدن آمده چنانکه در مؤید و جهانگیری ست۔

شمار بدست چپ کردن کنایه از شمار صدها و هزاران چراکه در حساب عقد انامل حساب مآت و الوف بدست چپ کنند و شمار احاد و عشرات بدست راست نمایند۔

شمیده بمعنی بیهوش و پریشان از مؤید و جهانگیری وغیره۔

شمه بالفتح و تشدید در عربی بمعنی بوی اندک و یکبار بوئیدن چیزی و بکسر اول و فتح میم در فارسی سرشیر که بهندی آن را ملائی گویند و برای معنی اول بالکسر غلط است از مؤید و کشف و منتخب و برهان و جهانگیری و لطائف و در سراج نوشته که شمه بکسر اول و فتح میم بمعنی سرشیر و بالفتح و تشدید میم که بمعنی اندک مشهور ست لفظ عربی باشد ماخوذ از شم بمعنی بوئیدن مجازاً در فارسی بمعنی اندک و کم مستعمل شده۔

شمسه بالفتح و حرف سوم سین مهمله بمعنی آفتاب و بمعنی قرص زراندوده که در قبه یعنی کلس مینا باشد۔

شمسیه بالفتح و سین مهمله مکسور و تشدید تحتانی نام رساله است در علم منطق۔

شمامه بالفتح بوی خوش که از چیزی بوئیده شود و بالفتح و تشدید میم نوعی از خربزه کوچک صحرائی خوشبودار که بفارسی دستنبو گویند و بهندی کچری و سیندها نامند از منتخب و بعضی اهل لغت نوشته که شمامه دستنبو و آن گلوله باشد بصورت گوی مرکب از خوشبوها که آن را بدست گیرند و می بویند۔

شمامچه بفتح چیزی خوشبودار که بوئیده شود۔

شماسی بالفتح و تشدید میم در برهان و سراج نوشته که بمعنی شخصی ست که بر دین شماس باشد و شماس نام آتش پرست

له بضم اول پا افزاری را گویند که زیر آن از چرم و بالای آن از ریسمان باشد و آن را بترکی چارق گویند ۱۲۔ از برهان۔

شماخی بفتح اول و کسر خای معجمه قصبه ایست قریب شروان از مؤید۔
شماغی بفتح و تشدید کسیکه شمع ریزد آری فارسیان اکثر یای حطی در آخر صیغهٔ اسم فاعل زیاده کنند چنانکه قادی از مصطلحات۔

فصل شین معجمه مع نون

شنوا بالفتحتین بمعنی شنونده و سمیع۔
شنا بکسر اول بمعنی شناوری و نام ورزشی ایست که هندیان آنرا ڈنڈ گویند و آنرا شنو نیز نامند از شرح گل کشتی و مؤید و سراج و مدار و برهان۔
شنعت بالضم و شناعت بفتح هر دو لفظ بمعنی زشتی و بدی و طعنه از بحر الجواهر و منتخب و صراح و در تاج بکسر۔
شنات بالفتح بر وزن قنات دشمن دارندگان و این جمع تکسیر شانی ست که مهموز لام باشد۔
شنبلید بالفتح و بای موحده نیز مفتوحه و یای معروف نام گلی ست که زرد رنگ باشد و بمعنی تخم حلبه و آن دانهای زرد رنگ باشند که تره آنرا پخته میخورند و بهندی میتهی گویند از مؤید و رشیدی و سروری و سراج و کشف و برهان و مدار و جهانگیری۔
شناساند متعدی شناسد و حید گوید
بیت
شهرت بیداد او از ناتوانیهای ماست
پیش شناساند برم موی تیغ تیز را
از چراغ هدایت و بهار عجم۔
شنقار بالضم و قاف و بجای قاف غین معجمه هم آمده نام طایر شکاری سفید رنگ برابر عقاب لیکن در قوت از عقاب زیاده و بسیار کمیاب ست و این لفظ ترکی ست و در رسم الخط ترکی شونقار نویسند بزیادت واو علامت ضمهٔ ماقبل از برهان۔
شنار بکسر اول بمعنی شناور و بمعنی شوم و نامبارک و خرابی و بمعنی ننگ و عار و در عربی بمعنی دشمن از لطائف۔
شنائع بدیها و زشتیها۔
شنیع بالفتح بمعنی بد و زشت۔
شنجرف بالفتح و جیم عربی مفتوح مبدل شنگرف و سنجرف بسین مهمله معرب آن۔
شنگ بالفتح و کاف فارسی در اصل بمعنی دزد و راهزنست و بمجاز بمعشوق اطلاق کنند و بمعنی شوخ و ظریف از سراج و رشیدی و برهان۔
شنگول بر وزن مقبول بمعنی شوخ و زیبا از برهان و سراج و رشیدی۔
شنگل بالفتح و کاف فارسی مضموم بمعنی شوخ و عیار و راهزن از برهان۔
شنیدن بفتح اول بمعنی سمع یعنی سخن را گوش کردن و بمعنی بوئیدن درین قول برهان و جهانگیری و مؤید و مدار و غیرها متفق اند و در شکرستان نیز نوشته که در اکثر جاها هر دو معنی بفتح خوانند و در مدار هر دو معنی بکسر و در کشف بکسر بمعنی سمع و بفتح اول بمعنی بوئیدن مگر قول متفق علیه اقوی ست۔
شنفتن بفتح اول و ضم نون و سکون فا بمعنی شنیدن از رشیدی۔
شنقار شدن بضم اول بمعنی مردن سلاطین جغتائی استعمال کنند از چهار شربت۔
شن بالفتح و تشدید نون مشک آب که کهنه باشد از منتخب و شرح نصاب۔
شنو بکسر اول و فتح نون نام ورزشی است که هندیان آنرا ڈنڈ گویند از شرح گل کشتی۔
شنوسه بکسر اول و واو معروف و بعده سین مهمله بمعنی عطسه از رشیدی و در سروری و برهان بفتح اول آمده و در سراج بفتح هر دو شین معجمه نوشته و گفته که بسین مهمله نیز آمده۔
شناه بکسر اول بمعنی شناوری از مؤید و سراج و مدار و برهان۔
شنشنه بکسر شین معجمهٔ اول و سکون نون اول و کسر شین معجمهٔ دوم و فتح نون دوم بمعنی خو و طبیعت و عادت لیکن استعمال این لفظ بمعنی خوی بد ست از منتخب و شرح نصاب۔
شنزبه بفتح اول و سکون نون و فتح زای معجمه و موحده و های مختفی نام گاوی ست که برتر و پیر شغالی که دمنه معروف و موسوم است فریفته شده با شیر جنگ کرده کشته شده۔

فصل شین معجمه مع واو

شوا بکسر بمعنی بریان از شرح نصاب

ودر برہان نوشتہ کہ در عربی بمعنی گوشت بریان
ودر فارسی سختی پوست دست وپا بسبب بسیار
کار کردن ۔

شوریٰ بالضم وواو معروف ودر آخر الف
مقصورہ بصورت یا بمعنے مشورہ از منتخب

شوائب بکسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست و
بلائے موحدہ آمیزشہا وآمیختگیہا وآلودگیہا

شوربخت بمعنی بدبخت ۔

شوات بفتح وضم اول وتائے فوقانی
سرخاب از برہان وجہانگیری در تحفۃ السعادۃ
وسروری بمعنی چیزی کہ بعربی حبارے گویند
وبعضے گویند کہ فیل مرغ ۔

شوکت بالفتح خار وقوت وتیزی وشدت
وہیبت از منتخب ۔

شوخ بواو معروف وخای معجمہ بروزن
نو بمعنی چرک بدن وریم اندام کہ بہندی میل
گویند از رشیدی وکشف وبرہان وجہانگیری
ودر سراج نوشتہ کہ بواو مجہول بیباک ودلیر و
بمعنی چلد وچالاک وبمعنی چرک جامہ وغیرہ ۔

شوامخ بکسر میم وخای معجمہ چیزہای بلند و
بلندیہا این جمع شامخہ است مشتق از شموخ
بمعنی بلند شدن ۔

شوارد بفتح ورا مہملہ مکسور بمعنی رمندگان
وپریشانیہا از کشف ودر ترجمہ مقامات حریری
نوشتہ کہ شوارد در لغت جمع شاردہ است کہ
بمعنے شترمادہ رمندہ وگریزندہ ۔

شواہد جمع شاہد ۔

شور بالضم فتنہ وغلغلہ وشہرت وآواز بلند
وبمعنی عشق وجنون ودر آخر اسما بمعنی دارندہ
وورزش کنندہ دہد چون سلحشور وبمعنی
نمکین ونمک وبالفتح در عربی بمعنی مشورہ و
کنگاش کردن از فردوس اللغات ۔

شورمور نوعی از مور کہ بغایت خرد باشد
از شرح خاقانی ۔

شوستر نام شہر از ایران در سراج اللغات
نوشتہ کہ شوستر بروزن نوتر نام شہرے
است از خوزستان کہ دیبای آنجا بخوبی
مشہور ست ۔

شورہ گز بفتح کاف فارسی وزای معجمہ
نوعی از درخت گز کہ در زمین شور روید از
رشیدی وبرہان ۔

شونیز بواو ویای معروف وزای
معجمہ تخمی ست سیاہ کہ بہندی کلونجی گویند
از سراج ۔

شوط بالفتح تگ وگشت از صراح ۔

شواظ بضم اول وظای معجمہ بمعنی شعلۂ
آتش از شروح نصاب ۔

شوارع بکسر را مہملہ وعین مہملہ راہہای بزرگ
وراہہای راست از منتخب ۔

شواہق بلندہا وبلندیہا این جمع شاہقہ
است کہ ماخوذ از شہوق باشد وشہوق بفتحتین
بمعنی بلند شدنست ۔

شوارق روشنیہا وچیزہای روشن ۔

شوک بالفتح بمعنی خار ۔

شوال وجہ تسمیہ آنکہ درین ماہ عرب
سیر وشکار میکردند واز خانہای خود
بیرون میرفتند مشتق از شول کہ مصدر
است بمعنی برداشتہ شدن ۔

شواغل جمع شغل ۔

شورغال کہ بمعنی روزینہ مشہور
است این لفظ غلط ست چرا کہ در کتب
یافتہ نشدہ ودر مدار نوشتہ کہ سیورغال
بضم سین مہملہ وضم یای تحتانی وواو معروف
وغین معجمہ بمعنی مدد معاش ودر لغات
ترکی بفتح اول وواو معدولہ وسکون را
مہملہ بمعنی انعام نوشتہ است ۔

شوم بالضم مصدر ست بمعنی بدفالی وواو
این لفظ بدل از ہمزہ است از صراح
ومنتخب فارسیان بمعنی منحوس آرند مصدر
را بمعنی اسم مفعول ودر محاورہ اردو مجازاً
بمعنی بخیل مستعمل میشود ۔

شورچشم کسیکہ نظر او بچیز ضرر رساند
ومردم را بیمار نماید از شرح نصاب وصراح

شوراندن پریشان کردن ۔

شوخگن بالضم وکاف فارسی مکسور
بمعنے جامہ وبدن کہ پرچرک باشد بہندے
آنرا میلا گویند از برہان وشروح نصاب

شوخ ترازو بمعنی دغل ماخوذ از
سنگ کمتر ترازو داشتن از مصطلحات

شولہ بالفتح منزل نوزدہم از منازل
قمر وآن دو ستارہ اند بر نیشہای دم عقرب

بجای منش بغایت۔

شوشه بالضم بمعنی توده ولیشتهٔ هرچیز از سلاک زر و نقره و آهن وغیره از کشف وبرهان وسراج۔

شوریده شوره مزه و پریشان حال و مجازاً بمعنی دیوانه وعاشق۔

شوره چیزیست معروف مثل نمک و نام گیاهی ست و در سراج نوشته که شوره زمین نمناک خاک شور و نوعی از درخت گز۔

شوهره بفتح اول وسوم وچهارم بمعنی سهره که گلها را برشته بسته برسر عروس وداماد بندند۔

شورابه آب شور درین لفظ ها برای اسمیت ست چنانکه در سبزه وسفیده

شومی بواو معروف بمعنی نحوست اگرچه شوم مصدرست حاجت بیای مصدری ندارد لیکن فارسیان در اواخر بعض مصادر عربی که در محاوره خود بمعنی اسم فاعل واسم مفعول مستعمل میکنند یای مصدری بطور فارسی زیاده میسازند چنانکه خلاص خلاصی وسلامت وسلامتی همچنین شوم وشومی۔

شوریشتی شوخ وتیج ادائی از مصطلحات۔

شوی بالضم شوهر از برهان۔

فصل شین معجمه مع های هوز

شهروا بالفتح درم ودینار ناسره که خاص در یک شهر رایج باشد واین در اصل شهر روا بود و یک را مطابق قاعدهٔ معروف حذف کردند و نیز آن درم ناسره که یکی از ملوک ظالم در ملک خود بزور رایج کرده بود و در ملک دیگران رواج نیافت از رشیدی وسراج وخیابان وبرهان و مؤلف گوید بظاهر بامعنی در اصل شهر روا بود و در منتخب نوشته که نوعی ست از خرمهره کوچک باشد بقدر تخم خرما۔

شهدا بضم اول وفتح ثانی جمع شهید

شهر خدا ماه رجب و ماه رجب را اصم گویند که بمعنی ناشنوا و کرست چراکه روز قیامت همه شهرها را یعنی ماهها را گواهی دادن گناهان که مردم دران شهر کرده باشند طلب کنند همه شهور گواهی دهند مگر ماه رجب گواهی ندهد و گوید که من اصم بودم گواهی نتوانم داد یا آنکه رجب را ازان اصم گویند که دران آواز تیغ وتیر بر نیاید و بانگ جدال شنیده نشود زیرا که آن از شهور حرام ست جنگ دران ممتنع بوده است از شرح قران السعدین

شهبار بفتح اول وسکون ثانی وحرف سوم بای موحده مؤنث اشهب بمعنی مادیان سفید وسیاه که سفیدی آن غالب باشد بر سیاهی آن از شرح خاقانی۔

شهلا بالفتح زن میش چشم از منتخب و نوعیست از نرگس که در گل آن بجاے زردی سیاهی میباشد مشابه چشم انسان همان نرگس ست و آن قسم که زردست آنرا عبهر گویند و در سراج نوشته که شهلا بمعنی چشم سیاهی که مائل بسرخی باشد۔

شهاب بفتح نام رنگ سرخ معروف که در اصل شاه آب بود از برهان و جهانگیری و بکسر اول ستارهٔ روشن و بمعنی شعلهٔ آتش بلند شده و ستارهٔ مانند چیزیکه بشکل انار آتشبازی بر فلک دوان میشود و آن رجم شیاطین ست و نزد حکما آن دخان ارضی ست که بکرهٔ نار رسیده مشتعل میشود از مؤید و منتخب صراح و مدار ولطائف ودیگر کتب و در لطائف و مدار نوشته که بفتح بمعنی بچهٔ سگ ست۔

شهلاب بالفتح نام ملکی ست که روباه آنجا دراز مو باشد از شرح خاقانی۔

شهب بضمتین کواکب روشن از منتخب۔

شهوت بالفتح آرزو و شوق نفس بطرف حصول لذت ومنفعت از بحرالجواهر وسروری و رشیدی نوشته که شهوت بمعنی مطلق آرزو وخواهش خواه آرزوی طعام باشد خواه آرزوی جماع۔

شهامت بفتح بزرگی وتوانائی و شادمانی وچستی و دلیری از منتخب و کنز۔

شهادت خبر درست و گواهی دادن

وکشته شدن برامر حق وبجلیا وحاضر شدن وظاهر شدن وآگاهی قاطع وگواهی دادن بوحدانیت حق تعالی ورسالت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وگاهی شهادت مراد از کلمهٔ شهادت باشد از منتخب وتاج المصادر وصراح وغیرها

شهربند بمعنے حصار وبمعنی مقید ومحبوس وزندان ۔

شهید بمعنی گواه وکشته شده بیگناه یا درراه خدا وآنکه از علم او هیچ غائب نباشد از منتخب ونام شاعرے ۔

شهود بضمتین حاضر شدن وبمعنی حاضر شدگان وگواهان جمع شاهد از منتخب ودر لطائف نوشته که شهود در اصطلاح سالکان رویت حق ست که از مراتب کثرات وموهومات صوری عبور نموده بمقام توحید عیانی رسیده درصور جمیع موجودات مشاهدهٔ حق نماید وغیریت دور شده هرچه بیند حق بیند ۔

شهرود نام سازی مثل موسیقار از برهان ودر سراج نوشته که شهرود نام رودیست درعراق ونام سازی ست وتار یم که بر ساز ها بندند ۔

شهریور بفتح اول وکسر را ویاے مجهول وفتح واو ونام ماه شمسی وآن مدت ماندن آفتاب ست در برج سنبله باندک تفاوت باگوار که ماه هندیست مطابقت دارد ۔

شهر بمعنی ماه که مدتی ست مشهور واین را ازان شهر گویند که چون مردم نظر میکنند بسوی هلال پس شهرت میدهند آنرا از لطیفه که بر کشاف نوشته شده و شهر که ترجمهٔ مدینه باشد فارسے ست ۔

شهریار پادشاه بزرگ عادل از برهان

شهوار هر شئے بهتر وعمده که لائق پادشاه باشد از برهان ۔

شهور بضمتین ماهها واین جمع شهر که بمعنے ماه باشد ۔

شهیر بمعنے مشهور از لطائف ۔

شهادت مستور شهید شدن شخصے در شهر که قاتل آن معلوم نباشد پس در شریعت آنرا شهادت کامل ندانند احکام شهیدبران جاری نسازند که بهمین سبب آنرا غسل وکفن دهند الا شهدا را غسل وکفن ندهند ۔

شه نیمروز کنایه از آدم صفی علیه السلام وکنایه از پیغمبر ما صلے الله علیه وآله وسلم وکنایه از رستم بن زال ووجه تسمیه بهر سه معنے در برهان مسطور ست ۔

شهناز بالفتح وحرف ثالث نون وزای معجمه نام نوائی از موسیقی از مصطلحات ودر لطائف بمعنی عروس نیز آمده وبعضے نوشته که نام خواهر جمشید ست که ضحاک آنرا بنکاح آورده ۔

شهر سبز نام شهریست از توران نزدیک سمرقند از سراج ۔

شهرتاش همسایه وهم شهر

شهیق بفتح بمعنے آخرین آواز خر وزفیر آواز اولین خر کذا فی المنتخب چه در آواز خر دو قسم صوت یمباشد یکے باریک دیگر ثقیل باریک را زفیر گویند وثقیل را شهیق ۔

شهلان بالفتح نام کوه از برهان شاید که بدل از سیلان باشد ۔

شهربانو دختر یزدجرد پادشاه ایران که در خلافت حضرت عمر رضی الله عنه اسیر آمده بود وبنکاح امام حسین رضی الله عنه درآمده امام زین العابدین رضی الله عنه ازو متولد شدند ۔

شهبره بالفتح وبای موحده ورا وهای هر دو مفتوح بمعنے پیرزن از شرح نصاب ۔

شهره بالضم بمعنی مهره که از گلها ترتیب دهند واین مسموع ست ۔

شه بالضم کلمه ایست که درمقام نفرت و کراهیت استعمال کنند از برهان ولطائف

شهنشاه پادشاه عظیم الشان واین مخفف شاهان شاه ست بحذف کردن دو الف از برهان وخیابان ۔

شهله بالفتح ولام نیز مفتوح بمعنے پیرزن از شرح نصاب ۔

شهوت کلبی علتی ست که هرچند مورد اشتدا و اشتهای طعام وحرص بر ماکولات همچنان باشد واین مرض را جوع الکلب نیز گویند ۔

شہری مدینہ منورہ۔
شہنائی نام سازی کہ آنرا سرنا گویند از برہان۔
شہیدی ترنجی کہ از اندرون سرخ برآید
شہی پادشاہی و بمعنی داماد و ہر چیز شیرین را نیز گویند و بمعنی حلوائی کہ از نشاستہ و تخم مرغ پزند از لطائف و در عربی بمعنی ہر چیزی کہ آرزو پیدا کند مرغوب باشد۔
شہی بالفتح نوعے از سرود کہ بزبان پہلوی باشد از مصطلحات۔
شہوی بالفتح منسوب بشہوت بحذف فوقانی۔
شہوانی بالفتح منسوب بشہوت کہ بمعنے خواہش نفس و آرزوست بزیادت الف و نون چنانکہ نفسانی۔

فصل شین معجمہ مع یای تحتانی

شیدا بالفتح آشفتہ و دیوانہ از برہان و سراج۔
شیوا بیای مجہول فصیح و بلیغ از برہان و سراج۔
شیر خدا ترجمۂ اسد اللہ کہ از القاب حضرت علی کرم اللہ وجہہ۔
شیر بہا بیای معروف مراد از زر و قماش و زیور کہ از جانب داماد بخانۂ عروس برند بترکی ساچق و بہندی بری گویند از برہان و بہار عجم۔
شیب بالفتح در عربی بمعنے پیری و سفید موشدن و بالکسر یای معروف دوال باریک کہ بر دنبالۂ تازیانہ وصل کنند تا بوقت زدن آواز برآید و بالکسر یای مجہول در فارسی مخفف نشیب از مؤید و منتخب و سراج۔
شیت و تیب ہر دو لفظ بیای مجہول بمعنی سرگشتہ و مدہوش از برہان۔
شیر قلاب بیای مجہول و ضم قاف و تشدید لام آہنی کہ قلندران بر سر دوا کمر دو زنند و آن اکثر بصورت شیر باشد بہندی بکسوا گویند از چراغ ہدایت
شیخوخت بالفتح و بدو خای معجمہ بمعنے پیری بعد از پنجاہ سالگی تا آخر عمر از منتخب
شیبت بالفتح پیری۔
شیشۂ ساعت نوعی از گھڑیال است و آن چنان باشد کہ سر دو شیشہ را باہم دہان ملاقی کردہ می بندند و سوراخے باریک در آن گذارند و آن مقدار ریگ در شیشہ اندازند کہ در عرصۂ یک گھڑی از شیشہ بشیشہ بریزد باز منقلب کنند تا ازان بدیگرے ریزد۔
شیر مست بیای معروف بچۂ بز و آہو وغیرہ کہ از بسیار خوردن شیر مادر خود مست گردد۔
شیر خشت بیای معروف و کسر خای معجمہ نام دوائی مسہل مشابہ بقند معرب شیر خشک بابدال کاف عربی بتای فوقانی از بہار عجم۔
شیث بالکسر و در آخر تای مثلثہ نام پیغمبر کہ پسر آدم علیہ السلام بود و کسانیکہ در آخر این لفظ شین معجمہ نویسند محض خطا است۔
شیخ بالفتح بمعنے خواجہ و پیر از شرح نصاب
شید بالفتح بروزن قید بمعنی مکر و فریب و بالکسر و یای مجہول بمعنی روشنی و بمعنی آفتاب از برہان و بالکسر بیای معروف در عربی آنچہ دیوار را بدان اندایند مثل آہک و گچ و بالفتح گچ و جز آن اندودن دیوار از منتخب۔
شیاد بالفتح و تشدید یا مکار و فریب دہند
شیر گیر کسیکہ او را مستی نشۂ شراب متوسط باشد و بمعنی معزز و صاحب مرتبہ از بہار عجم و در برہان نوشتہ کہ بمعنے نیم مست است و بمعنی مست نیز آمدہ و در لطائف نیز بمعنی نیم مست و در سراج نوشتہ کہ شیر گیر مرتبہ از مستی و در مصطلحات نوشتہ کسیکہ کیفش رسا باشد و از جا در نیاید و خودداری نماید۔
شیپور بالفتح و بای فارسی و عربی و واو معروف نام سازی کہ در جنگ نوازند و آنرا نفیری گویند و نای رومی نیز گویند از رشیدی و برہان۔
شیر و شکر نوعی از جامۂ ابریشمی نفیس۔
شیوۂ بزاز عبارتست از آنکہ در فروختن اشیا خریداران را اول جنس ناقص نمودن

و بعد از آن جنس کامل و بہتر را بنظر خریدار نمایش دادن تا تمیز نیک و بد کردہ قدردانی نماید و معمول بزازان ہمین ست کہ اول جامۂ ناقص را می نمایند۔

شیشہ باز کنایہ از مکار و دغاباز از برہان و فرقۂ بازیگران رقاص کہ شیشہ بر سر گرفتہ رقص کنند۔

شیخ الرئیس لقب بوعلی سینا۔

شیاف ابیض بکسر اول نام دوائے چشم ست مرکب از چند ادویہ کہ سوزش و سرخی چشم را مفید بود جزو اعظم آن سفیدۂ کاشغری ست۔

شیر غلط بیای مجہول و فتح غین معجمہ و سکون لام نام داؤ از کشتی کہ چون حریف بر زمین بیند از دست و پا و شکم خود را بطوری بر زمین چسپانیدن کہ ہر چند حریف زور کند پشت اینکس بہ زمین رسانیدن نتواند چہ شیر اصلا بہ پشت نمی خوابد۔

شیوع بضمتین آشکارا شدن۔

شیر مرغ بیای معروف مراد از چیز عجیب و کمیاب و نادر۔

شیرین باف نوعی از جامۂ لطیف کہ آنرا بالغلط سری صاف گویند و از بعضے اساتذہ مسموع ست کہ بمعنی جامۂ کہ نہایت ضعفص باشد و نہ نہایت تنگ کہ بہندی آنرا میٹھا گویند۔

شیشہ بر سنگ کنایہ از شکستہ و خراب

شیشاک بالکسر و یای معروف و حرف سوم شین معجمہ و کاف عربی بچہ گوسپند یکسالہ در باب چہار تارہ و این لفظ ترکی ست از لطائف۔

شیشہ دل نامرد۔

شیم بکسر اول و فتح ثانی عادتہا و خوہا و باین معنی جمع شیمہ است و بالکسر و یای معروف نوعی از ماہی ست کہ درم دار باشد از منتخب و برہان و سراج۔

شیر اندام کسی ست کہ سینہ فراخ و باریک کمر و بازو سطبر باشد از مصطلحات

شیر علم تصویر شیر کہ بر جامۂ علم دوزند برائے تفئول غلبہ و ہیبت ناظرین۔

شیرین نام معشوقۂ فرہاد و بمعنی عزیز و نایاب از مصطلحات۔

شین بالفتح در عربی بمعنی زشتی و عیب و این خلاف زین ست و در فارسی بالکسر و یای معروف بمعنی نشین چراکہ مخفف نشین ست از منتخب و صراح و کشف و برہان و نام یکی از حروف تہجی و این حرف بتای فوقانی بدل شود چون بخش و بخت و بجیم عربی چون کاش و کاج و بجیم فارسی چون پاشان و پاچان و بسین مہملہ چون شارک و سارک نام طائر سیاہ کہ بہندی مینا گویند و بہ غین معجمہ چون شنج و غنج بمعنی جوال و بلام چون اسپ گوش و اسبغول تخم دوائے کہ بگوش اسپ مشابہ باشد و

بہا چون پاشنگ و پاہنگ بیائے فارسی خیارے کہ برائے تخم نگاہدارند و شین مصدر و ماضی و مضارع و امر برار ہملہ بدل شود چون از کاشتن کارد و از برداشتن بردارد و از گماشتن گمارد و از گشتن گردد و افادۂ معنی نسبت نیز کند چون پوپش بمعنی ہدہد باستدلال بانگ کہ پوپو کند و پوپ کاکل ، رغان باشد و آن پر چند ست بالیدہ بر سر آنہا و بالش تکیہ کہ در قدیم از بال و پر مرغان میساختند و پرش بمعنی سیر شیراز جواہر الحروف۔

شیذمان بالفتح و ذال معجمہ مضموم بمعنے گرگ درندہ مطلق یا نوعی از گرگ۔

شیوا زبان بالکسر و یای مجہول فصیح و بلیغ و تیز زبان۔

شیر گردون برج اسد و بمعنی آفتاب از برہان۔

شیر شادروان تصویر شیر کہ بر فرش و پردہ در میکشند از مؤید۔

شیلان بالکسر و یای معروف و بیائے مجہول نیز بمعنے سفرہ و خوان طعام و دستر خوان و مجازا بمعنی طعام نیز آمدہ و نام میوہ کہ آنرا عناب نیز گویند از برہان و سراج و رشیدی و بہار عجم و مؤید و کشف۔

شیون بالکسر و یائے مجہول نوحہ و نالہ ماتم و در سراج بالفتح بمعنے نوحہ و فریاد و بضمتین و واو معروف جمع شان و ہم جمع

شین کہ بمعنی زشتی و عیب ست از رشیدی و برہان وکشف وغیرہ۔

شیرستن بیاے معروف حسرت خوردن

شیرک شدن دلیر و چیرہ شدن از مصطلحات۔

شیشہ بر سر بازار شکستن افشای راز کردن از مصطلحات۔

شیردادن بیای معروف و دال مہملہ گوسپند وغیرہ را غیر از شکنبہ بالای شکنبہ چیزی باشد مثل کدو از چراغ ہدایت۔

شیخکان بالفتح و کاف عربی جمع شیخک تصغیر مع التحقیر شیخ ست۔

شیروان بالکسر بیای مجہول و واو نام شہریست از برہان و سراج۔

شیبان بالفتح و حرف سوم بای موحدہ نام ولی و نام قبیلہ از لطائف و در منتخب نوشتہ کہ نام دو قبیلہ است۔

شیبیدن بر وزن لیسیدن بمعنی ازید و سرشتہ آرد وغیرہ و مجازاً بمعنے فریفتہ شدن

شیہہ بالکسر بیاے معروف آواز اسپ کہ بعربی صہیل گویند از برہان و سراج۔

شیمہ بالکسر و یای معروف طبیعت و عادت و خوی از منتخب۔

شیفتہ عاشق و مدہوش از برہان۔

شیوہ بیاے مجہول ناز و کرشمہ و طرز و روش و بمعنی ہنر و کمال از برہان۔

شیرویہ بیای مجہول نام پسر خسرو پرویز و بمعنی شجاع و صاحب از برہان و سراج

شیعہ قومی و گروہی علیحدہ کہ جمع شوند برای امر از مؤید و در منتخب بمعنی اتباع و انصار۔

شیرخانہ بیای معروف بمعنی میخانہ از مصطلحات۔

شیشہ معروف و بمعنی آئینہ نیز آمدہ صائب

گوید بیت شیشۂ خویش بر و شنگر غربت برسان تا کجا صبر کنے در تہ زنگار وطن ہا از مصطلحات۔

شیفتگی بیہوشی و حیرانی از برہان۔

شیربرفی در بعضی ملکہاے سرد اطفال از برف شیر میسازند تا اسپان از دیدن آن رم خورند از چراغ ہدایت۔

شیشہ بندی نوعی از صفیرست کہ انگشتان بر دہان نہادہ آواز کنند از مصطلحات۔

شیدی بالکسر و یای معروف لقب حبشیان از ینجہت ہر حبشی را شیدی گویند۔

شیلانچی داروغہ یا و رچی خانہ و بمعنی برقصاب و این لفظ ترکی ست از لغات ترکی نوشتہ شد۔

شیرماہی بیای مجہول نوعی از ماہی بزرگ کہ از دندانش دستہ ہاے پیش قبض سازند از سروری و مدار۔

شیرین کاری کار را بوجہ احسن سر انجام دادن۔

شیشہ بازی فنی ست از رقاصی کہ رقاصان شیشہ و صراحی پر از گلاب و آب بر سر گذارند و رقص آغاز کنند و با وصف حرکات رقص شیشہ از سر نمی افتد و اگر کج میشود بحرکات اصول بر گردن و باز نگہدارند و بمعنی حقہ بازی نیز آمدہ از مصطلحات و بمعنے آنچہ کہ اطفال در شیشہاے کوچک رنگ سرخ پر کردہ بازی میکنند۔

شیعی بالکسر ہر دو یاے معروف منسوب بشیعۂ علی ابن ابے طالب کرم اللہ وجہہ از لب لالباب۔

شیخ نجدی لقب شیطانست زیرا کہ چون قریش براے قتل رسالت پناہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم جمع شدند ناگاہ شیطان بصورت پیری در آمد چون پرسیدند کہ کیستی گفت کہ من شیخم از ملک نجدی آیم و درین مشورہ باشما شریکم از رشیدی و برہان۔

❖ ❖ ❖

تمام شد جلد اوّل

باب صاد مهمله

فصل صاد مهمله مع الالف

صاحب جوزا عطارد چرا کہ جوزا خانۂ عطارد ست۔

صاحب بمعنی وزیر دیار و بمعنے مالک و خداوند نیز مستعمل و این لفظ مقطوع الاضافت است یعنی کسرهٔ اضافت برین نمی آید مگر بندرت چنانچه صاحب دل و صاحب قرآن و صاحب غرض سعدی شیرازی فرماید **مصرع** نصاب غرض تا سخن نشنوی :: از منتخب و بهار عجم و برہان ۔

صائب بکسر ہمزہ که حرف سوم ست بمعنے رسا و رسنده و تخلص شاعرے که محمد علی نام داشت ۔

صامت بکسر میم بمعنی خاموش و زر و سیم و صاحب اموال و مال صامت کنایه از زر و نقود و غیره و در مقابلهٔ مال ناطق که عبارتست از کنیز و غلام و چارپایه از منتخب و دیگر کتب

صاروج بواو معروف و جیم عربی آهک آمیخته بخاکستر و جز آن معرب سارو از منتخب و صراح

صالح بمعنے نیکوکار و نام پیغمبریست که بدعای او ناقه از سنگ پیدا شده بود ۔

صافی گشاد تیری که بوقت رها شدن از شست صاف و آزاد بر آید و چنین تیر کج نمیرود و نشانه خطا نمیکند ۔

صاعد بکسر عین مهمله از پستی بسوے بلندی رونده ۔

صادر از جای بیرون آینده پس صادر و وارد بمعنے رونده و آینده مستعمل ست شرح نصاب از یوسف ۔

صابر لقب ایوب علیه السلام ۔

صاحب فراش بکسر فا کنایه از مریض و بیمار چرا که بیمار اکثر بر فرش افتاده میماند ۔

صاع زمین پست و نام پیمانه ایست که چهار مُد باشد و هر مُد یک رطل و ثلث رطل باشد از شرح نصاب و منتخب و یکی از محققین در رسالهٔ اوزان نوشته که صاع دو صد و سی و چهار تولہ باشد ۔

صائغ بکسر ہمزہ که حرف سوم ست و غین معجمه زرگر از کشف و منتخب ۔

صالغ بکسر لام و غین معجمه گاو و گوسپند شش ساله بدانکه سن گاو و گوسپند که از شش سال گذشت نام ندارد از شرح نصاب ۔

صاف به تشدید فا صف کشنده و بتخفیف فا مخفف صافی ست بحذف یای تحتانی ماخوذ از صفا و لفظ صاف در فارسی بمعنی شراب صاف نیز مستعمل میشود ۔

صارم بکسر را مهمله تیغ برنده مشتق از صرم که بمعنی قطع ست از شروح نصاب

صائم بکسر ہمزہ بمعنی روزه دار و نام رودهٔ دوم از جمله شش رودهٔ شکم از منتخب و کتب طبیه ۔

صاحبقران بکسر قاف آن مولود که وقت افتادن نطفهٔ پدرش در رحم مادرش یا بوقت ولادت او قران عظمی باشد و یا زنج قران در طالع بود و بعضے گویند که در سال ولادت او زحل و مشتری را قران عظمی باشد و این نوع قران عظمے بعد از سالهای فراوان واقع می شود و اینچنین مولود را بادشاهی دیر پاید و این لفظ صاحب قران لقب امیر تیمور است که پادشاه شش اقلیم بوده است و ثانی صاحبقران یا صاحبقران ثانی بمعنے پادشاہی که قریب برتبهٔ امیر تیمور رسیده باشد و از لفظ این به چنین تا آخر عبارت مؤلف است و تحقیقات سابق از کشف و لطائف و مؤید و مدار و از سکندری منقول است آنکه وقت ولادت او زهره و مشتری را قران باشد

صاحب الزمان لقب حضرت امام مهدی علیه السلام ۔

صاع ستان زکوة خوار یعنے فقیر و محتاج که گندم یا جو در صدقهٔ عید الفطر از مردمان غنی بستاند ۔

صافن بکسر فا رگیست در ساق و اسپے که بر سه پا و کنارهٔ سم پای چهارم استاده شود و این چنین اسپ تیز رو باشد از منتخب و کفایه و غیر آن ۔

صائبه رسا و رسنده ۔

صاعقه بکسر عین مهمله برقیکه از ابر بر زمین افتد ۔

صاحبی قسمی از انگور است و نام جامهٔ ابریشمی مخطط از بهار عجم و چهار شربت

و مصطلحات۔
صافی بمعنی صاف و بخیش اسم فاعل ماخوذ از صفا چنانکہ قاضی از قضا و راضی از رضا و صاف مخفف آنست و در استعمال فارسیان جامۂ کہ دوا یا شراب یا بنگ بدان پالایند۔
صابری بیای موحدہ نام شاعری
صابون سلطانی توزیع حاکم یعنے تقسیم نمودن حاکم چیزی برابر جاعتے۔

فصل صاد مهمله مع بای موحده

صبا بالفتح و قصر بادیکہ از طرف مشرق وزد یعنے گفتہ کہ باد مشرق کہ در ایام بہار وزد اول اصح ست و نام نغمہ از موسیقی و بالفتح اول و میل کردن دل بچیزی و بازی کردن با کودکان و عاشقی و بکسر اول وبی مد بمعنی کودکی و طفلی از لطائف و منتخب و شرح نصاب و صراح و ابن حاج۔
صب بالفتح و تشدید با بمعنی ریختن و ریختہ شدن آب بمعنی عاشق از منتخب۔
صبب بفتحتین زمین نشیب و عاشق شدن از منتخب۔
صباحت بفتح خوبروئی و سفیدی رنگ انسان ضد ملاحت۔
صبوح بفتح اول شرابی کہ بوقت بامداد خوردہ میشود ضد غبوق کہ بوقت شام خورند از منتخب و کشف و بحر الجواہر و مؤید و نیز در مؤید و مدار نوشتہ کہ بفتحتین مصدر

از ان و وقت صبح۔
صبیح خوبرو و سفید رنگ ضد ملیح کہ سبزہ رنگ و نمکین باشد۔
صباح بفتح اول بامداد و بمعنی خوب و جمیل و با لفتح و تشدید بای موحدہ صاحب حسن و شعلہ قندیل و نام مردے مزدور کہ آنرا حسن صباح نیز نامند از منتخب وغیرہ۔
صبر بفتح اول و کسر ثانی ست و سکون ثانے جائز نیست مگر بضرورت شعری و آن عصارہ تلخ ست از درختی کہ بہندی ایلوا گویند از منتخب و مزیل و کشف و بحر الجواہر و خان آرزو در خیابان نوشتہ کہ از صراح معلوم میشود کہ صبر بمعنی دوای تلخ بفتح اول و کسر دوم است اما از قاموس معلوم میشود کہ شعراے عرب بسکون دوم جائز داشتہ اند بنا بر ضرورت در شعر تصرف فارسیان نباشد کہ بسکون دوم میخوانند و لہذا در مدار نوشتہ کہ صبر بالفتح معروفست و نوعی از دوا و بعضی گویند کہ بمعنی دوائی تلخ بکسر اول و سکون ثانی نیز جائز ست چہ ہر اسمی کہ بفتح اول و کسر ثانی باشد در ان کسر و فتح اول و سکون ثانی نیز جائز ست چنانکہ در کَتِف کِتْف و کَتْف و در فَخِذ فِخْذ و فَخْذ و در کَذِب کِذْب و در کَبِد کِبْد و در مَعِد مَعْد۔
صبار بالفتح و تشدید بسیار صبر کنندہ

صباح الخیر کلمہ ایست کہ ہنگام طلوع صبح معاشران با ہم گویند۔
صبور بفتح اول و ضم ثانی صابر و شکیبا و کسی کہ جلدی نکند در انتقام از مؤید و بحر الجواہر۔
صباغ الارض مراد از آفتاب چراکہ در جمادات و نباتات و حیوانات راز رنگ ز تاثیر آفتاب میرسد۔
صباغ بالفتح و تشدید ثانی و عین معجمہ رنگریز از منتخب۔
صبغ بالکسر و غین معجمہ بمعنی رنگ و در بحر الجواہر نوشتہ کہ صبغ بالفتح رنگ کردن۔
صباغ فلک عبارت از ماہ ست از شرح خاقانی۔
صبیان بالکسر کودکان این جمع صبی ست و بضم نیز آمدہ از منتخب۔
صبیۃ بفتح اول و کسر بای موحدہ و تشدید یای تحتانی مفتوح بمعنی دختر
صبغۃ اللہ بالکسر ملت و دین محمدی
صبرہ بالضم بمعنی جاش کہ تودۂ غلہ وغیرہ باشد کہ ہنوز آنرا وزن نکردہ باشند از شرح نصاب و منتخب۔
صبوری بفتح اول در کار تعجیل کردن از منتخب۔
صبوحی بفتح اول شراب بامداد از کشف و در مصطلحات بوقت صبح شراب خوردن۔

صبی بفتح اول وکسر بای موحده وتشدید یای تحتانی بمعنی کودک که از شیر باز شده باشد وبکسر اول وفتح بای موحده ودر آخر الف بصورت یای تحتانی طفلی وکودکی از منتخب وشرح نصاب۔

صبح آخرین وصبح دوم وصبح ثانی هر سه بمعنی صبح صادق۔

فصل صاد مهمله مع حای مهمله

صحنا بالکسر بمعنی صحنات که مذکور خواهد شد۔

صحاب بکسر جمع صاحب از منتخب وصراح ومؤید۔

صحب بالفتح اسم جمع صاحب ست واصحاب جمع الجمع ست از منتخب وکشف۔

صحابت بفتح اول وحرف چهارم بای موحده مفتوح یار شدن ویاری کردن از منتخب وصراح ومستعمل بمعنے مع وبکسر اول خطا ست۔

صحنات بالکسر حرف سوم نون وبتای فوقانی نام نانخورش که در ملک مصر سازند که ماهی فربه پاره پاره کرده سه روز بغیر نمک نگاهدارند وبعد از آن نمک وسماق وعرق لیمو در ظرف کنند ودر آفتاب نگاهدارند وبچوبی حرکت دهند تا نمک ماهی آمیخته شود وبعد از آن استخوان او را از گوشت جدا کرده میخورند از منتخب بحر الجواهر۔

صحت بالکسر حای مهمله مشدد ومفتوح بروزن همت بمعنی تندرستی که ضد بیماری است از منتخب بهار عجم وکسانیکه صیحت گویند بزیادت یای تحتانی بعد صاد محض خطا وغلط صریح۔

صح بالضم درست وتندرست از لطائف۔

صحاح بفتح تندرستی وپاک شدن از عیب وتندرست وپاک از عیب وبالکسر تندرستان جمع صحیح وصحاح نام کتاب لغت عرب ست بعضی بفتح وبعضی بکسر گفته اند فتح افصح از منتخب مؤید۔

صحیح تندرست وپاک از عیب از منتخب وآنکه مردم از بی التفاتی بروزن نبی خوانند وحای دوم را بتلفظ در نیارند محض خطا ست۔

صحیح نگار اخبار نویس۔

صحرا ایوش بمعنی صحرا نورد از شرح قران السعدین۔

صحاف بکسر اول کاسهای بزرگ وپهن از لطائف ودر منتخب جامهاے جمع شدن آب وبالفتح وتشدید حا بمعنے مجلد کتاب۔

صحف بضم اول وفتح ثانی وبضمتین نیز آمده چنانچه نظامی گوید مصرعه که از صحف پیشنیان درس گیر۔ وهمچنین لفظ ظلمات ولفظ ارنی را بسکون ثانی آورده اند

صحنک بالفتح طبق کوچک رکابی واین تصغیر صحن ست که بمعنی طبق بزرگ باشد۔

صحن بالفتح طبق بزرگ وطشت وفراخ وصحن خانه وزمین هموار از منتخب ولطائف وچراغ هدایت۔

صحو بالفتح هوشیار شدن وهوشیاری از مستی وپاک بودن آسمان از ابر وغبار از منتخب ولطائف وباصطلاح صوفیه صحو بمعنی گم ونابود کردن اوصاف وعادات وسکر بمعنی استیلای سلطان حال وبعضی اینچنین گفته که صحو بمعنے عود کردن بطرف ترتیب افعال وفنا بمعنی سقوط اوصاف بشری۔

صحیفه بمعنی کتاب ورساله از منتخب۔

صحابه بفتح یاران ویاری نمودن از صراح ومنتخب۔

صحت نامه قولی ست در علم موسیقی ساخته نصیر الدین طوسی از چراغ هدایت وبهار عجم۔

صحاری بفتح جمع صحرا۔

فصل صاد مهمله مع خای مهمله

صخره صخا بفتح هر دو صاد مهمله وتشدید میم سنگی ست در بیت المقدس که در هوا معلق مانده وچون یکبار زنی حامله را از خوف در زیر آن وضع حمل شده بود ولهذا دیواری بزیر آن سنگ کشیده

اندو گویند کہ دیوار بآن سنگ موصول نیافتہ منوز در ہوا معلق ست۔

صخب بفتحتین و بای موحدہ بمعنے فغان و فریاد بوقت زجر کردن از شرح نصاب و صراح۔

صخر بالفتح سنگ بزرگ از منتخب۔

صخرہ بالفتح سنگ و سنگی ست در بیت المقدس و آنرا صخرۂ صما نیز گویند بفتح صاد و تشدید میم از منتخب و لطائف و نام جنی ست از جنیان و در خیابان نوشتہ کہ نام دیویست کہ بہ بدطلعتی شہرت دارد و انگشترے سلیمان علیہ السلام بردہ بود۔

صخریہ بالفتح سنگستان۔

فصل صاد مہملہ مع دال مہملہ

صدا بالفتح آواز کہ از گنبد و کوہ و چاہ وغیرہ باز آید و مطلق ہر آواز را نیز گویند از برہان و منتخب۔

صدارت بالفتح بالانشینی از منتخب و کشف و نام منصبی ست کہ قریب وزارت باشد و بمعنی شروع و ابتدا کردن و بمعنے پیش رسانی

صدی ذات نام منصبی ست کہ صاحب آن منصب را دو لکھ دام مقرر باشد چون یک روپیہ را چہل دام میباشند پس دو لکھ دام را پنجہزار روپیہ میشوند

صدد بفتحتین و ہر دو دال مہملتین نزدیکی و مقابلہ و برابری چیزی از منتخب و کشف و مجازاً بمعنی قصد نمودن و در شدن مستعمل۔

صدر خجند بضم خای معجمہ و فتح جیم عربی لقب بزرگی ست صدر بالفتح بمعنے بالانشین و امیر ست و خجند نام شہری است در توران۔

صدید زرد آب کہ از زخم و جراحت بیرون آید از منتخب و بحر الجواہر۔

صد بالفتح عدد معروف لفظ فارسی ست در اصل بسین مہملہ بود قدما بجہت رفع اشتباہ بکلمۂ دیگر کہ سد باشد بمعنی حائل و مانع اسم عدد را بالصاد نوشتند۔

صدر بالفتح سینہ و اول و بالاے ہر چیز و بمعنی پیشگاہ خانہ و ابتدا و بمعنی بالانشین و امیر صاحب منصب معروف و باز گشتن و بدر آمدن از جای از منتخب و لطائف و کشف۔

صدور بضمتین سینہا و بالانشینان و مصدر نیز ست بمعنی از جای بیرون آمدن از شرح نصاب۔

صداع بضم اول و عین مہملہ بمعنی دردسر و این ماخوذ از صدع ست کہ بمعنی شگافتن باشد از شرح نصاب و منتخب۔

صدغ بالضم و غین معجمہ بمعنی جائیکہ میان گوشۂ ابرو و گوش ست و آنرا شقیقہ نیز گویند و بمعنی موی پیچیدہ کہ آویختہ باشند بران موضع از منتخب و بحر الجواہر

صدف بفتحتین معروفست و نوعی از پیالۂ کوچک بجہت شراب خوری و سہ ستارہ است بشکل مثلث بر دور قطب کہ آنرا صدف قطب گویند از شرح خاقانی۔

صدق بالفتح و بالکسر راستی خلاف کذب و بعض گفتہ بالفتح راست گفتن و بالکسر راستی و بالفتح نیزۂ راست و سخت و بالضم راست گویان و بضمتین جمع صدوق از منتخب۔

صادق راست گویندہ از منتخب۔

صداق بکسر و بفتح بمعنے کابین و مہر زن از خیابان۔

صدیق بالکسر و تشدید دال بسیار راست گو و بغایت راست پندارندۂ سخن کسی را و لقب حضرت ابوبکر رض چرا کہ بہ نبوت و معراج حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم اول از ہمایان آوردند و بفتح اول و تخفیف دال مکسور بمعنی دوست و دوستان مفرد و جمع ہر دو آمدہ از منتخب و لطائف وغیرہما۔

صدبرگ گلی ست زرد رنگ کہ بہندی گیندا گویند و بمعنی ہر گلے کہ بہ نسبت دیگر اقسام خود برگ بسیار داشتہ باشد کہ در محاورۂ دیارما آنرا ہزارہ گویند از بہار عجم و چراغ ہدایت۔

صدغین بضم ہر دو صدغہ۔

صدره بالضم بمعنی سینه پوش و بمعنی کرته خرد پیراهن نیم تنه وغیر آن ۔

صدغه بالضم وغین معجمه جای نرم که میان گوشه ابرو وگوش ست ۔

صد وچهارده مراد از سورتهای قرآن که صد وچهارده است با آنکه صد وچهارده قلب چهارده صد باشد مشهور ست که در وجود آدمی هزار وچهار صد بند ست و هر بند برای فائده دیگر ست ۔

صدمه بالفتح یک نوبت کوفتن دو چیز باهم وآسیب رسانیدن از منتخب ۔

صدقه بفتح اول وثانی وثالث آنچه براه خدا بفقرا دهند وبسکون دال خطاست از مزیل ومنتخب وکشف ۔

صدقه جاریه مثل نهر وچاه وپل و مسجد وغیره که مثل اینست ۔

فصل صاد مهمله مع رای مهمله

صرافت بالفتح سره کردن وخالص بودن وگردانیدن ۔

صرامت بالفتح دلاوری وچالاکی و بریدن وقطع کردن از صراح ودر مجمع اللغات بمعنی بزرگی ۔

صرح بالفتح وحای مهمله قصر وکوشک بنای عالی وآشکارا کردن وبفتحتین خالص از هر چیز از منتخب ولطائف ۔

صریح ظاهر وآشکارا ۔

صراح بضم اول خالص هر چیز و خلاصه ونام کتاب لغت وبمعنی روشنائی از صراح ومؤید ۔

صرد بضم اول وفتح ثانی مرغیست بزرگ سر که گنجشک را شکار کنند از منتخب و در ترجمه شافیه نوشته که آنرا در فارسی درکاک وبهندی لٹورا گویند ۔

صرح ممرد بضم میم وتشدید را قصر درخشان وساده وهموار کنایه از فلک

صریر آواز قلم که بوقت نوشتن برآید وبانگ ملخ وآواز نعلین بوقت رفتار و آواز در بوقت بستن وکشادن از منتخب وشرح نصاب وبحر الجواهر ۔

صرصر بالفتح هر دو صاد مهمله باد تند وباد سخت سرد از لطائف ۔

صراط بکسر اول بمعنی راه راست و نام پلیست که بر سر دوزخ باشد وآن از موی باریکتر ست واز شمشیر تیزتر از منتخب ۔

صرع بالفتح افگندن بر زمین ونام مرضیکه صاحب خود را بر زمین می افگند وبهندی آنرا مرگی گویند نعوذ بالله منها معنی لغوی اول از منتخب ۔

صرف بالکسر هر شئ خالص وشراب خالص که دران آب نیامیخته باشد از منتخب وبحر الجواهر وبالفتح سره کردن زر وسیم وگردانیدن وخرج کردن ولوته وحیله وحادثه وگردش زمانه و واژگون کردن چیزی ونام علم معروف

صروف بضمتین حوادث ۔

صرم بالفتح معرب چرم وبمعنی بریدن وقطع کردن از صراح ومنتخب ۔

صرمیه بفتح اول بمعنی عزیمت وقطع کردن کاری از منتخب ۔

صرخه بالفتح وخای معجمه افغان وبانگ وعذاب از منتخب ۔

صره بالضم ورای مهمله مشدد همیان از قاموس وکشف وخیابان ومؤید وصراح

صرفه بالفتح وفا ستاره ایست روشن وآن منزل دوازدهم ست از منازل قمر وبمعنی بخل وتنگی در خرج وبمعنی فائده ونفع وبمعنی حیله ومکر وبمعنی افزونی وبمعنی فضل وعدل وفرصت از سراج ومنتخب ولطائف وچراغ هدایت ۔

صرعی بالفتح بمعنی کسی که او را مرض صرع باشد ۔

فصل صاد مهمله مع عین مهمله

صعب بالفتح دشوار وسرکش وبضم خطا است از منتخب وکشف ومؤید ۔

صعاب بکسر اول دشوارها واین جمع صعب ست که بمعنی دشوار وسرکش باشد ۔

صعوبت بضمتین دشواری از منتخب وکشف ۔

صعید بفتح اول وکسر عین مهمله خاک

فرود زمین و شهری بوده در مصر یازده روز راه بطول از منتخب۔

صعود بفتحتین بیالا رفتن و بالا برآمدن و بفتح اول بالا رونده و بلندی صنم مو طاو عذاب از لطائف و بحر الجواهر۔

صعلوک بالضم و واو معروف بمعنی فقیر و درویش از منتخب و کشف۔

صعقه بالفتح و حرف سوم قاف بیهوشی از منتخب و لطائف۔

صعوه بالفتح در منتخب نوشته که مرغیست برابر کنجشک که سینه سرخ دارد و در کشف و لطائف و مدار نوشته که طائر معروف بهندی مولا گویند۔

صعده بالفتح گورخران از صراح۔

فصل صاد مهمله مع غین معجمه

صغری بالضم و در آخر الف مقصوره بصورت یا زن کوچک تر و هر شیئ مونث که کوچک باشد و در اصطلاح اهل منطق قضیه اول را گویند از هر دو قضیه شکل چرا که آن مشتمل ست بر اصغر و اصغر موضوع نتیجه را گویند زیرا که موضوع نتیجه اکثر خاص میباشد و خاص بنسبت عام قلیل از روی افراد چنانکه کل انسان حیوان صغری ست و کل حیوان جسم کبری ست و نتیجه این هر دو کل حیوان جسم پس لفظ انسان موضوع نتیجه است یعنی مبتدا و آن و لفظ جسم محمول نتیجه است یعنی خبر آن و ظاهر ست که افراد انسان اصغر ست یعنی قلیل ست به نسبت جسم مطلق که اکبر ست یعنی کثیر ست در افراد زیرا که جسم جمادات و نباتات و حیوانات همه را شامل ست۔

صغیر بمعنی خرد و کوچک۔

صغر بکسر اول و فتح غین معجمه خردی و کوچکی از کشف و مدار و مؤید و شرح نصاب۔

صغار بفتح خواری و ستم و کوچکی و بکسر خردان بالمعنی مع صغیر ست و هم جمع صغری ست چنانکه کرام جمع کریم و اناث بکسر جمع انثی۔

صغرسن بکسر اول و فتح غین معجمه و کسر را و کسر سین مهمله و نون مضاف و مضاف الیه خردی عمر و خرد سالی۔

صغرای موجبه کلیه کل انسان حیوان کبری موجبه جزئیه بعض الحیوان کاتب بدانکه از ترکیب چنین صغری و کبری شکل بدیهی الانتاج که شکل اول باشد حاصل نمی شود بلکه هیچ یکی از اشکال اربعه صورت نه بندد چون این شکل را نعمت خان عالی از جانب قاضی اظهار کرده ازین سبب غلط آورده تا دلالت کند بر حماقت و بیعقلی قاضی۔

فصل صاد مهمله مع فا

صفا بفتح پاک و بیغش و بی کدورت شدن و نام کوهچه در مکه معظمه و کوهچه دیگر که مروه نام دارد نیز از انجاست و حاجیان درمیان صفا و مروه که تخمیناً دو صد قدم مسافت دارد سعی کنند ای می دوند و این دویدن یکی از لوازم حج ست از منتخب و کشف۔

صفرا بالفتح خلطی ست زرد رنگ از اخلاط اربعه که بفارسی آنرا تلخه گویند و بهندی پت نامند و اخلاط اربعه اینست اول خون که مزاج آن گرم تر ست دوم بلغم و آن سرد تر ست سوم صفرا و آن بغایت گرم ست با خشکی چهارم سودا و رنگ آن سیاه ست و بخاصیت سرد و خشک گاه صفرا بمعنی تلخی آید بمناسبت آنکه خلط صفرا تلخ میباشد و جوش و غلبه صفرا را خوردن ترشی فرو می نشاند و صفرا بمعنی هر شئی زرد رنگ و بمعنی کمان که بآن تیر می اندازند نیز آمده از منتخب و شرح نصاب وغیره۔

صفورا بالفتح نام دختر شعیب علیه السلام که در نکاح موسی علیه السلام بود از لطائف۔

صفوت بهر سه حرکت حرف اول و بسکون دوم و فتح واو برگزیدگی و خلاصه کردن و صاف شدن و بمعنی برگزیده و آنچه صاف باشد از تیرگی و غش از منتخب و قاموس و مدار و مؤید و کشف

وبحرالجواہر۔

صفرت بالضم زردی از مؤید وبحرالجواہر

صفت بکسر اول وفتح ثانی بیان کردن حال وعلامت ونشان چیزی وباصطلاح فرق میان وصف وصفت آنست که وصف کلمات مدح مادح را گویند وصفت خصائل که در ذات ممدوح باشند وباصطلاح صرف اسم فاعل واسم مفعول وصفت مشبه وافعل التفضیل۔

صفح بالفتح وحای مہملہ بمعنے عفو کردن گناه ودرگذشتن از خطای کسے از منتخب وکشف۔

صفائح تختہا وسنگہای پہن وپارہاے ہرشئے که مثل کاغذ پہن باشند واین جمع صفحہ است۔

صفدر بالفتح از ہم درندهٔ صف لشکر۔

صفار بالفتح وتشدید فا نام پادشاہے که در اوائل ظروف روئین میساخت۔

صفر بالکسر بمعنے تہی وخالی ومجازاً بمعنی خالی بودن از میان وبمعنی دائرهٔ کوچک باین شکل ٥ که در علم براے ده چند کردن عددی بطرف راست آن عدد مینویسند فی زماننا در عربی وفارسی بعوض آن دائرهٔ کوچک نقطهٔ مینویسند مگر در ہندی ہمون صفر نگارند ونیز صفر در اصطلاح اہل تقویم علامت ستارهٔ زہره است ونیز صفر مذکور یعنی نقطهٔ علامت برج حمل ست در تقویم بمعنی جہت از لفظ صفر کنایه باشد ببرج حمل وبالضم بمعنی زردی وبمعنی روئین که بہندی کانسه گویند وبفتحتین نام ماه معروف واین ماخوذ ست از صفر بالکسر که بمعنی خالی است چراکه چون این ماه صفر بعد محرم واقع ست قبل از ظہور پیغمبر ما صلی اللہ علیه وآله وسلم قتال در ماه محرم حرام بود وازین سبب در ماه صفر مردم عرب براے قتال میرفتند وخانہا را خالی میگذاشتند لہذا این ماه را صفر نام کردند وبعضے نوشته اند که بوقت وضع کردن اسم این ماه موسم خزان وایام برگ ریز بود وبرگ درختان زرد میشدند لہذا این ماه را صفر نام کردند درین صورت ماخوذ از صفر بالضم ست که بمعنی زردی باشد از منتخب وکشف ولطائف وبحرالجواہر ورسالهٔ نجوم که غایت معتبر ست واز بعضے کتب معتبرهٔ دیگر۔

صفیر آواز طائران وآوازیکه برای طلب مرغان کنند واین معرب سیٹیل است از منتخب ولطائف وبحرالجواہر ورسالهٔ معربات

صفع بالفتح سیلے زدن از لطائف۔

صفصاف بالفتح درخت بید از منتخب وکشف وبحرالجواہر

صفصف بفتح ہر دو صاد مہملہ زمین ہموار از منتخب۔

صفیق پوست درشت ودر منتخب نوشته که بمعنی جامهٔ سفت که تنک نبافته باشند وروی سخت که حیا نداشته باشد۔

صفاق بکسر اول پوستی که بر گرد رودہا واحشا باشد واین یک پرده است از سه پردهٔ شکم تا للفظ باشد از منتخب۔

صف نعال بکسر نون صف آخرین که بجانب بیرون باشد که اہل مجلس متصل آن نعلین از پا گذارند نعال جمع نعل ست ونعل بمعنے پاپوش وکفش ست۔

صفاہان بکسر نام شہریست که آنرا اصفہان نیز گویند واین معرب سپاہان است ودر زمین آن کان سرمه است که سرمهٔ آن نہایت خوب باشد ونام پردهٔ از موسیقی که در آخر شب سرایند۔

صفوان بفتح اول وسکون ثانی سنگ ہموار ونام مردیست که منافقان تہمت ام المومنین عائشه رضی اللہ عنہا بدان نسبت کرده بودند از منتخب۔

صفه بالضم وتشدید فا ایوان خانه ودالان از منتخب۔

صفوه بہر سه حرکت بمعنی خلاصه

صفقه بالفتح یکبار دست بر دست کسی زدن در بیعت وبیع از منتخب۔

صفیه بفتح اول وکسر فا وتشدید تحتانی نام یکی از ازواج مطہرات حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیه وآله وسلم۔

صفت مشبه نوعی از اسم فاعل است که

بروزن فاعل نباشد و بمعنی ثبوت باشد یعنے صفتے کہ درذات موصوف خود دائم موجود باشد و این را صفت مشبہ ازان گویند کہ مشابہ بصیغۂ اسم فاعل ست در تذکیر و تانیث و تثنیہ و جمع بودن۔

صفویہ بفتح اول و ثانی و کسر واو و تشدید یای تحتانی منسوب بشاہ صفی کہ از اولاد ائمۂ اثنا عشر بودہ است شاہ تیمور بر کمال معنوی او اعتقاد تمام داشت شاہ اسمٰعیل نبیرۂ او بسلطنت اعلیٰ رسید شاہ طہماسپ و شاہ عباس و دیگر سلاطین متاخرین ایران از اولاد او ہستند۔

صفی برگزیدہ و دوست صافی و خالص ہر چیز و لقب آدم علیہ السلام از منتخب و نام مردے۔

صفوی بفتحتین منسوب بشاہ صفی کہ درویش صاحب کمال بود و اولادش پادشاہ ایران شدند۔

فصل صاد مہملہ مع قاف

صقالت بکسر اول صیقل کردن۔

صقر بالفتح بمعنے چرغ کہ مرغ شکاری ست و ہر مرغیکہ شکار کند از بحر الجواہر و منتخب۔

صقال بالفتح و تشدید قاف مہرہ کش و صیقل کنندہ از لطائف و بکسر اول بروزن وصال زدودگی شمشیر و آئینہ از منتخب۔

صیقل زدودہ شدہ و روشن از منتخب۔

فصل صاد مہملہ مع کاف

صک بالفتح و تشدید کاف کوفتن و زدن و نامہ و قبالہ معرب چک از منتخب۔

صکاک بالفتح و تشدید ثانی کسے کہ قبالہای شرعی نویسد از کشف۔

فصل صاد مہملہ مع لام

صلا بفتح آواز دادن برائے طعام خورانیدن یا چیزے دادن و بکسر بمعنے بریان از مدار و لطائف و منتخب و در سراج نوشتہ کہ صلا بفتح آواز کردن بسوی کسے برای دادن چیزے خواہ طعام باشد خواہ غیر آن مگر در کتب معتبرہ عربیہ بدین معنی دیدہ نشد

صلیب بادیرو ایجم بای موحدہ ہفتم دال ہشتم یای فارسی دہم واو چوب چہار گوشہ کہ در نابدانہا بجہت منع دخول حیوانات سازند از شرح خاقانی

صلب بالفتح بردار کردن و بالضم مہرہ ہای پشت یعنے استخوان پشت و بمعنے سخت از صراح و منتخب و کشف و بحر الجواہر و صاحب منتخب نوشتہ کہ برای معنی سخت بفتحتین نیز آمدہ

صلیب بفتح اول و کسر لام بمعنی سخت و بمعنے بردار نہادہ شدہ و چوبیست کہ ترسایان در زنار بندند و بفارسی آنرا چلیپا گویند و نوشتہ اند کہ این معرب چلیپ ست و شکلش این باشد و وجہش آنکہ چون عیسیٰ علیہ السلام را بر آسمان بردند طرطوس نام شخصے را کہ ہم شکل عیسیٰ علیہ السلام بود بردار کشیدند و بعد این واقعہ ترسایان آنرا عیسیٰ پنداشتہ شکل دار یا عیسیٰ از چوب تراشیدہ در گلو آویختند و تعظیمش کردند و صلیب بمعنی آن خط چہار گوشہ کہ از تقاطع خط محور و معدل النہار در فلک عند الذہن فرض کردہ میشود و چہار ستارہ اند کہ در قرب نسر واقع شدہ اند از مدار و بحر الجواہر و کشف و منتخب۔

صلت بالفتح و بالضم و تشدید لام کشادہ پیشانی و چیز آشکارا و سخاوت از منتخب وغیرہ۔

صلات بکسر عطایا و انعامات۔

صلاحیت بتخفیف تحتانی بروزن کراہیت از منتخب۔

صلوات بہر سہ حرف اول مفتوح جمع صلواۃ فارسیان بسکون دوم از عالم ظلمات نیز آرند از چراغ ہدایت۔

صلابت بفتح سختی و سخت شدن از منتخب۔

صلوٰۃ دعا و آمرزش و رحمت و نماز از منتخب و در صراح نوشتہ کہ بمعنی نماز و دعا از بندہ و بمعنے رحمت از خدای تعالیٰ و بمعنی درود بر رسول و فرشتگان و در شرح نصاب نوشتہ کہ صلوٰۃ ماخوذ ست از صلا کہ بمعنی سرین ست چون نماز کنندہ در سجود سرین بر میدارد این فعل را صلوٰۃ

گفتند و بعضی معنی لغوی صلوٰة تحریک الصلوین نوشته اند یعنی جنبانیدن هر دو سُرین و معنے نماز منقول ست از لطیفه۔

صلاح بفتح نیکی ضدِ فساد و بکسر آشتی و مصالحه از منتخب۔

صلد بالفتح سخت وصاف از صراح۔

صلیبی خط کنایه از خط چهار گوشه و در سکندر نامه مراد از جریب مساحت۔

صلع بفتحتین و عین مهمله موے پیش سر رفتن و بفارسی کل بودن و بهندی گنج گویند و صاحب این مرض را اصلع نامند۔

صلف بفتحتین بمعنی لاف زدن از منتخب و شرح نصاب۔

صلصل بر وزن بلبل بمعنی فاخته و بقیهٔ آب در حوض و موے پیشانی اسپ و نام موضع و نام آبے ست از مؤید و مدار و منتخب

صلصال بالفتح گل باریک آمیخته بریگ خشک خام که چون انگشت بران زنند آواز برآید که خمیر آدم علیه السلام ازان بود از کشف و منتخب۔

صلیل آواز آهن و آواز ضرب شمشیر از منتخب وغیره۔

صلاصل بفتح صاد اول و کسر صاد ثانے بمعنے فاخته ها و موها پیشانی اسپ و قدحها۔

صلح کل طریقه موحد انست که تمام مذاهب واحد دانسته با مردمان مختلف المذاهب خصومت نداشتن و با دوست و دشمن یکسان بسر بردن۔

صلهٔ رحم بکسر اول و فتح راے مهمله و کسر حاے مهمله محبت و سلوک داشتن با خویش واقربا۔

صلصله بفتح هر دو صاد مهمله آواز زنجیر و آهن و جرس از شرح نصاب۔

صلبیه بالضم و باے موحدهٔ مکسور و تشدید تحتانی نام پردهٔ هفتم از هفت پردهٔ چشم که اندرون همه پردها ست۔

صلایه بکسر اول و حرف چهارم تحتانی سنگے که بدست گرفته دارو سایند و بمعنے سنگ پهن که بران دارو سایند از منتخب و بحر الجواهر۔

صله بکسر اول و فتح لام انعام و عطا دادن و بمعنے پیوستن و پیوند و خویشی از منتخب و صراح۔

صلیبی قوم نصاریٰ۔

فصل صاد مهمله مع میم

صمار بالفتح و تشدید میم زن کرد سنگ سخت از منتخب۔

صمت بالفتح و سکون میم و بضم اول غلط است بمعنے خاموشی از کشف و منتخب و مزیل۔

صموت بالضم خاموش بودن از منتخب۔

صمدیت بفتحتین و کسر دال مهمله و تشدید یاے تحتانی مفتوح بزرگی و بے نیازی و پاک شدن از عادات حیوانی

صماخ بکسر اول و در آخر خاے معجمه بمعنے سوراخ گوش از مؤید و کشف و بحر الجواهر و مدار و منتخب و در بحر الجواهر بمعنے سوراخ دیده نیز نوشته۔

صمد بفتحتین مهتر و بے نیاز و بلند و دائم و مردی که تشنه و گرسنه نباشد از منتخب و در نهایهٔ ابن اثیر جزری نوشته آنکه قصد کرده شود بسوی او در انجاح حوائج۔

صماد بکسر اول جاهای بلند و زمینهای درشت این جمع صمد ست که بفتح اول و سکون میم باشد و بفتح اول آنچه میان تهی جوف دار باشد۔

صمغ بفتح اول و سکون میم چیزیست لزج که از بعض اشجار حاصل شود و بهندی گوند گویند و بفارسی ژد نامند بفتح زاے فارسی و دال مهمله از بحر الجواهر و مزیل و کشف و رشیدی و بالکسر و بفتحتین چنانکه مشهور خطاست۔

صمیم خالص و خلوص و ته دل و میانه دل و بمعنی کر و ناشنوا که ادراک اصوات نکند از کشف و کنز و تاج و منتخب و صراح و بهار عجم و در بحر الجواهر نوشته که صمیم میان هر چیز و خلاصهٔ هر چیز۔

صمصام بالفتح بمعنے شمشیر بُران از منتخب

صمم بفتحتین کری گرانی گوش و ناشنوائی از منتخب۔

صم وبکم بضم صاد وبضم بای موحده بمعنی کران وگنگان واین هر دو لفظ جمع اصم و ابکم ست واستعمال جمع بجاے مفرد برای مبالغه باشد در کثرت یا آنکه فارسیان بعض جا صیغهٔ جمع درمقام مفرد استعمال کنند چنانکه حور که جمع حورا باشد از خیابان

فصل صاد مهمله مع نون

صنعاء بفتح و بدون نون در آخر قصبه ایست در یمن مگر غالت نسبت نون در آخر خلاف قیاس زائد کرده صنعانی گویند از مدار و بحرالجواهر وکشف ومؤید و لب اللباب و منتخب۔

صناعت بکسر اول پیشه و کار از منتخب وکشف و صراح۔

صنعت بالفتح پیشه و هنر از کشف و صراح و منتخب و در بهار عجم بالفتح و بالضم۔

صنج بالفتح و جیم معرب چنگ نام ساز معروف که آنرا مینوازند و بمعنی دو طبق روئین که آنرا بر یکدیگر میزنند و درین صورت معرب جهانج باشد که لفظ هندیست هر کلمه که دران صاد و جیم جمع میشود معرب باشد چراکه صاد وجیم در کلمهٔ عربی الاصل جمع نمی شود از صراح و منتخب و شرح نصاب وغیره۔

صنادید بفتح مهتران و بزرگان واین جمع صندید ست از کشف۔

صنوبر درخت چلغوزه که بهندی چیر گویند و در مدار نوشته که صنوبر درخت چلغوزه و سرو ناز را نیز گویند۔

صنع بالضم کار کردن و آفریدن و نکوئی کردن بر کسی از کشف و مدار و منتخب و صراح۔

صنف بالکسر هو النوع المقید بالصفات العرضیة الکلیة از بحرالجواهر و بعضی باین وضع تصریح کنند که صنف بمعنے قسمے از اقسام هر نوع از انواع موجودات چنانکه حیوان جنس ست و انواع او بقر و فرس و جمل و انسان وغیره باشد پس چنانکه اقسام جنس را انواع گویند همچنین اقسام نوع را صنف نامند چنانچه اصناف نوع فرس ترکی و تازی و دکهنی و کوهی ست و اصناف نوع انسان چینی و رومی و هندی و حبشی و فرنگی۔

صنوف بضمتین جمع صنف۔

صندوق بالضم هر لفظ که بروزن فعلول آید بالضم باشد چنانکه زنبور و عصفور و جمهور مگر صعفوق بالفتح در مؤید و خیابان نوشته که تحقیق آنست که صندوق بضم اول ست نه بفتح چراکه فعلول و فعلیل بفتح در کلام عرب نیامده مگر بفتح خواندن اینچنین الفاظ نوعی از تفریس است زیرا که فارسیان هر لفظیکه برین وزن آمده بفتح اول خوانند چنانکه زنبور و جمهور و صندوق۔

صنادیق بفتح اول جمع صندوق

صنم بفتحتین بمعنی بت در محاورهٔ فارسیان بمناسبت خوبی صورت بر معشوق اطلاق کنند۔

صنعان بالفتح نام بزرگی که هفتصد مرید داشت و شیخ فرید الدین عطار هم از مریدان اوست گویند که از بددعای حضرت غوث الاعظم بر دختر ترسا عاشق شده از اسلام درگذشت مگر باخر هدایت غیبی دست او گرفت از مؤید و کشف و مدار۔

صنان بضم اول بوے بغل و گنده بغل از منتخب و شرح نصاب۔

صنوان بالکسر درختهاے خرما که از یک بیخ برآمده باشد و دو جوئے از یک چشمه و برادران که از یک مادر و یک پدر باشند از منتخب۔

صندلی نوعی از تخت کوچک که بهندی چوکی گویند۔

فصل صاد مهمله مع واو

صوم العذرا روزهٔ حضرت مریم

صوب بالفتح طرف جانب از کشف و مدار و در منتخب صوب بالفتح راستی که ضد خطا باشد و راست رفتن۔

صواب بالفتح راست و درست که ضد خطا باشد و بمعنے راستی و درستی از منتخب وغیر آن۔

صولت بالفتح حمله بُردن از منتخب وغیره آن وبمعنی رعب وهیبت مستعمل۔

صور مرئیات بضم اول وفتح واو و فتح میم وکسر همزه وتشدید تحتانی صورتهای اشیا که دیده میشوند وبنظر می آیند۔

صواب بمعنی صلاح وتجویز۔

صور بالفتح شاخ حیوان که آنرا مینوازند وآنچه اسرافیل روز محشر خواهد دمید یکبار جهت میرانیدن وبار دیگر برای زنده کردن ومیان هر دو نفخه چهل سال مفاصله باشد
و صُوَر بضم صاد وفتح واو بمعنی صورتهای بامعنی جمع صورتست۔

صوامع بفتح اول وثانی وکسر میم عبادت خانهای ترسایان این جمع صومعه است

صوارف بمعنی حوادث وگردشهای زمانه از منتخب مستفاد از معانی لفظ صرف

صوافّ گاوان واسپان وشتران تیز رو که بر سه پا استند وقیل شترانی که برای قربانی استاده باشند از لطائف۔

صوف بالضم بمعنی پشم بعض حیوانات ونوعی از جامهٔ گنده پشمی از بحر الجواهر ودر شرح نصاب موی دُنبه وپشم۔

صواعق جمع صاعقه که بمعنی آتشی است که از ابر بر زمین می افتد۔

صوارم تیغهای بُرنده وتیز۔

صوم مریم نوعی از روزه است که از شب نیت کرده همه روز از کسی کلام نکنند واین زهد حضرت مریم ست از شرح خاقانی۔

صولجان بالفتح ولام نیز مفتوح و جیم عربی بمعنی چوگان ودر اصل لغت صولجان بمعنی عصای سرکج وخمیده مشتق از صلج که بمعنی کجی ست کذا فی المنتخب چون چوگان نیز سرکج میباشد لهذا چوگان را هم صولجان گویند وصولجان معرب چوگان نیست چنانکه اکثر اهل لغت گمان برده اند واگر صولجان را معرب چوگان گویند زیاده بودن لام را وجهی نباشد وتحقیق اینست که چون چوگان که چوبی سرکج باشد ودر اصل چول گان بوده مرکب از چول که بفتح بمعنی خم وکجی ست ولفظ گان برای نسبت پس چول گان را که اصل لغت است معرب کرده صولجان گفتند

صون بفتح اول وسکون واو نگهبانی

صور عبد الرحمن بضم اول وفتح ثانی کتابی ست در بیان اشکال بروج و دیگر صورتهای آسمانی تالیف عبد الرحمن صوفی که یکی از حکمای متاخرین بوده است۔

صور علمیه بضم اول وفتح واو باضافت باصطلاح صوفیه آنچه موجود شد وموجود خواهد شد چرا که اینهمه موجودات صورتهای است که قبل از ظهور همه در علم حق سبحانه ثابت بودند۔

صومعه بالفتح ومیم وعین نیز هر دو مفتوح عبادتخانهٔ ترسایان ونصاری که سر آن بلند وباریک سازند ومجازاً عبادتخانهٔ اهل اسلام را نیز گویند از منتخب وغیره۔

صوفیه نام جامهٔ صوفیان۔

صورت بازی صورت خود را بوضع وشکل دیگری ساختن بهندی بهروپ گویند از مصطلحات۔

صورت نوعی جوهریست که چون بجسم مطلق لاحق شود اورا انواع مختلفه سازد یعنی صورت نوعی حقیقی ست که بدان هر نوع را امتیاز وتفرقه از انواع دیگر حاصل آید۔

صوری بالضم وبواو معروف منسوب بصورت۔

صوفی پشمینه پوش زیرا که صوف پشم را گویند ودر اصطلاح فقرا صوفی آنرا گویند که نگاه دارد دل خود را وصاف دارد خاطر خود را از خیال غیر حق از کشف ولطائف ودر شرح معتبر از شروح نوشته که صوفی منسوب بصوفه است که قومی بود از اهل تجرد ودر ایام جاهلیت که خدمت کعبه می کردند وخدمت خلق برای حق مینمودند پس اهل تصوف منسوب بایشان شدند وصوفی بمعنی مخلص نیز آمده است۔

فصل صاد مهمله مع ها

صهبا بالفتح شراب انگوری از منتخب وبحر الجواهر ونیکو ناقص مؤلف بمعنی شرابی که مائل بسرخی باشد چراکه صهبا مؤنث اصهب است واصهب صفت مشبه از صهوبت۔
صهیب رض بضم اول وفتح ثانی وسکون تحتانی ودر آخر بای موحده نام یکے از اصحاب رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم که از روم آمده مشرف باسلام شده بودند گویند لنهایت فصاحت وشیرینی کلام داشتند از منتخب وغیره۔
صهوبت بفتحتین وحرف چهارم موحده مفتوح بمعنے رنگ سرخ مائل بزردی وسفیدے واز صراح ظاهر میشود که رنگ سفید مائل بسرخی که درین دیار آنرا انگلابی گویند ودر بحر الجواهر نوشته که رنگ سرخ که در موی سر وریش یعنے مردم باشد ودر منتخب گفته که رنگ سرخ به تیرگی مائل وددر مفرح القلوب نوشته که صهوبت رنگیست متوسط میان سرخی وزردی که مائل تر باشد بسفیدی۔
صهریج بالکسر وجیم آواز آب حوضی که ورد آب جمع شود از منتخب ولطائف وصراح
صهر بالکسر بمعنے خسر یعنے پدر شوهر وپدر زن هر دو را صهر گویند وخویش شوهر وخویش زن وبمعنی شوی دختر وشوی خواهر از منتخب وشروح نصاب۔
صهیل بالفتح اول ویای معروف آواز اسپ از منتخب۔
صهوده بالفتح میان پشت اسپ از صراح۔
صه بالفتح وسکون ها اسم فعلست بمعنے امر یعنے خاموش باش از منتخب۔

فصل صاد مهمله مع یای تحتانی

صیت بالکسر آوازه وذکر خیر از منتخب وصراح۔
صیانت بکسر اول نگهداشتن ونگاهبانے از منتخب۔
صیرورت بالفتح بمعنی گردیدن وشدن۔
صیاح بکسر اول وحای مهمله بمعنے آواز ولوحه وفغان از شرح نصاب منتخب۔
صید جانور یکه آنرا شکار کنند وهم بمعنی مصدر است بمعنی شکار کردن از کشف ولطائف ومنتخب وبحر الجواهر۔
صیاغ بالفتح وتشدید تحتانی وغین معجمه زرگر از منتخب وکشف۔
صیف بالفتح موسم تابستان بمعنی ایام گرما۔
صیقل بالفتح زدوانیدهٔ آئینه وتیغ وجز آن وتیز کننده وبمعنی آلت زدودن مجازست وبمعنی صیقل کردن نیز آمده از منتخب
صیام بکسر اول جمع صوم که بمعنے روزه است۔
صید حرم وحشی که در سرزمین حرم باشد کشتن وشکار کردن آن حرام ست واطلاق حرم بر زمین حوالی مکه معظمه کنند باین حدود از لبه بطرف مشرق از مکه تا شش کرده وبجانب شمال دوازده کرده وبسمت مغرب هیزده کروه وبسوی جنوب بست وچهار کروه۔
صیغه در لغت نوعی ریختن زر در قالب وخلقت وطریقه واصل کذا فی المنتخب والکشف وباصطلاح صرف هیئة حاصلة للکلمة باعتبار تقدیم الحروف وتاخیرها وحرکاتها وسکناتها وصیغه باصطلاح خاص بمعنے نکاح نیز آمده از مصطلحات۔
صیحه بالفتح وحای مهمله بمعنی بانگ وآواز وفغان وعذاب از منتخب ولطائف ومؤید وکشف۔
صیرفی بالفتح بمعنے صراف که درم ودینار را گردانیده سره را از ناسره دریابد وتصرف کننده در کارها ولقب خوشنویسی وتخلص شاعری از کشف ومنتخب وصراح ولطائف وغیره
صیقلی سنگ فسان۔

باب ضاد معجمه

فصل ضاد معجمه مع الف

ضاب در آخر بای موحده درختے تلخ مثل حنظل و زقوم۔
ضارّ بتشدید رای مهمله ضرر رسانندہ۔
ضاجر بکسر جیم دلتنگ و بے آرام از غم و مضطرب از منتخب و خیابان۔
ضاغط بکسر غین معجمه و طای مهمله نام دردیست که صاحبش پندارد که آن عضو را می افشرند از شرح نصاب۔
ضاغوط بضم غین معجمه حالت ست که آدمی خفته می پندارد که کسی گلوی من می فشارد از شرح نصاب و بحر الجواہر۔
ضاحک بکسر حای مهمله بمعنے خندان و خندہ کنندہ۔
ضالّ بتشدید لام بمعنی گمراه از منتخب۔
ضالّین بتشدید لام مکسور بمعنی گمراہان۔
ضان بمعنی میش و بمعنے بدبوی بدن آدمی از بحر الجواہر و منتخب و شرح نصاب۔
ضابطه بکسر بای موحده نگاہدارندہ ہر شئے را بجد خودش و مستعمل بمعنی قاعدہ و دستور۔
ضاری درپی صید دوندہ از صراح۔

فصل ضاد معجمه مع بای موحده

ضبّ بالفتح و تشدید با بمعنے سوسمار که حیوانی ست آنرا بہندی گوہ گویند از شرح نصاب و منتخب۔
ضباح بضم اول و بای موحده و حای مهمله آواز روباه از شرح نصاب۔
ضبع بفتح اول و ضم ثانی و عین مهمله بمعنے جانوریکه آنرا کفتار گویند و بہندی ہنڈار نامند و بسکون ثانی[۱] بمعنے بازو و بغل از صراح و منتخب و بحر الجواہر۔

فصل ضاد معجمه مع جیم

ضجرت بالضم و سکون تنگدلی و بے آرامی از غم از کشف و در منتخب بالفتح۔
ضجور بفتح اول و ضم جیم و رای مهمله بمعنے تنگدل و مضطرب و غمگین از کشف و بحر الجواہر۔
ضجر بفتح اول و کسر جیم تنگدل و غمگین۔
ضجیع در آخر عین مهمله بر وزن فعیل بمعنے ہمخوابه و ہم بستر از منتخب و لطائف۔

فصل ضاد معجمه مع حای مهمله

ضحک بکسر اول و سکون حای مهمله بمعنے خندہ که با آواز باشد۔
ضحاک بالفتح و حای مهمله مشدد بمعنی بسیار خندہ کنندہ و نام پادشاہ ظالم که درمیان شانه او جراحت پیدا شدہ دران مار پیدا گردیدہ بود که دماغ مردم غذای آن مار میشد و آخر ضحاک بدست فریدون گرفتار شدہ و لفظ ضحاک بمعنے نام پادشاہ مذکور معرب دہ آک ست یعنے خداوند دہ عیب و دہ عیب اینست اوّل زشت روئی دوم کوتاہے قد سوم بیدادگری چہارم دروغ گوئی پنجم بد دلی ششم بددینی ہفتم بسیار خواری ہشتم بے شرمی نہم بیخردے دہم بدزبانی از رشیدی و کشف و شرح نوراللہ و منتخب و بعضے از ثقات نوشته که بوقت تولد دو دندان پیشین داشت چون مادر و پدرش عرب بودند از روے تفول ضحاک نام کردند بمعنے بسیار خندہ کنندہ و این قول عند العقل راجح ست۔
ضحل بالفتح و حای مهمله آب اندک از منتخب و صراح۔
ضحیم بحای مهمله کسیکه کجی در دہان و یا بگردن یا در زنخدان او باشد از منتخب۔
ضحو بالفتح چاشتگاه از منتخب و در لطائف بمعنے روشن و آشکارا شدن و طعام چاشتگاه خوردن۔
ضحکه بالضم آنکه مردم بروے خندند از منتخب۔
ضحکه بالضم آنچه مردم را بخندہ آرد و آنکه بروی مردمان خندند و بالفتح زن

[۱] بانیز آمده و بفتح اول و سکون

بسیار خندہ کنندہ وراہ فراخ۔

فصل ضاد معجمہ مع خای معجمہ

ضخامت بفتح وخای معجمہ بزرگ تن شدن وسطبر وسطبری از منتخب۔

ضخیم بزرگ جثہ وسطبر۔

فصل ضاد معجمہ مع دال مہملہ

ضد بالکسر خلاف وفرق درمیان ضد ونقیض آنست کہ نقیض نہ جمع شود نہ مرتفع شود مثلاً عدم ووجود وضدین جمع نمیشوند لیکن مرتفع شوند مثلاً سواد وبیاض از بحر الجواہر۔

فصل ضاد معجمہ مع رای مہملہ

ضراء بالفتح ورای مہملہ مشدد سختی وگزند از منتخب۔

ضرب بالفتح زدن وبیان کردن وآمیختن چیزے بہ چیزے وتیز رفتن وبمعنی مانند ومثل ونوع از ہر چیز ومعنی لفظ آخر شعر وآشکارا کردن وبفتحتین شہد سفید غلیظ از منتخب وکشف وبحر الجواہر۔

ضروب بضمتین بمعنی انواع واقسام از تہذیب الاسماء۔

ضرب لازب بکسر زای معجمہ بمعنی ضربیست کہ ہر چند بہ شود نشان آن بماند از خیابان۔

ضراب بکسر جستن نر بر مادہ وبکسے شمشیر زدن وبفتح اول وتشدید رای مہملہ درم سکہ زنندہ وزود زدن از منتخب ولطائف۔

ضربیت بفتح اول وکسر ثانی وسکون چہارم باے موحدہ بمعنی خوئے وطبیعت از منتخب۔

ضراعت بفتح زاری وعجز از صراح ومنتخب ولطائف۔

ضرارت بفتح گزند رسانیدن ونابینا شدن از منتخب وکشف۔

ضرورت بفتح حاجت وبیچارگی از کشف ومنتخب وصراح۔

ضرب وقسمت ضرب بمعنی زدن عددی در عددی چنانچہ سہ را در پنج ضرب کردند پانزدہ شد وقسمت بمعنی تقسیم کردن عددی را بر عددے چنانچہ ہژدہ را بر شش تقسیم کردند بہرہ واحد سہ رسید۔

ضریح بحای مہملہ قبر ضرایح جمع آن از منتخب۔

ضرب الفتح نوعی از نواختن نوبت ونقارہ کہ در وقت فتح نوازند وآنرا شادیانہ گویند از چراغ ہدایت ورسالہ موسیقی۔

ضرب کسور از ضرب کردن کسور اعداد عدد سالم کمتر بہم میرسد واین نوع ضرب اعداد سالم مشکلست۔

ضریر نابینا کہ بینائی او رفتہ باشد وبیمار لاغر از منتخب وبحر الجواہر۔

ضرار بکسر اول یکدیگر را ضرر رسانیدن ومسجد ضرار مسجدی بود کہ منافقان ساختہ بودند حق تعالی در ہدم آن امر فرمودہ از منتخب وصراح۔

ضر بالفتح والضم گزند وسختی وبدحالی ولاغری وزیان ونقصان وبالکسر وبالضم خواستن بر زن پیشین از منتخب ولطائف۔

ضرس بالکسر وسین مہملہ بمعنی دندان بزرگ یعنی دندان آسیا کہ بہندی داڑھ گویند از شرح نصاب ولطائف وبحر الجواہر۔

ضراط بضم اول بمعنی تیز یعنی ریحی کہ باد از شکم یا از سفل برآید از مدار وکشف وصراح ومنتخب وبحر الجواہر۔

ضرع بالفتح وعین مہملہ پستان گاو وگوسپند ومانند آن وبفتحتین زاری وفروتنی ونام گیاہے ست از منتخب ولطائف وبحر الجواہر۔

ضریع بفتح گیاہیست کہ بر کنار آب روید بغایت بدمزہ کہ از سمیت آن ہیچ چارپایہ نزدیک نتوانند شد از منتخب وبرہان۔

ضرزیک بکسر اول وکسر زای معجمہ ویای معروف نوعی از توپ۔

ضرب المثل زدن مثل یعنی آوردن مثل چیزے در کلام۔

ضرغام بالکسر شیر درندہ وبالفتح غلط است از مدار وبحر الجواہر ومنتخب۔

ضرام بکسر اوّل ہیزم باریک ریزه که بدان آتش افروزند از شرح نصاب۔
ضروان نام دہی ست از لطائف۔
ضرتان بالفتح و تشدید را دو زن که در نکاح یک مرد باشد۔
ضربان بفتحتین و بای موحده طپیدن دل و نوعی از درد ست که شرائین بشدت تمام حرکت کنند بہندی لپک گویند از حدود الامراض و شرح نصاب۔
ضربه بفتح اوّل و سکون ثانی و بای موحده یانسه که بدان قمار باختند و آنرا قرعه نیز گویند۔
ضره بالفتح و تشدید را مہملہ بمعنی زنیکه بر زنی آورده شود آنرا به فارسی انباغ گویند و وسنی نیز و بہندی سَوت و سَوکن گویند هر کدام مر دیگری را ضره باشد از منتخب۔
ضروری بفتح منسوب بضرورت بحذف تا۔
ضربی بفتحتین و کسر بای موحده منسوب بضرب که بمعنے شهد ست۔

فصل ضاد معجمه مع عین مہملہ

ضعف بالکسر دو چندان و بالفتح بیہوشے و نقصان عقل و بالضم سستی و ناتوانے بدن از مدار و منتخب و مزیل۔
ضعاف بکسر جمع ضعیف از لطائف۔
ضعف التالیف انچه برخلاف محاوره باشد چنانچه درین مصرع بعضے گمان برند مصرعه حکیمی سخن بر زبان آفرین چراکه فصل میان اسم و امر که مفید معنی فعلیت [؟] باشد درست نیست مثال دیگر مصرعه همه آز هر او خون دل آشام ؛؛ و مصرعهٔ ثانی این بیت بیت درو خوکن به یمن استغنا ؛؛ وا مر دست دُوی یمین را

فصل ضاد معجمه مع غین معجمه

ضغط بالفتح افشردن و تنگ کردن از کشف و منتخب۔
ضیغم گزنده و درنده از منتخب۔
ضغن بالکسر و سکون ثانی بمعنی کینه از منتخب و شرح نصاب و لطائف۔
ضغائن بفتح کینهها واحدش ضغینه
ضغطه بالفتح یکبار فشردن و بالضم سختی و مشقت و تنگی و فشارش از منتخب و بحر الجواہر
ضغینه بر وزن نگینه بمعنی کینه از منتخب و شرح نصاب۔

فصل ضاد معجمه مع فا

ضفیر بفتح اول و فا و کسر ثانی موی سر که بافته باشند از کشف۔
ضفائر جمع ضفیره که بمعنی موی بافته است۔
ضفدع بالکسر دال مہملہ نیز مکسوره و عین مہملہ بمعنی غوک و این لفظ بفتح دال نیز آمده مگر ضعیف ست از صراح و بحر الجواہر و در منتخب بحرکات ثلثه و نام درمیست که مانند غوک در حلق پیدا شود۔
ضفادع بفتح غوکها و این جمع ضفدع ست۔
ضفیره موی پیچیده و جمع کرده بر سر از منتخب۔
ضفه بالفتح و تشدید فا کنارهٔ رود از شرح نصاب و در منتخب بالکسر۔

فصل ضاد معجمه مع لام

ضلالت بفتح گمراہی از منتخب۔
ضلت بکسر اوّل و تشدید لام گمراہی
ضلع بالکسر و سکون لام و بکسر اوّل و فتح لام از منتخب و بحر الجواہر و غیر آن و بعضی بفتح نیز گفته اند بمعنی استخوان پہلو
ضلال بفتح گمراہی از مؤید و لطائف

فصل ضاد معجمه مع میم

ضماد بکسر اول داروی که آب یا چیز رقیق دیگر سرشته بر اندامے بہن کنند و آنرا بہندی لیپ گویند از منتخب و مؤید و کشف و بحر الجواہر۔
ضمور بضمتین ضعف و لاغری و بفتح اوّل و ضم ثانی لاغر از بحر الجواہر۔
ضمیر بفتح اول اندیشه و خاطر و اندرون دل و آنچه در دل گذرد و نہانی در از از بحر الجواہر و کشف و مؤید و منتخب و بضم اوّل و فتح میم نام غلام آنحضرت صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم۔
ضمائر جمع ضمیر

ضمن اللفظ صنعتے ست در علم شعر و آن چنان باشد کہ از میان لفظی لفظ دیگر مذکور سازند چنانچہ درین بیت بیت تو بے نظیر جہانی و من نظر نکنم * بجانب کہ ندارد رخ تو تاب نظر *

ضم بالفتح و تشدید میم بمعنی پیوستن و فراہم آوردن چیزی را با چیزے و نام حرکت کہ آنرا پیش گویند مگر در کلمہ مبنی از منتخب بدانکہ حرکت پیش را ضم از ان نامند کہ بضم شفتین یعنی فراہم آمدن ہر دو لب حاصل میشود از عبدالرحمن حاشیۂ شرح ملّا۔

ضیمران بالفتح و یای تحتانی مضموم بمعنی سپرغم کہ آنرا ریحان ناز بویہ نیز گویند از موید و کشف و لطائف و مدار و بضم اول و فتح میم و بفتح اول و ثالث بمعنی سپرغم کہ آنرا ناز بویہ گویند و در صراح منومران نوشتہ بفتح اول و ضم میم۔

ضمین بفتح اول بمعنے ضامن۔

ضمن بالکسر و سکون میم اندرون از موید و کشف و لطائف۔

ضمان بالفتح پذیرفتارے از لطائف و در محاورۂ این دیار آنرا ضمانت گویند۔

ضمیمہ بمعنے چیزیکہ آنرا با چیزے فراہم و جمع کردہ باشند۔

فصل ضاد معجمہ مع نون

ضنت بالکسر و تشدید نون بمعنے بخل و بخیلے از منتخب۔

ضنک بالفتح تنگ و تنگی در ہر چیز از منتخب و لطائف۔

ضنین بر وزن فعیل بمعنی بخیل از منتخب۔

ضنی بفتح اوّل و کسر نون بمعنے لاغر از شرح نصاب۔

فصل ضاد معجمہ مع واو

ضواحک چہار دندان کہ میان انیاب و اضراس واقع ست از منتخب و در بحر الجواہر نوشتہ کہ چہار دندان پیش۔

ضو بالفتح روشنی آفتاب۔

فصل ضاد معجمہ مع یای تحتانی

ضیاء بالکسر روشنی آفتاب بدانکہ ضیا از نور قوی ترست و نور از سنا قوی ترست از شرح نصاب۔

ضیاعات بکسر اول و عین مہملہ زمینہای مزروعہ۔

ضیر بالفتح گزند و نقصان از منتخب و لطائف اللغات۔

ضیق النفس تنگے دم و کوتہ دمے نام مرضی کہ بہندی دما گویند۔

ضیاع بکسر و عین مہملہ و بہا و زمینہای مزروعہ جمع ضیعہ بالفتح از منتخب و لطائف۔

ضیف بالفتح بمعنے مہمان و مہمانان مفرد و جمع ہر دو آمدہ از منتخب۔

ضیوف بضمتین مہمانان۔

ضیق بالکسر بمعنی تنگی و بالفتح و تشدید یای مکسور بمعنے تنگ از منتخب۔

ضیغم بفتح اوّل و سکون تحتانے و فتح غین معجمہ گزندہ و شیر درندہ از منتخب۔

ضیم بالفتح نقصان کردن در حق کسے و ستم کردن و از مضرت نہ اندیشیدن در انتقام۔

باب طای مہملہ

فصل طای مہملہ مع الف

طاطا سرپست کردن چنانکہ در رکوع کنند از بحر الجواہر وغیرہا۔

طاہا نام سورۂ قرآن و نام پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چراکہ اشارتست از یا طاہر۔

طاب بوی خوش از بحر الجواہر۔

طامات لاف و گزاف صوفیان در باب اظہار کشف و کرامات خود

ہرزہ گوئی از رشیدی و کشف و برہان و بہار عجم و مؤید و در سراج نوشتہ کہ طامات بمیم بر وزن حاجات در اصل عربیست بتشدید میم و فارسیان بتخفیف استعمال کنند بمعنی اقوال پراگندہ و سخنان بی اصل و پریشان کہ بعضی صوفیان برای گرمی بازار خود گویند و در رشیدی نوشتہ کہ طامات جمع طامہ بتشدید میم بمعنی داہیہ و حادثہ عظیم مگر در فارسی بتخفیف بمعنی سخنان بلند صوفیہ مستعمل شود

طاغوت بضم غین معجمہ و تای فوقانی نام بت و نام دیوی از لطائف۔

طالوت نام سرداری از بنی اسرائیل کہ سقا بود با جالوت نام کافر جنگ کردہ داؤد علیہ السلام کہ از سپاہیان طالوت بودند جالوت را کشتند طالوت وعدہ کہ از داؤد علیہ السلام کردہ بود از ان برگشت و دشمن گردید بعد مردن او داؤد علیہ السلام ملک راندند از منتخب و لطائف

طالح بکسر لام و حای مہملہ مرد بدکردار کہ ضد صالح باشد۔

طامح بکسر میم سرکش و بلند از منتخب۔

طافح بکسر فا و حای مہملہ بمعنی بدمست کہ پر شدہ باشد از شراب از کشف و بحر الجواہر

طاس بسین مہملہ در اصل فارسی تاس ست بتای قرشت فارسی زبانان عربی دان بطای حطی نویسند و رواج گرفت از علم الطبیبین و طلاؤ بمعنی طشت کلان و کاسہ گھڑی و نیز نام زرنا را ز چراغ ہدایت و در منتخب نوشتہ ظرفی ست کہ در وآب و شراب خورند و ہیچ نگفتہ کہ معرب ست و در شرح نصاب نوشتہ کہ طاس از لغات مولد ست یعنی عربی نیست بلکہ از ان گرفتہ اند۔

طاقدیس بقاف و دال مہملہ و یای معروف و سین مہملہ نام تخت خسرو پرویز کہ طول آن یک صد و ہفتاد ذراع و عرض آن یک صد و بیست ذراع و مکلل بجواہر بود و در سراج تفصیل آن بسیار نوشتہ است تطویل پنداشتہ نو نوشتم۔

طائر قدس و طاؤس عرش جبرئیل علیہ السلام۔

طالع بکسر لام بمعنی برآیندہ و صعود کنندہ و باصطلاح منجمان برجی کہ ہنگام ولادت یا وقت سوال چیزی از افق شرقی نمودار باشد و اثر ہر طالع از دوازدہ گانہ در نحوست و سعادت علیحدہ ست از منتخب۔

طائع فرمانبردار از منتخب۔

طارف بکسر را مہملہ مال تازہ و نو و بہتر باشد شرح نصاب از یوسف بن یانع۔

طائف طواف کنندہ و خیال کہ در خواب نماید و نام ناحیہ است قریب کہ در ملک حجاز بسبب آنکہ جبرئیل علیہ السلام آن ناحیہ را بدست گرفتہ گرد خانہ خدا طواف نمودہ بود از منتخب وغیرآن۔

طابق بفتح بای موحدہ معرب تابہ و آن ظرف آہنی ست مدور کہ بر آن نان بپزند۔

طارق بکسر رای مہملہ حادثہ شدید و ستارہ کہ قریب بصبح طالع شود و ہر شخصی کہ بشب ظاہر شود و کسیکہ بشب راہ رود ازین باعث دزد و ساحر را نیز طارق گویند از لطائف۔

طالق بکسر لام صاحب رہائی یعنی رہا از شرح نصاب۔

طاق بنای خمیدہ و محراب نوعی از جامہ پوشیدنی و آن فرجی و جبہ جیب دار باشد و بمعنی تنہا و فرد کہ ضد جفت باشد و نام درختی از منتخب و صراح و برہان و شرح نصاب و در رسالہ معربات نوشتہ کہ طاق بمعنی بنای خمیدہ و محراب معرب تاک ست و بمعنی فرد کہ ضد جفت باشد معرب تاست درین صورت قاف در آخر زیادہ کردہ اند۔

طاخک بفتح خای معجمہ ثمر آزاد درخت از بحر الجواہر۔

طابق النعل بالنعل یعنی مطابق کنندہ کفش بکفش یعنی قدم نہندہ

برقدم پیش روندگان و بفتح بای موحده و فتح قاف بمعنی آنکه مطابق آمد کفش با کفش و باین معنی در جائی استعمال کنند که این چیز با آن مطابق آمد مگر در بهار دانش در جا اول ست که سابق مذکور شد

طائل بکسر همزه بمعنی فائده از منتخب

طارم بفتح رای مهمله و ضم آن نیز بمعنی خانهٔ چوبین و خانهٔ بلند و بالاخانه و این لفظ معرب تارم ست از بحر الجواهر و بهار عجم و کشف و مدار و مؤید و در برهان بفتح رای مهمله فقط و در سراج بفتح و ضم را هر دو نوشته و در مصطلحات گفته که در حرکت رای طارم اختلافست بعضی مفتوح و بعضی مضموم آرند و سالک قزوینی مکسور آورده چراکه با ابوالمکارم قافیه ساخته ۔

طالقان نام شهر از لطائف ۔

طاعون بضم عین مهمله ورمی بود که در خصیه یا پستان یا بغل یا بن ران واقع شود از مادهٔ سمی که عضو را فاسد کند و قی و غثیان و غشی و خفقان همراه آن بود از کفایهٔ منصوری و در لطائف نوشته سامت و مرگ عام و در بحر الجواهر نوشته که بثره باشد کوچک مانند باقلا سرخ یا سیاه با سوزش بسیار و در حدود الامراض مرقوم ست که بثره باشد بقدر کنار صحرائی یا کبودی و سوزش و تپ بالائی لازم اوست ۔

طاعن نیزه زننده و طعنه زننده از منتخب ۔

طاجن بفتح جیم عربی بمعنی تابه که چیزها بران بریان کننده از شرح نصاب ۔

طاؤس علوی آشیان کنایه از آتش ۔

طاحونه بضم حای مهمله و حرف پنجم نون بمعنی آسیا و طاحون نیز آمده از شرح نصاب ۔

طائر سدره جبرئیل علیه السلام از برهان ۔

طابه و طیبه هر دو نام مدینهٔ منوره از شرح نصاب ۔

طاقه یک عدد جامه از برهان و در شرح قران السعدین نوشته که چنانکه در اسپ راس و در فیل زنجیر آرند همچنین در جامه طاقه مستعمل کنند و طاقه بمعنی توانائی و یک تو رسن و پارهٔ سبزه ۔

طائفه بمعنی گروه مردم و پارهٔ از چیزی از منتخب ۔

طاری ظاهر شونده بر کسی ناگاه و فرود آینده از جائی از منتخب ۔

طاغی بکسر غین معجمه از حد درگذرنده و کسی که از حد طاعت و ادب درگذشته باشد و این ماخوذ از طغیانست و جایی در گلستان کنایه از فرعون ۔

طاقی بقاف نوعی از کلاه از برهان ۔

طامهٔ کبری بتشدید میم و ضم کاف و فتح را بمعنی قیامت ۔

طاهرتاتی بدو تای فوقانی بفک اضافت یعنی باسقاط کسره که درمیان این صفت و موصوف بود علم شخصے ست که طاهر نام داشت والکن بود بجای قاف و کاف تا میگفت و او یکی از ملازمان میرزا مهدی که معشوق میرنجات بود از شرح گل کشتی ۔

طافی بکسر فا آنچه بر سر آب از سبکی و لطافت بالا بر آید ضد راسب و راسب آن چیزیست که در آب مثل آن ته نشین شود مانند درد ۔

طاس بازی نوعی از بازی بازیگران و آن چنان باشد که طاس را بهوا انداخته بر سر چوبے یا نے میگیرند و بران میگردانند و بمعنی شعبده بازی نیز آمده و گاہے مراد از ان فریب باشد از چراغ هدایت ۔

طائی منسوب بطے که قبیله ایست در عرب که حاتم منسوب بآنست و در لفظ طے دو یاست اول مدغم دوم مدغم فیه چون یای نسبت که در عربی مشدد می باشد در آخر آن در آورند بجهت ثقالت اجتماع چهار یا از هر دو یای اصلی اول را بالف بدل کردند و ثانی را بهمزه فارسیان یاے نسبت لفظ

عربی را نیز بتخفیف خوانند۔

فصل طای مہملہ مع بای موحدہ

طباطبا بفتح ہر دو طای مہملہ لقب اسمٰعیل بن ابراہیم بن حسن بن علی علیہم السلام زیرا کہ در زبان لکنت داشت و بجای قاف طامی گفت آوردہ اند کہ در ایام خردسالی بروز عید روالد بزرگوار او با وفرمود کہ چہ نوع جامہ برای تو مہیا کنم او گفت طبا طبا یعنی قبا قبا از آن روز اسمٰعیل را بلقب طبا طبا مشہور گشت و اولاد او را سادات طبا طبائی گویند از منتخب وغیرہ۔

طبطاب بالفتح چوگانیست کہ سر آن مانند کفچہ سازند و گوے دران نہند و بہوا انگنند چون بفرود آمدن رسد باز طبطاب بروزنند و ہمچنین نگذارند و بفارسی آنرا تختہ گوی بازی گویند از منتخب و صراح۔

طب بہر سہ حرکت و تشدید با پزشکی و نرمی و سحر از منتخب۔

طبابت بکسر پزشکے از کشف۔

طباشیر صبح کنایہ از سفیدی صبح صادق از برہان۔

طبخ بالفتح و خای معجمہ پختن و پزاندن۔

طبیخ آب چیز جوشانیدہ شدہ۔

طباخ بالفتح و تشدید بای موحدہ بمعنی پزندۂ طعام و بمعنے باورچی مستعمل۔

طبرزد بمعنی نبات معرب تبرزد چون بسیار سخت باشد گویا کہ اطرافش را بہ تبر تراشیدہ اند یا آنکہ بسبب سختی بہ تبر شکستہ میشود از منتخب و رسالۂ معربات۔

طباق الاضداد بکسر اول موافق کردن چند چیز کہ ضد ہمدگر باشد یعنے درپے یکدیگر آوردن آنہا۔

طباشیر معرب تباشیر و آن دوائی باشد سفید مائل بقدری کبودی بہندی بنسلوچن گویند از بحر الجواہر و منتخب۔

طبلک باز نقارۂ کوچک باشد کہ بازداران و میرشکاران ہمراہ خود دارند ہرگاہ کہ صید را بر زمین نشستہ یا در آب شناور بینند آن نقارہ را میزنند تا از آواز آن صید از جای خود برخاستہ بہ پرواز آید و ایشان باز را بران سر دہند و این از سراج مستفاد ست۔

طبس بفتحتین و سین مہملہ نام شہر۔

طبع بالفتح سرشت مردم کہ بران آفریدہ شدہ و مہر نہادن بر نامہ و سکہ زدن بر سیم و زر و بمعنی نقش کردن از منتخب و لطائف۔

طباع بالفتح و تشدید با صاحب طبیعت ذکی و بمعنی کوزہ گر نیز آمدہ و بکسر اول و تخفیف با سرشت و خوے مردم کہ زائل نشود از منتخب و بہار عجم و کشف و میر نور اللہ در شرح گلستان نوشتہ اند کہ طباع بکسر بمعنی طبیعت و سرشت مردم و طباع در جای استعمال نمایند کہ صاحب آنرا شعور باشد و طبیعت را در مقامے استعمال کنند کہ صاحبش را شعور نبودہ باشد و طبع را در ہر دو محل آرند کذا فی بعض المعتبرات و لفظ طباع بکسر اول جمع طبع و جمع طبیعت ہم میتواند شد چنانکہ بحار جمع بحر و صباح جمع صبح مستفاد از فصول اکبری و شافیہ۔

طباق بکسر موافق کردن دو چیز را باہم و طبقاتے کہ بعضے بر بعضے باشند از منتخب۔

طبق بفتحتین موافق و برابر یعنی ہر شئے کہ برابر آن شئی دیگر باشد از منتخب و مزیل ظرف معروف و نام علتی ست کہ اسپ را پیدا میشود و آن ورمی ست کہ گرد ناف اسپ بہم رسد و در لطائف نوشتہ کہ بکسر اول و سکون با بمعنی طریق و دستور و در مصطلحات نوشتہ کہ طبق عملی ست کہ زنان حکہ باہم کنند کہ صرف مالیدن و سائیدن عضو مخصوص است بایکدیگر۔

طبل بفتح اول و سکون بای موحدہ نقارۂ کلان و بفتحتین چنانکہ شہرت دارد غلط ست۔

طبیدن بفتح اول و کسر بای فارسی مبدل طپیدن در اصل بمعنی گرم شدن است چون کمال گرمی را بیقراری لازم است لہذا مجازاً بمعنی غلطیدن می آید۔

طبل از زیر گلیم بر آمدن کنایہ

از ظاهر شدن راز کسے۔

طبل در زیر گلیم بودن کنایه از پوشیده ماندن راز کسے۔

طبل خوردن رمیدن وخود را کناره کردن از مصطلحات۔

طبرخون بید سرخ از برهان ودر مدار چوبیست سرخ رنگ تلخ مزه ودر مجموع اللغات وفردوس اللغات بمعنے صندل سرخ نوشته۔

طبانچه درین لفظ بجای طای فوقانی نوشتن صحیح باشد چرا که لفظ فارسی ست از مزیل وخان آرزو ودر خیابان نوشته که طبانچه از مدار بیائے موحده معلوم میشود وفصحاے عراق بپای فارسی خوانند مؤلف گوید که طای مطبقه در فارسی نیاید ومتاخرین بسبب اختلاط عرب وعجم که در بعض الفاظ تصرف گونه کرده اند برخی را بطاے مطبقه نوشته اند مثلاً طلا وطپیدن وطپانچه وغیره تم کلامه۔

طبله بالفتح صندوقچه کوچک۔

طبائع اربعه اول سرد وتر دوم سرد خشک سوم گرم تر چهارم گرم خشک۔

طبعی بفتح اول وفتح بای موحده وکسر عین مهمله منسوب بطبیعت چرا که حرف ثالث را اگر یا باشد در حالت نسبت حذف کنند چنانچه مدنی منسوب بمدینه و بمعنی حرکات نام فنے از فنون حکمت و به فتح اول وسکون ثانی نیز آمده درین صورت منسوب بطبع شد۔

طبقری بالفتح وقاف نیز مفتوح نام مقامے وقیل طبقچه از کشف وبرهان

طبی بالکسر بالضم پستان چارپایه از منتخب وصراح۔

طبری بفتحتین کنایه از لب معشوق منسوب به طبر درینجا مخفف طبرزد ست که بمعنی نبات باشد۔

فصل طای مهمله مع حای مهمله

طحلب بالضم ولام مفتوح وبای موحده سبزی که بر آب استاده جمع میشود وبهندی کائی گویند از منتخب۔

طحال بکسر اول سپرز وبضم اول بیماری که در سپرز بهم رسد از منتخب۔

طحن بفتح اول وسکون ثانی آرد کردن غله وغیره از منتخب۔

فصل طای مهمله مع رای مهمله

طرفا بالفتح وحرف سوم فا درخت گز که بهندی جهاو گویند۔

طروف بفتح اول وضم ثانی بمعنے شادمان وبفتحتین شادیها از لطائف۔

طریقت راه ودر اصطلاح سالکان تزکیه باطن وشریعت تزکیه ظاهرست واین معنی را خانصاحب عبدالکریم خان مغفور از منهاج تحقیق کرده اند۔

طراوت تازگی از منتخب و بمعنی تری

طراثیث بدو ثای مثلثه نام میوه از برهان۔

طرح بالفتح انداختن ودور کردن وقائم کردن بنای مکان ونمونه عمارت نو وبمعنی نقاشی وکناره گرفتن از کارے از لطائف ودر منتخب ودر چراغ هدایت بمعنی فروختن جنسے بزور بر رعایا ودر خیابان نوشته که طرح رسمیست مقرر که حکام ظالم جنس خود را قیمت افزوده بر رعایا وزیردستان دهند۔

طرّاح بالفتح وتشدید ثانی وحاے مهمله بمعنی نقاش۔

طرد بالفتح بر وزن مرد وبفتحتین نیز بمعنی راندن ودور کردن واستعمالش اکثر در گریزانیدن هوام باشد مثل مگس وزنبور وموش وپشه ومار از منتخب ولطائف ومدار وکشف وغیره۔

طرفدار بفتحتین پادشاه عظیم الشان و حاکم سرحدنشین از رشیدی وبرهان۔

طرّار بالفتح وتشدید را بمعنی تیز زبان و دزد گره بر از برهان وخیابان وطرّار مأخوذ ست از طر که بفتح وتشدید بمعنی تیز کردن وبریدن باشد۔

طریر بر وزن فقیر مرد خوبصورت وخوش لقا از منتخب۔

طرائر بفتح خوبصورتان وچیزهائے که تیز وروان باشد۔

طر بالفتح و تشدید بمعنی تیز کردن پیکان و بریدن و شگافتن و بالضم بمعنی همه و جمیع از منتخب و لطائف .

طرر بضم طای و بفتح رای اول موی پیشانیها و کرانها هر چیز و داد یها و نقوش جامه و کنارهای بام و این جمع طره ست از صراح و منتخب و غیر آن .

طراز بکسر نقش و نگار هر چیز و نقش و علم جامه و بمعنی سنجاف و بفتح نام شهری حسن خیز از حدود ترکستان و بهر دو معنی معرب تراز ست از قاموس و لب اللباب و مدار و بهار عجم و برهان و زبدة الفوائد و ابراهیمی .

طرابلس بضم اول و بضم بای موحده و ضم لام و سین مهمله شهریست بشام و شهریست بمغرب این لفظ رومی ست و معنی آن بزبان رومی سه شهر ست از منتخب و در خیابان نوشته که طرابلس بفتح اول و ضم بای موحده و لام بلده ایست از شام و بلده از مغرب و بعضی گویند که لفظ رومی ست بمعنی معموره چنانکه در قاموس ست .

طرطوس بفتح نام پهلوانی و نام دیه پر رونق .

طرسیقوس بفتحتین و هر دو واو معروف .

طرسیقوس بضم اول و بفتح و سکون ثانی

نام پادشاهی از نصاری و بعضی گویند حکیمی بود از نصاری از مؤید و غیره .

طریف غریب و نادر و نوازده از لطائف و منتخب .

طرائف چیزهای لطیف و خوش و مالهای نو و تازه .

طرف بفتحتین کناره و بمعنی جانب و پاره از چیزی و حصه و بفتح اول و سکون رای مهمله بمعنی چشم و جنبانیدن چشم و جنبانیدن پلک نگریستن و بمعنی گوشه و کناره و باستعمال فارسی بمعنی کلیچه کمر که برای آرایش بندند و بمعنی بند زر و نقره که بر کمر بندند و بمعنی ساخت اسپ هم آمده از بحر الجواهر و مدار و برهان و کشف و رشیدی و لطائف و منتخب و مؤید و باستعمال فارسی طرف بفتحتین بمعنی مقابل از مصطلحات و بهار عجم و در چراغ هدایت نوشته که طرف بفتحتین لفظ عربیست مگر فارسیان بمعنی حریف استعمال کنند و گاهی بمعنی وقت آید چنانکه طرف صبح و طرف شام و نیز در مصطلحات نوشته که طرف بفتحتین بدون صله لفظ بستن بمعنی فائده آمده است و بضم اول و فتح ثانی جمع طرفه که بالضم بمعنی معشوق مستعمل میشود و طرف بالکسر بعربی بمعنی اسپ خوش اصل و گرانمایه از کشف و مدار و شرح نصاب .

طرق بالضم و بفتحتین بمعنی راههای این

جمع طریق ست از مؤید و منتخب و غیره .

طریق راه و این ماخوذ از طرق که بالفتح است بمعنی کوفتن چون پای روندگان راه را میکوبد لهذا راه را طریق گفتند از شرح نصاب و بمعنی نخل نیز آمده و طریق باصطلاح رمل نام شکلی است از اشکال شانزده گانه رمل .

طراق بالفتح آواز یکه از زدن تازیانه بر آید .

طرابال بالکسر و حرف سوم بای موحده بمعنی مناره بلند و هر بنای بلند و صومعه بلند از منتخب .

طرف دار پنجم کنایه از مریخ چه فلک پنجم جای اوست از برهان و سراج .

طرم بالکسر شهد غلیظ از منتخب و شرح نصاب .

طرف بستن حاصل کردن و فائده و نفع بر داشتن چه طرف بمعنی کلیچه کمر است و بستن آن موجب زینت ست از رشیدی و برهان و بهار عجم و سراج و چهار شربت و وجه تسمیه که مذکور شد از رشیدی .

طرفة العین بفتح طای مهمله و سکون را یکبار بر هم زدن پلک چشم از منتخب و مزیل و کسانیکه بضم طای خوانند محض غلط .

طرف شدن مقابل و حریف شدن از مصطلحات .

طرف گرفتن حمایت کردن و گوشه

نشستنی از برهان و سراج۔

طرح کردن و ریختن و افشاندن بمعنی چیزی انداختن۔

طرقوازن بفتح نقیب چو بدار از برهان۔

طرخان بالفتح نام پادشاه ترکستان و شخصیکه پادشاه خدمات خود او را معاف کرده باشد و نام ترهٔ خوردنی از برهان و سراج۔

طرخون بفتح و خای معجمه درختیست که عاقرقرحا بیخ آنست از برهان و در سراج نوشته که چوب بید سرخ ست و این معرب ست۔

طریان بفتحتین حادث شدن و وارد شدن چیزیست در چیزی شرح نصاب از یوسف بن مانع۔

طرقوا بفتح اول و تشدید رای مهمله مکسور و ضم قاف و در آخر الف زائده غیر ملفوظ علامت واو جمع صیغهٔ امر حاضر ست بمعنی راه دهید و یکسو شوید معمول ست که نقیبان عرب پیش سلاطین طرقوا طرقوا میگویند۔

طرفه بالفتح و حرف سوم فا یکبار چشم بر هم زدن و نقطهٔ سرخی که در چشم پیدا شود از ضرب سقطه و نام منزل نهم از منازل قمر و آن دو کوکب ست بمنزلهٔ دو چشم برج اسد از منتخب و کشف و برهان وغیره و بالضم چیزی نو و خوش و مجازاً بمعنی معشوق۔

طره بالضم و تشدید را بمعنی زلف و موی پیشانی و کنارهٔ هر چیز و علاقهٔ منقش و بمعنی سقفیکه از چوب و خشت بر دروازها سازند و آنرا باران گریز گویند و بهندی چهجا نامند از منتخب و صراح و بهار عجم و مصطلحات و چراغ هدایت و برهان۔

طراده بفتح اول و دال و جامهٔ رنگین که بر سر علم و نشان بندند و در مؤید بجای واو دال مهمله نوشته۔

طریده بفتح اول و یای معروف بمعنی حمله غالباً مشتق از طرد که بمعنی گریزانیدن هم باشد از بهار عجم و مدار و خان آرزو و در شرح سکندر نامه نوشته که طریده معرب ترید که بمعنی شوربست و مؤلف گوید میتواند که طرید بکسر اول و یای مجهول ما از طراد باشد که بمعنی یک دیگر حمله آوردنست کذا فی المنتخب اگر از معنی اشتراک و تقابل تجرید کرده بمعنی حمله آوردن گویند مضائقه ندارد۔

طرلق گشته یعنی شرمنده شده از شمسی و مؤلف گوید که طرلق در اصل بمعنی کوفته و مضروب ست و خاطر آدم خجل و شرمنده نیز کوفته میباشد۔

طریقه روش و مذهب و نزد منجمین مدت طی کردن قمر مسافت این پانزده درجه از نوزدهم درجهٔ میزان که محل هبوط شمس است تا سوم درجهٔ عقرب که محل هبوط قمر ست و این مدت را که تقریباً یک شبانه روز و دو پهر باشد طریقهٔ محترقه نامند و بنابر منحوس ست۔

طرنی بالفتح و یای مجهول بمعنی اندکی از خیابان۔

طری بفتح اول و کسر ثانی و تشدید تحتانی بمعنی تازه و نو۔

طراحی بالفتح و تشدید رای مهمله و حای مهمله بمعنی نقاشی مستفاد از لطائف۔

فصل طای مهمله مع سین مهمله

طسوج بالفتح و تشدید سین مهمله و واو معروف و جیم عربی کرانه و ناحیه و ربع دانگ که مقدار دو حبه است معرب تسو از منتخب و در رسالهٔ اوزان نوشته که طسوج نسبت و چهارم حصهٔ هر چیز را گویند۔

فصل طای مهمله مع شین معجمه

طشت معرب تشت بمعنی معروف است از سراج۔

طشت گر و کاسه گر هر دو نام سازنده یعنی سازنواز که در زمان سابق بوده۔

طشت کسی از بام افتادن رسوا شدن کسی و فاش شدن راز کسی از چهار شربت۔

طشت و خایه نوعی از بازی که بیضهٔ مرغ را خالی کرده از شبنم یا سیماب پر کنند و در طشت نهاده بآفتاب گذارند

بیضہ برقص مے آید وکنایہ از آسمان و
زمین از برہان

فصل طای مہملہ مع عین مہملہ

طعم بالفتح مزہ ولذت وبالضم خوردنی
یعنی طعام وطعمۂ مرغ از صراح ومنتخب و
مؤید وکشف۔

طعان بکسر اوّل نیزہ زدن ونیزہ زنندگان
باینمعنی جمع طاعن ست۔

طعن بالفتح نیزہ زدن وعیب گیری
کردن درکارکسی از منتخب ودر قاموس بمعنے
سیر ورفتار نیز آمدہ ۔

طعمہ بالضم خورش وروزی وبالفتح یکبار
چشیدن از منتخب وصراح ومؤید ومدار۔

طعنہ بالفتح یکبار نیزہ زدن وعیبجوئی
کردن از منتخب۔

فصل طای مہملہ مع غین معجمہ

طغرا بالضم نوعی از خط پیچیدہ حروف کہ
بآن خط بر فرمان پادشاہان القاب نویسند
ظاہرا این لفظ ترکی ست از بہار عجم و
برہان ودر مناظرۃ الانشا نوشتہ کہ طغرا
خط سطری باشد بخط پیچیدہ کہ القاب
اسم سلطان باشد مثل السلطان الاعدل
الاعظم جلال الدین اکبر بادشاہ غازی

طغماج بالفتح ودر آخر جیم فارسی نام
ولایتی از ترکستان واین لفظ صحیح طمغاج
ست بتقدیم میم بر غین معجمہ چنانکہ در برہان
وسراج ست۔

طغرل بضم اوّل وسکون ثانی وکسر
رای مہملہ نام پادشاہ از پادشاہان سلجوق
وبضم اوّل وثالث بروزن بلبل جانوریست
شکاری طائر مثل باز وعقاب از برہان
وسراج ومدار وبہار عجم ودر چہار شربت
نوشتہ کہ تغرل بتای فوقانی در ترکی بمعنی
را گویند کہ طائر شکاری معروفست مؤلف
گوید کہ طغرل بطا مبدل ہمین ست۔

طغان بضم نام یکی از پادشاہان
ترک ومخفف طغیان نیز آمدہ۔

طغیان بضم از حد درگذشتن از
منتخب ولطائف ومجازا بمعنے افزونی
وکثرت واستعمال این در افزونی چیزہای
نامرغوب ست واین باعث گاہی
بمعنے ظلم وبے فرمانی آمدہ۔

طغرل شدن مردن سلاطین
چغتائی از چہار شربت

طغان شاہ بضم اول نام پادشاہ
عظیم القدر از اولاد افراسیاب۔

طغیانی بزیادت یا در آخر لفظ طغیان
ظاہرا درست نباشد چراکہ طغیان خود مصدر ست
حاجت بیای مصدری ندارد دیگر آنکہ گوئیم معمول
فارسیان ست کہ در آخر بعض مصادر یای
مصدری زائد کنند چنانچہ فضول وفضولی وخلاص
وخلاصی وسلامت وسلامتی۔

فصل طای مہملہ مع فاے

طفل شب کنایہ از ماہ۔

طفولیت بفتح اوّل وتشدید یاے
تحتانی بمعنی کودکی وطفلے واین مصدر
جعلے ست بزیادت واو بخلاف
القیاس ونظر این رجولیت۔

طفیف قلیل وناتمام از منتخب۔

طفل بالکسر نوزادہ از آدمی وحیوان
جمع ومفرد آمدہ از منتخب۔

طفیل بضم اول وفتح ثانی اسم شاعر
کوفی کہ ناخواندہ در مجالس طعام میرفت
از منتخب ومجازا ہر شخص کہ بدون طلب
ہمراہ مردم مدعو بدعوت رود وگاہے
مقلدین یا در آخر زائد کردہ طفیلی گویند
وگاہی لفظ طفیلی در محاورۂ فارسی مجازا
بمعنے وسیلہ وذریعہ آید وگاہی یای طفیلی
مصدری باشد بمعنے طفیل شدن۔

طفل ہندو مردمک چشم از برہان

طفل چہل روزہ کنایہ از آدم
علیہ السلام از آنکہ در چہل روز طینت
او سرشتہ شد از سراج۔

طفرہ بفتح اوّل وسکون فا برجستن
وفرصت انداختن وفاصلہ کہ میان
کارے افتد از منتخب وکشف وصراح
ونزد اہل حکمت طفرۃ الزاویہ عبارتست
از آنکہ شئ صغیر اکبر گردد از شئ کبیر بے
آنکہ مساوی کبیر شود وتقریرش آنکہ
زاویہ کہ پیدا میشود فیما بین محیط دائرہ
وقطر آن اعظم باشد از جمیع زاویہای

حاده که پیدا شود درمیان دو خط مستقیم و برهانش مذکورست در مقالهٔ ثالثهٔ تحریر اقلیدس و قتیکه اندک حرکت داویم خط قطر را بجانبے با وجود ثابت ماندن سر دیگرش پس ازین حرکت آن زاویهٔ حاده که از هر سه اقسام زاویه صغیر تر بود ناگاه زاویهٔ منفرجه گردید که اکبر اقسام خود ست و نگشت در اثنای حرکت مذکوره زاویهٔ قائمه که متوسط الحال بود در خردی و کلانی و این نسبت مگر طفره که شئ صغیر با متوسط برابر نشده ناگاه کبیر گردد و صورتش اینست۔

طفاوه بضم اول و حرف چهارم واو بمعنی دائره که گرد آفتاب واقع شود و دائره گرد ماه را هاله گویند از منتخب۔

فصل طای مهمله مع قاف

طقطق بفتح اول آواز باهم زدن دو چیز سخت از لطائف۔

فصل طای مهمله مع لام

طلا بالکسر دوای رقیق بر عضو بمالند و بمعنی زر سرخ و صاحب رشیدی نوشته که غالباً بلفظ طلا معرب تلا ست که لفظ هندیه بکسر فوقانی و تشدید لام بمعنی زر و بمعنی ملمع کردن و ملمع نیز آمده است و در سراج نوشته که طلا بمعنی زر سرخ در اصل بتای قرشت بود بسبب اختلاط عجم و عرب بتای مطلقه نوشته اند اما حق اینست که مطلا بمعنی زر اندوده استعمال کنند۔

طلوب بفتح اول بمعنی طالب از لطائف۔

طلاب بالضم و تشدید لام بر وزن جلاب جمع طالب۔

طلب بالضم و سکون لام و بای موحده معرب تلب بمعنی گروه مردم از برهان و لطائف و سراج۔

طلعت بالفتح دیدار و دیدن روی از منتخب و صراح۔

طلاقت بفتح و حرف چهارم قاف بمعنی کشادگی زبان و تیز زبانی و تعلقه از بحر الجواهر و کشف و منتخب۔

طلح بالفتح و حای مهمله درختیست بزرگ خاردار در ریگستان و بمعنی شگوفهٔ خرما و بمعنی درخت موز که بهندی کیلا گویند از منتخب و شرح نصاب و مدار۔

طلای دست افشار نوعی از زر بیش قیمت که خسرو پرویز داشت مانند موم نرم بود چنانکه در زر دست افشار صاحب جهانگیری و برهان نوشته۔

طلع بالفتح شگوفهٔ خرما از منتخب۔

طلوع بر آمدن آفتاب و هر ستاره و بمعنے مطلق بر آمدن بر کوه و جز آن از منتخب۔

طلاق بفتح رها شدن زن از قید نکاح و بمعنی کشادگی و روانی و آزادگی و نشاط نیز آمده۔

طلق بفتح اول و سکون ثانی درد دیگر زنان را بوقت زادن پیدا شود و آنرا درد زه نیز گویند و نوعی از سنگ که سفید و براق و طبق بر طبق باشد آنرا ابرق نیز گویند و چون ابرق محلول را بر چیزے بمالند آتش آنچیز را نسوزد از منتخب و صراح وغیره و مجازاً بمعنی شراب آید بمناسبت آنکه ابرق محلول که مانند آب میشود اکسیر اعظم ست و شراب را نیز در فوائد قریب اکسیر دانند و بهمین جهت شراب را طلق روان نیز گویند و در صدد الافاضل برای معنی درد زه بفتحتین نوشته و بالکسر حلال و رها شده و بر آمده از چیزے چنانچه در منتخب و صراح ست۔

طلق محلول آنچه کیمیاگران بحکمت و ترکیبات ابرق را مثل آب میگردانند و این اکسیر اعظم ست۔

طل بالفتح و تشدید لام باران قطره های باریک و بمعنی شبنم از منتخب۔

طلل بفتحتین جسم و کالبد و تن و جثه و نشانهای خانهای ویران اطلال جمع آن از منتخب و برهان۔

طلسم بکسرتین آنچه خیالهای موهوم

بشکل عجیب در نظر می آرند و نیز شکلے و صورتے مهیب که بر سر دفائن و خزائن تعبیه کنند از مؤید و مدار و بهار عجم و کشف و از بعض کتب در روایت شده که طلسم از اجزای ارضی و سماوی ساخته میشود یعنی از بعض ادویه و ساعات مخصوصه است فقیر مؤلف گوید که ظاهراً طلسم لفظ یونانی است عربی نیست چه در تقدیر عربی بودن بکسرتین آمدن این لفظ وجهی ندارد چرا که این وزن در کلام عرب نیامده اگر عربی بودی بکسر اول و فتح ثانی بر وزن قمطر آمدی ۔

طلق حلال باردان صاحب مؤید نوشته که بفتح اول مجموع بمعنی شراب طلق بمعنی خالص و حلال بمعنی بیرون آمده و باردان بباء موحده صراحی ۔

باید دانست که بمعنی هر دو لفظ اول کتب لغات معتبره گواهی نمیدهد و دیگر آنکه شراب را که حرمت آن منصوص ست حلال گفتن کفر ست فتدبر ۔ مؤلف گوید که طلق مجازاً بمعنی شراب و طلق حلال عبارت از شراب مثلث که مباح ست و آن شیرهٔ انگور باشد که دو ثلث آن بجوشیدن بسوزد و یک ثلث بماند سکر نمی آرد و منافع آن قریب بتجربه ست یا آنکه طلق بالکسر بمعنی آنچه بر آمده باشد از چیزے موصوف و حلال صفت آن پس مجموع صفت موصوف مضاف بسوی ناردان بنون که مخفف اناردانه است یعنی آب حلال که بر آمده است از دانهای انار یا آنکه حلال بالتخفیف را مخفف جلال بالتشدید گویند درست میتواند شد چرا که شراب کشاینده سدها و مسامات ست ۔

طلجن بالفتح این لغت نصاب ست و در دیگر کتب دیده نشده است مگر در منتخب طاجن نوشته و معرب تابه گفته و نزد مؤلف طاجن معرب تابه نیست چه طاجن ماخوذ از طجن ست که بمعنی بریان کردن باشد ظاهراً طلجن از تحریف کاتبان است و صحیح طاجن باشد ۔

طلبیدن بفتحتین ماخوذ از طلب که لفظ عربیست همچنین چند مصدر عربیست که از تصرف فارسیان تصریف آنها بطریق فارسی میکنند مثل فهمیدن از فهم و رقصیدن از رقص و طلبیدن از طلب و بلعیدن از بلع که بمعنی چیزی را بگلو فرو بردن ست و غارتیدن از غارت از چراغ هدایت و خیابان و دیگر شرح محققین ۔

طلیعه بفتح اول و کسر لام و عین مهمله فوجیکه شب حفاظت لشکر و شهر کند و مقدمهٔ لشکر را نیز گویند ای فوجیکه پیش رو لشکر باشد تا از دشمن واقف شود از منتخب و کشف ۔

طلایه بفتح و حرف چهارم یای تحتانی فوجیکه شب حفاظت شهر و لشکر کند از منتخب و کشف و مردم اینجا که تلاوه گویند غلطست و صاحب بهار عجم در رسالهٔ جواهر الحروف نوشته است طلایه که بمعنی فوج محافظ لشکر ست در اصل طلائع بود جمع طلیعه مگر فارسیان بمعنی مفرد استعمال کنند چنانچه بجای عجیب عجائب و بجاے ملک ملائک چنانچه سعدی گوید مصرعه ملائک صورتی طاؤس زیبے :: و مشائخ و امرا و اولیا همین حال دارد ۔

طلبه بفتح هر سه حرف اول بمعنی طالبان و این جمع طالب ست ۔

طلحه بالفتح درختے و نام یکی از اصحاب عشرهٔ مبشره ۔

طلاق رجعی طلاقیکه بعد آن در میان مدت عدت رجوع کردن بزن بدون نکاح جائز باشد و آن یکبار یا دوبار لفظ طلاق گفتن ست بخلاف طلاق بائن که رجوع کردن در آن بدون نکاح جائز نباشد و آن گفتن ست زن را انتِ بلتةٌ و آنچه در معنی این باشد و بخلاف طلاق مغلظه که در آن تا زن منکوحهٔ شخص دیگر شده طلاق نیابد نکاح بآن زن شوهر اول را جائز نباشد و آن سه طلاق دادن ست ۔

طلق روان گوهری کنایه از شراب انگوری ۔

فصل طای مهمله مع میم

طمانینت بضم طای مهمله و کسر نون

اوّل و یاے معروف و فتح نون ثانی بمعنے سکون قلب و کسانیکہ بفتح طا و بیک نون اوّل خوانند و نون ثانی راندانند خطاست از منتخب و مزیل و از فصول اکبری ہمین مبرہن ست مگر از صراح جواز حذف یک نون ظاہر میشود۔

طمث بالفتح و ثای مثلثہ بمعنی خون حیض و حائض شدن و جماع از منتخب و لطائف۔

طمغاج بالفتح و در آخر جیم فارسی نام ولایتی ست از ترکستان از برہان و سراج۔

طمس بالفتح ناپدید کردن و دور شدن و در اصطلاح صوفیہ ذہاب رسوم و عادات است بالکلیہ در صفات حق تعالی و این انتہاے مرتبہ است از لطائف و کشف و منتخب۔

طماع بالفتح و تشدید میم بسیار طمع کنندہ و بالضم و تشدید میم طمع کنندگان و درین صورت جمع طامع ست۔

طمع بالفتح و بفتحتین امید و حرص از منتخب۔

طمطراق بضم ہر دو طا بمعنی کر و فر و شان و تجمل از برہان و کشف و مدار و صاحب مؤید نوشتہ کہ طم بمعنی علو ست و طراق بمعنی آوازۂ خوشی و طمطراق ازین مرکب ست۔

طمع خام تمنای امریکہ ممکن نباشد۔

طم و رم بالکسر و واو عاطفہ و کسر را مہملہ دو کلمہ است مرکب بمعنی مال بسیار از لطائف۔

طمانین آرام و آرامش از لطائف

طماقہ و طماغہ بضم اوّل ہر دو یکے است با بدال قاف بغین بمعنی کلاہ باز و جرہ وغیرہ و این لفظ ترکی ست۔

فصل طای مہملہ مع نون

طناب بکسر ریسمان خیمہ از بہار عجم و در مدار بفتح و کسر۔

طنب بفتحتین کجی نیزہ و بضمتین طناب خیمہ از صراح و مدار و منتخب۔

طنجیر بالکسر و جیم عربی مکسور بر وزن دلگیر بمعنی پاتیلہ کہ آوند معروف ست از شرح نصاب۔

طنز ناز و سخریہ و سخن برموز گفتن و طعنہ از لطائف۔

طناز بالفتح و تشدید بسیار سخن برموز گویندہ و ناز کنندہ و در رفتار بناز کنندہ و شوخ از لطائف و مدار۔

طنبک بالضم نوعی از دہل کوچک معرب تنبک از برہان و در سراج نوشتہ کہ تنبک بالضم دہلی باشد دم دراز کہ بازیگران وغیرہ در بغل گرفتہ نگاہدارند و این در اصل تنبا کے قرشت بودہ۔

طنک بالفتح بمعنی صدا و آواز از لطائف۔

طنین بفتح اوّل بر وزن قرین آواز مگس و زنبور و پشہ و بانگ گوش و آواز طاس و آواز طنبور از لطائف و منتخب۔

طنبور و طنبورہ بالضم ساز معروف و این معرب تونبرہ است کہ لغت ہندی است بمعنی کدوی تلخ چون ساز مذکور در اصل از کدو ست لہذا باین اسم مسمی گشت از بہار عجم و مدار و در منتخب و رشیدی چنین نوشتہ کہ طنبورہ معرب تنبورہ است و تنبورہ در اصل ذنب برہ بود و برہ آنست کہ در عرف آنرا دُنبہ گویند چون ساز مذکور مشابہ بدُم برہ است لہذا باین اسم مسمے گردید۔

طنطنہ بفتح ہر دو طای مہملہ آواز طنبورہ و رود و بربط و بمعنی کر و فر از لطائف و منتخب و برہان و بمعنی آواز نقارہ و کوس نیز مستعمل شدہ زیرا کہ از ہر دو نقارہ یکے زیر باشد و دیگرے بم پس آواز زیر را طنطنہ نامند و آواز بم را دمدمہ۔

فصل طای مہملہ مع واو

طوبی بالضم و بای موحدہ مفتوح مؤنث طیب بمعنی خوشبودار و تر و پاک تر و گاہے بمعنی عیش و خوشی و بشارت و فرحت آید و نام درختی ست در بہشت کہ بہر خانہ از اہل جنت شاخی از ان باشد و میوہ ہاے گوناگون و خوشبو ہا از ان حاصل آید و گاہے فارسیان براے این معنی طیبی بکسر باے موحدہ نیز خوانند از لطائف و منتخب وغیرہ۔

طور سینا بالضم و سین مہملہ مفتوح کوہیست بشام کہ موسی علیہ السلام را بران تجلی شدہ بود از منتخب۔

طوعاً و کرہاً بفتح طا و فتح کاف قدرے خوش و قدرے ناخوش از خیابان۔

طویت بفتح طا و کسر واو و تشدید یای تحتانی مفتوح بمعنی بیچیدگی و نیت و اندیشہ و جاہ از منتخب و زبدۃ الفوائد۔

طوائح بفتح اوّل و کسر ہمزہ کہ حرکت چہارم ست و حای مہملہ حوادث و آفات و ہلاکی از صراح۔

طود بالفتح و در آخر دال مہملہ کوہ کلان از صراح و منتخب۔

طور بالضم بمعنی مطلق کوہ و بزبان سریانی نیز کوہ را طور میگویند و آن کوہ کہ موسی علیہ السلام را تجلی بران شدہ بود آنرا طور سینا نام ست و فقط طور نیز استعمال کنند۔

طوبلہ دُرِ سلک مروارید۔

طومار بالضم نامہ و صحیفہ از منتخب و در کشف مکتوب دراز۔

طوامیر بفتح و میم مکسور جمع طومار۔

طوس بالضم معرب توس و آن شہریست در خراسان و نام شخصی از رسالہ معربات۔

طور سیقوس بضم اوّل و فتح واو و یا و واو ثانی ہر دو معروف و ہر دو سین مہملہ و قاف زاہد نصرانی و حکیم ایشان و نزد بعضے نام پادشاہ از لغات رومی۔

طوالع بفتح جمع طالعہ و نام کتابی ست

طوع بالفتح و عین مہملہ رغبت و اطاعت و انچہ واجب نباشد بجا آوردن۔

طوغ بواو مجہول و غین معجمہ لفظ ترکی است بمعنی نشان فوج و طای این مبدل از تای فوقانی ست۔

طوف بالفتح گرداگرد چیزے گردیدن از لطائف و بمعنی مطلق سیر و گشت نیز مے آید۔

طواف بفتح و تخفیف گرد چیزے گشتن و بالفتح و تشدید او خادم کہ بنرمی و مہربانی خدمت کند و مرد بسیار طواف کنندہ از منتخب۔

طوق بالفتح وسع و طاقت و توانائی و گردن بند و حلقہ و ہر چیز کہ مدور باشد و گرد چیزی برآمدہ باشد از منتخب و صراح و در مصطلحات نوشتہ کہ طوق چیزیست از عالم علم بشکل پنجہ بران نصب کنند۔

طوارق بفتح اوّل و کسر را مہملہ حوادث کہ بشب از آسمان فرود می آیند و سختیہای زمانہ جمع طارقہ از منتخب و کشف۔

طوطک بواو معروف نام سازے۔

طویل دراز و نام بحریست از نوزدہ بحور اشعار و این بحر با شعار عرب تعلق دارد و شعر فارسی درین بحر کمیاب بہ اگر در فارسی مطبوع نیست اصل این بحر فعولن مفاعیلن ست چہار بار و مثالش **بیت**

دلارام ما را اگر بوعدہ وفا بودی ٭ بنوعی مدی کاخر تسلی بجا بودی ٭ و این بحر را ازین جہت طویل گویند کہ واضع علم عروض بخلاف این بحر بعض بحور مسدس وضع کردہ بود و بعضے دیگر مثمن اند بسبب زحافات کوتاہ ہم میشوند مجزو در ہم میگردند یعنے یک رکن از آخر ہر مصرع مے اندازند بخلاف این بحر کہ مثمن وضع کردہ و مجزو در ہم نمی آید و بعضے گویند کہ در ارکان بحر او تاد مقدم اند بر اسباب و وتد طویل است بنسبت سبب و انچہ تمام بہ بحر طویل شہرت دارد بحر رمل مثمن مخبونست کہ آنرا مضاعف کردہ بر شانزدہ رکن بنا نمایند۔

طول امل کنایہ از حرص دنیا۔

طوفان بالضم سیل غرق کنندہ و شدت باد تند و ہر چیز کہ بسیار غالب باشد و ہمہ را فرو گیرد از منتخب۔

طوطیہ اوّل طائے حطی نوشتن غلط ست صحیح بتائے فوقانی باشد بر وزن تزکیہ بمعنی گستردن و تمہید کردن و پی سپر فرمودن۔

طویلہ بیائے معروف مشتق از طول و آن رسنی دراز باشد کہ بدان پایہائے چند اسپان می بندند و مجازاً بمعنی مکان و عمارتے کہ دران اسپان را نگاہ دارند و آن عمارت اکثر جا طویل باشد کہ دران چند اسپان را مقام باشد و کسانی کہ نفظ

طوپله را بیای مجهول خوانند خطاست
مگر آنکه این را از تصرف فارسیان دانند
چنانکه هوش و غوطه که هر دو لفظ بواو معروف
ست و فارسیان بواو مجهول خوانند طوله
بمعنی سلک و رشتهٔ مروارید از بهار عجم و منتخب
و لطائف و کشف و موید۔

طوی بالضم و واو معروف معرب توی
که بتای فوقانی و واو مجهول ست در ترکی
شادی عروسی را گویند کذا فی البرهان و
مؤلف را از کتاب معتبر بثبوت رسید که طوی
بضم طا و واو غیر ملفوظ که علامت ضمهٔ طا
و سکون واو در ترکی شادی را گویند در
اصل بتای قرشت ست مگر متاخرین آ
این لفظ را بطا مبدل نموده اند و بضم طا
و فتح واو و الف بصورت یا نام وادی
است در شام که آنرا وادی ایمن نیز گویند
از منتخب و بفتح طای و فتح واو و الف بصورت
یا بمعنی گرسنگی از شرح نصاب۔

طوطی معرب توتی از رشیدی و آن
طائریست سبز که بعرف آنرا طوطا نامند
و نیز توتی بهر دو تای فوقانی طائرے کوچک
ست که در ایام رسیدن توت پیدا می
آید و خوردن توت را دوست می دارد و
این منسوب بتوت ست۔

فصل طای مهمله مع ها

طهماسپ بالفتح و سین مهمله ساکن
چنانکه در فارسی لفظ اسپ بکار رود در
آخر بای فارسی نام یکی از بادشاهان
ایران که سخی و عادل بود از مدار و برهان
و گویند که او جد شاه عباس بود و در سراج
نوشته که طهماسپ نام بادشاه ایران و او
پسر شاه اسمعیل بن حیدر صفوی ست
و او بادشاه دوم از سلاطین صفویه است

طهارت بالفتح پاک شدن از منتخب
و بمعنی وضو و استنجا مستعمل۔

طهمورث نام بادشاهیست از انبیای
هوشنگ که شیطان را مرکب خود ساخته
بود در اول و آخر این لفظ تای فوقانی
خواهد بود از برهان و سراج۔

طهر بالضم پاک شدن از حیض و ایام
پاکی که ضد ایام حیض باشد۔

طهور بفتح اول و ضم ثانی بمعنی پاک
کننده و پاک۔

طهیر پاک کننده و پاک۔

طهران بالکسر معرب تهران که
شهریست در ایران۔

طٰه و یٰس هر دو لفظ نام دو سورهٔ قرآن
مجید و در حقیقت این هر دو اسم مبارک
آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم است
طٰه کنایه از یا طاهر است و یٰس اشارت
ست بیا سید۔

فصل طای مهمله مع یای تحتانی

طیب الادا کنایه است از خوش
آواز و خوش گو از فردوس اللغات۔

طیب بالکسر و در آخر بای موحده بوی
خوش و خوشی و پاک شدن و خوش
طبعی از منتخب و کشف و بفتح اول و کسر یای
تحتانی مشدد بمعنی حلال و لذیذ و پاک

طیّب و مطیّب هر دو بیای تحتانی
مشدد نام هر دو پسران نبی صلی الله علیه
و آله و سلم و در مردم نام ایشان طیب و
طاهر مشهور است از منتخب و مزیل۔

طیبات بالکسر خوش طبعیها و
ظرافتها۔

طیبت بالکسر و حرف ثالث که بای
موحده است مفتوح بمعنی مزاح و خوش
طبعی و حلال شدن از منتخب۔

طینت بالکسر و حرف ثالث نون
اندکی از گل و سرشت و خو از منتخب۔

طیهوج بالکسر و یای معروف و ضم
های و جیم عربی معرب تیهو و آن مرغی
باشد شبیه بکبک لیکن از کبک کوچک
تر از برهان بعضی گویند که بهندی آنرا
لوا نامند۔

طیر بالفتح مرغ و مرغان این لفظ جمع
و مفرد هر دو آمده است از منتخب و در
شکرستان نوشته که طیر اسم جمع ست مطلقاً
بر واحد نیز اطلاق کنند۔

طیار بالفتح و یای تحتانی مشدد بمعنی
پرواز کننده فارسیان مجازاً بمعنی مهیا
و آماده و مستعد استعمال کنند و تحقیق آنست

که این لفظ دراصل اصطلاح قوشچیان یعنی میرشکاران است که چون جانور شکاری از کریز برآمده مستعد وآماده پرواز وشکار اندازی میشود گویند که این جانور طیار است چون بدین معنی شهرت گرفته مجازاً هر شئے تهیا را طیار گویند وبتاے فوقانی نوشتن وفارسی بودن این لفظ محل تامل ست از بهار عجم وچراغ هدایت وسراج فقیر مؤلف گوید که تیار بتشدید بمعنے جلد رفتار وجهنده ومواخ ست چنانکه در منتخب وصراح پس بمعنی درست وتهیا مجاز باشد از معنی لغوی وتفصیلش در باب تاے فوقانی نوشته ام۔

طی کشش روزه دارندهٔ طی ودروزهٔ طے چنان باشد که بعد سه روز طعام خورند اگرچه بوقت شام لب بچهار قطرهٔ آب افطار می کنند

طیش بالفتح وشین معجمه سبکی وسبک شدن ورفتن عقل وخطا شدن تیر از نشانه از منتخب وصراح ودر خیابان مجازاً بمعنے غصه وبیدماغی۔

طیف بالفتح خیال که درخواب نماید از منتخب۔

طیران بفتحات هر سه حرف اول بمعنی پریدن وبسکون نیز آمده مگر اصل اول ست از منتخب وبهار عجم۔

طی لسان بالفتح ویاے تحتانی مشدد مکسور چراکه مضاف ست بسوے لسان بمعنی نوردیدن زبان مراد ازان خاموشی ست وگاہے کنایه از استعداد گفتن باشد۔

طیلسان بالفتح وحرف لام بهر سه حرکت معرب تالسان نوعی از ردا وفوطه که عربان وخطیبان وقاضیان بر دوش اندازند از صراح ومنتخب وبرهان۔

طین بالکسر گِل وخاک نمناک از شرح نصاب۔

طیان بالفتح وتشدید یاے تحتانی بمعنی گرسنه وپیچیده وگلکار یعنے کلال ونام شاعر بیهوده گو از منتخب وشرح خاقانی۔

طیره بالفتح بمعنے خشم وغضب وبالکسر خفت وسبکی وسنجالت وعیب از خیابان وبرهان ورشیدی وبهار عجم وکشف ومنتخب وخان آرزو ودر سراج اللغات وشرح خاقانی نوشته که طیره بیاے معروف بروزن خیره بمعنی غمناک وخجل نیز آمده وآنچه سروری گوید که از بیت سعدی رح

سه دو چیز طیرهٔ عقل ست دم فروبستن

ارانج بمعنی خجلت وآزردگی مستنبط میشود مؤلف گوید که در عربی طیره بالفتح بمعنے خشم وغضب آمده چون در بیت مذکور درست نمیشود غایتش آنکه از خشم مراد سبب خشم خواهد بود وطیره بکسر اول وفتح تحتانی ورا ر مهمله بمعنی فال بد از منتخب وصراح۔

طیاره کنایه از اسپ تیز رفتار واین مجاز ست ودر برهان نوشته که بمعنی کشتی وجهاز تیزرو۔

طیبه بفتح اول وسکون یاے تحتانی وفتح باے موحده اسم مدینهٔ منوره از صراح ومنتخب۔

طی بفتح بروزن می نام قبیله است از یمن که حاتم طائی منسوب بآنست وبالفتح وتشدید یا بمعنے گرسنگی وبمعنے نوردیدن ونوردِ چیزی ونام علتی که ازان موے حلقه دار میشود از منتخب ومؤید و لطائف وشمسی ودر بهار عجم نوشته که فارسیان این لفظ را اکثر بتخفیف هم استعمال کنند ووقتیکه بمعنی نوردیدن باشد۔

❖ ❖ ❖

باب ظاے معجمه

فصل ظای معجمه مع الف

ظاهر میدان عقب شهر وقصبه واے حوالی شهر وقصبه۔

فصل ظای معجمہ مع بای موحدہ

ظبی بفتح اول وسکون بای موحدہ بمعنے آہو از منتخب۔

ظبا بکسر اول آہوان این جمع ظبی است از منتخب۔

فصل ظای معجمہ مع رای مہملہ

ظرفا بضم اول وفتح رای مہملہ وفا جمع ظریف از منتخب۔

ظرافت بفتح دانائی وزیرکی وخوش طبعی از منتخب۔

ظریف زیرک ودانا وخوش طبع از منتخب۔

ظراف بالفتح وتشدید را شخصی کہ بدرجۂ کمال زیرک خوش طبع باشد از منتخب۔

ظرف بالفتح زیرکی وآوندکہ دران چیز را نگاہدارند از منتخب ودر مصطلحات نوشتہ کہ درمحاورۂ فارسی ظرف بمعنی حوصلہ آرندتم کلام۔

فصل ظای معجمہ مع عین مہملہ

ظعن بالفتح وعین مہملہ بمعنی کوچ کردن ورفتن از لطائف ومنتخب۔

ظعین رونده وکوچ کننده از لطائف۔

ظعینہ بعین مہملہ زن منکوحہ کہ درہودج باشد از صراح۔

فصل ظای معجمہ مع فا

ظفر بفتحتین فیروزمندی وبالضم ناخن از منتخب اللغات۔

فصل ظای معجمہ مع لام

ظلمت بالضم تاریکی از منتخب ودر صراح بالضم وبضمتین۔

ظلمات بضمتین واین جمع ظلمت ست ودرنظم بسبب ضرورت شعری بسکون لام نیز جائز داشتہ اند از مدار وبہار عجم ومنتخب ومزیل۔

ظلیت بالکسر وتشدید لام وتشدید یای تحتانی بمعنی سایہ شدن از شمسی۔

ظلف بالکسر سُم شگافتہ چون سم گاؤ وگوسپند وآہو ومانند آن بخلاف سم اسپ وخر وبغل وگورخر کہ آنرا حافرہ گویند اظلاف جمع آن از منتخب ودیگر کتب معتبرہ۔

ظل بالکسر وتشدید لام سایہ وخیال ونمونہ وسایۂ اول روز وفیٔ بالفتح سایۂ آخر روز را گویند از منتخب۔

ظل ظلیل سایۂ کہ دائم ماند وسایۂ کشیدہ ودراز وسایۂ تمام وکامل از منتخب وصراح ومؤید ومدار۔

ظلال بفتح سایۂ ابر وجای سایہ دار وبکسر اول جمع ظل ست از منتخب وصراح

ظلم بالضم ستم وگذاشتن چیزی در غیر محل آن وبفتحتین تاریکی وتاریک شدن وبضم اول وفتح لام جمع ظلمت ست از منتخب ولطائف۔

ظلوم بفتح اول وضم ثانی صیغۂ مبالغہ بمعنے سخت ظالم وبغایت ظلم کننده از کشف ولطائف۔

ظلام بفتح تاریکی اول شب وبکسر اول جمع ظلمت وبالفتح وتشدید لام بسیار ظلم کننده وسخت ظالم وبمعنی مطلق ظالم نیز می آید از کشف وصراح ومنتخب وشمسی۔

ظل زمین کنایہ از شب از برہان۔

ظل اللہ سایۂ خدا وباصطلاح پادشاہ را گویند چہ سایہ ہر شئے مناسب او ست وحکایت می کند از ذات آن شخص پادشاہ نیز ہمین حال دارد بذات الٰہی کہ انتظام مملکت بذات اوست چنانچہ انتظام وجود ممکنات بوجود باری تعالیٰ از خیابان۔

ظلمات ثلاثہ کنایہ از سہ تاریکی کہ یونس علیہ السلام را پیش آمد یکے تاریکی شب دوم تاریکی شکم ماہی سوم تاریکی قعر دریا وبعضے گویند کنایہ است از کدورت طبعی وہواے نفسانی وصفات حیوانی از برہان ودر منتخب نوشتہ کہ ظلمت شکم مادر ومشیمہ وپشت پدر۔

ظلمہ بفتح اول وثانی وثالث بمعنے ظالمان واین جمع ظالم ست۔

ظلہ بالضم وتشدید لام سائبان وصفہ وآنچہ سایہ کند وابر کہ سایہ افگند از منتخب ولطائف وصراح۔

ظلمانی بفتحتین تاریک این منسوب ست بظلم کہ بفتحتین ست نہ بضم بمعنی تاریک شدن والف ونون ماقبل یای

نسبت در بعض محل زائد آرند چنانکه در نورانی و حقانی و جسمانی -

فصل ظای معجمه مع میم

ظما بفتحتین تشنگی و تشنه شدن و بالکسر و بمد تشنگان از لطائف و منتخب -

فصل ظای معجمه مع نون

ظنت بالکسر و تشدید نون بمعنی تهمت از صراح -

ظنون بفتح اول بدگمان -

ظن بالفتح و تشدید بمعنی گمان و بمعنی یقین و بمعنی تهمت و در اصطلاح غلبهٔ یکے از طرفین و توقع ولا و توقع از لطائف و منتخب و مدار الافاضل -

فصل ظای معجمه مع ها

ظهار بکسر اول بمعنی هم پشت شدن و گفتن مرد زن خود را که تو بر من پشت مادر منی باین گفتن مرد را زن حرام میشود تا کفاره ندهد حلال نگردد از منتخب -

ظهر بالضم هنگام زوال و بالفتح بمعنی پشت و بمعنی یارے دهنده و پشتی کننده این لفظ مرجع و مفرد هر دو آمده و بمعنی آنکه پشت او درد کند از منتخب و نام شاعری از فاریاب -

ظهاره بکسر اول بمعنی ابرهٔ قبا وغیره از شرح نصاب -

فصل ظای معجمه مع یای تحتانی

ظئر بکسر اول و سکون همزه و رای مهمله دایه که بچه غیر را شیر دهد از منتخب و شرح نصاب چون همزه درین لفظ یک گونه صورت یای تحتانی دارد لهذا برائے مبتدیان دینجا نوشت -

---

باب عین مهمله

فصل عین مهمله مع الف

عاقرقرحا بکسر قاف اول و فتح قاف دوم و حای مهمله نام دوائی معروف از مزیل -

عاشورا و عاشور و عشورا روز دهم محرم الحرام از منتخب و صراح و در ماخذ لفظ عاشورا الف را بها بدل کرده عاشوره نوشتن غلط ست -

عالم آب نشهٔ شراب و عالم شراب و حالت کسے نوشتن از بهار عجم -

عاریت بتشدید یاے تحتانی و بتخفیف آن نیز آنچه بدهند و بگیرند از منتخب و مزیل و در صراح نوشته که منسوب بسوی عار چرا که طلبیدن آن عار و ننگ ست -

عاهت بمعنی آفت از منتخب و کشف -

عاهات آفتها و نحتیها از منتخب -

عاطفت مهربانی کردن -

عابث بکسر بای موحده و ثای مثلثه بازی کننده از لطائف -

عارج بکسر رای مهمله بالا بر آینده -

عالم برزخ مقام ارواح که مابین موت و قیامت ست -

عاد قومی که هود علیه السلام برسالت ایشان آمدند و ایشان از نسل عاد ابن سام بن نوح بودند از باعث نافرمانے حق بطوفان باد هلاک شدند از منتخب وغیره -

عاقد عهد کننده و گره زننده -

عائد باز گردنده و عود کننده از منتخب اللغات -

عاذر بفتح ذال معجمه نام مردے که بے ایمان مرده بود عیسیٰ علیه السلام بعد از چهل سال او را زنده کرده مسلمان ساخته بود از منتخب -

عاطر بکسر طای مهمله بوی خوش دارنده -

عاقر بکسر قاف بمعنی عقیم و نازاینده و درین مذکر و مؤنث برابر ست یعنی در تانیث تا نیارند -

عابر بکسر بای موحده عبور کننده و در راه گذر کننده -

عامر آباد کننده و آباد و برین تقدیر عامر بمعنی معمور باشد چون دافق بمعنے مدفوق

نام مردی از منتخب۔

عار ننگ و عیب از مدار۔

عالم صغری و عالم صغیر هر دو کنایه ست عبارت از انسان و جسم انسان چرا که هر چه درین عالم کبیر موجود ست نظیرش در انسان و جسم انسان نیز موجود باشد چنانچه رئیع پادشاه و عقل وزیر و حسد و بغض و قهر و رحم و حیا و ظلم از بدان و نیکان ملک رسیاه او هستند و ملغ آسمان و چشم و گوش و منخرین و دهان سبعه سیاره و استخوان کوه و موی نباتات و رگهای انهار علی هذا القیاس۔

عالم امر عالم ارواح و عالم ملائکه۔

عارض عرض دهنده لشکر و شمار کننده لشکر یعنی بخشی فوج یا سالار فوج و آنچه لاحق شود بچیزے و رخساره و ابر پراگنده در افق و مطلق ابر نیز از منتخب و کشف و در لطائف نوشته که آنچه در محاورات است بمعنی رخساره عارض بفتح را است و برای معنی دیگر بکسر را۔

عاطف مهربانی کننده و برگرداننده و اسپ شم از جلاده اسپ که بدان گردبست و دوانند از منتخب۔

عاکف بجائی مقیم شونده و در مسجد برای عبادت نشیننده از منتخب۔

عاشق و معشوق دو نگین مستطیل الوان که در یک خانهٔ انگشتری باشند از چراغ هدایت۔

عاق سرکش با مادر و پدر از منتخب۔

عائق بکسر سوم که همزه است بمعنی مانع و بازدارنده و برگرداننده از منتخب

عاجل بکسر جیم شتاب کننده و آنچه شتاب باشد و بی مهلت گاهے مراد باشد ازین دنیا از منتخب و صراح وغیره

عاطل برهنه خالی از پیرایه و بیکار از منتخب۔

عالم مثال عالمیست لطیف تر نسبت این عالم اجسام هر چیز که درین عالم بنظر می آید نظیر آن در آن عالم موجود ست۔

عائل بکسر همزه بمعنی درویش۔

عادل برابر کننده و داد گر بمعنی ضد فاسق که در شرع گواهی او معتبر باشد۔

عاذل بکسر ذال معجمه ملامت کننده از منتخب۔

عاصم بکسر صاد مهمله بازدارنده و نگاهدارنده و نام یکی از قرائے سبعه که حفص شاگرد او ست

عالم بکسر لام دانا و داننده و بفتح لام جهان و مخلوقات از منتخب و مؤید و بعضی از محققین نوشته اند که فاعل بفتح عین و زینت که مفید معنی اسم آله میشود چنانچه خاتم بفتح تای فوقانی بمعنی ما یختم به پس عالم بفتح لام بمعنی ما یعلم به باشد چون از دیدن عجائبات جهان علم بر قدرت و ذات حق تعالے حاصل میشود لهذا جهان را عالم گویند و مجازاً بمعنے انواع مخلوقات آید و در محاورات فارسی اردو بمعنی حالت و صورت نیز مستعمل میشود۔

عام بمعنی سال و بتشدید میم همه را فرا رسنده و ضد خاص از منتخب۔

عادیان کسانیکه منسوب بقوم عاد بودند

عامل دریا دکان کنایه از آفتاب از سراج۔

عامر و عامره آباد کننده و آباد و معمور از منتخب و کشف۔

عارفه زن شناسا و شکیبا از منتخب و بمعنی مهربانی نیز آمده۔

عاصفه بکسر صاد مهمله و فا باد تند و سخت از منتخب و کشف عواصف جمع آن۔

عانه بفتح نون زیر ناف۔

عارضی آنچه لاحق شود بچیزے۔

عادی هر چیز که عادت شود منسوب ست بعادت بحالت الحاق یای نسبت تای مصدر از آخر افتاده و هم منسوب بقوم عاد که کافر بودند و بمعنی دشمن و بیداد کننده۔

عالم هیولانی عالم اجسام۔

عامری منسوب بقبیلهٔ بنی عامر۔

عاری بمعنی برهنه از منتخب۔

عامی در اصل بتشدید میم ست منسوب بعامه اما فارسیان حرف مشدد را اکثر مخفف سازند از خیابان۔

عاصی گنهگار و بیفرمان و باصطلاح اطبا معده که اکثر مسهل نپذیرد و رگی که در فصد خون ندهد و ابر سیاه که بارش نکند۔

عائلی بکسر ہمزہ کہ حرف سوم ست بمعنی درویشی از لطائف۔

فصل عین مہملہ مع بای موحدہ

عبا بفتح گلیم از مدار و کشف و در منتخب گفتہ نام پوشش ست۔

عبد المطلب بضم میم و تشدید طا و کسر لام نام جد رسول اللہ صلے اللہ علیہ و علیٰ آلہ و اصحابہ وسلم۔

عب بالفتح و تشدید بای موحدہ پے در پے خوردن آب بدہان پُری خوردن آب از منتخب۔

عباب بضم سیل بزرگ و پُری بسیار و بلندی آب و اول ہر چیز از منتخب۔

عبوست بضمتین ترش روئی۔

عبودیت بضمتین بندگی از منتخب۔

عبرت بالکسر بمعنی اندیشہ و پند گرفتن از منتخب و مؤید و صراح و مؤلف گوید ظاہراً چون عبرت بالکسر بروزن فعلہ ست بالکسر برای حالت و نوع باشد لیس معنی لغوی عبرت بنوع خاص عبور کردن طبیعت ست از غفلت بسوی آگاہے و آنچہ اہل لغت بمعنی اندیشہ و پند گرفتن نوشتہ اند مجاز ست

عبارت بکسر بیان کردن و تعبیر کردن۔

عبد اللہ بن زیاد یکی از امرای یزید پلید ملعون گویند کہ او در احتساب خیلے تاکید داشت۔

عبید بفتح اول و کسر موحدہ بمعنی بندہا و غلامان و این جمع عبد نیست بلکہ اسم جمع است کہ معنی جمع دارد و بضم اول و فتح موحدہ تصغیر عبد از فصول اکبری و منتخب و کشف۔

عباد بکسر بندہ ہای خدا از منتخب و بضم اول و تشدید موحدہ عبادت کنندگان و باین معنی جمع عابد ست۔

عبیر نوعی از خوشبو ہای خشک کہ بر جامہ پاشند از صراح و در منتخب نوشتہ کہ نام خوشبوئیکہ از صندل و گلاب و مشک سازند و در صراح و مؤید و کشف و ہم در منتخب نوشتہ نوعی از خوشبو ست با زعفران آمیختہ ظاہراً قول شارح اللغات مطابق محاورہ است۔

عبہر بفتح اول و ثالث نرگس کہ درمیان آن زرد باشد بخلاف شہلا کہ سیاہ باشد

عبور بضمتین گذاشتن از آب از منتخب و در استعمال بمعنی مطلق گذر کردن از راہی و بفتح اول بمعنی ستارۂ شعری نیز آمدہ۔

عبر بالفتح تعبیر خواب گفتن و بالضم بسیار از ہر چیز و بمعنی گروہ و بمعنی گرمی چشم و بالکسر باج کہ بوقت عبور دریا گیرند و بالضم و بالفتح کرانہ جو و رودخانہ و بکسر اول و فتح دوم عبرت گرفتن و اشک باریدن از منتخب و غیرہ۔

عبد القادر نام یکی از اُستادان علم موسیقی۔

عبس بالفتح و بفتحتین ترش روئی و بول و سرگین خشک و بالفتح نام شخصی از لطائف و منتخب۔

عباس دوس بفتح دال و ہر دو سین مہملہ نام مردی کہ بلطائف اہل مشہور بود چنانکہ در جامع الحکایات قصۂ او مسطور ست و دوس قبیلہ است از یمن و این عباس از ہمان قبیلہ بود و در لطائف نوشتہ کہ عباس دبس بفتح دال و سکون موحدہ نام گدائے است کہ بسیار مکار و مضحک بود۔

عبوس بضمتین و سین مہملہ ترش روی و نام بیماری کہ از ان چینہا بر پیشانی می افتد و بفتح اول و ضم ثانی شخصیکہ ترش رو باشد از منتخب و کشف۔

عباس بالفتح و تشدید ثانی بمعنے شیر درندہ از منتخب و نام عم پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ و علیٰ آلہ و اصحابہ وسلم کہ خلفای عباسیہ منسوب باو ہستند و نام فرزند حضرت علی کرم اللہ وجہہ از زوجۂ دیگر کہ بعد وفات حضرت فاطمہ رضی اللہ عنہا بنکاح آوردہ بودند

عبد المناف بفتح میم نام جد جد رسول اللہ صلی اللہ علیہ و علیٰ آلہ و اصحابہ وسلم۔

عبق بفتح اول و کسر ثانی و بای موحدہ بمعنی خوشبو دار از شرح نصاب

عبد الملک بن مروان یکی از خلفای بغداد کہ بسیار ظالم بود۔

عباسیان اولاد عباس عم رسول اللہ صلی اللہ علیہ و علیٰ آلہ و اصحابہ وسلم۔

عبد الرحمن نام یکی از ائمہ علم ہیئت کہ صور عبد الرحمن از و ست

عبد الجنہ بکسر جیم و تشدید نون کابوس

از منتخب۔

عبره بالکسر محصولات که از کشتی نشینان و جهاز نشینان گیرند و محصولات راہدا رسے و بمعنی عبور نیز آمده و گاہے مجازاً بمعنی خراج ملک ہم آید از شرح و در شرح نصاب نوشته که عبره بالفتح بمعنی اشک چشم۔

عبده بفتح اول و ثانی و ثالث جمع عابد که بمعنی پرستنده است و بالفتح و ضم دال و ضم ہا بمعنی بندۂ او و بعضے نوشته که عبده مخفف انا عبده است یعنی بندۂ اویم۔

عبقری بالفتح و قاف بمعنی جامۂ لطیف که عجیب و غریب باشد و بمعنی ہر چیز که نفیس و بہتر باشد و این منسوب ست بعبقر و عبقر موضع ست در بادیۂ عرب که جن بسیار در انجا مانند عربان ہر چیز نفیس را که بہ بینند بعبقر نسبت کنند از شرح نصاب۔

عباسی منسوب به عباس و رنگے سرخ بکبودی مائل و نیز کنایه از علم سیاه چرا که خلفای عباسیه لباس سیاه را مقبول خود ساخته بودند۔

عبری و عبرانی بالکسر نام زبان اہل کنعان۔

فصل عین مہمله مع تای فوقانی

عتیب بکسرتین و یای مجہول اماله عتاب بمعنی عتاب۔

عتب بالفتح خشم گرفتن و بفتحتین فرجه میان سبابه و وسطے یا میان وسطی و بنصر از منتخب۔

عتاب بکسر ملامت کردن و خشم گرفتن و ناز کردن و بالفتح و تشدید نام مردی شاعر از منتخب۔

عتبات بفتحات آستانہا و سختیہا و امور ناپسندیده۔

عترت بالکسر حروف دوم و چهارم فوقانی خویشان و نزدیکان و فرزندان از منتخب و مدار و مؤید۔

عتاد بکسر اول و در آخر دال مہمله بمعنی طیاری و اسباب سفر مثل سواری و توشه و مشک آب و کاسه از شرح نصاب۔

عتید حاضر و مہیا از لطائف۔

عتق بالکسر آزادی و آزاد شدن از منتخب۔

عتیق بر وزن فعیل دیرینه و کہنه و آزاد شده و گرامی و برگزیده از منتخب۔

عتاق بفتح آزاد شدن غلامان و کنیزان وغیره۔

عتیل بروزن فعیل تشنه از لطائف۔

عتل بضمتین و تشدید لام درشت آواز و ستمگار و نیزه سطبر از منتخب و لطائف۔

عتو بضمتین و تشدید واو سرکشی از منتخب۔

عتبه بضم اول و سکون ثانی و فتح بای موحده نام مردی و بفتحات چوب پائین در که پا بران می نهند و سختی و نام شکلے از علم رمل از مدار و صراح و منتخب و زبدة الفوائد۔

عتی بالضم و بالکسر و تشدید یا از حد در گذشتن و تکبر نمودن و بغایت پیری رسیدن از منتخب۔

عتابی بضم اول قسمی از خارا که جامه معروفست از شرح خاقانی۔

فصل عین مہمله مع ثای مثلثه

عثرت بکسر عین و سکون ثا سالنے لغزش و بسر در افتادن از منتخب۔

عثرات بکسر اول و فتح ثانی و ثالث لغزشہا و بسر افتادگیہا۔

عثر بفتح اول و سکون ثانی در افتادن

عثار بکسر اول و رای مہمله بمعنی درآمدن از لطائف و در منتخب عثاره بفتح بسر در افتادن۔

فصل عین مہمله مع جیم

عجب بضم اول و سکون ثانی تکبر و خود بینی و مرد متکبر از صراح و منتخب و مؤید۔

عجاب بضم اول شگفت و تعجب از منتخب۔

عجلت بالکسر شتابی از مدار و منتخب

عجالت بکسر اول بشتاب کردن و بضم چیزی که بشتاب حاضر آورده شود از کشف۔

عجادات بکسر اول و دال مہمله بمعنی دانہاے انگور مستفاد از منتخب۔

عجاج بفتح ہر دو جیم بمعنی غبار و گرد از شرح نصاب۔
عجز بالفتح و بالکسر عاجز شدن و ناتوانے از مدار و بہار عجم و بحر الجواہر و منتخب و کشف و مزیل و بفتح اول و ضم جیم بمعنی سرین از کشف و در منتخب باین معنی بالضم و سکون جیم نیز آمده۔
عجوز بفتح اول و بدون ہا بمعنی پیرزن و عجوزه بہا نوشتن خطاست چراکه در وزن فعول که بمعنی اسم فاعل باشد مذکر و مؤنث یکسانست از مدار و لطائف و صراح و مؤید و صحاح و بحر الجواہر و منتخب۔
عجائز زنان پیر جمع عجوز از کشف و منتخب
عجف بفتح اول و کسر جیم لاغر و بفتحتین لاغری از شرح نصاب و منتخب۔
عجاف بکسر اول لاغران از منتخب۔
عجول بفتح اول شتابنده و حیران از شمسی و لطائف۔
عجل بالکسر بچہ گاو که آنرا گوساله گویند و نام قبیله از عرب از منتخب۔
عجیل بفتح اول باشتاب از قاموس
عجم بالفتح نقطه نہادن بر حرف و اعراب حروف و بالضم کند زبانان و باشندگان ملک عجم و بفتحتین بمعنے ملکی که غیر عرب باشد۔ خصوصا بمعنے ملک ایران و توران و مردم غیر عرب را نیز عجم گویند و حب و دانہ خرما و انگور و دانہ ہر چیز از منتخب و مؤید گویند که چون مردم دیگر بلاد در ملک عرب میرفتند و از باعث ناواقفی زبان عرب با عربان کما حقہ مکالمہ کردن نمیتوانستند و خاموش میماندند اہل عرب ایشان را عجم میگفتند یعنی گنگ و کند زبان ہستند۔
عجن بالفتح خمیر کردن۔
عجین یعنی خمیر از منتخب۔
عجالہ بالضم و بکسر ہر چہ شتاب حاضر آورده شود از منتخب و صراح۔
عجه بالضم و تشدید بمعنی خاگینه که از بیضه ماکیان سازند از شرح نصاب و در منتخب بالفتح و تشدید۔
عجوه بالفتح خرمائیست نیکو و بہتر در مدینه منوره ہر که ہفت خرمای عجوه صباح بخورد از گزند زہر ایمن باشد۔
عجمی بفتحتین و بسکون جیم منسوب بسوے عجم از لب اللباب و در شرح خاقانی نوشته که عجمی مخفف اعجمی و اعجمی بمعنے کند زبان و آنکه عربی زبان نباشد۔

فصل عین مہملہ مع دال مہملہ

عدا بکسر اول جمع عدو که بمعنی دشمن است و بالکسر و در آخر ہمزه دو میدن را در پی یک دیگر زدن و انداختن از منتخب و صراح
عدت بالکسر و دال مشدده و بعده فوقانی بمعنے شمار و بمعنی ایام طلاق زنان که در آن مدت شوہر نکند برای مطلقه سه حیض یا سه ماه و برای بیوه چہار ماه و ده روز و عدت زنان حامله وضع حمل کنند
عدت بالضم و ذال مشدده بر وزن مدت بمعنی طیاری و آمادگی چیزی و ساخت و ساز که برای دفع حاجات باشد از صراح و کشف و بحر الجواہر و منتخب۔
عدات بضم اول و تخفیف دال و تای فوقانی جمع عادی که بمعنی دشمن و بیداد کننده و از حد در گذرنده است از منتخب و صراح۔
عد بالفتح و تشدید بمعنی شمردن از لطائف
عداد بکسر اول و در آخر دال بمعنی شمار از منتخب۔
عدید بمعنی نظیر و بمعنی شمار و شمرده شده و مراد از بمعنی بسیار و فراوان آید از منتخب
عدول بضمتین برگشتن از راه و اعراض و در گذشتن و جمع عادل و بفتح اول و ضم ثانی گواه مقبول و مرد راست گو و بسیار عادل از لطائف و غیره۔
عدیل ہم سنگ و برابر در قدر و مرتبه از منتخب و دو کس که بہر دو جانب یک کجاوه نشینند ہر یکے مر دیگری را عدیل باشد۔
عدل بکسر اول و سکون ثانی بار یک طرف که بر پشت ستور بندد و بفتح اول و سکون ثانی داد دہنده و مرد صالح که شایسته گواہی باشد و بمعنی مانند و نظیر و برابر کردن چیزی را بچیزی و بمعنی داد و انصاف و دادگری را نیز ہمین جہت عدل

گویند که ظالم را با مظلوم برابر کنند. و باصطلاح نحویان عدل خروج اسم باشد از صیغهٔ اصلی خود بدون قاعده تفصیلش ہمین فصل مرقوم میشود۔

عدوان بضم اول و حرف سوم واو بمعنے دشمنی کردن و ستم و طغیان از لطائف و بمعنی دشمنان درینصورت جمع عادیست که بمعنی دشمن و بیدادکننده باشد۔

عدن بالفتح و سکون دال مہملہ اقامت و در جائے ہمیشه بودن و باغہاے بہشت که مردم ہمیشه دران خواہند بود و بعضے ثقات نوشته که چون عدن بمعنی استقامت ست بہشت را عدن ہمین سبب گویند که بہشتیان دائم درو سے اقامت خواہند داشت و بفتحتین نام جزیرہ است در حدود یمن که مروارید خوب از انجا حاصل شود پس لفظ عدن را بفتحتین بمعنے بہشت آوردن خطا و بیجا۔

عدنان بالفتح نام یکی از اجداد رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ و صحابہ وسلم بغایت فصیح بودند و نسب عربان تا بعدنان بالاتفاق بثبوت میرسد۔

عدلین بفتح اول و سکون دال و فتح لام دو مرد صالح شایسته گواہی۔

عدو بفتح اول و ضم دال و تشدید و تخفیف واو بمعنی دشمن از منار و کشف و منتخب۔

عدوہ بالضم کنارہ رود از شرح نصاب

عدۃ بالکسر و تشدید بمعنی گروہ و شمار مدتی که دران مدت زن مطلقه را با مرد دیگر نکاح جائز نباشد و آن سه ماہ است از شرح نصاب و منتخب۔

عدل تقدیری بدانکه عدل باصطلاح نحویان خروج اسم باشد از صیغهٔ اصلی خود بدون قاعده و آن بر دو قسم ست تحقیقی که خروج آن از اصل محقق باشد و دلالت کند بروی دلیل بدون منع صرف چون ثُلٰث و مثلث که معدول ست از ثلثه ثلثه زیرا که چون یافتند اینہارا غیر منصرف پس محتاج شدند بوجود سبب و یافتند دران وصف و آن بدون سبب دیگر سبب منع صرف نباشد و سبب دیگر دران موجود نبود پس دانسته شد اینکه درینہا عدل ست و دلالت میکند بر دلیل دیگر سوای منع صرف و آن اینست که چون معنی مکرر باشد لفظ ہم مکرر باشد و درینجا معنی مکرر ست نه لفظ پس دانسته شد که اصل اینہا لفظ مکرر باشد و آن ثلثه ثلثه است و تقدیری که خروج اسم باشد از اصل متعدد دلیل نباشد بروی غیر منع صرف چون عمر که معدول ست از عامر چون یافته شد غیر منصرف و نبود در وی سبب غیر علمیت و آن کفایت نمی کند فقط در سبب منع صرف پس فرض کرده شد خروج او از عامر

فصل عین مہملہ مع ذال معجمہ

عذرا بالفتح بمعنے آشکارا و بمعنی دختر دوشیزہ و زن بکر و نام معشوق که وامق بر عاشق بود و نام برج سنبله چرا که برج مذکور نیز بصورت دختریست که در دست او خوشهٔ گندم ست و نام منتہای غلبه بازی نرد از کشف و مدار و منتخب و مؤید و مدار و زبانی ثقات بسمع رسیده که دختر دوشیزہ را عذرا ازان گویند که مجامعت با او بعذر تمام دارد یعنی دشوار ست۔

عذب بالفتح آب شیرین و خوش مزہ و خوش گوار از بحر الجواہر و شرح نصاب و در منتخب خوردنی و نوشیدنی خوشگوار

عذوبت بضم خوش مزگی آب و بمعنی شیرینی دیگر اشیای سوای آب مجاز ست از کشف و منتخب و دیگر شرح و رسائل۔

عذار بکسر زیر بناگوش که جایگاه خط ریش ست یعنی رخسارہ و بمجاز رخ و رخسار است و بضم خواندن خطاست از مدار و کشف و مدار و منتخب و مؤید و بحر الجواہر

عذر بالضم بہانه و معذور داشتن از صراح۔

عذلوط بکسر اول و سکون ذال معجمه و فتح تحتانی و بسکون واو و طای مہمله کسیکه بجز وانزال براندن غائط خارج شود از حدود الامراض و مدار مجازا گاہی بر مرض مذکور نیز اطلاق کنند۔

عذر لنگ بہانۂ ضعیف و سست و بہانۂ پوچ و نامسموع از سراج و چراغ ہدایت و برہان۔

عذر زنان کنایہ از حیض۔

عذاب الہون بضم ہای ہوز بمعنے عذاب خوارے۔

فصل عین مہملہ مع رای مہملہ

عرق النسا بکسر عین مہملہ و فتح نون و سین مہملہ و الف مقصورہ نام رگے ست کہ از سرین تا شتالنگ مدہ و علتے زدی کہ در رگ مذکور بہم رسد آنرا نیز عرق النسا گویند و بہندی رانگھن نامند از صرّاح و الامراض و صراح و بحر الجواہر۔

عروة الوثقى بضم اوّل و ضم واو دوم و سکون ثای مثلثہ و فتح قاف بمعنی دست آویز محکم و عروہ کہ بمعنے رسن شہرت دارد خطاست۔

عرا بفتح و قصر یعنی بدون ہمزہ در آخر بمعنے درگاہ ساحت سرای و بالمد کشادگے بیاباں و صحرای بے درخت و گیاہ کہ ہیچ چیز دران پناہ نتوان برد از صراح و منتخب و بکسر اوّل باصطلاح شطرنج بازان مہرہ کہ میان شاہ خود و رخ حریف حائل سازند برائے حفاظت شاہ۔

عرفا بضم اوّل و فتح ثانی جمع عارف چنانکہ علما و شعرا جمع عالم و شاعر۔

عروس عرب کعبۂ معظمہ از برہان و سراج۔

عروب بفتح اوّل و ضم ثانی و بای موحدہ زنیکہ شوہرش او را دوست دارد و زنی خندہ رو و زنیکہ او شوہر خود را دوست دارد مستفاد از منتخب و تفاسیر۔

عرب بفتحتین ملکیست معروف و بالضم و بفتحتین مردمان ملک عرب کہ باشندۂ شہر باشند از صراح و منتخب و مرد عربی شہر باش از کشف۔

عرفات بفتحات نام جاے استادہ شدن حاجیان بروز عرفہ کہ روز حج است و آن صحرائیست فراخ بفاصلہ نہ کروہ از مکہ حاجیان درانجا استادہ شوند و لبیک و ادعیہ خوانند و نماز ظہر و عصر درانجا گذارند و بمکہ باز گردند از کشف و صراح وغیرہ۔

عرصات بفتحات جمع عرصہ از کشف و در منتخب بمعنی قیامت۔

عرات بضم برہنگان جمع عاری۔

عرض حیات بخوبی و خوشی گذاشتن ایام زندگانی از مصطلحات۔

عرعر بفتح ہر دو عین مہملہ بر وزن صرصر درختی ست کہ قسمی از سرو باشد و آن سرو کوہیست از کشف و منتخب و برہان و مؤید و از ثقات مسموع ست کہ بہندی آنرا چیڑ گویند کہ روغن چوب آن معروف ست۔

عرق بہار عرقیکہ از گل نارنج و ترنج بطور گلاب کشند و بمعنی شراب نیز آوردہ اند۔

عرض عمر کنایہ از لذت عمر۔

عرق ریز خادم و بمعنی خجلت دہندہ نیز آمدہ۔

عروس بفتح اوّل زن نوکدخدا و مرد نوکدخدا مگر در عرف اطلاق این بیشتر بر زن کنند و بضمتین خواندن خطا ست از مدار و کشف و منتخب و صراح و بہار عجم و مزیل و لطائف۔

عرائس بفتح اوّل و کسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست جمع عروس کہ بمعنی زن نوکدخدا باشد نہ بمعنے مرد نوکدخدا باشد چراکہ جمعش عرس مے آید بضمتین از منتخب۔

عرس بالکسر زن با شوہر و بالضم و بضمتین طعام عروسی و نکاح از منتخب و صراح و مجازاً بمعنے مجلس طعام فاتحۂ بزرگان کہ بروز وفات بعد از سالے کنند چراکہ رحلت از نمکدۂ دنیا بمنزلۂ شادی عروسی ست بحق عاشقان حق چنانکہ سعدیؒ فرمود **بیت** عروسے بود نوبت ماتمت ؛ اگر نیک روزی بود خاتمت ؛

عرش تخت و سقف از شرح نصاب۔

عریش کازہ و کلبہ و ہودج و نیز بستی کہ

بران شاخهای انگور افتاده میماند از لطائف.

عرض بالفتح ظاهر کردن چیزی را بر کسی و پهنائی و متاع و رخت خانه و بمعنی ملامت و لوالگی و بفتحتین چیزیکه قائم بچیز دیگر باشد مثل رنگ جامه و حروف بر کاغذ پس جامه و کاغذ جواهر باشد چرا که بذات خود قائم ست و رنگ و حروف عرض چرا که قیام آن بوسیلهٔ جامه و کاغذ ست و بمعنی بیماری و رنجی که بسبب رنجی حادث شود چنانکه صداع که بسبب تپ حادث شود و تپ که بسبب وجعی پیدا گردد و لفظ عرض بالکسر بمعنی ناموس و آبرو و در نفس و جسد و بالضم بمعنی کرانه و جانب از منتخب و کشف و صراح و مدار و لطائف.

عروض بفتحتین ظهور و بمعنی عارض شدن و بفتح اول نام علمیست معروف که بدان اوزان بحور دریافته میشود و در وجه تسمیه این سیفی در رسالهٔ عروض بسیار وجوه نوشته منجملهٔ آن دو وجه اینست که خلیل بن احمد در مکهٔ مبارکه باین علم ملهم شده یکی از اسمای مکه عروض است این علم را باسم مکه خواند تیمناً یا آنکه عروض بمعنی معروض ست و این علم نیز معروض علیه شعراست که شعر را بران عرض میکنند تا موزون از ناموزون جدا شود و جزو اخیر مصرعهٔ اول هر بیت را نیز عروض گویند این لفظ را سوای رسائل عروض از کشف و منتخب نیز تحقیق نموده

چون تذکرهٔ عروض درمیان آمد برای خوشی طالبان قدری بیانش ضروری مینماید حامداً و مصلیاً و مسلماً میگوید بندهٔ کمترین **غیاث الدین** که چون بعض اوقات طالبان را به عروض حاجت می افتد لهذا از منهاج العروض که مستخرج ست از رسالهٔ ضیاء الدین خزرجی و حدائق السحر رشید وطواط و معیار الاشعار خواجه نصیر الدین طوسی و رسالهٔ سلمان ساوجی و هم از حدائق البلاغت و عروض سیفی و حدائق العجم محمد بن القیس و رسالهٔ شمس الدین فقیر و تشریح الحروف وغیره مقدمات ضروری انتخاب نموده شد اول باید دانست که شعر در لغت بمعنی دریافتن و دانستن ست و باصطلاح عبارتست از کلام موزون و مقفی که بقصد متکلم صدور یابد و بعضی قافیه را داخل تعریف شعر نشمرده اند که رعایت قافیه برای تحقیق نفس شعر نیست بل امر عارضی ست و سکاکی در مفتاح همین قول را رجحان داده و نزد بعضے قصد متکلم نیز در شعر لازم نیست و این قول مردود ست اگر کلام موزون بتقیید واقع شود آنرا شعر نگویند چنانچه در قرآن مجید ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُوْنَ ثُمَّ اَنْتُمْ هٰٓؤُلَآءِ تَقْتُلُوْنَ ۝ باید دانست که موجد و مدون علم عروض خلیل بن احمد ست که اوزان را از اشعار عرب تتبع نموده مقرر در پانزده بحر ساخته و ادعای حصر درین اوزان نمودن دور از کار ست و این بحور را در لفظے چند منتظم و مضبوط ساخته اند و آن الفاظ را اصول و افاعیل و تفاعیل گویند و ارکان نیز نامند آن ده است و نزد بعضے هشت و این افاعیل نزد اکثر از دو جزو ترکیب یافته سبب و وتد سبب در لغت ریسمان ست و در اصطلاح عروض کلمهٔ دو حرفی را گویند اگر حرف دوم آن ساکن باشد سبب خفیف نامند چون بر و سر و اگر هر دو متحرک باشد سبب ثقیل نامند چون همه و رمه و حرف ها که در مثال این دو کلمه مینویسند محض برای اظهار حرکت ما قبل اوست و بتلفظ در نمی آید و وتد در لغت میخ را گویند و باصطلاح عروض کلمهٔ سه حرفیست اگر حرف آخرش ساکن باشد وتد مجموع نامند و بعضے وتد مقرون هم گویند مثل چمن و سمن و اگر حرف وسطش ساکن باشد وتد مفروق گویند مانند لاله و ژاله و های این نیز بجهت اظهار حرکت ما قبل ست و نزد بعضے بنای افاعیل بر سه رکن سبب و وتد و فاصله و فاصله در لغت بمعنی ستون ست و باصطلاح فاصله نیز بر دو قسم ست صغری و کبری فاصلهٔ صغری کلمهٔ چهار حرفی که سه

حرف اولش متحرک بود چنانچه لفظ صنما
و فاصلهٔ کبری کلمهٔ پنج حرفی که چهار حرف
اولش متحرک باشد چون بکنمش و بعضی از
عروضیان پارسی گفته اند که سبب سه قسم
ست خفیف و ثقیل و متوسط مثال سبب
متوسط یک متحرک و دو ساکن چون کار و بار
و وتد نیز بر سه قسم ست وتد مجموع و وتد مفروق
و وتد کثرت مثال وتد کثرت و آن دو متحرک
و دو ساکن باشد چون جهان و نهان
و فاصله نیز سه قسم گفته اند صغری و کبری
و عظمی پس عظمی پنج متحرک دارد و یک ساکن
و مثال آن از پایهٔ اعتبار ساقط **فصل**
بدانکه افاعیل عروض که ده است بعضی
خماسی و بعضی سباعی لیکن خماسی از انها
دو باشد فعولن و فاعلن هر یکی مرکب از
وتد مجموع و سبب خفیف و سباعی هشت
ست مفاعیلن فاعلاتن مستفعلن هر یک
ازین سه مرکبست از یک وتد مجموع و دو سبب
خفیف چهارم متفاعلن پنجم مفاعلتن هر یکی
ازین مرکبست از یک وتد مجموع و یک فاصلهٔ
صغری ششم مس تفع لن هفتم فاع لاتن
هشتم مفعولات لیکن تا و هر یک ازین مرکبست
از دو سبب خفیف و یک وتد مفروق -
فصل بدانکه بحور که از تکرار بعضی افاعیل
یا از ترکیب بعضی به بعضی حاصل میشود
همگی نوزده است اسامی آنها بلا ترتیب
درین قطعه مجتمع قطعه رجز خفیف رمل
منسرح دگر مجتث و بسیط و وافر و کامل
هزج طویل و مدید و مشاکل و متقارب
سریع و مقتضب ست و مضارع و
متدارک قریب نیز جدید و بعضی
عروضیان پارسی یازده بحر دیگر استخراج
کرده اند و بیان آنها در آخر همین رساله
آورده خواهد شد و آن عریض و عمیق و
صریح و کبیر و مذیل و قلیب و حمید و صغیر و اصم
و سلیم و حمیم ست - **فصل** بدانکه اول
خلیل بن احمد بنای عروض برین پانزده
بحر گذاشته بود طویل و مدید و بسیط و کامل
و وافر و رمل و هزج و رجز و منسرح و مضارع
و سریع و خفیف و مجتث و مقتضب و متقارب
و بعد از و ابوالحسن اخفش بحر شانزدهم که
مسمی به متدارک ست پیدا کرده و بعد
از و بحر قریب و جدید و مشاکل را محدثات
متاخرین ست **فصل** بدانکه طویل
و مدید و بسیط و وافر و کامل مخصوص عرب
ست فارسیان درین پنج بحر شعر کمتر گفته
اند و جدید و قریب و مشاکل مخصوص
عجم و باقی یازده بحر مشترک در عرب و عجم
و ازین بحور بعضی از تکرار یک رکن حاصل
آید و بعضی از دو رکن انچه از یک رکن حاصل
آید هزج و رجز و کامل و وافر و متقارب
و متدارک است و انچه از دو رکن صورت
میگیرد طویل و مدید و بسیط و سریع و
خفیف و مجتث و منسرح و مضارع و
مقتضب ست بدانکه بیت در بحر طویل
بچهار فعولن مفاعیلن تمام میشود و مدید
از فاعلاتن فاعلن چهار بار و بسیط از
مستفعلن فاعلن چهار بار و وافر از
مفاعلتن هشت بار و کامل از هشت
متفاعلن و هزج از هشت مفاعیلن
و رجز از هشت مستفعلن و رمل از هشت
فاعلاتن و سریع از مستفعلن مستفعلن
مفعولات دو بار و منسرح از مستفعلن
مفعولات چهار بار و خفیف از فاعلاتن
مستفعلن فاعلاتن دو بار و مضارع
از مفاعیلن فاعلاتن چهار بار و مقتضب
از مفعولات مستفعلن چهار بار و مجتث از
مستفعلن فاعلاتن چهار بار و متقارب از
هشت فعولن و متدارک از هشت فاعلن
و قریب از مفاعیلن مفاعیلن فاعلاتن
دو بار و جدید از فاعلاتن مستفعلن دو بار
و مشاکل از فاعلاتن مفاعیلن دو بار
فصل اتم اجزای بیت هشت رکن
است بر سبیل کثرت و آنرا مثمن گویند و الا
بعضی از شعرا بعض بحور را شانزده رکن
بنا کرده اند و بعضی بر سی و دو بیتی که در و
شش رکن باشد آنرا مسدس نامند
و اگر بیت چهار رکن دارد آنرا مربع گویند
مگر شعرای عجم بیشتر استعمال مثمن و مسدس
کرده اند و استعمال مربع نهایت قلیل و
مثلث و مثنی در فارسی هرگز نیامده مگر در عربی

فصل رکن اوّل مصرعۂ اوّل را صدر گویند و رکن آخر مصرعۂ اوّل را عروض و رکن اوّل مصرعۂ دوم را ابتدا می مطلع و رکن آخر مصرعۂ دوم را ضرب و عجز و ہر رکن کہ درمیان این ہر چہار ارکان باشد آنرا حشو نامند۔

فصل در کیفیت تقطیع بدانکہ تقطیع در لغت پارہ پارہ کردن و باصطلاح عروض اجزای بیت ہر بحر را باجزا می فاعیل آن بحر کہ این بیت در آن ست برابر نمودن بوجہی کہ ہر متحرک در برابر متحرک و ہر ساکن در مقابلۂ ساکن بیاید و اختلاف حرکات کہ ضمہ و فتحہ و کسرہ باشد اعتبار نیست چنانچہ لفظ الٰہی بروزن فعولن و ثنا گفتن را بروزن مفاعیلن شمارند و در تقطیع حروف ملفوظہ معتبر ست نہ مکتوبہ الف ممدودہ کہ در اوّل کلمہ می آید بجای دو حروف شمارند و کسرۂ اضافت جائیکہ باشباع باشد حرف اعتبار نمایند چنانچہ من شیدا را بروزن مفاعیلن دارند و حرف مشدد را بجای دو حرف شمارند و الف وصل را گاہے ساقط کنند و گاہے بحال دارند و اگر بعد از مدہ دو حرف ساکن واقع شود ہمچو گوشت و پیست و ساخت و مانند آن و در میان مصرعہ باشند اگر آن دو ساکن در برابر یک متحرک واقع شوند ساکن اول متحرک واقع شود و ساکن دوم ساقط و اگر دو ساکن در برابر دو متحرک واقع شوند ہر دو ساکن متحرک گردد چنانچہ داو خواب و خورد و خوابہ و خوش ساقط میگردد و واو عطف را گاہے بجاے حرکت شمارند و گاہی بجاے حرف ساکن و ہای گریہ و خندہ و گاہی ساقط و گاہے سلامت و نون ساکن بعد حرف مدہ اگر در وسط افتد ساقط میشود و اگر در آخر مصرعہ افتد اکثر بحال ماند ہر تا کہ قبل از وے یک ساکن باشد چون درمیان بیت افتد متحرک محسوب شود و اگر در آخر بیت واقع شود در حساب ساکن گردد چنانچہ تاے مست و پست بدانکہ در تقطیع دانستن اوزان بحور و ارکان آن واجب و ضرور ست تا امتیاز تقطیع حقیقی و غیر حقیقی حاصل شود **مصرعہ** بنام جہاندار جان آفرین۔ در بحر تقارب کہ حقیقے است این چنین تقطیع توانکرد بنام فعولن جہان وا فعولن رجان آ فعولن فرین فعول و در وزن غیر حقیقی نیز تقطیع نمودہ میشود بنام فعولن جہاندار مفاعیلن جان آفرین مستفعلن وزن آخر از اوزان ہیچ یکے از بحور نیست۔

فصل چون اوزان اصلی بحور سالم معلوم شد زحافات و علل ہم باید دانست بعضے نوشتہ کہ زحف در لغت از اصل دور افتادن و باصطلاح تغیرات چند کہ در اصول افاعیل واقع میشود و مدار تغیرات بر سہ قسم ست بہ نقصان یا بافزایش یا بہ تسکین متحرکے و نزد بعضے زحاف بکسر در لغت رسیدن تیر نزدیک نشانہ و باصطلاح متقدمین ارباب عروض مثل ضیاء الدین خزرجی و محب الدین البصری و رشید وطواط مؤلف حدائق السحر و خواجہ نصیر الدین طوسی صاحب معیار الاشعار و سلمان ساوجی و غیرہم زحاف ساکن یا حذف کردن حرف آخر سبب خفیف یا ثقیل را گویند پس در صورت ایں حرف اوّل و سوم و ششم افاعیل مزاحف نمیشود چراکہ حرف اوّل و سوم و ششم نخستین حرف سبب یا وتد ست تغیرات این حرف را علل و غیرہ گویند و بعضے ہمہ را زحاف نامند اسمای زحافات۔

اضمار بالکسر در لغت لاغر کردن اسپ و باصطلاح ساکن کردن تای متفاعلن است و نقل کنند بلفظ مستفعلن چراکہ ضابطۂ عروضیان ست اگر رکنے از زحاف یا علل غیر مانوس گردد لفظ مانوس ہموزن او بجایش نہند۔

خبن بالفتح در لغت پنہان کردن و نزد بعضے نوردیدن دامن و دوختن آن تا کوتاہ شود و باصطلاح و اسقاط حرف دوم ساکن از رکن چنانکہ از فاعلن فعلن کمسر عین شود و از فاعلاتن فعلاتن

بکسر عین گردد و در فاع لاتن منفصل خبن نمی آید و در مستفعلن چون خبن کنند متفعلن بماند مفاعلن بجایش نهند و از مفعولات معولات ماند منقول به فعولات کنند و بعضے مفاعیل بجایش نهند و مس تفع لن منفصل نیز در خبن حکم مستفعلن متصل دارد و هر بحر که ازین حج رکن خالی ست مخبون نمی گردد۔

قص بالفتح گردن شکستن در ینجا اسقاط حرف دوم متحرک از رکن چنانچه از متفاعلن مفاعلن کنند و قص جز در بحر کامل نمی آید۔

طی بالفتح اسقاط حرف چهارم ساکن از دو سبب خفیف که بی فاصله در اول رکن واقع شود چنانچه از مستفعلن مستعلن بماند پس مفتعلن بجای آن نهند و از مفعولات مفعلات بماند پس فاعلات بضم تا بجایش نهند و در مس تفع لن منفصل طے نمی آید و طی در بحر بسیط در رجز و سریع و منسرح و مقتضب قوع می باید و در بحر کامل نیز می آید لیکن بشرط اضمار۔

عصب بفتح عین و سکون صاد مهملتین فراهم کردن شاخهای درخت برای بریدن و نزد بعضے خشک شدن آب دهن در دهن و در ینجا ساکن لام مفاعلتن را گویند بجهت لفظ غیر مانوس مفاعیلن بجایش نهند و عصب در غیر بحر وافر نمے آید۔

قبض گرفتن به پنجه در ینجا اسقاط حرف پنجم ساکن ست چنانچه از رکن مفاعیلن و فعولن در اول مفاعلن و در ثانی فعول بضم لام میشود و این زحاف در بحر طویل و هزج و متقارب و مضارع وقوع می یابد۔

عقل بالفتح بستن بازو و ساق شتر در ینجا اسقاط لام متحرک چنانچه از مفاعلتن مفاعلن کنند و این به بحر وافر اختصاص دارد۔

کف بالفتح باز داشتن در ینجا اسقاط حرف هفتم ساکن ست چنانچه از فاعلاتن فاعلات بضم تا و از مفاعیلن مفاعیل بضم لام کنند و این زحاف در بحر طویل و مدید و هزج و رمل و خفیف و مجتث و مضارع واقع میشود و زحافات مفرد همین هشت ست۔

فصل زحافات مزدوجه یعنی مرکب از دو زحاف۔

خبل بفتح خای معجمه و سکون بای موحده دست و پا بریدن در ینجا اجتماع خبن و طے را گویند که بیان این هر دو گذشت چنانچه از مستفعلن متعلن بماند فعلتن بجاے آن نهند و در مفعولات معلات بماند فعلات بجایش نهند و این خاص بهمین دو رکن و در بحر منسرح وغیره آید۔

خزل بفتح خای معجمه و سکون زای معجمه پریده شدن در ینجا اجتماع اضمار و طے است چنانچه از متفاعلن متفعلن سازند و این مختص بهمین رکن ست و این رکن مختص به بحر کامل۔

شکل بالفتح پای چارپایه برسن بستن در ینجا اجتماع خبن و کف و این خاص در رکن فاعلاتن و مستفعلن آید چنانچه از فاعلاتن فعلات بضم تا و از مستفعلن متفعل بضم لام بماند مفاعیل بجایش آرند و این در بحر خفیف و مدید و رمل و مجتث افتد۔

نقص کم کردن در ینجا اجتماع عصب و کف چنانچه از مفاعلتن مفاعیل کنند این مختص به بحر وافر ست قائم مقام زحاف و آن تشعیث ست۔

تشعیث در لغت پراگنده شدن و در ینجا حذف یکی از دو حرف متحرک است در وتد مجموع که در فاعلاتن باشد فالاتن بماند یا فاعاتن پس مفعولن بجای آن نهند و این تغیر در بحر مدید و خفیف و رمل و مجتث می آید و در مضارع نمے آید۔

معاقبه در لغت از پی دیگر آمدن ست و باصطلاح دو سبب خفیف را که در شعرے مجتمع باشند از زحاف مامون و سلامت داشتن ست جوازاً یا یکی از انها را وجوباً نگاه داشتن و این اجتماع هر دو سبب خواه از روی وضع باشد در یک رکنی چنانکه در مستفعلن و مفاعیلن خواه از زحاف چنانچه متفاعلن از اضمار مستفعلن شود و مفاعلتن از عصب مفاعیلن شود

خواہ از اتصال یک رکن برکن دیگر شد و در بحر رمل فاعلاتن فاعلاتن سبب آخر رکن اول رکن ثانی را سالم داشته تن فا گوئی یا نون سبب اول را حذف کرده ت فاعلن کنی یا الف سبب ثانی را دور کرده تن ف خوانی این ہر سه صورت معتبر معاقبه است و جائز نیست که ت ف گوئی چرا که تفعلا بحذف حرف دوم ہر دو سبب مذکور منجر بفاصله کبری میشود و عروضیان این را ثقیل مے پندارند معاقبه در مدید و منسرح در رمل و وافر و ہزج و خفیف و طویل و کامل و مجتث می آید و در کامل و وافر بشرطیکه مضمر و معصوب باشد

مراقبه در لغت با یکدیگر نگہبانی کردن و باصطلاح معًا حذف نکردن دو سبب خفیف مفاعیلن و مفعولات و مستفعلن را گویند و در مشاکل و قریب و جدید مراقبه لازم ست و در سریع و منسرح غالب در بحر خفیف مراقبه جائز۔

مکانفه در لغت فرا گرفتن یکدیگر را و باصطلاح در سریع و منسرح و بسیط و رجز سه حال جائز داشتن ست یعنی درین بحور جائز ست که ہر دو سبب خفیف را معًا سلامت دارند یا معًا حذف کنند یا یکی را سلامت و یکی را اسقاط کنند بدانکه علل جمع علت و باصطلاح از اول یا از آخر رکن سوای زحافات مذکور چیزی کم کردن یا بیش نمودن ست پس از انجمله آنچه در آخر زیاده شود این ست۔

اذالت بکسر بمعنی دامن دراز کردن و درینجا یک الف در وتد مجموع که در آخر رکن باشد زیاده کردنست پیش از ساکن چنانچه در متفاعلن متفاعلان و در فاعلن فاعلان و در مستفعلن مستفعلان و این در رجز و متدارک و بسیط و کامل و سریع و منسرح و مقتضب واقع میشود در عروض و ضرب بیشتر وقوع می یابد و در حشو کمتر و در صدر و ابتدا ممنوع۔

تسبیغ بسین مہمله و غین معجمه تمام کردن است درینجا یک الف در آخر سبب خفیفی که در عروض و ضرب واقع باشد زیاده کردنست چنانچه در فعولن فعولان و در فاعلاتن فاعلاتان پس منقول شود بفاعلیان بدو یا و در مفاعیلن مفاعیلان و این در ہزج و رمل ضائع و متقارب و مدید و طویل و مجتث امکان وقوع دارد۔

ترفیل بفا دامن کشیدن و دراز کردن و درینجا بر وتد مجموع که در عروض و ضرب واقع شود سبب خفیف زائد کردنست چون متفاعلن را مرفل نمایند متفاعلن تن شود بمتفاعلاتن منقول گردد و چون مستفعلن را مرفل کنند مستفعلن تن شود به مستفعلاتن منقول گردد و این در بحر عربی مختص به بحر کامل ست و در رجز نیز آید و آنچه اول افاعیل زیاده کنند۔

خزم بفتح خای معجمه و سکون زای معجمه حلقه در بینی شتر وغیره کردنست درینجا یک حرف یا دو حرف یا سه حرف یا چهار زیاده کردنست و در تقطیع شمار نمیکنند و آن مخصوص اشعار عرب باشد و قدما در فارسی بیک حرف آورده اند و متاخرین استعمال نکنند و از جمله علل آنچه از آخر افاعیل ساقط شود نه است

حذف در لغت انداختن درینجا اسقاط سبب خفیف ست از آخر رکن پس در فعولن فعو و در فاعلاتن فاعلا و در مفاعیلن مفاعی بماند اول را بالفعل بفتح عین و سکون لام و ثانی را بفاعلن و ثالث را بفعولن منقول میکنند و حذف می آید در رمل و طویل و متقارب و مجتث و مدید و ہزج و خفیف

قطف بفتح قاف و سکون طای مہمله بریدن خوشه انگور وغیره درینجا اسقاط سبب خفیف ست از آخر و ماقبل آن ساکن کردن چنانچه از مفاعلتن مفاعل بسکون لام میماند فعولن بجایش نہند و این مختص به بحر وافر ست۔

قصر کوتاه کردن درینجا اسقاط حرف ساکن ست از سبب خفیفی که در آخر رکن باشد و ماقبل آن ساکن کردن چنانچه از فاعلاتن فاعلات بسکون تا پس فاعلان بجای آن نہند و از فعولن فعول بوقف لام و از مفاعیلن مفاعیل بوقف لام میماند۔

قطع بالفتح بریدن و درینجا اسقاط یک حرف ست از آخر وتد مجموع و ماقبل آنرا ساکن کردنست چنانچه از مستفعلن مستفعل بماند مفعولن بجایش نہند و از متفاعلن متفاعل

مانند فعلاتن بجای آن نهند و از فاعلن فاعلن
بسکون لام مانند فعلن بسکون عین بجایش نهند و این اطلاق مرا
نصیر الدین طوسی است و اتباعش قطع در فعلاتن نسبت
کرسبب خفیف از آخرش بیندازند و از وتد مجموعش
حرف ساکن را اسقاط نموده ما قبل او را
ساکن گردانند درین صورت نیز فاعل بسکون
لام میماند و منقول بفعلن میشود چنانچه در فاعلن
گفته آید و این در بحر رجز و کامل و رمل و متدارک
و بسیط و مدید و سریع و خفیف و مجتث و مقتضب
وقوع یابد۔

حذذ بفتح حای مهمله و دو ذال معجمه کوتاه
شدن است و درینجا اسقاط وتد مجموع است از
آخر رکن پس در مستفعلن مستف و در فاعلن فا و
در متفاعلن متفا میماند اول را بفعلن بسکون
عین و ثانی را بفع و ثالث را بفعلن بتحریک عین منقول
میسازند و این تغیر در بحر کامل و رجز و متدارک
بیشتر آید۔

صلم بالفتح گوش از بن بریدن درینجا اسقاط
وتد مفروق است از آخر رکن مفعولات و
درین صورت مفعو میماند و منقول بفعلن بسکون
العین میشود و این در بحر سریع و منسرح و
مقتضب مے آید۔

وقف و آن در لغت بمعنی استادن است
و درینجا ساکن کردن تای مفعولات بضم
تا ست را گویند درین صورت منقول بمفعولان
میگردد و این تغیر در سه بحر بوقوع می آید
سریع و منسرح و مقتضب۔

کسف بسین مهمله و آن در لغت بریدن
پاشنهٔ شتر است و درینجا سقوط حرف هفتم
چنانچه از مفعولات مفعولا بماند مفعولن
بجایش آرند و وقف و کسف در بحر سریع
و منسرح و مقتضب مے آید۔

بتر بفتح بای موحده و سکون فوقانی بریدن
دم را گویند و از بیخ برکندن و درینجا اجتماع
ثلم و حذف در رکن مفعولن و اجتماع قطع و
حذف در فاعلاتن و اجتماع خرم و جب در
مفاعیلن چنانچه در فعولن فع و در فاعلاتن
فعلن بدل از فاعلن و در مفاعیلن فع بدل
از فا آرند و این بحر تقارب هزج و رمل و
مضارع و مجتث و خفیف آید بعضے رکنی را که
در وے بتر واقع شود ملقب با بتر کنند و بعضے مقطوع
و محذوف و بعضے اخرم و مجبوب مثل آن جمله
علل آنچه از اول رکن ساقط شود داده
است۔

خرم بفتح خای معجمه و سکون رای مهمله شگافتن
پرهٔ بینی و درینجا اسقاط حرف اول از وتد
مجموع که در رکن اول آید و این تغیر اگر تنها
در مفاعیلن باشد بنام خود است یعنی خرم
گویند و آن ساقط کردن میم مفاعیلن
است فاعیلن مانند مفعولن بجایش آرند
و در هزج و مضارع افتد و الا در هر موضعی
ملقب بلقب خاص میشود مثلاً اگر فعولن را
خرم تنها کنند اثلم گویند و با قبض اثرم نامند
و قس علی هذا۔

ثلم رخنه کردن و درینجا حرف اول از
رکن فعولن افگندن عولن بماند و بدل
آن فعلن آرند۔

ثرم بفتحتین ثای مثلثه و رای مهمله شکستن
دندان پیش و درینجا اجتماع خرم و قبض
در فعولن یعنی فا و نون آنرا ساقط کردن
عول میماند فاع بجایش نهند و اثرم می نامند
این هر دو در طویل و متقارب افتد۔

شتر بفتحتین و شین معجمه و تای فوقانی بریده
شدن و برگشتگی پلک و درینجا اجتماع خرم
و قبض در مفاعیلن یعنی حرف اول و پنجم آنرا
ساقط کرده فاعلن کنند و اشتر نامند۔

خرب ویران شدن و درینجا اجتماع
خرم و کف در مفاعیلن یعنی بعد سقوط حرف
اول و هفتم فاعیل بضم لام بماند مفعول
بضم لام بجایش نهند اشتر و اخرب هر دو
در هزج و مضارع افتد۔

عضب بضاد معجمه شکسته شاخ و درینجا
آمدن خرم در مفاعلتن یعنی حرف اول
ساقط کنند و مفتعلن بجای فاعلتن آرند و
اعضب نامند مختص بوافر۔

قصم بفتحتین قاف و صاد مهمله شکسته
دندان او و درینجا اجتماع خرم و عصب بصاد
مهمله در مفاعلتن یعنی حرف اول آنرا
ساقط کرده حرف پنجم را ساکن کنند فاعلتن
بسکون لام مانند مفعولن بجایش آرند و
اقصم نامند۔

جمم بفتحتین بے نیزہ شدن مرد در جنگ اینجا اجتماع خرم و عقل در مفاعلتن یعنی حرف اول و پنجم را ساقط کنند فاعلتن بماند فاعلن بجای آن نهند و اجم گویند۔

عقص بفتح عین مہملہ و سکون قاف پیچیدن موی کلالہ در اینجا اجتماع خرم و نقص یعنی از مفاعلتن حرف اول و ہفتم ساقط کردن و پنجم را ساکن نمودن چنانچہ مفعول منقول از فاعلت شود و اعقص نامند این چہار زحاف بحر وافر اند۔

رفع بمعنی برداشتن در اینجا اسقاط یک سبب خفیف ست از جزوی کہ در اول او دو سبب خفیف باشند چنانچہ در مستفعلن فاعلن بدل از تفعلن آرند و در مفعولات مفعول بدل از عولات آرند و مرفوع نامند در بحر منسرح و رجز مے آید۔

فصل مرکبات جدیدہ کہ متاخرین بعد از خلیل بن احمد استخراج کردہ اند۔

جبب بفتح جیم و سکون موحدہ خصے کردن در اینجا دو سبب خفیف کہ آخر مفاعیلن دور کردن یعنی چون از مفاعیلن عیلن دور کنند مفا باقی ماند بدلش فعل آرند۔

ہتم بالفتح دندان از بن شکستن در اینجا اجتماع حذف و قصر چون مفاعیلن را لن از حذف و یا با حرکت ماقبل از قصر بیفتد مفاع بماند بہ فعول بدل کنند۔

زلل بفتحتین و زای معجمہ بے گوشتی ران در اینجا اجتماع خرم و ہتم چون از مفاعیلن میم و لن و یا با حرکت ماقبل دور شود فاع بماند و این ہر سہ یعنی جبب و ہتم و زلل در ہزج و مضارع افتند۔

خلع بالفتح بیرون کردن جامہ و در اینجا اجتماع خبن و قطع چون مستفعلن را خبن کنند مفاعلن شود و بعدہ از مفاعلن بقطع فعولن گردد و چون در فاعلن این ہر دو عمل کنند فعل میگردد۔

جحف بفتح جیم و سکون حای مہملہ نقصان کردن و در اینجا از فاعلاتن خبن کردہ فعلاتن کنند و باز فعلا را کہ فاصلہ صغری ست ساقط کنند تن بماند فع بجایش نهند و مجحوف گویند۔

ربع بالفتح چہار شدن و در اینجا اجتماع خبن و قطع و بتر در فاعلاتن یعنی حذف نمودن الف فا و تن والف علا پس فعل بسکون لام بماند و در رمل و مضارع آید۔

نحر گلو بریدن در اینجا اسقاط ہر دو سبب ای مفعولات ست چون لا بماند فع بدلش آرند و منحور گویند و این بسریع و منسرح و مقتضب آید۔

جدع بفتح جیم و سکون دال مہملہ بینی و گوش و دست بریدن در اینجا اسقاط ہر دو سبب خفیف ست از مفعولات و اسکان تاست چون لات بماند فاع بجایش نهند و مجدوع نامند و این در بحر سریع و منسرح و مقتضب آید۔

فصل در فروع بعض افاعیل بسیار مستعمل۔

فروع مفاعیلن شانزدہ است اول مفاعیلان مسبغ دوم مفاعلن مقبوض سوم مفاعیل بضم لام مکفوف چہارم مفعولن اخرم پنجم مفعول بضم لام اخرب ششم فاعلن اشتر ہفتم فعولن محذوف ہشتم مفاعیل بوقف لام مقصور نہم فعول بوقف لام اہتم دہم فعل بفتح عین مجبوب یازدہم فاع ازل دوازدہم فع ابتر سیزدہم فاعلان مقبوض مسبغ چہاردہم مفعولان اخرم مسبغ پانزدہم فاعلان اشتر مسبغ شانزدہم فعولان محذوف مسبغ۔

فروع فاعلاتن سیزدہ است اول فاعلیان مسبغ دوم فعلاتن بکسر عین مخبون سوم فاعلات بضم تا مکفوف چہارم فعلات بکسر عین و ضم تا مشکول پنجم فاعلن محذوف ششم فاعلان مقصور ہفتم فعلان بکسر عین مخبون مقصور ہشتم فعلن بسکون ابتر و بعض مقطوع و محذوف نامند نہم فعولن مشعث دہم فعلان بسکون عین مقطوع مسبغ یازدہم فعلن بفتحتین مربوع دوازدہم فع مجحوف سیزدہم فع مجحوف مسبغ۔

فروع مستفعلن نیز سیزدہ اول مستفعلان مذال دوم مفاعلن مخبون سوم مفاعلان مخبون مذال چہارم فعلن بسکون عین مخذو و پنجم فع مخذو و مخذو ششم متفعلن بکسر عین مطوی زال ہشتم مفعول متقطوع نہم فعولن

مخلع دہم فعلتن بفتح عین ولام مجنول یازدہم
فاعلن مرفوع دوازدہم فاعلان مرفوع
مذال سیزدہم مستفعلان مرفل۔

فروع مفعولات چہار دہ است

اول مفاعیل بضم لام مجنون دوم مفاعیل
بوقف لام مجنون موقوف سوم فاعلات بضم
تا مطوی چہارم فاعلات بوقف تا مطوی
موقوف پنجم فعلات بفتح عین وضم تا مجنول
ششم فعلات بوقف تا مجنول موقوف ہفتم مفعولان
موقوف ہشتم مفعولن مکسوف نہم فاعلن مطوی
مکسوف دہم فعولن مجنون مکسوف یازدہم
فعلن بسکون عین اصلم دوازدہم فاع مجدوع
سیزدہم فع منحور چہاردہم مفعول بضم لام منحور

فروع فعولن ہشت است

اول فعولان
مسبغ دوم فعول بضم لام مقبوض سوم فعول
بوقف لام مقصور چہارم فعل بفتح عین وسکون
لام محذوف پنجم فعلن بسکون عین اثلم ششم
فعلان بسکون عین اثلم مسبغ ہفتم فاع ازرم
ہشتم فاع ابتر۔

فروع فاعلن پنج است

اول فعلن
بکسر عین مجنون دوم فعلن بسکون عین
مقطوع سوم فعل بفتح عین وسکون لام
مجنون مقطوع چہارم فع محذوذ پنجم فعلان
مذال۔

فصل در انفکاک بحور و دوائر آنہا

باید دانست کہ بعضے از بحور منفک
و علیحدہ از بعضے دیگر میشوند بسبب تکرار ارکان
عشرۂ مذکورہ بتقدیم و تاخیر اسباب و اوتاد
و فواصل بعضے از بعضے صورت دیگر حاصل
میشود و خلیل بن احمد و متبعان او برای
سہولیت تفہیم انفکاک بحور از یکدیگر پنج
دائرہ وضع نمودہ برای ہر دائرہ نامی مناسب
مقرر کردہ بود و بعدہ فارسیان یک دائرہ
مخترعہ افزودہ ہمگی شش دائرہ مقرر کردہ
اند چنانچہ بہمین تقدیم و تاخیر اجزای بحر
طویل و مدید و بسیط از یک دائرہ مستخرج میشود
مثلاً اگر فعولن مفاعیلن را چہار بار مدور بر خط
دائرہ نویسی و از فعولن آغاز نمائی بحر
طویل باشد و اگر از لن لفظ فعولن آغاز کنی
ولن مفاعیل فعو چہار بار بگوئی بروزن
چہار فاعلاتن فاعلن میشود کہ بحر مدید ست
و اگر از عیلن شروع سازی و چہار بار گوئی
عیلن فعولن مفا بروزن مستفعلن فاعلن
میشود کہ بحر بسیط ست و نام این دائرہ مختلفہ
باشد باختلاف ارکان سباعی و خماسی و
بحر وافر و کامل از یک دائرہ است چہ اگر ہشت
مفاعلتن بر خط دائرہ نویسے و از مفا آغاز
نمائی بحر وافر ست و از علتن آغاز کنی
و علتن مفا چہار بار بگوئی بروزن چہار
متفاعلن میشود کہ بحر کامل ست و این دائرہ
را بنا بر الفت و اتحاد ارکان مؤتلفہ نامند
ہزج و رجز و رمل از یک دائرہ است زیرا
کہ اگر مفاعیلن چہار بار بر خط دائرہ نویسی
و از مفا آغاز کنی ہزج ست و اگر از عیلن
آغاز کنی و عیلن مفا خوانے بروزن مستفعلن
میشود کہ بحر رجز ست و اگر از لن شروع
کنی و لن مفاعی بگوئے بروزن فاعلاتن
گردد کہ رمل ست و نام این دائرہ مجتلبہ
باشد بسبب جلب ارکان از دائرہ مختلفہ
و بحر منسرح و مضارع و مجتث و مقتضب از یک
دائرہ بیرون آیند زیرا کہ اگر مفاعیل فاعلات
مفاعیل فاعلات را یک یک و دو دو حرف
جدا جدا بر خط دائرہ نویسی و از میم مفاعیل
آغاز نمائی و برنامی فاعلات دوم تمام کنی بحر
مضارع مثمن مکفوف ست و اگر عیل آغاز
کنی و گوئی عیل فاعلات مفاعیل فاع لات
مفا بروزن فاعلات مفتعلن فاعلات
مفتعلن میشود کہ بحر مقتضب مثمن مطوی ست
و اگر از لام مفاعیل شروع نمائے و گوئی
یل فاعلات مفاعی بروزن مفاعلن فعلاتن
مفاعلن فعلاتن میشود کہ بحر مجتث مثمن مجنون ست
و اگر از لات آغاز کنی و گوئی لات مفاعیل
فاع لات مفاعیل فاع بروزن مفتعلن فاعلات
مفتعلن فاعلات میشود کہ بحر منسرح مثمن
مطوی ست و این دائرہ را مشتبہہ گویند وجہ
تسمیہ اشتباہ مس تفع لن و فاع لاتن ست
بمستفعلن و فاعلاتن متصل چہ اول و ثانی
بمجتث و خفیف و مضارع تعلق دارد و
ثالث و رابع بہ بحور دیگر و سریع و جدید
و قریب و خفیف و مشاکل از دائرہ مخترعہ
ہمہ مسدس برمی آیند زیرا کہ مستفعلن

فاعلات را دو دو یک یک حرف جدا جدا بر خط دائرہ نویسی از مف آغاز نمائی دیر لات تمام سازی بحر سریع مطوی حاصل میشود اگر از فای مفتعلن شروع نمائی و گوئی از تعلن مف تعلن مف تعلن فاعلات مف بر وزن فعلاتن فعلاتن مفاعلن میشود که بحر جدید مخبونست اگر از علن مفتعلن آغاز نمائی و بگوئی علن مفت علن فاع لات مفت بر وزن مفاعیل مفاعیل فاعلات میشود که بحر قریب مکفوفست و اگر از تای مفتعلن آغاز کنی و گوئی تعلن فاعلات مفتعلن مف بر وزن

فعلاتن مفاعلن فعلاتن میشود که بحر خفیف مخبونست اگر از لات آغاز نمائی بگوئی فاعلات مف علن مفت علن فاع بر وزن فاعلات مفاعیل مفاعیل میشود که بحر مشاکل مکفوفست اما متقارب تنها یک دائرہ داشت و آنرا منفرد میگفتند ابو الحسن اخفش از ان بحر متدارک استخراج نمودہ متفقہ نام نہادہ باین طریق که چون فعولن مشتمل بر دائرہ نویسی و از فعو آغاز کنی بحر متقارب و اگر از لن آغاز نمائی و گوئی لن فعو بر وزن فاعلن می شود و آن بحر متدارک ست۔

فصل چون این ہمہ معلوم شد اولیٰ و انسب آنست که ابیاتی چند در نظیر اوزان مستعمل کثیر الوقوع ہر بحرے از اوزان و افاعیل ہر یکی نوشته شود تا ترکیب و کیفیت ہر بحر حاصل آید۔

بحر طویل این بحر باشعار عرب تعلق دارد و شعر فارسی درین بحر کمیاب چرا که نزد فارسیان مطبوع نیست و طویل ازین جهت نام یافته که واضع علم عروض سوای این بحر بعض بحور را مسدس وضع کرده بود و بعض دیگر را مثمن وضع کرده مجزو ہم می آیند یعنی یک رکن از ہر مصرعه می اندازند بخلاف این بحر که مثمن وضع کرده و مجزو ہم نمی آید۔

بحر طویل سالم از سلمان ساوجی۔

بیت باحسان توئی حاتم برفعت توئی کسریٰ ؛ بفرمان توئی آصف ببرہان توئی عیسیٰ ؛ مثال دیگر **بیت** چه گویم نگارینا که با من چہا کردی ؛ قرارم ز دل بردی ز صبرم جدا کردی ؛ فعولن مفاعیلن چہار بار و گاہی بعضے ارکان مقبوض محذوف مسبغ نیز می آید۔

بحر طویل عروض و ضرب مقبوض از سعدی **بیت** سری لطیف من یجلو بطلعته الدجیٰ ؛ شگفت آمد از بختم که این دولت از کجا ؛ بر وزن فعولن مفاعیلن فعولن مفاعلن ؛ فعولن مفاعیلن فعولن مفاعلن ؛

ابتدا رکامل ایست تمام بیان در حقیقت دوائر بحور　ابتدا متقارب

دائرهٔ متفقه　　دائرهٔ مختلفه　　دائرهٔ مجتلبه　　دائرهٔ مشتبهه

ابتدا خفیف

بحر مدید سالم این بحر را ازانجهت مدید گویند که مدید در لغت بمعنی کشیده است این بحر را نیز از بحر طویل کشیده اند و بعضے گویند که دو سبب در دو طرف ارکان سباعی او کشیده شده است از جامی رح **بیت** دل زهجرت ای صنم خون خود را میخورد ؛ جان بدستت ای پسر جامهٔ تن میدرد ؛ فاعلاتن فاعلن چهار بار

بحر بسیط سالم بسیط در لغت گسترانیده است در ابتداے رکن سباعی از دو سبب گسترانیده شده یا آنکه در ابتدای ارکان او اسباب گسترانیده شده سباعی را دو سبب و خماسی را یک سبب از جامی رح **بیت** چون خار و خس روز و شب افتاده ام در رهت ؛ باشد که بر حال من افتد نظر ناگهت مستفعلن فاعلن چهار بار مثال دیگر درهمین بحر از سیفی **بیت** ای باد صالت دلم شادان زدو بر فلک ؛ هجر تو بر خاطرم چون بر جراحت نمک ؛

بحر بسیط صدر و ابتدای سالم و حشو و عروض و ضرب مخبون از گلستان سعدی رح **بیت** دانی که چه گفت مرا آن بلبل سحری ؛ تو خود چه آدمی کز عشق بیخبری ؛ اشتر بشعر عرب در حالت است و طرب ؛ گر ذوق نیست ترا کژ طبع جانورے مستفعلن فعلن چهار بار –

بحر وافر وافر ازان گویند که درین بحر حرکات بسیار باشد چنانچه در هر رکن پنج متحرک است یا آنکه درین بحر اشعار عرب بسیار است –

بحر وافر مثمن سالم از سیفی **بیت** چو شد صنما که سوی کسی بچشم وفا نمی نگری ؛ ز رسم جفا نمیگذری طریق وفا نمی سپری مفاعلتن هشت بار –

بحر وافر مربع از نصیر الدین طوسی **بیت** بدی چه کنی بجاے کسے ؛ که او نکند بجای تو بد ؛

بحر کامل مثمن سالم از جمال الدین حسین **بیت** بصنوبر قد دل کشی اگر اے صبا گذرے کنے ؛ بهوای جان حزین من دل خسته را خبری کنی ؛ متفاعلن هشت بار بحر کامل را کامل ازان نامند که همچنانکه در دائره وضع کرده اند همچنان تمام مستعمل است

بحر کامل مثمن مضمر **بیت** صنما خیالت را چه شد که بما نداری الفتی ؛ بخجلم ز داغت گز و قابسم گذار و منتی ؛

بحر کامل از سعدی رح بلغ العلی بکماله ؛ کشف الدجی بجماله ؛ حسنت جمیع خصاله ؛ صلوا علیه و آله ؛ رکن صلوا علی بروزن مستفعلن و باقی همه متفاعلن در بحر کامل اگر سالم مقابل مضمر یا بالعکس آید جائزست در یک بیت –

بحر هزج این بحر را هزج ازان گویند که هزج در لغت آواز یا ترنم خوش آینده است و عرب بیشتر اشعاری که بآواز خوش در سرودها میخوانند درین بحرست و این بحر برسے و چهار وزن آمده است –

هزج سالم از حافظ رح **بیت** الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها ؛ که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها ؛ مفاعیلن هشت بار درین وزن اگر بعضے سالم و بعضے مسبغ آرند جائزست

هزج مثمن اخرب مکفوف مقصور از امام محمد غزالی رحمة الله علیه **بیت** شوری شد از خواب عدم دیده کشودیم ؛ دیدم که باقی ست شب فتنه غنودیم ؛ مفعول مفاعیل مفاعیل دو بار درین بحر اگر آخر یکے مفاعیل و آخر دیگر مفعولن باشد جائز چنانکه سعدی رح گوید ؛ **بیت** ای مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز ؛ کان سوخته را جان شد آواز نیامد ؛ مصرعهٔ اول مفعول مفاعیل مفاعیل مفاعیل ؛ و رکن آخر مصرعهٔ دوم فعولن واگر در حشو سالم و اخرب آید جائز باشد چنانکه عرفی گوید ؛ جم مرتبه خان چنان کز اثر نطق ؛ چون گل همگی گوش کند چشمهٔ اصم را ؛ بروزن مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیل ؛ مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن –

هزج مثمن اخرب یعنی صدر و ابتدا و حشو بعضے اخرب و باقی سالم از حافظ رح ای بادشه خوبان داد از غم تنهائی ؛

دل بتو بجان آمد وقت ست که باز آئی ؛ مفعول مفاعیل مفعول مفاعیلن دو بار

هزج مثمن مقبوض از سیفی ـــه دلم برون شد از غمت غمت ز دل برون نشد ؛ زبون شدم که بود کو ز دست غم زبون نشد ؛

هزج مثمن مکفوف از جامی ـــه ترا لعل شکر ریز و مرا چشم گهر بار ؛ ترا خنده بود خوی و مرا گریه بود کار ؛ بر وزن مفاعیل هشت بار ؛

هزج مثمن اشتر ناصر علی ـــه ویدن و ز خود رفتن طرز آشنائیها ؛ پیش آن صنم بود عالم جدائیها ؛ بر وزن فاعلن مفاعیلن چهار بار ؛

هزج مجزو یعنی مسدس سالم از سلمان ـــه چو دید آن لولو لعل ترا لا برلا ؛ بلالالی در آمد لولو لالا ؛ بر وزن مفاعیلن شش بار

هزج مسدس مقصور از جامی ـــه الهی غنچهٔ امید بکشای ؛ گلے از روضهٔ جاوید بنمای ؛ بر وزن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیل ؛ نسخهٔ یوسف زلیخا و شیرین خسرو نظامی و مثنوی ناصر علی و مثنوی غنیمت و مثنوی زلال درین وزن ست ـ

هزج مسدس اخرب مقبوض مکفوف از سلمان ـــه در دست بدست دو حاذق ؛ نو رست بچشم دشمنت نار ؛ بر وزن مفعول مفاعلن مفاعیل بجای مفاعیل فعولن آوردن هم درست ست و بدانکه گاهی

درین وزن حرف ساکن در مقابلهٔ حرف متحرک واقع شود و جائز باشد چنانکه درین مصرعه **مصرعه** چون زخمهای ابو حنیفه ؛ تا ی زخمت که ساکن ست در مقابلهٔ متحرک واقع گشت و درین بیت فیضی

بیت نقش همه دید در مقابل ؛ اسکندر ز آئینه وی از دل ؛ رای اسکندر که ساکن ست در مقابلهٔ متحرک افتاده و مثنوی نلدمن و تحفة العراقین و لیلی مجنون نظامی بر همین وزن ست بدانکه فیضی عجم اوزان رباعی که آنرا دو بیتی و ترانه نیز گویند از همین بحر هزج اختراع کرده اند وآن بهمین بحر اختصاص دارد و بست و چهار وزن برای آن در دو شجره مقرر کرده اند یکی شجرهٔ اخرب که رکن اول آن مفعول باشد و دیگر شجرهٔ اخرم که رکن اول آن مفعولن باشد و هر یکے ازان هر دو شجره دوازده وزن دارد و مجموع این اوزان از اجتماع مفاعیلن سالم و ده قسم زحافات و دیگر ظاهر میگردد و آن زحافات اینست خرم و خرب و قبض و کف و هتم و جب و شتر و بتر و زلل چون رکن مفاعیلن اخرم نمایند مفعولن شود و چون اخرب نمائی مفعول بضم لام شود و چون مقبوض نمائے مفاعلن گردد و چون مکفوف آرے مفاعیل بضم لام شود و چون مجبوب سازی فعلے بسکون لام گردد و چون اهتم نمائی

فعول شود بوقف لام و چون جب را با خرم جمع کنی فع ماند و آنرا ابتر گویند و چون هتم را با خرم جمع کنی فاع شود و آنرا زلل خوانند و چون اشتر نمائی فاعلن شود همچنانکه در زحافات مفصل ذکر شد اوزان شجرهٔ اخرب اینست ـ

اول مفعول مفاعلن مفاعیل فاع

دوم مفعول مفاعیل مفاعیلن فاع

سوم مفعول مفاعلن مفاعیل فعل

چهارم مفعول مفاعیلن مفعولن فاع

پنجم مفعول مفاعلن مفاعیلن فع

ششم مفعول مفاعیل مفاعیلن فع

هفتم مفعول مفاعیلن مفعول فعول

هشتم مفعول مفاعیلن فعولن فع ـ

نهم مفعول مفاعیلن مفعول فعل ـ

دهم مفعول مفاعیل مفاعیل فعول

یازدهم مفعول مفاعلن مفاعیل فعول

دوازدهم مفعول مفاعیل مفاعیل فعل

اوزان شجرهٔ اخرم و آن اینست ـ

اول مفعولن مفعولن مفعول فعول

دوم مفعولن مفعول مفاعیل فعولن

سوم مفعولن مفعولن مفعول فعل ـ

چهارم مفعولن فاعلن مفاعیل فعول

پنجم مفعولن مفعولن مفعولن فاع

ششم مفعولن مفعول مفاعیلن فاع

هفتم مفعولن مفعول مفاعیل فعل ـ

هشتم مفعولن فاعلن مفاعیلن فع ـ

نهم مفعول مفعولن مفعولن فع۔
دہم مفعول مفعول مفاعیلن فع۔
یازدہم مفعولن فاعلن مفاعیل فعل۔
دوازدہم مفعولن فاعلن مفاعیل فع واجتماع
ہر چہار وزن از این اوزان بست وچہار
مذکوره دریک رباعی جائز ست۔

ہفتم بحر رجز این را ازان رجز نامند
کہ رجز بفتحتین در لغت اضطراب سرعت ست
وعرب را اکثر اشعاری کہ در معرکہا بمقام
مفاخرت خود میخوانند درین بحر و درچنین
اوقات آواز مضطرب حرکات سریع میباشد
ازینجہت بدین اسم مسمی گردید وبعضے گویند
کہ رجز بالفتح شتری را گویند کہ چون حرکت
کند باز ساکن شود و درین بحر در اول
ارکان دو سبب خفیف ست وبعد حرکتی
سکون ازینجہت رجز نامیدند۔

رجز مثمن سالم از خسرو سے ای چہرۂ زیبای
تو رشک بتان آزری ✤ ہر چند وصفت میکنم
در حسن زان زیباتری ✤ وزنش مستفعلن
ہشت بار وبعض استادان رجز سالم را بسی
و دو رکن آورده اند از عبد الواسع جبلی سے
یا صاحب الشئ المحذر ✤ زان سر قدیمیز
کز عشق او گشتیم سمر ✤ باکام خشک وچشم تر ✤
تشنہ لب خستہ جگر ✤ برکنده جان افگنده سر ✤
کرده زغم زیر وزبر ✤ دنیا و دین وجان و
تن ✤ آید بچشم مرنفس ✤ عالم ز عشقش چون
قفس ✤ بی او مرا فریاد رس ✤ شبہا خیال او
بس ✤ تا چند باشم چون جرس ✤ بی او
خروشان از ہوس ✤ ہرگز مبادا حوال
کس ✤ در عشق چون احوال من ✤۔

رجز مثمن مطوی بیت می شگفد گل
بچمنہا زنسیم سحری ✤ ده چہ شود گر نفسے بہلوی
ما باده خوری ✤ وزنش مفتعلن ہشت بار۔

رجز مثمن مطوی مخبون از سعدی سے
آنکہ نبات عارضش آب حیات میخورد ✤
در شکرش نگہ کند ہر کہ نبات میخورد ✤ وزنش
مفتعلن مفاعلن چہار بار۔

رجز مثمن مخبون مطوی از جامی سے
فغان کنان ہر سحری بکوی تو میگذرم ✤
بجز نسیت ره سوی تو ام بیام دری نگرم ✤
بروزن مفاعلن مفتعلن چہار بار و درین بحر اگر
مفتعلن بجای مفاعلن آید مضائقہ ندارد

رجز مثمن مطوی مخبون مقطوع از جامی
سے سرو نخوانمت کہ اونیست بدین عنائی
ماه نگویمت کہ منیست بدین زیبائی ✤ بروزن
مفتعلن مفاعلن مفتعلن مفعولن ✤

رجز مسدس سالم بیت ساقے
بعشرت کوش در دوران گل ✤ مگذار
از کف جام تا پایان گل ✤ مستفعلن شش بار

رجز مسدس مخبون از جامی سے
کنونکہ گرد از بہار خوش ہوا ✤ فزون
شود بہر دل اندرش ہوا ✤ بروزن
مفاعلن شش بار۔

رجز مسدس مطوی بیت نیست مرا جز
تو نگاری دگری ✤ می نکنی ہیچ بکارم
نظری ✤ وزنش مفتعلن شش بار۔

بحر رمل این را رمل ازان گویند
کہ رمل در لغت حصیر بافتن ست چون
ارکان این بحر اندری میان دو سبب است
و دو سبب میان وتد گویا کہ اوتاد را باسباب بافتہ
اند چنانکہ حصیر را بریسمان میبافند یا آنکہ رمل نوعی از
سرود ست و این برین وزن باشد یا
آنکہ از رملان ماخوذ کرده اند کہ نوعی از
دویدن شتر ست بشتاب چون این
بحر از کثرت اسباب خفیف بسرعت وشتاب
خوانده میشود لہذا رمل نامیدند۔

رمل مثمن سالم بیت شکل دل
برون کہ تو داری نباشد دلبری را ✤
خواب بندہای حشمت کم بود جادوگری
را ✤ وزنش فاعلاتن ہشت بار۔

رمل مثمن صدر وابتدا سالم وحشو
مخبون وعروض وضرب مخبون مقصور
از سلمان سے چشم دولت زسوادت
گشت منیر ✤ باغ دانش زسحاب کرمت
ہست نضیر ✤ بروزن فاعلاتن فعلاتن
فعلاتن فعلان۔

رمل مثمن صدر وابتدا سالم وحشو
مخبون وعروض وضرب محذوف از سلمان
سے آن کند قہر تو با ظلم کہ با گل دی ✤
آن کند لطف تو با عدل کہ با تن مے ✤
بروزن فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فع۔

رمل مثمن مسبغ از سلمان سے تا کی گریم
بزاری ہمچو ابر نو بہاران ؛ از سر اندوہ و
حسرت در فراق گلعذاران ؛ فاعلاتن
فاعلاتن فاعلاتن فاعلیان ۔

رمل مثمن یک رکن مشکول دیک سالم
علی الترتیب از حافظ سے بملازمان سلطا
کہ رساند این دعا را ؛ کہ بشکر پادشاہی ز نظر
مران گدا را ؛ فعلات فاعلن فعلات
فاعلاتن ۔

رمل مخبون مشعث از نصیر الدین طوسی
سے چہ کنم ہر چہ کنم با تو نمیدارد سودم ؛ بجز
آن حیلہ ندانم کہ از عشقت بگریزم ؛ فعلاتن
فعلاتن فعلاتن مفعولن ۔

رمل مثمن صدر و ابتدا و حشو ہا سالم و
عروض و ضرب محذوف **بیت** ہر کرا
بینم سخن با او ز ہر جا میکنم ؛ تا کنند ذکر تو صد
تقریب پیدا میکنم ؛ وزنش فاعلاتن
فاعلاتن فاعلاتن فاعلن ۔

رمل مثمن مشکول **بیت** قدری
بخند و از رخ قمری نمای مارا ؛ سخنی بگوی
و از لب شکر نمای مارا ؛ فعلات فاعلاتن
فعلات فاعلاتن ۔

رمل مثمن صدر و ابتدا مخبون و حشو
بعضے سالم و بعضے مخبون و عروض و ضرب
سالم از سعدی سے نہ بر اشتری سوارم
نہ چو اشتر زیر بارم ؛ نہ خداوند رعیت نہ غلام
شہریارم ؛ غم موجود و پریشانی معدوم ندارم
نفسے میزنم آسودہ و عمری میگذارم ؛
بروزن فعلاتن فاعلاتن فعلاتن
فاعلاتن ؛ فعلاتن فعلاتن فعلاتن
فاعلاتن ۔

رمل مثمن صدر و ابتدا سالم و حشو ہا
مخبون و عروض و ضرب مخبون محذوف
از میر نجات سے بازول بروزمن فتح
بااندبیری ؛ شیر اندام تبے نو چہ گشتے گیری
فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن ؛ مثنوی
گل کشتی میر نجات درین بحر ست و
شعر مذکور ہم از انست ۔

رمل مثمن مخبون **بیت** شکرت
راشدہ گرچہ سیہ مور مرتب ؛ مگسی نیز نخواہم
کہ کند سایہ بران لب ؛ فعلاتن فعلاتن
فعلاتن ؛ بعضے رمل مخبون را بر شانزدہ
رکن بنا کردہ اند در عرف نا واقفان از
غلطی بحر طویل گمان برند مثالش از
عصمت اللہ بخاری سے رنگ رخسار
و در گوش و خط و خد و قد و عارض و خال
بست ای سرو پری روے سمن بر ؛ شفق
و کوکب شام و سحر و طوبی و گل از بہشت
ست و ہلال و طرف چشمہ کوثر ؛ فعلاتن
شانزدہ بار ۔

رمل مسدس سالم سیفی سے ای
نگارین روی دلبر زان مائی ؛ رخ مکن
پنہان چرا اندر جان مائی ؛ فاعلاتن
فاعلاتن فاعلاتن ۔

رمل مسدس محذوف **بیت** گفت
زاہدا ز بہشتم دہ خبر گفتمش زنہار نام دہ
مبر ؛ فاعلاتن فاعلاتن فاعلن ؛
مثنوی حضرت مولانا جلال الدین رومی
و منطق الطیر شیخ فرید الدین عطار و نان
و حلوا بہاء الدین آملی درین بحر ست

رمل مسدس مخبون مقصور سیفی سے
شکرین لعل تو کان نمک ست ؛ گرچہ شکر
نہ مکان نمک ست ؛ فاعلاتن فعلاتن
فعلات ۔

رمل مسدس مخبون محذوف **بیت**
محتشم زادہ پس نخوت و جاہ ؛ میخرامید
ظریفانہ براہ ؛ فاعلاتن فعلاتن فعلن ؛
و برین وزن مثنویہا کم واقع شدہ اند ۔

بحر سریع چون درین بحر اسباب بیشتر
اند از اوتاد زود تر گفتہ میشود لہذا سریع
نام کردند و این بحر را در فارسی ہمہ ارکان
مطوی آرند و سالم نیاید مگر بتکلف ۔

بحر سریع مطوی موقوف سعدی
سے وقت ضرورت چو نماند گریز ؛ دست
بگیرد سر شمشیر تیز ؛ مفتعلن مفتعلن فاعلان
درین وزن اگر مقطوع مقابل مطوی
آرند جائز ست تقدیم و تاخیر شرط نیست چنانچہ
نظامی فرمود **بیت** ہست کلید در گنج
حکیم ؛ بسم اللہ الرحمن الرحیم ؛ بروزن مفتعلن
مفتعلن فاعلان ؛ مفعولن مفعولن فعلان
درین وزن اگر عروض و ضرب مختلف

باشد جائز ست چنانکہ در آخر یک مصرعہ فاعلن مطوی مکسوف و در آخر مصرعہ دیگر فاعلات مطوی موقوف درین بحر گاہے حرف موقوف در مقابلہ حرف متحرک واقع شود جائز باشد چنانکہ خاقانی فرماید **بیت** حلقہ ارکم شود از زلف تو ✤ خاتم جم خواہی تاوان آن ✤ یای خواہے موقوفست کہ بجائے حرف متحرک افتادہ مصرعہ اول بروزن مفتعلن مفتعلن فاعلن وثانی بروزن مفتعلن مفعولن فاعلات ✤ و درین بحر ست قران السعدین و مخزن اسرار و مطلع الانوار و درین وزن اگر صدر و ابتدا سالم آید و حشو مطوی و عروض و ضرب موقوف جائز ست سلمان **بیت** صورت اقبال ترا بر جبین ✤ اِنَّا فَتَحْنَا لَکَ فَتْحًا مُّبِیْن ✤ مفتعلن مفتعلن فاعلان ✤ مستفعلن مفتعلن فاعلان ✤ سریع مطوی مکسوف مجدوع از جامی **بیت** ای گل روییت سنبل خیز ✤ زلف سیاہت آتش بیز ✤ مفتعلن مفعولن فاع ✤ و درین وزن اجتماع طی و کسف در حشو جائز ست۔

بحر منسرح منسرح در لغت بمعنی آسان چون درین بحر سببہا مقدم اند بر اوتاد۔ آسان تر گفتہ میشود و سالم نیامدہ۔

منسرح مثمن مطوی موقوف سیفی ؎ آنکہ دلم صید او ست میر شکار من ست ✤ دست بخونم نگار کردہ نگار من ست ✤ مفتعلن فاعلان چہار مفتعلن فاعلات و مفتعلن فاعلن نیز درست ست و فاعلن مفتعلن فاعلن اگر بآن جمع شود نیز جائز چنانکہ سعدیؒ فرماید **بیت** پشت دوتای فلک راست شد از خرمی ✤ تا چو تو فرزند زاد مادر ایام

منسرح مثمن مطوی و عروض ضرب منحور سعدیؒ فرماید در گلستان **بیت** دیدہ اہل طمع بہ نعمت دنیا ✤ پر نشود ہمچنانکہ چاہ بہ شبنم ✤ مفتعلن فاعلات مفتعلن فع۔

منسرح مثمن اخرب سیفی **بیت** بیفی گدازان شد در شہر آن پریرو ✤ تا روز ہا دوران آید بجانب او ✤ مفعول فاعلات دوبار۔

منسرح مسدس مطوی **بیت** شاہجہان باد تا زمانہ بود ✤ کز کرمش خلق شادیانہ بود مفتعلن فاعلات مفتعلن۔

منسرح مسدس اخرب مکفوف **بیت** ای نازنین کہ ماہ منی امشب ✤ رحمے بکن چون شاہ منی امشب ✤ مفعول فاعلات مفاعیلن دو بار۔

بحر خفیف سبکترین بحور ست در عربی مسدس آید فارسیان بندرت مثمن ہم آوردہ اند۔

بحر خفیف مسدس صدر و ابتدا سالم و باقی مخبون از جامیؒ **بیت** سبزہا نو دمیدہ یار نیامد ✤ تازہ شد باغ و آن نگار نیامد ✤ فاعلاتن مفاعلن فعلاتن۔

بحر خفیف صدر و ابتدا سالم و حشو مخبون و باقی مقطوع و اگر عروض فعلن آید و ضرب فعلات یا فعلان یا بالعکس آید جائز ست سعدیؒ ؎ کس نبیند کہ تشنگان حجاز ✤ بر لب آب شور گرد آیند ✤ و نسخہ نام حق و مامقیمان و ہفت پیکر نظامے و ہشت بہشت امیر خسرو و حدیقہ حکیم سنائی در ہمین بحر ست

بحر خفیف عروض و ضرب مشعث از جامیؒ ؎ وقت گل شد ہوائے گلشن دارم ✤ ذوق جام مدام روشن دارم ✤ فاعلاتن مفاعلن مفعولن۔

بحر مضارع چون مضارعت یعنی مشابہت ست این بحر را مضارع ازان گویند کہ با بحر منسرح مشابہت دارد درین کہ جزو دوم این دو بحر وتد مفروق دارد از دو جزو دوم مضارع فاع لاتن ست مشتمل بر فاع و جزو دوم منسرح مفعولات مشتمل بر لات و لعنتم تا و خلیل گفتہ کہ مشابہ است بہ بحر ہزج درین کہ در ارکان این ہر دو بحر اوتاد مقدم اند بر اسباب

مضارع مثمن مکفوف مقصور از جامیؒ **بیت** خوش آن موسم بہار کہ بر طرف لالہ زار ✤ نہد یار گلعذار بہ کف جام خوش گوار ✤ مفاعیل فاعلات مفاعیل فاعلات دو بار۔

مضارع مثمن اخرب عروض و ضرب

سالم از خسرو **بیت** خواهم که سپه بینم روی چو یاسمینش ٭ لیک افتست چشمش سے ترسم از کمینش ٭ مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن دوبار۔

مضارع مثمن اخرب مسبغ از جامی رحمه‌ سه

ای لعل نوش خندت کام شکر دهانان ٭
سر دهانت بیرون از فهم نکته دانان ٭
مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن دوبار۔

مضارع مثمن اخرب محذوف از گلستان سعدی **بیت** دیدار می‌نمائی و پرهیز می‌کنی بازار خویش و آتش ما تیز می‌کنی ٭ مفعول فاعلاتن مفعول فاعلن ۔

مضارع مثمن اخرب مکفوف از عرفی سه ای مرتفع ز نسبت ذات تو شان علم ٭ کلک گهر فشان تو رطب اللسان علم ٭ مفعول فاعلات مفاعیل فاعلات دوبار

مضارع مسدس مکفوف عروض و ضرب محذوف از جامی رحمه سه خوشا جلوهٔ جمال تو دیدن ٭ خوشا میوهٔ وصال تو چیدن ٭ مفاعیل فاعلات فعولن دوبار

بحر مقتضب اقتضاب بریدن است این بحر را از بحر منسرح بریده اند چرا که ارکان این هر دو بحر یک ست و اختلاف همین در ترتیب ست۔

مقتضب مثمن مطوی از سیفی سه

بالبت چه می طلبم باده نزد جان چه بود ٭
با رخت چه سے نگرم بنده پیش خان چه بود ٭
فاعلات مفتعلن فاعلات مفتعلن دوبار۔

مقتضب مطوی مقطوع از سیفی سه

وقت را غنیمت دان آن قدر که بتوانی ٭
حاصل از حیات ای جان یکدم ست تا دانی ٭ فاعلات مفعولن چهار بار و گاهی درین وزن در وسط مصرع یک حرف از تقطیع زائد افتد و این را مزحوف مرنج گویند چنانکه درین **بیت** می پرست ایجادم نشئهٔ ازل دارم ٭ همچو دانهٔ انگور شیشه در بغل دارم ٭ اے انگور زائد ست۔

بحر مجتث اجتثاث از بیخ بر کندن است مسدس این بحر را از خفیف بر کنده اند چرا که الفاظ این هر دو یکی ست اینجا مستفعلن مقدم بر هر دو فاعلاتن و در خفیف در میان

مجتث مثمن مخبون از سیفی سه

ز دور نیست میسر نظر بروی تو ما را ٭
چه دولتست تعالی الله از قد تو قبا را ٭
مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلاتن دوبار۔

بحر مجتث مثمن مخبون مقصور از سیفی سه لبسکه درد تو بر جان ناتوان منست هلاک من طلبد هر که مهربان منست ٭ مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات دوبار و گاهے رکن آخر فعلاتن و گاهی فعلن و گاهے فعلان از حافظ رحمه سه غلام نرگس مست تو تاجداران اند ٭ خراب بادهٔ لعل تو هوشیاران اند۔

بحر متقارب زیرا که اوتاد با سباب او بهم نزدیک اند۔

بحر متقارب مثمن سالم **بیت** ز شرم رخت لاله را داغ بر دل ٭ ز رشک قدت سرو را پای در گل ٭ فعولن هشت بار

متقارب مثمن مقصور یا محذوف از سلمان سه نه چون نور رایت بود آفتاب ٭ که این از خطا آید آن از صواب فعولن فعولن فعولن فعول یوسف زلیخا فردوسی و بوستان و سکندر نامه و شاه نامه بر همین وزن است۔

متقارب مثمن اثلم از حافظ رحمه سه

من رند عاشق و انگاه توبه ٭ استغفر الله استغفر الله فعلن فعولن فعلن فعولن دوبار

متقارب مثمن مقبوض اثلم از حافظ سه گرم بخوانی در مهربانی ٭ دل حزین را بجای جانی ٭ فعولن فعلن چهار بار۔

متقارب اثرم مقصور از جامی رحمه سه ای شب زلفت غالیه سای ٭ وی مه رویت غالیه پوش ٭ فعل فعولن فاع فعول ۔

متقارب مسدس سالم از سیفی زدرد جدائی چنانم ٭ که از زندگانی بجانم فعولن فعولن فعولن دو بار و بعضے تقارب اثلم را بر شاذ وه رکن نهاده اند از عصمت الله بخاری سه زهی دو چشمت بخون مردم کشاده تیر و کشیده خنجر نے چاهت صبح دولت

خطِ سیاهت شب معنبر ؛ فعول فعلن هشت بار و بعضے بجای فعول فعلن مفاعلاتن هشت بار نوشته اند و احتمال بحور دیگر نموده اند و از شاعری درین وزن یک حرف از تقطیع زائد بسته شده و این را از حرف غیر مرنج خوانند **مصرعه** اگرچه صد سال ز بیجودی بخاکِ رهت فتاده باشم ؛ لام سال از تقطیع زائد ست و این قسم زیادت ممنوع باشد۔

بحر متدارک این را متدارک ازان گویند که تدارک در لغت دریافتن و پیوستن ست یکدیگر را اسباب این بحر دریافته است اوتاد این را یا آنکه ابوالحسن اخفش این بحر را پیدا کرده به بحرهای دیگر که خلیل بن احمد نموده بود به پیوست اصلش فاعلن هشت بار۔

متدارک مثمن سالم از سیفی حسن ؛ لطف ترا بنده شد مهر و مه ؛ خط و خال ترا مشکِ چین خاک ره ؛ فاعلن هشت بار ؛

متدارک مثمن مجنون از سلمان سه چو رخت نبود گل باغ ارم ؛ چو قدرت نبود قد سرو چمن ؛ فعلن بحرکت عین هشت بار و بعضے متدارک مجنون را بر شانزده رکن بنا کرده اند چنانچه **بیت** می و نغمه مسلم چو صله که قدح کش گردش سر نشود ؛ بجل ست سبکسری آن قدرت که دماغ جنون زده تر نشود ؛ وزنش فعلن بحرکت عین شانزده بار۔

متدارک مثمن مقطوع از جامی سه تا کی ما را در غم داری ؛ تا کے آری بر من خواری ؛ فعلن بسکون عین هشت بار

متدارک مثمن مجنون مقطوع از جامیؒ سه سنبل سیه بر سمن مزن ؛ لشکر حبش بر ختن مزن ؛ فاعلن فعل و بعضے متدارک مقطوع را بر شانزده رکن بنا کرده اند۔

بحر قریب مخصوص به فارسی ست، و قریب ازان گویند که با بحر مضارع قرب تمام دارد یا آنکه بعد از خلیل بن احمد مولانا یوسف نیشاپوری وضع کرده۔

بحر قریب مسدس مکفوف **بیت** خداوند جهان بخش شاه عادل ؛ شهنشاه جوان بخت رای کامل ؛ مفاعیل مفاعیل فاعلاتن۔

بحر قریب مسدس اخرب مکفوف عروض و ضرب سالم از سیفی سه تا طبع رهی بر قرار باشد ؛ مداح در شهریار باشد ؛ مفعول مفاعیل فاعلاتن۔

بحر قریب اخرب حشو اهتم عروض سالم و ضرب مسبغ نعمت خان در تشابه قطعهٔ نصاب گفته **بیت** سر فوج چو شد امیر میگفت ؛ از علم لغت هر آنچه بد یاد۔ مفعول فعول فاعلاتن و ضرب فاعلیان نیز دهم۔

بحر جدید غریب هم نامند زیرا که این بحر تازه پیدا کرده شده است بعد از خلیل بن احمد و ابوالحسن اگرچه اصلش فاعلاتن فاعلاتن مستفعلن ست لیکن اکثر سالم نمی آید۔

بحر جدید مجنون از سیفی سه چه تفاوت اگرچه صنوبر کشد سری ؛ نبود چون قد سروت صنوبری فعلاتن فعلاتن مفاعلن

بحر مشاکل این بحر با بحر قریب مشاکلت دارد زیرا که ارکان هر دو یکی ست ازینجا فاعلاتن مقدم بر هر دو مفاعیلن و در قریب موخر اصلش فاعلاتن مفاعیلن مفاعیلن ست و سالم نمی آید و اکثر مسدس آمده مگر متاخرین مثمن نیز آورده اند۔

بحر مشاکل مثمن مکفوف از جامیؒ سه خیز و طرف چمن گیر با حریف سمن رومی ؛ گاه سنبل تر چین و گاه شاخ سمن بوی ؛ فاعلات مفاعیل فاعلات مفاعیل چون از بحور متفق علیه جمهور فراغت شد بیان بحور مستحدث بموجب عده لازم آمد باید دانست که بعضے عروضیان از دوائر مختلفه سوای طویل و مدید و بسیط دو بحر دیگر را که عریض و عمیق باشد انفکاک کرده اند **عریض** را از جزو سوم دائرهٔ مذکور ابتدا ساخته اند مفاعیلن فعولن چهار بار **عمیق** را از جزو پنجم شروع نموده اند لن فعولن مفاعی که بر وزن فاعلن فاعلاتن میشود چهار بار چون اشعار

درین ہر دو بحر نیافتہ اند لہذا از درجۂ اعتبار فرو افتادہ و بعضے از عروضیان پارسی مثل بہرامی سرخسی و بزرجمہر قسیم امثال ایشان سوای دوائر شش گانۂ مذکورہ یک دائرہ دیگر منعکسہ بزعم خود پیدا کردہ اند و جملہ بحور آن نہ است صریم و کبیر و مذیل و صغیر و اصم و قلیب و حمید و سلیم و حمیم۔

بحر صریم مفاعیلن فاعلاتن فاعلاتن دو بار

بحر کبیر مفعولات مفعولات مستفعلن دو بار۔

بحر مذیل مستفع لن مستفع لن فاعلاتن دو بار۔

بحر صغیر مستفعلن فاعلات مستفعلن دو بار

بحر اصم فاع لاتن مفاعیلن فاع لاتن دو بار۔

بحر قلیب فاع لاتن فاع لاتن مفاعیلن دو بار۔

بحر حمید مفعولات مستفعلن مفعولات دو بار

بحر سلیم مستفعلن مفعولات مفعولات دو بار

بحر حمیم فاع لاتن مستفعلن مستفعلن دو بار

چون بحور مستحدثۂ اخیرہ در بحور قدیمہ سابقہ باعتبار توحد ارکان و اوزان بعضی بہ بعضے مندرج اند و عند التامل تغایر کلی ندارند لہذا تفصیل اینہا ہیچ فائدہ ندانستہ برہمین قدر اختصار افتاد۔

تمام شد رسالۂ معراج العروض

عرف بفتح اول و سکون ثانی بوی خوش و بالضم شناختگی و نکوئی و احسان از منتخب۔

عروق بضمتین رگہای بدن و بیخہای درخت جمع عرق بالکسر۔

عرق بفتحتین خوی اندام و آبیکہ از بخار طبخ ادویہ حاصل کنند و بالکسر بمعنی رگ بدن و بیخ درخت باریک از مؤید و منتخب و بحر الجواہر و بفتح اول و سکون ثانی گوشت از استخوان باز کردن و استخوانیکہ گوشت ازوی باز کردہ باشند از منتخب۔

عراق بکسر اول بدانکہ دو ہستند یکی عراق عجم کہ خراسان و اصفہان داخل آنست دوم دیگرے عراق عرب و ملک آن آنروی دجلہ است و بغداد داخل آنست و عراق در لغت بمعنی کنارۂ دریاست چون ہر دو ملک مذکور بر کنارۂ دریا واقع شدہ است لہذا عراق گویند عراق عجم بر کنارۂ رود جیحون ست و عراق عرب بر کنارۂ دجلہ فرات و عراق نام مقامی ست از موسیقی کہ بوقت چاشت سرایند۔

عراک بالکسر بمعنی کردن و بفتح اول و تشدید را مہملہ سخت مالندہ و گوشمال دہندہ و کار زار کنندہ از منتخب و صراح و مصطلحات۔

عروسک بفتح اول منجنیق کوچک آن از آلات جنگ قلعہ گیری ست و لعبت کہ دختران بآن بازی کنند نام نواست از قسم زرد آلو از مصطلحات و رشیدی و برہان و بہار عجم و مدار و سراج۔

عرض عام بفتحتین باصطلاح منطقیان کلی ست کہ صادق می آید بر کثیرین کہ مختلف باشند در حقیقت و جزو افراد نباشد چنانکہ ماشی کہ صادق ست بر انسان و فرس و بقر کہ مختلف اند در حقیقت و جزو ایشان نیست۔

عرم بفتح اول و کسر ثانی بمعنی رودخانہ و سدی کہ پیش آب رودخانہ گرفتہ راہ آب مسدود و سازند از منتخب۔

عرمرم بکسر عین و فتح ہر دو را بسکون ہر دو میم بمعنی لشکر نوشتہ اند و بعضی گویند کہ ترکیست و در بعضے اقسام ترکی عین مہملہ ہم می آید واللہ اعلم بالصواب۔

عروس عدن عبارت از ماہ از برہان و سراج۔

عرق چین نوعی از کلاہ کہ در زیر دستار پوشند از مصطلحات و سراج و رشیدی و برہان و بعضی بمعنی رومال ہم نوشتہ اند

عرجون بالضم و جیم مضموم چوب خوشۂ خرما کہ بشکل داس خمیدہ می باشد۔

عراقین تثنیۂ عراق ست چرا کہ عراق دو اند یکی عراق عرب و دیگری عراق عجم در منتخب نوشتہ کہ عراقین کوفہ و بصرہ نیز باشد۔

عرفان بالکسر فا بمعنی شناختن لیکن مستعمل بمعنی شناختن و معرفت حق تعالی است و بمعنی شرم و حیا نیز آمده کذا فی المصطلحات۔

عرق کردن خجالت کشیدن از مصطلحات

عرق ریختن شرمنده شدن و بمعنے سعی در کارے کردن۔

عرین بفتح اول بروزن قرین بمعنی بیشه و صحرای پر درخت و شیر را اکثر بآن نسبت کنند چنانچه گویند شیر عرین و بعضے که از ناواقفی بجای عین مهمله غین معجمه خوانند خطاست از کشف و شرح نصاب و منتخب۔

عرخو بالفتح و تشدید را و بضم خای معجمه آواز گربه و سگ هنگام خشم از لطائف۔

عرقچین بفتحتین و قاف مکسور و تشدید تحتانی رومال کوچک که بآن عرق پاک کنند از سراج۔

عروه بالضم گوشه هر چیز و دسته هر چیز و دسته کوزه و آفتابه و هر چیز که مثل آن باشد که بدست میتوان گرفت و کسانیکه بمعنی رسن گویند در هیچ کتاب دیده نه شد ظاهرا خطاست و نام مرشدے که برعفرا نام زنی عاشق بود از مؤید و مدار و منتخب و کشف۔

عریکه بروزن طریقه بمعنی طبیعت و بمعنی کوهان شتر از منتخب و کشف۔

عراضه بضم اول و ضاد معجمه آنچه مسافر برای دوستان خود تحفه بیارد از شرح نصاب۔

عرضه بالفتح یکبار ظاهر کردن چیزے بر کسی و در منتخب آشکارا کردن و عرض نمودن و بالضم همت و حیله و در میان انداخته شده و پیش آورده شده و آنچه پیش کشیده شود و بمعنی سپر نیز مستعمل است۔

عربیه بضم اول نام قومی که موکل راه هستند از شرح خاقانی۔

عرض گاه بفتح اول و سکون ثانی میدان شمار کردن سپاه۔

عراده بالفتح و رای مشدد و بعد الف دال مهمله نوعی از آلات جنگ قلعه گیری و آن آلتی باشد کوچکتر از منجنیق که بدان سنگ بر سر خصم اندازند از منتخب و سراج و رشیدی و بهار عجم۔

عربده بفتح اول و فتح بای موحده بروزن دحرجه بمعنی بدخوئی و جنگجوئی از کشف و منتخب و بهار عجم و صحاح۔

عرفه بفتحات روز نهم ذیحجه چراکه روز ایستاده شدن حاجیان ست در مقام عرفات و بسکون ثانی خطاست از مدار و کشف وغیره فقیر مؤلف گوید عوام هند که یک روز پیشتر شب برات و عید الفطر و نهم ماه محرم را نیز عرفه گویند خطاست۔

عرصه بالفتح میدان و بساط شطرنج از کشف۔

عروسی بالفتح شادی نکاح۔

عراقی تخلص شاعری۔

عرق مدنی بالکسر نام بیماری که بفارسی آنرا رشته نامند و بهندی نارو گویند۔

عرش ثانی عبارتست از کرسے که بران همه ستارگان هستند۔

عرشی تخلص شاعری۔

عرض بیگی بکسر بای موحده و یاے مجهول و کاف فارسی کسیکه سوال و حاجات مردم را بالعرض بپادشاه رساند۔

عرای بفتح صحرای بی درخت و گیاه که هیچ چیز در ان پناه نتوان برد از منتخب و بکسر اول باصطلاح شطرنج بازان هر که میان شاه خود و رخ حریف حائل سازند برای حفاظت شاه از کشت و بعض مردم که بجای عرای لفظ عراب گویند بزیادت بای موحده خطاست۔

عرگوزی بالضم و رای مهمله مشدد و کاف فارسی مضموم و زای معجمه بگوز سرگین برآوردن چه عر بالضم بمعنی سرگین است کذا فی اللطائف و در مصطلحات عرگوزی بفتح اول و تشدید را مهمله بمعنی شور و غوغای بی محل۔

عربی بفتحتین منسوب بعرب مردم از بی التفاتی بسکون را خوانند۔

فصل عین مهمله مع زای معجمه

عزا بالفتح صبر بر مصیبت و صبر کردن و در ان استقامت ورزیدن و شکایت کردن و در عرف حال مجازا بمعنی ماتم پرسی

ونسبت داشتن بکسی یا بچیزی از منتخب و صراح و مدار و کشف وغیره۔

عزّیٰ بالضم و تشدید زای معجمه و در آخر الف مقصوره بصورت یا مؤنث اعزه و نام بت ست و آن درختی بود که عرب آنرا می پرستیدند بحکم پیغمبر صلی الله علیه و آله و اصحابه وسلم خالد بن ولید آن درخت را بسوخت از منتخب و قاموس و فارسیان این لفظ را بتخفیف هم آورده اند۔

عزل و نصب لفظ اول بالفتح و لفظ ثانی بفتح اول و سکون صاد مهمله و مردم بضم عین و فتح صاد خوانند و آن خطاست بمعنی تغیر و بحالی۔

عزب بفتحتین و بای موحده مرد مجرد که زن نداشته باشد از کشف و منتخب و بمعنی زن بی شوهر نیز آمده۔

عزلت بالضم جدا شدن از زن و فرزند و گوشه نشینی برای عبادت از کنز۔

عزیمت دل نهادگی و قصد و آهنگ و افسون از منتخب۔

عزمات بالفتح جمع عزم۔

عزهات بکسر اول و سکون زای معجمه و در آخر فوقانی بمعنی سست یعنی کسیکه قوت باه او زائل شده باشد از شرح نصاب۔

عز بالکسر و تشدید بمعنی عزت و ارجمندی که خلاف ذل باشد و بالفتح و تشدید بمعنی غلبه از کشف و مدار۔

عزیز ارجمند و مرغوب کمیاب و غالب و لقب پادشاه مصر و بزمانهٔ قدیم وزیران مصر را عزیز لقب می بود از مؤید و کشف و لطائف و صراح و منتخب۔

عزّوجلّ بفتح اول و فتح زای معجمه مشدد و واو عاطفه و فتح جیم و تشدید لام مفتوح هر دو صیغهٔ ماضی ست بمعنی غالب شده و بزرگ شد و این ماضی برای دوام ست۔

عزرائیل نام فرشته که قابض ارواح است۔

عزازیل نام شیطان۔

عزّال بالضم و تشدید زا و بعضی بتخفیف نام پردهٔ موسیقی که آن شعبه است از زنگوله از کشف۔

عزل بالفتح بیکار کردن و جدا کردن و دور شدن از کنیزک و زن کسی را و بالضم خطاست از مدار و منتخب۔

عزم بالفتح اراده و قصد و آهنگ دل و بالضم نیز آمده از منتخب و مدار و کشف

عزائم و افسونها و ادعیه که برای احضار جنیان و پریان خوانند و آیات قرآن مجید که برای شفای بیمار خوانند و فرائض خدا واجب کرده بر بندگان از منتخب و صراح و مصطلحات۔

عزو بالفتح نسبت کردن بچیزی و شکیبائی کردن بر مصیبت از صراح وغیره۔

فصل عین مهمله مع سین مهمله

عسیٰ بفتحتین و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی قریب ست و نزدیک ست که چنین شود و بمعنی یقین و شاید هم آمده از لطائف و کشف و منتخب۔

عسرت بالضم دشواری از منتخب

عسجد بالفتح و جیم نیز مفتوح بمعنی زر و طلا و بمعنی جواهر چون در و یاقوت از منتخب و صحاح و مدار و شرح نصاب و کشف۔

عسر بالضم و بضمتین دشواری و دشوار شدن کار و بفتح اول و کسر سین مهمله بمعنی دشوار و مشکل از شروح نصاب و منتخب۔

عسیر بفتح اول و کسر ثانی بمعنی دشوار از منتخب۔

عسکر بالفتح معرب لشکر کذا فی المغرب و صراح و در منتخب نوشته که عسکر بمعنی لشکر و بسیار از هر چیز و تاریکی شب و محله ایست به نیشاپور و نام سامره که دهی ست میان حرمین و از آن جاست امام علی نقی عسکری و امام حسن عسکری رضی الله عنهما و عسکران عرفه و منا۔

عساکر بکسر کاف لشکرها جمع عسکر۔

عسار بفتح درویشی و تنگدستی از شرح نصاب۔

عسعس بفتح اول و فتح عین دوم و سین دوم صیغهٔ ماضی از عسعسه که بمعنی تاریکی در آوردن شب ست از صراح۔

عسّ بالضم و تشدید قدح بزرگ

از صراح و منتخب۔
عسس بفتحتین کسیکه بمحافظت شهر شب گردد از منتخب و کشف و در لطائف نوشته که عسس جمع عاس ست که بمعنی شحنهٔ شب باشد و در فارسی بر مفرد اطلاق کنند۔
عسل بفتحتین بمعنے شهد۔
عسن بفتحتین و در آخر نون بمعنی پیه کهنه از صراح و منتخب و صحاح۔
عسقلان بفتح اول و فتح قاف نام شهریست بشام و نام رود نیز نوشته اند از منتخب وغیره۔
عسکری منسوب بعسکر که شهریست از خوزستان و اهواز میان بصره و فارس از تقویم البلدان و در منتخب نوشته که بهیست میان حرمین کنایه از امام علی نقی عسکری ع و امام حسن عسکری ع و نوعیست از شراب که از نیشکر سازند از مؤید و کشف وغیره۔
عسلی بفتحتین پارچهٔ زرد که یهودان بجهت امتیاز بر دوش جامه دوزند از برهان و سراج۔

فصل عین مهمله مع شین معجمه

عشا بکسر اول تاریکی شب و وقت نماز شب ست و بفتح اول طعامی که بشب خورند و عشا بفتح اول و بای هوز بمعنی شبکوری از منتخب و مدار و کشف۔
عشب بالضم و بای موحده گیاه تر از منتخب۔
عشرت بالکسر صحیح و بفتح خطاست بمعنی خوشدلی و خوش زندگانی کردن باهم از بحر الجواهر و قاموس و صراح۔
عشرات بفتحتین جمع عشره که آنرا دهائی گویند و دهائی همه نه اند چنانچه ده و بست و سی و چهل و پنجاه و شصت و هفتاد و هشتاد و نود۔
عشیت بفتح اول و کسر شین معجمه و تشدید تحتانی و بعدهٔ تای فوقانی بمعنے شبانگاه۔
عشیر بر وزن فقیر بمعنے کسیکه بکسے بیک جا زندگانی کند و بمعنے خویشاوند و همسایه و بمعنے دهم حصه از چیزے از کشف و مؤید۔
عشائر بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم ست بمعنی خویشان و قبائل و این جمع عشیره است۔
عُشر عَشیر لفظ اول بالضم بر وزن شکر و لفظ ثانی بر وزن فقیر بمعنے حصهٔ دهم از دهم حصهٔ چیزی پس آن صدم حصه میشود از مجموعهٔ اول چنانکه عشیر صد ده است و عشره یک است از مؤید و کشف وغیره۔
عشر بالفتح دهم حصه از چیزی گرفتن و بالضم دهم حصه از چیزی و بمعنی ده آیت قرآن مجید را گویند که در زمان قدیم رسم قاریان این بود که شاگرد خود را هر روز ده آیت سبق میدادند و بضم اول و فتح ثانی هر نباتی که شیر دهد خصوصاً درخت آک و بفتحتین عدد معروف که بفارسی آنرا ده گویند و ده زن چنانکه عشره ده مرد از منتخب و برهان و شمسی و دیگر کتب و شروح۔
عُش بالضم و شین معجمه مشدد آشیانهٔ مرغ از لطائف۔
عُشّاق بالضم و شین مشدد جمع عاشق و نام مقامی ست از دوازده مقام موسیقی که آنرا دو گهڑی روز باقی مانده سرایند۔
عشوق بفتح اول و ضم ثانی بسیار عشق کننده و صاحب عشق۔
عشق بالکسر بسیار دوست داشتن بچیزی از منتخب و نزد اطبا مرضی ست از قسم جنون که از دیدن صورت حسین پیدا میشود و عبد الرزاق شارح ظهوری از شرح اسباب و فتوحات الحکم نقل کرده است که عشق ماخوذ از عشقه و آن نباتیست که آنرا لبلاب گویند چون بر درختی بپیچد آنرا خشک کند همین حالت عشق ست بر هر دلی که طاری شود صاحبش را خشک و زرد کند و در مصطلحات بمعنی سلام وداع نیز نوشته چه اصطلاح آنرا دانسته که بجای سلام علیک عشق الله گویند۔
عشیران بر وزن فقیران نام شعبهٔ از بوسلیک که یکی از پرده های موسیقی است از کشف و مدار۔
عشق پیچان نباتی ست که بر درخت بپیچد گل آن سرخ باشد و در عرف آنرا

عشق پیچہ گویند۔

عشر خوان طفل نوآموز قرآن خوان چرا کہ طفل را اول دہ آیت بطریق تبرک سبق دہند و بمعنی قاری کلام اللہ شریف و مجازاً بمعنی معزول از رشیدی و در مصطلحات شخصیکہ برگور مردہ قرآن خواند۔

عشوہ بہر سہ حرکت عین و سکون شین معجمہ کار پوشیدہ کردن از صراح و قاموس و در منتخب بہر سہ حرکت اول بمعنی آتش کہ در شب از دور دیدہ شود و در مدار و کشف و بہار عجم و مؤید عشوہ بالکسر بمعنی ناز و فریب حرکت معشوق کہ دل عاشق بدان فریفتہ شود و کسرہ افصح ست۔

عشیرہ خویشان و تبار و اہل خانہ از منتخب

عشرۂ کاملہ بالفتح دہ چیز کامل و کنایہ از دہ روزہ حاجیان کہ سہ روزہ در ایام حج دارند و ہفت بعد از حج و این حکم برکسانی ست کہ قدرت قربانی ندارند۔

عشقہ بفتح اول و کسر ثانی و قاف بمعنی عشق پیچان از برہان۔

عشیقہ بمعنے معشوقہ۔

عشاری نام صنعت شعری۔

فصل عین مہملہ مع صاد مہملہ

عصا بالفتح چوبدستی و صیغۂ ماضی از عصیان بمعنی بیفرمانی کردن و اشارہ باین آیت وَعَصَىٰ آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَىٰ و باصطلاح آلت تناسل۔

عصب بفتحتین بمعنی پی و آن چیزی ست سفید کہ حس حرکت و مضبوطی اعضا بدان ست و در منتخب و صراح نوشتہ کہ عصب بفتحتین بمعنی پیہا جمع عصبہ مؤلف گوید ازینجا معلوم شد کہ اعصاب جمع الجمع عصبست و در شرح نصاب از صحاح منقول ست کہ عصب بمعنی پی زرد ست نہ بمعنے پے سفید کہ آنرا عقب نامند۔

عصبیت بفتح اول و ثانی طرفداری و استواری و خویشاوندی۔

عصمت بالکسر باز داشتن خود را از گناہ و بالفتح خطاست از بحر الجواہر و مزیل و باصطلاح اطلاق این لفظ بر پاکی ست کہ از ابتداے وجود تا انتہاے عمر گناہ کبیرہ خصوصاً زنا کردہ باشد۔

عصبات بفتحتین جمع عصبہ کہ بمعنے پسران و خویشاوندان نرینہ باشد از جانب پدر۔

عصات بضم اول و تخفیف صاد مہملہ و در آخر فوقانی جمع عاصی و بتشدید صاد خطاست چہ در اصل عصیۃ بود بر وزن فعلۃ بضم اول و فتح ثانی و ثالث یای متحرک ماقبل آن مفتوح آن یا را بالف بدل کردند عصات شد و برہمین قیاس قضات جمع قاضی و رواۃ جمع راوی و ولات جمع والی و غزات جمع غازی غرضکہ ہر اسم فاعل کہ ناقص باشد جمع آن برہمین وزن آید از فصول اکبری و شافیہ۔

عصفر بضم اول و ضم فا گل کاجیرہ کہ بہندی کسنبہ گویند و جامہ کہ برنگ آن سرخ کردہ شود آنرا معصفر گویند گل را گل معصفر گفتن چنانکہ مردم میگویند خطاست از قاموس و منتخب۔

عصار بالفتح و تشدید صاد روغنگر و بالضم خطاست از قاموس و منتخب و اسم ہر پیشہ در ہمین وزن باشد چنانکہ قصار و خیاط و حلاج و غیرہم از کشف و منتخب۔

عصافیر بالفتح جمع عصفور ست بمعنی گنجشکان

عصفور بالضم گنجشک و بالفتح خطاست

عصر بالفتح روزگار و زمانہ و بمعنی آخر روز و بمعنی افشردن از شمسی و صراح۔

عصیر شیرۂ انگور و غیر آن و گاہے مجازاً بمعنی شراب انگوری۔

عصعص بضم ہر دو عین مہملہ و ہر دو صاد مہملہ بر وزن بلبل استخوان مابین ہر دو سرین قریب از مقعد از منتخب و کتب طب ہمین مستفاد ست و در منتخب بفتح ہر دو عین نیز گفتہ۔

عصام بکسر اول و دال مشک آب کہ بدان مشک از آب بردارند از منتخب و صراح و در شرح نصاب بید مشک نام مردے نیکو خصلت حاجب نعمان بن منذر بود۔

عصیان بالکسر مصدر ست و در اصل لغت معنی آن سخت شدن ست پس گناہ

راعیان از ان نام کردند کہ آدمی از گناہ
سخت دل میشود شرح نصاب از یوسف
بن مالع۔
عصو بالفتح بعصا زدن از شرح نصاب
عصابہ بکسر نوعی از جامہ کہ بدان سر بندند
از مدار و کشف و بالفتح خطا ست۔
عصبہ بفتحتین پے کہ حس و حرکت و پیوستگی مفاصل
اندام بدان ست جمع آن عصب و اعصاب
می آید و ہم عصبہ بفتحتین پسران و خویشاوندان
نرینہ از جانب پدر و عصبہ بالضم گروہ مردان
از دہ تا چہل از صراح و منتخب۔
عصیدہ بروزن قصیدہ نوعے از حلوا ست
از منتخب۔
عصارہ بضم اول ثفل چیزے کہ افشردہ
شود و بمعنی آنچہ بیفشاردن بیرون آید از
آب و روغن وجز آن از منتخب و شرح
نور اللہ۔

فصل عین مہملہ مع ضاد معجمہ

عضب بالفتح و ضاد معجمہ ساکن و بای
موحدہ در اصل بمعنی قطع و بمعنی تیغ مستعمل
شدہ از شرح نصاب۔
عضبیت بالفتح و موحدہ مکسور و تشدید
تحتانی تیز زبانی۔
عضد بفتح اول و ضم ثانی بمعنی بازو و ہمین
اصل ست و بالفتح و بالضم و فتح اول
و کسر ثانی و بفتحتین و این چہار وجہ فرع است
از منتخب و صحاح و صراح و بالفتح یاری
دادن و نام پادشاہے از پادشاہان
شیراز۔
عض بالفتح و تشدید بدندان گزیدن
از منتخب۔
عضرفوط بفتح عین و سکون ضاد معجمہ
و فتح رای مہملہ و ضم فا و طای مہملہ بفارسی آنرا
کرباسو گویند از جانوری و در منتخب جانوری است
سفید و نرم کہ انگشت دختران را بدان
تشبیہ کنند۔
عضل بفتحتین گوشت پارہا با پیہا مرکب
واحدش عضلہ از منتخب۔
عضو بالضم اندام و بالفتح خطا ست از
بحر الجواہر و مدار و کشف و صراح و منتخب
عضادہ بضم اول و تخفیف ضاد معجمہ
و دال مہملہ چوب طرف در کہ آنرا بازوی
در گویند از منتخب و بکسر اول قطعہ باشد
مستطیل ملصق بر پشت اصطرلاب کہ آنرا
بجہت احکام گردش می آرند۔

فصل عین مہملہ مع طای مہملہ

عطای کبری کنایہ از عمر طبعی کہ یکصد
و بست سال باشد۔
عطب بفتحتین و بای موحدہ بمعنے
ہلاک بعرف آنرا ہلاکی گویند از منتخب
و صراح و لطائف۔
عطلت بالضم بیکاری از صراح۔
عطالت بکسر بیکاری و بمعنی مگر در لغات
معتبرہ باین معنی یافتہ نشدہ۔
عطارد بضم اول و کسر راء ستارہ معروف کہ
بر فلک دوم تابد و آن را دبیر فلک گویند علم
و عقل بدو تعلق دارد و شرف او در سنبلہ و
وبال او در قوس از صراح و قاموس و فرہنگ
و تعادیم و نام دوائی کہ آنرا سنبل رومی گویند
و باصطلاح کیمیاگران بمعنی جست کہ یکی از
فلزات ست از تحفۃ المومنین وغیرہ۔
عطر بالکسر خوشبو و بوی خوش و بالفتح خوشبو
شدن و خوشبو کردن از قاموس و بحر الجواہر
و مدار و کشف و منتخب و صراح۔
عطار خوشبو فروش و در محاورہ مردم
بمعنی دوا فروش و این خالی از کراہت
نیست از کشف۔
عطاس بضم اول بمعنی عطسہ عارضہ
کہ عطسہ آرد از منتخب و شرح نصاب۔
عطاش بالکسر تشنگان و بالضم بیماری
تشنگی کہ ہر چند آب خوردہ شود تشنگی نرود
از منتخب۔
عطش بفتحتین تشنگی از صراح۔
عطف بالفتح گردانیدن و پیچیدن
و میل کردن و مہربانی و سنجاف دامن جامہ
از بہار عجم و مؤید و بحر الجواہر و منتخب و مدار
عطل بفتحتین زن بی پیرایہ از منتخب و بمعنی
حرف بی نقطہ مثل دال و سین و لام و میم
عطن بفتحتین جای آب خوردن
شتران از شرح نصاب و در منتخب آرامگاہ
گوسپندان نزدیک آب۔

عطشان بفتح اول و سکون ثانی و شین معجمه بمعنی تشنه و بمعنی تشنگی نیز آمده۔

عطوفه بفتح زن مهربان۔

عطر جهانگیری عطریکه از گلاب گیرند۔ چون این عطر سابق نبود نورجهان بیگم در عهد شاه جهانگیر ایجاد نموده لهذا بعطر جهانگیری موسوم شده از چراغ هدایت۔

فصل عین مهمله مع ظای معجمه

عظما بضم اول و فتح ثانی بمعنی بزرگان این جمع عظیم ست۔

عظمت بهر سه حرف اول مفتوح بمعنی بزرگی و قدر از قاموس و بحر الجواهر و کشف و صراح و منتخب و بسکون ظای معجمه ضم و فتح اول چنانکه مشهور ست خطا باشد۔

عظم بالفتح استخوان و بالضم بزرگی از مؤید و کشف و منتخب و بکسر اول و فتح ظای معجمه بمعنی کلانی ضد صغر۔

عظام بکسر بمعنی بزرگان و کلانان و بایمعنی جمع عظیم ست و بمعنی استخوانها درین صورت جمع عظم ست که بالفتح بمعنی استخوان باشد و بالضم و تشدید ظا و تخفیف آن بمعنی بزرگ از منتخب

فصل عین مهمله مع فا

عفرا بالفتح نام معشوقهٔ عروا۔

عفرنا بفتحتین و سکون را مهمله و نون بمعنی شیر درنده از شرح نصاب۔

عفونت بضمتین بدبوی و گنده شدن چیزے۔

عفریت بالکسر بمعنی دیو از منتخب و صراح۔

عفاریت بفتح بمعنی دیوان این جمع عفریت ست۔

عفت بالکسر و تشدید فا پرهیزگاری و پارسائی و بمعنی احتراز از محرمات خصوصاً از شهوت حرام از منتخب وغیره۔

عفص بفتح اول و سکون فا و صاد مهمله نام دوائی ست که آنرا ماز و گویند و بفتح اول و کسر فا هر چیزیکه مزهٔ آن تلخ و ترش یا گرفتگی دهن باشد از منتخب و صراح۔

عفاف بفتح پارسائی و پرهیزگاری از منتخب و صراح۔

عفیف مرد پارسا و پرهیزگار از حرام

عفعف بفتح هر دو عین مهمله آواز سگ

عفن بفتحتین گنده شدن هوا و گوشت و جز آن و بفتح اول و کسر فا بمعنی گنده و بدبو۔

عفو بفتح اول و سکون فا بر وزن سرو از خطا درگذشتن و ترک کردن عقوبت گناه در حالت قدرت از کشف و منتخب وغیره مگر در ابتدائے باب چهارم بوستان لفظ عفو بفتح اول و ضم ثانی و تخفیف واو آمده است چنانچه مصرعه عفو کردم از وی عملهاے زشت ٭ و این نوع از تفریس ست و بفتح اول و ضم فا و تشدید واو بسیار درگذرنده از گناه کسے۔

عفیفه زن پارسا و پرهیزگار از حرام

فصل عین مهمله مع قاف

عقول اولی کنایه از عقول عشره که حق تعالی اول از همه عالم آن ده فرشتگان را پیدا ساخت و این قول حکماے هند ست لفظ عقول که جمع ست بلفظ اولی که صیغهٔ مؤنث واحد ست صفت آورده چرا که جمع حکم مؤنث واحد دارد۔

عقب بفتح اول و کسر قاف و لدے موحده بمعنی پاشنه و فرزند و فرزندزاده و بالضم و بضمتین پایان کار و عاقبت و بفتحتین پی که از ان چلهٔ کمان سازند و بفتح اول و سکون ثانی مصدر ست بمعنی پس چیزی در آمدن از منتخب و صراح و انوری برای معنی پس چیزے بفتحتین آورده است۔

عقاب بکسر اول عذاب نمودن و شکنجه کردن و بالضم مرغ شکاری سیاه و هر چیز بلند که بسیار بلند نباشد و سنگ برآمده از کوه و مجازاً بمعنی بلندی مطلق نیز آمده و رشتهٔ کوچک که در سوراخ گوش کشند برای گوشواره و باصطلاح کیمیاگران بمعنی نوشادر از منتخب و صراح و شمسی و شرح سکندرنامه وغیره۔

عقرب بالفتح بمعنی کژدم و نام برج هشتم از بروج آسمان و آن بصورت کژدم ست و مجازاً بمعنی منحوس آید۔

عقارب بفتح اول و را مهمله مکسوره

جمع عقرب ست کہ بمعنی کژدم ست۔
عقیب پیرو وانچہ پس باشد۔
عقبات بفتحات راہہاے دشوار واین جمع عقبہ است۔
عقل مجردہ یکی از عقول عشرہ۔
عقد بالفتح گرہ دادن و بمعنی پیمان و نکاح و بیع کردن و بضمتین گرفتگی زبان در سخن و بالکسر بمعنی سلک مروارید و گلوبند کہ آنرا بہندی ہار گویند و بضم اول و فتح ثانی جمع عقدہ بالضم کہ بمعنی گرہ ست از مؤید و بہار عجم و منتخب و کشف و صحاح۔
عقائد جمع عقیدہ کہ چیزی را حق دانستہ در دل خود محکم گرفتن ست۔
عقاقیر بفتح اول و دو قاف و یاے معروف و راء مہملہ جمع عقار کہ بالضم و بہ قاف مشدد ست بمعنی ادویہ کہ از قسم بیخ نباتات ست از بحر الجواہر و منتخب و صراح۔
عقر بالفتح و سکون قاف نازاینده شدن و عقیم شدن زن و پے کردن ستور را و باز داشتن از رفتن از منتخب و لطائف۔
عقیر نازاینده و نا امید از لطائف و منتخب
عقار بفتح آب و زمین زراعت و اسباب ملک و قریہ و خرابہ و بمعنی متاع و اسباب و بضم اول شراب و مے از منتخب و شرح نصاب و صراح و لطائف و کشف و مدار۔
عقعور بفتح اول و ضم قاف بمعنی سگ گزندہ از منتخب و شرح نصاب۔

عقد زفاف باضافت عبارت است از نکاح۔
عقعق بفتح ہر دو عین مہلہ طائرے ست سیاہ و تیز پرواز و در منتخب نوشتہ کہ مرغیست سیاہ و سفید کہ آنرا مکہ و زاغ دشتی گویند
عقوق بضمتین نافرمانی پدر و مادر کردن از منتخب۔
عقیل بفتح اول و کسر قاف مرد زیرک و بسیار دانا و زانو بند شتر و نام پسر ابی طالب کہ دانا تر بود بہ نسبت قریش۔
عقل بالفتح خرد و دانش و آن قوتی است نفس انسان را کہ بدان تمیز حقائق اشیا کند و آن را نفس ناطقہ نیز گویند و مولانا یوسف بن مانع در شرح نصاب نوشتہ کہ عقل در اصل لغت مصدر ست بمعنی بند در پا بستن چون خرد و دانش مانع رفتن طبیعت میشود بسوی افعال ذمیمہ لہذا خرد و دانش را عقل گویند و در اصطلاح حکما بمعنی ملک یعنی یک فرشتہ از دہ فرشتگان کہ نزد ایشان معین ہستند۔
عقول بفتح خردمند و بضمتین جمع عقل کہ بمعنی دانش ست و جمع عقل کہ بمعنی ملک و فرشتہ است چہ نزد حکما مقرر ست کہ حق تعالی اول یک فرشتہ پیدا کرد پس آن فرشتہ یک فرشتہ دیگر و یک آسمان پیدا کردہ بعدہ فرشتہ دوم یک فرشتہ و یک آسمان پیدا کردہ بعدہ فرشتہ سوم یک فرشتہ و یک آسمان

پیدا کردہ بعدہ فرشتہ چہارم یک فرشتہ و یک آسمان پیدا کردہ ہمچنین دہ فرشتہ و نہ آسمان پیدا شدند و ہمین دہ فرشتگان را عقول عشرہ گویند و نزد اکثر حکما زیادہ از ینہا متحقق نیست۔
عقل فعال بفتح و تشدید عین مہلہ بصیغہ مبالغہ عقل عاشر کہ فرشتہ دہم است و نزد حکما ہمہ افراد عالم را ہمون پیدا کردہ است و جبرئیل علیہ السلام ہمین عقل فعال ست چنانچہ در رشیدی مسطور ست۔
عقل اول فرشتہ اول کہ از وے فرشتہ دیگر پیدا شدہ و جوہر اول نیز آنرا گویند و در برہان نوشتہ کہ عقل اول نور محمدیست و ہم کنایہ از جبرئیل علیہما الصلوۃ والسلام
عقل کل کنایہ از جبرئیل و کنایہ از نور محمدی و گاہے کنایہ از عرش اعظم باشد از برہان و رشیدی۔
عقال بکسر اول رسنی کہ بدان ساق شتر بندند یا پای دیگر ستوران بندند از بہار عجم و کشف۔
عقد انامل نوعی از اسباب شمار ست کہ باشکال بستن و کشادن انگشتان دست اسمای اعداد ملحوظ دارند و تفصیلش اینست کہ برای واحد خنصر دست راست فرو باید گرفت و جہت دو بنصر را با خنصر ضم کردن و برای سہ وسطی را نیز چنانکہ در عدد اشیا بین الناس مشہور و متعارف ست

ولیکن درین سہ عقد باید کہ رؤس انامل
بسیار نزدیک باصول اصابع باشند برای
چہار خنصر را رفع باید کرد و بنصر و وسطی را معقود
گذاشتن و برای پنج بنصر را نیز رفع کردن
و بجہت شش وسطی را رفع کرده فقط بنصر را
فرو باید گرفت چنانچہ سر انملہ آن بر وسط
کف باشد و برای ہفت بنصر را ہم برداشتہ
خنصر تنہا را عقد باید گرفت چنانکہ سر انگشت
نیک مائل باشد بجانب تحت دست یعنی قریب
بمنتہای کف بسوی ساعد و برای ہشت
با بنصر ہمان باید کرد و برای نہ با وسطی نیز
ہمان باید کرد و باید کہ درین عقود ثلاثہ اخیر
سرہای انگشتان بر طرف کف باشد تا [illegible]
و ثلثہ اول مشتبہ نگردد و برای دہ سر ناخن
سبابہ دست راست را باطن مفصل اول
انملہ ابہام یعنی سر انگشت باید نہاد چنانکہ
فرجہ میان دو انگشت بحلقہ مدور مشابہ
باشد و برای بیست طرف عقد زیرین سبابہ
کہ متصل وسطی است بر پشت ناخن ابہام باید
نہاد چنانچہ پنداری انملہ ابہام را در میان
اصول سبابہ و وسطی گرفتہ اند لیکن وسطی را
در دلالت عدد بست دخلی نباشد چہ اوضاع
او برای عقود احاد متغیر و متبدل گردد و اتصال
ناخن ابہام بطرف عقد زیرین سبابہ بحال
خود دلالت بر بست کند و برای سی ابہام
را قائم داشتہ سر انملہ سبابہ بر طرف ناخن او
باید نہاد چنانکہ وضع سبابہ با ابہام شبیہ باشد

بصورت قوس در رودهٔ آن و برای چہل
ناخن انملہ ابہام را بر ظہر عقد زیرین سبابہ باید
نہاد چنانکہ میان ابہام و طرف کف ہیچ فرجہ
نماند و برای پنجاہ سبابہ را قائم داشتہ ابہام
را تمام خم باید کرد و بر کف باید نہاد محاذی
سبابہ و برای شصت ابہام را خم داده
باطن عقدهٔ دوم سبابہ را بر پشت ناخن ابہام
باید نہاد و برای ہفتاد ابہام را قائم داشتہ
باطن عقدهٔ اول یا دوم سبابہ بر پشت
ناخن ابہام باید نہاد چنانکہ پشت ناخن ابہام
تمام مکشوف باشد و برای ہشتاد ابہام را
منتصب گذاشتہ طرف انملہ سبابہ را بر پشت
مفصل انملہ اولی باید نہاد و برای نود سر ناخن
سبابہ را بر باطن مفصل عقدهٔ دوم ابہام باید
نہاد و باید دانست کہ آنچہ در دست راست
دلالت بر عقدی از عقود احاد کند از یکی
تا نہ در دست چپ دلالت بر ہمان عقدے
از عقود الوف کند از یک ہزار تا نہ ہزار و ہمچنین
آنچہ در دست راست دلالت بر عقدے
از عقود نہ گانہ عشرات کند از ده تا نود در دست
چپ دلالت بر ہمان عقدی از عقود مآت
کند از یک صد تا نہ صد بدانکہ باصابع ہر دو دست
بدان صور ہیزده گانہ مذکور العدد از یکی تا نہ
ہزار و نہ صد و نود و نہ ضبط توان کرد و برای
عقد ده ہزار طرف انملہ ابہام را متصل باید
ساخت بطرف تمام انملہ سبابہ چنانکہ سر ناخن
ابہام برابر باشد و طرفش بطرف او۔

عقیم بمعنی نازاینده خواه مرد باشد خواه
زن درین لفظ مذکر و مؤنث برابر است از
منتخب و مرد عقیم آنست کہ نطفهٔ او قابل زرع
نباشد۔

عقاب افگن کنایہ از حلقہ بگوش یعنی
مطیع و غلام چہ عقاب بمعنی رشتہ است کہ
در سوراخ گوش کشند برای انداختن حلقہ
از شرح خان آرزو۔

عقاب آسمان چند ستاره است بصورت
عقاب و آنرا نسر طائر نیز گویند۔

عقابین بضم و بای موحده و یای
معروف خارہای آہنی از شروح سکندرنامہ
و در مصطلحات بضم اول و فتح بای موحده
دو چوب بلند کہ مجرمان را بدان بندند۔

عقیان بالکسر و حرف سوم یای تحتانی
بمعنی زر کہ آنرا طلا نیز گویند از شرح نصاب

عقبان بالکسر و حرف سوم بای موحده
جمع عقاب کہ بمعنی شکنجہ و عذاب است
و بالضم جمع عقاب کہ پرنده ایست معروف۔

عقد روان و عقد تمکین نکاح
متعہ از مصطلحات۔

عقبہ بفتحات راه دشوار در کوه و جائے
دشوار و مراد از امر سخت و عظیم نیز آمده از
مدار و منتخب۔

عقده بالضم گره از منتخب۔

عقلہ بالضم بمعنی بند و نام شکلی است مخصوص
از اشکال رمل از منتخب۔

عقیله سردار قوم و بهترین هر چیز و برگزیده ترین از منتخب و لطائف و بمعنی رسن و پای بند.

عقیقه بدو قاف بروزن فعیله ضیافت نام نهادن و موی ستردن طفل بروز هفتم از ولادت از شرح نصاب.

عقوه بالفتح بمعنی میدان و صحن سرای از شرح نصاب

عقول عشره ده فرشتگان چه نزد اکثر حکما همگی ده فرشته اند اول حق تعالی یک فرشته پیدا کرده پس آن فرشته یک فرشته دیگر و یک آسمان پیدا کرد و بعده فرشته دوم یک فرشته و یک آسمان پیدا کرد همچنین ده فرشته و نه آسمان پیدا شدند و فرشته دهم همه عالم را بحکم حق تعالی پیدا کرد.

عقنقولی نوعی از لعل که جوهر مشهور ست

عقل کلی همان عقل کل که مذکور شد.

فصل عین مهمله مع کاف عربی

عکس و طرد یکی از صنائع شعری که نصف مصرعه را الفاظ قلب کرده مکرر آرند چنانچه درین مصرعه باده چه کنی نهان نهان چه کنی باده

عکس بالفتح بازگونه کردن و آنچه در آب و آئینه امثال اشیا دیده میشود.

عکاظ بضم اول و ظای معجمه نام بازاری بین نخله و طائف.

عکه بالفتح و تشدید کاف نوعی از کلاغ و آن ابلق بود از برهان و در مؤید نوشته که گرم غیبت که آنرا عقعق نیز گویند.

عکاشه بضم اول و شین معجمه عنکبوت از لطائف.

عکس مستوی در اصطلاح منطق در قضیه حملیه آنست که موضوع را محمول سازند و محمول را موضوع چون کل انسان حیوان عکس او چنین باشد بعض الحیوان انسان و در شرطیه آنست که مقدم را تالی سازند و تالی را مقدم چون ان کانت الشمس طالعة فالنهار موجود و عکس او چنین باشد که ان کان النهار موجودا فالشمس طالعة.

فصل عین مهمله مع لام

علا بضم اول و بفتح نیز بلندی و بزرگی از صراح.

علیا بالضم و حرف سوم یای تحتانی هر چیز که بلندتر باشد از دیگران و این تانیث اعلی است و آنچه در گلستان حدیقه علیا نویسند خطاست صحیح غلبا بالفتح غین معجمه و بای موحده است بمعنی باغیکه درختانش سر بهم برآورده دارند چنانکه در صراح ست.

علت اولی کنایه از عقل اول.

علالا بالفتح شور و غوغا از لطائف و برهان و رشیدی.

علت آفتاب مرکب بمعنی یرقان

علت بالکسر و تشدید لام بیماری و وجه و سبب چیزی از منتخب و صراح.

علات بالفتح و تخفیف لام بمعنی سندان کریان آهن را نهاده می کوبند بهندی آنرا اهرن گویند از شرح نصاب.

علت مشائخ بیماری ست که از ریح سوداوی در مقعد بعضی پیران خارشی پیدا میشود که مقتضی مفعولیت گردد نعوذ بالله منها

علم نظر علم مناظره که در آن آداب بحث بیان کرده شود و بمعنی علم عقلی چنانچه منطق و حکمت از شرح قران السعدین وغیره.

علاقه دستار بمعنی طره دستار از مصطلحات.

علف بفتحتین خورش ستوران و دیگر بهائم از منتخب و در برهان نوعی از گیاه.

علاف بالفتح و تشدید لام بمعنی کاه فروش از منتخب و بمعنی کسیکه کاه و دانه و هیزم فروشد نیز آمده.

علق بفتحتین خون بسته و کرم سیاه آبی که خون جلد بدن میکشد و آنرا الفارسی بود بهندی جونک گویند و هر چیزیکه بچیزی درآویخته شود از منتخب.

علوق بفتحتین درآویختن و دوست داشتن و بسته شدن خون زن در جسم بالنطفه مرد در ابتدای ایام حمل.

علل بکسر اول و فتح لام سببها و بیماریها جمع علت از منتخب.

علیل بیمار از منتخب.

علت اصل عقل اول.

علی الحال کنایه از زود و شتاب.

علت عالم کنایه از عقل اول۔

علم بفتحتین رایت و نشان لشکر و بمعنی کوه چون درین هر دو وضوح و سطوح یافته میشود لهذا مجازاً بمعنے مشهور و معروف مستعمل میگردد و بمعنی نقش جامه و بمعنی اسم خاص نفس و احدی نامی که مرد یا زن وغیره بدان معروف باشد چنانچه زید و زینب مکه و جیحون و چلیپای که در لب بالا می باشد و بالکسر آگاه شدن و دانستن و دانش از منتخب و کشف۔

علم کلام عبارت از علمیست که دران علم مقدمات نقلی را بدلائل عقلی ثابت کنند و صاحبان این علم را متکلمین گویند از چهار شربت۔

علوم بضمتین جمع علم که بمعنی دانستن و دانش ست و جمع علمیکه بمعنی دانستن ماهیت فن خاص ست و علوم مدونه اینست علم صرف علم نحو علم لغت علم معانے علم بیان علم عروض علم قافیه علم انشا علم رسم الخط علم معما علم مناظره علم قرارت علم تفسیر علم حدیث علم فقه علم فرائض علم اصول علم کلام علم منطق علم حکمت و آن مشتملست بر بسیار علوم بعضے از انها درینجا مذکور و بعضے نه علم ریاضت علم هندسه علم عدد علم طب علم فلاحت علم کیمیا علم نجوم علم موسیقی علم مناظر و مرایا علم جبر و مقابله علم جراثقال علم رمل علم جفر علم طلسم علم قیافه علم مساحت علم اصطرلاب علم محاضرات و آن لطیفه گوئی و حاضر جوابی ست و علم تعبیر و علم تعویذات و علم تصوف و علم اخلاق و علم تواریخ وغیره۔

علام بالفتح و تشدید لام بمعنی داناتر و بسیار دانا۔

علی الرغم بفتح را رمهمله و سکون غین معجمه مجازاً بمعنے برخلاف و برعکس چه رغم بمعنی خاک آلوده شدن و خوار گشتن است کذا فی المنتخب پس برخلاف و برعکس کردن کسی گویا که خاک آلوده شدن و خوار گشتن اوست۔

علویان بفتحتین ساوات و بضم و کسر اول و سکون لام ملائک و کواکب از رشیدی و برهان۔

علان بکسر اول و تشدید لام نام مرد دستکار و صناع و نام قلعه نزدیک صنعاع از منتخب وغیره۔

علن بفتحتین بمعنی آشکارا شدن و آشکارا از صراح و شرح نصاب۔

علیین بالکسر و تشدید لام مکسور و دو یای تحتانی و نون غرفهای بهشت جمع علیه و خانهاے بلند بهشت و کتاب اعمال بندگان صالح از منتخب و موید و قیل علیین اسم مفرد ست یعنی بهشت و قیل آسمان هشتم و قیل قائمه العرش الیمنی و قیل سدرة المنتهی از شرح مقامات حریری و فردوس اللغات۔

علتین در مثنوی بمعنی مکان الآخرة و الاذل ست از لطائف۔

علم الیقین دانستن امری یا چیزے باشد به کمال یقین بکیفیت و ماهیت آن که اصلا بوی شک و شبه دران نه باشد بشرط حالیتکه آنرا دیده نباشد و این قسم نخستین ست از سه اقسام که علم الیقین و عین الیقین و حق الیقین باشد۔

علم شدن بفتحتین ظاهر شدن۔

علو بضمتین و تشدید واو بلندی از صراح و بالکسر و بالضم نیز و این لفظ را فارسیان گاهی بضمتین و تخفیف واو آرند درین صورت نوعی از تفریس باشد۔

علاوه بکسر اول باریکه بر سر باری نهند و هر چیز که بالای چیز دیگر باشد و چیزیکه بر سر چیزی زیاده کنند بفارسی آنرا سربار گویند از منتخب و بحر الجواهر و صراح و بفتح خطاست۔

علانیه بفتح اول و کسر نون و تخفیف یای تحتانی بمعنے آشکارا از منتخب و در صراح آشکارگی۔

علیقه بفتح بمعنی توبره که بدان اسپان بسته دانه میخورانند از شرح نصاب۔

علاقه بفتح آویزش دل و مناسبت میان دو چیز و رابطه معنوی با کسی داشتن مثل دوستی و دشمنی و نوکری و آنچه بدان معیشت توانگر و بکسر اول و جسم ظاهری که بسته و آویزان باشد بچیزی مثل دوال تازیانه و شمشیر و علاقه زیور و مالکی و غیران از مدار و موید و منتخب و کشف و فرهنگ شیخ

ابراهیم۔

علیه بفتح اول وکسر لام وتحتانی مشدد بمعنی بلند از منتخب۔

علوفه بضمتین وفا بمعنے خوردنی وخوراک از کشف۔

علی الله شور وغوغا و فریاد از رشیدی

علاله بضم بقیهٔ شیر وباقی هر چیز وبمعنی شے قلیل از شرح مقامات حریری ومنتخب۔

علت تامه بتشدید میم سبب کامل۔

علی بفتح اول وکسر لام وتشدید تحتانی بمعنے بلند ونام حق تعالیٰ ونام خلیفهٔ چهارم کرم الله وجهه ونام پدر رضا قلی که نجاری میکرد وبفتح لام وور آخر الف بصورت یا حرفیست ترجمهٔ بر و در جائی مخفف علیک السلام نیز آمده

علوی بفتحتین بمعنی اولاد حضرت علی کرم الله وجهه ومصطلح آنست که علوی بفتحتین آنرا گویند که از اولاد حضرت علیؓ باشد مگر از اولاد حضرت فاطمه رضی الله عنها نباشد وبضم اول وسکون لام وبکسر اول وسکون لام بمعنی ملک یعنی فرشته وکوکب از لب لباب برهان۔

علی قاپی۔ بقاف وبای فارسی بمعنی دروازهٔ بلند چه در ترکی قاپی بمعنی دروازه است وعلی قاپی کنایه از دروازهٔ ملوک و سلاطین ست از مصطلحات و در چراغ هدایت نوشته که علی قاپی بقاف وبای فارسی مقامی ست در صفاهان که آستانهٔ امیر المومنین علی علیه التحیات مقرر کرده اند وآن حکم کعبه دارد که داخل آن امین ست از آفات

علم ریاضی علمیست که بحث کرده میشود دران از امور که فقط در وجود خارجی محتاج بسوی مادّه باشند چنانکه مقدار وعدد خاص که موجود در مادّیاتست و اصول این علم چهار ست علم هندسه وعلم عدد وعلم نجوم و علم موسیقی وفروع آن چون علم مناظر ومرایا وعلم جبر ومقابله وعلم جر اثقال۔

علم حضوری بدانکه علم صورت حاصله نزد عقل را گویند وآن بر دو قسم ست یکی علم حصولی ودیگری علم حضوری علم حصولی علمی ست که بواسطهٔ حصول صورت در ذهن باشد ومراد از صورت مفهوم وهیئت کلی ست یعنی تصور حیوان ناطق بی لحاظ اعراض جسمانی من حیث انه حیوان ناطق مثلاً اگر تصور انسان کنی فوراً بی لحاظ اعراض جسمانی در ذهن آید که حیوان ناطق ست واگر تصور فرس یا حمار کنی ابتداءً همین معلوم گردد که حیوان صاهل ست یا حیوان ناهق وهیچ گونه تصور اعراض جسمانی نمی شود زیرا که قسم علم حاصل میشود بواسطهٔ حصول صورتی که در ذهن ست وعلم حضوری علمی ست که حصول صورت بذهن نمیشود بلکه بحضور شے بلا واسطه صورت باشد چنانچه علم نفس ناطقه به نفس خود وبصفات منضمهٔ خود اگر نفس ناطقه تصور نفس خود نماید بحصول صورت نمی تواند شد زیرا که اگر صورت نفس در نفس حاصل شود اجتماع المثلین لازم آید همچنین علم عقول بر نفسهای خود وعلم باری تعالیٰ بر نفس خویش وصفات خود و بر جمیع ممکنات بر مذهب بعضے علم حضوری ست که جمیع ممکنات نزد او سبحانه تعالیٰ موجود ست ومحتاج بحصول صورت نیست۔

علامه وعلامی هر دو لفظ بفتح عین وتشدید بمعنی بسیار بسیار داننده وتا ویا در آخر این هر دو لفظ برائے تانیث ونسبت نیست بلکه هر دو برای مبالغه ویا آنکه درین هر واحد دو علامت مبالغه است مگر اطلاق این هر دو لفظ بر حق تعالیٰ ازانکه نکنند جهت شائبهٔ تای تانیث ویاے نسبت از منتخب۔

علم لدنی بفتح لام وضم دال وتشدید نون علمیکه کسی را از نزد سبحانه تعالیٰ محض بتعیین فضل او حاصل شود وحال آنکه از استاد دنیا موخته باشد لدن در اصل عربی بمعنے نزد ست۔

علت غائی عبارت از امریکه بدمای حصول چیزے مقصود اصلی از ساختن کارے باشد بدانکه علت یعنی سبب آن چیز را گویند که بدان توسل کنند برائے حصول امرے دیگر واین علت که آنرا سبب نیز گویند بر چهار قسم ست اگر سبب

در مسبب داخل بود یا خارج اگر داخل بود بالقوه آنرا علت مادی گویند بتشدید دال چون نسبت چوب با سریر و اگر داخل بود بالفعل آنرا علت صوری گویند چون صورت سریر که مربع باشد یا مسدس و اگر خارج بود اگر آن سببے جدا وست آن را علت فاعلی گویند چون نجار و اگر ایجاد برای آنست آنرا علت غائی گویند چون جلوس بر سریر پس علت غائی در ظهور مؤخر از همه علتها ست و در ذهن و تعقل از همه مقدم علت غائی در اصل علت غایتی بود یعنی علتی که غایت و منتهای جمیع علتهای است زیرا که بهت تای فوقانی را در حالت الحاق یای نسبت حذف کرده غائی گفتند و بدانکه اطلاق علت غائی در افعال حضرت حق سبحانه تعالیٰ روا ندارند چرا که حق تعالیٰ در خلقت اشیا محتاج بغرضی نیست این منفعتها که دیده میشود بجهت اظهار صنائع خود آفریده است۔

فصل عین مهمله مع میم

عما بفتح و تخفیف میم گمراهی و نابینائی و بمعنی ابر سطبر و غلیظ و بمعنی ابر تنک رقیق مانند دود از منتخب و غیره۔

عمیا بالفتح زن نابینا و هر چیز مونث که نابینا باشد و در منتخب پوشیدگی و چیز پوشیده۔

عمارت بالکسر آبادی و آباد کردن از منتخب و بمعنی مرمت نیز آمده۔

عمادات بکسر اول و حرف چهارم دال مهمله بمعنی ستونهای عمارت۔

عمرانات بکسر اول آبادیها این جمع عمران است که بالکسر بمعنی آبادی باشد از کشف و منتخب۔

عمرولیث بفتح اول و سکون میم و واو زائده غیر ملفوظ و بفتح لام و تحتانی و ثای مثلثه نام پادشاهی که بانی شیراز بود و این نام مرکبست از اسم محض و لقب چرا که لیث بمعنی اسد ست و واو زائده درین اسم برای علامت عمرو بالفتح است تا که فرق ماند میان عمرو بالضم از کشف و مدار و غیره۔

عمید پیشوای قوم از منتخب و صراح۔

عمود بفتح اول و ضم ثانی بمعنی ستون و چوب خیمه و گرز و شاهین تراز و و مهتر قوم از منتخب و صحاح و مدار و کشف و باصطلاح آلت تناسل و باصطلاح علم هندسه هر خطا که واقع میشود بر خطے باین وضع که پیدا شود از ملاقات آن هر دو خط قائمه یا دو قائمه پس هر یکے ازان دو خط عمود است بر دیگرے باین شکل۔

عمود قائمه قائمه عمود

عماد بکسر اول بمعنی ستون و بناهای بلند جمع عماده از منتخب و صراح و صحاح و در کشف و منتخب نوشته است که این لفظ بمعنی مفرد و جمع هر دو آمده۔

عمد بفتح اول و سکون ثانی باختیار کار کردن و قصد و آهنگ و بضمتین و بفتحتین بمعنی ستونها جمع عمود از منتخب و صراح۔

عمر بالفتح و ضم اول و سکون میم اسم للمدة التی فیها عمارة البدن بالحیات یعنی لفظ عمر اسم ست برای مدتی که دران عمارت ای آبادانی بدن میشود بسبب حیات از طیبی شرح مشکوة و صراح و ضم و بالفتح و سکون میم اسم شخصے درینصورت در آخر این لفظ واو زائده نوشتن ضرورست بدینصورت عمرو مگر این واو بخواندن نمی آید چرا که برای فرق و امتیاز است از لفظ عمر که بضم اول و فتح میم اسمی علحده باشد و بر عکس نه کردند چرا که بضم ثقیل ست و بالفتح خفیف پس حرف زائده نوشتن در خفیف مناسب دانسته و گاهے عمر را که بضم عین و فتح و تخفیف میم ست فارسیان بضرورت نظم بتشدید میم آرند۔

عمور بضمتین گوشت میان دندانها و گوشت بنهای دندان از منتخب و صراح۔

عمش بفتحتین و شین معجمه ضعف بصر و رفتن اشک اکثر اوقات بواسطهٔ علتے از منتخب۔

عمر خاص لقب جرجیس پیغمبر که کافران سه بار او را کشتند و باز زنده شده۔

عمر عاص رض بعین و صاد مهملتین نام صحابی گویند که دوباره جوان شده یا جوانی ثانی

کنایه از اسلام از شرح خاقانی۔

عمق بفتحتین تگ چاه و حوض و دریا وغیره آنها و بالضم ژرف شدن از مؤید و منتخب۔

عمیق ژرف و بمعنی دور و دراز نیز آمده از منتخب۔

عمعق بفتح هر دو عین مهمله نام شاعر۔

عمال بضم اول و تشدید میم جمع عامل دانچه بعضے عمالان نویسند خطاست چه صیغهٔ جمع را باز بطور فارسی جمع کردن چه حاجت واین را بر لفظ حوران قیاس نباید کرد چرا که عمالان در نظم ثقات واقع نشده و در نثر اعتبار نشاید۔

عمر خیام بضم عین و فتح میم و فتح خای معجمه و تشدید تحتانی نام شاعری که رباعیات او در بیان شراب بسیارست۔

عم بالفتح و تشدید میم برادر پدر از منتخب

عموم بضمتین فرا گرفتن همه را از صراح۔

عمیم تمام و همه را فرا گیرنده از صراح و منتخب

عمائم بالفتح عین و کسر همزه که حرف چهارم است بمعنی دستارها این جمع عمامه است که بمعنے دستار باشد۔

عمان بضم نام شهریست بر مین بر کنارهٔ بحر اعظم یعنی دریای محیط لهذا دریای اعظم را بآن نسبت کرده دریای عمان گویند از کشف و منتخب و مؤید و کنز و تاج اللغات و عمان بالفتح و تشدید نام شهری ست از شام و جمع عم که بمعنی برادر پدر باشد اگرچه لفظ عربی است جمع آن اعمام می آید مگر گاهی فارسیان لفظ عربی را بطور الفاظ فارسی جمع کنند و نظیر آن لفظ ملکان است جمع ملک که بمعنی پادشاه باشد انوری گوید۔ مصرعه ز در گه ملکان خنگ ابرق و ابلق ۔۔ و برین قیاس ست لفظ غلامان از خیابان۔

عمران بالکسر آبادی و نام پدر موسیٰ علیه السلام و نام پدر حضرت مریمؑ و نام ابوطالب عم حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و اصحابه وسلم از منتخب۔

عمو بالفتح گمراهی و خواری و فروتنی از منتخب و بفتح عین و ضم میم بمعنی برادر پدر درینصورت واو زائده بود در لفظ عم از چراغ هدایت و همچنین در لفظ خالو که در اصل خال بود بمعنی برادر مادر که درین زمان نیز بمعنے شوهر خاله مستعمل ست۔

عمل گیسو نوائیست از موسیقی که بهندی دهناسری گویند از مصطلحات۔

عمامه بکسر اول و تخفیف میم اول بمعنی دستار از منتخب و مدار و سکندری و بحر الجواهر و کشف و قاموس و بهار عجم و بتشدید میم نیز آمده است۔

عمله بالکسر کار و عمل و بالفتح نیکی و بفتحتین کارکنندگان درینصورت جمع عامل ست از منتخب و مؤید۔

عملخانه دیوان خانه۔

عمه بالفتح و تشدید میم خواهر پدر و گروهے از مردم۔

عمده بالضم آنچه بروی اعتماد کرده شود از صراح و صحاح۔

عمره بالضم عبادتی ست حاجیان را و آن چنان باشد که احرام بسته از مکه بموضع تنعیم که بفاصلهٔ سه کروه ست از مکه میروند و در آنجا چند رکعت نفل گذارده باز بمکه شریف آمده طواف خانهٔ کعبه مے کنند۔

عمادی بکسر اول نام شاعری۔

عماری بفتح و تشدید میم آنچه بر پشت پیل نهند و دران نشینند و آن معروف است منسوب بعمار که نام واضع آنست و عماری بفتح و بتخفیف نیز آمده از کشف و سراج و مؤید و برهان و مجازاً بمعنے گردون در تهٔ خواه اسپان کشند خواه نرگاوان و در مصطلحات عماری بتخفیف میم معروفست و در اصل عمل شتر ست و بمعنی تابوت نیز آمده۔

عمی بضم اول و سکون میم و یاے تحتانی بمعنے کوران جمع اعمیٰ و بفتح اول و فتح میم و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنے کورے و نابینائی۔

عمر طبیعی عبارت از عمر یکصد و بیست سال ست زیرا که نزد حکما عمر نوع انسان

صد و بست سال باشد و کمی و بیشی آن بعوارض۔

فصل عین مهمله مع نون

عنا بالفتح رنج و مشقت از منتخب و صراح و کشف۔

عنقا بالفتح طائریست دراز گردن که نزد بعضے وجود فرضی دارد چرا که هیچکس آن را ندیده است و عنقا آن را بهمین جهت گویند که طویل العنق بوده باشد و بفارسی نام آن سیمرغ ست و در نفائس الفنون از تفاسیر مسطور ست که در زمین اصحاب الرس مرغی بس عظیم با چهار پا و روی مانند آدمی و با پرهای الوان و با فراط درازی گردن پیدا شده بود هر جا که کودکی دیدی ببردی آن قوم پیش حنظلةؑ بن صفوان که پیغمبر ایشان بود رفته ازان شکایت کردند حنظلهؑ دعا کرد حق تعالی آن مرغ را در بعضے از جزائر انداخت و او دران جزائر فیل و اژدها را شکار کرده میخورد تم کلامه و نام سازیست و آن نیز گردن دراز دارد و نام نوائی از موسیقی و بمعنی سختی زمانه و لفظ عنقا بالضم غلط باشد چنانکه مشهور است از رشیدی و برهان و بهار عجم و کشف و شرح

عنقای مغرب بفتح اول و ضم میم و سکون غین معجمه و کسر را مهمله مرغی بود بس عظیم و دراز گردن و مغرب ازین جهت گویند که طیور را فرو می برد و اطفال و دختران را نیز بطع میکرد از منتخب و بعضے نوشته اند که بفتح را بمعنی نو و غریب آورده شده چون عنقا را حق تعالی بهیئت عجیب و غریب پیدا کرده بود ازین جهت مغرب گفتند و بعضی مغرب بمعنی مخفی و نابود نوشته اند۔

عندلیب بالفتح و دال نیز مفتوح بمعنے بلبل و با لکسر خطاست از منتخب و مؤید و مدار و کشف۔

عنب بکسر اول و فتح نون و موحده بمعنی انگور که میوهٔ معروفست۔

عنان تاب اسپی که فقط باشارهٔ عنان بگردد از شرح سکندر نامه۔

عنایت بفتح و بکسر قصد کردن و تیمار داشتن بچیزے از منتخب و در صراح رنج کشیدن بجهت کسی۔

عنکبوت نام کرم معروف و نام طبقه از طبقه های اصطرلاب که آن مشبک باشد

عنت بفتحتین و تای فوقانی گناه و فساد و هلاک از منتخب و لطائف۔

عنود بضمتین بر خلاف حق کارے کردن و ستیزه کردن و بفتح اول و ثانی بمعنے ستیزنده و گمراه از منتخب و لطائف اللغات

عنید ستیزنده و سرکش از منتخب۔

عناقید بفتح اول و کسر قاف جمع عنقود بالضم که بمعنی خوشهٔ انگورست از منتخب۔

عنصر بضم اول و ثالث بمعنی اصل و بنیاد و نزد اطبا خاک و باد و آب و آتش از بحر الجواهر و کشف۔

عنبر خوشبوئیست معروف گویند آن سرگین جانور بحریست که بصورت گاو باشد بعضی گفته که منبع آن چشمه ایست در دریا و صحیح آنست که موی ست خوشبو که در کوهستان هند و چین از زنبور عسل که انواع گیاه خوشبو میخورد بهم میرسد و سیل آنها بدریاے بر دو شست و شو میدهد و اکثر جانور بحری آن را فرو می برد و نتواند که هضم کند آن را بیندازد و ازانجهت بعضی گمان برند که سرگین آن جانورست از بعضے ثقات مسموع شده که مگس عسل درمیان عنبر یافته اند و بآتش می گدازد و این نشان ظاهرست که موم باشد و الله اعلم بالصواب از منتخب۔

عنبر و جواهر بواو عاطفه نام غلامان ست۔

عنان گردش کنایه از کاوه دادن اسپ از شرح سکندر نامه۔

عنف بضم اول و سکون ثانی درشتی کردن و تندی و ستیزه نمودن از منتخب و صراح۔

عنیف بفتح اول درشت و تند و ستیزنده از صراح۔

عنق بضمتین گردن از منتخب و صراح و بحر الجواهر و مؤید و مدار و لیکن صاحب منتخب بضم اول و فتح ثانی نیز نوشته۔

عناق بفتح بزغالۂ مادہ از شرح نصاب و منتخب و بعضی نوشتہ اند کہ از حین ولادت آن تا چہار ماہگی۔

عنادل بفتح اول و کسر دال جمع عندلیب کہ بمعنی بلبل ست بدانکہ ہر اسمی کہ پنج حرفی یا شش حرفی باشد در حالت جمع یک حرف یا دو حرف از آخر آن اسم ساقط میکنند چنانکہ سفارج جمع سفرجل و عنادل جمع عندلیب

عنوان بالضم دیباچہ و سرنامہ و اول ہر چیز و آنچہ فہمیدہ شود از چیزی از منتخب و مدار و کشف و مؤید۔

عنفوان بضم اول و ضم فا بمعنی اول ہر چیز و آغاز جوانی از منتخب و کشف و قاموس و مؤید و مدار۔

عنین بالکسر و تشدید نون مکسور جوانی کہ بر جماع قادر نباشد آنرا در عرف نامرد گویند از مدار و کشف و عنی بحذف نون آخر خطا ست و بعضے گویند اگر عنی را منسوب بسوی عنہ کہ مصدر ست بحذف تا گفتہ شود صحیح باشد۔

عنبریان قومی ست از عرب منسوب بعنبر کہ پدر قبیلۂ از تمیم ست این مستفاد از منتخب ست۔

عنان بکسر اول لگام و معارضہ و آنچہ از آسمان ظاہر شود در وقت نظر کردن بدان از منتخب و در لطائف عنان بالفتح نواحی آسمان نوشتہ است و در سراج بفتح بمعنے ابر نیز آمدہ۔

عنان دادن دوانیدن اسپ

عنان زنان رفتن کنایہ از شتاب رفتن سوار۔

عنان برعنان بمعنی برابر و ہمسر از برہان و سراج۔

عنان دزدیدن کنایہ از باز ماندن از سراج۔

عنان گران کردن بمعنی استادن سوار۔

عن بالفتح این لفظ را نحویان حرف گویند ترجمۂ این در فارسی لفظ از باشد و استعمال عن در محل مجاوزت ست یعنی از چیزی گذشتن یا صوری بود مانند رمیت سہما عن القوس کہ تجاوز تیر ست از کمان یا معنوی کقولہ تعالیٰ فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ از شرح نصاب مولانا یوسف بن مانع۔

عنبیہ بکسر اول و فتح نون و کسر موحدہ و تشدید تحتانی نام طبقۂ سوم از ہفت طبقات چشم لون آن مختلف میباشد در بعضی اشخاص سیاہ و در بعضی اشہل و در بعضے ازرق بود از کفایۂ منصوری وغیرہ۔

عنبرچہ و عنبرینہ نوعی از زیور مثل دھگدھگی کہ جوف آن بعنبر پر کنند و گرد آن مروارید آویزند از برہان و مصطلحات و سراج و در چراغ ہدایت بمعنی شمامہ۔

عنکبوتیہ صفحۂ بالائین اصطرلاب کہ مدار اکثر احکام اصطرلاب بر آنست و طبقۂ چہارم از طبقات چشم و آن غشائے رقیق ست مانند نسج عنکبوت۔

عنکبوتی صفحہ باشد مشبک بسر اصطرلاب

عنصری تخلص شاعر قدیم۔

عنوشی اسباب شادی از جانب داماد و لائق آنست کہ درین لفظ بجائے عین الف نویسند۔

فصل عین مہملہ مع واو

عوا بالفتح و تشدید بمعنی سگے کہ بانگ و فریاد بسیار کند و نام منزل سیزدہم از منازل قمر و آن پنج کواکب ست بر سینۂ سنبلہ و نام شکل پنجم از اشکال ثمانی و آن بصورت مرد استادہ است و دستہا کشیدہ و بدست راست عصا گرفتہ و کواکبش بست و دو بضم اول و تخفیف واو بانگ گرگ و سگ و شغال و روباہ و آہو از منتخب و شرح نصاب وغیرہ۔

عوجا بالفتح و جیم بمعنی کمان تیر اندازے از شرح نصاب۔

عود الصلیب بالضم چوبیست از درخت خاص کہ ترسایان بدان صلیب سازند و چون آنرا در گلوے اطفال آویزند بخواب نترسد و صرع را بسیار

مفید از منتخب وغیره۔

عواقب پس آیندگان و آن چیزها که پس چیزی آیند و انجامهای کار۔

عورت بالفتح اندام شرم مردم و هرچه از دیدن و نمودن آن شرم آید از منتخب و صراح و بمعنی زن که در عرف شهرت دارد مجاز است و بمعنی رخنهٔ صف لشکر و حصار که از ان بیم و هراس باشد از منتخب و مجازاً بمعنی دشواری نیز آید۔

عورات بهر سه حرکت عین بمعنی عیبها۔

عوج بالضم و واو معروف و جیم نام مردی طویل القامت که در زمان آدم علیه السلام بوجود آمد تا زمان موسی علیه السلام زیست عمرش سه هزار و پانصد سال شد طوفان نوح علیه السلام تا کمر او بود موسی علیه السلام عصای خود بر کعب او زد و بیفتاد و بمرد و نام پدر او عوق بالضم ست و آنچه که در مردم عوج بن عنق مشهور شده خطا است صحیح عوج بن عوق ست بکسر اول و فتح واو بمعنی کجی از منتخب و لطائف و صراح

عوائد بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم ست بازگردندگان و سودها و منافع و فوائد و صلهها و مهربانیها از منتخب و صراح و این جمع عائده است۔

عود بالفتح بازگشتن و بمعنی شتر پیر که نر باشد و بالضم و واو معروف بمعنی چوب مطلق از هر درخت که باشد و نام چوبی است خاص که رنگش سیاه باشد چون در آتش سوزند بوهای خوش دهد بهندی اگر اگر گویند و نام سازیکه آنرا بربط گویند از منتخب و صحاح و لطائف و شرح نصاب۔

عوذ بالفتح و ذال معجمه بمعنی پناه بردن از منتخب۔

عور بالضم و واو معروف بمعنی برهنه از کشف و لطائف و در منتخب بالفتح و مو بفتحتین یک چشم کور شدن و بالفتح و کسر واو بد باطن و بعضی نوشته که بالفتح مرضی باشد که در بن ناخن پیدا شود۔

عوز بفتحتین و زای معجمه نایافت و درویش شدن از منتخب و لطائف۔

عودسوز بمعنی مجمر۔

عوص بالفتح و صاد مهمله دشواری از کشف۔

عویص بصاد مهمله دشوار و مشکل از شرح نصاب

عوض بکسر اول و فتح واو و ضاد معجمه بمعنی بدل چیزی و مردم از بی اتفاقی عیوض گویند و آن غلط است از منتخب و مدار و کشف و مؤید و بهار عجم۔

عوارض بفتح جمع عارضه۔

عواصف بفتح اول و کسر صاد مهمله بمعنی بادهای سخت و تند از منتخب۔

عواطف مهربانیها از منتخب۔

عوارف شناسندگان و صابران و احسان کنندگان و خوشبوها استفاد از منتخب و مجازاً بمعنی بخششها نیز آمده۔

عوائق بفتح موانع و حوادث این جمع عائقه است که بمعنی مانع باشد مشتق از عوق بالفتح بمعنی باز داشتن و برگردانیدن ست از منتخب۔

عول بالفتح کسی را عیال خود ساختن و بسیار عیال شدن و بخشش و قسمت زیاده کردن و غلبه کردن و جور نمودن و نفقه دادن عیال را و آواز برداشتن و گریه کردن و میل کردن و دشوار شدن کار و بفتح اول و کسر واو اعتماد و تکیه بر کسی از لطائف و منتخب۔

عویل بروزن فعیل آواز گریه از منتخب۔

عوالم بفتح اول و کسر لام جمع عالم که بفتح لام باشد بمعنی جهان۔

عوام بتشدید میم جمع عامه که بتشدید میم که از عموم ماخوذ ست بمعنی همه مردم و بفتح اول و تشدید و تخفیف واو اسپ راهوار از صراح وغیره۔

عوان بفتح اول کسحاب و بوزن میانه سال و بمعنی زنیکه او را شوهر باشد و بفتح و تشدید واو بمعنی سخت گیرنده و ظالم و زجر کننده و سرهنگ دیوان سلطان از منتخب و لطائف و مدار و کشف۔

عون بالفتح یاری و مددگاری از منتخب

عواره بالفتح و تشدید واو بمعنی بددل از شرح نصاب۔

عویصه بمعنی مشکل و دشوار۔

عوالی بفتح چیزهای بلند و این جمع عالیه است که بمعنی بلند باشد۔

عودی بضم رنگیست مشابه بچوب عود و آن رنگی باشد سیاه مائل باندک سفیدی و سرخی و نوعی از جامهٔ ابریشمی که رنگش سیاه باشد۔

عود قماری بضم قاف عودیکه از قمار آورده شود و قمار بضم اول نام شهریست در منتهای هند قریب دریای شور بطرف جنوب کذا فی البرهان و در سراج نوشته که قمار بالضم نام شهریست از هند چون قاف در هندی نیست ظاهر اقمار بضم معرب کمار باشد چنانچه قند معرب کند و در منتخب و لطائف و بحر الجواهر و کشف بامعنی قمار را بفتح قاف نوشته است۔

فصل عین مهمله مع ها

عهد بالفتح زمانه و روزگار و پیمان و سوگند و زینهار از منتخب و لطائف۔

عهود بضمتین زمانها و پیمانها و سوگندها۔

عهر بالکسر و بالفتح و بفتحتین زنا کردن از منتخب

عهن بالکسر بمعنی پشم رنگین از منتخب و ابن حاجب۔

فصل عین مهمله مع یای تحتانی

عیشا بالفتح و شین معجمه قرارگاه بچه در رحم مادر و آن اسباب که بچه بدان در رحم موجود گردد از مؤید وغیره۔

عیادت بکسر اول بیمارپرسی از منتخب و مدار و کشف و صراح و مزیل و لطائف و بفتح دیده نشده ظاهرا خطاست۔

عین الحیوة چشمهٔ آب حیات۔

عید بالکسر روز جشن مسلمانان و این جشن را از آن عید گویند که عید بمعنی آنچیز که دران عود کند فرح و شادی از شرنیشی و در منتخب و صراح نوشته که عید بالکسر هرچه باز آید چون عید هر سال عود میکند لهذا عید گفتند۔

عیاذ بکسر اول و ذال معجمه بمعنی پناه و پناه گرفتن از مدار و کشف و منتخب۔

عیر بالفتح گورخر وحشی و بمعنی خرابی که در شهری باشد و رفتن اسپ بجولان کردن و بالکسر قافله و هر مرکبی که بدان غله آرند از منتخب۔

عیار بکسر اول چاشنی زر و سیم که آنرا بهندی بانگی گویند و بمعنی ترازوی زرسنج از مدار و مؤید و لطائف و در بهار عجم و منتخب بفتح بمعنی سنجیدن و چاشنی زر و سیم و بفتح اول و تشدید ثانی مرد بسیار آمد و رفت کننده و مرد بسیار حرکت ماخوذ از عیر بالفتح که بمعنی بهر سو رفتن اسپ ست بجولان۔

عین القطر بکسر قاف نام روغنی سیاه و بدبو که بر شتران خارش دار مالند و بعضی گویند چشمهٔ گوگرد که بمعنی مس گداخته از مؤید و منتخب و در شرح نصاب نوشته که عین القطر چشمهٔ مس گداخته که حق تعالی برای سلیمان علیه السلام روان کرده بود و در مدار نوشته که عین القطر روغنیست سیاه که بوی گنده دارد و بر شتران گرگین مالند و بعضی اهل تحقیق نوشته اند عین بمعنی چشمه و قطر که بمعنی روغن درخت چیر است۔

عین الهر بکسر ها و تشدید را مهمله جوهر قیمتی که بچشم گربه مشابهت دارد و بهندی لسنیا نامند از چراغ هدایت۔

عین محیر بضم میم و فتح حای مهمله قسمی از عین که حرفیست و این اصطلاح خوش نویسان است از چراغ هدایت۔

عین الثور ستاره ایست که آنرا دبران گویند اگر کسی بوقت طلوع آنرا ببیند کور شود و آن ستارهٔ برج ثور را بجای چشم واقع شده است۔

عیس بالکسر و سین مهمله شتران سپید که سپیدی شان بسرخی آمیخته باشد از منتخب و گاهی ازین لفظ قافله مراد باشد۔

عیش بالفتح خوش زندگانی کردن از منتخب و صراح۔

عیاش بالفتح و تشدید خوب زندگانی

کننده از منتخب۔

عیص بالکسر و صاد مهمله درخت بسیار پیچیده و انبوه و نام پسر حضرت اسحٰق علیه السلام که رومیان از اولاد او یند از منتخب و صراح۔

عیوق بالفتح و تشدید تحتانی مضموم نام ستاره که سرخ رنگ و روشن ست در کناره راست کهکشان که پس ثریا بر آید و پیش آن شود از منتخب و آنرا عیوق ازان گویند که او گویا نگهبان ثریاست مشتق از عوق بمعنی باز داشتن و نگهبان و باز دارنده است از امور مکروه از برجندی شرح بست بابی۔

عین الدیک چشم خروس و آن دانه است سرخ رنگ که سرش سیاه باشد بهندی آنرا گھنگچی گویند۔

عیال بکسر اول بمعنی زن و فرزندان و دیگر توابع از منتخب و لطائف و کشف و مدار و صراح و مؤید و بلغت خطاست۔

عین الکمال چشم زخم یعنی نظر بد که بچیز زیبا و خوش ضرر رساند۔

عیون بضمتین چشمها و بمعنی چشمهای آب و نام کتاب حکمت از بوعلی سینا و بفتح اول بمعنی شور چشم یعنی کسیکه نظرش ضرر رساند از صراح و منتخب و کشف و مزیل و منهاج و بلغت خطاست۔

عیان بالکسر اول دیدن بچشم و بمعنی ظاهر مجازست از منتخب و صراح و کشف و مزیل و منهاج و بلغت خطاست۔

عین بالکسر زنان خوش چشم و این جمع عیناست که بمعنی زن خوش چشم است و بالفتح چشمه آب و آفتاب و زر او و دینار و زر سرخ و مال و باران و ابر که از قبله آید و چشم و بهتر و برگزیده هر چیز و ذات هر شیئ و برادر مادری و پدری و شخص و نفس و حقیقت هر چیز و اهل خانه و قوم جاسوس و دیدبان و جای روان شدن آب و دیدار و نظر کردن از منتخب و صراح و مؤید و کشف و معانی لفظ عین بسیارست چنانچه صاحب منتخب چهل و هشت معنی نوشته و بعضے برین نیز زیاده کرده اند۔

عین الیقین کیفیت و ماهیت چیزی را بیقین دریافتن بعد دیدن آن بچشم بدانکه یقین را سه مرتبه است یکی علم الیقین که دانستن امری یا چیزے باشد بکمال تیقن کیفیت و ماهیت آن که اصلا بوی شک دران نباشد دوم عین الیقین و آن دیدن چیزیست بچشم خود مثلاً دیدن آتش از دور و این بنسبت اول قویست سوم حق الیقین و آن داخل شدنست در آن چیز یا خود آن چیز گردیدن یا دران محو شدن مثلاً داخل شدن در آتش که از دور دیده میشود و سوخته شدن دران و این یقین از یقین دوم نیز قوی ست و بعضی چنین مثال آورده اند که چنانچه شخصے میداند که خوردن زهر میکشد این علم الیقین ست و اگر دید که روبروی او کسی زهر خورد و بمرد عین الیقین ست و اگر خود بخورد و در نزع افتاد این حق الیقین ست۔

عیب بردن ظاهر کردن عیب از مصطلحات۔

عیله بالفتح درویشی از منتخب۔

عیبه بالفتح و حرف سوم بای موحده بمعنی جامه دان و آن صندوق مانند ظرفی باشد از چرم که دران رخت و سلاح و جامه نگاه دارند از منتخب و شرح نصاب و در شرح خاقانی بمعنے جوشن نوشته۔

عیقه بالفتح و قاف بمعنی کناره جوے و ساحل رود از منتخب۔

عین الله بمعنے حفظ خدا۔

فرد علی عینیه عین الله چه چشمان سیاهش چه مژگان سنان آسا چه مرد افگن نگاهستش ۞ از مدار۔

عیسیٰ نام پیغمبر معروف علیه السلام معرب یسوع که لفظ سریانی ست از رساله معربات۔

عینائی بالضم و حرف پنجم تاے فوقانی بمعنی حروف عینهای او و در ترکی یای معروف

در آخر کلمه برای ضمیر غائب آید ترجمهٔ او۔

عی بکسر اول و تشدید یا درماندگی در کار و درمانده شدن در سخن از منتخب۔

عین النبی نام چشمهٔ در مدینهٔ منوره۔

باب غین معجمه

فصل غین معجمه مع الف

غا کما در آنحالت که غنیمت ازنده باشد۔

غاب بباي موحده بیشها و صحراها خصوصاً بیشهائی که دران شیر مانند و این جمع غابه است از منتخب و صراح۔

غابات بیشها و صحراها۔

غائر فرو شونده و در نشیب فرو رونده و زمین پست۔

غاتفر بسکون تای فوقانی و بفتح فا و رای مهمله نام محله ایست از سمرقند از سراج و رشیدی و در لطائف نوشته نام شهریست از ترکستان خوبان خیز و در برهان غاتقر بنون و قاف نام شهریست از ترکستان اول اصح۔

غافر بکسر فا بمعنی پوشنده و بخشندهٔ گناه از لطائف۔

غابر بکسر بای موحده بازنده و هلاک شونده و ماضی و مستقبل لیکن بمعنی زمانهٔ استقبال بیشتر مستعمل از لطائف و در منتخب آینده و رونده۔

غائب باز شطرنج باز کامل که خود از حریف غائب نشسته بواسطهٔ دیگری مهره بجا نهاد داند و بر حریف مات کند۔

غارس بکسر رای مهمله و سین مهمله درخت نشاننده۔

غاشیه یا فان ریش کنایه از مردمان مسخره۔

غائص بصاد مهمله غوطه زننده۔

غائط سرگین آدمی و تحقیق آنست که غائط در اصل بمعنی زمین پست مغاکست چون در صحرا مردم برای قضاے حاجت در زمین پست می نشیند لهذا کنایةً سرگین آدمی را گویند و گاہے مجازاً بمعنے سرگین دیگر حیوانات از منتخب و کشف۔

غارتیدن تاراج کردن ماخوذ از غارت که لفظ عربیست از عالم طلبیدن و فهمیدن از سراج و رشیدی۔

غاریقون بضم قاف نام دوائے مسهل که اسهالش بجهت اخراج خلط بلغم مفید۔

غائله بکسر ثالث بمعنی شر و بدی و آفت و ناگاه گیرنده ماخوذ از غول که بالفتح بمعنے ناگاه گرفتن و هلاک کردن و رنج و مشقت است از منتخب و صراح و مؤید و کشف و غیر آن۔

غاشیه قیامت و بیماری اندرون و زین پوش اسپ و پالان از منتخب۔

غالیه خوشبوی معروف و آن مرکب باشد از مشک و عنبر و کافور و دهن البان وغیره از منتخب۔

غازه بزای معجمه گلگونه و آن سرخی باشد که زنان بر روے مالند از برهان و سراج

غادیه بدال مهمله و یای تحتانی ابرکه بامداد پیدا شود و بامداد از لطائف و صراح

غاذیه بذال معجمه و یای تحتانی نام قوتی ست که در غذا تصرف کند و آنرا مشابه جوهر بدن گرداند و متصل و ملصق باعضا نماید

غالی گران قیمت بمقابلهٔ کم بها۔

غانی حرف سوم نون بمعنی بے نیاز و توانگر و بمعنے سرود کننده۔

غازی بعربی کشنده و قتل کنندهٔ کفار و بفارسی بمعنے دارباز و بازیگر که بهندی نٹ گویند از رشیدی و برهان۔

غائی منسوب بغایت که بمعنی نهایت چیزے ست۔

فصل غین معجمه مع بای موحده

غبرا بالفتح والمد بمعنی زمین مؤنث اغبر ست و گاهی در نظم همزه ساقط شود از کشف و منتخب و لطائف و شرح نصاب۔

غبیرا بضم اول و فتح موحدہ شراب گاورس
و نام میوہ کہ آنرا سنجد گویند از منتخب۔
غب بالکسر و تشدید موحدہ بمعنی یکروز
در میان تپ آمدن و در هفته یکروز ملاقات کسی کردن از منتخب
غبغب بفتح هر دو غین معجمه گوشت آویخته
زیر ذقن از منتخب و آن مردم پر گوشت
را از لوازم خوبصورتیست۔
غبب بفتحتین گوشت آویخته زیر ذقن
و آنرا طوق گلو نیز گویند و آن از لوازم حسن
ست از منتخب۔
غباوت بالفتح و چارم واو کند ذهنی۔
غبن فاحش خسارهٔ صریح و بسیار
در خرید جنس بنهجیکه دو شخص ماهر از دستور آن
خرید و فروخت خسارهٔ زیاده از حد عادت
دران تجویز نکنند۔
غبوق بفتح اول شراب شبانگاه و آخر
روز از منتخب۔
غبن بفتحتین خطا واقع شدن در رای
و تدبیر و بفتح اول و سکون ثانی زیان یافتن
در خرید و فروخت بالفظ کشیدن مستعمل از
شرح نصاب و بهار عجم و منتخب و کشف مدار۔
غبین ضعیف رای از لطائف۔
غبیطه بالکسر طای مهمله آرزو بردن
بمال کسی بی آنکه زوال او خواهد از منتخب۔
غبی کند ذهن۔

فصل غین معجمه مع ثای مثلثه

غث بالفتح و تشدید لاغر و بمعنی فاسد و
تباه شدن گوشت و هر چیز مجاز او
گوشت گندیده و ریم و خون از جراحت از صراح و منتخب
غثیان بفتحتین و ثای مثلثه شوریدن
دل یعنی تقاضای طبیعت برقی بی حرکت
از منتخب و صراح۔

فصل غین معجمه مع جیم فارسی

غچک بکسر اول و فتح جیم فارسی کاف
عربی نام ساز که بهندی سارنگی گویند از
فرهنگ حکیم نور الدین و فرهنگ جهانگیری و
سراج و بهار عجم و برهان سازیکه آنرا
کمانچه گویند۔

فصل غین معجمه مع دال مهمله

غدا بالفتح و تخفیف دال بمعنی فردا روز
و این در اصل غدو بود از شرح نصاب
غدد بضم اول و فتح ثانی جمع غده که بضم
و تشدید گره مانند چیزی سرخ که در گوشت
یا پیه پیدا شود۔
غدر بالفتح بیوفائی از منتخب و صراح
غدیر بفتح اول و یای معروف و رای
مهمله بمعنی تالاب که آب باران و سیل دران
جمع شده ماند از منتخب و غیره۔
غدار بالفتح و تشدید دال بمعنی بسیار
بیوفا از منتخب۔
غدق بفتحتین آب بسیار از منتخب و
صراح۔
غدو بضمتین و تشدید واو بمعنی بامداد
و بفتح اول و سکون دال بمعنی فردا از لطائف
و منتخب و شرح نصاب۔
غدوه بالفتح میان فجر و طلوع آفتاب
از منتخب۔

فصل غین معجمه مع ذال معجمه

غذی بکسرتین و یای مجهول اما از غذا
از شرح خاقانی۔

فصل غین معجمه مع رای مهمله

غر بالفتح و کسر اول و تخفیف رای مهمله بمعنی سریش
که از ماهی بر آورند و هر چه چسپیده باشد
و بالفتح و تشدید رای مهمله و هر چیز مونث
که سفید و روشن باشد از منتخب و صراح و
فردوس اللغات۔
غریب نادر و مسافر۔
غرقاب بالفتح و بقلب اضافت
بمعنی آب عمیق۔
غرب بالفتح و سکون را فرو نشستن
و بمعنی مغرب و بمعنی دلو کلان که بدان آب
از چاه کشند و بمعنی ناسور و دو رم بگوشه
چشم که بطرف بینی ست پیدا میشود و
بفتحتین نام درختی که کبود رنگ باشد و
بر لب رود و خانها زوید و بفارسی آنرا
پد گویند از منتخب و شرح نصاب و در
صراح بمعنی درخت سفید از نوشته و بفتحتین
بمعنی غریب و نادر۔
غراب بضم در عربی زاغ را گویند و لنگر
از کشتی دریا۔
غرامت بفتح تاوان زده شدن و پشیمانی

و عذاب از کشف و صراح۔

غریزت چہارم زای معجمہ بروزن فضیلت بمعنی سرشت و طبیعت از منتخب۔

غرث بالفتح و ثای مثلثہ گرسنگے از شرح نصاب۔

غرر بفتحتین روشنائی و خطر و گو شر طیکہ در بیع و جز آن کنند و بیع غائب یعنی بیع چیزیکہ در تصرف نباشد چون بیع ماہی در آب و مرغ در ہوا و جز آن و این منہی ست و بضم اوّل و فتح ثانے سپیدیہا و اوّل چیزہا و سپیدیہاے پیشانی و بہترہای ہر چیز و سرداریہای قوم درین صورت جمع غرہ است و دُرر غرر بمعنی مروارید ہاے بہتر و برگزیدہ از لطائف و مؤید و منتخب۔

غرغر بفتح ہر دو غین معجمہ چرخی کہ ریسمان را بران کشند از جہانگیری۔

غرار بکسر اوّل کمی و نقصان در ہر چیز و نادانی و تیزی شمشیر و طریقہ و طور و کاسد شدن بازار از لطائف و منتخب۔

غرور بضمتین مصدر ست بمعنی فریفتن و بفتح اوّل فریبندہ از لطائف و صراح۔

غر بالکسر و تشدید مرد غافل و ناآزمودہ کار و بالضم و تشدید بزرگان و مشاہیر و سفیدیہای پیشانی درینصورت جمع اغرّ است و در فارسی بفتح و تخفیف بمعنی بد دل و زن فاحشہ و قحبہ و بالضم مرضی ست کہ خصیہ از مقدار کلان شود و گاہی این مرض در

پوست گلو پیدا میشود از لطائف و منتخب و شرح نصاب و جہانگیری۔

غرائر بہر دو رار مہملہ بمعنی جوالہاے جمع غرارہ و بمعنی خوبہای نیک ضامنان و جوانان کار ناآزمودہ با یمعنی جمع غریر و بمعنی نقصانہا و بمعنی روشہا و طرزہا و تیزیہای شمشیر و بمعنی نیزہ و تیرہا و مقدار مدتہای چیز و باین معنی جمع غرارست از منتخب۔

غرس بالفتح درخت نشاندن و درخت در زمین نشاندہ شدہ از منتخب۔

غرش بضم اوّل و رار مہملہ مشدد مکسور آواز کردن و ہیبت از سراج۔

غرض بفتحتین و ضاد معجمہ بمعنی ہدف و نشانہ و مجازاً مطلب و مقصود و حاجت از شرح نصاب و کشف و مؤید و منتخب و قاموس و بہار عجم۔

غرف بضم اول و فتح ثانی جمع غرفہ معروف۔

غرق بفتحتین مصدر ست بمعنی تمام فرو رفتن در آب و از سر گذشتن آب و غیرہ و مشہور و مستعمل بسکون ست و بفتح اول و کسر را بمعنی غریق از کشف و قاموس و منتخب و بہار عجم۔

غرانیق جمع غرنوق کہ بمعنی جوان زیبا شکل ست و غرانیق العلا مراد از اصنام از لطائف و منتخب و غیرہما۔

غرچک بفتح اول و فتح جیم فارسی

احمق و نادان از جہانگیری۔

غربال بالفتح مبدل کربال بکسر معرب آن و بعضی گویند کہ مبدل گربال ست و معرب نیست و بمعنی بر دیزن از خیابان و در منتخب بالکسر معرب۔

غردل بالفتح و دال مہملہ مکسور بمعنی بد دل کہ ضد شجاع باشد چرا کہ غر بالفتح قحبہ است از رشیدی و برہان۔

غرم بالضم نادان و بفارسی بمعنی میش کوہی سعدیؒ گوید **مصرعہ** پس از غرم و آہو گرفتن بہ پی ٭ از مؤید و رشیدی و شرح نصاب و برہان و سراج۔

غرام بالفتح حرص و عشق و شیفتگی و ہلاک و عذاب از کشف و منتخب و مدار۔

غریم نادان زدہ از لطائف۔

غراب البین بضم اوّل و فتح بای موحدہ دوم زاغ سیاہ و دشتی کہ از شومی نشستن خود مباینت و مفارقت اندازد میان دوستان و اقربا و در صراح بمعنی زاغ ابلق یا زاغ سرخ منقار و بعضی گویند نوعی از زاغ کہ منقار و پایہاے او سرخ باشد عرب آنرا نحس دانند و گویند کہ اگر کسی از خانہ بر آید و زاغ مذکور را ملاقی شود دلالت میکند بر فراق در میان او و مطلوب چنانکہ در خیابان ست۔

غرق کشیدن تمام و کامل کشیدن از شرح قران السعدین۔

غرّان بالفتح وتشدید راء شور کننده و آواز گران و مهیب برآرنده۔

غرّین این لفظ در صفت شیر واقع میشود پس این لفظ را بالغین معجمه خواندن و بمعنے شور کننده فهمیدن محض خطاست صحیح بعین مهمله است بمعنی بیشه و صحرا که دران شیر باشد کذا فی المنتخب۔

غرثان بالفتح و ثای مثلثه گرسنه۔

غرکوان شور کننده۔

غرو بالفتح بر وزن سر و بمعنی نی که ازان قلم سازند از برهان و در شرح نصاب بفتحتین۔

غرلو بکسرتین و یای مجهول شور و غوغا از مؤید و برهان و مزیل۔

غرفه بالفتح یکبار آب برداشتن بدست و بالکسر نوعی از برداشتن آب بدست و بضم بقدر یکمشت و بالاخانه بر کنار بام از منتخب و کشف و از لطائف بمعنی دریچه نیز مستفاد میشود۔

غرقه بالفتح بمعنی غریق چه در غرق هاے نسبت ست۔

غرچه بالفتح وجیم فارسی مخنث و نادان و زبون از برهان۔

غراره بفتح نا آزموده کار شدن و فریب خوردن و بکسر جوال از منتخب۔

غرغره بفتح هر دو غین معجمه لفظ عربیست بمعنی گردانیدن آب در گلو فارسیان تفریس کرده غراره گویند۔

غریب زاده لولی زاده از مصطلحات۔

غرّه بالضم و تشدید را سفیدی پیشانی اسپ بزرگتر از درم و سید قوم و بهتر از هر چیز و اول روز ماه را که غره گویند بر وجه استعاره از پیشانی ماخوذ ست و غرّه بالکسر و تشدید بمعنی فریفتگی از منتخب و کشف و مؤید و در لطائف بالفتح و تشدید فریفته شدن و بکسر اول و تشدید فریفتگی و غافلی۔

غریزی بفتح اول و یای معروف و حرف چهارم زای معجمه بمعنی طبیعی چه غریزه بمعنی طبیعت است از کشف۔

غریبی دوری از خان و مان و قماشے است بسیار نفیس از مصطلحات۔

فصل غین معجمه مع زای معجمه

غزا بفتح با دشمن دین جنگ کردن از صراح۔

غزات بضم اول و زای معجمه مخفف و تای فوقانی جمع غازی که قاتل کفار باشد بتشدید غلط ست۔

غزوات بفتحات جمع غزوه که معنی آن بیان خواهد شد۔

غزار بفتح اول و در آخر را مهمله و در شرح خاقانی نوشته که بمعنی گرداگرد دیوار و درون منزل و در منتخب و صراح غزاره بزیادت ها بمعنی بسیاری و بسیار شدن شیر و آب میوه و جز آن۔

غز بالضم قومی از ترکان که بزمان سلطان سنجر خراسان را غارت کردند۔

غزال بفتح آهو بره و بمعنی آفتاب نیز آمده از مدار و کشف و مؤید و بحر الجواهر و منتخب و بهار عجم۔

غزل بفتحتین بازی کردن محبوب و حکایت کردن از جوانی و حدیث صحبت و عشق زنان و بالفتح رشتن و ریسیدن و بمعنی رشته و ریسمان و رسن آمده از مدار و منتخب و صراح۔

غزنین و غزنی و غزنه بفتح اول و سکون ثانی هر سه یکیست نام شهر مولد محمود غزنوی۔

غزاله بفتح بچه آهو که ماده باشد و بمعنے آفتاب و بکسر اول خطاست از منتخب

غزوه بالفتح جنگ مومنین با کفار بجهت اسلام بشرطیکه رسول علیه السلام یا امام وقت دران جنگ همراه باشد و اگر جنگ مؤمنین با کفار بسرکردگی امام وقت باشد آنرا سریه گویند۔

غزالی بفتح اول و تخفیف ثانی منسوب بغزاله که قریه است از مضافات طوس مولد امام محمد غزالی رحمة الله علیه از لب الالباب و بعضی گویند که غزالی بتشدید زای معجمه منسوب بغزال که ریسمان فروش باشد چون ریسمان فروشی ایشان

رادوستی کمال بود لہذا باین نسبت شد باید دانست کہ این وجہ محض خطاست۔

فصل غین معجمہ مع زای فارسی

غژب بالضم و بای موحدہ دانۂ انگور کہ نپختہ و تازہ باشد از برہان و رشیدی۔

غژ بالفتح امرست از غژیدن کہ بمعنی نشستہ بسرین راہ رفتن ست بطور اطفال از برہان و لطائف۔

غژم بالفتح دانۂ انگور کہ نپختہ و تازہ باشد از برہان و رشیدی۔

غژیدن بالفتح نشستہ بسرین راہ رفتن بزور بازوی و دست از برہان۔

غژگاو بالفتح نوعی از گاو است کہ از دم پر چم علم و مگس ران سازند و آن قسم گاو در کوہستان کہ مابین ختا و ہندوستان ست بہم میرسد بہندی آنرا سری گای گویند بضم سین مہملہ از صراح۔

فصل غین معجمہ مع سین مہملہ

غسق بفتحتین تاریکی اول شب از منتخب

غساق بالفتح و تشدید سین و تخفیف آن چیزی سرد و گندہ چون زرد آب و ریم جراحت و جز آن از منتخب و شرح نصاب

غسک بفتحتین جانوریست کوچک گزندہ بہندی کنکھل گویند از برہان۔

غسل بفتحتین و بضم اول و سکون ثانی شستن و شوی تمام بدن و بالفتح بمعنی مطلق شستن ہر چیز کہ باشد و بالکسر آبیکہ بدان شستہ شود از منتخب و صراح۔

غسلین بالکسر آبیکہ بدان جراحت یا چیز دیگر را شستہ باشند و آنچیز کہ از بدن دوزخیان روان شود مثل خون و ریم و زرد آب از صراح و منتخب و مولانا رفیع الدین شاہ دہلوی تغمدہ اللہ بغفرانہ در رسالۂ احوال قیامت نوشتہ اند کہ غسلین چشمۂ الیست در دوزخ کہ کثافتہا و آلودگیہای کفاران دران جمع شود۔

غسالہ بالضم آبیکہ بدان روی و دست شویند و ہر آبیکہ بعد شستن بجای افتد از منتخب۔

غسلخانہ عبارت از حمام۔

فصل غین معجمہ مع شین معجمہ

غشاء بکسر اول پوشش و پردہ و غلاف و بمعنی پوست تنگ و باریک کہ بہندی جھلی گویند از منتخب و مدار و مؤید و بحر الجواہر و کشف۔

غش بالکسر و تشدید شین معجمہ کدورت و بالفتح بمعنی ظاہر کردن خلاف آنچہ در دل باشد و بمعنی خیانت کردن آمیز شر چیزی کم بہا در زر و نقرہ و مشک و شراب و بمعنی بیہوشی و بیدمغی و در اصل غشی بیای تحتانی بود کہ لفظ عربی باشد فارسیان یا را ازان لفظ حذف کردہ بالفظ کردن مستعمل کنند چنانچہ گویند فلانی غش کرد از مؤید و تاج المصادر و بہار عجم و چراغ ہدایت و منتخب و مدار و سکندری و فرہنگ حسینی و زبدۃ الفوائد مگر صاحب صراح نوشتہ کہ بالکسر خیانت کردن و صاحب کشف نوشتہ کہ بالفتح کدورت و بکسر عیب و خیانت و در لطائف بالکسر بمعنی خیانت و کدورت و تشویش و بالفتح مصدر ست بمعنی خیانت کردن۔

غشیان بالکسر جماع کردن و بفتحتین بیہوش شدن از لطائف۔

غشاوہ بکسر پردہ از منتخب۔

غشی بالفتح بیہوش شدن و بیہوش گردانیدن و جماع کردن از لطائف و منتخب۔

فصل غین معجمہ مع صاد مہملہ

غصب بفتح اول و سکون ثانی بستم گرفتن چیزی را از کسی و قہر کردن برکسی از منتخب۔

غصص بضم اول و فتح صاد اول جمع غصہ از منتخب۔

غصن بالضم و صاد و نون شاخ درخت از منتخب۔

غصون بضمتین شاخہای درخت این جمع غصن است از منتخب و در کتب طب بمعنی چینہا و شکنہا۔

غصہ بالضم و تشدید اندوہ گلوگیر از منتخب و صراح اگرچہ این لفظ در مردم بمعنی مطلق خشم و قہر مستعمل شدہ لیکن

تحقیق اینست کہ لفظ غصہ مجازاً بمعنی خشمی است کہ آنرا از خوف کسی ضبط کردہ باشد پس بہمین معنی مجازی را بمعنی حقیقی مناسبتے باقی میماند لہذا افصحا اطلاق غصہ بر حق تعالیٰ جائز ندارند بلکہ درین مقام لفظ قہر وغضب مستعمل مینمایند۔

فصل غین معجمہ مع ضاد معجمہ

غضوب بالفتح اول وضم ثانی بسیار غضبناک وخشمگین۔

غضات بالفتح بروزن حیات درختی صحرائی مانند کنار کہ آتش چوب آن دیر مانند واین جمع غضاست از منتخب وبرہان ظاہراً در استعمال فارسیان بمعنی واحد شہرت یافتہ چنانکہ حور کہ جمع حوراست وبمعنی واحد شہرت گرفتہ۔

غضنفر بفتحتین وسکون نون وفتح فا بمعنی شیر درندہ از منتخب وشرح نصاب۔

غضن[1] بالفتح وتشدید ضاد چشم خوابانیدن وفرو داشتن آواز وتحمل کردن ورد داشتن بمکروہ ونقصان کردن از منتخب۔

غضبان بالفتح اول وسکون دوم صیغۂ صفت مشبہ از غضب بمعنی قہرناک وخشمناک از کنز ودر استعمال فارسی بمعنی سنگے کہ از منجنیق بسوی قلعۂ خصم اندازند از سراج اللغات وبرہان ورشیدی۔

غضائری بالفتح نام شاعری مداح یمین الدولہ محمود سبکتگین۔

فصل غین معجمہ مع طای مہملہ

غطا بکسر اول وطای مہملہ بمعنی پردہ وپوشش از کشف وصراح ومنتخب ولطائف۔

غطیط بدو طای مہملہ بروزن غلیظ بمعنی آواز خرخر کہ از گلوی بعض مردم بحالت خواب کامل برمی آید از منتخب

غطریف بالکسر ورای مہملہ مہتر وشریف وجوانمرد از منتخب۔

فصل غین معجمہ مع فا

غفر بالفتح پوشیدن وآمرزیدن گناہ وپنہان کردن ونام منزل پانزدہم از منازل قمر وآن سہ کوکبست کہ جمع در میزان وبمعنی جماعت نیز از منتخب۔

غفیر بروزن فقیر بمعنی بسیار وجمع کہ زیادہ از ایشان نتواند دید وبمعنی پوشندہ از منتخب وکشف۔

غفص بالفتح وصاد مہملہ تندار دلک وسطبر وفربہ از فردوس اللغات چون این لفظ در دیگر کتب معتبرۂ لغات یافتہ نمیشود وظاہر آدر اصل گبز بودہ بمعنی سطبر وقوی چنانکہ در برہانست موافق قاعدہ فارسی کاف فارسی را بغین معجمہ وبای موحدہ را بفا وزای معجمہ را بسین مہملہ بدل کردہ غفس کردند بعدہٗ سین مہملہ را بدستور عربی وفارسی بصاد مہملہ بدل نمودند

غفران بالضم آمرزش۔

فصل غین معجمہ مع لام

غلباء بفتح اول وسکون لام وبای موحدہ وبعد الف ہمزہ بمعنی موضعی کہ درختانش بیکدیگر پیوستہ ودرہم وانبوہ باشند وغلبہ بضم اول جمع آن وغلباء را بالضم اول خواندن محض غلط چرا کہ صیغۂ مؤنث ست از افعل فعلاء۔

غلا بالفتح بمعنی قحط وگران شدن نرخ غلہ وہر چیز از منتخب وصراح۔

غلات بضم اول وتخفیف لام وتای فوقانی بمعنی از حد گذشتگان جمع غالی۔

غلبات بفتحات جمع غلبہ

غلیو از بکسرتین ویای مجہول طائریست معروف کہ آنرا زغن نیز گویند مرکبست از غلیو بمعنی سرگشتگی واین در وظاہرست ونوشتہ اند کہ آن سالی نر وسالی مادہ باشد وبعضے گویند کہ در شش ماہ این انقلاب میشود از کشف وغیرہ

غلس بفتحتین وسین مہملہ تاریکی آخر شب از منتخب ولطائف۔

غلط بفتحتین خطا کردن در سخن وحساب وکتابت غلط بمعنی فاعل یعنی غلط کنندہ وبمعنی مفعول یعنی غلط کردہ باشد نیز می آید وغلطی بزیادت یای تحتانی محاورۂ

[1] صاحب صراح ومنتخب معانی این لغت دیگر تحریر فرمودہ واللہ اعلم صاحب غیاث از کدام جا تسطیر نمودہ وتشدید ضاد اضافہ کردہ ۱۲ محمد عبد العزیز عفا اللہ تعالیٰ عنہ مصحح۔

ناواقفانست و غلط بر دو گونه است غلط عوام و غلط عام پس غلط عام آنست چنانکه لفظ منصب که بکسر صاد می آید و بفتح شهرت دارد و عامهٔ شعرا بالبت و ترتیب قافیه آرند و غلط عوام چنانکه لفظ لعنات بمعنی شخصی که تعین گردیده باشد بطرفی یا کاری و این محاورهٔ عوام ست از بهار عجم و مزیل و منتخب۔

غلاظ بضم اول و ظای معجمه بمعنی سطبر و درشت و بکسر اول جمع غلیظ از منتخب۔

غلیظ سطبر و درشت ضد رقیق از منتخب و بمعنی ناپاک در خلائق شهرت عظیم گرفته و یافته نشد۔

غلظ بکسر اول و فتح لام سطبری و سطبر شدن از منتخب۔

غلق بالفتح دربستن و بفتحتین چوبیست که بدان در را ببندند و بفارسی کلیدان گویند۔

غلطک مبدل غلتک نه معرب بمعنی غلطیدن و یکبار از پهلو به پهلو گردیدن و پایهٔ ارابه که آن مدور و غلطان باشد از رشیدی و سراج و برهان۔

غلول بضمتین خیانت کردن در غنیمت و آب روان در میان درختان و بفتح اول طعامیکه باندرون شکم سیر و ناتوان زود گوارا شود از منتخب و لطائف۔

غل بالضم طوق آهنی و بند و تشنگی و بالکسر کینه و خیانت و کدورت از بحر الجواهر و مدار و مؤید و کشف و صراح۔

غلیل تشنگی و تشنه و کینه از لطائف و منتخب و غیرهما۔

غلل بفتحتین تشنگی و سوزش و بضمتین تشنگان و این جمع غلیل ست از منتخب و صراح۔

غلام بمعنی کودک مجازاً بمعنی نوکر و بنده

غلیان بالفتح و حرف سوم یای تحتانی بمعنی جوشیدن و جوش از منتخب و مؤید و نیز لفظ غلیان بمعنی حقه مستعمل چراکه آب حقه بسبب کشیدن بجوش می آید و بعضی غین را بقاف بدل کرده قلیان بکسر قاف خوانند و بعضی گویند غَلَیَان بفتحات لفظ عربی ست بمعنی جوش درین صورت بفتح اول باید و فارسیان بجهت تخفیف لام را ساکن کنند از چراغ هدایت و بهار عجم۔

غلمان بالکسر جمع غلام و اطلاق غلام بر امرد میشود و در بهشت نیز مخلوقی بصورت امردان در خدمت اهل جنت خواهند بود اگرچه لفظ غلمان صیغهٔ جمع است مگر در فارسیان بمعنی مفرد مستعمل و این لفظ از عالم حور ست که جمع حورا است که بالفتح باشد و در فارسی بمعنی مفرد مستعمل ست از چراغ هدایت۔

غلتبان بالفتح و تای فوقانی و بای موحده نام سگی باشد گرد و در او لا مردم بی حمیت و دیوث را غلتبان ازان گویند که چنانچه آن سگ در اختیار گردانند باشد آن شخص نیز محکوم زن خود باشد و غین را بقاف بدل کرده قلتبان نیز گویند از جهانگیری

غلو بضمتین در لغت بمعنی دست بلند کردن آن قدر که توان بلند کرد از منتخب و در لطائف بمعنی هجوم و بمعنی از حد درگذشتن نیز آمده و باصطلاح علم معانی نوعی از انواع مبالغه و آن چنان باشد که مدعا متکلم بحسب عقل و عادت هردو محال باشد چنانچه نظامی فرماید بیت

زسم ستوران دران پهن دشت ❊
زمین شش شد و آسمان گشت هشت ❊

غلاله بکسر جامهٔ کوچک که در زیر جامه یا زره پوشند از منتخب و کشف و صراح و غلاله بضم اول در فارسی بمعنی زلف معشوق از برهان و سراج۔

غلبه بفتحات بمعنی زبردستی و زور از منتخب و کشف۔

غلوله بضمتین و واو معروف بمعنی جوز و هجوم نوشته اند مگر در کتاب معتبر نظر درنیامده۔

غلمه بفتح اول و سکون لام تیزی شهوت و بالکسر جمع غلام از منتخب۔

فصل غین معجمه مع میم

غمر الردا بالفتح فرو گرفتن چادر اندام

و باصطلاح جوانمرد و فراخ جود و مرد
بسیار خیر عیب پوش از منتخب و مؤید و در شرح
خاقانی بمعنی سخاوت زیرا کہ سخاوت فرو می
پوشد عیوب صاحب خود را چنانکہ چادر فرو می
پوشد صاحب خود را مجازاً بمعنی کریم بسیار
خیر از قبیل زید عدل ۔

غمرات بفتحتین سختیہا و انبوہای مردم
و بسیاری ہای آب از صراح ۔

غمد بالکسر نیام شمشیر و کارد از مؤید و مدار
و منتخب و کشف و قاموس و صراح ۔

غمر بالفتح و سکون میم آب بسیار و فرا پوشیدن
آب چیزی را و انبوہی و کینہ کردن و تشنہ شدن
و جوانمرد و سخی و بالکسر کینہ و تشنگی و بالضم نادان
و کار نا آزمودہ و احمق از منتخب و لطائف
و شرح نصاب ۔

غمار بضم اول و فتح اول و را مہملہ بمعنی انبوہی
و بسیاری از صحاح و صراح ۔

غمگسار بضم کاف فارسی بمعنی غمخوار چہ
گساردن بمعنی خوردن ست از سراج

غمز بالفتح اشارت کردن بچشم و سخت افشردن
و تہمت کردن و سخن چینی از لطائف ۔

غماز بالفتح و تشدید میم سخن چین و اشارہ
کنندہ بچشم و طعنہ زنندہ از لطائف ۔

غمص بفتحتین و صاد مہملہ بمعنی ژفک یعنی
چرک چشم و پیخال چشم از شرح نصاب

غموص بفتح اول و صاد مہملہ نام قلعہ از
قلاع خیبر از شرح نصاب ۔

غمض بالفتح و ضاد معجمہ زمین پست
و مغاک و پوشیدہ و دور از فہم بودن
سخن و بالضم غنودن از منتخب و صراح

غموض بضمتین و ضاد معجمہ مشکلات
ہر فن و پوشیدگیہای علم و ہنر ۔

غمائم جمع غمامہ کہ بمعنی ابر و احدست

غمام بفتح بمعنی ابر و سحاب از منتخب ۔

غم این لفظ عربیست بتشدید میم و در
فارسی بتخفیف میم مستعمل میشود بدانکہ در
کلمہ مفرد فارسی الاصل حرف مشدد ہیچ
جا نیامدہ مگر بضرورت ادغام چنانکہ شپّر کہ
در اصل شب پرہ بود نام طائر معروف
و فرّخ کہ در اصل فرخ بود و بندرت
در نظم واقع شدہ بعادت در نثر نیز مشدد
خوانند چنانکہ کلّہ و پلّہ اگر لفظ عربی کہ حرف
آخرش مشدد باشد در فارسی بعنوان
فارسی یعنی بدون الف و لام واقع شود
آنرا ہم در فارسی بتخفیف باید خواند چنانچہ
غم و ہم کہ بمعنی اندوہ است و قد و خد و
دُر و خُر و غیر ذالک کہ ہمہ ہا مشدد ہستند
و در فارسی ہمہ را مخفف باید خواند مگر
در نظم بضرورت تشدید ظاہر کنند چنانچہ
مصرعہ تو آن دُرّ مکنون یکدانۂ
امّا در صورت ترکیب عربی الاسلوب
اصل کلمہ را رعایت کردہ تشدید ظاہر
کردن انسب و اولی است چون عوام
الناس و خواص الملوک و حواج بیت اللہ
کہ در اصل عوامم و خواصص و حوائج بود
این ہمہ از رسالۂ عبدالواسع وغیرہ
نوشتہ شد ۔

غمدان عمارتی بود بسیار عالی در نیشا
پور و کنایہ باشد از دنیا از شرح خاقانی
و برہان ۔

غمان بفتح غمناک از لطائف ۔

غمزہ بابرو و چشم اشارہ کردن معشوق
و بمعنی افشردن نیز از منتخب و برہان ۔

غمجہ بالضم و جیم عربی پس خوردۂ آب
ای جرعہ از صراح ۔

فصل غین معجمہ مع نون

غنا بکسر توانگری و بی نیازی و دولتمندی
و بکسر اول و مد یعنی در آخر ہمزہ بمعنی نغمہ
و سرود خوانی و بالفتح و المد سود و نفع و
فائدہ و بالفتح و تشدید نون و در آخر ہمزہ
جاے انبوہ چیزے چون قریۂ غنا بمعنی
دیہ بسیار مردم و روضۂ غنا بمعنی باغ بسیار
درخت از صراح و شرح نصاب و منتخب
و رسالۂ ابن حاج ۔

غنجۂ آب بمعنی حباب آب از سراج ۔

غنیت بضم اول و سکون نون
و فتح تحتانی بمعنی مالداری و توانگری ۔

غنج بالفتح و جیم عربی کرشمہ و ناز از مؤید
و مدار و منتخب و در فرہنگی معتبر اعتدال
حرکات معشوق و صاحب منتخب و
صراح بالضم نوشتہ اند بمعنی کرشمہ و ناز

و در برهان غنج بالفتح بمعنی حرکت چشم و ابرو.
غنده بالضم بمعنی پیچیده و فراهم آمده و جمع شده و بهم آمده از مؤید و کشف و سراج و جهانگیری.
غنجار بالفتح گلگونه از مؤید و برهان.
غنجک بالکسر بمعنی غیچک نام سازے است و بعضے کمانچه را گویند.
غنم بفتحتین بز و گوسفند از منتخب.
غنا بالضم مالهای غنیمت.
غنچه بالضم و جیم عربی گل ناشگفته دراصل گنجه بود بضم کاف فارسی ماخوذ از گنجیدن چراکه در ذات او گنجید گیست بجهت آنکه برگ غنچه در اندرون باهم مجتمع و گنجان میباشد لهذا چنین گفته کاف فارسی را بغین معجمه بدل کردند برای فصاحت و قیل بجیم فارسی ست از بهار عجم و مؤید و مدار و برهان و منقول از شرفنامه و ابراهیم شاهی.
غنه بالضم و تشدید نون آواز بینی و تحریر ست از موسیقی که در هنگام غنا رود سراینده بخیشوم بینی و دماغ ادا کنند از منتخب و شرح خاقانی.

فصل غین معجمه مع واو

غوایت گمراهی از منتخب.
غوث بالفتح و ثای مثلثه فریادرس و فریاد از منتخب و صراح و نیز کسی از آن دو تن که بعد از قطب باشند از شمس.
غوچ بواو معروف و جیم فارسی قوچ نر شباغ دار جنگی لفظ ترکی ست.
غور بالفتح در عربی بمعنی عمق و قعر هر چیز و زمین پست و فرو رفتن و فائده رسانیدن و بالضم واو مجهول در فارسی نام ملکیست از عجم از منتخب و صراح و برهان و لطائف.
غوص بالفتح و صاد مهمله در آب غوطه زدن از منتخب.
غوامض پوشیدگیهای کلام و معنیهای باریک.
غوک بواو مجهول جانوریست که در آب و زمین نمناک میباشد بعربی آنرا ضفدع گویند از جهانگیری و در برهان غوک بر وزن دوک نوشته و بفتحتین مبدل گوک که بمعنی زمین گنده و عمیق ست.
غوائل بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم ست بمعنی سختیها و بدیها و بلاها و این جمع غائله است از کشف و منتخب.
غول بواو معروف در عربی نوعی از جن و دیو که در صحرا و کوه میباشند بهر شکل که خواهند بری آیند و نام ستاره است که آنرا سر غول نیز گویند و بواو مجهول در فارسی بمعنی گوش و بمعنی انبوه سپاه از برهان و در ترکی فوجی را گویند که سردار دران باشد.
غوام بتشدید میم موهای سر که پیشانی و قفا را فرو گیرد مستفاد از منتخب و صراح.
غوغائیان گلبن کنایه از بلبلان.
غوطه بواو معروف نه بواو مجهول چراکه در لفظ عربی بواو مجهول نمی آرند بمعنی فرو شدن در آب و نام شهریست.
غوره بواو مجهول انگورهای نارسیده که مزه آن ترش میباشد از سراج.
غوزه بفتح اول و زای معجمه پوستی که بالای پنبه باشد و هنوز نه ترقیده باشد و این لفظ دراصل گوزه است مرکب از گوز که بفتح کاف فارسی بمعنی چار مغز باشد و های نسبت که افاده معنی تشبیه کند از سراج.
غوانی جمع غانیه بمعنی زنی که بشوی خود خوش باشد و بحسن خویش از زیور و آرایش بے نیاز بود از منتخب.
غواشی پردها و خیمها و زین پوشها و بیهوش کنندگان و بیماریهاے اندرون از منتخب.
غوادی ابرهاے بامداد جمع غادیه از صراح.
غوچی بالفتح و جیم فارسی گوغرد یعنی مغاک کوچک از برهان.
غوی بفتح اول و کسر واو و تشدید یا بمعنی گمراه از لطائف.

فصل غین معجمه مع یای تحتانی

غیبت بالفتح ضد حضور و بالکسر عیب کسی در قفای او گفتن.
غیابت بفتح آنچه بپوشد چیزے را از نظر.

شدن و عمق دیگ و چاه وغیره۔
غیبوبت بالفتح و دو بای موحده ناپدید شدن از صراح و مجازاً بمعنی مفارقت نیز مستعمل شده۔
غیث بالفتح و ثای مثلثه بمعنی باران که از ابر می‌بارد از منتخب و کشف و صراح۔
غیاث بکسر اول و ثای مثلثه بمعنی فریادرسی و فریادرس و چیزیکه بدان مخلصی یابند از مؤید و لب اللباب و صراح و مدار و کشف و فردوس اللغات۔
غیر بالفتح منفعت رسانیدن و آب خورانیدن باران زمین را و بمعنی جز و دیگر و مغایر از منتخب و صراح و لطائف۔
غیر مکرر عبارت از شخصے اجنبی که سابق ازو ملاقات نشده باشد۔
غیار بکسر پارچه زرد که یهودان بر جامه نزدیک دوش می‌دوزند تا معلوم شود که از قوم یهود ست از منتخب و مؤید۔
غیور بالفتح بر وزن غفور بمعنی بسیار غیرت کننده و رشک برنده از منتخب و شرح نصاب۔
غیژ بالکسر و یای مجهول و زای فارسی امر ست از غیژیدن که بمعنی نشسته بزور رو و سینه رفتن ست چنانکه اطفال بدست و پایان روند از لطائف۔
غیض بالفتح کم شدن آب و مراد ازین آب اندک و مجازاً بمعنی بخشش اندک و در فردوس اللغات بمعنی صحرا و بیشه و دور

منتخب بالکسر بمعنی شگوفه۔
غیظ بالفتح و ظای معجمه خشم سخت از منتخب و در لطائف خشم نهان از عجز۔
غیر منصرف آنست که دران دو علت یا یک علت که قائم مقام آن دو علت باشد از نه علت منع صرف یافته شود و حکم آن نیامدن کسره و تنوین ست بر غیر ضرورت و آن نه علت مذکور اینست اول عدل چون عمر و ثلث دوم وصف چون احمر و اسود سوم تانیث چون حمرا و حبلی و طلحه و زینب چهارم و پنجم معرفه و عجمه چون ماه و جور و اسمعیل و ابراهیم ششم جمع یعنی وزن منتهی الجموع چون مساجد و صحائف و مصابیح و تماثیل هفتم ترکیب چون بعلبک هشتم الف و نون زائدتان چون عثمان و عطشان نهم وزن فعل چون شمر و احمد۔
غیداق بالفتح نام موضعی از ترکستان از برهان و در شرح خاقانی غیلاق بلام نوشته نام موضعی در دشت قبچاق که تیر چوب در انجا میشود۔
غیل بالکسر یای معروف بیشه و صحرا و نیستان و بالفتح شیر که زن در هنگام جماع یا بهنگام آبستنی بطفل دهد و آن بغایت مضر ست در حق طفل و بمعنی آب روان بر زمین و نام آبیست که در پاے کوه ابوقبیس روانست از منتخب و شرح خاقانی۔

غیم باطل ابر ریزنده چه غیم بمعنی ابر و باطل بمعنی ریزنده از لطائف۔
غیم بالفتح بمعنی میغ یعنی ابر که آسمان از ان پوشیده شود از لطائف و منتخب و شرح نصاب۔
غیوم بضمتین جمع غیم ست۔
غیلان بالفتح نام شاعر و بالکسر دیوان جمع غول ست از منتخب۔
غین بالفتح بمعنی ابر و ابریکه آسمان از ان پوشیده شود و بمعنی تشنگی و تیرگی از منتخب و لطائف و صراح و غین بمعنی بلبل بمناسبت آنکه بلبل را بفارسی هزار گویند بلحاظ هزار داستان بودن او و حرف غین نیز هزار عدد دارد پس بلبل را نیز بطریق تعمیه غین گفتند و نام یکی از حروف تهجی ست صاحب رشیدی گوید که این حروف در فارسی کم آمده گاهی بجیم عربی بدل شود چون مغلاغ و مغلاج[۱] معنی ترکیبے آن گودال بازی ست مغ بمعنی گودال و لاغ بمعنی بازی و بجای جیم بدل شود چون چرغ و چرخ نام پرنده شکاری ست و بقاف چون آروغ و آروق و بجیم چون غلیغ و غلیج خاریدن زیر بغل و پهلو تا خنده آید و بکاف چون کاغنه و کاونه بکاف عربی که میست سرخ پر زهر دار با نقطهای سیاه در فالیز ها بهم رسد و بها چون اسپرغم و اسپرهم آید چون چراغ و چراه بمعنی چسپیدن۔

[۱] لغت در لفظ گودال یافته نشد شاید گو که باشد که بمعنی مغاک ۱۲ منیر لکهنوی۔

غیضه بالفتح وضاد معجمه بیشه وجنگل از منتخب۔
غیبه بفتح اوّل وحرف سوم بای موحده ترکش وجعبه وپارهای آهن که آنرا در بکتر وجوشن بکار برند از برهان۔

غیداقی بالفتح نوعی از تیر بغایت محکم که سنگ را می شکند واز شهر غیداق آرند که از ترکستان ست از برهان۔
غیّ بالفتح وتشدید یا گمراهی از لطائف۔

غیر وقوفی ناشائستگی ونالایق وامری که بوجود نیامده باشد۔

باب فا

فصل فا مع الف

فا بمعنی با چنانکه فا او گفت با او گفت از لطائف وغیره وحرف فا در مضارع بعض مصادر بیای تحتانی بدل شود وبقلب مکانی چون از گرفتن گیرد وبواو چون از شنفتن شنود وببای عربی چون از کوفتن کوبد واز یافتن یابد وبهای معجمه چون فلاوه وخلاوه بمعنی سراسیمه وبغین معجمه چون فلیوو وغلیوو وبکاف عربی چون فلاده وکلاده وبدال مهمله بمعنی مذکور وبها چون تفو وتهو بمعنی تف بالضم۔
فال طغرا فالیست که بابتدای صفحهٔ قرآن مجید بسم الله یا اسم حق تعالیٰ برآید واین مبارک ست از شرح خاقانی
فاخته ضرب نوعی از اصول که آنرا اصول فاخته ضرب نیز گویند۔
فاریاب معرب پاریاب وآن شهریست درخراسان وحوالی بلخ وطن ظهیر فاریابی که شاعریست معروف از سراج ورسالهٔ معربات۔
فاراب شهریست درنواحی ترکستان آنطرف آب سیحون مولد معلم ثانی شیخ ابو نصر فارابی واین فاراب شهریست دیگر سوای فاریاب از سراج ومنتخب ولب اللباب وبرهان۔
فائت بکسر همزه که حرف سوم ست نیست شونده وفوت کننده۔
فالج بکسر لام وجیم عربی استرخاء وسستی نیمهٔ بدن آدمی در عرض بواسطهٔ خلط بلغمی که بدن از حرکت باز ماند از منتخب وبفتح لام نیز گفته اند۔
فالق الاصباح بکسر حرف پنجم شگافندهٔ سپیده گاه از سیاهی شب وآن حق تعالیٰ است
فاسخ تباه وفاسد کننده وتباه وفاسد شونده وبرگردانندهٔ بیع وعزم از منتخب
فاقد بکسر قاف وسکون دال مهمله گم کننده ولفظ گم درینجا بالضم کاف فارسی ست از کشف ومدار۔
فؤاد بالضم اوّل وفتح دوم که همزه است بسبب ضمهٔ ماقبل خود بصورت واو نوشته شد بروزن مراد از منتخب بمعنی دل ودرلطائف وشرح نصاب فواد بالضم اوّل بمعنی دل ودرد دل۔
فارد یگانهٔ زمان وجدا از منتخب۔
فانید بکسر نون وذال معجمه شکر سفید از منتخب۔
فاقد البصر نابینا۔
فاتر بکسر تای فوقانی سست وزبون وآب نیم گرم از منتخب ولطائف۔
فاجر بکسر جیم مرد بدکردار وزانی از منتخب
فاکر بکسر کاف عربی اندیشه کننده در کاری
فاره موشان واحدش فارة وبمعنی نافهٔ مشک از منتخب۔
فائز بکسر همزه که حرف سوم ست وزای معجمه بمعنی رسنده ورهائی وفیروزی یابنده از منتخب۔
فارس بکسر را مهمله بمعنی سوار اسپ وخداوند اسپ ونام ولایتی ست از ایران که چهار شهر دارد اوّل شیراز دوم صفاهان سوم کرمان چهارم یزد ودر رسالهٔ معربات نوشته که فارس بکسر را معرب پارس که بسکون راست ولایت معروف
فاس بسین مهمله تبر که بدان چوب وغیره

تراشند و شگافند از منتخب و شرح نصاب

فانوس در اصل بمعنی سخن چین ست و فانوس شمع را از ینجهت گویند که روشنی بیرون میدهد از منتخب۔

فاش بشین معجمه بمعنی آشکار و ظاهر این مبدل پاش ست از سراج۔

فاپیش بمعنی فراپیش۔

فاحش بکسر حای حطی از حد درگذرنده و بدی و هر بدی که از حد درگذرد از منتخب

فائض بکسر همزه که حرف سوم ست فیض دهنده۔

فاقع بکسر قاف و عین مهمله هر چیز که بسیار زرد و اصفر باشد۔

فاف زبان بسته و لکنت کننده در سخن از فردوس اللغات۔

فاروق فرق کننده میان حق و باطل و لقب حضرت عمرؓ و نام تریاقی ست که فرق میکند میان صحت و مرض از منتخب۔

فائق بکسر همزه که حرف سوم ست بهتر و برگزیده و افزون از منتخب و نام کتابی ست در علم حدیث از جار الله زمخشری صاحب تفسیر کشاف۔

فالق شگافنده و پراگنده چیزی از منتخب

فاتق بکسر تای فوقانی شگافنده از منتخب۔

فاق سوفار تیر ظاهراً لفظ ترکیست از چراغ هدایت و آنچه از استاد این فن تیر اندازی مسموع شده اینست که فاق ریسمان خام که وسط چله کمان بعرض یک انگشت پیچند تا سوفار بران بند کرده زه بکشند۔

فال بمعنی شگون و بلفظ زدن و دیدن و کشودن و گرفتن و جستن و برآوردن و بستن مستعمل از بهار عجم۔

فام رنگ و لون از سراج و در برهان بمعنی قرض و وام نیز نوشته۔

فاطن زیرک و دانا از لطائف۔

فئتین بکسر اول و فتح همزه بمعنی دو گروه مردمان این تثنیه فئه است۔

فاخره گرانمایه و نیکو از هر چیز از منتخب و مراد از مال فاخره جواهرات باشد۔

فاره بفتح رای مهمله موش و بمعنی نافه مشک و بکسر رای مهمله و های ملفوظ بمعنی تیز رفتار و بمعنی زیرک از منتخب و شرح نصاب۔

فاژه بزای معجمه فارسی دهن دره که بهندی جمهائی گویند از سراج و در برهان بمعنی خمیازه نوشته۔

فئه بکسر فا و فتح همزه که حرف دوم ست و سکون ها که در اصل تا بوده در حالت وقف ها شده است فارسیان این چنین ها را اکثر جا مختفی خوانند پس لفظ فئه بمعنی گروه مردمانست از منتخب۔

فائحه و فائح بکسر همزه که حرف سوم ست و حای مهمله بوی خوش دهنده و بوی خوش مأخوذ از فوح که بمعنی دمیدن و بوی خوش آمده از منتخب و منقول از زبدة الفوائد۔

فاکهه بکسر کاف و فتح ها و در آخر تای فوقانی که آن نیز در حالت وقف ها شده است بمعنی میوه مثل انگور و خرما و سیب و انار وغیره و فواکه جمع آن۔

فاطمه بکسر طای مهمله زنی که بچه دو ساله را از شیر گرفته باشد و نام جگر گوشه حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم از منتخب۔

فاجتاروا الیه تضرع کنید بسوی او اجتیار تضرع کردن کذا فی الصراح از لطائف

فاتحه بکسر تای فوقانی بمعنی زنیکه کشاینده باشد مؤنث فاتح و نام سورتی که در اول قرآن مجید واقع ست چون افتتاح آغاز قرآن بدان میشود لهذا آنرا فاتحه گویند و چون سوره مذکور در اول قرآن مجید واقع ست لهذا فاتحه مجازاً بمعنی اول و آغاز چیزے باشد۔

فاخته بکسر خای معجمه لفظ عربیست نام طائر معروف فارسیان بجای موقوف استعمال کنند۔

فاضله بزرگ و افزون و بمعنی عطا۔

فاصله بصاد مهمله باصطلاح عروض دو قسم ست یکی صغری و آن کلمه چهارم حرفی باشد چون جبلُ بتنوین و دیگر فاصله

کبری و آن کلمه پنج حرفی باشد چون شگفته به تنوین۔

فارسی و پارسی هر دو یک ست نام زبانی معروف و این زبان به پارس پسر پهلو بن سام بن نوح علیه السلام منسوب است و این هفت گونه است یکی پارسی صرف که بلاد پارس که مطرح دار الملک آن بوده بدان سخن کنند دوم پهلوی که مردم رے و نهاوند و مضافات آن بدان تکلم کنند و این منسوب به پهلوست و پهلو بفتح بلے فارسی و فتح لام بمعنی شهرست پس پهلو بمعنی شهریست چون در زمان سابق همین ری همدان و نهاوند وغیره شهر بودند لهذا این زبان را پهلوی گویند سوم دری که در درهای کوه روستا بدان ناطق بوده اند چون این زبان مخلو ز زبان دیگر نبود لهذا فصیح خوانند و این سه زبان متداول و متعارف ست و چهار زبان دیگر که هروی و سکزی و زاولی و سغدی باشد متروک و مطروح ست هروے بفتحتین و سکزی بکسر سین مهمله و سکون کاف عربی و زای معجمه و زاولی بزای معجمه و ضم واو و سغدی بضم سین مهمله و سکون غین معجمه و در رسالهٔ تاجی مرقوم ست که شیخ ابن حجر شارح صحیح بخاری گفته است که فارسی منسوب بفارس بن غامور بن یافث بن نوح علیه السلام ست و بعضی گویند منسوب ست به فارسیان که پسران پدام بن ارفخشد بن سام بن نوح اند چون پدلم زاده پسر بودند همه ایشان سوار بس با بودن عرب فارس سوار را گویند ایشان بدین نام موسوم شدند و زبان ایشان بلقب ایشان بلقب منسوب شد۔

فانی فنا شونده و سخت پیر از شرح نصاب۔

فانوس خیال و فانوس خیالی فانوسی باشد که اندرون آن گرد شمع یا گرد چراغ هر چیزی یعنی حلقهٔ تصاویر از کاغذ تراشیده وصل کنند و آن چیز را گردش آرند عکس تصاویر از بیرون فانوس یک گونه لطف می نماید از سراج و برهان۔

فصل فا مع تای فوقانی

فتا بفتح مرد جوان و بمعنی شجاع و سخی نیز آمده۔

فتح الباب کشادگی کارها و آغاز موسم برسات از لطائف۔

فتوت بضمتین و تشدید واو مفتوحه بمعنی جوانمردی و مروت از مدار و منتخب و صراح و مؤید۔

فترت بالکسر بمعنی سستی و ضعف و زمان میان دو پیغمبر از منتخب و در صراح هر دو معنی بالفتح ست۔

فتات بفتح اول زن جوان از صراح

فترات بکسر اول و فتح دوم جمع فترت

فتح بالفتح بمعنی کشادن و کشایش و نام حرکت حروف که آنرا بفارسے زبر گویند و استعمال آن در مبنیات ست و این حرکت را فتح ازان گویند که بتلفظ آن دهن افتتاح می یابد و نام فنی ست از فنون کشتی و آن حریف را از پیش آمده در میان کردست انداخته بالا کشیدن است از مصطلحات وغیره۔

فتوح بضمتین و حای مهمله کشایشها یعنی جمع فتح و بمعنی کشایش و شادی درین صورت مصدرست۔

فتور بضمتین بمعنی سستی و سست شدن و مجازاً بمعنی خرابی از مدار و بحر الجواهر و لطائف و قاموس۔

فتر بالکسر و سکون تاو. رای مهمله فرجه میان سبابه و ابهام و فرجه بالضم و جیم عربی کشادگی و فرق میان دو چیز از شرح نصاب و منتخب۔

فتش بالفتح کاویدن و جستجو کردن از منتخب و صراح۔

فتق بالفتح کشادگی و شگافتن و نام بیماری که خصیه کلان شود از منتخب و کشف۔

فتراک بالکسر دوالی که بر زین و بسیار زین اسپ آویزند بجهت بستن شکار و غیره از سراج و مجمع الفرس و برهان۔

فتن بکسر اول و فتح ثانی لغتاً عربیست بمعنی فتنها چراکه جمع فتنه است و بفتحتین بر وزن چمن نام شهریست در گجرات معرب پتن از سراج و برهان و منتخب۔

فتنه بر چیزی شدن عاشق بر چیزے شدن از چیزے۔

فتیان بالکسر حرف سوم یای تحتانی بمعنی مردان جوان از منتخب۔

فتان بالفتح وتشدید فوقانی فتنه انگیز از کشف ومنتخب۔

فتادن بالضم اول نه بکسر اول۔

فتنه عذاب و دیوانگی و باصطلاح بمعنی عاشق و فریفته و بمعنے معشوق هم آمده از منتخب وغیره۔

فتحه بالفتح حرکت زبر و استعمال این نزد بصریان در مبنی و معرب هر دو آمده۔

فتیله ماخوذ از فتل که بالفتح ست بمعنی تافتن و تابیدن و کسانیکه فلیته بتقدیم لام خوانند خطاست از بهار عجم و بعضے گویند اگر فلیته مشتق از فلتت بمعنی ناگاه گفته شود و معنی آن ناگاه گیرندهٔ شعله ای جلد گیرندهٔ شعله گویند درست باشد۔

فتاته بفتح اول و هر دو تای فوقانی بمعنی ریزهٔ هر چیز از برهان و سراج۔

فتوی بالفتح و در آخر الف مقصوره بصورت یا حکم شرع از منتخب و کشف۔

فتی بفتح اول و فتح فوقانی و در آخر الف مقصوره بصورت یای تحتانی بمعنی مرد جوان از وقت بلوغ تا چهل سالگی و بمعنی سخی نیز آمده از شرح نصاب و در لطائف نوشته که بالفتح جوان و جوانمرد و بالضم جوانان و بفتح و کسر ثانی و تشدید تحتانی مرد جوان و بالغ و در از نیز نویسند و با ماله نیز خوانند۔

فصل فا مع جیم عربی

فجاء بکسر و بضم اول و مد مفاجات و ناگاه گرفتن از لطائف و کشف و منتخب۔

فجیعت بروزن حقیقت درد سخت و مصیبت از مهذب و صراح و منتخب۔

فجعت بالفتح دردمندی و مصیبت

فجاجت بکسر اول و هر دو جیم بمعنی خامی و ناپختگی از منتخب۔

فج بالفتح و تشدید جیم راه کشاده میان دو کوه از منتخب و صراح۔

فجور بضمتین برانگیخته شدن بر معاصی و زنا کردن و بفتح مرد بدکار از منتخب۔

فجار بالضم و تشدید جیم عربی جمع فاجر و بالفتح و تشدید بسیار بدکاری کننده از مدار

فجل بالضم و بضمتین ترب بالفتح و بفتحتین سست شدن و سطبر شدن از منتخب و در لطائف بکسر اول و فتح جیم سست و نامرد۔

فجفج و فجفجه بضم هر دو فا سخنی که در افواه افتد بطریق اخفا و سخن باهم آهسته گفتن و این معرب یا مبدل پچپچ است از لطائف۔

فجره بفتح اول و ثانی و ثالث زناکاران و بدکاران و این جمع فاجر ست۔

فصل فا مع حای مهمله

فحوی و فحواء بالفتح و در آخر الف مقصوره و ممدوده هر دو آمده بمعنی مضمون و معانی از کشف و منتخب و رسالهٔ ابن حاج۔

فحش بالضم و حای مهمله و شین معجمه از حد در گذشتن بدی از صراح و مؤید و مدار و منتخب۔

فحص بالفتح و صاد مهمله بمعنی پژوهیدن و کاویدن چیزی از شرح نصاب و منتخب۔

فحل بفتح اول و سکون ثانی بمعنی نر که ضد ماده باشد و ستارهٔ سهیل از منتخب و لطائف۔

فحول بضمتین بمعنی مردان و نرهای حیوانات و این جمع فحل ست از منتخب وغیره۔

فحم بالفتح و بفتحتین بمعنی زگال و انگشت که بهندی کوئلا گویند از منتخب۔

فحاوی بفتح جمع فحوی که بمعنے مضمون و سخن ست۔

فصل فا مع خای معجمه

فخامت بفتح بزرگی و قدر و سطبری و بلندی از منتخب۔

فخت بالفتح و در آخر تای فوقانی بر وزن تخت بمعنی روشنی ماه از شرح نصاب۔

فخ بالفتح بمعنی تله و آن نوعی از دام ست که بدان مرغان را شکار کنند از برهان و شرح نصاب۔

فخذ بالفتح و سکون ثانی و ذال معجمه و بفتح

اوّل وکسر ثانی بمعنی ران از منتخب و شرح نصاب۔

فخار بالفتح نازیدن و بکسر بسیار ناز کننده و بالفتح و تشدید خا سفال پخته و گل خشک

فخور بضم نازیدن و بفتح اوّل و ضم ثانی بسیار نازنده از منتخب و در فردوس اللغات نازان و متکبر و سرکش۔

فخیم بزرگ قدر و هر چیز بزرگ از منتخب۔

فخر الدین نام عالم اجل و محقق اکمل جامع معقول و منقول و از تعداد مصنفات تر خامهٔ دو زبان ملول و ایشانرا امام فخر الدین رازی گویند۔

فخفره بفتح هر دو فا بر وزن مسخرهٔ غلّهٔ جو از سراج اللغات و رشیدی و لطائف و در برهان بمعنی غلّهٔ جو و سبوس آرد گندم

فخری بالفتح و خای معجمه و رای مهمله نوعی از انگور از کشف و بهار عجم و چهار شربت و فردوس اللغات۔

فصل فا مع دال مهمله

فدا بکسر اوّل سربها و سرخرید و آنچه فدا کرده شود و بمعنی مصدر هم آمده۔

فدامت بالفتح درشتی و جفاکاری از منتخب۔

فدفد بفتح هر دو فا بمعنی صحرا و زمین هموار از لطائف و منتخب۔

فدک بفتحتین نام دهی که پیغمبر صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم در انجا باغ خرما داشتند از صراح و مؤید وغیره۔

فدان بالفتح و تشدید دال در صحاح نوشته آلت اثورین و در منتخب گفته که هر دو گاو با هم بندند در قلبه غرض که چیزیست بهندی آنرا جوا گویند که بر گردن هر دو گاو قلبه وارا بنهند۔

فدیه بالکسر آنچیز که اسیر را بدان بخرند و بمعنی سربها و صدقه از منتخب و صراح وغیره

فدوی بالکسر سربها شونده و عوض کسی جان دهنده و قربان شونده از فردوس اللغات

فصل فا مع ذال معجمه

فذلک بفتح بر وزن مسالک اگرچه الف به سبب رسم الخط مکتوب نیست باصطلاح بمعنی باقی و لقیهٔ چیزی از شرح خاقانی و در مؤید نوشته که باصطلاح محاسبان دفتر مد جمع حساب بعد تفصیل

فصل فا مع را مهمله

فرا بالفتح بر وزن سرا بمعنی پیش که بعربی قبل گویند و بمعنی نزدیک و دور و بالا نیز آمده و این کلمه ایست که گاهی زاید می آید از سراج و در عربی بمعنی گور خر از منتخب و شرح نصاب و فرا بالفتح و تشدید ثانی بمعنی پوستین دوز و لقب نحویست از منتخب۔

فربی بفتح اوّل و سکون را و فتح با و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی فربه و کلان انوری آورده است از جهانگیری۔

فرادی بضم اوّل و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی تنهایان یعنی تنها تنها و این جمع فردست از منتخب و صحاح۔

فریب بکسرتین و یای مجهول عشوه و مکر و دغا و طلسم از برهان و کشف۔

فرس اصطرلاب چیزی باشد در وسط اصطرلاب قدری مرتفع از سطح عنکبوت و قطب اصطرلاب را بدان استوار کنند و آن مشابه باشد بشکل سر اسپ۔

فراست بکسر اوّل بمعنی سرعت فهم و ادراک و زیرکی و دانائی و قیافه و آن علمیست که از صورت پی بسیرت برند و بفتح اوّل سواری اسپ کردن و دانائی در مقدمهٔ اسپان و اسپ شناختن از مزیل و منتخب و بهار عجم۔

فروسیت و **فروسکت** سواری اسپ و شناختن اسپ از منتخب۔

فراهت بفتح زیرکی استادی و نیک رفتاری اسپ از منتخب۔

فرات بضم اوّل آب خوش و آب شیرین و نام رود نزدیک کوفه از منتخب و شرح نصاب۔

فرصت بالضم و در منتخب نوشته که بمعنی نوبت چیزی و در فردوس اللغات آرام یافتن و مهلت دادن و بعض

اہل لغت بمعنی موافقت روزگار نوشته

فرتوت بالفتح بمعنی پیر سخت سالخورده از لطائف و برہان و در سراج نوشته که بمعنی سالخورده واز کار رفته واین صفت پیر واقع میشود۔

فرت بالکسر تای فوقانی بمعنی شتابی و جلدی از بہار عجم۔

فرث بالفتح وثای مثلثه سرگین که در شکنبه میباشد از لطائف و منتخب و لطائف بمعنی شگافتن و پاره پاره کردن جگر نیز نوشته

فرج بفتح اول وسکون ثانی وجیم عربی اندام نہانی زن ومرد ورخنه وشگاف ودر منتخب و شگافتن وگشادن وگشادگی میان دو چیز و واشدن اندوه و بفتحتین بمعنی کشایش و آسایش و بمعنی واکشتے و مصارعت ظاہراً بایمعنی اصطلاح عجمیانست و بضم اول وفتح را بمعنی شگافہا جمع فرجه از منتخب و لطائف و صراح و شرح گلشتی۔

فروج بضمتین وجیم عربی شگافہا و اندامہای نہانی زن ومرد درینصورت جمع فرج ست ست و بضم اول و فتح اول و تشدید رای مہمله مضموم و واو معروف بمعنی جوزه مرغ خانگی جمع آن فراریج می آید از صراح و منتخب و شرح نصاب۔

فرخج بالفتح وخای معجمه مفتوح وجیم عربی بمعنی زشت و در برہان و سراج نوشته که بفتحتین وخای معجمه ساکن بمعنی نازیبا و زشت۔

فرح بفتحتین وحای مہمله شادی و شادمانی وسرور و بفتح و کسر ثانی بمعنی شادان از منتخب۔

فرخ بفتح اول وسکون ثانی وخای معجمه در عربی جوزه مرغ خانگی و بچه ہر مرغ و فراخ جمع آنست و بفتح اول وضم رای مشدد و در فارسی بمعنی مبارک و ہمایون و زیبا رخ درین صورت مرکبست از کلمه فر که بمعنی زیبائی و شکوه است و رخ که بمعنی چہره باشد و اصل فررخ بود بمعنی کسیکه در روی او فر و زیبائی باشد دو حرف از یک جنس بہم آمدند ادغام کردند از منتخب و سراج و لطائف و برہان و صراح و شرح نصاب۔

فرفخ بفتح ہر دو فا وسکون رای مہمله و خای معجمه بمعنی تره خرفه واین معرب پرپہن ست از منتخب و رساله معربات و شرح نصاب۔

فرسخ بالفتح وسین مہمله مفتوح وخای معجمه مقدار سه میل واین معرب فرسنگ ست و میل چہار ہزار قدم اشتر راہوار ست از منتخب و لطائف و رساله معربات و در برہان نوشته که ہر میل چہار ہزار گز و ہر گز شش مشت و در سراج نوشته که میل چہار ہزار گز و ہر گز بست و چہار انگشت۔

فراخ معنی آن معروفست گاہی مجازاً بمعنی بسیار آید از سراج۔

فراسخ بفتح اول وثانی و کسر سین مہمله جمع فرسخ۔

فرود بضمتین بمعنی زیر و تحت از کشف و در برہان بکسر اول وضم ثانی۔

فرجد بالفتح وجیم عربی نیز مفتوح بر وزن ابجد بمعنی پدر جد از برہان و رشیدی و کشف

فرح آباد بحای مہمله نام شہر در ایران

فرغند بالفتح وغین معجمه مفتوح وسکون نون بمعنی اکاس بیل وآن نباتی ست که بر درختان خار دار پیچد از لطائف۔

فرصاد بکسر اول وصاد مہمله توت که میوه معروفست از برہان و مدار و موید و در منتخب و صحاح نوشته که بمعنی توت یا توت سرخ۔

فرقد بالفتح گوساله و ہر یکی ازان دو ستاره که نزدیک قطب ست از منتخب و قاموس۔

فرند بکسرتین وسکون نون معرب پرند بمعنی شمشیر و بمعنی جوہر شمشیر و جامه معروفست از منتخب و قاموس و صحاح و رساله معربات و در سراج بکسر اول وفتح ثانی۔

فرستند بکسرتین وتای فوقانی مفتوح صحیح باشد و فرسیند بجای آن غلط۔

فرزین بند آنست که فرزین بتقویت پیاده که پس او باشد مہره حریف را پیش آمدن ندہد چرا که اگر مہره حریف پیاده را کشد فرزین انتقام او خواہد گرفت۔

فرزد بضمتین و بفتحتین و سکون زای معجمہ گیاہے است کہ نہایت سبز باشد از برہان و مدار۔

فرزند بفتح اوّل و سوم پسر و دختر ہر دو را گویند۔

فرائد جمع فریدہ کہ بمعنی مفرد و تنہا ست۔

فرس طنبور بمعنی خرک و آن چوبے یا استخوانی باشد کہ بر طنبور نصب کنند بہندی گھوڑچ گویند۔

فر بالفتح و تشدید در عربی بمعنی گریزندہ و در فارسی بالفتح و تخفیف شان و شوکت و بمعنی نور و پرتو و در مؤید بمعنی زیبا و لفظ فرخ ازین مرکب ست از سراج۔

فراخور بمعنی لائق و سزاوار از سراج۔

فرخار بالفتح و خای معجمہ نام شہریست در ترکستان حسن خیز منسوب بخوبرویان از برہان و سراج و رشیدی و در مؤید و کشف بمعنی بتخانہ نیز نوشتہ۔

فرار بکسر اوّل گریختن و رسیدن و بالفتح و تشدید بسیار گریزندہ از صراح و منتخب و کشف و بحر الجواہر و قاموس و مؤید و لطائف

فرجار بالکسر معرب پرکار زیرا کہ فعلال بفتح اوّل در کلام عرب غیر از رباعی مضاعف نیامدہ چنانکہ خلخال و سلسال۔

فرفیر بروزن شبگیر بمعنی بنفشہ کہ گل معروفست و در برہان نوشتہ کہ باین معنی عربی ست

فرفر بفتح ہر دو فا بمعنی زود زود از جہانگیری۔

فرغر بفتح فا و فتح غین معجمہ تالاب کوچک از برہان۔

فراز بفتح اوّل و در آخر زای معجمہ بمعنے کشادہ شدہ و بستہ شدہ و بمعنی بالا کہ ضد نشیب ست و بمعنی نشیب نیز آمدہ و بمعنی فرود و زیر و بمعنی برکہ بعربی علیٰ گویند چنانکہ فراز چشم بمعنی بر چشم لیکن باین معنی اسم ست نہ حرف و بمعنی بین و کشادہ و بمعنی عقب و بمعنی در آمدہ و فراز فتہ و بمعنی قریب و نزدیک و بمعنی پیش کہ بعربی قبل گویند و روشن و بلند و جمع فراہم و زاید نیز آید از سراج و برہان و جہانگیری و لطائف۔

فرز بالکسر و در آخر زای معجمہ مخفف فرزین کہ مہرۂ شطرنج ست و آن بمنزلہ وزیر بود و رفتار آن کج میباشد از برہان۔

فراویز بفتح یائے معروف سنجاف دامن جامہ از برہان۔

فرابرز بفتح و بائے موحدہ مضموم و سکون رائے مہملہ و بعدہ زای معجمہ نام پہلوانی از سپہداران دارا از سراج۔

فریبرز را مالک فرابرز و نام پہلوانی و نام پادشاہے از شرح خاقانی۔

فرامرز بفتح و میم مضموم نام پسر رستم ابن زال از سراج۔

فرزو بضمتین تالش از برہان و بمعنی فرود نیز آمدہ ظاہراً باین معنی بذال معجمہ باشد چراکہ ہر دال مہملہ کہ قبل از وے حرف علت باشد آنرا ذال معجمہ خواندن ہم رواست و فروز بفتح اوّل و سکون ثانی و کسر واو مخفف فراویز کہ بمعنی سنجاف جامہ است۔

فرز بفتح اوّل و یای معروف گیاہے است خوشبودار کہ بہندی مرچیا گند گویند از برہان و شرح نصاب و بعض برای فارسی گفتہ۔

فنس بفتح اوّل و یای معروف و سین مہملہ بعربی چنبری را گویند کہ از چوب سازند از صراح و چنبر در ینجا بالفتح جیم فارسی و سکون نون و بائے موحدہ مفتوح از برہان۔

فرس بفتحتین و سین مہملہ بمعنی اسپ و بالضم اہل بلاد فارس از منتخب و مزیل

فراس بالفتح شیر درندہ و بالفتح و تشدید رای بمعنے خادم اسپ۔

فردوس بکسر دال مہملہ مفتوح نام بہشت و بعضی گفتہ کہ طبقۂ اعلائے بہشت و بوستانی کہ آنچہ در ہمہ بوستانہا بود در آن موجود باشد از درخت انگور و خرما و جز آن از منتخب و در برہان نوشتہ کہ بمعنے باغ انگورست و در رسالۂ معربات نوشتہ کہ فردوس معرب پردوس کذا فی التاریخ البیہقی و در قاموس گوید کہ فردوس بستانیکہ در و موجود بود آنچہ در ہمہ بساتین بود

در اصل عربیت یا رومی یا سریانی کہ بعربی نقل کردہ اند و نیز گفتہ کہ فردوس بمعنی وسعت و فراخی و منہ الفردوس تم کلامہ۔

فرادیس بفتح اول و کسر دال و یای معروف جمع فردوس از منتخب۔

فرنگیس بفتحتین و سکون نون و کسر کاف فارسی و یای مجہول و سین مہملہ نام دختر افراسیاب کہ در نکاح سیاوش بود و کیخسرو پسر اوست از برہان و جہانگیری۔

فراست شناس قیافہ شناس و قیافہ علمیست کہ بدان از صورت سیرت شناختہ میشود۔

فروس بفتحتین جمع فرس کہ بمعنی اسپ باشد۔

فریش بفتح فا و رای مہملہ مکسور و یای مجہول و شین معجمہ بمعنی تاخت و تاراج از سراج

فرش بالفتح بساط و بلفظ کردن و افگندن و انداختن و کشیدن مستعمل از بہار عجم۔

فراش بکسر اول جامہ خواب و فرش و بساط و بفتح اول پروانہ کہ جانوریست معروف کہ بر شمع و چراغ میسوزد از کشف و شرح نصاب و منتخب۔

فرود کش فرود آیندہ در جائے و اقامت کنندہ بمکانی و بمعنی مصدر نیز آمدہ یعنے فرود آمدن در جائی۔

فرص بضم اول و فتح ثانی و صاد مہملہ جمع فرصت از شرح نصاب و در منتخب بالفتح بمعنے بریدن و دریدن و شگافتن۔

فرض بالفتح تعیین کردن و وقت چیزے مشخص کردن و عطا دادن و انداز کردن و فرمودہ و واجب کردہ خدا و نوعی از خرما از منتخب و صراح۔

فرائض بکسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست فرمودہ خدا از نماز و روزہ و زکوٰۃ جمع فریضہ و نام علم تقسیم میراث از منتخب۔

فرط بالفتح بمعنی زیادتی و غلبہ از صراح و منتخب۔

فرع بالفتح بمعنی شاخ درخت از منتخب

فروع بضمتین شاخہا و باصطلاح اہل علم بمعنی علم فقہ۔

فروغ بفتحتین بمعنی روشنی از جہانگیری و رشیدی و مؤید۔

فرق بالفتح جدا کردن و کشادن راہ میان موی سر و بالکسر رمہ گوسپندان و بکسر اول و فتح ثانی گروہہا جمع فرقہ از منتخب و در لطائف نوشتہ کہ فرق بالفتح بمعنے سر کہ بعربی راس گویند و بمعنی کشادگی میان موی سر کہ در ہندش مانگ گویند و در برہان نوشتہ کہ بفتح اول و سکون ثانی بمعنی میان۔

فرزدق بفتحتین و سکون زای معجمہ و فتح دال مہملہ لقب شاعر مشہور از عرب

فریق گروہی کہ از قومی جدا شدہ بموضع دیگر روند از شرح نصاب و در منتخب نوشتہ کہ فریق گروہ بیشتر از فرقہ۔

فروق بضمتین بمعنی فرق کردن و بہ فتح اول و ضم ثانی فرق کنندہ از لطائف

فرسنگ بالفتح مقدار سہ ۳ میل و ہر میل چہار ہزار گز و ہر گز بقدر شش مشت از برہان و در سراج نوشتہ کہ فرسنگ مقدار سہ ۳ میل و ہر میل چہار ہزار گز و ہر گز بست و چہار انگشت و بعضی دوازدہ ہزار ذرع و ہر ذرع بست و چہار انگشت بر ہم نہادہ و ہر انگشت شش جو شکم بر شکم نہادہ و سطبرے ہر جو ہفت موے دم اسپ و در منتخب نوشتہ کہ میل چہار ہزار قدم اشتر راہوار ست۔

فرنگ بفتحتین و کاف فارسی نام ملک معروف و کنایہ بمعنی صبح و سفید و پرنور از شرح گلکشتی۔

فرنجک بفتحتین و سکون نون و فتح جیم عربی و کاف عربی کابوس و آن سنگینی و گرانی باشد کہ در خواب بر مردم افتد از برہان و بعضی نوشتہ کہ نوعی از دیو ست کہ بخواب مردم را زیر کند۔

فرہنگ عقل و ادب و اندازہ ہر چیز نگاہداشتن و بمجاز بمعنی کتاب لغات فارسی چنانکہ فرہنگ جہانگیری و فرہنگ رشیدی از برہان و سراج و لطائف۔

فرگل بالفتح و کاف فارسی مضموم نوعی از پیراہن سرائی از بہار عجم۔

فرجام بالفتح بمعنی انجام و انتہا و آخر

وتکوئی آخر کار از برہان ورشیدی و لطائف وبہار عجم و در سراج نوشتہ کہ ہمہ اہل لغت فرجام را بمعنی آخر کار و انتہا و مرادف انجام نوشتہ اند لیکن مرا بمعنی عاقبت معلوم میشود و بمعنی لائق پس ناسزا فرجام بمعنی بدعاقبت و بمعنی نالائق باشد۔

فرزان بالفتح علم و دانش از برہان۔

فروردین بالفتح و واو مفتوح و سکون رار مہملہ و کسر دال و یای معروف مدت ماندن آفتاب در برج حمل و آن سی و یک روز است و این ماہ سر سال باشد و اول ماہ از ہر سہ ماہ بہار ولایت ہمین ست و بہندی این ماہ را تقریباً بیساکہ گویند و روز نوزدہم ہر ماہ شمسی را نیز فروردین نام ست از رشیدی و برہان و سروری۔

فریفتن بکسرتین فریب دادن از کشف۔

فرامین جمع فرمان و این تصرف فارسی دانان عربی دانست کہ جمع لفظ فارسی را بطور عربی آوردہ اند از بہار عجم۔

فراوان بکسر بسیار از کشف۔

فروزان بفتحتین روشن از کشف و برہان۔

فروکش شدن بمعنی ماندن و توقف کردن در جای و فرود آمدن از چراغ ہدایت و بہار عجم و رشیدی۔

فرستادن بکسرتین معروف ست مستغنی از برہان۔

فرزین بالفتح نام مہرۂ شطرنج لفظ فارسی است و بالکسر معرب آن چہ فعلیل و فعلول بفتح اول در لغت عرب نیامدہ لہذا فرزین را کہ بفتح اول لفظ فارسی ست در حالت تعریب بالکسر گویند و ہمچنین بر جیس از مؤید و مدار و منتخب و کشف و برہان و در خیابان نوشتہ کہ فرزین بالفتح نام مہرہ کہ وزیر شطرنج ست در اصل فرزان بود بمعنی عاقل لہذا فرزانہ بمعنی عاقل است بزیادت ہای تحتی پس اطلاق این بر مہرۂ مذکور مجاز ابود زیرا کہ مہرۂ مذکور را وزیر دانند و وزیر عاقل بود و فرزین بالکسر معرب آنست۔

فرزین نہادان کنایہ از کج نہادان چرا کہ رفتار فرزین کج میباشد۔

فریدون بکسرتین نام پادشاہی عظیم الشان کہ او ضحاک را کشتہ پادشاہ شدہ بود از سروری و مدار۔

فرا گرفتن آموختن و یاد گرفتن و معلوم کردن از چراغ ہدایت۔

فرس افگندن عاجز ساختن۔

فرمان رسیدن اجل مقدر رسیدن

فرو خوردن تحمل کردن۔

فرقان بالضم قرآن مجید و آنچہ جدا کنندہ حق از باطل باشد از لطائف و منتخب۔

فرقدان و فرقدین بفتح اول و سوم و چہارم نام دو ستارہ نزدیک قطب شمالی کہ گرد اگرد قطب میگردند و مدام از شام تا صبح ظاہر باشند و غائب نمیشوند از صحاح وغیرہ۔

فرمودن معروفست و بمعنی آمدن و رفتن از مصطلحات۔

فرجہ جو بالضم فرصت جویندہ از لطائف۔

فرو بالفتح بروزن سرد بمعنی پوستین روباہ از منتخب۔

فرسودہ بالفتح چیزیکہ کہنہ و ریختہ شدہ باشد از برہان۔

فرغانہ بالفتح و غین معجمہ و نون نام ولایت است از ماوراء النہر مابین سمرقند و اندجان و نام شعبۂ از موسیقی و آن شعبہ از نہاوند ست از سراج و برہان۔

فروزینہ بالضم آنچہ کہ بدان آتش افروزند از خار و خاشاک و بمعنی چقماق از سراج و برہان۔

فر بالفتح و تشدید رار مہملہ مفتوحہ بمعنی شان و شوکت و عظمت و بکسرتین و تخفیف رار مہملہ و ہای ملفوظ بروزن گرہ بمعنی زیادتی و غلبہ و سبقت و ظفر و بمعنی زیادہ و افزون و غالب و مظفر از سراج و کشف و بفتحتین و تخفیف بمعنی خوش منش از لطائف و در منتخب بفتحتین بمعنی سخت شاد شدن۔

فرزانہ بالفتح حکیم دانشمند و این منسوب است بہ فرزان کہ بمعنی دانش و حکمت ست از برہان و جہانگیری۔

فرزجه بالفتح وحرف سوم زای معجمه مفتوح وجیم عربی پارچه که از ادویه تر کرده در دُبر و یا قُبُل نهند و این معرب پرچه است از بحر الجواهر و رساله معربات۔

فرمایه بکسر اول بمعنی بد اصل و بی هنر از مؤید و کشف و برهان۔

فرشته بکسرتین در اصل فرسته بود بسین مهمله اسم مفعول از فرستادن ست پس سین مهمله را بشین معجمه بدل کرده اند و فرشته ترجمهٔ ملک ست که ماخوذ از اَلُوک باشد که بمعنی فرستادن ست از برهان و مؤید و رشیدی و جهانگیری و بهار عجم و سراج اللغات و نیز در سراج نوشته که فرشته در اصل پرسته بفتحتین بمعنی عبادت کننده ماخوذ از پرستیدن۔

فروخته بکسر اول بیع کرده شده و روشن از برهان و مزیل۔

فرجه بالضم وجیم عربی کشادگی واندکی فرق که میان دو چیز باشد و شگاف چیزی و بفتحتین از تنگی و دشواری بیرون شدن از مدار و بحر الجواهر و کشف و صراح و شرح نصاب۔

فرلیسه بسین مهمله صیدی که شیر یا یوز یا سگ گردن او شکسته باشد و بمعنی باولی نیز آمده۔

فرهیخته بالفتح و های مکسور و یای تحتانی و خای معجمه بمعنی ادب آموخته شده۔

فربه بفتح اول و کسر بای موحده معروف است و اطلاق این لفظ بر حیوانات می شود۔

فریه بالکسر و یای تحتانی دروغ و افترا از منتخب۔

فراه بفتح نام شهریست نزدیک سجستان و از انجاست ابونصر فراهی صاحب نصاب الصبیان از منتخب و در شرح نصاب نوشته که شهریست نزدیک هرات۔

فرضه بالضم وضاد معجمه از بنادر مکانی را گویند که باج از مترددین و تجار می ستانند از شرح خاقانی و در صراح نوشته که دهانهٔ جوی و جای در آمدن بکشتی از لب دریا۔

فریضه فرمودهٔ خدا از نماز و روزه از منتخب و صراح۔

فراشه بالفتح و تشدید را و شین معجمه بمعنی جاروب نوشته اند۔

فرغوده بالفتح و غین معجمه مضموم بمعنی برشته و پیچیده از لطائف۔

فریفته بکسرتین و یای مجهول در اصل فریبنده بود بای موحده را بفا و دال را بفوقانی بدل کرده تحتانی ثانی بجهت تخفیف حذف کردند بمعنی فریب خورده و مجازاً بمعنی عاشق آید۔

فرفته مخفف فریفته۔

فرائض پنجگانه نماز پنجگانه یا ارکان ایمان که پنج ست چنانکه صوم و صلوٰة و حج و زکوٰة و یکبار خواندن کلمهٔ شهادت و نزد بعضی خمس که بسادات می دارند۔

فرخنده بفتح اول و ضم و فتح خای معجمه هر دو درست ست از مدار و مؤید۔

فرّوجه بالفتح و تشدید رای مضموم و جیم عربی چوزهٔ مرغ یعنی بچهٔ ماکیان۔

فرفره بفتح هر دو فا جرم مدور که بدو سوراخ که کور گان در رشته کشیده بدو دست بچرخ آرند بهندی پهرکی گویند از جهانگیری۔

فرجی بالفتح و جیم عربی نوعی از قبای بی بند کشاده پیش بعضی تکمه افزایند و بیشتر بر فراز جامه پوشند از آئین اکبری۔

فرمی بفتح اول بادشاهان روم و شوکت و زیب و نور و زیبا منسوب بفر و بکسرتین مخفف فرهی بمعنی افزون و غالب ست۔

فردی بالفتح و دال مهمله و یای مجهول کلمهٔ مرکب ست یعنی یگانه و فرد بودمے از حواشی مثنوی مولانا روم۔

فصل فا مع زای معجمه

فزع اکبر بفتحتین کنایه از قیامت۔

فزع بفتحتین و عین مهمله بمعنی خوف و ترس و بیم و بفتح اول و کسر ثانی بمعنی ترسان از منتخب و صراح و بحر الجواهر و لطائف و شرح نصاب۔

فزودن بضمتین زیاده کردن از کشف۔

فزون بضمتین بمعنی افزون و قیل بفتح اول

فصل فا مع سین مهمله

فسحت بالضم فراخی و کشادگی مکان

از منتخب و صراح و عمار و مؤید۔

فسخ بالفتح و خای معجمہ فساد کردن در رای و فکر و بازگردانیدن بیع و نکاح و برگردانیدن عزم از منتخب و در صراح بمعنی زائل کردن۔

فسار بکسر چیزیست از چرم کہ بر کلّہ اسپ باشد و بعضے آنرا تخنہ گویند و مخفف افسار نیز کہ بمعنی رسن اسپ از شرح نصاب و کشف۔

فسوس بکسر اول و واو مجہول بازی و ظرافت و سخریہ و استہزا و بمعنی دریغ و حسرت و بواو معروف نام و قیالوس از برہان و جہانگیری و در رشیدی بضمتین است مخفف افسوس بمعنی دریغ و استہزا۔

فستق بالضم و تای فوقانی مفتوح معرب پستہ و بضم تا نیز درست از منتخب و رسالۂ معربات و در کشف بکسر اول و فتح فوقانی۔

فسوق بضمتین بمعنی فسق و بفتح اول و ضم ثانی مردیکہ ہمیشہ فسق کند از منتخب۔

فسق بالکسر ترک امر حق نمودن و کار بد کردن از منتخب۔

فسکل بکسر اول و سوم نام اسپ دہم و در منتخب نوشتہ کہ این نام نام اسپ دہم ست۔

فستقم بفتح اول و کسر قاف اشارت ست بآیۂ کریمہ فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ یعنی پس استوار باش اے محمد چنانکہ امر کردہ شدہ تو۔

فسردن بفتحتین از سردی منجمد شدن از سراج و برہان و سروری و مدار و مؤید و جہانگیری و کشف۔

فسائیدن بہمزہ و **فسانیدن** بنون ہر دو درست بفتح اول افسون کردن و رام کردن از برہان

فسان بفتح نوعی از سنگ کہ بدان کارد و شمشیر تیز کنند و بمعنی چیزی ہمن و مدور کہ آنرا بگردش آوردہ کارد و شمشیر تیز کنند و بہندی سان گویند از برہان و در مدار بکسر نیز آمدہ۔

فسون بضمتین بمعنی افسون از مدار و مؤید و برہان و کشف گویند کہ افسون آنرا گویند کہ دران کلمات کفر نباشد بخلاف سحر۔

فسیحہ بفتح بمعنی فراخ از شمسی۔

فسقہ بفتحات ثلاثہ بمعنی فاسقان و این جمع فاسق است۔

فسدہ بفتحات ثلاثہ فساد کنندگان و این جمع فاسد است۔

فسانہ بفتح مخفف افسانہ بمعنی سرگذشت و ماجرا و بمعنی حکایت بے اصل مجاز است از سراج و برہان۔

فسانیدہ بفتح افسون گر۔

فستقی بالضم رنگیست سبز بزردی مائل مشابہ برنگ مغز پستہ و این معرب پستئی ست۔

فصل فا مع شین معجمہ

فشار بفتح بمعنی افشردن و باین معنی بکسر نیز آمدہ از برہان و بہار عجم و جہانگیری و بضم اول ہذیان و بیہودہ و دشنام و باین معنی ہم فارسی ست از لطائف وغیرہ۔

فشر بفتح ہذیان و بیہودہ از لطائف

فش بالفتح مرادف وش بمعنی مانند و بمعنی شملۂ دستار و بمعنی موے یال اسپ از مؤید و برہان و رشیدی و کشف و سراج۔

فشافش بفتح ہر دو فا آواز تیغ بازان در جنگ و آواز تیر انداختن پے در پے از برہان۔

فشردن بفتحتین چیزی را بمشت بزور گرفتن یا بر چیزی پا نہادہ زور کردن از سراج و مؤید و مدار و کشف۔

فشاردن بکسر بمعنی افشردن و خلانیدن از مؤید۔

فشاندن در کشف بکسر اول۔

فصل فا مع صاد مہملہ

فصل الخطاب احادیث نبوی صلی اللہ علیہ و آلہ و صحابہ وسلم کہ فاصل است میان حق و باطل یعنے جدا کنندہ است حق را از باطل و ہر کلامیکہ فصیح و روشن باشد و فرق کنندہ بود میان حق و باطل از منتخب وغیرہ۔

فصل قریب باصطلاح منطق آنکہ نوع خود را از جمیع مشارکات در جنس امتیاز دہد چون ناطق بہ نسبت انسان

فصاحت کشادہ سخن شدن و تیز زبانی و خوشگوئی از منتخب باصطلاح علم معانی خالی بودن کلام ست از الفاظیکہ زبان زد بلغا نباشد و از ضعف ترکیب کلمات یعنی تراکیب غیر مانوس و الفاظ ثقیل و درشت و اجتماع و حروف از یک جنس کہ موجب ثقل ست چنانچہ درین الفاظ جمع علم و صدق قول کہ دو عین و دو قاف جمع شدند و الفاظ غیر مانوس و لغات مشکل کذا فے مختصر المعانی و دیگر رسائل ۔

فصد بالفتح رگ زدن و بستن و نوشتن خطاست از مؤید و منتخب و صحاح و مدار و بحر الجواہر ۔

فصل بعید باصطلاح منطق آنکہ نوع خود را از مشارکات در جنس فی الجملہ امتیاز دہد چون حساس بنسبت انسان

فص بالفتح و تشدید بمعنے نگینہ کہ بر انگشتری نشانند و بالکسر و بالضم نیز آمدہ از کشف ۔

فصوص بضمتین و ہر دو صاد مہملہ بمعنی نگینہا جمع فص ست و نام کتابے در علم تصوف از شیخ محی الدین بن عربی در بیان اسرار حقیقت الہیہ ۔

فصال بکسر اول مفارقت و از شیر باز داشتن کودک را و جمع فصیل و بالفتح و صاد مشدد و بمعنی جدا کنندہ و گاہی مجازاً بمعنی دربان و پردہ دار آید باصفت پردہ دار واقع شود چرا کہ جدا کنندہ است بار یافتگان را از بیگانگان ۔

فصیل بچہ شتر از شیر مادر جدا کردہ شدہ و دیوار قلعہ و عوام کہ سفیل گویند غلط است از منتخب و مدار و مؤید و کشف و منتخب ۔

فصل بالفتح یک موسم از چہار موسم سال و یک بخش از سخن و پارہ از کلام و جدا کردن و جدا شدن و پردہ و حجاب میان دو چیز و باز داشتن و بریدن از منتخب و مجازاً بمعنی قطع چیزی نیز آید چنانچہ فصل چوب بمعنی قطع چوب باصطلاح منطق چیزیست کہ تمیز دہد شئے را از مشارکات ذاتیہ و واقع می شود در جواب ای شئ ہو فی ذاتہ چنانچہ ناطق کہ تمیز میدہد انسان را از دیگر حیوانات کہ شریک اند او را در حیوانیت

فصول چہار گانہ زمستان تابستان ربیع خریف ۔

فصلی بعد از حمد و صلوٰۃ می گوید ۔ **محمد غیاث الدین** مؤلف این کتاب کہ آنچہ حقیقت تاریخات از آئین اکبری و رسالہ قاضی نجم الدین خان و دیگر رسائل و تقاویم نا تجات و کتب تواریخ بوضوح پیوستہ بسبیل اختصار نیست تعریف تاریخ چنین کردہ اند یوم معلوم ینسب الیہ زمان یاتی علیہ یعنی روز معین کہ ایام دیگر را بدو باز جویند بدانکہ فصلی تاریخی ست از سال شمسی کہ بہ فصل تعلق دارد اما ماخذ آن تاریخ ہجری قمری باشد و تفصیل این اجمال برین منوال است کہ در عہد جلال الدین اکبر بادشاہ ہرگاہ کہ در دفاتر تحصیل خراج ہندوستان طرز جدید سیاق میرزایان فارس قرار یافت بجہت حمیت اسلام تاریخ سنبت بکرماجیت کہ در دفاتر ہند از قدیم معمول بود بر آوردہ کہ سال ہجری قمری کہ دران وقت بود مندرج ساختند لیکن چون مدار تحصیل خراج بر فصول شمسیہ است لہذا تفاوت بسیار پیدا شدن گرفت ازین باعث بقول دیوان ٹوڈرمل و بقول میرزایان فارسی در انوقت کہ سنین ہجری نہصد و ہفتاد و یک بود اتفاقاً دران ایام مبداے سال ہجری کہ غرہ محرم باشد بایام ابتداے فصل خریف و قرب زمان اعتدال لیل و نہار کہ نزد ہندیان یازدہم درجہ سنبلہ است مطابق افتادہ از ان وقت سنین ہجری را باآنقدر کہ گذشتہ بود فصلی نام نہادہ آغاز سال از تحویل شمس سنبلہ کہ تقریباً ابتداے ماہ کوار و شروع ہنگام حدود زراعت فصل خریف باشد مقرر ساختند چون سال تاریخ ہجری کہ قمری بود در دفاتر تحصیل خراج بسبب تعلق فصل بسال شمسی منتقل گردید و در دیگر مقامات سال تاریخ ہجری بدوازدہ شہور قمری

بدستور سابق بحال ماند پس بمقابلهٔ تعداد ایام هر دو تاریخ در مدت دو سال و هشت ماه و شانزده روز و چهار گهڑی زیادت یک ماه در شهور قمری پیدا گشت چرا که سال شمسی سه صد و شصت و پنج روز و ربع روز باشد و سال قمری سه صد و پنجاه و چهار روز و بست و دو گهڑی باشد و درینجا مراد از روز مجموع روز و شب ست که شصت گهڑی باشد پس ازینجا دریافت شد که سال قمری کوتاه باشد از سال شمسی بده روز و پنجاه و سه گهڑی و نه پل و سال شمسی دراز باشد از سال قمری بهفت گهڑی کم یازده روز تقریبی و همین زیادت یک ماه را هندیان ماه لوند گویند بعد انقضاے صد صد سال فصلی شمسی زیادت سه سال و چند روز بر صد سال هجری قمری ظهور می آید چنانچه در وثائق مکتوبهٔ عهد نور الدین جهانگیر تفاوت هجری و فصلی بدو سال ست و در ابتداے عهد عالمگیر اورنگ زیب تفاوت سه سال چنانچه در اخیر عهد اورنگ زیب میر محمد جعفر رومی برای امر واحد مطابق سنه هجری و فصلی دو تاریخ گفته تاریخ هجری لفظ ظهیر است و تاریخ فصلی لفظ ظهور درمیان این هر دو تاریخ تفاوت مقدار چهار سال است و در قبالجات مرقومهٔ زمانهٔ محمد شاهی تفاوت پنج سال بنظر آمده و رفته رفته تا الیوم که یک هزار و دو صد و چهل و دو هجری است و یک هزار و دو صد و سی و چهار فصلی تفاوت میان سنین هر دو تاریخ بهشت سال رسید همچنین بزمانهٔ آینده تفاوت در ترقی خواهد ماند و در کتب اخبار مذکور ست که یکی از اهل کتاب بجناب امیر المومنین علی مرتضی کرم الله وجهه آمده گفت که شما در کتاب خود میخوانید لَبِثُوْا فِيْ كَهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةٍ سِنِيْنَ وَازْدَادُوْا تِسْعًا یعنی درنگ کردند اصحاب کهف در غار خود ها سه صد سال و زیاده کرده اند مردم نه سال دیگر و ما زیاده بر سه صد در کتاب خود نیافته ایم پس مخالفت میان هر دو کتاب از چه راه ست حضرت امیر المومنین علیه فرمودند سه صد در کتاب شما بر حساب یونانیان است و در کتاب ما بحساب عرب سه صد سال یونانیان سه صد و نه سال عرب میشوند کتابی متعجب شده اسلام آورد پس این قول حضرت امیر المومنین کرم الله وجهه هم اشعار برهمین معنی است که تفاوت شمسی و قمری در یک صد سال سه سال تقریبی ست در سه صد سال بنه سال میرسد۔

بیان سال هندیان و وجه پدید آمدن ماه ادهک که بعرف ماه لوند گویند

بدانکه نزد هندیان سال چهار قسم ست یکی سال نچهتر دوم سال مشتری سوم سال شمسی چهارم سال قمری بیان سال اول و ثانی که رائج نیست تطویل پنداشته ترک نموده بیان شهور و سال شمسی اینست که کرهٔ فلک دوازده حصه تقسیم شده است و هر حصه را بعربی برج گویند و اسمای بروج دوازده گانه اینست حمل ثور جوزا سرطان اسد سنبله میزان عقرب قوس جدی دلو حوت هندیان برج را راس نامند و اسامی دوازده راس بطریق ترجمهٔ بروج مذکور اینست میکه برکه متهن کرک سنگه کنیان تلا برچهک دهن مکر کنبه مین شمس بحرکت خاص خود که از مغرب بسوے مشرق ست مسافت هر یکی را از حمل و ثور و سرطان و اسد و سنبله در سی و یک روز طی مینماید و جوزا را بسی و دو روز هر یکے را از میزان و عقرب و دلو و حوت بسی روز قطع میکند و قوس و جدی هر یکے را به بست و نه روز و چند ساعت طے می نماید و مدت ماندن آفتاب را برجی ماه شمسی میگویند پس کل مدت دوازده شهور شمسی که مذکور شد سه صد و شصت و پنج روز و پانزده و نیم گهڑی باشد و ابتدای این سال از سنکرات میکه گیرند یعنی از تحویل حمل و شهور و سال قمری هندیان اینست از وقتیکه قرص قمر کمل شده شروع بانحطاط و نقصان کنند

از همان وقت ماه قمری ایشان شروع می شود و هنگامیکه قرص قمر کامل و مدور و تمام گردد ماه ایشان نیز تمام و کامل میشود و آن روز اتمام ماه را ایشان پورنماشی گویند و آن مطابق تاریخ پانزدهم ماه هلالی عربیست روز دیگر آنکه چهاردهم ماه عربی باشد و قرص قمر که شروع به نقصان و انحطاط کند ایشان آن روز را پریوا نامیده‌اند و ابتدای ماه قمری هندی ازهمین روز کنند و اسمای شهور قمری هندی اینست چیت بیساکه جیتهه اساڑهه ساون بهادون کوار کاتک اگهن پوس ماگهه پهاگن در هر سال شش ماه ازین شهور مذکور بطور شهور عرب سی روزه باشد و هر یکے از شش ماه باقی بست و نه روز و دو گهڑی و چهل پل باشد پس همگی مدت دوازده شهور قمری که مذکور شد سه صد و پنجاه و چهار روز و بست و دو گهڑی باشد چون دانسته شد که سال شمسی که بدوازده سنکرات تعلق دارد سه صد و پنج روز و پانزده و نیم گهڑی باشد و سال قمری هندی سه صد و پنجاه و چهار روز و بست و دو گهڑی پس تفاوت این باشد که سال شمسی ده روز و پنجاه و سه و نیم گهڑی کلان باشد از سال قمری لهذا از یک هزار و چهار روز و هیزده گهڑی دو سال و نه ماه شمسی مرکب می شود همچنین از یک هزار و چهار روز و نیم گهڑی دو سال و دو ماه قمری ترکیب می یابند چون در مقابله تعداد ایام شهور شمسی شهور قمری را بسبب قلت تعداد ایام خود در هر سال شش و نیم گهڑی کم یا زیاده روز زائد می ماند ازین باعث در مقابله مدت دو سال و نه ماه شمسی بسبب اجتماع این زیادت چیزی کم یا زیاده روز که در قمری او دو سال و دو ماه قمری بهم میرسند برای آنکه شهور شمسی کلان هستند و شهور قمری کوچک بهمین جهت در سال سوم قمری بعد هر ماهی که ایام کسور مجتمع شده مدت یک ماه مکمل میشود و آن مدت را بالضرور باسم همان ماه موسوم ساخته آن سال سوم را سیزده ماهه گیرند یعنی آن زیادت یک ماهه در همان دو سال و نه ماه درج نموده از نظر می اندازند و ملحوظ بحساب نمیدارند تا سال قمری با سال شمسی برابر ماند و آن ماه زائده را ادهک ماس گویند بفتح همزه و کسر دال و ہای مخفی و سکون کاف عربی و عامه غلط الق لوند نامند و این ماه زائد از چیت تا کوار واقع شود و سوای این هفت ماه در پنج ماه دیگر افزوده نگردد اگر در سال سوم بنابر مطابق شهور شمسی و قمری و تدارک تفاوت آنها یک ماه را مکرر نگیرند و زیادت ایام شهور قمری را بهمان شهور قمری را بهمان شهور قمری مندرج نسازند بالضرور هر ماه هندی بطور شهور عرب سر موسم دائر و سائر گردد گاهی اساڑهه در زمستان آید و گاهی پوس در تابستان رسد و نزد جمهور در دو سال و هشت ماه و پانزده روز سی گهڑی زیادت یک ماه فراهم آید والله اعلم بالصواب۔

بیان تاریخ رومی بدانکه اکثر از تواریخ مبنی بر شهور شمسیه اند چنانچه چند تاریخ متعارفه بتقدیم اسمای شهور آنها مذکور میگردد و اسامی شهور مشهوره تاریخ رومی که ابتدای آن از مهرجان یعنی کاتک گیرند اینست تشرین اول تشرین آخر کانون اول کانون آخر شباط اذار نیسان ایار حزیران تموز آب ایلول این سال رومیان سه صد و شصت و پنج روز و ربع روز ست و هر یک از تشرین آخر و نیسان و حزیران و ایلول سی روز باشد و هر یک از ماههای دیگر سی و یک روز الا شباط که بست و هشت روزه است. آن ربع زائد که در مدت چهار سال یک روز تمام میشود در ماه شباط افزایند و کبیسه گویند مبدای این تاریخ از عهد سکندر است که تا این زمان دو هزار یک صد و سی و هشت سال شمسی می شوند۔

بیان تاریخ انگریزی بدانکه اسامی مشهوره شهور تاریخ انگلشیه اینست

جنوری فروری مارچ اپریل مئی جون
جولائی اگست سپتمبر اکتوبر نومبر دسمبر سال
ایشان مانند سال رومیان است ہر یک
از اپریل و جون و ستمبر و نومبر را سی روزه و
هفت ماه دیگر را سوای فروری بست و
هشت روزه و فروری بست و هشت روزه
تا سه سال اعتبار کنند و در سال چهارم
همان کسر ربع زائد را یک روز تمام گرفته در
آخر فروری افزایند و بست و نه روز گیرند
و آن روز کبیسه باشد قاعده برائے دریافت
کبیسه اینست که سنه عیسوی را بر چهار
تقسیم نمایند اگر خارج القسمت صحیح بلا کسر
باشد آن سنه را سال کبیسه دانند اگر
یک باقی ماند سال اوّل از سه سال
بلا کبیسه بود و اگر دو ماند سال
دوم و اگر سه ماند سال سوم و مبداے این
تاریخ از زمان ولادت حضرت عیسیٰ علیه
السلام گرفته اند لهذا تاریخ عیسوی نیز
گویند و درین زمان یک هزار و هشت صد و
بست و هفت سال است ازین تاریخ
و یکم ماه جنوری که سال ایشان ست بعد
ده روز از تحویل آفتاب در برج جدی
که شروع دی ماه فارسی از ان تحویل است
می شمارند شاعری شهوا انگلشی و قاعده دریافت
کبیسه بنظم آورده اینست **نظم** جنوری
و فروری و مارچ و اپریل و مئی ؛ جون
و جولائی اگست و نیز ستمبر بدان ؛ بست

اکتوبر نومبر هم دسمبر آخرین ؛ از شهور سال
انگریزی بسان رومیان ؛ پس بود
اپریل و جون و نیز سپتمبر دگر ؛ شد نومبر
این همه سی روزه باشد درمیان ؛ فروری
دو کم بود لیکن بسال چارمین ؛ یک مین
افزا کبیسه بست و نه گردد عیان ؛ هفت
باقی سی و یک روز ست گر قسمت کنی ؛
سالهای عیسوی بر چار تا اے مهربان ؛
بر نیاید کسر گر سال کبیسه شد همین ؛
در بر آید پس به ترک کسر کن تقسیم آن ؛
گر یکے ماند ز سال بی کبیسه اول ست ؛
در دو دوم در سه سوم سال باشد بیگمان ؛

بیان تاریخ فارسی یزدجرد

اسلامی شهور تاریخ فارسی که آن را
تاریخ یزدجردی نیز گویند اینست فروردین
اردی بهشت خرداد تیر مرداد شهر
یور مهر آبان آذر دی بهمن اسفندارمذ
سال ایشان در تعداد ایام برابر سال
رومیان است لیکن هر ماه را سی روزه
گیرند پنج روز زائد را در آخر اسفندارمذ
زیاده کنند و آن پنج روز را خمسه مسترقه
گویند و آن کسر ربع را متاخرین ترک
می نمایند و متقدمین در مدت یک صد
و بست سال جمع کرده یک ماه تمام می
گرفتند و سال صد و بستم را سیزده ماهه
مے ساختند و هر روزهٔ ماه را نیز نزد

فارسیان نامی مقرر است از جمله
اردی بهشت شهریور اسفندارمذ
خرداد و مرداد و بباد و آذر آبان خور ماه
تیر گوش دی مهر مهر سروش رش فرور
دین بهرام رام باد و دیباد دین دین
آزد اشتاد آسمان زمیاد مار اسفند
ایران بهر ماه روزیکه نام با نام روز مطابق
افتد عید کنند و اسامی خمسه مسترقه اینست
اهنود اشنود سفندار و هشت هشتویس
مبدای این تاریخ از اول بادشاهی
یزدجرد ست که تا اینوقت یکهزار و یک
صد و نود و شش سال گذشته و سر سال
درین تاریخ از تحویل آفتاب با دل جز
برج حمل گیرند آن روز را نوروز نامند

بیان تاریخ جلالی اسامی

مشهورهٔ تاریخ جلالی که آنرا تاریخ ملک
شاهی نیز گویند بعینه اسامی مشهورهٔ یزد
جردی است لیکن بجهت تمیز اسامی
مشهور یزدجردی را بتقدیم مقید سازند
و سال این تاریخ سه صد و شصت و
پنج روز و پنج ساعت و چهل و نه دقیقه
اعتبار کنند و هر ماهی را سی روزه گیرند و
خمسه مسترقه را در آخر اسفندارمذ زیاده
کنند و در سال چهارم که یک روز از
کسر زائد جمع شود در آخر خمسه مسترقه افزایند
تا شش روز گردد آنرا کبیسه گویند و
مبداے این تاریخ عهد جلال الدین ملک

شاه سلجوقی ست که تا این زمان هفتصد وچهل ونه سال گذشته۔

بیان هر دو تاریخ هندی که سال یکی را سنبت و سال دیگری را ساکا گویند

اسامی شهور تاریخ هندی که سال آنرا سنبت گویند اینست چیت بیساکه جیٹھ اساڑھ ساون بھادون کوار کاتک اگھن پوس ماگھ پھاگن واین تاریخ سنبت منسوب به راجه بکرماجیت ست تا این وقت ازین تاریخ یکهزار و هشتصد و هشتاد و چهار سال سپری شده هرگاه راجه سالباهن بر راجه بکرماجیت بجنگ غالب آمد سوای سنبت بکرماجیت تاریخ خود نیز مقرر نمود و سال آنرا به ساکا موسوم ساخت تا امروز از ساکا سال باهن یکهزار و هفتصد و چهل و نه سال منقضی شده و ابتدای این هر دو تاریخ از شروع ماه چیت که آفتاب در برج حوت باشد گیرند یعنی نزد منجمان هند بروز یازدهم از تحویل آفتاب به برج حوت مساوات لیل و نهار ربیعی ثابت باشد و حکماے هند شب و روز را بشصت بخش مساوی کنند و هر بخشے را گھڑی گویند و هر گھڑی شصت پل باشد و هر پل شصت بپل و هر بپل که بکسر بای عربی و فتح بای فارسی ست مقدار شش نفس آدمی معتدل المزاج بلا عروض دویدن و خشم وغیره باشد۔

بیان تاریخ هجری

اسامی شهور قمری هلالی که در تاریخ عرب متداول میباشد اینست محرم صفر ربیع الاول ربیع الآخر جمادی الاولی جمادی الاخری رجب شعبان رمضان شوال ذیقعده ذی الحجه چون عرب ابتدای ماه از روز دوم رویت هلال گیرند آنرا غره نامند و بروز رویت هلال منتهی نمایند و آنروز را سلخ گویند در هر سال شش ماه ازین شهور هلالی سی روزه باشند و شش ماه بست و نه روزه پس تمامی مدت دوازده شهور هلالی سه صد و پنجاه و چهار روز باشد و مبدای این تاریخ هجری از زمان هجرت حضرت پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و اصحابه وسلم از مکه معظمه بمدینه منوره است لهذا سال این تاریخ را سنه هجری نامند و در وقت تحریر رساله هذا یکهزار و دو صد و چهل و دو سال ست صاحب عجائب البلدان آورده است که سبب وضع تاریخ هجری آنست که موسی اشعری که حاکم یمن بود در زمان خلافت حضرت عمر رضی الله عنه نامه نوشت که از جانب شما مکاتیب که بمن صدور می یابد تاریخش معلوم نمیشود که کدام وقت نوشته شده باید که بار دیگر اگر نامه بمن نگارند به تعیین تاریخ آن باید پرداخت پس حضرت عمر رضی الله عنه باصحاب پیغمبر علیه الصلوة والسلام بجهت وضع تاریخ مشوره نمودند بعضے گفتند که بنای تاریخ از وقت وفات سرور کائنات صلی الله علیه و آله و اصحابه وسلم باید نهاد که واقعهٔ عظیم بود عمر رضی الله عنه این را پسند نه کرد که مرا این امر بسبب یاد وفات آنحضرت صلی الله علیه و آله و اصحابه وسلم هر لحظه غمی تازه رو خواهد داد و بعضے گفتند که بنای کار بر بعثت آن سرور موجودات باید ساخت این معنی را نیز نه پسندیدند که ازین اندوه و الم زیاده خواهم کشید زیرا که در آنوقت ابتلا گرفتار بودم هرگاه که تاریخ کفر خودم یاد خواهد آمد از شکنجهٔ هموم خواهم کشید پس این عقدهٔ مالاینحل مرقوم ساخته با امیر المومنین علی مرتضی رضی الله عنه فرستادند آنحضرت اشاره بهجرت فرمودند پس بنا بر اشارت آنحضرت مبداے تاریخ از هجرت نمودند چه هجرت ابتدای ظفر و نصرت و قوت اسلام بود از انوقت روز بروز دولت اسلام ترقی پذیرفت و هجرت عبارت ست از تشریف بردن حضرت خیر البشر از مکهٔ معظمه بسبب ایذاے کفار بسوے مدینهٔ منوره بتاریخ بست و هفتم صفر و داخل شدن بمدینه بدوازدهم شهر ربیع الاول و این تجویز تاریخ هجری بسال هفدهم بوده است از هجرت

یعنی بوقت معین کردن تاریخ ہجری ہفدہ سال بر ہجرت گذشتہ بود چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم ارادۂ ہجرت از ابتداے محرم پیش نہاد خاطر داشتند لہذا بہنگام وضع تاریخ ہجری ابتداے محرم معتبر داشتہ این تفاوت یکماہ وبست وشش روزہ را از نظر انداختند یا آنکہ محرم اشہر از شہور حرام بود ازین باعث ابتدا از محرم کردند۔

بیان تاریخ جلوسی

تاریخ جلوسی آنست کہ مبداے سال آن از تاریخ جلوس پادشاہی بر تخت سلطنت باشد شمار سنین این تاریخ تا حیات سلطان عہد مستعمل گردد و بعد رحلتش منقطع شود چنانکہ بالفعل سال جلوسی پادشاہ دین پناہ معین الدین محمد اکبر ثانی بستم ست و ابتداے سال از تاریخ ہفتم ماہ رمضان ست۔

بیان تاریخ الٰہی

تاریخ الٰہی عبارتست از تاریخ جلوس جلال الدین اکبر پادشاہ کہ بہ سوم ربیع الآخر سنہ نہصد و شصت وسہ ہجری اتفاق افتادہ سال و ماہ شمسی حقیقی ست کبیسہ درین تاریخ نیست نام ماہ ونام روزہاے فارسی یعنی قدیمی یزدجردی را بحال خود گذاشت و شمار روزہای ماہ از بست و نہ تا سی ودو باشد بموجب بیت مشہور بیت لا و لا لب لا و لا لاشش مہ ست ﴿ لل کط وکط لل شہور کوتہ ست ﴿ دو روز لیسین را کہ سی ویکم وسی ودوم باشد بروز وشب مسمی ساخت بالفعل کہ سنہ ہجری یکہزار و دو صد و چہل و دو ست سنہ تاریخ الٰہی دو صد ہفتاد و یک ست۔

بیان تاریخ ترکی

این را تاریخ الیغوز و تاریخ غازانی نیز گویند و اسامے شہور تاریخ ترکی این ست آرام آی ای کندی اے اوچنچ آی ترتنچ آی تتنچ آی التنچ آی ایتنچ آی سکزنچ آی توقزنچ آی اونچ ای اون برنچ ای اون ایکنچ ای سال ترکان بطور ہندیان قمری باشد گاہی سی روزہ وگاہی بست و نہ روزہ بسال سوم یکماہ کبیسہ بدستور اہل ہند افزودہ سال سوم را سیزدہ ماہہ گیرند ونام ماہ سیزدہم اینست سوا آی وابتداے سال از اجتماع شمس و قمر باشد کہ در برج دلو واقع شود وابتداے ہر ماہ از اجتماع گیرند اگر اجتماع پیش از نیمروز شود از ہمین روز ابتداے ماہ کنند واگر بعد از نیمروز شود از روز دیگر ابتدا کنند بہمین جہت ہمیشہ ماہ ترکیہ یک روز یا دو روز از ماہ عربیہ بیشتر بود ومبداے این تاریخ از ابتداے پادشاہی غازانی ست کہ تا این وقت چہار ہزار و یکصد و بست سال ازین تاریخ سپری شدہ بود ابوریحان گوید کہ ترکان نہ عدد بر سالہای تا قصہ رومی افزایند و بر دوازدہ قسمت کنند آنچہ بماند از سال موش آغاز نہند و بہر حیوانی کہ رسد کہ سال وی باشد ہر چند آغاز سال معلوم نگردد ولیکن ازین حساب لختی شناسائی بدست می افتد کہ کدام سال است ازین دور چہ نام دارد سال اول سیچقان ییل یعنی سال موش سیچقان بکسر سین مہملہ وسکون جیم فارسی و قاف بمعنے موش و ییل بدو یای تحتانی ثانی معروف بمعنی سال دوم اود ییل بضم اول وسکون واو و دال مہملہ موقوف بمعنے سال گاو سوم پارس ییل بمعنے سال پلنگ چہارم توشقان ییل بفتح فوقانی وکسر واو وسکون شین معجمہ و قاف بمعنی سال خرگوش پنجم لوے ییل بلام و واو مجہول وکسر یای تحتانی اول بمعنی سال نہنگ ششم ییلان ییل بکسر یای تحتانی اول بمعنی سال مار ہفتم یونت ییل بضم یای تحتانی و واو معدولہ وسکون نون وتای فوقانی بمعنے سال اسپ ہشتم قوی ییل بواو مجہول بمعنے سال گوسپند نہم بیچی ییل ببای عربی مکسور و یاے معروف و جیم فارسی بمعنے سال بوزنہ دہم تخاقو ییل بفتح تای فوقانی و خاے معجمہ و قاف مضموم بمعنے سال مرغ یازدہم ایت ییل بکسر

اول و یای معروف و تای فوقانی بمعنے سال سگ و دوازدہم تنگوز ئیل بضم تای فوقانی و سکون نون و ضم کاف فارسی و زای معجمہ ساکن بمعنے سال خوک۔

تاریخ آدم علیہ السّلام ہفت ہزار و یکصد و ہفتاد سال شمسی از ابتدای آدم تا ایں ایام گذشتہ۔

تاریخ طوفان سر آغاز از حادثہ طوفان گیرند سال شمسی حقیقی و ماہ قمری ابتدای سال از حمل گیرند تا این سال چہار ہزار و نہ صد و بست و ہشت سال گذشتہ۔

تاریخ بخت نصّر آغاز از عنفوان فرماندہی او سال شمسی سہ صد و شصت و پنج روز بی کسر ہر یک ماہ سی روزہ و پنج روزہ در آخر افزایند دو ہزار و پانصد و ہفتاد و سہ سال تا حال گذشتہ۔

تاریخ موسیٰ علیہ السّلام سہ ہزار و یکصد و سی و ہفت سال شمسی گذشتہ۔

تاریخ جدھشٹر بدانکہ بیشتر در ہندیان سنبت راجہ جدھشٹر رواج داشت راجہ مذکور نزد ایشان در آغاز کلجگ حال بودہ و تمام جہان را بر کشادہ تا این زمان از سنبت ایالت او چہار ہزار و نہ صد و بست و ہشت سال شمسی گذشتہ۔

تاریخ ابراہیم علیہ السّلام چہار ہزار و دو صد و دہ سال گذشتہ۔

تاریخ داؤد علیہ السّلام سہ ہزار و پانصد و چہل و دو سال گذشتہ۔

تاریخ منجم مطابق قول اہل فارس آغاز آن از ابتدای آفرینش گیرند گویند کہ دران ہنگام ہمگی سیارہ در اوّل حمل بودند سال شمسی باشد تا اکنون یک لک و ہشتاد و چہار ہزار و نہ صد و سہ سال گذشتہ۔

تاریخ ابتدای عالم بقول حکمای ہند ۱۹۵۵۸۰۴۹۳۳ یعنی یک ارب و نود و پنج کرور و پنجاہ و ہشت لک و چہار ہزار و نہ صد و سی و سہ سال شمسی گذشتہ و بقول حکمای ہند آنست کہ حق سبحانہ تعالیٰ درین عالم فانی چہل و سہ لک و بست ہزار سال شمسی را یک دور آفریدہ ست مشتمل بر چہار قرن قرن اول راست جگ نام باشد مدت آن ۱۷۲۸۰۰۰ یعنی ہفدہ لک و بست و ہشت ہزار سال بودہ است قرن دوم را ترتیا نام باشد مدت آن ۱۲۹۶۰۰۰ یعنی دوازدہ لک و نود و شش ہزار سال بودہ است قرن سوم را دواپر نام باشد مدت آن ۸۶۴۰۰۰ یعنی ہشت لک و شصت و چہار ہزار سال بودہ ست قرن چہارم را کلجگ نام ست ابتدای آن ماگھ بدی اماوس یعنی بست و ہشتم ماہ کہ آفتاب در جدی بود و این زمان عمل اوست مدت آن ۴۳۲۰۰۰ یعنی چہار لک و سی و دو ہزار سال ست تا اکنون منجملہ مدت کلجگ ۴۹۲۸ یعنی چہار ہزار و نہ صد و بست و ہشت سال گذشتہ ۴۲۷۰۷۲ یعنی چہار لک و بست و ہفت ہزار و ہفتاد و دو سال باقی ماندہ اند ہرگاہ کہ باقی کلجگ تمام خواہد شد دورہ دیگر بترتیب گذشتہ از سر شروع خواہد گشت واللّٰہ اعلم بالصواب

فصل فا مع ضاد معجمہ

فضا بفتح و ضاد معجمہ زمین فراخ و فراخی زمین و کشادگی صحن خانہ و میدان از منتخب و بحر الجواہر و مؤید و کشف و صراح و بکسر خطا ست۔

فضلا بضم اول و فتح ثانی و ثالث جمع فاضل از منتخب۔

فضح بالفتح رسوائی۔

فضوح بضمتین و حای مہملہ رسوائی از منتخب۔

فضول نفس بفتح اول و لام موقوف و سکون فا کنایہ از ناصح و واعظ۔

فضل ربیع نام وزیر ہارون رشید کہ بسخی و نیکوکار بود و نام حاجب علی بن عبد اللہ کہ در فراست یگانہ عصر بود از مؤید۔

فضل بالفتح افزونی و زیادت و بخشش و غلبہ کردن بکسی بفضیلت و نام شاعر

از منتخب۔

فضائل افزونیها و هنرها و درجات بلند جمع فضیلت از منتخب و بعضی نوشته اند که فضائل نعمتهای باطن و فواضل نعمتهای ظاهر۔

فضیل بضم اول و فتح ثانی نام ولی کامل از لطائف۔

فضول مصدر ست بمعنی افزونی و هم جمع فضل بمعنے زیادتیها و افزونیها و بفتح اول و ضم ثانی بمعنے زیاده گو و کسی که بافعال غیر ضروری پردازد۔

فضالهٔ چیدن بضم اول عبارت از باغبان که شاخهای زائد را می تراشد۔

فضله بالضم پس ماندهٔ خورد و نیها و شاخهای که بعد از چیدن میوه قابل ثمر نباشد و نزد اطبا آنچه بعد از غذاے بدن ثقل ماکولات از معده و مثانه و دماغ و غیره خارج شود۔

فضاله بضم اول زیاده آمده از چیزے و آنچه زائد بر چیزے که باشد و بمعنی شاخهاے بهم قطع و برگهای ریخته و بمعنی شاخهاے که از آن میوه چیده باشد و آینده را قابل گل و بار نباشد و بمعنی پس ماندهٔ طعام و فضله نیز نوشته اند و نام یکی از غلامان حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم که باسیری آمده بود و در شرح نصاب بایں معنے بفتح اول نوشته و در منتخب بضم۔

فضه بالکسر و تشدید ضاد معجمه بمعنے نقره از منتخب و غیره آن۔

فضائل اربعه اول حکمت دوم شجاعت سوم عفت چهارم عدالت بدانکه صفات اجناس این هر چهار فضیلت و بیان انواع اینها اینست حکمت را دو قسم ست یکی قوت نظری و آن ادراک حقائق اشیاست بقدر طاقت بشری تا بشناختن حضرت واجب وجود که مطلوب حقیقی ست رسد دوم قوت عملی و آن قیام کردن ست بافعال نیکو تا باخلاق پسندیده نفس را عادت شود پس انواع حکمت چهار ست اول ذکا که از بسیاری ادراک نفس ناطقه چنان قوی شود که استنباط نتائج از مقدمات بمجرد توجه تواند نمود دوم صفائی ذهن و آن ملکهٔ استعداد استخراج مطلوب ست بی اضطراب و تشویش سوم حسن تعقل و آن صیانت از سهو و خطا ست چهارم تحفظ و آن چنان ست که صور معقوله و محسوسه را نیکو ضبط نماید تا در وقت احتیاج ملاحظه آن باسانی رو نماید و شجاعت را که انبعاث قوت غضبی ست که نفس ناطقه را در مهالک مخافت سست نماید شش انواع ست اول کبر نفس و آن قیام کردن نفس ناطقه است در کارهای بزرگ و برداشت رنج و مشقتے که در ضمن آن رو نماید التفات نمودن دوم علو همت که نفس ناطقه را در طلب ذکر جمیل و کمالات انسانی مکاره این جهان ملحوظ نظر اعتبار نباشد سوم حلم یعنی ثبات و استقامت و بهنگام غضب سبکساری و اضطراب نکردن در مشاهدهٔ امور نا ملائم چهارم تواضع یعنی خود را بر کسانیکه در جاه و فضیلت از وکتر باشد مزیتی نشمرد اما بشرط اعتدال چنانکه قوت عاقله آن را پسندیده دارد پنجم حمیت و آن حفظ احکام شریعت و محافظت حرمت خود و حرمت احباب خود باشد از امور نالائق ششم رقت یعنی نرم دلی و شفقت بر ابناے جنس بر جهی که مشاهدهٔ آلام و مکارهٔ ایشان متغیر شود بی آنکه اضطرابی در احوال و اقوال پدید آید و عفت آنست که شهوت مطیع نفس ناطقه شود تا تصرف او بحسب اقتضائی عقل باشد و انواع این هفت ست اول حیا که ملاحظه از افعال قبیحه احتراز نمودن از الم پشیمانے و لحاظ استخفافے که در ضمن آن حاصل آید دوم حسن اهتدا یعنی راغب بودن در اکتساب فضائل و در دفع مکاره اقران حتی المقدور کوشش نمودن سوم صبر و آن ضبط کردن قواے نفسانی ست از لذات قبیحه از روے قدرت و اختیار و بعضے صبر را دو قسم گفته یکی صبر از مطلوب دوم صبر بر مطلوب چهارم قناعت و آن چنان بود که نفس کار ماکول و ملبوس را سهل فرا گرفته بهمان قدر که سد ضرورت او را کند از هر جنس

که باشد اقتصار نماید پنجم وقار و آن اطمینان
نفس ست در تحصیل مطلوبات و احتراز از
شتاب زدگی ششم غیرت و آن ملکت
اکتساب مالست از مکانیت جمیله و سیرت
پسندیده و صرف آن در وجوه لائق موافق
شریعت و حکمت باشد هفتم سخاوت و آن
ملکهٔ صرف کردن مال است باسانی در مرامات
مسکینان و محتاجان بروجه اعتدال و
ملاحظهٔ مصرف استحقاق و عدالت آنست
که اینهمه قوتهاے با یکدیگر اتفاق کنند و قوت
ممیزه را امتثال نمایند تا اثرات انصاف
در و ظاهر شود و انواع عدالت پنج ست
اوّل صداقت و آن دوستی صادق بر
وجهیکه هرچه در حق خود خواهد بر دوست
پسند نماید و آنچه بر خود نه پسندد بر دوست
روا ندارد دوم وفا و آن جوانمردیست با
طبقات بنی نوع خصوصا با قارب این را
صلهٔ رحم گویند سوم تسلیم و آن چنان بود
که با حکام الٰهی و نوامیس شرعی و اوضاع
نبوی رضا دهد و بحسن قبول تلقی نماید اگرچه موافق
طبع او نباشد چهارم عبادت و آن تعظیم الٰهی
ست و بجا آوردن فرائض و واجبات
پنجم توکل و آن چنان بود که درستی کار خود
بخدا سپارد و توکیل نعم الوکیل نموده خیالات
سعی خود و تائید غیر برطرف سازد۔
فضولی بفتحتین بمعنی مصدر شائع است
اما فضول بضم چون خود مصدر ست بودن
یاے مصدری دران وجهی معقول ندارد
مگر آنکه ضابطهٔ فارسیان چنان ست که
گاهی در آخر کلمه یا زائده لاحق کنند خواه
اسم جامد باشد یا مصدر یا فارسے باشد
یا عربی چون ارمغان و ارمغانی و فلان
و فلانی و قربان و قربانی و جریان و
جریانی و خلاص و خلاصی و سلامت
و سلامتی از بهار عجم و خیابان و در منتخب
و شرح نور الله نوشته که فضولی بفتحتین
یعنے شخص صاحب فضول که بکار لایعنی مشغول
شود و زیاده سری کند تم کلامها میتواند که
فضولی بفتح اوّل و یاے مصدری بمعنی کردن
کار غیر ضروری باشد چه فضول بفتح اوّل
و یاے مصدری بمعنی کسی ست که با فعال
غیر ضروری پردازد و درین صورت بضم
اوّل خواندن خطاست۔

فصل فا مع طای مهمله

فطنت بالکسر زیرکی و دانائی از
کشف۔
فطانت بفتح زیرکی و دانائی از
منتخب و کشف و صراح و قاموس۔
فطرت بالکسر آفرینش و دانائی و صدقهٔ
عید رمضان و آن دو آثار گندم باشد
یا چهارم آثار جو سر آدمی خانه رغنی از منتخب
و کشف۔
فطر بالفتح شگافتن و آفریدن و روزه
کشودن و بالکسر روزه کشائی و روزه
کشایندگان مفرد و جمع هر دو آمده
از منتخب و کنز و قاموس۔
فطیر آرد سرشته ضد خمیر متعارف۔
فطس بفتحتین پهن بینی شدن و
پهن بینی از لطائف۔
فطیس بالکسر و طاے مشدد و یاے
معروف و سین مهمله مطرقهٔ بزرگ یعنی
پتک کلان که بدان آهن رامی کوبند
بهندی آنرا گهن گویند۔
فطرت اوّل پیدایش ارواح۔
فطام بکسر اوّل موقوف کردن شیر
خوارگی کودک بعد عمر دو سالگی و بمعنے
گسستگی بمفارقت از هر چیز از لطائف
و منتخب۔
فطن بالکسر و فتح و بالضم و بضمتین و
بفتحتین زیرک شدن و زیرکی و بفتح
اوّل و کسر ثانی بمعنی زیرک و دانا از منتخب
فطری بالکسر خلقی و پیدائشی و این
منسوب بفطرت ست۔

فصل فا مع ظای معجمه

فظ بالفتح و تشدید بد خو سخت دل
و درشت سخن از منتخب۔
فظیع بمعنی شنیع و قبیح که در قبح از اندازه
بگذرد از صراح و منتخب۔

فصل فا مع عین مهمله

فعل ناقص مثل کان و صار و
اصبح و فعل ناقص را ناقص ازان گویند

معنی آن بدون خبر فائدهٔ تام نمی بخشد بخلاف سائر افعال چنانچه گفته شود که کان زید معنی کان فائدهٔ تام نه بخشد تا وقتیکه قائماً مذکور نگردد۔

فعّال بالفتح و تشدید عین بمعنے بسیار کارکننده و بکسر اول و تخفیف عین جمع فعل که مقابلهٔ اسم و حرف باشد خواه فعل بمعنے کار باشد۔

فعل و انفعال هر دو لفظ بواو عاطفه فعل کار و کردار چنانچه حرکت نجار در بریدن چوب انفعال اثر پذیر رفتن چنانچه بریده شدن چوب از بریدن نجار۔

فصل فا مع غین معجمه

فغفور بالفتح نام پادشاه چین در اصل فغپور بود بمعنی پسر بت چه فغ بالفتح بمعنی بت ست و پور بباے فارسی بمعنی پسر چون پدر و مادرش او را تذریت کرده بود بایں اسم مسمی گشت از رشیدی۔

فغ بالفتح بمعنی بت که بعربی صنم گویند از برہان و در سراج بالضم ست۔

فغاک بضم اول ابله و نادان از برہان و سراج و بعضے بمعنی حرامزاده نیز نوشته اند۔

فغان بضم اول بمعنی ناله و فریاد این لفظ بکسر شہرت دارد مگر از لہجهٔ عراقیان بضم اول مسموع ست و فغان از ناله بلند تر باشد از چراغ ہدایت و صاحب بہار عجم و جواہر الحروف نوشته که فغان در اصل بمعنے ناقوس ست زیرا که فغ بالضم بمعنے بت ست و الف و نون برای نسبت حالا بمعنی ناقوس متروک گشته و بمعنی ناله و فریاد مستعمل شده۔

فغانی تخلص شاعری۔

فصل فا مع فا

فف بالضم هر دو لب بهم پیچیده یکبار بزور دمیدن بہندی پھونک گویند از شمسی وغیره۔

فصل فا مع قاف

فقہا بضم اول و فتح ثانی دانشمندان علم شریعت جمع فقیہ۔

فقاہت بفتح دانشمندے و دریافتن و دانستن۔

فقّاح بالضم و تشدید قاف و حاے مہمله گل و شگوفهٔ هر چیز از منتخب۔

فقد بالفتح گم کردن و گم شدن از صراح و منتخب و درینجا هر دو لفظ گم بضم کاف فارسی ست۔

فقیر درویش که قوت و کفاف چند از عیال داشته باشد مسکین آنکه بسیار محتاج باشد و هیچ ندارد از منتخب۔

فقار بالفتح مہره‌های پشت از گردن تا کمر از منتخب۔

فقّاع بضم اول و عین مہمله بمعنی بوزه که از برنج سازند و نشه می آرد از بہار عجم و سراج و در بحر الجواہر نوشته که بمعنے شراب غیر مسکر و در لطائف بمعنی شیشه و حباب نیز و بعضے بمعنی پیاله و کوزه آورده اند و خان آرزو در شرح سکندر نامه بمعنی شربت نوشته و در منتخب قوم ست که بضم اول و تشدید قاف شرابی که از جو وغیر آن سازند۔

فقع بضم اول و فتح ثانی مخفف فقاع که نوعی از شراب ست و بفتحتین نوعے از سماروغ از برہان۔

فقید المثل بکسر میم بمثل و عدیم النظیر۔

فقع گشادن بمعنی تفاخر کردن و لاف زدن و تحسین نمودن از برہان و مؤید۔

فقدان بالضم و بالکسر گم شدن و گم کردن از منتخب و صحاح و کشف و درینجا لفظ گم بضم کاف فارسی ست۔

فقه بالکسر و ہای ملفوظ دریافتن و دانستن و علم لیکن مخصوص شده بعلم معرفت احکام شریعت از منتخب و شرح نصاب۔

فقاه بفتح دانائی از شرح نصاب۔

فقیه بروزن فصیح بمعنی دانشمند و دانای علم شرع۔

فقره بالکسر استخوان مہرهٔ پشت و پاره از نثر بمنزلهٔ مصرع بیت از منتخب۔

فصل فا مع کاف عربی

فکاہت بضم اول مزاح و مطایبه

یعنی خوش طبعی از منتخب۔

فکرت بالکسر اندیشه از منتخب۔

فکر بالکسر اندیشه و بالفتح نیز آمده و بکسر اول و فتح ثانی جمع فکرت از منتخب و شافیه۔

فگار بکسر اول و کاف فارسی بمعنے مجروح و بمعنی جراحت هر دو آمده از سراج و برهان و ازینجاست دلفگار یعنی عاشق و کسانیکه دلفگار بمعنی معشوق گمان برند غلطاست۔

فکیف بمعنی ترکیبی پس چگونه از فردوس اللغات و صاحب بهار عجم نوشته که فکیف برای استفهام حالت است که بجهت علو شان امری و غرابت مرتبهٔ آن دیده و دانسته استفسار کرده میشود و کاف که بعد فی آرند برای بیان وقت و حالت باشد چنانکه در عبارت ابوالفضل یکی ازین روابط در التیام ملا کافی ست فکیف که اینهمه دواعی جمع شده باشند۔

فک بالفتح و تشدید جدا کردن دو چیز بهم در شده از یکدیگر و خلاص نمودن و آزاد کردن و یکی از دو استخوان که دندان دران مرکوز اند زیرین را فک اسفل و بالائین را فک اعلی گویند بهندی جبڑا نامند از منتخب و لطائف و صراح۔

فگانه بفتح و کاف فارسی و نون بچه که پیش از ایام ولادت ساقط شود از سراج و برهان۔

فصل فا مع اللام

فلا بفتح بیابان از لطائف۔

فلونیا معجونیست مکیف که افیون و بذر البنج دران داخل کنند از مصطلحات

فلزات بکسرتین و تشدید زاے معجمه و تای فوقانی جمع فلز ست که بکسرتین و تشدید زای معجمه باشد هر شئی که گداخته شود در آتش و آن هشت مشهور ست مثل آهن و ارزیز و مس و سیم و زر و اسرب و جست و سیماب در روئین اختلافست بعضی گویند که مرکبست و بعضی گویند که روئین دو قسم ست یکے کانی و آن کمیاب ست و دیگر مصنوعی و آن بسیار ست و متعارف و از همه گران تر زر ست و از همه سبکتر ارزیز و برنج و روئین از ترکیب جست و مس و ارزیز حاصل میشود از صراح و کشف و قاموس و بحر الجواهر و مدار و شروح نصاب وغیره۔

فلاحت بفتح و حای حطی کشاورزی از صراح۔

فلات بفتح و در آخر تای فوقانی بمعنے بیابان که خالی از آب و گیاه باشد و صحراے فراخ از منتخب و شروح نصاب

فلاکت بفتح فلک زدگی و ناداری و گردش زمانه از فردوس اللغات و این مصدر جعلیست وضع کردهٔ متاخرین

فلاح بفتح و حای حطی رستگاری و فیروزی و بقا و ماندن در خیر و نیکی و بفتح و تشدید لام بمعنے کشاورز و برزگر از منتخب

فلز بکسرتین و تشدید زای معجمه و بضمتین جواهر کانی که گداخته میشود از منتخب۔

فلک اطلس عبارت از فلک الافلاک که آنرا در شرع عرش گویند چه اطلس بمعنے درم بی سکه است پس چنانکه درم بی سکه از نقوش ساده میباشد همچنین فلک نهم که عرش باشد نیز از نقوش کواکب ساده است۔

فلس بالفتح پول که از مس میباشد و جمع آن فلوس بضمتین ست اهل هند بجای مفرد هم لفظ جمع استعمال کنند و درین نظر ست از کشف۔

فلع بفتح فا و کسر لام و عین حطی بمعنے شگافنده و بمعنی تبر بزرگ که بدان هیزم شگافند و بکسر فا و فتح لام نیز آمده۔

فلق بالفتح شگافتن و بفتحتین سپیدهٔ صبح صادق از کشف۔

فلک بضم اول و سکون لام بمعنی کشتی که بدان از دریا عبور نمایند و بعضے کشتیها مفرد و جمع این لفظ بر یک وزن آمده و بفتحتین بمعنی آسمان افلاک و فلک بضمتین جمع آن از منتخب و صراح و در مصطلحات نوشته که فلک بفتحتین نام چوبیست که در هر دو سرش سوراخ کنند و ریسمان ازو بگذرانند معلمان و هر دو پای طفل بازی

گوش افگنده تاب دہند تا مربوط شود آنگاه چوب زنند۔

فلک الافلاک عبارتست از فلک نہم کہ آن آسمان ہمہ آسمانہاست یعنی بالای ہمہ افلاک بر ہمہ محیط است۔ وبلسان شرع آنرا عرش نامند بدانکہ عالم ہمہ یک کرہ است مرکزش مرکز زمین وافلاک ہمہ زاید گرد یکدیگر برآمدہ مانند پوستہای پیاز از ان جملہ فلک الافلاک ست کہ محیط شدہ است بجمیع افلاک ابتدای آسمانہا از فلک الافلاک ست وبفلک قمر منتہی شوند ودر جوف فلک قمر کرۂ آتش است ودر جوف آن کرۂ ہوا ودر جوف کرۂ ہوا کرۂ آب ست ودرمیان کرۂ آب کرۂ خاک ست وکرۂ خاک وکرۂ آب ہر دو بمنزلۂ یک کرہ اند چہ آب کرۂ خاک را کہ زمین باشد احاطۂ تامہ نکردہ است بلکہ ربعی از کرۂ زمین از آب مکشوف ست وبدانکہ دورۂ کرۂ زمین بست وچہار ہزار کروہ است وطول ربع مسکون از مشرق تا مغرب دوازدہ ہزار کروہ وعرض شش ہزار کروہ وقطر زمین ہفت ہزار وشش صد وسی وپنج کروہ وبعد مقعر فلک قمر از سطح زمین چہل ہزار وشش صد وشصت وسہ فرسنگ ست وبعد مقعر فلک شمس از زمین یک لکھ وچہل وہفت ہزار وششصد وده فرسنگ ست وبعد محدب فلک ثوابت کہ مقعر فلک الافلاک ست از روی زمین سی وہشت لکھ وبست وسہ ہزار وشصت وسہ فرسنگ ست وبعد محدب فلک الافلاک بجز خدای تعالی کسی نمیداند واللہ اعلم بالصواب برای تفہیم وتفریح طالبان شکل افلاک وکرہ ہای عناصر کہ مجموع عالم باشد نوشتہ می شود۔

فلاسنگ بمعنی فلاخن وبیابان از لطائف۔

فلفل بضم ہر دو فا وبکسر ہر دو فا دوای معروف وآن دانہاے سیاہ باشد معرب پلپل از منتخب ودر بحر الجواہر فقط بضم ہر دو فا نوشتہ۔

فلخودن بالفتح وخای معجمہ پنبہ را از پنبہ دانہ جدا کردن از برہان۔

فلخیدن بالفتح پنبہ را محلوج کردن از برہان۔

فلیوان بالفتح بیہودگان واحمقان

فلاخن بفتح اول وفتح خای معجمہ چرا کہ مخفف فلاخان ست بمعنی آلت سنگ اندازی کہ از رسن دو تا سازند بہندی گوپھن گویند وفلاخن بضم خای معجمہ چنانکہ مشہور ست خطا باشد زیرا کہ بعض استادان بلفظ من وگلشن قافیہ کردہ انداز سراج وسروری وبرہان

فلاخان بفتح بمعنی فلاخن از برہان

فلان بضم اول بمعنی شخص غیر معلوم این لفظ عربیست فارسیان یا در آخر آن زیادہ کردہ فلانی گویند چنانکہ در قربانی کردہ اند چہ در اصل قربان ست بمعنی قدیم از سراج ودر منتخب مؤید وکشف ومدار ومزیل نیز بضم اول ست وبہ فتح خطاست۔

فلسطین بکسر اول وفتح لام وسکون

فلک الافلاک کہ بلسان شرع عرش نامند

سین مہملہ و کسر طای مہملہ نام ملکے است در شام از لب لالباب۔

فلو بفتح اوّل وضم ثانی و تشدید واو بمعنی کرۂ اسپ کرہ خر کمبالہ کہ از شیر باز کردہ شدہ باشد از صراح۔

فلیو بفتح اوّل و کسر لام و یای مجہول بمعنی بیہودہ و بیفائدہ از لطائف۔

فلک ثابتہ بمعنی فلکی ست کہ کواکب ثابتہ یعنی کواکب غیر سیارہ بروے مرکوز اند و آن فلک ہشتم ست در شرع آنرا کرسی نامند و حکما آنرا فلک البروج گویند۔

فلکہ بضم با ورلیشیہ و آن چوبک مدور میان سوراخ بود کہ بر ستون نہند و قرص کوچک سوراخ دار کہ در دوک چرخہ میکشند از منتخب و مؤید۔

فلذہ بالکسر و ذال معجمہ بمعنے پارۂ جگر از منتخب

فلسفہ بالفتح حکیم و دانشمند شدن از منتخب و بمیر نور اللہ نوشتہ کہ این مصدر ست جعلے از فیلا سوفا ماخوذ کردہ اند۔

فلاسفہ بفتح اوّل و کسر سین مہملہ حکیمان و دانشمندان این جمع فلسفی ست کہ بمعنے حکیم باشد۔

فلہ بضم اوّل و فتح لام مخفف شیر نخستین حیوان نو زادہ کہ چون بر آتش نہند منجمد و بستہ شود و بہندی آنرا کھیس و پیوسی گویند از کشف و رشیدی و سروری و در برہان بالفتح و تشدید و تخفیف لام۔

فلاطوسی نام حکیم از برہان و بعضے شارحان سکندرنامہ نوشتہ کہ فلاطوس نام پہلوانی بودہ است و در کشف مسطورست کہ قوتیست نہایت دلاور و در فرہنگ آمدہ کہ فلاطوس وزن یک درم را گویند۔

فلونی معجونیست یکیف کہ افیون و بذر البنج دران داخل کنند از مصطلحات

فلس یونانی بمعنی خرمہرہ نوشتہ اند مگر در کتب لغت یافتہ نشدہ۔

فلسفی بفتح اوّل و سکون ثانی و سین مہملہ و فا بمعنی حکیم و دانشمند و این منسوب ست بہ فلسفہ کہ بمعنی حکیم و دانشمند شدنست کذا فی المنتخب۔

فصل فا مع میم

فم بفتح و تخفیف میم بمعنی دہان از شرح نصاب و لطائف و در منتخب بہر سہ حرکت بمعنی دہان و بتشدید میم نیز آمدہ۔

فصل فا مع نون

فنا بکسر اوّل بمعنی حوالی و نواحی بمعنے گرداگرد خانہ و پیش سرای کہ فراخ و کشادہ باشد و بفتح اوّل سپری شدن و نیست بودن و نزد صوفیان زائل شدن تفرقہ و تمیز در میان حدوث و قدم از منتخب و لطائف۔

فنح بفتح اوّل و سکون نون و حای مہملہ سیر نشدن اسپ از آب یعنی کمتر نوشیدن از سیری از منتخب و صراح۔

فند بالفتح دروغ و خطا و سستی راے از صحاح و منتخب و در استعمال فارسی بمعنے بکر جنانکہ در برہان ست۔

فنجنوش بفتح اول و فتح جیم و ضم نون ثانی و شین معجمہ ریم آہن مصنوعی از برہان

فندق بضم اول و ضم دال میوہ ایست ولایتی سرخ رنگ برابر کنار مشابہ بسر انگشتان آنرا بندق نیز گویند گاہی کنایہ ازان باشد لب معشوق و گاہی سر انگشت حنابستۂ معشوق در ہندوستان کہ تخم فندق از ولایت مے آید آنرا نیز فندق میگویند و بدوا بکار مے برند و لفظ فندق بمعنی گوی کہ بدان بازے کنند و بمعنی کاروانسرا کہ برراہ باشد و نام موضعی ست از منتخب و بحر الجواہر و مدار و بہار عجم و برہان و در لطائف بکسر اوّل وضم دال۔

فنک بفتحتین و کاف عربی جانورے است پشمین سفید رنگ از پوستش پوستین سازند و پوستش را نیز فنک گویند از سراج و برہان۔

فنجان بکسر اوّل و جیم عربی و در آخر نون پیالۂ کوچک کہ دران قہوہ پر کنند و این لفظ ہرا معرب پنگان است کہ در فارسی بمعنی پیالہ باشد از مصطلحات۔

فن خوردن دغا خوردن۔

فندق بستن سر انگستان بحنا رنگین کردن۔

فن بالفتح و تشدید در عربی حال و گونه و نوع از هر چیز و راندن از منتخب و در استعمال فارسی بتخفیف نون بمعنی هنر و داؤ
فندق شکستن کنایه از بوسه دادن یعنی بوسه گرفتن از بهار عجم۔
فندق زدن آن باشد که دست چپ را مشت کنند و سر انگشت سبابه دست راست بنوعی در مابین انگشت سبابه و وسطی دست چپ زنند که آواز بر آید از بهار عجم و برهان۔

فصل فا مع واو

فوجات بالفتح و حای مهمله بوهای خوش از منتخب و شمسی۔
فوات بالفتح بمعنی نیستی و درگذاشتن از منتخب۔
فوت بالفتح درگذشتن اجوف واوی است و تا هی این جمله ست از صراح اگرچه این لفظ مصدر ست لیکن در عرف مردم بمعنی فات مستعمل میشود۔
فوهات بالفتح و بها جمع فوه که بمعنی دهان ست۔
فوج بالفتح و جیم عربی گروه و بالفظ کشیدن مستعمل ست از بهار عجم۔
فوایح بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم ست و حای مهمله چیزهای خوشبو دهنده و بوهای خوش از منتخب۔

فواد بضم اول و فتح همزه که حرف دوم است و بسبب ضمهٔ ماقبل خود بصورت واو نوشته میشود بروزن مراد بمعنی دل و بمعنی درد دل کذا فی المنتخب و اللطائف و شرح النصاب و الصراح و در منتخب نوشته که فواد بالفتح و بواو بمعنی دل نادرست تم کلامه در ینجا مکرر نوشته شد بنا بر غلطی تا جوینده بیابد۔
فولاد بالضم و واو معروف معرب پولاد از کشف و شرح نصاب۔
فور بالفتح و را مهمله بمعنی هنگام و ساعت و زود و بمعنی جوش خواه در دیگ باشد خواه در چشمه و جز آن از منتخب و کشف و بضم و واو معروف بروزن نور نام پادشاه قنوج از برهان۔
فوز بالفتح و زای معجمه رستن و رسیدن بخوبی بمقصد و فیروزی از منتخب و کشف و در لطائف نوشته که فوز بالضم معرب پوز که بمعنی بینی چهارپایان و چهرهٔ بهائم ست۔
فواق بضم بروزن غراب بادیکه از سینه بر آید زیرا که از قعر معده صعود میکند بطرف فوق بفارسی آنرا هکهک گویند بکسر هر دو ها و هر دو کاف عربی و هچکی بهندی نامند از منتخب و قاموس و غرائب اللغات و در منتخب نوشته که هم بمعنی حالتی که وقت نزع شخص را میشود۔
فواضل بخششهای بزرگ و عطاهای نیکو از منتخب و بعضی از محققین نوشته اند که فواضل جمع فاضله که صیغهٔ اسم فاعل باشد چون وصف فاعلیت امر متعدی ست لهذا استعمال فواضل در اوصاف متعدیه می باشد یعنی صفاتی که از فاعل بسوی مفعول منتقل تواند شد چنانچه عطا و علم و هنر و ادب و فضائل جمع فضیلت ست که صیغهٔ صفت مشبه باشد چون صفت مشبه از اوصاف لازم ذاتیه است لهذا استعمال فضائل در اوصاف لازمه می باشد یعنی در صفاتی که متعدی بسوی غیر نتواند شد چنانکه حسن و ذکاوت و حیا و اصالت وغیره۔
فواصل بکسر صاد مهمله کلمه های اواخر آیات قرآن مجید بمنزلهٔ قوافی در شعر از منتخب۔
فوفل بالضم و واو معروف و فتح فای دوم سپاری که با برگ تنبول میخورند و این معرب پوپل ست از منتخب و کشف و رسالهٔ معربات۔
فوم بالضم سیر که بهندی لهسن گویند و بمعنی گندم از شرح نصاب و منتخب و برهان۔
فوران بالفتح جوش و بالضم نام شهر قنوج از برهان۔
فواره بالضم و تخفیف سرجوش از بحر الجواهر و صاحب بهار عجم نوشته که این لفظ مستحدث فارسی زبانان عربی دانان ست از مادهٔ فور که بمعنی جوشیدن ست اشتقاق

کرده اند تم کلامه و در سراج نوشته که فواره بالفتح
و تشدید واو معروف ست بعضی گویند که
ظاهرا صیغه مبالغه است از فور بمعنی جوشیدن
لیکن در عربی مستعمل نیست پس از تصرف
فارسیان متعرب باشد و از قاموس
بمعنی منبع آب دریافت میشود تم کلامه و در
منتخب نوشته که فواره بالضم اپنچه در دیگ جوش
کند و بالفتح و تشدید واو بسیار جوش کننده
تم کلامه فقیر مؤلف گوید که فواره بضم اول و
تخفیف پهوهاره که لفظ هندی الاصل است
منسوب به پهوهار که بهندی قطرات باریک
را گویند و الف آخر را که بقاعده هندی
برای نسبت بود بجهت تخفیف حذف کرده
تای نقل که در اواخر الفاظ عربی برای نقل
از معنی وصفی بمعنی اسمی می آید لاحق کردند
و چنانکه تا در لفظ خلیفه و ذبیحه و کافیه و شافیه
و تعریب لفظ هندی بسیارست چنانکه
قرنفل و اطریفل معرب کرن پهول و تری
پهل۔

فوطه بالضم کر بند و جامه نادوخته و لنگ
حمامی و بمعنی دستار و رومال نیز آمده و بمعنی
زری که رعایا داخل خزانه نماید در اصل فوته
بتای فوقانی بوده و فوطه بطا تصرف ست
از سراج و مؤید و مصطلحات و مدار و بهار عجم۔

فوه بالضم بوی خوش چنانکه در معرب
و دیوان ست و صاحب مهذب اللغات
بالفتح نوشته از بحر الجواهر و بالفتح بر وزن
نوع بمعنی دهان و افواه جمع آن از
منتخب و بالضم و تشدید واو مفتوحه و های
مختفی بمعنی چوبهای باریک مائل بسرخی
باشد و جامه را بدان رنگ سرخ رزند
بهندی آنرا مجیٹھ گویند از برهان و سراج

فواکه بالفتح اول و کسر کاف و های ملفوظ
میوه ها و این جمع فاکهه است که بمعنی میوه
باشد۔

فصل فا مع ها

فهرست بکسر اول و سوم آنچه تفصیل
باشد در اعداد و ابواب و فصول و غیره
در ابتدای کتاب و غیر آنکه در ان بطریق
اجمال اسامی ابواب و فصول و غیره
بیان کنند و بعربی آنرا فهرس گویند بحذف
تای فوقانی درین صورت فهرس معرب
اوست از برهان و سراج و در مؤید و شرح نصاب
فهرست بالفتح نوشته۔

فهد بالفتح بمعنی یوز که جانور شکاری ست
بهندی چیتا گویند از منتخب و شرح
نصاب۔

فهرس بکسر اول و سوم معرب فهرست
از سراج و رساله معربات و غیره۔

فصل فا مع یای تحتانی

فیفاء بالفتح و حرف سوم نیز فاست
بمعنی بیابان هموار از شرح نصاب و صراح

فیخا بالفتح جوشم جهنم از شرح خاقانی و در
دیگر کتب لغت یافته نشد مگر در صراح و
منتخب معنی فیخ مؤید معنی مذکورست و در
برهان فنجا بالفتح نون و جیم عربی خمیازه و
قشعریره و با دیگر بوقت باریدن برف
دزد۔

فیوحات بفتحتین و حای مهمله دمیدنهای
بوی خوش و ارزانیهای بهار و فراخیهای
بسیار و این جمع الجمع فیح ست که بالفتح
بمعنی دمیدن بوی خوش باشد کذا
فی المنتخب و جمع فیح فیوح ست۔

فیخزج بفتح اول و سکون تحتانی
و ضم حای مهمله و فتح ذال معجمه و جیم عربی
حالتی باشد مثل حالت تپ که خمیازه
و فازه و سرخی روی و چشم از آثار اوست
این لفظ معرب پهیوده است از حدود
الامراض۔

فید بالفتح نام قلعه ایست در راه مکه
معظمه که فید نام شخصی آنرا بنا کرده از
منتخب و در کشف و سروری و برهان
نام موضعیست در راه مکه و در لب اللباب
نام شهر در راه مکه و در منتخب برهان
بمعنی خرامیدن و بفتح نیز آمده۔

فیل بند ترکیبی ست در بازی
شطرنج که برای حفاظت شاه و دیگری
مهرهای خود در پس پیل خود دو پیاده
نهند تا این هر سه تقویت و تائید همدیگر
نمایند و مهره حریف را باین طرف
آمدن ندهند۔

فیروزمند درین لفظ کلمهٔ مند زائد است و بعضے محققین نوشتند که زائد نیست بلکه گاهی الحاق حرف نسبت اسم ملحق برا بمعنی معدی کند پس درین صورت فیروزمند بمعنی فیروزی باشد و از همین قبیل ست مان در شادمان

فیروز بالکسر و یای معروف و بالفتح نیز معرب پیروز که بیای مجهول باشد بمعنی کامیاب چون یای مجهول در عربی نباشد در تعریب ما قبل آنرا گاهی مکسور و گاهی مفتوح خوانند و لهذا در قاموس ست که فیروز آباد بفتح و کسر نام شهر از سراج و رسالهٔ معربات ۔

فیلقوس نام پدر سکندر و این مرکبست از لفظ فیلق که بمعنی لشکر ست و از لفظ اوس که بمعنی امیر ست حاصل آن امیر لشکر ست از کشف ۔

فیلاقوس و فیلقوس نام حکیمی و نام پدر سکندر را از برهان ۔

فیثاغورس بالفتح و غین معجمه مضموم نام حکیمی ست و این معرب پتیاگورس ست که بضم کاف فارسی و واو معدوله باشد از رسالهٔ معربات ۔

فیض بالفتح و ضاد معجمه بسیار شدن آب رود چنانکه از اطراف بریزد و در یختن آب و خیر بسیار و فاش شدن خبر از منتخب و لطائف و سراج و شرح نصاب ۔

فیلسوف بالفتح بمعنی حکیم و بمعنی ترکیبی دوستدار علم و حکمت چه لفظ فیلسوف مرکبست از فیل که بزبان یونانی بمعنی محب و دوست باشد و از لفظ سوف که بمعنی علم و حکمت باشد و جمعش فلاسفه آید و فلسفی منسوب بآنست از بحر الجواهر و کشف و در برهان نوشته که فیلسوف مخفف فیلاسوف بمعنی دوستدار حکمت چه فیلا بالفتح بمعنی دوستدار و سوف بمعنی حکمت ۔

فیصل بفتح فا و صاد مهمله حاکم و حکم که فیصل کند میان مقدمات حق و باطل فارسیان بمعنی انفصال استعمال کنند و این مجاز ست از بهار عجم و منتخب ۔

فیل تل توده چیزیکه بقدر قامت فیل باشد ۔

فیجن بالفتح و جیم مفتوح بمعنی سداب و آن گیاهی ست مثل پودینه از برهان و منتخب ۔

فیروزه کهن فیروزه کهنه بهتر و خوش رنگ بیش قیمت باشد ۔

فیضان بفتحات ثلاثه بمعنی ریخته شدن آب از بسیاری و جاری شدن آب و فاش شدن خبر از منتخب و کشف و بهار عجم بدانکه هر لفظے که برین وزن باشد از مصادر در و معنی حرکت و اضطراب باشد پس آن لفظ بفتحات ثلاثه می باشد چنانچه حیوان و سیلان و حیران و میلان و غثیان و دوران و جولان و طیران و ثوران و هیجان وغیرهم مگر فارسیان بعضے را ازین الفاظ بسکون ثانی هم آورده اند از مزیل وغیر آن ۔

فیل باران باران آخر برشگال آن بشدت باشد از مصطلحات ۔

فیروزه بالکسر و یای معروف معرب پیروزه که جوهر یست سبز زنگاری رنگ و بفتح اول نیز آمده ۔

فیلوله بالفتح و لام مضموم ضعف رای و تدبیر و خواب کردن بوقت عصر و آن سبب جنون ست از شرح نصاب ۔

فیه بکسر فا و فتح همزه که حرف دوم ست و حرف سوم های مختفی که در اصل تا بوده پس لفظ فئه بمعنی گروه مردمانست کذا فی المنتخب این لفظ درینجا بنابر مصلحے مکرر نوشته شد ۔

فی الجمله بمعنی من وجه و اندکی بمعنے حاصل سخن و مجمل کلام از شرح نور اللہ

فیروزه بوسحاقی نوعی از فیروزه خوب که کان آنرا ابو اسحاق نام شخصی در نیشاپور پیدا نموده بود شرح سکندر نامه از خان آرزو و دیگر لغات ۔

فیروزه حبابی فیروزه که بشکل حباب برانگیخته و گنبد دار باشد ۔

فیء بالفتح سایهٔ هر شے پس از زوال یعنی سایهٔ هر چیز که بعد نصف النهار باشد و ظل سایه پیش از نیم روز از منتخب و لطائف

سوای معنی مذکوره بمعنی خراج و غنیمت و باز گذشتن و جماع و بکسر معرب ست که در عربی یکی حروف جاره باشد و در فارسی ترجمهٔ آن لفظ در است۔

فیافی بفتح اول و فای دوم مکسور بیابان ها و این جمع فیفاست از کنز۔

باب قاف

فصل قاف مع الف

قاقم انگشت نما قاقمی که موی دراز بقدر انگشت دست دراز دارد از شرح قران السعدین و بخاطر ناقص فقیر مؤلف میرسد که عبارت از پوست قاقمی باشد که مع دُم آن باشد که بصورت انگشت پیدا شد و بدُم نوشتن آن دلیل اصالت بوده باشد یا آنکه قاقم انگشت نما مراد از ان بهتر باشد چرا که چیز بهتر را با انگشت مینماید۔

قاضی بیضا صاحب تفسیر بیضاوی و بیضا شهریست در فارس۔

قالب بفتح لام و بکسر لام هر دو درست بمعنی قالب خشت و کفش و چیزیکه بدان نقش چهینٹ بر جامه کنند بهندی آنرا چهاپه گویند و بمعنی جسم و بدن از منتخب و مدار و خیابان و بحر الجواهر و چراغ هدایت۔

قاب در آخر بای موحده خوان طعام این لفظ ترکی ست از بهار عجم و در مصطلحات نوشته که قاب لفظ ترکی ست بمعنی آوند و ظرف چون طبق ظرف طعام ست آنرا قاب نیز گویند و بمعنی استخوان آرنج و پا باشد و در عربی قاب بمعنی مابین قبضهٔ کمان و خانهٔ کمان و مقدار چیزی کذا فی المنتخب و در چراغ هدایت نوشته که قاب بمعنی خانهٔ عینک آئینه و استخوانها که بدان قمار بازند بهندی پانسه نامند۔

قامت بمعنی قد و اشارتست باین کلمات که بوقت استاده شدن امام در تکبیر گویند قد قامت الصلوٰة۔

قانت بکسر نون فرمان برنده و دعا خواننده در نماز و خاموش از منتخب و لطائف

قاذورات بضم ذال معجمه پلیدیها و نجاستها از منتخب۔

قاضی چرخ ستارهٔ مشتری که سعد اکبرست۔

قاعد نشسته و نشیننده و زنیکه از حیض و زادن باز مانده باشد از منتخب۔

قائد بکسر همزه که حرف ششم است عصاکش مردم کور و بمعنی لشکرکش و سردار فوج از منتخب۔

قاصد آهنگ کننده و راه راست رونده و چوب شکننده و گاهی در استعمال فارسی بمعنی مستعد قتل هم می آید۔

قار برای مهمله در ترکی برف را گویند و بعربی بمعنی قیر و آن صمغ ست سیاه لهذا نسبت این لفظ بچیزهای سفید و سیاه هر دو کنند از سراج و برهان و لغات ترکی و قار بمعنی قیر از منتخب نیز در عربی قار برای مشدده بمعنی قرار گیرنده که صیغهٔ اسم فاعل ست از قرار۔

قاصر کوتاهی کننده از منتخب۔

قاطر در ترکی استر را گویند ظاهرا این لفظ بتای فوقانی بوده متاخرین بطا بدل کرده اند۔

قاتشکر در ترکی بمعنی آمیخته اند۔

قاسم بکسر سین مهمله بزور برکاری دارند از صراح و منتخب۔

قاشور بضم شین معجمه اسپ یا زدهم از شرح نصاب و در منتخب نوشته اسپ دهم از ده اسپ که پس همه اسپان دود آن را فسکل نیز گویند۔

قادر انداز و قدر انداز بمعنی تیر انداز کامل هنروبی خطا از رشیدی و بهار عجم و برهان و چراغ هدایت۔

قائم انداز شطرنج باز کامل و بنیطرو مراد بمعنی غالب از بهار عجم و برهان۔

قاز بزای معجمه نام طائر معروف این لفظ ترکی ست از سراج وغیره و آن ترکی از لطاست۔

قاموس دریای عمیق و جای گذر رف

ترین از دریا و میان دریا و نام کتابیست در لغت از مجد الدین بن یعقوب فیروز آبادی از منتخب و شرح نصاب از یوسف بن مانع۔

قابوس ببای موحدہ و سین مہملہ نام پادشاہی معرب کاؤس از منتخب و بعضی نوشتہ کہ نام حکیمی کہ پادشاہ استرآباد بود۔

قاش لفظ ترکی ست بمعنی ابرو و بمعنی پارہ دراز کہ از جانب طول میوہ تراشیدہ باشند و بہندی پھانک گویند۔

قاص بتشدید صاد مہملہ قصہ خوان و واعظ و بریدی کسے آیندہ و خبر دہندہ از منتخب و قاموس۔

قاصع شکنندہ و خوار گرداندہ از منتخب و صراح۔

قارع بعین مہملہ فال زنندہ بقرعہ و دستور کشتی کنندہ و کسیکہ موی سرا و بعلت ریختہ باشند و قبول کنندہ مشورت و کسیکہ از الیستد از آنچہ فرمایند از منتخب و غیرہ۔

قاع در آخر عین مہملہ بمعنی زمین ہموار و فراخ از کشف و منتخب۔

قاصرات الطرف زنانی کہ گوشہ چشم بسوی غیر شوہر خود نگرداند۔

قاف نام کوہ کہ گرداگرد عالم است و گفتہ اند کہ از زمرد ست از منتخب۔

قاطع طریق بمعنی قطاع الطریق کہ رہزن باشد۔

قاتق و قتق در ترکی بمعنی ترشی کہ در آشہا کنند از سراج۔

قاشق بضم شین معجمہ چمچہ و این لفظ ترکی ست۔

قادر علی الاطلاق صاحب قدرت بر ہر کاری۔

قاق لفظ ترکی ست بمعنی گوشت خشک کردہ شدہ کہ آنرا بریان کردہ میخورند و مجازاً بمعنی لاغر و نزار از برہان و در منتخب نوشتہ کہ بمعنی مرد بسیار دراز و در رسالہ معربات نوشتہ کہ قاق بمعنے قسمی ست از زنان معرب کاک نیست بلکہ تصرف فارسی زبانانست کہ میخواہند کہ بمخرج حرف زنند کاک را قاق گویند۔

قائل بکسر ہمزہ گویندہ و قیلولہ کنندہ از منتخب و در عرف بمعنی اقرار کنندہ بر خطای خود۔

قابل پیش آیندہ و قبول کنندہ و سال آیندہ و سزاوار و پسندیدہ و ضامن از منتخب۔

قال مقال گفتگوی بسیار از چراغ ہدایت۔

قاقم بضم قاف دوم جانوریست کہ پوستش بغایت سفید و ملائم باشد و از ان پوستین مے سازند از برہان۔

قائم باصطلاح شطرنج بازان آنکہ ہر دو حریف برابر باشند از فردوس اللغات

قازغان بزاوغین معجمتین دیگ مسین از لطائف و در غرائب اللغات نوشتہ کہ قزغان بمعنی ظرف آہنی کہ دران روغن انداختہ چیزی بریان نمایند آنرا کڑھائی گویند و این لفظ ترکی است۔

قاآن بروزن سامان لفظ ترکی ست نام پادشاہ بس عادل و سخی و عاقل پسر چنگیز خان و خاقان لقب پادشاہ ترکستان و مجازاً ہر پادشاہ جلیل القدر را گویند از نفائس الفنون و رشیدی۔

قاطن بکسر طای مہملہ مقیم۔

قاطنین مقیمان و باشندگان ضد مسافرین۔

قاب قوس مقدار دو کمان۔

قال کردن حرف زدن و نغمہ خواندن۔

قانون این لفظ سریانی ست یا یونانی بمعنی اصل ہر چیز و مسطر کتاب و مسطر جدول و نیز مقیاس ہر شے یعنی آلۂ اندازہ کردن ہر چیز و مجازاً بمعنی قاعدہ و دستور و نام کتاب بوعلی بن سینا در علم طب و نام ساز معروف و آن تختہ باشد بین بانار ہاے بسیار تا لفظ مقیاس ہر شے از بحر الجواہر و صراح و قاموس و شرح تہذیب و باقی از جا ہاے دیگر و در برہان نوشتہ کہ قانون معرب کانون ست برای معالجہ مذکور۔

قاش زین بمعنی خنای زین۔

قائم ریختن مغلوب و عاجز شدن از برہان و بہار عجم۔

قارن بفتح را و مہملہ نام پہلوانے در زمانہ رستم از برہان و نام پسر خان خانان نام عبدالرحیم۔

قاین برادر شوہر و برادر زن از لغات ترکی

قاقلتین ہر دو الائچی سرخ و سفید۔

قالب تہی کردن بیہوش شدن و جان دادن از شرح الشعرا۔

قان بمعنی خون و این لفظ ترکیست از لغات ترکی نوشتہ شد۔

قافیہ شائگان قافیہ مشتمل بر ایطای جلی کہ حرف زائد را باصلی قافیہ گردانند چنانکہ دلیران و مردان را با جان و زمان یا آہنین و زنگین را با نسرین و چین یا خندان و گریان را با کمان و مکان یا خوردن و خفتن را با گلشن و سوسن قافیہ آرند شائگان در فارسی کاریکہ بحکم حاکم کنند بے مزد و منت بہندی بیگار گویند چون کار بیگار زشت و خراب باشد ہمچنین این قسم قوافی نیز بسبب بی اہتمامی و زشتی بآن کار مشابہت دارد و لہذا این را نیز شائگان نام نہادند از رسائل قوافی نوشتہ شد۔

قافیہ تنگ شدن عاجز شدن در گفتار و کردار از برہان و سراج۔

قاطعین مستاجرین۔

قانتین بکسر نون و کسر تای فوقانی فرمان برندگان و دعا خوانندگان در نماز و خاموشان۔

قالین لفظ ترکیست بمعنی غالیچہ کہ فرش مشہور است۔

قاپو بضم بای فارسی لفظ ترکیست بمعنے دروازہ و بضم بای عربی در ترکی بمعنی فرصت۔

قاطبۃ بکسر طای مہملہ و فتح بای موحدہ و این لفظ دائما منصوب منون مے آید و معنے این لفظ قاطبۃ تمام و ہمہ است از مدار و شرح نصاب و بہار عجم و غیرہا۔

قاب خانہ قمارخانہ چہ قاب ببای موحدہ در اصل بمعنی استخوان ست کہ بدان قمار میبازند از چراغ ہدایت۔

قارورہ حقہ باردت و نوعے از پیکان و بمعنی شیشہ نیز و المبا شیشہ کوچک مدور کہ بصورت مثانہ سازند و در ان بول پر کنند و چون بول را نیز بدین نام خوانند پس این مجازا باشد بتسمیہ حال باسم محل از بحر الجواہر و لطائف۔

قاقلہ بضم قاف دوم الائچی کلان کہ پوست آن سرخ مائل بتیرگی باشد از برہان۔

قاہ قاہ خندہ باواز از برہان۔

قابلہ بکسر بای موحدہ در اصل لغت بمعنے متکفل و ضامن ست مگر بمعنی دایہ کہ بوقت تولد تدبیر و خدمت بچہ و زچہ کند

از شرح نصاب یوسف بن مانع۔

قارعہ حادثہ زمانہ و سختی و بمعنی قیامت از منتخب و لطائف۔

قاہرہ غالب چیرہ و زبردست و نام شہر در مصر از منتخب و غیرہ۔

قافیہ در لغت از پی روندہ است و این لفظ را از قفو گرفتہ اند و قفو بمعنی از پی رفتن ست چون بیشتر آنست کہ قافیہ در پی باقی الفاظ بیت یا در پی اکثر آنہا واقع میشود گویا از پی آنہا میرود و لہذا قافیہ نام گردید و باصطلاح عبارت ست از مجموع آنچہ تکرار یابد در الفاظ مشابہت الاواخر با لفظے متغائر المعانی کہ واقع اند در اواخر مصراع ہا یا بیت ہا از رسائل عطائی و دیگر رسائل قافیہ۔

قاعدہ بکسر عین مہملہ زن نشستہ و بمعنی دستور و بنیاد از منتخب۔

قافلہ بکسر فا گروہ از سفر باز گردندہ ماخوذ از قفول کہ بمعنی از سفر باز گشتن ست کذا فی الصراح حالا برائے تفول خیر بمعنے گروہ بسفر روندہ نیز استعمال نمایند

قائمہ بمعنی پایہ از مؤید و باصطلاح علم ہندسہ آنرا گویند کہ خطی مستقیم را بر خطی مستقیم مفروش بنہجی بنصب قائم کنند کہ از ہر دو پہلوش دو زاویہ برابر یکدیگر پیدا شوند پس ہر یکے را ازین زاویتین زاویہ قائمہ گویند و ہر یکے را از ان خط عمود

بدانها زاویه قائمه پیدا شود عمود نامند شکلش اینست۔

قانی بکسر نون بمعنی بسیار سرخ از شرح نصاب و منتخب و درین لفظ بسیار تردد دست ظاهراً توافق لسانین باشد میان عربی و ترکی۔

قاری خواننده از منتخب۔

قاسی سخت و سیاه دل از منتخب۔

قاصی بصاد مهمله نهایت رسنده از منتخب و بمعنی بعید و باشندهٔ راه دور مستعمل۔

قاضی حکم کننده و داد کننده۔

قاپی بکسر بای فارسی در ترکی دروازه را گویند۔

قالی نام قوم۔

قاپوچی ببای فارسی بمعنی دربان و این لفظ ترکی است۔

فصل قاف مع بای موحده

قبا بفتح جامه و نیز بمعنی معروف و بضم موضعیست نزدیک مدینهٔ منوره که مسجد قبا منسوب بآنست از منتخب۔

قبعثری بفتحتین شتر بزرگ بار بسیار کشید و جانوریست در دریا و چیزی سخت بزرگ خلقت و نام شاعریست معروف بفصاحت از منتخب۔

قباچا قبای کوچک از برهان قاطع۔

قباب بکسر اول و دو بای موحده جمع قبه و بهندی قبه را کلس نامند و قباب بالضم چنانکه مشهور شده خطاست از کشف و منتخب۔

قبب بکسر قاف و فتح بای موحده اول جمع قبه۔

قبقاب بالفتح بدو قاف و دو بای موحده نعلین چوبین و بمعنی دروغگوی و شتر مست آواز کننده و شیر غرنده و اندام فراخ زن و مهره است که بدان جامها را مهره کننده از منتخب۔

قباحت زشتی و بدی۔

قبج بالفتح و جیم عربی معرب کبک طائر معروفست از منتخب۔

قبح بالضم زشتی از منتخب۔

قبیح زشت و نازیبا۔

قبائح زشتیها۔

قبوح بفتح اول و ضم ثانی زشت و زبون از فردوس اللغات۔

قباد بالضم نام یکی از پادشاهان کیان و نام پدر نوشیروان و او از آل ساسان بود و نام معز الدین که پادشاه دهلی بود و او هر پادشاه عظیم الشان را گویند از برهان و سراج و لطائف در جواهر الحروف نوشته که در اصل این لفظ کواد بود زیرا که قاف در فارسی نمی آید۔

قبق انداز بفتحتین تیرانداز بهدف زننده چه قبق بفتحتین در ترکی کدو را گویند در زمانهٔ قدیم ترکان کدوی از چوب دراز آویخته نشانه میزدند حالا بجای کدو طشت را میزنند۔

قبله گاه مجوس کنایه از آتش از برهان۔

قبس بالفتح و سکون ثانی و سین مهمله آتش گرفتن و بفتحتین پارهٔ آتش که بی دود باشد از شرح نصاب و صراح۔

قبص بالفتح و صاد مهمله بسر انگشتان گرفتن چیزی و بفتحتین درد شکم و درد جگر و شادمانی و بزرگی و بفتح اول و کسر پادشاهان از منتخب۔

قبض بفتحتین درد گرفتگی شکم از بحر الجواهر و بفتح اول و سکون ثانی گرفتن و گرفتگی و در عروض نام زحاف و آن انداختن حرف پنجم ساکن ست چون در بحر هزج یای مفاعیلن بیفتد مفاعلن بماند و در بحر متقارب از فعولن نون بیفتد از فعول بماند بضم لام۔

قبچاق بالکسر نام دشتی ست میان توران و ترکستان که اتراک آنجا بسیار بزرگ و مردم کش میباشند متاخرین از عالم تسمیة الحال باسم المحل باشندگان آنجا را نیز قبچاق گویند و مجازاً لفظ قبچاق بمعنی بیباک نیز می آید از برهان و لغات ترکی و شرح۔

قبول بفتح اول پذیرفتن و این وزن مصدر شاذ ست و بضمتین پیش آمدن از صراح و منتخب و بعضی کہ یاء تا در آخر افزوده قبولیت گویند غلط ست از مزیل و قبول در استعمال فارسی اکثر بمعنی مقبول آید۔

قبل بالضم فرج زن و بضمتین بمعنی گروه ها و بمعنی ضد دبر کہ بمعنی جانب پشت ست و بکسر قاف و فتح بای موحده بمعنی طرف و جہت و جانب و مجازاً بمعنی طریق ہم آمده و بفتح اول و سکون ثانی ضد بعد یعنی پیش و بفتحتین بلندی زمین از منتخب و کشف و بحر الجواہر

قبائل گروہہا جمع قبیلہ از منتخب۔

قبیل پذیرفتار و بمعنی گروه مردم از منتخب

قبة الاسلام بضم لقب شہر بخارا و در منتخب نوشتہ کہ لقب بصره است۔

قبا کردن چاک کردن جامہ و پیراہن از بہار عجم و چراغ ہدایت و جہانگیری و شرح

قبہ بالضم و تشدید بای موحده بنای گرد آورده چون گنبد و ہرچہ مثل آن باشد چون قبہ سرتربہ عمارت از منتخب و گاہی مراد از آن چتر و خیمہ و حلقہ باشد و بمعنی کنگره و کلس نیز آید و در رسالہ معربات نوشتہ کہ معرب کپ است و در شرح خاقانی بمعنی سواد شہر نوشتہ۔

قبرغہ بفتح قاف و ضم بای موحده و سکون راء مہملہ و غین معجمہ ترکی ست بمعنی پہلوان و استخوان پہلو۔

قبالہ بفتح پذیرفتاری کردن و مجازاً بمعنی ضامنی نامہ و خط شرعی از منتخب و صراح و مؤید و کشف و مدار و مزیل و بکسر چنانکہ مشہور ست۔

قبلہ بالضم بوسہ و بالکسر کعبہ و جہتی کہ بدان رو کنند در نماز از منتخب و در شرح نصاب مولانا یوسف بن مانع نوشتہ کہ قبلہ در اصل لغت بمعنی یک نوع پیش کرده شده چہ فعلہ بالکسر برای نوع باشد و اگرچہ قبلہ مصدر ست مگر بمعنی مفعول مستعمل

قبیلہ گروہی و جماعتی را گویند کہ از اولاد یک پدر باشد از برہان۔

قبضہ بالفتح آنچہ در مشت گیرند دو ستہ چیزی و بالضم مقدار آنکہ در مشت در آید و بقدر یک مشت از ہر چیزی از منتخب و مدار و صراح۔

قبره بالضم و تشدید بای موحده طائری ست خوش آواز و تاجی مثل ہدہد بر سر دارد از شرح نصاب و در منتخب نوشتہ کہ چکاوک ست کہ آنرا پرستو نیز گویند عوام آنرا ابابیل نامند و در مؤید بمعنی سرخاب نوشتہ

قباق اغجی بفتح اول و ثانی و الف غیر ملفوظ و سکون قاف بمعنی ہدف زنی و آنچنان باشد کہ چوبی چہل یا پنجاه گز طویل در میدان استاده کرده و طشت مس یا نقره وغیره بالای چوب تعبیہ نمایند و سواران در عین دوانیدن اسپ تیر یا تفنگ بر آن طشت میزنند و در زمانہ قدیم سلاطین ترک بجای طشت کدوی طلائی یا نقرئی از آن چوب می آویختند چہ قبق بفتحتین و بفتح اول و ضم ثانی در ترکی کدو را گویند۔

قبولی قسمی از پلاؤ کہ برنج با دال نخود آمیختہ می پزند۔

قبطی بالکسر و تای مہملہ منسوب بقبط کہ شخصی بود از نبیرگان نوح علیہ السلام و قبطیان کہ اہل مصر و تابعان فرعون بودند از اولاد او یند۔

قبضۂ بہرامی نوعی از گرفت قبضۂ کمان ست و آن چنان باشد کہ بخنصر و بنصر و وسطی قبضہ را گرفت میانہ و سبابہ و ابہام را حلقہ وار کرده چند تیر آن میگیرند تا بوقت زود انگشتی ہر بار حاجت بکشیدن تیر از ترکش نیفتد و این گرفت قبضہ کمان منسوبست ببہرام کہ یکی از استادان فن تیر اندازی بوده است۔

فصل قاف مع تای فوقانی

قتلی بفتح اول و سکون ثانی و فتح لام و در آخر الف مقصوره بمعنی مقتولان این جمع قتیل ست۔

قتق بفتح اول و کسر ثانی ماست و کشک و این ترکی ست بمعنی ترشی کہ در آش کنند و نان خورش سازند از برہان و سراج۔

قتیل بمعنی مقتول می آید یعنی کشتہ شده

خواه زن باشد خواه مرد از کشف و منتخب

قتال بکسر اول باہم جنگ و سلاح و کارزار کردن و بالفتح و تشدید تا بسیار کشنده و قتل کننده۔

قتام بفتح بمعنی گرد و غبار از منتخب و شرح نصاب۔

قتی بالضم و تشدید در ترکی صندوقچه را گویند۔

فصل قاف مع ثای مثلثه

قثا بالکسر و تشدید ثای مثلثه بمعنی خیار و دراز از منتخب و شرح نصاب۔

قثد بالفتح خوردن خیار و بالکسر شتر بزرگ کوهان از منتخب و بفتحتین بادرنگ آن از خیار کوچک باشد از منتخب و شرح نصاب و صحاح

فصل قاف مع جیم فارسی

قچ بالضم میش نر شاخدار جنگی از برہان و لطائف ظاہراً این لفظ ترکی است۔

فصل قاف مع حای مہملہ

قح بالضم و تشدید بمعنی ساده و خالص و درشت و جفاکار از منتخب۔

قحف بالکسر کاسه سر یعنی استخوانی که فوق دماغ از قاموس و صراح و کشف۔

قحطان بالفتح نام کسی از ابنای سام بن نوح علیه السلام۔

قحبه بالضم زن بدکار و فاحشه مشتق از قحاب که بالضم ست بمعنی سرفه و سعال چون فواحش عرب مردم را بآواز سرفه طلب می نمایند لهذا باین اسم موسوم شده۔

فصل قاف مع دال مہملہ

قدمت بالکسر و قدامت بفتح دیرینه شدن و کهنگی۔

قدح بالفتح ترکافتن و شکستن و خوردن کرم چوب دندان را و آتش زدن و عیب کردن و طعنه زدن در نسب کسی و آن ضد مدح باشد و بفتحتین کاسه بزرگ و بالکسر تیر بی پیکان و تیر قمار و آن دوازده تیر باشند که عرب بدان بازی کنند از صراح و مؤید و کشف و منتخب و لطائف۔

قد بالفتح و تشدید دال بدرازی شکافتن و از بیخ بریدن و کوتاه کردن سخن و بریدن بیابان و بالا و قامت و تقطیع اعتدال و پوست بزغاله که از آن ظروف سازند از منتخب و بتخفیف دال نیز آمده

قدید بفتح بروزن شدید بمعنی گوشتی که آنرا در آفتاب خشک کرده نگاهدارند تا بوقت حاجت بریان کرده بخورند و یا رچهای آن گوشت را دراز و تنک می تراشند تازه و خشک هردو از منتخب و برہان و کشف۔

قدر بالکسر بمعنی دیگ خواه سین باشد خواه سفالین یا کلان باشد یا کوچک و بفتح اول و سکون دال عزت و بزرگی و بزرگ داشتن و اندازه چیزی و اندازه کردن و قسمت و روزی و توانگری و بی نیازی و طاقت و بفتحتین قضا و حکم و نهایت و اندازهٔ چیزی و حکم کلی مجمل الٰهی در روز ازل و اندازهٔ کردهٔ خدای تعالی برای بنده و مراد تقدیر از منتخب و مدار و بہار عجم و در مصطلحات نوشته که قدر بفتحتین و بفتح اول و سکون ثانی برابر و مساہم و شریک نیز آمده و در خیابان نوشته که قدر بسکون دال و فتح آن هر دو صحیح است چنانکه در صراح آمده بمعنی اندازه کردهٔ خدا برای بنده و بمعنی مطلق اندازه نیز آمده تم کلامه

قدرانداز تیرانداز یعنی کسی که تیرش بخطا نرود از چراغ ہدایت و رشیدی و برہان۔

قدس بالضم و بضمتین پاکیزگی و پاک و نام کوہی از منتخب و در کشف و صراح بضمتین پاک شدن و بالضم و سکون ثانی نام کوہی در زمین نجد و کوہی ست در زمین بیت المقدس۔

قدوس بالضم و تشدید بسیار پاک و نام از نامهای حق تعالی۔

قدر مشترک عبارتست از مفهوم کلی که در افراد خود مشترک باشد مانند وجود مطلق که ماہیتش مقداری ست مشترک در افراد موجودات مثل حیوان و انسان وغیره۔

قدر اوّل بدانکه جملهٔ کواکب عوده که یک هزار و بست و پنج اند و از ینجا اشکال بروج و غیره مرکب شده اند هرگاه که مقادیر این ثوابت مرعوده باعتبار کلانی و کوچکی مختلف ست پس ششم قسم مقادیر قرار داده اند هر قسمی را قدر علیٰحده است تفاوت هر قدر لمی ششم حصه است از یکدیگر پس کواکب قدر اول پانزده اند و کواکب قدر ثانی چهل و پنج و کواکب قدر ثالث دوصد و هشت و کواکب قدر رابع چهار صد و شصت و چهار و کواکب قدر خامس دوصد و هفده و کواکب قدر سادس چهل و هفت از شرح چغمنی فارسی

قدم بکسر اول و فتح دال دیرینه شدن و دیرینه و کهنگی و قدیم بودن و یکی از صفات حق تعالیٰ است از کشف و منتخب و صراح و بفتحتین بمعنی پای و هفتم حصه هر چیز که سایهٔ آن بگیرند و مسافت میان هر دو پای در رفتار۔

قدوم بضمتین مصدر ست بمعنی آمدن از جای و باز آمدن از سفر و بفتح اول و ضم دال بمعنی تیشهٔ نجاران از منتخب و شرح نصاب۔

قدرخان بفتحتین لقب پادشاه چین از برهان و بعضی گفته اند که لقب پادشاه ترکستان

قد کشیدن ظاهر و نمایان شدن۔

قدغن بالفتح و غین معجمه نیز مفتوح ظاهرا لفظ ترکیست و بمعنی تاکید و تقیید

قدر دان بفتح قاف و سکون دال صحیح باشد بعضی مردم از بی التفاتی دال را نیز متحرک خوانند و این خطاست

قدسیان بالضم فرشتگان و صلحا و اولیاء الله۔

قدم بر سر چیزی نهادن بمعنی ترک آن چیز کردن از مصطلحات۔

قدوه بالکسر و الضم بمعنی پیشوا از منتخب و کشف۔

قدر مایه بفتحتین بمعنی اندک مقدار۔

قدوری بفتحتین منسوب به بیع قدور و این لفظ قدور جمع قدر بالکسر بمعنی دیگ سفالین و غیره از لب اللباب۔

قدمی در آخر این لفظ زیادت یا خطا باشد چنانکه در زیادتی و جدیدی۔

قدغنچی بمعنی تاکید کننده و بمعنی دربان و چوبدار و محصل از چراغ هدایت۔

فصل قاف مع ذال معجمه

قذی بفتح اوّل و ثانی و در آخر الف مقصوره بصورت یا خاشاک در چشم افتادن و بمعنی خاشاک و بکسر اوّل خاک باریک از منتخب و قاموس۔

قذر بفتحتین پلیدی و نجاست و بفتح اوّل و کسر ذال معجمه پلید از منتخب و در لطائف بفتحتین۔

قذف بفتحتین سنگ انداختن و دشنام دادن و بزناو بدی نسبت کردن و قی کردن و بفتحتین بیابان فراخ از منتخب و لطائف و شرح نصاب۔

قذعمل بضم اول و فتح ذال معجمه و سکون عین مهمله و کسر میم شتر فربه از جاربردی و ترجمهٔ شافیه از ملا سعد۔

قذال بفتح پس سر از دو طرف سر و دنبال گوش اسب از منتخب و مؤید۔

فصل قاف مع راء مهمله

قردمانا بضم قاف و ضم دال کردیای صحرائی از برهان۔

قرناد کرنا بفتح در اصل خرنا بود بمعنی نای بزرگ زیرا که خر بمعنی کلان می آید خای معجمه بقاف و کاف بدل میشود از جواهر الحروف۔

قربی بالضم و بای موحدهٔ مفتوح و در آخر الف بصورت یا بمعنی نزدیکی و خویشی از منتخب۔

قرا بکسر اوّل مهمانی و بضم اول و بها جمع قریه و بالضم و تشدید را جمع قاری و بالفتح و تشخان از منتخب و چون مرد خواستند آرام دو باشد لهذا مجازاً بمعنی گران جان نیز آمده و بفتح اوّل و تخفیف در ترکی رنگ سیاه را گویند

قرء بضم اوّل و سکون را و بعد آن همزه بمعنی طهر که ضد حیض ست و بمعنی حیض نیز آمده و این از لغات اضداد است از شرح نصاب و منتخب۔

قرطعب بکسر اول و سکون رای مهمله

در فتح طای مهمله و سکون عین مهمله و بای موحده بمعنی شئ قلیل از جاربردی۔

قراب بکسر اول و بای موحده نیام تیغ و خنجر و با کسی یکجا شدن و نزدیکی از منتخب و صراح و بعضی بمعنی جریب مساحت و مشکهای آب نیز نوشته اند و در مصطلحات نوشته که قراب بکسر اول لغت ترکی ست بمعنی نیام تیغ و مجدالدین علی قوشچی این لفظ را بهمین معنی عربی نوشته پس توافق لسانین باشد۔

قرب بکسر اول و فتح ثانی و بای موحده مشکهای آب جمع قربه از لطائف

قریب نام بحری از نوزده بحور اشعار

قرانات بکسر جمع الجمع قرن ست که مدت سی سال باشد چه قرانات جمع قرانست و قران بالکسر جمع قرن چون بحار جمع بحر

قرت بالضم و تای فوقانی جغرات خشک و یکدم آب این لفظ ترکی ست از فردوس اللغات۔

قروت بضمتین و در آخر فوقانی و در ترکی نیز و جغرات خشک شده از فردوس اللغات۔

قرارات خوراکها و علوفهای سپاهیان از شرح قران السعدین۔

قروت شدن صحبت بر هم خوردن صحبت از بهار شربت۔

قرائت بکسر اول بر وزن هدایت بمعنی خواندن و باصطلاح نام علم تجوید و از مخارج برآوردن حروف و این لفظ بر وزن

حکمت نیز آمده۔

قراح بفتح و حای مهمله آب صاف و خالص هر چیز از منتخب و شرح نصاب۔

قرح بالفتح و حای مهمله زخم کردن ریشه که بفساد منجر شود از شرح نصاب و منتخب۔

قروح بضمتین جمع قرحه که بمعنی جراحت ست از منتخب۔

قرد بالکسر دال مهمله بوزینه که آنرا کپی نیز گویند از منتخب۔

قراد بضم اول و دال مهمله بمعنی کنه و آن جانوریست که در بدن سگ اکثر باشد در هندی چچڑی گویند۔

قریر خنکی چشم و خنک چشم یعنی شادمان از لطائف۔

قراقر بفتح قاف اول و کسر ثانی جمع قرقره که بفتح هر دو قاف است بمعنی آواز شکم که در اندرون شکم مفهوم و مسموع شود از بحر الجواهر و مزیل۔

قر بالضم و تشدید رای مهمله بمعنی سرما که فصل زمستان باشد و سردی و بالفتح و تشدید چیزی که سرد باشد از شرح نصاب۔

قرص مار نام دوای مرکب از مار و دیگر ادویه که دافع زهر مار ست۔

قراسنقر بفتح اول و ضم سین مهمله و سکون نون و ضم قاف لفظ ترکی ست نام مرغ شکاری سیاه رنگ و گاهی کنایه باشد از شب و نام پادشاهی و نام غلامان

ترک نیز می باشد و آسنقر بمعنی سنقر سفید و کنایه از روز۔

قرمز بکسر اول و سکون دوم و چهارم که زای معجمه است و آن چیزی باشد که بدان ابریشم را سرخ رنگ زنند و در حقیقت آن جانوران باشند کوچک بقدر نخود که در بیشه کلک زمین پیدا می شوند آنرا خشک کرده نگاه دارند بوقت حاجت جوش داده رنگ سرخ حاصل نمایند و لفظ قرمز معرب مخفف کرم کز ست چون در اصل کرم کز بود یعنی کرمیکه بدان کز را یعنی ریشم را رنگ کنند پس معرب کردند قرمز شد بعده تخفیف کرده قاف دوم را حذف کردند قرمز شد از شرح و در برهان بکسر اول و سوم بمعنی جانوران کوچک که بدان ریشم را رنگ سرخ دهند و در چراغ هدایت بکسر اول و فتح میم۔

قربوس بفتح اول و ضم بای موحده بلندی پیش زین که آنرا حنای زین گویند از برهان۔

قرناس بالضم بینی کوه از قاموس و نیز نام دیوست۔

قرطبوس بکسر قاف و سکون را و فتح طای مهملتین و ضم بای موحده بلای عظیم و داهیه از جاربردی۔

قریض بفتح اول و کسر ثانی و ضاد معجمه بمعنی شعر یعنی کلام منظوم از منتخب

و بضم قاف و فتح را نام قبیله است از یهود از لطائف و صراح۔

قرب فرائض آنکه حق تعالی مانند سالک فاعل و مدرک باشد و بنده باقوای واعضای وجوارح خود بمنزله آله وی شود از کشف و بعضے نوشته قرب فرائض بمعنی قرب حق که بنده را بسبب ادای فرائض حاصل شود۔

قرط بالضم و طای مهمله گوشواره از منتخب و کشف و صراح و در برهان نوشته که قرط بالضم آواز فرو بردن آب به گلو۔

قرواط بالکسر بعضے از شارحان سکندرنامه بمعنی کشتی و سفینه نوشته و بعضی نوشته اند که قرواط هفت اند چنانکه روس هفت اند و در مدار الافاضل و مؤید قرواط بمعنی خیک نوشته و آن مشک چرمین باشد آنرا پر باد کرده بر آن نشسته از دریا عبور نمایند والله اعلم بالصواب۔

قرع بالفتح و عین مهمله کدوی که تر و سبز باشد و بمعنی کوفتن و زدن و بفتحتین ریختن موی سر بعلتی و بضم اول و فتح ثانی جمع قرعه که بدان فال زنند از شرح نصاب و منتخب و در جایے یکی از شارحان نصاب در ترجمه لفظ حمی گفته که قرع لفظ ترکی ست بمعنی چراگاه پس این چگونه درست باشد چراکه عین مهمله در ترکی نمی آید غالباً درین صورت قرغ باشد بفتحتین و غین معجمه که قرق و قور مبدل اوست والله اعلم بالصواب۔

قراباغ بفتح شهریست در حد شرقی ایران

قرقف بفتح هر دو قاف بمعنی شراب و نام کتاب ترسایان در مذهب ایشان از منتخب و مؤید و شرح نصاب۔

قرناق و قرنق بالضم و حرف ثالث نون خدمتگار و کنیزک این لفظ ترکیست از لطائف۔

قرق بالفتح آواز ماکیان باین معنے لفظ عربیست کذا فی المنتخب و بالفتح در ترکی بمعنی دهنه کذا فی المدار و بالضم نیز در ترکی بمعنی نگهبانی و در مصطلحات قرق بالضم بمعنی منع و باز داشتن و در چراغ هدایت قرق شدن بضمتین بمعنی منع شدن۔

قرطق بالضم معرب کرته یعنی پیرهن معروف

قرمساق بضم قاف و فتح را و سکون میم هرکه زن خود بدیگران بدهد لفظ ترکیست از لغات ترکی نوشته شده۔

قرنفل بفتحتین و ضم فا نام دوائیست معروف و این معرب کرن پهول ست و معنی آن در هندی گل گوش چراکه کرن در هندی گوش را گویند و پهول ترجمه گل ست چون اکثر زنان هند در سوراخ گوش گذارند لهذا باین اسم مسمی گشت از سراج و رشیدی۔

قراول بفتح اول و ضم واو لفظ ترکیست بمعنے کسیکه به بندوق شکار اندازد از بهار عجم و در چراغ هدایت شکار انداز برق انداز و در شمسی بمعنی پیش و شکر و در لغات ترکی بمعنی شکار و فوجیکه برای تعین مکان جنگ معین شود و در مصطلحات فوجیکه پیش پیش پرود از سپاهی زدن یعنی نمودار شدن دشمن خبر دهد چه قراول در ترکی سپاهی را گویند۔

قرب نوافل مولانا عبدالرحمن نوشته اند که بنده سالک فاعل و مدرک باشد و حق تعالی آله وی شود از کشف نزد بعضے قرب حق تعالی که بنده را بسبب التزام نوافل حاصل شود۔

قرمل بکسر قاف و کسر میم شتر کره بختی از منتخب۔

قرام بکسر اول پرده تنک و باریک و بمعنی پرده رنگین و منقش نیز نوشته از کشف و منتخب و مدار۔

قرم بالفتح شتر نر و بهتر قوم از منتخب و شرح نصاب۔

قراقرم بفتح قاف اول و ضم قاف ثانی و ضم رای مهمله ثانی لفظ ترکیست نام شهرے از ترکستان۔

قرن بفتح اول و سکون ثانی شاخ حیوان و گیسو و مدت طویل و در تعین آن اختلاف ست صاحب قاموس نوشته که صد سال و در منتخب سی سال یا هشتاد سال یا صد سال و در برهان هشتاد

سال بعضے گویند کہ سی سال ست و در صراح
و کشف وغیرہ سی سال و فی زماننا ہمین مختار
ست مگر انوری در شعر خود برای ہمین معنی
بفتحتین آوردہ و در منتخب نام موضع بفتحتین
پدر قبیلہ ایست از یمن و اویس قرنی از ان
قرین مصاحب و ہمنشین و یار از منتخب
بمعنی مثل و نظیر ہم آمدہ۔
قراطغان بفتح قاف و ضم طای مہملہ و
غین معجمہ نام پادشاہ عراق۔
قراطغان شہ پشمین صورت قراطغان
شاہ کہ پادشاہ عراق بود کودکان برائے
بازی از پشم سازند۔
قرطین بالضم و طای مہملہ مفتوح دو گوشوارہ
و حضرت حسنین رضی اللہ عنہما نیز مراد دارند
از مدار و لطائف۔
قرص روین بمعنی گھڑیال و این لفظ
ساختہ ہندیان فارسی دان ست۔
قرون بضمتین جمع قرن بمعنی شاخہای
حیوان و زمانہ ہای طویل۔
قرائن بفتح اول و کسر ہمزہ کہ حرف چہارم
ست جمع قرینہ از منتخب۔
قربان بالضم چیزیکہ در راہ خدای تعالےٰ
تصدق کنند و بدان تقرب جویند بخدا
از منتخب و قربان در محاورہ فارسیان بمعنی
کمان دان و آن دوالی باشد کہ در ترکش
دوختہ حمائل وار در گردن اندازند بطوریکہ
ترکش پس دوش میماند و گاہی سواران کمان
خود را دران دوال نگاہدارند قربان
بالفتح بمعنی نزدیک شدن و نیز کنایہ از
جماع باشد از منتخب و در لطائف و کشف
و صراح باین معنی بالکسر ست۔
قران بکسر اول قرین شدن و اتصال
چیزے بچیزے و حج و عمرہ باہم کردن و
باصطلاح علم نجوم یکجا شدن دو کوکب از
جملہ ہفت کواکب سیارہ سوائے شمس در
برجے بیک درجہ یا بیک دقیقہ قران زہرہ با مشتری
و قران ماہ با زہرہ یا مشتری در حق مولود
و برائے کردن ہر کار بنہایت نیکوست
و صاحب قران کسیکہ وقت ولادت او زہرہ
و مشتری را قران باشد در برج قران در
طالع او باشد و صاحب قران لقب میرتیمور
است کہ پادشاہ شش اقلیم بودہ است
بدانکہ چون برج را سی حصہ کنند ہر حصہ را
درجہ گویند و چون درجہ را شصت حصہ
کنند ہر حصہ آنرا دقیقہ نامند بدانکہ مجتمع
شدن قمر را با شمس اجتماع نامند و مجتمع شدن
یکے از خمسہ متحیرہ را با شمس احتراق آن کوکب
گویند و خمسہ متحیرہ پنج کوکب سیارہ را نامند
سوائے شمس و قمر و اینہا متحیرہ ازان گویند
کہ گاہ گاہ این پنج کوکب را در سیر خود تحیر
میشود یعنے در رفتار از پیش روی خود برگشتہ
بسوی عقب روند و گاہی بر جائے خود وقوف
نمایند۔
قرآن بالضم و مد الف کلام اللہ ست و
آن صد و چہاردہ سورہ ست و شش ہزار
و شش صد و شصت و شش آیت و پانصد
و چہل رکوع و منجملہ آیات مذکورہ بقرات
جار اللہ زمخشری صاحب کشاف در یک
ہزار قصص ست و در یک ہزار مثل و در وعدہ
یک ہزار و در وعید یک ہزار و در امر یک
ہزار و در نہی یکہزار و بعدہ پانصد در حل
و حرمت و یکصد در دعا و شصت و شش در
ناسخ و منسوخ و لفظ قرآن مصدر ست بمعنے
خواندن کہ مستعمل شدہ بمعنی مفعول۔
قرابہ بالفتح و تخفیف و تشدید را و بای
موحدہ شیشہ شراب و صراحی از کشف۔
قریحہ بفتح و حای مہملہ طبیعت آدمی از منتخب
قرہ بالضم و تشدید رای مہملہ بمعنی خنکی و سردی
از صراح و کشف و مؤید و بعضے بمعنی راحت
و روشنی نوشتہ اند مگر اول اصح و آنچہ در عرف
مردم قرۃ بمعنی مردمک چشم شہرت دارد غلط
محض ست و مردم ازین مناسبت غافل
اند کہ چشم را بسردی و خنکی موافقت تمام ست و
در منتخب بمعنی روشنی چشم و در لطائف بمعنی
روشنی چشم و خنکی۔
قرطہ بالضم گوشوارہ واحد از منتخب۔
قرقرہ بفتح ہر دو قاف نی کہ دران میل
بہنگام کلاہ کردن میگردد از شرح خاقانی
قربہ بالکسر بای موحدہ بمعنی مشک آب
از منتخب۔
قراضہ بضم اول و ضاد معجمہ ریزہ زر و سیم

از منتخب و در اصل لغت قراضه بضم اول ریزهٔ هر چیز که از مقراض قطع شده بر زمین افتد مگر بمعنی ریزهٔ زر مستعمل۔

قروی شدن معامله برهم خوردن و صورت نگرفتن معامله از چراغ هدایت و مصطلحات۔

قرعه بالضم چوب پاره یا آنچه از برنج و روئین سازند که بدان فال گیرند و بالفتح کدو از منتخب

قریه بالفتح ده و موضع۔

قرینه پیوسته شدن چیزی بچیزی مع مناسبت معنوی میان دو امر و مناسبت ظاهری میان دو چیز و آنچه در بعض بحور در وسط هر دو مصرعه بیت واحد دو لفظ قافیه وار واقع شونده۔

قرحه بالضم و حای حطی ریش و جراحت از منتخب و شرح و در صدود الامراض بالفتح زخمی که دران ریم پیدا شده باشد۔

قرون خالیه بفتحتین و خای معجمه زمانهای گذشته از مدار۔

قرشی بضم قاف و فتح را، مهمله و کسر شین معجمه منسوب بطرف قریش که نام قبیله ایست معروف و پدر آن قبیله نضر بن کنانه از اجداد حضرت پیغمبر ما صلی الله علیه و آله وسلم و قریش در اصل تصغیر قرش ست و قرش بالفتح جانور عظیم الجثه است در دریا که بر تمامی جانوران بحری غالب باشد و بتقلیل غلبه لقب قبیله مذکور مقرر شده از مزیل و شرح شافیه و لب اللباب و منتخب و غیره و در صراح قرشی بضم اول و فتح ثانی و قریشی بسلامت داشتن یا هر دو صورت درست نوشته لهذا اغانی در تحفة العراقین قریشی آورده است۔

قرطی نوعی از پارچه که سبز و سیاه باشد ظاهراً منسوب بقرط که گندنا را گویند۔

قرمزی عبارت از سرخ رنگست منسوب به قرمز۔

قربانی درین لفظ یای تحتانی زائد ست چرا که ضابطهٔ فارسیان ست که گاهی در آخر کلمه یای زائده لاحق کنند چنانکه فلانی و فلان و فضولی و فضول و خلاصی و خلاص پس قربانی بمعنی آنکه در عید اضحی شتر یا گوسپند ذبح کنند۔

قروتی بضمتین و تای فوقانی نام آشی ست که از جغرات خشک کنند۔

فصل قاف مع زای معجمه

قزح بضم اول و فتح ثانی و حای مهمله نام کوهی و نام فرشتهٔ موکل ابر۔

قزاگند بفتح قاف و فتح کاف فارسی و سکون نون جامه که از ابریشم خام آگنده کنند و در روز جنگ می پوشند تیغ بران کارگر نمی کند چه قز بمعنی ابریشم خام ست از رشیدی

قز بفتح قاف و سکون زای معجمه نوعی از ابریشم که کم بها باشد و این لفظ قز معرب کژ ست بفتح کاف عربی و سکون زای فارسی از رشیدی و سراج و کشف۔

قزلباش بکسرتین لفظ ترکیست بمعنی سرخ سر کنایه از سپاهی چه شاه اسمٰعیل صفوی ایجاد کرده که همه لشکر خود را تاج قرمزی که دوازده ترک داشت پوشانید چون قزل بمعنی سرخ ست و باش بمعنی سر ازان روز این لقب در ایران بر لشکریان ماند و از عدد ترک کلاه که دوازده اند عدد ائمهٔ اثنا عشر علیهم السلام منظور داشت از سراج۔

قزاق بالفتح و تشدید زای معجمه در ترکی بمعنی رهزن از لغات ترکی۔

قزل بکسر اول و کسر زای معجمه سرخ و احمر این لفظ باین معنی ترکیست از مؤید و کشف و لغات ترکی و بفتحتین لفظ عربی بمعنی لنگی رفتن و بفتح اول و کسر ثانی بمعنی لنگ از منتخب و کشف۔

قزل ارسلان بکسر اول و ثانی و فتح الف و سین مهمله مرکبست از دو کلمه و این لفظ ترکی بمعنی شیر سرخ چه قزل بمعنی سرخ و ارسلان بمعنی شیر و قزل ارسلان لقب پادشاه است که ممدوح ظهیر فاریابی بود از کشف و غیر آن چون پادشاه مذکور لنگ بود میتواند که مرکب باشد از عربی و ترکی و درین صورت بفتح اول و کسر ثانی صحیح باشد چه در عربی قزل بفتح قاف و کسر زای معجمه بمعنی لنگ ست۔

قزغان بالفتح و غین معجمہ پاتیلۂ بزرگ از برہان۔

قزوین بالفتح و کسر زا و واو و یای معروف نام شہریست از ایران در عراق عجم۔

فصل قاف مع سین مہملہ

قسطا بالضم نام کتابی در احکام دین آتش پرستی کہ لوقا نام حکیم تصنیف نمودہ است از مؤید الفضلا۔

قساوت و قسوت بفتح اول و چہارم سخت دلی و سیاہ دل شدن از منتخب۔

قسمت بالفتح حصہ کردن و بالکسر اسم آن یعنی حصہ از غیاث مدار الافاضل۔

قسر بالفتح بزور و جبر کاری برداشتن از منتخب و دور قسری و حرکت قسری یعنے دور و حرکت چیزی کہ محرک آن دیگری باشد۔

قسطاس بالکسر و بالضم کپان یعنی ترازوے بزرگ بہندی آنرا تک گویند و این لفظ رومی ست از کشف قاموس و منتخب و برہان و ملا۔

قسیس بکسر اول و تشدید سین مکسور و سکون تحتانی و در آخر سین مہملہ دانشمند و عالم دین نصاری معرب کشیش از مؤید و منتخب۔

قسط بالفتح و طای مہملہ بیداد و جور کردن و بالکسر داد و عدل و بمعنی حصہ و نصیب و پارۂ از چیزی و بالضم نام چوبی ست کہ آن برای امراض برودت دوا باشد و آن دو قسم ست تلخ و شیرین بہندی تلخ آنرا کوٹ گویند بضم کاف عربی و تای ہندی از منتخب و غیرہ۔

قسام بفتح و تشدید بخشندہ و حصہ دہندہ سوگند بسیار خورندہ۔

قسم بفتحتین سوگند و بکسر اول و سکون ثانی بہرہ و بخشش و صنف و بفتح اول و سکون ثانی بمعنی قسمت کردن و بخشش نمودن از منتخب و غیر آن۔

قسیم قسمت کنندہ اگرچہ در منتخب نوشتہ کہ قسیم بمعنی قسمت کنندہ در لغت عرب نیامدہ مگر خان آرزو در خیابان توجیہات بسیار بمعنی قسمت کنندہ موجہ ساختہ او بمعنی شریک و ہم بخشش و قسیم بمعنے خوبرو نیز آمدہ۔

قسطنطین بالضم بروزن پرتکین لفظ رومی ست نام پادشاہ بانی شہر قسطنطنیہ کہ الحال باستنبول و روم شہرت دارد و ہم آن دار الملک روم ست از سراج۔

قسطنطینیہ بضم اول و سکون ثانی و فتح طای مہملہ اول و سکون نون و کسر طای ثانی و سکون تحتانی و کسر نون و تشدید تحتانی مفتوحہ نام شہریست کہ آن دار الملک روم ست از لب لباب و مؤید و قاموس و برہان۔

قسامہ بفتح سوگند دادن پنجاہ مردم را و آن چنان باشد کہ چون در قریہ کسی کشتہ شود و اہل قریہ گویند کہ قاتل آن ما را معلوم نیست پنجاہ کس را از اہل قریہ سوگند دہند از منتخب و شرح نصاب۔

قسیمہ در نصاب بمعنی نافۂ مشک نوشتہ۔

قسوہ بالفتح سخت دل شدن از منتخب۔

قسورہ بالفتح و واو و رای مہملہ نیز ہر دو مفتوح بمعنے شیر درندہ از منتخب۔

قسطلانی بالفتح منسوب بطرف قسطلہ کہ نام شہریست و بالضم خطا باشد از مدار۔

فصل قاف مع شین معجمہ

قشیب بروزن نقیب بمعنے جامۂ نو و چیز نو از شرح نصاب۔

قشر بالکسر پوست دانہ و پوست درخت و میوہ و پوستہ حیوان و جز آن غرض کہ ہر پوست را قشر گویند از لطائف و منتخب۔

قشور بفتح اول و ضم ثانی دارو ئیست کہ بر چہرہ مالند تا رنگ رو صاف شود و بضمتین پوستہا جمع از منتخب۔

قش بالفتح و تشدید بعد از لاغری فربہ شدن آدمی و ستور و نکوئی یافتن ستور از منتخب و لطائف۔

قشف بالکسر متغیر شدہ و رنگ گردیدہ و بفتحتین سوختن روی از آفتاب و خشکی رشیے از درویشی و تنگی معاش از صراح و منتخب۔

قشلاق بالکسر جاہای گرم کہ در زمستان دران بسر برند لفظ ترکی ست۔

قشون بضمتین این لفظ ترکیست در حقیقت بدون واو ست و او برای اظہار ضمہ در ترکی می نویسند فارسیان اکثر قشون را بواو معروف خوانند بمعنی گروہی از فوج از سراج و لغات ترکی۔

قشقہ بفتح ہر دو قاف بمعنی نشانی کہ ہندوان

پیشانی از صندل وغیره سازند از سراج۔
قشعریره بضم قاف وفتح شین معجمه وسکون عین مهمله وکسر رای مهمله وسکون تحتانی و فتح رای مهمله دها ناگاه مو بر بدن خاستن از دیدن یا تصور مکروه۔

فصل قاف مع صاد مهمله

قصوی بضم وسکون ثانی وفتح واو ودر آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی انتها و نهایت تر و پایان و دور تر واین صیغه مؤنث اقصی ست از کشف وغیره۔
قصب بفتحتین نی وهرچه مانند نی باشد مثل نی قلم وجامه باشد که از کتان وابریشم بافند وبفتح اول وسکون ثانی بمعنے بریدن وقصاب ازین ست از منتخب ودر خیابان نوشته که قصب بمعنی جامه معرب کسب ست وکسب بفتحتین وکاف عربی جامه است که در هند مشهور ست نوعے از بافتهاے ابریشمی۔
قصب الجیب بفتحتین قاف وصاد وجیم عربی بکسور وسکون تحتانی وباے موحده نوعی از خرما وگیاهی ست که اندک شیرینی دارد از خیابان وگویند که آن نیخ کالس ست که در قرب دریا روید وبعضے قصب الجیب نوشته اند بضم جیم وتشدید باے موحده بمعنی چاه پس قصب الجب بمعنی نی که بصحرا ودر میان چاه هاى کهنه میروید وبعضی قصب الجیب بفتح جیم گفته اند وآن پاره کوچک از نی باشد که نامه بران نامهاى امرا در ان نهاده بکیسه جیب پنهان ساخته بمسافات بعید می برند وبعضے محققین قصب الحبیب نوشته اند بفتح حاى مهمله وکسر باى موحده وسکون تحتانی بمعنی نیشکر درین صورت در فقرهٔ گلستان بجاى نیشکر بلفظ شکر مینویسند باین طور وقصب الحبیب حارثیش را همچو شکر می خورند۔
قصارت بفتح جامه شستن یعنے پیشه گازری از منتخب۔
قصد بالفتح بمعنی آهنگ وبمعنی اعتدال و هر چیز معتدل را قصد گویند وبمعنی راه راست رفتن وراستی راه از شرح نصاب ومنتخب۔
قصار بالفتح وتشدید گازر از مدار۔
قصر بالفتح کوشک وکوتاهی وجامه شستن از منتخب۔
قصیر کوتاه وکوتاهی کننده نام غلامے که بسیار باوفا بود۔
قصور بضمتین کوتاهی وعاجز شدن و فرو ماندن از چیزی وجمع قصر که بمعنی کوشک ست وکوشک خانهٔ بزرگ را گویند که از سنگ وخشت وجز آن سازند از منتخب و نام شهر از توابع لاهور۔
قصص بکسر قاف وفتح صاد مهمله اول جمع قصه وبفتحتین مصدر ست بمعنی حکایت کردن ونزد بعضے بمعنی قصه ها درین صورت اسم جمع قصه باشد نه جمع قصه۔
قص بالفتح وتشدید صاد بمعنے سینه یا استخوان آن از منتخب۔
قصب السبق بفتحتین قاف وصاد وبفتحتین سین مهمله وباى موحده گویند که بفاصلهٔ بعید یک نی بر زمین استاده میسازند وسواران از دور باتفاق یکدیگر بسوی آن نی یکبارگی اسپان می دوانند اول کسیکه از جملهٔ سواران سبقت نموده آن نی را از همه پیشتر برداره همه سواران معزز وممتاز میگردد واز همه نقد مشروط میگیرد۔
قصیل غله جو نو دمیده ونارسیده که بفارسی خوید گویند از لطائف۔
قصد کردن ارادهٔ خون کسی کردن
قصب السبق بردن غالب آمدن وسبقت وپیش دستی کردن۔
قصابکان جمع قصاب ست بطور فارسی لیکن خلاف القیاس وگویند که نام قسمی از مرغابیست از شرح قران السعدین ودرین صورت بکاف بمعنی قسمے از مرغان باشد بکاف عربیست جمع قصابک غالبا کرکس باشد و در رشیدی نوشته که قصابک مرغیست نوا تیز پرو خوش رفتار که بر لب آبها نشیند۔
قصبه بفتحات شهر کوچک یا ده کلان وبمعنی نے وهرچه مثل نی باشد ونای که گوی وبسکون صاد خطاست از کشف ورشیدی ومنتخب۔
قصب الذریره بفتح زای معجمه وکسر رای مهمله ویای معروف ورای مهمله

دیای معروف و را ر مهمله دوای معروف که بهندی چراتیه گویند بکسر جیم فارسی۔

قصعه بالکسر کاسهٔ بزرگ از بحر الجواهر و در شرح نصاب بالفتح۔

قصیچه پارچه از قسم کتان۔

قصیده در لغت بمعنی مغز سطبر و غلیظ و در اصطلاح شعرا نظمی که هر دو مصرعهٔ بیت اول با مصرعهای ثانی ابیات دیگر هم قافیه باشد و دران مدح یا ذم یا وعظ یا حکایت یا امثال آن بیان شود و کمتر از پانزده بیت نباشد و وجه تسمیه اینست که در قصیده معنی جلیله کثیره مندرج می گردد که در مذاق طبع مستقیم لذیذ آید۔

فصل قاف مع ضاد معجمه

قضا بالفتح حکم کردن و گذاردن واجب و ادا کردن و آفریدن و تمام کردن و بیان نمودن و بمعنی عبادتیکه وقت آن گذشته باشد و در شرح نعمات به نظر آمده که قضا آنست که حکم الهی در حق مخلوقات دفعةً واقع شده و قدر آنچه بتدریج برطبق آن حکم اولین در عرصهٔ ظهور میرسد لهذا قضا امرست و قدر مامور و در لطائف چنین نوشته که فرق میان قضا و قدر آنست که قضا حکم ازلی در مرتبهٔ تفصیل و گاهی لفظ قضا بمعنی اتفاق و ارادهٔ حق نیز آمده چنانکه قضا را چنین شد۔

قضارا بمعنی از قضا چرا که درین محل کلمهٔ را بمعنی از باشد از رسالهٔ معتبره نوشته۔

قضیب بفتح اول و کسر ثانی و یای تحتانی و موحده شاخ درخت و مجازا ذکر مردان و جز آن از لطائف۔

قضات بضم اول و تخفیف ضاد معجمه و تای فوقانی جمع قاضی و باین معنی بتشدید ضاد معجمه خطاست همچنین هر اسم فاعل که ناقص باشد جمع آن برهمین وزن قضات آید بضم اول و تخفیف ثانی چنانکه رُوات جمع راوی و غزات جمع غازی وولات جمع والی۔

قضیهٔ منعکس در محاورهٔ عبارت از مقدمهٔ که بالعکس مدعا واقع شود و باصطلاح منطقیان آن باشد که گردانیده شود در دو جزو اول را ثانی و جزو ثانی را اول بر وجهیکه ایجاب و سلب و صدق اصل محفوظ باشد نه کلیت و جزئیت و کذب اصل چنانچه قضیهٔ منعکسه از کل انسان حیوان بعض الحیوان انسان می آید این را قضیهٔ منعکسهٔ مستویه گویند۔

قضیم جو که ستور را دهند از شرح نصاب

قضبان بالضم و بالکسر موحده شاخهای درخت این جمع قضیب ست که بمعنی شاخ درخت باشد از منتخب و خیابان۔

قضاعه بضم اول و عین مهمله حیوانیست بصورت سگ که در آب میماند و خایهٔ آنرا جند بید ستر گویند و نام قبیله ایست از عرب از شرح نصاب۔

قضیه بفتح اول و کسر ثانی و یای تحتانی مشدده بمعنی مطلوب و در منتخب بمعنی حکم گذاردن و خبر و حکم و باصطلاح منطق مرکبی ست که احتمال دارد صدق و کذب را که باصطلاح نحو آنرا جملهٔ خبریه گویند چنانکه العالم حادث و زید قایم۔

قضیهٔ کلیه آنست که حکم کرده شود دران بر جمیع افراد موضوع مانند کل انسان حیوان۔

قضیهٔ مهمله آنست که نبود موضوع او شخص معین و نباشد دران بیان کلیت و جزئیت چنانچه الانسان حیوان۔

قضیهٔ جزئیه ۔ آنست که حکم کرده شود دران بر بعض افراد موضوع مثل بعض الحیوان انسان۔

قضیهٔ انشائیه اگرچه نعمت خان در وقائع آورده است لیکن هیچ قضیهٔ منطقیه از قضایای منطقیه باین اسم موسوم نیست مگر آنکه از قضیهٔ انشائیه مراد از جملهٔ انشائیه باشد۔

فصل قاف مع طای مهمله

قطار بفتح مرغیست که بفارسی آن را سنگخوار گویند از منتخب و لطائف گویند که آواز کردن قطا در بیابان مسافران را دلیل باشد بر ینکه درینجا آب ست۔

قطعا بالفتح بمعنی هرگز۔

قطاب بکسر اول جیب یعنی گریبان

جامہ از منتخب و در آئین اکبری نوشتہ کہ بضم اوّل نوعی از سنبوسہ است۔

قطب بضم میخ آہنی کہ آسیا بران میگرد و سید قوم و سالار کہ مدار کار بر و باشد و اصل ہر چیز از منتخب باصطلاح علم ہیأت قطب یکی ازان دو نقطہ است کہ محاذی یکدیگر بر دو پہلوی کرہ معین کنند کہ چون کرہ را حرکت دولابی دہند آن ہر دو نقطہ از جای خود تجاوز نکنند بخلاف دیگر اجزای کرہ چون ہر دو قطب فلک الافلاک در جنوب و شمال عالم واقع شدہ اند و بقدرت الٰہی دو ستارہ در محل ہر قطب پیدا گشتہ اند آنہا را نیز مجازاً قطب گویند چون ربع مسکون ربع شمالی ارض ست لہٰذا قطب شمالی در ہمہ بلاد عالم مرئی میگردد و در بعض جزائر کہ قریب خط استوا واقع اند قطب جنوبی و شمالی ہر دو مرئی میگردند و بعضے از رویت قطب جنوبی منکر اند و نیز لقب آن ولی کہ انتظام ملکی یا شہری در عالم معنوی بحکم الٰہی در قبضۂ اقتدار او مفوض باشد۔

قطرب بالضم و رای مہملہ نیز مضموم و بای موحدہ قسمی از جنون ست و قطرب در اصل اسم کرمی ست سیاہ کہ بر روی آب بسرعت تمام تحرکات مختلفہ غیر انتظام میرود و بمناسبت آن نام مرضی کہ نوعے از انواع جنون و دیوانگی ست صاحب این مرض در ہیچ جا قرار نگیرد و از ہمہ گریزان باشد از سدیدی و منتخب۔

قطعیت بریدگی و جدائی و دو رشدن

قطرۂ وزو کنایہ از ابر و بعضے آفتاب را گویند از سراج و رشیدی۔

قطور بفتح چیز رقیق کہ در گوش یا بینی چکانند از منتخب۔

قطر بالفتح باران و بالکسر مس گداختہ و بالضم کرانۂ چیزی از منتخب و صراح و کشف و باصطلاح علم ہندسہ و ہیأت خطی کہ درمیان دائرہ کشند بنہجیکہ آن خط بر مرکز دائرہ گذشتہ تنصیف دائرہ نماید بدانکہ قطر ہر شے مدور را مسافت دوران شئے تقریباً سوم حصہ می باشد۔

قطار بکسر اوّل شتران برابر برابر شدہ و بر یک نسق روندہ و چند اجسام کہ پہلوی ہمدیگر باشند و بفتح اوّل خطاست از منتخب و صراح و کشف و بہار عجم و در لطائف نوشتہ کہ قطار در عرف بمعنی دہ شتر است و بالفعل در ہند پنج شتر را قطار گویند و در مصطلحات نوشتہ کہ قطار بمعنی دہ شتر فراہم آمدہ حالا اطلاق آن بر جمع ہر چیز کہ باشد واقع میشود۔

قطمیر بالکسر پوست باریک کہ بر تخم خرما میباشد یا نقطۂ سفید کہ بر پشت تخم خرما میباشد یا شگاف تخم خرما یا ریشہ کہ درمیان شگاف تخم خرما باشد و گاہی کنایۃً بمعنی شئی قلیل و کوچک نیز می آید و قطمیر نام سگ اصحاب کہف ست از منتخب و صراح و کشف و شرح نصاب۔

قطاس بضم اوّل و سین مہملہ معرب قوتاس لفظ ترکی ست بمعنے موی دم گاو کوہی کہ آنرا کچ گاو گویند از برہان و غیر آن و از لغات ترکی نیز آمدہ۔

قط بالفتح و تشدید بریدن چیز سخت و از ینجاست قط قلم و بالکسر گربۂ نر کہ بلاو معروف ست و بالفتح و بالضم و تشدید طا و تخفیف آن بمعنی ہرگز و ہمیشہ و این کلمہ خاصۂ زمانہ گذاشتہ است و بالفتح و تشدید طا بمعنی بس نیز آمدہ و از ینجاست فقط از منتخب۔

قطع بفتح بریدن و باین معنی بزیادت ہا نوشتن خطاست از بہار عجم۔

قطف بالفتح چیدن میوہ و جز آن و خراشیدن و آہستہ راہ رفتن ستور و بالکسر بمعنی میوہ و بار درخت کہ پختہ باشد و بفتحتین نام ترہ ایست کہ آنرا اسفاناخ رومی و سرمق نیز گویند و بہندی بتھوا نامند از منتخب و شرح نصاب۔

قطوف بضمتین میوہا جمع قطف ست از منتخب۔

قطاف بکسر و قت چیدن میوہ و چیدن انگور از منتخب و در لطائف بمعنی کام ہنگ نیز نوشتہ۔

قطائف چادرہای پیچیدہ جمع قطیفہ

و بمعنی لوزینه و نان لوزینه و رشته که از میدهٔ گندم سازند آن را رشتهٔ قطائف گویند از منتخب و در لطائف نوشته که حلوائیست نفیس۔

قطاع الطریق بضم اول و تشدید ثانی بمعنی رهزنان که مال مسافران را بغارت برند یا قتل کنند یا بغریب کشند

قطاریق های و هوی جنگ یعنی شور و غوغا که بوقت جنگ و امثال آن می برآید از لطائف۔

قطران بالکسر نام شاعری و نام شهرے و نام روغنی باشد سیاه و بدبو که از درخت عرعر که سرد کوهی باشد میگیرند و آن را بر شتران خارش دار منیمالند از برهان و در بحر الجواهر بمعنے روغن مذکور بالفتح ست و در منتخب بالفتح و بالکسر مؤلف گوید ظاهر آن روغن چیز دیگرست

قطره زدن دویدن و سعی کردن و تیز رفتن از برهان و بهار عجم و سراج و رشیدی و در مصطلحات نوشته که قطره کشیدن و کردن و فشاندن و برداشتن نیز بمعنے سعی کردن و دویدن آمده۔

قطره زن دونده و تیز رفتار از بهار عجم

قطن بالضم و بضمتین بمعنی پنبه و پنبه زار و بفتحتین استخوان میان هر دو سرین و بیخ دم مرغ از منتخب۔

قطزن معروفست و حقیقة این لفظ بر کاتب صادق می آید یا بر کار دیگر چون بر قسط ملاق کنند مجاز باشد از بهار عجم و چراغ هدایت

و مصطلحات۔

قطره بالفتح بمعنی دویدن و پارهٔ آب که از جای چکید از شمسی۔

قطیعه و قطیع گلهٔ گوسفندان و گاوان و اسپان و غیر آن از منتخب و شرح نصاب

قطامه بالفتح و تشدید زن بسیار شهوت ماخوذ از قطم که بمعنی شهوت ست از مصطلحات

قطعه بکسر اول و سکون ثانی پاره از هر چیز و در اصطلاح شعرا دو بیت یا زیاده مطلع دارد یا ندارد گویا که آن پارهٔ از غزل قصیده بریده شده است از مدار و کشف و بهار عجم و بمعنی بالفتح خطاست مگر بعضے فصحای متاخرین جائز هم داشته اند۔

قطابی بروزن گلابی مثل سنبوسه چیزیست که در روغن بریان نمایند و در فارسے بودن این لفظ نظرست از سراج۔

قطنی بضم قاف و سکون طا و کسر نون کرباس بافته که از ریسمان پنبه باشد و بمعنی جامهٔ مشروع که تار آن از ریشم و پود آن از ریسمان پنبه باشد

فصل قاف مع عین مهمله

قعود بضمتین مطلق نشستن و نشستن بعد از خوابیدن و شتر جوان از منتخب

قعر بالفتح تک چاه و بن چاه و غیر آن و عمق چیزی از لطائف و غیره۔

قعل بالفتح شکاری را گویند که جانوران شکاری یکبارگی بر بند تا همه جانوران یکبارگی شکار کنند و تحقیق این لفظ در کتابی معتبر تحقیق نشده و قعل بکسر اول و ضم غین معجمه در ترکی خروس صحرائی را گویند و این از اهل لسان به ثبوت پیوسته۔

قعده بالفتح نشستن و بالکسر نوعی از نشست و بالضم مرکبی که بران شبان سوار شوند و چیزیکه بران سوار شوند از منتخب و لطائف۔

قعقعه بفتح هر دو قاف و سکون عین مهمله اول آواز کاغذ و پوست خشک و آواز سلاح از منتخب۔

قعیده بفتح زنیکه همنشین شوهر خود باشد از شرح نصاب۔

قعلچی بفتحتین ریزه فشکار۔

فصل قاف مع فا

قفا بفتح پس گردن و پس سر از منتخب و شرح نصاب و مجازاً بمعنی مطلق پس و عقب و بمعنی وقت غیبت نیز و مشت دست که بر پس گردن کسی زنند۔

قفل ابجد نوعی از قفل ست که دران چند حلقه پهلو دار تعبیه و شده و بر سر پهلوے حلقه ها چند حروف ابجد کنده باشند چون حروف پهلوی های حلقه بترتیب حروف ابجد یا ضطغ مرتب شوند قفل بکشاید و اگر حروف بر پهلو در هم باشند قفل هرگز کشاده نشود۔

قفار بفتح و را مهمله نان بے نان خورش

وزمین خالی از آب و گیاه از منتخب و لطائف

قفر بالفتح زمین خالی از آب و گیاه و گرسنه ماندن و بفتحتین کم شدن مال واندک گوشت شدن از منتخب و لطائف۔

قفاهیر بفتح بمعنی صورت و رومی نیکو از برهان و در نصاب قفا چیز بجای حظی نوشته اند و انچه شارحان آنرا دو لفظ پنداشته در معنی آن تکلفات کرده اند ظاهر اغلاطست وصاحب فردوس اللغات بجای حظی نوشته بمعنی رومی وخوشروی۔

قفیز بفتح اول و کسر ثانی و یای معروف و زای معجمه پیمانه ایست مقدار دوازده صاع و هر صاع هشت رطل باشد و رطل نیم آثار بود و از زمین مقدار یکصد و چهل و چهار گز شرعی از منتخب و در رساله معربات نوشته که قفیز معرب کفیز ست۔

قفل وسواس چیزی باشد از آهن که حلقهای آهنی دارد که بستن و کشادن آن خالی از اشکال نیست و اهل هند آنرا گورکه دهندا گویند از بهار عجم و سراج و رشیدی۔

قفس بفتحتین پنجره مرغان این لفظ بسین وصاد هر دو عربیست لیکن این قدر که استعمال این لفظ در فارسی بسین و صاد هر دو می شود و در عربی فقط بصاد از سراج و کشف وغیره۔

قفا نبک بکسر قاف و فتح نون و سکون بای موحده و کسر کاف لفظ اول از مطلع قصیدهٔ امرء القیس که شاعر نامی بوده است در عرب و آن مطلع اینست۔

بیت قفا نبک من ذکری حبیب و منزل
بسقط اللوی بین الدخول وحومل ؛

و معنی بیت اینست که بایستید تا بگریم از یاد کردن حبیب و منزل حبیب نام آن سقط اللوی ست و آن واقع ست در میان دخول و حومل که هر دو نام مکان۔

قفل بضم اول و سکون ثانی و بفتحتین نیز آمده معنی معروف ست از صراح و فصول اکبری۔

قفا خاریدن شرمنده شدن از چراغ هدایت۔

قفه بالضم و تشدید فاء بمعنی زمین بلند از صراح و از منتخب نیز بمعنی ستقفا شود مگر بمعنی بلند جای بلند مستعمل و در مصطلحات قفه منار بمعنی نشیمن که بالای منار سازند۔

قفل رومی نوعی از قفل که بنهایت محکم باشد۔

فصل قاف مع قاف

ققنس بضم قاف و سکون قاف ثانی وضم نون وسین مهمله که مخفف ققنوس ست که لفظ یونانی باشد و بفتح نون غلط و آن مرغیست که موسیقی را از آواز او حکما استخراج کرده اند و عمرش هزار سال باشد جفت ندارد و توالد و تناسل او باین طور میباشد که هرگاه پیر میگردد هیزم جمع کرده در میان آن می نشیند واز منقار خود که بسیار سوراخ دارد آواز میکند از هر سوراخ منقارش سرودی علیحده برمی آید و سرودی که بهندی آنرا دیپک گویند نیز برمی آید و دران هیزم آتش افروخته میشود و آن مرغ سوخته خاکستر میگردد و بعضی نوشته که در منقارش سیصد و شصت سوراخ باشد چون موسم آید در هیزم نشسته سرود آغاز کند و از آواز خود مست گشته بال بر هم میزند چندانکه آتش از بال او می جهد و می سوزد پس بقدرت الهی باران بران خاکستر می بارد و دران خاکستر یک بیضه پیدا میشود باز همان جانور از ان بیضه بیرون می آید و بفارسی آنرا آتش زن گویند از کشف و برهان و مؤید و مدار و لطائف۔

فصل قاف مع لام

قلم دست و پا استخوان ساق و آرنج از مصطلحات۔

قلما بالفتح و تشدید لام بمعنی اندک از شرح نصاب۔

قلولا بفتح اول و ثانی بمعنی قاز که مرغ معروف ست از شرح نصاب مولانا یوسف ابن لطف شارح نصاب بضم اول و فتح لام نوشته۔

قلاء بفتح دشمنی و دشمن داشتن کسی را از منتخب و کشف و بضم بدون همزه بمعنی اسپیکه رنگش بادامی و از موی ایال تا دُم او خط سیاه بر پشتش باشد۔

قلیب بروزن فعیل در آخر بای موحده چاه یا چاه کهنه که خام باشد از منتخب و شرح نصاب۔

قلوب بکسر قاف و ضم لام و واو غیر ملفوظ و سکون بای موحده در ترکی بمعنی کرده که صیغهٔ ماضی ست از کردن یا های رابطه

قلاب بالضم و تشدید لام خار آهنی خمیده حلقه مانند که چیزی بدان توان آویخت و بالفتح و تشدید لام گرداننده از سر بیاسر یعنی دغا باز از لطائف۔

قلب بالفتح واژگون و برگردانیده شده و بمعنی دل و گویند که دل را قلب نام از ان شد که در سینه واژگون آویزان ست و نیز لفظ قلب بمعنی میان هر چیز و سیم و زر ناسره و غیر خالص و نام منزل هژدهم از منازل قمر و آن سه ستاره است ستاره میانگی سرخ و بزرگ که بجای قلب عقرب واقع شده و بمعنی فوج میانه و وسط لشکر که پادشاه دران باشد و چهار فوج دیگر که جناح و ساقه و میمنه و میسره بود بیرون آن باشد از کشف و منتخب و لطائف۔

قلعهٔ گلاب بضم کاف فارسی نام قلعه ایست که بر کوه کیلو لو واقع ست از روزنامه

را دران نگاهدارند از مصطلحات۔

قلت بضم و تای فوقانی ماش هندی از برهان و بکسر اول و تشدید لام کمی و کمیابی۔

قلم نیست حساب و پرسش نیست از مصطلحات۔

قلم دست کسیکه بقلم کار کند۔

قلیچ بکسرتین و یای معروف و جیم فارسی شمشیر از لغات ترکی و در مدار قلیچ بکسرتین و بدون یا و این لفظ ترکیست۔

قلاج بالضم و تشدید لام و جیم عربی بزور کشیدن چیزی مثل کشیدن کمان و مقدار درازی هر دو دست طغرا گوید

مصرعه چون پنجه بقلاج زدی سوی کمان و لفظ قلاج ترکی ست از چراغ هدایت و لغات ترکی و سراج۔

قلح بفتحتین و حای مهمله زردی دندان و چرک و آلودگی آن۔

قلائد بفتح اول و کسر همزه که حرف چهارم ست جمع قلاده۔

قلعهٔ بغداد باصطلاح لوطیان شکم را گویند۔

قلم بند سازندهٔ موقلم که نقاشی بدان کنند و انچه بقید تحریر آورده شده باشد

قلمکار نوعی از بافته که بنقوش الوان منقش باشد۔

قلندر در اصل کلندر بود بکاف عربی

بمعنی کندهٔ ناتراشیده که در پس در اندازند تا در و کشاده نگردد و پس تغییر السنه بسبب اختلاف عرب و عجم قلندر بقاف شده و بعضے معرب گفته اند اول صحیح ست از خیابان و در جواهر الحروف نوشته که در اصل غلندر بغین معجمه بود۔

قلقطار بالضم و قاف ثانی مفتوح زاک که بهندی پهٹکری گویند از برهان

قلاوز بفتح اول و ضم واو و زای معجمه لفظ ترکیست بمعنی راه برو مقدمه لشکر و سوارانی که محافظت لشکر کنند از برهان و سراج و لطائف و در لغات ترکی بضم قاف و کسر واو۔

قلیدس بضم قاف و فتح لام و سکون تحتانی و کسر دال مهمله و سین مهمله نام حکیم و نام کتاب او در اشکال علم هندسه این مخفف اقلیدس ست۔

قلس بالفتح و سین مهمله آنچه از گلو بیک دفعه بر آید از طعام و آنچه بدو بار و سه بار آید آنرا قی گویند از منتخب و صراح

قلقاس بالضم قاف و قاف و سین مهمله اروی که بیخے ست معروف که آنرا پخته نان خورش سازند از برهان۔

قلماش بالضم و شین معجمه بیهوده و هرزه ظاهرا این معنی مخفف قل ما شئت یعنی بگو هر چه خواستی تو و در فرهنگے بمعنی متاع خانه مرقوم ساخته ظاهرا این معنی

مزید قماش خواهد بود از لطائف ۔

قلاش بالفتح و تشدید لام و شین معجمہ بے نام و ننگ و مفلس و مردی بی خیر و مجرد و لوند و این لفظ ترکی ست از برہان و سراج ۔

قلوص بفتح اول و ضم ثانی و صاد مہملہ شتر مادۂ جوان از منتخب و شرح نصاب ۔

قلاع بکسر اول و عین مہملہ جمع قلعہ و بضم اول جوشش دہان کہ بیماری معروفست از منتخب ۔

قلع بالفتح برکندن و نیز نام معدنی از زر از منتخب ۔

قلاق بالفتح نام ملکی ست از ترکستان و نام قومی از ترک ۔

قلپاق ببای فارسی در ترکی کلاہ را گویند از مصطلحات ۔

قلچاق بضم اول و بجیم فارسی در ترکی دستانۂ آہنی از مصطلحات ۔

قلاق بضم اول لفظ ترکی بمعنی گوش از لغات ترکی ۔

قلق بفتحتین بیقراری و بے آرامی و بفتح اول و کسر لام فی قرار و بی آرام و ترسان ۔

قل بالضم در ترکی غلام را گویند و بعربی صیغۂ امر بمعنی بگو ۔

قلقل بضم ہر دو قاف آواز ریختن آب و شراب از شیشہ و صراحی و مجازاً بمعنی کلام مہمل و بمعنی حب قلقل دوائیست مشابہ بہ فلفل گرد ۔

قلل بضم اول و فتح ثانی سرہای کوہ جمع قلہ ۔

قلزم بفتح اول و ضم زای معجمہ موضعیست درمیان مصر و مکہ و اضافت بحر بطرف او کردہ عیشو دیرا کہ بر کنارۂ بحر محیط واقع ست از قاموس و در رشیدی نوشتہ کہ رودی ست در حوالی خوارزم و در لطائف قلزم بضم اول و سوم دریا و چاہ بسیار آب و بفتح سوم نیز آمدہ و در عجائب المخلوقات ست کہ دریائیست کہ از ہند بر آید و قلزم نام شہریست کہ بر کنار آن آباد ست بآن نام خوانند و فارسیان آن را قرزم نیز گویند تم کلامہ و در بہار عجم نوشتہ کہ فارسیان قلزم را بضم اول و فتح زای معجمہ میخوانند و در مؤید قلزم بمعنی دریا و چاہ عمیق بسیار آب و نیز نوشتہ اند کہ قلزم ماخوذ از قلزمہ و بمعنی آن ابتلاع ست یعنی فرو بردن چیزی بگلو چون دریاے مذکور بغایت عمیق ست لہذا قلزم گویند ۔

قلم بالفتح بریدن و تراشیدن و ناخن گرفتن و بفتحتین خامۂ تراشیدہ شدہ و ہر چیز بریدہ و مقطوع باشد ماخوذ از قلم بالفتح کہ مذکور شد و بمعنی اندکی از موی سر کہ بہر دو جانب درمیان ابرو و گوش زود گذاشتہ بمقراض می برند از بحر الجواہر و منتخب و شرح نصاب از یوسف و از بعض شرح و باصطلاح تصوف عقل اول را گویند ۔

قلقان بالفتح و بدو قاف در ترکی سپر را گویند کہ بہندی ڈھال گویند ۔

قلیان بالکسر حقۂ تمباکوکشی و این در اصل غلیان بود بفتحتین کہ لفظ عربیست بمعنی جوشیدن فارسیان ترکی دان تصرف نمودہ بکسر اول و گاہی بفتح اول و سکون دوم بمعنی حقۂ تمباکوکشی آرند بمناسبت آنکہ بوقت دم کشیدن آب دران می جوشد چنانکہ در حقۂ آبگینہ دیدہ می شود ۔

قلتبان بالفتح و حرف سوم تای فوقانی بے غیرت و دیوث یعنی کسیکہ بر احوال قبیح زن خود واقف گردد و چشم پوشی نماید و این مجاز ست در اصل قلتبان سنگے را گویند کہ مدور و دراز باشد آنرا بر بام نو ساختہ می غلطانند تا ہموار و محکم گردد و شخص بے غیرت و بیحیا را از ان قلتبان گویند کہ چنانکہ آن سنگ را در گردیدن اختیار نیست و اختیارش بدست گردانندہ است ہمچنین او نیز محکوم زن خود ست در اصل غلتبان بغین معجمہ بود بجہت قرب مخرج بقاف بدل شدہ از برہان و رشیدی و لطائف جہانگیری ۔

قلتین بضم قاف و تشدید لام مفتوح و فتح فوقانی بمعنی دو خم بزرگ کہ دران یک ہزار و دو صد رطل عراقی آب بگنجد پس بقدر ہمچنین دو خم آب در مذہب شافعی از استعمال نجس نمی شود ۔

قلمزن کنایه از نویسنده و بمعنی مصوّر نیز آمده از سراج۔

قلم پاک کن بضم کاف دوم پاک کننده قلم و آن پارچه پشمینه یا کرپاس باشد که بدان قلم سیاهی آلود را پاک کنند۔

قلم درکشیدن کنایه از محو کردن از سراج

قلم بناخن شکستن بسزا رسانیدن

قلم درسیاهی نهادن یعنی رقم بدیخی (؟) کشیدن از رشیدی بسزا رسانیدن

قلم بدم شمشیر افتادن دندانه دار شدن شمشیر و پس برگشتن از مصطلحات۔

قلمرو ملکے و ولایتی که دران نوشته قلم پادشاهے یا امیرے رود و مردم آنجا نوشته او را قبول نمایند و درین لفظ از ترکیب اسم و امر معنے اسم ظرف پیدا شده یعنی محل روان نمودن قلم کسے خلاصه معنی قلمرو ملک مطیع ست

قلّابه بضم قاف و تشدید لام خار آهنی خمدار که بدان شکار ماهی کنند ماخوذ از قلب بمعنی برگردانیدن۔

قلعهٔ قهقهه نام قلعهٔ در ایران از متعلقات آذربایجان که در استحکام ضرب المثل روزگار ست۔

قلّه بالضم و تشدید لام سر کوه و بالای سر هر چیز و سبوی بزرگ از منتخب و بعضے نوشته خم آبیکه دران سه صد من آب گنجد بمن دو رطل باشد و بالضم و تخفیف لام نوعی از الوان اسپ که مائل بزردی باشد مثل رنگ بادام واز موی یال تا دم او خط سیاه بر پشت باشد۔

قلیه بفتح اول و کسر دوم و تشدید تحتانی گوشت بر تابه بریان کرده شده و باحتمال گوشتے که در روغن میان دیگ بریان کرده نان خورش از ان سازند از کشف و منتخب و بحر الجواهر۔

قلاده بکسر اول و دال مهمله گلوبند و گردن بند سگ و شتر از فردوس اللغات

قلبه بالضم و بای موحده چوبی دراز آهن زده که بدان بواسطه جفت گاو زمین را شیار کنند از برهان۔

قلنغه بفتحتین و سکون نون و غین معجمه لفظ ترکیست محاصره کردن و خوراک پیاده که بر دیه برسد سنگ میرود از فرهنگے نوشته شد۔

قلنسه بفتحتین و سکون نون و سین مهمله کلاه ظاهراً این مخفف قلنسوه است از فردوس اللغات وغیره۔

قلعه بالفتح عمارت سنگین و حصار از کشف و مؤید و مدار و صراح و منتخب و در منتخب بالکسر۔

قلقله بفتح هر دو قاف جوش و بیقراری و جنبانیدن حرف ساکن در مخرج باشدت و حروف قلقله پنج اند قاف و دال و طای مهملتین و بای موحده و جیم و بالضم آواز صراحی و شیشه بوقت بر آوردن شراب و مثل آن۔

قلعی بالفتح و کسر عین مهمله منسوب بقلعه که نام معدنیست که ارزیز خالص از ان میخیزد از صراح۔

قللر آقاسی بضم اول در ترکی سردار غلامان قل غلام و لر بفتح لام و سکون رای مهمله حرف جمع و آقاسی سردار از مصطلحات۔

قلی و قل هر دو بالضم بمعنی غلام و بنده لفظ ترکی ست از مؤید و مدار۔

قل علی بالضم نام کبوتر باز از شمسی۔

قلّچی بالضم و لام مشدد مضموم و سکون قاف ثانی و جیم فارسی آنکه نوکر باشد مگر نوکر پادشاه نباشد از مدار و بمعنے خدمتگار نیز آمده۔

قلی بالفتح و سکون لام بر تابه بریان کردن چیزی از منتخب و بالکسر شخار که بهندی آنرا سجی گویند از مدار و بحر الجواهر و در مؤید و برهان قلی بکسرتین بمعنی شخار و بضم اول و کسر لام در ترکی بمعنی غلام۔

قلمی بفتحتین قسمے از برد که مخطط باشد بخطوط راست۔

قلاوزی بفتح اول و ضم واو و کسر زای معجمه رهبری و پیش روی و مقدمهٔ لشکر بودن از رشیدی و سراج و برهان

قلّابی بالفتح و تشدید لام و بای موحده ناسره فروشی و دغابازی۔

قلندری نوعی از خیمه۔

قلای بالفتح نوعی از اسپ مگر در کتابی معتبر یافته نشده ظاهرا همان ست که در بیان لفظ قلق گذشت۔

فصل قاف مع میم

قما بالضم و تشدید میم کنیزک و نام دوائی که برای افزونی قوت باه بکار آید بهر دو معنی ترکی از لطائف وغیره۔

قمراء بفتح اول و سکون میم و بعد الف همزه بمعنی ماهتاب یعنی روشنی ماه از شرح نصاب

قماچ بضم اول و ضم فارسی نوعی از نانست و آنرا اکماج نیز گویند ظاهرا لفظ ترکی ست

قمح بفتح و حای مهمله گندم و پست خشک خوردن از منتخب و در لطائف گندم و پست

قمار بکسر اول در عربی هر بازی که دران شرط گرد بندند و هر بازی که دران زر بشرط داده و گرفته شود و بضم اول نام شهریست در منتهای هندوستان قریب دریای شور بطرف جنوب که عود خوب در آنجا پیدا میشود از برهان و سراج و در بحر الجواهر و منتخب و کشف و لطائف نوشته اند که قمار بفتح اول نام موضعی ست از بلاد هند که عود آنجا بهتر باشد و نیز در سراج نوشته که چون قاف در هندی نیست ظاهرا قمار معرب کمار باشد که نام جائی در هند بوده باشد۔

قمر بفتحتین ماه و باصطلاح کیمیاگران نقره۔

قمطر بکسر اول و فتح میم و سکون طای مهمله شتر فربه و مرد کوتاه و صندوقی که درو کتاب را نگاه دارند از منتخب و قاموس و بمعنی خریطهٔ کتاب نیز نوشته اند۔

قماش بضم اول رخت و اسباب و جامهٔ ابریشمی و متاع خانه و بمعنی جوهر و صفت نیز آمده از منتخب و کشف و سراج و مؤید و لطائف۔

قماط بکسر اول پارچه که طفل نوزاده را دران بپیچند و بر بالای آن ریسمان بر پیچند مگر روی طفل کشاده دارند و این رسم ولایت ست و در هندوستان این رسم را کمتر شناسند و بفارسی آنرا غندک گویند بضم غین معجمه از منتخب و سروری و شمسی و بمعنی پارچهٔ جامه که طفل نوزائیده بران بول و براز کند غلط ست۔

قمع بالفتح و عین مهمله گرز زدن بر چیزی و شکستن و خوار گردانیدن از منتخب و سراج

قمل بالفتح و تخفیف میم سپش و بفتحتین سپش پر شدن و شکم کلان شدن و بالضم و تشدید میم مفتوح بمعنی کنه و کلنجها و بدین معنی جمع قمله است از منتخب و در برهان بضم و تخفیف میم سپش و تشدید میم کد و کنه جانوریست که در گوسپند و شتر و گاو می افتد و خون می مکد۔

قمقام بالفتح هر دو قاف کار و بزرگ از مؤید و سراج و در منتخب بالفتح دریا و مهتر و نوعی از شپش آن که ریزه باشد

قماقم بکسر اول و فتح ثانی جمع قمه بمعنی سر هر چیز و مجازاً بلندیها۔

قم صیغهٔ امر ست بمعنی برخیز و استاده شو و بالضم و تشدید میم نام شهریست میان ساوه و اصفهان و بالفتح و تشدید میم جاروب کردن خانه را معنی دوم از لب اللباب و معنی سوم از منتخب۔

قمین بر وزن فعیل سزاوار و لائق از شرح نصاب۔

قمران و قمرین هر دو تثنیهٔ قمر که عبارت از شمس و قمر ست بجهت تغلیب قمر زیرا که در محاورهٔ عرب قمر مذکر ست و شمس مؤنث چنانکه مادر و پدر را والدین گویند و الدین

قمه بالضم و تشدید میم سر هر چیز و بلندی هر چیز و بمعنی گروه از منتخب وغیره۔ و در فردوس اللغات نوشته که قمه بمعنی کلس که بر سر گنبد نصب کنند و بفتحتین و تخفیف در ترکی نام سلاحیست و دمه که بکمر می بندند۔

قمرغه بفتح اول و ضم میم و سکون را مهمله و فتح غین معجمه شکارگاه که امرا و سلاطین در احاطهٔ کلان آهو و گوزن وغیره میگذارند از لغات ترکی نوشته شد۔

قمره بالفتح قمارخانه و قمار۔

قمقمه بضم هر دو قاف نام ظرفی ست کوچک که بفارسی آنرا کوزه گویند۔

قمدوره بفتح اوّل و دوم و سکون حاے مهمله و ضم دال و فتح واو پس سرعنی آدم خوابیده کر رو بسوی آسمان کند و مجاز اسیری که بر زمین غلاقی گردد۔

قمامه بضم اوّل خار و خاشاک که از خانه روفته شود و گرده آدمی از منتخب و در شرح قصائد خاقانی نام شهر ملحدان۔

قمی بالضم و تشدید میم و تخفیف میم نیز آمده منسوب بقم که نام شهریست در ایران تخلص شاعری که ملک نام داشت و او یکے از ملازمان سلطان ابراهیم شاه عادل تخت نشین بیجاپور بود و دختر خود را بنکاح ظهوری داده بود

قمچی بالفتح و جیم فارسی در ترکی تازیانه را گویند۔

قماری بفتح قاف و کسر رای مهمله جمع قمری که طائر معروفست۔

فصل قاف مع نون

قنب بالکسر و تشدید نون مفتوح موحده درختی ست که برگش نشه آرد و بهندی بهنگ گویند۔

قندیل آب نوعی از قندیل آبگینه بلوری که آنرا آب پر کرده و روغن بر آن انداخته فتیله آن میان آن روشن نمایند

قنات بالفتح کاریز و نیزه و استخوان میانِ پشت از منتخب و شرح نصاب و بمعنے پرده کرپاس قائم مقام دیوار باشد ترکیست۔

قناعت بالفتح راضی شدن باندک چیز از صراح و بهار عجم و مزیل و خیابان و منتخب و شکرستان و در کشف بکسر نوشته۔

قنوت بضمتین فرمانبرداری و دعا خواندن و خاموشی از کشف و منتخب و نام دعای معروف و کاریزها و مهرهای پشت از لطائف

قنوات بفتحتین کاریزها جمع قنات بمعنی کاریز در بیان لفظ کاریز مسطور است

قند بالفتح شکر کذا فی المنتخب و در سراج نوشته که قند معرب کندست و لفظ کند مفرس کهندست که محاورهٔ اهل پنجاب باشد

قناد بالفتح و تشدید نون و دال مهمله قندساز و حلوائی۔

قنفذ بالضم و سکون نون و ضم فا و ذال معجمه و بفتح فا نیز آمده خارپشت و آن جانور خزنده که بر پشتش مثل دوک خارها باشد بهندی آنرا سیهی گویند از منتخب و لطائف

قند مکرر قندیکه آنرا دوباره صاف کرده باشند و باین عمل بغایت مصفی تر میشود و اگر جام مراد از قند مکرر زبان معشوق باشد از رشیدی۔

قنطار بالکسر یک پوست گاو پر زر و بعضے گفته اند که یک صد و بیست رطل از طلا و نقره از منتخب و برهان۔

قنبر بالفتح و بای موحده نام غلام حضرت علی کرم الله وجهه۔

قنار بضم قاف چوبی یا آهنی طویل که قصابان گوسپند سلخ کرده بدان آویزند و قطعه قطعه فروشند از مصطلحات۔

قنطیر بکسر اماله قنطار۔

قندز بضم قاف و سکون نون و ضم دال مهمله و زای معجمه نام ولایتی ست قریب بظلمات و نام جانوری سیاه رنگ مشابه بسگ که در ترکستان میباشد از پوست آن پوستین سازند مجاز اً پوست آنرا نیز قندز گویند از برهان و سراج و کشف نیز در سراج نوشته که بعضے گویند قندز سگ آبی ست غالباً لفظ ترکی ست و در لغات ترکی نوشته که قندز بالضم نام ولایتیست ما بین بلخ و بدخشان و جانوری را بے که پوست او بغایت گرم بود و چند بید ستر خایهٔ اوست

قنص بالفتح شکار کردن و دام نهادن

قنوط بضمتین ناامید و ناامید شدن از منتخب و شرح نصاب و در لطائف بفتح اوّل و ضم ثانی ناامید۔

قنوع بضمتین قانع شدن از لطائف۔

قنع بکسر پردهٔ پوشش که بالای مقنعه باشد و بعضے بمعنی مقنعه گفته از منتخب۔

قنداق بالضم چوبیکه نال بندوق را در وی نشانند لفظ ترکیست از لطائف مردم هند از ناواقفی کنده گویند۔

قنق بضمتین مهمان و بفتح نون نیز آمده ظاهراً ترکی ست از لطائف۔

قندیل بکسر میم و بالفتح خطاست آن معروف که دران چراغ می افروزند و نیز

چیزے باشد میان تهی که تیر با دران اندازند برائے کمال محافظت تیراز چراغ ہدایت و در رسالهٔ معربات قندیل معرب کندیل بالفتح

قنوان بالکسر خوشہا از کشف و در منتخب نوشته که خوشہای خرمای تازه جمع قنوست و دو خوشهٔ خرما و بدین معنی تثنیه است۔

قنوقن بالکسر در ترکی نیام کارد و شمشیر را گویند۔

قنو بالکسر خوشهٔ خرما از منتخب و شرح نصاب

قنتوره بفتح اول و سکون نون و ضم فوقانی و را و مہملہ نوعی از جامهٔ رنگین ست که دامنش کوتاه باشد بند بسیار دارد و ہم بمعنی چیزیست از مستعملات که بر جراب بندند یا گرد و در جراب نرود از مصطلحات۔

قنینه بالکسر و بالضم سرنا یاز بحرالجواہر و مؤید و منتخب۔

قنینه بالکسر و نون مشدد و مکسور و بعده تحتانی ساکن و بعد آن نون و این لفظ بتخفیف تا ہم آمده آوندی که شراب دران پر کنند مثل شیشه و صراحی و غیره و قنانی جمع آن از بحرالجواہر و صراح۔

قنطره بالفتح پل که بر دریا بندند از منتخب و صراح و قاموس۔

قناد خانه جائیکه قند سازان در آنجا قند سازند و بہندی کھنڈسال گویند۔

فصل قاف مع واو

قو بالضم اول جمع قوت و در اصل قوو بود واو متحرک ما قبل او مفتوح آن واو را بالف بدل کردند قوا شد۔

قوبا بالضم و واو معروف و بائے موحده علتے ست که بر جلد بدن پدید آید بہندی داد گویند۔

قوس السماء عبارت از نصف فلک یا ربع مسکون و غیر آن چرا که چون تمام فلک مرئی و غیر مرئی بشکل دائره تصور کرده شود پس نصف آن یا ربع آن البته بصورت قوس باشد یا آنکه از قوس السماء قوس قزح مراد باشد۔

قوچا قلاشوب در ترکی بمعنے بغلگیر کرده۔

قورت بواو معروف و ضم را و مہملہ و تای فوقانی جغرات خشک از لغات ترکی

قولنج بضم اول و فتح لام دردے معروف که در روده قولون حادث شود و بکسر لام نیز آمده از منتخب و بحرالجواہر و در حدود الامراض و در مؤید و مدار بکسر لام و در برہان نوشته که معرب کولنج که درد شکم باشد۔

قوچ بالضم و واو معروف و جیم فارسی میش نر شاخدار جنگی و قچ بحذف واو نیز آمده این لفظ ترکیست از برہان و سراج و خیابان۔

قول شارح مرکبی ست که محمول باشد بر معرف بفتح را تا فائده دہد تصور آن و قول بمعنی مرکب و شارح شرح کننده و این مرکب شارح معرف می باشد بدین جهت قول شارح گویند چنانکه حیوان ناطق قول شارح ست که محمول باشد بر لفظ انسان معرف مشروح۔

قوس قزح بضم قاف و فتح زای معجمه و حای مہملہ کمان شکلی رنگین و ملون که در ہوای ابر ظاہر میشود و آنرا کمان رستم و کمان شیطان نیز گویند قوس قزح ازان گویند که قزح ماخوذ از قزحه بضم بمعنی زرد و سرخ و سبز یا آنکه ملبد ست ماخوذ باشد از قزح بمعنی ارتفاع یا منسوب ست بقزح که نام فرشته ایست موکل بر ابر از منتخب و در لطائف از کنز آورده که قزح نام شیطان ست و ازینجا قوس قزح یعنی کمان شیطان فقیر مؤلف گوید ظاہراً بشیطان ازان منسوب کرده اند که چون شیطان نیز از جنس پوست و معمول است که ہر چیز که از مقدار خود کلان باشد بدیو منسوب کنند و سبب ظہور قوس قزح اینست وقتیکه آفتاب قریب بافق مکشوف باشد و محاذی او از ابرے ترشح قطرات صغار ریا نبوه باشد پس آن ترشح قطرات صغار ریا نبوه باشد پس آن ترشح قطرات مذکوره ابر دیگر بود که تا بافق که قریب اوست پیوسته باشد درین صورت از کنارهٔ نصف اعلائے آفتاب عکس دران قطرات مترشحه مے افتد پس آن کسان را که ازان قطرات مترشحه بجانب آفتاب

آفتاب شد و آفتاب پس پشت آن است بکمال یک رنگ ملون بنظر می آید و این وجه محض بفضل حق سبحانہ و تعالی فقیر مؤلف را در آئینہ فکر ناقص خود منکشف شده چون در بعضے کتب حکمت بدیدن باعث ظهور قوس قزح اتفاق افتاد مطابق یافت الحمد للہ علی نعمائہ و این فقیر درین عمر سی و شش سال خود از عکس ماه از قوس قزح قدرت شب دیده است مگر آن سفید بوده است

قواد بالفتح و تشدید واو و دال مہملہ دلال و بمعنے مرد بی غیرت و قلتبان از لطائف وغیره۔

قود بفتحتین و دال مہملہ قصاص از منتخب و صحاح و لطائف۔

قواعد نام کتاب جمع قاعده۔

قوس النہار عبارت از مقدار مسافت سیر ظاہری شمس از افق مشرق تا افق مغربی چرا که چون تمام فلک مرئی و غیر مرئی را بصورت دائره فرض کنند نصف آن البتہ در شکل قوس باشد پس نصف مرئی فلک را که سیر شمس در روز باشد قوس النہار گفتند۔

قور بواو مجہول در ترکی سلاح و آہن را گویند۔

قومس بالضم و واو معروف نام شہریست

قواس بالفتح و تشدید واو کمان ساز

قوش بالضم و واو معروف و شین معجمہ مرغ شکاری کذا فی المنتخب و غیر آن و در لغات ترکی نوشتہ که قوش بضم قاف و واو معدولہ غیر ملفوظ و سکون شین معجمہ بمعنی مرغ شکاری مثل باز و جره و شکره و شاہین عموماً و بمعنی باز خصوصاً۔

قوارع حوادث زمانہ و سختیہا جمع قارعہ

قورق بضم اوّل و سکون رای مہملہ لفظ ترکی ست مطابق قاعده ترکی واو علامت ضمہ قاف ست پس قورق بروزن لفظ سرخ شد بمعنی ممنوع و منع کرده شده از چراغ ہدایت و بہار عجم و در مدار بمعنے نگہبانی و در لغات ترکی که نہایت معتبر ست چنین نوشتہ که قورق بضم قاف اول و واو معدولہ یعنی غیر ملفوظ و ضم رای مہملہ و سکون قاف بمعنی احاطہ و در فرہنگے بمعنی شکارگاه نوشتہ و یکی از اصحاب تحقیق نوشتہ که قورق بضم قاف و واو معدولہ غیر ملفوظ و ضم رای مہملہ بمعنے ممنوع و منع شده چنانچہ اثر گوید

بیت قورق شد گفتگوی می بدان نحوی که ساقی نامہ شد از نسخہا محو و در فرہنگے بمعنے قید و بند نوشتہ۔

قونشلق در ترکی بمعنی ہمسائگی۔

قوافل جمع قافلہ۔

قوال بفتح و تشدید واو مرد زبان آور و بسیار سخن و در عرف سرود گوی را گویند از منتخب و لطائف۔

قول بالفتح در عربی گفتار و در اصطلاح موسیقان نوعی که از سرود که در ان عبارت عربی نیز داخل باشد و در ترکی بضم اول فوج در میان دانبوه سپاه و نیز در لغات ترکی قول بضم قاف و واو معدولہ و سکون لام بمعنی دست و بازوی و غلام و آنچہ در مردم متعارف ست که بوقت عہد و پیمان دست را بدست دیگری دہند و می گویند که ما قول دادیم و یا قول گرفتیم درین صورت لفظ قول ترکی ست پس لفظ قول را بمعنی بفتح خواندن و عربی دانستن خطاست۔

قوی ئیل بضم قاف و کسر ہمزه که بدل از یای تحتانی ست بمعنی سال گوسپند چه قوی بترکی گوسپند را گویند و ئیل بمعنی سال بدانکہ نزد حکمای ترکستان دوره دوازده سال معین ست و ہر سال را ازان بنام یکے از حیوانات منسوب کنند و احکام آنہا را از خوی آن جانوران استنباط می نمایند و قوی ئیل سال ہشتم ست از دوازده سال مذکوره و آن این ست سچقان ئیل اود ئیل پارس ئیل تنقان ئیل لوی ئیل یونت ئیل ایلان ئیل قوی ئیل پچی ئیل تخاقو ئیل ایت ئیل تنگوز ئیل۔

قوام بفتح راستی و عدل و بکسر اوّل نظام و اصل چیزے از مؤید و منتخب و کشف و لطائف و استادن و بقای چیزی

قوائم بفتح اوّل و کسر ہمزه که حرف چہارم ست پایہای چیزی که قیام آن

چیزیدا انست جمع قائمہ و دست و پای آدمی و بہائم از لطائف و کشف و فردوس اللغات

قویم بفتح اول و کسر واو بمعنے راست و استوار

قوم بالفتح گروہ مردان از شرح نصاب یوسف۔

قویمہ بفتح اول و کسر واو ہر چیز مؤنث کہ راست و استوار باشد۔

قوارہ بضم اول پارچۂ ہر چیز و پارچۂ مدور کہ خیاط وقت تقطیع پیراہن از محل گریبان بر می آرد و چیزی کہ از اطراف آن بریدہ شود از منتخب و مؤید۔

قوقہ بضم قاف اول و فتح قاف دوم تکمہ کلاہ و تکمہ گریبان و امثال آن این لفظ ترکی ست از رشیدی و برہان و شرح اللغات

قورمہ بفتح اول و ضم واو و سکون راء مہملہ بمعنی مطلق بریان خصوصاً گوشت بریان از لغات ترکی۔

قوصرہ بفتح اول و صاد مہملہ خریطہ و جوال خرما کہ از برگ خرما سازند از لطائف۔

قوہ بضم و تشدید واو قوت و استعداد و امکان۔

قوبیچی بالضم و ہر دو قاف و جیم فارسی لفظ ترکی ست بمعنی نوکر و خدمتگار از مصطلحات و غیرہ۔

قوبیچی بالضم میرشکار۔

قورچی بالضم سلاحدار و آہنگر از مدار چہ قور در ترکی سلاح را گویند و در لغات ترکی قورچی بمعنے اہتمام کنندۂ دربار پادشاہ نوشتہ است۔

قورچی باشی سردار سلاحداران و داروغۂ سلاح خانہ این لفظ مرکب از قور کہ سلاح و ادوات حرب را گویند و چی علامت فاعلیت و باش بمعنی سر و حرف یای حرف اضافت ست۔

قوریعی بضم قاف و واو در ترکی طنابی کہ گرد خیمہ برای بند و بست بندند حالا مستعمل در بند و بست و منتظمی ست۔

قوی بضم قاف و واو معدولہ و سکون یا در ترکی گوسپند را گویند و بضم اول و تشدید واو مکسور در عربی منسوب بقوہ بحذف تای فوقانی مصدری۔

قوای طبیعی تعلق آنہا بجگر ست و آن جاذبہ و ماسکہ و ہاضمہ و غاذیہ و دافعہ و نامیہ و مولدہ است۔

قوای حیوانی آنکہ از دل منبعث میشود و مختص بحیوان باشد چون حرکت قلب و نبض و قوتیکہ حافظ حیات است و قوتیکہ بدان را از نقص نگاہ میدارد و غضب و شہوت و فرح از عوارض اوست۔

قوای نفسانی از دماغ منبعث میشود چون باصرہ و شامہ و سامعہ و ذائقہ و لامسہ و حس مشترک و خیال و متفکرہ و واہمہ و حافظہ۔

فصل قاف مع ہا

قہبلس بالفتح و بای موحدہ نیز مفتوح و کسر لام و سین مہملہ بر وزن جحمرش بمعنی ذکر و قضیب مرد یا بزرگ و سطبر از ان بنفسہ از شرح نصاب و منتخب۔

قہرمان بفتح اول و سکون ہا و فتح راء مہملہ معرب کہرمان بمعنی کارفرما از برہان و در رسالہ معربات و منتخب بمعنی حکم با جلال و قہر و بعضے محققین چنین نوشتہ اند کہ در لفظ قہرمان کلمہ مان از کلمات نسبت ست یعنی منسوب بقہر کہ بمعنی غلبہ است پس قہرمان بمعنی حاکم باشد و مجازاً بمعنی حکومت نیز آمدہ و بعضی محققین نوشتہ اند کہ قہرمان بفتح اول و ثانی لفظ ترکی ست بمعنی کارفرما۔

قہستان بضم اول ملکی ست از خراسان

قہوہ بالفتح تخمیست غفص مائل بسیاہی کہ آن را بن گویند بضم بای موحدہ و در بعضے بلاد آنرا کوفتہ جوش دادہ آب می نوشند و در شرح نصاب نوشتہ کہ قہوہ بالفتح شراب بجہت آنکہ اشتہای آرد یعنے آرزو ناکردن بطعام۔

قہقاہ بفتح ہر دو قاف خندۂ بسیار بآواز بلند و نام قلعۂ در ایران از توابع ملک طوس از برہان وغیرہ۔

فصل قاف مع یای تحتانی

قیامت بکسر اول مصدر ست بمعنی قائم شدن و قیامت معروف را قیامت بہمین سبب گویند کہ دران وقت مردگان

زنده شده قیام خواهند کرد و نیز لفظ قیامت در فارسی بمعنی نهایت و بسیار و کار عجیب مستعمل میشود چنانچه فلان طفل قیامت شوخ ست از بهار عجم و سراج -

قیادت بکسر اول قائد شدن یعنی رهبری نمودن و مجازاً بمعنی قرمساقی و دلالی نیز آمده -

قیح بالفتح و حای مهمله ریم و آن خون متعفن ست که سفید مائل بزردی و غلیظ میگردد از شرح نصاب -

قیدبند قلعه و حصار از کشف -

قیر بالکسر بروزن میر روغنی ست سیاه که بر شتران گرگین مالند و صمغے ست سیاه و چسپنده که بر کشتی و جهاز مالند تا آب بدرزهای کشتی نرود از برهان و در بهار عجم بمعنی رال نوشته و در لطائف مثل برهان و در منتخب چیزی ست که بر کشتی و شتران مالند -

قیصر بالفتح لقب بادشاه روم ست هر کسیکه باشد بدانکه بزبان رومی قیصر آن طفل را گویند که مادرش پیش ازانکه او را زاید خود بمیرد و شکم مادرش را بشگافند و آن فرزند برون آید چون اول بادشاهان قیاصره که اغسطوس نام داشت همچنین بوجود آمده بود بنا بر آن بدین اسم مسمے گشت ازان روز هر بادشاه روم را قیصر گویند از برهان -

قیصور بالفتح نام شهریست بجانب شرقی دریای محیط که کافور خوب از آنجا پیدا میشود از برهان و سراج و نیز نام دیگر شهریست که در کوهستان کابل واقع ست از برهان و سراج -

قیماز بالفتح و زای معجمه کنیز و خدمتگار از لطائف -

قیس بالفتح و سین مهمله نام مجنون که عاشق لیلی بود و نام جزیره ست در نیمروز معرب کیش ست از منتخب -

قیاس بکسر اول اندازه و اندازه گرفتن میان دو چیز و برابر گردانیدن در فکر یکے را با دیگرے در حکمی از منتخب و مؤید و بهار عجم و کنز و کشف و صراح و باصطلاح منطقیان قولیست مرکب از دو جمله که لازم آید ازوی نتیجه و این را باصطلاح منطق شکل نیز گویند -

قیقاؤس بالفتح معرب کیکاؤس و شکلے ست بر فلک از اشکال شمالی بصورت مثلث بزرگ -

قیراط بالکسر و طای مهمله نیم دانگ چهار جو میانه باشد از منتخب و از الفاظ الادویه و معسوی و کتاب حکیم محمد شریف خان شاه جهان آبادی نیز همین بثبوت رسیده که قیراط نیم دانگ ست که چهار جو میانه باشد و در شرح وقایه پنج جو و اینهم باندک زیادتی قریب بآنست و در کنز الفقه و قنیه یکجو و در کشف نوشته که قیراط یک حبه و چهار خمس حبه و حبه یک جو باشد و قیل سه و نیم جو و در منتخب ست که صاحب قاموس نوشته که قیراط در هر شهر مختلف باشد در وزن غرضکه مختار اکثری قول منتخب ست که قیراط نیم دانگ ست -

قیاس مع الفارق قیاس کردن چیزی را بر چیزی بلا مناسبت و اشتراک میان هر دو -

قیماق بالفتح سر شیر که بهندی ملائی گویند از لغات ترکی -

قیفال بالکسر و یای معروف و فا رگے ست که کشادن آن بخون گرفتن سر دردی و گلوی مفید باشد بهمین سبب در عرف سررود گویند از منتخب -

قیل بالکسر نام بیابانی ست و کنایه از کلام و سخن و درین صورت مخفف قیل و قال ست که اول ماضی مجهول بمعنی گفته شد و ثانی معروف بمعنے گفت چون در کلام عرب خصوصاً کلام مباحثه این دو لفظ بیشتر اتفاق می افتد ازین جهت مجازاً بمعنے کلام و سخن مستعمل میشود از لطائف و مؤید و مدار و بالفتح بمعنے پادشاه و اقیال جمع آن -

قیام بکسر قاف استادن از بحر الجواهر و صراح و کشف -

قیم بکسر اول و فتح ثانی قیمتها این جمع قیمت است و بالفتح قاف و تشدید یای

مکسور بمعنے برپا دارندہ از منتخب۔

قیوم بفتح اول وضم تحتانی مشدد صیغۂ مبالغہ بمعنے بسیار قائم شوندہ ویکے از اسماے الٰہی۔

قیطون بالفتح انچہ از شیخ ابریشم بافند وآن را بر زہ دامن وگریبان جامہ دوزند از مصطلحات واین ترکیست۔

قیروان بالفتح ورا مہملہ مضموم نام شہریست در منتہاے ملک مغرب در نواحی افریقیہ از منتخب ولب لالباب در برہان ولطائف بالکسر یاے معروف ورا مہملہ موقوف نیز در لطائف ومنتخب نوشتہ کہ معرب کاروانست

قیامت کردن کارہای عجیب و غریب کردن وزیادہ از طاقت در کاری کمال نمودن از شرح الشعرا ودر برہان۔

قین بالفتح آہنگر یا ینمعنی عربیست از شرح نصاب وبترکی زن منکوحہ ونیام کارد وشمشیر۔

قیلہ بالکسر بمعنی قیلولہ از لطائف ظاہرا بالفتح مخفف قیلولہ باشد وبیای معروف نوعی از فتق کہ بزرگ شدن خایہ باشد

قیصریہ نام شہر

قیدافہ بفتح قاف وحرف پنجم فا وبدال مہملہ وبعضے بذال معجمہ نیز نوشتہ اند نام نوشابہ ملکہ ملک برع از رشیدی۔

قیلولہ بالفتح وواو معروف خواب نیم روز ودر منتخب نوشتہ خواب چاشتگاہ

قی بالفتح رد طعام ونام زمینیکہ مسکن بعضے مغلان شدہ است از شرح قران السعدین

قیسی بالفتح قسمی از زردآلو از چہار شربت

قیچی بالفتح مقراض این لفظ ترکیست از بہار عجم

قیروطی بالفتح وواو معروف بلغت یونانی موم روغن را گویند از برہان۔

قیاس اقترانی بدانکہ قیاسی باصطلاح منطقیان است دو قسم است اقترانی واستثنائی اقترانی آنست کہ در وی نتیجہ بالفعل مذکور نباشد بلکہ بالقوہ بود یعنی مادہ نتیجہ در صغری وکبری موجود باشد مگر در ترتیب اجزای آن موجود نباشد چنانچہ العالم متغیر وکل متغیر حادث پس نتیجہ وی العالم حادث باشد واقترانی را اقترانی ازان گویند کہ اقتران ومقارنت با نتیجہ است بالفعل موجود نیست یعنی ہیئت حاصل نتیجہ مذکور نیست بلکہ مادہ آن موجودست واستثنائی آنست کہ در وے عین نتیجہ یا نقیض وبالفعل مذکور باشد چنانکہ ان کانت الشمس طالعة فالنہار موجود لکن الشمس طالعة پس نتیجہ وی النہار موجود باشد بالفعل موجودست بہیئت خود واگر چنین استثنا کنند ان کانت الشمس طالعة فالنہار موجود ولکن النہار لیس بموجود پس نتیجہ وی الشمس لیست بطالعة باشد پس درینصورت در قیاس نقیض نتیجہ موجودست کہ عبارتست از الشمس طالعة۔

باب کاف عربی

فصل کاف عربی مع الف

کالا اسباب ورخت ومتاع کہ غیر حیوان باشد از برہان وسراج۔

کارکیا بکسر کاف دوم کہ کاف عربی است ویای تحتانی متفاوت لااضافت یعنی کیای کار بمعنی خداوند کارہا کہ کارہا بدو متعلق باشد وآن عبارتست از پادشاہ از سراج ولطائف ودر برہان بکاف دوم فارسی بمعنی وزیر نوشتہ وبعضی اہل لغت بمعنی کار فرما وکارپرداز نیز نوشتہ اند وبمعنی یک عنصر از اربع عناصر نیز در برہان ولطائف مرقوم است۔

کاغذ حلوا کاغذیکہ حلوا دران پیچید بیرون آن کاغذ بیکار میگردد ولہذا ہر چیز ناکارہ را گویند وبعضے گفتہ کہ نوعی از کاغذست بغایت نفیس۔

کاکا برادر کلان وبمعنے غلام قدیم کہ در خانہ پیر شدہ باشد وبہندی نغانی برادر پدر را گویند از برہان۔

کاسب بکسر سین مہملہ کسب وپیشہ کنندہ۔

کار آب باضافت شراب خوردن از مصطلحات۔

کاتب دانا ومنشی نثر کہ آنرا دبیر نیز گویند ونویسندہ از منتخب۔

کارطلب کنایه از شجاع و بهادر۔
کات نام شهری از خراسان که نزدیک خوارزم واقع ست و نوعی از برنج و عصارهٔ چوب درختی که با برگ تنبول خورند از جهانگیری
کافت تنفص و این صیغهٔ ماضی بمعنی مصدر ست۔
کاشت زراعت کردن و این ماضی بمعنی مصدر ست از برهان۔
کافرنعمت پوشندهٔ نعمت و ناسپاس
کاسات جمع کاسه که بمعنی پیاله است
کائنات موجودات و مخلوقات۔
کاج بجیم عربی احوال و بمعنی کاش که کلمهٔ تمنا و افسوس ست و باین معنی جیم مبدل از شین ست و نام درختی از قسم صنوبر از برهان و لطائف سوای این معنی بمعنی سیلی نیز نوشته است که برگردن مجرم زنند۔
کاخ بخای معجمه قصر و کوشک از برهان و در لطائف بمعنی باران نیز نوشته۔
کاسد بکسر سین مهمله بیرواج یعنی متاع و نقدی که از باعث نقصان آن کسی برغبت نستاند۔
کاربند عمل کننده و اطاعت کننده از برهان۔
کارد براء مهمله موقوف نه بفتح آن و معنی معروف ست۔
کالبد لام موقوف و ضم بای موحده قالب هر چیز و بمعنی تن و بدن آدمی و دیگر حیوانات و بفتح با نیز گفته اند از سراج و برهان۔
کاغذباد باضافت و بی اضافت کاغذی ست معروف که برشته بسته بهوا کشند از مصطلحات۔
کاد بدال مهمله حرص و شره از لطائف۔
کائد بکسر همزه بمعنی مکار۔
کارمند خدمتگار۔
کاغذ معرب کاغد که بدال مهمله است و کاغد معرب از کاغ که بمعنی بانگ باشد و بدال مهمله که کلمهٔ نسبت ست از بهار عجم۔
کافر بکسر فا بمعنی ساتر و پوشنده چون بیدین دین حق را می پوشد و باسلام نمی گرود کافر گفتند و فارسیان بفتح فا نیز استعمال کنند چنانکه کافر را با خنجر قافیه سازند از لطائف و مؤید و کشف و بهار عجم و منتخب و نیز درهمین کتب مذکور ست که کافر بمعنی رود بزرگ و کشاورز و شب تاریک آنکه بالای زره جامه پوشند این همه مجاز ست از معنی ساتر۔
کاریگر مزید علیه کارگر۔
کافور دوای خوشبو و سفید معروف و نام چشمه است در بهشت از برهان
کافورخوار سرد و نامرد از برهان۔
کالنجر بروزن بالین سر نام قلعه است در هندوستان از سراج۔
کاچار اسباب خانه از سراج و برهان
کاسهٔ فغفور پیالهٔ چینی۔
کاغذزر تمسک قباله و هندوی و برات وغیره از خیابان۔
کارزار جنگ و مقابله چرا که آن محل کثرت کار و حرکات مردم ست۔
کاسر بکسر سین مهمله شکننده و نام دردیست که صاحبش آن عضو را پندارد که می شکند از شرح نصاب۔
کامگر مخفف کامگار۔
کاسه گر نام سطرلابی که واضع قول ست و نام لحنی ست از شرح خاقانی۔
کار بمعنی فعل ست و بمجاز صنعت و پیشه و هنر و زراعت و کشت و امر بمعنی گاهی در اول و آخر اسمای معنی فاعل و مفعول دهد چون جفاکار و میناکار و بمعنی جدل چنانکه کارزار از سراج و برهان
کاشغر بفتح غین معجمه شهریست از توران در اقلیم پنجم مابین توران و ترکستان و چین
کاغذگیر پنجره و دریچه که بطلق و کاغذ گرفته باشند از مصطلحات۔
کارخیر باصطلاح فارسی دانان هند نکاح دختر را گویند۔
کازه بزای معجمه خانه که از نی و علف سازند در مکانیکه شاخهای درخت بران گذارند چنانکه مزارعان و شبانان در بیابان و صیادان وقت پنهان شدن برای صید سازند و بمعنی صومعه که بر کوه سازند

مجازست از سراج و رشیدی و برهان و کشف
و جهانگیری و صاحب برهان بمعنی درخت
صنوبر نیز نوشته و گفته که برای معنی درخت صنوبر
بزای عربی و فارسی هر دو آمده و لفظ گاز بکاف
فارسی و زای عربی بمعنی دندان و مقراض
که برای جامه و کاغذ بریدن باشد یا برای
طلا و نقره قطع کردن یا برای گل گرفتن شمع
که آنرا گلگیر نیز گویند و بمعنی علف و گیاه که
بزبان هندی آنرا گهاس گویند و برای
مخلوط التلفظ را که به غیر هندی تلفظ آن
دشوارست حذف کردند و توافق این دو
زبان بسیارست کذا فی سراج اللغات
و رشیدی و اللطائف۔

کاریز بیای مجهول بر وزن فالیز جوی
آب را گویند که مزارعان و باغبانان بصنعت
در زیر زمین بکاوند که آب آن بالای زمین
روان شود از برهان و سراج و زبانی بعض
اهل ولایت۔

کاژ بزای فارسی احول و قسمی از صنوبر
که آنرا صنوبر صغار گویند از برهان و جهانگیری
و رشیدی و مؤید۔

کاس بسین مهمله نقاره و بمعنی خوک جانور
معروفست و بعربی جام پر شراب و بمعنی مطلق
جام نیز نوشته اند از برهان و منتخب و شرح
نصاب و سراج۔

کاوس پادشاهی بود عظیم الشان که رستم
از نوکران او بود و او را کیکاوس نیز گویند
و بعضی نوشته اند که او نمرود بود و در اصل
این لفظ بر دو واوست و درین زمان
برسم خط یک واوست مانند طاوس و واو
اول را بهمزهٔ ملینه بدل کرده اند از جهت
تخفیف از سراج۔

کابوس۔ بضم بای موحده و واو معروف
و سین مهمله حالتی ست که مرد خفته را فرو
میگیرد و آن چنان باشد که آدمی شکل مهیب
یا هنگامهٔ آفتی در خواب دیده میترسد
بنهجیکه بدن همه گران معلوم میشود و خروش
کردن و آواز درست هم نمیتواند و اکثر بودن
این حالت را اطبا مقدمهٔ صرع نوشته
اند و این را ضاغوطه و بندلان نیز نامند
و بفارسی سگاچه گویند از منتخب و لطائف و
شرح نصاب و بعضی کابوس را بمعنی ابله
و نادان نیز نوشته اند۔

کاورس نوعی از غله که بهندی چینا
نامند و آن ریزه و باریک باشد از مصطلحات
و مؤید و بعضی بمعنی غله باجره نوشته اند
لیکن اول اقوی است۔

کاویانی درفش علم فریدون منسوب
بکاوه آهنگر و آن چرمی بود از پلنگ که
کاوه بوقت کار کردن بر میان می بست
فریدون بجنگ ضحاک آنرا بر علم بسته بود و بعد
از فتح آنرا بجواهر مرصع کرده از برهان و
سراج۔

کاش بشین معجمه کلمهٔ آرزو و افسوس ؛
نام شهر و بمعنی شیشه و آبگینه با بمعنی مفرس
کانچ ست که لفظ هندی باشد به تبدیل
جیم فارسی بشین معجمه از برهان و سراج۔

کاکل شمع دود دیگر بر سر شمع باشد۔

کاغ بغین معجمه آتش و بمعنی نشخوار چاروایان
و ناله و فریاد و آواز زاغ و نام طائر
از برهان

کاف مخفف شگاف و نام جزیره و این
حرف برای چند معنی آید اول برای بیان
و آن بعد یای صفت و اسمای اشارت
آید **مصرع** گل که یک درفش آبروی
زچمن ست ؛ و گاهی این کاف از یای
توصیفی بفاصله افتد چنانکه **بیت**
وجودی دهد روشنائی بجمع ؛ که سوزیش
در سینه باشد چو شمع ؛ و گاهی حذف هم
باشد مثال آن ؛ **بیت** باه من گفتا
مکن هر سو نظر گفتم بچشم ؛ سوی بین و
مبین سوی دگر گفتم بچشم ؛ و گاهی در آخر
مصرعه ساکن هم آید چنانچه **بیت**
نگرد در درد من به از دوا تا که نپرسی حال
من ای آفت جان ؛ دوم برای معنی
تعلیل که آن برای اظهار علت مدعا می
آید و قائم مقام زیرا که بود مثال آن
مصرعه جفا مکن که جفا رسم دلربائی
نیست ؛ سوم کاف مفاجات و این
را فجائیه نیز گویند و بمعنی ناگاه و ید چنانچه
بیت لشکر اسلام چو آنجا رسید ؛

بو و زمین تشنه کر دریا رسید ؞ چهارم کاف
نتیجه و ترتب فائده و تفریعیه نیز نامند چنانکه
درین عبارت که چهل سال مشق کردم که
خط من شانی پیدا کرد مثال دیگر چنانچه درین
مصرعه **مصرعه** ای بی خبر بکوش که صاحب
خبر شوی ؞ پنجم کاف عطف چنانکه در ابتدای
مصرعهٔ ثانی این بیت **بیت** ای بسا
اسپ تیز رو که بماند ؞ که خر لنگ جان بمنزل
برد ؞ ششم کاف ربط و آن اکثر برای
ربط میان دو جمله و میان مبتدا و خبر واقع
شود مثال آن **بیت** گفتم که دلم گفت
که چون کنمش ؞ گفتم چشمم گفت که بچون
کنمش ؞ هفتم کاف کدامیه و این در محل
استفهام آید و استفهام سه قسم ست انکاری
و تقریری و استخباری مثال انکاری۔
بیت که میگوید که بر عزم سفر بست ؞
بقتل عاشق مسکین کمر بست ؞ مثال تقریری
بیت که بر فروز دهر با مداد مطلع صبح ؞
که بر فرازد هر شب بقصد صبح شفق ؞ مثال
استخباری **مصرعه** فراق و هجر که آورد
درجهان یارب ؞ و کاف استفهام در آخر
مصرع با شباع نیز می آید چنانچه درین
بیت **بیت** گر سر قتل من مسکین بداری
راست گو ؞ جز تو کافر خصم جان عاشقان
زار کی ؞ باید دانست که مردم ایران کاف
استفهام را باشباع کسره خوانند و هندیان
مجهول ہشتم کاف تفضیل و آن بمعنی بلکه وبه
چنانکه **بیت** ز من بران گل عارض
غزل سرایم و بس ؞ که عندلیب تواز هر
طرف هزار انند ؞ نهم برای تردید چنانچه
حافظ فرماید **بیت** اگر تو زخم زنی به که
دیگری مرهم ؞ وگر تو زهر دهی به که دیگری
تریاک ؞ دهم کاف بمعنی از چنانکه سعدی
گوید **قطعه** ترک احسان خواجه اولی تر ؞
کاحتمال جفای بوابان ؞ بتمنای گوشت
مردن به ؞ که تقاضای زشت قصابان ؞
یازدهم کاف بمعنی هر که چنانکه **بیت** دگر
کشور آباد بیند بخواب ؞ که دارد دل اهل
کشور خراب ؞ دوازدهم کاف تصغیر و
آن در آخر کلمه آید و ماقبلش مفتوح باشد
چون مرغک و جولک و تنبک سیزدهم کاف
برای تحقیر چون مردک چهاردهم کاف برای
تعظیم چنانچه بهترک و خوشترک پانزدهم کاف
برای ترحم چون طفلک و مامک شانزدهم کاف
بمعنی تائید و آن مانند کاف تعلیل ست
و فرق میان هر دو همین ست که مابعد این
برای تائید ماقبلش باشد چنانکه درین
بیت **بیت** محبت را پس از قطع محبت
لذتی باشد ؞ که شاخ نخل پیوندی براز
اول ثمر دارد ؞ ناصر علی گوید **بیت**
محبت کے رود گر استخوانم توتیا گردد ؞ که از
سائیدن صندل کجا نقصان رسد بو را
هفدهم کاف تشبیه و آن در فارسی بمعنی
چنانچه در **بیت** چنان مینورد زنگی خام را
کر زنگی خورد مغز بادام را ؞ و از همین
قسم ست کاف بمعنی همچو ؞ **بیت** هست
در جنگ سلحدار کر او ؞ همو در هیچ وفادار
کر او ؞ صاحب جواهر الحروف نوشته که
گاهی کاف تشبیه در آخر کلمه ساکن واقع
میشود چنانکه تیرک بمعنی درد و کمانند تیر و سوال
دوز می خلد و خشتک بمعنی پارچه چارگوشه
که زیر بغل جامه و میان پائجامه دوزند
چرا که مشابه بخشت باشد و در عربی کاف
تشبیه بر اول کلمات عرب مفتوح می آید
و آن کلمات را مجرور سازد چنانچه درین
شعر **شعر** فطوبی لباب کبیت العتیق ؞
حوالیه من کل فج عمیق ؞ هژدهم کاف
خطاب و آن در اواخر کلمات عربی مضاف
الیه واقع شود چنانچه کاف الله معک و
گاهی کاف خطاب مفعول واقع شود و
معنی ترا دهد چنانچه حماک الله و جزاک الله
و گاهی کاف خطاب بمعنی خود آید چنانچه
کما اثنیت علی نفسک نوزدهم کاف فاعل
و آن در فارسی کمتر آید چنانچه گوزک بمعنی
گوزکننده بستم کاف مفعول ایهم کم آید
چنانچه پیچک بمعنی فلوله ابریشم وغیره که پیچیده
شده باشد و در جواهر الحروف بجای کاف
فاعل و کاف مفعول کاف نسبت نوشته
چون چوشک بواو معروف بمعنی کوزه لوله دار
منسوب بچوشیدن که بمعنی مکیدن ست و
پردک بمعنی مغز و چیستان منسوب بپرده

بحذف ہای مختفی وکودک منسوب بکود کہ بمعنی فضلہ ونجاست ست[21] دیم کاف زائد چنانکہ در لفظ جز کہ مولوی روم فرماید۔
بیت گر چنین بنماید وگہ ضد این ؛ جز کہ حیرانی نباشد کار دین ؛ جامی میفرماید ؛
بیت این ہمہ شور واضطراب چہ ؛ وین ہمہ ترک خورد وخواب چہ ؛ وازین قسم کاف برای تکیۂ کلام چنانکہ در شرح اشعار نوشتہ مثالش از زلالی بیت نخواہم جان از وبا برگ گردد ؛ کہ می ترسم کہ شادی مرگ گردد ؛ درین بیت مقصود کاف ثانی در مصرع ثانی ست مثال دیگر در زیادت کاف مصرعۂ چہارم این قطعہ ہاتفی قطعہ طرازندۂ داستان کہن ؛ چنین شد حلی بند بکر سخن ؛ کہ از فر اقبال شاہنشہی ؛ کہ از فتنہ شد آن ممالک تہی ؛ وزیادت کاف در اواخر بعضی اسمای ہم آید چنانکہ کفک بمعنی کف آب جز آن وزلو وزلوک درکو ودرکوک گاہی کاف بعد وقبل لفظ تا ہر دو صورت زائد باشد[22] ودوم کاف تقلیل چنانچہ درین بیت بیت می لعل گون از لب ساغر گون ؛ روان ہمچنان کز لب کشتہ خون ؛ [23] وسوم کاف تعریف ای بمعنی معرفہ وصفت چنانچہ سعدی رح فرماید بیت درین بوم حاتم شناسی مگر ؛ کہ فرخندہ خوئیست نیکو سیر[24] وچہارم کاف دعا چنانچہ سعدی رح فرماید بیت مرا حاجتی شانہ عاج دادہ

کہ رحمت بر اخلاق حجاج باد ؛ [25] وپنجم کاف نفی واین را تفضیلیہ واستفہامیہ ہم گویند زیرا کہ معنی نفی وتفضیل واستفہام ہر سہ ازو مستفادی شود مصرعہ جوی مشک بہتر کہ یک تودہ گل ؛ مثال دیگر مصرعہ خزینہ تہی بہ کہ مردم برنج ؛ مثال دیگر چنانچہ سعدی رح فرماید بیت شرف نفس بجودست وکرامت بسجود ؛ ہر کہ این ہر دو ندارد عدمش بہ کہ وجود ؛ [26] وششم کاف صلہ بمعنی کسی مثالش درین عبارت ہر کہ بامن دوست ست من دوست اویم یعنی ہر کسیکہ بامن دوست ست[27] وہفتم کاف بمعنی اگر بیت چہ کم گردد کہ سوئے عاشق زار ؛ کنی از لطف ای بدخو نگاہی[28] وہشتم کاف بمعنی ہر کہ یعنی شرط چنانچہ بیت گفتہ بودی کہ بیایم کہ بجان آئی تو ؛ من بجان آمدم اکنون تو چرا می نائی ؛ [29] ونہم کاف بمعنی ہم چنانچہ درین بیت بیت اخگاوی بوفای منت از کافر نیست ؛ گر ہمہ وحی بیاید کہ ترا باور نیست ؛ مثال دیگر بیت ہر سوختہ جانی کہ بکشمیر در آید ؛ گر مرغ کباب ست کہ با بال وپر آید[30] دہم کاف بمعنی کس چنانچہ درین بیت بیت ہر کرا ہستی ازان نرگس جادو با شد ؛ اخگر سوختہ اش دیدۂ آہو باشد[31] دیم کاف معترضہ بیت چشم بد اندیش کہ بر کندہ

باد ؛ عیب نماید ہنرش در نظر[32] ودوم کاف بمعنی قلت مثالش بیت اندک اندک بہم شود بسیار ؛ دانہ دانہ است غلہ در انبار[33] وسوم کاف بمعنی تا مثال آن سخن زیادہ از حد خود نخواہم گفت کہ مردم عیب من کنند[34] وچہارم برای نسبت چنانکہ چوسک کوزۂ لولہ دار منسوب بچوشیدن کہ بمعنی مکیدن است وپردک بمعنی چیستان ولغز منسوب بہ پردہ بدانکہ این کاف عربی بالف بدل شود چون کالفتہ وآلفتہ وبلام چون ناوک ناول بمعنی گاؤ وخر جوان وکوچ ولوچ بمعنی احول وبمیم چون تشکم بشم بفتح موحدہ بمعنی شبنم وبہا چون تارک وتارہ بمعنی فرق سر وچکاوک وچکاوہ نام پرندۂ وبجای معجمہ چون شامایک وشاماچہ بمعنی سینہ بند زنان وبغین معجمہ چون گرز گاؤ وغژ گاؤ وکاف فارسی برای نسبت آید چون شنگ بمعنی شوخ وظریف مرکب از لفظ شن بمعنی ناز وکرشمہ ونیز در جواہر الحروف نوشتہ کہ کاف فارسی گاہی در غیر کلمۂ ذات الہا در حالت جمع زائد ہم آرند چنانچہ قرمزگان بمعنی قربان ودرین باب شعر میر معزی بسند آوردہ ونیز کاف فارسی تبدیل یابد بغین معجمہ چون گاز وغاز وگلولہ وغلولہ وبدال مہملہ چون آونگ وآوند واورنگ واورند بمعنی تخت وبالف چون گستاخ واستاخ وبہای عربی چون گلغونہ وہلغونہ وبجیم عربی چون گوال

و جوال بضم و بواو چون گل وذول بالضم و گراز و دراز بضم خوک تر دبیای تحتانی چون زرگون و زریون۔

کاشف پیدا کننده و برهنه کننده از منتخب

کاک در منتخب نوشته که نان تنک و کعک معرب اوست و در سراج قرص نان روغنی۔

کابک بضم بای موحده آشیانهٔ مرغان عموماً و خانهٔ کبوتران خصوصاً از برهان۔

کاچیک بجیم فارسی و کاف عربی استخوان فوق سر از برهان و سروری۔

کاواک خالی و بی مغز و هر چیزی که میان تهی باشد از برهان و سراج۔

کاچال بجیم فارسی اسباب خانه از برهان

کابل بضم بای موحده نام شهری از بلاد شمالی هندوستان متصل ملک توران تا لفظ شهری از برهان ست۔

کامل نام بحریست از نوزده بحر اشعار۔

کاکل بضم کاف دوم عربی موی میان سر مردان و کودکان و موی گردن اسپ از برهان و سراج و در چراغ هدایت نوشته که کاکل موی تارک سر لهذا تیری را که سر گذار باشد تیر کاکل ربا گویند۔

کافل بکسر فا ضامن از منتخب۔

کاهل بکسر ها سست و میان دو کتف ستور از منتخب۔

کام مراد و مقصود و بمعنی سقف حلق که بهندی تالو گویند و بکاف فارسی قدم و بمعنی ده قریه از لطائف و کام بکاف عربی بزبان هندی بمعنی شهوت و جماع است۔

کام ناکام چار ناچار۔

کاظم بکسر ظای معجمه خشم فرو خورنده و لقب امام موسی رضا بن جعفر صادق علیهما التحیة از منتخب۔

کالم۔ بضم لام ضد باکره یعنی زنیکه بکارت او رفته باشد از سراج و برهان و در رشیدی زنیکه شوهر او مرده باشد یا او را طلاق داده باشد و این لفظ فارسی ست۔

کاه کهنه بباد دادن لاف زدن از بهار عجم و رشیدی و در برهان لاف زدن و فخر کردن و در سراج نوشته که حکایات و سخنان زمانهٔ گذشته بجهت عظم شان خود گفتن و بعضی نوشته اند که اربیفائده کردن و بعضی نوشته که اظهار خواری نمودن ازین عبارت کاه کهنه بباد دادن این همه معانی مرقومه مستفاد میشود فتامل۔

کار فرمودن بعمل آوردن و در رنج نمودن۔

کارد باستخوان رسیدن کنایه از تنگ آمدن و قریب بهلاک شدن از چهار شربت۔

کابین بکسر بای موحده و یای معروف زر که بهنگام نکاح ذمهٔ مرد مقرر کنند بعربی آنرا مهر گویند از برهان و سراج و رشیدی۔ و بعضی بمعنی مهر مؤجل نوشته اند۔

کار بستن بعمل آوردن از شرح سکندرنامه

کار یکرو کردن قطع معامله و قطع دوستی کردن۔

کانون آتشدان مطلقاً خواه کورهٔ آهنگران خواه گلخن خواه منقل و نام دو ماه است بزبان رومی یکی کانون اول که تقریباً بهندی پوس باشد دوم کانون آخر که تقریباً بهندی ماگه باشد از برهان و منتخب و شرح نصاب۔

کاسه لیسان حریصان و گدایان و دون همتان از برهان۔

کاسه در زیر آن نیم کاسه یافتن فریب کسی ظاهر ساخته عجائبات مشاهده نمودن۔

کاسه بند کردن خوشامد نمودن و طمع داشتن۔

کاسه بر سر کسی شکستن رسوا کردن کسی را از مصطلحات۔

کار بجان رسیدن قریب بهلاک رسیدن۔

کالیدن در هم و پریشان شدن و گوختن و اصح آنست که بکاف فارسی است از رشیدی۔

کاویان بفتح واو و حرف چهارم یای تحتانی بتقدیر مضاف و حذف یای نسبت یعنی درفش کاویانی منسوب بکاوه آهنگر و آن پوست پلنگ بود که کاوه

بوقت کارکردن برمیان می بست چون بجنگ ضحاک فریدون آنرا بر علم بسته بوده مبارک افتاده لهذا آنرا بجواهر قیمتی مکلل نموده بود از شرح دیوان خاقانی۔

کاروان قافله از برهان۔

کافتن بمعنی شگافتن از سراج و برهان۔

کاویدن کندیدن از سراج۔

کاستن گم شدن گاهی بمعنی گم کردن نیز می آید از سراج۔

کاهکشان و کهکشان چیزیست بشکل جاده در آسمان از ستارهای خرد باهم آمیخته کرشبها گاهی بنظر می آید از سراج و گویند که کاه کشان را از آن کاهکشان گویند که آن مشابه است بجائیکه بر زمین نرم از کاه و خار کشیدن پیدا آید۔

کافور خوردن کنایه از عدم رجولیت یعنی نامرد شدن از سراج۔

کائن بکسر همزه که حرف سوم ست موجود شونده از منتخب مشتق از کون بالفتح که بمعنی بودن و هست شدن ست و کائن بفتح کاف و فتح همزه و تشدید تحتانی مکسور و سکون نون و کائن بکسر همزه بروزن ضامن و کای بفتح کاف و سکون همزه و یای تحتانی مکسور منون و کی بالفتح کاف و سکون تحتانی و همزه مکسور منون و کاء بفتح کاف و سکون همزه این هر پنج الفاظ درحقیقت گویا که یک لفظست بمعنی کم خبریه و کم خبریه بمعنی لفظ بسیار باشد چنانچه کم رجل عندی یعنی بسیار مرد اند نزدیک من و همین معنی کائن رجل عندی همین ست و احتراز از کم استفهامیه کرده است و معنی کم استفهامیه لفظ چند ست چنانچه کم رجلاً عندک یعنی چند مرد اند نزدیک تو کائن اصل همه ست و باقی هر چهار الفاظ مذکوره متنوعه شده اند از آن و لفظ کائن مرکب ست از کاف تشبیه و لفظ ای استفهامیه و تنوین آنرا عمداً بنون ظاهر نویسند کقوله تعالی وکاین من قریة از چهار شرح نصاب۔

کاهن بکسر ها فال گیرنده از آواز جانوران و ساحر و غیب گوی از لطائف و منتخب

کائن و من کان بکسر همزه که حرف سوم ست و واو عاطفه و فتح میم کنایه از مخلوقات۔

کامن بکسر میم پنهان و پوشیده شونده از لطائف و منتخب۔

کاشان نام شهریست

کاف ران شگافی که قریب بن رانست و این کنایه از فرج ست از لطائف۔

کاف و نون کنایه از لفظ کن که کلمه عربیست بضم کاف صیغه امر بمعنی شو یعنی موجود شو از کان یکون اول حق تعالی کن گفت قلم پیدا گردید بعده قلم بحکم الهی همه اشیا پیدا کرد و قلم عبارت از عقل و حقیقت محمدیست از شرح زلیخا و غیر آن مستفاد از مرآة العارفین۔

کاه و دهن گرفتن کنایه از عجز و زنهار خواستن چه زنهاری برگ کاه در دهن گرفته امان میخواهد و این رسم هندوستان ست از مصطلحات۔

کار کسی شدن مردن کسی از مصطلحات

کار کسی ساختن کشتن کسی را از مصطلحات۔

کاسه سرنگون مفلس و نادار از مصطلحات

کاو کاو تجسس و تفحص از برهان و سراج و بعضی بمعنی کاوش و آواز دادن نیز نوشته

کالیو بیای مجهول سرگشته و حیران و دیوانه و احمق از برهان و سراج۔

کامرو بواو معروف نام ولایتیست باتصال بنگاله که ملک مشرقی هندوستان ست۔

کاوه نام آهنگریست که بر ضحاک خروج کرده فریدون را بر تخت نشانده بود و لفظ کاوه بمعنی شجاع ست بشرطیکه ها را زاده تمه نماز سراج۔

کالیوه بیای مجهول سرگشته و حیران و احمق و دیوانه از برهان و سراج و رشیدی و کشف و سروری و جهانگیری و در لطائف بمعنی کر و ناشنوا نیز نوشته۔

کالیده بیای معروف پریشان و درهم

از رشیدی و کشف۔

کامہ بمعنی کام و مقصود و مراد و نان خورشی است ترش مزہ از برہان و لطائف۔

کاشانہ خانہ کوچک و محقر از برہان و سراج و لطائف و در بہار عجم و رشیدی نوشتہ کہ خانۂ زمستانی کہ دران شیشہا در تابدانہا برای روشنی وصل کردہ باشند مانند حمام چہ کاش بمعنی شیشہ است۔

کارہ برای معجمہ مغاکی کہ صیادان دران نشینند و بران شاخہای درخت گذارند تا صید او را نہ بیند و خانۂ مزارعان کہ از نے و علف سازند و بمعنی صومعہ کہ بر سر کوہ سازند مجاز ست و بمعنی ریسمانی کہ بر درخت وغیرہ آویزند و اکثر زنان و کودکان دران نشستہ در ہوا آیند و روند از سراج و برہان و لطائف و رشیدی و مؤید و قیل برای معنی اخیر بکاف فارسی ست و زای عربی و برای باقی معنی اولین بکاف عربی و زای فارسی ست۔

کابیشہ بکسر بای موحدہ و یای معروف و شین معجمہ گل معصفر کہ بہندی کسنبہ گویند کذا از برہان۔

کازیرہ و کاجیرہ اول بزای فارسی مکسور و یای معروف و ثانی بجیم عربی گل عصفر کہ بہندی کسنبہ گویند۔

کارنامہ مرقع تصاویر کہ نقاش برای اظہار کمال خود تیار سازد و بمعنی جنگ نامہ و کتاب تواریخ و کتاب قوانین ریاست و عدالت کہ آنرا کتاب آئین و دستور العمل نیز گویند از کشف و ابراہیمی و مؤید و مدار و برہان و سراج۔

کالہ متاع کہ آنرا کالا نیز گویند و گدی شتر و بمعنی خربزۂ خام و زمینی کہ برای زراعت تیار ساختہ باشند از لطائف و مصطلحات۔

کار دست بستہ کار مشکل کہ از دست دیگران بآسانی صورت نہ بندد از چراغ ہدایت و بہار عجم۔

کافہ بتشدید فا بمعنی ہمہ از منتخب و صاحب منتخب اللغات نوشتہ کہ این لفظ در عربی مستعمل نشود مگر منون لیکن در فارسی بے تنوین آید۔

کارگاہ محل ساختن چیزہا خصوصاً بافتن جامہ از سراج۔

کاورسہ ہر چیز ریزہ و باریک کہ در خردی مشابہ بکاورس باشد۔

کارطلبی بہادری و جنگجوئی۔

کافر ماجرائی کافر ماجرا شدن و کافر ماجرا کسیکہ حال او مانند حال کافر باشد و بمعنی ظلم و بیداد مجاز ست از بہار عجم۔

کالیوگی گرسنگی و حیرانی و دیوانگی۔

کارکیائی بکسر کاف دوم کہ کاف عربیست و یای تحتانی امیری و پادشاہی کارفرمائی و بیانش بہ تفصیل لفظ کارکیا گذشت۔

کاشی منسوب بکاشان کہ شہریست در ایران۔

کاخ مشتری برج حوت۔

کاتب وحی حضرت عثمان رضی اللہ عنہ از برہان۔

کادی بکسر دال مہملہ نباتی ست کہ گلش کمال خوشبو باشد و بہندی آنرا کیوڑا گویند از سراج و برہان۔

کاسہ بازی نوعی از رقص و بازی ست از عالم شیشہ بازی و طرح بازی و تحقیق آنست کہ کاسہ باز کسے باشد کہ خرقہ می پوشد و از زیر خرقہ ظرفہا برمی آرد و در مصطلحات نوشتہ کہ دو کاسۂ چینی پر از آب میکنند و کاسہ بازان واژگون شدہ کاسہا را بر پشت گذارند و تحریک سرین آنرا جنبانند و بدوش خود رسانند و قطرۂ آب از آن نمی ریزد و مجازاً بمعنی مکاری و حیلہ گری آید۔

کاغذ شامی بغایت سفید و شفاف و نفیس باشد۔

کافی بس شوندہ کہ بدیگری حاجت نگذارد و ضمان کنندہ و مجازاً بمعنی دانا و کارگذار و کارندہ و پیشکار و نام کتابے در علم فقہ و نام کتابی در علم نحو از منتخب و لطائف و در ہندی نام راگنی۔

کاوی بکسر واو بآتش داغ دہندہ بر عضو از منتخب۔

کاس موئی موی خوک چہ کاس بمعنی

خوبست۔

کاشکے کلمہ تمنا و اصل کاش کہ بود ہاے مختفی کہ در آخر کاف بیانی بود بسبب کسر کاف بیاے تحتانی بدل کردہ کاشکے نیز نویسند از جواہر الحروف۔

کاراسی جانوریست کہ آواز خوش دارد و نام حکیم کہ پیش سلطان محمود احوال سلاطین ماضیہ می خواند از سراج۔

کاتبی بکسر تای فوقانی شاعرے بود عظیم القدر صاحب نسبت با وجود کمال شاعری در فن خوشنویسی مہارت تمام داشت و نوعی از ملبوسات۔

کاولی بمعنی لولی از مصطلحات۔

فصل کاف مع بای موحدہ

کبر بالکسر بمعنی بزرگی از منتخب۔

کبراء بضم اول و فتح ثانی بزرگان و این جمع کبیر ست۔

کبوتر پربا بہر دو بای فارسی قسمی از کبوتر کہ پر پا دارد و در پرواز ضعیف باشد از مصطلحات۔

کبری بضم اول و فتح راے و در آخر الف مقصورہ بشکل یاے مونث بزرگ و باصطلاح منطق جزو ثانی شکل و جزو ثانی را کبری ازان گویند کہ ہمیشہ کلیت در وے ثابت باشد چنانچہ العالم متغیر و کل متغیر حادث پس العالم متغیر صغری ست و کل متغیر حادث کبری است و بعضی نوشتہ اند کہ قضیۂ ثانی را کبری ازان نامند کہ شکل ست برابر و اکبر محمول نتیجہ را گویند زیرا کہ محمول نتیجہ اکثر عام باشد و عام نسبت بخاص اکبر ست یعنی کثیر ست در افراد چنانچہ کل انسان حیوان صغری ست و کل حیوان جسم کبری ست و نتیجہ این ہر دو کل انسان جسم پس لفظ انسان موضوع نتیجہ است و لفظ جسم محمول آن ظاہر ست کہ افراد جسم مطلق اکبر ست یعنی کثیر ست از افراد انسان زیرا کہ جسم جمادات و نباتات و حیوانات ہمہ را شامل ست۔

کبیب بر وزن نصیب بسر در آمدہ و بر روی افتادہ از لطائف۔

کبت بالفتح خوار کردن و ہلاک کردن و بر روا فگندن از لطائف و صراح۔

کبریت بالکسر یاے معروف و تاے فوقانی گوگرد کہ بہندی گندھک گویند و بمعنے زر و نقرۂ خالص نیز از منتخب و لطائف۔

کبد بفتح اول و کسر ثانی و بسکون ثانی و دال مہملہ جگر کہ عضو رئیس ست در پہلوی راست و کبار جمع آن و بفتحتین سختی از شروح نصاب و صراح۔

کباد بضم اول درد جگر از شرح نصاب و صراح۔

کبود بفتح اول بر وزن حسود نیلگون از برہان۔

کباب تر عبارت از برف از شرح سکندر نامہ۔

کباب قندھار نوعی از کباب از چراغ ہدایت۔

کبریت احمر گوگرد سرخ کنایہ از اکسیر چرا کہ اکسیر ازو ساختہ میشود و آن جزو اعظم اکسیر طلا است و گوگرد سرخ بغایت کمیاب ست۔

کبر بالکسر بزرگی و بزرگ شدن و بکسر اول و فتح ثانی کلان سالی و پیری و بفتحتین میوہ است ترش مزہ دراز تر از شیاری کہ ازان اچار سازند و در ملک خراسان بسیار پیدا میشود از منتخب و لطائف و شروح نصاب۔

کبار بکسر اول بزرگان و این جمع کبیر ست و بالضم و تشدید موحدہ بسیار بزرگ و بمعنی بزرگان با معنی جمع اکابر ست۔

کبائر گناہہاے بزرگ این جمع کبیرہ است۔

کبس بالفتح و سین مہملہ خاک انباشتن چاہ و جوی و سر بگریبان فرو بردن و بمعنی شبخون بردن و بفتحتین بر پیشانی در مغاک افتادن و بسر پیش آمدن و بکسر خاکیکہ چاہ بدان انباشتہ میشود از لطائف و منتخب۔

کبش بالفتح و شین معجمہ گوسپند نر یعنی میش نر شاخدار جنگی از منتخب و لطائف۔

کبوتر دم بفتح دال مہملہ بوسہ خاطر خواہ

و بضم دال قلمی ست بطرز خاص تراشیده که مشابه بدُم کبوتر باشد از مصطلحات۔

کبرسن بکسر اوّل و فتح بای موحده و کسر رای مهمله و کسر سین مهمله و تشدید نون کلانی عمر و کلان سالی و پیری۔

کباب رسانیدن در پختن کباب از مصطلحات۔

کبوتر یاهو نوعی از کبوتر که آواز یاهو دهد از بهار عجم۔

کبیسه بروزن برلیسه در لغت چاه و جوی بخاک انباشته و سر گریبان کشیده و باصطلاح یازده روز و پاؤ بالا از سال شمسی در مقابله قمری زائد می افتد و آنرا جمع کرده سال سوم قمری هندی را سیزده ماهه گیرند و بهندی لوند نامند و بهر زیادت ایام و ماه که در حساب سال دیگر اقوام افتد آنرا در ماهی درج نمایند۔

کبیشه بضم کاف و فتح بای موحده و سکون تحتانی و شین معجمه نام غلام حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم۔

کباده بفتح کمان بسیار نرم و سست که بمعنی لیزم که پهلوانان کشند و چله اش از آهن باشد از مصطلحات۔

فصل کاف مع بای فارسی

کپنک بفتحتین کاف عربی و بای فارسی و فتح نون و کاف عربی نمدیکه مردم بینوا در زمستان بر دوش گیرند۔

کپان بالفتح و بای فارسی مشدد ترازوی کلان که بدان هیزم و قماش و جز آن می سنجند و وزن کنند بهندی تک گویند از کشف و برهان و در سراج بتخفیف بای فارسی نیز آمده۔

کپی بفتح اوّل و کسر بای فارسی و یای معروف میمون و بوزنه از لطائف و جهانگیری و برهان و بعضی نوشته که ببای موحده بتشدید و تخفیف بمعنی بوزنه و آنچه بعضی بمعنی بوزنه سیاه نوشته اند اصلی ندارد۔

فصل کاف مع تای فوقانی

کتاب بکسر اوّل نبشته و بمعنی نوشتن و اندازه و فرض کرده و آزاد کردن غلام و کنیز که بعا وضه مال ایشان و بالضم و تشدید نویسندگان و بمعنی مکتب و دبیرستان از منتخب و صراح و لطائف و کشف و بالضم و تخفیف نیز بمعنی مکتب آمده و یکی از ارباب تحقیق نوشته که کتاب بکسر اوّل یکی از اوزان باب تفعیل ست بمعنی نوشتن پس بمعنی مکتوب مستعمل بدین اعتبار که مصدر بمعنی مفعول گرفته میشود و در خیابان نوشته که کتاب بالضم و تشدید نویسندگان چرا که این جمع بکبیر کاتب ست و بمعنی مکتب و دبیرستان و در قاموس است که صحیح بمعنی نویسندگان ست و بمعنی مکتب و دبیرستان چنانکه در صراح ست خطا است و بعضی محققان نوشته که خطا نیست بلکه مجاز

کتب بضمتین جمع کتاب از منتخب۔

کتائب بفتح اوّل و کسر همزه جمع کتیبه که بمعنی لشکر ست۔

کتیب بفتح اوّل و کسر ثانی بروزن نصیب نوشته شده و بکسرتین و یای مجهول امالهٔ کتاب و اماله آنرا گویند که حرکت ماقبل الف را بکسر مثل دهند بطرزیکه الف بصورت یای مجهول پیدا شود و در تلفظ و در کتابت نیز چنانچه کتاب و کتیب در کاب و رکیب و حساب و حسیب و اقبال و اقبیل و در الفاظ فارسی نیز اماله میکنند چنانکه آزیر و آبید امالهٔ آزار و آباد۔

کت بالفتح لفظ هندیست بمعنی چارپائی و درین تعریس کرده اند از مصطلحات

کتر بفتح اوّل و کسر ثانی کوهان شتر از منتخب و صراح و شرح نصاب۔

کتورمش بمعنی آورده۔

کتف بفتح اوّل و کسر ثانی و این اصلست و بکسر اوّل و سکون ثانی و بفتح اوّل و سکون ثانی فرع آن بمعنی شانه مردم از مدار و کشف و صراح۔

کتل بضم اوّل و فتح ثانی زمین بلند در صحرا از رشیدی۔

کتم بالفتح پنهان داشتن و راز پوشیدن و مجازاً بمعنی پوشیدگی و پرده و بفتحتین گیاهیست که بدان خضاب کنند از منتخب و در لطائف بفتحتین گیاهی که خلط

کرده میشود بوسمه و در برهان نوشته که لفظ عربیست بالفتح بمعنی پوشیدن واخفاء برگ نیل که ازان وسمه سازند و بفتحتین گیاهیست شبیه بوسمه که داخل بوسمه کنند۔

کتام بالفتح پنهان داشتن راز از لطائف۔

کتمان بالکسر پوشیدن راز و پوشیدگی و پوشیدن گواهی وغیر آن از لطائف۔

کتان بالفتح وتشدید وتخفیف فوقانی هر دو درست نوعی از جامه باریک که از پوست گیاهی بافند و بمعنی تخمیست که روغن چراغ ازان حاصل کنند بهندی السی نامند از برهان و در شرح نوشته که کتان مخفف و مشدد جامه است معروف که شاعران پاره شدن آن بسبب نور ماه گفته و بعضی گویند که مکرر آزموده شده که این معنی را اصلی نیست تم کلامه و بعضی گویند که جامه مذکور را از پوست ساق درخت کتان که تخم معروفست بافند چنانکه در شرح نصاب نوشته که در بعضی بلاد پوست ساق درخت کتان کشیده ریشه ریشه کرده مثل ریشم و پنبه ریسند و ازان جامه می بافند و آن جامه در مهتاب قوت ندارد۔

کتایون بفتح اول وضم بای موحده بروزن فلاطون نام دختر قیصر روم که در نکاح گشتاسپ بود و اسفندیار ازو متولد شده از برهان وجهانگیری و مؤید۔

کتیبه بروزن نفیسه بمعنی لشکر و نام قلعه است از قلاع خیبر از منتخب۔

کتاره بالفتح لفظ هندیست که کٹاره بتای هندی وحذف ها مشهورست از برهان و بعضی بمعنی خنجر و شمشیر تیز نوشته و در رشیدی مسطورست که در اصل قتاره است و عربیست و اهل یمن چنین گویند۔

کتکه بالضم عصای کوچک و سطبر و این لفظ ترکی ست۔

کتابه بکسر اول بروزن وساده آنچه بخط جلی نسخ یا نستعلیق یا بخط طغرا بر مساجد و مقابر و دروازهٔ امرا نویسند و یا نقش کنند از برهان و مؤید و مدار و کشف۔

کتبه بفتح اول وسکون تای فوقانی و بای موحده مصدرست بروزن فعله بمعنی یکبار نوشتن فارسیان گاهی بمعنی مفعول و گاهی بمعنی مطلق نوشتن آرند و بفتحتین جمع کاتب۔

کتابی بالضم وتشدید یا منسوب بکتاب که بالضم وتشدید بمعنی مکتب و دبستان ست و بکسر اول وتخفیف فوقانی بمعنی کافر کتابی که دین منسوخ دارد۔

کتان مثقالی نوعی از کتان که آن نفیس باشد از شرح۔

فصل کاف مع ثای مثلثه

کثیب تودهٔ ریگ گرد آمده بلند شده از منتخب۔

کثب بضمتین وبای موحده توده های ریگ بلند شده۔

کثرت بسیار شدن و مجازاً بمعنی بانبوه مردم نشستن و بمعنی علایق دنیوی نیز باشد۔

کثرات جمع کثرت۔

کثافت بفتح ضد لطافت و سطبر و غلیظ شدن و فراهم شدن از منتخب وغیره۔

کثیر بسیار و وافر۔

کثیف سطبر و تیره ضد لطیف از لطائف و منتخب۔

کثبان بالضم خاک تودهٔ بلند از لطائف و در صراح ریگ توده های بلند و این جمع کثیب ست۔

فصل کاف مع جیم عربی و فارسی

کجا معروف و بمعنی هر جا نیز آمده از مصطلحات۔

کج مج بفتح کاف وفتح میم آنکه سخنش فصیح نباشد و زبانش بکلمات خوب جاری نباشد از رشیدی و سراج۔

کجواج بالفتح و هر دو جیم عربی بمعنی کج و نگون مرکبست از کلمهٔ کج و لفظ واج که مبدل بازست بمعنی نگون۔

کجا ارومریز عجائبات و احکامیکه بجا آوردن آن دشوار باشد۔

کجک آهنی که فیلبانان در دست میدارند و چیزیست که طاس دقیق را بدان آویزند و بمعنی چیزیست که مردم ولایت

برد در گریبان دوزند چوبیکه دہل وکوس
را بدان نوازند از مصطلحات -
کچل بضم اول وفتح جیم فارسی بدرفتار
وخراب واین ہندیست -
کچکول کاسۂ گدایان از برہان -
کجم وکجین بفتح کاف وکسر جیم عربی
بمعنی برگستوان وآن پوششی باشد که در روز
جنگ براسپ اندازند بہندی پاکھر گویند و
این ترکیست از برہان ولغات ترکی -
کچہ گل کردن کنایہ از ظاہر شدن و
فاش گردیدن راز نہانی وعیب پنہانی
باعتبار بازی کچہ که در دستہا پنہان کنند و
ہر گاہ اشارت بدان کنند داتان برآید
بازی را دمی برد از برہان وسراج وچار
شربت -
کجاوہ بفتح آنچہ بر پشت شتر بربندند
ودو شخص دران مقابل یکدیگر نشینند از
برہان -
کچہ بفتحتین وتخفیف جیم فارسی انگشتری بے
نگین که خانۂ نگین ہم نداشتہ باشد بہندی
آنرا چھلہ گویند از برہان وبہار عجم وشرح
وجہانگیری ورشیدی وسراج وبالضم و
تشدید جیم عربی چیزیست که طفلان از پارچۂ
کرپاس مدور سازند وبدان بازی کنند
از منتخب -

فصل کاف عربی مع ہای مہملہ

کحل الجواہر سرمہ که دران مروارید ناسفتہ
ودیگر جواہرات انداختہ میسازند برای
روشنی چشم از کشف -
کحل بالضم سرمہ -
کحال بفتح اول وتشدید حا سرمہ کش
یعنی کسیکہ سرمہ ودوا بچشم مردم کشیدن
پیشۂ او باشد -
کحیل بفتح اول وکسر ثانی سرمہ دار و
کسیکہ سرمہ بچشم خود کشیدہ باشد -
کحلی بالضم سرمہ رنگ ونام جامہ ایست
سیاہ که بیشتر زنان ولایت پوشند از مؤید

فصل کاف مع خای معجمہ

کخ کخ بکسر ہر دو کاف کلمہ ایست که در محل
نفرت گویند وبمعنی آواز خندہ وبضم ہر دو
کاف آواز سرفہ از لطائف -
کخ بالضم نام گیاہیست که بدان بوریا
بافند وبمعنی کرم که در میوہ وغیرہ می افتد و
صورت مہیب که طفلان را می ترسانند
وبمعنی صورت زیبا که از چوب وغیرہ ترتیب
دادہ لباس رنگین پوشانند نیز آمدہ
وبالکسر مرادف کخ وکلمۂ نفرت وباز داشتن
از برہان وشرح دیوان خاقانی -

فصل کاف مع دال مہملہ

کدخدا وکتخدا صاحب خانہ وبمعنی
لائق وسزاوار نیز از چراغ ہدایت -
کدخدا وکدبانو خداوند خانہ وبی بی
خانہ وباصطلاح منجمان دو اصلی ست
که استخراج عمر مولود از آن کنند از سراج -
کد بالفتح خانہ وده از سراج وبرہان -
کدر بفتح اول وکسر دال مہملہ تیرہ وکدر
از شرح نصاب وبفتحتین بمعنی تیرگی و
تیرہ شدن ودر فارسی بمعنی کادی که بہندی
کیواڑ گویند وآن گلیست معروف از
منتخب وبرہان وسراج -
کدیور بکسرتین ویای مجہول مزارع
ودہقان وبرزگر از مؤید وجہانگیری ودر
سروری وبرہان ومدار بفتح اول ودر برہان
بمعنی صاحب خانہ نیز نوشتہ ودر سراج بفتح
ویای مجہول وفتح واو وراء مہملہ رسیدہ وخداوند
خانہ ومجازاً بمعنی زراعت کنندہ وباغبان
وتحقیق آنست که کدیور امالۂ کداور که مرکبست
از کد بمعنی خانہ وده باشد وکلمۂ ور بمعنی صاحب
والف میان ہر دو کلمہ زائدست چنانچہ کارزار و
حرفی را بالکلہ دور در ترکیب ہند الف بسیار زائد کنند چنانچہ دور دست تا [illegible]
کدس بالضم وسین مہملہ خرمن ناکوفتہ
از شرح نصاب وصراح -
کدوی حجام کدوی باشد که چوب
مدور که حجامان بعد استرہ زدن بر نقطۂ
حجامت چسپانند تا خون بکشد
کدام بالضم اول برای استفہام باشد و
اطلاق این بر ذوی العقول وغیر ذوی
العقول ہر دو آید -
کدہ بالفتح خانہ وده از سراج وبرہان -
کدیرہ بمعنی مکدر وپوشیدہ نوشتہ اند

فصل کاف مع ذال معجمہ

کذب بالکسر دروغ و بفتح اول و کسر ثانی بمعنے دروغی یعنے چیزیکه بدروغ ساخته باشند و دروغ گو و بمعنی دروغ هم آمده از صراح و منتخب -

کذاب بالکسر و تشدید ذال معجمه دروغ گفتن و بالفتح و تشدید ذال معجمه دروغ گو از منتخب -

کذا و کذی بمعنی چنان و چنین و کنایه از دشنام -

فصل کاف مع رای مهمله

کرا بالکسر اول کرایه دادن و کرایه از منتخب

کردیا بالفتح و واو مکسور و تحتانی بر وزن افنیا نوعی از زیره که مقوی معده است از برهان -

کربلا مشهد حضرت امام حسین صلوات الله علیه ظاهر این لفظ در اصل کرب بلا بوده باشد بای اول را حذف کرده اند چراکه چون دو کلمه را ترکیب دهند و آخر کلمهٔ اول و اول کلمهٔ آخر از یک جنس باشد آخر کلمهٔ اول را حذف کنند -

کربی بفتح اول و ثانی و در آخر الف بصورت یا مرغ حباری که نر باشد و آغاز خواب از منتخب -

کرب بالفتح اندوه که نفس بازگیرد و بی آرام کردن اندوه کسی را و بفتحتین بی آرام و اندوهگین شدن از منتخب و لطائف و بحر الجواهر و مدار -

کروب بضمتین جمع کربت -

کرنب بفتحتین و سکون نون و بای موحده کلم که آنرا کرم کله گویند از برهان و سراج و مدار و در منتخب بالفتح و نون مفتوح

کرسی اصطرلاب چیزیست بلند در اصطرلاب که عروهٔ اصطرلاب بدو بسته باشد -

کربت بالضم اندوه از منتخب -

کرت بفتح و تشدید را نوبت و بار چنانکه سه کرت بمعنی ۳ بار -

کرات بالفتح و تشدید را بارها جمع کرت و بضم کاف و تخفیف را جمع کره که بمعنی گوی باشد یا هر چیز مثل گوی مدور باشد

کراهیت بفتح اول و کسر ها و تخفیف یای تحتانی ناپسندی از صراح و در خیابان نوشته که کراهیت بر وزن صلاحیت به تخفیف نه بتشدید ناپسند داشتن -

کرخت بفتح اول و ثانی و سکون خای معجمه بمعنی عضو بیحس و بیحرکت و بمعنی سخت مستعمل از برهان -

کروت نام ظرف آب -

کراث بالضم و تشدید را و ثای مثلثه گندنا از منتخب -

کرخ بفتح اول و ثانی و خای معجمه دهی است قریب بغداد و قیل محله از بغداد و بفتحتین مخفف کرخت از لطائف و برهان و سراج -

کرد بالفتح کار و عمل و بالکسر نیز بهمین معنی آید و بالضم طائفه است از صحرا نشینان و بمعنی قطع زمین که کنارهای آنرا بلند ساخته در میانش زراعت کنند و آبگیر و بمعنی نشان از برهان و لطائف و رشیدی و سروری و جهانگیری -

کرهٔ ناگشاد بضم اول بمعنی بچه اسپ که هنوز سواری بران نکرده باشند -

کردار بالکسر طرز و روش از سراج و در جهانگیری و برهان کار و عمل و فعل و بعضے نوشته که کردار اگرچه بالکسر مشهور است مگر قیاس میخواهد که بالفتح باشد چراکه چون بر لفظ ار که افادهٔ معنی مصدری کند صیغه ماضی را بیارند ماضی بمعنے مصدر شود چنانکه گفتار و رفتار و دیدار -

کردگار بالکسر نام حق تعالی و معنی لفظی این لفظ کنندهٔ طرز ست از سراج و در رشیدی نوشته که معنی ترکیبی این لفظ خداوندگار چه کرد بالفتح بمعنی کار و گار بمعنی خداوند -

کر بالفتح ناشنوا یعنی کسیکه گوش او چیزی نشنود از برهان و سراج و بالفتح و تشدید را در عربی بمعنی بازگشتن و باز گردانیدن و حمله بردن و بالضم پیمانه ایست و آن دوازده وسق ست و هر وسقی شصت صاع و نام رودیست یکی در شروان که در زیر ملک برح هم گذرد

ودیگری در فارسی از منتخب و لطائف و برہان

کرار بالفتح و تشدید را، اول باز گردنده و باز گرداننده و تکرار حملہ برندہ و ازینجاست لقب حضرت علی کرم اللہ وجہہ زیراکہ آنحضرت در جنگ صفِ اعدا بار بار حملہ مے بردند و ہیچ اندیشہ نمی کردند از منتخب و لطائف وغیرہما۔

کرور بضمتین باز گشتن و واگردیدن از منتخب و غیر آن۔

کرور بالفتح و دال ہملہ نیز مفتوح زمینِ سخت و پشتہ پشتہ از برہان و مؤید۔

کرباس و بای موحدہ و سین ہملہ جامۂ سفید معروف از منتخب و مؤید و مدار و در سراج نوشتہ کہ این معرب کرپاس ست کہ بالفتح باشد و در رسالۂ معربات نیز نوشتہ کہ کرباس معرب کرپاس ست کہ بفتح اول و بای فارسی لفظ ہندی کتانی باشد بمعنی پنبہ و مجازاً بمعنی جامہ کہ از پنبہ ساختہ شود و در حالت تعریب اول را کسرہ ازان دادہ اند کہ وزن فعلال بفتح فا از غیر مضاعف در کلام عرب نیامدہ است۔

کراریس بفتح اول و یای معروف جزوہاے کتاب و سیپارہ ہای قرآن مجید و این جمع کراسہ است کہ بضم و تشدید را باشد۔

کریاس بالکسر و یای تحتانی و سین ہملہ در کتب لغات عرب مثل صراح و قاموس بمعنی طہارت خانہ کہ بر بام ساختہ باشند و در منتخب بمعنی بالاخانہ و دری خانہ و در برہان و کشف و مدار و جہانگیری و مؤید بمعنی بالاخانہ و دربار بادشاہ و امرا۔

کرس بکسر اول و سکون را ہملہ و سین ہملہ سرگین باہم نشستہ از صراح و در خیابان نوشتہ کہ عجین کرس سرگینی باشد کہ بگل و آب آمیختہ کہگل سازند۔

کرگس بالفتح و کاف دوم فارسی مفتوح و سین ہملہ طائریست معروف مردارخوار کہ بہندی گجہ گویند بکسر کاف فارسی اکثر پر او در تیر بکار برند و مجازاً ابرہای تیرہ را نیز کرگس گویند و کرگسان گردون دو ستارہ اند بصورت کرگس یکی را نسر طائر و دیگری را نسر واقع گویند از لطائف و غیر آن

کرفس بفتحتین و سکون فا و سین ہملہ دوائیست مانند اجوائن بوی آن ناخوش و تیز باشد و آن اجمود ولایتی است و از خواص او یکی نیست کہ کژدم گزیدہ اگر بخورد فی الحال بمیرد از منتخب و لطائف

کربس بالفتح چلپاسہ

کرفش بفتح اول و سکون ثانی و فتح فا و شین معجمہ چلپاسہ و آن جانوریست کہ در سقف خانہا باشد بہندی چھپکلی گویند از برہان و سراج۔

کرش بالفتح و بفتح اول و کسر را و شین معجمہ شکنبہ ستور نشخوار زنندہ از منتخب۔

کراع بضم اول و عین ہملہ پاچۂ گوسپند و گاؤ و پاچہ بمعنی ساق حیوانات ست و بمعنی کوہ و گروہ اسپان و بلفظیکہ بآن اسپان را فراہم آورند از منتخب۔

کرع بفتحتین آب باران استادہ و آب بدہان خوردن از جوی و باریک ساق شدن از منتخب و لطائف۔

کرگ بالفتح و کاف دوم فارسی مخفف کرگدن و آن جانوریست کہ بہندی گینڈا گویند از رشیدی و سراج و برہان و در بعض شرح سکندرنامہ نام ملکی از روس نوشتہ و بالفتح و ہر دو کاف عربی دہی ست متصل بکوہ لبنان کذا فی القاموس و در منتخب بفتحتین قلعہ است بنواحی بلغار و در برہان بفتحتین و ہر دو کاف عربی نام پرندہ است دُم دراز کہ سیاہ و سفید باشد و بیشتر بر کنارہاے آب نشیند و آنرا عقعق نیز گویند۔

کرناٹک بالفتح و نون و تای ہندی مفتوح و کاف عربی نام شہریست از ملک دکن۔

کرنگ بضم اول و فتح ثانی و سکون ثالث و کاف فارسی بروزن تفنگ اسپ سرخ رنگ از برہان و رشیدی و سروری و کشف۔

کردک بالضم و دال ہملہ مفتوح و کاف عربی بمعنی قوی ہیکل و بکسر اول بمعنی

وزبان آور دو فرہنگے دیدہ شدہ۔

کرم بفتح اول وسکون ثانی درخت انگور وبفتحتین مروت وسخاوت وعزیزی وبزرگواری از منتخب ولطائف وشرح نصاب ونیز در لطائف نوشتہ کہ کرم بالضم بمعنی غم واندوہ سخت۔

کرام بکسر اول بزرگان واین جمع کریم ست

کروم درختان انگور وغمہا واندوہہا از لطائف۔

کرشم بکسرتین بمعنی کرشمہ از لطائف۔

کرد ہا کم کردار ہاے من از حواشی مثنوی معنوی نوشتہ شد۔

کرکم بالضم ہر دو کاف عربی زعفران از مدار

کرزم بالفتح وحرف سوم زای معجمہ مضموم گیاہے باشد خوشبو از سروری ومدار وابراہیمی۔

کران بکسر اول در عربی نام سازکہ آنرا بربط نیز گویند وبفتح اول در فارسی بمعنی کنارہ چیزی وانتہای چیزے از کشف وبرہان ورشیدی ومدار۔

کرمان بالکسر نام شہریست از پارس از لطائف ودر مزیل نوشتہ کہ بفتح اول است وگاہی بالکسر آید فرش آنجا بغایت نفیس باشد وزیرہ سیاہ از نواحی آن خوب بہم رسد۔

کرگن بفتح ہر دو کاف عربی غلہ سبز ونیم پختہ را گویند کہ بریان کنند خواہ نخود باشد خواہ گندم وجو از سراج وبرہان۔

کردستان بضم کاف وکسر دال ملکیست از ایران۔

کرگدن بفتح اول وسکون ثانی وفتح کاف فارسی وفتح دال مہملہ جانورے است شبیہ بگاومیش وفیل در جسم کوچک از فیل وکلان از گاومیش وپوست او بغایت سخت باشد ویک شاخ دارد بر پیشانی رستہ بہندی گینڈا گویند وآنچہ بعضی از اہل لغت نوشتہ کہ چند فیل را شکار کردہ میخورد وبچہ آن خاردار باشد وبعد پنج سال متولد میشود ہمہ خرافات ست از برہان۔

کرانیدن وکراندن ہر دو متعدی کردنست وکنانیدن کہ در عوام مشہورست غلط باشد باین قاعدہ کہ ہر مصدر لازم را کہ متعدی سازند الف ونون ماقبل دن کہ علامت مصدرست آرند چنانچہ از گردیدن گردانیدن و اگر علامت مصدر تن باشد اول امر آن مصدر برآورند وبعد آن الف ونون ویا زاید کردہ بدال ونون مصدر متعدی نمایند وگاہی یا را از آن حذف سازند چنانچہ از سوختن سوزانیدن وسوزاندن و از رسیدن رسانیدن ورساندن از نہر الفصاحت ونزد اکثری کنانیدن صحیح باشد بقاعدہ کہ در مصدر صاحب تن مذکور شد چہ نزد ایشان در متعدی کردن مصادر صاحب تن ودن قاعدہ واحدست چنانچہ از رسیدن رسانیدن وخواندن وخوانیدن وساییدن وسایاندن وخوانیدن وخواندن می آید۔

کراجیدن بجیم عربی فریاد کردن مرغ خانگی بوقت بیضہ نہادن از برہان

کرازیدن بضم وبکسر خرامیدن بہ ناز وبہ کاف فارسی نیز آمدہ از برہان

کردن سوای معنی معروف بمعنی شدن نیز آمدہ چنانچہ نور اللہ وخان آرزو در شرح گلستان بمقام باب پنجم نوشتہ اند

کرمن وارمن بواو عاطفہ مغرب ومشرق از سراج وقران السعدین۔

کرگسان گردون دو ستارہ بصورت کرگس یکی را نسر طائر ودیگر را نسر واقع گویند

کروبیان بفتح وتشدید وتخفیف را ے مضموم وواو معروف وبای موحدہ وزیر تحتانی فرشتگان مقرب از برہان ولطائف

کرامت کردن دادن۔

کرو بکسر اول وفتح ثانی کشتی خرد کہ در دریا باشد از جہانگیری۔

کرباسو بالفتح وبای موحدہ وضم سین مہملہ بمعنی چلپاسہ کہ بہندی چھپکلی گویند از سراج۔

کراسہ بضم اول وفتح سین بمعنے قرآن مجید ومطلق کتاب از برہان ودر منتخب بالضم

وتشدید را مهمله وتخفیف آن جزوی از
کتاب پارهٔ از کلام الله این لفظ عربیست
کرانه بفتح اول ونون بمعنی کنارهٔ هر چیز
از برهان ورشیدی۔
کرایه بکسر اول ویای تحتانی اجرت
بارکردن اسپ وشتر وبیل واجرت نشستن
خانه ودکان از برهان وبعضی بمعنی برابری
وسزاواری نیز نوشته واین لفظ عربیست
که فارسیان از جنس کلام خود میدانند۔
کراینده بکسر اول کرایه کننده از سراج
واین اشتقاق از مصدر جعلی ست از
عالم طلبیدن وفهمیدن زیرا که لفظ کرایه
عربیست۔
کرسنا بالفتح وسین مهمله ونون هر دو مفتوح
غله ایست تیره رنگ طعم آن مابین عدس
وماش ست از برهان وصاحب مصطفوی
نوشته که بهندی آنرا مٹر گویند۔
کره بضم اول وتخفیف راء مهمله بمعنی گوی
که بدان بازی کنند وهر چیز مدور وگرد
که مثل گوی باشد وبضم وتشدید را بچه اسپ
وخر وبمعنی تازیانه وبضم اول وسکون دوم
واظهار ناخوشی وسختی ورنج وبفتح اول
وسکون ثانی جبر ونارضامندی وبفتح اول
وکسر ثانی بروزن خجل بمعنی کریه ونامرغوب
وبضمتین مخفف کروه که بهندی کوس گویند
وبمعنی اسپ تازیانه وبمعنی کوس فارسی ست
وباقی عربی از منتخب ولطائف وبرهان

ومدار وچراغ هدایت۔
کروه بضمتین بهندی کوس گویند و
آن چهار هزار گز مسافت زمین باشد
ونزد بعضی سه هزار گز وهر گز دو درع
وهر درع هشت گره از مؤید وسروری
وبرهان وجهانگیری ودیگر کتب هیئت
هندیان ولیلاوتیان ورسائل مساحت
وحساب اگرچه در کتب کوره در تعیین
کروه اختلاف بسیارست مگر خلاصه همین
ست که نوشتم۔
کرشمه بکسرتین اشارت بچشم وابرو از بهار
عجم وبرهان ومجمع الفرس وقدر رشیدی
وکشف بفتحتین۔
کرم پیله بکسر اول وکسر بای فارسی
کرم ابریشم از لطائف۔
کرّانی بالضم وتشدید راء مهمله ذلے
مشلۃ گندناگون۔
کرملائی نوعی از لباس وقماش
کری بفتح ناشنوائی۔
کرکی بالضم وکاف دوم عربی مکسور
بمعنی کلنگ که طائر معروفست از منتخب
کرپزی بالضم وبای فارسی مکسور
مکاری وحیله گری وبمعنی شجاعت ودانائی
هم آمده از کشف وبعضی محققان بضم
کاف فارسی وبضم بای عربی نوشته و
بیانش خواهد آمد انشاء الله تعالیٰ۔
کرّوبی بالفتح وراء مهمله مشدده مضموم

وکسر بای موحده بمعنی فرشتهٔ مقرب و
در خیابان نوشته که کروبی قسمی ست از
ملائکهٔ مقربه ودر قاموس ست الکروبی
بتخفیف الراء سادات الملائکه۔ وتشدید
را نیز واقع شود۔
کرسی بالضم تخت کوچک وفلک هشتم و
کرسی خط برابر وبمقام خود افتادن حروف
در نوشتن وکرسی ایوان وخانه عبارت
است از بلندی زمین ایوان وخانه
از لطائف وچراغ هدایت۔

فصل کاف مع زای معجمه وفارسی

کزاز بضم کاف وهر دو زای معجمه دردی
است که از سختی سر واندر بندگاه گردن
وسینه بسبب تشنج وانجا اعصاب پیدا
میشود واز بحر الجواهر وکشف حدود الامراض
کز بالفتح وزای عربی بمعنی کج ونوعی از
ابریشم کم قیمت که قز معرب آنست از
برهان۔
کزلک بکسر اول وثالث وهر دو
کاف عربی کارد کوچک از مؤید برهان
وکشف ومدار وسروری مگر در جهانگیری
بکاف فارسی مفتوح وکسر لام وکاف
دوم عربی ودر سراج نوشته که بکاف
عربیست وقیل بکاف فارسی بالفتح
وکسر اول ولام مفتوح بمعنی مطلق
کارد کوچک۔
کژک بفتح وزای فارسی آنکس که

فیلبانان بر سر فیل زنند۔
کژدم بفتح کاف وزای عربی وفارسی هر دو درست و بکاف فارسی چنانکه گمان برند خطاست۔
کژم بالفتح سبزه باشد که بر کنار حوض و لب جو روید از برهان۔
کژمژ زبان بفتح اول وثالث و دوم وچهارم زای فارسی طفلیکه زبانش بکلمات خوب جاری نباشد از رشیدی و در برهان بمعنی غیر فصیح و در سراج نوشته که بمعنی کسیکه زبانش راست نگردد و لفظ کژ مبدل کج ومژ از توابع اوست۔
کژبره بالضم وبای موحده مضموم ورای مهمله مفتوح کشنیز سبز از برهان وشرح نصاب۔
کژه بفتحتین وزای فارسی گوشت پاره که در حلق آویزان باشد بهندی کوا مند وبعضی کاگه گویند از غرائب اللغات و برهان وبمعنی کارد بزرگ خمدار که بدان گوشت قیمه کنند و در جای بمعنی مزه رنجت دیده شده۔
کژ زخمه بدعمل و دغا باز سراج۔

فصل کاف مع سین مهمله

کسا بکسر اول بمعنی گلیم که آنرا پوشند از منتخب۔
کسری بالکسر رای مهمله مفتوح و در آخر الف بصورت یا لقب نوشیروان و در قاموس ست که کسری معرب خسرو که بمعنی واسع الملک ست از سراج و رسالهٔ معربات و در خیابان نوشته که کسری معرب خسرو لقب نوشیروان ولقب هر پادشاه فارس و مدائن لهذا جمع اکاسره می آید۔
کسنی بفتح اول و فتح نون و در آخر الف مقصوره بصورت یا نوعی از کاسنی صحرائی که تلخ باشد۔
کسب بالضم کنجارهٔ روغن و آن ثفل روغن ست و بالفتح بمعنی حاصل کردن و مجازاً بمعنی هنر و پیشه از لطائف و منتخب وغیره۔
کسوت بالکسر جامهٔ پوشیدنی از منتخب
کسالت بالفتح کاهل شدن از منتخب
کساد بفتح اول و دال مهمله ناروائی متاع و بی رواجی اشیا بعدم خریداری آن از منتخب و سراج و هم در سراج نوشته که کسادی بزیادت یا نیز آمده۔
کسر بفتح اول و سکون ثانی شکستن و شکستگی و حرکت زیر چرا که تلفظ آن بانکسار لب زیرین حاصل میشود و بالکسر و فتح سین پاره ها جمع کسره از منتخب وغیره۔
کسور بضمتین جمع کسر از منتخب و بیشتر استعمال این لفظ در پاره های اعداد آید چنانکه نصف و ثلث و ربع و خمس وغیره۔
کسیر شکسته شده۔
کس بالفتح بمعنی یار و رفیق در تشریف و بمعنی مطلق آدمی نیز می آید از خیابان۔
کسوف بضمتین گرفتن آفتاب و ماه و بدحال شدن و در عرف کسوف در آفتاب و خسوف در ماه گویند از منتخب
کسیف پوشیده و بدحال و ترش رو از منتخب۔
کسل بفتحتین کاهلی و سستی از منتخب و بحر الجواهر و مؤید و مدار۔
کسال در حاشیهٔ مثنوی این لفظ را بمعنی دو رو جدا نوشته است و در لطائف وغیره یافته نشد ظاهراً صحیح بکاف فارسی باشد۔
کسیل بضم اول و رفع کردن و فرستادن از لطائف و مؤلف گوید که این لفظ بکاف فارسی صحیح باشد۔
کسلان بالفتح کاهل و سست۔
کس و کو هر دو کاف عربی بمعنی اقربا در فقرا از مصطلحات۔
کسید ناسره و متاع بے رواج از سراج و منتخب۔
کسمه بالفتح موی چند که بعوض زلف آنرا متعارض کنند و خم داده بر رخساره آویزند از سراج و رشیدی و برهان و کشف۔
کسائی بکسر اول نام شخصی ست قاری و نحوی مشهور که او اکثر کسا یعنی گلیم می پوشید از منتخب۔
کستی بالفتح مخفف کاستی از برهان۔
کسی این لفظ برای نکرهٔ ذوی العقول

می آید چنانچه گوئی کسے درینجانیست یعنی آدمی درینجانیست و در غیر ذوی العقول استعمال این لفظ نباید ساخت و آنچه بعضے گویند که کسی حویلی و کسے خط و امثال اینها محض غلط ست از بهار الفصاحت و غیر آن و در لفظ کسی یای اصلی نیست گاهی برای نکره باشد و گاهی برای وحدت و در مصطلحات نوشته که لفظ کسے سوای معنی معروف بمعنی ضمیر متکلم و مخاطب نیز آید مثال معنی اول از فطرت **بیت** از تن سرم جدا کن واز من جدا مباش ٭ بیرحم باش جان کسے بیوفا مباش مثال دوم اشرف گوید ٭ **بیت** بیا که بر سر راهت نگاهم از عینک ٭ بکف گرفته ترازوے انتظار کسے۔

کستی بالضم و سین ماخوذ از کستن که بمعنے مالیدنست و بمعنی کوفتن نیز و مجازاً بمعنی آنکه دو شخص ایستاده باهم آویخته زور آزمائی کنند از برهان و جهانگیری و بهار عجم و مؤید

فصل کاف مع شین معجمه

کشکاب بالفتح آش جو که برای بیماران پزند از برهان۔

کشتاسپ نام پادشاه چون این لفظ بکاف فارسی ست لهذا تفصیل آن در کاف فارسی مسطور ست۔

کشت بالکسر زراعت و باصطلاح شطرنج بودن شاه دران خانه که اگر درانجا سواے شاه مهره دیگر باشد کشته شود۔

کشوث بضمتین و واو معروف و ثای مثلثه نام دوائیکه تخم آنرا بستانی دینار گویند و شربت دینار از انست از برهان

کشاد بضم کاف عربی و فارسی بمعنی نامی ست از کشادن و بمعنی فراخ و تیر از کمان رها کردن و بمعنی خوشی و فتح نیز آمده از برهان و رشیدی و در جواهر الحروف نوشته که لفظ کشاد را مردم فارسی بکاف فارسی و اهل ماوراء النهر بکاف عربی استعمال کنند

کشکدار بکسرتین پاسبان و چوکیدار

کشمیر بکسر اول و فتح میم نام دیهیست از ولایت ترشیز و بالفتح و بالکسر و میم سور مخفف کاشمیر که شهر معروفست از برهان

کشور بالفتح از جهانگیری و بهار عجم و در برهان و مؤید و کشف و مدار بالکسر بمعنی ملک و صاحب مدار نوشته که هر کشور از کشورهای هفتگانه بیکی از سبعه سیاره تعلق دارد چنانکه هند متعلق بزحل ست و چین بمشتری ترکستان بمریخ و خراسان بآفتاب ماوراء النهر یعنی توران بزهره و روم بعطارد و بلخ بقمر۔

کشکنجیر بضم اول و سکون شین معجمه و فتح کاف عربی و سکون نون و جیم عربی مکسوره و یای معروف در ارتها چیزیکه بدان دیوار قلعه می شکنند و بمعنی توپ مجاز ست و این مخفف کشک انجیرست و معنی ترکیبی این لفظ قلعه شگاف ست از جهانگیری و سراج و در مؤید بمعنی گوله نوشته۔

کشاورز بفتح اول و چهارم و در آخر زای معجمه مزارع و دهقان از مؤید و برهان و جهانگیری و رشیدی و کشف و صاحب مدار بکسر اول نوشته و بعضی گویند که در اصل کشت ورز بود و تا را برای تخفیف حذف کردند والف زیاده نمودند و صاحب جواهر الحروف وغیره نوشته که در اصل کشت آور بود و تا را بجهت تخفیف حذف کردند و قاعده است که زای معجمه را در فارسی در آخر بعض الفاظ زاید هم می آرند

کشنیز بالضم تخم معروفست از مؤید و کشف

کش بالفتح بغل و سینه و مکر از رشیدی و برهان و در کشف بمعنی تهیگاه و در برهان نوشته که کش نام شهریست از ماوراء النهر و نزدیک به نخشب ابن مقنع هر شب ماهی از چاهے که در نواحی شهر کش واقع ست می برآورد۔

کشیش لفظ ترکی ست بفتح اول و بدو شین معجمه بروزن حریص پیشوا و معلم ترسایان و زاهد نصرانیان و بت پرستان از مؤید و کشف و برهان و چراغ هدایت و لغات ترکی و رشیدی۔

کشاف بالفتح و تشدید شین معجمه بسیار پیدا کننده و بسیار پرده کشاینده و نام تفسیر از جار الله زمخشری۔

کشف بالفتح برداشتن پرده از روی

چیزی و کشاده و برهنه کردن و بفتحتین جانوری است که در آب ماند و آنرا باخه و سنگ پشت گویند از لطائف و منتخب۔

کشک بالفتح و هر دو کاف عربی دوغ خشک شده و بعضی گویند که بمعنی جو مقشر و نام طعامیست مثل هریسه که از آرد گندم یا جو و شیر گوسپند راست کنند از برهان و سراج و بضم اول و فتح ثانی بمعنی قصر و ایوان چرا که مخفف کوشک باشد و بکسر اول و ثانی و در ترکی بمعنی پاسبانی از لغات ترکی نوشته شد۔

کشکول بروزن مقبول کاسهٔ بزرگ که گدایان دارند از سراج و جهانگیری و برهان۔

کشخان بالفتح و خای معجمه قلتبان و دیوث از برهان۔

کشیشان زاهدان نصاری تفصیلش در کشیش گذشت۔

کشیدن بمعنی جماع نیز آمده از مصطلحات۔

کشش زدن بالفتح دست در گردن حریف زده زور کردن از چراغ هدایت و در شرح گل کشتی بضم کاف ناگهان دست در گردن حریف انداخته زور کرده بر زمین زدن۔

کشاد نامه بضم کاف عربی و فارسی فرمان پادشاهی و پروانهٔ معافی و طلاق نامه از برهان وغیره۔

کشته بالکسر بروزن رشته بمعنی آلو و شفتالو و زردآلو و امثال آن که دانهٔ آنها بیرون ساخته خشک کرده باشند از برهان و در آیین اکبری نوشته که کشته بالکسر چیزیست مرکب از عود و لوبان و صندل و لادن و مشک و نبات و گلاب قرص بسته نگاه دارند در سوختن بوی خوش دهد و بالضم بمعنی مقتول و مجازاً بمعنی عاشق۔

کشینزه غورهٔ انگور که در ابتدا برابر کشنیز باشد۔

کشتی بالفتح سفینه که در دریا باشد و لولی از پیالهٔ شراب از برهان و مؤید و رشیدی و سراج و نیز صاحب رشیدی نوشته که تحقیق آنست که بالفتح کاف فارسی منسوب بگشت و دیگر کشتی بالضم مصارعت و از روی تحقیق این لفظ بدین معنی بسین مهمله است منسوب بکستن که بمعنی کوفتن است چون دو کس باهم کشتی گیرند یکی مرد دیگر را میخواهد که بر زمین بکوبد از رشیدی و در جهانگیری و برهان و سروری و بهار عجم نیز تلفظ این بدین معنی بسین مهمله تحقیق شده۔

کسیحی بکسر اول و ثانی پاسبان۔

فصل کاف مع ظای معجمه

کظت بالکسر و تشدید ظای معجمه و تای فوقانی پری معده و پری مطلق از شرح نصاب۔

کظم بالفتح خشم فرو خوردن از منتخب۔

کظیم خشم فرو خورنده از منتخب۔

فصل کاف مع عین مهمله

کعب بالفتح و بای موحده شتالنگ و بمعنی استخوان مربع که بدان بازی نرد بازند معنی اول از منتخب و لطائف و باصطلاح علم حساب مرتبهٔ سوم ست از منازل جذر و مقابله چنانچه مرتبهٔ اول را شئ گویند و مرتبهٔ ثانی را مال و مرتبهٔ ثالث را کعب چون شئ را در شئ ضرب کنند مال گویند و چون مال را در همان شئ ضرب کنند کعب نامند مثلاً عدد سه را شئ فرض کردیم و چون سه را که شئ باشد در سه ضرب کردیم نُه حاصل شد و این نوع حاصل ضرب را مال خوانند و چون مال را که نُه است باز در شئ که سه است ضرب نمائی بست و هفت حاصل شود و این قسم حاصل ضرب را که مرتبهٔ سوم ست کعب نامند و نام پدر قبیلهٔ از عرب و نام بازی اطفال و نام یکی از اصحاب یعنی کعب بن زهیر که مداح حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بود۔

کعوبت بفتحتین و حرف چهارم بای موحده نحوست و دشواری از شمسی این لفظ که در نامهٔ ابوالفضل آمده است بمعنی مذکور مناسب مقام نمی نماید و نه موافق لغات معتبره پس از صراح و قاموس وغیره بمعنی بلندی و ترفع مفهوم میگردد چون مرادف شماتت واقع شده و شماتت بمعنی شاد شدن است بر رنج دشمنان پس کعوبت هم بمعنی بلندی و ترفع خود باشد بر مخالفان و غالب اینست که کئوبت باشد بضم کاف و ضم همزه بمعنی شکستگی

و بمعانی چنانکه از قاموس و شرح ظاهر میشود و آنچه در نسخهای حال بعین یافته میشود و باین تحریف کاتبان قدیم ست۔

کعیت بضم اول و فتح عین مهمله و سکون تحتانی و بعده فوقانی بلبل از صراح و شرح نصاب۔

کعک بالفتح نوعی از نان روغنی و شیرین و این معرب کاک ست از شرح نصاب و رسالهٔ معربات و مؤید۔

کعب غزال و کعب الغزال نوعی از شکر پاره از برهان و بعضی گویند که آنرا بهندی بتاسه گویند۔

کعب گرگ پیکان استخوان شتالنگ گرگ که پیکان در پای خود بندند بخاصیت آن از رفتن مانده نشوند۔

کعبتین دو پانسه باشد کوچک از استخوان مربع شش پهلوی هر یک پانسه از یک تا شش عدد نقش کنند و بدان نرد بازند از کشف و غیره۔

کعبه اسم بیت الله در اصل بمعنی مرتفع ست چون بنای کعبه از زمین مرتفع و بلند ست لهذا کعبه نام کردند یا مرتفع ست از روی مراتب از شرح نصاب و در صراح نوشته ازین که کعبه مربع و چهار گوشه است چه تکعیب بمعنی چهار گوشه کردنست و بمعنی پانسهٔ قمار بازی هم آمده زیرا که پانسهٔ بازی نرد مربع و چهار گوشه باشد۔

کعب لنگری نام شخصی که بنهایت حریص خوردن و بد طمع بود۔

فصل کاف مع فا

کف الخضیب بالفتح و تشدید فای مضموم و فتح خای معجمه و کسر ضاد معجمه و یای معروف و بای موحده نام ستاره ایست سرخ رنگ بجانب شمال که چون بدائرهٔ نصف النهار رسد وقت اجابت دعاست و کف خضیب بدون الف و لام تعریف بمعنی دست رنگین از منتخب و غیر آن۔

کفالت بفتح ضامن شدن و متعهد شدن از مدار و غیر آن۔

کفایت بکسر بس شدن و کافی شدن و سود گرفتن از منتخب و بکسر اول و حرف چهارم همزه مانند همدیگر شدن در قوم۔

کفات بضم اول جمع کافی بمعنی دانایان کارگذار۔

کفت بفتح کاف عربی بمعنی شگافت و ترکایند و این صیغهٔ ماضی ست از کفتن از برهان۔

کفتار بالفتح جانوریست صحرائی درنده که بهندی هوندار گویند از لطائف و غیر آن و بعضی گویند بمعنی زن ساحره نیز ست که جگر مردم بنگاه خویش برآورده میخورد بهندی ڈائن نامند و اصل اینست که کفتار در فارسی و ڈائن در هندی نام همان درنده ایست که بیشتر سگ را شکار میکند چون زن ساحرهٔ مذکوره آن درنده را بسحر مسخر کرده سواری شود مجازاً زن ساحرهٔ جگر خوار را گویند۔

کفر بالضم ناگرویدن و ناسپاسی و بالفتح بمعنی پوشیدن و کوزهٔ بزرگ از منتخب و صراح۔

کفور بضمتین ناسپاسی و بفتح اول و ضم ثانی ناسپاسی کننده از نعمت از منتخب۔

کفلیز و کفچلیز بالفتح و جیم فارسی و یای معروف و در هر دو لفظ زای معجمه نام جانور آبی از قسم وزغ و بمعنی کفچه که در آن سوراخ باشند از لطائف۔

کف بالفتح و تشدید پنجه و کف دست و بمعنی باز ایستاده کردن کسی را و دوباره دوختن جامه را بر یکدیگر و نابینا کردن و خرقه و لقمه و ساقط کردن حرف هفتم رکن بحر چون نون فاعلاتن و مفاعلتن و در فارسی بالفتح و تخفیف بمعنی کف دست و یا بمعنی زبد چنانچه کف دریا و کف دهان بود و بمعنی سوختهٔ چقماق از منتخب و لطائف و صراح۔

کفاف بفتح اندازه و آنقدر معاش که کفایت کند و مستغنی ساز د از طلب و آن روزی و معاش و خرج روزمره باشد از بحر الجواهر و منتخب و کشف و لطائف و صراح و خیابان۔

کفک بفتحتین کف دست و بمعنی کف آب و کف صابون و کف شیر و امثال آن از شرح نصاب۔

کفل بفتحتین سرین آدمی و حیوان و بالکسر بہرہ و حصۂ چیزی و آنکہ بر ستور نتواند نشست وگلیم کہ بر پشت ستور اندازند از منتخب و لطائف و برہان و بحر الجواہر و بہار عجم۔

کفیل متعہد و ذمہ دار و ضامن و قبول کنندۂ کاری بر خود از منتخب و غیر آن۔

کف دعا گرفتن دست بدعا برداشتن

کفتین بالکسر و تشدید فا و تای فوقانی مفتوح ہر دو پلہ ترازو۔

کفیدن بالفتح ترکیدن از برہان۔

کفانیدن ترکانیدن از برہان۔

کف کردن بمعنی خوردن از اصطلاحات

کفن پارہ کردن شفا یافتن از بیماری و ضعف و نجات یافتن از آفت و مہلکہ۔

کفران بالضم ناسپاسی۔

کفن بفتحتین لفظ عربیست فارسیان گاہی تعریس کردہ کفن را بسکون فا آرند شفائی گوید **مصرعہ** از لتہ حیض خواہرت کفن کند۔

کفو بضمتین ہم جنس و ہم نسب مانند و ہمتا و این لفظ بضم اول و سکون ثانی نیز آمدہ از صراح۔

کفچہ بالفتح کچہ کلان و سر مار کہ بصورت کفچہ پہن می کند۔

کفہ بالفتح و تشدید فا پلہ ترازو و ہر چیز کہ مثل آن گرد باشد از منتخب و لطائف و مدار و مؤید و کشف و شرح و تاج اللغات و نیز در لطائف نوشتہ کہ بضم و تشدید بمعنی حاشیہ پیراہن و بفتح و تخفیف در فارسی خوشۂ نیم کوفتہ و آنچہ در و دانہ باشد۔

کفارہ بالفتح و تشدید فا پوشندۂ گناہان و آن بدل جنایت باشد مثلاً در شکستن قسم و خوردن روزہ معاوضۂ گناہ نماید و کفارۂ قسم یک بندہ آزاد کردن یا سہ روزہ داشتن یا دہ مسکین را طعام یا دہ مسکین را کسوت پوشانیدن و کفارۂ صوم دو ماہہ روزہ داشتن یا شصت مسکین را طعام از منتخب و کشف و فتاوی فیروز شاہی۔

کفیدہ بفتح اول بمعنی ترقیدہ و شگافتہ از کشف و فرہنگ حسینی و برہان و شرری۔

کفرہ بفتح اول و ثانی و ثالث جمع کافر۔

کفشکی بالفتح و در آخر یای معروف و نام داؤ کشتی کہ چون حریف در پای کسی پیچ جای خودش در بند خصم نیست ناگاہ سر پا بر خصیہ اش زند تا معلق بر زمین آید از شرح گل کشتی۔

فصل کاف مع لام

کلا بالفتح و تشدید لام حرفیست برای رد سخن پیشین حاصل معنی آن اینست کہ چنین نیست و گاہی برای مسلم داشتن سخن غیر باشد درین صورت اسم باشد۔ بمعنی حق ست و بتخفیف لام بمعنی گیاہ تر از کشف و صراح و بکسر اول و تخفیف لفظی موضوع برای معنی تشبیہ و درین حالت بدون اضافت مستعمل میشود۔

کلیسا بکسر اول و ثانی و یای مجہول و سین مہملہ پرستشگاہ کفار از کشف و مؤید و مدار و برہان۔

کلب عوا بالفتح عین مہملہ و تشدید واو سگ بسیار فریاد کنندہ و نام منزلی از منازل قمر و آن چہار ستارہ اند بصورت سگ آواز کنندہ۔

کلب بالفتح سگ و بفتح اول و کسر لام بمعنی دیوانہ و گزندہ از منتخب۔

کلاب بکسر اول جمع کلب کہ بمعنی سگ باشد از منتخب۔

کلب کلب لفظ اول بفتح کاف و سکون لام و لفظ دوم بفتح کاف و کسر لام بمعنی سگ گزندہ و سگ دیوانہ از منتخب

کلوب بالضم و تشدید لام مضموم و بای موحدہ ابزار آہنگر کہ بدان آہن گرم را میگیرد از منتخب۔

کلوخ کوب آلتیست کہ زارعان بدان کلوخ کلان را کوبند و شکنند از خیابان۔

کلک خسپ بفتحتین و کاف عربی و ضم خای معجمہ مفلس پریشان حال چہ کلک بمعنی گلخن ست از چراغ ہدایت

و بعضے بجای غسپ لفظ چسپ بفتح جیم فارسی نیز نوشته اند و کلک بمعنی خاکستر نیز مرقوم ساخته اند۔

کلات بفتح دیہ و قریہ و قلعۂ بالای کوہ و نام فنی از کشتی از چراغ ہدایت وغیره۔

کلفت بفتحتین و سکون فا و بعدہٗ فوقانی بمعنی گندہ و درشت و ناہموار از برہان و بہار عجم و بالضم و فتح فا کدورت و رنج و اندوه باین معنے عربیست از منتخب و سراج۔

کلالت بفتح مانده شدن و کند شدن زبان و بے پدر و مادر شدن و بے فرزند شدن از منتخب۔

کلارة بکسر اول بروزن و معنی حراست و حفاظت از منتخب۔

کلاونت بفتح اول و لون و فتح واو قومیست از مطربان و این لفظ ہندیست۔

کلکج بجیم عربی ستیزه کننده۔

کلند بروزن سمند آلتے آہنی کہ بدان زمین را برای زراعت بکاوند بہندی کسی گویند از سروری و سراج و برہان۔

کلید بکسر معروف کہ بدان قفل بکشایند۔

کلہ قند بفتح کاف و تشدید لام کوزه قند۔

کلب الجبار ستاره است بصورت کلب

کلوخ انداز سوراخہا کہ در دیوار قلعہ سازند کہ از میان آنہا سنگ و کلوخ بر دشمنان اندازند والحال از انہا بہ بندوقہا جنگ میکنند و جشنے و عشرتے و شراب خواری کہ در ہفتۂ آخرین ماه

شعبان کنند و بمعنے فلاخن نیز آمده از برہان و رشیدی و بہار عجم۔

کلس بکسر اول و سکون لام و سین مہملہ لفظ عربیست بمعنی آہک سفید و چونہ و آہکی کہ بدان عمارت سازند و بفتحتین و سین مہملہ در ہندی قبہ را گویند کہ بر گنبد عماری و برج و مساجد و کنگره ہای عمارات نصب کنند۔

کلیات خمس بدانکہ در منطق پنج کلی است اول جنس چون حیوان دوم نوع چون انسان سوم فصل چون ناطق چہارم خاصہ چون ضاحک پنجم عرض عام چون ماشی

کلاغ بضم و فتح زاغ دشتی از برہان۔

کلمرغ بالفتح نوعی ست از کرگس سرخ سر کہ بر سرش پر نباشد از سراج و برہان۔

کلف بفتحتین داغہای تیره کہ بر رخساره بعضے مردم پدید آید و بمعنی عشق از شرح نصاب منقول از کنز و مغرب و قاموس و در منتخب نوشتہ کہ بالفتح شیفتہ شدن بچیزے۔

کلمح البرق مثل درخشیدن برق یعنی بزودی تمام۔

کلک بالکسر ہرنی میان خالی را عموماً و نے قلم را خصوصاً و بفتحتین بمعنی نشتر حجام و فصاد کہ بہندی آنرا چھینہ گویند و بمعنے شوم و نامبارک بلا و سختی و درد سر و بالفتح بمعنی لعل و آغوش و بالضم بمعنی پشم نرم و دنبہ از سراج و مصطلحات و برہان و لطائف

کلنگ بفتحتین و لون و کاف فارسی دستے

افزاری ست کہ بدان زمین و دیوار کاوند و بضم اول و فتح لام پرنده مشابہ بسارس و نام ساز از برہان و شرح نصاب و در لغات ترکی برای معنی اول بضم اول و فتح لام نوشتہ و گفتہ کہ بہ فارسی آنرا کلند نامند و در جواہر الحروف نوشتہ کہ بفتح اول و ثانی مبدل کلند زیرا کہ دال مہملہ بکاف فارسی بدل میشود۔

کلال بفتح اول در عربی ماندگے اعضا و خیرگی و کندی و بضم اول در فارسی بمعنی کسیکہ ظروف از گل سازد از منتخب و برہان۔

کل بالفتح کسیکہ سر او بے مو باشد از جوشش سر یعنی ترکیست و بالفتح و تشدید لام بمعنی گنگ و لال درین صورت لفظ عربیست و در منتخب بمعنی کند شدن زبان و بالضم و تشدید لام بمعنی ہمہ و جمیع و در لطائف نوشتہ کہ این لفظ مفرد است کہ بمعنی جمع آید و در اصطلاح صوفیہ کل واحد مطلق را گویند و کل اسم حق تعالی است باعتبار حضرت واحدیت و الہیت کہ جامع مجموع اسما است۔

کلل بفتحتین پری چند از مرغ مخصوص کہ پادشاہان و جوانان بدستار و کلاه نہند و آنرا جیغہ و کلغی نیز گویند از برہان و در عربی شکستگی مرغزار یا گلہا مستفاد از صراح و بالکسر گنگی و بستہ زبانی از لطائف۔

کلمل و کلکل بہر دو کاف مفتوح ہرزه گوے از مصطلحات۔

کلکل بفتح هر دو کاف عربی و فتح میم و سکون هر دو لام شور و غوغا۔

کلیل بفتح کند و سست و مانده شده و خیره و گنگ از منتخب و مدار و سراج۔

کلام بفتح سخن گفتن و باصطلاح علم نحو لفظی ست که متضمن باشد دو کلمه را یعنی مرکب باشد از دو اسم یا فعل و اسم که نسبت یکی بدیگرے باشد بدین وجه که فائده تام دهد چنانچه زیدٌ قائمٌ و قام زیدٌ و کلام علمی ست که دران مسائل نقلی را بدلائل عقلی ثابت کنند و متکلم دانندهٔ آن علم ست از منتخب و چهار شربت۔

کلام مستدام عبارتست از کلام آلهی و وحی۔

کلم بالفتح خسته و مجروح کردن و بفتح اول و کسر لام زخمها جمع کلم از منتخب۔

کلوم بضمتین جراحتها از شرح نصاب۔

کلیم سخنگوی و هم سخن و مجروح و لقب موسیٰ علیه السلام چراکه اکثر با حق تعالیٰ کلام می کردند و تخلص شاعر۔

کلبتان و کلبتین بفتح اول و فتح بای موحده و فتح تای فوقانی آلیست آهنگران راکه بدان آهن گرم را گرفته بدست دیگر از مطرقه می کوبند و آنرا انبر و ماشه نیز گویند و بمعنی گلگیر شمع نیز آمده از برهان و سراج و شرح نصاب ظاهرا این هر دو لفظ تثنیهٔ کلبه است که یک پره آنرا میگفته باشند۔

کلیتین بضم اول و فتح یای تحتانی و فتح تای فوقانی هر دو گرده و این تثنیهٔ کلیه است۔

کلیدان بفتح اول کنده را گویند که بر پای دزدان و گنهگاران نهند و بکسر اول آلت بست و کشاد در باغ و در کوچه و قفل را نیز گویند از برهان و کشف و مؤید۔

کلاشکن بفتح نوعی از حلوا که بغایت سخت باشد از برهان۔

کلید افگندن در ولایت رسم ست که چون زنان آنجا بفال گوش متوجه شوند افسونی خاص بر کلید دمیده بر سر راه اندازند از مصطلحات۔

کله بر کله کسے زدن کنایه از دعوے برابری داشتن از مصطلحات۔

کلاغ گرفتن و کلاغ زدن طعنه زدن و استهزا کردن از مصطلحات

کلاه انداختن و کلاه بهوا انداختن و کلاه بر آسمان انداختن کنایه از کمال ذوق و شادمانی و خوشحالی از رشیدی و برهان و بهار عجم و شخصی کلاه انداختن بمعنی عاجزی کردن نیز نوشته۔

کلاه افگندن و کلاه برکشیدن مراد از تعظیم چراکه در بعضی ملکها برای تعظیم دیگری کلاه خود را از سر برگیرند چنانچه در اهل فرنگ معمول ست۔

کلاه گوشه شکستن فخر کردن۔

کلوخ خشک بر لب مالیدن کنایه از مخفی و پنهان داشتن امری از برهان

کلو بضمتین و واو مجهول بمعنی کلان تر و رئیس محله و بعضی بکسر اول خوانده اند از لطائف و بضمتین و واو معروف در عربی صیغهٔ جمع امر حاضر بمعنی بخورید درین صورت بعد واو الف زائد هم می نویسند برای علامت تمیز واو جمع از واو اصلی۔

کلمه بفتح اول و کسر لام و فتح میم بمعنی سخن از کشف و مدار و منتخب و در لطائف بمعنی یک سخن و نیز در منتخب نوشته که باصطلاح نحویان کلمه لفظی ست مفرد که معنی داشته باشد و منطقیان کلمه فعل را گویند۔

کله بالکسر و تشدید لام اپنچه مثل خیمهٔ کوچک از جامهٔ باریک و تنک بجهت منع پشه و مگس سازند از رشیدی و منتخب و برهان و بهار عجم و صاحب کشف و مؤید بمعنی خیمه و سایبان نوشته و کله بالضم و تخفیف لام و های ملفوظ معروفست که بر سر پوشند و بمعنی آلت تناسل و بمعنی حرکات جماع از مصطلحات و چراغ هدایت۔

کلته بالفتح و تای فوقانی بمعنی اندک و بمعنی دم بریده و کسیکه حرف بمخرج گفتن نتواند و چوبدست کوچک و سطر بهندی آنرا سونتا و گنکه گویند از جهانگیری و کشف و برهان و در سراج نوشته که در اصل بمعنی بریده و مقطوع ست لهذا کلته دم بمعنی بریده دم و کلته پر بمعنی بریده پر و

کلتهٔ زبان بمعنی گنگ و هرشیئی ناقص را مجازاً کلته
گویند۔
کلافه بمعنی کلاوه و فنی ست از کشتی که هردو
پای خود بگردن حریف بند کرده و اوراشل
کلافه به پیچیدن فای کلافه مبدل از واو ست
در اصل کلاوه بود از مصطلحات۔
کلیچه بضم اول و کسر لام نان خمیری میده۔
کلاوه و کلابه بفتح در لفظ دوم بعد
الف بای موحده ریسمانی که بر چرخک تنند
بهندی اینٹا گویند از برهان و سراج۔
کلاته بفتح و حرف چهارم تای فوقانی بمعنی
ده کوچک یعنی مزرعه از برهان و شرح نصاب۔
کلیه بضم اول و سکون لام و تخفیف تحتانی
مفتوح گرده که عضو درونی معروفست و بضم
اول و تشدید لام مکسور و تشدید یای تحتانی
بمعنی همگی و همه بودن از منتخب و باصطلاح
منطق مفهومی را گویند که منع نکند نفس تصور
وقوع شرکت در وی چنانچه مفهوم انسان که حیوان
ناطق ست صادق می آید بر زید و بکر و خالد
و غیر هم۔
کلیتره بفتح اول و سکون لام و فتح بای
فارسی و سکون تای فوقانی و را مهمله بمعنی
نادرست از کشف و مدار و سروری و در برهان
و سراج بمعنی بیهوده و بی معنی۔
کلغنه بفتحتین و سکون نون و بای موحده کلیچه
که از حلوا و مغز بادام پر کنند از سراج۔
کلاله بضم اول موی پیچیده و بمعنی زلف
نیز آمده و این لفظ بکاف فارسی نیز آمده
از برهان و غیر آن۔
کلبه بالضم و بای موحده خانهٔ کوچک و بمعنی
گوشه و دکان هم آمده از برهان۔
کلاه بضم اول معروفست و بمعنی تاج
پادشاهی آمده از برهان۔
کلیله نام شغالی ست که قصهٔ او در کتاب
کلیله و دمنه مسطور ست از لطائف۔
کلاپیسه بفتح اول و بای فارسی مکسور و یای
مجهول و سین مهمله گشتن چشم باشد از حال خود
چنانکه سیاهی چشم پنهان شود و بلذت بسیار
شهوت یا بواسطهٔ ضعف یا بجهت خشم و
امر ضی از لطائف۔
کلاسه بکسر اول و سین مهمله ماخوذ از کلس
که بالکسر ست بمعنی چونه و آهک و گچ چنانکه در کنز
آمده پس معنی کلاسه آنچه از چونه ساخته باشد چنانکه
حبال بمعنی دام که از حبل ساخته میشود شرح
گلستان از عبد الغنی و سراج و آنچه بعض شارحان
گلستان و بعض اهل لغت کلاسه بضم اول نام
موضع گفته اند ظاهراً خطاست چرا که در مسجد
تخصیص موضع دیگر گنجایش ندارد۔
کلامی منسوب به علم کلام و علم کلام عبارت
از معرفت عقائد ست با دلهٔ عقلیه مؤید
نقل و گاهی مراد از کلامی شخصی که ذوق
توحید عیانی نیافته باشد در راه معرفت
الهی بپای استدلال رفته باشد از لطائف۔
کلک فرنگی نوعی از قلم که آنرا حاجت
بدوات نباشد و آن چوبی میان تهی
باشد و اندرون آن میلی از قسم آهن
مصنوعی یا از سرب محکم کرده می نهند که
بوقت نوشتن میل مذکور بکاغذ سوده
حروف مانند بسیاهی ظاهر می گردد پادشاهان
و امرایان اکثر بدان قلم بر عرائض مردم
دستخط می نمایند۔
کلی جزئی باصطلاح منطق کلی آنست
که مفهوم او از شرکت اباء نکند چنانچه حیوان
و جزئی آنست که مفهوم او اباکند از شرکت
چنانچه زید و عمرو۔

فصل کاف عربی مع میم

کمتری بیانش در آخر همین فصل مسطور
ست۔
کمخاب صاحب کشف گفته که بالکسر
صحیح ست و در برهان نوشته که بالکسر و
بالفتح هر دو صحیح و در رشیدی نوشته که بالکسر
صحیح نیست چرا که خاب کم دارد و خواب بمعنی
آنست که آنرا بهندی روان گویند بضم
یعنی پشم باریک۔
کمات بفتح و در آخر تای فوقانی سماروغ
و آن چیزیست سفید بشکل بیضه و بعضی بصورت
چتر در ایام برسات از زمین روید و بضم کاف
بمعنی دلاوران و سپاهیان این جمع کمی
ست که بمعنی دلاور باشد از سراج و منتخب
و این لفظ بهر دو معنی بتای مدور هم نویسند
کمیت بضم اول و فتح میم و سکون

تحتانی بمعنی شراب لال انگوری که بسیاهی زند و آب سرخ
رنگ که بسیاهی زند یا لال دم او سیاه باشد نام شاعری از
عرب بفتح اول و تشدید میم مکسور و تشدید
تحتانی بمعنی چندی و مقدار چیزی که سنجیده شود
یا پیموده شود یا شمرده شود و شرح نصاب از
یوسف بن مانع و برهان و رشیدی و منتخب
صراح و غیر آن —
کمند وحدت ریسمانی باشد از ریشم
وغیره که درویشان و صوفیان بوقت مراقبه
گرد کمر و زانو پیچیده می نشینند از
مصطلحات و بهار عجم و چراغ هدایت —
کمر وحدت بمعنی کمند وحدت از
مصطلحات —
کماج بضم اول و جیم فارسی نوعی از نان
ست که سطبر باشد و بمعنی با در لیسه خیمه و این
لفظ ترکی ست از برهان و مصطلحات —
کمند در اصل خمند بود زیرا که معنی خم و پیچ
و انعطاف در وی ظاهر ست از جواهر الحروف
کمر بند جاکرد بمعنی میان بند —
کماد بکسر اول و در آخر دال مهمله گرم کردن
عضو بچیزی که آن چیز را اول از آتش گرم
کرده باشند از کشف —
کمر بر کمر بمعنی بلندی بر بلندی چه کمر بمعنی
بلندی هم آمده و بمعنی بنا بر برابر نیز آمده
از سراج و کشف و برهان —
کمر بفتحتین معروفست یعنی میان و بمعنی میان
بند که بهندی پٹکا گویند و این بمعنی مجاز ست
و گرد بوده میان کوه را نیز گویند از چراغ
هدایت و سراج و در خیابان نوشته که کمر
در اصل بمعنی میانست و بمعنی بندیکه بر کمر بندند
مجازاً شهرت گرفته پس کمربند را که بعضی
غلط گویند محل نظر ست —
کمیز بضم اول میم بر وزن گریز بمعنی بول
و بکسر اول نیز آمده و بکاف فارسی نیز نوشته
اند از برهان —
کمک بفتحتین اعانت و مددگاری
چه در کار و بازو چه در جنگ از لغات ترکی
نوشته شد —
کمال تمام و تمام شدن و تخلص دو
شاعر یکی از اصفهان و دیگر از خجند از منتخب
و مؤید —
کمان رستم قوس قزح از مصطلحات
کم بالفتح و تخفیف میم در عربی بمعنی چند و
بمعنی بسیار و بالضم و تخفیف میم ضمیر جمع مذکر
مخاطب بمعنی شما و بالفتح و تشدید میم مقدار
چیزی و بالضم و تشدید میم بمعنی آستین و بالکسر
و تشدید غلاف شگوفه و اکمام جمع این هر دو
از منتخب و غیره و لفظ کم بالفتح در فارسی نقیض
اندک هر دو اگر چه برای معنی تقلیل ست
لیکن اکثر بمعنی نفی مطلق آید از جواهر الحروف
کمم بفتحتین نام تالاب در کشمیر —
کمین پنهان شدن در جای بقصد
دشمن یا شکار از برهان و در منتخب پنهان
شونده در کارزار و جز آن و در سراج نوشته
که کمین بر وزن نگین لفظ عربیست از ینجا
است که صاحب قاموس بمعنی کسے آورده
که بقصد کسی پنهان نشیند و کمین گاه جای
شخص مذکور و کمین کردن مجازاً بمعنی
پنهان شدن بقصد کسی یا چیزی میتواند
که کردن در ینجا شدن باشد چنانکه سعدیؒ
فرماید **مصرعه** طبع ترا تا هوس نحو کرد ؛
و نیز مجازاً بمعنی کمین گاه آمده چنانکه فلانی
در کمین ست و در فارسی بمعنی چیز کم آمده
کمزن بالفتح و زای معجمه مفتوحه بمعنی کم
همت نوشته اند و بعضی گفته که کمزن یعنی
ذکرش کم کن یعنی ذکرش ترک کن —
کمان در اصل خمان بود بفتح خای معجمه
منسوب بخم بتغیر السنه خا بکاف بدل شده
از برهان —
کم چیزی گرفتن بفتح اول و اضافت
ناشده و نابود انگاشتن بدانکه لفظ کم در
مقام معدوم نفی مطلق استعمال کنند
از مصطلحات —
کمند حلقه کردن مستعد صید و
پیکار بودن —
کمان کسی کشیدن هم آورد او
شدن و از عهده آن بر آمدن از مصطلحات
کمون بفتح و تشدید میم مضموم نام
دوائیست که بهندی زیره گویند از منتخب
و بحر الجواهر معجون کمونی از ین مرکب باشد
کمر باختن کمر شکستن و بی طاقت

ماندن از بیم و غم۔

کمر کشادن ترک کردن کارے فراخ کردن از برہان۔

کمان شیطان توس قزح۔

کمان از طاق بلند آویختن از ظہور امر عظیم و کار عجیب تفاخر کردن معمولست کہ چون کسے فتح عظیم میکند کمان خود را از جاے بلند می آویزد۔

کمانچہ نام سازے معروف کہ مضراب آن کمان شکل چیزیست از برہان و سراج۔

کمانہ کمان نجاران کہ برمہ را بدان بگرد آرند از برہان۔

کمرکوہ میان کوہ از سراج۔

کمان جولہ بجیم عربی و واو مجہول بمعنی قربان کہ کمان را دران گذارند چرا کہ جولہ بمعنی ترکش ست چون قربان پی ترکش بند بندند لہذا چنین گفتہ شد از سراج۔

کمان گروہہ بضم کاف فارسی و ضم را و ہاے ہوز و واو مجہول کمانیکہ دران غلولہ نہادہ رہا کنند از برہان و بہندی آنرا غلیل گویند۔

کمثری بالضم و تشدید میم مفتوح و سکون ثای مثلثہ و فتح را و ہملہ و الف مقصورہ بصورت یا نام میوہ کہ آنرا بفارسی امرود گویند از منتخب و شرح نصاب۔

کمی بفتح کاف و کسر میم و تشدید یا بروزن فعیل بمعنی دلاور و دلیر کہ با سلاح باشد از شرح نصاب و منتخب۔

کماہی بفتح اول و کسر ہا و فتح یا و در محاورہ فارسی بسکون یا بمعنی چنانچہ آن مقدمہ ست۔

کما ینبغی بمعنی چنانچہ کہ سزاوارست درین لفظ کاف حرف تشبیہ و لفظ ما زائدہ چرا کہ بعد کاف تشبیہ لفظ ما زائدہ آرند تا حرف جارہ بر فعل نیاید و ینبغی صیغہ مضارع از انبغاء کہ ناقص یائی ست از باب انفعال بمعنی سزاوار شدن۔

فصل کاف عربی مع نون

کندہ با بالضم و ہای فارسی چوبہاے سنگین کہ سوراخی چند داشتہ باشد کہ پاے گنہگاران دران انداختہ بند کنند۔

کنب بفتحتین ریسمانی ست کہ آنرا از پوست کنان سازند و آن نہایت محکم باشد و نوعی از خیارست و بمعنی برگ و تخم بنگ و بعربی بمعنی چرک دست و پا از برہان۔

کنشت بضم اول و کسر نون و سکون شین معجمہ و فوقانی بتخانہ از مدار و کشف و جہانگیری و در رشیدی آتشکدہ نوشتہ و در برہان ہمان حرکات مذکورہ بمعنی معبد یہود و در سراج نیز ہمان حرکات مذکورہ بمعنی عبادت خانہ کفار۔

کنیت بالضم و سکون نون و فتح تحتانی و تای فوقانی نامی کہ در اول آن لفظ اب باشد بنصب یا بجر یا برفع یا لفظ ام باشد یا ابن یا بنت چون ابو الحسن و ابی بکر و ابا ہریرہ و ام الکتاب و ام کلثوم و ابن حاجب و ابن السبیل و بنت الکرم بمعنی شراب انگوری و بنت الصدر بمعنی اندیشہ و گاہی لفظ کنیت در فارسی بمعنی لقب ہم مستعمل میشود۔

کنایت بکسر پوشیدہ سخن گفتن و سخن پوشیدہ و باصطلاح چیزی را بچیزی در ذہن تشبیہ کردہ اسم مشبہ را مخفی داشتہ مشبہ بہ مذکور ساختن مثال آن **بیت**

لولو از نرگس فرو باریدہ گل را آب داد
وز تگرگ روح پرور مالش عناب داد

یعنی معشوق رنجیدہ شد و اشک از چشم فرو بارید و رخسارہ را آب داد و از دندان روح پرور لب خود را مالش داد۔

کنجد بالضم و جیم عربی مفتوح تخمیست معروف کہ از آن روغن گیرند بہندی آنرا تل گویند بکسر تای فوقانی۔

کند بالفتح بمعنی شکر و قند معرب آنست و نام ولایت از خجند و بترکی مطلق دہ را گویند از سراج و در برہان بمعنی جراحت و ریش و بمعنی گریز و گریختن نیز آمدہ و در مصطلحات نوشتہ کہ باصطلاح تیر اندازان کششی کہ بعد کشیدن کمان در حالت کشاد تیر کنند۔

کنود بفتح اول و ضم نون و دال مہملہ بمعنی ناسپاس و زمینیکہ در و گیاہ نروید

وبفتحتین ناسپاسی از لطائف۔

کنگر بالضم وکاف دوم فارسی مضموم مخفف کنگرہ کہ بالای عمارت سازند از سراج۔

کندر بضم اول وسوم صمغ درختی ست مشابہ بمصطگی از منتخب

کنار بفتح کنارۂ چیزی وگوشہ وطرف وبکسر بمعنی بغل وآغوش وبضم اول ثمری است خوش مزہ بہندی آنرا بیر گویند از برہان وصاحب رشیدی خلاف آن نوشتہ کہ بکسر گوشۂ ہر چیز وطرف وبفتح بغل وصاحب کشف نیز بفتح بمعنی بغل گفتہ۔

کنداور بالضم دانا وحکیم وپہلوان از رشیدے۔

کنندۂ در خیبر بفتح کنایہ از حضرت علی کرم اللہ وجہہ۔

کندپیر بضم کاف وسکون نون ودال مہملہ موقوف وکسر بای فارسی ویای معروف پیر زن سال خوردہ۔

کنز بالفتح وزای معجمہ گنج وخزانہ ونام کتاب در علم فقہ ونام کتابی در لغت۔

کنوز بضمتین جمع کنز کہ معرب گنج ست

کنیز بفتح اول وکسر ثانی بمعنی زن مملوکہ وپرستار زنان وبمعنی دختر بکر ودوشیزہ نیز آمدہ از برہان ودر جہانگیری بکسرتین۔

کناس بالفتح وتشدید نون وسین مہملہ آنکہ خاشاک خانۂ مردم روبد وآنرا بفارسی ہندوستان خاکروب وبمجاز بمعنی جلاد وگرگن زندہ تیز آمدہ وبکسر اول وتخفیف نون جای خواب کردن آہو وگوزن از صراح وغیرہ

کنائس بفتح کاف وکسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست وسین مہملہ مساجد ومعابد ترسایان از کشف ومنتخب۔

کنگاش بالکسر ونون خفی وکاف دوم فارسی وشین معجمہ مشورت وصلاح پرسی واین لفظ ترکیست از بہار عجم وسراج ومدار ومؤید وجہانگیری ولغات ترکی۔

کنگش بکسر کاف عربی وفتح کاف فارسی بمعنی مشورہ واین مخفف کنگاش ست

کنش بفتح اول وکسر نون وشین معجمہ بمعنی کینہ وبضم کاف وکسر نون بمعنی کردار وعمل از مصطلحات۔

کنف بفتحتین جانب وکنارہ وپناہ از منتخب ومؤید وکشف

کنیزک کاف آخر این لفظ جزو کلمہ نیست بلکہ برای تصغیر یا تحقیر۔

کنجشک بضم وکسر جیم طائر معروف ونام چوبیست در ساز ودر برہان ومزیل ومؤید این لفظ بضم کاف فارسی وکسر جیم ست ودر جہانگیری نیز بضم کاف فارسی وفتح جیم۔

کنگ بضم کاف ودوم فارسی فربہ وقوی ہیکل وخوشۂ خرما وبالکسر بمعنی بجیاد وزبان آور وبالفتح بمعنی بال مرغ وبازوی انسان وشاخ درخت وبضم کاف فارسی بمعنی انسان بے زبان از لطائف۔

کنام بضم اول آرام گاہ بہائم وآشیانۂ مرغان صحرا وچراگاہ از سروری ولطائف وبرہان۔

کندلان بالضم ودال مہملہ نیز مضموم خیمۂ کلان وبزرگ کہ پیش دروازۂ پادشاہ استادہ کنند واین لفظ ترکیست از رشیدی وبرہان۔

کنان بفتح اول بمعنی کہنہ وبکسر بمعنی پوشش از شرح نصاب۔

کن بالکسر وتشدید نون بمعنی پردہ وپوشش وبضم کاف در عربی صیغۂ امر بمعنی شو مشتق از کان یکون کونًا واشارت باشد بامر حق تعالیٰ در روز ازل در باب پیدا شدن موجودات از منتخب وشرح نصاب وبکسر اول در ترکی بمعنے پس وعقب۔

کن مکن بمعنی امر ونہی کہ حکومت عبارت از آنست از برہان۔

کنعان بالفتح نام پسر نوح علیہ السلام کہ کفر ورزیدہ بود ونام شہر یعقوب علیہ السلام ونام پدر نمرود از شرح خاقانی ومؤید وبرہان۔

کندہ شدن بالضم بند شدن۔

کندہ کردن بالضم نام داوی از کشتی وآن پای خود را در پای حریف بند کردن

زور بر سینهٔ حریف آوردنست از شرح۔
کندن بالفتح معروف ست و بمعنے رمیدن نیز آمده۔
کن فکان بضم کاف و فتح فا حاصل معنی این مجموعه شو پس شد مراد از عالم موجودات
کن فیکون کنایه از عالم موجودات۔
کنون بضمتین بمعنی اکنون از برہان۔
کندو بضم خم بزرگ که از گل سازند و دران غله پر کنند از لطائف۔
کنایه بکسر اول و حرف چهارم یای تحتانی پوشیده سخن گفتن بطوریکه معنی آن صریح و ظاہر نباشد۔
کنانه بفتح اول و بدو نون کهنه و بکسر اول کیش تیر که آنرا ترکش گویند از منتخب و برہان و شرح نصاب۔
کنه بالضم و در آخر ہای ملفوظ در عربی بمعنی پایان ہر چیزی و وقت کار و حقیقت چیزے و بفتحتین و ہای مختفی در فارسی جانورے است کوچک که بر سگ و دیگر جانوران چسپد بعربی آنرا قراد گویند بضم قاف از برہان و سراج و منتخب و غیر آن۔
کنده بالضم ہر چوب سطبر و بزرگ و بمعنی چوبی کلان سوراخ دار که پای مجرمان بسوراخ داخل کرده میخ بند نمایند و نام فنی از کشتی و بالفتح بمعنے خندق معرب ہمین ست از برہان و لطائف از مصطلحات۔
کنیسه بکسرتین و یای معروف و سین مهمله معبد گبران و ترسایان از برہان و سراج۔
کناره بفتح معروفست از برہان جهانگیری و رشیدی۔
کنجاره بالضم و جیم عربی آنچه بعد از کشیدن روغن ثفل کنجد وغیره ماند از برہان۔
کناسه بضم اول و سین مهمله خاشاک و آنچه بجاروب از جای رفته گرد از منتخب
کندوری بالفتح و دال مهمله مضموم سفره و دستر خوان طعام از برہان و لطائف و سراج۔
کنج کاوی بضم کاف عربی و جیم عربی و کاف عربی و واو بمعنی تفحص و تلاش و کوفت و غور و امعان۔
کنده کاری ہر دو کاف عربی مفتوح نقشہا که بر روی چوب و سنگ و امثال آن کنند از مصطلحات۔

فصل کاف عربی مع واو

کوکب بفتح ہر دو کاف و بای موحده ستارهٔ روشن و بزرگ از منتخب۔
کولاب بواو مجهول بمعنی تالاب از برہان۔
کواعب بفتح اول و ثانی و کسر عین مهمله و بای موحده زنان نارپستان و این جمع کاعب ست از منتخب۔
کوداب بالضم و واو مجهول و دال مهمله و بای موحده آشے باشد که آنرا از شیرهٔ انگور پزند از برہان۔
کوچهٔ سلامت خندقی باشد بسیار کج و پر پیچ که اہل محاصره از میان موجال خود در پناه کجهایش بقرب قلعهٔ غنیم میرسند۔
کوه رحمت نام کوہی ست قریب مکه که آنرا جبل الرحمة گویند۔
کوست بالضم بمعنی صدمه از برہان
کوسج بالفتح و سین مهمله نیز مفتوح و جیم عربی معرب کوسه که معنی آن در تحقیق کوسه مذکور است از برہان و رسالهٔ معربات
کوخ بضم و واو مجهول و خای معجمه خانهٔ که از نے و علف سازند و خانهٔ بی روزن و گیاہی که از ان حصیر بافند و بمعنی کرم چنانکه در فلان چیز کوخ افتاده از برہان و سراج و لطائف۔
کود بالضم و واو معروف و دال مهمله تودهٔ خرمن غله و تفسیر مجموعه ہم ست که در مقابلهٔ پراگنده باشد از برہان۔
کون و فساد بالفتح موجود شدن و تباه گردیدن۔
کوه زمرد مراد ازین شے محال۔
کوچه بند بمعنی محفوظ و کوچه که ہر دو سر آن دروازه بنا کرده باشند که بوقت اندیشه آفتے آنہارا بند نمایند۔
کور بالفتح و را مهمله افزونی و پیچ و دستار از صراح۔
کوکنار بالضم و واو مجهول و کاف عربے و نون غوزهٔ خشخاش مرکب از کوک که بمعنی

سرفہ است و نازک ترجمہ رمان زیرا کہ بسرفہ مفید ست از برہان و سراج۔

کورر بضم کاف و فتح رای مہملۂ اول در ترکی بمعنی می بیند۔

کون خر بالضم نادان و احمق و مرد بی عقل از برہان و رشیدی و در سراج نوشتہ کہ کون خر باضافت کنایہ از مردم بے تمیز و احمق۔

کوتہ نظر ناعاقبت اندیش از برہان۔

کومہر بروزن دلیر زمین بے آب و علف از برہان و در شرح نصاب بکاف فارسی بمعنے زمین ہموار۔

کوتر بالفتح و تای فوقانی مفتوح بمعنی کبوتر

کوزہ قمار شخصیکہ زر قمار باز ان وام بدہد چون بتفاریق از انہا باز ستاند در کوزہ جمع منماید۔

کوز بواو معروف و زای معجمہ در عربی بمعنی کوزہ و ہر ظرف دستہ دار از منتخب و در فارسی بمعنی خمیدہ و دو تا شدہ و بمعنی پشت خمیدہ از برہان و سراج و بضم کاف و او معدولہ و سکون زای معجمہ در ترکی چشم را گویند کہ ترجمۂ عین ست از لغات ترکی۔

کوس بالضم و واو مجہول و سین مہملہ نقارۂ بزرگ و بمعنی کوفتن و آسیب و صدمہ و نقارہ را بمناسبت کوفتن کوس گویند و بمعنی صف لشکر و پردۂ فوج و قطار و نوعی از بازی کہ مشابہ شطرنج ست و بمعنی گوشہ عمامہ و گلیم و پلاس نیز آمدہ و بمعنی ایما و اشارت از برہان و سراج و رشیدی۔

کوش بالضم و واو مجہول و شین معجمہ نام روز چہاردہم از ہر ماہ شمسی از برہان و مؤید و در رشیدی باین معنی بکاف فارسی ست۔

کورنش بضم کاف و سکون رای مہملہ و واو غیر ملفوظ کہ بقاعدہ ترکی علامت ضمۂ ماقبل ست و بضم نون و شین معجمہ بمعنے خم شدہ سلام کردن و کسانیکہ واو را ملفوظ کنند خطا ست از لغات ترکی۔

کوکلتاش برادر رضاعی از لغات ترکی لہذا برادر رضاعی پادشاہ را کوکلتاش خان لقب باشد مؤلف گوید کہ برادر رضاعی درینجا مراد از پسر دایہ نیست بلکہ شخص دیگر باشد و کوکلتاش مرکبست از کوکہ و تاش و لام تجمیل زیرا کہ کوکہ پسر دایہ را گویند و تاش مبدل داش کہ کلمۂ اشتراک ست چنانکہ در فارسی لفظ ہم پس کوکلتاش بمعنے ہم کوکہ باشد یعنی دو شخص کہ شیر یک دایہ خوردہ باشند بالعرض و در پسر آن دایہ آن ہر دو شخص را کوکہ باشد و آن ہر دو شخص باہم کوکلتاش باشد یعنی ہم کوکہ و آنچہ کوکلتاش بمعنی پسر دایہ گویند ظاہرا مجازا باشد کہ او را در ترکی فقط کوکہ نامند۔

کوف بواو معروف بوم کہ طائر منحوس است از فردوس اللغات۔

کوہ مخروق کوہیست در راہ مکہ۔

کوک بواو معروف و کاف عربی بمعنی آواز بسیار بلند و تخم کاہو کہ خوردنش خواب آرد و بواو مجہول ہم آہنگ کردن سازی را با یکدیگر و موافق ساختن آوازہای تارہا و اصوات و بمعنی سرفہ کہ آنرا بعربی سعال گویند و ازین جہت غورہ خشخاش را کوکنار گویند کہ بسرفہ مفید ست و بترکی بواو معروف بمعنی کبود و نیلگون از برہان و سراج و جہانگیری و رشیدی و بہار عجم و کوک بضم کاف و واو غیر ملفوظ و سکون کاف عربی در ترکی بیخ و ریشۂ درخت و بمعنی چاق و تندرست از لغات ترکی نوشتہ شد۔

کودک مرکب از کود کہ بمعنی فضلہ و نجاست است چون اطفال بہوش نرسیدن اختیار احتیاط ندارند لہذا چنین گفتند و این تحقیق ہرچند در ظاہر مکروہ است لیکن بیان واقعی را چہ چارہ غالبش در عرف بر پسر امرد و نابالغ اطلاق کنند از جواہر الحروف۔

کوینک بضم کاف و واو غیر ملفوظ و سکون تحتانی و فتح لام در ترکی بمعنی پیراہن۔

کوچک بمعنی خرد و نام مقامیست از دوازدہ مقام موسیقی از چہار شربت

کوشک بالضم و واو معدولہ و

سکون شین معجمه قصر و بنای بلند از برهان و بواو مجهول و فتح شین نیز آمده۔

کول بالضم و واو مجهول تالاب و مغاک و بفتحتین پوستینے که از پوست میش بزرگ دوزند و بعضی بمعنی گلیم کهنه نوشته و در هندی بفتحتین بمعنی نیلوفر آفتابی که گلش سرخ باشد و آنرا بهندی کمل نیز گویند از برهان و سراج و رشیدی۔

کوچک ابدال باصطلاح قلندران مریدے را گویند که از دیگر مریدان صغیر و خرد سال باشد از چراغ هدایت و چار شربت۔

کوتوال مفرس لفظ هندی ست بمعنی صاحب قلعه چه در اصل کوتوال بود بتای ثقیل هندی۔

کوتل بواو معدوله غیر ملفوظ و فتح تای فوقانی مرکب سواری خاص این لفظ ترکی ست از لغات ترکی۔

کوپال بضم و واو معروف و بای فارسی گرز آهنی از برهان و سروری و رشیدی۔

کواعب انجم بنات النعش۔

کوک شدن موافق شدن ساز با سازی از بهار عجم۔

کوک کردن موافق کردن ساز و موافق کردن آواز از برهان۔

کوکن بالضم بروزن مومن نام ولایتی ست از ملک دکن که بر ساحل دریاے

شور ست و در فارسی بمعنی چغد که طائر منحوس ست و بمعنی دُلدُل از برهان و رشیدی و سراج۔

کون بالفتح بمعنی بودن و هست شدن از منتخب و بمعنی دنیا و این جهان مستعمل میشود و در شرح نصاب نوشته که کون بالفتح مصدر ست بمعنی موجود شدن چیزی و عالم موجودات را کون ازان گویند که بعد از نابودن بود شد و در برهان نوشته که در عربی چیزی حادث را گویند یعنی سابق نبود و حالا پیدا کرده شد۔

کوهکن لقب فرهاد زیرا که خسرو پرویز بفریب وعدهٔ وصل شیرین کوه بی ستون را از فرهاد کندانیده راه هموار پیدا ساخته بود از سراج۔

کون خاریدن پشیمان شدن از سراج و برهان۔

کوردین بروزن پوستین جامهٔ پشمین و گلیم از برهان و جهانگیری و مؤید

کورگان بالضم و واو معروف و رای مهمله موقوف و کاف دوم فارسی آنکه از جانب مادر هم پادشاه زاده باشد از مدار و در لغات ترکی نوشته که شخصیکه نسبتش بسلاطین رسد و نسبت دامادی هم داشته باشد و در سروری بکاف اوّل فارسی و کاف دوم عربی بمعنی

پادشاهی که دختر خاقان چین در حبالهٔ نکاح او باشد۔

کوالیدن بفتح و بضم بالیدن زراعت وغیره از برهان۔

کوه ماران تلی ست در کشمیر از مصطلحات

کوستن بروزن و بمعنی کوفتن از برهان

کودن بالفتح و دال مهمله مفتوح اسپ بالانی که بار بر و نهند و بمعنی شخصیکه تیز فهم و زیرک نباشد مجاز ست از منتخب و در مؤید اسپ گران رو و کم رفتار و در خیابان از قاموس نقل کرده که این لفظ عربیست۔

کوهان بواو مجهول برآمدگی و بلندی پشت شتر و بلندی شانهٔ گاو۔

کوچه دادن گذاشتن راه برای کسی تا بگذرد از چراغ هدایت۔

کوچه یافتن راه یافتن کوچه۔

کوچهٔ خموشان قبرستان۔

کوری چشم فلان یعنی برغم فلان از مصطلحات۔

کوچهٔ لو محلهٔ لولیان از مصطلحات۔

کوکو بضم هر دو کاف عربی نوعی از پلاؤ و نوعی از ماکولات که از بیضهٔ مرغ سازند از مصطلحات و در رشیدی آواز فاخته۔

کو بالضم بواو معروف بمعنی کوچه و بمعنی محله و خانه نیز آمده و کلمه‌ایست که برای استفهام و دوری معقول نیز می آید چنانچه

مصرعہ کو دوستی کہ حال مرا پرسشی کند۔ و بفتح کاف فارسی بمعنی مغاک۔

کوره بالضم بواو معروف و رای مہملہ آتشدان آہنگران و مسگران و جائیکہ خشت و کچ و امثال آن پزند لیکن بدین معنی عربیت کما فی القاموس و میتواند کہ معرب باشد و نیز در عربی کوره بمعنی شہر و قصبہ و آبادی و ناحیہ و بواو مجہول در فارسی بمعنی حصہ دہم و پنجم حصہ از ملک فارس از سراج و رشیدی و برہان و منتخب و ملا و در بعضے فرہنگ نوشتہ کہ کوره بفتح کاف فارسی بمعنے ویران و جای خراب۔

کوکبہ بفتح ہر دو کاف و بای موحدہ در عربی بمعنی اختر کما فی القاموس بمعنی انبوه و جماعت نیز عربیت و مجازاً بمعنے فر و شکوه و حشمت و گوی مصیقل از سراج و کشف و در منتخب بمعنی بزرگی و ستاره و در برہان نوشتہ کہ چوبی باشد بلند و کج کہ از سر آن گوی فولادی مصیقل آویزند و پیش سواری ملوک میبرند و آن از لوازم پادشاہیست و بمعنی انبوه مردم نیز آمده۔

کوہہ بواو مجہول برآمدگی ہر چیز و برآمدگی پشت گاو و شتر و مجازاً بمعنی دوش انسان نیز آمده از برہان و سراج و رشیدی و در برہان و سروری بمعنی حملہ و نہیب نیز آمده۔

کوه پایہ زمین دامن کوه از برہان و مصطلحات۔

کونستہ بروزن گلدستہ سوزن آدمی از برہان۔

کوزه بالضم گلے باشد سفید رنگ مشابہ گل نسرین۔

کورگہ بفتح اول و ضم واو و سکون رای مہملہ و فتح کاف فارسی بمعنی نقاره این لفظ ترکیست بعضی محققان نوشتہ اند کہ در آخر این لفظ بجای ہا الف باید نوشت و بجو اندن ہا باید خواند از سراج و رشیدی و در لغات ترکی بضم اول و فتح را و واو معدولہ و فتح کاف فارسی بمعنی نقاره کلان نوشتہ۔

کوکہ بالضم در ترکی برادر رضاعی۔

کوسہ بواو مجہول کسیکہ بعد از وقت برآمدن ریش موی ریش او نروئیده باشد از برہان۔

کوفتہ بمعنی آسیب رسیده و آزار کشیده و از محنت و سفر مانده شده و بمعنی گلولہ قیمہ گوشت و آنچہ از وجہ قلتبانی و دیوثی حاصل نموده شود از مصطلحات۔

کواکب صوره یک ہزار و بست و پنج ستاره ثوابت اند کہ اہل ہیات از قواعد رصد آنہا را معلوم کرده چہل و ہشت صور کہ بر فلک مرتسم اند از آنہا مرکبست از انجملہ دوازده صور بر نفس منطقۃ البروج واقع اند کہ دوازده برج مشہوره عبارت از انست و بست و یک صور بجانب شمال منطقۃ البروج واقع شده و پانزده صور بجانب جنوب منطقۃ البروج و تفصیل کواکب صور در فصل بای موحده مع سین مہملہ مذکور شد باین عبارت بست و یک پیکر نور ایوان شمالی۔

کوبلہ بضم کاف و واو مجہول و بای فارسی حباب کہ در آب ہر شی رقیق پیدا شود و شگوفہ و قفل و موی فرق و کلاه از برہان

کوه بضم و تشدید واو مفتوحہ سوزن کہ در دیوار گذارند از شرح نصاب۔

کوتاه پاچہ کوتاه قامت و نام جانور چارپای صحرائی از مصطلحات۔

کوچک دلی نازک دلی و بیرحم و ترحم نیز نوشتہ اند۔

کور مقری بضم میم کور مادر زاد از خیابان و دیگر تحقیقش در لفظ مقری خواہد آمد۔

فصل کاف عربی مع ہا

کہربا مہره باشد زرد رنگ چون آنرا بر چرم سوده بکاه قریب کنند کاه را بخودی کشد۔

کہولت بضمتین دو مو شدن یعنے در ریش موی سیاه و سفید پیدا شدن از منتخب و کشف۔

کہبد بالضم و بای موحده مفتوح زاہد کوه نشین و مالک اشراف و خزانہ دار از برہان۔

کهر بفتحتین رنگی باشد مخصوص اسپ استرد آنرا کمیت هم می گویند از رشیدی و برهان و در سراج نوشته که گمان دارم که این لفظ بکسر اول و فتح دوم باشد تم کلام و بکسر کاف بهای مخلوط التلفظ و سکون را بهمله لفظ هندیست و آن صوتے باشد موسیقی دانان هند را که آواز بحجره می غلطانند۔

کهنه سوار سرآمد پهلوانان و نائب استاد کشتی گیران۔

کهف بفتح اول و سکون ثانی پناه و بمعنی غار از کشف و منتخب۔

کهول بفتح اول و ضم ثانی مردیکه در ریش او موهای سیاه و سفید باشد۔

کهل بالفتح مرد میانه سال یعنی نه جوان باشد و نه پیر بلکه میان جوانی و پیری باشد

کهین بکسرتین کوچک ترین از بیان و سراج

کهرشاد خوان بکسر کاف بهای مخلوط التلفظ نام مطربیکه منوت کهر خوب ادا میکرد۔

کهکشان بالفتح سفیدی باشد طولانی که شبها مشابه راه در آسمان نماید از برهان مؤلف گوید که خصوصاً در اخیر موسم برسات از سر شام نمایان باشد یکسر آن بجنوب و سر دیگر بشمال دگاهی ازین وضع منحرف هم میباشد و این را کهکشان ازان گویند که مشابه بدان است که کسی کاه را در رسن بسته بر زمین ریگ آلوده کشد و خطها ازان بر زمین پدید آیند۔

که بالفتح مخفف کاه و بالضم مخفف کوه و بالکسر بمعنے نو چک کم رتبه از سراج۔

کهنه بفتح اول و ثانی و فتح نون جمع کاهن که بمعنی غیب گوی و فال گیر باشد۔

کهینه بکسرتین بمعنے خرد و کوچک۔

کهنه فعله بضم کاف و کسر فا مکار و حیله کننده و تجربه کار۔

کهی بفتح اول و یاے معروف نوعی باشد علیحده که باطراف و جوانب خود براے لشکر خاص کاه و دانه و هیمه وغیره بیاریدے۔

فصل کاف عربی مع یای تحتانی

کیا بکسر اول بمعنی پهلوان و خداوند و پاکیزه از لطائف و برهان۔

کیپا بکسر کاف و یاے معروف نوعے از طعام که روده باریک گوسپند را پاک کرده و در جوف آن گوشت قیمه و دال نخود برنج و مصالح پر کرده در روغن می پزند از لغات ترکی نوشته شد۔

کیس فدا بیاے معروف و سین مهمله آنکه مخالف بوقت هزیمت کیسهاے زر انداخته بگریزد تا بزر مشغول شده تعاقب او نه کنند۔

کیاست بکسر اول و فتح سین مهمله زیرکی و دانائی از منتخب و مدار و کسانیکه بکاف فارسی خوانند محض غلط چراکه لفظ عربی است و در عربی کاف فارسی نمی آید

کیمخت معروف ست و سانانی در کاف فارسی آورده که اصل این گیو آموخت بود چه گیو وقتیکه در صحرای ترکستان پنهان می شد از پوست گورخر کیمخت ساخت و از دیگران آموختند از چراغ هدایت۔

کیت و ذیت بفتح کاف و فتح ذال معجمه و فتح هر دو تای فوقانی معنی چنان و چنین۔

کینونت بالفتح و نون اول مضموم و نون دوم مفتوح بمعنے بودن و آفرینش و پیدائش از منتخب وغیره۔

کیفیت بالفتح و تشدید یاے تحتانی دوم مفتوح چگونگی و حالت و نشئه که حاصل باشد در چیزے و در فارسی به تخفیف نیز آمده۔

کیومرث نام پادشاهی ست که اول در جهان پادشاهی کرد و در جهانگیری و غیر آن نوشته که گیومرت بفتح کاف فارسی و تای فوقانی بمعنی زنده و گویا چه گیو بمعنے گویا و مرت بمعنی زنده و آنچه در متاخرین بکاف عربی و ثای مثلثه مشهور ست درست نباشد چراکه این اسم فارسی ست و در فارسی ثای مثلثه نیامده و خان آرزو در سراج و چراغ هدایت نوشته که گیومرت بکاف فارسی و فتح میم و تاے فوقانی ست چه گیو قلب گوی ست بمعنی گوینده و مرت مبدل مردست که بدال مهمله باشد پس معنے ترکیبی

آن مرد گویا میشود ظاهرا پادشاه مذکور خوش
کلام بوده وطاقت لسان خوب داشته
باشد که بدین لقب ملقب گردید و در رساله
معربات ملا عبدالرشید صاحب رشیدی و منتخب
چنین نوشته که کیومرث بفتح کاف عربی و فتح
میم و ثای مثلثه معرب گیومرت ست که بکسر
کاف فارسی و فتح میم و تای فوقانی باشد و معنی
ترکیبی آن پیشوای زمین ست چه لفظ گیو بمعنی
زمین ست و مرت بالفتح بمعنی سید و پیشوا و
این کلمه زبان سریانی ست یا یونانی چنانکه گیومتر
یا که بمعنی علم هندسه ست گیو بمعنی زمین و متر بمعنی
اندازه و مرد و مارت بمعنی سید چنانچه مارت مریم
گویند حضرت مریم را۔

کیقباد معنی لفظی آن عادل برحق است چه
کی بمعنی عادل و قباد در اصل غباد بود بغین معجمه
یعنی برحق عین را بقاف بدل کردند نام پادشاهی
عظیم الشان از ایران که کمال عیاش بود
صد سال پادشاهی کرد از برهان و لقب
معز الدین که پادشاه دهلی و ممدوح امیر خسرو بود

کید بالفتح در عربی بمعنی مکر و حیله و فریب بد
سگالی از صحاح و صراح و بالکسر یای مجهول مخفف
کیدار که یکی از راجهای هند است که معاصر
سکندر بود و نام ستارهٔ منحوس که بهندی کیت
نامند از برهان و شرح سکندر نامه از خان
آرزو۔

کیاد بالفتح و تشدید تحتانی و دال مهمله مکار
و بسیار حیله گر۔

کیفر بالفتح و فای مفتوح و رای مهمله پاداش
وجزای عمل بد از کشف و بهار عجم و [illegible]
و در برهان جزای نیکی و بدی و در سراج مکافات
و سزای بدی۔

کینه توز بضم فوقانی و واو مجهول و زای
معجمه کینه اندوز و بمعنی کینه کش۔

کیکاؤس نام پادشاهی از ایران
که رستم از رفیقان او بود و نام برادر معز الدین
کیقباد سلطان دهلی۔

کیس بالفتح و تشدید یای تحتانی مکسوره
و سین مهمله بمعنی زیرک و دانا از بحر الجواهر و مدار
و منتخب و بالکسر بمعنی کیسه کما فی المنتخب۔

کیوس بضمتین جمع کاسه۔

کیلوس بروزن محبوس غذا که در معده
طبخ اول یافته مثل آش جو میگردد از برهان
و غیر آن۔

کیموس بروزن محبوس نام صورت
غذا که در طبخ دوم در جگر پخته میشود و آن
مثل آب صافی باشد از برهان و بعضی از
اهل تحقیق چنین نوشته که کیموس آنچه طبخ
می یابد در جگر و عروق آن بصورت رغوه
باشد یعنی کف این لفظ سریانی ست۔

کیش بالکسر یای مجهول و شین معجمه بمعنی
خوی و عادت و بمعنی ترکش که دران تیر
گذارند و بمعنی دین و مذهب و نام شهر در
جزیره بحر فارس و نوعی از کتان و نام جانوری
که از وی پوستین سازند و درخت شمشاد و لفظی
ست که بوقت شطرنج بازی در محل خود
گویند و مردمان این زمان بجای آن
کشت گویند و این خطاست چه کیش
صیغهٔ امر ست بمعنی دور شو و در شطرنج نیز
همین مرادست از برهان و رشیدی۔

کین سیاوش نام لحنی ست از موسیقی
از مصنفات باربد از جهانگیری۔

کید قاطع بکسر اول و یای مجهول نام کوکبی
منحوس و دم دار و آن قاطع اعمار ست
ظاهراً مفرس کیت ست که بیای مجهول
در هندی نام ستارهٔ منحوس ست۔

کیف بالفتح بمعنی چگونه و این اسم
مبهم ست غیر متمکن و مبنی ست بر فتح و این
برای پرسیدن احوال باشد از صراح و
باصطلاح عرضی که قبول قسمت بالذات
نکند چنانچه سواد و بیاض و بمعنی نشه و مستی
و چیزیکه نشه و بیهوشی آرد مجاز ست از
فردوس اللغات وغیره۔

کیف ما یتفق بهر طور که اتفاق می
افتد۔

کیف ما اتفق بفتح کاف و فا و اسقاط
هر دو الف در تلفظ بهر طور که اتفاق افتاد

کیک بالفتح و هر دو کاف عربی کرمی ست
گزنده و سرخ رنگ معروف از برهان۔

کیل بالفتح بمعنی پیمودن و پیمانه هر دو
آمده از منتخب۔

کیال بالفتح و تشدید یا پیماننده و

چیزے را بہ پیمانہ پیمایش کنندہ۔

کیف و کم چگونہ و چند و باصطلاح کیف عبارت ست از عرضی کہ قبول قسمت بالذات نکند چنانچہ سواد و بیاض و کم عرضی ست کہ قبول قسمت بالذات کند چنانچہ خط و سطح و جسم و برائے تفہیم عام چنین تعریف ہم میتوان کرد کہ کیف وصفی است کہ دریافت شدت و ضعف آن بتعقل تعلق دارد و بذات خود قسمت نپذیرد مگر بتابعت محل خود چنانچہ حرارت و برودت و طعمہا و بوہا و الوان و خوبی و زشتے و سمیت و تریاقیت اشیا و علم و جہل و جود و بخل وغیر آن در مردم و کم آنست کہ بذات خود قابل قسمت باشد و دریافت مقدارش بوزن یا عدد یا پیمایش تعلق دارد چنانچہ جمیع اشیائے ذی جسم۔

کیوان بالفتح نام ستارۂ زحل کہ بر فلک ہفتم ست و مجازاً فلک ہفتم را نیز گویند از سراج اللغات۔

کیان بفتح پادشاہان عظیم الشان و آن چہار پادشاہ بودہ اند کیکاؤس و کیخسرو و کیقباد و کی لہراسپ و در کیومرث تامل ست از برہان و رشیدی۔

کین بالفتح گوشت اندرون فرج زن از شرح نصاب۔

کیک در شلوار یا در موزہ افتادن بیقرار و مضطرب شدن از برہان۔

کیہان بالکسر بروزن ایشان بمعنے جہان و روزگار و دنیا و بفتح اول نیز آمدہ و بکاف فارسی ہم صحیح ست باعتبار تغیر لہجہ از برہان و سراج۔

کیفدان ذبہ معجونات منشی و در مصطلحات نوشتہ کہ ظرفے باشد کہ خانہا متعدد دران باشد و حقہای کہ معاجین دران گذارند۔

کیلہ بالفتح پیمانہ۔

کی بالفتح و تخفیف بروزن می فارسی کلمہ ایست کہ برای استفہام زمان می آید و بمعنی شہنشاہ و بلند قدر و این نام را در بلندی و قدر از کیوان گرفتہ اند کہ بلندترین کواکب سیارہ است و کے بمعنی عادل و لطیف و اصیل ہم آمدہ است و در قدیم چہار پادشاہ را کے می گفتند کیکاؤس و کیخسرو و کیقباد و کے لہراسپ و لفظ کی بالفتح و تشدید یا در عربی بمعنے داغ کہ آہن را بآتش گرم کردہ بر عضو نہند از برہان و رشیدی و کشف و منتخب۔

کیانی بالفتح منسوب بہ کیان کہ جمع کی باشد پس کیانی بمعنے چیزیکہ لایق شاہان عظیم الشان باشد از خیابان۔

کیلوکہری نام دہے کہ قریب دہلی بود الحال درانجا مقبرہ ہمایون پادشاہ است۔

⁂ ⁂ ⁂

⁂ ⁂ ⁂

باب کاف فارسی

فصل کاف فارسی مع الف

گا در تری ترجمۂ حرف باکہ برای الصاق و صلہ آید و ترجمۂ حرف را کہ حرف ربط ست و در بعضے جا افادۂ مفعولیت نیز می کند۔

گادبدال مہملہ ماضی از گادن کہ بمعنے گائیدن و جماع کردنست۔

گاو عنبر جانوری باشد شبیہ بگاو کہ در دریا می ماند گویند کہ عنبر فضلۂ اوست و در اصطلاح گاو عنبر کنایہ از مالدار فائز۔

گاو زور کسیکہ بہ ریاضت فنون کشتی در نہایت قوت باشد از مصطلحات۔

گاو زوار بضم زای معجمہ و سکون رای مہلہ و واو نام واکہ از کشتی کہ آنرا در ہندی دھوبی پاٹ گویند و آن چنان بود کہ دست حریف کشیدہ سینہ و بازوی او را بر پشت خود آوردن و خود را خم

ساخته تکان داد نشست تنجیکه حریف از بالای پشتش از صدمهٔ تکان از جا در آمده بروی او بر زمین افتد از شرح گلشتی

گاوسر و گاوسار نام گرز فریدون چرا که سر آن گرز بصورت گاو بود از جهانگیری

گار براء مهمله لفظیست که بمعنی کننده می آید چون ستمگار و گنهگار و خدمتگار و بمعنی لائق آید چون رستگار ای لائق رستن و بمعنی سبب چون روزگار بمعنی سبب روز و شب و یادگار بمعنی سبب بیاد آمدن کسی از جواهر الحروف۔

گاز بزای معجمه نوعی از مقراض و گلگیر شمع و بمعنی علف و گیاه که بهندی گهاس گویند که خوراک یعنی چارپایانست و بمعنی دندان ناب از رشیدی و برهان و جهانگیری و کشف و مؤید و در سراج نوشته که گاز بمعنی علف و گیاه که بهندی گهاس گویند بهای مخلوط التلفظ که بر غیر هندی تلفظ آن دشوار است آن ها را حذف کردند و سین مهمله را بزای معجمه بدل کردند و توافق درین دو زبان بسیار است از برهان۔

گاژ بزای فارسی جا و مقام از برهان۔

گاورس بفتح واو و سین مهمله از تقریر صاحب تحفة المؤمنین وغیره معلوم میشود که غله ایست بفارسی ارزن و بهندی چینا مانند و صاحب مصطفوی نوشته که آنرا بهندی باجرا گویند و جاورس معرب همین ست۔

گاوریش بمعنی احمق و مسخره و خام طبع از برهان۔

گال نام غله که بسیار ریزه باشد که آنرا گاورس نیز گویند از برهان و لطائف و از آئین اکبری وغیر آن دریافت شد که آنرا بهندی کنگنی گویند و نیز در برهان بمعنی مشغولی و فریب و مکر و بمعنی فریاد و غلطیدن و بمعنی دور و بعید و شغال و نوعی از عنکبوت و غوزهٔ پنبه و خروس و نوعی از گل۔

گام قدم و یا و مسافتی که بوقت رفتن میان هر دو پا واقع شود و بمعنی لجام اسپ از برهان و در خیابان بمعنی اسپی که راهی مخصوص معروف داشته باشد و در شرح شارح فاضل بمعنی اسپ سست رفتار۔

گاودم بضم دال مهمله قرنای که آنرا کرنای نیز گویند۔

گان لائق و سزاوار از برهان و این لفظ در آخر اعداد برای تعین تعداد آید چنانکه دوگان و سه گان و در بهار عجم نوشته که گان و گانه تمیز مبهم اعداد ست چنانکه جوز هشتگان و بادام هشتگانه و دوگانه و چهارگانه ازین قیاس ست۔

گاوزادن میراث و نفع کثیر گرفتن و انتفاع کلی یافتن از رشیدی و بهار عجم و برهان۔

گاوگردون برج ثور۔

گاوکون احمق از برهان و مصطلحات

گاوسفالین کنایه از خم شراب از شرح خاقانی۔

گاوآهن آهنی باشد نوکدار که بر قلبه نصب کنند تا بران زمین شگافند از برهان۔

گاوزمین و گاوثری گاویکه زمین بر پشت اوست و آن گاو بر پشت ماهی ست۔

گاودر خرمن کردن کار کسی پامال کردن و رسوا کردن و خراب و تباه ساختن۔

گائیدن جماع کردن۔

گاو بمعنی صراحی که آنرا بصورت گاو ساخته باشند از برهان۔

گازه بزای معجمه ریسمانی که از شاخ درخت یا از چوب سقف آویخته اطفال در ان نشسته بهوا جنبند بهندی جهولا نامند و بمعنی خانه که بر کنار فالیز سازند و بمعنی کمینگاه صیاد و صومعه که بر کوه باشد و باینمعنی اخیر بکاف عربی هم آمده از برهان و رشیدی و جهانگیری۔

گاه بمعنی تخت پادشاهی و بمعنی وقت و جای و خیمه و بمعنی داو قمار از برهان و رشیدی۔

گاودوشه و گاودوش ظرفی باشد خاص که دران شیر گاو وغیره دوشند از جهانگیری۔

گانه لفظی ست از الفاظ زائده وافادهٔ تکرار کند که در آخر هر یک از اعداد در آورند چنانکه عددی بے کم و زیاده مفهوم گردد از برہان و در خیابان نوشته که این لفظ در آخر اعداد برای التعداد آید چنانکه دوگانه وسه گانه و پنجگانه و یگانه که در اصل یک گانه بود برای رفع ثقالت کاف اوّل را حذف کردند یگانه باقی ماند۔

گاوتازی لاف وگزاف زدن نامرد در مقابلهٔ حریف از چراغ ہدایت وغیره ودر برہان غلبه نمودن وخصم را سخنان تہدید گفتن۔

گاو پرواری یعنی گاویکه آنرا در خانه بسر بایام تابستان نگاهداشته وغذای لائق داده فربه نموده باشند مطابق تحقیق رشیدی که در لفظ پروار نموده است۔

فصل کاف فارسی مع بای عربی و فارسی

گپ بفتح کاف فارسی و بای فارسی کلام وسخن بیہوده گفتن و بمعنی گزاف نیز آمده از رشیدی ودر لغات ترکی بمعنی صحبت واختلاط نیز نوشته[1]

گبر بفتح اوّل وسکون بای عربی آتش پرست از برہان۔

گبز بالفتح وزای معجمه قوی وستبر۔

گپی بکسر اوّل وکسر بای فارسی ویای معروف در ترکی ترجمهٔ لفظ مانند آید که حرف تشبیه است۔

فصل کاف فارسی مع دال مهمله

گد بالفتح مخفف گدیه از لطائف۔

گدیه بالکسر گدائی کردن از برہان۔

فصل کاف فارسی مع ذال معجمه

گذشت صیغهٔ ماضی ست وبمعنی راه وگذرگاه وبمعنی پس وبعد نیز آمده از رشیدی وغیر آن۔

گذر بضم اوّل وفتح ذال معجمه چنانکه از سراج اللغات ثابت می گردد بمعنی گذشتن وبمعنی راه وبمعنی راهیکه بجهت عبور دریا معین باشد۔

گذارش اداکردن واین لفظ بزای معجمه نوشتن هم درست ست از جهانگیری وبهار عجم وبرہان۔

گذاف بضم اوّل گفتار بیہوده از مؤید ودر سراج اللغات وبرہان گزاف بکسر اوّل وزای معجمه بروزن خلاف وقیل بضم بمعنی بیہوده ودر رشیدی بضم اوّل زای معجمه چیزیکه به تخمینه وگمان گویند ومجازاً بمعنی هرزه وبیہوده وبمعنی بسیار وبیحساب نیز آمده۔

گذاردن اداکردن وپیشکش نمودن از سراج اللغات وبرہان وبعضی محققان نوشته اند که گذاردن بذال معجمه بمعنی ترک کردن وبزای هوز بمعنی اداکردن

گذاشتن بذال معجمه وزای معجمه هر دو درست از جهانگیری وسراج۔

گذافه بضم اوّل وحرف چهارم فا هر چیزکه به تخمین وگمان بود وکیل ووزن نه کرده باشند از بجهت بمعنی بسیار وبیحساب آید ومجازاً بمعنی هرزه وبیہوده از رشیدی ودر برہان بزای معجمه۔

گذاره آنچه از حد درگذرد از مصطلحات ودر چراغ ہدایت بمعنی بیحد وبیحساب وکامل بسیار۔

فصل کاف فارسی مع رای مهمله

گرا بالفتح وتشدید رای مهمله بمعنی حجام و بمعنی غلام از لطائف ورشیدی۔

گریزپا غلام وکنیزکه هر بار گریزد۔

گران رکاب بکسر اوّل ورای مهمله دوم مکسور مقابل سبک عنان وبمعنی متحمل وباتمکین وکسیکه در جنگ گاه ثابت قدم باشد واز حملهٔ خصم از جا نرود از سراج اللغات رشیدی ومؤید وبرہان وبهار عجم۔

گران کردن رکاب بمعنی سوار شدن۔

گرفت بکسرتین ماضی از گرفتن واین صیغهٔ ماضی اکثر بمعنی مصدر می آید وبمعنی لاف وطعنه واعتراض ومؤاخذه هم آمده از برہان ومدار ودر خیابان نوشته که گرفت متعدی ولازم هر دو آید

[1] ودر منتخب النفائس فرموده که گپ بمعنی سخنان رنگین ظرافت آمیز بمعنی سخنان مطلق ۱۲ عبد

چنانچہ گویند کہ آواز فلانی گرفت یعنی بند شد

گرنج بضم اول و کسر رای مہملہ و سکون نون و جیم عربی برنج کہ از شالی گرفتہ میشود از برہان و شرح نصاب۔

گرگانج بضم اوّل و سکون نون غنہ نام دار الملک ولایت خوارزم از برہان۔

گرج بالضم و جیم عربی نام ولایت کہ آنرا گرجستان نیز گویند و بالضم و کاف و جیم ہر دو فارسی شوشہ یعنی پارچہ و قاش خربزہ و ہندوانہ و غیرہ و بالفتح شگاف گریبان کہ تدویر نیز و بکسر اوّل و فتح ثانی و جیم فارسی بمعنے گچ کہ در عمارت بکار آید از لطائف۔

گرد بالضم پہلوان و دلاور و بالفتح بمعنے شہر و نوعے از ابریشم نفیس و بمعنی آفتاب و بمعنے فہم و بمعنے نفع از رشیدی و لطائف و برہان۔

گربہ بید نوعی از ہفتدہ انواع بید۔

گرگ بند گرفتار گرگان و کنایہ از زبون و اسیر از برہان و رشیدی و شرح سکندرنامہ از خان آرزو۔

گردباد بالکسر معروفست کہ بہند بگولہ نامند۔

گر بالفتح مرض خارش و نام رودے سرحد ملک غزان و کلمہ است کہ بمعنی سازندہ و کنندہ آید چون شیشہ گر و حیلہ گر و بمعنی صاحب و دارندہ آید چون خصومت گر و توانگر و اکثر استعمال این لفظ در چیزے کنند کہ جعل جاعل را تصرف در ہست آن چیز باشد

چون شمشیر گر و آہنگر و زرگر مجازست زیرا کہ جعل جاعل را در ذوات زر و آہن ہیچ دخلی نیست از جواہر الحروف و رشیدی و مؤید۔

گران سر متکبر از برہان۔

گرفتن خاطر رنجیدن خاطر از جہار شربت۔

گردبر بالکسر و دال موقوف و ضم بای موحدہ برمہ نجاران از رشیدی و شرح نصاب

گردگر بفتح اوّل و ضم ثانی و فتح کاف فارسی دوم بروزن کبوتر نامی ست از نامہای حق تعالیٰ و معنی آن مرادبخش است از رشیدی و برہان۔

گرگر بفتح ہر دو کاف فارسی نامی ست از نامہاے حق تعالیٰ و معنی آن صانع الصنائع ست و بمعنی تخت پادشاہان نیز آمدہ از برہان۔

گرفتار معروف و بمعنی گرفتارے نیز آید از مصطلحات۔

گراز بضم اوّل و در آخر زای معجمہ خوک نر و بمناسبت دلیری و شجاعت آن بمعنی مرد بہادر و دلیر و شجاع آید و نیز بر مرد ظالم و ستمگر اطلاق کنند از شرح اللغات و برہان و کشف و سروری و جہانگیری و در برہان بمعنی رفتار بناز کردن و بمعنے بیل آہنی کہ بدان زمین شگافند نیز آوردہ۔

گربز بالضم و بای موحدہ نیز مضموم بمعنی مکار و حیلہ گر چراکہ در اصل گرگ بز بود یعنی گرگ بصورت بز از رشیدی و برہان و جہانگیری و مؤید۔

گرم خیز چالاک از برہان۔

گریز اینچہ در قصائد از ابیات حالیہ یا بہاریہ و غیرہ بدون آوردن حرف فاصل یکبارگی بمدح ممدوح انتقال نمایند۔

گربۂ روس گربۂ خانگی چراکہ در ایران اکثر گربۂ روس می پرورند۔

گرس بالضم مخفف گرسنگی۔

گرایش بکسر اوّل میل و رغبت از برہان

گردبالش بالکسر و لام نیز مکسور بالش کوچک مدور کہ بوقت خواب زیر رخسار نہند بہندی گل تکیہ گویند بفتح کاف فارسی و میتواند کہ گل تکیہ بضم اوّل باشد مخفف گول تکیہ و لفظ گردبالش برہمین دال است و بعضے اہل لغت قائل اند کہ ماقبل شین بالش کسر و فتح ہر دو صحیح۔

گریغ بضم اوّل و یای مجہول و غین معجمہ گریز و گریختن از برہان و شرح اللغات۔

گرفتن چراغ خاموش کردن چراغ۔

گردک بالکسر و دال مہملہ مفتوح خیمہ و حجلہ و چیستان کہ آنرا پہیلی گویند و نوعی از نان از لطائف۔

گرمک بالفتح باقلاے در آب جوشانیدہ و نوعی از خربزہ در غایت سردہ و آن سفید رنگ شیرین و معطر باشد و تصغیر گرم ہم ست

از برہان۔

گردن باریک ظالم و مطیع و منقاد۔

گران سنگ بکسر اول مرد باتمکین و وقار و بمعنی صابر و قانع از برہان و سراج۔

گرگ بالفتح و ہر دو کاف فارسی نام شہر

گرگرم بمعنی جلد و شتاب۔

گرگ مسیحا دم بالضم و حرف ہم دال مہملہ مفتوح کنایہ از شیخ۔

گرفتم معروف ست و مجازاً بمعنی فرض کردم

گرزم بالضم و زای معجمہ مفتوح نام برادر اعیانی اسفندیار از برہان و بفتح کاف عربی و حرف سوم زای معجمہ مضموم گیاہے باشد خوشبودار از سراجی و مدار و ابراہیمی۔

گرسنہ چشم کنایہ از ممسک و بخیل و حریص و گدا از برہان۔

گران بکسر اول بمعنی ثقیل و سنگین کہ مقابل سبک باشد و مندار زران و ہر چیز کہ قیمت بنسبت دیگر اشیاے زائد داشتہ باشد از برہان و بہار عجم و مدار و مؤید و نیز در سراج اللغات مسطور ست کہ بعضے این لفظ را بتغییر لہجہ بفتح نیز خوانده اند و ہم نوشتہ کہ لفظ گران بمعنی شخص ناگوار و مکروہ طبع کہ وجودش بر مردم گران باشد۔

گران جان مردم سخت جان و ہر درد بسیار سست و کاہل و دیر از برہان۔

گردان بالضم پہلوان و دلاور از رشیدی و در برہان بفتح ست۔

گرگان بضم اول و ہر دو کاف فارسی نام شہر از ایران معرب آن جرجان باشد از برہان۔

گردنان بالضم پہلوانان و دلاوران و در رشیدی بالفتح۔

گرائیدن در مدار بکسر اول و در جہانگیری بفتح اول و در سراج و برہان بکسر اول مستفاد میشود بمعنی رغبت کردن و میل نمودن۔

گرستن بکسرتین مخفف گریستن از مؤید و برہان۔

گریبان بکسرتین و یاے مجہول مرکب است از لفظ گری بکسرتین و یای مجہول بمعنی گردن و عنق و کلمۂ بان کہ بمعنی دارندہ و محافظ باشد از بہار عجم و رشیدی و جہانگیری و برہان مؤلف گوید کہ یاے مجہول را اگر معروف خوانند مضائقہ نہ باشد بلکہ فصیح تماید۔

گرالیستن بکسر اول میل و رغبت کردن از سراج۔

گرگین بالضم و حرف سوم کاف فارسی مکسور نام پہلوانے ایرانی و بالفتح صاحب مرض خارش از لطائف و سراج۔

گرم خون بمعنی بسیار دوست و محب از برہان۔

گرم جوشیدن بسیار محبت کردن و تپاک نمودن۔

گردون فلک و ارابہ کہ بہندی گاڑی گویند و بمعنی رتھ و بہل نیز باشد کما فی بہار عجم و در خیابان نوشتہ گردون آسمان و ارابہ کہ بہندی گاڑی گویند و چرخی کہ یکے از اسباب جر ثقیل ست و مخفی نماند کہ گردون مرکب ست از گرد بمعنی گردیدن و واو و نون کہ در اصل الف و نون بوده پس گردون در اصل گردان باشد و تبدیل حروف علت بسیار ست۔

گرزمان بزاے معجمہ و میم بروزن پہلوان بمعنی فلک الافلاک از جہانگیری۔

گرازیدن بضم اول خرامیدن بناز از برہان و جہانگیری۔

گرازان بضم اول خرامان از برہان۔

گربہ کسی با نیان فروشدن کنایہ از کمال کامیابی او۔

گردمان نام موضعے از شروان۔

گرد بر آوردن پامال کردن و ہلاک ساختن از برہان۔

گربہ گون بضم ہر دو کاف مکار و حیلہ گر و محیل از سراج و برہان

گرد بر آمدن بالکسر تلاش و تفحص گرد چیزے گردیدن۔

گردن خاریدن اظہار تفکر و تحیر از چہار شربت۔

گربۂ مشکین بالضم و میم مضموم و شین معجمہ نوعی از گربۂ صحرائی کہ بعربی زباد گویند بفتح زاے معجمہ و باے موحدہ و بیانش

درز باد گذشت۔

گردگان بالکسر میوہ ایست کہ مثل بادام شکستہ مغز آن میخورند و آنرا جوز نیز گویند و چار مغز ہم نامند و بہندی آنرا اکھروٹ خوانند۔

گربہ در انبان مکر و حیلہ و مکار از لطائف۔

گرگن بضم ہر دو کاف فارسی غلّہ سبز نان کردہ شدہ از جہانگیری۔

گربہ در بغل داشتن مکر و حیلہ کردن از مصطلحات۔

گرہ بباد زدن تکیہ و اعتماد بر کار بے بقا کردن۔

گردہ پوشیدن بالفتح مالیدن خاک زمین زورخانہ بر بدن بہنگام کشتی۔

گرد کردن بادال مفتوح ظہور کردن و گرد کردن و نیز بلند رفتن تیر ست از مصطلحات و بکسر اول بمعنی جمع کردن از چراغ ہدایت

گرفتن بکسرتین سوائے معنی معروف بمعنی بریدن چون گرفتن شاخ و گرفتن ناخن و بمعنی بند کردن چنانچہ در راہ گرفتم و رخنہ را گرفتم و بمعنی کندن چنانچہ دندان گرفتن بمعنی دندان کندن و بمعنی فرض کردن و بمعنی شروع کردن از مصطلحات۔

گرو بکسر اول و فتح ثانی و واو بمعنی رہن و مجازاً بمعنے قید و مقید نیز آمدہ از بہار عجم۔

گروہہ بفتحتین گولی بندوق و گلولہ

کمان از جہانگیری۔

گران سایہ کنایہ از مردم عالی قدر و صاحب شکوہ و تمکین از برہان و سراج

گردہ بالفتح و دال مہملہ خاکہ نقاشان و آن زغال سودہ است کہ در پارچہ بستہ باشند و بر کاغذیکہ دران نقشہا و تصویرات سوزنہا زدہ باشند مالند تا ازان سوراخہا طرح نقش بر کاغذ دیگر نشیند و آن کاغذ سوزن زدہ را نیز گردہ گویند۔

گرگینہ بضم ہر دو کاف فارسی بمعنی مطلق پوستین از برہان۔

گرمابہ بالفتح و حرف پنجم باے موحدہ بمعنی حمام از سراج و برہان۔

گردانیہ بفتح دال مہملہ و نون تحتانی نام پردہ از موسیقی۔

گریوہ بفتح و کسر بمعنی پشتہ یعنی زمین بلند از مؤید و کشف و برہان و در جہانگیری فقط بفتح۔

گرسنہ بضم اول و فتح ثانی و سکون سین مہملہ کسیکہ او را اشتہای طعام باشد و بضم اول و سکون ثانی و فتح سین نیز صحیح از بہار عجم و در برہان و مؤید بفتحتین۔

گرگ باران دیدہ بمعنی آزمودہ کار و گرم و سرد روزگار دیدہ از مصطلحات

گرزہ بالضم و زاے معجمہ مفتوح گونہ مار بزرگ و بمعنی نہیب۔

گرہ بفتحتین بمعنے سہو درین لفظ نوعے از توافق لسانین ست و بکسرتین و ہاے ملفوظ بمعنی عقدہ از مؤید و برہان۔

گردکوہ نام کوہی ست در نواحی رے از لطائف۔

گروہ بفتحتین جماعۂ مردم از برہان و کشف۔

گرفتہ بکسرتین لاف و طعنہ از مؤید و برہان و بہار عجم و جہانگیری۔

گردوی بالکسر تسبیحی باشد از مروارید کہ زنان بجہت آرایش بر گرد روے خود بندند از برہان و در چراغ ہدایت بمعنی آئینۂ فولادی کہ مدور باشد۔

گرای بکسر اول میل و رغبت و خواہش و قصد و صیغۂ امر ہم ست با معانی مذکور از برہان۔

گرگ آشتی بنا بر مصلحت خود بطریق فریب بظاہر با دشمن صلح کردن از برہان و غیر آن۔

گرم دماغی کنایہ از تکبر باشد۔

گردنامی بالکسر از قسم بازیچۂ اطفال است کہ آنرا بہندی لٹو گویند از نوادر الالفاظ۔

گرانجانی سستی و کاہلی۔

گرمجوشی محبت و اختلاط کردن و تپاک نمودن۔

گرازی کنایہ از جرأت و دلیری۔

گرسنہ چشمی حرص وگدائی۔

فصل کاف فارسی مع زاے معجمہ

گز پا نام جانوریست کہ پایش دراز باشد
گزیت بفتح اوّل وکسر ثانی وسکون تحتانی خراج وزری کہ از کفار گیرند وانچہ شہرت دارد بالکسر وفتح تحتانی ست ومعرب آن جزیہ باشد از برہان۔
گزید بفتح اوّل ویاے معروف بمعنی باج وخراج وبمعنی جزیہ کہ از کفار ستانند از سراج۔
گزند بفتحتین بروزن کمند بمعنی آفت وآسیب ورنج از برہان ورشیدی وسراج ودر مؤید وہم در برہان ومدار وابراہیمی وبہار عجم ومنتخب وجہانگیری بضم اوّل وفتح ثانی آوردہ اند۔
گزیر بضم اوّل چارہ وعلاج از سراج اللغات وبرہان۔
گزار بضم اوّل نشتر حجام وفصاد ونقش باریک کہ نقاشان بدان تعین شکل نقوش وتصاویر سازند وامر گزاردن از برہان ورشیدی ومیر نور اللہ در شرح گلستان نوشتہ کہ گزار وگزاردن بمعنی رہا کردن واداکردن ودر مردم کہ بذال معجمہ مشہور شدہ غلط محض ست بزای معجمہ صحیح باشد۔
گزر بفتحتین زردک کہ بہندی گاجر گویند از برہان ودر برہان ومدار وکشف بکسر اوّل وفتح ثانی ودر مؤید بفتحتین وذال معجمہ وگزر بضم اوّل وفتح زاے معجمہ بمعنے راہ از جہانگیری
گز بالفتح وزای معجمہ درختی باشد کہ بیشتر درکنارہاے رود خانہا روید وبہندی جھاؤ گویند ونوعی از تیر بی پر وپیکان کہ ہر دو سرآن باریک ومیان او گندہ وسطبر باشد از برہان ومؤید ورشیدی ومدار وجہانگیری۔
گزارش اداکردن از برہان ومؤید ورشیدی ومدار وجہانگیری ولفظ گذار وگذر وگذشتن از سراج اللغات بذال معجمہ ثابت گردید۔
گزاف بکسر اوّل بروزن غلاف بیہودہ وہرزہ وبمعنی بیحساب وبیجا از برہان وسراج اللغات وجہانگیری وہم از برہان وسراج نوشتہ کہ این لفظ بضم اوّل نیز ست ومیر نور اللہ احراری در شرح گلستان نوشتہ کہ گزاف بضم اوّل نہ بکسر اوّل لیکن در تعریب جزاف گویند بکسر برعایت وزن مصدر چنانچہ قتال۔
گزلک بکسر اوّل وسوم کارد کوچک ونوعے از کارد قلم تراش کہ سر آن برگشتہ باشد ونبالہ اش باریک این لفظ بکاف عربی نیز صحیح ست از برہان ودر سراج بکاف عربی وبفتح اوّل وسوم نیز نوشتہ۔
گژم بالضم وسکون زای فارسی درخت سدرہ را گویند کہ درخت پشہ غالست وبعربی شجرۃ البق خوانند از برہان وسراج۔
گزم بفتح اوّل وسکون زاے عربی درخت گز کہ بہندی جھاؤ گویند از برہان وسراج ونوعی از درخت گز باشد مشابہ بدرخت سرو وبالفتح وکاف عربی سبزہ باشد کہ بر کنارہ حوض ولب جوے روید از برہان
گزکردن بگز پیمودن۔
گزیدن بفتح نیش زدن وبدندان بزور گرفتن چنانکہ کار کژدم ومارست وبضم اوّل پسند نمودن واختیار کردن از برہان۔
گزین بضم اوّل منتخب وپسندیدہ از سراج وبہار عجم ودر بعض شروح ورسائل مسطور است کہ گزین صیغہ امر ست از گزیدن بمعنی اسم مفعول۔
گزاردن بزاے ہوز اداکردن از جہانگیری وبرہان ودر شرح بوستان از عبد الواسع مرقوم ست کہ گزاردن کہ بمعنی اداکردن باشد بزای ہوز ست وگذاردن کہ بمعنی ترک کردن باشد بذال معجمہ ومیر نور اللہ احراری در شرح گلستان نوشتہ کہ گذاردن بمعنی رہا کردن کہ در مردم بذال معجمہ مشہور شدہ غلط است بزای معجمہ صحیح باشد۔
گزہ نوعی از تیر وپیکان باشد وچوبکہ بدان نقارہ نوازند۔
گزیدہ وگزیہ ہر دو بفتح خراج وجزیہ

و شہرت از رشیدی و لطائف و مؤید۔

گز الٰہی عبارت از گز اکبری و آن چہل و یک انگشت ست۔

گز بازی نوعی از رقص از بہار عجم۔

فصل کاف فارسی مع سین مہملہ

گستاخ دست بالضم چابکدست از برہان۔

گستاخ بالضم شوخ و چالاک و بی ادب

گسار بضم بمعنی خورندہ چنانکہ غمگسار و میگسار از سراج اللغات و برہان و بعضے چنین نوشتہ کہ گسار بمعنی شکنندۂ چیزیکہ نرم باشد یا چیدہ شود مگر بشرطیکہ اسمی بدو مرکب باشد و گاہے مجازاً بمعنے خورندہ آید چراکہ از خوردن چیز کم میگردد و از مقدار خود شکستہ میشود چنانکہ میگسار و غمگسار۔

گسل بضم اوّل و کسر ثانی امر از گسیختن از برہان۔

گسیل بضم اوّل و کسر ثانی و یاے مجہول بمعنے دفع کردن و مرخص کردن از لطائف

گستہم بضم اوّل و فتح تاے فوقانی و فتح ہا بروزن محترم نام پسر نوذر بن منوچہر و نام یکی از پہلوانان ایران از برہان۔

گستردن بفتح و ضم اوّل و فتح تاے فوقانی پہن کردن و فروچیدن از برہان و غیر آن۔

گسستن بضم اول و فتح ثانی شکستن چیز نرم کہ پیچیدہ شود۔

فصل کاف فارسی مع شین معجمہ

گشتاسپ بضم اوّل و سکون شین معجمہ و فتح فوقانی و الف و سین مہملہ و باے موحدہ ہر سہ ساکن نام پادشاہی کہ پدر اسفندیار روئین تن بود از برہان و سراج۔

گشت بالفتح سیر و گردیدن۔

گشاد بضم اوّل و دال مہملہ بمعنی فتح و ظفر و خوشی و بمعنی رہا کردن تیر از شست از برہان و در جواہر الحروف نوشتہ کہ لفظ گشاد را مردم فارس بکاف فارسی و اہل ماوراء النہر بکاف عربی استعمال نمایند۔

گشتر بالفتح خوشتر۔

گشنیز بالکسر تخم معروف ست از مزیل و برہان و در عرف بفتح کاف عربی شہرت دارد۔

گش بالفتح و شین معجمہ خوب و خوش رفتار با ناز و تکبر از برہان و سراج اللغات و رشیدی و کشف۔

گشن بفتحتین و در آخر نون بروزن چمن و بفتح اوّل و سکون ثانی نیز بمعنی بسیاری و انبوہی و گنجان از ہر چیز کہ باشد و بضم اوّل و سکون ثانی بمعنے فحل و نر کہ مقابل مادہ است و بمعنی طالب شدن و بار ورشدن مادہ سائر حیوانات و بار ورشدن درخت خرما از مدار و کشف و مؤید و برہان و سراج و رشیدی و سروری منقول از آداب الفضلا و گویند کہ درخت خرما کہ بار نیارد از درخت خرماے دیگر کہ میوہ دار باشد دو چار خرما گرفتہ درین درخت بی بری نہند بقدرت الٰہی آن درخت بے ثمر مثمر میگردد۔

گشنی بالضم و نون مکسور بمعنی جفتی نر با مادہ و بار ور کردن درخت خرما از برہان و غیر آن۔

گشفتن بمعنے کردن شرح دیوان حافظ از بہلول۔

فصل کاف فارسی مع لام

گل رعنا گل دو رنگ و آن گلی باشد از اندرون سرخ و بیرون زرد از بہار عجم۔

گل و گلاب باصطلاح یعنے مینوشان کنایہ از شراب۔

گل مہتاب پارچہاے مہتاب کہ از میان برگ درختان بر زمین می افتد و نام گلی کہ آنرا بہندی چاندنی گویند۔

گل و شگفت یعنے امر غریبے ظاہر شد۔

گلگشت بالضم سیر جاہاے مرغوب

گل حکمت بکسر کاف و کسر لام و کسر حاے مہملہ آنچہ پارچہاے کرباس بگل رقیق آلودہ کردہ بر ظرف گلی یا شیشہ دہل کنند تا بآتش ترقیدہ نشود۔

گلاج بضم و جیم عربی قسمی از حلوا از برہان

گل تسبیح امام تسبیح از مصطلحات۔

گل سرسبد کنایه از سرمایهٔ رونق و چیزیکه از امثال خود بهتر و معزز و ممتاز باشد چه معمول گلفروشان و باغبانان ست هر گلے که از جمله گلها کلان و بهتر باشد آنرا بر سر سبدی که از گلها پُر باشد می نهند۔

گلقند معروف و کنایه از لب معشوق از مصطلحات۔

گلمبند بالضم و بلے موحدهٔ مفتوح و سکون نون نوعی از جامهاے رنگین که بهندی نمدهٔ گویند۔

گلنار نوعی از انار ست که سواے گل ثمر ندارد مگر گل آن کلان و صد برگ میباشد برابر گل گلاب آنرا گلنار فارسی نیز گویند از برهان و سراج۔

گل ابر قطعهٔ ابر۔

گلشکر بمعنے گلقند۔

گلزار بزای هوز نوشتن صحیح ست بذال معجمه محض غلط چراکه لفظ زار در کلمهٔ گلزار از عالم لاله زار و سبزه زار و کشت زار است و کلمه زار برای کثرت و ظرفیت می آید۔

گلوسوز در چراغ هدایت بمعنی خوشنما و خوش آینده نوشته و در بهار عجم بمعنے شیرین آورده چراکه چیزے که بغایت شیرین باشد گلو را میسوزد لهذا شیرین را گلوسوز گفتند

وحسن گلوسوز بلیعنی شیرین

عبارت ست از حسن صبیح در مقابلهٔ حسن ملیح که حسن سیاه نمکین باشد۔

گل گز بالضم و کاف فارسی دوم مفتوح و زای معجمه رنگیست سرخ مائل باندک کبودے که در عرف آنرا عباسی نامند و آن رنگیست که مشابه بگل گز باشد و گز درختیست که بهندی جهاؤ گویند از رشیدی و سراج۔

گلریز نوعی از آتشبازی که بهندی پهلجهڑی گویند۔

گل نشاط کنایه از شراب از شرح اللغات۔

گل صد برگ بمعنی گل سرخ و گلنار فارسی نیز و نام گلی ست که زرد رنگ میباشد و آنرا بهندی گیندا گویند از بهار عجم۔

گلبانگ آواز قلندران و شاطران از سروری و چراغ هدایت لیکن بمعنی مطلق شور مردم که در وقت شادی میباشد مستعمل میشود و در برهان بمعنے آواز شاطران و آواز بلبل آورده و در فردوس اللغات بمعنی آواز خوش و مژدهٔ نیک۔

گل بالضم معروفست هرجاکه لفظ گل بلااضافت باسم درختی مذکور شود خاص گل سرخ مراد باشد که بعربی ورد گویند و اگر مضاف باشد بسوی درختی دران صورت عام ست چنانچه گل سوسن گل نرگس لفظ گل یعنی اخگر آتش نیز ست و لفظ گل مجازاً بمعنی نتیجه نیز آمده و نیز بمعنی بهتر و خوب گل بالکسر خاک بآب آمیخته و گاهی بمعنی خاک منجمد و خشک شده نیز باشد از برهان و غیر آن۔

گل چشم سفیدی کوچک که بر سیاهی چشم پیدا آید۔

گلزار ابراهیم در تفاسیر منقول ست وقتیکه نمرود ابراهیم علیه السلام را در آتش انداخت آتش بحکم الهی سرد گردیده اقسام گلها درانجا شگفتند۔

گلیم کمبش تین جامهٔ پشمین معروف که از پشم میش بافند از بهار عجم۔

گلبام نام لحنی از لحنهای موسیقی۔

گلخن بالضم و خای معجمه مفتوح بمعنی آتشگاه و نوعے از آتشدان ست که دران بریگ گرم غله بریان کنند و معنی ترکیبی این لفظ آتش خانه باشد چه گل بالضم بمعنی اخگر آتش ست و خن مخفف خانه از برهان و سراج و مدار و کشف و مؤید و مجازاً بمعنی جای انداختن خس و خاشاک نیز گفته اند و نزد فقیر مؤلف اصح اینست که گلخن مرکب باشد از گل که بضم کاف عربی در ترکی خاکستر را گویند چنانکه در بعضے لغات ترکی دیده شده و خن مخفف خانه درین صورت اطلاق این لفظ برا سے هر سه معنی که مذکور شد درست میشود والا براے معنی اخیر که عرفی در قصیده آورده است قباحت پیدا خواهد شد۔

بیت عرفی شاید از گلبن صفت در گلخن از فیض هوا بر دهای عنکبوت انگیزد از بر تار گل ٭

گل کردن بالضم بمعنی ظاهر و نمودار

شدن و بمعنی خاموش کردن و روشن کردن چراغ نیز آمده از برہان و مصطلحات و سراج و بہار عجم و در مصطلحات نوشته که گل کردن در موارد کلام اساتذه لازم دیده شده مگر جلالای طبا طبا در فقره که تعریف چشمه در ناک ست متعدی آورده یعنی بمعنی ظاہر و نمودار کردن۔

گل شدن ظاہر شدن از بہار عجم۔

گلگون بمعنی سرخ رنگ و نام اسپ شیرین که معشوقهٔ فرہاد و معشوقهٔ خسرو پرویز بوده و مجازاً ہر اسپ بہتر را گلگون گویند از برہان و سراج و کشف۔

گلبن بالضم و حرف سوم بای موحدهٔ مضموم بمعنی درخت گل سرخ از برہان و بفتح بای موحده خواندن خطاست۔

گلفشان نوعی از آتشبازی که بہندی پھلجھڑی گویند۔

گل فرستادن و گل پیشمے فرستادن کسی را برای مقابلهٔ خود طلبیدن از مصطلحات۔

گلشن جای گل و این مرکبست از گل و شن که کلمهٔ نسبت ست از سراج۔

گلستان بضم اول و کسر ثانی و سکون سین مہمله و گاہی بضم اول و سکون ثانی و کسر سین مہمله نیز می آید معنی معروف ست۔

گلاں بالضم قسمے از نان میده از سراج۔

گل خواندن باصطلاح قماربازان ولایت ہمه نقد خود را دریکبار برداو نہادن چه وقتیکه ہمه نقد خود را یکبار برداو می نہند آنوقت لفظ گل بضم کاف فارسی بزبان میرانند چنانچه قماربازان ہند در چنین حالت لفظ جل بضم جیم عربی مخلوط التلفظ بہا میگویند۔

گلزمین باضافت و بلا اضافت بمعنی قطعهٔ زمین خوب از مصطلحات۔

گلچیدن معروف و بمعنی تماشا کردن از مصطلحات۔

گل میزان زہره چراکه میزان خانهٔ زہره است۔

گل خودرو در آخر واو مجہول یعنے از گل ہای نباتات متعارفه و غیر متعارفه که بصحرا و حوالے باغ خود بخود روید مثل لالهٔ کوہی وغیره۔

گل بیگانه گل خودرو و بعضی بمعنی گل نو نوشته اند۔

گل غنچه بمعنی گلگونه که بر رو مالند از برہان۔

گلگجه بالضم و حرف سوم کاف فارسی و جیم عربی شادی که تا روز عقیقهٔ مولود کنند از برہان۔

گلگونه رنگیست که زنان بر رو مالند از برہان و در یکی از کتب طبیه بنظر آمده که گلگونه دوای مرکبست از سیندور و سفیده و شحم حنظل و روغن یاسمین که برای جلاء و صفای رنگ رو بر چہره مالند و لیدا از خم ساعتے تا بآب گرم بشویند۔

گل پیاده ہر گلیکه بوته کوچک داشته باشد مثل نرگس و لاله و سوسن و بنفشه و نیز بمعنے گل خودرو از بہار عجم و رشیدی و چراغ ہدایت و مصطلحات و برہان۔

گلکاله بالکسر آلتی ست معمار آنرا که بدان گل و آہک بر دیوار مالند بہندی آنرا کرنی گویند۔

گله بکسر اول و فتح ثانی بتخفیف شکایت از بہار عجم و برہان۔

گلاله بالضم اول موے مجعد و پیچیده و بمعنی زلف از رشیدی و جہانگیری و برہان و سراج و در سراج و برہان نوشته که این لفظ بکاف عربی نیز آمده و در برہان بمعنے قمیص نیز آورده۔

گلکنده بضم اول و ضم کاف عربی و سکون نون و دال مہمله مفرس و مخفف گول کنده نام قلعه که بفاصلهٔ سه کروه از حیدرآباد واقع ست۔

گل کوزه گل سفید مشابه بگل نسرین مگر قدرے ازان کلان باشد و در خوشبو کم از سراج۔

گلغونه بمعنے گلگونه۔

گلستان زاده بمعنی گل و سبزه و بمعنی واه زاده و کنیزک زاده از مصطلحات۔

گلابه بکسر گل و لای و گل بآب سرشته که بدان دیوار اندایند۔

گل آتشی گلی که آنرا بهندی سداگلاب نامند و بعضے نوشته که همین گل سرخ ست که ازان گلاب گیرند از چراغ هدایت۔

گل جعفری گلے ست زرد رنگ۔

گل بهشتی و گل همکاری بمعنی گل کشتی۔

گلاب طبری گلابیکه در طبرستان حاصل شود۔

گلنار فارسی قسمی از انار که گل آن صد برگ بغایت سرخی و کلانی بمقدار گل صد برگ باشد۔

گل کشتی گلے که پهلوانی باراده کشتی نزد پهلوانی دیگر فرستد و این رسم در ولایت شایع ست و نام مثنوی از میر نجات در اصطلاح کشتی از چهار شربت۔

گلشنی تخلص شاعری۔

گلابی بضم اول و کسر باے موحده نوعی از شیشهٔ کوچک مدور و رنگین و منقش باشد و قسمے از امرود از مصطلحات۔

گلانی بضم اول و کسر نون گلفروش و باغبان۔

گلین گوهی بالکسر کنایه از زمین از سراج اللغات و برهان۔

گل مشکی بالضم نام گلی که رنگش سیاه۔

فصل کاف فارسی مع میم

گیمز بکسرتین و یاے معروف و زای میوه لول که در عرف آنرا پشیاب گویند از برهان و جهانگیری و مؤید۔

گم گم بالضم هر دو کاف فارسی آواز کندن نقب از شرح۔

گمزن بالضم معدوم و خراب کننده و تارک۔

گمان بمعنی شک۔

گمزده گمراه۔

گم گرفتن چیزی معدوم انگاشتن آنچیز را و قصد نه نمودن بآن چیز۔

گم بودگی بالضم هراسان شدن از شرح سکندرنامه۔

فصل کاف فارسی مع نون

گندنا بالفتح نوعی از سبزهٔ خوردنی مثل سیر از برهان۔

گنبد آب عبارت از حباب۔

گنج دیوار بست بمعنی گنجے که مثل دیوار لهذا افتاده باشد و نام گنجیست که شخصے پسر صغیر داشت بوقت مردن مال خود را برای آن پسر در بنای دیوار نهاده بعد از مدتی چون دیوار قریب افتادن گشته بود حضرت خضر برفاقت موسیٰ آن دیوار را شکسته باز درست ساخت تا مال یتیم از دست دیگران محفوظ ماند۔

گنج بالضم بمعنی گنجایش از لطائف و برهان **گنج** بالفتح بمعنی مال کثیر بدانکه خسرو پرویز را هشت گنج بود اول گنج عروس که خود جمع کرده بود دوم گنج باد آورد سوم گنج دیبا خسروے چهارم گنج افراسیاب پنجم گنج سوخته و در بعضی جا لفظ سوخته بمعنی بخشیده است ششم گنج خضرا هفتم گنج شادآورد هشتم گنج بار۔

گنج باد آورد بفتح واو گنج دوم از گنج خسرو پرویز و وجه تسمیه اش آنکه قیصر روم از خوف پرویز چند کشتی از زر سرخ پر کرده بجزیره میفرستاد و باد آن کشتیها را بسوی ملک پرویز آورد و پرویز آن مال را گرفت لهذا آن مال را گنج باد آورد نام کردند از برهان و رشیدی و مؤید و مدار و کشف و در چهار شربت نوشته که گنج باد آورد باصطلاح مال مفت را گویند۔

گنبد بالضم و بای موحدهٔ مفتوح و دال مهمله نوعی از عمارت مدور که معروفست و بمعنی جستن لیکن نوعی از جستن ست چنانچه بچهار پا جستن آهو و اسپ و کنایه از سرین نیز باشد از سراج و مصطلحات و برهان۔

گنبد چار بند عبارت از دنیا که از ارکان اربعه عناصر و بعضے آسمان را نیز گویند یا مراد مشرق و مغرب و جنوب و شمال از سراج۔

گند بالفتح بوی بد و در هندی گندھ بدال مخلوط التلفظ بها بمعنی مطلق بوی بهمین سبب عطار را گندهی گویند از خیابان۔

گندپیر بالضم و دال مهمله موقوف و کسر بای موحده و یای معروف و رای مهمله بمعنی زال و عجوز یعنی پیرزن سال خورده از برهان و رشیدی و در سراج اللغات نوشته که گندپیر

بفتح کاف فارسی میتوانند کہ بضم کاف عربی وبای فارسی باشد بمعنی کسیکہ حافظ آتش کند بود بمجاز بمعنی پیر خرف مستعمل شدہ لہذا قند فیر بقاف وفا معرب آن آمدہ است اگر بکاف فارسی میبود در تعریب بجیم بدل میشود وفقیر مؤلف را نیز در قاموس بنظر آمدہ کہ قندفیر معرب گند پیر ست پس از قاعدۂ تعریب یافت میشود کہ گند پیر بکاف عربی وبای فارسی ست۔

گنجور خزانہ دار در اصل گنج در بود مرکب از گنج وکلمۂ در کہ بمعنی دارندہ وخداوند ست پس ماقبل واو را بجہت تخفیف تلفظ ضمہ دادہ واو را ساکن کردند وہمین حال ست رنجور ومزدور را از سراج وغیر آن۔

گنجشک بالضم وجیم عربی مکسور پرندہ است مشہور از مؤید وبرہان ودزلی و درجہانگیری بفتح جیم مگر بودن کاف فارسی در اول بالاتفاق ست۔

گنبد گل بمعنی غنچۂ گل وپیالہ از برہان۔

گنگل بالفتح وسکون نون باغنہ وفتح کاف فارسی سخن وہزل وظرافت از لطائف۔

گندناگون کنایہ از سبز رنگ مائل باندک سیاہی۔

گندیدن بوی بد دادن چیزے۔

گنج شایگان این نیز نام گنج باد آورد ست کہ مذکور شد چون شایگان بمعنی فراخ ولائق وسزاوار ست وہر چیز بہتر وخوب را نیز گویند کہ لائق شاہ باشد چہ شایگان در اصل شاہگان بود یعنی لائق شاہ چون گنج باد آورد گنج فراوان وبہتر بود لہذا شایگان نیز نام کردند وکار زمیر وزر را نیز شایگان گویند چون گنج باد آورد نیز بے محنت بدست افتادہ بود لہذا گنج شایگان نام کردند از برہان وغیر آن۔

گنج روان کنایہ از گنج قارون چراکہ پیوستہ در زیر زمین حرکت بسوی تحت میکند۔

گنج قارون امام فراگفتہ کہ چہل تن کلیدہای کنوز قارون میکشیدند وہر کلید بمقدار انگشت بود وامام ثعلبی گفتہ کہ خزانۂ قارون چہار صد ہزار وچہل ہزار انبان بود پُر از زر ونقرہ وبدعاے موسیٰ علیہ السلام قارون وہمہ خزانۂ او بزمین فرو رفتہ وتا قیامت بسوے اسفل روان خواہد ماند۔

گنبد ساختن کنایہ از سرین خود برداشتن برای فعل بد از مصطلحات۔

گنجارہ بالفتح بمعنے کلگونہ از برہان۔

گندہ بالضم در مقابلۂ باریک چنانچہ ریسمان وجامۂ گندہ وبمعنی گلولۂ خمیر کہ برای نان پہن دوست مدور میکنند از برہان۔

گنجہ بالفتح نام شہر نظامی علیہ الرحمۃ۔

گنجینہ منسوب بہ گنج وجای گنج وبمجاز باطلاق ظرف بر مظروف بمعنے مال کثیر نیز مے آید۔

گنج گاو نام گنجیست از گنجہای جمشید و در زمانۂ بہرام گور ظاہر شدہ بود گویند دہقانی زراعت را آب میداد ناگاہ سوراخی در انجا بود کہ تمام آب دران سوراخ میرفت دہقان بہرام را خبر کرد مردمان بہرام گور آنجا را کندیدند عمارت وسیع ظاہر شد و دران عمارت گاو میشہا از طلا ساختہ بودند مرصع بجواہر قیمتی وگرد آنہا دیگر شکلہاے وحوش وطیور را از زر وجواہر ساختہ بودند بہرام گور آن گنج را گرفتہ بفقیران ومحتاجان داد از رشیدی وبرہان۔

گنج الٰہی قرآن مجید از سراج۔

گندہ مغزی سخن تکبر گفتن از رشیدی۔

فصل کاف فارسی مع واو

گوارا بضم اوّل ہر چیز کہ خوش مزہ باشد وبطبیعت خوش آید وزود ہضم بود وبفتح خطا ست از برہان وجہانگیری ومدار وبہار عجم وکشف ولطائف۔

گونیا بواو معروف وکسر نون ویاے تحتانی تختۂ مثلث باشد مائل بطول کہ معماران ونجاران وارندگی وراستی چوب وعمارت را بدان معلوم نمایند از منتخب اللغات وبرہان۔

گویا بمعنی گوئی الف در آخر زیادہ است استعمال این لفظ اکثر بجہت تشبیہ باشد۔

گوا بضم اوّل نہ بفتح مخفف گواہ از مدار وکشف وبرہان۔

گوواب بواو مجهول و دال مهمله و بای موحده نام طعامی ست که از گوشت و برنج و مغز نخود و مغز گردگان بپزند و آنرا بسرکه و دوشاب ترش کنند از برهان و سراج و نیز در سراج نوشته که بعضی بمعنی طعام زیربریان گفته و در شرحی نوشته که برنج را در جوف بره پر کرده بپزند۔

گوشت بفتحتین و شین معجمه و تای فوقانی نام یکی از شش آوازهٔ موسیقی و آن نوروز و مایه و سلمک و گوشت و شهناز و گردانیه باشد از سراج و برهان و چراغ هدایت ۔

گوشت پیچ بمعنی گوشمال از سراج۔

گوگرد سرخ کنایه از اکسیر چرا که اکسیر از و ساخته شود و آن جزو اعظم اکسیرست۔

گوگرد بضم و کاف دوم که فارسی ست مکسور دوائی ست معدنی که آنرا بهندی گندهک گویند از برهان۔

گوسفند بمعنی میش مقابل بز چنانکه معز در عربی مقابل ضانست کما یستفاد من القاموس والصراح و بعضی نوشته اند که اطلاق گوسفند بر میش و بز هردو آمده از سراج ۔

گوار بضم اول هر چیز خوردنی یا نوشیدنی که بمبالغه خوش مزه آید و زود هضم باشد و بالفتح غلط است از برهان و جهانگیری و بهار عجم۔

گور بالضم و واو مجهول خر صحرائی که آنرا گورخر گویند و این مجازست یا بجهت تخفیف گورخر را گور فقط گفته اند و در رشیدی چنین نوشته که گور بفتح نام ملک قومی ست از برهمنان و نام ولایتی ست از بنگاله و بالضم بواو مجهول بمعنی قبر و بمعنی دشت هموار و از بنجاست که خر دشتی را گورخر گویند یعنی خر گور و در برهان بواو مجهول بمعنی عیش و عشرت و شراب و بمعنی صحرا و زمین هموار۔

گورخر بمعنی خر صحرائی چه گور بمعنی صحرا و زمین هموار و دشت ست از برهان

گوهر ذات شئ و اصل هر چیز و جوهر معرب آنست خواه بمعنی یاقوت و لعل وغیره باشد خواه بمعنی جوهر شمشیر وغیره و در برهان گوهر بمعنی مروارید و بمعنی مطلق جواهر چنانچه لعل و یاقوت و زمرد و الماس و غیر آن و بمعنی اصل و نژاد و ذات و بمعنی فرزند و بمعنی صفات نهانی و عقل و فرهنگ ۔

گویر بفتح اول و یای مجهول و رای مهمله در شرح نصاب بمعنی زمین هموار و در برهان بمعنی سراب که از دور آب بنماید و بمعنی صحرا۔

گوشیار بر وزن هوشیار لقب حکیمی که ابوالحسن نام داشت و شیخ ابو علی سینا شاگردی او نموده است از برهان و در رشیدی بکاف عربی نام منجمی۔

گوشهٔ زنجیر بمعنی حلقهٔ زنجیر۔

گولبا بالضم و بای موحده بار سنگین۔

گوشت خر کنایه از چیزی که هیچ بکار نیاید۔

گودرز بالفتح و دال مهمله مفتوح نام پهلوانی از ایران و نام پادشاه از برهان

گوز بفتحتین و زای معجمه مخفف گوزن و بفتح اول و سکون واو بمعنی گردگان و جوز معرب آنست و بواو مجهول بادیکه از راه پائین باواز بر آید از برهان و بضم اول و واو غیر ملفوظ و سکون زای معجمه در ترکی چشم را گویند۔

گوارش بضم اول و کسر رای مهمله خوش مزگی و هضم طعام و نام دوائی مرکب که برای هضم طعام بشرطیکه خوش مزه باشد و جوارش معرب آنست از برهان و سراج و مؤید و مدار و کشف۔

گوش بواو مجهول معروف ست و مخفف گوشه و نام روز چهاردهم از هر ماه شمسی از جهانگیری و رشیدی و سراج و برهان

گوش تا گوش از بن تا آن سر

گوک بفتحتین و در آخر کاف عربی بمعنی خندق کوچک و بضم اول و واو غیر ملفوظ و سکون کاف فارسی دوم در ترکی آسمان و رنگ کبود را نیز گویند۔

گول بالضم و واو مجهول ابله و نادان و احمق و بمعنی مکر و فریب و بضم اول و واو غیر ملفوظ و سکون لام در ترکی بمعنی تالاب

کوچک بفتحتین بمعنی پشمینهٔ ماهوار آویخته که درویشان و محتاجان پوشند از برهان و سراج و مصطلحات و شرفی و رشیدی۔

گوال بضم اول بمعنی جوال و جوال معرب آنست از سراج۔

گور چشم نوعی از جامهٔ حریر که در یافت آن بشکل چشم گورخران نقوش کنند چنانکه در هندوستان پارچهٔ بلبل چشم رواج دارد از سراج و برہان۔

گوزم بالضم و زای معجمه بمعنی چشم من چه در ترکی گوز بمعنی چشم و میم برای متکلم و این لفظ بلهجهٔ ازبکان بکاف عربیت و بلهجهٔ قزلباشان بکاف فارسی از لطائف۔

گورگان بواو مجهول و هر دو کاف فارسی بمعنی کسیکه لائق عیش و عشرت باشد چه گور بمعنی عیش و عشرت و شراب ست و گان بمعنی لائق و سزاوار از برہان و لقب شاه تیمور نیز از بعض کتب دریافت میشود و هر پادشاه جلیل القدر را گورگان گویند۔

گورخان لقب پادشاه خطا و ختن از سراج

گوش کردن بمعنی شنیدن۔

گوش نالیدن بدون دعوی بکار عظیم مستعد شدن از شرح سکندرنامه۔

گوی گریبان تکمه که بر گریبان دوزند۔

گوزن بفتحتین و زای معجمه جانوریست و آن نوعی از گاو کوهی ست که بهر دو شاخش چند شاخ دیگر رسته باشد بهندی آنرا باره سنگها گویند از سراج و برہان۔

گوی بردن فوقیت یافتن و زیادت کردن و غالب آمدن از برہان۔

گون بواو معروف بمعنی رنگ از سراج۔

گوهر خاتون نام زن سلطان سنجر۔

گوان بفتح بمعنی پهلوانان و دلاوران

گودبان بواو مجهول و دال مهمله و بای موحده بمعنی کوهان شتر وغیره از لطائف

گورکن بضم کاف دوم عربی نام جانوری چارپایه بهندی بجو گویند۔

گوالیدن بضم و بفتح بالیدن درخت و نمو کردن درخت وغیره از مؤید و برہان

گوش دادن شنیدن۔

گوش ساغر مالیدن ساغر را بکف آورده می نوشی کردن۔

گو بفتح اول و سکون واو مغاک زمین و تشیب و بمعنی شجاع و معتبر و بزرگ و بواو معروف بمعنی گوی که بچوگان بازی بآن کنند و بواو مجهول بمعنی گاو که بعربی بقر خوانند از برہان و سراج۔

گوده بواو معروف و دال مهمله لفظ ترکی است بمعنی بدن و تن از مصطلحات۔

گوشواره باصطلاح اهل دفتر وسط عرض ورق دفتر ست که عقد میزان آنجا نویسند و باصطلاح شعرا مطلع که بعد مقطع آرند و نام زیوریست که در گوش کنند از مصطلحات وغیر آن۔

گوی انگله بضم هر دو کاف فارسی و فتح همزه و سکون نون تکمه و حلقه که بر گریبان وغیره دوزند گوی بمعنی تکمه و انگله بمعنی حلقه که در آن تکمه گذارند از سراج و برہان۔

گوساله بالضم و واو مجهول بچهٔ گاو باشد و بمعنی بچهٔ شتر و بچهٔ فیل نیز و بمعنی مطلق بچه هم آمده چه گو بواو مجهول بمعنی خرد و کوچک آمده است پس گوساله بمعنی خرد ساله باشد و گو بواو مجهول بمعنی گاو هم نوشته اند و ها برای نسبت باشد پس معنی گوساله گاو یکساله باشد از برہان و در سراج چنین نوشته که گوساله بالفتح بچهٔ گاو چه گو بالفتح مخفف گاو ست و ساله در اصل هاله بود چه هال بمعنی آرام و قرار ست یعنی چیزیکه گاو بدان آرام میگیرد و آن بچهٔ اوست۔

گونه بالضم رنگ و لون و طور و وضع و اسلوب۔

گوپیازه طعامیست در بلخ از برہان و بعضی نوشته که نام تره بدبو۔

گوگده بضم اول و واو غیر ملفوظ و سکون کاف فارسی و فتح دال در ترکی لفظ مرکبست بمعنی در آسمان چه گوگ بمعنی آسمان و ده بهای مختفی بمعنی در۔

گوچی بالفتح مغاک کوچک از برہان۔

گوش ماهی بمعنی صدف و پیاله از برہان و سراج۔

گوی صیغهٔ خطاب ست از گفتن و مجازاً بمعنی تشبیه نیز آید از چراغ هدایت و برای شک نیز می آید۔

گوتازی بفتح اول و تای فوقانی و زای

بمعنی لاف و دعوی بے حقیقت در غلبه و زور بر حریف۔

فصل کاف فارسی مع ہاے ہوز

گهنپایت نام شہریست در دکن۔

گہ گیر بہر دو کاف فارسی اسپی کہ تن بسوار ندہد از مصطلحات۔

گہوارۂ دلو فنی ست از فنون کشتی کہ دو حریف یکدیگر را تنگ دہند تا یکی دیگری را غافل کردہ بر زمین اندازد و گاہی کنایه باشد از آدم بد طینت۔

گہوارہ بالفتح نوعی از چار پائی کہ برای راحت اطفال در ہوا آویزند۔

گہ بالفتح بمعنی جای و وقت و بمعنی صبح و بمعنی بوتۂ زرگران کہ زر و نقرہ دران گدازند و بمعنی زود و شتاب و بمعنی کوچک نیز آمدہ از برہان و جہانگیری۔

فصل کاف فارسی مع یاے تحتانی

گیا بکسر اول بمعنے گیاہ از برہان۔

گیبیا بالکسر و یای معروف و بای فارسی قسمے از پلاؤ و در لغات ترکی بکاف عربی نوشتہ لہذا در فصل کاف عربی بتفصیل مرقوم شد۔

گیرا بیای معروف بمعنی گیرندہ۔

گیت بیای معروف و تای فوقانی بزبان ہندی نوعی از سرود ست مثل ترانہ۔

گیومرث بفتح میم نام پادشاہی کہ اول در جہان پادشاہی کردہ بیانش در فصل کاف عربی مع یای تحتانی گذشت۔

گیج بیای مجہول و جیم عربی پریشان و پراگندہ منزوی از لطائف و مصطلحات۔

گیرودار فرماندہی و حکومت و حکمرانی و بمعنے جنگ نیز آمدہ از خیابان و برہان و میر نور اللہ در شرح گلستان نوشتہ کہ گیر و دار ہر دو صیغۂ امرست یعنی این را بگیر و آن را نگہدار و گاہ بمقام حکومت گفتہ میشود و کنایہ از کر و فر سلطنت و امیری۔

گیسودار مولازادہ یعنی پسر غلام و بمعنی ستارۂ دم دار از مؤید۔

گیرنگ بالکسر بر وزن نیرنگ نام قصبۂ از برہان۔

گیل بالکسر ملکیست کہ آنرا گیلان گویند۔

گین بیای معروف صاحب و خداوند و بمعنی پر و مملو و درین صورت مخفف آگین ست از رشیدی۔

گیہان بالفتح بمعنی روزگار و جہان از برہان و در سراج نوشتہ کہ گیہان بالکسر و قیل بالفتح بمعنی جہان و روزگار بکاف فارسی و عربی ہر دو صحیح ست باعتبار تغیر لہجہ و بعضے از محققین نوشتہ اند کہ گیہان بیای مجہول امالۂ گاہان ست منسوب بگاہ یعنی وقت و زمانہ چون اکثر اشیای عالم تعلق باوقات دارند لہذا بمعنے جہان آید۔

گیلان بالکسر نام ملکیست و نام دہی ست نزدیک بغداد مولد حضرت شیخ عبد القادر رحمۃ اللہ علیہ و جیلان معرب آنست۔

گیسو بیای مجہول خان آرزو در سراج نوشتہ کہ قومے گویند گیسو موی درازی کہ از ہر دو جانب دراز کشیدہ باشد چنانکہ در گلستان سیاہی گیسوان تافتہ و بعضے مرادف زلف نوشتہ و از اشعار متاخرین ظاہر میشود کہ گیسو غیر زلف ست قاسم مشہدی گوید **بیت**

یکسر مو در سر لیلے و شان بیکار نیست ✽ آنچہ مے آید زیاد از زلف گیسوی شود ✽

گیو بالکسر و یای مجہول نام پسر گودرز پہلوان ایرانے از برہان۔

گیسو بریدہ زن بیحیا۔

گیوہ نوعے از کفش نمدی۔

گیتی بالکسر عالم و دنیا از سراج۔

گیلی بالکسر ہر دو یای معروف منسوب بگیل کہ ملکیست از طبرستان و گیلی کنایہ از اسپ بہتر چرا کہ اسپ آنجا خوب و بہتر باشد و گیلے قومی از مغلان نیز ست و قیل نام امیرے از امرای مغل۔

گیدی ہر دو یای معروف مرکب از گید کہ بمعنی غلیواز ست و یای نسبت و غلیواز شش ماہ نر و شش ماہ مادہ میگردد لہذا بر مردے کہ رجولیت و غیرت ندارد اطلاق کنند از رسالۂ معتبرہ۔

باب لام

فصل لام مع الف

لا لا بمعنی بندہ و غلام و خدمت گار و بمعنے روشن و درخشان مگر استعمال این لفظ بمعنے روشن و درخشان اکثر بالفظ لولو می آید از بہار عجم و سراج و برہان و جہانگیری و مؤید۔

لا بعربی حرف نفی ست و بفارسی بمعنی پردہ و توکر آمزا ہتہ نیز گویند و لا بر لا بمعنے تو بر تو از مؤید و بمعنی معتراض ظاہراً بایمعنی کنایہ است بمتراض بمشابہت شکل لا۔

لاریب بفتح را و ہملہ بیشک یعنی آنچہ دران شک نباشد۔

لازب بکسر زای معجمہ و بای موحدہ بمعنی چسپندہ از کشف و صراح و ضربت لازب ضربی را گویند کہ نشان آن بعد بہ شدن باقی ماند۔

لاک لیشت بکاف عربی باخہ کہ بہندی کچھوا گویند و لاک بمعنی کاسۂ چوبین ست از برہان۔

لات بتای فوقانی نام بتی کہ قوم شعیب علیہ السلام اورا می پرستیدند از شرح نصاب۔

لاہوت عالم ذات الہی ست کہ سالک را دران مقام فنافی اللہ حاصل میشود و مرتبۂ صفات را جبروت و مرتبۂ اسماء را ملکوت نامند از کشف و لطائف و بعضی گویند کہ لاہوت دراصل لاہو. لاہوست حرف تا زائد و قانون عرب ست کہ چون کلمات مغلقہ گویند چیزی حذف نمایند و چیزے زیادہ کنند تا بحرمان محروم از حقیقت آن باشند پس لاہو نفی ست یعنی نیست تجلی صفات مرطایفۂ افراد را و لفظ ہو کہ اسم ذات ست الا ہو مگر تجلی ذات و حق اینست کہ لاہوت دراصل لغت مصدر ست بروزن فعلوت مشتق از لاہ چنانکہ رغبوت و رحموت ولاہ دراصل لفظ اللہ است ماخوذ از لیہ بمعنی پوشیدن و در پردہ رفتن وکذافی الصراح۔

لائح بحای ہملہ درخشان و پیدا شوندہ از منتخب و صراح۔

لاقح بکسر قاف و حای ہملہ آبستن و آنچہ نخل را بوی جفتی دہند و باد یکہ ابر پیدا کند و درخت را بارور کند لواقح جمع آن از منتخب

لاخ بخای معجمہ جای و مقام مگر بدون ترکیب گفتہ نمیشود ہمچون سنگلاخ بمعنی جائیکہ دران سنگہا باشد و دیولاخ بمعنی جای دیوان ولاخ بمعنی بسیاری و انبوہ نیز می آید از سراج و برہان و سروری۔

لا بد بضم بای موحدہ و تشدید دال ہملہ بمعنی ناچار و ناگزیر و بالضرور مرکب از لا کہ حرف نفی ست و بد بمعنی چارہ و عوض از منتخب

لادہ بدال ہملہ پردۂ دیوار و نوعی از دیبا و نوعی از عطریات و بمعنی قلعہ از برہان۔

لاغر بفتح غین معجمہ بمعنے معروف ست از بہار عجم وغیرہ۔

لا تذر بفتح فوقانی و فتح ذال معجمہ صیغۂ نہی بمعنے مگذار۔

لاچار بمعنی ناگزیر مستعمل میشود لیکن صحیح ناچار بنون ست چہ ترکیب لفظ چار کہ فارسی ست با لفظ لا کہ کلمۂ عربیت برای نفی با وجود موجود بودن نا کہ لفظ فارسی ست وجہی ندارد از بہار عجم۔

لاہنور نام شہر لاہور۔

لال شہباز درویشی کہ صاحب کمال بود است مگر اکثر قلندران باو اعتقاد تمام دارند و بوقت بنگ نوشی او را یاد میکنند۔

لاقیس بکسر قاف و یای معروف و سین ہملہ نام دیوی کہ در نماز بخاطر وسوسہ اندازد از سروری و مدار و کشف و صاحب رشیدی بجای قاف فا گفتہ و نوشتہ کہ بعضے کسان بجای فا قاف خوانند و در برہان بفا نوشتہ و گفتہ کہ بقاف نیز آمدہ و در سراج اللغات بقاف ست و از منتخب ہم قاف مستفاد میشود۔

لاس بسین ہملہ ابریشم فرومایہ از برہان۔

لامساس بکسر میم اقتباس ست از آیۂ کریمہ فَاذْهَبْ فَاِنَّ لَكَ فِي الْحَيٰوةِ اَنْ تَقُوْلَ لَا مِسَاسَ یعنی گفت موسیٰ علیہ السلام

سامری گوساله سازرا که پس بر واز میان
بابس بدرشتیکه هست ترا از عقوبت در زندگی
که گوئی هر کرا که نزد تو آید که سودن مکن مرا یعنی
دور شو از من چرا که هر که نزدیک شدی باد
او را و آن کس را تپ گرفتی از ین بیم مردمان
از دو او از مردمان گریزان مے بود از تفسیر حسینی

لاش بشین معجمه در ترکی تن مرده را گویند
و بعربی مخفف لاشئے که معدوم عبارت از آن
ست ۔

لامع روشن و درخشان از منتخب ۔

لاذع بکسر ذال معجمه و عین مهمله سوزان و سوزنده
از منتخب و غیر آن ۔

لاغ بغین معجمه هزل و ظرافت و خوش طبعی
از برهان و لطائف ۔

لادغ بکسر دال مهمله و غین معجمه بمعنے گزنده
و نام درویشیت که پوست را میگزد چنانکه مار
و کژدم میگزد از منتخب و شرح نصاب و بعضے
شارحان نصاب نوشته که بذال معجمه و عین مهمله
نام درویشیست که صاحبش پندارد که کسے از
آتش میسوزد ۔

لاتکف بضم کاف و تشدید فا از باب نصر ینصر
بمعنی باز ایستاده مشو و باز ایستاده مکن ۔

لاحق بکسر حای مهمله آنکه از پس آمده
و اصل شود و اسپیکه از عقب بچیزی پیوند ۔

لالنگ بفتح لام ثانی و سکون نون و کاف
فارسی بمعنی زله و پس خورده از لطائف ۔

لال در ترکی بمعنی گنگ یعنی زبان گرفته و
بمعنی رنگ سرخ مشترک ست میان فارسی
و هندی و لاله هم مرکبست از لال که بمعنی
سرخ ست و ها که کلمه نسبت ست و جوهر
سرخ رنگ قیمتی که آن را لعل گویند و لعل
معرب لال ست از بهار عجم و برهان و سراج ۔

لایعقل بفتح تحتانی و کسر قاف و باستعمال
فارسیان لام آخر بوقف خوانده میشود بصیغهٔ
مضارع منفی ست برای استمرار می آید و در
صفت حیوان واقع میشود بجهت اظهار کمال
نادانی او یعنی الحال هم بیعقل ست و در استقبال
هم بیعقل خواهد ماند ۔

لاطائل بیفائده چه طائل بمعنے فائده
است از منتخب ۔

لایزال دائم و بیزوال این صیغهٔ مضارع
منفی ست از باب خاف یخاف که برای استمرار
در صفت حق تعالی واقع شود بجهت اظهار
کمال بیزوالی او یعنی الحال هم بیزوال ست
و در استقبال هم بیزوال خواهد ماند ۔

لالای چشم عبارت از مردمک چشم
باعتبار سیاهی آنکه چرا که لالا غلام را گویند و
غلام حبشی سیاه باشد ۔

لائم بکسر همزه که حرف سوم ست بمعنی
ملامت کننده از صراح ۔

لایعلم بفتح لام دوم صیغهٔ مضارع منفی
ست و کیم این در محاورهٔ فارسیان بوقف
خوانده میشود و این برای استمرار نیز می آید
و صفت حیوان واقع میشود بجهت اظهار
کمال نادانی او یعنی الحال هم نادان ست
و در استقبال هم بیعلم و موصوف بنادانی
خواهد ماند ۔

لام زرہہا و یک زره را لامه گویند و
نام حرف که زلف خوبان را بآن تشبیه کنند
از منتخب و از شرح خاقانی نوشته که در فارسی
نوعی از کلاه نمدی که فقیران بر سر نهند و
نیز حرف لام برای مهمله بدل شود و بکاف
عربی نیز ۔

لئیم ناکس و بخیل از منتخب و صراح و بعضے
نوشته که فرق در لئیم و بخیل آنست لئیم آنکه
نخود میخورد و نه دیگرے را میدهد و بخیل
آنکه خود میخورد و دیگری را نمے دهد ۔

لاجرم ناگزیر و بالضرور و لا علاج چه
لا حرف نافیه است و جرم بفتحتین بمعنے
علاج و گزیر و چاره ۔

لازم مقابل متعدی و آنکه در عرف لازمی
میگویند بزیادت تحتانی غلط است چرا که
لازم خود صیغهٔ اسم فاعل است حاجت
بیای فاعلیت ندارد و در متعدی یای
اصلی ست مقابل لام کلمه زیرا که صیغهٔ اسم
فاعل ست از تعدی که بمعنے گذشتن چیزے
باشد از یکے بدیگرے ۔

لانسلم بضم نون و فتح سین مهمله و کسر لام
مشدد و ضم میم بمعنے سلامت نمیداریم یعنی
قبول نمیکنیم مگر در نظم فارسے ضم میم را تلفظ
نمیکنند و میم را موقوف خوانند ۔

لاونعم بفتح نون وفتح عین مہملہ ہر دو حرف ایجاب اند لا برای نفی وانکار بمعنے نے ونیست ونعم برای اثبات واقرار بمعنے آرے وبلی۔

لالایان غلامان وخدمتگاران از جہانگیری وبرہان۔

لائیدن سخن گفتن ولاف زدن و ہرزہ گوئی کردن از سراج وبرہان۔

لاشکن نام کوہی ست از برہان۔

لان نام کوہے ست۔

لاچین در ترکی شاہین شکاری را گویند۔

لادن بفتح دال مہملہ نام خوشبوئی کہ مثل دوشاب سیاہ ورقیق باشد آنرا عنبر عسلی نیز گویند از برہان۔

لامان بمعنی فریب ودروغ از شرح خاقانی وانبوہے وبمعنی بیوفائی وامرست بمعنی بجنبان وبمعنی مغاک از لطائف۔

لاکن کوہے ست از برہان۔

لاو در آخر واو گل سفید کہ بدان دیوار خانہ سفید کنند از برہان۔

لابہ بفتح بای موحدہ وہای مختفی بمعنے تملق و چاپلوسی و خوشامد وبمعنی فریب عجز واخلاص مجازست از برہان وکشف وسراج۔

لانہ بفتح نون وہای مختفی بمعنی خانۂ زنبور بی شہد وآشیانۂ مرغان از برہان وکشف۔

لاغیہ بکسر غین معجمہ وتحتانی گیاہی ست شیر دار بسیار گرم وبعربی بمعنی باطل وزبان بیہودہ گو را گویند از برہان ومنتخب۔

لاہرہ نوعی از صورت کشتی کہ بدان از دریا عبور کنند واین لفظ ہندی ست۔

لاجرعہ بضم جیم وسکون را مہملہ یکبارگی ہمہ نوشیدن آنچہ در پیالہ باشد بے آنکہ دم گرفتہ اندک اندک نوشند۔

لاحقہ بکسر حای مہملہ آنکہ از پس فراصل شدہ باشد وآن چیز کہ بعد اول دررسد ماخوذ از لحوق کہ بمعنے از دنبال چیزے پیوستن ست۔

لامحالہ بفتح میم وہای مہملہ ودر آخر تاے مصدریہ کہ بحالت وقف ہا شدہ است معنی لفظے آن این ست کہ نیست بازگردیدن وراصل چنین ست لامحالۃ من ہذا الامر یعنی نیست بازگردیدن ازین کار پس خلاصہ معنی لامحالہ بالضرورست از ترجمۂ مشکوٰۃ شریف وکسانیکہ میم را مضموم خوانند ودر آخر ہای ضمیر دانند غلط ودر سراج ومنتخب نوشتہ کہ محالہ بفتح میم بمعنی چارہ وگریز ولامحالہ بمعنے ناچار وناگزیر۔

لامسہ بکسر میم وسین مہملہ قوتی ست در جلد بدن انسان کہ بسودن چیزے ادراک نرمی وسختی آنچیز میکند۔

لامہ بمعنی زرہ کہ از حلقہاے آہنی سازند از منتخب وصراح۔

لادہ بواو نام بازی اطفال کہ ہندی گلی ڈنڈا گویند از برہان۔

لادنہ بدال ونون گیاہی ست کہ از لیو ساق آن رسن بافند بہندی سن گویند از برہان۔

لایہ بیای تحتانی زدہ دیوار وتمامی جامہ وکاغذ کہ درعرف آنرا تہ گویند۔

لازقہ بکسر زای معجمہ وقاف ہر چیز کہ چسپندہ باشد مثل سریش۔

لالہ منسوب بہ لال بمعنی سرخ یا آنکہ ہای زائدہ لاحق شدہ مثل خان وخانہ وآن گلیست معروف کہ چند قسم میباشد لالۂ کوہی ولالۂ صحرائی ولالۂ نعمانی ولالۂ شقائق ولالۂ دلسوخت ولالۂ دلسوز ولالۂ خطائی ولالۂ خودروی ولالۂ سفید ولالۂ زرد ولالۂ عباسی ولالۂ بیکانی ولالۂ مقراضی ولالۂ دختری از برہان ومصطلحات ومنقول از شرفنامہ ظہیر الدین محمد بابر بادشاہ در واقعات بابری نوشتہ کہ قریب پنجاہ نوع لالہ در بعضے از اطراف کابل بملاحظہ آمدہ۔

لاشہ بمعنی زبون ولاغر وضعیف مطلق خواہ انسان خواہ حیوان واکثر این لفظ صفت اسپ خر واقع میشود وبمعنی خرنیز آمدہ وجثہ از آدمی ودیگر حیوانات از برہان وبہار عجم وکشف وخیابان وسروری ومدار ومؤید وجہانگیری۔

لآلی بفتح اول ومد ثانی وکسر لام بروزن بحالی بمعنی مرواریدہاے بزرگ واین جمع لؤلؤ است وبضم اول چنانکہ مشہور شد خطاست

لامانی بکسر نون زرہ پوشی از مؤید زیراکہ

لام زره را گویند و در شرح دیوان خاقانی منسوب بفریب و دروغ و در جهانگیری بمعنی گزاف۔

لانی بکسر نون منسوب بلان که نام کوهی ست از مضافات آذربیجان و تریاک لانی منسوب بآنست از لطائف۔

لابدی بضم بای موحده و تشدید دال ابجد که بالضرور باشد و ازان چاره نبود۔

لای گل تیره که در ته حوض و جوی آب باشد و بمعنی دُرد شراب و تای جامه و کاغذ و ریسمان چنانکه یک لای جامه و یک لای ریسمان و بعربی آنرا ته گویند و بمعنی گفتار و کلام و نوعی از بافته ریشمی از برهان و سراج و رشیدی۔

لا دوام ذاتی سلب کردن صفتی از شئی در وقتی از اوقات چنانکه کاتب متحرک الاصابع بالضرورة ما دام کاتبا لا دائما ای لا شئی من الکاتب بمتحرک الاصابع بالفعل۔

لا ابالی بضم حرف ثالث که همزه است صیغهٔ متکلم واحد از مضارع بمعنی باک ندارم و در فارسی بمعنی شخصی بی باک و بی پروا مستعمل ست و بجای همزهٔ مضموم واو نوشتن و خواندن خطاست از مؤید و مدار و کشف۔

لا احصی بضم الف و سکون حای حطی و کسر صاد حطی اشارت ست بحدیث شریف نبوی صلی الله علیه و آله و سلم لَا اُحْصِی ثَنَاءً عَلَیْکَ اَنْتَ کَمَا اَثْنَیْتَ عَلٰی نَفْسِکَ یعنی شمار نتوانم کرد صفات را بر تو ای حق تعالی چنانکه تو صفت کردی بذات خود۔

فصل لام مع بای موحده

لبا بکسر لام یعنی فله و آن شیر غلیظ است که از وقت زادن حیوان تا سه روز میباشد بهندی کهیس گویند و پیوسی نیز نامند از شرح نصاب و منتخب۔

لب چرا انچه از قسم نخود و میوه که مردم بوقت صحبت داشتن در میان انداخته باهم میخوردند از برهان۔

لب بالضم و تشدید بمعنی عقل و خالص هر چیز و مغز بادام و مثل آن از منتخب و کشف۔

لباب بضم اول و هر دو بای موحده مغز و خالص هر چیز و نام کتاب از منتخب

لبوب بضمتین خلاصه های هر چیز و مغزهای تخم بعضی درختان میوه۔

لبیب بر وزن نقیب عاقل و دانا از سروری و منتخب۔

لبلاب بالکسر هر دو بای موحده نام گیاه که آنرا عشق پیچان گویند از برهان۔

لباسات بکسر اول کنایه از تملق و چاپلوسی و این جمع لباس ست چنانکه جمادات و نباتات جمع جماد و نبات۔

لبث بالفتح و در آخر ثای مثلثه بمعنی درنگ و دیر کردن از منتخب۔

لباد بضم اول و دال حطی چوبیکه بر گردن گاو قلبه و گاو گردون نهند بهندی آنرا جوا گویند بضم جیم و لَبّاد بفتح اول بمعنی جامهٔ بارانی از نمد از سراج و لطائف و برهان۔

لبید بضم لام و بفتح بای موحده و دال حطی مال بسیار و پرنهاده از شرح نصاب۔

لبید بفتح اول و یای معروف جوال خرد و نام شاعری مشهور از عرب از منتخب و لطائف۔

لبس بالضم و بالفتح پوشیدن جامه و بالکسر جامهٔ پوشش از صراح و منتخب۔

لب چش چاشنی که برای دریافت مزهٔ چیزی کنند از مصطلحات۔

لبق بفتح اول و سکون ثانی زیرکی و هوشیاری و تملق و چرب زبانی و بفتح اول و کسر ثانی بمعنی زیرک هوشیار و چرب زبان از منتخب و صراح و لطائف و نیز در لطائف نوشته که بفتحتین لائق شدن و استاد شدن در کار۔

لبیک بالفتح و تشدید بای موحدهٔ مفتوح و سکون تحتانی یعنی استاده ام در خدمت تو استادنی و گاهی بعد لبیک لفظ سعدیک نیز می آید و معنیش چنین باشد یاری میدهم یاری دادنی از منتخب و این کلمهٔ ایجاب ست هرگاه مخدومی خادمی را طلب ندا کند خادم در جواب گوید لبیک و حاجیان نیز این لفظ در مقام عرفات بار بار میگویند۔

لبن بفتحتین شیر خوردنی و بفتح اول و کسر ثانی بمعنی خشتهای خام لبنة واحد آن از منتخب۔

لبان بفتح صمغے ست کہ آنرا کندر گویند از منتخب و برہان۔

لبون بفتح بمعنے شیردار وگاہی لبون بمعنے ابن اللبون وبنت اللبون نیز آمدہ وابن اللبون وبنت اللبون بمعنی شتر بچہ دوسالہ کہ پا در سوم نہادہ باشد از شرح نصاب۔

لب بلب جستن بضم جیم کنایہ از بسیار جستن واز ہرکسی سراغ مقصود پرسیدن از مصطلحات۔

لب بہم چیدن فراہم آوردن لبہا برای گریہ وخندہ از مصطلحات۔

لب بزدن خاموش شدن وہم بمعنے گفتن واین از قسم اضداد است از مصطلحات

لب داشتن ولب دندان داشتن لیاقت وشایستگی داشتن۔

لب گزیدن تاسف کردن وندامت کردن وخشمگین شدن وشرم وحیا نمودن و بمعنے منع کردن۔

لب شیرین کردن تبسم کردن۔

لب نان باضافت کنارۂ نان۔

لبنان بالضم وحرف ثالث نون نام کوہے ست در شام نزدیک جبل عامل کہ مسکن فقراست از منتخب وخیابان وبرہان۔

لبیشہ بفتح اول وکسر ثانی ویای مجہول وشین معجمہ بروزن ہمیشہ امالۂ لباشہ وآن حلقۂ ریسمان باشد کہ برچوبی نصب کنند ولب بالای اسپ بدافعال را دران نہادہ تاب دہند تا عاجز شود وحرکت ناپسندیدہ نکند از سراج و رشیدی و برہان۔

لبنہ بکسر لام وسکون موحدہ وفتح نون خشت واحد وبمعنی اندکے برآمدگی مربع کہ بہر دو طرف عضادۂ اصطرلاب باشد وسوراخہا دران میباشد۔

لباچہ بفتح بمعنی فرجی وبالاپوش از سراج وبرہان ظاہراً نوعی ست از قبا۔

لباس عباسی کنایہ از لباس سیاہ زیرا کہ از بعض تواریخ بہ ثبوت میرسد کہ خلفای عباسیہ سیاہ پوشی را شعار خود ساختہ بودند۔

فصل لام مع تای فوقانی

لت بالفتح زدن وکوفتن ودر رشیدی کہ بمعنی لکد زدن نوشتہ ہندیست مخفف لات چون توافق درین دو زبان بسیار ست صحیح باشد ولت بمعنی پارہ نیز آمدہ چنانکہ گویند لت لت کردم یعنی پارہ پارہ کردم ولتہ کہ بمعنی پارۂ جامہ مستعمل ست ازین ماخوذ باشد ولت بمعنی کتان کہ قماشی ست معروف ولت بمعنی شکم وازین مرکب ست لت انبان از سراج اللغات وبرہان۔

لت انبار ولت انبان بالفتح بمعنی بسیار خوار وشکم پرست مرکب از لت کہ بمعنی شکم ست ولت انبان کسیکہ شکم او مثل انبان باشد وانبان ظرف چرمین مثل مشک ومیتوان گفت کہ مرکب از لت بالضم باشد کہ مخفف لوت ست ولوت بمعنی طعام لذیذ ست ودرین صورت لت انبان ولت انبار بالضم اول بود از سراج ودر جواہر الحروف نوشتہ کہ نون در آخر لت انبان در بدل رای مہملہ آمدہ است۔

فصل لام مع ثای مثلثہ

لثم بفتحتین بوسیدن وبوسہ دادن چیزے را۔

لثہ بحرکات ثلثہ وتشدید ثای مثلثہ گوشت گرداگرد دندان از منتخب وشرح جزری ملا علی قاری وبالکسر نیز واکثر ست۔

لثغہ بفتح لام وکسر ثای مثلثہ وفتح قاف نوعی از تپ بلغمی وبالکسر خطاست۔

فصل لام مع جیم عربی وفارسی

لجاجت بالفتح مبالغہ کردن وستیزہ کار کردن از کشف وصراح ومنتخب۔

لجاج بفتح اول وہر دو جیم عربی بمعنے ستیزہ از کشف وموید وصراح ومدار ومنتخب۔

لجج بضم لام وفتح جیم اول جمع لجہ کہ بمعنے میان دریا وعمیق ترین موضع دریاست۔

لجوج بدو جیم بمعنے ستیزہ کنندہ۔

لجلاج بالفتح وہر دو جیم عربی آنکہ در سخن زبانش درماندہ وسخن درست گفتن نتواند ونام واضع شطرنج وبعضے نوشتہ اند نام شاطر شطرنج ست نہ اسم واضع وبعضے گویند نام شاطر شطرنج ومرشد قمار بازان

از کشف و منتخب و برهان و سراج و جهانگیری
و مؤید و رشیدی و بعضی کلاچ گویند و جیم
اول را بحای حطی گمان برند و بعضی بجای جیم
اول یای تحتانی خوانند این هر دو طور غلط محض
لچ بالضم و جیم فارسی برهنه و نام قومی است
که بزرگان ایشان سینه عریان میداشتند
از مؤید۔
لچک بجیم فارسی و کاف عربی لفظ ترکی
ست بمعنی معجر و پاک مربع که دران تکلف
بکار برند از مصطلحات۔
لجام بکسر معرب لگام از بهاجم و منتخب
و رشیدی۔
لجین بضم اول بر وزن حسین بمعنی سیم
خالص از منتخب۔
لچن بضم اول و فتح جیم فارسی زن قحبه و
در برهان بمعنی برهنه و عریان و مجازاً بمعنی
لولی۔
لجه بضم و تشدید جیم عربی میان دریا و عمیق ترین
موضع دریا و ژرف از منتخب و لچه بالفتح و
تشدید جیم فارسی مفرس لچه که لفظ هندیست
لجی بضم لام و تشدید جیم عربی مکسور و یای
ژرف و پر آب از منتخب۔

فصل لام مع حای مهمله

لحا بالضم جمع لحیه بالکسر که بمعنی ریش مردانست
لحد بفتحتین نوعی از قبر از منتخب۔
لحاظ بکسر ظای معجمه نگاه داشتن بچشم چیزی را و
بالفتح دنباله چشم از سراج و بحر الجواهر

لحاف بکسر جامه پنبه دار شب خوابی و تور
گنبد از منتخب۔
لحوق بضمتین بهم پیوستن دو چیز یا بیشتر
و بدنبال چیزی پیوستن از منتخب۔
لحیان بالکسر شکلی از شانزده اشکال
رمل بدین صور ،، ۔ و در لغت مرد صاحب
ریش دراز۔
لحن بالفتح و سکون ثانی آواز خوش که با نغمه
باشد و خوش خواندن قرآن و جز آن
و بمعنی خطائیکه در گفتن باشد و نوعی از قرائة
معیوب از سراج و منتخب و غیر آن۔
لحظه مقدار یکبار نگاه کردن بگوشه چشم
از منتخب و لطائف۔
لحیه بالکسر حرف ثالث یای تحتانی بمعنی
ریش که بر چهره مردان پیدا شود۔
لحمه بالضم طعمه باز از شکار او و بمعنی پود
جامه که بتار بافند بهندی بانا گویند از منتخب
لحقه بفتحات از پس رسندگان و از دنبال
پیوستگان این جمع لاحق ست۔

فصل لام مع خای معجمه

لخت بالفتح گرز آهنی و بمعنی پاره چیزی
و بمعنی اندکی از برهان و رشیدی۔
لخ بالضم گیاهی ست که بدان بوریا بافند
و آن بر کناره آبها روید از منتخب۔
لخت در بمعنی تخته دروازه۔
لخاف بکسر لام بمعنی سنگهای سپید تنک
یعنی کم حجم از شرح نصاب و منتخب۔

لخشیدن بالفتح لغزیدن از برهان۔
لخشان بالفتح چیزی صاف که بران
دست و پا بلغزد۔
لخچه شعله آتش و اخگر از برهان۔
لخشه بالفتح و شین معجمه شعله آتش و اخگر
از برهان
لخلخه بفتح هر دو لام و هر دو خای معجمه خوشبوی
چند که آنها را باهم آمیخته میبویند از منتخب
و برهان۔

فصل لام مع دال مهمله

لد بالضم جمع الد که بمعنی گمراه و ستیزنده
ترست و نام موضع بشام از لطائف۔
لدغ بالفتح گزیدن مار و کژدم از منتخب
و سراج و ابن حاج نوشته آنکه بنوک خود نیش
زند مثل زنبور و کژدم گزیدن آنرا لدغ
و لسع گویند و آنکه بدندان گزد مثل سگ
و سباع و مار گزیدن آنرا نهش نامند۔
لدیغ بالفتح و غین معجمه مار گزیده۔
لدغه بالفتح و سکون دال مهمله و غین معجمه
نیش زدن مار و کژدم از قاموس و منتخب
لدنی بفتح اول و ضم دال مهمله و نون مشدد
مکسور آنچه کسی را بدون سعی او و کوشش
غیر محض بفضل خویش از نزد خود حق تعالی
عطا فرموده باشد یا بدون تعلیم غیر از نزد
طبیعت و ذهن او باشد این منسوب ست
بلدن که بمعنی نزد ست۔

فصل لام مع ذال معجمه

لزائذ بفتح اول وکسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست جمع لذت مستفاد از شرح شافیہ۔

لذع بالفتح وذال معجمہ وعین مہملہ سوختن آتش کسے را و سوزش دادن کسی را از منتخب

لذاع بالفتح وتشدید ذال معجمہ سوزانندہ

فصل لام مع رای مہملہ

لر بالفتح ورای مہملہ در ترکی حرفی ست علامت جمع کہ چون بعد مفرد آید جمع گرداند چنانچہ اسپ لر یعنی بسیار اسپان از مدار و برہان

ولر بالضم طائفہ از صحرائیان کہ از شیاطین وکنیزان سلیمان علیہ السلام بوجود آمدند و بمعنی روستائی ومرد احمق مستعمل از مصطلحات

فصل لام مع زای معجمہ

لزب بفتح اول وکسر زای معجمہ بای منذ چسپندہ بچیزی از صراح۔

لزوجت بفتحتین وجیم عربی مفتوح چسپیدگی از منتخب۔

لزج بفتح اول وکسر زای معجمہ وجیم ہر چیزی کہ چسپندہ باشد مثل سریش از منتخب و قاموس۔

فصل لام مع سین مہملہ

لسع بالفتح وسین مہملہ وعین مہملہ گزیدن لدم کژدم وغیرہ از کشف وصراح ومنتخب

لسان الحمل بفتح حای مہملہ ومیم گیاہی است برگش مشابہ بزبان برہ وتخمش را لغارسے بارتنگ گویند برائے دفع اسہال نافع۔

لسان بکسر اول زبان وبفتح وتشدید سین مہملہ فصیح الکلام وتیز زبان۔

لسن بفتح اول وکسر سین مہملہ ودر آخر نون فصیح وزبان آور وبفتحتین جمع آن یعنی فصیحان وزبان آوران وبضم اول وسکون ثانی جمع السن کہ بمعنے فصیح وزبان آور ست وبفتحتین فصاحت وزبان آوری از منتخب وغیر آن۔

فصل لام مع شین معجمہ

لشکری مرد سپاہی از شرح گلستان

فصل لام مع صاد مہملہ

لص بالکسر وتشدید صاد مہملہ دزد وسارق جمع آن لصوص از منتخب۔

فصل لام مع طای مہملہ

لطمات لطمات طپانچہا۔

لطف بالضم نرمی وتازگی از صراح

لطیف نیکوکار وپاکیزہ ونرم از بہار عجم ومنتخب۔

لطائف الحیل بکسر حای مہملہ وفتح یای تحتانی نکوئیہای حیلہا وخوبیہای حیلہا

لطیم سیلے خوردہ ونام اسپ ہم از شرح نصاب

لطمہ بالفتح طپانچہ۔

لطیفہ نکوئی وچیز نیک ونازک از منتخب

لطائف ستہ بکسر سین مہملہ وتشدید تای فوقانی مقرر ست کہ سالک بمراتب علیا ومعرفت واصل نمیگردد تا این شش لطیفہ او را روشن نگردد اول لطیفہ نفس ست محل آن ناف باشد دوم لطیفہ قلب ست محل آن دل ست کہ جانب بیسار باشد سوم لطیفہ روح ست کہ محل آن در سینہ جانب یمین چہارم لطیفہ سر ست محل آن فم معدہ کہ مابین یمین ویسار سینہ است پنجم لطیفہ خفی ست کہ محل آن در پیشانی باشد ششم لطیفہ اخفی ست محل آن قحف سر ست واینہا را اطوار ستہ نیز گویند۔

فصل لام مع ظای معجمہ

لظی بفتحتین وظای معجمہ نام دوزخ وآتش زبانہ زنندہ از منتخب ومؤید وکشف وصراح ومدار۔

فصل لام مع عین مہملہ

لعب بفتح لام وکسر عین مہملہ بمعنے بازی از منتخب ودر صراح بفتح لام و سکون عین وبہ فتح لام وکسر عین ہر دو طور نوشتہ۔

لعب مذاب بضم میم وذال معجمہ وموحدہ بمعنی لعل گداختہ واین کنایہ است از شراب سرخ انگوری از برہان۔

لعاب بضم اول آب دہن وآب ہر چیزی کہ غلظت وچسپیدگی دارد وبفتح اول وتشدید عین بازیگر۔

لعبت بالضم وبای موحدہ مفتوح چیزے کہ بآن بازی کنند وتصاویر جامہ کہ

دختران بازی کنند از منتخب و صراح و مؤید
لعوق بفتح داروی رقیق که لیسیده شود
از منتخب و کشف۔
لعمرک بفتح اول و ثانی و ضم را رجمله اشارت
بدین آیه لعمرک انهم لفی سکرتهم یعمهون
یعنی سوگند بحیات تو ای محمد رستی که کفار قوم تو
ابجو قوم لوط در گمراهی خویش حیران و سرگردان
اند۔
لعل بفتحتین و تشدید لام مفتوح حرف ترجی
ست بمعنی امید چیزی که وصول آن ممکن باشد
وگاہے بمعنی شاید آید از منتخب و لطائف و لعل
بفتح اول و سکون ثانی معرب لال ہر چیز
سرخ عموماً و بمعنی جوہر سرخ قیمتی خصوصاً از
رسالہ معربات و در سراج نوشتہ که لال معرب
لال ست که بهندی و فارسی مشترک شد یا
تصرف فارسیان عربی وان ست و در بهار
عجم گفته که لعل جوهری ست سرخ رنگ و
این در اصل بالعلو بود که فارسیان متعرب
یعنی مینویسند میر صدر الدین محمد در جواهرنامه
آورده است اینکه میگویند معدن لعل در
بدخشان ست از متمذ ثات است زیرا که معدن
آن مخفی بود تا در زمان خلافت اوائل عباسیه
در ارض ختلان زلزله عظیم پدید آمده و کوه سکناه
شگافته شد و کان لعل پیدا گشت و لعل از
شهر بدخشان نمیخیزد بلکه از معادن دیگر در
بدخشان آورده میفروشند و بدان شهرت
گرفته و لعل انواع میباشد رمانی و پیازی
و تبری و لحمی و عنابی و بلقی و آدرسی و دود
شابی و لعل پیکانی و لعل عقربی و لعل قطبی
و آن نگینه دار هین باشد۔
لعلین بمعنی سرخ و این منسوب بلعل
که جوهرے ست معروف۔
لعل پیکانی لعلے که آنرا بشکل پیکان
تراشیده باشند و زنان از ان گوشواره سازند
از مصطلحات۔
لعل پیازی نوعی از کم رنگ۔
لعل قطبی قسمی از لعل که نگینه دار هین
باشد۔
لعل عقربی نوعی از لعل۔
لعلی بالفتح رنگے ست سرخ که مصوران
و نقاشان بکار برند۔

فصل لام مع غین معجمه

لغوب بضمتین رنجوری و درمانده
شدن از منتخب و کنز و لطائف۔
لغت بضم اول و فتح غین معجمه زبان
قوم را گویند هر زبانی که باشد و باصطلاح
الفاظیکه معانی آن شهرت ندارد و لفظ
لغت در اصل لغو بود واو متحرک ما قبل آن
مفتوح آن واو را بالف بدل کردند بعده
التقای ساکنین شد میان الف و تنوین
الف را حذف کردند و عوض آن تا در آخر
در آوردند لغت شد۔
لغات جمع سالم بحذف لام کلمه۔
لغز بضم لام و فتح غین معجمه و زای معجمه
سوراخ موش دشتی و آن بغایت پیچدار
باشد لهذا نام نوعی از کلام مبهم که بفارسی
چیستان گویند۔
لغ بالکسر کلمه ایست که در ترکی افاده اثبات
کند بمعنی هست از مدار۔
لغو بالفتح بیهوده گفتن و سخن باطل هر چه
بکار نیاید و بالضم نوع سخن و زبان قومی
از منتخب و صراح۔
لغونه بمعنی آرایش و گلگونه از مدار۔

فصل لام مع فا

لفت بالکسر و تای فوقانی بمعنی شلغم
از منتخب۔
لفچ بالفتح و جیم فارسی و قیل عربی
در اصل بمعنی پارچه گوشت بی استخوان و مجازاً
بمعنی لب سطبر آید و گاہے بمعنی مطلق لب
آید از سراج و برهان و رشیدی و لطائف
لفاح بالضم و تشدید فا و حا نوعی از بیدنی
چون بادنجان که زرد و خوشبو از صراح و منتخب و
در تحفة المؤمنین نوشته که ثمر بیروح بجای
اهل بیخ نباتی ست بصورت انسان که
بفارسی مردم گیا گویند۔
لفظ بالفتح و ظای معجمه بیرون افگندن
از دهان و سخن گفتن از منتخب و غیاث التحقیق
و بعضی بمعنی مطلق انداختن نوشته اند۔
لف بالفتح و تشدید فا بمعنی در پیچیدن
و لف النشر بمعنی در پیچیدن و پراگنده را۔
لفیف هر چیز پیچیده در هم و دو دست

وکلمۂ که دران دو حرف علت باشد از منتخب

لفچن بالفتح و جیم فارسی را فتح و کسر بمعنے مردیکه لب سطبر و بزرگ داشته باشد از سراج و برهان

لفچه بالفتح و جیم فارسی بمعنی کلۂ پرکاله گوشت بے استخوان از برهان و مؤید و رشیدی۔

فصل لام مع قاف

لقا بکسر اوّل و قاف بمعنی دیدار از صراح و مؤید و کشف و بهار و در سروری بفتح بمعنے جماع نوشته۔

لقب بفتحتین نامیکه دران معنی مدح یا ذم منظور باشد بخلاف عَلَم که دران هیچ معنی متبادر نباشد از لطائف۔

لقاح بکسر اوّل و در آخر حای مهمله آبستن و حامله شدن از منتخب۔

لقوماجس این لفظ را خان آرزو در شرح سکندرنامه نقوماجس تحریر کرده بفتح و لون و قاف و کسر جیم عربی و سین مهمله نام حکیم که پدر ارسطو بود۔

لقط بالفتح چیز افتاده را برداشتن و برچیدن از منتخب۔

لقیط بچۂ که در راه افتاده یافته باشند و آنرا از زمین برداشته باشند از شرح نصاب و منتخب۔

لق و دق لفظ اوّل و بفتح اوّل و لفظ دوم که تابع اول ست بفتح دال مهمله بمعنے زمین هموار و سخت که گیاه و درخت نداشته باشد و این در اصل لغ و دغ بغین معجمه بود

از سراج اللغات۔

لق بالفتح بی موصاف از لطائف۔

لقلق بفتح هر دو لام معرب لکلک که طائر آبی ست مار و ماهی را شکار کند۔

لقطه بالضم چیز افتاده که برداشته شود از زمین و برچیده شده از منتخب۔

لقیه بالضم ملاقات از لطائف۔

لقمۂ خلیفه نوعی از حلواست که بغایت نفیس باشد از برهان۔

فصل لام مع کاف

لکنت بالضم گرفتگی زبان در هنگام سخن گفتن که بهندی هکلانا گویند۔

لک بالفتح و کاف عربی ابله و نادان و نیز عدد معروف که صد هزار باشد لیکن باین معنی هندیست زیرا که هندیان برای شمار مرتبها مقرر کرده اند چنانکه در کتب حساب مرقوم ست و نزد فارسیان و تازیان مرتبه مقرر نیست غیر از یک ده و صد هزار و بمعنی چیزیکه مثل صمغ بر درخت کنار و غیره در هند منجمد میشود و نیز هندیست مگر آنکه تعریب کرده اند و بالضم بمعنی گنده و سطبر و ناتراشیده و لته کهنه از سراج و در لغات ترکی نوشته که بالضم لک بمعنے سطبر و گنده ترکی ست و در برهان و لطائف بالضم بمعنی چیزیکه از و رنگ سرخ گیرند۔

لکوک بضمتین جمع لک که معرب بمعنی لکه ست و آن بهندی نام عدد صد هزار است

لکلک طائر آبی ست۔

لگن بفتحتین و کاف فارسی طشت که دران دست شویند و بترکی جلابچی گویند و بمعنی شمعدان و منقل نیز آمده از جهانگیری و مصطلحات و سراج و برهان۔

لکه بالضم و تشدید کاف عربی و های مختفی بمعنے داغ و پارچه از بهار عجم۔

لگنه بکسر لام و سکون کاف فارسی و نون از انگشتان پا تا بن ران و این قلب لنگ است۔

لکهنوتی در زمانۂ سابق شهری بوده است در اقصای شرقیه ملک بنگاله و بعضی نوشته که نام ملک گور که ولایتی ست از بنگاله

فصل لام مع میم

لما بفتح لام و تشدید میم بمعنی هرگاه و بمعنے الا و یکی از حروف جازمه نافیه استغراقیه۔

لمعات بفتح اوّل و ثانی روشنیها و نام کتاب در علم حدیث۔

لمتر بفتح لام و سکون میم و ضم تای فوقانی و را مهمله فربه و قوی و گنده از لطائف۔

لمس بالفتح سودن چیزی را بدست یا بعضوی و بمعنی حاجت و بمعنی جماع از منتخب و لطائف۔

لموع بضمتین درخشیدن و بمعنی روشنیها و تابشها باین معنی جمع لمعه است که بمعنی درخشیدن باشد۔

لم یزل همیشه و پاینده بلی زوال و

عبارت از ذات حق تعالیٰ و لم یزل در اصل یزال بود چون لم جازم بر یزال درآوردند آخر را جزم کردند الف لتقای ساکنین افتاد۔

لم بالفتح و سکون میم حرف نفی و بکسر لام و فتح میم بمعنی چرا فارسیان در محاورات خود یا گاهی نیز میم را ساکن خوانند و بمعنے سبب پرسی و حجت و اعتراض مستعمل نمایند و در محاورۂ عربی در صورت الحاق ہای نسبت میم را مشدد خوانند۔

لمعان بالفتح درخشیدن از صراح۔

لمحہ بالفتح درخشیدن برق و یکبار اندک دیدن چیزی را از منتخب و مدار و کشف و مجازاً زمانۂ اندک کہ بمقدار قلیل باشد۔

لمہ بکسر لام و تشدید میم موی کہ از بناگوش گذشتہ باشد از منتخب۔

لمعہ بالفتح روشنی اندک و بالضم پارۂ از عضو کہ خشک ماندہ باشد در وضو و غسل از منتخب۔

فصل لام مع نون

لنج بالضم و جیم عربی بمعنی لب بالفتح نرم نازک از سراج و برہان۔

لنگ کمر بکسر لام و اضافت نام فنی از فنون کشتی کہ پای خود را در پای حریف بند کردن و زور بہ کمرش آوردن است تا بر زمین افتد از مصطلحات۔

لنگر چیزیست آہنی گران وزن کہ کشتی را بدان بر جای خود نگاہدارند و طعام کہ بفقرا و مساکین دہند و جای کہ در انجا طعام بفقرا دہند از مصطلحات و غیر آن۔

لنگ سرکش بکسر فنی ست از فنون کشتی و آنچنان باشد کہ پای خود را بعضوی از اعضای حریف بند کردہ بزور کشیدن ست۔

لنبک بفتح لام و سکون نون کہ منقلب بمیم ست و فتح بای موحدہ و کاف عربی نام سقای ملازم بہرام گور کہ در مروت و مہمان نوازی شہرت تمام داشت از برہان۔

لنگ بالفتح آنکہ از رفتن نتواند و بمعنے آلت تناسل و در اثنای سفر مقام در جای کردن و بالضم فوطہ لنگی و بالکسر بمعنی ساق و از بیخ ران تا ناخن پا و در ہندی لنگ بالکسر بمعنے آلت تناسل از سراج و مصطلحات و برہان۔

لنگر انداختن قرار گرفتن و مقام کردن۔

لنگ برہ بر لنگ زدن گریختن از مصطلحات و برہان۔

لنگ برہ قسمی از آش ست کہ از آرد گندم می سازند و بر ران نہادہ مثل رسن می تابند و بریان کردہ در گوشت می پزند۔

لنگ خاکی بکسر حریف را انجا کہ اندختہ باشد پشتش زدن از مصطلحات۔

لنگری بالفتح نوعی از طشت بزرگ و منسوب بہ لنگر۔

لن ترانی ہرگز نخواہی دید مراد مجازاً بمعنے خود ستائی باشد و بیانش در لفظ ارنی گذشت۔

فصل لام مع واو

لوا بکسر اول علم فوج و نشان لشکر و بفتح اول خطاست از بہار عجم و مؤید و کشف و صراح و مدار۔

لوقا بواو معروف و قاف نام حکیمی یونانی پدر قسطا و بعضے گویند کہ قسطا نام کتاب ست از برہان۔

لوشا بواو معروف و شین معجمہ نام حکیم از برہان و مؤید۔

لوح یا تختہ چوبی کہ جولاہہ بانگشتان با محکم میگیرد از شرح نصاب۔

لوب بالضم و واو معروف و بای موحدہ زمین سنگستان بے آب از شرح نصاب۔

لواہب آتشہای شعلہ زن و این جمع لاہب ست چنانکہ سواحل جمع ساحل۔

لوزیات بفتح حلوای بادام۔

لوعات بالفتح و عین مہملہ سوزشہای کہ دل در دوستی کسے از منتخب و صراح۔

لوعت بالفتح سوختن دوستی دل را و سوزش دل از عشق از منتخب۔

لوت بواو معروف و تای فوقانی برہنہ و بواو مجہول اقسام طعامہای لذیذ و بمعنے کوک امرود از برہان۔

لوت پوت اقسام طعامہای لذیذ از لطائف۔

لوث بالفتح وثای مثلثه بمعنی آلودگی از منتخب۔

لوزامج معرب لوزینه۔

لوچ بالضم وبواو معروف وجیم فارسی بمعنی احول وبمعنی برهنه از رشیدی ودر لغات ترکی بهر دو معنی مذکور بضم لام وواو غیر ملفوظ وسکون جیم فارسی نوشته ظاهراً همین اصح ست۔

لواعج بعین مهمله وجیم بمعنی سوزشها جمع لاعجه که بمعنی سوزنده است از صراح۔

لوله پیچ هر قماشی که آنرا مثل مکتوب بپیچند چنانکه دارائی واطلس وساتن۔

لوح بالفتح وحای مهمله هر چه پهن باشد از استخوان وچوب وسنگ وغیره ودرخشیدن برق وپیدا شدن ستاره وجز آن وبالضم هوای میان زمین وآسمان یعنی جو وفضا که میان زمین وآسمان ست از منتخب وشرح نصاب وصراح۔

لوایح بالفتح روشنیها جمع لایحه ونام کتابی در تصوف از مدارد آنچه در ابتدای لسنج المدایح ظفر لوایح بمعنی جمع لوح مستفاد میشود در هیچ کتاب لغت وصرف به ثبوت نمی رسد۔

لوخ بواو معروف وخای معجمه گیاهی ست که بر کناره آبها روید وبوریا از آن بافند۔

لورکند بواو مجهول وفتح کاف عربی مغاکی که از سیل بر زمین پیدا شود از برهان۔

لوید بفتح اول ویای مجهول بمعنی دیگ از رشیدی ودر برهان دیگ پتیلۀ سر کشاده۔

لور بالضم وبواو مجهول زمینی که سیلاب آنرا کنده باشد وکمان حلاج ونوعی از کشتی وسفینه از رشیدی وبرهان۔

لوز بالفتح وزای معجمه بادام از منتخب۔

لوس بواو مجهول وسین مهمله تملق وچاپلوسی

لواش بفتح وشین معجمه در ترکی نان تنک ونرم از گندم از رشیدی وبرهان ومدار۔

لوش بواو مجهول وشین معجمه بیخبر وبیهوش وبمعنی وحل وخلاب گل سیاه وبمعنی کج دهن وصاحب خدام نیز آمده از مؤید وبرهان

لوط بالضم نام پیغمبر که زن او کافره بود وقوم او با او مارد معلم شدند حق تعالی زمین شهر ایشان را منقلب ساخت وبر باقی ماندگان سنگ وآتش بارید۔

لواحظ بفتح اول وکسر حای مهمله وظای معجمه دنباله‌های چشم از صراح۔

لوامع بفتح اول وکسر میم اثرهای روشن وبرقهای درخشان واین جمع لامع ولامع ست۔

لوک بالضم وواو مجهول وکاف عربی نوعی از شتر که باری برد وآنکه بزانو ودست راه رود وبطور اطفال از شدت ضعف وسستی وبمعنی عاجزی وزبون از رشیدی وشرح دلائل۔

لولاک اشارتست بلولاک لما خلقت الافلاک بمعنی اگر نمی بودی تو البته نه پیدا کردمی افلاک را واین حدیث قدسی ست وحدیث قدسی آنرا گویند که آنحضرت را بخواب یا بوحی رسیده باشد۔

لوی ییل بواو مجهول سال نهنگ که نزد ترکان مقرر ست۔

لول بواو مجهول بی شرم وبیحیا وبمعنی بی شرمی وبیحیائی از رشیدی وغیر آن ولوله آبریز که آنرا بهندی لوٹنی گویند۔

لوم بالفتح ملامت کردن از کشف ومدار وصراح وقاموس وبعضی بمعنی بخل نیز نوشته اند ظاهراً این مجاز باشد۔

لولوشم بالفتح هر دو لام وفتح شین معجمه بعض شارحان سکندرنامه نوشته که نام گلیست۔

لوح طلسم لوحی باشد که طریق کشادن طلسم بران تخته تحریر کرده در میان طلسم تعبیه نمایند۔

لوکان بواو مجهول وکاف عربی آنکه بزانو ودست راه رونده باشد از رشیدی۔

لوریان بواو مجهول ورای مهمله ویای تحتانی قومی ست صحرانشین که اکثر ایشان راهزن باشند وبازیگری وبکوچها سرائیدن نیز پیشه دارند وبمهرهای بلورین نیز بازی کنند وبلوری کنایه از پیاله بلور از برهان وشرح خاقانی۔

لوزینه بالفتح وزای معجمه حلوائیکه دران مغز بادام انداخته باشند از برهان۔

ـه امارد جمع امرد ست ۱۲ عبده

لوحش الله بفتح لام وفتح حای حطی در اصل لا اوحشه الله بود و معنی آن وحشت ندهد او را الله تعالی فارسیان در وقت تعظیم و استعجاب بمعنی خواهش و تحسین استعمال کنند چنانکه گویند بروی فلان صد لوحش الله ای صد آرزو و صد تحسین از بهار عجم و رشیدی۔

لوح ناخوانده علم لدنی و در بعض شرح مراد از کتب غیر مروج و در بعضی شرح کنایه از لوح محفوظ۔

لولیشه بفتح و یای معروف و شین معجمه ریسمانی که بوقت نعلبندی لب اسپ بدان بندند از سروری و رشیدی۔

لواشه بکسر اول و شین معجمه نام فنی از فنون کشتی از چراغ هدایت۔

لولی معروف ست و این منسوب بلول ست که بمعنی بیشرمی و بیحیائی است از رشیدی۔

لوذعی بالفتح و ذال معجمه مفتوح و کسر عین مهمله بغایت زیرک و زود یابنده معانی از منتخب و شرح نصاب طرح۔

لوطی بواو معروف رند و کودک باز از چراغ هدایت و در مصطلحات بمعنی بیباک و نامقید که هندیان بانکا گویند۔

لوطی الهی یعنی بانکه خدا بهت عظیم الشان بانکار بندها منسوب کرده اند۔

لوری نام طائفه است که بازیگری و طریق بلوچیان پیشه ایشان باشد از برهان۔

فصل لام مع های هوز

لهب بفتحتین و بای موحده شعله آتش

لهیب بفتح اول آتش شعله زن۔

لهراسپ بضم اول و سکون الف و سین مهمله نام پادشاهی ست از مؤید برهان۔

لهات بفتح و تای فوقانی بمعنی ملازه یعنی گوشت پاره که در حلق معلق باشد از بحر الجواهر و کشف۔

لهاور یکی از نامهای شهر لاهور۔

لهز بالفتح و زای معجمه در آمیختن و مشت زدن بر سینه از منتخب و لطائف۔

لهف بفتحتین دریغ خوردن و اندوهگین شدن از لطائف و مدار و منتخب۔

لهو بالفتح بازی و جماع کردن از منتخب۔

له بالفتح در ترکی ترجمه با که برای معنی معیت آید و در اصل اله بود بکسر همزه۔

لهنه بالضم و حرف ثالث نون طعام ناشتا یعنی انچه نهار خورند از کشف و در شرح مقامات حریری بمعنی طعام قلیل که بزودی پیش مهمان نهند تا بدان شغل کند قبل از غذای ضیافت۔

لهجه بالضم و جیم طعام ناشتا بمعنی نهاری و بالفتح زبان و محاوره و منبع تکلم و آواز خوش و لغت۔

فصل لام مع یای تحتانی

لیلة الاسری شب معراج۔

لیلا معشوقه قیس که بمجنون مشهورست

لینت بالکسر یای معروف و فتح نون و بعده فوقانی بمعنی ملائمی و نرمی از کشف

لیت بفتح لام و سکون تحتانی و فتح فوقانی کلمه ایست که بوقت آرزوی چیزی گویند و بفارسی ترجمه آن کاشکی باشد از منتخب و بعضی نوشته اند که لیت برای آرزوی چیزی که حصول آن ناممکن باشد بخلاف لعل که برای آرزوی چیزیست که حصول آن ممکن باشد۔

لیامت بکسر ملامت کردن از لوم بالفتح

لیث بالفتح و ثای مثلثه شیر و در غزوه که آنرا اسد نیز گویند از منتخب۔

لیاذ بکسر اول و در آخر ذال معجمه بمعنی پناه گرفتن۔

لیلة البدر شب چهاردهم که در آن نور ماه بکمال میرسد۔

لیلة القدر بفتح قاف و سکون دال شبی ست در سال یکبار و در تعین آن اختلاف روایات ست مگر نزدیک اکثر شب بست و هفتم رمضان ست عبادت این شب بهتر از عبادات هزار ماه ست۔

لیوس بفتح لام و ضم تحتانی و سین مهمله بی عزت از شرح نصاب۔

لیثرغس بکسر اول و ضم ثای مثلثه و ضم غین معجمه سرسام بلغمی از حدود الامراض۔

لیغ بالکسر و غین معجمه بدل از لطائف

لیف بالکسر و یای معروف چیزی باشد که آنرا از پوست درخت خرما میسازند از

برہان و در کشف و منتخب و رشیدی پوست درخت خرما و بعضے نوشتہ کہ چیز لیست نرم کہ از درخت خرما حاصل شود۔

لیام بکسر لام بخیلان این جمع لئیم است از سروری و مؤید۔

لیق بالکسر صوف دوات۔

لین بالکسر نرمی ضد خشونت از منتخب و حرف لین واو والف ویاے تحتانی ساکن ماقبل مفتوح۔

لیسیدن خاییدن از برہان و در عرف چیزے را بانگشت یا زبان گرفتہ خوردن۔

لیفہ بالکسر تنۂ درخت خرما از صراح و شرح نصاب

لیقہ بالکسر یای معروف صوف دوات کہ در سیاہی ترکنند از منتخب و برہان۔

لیلی بفتح لام و سکون تحتانی و کسر لام دیگر و یاے معروف و مجہول ہر دو صحیح ست نام معشوقۂ قیس و این اسم مفرس ست باین تصرف کہ لیلی باعتبار قاعدۂ عربی شاید کہ در اصل لیلاء باشد چہ مؤنث افعل صفتیکہ معنے لون و عیب و غیرہما داشتہ باشد بروزن فعلاء مے آید چون لون معشوقۂ مذکورہ سیاہ بود لہذا باین اسم مسمی شد فارسیان ہمزۂ آخر را اعتبار نداشتند لیلا را بقاعدۂ امالہ لیلی کردند بیاے مجہول چون نزد ایشان اکثر جا یاے مجہول را معروف خواندن افصح ست لہذا یاے آخر لیلی را معروف خواندند۔

لیالی بفتح جمع لیل ست بمعنی شبہا

⁂ ⁂ ⁂

باب میم

فصل میم مع الف

ما بدون ہمزہ حرف نفی ست بمعنی نیست و کلمۂ استفہام ست بمعنی چہ چیز ست و اسم موصول ست بمعنی آنچہ از منتخب و کنز و ما بہمزہ بمعنی آب ست میاہ جمع آن از منتخب

ماتا بمعنی شبیہ و نظیر و مانند شونده و بمعنی تحقیق و بمعنی شاہد و ہمانا یعنی پنداری و گوئی از رشیدی و برہان و خیابان۔

مؤدی بضم میم و فتح ہمزہ کہ بصورت واو ست و دال مہملہ مفتوح مشدد و الف مقصورہ بصورت یا بمعنے ادا کردہ شدہ و رسانیدہ شدہ و گاہی بمعنے مضمون و بمعنی نیز آید از منتخب و کشف و کنز۔

ماوی در آخر الف مقصورہ بصورت یا بمعنے جای برگشتن یعنی خانۂ خود از منتخب۔

مانیا بکسر نون و بعدہ تحتانی لغوی از جنون است کہ صاحبش را خصلت درندگان باشد اکثر غضبناک بودن و قصد ایذاے مردم نمودن خاصیت او بود از کفایۂ منصوری

ماشری بکسر شین معجمہ ورمے و سوی بود کہ در سر و روی و پیشانی ظاہر شود و این لفظ سریانی ست از حدود الامراض و برہان و بہار عجم و غیر آن۔

مالیخولیا خلل دماغ و سودا و خیال خام و صحیح مالنخولیا بنون از برہان و بہار عجم و غیر انہا۔

ماخولیا بواو معروف مخفف مالنخولیا کہ بکسر لام و سکون نون و ضم خاء معجمہ و واو معروف و کسر لام دوم و تحتانی بالف کشیدہ لغت یونانی ست بمعنی مرضی کہ در دماغ بہم رسد و ترجمۂ این خلط سیاہ بود چون مرض مذکور سوداوی ست لہذا باین نام خواندند از عالم تسمیۃ الشئ باسم مادتہ مالیخولیا بہ تحتانی بجای نون چنانکہ مشہور شدہ غلطست از بہار عجم و خیابان و برہان و حدود الامراض نوشتہ کہ لفظ یونانی ست بعد لام اول نون ست و قبل یاے تحتانی و ہر دو لام مکسور ست در مشہور و در اصل لام اول مفتوح نوعے از جنون کہ در فکر فساد بہم رسد مگر صاحبش ایذا بکسے نمیرساند۔

ماجرا آنچہ گذشتہ باشد و سرگذشت و احوال زمانۂ گذشتہ۔

ماہیثا بکسر میم دوم و یای معروف و ثای مثلثہ بلغت سریانی نام گیاہی ست بغایت بدمزہ و عصارۂ آن را نیز ماہیثا گویند

و بشین معجمه و مهمله خواندن و نوشتن خطاست از برهان۔

مار افسا افسون گر ماران از برهان و مجازاً بمعنی مطلق افسون گر نیز می آید۔

ماسوا بکسر سین مهمله انچه سوای ذات باری تعالیٰ ست و آن همه موجودات و مخلوقات ست۔

مامضیٰ انچه گذشت و زمانهٔ گذشته۔

مامن رضا یعنی جاے امن رضا این اشارتست بمشهد مقدس رضویه که مزار امام علی موسی رضا در انجاست و این پیش بعضے حکم کعبه دارد و هر گنهگار که در آنجا آید از بازخواست گناه امین باشد از خیابان۔

مادر بخطا دشنام مشهور و مادر بخطتن کرقریت مهمل بمقابلهٔ آن کرسی نشین۔

ما لقا انچه از چیزے باقی مانده باشد و بمعنی پس خورده نیز مستعمل۔

مآب بمد همزه جای بازگشتن از منتخب

مآرب بمد همزه کر بروزن مطالب ست بمعنے جاهای حاجت خواستن جمع مارب که اسم ظرفست و هم مصدر میمی ماخوذ از ارب بالکسر که بمعنے حاجت ست از منتخب و منقول از زبدة الفوائد۔

ماهتاب و **مهتاب** بمعنی ماه و پرتو ماه هر دو آمده و معنی دوم مشهورست و بمعنے اوّل خواجه جمال الدین سلمان راست بیت از ین دقیق چه حاصل سپهر را چو ازان ❊ و قرص مهر بر آید نه گرده مهتاب خواجه نظامیؒ فرماید بیت جریر رقاقی دو پیرو یزنی ❊ چو مهتاب تابنده در روشنی از بهار عجم۔

ماه نخشب ماهی که حکیم ابن عطا مشهور بابن مقنع به سحر و شعبده از سیماب و دیگر اشیا ساخته بود آن ماه تا مدت دو ماه هر شب از چاهی که در پائین کوه سیام بود بر می آمد تا چهار فرسنگ نورش میرسید و نخشب بفتح نون و سکون خای معجمه و بای موحده نام شهری ست در ملک ماوراءالنهر از نخشب تا سمرقند سه روزه راه است و ازان چاه تا نخشب دو فرسنگ ست و ابن مقنع بضم میم و فتح قاف و تشدید نون مفتوح و عین مهمله از رشیدی و برهان۔

ماه در عقرب بوقت بودن ماه در اخیر برج عقرب کردن کار نیک ممنوع ست

مات در اصطلاح شطرنج بازان گرفتار و مقید شدن شاه شطرنج ظاهر اللفظ مات در اصل صیغهٔ ماضی خواهد بود بفتح تای فوقانی از موت حالا بکثرت استعمال تاے آنرا موقوف خوانند و بکسر اوّل و فتح همزه بر وزن صفت بمعنی صد که عدد معروفست و بکسر میم و مد همزه بروزن سراط بمعنی صدها از کنز۔

مائت حرف سوم همزهٔ مکسوره بمعنی میرنده۔

مافات انچه فوت شده۔

ماقوت نوعی از حلوا از برهان۔

ماهیت بکسر ها و تشدید تحتانی بمعنی حقیقت چیزے مستعمل بدانکه این مصدر جعلیست تراشیدهٔ اهل منطق و حکمت بمعنی لفظی لفظ ماهیت چیست این شدن باشد مرکب از مای موصوله و هی بکسر ها و فتح یا ضمیر مؤنث واحد با تشدید یاے مشدد و علامت جعل و تاے مصدری گر یای لفظ هی بجهت اجتماع یارات حذف شده است۔

ماء الحیوة آب حیات و باصطلاح مهوسان دوائیست مرکب از شهد و تنکار و روغن زرد که بهر فلز کشته آمیخته آتش دهند آن فلز زنده میگردد۔

مؤنت بفتح میم و ضم همزه و سکون واو و فتح نون بروزن عذوبت بمعنی مایحتاج معیشت چون نفقه و کسوت و بمعنی محنت و رنج کشیدن از منتخب و کشف و کنز و مدار و در خیابان نوشته که مؤنت در اصل بمعنی بار و مشقت و در عرف بمعنی خرچ۔

مؤالفت بضم میم و حرف ثانی همزه بصورت واو با کسی پیوستن و خوگر شدن از کنز۔

مواخات بضم میم و حرف ثانی همزه بصورت واو و خای معجمه باهم برادری داشتن

ماست بروزن راست بمعنی جغرات از برهان۔

مابعد الطبیعة چیزیکه سواے طبیعت ست یعنی علم الٰهی۔

ماج بجیم عربی بمعنی ماه از برهان۔

مارج بکسر رای مہملہ وجیم عربی آتش کہ دود نداشتہ باشد از منتخب و قاموس و نام پدر نوع جن چنانکہ آدم نام پدر نوع انسان ست۔

مارپیچ بر وزن و بمعنی بر خم علامت شکل نوشتہ و آنچہ معماران شکلی بوضعی کشند کہ گویا چند مار باہم پیچیدہ اند۔

مایحتاج بضم یای تحتانی در اصل ما یحتاج الیہ بود بمعنی آنچہ حاجت کردہ شود بسوی آن در استعمال لفظ الیہ را کہ صلۂ آنست حذف نمایند۔

مائدۂ مسیح آمدنی ہر روز بوساطت ابر خوان بر عیسیٰ علیہ السلام نازل میشد و در ان ماہی بود می بریان بیخار کہ روغن ازو میچکید نزدیک سر آن نمک و متصل دم آن سرکہ بر حوالی خوان انواع ترہ پاچیدہ و پنج گردۂ نان و بر یکی روغن زیتون و بر دیگری عسل و بر سوم روغن زرد و بر چہارم پنیر و بر پنجم قدید یعنی گوشت بریان از تفسیر حسینی۔

مالح بکسر لام و حای مہملہ شور و نمکین از کنز۔

مانح بکسر نون و حای مہملہ سخی و بخشندہ و کریم از منتخب و کنز۔

مح بحای مہملہ سفیدی تخم مرغ و مح بالضم و حای مہملہ زردۂ بیضۂ مرغ را گویند از کنز۔

ماسخ بکسر سین مہملہ و خای معجمہ بمعنی تغذیہ یعنی بیزہ کہ بہندی پھیکا گویند از منتخب و تحفۃ المومنین۔

مانند بفتح نون حرف تشبیہ از بہار عجم۔

ماسفند بکسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست نام روز پست و نہم از ہر ماہ شمسی۔

ماست بفتح پنیر ساز۔

ماء الورد گلاب کہ عرق گل باشد۔

ماجد بکسر جیم مرد بزرگوار۔

ماخذ بفتح خای معجمہ و ذال معجمہ جاییکہ چیزی را ازان گیرند۔

ماخوذ گرفتہ و گرفتار۔

ماہر بکسر ثالث استاد کار از منتخب و صراح

ماہور بواو معروف و رای مہملہ نام شعبۂ موسیقی از برہان۔

مؤخر بضم میم و فتح ہمزہ کہ بصورت واو ست و خای معجمہ مشدد و مفتوح و رای مہملہ بمعنی در آخر آوردہ شدہ و نام منزل بست و ہفتم از منازل قمر از منتخب۔

ماجور اجر دادہ شدہ و ثواب دادہ شدہ از منتخب۔

ماوراء النہر مخفف ماورا النہر بمعنی آنچہ آن روی رود باشد چون ملک توران از ایران آن روی رود جیحون واقع ست لہذا ملک توران را ایرانیان عربی دان ماوراء النہر نامند

مادندر زن پدر کہ مادر غیر حقیقی این کس باشد۔

ماحضر بفتح حای مہملہ و فتح ضاد معجمہ آنچہ کہ حاضر شدہ در فارسیان اسم طعام قلیل بے تکلف کہ موجود و حاضر باشد لہذا بلحاظ اسمیت یای تنکیر در آخر آوردہ ماحضری گویند و الا یای تنکیر در آخر فعل ماضی چہ معنے دارد بخلاف لفظ ماوام کہ از جہت مامصدریہ اسمے شدہ است برای تعیین وقت چیزے برائے چیزے لیکن چونکہ نزد فارسیان ماوام را اسمیت برای چیز معین مستعمل نشدہ است لہذا یاے تنکیر دران آوردن خطاست از بہار عجم و مصطلحات و خیابان۔

مآثر بمد ہمزہ و کسر ثاے مثلثہ آثار و نشانہا ہای نیک و کارہای پسندیدہ از منتخب و کشف۔

مارمہرہ بضم میم دوم مہرہ باشد کہ از سر مار بیرون مے آرند و نیز بمعنی فادزہر از برہان۔

مارنہ سر بضم نون کنایہ از فلک از برہان بلحاظ آنکہ مجموع فلک نہ طبق ست۔

ماثور بضم ثای مثلثہ اثر پذیر شدہ و جزا دادہ شدہ در لغت عرب نیامدہ مگر فارسیان مے آرند صحیح بجاے آن متاثر ست ادعیہ ماثورہ بمعنی ادعیہ کہ از آن حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و صحابہؓ منقول ست از مدار و منتخب۔

ملک دینار رحؒ لقب یکی از اولیاء اللہ ست روزی آن بزرگ در کشتی نشستہ بود دیکیا دینار از ناخدا گم شد آن ناخدا بر آن بزرگ تہمت دزدی کرد آن بزرگ گریہ بجناب الٰہی نمود ماہیان آن قدر دینار در کشتی ریختند کہ اگر آن ناخدا توبہ از خطاے خود نمیکرد کشتی از بار دینار غرق شدی از شرح سکندر نامہ۔

مایوس آن چیز کہ ازو امید بریدہ شدہ باشد و بمعنی بے امید کہ آنرا در عرف ناامید

گویند و لفظ مایوس در لغت عرب نیامده مگر مستعمل فارسیان ست از بہار عجم۔

مانوس خوگرد خوکرده شده و بمعنی پسند و مرغوب۔

مادر آب و آتش بمعنی گریه کننده باسوز وگداز از برہان۔

ماه پیکر ورفش کنایه از شب یا آسمان۔

مالید گوش اسے ہوشیار شد۔

مائع بکسر ہمزه که حرف سوم ست و عین مہمله ہر چیزے که رقیق باشد مثل روغن و سرکه و شہد و مثله از مدار

ماه مقنع بضم میم و فتح قاف و فتح نون مشدد و عین مہمله ہمان ماه نخشب که مذکور شد چراکه مقنع نام جد آن حکیم ست که ماه از طلسم ساخته بود و نورش تا چہار فرسنگ میرسید۔

ماغ بغین معجمه طائر سیت سیاه که اکثر بر آب نشیند و بمعنی میغ و بمعنی بخار که در ایام سرما گاه گاہی بوقت صبح می باشد بہندے کوہل گویند و نوعی از کبوتر و بمعنی ابلق نیز آمده از برہان و لطائف۔

مازاغ اشارتست بآیهٔ کریمه مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰی یعنی آنحضرت در شب معراج در مقام قرب نگردانید چشم را بسوے دیگر اشیاء و ته بے فرمانی کرد از حکم خدا ما نافیه و زاغ صیغهٔ ماضی ست از زیغ که بمعنی کجی و میل کردن ست۔

ماؤف بفتح میم و ضم ہمزه که حرف دوم ست و سکون واو بر وزن مقول بمعنی آفت رسیده شده از منتخب۔

مالوف خوگرفته شده و دوستی کرده شده

مایعرف بضم یای تحتانی بصیغهٔ مجہول مراد متاع خانه و مالی که ته بساطے باشد از مصطلحات۔

ماق حرف دوم الف بمعنی گوشهٔ چشم که بطرف بینی ست و ہمین لفظ بفتح میم و سکون ہمزه که بصورت الف ست نیز بمعنی گوشهٔ چشم که بطرف بینی ست از شرح نصاب۔

مارق از دین بیرون رونده و گمراه از منتخب۔

ماصدق بفتح صاد و فتح دال مہمله در اصل ما صدق علیه بود یعنی انچه صادق شد بران در محاوره بمعنی مضمون و معنی مشتمل

مالایطاق بفتح تحتانی انچه که در قدرت و طاقت کسی نباشد۔

مالک بکسر لام نام سوداگری که یوسف علیه السلام را از اخوان او خریده بود و نام فرشته که مؤکل دوزخ ست و بعضے گویند که دربان دوزخ ست۔

مامک بفتح میم دوم تصغیر مام که بمعنی مادر ست و این تصغیر برای ترحم باشد نه بمعنے تصغیر حقیقے و تصغیر تحقیری و در مخاطبات بوقت ترحم دختر را نیز گویند و نام بازی اطفال و آنرا سرمامک نیز نامند۔

مار ضحاک ماریکه در شانهٔ ضحاک پیدا شده بود و ہمیشه مغز سر آدمی میخورد و نیز کنایه از سر زنجیر از رشیدی۔

مال معروفست مال را مال ازان گویند که طبع انسان مائل بسوے آن میباشد از مؤید و باصطلاح اہل حساب مال آنرا گویند که عددی را در نفس خودش ضرب کنند انچه حاصل شود آنرا مال گویند چنانکه چہار را در چہار ضرب کنند شانزده حاصل شد پس این شانزده را مال گویند و مجذور نیز نامند و آن چہار را جذر خوانند لیکن این قدر در مال و مجذور فرق ست اول را در جبر و مقابله اطلاق کنند و ثانی را در عددیات۔

مآل بمد ہمزه بر وزن مقال جائے رجوع و جای بازگشت و بمعنی انجام کار مستعمل ست و این لفظ صیغهٔ اسم ظرفست از اول که بر وزن قول ست بمعنے باز گردیدن۔

مالامال اگرچه بمعنی بسیار و کثیر ست لیکن مجازاً بمعنی پر و مملو مستعمل مے شود و مؤلف گوید ہر چند که در کتب عربی و فارسی تلاش نموده مگر دریافت نشد که در ترکیب مالامال لفظ مال برای کدام معنی ست آخرش بالقای غیبی چنان قریب صواب می نماید که درین ترکیب مال مصطلح اہل حساب ست که چون عددی را در نفس خودش ضرب کنند انچه حاصل شود آنرا مال گویند پس

مالامال بالف اتصال بمعنی مالا مال باشد و ازین کثرت مال مفهوم شد و مثال کثرت مال اینست چنانچه پنج را در پنج ضرب کردیم بست و پنج حاصل شد واین مال ست پس این مال را که بست و پنج باشد در بست و پنج ضرب کردیم ششصد و بست و پنج حاصل شد چون ششصد و بست و پنج را ضرب کردیم سه لکهه و نه هزار و ششصد و بست و پنج بهم رسید علی هذا القیاس چون اجتماع مالها را کثرت لازم ست لهذا مالامال بمعنی وافر و فراوان باشد و فراوانی شئ موجب پری ظرفست ازین باعث مجازاً بمعنی پر و مملو آید این مجاز در مجاز ست و بعضی گویند درین ترکیب ل مخفف مالی است اسم فاعل از ملأ بهمزه اسم فاعل بسبب کسرۀ ماقبل یا گردیده مالی شد بعده بکثرت استعمال یا افتاد چنانکه از لفظ صافی یا ساقط شده صاف ماند مال بمعنی پر حاصل شد بعد ازان الف اتصال لاحق نمودند پس مالامال بمعنی پر باپر باشد و ازین کثرت پری چیزی حاصل گشت۔

مامول امید داشته شده۔

ماکول خوردنی و آن چیز که خورده شود و خورده شده۔

مؤجل بضم میم و فتح همزه که بصورت واو ست و فتح جیم مشدد بروزن منور بمعنی فرصت و مهلت داده شده از منتخب۔

ماؤل بضم میم و فتح همزه که بصورت الف ست و تشدید واو مفتوح بروزن منور تاویل کرده شده و کلام از ظاهر بخلاف ظاهر گردانیده شده۔

مائل بکسر همزه که حرف سوم ست خمیده و میل کننده و خواهش کننده و شائق و نام جزو اعظم فلک قمر که دران حامل مرکز ست و در حامل تدویر و در تدویر قمر و بیانش در تحقیق لفظ تدویر گذشت۔

مالاینحل آنچه قابل وا شدن نیست

مآکل بالف ممدوده و کسر کاف جمع مأکل که مصدر میمی ست بمعنی خوردن و اطلاق این بر ماکول بطریق مجاز ست از قبیل اطلاق مصدر بر مفعول چنانچه خلق بمعنی مخلوق۔

ماقل و دل بفتح قاف و دال و تشدید هر دو لام کنایه از کلام قلیل که دلالت کند بر مراد و مدعای بسیار۔

مآثم بمد همزه که حرف دوم ست و کسر ثای مثلثه گناهها جمع ماثم که مصدر میمی ست بمعنی اثم۔

مام بمعنی مادر از برهان۔

مادام از افعال ناقصه است بمعنی تا وقتی بدانکه ما در لفظ مادام مصدریه است که فعل مدخول خود را بمعنی مصدر گرداند و مادام صیغۀ فعل ست و در معنی اسم احکام اسم برین جاریست چنانچه توقیت پس این لفظ مادام برای توقیت مضمون جملۀ مدخول خود می آید بمعنی مدام و همیشه نیز آمده چنانچه در تحفة العراقین مگر بمعنی الف اول زائد باشد

ماعون بضم عین مهمله بمعنی زکوٰة مال و آنچه بدان معاونت جویند و اسباب خانه مثل دیگ و تابه و آتش و کلند و مثل آن از منتخب و شرح نصاب۔

مائن دروغ گو از منتخب۔

مامون امن کرده شده و محفوظ و بی هراس و نام خلیفۀ بغداد که پسر هارون رشید بود۔

مامن بفتح میم دوم بمعنی جای امن۔

مارن بکسر رای مهمله بمعنی سر بینی آن قدر که نرم باشد از منتخب و شرح نصاب۔

مافارقین سوم فا و پنجم قاف مکسور ولایتی ست از شرح خاقانی۔

ما معین بفتح میم دوم و کسر عین مهمله و یای معروف بمعنی آب روان که ظاهر و صاف باشد و معین صیغۀ اسم مفعول است از عین چنانکه مبیع از بیع از منتخب و قاموس و صراح۔

مابون بضم بای موحده شخصی که بمرض علت ابنه گرفتار باشد از لطائف۔

مازندران بفتح زای فارسی ملک طبرستان از توابع ایران در اقلیم چهارم و در زمانۀ قدیم آن ملک مسکن دیوان بود از برهان و غیر آن۔

ماچین ملکیست در جنوب چین و شرقی

ہندوستان۔

ماکیان بکاف عربی لفظ مفرد ست بمعنی یک مرغ خانگی کہ مادہ باشد و نر آنرا خروس گویند از برہان۔

مادیان لفظ مفرد ست جمع نیست بمعنی یک اسپ مادہ و حاجت بالحاق لفظ اسپ ندارد پس اسپ مادیان گفتن خطا باشد و مادۂ دیگر حیوانات را مادیان نمی گویند خاص مادۂ اسپ را گویند ظاہر ہمین ست کہ مادیان تمام یک لفظ ست و می تواند کہ مزید علیہ ماد بود چون سالیان بمعنی سال از بہار عجم۔

مان بمعنی خانہ و اسباب و متاع و بمعنے ما باشد کہ ضمیر متکلم مع الغیر ست و بمعنی ما را و مرا نیز می آید و صیغۂ امر ست از ماندن بمعنے بگذار و بمعنی باش و بمان نیز آید و بمعنے شبیہ و نظیر و مانند از برہان و لطائف و خیابان۔

مائتین بکسر میم و فتح ہمزہ و فتح تای فوقانی لفظ عربیست بمعنی دو صد چرا کہ تثنیۂ مائۃ است کہ بمعنی صد باشد و باصطلاح موسیقان عجم نام یکے از اصول موسیقی است از بہار عجم و چراغ ہدایت۔

مائین بکسر میم و کسر ہمزہ و سکون یای تحتانی بمعنے صدہا این جمع مأۃ است بحذف تای فوقانی۔

ماہ کنعان کنایہ از یوسف علیہ السلام

ماہیران بیای معروف ہیچی ست مشابہ بزرد چوب کہ بدوای چشم بکار آید از مدار و برہان۔

ماہتاب بگز پیمودن کنایہ از کردن کار محال و حرکت لغو و بیفائدہ از بہار عجم و غیر آن۔

مؤتمن بضم میم و سکون ہمزہ کہ بصورت واو ست و فتح تای فوقانی و فتح میم ثانی بمعنی معتمد و امین از منتخب و زبدۃ الفوائد۔

مادون ماسوا و بمعنی فرو تر نیز آمدہ۔

ماشو بضم شین معجمہ غربال از مصطلحات۔

ماکو بضم کاف عربی و واو معروف آلتی ست آہنی جولاہگان را کہ بہندی آنرا نال گویند از کشف و لطائف و برہان۔

مائدہ بکسر حرف سوم کہ ہمزہ است بمعنی خوان پر از طعام و نعمت از کشف و کنز و مدار۔

ماشہ بفتح شین معجمہ آلتی ست آہنے آہنگران را کہ آہن گرم کردہ بدان میگیرند و گاہی چیز محکم را بدان بزور میکشند بہندی سنسی گویند و بمعنی توپۂ بندوق کہ دران فتیلہ یعنی توڑہ نہادہ در باروت پیالۂ بندق آتش میرسانند از برہان و جہانگیری۔

ماہچہ آنچہ از زر و سیم شکلی مثل ماہ مدور ساختہ و صیقل زدہ بر سر علم فوج نصب کنند از برہان۔

ماہیچہ بکسر ہا و یای معروف و جیم فارسی رشتہہائے میدۂ گندم کہ پختہ با شیر و شکر میخورند بعربی اطرہ گویند از کشف۔

ماشورہ بضم شین معجمہ و واو معروف بمعنے نے پارۂ کوچک میان تہی کہ جولاہگان دارند و ریسمانی بران پیچیدہ در ماکو نہادہ میبافند و نیز بمعنی ریسمان خام کہ بر دوک پیچیدہ میشود بہندی آنرا پنڈیا گویند و مطلق نل را ماشورہ گویند از بہار عجم و برہان و کشف۔

ماثورہ بضم ثای مثلثہ جز اداہ شدہ و ادعیۂ ماثورہ بمعنی ادعیہ کہ از آن حضرت و صحابہ منقول ست از منتخب و مدار۔

ماشطہ بکسر شین معجمہ بمعنی زنیکہ موی سر زنان را شانہ میکردہ باشد و عروس را آرایش کند و آنرا مشاطہ نیز گویند ماخوذ از مشط بالکسر کہ بمعنی شانہ است۔

ماسکہ بکسر سین مہملہ نام قوتی ست کہ نگاہدارد غذا را در معدہ از منتخب۔

مؤلدہ بضم میم و فتح ہمزہ کہ بصورت واو ست و تشدید لام مکسور قوتی ست کہ از خون تحصیل منی کند و آنرا مستعد قبول صورت انسان وغیرہ کند۔

ماجدہ بکسر جیم زن بزرگوار۔

ماہسہ ماہی بزرگ کہ بدان سوراخ کنند و بمعنے ماشہ کہ نام وزن ست از برہان۔

مادیہ بضم دال مہملہ و فتح بای موحدہ صفت

مانستہ مانند کردہ شدہ از لطائف۔

مارگزرہ بضم کاف فارسی و سکون راء مہملہ و فتح زای معجمہ مار سیاہ کفچہ دار۔

ماریرہ دایۂ مادر خواندہ از مؤید۔

مایه بمعنی اصل و مادّه و بمعنی مقدار نیز آمده از خیابان و در برهان نوشته که مایه بمعنی مادّه که ضد نر باشد و نام گاوے که فریدون را شیر می داد و بمعنی دستگاه و سامان و بنیاد۔

مادّه بتشدید اصل هر چیز و سامان ترکیب هر شئے که مدد باشد برای غیر و بمعنی زیادت مستعمل بمعنی چیزی از منتخب و زبدة الفوائد و در شرح بمعنی افزونی پیوسته و لفظ ماده در خطوط مرسله گاهی بجای لفظ باب و لفظ مقدمه مستعمل میشود چنانکه در مادهٔ سعی فلان و در مادهٔ ارسال رسل رسائل۔

مارچوبه نام دوائیکه بعربی ملیون گویند و در کشف نوشته که گیاهی ست دافع زهر مار و کژدم و هم گره بصورت مار بود۔

ماضیه بمعنی گذشته۔

مانی نقاشی بود در روم که بدروغ دعوی نبوت میکرد و نقاشی را معجزهٔ خود ساخته خلائق را دعوت میکرد و کتاب ارژنگ ارهنگ هم تصنیف کرده از تحفة السعادت۔

ماحی بکسر حای مهمله محو کننده و نیست و نابود کننده۔

ماحضری بفتح حای مهمله و فتح ضاد معجمه و یای تنکیر مجهول بتصرف فارسیان طعام قلیل بے تکلف که بوقت حاجت موجود و حاضر باشد۔

مالایعنی آنچیز که مراد ندارد و کسی ازو۔

مالی پر کننده و پر شونده۔

ماورائی آنچه پس چیزے باشد و بمعنے ماسوا نیز آید۔

ماقی بکسر قاف و تخفیف یا گوشهٔ چشم که بطرف بینی ست از شرح نصاب۔

ماه جلالی عبارت از هر ماه شمسی که منسوب بتاریخ جلال الدین ملک شاه سلجوقی و بعضے ماه جلالی مراد از ماه فروردین دارند چراکه آفتاب را شرف دران ماه میباشد در ابتدای دفتر دوم ابوالفضل ماه جلالی منسوب ست بتاریخ جلال الدین محمد اکبر بادشاه که آنرا ماه الٰهی نیز گویند و ابتدائے آن ماه از تحویل آفتاب ست از برجی ببرجی۔

ماری در ترکی بمعنی هلاکت۔

ماکانی بکاف عربی و کسر نون نام شهری و ماکان نام بادشاهی که شهر مذکور منسوب باوست از شرح خاقانی۔

مائی بمعنی آبی یعنی منسوب بآب و مخفف ماوراءالنهرے۔

مارحمیری بکسر حای مهمله و سکون میم و فتح یای تحتانی کنایه از ضحاک چراکه ضحاک از قبیلهٔ حمیر بود۔

مالشگری بکسر لام و شین معجمه و کاف فارسی ملاعبت با زنان از بهار عجم۔

مازنی بکسر زای معجمه اسم نحوی ست که منسوب بسوئے مازن که قبیله است از تمیم از لب الالباب۔

ماه یمانی روی سرور کائنات صلی الله علیه و آله و اصحابه وسلم از رشیدی۔

فصل میم مع بای موحده

مبرا بالضم میم و فتح موحده و تشدید رای مهمله بیزار شده و پاک کرده شده از منتخب و کنز۔

مبتغا بضم میم و سکون موحده و فتح فوقانی و غین معجمه خواسته شده و آرزو از منتخب و کنز۔

مبالا بالضم مخفف مبالات بمعنی پاک داشتن

مبا بالفتح مخفف مباد ست از لطائف

مبارا بالضم در اصل مبارات بود بمعنے بیزاری زوجین از یکدیگر از لطائف۔

مبدء بالفتح صیغهٔ اسم ظرف از ثلاثی مجرد بمعنی محل آغاز کردن و جای آشکارا شدن و بالضم و دال مهمله مکسوره و بعده همزه صیغهٔ اسم فاعل از باب افعال بمعنے آغاز کننده و آشکارا کننده و آفریننده و بالضم و دال مهمله مفتوح صیغهٔ اسم ظرف از باب افعال بمعنی محل آغاز کردن و جاے آشکارا کردن و ازین لفظ در هر دو معنی مذکوره گاهے ذات حق تعالیٰ مراد باشد و در صورت ظرفیت بمعنے مطلع غزل و قصیده نیز می آید۔

مباسطت بضم میم و فتح سین مهمله بکسے فراخی سور زیدن و این عبارت از دوستی ست۔

مباعدت دوری و مفارقت۔

مبتغیات بضم میم و سکون موحده و فتح فوقانی و فتح غین معجمه و بعده تحتانی

بمعنے آرزوها از شمسی۔

مبردات بضم اوّل و فتح ثانی و تشدید را مهمله مکسور سرد کنندگان و ادویه سرد که مزاج را سردی بخشد از کنز و غیر آن۔

مبرات بضم میم و فتح موحده و تشدید رای مهمله هر چیز مؤنث که پاک کرده شده باشد۔

مبهوت حیران از کشف و مدار اسم مفعول از بهت که بضم اوّل بمعنی حیرت ست

مبالات بضم باک داشتن و اندیشه کردن از کشف و صراح و سروری و منتخب و کنز۔

مبازرت بتقدیم را مهمله مفتوح بر زای معجمه مفتوحه بمعنے جنگ و کارزار از کشف و منتخب۔

مبادرت بفتح دال پیشی گرفتن و شتابی کردن و دلیری نمودن از کشف و منتخب و کنز۔

مباشرت بفتح شین معجمه جماع کردن و بخود بکاری در شدن از کنز و منتخب و کشف۔

مبیت بفتح میم و کسر بای موحده و یای معروف و فوقانی بمعنے شب گذراندن و جای شب گذراندن ماخوذ از بیات بفتح بر وزن فعال بمعنی شب کردن ست یا مشتق از بیتوتت که مصدر بمعنی شب گذراندن ست از مهذب و غیر آن۔

مبات بفتح شب گذراندن و جای شب گذراندن۔

مباینت بفتح یای تحتانی که حرف چهارم ست از همدگر جدا شدن از منتخب۔

مباهات بضم اوّل نازیدن و تفاخر کردن بچیزے از منتخب و کنز۔

مبت بالفتح عار و ننگ از لطائف۔

مبعوث در آخر ثای مثلثه برانگیخته شده یعنی پیدا کرده شده از کنز۔

مبتهج شادان۔

مبهج بالضم و سکون بای موحده و کسر ها و جیم و بضم میم و فتح موحده و تشدید های مکسور یعنی خوش و شادمان کننده۔

مباح بضم حلال داشته شده و جائز داشته شده۔

مباد بفتح صحیح و بضم خطا نفی باد که برای دعا باشد۔

مبرد بالکسر سوهان و بضم میم و فتح با و رای مشدد مکسور سرد کننده و بفتح را مشدد نام نحوی ست ماهر فن نحو از منتخب۔

مبتر بضم اوّل و فتح موحده و فتح تای فوقانی مشدد دم بریده و بی فرزند و خراب و بمعنی دشمن نیز آمده۔

مبشر بضم میم و فتح بای موحده و کسر شین معجمه مشدد خبر خوش رساننده۔

مبذر بضم میم و فتح با و ذال معجمه مشدد مکسور اسراف کننده و بی محل و بیدریغ خرج کننده از منتخب و کنز۔

مبرور نکوئی کرده شده۔

مباشر بضم میم و کسر شین معجمه اختیار کننده و بخود بکاری در شونده و جماع کننده۔

مبرز بالفتح و تقدیم را مهمله بر زای معجمه مفتوحه یعنی پائخانه از منتخب و بضم میم و فتح با و تشدید را مهمله مکسور بمعنے ظاهر و روشن و بزرگ و نامور۔

مبارز بضم اوّل و تقدیم را مهمله بر زای معجمه آنکه با کسے بجنگ بیرون آید و آن سپاهی باشد و این صیغه اسم فاعل ست از مبارزت که بمعنی بیرون آمدن باشد در جنگ بمقابله حریف از منتخب و شرح نصاب از یوسف

مپیش بفتح میم و بای فارسی و یای مجهول و شین معجمه اماله مپاش یعنی مریز۔

مبدی فیاض بضم میم و سکون موحده و کسر دال مهمله و کسر همزه بمعنے آغاز کننده بسیار فیض رسان و ازین مراد حق تعالی باشد۔

مبسوط فراخ کرده شده و نام کتاب فقه از کنز۔

مبدع بضم میم و دال مکسور از خود چیزے پیدا کننده از کشف۔

مبتدع بالضم و فوقانی مفتوح و کسر دال مهمله بدعت کننده از لطائف۔

مبضع بکسر میم و فتح ضاد معجمه نیشتر فصاد از منتخب و صراح۔

مبیع بفتح میم و کسر ثانی خریده شده و فروخته شده از کشف۔

مبرقع بضم اوّل و فتح موحده و سکون را و فتح قاف و عین مهمله نام نغمه از موسیقی

از بهار عجم و چراغ هدایت۔

مبلغ بالفتح جای رسیدن و مقام و بمعنے حد و نهایت و بمعنی مقدار و بمعنی اندک و بمعنی بسیار از مؤید و کشف و بهار عجم و مبلغ بر وزن منقش بمعنی رسانیده شده و بکسر لام رساننده و مبلغ بضم میم و سکون موحده و فتح لام نیز بمعنے رسانیده شده صیغهٔ اسم مفعول از ابلاغ ست و متفرع از بلوغ که بمعنے رسیدن و کامل شدن ست چنانچه گویند که این کودک بالغ شده و در فارسی نیز ترجمهٔ بلوغ که رسیدنست بمعنی کامل شدن بسیاری آید چنانچه میگویند که این میوه رسیده است ای پخته و کامل شده است همچنین مبلغ نیز بمعنے کامل و جید ست و این لفظ اکثر در انشاے صفت زر نقد واقع میشود مگر این صفت قبل از موصوف می آید چنانچه مبلغ دو روپیه یعنی چنین روپیها که سازنده آنها جید و کامل بصفات خودش ساخته است و نامزد و غیر جید نیست و بعضے نوشته اند که مبلغ بفتح اول و سوم مصدر میمی ست که در صفت زر نقد بمعنے اسم مفعول واقع میشود۔

مبدرق بضم میم و فتح موحده و سکون دال مهمله و کسر راء مهمله بمعنے رهبر۔

مبارک بفتح با برکت کرده شده و خجسته و بزرگ کرده شده از منتخب۔

مبال بفتح جای بول یعنی محل پیشاب که عبارتست از فرج زن و قضیب مرد باشد۔

مباقل بفتح میم و کسر قاف مزرعهای تره چنانکه کشت زار پیاز و سیر و بادنجان و شلجم و حلبه یعنی میتھی۔

مبتذل بالضم و ذال معجمهٔ مفتوح بمعنی ذلیل و خوار و بیقدر۔

مبطل بالضم و طای مهملهٔ مکسور باطل کننده

مبل بضم میم و کسر ثانی ریزنده و صحت یافته و ترکننده و اشکبار از لطائف۔

مبرم بالضم محکم و استوار از کشف۔

مبهم بالضم پوشیده و فروبسته از منتخب۔

مبتسم بضم میم و سکون بای موحده و فتح تای فوقانی و کسر سین شگفتگی کننده و دندان سفید کننده۔

مبین بضم میم و کسر موحده آشکارا کننده و آشکارا شده و بضم میم و تشدید یاے تحتانی مکسور بیان کننده و بفتح تحتانی بیان کرده شده از منتخب۔

مبرهن بضم میم و فتح موحده و سکون راء مهمله و فتح ها بحجتهای روشن و بدلائل قاطع ثابت کرده شده۔

مبسوطه فراخ و فراخی کرده شده و چیز غیر مرکب۔

مبرده بضم اول و فتح ثانی و تشدید راء مکسور چیزهای سردکننده و سردی دهنده

مبطخه بالفتح و طای مهمله و خاے معجمه بمعنی فالیز خربزه از لطائف۔

مبثوثه بفتح میم و سکون موحده و دو ثای مثلثه پراگنده و پریشان از صراح و منتخب۔

مبادی عالیه ملائک عقول عشره۔

مباهله بهم دیگر را نفرین کردن یعنے دعای بد کردن از منتخب و کنز۔

مبالغه بضم میم و فتح لام سخت کوشیدن در کاری و باصطلاح صفات محموده یا مذمومهٔ شخصے بطریقے بیان کردن که مستبعد نماید یا محال اگر بعقل و عادت ممکن باشد مبالغهٔ تبلیغ گویند و اگر بعقل ممکن و بعادت ناممکن باشد مبالغهٔ اغراق خوانند و اگر بعقل و عادت هر دو محال باشد مبالغهٔ غلو نامند۔

مباهی بضم میم نازکننده و فخرکننده۔

مبقی بضم میم و کسر قاف باقی دارنده چیزے و قائم و برپا دارنده۔

مبادی بضم میم آشکارا کننده صیغهٔ اسم فاعل از مبادات که بمعنے آشکارا کردن ست و بفتح میم جمع مبدء که صیغهٔ اسم ظرفست بمعنی جای آشکارا شدن۔

مبیهی بتقدیم بای موحده بر یاے تحتانی پیدا کنندهٔ قوت باه و بدون یای تحتانی و تشدید ها غلط ست از مزیل بدانکه مبیهی منسوب ست بمبیه که صیغهٔ اسم فاعل ست بر وزن مصور از باب تفعیل ماخوذ از باه بحذف یای تحتانی مکسور بقانونی که بیفتد یای مکسور از یای مشدد ماقبل او حروف صحیح باشد در وقت نسبت چون سیدی و میتی۔

مبنی بفتح میم و سکون بای موحده و کسر نون بنا کرده شده و در اصطلاح صرفیان

لفظی کہ حرف آخرش ہمیشہ بر وضعیکہ ہست ثابت باشد و باختلاف عوامل متغیر نشود و بفتح میم و سکون با و فتح نون و در آخر الف بصورت یا بمعنے جلے بنانے چیزے۔

مبانی بفتح میم جاہای بنا و این جمع مبنیٰ ست کہ بفتح میم و فتح نون بمعنی جای بناست گاہی بمعنی مضامین باشد و گاہی کنایہ از اعضا و اندام باشد۔

مبتنی بضم میم و سکون موحدہ و فتح فوقانی و کسر نون بنا کنندہ و بنا شوندہ و بفتح نون بنا کردہ شدہ۔

منجلی بضم اول و خای معجمہ تجلی و تجلی نسبت کردہ شدن۔

فصل میم مع تای فوقانی

متکا بالضم و تشدید تای مفتوح بمعنے تکیہ گاہ از کشف و مدار و متکاے ریسمانی عبارت ست از رسنی کہ از ریسمان پنبہ یا پشم بافند و درویشان بوقت مراقبہ گرد اگرد کمر و ہر دو زانو بکشند آنرا کمند وحدت نیز گویند بہندی سیلی نامند۔

متی بفتح میم و فتح تای بمعنی کی و چون و ہر گاہ از کنز۔

متمنی بضم میم و فتح تا و فتح میم و نون مشدد مفتوح و در آخر الف بصورت یا بمعنے آرزو کردہ شدہ از کنز۔

متبنی بضم میم و فتح تا و فتح بای موحدہ و نون مشدد مفتوح و در آخر الف بصورت

یا بفرزندی گرفتہ شدہ یعنے شخصیکہ او را کسے بفرزندی گرفتہ پرورد باشد از شرح نصاب۔

متوفی بضم میم و فتح فوقانی و واو و تشدید فا و وفات یافتہ شدہ اسم مفعول از توفی کہ تفعل ست۔

متاب بفتح بازگشتن و جای رجوع از منتخب۔

متراکب برہم نشستہ از منتخب۔

متعاقب بضم میم و کسر قاف از پس ہمدیگر دوندہ و از پس دوندہ۔

متاعب بفتح میم و کسر عین مہملہ رنجہا و ماندگیہا جمع تعب خلاف قیاس۔

متعذب بعین مہملہ و ذال معجمہ مشدد مکسور خوشگوار۔

متانت بفتح میم و فتح تا استوارے و محکمے از منتخب۔

متشابہات آیات مخفی المعنی از کنز۔

متممات بضم میم اول و میم دوم مشدد مکسور تمام کنندہ یا کامل کنندہا۔

متمنیات بضم اول و فتح تای فوقانی و فتح میم و نون مشدد مفتوح آرزوہا و آرزو کردہ شدہا۔

متیمنات برکتہا و چیزہای بابرکت۔

متعنت بضم میم و فتح تاے فوقانے و فتح عین و نون مشدد مکسور سہو و خطای کسے جویندہ و عیب گیرندہ از کنز۔

متحمات بضم میم و فتح تا و فتح حای مہملہ و تای فوقانی مشدد مکسور واجب شوندگان۔

متاع روی دست کنایہ از متاع کم بہا کہ در بیرون دکانہا میدارند یا بر دست نہادہ می فروشند از بہار عجم

متوج بضم میم و فتح تای فوقانی و واو مشدد و جیم بمعنے تاج نہادہ شدہ۔

متفرج بفتح را مہملہ مشدد جاے سیر و تماشا۔

مترشح بکسر شین معجمہ تراوندہ۔

متلطخ بتشدید طای مہملہ مفتوح و خاے معجمہ آلودہ از صراح و منتخب۔

متعود بفتح عین مہملہ و سکون واو مشدد مکسور و در آخر دال مہملہ بمعنے خو کردہ و عادت کنندہ از منتخب۔

متضاد بضاد معجمہ و دال مہملہ مشدد بمعنی باہم مخالفت کنندہ۔

متمرد متمرد بمعنی روندہ نیز آمدہ۔

متعند بکسر نون مشدد بر وزن متنکر دشمن و بدخواہ و عناد کنندہ۔

متعبد بکسر بای موحدہ مشدد عبادت کنندہ و بسیار عبادت کنندہ و بتکلف عبادت کنندہ۔

متصاعد بضم میم و کسر عین مہملہ بالا برآیندہ و بر بلندی روندہ۔

متمرد بکسر را مہملہ بر وزن متولد بمعنے

سرکش و نافرمان و نغی از منتخب۔
متبلد بروزن متردد کند ذہن و احمق۔
مترصد امیدوار و چشم داشت دارندہ از صراح۔
متکسر بکسر سین مہملہ مشدد و مکسور شکنندہ و شکستہ شوندہ۔
متبحر بضم میم و فتح تای فوقانی و فتح بای موحدہ و حای مہملہ مکسور مرد بسیار علم از منتخب۔
متضرر بفتح را مشدد، اوّل ضرر رسانیدہ شدہ و بکسر آن ضرر رساندہ۔
متشاعر خود را بزور شاعر گویندہ۔
متعسر دشوار۔
متعذر بکسر ذال معجمہ مشددہ دشوار از منتخب و کنز۔
متنفر رمندہ و نفرت کنندہ از کنز۔
متبادر بکسر دال مہملہ پیشی گیرندہ و بسرعت شتابندہ بسوی ذہن۔
متلبس جامہ پوشندہ و پنہان شوندہ و پوشیدہ۔
متعطش تشنہ۔
مترش بفتح را مہملہ مشدد و بصیغہ اسم مفعول از باب تفعیل مرد ریش تراشندہ و این تصرف فارسی زبانان متعرب ست کہ از تراشیدن کہ کلمہ فارسی ست بطور عربی اشتقاق کردہ اند از بہار عجم۔
متغص کلو مرہ و جست و جو کنندہ مستفاد از منتخب۔

متخصص خصوصیت دارندہ۔
متعرض پیش آیندہ و سائل۔
متسلط بفتح لام مشدد و برگماشتہ شدہ و کسیکہ برو دست یافتہ باشند و بکسر لام کسی برو دست یابندہ و غلبہ کنندہ از منتخب و کنز۔
متساقط باہم فرو ریزندہ۔
متورع بکسر را مہملہ مشدد پرہیزگار و پارسا از کنز۔
متوزع بکسر زای معجمہ مشدد پراگندہ و پریشان از منتخب و کنز۔
متاع ہرچہ ازو نفع گیرند از ملار۔
متفرع بکسر را مہملہ مشدد فرع چیزی شوندہ و از چیزے مثل شاخ بیرون آیندہ۔
متصدع بکسر دال مہملہ درد سر یابندہ و این لفظ بجاے مصدع بکسر دال کہ بمعنی درد سر دہندہ است آوردن خطاست چنانچہ بعضے در انشا نویسند کہ متصدع خدمت میشوم درین صورت مصدع باید نوشت۔
متسع یعنے فراخ شوندہ۔
متدرع زرہ پوش۔
متضرع زاری کنندہ۔
متبوع پیروی کردہ شدہ۔
متنوع بضم میم و فتح فوقانی و فتح نون و کسر واو مشددہ گوناگون شوندہ از صراح۔
متضعف بروزن متصرف بسیار ضعیف شوندہ چراکہ باب تفعیل براے مبالغہ نیز می آید یا برای صیرورت۔

متکاثف غلیظ و سطبر شدن ضد متخلخل از منتخب۔
متصف بفتح صاد صفت کردہ شدہ از کنز۔
متلف بالضم و لام مکسور بمعنی تلف کنندہ و خراب و ضائع کنندہ۔
متحف بالضم و تشدید تای فوقانی مفتوح و کسر حاے مہملہ تحفہ دہندہ و بفتح حاے مہملہ تحفہ کردہ شدہ۔
متعفف بفتح عین مہملہ و کسر تشدید فای اوّل متقی و پارسا۔
متضائف باہمدیگر نسبت دارندہ۔
مترادف در پس یکدیگر سوار شوندہ و بمعنی پے در پے نیز مستعمل میشود و دو سہ لفظ کہ در معنی شریک باشند چنانچہ قلب و جنان و فؤاد کہ ہر سہ بمعنی دل ست۔
متلہف بروزن متصرف افسوس خورندہ و اندوہگین از منتخب۔
متعنف سرزنش کنندہ و درشت خوئی نمایندہ۔
متمزق بکسر زای معجمہ پارہ شوندہ از منتخب و صراح۔
متطرق بروزن متفرق راہ یابندہ و راہ پیدا کنندہ۔
متضائق باہم تنگی کنندہ۔
متعارک بعین مہملہ و کسر را مہملہ مالندہ گوش و گوشمال دہندہ و خراشندہ و محو و

مندرس کننده و حاجت روائی کننده و کفایت شونده و کارزار کننده و انبوه شونده از شرح و منتخب.

متکفل ضامن و متعهد از منتخب و کنز.

متزلزل بفتح زای معجمهٔ اول و کسر زای معجمهٔ دوم لرزنده و جنبنده از کنز و منتخب.

متخلل بکسر لام مشدد اول خلل انداز.

متماثل بکسر ثای مثلثه مشابه و مانند همدیگر شونده.

متفاول فال گیرنده این لفظ را بواو نوشتن خطاست بجای واو همزه نوشتن و خواندن صحیح باشد و باین تشکل متفائل.

متاهل صاحب اهل بیت خداوند خانه و صاحب زن و فرزند.

متمائل میل و خواهش کننده و در خم و چم شونده ماخوذ از تمایل بمعنی خمیدن.

متداول بفتح واو از یکدیگر نوبت بنوبت گرفته شده و دست بدست گردانیده شده.

مترسل بروزن متحمل نامه فرستنده.

متعال بضم بلند شونده در اصل متعالی بود اسم فاعل از تعالی که ناقص واویست از تفاعل در حالت رفعی ضمه بر یا ثقیل بود ساقط کردند بعده اجتماع ساکنین شد میان یا و تنوین یا را حذف کردند و در آخر وقف کردند تنوین هم ساقط گردید متعال باقی ماند.

متالم بکسر لام مشدد دردمند دردناک از کنز.

متلاطم بکسر طای مهمله بهمدیگر طپانچه زننده و بیکدیگر لطمه زننده و این لفظ اکثر در صفت دریای شدید الموج واقع می شود از منتخب.

مترجم بضم میم و سکون رای مهمله و فتح جیم ترجمه کرده شده و از زبانی بزبانی دیگر بیان کرده شده و بکسر جیم ترجمه کننده.

متبسم بکسر سین مهملهٔ مشدده بمعنی آهسته خنده کننده که هیچ آوازش از دهن بیرون نیاید و بمعنی شگفته نیز مستعمل میشود و از کنز.

متراکم بکسر کاف برهم نشیننده و گرد آینده و کنایه از هجوم و انبوه کننده از کشف و منتخب و کنز.

مترسم بکسر سین مهملهٔ مشدد نویسنده و رسم کننده و صاحب رسم.

متظلم بکسر لام مشدد داد خواه.

متّسم بضم میم و تشدید تای فوقانی مفتوح و فتح سین مهمله داغ کرده شده و نشانی مخصوص کرده شده از صراح.

متحتم بفتح حای مهمله و کسر تای فوقانی مشدد واجب و لازم از حتم بالفتح بمعنی استوار کردن از کنز و منتخب.

متعلم بکسر لام مشدد تعلیم گیرنده یعنی تلمیذ و شاگرد از کشف.

مترنم بکسر نون مشدد سراینده از منتخب.

متیتم بضم میم و فتح تای فوقانی و فتح یای

تحتانی مشدد مشتاق و دردمند از لطائف.

متمم بکسر میم مشدد اول تمام کننده و کامل کننده.

متنعم بناز و نعمت گذران کننده.

متدین بفتح دال مهمله و کسر یای تحتانی مشدد بمعنی دیندار.

متن بفتح میم و سکون تای فوقانی بمعنی پشت و بمعنی استوار و جای بلند و سخت و مجازاً بمعنی عبارت کتابی که شرح آن توان کرد و بمعنی مذکوره بفتحتین خواندن خطاست و متن بفتحتین در فارسی صیغهٔ نهی است از تنیدن.

متین بفتح استوار و محکم و یکی از اسمای رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم.

متهاون بضم میم و کسر واو سستی کننده و در منتخب بمعنی خوار و حقیر داشته شده.

متحصن بکسر صاد مهملهٔ مشدد در حصار نشیننده و قلعه نشین.

متالهین بضم میم و فتح فوقانی و فتح همزه و تشدید لام مکسور و کسر ها بمعنی پرستش حق کنندگان و عبادت کنندگان حق تعالی و حکمای صاحب اسلام.

متقن بالضم و قاف مفتوح استوار و محکم از شرح نصاب و منتخب.

متباین بکسر همزه از هم جدا شونده.

متکون بکسر واو مشدد هست شونده و موجود شونده.

متلون بکسر واو مشدد رنگ رنگ شونده

متمکن بکسر کاف مشدد مکان گیرنده و جاگیرنده و باصطلاح اسمی که در آخران اعرابهای مختلف پیدا آید باختلاف عوامل۔

متکلمین صاحبان علم کلام علم کلام علمیست که دران مقدمات علم منقول را بدلائل عقلی ثابت کنند و عقائد را بادلۂ عقلیه موید سازند۔

متنبه بفتح نون و بای موحدۂ مشدد مکسور و هاے ملفوظ خبردار و آگاه۔

متداوله بواو مفتوحه از یکدیگر نوبت بنوبت گرفته شده و دست بدست گردانیده شده

متقنه بالضم و قاف مفتوح بمعنی استوار و محکم۔

متنوعه گوناگون شونده و نوع نوع شونده و اقسام اقسام شونده۔

متخیله خیال کرده شده و محل خیال که دماغ باشد و بکسر یاے تحتانی قوتیست در دماغ که ترکیب یعنی صور بعض معنی می کند و گاهی چیزهاے دیده و نادیده راست یا دروغ را نقش مے نماید۔

متاجره باهم تجارت کردن۔

متجبره بفتح جیم و کسر بای موحده فرقه ظالمان و جماعت ظلم کنندگان۔

متضاده بدال مشدد مفتوح باهدیگر ضد کننده۔

متناهیه بپایان چیزے رسنده و منتهاے چیزے رسنده۔

متتالیه بدوتای فوقانی مفتوحه بمعنے پے درپے آینده و پس یکدیگر رونده ماخوذ از تلو بفتحتین و تشدید واو بمعنی در پے کسے رفتن از منتخب۔

متدارکه دریابنده چیزے را که از دست رفته باشد۔

مته بفتح اول و ثانی بمعنے برمه که نجاران چوب رابدان سوراخ کنند۔

متعذبه خوردنی و نوشیدنی ناخوشگوار و عقوبت و عذاب کننده۔

متکی بالضم میم و تاے مشدد مفتوح و کسر کاف تکیه کننده۔

متناهی بپایان رسنده و بمنتها رسنده

متولی بر سر کار باشنده و دوست دارنده از منتخب۔

متمنی آرزومند و بفتح نون مشدد آرزو کرده شده۔

متعدی تجاوز کننده از حد خود و باصطلاح علم صرف و نحو فعلی را گویند که معنی آن فعل از فاعل تجاوز کرده تعلق گیرد به مفعول و ضد آن لازم ست که معنی آن فقط بفاعل تمام شود و مفعول را نخواهد۔

متمشی بکسر شین معجمه جاری و روان شونده از منتخب۔

متواری بالضم میم و فتح تای فوقانی و کسر راء مهمله پوشیده شونده و پنهان شونده از کشف و انوری بسکون دوم بسته است و این سکون نوعی از تفریس ست۔

متوازی بکسر زای معجمه باهم برابر شونده از منتخب۔

متساوی باهم برابر شونده۔

متصدی پیش آینده از تصدی که بمعنی پیش آمدن ست از منتخب و صراح و از پیش آینده درینجا مراد از پیشکار ست

متاذی بفتح سوم و ذال معجمه مشدد مکسور ایذا یابنده و آزرده شونده۔

متعالی بلند شونده اسم فاعل از تعالے که بکسر لام ست باب تفاعل از ناقص ماخوذ از علو۔

متوالی پیاپی شونده و پے درپے آینده

متلالی بالضم میم و فتح تای فوقانی روشن و تابان اسم فاعل از تلالو که بر وزن تفعلل ست رباعی مزید ماخوذ از لولو که بمعنی مروارید ست و این قسم اشتقاق از جامد در کلام عرب مستعمل ست چنانچه اعرق بمعنی رسید در عراق ماخوذ از عراق که جامد ست۔

متلقی بکسر قاف مشدد ملاقات کننده و بفتح قاف مشدد بمعنی ملاقات کرده شده۔

متجلی بفتح جیم و کسر لام مشدد روشن و آشکارا۔

متحلی بفتح حای مهمله و کسر لام مشدد زیور پوشنده و آراسته شونده۔

مترقی بکسر قاف مشدد افزون شونده

مترقی بقاف افسون خوان۔

متلاشی بکسر شین معجمہ پریشان وخراب ومعدوم درین صورت ماخوذست از لاشے واین قسم اشتقاق از مرکبات بسیار آمده وانچه کو در مردم متلاشی بمعنے تلاش وتلاشی کننده مشهورست محض غلط چرا که تلاش لفظ ترکیست واز الفاظ ترکی وفارسی بطور عربی اشتقاق کردن خطاست اگرچه بندرت بعضی فارسیان کرده اند النادر کالمعدوم۔

متمادی بضم میم وفتح فوقانی وکسر دال بمعنے دراز۔

متغاثی فریاد خواه که زبان زد بعضے مردم می شود محض غلط چرا که این را از ثلاثی مزید ناقص میدانند وحال آنکه مصدرے که بهیئت آن ستعمل ست اجوف ست صحیح بجائے آن مستغاثی ست بمعنی داد خواه بدو وجه یکے آنکه مستغاث صیغهٔ اسم مفعول ست بمعنی کسیکه از وی داد رسی خواهند چنانکه مستعان ویائے تحتانی در آخر برائے نسبت ست یعنی منسوب بمستغاث وآن داد خواه باشد ودیگر آنکه مستغاث صیغهٔ مصدر میمی نیز میتواند شد چرا که مصدر میمی بروزن صیغهٔ اسم مفعول وظرف می آید ویائے تحتانی برای نسبت یعنی منسوب باستغاثه فافهم۔

متحظی بجای حای مهمله وکسر ظای معجمه مشدد بمعنے بهره ور اسم فاعل از تحظی که تفعل ست مجرد ش حظوه بالکسر که ناقص واویست بمعنے بهره مندی از سراح۔

فصل میم مع ثای مثلثه

مثنیٰ بالضم وثای مثلثه مفتوح وتشدید نون مفتوح دوبار کرده شده ودوم گردانیده شده از منتخب وکنز۔

مثویٰ بالفتح ودر آخر الف مقصوره بصورت یا جای آرام وقرار از کشف وکنز ومنتخب

مثقب بالکسر وقاف مفتوح وبای موحده آنچه بدان در چیزے سوراخ کنند بهندی آنرا برما گویند این صیغهٔ اسم آله است از ثقب که بالفتح ست بمعنے سوراخ کردن از منتخب۔

مثالب بکسر لام وبائے موحده عیبها وزبونیها از منتخب۔

مثیب بضم اول وکسر ثانی پاداش دهنده وباعتدال مزاج باز آینده از منتخب

مثاب بفتح اول ودر آخر بای موحده جای باز آمدن وجای انبوه آب وجای انبوه آدمیان وبضم راهی که در کوه باشد وبمعنی جزا وپاداش وثواب داده شده از لطائف ومنتخب۔

مثبت بضم اول وسکون ثای مثلثه وفتح بای موحده نوشته شده وثابت کرده شده وبفتح ثای مثلثه وبای موحده مشدد مفتوح برقرار داشته شده از منتخب۔

مثوبت بفتح میم وضم ثای مثلثه وفتح موحده بمعنی جزای نیکی۔

مثوبات عوضهای نیکی وجزای نیکی واین جمع مثوبت ست بمعنی ثواب داده شده وثواب بمعنی مزد عبادت ست در آخرت از کشف وغیر آن۔

مثلث سه کرده شده وسه تا وسه گوشه ونام خوشبوی که قرصهای آنرا سه گوشه میسازند وبعضے گویند که آن خوشبو را مثلث ازان گویند که از مشک وصندل وکافور مرکب سازند ونوعی از شراب که بعد صاف کردن سوم حصه خود مانده باشد وآنرا بفارسی سیکی نامند چه در اصل سه یکے بود وباصطلاح فقها نوعی از شراب وآن شیرهٔ انگور باشد که دو ثلث آن بجوشیدن بسوزد وثلث بماند مثل فقوان قریب بخمر ست وباصطلاح اهل لغت بمعنی لفظے که برای یک معنی حرف اولی آنرا بهر سه حرکت که فتحه وضم وکسره است خواندن صحیح باشد وگاهی کنایه از کلمه سه حرفی باشد چنانکه لفظ مهر وماه که هر یک سه حرف دارد وشکل دماغ انسان نیز مثلث ست چنانکه شکلش در فصل حای مهمله مع الواو مرقوم شده ومثلث نام شکلے ست از اشکال علم تعویذات سه در سه که همه نه خانه دارد وآن بنسبت مربع موثر تر باشد وقوی از انظار ست که بسه خدا قائل اند ونوعے از جلوس ادب ونام شکلے سه گوشه از اشکال علم هندسه از مدار وتحفة المومنین وبرهان ودیگر کتب لغت۔

مثالث بفتح میم وکسر لام سه تا وهاد گانه کنایه باشد از ساز مطربان۔

مثمر بالضم وسکون ثای مثلثه وکسر میم میوه دارنده ومیوه آورنده۔

مشرودیطوس بالفتح و رای مهمله مفتوح و کسر دال مهمله و یای معروف و طای مهمله و واو معروف و سین مهمله بزبان یونانی دوائی است معجون و این مخفف مشرودیطوس ست۔

مشردطاس بالفتح و حرف چهارم دال مرداد از طاس کلان که دران عربان ثرید میخورند و ثرید پارهای نان در شوربا تر کرده شده را گویند۔

مثلث متساوی الاضلاع شکلے ست سه گوشه از اشکال علم هندسه که هر سه خط مستقیم آن برابر باشد مثالش بر حاشیه[1] نوشته میشود و همچنین مثلث متساوی الساقین و مثلث مختلف الاضلاع نیز بر حاشیه نوشته میشود۔

مثلثات الافلاک مراد از بروج افلاک ست چرا که منجمله دوازده بروج سه بروج آتشی اند حمل اسد قوس و سه بروج بادی جوزا میزان دلو و سه برج خاکی ثور سنبله جدی و سه برج آبی سرطان عقرب حوت۔

مثقال بالکسر نام وزنی ست که چهار و نیم ماشه باشد از کشف و قرابادین محمد شریف خان شاهجهان آبادی اگرچه درین اختلاف بسیار کرده اند مگر اقوی همین ست۔

مثیل بکسر و یای مجهول امالهٔ مثال۔

مثال بکسر اول شبیه و نظیر و تصویر و حکمنامه قاضی و بمعنی مانند و فرمان پادشاهے و پروانه و مطلق حکم و عالم مثال عالمی ست فروتر از عالم ارواح و آنچه درین عالم ظاهر ست مثل آن در عالم مثال ست و خواب که می بینند آنرا صور عالم مثالی گویند از چراغ هدایت و کشف۔

مثل بالکسر بمعنے مانند و بفتحتین مانند و صفت و حال و داستان و قصه که مشهور شده باشد و قصه و حکایتی که برای ایضاح مطالب آرند از منتخب و در شرح مثنوی نوشته که مثل بالکسر مساوی در جمیع صفات را گویند و مثال را مساوات در جمیع صفات شرط نیست

مثمن بضم میم و فتح ثای مثلثه و تشدید میم مفتوح هشت پهلو و هشت کرده شده و گاہے کنایه باشد از بهشت زیرا که بهشت نیز هشت اند۔

مثلث نشان دیگران را با دب پیش خود نشانندہ ای دو زانو نشانند و ظاهر ست که در حالت دو زانو نشستن شکل مثلث ظاهر میشود۔

مثلث آتشین کنایه از حمل و اسد و قوس۔

مثابت و مثابه بفتح اول و حرف چهارم بای موحده این لفظ برای تشبیه آید بمعنے مانند از کشف و این لفظ در حقیقت اسم ظرف ست مشتق از ثوب ثوبان که بمعنے بازگشت باشد مثل منزل که از نزول ست پس تجرید کرده بمعنی مطلق جای باشد و بمعنی حد و مرتبه مستعمل میشود۔

مثاله بکسر میم فرمان پادشاهی و منشور۔

مثانه بفتح کیسهٔ بول که در شکم میباشد۔

مثله بضم میم و فتح لام گوش و بینی برید ن و عقوبت کردن از منتخب و صراح لیکن این مصدر بمعنی اسم مفعول مستعمل میشود چنانکه خلق بمعنی مخلوق و در بعضے کتب بمعنے اعضا بریده شده و پوست برکنده و موے تن برکنده نوشته اند۔

مثوبه بفتح میم و ضم ثای مثلثه و چهارم بای موحده جزاے نیکی و اجر عبادت در آخرت از صراح۔

مثانی بفتح دوتاهای و بمعنی سورهٔ فاتحه از ان که دوباره خوانده میشود در دو رکعت و بمعنی تمام قرآن مجید بسبب قران آیت رحمت و آیت عذاب از صراح و بعضے از محققان نوشته که مثانی جمع مثنی است که بفتح میم و سکون ثانی و فتح نون باشد معدول از اثنان بمعنی دو دو یا آنکه مثانی جمع مثنی باشد که بضم میم و فتح ثانی و تشدید نون مفتوح باشد بمعنے تثنیه کرده شده۔

مثنوی منسوب بمثنی که بفتح میم و سکون ثای مثلثه و فتح نون و الف مقصوره اسمی ست معدول از اثنین اثنین که ترجمه آن بفارسے دو دو باشد الف مقصوره

---

[1] مثال متساوی الاضلاع و نیز شکل متساوی الساقین و مختلف الاضلاع بمناسبت عبارت بر حاشیهٔ صفحهٔ هذا تحریر ست ملاحظه فرمائید ۱۲

مطابق قاعده درحالت الحاق یاے نسبت
بواو بدل کردند چون در ابیات مثنوی در هر بیت
دو قافیه علیحده باشد لهذا ابیات مختلف التوافی
را مثنوی نام کردند۔
مثلث بادی عبارت از جوزا و میزان
و دلو۔
مثلث خاکی عبارت از ثور و سنبله و جدی
مثلث آبی عبارت از سرطان و عقرب
و حوت۔

فصل میم مع جیم

مچلکا لفظ ترکی ست بمعنی عهدنامه و پیمان۔
مجرا بالضم روان کردن و جای روان کردن
و روان کرده شده و بالفتح جای روان
شدن و جای جاری شدن و نام حرکت
روی از منتخب و کشف و شمس العلوم و بر رسم الخط
عربی در آخر این لفظ الف مقصوره بصورت
یا ست و باصطلاح بعضے متاخرین هندوستان
ملاقات امرا و سلام و تسلیمات را گویند۔
مجتبی بالضم و در آخر الف مقصوره بصورت یا
برگزیده شده از منتخب و کنز۔
مجسطی کتابیکه حل مسائل کتاب مجسطی
نماید از برهان۔
مجازا بالضم مخفف مجازات بمعنی یکدیگری را
جزا دادن و بدله دادن و این تصرف فارسیان
ست چنانکه مواسات و مدارات را مواسا
و مدارا گویند از خیابان۔
مجزا بالضم میم و فتح جیم و تشدید زاے معجمه
پاره پاره کرده شده و جزو جزو علیحده
کرده شده۔
مجاذیب بالفتح کشیده شدگان و ربوده
شدگان و این جمع مجذوب ست از منتخب
مجیب بالضم جواب دهنده و قبول کننده
از منتخب۔
مجاب بالضم جواب داده شده و قبول
کرده شده از منتخب۔
مجتنب بالضم و نون مکسور از چیزے
دوری کننده از کنز۔
مجردات عبارت از عقول عشره و
نزد بعضی ارواح و ملائک۔
مجملات آیاتی که معنی آن محتاج تفصیل
باشد۔
مجهورات نزد قاریان از جمله حروف
تهجی نوزده حرفست سواے ده حروف مهموسه
مجانبت بالضم اول و فتح نون و فتح
موحده از چیزی دور شدن و از کاری
یک سو شدن از منتخب۔
مجاعت بالفتح و عین مهمله و فوقانی
گرسنگی از منتخب۔
مجاملت نکوئی کردن از منتخب۔
مجانست بفتح نون همجنسی و هم قومی۔
مجاورت بضم میم و فتح واو قرب و همسایگی
مجیئت بالفتح میم و کسر جیم و تشدید تحتانی
و بعده فوقانی بمعنے آمدن۔
مجالست بالضم میم و فتح لام همنشینی۔
مجابات بضم میم سخنهاے جواب داده شده
مجازات بضم پاداش دادن و جزا
دادن و نیکے و بدی از کنز و منتخب و کشف۔
مجتث بضم میم و سکون جیم و فتح تای
فوقانی و تشدید تای مثلثه بمعنی از بیخ برکنده
شده و نام بحریست از نوزده بحور شعر چراکه
اجتثاث از بیخ برکندن ست چون مستفعلن
این بحر راکه مستفعلن فاعلاتن ست از
بحر خفیف برکنده گرفته اند زیراکه در ارکان
این هر دو بحر اختلاف همین ست که درین
بحر مستفعلن مقدم ست بر دو فاعلاتن و
در خفیف درمیان ست و از مزاحفات
این بحر وزن اکثر آید مفاعلن فعلاتن
مفاعلن فعلات۔
مج بالفتح و تشدید جیم ماش که غله معروفست
از منتخب و در رساله معربات نوشته که مج
بالضم و تشدید جیم معرب منگ که بهندی
بمعنی ماش سبز ست۔
مجنح بر وزن مفرح صاحب جناح
یعنی صاحب بازو۔
مجتهد بالضم جهد کننده و اجتهاد کننده و
راه صواب پیدا کننده۔
مجید بزرگوار و گرامی از صراح۔
مجمد بضم میم و تشدید میم مفتوح چیز رقیق
که از سردی بسته شده باشد از لطائف
مجهود استطاعت و قدرت کرده شده
و کوشش کرده شده۔

مجعد بضم میم و فتح جیم و تشدید عین مفتوح موی مرغول۔

مجدد بکسر دال مهمله مشدد اول از سر نو کننده کاری و بفتح دال از سر نو پیدا کرده شده از منتخب۔

مجدود صاحب بخت در روزی و نام حکیم سنائی از منتخب۔

مجاهد بکافران کارزار کننده و کوشش کننده۔

مجد بفتح اول و سکون ثانی بزرگی و بزرگوار شدن و بضم میم و کسر جیم و تشدید دال کوشش کنندگان در کارے از منتخب و صراح۔

مجرد تنها و تارک دنیا و مرد بے زن و باصطلاح حکما چیزی از ممکنات که منزه از ماده بود چون عقول و نفوس که اهل شرع ملائکه و ارواح خوانند۔

مجمر بالکسر میم دوم مفتوح آنچه دران عود سوزند و زگال افروزند از کشف و بهار عجم و مؤید و مدار و قاموس و صراح و حل اللغات و در منتخب بالکسر و بالضم نام شکل سیزدهم از پانزده اشکال جنوبی کواکبش هفت ست۔

مجیر بضم اول و کسر جیم بمعنی دستگیر و پناه دهنده از لطائف۔

مجدر بروزن منور آنکه آبله در آبله داشته باشد و مجازاً بمعنی منقش این صیغه اسم مفعول است از تجدیر ماخوذ از جدر بفتحتین که بمعنے نشان گزیدن شتر که بر گردن شتر و خر باشد کذا فی المنتخب و صراح۔

مجذور بحرف ثالث ذال معجمه مضموم در اصطلاح حساب مضروب که بضرب حاصل آید مثلا دو را در دو ضرب کردند چهار حاصل شد این چهار را مجذور میگویند از مدار و منتخب۔

مجاور بکسر واو همسائگی کننده۔

مجبور بعد از شکستگی بسته شده و بمعنی بزور بر کاری داشته شده از منتخب۔

مجتاز بالضم و تای فوقانی و زای معجمه گذشته شده و تجاوز کننده از منتخب۔

مجاز بفتح راه و جای گذشتن و ضد حقیقت و بمعنی کلمه که در غیر معنی حقیقی خود مستعمل شود و معنی موضوع حقیقی آن متروک نشده باشد بلکه در معنی موضوع و غیر موضوع له علاقه مشابهت یا ظرفیت یا سببیت و غیر آن متحقق باشد چنانچه خر در اصل بمعنی حیوان ناهق ست و بعلاقه مشابهت که حماقت باشد بر مرد احمق اطلاق کنند و علاقه ظرفیت چنانچه خوان خواستند یعنی طعام خواستند و علاقه سببیت چنانچه اطلاق شمس بر ضوء و اطلاق کل بر جزو مثلا انامل را اصابع گفتن چنانچه یَجْعَلُوْنَ اَصَابِعَهُمْ فِیْٓ اٰذَانِهِمْ و الدق جزو بر کل مثلا تمام سوره فاتحه را الحمد گفتن و اطلاق آله الشئے بر آن شئ مثلا حروف و خطوط را قلم گفتن و کلام را زبان و تسمیه الشئے باسم مایؤل الیه مثل شیره انگور را شراب گفتن کقوله تعالیٰ اِنِّیْٓ اَرٰىنِیْٓ اَعْصِرُ خَمْرًا و تسمیه الشئے باسم ما کان چنانچه یتیم گفتن کسے را بعد بلوغ و تسمیه الشئے باسم ماده چنانچه تیغ را آهن گفتن و علیٰ هذا القیاس چون بیان اقسام مجاز خالی از تطویل و تکلف نبود برای مثال آن بهمین قدر بسند نمود۔

مجوز بتشدید واو مکسوره روا دارنده کارے و بفتح واو تجویز کرده شده و روا داشته شده از منتخب و غیره۔

مجاهز بزای معجمه ساختگی کننده و اسباب داده۔

مجس بفتحتین و تشدید سین مهمله جای دست نهادن طبیب بر نبض بیمار از منتخب و در صراح بکسر میم و فتح جیم۔

مجلس بکسر لام جاے نشستن و بفتح لام نشستن از منتخب۔

مجالس بفتح میم و کسر لام جمع مجلس۔

مجلس نویس حضور نویس یعنی واقعه نویس دربار پادشاہے۔

مجوس قوم آتش پرست که از تابعان زرتشت اند از برهان و در منتخب پرستندگان ماه و آفتاب و آتش مجوسی واحد آن و در قاموس و رساله معربات نوشته که مجوس معرب منجگوش یعنی صغیر الاذن چون واضع دین مجوس مرد خرد گوش بود لهذا چنین گفتند۔

مجصص گچ کرده شده از لطائف۔

مجامع بفتح میم اول و کسر میم ثانے جاہا جمع شدن۔

مجداف بالکسر چوبی پهن سه پهلو که پهلو کشتی می بندند و کشتی را بآن میرانند بهندی آنرا باته گویند از منتخب و شرح نصاب۔

مجوف بروزن مشرف بمعنی چیزی کہ جوف کرده شده باشد واز اندرون خالی باشد
مجفف بضم میم وفتح جیم وفای اوّل مشدد مکسور خشک کننده از کنز۔
مجہول نادانسته شده ونوعی از فعل که فاعل آن معلوم نباشد۔
مجال بفتح جای جولان کردن که میدان باشد ومصدر میمی بمعنے جولان ومجاز آبمعنے قدرت وطاقت مستعمل از کشف ومنتخب۔
مجمل بفتح میم [illegible] فراہم آورده ودرہم کرده وآیۂ کریمہ کہ معنے آن محتاج بہ تفصیل باشد از منتخب۔
مجبول حرف سوم بای موحدۂ مضموم آفریده شده وطبعی وجبلت کرده شده از منتخب۔
مجذوم کسیکہ آنرا بیماری جذام باشد وآن علتی ست کہ خون فاسد شده اعضاء صغار میریزد۔
مجزوم مقطوع وبریده شده وبمعنے یقین کرده شده۔
مجان بالفتح وتشدید جیم مفت وہرزه ورایگان از منتخب وشرح نصاب۔
مجون بضمتین بیباکی کردن وشوخی وہزل از منتخب۔
مجن بکسر میم وفتح جیم وتشدید نون سپر کہ پناه زخم تیغ وتیر ست از شرح۔
مجنون جنون زده ودیوانہ ولقب قیس کہ عاشق لیلی بود از منتخب۔

مجانین بفتح دیوانگان واین جمع مجنون ست
مجمع البحرین جائی کہ دران دو دریا جمع شده باشند ونام مقامی کہ موسی وخضر علیہما السلام دران ملاقات کرده اند وآن جائیست کہ آنجا دریاے روم ودریاے فارس جمع شده اند۔
مجزو بزای معجمہ بحر مسدس ست کہ در اصل وضع مثمن باشد آنرا مجزو گویند باعتبار دور کردن جزوی ازان۔
مجاہده رنج ومشقت وکوشش وبا کافران جنگ کردن از منتخب۔
مجنده بضم میم وفتح جیم ونون مشدد مفتوح جمع کرده شده وجای جمع شدن از تجنید کہ بمعنی لشکر جمع کردن ست از منتخب ومدار ومجازاً بمعنے پامال چراکہ جاے جمع شدن لشکر را پامالی ضرورست۔
مجمع علیہ بضم میم اوّل وفتح میم دوم اجماع کرده شده بر آن یعنی متفق علیہ۔
مجنہ بکسر میم وفتح جیم وتشدید نون مفتوحہ نام بازاری قریب بمکہ معظمہ از شرح نصاب
مجاوبہ بضم میم وفتح واو کسے را جواب دادن از منتخب وکنز۔
مجره بکسر میم وفتح جیم وراے مشدده مفتوحہ کہکشان وآن خط سفید ست کہ بشب در آسمان دیده میشود از منتخب۔
مجسطی بکسر میم وفتح جیم وسکون سین مہملہ وکسر طای مہملہ نام کتابیست در علم ریاضی مشتمل بر دلائل واصول اشکال علم ہندسہ موجد آن بطلیموس ست ودر اصل نام علمی ست بہیئت افلاک وزمین ومقادیر حرکات وکمیت ابعاد واجرام وبزبان یونانی بمعنے ترتیب ست زیرا کہ این علم پیش از بطلیموس بدین ترتیب معہود نبود وبعضی نوشتہ کہ از حکیم اقلیدس ست وبالفعل کہ مجسطی موجود است ترجمۂ آن ست کہ نصیر الدین طوسی تحریر کرده
مجلی بضم میم وفتح جیم وتشدید لام مکسور روشن کننده ونام اسپ اوّل کہ از ہمہ اسپان رہان پیشتر باشد ومعمول سواران عرب چنان بود کہ در میدان معارضہ آمده گروہہا بستہ بجہت امتحان ہمہ اسپان را برابر استاده کرده یکبارگی بہم می تاختند ہر اسپے کہ از ہمہ اسپان پیش شود آنرا مجلی گویند وہر کہ عقب او باشد آنرا مصلی نامند از تصلیہ کہ بمعنے سرین گرفتن ست وتمازی [illegible] را کہ مصلی گویند ازان جہت ست کہ در سجود سرین برمیدارد وچون اسپ دوم سر خود را در سرین اسپ اوّلی نہاده مصلی گویند وہر کہ پس از مصلی باشد آنرا مسلی خوانند وازین ترتیب چہارم را تالی وپنجم را مرتاح بالکسر وعلی ہذا القیاس تا ده ودوازده را نام ست وباقی را نیست چنانچہ دوازدہم را کہ از ہمہ پس باشد آنرا فسکل نامند وتا سکیت کہ اسپ دہم باشد ہمہ اہل لغت متفق اند ودر صحت خاشور وفسکل کہ یازدہم ودوازدہم باشد شک کرده

انداز شرح نصاب و بضم میم و فتح جیم ولام مشدد مفتوح جلا داده شده و روشن و آشکارا کرده شده و بفتح میم و سکون جیم و فتح لام صیغهٔ اسم ظرف بمعنی جای زدودن و روشن و آشکارا کردن۔

مجازی بالفتح منسوب بمجاز یعنی غیر حقیقی و بضم میم جزا دهنده و پاداش دهنده واز کشف

مجالی بفتح میم و کسر لام جمع مجلی است که بفتح میم و فتح لام صیغهٔ اسم ظرفست بمعنی جای جلا که آئینه باشد پس مجالی بمعنی آئینهاست و بمعنی جای جلوه۔

مجاری بفتح میم و راء مکسور جاهای جاری شدن چیزی و راهها روان شدن چیزی

مجیء بفتح میم و کسر جیم بمعنی آمدن از شرح نصاب۔

فصل میم مع حای مهمله

محابا بضم اول در اصل محابات ست که فارسیان بحذف تا استعمال کنند بمعنی گذاشتن و مروت و اعانت و صلح و نگهداشت و لحاظ از منتخب و مزیل و کشف و بهار۔

محاکا بضم میم مخفف محاکات که بمعنی باهم سخن گفتن ست از منتخب۔

محذی بالکسر و ذال معجمه مفتوح آلتی ست که بدان چرم و زنان چرم را قطع کنند بهندی رانپی گویند از شرح نصاب۔

محلی بضم میم و فتح حای مهمله و فتح لام مشدد آراسته شده و زیور داده شده و صفت کرده شده و مجازاً بمعنی چهره آید از منتخب و مدار و کنز۔

محیا بضم اول و فتح حای مهمله و تشدید یای تحتانی بمعنی چهرهٔ انسان و غیر آن و در آخر این لفظ الف مقصوره بصورت یا هم می نویسند۔

محمد یحیی امام محمد غزالی رحمة الله علیه۔

محب بضم میم و کسر حای مهمله دوست دارنده

محراب بالکسر خانه و صدر مجلس طاق درون مسجد که بطرف قبله باشد چون طاق مذکور آلهٔ حرب شیطان ست لهذا محراب نام کردند۔

محسوب بشمار آورده شده۔

محلب بالکسر و لام مفتوح و بای موحده ظرفی باشد که شیر دران دوشند و نیز نام درخت خوشبودار که تخم آن را حب المحلب گویند از منتخب و لطائف و برهان

محتسب نهی کننده از چیزهای که در شرع ممنوع باشد و بشمار آرنده از منتخب۔

محتجب بضم میم و کسر جیم در پرده شونده و پوشیده و پنهان شونده۔

محمدت بفتح میم و سکون حا و کسر میم ثانی و فتح دال ستایش از منتخب و صراح۔

محسنات بضم میم و فتح سین مهمله جمع محسنه آنچه نیک داشته شده باشد و بمعنی نکوئیها مستعمل۔

محاملت باهم بار برداشتن۔

محتجبات بالضم و جیم مکسور و بای موحده زنان پرده نشین۔

محاربات بفتح را مهمله جنگها و کارزارها

محاکمات بضم میم جمع محاکمه که بمعنی رفع نمودن خصومت ست۔

محکمات بضم و کاف مفتوح آیات ظاهر المعنی یعنی آیاتی که معانی آن صریح باشد بر یک وجه۔

محاکات بضم میم باهم حکایت کردن از منتخب۔

محبت بفتح میم ست و آنچه بضم مشهور است غلط چه مصدر از ثلاثی مجرد بضم اول مستعمل نشده از تحقیقات میر نور الله احراری

محاذات بضم اول بروزن ملاقات مقابله و رو برو شدن و در برابر هم شدن چیزی بچیزی دیگر از منتخب۔

محیات بضم میم و فتح حا و تشدید یا حاجت زنده کرده شده۔

محاضرات بضم میم و فتح ضاد معجمه معلومات و یاد داشته شده ها و سخنهای موافق حال و حکایات سلف مناسب مقام یعنی علم تواریخ و بمعنی حاضر شدنها نیز آمده۔

محاورت بالضم پاسخ دادن۔

محاورات همکلامیها۔

محمول بالمواطات باصطلاح منطق خبر بودن از شئے بلا واسطه کلمهٔ دیگر یعنی بدون ترکیب کلمهٔ دیگر چنانچه ضارب

در زید ضارب و دیگر محمول بالاشتقاق باشد
و این محمول ست بواسطهٔ کلمهٔ دیگر چنانچه لفظ
مال در زید ذو مال که محمول است بواسطهٔ ذو.
محاماة بضم از کسی دفع کردن چیزی
را و نگاهداشتن از صراح.
محادلت طلب کردن و خواستن.
محدث بضم میم و سکون حای مهمله و
کسر دال و ثای مثلثه نو پیدا کننده و فتح
دال نو پیدا کرده شده و بی وضو گردیده و
بضم میم و فتح حا و تشدید دال مکسور دانندهٔ
علم حدیث و اخبار نبوی صلی الله علیه و آله و سلم
محلوج بالفتح آنکه دور آخر جیم عربی پنبه از
دانه پاک کرده شده.
مح بضم میم و تشدید حای مهمله زردهٔ تخم
مرغ از کنز.
محامد بفتح میم اول و کسر میم دوم ستایشها
و خصلتهای نیک این جمع محمدت ست.
محمود حمد کرده شده و نام پادشاهی است
و نام فیلی ست از افیال ابرهه که بجهت هدم
کعبه آورده بود و نام شخصی که از مشاهیر سخنگو
ایران بود و در عهد اکبر در هند آمده از منتخب
و مصطلحات.
محمد صلی الله علیه و آله و سلم بن عبد الله ابن
عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف ابن
قصی بن کلاب بن مرة بن کعب بن لوی
بن غالب بن فهر بن مالک ابن نضر بن کنانه
بن خزیمه بن مدرکه ابن الیاس بن مضر بن
نزار بن معد ابن عدنان تا اینجا بالاجماع
ست و بعده مختلف فیه و النضر هو ابو قریش
قول الجمهور مطلب بضم میم بطای مشدد و مناف
بفتح میم قصی بصیغهٔ تصغیر کلاب بکسر مرة بضم
و تشدید لوی تصغیر فهر بالکسر نضر بفتحتین خزیمه
بصیغهٔ تصغیر مضر بضم میم و فتح معجمه نزار
بکسر معد بالکسر از کرمانی شرح صحیح بخاری
و معنی لفظ محمد بسیار ستوده شده از منتخب
محور بالکسر و واو مفتوح صیغهٔ اسم آله از حور
بالفتح که بمعنی گردشتن ست و بمعنی تیر چرخ
که چرخ دولاب بدان می گردد و باصطلاح
ریاضی خطی ست موهوم که یک سر آن بقطب
شمالی و یک سر آن بقطب جنوبی پیوسته است
از کشف و منتخب.
محیر بضم میم و فتح حا و تشدید تحتانی مکسور نام پردهٔ
موسیقی موافق توڑی هند از مدار و غیر آن و
بعضی گویند که پردهٔ حسینی ست.
محل نظر مقام فکر و کنایه از جای اعتراض
محتکر بالضم و کاف عربی مکسور غله فروش
که بنیت گرانی غله را نگاهدارد.
محرور گرم مزاج و لاغر از منتخب.
محشور حشر کرده شده یعنی روز قیامت
برانگیخته شده.
محضر بالفتح و ضاد معجمه مفتوح سجل قاضی
و حضور و حاضر شدن و جای حاضر آمدن
و وقت حاضر آمدن و نیک محضر کسیکه غائب
را به نیکی یاد کند.
محرر بضم میم و کسر رای مهمله نویسنده و آزاد
کننده و فتح رای اول نوشته شده و آزاد
کرده شده از منتخب.
محشر بالفتح و شین معجمه مکسور مطلق جای
گرد آمدن مردم و روز قیامت و این لفظ
بفتح شین نیز آمده از صراح و قاموس و منتخب
و ترجمهٔ مقامات حریری.
محذور بضم ذال معجمه آنچه از آن ترسیده
شود از منتخب.
محظور بظای معجمه حرام کرده شده و منع
کرده شده از منتخب.
محترز بالضم و رای مکسور احتراز کننده یعنی
پرهیز کننده و خویش را نگاه دارنده از لطائف
محبس بالفتح و سکون حای مهمله و کسر
موحده و سین مهمله جای حبس و زندان.
محسوس دانسته و دریافت شده بیکی
از حواس خمسه و بمعنی آشکارا از منتخب و لطائف
محروس نگاه داشته شده.
محشوش بالفتح و هر دو شین معجمه سوخته
شده و آلوده شده و مکروه ماخوذ از حش
بالفتح و تشدید که بمعنی افروختن آتش و
چسپانیدن لب بر تیر و براز قضای حاجت
است چنانکه در صراح و قاموس و منتخب ست
محیص بر وزن فعیل و بصاد مهمله گریختن
چیزی و رستگاری یافتن و خلاص گردیدن
از لطائف.
محرص بضم میم و فتح حای مهمله و کسر رای مهمله

مشدد و صاد مهمله در حرص در آرانده و بفتح رای در حرص در آر انداخته شده۔

محرض بضم میم و فتح حا و کسر را مشدد و ضاد معجمه در غلانده و کسے را بر جنگ انگیزنده و بفتح را در غلانیده شده و بر جنگ انگیخته شده۔

محیض بروزن فعیل و بضاد معجمه حالت حیض از لطائف۔

محض بالفتح و ضاد معجمه شیر خالص و هر چیز خالص از منتخب۔

محیط در گیرنده و احاطه کننده و دریاے شور که تمام زمین را احاطه کرده است و نام کتاب از امام محمد در فقه از منتخب۔

محظوظ بهره مند و بختور از منتخب۔

محتظ بالضم بهره یاب و مجازاً بمعنے خوش و مسرور۔

محفوف بر دو فا گرد اگرد گرفته شده از منتخب۔

محذوف بریده شده و اسپ دم بریده از منتخب و مدار و باصطلاح عروض رکنی که از آخر آن سبب خفیف که دو حرف باشند انداخته باشند چون از مفاعیلن لن بیندازند مفاعی بماند فعولن بجاے آن نهند۔

محرف بضم میم و فتح حا و تشدید را مهمله مفتوح برگردانیده شده از راستی یعنی کج و بکسر را برگرداننده از راستی یعنی کج کننده

محترف بالضم و را مهمله مکسور هم پیشه۔

محترق بالضم و فتح تا و کسر را مهمله سوخته شونده و سوخته از منتخب۔

محقق بضم میم و فتح حای مهمله و قاف اول مشدد مکسور تحقیق کننده و آنکه سخن را بدلیل ثابت کند و مدقق آنکه دلیل را بدلیل ثابت کند و باصطلاح صوفیه کسیکه بر حقیقت اشیا کما ینبغی منکشف گشته باشد و این معنی کسی را میسر ست که از حجت و برهان گذشته بمرتبه کشف الهی رسیده باشد و بعین العیان مشاهده نموده باشد که حقیقت همه اشیا حق ست و بغیر از وجود واحد مطلق موجودی دیگر نیست و موجودیت اشیای دیگری بجز اضافت بیش نیست از لطائف و در صورتیکه قاف اول را مشدد مفتوح خوانند بمعنی آنچیز که تحقیق شده باشد و نام خطے از شش خط که ابن مقله آن را وضع کرده است۔

محقوق راست و درست کرده شده از لطائف۔

محق بفتح میم و سکون حا باطل کردن و پاک کردن و کاهیدن و کاهانیدن و سوختن گرما چیزی را و بضم میم و کسر حا آنکه حق بجانب او باشد از منتخب و لطائف و بمعنی امر معقول

محاق بضم و بکسر و بفتح هر سه آمده کاستن ماه و ابتدای آن از شب پانزدهم باشد و بمعنی سه روز آخر ماه که دران ایام ماه ناپدید میشود از لطائف و منتخب و کشف و مدار

محرق بضم میم و سکون حا و کسر را سوزانند و بفتح را سوزانیده شده۔

محک بضمتین و بکسر اول و فتح حای مهمله

نیز بمعنے سنگ زرکش که سیاه باشد بر آن آزمائش زر کنند از بهار عجم و مؤید و کشف و مدار

محراک بالکسر بسیار حرکت دهند و بسیار افسوس کننده و یکے از نامهاے اسرافیل علیه السلام از لطائف۔

محافل بفتح جمع محفل که بمعنے جای جمع شدن مردم ست ماخوذ از حفل بالفتح که بمعنے گرد آمدن ست از صراح۔

محال بضم اول امر نابودنی که بودن آن ممکن نباشد و بفتح اول جاهای فرود آمدن و جاهای کشادن مستعمل میشود و بمعنے مطلق جای درین صورت جمع محل ست و محال بفتح در اصل محالل بود لام را در لام ادغام کردند محال شد و محال بکسر میم و تخفیف لام مکر و حیله از مؤید و کشف و مدار۔

محلول حل کرده شده۔

محتمل بضم و میم ثانی مفتوح احتمال کرده شده

محمل بالفتح و میم دوم مکسور کجاوه که بر شتر بندند و هودج و این صیغه اسم ظرف ست از حمل بالفتح که بمعنے بار برداشتن ست۔

محاول بضم گرد گردنده و حواله کننده۔

محجل بضم میم و فتح حا و تشدید جیم مفتوح اسپ سرخ رنگ یا سیاه که هر چهار پاے او سفید باشد از منتخب۔

محصل بضم میم و فتح حا و تشدید صاد مهمله مکسور تحصیل کننده و بسیار حاصل کننده و به تشدید صاد مفتوح حاصل کرده شده

و بہ فتح میم و سکون حای ہملہ و فتح صاد ہملہ جای حاصل شدن۔

محیل بضم میم و کسر حای ہملہ و سکون تحتانی حیلہ گر۔

محول بروزن مصور بواو مکسور گرداننده و حواله دہنده و کننده و بفتح واو مشدد نیز گرداننده شده۔

محمول بمعنی مظنون یعنی گمان کرده شده و باز بر داشته شده و باصطلاح منطقیان بمعنے خبر که در مقابلہ مبتدا است و این محمول مقابل موضوع میباشد و منطقیین مبتدا را موضوع گویند چنانچه الانسان حیوان پس انسان موضوع ست و حیوان محمول ست۔

محتوم واجب کرده شده و حکم کرده شده۔

محتشم بالضم و شین معجمہ مکسور صاحب خدم و حشم۔

محرم بضم اول و فتح حا و را ہملہ مشدد مفتوح بصیغہ اسم مفعول حرام کرده شده و حرام داشته شده و نام ماه چون درین ماه در ایام جاہلیت قتال بر مردم حرام بوده است لہذا ماه مذکور باین اسم مسمی گردید از رسالہ نجوم و دیگر کتب و بضم میم و کسر را مخفف کسیکه احرام حج بسته و بمعنے در حرم رونده و بالفتح و را مفتوح آنکه در حرم راه یابد و با وی نکاح حرام باشد و مجازا بمعنی واقف کار نیز آید از کشف و صراح و مدار۔

محن بکسر میم و فتح حا جمع محنت و بالفتح و سکون حا بمعنی آزمودن از کشف و مدار۔

محزون بالفتح اندوہگین۔

محجن بالکسر و جیم مفتوح چوگان از شرح نصاب۔

محضرون بالضم حاضر شدگان از لطائف۔

محصن بالضم و صاد ہملہ مکسور و بعده نون مردیکه زن کند از مدار و منتخب۔

محی الدین بضم میم و سکون حا و کسر یا و بضم میم و فتح حا و تشدید یای مکسور نیز صحیح۔

محاسن بفتح میم و کسر سین نکوییہا این جمع حسن ست خلاف قیاس و بمعنے ریش مردان نیز از صراح و منتخب۔

محو بفتح میم و سکون حا ستردن و زائل کردن و پاک کردن حروف و نقوش را از لوح و جز آن و نیز نام موضعی ست قریب ماه و باصطلاح صوفیان کم و نابود و زائل و معدوم شدن اوصاف و عادات بشری و فارسیان بمعنی شیفته و عاشق و دیوانه نیز مے آرند از لطائف و چراغ ہدایت و غیر آن۔

محشو بفتح و شین معجمہ مضموم و تشدید واو آگنده و پر کرده شده و ملو فارسیان بتخفیف نیز مے آرند۔

محبره بالفتح و حرف سوم بای موحده مفتوح و فتح را ہملہ دوات از منتخب و در صراح بمعنی بالکسر ست و مجازا بمعنے قلمدان نیز آمده۔

محفه بفتح اول و ثانی و تشدید فای مفتوحه و بکسر اول و باقی بدستور نیز بمعنے ہودج مانند ہے که کہاران بر دوش برند از منتخب و مدار۔

محله بفتحتین و تشدید لام مفتوح جاے فرود آمدن منزل و مقام مردم از مؤید و کشف و بضم خطا ست۔

محوطه بضم میم و فتح حای ہملہ و تشدید واو مفتوح و طای ہملہ جاے احاطه کردن و جاے نگاہداشتن و جاے گرد آوردن و این صیغہ اسم ظرفست از باب تفعیل که در و حرف علت ست سوای لام کلمہ تعلیل و تبدیل نمی پذیرد و بفتح میم و سکون حا غلط ست چه صحیح داشتن حرف علت در صیغہ ظرف اجوف از ثلاثی مجرد بدون موانع ثابت نشده یا آنکه در اصل محوط به بوده باشد بفتح میم و ضم حا و سکون واو از کثرت استعمال صلہ باے حذف شده فقط محوط بمعنے اسم ظرف مستعمل شده است۔

محرابگه عبارت از مسجد۔

محاربه باکسے جنگ و کارزار کردن۔

محاکمه بضم میم و فتح کاف نزد حاکم رفتن برای دفع خصومت و متصف شده و دفع خصومت نمودن از صراح۔

محکمه بالفتح جای حکم کردن قاضی۔

مجوبه زن پرده نشین و چوبیکه در پس دروازه مے نہند از کشف۔

محیله بضم میم و کسر حا زن حیله کننده۔

محافه بضم چیزیست مانند ہودج که زنان

دران سوار شوند بدانکہ محافہ بضم میم بدون تشدید درست نباشد صحیح بتشدید فاست چرا کہ این صیغۂ اسم ظرف مفاعفت از باب مفاعلہ مگر آنکہ فارسیان اگر بتخفیف خوانند جائز باشد۔

مِحْجَمہ بالکسر حرف سوم جیم عربی مفتوح آلہ حجامت کردن و آن استرہ باشد کوچک کہ بہندی پچھنہ گویند یا شیشۂ حجام یا کدوے حجام کہ دران خون می کشد و حجامت درینجا بمعنی استرہ زدن ست براے خون کشیدن و بمعنی کسب حجام عرفی نیز آمدہ۔

مُحتالہ بالضم زن حیلہ گر و مکارہ از کشف و منتخب۔

محروسہ نگاہبانی کردہ شدہ و ممالک محروسہ کنایہ از ملک خودست چرا کہ اکثر آدمی چیز خود را حراست میکند و در عرف کنایہ از ملک پادشاہی

محاورہ بضم میم و فتح واو با دیگر کلام کردن و پاسخ دادن یکدیگر را از صراح و کنز و غیر آن۔

محاصرہ بضم میم و فتح صاد از گرد اگرد بند کردن راہ کسے از منتخب۔

محترفہ بالضم و کسر راء مہملہ مکسور و فاپیشہ وران و صنعت گران از کنز و این در اصل صیغۂ اسم فاعل واحد مؤنث ست از باب افتعال کہ صفت واقع شدہ موصوف او مثل لفظ فرقہ و جماعہ ہمیشہ محذوف میباشد ازین جہت اطلاق در معنے جمع مے نمایند چنانکہ معتزلہ۔

محکیہ بالفتح و کاف مکسور و تشدید تحتانی حکایت کردہ شدہ۔

محکوم علیہ و محکوم بہ بیان ہر دو درین ترکیب چنانچہ زید قائم پس درینجا لفظ زید را محکوم علیہ گویند و لفظ قائم را محکوم بہ نامند بدانکہ لفظ ہو در عربی و لفظ است در فارسی و لفظ استین در یونانی و لفظ ہے در ہندی براے نسبت حکمیہ دلالت میکند

محمودہ بالفتح سقمونیا کہ دوائیست تلخ و مسہل براے صفرا و بلغم از تحفۃ المومنین و برہان۔

محادثہ باہم سخن گفتن۔

محتوی گرداگرد گیرندہ و محیط شوندہ از منتخب۔

محاذی بضم اول و کسر ذال معجمہ مقابل و رو برو و برابر شوندہ از منتخب مشتق از حذو بالفتح کہ بمعنے برابر کردن دو چیز ست۔

محی بضم میم و سکون حا زندہ کنندہ در اصل محیی بود بر وزن مکرم ضمہ بر یا ثقیل بود انداختند یا را ساکن کردند اجتماع ساکنین شد میان یاے ثانی و تنوین یا را حذف نمودند محی ماند و بضم میم و فتح حا و تشدید یا نیز بمعنے زندہ کنندہ و این در اصل محیی بودہ ضمہ بر یاد شوار بود انداختند باجتماع ساکنین یا حذف شد محی ماند درینصورت از باب تفعیل ست۔

محرابی نوعی از شمشیر و بمعنی مسجد نیز آمدہ۔

فصل میم مع خاے معجمہ

مُخَلّی بضم اول و فتح ثانی و فتح لام مشدد رہا کردہ شدہ و خالی کردہ شدہ از کنز و منتخب

مخاطب بضم میم و کسر طاے مہملہ رو برو سخن گویندہ و گاہے مراد ازان خشم و عتاب کنندہ باشد و بضم میم و فتح طا کسیکہ باو سخن گفتہ شود و بمعنے نام و لقب کردہ شدہ و گاہے مراد ازان خشم و عتاب کردہ شدہ نیز باشد۔

مِخلَب بکسر میم و سکون خاے معجمہ و فتح لام و باے موحدہ چنگال مرغ شکاری و چنگال شیر از منتخب و کنز۔

مخالب بفتح میم و کسر لام چنگالہاے جانوران شکاری مثل باز و چرہ و شیر و غیرہا

مخرب بضم میم و فتح خاے معجمہ و تشدید راے مہملہ مکسور ویران کنندہ۔

مخضب بضاد معجمہ مشدد مفتوح رنگین کردہ شدہ و وسمہ بستہ شدہ۔

مخاطبات بضم میم و فتح طاے مہملہ باہم کلام کردنہا و گاہے مراد ازان مراسلات و مکاتبات باشد۔

مخادعت بضم میم و فتح دال مہملہ مکر و فریب دادن از منتخب۔

مخادعات بضم میم و فتح دال مہملہ مکرہا و فریبہا از شمسی۔

مخدرات بضم میم و فتح خاے معجمہ و فتح دال مہملہ مشدد زنان پردہ نشین ماخوذ

از حذر بالکسر که بمعنے پرده است و بکسر دال مهمله مشدده ادویه که بی خوابی و سستی اندام آرد از منتخب و صراح و کنز۔

مخالطت با کسی در آمیختن از منتخب و کنز۔

مخافت بفتح میم و فتح فا بمعنی خوف و ترسیدن از کنز و منتخب این مصدر میمی ست از ثلاثی مجرد در اصل مخوفت بود واو متحرک ماقبل آن حرف صحیح ساکن حرکت واو نقل کرده بماقبل وادند و در اصل متحرک بود ماقبل آن اکنون مفتوح گردید آن واو را بالف بدل کردند مخافت شد و بضم میم و کسر فا آهسته خواننده و بفتح فا آهسته خوانده شده۔

مخلات بالکسر توبره که بدانه پر کرده بدهان اسپ بندند از شرح نصاب۔

مخزونات بزای معجمه و نون کنایه از پوشیدگیها و رازهای مخفی۔

مخطورات فکرها و اندیشها و آن چیزها که بخاطر رسیده باشند و چیزهاے که در ان خوف باشد۔

مخالفت بفتح لام نه بکسر لام۔

مخافتت بضم میم و فتح خای معجمه و دو تای فوقانی بروزن مفاعلته آهسته خواندن از قاموس۔

مخنفت بفتح میم صیغه نهی ست از خنفتن بر خلاف قیاس شرح عبدالواسع بر بوستان۔

مخنث بمعنی چیز یعنی کسیکه او را بدستکاری از رجولیت ساقط کرده باشند اسم مفعول از تخنیث که ماخوذ ست از خنث بالکسر که بمعنی سست و دوتاست چون از مرد رجولیت دور کرده شده چالاکی و استوارے مردانه نمی باشد لهذا مخنث گفتند و خنث بمعنی مذکور در صراح مسطور ست۔

مخرج بفتح اول و سوم جاے بیرون آمدن و بضم میم و کسر را بیرون بر آورنده۔

مخ بالضم و تشدید مغز سر و مغز استخوان و مجازاً خلاصه هر چیز را گویند از منتخب و تحفة المومنین۔

مخضود بضاد معجمه درخت پاک کرده شده از خار از منتخب۔

مخلد بضم میم و فتح لام مشدد بمعنی همیشه

مخطور بهلاک نزدیک کرده شده و اندیشه و آنچه در دل گذرد۔

مخدر بضم میم و فتح خای معجمه و تشدید دال مهمله مکسور بیحس و سست کننده اندام و بمعنی در پرده نشاننده و بفتح دال مهمله مشدد بیحس و سست کرده شده و در پرده نشانیده شده

مخبر بالضم و باے موحده مکسور خبر دهنده و گاهی ازین لفظ چهرهٔ انسان نیز مراد باشد چرا که چهره از احوال باطن خبر میدهد و مخبر صادق عبارت از حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم۔

مخیر بضم و فتح خا و یای تحتانی مشدد و مفتوح اختیار داده شده و بکسر یای تحتانی مشدد اختیار بکسے دهنده و مرد نیکوتر و بسیار خیر کننده و سخی۔

مخمر بروزن منور سرشته شده و تیار از منتخب

مخمس پنج گوشه کرده شده و نوعے از نظم که معروفست و نام نوعی از اصول موسیقی که بهندی آنرا تال گویند و نزد عجم اصول هفده است چنانکه مخمس و ترکی و دو یک و دور و ثقیل و خفیف و چهار ضرب و درفشان و ماتین و ضرب الفتح و اصول فاخته و ضرب و نیم ثقیل و از فرو داشت و رمل و هزج۔

مخدوش خراشیده شده و خراش داشته شده از منتخب و مراد از ان وسوسه کرده شده۔

مخروش خراشیده شده مشتق از خرش بالفتح که بمعنی خراشیدنست چنانکه در منتخب و قاموس واقع ست و درین لفظ نوعی از قبیل توافق لسانین ست در عربی و فارسی۔

مخلص بالضم و کسر لام اخلاص کننده و بضم میم و فتح لام خالص کرده شده و به فتح میم و فتح لام جای اخلاص و محل اتمام و هم مصدر میمی ست بمعنی رهائی و خلاصی و بروزن منور بمعنی آزاد و رهانیده شده و پاک کرده شده و خلاصه کرده شده۔

مخیض بفتح میم و کسر خای معجمه و ضاد معجمه

دوغ روغن گرفته شده از منتخب و شرح نصاب۔
مخاض بفتح میم و ضاد معجمه درد زه یعنی دردیکه بوقت ولادت زنان را لاحق می شود و بمعنی شیر مادهٔ آبستن و در نصاب مراد از مخاض ابن مخاض و ابن مخاض شتر بچه که بسال دوم درآمده باشد و اگر بچه ماده باشد بنت مخاض نامند و بمعنی در کاری درآمدن و جای درآمدن از منتخب و شرح نصاب
مخلط بضم میم و فتح خای معجمه و تشدید لام مکسور آمیخته کننده و فتح لام مشدد آمیخته شده از منتخب۔
مخلوط آمیخته شده۔
مخیط بکسر میم و سکون خای معجمه و فتح یای تحتانی و طای مهمله سوزن و بر فتح میم و کسر دوم دوخته شده از لطائف
مختبط بالضم و تای فوقانی و کسر موحده و طای مهمله خواهندهٔ چیزی از کسی بی وسیله و سابقهٔ معرفتی و در شب سوال کننده از جهت شرم و عار از منتخب۔
مخطط بضم میم و فتح طای مهمله مشدد اول هر چه با خطوط باشد و معشوق صاحب خط۔
مخبط بضم میم و فتح خای معجمه و بای موحدهٔ مشدد مفتوح در هم آمیخته و گاهی از آن مراد باشد بمعنی فاسد و تباه از لطائف وغیر آن۔
مخاط بضم میم و در آخر طای مهمله آب بینی از کشف و بحر الجواهر و منتخب۔

مخروط خراشیده شده و جسمیکه بشکل گزر یعنی زردک یک سر آن سطبر و یک سر آن باریک باشد۔
مخلع بضم میم و فتح خا و تشدید لام مفتوح و عین مهمله خلعت داده شده۔
مخلوع بیرون آورده شده و برآورده شده۔
مخترع بالضم و را مهمله مکسور اختراع کننده و کار نو بیرون آرنده از منتخب۔
مخادع بضم میم و کسر دال مکر و فریب کننده۔
مخلی بالطبع رها کرده شده با طبیعت یعنی بلا تکلف و بے اندیشه۔
مخالف باصطلاح موسیقیان نام شعبهٔ مقام عراق و مخالف مرکب از پنج نغمه باشد و آنرا بوقت زوال می سرایند۔
مخلف بضم میم و فتح خای معجمه و تشدید لام واپس گذاشته شده و بضم میم و سکون خای معجمه و کسر لام شتری که از نه سالگی درگذشته باشد از صراح وغیره۔
مختلف بالضم و لام مکسور اختلاف کننده و کنایه از هندو چرا که هندوان باهم در اکثر مقدمات اختلاف دارند در مقابلهٔ متفق که عبارت از مسلمان ست و مختلف بالضم و لام مفتوح اختلاف کرده شده و بمعنی لفظی که دوران اختلاف باشد که عربیت یا فارسی
مخوف بروزن مقول بمعنی ترسیده شده و خوفناک از منتخب و صراح وغیره و بعضی نوشته اند که خوف مصدر لازم ست بمعنی ترسیدن نه متعدی بمعنی ترسانیدن پس صیغهٔ اسم مفعول از وی آمدن محل تامل ست غالبًا حرف جر درین لفظ مقدر باشد یعنی در تقدیر مخوف فیه باشد چنانکه لفظ مشترک از مصدر لازم ست در حقیقت مشترک فیه بود تم کلامهم و مخوف بروزن منور صیغهٔ اسم مفعول از تخویف نیست درین صورت بکسر واو بمعنی ترساننده باشد۔
مخاوف بفتح میم و کسر واو جاهای خوف از منتخب۔
مخراق بالکسر بمعنی دره که از کرباس بهم پیچیده و بکسی زنند از منتخب۔
مخرق بضم میم و فتح خای معجمه و تشدید رای مهمله مکسور پاره کننده و از هم درنده۔
مخنق بضم میم و سکون خای معجمه و فتح نون گلو گرفته شده۔
مخنوق گلو افشرده شده۔
مخذول خوار کرده شده از منتخب۔
مخاذیل جمع مخذول ست۔
مختل بالضم و تای فوقانی مفتوح و تشدید لام و در فارسی به تخفیف لام مستعمل بمعنی خلل یافته شده۔
متخلخل بفتح هر دو خای معجمه چیزیکه اجزایش باهم خوب چسپان و متصل نباشد۔
مخال بالضم شکیر از منتخب۔
مخائل بفتح میم و کسر همزه جمع مخیله که بمعنی

محل خیال ست بمعنی آثار و علامات و جاهای
خیال و گمان بردن از منتخب وغیره۔
مخادیم مخدومان و بزرگان و این جمع
مخدوم ست۔
مخیم بضم میم و سکون خای معجمه و فتح یای
تحتانی جای برپا کردن خیمه و بضم میم و فتح
خای معجمه و تشدید یای تحتانی مفتوح بروزن
معظم جای استاده کردن خیمه در صورت اول
از باب افعال و در صورت ثانی از باب
تفعیل و فتح اول خطاست چه هرگاه که از
ثلاثی مجرد گرفته شود مخام باید نوشت چنانکه
مقام و منام از منتخب و بهار عجم و صراح۔
مختصم بضم میم و کسر صاد مهمله خصومت کننده
مختوم مهر کرده شده و مقفل و بند کرده شده
از کشف۔
مختتم بضم میم و فتح خا و تای فوقانی مشدد
مفتوح مهر کرده شده و مقفل۔
مخاتیم جمع مختوم ست و مختوم بمعنی مهر کرده
شده پس بیانها را مخاتیم از آن نامند که مهر
پادشاه بر آنها میباشد از شرح نصاب۔
مخازن بفتح میم و کسر زای معجمه جمع مخزن
که بمعنی جای نهادن خزانه است۔
مخزون در خزانه نهاده شده از منتخب
مخزان بالفتح نام معبد ترسایان که بنام
بانی معروفست۔
مخطوبه زن خواستگاری کرده شده
از منتخب۔

مخدره بضم میم و فتح خای معجمه و دال
مهمله مشدده مفتوح زن پرده نشین ماخوذ
از خدر بالکسر که بمعنی پرده است از
صراح و منتخب۔
مخرقه بالفتح و قاف شرمندگی و تیرگی و
بالکسر تیغ چوبین که بعضی قلندران دارند
و نام آن بازی از لطائف و صراح و بعضی
بمعنی خرقهٔ درویشان نوشته۔
مخیده بضم اول و کسر خای معجمه جنبیده
و لغزیده و مجازاً بمعنی خراب کرده از برهان
مخاصمه باهم خصومت و دشمنی کردن۔
مخیله بضم میم و فتح خای معجمه و فتح یای
تحتانی مشدد و مفتوح محل تخییل که دماغ
باشد چرا که دماغ جای خیال ست و
بضم میم و فتح دوم و تشدید تحتانی مکسور نام
قوتی ست که آنرا خیال نیز گویند۔
مخمصه گرسنگی مفرط و سوزشی که از
گرسنگی در سینه و شکم پیدا شود و مجازاً
بمعنی غم عظیم و اضطراب انگیز مستعمل از مدار و منتخب
مخمل دو خوابه نوعی از مخمل که هر دو طرف
پشم دارد رنگین و ملائم یکسان باشد۔
مخطی بالضم و طای مهمله مکسور کسیکه اراده
صواب کند ولی قصداً و خطا ظاهر گردد
و خاطی کسیکه بارادهٔ خود خطا کند و صراح
مخاطی بضم میم و کسر طای مهمله خطا کننده
از باب مغالطه و قسمی از بلغم که مشابه
بآب بینی باشد۔

مخروطی باصطلاح علم اشکال هندسی
چیزیکه یک سر آن مدور و پهن باشد و
سر دیگر باریک بتدریج بود چنانکه شکل
گزر باشد۔
مخلصی بفتح رهائی چه مخلص بالفتح مصدر
میمی ست و زیادت یای مصدری
بعد مصدر عربی از تصرف فارسیان ست
چنانچه سلامت و سلامتی و فضول و فضولی۔

فصل میم مع دال مهمله

مداوا بضم میم دوا کردن و درمان کردن
و این مخفف مداوات ست که بمعنی درمان
کردن باشد چنانچه محابات و مواسات
ست از کنز۔
مداوی بضم میم و در آخر الف بصورت
یا صیغهٔ اسم مفعول دوا کرده و درمان
کرده شده از کنز۔
مدارا بضم میم رعایت کردن و صلح و آشتی
نمودن و این در اصل مدارات بود و
در کلام فارسی گاهی تا ازین می افتد و
در عربی بتا مستعمل ست و همچنین محابا و
مواسا از منتخب۔
مدی بفتح اول و ثانی و در آخر الف
مقصوره بصورت یا بمعنی غایت و نهایت
از منتخب۔
مدحت بالکسر ستایش از صراح و کشف
مداهنت بضم میم و فتح ها و فتح نون
ظاهر کردن بخلاف آنچه در دل باشد از

قاموس و در منتخب بمعنی نفاق در دغ گفتن و در صراح و مدا بمعنی چرب زبانی و خوشامد در کنز بمعنی سستی کردن۔

مدرکات بالضم عقلها و دانشها۔

مداوات بضم اوّل دوا کردن و درمان نمودن۔

مداعبت مزاح و خوش طبعی و بازی کردن

مدارات بضم میم صلح و آشتی و رعایت کردن و بفتح میم خطهای سیر کواکب حکما بر کرهٔ افلاک فرض کنند۔

مدعیات بضم میم و تشدید دال مهملهٔ مفتوح و فتح عین مهمله جمع مدعا الف در حالت جمع بیا بدل شده۔

مدت عدت بکسر عین مهمله و تشدید دال مفتوح ایام بعد طلاق که دران عرصه زن شوهر نکند برای مطلقه سه حیض یا سه ماه و برای بیوه چهار ماه و ده روزه و عدت زنان حامله وضع حمل۔

مدیح بر وزن فصیح ستائش۔

مدائح بفتح میم و کسر همزه که حرف چهارم است و حای مهمله ستایشها و این جمع مدیحه است۔

مداد بکسر میم سیاهی دوات از منتخب۔

مدید کشیده شده و دراز و نام بحری از عروض

مد بالفتح کشش و افزونی و درازی و نظر کردن بسوی چیزی و خطیکه بر الف نویسند و خطی دراز که در حساب نویسند از منتخب و بالضم و تشدید دال مهمله نام پیمانه و آن نزد

اهل عراق دو رطل باشد از صراح۔

مدار جای دور و جای گردش از منتخب و بمعنی دائره و دوره و حلقه نیز آید۔

مدر بفتحتین کلوخ و گاهی کنایه باشد از زمین و بضم میم و کسر دال و تشدید را جاری کنندهٔ بول از منتخب۔

مدبر بضم میم و سکون دال و فتح بای موحده پشت داده شده یعنی کسیکه دولت و بخت او را پشت داده باشد ای برگشته باشد و بضم میم و فتح دال و تشدید بای موحدهٔ مکسور تدبیر کننده و صاحب تدبیر و بفتح بای موحدهٔ مشدد پرورده شده و تدبیر کرده شده و بنده که از پس مرگ صاحب خود آزاد شود از منتخب۔

مدرار بالکسر بسیار آب ریزنده و ابر بسیار بارنده و بمعنی باران نیز آید از منتخب و صراح و شرح نصاب۔

مدروس بسین مهمله کهنه شده و ناپدید شده و بیرونق و خوانده شده۔

مدارس بکسر را مهمله جاهای درس گفتن جمع مدرسه از منتخب۔

مدهوش بواو معروف بر وزن مسرور لفظ عربیست صیغهٔ اسم مفعول بمعنی متحیر و سرگشته و حیران از صراح و منتخب و آنچه فارسیان این لفظ را بواو مجهول بمعنی مست و بیهوش می آرند نوعی از تفریس ست چنانکه خان آرزو در خیابان نوشته که مدهوش

لفظ عربیست بواو معروف بمعنی تحیر ماخوذ از دهش فارسیان گاهی واو معروف لفظ عربی را مجهول خوانند چنانکه غوطه و مدهوش پس این نوعی از تفریس باشد و لفظ مدهوش که بمعنی متحیر ست فارسیان مجازاً بمعنی بیهوش استعمال کنند۔

مدقوق کوفته شده و لاغر و باریک کرده شده از لطائف۔

مدقق کار باریک کننده و نکتهای باریک پیدا کننده و در لطائف نوشته آنکه دلیل را بدلیل ثابت کند۔

مدرک بضم میم و سکون دال و کسر را مهمله فهمنده و رسنده و دریابنده از لطائف و منتخب۔

مدخل بالفتح و خای معجمه نیز مفتوح دخل کردن و داخل شدن و جای دخل در صورت معنی اوّل مصدر میمی ست و در صورت معنی ثانی اسم ظرف و بضم اوّل و خای معجمهٔ مکسور بمعنی بخیل و بفتح خا جای دخل کردن و داخل کرده شده از مؤید و منتخب و کشف۔

مداخل بفتح میم و کسر خای معجمه جاهای دخل بمعنی آمدنی زر مستعمل و باهم یافتن و درهم دوختن دو چیزی و حنای بوشه دار که زنان رعنا بر دست و پا بندند اماکن و بیوت را نیز گویند از مصطلحات۔

مدبلبل ناز بلبل۔

مدلل بضم میم و فتح دال و کسر لام مشدد

بدلیل ثابت کننده و بفتح لام مشدد و بدلیل ثابت کرده شده۔

مدمل بضم میم اول و فتح میم دوم مشدد مکسور آنچه جراحت را از ریم پاک کرده فراہم آرد۔

مدلول باصطلاح اہل منطق معنی را گویند

مدعم بالکسر و عین مہملہ مفتوح نام غلام آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و باینمعنے بغین معجمہ غلط از شرح نصاب۔

مدغم بالضم و غین معجمہ مفتوح حرفیکه در حرف ہمجنس خود درآمده باشد و بمعنے پیوسته و درہم رفته و درج کرده و پوشیده نیز آمده و در اصل معنی ادغام لگام در دہان اسپ درآوردن ست از منتخب و صراح وغیره۔

مدام بضم شراب و بمعنی ہمیشه داشته شده و اسم مفعول از ادامت از صراح و کشف و منتخب و مدار۔

مدلہم بضم میم و سکون دال و فتح لام و کسر ہا سخت سیاه و تاریک از شرح نصاب۔

مدینة الاسلام لقب کوفه که دارالملک عراق عرب ست۔

مدین بفتح میم و سکون دال و فتح تحتانی نام شہریست برکنار دریاے مغرب از برہان و لطائف۔

مدائن بفتح میم و کسر ہمزه جمع مدینه و آن ہفت شہر بوده آبادان در حوالی بابل اکنون ہمه خراب اند از برہان وغیره آن و در شرح دیوان خاقانی و منتخب نوشته که شہریست در عراق عرب تختگاه نوشیروان۔

مدہامتان بضم میم و سکون دال و فتح ہا و سکون میم مشدد مفتوح و تای فوقانی باغ سبز و سیراب که از غایت سبزی بسیاہے زند از منتخب و بعضے بمعنی دو برگ سبز نوشته۔

مدن بضمتین شہرہا این جمع مدینه است که بمعنی شہر باشد۔

مدیون قرضدار از کشف و مدار۔

مدون بروزن ملون جمع کرده شده از مدار و منتخب۔

مده ولین مده بالفتح و تشدید دال باصطلاح صرفیان حرف علت ساکن که حرکت ماقبلش موافق آن باشد چنانکه واو ساکن ماقبل مضموم و یای ساکن ماقبل مکسور و الف ساکن ماقبل مفتوح باشد و لین بالکسر حرف علت ساکن سوای الف که ماقبلش مفتوح باشد۔

مدینه بمعنی مطلق شہر و نام شہر خاص که مرقد حضرت رسالت پناه صلی اللہ علیہ وسلم در انست و لفظ مدینه ماخوذ ست از تمدن که بمعنے جمع شدنست چون انواع محترفه و انواع مردم در شہر جمع می شوند لہذا مدینه میگویند۔

مدرسه بالفتح و را مہملہ مکسور جاے درس و تدریس از مزیل۔

مده بالکسر و تشدید دال ریم که از جراحت بدر می آید و بالفتح و تشدید باصطلاح صرفیان حرف علت ساکن که حرکت ماقبلش موافق آن باشد چنانچه واو ساکن ماقبل مضموم از صراح وغیره۔

مدرکه بضم میم و سکون دال و کسر را از مہملہ قوتیست در انسان که ادراک حقائق اشیا کند و آن عقل ست و ذہن۔

مدنی بفتحتین و کسر نون باشنده شہر و منسوب بمدینه از لفظ مدینه در حالت نسبت یا و ہا حذف کرده شده است۔

فصل میم مع ذال معجمه

مذکی بضم میم و فتح ذال معجمه و تشدید کاف مفتوح گلو بریده شده و بسمل از منتخب و شرح نصاب۔

مذہب بالفتح بروزن مکتب جای رفتن و راه و مجازاً بمعنے دین و آئین و بضم میم و فتح ذال و ہای مشدد و مفتوح زر اندوده کرده شده و بکسر ہا مشدد زر اندود کننده از منتخب و کنز۔

مذاب بضم میم و در آخر بای موحده گداخته شده از کشف و برہان۔

مذہوب زرنگار و زر اندوده۔

مذنب بضم میم و سکون ذال معجمه و کسر نون گناہگار از کنز۔

مذبذب بضم اول و فتح ذال اول و سکون موحده اول و فتح ذال معجمه ثانی متردد و بیک حال و یک جا قرار نگرفته شده

مذلت بفتح اول وثانی وتشدید لام مفتوح
خوار شدن۔
مذ بالضم در عربی بمعنی ابتدای زمان وآن زمان
از منتخب و در فارسی بالضم وبالفتح بمعنے صاحب
وخداوند واکثر مرکب مے آید ہمچو اسفندارمذ
از برہان۔
مذکر بضم وفتح ذال معجمہ وکسر کاف مشدد
یاد دہندہ وبفتح کاف بمعنی مرد ونر کہ ضد مادہ
باشد از منتخب۔
مذکور اگرچہ در عربی صیغۂ اسم مفعول است
فارسیان بمعنی ذکر نیز استعمال کنند از چراغ
ہدایت۔
مذاق بفتح میم وتخفیف ذال معجمہ چشیدن
وبمعنی چشیدن گاہ ومحل قوت ذائقہ کہ کام
وزبان ست ومذاق صیغۂ اسم ظرفست از
ذوق کہ بمعنی چشیدن است از منتخب و در
مصطلحات نوشتہ کہ مذاق در اصل بمعنی ظرافت
واظہار شوق پیش معشوق۔
مذموم بد وزشت وآنکہ او را بد گفتہ باشند
از کشف ومنتخب۔
مذاق زدن بفتح عبارتست از ظاہر
نمودن بی اختیاری شوق بوس وکنار وغیر
آن کہ در محل رغبت وشہوت دست دہد
از چراغ ہدایت۔
مذخورہ ذخیرہ کردہ شدہ۔
مذمومہ ہر چیزی کہ بد وزشت باشد۔
مذکر سماعی مردیکہ مطیع زن خود باشد از
مؤید وبرہان۔
مذی بفتح رطوبت ست کہ در غلبۂ شہوت
ظاہر میشود از بحر الجواہر۔

فصل میم مع راء مہملہ

مرتجا بضم میم وسکون راء مہملہ وفتح
فوقانی وجیم امید داشتہ شدہ از لطائف
مرا بکسر جدال وستیزہ کردن وخودنمائی
از منتخب وغیر آن۔
مرعی بفتح میم وسکون راء مہملہ وفتح
عین مہملہ ودر آخر الف مقصورہ بصورت
یا چراگاہ وبمعنی گیاہ سبز وچریدن از منتخب
مربی بضم میم وفتح را وتشدید بای موحدہ
مفتوح ودر آخر الف بصورت یا تربیت
کردہ شدہ وپروردہ شدہ وآنچہ از قسم
میوہ در قوام قند یا شکر پروزند۔
مرتضی پسندیدہ از منتخب وکنز ولقب
حضرت علی کرم اللہ وجہہ۔
مرضی بالفتح وضاد معجمہ مفتوح ودر آخر
الف بصورت یا بیماران این جمع مریض
ست از منتخب وبضم میم وفتح راء وتشدید
ضاد معجمہ مفتوح بمعنے پسندیدہ۔
مرحبا این لفظ در عرب برای تعظیم مہمان
گویند مرحب مصدر میمی ست بمعنی فراخ
شدن والف علامت نصب ست
چراکہ در ترکیب مفعول مطلق واقع شدہ
بحذف فعل در اصل چنین بود رحبت
لک لدارمرحبا یعنی فراخ شد برای
تو خانہ فراخ شدنی پس بجہت تخفیف
فعل را مع متعلق حذف کردند ونصب
را برای دلالت حذف آن باقی گذاشتند
مرحبا باقی ماند۔
مرایا بفتح اول وحرف چہارم یای
تحتانی آئینہا این جمع مرآۃ ست
خلاف قیاس ومرائی کہ موافق قیاس
ست مستعمل نیست از صراح وغیر آن۔
مرغ عیسیٰ شپر وخفاش از برہان۔
مردم گیا بالفتح گیاہے باشد کہ بیخ
آن شبیہ بسر آدمی میباشد وبعضے نوشتہ
کہ بشکل تمام جسم آدمی ہم مادہ وہم نر بود
وبر کنندۂ آن ہماندم بمیرد از برہان۔
مرغ مسیحا شپر وخفاش۔
مروا بضم وحرف سوم واو فال نیک
از برہان ولطائف۔
مرغ قبلہ نما از مس شکلی خرد بصورت
مرغ سازند بہر طرف کہ خواہند بگردانند
مگر سر آن مرغ بطرف قبلہ قرار میگیرد۔
مرکوب سواری کردہ شدہ۔
مرغوب پسندیدہ ومقبول وخواہش
نمودہ شدہ۔
مرعوب بعین مہملہ ترسانیدہ شدہ۔
مرعب بالضم وعین مہملہ مکسور خائف
وترسندہ۔
مرہوب صیغۂ اسم مفعول از رہب
درست نباشد چراکہ رہب بالضم ترسیدن

لازم ست و صیغهٔ مفعول از لازم درست نباشد بجای آن مرعوب بعین مهمله صحیح باشد از رعب که بمعنے ترسانیدن است چنانکه در صراح۔

مرحب بالفتح و حای مهمله مفتوح فراخ شدن و جاے فراخ و فراخی سال از منتخب

مرطوب رطوبت ناک و فربه از منتخب

مراقب بضم میم و کسر قاف چشم دارنده یعنے امیدوار و ترسنده و مراقبه کننده و نگهبان۔

مرلوب بفتح بمعنے مخلوق از لطائف

مرسوب ته نشسته شده و فرو رونده در هر چیز

مرکب بضم میم و فتح راو تشدید کاف مفتوح بر وزن منور سیاهی نوشتن که در دوات انداخته بدان کتابت کنند و بمعنی چیزے در چیزے نشانیده شده و ترکیب داده شده و بفتح میم و سکون راو فتح کاف آنچه بران سوار شوند از قسم مواشی و کشتی مگر اکثر بمعنی اسپ مستعمل و گاہے بمعنی کشتی و سفینه می آید از کشف و منتخب و صراح۔

مراکب بفتح میم و کسر کاف آن چیزها که بر آنها سوار شوند۔

مرتب راست و درست کرده شده و درجه بدرجه در مرتبه و مقام هر کدام آورده شده

مرتکب بالضم و کاف مکسور شروع کننده در کاری و سوار شونده و بعمل آورنده و گناه کننده از کنز و منتخب۔

مرتبهٔ اول حساب کنایه از احاد ست و آن از یک تا ده باشد۔

مرتبهٔ دوم حساب کنایه از عشرات ست و آن از ده تا صد ست۔

مرابطات بضم میم باهم ربط و اشتها

مرافعت بضم میم و فتح فا و عین مهمله پیش بردن و سخن دعوی نزد حاکم بردن از منتخب و کنز و مدار۔

مرافعات عرض و اشتهار که بخدمت بزرگان نویسند۔

مراسلات مکتوبها که به مساویان فرستند

مرئیات بالفتح و همزهٔ مکسور و یای تحتانی مشدد چیزهاے که دیده میشوند۔

مرارت بالفتح تلخی از مؤید و منتخب۔

مردشت نام جائے۔

مرابحت بفتح بای موحده و حاے مهمله بسود و منفعت بیع کردن از کنز اللغات

مراقبت بضم میم و فتح قاف و بای موحده چشم داشت و نگهبانی و حراست از منتخب و کنز۔

مراجعت بفتح جیم باز گشتن از منتخب

مراغبت خواهش و رغبت۔

مرافقت بفتح فا و قاف همراهی و رفاقت کردن از صراح۔

مرحمت بفتح میم و سکون را و فتح حای مهمله و فتح میم مهربانی نمودن۔

مروت بفتحتین و تشدید واو مفتوح بمعنی مردمی و مردی و این ماخوذ ست از مرء که بمعنی مرد باشد از مؤید و کشف و مدار و صراح و بضم اول و فتح ثانی خطاست۔

مراعات بضم باهم چرا کردن و نگهداشتن و بگوشهٔ چشم نگریستن مجازاً بمعنی سلوک و رعایت از منتخب و غیره۔

مرامات بفتح مقاصد و مطالب

مرآة بالکسر و سکون را مهمله و مد الف و تای فوقانی آئینه این صیغهٔ اسم آلت از رویت بمعنی اسباب دیدن این در اصل مرئیة بوده بر وزن مفعلة یای متحرک ماقبل مفتوح آن یا را بالف بدل کردند مرآة شد و کسانیکه مرآة بکسر میم و سکون را و فتح الف غیر ممدوده بر وزن مفعل گویند خطاست چرا که تاے این اصلی نیست که در مقام لام فعل افتد بلکه زائده است و مرأة بالفتح و الف غیر ممدوده مفتوح بمعنی زن از منتخب و بحر آن۔

مرکب زین پشت کنایه از شتر دو کوهان از شرح قران السعدین۔

مرقات بالکسر و حرف سوم قاف نردبان و زینه این لفظ را بتاے مدوره هم نویسند از صراح۔

مرغبات بضم اول و فتح دوم و تشدید غین معجمه مفتوح بمعنی چیزهاے پسندیده و مرغوب۔

مرکز مثلث کنایه از زمین باقبا

الابعاد ثلاثه که طول و عرض و عمق دارد از شرح دیوان خاقانی ۔

مرگ پیچ نوعی از پیچ دستار و آن چنان باشد که یک پیچ از دستار تاب داده حلقه وار بطرف گوش و گردن مے آویزند و آنرا مرگ پیچ ازان نامند که دارندهٔ آن خود را از غایت شجاعت گرفتار مرگ میداند و این معمول بهادران است ۔

مرج بفتحتین و جیم عربی آشفته شدن کار و فساد و تباهی مگر وقتیکه با لفظ هرج بهم آید بسکون را خوانند و هرج مرج هر دو لفظ را بسکون ثانی آرند و لفظ مرج بفتح میم و سکون را بمعنی چراگاه و زمین نیز آمده از منتخب و غیره و لطائف و صراح ۔

مراح بفتح و حای مهمله رفتن و روان شدن و بمعنی جای راحت و آسایش و بالضم موضعے که شتران بسوی آن روند و آرام گیرند و بکسر میم نشاط و شادی از شرح مقامات حریری و منتخب و شرح نصاب ۔

مروح بضم میم و فتح را مهمله و تشدید واو مکسور و حاے مهمله راحت و نشاط و آسایش دهنده و خوشبودار گرداننده و بفتح واو و آسایش داده شده از منتخب و کنز ۔

مرح بفتحتین و حای مهمله سخت شاد شدن و تکبر کردن و فاسد شدن از منتخب و لطائف

مربح بضم میم و فتح را مهمله و تشدید بای موحدهٔ مکسور و حای مهمله سود مند نفع بخش

مرابح بفتح منافع و سودها بمعنی مربح ۔

مرجوح بمعنے مغلوب ۔

مرتاح بالضم و بالکسر تای فوقانی و حاے مهمله صاحب راحت و نشاط و اسپ نجم از وه اسپان که تفصیل آن در محل گذشت از منتخب و شرح نصاب ۔

مرشح بفتح شین مشدد و چکیده شده و سزاوار

مرغ مسیح خفاش که بفارسی شبپر نامند گویند که چون عیسے علیه السلام خواست که مرغی بسازد صورت مرغ مرتب ساخته نفس در دمید بقدرت حق تعالی زنده شد لیکن چون متعذر شد پر را فراموش ساخته بودند مرد و بعد ازان حق تعالی مرغے بهمان صورت پیدا کرد ۔

مرغ صبح بلبل و خروس ۔

مرخ بالفتح و خای معجمه روغن مالیدن و نام درختے که چوب آتش زنه از لطائف و منتخب

مرکز چرخ کنایه از زمین ۔

مرداد بالضم و هر دو دال مهمله نام ماه فارسی که مدت ماندن آفتاب ست در برج اسد و آن تقریبا بهندی بهادون باشد و نام روز هفتم از هر ماه شمسی از کشف و برهان و جهانگیری و در رشیدی بفتح ۔

مرتد بضم میم و سکون را و فتح فوقانی و تشدید دال مهمله از اسلام و مسلمانی برگشته شده ۔

مرمد بضم میم اول و فتح میم دوم رمد کرده شده در رمد بفتحتین درد و سرخی چشم را گویند از منتخب و لطائف ۔

مردد بضم میم و فتح را مهمله و فتح دال مشددهٔ اول باز گردانیده شده ۔

مرید بفتح میم متمرد و سرکش و بیرون رونده از فرمان خداے تعالی و رانده شده و بضم میم اراده کننده از منتخب و لطائف و کشف ۔

مرتقد بالضم و قاف مفتوح خوابگاه از لطائف ۔

مرقد بالفتح و قاف نیز مفتوح خوابگاه صیغهٔ اسم ظرف از رقود که بمعنی خواب ست و مجازا قبر را گویند از کشف و منتخب ۔

مربد بالکسر بای موحدهٔ مفتوح جاے نشانیدن شتر و غیره و بمعنی جائیکه خرما دران خشک کنند از منتخب و شرح نصاب

مرفد بالکسر فای مفتوح کاسهٔ بزرگ از شرح نصاب و منتخب ۔

مرد بالفتح بے ریش شدن و از حد در گذشتن و بالضم جمع امرد و بفتحتین بدست مالیدن و در آب تر کردن میوهٔ تازه درخت اراک از منتخب و لطائف ۔

مرصاد بالکسر صاد مهمله و دال راه فراخ از کشف و مؤید و لطائف ۔

مرصد بالفتح جای نگاه داشتن و موضع چشم داشت و انتظار چیزے و مراصد جمع آن از منتخب ۔

مرشد بالضم و شین معجمه مکسور راه راست نماینده از منتخب ۔

مرصود چشم داشته شده واز رصد معلوم کرده شده وکواکب مرصوده در فصل کاف مع الواو مذکور شد۔

مرغ بیضهٔ فولاد تصویر مرغ که از آهن ساخته بر خود فولاد نصب کنند چرا که بیضه بمعنے خود فولادی ست کذا فی المنتخب۔

مراصد جمع مرصد۔

مریزاد یعنی در لغزش مباد۔

مرگ نو مبارک باد در محلے گویند که فتنهٔ تازه برپا شود از مصطلحات۔

مرور بضمتین گذشتن ورفتن۔

مر بالضم وتشدید رای مهمله در عربی بمعنے تلخ و پدر قبیله است از عرب وصمغ درختے است که بهندی آنرا بول گویند وبالفتح ریسمان و کلند وبمعنے گذشتن ورفتن ودر فارسی بالفتح وتخفیف بمعنی عدد وبجاه ازین سبب صدر ا دو مرگویند وگاہے مجازاً بمعنی شمار آید وگاہے بمعنی بیحد وبسیار باشد واین لفظ فائدهٔ معنی حصر کند وگاہی زائد ہم آید برای تحسین کلام از منتخب ولطائف شرح نصاب۔

مرییه مرد توانا وباز ہرہ ورسن دراز سخت تافته از صراح ومنتخب۔

مرغزار بفتح میم وسکون را وغین معجمه موقوف جاے راگویند که دران سبزه بسیار رسته باشد چه مرغ بالفتح نوعی از گیاه باشد که آنرا فرز دنیز گویند وبهندی دوب نامند بواو معروف وموحده از لطائف برہان۔

مرغ آتش خوار کبک وبعضی گفته که بمعنے سمندر۔

مرغ سحر بمعنی بلبل وبعضے گفته که خروس لیکن اول اقوی ست از برہان۔

مرغ نامه بر کبوتر وہدہد۔

مریخ زحل خوار کنایه از انگشتدان وجمراز مؤید۔

مراعات النظیر رعایت کردن آن قسم الفاظ را که باہم مناسبت دارند یعنی اسمای چیزها را جمع نمودن که باہمدیگر مناسبت داشته باشد مثل گل وخار وبلبل وتیر وکیش وکمان وزه وقربان وغیره۔

مرکوز محکم نشانیده شده ماخوذ از رکز که بمعنی سر نیزه وجز آن در زمین فرو بردن ست

مرجز بضم میم وفتح را وفتح جیم عربی مشدد وزای معجمه نوعی از شعر وباصطلاح اہل انشا قسمی از سه اقسام نثر که مرجز ومسجع وعاری ست پس مرجز نثری باشد که کلمات فقرتین اکثر جاها ہمه ہم وزن باشند در تقابل یکدیگر بدون رعایت سجع **مثال** خیال ناظم بے تعلق قامت دلربائی ناموزون نشست و قیاس ناثر بے تمسک کاکل مومیائے نامربوط وعلی ہذا القیاس **مثال دیگر** از نثر مرجز عزیزی راست صرف اوقات بی فکر دلدار کارساز وخرج انفاس بے ذکر فادر کردگار مضرت تمام وخسر کمال دارد وعنایت قادر قدیر وعواطف واہب کریم نصیب جاہل وقرین کارباد واین قسم نثر بسیار قلیل الاستعمال ست و مسجع عبارتیکه کلمات فقرتین یک دو جا یا زیاده در مقابله چنان واقع شوند که قافیه میتواند شد وعاری آنکه از شرائط مرجز ومسجع عارے بود لیکن باسلاست آن متانت ہم باشد۔

مرز بالفتح ودر آخر زای معجمه زمین وبعضے گفته که زمین آباد ان وقابل زراعت وبمعنی سرحد وبمعنی خیابان وبمعنی موش وبالضم سوراخ مقعد وبمعنی مجامعت نیز آمده از برہان ومدار وسروری ولطائف وجہانگیری

مرغزه بفتح میم وسکون رای مهمله وفتح غین معجمه وزای معجمه نام موضعی در ولایت۔

مرکز میان چیزی ومحل استاده کردن چیزی ونقطه که میان دائرهٔ پرکار میباشد دراصل این لفظ صیغهٔ اسم ظرف از رکز بالفتح که بمعنی چیزی نوکدار مثل نیزه وجز آن در زمین فرو بردن ست پس نقطهٔ دائرهٔ پرکار را بهمین جهت مرکز گویند که آن جائی ست که نوک پرهٔ پرکار را دران فرو برده پرهٔ دیگر دائره می کشند ومرکز خاک عبارت ست از زمین یا وسط کرهٔ ارض۔

مروس بفتح میم وسکون را وضم ہمزه وسکون واو وسین مهمله تابع وخادم وکنایه از رعیت۔

مرس بفتحتین وسین مهمله بمعنی رسنیکه

درگلوی اسپ و سگ وغیره بندند از چراغ
ہدایت و در برہان چنین نوشتہ کہ مرس بالفتح
نام میوهٔ ست خوش وبعربی بدست مالیدن و
مکیدن طفل انگشت را و بفتحتین طبیب کمال
و در منتخب نوشته که مرس بالفتح مرد بسیار ممارست
کننده و درمان کننده و ترکردن خرما در آب
و انگشت خائیدن کودک و دست بمندیل پاک
کردن و روش و خوی و بفتحتین بمعنی رسن و
رسن آویختن از دلو۔

مرزنجوش بفتح میم و سکون رای مهمله و فتح
زای معجمه و سکون نون و ضم جیم عربی و واو
معروف و شین معجمه معرب مرزنگوش و آن
نوعی از ریحان ست که خوشبو دار باشد و زلف
و خط معشوق را بدان تشبیه کنند، بہندی دونه
گویند و در اصل مرزه گوش بود چه مرزه معنی موش
ست چون برگش شبیه گوش موش باشد لهذا
باین اسم مسمی گشت از رشیدی و کشف و منتخب
و رسالهٔ معربات۔

مرتعش بضم میم و سکون را و فتح فوقانی و
کسر عین و شین معجمه رعشه دار و لرزان از لطا
مرعش بالضم و عین مهمله و شین معجمه نوعی از
کبوتر که در هوا معلق میزند و حلقه میشود از
منتخب و بعضی نوشته که این نوع کبوتر اکثر نامه بر
باشد۔

مرعش بالفتح و غین معجمه مفتوح شهریست
درشام از منتخب۔

مریش بفتح بمعنی ریش مکن ای زخمی و
مجروح ممکن و مبدل مریز چراکه زای معجمه
بشین معجمه تبدیل مییابد چنانکه در جواهر الحروف
مرشوش بهر دو شین معجمه چکیده شده
و پاشیده شده از آب و غیر آن از صراح۔

مرصوص بالفتح و بهر دو صاد مهمله استوار
کرده شده و بنا بارزیز برآورده شده از منتخب
مرتاض بضم میم و تای فوقانی و ضاد معجمه
ریاضت کننده و صاحب ریاضت و باصطلاح
اهل تصوف ریاضت بمعنی رام کردن نفس
سرکش ست و رنج کشیدن در عبادات و
علم و هنر از منتخب۔

مربض بفتح میم و سکون را و کسر بای
موحده و ضاد معجمه جای گوسپندان از
منتخب و شرح نصاب۔

مروض بفتح میم و ضم رای مهمله ریاضت
داده شده و رام نموده شده و در لطائف
بضم میم و فتح را و واو مشدد و مفتوح ریاضت
داده شده و بواو مکسور ریاضت دهنده۔

مرض بفتحتین بیماری از منتخب۔

مرط بالکسر و طای مهمله گلیم از صوف و جز
آن از منتخب و در مهذب نوشته که نوعی از
چادر ست۔

مربط بالفتح و بای موحده مکسور جای
بستن خصوصاً مکان بستن حیوانات و بالکسر
چیزی که بدان چیزی را ببندند از منتخب۔

مرتع بفتح میم و سکون را و فتح فوقانی و عین
مهمله چراگاه و سبزه زار که بهائم در ان چرند
و چراگاه که آب و علف در ان بسیار باشد
از کشف و منتخب و صراح۔

مراتع بفتح میم و کسر فوقانی چراگاههای
چارپایان این جمع مرتع ست از منتخب
مرقع بضم میم و فتح را و تشدید قاف مفتوح
کتاب تصاویر و خرقه و دلق درویشان
چراکه این هر دو چیز رقعه رقعه و پاره پاره
بهم جمع کرده شده میباشد از کشف و غیر آن
مربع بفتح موحده مشدده هر چیز که چهار
گوشه باشد و هر چیز که عرض و طول آن برابر
باشد و نوعی از نشست امرا و سلاطین که
متعارف ست و نوعی از نقش تعویذ که شانزده
خانه دارد۔

مرابع بفتح میم و کسر موحده منزلها و مکانها
مرصع بفتح صاد مهمله مشدد و اسم مفعول از
ترصیع ماده اش رصع بفتحتین بمعنی چسپیدن
بچیزی و در استعمال بمعنی آنچه که در ان
جواهرات بر نشانده باشند و بمعنی نظم و
نثری که الفاظش با مقابل خود هم وزن
و هم سجع باشد۔

مرصوع بمعنی مرصع۔

مرتفع بالضم و فای مکسور بلند شونده و بلند
و از جای بیرون شونده و بفتح فا برداشته
شده۔

مرجع بفتح میم و کسر جیم جای باز گشتن
از صراح۔

مرفوع بلند داشته شده و برداشته شده

ورفع کرده شده و حرکت رفع داده شده از منتخب کنز۔

مروع بضم اول و فتح سوم مشدد ترسانیده شده و نگاه داشته الروع الفزع از قاموس و لطائف۔

مرتبۂ جمع الجمع مقام وحدت ظهور اول۔

مرغ بالفتح و عین معجمه نوعی از گیاه که با نوجهے ریزه بغایت سبز و نازک باشد بهندے دوب گویند بعربی بمعنے غلطیدن ستور در علف و چرا آن و بالضم بمعنی آفتاب هر طائر که بال و پر و منقار دارد و نوعی از صراحی و بفتحتین درعربی آب دهن را گویند از رشیدی و منتخب و برهان و کشف و مدار و سروری و جهانگیری و صاحب بهار عجم نوشته که خاص خروس را مرغ گفتن اصطلاح هندیان ست۔

مراوف بضم میم و کسر دال در پے کسے نشیننده و لفظیکه بلفظ دیگر در معنے شریک باشد۔

مروق بضم میم و فتح رای و فتح واو مشدد صاف کرده شده و مصفا و شراب پالوده که اصلا غش دران نبود و بکسر واو و رواق سازنده یعنی معمار و کسیکه پرده بر سقف خانه بندد و بکسر اول و سکون دوم و فتح سوم درشگفت آوردن و خوشحال ساختن از لطائف و منتخب۔

مراق بکسر میم و تشدید قاف دراصل نام پرده غشائی ست که زیر جلد محسوس شکم ست و زیر آن صفاق و زیر آن پرده ثرب ست که بر معده و جگر و طحال واسعا محیط ست چون ماده سودا در معده یا طحال وغیره جمع شود بخ در پرده مراق و اجب کند پس بخره ازان ماده سوداوے تصاعد کرده بدماغ رسیده باعث اختلال حواس و خیالات فاسده میشود و گاہے این مرض را که مالیخولیای مراقی همین ست فقط مراق نامند و بعضے نوشته که صاحب این مرض را بسبب تصاعد ابخره متکاثره گردن گنده و سطبر میشود و سوزش شانه هم لازم۔

مرفق بالکسر و فای مفتوح آرنج که بندگاه ساعد با بازو ست و بفتح میم نیز آمده از منتخب و صراح۔

مرق بفتحتین شوربا از منتخب و شرح نصاب۔

مراهق بضم میم و کسر ها کودکی که نزدیک بلوغ رسیده باشد از منتخب۔

مرافق بضم میم و کسر فا همراه و رفاقت کننده و بفتح میم و کسر فا بمعنے آرنجها و آن چیزها که بدان نفع یابند کذا فی الصراح۔

مرنمک بالضم نام سرود از شرح قران السعدین

مرده ریگ بالضم و یای مجهول و کاف فارسی ناچیز و فرومایه از چراغ هدایت و در لطائف و برهان بمعنی فرومایه و درمانده یعنی چیزیرا گویند که از مرده باز مانده باشد و آنرا بعربی میراث گویند و مرده ریگ نیز آمده۔

مرغ زیرک مرغیست معروف که بدو پا از درخت آویزان شده آواز بلند حق حق گوید و بمعنی طوطی نیز نوشته اند و بعضی مراد از ابلیس و ارند و بعضی از هاروت و ماروت اراده نمایند از لطائف۔

مرغ شب آهنگ بمعنی بلبل۔

مرکز خاک کنایه از زمین یا میان اندرون زمین۔

مردمک سیاهی کوچک که درمیان سیاهی چشم میباشد و مردمک آنرا همین سبب گویند که صورتی کوچک بشکل آدمی دران مینماید و ازین جهت درعربی انسان العین گویند و همین جهت درهندی پتلی نامند اگرچه درین زمان پتلی درهندی سیاهی کلانرا گویند و آن سیاهی کوچک که درحقیقت پتلی همان ست آنرا تل نامند۔

مرجل بالکسر جیم عربی مفتوح بمعنی دیگ مسین بزرگ از کشف و منتخب۔

مرتجل بضم میم و فتح فوقانی و فتح جیم عربی شعر خطبه بدیهه گفته شده و لفظیکه از معنی بمعنے دیگر بی مناسبت نقل کرده شده باوجود لحاظ معنی اول از منتخب و دیگر کتب۔

مرغول بروزن مقبول پیچ و تاب و بمعنی موی پیچیده و آواز مرغان و نوعی از آواز خاص مطربان که با پیچیدگی باشد از بهار عجم و برهان و رشیدی و جهانگیری۔

مرسل بضم میم و فتح سین مهمله فرستاده شده و بمعنی نبی صاحب کتاب الله۔

مرسول این لفظ من حیث اللغت عرب صحیح نیست بجای لفظ مرسول لفظ مرسل بفتح سین مهمله بمعنی فرستاده شده استعمال باید

کرد از بهار عجم و لفظ مرسول بمعنی فرستاده شده در هیچ کتابی یافته نشده چراکه اسم فاعل و اسم مفعول از رسالت که مصدر ثلاثی مجرد ست در کلام عرب مستعمل نشده۔

مرفه الحال بضم میم و فتح رای مهمله و تشدید فای مفتوح و های مضموم و سکون لام آسوده حال و خوش معاش از مدار۔

مراحل بفتح میم و کسر حای مهمله منزلها و این جمع مرحله است از منتخب۔

مربع مستطیل جسم چهار گوشه درازے دراز چنانکه تقطیع کتاب باشد۔

مرسوم آئین کرده شده و نشان کرده شده و گاهی مراد از لفظ مرسوم درماهه و روزینه باشد چراکه هرچه امرا و سلاطین برای کسے معین کنند آنرا در دفتر خود نشان مے کنند لہٰذا مے نویسند۔

مراسم نشانها و آئینها از منتخب و غیره آن۔

مرجوم رانده شده و سنگسار کرده شده از منتخب و غیر آن۔

مرتسم بضم میم و کسر سین مهمله نقش گیرنده از منتخب۔

مرام بالفتح مراد و مطلب مرام صیغهٔ اسم ظرف ست مشتق از روم بالفتح که بمعنے طلب و جستن و قصد ست از قاموس و منتخب و صراح۔

مردم بمعنے یک آدمی و بسیار آدمیان چرا که این لفظ را بمعنے مفرد و جمع هر دو استعمال کنند و سیاهی چشم که محل بصر ست و مردمک تصغیر آنست از بهار عجم و رشیدی و مدار۔

مرخم بضم میم و فتح را و خای معجمه مشدد مفتوح نرم گرداینده شده و کلمهٔ منادی که حرف آخر آن انداخته شده باشد بجهت تخفیف و نزد فارسیان هر کلمه که حرف آخرش انداخته شده باشد منادی بودن آن ضرور نیست۔

مراحم مهربانیها جمع مرحمت۔

مراهم مرهمها که بر زخم بندند۔

مرتهن بضم میم و فتح فوقانی و کسرها گرو دهنده و گرو گیرنده و میر نور الله در شرح گلستان نوشته که چون ارتهان بمعنے قبول نمودن رهن ست باید که مصدر لازم باشد پس صیغهٔ مفعول صورت نگیرد و صیغهٔ اسم فاعل درین عبارت گلستان و مرتهن راست نمی آید مناسب درین محل مرهون ست مگر آنکه مرتهن بفتح های بحذف و ایصال مثل مشترک که اصلش مشترک فیه است مرتهن فیه ملاحظه نمایند حاصل آن همان مرهون میشود مگر چون صاحب هدایه لفظ ابتاع را که بمعنے قبول نمودن بیع ست متعدی استعمال نموده و کالای خریده را مبتاع بصیغهٔ مفعول آورده و همچنین اشترا را نیز متعدی آورده مشتری بفتح را بمعنی مبیع استعمال کرده پس مرتهن بصیغهٔ مفعول درست باشد۔

مرکن بکسر میم و سکون را و فتح کاف عربی بمعنے تغار و لگن از صراح و منتخب۔

مردان بضم میم و سکون را و بعده دال مهمله بمعنے کو و کان ساده رو و این جمع امرد ست۔

مرهون گرو کرده شده۔

مرجان بالفتح مروارید خرد و لولو بمعنے مروارید کلان از تفسیر بحر مواج و صراح و قاموس و هیچ یکے ازین لغات عربی بمعنی جوهر سرخ رنگ که بهندی مونگا گویند نوشته بلغات معتبرهٔ فارسی مثل فرهنگ جهانگیری و رشیدی هم یافته نشده مگر در برهان نوشته که مرجان در عربی بمعنے مروارید خرد ست و بمعنے جوهر سرخ رنگ نیز عربیست و در مدار بهر دو معنی آورده و در منتخب نوشته که مرجان مروارید خرد و بمعنی بسد نیز آمده ظاهرا باین معنی فارسی ست زیرا که در لغت عرب باین معنی یافته نشده تم کلامه و مسموع ست که مرجان بمعنی جوهر سرخ رنگ ست در آب دریاے شور مثل نباتات میروید چون از آب بیرون مے آرند سنگ می گردد و گاهی مثل چوب کرم خورده میشود و بیخ مرجان را داروئیه بار ها بنظر آمده۔

مرزبان بالفتح و حرف سوم زای معجمه موقوف زمیندار و مالک زمین چراکه مرز در فارسی زمین را گویند و کنایه از حاکم و پادشاه و نگاهدارندهٔ سرحد و بضم زای معجمه معرب آنست از برهان و جهانگیری۔

مرغ سلیمان هدهد از برهان۔

مرغ مجنون مرغیکه در موی سر مجنون آشیانه کرده بود۔

مرغ زرین مرغیست برابر ماکیان مشابه بشکل و رانح و ماند کے بطاؤس نیز مشابهتے

دارد و پر و بالش مانند زر درخشان و لمعان میدارد و گاه لون او بسبزی مائل میباشد و کلغی نیز میدارد۔

مرغ آمین بالف ممدوده ستاره کف الخضیب زیرا که نزد منجمین مقرر ست که هر کس که وقت طلوع کف الخضیب دعا کند مستجاب شود و در مصطلحات نوشته که فرشته ایست که در هوا پرواز کند و همیشه آمین گوید هر دعائیکه بآمینش رسد مستجاب شود۔

مرغ شبخوان کنایه از بلبل چرا که اکثر در ایام بهار بوقت شب آواز میکند۔

مرو شاهجهان نام شهریست از خراسان۔

مرد میدان کنایه از حریف و مقابل۔

مربع نشستن چار زانو نشستن چرا که طور نشستن امرا و سلاطین ست۔

مرک نو در مصطلحات بمعنی فتنهٔ تازه نوشته است و بعضے بمعنی عشق نوشته اند۔

مرجو بفتح و جیم مضموم و تشدید واو امید داشته شده از منتخب۔

مرغ حق گو مرغیست که شبها به پا از درخت آویزان شده آواز بلند حق حق گوید و آنرا مرغ زیرک نیز گویند از برهان۔

مرو بالفتح بروزن سرو نام شهریست از خراسان و نام گیاهیست خوشبودار از برهان۔

مره بالکسر و تشدید را صفرا که خلطی ست زرد رنگ و تلخ مره از جمله اخلاط چهارگانه و بمعنی قوت و توانائی و عقل و بالفتح و تشدید بمعنی یکبار از منتخب و صراح و کنز۔

مراره بفتح میم و هر دو را بمهمله زهره هر حیوان که بهندی آنرا پته گویند از منتخب شرح نصاب۔

مرصوصه بهر دو صاد مهمله با رزیز استوار کرده شده۔

مرتبه بضم میم و فتح را و تشدید فوقانی مفتوح درست کرده شده و درجه بدرجه داشته شده۔

مرده بفتحات هر سه هر حرف اول در عربی بمعنی دیوان سرکش و متمردان و سرکشان این جمع مارد ست از منتخب و بفتح میم و سکون را در فارسی بمعنے شجاع و بهادر و بالضم معروف و مجازاً بمعنے عاشق آید۔

مرغوله بالفتح پیچ و تاب موی پیچیده و آواز مرغان و نوعے آواز خاص مطربان که با پیچیدگی باشد از بهار عجم و برهان و رشیدی جهانگیری۔

مروحه بالکسر و واو و حای مهمله هر دو مفتوح بادکش و باد زن این صیغهٔ اسم آله است از روح که بالفتح باشد بمعنے آسایش و نسیم از مؤید و بهار عجم و منتخب۔

مرسله بالضم و سین مهمله و لام هر دو مفتوح فرستاده شده و آویخته کرده شده و زیوریست که زنان در گلو آویزند ظاهراً بهندی آنرا هار گویند از بهار عجم و کشف۔

مرسول بمعنی فرستاده شده غلطست و بجای آن صحیح مرسل است بفتح سین زیرا که این از مصدر ارسال آمده است نه از رسالت از مزیل۔

مرضعه بالضم و ضاد معجمه مکسور و فتح عین مهمله زن شیر دهنده اطفال را یعنی دایه۔

مرحله بفتح میم و فتح حای مهمله منزل گاه و کوچگاه و منزل و بمعنے جای رخت و اسباب ماخوذ از رحل بالفتح بمعنی پالان شتر و رخت و اسباب ست و هم بمعنی پالان نهادن بر شتر و کوچ کردن از منتخب و کنز و بمعنی مقدار مسافت چهار فرسنگ نوعی از عمارت که پیرامون قلعهٔ جنگی ساخته و بران نشسته جنگ کنند۔

مراغه بفتح میم و غین معجمه نام شهر از ولایت آذربیجان در عربی بمعنے غلطیدن جانور نیز ست خواه طائر باشد خواه چارپایه و درین صورت اسم ظرفست از مروغ بالفتح بمعنے غلطیدن حیوان از قاموس و صراح و منتخب و بهار عجم و کشف و برهان۔

مراقبه بضم میم و فتح قاف امید داشتن و نگاهداشتن چیزی را و تراشیدن و گردن فرو انداختن و باصطلاح حضور دل ست باخدا و غیبت از ماسوا۔

مرصوده از رصد معلوم کرده شده بدانکه کواکب مرصوده یک هزار و بست و پنج ستاره ثوابت اند که اهل هیئت از قوانین رصد معلوم کرده اند و چهل و هشت صورت که بر فلک مرتسم ست از انها مرکب اند و تفصیل آن صور و فصل بای موحده مع سین مهمله مذکور شد۔

مرافعه دعوی پیش حاکم بردن۔

مرده بالفتح و واو مفتوح کوہی ست در مکهٔ معظمه از منتخب۔

مرثیه بالفتح و کسر ثای مثلثه و فتح یای تحتانی صفت مرده از کشف و صراح و مدار و منتخب و بسکون سین مهمله نوشتن و تشدید تحتانی خواندن خطاست۔

مراتب ستّه باصطلاح صوفیان اول احدیت که اعتبار ذات فقط ست و بعالم غیب نیز مسمیٰ میگردد و بقول بعضے وحدت که مسمیٰ بتعین اول و برزخ کبریٰ و قابلیت محض میشود ثانی و احدیت که اعتبار ذات ست باسمار و صفات تفصیلاً ثالث ارواح مجرده که عبارت از عقول عالیه و ارواح بشریه است رابع ملکوت که حاوی نفوس سماوی و بشریه است و آن را عالم مثال هم گویند خامس عالم ملک که کنایه از اجسام و اعراض باشد و بعالم شهادت نیز مسمی میگردد سادس عالم انسان کامل که محل جمیع مراتب ست۔

مراتب چهارگانه شریعت و طریقت و معرفت و حقیقت۔

مرغان اولی اجنحه بضم الف و کسر لام و فتح الف و سکون جیم و کسر نون و فتح حای مهمله طائران صاحب بازوها و این کنایه است از فرشتگان۔

مرکبات امتزاجیه از پانزده تا نوزده و غیر امتزاجیه از بست و یک تا نود و نه۔

مرتقی بالضم و قاف مکسور بلند کننده و بالا رونده

مروی بالفتح و واو مکسور روایت کرده شده

مرطی بالفتح اشتر لیکن در شرح نصاب یافته نشده۔

مردم آبی نوعی از حیوان آبی است که بصورت انسان میباشد سفید پوست و بغایت نازک اندام۔

مرتشی بالضم و شین معجمه مکسور رشوت ستاننده از منتخب۔

مردمی مروت و رعایت۔

مربی پرورش کننده و به فتح بای موحده و در آخر الف بصورت یا پرورده شده و انچه از قسم میوه در شیرهٔ قند پرورده کنند۔

مرضی بفتح اول و کسر سوم صیغهٔ اسم مفعول بمعنی پسندیده و بضم میم و فتح را و تشدید ضاد معجمهٔ مفتوح و در آخر الف بصورت یا نیز بمعنی پسندیده۔

مری بفتح میم و کسر رای مهمله و یاے مشدد بر وزن امیر جسمے لحمی ست بصورت روده اندرون گلو که راه آب و طعام است و قصبه ریه که منفذ دم ست بالای مری مذکور ست و بمعنی گوارا و بضم و بضم میم و تشدید رای مهمله چیزیست که بفارسی آنرا آبکامه و بهندی کانجی نامند و آن آبے باشد که در ان غلهٔ مطبوخ انداخته ترش کنند و بکسر تین و یاے مجهول در فارسی کوشیدن و ستیزه و برابری کردن باکسے در مرتبه از منتخب و بحر الجواهر و کشف و برهان و صراح و لطائف و کنز و صراح۔

مرتضوی بضم میم و فتح تا و فتح ضاد معجمه منسوب بمرتضی علی کرم الله وجهه هر لفظیکه در آخر آن الف مقصوره باشد چون یاے نسبت در آخر آن آرند الف را بواو بدل کنند در عربی یای نسبت را مشدد خوانند و در فارسی مخفف۔

مراعی بضم میم و کسر عین مهمله رعایت کننده و نگهبانی کننده و چراننده و بفتح میم سبزه زارها که ستوران را در ان چرانند و بمعنے چرانیده شدگان و به معنے رعایتها نیز آمده۔

مردی بکسر میم و کسر دال بمعنی خلیعنی چوبے دراز که ملاحان کشتی را بدان رانند از منتخب۔

مربع طولانی هر چیز چهار گوشه که طولش از عرض آن زیاده باشد۔

مرئی بفتح میم و سکون را و کسر همزه بمعنی دیده شده این صیغهٔ اسم مفعول ست از رویت در اصل مَرْءُوْیٌ بود بر وزن مفعول واو و یا در یک کلمه بهم آمدند واو را یا کردند و یا را در یا ادغام ساختند و ماقبل یا را بکسر بدل کردند برای مناسبت یا مرئی شد۔

مرائی بضم ریا کننده و خودنما و این صیغهٔ اسم فاعل ست از ریا که مصدر قلیل الوقوع از باب مفاعلة است در اصل مرائی بر وزن متارب بود ضمه بر یا ثقیل بود انداختند اهل عرب بجهت التقای ساکنین که

بیاء تنوین شد یا را حذف کنند فارسیان بجهت عدم استعمال تنوین حذف یا روا نمیدارند

مرجان جنوبی قسمے از مرجان کہ از درخت جنوب و جزائر سراندیپ آید۔

مرجان مرسوبی نوعی از مرجان کہ تیرہ رنگ و ناقص باشد۔

مرکب تقییدی آن مرکب را گویند کہ صفت موصوف باشد چون رجل قائم یا مضاف الیہ چون غلام زید درین ہر دو صورت موصوف و مضاف مقید بصفت خود و مضاف الیہ خود است۔

مرطوبی شخصے فربہ بلغمی مزاج کہ فربہی او بدون اسباب ظاہری باشد۔

مراثی بفتح میم و کسر ثای مثلثہ جمع مرثیہ

مرگی بالفتح و کاف فارسی بمعنی وبا از مصطلحات

فصل میم مع زای معجمہ

مزکیٰ بضم میم و فتح زا و تشدید کاف مفتوح و در آخر الف بصورت یا زکوۃ دادہ شدہ و پاک کردہ شدہ از منتخب۔

مزایا بفتح افزونیہا جمع مزیت کہ بمعنے افزونی و فضیلت ست مجازاً بمعنے عطایا و انعامات مستعمل میشود۔

مزیب بضم میم و فتح زای معجمہ و تشدید تحتانی مفتوح و باے موحدہ زیب دادہ شدہ و این لفظ لسانی ست ماخوذ از زیب کہ کلمہ فارسی ست از عالم مزلف و مششدد و ملبب

مزاحمات بفتح حای ہملہ تنگی نمودن بر کسے از منتخب۔

مزلت بفتح میم و کسر زاے معجمہ و تشدید لام لغزیدن و بفتح زای معجمہ جاے لغزیدن

مزخرفات بضم میم و فتح دوم و سکون خاے معجمہ و فتح را ہملہ جمع مزخرف بمعنے دروغہای کہ مثل راست آراستہ شدہ باشند از صراح وغیرہ۔

مزیت بفتح میم و کسر زاے معجمہ و تشدید یای تحتانی مفتوح افزونی و زیادت و فضیلت از منتخب و مؤید و صراح و بضم میم و فتح زای معجمہ و تشدید تحتانی روغن زیت مالیدہ شدہ و در بعض نسخ تو قیعات کسری بجای این لفظ مزین نوشتہ است و ہمین اصح ست۔

مزجات بالضم اندک و بی اعتبار از کنز و میر نور اللہ در شرح گلستان نوشتہ کہ مزجات صیغہ اسم مفعول ست بتای تانیث کلمہ از ازجا و تزجیہ مثل اعلا و تعلیہ بمعنی چیزی را بسہولت از جای بجاے بردن چون متاع قلیل بسہولت از جاے بجاے بردہ میشود لہذا متاع قلیل را البضاعت مزجات گویند مولف گوید بر تقدیریکہ از ازجا باشد کہ باب افعال ست و اصل مزجیۃ بود بر وزن مکرمۃ بالجہت فتح ماقبل الف گشتہ مزجات گردید چونکہ لفظ بضاعت بسبب وجود تای مؤنث لفظی ست لہذا لفظ او را بمزجات کہ صیغہ مؤنث ست صفت آوردند۔

مزاولت چیزے را با چیزی قرین کردن

از کشف و در کنز در چیزی کوشیدن و در صراح رسیدن بکاری۔

مزاحفات بضم میم و کسر حای ہملہ و فتح فا بحوری کہ در آنہا زحاف واقع شدہ باشد و زحاف بکسر اول باصطلاح عروض افتادن و ساقط شدن یک حرف یا دو حرف از رکن اصلی بحری یا زیادہ شدن حرفی بر رکن اصلی۔

مزگت بالکسر و کاف فارسی نیز مکسور و تای فوقانی بمعنی مسجد از جہانگیری۔

مزدوج بالضم دال ہملہ و واو مفتوح و جیم ہمقرین و بہم آمیختہ شدہ و باصطلاح اہل بدیع بمعنی مثنوی۔

مزاج بکسر آمیزش و باصطلاح اطبا کیفیتے کہ از آمیختن چیزہا بہم رسد مثلاً رنگ سرخ کہ از آمیختن برگ تنبول و کتھہ و چونہ پیدا شود و سرشت و طبیعت انسان را بہمین سبب مزاج گویند کہ کیفیتی از امتزاج عناصر اربع بہم میرسد۔

مزیج بکسرتین و یاے مجہول و جیم عربی امالہ مزاج۔

مزج بالفتح و جیم آمیختن از منتخب۔

مزاح بکسر میم و حرف دوم زای معجمہ و در آخر حای ہملہ باہم خوش طبعی کردن و بضم میم خوش طبعی از منتخب و در صراح بالضم و بالکسر مصدر است بمعنی لاغ و خوش طبعی کردن۔

مزید بفتح زیادتی وافزونی وافزون کرده شده ودر صورت معنی اول ودوم مصدر میمی ست وبمعنی سوم اسم مفعول ست از زاد یزید زیاده که اجوف یائی باشد مثل باع ویبیع از منتخب وکشف۔

مزرد بضم میم وفتح زای معجمه وتشدید رای مهمله مفتوح زره پوش۔

مزاد بفتح ودر آخر دال مهمله توشه دان وبضم میم زیاده کرده شده از لطائف۔

مزعفر بضم میم وفتح زای معجمه وسکون عین مهمله وفتح فا زعفرانی زرد رنگ ونوعی از پلاؤ شیرین که برنج آن بزعفران وغیره رنگ کنند۔

مزامیر بفتح میم اول نیهای که آنرا مینوازند جمع مزمار بالکسر که بمعنی نای ست از منتخب ودر عرف جمیع ساز مطربان را گویند۔

مزدور بالضم مرکب ست از لفظ مزد که بمعنی اجرت ست وکلمهٔ ور که بمعنی صاحب وخداوند ست وبجهت رفع ثقل ماقبل واو را ضمه داده واو را ساکن کردند وبفتح میم که مشهور ست خطاست از برهان۔

مزور بروزن منور آنچه از قسم غذای برای تسلی بیمار پزند وطعام نرم که مریض را دهند وبکسر واو مکر وفریب کننده ودروغگو۔

مزمار بالکسر نی که آنرا مینوازند از منتخب وشرح نصاب۔

مزور سخت وصلب از صراح۔

مزار بفتح جای زیارت اکثر اطلاق این لفظ بر قبر کنند از منتخب۔

مزمر بکسر میم اول وفتح میم دوم ساز عود که مینوازند از منتخب ودر لطائف بمعنی بربط نیز نوشته که مخفف مزمار ست که بمعنی نای باشد۔

مز بالفتح وتشدید زای معجمه مکیدن وبالضم مزهٔ ترش وشیرین بهم آمیخته که آنرا بفارسی میخوش گویند وبالکسر بمعنی افزونی از منتخب ودر خیابان نوشته که مز بالضم در عربی لذتی ست که از امتزاج ترشی وشیرینی بهم رسد۔

مزارع بضم میم وکسر رای مهمله زراعت کننده وکشاورز وبفتح میم جمع مزرع که بمعنی جای کاشتن ودیه کوچک ست۔

مزاد کردن متاع نرخ متاع بالا کردن از مصطلحات۔

مزالف بفتح میم وکسر لام جاهای نزد وجای جمع شدن از منتخب۔

مزاحف بضم میم وکسر حای مهمله باصطلاح عروض رکن غیر سالم یعنی رکنی که در آن تغیر شده باشد۔

مزلف بروزن منور معشوق صاحب زلف ونوخط واین تصرف فارسی زبانان متعرب است محمد اسحق شوکت گوید بیت

مزلف ست رخ خامه ام ز بخت سیاه ٭ سواد شام فراهم خط لب جام ست ٭ از بهار عجم ودر مصطلحات بمعنی معشوق نوخط ودر چراغ هدایت نوشته که مزلف لفظی ست صناعی فارسی زبانان متعرب که بطریق صیغهٔ عربی آورده اند ماخوذ از زلف که لفظ فارسی ست از عالم نزاکت که از لفظ نازک تراشیده اند۔

مزخرف بضم میم وفتح دوم وسکون خای معجمه وفتح رای مهمله وطلا آراسته وزر اندوده ودروغ که مثل راست آراسته کرده شده باشد از صراح ومنتخب۔

مزالق بفتح میم وکسر لام جاهای لغزیدن۔

مزدک بالفتح نام مردی در غایت فصاحت وکیاست در زمان پدر نوشیروان مذهب اباحت بعضی اشیا اختراع کرده چون نوشیروان بادشاه شد مزدک را با رفیقانش بقتل رسانید واین اسم بزای فارسی اصح است از برهان وغیره۔

مزال بضم لغزش وجای لغزش۔

مزیل بضم میم وکسر زای معجمه وتحتانی معروف دور کننده آثار چیزی۔

مزاحم بکسر حای مهمله تنگی برکسی کننده ورنج رساننده وانبوهی کننده۔

مزدحم بضم میم وسکون زای معجمه وفتح دال مهمله وفتح حای مهمله از ازدحام کرده شده وبکسر حای مهمله از ازدحام کننده وانبوهی کننده۔

مزمن بالضم ومیم ثانی مکسور دیرینه وکهنه وبمعنی لنگ ودیر جا مانده شونده وکسیکه دست وپائش از حرکت ورفتار باز مانده باشد از منتخب ومهذب ولطائف وغیره۔

مزیّن بضم میم و فتح زای معجمه و تشدید تحتانی مفتوح آراسته و بکسر تحتانی مشدده در محاوره بعضی عربان حال بمعنی حلاق که در عرف آنرا حجام گویند۔

مزن بالضم باران از منتخب و در شرح نصاب بمعنی ابر و در صراح بمعنی ابر سفید۔

مزیدن بفتح مکیدن از برہان۔

مزدلفه بضم میم و فتح دال مهمله و لام مفتوح و فا نام جائی بمکه معظمه۔

مزبله بالفتح و بای موحده و لام هر دو مفتوح جای سرگین انداختن و جای نجاست انداختن این اسم ظرفست خود از زبل بالکسر که بمعنی سرگین ست از منتخب و کشف۔

مزابله بفتح میم و کسر بای موحده جای نجاست و جای سرگین انداختن این جمع مزبله است۔

مزدوجه بالضم و دال مهمله و واو و جیم عربی بهم مفتوح بهم قرین شده و بهم آمیخته شده از منتخب

مزاده بفتح توشه دان از صراح و کشف و منتخب و لطائف۔

مزلقه بالضم و لام مکسور و بعده قاف لغزش دهنده از منتخب۔

مزلفه بالضم و لام مکسور و فا نزدیک آورده شده و فراهم آورده شده و انبوه کرده شده از منتخب۔

مزفه نام یکی از آلات جولاهه۔

مزی بفتح مخفف مزیه بمعنی زیادتی افزونی از کنز و غیره۔

فصل میم مع زای فارسی

مژگان بالضم و بالکسر جمع مژه است گاہی مفرد استعمال شود در اصل بفتح زای فارسی ست مگر بسکون زا بیشتر مستعمل گردیده مسیح کاشی گوید بیت چشمت بدامن مژگان برکباب دل ✽ آتش زده که بال سمندر شکسته است ✽ از مصطلحات۔

مژده بالضم و بالکسر بشارت و خبر خوش از برهان و کشف و مدار۔

مژدگانی بکاف فارسی چیزی و نقدیکه بمژده رسان دهند از مصطلحات۔

فصل میم مع سین مهمله

مسا ر وقت شام از منتخب و لطائف۔

مستثنیٰ بالضم و تای فوقانی مفتوح و سکون ثای مثلثه و فتح نون بیرون آورده شده و جدا کرده شده و جدا کرده شده صیغهٔ اسم مفعول ست از استثنا و اصل او ثنا بمعنی چیزی را دوتا کردن و باصطلاح نحویان آن چیزیکه بیرون کرده شده باشد از حکم ماقبل بتقید الا یا بانچه در معنی الا است از کنز و منتخب و غیر آن۔

مسیحا لقب حضرت عیسی علیه السلام بدانکه در قرآن مجید لفظ مسیح واقع ست پس زیادت الف تصرف فارسیان باشد از بهار عجم و در رساله معربات نوشته که مسیح معرب مشیحا ست که بشین و خای معجمه باشد بمعنی مبارک در زبان سریانی۔

مستوفا تمام گرفته شده و الف این لفظ را بصورت یا هم می نویسند۔

مسمّی بالضم میم و فتح سین مهمله و میم ثانی مشدد و مفتوح نام کرده شده یعنی صاحب نام

مسبحان ملاء اعلی بضم میم و فتح سین مهمله و تشدید بای موحده مکسور و کسر نون و فتح میم و فتح لام و کسر همزه که بصورت الف ست و فتح الف و سکون عین و فتح لام و در آخر الف بصورت یا تسبیح کنندگان گروه برتر و این کنایه است از فرشتگان۔

مسجد اقصی در آخر الف مقصوره بصورت یا اسم بیت المقدس که مسجد یست در شام۔

مسلوب بر وزن مغلوب ربوده شده از منتخب و کنز۔

مستوجب بضم میم و فتح تای فوقانی و کسر جیم سزاوار و لائق از کنز۔

مستطاب بالضم خوش آمده و پاک آمده و لذیذ اسم مفعول از استطابت ماخذ این طیب ست از منتخب و کشف و لطائف۔

مستحب دوست داشته شده از منتخب و لطائف و باصطلاح فقها آن فعل از عبادات که رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم ثواب آن بیان فرموده اند یا گاهی خود کرده باشند۔

مستجاب جواب داده شده از منتخب و مجاز بمعنی قبول کرده شده مستعمل۔

مستجیب اجابت کننده از لطائف

مستصحب بسکون صاد مهمله و کسر حای مهمله

صحبت دارنده از لطائف۔

مسیلمۂ کذاب بضم میم و فتح سین و سکون تحتانی و کسر لام نام کافری که بزمان رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم دعوی نبوت کرده بود۔

مستودعات بالضم و تای فوقانی مفتوح و سکون واو و فتح دال مهمله عین مهمله امانتها از منتخب در سیمی چیزهای امانت داشته شده۔

مسامحت بضم میم اول و فتح میم دوم و حای مهمله باهم کار آسان گرفتن و گاهی تجرید کرده بمعنی آسان کردن کار کسی و آشتی و آسانی کردن و سهل گرفتن و دیر چیزی را سهل پنداشته توجه بآن نکردن مشتق از سمح بالفتح که بمعنی جوانمردی و آسان گرفتن است از منتخب و لطائف و کشف و مدار۔

مساءلت بفتح میم و سکون سین و فتح همزه که بصورت الف ست و فتح لام بروزن منقبت بمعنی درخواستن اینچه که بعض مردم ناواقف بروزن متانت خوانند خطاست۔

مساهمت بضم میم و فتح ها بمعنی مشارکت از منتخب۔

مسالمت باهم صلح کردن و آشتی از صراح

مستعلیات حروفیکه خواندن آنها بآواز بلند اعلی بر آرد و بعضی نوشته که سر زبان بکام رود و آن هفت حرفست صاد و ضاد و طا و ظا و غای معجمه و غین معجمه و قاف و حروف منخفضه سوای اینهاست۔

مساهلت بضم آسان گرفتن و سهل پنداشتن

از منتخب و مجازاً بمعنی سستی کردن نیز مستعمل۔

مست بالضم غم و اندوه و گله از برهان و بهار عجم۔

مسکرات بالضم و کاف عربی مکسور آن چیزها که نشه و مستی آرد مثل شراب و بنگ و امثال آن

مستلذات بالضم و لام مفتوح و ذال معجمه مشدد چیزهای مرغوب که بدان لذت گیرند

مسافت بفتح دوری بیابان و این ماخوذست از سوف بالفتح که بمعنی بو گرفتن است چون راهبر در بیابان راه گم میکند خاک آنجا گرفته می بوید و معلوم میکند که در راه راست ست یا راه را گم کرده پس بکثرت استعمال نام دوری میان منازل وغیره شد از منتخب و صراح و کنز۔

مساحت بکسر میم پیمودن زمین از منتخب و کشف و صراح و بهار عجم و بحر الجواهر و لطائف و بفتح میم خطاست۔

مساعدت بضم میم و فتح سین و فتح عین مهمله یاری کردن از کنز۔

مسخنات بضم میم و فتح خای معجمه مشدد مکسور و نون گرم کنندگان از کنز۔

مسواة بالکسر پنجه باشد که بدان زمین زراعت راست کنند شرح نصاب۔

مسحات بالکسر و حای مهمله بیلی که بآن از زمین گل کنند از منتخب و در شرح نصاب بمعنی بیلچه۔

مسارعت باهم شتابی و جلدی نمودن

مساومت حرف چهارم واو باکسی درنگ کردن در بیع برای گران فروختن و وقت نمودن در خریدن و فروختن از منتخب۔

مساوات بضم میم بروزن ملاقات برابری کردن و برابر آمدن از کشف و منتخب و کنز

مسکنت بالفتح و کاف مفتوح بروزن مفعلت مفلسی از شرح نصاب۔

مسئولات آن مقدمات که در واقعات موجود باشد و اکثر مردمان را بران اطلاع نباشد

مسکت بضم میم و کسر کاف خاموش کننده

مستنبطات بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی و سکون نون و فتح موحده و طای مهمله و فوقانی جاهای بیرون آوردن چیزی و بیرون آورده شدها این جمع مستنبط است اسم ظرف و اسم مفعول است از استنباط و این ماخوذ از نبط که بمعنی آب بر آمدن از زیر زمین و چاه است از صراح۔

مستغیث بغین معجمه و در آخر ثای مثلثه فریاد خواه یعنی داد خواه از منتخب۔

مستحث بالضم و حای مهمله مکسور و تشدید ثای مثلثه برانگیزنده و بفتح حای مهمله برانگیخته شده از لطائف۔

مستغاث بالضم کسیکه ازو داد رسی خواهند۔

مستحدث بالضم و حای مهمله ساکن و فتح دال مهمله چیز نو پیدا کرده شده و بکسر دال مهمله

چیزی نوپیدا کننده از منتخب۔

مستخرج بکسر رار مہلہ بیرون آورندہ و بفتح را بیرون آوردہ شدہ۔

مسیح دوست و بسیار پیمایش کنندہ زمین بمناسبت این دو معنی لقب عیسیٰ علیہ السلام زیرا کہ آنحضرت دوست حق بودند و از باعث تجرد اکثر بسیر و گشت میبودند و بمعنی دروغگو و بمعنی آنکہ یک چشم و یک ابرو نداشتہ باشد بمناسبت این دو معنی لقب دجال نیز ست و بعضی گفتہ اند کہ لقب دجال مِسّیح ست بر وزن سکّین و مسیح ست بر وزن صبیح لقب عیسیٰ و مسیح بمعنی پارہ و نقرہ و زر بی سکہ کہ سکہ اش فرسودہ شدہ باشد از منتخب و لطائف۔

مسح بالفتح دست مالیدن و جماع کردن از منتخب۔

مساح بالفتح و تشدید سین بسیار پیمایش کنندہ زمین از منتخب۔

مستملح بالضم نمکین۔

مسامح بالضم میم و کسر میم دوم آشتی کنندہ و در کاری باکسی آسانی کنندہ و دلیر کنندہ۔

مستراح بالضم و حاے مہلہ جاے آسایش و فراغت و جاے راحت و مجازاً گاہی پاخانہ نیز مراد باشد چراکہ آن ہم جای آسایش و فراغت ست و لفظ مستراح بالفتح مرکب ست از لفظ مست و لفظ راح کہ بمعنی مست. شراب ست پس مستراح باضافت مست بسوے راح یعنی مست شراب ست چنانکہ ملا نظامی در

سکندر نامہ بمذمت دنیا گفتہ۔

مصرع کہ ہم مستراح ست و ہم مستراح

مستروح بالضم و رار مہلہ ساکن و واو مکسور آسودہ شوندہ و بوی خوش برندہ و بفتح واو جای آسایش در مصدر این کہ استرواح ست تعلیل نکردہ اند بر اصل خود گذاشتہ اند از صراح و کنز۔

مستقبح بقاف و موحدہ و حای مہلہ زشت و بد اسم فاعل از استقباح۔

مسطح بضم میم و فتح سین مہلہ و فتح طای مشدد و حای مہلہ پہن و گستردہ شدہ۔

مسلح بضم میم و فتح سین مہلہ و کسر لام مشدد و حای مہلہ سلاح دار و صاحب سلاح۔

مسخ بالفتح و خای معجمہ برگردانیدن صورت بصورتی دیگر کہ بدتر از صورت نخستین باشد و رفتن مزہ چیزی از منتخب و مسخ دہ[۱۲] چیز ست کہ حق تعالیٰ بسبب فعال بد ممسوخ گردانیدہ اول فیل کہ مرد لوطی بود دوم خرس کہ کودکان را مخنث میکرد سوم خرگوش کہ زنی بود از حیض غسل نکردے چہارم کژدم کہ غماز بود پنجم سوسمار کہ غارتگر بود ششم خوک کہ خلاف امر پیغمبر شکار ماہی کردی ہفتم روباہ کہ دزد بود ہشتم باخہ کہ زانی بود نہم زاغ کہ متکبر بود دہم فاختہ کہ سوگند دروغ خوردی یازدہم کنجشک کہ مال حرام میخوردہ دوازدہم موش زنی بود کہ باجرت نوحہ کردے سیزدہم بوم کہ تغیر مذہب خود کردہ بود و بعضے بیست و نہ نوشتہ واللہ اعلم بالصواب۔

مسلخ بفتح میم و فتح لام جاے پوست کشیدن چارپایان و گاہی مجازاً بمعنی ذبح کردن حیوانات۔

مسلوخ گوسپند و نیز پوست کندہ شدہ

مسیخ بیمزہ از صراح۔

مستمند بالضم اندوہگین و غمگین مجازاً بمعنی حاجتمند و این مرکب ست از مست بالضم کہ بمعنی غم و اندوہ باشد و کلمہ مند بمعنے صاحب و خداوند کذا فی البرہان و در خیابان نوشتہ کہ مستمند بالضم حاجتمند چہ مست بالضم بمعنی حاجت ست۔

مستبعد بکسر عین دوری خواہندہ و دور شمرندہ و بفتح عین دوری جستہ شدہ و دور شمردہ شدہ و بمعنی بعید و دشوار مستعمل میشود۔

مسد بفتحتین رشتۂ درخت و ریسمان لیف خرما و ریسمان پشم اشتر از منتخب۔

مستسعد بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی و سکون سین مہلہ دوم و کسر عین مہلہ نیک بختی و سعادت جویندہ و یارے خواہندہ از منتخب۔

مستزاد بالضم و زای معجمہ زیادہ کردہ شدن و نوعی از شعر کہ در آخر ہر مصرعہ کلمہ زیادہ از وزن آورند از لطائف۔

مسترد بالضم و رار مہلہ مفتوح و دال مہلہ مشدد باز پس دادہ شدہ و واپس دادہ شدہ از منتخب۔

مساعد بضم میم و کسر عین مہلہ یاری دہندہ

مسهد بروزن منور بیدار کرده شده۔
مسند بالفتح تکیه‌گاه وبالش بزرگ از منتخب و بهار عجم ولطائف وبالضم ولون مفتوح روزگار وزمانه و پسر خوانده وحرامزاده وچیزیکه بآن تکیه داده باشند چیزے را وچیزیکه پشت بآن داده شود وکسیکه پناه باو برده شود وباصطلاح نحویان خبر را مسند ومبتدا را مسندالیه گویند و فعل نیز مسند میشود چنانکه در ضرب زید ضرب مسند است وزید مسندالیه۔
مستبد بالضم وبای موحدهٔ مکسور تنها بکاری استاده شونده از منتخب۔
مستجد بالضم وتای فوقانی مفتوح وکسر جیم ماخوذ از جدید ست از لطائف۔
مستند بالضم وتای فوقانی مفتوح وفتح نون چیزیکه بآن پشت داده شود وکسیکه پناه باو برده شود از منتخب و بکسر نون پشت بچیزی دهنده وپناه جوینده از لطائف۔
مستعد ساختگی وآمادگی چیزے دارنده از منتخب۔
مستعاد بالضم وتای فوقانی مفتوح وعین مهمله ودال مهمله سود ونفع گرفته شده واین صیغهٔ اسم مفعول است از استعاده که ماخوذ است از عائده که بمعنی سود ونفع باشد چنانکه در صراح است ونظیر این مستفاد است ماخوذ از فائده۔
مستفاد بالضم وفا ودال مهمله فائده گرفته شده وانچه که بطریق فائده حاصل شده باشد۔

مسترشد بالضم وشین معجمه مکسور است روے خواهنده ورهنمائی طلب کننده وبمعنی مرید مستعمل۔
مسمرد بالکسر ورای مهمله مفتوح ودال مهمله آلتی ست آهنی که بدان در چرم سوراخ کنند از شرح نصاب۔
مستلذ بالضم ولام مکسور وذال معجمه مشدد لذت گیرنده ومزه یاب۔
مسخر بضم میم وفتح سین مهمله وخای معجمه مشدد مفتوح رام وفرمانبردار کرده شده ومطیع از منتخب۔
مستقر بالضم وقاف مفتوح وتشدید رای مهمله جای قرار ومستقرالخلافه در عهد اکبر بادشاه لقب بلدهٔ آگره بود۔
مستور پوشیده شده وپوشاننده این صیغهٔ اسم مفعول بمعنی اسم فاعل نیز آمده کما قال الله تعالی حجابا مستورا از منتخب۔
مستجیر بالضم وجیم مکسور پناه جوینده وزنهار خواهنده از منتخب و در لطائف بمعنی پناه دهنده نیز آورده۔
مستعار بعاریت گرفته شده اسم مفعول از استعاره ماخذ آن عور۔
مستعیر بالضم وعین مهمله مکسور عاریت خواهنده
مسمار بالکسر میخ آهنی از بهار عجم وموید۔
مستشار بالضم وحرف چهارم شین معجمه صیغهٔ اسم مفعول بمعنی مشورت کرده شده یا آنکه باو مشورت کنند وازو صلاح پرسند۔

مستنیر بالضم وکسر نون که حرف چهارم است طلب روشنی کننده ونور جوینده وبمعنی مطلق روشن نیز آمده۔
مستجار بضم آنکه طلب امن ازو کنند۔
مسیر بفتح اول وکسر ثانی مصدر میمی ست بمعنی رفتن وسیر کردن وصیغهٔ اسم ظرف ست بمعنی جای رفتار از منتخب ولطائف۔
مستبشر شاد شونده ومژده طلب کننده از منتخب۔
مستنکر بد وزشت۔
مستیسر بالضم وفوقانی مفتوح وکسر سین مهملهٔ دوم آماده شونده از صراح۔
مستکبر بالضم وبای موحده مکسور گردن کش ومتکبر ومغرور۔
مستمر بضم میم اول وکسر میم دوم وتشدید رای مهمله استوار وروان وپیوسته ودائم از منتخب۔
مستظهر بالضم وسکون ظای معجمه وکسر ها یاری خواهنده وقوی پشت شونده از منتخب
مسمر بضم اول وفتح سین ومیم ثانی مشدد مفتوح میخهای آهن ونقره وغیره شده۔
مسکر بضم میم وسکون سین مهمله وکسر کاف هرچه که نشه ومستی آرد۔
مستبصر بکسر صاد مهمله بینادل شونده از لطائف۔
مستر بروزن معطر بمعنی پوشیده۔
مستنصر نام یکی از خلفای عباسیه
مستدیر بضم میم وکسر دال هرچه گرد باشد ودور

مسفر بضم میم و فتح فا روشن و سفید از منتخب و غیره۔

مسجور بجیم پُر و مالا مال از آب از منتخب و صراح و کشف۔

مستتر بالضم و تای فوقانی اول مفتوح و فوقانی دوم مکسور پنهان و در پرده شونده و این لفظ بفتح تای فوقانی دوم خطا است چرا که استتار بمعنی در پرده شدن لازم نه متعدی و ظاهرست که صیغهٔ اسم مفعول از لازم نمی آید

مستشعر پنهان در دل خود ترسنده۔

مستخبر بضم و کسر بای موحده خبر جوینده۔

مساس بکسر میم و هر دو سین مهمله سودن بدست و جماع کردن از مدار و کشف۔

مس بالفتح و تشدید سین مهمله بدست مالیدن و سودن بدست و جماع کردن از منتخب و برهان۔

مستانس بضم میم و کسر نون الفت گیرنده و خوگیرنده منتخب۔

مسدس بضم میم و فتح سین و تشدید دال مهمله مفتوح شش پهلو و قسمی از اقسام شعر که بر هر بیت چهار مصرع افزوده باشد۔

مسقط الراس بالفتح و قاف مکسور و طای مهمله مولد و وطنی که در انجا تولد شود و مسقط بکسر قاف صیغهٔ اسم ظرف ست از قعد یقعد خلاف القیاس بمعنی جای افتادن راس و راس بمعنی سر چون وقت ولادت اول سر مولود بر زمین مے آید لهذا خصوصیت سر کرده تحقیق لفظ مسقط از جار بردی و سعدیه تفتازانی

متوحش وحشت جوینده۔

مستنبط بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی و سکون نون و کسر موحده و طای مهمله بیرون آورنده آب علم و مانند آن و بفتح بای موحده بیرون آورده شده و جای بیرون آوردن چیزے از منتخب۔

مستنباط این لفظ غلط ست بجاے آن مستنبطات صحیح است که مذکور شد۔

مسمط بضم میم و فتح سین و تشدید میم دوم مفتوح و طای مهمله در رشته کشیده شده و سلک مروارید و در اصطلاح صنعت شعری ست که شاعر در سه مصراع یا بیشتر یک قافیه را رعایت کند و مصراع چهارم یا مافوق آنرا بر حالت خود گذارد پس مربع و مخمس و مسدس و مسبع و مثمن و معشر از افراد مسمط است صیغهٔ اسم مفعول ست از تسمیط که بمعنی مروارید در رشته کشیدن باشد چون در صنعت مسمط در اواخر چند مصراع قوافی متماثل بهم می آرند بمروارید در رشته کشیدن مناسبتی تمام دارد یا آنکه مسمط از آن گویند که تسمیط در لغت چیزی بفتراک زین بستن ست چون شاعر چند مصراع خرد را ببیت دیگری مربوط و منضم می کند گویا که چیزے بفتراک زین بستن ست۔

مسلط بضم میم و فتح سین و تشدید لام مکسور برگمارنده کسی را بر کسی و مجازاً بمعنی غالب زور آور و بفتح لام بمعنی شخصے که او را بر کسی گماشته باشند و مجازاً بمعنی مغلوب

مستیقظ بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی و سکون یای تحتانی و کسر قاف و ظای معجمه بیدار از منتخب۔

مسبع بضم میم و فتح سین و تشدید بای موحدهٔ مفتوح هفت بخش کرده شده و چیزی که هفت پهلو داشته باشد و نوعی از شعر که هر بند او هفت مصرعه داشته باشد۔

مسرع بضم میم و کسر رای مهمله شتاب کننده و پیک تیز رفتار۔

مستودع بالضم و فتح دال امانت گاه و بکسر دال امانت نگاهدارنده از منتخب

مسمع بالکسر گوش و بمعنی دستهٔ میانهٔ دلو از منتخب۔

مستدع بدیع و عجیب شمرده شده۔

مسامع بفتح میم اول و کسر میم دوم گوشها

مستطیع بالضم صاحب استطاعت و صاحب قدرت۔

متتبع بالضم و تای فوقانی اول مفتوح و تای دوم ساکن و کسر بای موحده پیروی کننده

مستطاع بالضم فرمانبردار و مطیع از لطائف

متوسع بالضم و تای فوقانی مفتوح فراخ از لطائف

متساوی الاضلاع بضم چیزی مثلث یا مربع و غیره که همه گوشهای آن برابر باشد

مستجمع بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی

وسکون جیم وکسر میم دوم جمع کننده وفراہم آرنده۔

مسجع بضم میم وفتح سین وتشدید جیم مفتوح سخن باقافیه ونام صنعتی که شاعر شعر را چهار حصه کند بعد رعایت سه سجع حصهٔ چهارم را بر قافیه که بنای شعر بران نهاده است تمام کند چنانچه درین بیت حضرت شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی **بیت** باز آ ودر چشم نشین ای دلستان نازنین کاشوب وفریاد از زمین تا آسمانم میرود و همچنین منشی در عبارت مسجع رعایت چند سجع در هر فقره نماید۔

مساغ بفتح میم ودر آخر غین معجمه جای روانی چیزی وجای روان شدن وجواز از منتخب ودر لطائف نوشته که ماخوذ از سوغ ست که بمعنی آسان بگلو فرو شدن شراب وطعام باشد

مستحیف بالضم وحای مهمله مکسوره ستم کننده از لطائف۔

مستخیف بالضم وخای معجمه مکسوره ترسنده وخوفناک از لطائف۔

مسرف بالضم ورا مهمله مکسوره بی اندازه خرچ کننده وبیجا خرچ کننده از لطائف و منتخب و کنز۔

مستغرق بالضم ورا مهمله مکسوره غرق شونده وهمه را فرا رسنده وبتمام توانائی خود کاری کننده وکامل وبفتح را خواندن خطاست از منتخب و مؤید۔

مساق بفتح جای راندن از لطائف ومنتخب

مسبوق آنکه کسی یا چیزی برو سابق شده باشد وبمعنی گذشته از لطائف۔

مسترق بالضم ورا مهمله مفتوح وزر بریده شده از استراق وبضم میم وسکون ثانی وفتح فوقانی وفتح را وتشدید قاف بندگی گرفته شده وسر کرده شده از لطائف ومنتخب

مستشرق بالضم وسکون سین وفتح فوقانی وسکون شین معجمه وکسر را مهمله روشن وتابان از لطائف۔

مستولق بضم میم وسکون سین وفتح فوقانی وکسر ثای مثلثه استوار سے گیرنده واستوار

مسلک بفتح میم وفتح لام راه واین صیغهٔ اسم ظرف ست از سلوک که بمعنی رفتن باشد از لطائف ومنتخب۔

مسالک بفتح میم وکسر لام راهها واین جمع مسلک ست۔

مستهلک بضم میم وکسر لام هلاک شونده

مسنگ نام سازی که بدهن نوازند از مدار

مسلوک رفته شده ودر رفتن کرده شده

مستمسک بکسر سین مهملهٔ دوم چنگ در زننده از منتخب۔

مسک بکسر معرب مشک که بضم وشین معجمه است وآن دوای خوشبو معروفست از منتخب۔

مستاصل بالضم وصاد مهمله مفتوح از بیخ برکنده شده از منتخب۔

مستاهل بضم میم وسکون سین مهمله و فتح فوقانی وسکون همزه وکسر ها سزاوار ولائق۔

مستذل بفتح ذال معجمه خوار وذلیل داشته شده۔

مسال بفتح میم وتشدید لام جوال دوزها واین جمع مسلا است بمعنی سوزن کلان از لطائف۔

مستحیل بالضم وحای مهمله مکسور محال وناممکن واز حالی بحالی گردنده وحیله گر از منتخب ولطائف وغیره۔

مستمال بالضم بسوی خود میل داده شده وتسلی ودلاسا نموده شده از منتخب۔

مستقل بالضم وقاف مکسور وتشدید لام صاحب استقلال ومحکم وبا برجا وتنها بکاری استاده شونده وبمعنی اندک شمار کننده از منتخب ولطائف ودر مصطلحات نوشته که در استعمال فارسیان بمعنی زن منکوحه وکاهنای زیر خانه که مالک از کرایهٔ آن منتفع شود۔

مستقبل بالضم وبای موحده مکسور روبچیزی آرنده وپیش آینده وزمانهٔ آینده که مقابل ماضی وحال ست وبفتح بای موحده باصطلاح مصوران تصویر دوچشمی که دو چشم وهر دو رخساره دارد ودر مقابلهٔ نیمرخ که باصطلاح مصوران تصویر یک چشمی را گویند

مستعجل بالضم وجیم مکسور شتابنده وشتاب کننده از منتخب۔

مسیل بفتح میم وکسر سین مهمله وسکون

تحتانی جاری روان شدن آب از منتخب

مسجّل بضم میم وفتح سین وتشدید جیم مفتوح سجل کرده شده وسجل بکسرتین وتشدید لام قبالهٔ باهِرست از منتخب وگاهی مجازاً بمعنی در وآراسته۔

مستطیل بالفتح تای فوقانی مفتوح وکسر طای حطّی وسکون یای تحتانی جسم دراز وباصطلاح هندسه جسمی دراز که طول وعرضش برابر نباشد شکلش اینست [box] از کشف وبهار عجم وغیرانها۔

مسحل بالکسر وحای حطّی مفتوح گورخر از شرح نصاب۔

مسئول بالفتح وهمزهٔ مضموم وواو ساکن خواسته شده۔

مسلول بالفتح ولام اول مضموم برکشیده شده وبرآورده شده از منتخب وسیف مسلول بمعنی شمشیر برهنه که برکشیده شده باشد از نیام ونیز مسلول بمعنی کسیکه او را مرض سل باشد نعوذ بالله منها۔

مستدِل بالضم ودال مکسور وتشدید لام طلب دلیل کننده از لطائف۔

مستبدل بالضم وکسر دال بدل کننده وبفتح دال بدل کرده شده از لطائف۔

مسهل بضم میم وکسر ها دوائیکه شکم را جاری کند

مسلسل بضم میم وفتح هر دو سین حطّی بزنجیر بسته شده وباهم پیوند داده شده وآنچه از قسم منقش برد ودرعاری وغیره دوزند از منتخب وچراغ هدایت

مستهام بالضم سرگشته وحیران از صراح۔

مسموم بالفتح کسیکه او زهر خورده باشد۔

مساهم بالضم وکسر ها شریک وانباز۔

مسام بالفتح سوراخهای بغایت باریک در تمامی جلد بدن آدمی وغیره زیر هر بن موی باشد وعرق وبخارات از انها دفع میشود واین لفظ در اصل مسامم بود جمع مسم که صیغهٔ اسم ظرف باشد از سم که بالفتح بمعنی سوراخ ست پس در صیغهٔ واحد وجمع میم را در میم ادغام کرده مسم ومسام ساختند مسم بفتح اول وثانی وتشدید میم جمع آنست فارسیان بتخفیف میم خوانند۔

مستقیم راست که ضد کج باشد وبمعنی هرچه براست استاده باشد۔

مستخدم بضم میم وکسر دال خدمت خواهنده وبفتح دال کسیکه از وخدمت خواهند۔

مستدام بالضم همیشه وهمیشگی خواهنده از منتخب وصراح۔

مستلزم بکسر زای معجمه لزوم خواهنده ولازم گیرنده۔

مسلم بضم میم وسکون سین وکسر لام آنکه اسلام دارد وبضم میم وفتح سین وتشدید لام مفتوح باور داشته شده وسلامت داشته شده وسپرده شده از منتخب۔

مستنیم طلب روشنائی کننده وروشن از لطائف۔

مستتم طلب تمامی کننده وتمام از لطائف۔

مستشم بالکسر وکسر میم دوم بوینده۔

مستهان بضم میم وسکون سین وفتح تای فوقانی ذلیل وخوار وسبک نظر مردم

مستهجن بضم میم وسکون سین وفتح فوقانی وسکون ها وفتح جیم کرده وزشت وعیب گرفته شده از صراح۔

مستعان بالضم یاری خواسته شده یعنی کسیکه از واستعانت کنند یاری خواهند

مستعین بالضم اعانت خواهنده ومددجوینده۔

مستبین بالضم میم وسکون سین وفتح فوقانی وکسر موحده وتحتانی واضح وروشن وظاهر وآشکارا از لطائف۔

مسن بکسر میم وفتح سین وتشدید نون نوعی از سنگ ست که بران کارد وشمشیر تیز کنند بفارسی فسان گویند واین غیر چرخ ست که بهندی سان گویند وبضم میم وکسر سین پیر سالخورده وبضم میم وفتح سین بمعنی صاحب سنان از منتخب وشرح نصاب وغیره۔

مسکین بالکسر صیغهٔ مبالغه بر وزن مفعیل بمعنی بسیار بیحرکت وبی قوت ودر قاموس گفته کسیکه تنگدستی وفقر او را از حرکت وقوت باز داشته واهل شرع مسکین کسی را گویند که هیچ ندارد وفقیر کسی را نامند که آنقدر مال نداشته باشد که زکوة بران واجب شود۔

مساکین بالفتح جمع مسکین۔

مسکن بالفتح وکسر کاف خلاف قیاس

چراکہ این صیغۂ اسم ظرفست از باب نصر ینصر بمعنی جای سکونت و مقام و بعضی بفتح کاف نیز گفتہ اند موافق قیاس از چار بردی و منتخب وغیرہ و بضم میم و کسر کاف مشدد تسکین دہندہ و فرو نشانندہ ۔

مسمن بضم اول و فتح میم دوم بروزن محکم بمعنی فربہ از روی خلقت و بروزن معظم فربہ کردہ شدہ و بکسر میم دوم فربہ کنندہ از منتخب

مسلمان اگرچہ تحقیق لفظ مسلمان کما حقہ دشوار مگر آنچہ بتغیر میسر شد این ست نوشتہ اند کہ مسلمان در اصل مسلم مان بود مان بمعنی مانند یعنی مانند مسلم چنانچہ آسمان مرکبست از لفظ آس و لفظ مان چون در فارسی حرف آخر لفظ اول و حرف اول لفظ آخر از یک جنس باشد یک را حذف کنند لہذا از مسلم مان یک میم را حذف کردند مسلمان شد برین تقدیر مرکب از لفظ عربی و فارسی ست و بعضی گویند کہ مسلمان جمع مسلم ست بطریق فارسی مثل مومنان جمع مومن لیکن بمعنی واحد مشہور ست چنانچہ حور کہ جمع حوراست و بمعنی واحد شہرت گرفتہ و جمع آن حوران می آرند ہمین طور جمع مسلمان مسلمانان آرند ظاہرا ہر دو توجیہ مذکور کما حقہ صادق نمی آیند چراکہ ہر دو وجہ سکون سین ثابت میشود و حال آنکہ ہیچ جا در اشعار متقدمین و متاخرین سین مسلمان بسکون واقع نشدہ بلکہ ہمہ جا مفتوح ست حق این ست کہ در لفظ مسلمان کہ بضم میم و فتح سین لفظ فارسی ست و لفظ مسلم کہ کلمۂ عربیست اتفاقی مادہ متحد افتادہ چنانچہ در خلف و خلاف کہ اول بضمتین عربیست بمعنی دخل و ثانی فارسی و اسوار بالضم عربیست بمعنی بر اسپ نشینندہ و اسوار بالفتح فارسے بیمعنی ضرور نیست کہ مسلمان از اسلام ماخوذ باشد بلکہ فارسی ست و مفرد ست نہ مرکب و واحد ست نہ جمع واللہ اعلم بالصواب ۔

مستحسن بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی و سکون حای مہملہ و فتح سین مہملہ دوم و نون بمعنی نیکو شمردہ شدہ و پسند نمودہ شدہ و بکسر سین دوم نیک پندارندہ ۔

مسئلہ بفتح میم و سکون سین و فتح ہمزہ کہ حرف سوم ست و فتح لام در خواستن و پرسیدن چیزی را کہ از ان چیز مردم پرسند و در مردم پرسیدہ شود و محل پرسیدن در مقدمات عقلی و نقلی این لفظ بفتح اول و ضم ثانی و فتح لام و بدون ہمزہ نیز درست ست از منتخب و غیرہ و بعضی مردم کہ بسکون و بدون ہمزہ خوانند خطا و غلط ست

مستہ بفتح میم و سکون سین و کسر فوقانی و سکون ہای ملفوظ صیغہ نہی است از ستہیدن بمعنی مستیز یعنی ستیزہ مکن از لطائف و بضم میم و سکون سین و فتح فوقانی در عربی طعمۂ طیور شکاری مثل باز وغیرہ و شکرہ ۔

مستحاضہ بالضم زنیکہ او را زیادہ از ایام حیض خون آید ۔

مسیح یکشبہ خمر و دوشاب ۔

مسرجہ بفتح میم و سکون سین و فتح رای مہملہ و جیم چراغدان از کنز ۔

مستمرہ بضم میم و سکون سین مہملہ و فتح فوقانی و کسر میم و تشدید رای مہملہ بمعنے روان و استوار و دائمی از منتخب ۔

مسیچہ بضم میم و کسر سین مہملہ و یای معروف و جیم فارسی مخفف موسیچہ و آن طائری ست سفید مشابہ بقمری و بعضے صعوہ را گویند از برہان و مدار ۔

مستطاعہ بالضم قدرت داشتہ شدہ و دسترس داشتہ شدہ ۔

مسایرہ برابری گرفتن از صراح ۔

مسودہ بضم میم و سکون ثانی و فتح واو و تشدید دال بمعنی سیاہ و مجازاً بمعنی نوشتہ و آنچہ اول سرسری نوشتہ باشد تا باردیگر آنرا بصفا و خوبی نویسند و این لفظ ماخوذ از اسوداد ست کہ بروزن افعلال ست چراکہ ہر لفظیکہ دران معنے لون باشد اکثر از باب افعلال می آید چنانکہ احمرار و اخضرار و اصفرار و اسوداد و در کلام اللہ مجید نیز لفظ مسودہ از باب افعلال واقع شدہ وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ و آنچہ کہ بعض مسودہ گویند بضم میم و فتح سین و تشدید واو خطا ست چراکہ لفظ مسودہ از باب تفعیل در کلام عرب مستعمل نشدہ بعضے محققان فرمودہ اند کہ اینہمہ تقریر مذکور راست نمی آید چراکہ مسودہ بتشدید دال در کلام مجید بمعنی مطلق سیاہ است نہ بمعنے سیاہ کردہ شدہ و

بمعنی نوشته شده پس مسوده بضم میم و تشدید واو درست باشد و فتح سین چرا که تسوید بمعنی نوشتن که مصدر آنست در کلام اکابر و ثقات بسیار آمده اگرچه اسم مفعولش در کلام عرب نیامد و آنچه بعضی مسوده گویند بفتح میم و فتح سین و سکون واو محض غلط ست و آنکه بعضے مسوده بروزن مشغله گویند و آن نیز غلط ست۔

مست گذاره مست که مستی او از حد گذشته باشد۔

مستانفه بضم اول و کسر نون از سر نو گیرند و آغاز کننده و رام و آهسته و یکسو استاده شونده و مجازاً بمعنی جدا و علحده نیز آمده از صراح و منتخب وغیره۔

مسبحه بضم میم و فتح سین و کسر موحده مشدد و حای مهمله انگشت شهادت که آنرا سبابه نیز گویند از کشف۔

مستکره بضم میم و کسر را مهمله و هاے ملفوظ مکروه و ناخوش و زشت دانند و چیز را۔

مسترخی بکسر خاے معجمه سست و فرو هشته شونده از منتخب۔

مستقصی بالضم و قاف و صاد مهمله بنهایت چیزی رسنده۔

مستولی بالضم و تای فوقانی مفتوح بر کسی دست یابنده و غلبه کننده۔

مسی بضم میم و کسر سین و تشدید تحتانی بدکردار و بدافعال از کشف۔

مستحی بفتح میم و سکون سین و کسر حاے مهمله نوعی از موزه که صلحا و امرا در پا کنند۔

مستضی بالضم و ضاد معجمه مکسور روشنی گیرنده و روشنی خواهنده۔

مستوفی بالضم و تای فوقانی مفتوح و کسر فا تمام را فراگیرنده و سردفتر اهل دیوان که از دیگر محاسبان حساب گیرد از کشف وغیره۔

مستلقی بالضم و قاف مکسور بر قفا خوابنده یعنی پشت به بستر کرده دست و پا دراز کننده۔

مستسقی بضم میم و کسر قاف آب خواهنده برای نوشیدن و صاحب مرض استسقا چون در بعض اقسام استسقا تشنگی بسیار باشد لهذا صاحبش را مستسقی گویند۔

مستدعی بکسر عین مهمله درخواست کننده از کسی۔

مستوی بالضم برابر و هموار از لطائف۔

مساوی بضم میم برابر و بفتح جمع مسیه که بمعنی بدی و گناه است و کشف۔

مستکفی کفایت خواهنده در هر کار و نام خلیفهٔ بغداد۔

مستغاثی بالضم و غین معجمه و ثای مثلثه بمعنی فریادی و دادخواه صحیح باشد و بدو وجه یکی آنکه مستغاث صیغهٔ اسم مفعول است بمعنی کسیکه از و دادرسی خواهند و آن حاکم باشد یای تحتانی که در آخر لفظ مستغاثی ست برای نسبت باشد یعنی منسوب بمستغاث و منسوب بمستغاث دادخواه باشد و وجه دیگر آنکه مستغاث صیغهٔ مصدر میمی باشد چرا که مصدر میمی بوزن صیغهٔ اسم مفعول و ظرف می آید و یای تحتانی برای نسبت یعنی منسوب باستغاثه یا آنکه یای تحتانی برای فاعلیت باشد درین صورت مستغاثی بمعنی استغاثه کننده باشد چنانچه کسبی بمعنی کسب کننده باشد فافهم۔

مسلی بضم میم و فتح سین مهمله و تشدید لام مکسور ماخوذ از تسلیه که بمعنی غم از دل بردن ست بهمین مناسبت نام اسپ سوم است از ده اسپان که تفصیلش در مجلی گذشت و بکسر میم و تشدید لام مکسور نام دردی ست که صاحبش چنان پندارد که کسی سوزن کلان در بدنش میخلاند از شرح نصاب۔

مساعی بفتح میم و کسر عین مهمله دویدنها و شتاب کردنها جمع مسعاة که مصدر میمی است بمعنی سعی۔

مسترضی بضم میم و کسر ضاد معجمه رضاجو و خوشنودی خواهنده و بفتح ضاد معجمه راضی و رضامند۔

فصل میم مع شین معجمه

مشتها بالضم مرغوب در لطائف بمعنی آرزو۔

مشرب بفتح میم و فتح را مهمله آشامیدن و جای آشامیدن از منتخب و بمعنی مذهب و دین و آئین مجاز ست بمناسبت انتفاع معنوی از ده و بالکسر پیاله و کوزه۔

مشوب بفتح میم و ضم شین معجمه و سکون واو و موحده بروزن مقول آمیخته شده و مخلوط از منتخب و لطائف و کشف۔

مشارب آشامید نہا و جاہا آشامیدن
مشاورت بضم میم و فتح واو مشورت کردن از منتخب۔
مشایعت بضم میم و فتح تحتانی و عین مہملہ مفتوح باکسی یاری کردن و پیروی نمودن و چند قدم ہمراہ کسی رفتن برائے رخصت از منتخب و کشف۔
مشاکلت بضم کاف ہمشکل بودن و مانند شدن از منتخب۔
مشتہیات بضم میم و سکون شین و فتح فوقانی و فتح ہا و بعدہ تحتانی اشیائے مرغوب آرزو داشتہ شدہ۔
مشکات بالکسر طاقی فراخ کہ دران چراغ و قندیل گذارند و در رسم الخط صحیح این لفظ مشکوٰۃ بواو فوقانی بدور مگر بجواندن الف خواندہ میشود و ہمین حال دارد لفظ صلوٰۃ و زکوٰۃ و حیوٰۃ در ینجا بجہت افادۂ عام بالف و تاے راز نوشتہ شد از منتخب و کشف وغیرہ۔
مشترقات بضم میم و کسر را چیزہاے روشن و کنایہ از ستارگان۔
مشتوت بدو تاے فوقانی پراگندہ و مجاز تارہای جامہ قبل از بافتن۔
مشمومات عطریات و چیزہاے خوشبو کہ بوئیدہ شوند۔
مشتت بضم میم و فتح شین معجمہ و تاے فوقانی مشدد و مفتوح و بعدہ فوقانی دیگر پریشان و پراگندہ و متردد۔

مشیت بفتح میم و کسر شین معجمہ و تشدید تحتانی مفتوح خواستن از منتخب و کنز مگر استعمال این لفظ مختص گشتہ بمعنی خواہش و مرضی حق تعالیٰ و در خیابان نوشتہ کہ مشیت ارادۂ الٰہی و بیش بعضی مشیت خاص است از ارادہ چنانچہ از امام جعفر صادق علیہ التحیات مرویست کہ از بعضے ارادتہای الٰہی انبیا و اولیا را خبر میشود بخلاف مشیت کہ ازان انبیا و اولیا را اطلاع نباشد۔
مشائخ بفتح میم و کسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست پیران این جمع شیخ ست خلاف القیاس از منتخب و غیر آن و نیز بجاے دیگر در منتخب نوشتہ کہ مشائخ جمع مشیخہ است و مشیخہ جمع شیخ ست پس ازین ثابت شد کہ مشائخ جمع الجمع شیخ ست عجب کہ در عرف مشائخ را بر شخص واحد اطلاق کنند و براے جمع الف و نون زائد کردہ مشائخان گویند۔
مشک را کافور کرد یعنی موے سیاہ را سفید کرد از مؤید۔
مشہد بالفتح جای حاضر شدن و شہادتگاہ و قبرستان شہیدان و نام شہرے در ایران کہ بزمانۂ قدیم آنرا طوس میگفتند چون مزار شریف حضرت علی موسیٰ رضا علیہ السلام دران شہر واقع ست لہذا آنرا مشہد مقدس گویند۔
مشید بفتح میم و کسر شین معجمہ گچ کردہ شدہ و مجازاً بمعنے استوار و محکم کردہ شدہ و بضم میم

و فتح شین و تشدید یاے مفتوح گچ و چونہ محکم کردہ شدہ و بکسر یاے مشدد گچ و چونہ محکم کنندہ و این ماخوذ از شد کہ بفتح باشد بمعنے گچ و چونہ از منتخب۔
مشک بید نوعی از ہفتدہ انواع بید کہ گل آن خوشبو باشد اینکہ بعض شاعران مشک بید بمعنی چوب سیاہ بستہ اند حال آنکہ چوب درخت مشک بید سیاہ نمی باشد غالباً بمناسبت لفظ مشک کہ سیاہ باشد چنین تجویز کردہ اند۔
مشعر بالضم و عین مہملہ مکسور خبر دہندہ و بالفتح و عین مہملہ مفتوح جای قربانی حج در مکہ و جای موی سر تراشیدن حاجیان و جاے عبادت از منتخب و صراح۔
مشاعر بفتح میم و کسر عین جاہاے عبادت حاجیان و جاہای قربانی کردن جمع مشعر و آنچہ مشاعر بمعنی راہہا شہرت گرفتہ در کتب لغات معتبرہ یافتہ نمیشود مگر بجای آن مشارع باشد بفتح میم و کسر را مہملہ بمعنے راہہا جمع مشرع کہ اسم ظرف باشد ماخوذ از شرع کہ بمعنے راہ کشادن ست۔
مششدر بروزن مکلل متحیر ماخوذ از ششدر و این تراشیدۂ فارسی زبانان عربی دان ست از بہار عجم۔
مشجر بروزن منور جامۂ کہ نقوش صورتہای درختان داشتہ باشد از منتخب
مشکور پسندیدہ و ستودہ از منتخب

مشار بضم اشارت کرده شده از مؤید۔
مشاهیر بالفتح جمع مشهور و مجازاً بمعنی بزرگان و ناموران۔
مشیر بضم میم و کسر شین معجمه صاحب مشورت از مؤید و مدار و در لطائف بمعنی مشورت کننده و اشارت کننده۔
مشتهر بکسر ہا شهرت دهنده و بفتح ہا شهرت داده شده۔
مشهر بروزن منور شهرت داده شده۔
مشمر بضم میم و فتح شین و تشدید میم مکسور دامن بمیان برزننده برای دویدن و بفتح میم دوم عبارت از اسپ تیز رفتار مستعد دویدن از شرح خاقانی۔
مشوش بضم میم و فتح شین اول و تشدید و کسر واو پریشان کننده و بفتح واو پریشان کرده شده از منتخب۔
مشمش بکسر هر دو میم و سکون هر دو شین معجمه زردآلو آنرا خوبانی نیز گویند و آن میوه است شیرین از منتخب۔
مشت و درفش کنایه از امر بد و دشوار از مصطلحات۔
مشط بالضم و بالکسر شانه که آنرا در موی و غیره کشند از منتخب و شرح نصاب۔
مشاع بضم میم و عین مهمله مشترک که تقسیم ناکرده شده و آشکارا و فاش کرده شده از لطائف و منتخب اکثر استعمال آن در زمین ست چنانکه در مدار نوشته که مشاع زمین

مشترک که قسمت کرده شده نباشد۔
مشارع بفتح میم و کسر راء مهمله بمعنی راهها جمع مشرع که اسم ظرف باشد ماخوذ از شرع که بمعنی راه گشادن ست۔
مشبع بضم میم و سکون شین و فتح باے موحده و عین مهمله سیر کرده شود و فتحه و ضمه و کسره آن قدر پر خوانده شده که الف از فتحه و واو از ضمه و یا از کسره پیدا شده باشد۔
مشعشع و مشعشعه بضم میم و فتح هر دو شین معجمه و هر دو عین مهمله روشن و شراب با آب آمیخته از صراح۔
مشتاع بضم و سکون شین و تاے فوقانی و عین مهمله آشکارا کرده شده و فاش کرده شده از منتخب۔
مشنع بضم میم و فتح شین و تشدید نون مفتوح و عین مهمله بد و زشت و ملامت کرده شده۔
مشرف بضم میم و سکون شین معجمه و کسر راء مهمله بلند و بر بالا بلند شونده و خبردار و نویسنده که بالاے نویسندگان متعین شود تا از خیانت ایشان خبردار بوده باشد و قریب و مستعد شدن ظهور امرے از خیر یا شر از منتخب و شمسی و لطائف و نیز در لطائف مسطور ست که بفتح اول و سوم بمعنی جای بلند و باول مضموم و ثانی مفتوح بزرگی داده شد۔
مشعوف بعین مهمله شیفته و عاشق و محب از منتخب و صراح۔
مشغوف بغین معجمه کسیکه اندرون پردهٔ

دلش چیزے رسیده باشد از صراح و منتخب۔
مشاق بفتح میم و تشدید قاف مخففاً این جمع مشتاق ست و بفتح میم و تشدید شین بسیاری مشق کاری کننده۔
مشفق بضم میم و کسر فای مهربانی کننده و ترسنده بر کسی و مهربانی از منتخب و صراح۔
مشتق بضم اول و سکون دوم و فتح فوقانی و تشدید قاف و فارسیان بتخفیف هم آرند لفظے از لفظ گرفته شده از صراح۔
مشوق بضم میم و فتح شین و تشدید واو مکسور بآرزو درآورنده کسی را و بفتح واو مشدد به آرزو درآورده شده از منتخب و بفتح میم و ضم شین بروزن مقول بمعنی شائق و اگر مخفف معشوق خوانده شود هم درست ست از لطائف۔
مشبک بضم میم و فتح شین و تشدید موحده مفتوح و کاف عربی هر شئی که دران سوراخ سوراخ باشد بهندی آنرا جالی گویند۔
مشک بالضم و بالکسر هر دو طور صحیح ست چراکه اهل فارس بکسر میم و اهل ورالنهر بضم میم خوانند و مسک بالکسر و سین مهمله معرب آنست از رشیدی و بهار عجم۔
مشنگ بضم میم و فتح شین بروزن تفنگ نوعی از غله و بمعنی دزد و راهزن از برهان۔
مشترک باصطلاح اهل لغت لفظیکه دو یا زیاده از دو معنی دارد و آن لفظ را برای هر معنی وضع کرده باشند و علاقه از علاقها

مجاز دران یافته نشود چنانکه جاریه که بمعنی کنیز و آفتاب وکشتی ست از همین قبیل لفظ عین که برای بسیار معنی ست۔

مشاکل بضم میم و کسر کاف مانند شونده و همشکل شونده و نام بحریست از نوزده بحور عروض از منتخب وغیر آن۔

مشتمل بضم میم اول و کسر میم دوم گرد اگرد فرا گیرنده و بر بالای چیز محیط شونده از منتخب۔

مشتعل بضم میم و کسر عین مهمله شعله زن و سوزان بزبانه کشی۔

مشتغل بضم میم و کسر غین معجمه مشغول شونده و بمعنی روی گردانده چنانچه درین بیت

بیت ز سودای جانان بجان مشتغل ؛ بذکر حبیب از جهان مشتغل ؛ در مصرعهٔ اول بمعنی مشغول شونده و در مصرعهٔ ثانی بمعنی روی گرداننده یعنی بسبب عشق معشوق بجان و دل مشغول اند اے از ته دل و صدق جان خواهان او هستند و بیاد او از جهان روی گردانده اند لفظ اشتغال از باب افتعال ست که بتغیر صله معنی آن متغیر میشوند چنانکه لفظ رغبت که بمعنی خواهش ست چون صلهٔ آن عن آید بمعنی اعراض گردد چنانکه در حدیث مَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِیْ فَلَیْسَ مِنِّیْ همچنین لفظ اشتغال را هرگاه بلفظ از که ترجمهٔ عن ست استعمال کنند بمعنی آن روی گردانیدن بود شرح بوستان از عبد الواسع۔

مشتمال بالضم دلاکی و مالش که کشتی گیران بر بازوے خود ها باهم مشت ها زنند تا سخت گردد

مشمول از همه سو فرا گرفته شده و احاطه کرده شده از منتخب۔

مشام بفتح میم اول و تشدید میم دوم مگر در استعمال فارسی بتخفیف میم خوانده میشود محل قوت شامه که در منتهای بینی و مقدم دماغ ست در حقیقت این لفظ صیغهٔ جمع ست که بمعنی واحد استعمال یافته مشام در اصل مشامم بود جمع مشم که صیغهٔ اسم ظرف ست از شم که مصدر ست بمعنی بوئیدن پس در صیغهٔ واحد و جمع میم را در میم ادغام کرده مشم و مشام ساختند۔

مشعر الحرام بالفتح میم و سکون شین و فتح عین و ضم را مهمله یکی از جا های قربانی حج در مکهٔ معظمه و یکے از مقامهاے عبادت از صراح چه شعیره قربانی حج را گویند۔

مشؤم بفتح میم و سکون شین و ضم همزه و سکون واو بروزن مقسوم بمعنی منحوس صحیح ست چه این صیغهٔ اسم مفعول ست از شام یشام شوما که مهموز العین باشد و مشوم بروزن مقول نیز جائز ست و آنچه که در عوام شهرت یافته که میشوم ست بفتح میم و سکون یای تحتانی و ضم شین و سکون واو غلط ست چنانکه صاحب ضو در تعریف کلمه باینمعنے اشارت نموده است و صاحب مزیل الاغلاط نیز همین تحقیق کرده و صاحب صراح نوشته که عامه میشوم گویند۔

مشعل وادی کلیم تجلی که موسیٰ علیه السلام را در وادی ایمن در تاریکی ظاهر شده بود۔

مشعل کشان تو بیست از کفا راز بهار عجم گویند که ایشان مشعل را کشته بجائے تاریک جامهٔ دختران انداخته بجندان پسران امر کنند که هر یکے جامه بر دارد صاحب آن جامه در نکاح او باشد۔

مشائین بفتح میم و تشدید شین معجمه و کسر همزه که حرف چهارم ست جمع مشاء که صیغهٔ نسبت ست مثل عدا یا مبالغه مثل قتال چون یا بعد الف زائده واقع شد بهمزه بدل شد مشاء گردید چون بیا و نون جمع کردند مشائین طائفه است از حکما که در ادراک حقائق بسیار اشیا مشے در فتار بدلائل میکنند یعنی بدلائل و علامات بمقصود فائز میشوند۔

مشحون پر کرده شده از منتخب۔

مشت زن کشتی گیر چه معمول کشتی گیران ست که قبل کشتی بر دوش و بازوے خود مشت زنی کنند تا بدان سخت و استوار شود از خیابان۔

مشرقین بفتح قاف عبارت از مشرق و مغرب بدانکه مشرق و مغرب را دو مشرق گفتن بنا بر تغلیب ست و تغلیب آنرا گویند که یک شے غالب را از دو شے که باهم مقابل باشند غلبه داده اطلاق آن بر دیگری نموده همان اسم شے غالب را تثنیه نمایند چنانکه مشرق و مغرب را مشرقین گویند بلحاظ شرافت

طلوع از مشرق و شمس و قمر را قمرین گویند بلحاظ آنکه شمس در محاورهٔ عرب مونث سماعی ست و قمر مذکر پس مذکر از مونث غالب اشرف ست و در والدین بلحاظ آنکه والد به نسبت والده فاشرفست چراکه نسب پسر به پدر تعلق دارد یا آنکه مشرقین بجهت آن گویند که مشرق دو هستند یکے مشرق صیفی که مطلع اطول الایام باشد دیگر مشرق شتوی که مطلع اقصر الایام باشد پس بُعد میان مشرق شتوی و صیفی بلحاظ درجات کرهٔ ارض سه هزار و یکصد و سی و هفت کروه باشد بالاشتباه والله اعلم بالصواب۔

مشک بر زخم افشاندن کنایه از تازه کردن زخم و ایذا رسانیدن چراکه زخم از مشک تباه میشود۔

مشک در شراب کردن کنایه از بیهوش کردن از چراغ هدایت۔

مشاهره بضم میم و فتح ها ماه بماه چیزے دادن و ماهیانه از منتخب و خیابان۔

مشاهده بضم میم و فتح ها دیدن و باکسے در جایے حاضر بودن از منتخب و لطائف۔

مشوره بفتح میم و ضم شین و سکون واو صلاح پرسی و کنگاش و باین معنی بسکون شین و ضم واو نیز آمده از صراح و منتخب و قاموس و بفتح واو چنانکه مشهورست بثبوت نمیرسد و ابن حاجب موافق وجه اول تعلیل پسند نموده۔

مشرفه بضم میم و فتح شین و کسر را مشده

نامه و رساله که از طرف شخص اعلے باشد بسوے ادنی۔

مشرعه بالفتح جای آبخوردن از لطائف۔

مشافهه بفتح فا و بعده های هوز و بعده تای فوقانی که بوقف ها شده است بروزن مفاعله رو برو شدن و رو برو سخن گفتن از منتخب و کشف و کنز۔

مشربه بالکسر ظرفیکه از آن آب خورند از منتخب و لطائف۔

مشاعره بضم میم و فتح عین بروزن مفاعله باهم شعر خواندن۔

مشعره بالفتح جاے شعر خواندن از کشف۔

مشغله بالفتح و غین معجمه شور و غوغا و کار و بار از کشف و منتخب و شرح نصاب۔

مشیمه بفتح و یاے معروف پوست رقیق که بر بچه وقت ولادت پیچیده میباشد و نام پردهٔ ششم از هفت پرده‌هاے چشم از کشف و منتخب و صراح وغیره۔

مشارالیه بضم میم و تنوین ضمه بر را مهمله کنایه از معتبر و ترجمهٔ این لفظ اشارت کرده شده بسوی او یعنی انگشت نما و در خیابان وغیره نوشته که چون شخص ذی عزت را مردم بیکدیگر باشاره می نمایند لهذا بمعنی کسیکه بجاه و جلال رسد که مردم بسوے او بانگشت اشاره کنند۔

مشعله بالفتح و بالکسر بمعنے مشعل از شمسی۔

مشاطه بالفتح و تشدید شین زن شانه کش که موی زنان را شانه کردن و عروس را آرایش دادن پیشهٔ او باشد و بالضم خطا است از منتخب و کشف و بهار عجم و بعضے نوشته که مشاطه در استعمال فارسیان بتخفیف نیز آمده اگرچه کم آمده و در عرف حال دلاله را نیز گویند از خیابان و چراغ هدایت۔

مشتری بالضم اکثر بمعنی خریدار و گاهے بمعنی فروشنده نیز و نام ستاره که بر فلک ششم ست اهل نجوم آنرا سعد اکبر دانند و آنرا قاضی فلک نیز گویند بفارسی برجیس و بهندی برهسپت نامند خانهٔ او قوس و حوت و شرف او در سرطان و باصطلاح کیمیاگران و جهوسان مشتری بمعنی ارزیز است که بهندی رانگ گویند۔

مشکوی بالضم و کاف عربی مضموم و واو مجهول بتخانه و مجازاً حرم سرائے امرا و ملوک از سروری و برهان و جهانگیری و مؤید و کشف و در برهان بالفتح نیز گفته است۔

مشتی بیای مجهول کنایه از اندک مقدار و بمعنے جماعهٔ قلیل۔

مشقی تخته و کاغذ که بران مشق حروف کرده باشند۔

مشوی بالفتح و کسر واو بمعنی بریان از منتخب۔

مشی بفتح میم و سکون شین رفتن بپای از منتخب و شرح نصاب۔

مستهی بالضم و حرف سوم تاے فوقانی

و ہای مکسور خواہش کنندہ و آرزومند بمعنی اشتہاپیدا کنندہ غلط است چراکہ این متعدی بیک مفعول ست و برای معنی اشتہاپیدا کنندہ مشہی صحیح باشد۔

مُشَہّی بضم میم و فتح شین و تشدید ہای مکسور صیغہ اسم فاعل ست متعدی بدو مفعول بمعنی آرزو دہندہ یعنی اشتہاپیدا کنندہ از تشہیہ کہ مصدر ست از تفعیل و باب تفعیل از ناقص بروزن تفعلی آید۔

فصل میم مع صاد مہملہ

مُصَلّا بضم میم و تشدید لام مطلق جای نماز و عیدگاہ ہر شہر خصوصاً عیدگاہ شیراز کہ آن جائیست بغایت خوش و خرم و سیرگاہ۔

مصطفیٰ برگزیدہ شدہ از منتخب و صاف کردہ شدہ ای مصفا از صفات ذمیمہ بشری از فردوس اللغات و غیر آن۔

مُصاب بضم میم مصیبت زدہ و رنج رسیدہ شدہ۔

مصائب بفتح میم و کسر ہمزہ کہ حرف چہارم ست و بای موحدہ مکروہات و شداید و رنجہا از کنز بدانکہ ہمزہ مصائب مبدل از یاست خلاف القیاس کما فی زبدۃ الصرف۔

مَصَبّ بفتحتین و تشدید با جای ریختن آب و غیرہ۔

مصاعب بفتح میم و کسر عین شوارہا و جاہای دشوار۔

مُصیب بضم میم و کسر صاد و تحتانی و موحدہ نیک رسندہ بتحقیق کاری یا چیزی و صواب یابندہ از کشف و لطائف۔

مصافات بضم میم و حرف چہارم فا دوستی و اخلاص از منتخب و کشف و کنز

مصابرت بفتح موحدہ صبر کردن از منتخب۔

مصفات بالکسر و حرف سوم فا آنچہ بآن چیزی را صاف کنند و بپالایند از طرح

مصمت بضم میم و سکون صاد و فتح میم دوم و تای فوقانی آگندہ میان خلاف مجوف و بمعنی مندمل و زخمیکہ از اندرون پر شدہ و ہر دو لب آن بہم آمدہ بپوشد۔ و بمعنی اسپ یک رنگ و بروزن محسن بمعنی خاموش کردہ شدہ از منتخب و شرح نصاب و کشف و کنز۔

مصارعت بضم میم و فتح رای مہملہ کشتی کردن و باہم یکدیگری را بر زمین کوفتن از منتخب و کنز و غیر آن۔

مصلحت بفتح لام صلاح کار مقابل مفسدہ از صراح و منتخب۔

مصاہرت بضم میم و فتح ہا داماد کردن و خسر کردن و این از ہر دو جہت باشد از صراح۔

مصادمت باہم آسیب و صدمہ رسانیدن۔

مصلح بضم میم و سکون صاد و کسر لام و حای مہملہ بصلاح و نکوئی آرندہ۔

مصالح بکسر لام جمع مصلحت فارسیان درین مقام مصلحت را بمعنی مصلح کہ صیغہ اسم فاعل ست استعمال نمایند چراکہ مصالح را بمعنی اسباب و سامان چیزی مستعمل کنند از بہار عجم و غیرہ و در منتخب نوشتہ کہ مصالح بمعنی چیزہای کہ بدان اصلاح چیزہا دہند ضد مفاسد و در چراغ ہدایت مصالح بمعنی ضروریات عمارت مثل چوب و خشت و سنگ نیز نوشتہ و عبدالواسع در شرح بوستان نوشتہ کہ مصالح بفتح لام مقلوب ما یصلح است از قسم محاصل بمعنی ما یحصل و ہمچنین مواجب بمعنی ما وجب صیغہ جمع نیست و نزد مؤلف غالب آنست کہ ما یصلح در اصل ما یصلح بہ باشد یعنی آنچہ مصلح باشد چیزی را و می تواند کہ مصالح جمع مصلح باشد کہ بضم میم و کسر لام صیغہ اسم فاعلست از صلاح چنانکہ مطافل و مشادن جمع مطفل و مشدن۔

مصباح بالکسر و حای مہملہ چراغ و بمعنی پیالہ کہ دران صبوحی خورند و نام کتاب در نحو از منتخب و کنز۔

مصابیح بفتح میم و کسر بای موحدہ و تحتانی و حای مہملہ جمع مصباح کہ بمعنی چراغ باشد و نام کتابیست در علم حدیث۔

مصاعد بفتح میم و کسر عین مہملہ جاہای بلند

مصعد بالفتح جای بالا برآمدن و بضم و فتح صاد و کسر عین مہملہ مشدد بر جای بلند برآیندہ از منتخب۔

مصاید بفتح شکار اندازیها جمع صید خلاف القیاس چنانکه محاسن جمع حسن ست
مصرعه تتند مصرعهٔ خوبی کربی فکر بلفیض مبدء فیاض از غیب بان برسد از مصطلحات
مصدر بالفتح جای صادر شدن وجای بازگشتن وجای بیرون آمدن وکلمه که از آن افعال وصفات اشتقاق کنند وبضم میم وتشدید دال مفتوحه مقدم داشته شده وصدر کرده شده یعنی باوّل وابتدا آورده شده از منتخب
مصر بالکسر بمعنی هر شهر که باشد ونام شهر خاص ومصر بمعنی تیزی هر چیز آمده وبمعنی شمشیر وحد میان دو چیز وبالضم وکسر صاد وتشدید راء مهمله بر کاری استاده شونده از منتخب ولطائف وبرهان۔
مصیر بفتح بازگشتن وجای بازگشتن ماخوذ از صیر بالفتح که بمعنی گشتن ومیل کردن ست از کشف وشرح نصاب ومنتخب۔
مص بالفتح وتشدید صاد ومکیدن از منتخب
مصوص بفتح میم وضم صاد ودر آخر صاد مهمله مرغ بریان که از ادویهٔ گرم مثل کرفس وزیره شداب پر کرده ودر سرکه پرورده باشند از کشف ومنتخب۔
مصدع بضم میم وفتح صاد وکسر دال مشدد دردسر رساننده وجدا جدا کننده از منتخب
مصراع بالف و**مصرع** بدون الف هر دو درست ست بمعنی یک تختهٔ در که آنرا لنگ در وطبقهٔ در نیز گویند وبهندی کواڑ نامند وتنیهٔ بیت را از آن جهت مصرع خوانند که همچنانکه از در دو طبقه هر کدام طبقه را که خواهند باز وفراز توان کرد بی دیگری تواند بود وچون هر دو طبقه را بهم فراز کنند یک در باشد از بیت نیز هر کدام مصرع را که خوانند بی دیگری بیت تواند بود از منتخب وبهار عجم وعروض سیفی۔
مصرّع بضم میم وفتح صاد وتشدید راء مهمله مفتوح وعین مهمله مصرع آورده شده۔
مصنع بالفتح ونون مفتوح وهم مضموم وعین مهمله قلعه وکاریز وآبگیر وحوض از منتخب وصراح۔
مصاقع بفتح میم وکسر قاف جمع مصقع بالکسر بمعنی فصیح وبلیغ ست از منتخب۔
مصاف بفتح میم وتشدید فا جمع مصف که بفتحتین وتشدید فا اسم ظرف ست بمعنی جای صف زدن اگرچه معنی لفظ مصاف جاهای صف زدن ست لیکن مجازاً بمعنی جنگ ومقام جنگ مستعمل می شود وبعضی غلط ست ولفظ عربی که حرف آخر آن مشدد باشد فارسیان بتخفیف خوانند چنانکه در قند خجند پس فای مصاف را در فارسی بتخفیف خواندن درست باشد از مثل لغات ومدار وخیابان
مصاحف بفتح میم وکسر حاء مهمله جمع مصحف۔
مصحف بالضم وبالکسر چیزی که در صیفها ورسالها جمع کرده شود از منتخب ولطف گویند بمناسبت همین معنی مستعمل ست بمعنی قرآن مجید وبضم میم وفتح صاد وتشدید حاء مفتوح لفظی که بتغیر نقاط لفظ دیگر شود چون از عید عبد واز توشه بوسه۔
مصارف بفتح میم وکسر را جمع مصرف که بالفتح ست بمعنی محل صرف کردن۔
مصروف بازگردانیده شده۔
مصرف بفتح میم وکسر را اسم ظرف بمعنی جای خرچ کردن وبضم میم وکسر را صیغهٔ اسم فاعل بمعنی صرف کننده۔
مصداق بالکسر آلهٔ صدق ومجازاً آنچه موافق چیزی باشد وبمعنی گواه وگواهی نیز از منتخب وبمعنی دلیل راستی سخن وچیزی که آنرا مردم راست دارند از زبدة الفوائد وکشف۔
مصقول روشن وصاف کرده شده۔
مصیقل بضم میم وفتح صاد وسکون یا وقاف مفتوح روشن کرده شده واز زنگ وتیرگی پاک کرده شده وبکسر قاف روشن کننده وصاف کننده از منتخب واین ثلاثی ست ملحق برباعی بزیادت یا۔
مصاقل بفتح میم وکسر قاف جمع مصقل است۔
مصون بفتح میم وضم صاد وسکون واو بر وزن مفعول بمعنی نگاهداشته شده ومحفوظ وکسانیکه مصئون نویسند وخوانند بزیادت همزه میان صاد وواو غلط محض ست

زیراکه اجوف ست ماخوذ از صون نه مهموز العین

مصران بالکسر تثنیهٔ مصر کنایه از کوفه و بصره از شرح خاقانی۔

مصادره بضم تاوان جرم ستاندن و تاوان دادن از منتخب و کنز۔

مصطبه بفتح میم و سکون صاد و فتح طای مهمله و فتح بای موحده میخانه از مدار و در قاموس نوشته که مسطبه بالکسر میخانه و بصاد مهمله و بضاد معجمه هردو آمده۔

مصوّره قوتیست که ماده منشود از وی خطوط اعضا و شکلهای آنها یعنی این قوت باذن خالق هر جزو منی را میپوشاند صورت عضوی بر وجهیکه مقتضای نوع صاحب منی باشد پس اگر منی مختلط از دو نوع باشد حیوان متولد از ان با هر دو نوع من وجه مشابهت میکند چنانچه بغل یعنی استر که هم بشکل فرس میماند و هم بشکل حمار۔

مصافحه بضم میم و فتح فا و حای مهمله و دست بهمدیگر گرفتن بوقت ملاقات و این قائم مقام معانقه است از منتخب و غیر آن۔

مصرعه ریخته کنایه از مصرع بهتر بے تکلف که بی محنت فکر موزون شده باشد از بهار عجم و چراغ هدایت۔

مصرعهٔ پیچیده عبارت از مصرعیکه مضمونش دقیق باشد۔

مصرعهٔ برجسته مصرعهٔ بهتر که بی تکلف و بی محنت فکر بفیض مبدء فیاض از غیب بخاطر برسد از مصطلحات۔

مصقله بالکسر آلتیست آهنی که بدان کارد و شمشیر و آئینهٔ فولادی را از زنگ پاک نمایند و روشن کنند از کنز۔

مصلی بضم میم و فتح صاد و کسر لام مشدد نمازگذارنده و درود بر نبی فرستنده و نام اسپ دوم از ده اسپان که از همه مقدم باشد و از اول مؤخر و تفصیلش در تحقیق لفظ مجلی گذشته و بضم میم و فتح صاد و فتح لام مشدد نمازگاه و جای نمازگذاردن و در اصطلاح فقها یعنی عیدگاه ست و گویند که مصلی شیراز یعنی عیدگاه آنجا فضای نفس دارد چنانچه سیرگاه اکثر خلائق آنجاست۔

مصری منسوب بمصر و آنچه که مردم نبات را مصری گویند غلط مگر توجیهی جائز هم میگردد که سابق در ملک عرب نبات بهتر سوای مصر از هند و غیره نمیرسید چون چیزے جلی بسبب خوبی مخصوص باشد اسم آن ملک بیاے نسبت دیدن یاے نسبت اسم آن چیز میگردد چنانچه ظروف چینی را چینی و اسپ ترکستان را ترکی و نمک سانبهر را سانبهری و علی هذا القیاس۔

مصطکی بضم میم و سکون صاد و فتح طا و کاف عربی مفتوح و در آخر الف بصورت یا صمغیست زرد رنگ مگر بیا شهرت گرفته لهذا در ینجا نوشته شد۔

مصطفوی بدانکه این لفظ بزیادت واو خطاست چراکه در لفظ مصطفی و مرتضی الف که خاص بود حذف کرده یاے نسبت می آرند درین صورت مصطفی و مرتضی هر دو یائی معروف صحیح بود در مرتضوی و مصطفوی بزیادت واو خطا باشد چنانکه باکثر مقام در کلام خواص و عوام واقع ست مگر چون در تصانیف ثقات بسیار آمده است لهذا چندان محل تعرض نیست از چار بردی و دیگر کتب و رسائل۔

فصل میم مع ضاد معجمه

مضی ما مضی بفتح هر سه میم و فتح هر دو ضاد معجمه یعنی گذشت آنچه گذشت۔

مضار بفتح روانی و در گذشتن از منتخب و غیر آن۔

مضراب بالکسر آنچه بدان ساز را نوازند از کنز۔

مضاربت مال بکسی دادن برای تجارت که نفع آن بشرکت باشد از منتخب

مضاجعت باهم یکجا خفتن از کشف و کنز۔

مضادت بضم میم و تشدید دال مهمله باهم ضد بودن و باکسی دشمنی کردن۔

مضافات بضم متعلقات و منسوبات۔

مضاهات بضم میم یکچیزے مانند شدن از منتخب۔

مضلت بفتح میم و کسر ضاد معجمه و تشدید لام مفتوح جای گمراهی و زمین که در راه

گم شود از صراح۔

مضجّع بضم میم وکسر ضاد معجمہ وتشدید جیم بانگ نار کشندہ از لطائف ومنتخب۔

مضمَر بالضم میم دوم مفتوح در دل داشتہ شدہ وپنہان وپوشیدہ ماخوذ از ضمیر بمناسبت آنکہ ضمیر ہر کسے پنہان باشد وبضم میم اول وفتح ثانی وتشدید میم دوم مفتوح اسپ تیز رفتار باریک میان وبمعنی اسپ فربہ نیز آمدہ از منتخب وغیر آن۔

مضار بفتح میم وتشدید را مہملہ جمع مضرت کہ بمعنی گزند ونقصان ست۔

مضمار بالکسر صیغۂ اسم آلہ از ضمر کہ بفتح ست وضمر در لغت بمعنی لاغری ست ومعمول عربان چنان ست کہ اول اسپان را فربہ کنند وبعدہ بند بر بند بمیدان میگردانند پس عرق از بدن اسپان جاری میشود وقدری ازین ریاضت لاغر میشوند باین مناسبت مضمار میدان را گویند کہ دران اسپان را دوانند از شرح شیخ شرح مقامات حریری ومؤید۔

مضامیر جمع مضمار ست کہ بمعنی میدان ریاضت اسپان باشد۔

مضطر بالضم وطای مہملہ مفتوح ضرر رسیدہ شدہ ومجازاً بمعنی بی اختیار وبیچارہ از منتخب وغیرہ این صیغۂ اسم مفعول باشد از اضطرار کہ از باب افتعال ست بدانکہ ہر مصدر یکہ از باب افتعال باشد وفاکلمہ ضاد معجمہ یا صاد مہملہ واقع شود تای افتعال را بطای مہملہ بدل کنند چنانچہ در اضطرار واصطبار کہ در اصل اضتراب واصتبار بود۔

مضر بضم میم وفتح ضاد و را مہملہ نام پدر قبیلۂ از عرب وبضم میم وکسر ضاد وتشدید را ضرر رسانندہ وبفتح میم وفتح ضاد وتشدید را جاے گزند وجاے تنگی از منتخب۔

مضجع بالفتح وجیم مفتوح خوابگاہ از کشف ومنتخب۔

مضاجع خوابگاہہا۔

مضیع بضم میم وکسر ضاد معجمہ ضائع کنندہ

مضارع بضم میم وکسر را مہملہ شریک وشبیہ از منتخب ومانند شوندہ از صراح ومضارع اسم فاعل ست از مضارعت کہ بمعنی مشابہت باشد وصیغۂ مضارع را مضارع ازان گویند کہ مشابہت دارد باسم فاعل در حرکات وسکنات وعدد حروف وصفت نکرہ چون رجل یضرب وضارب ودخول لام ابتدا چون انّ زیداً لیضرب ولضارب ومشابہت دارد باسم جنس در عموم وخصوص یعنی چنانچہ اسم جنس اطلاق کردہ میشود ومشترک میباشد در میان افراد ومخصص میباشد بلام عہد چون الرجل ہمچنین مضارع مشترک میباشد میان حال واستقبال ومخصص میباشد بسین وسوف ولام مفتوح ووجہ اشتقاق مضارعت بمعنی مشابہت از ضرع آنست کہ گویا اسم فاعل ومضارع از زمانہ کہ بمنزلۂ ضرع واحد ست شیر میخورند پس ہر دو اخوین رضاعی شدند وجہ دیگر آنکہ چون مضارعت بحقیقت ماخوذ ست از ضرع کہ بالفتح بمعنی پستان گاو وگوسپند ست پس مضارع بمعنی بچہ باشد کہ با بچۂ دیگر از پستان حیوان واحد شیر خورد وگویا معنی حال واستقبال دو بچہ اند کہ از لفظ واحد کہ بمنزلۂ پستانست باہم شیر میخورند اے بوجود می آیند دریجا مجازاً باطلاق ظرف بر مظروف لفظی را کہ معنی حال واستقبال ازان پیدا می آید مضارع نام کردند ومضارع نام بحر ست از بحور اشعار وآن بحر را ازان مضارع نامیدند کہ مضارع بمعنی مشابہ است واین بحر نیز بہ بحر منسرح مشابہ است کہ دران جزو دوم ہر یکے ازین دو بحر مشتمل ست بر وتد مفروق وبعضے گفتہ اند کہ این مشابہ است بہ بحر ہزج درین معنے کہ در ارکان این ہر دو بحر اوتاد مقدم اند بر اسباب۔

مضاف بضم میم منسوب ومتعلق۔

مضاعف بضم میم وفتح عین دوچند ودر اصطلاح صرف ہر کلمہ کہ در آخر آن دو حرف از یک جنس آیند۔

مضائق بفتح میم وکسر ہمزہ کہ حرف چہارم است جاہاے تنگ از کنز۔

مضیق بفتح میم وکسر ضاد معجمہ جاے تنگ از منتخب۔

مضحک بالفتح وحای حطی مفتوح جاے خندیدن وچیزی وکسیکہ بر وخندند

و بضم میم و کسر حا بخشندهٔ آزنده از منتخب وغیره۔

مضمحل بضم میم اول و فتح میم دوم و کسر حای مهمله و تشدید لام متحرک در فارسی تشدید لام خوانند ضرورت بمعنی نیست و محو شونده و ناچیز و سست از کشف و منتخب و زبدة الفوائد۔

مضمون معنی لغوی آن در میان گرفته شده ماخوذ از ضمن بالکسر

مضاده بضم میم و تشدید دال مهمله باهم ضد بودن درین صورت مصدر ست از باب مفاعله و بمعنی چیز مؤنث بایکدیگر ضد کننده و باین معنی صیغهٔ مؤنث اسم فاعل ست از باب مفاعله۔

مضله بفتح میم و کسر ضاد معجمه و تشدید لام جائے ضلالت و گمراهی۔

مضایقه بضم میم و فتح تحتانی نه بکسر آن همچنین هر لفظیکه بر وزن مفاعله باشد حرف چهارم آن مفتوح باشد بعض مردم از بے اتفاقی مکسور خوانند چنانچه مباشرت و مطابقت و مخالفت و مطالعه و معالجه و معانقه و مکالمه و ملایمت و ملاحظه و مناقشه و مراسله و قس علی هذا البواقی۔

مضغه بالضم و غین معجمه گوشت پاره از صراح و آن مقدار چیزی که در یکبار خاییده شود۔

مضی بضم میم و کسر ضاد و تشدید تحتانی روشن شونده و روشن کننده اسم فاعل از اضاءت که لازم و متعدی است۔

مضاهی بضم میم بمعنی مانند و مشابه

فصل میم مع طای مهمله

مطایا بالفتح چهارپایها که بر پشت آنها سوار شوند مثل اسپ و اشتر و غیر آن و این جمع مطیه است از منتخب و صراح۔

مطرا بضم میم و فتح طای مهمله و تشدید رای مهمله تازه و تازگی کرده شده و گاهی مجازاً بمعنی مصفا و آبدار۔

مطا بفتح بمعنی پشت از شرح نصاب

مطب بفتح اول و ثانی و تشدید موحده جائیکه طبیب دران نشسته معالجهٔ مریضان نماید۔

مطیب بضم میم و فتح طای و تشدید تحتانی مکسور بوی خوش دهنده و پاک شونده و بفتح تحتانی پاک و خوشبودار کرده شده۔

مطلب بالفتح جای طلب و بفتحات ثلاثه بمعنی از طلبیدن و بضم میم و تشدید طای مفتوح و کسر لام اسم ابن عبدالمناف جد رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم۔

مطنب بضم میم و کسر نون دراز دهنده و بسیار گو از منتخب۔

مطویات بفتح میم و سکون طا و کسر واو و تشدید تحتانی چیزهای پیچیده شده و مطویات ضمیر کنایه از اراده‌ها۔

مطعومات خوردنیها و طعامها۔

مطرات بفتح میم و فتح طا بارانها جمع مطر که بمعنی باران ست۔

مطاوعت فرمانبرداری کردن از منتخب۔

مطارحات باهم سخن انداختنها و خوشامد و تملقها۔

مطمح جای بلند داشتن نظر از صراح و در منتخب جای افتادن و مجازاً بمعنے جای طمع۔

مطرح بالفتح جای انداختن چیزی و کیسه و ظرف صیادان که صید را گرفته دران نگاهدارند از منتخب وغیره۔

مطبخ بفتح بای موحدهٔ مفتوح جای پختن و بضم میم و کسر موحده پخت کنندهٔ طعام و آنرا در محاوره باورچی گویند۔

مطبوخ هر چیز که آنرا با آتش پخته باشند خصوصاً دوای جوشانیده شده۔

مطرود بر وزن مردود رانده شده از منتخب۔

مطرد بالضم میم و تشدید طای مفتوح و کسر را مستقیم و بریک وتیره شونده و پی یکدیگر شونده و بکسر میم و سکون طا نیزهٔ کوتاه که بدان وحوش را زنند و صید کنند از منتخب و صراح و در شرح دیوان خاقانی جامه که در زیر جامه پوشند۔

مطر بفتحتین باران از منتخب و صراح و مؤید و مدار و در شرح خاقانی مطر بکسر میم و فتح ثانی بمعنی تازگی نوشته۔

مطیر بر وزن فعیل بارنده ماخوذ از مطر که بفتحتین بمعنی باران ست و بضم میم و فتح طا

ویای تحتانی مشدد مفتوح بمعنی خجلت ده
دستور تصاویر طیور۔

مطار بفتح پریدن وجای پریدن از لطائف۔

مطرز بضم میم بروزن منور زینت داده شده وطراز کرده شده از منتخب۔

مطلس بضم میم وفتح طا ولام مشدد مفتوح وسین مهمله روپیه بی سکه ودرم ودینار بی نقش

مطلع بضم میم وتشدید طا وکسر لام خبردهنده و بفتح لام خبردار کرده شده وبفتح میم وکسر لام جای برآمدن کوکب ومجازاً بیت اول از غزل و قصیده که در هر دو مصراع قافیه داشته باشد۔

مطالع بفتح میم جمع مطلع ونام کتابی ست در علم منطق۔

مطموع طمع کرده شده۔

مطامع بفتح جمع طمع ست که خلاف قیاس چنانکه محاسن جمع حسن۔

مطمع بفتح هر دو میم جای طمع داشتن چیزی

مطبوع خوش آینده ومرغوب طبع۔

مطاوع بضم میم وکسر واو وعین مهمله فرمانبرداری کننده از منتخب۔

مطاع بضم اطاعت وفرمانبرداری کرده شده یعنی کسیکه مردم اطاعت او کرده باشند ومطیع او شوند۔

مطرف بضم میم وفتح طای مهمله وفتح رای مهمله مشدد بمعنی اسپیکه سر ودم او سپید باشد یا سیاه ودیگر اعضا برنگ دیگر از صراح ومنتخب و نوعی از سجع وآن الفاظی ست که موافق باشد بحرف روی ومختلف بوزن واعداد حروف چون وقار واطوار وحال وجمال ودر شرح قران السعدین بمعنی مزین وپر زینت ماخوذ از طرف بفتحتین که بمعنی بند زر ونقره است که بر کمر بندند ومطرف بضم اول وفتح را چادر علم وغیره از صراح۔

مطاف بفتح میم جای گرداگرد گشتن وطواف کردن از منتخب۔

مطلق آزاد شده از قید وحصر بی خصومت ورها کرده شده وآنکه آنرا قید نباشد از کشف ومنتخب۔

مطبق بضم میم وفتح طا وبای موحده مشدد مفتوح تو بر تو کرده شده وسرپوش دار ونوعی از پارچه که از طرف خلخ آرند۔

مطوق بضم میم وفتح طا وتشدید واو مفتوح در طوق کرده شده۔

مطاعم بفتح میم وکسر عین مهمله خوردنیها وطعامها جمع مطعم که مصدر میمی ست بمعنی اسم مفعول۔

مطران بالفتح وبالکسر سرگروه نصاری وسرگروه وبهتر قوم کفار وگویند که مطران اکثر زنجیر براندام خود پیچیده دارد از قاموس وغیر آن۔

مطلق العنان آزاد وبی تعرض و گذاشته شده عنان۔

مطحن بالکسر وحای مهمله مفتوح آسیا از لطائف۔

مطعون بسنان نیزه زده شده و مجازاً بمعنی عیب وخواری یاد وطعنه زده شد از منتخب وغیر آن۔

مطین بروزن مزین گل اندوده شده

مطمئن بضم میم وسکون طا وفتح میم دوم وکسر همزه وبعده نون که در اصل مشدد ست آرمیده وسکون گیرنده۔

مطارحه بضم میم باکسی سخن گفتن ومجازاً بمعنی مشوره نمودن وگاهی بمعنی خوشامد نیز مستعمل میشود۔

مطایبه بضم میم وفتح تحتانی وبای موحده باکسی خوش طبعی ومزاح کردن از منتخب وکشف۔

مطموره پنهان کرده شده مشتق از طمر بالفتح که بمعنی در زیر خاک کردن وپوشیدن است ومطموره کنایه از نهانخانه وته خانه از شرح وزبدة الفوائد ومنتخب وکشف۔

مطیه بفتح میم وکسر طای مهمله وتشدید تحتانی بمعنی سواری ومرکب از منتخب وکشف۔

مطوعه بضم میم وتشدید واو مکسور وعین مهمله جماعتی جهاد کنند وبی آنکه بر ایشان واجب باشد۔

مطالعه بضم میم وفتح لام بچیزی نگریستن برای وقوف یافتن بران از منتخب۔

مطهره بالکسر وسکون طا وفتح ها آفتابه وظرف آب که بدان وضو کنند۔

مطرقه بالکسر ورای مهمله مفتوح وقاف

تپک وچکش آهنگران که بهندی هتوڑا گهن گویند از منتخب و کنز۔

مطالبه طلب نمودن و باز جستن۔

مطربه بضم میم وکسر راء مهمله و بای موحده زنیکه مردمان را بشادی و طرب آرد۔

مطنجی بالفتح بادرچی۔

مطوی بالفتح وکسر واو درهم پیچیده شده از منتخب۔

مطاوی بفتح میم وکسر واو پیچیده گیهها و شکنها و نوردها جمع مطوی از منتخب وغیره۔

فصل میم مع ظای معجمه

مظاهرات بالضم کسی را پشتی دادن وحمایت کردن از کشف۔

مظفر فیروزمندی داده شده ونام پادشاهی

مظل بکسر میم وفتح ثانی وتشدید لام سایبان

مظالم بفتح میم وکسر لام ستمها این جمع مظلمه است که بفتح میم وکسر لام بمعنی ستم باشد عدالت گاهها وجایهای که دران نالش مظلومان رسانند

مظلم بضم میم وسکون ظای معجمه وکسر لام تاریک از منتخب و شرح نصاب و بفتح میم وکسر لام جای تاریک۔

مظان بفتح اول وظای معجمه وتشدید نون جاهای گمان بردن اگرچه این لفظ جمع است مگر گاهی بمعنی واحد هم می آید چنانکه لفظ مشام

مظنه بفتح وکسر ظای معجمه وتشدید نون موضع ظن یعنی جای گمان بردن از قاموس ومؤید و مدار و منتخب و کنز و صراح۔

مظله بکسر میم وفتح ظا وتشدید لام مفتوح بمعنی سایبان از صراح۔

مظلمه بفتح میم وسکون ظای معجمه وکسر لام ستم کردن و دادخواهی کردن از طرح و بضم میم وسکون ثانی وکسر لام تاریک۔

فصل میم مع عین مهمله

معما بضم میم وفتح عین مهمله ومیم دوم مشدد ومفتوح پوشیده شده وکور و نابینا کرده شده از کنز و منتخب و در لطائف نوشته که معما بمعنی مکان پوشیده و باصطلاح کلامیکه بوجه صحیح دال باشد بر اسمی بطریق رمز وایما که پسند طبع سلیم باشد و در بعض کتب چنین نوشته که معما بمعنی بی دید و بی نظر و در اصطلاح کلامیکه دلالت کند بطریق رمز وایما بر اسمی بطریق قلب یا تشبیه یا بحساب جمل یا بوجهی دیگر۔

معهذا بفتح اول وثانی بمعنی با این یعنی باوجود این معنی۔

معزا بالضم میم وفتح عین مهمله وفتح زای معجمه مشدده سوگوار وماتم زده۔

معادا بالضم میم و دال مهمله با کسی عداوت داشتن و چیزی پیاپی کردن و این مخفف معادات است۔

معرا بالضم میم وفتح عین وتشدید راء بمعنی برهنه۔

معی بکسر میم وفتح عین بمعنی روده که در شکم باشد از کنز و شرح نصاب۔

معاتب بضم میم وکسر تای فوقانی عتاب کننده و بفتح فوقانی عتاب کرده شده از کنز۔

معایب بفتح میم وکسر یای تحتانی عیبها و بدیها جمع معیب که مصدر میمی است بمعنی عیب از صراح۔

معاقب بضم میم وکسر قاف عقوبت وعذاب کننده۔

معیب بضم میم وکسر عین بر وزن منیر عیب کننده و عیب دار و بفتح عیب۔

معجب بالضم وجیم مکسور و بعده موحده متکبر و خویشتن بین و خود پسند اسم فاعل از اعجاب که بمعنی خوبی خود دیدن و بخود نازیدن است از منتخب و کنز و صراح۔

معرب بضم میم وفتح عین وتشدید راء مهمله مفتوح از عجمی بعربی آورده شده و این نوعی از لغت است که در اصل عجمی باشد و عرب دران تصرف کرده از جنس کلام خود ساخته باشند و بالضم وتخفیف راء مفتوح اعراب داده شده و اعراب حرکات حروف را گویند و باصطلاح نحو لفظیکه مختلف گردد آخر آن باختلاف عوامل۔

معقب بضم میم وفتح عین مهمله وتشدید قاف مکسور در پس افگننده۔

معذرت بفتح میم وسکون عین و کسر ذال معجمه عذر خواستن از صراح۔

معاندت باهم دشمنی وعناد کردن۔

معدلت بالفتح و دال مهمله مکسور عدل

وداد ۔

معیت بفتح میم وکسر عین وتشدید تحتانی مفتوح همراهی وگاهی ازین لفظ اشاره باشد باین آیت إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ۔

معیشت زندگانی وزیستن وآنچه بآن زندگانی کنند از کنز وصراح ۔

معاونت بفتح داد ویاری کردن از صراح

معاشرت بضم میم وفتح شین معجمه باهم زیست کردن وباکسی زندگانی نمودن از منتخب وغیر آن ۔

معاودت بازگشتن از منتخب وغیر آن ۔

معاقبت عذاب کردن یعنی زدن و بستن کسی را از منتخب و کنز ۔

معاتبت عتاب کردن از منتخب و کنز ۔

معظمات کلانها ۔

معضلات بضم اول وسکون دوم وکسر ضاد معجمه بمعنی مشکلات ۔

معاضدت یاری دادن وبازوی یکدیگر بودن ۔

معونت بفتح میم وضم عین وسکون واو وفتح نون یاری دادن از منتخب وصراح ۔

معرفت بکسر را مهمله شناختن ۔

معادات بالضم با یکدیگر عداوت کردن وباکسی دشمنی کردن ۔

معراج بالکسر آله عروج وآن نردبان ست از منتخب ۔

معارج نردبانها این جمع معراج ست از منتخب وصراح ۔

معوج بضم میم وسکون عین مهمله وواو مفتوح وجیم مشدد کج وناراست از منتخب

معرج بالکسر نردبان وبالفتح محل برآمدن وبضم میم وفتح عین وفتح را مهمله مشدد وجیم جامه است نفیس منقش ومعرج گر بمعنی بافنده معرج ومعرج گران فلک عبارت از قضا وقدر که کارخانه داران افلاک اند از منتخب ومؤید وشرح سکندرنامه وبعضی نوشته که عبارت ست از عقول عشره وآن ده فرشتگان مقرب اند که باعتقاد حکما افلاک ساخته اوشان ست ۔

معابد بفتح میم وکسر بای موحده عبادت خانهای کفار جمع معبد ست ۔

معید بضم میم وکسر عین وسکون یای تحتانی اعاده کننده وبار بار کننده کاری از لطائف ۔

معد بضم میم وکسر عین وتشدید دال آماده وتیار کننده وبفتح عین آماده وتیار کرده شده ۔

معدود شمار کرده شده وچیز اندک ۔

معتضد بالضم وضاد معجمه مکسور یاری گیرنده از منتخب ۔

معاقد بفتح میم وکسر قاف جاهای گره بستن وجاهای ضمان وعهد کردن از منتخب ۔

معبد بالفتح وبای موحده نیز مفتوح عبادتگاه وجای پرستش نصاری از مؤید وبمعنی جای عبادت مسلمانان نیز آید وبضم میم وفتح عین مهمله وتشدید بای موحده مفتوح عبادت کرده شده ۔

معدد بر وزن منور خداوند شمار گردانیده شده وساز وسامان داده شده از منتخب

معربد بضم میم وفتح عین مهمله وسکون را وفتح موحده جنگجو وبدخواه از منتخب ۔

معاد بفتح جای عود بمعنی جای بازگشت ومجازا عالم آخرت را گویند ۔

معتمد بضم میم ثانی مکسور اعتماد کننده بر کسی وبفتح میم دوم اعتماد کرده شده برو ۔

معاند بضم میم وکسر نون عناد کننده ودشمن ۔

معهود بالفتح قدیم وکهنه وپیمان کرده شده

معتاد بالضم عادت گرفته شده وعادت گیرنده از منتخب وغیره ۔

معتد بضم میم وسکون عین ودر اصل معتدی بود یا در حالت جری ورفعی ساقط شد بمعنی از حد درگذرنده وسخت ستمگار ۔

معاذ بفتح ودر آخر ذال معجمه جای پناه وپناه دادن ۔

معدل النهار بضم میم وفتح عین وتشدید دال مکسور واین دائره ایست که تنصیف فلک مینماید از مشرق بسوی مغرب وقطب شمالی این دائره محسوس ومعروفست وقطب جنوبی این دائره دیده نمیشود مگر برزمین خط استوا وما یقرب منه واین را

معدل النهار ازان گویند که چون سیر شمس برین دائره واقع میگردد لیل و نهار برابر میشود در جمیع نواحی تقریباً مگر در عرض تسعین برابر نمیشود و شمس را برین دائره اتفاق سیر در سال دو بار می افتد یکی در اوّل حمل و دیگر در آخر سنبله و در تحت این دو دیگر در آخر سنبله و در تحت این دائره در زمین محاذات دائرهٔ دیگر بر روی زمین فرض کنند نیز اگر دائرهٔ معدل النهار قطع عالم شده زمین را هم قطع نماید پس زمین از جای که قطع شود آنجا خط استوا است ۔

شکل دائرهٔ معدل النهار و منطقة البروج نوشته می شود

دائرهٔ منطقة البروج

معیار بالکسر ترازوی زر سنج و سنگ محک از منتخب و کشف و شرح نصاب ۔

معشر بفتح میم و سکون عین مهمله و فتح شین معجمه صیغهٔ اسم مکان ست از عشرت که برفق زندگانی کردن ست ازین جهت گروه دوستان و خویشان را معشر گویند شرح نصاب از مولانا یوسف بن مانع و منتخب و بضم میم و فتح عین و تشدید شین مفتوحه بمعنی ده گوشه ۔

معاشر بفتح میم و کسر شین معجمه گروهها دوستان و بمعنی مطلق گروه نیز آمده این جمع معشر ست و بضم میم و کسر شین با کسی زندگانی کننده یعنی هم صحبت و رفیق ۔

معسر بضم میم و سکون عین و سین مهملهٔ مکسور تنگدست و درویش و بضم میم و فتح عین مهمله و سین مهمله مفتوح مشدد بمعنی دشوار از لطائف

معمار بالکسر بسیار عمارت کننده و این صیغهٔ مبالغه است چنانکه منعام بمعنی مرد بسیار بخشش چون عمارت بمعنی آبادی ست لهذا بنّا را بالفتح و تشدید صیغهٔ نسبت ست بجهت تفعول همین معمار گفتند و بعضی گویند که معمار صیغهٔ اسم آلت است چون بنّا بالتشدید محکوم بانی یعنی حاکم بنا میشود مجازاً بر وا اطلاق آله کردند فافهم ۔

معصفر بضم میم و فتح عین و سکون صاد مهمله و فتح فا و بعده را مهمله چیزیکه بگل کاجیره آنرا رنگ کرده باشد چه عصفر بضم اول و ثالث گل کاجیره است کذا فی بحر الجواهر و گل کاجیره را بهندی کسنبهه گویند و بعضی از استادان معصفر را که بر وزن معنبر ست بمعنی گل کاجیره بسته اند و فیه تامل از بهار عجم و منتخب و بضم میم و سکون عین و فتح صاد و فتح فا خانهٔ بمعنی کاجیره آورده است ۔

معشار بالکسر یک گرفتن از منتخب و کشف ۔

معسکر بضم میم و فتح عین لشکرگاه از منتخب و مؤید و بفتح خواندن خطاست چراکه اسم ظرف رباعی بضم آید ۔

معبر بالفتح و بای موحده نیز مفتوح بمعنی عبور و جای عبور و محل گذر و جاے گذشتن از دریا و بالکسر بای موحده مفتوح کشتی و آنچه بدان از دریا عبور کنند و بضم میم و فتح عین و بای موحده مشدد و مفتوح تعبیر کرده شده و بکسر بای مشدد تعبیر کننده و بیان کننده از منتخب و لطائف ۔

معابر بفتح میم و کسر بای موحده کشتیها که بدان از دریا عبور نمایند و گذرهای دریا که از انجا مردم عبور کنند ۔

معیر بضم میم و کسر عین و یای تحتانی بعاریت دهنده چیزی را ۔

معاصر بضم میم و کسر صاد هم عهد و هم زمانه ۔

معرکه گیر کشتی گیر و دیگر اهل بازی که در بازار مردم تماشائی را جمع کنند از بهار عجم ۔

معجر بالکسر بمعنی مقنعه و روپوش زنان از منتخب و مزیل ۔

معجز بضم میم و سکون عین و کسر جیم و زای معجمه عاجز کننده و خرق عادت و کرامات نبی

معز بفتح میم و سکون عین و زای معجمه بمعنی بز که حیوان معروف ست بهندی

آنرا گرگی گویند از شرح نصاب۔

معکوس نگون سار۔

معانس بفتح میم و کسر نون و سین مهمله دختران دوشیزه و جوان چه این جمع معنس ست که مصدر میمی ست بمعنی فاعل که مانس ماخوذ از عنس و عنوس که بمعنی دیر ماندن زن ست بعد بلوغ بخانهٔ پدر بی شوی

معارس بسین مهمله منزلهاے فرود آمدن از صراح۔

معاش بالفتح زندگانی کردن و آنچه بآن زندگانی کنند و جاے زندگانی و نیز دنیا را گویند از لطائف۔

معایش بفتح میم و کسر یای تحتانی اسباب زندگانی جمع معیشت از منتخب۔

معشوش فراهم آورده شده و کسب کرده شده و پیراهن رقعه دوخته شده از منتخب و نیز نام صنعتی از شعر۔

معراض بالکسر و ضاد معجمه تیری بی پر که آنرا بفارسی تیر گز گویند از منتخب و آن تیری باشد که هر دو سر آن باریک و میانش سطبر چون رها شود منحرف شده از مجمع مرغان چند را شکار میکند

معرض بالفتح و رای مهمله مکسور جاے ظاهر کردن چیزی و بفتح را مهمله نیز درست از منتخب و صراح۔

مع بفتح میم و فتح عین مهمله بمعنی با که لفظی ست بمعنی همراهی و هم جا مدست از اسمای لازم الاضافت و آنچه بعضی مردم بجای مع معه بیاد ها نویسند خطاست مگر آنکه آنرا ضمیر مذکر واحد دانند و بضم خوانند یا بوقف مظهر خوانند از تحقیق۔

معرِّف بضم میم و فتح عین مهمله و تشدید رای مکسور تعریف کننده و شناخت کنانده و بمعنی کسیکه در مجلس سلاطین و امرا مردمان را بجای لائق هر کدام نشاند و تشخص باشد که چون کسی پیش سلاطین و امرا رود مجهول الحال باشد اوصاف و نسب او بیان کند تا در خور آن مواد عنایت بحال او شود و باصطلاح منطق چیزیکه موصل باشد بسوی مطلوب تصوری چنانکه حیوان ناطق موصل ست بتصور انسان و بفتح را مشدد شناخته شده و تعریف کرده شده۔

معروف شناخته شده و مشهور بمعنی نکوئی و نام ولی الله و باصطلاح اهل صرف فعلیکه نسبت بفاعل داشته باشد و مجهول فعل باشد که نسبت بمفعول دارد۔

معارف بفتح میم و کسر را شناسائی و جاهای شناختن و آشنایان و اهل علم و فضل و ناموران۔

معلف بکسر میم و سکون عین و فتح لام آخور اسپان و چیزیکه بدان اسپان را علف خورانند از شرح نصاب۔

معتکف بضم میم و کسر کاف در مسجد برای عبادت نشیننده و از چیزے باز ایستاده شونده از منتخب۔

معاف بضم میم در اصل معافی بود بوزن منادی صیغهٔ اسم مفعول از باب مفاعلت که مصدرش معافات بروزن مناجات ماخوذ از عفو پس در استعمال فارسیان الف از آخر معافی که منقلب ست از یا ساقط شده چنانکه در لفظ مناف که در اصل منافی بود صیغهٔ اسم فاعل در استعمال فارسی یا از آخر آن افتاد یا چنانکه لفظ متعال که در اصل متعالے بود یا از آخر آن در حالت تخفیف ساقط شد پس معاف بفتح میم چنانکه شهرت دارد غلط ست۔

معطوف پیچانیده شده۔

معترف بالضم و را مکسور اقرار کننده۔

معلق بضم میم و فتح لام آویخته شده و معلق زدن حرکت کردن دار بازان و بازیگران بوضعی که واژگون گشته بسرعت باز راست شدن چنانکه کبوتران کنند و بهند کلا گویند بفتح کاف عربی و بهندی بازی نیز گویند بهین قسم نوعی از ورزش کشتی گیران ست۔

معوق بضم میم و فتح عین و تشدید واو مفتوح باز داشته شده و در بند آشته شده و مجازاً بمعنی مشکل و دشوار مستعمل۔

معلاق بالکسر آنچه بدان چیزی را درآویزند و خار آهنی که قصابان بدان گوشت را بیاویزند از منتخب وغیره۔

معارک بفتح میم و کسر را مهمله جاهای جنگ و میدانهای کارزار و این جمع معرکه است

از شرح نصاب۔

معلم الملائک لقب شیطان از چہار شربت۔

معول بفتح میم و ضم عین و سکون واو بر وزن مقول بمعنی اعتماد کردہ شدہ صیغۂ اسم مفعول از عول کہ بمعنی اعتماد و تکیہ کردن ست کذا فی المنتخب و بفتح میم و سکون عین و فتح واو جای تکیہ و اعتماد و جای استعانت و در خیابان معول بضم میم و فتح عین و تشدید واو مفتوح اعتماد کردہ شدہ و ہم بمعنی اعتماد کردن زیرا کہ بصیغۂ اسم مفعول از تعویل مصدر میمی ہم آمدہ و تعویل بمعنی اعتماد کردن ست و بکسر میم و سکون عین و فتح واو بمعنی کلنگ آہنی کہ بدان سنگ اشگافند کذا فی الکشف و المنتخب۔

معاقل بفتح میم و کسر قاف سر حدہا و جاہای پناہ و مکانہای قلب و شکل قلعہا۔

معامل بضم میم اول و کسر میم ثانی معاملہ کنندہ و در سکندر نامہ کنایہ از مشتاق و آرزومند چنانچہ اکثر شارحین ثقات نوشتہ اند و بمعنی خرید و فروخت کنندہ۔

معضل بضم میم و سکون عین و کسر ضاد معجمہ دشوار و مشکل کنندہ از منتخب۔

معقول بمعنی بستہ شدہ و پناہ بردہ شدہ و پسندیدۂ عقل۔

معیل بضم میم و کسر عین شخصی کہ بسیار عیال دارد از منتخب۔

معطل بیکار ماندہ و فرو گذاشتہ از کشف و آنکہ بثبوت ذات حق تعالیٰ منکر باشد

معقل بضم میم و فتح قاف مشدد و شتری کہ بازو و ساقش برسنی باہم بستہ باشند ماخوذ از عقال۔

معجل بضم میم و فتح عین و جیم مشدد مکسور شتاب کنندہ و بیشی گیرندہ و بفتح جیم مشدد شتاب کردہ شدہ و بی مہلت۔

معلول چیزیکہ آنرا العلت و سببہای ضروری او ثابت کردہ باشند و بمعنی بیمار خطاست زیرا کہ از علت کہ بمعنی بیماری ست صیغۂ صفت علیل می آید نہ معلول از قاموس و رسالۂ ابن حاجب و منتخب لیکن باوصف این معنی در کلام بعض ثقات واقع شدہ۔

معلم اول کنایہ از ارسطو از بہار عجم چرا کہ علم حکمت را اول ارسطو بقید کتابت آوردہ تعلیم نمود و قبل از ارسطو حکمای سابق حکمت را بشاگردان زبانی تعلیم مینمودند

معتل بالضم و تشدید لام صیغۂ اسم فاعل از اعتلال بمعنی بیمار شوندہ و باصطلاح صرفیان فعلی یا اسمیکہ در ان حرف علت باشد

معصم بکسر میم و سکون عین و فتح صاد مہملہ جای دست برنجن یعنی ساعد از شکرستان و صراح۔

معجم بالضم و جیم مفتوح حروف ا ب ت ث الی آخرہ چرا کہ این ترکیب و ترتیب صنع عرب نیست بلکہ وضع کردۂ عجم است و بمعنی حروف نقطہ دار از کشف و مؤید و صاحب دقائق الانشا نوشتہ کہ حروف منقوطہ را ازانجہت معجم نامند کہ اعجام در لغت بمعنی ازالۂ اشتباہ ست چون بنقطہ رفع اشتباہ میشود لہذا حروف منقوطہ را معجمہ گویند و بعض جمیع حروف تہجی را معجم میخوانند چرا کہ چنانکہ بنقطہ دفع اشتباہ میشود بعدم نقطہ نیز ازالۂ اشتباہ میگردد و معجم بر وزن معظم نوعی از لغات عرب و آن لفظی ست کہ در حقیقت عربی باشد مگر اہل عجم آنرا بسیار استعمال کنند و از جنس کلام خود دانند از شرح نصاب۔

معمم بضم میم و فتح عین و کسر میم مشدد صاحب عمامہ و دستار۔

معزم بضم میم و فتح عین و کسر زای معجمۂ مشدد عزیمت خوان و افسونگر و بفتح زای معجمہ بمعنی افسون زدہ۔

معلوم کنایہ از مال و زر و درم و دینار و بمعنی ذخیرہ از کشف و مدار و شرح گلستان و در خیابان نوشتہ کہ معلوم در فارسی بمعنی زر مستعمل ست بدان جہت کہ زر از ہمہ شہرت دارد احتیاج نام بردنش نیست چنانکہ لفظ نتیجہ بمعنی مرگ و بعضی بمعنی ذخیرہ نیز آمدہ۔

معالم بفتح میم و کسر لام عبارت ست از عالم و جہان چہ معالم جمع معلم ست کہ بکسر میم و سکون عین صیغۂ اسم آلہ است بمعنی

علامت چون این جهان همه دلالت ملا تها ست بر صانع خود لهذا جهان را معالم گفتند
معتصم بالضم و فتح تای فوقانی و کسر صاد مهمله چنگل زننده در چیزی برای استعانت و نجات و پناه گیرنده۔
معلم بضم میم و فتح لام تشدید دار و مخطط و منقش چه علم بالتحتین بمعنی نشان و نقش ست از منتخب و بضم میم و فتح عین و کسر لام مشدد آموزاننده و ناخدا و ملاح جهاز را نیز گویند چرا که او ماهر احکام کشتی و جهاز باشد و بفتح لام تعلیم داده شده و آداب آموزانیده شده و اکثر استعمال این لفظ در حیوانات ست چون سگ معلم و یوز معلم و طوطی معلم و علی هذا القیاس۔
معصوم نگاهداشته شده و باز مانده شده از گناه از خیابان و منتخب۔
معان بفتح میم جای یاری دادن و در نصاب بمعنی معلق جا گفته از شرح نصاب۔
معمعان بفتح هر دو میم و هر دو عین مهمله بمعنی شدت موسم گرما از شرح نصاب۔
معنون بضم میم و فتح عین و سکون نون و فتح واو عنوان کرده شده یعنی دیباچه کرده شده۔
معن بفتح میم و سکون عین مردی بود از عرب بغایت سخی و بلند همت از برهان۔
معلق کشیدن نوعی از ورزش کشتی که بر سر زمین گذاشته آن طرف غلطیدن اشد بهندی کلابازی گویند۔

معلق زدن واژگون گشته باز بسرعت راست شدن چنانکه کبوتران و داربازان کنند۔
معلق زن دارباز و بازیگر و رقاص از برهان۔
معجون سرشته شده و خمیر کرده شده و باصطلاح اطبا ادویهٔ چند سائیده که بشهد یا قوام قند آمیخته باشد خواه خوش مزه باشد یا تلخ بخلاف جوارش که در آن خوش مزه بودن شرط است۔
معین بفتح میم و کسر عین جاری روان از قاموس و شرح نصاب و منتخب و کشف و مدار و صراح و این صیغهٔ اسم مفعول ست از معین و عینان چنانکه از بیع مبیع و بضم میم و کسر عین یاری دهنده و بضم میم و فتح عین و یای تحتانی مشدد مفتوح مخصوص و مقرر کرده شده از منتخب۔
معدن بالفتح و دال مهمله مکسور بمعنی کان از مزیل و مدار و منتخب و کشف و بهار عجم و بحر الجواهر۔
معادن بفتح میم و کسر دال مهمله بمعنی کانها جمع معدن که بمعنی کان ست۔
معفو بفتح میم و سکون عین و ضم فا و تشدید واو عفو کرده شده و معاف نموده شده۔
معاهده بضم میم و فتح ها با یکدیگر عهد و پیمان بستن۔

معانقه باهم گردن مقارن ساختن و باهم بغلگیر شدن۔
معبله بالکسر بای موحده پیکان دراز و پهن از شرح نصاب۔
معصره بکسر میم و سکون عین و فتح صاد مهمله آنچه چیزی را بآن افشرند چون روغنگران و بضم میم و فتح عین و تشدید صاد مفتوح افشرده شده۔
معنی بیگانه معنی بهتر و لطیف و عمده که پیش از وی کسی نه بسته باشد
معشوقه در آخر لفظ معشوقه نظر بقاعدهٔ عربیه تای تانیث ست لیکن بقانون فارسیان تای تانیث نیست این تائی ست که در اواخر اکثر الفاظ زیاده کنند چنانچه درین بیت سلیم **بیت** مفلس چو شدیم روبا و آوردیم ٭ معشوقهٔ روز بینوائیست غذا ٭ و همین قسم در عیاره و رقیبه از مصطلحات و خیابان۔
معجزه بالضم و جیم مکسور عاجز کننده چون خرق عادتی از نبی صادر شود که از آوردن مثل آن خلق عاجز آید این را معجزه گویند و چون از ولی خرق عادتی پیدا گردد آنرا کرامت خوانند و چون خرق عادتی از کافر بظهور آید آنرا استدراج گویند۔
معزی الیه بفتح میم و سکون عین مهمله و کسر زای معجمه و یای تحتانی منسوب الیه و بضم میم و تشدید زای معجمه و بدون یای

تحتانی غلط ست چه معزی بروزن مرضی صیغهٔ اسم مفعول ست از عزی یعزی عزاز وعزار در لغت نسبت داشتن بکسی یا بچیزی کذا فی المنتخب و الصراح۔

معائنه رو برو چیزی را دیدن از منتخب وباہم چشم چار شدن۔

معده بفتح میم وکسر عین عضو آدمی که طعام دران قرار یابد وہضم شود از منتخب و کشف وقاموس وصراح ومؤید وبکسر میم وسکون عین وبفتح میم وسکون ثانی نیز آمده است

معتوه بہای ملفوظ بروزن مفعول ن دل شده وبیعقل وبیهوشی که گاهی بطور دیوانگان کلام کند وگاهی بوضع عاقلان از صراح وغیر آن۔

معرکه بفتح میم وسکون عین وکسر را وجهله جنگ گاه وجای کارزار واین صیغهٔ اسم ظرف ست از عرک که بمعنی مالیدن وگوشمال دادن وخراشیدن ست چون دلیران در کارزار همدیگر را میمالند لهذا جنگ گاه را معرکه اسم شد از منتخب وشرح نصاب از یوسف بن مانع

معذبه بضم میم وفتح عین وتشدید ذال معجمه مکسور وبای موحده شکنجه وعذاب کننده یعنی در رنج اندازنده۔

معامله بضم میم اول وفتح میم دوم باہم عمل کردن وکار کردن۔

معتدبه بالضم شمار گرفته شده یعنی معتبر وقابل اعتبار۔

معاذ الله بفتح میم وفتح ذال معجمه معاذ مصدر میمی ست که در ترکیب مفعول مطلق فعل محذوف واقع شده وآن اعوذ باشد پس در اصل اعوذ معاذ الله بود یعنی پناه می خواہم پناه خواستن بخدای تعالیٰ۔

معتزله بضم میم وسکون عین وفتح فوقانی وفتح زای معجمه فرقه ایست که میگویند که بدنیا و آخرت دیدن حق تعالیٰ ممکن نیست ونیز میگویند که نیکی از خداست وبدی از نفس و مرتکب کبیره نه مومن ست نه کافر و اصل ابن عطا که مقدم این جماعت ست شاگرد شیخ حسن بصری بوده یک روز در مسجد با شاگردان دیگر این حکایت میکرد که مرتکبان کبائر نه مومن اند نه کافر و اثبات منزلة بین المنزلتین میکرد وشیخ این سخن بشنید وفرمود اِعْتَزَلَ مِنّی یعنی جدا شده ودور شده از ما واز این سخن این اسم معتزله بران فرقه ماند از لطائف۔

معنیٰ در آخر الف مقصوره بصورت یا ودر استعمال فارسی بیاے معروف قصد کرده شده وجای قصد کردن وجای خواستن از مؤید وکنز ومنتخب وکشف معنی در اصل معنوی بروزن مفعول بود واو را بیا بدل کرده بقاعده که چون واو ویا جمع شوند واول ایشان ساکن واو را بیا بدل کنند پس یا در یا ادغام کردند وضمهٔ نون را بکسره بدل کردند برای مناسبت یا بعده یای اول را برای تخفیف حذف نموده کسره را بفتح بدل کرده یا را بالف بدل نمودند معنی شد مگر بنوشتن بیا نویسند وفارسیان نظر بصورت مکتوبی معنی خوانند بکسر نون واگر معنی را اسم ظرف گیرند اصلش بروزن مفعل باشد یای متحرک ماقبل مفتوح یای را بالف بدل کردند درین صورت تعلیل کثیر شود

معانی بفتح جمع معنی ست و نام علمی است که شناخته میشود بآن احوال لفظ عربی وغیره بنهجیکه بسبب آن مطابق باشد لفظ مقتضای حال را وانچه نگاهدارد از وقوع خطا در ادای معانی مطلوبه وانچه باز دارد از سخت دشواری مضمون وبد اسلوبی عبارت وحاصل میشود بدان بلاغت کلام وآن منحصر میشود در هشت باب باب اول در احوال اسناد خبری ثانی در احوال مسند الیه بحذف آن وعدم حذف آن ثالث در احوال مسند بحذف وغیر حذف آن رابع در احوال متعلقات فعل چنانچه حذف مفعول و تقدیم آن بر فعل وغیر ذلک خامس در قصر بالفاظ استثنا واین از قسم حصر ست سادس در بیان انشا وانواع آن کثیر ست از انجمله تمنی وترجی واستفهام وقسم وتعجب وامر ونهی وغیره سابع در بیان وصل وفصل چنانچه عطف بعضی جمله بر بعض وترک آن ثامن در ایجاز یعنی آوردن کلام مختصر که حاوی معانی کثیره باشد بحذف مضاف وغیره

دو دراطناب و مساوات و آن برای ایضاح
و تفصیل اجمال باشد و چون علم بیان و
علم بدیع در تحت علم معانی مندرج میشود
لهذا ذکر آن هردو نیز درینجا مناسب دانست
بیان علمیست که شناخته میشود بآن ایراد
معانی در انحای مختلفه یکی دیگری در وضوح دلالت
و آن منحصرست در سه باب باب اول در تشبیه
باب دوم در مجاز و استعاره باب سوم در
کنایه بدیع علمیست که شناخته میشود بآن وجوه
تحسین کلام بعد رعایت مطابقت کلام بمقتضای
حال و بعد وضاحت دلالت الفاظ بر معنی
و بدیع دو قسم ست لفظی و معنوی بیان بدیع
لفظی و انواع آن بسیارست منجمله آن ترصیع
و تجنیس و مقلوب و رد العجز و التزام ما لا یلزم
و این را اعنات نیز نامند و متلون و ذوقافیتین
و ترشیح و تعلیل و منقوط و مهمل و رقطا و خیفا و
متصل و موصل و ملمع و متعقف و متقص اللفتین و غیره
بیان بدیع معنوی و اصناف آن نیز بسیار
ست از انجمله ایهام و محتمل الضدین و این را
ذو الوجهین نیز نامند و تاکید المدح بما یشبه الذم
و حسن التعلیل و تجاهل العارف و مبالغه
و لف النشر و سیاقة الاعداد و تنسیق الصفات
و ارسال المثل و جمع مع التفریق و تلمیح و اعتراض
الکلام و التفات و مراعات النظیر و معما و لغز
و تاریخ و غیره۔
معافی بضم میم و کسر فا صیغهٔ اسم فاعل
بمعنی عفو کننده۔

معزی بضم میم و فتح عین و کسر زای
معجمه مشدد تعزیت کننده و بکسر عین و
یای نسبت منسوب بمعز که نام حق تعالی و نام
یکی از سلاطین و معزی تخلص شاعریست
از شعرای متقدمین ایران و معزی بالفتح
بروزن مرضی بمعنی منسوب۔
معطی بالضم و کسر طای مهمله عطا کننده از
منتخب و صراح۔
معلم ثانی کنایه از ابونصر فارابی چراکه
کتب حکمت یونانی را که ارسطو وغیره تحریر
کرده اند اول ابونصر فارابی آنها را از
یونانی بعربی مترجم نموده تعلیم کرد۔
معدنی نام جامه است سرخ رنگ
از شرح قران السعدین۔
معتنی بضم میم و سکون عین و فتح فوقانی
و کسر نون تیمار دارنده و اهتمام کننده۔
معالی بفتح بلندیها این جمع معلی است
که بفتح میم و سکون عین و فتح لام مصدر
میمی ست بمعنی علو۔
معروری بضم میم و سکون عین و فتح
راء مهمله و سکون واو و کسر راء مهمله ثانی
بروزن مفنوش ست از باب افعیعال و
اعروریت الفرس رکبته عریانا معرورے
بمعنی راکب اسپ برهنه پشت از لطائف

فصل میم مع غین معجمه

مغرا بضم میم و فتح غین معجمه و تشدید
راء مهمله شگفت و تعجب داشته شده و سرش
چپانیده شده از منتخب و صراح۔
مغادرت با یکدیگر بیوفائی کردن۔
مغیث بضم میم و کسر ثانی در آخر ثای
مثلثه فریادرس از منتخب۔
مغاث بضم میم و ثای مثلثه نام چوب
دوای و آن پوست درخت صحرائی ست
از برهان و منتخب۔
مغمد بضم میم و فتح غین معجمه و فتح میم مشدد
پوشیده کرده شده و شمشیر بغلاف کرده شده
مغفر بکسر میم و فتح فا خود و آهنی صیغهٔ
اسم آلت از غفر که بمعنی پوشیدن و
پنهان کردن ست از کشف و بهار عجم۔
مغیر بضم میم و کسر غین معجمه غارت کننده
و شتاب کننده از لطائف۔
مغبر بضم میم و غین معجمه ساکن و فتح
بای موحده و تشدید راء مهمله غبار آلوده
و تیره رنگ از منتخب۔
مغمز بضم میم و فتح غین معجمه و کسر میم مشدد
و زای معجمه بچشم و ابرو اشاره کننده و
غمازی کننده۔
مغموز در آخر زای معجمه متهم و معیوب
از صراح۔
مغژ بفتح اول و ثانی و زای فارسی صیغهٔ
نهی از غژیدن که بمعنی نشسته رفتن ست
بطور اطفال۔
مغرس بالفتح و سکون غین معجمه و فتح
راء و بعده سین مهمله جای نشاندن

درخت و منتخب ۔

مغشوش بہر دو شین معجمہ خیانت کردہ شدہ و آمیزش کردہ شدہ و ہر چیز کہ غیر خالص باشد از لطائف و منتخب ۔

مغص بالفتح و صاد مہملہ پیچش شکم و پیچش ناف و درد کردن رودہ از منتخب و لطائف ۔

مغتبط بالضم و در آخر طای مہملہ بمعنے محسود از منتخب ۔

مغبوط محسود ۔

مغ بالفتح عمیق و ژرف و عمق و بمعنے رود خانہ و بالضم آتش پرست از برہان و لطائف ۔

مغرف بالضم و را مہملہ مکسور کفگیر و آب گیرندہ از لطائف ۔

مغلاق بالکسر قفل و قلاب کہ بدان در را بندند از منتخب ۔

مغلق بضم میم و سکون غین معجمہ و فتح لام در بستہ شدہ و کلامیکہ دریافت معنی آن مشکل باشد از منتخب ۔

مغلوق بالفتح در بستہ شدہ ۔

مغاک بفتح لفظ فارسی ست معروف منسوب بمغ کہ بمعنی عمق ست و کلمہ اک کاف برای نسبت ست ۔

مغلول طوق تعذیب در گردن انداختہ شدہ ۔

مغزل بالکسر و زای معجمہ مفتوح دوک ۔

مغول بفتحتین و واو معدولہ و سکون لام قومی ست معروف و در لغات ترکی نوشتہ کہ این لفظ ترکی ست بمعنی عمدہ فرقہ ترک و بمعنی سادہ دل نیز از لغات ترکی و در بعضے از فرہنگہا بمعنی شریر نیز نوشتہ اند ۔

مغسل بالضم و سین مہملہ غسل دہندہ و بفتح سین غسل دادہ شدہ ۔

مغتنم بفتح نون غنیمت پنداشتہ شدہ و غنیمت گرفتہ شدہ ۔

مغابن بفتح میم و کسر بای موحدہ بنہای ران از صراح ۔

مغیلان بضم میم و یای معروف درخت ببول کہ بہندی کیکر نیز گویند در اصل ام غیلان بود کہ معنی آن مادر دیوان ست چہ ام بالضم و تشدید بمعنی مادر و غیلان بالکسر جمع غول و لفظ ام مجازاً برای متانت و محاورت می آید ضمہ الف را ابہام دادہ الف را بجہت تخفیف حذف کردند پس لفظ مغیلان مفرد ست و جمع مغیل نیست چنانکہ بعضی گمان برند از منتخب و بعض شرح گلستان و در برہان نوشتہ کہ مغیلان بروزن سلیمان نام درخت خاردار و در صراح و قاموس مرقوم ست کہ ام غیلان بضم اول و فتح غین معجمہ درخت سمرہ کہ آنرا طلح نیز گویند و آن درختان بزرگ اند خاردار در ریگستان عرب ۔

مغبون حرف ثالث بای موحدہ بمعنی زیان رسیدہ شدہ از منتخب ۔

مغز در سر کردن خاموش شدن از برہان ۔

مغز تر کردن سخن گفتن ۔

مغارہ بفتح میم غاریکہ در کوہ باشد از منتخب و کنز و بمعنی جای غارت کردن چراکہ اسم ظرف از غارت ہم درست میتوان شد از شرح نور اللہ ۔

مغلقہ بالضم در بستہ شدہ و سخن مشکل ۔

مغرفہ بالکسر حرف چہارم فا کفگیر و کفچہ از منتخب و کنز و شرح نصاب ۔

مغلظہ بضم اول و فتح لام مشدد و ظای معجمہ سطبر و درشت از منتخب و در کنز بمعنی استوار کردہ شدہ ۔

مغلطہ بالفتح و طای مہملہ جاییکہ مردم دران باشتباہ و غلطی افتند ۔

مغبوطہ در فرہنگ کشایش نامہ بمعنے جعد کردہ شدہ نوشتہ و در کتب لغت یافتہ نشدہ مگر بمعنی حسد کردہ شدہ ۔

مغرہ بالفتح گلیست سرخ رنگ کہ بہندی گیرو گویند بکسر کاف فارسی ۔

مغربی اشرفی و در بعضی زر درست نوشتہ کہ در ملک مغرب کان طلاست کہ طلای آن سرخ و بہتر میباشد اشرفی از طلای آن کان ساختہ می آرند آنرا مغربی گویند در اصل درست مغربی بود چون چیزی بسبب خوبی بجای خصوصیت دارد بجہت تخفیف نام آنچیز حذف کردہ یای نسبت بنام آنجا لاحق کردہ اسم آنچیز قرار دہند

چنانکه دیبقی که نوعی از جامهٔ ابریشمی باشد در
اصل منسوب ست بدبیق که نام شهریست شیخ
سعدی فرماید بیت زشت باشد دیبقی
و دیبا که بود بر عروس نازیبا ؛
مغنی بضم میم و فتح ثانی و تشدید نون مکسور
مطرب سرود گوینده و بضم میم و سکون ثانی
و کسر نون بی نیاز گردانند ه۔
مغری بالضم چسپنده و لزوجت پیدا
کننده و در غلا انداخته کسی را بر جنگ از صراح۔
مغتذی بالضم غذا یابنده از لطائف
مغزی قسمی از حلواست که بغایت مفید
باشد مغز پسته و بادام دران آمیخته درسها
بندند۔

فصل میم مع الفا

مفاجا بضم میم و حرف چهارم جیم عربی
مخفف مفاجات یعنی ناگاه۔
مفاجات بضم میم و حرف چهارم جیم
عربی ناگاه شدن۔
مفاخرت بضم میم و فتح خای معجمه باکسی
فخر کردن و نازش کردن در بزرگی و هنر
از منتخب۔
مفاوضت بواو و ضاد مهمله باهم باز گفتن
و مشوره کردن و بیان کردن سخن بنرمی از
صراح و غیر آن۔
مفاوضات بضم میم و فتح واو مکتوبات
که اعلی با دنی نوشته باشد و مراسلات مکتوباتی
که بمساوی نوشته باشد۔

مفردات جمع مفرد که بمعنی تنهاست
و در اصطلاح حروف تهجی که علیحده علیحده
نویسند و اسامی اعداد از یک تا ده۔
مفترضات بالضم چیزهایی فرض
کرده شده۔
مفلوج فالج زده۔
منفج بضم میم و سکون فا و کسر جیم اول
خام و نا پخته دارند و این ضد منضج ست
مفرح بضم میم و فتح فا و کسر رای مهمله مشدد
و بعده حای مهمله فرحت دهنده و نام دوای
مرکب که شیرین و خوش مزه و خوشبو و مقوی
دل و جگر باشد از منتخب و غیر آن۔
مفضخ بضم میم و فتح فا و کسر ضاد معجمه
مشدد و خای مهمله رسوا کننده۔
مفاتیح بفتح جمع مفتاح که بمعنی کلیدست
مفتاح بالکسر نام کتابی از سکاکی در
علم معانی۔
مفسخ بضم میم و فتح فا و سین مهمله مشدد
مکسور و خای معجمه نام دردیست که صاحبش
چنان می پندارد که آن عضو را پاره پاره
میکنند از شرح نصاب۔
مفقود گم کرده شده و یافته نشده از منتخب
مفتقد بضم اول و قاف مفتوح گم کرده
شده و نایافته شده و در لطائف بمعنی
تفقد کرده شده یعنی باز پرس کرده شده
مفرد بضم اول و سکون فا باصطلاح
بعضی فارسیان بندهٔ فرمانبردار از شرح

گل گشتی۔
مفکر بضم میم و فتح فا و کسر کاف مشدد
فکر کننده۔
مفتقر بالضم و حرف چهارم که قاف است
مکسور بمعنی محتاج۔
مفخر بالفتح مصدر میمی ست بمعنی فخر و
نازیدن بچیزی۔
مفر بفتح میم و فتح فا و تشدید رای مهمله اسم
ظرف از فرار بمعنی جای گریختن یعنی جائیکه
دران گریخته نشسته از آفت امن یابد
بمعنی راهی که از آن راه توان گریخت و
بمعنی گریختن نیز آمده۔
مفطور پیدا کرده شده و شگافته
شده از منتخب۔
مفروز در آخر زای معجمه جدا کرده شده
از منتخب۔
مفاز بفتح و زای معجمه رسیدن گاه۔
مفاوز بفتح میم و کسر واو جاهای
رسیدن و منازل و مقامات و این جمع مفاز
ست۔
مفرش بالفتح آنچه جامهٔ خواب و رخت
دران نهند از منتخب و بمعنی بستر و فرش جامهٔ
خواب از کشف و بهار عجم و بمعنی جامهٔ دان
که آن را از چرم سازند مثل صندوق از مؤید
مفروض فرض کرده شده۔
مفوض بکسر واو کار بکسی واگذارنده
و بفتح واو بکسی واگذاشته شده از منتخب۔

مفیض بضم میم وکسر فا فیض رساننده۔
مفرط بالضم و را ی مهمله مکسور وطای مهمله از حد درگذرنده و مجازاً بمعنی کثیر و بسیار از کنز و منتخب و صراح۔
مفزع بفتح میم وسکون فا وفتح زای معجمه عین مهمله پناه گاه از منتخب۔
مفرغ بفتح میم وسکون فا وفتح را ی مهمله وغین معجمه جای ریختن آب از صراح۔
مفروغ ریخته شده۔
مفرق بضم میم وفتح فا وکسر را ی مهمله مشدد پراگنده کننده وبالفتح و را ی مهمله مکسور بمعنی فرق وآن خطیست که ظاهر شود از دو نیم کردن موی سر بهندی مانگ گویند از شرح نصاب۔
مفیق بضم میم وکسر فا بهوش آرنده و هوشیار از لطائف وغیر آن۔
مفلوک مبتلای فلاکت یعنی فلک زده ومفلس وتباه واین اسم مفعول از مصدر جعلیست
مفضل بضم میم وفتح فا وفتح ضاد معجمه مشدد افزون کرده شده و فوقیت داده شده وبکسر ضاد معجمه افزون وفوقیت دهنده وبضم میم وسکون فا وکسر ضاد معجمه نکوئی کننده وافزون کننده از منتخب۔
مفضول فضیلت داده شده۔
مفصل بفتح میم وسکون فا وکسر صاد مهمله بروزن منزل پیوندگاه اندام از بحر الجواهر و بضم میم بروزن منور تفصیل کرده شده و نام کتابی ست۔

مفاصل بفتح میم وکسر صاد مهمله پیوندگاههای اندام۔
مفتول پیچیده و تار تافته خواه از ابریشم خواه از کلابتون۔
مفخم بضم میم وفتح فا وفتح خای معجمه مشدد بزرگ داشته شده از منتخب۔
مفتتن بضم اول وسکون دوم و هر دو تای فوقانی مفتوح فتنه انگیخته شده و در فتنه انداخته شده از لطائف۔
مفتون در فتنه انداخته شده و شیفته و عاشق از لطائف و منتخب۔
مفتنین فتنه اندازان۔
مفاوضه یکدیگر را سپردن و در صراح انبازی کردن و برابری کردن در کاری و در محاوره اهل انشا بمعنی خط و رساله مستعمل کنند و در خیابان نوشته که بمعنی انبازی کردن و مجازاً بمعنی جماع کردن نیز مستعمل شده شارح فاضل نوشته که چون معنی اصل ماده این لفظ سپردن ست مفاوضه که بروزن مفاعله است بمعنی سپردن هر یکی خود را بدیگری و ازین کنایه بجماع واضحست
مفرغه بفتح میم وغین معجمه جای ریختن چیز رقیق از صراح و منتخب۔
مفرده بضم در لغت بمعنی تنها و در اصطلاح اهل دفتر جمع را گویند از جهت آنکه قرینه ندارد
مفازه بفتح میم و زای معجمه جای رهائی یافتن و جای فیروزی و بتمنا و تفولاً بمعنی بیابان نیز آید تا آسانی از گذشته شود از منتخب و کنز و لطائف وغیر آنها۔
مفتری بالضم دروغ گوینده بر کسی و بهتان و تهمت نهنده بر کسی۔
مفضی بالضم میم وکسر ضاد معجمه رساننده و مباشرت کننده از منتخب۔

فصل میم مع قاف

مقتدا بالضم کسیکه مردمان پیروی او نمایند
مقلیاثا بالفتح ولام مکسور وحرف ششم ثای مثلثه لغت سریانی ست بمعنی تخم تره تیزک که آنرا هالون گویند از برهان۔
مقتضب بضم میم وفتح ضاد معجمه بریده شده و نام بحر چون این بحر را از بحر منسرح بریده اند یعنی ارکان این دو بحر یکی ست اختلاف همین در ترتیب ست اصل منسرح مستفعلن مفعولات ست چهار بار یا آنکه مقتضب مفعولات مستفعلن چهار بار یا آنکه عروض و ضرب این بحر را گاهی قطع هم نمایند و تسبیغ می اندازند۔
مقیت بضم میم وکسر قاف و در آخر تای فوقانی توانا و روزی دهنده و نگاهدارنده و گواه و حاضر از منتخب و صراح۔
مقاومت بضم میم وفتح واو با کسی برابری کردن از کنز۔
مقدرت بفتح میم وکسر سوم قدرت و توانائی و توانگر بودن از لطائف و صراح
مقت بالفتح دشمنی۔

مقتنیات بالضم اسباب دنیوی ذخیره کرده شده۔

مقامات بفتح کنایه از مراتب وقواعد وحکایات عربیه چنانکه مقامات حریری ومقامات بدیعی ومقامات هندی ومحاورات عربیه۔

مقاسات بالضم رنج کشیدن از منتخب وکنز۔

مقالت بفتح اول مصدر میمی ست بمعنی گفتار از کنز۔

مقبوح دور داشته شده از خیر از خیابان ودران منقول ست از قاموس ودر صراح بمعنی زشت۔

مقصد بفتح میم وکسر صاد مهمله جای قصد وبفتح صاد مهمله چنانکه شهرت دارد درست نباشد چراکه قصد یقصد از ضرب یضرب آمده است کذا فی الصراح۔

مقاصد بفتح میم وکسر صاد نام کتاب در علم کلام۔

مقام محمود درجهٔ اعلی از جنات ونام مقامی ست که آنحضرت ﷺ در شب معراج آنجا رسیدند از لطائف وغیر آن۔

مقلد بضم میم وفتح قاف وتشدید لام مکسور ودال مهمله عمل کننده بر قول کسی بغیر دلیل ومجازاً بمعنی نقال آید۔

مقعد بالفتح جای نشستن ومجازاً محل مخصوص که دبر باشد از مدار وکشف وبحر الجواهر ومؤید ومنتخب۔

مقاعد بفتح میم وکسر عین جاهای نشستن

مقود بالکسر واو مفتوح ریسمان وپالهنگ

مقالید بفتح میم جمع مقلید که بالکسر است بمعنی کلید واین معرب ست از منتخب۔

مقر بفتحتین وتشدید را جای قرار وآرام وبضم میم وکسر قاف ورا مشدد اقرار کننده از منتخب۔

مقشر بروزن منور پوست دور کرده شده واین از تقشیر ست که بمعنی پوست دور کردن باشد وتقشیر از باب تفعیل ست که برای ازاله ماخذ می آید از منتخب وغیرها۔

مقامر بضم اول وکسر میم دوم قمارباز وحریف از مدار وکشف ومؤید ومنتخب۔

مقطر بروزن منور قطره قطره چکانیده شده۔

مقور بروزن منور بمعنی قواره دار کرده شده از شرح خاقانی۔

مقعر بضم میم وفتح قاف وتشدید عین مفتوح جای عمیق وجای مغاک وسطح باطنی کره که مجوف باشد۔

مقولات عشر یک جوهر ونه عرض پس افراد جوهر پنج ست یکی جسم دوم هیولی سوم صورت چهارم نفس ناطقه پنجم عقل یعنی ملائکه ونه عرض اینست اول کیف دوم کم سوم این چهارم متی پنجم اضافت ششم وضع هفتم فعل هشتم انفعال نهم ملک بکسر میم وتفصیل اینهمه در فصل نون مع الهاء ودر بیان لفظ نه عرض مذکور خواهد شد۔

مقاطر بضم میم وکسر طا می چکاننده آب ومثل آن۔

مقصور کوتاه کرده شده وبمعنی مختصر وکفایت کرده شده وشسته شده۔

مقادیر بفتح میم اندازها واین جمع مقدار ست۔

مقاهیر بفتح قهر کرده شدگان جمع مقهور۔

مقوقس بضم میم وفتح هر دو قاف وسین مهمله مرغی ست که طوق دارد ولقب حاکم مصر واسکندریه که ترسا بود وبحضرت ایمان آورد ولقب هر پادشاه مصر واسکندریه باشد از منتخب ولطائف۔

مقیاس بالکسر اندازه وآنچه که بدان اندازه گیرند از منتخب ولطائف۔

مقبس بضم میم وکسر موحده آتش گیرنده وروشنی گیرنده از لطائف ومنتخب۔

مقوس بالکسر واو مفتوح رسن اسپان وبضم میم وفتح قاف وتشدید واو مفتوح چیزی که خمیده باشد مانند کمان از منتخب۔

مقناطیس بالکسر سنگ آهن ربا که بهندی چمک گویند بضم جیم فارسی وتشدید میم مفتوح از مدار ومؤید وکشف ودر بحر الجواهر بالفتح وبجای قاف غین معجمه نیز آمده ودر رسالهٔ معربات نوشته که مغناطیس معرب مکناطیس که لفظ یونانی ست۔

مقرنس بضم میم وفتح قاف وفتح نون عمارتیکه آنرا بصورت قرناس ساخته باشند

وقرناس بالضم بمعنی کوه ومراد از مقرنس عمارت بلند وبنای عالی از منتخب و برہان و بمعنی منقش و بمعنی پاڑ که معماران بران نشینند ہر دو غلط ست

مقدمة الجیش بضم میم و کسر دال مهمله لشکری که پیش فرستاده شده باشد و کسیکه از غایت شجاعت پیشتر در لشکر باشد معنی اول از منتخب و در صراح بزرگ لشکر۔

مقیش بر وزن مشوش تارهای نقره که آنرا پهن کرده باشد از بهار عجم و اینجا مؤلف میگوید که این صیغهٔ اسم مفعول ست از باب تفعیل ماخوذ از قیش چون لفظ قیش در قاموس و صراح و منتخب و غیره یافته نشده ظاهر لفظ عربی نیست و فارسی هم نباشد چرا که قاف در فارسی نیاید غالبا قیش معرب کیس باشد که لفظ هندی ست بمعنی موی سر و تعریب از لفظ هندی بسیار آمده است چنانکه قرنفل معرب کردن پهول واطریفل معرب تری پهل پس ماده قیش را در باب تفعیل برده اسم مفعول ازان مقیش برآورده اند بر وزن مشوش و در حقیقت مقیش بمعنی چیزیست که بر اطرافش تارهای نقره و غیره تراشیده بطور موی سر دوخته باشند حالا بعضی لی پروایان هند بر تارهای نقره که بریده باشند اطلاق مقیش کنند چنانچه گل عصفر را گل معصفر گویند پس اینکه مقیش بضم میم و تشدید قاف مفتوح و سکون تحتانی شهرت دارد درست نباشد چرا که برین وزن صیغهٔ اسم مفعول از هیچ باب نیامده و سوای آن معمول چنانست که هر گاه اسم مفعول یا اسم فاعل از لفظ عجمی یا جامد ماخوذ نمایند اکثر از باب تفعیل میسازند

مقتنص بضم میم و سکون قاف و فتح فوقانی و کسر نون و صاد مهمله شکار کننده و اسیر کننده و کسب کننده از منتخب و لطائف۔

مقص بکسر میم و فتح قاف و تشدید صاد مهمله رسنی که بآن هر دو دست چارپایه بندند در وقت دوشیدن از منتخب۔

مقبض بالکسر و فتح بای موحده و صاد مهمله رسن که پیش پاسبان رهٔ کشیده دارند تا راست ایستند از صراح۔

مقط بکسر میم و فتح قاف و تشدید طای مهمله بمعنی قط زدن و آنرا قط گیر نیز گویند۔

مقرط بضم میم و بفتح قاف و فتح رای مهمله مشدد و طای مهمله بگوشواره زینت داده شده۔

مقنع بر وزن طمع نام مردیکه پسر او ابن مقنع کنیت داشت و عطا نام او بود و عطا بسحر و طلسم ماه از چاه بر می آورد که شب و کش و غیره از و روشن میشد و آن ماه را مقنع نیز گویند اگرچه ساخته ابن مقنع بود و این اطلاق ازان قبیل ست که گوئی منصور را بردار کردند چه آن کسیکه انا الحق گفت و او را بردار کردند حسین بن منصور نام داشت فقط از شرح قران السعدین۔

مقاطع بضم میم و کسر طا قطع کننده و چیزی را باجاره گیرنده و بفتح میم بمعنی جاهای اتمام وانتها۔

مقطع بالضم و طای مکسور قطع کننده معاملت و دعاوی مردمان و بضم میم و فتح قاف وطای مشدد مفتوح بریده شده و چیزیکه زوائد را از اطرافش بریده آراسته و پیراسته کرده باشند و بکسر میم و سکون قاف و فتح طا بمعنی مقراض و بفتح میم محل انتها و اتمام و آخر بیت غزل و قصیده و بمعنی قطع کردن نیز آمده و درین صورت مصدر میمی ست۔

مقراضک فنی ست از کشتی و آن چنان باشد که هر دو پای خود را همچو مقراض در گردن حریف انداخته زور کردن از چراغ هدایت۔

مقال بفتح میم گفتگو این مصدر میمی ست

مقبل بضم میم و سکون قاف و کسر بای موحده قبول کننده فرمان حق و رو بچیزی کننده و صاحب اقبال و دولت و بفتح بای موحده قبول کرده شده و رو آورده شده و بضم میم و فتح قاف و تشدید بای موحده بوسیده شده۔

مقتل بالفتح جاییکه اگر در انجا زخم رسد بمیرد و زمینی که کسی دران قتل شده باشد معنی اول از لطائف۔

مقاتل بضم میم و کسر تای فوقانی مقاتله و کارزار کننده و بفتح تای فوقانی مقاتله و کارزار کرده شده۔

مقل بالفتح سخن چینی کردن و بد گفتن کسی را پیش کسی و نگریستن بچیزی و فرو بردن

آب غیر آن و بالضم صمغی ست معروف که بهندی گوگل گویند و میوهٔ درختی ست مانند کنار و بضم میم و کسر قاف و تشدید لام درویش و فقیر و اندک کننده از منتخب و لطائف و بفتحتین جمع مقال که بمعنی سخن ست و نیز در لطائف بمعنی گرز و گوپال نوشته۔

مقلقل بضم میم و هر دو قاف مفتوح بیقرار و بمعنے شراب نیز آمده۔

مقول بالکسر و واو مفتوح زبان از منتخب

مقیل بفتح نیمروز خفتن و جاشتگاه شراب خوردن از لطائف۔

مقام بضم میم و به فتح میم مصدر ست بمعنی استادن و هم بضم میم و فتح میم اسم ظرف ست بمعنی جاے استادن کذا فی الصراح و در مزیل نوشته که بفتح میم جای قیام و بضم میم مصدر بمعنی اقامت و در کشف مقام بفتح جای استادن و در اصطلاح موسیقی مقام پردهٔ سرود را گویند و آن دوازده اند اول راست دوم شباب سوم بوسلیک چهارم عشاق پنجم زیر بزرگ ششم زیر کوچک هفتم حجاز هشتم عراق نهم زنگله دهم حسینی یازدهم رهاوی دوازدهم نواز کشف و بهار عجم و رسالهٔ موسیقی مگر صاحب کشف بجای حجاز و زنگله باخرز و نهاوند آورده و بعضی بجای شباب صفاهان آورده اند و در لطائف نوشته که مقام در اصطلاح سالکان اقامت بنده است در عبادت در آغاز سلوک بدرجه که بآن توسل کرده است و شرط سالک آنست که از مقامی بمقامی دیگر ترقی کند تا از نور و نه مرتبهٔ تکوین درگذرد و بعده مرتبهٔ تمکین مقام کند و مراد از تمکین زوال بشریت ست که آنرا مرتبهٔ فقر و فنا گویند۔

مقدم بفتح میم و سکون قاف و فتح دال از سفر یا از جای باز آمدن و هنگام قدم نهادن و جای قدم نهادن و بضم میم و کسر دال پیش رونده و دلیر و کنج چشم که بطرف بینی باشد و بضم و فتح قاف و تشدید دال مکسور پیش کننده و بفتح دال پیش کرده شده و نام منزل بیست و ششم از منازل قمر و آن دو ستارهٔ روشن ست در برج دلو که بفاصلهٔ یک نیزه دیده میشود و باصطلاح منطقیان جزو اول قضیهٔ شرطیه را مقدم نامند و جزو ثانی را تالی گویند چنانچه ان کانت الشمس طالعة فالنهار موجود جملهٔ اول که ان کانت الشمس طالعة باشد مقدم ست و جملهٔ ثانی که فالنهار موجود باشد تالی ست

مقسم بفتح اول و کسر سین مهمله جاے تقسیم از صراح۔

مقرم بضم میم و سکون قاف و کسر را مهمله شتر نر از شرح نصاب۔

مقتحم بضم میم و سکون قاف و تاے فوقانی و حاے مهمله مکسور اختیار کننده و غالب آمده و ظالم۔

مقحم بضم میم و سکون قاف و فتح حای مهمله در چیزی انداخته شده از منتخب۔

مقوم بکسر واو مشدد بر وزن مصدر قیمت کننده و راست دارنده از کشف و منتخب

مقدم العین بضم میم و سکون قاف و کسر دال گوشهٔ چشم که بطرف بینی ست از شرح نصاب و صراح۔

مقصود کن و کان کنایه از ذات حضرت صلی الله علیه و آله و سلم۔

مقنن بضم میم و فتح قاف و نون اول مشدد مکسور قانون برآرنده و قانون شناس اسم فاعل از تقنین که مصدر جعلی ست ماخوذ از قانون که لفظ رومی ست مستعمل در عربی۔

مقراض شتر گردن بضم شین معجمه و فتح کاف فارسی نوعی از مقراض که کج باشد از چراغ هدایت۔

مقبره بفتح میم و سکون قاف و فتح و ضم بای موحده گور مرده از کنز و صراح۔

مقلقله بضم میم و فتح هر دو قاف آواز صراحی و شیشه از فرهنگ۔

مقاسمه بالکسر سوگند خوردن و کسے را چیزی بخشیدن۔

مقلد بلیشیه مراد از نقال و رقاص مغنیاگر

مقصوره بالفتح بمعنی حجرهٔ کوچک از قاموس و در کنز بمعنے تخت و حجله و در مدار و کشف جای استادن امام در مسجد۔

مقابله بضم میم و باے موحدهٔ مفتوح با همدیگر برابری کردن و با همدیگر روبرو شدن و باصطلاح علم نجوم نظر ستاره بستارهٔ دیگر بفاصلهٔ نصف دور فلک که یکصد و هشتاد درجه

باشد یعنی شش برج مثلاً قمر در چهارم درجهٔ سرطان باشد و مشتری در پنجم درجهٔ جدی و این دلیل بر تمام دشمنی ست۔

مقدم بضم میم و بکسر دال مشدد پیش رونده و آنچه پاره لشکر که پیش فرستند یا مطلبی که پیشتر گفته شود برای آسانی فهم مطالب دیگر از بهار و مؤید و منتخب و بفتح دال مشدد اسم مفعول بمعنی پیش داده شده از منتخب و بتخفیف دال خطا۔

مقنعه بالکسر چادر باریک یک عرض باشد از کشف و منتخب و بحر الجواهر۔

مقراضه بالکسر نوعی از پیکان دو شاخه و نام حلوائیست از رشیدی و برهان و مصطلحات۔

مقرعه بالکسر چوبیکه بآن بزنند و تازیانه و این صیغهٔ اسم آلا است از قرع بالفتح که بمعنی کوفتن ست۔

مقله بالضم تمام کاسهٔ چشم با سفیدی و سیاهی و ابن مقله نام خوشنویس که برشش خط ایجاد کرده۔

مقارنه جمع شدن دو کوکب در یک برج از منتخب۔

مقایسه باکسی قیاس کردن از منتخب۔

مقری بضم میم و سکون قاف و کسر رای مهمله خواننده و تعلیم کنندهٔ قرآن اطفال را و کور مقری عبارت از حافظ نابینا که کودکان را خواندن قرآن می آموزاند و بیشتر چنین حافظان نابینا که از ایام طفولیت نابینا میگردند در جوانی و پیری خود را گاهی در خواب بینا نمی بینند و شخصی که در جوانی و یا پیری نابینا میگردد همیشه خود را در خواب بینا می بیند۔

مقتدی بالضم و دال مهمله مکسور پیروی کننده و بفتح دال آنکه مردم پیروی او کنند یعنی پیشوا۔

مقتضی بالضم و کسر ضاد معجمه تقاضا کننده و بفتح ضاد معجمه و الف مقصوره تقاضا کرده شده از لطائف۔

مقضی بالفتح و ضاد معجمه مکسور گذارده شده و تمام کرده شده از منتخب و لطائف۔

معقبی بالضم از عقب در آینده از لطائف۔

مقتنی بضم میم و سکون قاف و فتح فوقانی و کسر نون سرمایه دار و سرمایه دهنده از لطائف۔

مقنی بضم میم و سکون قاف و کسر نون کاریز کننده۔

مقدمهٔ نحو زمخشری نام کتاب در علم نحو از جار الله زمخشری صاحب تفسیر کشاف۔

مقراضی قسمی از حلوا۔

مقراض هندی مقراض هند که بهتر باشد و بعض گویند که نوعی از مقراض که برگ تنبول فروشان دارند که پان را آن پیرایش میکنند یا آنچه فوفل را آن ریزه ریزه کنند۔

فصل میم مع کاف

مکتسب بضم میم و سکون کاف و فتح فوقانی و کسر سین مهمله بسعی خود حاصل کننده چیز را و بفتح سین مهمله بسعی و طلب حاصل کرده شده و جای حاصل کردن چیز بسعی خود۔

مکب بضم میم و کسر کاف و تشدید بای موحده بر رو در افتنده و بر رو در اندازنده و بفتح کاف بر رو انداخته شده مشتق از اکباب که بمعنی بر رو افگندن و بر رو افتادن است لازم و متعدی هر دو آمده از منتخب و کنز و خیابان۔

مکوکب بضم میم و فتح هر دو کاف عربی و بای موحده ستاره دار کرده شده و آنچه از زر و نقره مسمار داشته باشد۔

مکعب بضم میم و فتح کاف و عین مهمله مشدد مفتوح و بای موحده چهار گوشه کرده شده و زنیکه نار پستان باشد۔

مکاسب بفتح میم و کسر سین مهمله کسبها و پیشها و این جمع کسب ست خلاف القیاس۔

مکروب اندوهناک از لطائف۔

مکاتب بضم میم و فتح تای فوقانی و موحده غلامی که برضای مالک خود قیمت خود را متکفل شود که از مزدوری خود بمالک خویش ادا نماید و آزاد گردد۔

مکونات بضم میم و فتح کاف و تشدید واو مفتوحه و نون و تای فوقانی بمعنی مخلوقات و موجودات۔

مکنت بضم میم بمعنی قدرت و توانگری از مدار و مؤید و منتخب و بالفتح بمعنی

خطاست ۔

مکاوحت بضم میم و حرف پنجم حاے حطی کوشیدن و دشمنی کردن و دشنام دادن از منتخب و کنز و صراح ۔

مکرمت بضم را، بمعنی بزرگی و نوازش از کشف و صراح و مؤید ۔

مکاشحت بشین معجمه و حاے مهمله دشمنی کردن از کنز ۔

مکیدت بفتح میم و کسر کاف بداندیشی از منتخب و صراح ۔

مکانت بفتح پایگاه و مرتبه و عزت از صراح ۔

مکافات بضم میم باهم برابر شدن و برابر استادن و پاداش و سزای بد از منتخب و صراح و کنز و غیر آن و این در اصل مکافئة بود یاے متحرک ما قبل او مفتوح آن یا را بالف بدل کردند مکافات گردید و این مصدر بمعنی حاصل بالمصدر مستعمل میشود ۔

مکث بالفتح و سکون کاف و ثاے مثلثه درنگ کردن و انتظار نمودن و بالضم و بالکسر بمعنی درنگ از صراح و منتخب ۔

مکائد جمع مکیده بمعنی بدرگالی و بد اندیشی از خیابان ۔

مکید بضم کید کننده از لطائف ۔

مکثار بالکسر و ثاے مثلثه کثیر الکلام و بسیار گو از شرح مقامات حریری ۔

مکسور شکسته و کسر داده شده یعنی حرکت زیر داده شده ۔

مکفر بضم میم و فتح کاف و تشدید فاے مکسور کفاره دهنده و کافر خواننده کسی را از منتخب ۔

مکرر بار بار کرده شده و باصطلاح بمعنی خیر و خوب ست ۔

مگس گیر بهر دو کاف فارسی عنکبوت

مکنوز خزانه کرده شده و مجازاً بمعنی پنهان داشته باشد ۔

مکاس بضم میم و کاف عربی و سین مهمله توقف کردن صاحب کالا در بیع از مصطلحات

مکناس بالکسر و نون و سین مهمله جاروب و از لطائف ۔

مکیس بضم میم و کسر کاف و یاے مجهول و سین مهمله اماله مکاس در معامله نهایت طلبیده کردن و تنگی گرفتن در بیع از جهانگیری و کشف و منتخب و صاحب مؤید نوشته که مکیس بمعنی مرد باوقار و در اصل این لفظ بثاے مثلثه بود و فارسیان بسین مهمله نویسند و بعضے بمعنی نقصان و کمی نوشته اند و در برهان بمعنی نهایت تاکید و مبالغه کردن در کاری و بمعنی باج و خراج اول اصح ست ۔

مکتنس بالضم و تاے فوقانی مفتوح و کسر نون و سین مهمله خس و خاشاک روبنده از لطائف ۔

مکتنف بالضم پناه جوینده و یکسو شونده از لطائف ۔

مکفوف در لغت پیراهن نور دیده و باصطلاح عروض رکن هفت حرفیکه حرف هفتم ساکن را از آخرش انداخته باشند چون از مفاعیلن نون بیندازند مفاعیل ماند بضم لام ۔

مکوک بفتح میم و ضم کاف بمعنی ماکو بهندی نال گویند که جولاهه دارد ۔

مکبول حرف سوم باے موحده بند کرده شده و محبوس از منتخب ۔

مکلل بضم میم و فتح کاف و فتح لام مشدد بمعنی درخشان و ملمع کرده شده و تاج بر سر نهاده شده از منتخب ۔

مکحل بضم میم و تشدید حاے مهمله بر وزن منور سرمه سا و بالضم و حاے مفتوح بمعنی سرمه دان از منتخب ۔

مکحول بجاے مهمله سرمه سا ۔

مکیل بفتح میم و کسر کاف و سکون تحتانی به پیمانه پیموده شده ۔

مکاییل بفتح میم جمع مکیال بالکسر بمعنی پیمانه است از شرح نصاب ۔

مکمل بضم میم و فتح کاف و تشدید میم مکسور تمام و کامل گرداننده و بفتح میم ثانی تمام و کامل گردانیده شده ۔

مکیال بالکسر پیمانه ۔

مکتتم بالضم و هر دو تاے فوقانی مفتوح پوشیده از لطائف ۔

مکارم بفتح میم و کسر را و از شهاد بزرگواریها

واین جمع مکرمت ست۔

مکرم بالضم ورار مہملہ مکسور نوازندہ وبخشش کنندہ وبضم میم وفتح کاف وتشدید رار مفتوح گرامی کردہ شدہ وبزرگ داشتہ شدہ وبکسر رار گرامی کنندہ۔

مکتوم پوشیدہ وکنایہ از راز از منتخب۔

مکون بالضم میم وفتح کاف وتشدید واو مفتوح ہست نمودہ شدہ وپیدا کردہ شدہ۔

مکان جای بودن صیغۂ اسم ظرف ست مشتق از کون بالفتح کہ بمعنی بودن ست و بمعنی مطلق جای مستعمل۔

مکنون پنہان داشتہ شدہ واین صیغۂ اسم مفعول ست ماخوذ از کن بالفتح کہ بمعنی پوشیدن ست از کشف ومنتخب وغیرہا چون گوہر قیمتی وخوش آب را بمحافظت پوشیدہ دارند لہذا مجازاً گوہر مکنون گوہر قیمتی وخوش آب را گویند۔

مکین مکان دارندہ وصاحب مکان۔

مکمن بفتح ہر دو میم وسکون کاف جای پنہان شدن وکمینگاہ صیغۂ اسم ظرف از کمون کہ بفتحتین بمعنی پنہان شدن ست از منتخب۔

مکامن بفتح میم اول وکسر میم ثانی جمع مکمن کہ بمعنی جای پوشیدہ شدن ست از منتخب۔

مکران بفتح نام شہر۔

مکس ران بفتحتین وکاف فارسی بہندی مورچھل وچونری گویند کہ از پرہای دم طاؤس وموی دم گاؤ کوہی سازند۔

مکتسبہ بالضم کسب کردہ شدہ وبمحنت حاصل کردہ شدہ۔

مکرعہ بفتح مشک آب از لطائف۔

مکابرہ بزرگی خود بر دیگری ثابت کردن ومعارضہ وغلبہ وجنگ کردن باکسی از منتخب وکشف۔

مکنسہ بکسر میم وسکون کاف وفتح نون وسین مہملہ جاروب از صراح۔

مکتب خانہ اگرچہ عند التحقیق این ترکیب غلط ست چراکہ لفظ مکتب کہ صیغۂ اسم ظرف باشد بمعنی جای کتابت حاجت بلفظ خانہ ندارد اگرچہ بعض استادان بسبیل تجرید در شعر خود آوردہ اند چنانچہ میرزا محمد علی صائب گوید

بیت تا مبادا آگاہ از ذوق گرفتاری شوند ٭ می کنم آزاد طفلان را ز مکتب خانہا

مگر اولی ہمین ست کہ ازین قسم الفاظ اجتناب نمایند۔

مکلاوہ بالضم لفظ ہندیست بمعنی گونا کہ معمول ہند دانست کہ مکرر عروس را بخانہ آرند۔

مکارہ بفتح میم وتخفیف کاف وکسر رار مہملہ وہای ملفوظ بر وزن مساجد بمعنی مکروہات یعنی رنج وسختیہا وبفتح میم وتشدید کاف وفتح را وہای مختفی زن بسیار مکر کنندہ۔

مکاتبہ باہم دیگر نامہ نوشتن ومجازاً نامہ را نیز گویند وبندہ را بمال او فروختن از منتخب۔

مکاشفہ دشمنی آشکارا کردن وجنگ کردن وظاہر شدن اسرار وامور غیبی در دل ولی اللہ۔

ملتسی بالضم وسین مہملہ مکسور پوشیدہ وگلیم در بر کشندہ از اکتسا کذا فی المنتخب۔

مکاری بالضم میم خرہندہ وکرایہ دہندہ یعنی کسیکہ اسپ وشتر وغیرہ بکرایہ دہد از منتخب ولطائف ومصطلحات۔

مکتسبی حاصل کردہ شدہ چہ مکتسب بضم میم وفتح سین مہملہ مصدر میمی نیز ست بمعنی اکتساب وچون یای نسبت بمصدر ملحق شود گاہی بمعنی مفعول می آید۔

ملتفی بالضم وفای مکسور کفایت دہندہ۔

ملتفی کافی وبسند کنندہ بچیزی از صراح۔

مکافی بضم میم بمعنی مساوی وبرابر از صراح

فصل میم مع لام

ملجا بالفتح وحرف چہارم ہمزہ کہ بصورت الف ست بمعنے جای پناہ ماخوذ از لجاء کہ بمعنی پناہ گرفتن ست۔

ملا بفتح میم ودر آخر الف بمعنی آشکارا وگاہی عبارت از انجمن ومحفل وبفتح میم ودر آخر ہمزہ بمعنی گروہ مردم اشراف و بزرگ از کنز ومنتخب وبضم میم وتشدید لام وبعد الف ہمزہ صیغۂ مبالغہ بمعنی بسیار پر یعنے پر بسیار از علم ماخوذ از ملؤ کہ بمعنی پری ست چنانچہ کبار بالضم وتشدید بمعنی بسیار بزرگ فارسیان این قسم الف ممدودہ را مقصورہ خوانند مگر در اضافت وصفیت۔

ملتجا بالضم وجیم عربی جای پناه و پناه گرفتن از شرح نصاب و لطائف۔

ملتقی بضم اول و فتح قاف جای بهم رسیدن دو چیز و جای وصل از منتخب۔

ملکا بفتح میم و سکون لام نام مردی که فقیه و مجتهد ترسایان بوده است از مؤید۔

ملک بدا نام شخصی۔

ملأ الاعلی بفتح میم و ضم همزه که حرف سوم ست و سکون لام و فتح همزه و سکون عین و فتح لام و در آخر الف بصورت یا گروه فرشتگان در عالم علوی چه ملا بفتحتین بروزن فعل بمعنی گروه مردم اشراف و اعلی بمعنی برتر صیغهٔ اسم تفضیل۔

ملبب بضم میم و فتح لام و تشدید موحده مفتوحه و بعده موحدهٔ دیگر بمعنی لبالب این لفظ از روی حقیقت غلط ست مگر جانب صحت دارد لهذا جائز باشد چرا که ظریفان بوقت ظرافت الفاظ فارسی را بوضع الفاظ عربی می تراشند چنانکه مرغن بمعنی بسیار روغن دار و مشمشد بمعنی متحیر و بیخبر و مزلف بمعنی معشوق صاحب زلف از مزیل وغیره۔

ملتهب بضم میم و سکون لام و فتح فوقانی و کسر ها و بای موحده شعله زن و آتش زبانه کشنده و فروزان از منتخب و لطائف۔

ملاعب بفتح میم و کسر عین بازیها۔

ملازمت بفتح زای معجمه پیوسته بودن بجای یا نزد کسی از منتخب و کسانیکه بذال معجمه نویسند محض بیجا۔

ملاحت نمکینی و نوعی از لون آدمی که مائل بسیاهی باشد چون درین قسم رنگ یک گونه تابشی و لمعان میباشد که طبیعت ادراک خوبی و کیفیت آنرا مطبوع و مرغوب میداند لهذا بلحاظ مرغوبیت آنرا به نمکینی صفت کردند فافهم۔

ملکت بضم پادشاهی از منتخب۔

ملکات بفتح میم و فتح لام جمع ملکه و قوت حصول هر شی ست در طبیعت۔

ملاست بفتح نرمی و صافی و همواری از صراح۔

ملابست باهمدیگر مشابهت داشتن از منتخب۔

ملامست جماع کردن و بهمدیگر سائیدن از منتخب۔

ملبوسات جامهای که از آن لباس ساخته شود و جامهای پوشیدنی۔

ملائمت بضم میم و فتح یای تحتانی سازداری و دو چیز را فراهم آوردن و مجازاً بمعنی نرمی از منتخب و صراح۔

ملتفت بضم میم و کسر فا برگشته بسوی کسی یا چیزی نگرنده از صراح۔

ملت بکسر میم و فتح لام مشدد و در منتخب بمعنی دین و در لطائف و شرح نصاب بمعنی گروه و در صراح کیش و شریعت۔

ملکوت بفتحتین پادشاهی پروردگاری و تصرف در عالم فرشتگان و باصطلاح صوفیان عالم معنی که عالم ارواح ست از مدار و کشف و کنز و بعضی بمعنی عالم غیب نوشته و در بعضی از رسائل تصوف مسطور ست که ملکوت مقام عبادت فرشتگان ست یعنی طاعت بی قصور و بی فتور حاصل شود چنانکه مقام عباد ملائکه است۔

ملوث بضم میم و فتح لام و تشدید واو مفتوحه و ثای مثلثه آلوده از منتخب۔

ملیح نمکین و مجازاً شدید بیح که سفید لون باشد از منتخب و کنز وغیرهما۔

ملح بضم میم و کسر لام و تشدید حای مهمله مبالغه کننده در کاری۔

ملاح کشتیبان و این ماخوذ ست از ملح بالفتح که بمعنی بهر دو بال طپیدن مرغ ست از منتخب۔

ملواح بالکسر و حای مهمله مرغیکه بدام بندند تا آنرا دیده دیگر مرغان بیایند از شرفی و منتخب۔

ملاخ بفتح میم و خای معجمه نام شهری از شرفی و در برهان نام جزیره۔

ملحد بضم میم و کسر حای مهمله از راه حق برگردنده و فاسق و بیدین از منتخب۔

ملند بفتح اول و لام مضموم و نون و دال مهمله صیغهٔ نهی ست بمعنی لاف و گزاف مزن از لند بالضم که بمعنی لاف و گزاف باشد از لطائف۔

ملتحد بالضم و حای مهمله پناه گاه از لطائف و صراح۔

ملاذ بفتح جای پناه و بفتح اول و تشدید ذال معجمه بمعنی چیزهای لذیذ جمع ملذ بر وزن مهم ست و بفتح اول و تشدید لام دروغگو که گوید و نکند از کشف و منتخب۔

ملک عنبر پادشاه عنبریان که قومی بود از عرب که در بعضی بلاد دکن تسلط داشتند۔

ملک نیمروز رستم چرا که او پادشاه سیستان بود و ملک سیستان را نام نیمروز ست از برهان

ملبوس جامه پوشیدنی مثل پیراهن و قبا و دستار و کلاه وغیره۔

ملابس بفتح میم و کسر موحده و سین مهمله جمع ملبس که بمعنی پوشش و لباس ست کما فی الصراح۔

ملتبس بالضم و بای موحده مفتوح پوشیده و اشتباه کرده شده۔

ملماس بالکسر در ابیات تحفهٔ نصاب بمعنی قلم آورده و در دیگر کتب لغت یافته نشد۔

ملخص بضم میم و فتح لام و خای معجمه مشدد مفتوح و صاد مهمله پاک کرده شده و خالص و خلاصه کرده شده از منتخب و شرح نصاب و بمعنی مختصر نیز آمده۔

ملاط بکسر میم و طای مهمله گلی که بآن سنگ و خشتهای دیوار را وصل کنند از منتخب و شرح نصاب۔

ملتقط بضم میم و فتح قاف و طای مهمله چیده شده و در فرو کرده شده و برداشته شده و بکسر قاف برچیننده و در فرو کننده و بردارنده از لطائف

ملحوظ بدنباله چشم نگریسته شده از صراح۔

ملمع روشن کرده شده و درخشان کرده شده و آنچه بورق طلا روشن کنند و در اصطلاح صنعتیکه یک مصرعه عربی و یک مصرعه فارسی یا بیتی عربی و بیتی فارسی داشته باشد۔

ملتاع بالضم و حرف ثالث تای فوقانی و عین مهمله بمعنی سوزنده و مجازاً بمعنی مشتاق و حریص۔

ملهوف اندوهگین و مظلوم از کشف و منتخب

ملق بفتح میم و کسر لام آنکه بزبان چاپلوسی کند و در دل اخلاص نداشته باشد و بفتح محو کردن و دوست داشتن و چاپلوسی و بفتحتین زمین هموار از لطائف و بعضی نوشته که بفتحتین آواز آب که از خشت انداختن بر می آید۔

ملصق بضم میم و کسر صاد مهمله در چسپنده و بفتح صاد چسپیده شده از منتخب۔

ملحق بکسر حای مهمله در رسنده و در رسانند و دریابنده و آنچه بآخر چیزی پیوسته شود از صراح و منتخب۔

ملک بفتحتین فرشته و آنچه قائم شود باو کاری و بفتح میم و کسر لام بمعنی پادشاه و بالکسر مالک چیزی شدن و آنچه حق کسی بوده و در راه راست و ثبتی که از جامه پوشی حاصل شود و گاهی مجازاً بمعنی جامه آید و بالضم پادشاه شدن از منتخب و در شرح اصطلاحات صوفیه نوشته که ملک بالضم ماسوا الله از ممکنات موجوده و مقدوره و در اصطلاح صوفیه از عالم شهادت عبارت ست چنانچه ملکوت عالم غیب و جبروت عالم انوار قاهره و لاهوت عالم ذات حق و بعضی نوشته که ملک بفتح میم و کسر لام بزمانهٔ قدیم امیر را نیز میگفتند۔

ملیک بفتح میم و کسر لام مالک و صاحب و نام حق تعالی از لطائف۔

ملاک بکسر میم اصل چیزی و آنچه چیزی باو قائم باشد از منتخب۔

مُلّا جلال کتابی در منطق و این شرح تهذیب ست از مُلّا جلال۔

ملل بکسر میم و فتح لام اول جمع ملت که بمعنی دین و مذهب ست و اطلاق ملت بر دین حق و باطل هر دو آمده و ملل و نحل بمعنی دینها و مذهبها چه نحل جمع نحله است که بالکسر بمعنی مذهب سوای اسلام باشد کذا فی المنتخب

مل بضم میم شراب از لطائف و برهان۔

ملک الکلام بفتح میم و کسر لام لقب شخصیکه ملک قمی نام داشت از مصاحبان ابراهیم عادل شاه ممدوح ظهوری۔

ملثوم بالفتح و ثای مثلثه بوسیده و بوسه داده شده از منتخب۔

ملثم بضم میم و فتح لام و تشدید ثای مثلثه مفتوح بوسیده شده۔

ملتئم بضم میم و سکون لام و فتح تای فوقانی و فتح همزه زخمی که به شده هر دو لب آن بهدیگر پیوسته شده باشد و بکسر همزه التیام

و بوشتگی دهنده از صراح۔

ملثثم بضم میم و حرف چهارم ثای مثلثه مفتوح جای بوسه و بوسیده شده و بکسر ثای مثلثه بوسنده

ملحم بضم میم و سکون لام و فتح حای حطی نوعی از پارچه ابریشمی که نهایت ملائم باشد از منتخب و مؤید۔

ملتزم بضم میم و فتح زای معجمه موضعی است نزدیک رکن یمانی در محاذی کعبه حاجتمندان در آنجا دعا میکنند و بکسر زای معجمه بر خود لازم گیرنده از منتخب۔

ملوم بفتح میم و ضم لام ملامت کرده شده از منتخب و صراح۔

ملازم بضم میم و کسر زای معجمه همیشه باشنده بجای یا نزد کسی از منتخب و بمناسبت همین معنی نوکر را گویند۔

ملام بفتح اول مصدر میمی ست بمعنی ملامت کردن و جای ملامت۔

ملهم بضم میم و سکون لام و کسر ها الهام کننده یعنی در دل افگننده از جنس خیر و آن حق تعالی ست و بفتح ها الهام کرده شده۔

ملائم بضم میم و کسر همزه که حرف چهارم است بمعنی نرم و فراهم آینده و بمعنی موافق و مناسب طبع۔

ملوین بفتح روز و شب از کشف و بحر الجواهر و مؤید و منتخب۔

ملک یمین بکسر میم در اصطلاح فقه بمعنی کنیز و غلام چه یمین در لغت بمعنی غلبه است و غلام و کنیز از غلبها سلامی آیند حالا مجازا غلام و کنیز زر خرید را نیز ملک یمین گویند۔

ملون بضم میم و فتح لام و تشدید واو مفتوح رنگ آمیزی کرده شده و رنگارنگ کرده شده

ملقن بالضم و قاف مفتوح تلقین کرده شده و بکسر قاف تلقین کننده از لطائف

ملاعین بفتح میم و کسر عین جمع ملعون ست

ملآن بفتح میم و سکون لام و مد همزه و نون بروزن فعلان بمعنی پر کننده و مجازا بمعنی پر از شرح نصاب۔

ملطیه بفتح اول و ثانی و کسر طای حطی و تشدید یای تحتانی نام شهریست در روم که در ابتدای اسلام مسکن کفار بود و آنچه در بعض نسخ گلستان ملیط بروزن قصیده نوشته است غلط ست از صراح و تقویم البلدان۔

ملتحمه بضم میم و کسر حای حطی طبقه اول برونی که ماس هواست از هفت طبقات چشم که عکس صور و اشکال که دیده می شود اول در آن می افتد۔

ملازه بضم میم و فتح زای معجمه گوشت پاره که اندرون حلق آویخته میباشد بهندی آنرا کاگ گویند از برهان و در مدار بزای فارسی ست۔

ملاحظه بضم میم و فتح حای حطی و ظای معجمه بگوشه چشم نگریستن از کشف۔

ملاطفه باکسی نکوئی کردن و مجازا مکتوب و مراسله را نیز گویند معنی اول از منتخب۔

ملکه بفتحات ثلاثه تحت حصول شئی در ذهن و قدرت کردن کاری که متمکن گردد بطبیعت کسی از منتخب و بحر الجواهر و بفتح میم و کسر لام زن بادشاه۔

ملاعنه بفتح میم و کسر عین جمع ملعون ست خلاف القیاس و بضم میم و فتح عین صیغه اسم مفعول از مفاعله و تا در آخر برای تانیث ست چرا که این لفظ در صفت لفظ جمع واقع ست و لفظ جمع نزد نحویان حکم مؤنث دارد کدر ابوالفضل افاعنه ملاعنه است۔

ملازاده نام کتابی در علم معانی ست و در اصل نام مصنف اوست و در اصطلاح کنایه از آلت رجولیت۔

ملاحده بفتح میم و کسر حای حطی جمع ملحد این در اصل ملاحده بود تا یعنی ها در آخر بجهت تاکید معنی جمع زیاده کرده چرا که گاهی در آخر صیغه جمع منتهی الجموع وغیره تا بجهت تاکید جمع زائد می آرند چنانچه ملائک و ملائکه و صیاقل و صیاقله جمع صیقل از شرح فصول اکبری۔

ملک شاه نام بادشاه عظیم الشان از سلجوقیان که نظام نام وزیری داشت که بسیار سخی و کریم الطبع بود۔

ملکات فاضله چهارگانه حکمت و شجاعت و عفت و عدالت۔

ملکات ردیه هشتگانه حسد و نخوت و بخل و حرص و کذب و غضب و کبر و بیحیائی

ملکات فاضله خصلتهای خوب۔
ملحمه بالفتح و حای حطی جای جنگ عظیم و در صراح فتنه و جنگ بزرگ گویا ماخوذ از لحم ست چنانچه مسلخه از سلخ از لطائف۔
ملاعبه بضم میم و فتح عین حطی با کسی بازی کردن از منتخب۔
ملائکه فرشتگان جمع ملک ست در اصل ملائک بود ها بجهت تاکید معنی زیاده کرده اند چنانکه ملاحده جمع ملحد و صیاقله جمع صیقل۔
ملعقه بکسر و عین حطی مفتوح و بعده قاف چمچه و قاشق آهنی و باصطلاح اطبا نام وزن معین ست از معجونات و عسل چهار مثقال را ملعقه نامند و از دواهای دیگر یک مثقال را ملعقه گویند و مثقال چهار و نیم ماشه باشد و لفظ ملعقه بضم میم نیز نوشته اند و از منتخب بالکسر و از برهان بالفتح۔
ملک آوازه بلند آوازه۔
ملهی بضم میم و سکون لام غافل کننده و در بازی آرنده۔
ملاهی بالفتح بازیها از کشف و منتخب۔
ملک قمی ملک الشعرای پای تخت سلطان عادل ابراهیم شاه تخت نشین بیجاپور او دختر خود را بظهوری داده بود۔
ملتوی بالضم پیچیده و پیچ در پیچ شونده و نوعی از حرکت جنبش که بجو ریسمان پیچیده محسوس شود۔
ملتانی در ولایت مطلق هندو را ملتانی گویند

از چراغ هدایت۔
ملتجی بالضم پناه جوینده از لطائف۔
ملی بالضم و لام مکسور توانگر از لطائف۔

فصل میم مع میم

مملکت بفتح اول و سکون ثانی و ضم لام و فتح کاف مقام سلطنت و بمعنی پادشاهی و بفتح و کسر لام نیز آمده از قاموس و منتخب و کنز۔
ممات بفتح مرگ از کشف و کنز و ممات مصدر میمیست در اصل موت بر وزن مفعل بود واو متحرک ماقبل آن حرف صحیح ساکن حرکت واو نقل کرده بماقبل دادند واو در اصل متحرک بود اکنون ماقبلش مفتوح گشت و آن واو را بالف بدل کردند ممات شد۔
مماثلت مانند شدن از منتخب۔
ممازجت آمیختگی و ارتباط۔
ممانعت بضم اول و فتح نون باز داشتن و منع کردن۔
ممرضیت بکسر میم اول و سکون ثانی و ضاد معجمه مکسور و تشدید تحتانی بسیار مریض شدن و مجازاً بمعنی غلطی۔
ممقوت بقاف تای فوقانی بر وزن مفعول دشمن گرفته شده و مبغوض از مؤید و کنز و خیابان۔
ممایزت حرف جیم زای معجمه جدا ساختن و تمیز کردن۔
ممارات بفتح گذشتها و ماجراها از لطائف و بضم اول با کسی رفتن و خصومت و عداوت و ستیزه کردن از منتخب۔

مماشات بضم اول و شین معجمه با کسی رفتن و همراهی کردن از منتخب۔
مماطلت بطای حطی دفع الوقت کردن و فرصت نمودن و پس افگندن کار از منتخب
ممارست بضم اول و فتح را حطی کوشیدن و تفحص کردن و تجربه نمودن و در کاری رنج نمودن و درمان کردن از مدار و صراح و منتخب و کنز و کشف و دری
ممزوج آمیخته شده و شراب که با گلاب یا دیگر عرق آن را آمیخته باشند۔
ممتزج بالضم و زای معجمه مکسور آمیزنده و آمیخته شونده۔
مملوح در آخر حای حطی بمعنی نمکین و بمعنی دیده شده و درین صورت مقلوب ملموح ست۔
ممزح بضم میم اول و فتح میم دوم و فتح زای معجمه مشدد و حای حطی جامه است قیمتی از قسم کتان و بمعنی آب خانه از شرح دیوان خاقانی و در دیگر کتب معتبره یافته نشده۔
ممسخ بضم اول و کسر سین حطی و خای معجمه مسخ کننده یعنی برگرداننده صورت اصلی را بصورت زشت۔
ممتد کشیده شده و دراز شده از منتخب۔
ممهد بضم اول و فتح ثانی و های مشدده مفتوحه گسترده شده و نیکو کرده شده و بکسر ها گستراننده از منتخب۔
ممرد بضم اول و فتح میم دوم و در آخر دال حطی بر وزن منور بنای درخشان و ساده و هموار از منتخب۔

ممدّ بضم اول وکسر دوم وتشدید دال مددکننده از منتخب۔

ممدد بضم اول وفتح دوم وکسر دال مشدد اول نام دردیکه ازان عصب اندام کشیده میشود از شرح نصاب۔

ممکن الوجود آنست که نه وجودش ضروری و نه عدم آن ضروری بود وآن مخلوقات است۔

ممر بفتحتین دراء مشدد راه وجای گذشتن و مجازاً بمعنی سبب نیز مستعمل ست از مدار و مؤید و منتخب۔

ممطر بضم اول وسکون دوم وکسر طای مهمله بارندهٔ باران۔

ممیّز بضم اول وفتح ثانی وتشدید تحتانی مکسور وزای معجمه تمیز کننده وجدا کننده خوب از زشت

مماس بضم اول وسین مهمله مشدد وباهم ساییده شده وباهم ساییده وجای بهم سودن چه این اسم فاعل واسم مفعول واسم ظرفست از مفاعله وماخذ این مس باشد بفتح وتشدید که مضاعف ست از منتخب۔

ممضوع بضاد وعین معجمتین خاییده شده۔

ممالک بفتح مقامهای پادشاهی واین جمع مملکت ست از کشف ومنتخب۔

مملوک بنده از منتخب۔

ممالیک بفتح اول وکسر لام جمع مملوک است وآن غلام وکنیز ودیگر اشیا باشد۔

ممسک بالضم وسین مهمله مکسور سنگ در زننده وبازدارنده از خروج وبمعنی بخیل از صراح وکنز۔

مماثل بضم میم چیزی مانند شونده وبرابر از منتخب۔

مملّ بضم میم اول وکسر میم ثانی وتشدید لام ملول کننده۔

ممتحن بالضم وتای فوقانی وحای مهمله هر دو مفتوح آزموده شده از منتخب۔

ممنون بالفتح نعمت داده شده ومنت نهاده شده ونقصان کرده شده از لطائف۔

ممتهن بالضم خوار کرده شده ماخوذ از مهانت از لطائف۔

ممکّن بالضم وکاف مکسور دست دهنده وپیدا شونده و گاهی بمعنی مخلوق وانسان نیز آید وبضم اول وفتح دوم وتشدید کاف مفتوح قائم ویا برجا کرده شده وبکسر کاف مشدد قائم ویا برجا کننده کسی را۔

مملوّ بفتح اول وسکون دوم وضمهٔ لام و تشدید واو پر کرده شده صیغهٔ اسم مفعول ست از ملا ودراصل مملوء بود بروزن مفعول پس همزه را بواو بدل کردند وواو را در واو ادغام کردند مملو شد وفارسیان بتخفیف هم آرند ونیز درست باشد بضم میم اول وسکون دوم وفتح لام بروزن مکرم وزن دیگر نیز صیغهٔ اسم مفعول ست از باب افعال ماخوذ از ملا که بمعنی پر کردن باشد۔

مموّه بضم اول وفتح ثانی وتشدید واو مفتوح زراندوده وملمع کرده شده از منتخب و دروغیکه بفریب آن را مانند راست گردانیده باشند ونام صنعتی ست۔

ممسحه بالکسر وسین مهمله وحای مهمله مالیدنی چیزیکه بدان چیز دیگر را بمالند وبمعنی گلمالهٔ معماران مستعمل از شرح نصاب۔

ممسک الاعنه وممسک العنان نام شکل دوازدهم از اشکال شمالی بصورت مرد استاده بیکدست تازیانه وبدست دیگر عنان اسپ کواکبش چهارده۔

ممضی بفتح میم اول وسکون میم ثانی وکسر ضاد معجمه وتشدید یا گذشته شده وروان کرده شده۔

ممتلی بالضم پر وآگنده واین اسم فاعل ست از امتلا۔

فصل میم مع نون

منا بکسر اول موضعی ست در مکهٔ معظمه که مقام بازار ست وحاجیان در آنجا قربانی کنند وبضم اول امیدها چرا که جمع منیه ست که بالضم بمعنی آرزو ومقصد باشد وبالفتح مقدار واندازه وبرابر دو من که در وزن سنجیدن مقرر ست وبمعنی منازل نیز آمده برین تقدیر مخفف منازل باشد از منتخب وغیر آن۔

منادی بضم میم وفتح دال ودر آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی آواز داده شده وخوانده شده ومرادف ندا نیز آمده از منتخب

منسار بکسر میم وسکون وسین مهمله عصا از کنز وشرح نصاب وصراح۔

منشا بفتح میم و سکون نون و فتح شین معجمه و
بعده همزه بصورت الف و آنچه که مردم بعد الف
که در حقیقت همزه است همزه دیگر نویسند خطا ست و
اگر نویسند بالاے الف باید نوشت بجهت اشاره
ازینمعنی که این الف نیست همزه است بمعنی جاے
پیدا شدن و جای بودن مگر در عرف بمعنی سبب
مستعمل میشود۔

منقّی بضم میم و فتح نون و تشدید قاف مفتوح
و در آخر الف بصورت یا پاک کرده شده و صاف
کرده شده چنانچه مویز منقّی و آمله منقّی مویز میوهٔ
معروفست که در دوا بکار آید منقّی صفت آنست
یعنی مویز که آنرا از تخمش پاک و صاف کرده باشند
و بعض مردم که مویز را منقّی گویند و از لفظ مویز
غافل میشوند غلطی عظیم ست۔

منقلا بالکسر حرف سوم قاف و نون پیش
یعنی هراول۔

منکوب خراب و بدحال و سختی رسیده شده
از منتخب و کشف و کنز۔

منتخب بالضم و خاے معجمه مفتوح برگزیده
شده و این صیغهٔ اسم مفعول ست از باب
افتعال از کنز و کشف۔

منکب بالفتح و کاف مکسور کتف و دوش
از صراح و مؤید و منتخب و کنز و مدار۔

منجلاب بالفتح و جیم عربی مفتوح مغاکی
باشد که آب حمام یا آب باورچیخانه و امثال
آن دران جمع شود و ظاهر ست که آن نهایت
مکروه و بدبو باشد از برهان و جهانگیری و در
خیابان نوشته که صاحب بهار عجم گوید در ترکیب
این لفظ ظاهر آنست که مرکب باشد از منجل که
اسم ظرف ست از نجل که بمعنے انداختن چیزیست
و لفظ آب پس منجلاب بمعنی جای انداختن
آب باشد۔

مناقب بفتح میم و کسر قاف اوصاف
حمیده۔

منصب بفتح میم و کسر صاد مهمله جای
برپا شدن و مجازاً بمعنی رتبه و عهده جلیل القدر
که برای امرا از حضور پادشاه هندوستان مقرر
گردد و بفتح صاد خطا ست از مؤید و کشف و
مزیل و از تحقیقات خان آرزو چنین تحقیق
رسیده که لفظ منصب بفتح صاد شهرت دارد
باقتضای ضابطهٔ تصریف بکسر صاد باید و این
غلط عام ست نه غلط عوام بدانکه غلط بر دو گونه
است یکی غلط عام چنانکه لفظ منصب بکسر صاد
ست و بفتح صاد گرفته شود و چنانکه شعرای عامه
بالفظ لب و غبغب قافیه کرده اند دیگر غلط عوام
چنانکه لفظ تعینات بمعنی شخص تعین کرده شده
بطرفی و کاری و این استعمال عوام ست تم کلامه

منسکب بضم میم و سکون نون و فتح
سین مهمله و کسر کاف آب ریزنده و گریه بسیار
کننده از منتخب۔

مناب بفتح میم و در آخر بای موحده
جای ایستادن و نیز بمعنی ایستادن بجای کسی
از منتخب۔

منتسب بالضم و سین مهمله مکسور نسبت
دارنده باکسی۔

مندوب بالفتح لفظی که در رثای مصیبت
یا گریه بطریق نوحه تلفظ نموده شود۔

مناکب بفتح میم و کسر کاف دوشها و
کتفهای مردم۔

منقلب بضم میم و کسر لام برگردنده
و دگرگون شونده و باصطلاح منجمین قسمی از
اقسام ثلاثهٔ بروج دوازده گانه باعتبار
تاثیرات سعادت و نحوست در طالع برج
منقلب کار راست و درست نیاید و بفتح
لام مصدر میمیست بمعنی برگشتن و هم اسم ظرف
بمعنی جای برگشتن و دگرگون شدن و چون
این از باب انفعال ست لهذا اسم مفعول
ازین نمی آید از قاموس و غیر آن و آنچه در
منتخب بمعنی مفعول نوشته از تصرف کاتبان ست

منسحب بسین مهمله و حای کشیده شونده
از لطائف و منتخب۔

مناکیب بفتح میم و کسر کاف خراب و
بدحالان و سختی رسیدگان این جمع منکوب
ست از منتخب۔

منوب بفتح میم و ضم نون و سکون
واو و بای موحده نیابت کرده شده۔

منشعب بالضم و شین معجمه مفتوح
و کسر عین مهمله شاخ شاخ شونده و نام
کتابی ست در علم صرف۔

مناسبت بفتح سین مهمله باهم نسبت
داشتن از منتخب۔

منادمت بضم میم و فتح دال همنشینی از منتخب۔

منافرت باکسی نزد حاکم رفتن برای اثبات بزرگی حسب و نسب از منتخب و صراح۔

منعوت نعت کرده شده و صفت کرده شده۔

منافات بضم از هم جدا شدن و نفی کردن و با هم هر دیگری را نفیست کردن چنانکه نقیض و ضدیت که میان شب و روز و گرمی و سردی ست از کشف۔

منشآت بضم میم و سکون نون و فتح شین معجمه و الف ممدوده و تای فوقانی بر وزن منفعلات انشا کرده شده‌ها و این جمع منشی است که بضم میم و سکون نون و شین معجمه صیغهٔ اسم مفعول باشد از انشا و مراد از منشآت مسودات و عبارات و تصنیفات ست۔

منیت بضم میم و سکون نون و فتح تحتانی آرزو و مقصود و بفتح میم و کسر نون و تشدید تحتانی مفتوح موت و مرگ از منتخب و مدار و بحر الجواهر و کنز۔

منقصت بفتح میم و سکون نون و کسر قاف و فتح صاد مهمله نقصان و عیب از مهذب۔

منقضت بفتح میم و کسر قاف و ضاد معجمه نقیض و شکستگی از شمسی۔

منحوت بحای مهمله تراشیده شده از لطائف۔

منحت بالکسر حای مهمله تیشه درنده از شرح نصاب۔

منحات بالکسر حای مهمله رندهٔ نجاران از شرح نصاب۔

منامات بفتح بمعنی خوابها۔

منبت بفتح میم و سکون نون و کسر موحده جای روئیدن و بضم میم و فتح نون و فتح موحدهٔ مشدد رویانیده شده و باصطلاح نقاشان و معماران نقشیکه از زمین خود اندکی بلند باشد چنانکه نقش سکه بر روپیه از کنز و غیر آن۔

منهیات بفتح میم و سکون نون و کسر ها و تشدید تحتانی افعال بد که کردن آنها در شرع منع کرده شده است۔

منات بفتح میم نام بتی در عرب که هذیل و خزاعه که هر دو قبیله اند از عرب آنرا می‌پرستیدند از لطائف۔

منفعت بفتح میم و سکون نون و فتح فا و فتح عین مهمله سود و مندی از صراح۔

منت بالکسر و تشدید نون مفتوح نکوئی و احسان کردن باکسی از منتخب و در صراح نوشته که منت نعمت دادن و بیان کردن نیکی خویش بر کسی و در بعض کتب نوشته که شمار کردن منعم نعمتهای خود را بر نعمت داده شده و با نعمت بر کسی نهاده مرهون احسان خود داشتن و معترف شدن منعم علیه بنعمتهای منعم و صاحب بهار عجم نوشته که لفظ منت با لفظ داشتن و نهادن و برداشتن و نشستن و کشیدن و پذیرفتن مستعمل میگردد۔

مناکحت بضم میم و فتح کاف نکاح کردن از منتخب۔

منازعت بضم میم و فتح زای باکسی در چیزی کوشیدن و باکسی در برآوردن حق خود کشاکش کردن و خصومت کردن از منتخب و لطائف۔

منقبت بفتح میم و سکون نون و فتح قاف هنر و ستودگی و باصطلاح محامد و ثنای اهل بیت و اصحاب کبار رضوان الله تعالی علیهم اجمعین۔

مناظرات بضم میم و فتح ظای معجمه باهم بحث کردنها۔

منبعث بضم میم و سکون نون و فتح موحده و کسر عین مهمله و ثای مثلثه برانگیخته شونده۔

منطقة البروج بالکسر دائره است که همه دوازده بروج بر همین دائره واقع شده اند و این دائره بشکل منطقه یعنی میان بند بر حوالی افلاک سبعه برآمده است و این دائرهٔ منطقة البروج دائرهٔ معدل النهار را تقاطع نموده است حاصل چون شمس بهر دو نقطه محل تقاطع رسد لیل و نهار در جمیع بقاع غیر ارض تسعین و مایقرب منه برابر باشد و این دو محل تقاطع را دو نقطهٔ اعتدال گویند و آن نقطه که چون آفتاب از و گذرد شمالی شود وی را اعتدال ربیعی نامند و آن راس حمل است و نقطهٔ دیگر که مقابل آنست

چون آفتاب ازو گذرد جنوبی شود آنرا اعتدال خریفی گویند و آن راس میزان ست و تصویر دائرها

برین دائره واقع میباشد شکل دائرهٔ منطقة البروج و دائرهٔ معدل النهار اینست -

منسوج بالفتح و جیم عربی بافته شده و این ماخوذست از نسج که بمعنی بافتن ست و نیز قسمی از بافتهٔ ابریشمی از شرح بوستان -

منتج بالضم و تای فوقانی مکسور نتیجه دهنده -

مندرج درآمده در چیزی از منتخب -

مندمج بضم اول و کسر میم درهم رفته و داخل شونده -

منهج بفتح اول و سوم راه راست و راه کشاده از منتخب و صراح -

مناهج بفتح میم و کسر ها راهها راست و این جمع منهج ست از منتخب و کنز -

منهاج بالکسر راه راست و کشاده از کنز و منتخب و صراح -

منتسج بضم میم و سکون نون و فتح فوقانی و فتح سین مهمله بافته شده -

منسج بالضم مگس سبز که گوشت را گنده کند و گرم اندازد -

منضج بضم میم و سکون نون و کسر ضاد معجمه و جیم پخته کننده و پزندهٔ میوه و ریش و خلط و بادزه را از صراح -

منقح بضم میم و فتح نون و فتح قاف مشدد و حای مهمله پاک کرده شده و صاف کرده شده و چیزیکه از دروغ پاک باشد -

منسرح بضم میم و سکون نون و فتح سین مهمله و کسر را مهمله و حای مهمله آسانی و روانی کرده شده و نام بحری چون در ارکان این بحر سببها مقدم اند بر وتد لهذا آسان تر گفته میشود و بعضی نوشته اند که انسراح از جامه بیرون آمدن ست این بحر هم در نقصان زحافات بحدی میرسد که بمقدار رکن خویش میرسد لهذا این اختصار را به بیرون آمدن از جامه تشبیه کردند -

منفخ بالکسر حرف سوم فای مفتوحه و بعده خای معجمه دمهٔ آهنگران و آن پوست حیوان باشد که ازان باد با آتش میرسانند از منتخب و بضم میم و فتح نون و کسر فای مشدد و درد دانیکه که باد در شکم بسیار پیدا کند -

منسوخ نیست گردانیده شده و رد کرده شده -

منتسخ بکسر سین مهمله نسخه گیرنده و نسخه خوانند و بفتح سین نسخه گرفته شده و بعضی بمعنی رد کرده شده نیز نوشته اند -

مناخ بفتح محل خواب و جای آسودگی از لطائف -

منفسخ بفا و سین مهمله فاسد و تباه -

منقاد بالضم و قاف مهمله رام و مطیع و فرمانبردار و فروتنی کننده از منتخب و لطائف

منعقد بالضم و عین مهمله مفتوح و کسر قاف بسته شونده از منتخب -

منسد بضم میم و سکون نون و فتح سین مهمله و تشدید دال بسته شونده -

من یزید نوعی از بیع که هر که از دیگر خریداران قیمت زیاده دهد خرید نماید و بمعنی فروخت کالا و بمعنی بازار نیز نوشته اند -

منشد بضم میم و سکون نون و کسر شین معجمه شعر خواننده -

منضد بضم میم و فتح نون و فتح ضاد معجمه مشدد و برهمدیگر چیده شده از منتخب -

منجمد بالضم و فتح جیم و کسر میم دوم بسته و فسرده شونده چنانکه آب یا روغن وغیره

از سردی بسته گردد۔
منتقد بالضم و قاف مکسور نقد ستاننده و بفتح قاف سره کرده شده و پاک از لطائف۔
منفرد بضم میم و کسر رای مهمله تنها۔
مندد بضم میم و فتح نون و کسر دال مشدد اول پرده درنده که راز کسی فاش کند از شرح نصاب۔
منفذ بفتح میم و سکون نون و فتح فا و ذال معجمه جای درگذشتن و جای جاری شدن و از ینمعنی راه مرادست۔
منقار بالکسر نول مرغ و آلت دانه چیدن و آلت چوب کندن از شرح نصاب
منشار بالکسر و شین معجمه اره که بدان چوب را قطع کنند از منتخب۔
منذر بضم میم و سکون نون و کسر ذال معجمه ترساننده و یکی از اسمای پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم که آنحضرت نیز کفار را از عذاب دوزخ می ترسانیدند از شرح نصاب۔
منظر بالفتح و ظای معجمه مفتوح جای نظر بدانکه این لفظ گاهی بمعنی چشم باشد چراکه چشم محل خروج نظر و جای پیدا شدن بصر است و گاهی بمعنی چهره در می آید زیرا که چهره موضع واقع شدن نظرست چنانکه اکثر نظر بر چهره می افتد و گاهی بمعنی دریچه که بر سر بام وغیره باشد مستعمل میشود چراکه دریچه جائیست که در آنجا نشسته نظر باطراف میکنند اجمالاً از کشف و از تتبع کلام اساتذه معلوم شده۔

مناظر جمع منظر۔
منخر بکسر میم و سکون نون و فتح خای معجمه سوراخ بینی و بفتح میم و کسر خای معجمه نیز آمده از منتخب و غیر آن۔
منکر بالضم و کاف مفتوح بد و قبیح و ناشایسته و امر قبیح که هر که بیند انکار کند و نامشروع و بمعنی ناشناخته شده و نام فرشته از دو فرشتگان که در گور سوال کنند و بالضم و کاف مکسور انکار کننده از مدار و کشف و مزیل و منتخب و لطائف
منجر بضم میم و سکون نون و فتح جیم کشیده شونده در اصل منجرر بود را در را ادغام یافت صیغه اسم فاعل از انجرار که بر وزن انفعال ست مأخوذ از جر که بمعنی کشیدن است
منار بفتح چراغ دان و جای بلند که بران چراغ افروزند چراکه این صیغه اسم ظرف است بمعنی جای نور و مجازاً جای بلند اذان گفتن و دو ستون که از خشت و یا سنگ بر یمین و شمال مساجد بنا کنند شاید که در زمانه قدیم بران چراغ می افروخته باشند بهمین سبب آنرا منار گویند و درین زمان که آن را مینار گویند نیز بزیادت تحتانی غلط محض ست از مزیل و منتخب و مؤید وغیره۔
منشور پراگنده شده و فرمان پادشاهی از منتخب و بعضی گویند بمعنی فرمان پادشاهی که بلطف و عنایت باشد۔
مناشیر بفتح فرمانهای پادشاهی این جمع منشورست

منتشر بالضم پراگنده از منتخب۔
منبر بالکسر آله بلند شدن که جای خطیب باشد و این صیغه اسم آله است از نبر که بمعنی برداشتن ست از صراح۔
منابر بفتح میم و کسر بای موحده جمع منبر
مندبور بفتح میم و سکون نون و دال مهمله و ضم موحده و واو معروف مانده و پریشان حال از کثرت حرکت و رفتار۔
منوچهر بکسر میم و واو معروف مخفف مینوچهر بمعنی بهشت رو که نام نبیره ایرج ست از جانب دختر و ایرج پسر فریدون بود از برهان۔
مناصر بضم میم و کسر صاد یاری دهنده اسم فاعل از مناصرت و بفتح میم جاهای یاری دادن از لطائف۔
منکدر تیره از لطائف۔
منکسر بضم میم و کسر سین مهمله شکننده۔
منصور یاری داده شده و نام فقیر کامل مشهورست در تواریخ ابن خلکان مسطورست که نام ایشان حسین بود و نام پدر ایشان منصور باسم پدر خود معروف گشته اند ایشان را حلاج ازان گویند که روزی بر دکان حلاجی نشسته بودند حلاج را کاری فرمودند حلاج انکار کرد که من بکار خود مشغولم ایشان گفت که تو برو من عوض تو کار میکنم حلاج برای کردن کار ایشان رفت چون حلاج بعد اندک دیر باز آمد همه پنبه دکان خود محلوج یافت متعجب گردید

ازان روز لقب ایشان حلاج مشهور شد

منشور بثای مثلثه در ناسفته و بمعنی متفرق و پراگنده و کلامی که منظوم نباشد۔

مناخر بفتح میم و کسر خای معجمه جمع منخر که بکسر اول بمعنی سوراخ بینی ست۔

مناخیر بفتح میم جمع منخر که بالکسر بمعنی سوراخ بینی ست و مناخیر در کنایه از تخته کم عرض که بر کناره یک لخت ملحق کنند تا لخت دیگر بوقت بستن دروازه بران قرار گیرد و آنرا بینی در گویند و مناخیر اگرچه صیغهٔ جمع ست لیکن در ترکیب با لفظ در بمعنی واحد مستعمل میشود

منحدر بالضم و حای مهمله مفتوح و کسر دال مهمله از بالا بزیر آینده از منتخب۔

منزجر بزای معجمه و جیم عربی باز مانده۔

منفطر بفا و طای مهمله شگافته شونده۔

من الاخیر بالفتح آن مقدار باریکه چون بر کشتی پر بار نهند کشتی غرق شود از لطائف

منتهز بضم میم و کسر ها و زای معجمه فرصت یابنده و غنیمت شمار کننده یعنی غنیمت داننده و جنبش دارنده۔

منغمس بالضم و غین معجمه و کسر میم دوم و سین مهمله بآب فرو رونده یعنی غریق از صراح و منتخب۔

مندرس بالضم و سکون نون و فتح دال مهمله و کسر رای مهمله و سین مهمله کهنه و فرسوده خصوصًا جامهٔ کهنه از منتخب و لطائف و غیر آن۔

منکوس بالفتح و سین مهمله نگونسار و سرنگون

از منتخب و لطائف۔

منطمس بالضم و طای مهمله و سین مهمله فرو نشیننده و نیست و محو شونده از لطائف۔

منگلوس بالفتح و سکون نون و کاف فارسی و ضم لام نام شهری در هند که در نواحی آن فیل خوب بهتر پیدا میشود از رشیدی

منغوش بفا و شین معجمه پنبه و پشم زده شده ای بکمان نداف از هم پاشیده شده

منقاش بالکسر و قاف و شین معجمه موچینه که بدان موی را از بدن بر کنند از منتخب و بمعنی نهرنی که بدان ناخن و حرف غلط تراشند

منش بفتح میم و کسر نون خو و طبیعت از مدار و برهان و کشف و جهانگیری و بهار عجم

منجوش ماهچهٔ علم ظاهرا مبدل منجوق ست

منیوش بفتح میم و سکون نون و ضم تحتانی و شین معجمه صیغهٔ نهی ست از نیوشیدن بمعنی مشنو از برهان۔

مناص بفتح میم و صاد مهمله گریختن و باز پس شدن و نوشیدن را باز کشیدن و گریزگاه از منتخب و صراح۔

منصوص بهر دو صاد مهمله بکمال تفحص تحقیق رسانیده شده و آنچه از آیت صریح غیر محتاج بتاویل یا از حدیث صریح به ثبوت رسانیده شده باشد۔

منغص بضم میم و فتح نون و غین معجمه مشدد مفتوح و صاد مهمله مکدر و تیره از صراح۔

منقرض بالضم و قاف و کسر را و ضاد

معجمه بریده شونده۔

منخفض بالضم و خای معجمه و کسر فا و ضاد معجمه بنشیب افتاده و پست شونده۔

منقبض گرفته شونده و تنگ بسته شونده

مناقض بضم میم و کسر قاف شکننده و مخالف۔

مناط بفتح میم مصدر میمی ست بچیزی در آویختن و بمعنی در آویختگی و پیچیدگی مستعمل که حاصل بالمصدر ست و هم صیغهٔ اسم ظرف بمعنی جای در آویختن چیزی ماخوذ از نوط که بمعنی در آویختن ست و مجازًا گاهی بمعنی مطلب و مقصد نیز مستعمل میکنند از لطائف و منتخب و غیر آن۔

منوط بفتح میم و ضم نون وابسته به چیزی در آویخته شده از منتخب۔

منخرط بضم میم و خای معجمه و کسر رای مهمله چیزی که بسبب تراشیدن همه اطرافش هموار و مصفا شده باشد و مجازًا بمعنی آراسته و درست شونده و در مجموع اللغات منخرط بمعنی درمیان چیزی در آینده و در صراح در کشیده شونده در رشته۔

منبسط بضم میم و سین مهمله مکسور کشاده شونده و گسترده شونده و گاهی مجازًا بمعنی مسرور و خوشحال و انبساط آرنده آید۔

منیع بر وزن فعیل باز دارنده و مجازًا بمعنی محکم و استوار چرا که هر چیز استوار غیر را از مداخلت باز میدارد۔

مناع بالفتح وتشدید نون بسیار منع کننده ـ
منقلع بکسر لام برکنده شونده ـ
منوع بفتح میم وضم نون بازدارنده وبسیار منع کننده از لطائف ـ
منقنع بکسر نون دوم قناعت کننده از لطائف
منبع بفتح میم وسکون نون وفتح بای موحده چشمه و این صیغهٔ اسم ظرف ست از نبوع که بمعنے برآمدن آب ست از زمین ـ
منابع بفتح میم وکسر بای موحده جمع منبع
منجع بضم میم وفتح جیم نیکو کار وجایگاه آب وگیاه از لطائف وصراح ـ
منطبع بالضم وطای مهمله وکسر موحده منقوش شونده از منتخب ـ
منافع بفتح میم وکسر فا جمع منفعت ـ
مندفع بضم اول وکسر فا دفع شونده ـ
منازع بضم میم وکسر زای معجمه باکسے در چیزے واکوشنده ـ
منتهی الجموع وزن جمعی که باز آنرا جمع نتوان ساخت چنانچه وزن مفاعل و مفاعیل که این هر دو وزن را بار دیگر جمع کرده جمع الجمع می خوانند بخلاف دیگر اوزان جمع چنانچه اکالیب جمع اکلب و اکلب جمع کلب ست ـ
منصبغ بضم میم وسکون نون وفتح صاد مهمله وکسر موحده وغین معجمه رنگین شونده ـ
منیف بضم میم بر وزن مقیم پاک و و بزرگ و بلند و زیاده از منتخب ـ

منزحف بفتح زای معجمه وکسر حای مهمله دور شونده از سمت معقولیت و دور شونده از وزن صحیح از شرح خاقانی ـ
منکشف بکسر شین معجمه واشونده وکشاده و برهنه شونده ـ
منحرف خمیده وبرگشته شونده ـ
منعطف بکسر طای مهمله خم گیرنده و بر گردنده ـ
منصرف بکسر رای مهمله از حالی بحالے گردنده و باصطلاح نحو اسمی که قبول کند کسره وتنوین را بخلاف غیر منصرف که کسره وتنوین را قبول نمیکند ـ
منجنیق بفتح میم وسکون نون وفتح جیم وکسر نون دوم و یای معروف نوعی از فلاخن بزرگ که بر سر چوبی قوی تعبیه کنند و سنگهای کلان دران نهاده بر دیوار قلعه زده دیوار را می شکنند و این معرب من چه نیک ست والا در خاص عربی جیم وقاف در هیچ کلمه نیامده است چون در زمانهٔ سابق آلهٔ مذکور بجهت قلعه گیری کمال مفید بود لهذا افتخاراً باین اسم مسمی گشت بعد از ان معرب کردند از مدار وکشف و برهان ولب اللباب مؤید ومنتخب وغیره ـ
منجوق بالفتح وجیم عربی مضموم ماهچهٔ علم و چتر و آن چیزی باشد که از زر و سیم وغیره راست کرده بر سر علم لشکر وغیره می نهند و این لفظ معرب ست از مدار و مؤید و کشف

و برهان و بعضے نوشته که طاسکے که بر سر علم نصب کنند ـ
منشق بضم میم وسکون نون وفتح شین معجمه وتشدید قاف شگافته شونده وپاره شونده
منفق بضم میم وکسر فا نفقه دهنده از لطائف ـ
منخرق دریده شونده ـ
منطیق بالکسر وطای مهمله نیز مکسور وسکون یای تحتانی فصیح الکلام ونیک سخنگو از منتخب ـ
منطق بالفتح وطای مهمله مکسور سخن گفتن وسخن وگفتار ونام علمی ست معروف وتعریفش این ست آلَةٌ قَانُوْنِيَّةٌ تَعْصِمُ مُرَاعَاتُهَا الذِّهْنَ عَنِ الْخَطَاءِ فِي الْفِكْرِ وبالکسر وطای مهمله مفتوح میان بند و کمربند و بضم میم وکسر طا گویا وکلام کننده از منتخب وغیر آن ـ
منطوق سخن وکلام وبمعنے مضمون و معانی نیز آمده ـ
منطبق بضم میم وکسر موحده برهم نهاده شونده ومجازاً بمعنے برابر وموافق آینده
منفک بضم میم وسکون نون وفتح فا جدا گردنده از لطائف ـ
منهتک بضم میم وسکون نون وفتح ها وکسر تای فوقانی پرده دریده شونده از لطائف
منهمک بالضم ومیم دوم مکسور کوشنده در کاری ومبالغه کننده دران کار از منتخب

وصراح۔

مناسک بفتح میم وکسر سین مہملہ جاہای عبادت حاجیان وبمجاز ذکر محل واراده حال یعنی افعال واعمال حج چنانچہ طواف کعبہ ورمی الجمار وسعی میان صفا ومروه یعنے دویدن میان صفا ومروه ووقوف عرفات یعنی استادن درعرفات وقربانی وبستن احرام وغیرآن جمع منسک ست کہ بمعنی عبادتگاه حاجیان باشد۔

منسک بفتح میم وسکون نون وفتح سین مہملہ عبادتگاه وجای قربانی حاجیان واین ماخوذ است از نسک بالضم کہ بمعنے عبادت کردن وقرآن خواندن وقربانی کردن است از منتخب۔

مندک بالفتح پاره پاره وور فرہنگ میر عضد الدولہ بمعنے کسادو نار والی متاع فرحم ساختہ از لطائف۔

منسلک بالضم ولام مکسور درآینده درچیزے در سلک شونده از منتخب ومنقول از زبدة الفوائد۔

منہلک خود را در ہلاک اندازنده از لطائف

من ذلک بالکسر درلغت بمعنی از انجملہ ودراصطلاح اہل دفتر خرج راگویند۔

منہل بفتح میم وسکون نون وفتح ہا چشمہ ورچراگاه وصحرا کہ مردم وبہائم ازان آب نوشند واین ماخوذ از نہل ست کہ بمعنے سیراب شدن باشد از منتخب وصراح وغیرآن۔

مناہل بفتح میم وکسر ہا جمع منہل بمعنے چشمہ باشد۔

منزل بفتح میم وکسر زای معجمہ جلے فرود آمدن لیکن اکثر بمعنے جای مستعمل ست کہ مسافران بجہت خواب وآرام دران فرود آیند وبمعنے مطلق خانہ ومکان نیز مستعمل میشود وبضم میم وفتح زای معجمہ فرود آورده شده وفرو فرستاده شده۔

منازل جمع منزل ومنازل قمر نزد اہل تنجیم بست وہفت اند وہندیان منزل قمر را نچھتر گویند اول شرطین کہ بہندی اسونی گویند ودوم بطین کہ بہندی بھرنی سوم ثریا بہندی کرتکا چہارم دبران بہندی روہنی پنجم ہقعہ بہندی مرگسرا ششم ہنعہ بہندی آردرا ہفتم ذراع بہندی پنربسن ہشتم نثره بہندی پکھ نہم طرفہ بہندی اشلیکھا دہم جبہہ بہندی گمکھا یازدہم زبره بہندی پوربادوا زدہم صرفہ بہندی اوترا سیزدہم عوا ہندی ہست چہاردہم سماک بہندی چترا پانزدہم غفره ہندی سواتی شانزدہم زبانا ہندی بساکھا ہفدہم اکلیل ہندی انورادھا ہیژدہم قلب ہندی جیشٹھا نوزدہم شولہ ہندی مول بستم نعائم ہندی پورباکھاڈ بست ویکم بلده ہندی اوتراکھاڈ بست ودوم سعد ذابح ہندی سرون بست وسوم بلع ہندی دھنشٹھا بست وچہارم اخبیہ ہندی ست بکھا بست وپنجم سعود ہندی پوربابھادر بست وششم مقدم ہندی اترابھادرپد بست وہفتم موخر ہندی ریوتی بدانکہ ہر یکی از بروج دوازده گانہ از دو منزل وپاؤ بالا مرکبست۔

مندمل بضم میم اول وکسر میم دوم جراحتیکہ گوشش فراہم آمده بہ شده باشد۔

منجل بالکسر وجیم عربی مفتوح داس کہ بدان زراعت وغیره دروند وبالفتح جای انداختن چیزی باشد از شرح نصاب ومنتخب۔

منعل بضم میم وفتح نون وعین مہملہ مشدد آنچہ تشکیل نعل اسپ باشد وعین منعل کنایہ از ہلال۔

منحل بالضم وحاء مہملہ مفتوح وتشدید لام کشاده شونده از منتخب۔

منخل بکسر میم وفتح خای معجمہ بیزن وغربال وبضم میم وضم خای معجمہ وبفتح خا افصح از منتخب وصراح۔

منقل بفتح میم وفتح قاف آنگشتدان کہ آنرا مجمر نیز گویند از مدار ودر کشف بضم اول وسوم۔

مندیل بکسر میم ودال مہملہ دستار ودستارچہ کہ بر میان بندند از کشف ومؤید ومنتخب وبمعنی رومال وپارچہ نادوختہ نیز آمده اند

مندل بفتح میم وسکون نون وفتح دال مہملہ دائره کہ افسونگران وعزائم خوانان گرد بگرد خود بر زمین کشند وبزبان ہندی نوعی از دل کہ آنرا پکھاوج نیز گویند از

بربان وسروری ومصطلحات ۔
منجول بالفتح وحای مهمله شعر دیگری که بی
تغییر الفاظ ومضمون بنام خود خوانده باشد از
منتخب وسروری وصراح ۔
منوال چوبی باشد جولاهگان را که بر قدر
جامه بافته میشود و بران می پیچند ومجازاً
بمعنی طور ودستور مستعمل کنند از منتخب وشرح
مقامات حریری ودر صراح بمعنی لوردیدن
بافنده ۔
منال بفتح میم جای یافتن چیزی ومحل
حصول شی چنانچه اراضی ملک وجاگیر وباغ
ومزرعه ودکان که این همه محل حصول مال
ونیز هستند از موید ۔
منبل بالفتح وحرف سوم بای موحده نیز
مفتوح کاهل وسست وبد اعتقاد وبمعنی محل
زخم ونام دوای که بر زخمهای تازه استعمال کنند
منفعل بضم میم وکسر عین مهمله شرمنده و
اثر چیزی پذیرنده از منتخب ۔
منتقل بضم میم وکسر قاف از جای بجایی
بررونده ۔
منام بفتح جای خفتن وخوابگاه از منتخب
منهوم حریص وگرسنه از لطائف ومنتخب
منعم بضم میم وسکون نون وکسر عین مالدار
ونعمت دهنده ۔
منعام بالکسر وعین مهمله بسیار بخشش کننده
از منتخب وصراح ۔
منتسم بضم میم وسکون نون وفتح فوقانی
وکسر سین مهمله نسیم گیرنده ومجازاً بمعنی بوی
خوش گیرنده ۔
منهزم بضم میم وکسر زای معجمه از میان
جنگ گریزنده ولشکر شکست خورده ۔
منهدم بضم میم وکسر دال مهمله ویران
شونده وعمارات افتاده واز هم ریخته ۔
منسجم بسین مهمله وجیم آب واشک روان
شونده از منتخب وصراح ۔
منبلج بجیم مکسور روشن وتابان از لطائف
منخرم بخای معجمه بینی بریده وگوش سوراخ
کرده شده از لطائف ۔
منتقم بضم میم وکسر قاف انتقام گیرنده
وکینه کشنده از کسی ۔
منتظم بضم میم وکسر ظای معجمه راست
ودرست شونده از صراح ومنتخب اگرچه از
باب افتعال ست مگر متعدی نیامده ۔
منضم بفتح ضاد معجمه وتشدید میم پیوسته
شونده وآمیخته شونده وفراهم آینده بچیزی
مناظم جاهای پیوستن وجاهای ترتیب
ونظم ۔
منم بضم میم وکسر نون وتشدید میم سخن چینی
کننده از لطائف ۔
منع کلیم کنایه از جواب لن ترانی ۔
منعدم بکسر دال نیست شونده ودر جاها
نوشته که بعضی گویند این لفظ غلط ست وصحیح
معدوم ظاهر از انست که انفعال قبول
فعل میخواهد وعدم چیزی نیست که شی از آن
قبول کند وصاحب مزیل الاغلاط نوشته
که انعدام لفظ غلط ست چراکه باب
انفعال مختص بعلاج وتاثیر ست مگر
استعمال آن بسیار ست ۔
منان بالفتح وتشدید نون اول بسیار
نیکی کننده ونعمت دهنده ومنت نهنده
ویکی از اسمای حق تعالی ۔
منون بفتح میم وضم نون زمانه ومرگ
وریب المنون بمعنی حوادث روزگار
از منتخب وبضم میم وفتح نون وفتح واو مشدد
تنوین داده شده ۔
منن بکسر میم وفتح نون اول جمع منت
از لطائف ۔
منتن بضم میم وسکون نون وکسر تای فوقانی
گنده وبدبو از کشف ۔
منکبین بفتح میم وکسر کاف وفتح موحده
هر دو کتف واین تثنیه منکب ست ۔
منگیدن بالفتح وکاف فارسی آهسته
زیر لب سخن گفتن از لطائف ۔
منخرین بکسر میم وفتح خای معجمه و
فتح رای مهمله هر دو سوراخ بینی ۔
من بالکسر بزبان عربی ترجمه لفظ از و
بمعنی بر نیز آمده وبالفتح بمعنی کسی وآن
کس وکیست وبا معنی برای جمع ومفرد
هر دو آمده وبفتح میم وتشدید نون نعمت
ومنت نهادن ونقصان کردن وترنجبین
وترنجبین وهر رطوبتی شیرین که بر برگ بعض

درختان منجمد شود مثل بید انگبین و شیرخشت
و بمعنی ترنجبین که بر قوم موسیٰ علیه السلام ابرید
بود و نام وزن معین که دو رطل باشد و
این من بیشتر مستعمل اطباست و من ہندی
چہل سیرست و وزن سیر در ہر ملک مختلف باشد
از منتخب و برہان و کشف و صراح و غیرہ و حسب
بہار عجم چنین نوشته که لفظ من در فارسی ضمیر
متکلم واحد ست گاہے بصیغهٔ غائب ہم آید
سازند چنانچه در قصهٔ شاہ و گدا **مصرعه**
کاش من ہم کبوتری بودی ۞ و بمعنی نسبت
ہم چنانچه دشمن بمعنے شخص منسوب بدش که مخفف
دشت ست بمعنے زشت یعنے کسیکه در ذات
او شر باشد و لفظ من بمعنی توده نیز آمده چنانچه
خرمن بالفتح بمعنے تودهٔ کلان و سوراخی که در وسط
شاہین ترازو سازند که رشته ازان گذرانند
بوقت سنجیدن بدست گیرند و من را بمعنے مرا نیز
آمده سامعانی ہمدانی گوید **بیت** بسکه عاق و
دل من را برو ت باشد ۞ نگزم گر ہمه انگشت
ندامت باشد ۞

منہیان بالضم خبر دہندگان در ینجا این
لفظ بجہت بعضی مبتدیان نوشته شد -

منصه بفتح میم و فتح نون و تشدید صاد مہمله
مفتوح جای ظاہر شدن چیزی لہذا اطلاق
ہمین معنی بمعنے تخت یا سریر که عروس را بران
نشانده جلوه دہند و او را بروانا و دیگر
ناظرین آنجا ظاہر کنند مستعمل و این لفظ بکسر میم
نیز آمده و بضم میم با تشدید نون غلط ست از
منتخب زبدة الفوائد و مؤید و مدار و در صراح
بکسر آل بر داشتن یعنے تخت و سریر که بدان
عروس را از دیگران ممتاز و بلند گردانند

منسفه بالکسر و سین مہمله و خا چوب و آن
چوبی باشد پنجشاخه که خرمن کوفته را بدان
می گردانند و آلهٔ علف افگندن و چیزیست
که خرمن کوفته را بدان بر باد دہند از شرح
نصاب و منتخب و سروری و برہان -

مناظره بضم میم و فتح ظای معجمه باہم
نظر کردن یعنی فکر کردن در حقیقت و ماہیت چیزی و بمعنی
باہم بحث کردن مستعمل شود و نام علمیکه در آن
قوانین مباحثه مندرج ست از منتخب و غیره.

منطقه بالکسر و طای مہمله مفتوح و قاف
میان بند که بہندی آنرا پٹکا گویند از کشف
و کنز و منتخب و بحر الجواہر و منطقة البروج نام
دائره است که بیانش در ہمین فصل گذشت

منکوحه زن نکاح کرده شده از کنز -

منیژه بفتح میم و یای مجہول و زای فارسی
نام دختر افراسیاب که بیژن نام پہلوان پسر
گیو برو عاشق بود از جہانگیری و برہان -

مناره بفتح نشان که در راه از سنگ و خشت
بر پا کنند و در اصل لغت بمعنی چراغ پایه باشد
ظاہر او جه تسمیه آن باشد که سابق برای راه
یافتن مسافران چراغی بر مناره می افروختند
زیراکه در بلاد عرب شبہا میروند از بیابان -

منطوقه کلام و سخن -

مناصفه بضم میم و فتح صاد مہمله بدو نیم کردن
چیزی را از منتخب و کنز -

منتقله بضم میم و قاف بر وزن سنبله بمعنے
مجمر از برہان -

منوب عنه بفتح میم و ضم نون و
تخفیف او شخصیکه کسے بکارش نائب او باشد

منزلگاه مخفی نماند که منزل خود بمعنی
جاے نزول ست لفظ گاه با وی بکار
نمی آید لیکن جواب آنست که ترکیب منزلگاه
بقلب اضافت است که در اصل گاه منزل
بود و لفظ گاه بمعنی مطلق زمین یا مقید ظرفیت
مطلقه و منزل بمعنی مکان خاص پس درین
صورت اضافت عام بسوے خاص باشد
و در کلام فصحا منزلگاه بسیار آمده است
و منزل بالفظ کردن و گرفتن و بردن و افتادن
مستعمل از بہار عجم -

مناحه بفتح میم و حای مہمله مصدر میمی
ست بمعنی ماتم کردن و نیز بمعنی جای نوحه و
ماتم از شرح نصاب -

منزه بضم میم و فتح نون و زای معجمهٔ مشدد
مفتوح پاک و دور گردانیده شده از
زشتیہا بکسر زای معجمه در اصطلاح صوفیه
شخصی ست که ذات حق را بصفت تنزیه دانسته
باشد و از حیثیت ظہور در مظاہره ندیده
و ندانسته باشد از لطائف —

منافسه بضم میم و فتح فا بعده سین مہمله
رغبت کردن در چیزی بطریق مساوات
و معارضه کردن و حسد بردن از منتخب و صراح

منتبه بضم میم و سکون نون و فتح فوقانی و کسر
موحده و یای ملفوظ بمعنی آگاه از لطائف ۔
مناقشه بضم میم و فتح قاف باهم برکندن
و بهم آوردن چیزی را بسوی خود و نزع کردن
و باکسی داوری و دراز گرفتن در چیزی ۔
مناضله بضاد معجمه باکسی برابری کردن در
تیراندازی از منتخب و مجازاً بمعنی مسافت
آمده ۔
منکسر شکسته شونده و فرقه شکسته حال ۔
منصوبه چیزی برپا کرده شده و تدبیر کار و
بازی شطرنج و نام بازی ہفتم از ہفت بازی
نرد ۔
مندفه بضم میم و بدال مهمله و فای پنبه زده
کرده و فراہم آورده که بهندی گاله گویند از
مصطلحات ۔
منحنی بضم میم و حای مهمله مفتوح و کسر نون
ثانی خمیده و کوزپشت و مجازاً بمعنی ضعیف و
ناتوان نیز استعمال کنند ۔
منطوی بالضم نوردیده شونده و درہم
پیچیده شونده ۔
منسی بفتح میم و سکون نون و کسر سین مهمله و تشدید
تحتانی فراموش کرده شده از کشف و منتخب
وغیره ۔
منقی بضم میم و فتح نون و تشدید قاف مکسور
پاک صاف کننده از آلایش و بفتح قاف پاک
کرده شده و آنچه که بعض مردم مویز را که
میوهٔ معروف ست منقی نامند و لفظ منقی را
صفت مویز نمیدانند غلطی عظیم ست و بیانش
بتفصیل گذشت ۔
منافی بضم میم نیست کننده و باطل کننده ۔
منتفی نیست شونده ۔
منفی بالفتح نیست کرده شده ۔
منوی بالفتح و واو مکسور نیت کرده شده
مناہی بفتح افعال باز داشته شده یعنی
افعالیکه در شرع ممنوع باشند و این جمع
منہی ست که بفتح میم بمعنی باز داشته شده
باشد از منتخب ۔
منی بفتح میم و کسر نون و تشدید تحتانی در
عربی بمعنی آب پشت و بتخفیف تحتانی در
فارسی بمعنی تکبر و خودبینی مرکب از لفظ من و
یای مصدری و بکسر میم و سکون نون و
یای مجهول اماله منا که بازاری ست در مکهٔ
معظمه که محل قربانی ست ۔
منبلی بالفتح و حرف سوم بای موحده بد
اعتقادی و منکری و کاہلی از برہان ۔
منبی بضم میم و سکون نون و کسر موحده
خبر دہنده از کشف و منتخب ۔
منہی بضم میم و سکون نون و کسر ہا خبر دہنده
از کشف و بفتح میم و سکون نون و کسر ہا
نہی کرده شده و منع کرده شده و مجازاً
بمعنی بد و زبون ۔
منزوی بضم میم و زای معجمه مفتوحه بیکسو
شونده از خلق و گوشه نشین از منتخب ۔
منجلی روشن و آشکارا و از وطن بیرون
رونده از منتخب ۔
منطفی چراغ فرو نشیننده یا آتش و
گرمی فرونشیننده ۔
منثنی بضم میم و سکون نون و ثای
مثلثه و کسر نون دوم سرنگون و دوتا
از لطائف ۔
منشی آغاز کننده و از خود چیزی گوینده
از منتخب ۔
منادی بضم میم و کسر دال ندا دہنده
که برای اظهار امر حاکم در شہر می گردد و
فارسیان بمعنی ندا استعمال کنند از کشف
و منتخب و نیز صاحب منتخب نوشته که منادی
بضم میم و فتح دال صیغه اسم مفعول بمعنی خوانده
شده یعنی ندا داده شده و بمعنی ندا نیز آمده
برین تقدیر مصدر میمی ست یا آنکه در اصل
منادات باشد تا را حذف کردند چنانکه در
مدارا که در اصل مدارات بود و فارسیان منادی
بکسر دال خوانند چنانکه موسی و عیسی و لیلی و
صاحب بهار عجم چنین نوشته که منادی آواز
دہل که برای آگاہی مردم باشد بالفظ کشیدن
و زدن مستعمل ۔

فصل میم مع واو

مواسا بضم میم یاری کردن و رعایت
و صلح کردن و غمخواری نمودن و این لفظ
در اصل مواسات بود و در استعمال فارسیان
تای آخر افتاد و ہمچنین مدارا و محابا ہر دو لفظ
بضم میم بمعنی مصالحه و نرمی در اصل مدارات

و محابات بود ضابطهٔ فارسیان ست که حرف ناازناقص باب مفاعله حذف کنند بسبیل جواز از سراج وراج ومنتخب مدار۔

موسیٰ درعربی استره که ازان موی ستره شد ونام پیغمبر معروف علیه السلام با تیمنی لفظ موسیٰ مرکبست از موو سا که بزبان سریانی اول بمعنی تابوت وثانی بمعنی آب ست چون ایشانرا فرعون از دریای نیل در تابوت یافته بود لهذا باین اسم مسمی شدند معنی اول از منتخب ومعنی ثانی از رسالهٔ عبدالواسع وسریشی در شرح مقامات حریری نوشته که بزبان قبطی مو بمعنی آب ست وشین معجمه بمعنی شجر چون ایشانرا در آب قریب اشجار یافته بود لهذا موشا نام کردند بعده معرب کرده شین معجمه را بسین مهمله بدل ساختند وبطور اسمای ناقص یائی بیا نوشتند وبالف خواندند

مولیٰ بفتح میم وفتح لام آزادکننده وغلام دیاری دهنده وبمعنی خداوند ومهتر وهمسایه ویار وغلام آزادکرده شده از کنز ولطائف ومنتخب وصراح وشرح نصاب این لفظ مصدر میمیست که بمعنی اسم فاعل واسم مفعول مستعمل میشود ومیتواند که صیغهٔ اسم مفعول باشد برین تقدیر در اصل مولوی بود بروزن مفعول واو ویا بهم آمدند اول ایشان ساکن آن واو را بیا بدل کرده یا را در یا ادغام نمودند وضمهٔ لام را بکسره بدل ساختند برای مناسبت یا بعده یای اول برای تخفیف حذف کرده کسره را بفتح بدل کردند یای متحرک ما قبل آن مفتوح یا را بالف بدل ساختند مولیٰ شد مگر بکتابت بیا نویسند چنانچه اکثر نحویین در لفظ معنی همین تقریر بیان کرده اند وفارسیان گاهی مولی بالف نویسند چنانکه ماجرا که در رسم الخط عربی ماجری نویسند۔

موصیٰ بضم میم وفتح واو وتشدید صاد مهمله مفتوح وصیت کرده شده وبضم میم وسکون واو وفتح صاد نیز درست۔

موفا بضم میم وفتح واو وتشدید فا وفا کرده شده ومجازاً بمعنی تمام وکامل نیز می آید۔

موتیٰ بالفتح وتای فوقانی مفتوح مردگان از کنز واین جمع میت ست۔

موش خرما جانوریست که بهندی گلهری گویند از چراغ هدایت۔

موجب بکسر جیم لازم کننده۔

مواجب بفتح میم وکسر جیم جمع موجب بفتح جیم ست بمعنی لازم گردانیده شده ومقرر کرده شده از بیع ومثل آن وآنچه گویند که مواجب او در سرکار چیست یعنی لازم گردانیده شده بمعاش او چیست یا مقرر داشته شده در بیع اوقات او چیست پس مواجب که جمع ست بمعنی واحد مستعمل میشود واز قسم حور ومشائخ هر دو جمع ست وبمعنی واحد مستعمل یا آنکه مواجب بفتح میم وفتح جیم مقلوب وجب ست بمعنی آنچه که لازم شد چنانکه ما حصل مقلوب ما حصل میتواند که مواجب بضم میم وفتح جیم صیغهٔ اسم مفعول باشد از باب مفاعله بمعنی لازم گردانیده شده ومقرر داشته شده واین وجه آخر بی تکلف ست فافهم۔

موکب بالفتح وکاف عربی مکسور وموحده گروه سواران که در سواری امیر خود باشند از کشف ومنتخب ودر برهان بفتح کاف بمعنی سپاه ولشکر ودر صراح نوعی از رفتار وجمع سواران ودر کنز بمعنی گروه سواران۔

مواکب بفتح میم وکسر کاف گروههای سواران ولشکرهای سواران۔

مؤدّب بضم میم وفتح همزه که بصورت واو ست وتشدید دال مکسور ادب دهنده وبفتح دال مشدد ادب داده شده۔

مواهب بفتح میم وکسر ها بخششها جمع موهبت۔

مواظبت بضم میم وفتح ظای معجمه و بای موحده دائم بر یک کار بودن وهمیشه کردن کاری ومداومت نمودن بر کاری از کشف ومنتخب وکنز۔

موالات بضم میم باکسی دوستی ویگانگی داشتن وپی در پی کردن کاری از کشف ومنتخب وکنز وصراح۔

مواسات بضم میم یاری کردن و بمال وتن باکسی غمخواری کردن از منتخب وصراح وکنز وکشف ولفظ مواسات مهموز الفاء وناقص ست که همزه آن بواو مقلوب مکتوب شده مثال واوی نیست چنانکه بعضی

دیده میشود۔

مواصلت بضم میم و فتح صاد پیوستن از منتخب و صراح۔

موات بالفتح آنکه بیجان باشد و زمین خشک بی خداوند و بالضم مرگ از منتخب و صراح

مؤاخات بضم میم و حرف ثانی همزه بصورت واو و خای معجمه برادری کردن و برادر گرفتن کسی را از کشف و کنز۔

مودت بفتح میم و واو و فتح دال مهملهٔ مشدد دوست داشتن از صراح۔

موهبت بفتح میم و کسر ها و فتح موحده بخشش از کنز و صراح۔

مواطات بضم میم و طای مهمله بمعنی موافقت کردن از صراح و باصطلاح منطقیین خبر گشتن چیزی بلا واسطه مر مبتدا را ای بدون انضمام کلمهٔ ذو و غیر آن چنانکه زید قائم بخلاف زید قیام که آن حمل صحیح نمیباشد مگر بواسطهٔ ذو ای زید ذو قیام۔

موعظت بالفتح و عین مهمله مکسوره پند دادن و پند از صراح۔

موازات بضم میم و زای معجمه مقابله و برابری۔

مؤنت بفتح میم و ضم همزه و سکون واو و فتح نون بار گرانی و لتعب از صراح و در منتخب نوشته که مایحتاج معیشت چون نفقه و توشهٔ سفر و رنج و محنت۔

موازرت بتقدیم زای معجمه بر رای مهمله وزارت و وزیری کردن و یاری دادن از منتخب۔

موادعت وداع کردن۔

مؤثرات بضم میم و فتح همزه که بصورت واو است و تشدید ثانی مثلثهٔ مکسوره تاثیر کننده و گاهی کنایه باشد از ستارگان۔

موامرت باکسی مشورت نمودن از منتخب

مواریث بفتح میم و در آخر ثای مثلثه جمع میراث۔

مورث بضم میم و کسر را از میراث رسانده و بمجاز یا بتجرید بمعنی مطلق رساننده مگر بکتب معتبرهٔ لغات باین معنی یافته نشده و از منتخب قاموس دریافته میشود که مورث بضم میم و فتح واو و تشدید رای مهملهٔ مکسوره باشد بمعنی برانگیزنده و افروزنده و مشتعل کننده۔

مورسرج بواو معروف و فتح سین مهمله و فتح رای مهمله و جیم عربی معرب مورسره و آن خروج طبقهٔ علیه آن در ابتدا بقدر سر مگس باشد از حدود الامراض

موشح بضم میم و فتح واو و فتح شین معجمهٔ مشدد و حای مهمله زیور داده شده و آراسته صیغهٔ اسم مفعول از توشیح و توشیح در لغت وشاح در گردن انداختن ست و وشاح بضم و کسر حمائل و گلوبند مرصع را گویند که نوعی از زیور زنان ست و توشیح باصطلاح اهل بدیع نام صنعتی ست در شعر که اگر یک حرف از سر هر مصرع یا از سر هر بیت گرفته جمع کنند اسم شخصی یا مصرعی حاصل شود۔

مؤذن تسبیح امام تسبیح و مؤذن تسبیح فلک عبارت ست از آفتاب۔

مولد بفتح میم و کسر لام جای ولادت و وطن و زمان ولادت و بضم میم و فتح واو و کسر لام مشدد زاینده و پیدا کننده و بفتح لام مشدد شخصی عجمی که در عرب پرورش یافته باشد و بمعنی لفظ عجمی که عرب در کلام خود استعمال کنند و شخصی دو تخمه چنانکه پدرش از هند و مادرش از حبش باشد و نوعی از لغت عرب و آن لغتی است که در اصل موضوع نیست مگر از لغت اصلی گرفته اند از منتخب و مؤید و شرح نصاب۔

مورود بروزن موجود ورود کرده شده و وظیفه خوانی نموده شده۔

مولود زائیده شده و آن پسر و دختر باشد و بمعنی زمان زائیدن نیز آمده از منتخب

موالید بفتح فرزندان و این جمع مولود است و گاهی از موالید موالید ثلاثه مراد باشد که نباتات و جمادات و حیوانات ست زیرا که این هر سه بچگان عناصر و افلاک اند

موعد بفتح میم و کسر عین وقت وعده کردن و جای وعده کردن۔

مواعید بفتح میم و کسر عین جمع میعاد ست بمعنی وعده کردن و جای وعده و زمان وعده باشد۔

موعود وعده کرده شده۔

مودود دوست داشته شده۔

مواجید بفتح میم و کسر جیم حالتها و قصهاکه

باستماع نغمۂ صوفیان را میباشد. و این جمع و بدست خلاف القیاس۔

موجد بضم میم و کسر جیم از خود پیدا کننده چیزی را۔

مؤید بالضم و واو معروف و کسر موحده حکیم و دانشمند آتش پرستان از برهان و در مؤید و سروری و جهانگیری بفتح موحده و در رشیدی وغیره نوشته که موبد بمعنی پیغمبر وش چه مو در ترکی بمعنی درخت انگورست چون مغان درخت انگور را پرورش میفرمایند و از ان شراب میسازند لهذا موبد گویند و لفظ بد به فتح بمعنی صاحب و خداوندست و بعضی مو بمعنی پند و حکمت نوشته اند پس معنی ترکیبی آن خداوند حکمت باشد۔ بعربی بضم میم و فتح همزه که بصورت واوست و تشدید موحده مفتوح بمعنی همیشه ماخوذ از ابد۔

مواد بفتح میم و تشدید دال مگر فارسیان بتخفیف خوانند جمع ماده که بمعنی اصل هر چیز و زیادت متصله بچیز نیست۔

موائد بفتح میم و کسر همزه که حرف چهارمست جمع مائده که بمعنی خوان پر طعام باشد۔

مؤکد بضم میم و فتح واو و کسر کاف شدید تاکید کننده و بفتح کاف تاکید کرده شده و استوار۔

مورد بفتح میم و کسر رای مهمله جای آب خوردن مردم و بهائم در صحرا و آب جو و محل فرود آمدن همچنین هر اسم ظرف که از مثال واوی و یائی باشد مکسور العین آید چنانچه موطن و موضع و موعد و مورود و موقف و موقع و موسم و مولد و میسر و گاهی مصدر میمی باشد بمعنی ورود و بضم میم و فتح واو و فتح رای مهمله مشدد بمعنی گلگون و سرخ رنگ مشابه بگل و لفظ مورد در فارسی بضم و سکون واو معروف و سکون رای مهمله نام درختیست که آنرا بعربی آس گویند برگش بغایت سبزی و طراوت باشد کذا فی البرهان۔

موفور بسیار کرده شده و تمام از شرح و منتخب۔

موسیقار بالضم نام سازیست که در ان نیهای کوچک و بزرگ باندام مثلث باهم وصل کنند و نوشته اند که موسیقار نام پرنده ایست که در منقار او سوراخها بسیار باشد و از ان سوراخها آوازهای گوناگون می برآید حکما علم موسیقی را از ان استخراج کرده اند از برهان و مؤید و کشف۔

مؤثر بضم میم و واو معروف و کسر ثانی مثلثه ایثار کننده از لطائف و بضم میم و فتح همزه که بصورت واو باشد و ثای مثلثه مشدد مکسور تاثیر کننده۔

موسر بضم میم و واو معروف و کسر سین مهمله توانگر از لطائف۔

موتمر بضم میم و واو معروف و تای فوقانی مفتوح و کسر میم دوم فرمانبردار و مشورت کننده از لطائف و منتخب۔

موخر بضم میم و سکون واو و کسر خای معجمه گوشه چشم بطرف گوش از شرح نصاب و بضم میم و فتح همزه که بصورت واو باشد نام منزل بیست و هفتم از منازل قمر و آن دو ستاره است مثل مقدم در برج حوت

موفر بالضم میم و فتح ثانی و تشدید فای مکسور زیاده کننده و بفتح فا زیاده کرده شده و بسیار کرده شده۔

موت احمر موت سخت از لطائف

موش کور و مشک کور قسمی از موش که بروز کور میباشد و شب بینا۔

موجز بالضم و جیم عربی مفتوح و زای معجمه کوتاه و مختصر و نام کتابی در علم طب۔

موز بالفتح و زای معجمه بر وزن جوز درخت کیله که میوه معروفست از برهان۔

موج خیز دریا چرا که در اصل بمعنی جای خاستن موج ست زیرا که چون امر با اسم مرکب گردد پنج قسم معانی حاصل میشود چنانچه معنی اسم فاعل از تیز رو و تیر انداز ظاهرست معنی اسم مفعول از خاک ریز و پارچه بیز یعنی خاک ریخته شده و از پارچه بیخته شده و معنی مصدر چنانچه خونریز بمعنی خون ریختن و معنی اسم ظرف چنانچه موج خیز بمعنی جای خاستن موج که دریا و تالاب باشد و بمعنی اسم آله چون مگس ران که بهندی آنرا چنور گویند چون فته۔

مویز بفتح و یای معروف قسمیست کلان از انگور که خشک کرده نگاه دارند مردم عام آنرا منقی گویند و بهندی داکها منقه۔

مونس بضم میم وکسر نون وسین مهمله همدم وآرام دهنده از منتخب۔

مؤسس بضم میم وفتح همزه که بصورت واو ست وسین مهمله اول مشدد مکسور استوار کننده

موحش بتشدید حای مهمله مکسور بر وزن مصور بمعنی رماننده ورمیدگی دهنده وبضم اول وسکون ثانی وکسر حای مهمله اندوهگین کننده از صراح ومنتخب۔

مواعظ بفتح میم وکسر عین مهمله وظای معجمه پندها ونصیحتها۔

موقع بفتح میم وقاف مکسور جای واقع شدن وجای افتادن از منتخب وبفتح قاف نیز آمده و بضم میم وفتح واو وتشدید قاف مفتوح توقیع کرده شده ونبشته کرده شده۔

مواقع بفتح میم وکسر قاف جاها ومحلها جمع موقع۔

موجع بضم میم وکسر جیم بدرد آرنده ودردناک از منتخب۔

مودع بضم میم وکسر دال مهمله پدرود کننده یعنی رخصت کننده وبفتح دال پدرود کرده شده

موزع بضم میم وفتح واو وتشدید زای معجمه مکسور پراگنده کننده وتقسیم کننده از منتخب

موضع بالفتح وضاد معجمه مکسور جای نهادن چیزی وبمعنی مطلق جا مستعمل۔

مولع بضم میم وواو معروف وفتح لام وعین مهمله صیغه اسم مفعول بمعنی حریص گردانیده شده از منتخب ومدار وکشف وصراح۔

موضوع نهاده شده وساخته شده و باصطلاح علمی بمعنی مقصودی که از آن در علمی بحث کنند ودر اصطلاح منطقیان بمعنی مبتدا که در مقابل خبر باشد وخبر که در مقابل مبتدا باشد آنرا محمول گویند چنانچه الانسان حیوان پس انسان موضوع وحیوان محمول است

موی دماغ شخصی که مخل عیش وسبب بے دماغی باشد از بهار عجم وچراغ هدایت ومصطلحات ودر چهار شربت بمعنی کسیکه زبده مصاحبان کسے باشد۔

موقف بفتح میم وسکون واو وکسر قاف جای استادن از صراح وجای استادن حاجیان وآن صحرائی ست بفاصله هفت کروه از مکه وحاجیان در آنجا شب باش شده از صبح تا آخر ظهر استاده باشند وآنرا عرفات نیز گویند۔

مواقف بفتح میم وکسر قاف جاهای استاده شدن این جمع موقف ست۔

مؤلف بضم میم وفتح همزه که بصورت واو ست وکسر لام مشدد والفت دهنده وجمع کننده چیزهای متفرق را باهمدیگر وبفتح لام جمع کرده شده از منتخب۔

موظف بضم میم وفتح واو وظای معجمه مشدد مکسور وظیفه کننده ووظیفه دهنده وبفتح ظای معجمه وظیفه کرده شده ووظیفه داده شده۔

موصف بضم میم وفتح واو وفتح صاد مهمله مشدد توصیف کرده شده۔

موقوف ایستاده کرده شده وباصطلاح صرف حرف آخر لفظیکه از پیوستن ما بعدش باز ایستاده کرده شده باشد باندازه حرکت او وباصطلاح عروض رکنی که حرف هفتم متحرک او را ساکن کرده باشند چنانچه تای مفعولات بوقف ساکن کنند۔

مؤتلف خوگرفته شونده وساز آراینده از منتخب وصراح۔

موفق بضم میم وفتح واو وکسر فای مشدد توفیق ده۔

موثق بضم میم وفتح واو وکسر ثای مثلثه مشدد وبمعنی استوار ماخذ آن وثوق از منتخب۔

مواثیق بفتح میم وکسر ثای مثلثه عهدها و استواریها وپیمانها واین جمع میثاق ست که بکسر اول بمعنی عهد وپیمان واستواری باشد

موق بضم اول وسکون واو گوشه چشم بطرف بینی از شرح نصاب۔

مؤق بضم میم وسکون همزه که بصورت واو ست گوشه چشم بطرف بینی از شرح نصاب۔

مؤتفک بضم میم وسکون همزه که بصورت واو ست وتای فوقانی وکسر فا برگرداننده وبازگرداننده از چیزی ودر صراح نوشته که مؤتفکات شهرهای قوم لوط که برگردانیده شده است وبادهای که مختلف وزد از هر جهتی۔

موصل بفتح میم و سکون واو و کسر صاد مهمله نام شهری ست در عراق و نام جزیره و جای وصل و بضم میم و صاد مهمله مکسور بمعنی رسانندہ و بضم میم و فتح واو و صاد مهمله مشدد مفتوح وصل کرده شده و پیوند کرده شده از مؤید و کشف و مدار و مزیل و لب اللباب۔

مورچال و مورچل بواو مجهول و جیم فارسی مفتوح مغاکی را گویند که بجهت گرفتن قلعها در اطراف آن کنند از برهان و اهل این دیار آنرا مورچا گویند۔

مؤمّل بضم میم و فتح همزه که بصورت واو ست و بکسر میم مشدد امیدوار و نام اسپ بضم که بقرینهٔ قافیه در بیت نصاب بمقام هشتم واقع شده است از شرح نصاب۔

مؤجّل بضم میم و فتح همزه که بصورت واو ست و بفتح جیم مشدد فرصت داده شده و مهلت داده شده۔

موکّل بضم میم و فتح واو و فتح کاف مشدد شخصیکه کار باو سپرد شده باشد و بکسر کاف سپارندهٔ کار بدیگری از لطائف۔

مول بالضم معشوق زن و نار است حرامزاده و درنگ تاخیر و امر ست بمعنی باش و بمعنی توبه و بمعنی ناز و غمزه از برهان و لطائف۔

موهِم بضم میم و سکون واو و کسر ها در وهم و غلطی اندازنده۔

موسوم نام نهاده شده و نشان کرده شده و بمعنی داغدار۔

مولم بضم میم و سکون واو و کسر لام دردمند کننده و دور سانندہ از صراح و منتخب۔

مؤثّم بضم میم و فتح همزه و ثای مثلثه مشدد مفتوح گنهگار و بجرم از لطائف۔

موسم بفتح میم و سکون واو و کسر سین مهمله هنگام چیزی و بفتح سین غلط ست از کشف و مؤید و صراح و مؤسّم بضم میم و فتح همزه که بصورت واو باشد و سین مهمله مشدد مفتوح بمعنی اسم کرده شده۔

مو برآوردن زبان قلم بکار ماندن قلم از نوشتن چه وقتیکه مو یا ریشه بزبان قلم می آید حرف درست نوشته نمیشود۔

موطن بفتح میم و کسر طای مهمله جای وطن از کشف۔

موازین بفتح جمع میزان ست۔

مؤتمن بضم میم و سکون همزه که بصورت واو ست و فتح فوقانی و کسر میم امانت دار و این اسم فاعل ست از ائتمان بر وزن افتعال ماخوذ از امانت۔

موقن بضم میم و کسر قاف یقین کننده۔

مؤذّن بضم میم و فتح همزه که بصورت واو ست و تشدید ذال معجمه مکسور بانگ نماز گوینده و بضم میم و سکون واو و کسر ذال معجمه اسم فاعل از باب افعال بمعنی آگاهی دهنده و بانگ نماز گوینده۔

مویدن بواو مجهول گریستن و نوحه کردن۔

مویان بالضم و یای تحتانی گریان و نوحه کننده۔

مو بر تن تیغ کشیدن در کمال غضب و خشمناکی آمدن۔

مو بکف برآمدن محال بودن کاری از رشیدی۔

مو برآوردن زبان کنایه از امر محال بظهور آوردن۔

مولو بضم اول و ثالث که لام باشد و هر دو واو معروف شاخ حیوان ست که آنرا جوگیان نوازند مثل ناقوس و آنرا بهندی سنگی گویند از کشف و برهان و در رشیدی نوشته که شاخ درخت ست که آنرا بجوف کرده مینوازند۔

موسیچه بضم میم و واو معروف و کسر سین مهمله و یای معروف و جیم فارسی مرغلیست سفید برابر قمری از مدار و کشف و برهان و نیز در برهان نوشته که بعضے صعوه را موسیچه گویند۔

موازنه بضم میم و زای معجمه مفتوح و نون با چیزی هموزن بودن از کشف و کنز۔

موقنه بضم میم و واو معروف و کسر قاف و نون زن صاحب یقین از لطائف

مودعه بضم میم و فتح دال و عین مهملتین سپرده شده از لطائف۔

مواضعه بضاد معجمه و عین مهمله باهم شرکت کردن از منتخب۔

مویه بالضم و واو مجهول و تحتانی. گریه و نوحه از مدار و سروری و کشف برهان و رشیدی و مؤید۔

مومی الیه لفظ مومی بضم میم و واو معروف و بفتح میم دوم بر وزن موسیٰ صیغهٔ اسم مفعول ست از ایما پس معنی مومی الیه ایما و اشاره کرده شده بسوی او کسانیکه بواو مجهول و بکسر میم ثانی و یای معروف خوانند غلط ست از مزیل و دیگر کتب صرف۔

مواجهه بضم میم و فتح جیم بر وزن مفاعله باهم رو برو شدن۔

موجه بضم میم و فتح واو و تشدید جیم مفتوح و های ملفوظ خوب و پسندیده و آنچه بسوی او روکرده شود از منتخب۔

موچینه بالضم و جیم فارسی مکسور و یای معروف آلتیست آهنی که از آن مو از بدن می چینند۔

موالید ثلاثه بفتح میم کنایه از نباتات و جمادات و حیوانات نباتات آنچه که از زمین روید و بالیدگی وارد و ای از قسم درختان باشد و جمادات آنچه که از قسم سنگ و گل باشد و حیوانات آنچه که جاندار باشد و باراده خود جنبش و حرکت کند۔

موادعه یک دیگر را وداع کردن۔

موله بضم میم و فتح واو و کسر لام مشدد و های ملفوظ شیفته و عاشق و دیوانه از منتخب و مجازاً نیز نامند۔

مواخذه بضم میم و فتح خای معجمه و ذال معجمه گرفت کردن۔

موکینه پوستین یعنی لباسیکه از پوست حیوانات پشمدار سازند۔

مورچانه بجیم فارسی و نون زنگاریکه در ذات آهن وورد و بصیقل دور و کم شود از خیابان و در جواهر الحروف نوشته که مور بمعنی معروف و چانه حرف نسبت مفید معنی تشبیه بمعنی زنگ آهن۔

مورچه نوعی از مور که بغایت خرد باشد و رنگ که در ذات آهن در رود۔

موریانه حرف چهارم تحتانی بر وزن و معنی مورچانه۔

مولوی بفتح میم و فتح لام منسوب بمولا که بمعنی خداوند ست بعد الحاق یای نسبت الفی که رابع بود بواو بدل شد زیرا که الف مقصوره در آخر کلمهٔ سه حرفی و چهار حرفی بوقت نسبت بواو بدل می شود۔

مواشی بفتح جمع ماشیه که بمعنی ستور بسیار راه رونده است از صراح و اطلاق این لفظ بر مطلق چهار پایهای بارکش نمایند۔

مؤدی بضم میم و فتح همزه که بصورت واو ست و تشدید دال مهمله مکسور بمعنی رساننده۔

موری بضم رهگذر آب صحن خانه و این در فارسی و هندی مشترک ست از شرح قران السعدین و در برهان نوشته که موری بمعنی رهگذر آب خانه و لولهٔ کوزه و نوعی از بافتهٔ ابریشمی و نام ولایت از ترکستان و بعضی نوشته که موری نوعی از آش ست۔

موازی بضم میم متقابل و محاذی ؟؟

موی بینی شخصیکه مکروه و محل و سبب بیدماغی باشد از بهار عجم و چراغ هدایت و مصطلحات و در چهار شربت بمعنی کسیکه زبدهٔ مصاحبان و خلاصهٔ مقربان کسی باشد۔

موالی بفتح میم یاران و خداوندان جمع مولاست۔

موشک دوانی نوعی از آتشبازی اطفال که در هندوستان نیز متعارف ست و در مصطلحات نوشته که موشک دوانی کنایه از فتنه انگیزی و موشک از انواع مشهورهٔ آتشبازی ست۔

مومیائی چیزیست سیاه رنگ آن دو قسم باشد یکی عملی دوم کانی عملی چنان باشد که طفلی سرخ رو و سرخ مو گرفته پرورش نمایند چون عمرش قریب بسی سال رسد کنندی سنگین راست کنند و آن کند را شهد وادویه پر کنند و آن جوان را دران کنند و استاده کرده بند نموده تا ریختش بران مینگارند چون یک صد و بست سال منقضی گردد آنرا میکشایند هرچه از آن شهد آدمی دران کند و میماند همه مومیائی باشد برای اصلاح شکستگی هر عضو بهمان عضو آن شخص بکار برند و بعضی محققان چنین نوشته که مومیائی نام قریه است

ازمضافات پارس وقریب آن در کوه تالاے
است بعد ازسالی دران چشمه جوش می آید بر
کنارش دسومتی مانند موم منجمد میگردد ومردمان
حاکم آنجا بران چشمه متعین اند وسومت رامیگیرند
وآنرا بآن قریه نسبت کرده مومیائی نامند از
مدار وکشف ونیز صاحب کشف نوشته که بر آن
چشمه غربالی از مس وصل کنند وبعد ازسالی
غربال را برمیدارند ودران چند درهم مومیائی
یابند وصاحب برهان ورشیدی نوشته که در
اصل موم آئین بود چراکه چون از کان برمی
آرند مانند موم نرم باشد از کثرت استعمال تغیرداده
مومیائی گفتند۔

موسیقی نام علم سرود واین لفظ سریانی است
گاهے بحذف چهارم که یای تحتانی باشد استعمال
کنند وموسق گویند از بهار عجم ومصطلحات و
در زبان یونانی بمعنی لحن ست بدانکه ابتدای
موسیقی بقول فخر الدین رازی از حکیم فیثاغورس
تلمیذ سلیمان علیه السلام ست ونزد بعضے از حضرت
داود علیه السلام وبعضے گویند که ققنس نام مرغیست
از آوازش حکما استخراج علم موسیقی کرده اند و
مطابق دوازده برج فلکی دوازده مقام کرده
اند وشعبهای مقامات را موافق ساعات لیل
ونهار بیست وچهار قرار داده اند واسامی
مقامات دوازده گانه اینست اول رهاوی
دوم حسینی سوم راست چهارم حجاز پنجم بزرگ
ششم کوچک هفتم عراق هشتم صفاهان نهم نوا دهم
عشاق یازدهم زنگله دوازدهم بوسلیک هر مقام
دو شعبه دارد یکی از پستی آن مقام خیزد ودیگر
از بلندی آن مقام پیدا شود وهر شعبه مرکب از چند نغمه باشد
بدانکه شعبهای مقام رهاوی اول نوروز عرب آن مرکب از
شش نغمه باشد ودیگر نوروز عجم وآن نیز مرکب
از شش نغمه باشد شعبهای مقام حسینی اول دوگاه
وآن مرکب از دو نغمه باشد دوم محیر وآن مرکب از
هشت نغمه شعبهای مقام راست یکی پنجگاه
وآن مرکب از پنج نغمه دوم مبرقع شعبهای مقام
حجاز اول سه گاه وآن مرکب از سه نغمه دوم حصار
وآن مرکب از هشت نغمه شعبهای مقام بزرگ
اول همایون دوم نهفت شعبهای مقام کوچک
اول رکب آن مرکب از شش نغمه دوم بیات
وآن مرکب از پنج نغمه شعبهای مقام عراق اول
مخالف وآن مرکب از پنج نغمه دوم مغلوب وآن
مرکب از هشت نغمه شعبهای مقام نوا اول نوروز
خارا وآن مرکب از پنج نغمه دوم ماهور وآن مرکب
از شش نغمه شعبهای مقام صفاهان اول تبریز
وآن مرکب از پنج نغمه دوم نشاپور وآن مرکب از
شش نغمه شعبهای مقام عشاق اول زابل وآن
مرکب از سه نغمه دوم اوج وآن مرکب از هشت
نغمه شعبهای مقام زنگله اول چهارگاه وآن
مرکب از چهار نغمه دوم غربال وآن مرکب از پنج
نغمه شعبهای مقام بوسلیک اول عشیران و
آن مرکب از ده نغمه دوم صبا وآن مرکب از
پنج نغمه بدانکه از ترکیب دو دو مقام شش آهنگ
ایجاد کرده اول سلمک وآن از پستی صفاهان
وبلندی زنگله خیزد دوم گردانیه وآن از پستی
عشاق وبلندی راست سوم نوروز وآن
از بلندی حسینی وپستی بوسلیک چهارم گوشت
وآن از پستی حجاز وبلندی نوا پنجم ماره وآن
از پستی کوچک بلندی عراق ششم شهناز و
آن از پستی بزرگ بلندی رهاوی خیزد وبدانکه
گوشه جمله چهل وهشت ست از انجمله آنچه بتحقیق
رسیده اینست اول بهار نشاط دوم غریب
سوم سوار چهارم غمزه پنجم بیات ترک ششم
سرفراز هفتم لبسته نگار هشتم بیات گردانیه
نهم نهاوند کرد دهم نشابا یازدهم دلبر دوازدهم بست اوج
کمال سیزدهم نگار چهاردهم وصال پانزدهم
شهری شانزدهم عشیران هفدهم خوال هژدهم
عشرت انگیز نوزدهم سحر کمال بستم اصلی بست
دیگر اعتدال بست دوم گلستان بست سوم
تبریز کبیر بست وچهارم حیرت بست پنجم جمالی
بست ششم روح افزا بست هفتم معتدله
بست هشتم معنوی بست نهم پهلوی ودیگر نغمات
موسیقی بسیار اند از انجمله اندکی نوشته میشوند باغ
سیاوشان ورهاوی ونوروز وبانگ عنقا وبند
شهریار وبهار شکنه وبهمن وچغانه ودیرسالی
وپردهٔ زنبور وپردهٔ قمری وپردهٔ یاقوت و
پنجهٔ کبک وبوستان وتخت اردشیر وباربد
وتیزی باخرز وخارکش وخانهٔ عنقا وخراسانی
وخنیای بزرگ وخماخسروی وداد آفرید ونزد دل
انگیزان ودلیف خرش درآج درامشخوار
وجام بدران وراه خسروانی وراه قلندر و
راهگان وروح ودرفشن چراغ وزنگانه

وزیر بزرگان و وزیر خرد و سپهر بهار و سپهبدان و سیوار تیر و شاد و باد و شباب و فانوس و قول کاسه گر و قیصران و گنج فریدون و لینا و نار شیرین و نار نوز و زدنا قوسی و نخجیرگاه و نغمه عنقا و نوای چکاوک و نوای خارکن و لوند و خردک و نوش لینا و نوشینه و نیم راست و آرایش و آزاد دارد سر دستان و سوای این سی لحن ایجاد باربدی ست و آن در کتب لغت مرقوم ست

اوقات سرائیدن مقامات

بدانکه وقت سرائیدن رهاوی از صبح صادق تا طلوع بعد ازان وقت حسینی ست تا یکپاس روز برآمده باز وقت عراق تا نیمروز پس ازان وقت راست در حین نیمروز پس ازان وقت کوچک تا یکپاس روز باقیمانده و بعدهٔ بوسلیک و بعده وقت عشاق ست تا زردی آفتاب شام و وقت زنگله تا یکپاس شب بعدهٔ وقت حجاز بعده وقت بزرگ بعدهٔ در نیم شب وقت نوا و بعدهٔ وقت صفاهان تا طلوع صبح صادق

بیان بحر اصول که در هند تال

گویند بدانکه تالها نزد عجم هفده است اول مخمس دوم ترک ضرب سوم دو یک چهارم دور پنجم ثقیل ششم خفیف هفتم چهار ضرب هشتم در افشان نهم ماتین دهم ضرب الفتح یازدهم فاخته ضرب که آنرا اصول فاخته نیز گویند دوازدهم چنبر سیزدهم نیم ثقیل چهاردهم اوفر پانزدهم ارصد شانزدهم رمل هفدهم هزج بدانکه چون

از موسیقی فارسیان قدری بیان نموده شد بالضرور از راگ هندیان نیز اندکی نوشته میشود

باید دانست که الحان و آواز را در اصطلاح اهل هند سُر بضم سین مهمله گویند پس سُرها هفت اند اول کهرج که آنرا سُر نیز گویند دوم رکهب سوم گندهار چهارم مدهم پنجم پنچم بفتح بای فارسی و سکون نون و جیم فارسی مفتوح ششم دهیوت بکسر دال بهای مخلوط التلفظ و یای مجهول و فتح واو و تای فوقانی هفتم نکهاد بکسر نون س ر گ م پ د ن اشارت باین سُرهاست بحرف اول اسامی انها دال و یا مجموع یک حرف ست و این هفت حروف را در عرف هندیان سرگم گویند بدانکه نزد هندیان همگی شش راگ ست و بهر راگ پنج راگنی متعلق ست اسامی شش راگ اینست اول بهیرون دوم مالکوس سوم هندول چهارم سری راگ پنجم میگه راگ ششم دیپک بدانکه چون در تعیین راگنیها بهر راگ اختلاف بسیارست لهذا اختلاف دو سه رسائل بیان کرده میشود و انچه توافق راگنیها براگها نزد غلام رضا مؤلف رسالهٔ اصول النغمات الآصفی و دیگر متاخرین این فن ثابتست برینگونه ست راگنیهای بهیرون اول بهیروی دوم راگ کلی سوم گوجری چهارم کهٹ پنجم کندهار ششم اساوری راگنیهای مالکوس اول باکیسری دوم ٹوڈی سوم دیسی چهارم سوها پنجم کهری ششم ملتانی راگنیهای هندول اول پوربا دوم بسنت سوم للت چهارم پنچم پنجم دهناسری ششم مارو راگنیهای سری راگ اول گوری دوم پوربی سوم کورا چهارم ترون پنجم مالسری ششم جیت سری راگنیهای میگه راگ اول مدماوت دوم گونڈ سوم سارنگ چهارم بڈهنس پنجم ساونت ششم سورٹه راگنیهای دیپک اول چهایانات دوم همیر سوم کلیان چهارم کدارا پنجم بهاگ ششم ایمن و بعضی چنین تقسیم کرده اند راگنیهای بهیرون اول بهیروی در سرد رت وقت صبح خوانند دوم براری وقتش در سرد رت اد اخر روز سوم مدمات و آنرا در سرد رت در اول روز خوانند و نزد بعضے در وسط روز چهارم سندهوی در سرد رت در اواخر روز پنجم بنگال در سرد رت در اواخر روز خوانند راگنیهای مالکوس اول ٹوڈی آنرا در سرد رت بعد از یک پهر روز برآمده خوانند دوم گوری آنرا در سرد رت در اواخر روز خوانند سوم کنگلی و آنرا کنگری نیز گویند آنرا در سرد رت وقت صبح خوانند چهارم گهنیا و آنرا در سرد رت بعد نصف شب خوانند پنجم کوکب آنرا در سرد رت در آخر شب خوانند راگنیهای هندول نیز پنج ست اول رام کری و آنرا رام کلی نیز گویند در بسنت رت

بوقت صبح خوانند دوم دیسا کھ آنرا در بسنت
رت اوائل روز خوانند سوم للت درسبنت
رت وقت صبح خوانند چہارم بلاول وآنرا
براوری نیز گویند و در بسنت رت دراوائل
روز خوانند پنجم پٹ منجری آنرا در بسنت
رت در نصف شب خوانند راگنیہای دیپک
اول دیسی آنرا در گریکھم رت در دوم پہر روز
خوانند دوم کامود آنرا در گریکھم رت در دوم
پہر شب خوانند سوم نٹ آنرا در گریکھم رت در
آخر روز خوانند چہارم کیدارا آنرا در گریکھم رت
در نصف شب خوانند پنجم کانہڑا آنرا در گریکھم
رت در پہر اول شب خوانند راگنیہای سری
راگ نیز پنجست اول مالسری آنرا در ہیم رت
در سوم پہر روز خوانند دوم ماروا برای بہلہ
موقوف آن را در ہیم رت در اواخر روز خوانند
سوم دھناسری وآنرا در ہیم رت در اواخر روز
خوانند چہارم بسنت وآنرا در روزہای بسنت
در نصف روز خوانند پنجم اساوری وآنرا در
پہر روز برآمده خوانند راگنیہای میگھ راگ
پنجست اول ٹنگ آنرا در برسات در نصف
شب خوانند دوم ملار آنرا در برسات در
نصف شب خوانند فی زماننا در موسم برسات
بہر وقت خوانند سوم گوجری آنرا در برسات
در پہر اول روز خوانند چہارم بھوپالی آنرا
در برسات در پہر اول شب خوانند پنجم دیسکار
آنرا در برسات در اواخر شب در اوائل روز
خوانند پتر ہای وبھار جاہای

راگہای مذکوره پترہای بھیرون و
بیراسا کھ وللت وبہرکھ وماذھو وبلاول
وبنگال وبہاس وپنجم وبھاری جا گشتند
پترہای مذکور سوما وبلاولی وسور ٹھی وکنہار
وانداہی وبہل گوجری وپٹ منجری پترہای
پترہای مالکوس گندھار وسندھو وکردیریجھ
وشہانا وسنگیت بلبتہ ومالی کورا وکاموده
بھارجاہای پترہای مذکور دھناسری و
مالسری وسکھرائی ودرگا وگندہار وبھیم
پلاسی وکامودی پترہای ہنڈول بسنت
ومالوا وماروا وکسل وبکھار ولنگ وصن و
ڈھول بھارجاہای پترہای مذکور لیلاوتی
وکیشری وجیتی وپوربی وباوراتی وتروں
ودیوگری وسرستی پترہای دیپک کستم وٹنک
ونٹ وتاراین وبہر دوست درہس سنکلا و
منکلاس ملک واڑنا بھارجاہای پترہای
مذکور منگل گوجری وجیجاوندی ومالگوجری
وبھوپالی ومنوہر واہیری وایمن وہمیر
پترہای سری راگ سریرون وکولاہل وساونت
وسنگرون وراگیسری وکھٹ راگ وبدہنس
ودیسکار بھارجاہای پترہای مذکور ریحیا ودھنیاں
وجتی وکنبہ وسوہنی وسرود وکھیم وسرکھا و
سرستی پترہای میگھ راگ کلاہی وباگیسری
وسہانا وپوربا وکانہڑا وملک واستند وسنکلا
بھرن بہارجاہای پترہای مذکور کرنانٹ
وکاوری وکدمنات وبہاری ومانجہ و
ہرپچ وپٹ منجری وسدھانات وبعضے چنین

نوشتہ اند کہ نزد ہندیان شش راگ ست
وآنرا سوده گویند وسی راگنی ست کہ آن
را سنگیرن نامند وچہل وشت پتر یعنے
پسران راگنی ہای آنرا سالنگ گویند باقی
ہمہ بھارجاہاست آنرا سوده سالنگ نامند
پس ہر راگ را پنج پنج راگنی سنگیرن وہشت
ہشت پتر سالنگ حاصل شدند وسوده.
سالنگ یعنی بھارجاہا رشمار نیست باید دانست
کہ سنگیرن آن راگنیہاست کہ بروقت راگ
سرایند وسالنگ آنکہ وقت معین ندارد
بدانکہ **اول راگ بھیرون ست**
فصلش کوار وکاتک وقتش از دو گھڑی شب
باقیمانده تا صبحست پنج سنگیرن یعنی راگنیہای
وقتی او این ست یکی کھٹ راگنی دوم
رام کلی سوم دیوگندھار چہارم بہاس
پنجم بلاول وہشت سالنگ یعنی راگنیہای
مختلف الاوقات او این ست یکی سوہو
دوم گھٹ سار سوم چوراسک چہارم
دیساکھ پنجم سنگیرن ششم سوده ہفتم ہمیر
ہشتم بھیروی **راگ دوم مالکوس**
فصلش دو ماه اگہن وپوس وقتش از
طلوع تا یکپاس پنج راگنی وقتی وا نیست
یکی گوجری دوم بلاولی سوم ٹوڈی چہارم
مالسری پنجم اساوری وہشت راگنی.
مختلف الاوقات واین است یکی الہیا
دوم بنگال سوم گندھاری چہارم کلیان
پنجم ایمن ششم بنگالی ہفتم پٹ منجری

ہشتم بیراٹھ **راگ سوم ہنڈول** فصلش ماگھ و پھاگن وقتش از یکپاس روز بر آمدہ تا قریب دوپہر پنج راگنی وقتی او این ست یکی بسنت دوم للت سوم بھیم پلاسی چہارم دیسگار پنجم کمنیاتی و ہشت راگنی مختلف الاوقات دا نیست یکی پنجم دوم دھول سوم بدہنس چہارم بھوپالی پنجم مبارشششم جیت سری ہفتم برتپ ہشتم بھٹیار **راگ چہارم سری راگ** فصلش جیٹھ و بیساکھ وقتش از یکپاس روز باقیماندہ تا شام پنج راگنی وقتی او این ست یکی بھاسر دوم ٹنک سوم پوربی چہارم گوری پنجم کنکلے و ہشت راگنی مختلف لاوقات یکی سری دن دوم مالی گورا سوم تردن چہارم راج ہنس پنجم مرواششم بھیرا ہفتم مالوا ہشتم کرنٹ بہار **راگ پنجم دیپک** فصلش جیٹھ و اساڑھ وقتش از دو پہر تا یکپاس روز باقیماندہ پنج راگنی وقتی او انیست یکی سارنگ دوم دیوگری سوم گورسارنگ چہارم کافی پنجم نٹ ہشت راگنی مختلف الاوقات او این ست یکی کیدارا دوم منگل سوم کوکب چہارم بدھماوہ پنجم پورن ششم بہدی ہفتم کھاتج ہشتم کلاہنگی **راگ ششم میگھ ملار** فصلش ساون و بھادوں وقتش از نیم شب تا صبح کاذب در ہنگام بارش باران از یکپاس روز گذشتہ تمام روز و شب پنج راگنی وقتی او انیست یکی ملہار دوم جھنجوٹی سوم کہڑا چہارم سورٹھ پنجم سنکرابھرن و ہشت راگنی مختلف الاوقات او انیست یکی کمودہ دوم اڑانہ سوم گونڈ چہارم بہاگ پنجم جھنجوٹی ششم کلا پرمین ہفتم سالونٹ ہشتم ملہاری باقی سودہ سانگ یعنی بہار جاوایں را شمار نیست اسامی بعض ازان نوشتہ میشود

مادھوبیاگی نیہہ کی مادھولی گونڈکری ٭ اندجانی ٭ سوہنی ٭ اہیری ٭ تلنگی ٭ گوجری ٭ برٹی بستنے کوکہرالا ٭ کاویلی ٭ بچھا اساکھ ٭ مارو ٭ بھٹور ٭ چندرہاس ٭ کالانکا ۔ کرنائی ہمال ۔ سادتی ۔ مادتی ۔ نبکی ۔ کانکنی ۔ کہرواڑی ۔ بھیم سنکرالا ۔ بیراری ۔ سانجھر ۔ سرسان ۔ اندی ہوبھانک چندربنب ۔ روپنے چندرگوس ۔ سرستی ۔ سکہرائی ۔ بھوپالی کوشک چھندمولرسندائی ۔ ادہنہار ۔ کورائی کورا کامودی ۔ کوترنک ۔ پربل وادریتی ۔ بیوتی ۔ کینہری ۔ اجوتربینی لنک ذہن کنتھا ۔ کہل جیٹلیک کوذہنی ۔ گنجر نتی کنبہاری بانجہ ۔ جنگم اہیری کول رامان کنتہل ۔ کلنگ کوناکری ۔ کان بیلی سس مودہ ساکر ساہنیری ۔ وسیکل زنبک مال ۔ سندھولی ۔ کلاتی لیلاوتی جیت بہاری جینی تربیبی ۔ بنکھاری ۔ سیام کلی ۔ دیوکلی ۔ بہنکم ۔ بھولا ۔ لوہائی ۔ کلکت ۔ دیادتی ۔ پوپا کن ساگر ۔ روپ منجری ۔ سندھو ۔ تہاری ۔ کہادومون ۔ غارہ ۔ فردوست ۔ گت ۔ بگت بادری مال ساہی سالنگ ۔ مات ۔ اکبر ۔ مکت ۔ مالی کرنج سازگری ۔ سندرادتی ۔ ناگ دھن ۔ ٹھری ۔ سورٹھی ۔ جالندھری نٹ نرائن ۔ چتادرسی ۔ کومل ۔ مودریک دھوریا آیندہ اقسام اینہا بسیار ست اسامی دوازدہ تال کہ نزد ہندیان مقرر ند اول جلد اکتالا دوم تال ہولی کہ آنرا دھماکہ اکتالا نیز گویند سوم تال رودیک کہ آنرا دو ضربہ نیز گویند چہارم جلد تتالا کہ آنرا تیلہ گویند پنجم تال سہ ضربہ کہ بتوسط باشد در جلد تتالا و دھیا تتالا ششم دھیما تتالا ہفتم تیوڑ ہشتم سورفاختہ نہم چھتالا دہم چوتالا یازدہم آڑا چوتالا دوازدہم تال سواری کہ آنرا تیلگن نیز گویند۔

فصل میم مع را

مہر گیا بکسر اول و کاف فارسی مکسور مرم گیا کہ بعربی بیروح گویند و بہندی لکھمنی گویند ہر کہ بیخ آنرا کہ بصورت انسان می باشد با خود دارد ہمہ خلق بر وے مہربان باشند و اورا ہمہ مردم دوست دارند و بعضے گویند کہ مہر گیا گل آفتاب پرست کہ آنرا سورج مکھی گویند از برہان و مصطلحات۔

مہنا بضم میم و فتح ہا و تشدید نون گوارا و ہاضم و خوش مزہ از بہار عجم و منتخب۔

مہرہ بضم میم و فتح ہا و تشدید را نیک پختہ شدہ ای چیز یکہ در آب بگرمی آتش خوب پختہ شدہ ملائم گردد از منتخب مؤید و برہان و مدار۔

مہلاً بفتحتین و تنوین مصدر ست کہ مفعول مطلق واقع میشود بحذف فعل و فاعل و بمعنے امر مستعمل میگردد ای امہل یعنے آہستہ

باش از شرح نصاب۔

مہر شفا بضم میم و کسر شین معجمہ نسخہ عزائم خوانان بر ریسمان دمیدہ گرہ‌ہا زدہ در گلوی مریضان اندازند۔

مہرہ تپ مہرہ است کہ بالخاصیت دفع تپ کند۔

مہرب بفتح اول و سوم و بای موحدہ گریزگاہ مہارب جمع آنست از لطائف۔

مہردب گریختہ۔

مہیب بفتح میم و کسر ہا مرد سہمناک کہ خوف و سہم از و بارو مردم از و ترسند از منتخب و شارح فاضل نیز در شرح گلستان نوشتہ کہ مہیب بفتح میم مثل مبیع ست و بضم میم کہ شہرت گرفتہ خطاست چرا کہ باب افعال ازین مادہ مستعمل نشدہ است مؤلف گوید از ہیبت کہ مصدر لازم ست مہیب بفتح میم صیغہ اسم مفعول بدون تقدیر حرف جر درست نباشد پس مہیب در حقیقت مہیب منہ است بمعنے ترسیدہ شدہ از و از صراح و قاموس نیز مؤید فتح میم ست۔

مہذب بضم میم و فتح ہا و کسر ذال معجمہ مشدد و بای موحدہ پاک کنندہ از عیوب و بفتح ذال معجمہ مشدد پاک کردہ شدہ از عیوب و نام کتابیست در علم لغت عرب و مہذب الاخلاق بمعنے خوش خلق و نیک خصلت از منتخب و کنز۔

مہب بفتحتین و بای موحدہ مشدد جای ہبوب یعنے جای وزیدن باد از مدار و منتخب

مہتاب معروف و این لفظ مقلوب ست کہ در اصل تاب مہ بود پس اطلاق آن بر ماہ درست نباشد لیکن آمدہ است چنانکہ در لغت قدیمہ نوشتہ شدہ و اضافت آن بہلال و ماہ و بدر درست نباشد مگر آنکہ بمعنی روشنی مجازاً گرفتہ آید چنانچہ سعید اشرف گوید **بیت** فیض پیران چو نوجوان نبود؛ مہتاب و ہلال و بدر یکسان نبود؛ لیکن این قسم اضافت در ہمین بیت دیدہ شدہ از چراغ ہدایت۔

مہارت بفتح میم و رای مہملہ استادی از صراح و بحر الجواہر۔

مہلت بالضم درنگ و آہستگی و فرصت از منتخب و صراح۔

مہابت بفتح میم و فتح بای موحدہ لفظ عربی ست بیم و ترس و خشم و بزرگی از صراح فارسیان بمعنی شکوہ و شان آرند از چراغ ہدایت و بہار عجم۔

مہیج بضم میم و کسر ہا و بعدہ تحتانی و جیم برانگیزندہ و غبار برانگیزندہ و بہمین ہر دو معنی بضم میم و فتح ہا و تشدید یای تحتانی مکسور نیز آمدہ و اصل این مہیجست۔

مہج بضم میم و فتح ہا و جیم جمع مہجہ کہ بمعنے جان و روح ست۔

مہراج بالفتح لقب پادشاہان زنگ و قیاس میخواہد کہ لقب سلاطین سلف ہند باشد۔

مہند بضم میم و فتح ہا و تشدید نون مفتوح شمشیر کہ ساختہ ہند باشد از صراح۔

مہد بفتح میم و سکون ہا گہوارہ و گسترن ہر موضعیکہ برای طفل مہیا سازند از صراح و منتخب و برہان۔

مہاد بکسر میم بستر و بساط و فرش از منتخب و صراح بدانکہ این لفظ مفرد ست و جمع مہد نیست۔

مہرہ سفید ناقوس کہ بہندی سنکھ گویند

مہمار بالکسر سخت بیہودہ گو از منتخب۔

مہذار بکسر میم و حرف سوم ذال معجمہ بیہودہ گو از صراح۔

مہاجر بضم میم و کسر جیم مفارقت کنندہ از خانہ و اقربا یعنے مسافر و کسیکہ با رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم ہجرت نمودہ باشد از مکہ بسوے مدینہ۔

مہر بالکسر محبت و بمعنی آفتاب و نام ماہ شمسی کہ آنرا بہندی کاتک گویند و نام روز شانزدہم از ہر ماہ شمسی و در مصرعہ قران السعدین **مصرعہ** آمدہ از مہر شدہ ہم مہر؛ کنایہ از بہان کدہ چہ بہان در ہندی کتابی آفتاب را گویند و مہر بالفتح در عربی بمعنے کابین و آن نقد و جنس باشد کہ بوقت عقد نکاح ذمہ مرد مقرر کنند و بالضم معروفست و در صورت بلفظ کردن و زدن و گذاشتن و بستن و نہادن مستعمل میشود و مہر چہار معنے اول از رشیدی و جہانگیری و برہان و باقی از بہار عجم۔

مہجۃ الاحجار بالضم کنایہ از جواہرات مثل زمرد و لعل و یاقوت وغیرہ۔

مہار بکسر چوبے کوچک کہ در بینے اشتر کنند و ریسمان بدان بندند و در عرف بمعنے ریسمانیکہ بدان چوب بندند از مزیل و منتخب و در برہان بالفتحست و بضم میم خلطاست۔

مہجور جدائی کردہ شدہ و گذاشتہ شدہ و سخن پریشان و ناحق و منہ قولہ تعالیٰ اِتَّخَذُوْا هٰذَا الْقُرْاٰنَ مَهْجُوْرًا از منتخب و صراح۔

مہموز بزای معجمہ بمعنے معیوب عیب کردہ شدہ و کلمہ کہ یکے از حروف اصلی وی ہمزہ باشد از صراح و منتخب۔

مہماز بالکسر خار آہنی کہ بر پاشنہ موزہ سواران باشد و این صیغہ اسم آلت است از ہمز کہ بمعنے فشردن و زدن ست از منتخب صراح۔

مہمیز بالکسر میم ثانی نیز مکسور و یای مجہول و زای معجمہ میخ آہنی کہ بر پاشنہ موزہ سواران باشد و این دراصل مہماز بود بقاعدہ امالہ الف را بیا بدل کردند از منتخب و مؤید و بہار عجم و مدار و کشف۔

مہرہ نماز قرصی باشد برابر کف دست از خاک شفا کہ بعضے از امامیہ مذہبان در نماز سجدہ بران گذارند۔

مہم ساز کسیکہ مشغول باشد با دلالی زنان

مہندس بضم میم و فتح ہا و سکون نون و سین مہملہ اندازہ گیرندہ و کسیکہ در علم ہندسہ و اشکال عالم باشد از مدار و منتخب۔

مہبط بفتح میم و سکون ہا و کسر موحدہ و طای مہملہ جاے فرود آمدن۔

مہجع بضم میم و کسر جیم و عین مہملہ بخواب روندہ و بفتح میم خوابگاہ از لطائف۔

مہالک بفتح میم و کسر لام جاہای ہلاک

مہلل بضم میم و فتح ہا و لام اول مشدد مکسور تہلیل کنندہ یعنی کلمہ لا الٰہ الا اللّٰہ خوانندہ۔

مہبل بفتح میم و سکون ہا و کسر بای موحدہ دہان فرج زن از شرح نصاب۔

مہمل بضم اول و میم ثانی مفتوح فرو گذاشتہ شدہ یعنے متروک بیکار از مدار و کشف۔

مہول بفتح میم و ضم ہا ترسناک از لطائف

مہیل بفتح میم و کسر ہا و سکون تحتانی جای خوف ماخوذ از ہول و بمعنے فروریختہ مشتق از ہیل بالفتح کہ بمعنے فروریختن ست از صراح و منتخب۔

مہل بفتحتین آہستگی و درنگ در زمان و بالضم مس گداختہ از صراح و بفتح میم و کسر ہا در فارسی صیغہ نہی ست بمعنی مگذار از ہلیدن کہ بمعنی گذاشتن و رہا کردن ست۔

مہلہل بفتح میم و فتح ہر دو ہا زہر دادہ شدہ و جامہ باریک و تنک و رقیق بافتہ شدہ از صراح۔

مہموم اندوہگین۔

مہام بفتح میم اول و تشدید میم آخر جمع مہم و این دراصل مہامم بود از مزیل و دیگر کتب قواعد عربیہ۔

مہم در میان ہم اندازندہ و ہم بالفتح و تشدید میم بمعنے اندوہ ست پس مجازاً امر عظیم و کار دشوار را مہم گویند چرا کار دشوار طبیعت را و را اندوہ و فکری اندازد و کنایہ از ضرور از بہار عجم و منتخب و صراح و کشف و خیابان

مہ برکوہان مرکب نام سرود ست۔

مہان بضم میم اہانت کردہ شدہ یعنے ذلیل و خوار از کشف و سروری و منتخب۔

مہین بکسرتین و یا و نون در آخر زائدہ در فارسی بمعنی بزرگتر و بفتح میم و کسر ہا و یای معروف در عربی بمعنے سست و ضعیف و مجازاً بمعنے حقیر و خوار و ماء مہین عبارت از آب منی از کشف و بضم میم خوار دارندہ اسم فاعل از اہانت۔

مہیمن بضم میم و فتح ہا و سکون تحتانی و کسر میم ثانی آنکہ ایمن کند دیگری را از خوف و گواہ صادق و این یکی از اسمای الٰہیست از صراح و مدار و در کشف بمعنی مہربان و در منتخب نگہبان و مہربان و محققین را در تحقیق مہیمن سہ قول ست یکی آنکہ اصلش مأیمن ست اسم فاعل از آمن یومن ایمانا ماخوذ از امن با بقای ہمزہ باب افعال در مضارع و اسم فاعل وغیرہ ہمزہ اول را بہا بدل کردند و ثانی را بیا بخلاف قیاس چنانچہ در صحاح و صراح مذکور ست دوم آنکہ اصلش مأیمن ست بر وزن مفیعل اسم فاعل از ایمنہ بر وزن فیعلہ کہ ملحق ست

بدحرج بالحاق یا بعد فا پس ہمزہ را ہا بدل کردند بر خلاف قیاس و این قول مختار بیضاوی و مدارک وغیرہ است سوم آنکہ اسم فاعل ست از ہیمنہ کہ بمعنی خلقت ملحق بدحرج درینصورت ہا اصلی ست و یا برای الحاق و این مختار صاحب شمس العلوم و جلالین ست۔

مہرگان بالکسر و کاف فارسی نام ماہ خزان و آن مدت ماندن آفتاب ست در برج میزان۔

مہرجان بالفتح و رای مہملہ مفتوح معرب مہرگان از منتخب۔

مہران بالفتح نام دوائی۔

مہمان بالکسر معروفست و این مرکب از مہ کہ بمعنی بزرگ ست و مان بمعنی خانہ و یا آنکہ لفظ مان برای تشبیہ باشد یعنی بزرگست در عزت و لفظ مہان بمعنی مہمانی نیز آمدہ است از بہار عجم و رشیدی و دیگر کتب۔

مہما امکن بفتح میم و سکون ہا و فتح حرف پنجم و ششم بمعنی تا وقتیکہ ممکن باشد مہما حرف شرط ست و امکن کہ صیغۂ ماضی ست فعل شرط اوست۔

مہرہ چین بازیگر و حقہ باز۔

مہتاب بگز پیمودن کنایہ از کار محال کہ سر انجامش ممکن نباشد۔

مہرہ بطاس انداختن در چراغ ہدایت نوشتہ کہ مہرہ بطاس انداختن آنست کہ سابق بر درگاہ سلاطین طاس ہفت جوش میگذاشتند و در وقت انقضای ساعت مہرہ کہ بدان تہیہ شدہ بود می افتاد و آوازی بر می آمد و در عرف حال بمعنی گوز زدن نیز مے آید۔

مہجو بفتح میم و سکون ہا و ضم جیم عربی و تشدید واو ہجو کردہ شدہ۔

مہمہ بفتح ہر دو میم بیابان از شرح نصاب و بضم میم اول و کسر ہا و تشدید میم دوم در اندوہ انداز ندہ و مجازاً بمعنی ضروری چہ آنکہ کار ضروری آدمی را در اندوہ و غم مے اندازد۔

مہموسہ نوعی از حروف تہجی کہ بصوت نرم و پست ادا شود و آن این ست سین مہملہ و تای فوقانی و شین معجمہ و حای مہملہ و تای مثلثہ و کاف عربی و خای معجمہ و صاد مہملہ و فا و ہای ہوز و سوای اینہا ہمہ مجہورہ است

مہینہ بکسر اول و ثانی بزرگ۔

مہنہ بکسر میم و سکون ہا و بعدہ نون موضعیست درخراسان مولد انوری۔

مہجہ بضم میم و سکون ہا و فتح جیم عربی بمعنی جان و روح و خون میان دل و مجازاً بمعنی خلاصۂ ہر چیز از شرح نصاب و منتخب و کشف

مہچہ بالفتح و جیم فارسی مخفف ماہچہ و آن چیزیست کہ بصورت ماہ مدور از زر و سیم ساختہ و صیقل زدہ بر سر علم فوج نصب کنند کذا فی البرہان۔

مہلکہ بفتح میم و کسر لام جاے ہلاک و کنز۔

مہرہ بالضم در فارسی معروفست کہ مہندی منکا گویند و در عربی بمعنی کرۂ اسپ از منتخب و صراح و بمعنی چہرۂ اسپان و نغتجتین جمع ماہر کہ بمعنی اُستاد وست۔

مہہ بالفتح بمعنی مکن و این از اسمای افعالست بمعنی امر و در فارسی بالکسر بمعنی بزرگ و سردار قوم و بالفتح مخفف ماہ۔

مہی بضم میم و فتح ہا و تشدید یای تحتانی در عربی بمعنی آمادہ کنندہ و بکسرتین و تخفیف تحتانی در فارسی بمعنی بزرگی و سرداری۔

مہربانی شفقت و نوعی از جامۂ لطیف از بہار عجم۔

مہتدی بضم میم و کسر دال ہدایت کنندہ و بفتح دال ہدایت کردہ شدہ۔

مہتابی چیزے بمہتاب رسیدہ چنانچہ کتان ماہتابی یعنی کتان ماہتاب رسیدہ ای کتان شق گردیدہ و بمعنی زمگ شکستہ و عمارتے کوچک بر لب حوض برای سیر مہتاب سازند و نوعی معروف از آتشبازی از مصطلحات۔

مہدی بالفتح ہدایت کردہ شدہ و بالضم ہدایت کنندہ و رہنما۔

فصل میم مع یا

میرزا بیای معروف بیشتر از القاب شہزادگان بود حالا بر سردار زادگان استعمال کنند و در ایران بر سادات اطلاق نمایند غالباً در اصل امیرزا بود کہ الف آن از کثرت استعمال حذف شدہ چنانچہ در

بوجہل و بولہب معنے ترکیبی آن امیرزادہ باشد
برین تقدیر پرمرزا بحذف تحتانی چنانچہ مشہور ست
درست نباشد مگر بعض اُستادان آوردہ
اند چنانچہ عبدالرزاق فیاض گوید **بیت**
بدین وسیلہ کہ مرزا سعید ماتنہا چہ خوب کرد کہ
فیاض رفت از دل ما، و نیز یکی از شعرا گفتہ
بیت مرزا بہ وقت جامۂ زرتار می بیست
از بہار عجم و پوست پسر سر بار می نیست و چراغ ہدایت
مینا بالکسر شیشۂ شراب و نیز آبگینۂ رنگین کہ بران
بر طلا و نقرہ نقاشی کنند و اکثر آن سبز باشد
یا لاجوردی اگر سپید و سرخ نیز باشد و در
مجمع الفرس نوشتہ کہ جوہریست سبز و بالفتح طائر
معروف کہ سیاہ رنگ باشد باین معنی لفظ ہندیست
از بہار عجم و برہان و غیر آن۔
میم کاتب کنایہ از کور چشم از برہان
و مدار۔
میر آب باغبان کہ آب سانی درختان
ذمۂ او باشد و داروغۂ گذر دریا کہ کشتیہا
باختیار او باشد۔
میزاب بالکسر یای معروف و زای معجمہ
و بای موحدہ ناودان یعنی جائی کہ راہ بدر رو
آب بام باشد و این معرب ست از شرح
نصاب و صراح۔
میّت بفتح میم و تشدید یای مکسور و تای
فوقانی بمعنے مردہ و میت در اصل میوت بر وزن
فیعل بود پس واو را بیا بدل کردہ ادغام نمودند
گاہی تخفیف کردہ میت میگویند بفتح میم و سکون

یا درین مذکر و مونث برابرست از صراح۔
میمنت بفتح میم اول و فتح میم دوم و فتح
نون برکت و سعادت از کنز و قاموس۔
میقات بالکسر بمعنے وقت و ہنگام کار
و وعدہ گاہ و بمعنے آنجا کہ احرام حج در آنجا بندند
و آن پنج اند ذوالحلیفہ و ذات عرق و جحفہ و
قرن و یلملم از مؤید و صراح و مختصر فقہ و میقات
باسم موسی علیہ السلام عبارت ست از وقت
وعدہ و جای وعدہ کہ حق تعالی بموسیٰ در ان
کلام کردہ بود و موسیٰ سوال دیدار ساخت
جواب لن ترانی رسید یعنی ہرگز نخواہی دید
مرا لیکن نگاہ کن بسوی کوہ کہ قوت تحمل از
تو بیشتر دارد پس اگر کوہ برقرار ماند بر جای
خود ہنگام تجلی من پس بتواند کہ تو نیز ببینی
مرا پس آن ہنگام کہ تجلی کرد حق تعالی بران
کوہ گردانید آن کوہ را پارہ پارہ و بیفتاد
موسیٰ بیہوش۔
میلاد بالکسر زمان ولادت از منتخب و نام
شہری و نام پہلوانی ایرانی از برہان و
مؤید۔
میعاد بالکسر باہمدیگر وعدہ کردن و جای
وعدہ کردن و زمان وعدہ از منتخب و صراح۔
میمند بفتح ہر دو میم قصبہ ایست از مضافات
غزنین از سروری و رشیدی۔
میسّر بضم میم و فتح یا و تشدید سین مہملہ
مفتوح آسان کردہ شدہ اسم مفعول از
تیسیر خود از یسر بالضم کہ بمعنی آسانی ست

و کسانیکہ باین معنی بفتح میم گویند غلط ست
و بفتح میم و سکون یا و کسر سین قمار باختن
از منتخب و کشف و صراح۔
میزر بالفتح و حرف ثالث زای معجمہ مفتوح
تہ بند و چادر از مدار و لطائف و کشف و در
برہان نوشتہ کہ میزر بر وزن قیصر دستار
و مندیلی کہ بر سر بندند و در منتخب و رشیدی
بالکسر یای معروف بمعنے زیر جامہ و شلوار
ظاہرا میزر بالکسر بیای معروف عربیست
و بالفتح فارسی ست چنانکہ از صراح مفہوم
میگردد۔
میسور بالفتح آسان و آسان شدن و در منتخب
مصدر ست بر وزن مفعول از کشف و منتخب۔
میر بالکسر مخفف امیر۔
میر آخور داروغۂ اصطبل۔
میر شبگیر کوتوال شہر کہ بوقت شب برای پاسبانی
در کوچہ و بازار گردد۔
میر بحر داروغۂ گذر دریا۔
میز بالکسر و بیای مجہول و زای معجمہ اسباب
ضیافت و بمعنے کرسی کہ بران طعام نہادہ
میخورند از برہان و در مؤید بمعنے ضیافت۔
میخ دوز عدیم الحرکت۔
میشکوش نام غلام۔
میخوش بالفتح و خای معجمہ مضموم و واو
معدول و شین معجمہ مزۂ ترش کہ دران شیرینی
ہم باشد از برہان۔
میر آتش داروغۂ توپخانہ۔

میغ ابر سیاه وگاهی بمعنے مطلق سیاه مگر وقتیکه در مقابلهٔ بامغ آید که بمعنی سفید ست از لطائف

میثاق بالکسر و ثای مثلثه عهد و پیمان و استواری از شرح نصاب و صراح و روز میثاق عبارت ست از روز ازل که ارواح بربوبیت حق اقرار آوردند که آیت اَلَسْتُ بِرَبِّکُمْ قَالُوْا بَلٰی بیان آنست۔

میق بفتح میم و کسر یا بمعنے گریبان از شرح نصاب۔

میم مطوق بضم میم و فتح طا و تشدید واو مفتوح کنایه از الف کوفیان که عبارت از آلت مردی باشد از برهان و بعضے بمعنے میم حلقه دار نوشته۔

میزک شاباش از لطائف۔

میلک بالکسر بیای معروف نام پارچه که از شهر نوشادر آرند۔

میل بالفتح در عربی خمیدن و خمیدگی و خیدن و خواهش و توجه و بالکسر فارسی ست بمعنے آنچه که بدان سرمه در چشم کشند و منار که بجهت علامت فرسنگ در راه سازند و بمعنے کروه و آن چهار هزار ذراع است و هر ذراع بست و چهار انگشت از منتخب و صراح و غیرها و یوسف بن مانع در شرح نصاب نوشته است که میل چهار هزار قدم باشد و میل بمعنی سیخ آهنی یا مسی که بر سر گنبد نصب کنند و در بهار عجم نوشته که میل ثلث فرسنگ است که آنرا کروه گویند چون بر سر کروهی علامت برای تمام شدن کروه بصورت میل ساخته باشند مجازاً آن مسافت را نیز میل گویند و نیز لفظ میل بمعنی چوب وزن دار که بکار ورزش پهلوانان آید بهندی مگدر گویند۔

میکال و میکائیل نام فرشته که برزق رسانی مخلوقات مامور ست از صراح۔

میم این حرف در فارسی برای چند معنے آید **اول** برای ضمیر متکلم که فاعل باشد چون کردم و گفتم **دوم** برای نسبت آید چنانچه نیلم منسوب برنگ نیل و آن جوهری باشد قیمتی **سوم** بمعنی خود آید **بیت** گفتم که برم کلف ز رویم ٭ اورنجت غبار غم بشویم **چهارم** میم بمعنی هستم آید چنانچه **مصرعه** مستم ز غم عشق تو مستم ای مست هستم **پنجم** بمعنے اضافت است بمعنی مضاف الیه چنانچه دلم و زبانم **ششم** بمعنی تعیین یای برای تعیین محل در اعداد چون چهارم و پنجم و غیرهم واصل اینست که صاحب جواهر الحروف نوشته که میم در اواخر اعداد افادهٔ فاعلیت کند چنانکه در یکم و دوم و سوم و مانند آن ای ماقام به الوحدة وما قام به الاثنینیة و علی هذا القیاس و لهذا در عربی واحد و ثانی و ثالث و مانند آن می آید و ماقبل این میم در لفظ دوم مفتوح میباشد بجهت رفع ثقالت اجتماع ضمات و در سائر اعداد مضموم وگاهی این میم در آخر عدد محذوف هم آید **هفتم** بمعنی تانیث چون خانم و بیگم **هشتم** میم زائد چنانچه بجانهٔ خود میر زحل جام بمعنے بجریدن **نهم** بمعنی نهی چنانچه مکن مگو و مدان **دهم** برای ضمیر متکلم که مفعول باشد و افادهٔ معنی لفظ مراد بد چنانکه نظامی فرماید **مصرعه** بران دارم ای مصلحت خواه من ٭ یعنی بران دارم مرا و میم گاهی بنون بدل شود چون بیم و بجین بمعنے برگستوان و بام و بان بمعنے زنگ وگاهی بجای معجمه بدل شود چون برم و برخ بالفتح بمعنی تالاب و بغین معجمه چون بیمانه و بیغانه و بتا چون مجمر و مجیر بمعنی خار پهیزو بها چون تارم و تاره بمعنی خانهٔ چوبین طارم معرب آنست و میم مصدر و ماضی در مضارع و امر و اسم فاعل بیای تحتانی بدل شود چون آید و بیا و آینده۔

مشوم بالفتح این لفظ غلط ست و صحیح مشئوم بفتح میم و سکون شین ست و تفصیلش در فصل جیم مع الشین مرقوم ست در آنجا باید دید۔

میمون بالفتح خجسته و مبارک و نام مردی و در فارسی بمعنی بوزنه از برهان و این لفظ را بمعنے مبارک کم استعمال باید کرد باحتمال معنے دیگر که مکروه هست۔

میان وسط چیزی و بهمین جهت بمعنی کمر مستعمل میشود زیرا که کمر در وسط بدن واقع شده است و بهمین سبب غلاف تیغ وغیره را گویند چرا که سلاح در میان آن میماند از بهار عجم۔

میلان بالفتح خمیدن و خواهش طبیعت از صراح۔

میامن بفتح میم اول و کسر میم ثانی برکتها

وسعادتها و این جمع میمنت ست و انداجهای
جانب راست جمع میمنه که بمعنی راست باشد۔
میزبان بالکسر یای مجهول و زای معجمه کسیکه
مهمان را طعام خوراند چه لفظ میز بمعنی اسباب
ضیافت و کرسی طعام ست که ریان بمعنی دارنده
میدان دادن جای خالی کردن برای
کسی از روی تعظیم۔
میدان بالفتح بروزن فعلان از مید بفتح
بمعنی جنبیدن پس اطلاق بر زمین فراخ
بطریق مجاز باشد و میدان بکسر میم بروزن
میزان اسم آله باشد از ودن بفتح اول و سکون
ثانی بمعنی لاغر ساختن چه چون سواری بر گشت
زمین فراخ چارپایه را لاغر میکند لهذا میدان
گفتند چنانچه مضمار از ضمر ماخوذ ست و ضمر بالضم
و بضمتین بمعنی لاغر میان شدن ست و بعضی نوشته
اند که میدان بفتح فارسی و میدان بالکسر معرب
آن از شرح گلستان از نوراللہ و باصطلاح
جوهریان بمعنی عرض و طول یاقوت و زمرد وغیره۔
می در گریبان کردن بزور شراب
دادن۔
میدان کشیدن خود را جمع کرده
پس رفتن برای جستن از چراغ هدایت۔
میامین بفتح میم اول و کسر میم ثانی شگون
مبارک و چیزهای مبارک این جمع میمون ست
میش بفتح میم و سکون یای تحتانی دروغ
گفتن و دروغ از منتخب و بکسر میم و یای غیر ملفوظ
و سکون نون در ترکی ضمیر متکلم مفرد
ترجمه لفظ من۔
میتین بکسر میم و یای مجهول و کسر فوقانی
میخیست آهنی که بدان در سنگ شگاف
اندازند از برهان وغیره۔
میرزائی کشیدن نازبرداری کردن
میل در دیده یا در چشم کشیدن
کسی را نابینا ساختن چه اگر میل را گرم کرده
در چشم کشیدن باعث کوری چشم ست ۔
میگون بفتح و کاف فارسی رنگیست مائل
بسرخی۔
مینو بکسر میم و یای معروف و ضم نون و واو
معروف عالم علوی و بهشت و بعضی بمعنی فلک
نوشته و نیز بمعنی آبگینه رنگین که بزیورها بکار برند
که آنرا مینا نیز گویند و بمعنی زمرد از رشیدی
و برهان و مدار و کشف و بهار عجم و در مؤید
نوشته که گوهریست نفیس۔
میاه بکسر میم آبها جمع ماء که در اصل ماه
بود بمعنی آب از کشف وغیر آن۔
میوه بالکسر و بالفتح هر دو آمده از شرح
سکندرنامه از خان آرزو و بهار عجم و برهان
میمنه بالفتح طرف دست راست پادشاه و
نام فوجیکه بطرف دست راست پادشاه یا امیر در وقت جنگ ایستاده باشد از کنز
میسره بالفتح توانگری و طرف دست چپ
و نام فوجیکه بطرف دست چپ پادشاه در
وقت جنگ ایستاده باشد از کنز وغیره۔
میان خانه باصطلاح موسیقیان آواز
متوسط را گویند از مصطلحات۔
میذنه بالکسر ذال معجمه و نون جای
اذان گفتن از لطائف۔
میمونه نام فنی ست در کشتی از چراغ
هدایت۔
میده بالفتح آرد باریک نیز مخفف مائده که
بمعنی خوان پر طعام ست۔
میانجی قاصد و نیز بمعنی ایلچی گری ظاهراً
مرکبست از میان و لفظ گی که بکاف فارسی
کلمه نسبت ست پس کاف را بجیم بدل کرده
چنین خوانند از بهار عجم و مصطلحات مؤلف
گوید که چون لفظ میانه را بیا متصل کردند
های مختفی بکاف فارسی بدل شده بجیم عربی
مبدل گشت و یا آنکه مرکب باشد از میان
و لفظ چی که کلمه ترکیست که برای معنی صاحب
و خداوند و دارنده است پس بجهت تخفیف
جیم فارسی به جیم عربی بدل گشت۔
میل کلی بفتح میم و ضم کاف و تشدید لام
دوم محل غایت بعد منطقة البروج از معدل
النهار و مسافت آن بست و سه نیم درجه
است۔
میرآخور باشی سردار کارکنان اصطبل پادشاهی
میجی نوعی از جبه و خرقه درویشان که دو ته جامه سفید
را از پنبه ای نیلی سطر جابجا دوزند از برهان وغیر آن۔
میانداری دلالی و دورکاری و واسطه بودن
و قلتبانی و قرمسانی و باصطلاح کشتی گیران و کسیکه
باهم کشتی گیرند آنها را از هم وا کردن و نگذاشتن
که باهم زور کنند از مصطلحات۔

باب نون

فصل نون مع الف

نا حرف نفیست بر مشتقات و صفات کہ کنایہ از صیغۂ اسم فاعل و اسم مفعول ست داخل میگردد چنانچہ نابالغ و نامسموع و لفظ بی بر اسمای غیر صفت کہ مصادر و اسمای جامد باشد داخل میشود چنانچہ بے علم و بے شعور و بے زر و در چند موضع بر خلاف این قاعدہ مستعمل ست چنانکہ نامراد و ناہنجار و ناانصاف و ناتوان و نا امید و ناسپاس و ناامن و ناکام اما لفظ ناقبول وجہی دارد کہ قبول بمعنی مقبول در استعمال فارسی آمدہ است چنانچہ سلامت بمعنی سالم و لفظ ناقوت بمعنی بے قوت و نایاب و ناداں بر ثبوت نرسید مگر آنکہ دان مخفف دانا باشد یا آنکہ دان بمعنی دانندہ آمدہ است پس میتواند کہ لفظ نا بران داخل شدہ باشد و نظیر این لفظ نامانند کنندہ و این چنین خلاف قاعدہ در کلام اساتذہ بسیار ست سعدی گوید **بیت** امید ہست پرستندگان مخلص را * کہ ناامید نگردند از آستانۂ حافظ فرماید **بیت** حافظا از مشرب قسمت گلہ ناانصافی ست * طبع چون آب غزلہای روان ما را بس *

ناشتا بکسر شین معجمہ گرسنہ بودن یعنی ناہار ماندن از بامداد کہ چیزے نخوردہ باشد از کشف و مؤید و برہان۔

نان و حلوا نام کتاب و آن مثنوی مولوی روم از شیخ بہاؤ الدین آملی۔

نام خدا باضافت بمعنی قسم خدا از شرح الشعرا۔

ناخدا ملاح از برہان و در اصل ناو خدا بود واو را حذف کردہ اند۔

ناز ابزاے معجمہ مادۂ ہر حیوان کہ زائندہ نباشد۔

نان با مخفف نان بای کہ طباخ و خباز باشد۔

ناب در فارسی خالص و صاف و بی غش و بتازی نشتر مادہ پیرو دندان نشتر سباع کہ آنرا بفارسی دندان نیشک گویند و بہندی کچلی نامند و بعضے ہندیان کیلا نامند بیای معروف از منتخب و کشف و برہان و شرح نصاب صراح۔

ناصب برپا و قائم کنندہ و دشمن دارندہ و حرکت زبر دہندہ و در کلام معرب۔

ناخن آفتاب آتش از مؤید۔

ناسوت عالم اجسام کہ دنیا و اینجہان باشد و گاہی مجازاً بمعنی شریعت و عبادت ظاہری

ناشرات بکسر شین معجمہ و راے مہملہ و فوقانی بادہاے تند از منتخب۔

نابت بکسر بای موحدہ رویانندہ و رویندہ

ناخواست ز اختیار از بہار عجم و در برہان بمعنے بے طلب و بے تلاش۔

ناداشت بمعنی مفلس

ناگرفت بمعنی ناگاہ از برہان۔

ناشناخت بمعنی ناشناختہ شدہ بدانکہ ناشناخت بر خلاف قیاس واقع شدہ بجای بے شناخت از خیابان۔

ناگنج بکاف فارسی و جیم عربی ناگاہ از برہان۔

ناہج بکسر ہا و جیم عربی راہ روندہ و راہ فراخ پیدا کنندہ از صراح۔

نارنج معرب نارنگ از رسالۂ معربات۔

ناف پیچ درد پیچش ناف۔

ناضح بکسر ضاد معجمہ و حای مہملہ شتر آب کش از شرح نصاب صراح۔

ناچخ بفتح جیم فارسی و سکون خاے معجمہ نیزۂ کوچک از سروری و رشیدی و برہان و کشف و در مؤید بضم جیم فارسی۔

ناسخ بکسر سین مہملہ نویسندہ و نیست کنندہ و رد کنندہ۔

ناگزر بضم کاف فارسی و فتح زاے معجمہ بمعنی ضروری و ناگزیر۔

ناورد بفتح واو جنگ و جدل و تاختن از برہان

ناقد بکسر قاف نسرہ کنندہ درم و دینار۔

نامراد این لفظ غلط ست و صحیح بے مراد از مزیل اغلاط از بہار عجم مستفاد میشود کہ اگرچہ این لفظ خلاف قاعدہ است لیکن چون نظائرش بسیار ست جائز باشد چنانچہ ناامید و ناسپاس وغیرہ

نامهٔ سفید نهایت صالح و نیک افعال۔

نارد بفتح رای مهمله و سکون دال مهمله جانوریست که بر پوست حیوانات پیدا شود و خون بمکد از برهان

ناهد بکسر ها دختر نار پستان ای دختری که پستانش نو بر آمده باشد از برهان و منتخب۔

ناهید بیای معروف ستارهٔ زهره که بر فلک سوم تابد و آنرا مطربهٔ فلک گویند از برهان۔

نافذ بکسر فا و ذال معجمه جاری شونده و این لفظ اکثر صفت امر و حکم واقع میشود از منتخب۔

ناگوار بضم کاف فارسی بدمزه و بدگوار و بطبیعت ناخوش آینده و نا هاضم و بفتح کاف فارسی خطاست از برهان۔

ناچار لاعلاج و لابد و بالضرور از برهان و بمعنی عاجز و برای این معنی لاچار گفتن صحیح نباشد چراکه چار کلمهٔ فارسی ست مخفف چاره پس نفی آن بلفظ لا که کلمهٔ عربیست درست نیست۔

ناهار کسیکه از صبح چیزی نخورده باشد در اصل ناآهار بود الف ممدوده را بجهت تخفیف حذف کرده لفظ آهار بمعنی خورش و طعام ست از رشیدی و بمعنی تشنه نیز آمده۔

ناگزیر ناچار و لاعلاج یعنی بالضرور۔

ناسور این لفظ بسین و صاد بهر دو وضع صحیح ست از بحر الجواهر و منتخب و کشف۔

ناصر یاری دهنده۔

ناظر نویسنده که بالای نویسندگان مقرر گردانیده شود تا معاملهٔ ایشان را نظر کرده باشد از کسی و بمعنی خواجه سرا نیز آمده۔

نافر رمنده و نفرت کننده و غایب از منتخب

ناهموار پرنشیب و فراز و بمعنی بی ادب و نالایق۔

ناقور بقاف نامی بزرگ صور از لطائف و منتخب۔

نادر شی قلیل و کمتر چراکه ندر در لغت بمعنی برآمدن ست و شی قلیل نیز از حد کثرت برآمده است از شرح مقامات حریری و گاهی در بمعنی معدوم نیز می آید و در صراح نوشته که نادر اسم فاعل از ندر بمعنی افتادن ست و بمعنی تنها و غریب شدن نیز آمده۔

ناطور بطای معجمه نگهبان۔

نار بمعنی انار که میوهٔ معروفست و بعربی آتش را گویند از برهان۔

ناموس اکبر قاعده و دستور بزرگ و شریعت چراکه در لغت حکما ناموس بمعنی تدبیر بسیار است و لقب جبرئیل علیه السلام از اخلاق جلالی و دیگر کتب۔

ناشر پراگنده و فاش کننده و واکننده چیزی و خوشبو دهنده۔

ناشز بکسر شین معجمه و زای معجمه بلند نشیننده از صراح و منتخب۔

ناز بزای معجمه نورسته و درخت سرو صنوبر و بمعنی بیدماغی و بی پروائی و استغنای معشوق و بمعنی فخر نیز آمده از برهان و بهار عجم و مدار

ناموس عصمت و عفت و توقع حرمت از خلق داشتن و نیکنامی و تدبیر و سیاست و ملائک احکام الهی جبرئیل علیه السلام و قاعده و دستور و بانگ و صدا و صاحب راز و کارزهٔ صیاد و مکر و حیلهٔ پنهانی از برهان و منتخب و صراح و غیرها۔

ناکس بفتح کاف عربی فرومایه و نالائق و نااهل و بکسر کاف در عربی بمعنی نگونسار۔

ناخس بکسر خای معجمه و سین مهمله درد لیست که صاحبش پندارد که سوزن میخلانند۔

نارس بفتح رای مهمله میوهٔ خام و نارسیده از چراغ هدایت۔

ناوس بروزن طاوس در جهانگیری بمعنی آتشکده و در مؤید وغیره عبادت خانهٔ کفار۔

ناس اسم جنس ست بمعنی یک آدم و بمعنی آدمیان مفرد و جمع هر دو آمده۔

ناقوس خرمهرهٔ کلان که هنود و ترسا بوقت عبادت خود نوازند و در شرح گلگشتی نوشته که ناقوس عبارت از زنگ بزرگ ست که ترسایان در وسط کلیسا از سقف خانه آویزند و بروز یکشنبه از صبح تا وقتیکه مردم از نماز فارغ شوند نوازند۔

ناتراش ناهموار و بی ادب و سفله از برهان۔

ناونوش نغمهٔ نی شنیدن و شراب نوشیدن و حاصل معنی عشرت و طرب ست از بهار عجم و خیابان۔

ناخورش آنچه که نان بآن خورده شود

خواه آب یا چیز نمکین باشد خواه شیرین خواه
ترش بهندی سالن گویند۔
ناعش بکسر عین مهمله زندگانی بخشنده النعش
البتار از قاموس۔
نامستحضف بے تحقیق نامعین و در مصطلحات
نوشته که بمعنی کسی ست که بر یک وضع و یک حالت نباشد
ناقص کم شونده و باصطلاح صرفیان لفظیکه
که حرف آخری از حروف اصلی آن حرف
علت باشد۔
نافض بکسر فاء ضاد معجمه افشاننده یعنی جنبانند
و تپ یعنی لرزه آید از صراح و بحر الجواهر و کشف۔
ناحفاظ بکسر حای مهمله و فاء و ظای معجمه بے شرم
و فاسق و بی احتیاط از بهار عجم۔
ناصع بکسر صاد مهمله و عین مهمله خالص از منتخب و
قاموس و کشف و صراح۔
نان کلاغ بضم کاف عربی و لام معجمه گیاهیست
که تخم آنرا بر نان پاشند آنرا زاغ دوست ارد
بهمین جهت نان کلاغ نامند از رشیدی و
بهار عجم و برهان۔
ناهق بکسر ها آخر خر از منتخب و شرح نصاب۔
ناسق بسین مهمله انتظام و ترتیب کننده۔
نازک بضم زای معجمه معنی آن معروفست
و فارسیان معرب نزاکت را از لفظ نازک
تراشیده اند و لفظ نزاکت در اشعار استادان
بسیارست از بهار عجم و برهان۔
ناوک بفتح واو نوعی از تیر و آن کوچک تر
باشد و ناوک در اصل مصغر ناو است و آن
چوبی باشد مجوف میان خالی و بعضی گویند
که ناوی باشد دراز آهنین که تیر را در ان
گذاشته بوضع مخصوص بزه کمان بند کرده می
اندازند و کمان آنرا کمان نخش گویند بکثرت
استعمال تیر آنرا مجاز ناوک نام شده و این مجاز
ست باطلاق ظرف بر مظروف از بهار عجم و برهان
و سروری و لطائف و مصطلحات۔
ناسک بکسر سین مهمله عبادت کننده در
راه حق تعالی و قربانی کننده از منتخب و کشف
نار دانک آب انار و خلاصه انار از لطائف
ناف خاک کنایه از مکه معظمه از برهان
و گاهی بمعنی مطلق زمین آید۔
ناک لفظیست که برای اتصاف موصوف
بصفتی در آخر کلمات آرند و بمعنی آلوده و آغشته
از برهان و در مدار و رشیدی بمعنی خداوند و
صاحب آمده۔
نال آنچه مانند رشته از میان قلم وقت
تراشیدن بر می آید و بمعنی نیشکر و رود خانه کوچک
و نی میان تهی از منتخب و کشف و برهان و قسطاطی
بمعنی اول مشترک ست درمیان عربی و
فارسی۔
ناعم بکسر عین مهمله نام یکی از قلاع خیبر از
شرح نصاب۔
نائم بکسر همزه که حرف سوم ست خفته
و خوابیده۔
ناتمام ناقص و نابالغ۔
ناملائم نامناسب و درشت و امر خراب و بد
ناکام نامراد و بمعنی ناچار و بالفتح در از برهان
نادم پشیمان۔
ناف عالم مکه معظمه۔
نامردم ناکس چه مردم لفظیست که بر مفرد
و جمع اطلاق کنند از مصطلحات۔
ناف جام کسیکه نکوئی آخر کار نداشته باشد
از عالم نامراد ناهنجار از خیابان۔
ناف زمین کنایه از مکه معظمه شاید که
وجه چنین باشد منقولست که از بام کعبه
تا بیت المعمور که بر فلک چهارم باشد نوری
ممدودست که رابطیست میان آسمان و زمین
چنانچه جنین را در رحم مادر غذا بواسطه ناف
میرسد همچنین خیر و برکات سماوی از کعبه باطراف
و اکناف زمین میرسد لهذا کعبه را ناف
زمین گفتند پس مجازا اسم مکه شده و اگر مکه
در وسط کره ارض بودی بالفتح در بر وسط
حقیقی خط استوا میبود و حال آنکه از خط
استوا بست درجه بطرف شمال واقع ست
و نیز در وسط ربع مسکون هم نیست چراکه
در اقلیم دوم ست نه چهارم۔
نارون بفتح واو قسمی از نار که آنرا گلنار
فارسی گویند گلشن کلان و صد برگ باشد
بغایت انبوهی و نهایت سرخی و در مقدار
برابر گل سرخ و نام درختی ست بغایت
خوش اندام و پر برگ و سایه دار از بهار عجم
و برهان و جهانگیری و نیز صاحب بهار عجم نوشته
کنارون بضم دال مهمله و میدل نار بن ست که

درخت انار باشد۔

نازنین مرکبست از ناز و لفظ ین که کلمهٔ نسبت ست از بهار عجم و صاحب کشف نوشته که نازنین بضم زای معجمه بمعنی نازک اندام ست۔

ناگذاران بضم کاف فارسی بمعنی ناگزیر و ضرور و لابد۔

ناتوان بی طاقت و این خلاف قیاس است بی توان باید اگر گوئی مخفف ناتوانا ست ظاهرا این قسم تخفیف درست نباشد چرا که الفیکه افادهٔ فاعلیت کند حذف نتوان کرد از چراغ هدایت و صاحب بهار عجم نوشته که این چند لفظ برعکس قاعده مستعمل ست چنانکه ناانصاف و ناامید و ناسپاس و ناتوان و نامراد و ناکام۔

ناتوان بین بمعنی حاسد زیرا که کسی را توانا دیدن نمی تواند۔

ناردان دانهٔ انار و در برهان نوشته که انار دانهٔ ترش۔

ناودان راه بدر رو آب بام۔

ناربن بضم موحده درخت انار۔

نائیدن نمو کردن از برهان۔

نائیان نگهبان خار چرا که نای بمعنی خار آمده از فرهنگی نوشته شد۔

ناخن بدل زدن اثر کردن بدل و بیقرار کردن از چراغ هدایت و مصطلحات

ناف زدن قطع کردن ناف طفل نوزائیده

ناف بر سنگ زدن فراموش کردن و محو کردن از برهان۔

نان در روغن افتادن خاطرخواه کامیاب شدن و نفع یاب گشتن از چراغ هدایت

نازک خیالان عارفان و فکر کنندگان در صنائع حق تعالیٰ۔

ناسکان بکسر سین مهمله عبادت کنندگان

ناخن بسنگ آمدن کنایه از ملائم پیش آمدن۔

ناخن گذاشتن کنایه از کمال بیم و عجز از چراغ هدایت۔

ناترو ظاهرا بمعنی درخت چنار و بمعنی سرو نیز نوشته اند۔

ناتراشیده بی ادب از مصطلحات۔

نارسیده ناپخته و خام و نابالغ از برهان

ناخنه بضم خای معجمه و فتح نون دوم گوشتی باشد مائل بسفیدی مشابه بناخن که در کنج چشم پیدا شود اگر علاج آن نکنند سیاهی چشم را فرو پوشد و کور گرداند از برهان و کفایه۔

ناتره لولهٔ آفتابه و نی میان خالی از برهان و نی پاره که میل ماکوازان میگذرانند۔

نازله سختی و حوادث زمانه از منتخب۔

نائبه بکسر همزه که حرف سوم ست و بای موحدهٔ مفتوح حادثه و واقعه و تپ گرم از کشف و منتخب و زبدة الفوائد۔

ناله آواز بلند که از سوز دل باشد و بمعنی مطلق آواز نیز آمده و بمعنی جوی خرد از بهار عجم و برهان و جهانگیری و کشف و مدار۔

نالحه بکسر همزه و حای مهمله گریه و ناله و مصیبت

ناصیه موی پیشانی از صراح و منتخب مگر در کتب فارسی بمعنی پیشانی مستعمل ست۔

نانخواه تخم گیاه است چون خوردن آن اشتهای طعام پیدا میکنند نانخواه نام کردند بهندی اجوائن گویند در اصل نام این بهندی ان جاین بود ان بهندی غله را نامند و جاین بمعنی خوراننده نون اول را برای تخفیف حذف کرده اند۔

ناظوره بظای معجمه محبوبه و معشوقه۔

ناوه بواو بمعنی راه بدرو آب بام و آن اکثر از چوب بود یا سفال بهندی پرنالو در برهان نوشته که چوب کوتاه و میان خالی

نافله بکسر فا عطیه و بخشش غیر واجب و نماز سنت و عبادتیکه برنده واجب نباشد از صراح و منتخب۔

نابه بیای موحده شراب خالص از فرهنگی نوشته شد۔

نامیه قوتیست در جسم حیوانی و نباتی که جسم را در طول و عرض و عمق بالیدگی بخشد

ناسره بفتح سین مهمله غیر خالص و درم و دینار که عیبی دران پیدا باشد و گاهی مجازا بمعنی سخن بد آید و درین کلمه نا برای نفی ست

ناحیه بکسر حای مهمله کرانهٔ ملک و طرفی از ولایت از صراح وغیره۔

نابهره بفتح بای موحده و سکون ها بمعنی بزرگ و عظیم و بمعنی فرومایه از رشیدی و برهان

ناجیه بکسر جیم و بعده تحتانی نجات یابنده و رستگار از عقوبت۔

ناف هفته روز شنبه۔
نازل منزله بمعنی قائم مقام۔
نابغه ببای موحده وغین معجم نام شاعر مداح نعمان بن منذر۔
نائره آتش وشعله وبمعنی دشمنی وگریزنده ورمنده وبهمین مناسبت نام حرف آخر از ۸ حروف قافیه است گویا از میان حروف گریخته ورمیده کناره گرفته است از صراح ورساله علیائی۔
ناشی پیدا شونده ونوجوان از لطائف۔
ناسی بکسر سین مهمله فراموش کننده از لطائف۔
نامتناهی بے پایان وبے انتها۔
ناهی منع کننده وبازدارنده از کاری۔
نادانشی مفلسی وبے شرمی وبی اخلاصی از برهان۔
نای بمعنی نی که آنرا نوازند وبمعنی گلو وحلقوم از برهان وبمعنی کوچه نیز آمده ودر شرح نصاب نوشته که بعربی بمعنی نزدیک کردن ودور کردن واین از لغات اضداد ست۔
نای ترکی قرنئے از برهان۔
نامی در فارسی بمعنی نامور ومعزز ومعروف ودر عربی بمعنی بالنده ونمو کننده از برهان۔
ناجرمکی بفتح جیم عربی نام یکی از زاهدان ترسا از شرح خاقانی۔
ناجی بکسر جیم رستگار از عقوبت ونجات یابنده وصاحب راز۔
ناری جنی وپری وبمعنی دوزخی نیز آمده۔

ناشپاتی بشین معجمه وبای فارسی وتای فوقانی میوه است مشابه بامرود در زردی۔
نار فارسی دانها باشد که بر جلد بدن پیدا شود در آب رقیق شدید الحرقة۔
نان بائی مخفف نان آبائی یعنی طباخ که نان آبا می فروشد۔

فصل نون مع بای موحده

نبا بالفتح خبر از منتخب وکشف۔
نبات بالفتح گیاه وهر سبزه ودرخت که از زمین روید ونوعی از قند مصفا که بعض اهل هند آنرا مصری گویند۔
نبت بالفتح گیاه ورستن گیاه از منتخب
نبالت بالفتح بزرگواری وآگاهی ومشهور شدن از منتخب۔
نبوت بضمتین وتشدید واو خبر دادن وپیغمبری۔
نباح بالضم وبکسر بانگ غیر معتاد سگ که در عرف آنرا اللّٰه سگ گویند از منتخب وکشف وصراح۔
نبرد بفتح اول وثانی جنگ وجدال وقتال از برهان۔
نبذ بالفتح وذال معجمه چیزے اندک وپاره وبقیه چیزی ونبذی بزیادت یای وحدت بمعنی بعضے واندکے از منتخب وبحر الجواهر وکشف وصراح۔
نبید شرابی که از خرما وجو وغیره سازند ودر استعمال فارسی این لفظ بدال مهمله نیز صحیح باشد از منتخب ولطائف وصراح وبعضی بمعنی چیزی نوشته که بهندی آنرا بوزه گویند۔
نبائر بالفتح پسر زادگان جمع نبیره واین جمع بتصرف فارسیان عربی دانست که لفظ فارسی را بطور عربی جمع کنند چنانکه فرامین جمع فرمان وخوانین جمع خان آورده اند۔
نباش بالفتح وتشدید ثانی وشین معجمه کفن دزد وکفن کش از منتخب وصراح۔
نباض بفتح نون وتشدید موحده وضاد معجمه نبض شناس واین مبالغه نیست بلکه صیغه نسبت ست چنانچه عطار وحداد۔
نبع بالفتح بیرون آمدن آب از چشمه۔
نبق بالفتح بار درخت کنار نبقه واحد از منتخب۔
نبیل ونبیله بالفتح وبای موحده ویای معروف بزرگ ودانا ونیکو وفربه از منتخب ولطائف۔
نبائل بزرگان وکارهای بزرگ ونکوئیها واین جمع نبیله است۔
نبل بالفتح تیر انداختن وتیر وآگاهی از منتخب ودر لطائف بمعنی فرابیش کشیدن و بفتحتین بمعنی بزرگ وخرد وباین معنی از لغات اضداد ست کذا فی شرح النصاب والصراح
نبه بالفتح ودر آخر های ملفوظ آگاه شدن وبفتح اول وکسر ثانی وهای ملفوظ نام غلام پیغمبر صلی اللّٰه علیه وآله وسلم که آزاد کرده بودند ورا از منتخب ودر شرح نصاب بضم نون وفتح با نام غلام مذکور۔

نبیره بروزن صیغه فرزندزاده عموماً فارسی ست و بمعنی پسرزاده خصوصاً و گاهی دخترزاده را نیز گویند از برهان ورشیدی و جهانگیری۔

نبله بالضم سنگ که بدان استنجا کنند از شرح نصاب۔

نبرده بفتحتین دلاور و بهادر از سروری ولطائف و برهان۔

نبیه در آخر ہای ملفوظ بروزن فعیل آگاه و آگاہی دہنده از لطائف۔

نبیسه بیای معروف و بسین مهمله بفارسی دخترزاده و بعضی گویند که بمعنی پسرزاده نیز آمده از برهان ورشیدی۔

نبی فعیل ست بمعنی فاعل اگر مشتق از نبا ست که بمعنی خبر دادن باشد پس نبی بمعنی خبر دہنده بود و یا مشتق از نبو که بمعنی علو و ارتفاع باشد چون مرتبه نبی از دیگر مخلوقات ارفع و اعلیٰ ست نبی گفتند و نبی عام است خواه صاحب کتاب باشد یا نباشد و رسول خاص ست آنکه صاحب کتاب باشد از شرح نصاب و نبی بضم اول و کسر ثانی موحده و یای معروف بفارسی قرآن و مصحف و کلام الٰهی از رشیدی و برهان و در کشف باین معنی بکسرتین نیز آمده۔

نبض ملتوی قسمی از حرکت نبض ست که مانند ریسمان پیچیده محسوس میشود و این دلالت بر سوء حال مریض کند۔

فصل نون مع تای فوقانی

نتائج زادگان جمع نتیجه از منتخب۔

نتائج و آثار موالید ثلاثه و حرارت و برودت و رطوبت و یبوست۔

نتن بالفتح بوی بد از کشف و کنز۔

نتین بفتح نون و کسر تای فوقانی چیزی که دران بوی بد آید۔

نتو بفتحتین ارتفاع و برآمدگی هر چیز۔

نتیجه بیرون آورده شده و تراشیده شده مشتق از نتج بالفتح که بمعنی تراشیدن و بیرون کردن ست و باصطلاح منطق قولیست که حاصل شود از امتزاج جزوهای صغریٰ و کبریٰ بانداختن لفظ مکرر که آنرا حد اوسط گویند چنانچه از العالم متغیرٌ و کل متغیرٍ حادثٌ العالم حادثٌ حاصل میشود۔

فصل نون مع ثای مثلثه

نثا بفتح نون و ثای مثلثه بمعنی خبر از شرح نصاب و صراح۔

نث بالفتح و تشدید فاش کردن از منتخب و کشف۔

نثار بضم آنچه بریزند از هر چیز از منتخب و در کشف و صراح نوشته که نثار بکسر مصدر ست بمعنی افشاندن و پاشیدن از قسم نقد و جنس برفرق کسی بسبیل تصدق و بالضم آنچه از زر و گوهر که پاشیده شود۔

نثر بالفتح پراگنده کردن و پراگنده و سخن پاشیده از مدار و بحر الجواهر و صراح۔

نثره بالفتح منزل هشتم از منازل قمر و آن دو ستاره است از قدر چهارم نزدیک یکدیگر در برج اسد از صراح و آئین اکبری و در یکی از رسائل معتبره هیئت و تنجیم نوشته که نثره چون پارهٔ ابر ست بر سینهٔ سرطان درمیان چهار کوکب بشکل مربع منحرف۔

فصل نون مع جیم

نجبا بضم نون و فتح جیم و بای موحده بزرگواران و برگزیدگان و این جمع نجیب ست از منتخب۔

نجویٰ بالفتح و در آخر الف مقصوره بصورت یا بمعنی راز از شرح نصاب و صراح۔

نجیب مرد اصیل و شریف و بمعنی شتر گزیده و نیک رفتار از منتخب و صراح۔

نجائب بفتح شتران و این جمع نجیب ست که بمعنی شتر گزیده است از منتخب و سروری و صراح۔

نجابت بفتح اصالت و بزرگواری و گرامی شدن از کشف و صراح۔

نجاست بفتح پلیدی از کشف۔

نجدت بالفتح شجاعت و دلیری از صراح۔

نجات بفتح رستگاری از بهار عجم و کشف و قاموس و صراح۔

نجاح بفتح اول و در آخر حای مهمله رستگاری و فیروزی و روای حاجت از مدار و کشف و صراح و منتخب۔

نجح بالضم و در آخر حای مهمله فیروزی و برآمدن حاجت از صراح و منتخب۔

نجد بالفتح زمین بلند خلاف غور و نام ملکی از عرب میان حجاز و عراق و میان بصره و مکه معظمه که زمین آن بلندست بنسبت یمامه و حجاز و بمعنی آرایش خانه و غلبه کردن و شجاعت و رنج دیدن و بمعنی پناه و بمعنی خوشی و خرمی از منتخب و لب اللباب و شرح نصاب و قاموس و صراح۔
نجاد بکسر نون و دال مهمله بند شمشیر که بر دوش و سینه حمائل اندازند از صراح و منتخب۔
نجار بفتح نون و تشدید جیم درودگر۔
نجس بفتحتین بمعنی پلید شدن و پلید و ناپاک و بمعنی دوم بفتح نون و کسر جیم نیز آمده از منتخب و صراح و مؤید۔
نجف بفتحتین نام شهریست که مرقد حضرت علی کرم الله وجهه در انست۔
نچاق بجیم فارسی نام سلاحیست از بهار عجم و چراغ هدایت۔
نجل بالفتح نسل و اولاد و فرزند و بمعنی انداختن چیزی را از منتخب و صراح۔
نجم بالفتح ستاره و هر گیاهی بی تنه که آنرا بهندی بیل گویند مثل درخت کدو و خیار و مشق و بیجان و غیره و نام پروین که آنرا ثریا نیز گویند و بدین معنی الف و لام لازم آن باشد از منتخب۔
نجده بالفتح شجاعت و دلیری از صراح و بمجاز بمعنی شجاع و بمعنی سروه نیز نوشته۔
نجار شروان بکسر شین معجمه کنایه از امام خاقانی که شاعر معروفست چراکه پدر ایشان پیشه بنجاری میکرد۔
نجاشی بالفتح نام پادشاه حبشه از صراح

فصل نون مع حای مهمله

نحوست بضمتین از منتخب و کشف۔
نحافت بفتح لاغری و ناتوانی از منتخب و بحر الجواهر و صراح۔
نحت بالفتح تراشیدن از کشف۔
نحلت بالکسر کابین زن دادن بی عوض و بی طلبی و پیدا کردن و دعوی کردن و قرض حسن و بخشش بی عوض و مذهب باطل از صراح و منتخب۔
نحر بالفتح شتر کشتن و بر سینه زخم زدن از منتخب و کشف و لطائف۔
نحریر بالکسر بر وزن دلگیر دانشمند و زیرک از کشف و منتخب۔
نحاریر بفتح دانشمندان و زیرکان این جمع نحریرست که بمعنی دانشمند باشد۔
نحاس بضم نون و سین مهمله مس که بهندی تانبا گویند و دود بی شعلهٔ آتش و بکسر نون سرشت و اصل و طبیعت از منتخب و صراح و شرح نصاب۔
نحیف لاغر و نزار و مرد ماجرا از شرح نصاب و منتخب۔
نحسین فلک بفتح سین مهمله مراد از زحل و مریخ۔
نحول بضمتین لاغری و گداخته شدن از بحر الجواهر و لطائف و صراح۔
نحل بالفتح مگس انگبین و بکسر نون و فتح حا بمعنی مذهب درین صورت جمع نحلت است که بمعنی مذهب باشد از منتخب و مدار و نیز صاحب منتخب نوشته که نحل بمعنی مذهبهای باطله
نحو بالفتح بمعنی سوی و راه و مانند و نام علمیکه اعراب کلام عرب بدان دانسته شود و قصد و آهنگ و اسلوب برگردانیده از منتخب و غیره۔
نحله بالضم بخشش و عطا و صدقه و بالفتح کابین دادن زن بی طلب و زمهر و اصدا از قاموس و صراح۔
نحی بالکسر و سکون حای مهمله مشک که از پوست گوسپند سازند از شرح نصاب و در صراح مشک روغن۔

فصل نون مع خای معجمه

نخشب بالفتح و شین معجمه مفتوح و بای موحده نام شهر در ترکستان که حکیم ابن عطا که بمقنع شهرت دارد از چاهی که در نواحی آن شهرست بسحر و شعبده ماه بر می آورد که قریب چهار فرسنگ روشنی آن میرفت و باز در همان چاه پنهان میشد از برهان۔
نخل تابوت نوعی از آرایش ست که بر تابوت مردگان سازند و این رسم در ایران شایع بود حالا در هنود هم یافته میشود بشرطیکه میت پیر و سال خورده باشد ملا ثنائی تکلو گوید بیت کشتهٔ چشم تو آن نیست که در شهر کسی ❊ نخل تابوت مرا بیند و شیون نکند ❊

از چراغ ہدایت و مصطلحات۔
نخوت بالکسر خای معجمہ بزرگی وکبر از منتخب و مدار۔
نخ بالفتح تار و رشتہ خواہ از ابریشم باشد خواہ از جنس دیگر وصف لشکر وپلاس وگلیم از برہان۔
نخلۂ بنی محمود نام موضعی ست مابین مکہ وطائف از صراح و در برہان نوشتہ کہ باغ خاست در راہ مکہ معظمہ۔
نخجیر بکسرتین ویای معروف ورای مہملہ آواز بینی از بحر الجواہر ونخجیر بروزن نفیر در فارسی بمعنی زمینیکہ تخم دران پاشند چون سبز شود از انجا بجای دیگر نقل کنند وبمعنی مرد فرومایہ وبمعنی کمین کردن نیز آمدہ از برہان۔
نخچیر بالفتح وجیم فارسی شکار کردن وشکار کردہ شدہ وجانور صحرائی مثل آہو وغیرہ وشکارگاہ از برہان وبہار عجم ومؤید وبجیم عربی خطاست۔
نخل طور درختیکہ موسیٰ علیہ السلام را در وادی ایمن بحوالی کوہ طور تجلی انوار حق تعالیٰ بران درخت مشاہدہ شدہ بود۔
نخاس بفتح نون وتشدید خاے معجمہ وسین مہملہ بازاریکہ دران غلامان وداسیان ودیگر حیوانات فروختہ شوند ونخاس باین معنی مجاز ست چہ بحقیقت سوق النخاسین باشد زیراکہ نخاس صیغۂ نسبت ست بمعنی بردہ فروش وبہائم فروش ماخوذ از نخس کہ بمعنی سر انگشتان بکسی فشردن ست چون معمول بہائم فروشانست کہ برای دریافت فربہی ولاغری ودریافت دیگر عیوب در جسم حیوانات جابجا سر انگشتان میخلانند ومی افشرند لہٰذا نخاس گفتند۔
نخاع بضم وبفتح وبکسر حرام مغز یعنی مغز مہرہای پشت از منتخب وبحر الجواہر وصراح۔
نخع بالفتح وعین مہملہ آب بینی از شرح نصاب وصراح۔
نخل بالفتح درخت خرما وبمعنی بیختن آرد وغیرہ از منتخب وصراح۔
نخیل بروزن دلیل درخت خرما ودرختہای خرما بر مفرد وجمع اطلاق این لفظ میشود وظاہراً جمع نیست بلکہ اسم جمع ست از صراح وغیر آن۔
نخلۂ بنی ہلال نام موضعی ست در راہ مکہ معظمہ وآن نخلستانیست از شکرستان بنی ہلال قبیلہ است از عرب۔
نخل ماتم نخل تابوت کہ مذکور شد۔
نخل مریم عبارت از نخلیکہ چون حضرت مریم در زمان تولد حضرت عیسیٰ علیہ السلام از درد زہ بیقرار شدہ در صحرا زیر درخت خرما کہ خشک بود رفتند از برکت آن عفیفہ درخت مذکور سبز شد۔
نخل موم درخت پرگل یا پرمیوہ کہ از موم الوان سازند۔
نخست ونخستین ہر دو بضمتین بمعنی اول از مدار وبرہان وکشف ومؤید و در شرح الحروف نوشتہ کہ یا ونون در آخر نخستین زائدست۔
نخل بن بضم موحدہ درخت خرما۔
نخجوان بفتح اول وحرف سوم جیم عربی نام شہریست۔
نخلہ بالفتح یک درخت خرما از صراح۔
نخالہ سبوس یعنی آنچہ کہ بعد بیختن آرد در غربال وغیرہ باقیماند از صراح۔
نخودی نوعی از رنگ ست کہ مشابہ برنگ نخود باشد۔

فصل نون مع دال مہملہ

ندا بکسر آواز کردن وبفتح تری ونم از شرح نصاب۔
ندما بضم اول وفتح دال مصاحبان این جمع ندیم ست از منتخب۔
ندب بفتحتین وموحدہ واو بہفت باشد در بازی نرد ودر عربی شرط وگرو قمار از رشیدی وبرہان ودر شرح خاقانی نوشتہ کہ ندب افزونی کردن بازی نرد ست چنانکہ بازی چرب شود ومرتبہ ہفت رسد چون از ہفت بیازدہ رسد کہ نہایت افزونی بازی است گویند کہ فرہ برد وآنرا تمامی ندب نامند وآنکہ پی درپی یازدہ ندب برد گویند کہ عذرا برد۔
ندب بالفتح گریستن بر مردہ وخواندن محاسن او وبفتحتین نشان زخم از صراح ومنتخب۔
ندرت بالضم تنہائی ویکی وتنہا بودن از کشف ومنتخب۔
نداوت تری ونمناکی۔

ندا بالکسر و تشدید مانند و همتا و نظیر و نام بت نیز ست از لطائف و شرح نصاب و مدار.
ندید همتا و نظیر از لطائف و مدار
ندیر منفرد و تنها و غریب از مدار و منتخب.
ندم بفتحتین پشیمانی از منتخب و صراح
ندیم همنشین امرا و سلاطین و پشیمان از صراح و منتخب.
ندمان بالفتح پشیمان از صراح.
ندبه بالضم و بای موحده مفتوح نوحه و شیون و اشعار تمامی خواندن از منتخب وغیره

فصل نون مع ذال معجمه

نذیر بفتح نون و کسر ذال معجمه بروزن زیر ترساننده و یکی از اسمای پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم از کشف و لطائف و منتخب و مدار.
نذر بفتح نون و سکون ذال معجمه پیمان و آنچه بر خود واجب گردانند مثل روزه و صدقه برای خدای تعالی و طعام فاتحه روح بزرگان و آنچه از نقد و جنس پیش امرا و سلاطین گذرانند ملاقات کنند و بفتح اول و ضم ثانی جمع نذیر ترساننده و بفتحتین ترس و بیم از مدار و کشف و لطائف و صراح

فصل نون مع رای مهمله

نرگس شهلا بفتح شین معجمه نوعی از نرگس که بجای زردی در آن سیاهی می باشد از مدار و در چراغ هدایت وغیره نوشته که نرگس شهلا نرگسی ست سفید مائل بسیاهی.
نرد بالفتح نام بازی ست در مقابله شطرنج و بمعنی تنه درخت نیز آمده از جهانگیری و برهان
نرگس بکسر کاف فارسی از مدار و برهان
نرجس بکسر جیم معرب نرگس از صراح.
نرگ بفتح نون و سکون رای مهمله و کاف فارسی حلقه زدن لشکر برای شکار و بمعنی زورخانه پهلوانان از شرح گلکشتی.
نرم نرم آهسته آهسته.
نریمان بفتح نون و یای معروف نام جد رستم از برهان.
نردبان بالفتح زینه.
نرگسی زدن چشمک زدن از چراغ هدایت.
نره دیو بمعنی دیو نر از برهان.
نره بفتحتین و تشدید و تخفیف هر دو آمده بمعنی آلت رجولیت که بعربی ذکر گویند و بمعنی شاخ درخت و بمعنی زشت چنانکه نره دیو از لطائف.
نرگسه بالفتح و کاف فارسی قبه که از سنگ یا چوب وغیره که بر سقف عمارات و دروازه ها بسازند و بر گرد آن گلها نشانند از شرح خاقانی و در بعض از کتب نوشته که آنچه از عاج گلهای نرگس تراشیده بر سقف وغیره خاتم بندی کنند.
نرم آهنی عاجزی و زبونی.
نرگسی یعنی قلیه نرگسی و آن چنان باشد که بیضهای مرغ را جوش داده و پوست دور کرده در قیمه پیچیده می پزند و بوقت خوردن هر بیضه را از کارد دو نیم کرده می نهند زردی و سفیدی آن مشابه بگل نرگس نماید و قسمی از پلاو و بمعنی اشاره کردن بچشم از عالم چشمک زدن و بمعنی طنز کردن و نام شاعری معروف از مصطلحات.
نرسی بالضم نام شاهزاده و بالفتح نیز نوشته چنانکه در جهانگیری.

فصل نون مع زای معجمه

نزاکت بفتح فارسیان اشتقاق این لفظ از لفظ نازک بطور الفاظ عربی کرده اند و حال آنکه فارسی ست و در عربی هیچ اصل ندارد از مزیل.
نزاهت بالفتح دور شدن از بدی و پاکی از عیب از کشف و صراح و منتخب.
نزهت بالضم دوری از عیب و ناخوشی و بی عیبی و پاکیزگی و نکوئی از کشف و صراح و لطائف و منتخب و در خیابان بمعنی خوشحالی
نزد بالفتح مخفف نزدیک از برهان و مزیل و صاحب مؤید از کشف نوشته که بالکسر است و قیل بالفتح.
نژاد بفتح و زای فارسی اصل و نسب از مدار و مؤید و کشف و در برهان بکسر.
نژند بفتح و کسر اول و زای فارسی مفتوح سرنگون و پست و خوار از لطائف و مؤید و کشف و زفان گویا و در برهان بفتح و کسر اول و فتح ثانی اندوهگین و بمعنی سرگشته و پست و خشمگین.
نزر بفتح اول و سکون دوم اندک و قلیل

از شرح نصاب و منتخب و کشف و صراح۔

نزار بفتح لاغر از رشیدی۔

نزع بالفتح کشیدن چیزی را از جای خودش و جان کندن از لطائف و منتخب و صراح۔

نزاع بکسر اول آرزومند شدن و آرزومندی و باهم کشاکش کردن بخصومت از منتخب و صراح۔

نزف بالفتح همه آب از چاه کشیدن و سست گردانیدن و رفتن خون و بمعنی جریان خون از حدود الامراض و صراح و منتخب و کنز۔

نزل بالضم ضیافت و مهمانی که پیش مهمان گذارند از کشف و بهار عجم و منتخب و صراح۔

نزم بکسر نون و فتح زای فارسی بخاری که در هوای زمستان بصبح پیدا آید بهندی کهر از رشیدی و در جهانگیری بفتح و در برهان بکسر و فتح۔

نزاکت کردن اظهار نازک مزاجی خود کردن از چراغ هدایت۔

نژاده بفتح زای فارسی اصیل و نجیب از برهان و سروری و کشف۔

نزه بفتح اول و کسر زای عربی و های ملفوظ پاک از عیب و مجازاً بمعنی تازه و خوب از لطائف۔

نزولی محل فرود آمدن سپاه و مردم و پادشاه و امیر۔

فصل نون مع سین مهمله

نسا بکسر اول زنان و این جمع امرأة است خلاف قیاس که از مادهٔ مفرد خود نیست از صراح۔

نسیاً منسیاً بفتح نون و سکون سین مهمله و فتح میم و سکون نون دوم و کسر سین دوم و تشدید تحتانی بمعنی فراموش از یاد رفته یعنی کمال فراموش۔

نسیب بروزن نقیب شخص عالی نسب همراز از لطائف۔

نسب بفتحتین نسل و نژاد از صراح و بکسر اول و فتح ثانی جمع نسبت ست۔

نسبت کنایه از مناسبت سرود یا وقت چه سرود و نغمه را باوقتی معین نسبتی ست یا آنکه نسبت بمعنی پردهٔ سرود باشد چراکه هر پرده صورت میگیرد از نسبت و ترکیب آوازهای پست و بلند از شرح سیف الله احمدآبادی و خان آرزو۔

نسمات بفتحتین دمها و بوهای خوش۔

نسوة بکسر نون و فتح واو و تاے فوقانی زنان این جمع امرأة است خلاف القیاس از صراح۔

نسیج بفتح نون و یای معروف و جیم عربی بافته و جامه و نوعی از حریر زربافته از کشف۔

نسائج جمع نسیجه که بمعنی جامه باشد و نوعی از حریر زربافته۔

نساج بالفتح و تشدید سین مهمله و جیم بافندهٔ جامه۔

نسج بالفتح و جیم بافتن جامه و بافته۔

نسخ بالفتح و خای معجمه دور کردن و زائل کردن چیزی را بچیزی که بهتر از آن باشد و بمعنی کتاب نوشتن و نیز نام خطی ست از شش خط که اختراع کردهٔ خواجه عمادالدین یاقوت مستعصمی است چون خواجهٔ مذکور خط نسخ را اختراع کرده خطوط دیگر پیش آن منسوخ شدند بهمین سبب خط نسخ گویند از مؤید و منتخب و کشف و بضم اول و فتح ثانی جمع نسخه که کتاب باشد۔

نسق بند بفتحتین عامل ملک۔

نسر بالفتح کرگس و نام بتی ست۔

نشتر بالفتح مخفف نشترن۔

نسطور بالفتح نام مردی صاحب مذهب و مجتهد ترسایان از مؤید و کشف۔

نسر طائر شکلی ست بر فلک بصورت کرگسی که پران باشد بجانب شمال از منطقة البروج و آنرا عقاب نیز گویند۔

نسناس بالفتح و دو نون و دو سین مهمله نوعی از حیوان که بر یک پای جهد از منتخب و کشف و صاحب حیات الحیوان نوشته که نسناس بالکسر نوعی از حیوانست که بصورت نصف آدمی باشد چنانکه یک گوش و یک دست و یک پای دارد و بطور مردم در عربی کلام کند و صاحب برهان نیز بالکسر نوشته است و در تواریخ بهجت العالم نوشته که نسناس در نواحی عدن و عمان

بسیارست وآن جانوری است مانند نصف انسان که یک دست ویک پا ویک چشم دارد ودو ابر سینهٔ او باشد وبزبان عربی تکلم کند ومردم آنجا او را صید کرده میخورند۔

نسر واقع ستاره ایست روشن بصورت کرگسی که از بالا بفرود آینده باشد وآن بجانب قطب جنوب ست از منتخب ودر برجندی شرح بست بابی نوشته که ستاره ایست روشن یا دو ستارهٔ دیگر واین هر سه ستاره بر مثال مثلث کوچک واقع شده اند بجهت مشابهت او بکرگسی که بال بهم آورده باشد وآن دو ستاره بمنزلهٔ دو بال اوست۔

نسف بالفتح برکندن بنا وبفتحتین نام شهر از لطائف۔

نسق بفتحتین روش ودستور وترتیب دادن از بهار عجم ومؤید ومنتخب ومدار۔

نستعلیق نام خط معروف در اصل نسخ تعلیق بود چرا که این خط از خط نسخ وخط تعلیق استخراج کرده اند چون اسم خیلی متعسر گشت ودر اسم تخفیف ضرورست بجهت تخفیف خای معجمه را حذف نموده اند۔

نسک بفتح اول وسکون ثانی وکاف عربی نام غلهٔ عدس که بهندی آنرا مسور گویند وبالضم هر دفتر را نام باشد از دفاتر پاژند واین هر دو معنی فارسی ست وبالضم در عربی بمعنی عبادت وقربانی وبضمتین قربانیها در منتخب جمع ست از لطائف وبرهان وصراح۔

نسیم باد نرم ازمدار ومراح ومنتخب وچیزیکه بوی خوش دارد از خیابان۔

نسیان بالکسر فراموشی وفراموش کردن وبالفتح آنکه فراموشی برو غالب باشد از صراح

نسرین بالکسر نام گل سفید خوشبودار که بفارسی آنرا نسترن گویند وبهندی سیوتی نامند وبالفتح چنانکه مشهورست دیده نشده وبفتح اول وثالث تثنیهٔ نسر وآن دو ستاره است هر یک بصورت کرگس یکی را نسر طائر گویند ودیگری را نسر واقع از کشف وبحر الجواهر ولطائف وبرهان۔

نسترن بفتح اول وثالث ورابع لفظ فارسی ست وآن گلی ست خوشبودار که بعربی آنرا نسرین گویند وبهندی سیوتی نامند از برهان وبهار عجم ورشیدی۔

نسوان بالکسر زنان این جمع امراة ست از مادهٔ مفرد نیست از صراح۔

نستعلیق حرف زدن الفاظ فصیح وبلیغ بی تکلف گفتن والفاظ به مخرج ادا کردن۔

نسو بفتح نون وضم ثانی وواو معروف نرم وهموار از برهان۔

نستعلیق گو کسیکه الفاظ فصیح وبلیغ بی تکلف گوید والفاظ بمخرج ادا کند۔

نسبت حکمیه علاقه که میان موضوع ومحمول بطریق اثبات یا نفی واقع باشد چنانچه العالم حادث وزید قائم وزید لیس بقائم والعالم لیس بقدیم چنانچه آوردن کلمهٔ است یا نیست در آخر جملهای عبارت فارسی۔

نسیه بالکسر آنچه که نقد نباشد وبزمانهٔ بعید وعدهٔ ادای آن کرده باشند از منتخب ومؤید

نسخه بالضم نوشته شده از کشف۔

نسقچی بفتح اول وثانی وقاف وجیم فارسی چوبدار وانتظام کنندهٔ شهریان ولشکریان

نسطوری نام دانشمند ترسایان ودر برهان بمعنی ترسائی۔

فصل نون مع شین معجمه

نشا بفتح اول وسکون ثانی وهمزه اینکه بعد خط مستقیم خطی کج منحنی نویسند همانست واگر بالفرض نویسند بالای خط مستقیم نویسند تا اشارت شود که خط مستقیم درینجا الف نیست بلکه همزه است واین لفظ را بر وزن سرای گفتن غلط ست وبصورت نشو نوشتن هم خطاست بمعنی آفریدن ونو پیدا شدن ومجازاً بمعنی جهان وعالم مستعمل میشود۔

نشیب بکسرتین فرو یای مجهول پستی وزمین پست از کشف ومدار وبرهان ومؤید۔

نشدت بالکسر جست وجو کردن گم شده را از منتخب۔

نشکنج بالکسر وکاف عربی مضموم ونون وجیم عربی گرفتن گوشت کسی بدو سر انگشت یا بدو سر ناخن چنانکه بدرد آید از برهان

و جهانگیری و در کشف بفتح اول و سوم۔
نشید بفتح اول و کسر شین معجمه و یای معروف شعر خواندن و آواز بلند کردن از منتخب و صراح و در محاورهٔ فارسیان بکسرتین و یای مجهول بمعنی سرود و آواز خواندگی از لطائف و در برهان و مدار بکسرتین و یای مجهول سرود و آواز خواندگی۔
نشتر بکسر مخفف نیشتر آلت فصد کردن از برهان و بهار عجم۔
نشر بالفتح بوی خوش و دوگاره سبز شدن گیاه و بریدن چوب باره و گستردن و فاش کردن خبر و مجازاً بمعنی زندگی و بفتحتین پراگنده شدن و پراگنده و پراگندگان واحد و جمع یکسان آید از منتخب و صراح۔
نشخوار بضم اول و خای معجمه بروزن دشوار آنچه گاو و شتر و گوسفند خورده خود را باز از معده بدهن آورده بخایند و فرو برند بهندی جگال گویند از برهان ظاهراً این لفظ ترکی باشد چرا که در لغات ترکی هم منظر آمده۔
نشوار بالکسر نشخوار۔
نشور بضمتین زنده شدن و صبح نشور مراد از صبح روز قیامت از صراح و منتخب۔
نشاپور بکسر اول نام شهری در خراسان و اصل این نشاپور ست چه نشذ بمعنی شهرست و شاپور نام پادشاه و نشاپور نام شعبه از مقام نوا از برهان۔

نشز بالفتح و زای معجمه بلند نشستن و بلندی جستن و جای بلند و بفتحتین نیز آمده۔
نشوز بضمتین و زای معجمه ناسازگاری کردن زن با شوهر از منتخب۔
نشاط بفتح خوشی و شادمانی و بکسر اول بمعنی غلط مگر بکسر اول جمع نشیط ست که بمعنے شادمان باشند چنانکه کرام جمع کریم از کشف و منتخب و بحر الجواهر و بهار عجم و مؤید و مزیل و صحاح
نشاف بالفتح و تشدید شین معجمه جاذب و در خود کشنده و بفتح و تخفیف جنون و دیوانگی و خبط از لطائف۔
نشف بالفتح جذب کردن و در خود کشیدن جامهٔ عرق را و بفتحتین نوعی از سنگ سیاه که با خشونت باشد و بالکسر کاسهٔ سر و قدح چوبین از لطائف۔
نشوق بفتح اسم ادویهٔ رقیق در بینی اندازند
نشیم بکسرتین و یای مجهول و معروف هر دو درست مخفف نشیمن بمعنی آشیانه و آرامگاه از برهان و رشیدی۔
نشیمن بکسرتین و یای مجهول و فتح میم خلوتخانه و آرامگاه و آشیانهٔ مرغان از جهانگیری و کشف و برهان و مؤید و بهار عجم
نشاندن بفتح متعدی نشستن۔
نشایین بالفتح و حرف ثالث همزهٔ مفتوحه بصورت الف آنچه بالای خط مستقیم خط کج و منحنی نوشته میشود اشارتست برآنکه الف نیست بلکه همزه است غرض که لفظ نشایین

بروزن کعبتین و فرقدین ست و آنکه بعض مردم بروزن امامین گویند محض غلط ست و معنی نشایین دنیا و آخرت ست۔
نشان علم فوج و فرمان شاهزاده۔
نشو بفتح نون و سکون شین معجمه پیدا شدن از لطائف و گاهی بمعنی روئیدن و بالیدن ست و نشو و نما هر دو لفظ بفتح نون ست و کسانیکه لفظ نما را بالضم نون خوانند غلط خوانند۔
نشاره بضم برادهٔ چوب و عاج و غیرهما از بحر الجواهر و منتخب۔
نشاسته بفتح و بکسر معروف ست چون در ساختن آن وردی مغز گندم در آب می نشانند بهمین سبب نشاسته گویند۔
نشره بالضم هدیه که برای طفلان نویسند و بمعنی تعویذ و افسون نیز آمده از منتخب و صراح و در مدار بالفتح بمعنی شادی ختم قرآن و در برهان بالفتح آنچه با زعفران و شنگرف بروز مکتب نشینی بروی تختهٔ اطفال نویسند
نشه بفتح نون و شین معجمهٔ مشدد بروزن پشه بیهوشی و کندی حواس که از خوردن شراب و بنگ و غیره پیدا شود کسانیکه برای این معنی نشا بالف و همزه نویسند غلط ست
نشگرده بالکسر و کاف فارسی مکسور و دال آلتی ست، آهنی که بدان کفش دوزان چرم را قطع کنند و بهندی رانپی گویند از برهان۔

فصل نون مع صاد مهمله

نصاب بکسر نون آن مقدار مال که زکوة بران واجب شود و اقل درجهٔ آن از نقره دو صد درم بود و از طلا بست مثقال و اکثر درجه آنرا حد معین نیست و وزن درم شش دانق ست و دانق چهار طسوج و طسوج دو حبه و حبه دو جو و جو شش خردل و وزن مثقال بست قیراط و قیراط پنج برنج زکوة مال چهلم حصهٔ آن مال باشد بعد هر سال از شرح نصاب در کتب فارسی اکثر بمعنی مال و زر و سرمایه مستعمل می شود۔

نصب بالفتح برپا کردن و دشمن داشتن و حرکت زبر در کلمهٔ معرب چنانکه فتح در کلمهٔ مبنی و بضمتین بت و آنچه برپا کنند بهر پرستش و بدین معنی بضمتین و بفتح اول و سکون ثانی نیز آمده از منتخب و صراح۔

نصفت هر سه حرف اول مفتوح داد و انصاف از صراح و منتخب و بکسر اول و سکون ثانی غلط چنانکه مشهور ست۔

نصرت بالضم یاری کردن و یاری او و بالفتح خطا ست از کشف و منتخب و بهار عجم۔

نصوح بفتح و حای مهمله صاف و خالص و توبهٔ استوار که باز گناه هرگز نکند و نیز نام مردی که در حمامها دلاکی میکرد و قصه توبه کردن او در مثنوی معنوی مشروح ست از لطائف

نصر بالفتح یاری دادن و بضم نون و فتح صاد و تشدید یاری دهندگان جمع ناصر و بدر قبیله از بنی اسد از منتخب۔

نصیر بفتح نون مددگار و نیز قبیله است از یهود از لطائف۔

نص بالفتح و تشدید صاد مهمله نیک ریکی کردن در رسیدن تا غایت آنرا ابدا انند و بلند کردن چیزی از صراح و منتخب و بمعنی آشکارا کردن از کشف و لطائف و باصطلاح علم اصول نوعی از آیات قرآنی که ظاهر و ممتاز گردانند کار متشابه را که این نیکوست و آن بد چنانچه قوله تعالی اَحَلَّ اللّٰهُ الْبَیْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا چرا که کفار می گفتند که بیع و ربا هر دو برابر ست و گاهی اطلاق نص بر آیت ظاهر کنند که بوضاحت بر معنی مقصود دلالت داشته باشد بلکه فارسیان هر کلام صریح و بر ظاهر را نص گویند۔

نصوص آیات قرآن که معنی آنها صریح و آشکارا باشد۔

نصیف بفتح چادر نادوخته یعنی یک عرض باشد و نیمهٔ هر چیز و خادم از شرح نصاب

نصل بالفتح و سکون صاد پیکان تیر و نیزه و نصول بضمتین و نصال بکسر اول جمع آن از شرح نصاب۔

نصال بکسر پیکانها۔

نصب العین بالفتح مد نظر و منظور خاطر و مقابل چشم۔

نصرانی بالفتح عیسوی مذهب چرا که یکی از اسمای عیسی علیه السلام ناصری ست از آنکه مولد آنجناب قریهٔ ناصره بوده است از مضافات بیت المقدس در ولایت شام و این نسبت بحذف الف ست و زیادت الف و نون چنانکه در حقانی.

نصیری بضم نون و فتح صاد و سکون تحتانی نام طائفه است منسوب بنصیر که یکی از فدائیان حضرت علی کرم الله وجهه بود که آن حضرت را خدا میگفت و آنحضرت او را بقتل میرسانید و او زنده میشد و قصهٔ حیات و ممات او مشهور ست از مصطلحات پس نصیری بمعنی فدوی جان نثار و راسخ الاعتقاد مستعمل ست۔

نصفی نوعی از پیالهٔ شراب از مدار و در برهان و کشف و بهار عجم و سروری و ضبط حرکت کسی نکرده بخاطر مؤلف میگذرد که نصفی بالکسر یای معروف بمعنی آن پیالهٔ شراب جوری که کدوی خشک را دو نیم ساخته نصف اسفل را صاف کرده پیاله سازند و مجازاً هر پیاله را میگفته باشند۔

فصل نون مع ضاد معجمه

نضارت بفتح نون تازگی و آبداری از منتخب۔

نضرت بالفتح تازگی از منتخب۔

نضج بالضم و جیم رسیدن میوه و پختن هر چیز و پختن ریش و پختن ماده و خلط از صراح و باصطلاح اطبا لائق خروج شدن خلط بتغلیظ شدن رقیق یا ترقیق

شدن فلیظ۔

نضج میوهٔ پخته و دل پخته و ماده پخته و هر چیز که پختگی آن از آتش نباشد۔

نضح بالفتح و حای مهمله آب کشیدن از صراح

نضار بضم نون زر و بمعنی طلا و خالص هر چیز از لطائف و صراح۔

نضیر تازه و آبدار و بمعنی زر و نیز نام قبیلهٔ از یهود از لطائف و منتخب۔

نضر بفتح اول و سکون ثانی زر و بمعنی تازه روئی از صراح و بفتحتین چیز خالص از لطائف

فصل نون مع طای مهمله

نطاة بفتح و طای مهمله و تای مدور نام قلعهٔ خیبر از شرح نصاب۔

نطع بالفتح بساط و فرش چرمین و پوستی که درویشان بر میان بندند از لطائف وغیره و در منتخب بالفتح و بفتحتین بساط۔

نطاق بکسر نون کمربند که بهندی پٹکه گویند از بهار عجم و منتخب۔

نطق بضم نون و سکون طای سخن گفتن و بضمتین جمع نطاق که بمعنی میان بند است و بمعنی قوسی از فلک از منتخب

نطول بفتحتین بر عضو ریختن آبی که بدواها جوشانیده باشند و بفتح اول و ضم ثانی بمعنی آن آب بداروها جوشانیده که بر عضو ریزند از صراح و منتخب۔

نطع پوشان کنایه از پهلوانان چراکه وقت کشتی تنبان از چرم می پوشند از مصطلحات

نطعی تنبان چرمی که استاد کشتی گیران پوشند از مصطلحات۔

نطلی این لفظ بنون و طای مهمله و تحتانی که بنام دوزخ شهرت دارد غلط است بلام و ظای معجمه مفتوح و الف مقصوره صحیحست

فصل نون مع ظای معجمه

نظام الدین اولیا رخان آرزو علیه الرحمه در جائی نوشته است که غالباً لقب ایشان نظام الاولیاست مردم هند نظام الدین رح اولیا گویند و اطلاق اولیا که جمع ولی ست بریک فرد کنند۔

نظافت بالفتح پاکیزگی از کشف و مدار و منتخب۔

نظارت بفتح نظر کردن و نگریستن بچیزی از منتخب۔

نظر تثلیث در بیانش و تثلیث گذشت۔

نظر بفتحتین نگاه و بمعنی فکر نیز آمده۔

نظر غلط انداز عبارتست از آنچنان نگاه معشوق که عاشقان از الغلطی اندازد ای هر کی چنان پندارد که خاص نگاه بسوی من کرده است۔

نظیف بفتح اول و کسر ظای معجمه بر وزن شریف حلال و پاک و طاهر از کشف۔

نظر تنگ مرادف تنگ چشم۔

نظم بالفتح بهم پیوستن و سلک و مروارید کشیدن جواهر در رشته از بحر الجواهر و منتخب و صراح و مجازاً کلام موزون که در مقابله نثر باشد۔

نظام بالفتح و تشدید ظای معجمه نام حکیمی از معتزله بود با آخر قائل اجزای غیر متناهیه بالفعل در جسم گردید و اعتقادش بر آنست که قطع مسافت نامحدود در زمان محدود متعذر است مگر بطفره و بکسر نون و تخفیف ظای معجمه رشتهٔ جواهر و آراستگی هر چیز و نام وزیر ملکشاه سلجوق که اسم تمام آن نظام الملک ست و بضم نون و تشدید ثانی جمع ناظم۔

نظم آرای شروان کنایه از خاقانی

نظر یافتن ترتیب یافتن و فیض پذیر شدن از مصطلحات۔

نظاره بفتح و تخفیف نگریستن بچیزی و فارسیان باین معنی بتشدید هم استعمال کنند از بهار عجم و بالفتح و تشدید بمعنی نظر کنندگان از منتخب و صراح و قاموس۔

نظارت پیشه نگهبان و خواجه سرا۔

نظارگی بکاف فارسی بمعنی نظر کننده و قیاس مقتضی آن نیز هست که بمعنی مصدر باشد از بهار عجم۔

نظری بفتحتین و آن قسم اول ست از هر دو قسم حکمت و حکمت نظری را حکمت علمی نیز گویند و آن تصور حقائق موجودات باشد و قسم دوم حکمت عملی ست و اقسام نظری بسیار ست چنانچه هیئت و علم مناظره و مرایا و تشریح و علم معادن و نباتات وغیره۔

فصل نون مع عین مهمله

نعار بفتح اول وسکون ثانی ودر آخر همزه نعت واین اسم جنس ست نه صیغهٔ جمع چنانکه بعضی گمان برند چراکه فعلاء بفتح اول وسکون ثانی از اوزان جمع نیست از صراح وقاموس وبعضی شراح ومحشیان نوشته‌اند که این اسم جمع نعمت ست واسم جمع آنرا گویند که معنی جمع دارد واز اوزان جمع نباشد۔

نعل بها مالیکه فدیهٔ ولایت خود بلشکر دشمن قوی دهند تا تاراج نکند۔

نعاب بالفتح وتشدید عین ودر آخر موحده بچهٔ زاغ چنانچه در دعاے داؤد علیه السّلام یا رازق النعاب فی عشه از بحر الجواهر عش بضم عین وتشدید شین معجمه آشیانه وگویند که بچهٔ زاغ را دهن سرخ پیدا شده مادر وپدرش آنرا آتش پنداشته میگریزند بحکم الٰهی پشها آنرا آتش پنداشته پروانه وار در دهان بچه می افتند وقوت آن همان می شود۔

نعیب بفتح اول ودر آخر موحده آواز زاغ از شرح نصاب۔

نعمت بالکسر دسترس مال وروزی وناز وآسائش ونکوئی وعطا از منتخب وبحر الجواهر وکشف وصراح۔

نعت بالفتح تعریف ووصف کردن از منتخب اگرچه لفظ نعت بمعنی مطلق وصف است لیکن اکثر استعمال این لفظ بمعنی مطلق و ستایش وثنای رسول صلی الله علیه وآله وسلم آمده است وبمعنی صیغهٔ اسم فاعل واسم مفعول وصیغهٔ صفت مشبهه نیز می آید۔

نعوت بضمتین جمع نعت۔

نعاج بکسر اول ودر آخر جیم جمع نعجه که بمعنی میش ست۔

نعاس بضم نون وسین مهمله غنودگی و بخواب شدن از لطائف ومدار ومنتخب وکشف

نعش بالفتح وشین معجمه جنازه خواه میت مسلمان باشد خواه نامسلمان باشد وبنات النعش را نیز گویند که آن چند ستاره اند مشهور۔

نعل در آتش بیقرار چه هرگاه کسی را بمحبت خود بیقرار خواهند نام او بر نعل اسپ نوشته در آتش نهند وافسونی خوانند مطلوب بمحبت طالب خود بیقرار میگردد وحاضر شده مطیع میشود از رشیدی ولطائف ودر برهان بمعنی اضطراب وبیقراری نوشته وبهمین وجه مذکور بیان ساخته۔

نعوظ بضمتین وظای معجمه استادگی ذکر از بحر الجواهر ومنتخب۔

نعناع ونعنع بالفتح ودر آخر عین مهمله پودینه از شرح نصاب۔

نعیق بر وزن فریق بانگ زاغ از منتخب

نعال بکسر نون جمع نعل که بمعنی کفش است ونعل اسپ۔

نعل بالفتح کفش وبمعنی آهنی که زیر پاشنهٔ کفش تعبیه کنند وچیزیست از چوب کنده گران سنگ که کشتی گیران در کشیده بر سر ودوش گردانند ودیم چیزیست از عالم ریسمان که بکار توپ کشتی آید از مصطلحات۔

نعم البدل بکسر نون وسکون عین مهمله وفتح میم وبفتحتین وبای موحده ودال مهمله بمعنی بهتر بدل ونیک عوض نعم فعل مدح مبنی علی الفتح ولفظ بدل فاعل او ومخصوص بالمدح همان چیزیست که آنرا نعم البدل گویند در کشف۔

نعم بکسر نون وفتح عین مهمله جمع نعمت و بفتحتین کلمهٔ ایجاب وتصدیق بمعنی آری بلی ونیز بفتحتین بمعنی چهارپایه مثل شتر وگاو و گوسپند وبالضم تازگی ونرمی ونکوئی وبکسر نون وسکون عین مهمله وفتح میم فعل مدح مبنی بر فتح بمعنی نیک از منتخب ولطائف و صراح ومؤید۔

نعائم بفتح نام منزل بستم از منازل قمر آن چهار ستاره است بشکل مربع در برج قوس که بزحل نسبتی دارد از صراح وغیره وجمع نعامه که شترمرغ باشد وآن پاره‌ای آهن گرم آتشین را میخورد۔

نعیم بهشت وبمعنی نعمت ونیکی ودسترس و مال وناز از کشف ومنتخب وصراح ومؤید۔

نعمان بالضم نام یکی از ملوک عرب که آنرا نعمان بن منذر گویند واو برای بهرام گور کوشکی خورنق نام از سنمار معمار تعمیر کنانده بود ونیز نام امام اعظم ابوحنیفه رحمة الله علیه ونام مردیکه نوشیروان او را زیر پای پیل انداخته بود

و بالفتح نام رود خانه است از منتخب و کشف و سراج و لالهٔ نعمان و شقائق نعمان نوعیست از لاله که بغایت سرخ باشد گویند که آنرا نعمان پادشاه از کوهستان بشهر آورده بود و بعضی گویند نعمان آنرا بسیار دوست میداشت۔

نعل افگندن و نعل ریختن دویدن و ماندن اسپ از رفتار از لطائف۔

نعل در آتش نهادن کسی را بیقرار کردن از لطائف۔

نعل بر بدن داغ بصورت نعل بر بدن سوختن از مصطلحات۔

نعل واژگون بستن مردم را در جستجوی خود در شک انداخته بطرف خلاف مقصود سرگردان کردن۔

نعلین چوبین آنچه مثل کفش از چوب ساخته بوقت استنجا و وضو در پا کنند۔

نعامه بفتح نون شتر مرغ از شرح نصاب و منتخب و صراح۔

نعجه بالفتح و جیم میش از لطائف۔

فصل نون مع غین معجمه

نغمات بفتحات آوازهای خوش از کشف۔

نغمهای نیم رنگ نغمهای ناتمام۔

نغزک بالفتح و زای معجمه مفتوح چیزی خوب و لطیف و هر کار اندک که بخوبی باشد و نام میوهٔ هندی که آنرا انبه گویند از برهان و غیر آن ظاهر آنغز که نام انبه اینجا و هندیان فارسی دان است۔

نغل بفتح اول و کسر غین معجمه جای شب باشی چارپایان در صحرا و بمعنی سیراب شدن و در عربی بمعنی بد نسبت و کینه وری و بفتحتین تباه شدن از لطائف۔

نغول بفتح اول و واو مجهول و معروف نیز جائیکه در صحرا برای شب باشی گاوان و گوسپندان سازند و بضمتین بمعنی عمیق و ژرف و بمعنی دور و بعید و دراز و تمام و کامل و بکسر اول نردبان از لطائف۔

نغم بفتحتین جمع نغمه از منتخب۔

نغنغه بفتح هر دو غین معجمه آواز لطیف و نغمه سرود از لطائف۔

نغوله بفتح اول و واو مجهول موی پیچیده که آنرا بهندی جوڑه گویند از بهار عجم و در جهانگیری و مجمع الفرس و برهان بمعنی زلف خوبان۔

نغولی بمعنی تعمق و غور از لطائف۔

فصل نون مع فا

نفس بافتحتین کلامیکه خواندن و تلفظ آن سهل باشد نه بدشواری۔

نفاست بفتح زچه شدن زن و حسد و بخیلی کردن و بمعنی خوبی و پسندیدگی و لطافت از منتخب و کشف و صراح۔

نفرت بالکسر نوعی رمیدگی از چیزی و بالفتح یکبار رمیدن و رمیدگی۔

نفحات بفتحات بوهای خوش۔

نفخات بفتح اول و ثانی و خای معجمه دمیدنهای باد جمع نفخه۔

نفت بالفتح و بعضی بالکسر نوشته قسمی از روغن که از زمین جوشد و بیان آن در لفظ نطای مهمله خواهد آمد از لطائف و مؤید و برهان و مدار۔

نفاثات بالفتح و تشدید فای و ثای مثلثه زنان در دمنده بر عقدهای و زنان ساحره۔

نفث بالفتح در دمیدن و فضلهٔ چیزی از دهان انداختن از منتخب و صراح۔

نفح بالفتح و حای مهمله دمیدن بوی خوش و وزیدن باد از لطائف و صراح۔

نفافح بفتح نون و کسر حرف چهارم که جیم است و حای مهمله بوهای خوش۔

نفخ بالفتح و خای معجمه دمیدن و پر باد شدن

نفوخ بفتح اول و ضم ثانی و خای معجمه داروی خشک که در بینی دمند۔

نفاد بفتح اول و بدال مهمله سیری شدن از صراح۔

نفاذ بفتح ذال معجمه گذشتن تیر از جای که بدان رسد و جاری شدن فرمان و نامه از منتخب و صراح و نام حرکت وصل وقتیکه خروج باو پیوند و حرکت خروج و مزید را نیز نفاذ گویند۔

نفوذ بضمتین و ذال معجمه در گذشتن و جاری شدن فرمان و نامه و اثر کردن از منتخب و صراح۔

نفس الامر حقیقت کار و اصل مدعا و بمعنی

ثابت و محقق و کار واقعی۔

نفیر فریاد و نالہ و آواز و بمعنی گریزندہ و نفرت کنندہ و بمعنی گرامی۔

نفر بفتحتین گروہ مردم از سہ تا دہ فارسیان بریک کس اطلاق کنند و بمعنی چاکر ہم آمدہ از لطائف و منتخب و صراح و بہار عجم و مدار۔

نفور بفتح اول و ضم ثانی گریزندہ و رمندہ۔

نفاس بکسر ایام زچگی زن از قاموس و صراح و کشف و بحر الجواہر و منتخب بمعنی خون ولادت۔

نفائس بفتح اول و کسر ہمزہ کہ حرف چہارم باشد جمع نفیسہ۔

نفس بفتحتین دَم و آن جذب نسیم ست از راہ بینی یا دہان برای ترویح قلب و دفع بخارست باز ہمان راہ و این ہر دو حرکت بمعنی برآمدن و فرو رفتن دَم مجموع یک نفس باشد جمع آن انفاس آید و نفس بفتح اول و سکون ثانی بمعنے جان و روح و حقیقت شی و ہستی و عین ہر چیز و درین صورت جمع آن نفوس و انفس باشد و نفس در اصطلاح تصوف سہ قسم ست اگرچہ در حقیقت ہمین یک روح ست مگر چون بہر صفتی کہ موصوف میگردد مناسب آن صفت موسوم میشود و آن سہ قسم اینست اول نفس امارہ یعنی سخت امر کنندہ بطرف لذات و حظوظ فانی ممنوعہ کما قال اللہ تعالیٰ اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَۃٌ بِالسُّوْٓءِ دوم نفس لوامہ بمعنی بسیار ملامت کنندہ خود را بوقوع معاصی بہدایت نور دل و این نفس صلحا و اولیا را حاصل باشد ازین سبب اللہ تعالیٰ او را بقسم گردانیدہ لَآ اُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَۃِ سوم نفس مطمئنہ و آن از صفات ذمیمہ صاف شدہ با خلاق حمیدہ متصف گشتہ بقرب الٰہی فائز شدہ باطمینان میرسد لہذا باین خطاب مشرف ست یٰۤاَیَّتُہَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّۃُ ارْجِعِیْۤ اِلٰی رَبِّکِ رَاضِیَۃً مَّرْضِیَّۃً از کشف و نزد بعضی نفس چہارم قسم ست سہ قسم ہمان ست کہ مذکور شد و چہارم نفس ملہمہ آنکہ ارادات مختلفہ ازان در دل راہ یابد و در قاموس و صراح نفس بالفتح بمعنی روح و خون و تن و چشم زخم نیز آمدہ و در چراغ ہدایت نوشتہ کہ نفس بمعنی آلت تناسل نیز مستعمل۔

نفوس بضمتین جانہا و ارواح این جمع نفس ست کہ بفتح اول و سکون ثانی باشد بمعنی جان۔

نفیس چیزی کہ قیمتی و گرانمایہ و لطیف و پسندیدہ باشد از منتخب و صراح و در لطائف بمعنی حاسد و بخیل ست کہ از قاموس نقل کردہ و در صراح نیز باین معنی یافتہ میشود۔

نفض بالفتح و ضاد معجمہ افشاندن و حمی نافض از ینجاست از منتخب و صراح۔

نفط بالکسر و بالفتح مگر بکسر افصح روغنی ست و آن دو قسم باشد سیاہ و سفید بہتر سفید ست و در ملک شیروان از زمین بیرون شود گاہی مجازاً بارود را نیز گویند و نفط معرب نفت ست از لطائف و منتخب و مؤید و مدار و در خیابان نوشتہ نفط بالکسر دارو ئی کہ حکما ساختہ اند ہر جا کہ اندازند آتش درگیرد۔

نفّاع بالفتح و تشدید ثانی و عین مہملہ بسیار سود رسانندہ و بالضم جمع نافع۔

نفاغ بکسر نون و غین معجمہ قدح بزرگ از برہان۔

نفاق بفتح روان و روا ج یافتن متاع شد کساد و بالکسر دو روئی از منتخب و کشف۔

نفل بفتح اول و سکون فا عبادتیکہ بربندہ واجب نباشد از کشف و منتخب و صراح۔

نغول دور و بعید و عمیق و فہیدگی و غور از لطائف و برہان۔

نفس کل کنایہ از عرش۔

نفی کردن دور کردن و نیست کردن و از شہر بدر کردن۔

نفرین بالکسر دعای بد از برہان۔

نفس گشادن بفتحتین کلام کردن۔

نفس سوختن بمعنی تنگ شدن دم از کثرت و رنج بردن و محنت کشیدن چنانکہ بعد از دویدن و غوطہ زدن حالتی طاری شود از بہار عجم و در چہار شربت نوشتہ کہ نفس سوختن کنایہ از محنت۔

نفس راست کردن کنایہ از توقف کردن و آرام گرفتن۔

نفس امارہ خواہش طبیعت انسان کہ بسوی لذات دنیوی باشد امارہ بفتح اول و تشدید میم صیغۂ مبالغہ است بمعنی بسیار امر کنندہ و

سخت حکم کننده۔

نفوس ثلاثه امّاره و لوّامه و مطمئنه یا آنکه کنایه از ارواح ثلاثه که روح حیوانی و روح نباتی و روح جمادی ست۔

نفوس قدسیه ذاتهای پاک ارواح ابرار و اخیار و ملائک۔

نفس ناطقه باصطلاح حکما روح و جان را گویند۔

نفقه بفتحات اوّل و ثانی و ثالث آنچه بعیال و اطفال خورش دهند از مدار۔

نفخه بالفتح و خای معجمه یکبار دمیدن از منتخب۔

نفحه بالفتح و حای مهمله بوی خوش۔

نفاجه بفتح نون و جیم عربی بمعنی رقعهٔ مربعهٔ زیر آستین و این معمول عربست از قاموس۔

نفطه بالکسر آبله از صراح و منتخب و شرح نصاب۔

نفس کلی هیئت مجموعی نفوس انواع موالید ثلاثه۔

نفس بهیمی جان حیوان چهارپایه و مراد ازین نفس اماره۔

نفس نباتی روحیکه در نباتات یعنی سبزه و درختان می باشد۔

نفی بفتح اول و سکون ثانی راندن و دور کردن و دور شدن از صراح و بمعنی شهربدر کردن چنانچه نوراللّه در شرح گلستان نوشته۔

فصل نون مع قاف

نقاوه بالضم پاکیزگی از لطائف۔

نقبا بضم نون و فتح قاف موحده جمع نقیب

نقرهٔ پا نام طائریست که رنگ پای آن سفید باشد۔

نقدا بمعنی بالفعل و فی الفور مستعمل۔

نقاب بکسر پرده که بر رخ آویزند یا بر چیز نفیس اندازند و بفتح نون بمعنی خطاست و بالفتح و تشدید قاف سوراخ کننده و نقب کننده از منتخب و صراح و مدار و مؤید بهار عجم

نقطهٔ انتخاب نقطه که بر حاشیهٔ کتاب برای یادداشت محاذی بیت مطبوع و چیز پسندیده گذارند و باصطلاح صوفیه ذات بحت حق سبحانه تعالی۔

نقب بفتح اول و سکون ثانی سوراخ کردن دیوار و سوراخ بمعنی سرنگ نیز آید از بهار عجم و منتخب و صراح۔

نقمت بالکسر عقوبت و کینه و عذاب از لطائف و منتخب و قاموس۔

نقابت بکسر ستودگی و بفتح ستودن از صراح۔

نقرات بالکسر فقرات سرود که آن را می سرایند هندیان آن را تک گویند بضم فوقانی و بعضی کژی نامند۔

نقاوت بالفتح پاکیزگی از صراح۔

نقل روح عمل بعضی از اهل ریاضت که روح خود را بجسم دیگری برند بشرطیکه آن جسم از جان خالی باشد و این عمل را خلع بدن نیز گویند۔

نقاد بالفتح و تشدید قاف بسیار سره کننده درم و دینار را از منتخب۔

نقد بالفتح آماده کردن و دادن و سره کردن درم و دینار از منتخب و صراح و بمعنی سیم و زر مسکوک گاهی مجازاً بمعنی دل و ذات آید و بمعنی فی الحال و بمعنی پس نیز آید۔

نقش زیاد در برهان نوشته که اسم بلا مسمی و آنچه قابل دیدن نباشد تم کلامه و در لطائف وغیره نوشته که زیاد نام بازی دوم از هفت بازی نرد چراکه هر نقش که در کعبتین افتد هنگام باختن یکی از آن زیاده بازند و در شرح اللغات نوشته که در بازی مذکور در هر نقش یک خال زیاده کرده اند و تحقیق این در بیان لفظ خال زیاد مفصل مذکور شد همان اصح ست۔

نقار بکسر اول و رای مهمله کینه و عناد۔

نقیر اصل و بیخ و چاک خرد که بر پشت تخم خرما باشد و بمعنی خستهٔ خرما و رشته که در شگاف خرما باشد و ظرفی باشد از بیخ درخت که در آن شراب نگاهدارند و بمعنی نادان و بمعنی حقیر و نقیر و قطمیر و از اندک و بیش مراد دارند و گاهی بلحاظ نسبت اندکی و بیشی کنایه از صغیر و کبیر باشد از لطائف و منتخب و کشف و مدار و دیگر کتب و نزد فقیر نقیر و قطمیر کنایه از جزئیات مقدمات و از مردم عوام که رو شناس نباشد۔

نقر بالفتح کوفتن از لطائف و منتخب بمعنی

دانه چیدن مرغ و در صراح بمعنی دانه چیدن مرغ و کندن چوب بمنقار و میدن و عیب کردن

نقطهٔ جاگیر کنایه از زمین۔

نقطهٔ نوک ریز قطرهٔ کوچک بمقدار نقطه که از نوک قلم بر کاغذ ریخته شود۔

نقوماجس بفتح نون و واو معروف و بکسر جیم و سین مهمله نام پدر ارسطو و استاد سکندر بود شرح سکندرنامه از خان آرزو۔

نقرس بالکسر و رای مهمله نیز مکسور نام درد یست که شدید باشد و خاص بانگشتان پای و شتالنگ پیدا میشود۔

نقش بالفتح جنسی از سرود قوالان که وضع کردهٔ خراسانیانست و بمعنی داو بازی نرد که بر وفق مراد آید و بمعنی لیاقت و سزاواری چنانکه شاعری فرموده **بیت** لباس زرکش شاهی چه نقشها دارد * تن برهنه ما نقش بوریا دارد * از شرح دیوان خاقانی و مدار و تحفة السعادة۔

نقص بالفتح و صاد مهمله کمی و کم شدن و کم کردن و بالضم چنانچه مشهور شده خطاست از صراح و مزیل و منتخب و کشف و بهار عجم و میر نور الله در شرح گلستان نوشته که نقص بالفتح متعدی ست و نقصان لازم۔

نقض بالفتح شکستن از منتخب۔

نقیض در لغت بمعنی شکننده و باصطلاح منطق رفع شی یعنی نفی شی چنانکه کل انسان حیوان بعض الانسان لیس بحیوان این هر دو قضیه باهم نقیض اند باعتبار نفی و اثبات اول صادق ست و دیگر کاذب بدانکه میان نقیض و ضد فرق کرده اند نقیض آنکه نه جمع شود و نه معدوم چنانکه هست و نیست و حیات و ممات و ضد آنکه جمع نشود و هر دو معدوم گردند چنانکه سپید و سیاه ممکن نیست که جمع شود مگر میتواند که هر دو نباشند بلکه زرد یا آل

نقط بضم نون و فتح قاف جمع نقطه۔

نقاط بکسر اول جمع نقطه و بضم نون محض خطاست چراکه وزن فعال بضم از اوزان جمع نیست از کشف و بهار عجم و منتخب۔

نقع بالفتح غبار و گرد از شرح نصاب و صراح

نقوع بفتح آنچه از قسم ادویه و میوه در آب ترکنند از کشف و منتخب و در بحر الجواهر آبیکه دران ادویه ترکرده باشند۔

نقیق بانگ خوک و ماکیان از صراح۔

نقطهٔ شک نقطه که برای یادداشت مقام بر حاشیهٔ کتاب محاذی لفظ مشکوک گذارند و باصطلاح صوفیه این جهان ظاهری را گویند۔

نقرهٔ خنگ بی اضافت اسپ سفید که رنگ آن مانند سیم روشن باشد و لفظ خنگ در فارسی بمعنی مطلق سفید ست چنانچه بت خنگ بمعنی بتی که سفید باشد از بهار عجم و چراغ هدایت۔

نقل بالفتح و سکون قاف از جائی بجائی بردن و از جائی بجائی رفتن از لطائف و منتخب و در بحر الجواهر و منتخب نوشته که آنچه بعد شراب از قسم ترش و نمکین و کباب و غیره خورند آنرا نقل بضم اول گویند و در قاموس و مزیل نوشته که باینمعنی بفتح نون صحیح ست و بضم نون چنانکه در عالم مشهور شده غلط ست و در صراح نوشته که نقل بالفتح از جائی بجائی بردن و بضم ما ینقل به علی الشراب۔

نقول بضمتین جمع نقل۔

نقطهٔ مقابل کنایه از همسر و گاهی کنایه از حریف باشد از بهار عجم۔

نقطهٔ موهوم بمعنی نقطه که آن قدر باریکی باشد که وجود آنرا وهم تصور کند و بظاهر محسوس نباشد و بعضی آنرا جزء لایتجزی و جوهر فرد نیز گویند از بهار عجم و دیگر کتب۔

نقطه ریختن کنایه از فال زدن رمل از مصطلحات۔

نقش زدن ابرو بردن از مصطلحات

نقش بد نشستن نقشیکه براد نه نشیند۔

نقش جهان باغیست در اصفهان۔

نقش برآب کشیدن کنایه از کار عبث کردن و ارتکاب امر بی ثبات۔

نقطهٔ سهو نقطه که بسهو بر حرف غیر منقوط داده باشند و آن قابل حک باشد از بهار عجم۔

نقش قرینه مراد از نقش مقابل ای نقشیکه در مقابلهٔ نقش دیگر باشد هر دو باهم مطابق میباشند۔

نقاوه بضم نون برگزیده و خلاصه از صراح

و منتخب و مزیل و بفتح خطا ست۔

نقله بفتحات اول و دوم و سوم نقل کنندگان و این جمع ناقل ست۔

نقره بالضم سیم گداخته و بمعنے چابک خصوصاً چابک پس گردن انسان و منتهای موی سر نام قریه است از صراح وغیره۔

نقطهٔ زره عبارت از سر میخ که در حلقهٔ زره وصل میکنند تا سر حلقه کشاده نگردد۔

نقطه بالضم معروفست و در اصطلاح حکمت و هندسه بمعنی منتهای خط از منتخب۔

نقبه بضم و حرف سوم موحده خارش که آن مرض باشد از یبوست و غلبهٔ خون۔

نقیعه بالفتح و یای تحتانی و عین مهمله نام نبات قدوم سفر از شرح نصاب و صراح۔

نقی بفتح اول و کسر قاف و تشدید یا پاک و خالص و بکسر اول و سکون قاف مغز و استخوان از منتخب و لطائف۔

نقصانی بمعنی نقصان درین لفظ یای تحتانی در آخر زائد است چنانچه در سلامتی و خلاصی وغیره و تحسین در رشیدی نیز زائد است از خیابان۔

نقش عروسی سرود که در هنگام شادی نکاح مخصوص است بهندی سهره گویند۔

فصل نون مع کاف

نکبا بالفتح و حرف ثالث بای موحده بادیکه از سه طرف وزد و آن لغایت بد است خصوصاً در حق جهاز از منتخب وغیره و در شرح نصاب نوشته که نکبا بمعنی بادیکه کج وزد یعنی از مشرق بود نه از مغرب و نه از جنوب و نه از شمال بلکه از یک گوشه از هر چهار گوشهای میان این چهار طرف مذکوره وزد مثلاً از میان جنوب و مشرق یا از میان مغرب و شمال علیٰ هذا القیاس۔

نکیسا بکسرتین و کاف فارسی و یای مجهول و سین مهمله نام مطربیکه نوکر خسرو پرویز بود از مدار و کشف و برهان و ابراهیمی و جهانگیری و مؤید و فقیر مؤلف گوید که اگرچه اهل لغت یای مجهول نوشته اند مگر هرگاه که معروف خوانده شود فصیح مینماید و مجهول را معروف خواندن جائز است۔

نکبت بالفتح خواری و رنج و خشکی از قاموس و صراح و کشف مگر در منتخب و مدار و مزیل بالکسر۔

نکهت بفتح اول و سکون کاف عربی بوی خوش و بوی دهان از منتخب و صراح و بکاف فارسی محض غلط چراکه کاف فارسی در الفاظ عربی نمی آید و در آخر کلمه تای فوقانی ماقبل مفتوح در فارسی نمی آید مگر آنکه نوعی از تفریس گفته شود۔

نکات بکسر جمع نکته از منتخب و مدار و بهار عجم و مزیل و بضم محض غلط چراکه وزن فعال بضم از اوزان جمع نیست۔

نکایت بکسر اول و فتح موحده گزند بدشمن رسانیدن از منتخب۔

نکت بضم اول و فتح کاف جمع نکته و به فتح اول و سکون ثانی کاویدن زمین و بسر در افگندن از منتخب و صراح و قسمی از طعام۔

نکث بکسر اول و سکون کاف و ثای مثلثه تاب باز کردن از رسن و شکستن عهد از منتخب و مجازاً بمعنی مطلق شکستن و قطع آید۔

نگار بکسر نقش و بت که بعربی صنم گویند و بمعنی معشوق و محبوب و بمعنی نقشیکه از حنا بر دست و پای معشوقان کنند از برهان و کشف۔

نگین سوار نگینه را گویند که در انگشتری یا زیور دیگر نشانیده باشند و غیر نشانیده را نگین پیاده گویند از مصطلحات و بهار عجم

نکر بالضم و بضمتین ناسپاسی و ناخوشی و شگفت و مجازاً بمعنی عذاب از لطائف۔

نکس بالضم و سین مهمله باز گشتن بیماری یعنی عود کردن مرض و بالفتح سرنگون کردن و نگونسار افتادن از لطائف و منتخب و صراح

نکوهش بکسر اول سرزنش و ملامت از کشف و مدار و رشیدی و جهانگیری مگر در سروری و برهان بفتح اول۔

نگین عاشق و معشوق دو نگین مختلف اللون که در یک خانه نشانیده باشند از بهار عجم۔

نگ بالفتح و کاف فارسی مخفف نگینه۔

نکال بفتح عقوبت و رنج از لطائف و منتخب و صراح و مدار۔

نکل بکسر نون و سکون کاف بند آهنی که بر پای مجرمان نهند از منتخب و شرح نصاب و صراح۔

نکول بضمتین از سوگند خوردن باز ایستادن

و بددلی و اعراض از لطائف۔

نگون بکسر نون و ضم کاف فارسی خم شده از برہان و مؤید۔

نکوہیدن بکسر اول سرزنش و ملامت کردن از مدار و مؤید و رشیدی و جہانگیری و در برہان بفتح اول و بکسر اول نیز گفته۔

نگران بکسر نون و فتح کاف فارسی بیننده و منتظر از برہان۔

نکته سخن پاکیزه که پوشیده باشد یعنی ہر کس آن را نداند و بمعنی نقطه نیز آمده از منتخب و بہار عجم۔

نکره بفتح اول و کسر ثانی ناشناسی و ناشناختگی یعنی ضد معرفه از منتخب و کشف۔

نکوہیده بفتح اول ملامت کرده شده و بدوزشت از برہان و مزیل مگر در جہانگیری بکسر اول۔

نگار بسته بمعنے معشوق۔

نگار ارمنی مراد از شیرین که فرہاد بروی عاشق بود۔

فصل نون مع میم

نما بفتح بالیدن و افزایش و بلند شدن از کشف و مؤید و منتخب و صراح۔

نموذج بفتحتین و ذال معجمه و جیم معرب نمونه از مزیل و از جای دیگر معلوم شد که معرب نموده است نه معرب نمونه فافہم و تامل۔

نمرود بالضم نام پادشاه کافر از مزیل۔

نمودن و نمود ہر دو لفظ بفتحتین معنے لفظ اول مشہور ست و معنی لفظ دوم علامت

و نشان چیزی و ظاہر بمعنی ر... ...حولی و ظاہری و بمعنی بو و ... نیز آ... ...ره۔

نمر بفتح نون و کسر میم پلنگ که درنده مشہور ست از لطائف و شرح نصاب۔

نمیر بر وزن فقیر آب خوشگوار و شیرین از کشف و شرح نصاب۔

نماز بفتح پرستش و خدمتگاری و نیاز از برہان و جہانگیری و کشف۔

نمش مرضی ست از امراض جلد و آن قطع متدیره باشد گاه شود که ہمچو کلف پہن باشد و سبب آن دم سودا وی ست۔

نمک چشی بمعنی نمک چشیدن۔

نمص بالفتح و صاد مہمله موی چیدن از منتخب

نمط بفتحتین و طای مہمله فرش و بساط رنگین و بساط شطرنج و روش و دستور از مدار و منتخب و صراح و بمعنی پرده شتر نیز آمده۔

نمائق بفتح اول و کسر چہارم که ہمزه است جمع نمیقه که بمعنی مکتوب ست۔

نمارق جمع نمرقه که بمعنی بالش ست از منتخب

نمطہای تنگ پردہای دقیق از سرود از شرح سکندرنامه۔

نمل بفتح اول و سکون میم مور و نام مرضی ست که دانہای خرد بر اندام ظاہر شود از منتخب و صراح۔

نموم بفتح اول و ضم ثانی بسیار غمازی کننده

نمام بالفتح و تشدید سخن چین و غماز و نام گیاہی خوشبودار از منتخب و صراح۔

نمیم بفتح غماز۔

نمکین بفتحتین منسوب به نمک و بسکون میم در اصطلاح بمعنی مسخره آمده۔

نمدزین نمده باشد که زیر زین بر پشت اسپ نہند و آن را خوگیر نیز گویند از برہان

نمازی کردن پاک کردن و صاف نمودن۔

نم نداشتن مفلس و نادار بودن از مصطلحات

نمک خوردن و نمکدان شکستن نمک حرامی کردن از مصطلحات۔

نماز بردن پرستش کردن و عاجزی نمودن

نمایان بالضم نمودار شونده و مجازاً بمعنی کلان و بسیار چرا که ہر چه کلان و بسیار باشد بالضرور ظاہر و نمایان میشود۔

نمو بفتحتین و تشدید واو بالیدن و افزایش از منتخب و کشف و صراح و در فارسی تخفیف ہم آید۔

نمیقه بر وزن فعیله نوشته شده و مکتوب مشتق از نمق که بمعنی نوشتن ست از صراح۔

نمرقه و نمرق ہر دو بالضم و رای مہمله بالش کوچک از منتخب و در کشف بالفتح۔

نمونه بفتحتین نمودار کار از مدار و در جواہر الحروف نوشته که نمونه در اصل نموده بود چرا که دال به نون بدل میشود۔

نمله بالفتح بثوری چند صفراوی بود که بتدریج پہن گشته بیکدیگر متصل شوند مائل بصفرت از کفایهٔ منصوری۔

نمله جانور سیه چوری باشد شبیه بگاورس
واصل آن سرخ وسر آن سفید از کفایهٔ منصوری
نمّامی بالفتح وتشدید غمازی۔

فصل نون مع نون

ننگ بفتح نون وکاف فارسی در فارسی
بمعنی شرم وبالکسر در ترکی ترجمهٔ لفظ راو برای
اضافت نیز آید۔
ننگبین معرب نرشت از لطائف۔

فصل نون مع واو

نوا بفتح مطلق آواز ونام مقامی ست از
دوازده مقام موسیقی وبمعنی سامان واسباب
توانگری ولشکر وسپاه وشکر وسپاس وفرزند
ونبیره وپیشکش ونذرانه وبمعنی سازگاری وقوت
وخوراک وبمعنی گرفتاری وقید وبعوض کسی گرو را
در قید نشاندن ونام طائفه از مغلان و
مخفف نواة که بعربی تخم خرما را گویند از برهان
وکشف ولطائف ورشیدی وبهار عجم وچراغ
هدایت۔
نوروز خارا بخای معجمه نام شعبه از مقام
نوا از برهان۔
نوش گیا گیاهیست که دفع سموم کند۔
نوّاب بالفتح تشدید واو بسیار نیابت کننده
وبالضم وتشدید نیابت کنندگان جمع نائب۔
نوائب بفتح اول وکسر همزه که حرف چهارم
ست وموحده مصیبتهای این جمع نائبه است
از کشف۔
نوروز عرب نام شعبه از رهاوی از بدار
وبهار عجم ومؤید وچراغ هدایت۔
نوات بفتح خستهٔ خرما یعنی تخم خرما از منتخب
نواخت بمعنی موافق ومطابق وبرابر و
لائق از مصطلحات۔
نوابت بفتح اول وکسر بای موحده
رستنیها وگیاهها۔
نوبت بالفتح وقت چیزی وبمعنی مصیبت
وکرت ومرتبه از منتخب ودر برهان بمعنی نقاره
وخیمه وپاس ومحافظت۔
نوشت اول مضموم وثانی مکسور وبکسر تین
نیز تحریر نمودن وپیچیدن از جهانگیری۔
نوافج بفتح اول وکسر فا ودر آخر جیم جمع نافج
ست که بفتح فاست معرب نافه۔
نوند بفتحتین وسکون نون ثانی بمعنی اسپ
تیز رفتار از سروری وکشف وبرهان ومدار
ورشیدی۔
نوشاد بالفتح وشین معجمه شهریست حسن خیز
که خوبرویان منسوب ست از جهانگیری
ومدار وبرهان ودر کشف بالضم بواو مجهول
نوید بضم نون وکسر واو ویای مجهول خبر خوش
از جهانگیری وبرهان ولطائف وبهار عجم و
مؤید بفتح نون ویای مجهول وانچه در مردم
بفتحتین مشهور شده خطاست۔
نورد بفتحتین پیچ وتاب بساط وفرش وچوبی
باشد جولاهه را هر قدر جامه که بافته میشود بران
می پیچد وبمعنی برابر وجنگ وخصومت وبمعنی
درخور ولائق ودامن پیراهن از برهان و
جهانگیری ولطائف ودر مؤید ومدار نوشته
که نورد بمعنی پسندیده وجنگ وبساط وپیچیدن
وجامه وکنج وگوشه وسوراخ ودر بعض
شرح سکندرنامه نوشته که نورد عبارت از
سوراخ روباه چراکه آن هم پیچ در پیچ
میباشد۔
نوبر میوهٔ نورس ودختر نارپستان۔
نوز بالفتح بروزن جور وتور بمعنی شگوفهٔ سفید
وشگوفهٔ زرد از بحر الجواهر وصراح ومنتخب
وکشف۔
نوبهار نام آتشکده از برهان ودر کشف
نام بتخانه۔
نوکر بضم نون وواو مجهول بمعنی چاکر از سروری
وکشف وبرهان وبهار عجم ومعید رشیدی بفتح
نوشته وگفته که ظاهرا این لفظ ترکیست۔
نوش آذر نام آتشکده۔
نوار بضم وفتح اول چیزی باشد بطور رسن
که بدان چارپائی بافند وبر خیمه دوزند وبکسر
اول خطاست از مزیل وکشف۔
نوشادر بالضم وواو مجهول وشین معجمه
ضم دال مهمله دوائی ست مشابه بنمک نوش
بمعنی تریاق ست وآذر بمعنی آتش یعنی تریاق
ست که از میان آتش بهم میرسد از برهان
ودر جهانگیری بفتح دال۔
نوائر بفتح شعلهها این جمع نائره است
که بمعنی شعله باشد۔
نوذر بفتح اول وفتح ذال معجمه نام پسر

منوچهر از جهانگیری۔

نوشهر نام قصبهٔ ایست نزدیک شروان۔

نونیاز عاشق نو وطفل نومشق۔

نوز بالضم مخفف هنوز از برهان۔

نوروز روز اول ماه فروردین که رسیدن آفتاب ست به نقطهٔ اول حمل از برهان و در مدارنام پردهٔ حسینی۔

نورس میوهٔ نورسیده و هر چیز تازه و نام کتابی ست لقوانین علم موسیقی از زبان هندی که سلطان ابراهیم عادل شاه ممدوح ظهوری تصنیف کرده و در هندی نورس نه حالت ست که بنای اشعار هندی بر آن باشد اول سنگار رس بکسر سین مهمله و اخفای نون با غنه و کاف فارسی و در آن بیان آرایش و زیور و تعریف معشوق ست دوم هاس رس و آن خوشی و طرب ست که بشنیدن ذکر مرغوب حاصل شود سوم کرنارس بفتح کاف عربی و ضم رای مهمله و نون بالف کشیده و آنحالت افزونی غم و اندوه که احتمال هلاک دارد چهارم رودر رس بضم را و سکون دال و بعده رای مهمله دیگر بروزن شکر و آنحالت خشمگی و رنجش باشد پنجم بیر رس بکسر بای موحده و یای معروف و آن حالت شجاعت و زورمندی باشد ششم بهی رس بفتح بای موحده مخلوط التلفظ بها و سکون تحتانی مجهول بروزن نی و آن حالت خوف و هیبت باشد هفتم بی بهتس رس بکسر بای موحده و یای معروف و فتح موحده مخلوط التلفظ بها و سکون تای فوقانی و سین مهمله حالت اشکراه از خبائث و نجاستها باشد هشتم ادبهت رس بفتح اول و سکون دال و ضم بای موحدهٔ مخلوط التلفظ بها و سکون تای فوقانی حالت استعجاب که بدیدن اشیای عجیب حاصل شود نهم سانت رس بسین مهمله با الف کشیده و نون و تای فوقانی هر دو ساکن بر وزن کاربیان وحدانیت ذات حق تعالی و حقائق فقر و تجرد باشد۔

نوامیس جمع ناموس۔

نوش بواو مجهول شیرین و گوارا و آب حیات و بمعنی زندگی و فا و زهر و تریاق و شهد از لطائف و برهان و سروری و کشف۔

نوط بالفتح آویختن از منتخب۔

نوخط چیز نو بروی کار آمده و بمعنی معشوق خط نو دمیده از مصطلحات وغیره۔

نوع بالفتح گونه و قسم و اهل منطق کلی را گویند که بر ذات های که حقیقت آن یکی باشد واقع شود چنانکه انسان که بر زید و عمرو و خالد اطلاق کنند و فرس که بر فرس را فرس میتوان گفت و بقر که هر بقر را بقر اطلاق کنند۔

نوقانغ بالضم و فا و غین معجمه نام شهریست از برهان۔

نوروز بزرگ نام نغمهٔ از موسیقی از برهان

نول بالفتح و سکون واو در عربی عطا و بخشش و در فارسی بضم نون و واو مجهول منقار مرغان و نائزهٔ مشربه و کوزه از لطائف و برهان۔

نوع سافل نوعی را گویند که تحت جمیع انواع باشد و تحت آن نوع دیگر نباشد اگرچه صنف و اشخاص باشند چنانچه انسان را نوع سافل گویند که تحت حیوان و جسم نامی و جسم مطلق ست که هر یک از ایشان نوع اضافی اند و مندرج اند تحت جوهر که جوهر را جنس عالی گویند۔

نواخل بفتح اول و کسر خای معجمه جمع نخل خلاف قیاس۔

نوال بفتح عطا و بخشش از صراح۔

نون والقلم کنایه از دنیا چرا که دوات و قلم نوشتن و خواندن که همه از لوازم دنیا و نام دنیا و نام سورهٔ در سیپارهٔ بست و نهم۔

نوم بالفتح خواب از صراح۔

نواختن برادرساندن و خوش کردن و بمعنی سرائیدن و از ساز و نقاره آواز بر آوردن از برهان و زبدة الفوائد و باصطلاح کشتی گیران بر زمین زدن حریف را نواختن گویند از شرح گل کشتی۔

لوان بفتح خرامان و بمعنی جنبان و لرزان و کوز و خمیده و دوتا و کهنه و لاغر و آگاه و هوشیار از برهان۔

نون مخفف کنون و تنهٔ درخت و در عربی بمعنی ماهی شمشیر و نام شهری و بمعنی دوات و سیاهی دوات و بمعنی شب و چاه زنخدان و حرف نون بحساب جمل یعنی ابجد پنجاه عدد دارد از لطائف و صراح و کشف و برهان

ومؤید وجہانگیری ونیز حرف نون برای افادہ
چند معنی آید اول معنی نفی کنند چون نکرد ونگفت
دوم بمعنی تردید کلیم گوید **رباعی** اسپت کہ خانۂ
فزای تن اوست ٭ کوہی ست کہ لا زلزار
در دامن اوست ٭ نی نی غلطم کہ آسمان دگرست
در رنگ حنا شفق بہ پیراہن اوست ٭ سوم نون
مصدر چنانچہ در لفظ کردن وگفتن چہارم نون
ربط کہ افادہ حکم کند چون خوشن بمعنی خوش ست
و وہیرن بمعنی دبیرست پنجم زائد چون پاداشن
و پاداش ششم نون استفہام چنانچہ سعدی گوید
بیت ٭ ما را در جہان عہد و وفا بود و جفا کردی
و بد عہدی نمودی ٭ ہفتم نون نسبت چنانچہ ریمن
منسوب بہ ریم و برنجن منسوب بہ برنج و گاہی
میم بدل شود چون بان و بام بمعنی پشت سقف
خانہ و بلام بدل شود چون نیلوفر و لیلوفر و چندن
و چندل کہ صندل معرب آنست و بہا چون
مرزن و مرزہ بمعنی موش۔

نوشیروان بضم نون و واو مجہول و کسر
شین معجمہ و یای معروف بمعنی شیرین جان
نام پادشاہ چون کمال عادل و خوشخو بود باین
لقب ملقب مشہور شد از مدار و کشف و برہان و مؤید
و در شرحی از شرحہا چنین دیدہ شدہ کہ نوشیروان مرکب
ست از لفظ نو بالفتح کہ ترجمہ جدید ست و شیر بمعنی
اسد و لفظ وان حرف تشبیہ یعنی مانند شیر جوان۔

نوئین بضم نون و واو مجہول بر وزن روئین
در اصل داماد را گویند و ترکان سلاطین را
باین لفظ خطاب کنند و بمعنی امیر اعظم از برہان
و کشف و مؤید و در رشیدی ضبط حرکت نکردہ
و بمعنی پادشاہ زادہ و امیر اعظم نوشتہ و در بہار
عجم نوئین بفتح نون بر وزن پروین مخفف
نوآئین ست مرکب از لفظ نو بمعنی تازہ و لفظ
آئین بمعنی رسم و آرایش اگر در نوئین لفظ آئین
را بمعنی آرایش گیرند نوئین بمعنی شخصی باشد
کہ بطرز تازہ آرایش جلوہ گر شدہ باشد
و بمناسبت خوبی آن اطلاق این لفظ بر داماد
و امیر کنند و اگر لفظ آئین را بمعنی رسم منظور دارند
نوآئین بمعنی پادشاہی یا امیری باشد کہ رسمہای
نو ایجاد کند۔

نوبر کردن میوۂ تازہ اول بار در آن
فصل خوردن یا چیدن۔

نوربان بالفتح و رای مہملہ نیز مفتوح چیزیرا
گویند کہ کسی از جای فرستد و تحفہ و سوغات
و مزد و عطا و صلۂ شعرا از برہان و کشف و سروری

نوآئین زیبا و آراستہ از برہان۔

نوشتن بکسر تین کتابت کردن و بفتحتین
بمعنی پیچیدن و نوردیدن از برہان و مدار و در
جہانگیری بفتح اول و کسر ثانی بمعنی کتابت و
بمعنی پیچیدن و نوردیدن۔

نوشین شیرین منسوب بنوش کہ بمعنی شہد
باشد از برہان۔

نوازان بالفتح و زای معجمہ نام پردہ از موسیقی
از شرح قران السعدین۔

نوشدارو تریاق و شراب یا زہر از برہان
و آنچہ در کتب طب مسطور نوشدارو معجونیست
شیرین مزہ مفرح قلب و مقوی معدہ و دواییست
کہ دفع جمیع آلام و جراحتہا کند۔

نواخانہ زندان از سروری و برہان۔

نوباوہ بالفتح و ثالث بای موحدہ و
حرف پنجم واو میوہ کہ اول رسیدہ باشد یعنی
میوۂ تازہ و نو رسیدہ و بمعنی مطلق تازہ نیز
می آید از کشف و رشیدی و سروری و بہار عجم
و چراغ ہدایت و جہانگیری و در رسالۃ الشعرا
و برہان بمعنی تحفہ و یکی از لغات در شرح
بوستان نوشتہ کہ نوبادہ بمعنی آنچہ کہ باغبانان
از گل و میوہ و ترہ باسبدی بطرز مطبوع
بہم چیدہ بخدمت ملوک و امرا برند۔

نورہ بالضم آہک یعنی چونہ قلعی و مشہور بالضم
ست از منتخب و در مصطلحات نوشتہ کہ نورہ بضم
اول و فتح دوم چیزیست کہ برای دور کردن
موی از بدن بکار برند آن آہک و زرنیخ بہم سایدہ
است و در برہان بایں معنی بضم اول و سکون
ثانی ست۔

نوای فاختہ نوعی از ہفتدہ تال موسیقیان
کہ آنرا اسور فاختہ نیز گویند۔

نوالہ بکسر معروف ست از مؤید و کشف
و در برہان بفتح۔

نوشابہ بضم نون و واو مجہول نام ملکہ کہ
پادشاہ ملک بردع بود با سکندر ملاقات
کرد از جہانگیری۔

نوشتہ بکسر تین کتابت کردہ شدہ از
مؤید۔

نوکیسه نو دولت از چراغ ہدایت۔
نوشته بالفتح بادشاه نوجوان و نو داماد را نیز گویند و بالضم و واو مجہول بمعنے خوش وخرم از برہان نوشته۔
نوبرده بفتح موحده غلام نوخریده و برده بالفتح در ترکی غلام را گویند۔
نوحه بالفتح و حای حطی گریه کردن باواز و بیان مصیبت۔
نوچه بالفتح و جیم فارسی جوان نوخاسته از چراغ ہدایت۔
نوبہاری نام نوائی از موسیقی و مدار و مؤید۔
نوی بفتح اول و کسر واو تازگی و بضم نون و کسر واو قرآن مجید و در عربی بفتح نون و در آخر الف مقصوره بصورت یا تخم خرما و غیر آن از منتخب و برہان و لطائف۔
نوادی بفتح نون و کسر دال مہملہ بہلول شارح دیوان حافظ نوشته که لفظ ترکی ست بمعنی ندیدی
نوروزی تحفه که بروز نوروز بخدمت شاه برند از شروح۔
نوبتی نقارچی و پاسبان و خیمه بزرگ و اسپ کوتل از برہان و بہار عجم۔
نوری بواو معروف طوطی سفید از چراغ ہدایت و در مصطلحات نوشته که نوری جانوریست قرمز رنگ اتفاق که تمام تنش چون منقار طوطی سرخ باشد لیکن و را بے طوطی ست و نیز قسمی ست از زرد آلو۔
نواخوانی سرود سرائیدن و در مصطلحات نوشته که نوا مقامی ست از سرود پس نواخوانی بمجاز سخن خوب خوش را گویند و اکثر بطریق طنز و استہزا گفته شود۔
نورانی بالضم روشن منسوب بنور الف و نون زائده است چنانچه در حقائق ربانی و بالفتح منسوب بنور که بفتح اول بمعنی مشکوة است
نواصی جمع ناصیه که بمعنی موی پیشانی ست
نواحی بکسر حای حطی کنارہای ملک این جمع ناحیه است۔
نواہی جمع نہی یعنی آنچه که در شرع ممنوع باشد۔

فصل نون مع ہا

نہا بضم عقلہا۔
نہیب بکسر تین و یای مجہول ماخوذ نہاب ست که لفظ عربی باشد بمعنی ہیبت و ترس و بیم و عظمت و آواز ہیبت و غارت و بفتح اول بر وزن نقیب بمعنی غارتگر از مدار و صراح و مؤید و کشف و منتخب و جہانگیری۔
نہاب بکسر اول غارت کردن و غنیمتہا از صراح۔
نہب بالفتح غنیمت و غارت از صراح و منتخب و کنز۔
نہوکت بفتحتین فرسودگی و لاغری از صراح و منتخب۔
نہمت بالفتح ہمت بستن و قصدا اراده کردن بر چیزی و حریص شدن و بمعنی مراد از لطائف و کشف و صراح و منتخب و مدار و مؤید۔
نہضت بالضم و ضاد معجمه در منتخب و کشف و بمعنی برخاستن و قصد کردن لیکن بمعنی کوچ مستعمل میشود۔
نہفت بکسر اول و ضم ثانی پنہان و نام شعبه موسیقی از مقام بزرگ از برہان و رشیدی
نہج بالفتح راه راست و راه پیدا و راه کشاد از منتخب و صراح و کشف و کنز و بہار عجم و در حاشیه بہار عجم نوشته که فارسیان بفتحتین نیز استعمال کرده اند چنانچه درویش واله ہروی راست بیت
ہرکسی بر نہجی رفت ره آسایش ٭ غنچه از راه دل تنگ و گل از روی کشاد ٭
نہاد بنیاد و خلقت از برہان۔
نہاوند بضم اول نام شہر از عراق عجم و نام پرده از موسیقی که بنیم شب سرایند و نہاوند بضم نون اصلش نوح آوند بوده حای حطی را بہای ہوز بدل کردند و واو بجہت تخفیف حذف نمودند و لفظ آوند کلمه نسبت ست چون شہر مذکور بنا کرده نوح علیه السلام ست لہذا نہاوند گویند یعنی منسوب بنوح و در اشتہات ضم نون قاموس و لب اللباب متفق اند و در مدار و برہان بکسر نون و در رشیدی نہاوند بکسر اول در اصل نه آوند بود یعنی شہرستان چرا که نه بالکسر بمعنی شہر و آوند بمعنی ظرف چون آن شہر عظیم بود بدین جہت آنرا آوند شہرہا نام کردند۔
نہار بفتح اول کسیکه از بامداد چیزی نخورده باشد

درهل نا ابار بود چه آ ابار بمعنے خورش ست در عربی بمعنی روز از برهان۔

نهی منکر بضم میم و فتح کاف عربی باز داشتن و منع کردن از ممنوعات شرعیه۔

نهاز بکسر اول و زای معجمه بز نر که ماده های گله را باز گرداند از شرح نصاب در برهان نوشته که نهاز بضم اول گوسپند نر که پیش پیش گله رود۔

نهش بالفتح گزیدن مار و سگ و غیره و بدندان پیش گرفتن از منتخب و صراح۔

نهوض بفتحتین و ضاد معجمه کوچ کردن و روان شدن و حرکت کردن و برخاستن از صراح و غیر آن۔

نه عرض بدانکه موجود منقسم ست بدو قسم یکی واجب الوجود دوم ممکن الوجود پس واجب الوجود واجب بالذات ست که وجودش ضروری باشد باعتبار ذات و آن حق سبحانه تعالی که بسیط محض ست و مرکب از جنس و فصل نیست و ممکن الوجود آنکه وجودش ضروری نبود و نه عدم آن ضروری بود و آن مخلوقات ست بدانکه ممکن الوجود بدو قسم ست یکی جوهر و آن عبارتست از ممکنی که قائم بذات خود باشد یعنی محتاج محل نباشد و عرض بخلاف آن افراد جوهر پنج ست یکی جسم و آن عبارتست از چیزیکه قابل ابعاد ثلثه بود و ابعاد ثلثه طول و عرض و عمق باشد دوم هیولی سوم صورت چهارم نفس ناطقه پنجم عقل که بلسان شرع آنرا ملک گویند یعنی فرشته و آن نزد حکمای مشائین منحصر اند در ده که آنرا عقول عشره گویند و نزد اشراقین و متکلمین غیر محصور اند و قسم دوم ممکن الوجود عرض ست و آن نه است اول کیف و آن باعتبار ذات خود نه مقتضی قسمت بود و نه مقتضی عدم قسمت اگرچه بمتابعت محل خود قسمت یا عدم قسمت قبول کند چنانچه سواد و بیاض و حرارت و برودت و غیر آن اگر بجسم عارض شوند منقسم گردند چون بنقطه عارض شوند اصلا منقسم نگردند این کیف دو قسم ست یکی کیف جسمانی چنانکه بیان کردیم دیگر کیف نفسانی که بنفس ناطقه عارض شود چنانکه علم و جهل و جود و بخل و غیر آن دوم کم و آن عرضی ست که تعلقش موقوف بر تعقل غیر نبود و باعتبار ذات خود قابل قسمت باشد و آن دو قسم ست منفصل که در وی اجزای متمایز الوجود بالفعل موجود باشند چون عدد که مرکب از آحاد و آن آحاد در وی جدا جدا موجود باشند و متصل که قابل تقسیم بود لیکن اجزای متمایز الوجود در وی بالفعل موجود نباشند چنانکه امتداد چیزی که چند گز باشد سوم این و آن هیئتی ست که عارض شود جسم را بسبب بودن آن در مکان چهارم متی و آن هیئتی ست که عارض شود جسم را بسبب بودن آن در زمان پنجم مضاف یعنی اضافت و آن عبارتست از نسبت میان دو چیز چنانچه وصف ابوت که نسبت ست میان اب و ابن ششم وضع و آن عبارت ست از هیئتی که حاصل شود در چیزی باعتبار نسبت وی بسوی امور داخلیه و خارجیه چنانکه هیئت قیام و قعود و استلقا که پشت بزمین ملصق کردن ست و هفتم فعل و آن هیئتی ست غیر قار که حاصل شود در فاعل بطریق تجدد بسبب تاثیر کردن وی در منفعل چنانکه هیئتی که حاصل میشود در اره کش بوقت اره کشی هشتم انفعال و آن هیئتی غیر قار که حاصل شود در منفعل بطریق تجدد بسبب تاثیر کردن فاعل در آن بطریق مذکور چون هیئتی که حاصل میشود در چوب وقت اره کشی بسبب قبول کردن وی اثر اره کشی نهم ملک بکسر میم که آنرا جده نیز گویند بکسر جیم و فتح دال مهمله مخففه و آن هیئتی ست که حاصل شود در جسم بسبب احاطه کردن امور خارجیه که انتقال کند بانتقال جسم از مکانی برابر ست که احاطه جمیع اجزای جسم کند یا بعض اجزای او را چون هیئتیکه حاصل شود آدمی را از برقع پوشیدن یا از جبه یا از کلاه پوشیدن یا عمامه بستن این دو بیت که هر یکی جامع یک جوهر نه عرض ست نوشته میشود

بیت

مردی دراز نیکو در شهر خویش امروز
با خواست نشسته از کرد خویش فروز

بیت

بدورت بسی عاشق دل شکسته
پوشیده کرده جامه بکنجی نشسته

نهیق بالفتح بانگ خر از منتخب و شرح نصاب

نهنگ بالفتح جانور آبی معروف از برهان

نهال بکسر درخت موزون نو رسته و بمعنی کامیاب مجاز ست و بمعنی بستر و توشک هم آمده است و بمعنی شکار نیز از برهان و بهار عجم۔

نهال ساختن بمعنی کاشتن۔

نهالین توشک بمعنی لحاف نیز آمده۔

نهنبن بفتحتین وسکون نون وفتح موحده سرپوش دیگ از برهان وجهانگیری رشیدی و در سروری بفتح اول وضم ثانی۔

نهفتن بکسر نون وضم ثانی بمعنی معروف است از رشیدی ومزیل وبرهان ودر مؤید بفتحتین ودر جهانگیری بکسرتین۔

نهانخانه ته خانه از برهان۔

نه بالفتح در ترکی بمعنی باکه ترجمهٔ حرف معیت ست

نهیه بضم نون وسکون ها وفتح تحتانی خرد وعقل از شرح نصاب وصراح۔

نه سیزده بضم نون وسکون ها نوعی از قمار که بهندی آنرا نوتیرهی گویند۔

نهیبه بالضم وحرف سوم بای موحده غارت از لطائف ودر منتخب بانگ کردن۔

نهی بالفتح وسکون ها باز داشتن ومنع کردن وبضم نون وفتح ها ودر آخر الف مقصوره بشکل یا عقلها وخردها واین جمع نهیه است از صراح و لطائف ومنتخب۔

نهاری کنایه از طعام صبح ذرعرف نوعی از شوربای گوشت که بوقت صبح خورند۔

فصل نون مع یای تحتانی

نیا بکسر جد یعنی پدر پدر وبمعنی پدر مادر نیز آمده وبمعنی برادر مادر که بهندی ماموں گویند وبمعنی قدر ومنزلت از برهان ورشیدی ولطائف و کشف ومدار وزفان گویا۔

نیاب بکسر اول ودر آخر موحده دندانها که درمیان دندان آسیا ودندان پیشین واقع شده اند واین جمع ناب ست چنانچه ذیار جمع دار از لطائف وغیر آن۔

نیرنجات بالفتح ورای مهملهٔ مفتوح و سکون نون وجیم عربی سحرها وافسونها واین معرب نیرنگ ست بعد تعریب بالف وتا جمع کرده شده از لطائف وبهار عجم وکشف۔

نیابت بکسر بجای کسی ایستادن از کشف ومنتخب۔

نیارست بفتح نون بمعنی نتوانست از جهانگیری۔

نی لبست حرف سوم بای موحدهٔ مفتوح بهندی چهپر۔

نیمدست مسند کوچک از مدار وبهار عجم۔

نیم راست پردهٔ موسیقی از بهار عجم۔

نیت بالکسر یای مشدد عزم واراده ودر فارسی به تخفیف هم آمده۔

نیم سفت کنایه از ناتمام از برهان۔

نیرنج بالفتح معرب نیرنگ۔

نیم تاج نوعی از تاج ست که از دیبا بافند وبجواهر مرصع کنند از مصطلحات۔

نیم رخ تصویر یک چشمی چراکه آن نصف چهره دارد۔

نیله کبود قسمی ست از رنگ اسپان۔

نیر بالفتح وتشدید تحتانی مکسور صیغهٔ مبالغه است بمعنی بسیار نور کننده بمناسبت کثرت نور آفتاب را گویند وگاهی نیر اصغر ماه را نامند از کشف ومدار وبکسر نون ویای معروف چوبیست که بر گردن گاو نهند از شرح نصاب۔

نیلوفر دو قسم باشد آفتابی وماهتابی آفتابی سرخ باشد بوقت طلوع آفتاب شگفته میشود بهندی آنرا کول گویند ودیگر ماهتابی وآن دو نوع ست یکی سفید محض ودیگر سفید مائل بکبودی این هر دو نوع بوقت شام شگفته میشود ودر ادویه یونانیان همین بکار برند وخان آرزو ودر چراغ هدایت نوشته که نیلوفر سوای گل معروف که در آب روید گلیست دیگر که بیارهٔ آن بر درخت دیگر پیچد وآن نیلی باشد قاسم گون آبادی در شاهنامهٔ اسمٰعیل صفوی گوید **بیت** سپر محکم بدوش نیکبختان ٭ چو نیلوفر که پیچد بر درختان ٭ ودر رسالهٔ معربات نوشته که نیلوفر معرب نیلوپل ست۔

نی عسکر مراد از قلم چراکه قلم عسکر منسوبست انا بهواز خواب میباشد از شرح خاقانی

نیشاپور بالفتح نام شهریست در خراسان که معدن فیروزه درحدود آنست ونام شعبهٔ از موسیقی از برهان ودر کشف بالکسر ودر رشیدی وغیره نوشته که در اصل نه شاپور بود یعنی شهر شاپور چراکه در فارسی قدیم نه بالکسر شهر را گویند وهای هوز بیای تحتانی بدل شده۔

نیک محضر بمعنی نیک حضرت یعنی حضور کما فی الصراح یعنی کسیکه او نیک حضور باشد از خیابان۔

نیمکار صنعت گری را گویند که بدست او نیز

دیگران کار کند وآنچه اجرت یابد بمالک دست افراز حصه دهد۔

نیمبر فنی ست از کشتی از چراغ ہدایت۔

نیمروز ولایت سیستان و در عجائب البلدان مرقوم ست که حضرت سلیمان علیه السلام در آنجا رسید زمینی دید پر از آب دیوان را فرمود تا خاک ریز کنند دیوان در نیمروز خاک ریز کردند لهذا به نیمروز موسوم شد از رشیدی و برهان و در بعضی شروح چنین دیده شده که چون خسرو چین بآنجا رسید آنرا بوقت نیمروز لشکرگاه کرد از آن روز باین اسم موسوم شد و بعضی گویند آن ملک را رستم در وقت نیمروز فتح کرده بود و نام پرده از موسیقی۔

نیاز بکسر حاجت از رشیدی و جهانگیری۔

نیریز بالکسر هر دو یای مجهول و در آخر زای معجمه نام شعبه از پرده صفاهان و نام دهی ست از فارس از رشیدی و مدار و برهان و مؤید

نیایش بکسر اول زاری و ستایش و تحسین و دعا و آفرین از مدار و مؤید و زفان گویا از برهان و بعضی از محققین نوشته اند که نیایش در اصل نیازش بود زای معجمه بیای تحتانی تبدیل یافته و این تبدیل در چراغ الحروف نیز نوشته است۔

نیوش بکسر اول و واو مجهول صیغه امر است بمعنی بشنو اکثر باسم مرکب شده بمعنی اسم فاعل آید

نیش سوای معنی معروف بمعنی دندان دراز نوکدار که بهر دو جانب دهان سباع و خوک و غیره باشد۔

نیاق بکسر نون جمع ناقه۔

نیک بفتح اول و سکون ثانی جماع و نام حقیقی جماع در عربی همین ست و دیگر اسمای مشهوره مجاز ست و بکسر اول و یای مجهول در فارسی مرادف خوب و بمعنی بسیار نیز آمده۔

نیرنگ بالکسر و یای معروف مکر و فریب طلسم و سحر و افسون و مجازاً بمعنی عجائبات نیز آید و بمعنی نقشه تصویر که بزگال بر کاغذ طرح کنند از بهار عجم و جهانگیری و در کشف و مؤید و مدار بفتح و در برهان بکسر و بالفتح۔

نیم لنگ بالکسر و لام مکسور و کاف فارسی قربان کمان از بهار عجم و برهان و ابراهیمی۔

نیم رنگ رنگ باخته و ناقص و ناتمام از شرح الشعرا۔

نیلک نوعی از جامه ابریشمی۔

نیل بالفتح بروزن سیل بمعنی یافتن از کشف و لطائف و صراح و منتخب۔

نیال نام پادشاه و نام غلام سلطان سنجر۔

نیم هلال کنایه از لب معشوق از برهان

نیام بکسر نون جمع نوم که بمعنی خواب باشد چنانچه صیام جمع صوم و هم جمع نائم که بمعنی خفته باشد چنانچه تجار بکسر جمع تاجر و در فارسی بمعنی غلاف کارد و شمشیر۔

نیر اعظم عبارت از آفتاب۔

نیلم بکسر نون و فتح لام جوهریست قیمتی نیلگون

نیلوفر ماتم سیه پوشان ماتم گل نیلوفر را از جهت سیه رنگی بر سر زنند از مصطلحات

نیاگان بکسر نون و کاف فارسی اجداد و این جمع نیاست خلاف قیاس چرا که کاف فارسی در جمع بدل از هاى مختفی می آید و حال آنکه درینجا نبود از لطائف و رشیدی۔

نیرین بفتح نون و تشدید یای مکسور و فتح رای مهمله تثنیه نیر مراد از آفتاب و ماهتاب

نیران بالکسر و یای معروف جمع نار که بمعنی آتش ست چنانچه تیجان جمع تاج از شرح مقامات حریری۔

نیوشیدن بکسر اول و یای مجهول بمعنی شنیدن از برهان۔

نیدلان بفتح نون و ضم دال مهمله بروزن مردمان سنگینی و گرانی که در خواب بر مردم افتد یا صورت مهیب در خواب نماید و آدمی از دیدن آن می ترسد بعربی کابوس گویند و در جهانگیری و برهان و رشیدی بضم دال و در منتخب و صراح بضم و فتح دال و این لفظ عربیست که در جهانگیری و رشیدی آورده اند۔

نی انبان نام سازیکه از نی و چرم سازند از بهار عجم و لطائف۔

نیسان بالفتح و سین مهمله نام ماه هفتم از ماههای روم میان و آن مدت ماندن آفتاب در برج حمل از قطرات باران این ماه در صدف مروارید پیدا شود و باران این ماه را نیز مجازاً نیسان گویند از برهان و شرح نصاب۔

نیین بفتح نون و کسر یای تحتانی اول و سکون یای دوم منسوب به نی یا دو نون برای

نسبت ست چنانکه در سمین و رزین و خانه نیین را هندی چهپر گویند که در هندوستان رواج دارد از خیابان۔
نیمجان عاشق۔
نیم ته کردن از مکر و حیله انداختن از مصطلحات
نیل کشیدن داغ گذاشتن۔
نیل بر زبان رفتن کنایه از شهرت امر غیر ممکن چراکه چون نیل سیاه شود امروز از کار را شهرت دهند و این مثل مشهور ست در ایران و هند از مصطلحات۔
نیم کاسه در زیر کاسه داشتن کنایه از مکر و حیله از مصطلحات۔
نیکی کردن و بآب انداختن بے توقع عوض نیکی کردن۔
نی در ناخن کردن نوعی از تعذیب ست
نیرو بالکسر و یای مجهول دوا و زور و قوت از مدار و برهان و کشف و مؤید و منتخب و در جهانگیری بیای معروف و مؤلف گوید ظاهر همین فصیح است که یا و واو هر دو معروف خوانده شود و فصحای ایران را معمول است که در اکثر جا بلکه همه جا مجهول را معروف میخوانند
نیم کله بکاف عربی نیم ساخته و ناتمام۔
نیمکاره ناکام و نیم ساخته و ناقص از برهان۔

نیمه بالکسر و یای معروف نصف و بمعنے طرف و جانب۔
نیم خایه کنایه از فلک باعتبار آنکه کروی شکل ست و همیشه نیم نظر می آید و نیم از جانب دیگر مخفی میماند
نیشه بالفتح نی کوچک میان تهی با چند سوراخ در اصل نیچه بود جیم فارسی را بشین معجمه بدل کردند و آنرا شبانان می نوازند۔
نیله جانوریست صحرائی کلان تر از گوزن که آنرا نیلگاو نیز گویند۔
نیفه بکسر و یای مجهول و فا بند کش ازار که معروفست و بمعنی پوستین و بمعنی لقچه از لطائف و خان آرزو در شرح سکندرنامه نوشته که نیفه بمعنی پوستینی که از پوست حوالی ناف روباه سازند و آن بغایت نرم و لطیف باشد و در برهان نیفه بمعنی پوستینی که از پوست شکم روباه سازند و بمعنی لقچه نیز آمده مؤلف گوید که نیفه بمعنی بند کش ازار ازان ناف باشد یعنی چیزیکه نسبت بناف دارد و چه حرف ها در نافه برای نسبت ست بمعنی جهت نافه مشک را نافه گویند که از ناف آهوی بر آید ها برای نسبت بسیار آید چنانچه دسته و دنبه منسوب بدست و دم
نیزه بالفتح ترجمه رمح از بهار عجم و بالکسر شهرت دارد و مؤلف گوید که در اصل بمعنے نی کوچک ست چراکه مرکبست از لفظ نی بالفتح که معروف باشد و لفظ یزه که برای تصغیر آید چنانکه در مشکیزه و ناودیزه پس از لفظ یزه یک یا بجهت تخفیف حذف کرده اند۔
نی بالفتح معروف ست و بالکسر و یای مجهول کلمه ایست که برای نفی آید از برهان و بهار عجم و بکسر نون و تشدید تحتانی در عربی بمعنی خام چنانچه گوشت خام و هر چیز ناپخته و بکسر اول و یای معروف در ترکی بمعنی لفظ را که علامت مفعول باشد بمعنی عربی از منتخب و شرح نصاب
نیزهٔ خطی بفتح اول یا بکسر اول علی اختلاف القولین و فتح خای معجمه و تشدید طا بمعنی نیزه که بسیار راست باشد مثل خط جدول کتاب از برهان و بهار عجم و در مصطلحات نیزهٔ خطی بکسر خای و تشدید طای مهمله بمعنی نیزه که منسوب بخط است و خط نام موضعی ست در یمامه که در آنجا نیزه خوب پیدا میشود و بعضی گویند که در آنجا از جای دیگر آورده میفروشند۔
نیم آدمی کنایه از مطلق زن زیرا که دو زن را در گواهی بمنزله یک مرد داشته و در دیوان خاقانی کنایه از والدهٔ خاقانی است شرح۔

۞ ۞ ۞ ۞ ۞

باب واو

فصل واو مع الف

وا نارسیده و کشاده و جدا از برهان و اشارت از واویلا۔
والا نوعی از جامه ابریشمی باریک و بمعنی بزرگ قدر منقول از کشف المعانی۔
واویلا بمعنی افسوس چه لفظ وا کلمه ندبه

است و ندبه بالضم بمعنی نوحه و ماتم و ویل بمعنی افسوس و اندوه و در آخر الف برای مد صوت که در حالت ندبه در آخر الفاظ پیدا می کنند

واهی العرا بضم عین مهمله دست آویز سست از لطائف۔

واجب دائم و همیشه و بمعنی لازم و سزاوار شونده و باصطلاح حکما آنکه در وجود و بقای خود محتاج غیر نباشد و آن حق تعالیٰ ست

واهب بکسر ها و بای موحده بخشنده۔

واقعه طلب مفسد و جنگجو۔

والی عقرب کنایه از ستارهٔ مریخ چراکه برج عقرب خانهٔ مریخ ست۔

وافی الحسب بفتح حای مهمله و فتح سین مهمله و بسکون سین نیز کسیکه در شرف مال و دین و علم و دیگر کمالات کامل باشد۔

واضع چار کتاب حق تعالیٰ که توریت بر موسیٰ علیه السلام و زبور بر داؤد علیه السلام و انجیل بر عیسیٰ علیه السلام و قرآن بر محمد مصطفیٰ صلی الله علیه و آله و سلم نازل ساخت۔

واخواست محاسبه و مطالبه و بازخواست

وارث میراث گیرنده۔

واضح روشن و هویدا و بمعنی روشن و تابان از شرح نصاب۔

واسطة العقد بکسر سین مهمله و ضم تای فوقانی و کسر عین مهمله و سکون قاف گوهر کلان و بیش قیمت که در وسط حقیقی همه گوهرهای گلوبند و حمائل باشد و اینجا بمعنی امام تسبیح شهرت

گرفته خطاست۔

وارد در آینده و بمعنی قاصد و پیک از شرح نصاب وغیره۔

وَاِنْ یَکَادُ اشارت بتمام آیت که برای دفع چشم زخم خوانند و آن اینست وَاِنْ یَکَادُ الَّذِیْنَ کَفَرُوْا لَیُزْلِقُوْنَكَ بِاَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّکْرَ وَیَقُوْلُوْنَ اِنَّهٗ لَمَجْنُوْنٌ ه۔

وافد بکسر فا برسولی پیش کسی رونده و آنکه بر مرکب نجیب سوار شود از منتخب۔

واجب الوجود آنکه ذات او مقتضی وجود او باشد چنانچه ذات باری تعالیٰ که ذات او در وجود محتاج غیر نیست۔

وامانده بسکون نون با غنه بمعنی بقا و قیام و باقی ماندن از شرح سکندرنامه۔

وار بمعنی مانند و لائق و طرز و روش و دستور و کلمهٔ نسبت چون سوگوار و تقصیروار۔

واشهر بکسر شین معجمه نام شهر۔

واگیر بکاف فارسی در زشیست پهلوانان را که یک دست بر دیوار نهاده بجانب آن دست بر سینه زور کنند تا سینه برآمده و پهن شود از چراغ هدایت

واسط بکسر سین مهمله نام شهریست در عراق عرب و واسط از آن نام کردند که میان بغداد و بصره واقع ست و در بیشهٔ زمین آن قلم خوب بهم میرسد و سوای این چهار قریهٔ دیگر نیز واسط نام دارند از لب اللباب و منتخب وغیره

وازع بزای معجمه و عین مهمله بازدارنده و

سالار لشکر و حاکم و سلطان از منتخب۔

واضع نهندهٔ چیزی در جای و بمعنی پیدا کننده و سازنده مستعمل۔

واقف ایستاده شونده و بمعنی داننده از منتخب و کشف۔

وامق بکسر میم دوست دارنده و نام مردیکه بر عذرا عاشق بود از لطائف و برهان۔

واق نگهدارنده یعنی شفیع و نام پرنده است

وابل بکسر موحده باران بزرگ قطره و نام قبیله است از عرب از منتخب و صراح و لب اللباب و شرح نصاب۔

وائل بکسر همزه که حرف سوم ست قبیله است از عرب و نام قریه از لب اللباب۔

وال در فارسی نوعی از ماهی فلوس دار و بعربی پناه برنده و پناه از جهانگیری و منتخب و رشیدی۔

وام قرض و بمعنی رنگ و لون نیز آمده از برهان

وارون برای مهمله مضموم در برهان و جهانگیری بمعنی باژگونه و نگون و معکوس و در بهار عجم بمعنی نامبارک۔

واژگون بضم زای فارسی نگون و نامبارک از بهار عجم و برهان و در خیابان نوشته که مخفف واژگون ست۔

والان بادیان که بهندی سونف گویند از برهان۔

وان شهریست از ولایت ترکان و حرف تشبیه بمعنی مانند و بمعنی دارنده نیز آمده از برهان۔

وادی ایمن عبارت از صحرائیکه موسیٰ علیه السلام با زوجهٔ خود بوقت شب دران صحرا میرفتند اتفاقاً بسبب وضع حمل آن عفیفه جستجوی آتش نمودند ناگاه از دور روشنی بنظر آمد چون قریب رفتند بر درختی نور یافتند درانجا بموسیٰ علیه السلام از غیب ندا رسید واولین معراج ایشان این بود وایمن بفتح اول وسکون یا و فتح میم بمعنے صاحب جانب یمین میمنه صفت مشبه است ماخوذ از یمین که بمعنی دست راست ست چون وادی مذکور جانب دست راست موسیٰ علیه السلام واقع بود لهذا وادی ایمن گفتند وبعضے نوشته که وادی مذکور جانب راست کوه طور واقع ست۔

واشدن شگفته شدن وبمعنی جدا شدن واز تکلیف برآمدن از مصطلحات۔

واخوردن وبرخوردن ملاقات کردن از بهار عجم۔

وارث تاج ونگین کنایه از شاهزاده۔

واقع شدن کنایه از دوچار شدن۔

واکشیدن دراز کشیدن ونزد رو حیله چیزی از کسی حاصل کردن۔

والوسیدن بیای موحده وسین مهمله اعراض کردن۔

واکردن کشادن وفارغ نمودن۔

واسوختن باصطلاح شعرای ایران بیزار شدن واعراض وروگردانی کردن از معشوق ظاهرا واسوخت شعرا ازینجاست از چراغ هدایت وسراج۔

واو این حرف در کتب فارسی بر چند قسم آید اول واو لزوم که میان لازم وملزوم در آید چنانکه درین مصرع **مصرع** من ودست ودامان آل رسول بود درین **بیت** ماومی وزاهدان وتقوی ؛ تا یار سر کدام دارد دوم واو استبعاد وآن میان مستبعد بکسر عین ومستبعد بفتح عین در آید چنانچه درمیان من وانکار در شعر حافظ رح شعر من وانکار شراب این چه حکایت باشد ؛ ظاهرا این قدرم عقل کفایت باشد ؛ مثال دیگر **بیت** از تو برگیرم ودل باد گری یار کنم ؛ ای بقربان تو صد دل من واین کار کنم ؛ سوم واو عطف وآن اکثر درمیان دو مفرد واقع شود ساکن خوانند ومفتوح نباید خواند چنانچه **ع** من وتو درمیان کاری نداریم ؛ خواه در نظم باشد خواه در نثر واگر درمیان دو جمله واقع شود واو را مفتوح مطلق باید خواند وگاهی محذوف هم باشد صائب گوید **ع** بقدر هر سکون راحت بود بنگر مراتب را ؛ دویدن رفتن استادن نشستن خفتن ومردن ؛ ودر بعض محل حذف واو عاطفه موجب مزید فصاحت وبلاغت باشد چنانکه **بیت** قربان شوم ترا که نداشته هنوز ؛ اخلاص من محبت من اعتقاد من ؛ ومیان اعداد واو عطف آوردن مخل فصاحت ست چنانچه درین مصرع **ع** بوسه گرفتم از لبش یک ودو وسه چار وپنج وشش ؛ چهارم واو تصغیر وآن در آخر اعلام واسما واقع شود چنانچه پسرو بمعنی پسر کوچک وشیخو بمعنی شیخ کوچک پنجم واو قسمیه وآن جز در اول اسمای عربی در نیاید چنانچه واللیل والشمس والضحی ووالله واو قسم اسم مابعد خود را جر دهد یعنی حرف آخر آن اسم را کسره می دهد ششم واو زائد وآن آنست که در کلام احتیاج معنیش نباشد خصوصا بر لفظ لیکن ومخففات او چنانچه ولیکن وولی وولیک سعدی رح گوید **ع** که ای نیکبخت این نه مشکل من ست ؛ ولیکن قلم درکف دشمن ست ؛ هفتم واو بمعنی مع آید سعدی رح گوید **ع** پیری وصد عیب چنین گفته اند ؛ بعضے این را واو تسویه گویند یعنی پیری برابر صد عیب ست هشتم واو بمعنے تقابل فیضی گوید **بیت** عشق ست وهزار شعله در تاب ؛ عقل ست وهزار پنبه در آب ؛ ونزد بعضی این واو برای تسویه است وبعضے این را واو تشبیه گویند نهم واو نسبت چنانچه هندو وچاکو ونیکو وچوکه نوعی از بافته پشمینه است چرپت بمعنی پشم نرم ست وآلو بمعنی نیلوفر دهم واو حالیه شاعر گوید **بیت** واغم زناتوانی وافسوس زندگیست ؛ دندان نماند ودهن ولب گزیدنیست ؛ یازدهم واو اشمام ضمه چنانچه در لفظ خوش وخورد وخود این واو را معدوله نیز نامند دوازدهم واو بمعنی یا چنانچه سعدی رح گوید **بیت** گل همین پنج روز وشش باشد ؛ وین گلستان همیشه خوش باشد

سیزدهم واو تخفیف یعنی از مخفف کردن لفظ او پیدا شود چنانچه درین بیت **بیت** دل متحیر که چه داند ز راه عقل درین کم که چه خواند وراه
چهاردهم واو معدوله چنانچه در لفظ تو و چو و دو این واو را بیان ضمه هم گویند پانزدهم واو برای معاوضه چنانچه عرفی گفته **بیت** شوق کوی تو باد در گلم زغمزه چه سود هزار چاهن گرهی یک قدم رفتار به و باید دانست که واو گاهی بالف بدل میشود چون فروغ و فراغ بالضم بمعنی تاب و روشنی و کوس و کاس بمعنی نقارهٔ بزرگ و بیای عربی بدل شود چون نوشته و نبشته و بیای فارسی چون دام و پام بمعنی رنگ و بفا چون یاوه و یافه و کلاوه و کلافه و بدال مهمله چون کالیوه و کالیده بمعنی پریشان و بمیم چون موز و میز و پرماهیدن و پرماسیدن بمعنی مس کردن چیزی را و بیای تحتانی چون هنوز و هنیز و انگور و انگیر و بشین معجمه چون خدیو و خدیش بمعنی خداوند.

واقعه بکسر قاف و فتح عین مهمله خواب و بمعنی جنگ و حادثه و سختی و زمان قیامت و مردن و حال، کارزار از کشف و منتخب و مصطلحات.

واله بکسر لام و های ملفوظ یعنی غیر مختفی لفظ عربیست صیغهٔ اسم فاعل بمعنی شیفته و سرگشته در عشق و مفتون و بفتح لام باین معنی غلط است از منتخب و مدار و صراح و کشف و لطائف و بفتح لام و های مختفی قسمی از حریر ابریشمی باریک از جهانگیری و لطائف و برهان.

واهله نام زن نوح علیه السلام از لطائف

واعیه بکسر عین مهمله و یای تحتانی حافظ و نگهبان و فریاد کننده از کشف و لطائف و صراح.

وارسته بفتح رای مهمله آزاد و فارغ البال

واقصه بقاف و صاد مهمله نام منزلی است در راه مکه از صراح.

وامانده بمعنی پس مانده و باقیمانده و پس خورده.

واگویه بکاف فارسی و یای تحتانی گفته‌اند در چراغ هدایت واگویه بمعنی باز گفتن حرف شنیده را که بهندی چرچا گویند.

واعجباه بمعنی ای تعجب این در مقام تاسف گویند الف و ها در آخر الفاظ در حالت ندبه بجهت مد صوت زائد کنند.

واهیه حرف چهارم یای تحتانی ست از هم افتاده از کنز و منتخب و در مؤید بمعنی گراه.

واهمه قوتیست که ادراک معنی جزئیه کند که بمحسوسات تعلق دارد مثلا صداقت و عداوت و بعضی محققان چنین نوشته اند که کار واهمه آنست که چیزهای دیده و نادیده راست یا دروغ نقش بنماید خواه آن چیزها در عالم صورت باشند خواه نباشند مثلا هزاران آفتاب بر آسمان توهم کنند و حال آنکه یکی بیش نیست و این قوت تابع عقل نگردد بخلاف قوتهای دیگر چنانچه شخص در خانهٔ تاریک تنها با مرده مجاور باشد هرچند عقل حکم کند مرده جمادست از و ترس نباید کرد قوت واهمه وسوسه می دهد و خائف گرداند

والا نه بدانکه در مقام لفظ والا استعمال لفظ والا نه غلط محض است چرا که در چنین مقام الا مرکب است از لفظ ان که کلمهٔ شرطست و از لفظ لا که کلمهٔ نفی ست پس باوجود لای نافیه لفظ نه که در فارسی برای نفی باشد هیچ حاجت ندارد.

وایه حاجت و مراد و مجازاً بمعنی مقدمه و بمعنی معتاد هر روزه مثل خوراک کوکنار و افیون از مصطلحات و چراغ هدایت.

واشی بکسر شین معجمه دروغگو از منتخب و صراح

واهی بمعنی سست از مدار و صراح.

وارستگی بفتح رای مهمله آزادگی و فارغبالی

وافی بکسر فا تمام و کامل.

واقی بکسر قاف نگاهدارنده مشتق از وقایت که بمعنی حفاظت ست.

واعی بکسر عین مهمله نگاهدارنده و یادگیرنده از لطائف و صراح.

والی دوست و حاکم و مالک و بمعنی خویش و قریب نیز آمده.

وادی رودخانه و رهگذر آب سیل یعنی زمین نشیب هموار کم درخت که جای گذشتن آب سیل باشد و بمعنی صحرای مطلق نیز آمده و بمعنی مقدمه و معامله نیز مستعمل میشود از لطائف و شرح نصاب و غیره.

واجبی بجیم و بای عربی وظیفه و روزینه.

وارفتگی مضمحل شدن و گداز یافتن از چراغ هدایت.

واسوختگی بمعنی سوختگی.

فصل واو مع بای موحده

وبر بفتح واو وسکون موحده ورای مهمله جانوریست شبیه بگربه و بفتحتین بمعنی پشم شتر وغیره از صراح

وبص بفتح واو وکسر موحده وصاد مهمله بمعنی درخشیدن از صراح۔

وبال بمعنی گرانی وعذاب منقول از تاج اللغات بدانکه وبال آفتاب در دلو باشد ووبال قمر در جدی ووبال عطارد در قوس وحوت وزهره را در عقرب وحمل ومریخ را در میزان وثور ومشتری را در جوزا وسنبله وزحل را در سرطان واسد۔

فصل واو مع تای فوقانی

وتد بفتحتین میخ چوبین از منتخب وشرح نصاب ودر لطائف ومدار وصراح وکشف وشرح نصاب دیگر بفتح واو وکسر فوقانی۔

وتر بالکسر تنها وطاق که بمقابل جفت ست و بفتحتین زه کمان وتار رسانا از منتخب وصراح۔

وتیره راه وروش ونهاد ودستور از لطائف وصراح۔

فصل واو مع ثای مثلثه

وثاق بفتح وکسر بند وقید از منتخب ولطائف ومدار وکشف وصراح وهمه اهل لغت درین متفق اند برای معنی خانه وحرم سرای مختلف اند در لطائف وثاق بضم وکسر بمعنی خانه ودر کشف بضم بمعنی خانه ودر سروری وبهار عجم بفتح بمعنی خانه ودر مدار باین معنی بکسر نوشته۔

وثوق بفتحتین استواری واعتماد از منتخب وتاج اللغات۔

وثیق استوار از صراح۔

وثن بفتحتین بت که از سنگ ودیگر اشیا سازند از منتخب وکشف ولطائف وصراح۔

وثیقه استواری عهد وپیمان وعهدنامه از منتخب وصراح۔

وثنی بفتحتین وکسر نون بت پرست۔

فصل واو مع جیم عربی

وجا بکسر خصی کردن وکشتن وبفتح ترس واندوه وسیلی زدن از صراح۔

وجب بفتحتین وبای موحده لفظ عربیست بمعنی بدست که بهندی اورا بالشت گویند از مدار۔

وجوب بضمتین واجب شدن ولازم شدن وسزاوار شدن ومقرر شدن وتقاضا کردن ذات وجود خود را ای هستی خود را ونا ممکن بودن عدم او از صراح وغیره وگاهے مراد از ان ذات حق تعالی باشد۔

وجنات بفتحات هر سه حرف اول جمع وجنه که بمعنی رخسارهٔ آدمی باشد که بلند برآمده باشد وموی ریش در انجا نروید وآن پهلوی بینی وزیر چشم میباشد آن موضع اگرچه جزو رخساره است مگر مجازاً رخساره را گفته میشود از منتخب وکشف۔

وجاهت بفتح خوبرویی وروشناسی و عزت وبکسر واو خطاست از کشف ومزیل و صراح۔

وج بالفتح وتشدید جیم نام دوائیست که آنرا اگر ترکی گویند ونام شهریست لطائف از منتخب۔

وجد بالکسر توانا شدن وتوانگر شدن و یافتن وبالفتح اندوهگین شدن وشیفته شدن از منتخب ولطائف وصراح ودر عرف حالت ذوق وشوق که صوفیان سماع پسند را میشود۔

وجود بضمتین یافتن مطلوب وهستی از لطائف ومنتخب وکشف وصراح وبمعنی جسم وبدن که در عرف مستعمل ست در کتب لغت یافته نشد مگر اگر مجاز باشد چون زبان زد بعضی ثقات ست ظاهراً درست باشد۔

وجار بکسر جای ماندن گفتار وگرگ از شرح نصاب

وجور بفتح واو وضم جیم داروی رقیق که در حلق ریزند از منتخب وغیره۔

وجیز بزای معجمه بروزن فعیل کوتاه ومختصر از شرح نصاب۔

وجع بفتحتین درد از کشف۔

وجیع دردناک از منتخب۔

وجل بفتح واو وکسر جیم کسیکه از وهم ترسان باشد وبفتحتین مصدر ست بمعنی ترسیدن از منتخب ولطائف وشرح نصاب۔

وجدان بالکسر گم شده را یافتن ودانستن ودریافتن از کشف وکنز ومنتخب وصراح۔

وجه بالفتح روی چیزی وطریقه وطور وبمعنی ذات وحقیقت چیزی وآنچه بدان معاش کرده شود چنانچه زمین ومشاهره وبمعنی سوی وجانب از منتخب ومدار وکنز وصراح۔

وجهة بالکسر وهای مفتوحه ودر آخر این لفظ تای فوقانی ست که در حالت وقف ها میشود

و در صورت اضافت و وصفیت بکسر متحرک شده باز ساکن میگردد و بروزن فعلت میشود و لفظ وجهه بمعنی طرف و قبله و موضعی که رو بطرف آن کرده شود از منتخب و کشف۔

وجنه بهر سه حرکات واو و فتح نون موضع رخسار آدمی که بلند بر آمده است از منتخب۔

وجوه بضمتین جمع وجه که معنی آن مذکور شد۔

وجیه بر وزن فعیل مرد شناس و خداوند جاه و مرد خوبصورت و هر چیز خوشنما از منتخب و صراح۔

فصل واو مع حای مهمله

وحدت یگانه شدن و تنهائی و یکے بودن از منتخب۔

وحید یگانه و تنها۔

وحدة الوجود باصطلاح متصوفین موجودات را همه یک وجود حق سبحانه تعالیٰ دانستن و وجود ماسوا را محض اعتبارات شمردن چنانچه موج و حباب و گرداب و قطره و ژاله را یک آب پنداشتن۔

وحش بفتح واو و سکون حا وحشیان صحرا و این جمع وحشی ست و بفتح واو و کسر حا یعنی زشت از لطائف۔

وحوش بضمتین جمع وحش و وحش جمع وحشی ست بمعنی جانوران صحرائی۔

وحل بفتحتین و حای مهمله گل و لای و زمینیکه آب نیم خشک باشد از منتخب و مدار و قاموس۔

وحدان بالضم جمع واحد۔

وحی منزل بضم میم و فتح زای معجمه عبارت از قرآن مجید۔

وحی بالفتح پیغام خدا و سخن رمز۔

وحدت نوعی واحد بودن از روی نوع چنانچه زید و عمرو و خالد و ولید را باهم وحدت نوعیست زیرا که ایشان همه انسان اند۔

وحشی جانور صحرائی رمنده از مردم و از جانب چپ جانب بیرونی از بعض اندام در مقابله انسی که جانب درونی اندام را گویند مثلاً پشت دست را جانب وحشی گویند و کف دست را جانب انسی نامند از منتخب و کشف۔

وحدت ارادی واحد دانستن خدای تعالیٰ را یعنی مسلمان شدن باعتقاد خود و اراده خود از گفته انبیا و بعضی چنین نوشته که یکدل بودن مردمان باراده خود ها بلا اجبار چنانچه تابعان انبیا را باشد۔

وحدت قهری واحد دانستن خدای تعالیٰ یعنی مسلمان شدن بقهر و غلبه سلاطین اسلام و بعضی چنین نوشته وحدتیکه مردمان را بقهر و غلبه کسی حاصل شود چنانچه نوکران سلاطین را که بظاهر بحکم متفق و متحد باشند و بباطن اتحادی ندارند۔

فصل واو مع خای معجمه

وخامت بفتح ناسازگاری و دشواری و گرانی از منتخب۔

وخ بالفتح مرادف واه واه۔

وخ وخ کلمه ایست که در وقت خوش آمدن چیزی گویند از مصطلحات۔

وخش بالفتح و شین معجمه نام شهریست از ولایت ختلان و بفتحتین نام مرضی ست که بهائم را باشد از لطائف و سروری و در لب اللباب گفته که شهریست در نواحی بلخ و در برهان بفتحتین نام بیماری ست که اسپ را در پای میشود و بالفتح نام شهرے از بدخشان۔

وخم بفتح اول و کسر ثانی ناگوار و ناسازگار از لطائف۔

وخیم بفتح اول و کسر خای معجمه و یای معروف دشوار و گران و بدگوار از منتخب و در کشف بمعنی بد و زشت۔

فصل واو مع دال مهمله

ودیعت امانت از منتخب۔

وداج بکسر اول و جیم عربی و بفتح اول نیز آمده بمعنی رگ گردن و آن دو رگ است هر دو را ودجین و ودجان گویند۔

ودود بفتح اول و ضم ثانی دوست از لطائف۔

ود بالضم و تشدید دوستی و دانا و بالفتح و تشدید نام بت قوم نوح علیه السلام که معبود مردم بود از شرح نصاب۔

وداع بالفتح بدرود کردن از منتخب و مدار و بهار عجم و کشف و صراح و مزیل و بکسر خواندن نوعی از تفریس باشد۔

ودع بفتحتین مهره سفیدکه از دریا بر آید بهندی سنکه گویند از منتخب و برهان۔

ودائع امانتها جمع ودیعت از منتخب۔

فصل واو مع رای مهمله

ورا بفتح و مد بمعنی پس و عقب و جانب پس و بمعنی فرزند و بمعنی سواد و فیره و بفتح و بالقصر یعنی بدون مد بمعنی مخلوقات از جن و انس و در فارسی مخفف اورا از لطائف۔

وردمرنی بفتح واو و ضم میم و فتح موحده مشدده و در آخر الف بصوت یا بمعنی گلقند۔

ورقا بالفتح و سکون را و قاف فاخته و کبوتر از منتخب و صراح۔

ورنج بالفتح و خای معجمه مفتوح و جیم عربی زنبور و پلیدا از برهان۔

وریج بالفتح و تای فوقانی و یای معروف و جیم عربی نام طائری که بعربی آنرا اسلوا و سمانی گویند از برهان۔

ورد بالفتح گل سرخ که عرق آنرا گلاب گویند از منتخب و بکسر کار هر روزه دائمی و موضع آب خوردن و آب بر داشتن از شرح نصاب۔

ورود بفتحتین بجای اندر آمدن از شرح نصاب و صراح۔

ورید بر وزن جدید رگ گردن از منتخب و نزد اطبا هر رگی که در ان جهندگی و حرکت نباشد بخلاف شریان۔

ورخس ورمیکه در بن ناخن پیدا شود۔

ورع بالفتح پرهیزگاری و بفتح واو و کسر را پرهیزگار از منتخب۔

وراق بالفتح و تشدید کاغذ برنده و مردیکه دینار و درم بسیار دارد و بمعنی نویسنده و تجنیف سبزی زمین از گیاه و لطائف و منتخب بمؤید۔

ورق بفتحتین برگ درخت و کاغذ بریده و بفتح واو و کسر را درم نقره و سیم مسکوک و بضم واو و سکون را کبوتران چه این ست جمع ورقا که بفتح بمعنی کبوتر و فاخته باشد۔

ورک بفتح واو و کسر را سرین و کفل و بسکون را نیز آمده از منتخب۔

وردوک بر وزن مردود و در آخر کاف عربی لفظ فارسی ست آنچه از کاه دلی ہا آ ست کنند بهندی چهپر گویند از برهان و رشیدی۔

ورناک بالکسر حرف سوم نون نام چشمه که در کشمیر ست۔

ورل بفتحتین جانوریست شبیه بسقنقور و سوسمار از برهان۔

ورق الخیال بنگ که بهندی بهنگ گویند۔

ورم بفتحتین آماس و داغ کردن از منتخب و مدار و کشف و صراح۔

ورق خام بخای معجمه کاغذ اہل دفتر که حک و اصلاح در ان واقع نشده باشد و از ان دیانت و خیانت این جماعت معلوم بشود۔

ورق ریختن مات کردن و خراب کردن۔

ورخوردن ملاقی شدن۔

ورق گردانیدن فعل محبث کردن و عیب بے علمی خود نهفتن و وضع قدیمی خود یکبارگی ترک نمودن۔

ورطه بالفتح محل هلاکی و زمینی که در آن راه نباشد و مجازاً بمعنی گرداب مستعمل و بکسر واو خطاست از منتخب و بحر الجواهر و لطائف و صراح و کشف۔

ورثه بفتحات ثلاثه میراث یابندگان این جمع وارث ست از منتخب و مدار۔

وری بفتح واو و کسر رای مهمله و یای مجهول اماکه ورا که بمعنی مخلوقات ست۔

فصل واو مع زای معجمه

وزارت بکسر از صراح۔

وزر بکسر گرانی و بار گران و پشتواره و بر داشتن بار بر پشت و بمعنی گناه و بمعنی سلاح و جمع آن اوزار از منتخب و لطائف و صراح۔

وزیر آنکه بر داشتن بار کسی شریک باشد از منتخب ظاهراً چون وزیر در متعهد سر بر داشتن بار سلطنت و ریاست با سلطان متفق میباشد لهذا باین لقب ملقب شده۔

وزش بفتح اول و کسر ثانی وزیدگی باد این حاصل بالمصدر ست از وزیدن۔

وزغ و وزغ بفتحتین غین حربا از منتخب و در مدار و در جهانگیری و رشیدی بمعنی غوک نوشته اند و در برهان نوشته که نوعی از چلپاسه است و در صراح بمعنی جانوریست چون کرپسه۔

وزن بفتح اول و سکون ثانی از صراح و بفتحتین خطاست و در فارسی بمعنی عزت و وقار نیز مستعمل ست۔

وزان بالفتح و تخفیف در فارسی بمعنی

روا نست در عربی بالفتح وتشدید بسیار وزن کننده وبالضم وتشدید وزن کنندگان۔
وزغه بفتحتین وغین معجمه حربا از منتخب ودر مدار وجهانگیری ورشیدی بمعنی خوک نوشته اند ودر برهان نوشته که نوعی از چلپاسه ست ودر صراح نوشته که جانوریست چون کربسه۔

فصل واو مع سین مهمله

وسطی بضم واو وسکون سین مهمله ودر آخر الف بصورت یا بمعنی انگشت میانگی واین تانیث اوسط ست یعنی درمیان افتاده ودر خنصر وبنصر نون زائده است بر لبصر وخصر لیس بضلالت بر وضوح وقوف میکند وخصر که بمعنی خردی وکوتاهی ست دلالت بر معنی عجز وکوتاهی میکند واین هردو باعتبار قوت وضعف خود مسمی بدین اسم شدند شرح نصاب از یوسف بن مانع۔
وستا بالفتح ستایش خدا از مدار ودر سکندری بضم۔
وسعت بالضم فراخی از منتخب۔
وساطت بالفتح درمیان شدن وواسطه ووسیله شدن از منتخب وکشف وصراح۔
وسمت بالفتح داغ کردن ومجازاً تهمت کردن از مدار۔
وسبیت بالفتح نزدیکی ودست آویز از لطائف۔
وسنج بالفتح وبفتحتین وخای معجمه چرک وریم که بهندی آنرا میل گویند وبمعنی ریمناک نیز آمده از منتخب وصراح ومدار ولطائف وکشف۔
وسائد بفتح واو وکسر همزه که حرف چهارم ست بالشها واین جمع وساده است۔
وساوس بفتح واو اول وکسر واو ثانی جمع وسواس۔
وسط بالفتح وسکون ثانی بمعنی درمیان ومیان هر چیز وبفتحتین چیزیکه میانه باشد یعنی متوسط بود در طول وقصر وفربهی ولاغری ودیگر کیفیات از کشف ومنتخب وصراح ولطائف ومدار ودر شرح نصاب نوشته که بفتحتین بمعنی میانه که عبارت از میان حقیقی ومرکز باشد واسم چیزیست که درمیان واقع شود مثل انگشت وسطی وبفتح واو وسکون سین ظرف مبهم ست بمعنی درمیان۔
وسائط بفتح اول وکسر همزه که حرف چهارم ست جمع واسطه وبمعنی وسیلها مستعمل از منتخب
وسیط بالفتح بروزن فعیل آنکه در نسب میانه ودر محل رفیع باشد وکتابی ست در فقه از لطائف ومنتخب وصراح۔
وسع بالضم فراخی ودسترس وتوانائی از منتخب وکشف وصراح۔
وسم بالفتح نشان کردن وعیب ونشان وداغ از لطائف وصراح۔
وسیم بروزن فعیل بمعنی حسن الوجه یعنی خوبصورت وجمیل ونشان کرده شده از صراح وغیره وبعضے نوشته که نام درخت ست که شاخ آن سیاه وسفید باشد۔
وسن بفتحتین بوزن چمن خواب وغنودگی که مقدمه خواب ست از لطائف وبفتح واو وکسر سین ونون بمعنی خفته از شرح نصاب وصراح۔
وساده بکسر بالش وبالین از منتخب وصراح ومدار وکشف۔
وسمی بالفتح باران بزرگ قطره از شرح نصاب وباران اولین بهار از منتخب۔
وسنی بفتح واو وسکون سین وکسر نون دو زن که یک شوهر داشته باشند هر یکی دیگری را وسنی باشد از برهان۔

فصل واو مع شین معجمه

وشتا بالضم وتای فوقانی نام شرح زند که کتاب دین آتش پرستان ست از برهان
وشات بضم واو وتخفیف شین وتای فوقانی سخن چینان وغمازان ودروغ گویندگان جمع واشی چنانکه قضات جمع قاضی۔
وشت بالفتح خوب وخوش از لطائف
وشاح بکسر وبضم واو وشین معجمه وحای مهمله که بهندی هار گویند وبمعنی گلوبند از منتخب وصراح۔
وش بالفتح خوب وخوش وسره وبمعنی شبیه ونظیر ومانند ونام شهر از ترکستان ونوعی از بافته ابریشمی وشمله ودستار از برهان جهانگیری
وشق بفتحتین در عربی بارشتر را گویند وآن شصت صاع باشد از منتخب ودر ترکی بفتحتین

نوعی از پوستین و آن در اصل جانوریست در ترکستان برابر روباه سفید رنگ کہ داغہای سیاه بر آن باشند از برہان و در لطائف نوشتہ کہ بفتحتین نوعی از پوستین و بضمتین غلام ساده رو ظاہراً بمعنی مخنث وشاق ست۔

وشاق بضم ندیم خدمتگار و غلام ساده رو. این ترکی ست از لطائف و کشف و رشیدی و سروری و برہان بکسر اول بمعنی غلام ساده رو و بمعنی کنیز آمده۔

وشیک بفتح واو و کسر شین معجمہ و یای معروف و کاف عربی شتابی کننده و بمعنی پیک تیز رفتار از صراح وغیره۔

وشل بفتحتین آب اندک از صراح۔

وشتن بالفتح رقص کردن از برہان۔

وشی بفتح نوعی از جامۂ ابریشمی منسوب بشہر وش ست از مؤید و در منتخب بمعنی جامۂ رنگین

فصل واو مع صاد مہملہ

وصایا بالفتح جمع وصیت۔

وصب بفتحتین و بای موحده بیماری و رنج از منتخب و شرح نصاب۔

وصلت بالضم پیوند و خویشی و پیوستگی و بالفتح پارۂ چیزی از منتخب۔

وصمت بالفتح عیب از بحر الجواہر و صراح۔

وصیت اندرز کردن عازم سفر یا شخصی قریب الموت دوست خود را کہ بعد من چنان و چنین باید کرد۔

وصید آستانہ از لطائف و صراح۔

وصّال بالفتح و تشدید بسیار پیوند کننده

بضم واو و تشدید جمع واصل و بکسر و تخفیف بہ پیوستن۔

وصلہ بالفتح پارۂ جامہ و کاغذ وغیره۔

وصی آنکہ باو وصیت کرده باشد از منتخب و نیز کنایہ باشد از حضرت علی کرم اللہ وجہہ۔

فصل واو مع ضاد معجمہ

وضع بالفتح نہادن از منتخب و بمعنی ترتیب بمعنی ساختن نیز مستعمل و بضم واو و سکون ضاد معجمہ بمعنی آن بچہ کہ نطفہ برای جسم او در آخر ایام طہر نزدیک بحیض در رحم مادر بستہ شود و منعقد گردد و آن بچہ ضعیف الخلقت باشد از شرح نصاب و منتخب و صراح۔

وضیع بفتح واو و کسر ضاد معجمہ و عین مہملہ بر وزن فعیل فرومایہ و ناکس از منتخب و کشف و صراح۔

وضو بضمتین مصدر ست بمعنی روشستن و مجازاً بمعنی رو و دست و پا شستن برای نماز و بفتح واو بمعنی آبیکہ بدان وضو کنند از منتخب و مدار و کشف و مزیل و شرح نصاب از یوسف بن مانع۔

وضیمہ بالفتح بر وزن مدینہ ضیافت ماتم از شرح نصاب و منتخب و کشف۔

وضّاحت بالفتح و تشدید ثانی و حای مہملہ بسیار روشن و بمعنی روشن کننده۔

فصل واو مع طای مہملہ

وطا بالفتح رفتن و پامال کردن و بکسر واو و ہمزه در آخر بکسی موافقت کردن و جامہ کہ بر بود نرم و غیر آن بنیداز ند و بمعنی بستر نہالین و لباس از منتخب و لطائف وغیره

وطر بفتحتین حاجت از منتخب۔

وطواط بفتح واو و طای مہملہ پرستو کہ آنرا خطاف نیز گویند و بہندی ابابیل نامند و لقب شاعری بسبب کوتاہی و لاغری جسم او معنی اول از منتخب۔

وطی بفتح واو و سکون طا بمعنی جماع و پامال کردن از لطائف و صراح۔

فصل واو مع ظای معجمہ

وظیفہ چیزی کہ برای کسے ہر روزه مقرر شده باشد از منتخب و صراح۔

فصل واو مع عین مہملہ

وعا بکسر واو و مد آوند و ظرف از کشف و صراح۔

وعید وعدۂ بد و این خاص در باب شر و بدی مستعمل ست چنانچہ کسی گوید کہ من ترا فردا خواہم زد و مثل آن بخلاف وعدہ کہ آن در خیر مستعمل ست از بہار عجم و منتخب و لطائف۔

وعود بضمتین جمع وعده۔

وعوع بفتح ہر دو واو و سکون ہر دو عین مہملہ آواز سگ از لطائف و در شرح نصاب آواز شغال و گرگ۔

وعده نوید دادن در نیکی و خبر دادن در بدی مگر اکثر در نیکی و خیر مستعمل ست از منتخب و لطائف و بہار عجم۔

فصل واو مع غین معجمه

وغا بالفتح واو و غین معجمه جنگ و شور و غوغا و بکسر واو خطاست از صراح و کشف و منتخب۔

وغد بفتح اول و سکون غین معجمه کمینه و فرومایه و ناکس از منتخب و صراح۔

فصل واو مع فا

وفا بالفتح وعده بجا آوردن و بسر بردن دوستی و عهد سخن از منتخب و صراح۔

وفات بفتح مصدرست از مجرد بزیادت تا و بمعنی مرگ از منتخب و غیاث۔

وفاقت بکسر موافقت و سازداری کردن

وفد بفتح واو و سکون فا برسولی و ایلچیگری پیش کسی رفتن و جمع وافد نیز آمده از منتخب

وفود بضمتین و دال آخر دال مهمله جمع وفد ست و وفد بالفتح اسم جمع وافد ست و وافد بمعنی برسولی پیش کسی رونده و بمعنی آنکه بر مرکب نجیب سوار شود و قیس وفود که جمع الجمع وافد ست بمعنی رسولان و پیغام برندگان و سواران مرکب نجیب باشد از منتخب و صراح و بعضی بمعنی گروه و قبیله نوشته اند مگر در کتب معتبره لغات باین معنی دیده نشد۔

وفور بضمتین تمام شدن و بسیار شدن و بمعنی بسیاری مستعمل از منتخب و صراح و بفتح خطاست۔

وفاق بکسر واو سازگاری کردن از صراح و منتخب و بمعنی محبت و اتفاق مستعمل میشود۔

وفق بالفتح سازوار و موافق و لپسند از منتخب و صراح و کشف و مدار۔

وفضه بضاد معجمه بروزن قبضه بمعنی ترکش از شرح نصاب۔

وفی بفتح واو و کسر فا و تشدید یا تمام و کامل از صراح۔

فصل واو مع قاف

وقاحت بفتح بیحیائی و بیشرمی و بی ادبی از منتخب و کشف و صراح و مدار و خیابان

وقایت بکسر نگهداشتن و پناه چیزی و هرچه بدان چیزی نگاهدارند و مقوای کتاب و نام کتابی در فقه از صراح و مدار و منتخب و کشف

وقیعت بفتح بمعنی ملامت و عیب گوئی از عقب مردم و غمازی از منتخب وغیره۔

وقعت بالفتح سختی و آسیب کار از منتخب و صراح۔

وقیح در آخر حای مهمله بروزن فعیل بی شرم از لطائف۔

وقاد بفتح واو و تشدید قاف در آخر دال مهمله افروزنده و بسیار افروخته شونده۔

وقود بفتح واو و ضم قاف و در آخر دال مهمله هیزم و آنچه بدان آتش افروزند و بضمتین مصدرست بمعنی آتش افروختن از منتخب۔

وقید بفتح واو و کسر قاف آنچه بدان آتش افروزند مثل هیزم و کاه از منتخب۔

وقار بفتح آرمیدگی و آهستگی و حلم و تمکین و گرانباری ماخوذ از وقر بالفتح بمعنی گرانبار شدن از صراح و منتخب و کشف و مزیل و قاموس و بحر الجواهر و بکسر واو خواندن نوعی از تفریس ست

وقر بالکسر و سکون قاف باری که آنرا اخر یا استر تواند برداشت و مقدار آن چهل صاع باشد و بالفتح و سکون قاف گرانی گوش و گران شدن و مجازا بمعنی حلم و تمکین از منتخب و صراح وغیره

وقاص بالفتح و تشدید قاف و صاد مهمله گردن شکننده از صراح و منتخب و در مدار و کشف بمعنی جنگجو و در شرح دیوان حافظ نوشته که نام یکی از اصحاب که در فن کمانداری و تیر اندازی مهارت تمام داشت۔

وقاع بکسر جماع و جنگ از لطائف و صراح

وقع بالفتح جای بلند از صراح و مجازا بمعنی اعتبار و عزت۔

وقائع بفتح رویدادها و حوادث و احوال و اخبار کارزارها جمع وقعه که بمعنی فتنه و قتل ست پس معانی اول مجاز باشد از معنی آخر از صراح وغیره و کسانیکه جمع واقعه دانند خطاست

وقوع بضمتین افتادن و فرود آمدن کذا از منتخب و مجازا بمعنی ظاهر شدن هر شی۔

وقیع بلند و رفیع ماخوذ از وقع که بمعنی جای بلند و سرکوه ست۔

وقف بفتح واو و سکون قاف ایستادن در جائی و ایستادن و توقف نمودن در کلام و داشتن و مطلع شدن و آنچه در ملک کسی نباشد و براه خدا آنرا گذاشته و در بعضی جا بمعنی مطلق عطا مستعمل میشود از صراح۔

وقوف بضمتین دانستن و آگاهی و بمعنی ایستادن از کشف و منتخب و صراح و لطائف

وقواق بالفتح نام جزیره است ودرآنجا درختان باشند که ثمر آنها بصورت انسان باشد نر وماده طول هر یک بقدر یکدست از مقام ناف چوبی بدرخت پیوسته بوقت شب گریه میکنند وسخن هم میگویند ومی جنبند وچون از درخت جدا کنند بمیرند ومجازاً آن درخت را نیز وقواق گویند از برهان وشرح خاقانی۔

وقایه بکسر نگهداشتن وپناه چیزی وهر چه بدان چیزی را نگاهدارند ومقوای کتاب ونام کتابی در فقه از صراح ومدار ومنتخب۔

وقیه بضم واو وکسر قاف وتشدید تحتانی نام وزن مقرری وآن چهل درم باشد از لطائف

وقی بفتح اول وسکون ثانی نگهداشتن۔

فصل واو مع کاف

وکالت بفتح وبکسر از منتخب وکشف وصراح

وکر بالفتح آشیانه مرغ از منتخب وکشف وصراح ولطائف۔

وکس بالفتح وسین مهمله نقصان وزیان از لطائف

وکاف بکسر پالان اسپ وخر از منتخب وصراح۔

وکیره بفتح بر وزن فعیله ضیافت بنای خانهٔ نو از شرح نصاب وصراح۔

فصل واو مع لام

ولا بکسر دوستی ومحبت وپیاپی کردن کاری ونزدیکی ایام وبفتح یاران ومیراث بندهٔ آزاد از کشف ومنتخب ولطائف وکنز۔

ولد الزنا زادهٔ حرام ودر اصطلاح پروانها وکرمها ودیگر حشرات که در ایام برشکال پیدا میشوند وبطلوع ستارهٔ سهیل بمیرند

ولات بضم واو وتخفیف لام وفوقانی جمع والی بمعنی حاکمان ودوستان وبتشدید لام خطاست همچنین قضات بتخفیف ضاد وضمه جمع قاضی۔

ولادت بکسر زائیدن از منتخب وکشف

ولایت بکسر یک ملک پادشاه وزمین آبادان ومتکفل کار کسی شدن وتصرف ودوستی وحکومت وامارت سلطان وتقرب بندهٔ نیک باخدای تعالیٰ وبفتح یاری دادن وصداقت از تفسیر جلالین وقاموس ومدار ومزیل ومنتخب وبهار عجم وکشف وصراح۔

ولوج بفتحتین وجیم عربی درآمدن چیزی بچیزی از منتخب۔

ولی عهد متصرف وحاکم وقت وباصطلاح بمعنی کسیکه پادشاه او را بحین حیات خود با اتفاق ومرضی برجای خویش نشانده مختار سلطنت گرداند۔

ولود زنیکه فرزندان بسیار آرد۔

ولید کودک ونام چند اشخاص از منتخب۔

ولع بفتحتین وعین حرص وفریفتگی وبالضم بمعنی دروغ از کشف ومنتخب وخیابان۔

ولوع بفتحتین حریص شدن وبفتح اول وضم ثانی حریص از منتخب وصراح۔

ولوغ بفتحتین وغین معجمه آب خوردن سگ ودرزبان آب نهادن سگ بقصد خوردن

وله بفتحتین سرگشتگی وعشق وخشم وغضب از لطائف ومنتخب۔

ولوله بفتح هر دو واو وویلا گفتن از منتخب بمعنی جوش وخروش مستعمل ست ودر برهان بمعنی آشوب وغوغا ودر صراح بانگ وفریاد۔

ولیه بفتح واو وکسر لام وتشدید یای تحتانی پالان خر واسپ از شرح نصاب۔

ولیمه بر وزن رحیمه بمعنی ضیافت عروسی یعنی ضیافت شادی کدخدائی از منتخب وکشف وصراح۔

ولی دوست وصدیق ویاری دهنده ومتصرف وصاحب خداوند وبندهٔ نیک مقرب جناب حق تعالیٰ واین لفظ مقطوع الاضافت می آید چنانکه ولیعهد وولی نعمت از قاموس وبهار عجم۔

فصل واو مع نون

ون بالفتح میوهٔ زیره که اندرون آن مغز که باشد بهندی چرونجی گویند وکلمهٔ تشبیه است بمعنی مانند از جهانگیری۔

وند بالفتح تره تیزک از جهانگیری۔

ونی بفتح واو وسکون نون سستی کردن درکارها وماندگی از صراح وشرح نصاب

فصل واو مع ها

وهاب بالفتح وتشدید ها وبای موحده بسیار بخشنده۔

وهاج بالفتح وتشدید ها افروخته وفروزان ودرخشان ودرخشنده از منتخب وکشف ومدار

وصراح -

وہج بالفتح شعلہ زدن آتش و بفتحتین افروختگی وسوزش آتش از منتخب -

وہاد بکسر واو و در آخر دال مہملہ زمینہای پست و نشیب این جمع وہدہ است از صراح -

وہق بفتحتین کمند از شرح نصاب -

وہم بالفتح رفتن دل بسوی چیزی بے قصد وگمان بردن از منتخب و صراح -

وہن بالفتح بروزن صحن بمعنی سستی از منتخب و کشف و لطائف و مولانا یوسف ابن مانع در شرح نصاب نوشتہ کہ استعمال این لفظ در سست شدن اعضاست -

وہدہ بالفتح زمین پست و نشیب ہموار از شرح نصاب و صراح -

وہ بالفتح کلمہ تعجب و تحسین و افسوس از خیابان

وہلہ بالفتح ترسیدن و ترس و نوبت ذکرت از منتخب و صراح -

وہمہ بالفتح درد زہ یعنی درد ولادت -

وہبی بالفتح بخشیدہ شدہ و عطا کردہ شدہ

وہی بالفتح سست شدن و استعمال این لفظ در چیزہای نرم کنند مثل سست شدن جامہ از شرح نصاب یوسف بن مانع -

فصل واو مع یای تحتانی

ولیس بالکسر و یای مجہول و سین مہملہ نام معشوقہ کہ رامین بر او عاشق بود و بالفتح در عربی کلمہ استحقار است از لطائف و منتخب و برہان -

ویح بالفتح واو و سکون تحتانی و حای مہملہ کلمہ مدح و بمعنی زہی کلمہ ترحم و تحسین کلمہ افسوس و کلمہ تنبیہ و کلمہ زجر نیز ست -

ویل بالفتح در عربی بمعنی وای باشد کہ کلمہ افسوس ست و بمعنی عداوت و سختی و شور و فغان بر مصیبت و بمعنی ہلاک و نام وادی ست در دوزخ از صراح و لطائف و منتخب و بہار عجم و در شرح نصاب نوشتہ کہ ویل در اصل وای بودہ ست بمعنی حزن لام را زیادہ کردہ اند و از اصل انگاشتند -

ویران بالکسر و یای معروف معنی آن معروف ست از بہار عجم -

باب ہا

فصل ہا مع الف

ہا در عربی اسم فعل امر ست بمعنی بگیر از شرح نصاب و در فارسی حرف جمع و گاہی زائد نیز می آرند چنانچہ آہا و آہاہا و آداب جمع ادب ست حاجت بلفظ ہا ندارد و حرف ہا بر دو قسم ست اول ہای مظہر بضم میم و فتح ہا یعنی خوب بتلفظ آید و آن در اول و اوسط و آخر کلمات آید چنانچہ لفظ ہر چند و ہمہ و مہر و چہرہ و ماہ و گواہ دوم ہای مختفی و آن در آخر کلمات واقع شود و بتلفظ در نیاید اکتفا بحرکت ماقبلش کنند و این ہای مختفی بر چند قسمت اول آنکہ ملحق بفعل ماضی گردد بجہت استناد و اتمام حرکت و این ہا زائد باشد برای فصاحت چون گفتہ و کردہ و نشستہ و برخاستہ و این ہا را بتلفظ آوردن فصاحت نیست ہمچنین ہای آشکارہ و خارہ کہ بالف مبدل شدہ ست مستحسن التلفظ نباشد دوم ہای نسبت چنانچہ زمانہ منسوب بزمان و نوعی ست از ہای نسبت اگرچہ آن در حقیقت ہای زائدہ است مگر اینقدر ہست کہ اکثر بعد یا و نون نسبت ملحق شود چنانچہ زرینہ و پشمینہ و سفالینہ و کینہ و نظائر این بسیار ست و قسمی دیگر ست از ہای نسبت کہ بعد یا و نون نسبت واقع نشود و منسوب الیہ را مادہ صورت منسوب نباشد چون دستہ یعنی آنچہ از اجزای بعضی اشیا کہ بدست گرفتہ شود سوم ہای فاعل چنانچہ ہرکارہ و ناکارہ و گویندہ و جویندہ چہارم ہای مفعول و آن بعد صیغہ واحد ماضی مطلق آید و معنی شدہ از و مستفاد شود چنانچہ خریدہ و گزیدہ و چکیدہ و کشتہ و غیرہ پنجم ہای تسمیہ و آن آنست کہ در اواخر اسما و افعال ملحق سازند و بہ نسبت اصل مادہ علم قرار دہند چنانچہ لالہ و سبزہ و زردہ و نیلہ و سفیدہ و دیدہ و گردہ و خاکہ و پیمانہ و نشانہ و غیرہ ششم ہای مقداریہ و آن برای تعین مقدار در اواخر اسما آید چنانچہ یک روزہ و یکشبہ و دو ماہہ و صد سالہ و دہ مردہ ہفتم ہای وقف و آن در اواخر اسمای عربی در بدل تای قرشت گاہی در بدل گاہی

مصدریه وگاهی در بدل تای تانیث وغیره آمده
چنانچه رحمت ورحمه ودولت ودوله وحکمت وحکمه
وماقده وکاظره وبالغه وزاهده وجمیله ومستوره وششم
های ضمیر مذکر مخفف هو وآن در عبارت عربی آید
چنانچه دام اقباله وزواله وکماله وجلاله وسلمه وهفتم
های تشبیه وآن در اواخر اسما بعد الف ونون
جمع آید چون دوستانه وحکیمانه وعاشقانه وظریفانه
وشاهانه وغریبانه وکریمانه وعاقلانه ودیوانه ودندانه
یعنی چیزیکه مشابه بدندان باشد وزبانه بمعنی شعله
زیراکه مشابهت بزبان ست وگوشه مشابهت
بگوش زیراکه گوش هر چه کناره روی ست نه در
وسط روی وهشتم های حالیه وآن بعد فعل ماضی
وغیره آید ومعنی حالت ازو مراد دارند چون خفته
افتاده بود ونشسته میخورد وسواره میرفت یازدهم
های عاطفه که موصله نیز نامند چنانچه خورده رفت
وکشیده برد واز طعام فراغت یافته سوار خواهم
شد وبعضی این هارا های تعقیبیه نیز گویند ودوازدهم
های باشد که در وسط کلمه زاید آید چنانچه رستم و
رستهم نام پسر زال بن سام وزردست وزردهشت
نام واضع دین آتش پرستی سیزدهم های اسمیه
زیراکه در آخر بعض اسما واقع میشود چون خامه
وآمه بمعنی دوات وجامه وغله وکله چهاردهم های
مصدریه چنانچه زاره بمعنی زاری وبدانکه ها گاهی
بالف بدل شود چون زیچ وزائچ وبهای عربی
چون کوه وکوه بکاف عربی وواو مجهول بمعنی
موج آب وبهای فارسی چون کوه وکوپ وبجیم
عربی چون ناگاه وناگاج وماه وماج
وبخای معجمه چون هلاپوش بمعنی آشوب وغوغا ونرخ
وخزینه وستوه وخستو بمعنی مقر ومعترف وبدال
چون شنبه وشنبد بمعنی اول روز هفته وبسین
مهمله چون راه وراس وبغین معجمه چون ملهم وملغم
بوزن بمعنی مرهم وبقاف چون تره وتوف بالضم و
بکاف عربی چون پروانه وپروانک جانوریکه
پیشاپیش شیر آواز کند وبلام چون چاه وچال
وبمیم چون باسره وباسرم بهای عربی وسین وده
مهملتین زمینی که برای زراعت آراسته باشند
وبناه وبنام وبواو نیز بدل شود وبیای چون
راهگان ورایگان۔

هاهنا بفتح های اول وبعده الف در تلفظ نه
درکتابت وضم های دوم ونون بالف کشیده
بمعنی اینجا۔

هائب بکسر همزه که حرف سوم ست و
بای موحده ترسنده وبیمناک از شرح نصاب

هارب بکسر رای مهمله وموحده گریزنده
از لطائف ومنتخب۔

هادم اللذات بمعنی ویران کننده
لذتها واین لقب ملک الموت ست یعنی فرشته
که قابض ارواح ست۔

هات بکسر تا اسم فعل بمعنی امر یعنی بخش وبیار
از منتخب۔

هاروت نام یکی ازان دو فرشته که در
چاه بابل آویخته شده اند اگر کسی بر سر آن
چاه بطلب جادو رود جادو را تعلیم کند از برهان

هار بمعنی افتاده ومنهدم شونده از منتخب
هار در اصل هائر ست بعین اوراکه همزه است
در اصل واو بود حذف کردند خلاف قیاس
مثل شاک نه مقلوب هائر ست چنانکه بعضی
گمان برده اند زیراکه اعراب او مثل اعراب
صحیح ست نه مثل قاضی از چاربردی ولفظ
هار در هندی بمعنی حمائل گلست ودر فارسی
نیز مستعمل میشود۔

هاپور نام شهر قریب دهلی۔

هابط بکسر بای موحده وطای مهمله فرود آینده
از شرح نصاب۔

هاع بعین مهمله بد دل وعزول از صراح۔

هالع مرد بد دل وعزول از منتخب وصراح۔

هاتف بکسر تای فوقانی آواز دهنده و
بهمین سبب بمعنی فرشته که از عالم غیب آواز
دهد واین اسم فاعل ست از هتف که بمعنی
آواز دادنست از کشف ومنتخب ولطائف

های مشقق بضم میم وفتح شین معجمه و
تشدید قاف مفتوح کنایه از های دو چشمی۔

هال لفظ فارسی ست بمعنی الاچی سفید و
قرار وآرام ونیز میلها که بجهت چوگان بازی
بهر دو سر میدان از سنگ وگچ سازند از
جهانگیری۔

هاطل بکسر طای مهمله ابر بسیار بارنده از
منتخب ولطائف۔

هابیل نام فرزند آدم علیه السلام که
قابیل او را کشت۔

هائل بکسر همزه که حرف سوم ست هولناک

وتشدید و ترسانندہ مشتق از ہول۔

ہادم بکسر دال مہملہ شکست کنندۂ عمارت و خراب و ویران کنندۂ بناہا۔

ہائم شیفتہ و سرگشتہ شوندہ در عشق و سرگردان در غیر راہ راست و سخت تشنہ شوندہ از منتخب

ہاشم بکسر شین معجمہ نام پدر جد رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم کہ کمال خوش خلق بودند۔

ہارون نام پیغمبر کہ برادر کلان موسیٰ علیہ السلام بودند و برفاقت موسیٰ قیام داشتند و نام خلیفۂ بغداد کہ او را ہارون رشید می گفتند نہایت صاحب مروت بود و بمعنی قاصد و پیک و نقیب و پاسبان نیز آمدہ است از کشف و برہان و شرح۔

ہامان نام کافر کہ وزیر فرعون بود از کشف و برہان و لطائف۔

ہاون بفتح واو چیزی باشد از چوب یا از آہن یا برنج کہ دوران قلیہ یا ادویہ میکوبند از بحر الجواہر و برہان و بہار عجم و در صراح نوشتہ کہ ہاون بفتح واو معرب ہاوون است کہ لغت رومی باشد و جمع آن ہواوین مثل قانون و قوانین پس حذف کردند از ان واو ثانی را و فتح دادند واو اول را چرا کہ در کلام عرب فاعل بضم عین نیامدہ۔

ہامون بواو معروف دشت کہ زمین او ہموار باشد از سروری و لطائف و برہان۔

ہان بمعنی خبردار باش و این کلمہ تنبیہ است از برہان۔

ہامہ کاسۂ سر و پیشانی و مہتر و بمعنی بوم و نیز جانور خزندہ از منتخب و کشف

ہائلہ ہولناک و ترسانندہ۔

ہالہ بفارسی آن را خرمن ماہ گویند و آن دائرہ باشد کہ گاہ گاہ گرداگرد ماہ و آفتاب پیدا میشود و آن علامت باران باشد و بعضی نوشتہ کہ ہالۂ ماہ دلیل باران و ہالۂ مہر دلیل [illegible] از منتخب و غیرہا و در فارسی بمعنی لون و رنگ و بمعنی قرار و آرام از برہان۔

ہاویہ نام دوزخ ہفتم و آن آخرین و اسفل طبقہ است از ہفت طبقات دوزخ از لطائف۔

ہالگاہ میدان چوگان بازی۔

ہارونی بمعنی قاصدی و نقیبی و پاسبانی۔

ہاروتی بمعنی ساحر و ساحری از فرہنگی نوشتہ شدہ۔

ہاشمی منسوب بہ ہاشم کہ جد عبد اللہ پدر عبد المطلب و پسر عبد المناف بود۔

ہای ہلای بمعنے ہای ہوز۔

فصل ہا مع بای موحدہ

ہبا بفتح غبار و گرد و ہوا کہ از روزن در آفتاب پیدا آید از منتخب و لطائف و صراح و مجازاً بمعنی حقیر و ذلیل و خوار و ناچیز۔

ہبوب بضمتین و در آخر نیز موحدہ وزیدن باد از منتخب و صراح۔

ہبت بکسر اول و فتح بای موحدہ و در آخر فوقانی بخشیدن و بخشش۔

ہبط بفتح اول و سکون موحدہ فرود آوردن و نقصان کردن از منتخب۔

ہبوط بضمتین فرود آمدن از کشف و منتخب بدانکہ ہبوط کواکب ضد شرف ست چون کوکب بمحل ہبوط رسد دلیل ست بر پستی احوال منسوبات آن کوکب و ہبوط آفتاب در میزان ست بدرجۂ نوزدہم و ہبوط قمر در عقرب بدرجۂ سوم و در منزل زبانان۔

ہبل بضم اول و فتح موحدہ نام بتی کہ در کعبہ نہادہ بودند و بکسر اول و فتح موحدہ و تشدید لام بمعنی کاہل و گران تن از منتخب و صراح و قاموس۔

ہبہ بکسر اول و فتح موحدہ بخشیدن از منتخب و کنز۔

ہب لی بفتح ہا و کسر لام اشارت و تلمیح ست بدعای سلیمان علیہ السلام کہ گفت رَبِّ هَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي ای پروردگار ببخش مرا ملکی کہ سزاوار نیست ہیچکس را از پس من۔

فصل ہا مع تای فوقانی

ہتر بکسر اول و سکون ثانی سخن بیفائدہ و سخنی زنانہ و مجازاً بمعنی غیبت و پردہ دری از منتخب و غیرہ۔

ہتاک بالفتح و تشدید فوقانی پردہ درنیدہ کسیکہ پردہ از راز مردم بدرد از شرح نصاب۔

ہتک بفتح اول وسکون تای فوقانی پرده دری از صراح ومنتخب۔

ہتیہ پور وہتیہ پول ہر دو کیست نام جای کہ در عہد شاہ جہان بادشاہ دو فیل مست برای سیاست یکی را بجانب راست ودیگری را بسوی چپ می بستند۔

ہتنالچی کسیکہ ہتنال را سر دہد وہتنال لفظ ہندیست بمعنی توپ کوچک کہ بر پشت پیل برند۔

فصل ہا مع جیم

ہجا بکسر وجیم ہجو کردن ونکوہیدن و باعراب ادا کردن حروف را از کشف ومنتخب وطرح وحروف ہجا کنایہ از الف با تا ثا الخ۔

ہجرت بالکسر گذاشتن وجدا شدن از خان ومان۔

ہجعت بالفتح وعین مہملہ مفتوح و فوقانی خواب وخفتن از شرح نصاب۔

ہجود بضمتین بشب بیدار بودن و خفتن وبشب نماز کردن واین از لغات اضداد ست از کشف وصراح۔

ہجر بالفتح مصدر ست بمعنی جدائی کردن و بالکسر اسم مصدر ست بمعنی جدائی از کشف ولطائف وصراح۔

ہجیر بالکسر وتشدید جیم مکسور وتحتانی ورای مہملہ خوی وعادت وہجیر بفتح ہا وکسر جیم بر وزن فعیل گرمای نیمروز وحوض فراخ از منتخب وشرح نصاب وصراح۔

ہجوع بضمتین وعین مہملہ خواب و آرام از کشف وصراح ومدار ومنتخب

ہجل بالفتح زمین نشیب میان دو کوه از شرح نصاب وصراح ودر منتخب بفتحتین۔

ہجو بفتح اول وسکون جیم مذمت کردن وبعض مردم از بی اتفاقی بفتح اول و ضم جیم خوانند غلط ست۔

ہجمہ بالفتح گلہ شتران کہ از چہل شتران زیاده باشند از شرح نصاب وصراح۔

ہجری منسوب بہجرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بحذف تای مصدری صاحب عجائب البلدان آورده است کہ سبب وضع تاریخ ہجری آنست کہ ابی موسی اشعری کہ حاکم یمن بود در زمان خلافت حضرت عمر رضی اللہ عنہ نامہ نوشت کہ از جانب شما مکتوبہاے کہ بمن صدور مینمایند تاریخش معلوم نمیشود کہ کدام وقت نوشتہ شده باید کہ اگر بار دیگر نامہ بنگارند بہ تعیین تاریخ آن باید پرداخت پس خلیفہ دوم با اصحاب پیغمبر علیہ الصلوٰة والسلام بجہت وضع تاریخ مشوره نمود بعضی گفتند کہ بنای تاریخ بر وفات سرور کائنات باید نہاد کہ واقعۂ عظیم بود خلیفۂ دوم این پسند نکرد وگفت مرا ازین امر سبب یاد وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہر لحظہ غمی تازه رو خواہد داد وبعضی گفتند کہ بنای کار بر بعثت آن سرور موجودات باید ساخت اینمعنی را نیز نپسندیدند کہ ازین اندوه والم زیاده خواہم کشید زیرا کہ دران وقت بضلالت گرفتار بودم ہرگاه کہ تاریخ کفر خودم یاد خواہد آمد شکنجۂ ہموم کشیده خواہم شد پس این عقدۂ مالاینحل مرقوم ساختہ بحضرت علی مرتضیٰ علیہ السلام فرستادند آنحضرت اشارت بہجرت فرمودند پس بنابر اشارت آنحضرت مبدء تاریخ از ہجرت نمودند چہ ہجرت ابتدای وقت ظفر ونصرت وقوت اسلام بود واز انوقت روز بروز دولت اسلام ترقی پذیرفت وہجرت عبارتست از آمدن خیر البشر از مکۂ معظمہ بسبب ایذای کفار بمدینۂ منوره بتاریخ بست وہفتم صفر از مکہ بر آمده سہ روز در غار توقف فرمودند بغره ربیع الاول از غار روانہ شده بتاریخ دوازدہم ربیع الاول بمدینہ داخل شدند واین تجویز تاریخ ہجری بسال ہفتدہم بوده از ہجرت یعنی بوقت معین کردن تاریخ ہفتده سال بر ہجرت گذشتہ بود چون آنحضرت اراده ہجرت از ابتدای محرم پیش نہاد خاطر داشتند لہذا اوقت تاریخ ابتدای محرم معتبر داشتہ این تفاوت یکماه وبست وشش روز از نظر انداختند یا آنکہ محرم اشہر از شہور حرام بود ازین باعث ابتدا از محرم کردند۔

فصل ہا مع دال مہملہ

ہدا بالضم اوّل راستی و راہ راست از منتخب
ہدایا بالفتح جمع ہدیہ بمعنی تحفہا از منتخب۔
ہدات بضم ہا و تخفیف دال و تای فوقانی ہدایت کنندگان و این جمع ہادیست۔
ہدر بفتحتین مباح شدن خون ریختن کسی و باطل و ضائع و ناچیز شدن از کشف و صراح و لطائف و منتخب۔
ہدیر بانگ کبوتر و بانگ شتر از منتخب و صراح۔
ہداع بدال مہملہ بددل از کشف و در کتب لغت یافتہ نشدہ مگر ہذاع بکسر اوّل و ذال معجمہ عربی بمعنی مرد ضعیف و بددل در قاموس مسطور ست۔
ہدم بالفتح ویران کردن و برافتادگی بنا و خرابی و بالکسر جامۂ کہنہ از منتخب و صراح و لطائف۔
ہدان بکسر بددل و احمق از منتخب و صراح۔
ہدن بالضم صلح از منتخب۔
ہدہ بالضم حق و فائدہ و بیہودہ و بیہدہ ازینجاست از رشیدی۔
ہدیہ بفتح اوّل و کسر دال و تشدید یای تحتانی بمعنی تحفہ و بسکون دال و فتح یای تحتانی نیز بکلام اساتذہ مستعمل ست و باصطلاح قیمت قرآن مجید را گویند از منتخب و صراح و بہار عجم و کشف و مزیل و لطائف۔
ہدی بفتح اوّل و سکون دال شتر و گوسپند کہ بکعبہ برای قربانی فرستند از لطائف و منتخب و بضم ہا و فتح دال و در آخر الف بصورت یا بمعنی راستی و راہ راست نمودن از صراح۔

فصل ہا مع ذال معجمہ

ہذیل بضم اوّل و فتح ذال معجمہ و سکون تحتانی نام قبیلہ ایست از عرب از لطائف
ہذیان بفتحتین و ذال معجمہ سخنہای بیہودہ گفتن در بیہوشی مرض از منتخب و کشف و صاحب بہار عجم نوشتہ کہ این لفظ را فارسیان بسکون ثانی نیز استعمال کنند

فصل ہا مع رای مہملہ

ہرا بالفتح و تشدید رای مہملہ گلولہای زر و نقرہ مشابہ بہلیلہ کہ در ساخت زین اسپ بکار برند مجازاً بمعنی مطلق زیور و حمائل اسپ و بالضم و تشدید شور و فریاد و آواز ہیبت و بمعنی ترس و بیم و درخشیدن و بکسر اوّل و تخفیف را مخفف ہرات از جہانگیری و برہان۔
ہرب بفتحتین و بای موحدہ فرار کردن و گریختن و شدت حزن از مزیل و لطائف و صراح۔
ہرات بفتح از مزیل و صاحب بہار عجم نوشتہ کہ اگرچہ لفظ ہرات نام شہری کہ دار الملک خراسان ست بکسر شہرت دارد مگر فاضل چلپی در حواسی مطول ہرات را بفتح اوّل آوردہ تم کلامہ و در لب الالباب و برہان نیز بفتح ست
ہر ہفت کنایہ از زینت زنان و آن ہفت آرائش ست مر زنان را و آن وسمہ و حنا و گلگونہ و سفیداب و زرک و غالیہ و سرمہ از برہان و بہار عجم ظاہرا این آرائش زنان ولایت ست و در بعضے فرہنگ چنین بنظر آمدہ و زبانی بعضے نیز مسموع شدہ کہ آرائش ہر ہفت زنان ہندوستان اینست پوشاک و زیور و حنا و سرمہ و پان مسی و آراستگی موی سر۔
ہرج بفتحتین و جیم عربی سرگشتگی شتر[1] از منتخب و صراح۔
ہر بالکسر و تشدید بعربی گربہ را گویند کہ حیوان معروف ست و بالفتح و تخفیف در فارسی کلمۂ ایست کہ افادۂ معنی عموم کند و گاہی افادۂ معنی شرط کند چنانکہ گوئی ہر کہ اینجا آید اورا اسلام کنم و آوردن این لفظ بصیغۂ جمع در کلام قدما شائع ست خصوصا در قصائد خاقانی و ہمچنین درین عبارت ابو الفضل کہ برآمدن بہر وجوہ مناسب می داند از بہار عجم و لفظ ہر بالفتح و تشدید بمعنی ساخت اسپ مثل زین و لگام از سروری۔
ہریر بروزن فقیر بانگ سگ از منتخب و کنز

[1] یعنی گرما و بالطبع تشنہ و کم طلوب

هرگز بالفتح بمعنی هیچ وقت و هیچ زمان و همیشه ولایزال از رشیدی و برهان۔

هرموز نام جای قریب یزد۔

هرمز بضم اول و سوم و در آخر زای معجمه نام روز اول از ماه شمسی نام ستاره مشتری ونام پسر نوشیروان که پدر خسرو پرویز بود از جهانگیری۔

هرماس بالکسر شیر درنده از منتخب۔

هرمس بکسر اول و سوم و سین مهمله اسم ادریس پیغمبر علیه السلام که هم نبی و هم پادشاه و هم حکیم بود و علم ریاضی را که حساب هندسه و هیأت و نجوم باشد پیدا کرده از برهان و مدار مگر صاحب برهان این لفظ را بالضم اول وسوم نوشته و گفته که دو حکیم دیگر هرمس نام بوده اند و صاحب جواهر الحروف نوشته که معرب هرمزست که مخفف هورمزست بمعنی مشتری۔

هراول بکسر اول و ضم واو فوجیکه از همه پیش باشد از لغات ترکی۔

هرقل بکسر ها و کسر قاف لقب پادشاه روم و آنرا عظیم الروم نیز گویند و این لفظ بکسر اول و فتح ثانی و سکون قاف نیز آمده است از منتخب و صراح۔

هرم بفتحتین پیری و سخت پیر شدن و بفتح اول و کسر ثانی مرد پیر کهن سال از بحر الجواهر و کشف و منتخب و شرح نصاب و صراح و مدار۔

هرزدم نام شهر و نام پهلوان از فرهنگی نوشته شده۔

هرزشان مرزشان بمعنی بقعه و مکان شان از فرهنگ مثنوی۔

هرمان بفتحتین بنائیست در ملک مصر و آن دو گنبدست سنگین بغایت قدیم که حکما قبل از طوفان تعمیر کرده اند و بعضی گویند که ادریس علیه السلام ساخته اند و آن از طوفان خراب نشده حضرت علی کرم الله وجهه از صورت طلسمش که کرگسی ست پنجها بهر را در پنجه گرفته تاریخ بنایش معلوم نموده بنی الهرمان النسر فی السرطان ازین ظاهر میشود که تعمیر بنایش دو هزار سال پیشتر از آدم از جن بنا شده است چه حالا نسر در جدی ست و نسر در دو هزار سال یک برج طے میکند۔

هرسه دکن کنایه از بیجاپور و حیدرآباد و دولت آباد۔

هرو بالفتح و در آخر واو زدن بهراوه و هراوه بکسر اول چوب دستی کُنده را گویند از شرح نصاب و صراح۔

هراسه بکسر اول صورتیکه باغبان در باغ و فالیز برای محفوظ ماندن از طیور سازند از مصطلحات۔

هرزه بالفتح بیهوده از مدار و بهار عجم۔

هرآئینه بفتح اول و سکون ثانی و الف ممدوده بمعنی ناچار و بفتح راء چنانکه بمعنی گمان برند خطاست از جهانگیری و مؤید و برهان۔

هراه بکسر هرات۔

هرمسیه بکسر اول و سوم و چهارم که سین مهمله است و تشدید تحتانی منسوب بهرمس که نام ادریس علیه السلام ست و نام حکیم۔

هره بکسر و تشدید گربه ماده از شرح نصاب۔

هردله بفتح اول و سکون ثانی و فتح دال نوعی از رفتار که آنرا یوبه نیز گویند از لطائف۔

هرلیسه بسین مهمله نوعی از آش ست که از گندم کوفته و گوشت و روغن و نمک و مصالح راست کنند از آئین اکبری۔

هری بکسرتین نام شهریست در خراسان مشهور به هرات از برهان و بعضی نوشته که هرے بکسرتین بمعنی فرو ریختن گنج ست چون آن شهر را بسبب فرو ریختن گنج تعمیر کرده اند لهذا باین اسم مسمی شد۔

هرای بفتح و تشدید رای مهمله هلیله و گلولهای زر و نقره مشابه بهلیله که در ساخت زین اسپ و یراق بکار برند و بالضم بمعنی ترس و خوف و در رخشیدن و آواز مهیب و باین معنی بفتح اول درست ست و بالکسر بمعنی فرو ریختن از برهان و در بعضی شرح مجازا بمعنی زین مرصع نیز نوشته و بمعنی گلوله که در جرس و زنگله میباشد۔

هردویکی یای آخر معروف فنی ست در کشتی که یکدست از بالای دوش حریف گذرانیده و بر پشت کمرش رسانیده و دست

ددم ورمیان ہر دو رانش آورده ہر دو دست خود را باہم منضم ساختہ بزور بر زمین زدنست از مصطلحات وشرح گل کشتی۔

ہرزه درای بکسر وفتح دال مہلہ بیہوده گو چہ درائیدن بمعنی آواز کردنست وجرس را بہمین جہت درا گویند از خیابان۔

ہرزه لای بیہوده گو چرا کہ لائیدن بمعنی گفتن ست۔

ہروی بفتحتین منسوب بسوی ہرات کہ شہریست بخراسان وہروی بفتحتین نام قسمی از ہفت اقسام فارسی وظاہراً این نیز منسوب بہرات است تا لفظ خراسان از لب الالباب وباقی از جای دیگر۔

فصل ہا مع زای معجمہ

ہزار آواز کنایہ از بلبل۔

ہزار جریب نام مقام کہ مسکن شیعیان ست در ایران از مصطلحات۔

ہزت بالفتح وتشدید زای معجمہ مفتوحہ عیش وطرب۔

ہزیمت بالفتح شکست از منتخب۔

ہزج بفتحتین وجیم در لغت آواز با ترنم خوش آینده است ونام بحری از بحور شعر چون سرود ہای عرب اکثر باین وزن ست لہذا این بحر بدین اسم مسمی گردید ووزنش ہشت بار مفاعیلن ست بلحاظ زحافات اصناف این بسیارست۔

ہزار میخ نوعی از لباس فقرا کہ بر شتہای گنده جا بجا دوزند۔

ہزد بفتحتین جانور آبی کہ آنرا بہندی ود گویند بواو مجہول وبترکی قندز از جہانگیری۔

ہزار بلبل ونام بازی چہارم نرد از برہان وکشف وبہار عجم ودر رشیدی نوشتہ کہ ہزار نوعی از بلبل ست۔

ہزبر بکسر اول وفتح ثانی کہ زای عربیست شیر درنده از کشف ومنتخب ومدار وصراح وبضم اول وزای فارسی چنانکہ بعض مردم گویند غلط است۔

ہزاہز بالفتح ہر دو ہا جنبش وگرسنگی کہ از ترس خصم در لشکر افتد۔

ہزاع بکسر اول وعین مہملہ مرد ضعیف بدل از قاموس وصراح۔

ہزال بضم اول لاغری از کشف ومنتخب وصراح۔

ہزل بفتح اول وسکون ثانی سخن بیہوده ومسخرگی ولاغ کردن از منتخب وصراح۔

ہژده ہزار عالم صاحب بصائر آورده است کہ در ہر ربعی از ارباع عالم از شرقی وغربی وجنوبی وشمالی چہار ہزار وپانصد عالم ست کہ مجموع ہژده ہزار باشد ودر خلاصۃ المناقب از سید علی ہمدانی مذکورست کہ عالم سیصد وشصت ہزار باشد وبعضی گویند ہفتاد ہزار وبعضی ہژده عالم گویند چنانچہ عقلیہ ونوریہ وروحیہ ونفسیہ وطبعیہ وجسمیہ وعنصریہ ومثالیہ وخیالیہ وبرزخیہ وحشریہ وجنانیہ وجہنمیہ واعرافیہ وردیہ وصوریہ وجمالیہ وکمالیہ مجموع این عوالم در دو عالم ظاہر وباطن کہ غیب وشہادت ست مندرج ست از لطائف وبعضی چنین نوشتہ کہ عالم عقول وعالم ارواح وعالم افلاک کہ نہ است وعالم عناصر کہ چہارست وعالم موالید کہ سہ باشد مجموع ہژده میشود۔

ہزار داستان بلبل از برہان۔

ہزمان بالفتح مخفف ہر زمان از جہانگیری۔

ہزه بالفتح وتخفیف وتشدید جنبانیدن وبالکسر جنبش سواران وغوغای نشاط از لطائف۔

ہزار پایہ کرمی ست معروف کہ در ہندی کنسلائی گویند۔

ہزینہ بروزن ومعنی خزینہ وبمعنی خرج ونفقہ عیال وبمعنی ہیمشہ از برہان ورشیدی۔

ہزار خانہ شکنبہ گوسپندان کہ آنرا چار خانہ نیز گویند۔

ہزاری نزد کشتی گیران کسیکہ ہر روز ہزار تختہ شلنگ نماید۔

فصل ہا مع شین معجمہ

ہشت بہشت یکی خلد دوم دار السلام سوم دار القرار چہارم جنت عدن پنجم جنت الماوی ششم جنت النعیم ہفتم علیین ہشتم فردوس۔

ہشت بالکسر صیغہ ماضی ست از ہشتن بمعنی گذاشتن۔

هشت صفات معرفة الله و علم و شکر در همه حال و رضا بقسمت ازلی و صبر بر بلا و قلت رزق و التعظیم لامر الله و الشفقة علی خلق الله و عفت۔

هشّن بالفتح و تشدید شادان و کشاده روا از منتخب و غیره و بالضم در فارسی مخفف هوش

هشاش بالفتح و تشدید بر دو شین معجمه خندان روا از صراح۔

هشت و چهار چشم فلک کنایه از دوازده برج فلک۔

هشتن بالکسر گذاشتن و رها کردن از برهان۔

فصل ہا مع ضاد معجمه

هضم بالفتح و ضاد معجمه شکستن چیزی و شکستن طعام در معده از لطائف و صراح

هضبه بالفتح و بای موحده زمین بلند و پشته از صراح و نصاب۔

فصل ہا مع طای مهمله

هطلان بالفتح باران ضعیف که چند روز متواتر بارد از صراح و منتخب و غیره

فصل ہا مع فا

هفت دریا اول دریای اخضر که عرض آن پانصد فرسنگ باشد و جزائر آباد بسیار دارد یکی از جزائر آن سراندیپ ست بر جانب مشرقی آن چین و بغربی آن یمن و شمالی هند و بجنوبی دریای محیط و طول این بحر هزار فرسنگ دوم دریای عمان بجانب شرقی آن فارس و غربی آن قصبهٔ عمان و بهمین سبب آنرا بحر عمان گویند و بشمالی آن عراق عرب و خوزستان و جنوبی بحر هند و طول این دریا یکصد و هفتاد فرسنگ سوم دریای قلزم چه قلزم شهریست کوچک برکناره دریا که دریا را بآن نام خوانند و آنرا بحر احمر نیز گویند و طولش برابر ربع مسکون و عرضش چهارصد و شصت فرسنگ چهارم دریای بربر آن بحریست از بحر هند و جزیرهٔ قنبلو از بلاد فرنگ درین بحرست که در عهد خلفای عباسیه مسلمانان فتح کردند و طول این بحر یکهزار و سه فرسنگ و عرضش متفاوت در بعضی محل دو سه فرسنگ نهایت پهنایش دوصد و شصت فرسنگ پنجم دریای اوقیانوس که بلاد اقصای ملک مغرب بساحل این بحر منتهی میشود و جزائر خالدات درین بحرست و ابتدای این از خط استوا بجانب مغرب و چون این بحر بر شمالی و غربی روسیه و فرنگ ست بحر ظلمات نیز خوانند و دران جا آفتاب کمتر رسد بوقت نصف النهار مثل صبح صادق روشنی بود و باقی همه وقت شب طول این بحر یکهزار و سه صد و سی و شش فرسنگ ششم دریای قسطنطنیه که آنرا بحر الروم نیز گویند طولش از بحر زقان که شعبهٔ بحر محیط است تا اقلیم سکندریه یکهزار و دو صد فرسنگ و عرضش از اسکندریه تا دیار فرنگ دو صد و شش فرسنگ هفتم دریای اسود که آنرا بحر ازاق نیز گویند چه ازاق موضعیست بر ساحلش بر جانب شرقی آن طاپان ست و آن حد ملک چنگیز خان ست که بدشت خفچاق مشهورست و طول این دریا یکهزار و سه صد میل و از کعب الاحبار رضی الله عنه روایت ست که حق تعالی هفت بحر بدین تفصیل آفریده اول بحر محیط که آنرا نیطش نام باشد دوم بحر قیس سوم بحر اصم چهارم بحر مظلم پنجم بحر ماس ششم بحر ساکن هفتم بحر باکی ازین بحرها هر یکی بر دیگری محیط است کما قال الله تعالی وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ از تذکرهٔ مرآة الخیال مرقوم شده و در برهان نوشته که هفت دریا اینست اول دریای چین دوم دریای مغرب سوم دریای روم چهارم بحر بنطش پنجم بحر طبرستان ششم بحر جرجان هفتم بحر خوارزم۔

هفت قرا بضم قاف و تشدید را اول نافع دوم ابوعمرو سوم ابن عامر چهارم عاصم پنجم حمزه ششم کسائی هفتم عبدالله بن کثیر۔

هفتت بالضم دمی از شربت آب که بترکی قرت و بعربی جرعه نامند از برهان

هفت هشت کنایه از گفتار خصومت انگیز از مصطلحات۔

هفوت بالفتح لغزش و خطا کردن و مجازاً بمعنی بیهوده گوئی از منتخب و صراح

هفت قرارت قرارت اول از نافع
نیست قرارت دوم از عبدالله بن کثیر مکی
قرارت سوم از ابوعمرو بصری قرارت چهارم
از ابن عامر شامی قرارت پنجم از عاصم کوفی
قرارت ششم از حمزه کوفی قرارت هفتم از
علی کوفی ملقب به کسائی ۔

هفتاد و دو ملت باید دانست که
همگی ملتها هفتاد و سه اند یکی ازان سنت
وجماعت و هفتاد و دو سوای آن بدانکه
دراصل شش گروه اند رافضیه خارجیه جبریه
قدریه جهمیه مرجیه و هر گروهی از ینها دوازده
فرقه دارد **بیان فرقهاے رافضیه**
اینست علویه که حضرت علی کرم الله
وجهه را نبی گویند ابدیه علی را شریک دانند شیعیه
گویند هر که حضرت علی را از جمیع صحابه دوست
ترندارد کافرست اسحاقیه گویند که نبوت
ختم نشده است زیدیه گویند در امامت
نماز بجز اولاد علی دیگری را نشاید عباسیه بجز
عباس بن عبدالمطلب کسی را امام ندانند
امامیه زمین را از امام خالی ندانند و
نماز نگذارند مگر پس بنی هاشم ناریسیه گویند که
هر که خود را بر دیگری فاضل داند کافرست
تناسخیه گویند چون جان از قالب بر
آید روا است که در کالبد دیگری در آید لاعنیه
طلحه و زبیر و عائشه را لعنت کنند راجعیه گویند که علی
بار دیگر بدنیا خواهد آمد حالا در ابر است متربصیه
گویند که بجنگ پیش آمدن با پادشاه ـ
مسلمان روا است **بیان فرقهای**
خارجیه ازرقیه گویند کسی در خواب
نکوئی نه بیند زیرا که وحی منقطع شده است
ریاضیه گویند که ایمان قول صالح و عمل صالح
و نیت و سنت است ثعلبیه گویند که کارها
حاصل شده اند بخواب حق تعالی نه بقدرت
و خواهش او خازمیه گویند که فرضیت و
ایمان شناخته نشده است خلفیه گویند که
گریختن از مقابله کفار که دو چند باشند
کفرست کوزیه گویند که بدن بدون بسیار
مالش پاک نمیشود کنزیه گویند که دادن
زکوة فرض نیست معتزله گویند که شر بتقدیر
الٰهی نیست و نماز بامامت فاسق روا نیست
و ایمان از کسب بنده است و قرآن مخلوق
ست و مردگان را از دعا و صدقه نفع نمیرسد
و معراج بیش از بیت المقدس نیست
و کتاب و حساب و میزان هیچ نیست و فرشتگان
از مومنین افضل اند و رویت حق در
قیامت نخواهد شد و کرامت اولیا هیچ
نیست و اهل جنت را خفتن و مردن ست
و مقتول بموت خود نمی میرد و علامات قیامت
مثل دجال وغیره هیچ نیست میمونیه گویند
که ایمان بالغیب باطل ست محکمیه گویند
حق تعالی را بر خلق حکم نیست سراجیه گویند
که احوال پیشینیان نه حجت ست و انکار
کردن بران واجب اخنسیه گویند نمیرسد
جزای عمل و اجر آن به بنده **بیان**
فرقهای جبریه مضطریه گویند که خیر و
شر همه از خداست و نیست بنده را
دران هر دو اختیار افعالیه گویند که
بنده فعل ست ولیکن بدون قدرت و
اختیار معیه گویند برای بنده فعل و قدرت
ست بغیر طاقت دادن حق تعالی تارکیه
گویند که بعد از ایمان چیز دیگر فرض نیست
بختیه گویند هر که هست نصیب خود میخورد پس
چیزی دادن کسی را ضرر نیست سمنیه گویند
که خیر آن خیرست که نفس بدان تسلی یابد
کسانیه گویند ثواب و عذاب زیاده نمیشود
به عمل حبیبیه گویند که دوست هرگز عذاب
نکند دوست خود را خوفیه گویند که دوست
را فکریه گویند که فکر در معرفت حق از عبادت
بهترست حسبیه هرگز نترساند دوست گویند که در عالم
قسمت نیست حجیه گویند که چون کارها بتقدیر خداست
بر بنده هیچ حجت نیست که بدان گرفتار
شود ۔ **بیان فرقهای قدریه**
که میگویند بنده مختار فعل خود ست
در تمام امور بمدد حق تعالی محتاج نیست
احدیه گویند که ما را بفرض اقرارست و بر
سنت انکار ثنویه گویند که نیکی از یزدان
ست و بدی از اهرمن کیسانیه گویند که
افعال ما مخلوق ست یا نه شیطانیه گویند
که شیطان را وجود نیست شریکیه گویند
که ایمان غیر مخلوق ست گاه باشد و گاه
نباشد و همیه گویند که فعلهای ما را امکانات

نیست رویدیه گویند که دنیا فانی نیست ناکثیه گویند که خروج بر امام جائز است متبریه گویند که توبهٔ گنهگار قبول نیست قاسطیه گویند که کسب علم و مال و حکمت و ریاضت فرض ست نظامیه گویند حق تعالی را شئی گفتن روا است متولفیه گویند که ندانیم شر مقدر ست یا نه

بیان فرقهای جهمیه که مشتق اند بر اینکه ایمان بالقلب ست نه زبان و منکر عذاب قبر و سوال منکر و نکیر و حوض کوثر و ملک الموت و کلام حق بموسی علیه السلام اند و اختلاف دارند در میان خود معطلیه گویند که اسمای حق تعالی و صفات او مخلوق اند متربصیه گویند علم و قدرت و مشیت مخلوق اند و خلق غیر مخلوق ست مترافیه گویند حق تعالی در مکان ست واردیه گویند هر که در دوزخ رود باز بیرون نخواهد آمد و مومن در دوزخ نخواهد رفت حرقیه گویند که اهل دوزخ چنان سوزند که از ایشان یک اثر در دوزخ نماند مخلوقیه گویند که قرآن مجید و توریت و انجیل و زبور مخلوق اند عبریه گویند که محمد رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم مردی بود عاقل و حکیم نه رسول الله فانیه گویند که جنت و دوزخ هر دو فنا خواهند شد زنادقیه گویند که بود معراج بروح نه بتن و حق تعالی مرئیست در دنیا و عالم را قدیم گویند و قیامت را منکر اند لفظیه گویند قرآن کلام قاری ست کلام الهی مگر نی قرآن کلام الهی ست قبریه منکر عذاب قبر اند واقفیه گویند که در مخلوقیت قرآن ما توقف ست

بیان فرقهای مرجیه که بر این مشتق اند که پیغمبران برای نظام کار عالم خوف و رجا مینمایند و گرنه حق تعالی بی نیاز ست از عذاب کردن بر بندگان تارکیه گویند که هیچ چیز دیگر بعد ایمان فرض نیست شائیه گویند هر که گفت لا اله الا الله بکند هر چه خواهد هیچ عذاب نیست راجیه گویند بنده بطاعت مقبول و بمعصیت عاصی نمیگردد شاکیه شک دارند در ایمان خود گویند که روح ایمان ست بهیشیه گویند که ایمان علم ست هر که نداند جمیع اوامر و نواهی پس آن کافر ست عملیه گویند که ایمان عمل ست منقوصیه گویند ایمان گاهی زیاده میشود و گاهی کم مستثنیه گویند ما مومنان هستیم ان شاء الله تعالی اثریه گویند قیاس باطل ست صلاحیت دلیل ندارد بدعیه گویند اطاعت امیر واجب ست اگر چه امر کند بمعصیت مشبهیه گویند حق تعالی آدم را بر صورت خود آفریده است حشویه گویند واجب و سنت و مستحب همه واحد اند و ابو القاسم رازی هفت فرقهٔ دیگر هم از ایشان بر آورده کرامیه و دهریه و حالیه باطنیه و ناجیه و براهمیه و اشعریه و اسامی بعضی از ایشان سوفسطائیه و فلاسفه و ثمنیه و مجوسیه هم یافته شده۔

هفت دوزخ گویند که دوزخ یکی ست مگر طبقات هفت دارد و اسامی هفت طبقات که هر یکی دوزخ مشهور ست نیست بلا قید ترتیب یکی سقر دوم سعیر سوم لظی چهارم حطمه پنجم جحیم ششم جهنم هفتم هاویه صاحب لطائف معنوی نوشته که هاویه از همه اسفل ست

هفتاد و دو شاخ عبارت از هفتاد و دو ملت یا هفتاد و دو درجه که در وجود آدمی باشد از کتابی نوشته شد۔

هفت اختر عبارت از هفت ستارهٔ سیاره اول قمر که بفارسی ماه گویند و بهندی سوم نامند و جایش بفلک اول دوم عطارد که بفارسی تیر گویند و بهندی بدهه نامند و جایش بفلک دوم سوم زهره که بفارسی ناهید و بهندی سکر نامند جای آن فلک سوم چهارم شمس که بفارسی خورشید و بهندی آیت نامند و جای او بفلک چهارم پنجم مریخ که بفارسی بهرام گویند و بهندی منگل نامند و جای او بفلک پنجم ششم مشتری که بفارسی برجیس گویند بهندی برهسپت نامند جای او بفلک ششم هفتم زحل که بفارسی کیوان گویند و بهندی سنیچر نامند جای او بفلک هفتم۔

هفت کشور عبارت از هفت ملک که محل سلطنت کلان هستند ظاهرا آن چین و ترکستان و هند و توران و ایران و روم و شام و بعضی بجای ترکستان فرنگ را شمار کنند بهتر آنست که هفت کشور

مراد از هفت اقلیم باشد که حکما هفت حصه ربع مسکون را قرار داده اند۔

هفت پیر مراد از هفت قاری که اسمای شان اینست اوّل نافع مدنی دوم عبد الله بن کثیر مکی سوم ابو عمرو بصری چهارم ابن عامر شامی پنجم عاصم کوفی ششم حمزه کوفی هفتم علی کوفی ملقب به کسائی۔

هفت گیسودار از جمله چهل و هشت صور فلکی هفت صورت را گیسودار گویند و آن حوا ذات الکرسی حامل راس الغول و ممسک الاعنه و مرأة مسلسله و جبار که آنرا جوزا نیز گویند و سنبله باشد۔

هفتخوان اسفندیار بیانش بعد هفتخوان رستم مذکور خواهد شد۔

هفت جوش هفت فلزات بهم آمیخته که آنرا ازدهات گویند و آن بغایت محکم باشد و آن هفت فلز اینست یکی زر دوم نقره سوم مس چهارم جست پنجم آهن ششم اسرب هفتم ارزیز پوشیده نماند که فلزات همه نه اند هفت مذکور شد هشتم رومی نهم سیماب روی که از کان بر می آید بغایت کمیاب ست و آنچه درین دیار متعارف ست روی جعلی ست مرکب از مس و ارزیز و برنج که بهندی پیتل نامند نیز مرکب ست از مس و جست و سیماب لیاقتی ندارد که یکی از فلزات آمیخته شده ظرفی یا مثل آن ساخته شود تا انتظام آمیخته از بهار عجم و باقی از برهان و جای دیگر

هفت خط خطوط سبعه که در جام جمشید بود بدین ترتیب اوّل خط جور که بفتح جیم و رای مهمله است و این خط بر کناره جام بود و بالای همه خطوط دوم خط بغداد که زیر خط جور ست سوم خط بصره چهارم خط ازرق و این خط را خط سبز خط سیاه و خط شب نیز گویند پنجم خط درشکر و این را خط اشک و خط خطیره نیز گویند ششم خط کاسه گر هفتم خط فرودینه و این خط را خط مزد و رهم خوانند از بهار عجم و برهان و رشیدی۔

هفت سبع سبع بروزن ربع مراد از هفت حصه قرآن مجید که آنرا هفت منزل گویند بجهت آنکه قاریان سلف در یک هفته ختم قرآن مجید مقرر نموده اند چنانکه تعیین سورتها بحروف فمی بشوق کرده اند و تفصیلش اینست اوّل روز از سوره فاتحه شروع کنند دوم روز از سوره مائده سوم روز از سوره یونس چهارم روز از سوره بنی اسرائیل پنجم روز از سوره شعرا ششم روز از سوره والصافات هفتم روز از سوره قاف و نزد بعضے بلحاظ معنی کلام الله هفت قسم ست اوّل وعده دوم وعید سوم وعظ چهارم قصص پنجم امر ششم نهی هفتم ادعیه از شرح ثقات۔

هفت اورنگ هفت ستاره بنات النعش۔

هفت رنگ سیاه و سفید و سرخ و سبز و زرد و کبود و عباسی که آنرا گل گز و قرمزی گویند۔

هفت هیکل هفت دعاست که در هر روز هفته یک دعا ازو خوانند که موجب امن و سلامت باشد۔

هفت امام امام اعظم ابو حنیفه امام شافعی امام مالک امام احمد بن حنبل امام ابو یوسف امام محمد امام زفر۔

هفت لای چشم هفت پرده چشم چه لفظ لا بفارسی بمعنی تو است۔

هفت پرده چشم یعنی هفت طبقه چشم و آن هفت طبقه اینست اوّل طبقه ملتحمه که از همه بیرون ست و مماس هواست دوم طبقه قرنیه سوم عنبیه و لون آن مختلف باشد در اشخاص چهارم عنکبوتیه پنجم شبکیه ششم مشیمیه هفتم صلبیه و مابین عنبیه و عنکبوتیه رطوبتی ست که بیضی نام دارد و مابین عنکبوتیه و شبکیه در رطوبت اندکی جلیدی و دیگری زجاجی از کتب طبیه قوم شد و از بهار عجم نیز۔

هفت قلم کنایه از هفت خط معروف و آن هفت اینست اوّل ثلث دوم محقق سوم توقیع چهارم ریحان پنجم رقاع ششم نسخ هفتم تعلیق از بهار عجم و برهان۔

هفت اندام که ظاهر اوّل سر دوم سینه سوم پشت چهارم و پنجم هر دو

دست ششم و ہفتم ہر دو پا بحسب باطن دماغ و دل و جگر و سپرز و شش و زہرہ و مثانہ و بعضی بجای معدہ گردہ نوشتہ اند از لطائف و موافق تفسیر حسینی چشم و گوش و زبان و بطن و فرج و دست و پا و نام رگی ست و آنرا ہمین سبب ہفت اندام گویند کہ بفصد آن خون سر و سینہ و پشت و دست و پا خارج شود

ہفت اقلیم آنچہ از مفرح القلوب و شرح چغمنی و شرح تذکرۂ محقق طوسی و طرۃ الخیال و تقویم البلدان و دیگر کتب بثبوت پیوستہ اینست کہ زمین کروی شکل ست بصورت گوی و دو ربع جنوبی و یک ربع شمالی آن در آب غرق ست و یک ربع شمالی مکشوف و این را ربع مسکون گویند ہفت اقلیم و جز آن خرابہا و جبال در ہمین محصور ست حکما ارض ربع مسکون را از خط استوا تا نود درجہ تخمینہ کردہ اند و از انجملہ سی درجہ از سمت قطب شمالی خارج نمودہ عرض اقالیم سبعہ را در شصت درجہ یافتہ اند و عدم قابلیت آبادی سی درجۂ مذکورہ بنا بر غلبۂ برودت ست کہ بسبب بعد آفتاب در انجاست ہفت اقلیم مانند ہفت بساط مطول از مشرق تا مغرب در ربع مسکون واقع ست برابر یک دیگر و خط استوا از جنوب عرض چین شروع شدہ بر کنگ و ژکہ از زمین چین ست و بستقر شیاطین مشہور برآمدہ و بر جزیرۂ جکوٹ گذشتہ بعد از ان بجزائر ارض ذہب و بر جنوب سراندیپ و جزائر زنگ میرسد و بر شمال جبال قمر گذشتہ و بر جنوب بیابان مغرب در آمدہ بجر اوقیانوس منتہی شود اقلیم اول اماکن کہ در وست اینست جزیرۂ وقواق کہ آن در سرحد مشرق و بعضی بلاد چین مثل زیتون و خانقوہ و خانجو و خنسا و سیلی و جزیرۂ سراندیپ و دیگر جزائر ہند و یمن و مخابندر و ثغرہ و سبا و حضرموت و عدن و مرسات و شجرہ و ظفار و قلہات و زبید و شرجہ و حلی و جبلہ و صعدہ و مارب و ذمار و جرش و شرین این ہر ہشت از یمن ست و ارم کہ بشداد منسوب ست و بلاد زنگبار و معدن الذہب و بلاد النوبہ و قصبۂ عمان و حبشہ و بربرہ و مکرو رود نقلہ و بلد سواحل و بلد شیلا و سقالہ و سلجماسہ و جابلسا و خانہ و بریسیاہ و رغادہ این ہر سہ نیز از سودان و زنج ست و جزیرۂ کرک و بعضی بلاد حجاز طول این اقلیم سہ ہزار و بست و دو فرسنگ ست و عرض یکصد و چہل و ہفت فرسنگ و درین اقلیم بست کوہ و سی نہر و مردم این اقلیم سیاہ رنگ باشند طول نہار درین اقلیم دوازدہ ساعت و ربع و میانۂ آن سیزدہ ساعت و نصف

اقلیم دوم اماکن کہ درین اقلیم ست اینست توابع عمان و توابع یمن و یمامہ و توابع حجاز ست و تہامہ و مکۂ مبارکہ در ابتدای اقلیم دوم ست و مدینۂ منورہ قریب وسط دوم و طائف و ہجرہ و قید و قطیف و خیبر و توابع حبش و قیروان و بعضی بلاد افریقیہ و بلاد صعید و مصر مثل قفط و قوص و اخمیم و عیذاب و سیوط و سنجا و طوان و اقصر و ارمنت و بعضی بلاد ملک مغرب مثل درعہ و سوس و رودنت و سیلا و ولایت بحرین و جدہ و سقوطرہ و اکثر بلاد ہند مثل منصورہ و دولت آباد کہ سابق دیوگیر نام داشت و احمد نگر و پٹن و چیلپو بندر و ولایت تلنگانہ و گلکنڈہ یعنی حیدر آباد کہ تختگاہ تلنگانہ است و بیدر و محمد آباد و گجرات و برہان پور کہ سرحد خاندیس ست و کھنبایت و سورت و سومنات ٹھہ و ناگور و صوبۂ برار و اجمیر شریف و بنارس و شریف آباد و سالگام و سلیم آباد و کور و ستارہ گانو نسری ہت و جفت آباد و کور گات و ارکیہ آباد و جہانگیر آباد و اکبر نگر مسمی براج محل و اڑیسہ ولایتی ست میان حیدر آباد و بنگالہ و بہار و کوچ از توابع بنگالہ و گور گان صاحب شرح چغمنی فارسی و طرات الخیال دہلی را ازین اقلیم شمردہ اند و صاحب مفرح القلوب کہ از متاخرین و باشندۂ دہلی ست دہلی را از اقلیم سوم نوشتہ طول این اقلیم دو ہزار و ہشت صد و سی فرسنگ ست و عرض یکصد و سی و نہ فرسنگ و درین اقلیم بست و ہفت کوہ و ہمین قدر انہار و رنگ مردم میان سواد و سمرت یعنی گندم گون مائل بسیاہی و درین اقلیم غایت طول نہار سیزدہ ساعت و نصف و ربع

باشد اقلیم سوم اماکن که درین اقلیم باشند انیست
بیت المقدس و شام و فلسطین ولایتی ست
و سوس و بعضی بلاد افریقیه و توابع قیروان و
طرابلس مغرب و بعضی بلاد ملک مغرب مثل اسفی که
در منتهای ملک مغرب ست و اطه و فارس و قسطنطنیه
و سطیف و افریقیه کشوریست از ملک مغرب
بجانب مشرق سبیله داخل افریقیه در ابتدای
ملک مغرب و سوسه از افریقیه و طرابلس از افریقیه
در شرقی قیروان و دمشق شهریست در شام و
بعلبک قریب دمشق و یافا و رمله و قیساریه و شوبک
و کرک و این هشت شهر نیز از شام ست و از بلاد
عراق عرب مثل حله و نهران و از بلاد کرمان
هرموز یزد و سیر و زرنده و بسرجان و مدین و
دمیاط و طبریه و مداین و حلوان و نهروان
و افسلنجه و فسطاط و قاهره و اسکندریه و
مصر و بهران و عین الشمس و فراه و فیوم و بلبیس
و انفصا و اشمونین و منیه ابن خصیب و
میف و قلزم شهریست بر کناره بحر یمن و شبت
و داره میشو و بدان دریا و تنیس و این دوازده
از نواحی مصر ست و ارجان از بلاد فارس و
شیراز و بغداد و کوفه و نجف شهریست دو فرسنگ
از کوفه و تبوک و اهواز و بصره و واسط و بزدعا
فوه و صطهر و بیضا و کارون و عسکره و قادسیه
نور و میه عراق عرب و بابل و اصفهان و فیروزآباد
و شستر و کرمان و سجستان و کیچ و بست و رخج
و خواش و خوزستان و دورق و بیهق و غزنین
و کابل و میمند و قندهار و سنده و دیال پور و
ملتان و کچه و مکران و ولایت افغانان
و زابلستان و سیستان و پشاور و لاهور و
نگرکوت و سرهند و هانسی و حصار و تهانیسر
و پانی پت و دهلی و شاه جهان آباد و رامپور
مسمی بمصطفی آباد و آگره معروف به اکبرآباد
و لکهنؤ و اوده و بلگرام و کالپی و متهرا و کشمیر
و شمال ترکستان معظم و بلاد چین و طول
این اقلیم دو هزار و دو صد و چهل و چهار فرسنگ
و عرض یکصد و شانزده فرسنگ و درین اقلیم
سی و سه کوه و بست و دو نهر و رنگ مردم این
اقلیم اسمر ست یعنی گندم گون غایت طول
نهار درین اقلیم چهارده ساعت و نصف
اقلیم چهارم اماکن که درو باشند این ست
طنجه در منتهای مغرب و افرنجه و جزیرهٔ تار
و دوس و قبرس و غرناطه و مالقه در جنوب
اندلس و انطاکیه و طرسوس و طرابلس شام
و حلب و حمص و حماه و مرعش و تلمسان و آمد
و نصیبین و تدمر و موصل و ارمیه و سرمن رای
و دیلم و الموت و تفرش و قم و قومس و کاشان
و سمنان و استرآباد و جرفا و قاین و قرخان
و اسفراین و جرجان و طوس و نیشاپور و
جرین و جنوشان و ترشیز و خبایاو قهستان
ولایتیست که ملبس بر جند از مضافات
اوست و توران و زوزن و سرخس و فاریاب
و بسطام و ناطل و قصر شیرین و دینور و
طالقان و نسا و لوقان و قاین و ختلان
و وخش و شومان از بلاد ترک و خراسان ولایتی
ست وسیع و مرو شاه جان و مرورود و هنه
و دشت خاوران و غور و بلخ و میمنه و اندخو
و ترمذ و بدخشان و غرجستان و گردستان
و بادغیس و توابع فارس و دامغان و شیراز
و قومس و اصفهان و عراق و مشهد و طهران
و دماوند و طبرستان و آمل و استمدار و ساوه
و گیلان و قزوین و ابهر و زنجان و دهرز
و طارم و اردستان ولایتیست متضمن پنجاه
ده و خواف و جام و تربت و سبزوار و توابع
هرات و سلطان و زوزاره و سلطانیه و ری
و همدان و نهاوند و آذربیجان و تبریز و
از بعضی دیار بکر و روم و اردبیل و مراغه
و اردباد و خلخال و تبت و بعضی بلاد ختا
و ختن و بلاد شمال و چین طول این اقلیم
دو هزار و دو صد و شصت و شش فرسنگ و
عرض نود و نه فرسنگ و درین اقلیم بست
و پنج کوه و بست و دو نهر و رنگ مردم
درمیان گندم گونی و سفیدی غایت
طول نهار درین اقلیم چهارده ساعت
باشد و نصف و ربع اقلیم پنجم اماکن که درو
باشند اینست هیکل الزهره و اندلس و
بعضی بلاد روم مثل عموریه و قونیه و اقسرائی
و قیصریه و سواس و ملطیه و توقات و ارزل
و شروان و سرپره و برذع و جرجانیه و زمخشر
و بخارا نزد بعضی از پنجم و نزد بعضی از
چهارم و ایلاق و قسطنطنیه یعنی استنبول که
تختگاه روم ست و یونان و علیان و ارث

وبعضی بلادواندلس مثل اشبونہ کہ درغرب اندلس ست ومدینۂ ولید وطلیطلہ ومرسیہ وشاطبہ وطرطوسہ ولاردہ وطرگونہ واین ہشت شہراز اندلس ست وبرشلونہ درآخراقلیم پنجم خارج از اندلس ست وداخل فرنگ وشماخی وقیا وشاش وطنفلہ وقلیح واران وسجستان وارمینیہ وگرجستان وبیلقان وگنجہ وخوارزم وشمالی بلادوخراسان ماوراءالنہر ولایتی ست شرقیش فرغانہ غربیش خوارزم وشمالیش تاشکند جنوبیش بلخ وسمرقند از معظم بلاد توران وکش ونسف یعنی نخشب واوس وفغلیش ومرغشیان واندجان واسفرہ وخجند وحدود طراز وحدود کاشغر ووسط بلاد ترکستان طول این اقلیم یک ہزار وہفتصد وہشتاد وہفت فرسنگ وعرضش ہشتاد وچہار فرسنگ درین اقلیم سی کوہ وپانزدہ نہر ولون مردم سفید بغایت طول نہار درین اقلیم پانزدہ ونصف ساعت اقلیم ششم اماکن کہ درو باشند اینست مقالیہ وسبلونہ ورا واثل ششم درشرق اندلس اربونہ درشرق اندلس متصل بہ بلاد فرنگ وبرداں وبعضی بلاد ترکستان مثل جند وفاراب و

توابع بلاد روم وروسیہ وافرنجہ وسقسین وباب لالوب وختلان وسلیبوین وبلاد روس مثل آس والان ومردقان وطرابس وخرز وبلاد فرنگ اسبیجاب وفرغار وجرس ومعظم بلاد ترکستان مثل الماخ وبشین تانع وقراقرم واکثر مردمان ایشان صحرائی اند وفاراب طراز وختن وچگل وتاتار وخوز کیماک طول این اقلیم یک ہزار وپانصد ویازدہ فرسخ وعرض ہفتاد ویک فرسخ ودرین اقلیم دہ کوہ وچہل نہر ومردم این اقلیم سرخ رنگ وطول نہار پانزدہ ساعت ونیم ربع اقلیم ہفتم اماکن کہ درین اقلیم اندا ینست جابلقا وبلاد صقالیہ وصقلاب توابع روس وتوابع فرنگ وہرقلہ وبلغار ودرجنوب این اقلیم بلاد ترکستان مثل قلخ وترغان وکتال ودیگر ترکان صحرانشین ودرمابین شمال وشرق این اقلیم دیار یاجوج وماجوج آنطرف سد سکند رودرین اقلیم عمارت کمتر وبلغار شہریست درین اقلیم کہ دراوائل فصل گرما شفق درانجا غائب نمیشود کہ سفیدۂ صبح ظاہر میگردد وکوتاہی روز

دربلغار بچہار ساعت وشب بربست ساعت وباز برعکس میشود وطول این اقلیم یک ہزار ویک صد وسہ فرسخ وعرض شصت ویک فرسخ ودرین اقلیم دہ کوہ وچہل نہر ولون مردم این اقلیم سرخ ست مگر مائل بسفیدی وباید دانست کہ طول معمورۂ ربع مسکون از ساحل غربی بحر محیط تا ساحل شرقی آن نزد بطلیموس یک صد وہفتاد وہفت درجہ وعرض ہفتاد ونہ ونزد اکثری از جزائر خالدات کہ درمنتہای جانب غربی آبادی ربع مسکون ست تا گنگ دژ کہ درمنتہای شرقی ست طول آبادی یکصد وہشتاد درجہ است وعرض از خط استوا کہ درمنتہای جنوبی ست تا منتہای آبادی جانب شمال شصت وشش درجہ بدانکہ مقدار مسافت ہر درجہ ارضی شصت وشش ونیم میل باشد وشش صد وشصت وشش گز ودقیقۂ ارضی یک میل وچہار صد وچہل وچہار گز ومیل کروہ را گویند وکروہ چہار ہزار گز باشد۔

❖ ❖ ❖

آنکت	طول یکصد وشش درجہ وپنج دقیقہ	عرض سی وسہ درجہ وبست وچہار دقیقہ	اقلیم سوم	ملک ہند
اجمیر	طول یکصد ویازدہ درجہ وپنج دقیقہ	عرض بست وپنج درجہ وپنجاہ دقیقہ	اقلیم دوم	ملک ہند
اُجین	طول یکصد ودوازدہ درجہ وسی دقیقہ	عرض بست ودو درجہ وپنجاہ وپنج دقیقہ	اقلیم دوم	مالوہ ملک ہند
احمد آباد	طول یک وہشت درجہ	عرض بست وسہ درجہ	اقلیم دوم	ملک ہند
اسکندریہ	طول شصت ویک درجہ	عرض سی درجہ	اقلیم سوم	ملک مصر

اصطرخ	طول ہشتاد وہشت درجہ	عرض سی و دو درجہ	اقلیم سوم	ملک فارس
اصفہان	طول ہشتاد و دو درجہ و چہل دقیقہ	عرض سی وسہ درجہ و پنجاہ دقیقہ	اقلیم چہارم	ملک ایران
آگرہ یعنی اکبرآباد	طول یکصد و دوازدہ درجہ و چہل و پنج دقیقہ	عرض بست و ہفت درجہ	اقلیم سوم	ملک ہند
الہ آباد	طول یکصد و شانزدہ درجہ و پنجاہ دقیقہ۔	عرض بست و شش درجہ و پنجاہ و دو دقیقہ	اقلیم سوم	ملک ہند
امروہہ	طول یکصد و چہاردہ درجہ و چہل و پنج دقیقہ	عرض بست و ہشت درجہ و چہل دقیقہ	اقلیم سوم	ملک ہند
انطاکیہ	طول ہفتاد و یک درجہ و بست و شش دقیقہ	عرض بست و پنج درجہ و سی دقیقہ	اقلیم چہارم	ملک شام
اورنگ آباد	طول یکصد و یازدہ درجہ و سی دقیقہ	عرض نوزدہ درجہ و پنج دقیقہ	اقلیم دوم	ملک ہند
اودھ	طول یکصد و شانزدہ درجہ و پنجاہ و پنج دقیقہ	عرض بست و سہ درجہ و چہل و پنج دقیقہ	اقلیم سوم	ملک ہند
باب الابواب	طول ہشتاد و پنج درجہ	عرض چہل و سہ درجہ	اقلیم پنجم	ملک ارمینیہ
بابل	طول ہشتاد درجہ	عرض سی و دو درجہ	آخر اقلیم سوم	ملک عراق عرب
پانی پت	طول یکصد و سیزدہ درجہ و بست و دو دقیقہ	عرض بست و ہشت درجہ و پانزدہ دقیقہ	اقلیم سوم	ملک ہند
پٹنہ	طول یکصد و نوزدہ درجہ و دوازدہ دقیقہ	عرض بست و شش درجہ و چہل دقیقہ	اقلیم سوم	ملک ہند
بخارا	طول نود و ہفت درجہ	عرض سی درجہ	اقلیم چہارم	ملک توران
بدخشان	طول ہشتاد و چہار درجہ و بست و چہار دقیقہ	عرض سی و چہار درجہ و سی دقیقہ	اقلیم چہارم	ملک توران
بدایون	طول یک صد و چہاردہ درجہ	عرض بست و ہفت درجہ و بست دقیقہ	اقلیم سوم	ملک ہند
برہان پور	طول یک صد و ہشت درجہ	عرض بست و دو درجہ	اقلیم دوم	ملک دکن ہند
بسطام	طول یکصد و نہ درجہ و سی و پنج دقیقہ	عرض سی و پنج درجہ و دو دقیقہ	اقلیم چہارم	ملک ایران
بست	طول یک صد درجہ	عرض سی وسہ درجہ	اقلیم سوم	ملک ایران
بصرہ	طول ہشتاد و چہار درجہ	عرض سی درجہ	اقلیم سوم	ملک عراق عرب
بعلبک	طول ہفتاد درجہ و چہل و پنج دقیقہ	عرض سی و پنج درجہ و پانزدہ دقیقہ	اقلیم چہارم	ملک شام
بغداد	طول ہشتاد درجہ	عرض سی و ہشت درجہ	اقلیم سوم	ملک عراق عرب
بلخ	طول ہشتاد و ہفت درجہ و پنج دقیقہ	عرض سی و شش درجہ و پنج دقیقہ	اقلیم چہارم	ملک خراسان
بنارس	طول یکصد و ہفتدہ درجہ	عرض بست و شش درجہ	اقلیم دوم	ملک ہند
بھوپال	طول یکصد و یازدہ درجہ	عرض بست وسہ درجہ	اقلیم دوم	ملک ہند دکن
بیجاپور	طول یکصد و پنج درجہ و سی دقیقہ	عرض ہفتدہ درجہ و بست و دو دقیقہ	اقلیم دوم	ملک ہند دکن
بیت المقدس	طول شصت و شش درجہ	عرض سی و یک درجہ	اقلیم سوم	ملک شام
پیشاور	طول یکصد و شش درجہ و چہل دقیقہ	عرض سی و یک درجہ	اقلیم سوم	ملک ہند

تبریز	طول ہشتاد و دو درجہ	عرض سی و چہار درجہ	اقلیم چہارم	ملک ایران
تبوک	طول پنجاہ و سہ درجہ	عرض سی درجہ	اقلیم دوم	ملک عرب
تبت	طول یکصد و دہ درجہ	عرض چہل درجہ و پنج دقیقہ	اقلیم چہارم	ملک ہند
تلمسان	طول بست و چہار درجہ	عرض بست و سہ درجہ	اقلیم سوم	ملک مغرب
تھانیسر	طول یکصد و دوازدہ درجہ و سی و سہ دقیقہ	عرض بست و نہ درجہ	اقلیم سوم	ملک ہند
ٹھٹھہ	طول ہشتاد و دو درجہ و سی دقیقہ	عرض بست و پنج درجہ و سی دقیقہ	اقلیم دوم	ملک ہند
جدہ	طول ہفتاد و ہفت درجہ	عرض بست و یکدرجہ و پنج دقیقہ	اقلیم دوم	ملک عرب
جرجان	طول نود درجہ	عرض سی و ہفت درجہ	اقلیم چہارم	ملک ایران
جلال آباد	طول یکصد و پنج درجہ و چہل دقیقہ	عرض سی و چہار درجہ	اقلیم سوم	ملک ہند
جکوٹ	طول یکصد و ہفتاد درجہ و پنج دقیقہ	عرض دو درجہ	اقلیم اول	ملک جزائر ہند
جند	طول نود و ہفت درجہ و دہ دقیقہ	عرض چہل و سہ درجہ و سی دقیقہ	اقلیم پنجم	ملک ترکستان
جنوہ	طول چہل و یک درجہ و پنج دقیقہ	عرض چہل و یکدرجہ و بست و دو دقیقہ	اقلیم پنجم	ملک صنعاء
جونپور	طول یکصد و شانزدہ درجہ و شش دقیقہ	عرض بست و شش درجہ و یازدہ دقیقہ	اقلیم سوم	ملک ہند
حجر	طول ہفتاد و دو درجہ	عرض بست و سہ درجہ	اقلیم دوم	ملک عرب
حلب	طول ہفتاد و دو درجہ و سی دقیقہ	عرض سی و چہار درجہ و یازدہ دقیقہ	اقلیم چہارم	ملک شام
حلہ	طول ہفتاد و نہ درجہ	عرض سی و یکدرجہ و سی دقیقہ	اقلیم سوم	ملک عراق عرب
حمص	طول ہفتاد و پنج درجہ	عرض سی و پنج درجہ	اقلیم چہارم	ملک شام
حیدرآباد	طول یکصد و چہاردہ درجہ و پنج دقیقہ	عرض ہیجدہ درجہ و بست و دو دقیقہ	اقلیم دوم	ملک دکن
خانقو	طول یکصد و شصت درجہ و پنج دقیقہ	عرض چہاردہ درجہ و پنج دقیقہ	اقلیم اول	ملک چین
خانجو	طول یکصد و شصت و دو درجہ و پنج دقیقہ	عرض چہاردہ درجہ و پنج دقیقہ	اقلیم اول	ملک چین
ختن	طول یکصد و شش درجہ و پنج دقیقہ	عرض چہل و دو درجہ	اقلیم پنجم	ملک ترکستان
خجند	طول یکصد درجہ و سی و پنج دقیقہ	عرض چہل و یکدرجہ و پنجاہ و پنج دقیقہ	اقلیم پنجم	ملک ترکستان
خوارزم	طول نود و چہار درجہ و پنج دقیقہ	عرض چہل و دو درجہ و چہل و پنج دقیقہ	اقلیم پنجم	ملک ایران
دمیاط	طول شصت و سہ درجہ	عرض سی و یک درجہ	اقلیم سوم	ملک مصر
دمشق	طول ہفتاد درجہ	عرض سی و ہشت درجہ	اقلیم سوم	ملک شام
دولت آباد	طول یکصد و یازدہ درجہ و پنج دقیقہ	عرض بست و دو درجہ و سی دقیقہ	اقلیم دوم	ملک دکن
دہلی	طول یکصد و دوازدہ درجہ و ہیجدہ دقیقہ	عرض بست و ہشت درجہ و یازدہ دقیقہ	اقلیم سوم	ملک ہند

	طول	عرض	اقلیم	ملک
ڈھاکہ	طول یکصد و بست و دو درجه و پانزده دقیقه	عرض بست و نه درجه و سی و پنج دقیقه	اقلیم سوم	ملک بنگال
ذنار	طول ہفتاد و ہفت درجه	عرض سیزده درجه و سی دقیقه	اقلیم اول	ملک یمن
رامپور	طول یکصد و چهارده درجه و سی و شش دقیقه	عرض بست و ہشت درجه و چهل دقیقه	اقلیم سوم	ملک ہند
راج محل	طول یکصد و بست و یک درجه و پنج دقیقه	عرض بست و پنج درجه و پنجاه و پنج دقیقه	اقلیم سوم	ملک بنگال
رملہ	طول شصت و شش درجه و پانزده دقیقه	عرض سی درجه و ده دقیقه	اقلیم سوم	ملک فلسطین شام
زبید	طول ہفتاد و چهار درجه و بست دقیقه	عرض یازده درجه و سی و چهار دقیقه	اقلیم اول	ملک یمن
سرونج	طول یکصد و چهارده درجه و چهل و ہشت دقیقه	عرض بست و چهار درجه و چهل دقیقه	اقلیم سوم	ملک ہند
سری نگر	طول یکصد و دوازده درجه و پنجاه و دو دقیقه	عرض سی و سه درجه و ده دقیقه	اقلیم سوم	ملک ہند
سراندیپ	طول یکصد و سی درجه و پنج دقیقه	عرض ده درجه و سی دقیقه	اقلیم اول	جزیرهٔ ہند
سرمن رائے	طول ہفتاد و نه درجه	عرض سی و یک درجه	اقلیم سوم	ملک عراق عرب
سنبھل	طول یکصد و چهارده درجه و بست و شش دقیقه	عرض بست و ہشت درجه و سی دقیقه	اقلیم سوم	ملک ہند
سومنات	طول یکصد و ہفت درجه	عرض بست و دو درجه	اقلیم دوم	ملک دکن
سمرقند	طول نود و نه درجه	عرض چهل درجه و پنج دقیقه	اقلیم پنجم	ملک توران
سوس	طول چهل و پنج درجه و سی دقیقه	عرض بست و دو درجه	اقلیم دوم	ملک مغرب
سہرند	طول یکصد و یازده درجه و سی دقیقه	عرض بست و نه درجه و سی دقیقه	اقلیم سوم	ملک ہند
سیالکوٹ	طول یکصد و ہشت درجه و سی و پنج دقیقه	عرض سی و دو درجه و چهار دقیقه	اقلیم سوم	ملک ہند
سیوط	طول شصت و یک درجه و چهل و پنج دقیقه	عرض بست و ہفت درجه و ده دقیقه	اقلیم سوم	ملک مصر
شیراز	طول ہشتاد و ہشت درجه	عرض بست و نه درجه	اقلیم سوم	ملک فارس ایران
صنعاء	طول ہفتاد و ہفت درجه و چهارده دقیقه	عرض چهارده درجه و سی دقیقه	اقلیم اول	ملک یمن
طائف	طول ہفتاد و شش درجه و بست و دو دقیقه	عرض بست و یک درجه و سی و پنج دقیقه	اقلیم دوم	ملک عرب
طرطوس	طول ہفتاد درجه و پانزده دقیقه	عرض سی و چهار درجه و ده دقیقه	اقلیم سوم	ملک شام
طرابلس شام	طول شصت و نه درجه	عرض سی و ہشت درجه	اقلیم چهارم	ملک شام
طرابلس مغرب	طول چهل درجه	عرض سی و دو درجه و سی دقیقه	اقلیم سوم	ملک مغرب
طنجہ	طول سیزده درجه	عرض سی و پنج درجه	اقلیم چهارم	ملک مغرب
طوس	طول نود و دو درجه	عرض سی و ہفت درجه	اقلیم چهارم	ملک ایران خراسان
عدن	طول ہفتاد و پنج درجه	عرض ده درجه	اقلیم اول	ملک یمن
عسقلان	طول شصت و شش درجه و سی دقیقه	عرض سی و دو درجه	اقلیم سوم	ملک شام

غزنہ	طول یکصد و پنج درجہ	عرض سی و سہ درجہ	اقلیم سوم	ملک ابلستان
فاریاب	طول نود و نہ درجہ و سی و پنج دقیقہ	عرض سی و شش درجہ و چہل و پنج دقیقہ	اقلیم چہارم	ملک خراسان
فید	طول ہفتاد و ہشت درجہ	عرض بست و شش درجہ	اقلیم دوم	ملک عرب
قرس	طول شصت و شش درجہ و چہاردہ دقیقہ	عرض سی و شش درجہ	اقلیم چہارم	ملک شام
قطیف	طول ہفتاد و چہار درجہ	عرض بست و پنج درجہ	اقلیم دوم	ملک عرب
قلزم	طول شصت و چہار درجہ	عرض سی و سہ درجہ و نہ دقیقہ	اقلیم سوم	ملک مصر
قنوج	طول یکصد و پانزدہ درجہ و پانزدہ دقیقہ۔	عرض بست و شش درجہ و پنجاہ و نہ دقیقہ	اقلیم سوم	ملک ہند
قندھار	طول یکصد و شش درجہ	عرض بست و ہشت درجہ و پنج دقیقہ	اقلیم سوم	ملک ہند
قیروان	طول چہل و یک درجہ	عرض سی و یک درجہ	اقلیم سوم	ملک مغرب
کابل	طول یک صد و پنج درجہ و پانزدہ دقیقہ	عرض سی و یک درجہ و بست دقیقہ	اقلیم چہارم	ملک ہند
کانگڑا	طول یکصد و دہ درجہ و سی و پنج دقیقہ	عرض سی درجہ و پنجاہ دقیقہ	اقلیم سوم	ملک پنجاب
کالپی	طول یکصد و پانزدہ درجہ	عرض بست و پنج درجہ و سی دقیقہ	اقلیم سوم	ملک ہند
گجرات	طول یکصد و ہشت درجہ و بست و ہشت دقیقہ	عرض بست و سہ درجہ	اقلیم دوم	ملک ہند
کرانہ	طول یکصد و سیزدہ درجہ	عرض بست و ہشت درجہ و چہل دقیقہ	اقلیم سوم	ملک ہند
کشمیر	طول یکصد و ہفت درجہ و ہشت دقیقہ	عرض سی و سہ درجہ	اقلیم چہارم	ملک ہند
کوفہ	طول ہفتاد و نہ درجہ	عرض سی و یک درجہ	اقلیم سوم	ملک عراق عرب
گوالیر	طول یکصد و چہاردہ درجہ	عرض بست و سہ درجہ و پنجاہ و شش دقیقہ	اقلیم دوم	ملک ہند
لاہور	طول یکصد و نہ درجہ و بست و دو دقیقہ	عرض سی و یک درجہ و پنجاہ دقیقہ	اقلیم سوم	ملک پنجاب
لکھنؤ	طول یکصد و شانزدہ درجہ و سیزدہ دقیقہ	عرض بست و شش درجہ و سی دقیقہ	اقلیم سوم	ملک ہند
لودھیانہ	طول یکصد و دہ درجہ و چہل دقیقہ	عرض بست و نہ درجہ و دہ دقیقہ	اقلیم سوم	ملک ہند
مدینہ	طول ہفتاد و پنج درجہ و بست و دو دقیقہ	عرض بست و پنج درجہ و ہشت دقیقہ	اقلیم دوم	ملک عرب
مدائن	طول ہشتاد درجہ	عرض سی و سہ درجہ	اقلیم سوم	ملک عراق عرب
مدین	طول شصت و ہفت درجہ	عرض بست و ہشت درجہ	اقلیم سوم	ملک عرب
مرعش	طول ہفتاد و یک درجہ و چہل دقیقہ	عرض سی و شش درجہ	اقلیم چہارم	ملک شام
مرو	طول نود و چہار درجہ و چہل دقیقہ	عرض سی و چہار درجہ و سی دقیقہ	اقلیم چہارم	ملک خراسان
مصر	طول شصت و سہ درجہ	عرض سی درجہ	اقلیم سوم	ملک مصر
مکہ	طول ہفتاد و ہفت درجہ و دہ دقیقہ	عرض بست و یک درجہ و چہل دقیقہ	اقلیم دوم	ملک عرب

مونگیر	طول یکصد و بست درجه و یازده دقیقه	عرض بست و شش درجه و شش دقیقه	اقلیم سوم	ملک ہند
مند راس	طول نامعلوم	عرض سیزده درجه	اقلیم سوم	ملک ہند
موصل	طول ہفتاد و ہفت درجه	عرض سی و شش درجه و سی دقیقه	اقلیم چہارم	ملک عراق عرب
نہروان	طول ہفتاد و نه درجه و چہل و پنج دقیقه	عرض سی و دو درجه	اقلیم سوم	ملک عراق عرب
واسط	طول ہشتاد و دو درجه	عرض سی و سه درجه	اقلیم سوم	ملک عراق عرب
ہرات	طول نود و چہار درجه و بست و دو دقیقه	عرض سی و چہار درجه و سی دقیقه	اقلیم چہارم	ملک خراسان
ہردوار	طول یکصد و سیزده درجه	عرض بست و نه درجه و چہل دقیقه	اقلیم سوم	ملک ہند
ہمدان	طول ہشتاد و سه درجه	عرض سی و پنج درجه	اقلیم چہارم	ملک عراق عجم
یمامه	طول ہفتاد و ہشت درجه	عرض بست و یک درجه	اقلیم دوم	ملک عرب

ہفت مردان عبارت از رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم و خلفای اربعه و حسنین و بعضی نوشته که اشارت از اقطاب و اوتاد و نقبا و نجبا و ابدال و غوث و اخیار و بعضی گویند که مراد ازین اصحاب کہف اند که ہفت مرد ہستند و یکی سگ۔

ہفت زمین صاحب جواہر التفسیر از تکملة القصص نقل کرده که زمین ہفت اند نام اول رہکا دوم اخلده و آن مسکن عقارب جہنم ست سوم عرقه و آن محل عناکب دوزخ ست چہارم عربیا و آن آشیان بازان نیز ست پنجم ہوملتا ششم سجین و دران دفتر اعمال فساق ست ہفتم عجیبا و آن موضع ابلیس و اتباع اوست تم کلامه و بعضی نوشته اند که ہفت زمین عبارت از ہفت اقلیم ست۔

ہفت خواہران کنایه از ہفت کوکب بنات النعش۔

ہفتخوان عبارت از ہفت منزل راہیکه رستم ازان راه برای خلاص کیکاوس که دیوان او را بحوالی قلعهٔ مازندران قید کرده بودند و ہفت روز رفته بود و در ہر منزل آفتی پیش می آمد رستم آنرا دفع میکرد چنانچه در منزل اول رستم بخواب بود که شیری قصد رستم کرد رخش رستم آن شیر را کشت در منزل دوم اژدہائی پیدا شده آخر از دست رستم کشته شد در منزل سوم زن ساحره بفریب دادن رستم آمد آخر از دست رستم کشته شده در منزل چہارم اولاد نام دیوی با لشکر خود بجنگ آمد رستم لشکر او را قتل کرد اولاد بگریخت در منزل پنجم اولاد را گرفتار ساخت در منزل ششم ارژنگ نام دیوی بجنگ آمد بعد از کشتی بسیار رستم سر او را از تن برکند در منزل ہفتم بسیار دیوان را کشت و بدیو سپید که سردار دیوان را مطیع کرد بعد ازان با دیو سپید که سردار بسیار دیوان بود رستم کشتی کرده زیر ساخت و بخنجر سینهٔ او را چاک کرده و کاؤس را از بند رہا کرده و شاه مازندران را بعد از جنگ بسیار کشته مظفر و منصور بایران باز آمد۔

ہفتخوان اسفندیار عبارت ست از ہفت منزل راه روئین دژ که دران ہفت مہلکهٔ عظیم بود و اسفندیار برای رہائی خواہران خود بآن رفته بود چنانچه در منزل اول دو گرگ بودند خونخوار و در منزل دوم شیر و در منزل سوم اژدہا و در منزل چہارم زن جادوگر و در منزل پنجم سیمرغ و در منزل ششم باد و باران و برف و رعد و ژاله و در منزل ہفتم آب عمیق پیش آمد اسفندیار ہر ہفت بلا را دفع کرده بسلامت بروئین دژ رسید و از ہر عقبه که میگذشت خوان شکرانه می کشید چون اسفندیار بروئین دژ رسید بگرد

چیلہ و لشکر ارجاسپ شاہ را کہ او خواہران اسفندیار را در قلعہ قید کردہ بود شکست داد و شہر او را بسوخت و ہر دو خواہران خود را از قید رہا کردہ با غنائم کثیر پیش پدر آورد۔

ہفت بالفتح معروف و بمعنی کیسہ کہ از بسیار راہ رفتن ماندہ شود از سروری۔

ہفت تنہ آرایش و زیور و اسباب عروسی و زندہ و نیز گویند و میتوان کہ ہفت تنہ مراد از تار ہای ساز باشد چہ بر رباب و مثل آن نہ و ہفت تار می بندند از شرح قران السعدین۔

ہفت گاہ عبارت از ہفت اقلیم۔

ہفت گنجینہ خان آرزو در شرح سکندرنامہ نوشتہ کہ ظاہرا رسم سلاطین ایران بود کہ ہفت جا خزانہ میداشتند یا آنکہ ہفت گنجینہ مراد از ہفت گونہ بخشش پادشاہان باشد و آن ہفت اینست اول نقود دوم جواہر سوم البسہ چہارم حیوانات پنجم اطعمہ ششم اراضی ہفتم اثاث۔

ہفت کوہ اول کوہ قاف در کتاب معجم البلدان مسطور ست کہ کوہ قاف بگرد عالم برآمدہ است بلندی او قریب فلک سیوم و جرمش از زمرد ست و کبودی ہوا از عکس لون اوست دوم کوہ دماوند بلندیش مقدار صد جریب سوم کوہ سراندیپ نقش قدم آدم علیہ السلام دران کوہ است از انگشت تا پاشنہ ہفتاد گز شمردہ اند و در عجائب المخلوقات آوردہ کہ بران نقش قدم ہر روز باران می بارد چہارم کوہ گلستان در نواحی طوس واقع ست طول این بسیار نوشتہ اند پنجم کوہ دزن و آن کوہی بلندست از بلاد مغرب تخمینا ہزار فرسنگ ششم کوہ ازکیان آنرا جبل فتق نیز گویند و این کوہ کشیدہ شدہ است از ساحل بحر خوز نزدیک دربند بجانب جنوب این کوہ وسعت عظیم دارد ہفتم کوہ چین و آن کوہ از حد و چین می آید و میکشد بجانب مغرب تا حدود فرغانہ و کیش و سمرقند و متصل میشود و بغرجستان و بدخشان و می پیوندد بکوہ بلخ و غور و غزنین و بسرزمین کابل و افغانستان درآید و در نواحی پنجاب و کشمیر بگذرد و شاخی از آن تا حد و بسطام و دامغان رسد و بکوہ خاران پیوندد و متصل میشود بجبال مونگ و آسام و سلہٹ و بملک بنگالہ و اوڑیسہ رسد و ناڈون و کمایون و سرینگر و الموڑہ و ہرنٹ و نیپال داخل ہمین کوہ است و این کوہ عظیم ترین کوہہاست بعد کوہ قاف و در ہند آنرا کوہ سوالک خوانند و سوای اینہا دو کوہ دیگر نوشتہ اند یکی جبل النور دوم جبل قمر از تذکرہ مرآة الخیال۔

فصل ہا مع قاف

ہقعہ بفتحتین و عین مہملہ نام منزل پنجم از منازل قمر و آن سہ ستارہ در جوزا نزدیک یکدیگر گرد از منتخب۔

فصل ہا مع کاف

ہکذا بالفتح ہا کہ در تلفظ بعد آن الف است و فتح کاف و فتح ذال معجمہ بمعنی ہمچنین۔

ہکہک بضم ہر دو ہا و سکون ہر دو کاف عربی فواق کہ بہندی آنرا ہچکی گویند از برہان۔

فصل ہا مع لام

ہلا بالفتح کلمہ تنبیہ است بمعنی آگاہ باش از مدار و برہان و منتخب و مجمع الفرس۔

ہلب بالضم و بای موحدہ موی خوک از شروح و صراح۔

ہلک بالضم ہلاکی و نیستی از منتخب و بفتحتین در فارسی ہکہک فواق و بضم اول چرمیکہ آنرا مانند پلۂ ترازو سازند و از سر چوب منجنیق آویزند و پارہ سنگ کردہ بجانب خصم اندازند از برہان۔

ہلاہل بفتح ہای اول و کسر ہای دوم نام زہر قاتل کہ ہیچ دوا و تریاق علاج پذیر نباشد از مدار و برہان و کشف رشیدی و مؤید و جہانگیری و در تحفة المومنین مسطور ست کہ ہلاہل نام کوہیست در حد و چین بیخ نباتی در انجا بہم میرسد کہ آن زہر باشد نامش بنام کوہ او مشہور شدہ در صورت اگر ہلاہل را بتقدیم لفظ زہر استعمال کنند اولی و انسب مینماید۔

ہل بالکسر قاقلۂ صغار یعنی الایچی سفید و صیغۂ امر ست از ہلیدن بمعنی بگذار و بگذارہ کہ آن شغال انگور و شیف روغن گرفتہ باشد و بالضم بمعنی آغوش و بالفتح در عربی کلام استفہام

ست معنی آیا چنین باشد از لطائف و مصطلحات۔
ہلال بکسر اول ماه نو تا سه شب و این ماخوذ
از هلل ست که بمعنی کمی و ضعیف باشد از شرح
نصاب ابو یوسف بن مانع و در اصطلاح
فارسیان بمعنی تراش ناخن نیز آمده چرا که آن
نیز بصورت هلال باشد و هم کنایه از پیاله۔
ہلال ہلال پاره پاره و لخت لخت۔
ہلم بفتح ها و ضم لام و تشدید میم مفتوح معنی
بیا که بصیغهٔ امر ست از آمدن۔
ہلملم بفتحتین و ضم لام و دوم نام بازی ست که
اطفال شهر کرمان بازند۔
ہلیدن بکسرتین و یای معروف گذاشتن
از برہان۔
ہلیون بکسر اول و فتح تحتانی گیاهی ست
که تخم آن را بدو ابکار برند از صراح۔
ہلاکو بضم اول لفظ ترکی ست در اصل هولاکو
خان ست بن تولی خان بن چنگیز خان و
آن پادشاهی بود ظالم که در سنه ششصد
و پنجاه و شش بغداد و دیگر امصار را قتل نمود
از نفائس الفنون۔
ہلیسه بفتح اول و کسر لام و یای معروف
و سین مهمله ستونی باشد که آنجا مردمان
کشتی را بزور می آرند و بدان ستون ریسمان
بپیچند و مردمان بجانب خود میکشند تا بکناره
برسد از فرهنگ شمسی و در مصطلحات نوشته که
ہلیسه چوبکی باشد پهن که کشتیهای کوچک را
بدان رانند و ملاحان وقت راندن ہلیسه
ہلیسه گویند۔
ہلیه بالفتح چوبکی باشد پهن که کشتیهای
کوچک را بدان رانند از مصطلحات۔
ہلی بکسرتین بمعنی بگذار و صیغهٔ امر ست
از ہلیدن با یای خطاب۔

فصل ہا مع میم

ہمانا بالفتح این لفظ برای ظن آید یعنی
برای گمان غالب بمعنی پنداری و گویا و شاید
از مدار و برہان و کشف و رشیدی وغیره و در
قنیه و آداب الفضلا بمعنی بالیقین و بالضم
خطاست و در برہان نوشته که ہمانا مرکب ست
از هم که زائده نیز آید چنانکه همچنان و همچنین
و از لفظ ناپس ہمانا نیز بمعنی پنداری باشد
ہما بضم اول مرغی ست که استخوان میخورد
و بر سر هر که سایهٔ او افتد بدولت و سلطنت
رسد و نام دختر بهمن که بشریعت زردشتی
در نکاح بهمن بود داراب ازو متولد شد از
جهانگیری وغیره۔
ہمتا بالفتح و حرف سوم فوقانی برابر و مثل
و مانند۔
ہمت بالکسر و تشدید حزن و فکر و مجازاً
اراده بلند و قصد دل و اندازه از بهار
عجم و منتخب و کشف و صراح وغیره و مجازاً بمعنی
دعا نیز مستعمل۔
ہمیا همراه۔
ہم پشت مؤید و مددگار۔
ہمدست شریک و متفق و برابر و هم قدرت
از برہان۔
ہم آورده حریف جنگ و بمعنی بادے
کربیل وغیره را و هند از فرهنگی و مصطلحات
ہمسر یعنی برابر و زوجه منکوحه۔
ہمار بالفتح اندازه و حساب و همیشه و در عربی
بالفتح و تشدید بسیار گوید۔
ہمز بالفتح و زای معجمه بچشم اشاره کردن و
فشردن بر پنجه و ضغطه آوردن و عیب
کردن و زدن و سوختن از صراح۔
ہمس بالفتح و سین مهمله نرمی آواز و آواز
نرم از منتخب و غیره۔
ہمنفس رفیق و همکلام۔
ہمزلف شوهر خواهر زن۔
ہمسایک آنکه آنرا بهندی سمدهی گویند
ہمتنگ موافق و برابر۔
ہمسنگ برابر و موزون۔
ہمال بالفتح بر وزن کمال بمعنی انبار
و همتا از مدار و برہان و کشف و جهانگیری
و در برہان مسطور ست که این لفظ بضم
اول نیز آمده۔
ہم مقیل همخوابه از لطائف۔
ہموم بفتحتین اندوهها و اندیشهها و این
جمع هم ست که بفتح ها و تشدید میم بمعنی
اندوه باشد۔
ہمم بکسر ها و فتح میم اول همتها و قصدها
و این جمع همت ست۔
ہمام بالضم مهتر قوم و مرد بزرگ از مدار و لطائف

وکشف و درشرح نصاب نوشتہ کہ ہمام بمعنی بہتر قوم کہ باراى وتدبیر باشد واین ماخوذ از ہمت ست۔

ہم بالفتح وتشدید میم لفظ عربی ست بمعنی اندوہ وبمعنی قصد کردن از کشف ومنتخب ودرشرح نصاب نوشتہ کہ بفتح اندوہ واندیشہ ومصدر نیز آمدہ وبمعنی خواستن وقصد کردن وبالکسر وتشدید میم مرد سخت پیر کہ ضعیف باشد ودر مفرح القلوب نوشتہ کہ ہم بالفتح حالتی ست کہ بیک لحظہ خوف لاحق شود وبیک لحظہ رجا پس ہم حالتی ست میان خوف ورجا ودر صورت فتح اول وتخفیف میم لفظ فارسی ست مرادف نیز وصاحب بہار عجم نوشتہ کہ فرق در لفظ نیز ولفظ ہم آنست کہ آوردن لفظ ہم بر معطوف ومعطوف علیہ ہر دو صحیح باشد چنانکہ گویند ہم نماز کردم وہم روزہ گرفتم بخلاف لفظ نیز کہ تنہا بر معطوف آید وایضاً لفظ ہم در مفردات آید چنانکہ ہم زید را زدم وہم عمرو را بخلاف لفظ نیز کہ جز در جملہ نیاید چنانکہ زید را زدم ونیز عمرو را اگر جملۂ دوم بنا بر ضرورت در صورت مفرد باشد اصل در جملہ خواہد بود وایضاً لفظ ہم بر لفظی داخل میشود کہ آن لفظ محمول بوالّا بر مدخول شود مثلاً ہمراز گویند ودرین قسم ہمداستان وہمراہ وامثال آن غرضکہ لفظ ہم از حروف عاطفہ است وافادۂ اشتراک فی الامر میکند چنانکہ در امثلۂ مذکورہ ودر چراغ ہدایت مسطور ست کہ لفظ ہم با لفظ نیز گاہی جمع میشود و گاہی تنہا فقط زائد باشد۔

ہمگنان بفتح اول وسکون میم وکسر کاف فارسی وحرف چہارم نون بمعنی ہمہ کسان واین جمع ہمگین ست با آوردن الف ونون جمع وحذف یای تحتانی واین لفظ دراصل بفتحتین بود بجہت توالی حرکات میم را برای تخفیف ساکن کردہ اند چنانکہ مژگان بسکون ثانی خوانند جمع مژہ کہ بفتح ثانی باشد ولفظ ہمگین بفتحتین منسوب بلفظ ہمہ با آوردن یا ونون نسبت چنانکہ در سیمین وزرین وہائی کہ در آخر لفظ ہمہ بود بحالت نسبت بود بکاف فارسی بدل شدہ است وبعضی نوشتہ اند کہ ہمگنان جمع ہمگیست بجہت تخفیف تحتانی را حذف کردہ اند ونون زائد آوردہ میم را ساکن کردہ اند ونزد بعضی مخفف ہمگی ایشانست بمعنی ایشان ہمگی وبکاف بی خواندن خطاست از بہار عجم ومدار کشف وبرہان ورشیدی وجہانگیری۔

ہمایون بضم مبارک وخجستہ از برہان واین لفظ مرکب ست از ہما وکلمۂ یون کہ برای نسبت آید۔

ہمیدون بیای مجہول بمعنی ہمچنین واکنون از بہار عجم وجہانگیری وبرہان وخیابان ودر شرح سکندر نامہ بمعنی ہمیدان نیز نوشتہ چراکہ در لہجۂ ایرانیان اکثر الف بواو بدل میشود۔

ہمیان بالفتح وبفتحتین کیسۂ زر وبالکسر معرب آن از بہار عجم وجہانگیری وبرہان ومنتخب۔

ہمقران این لفظ درست آمدہ است مگر در لفظ ہمقرین لفظ ہم زائد زیراکہ قرین صیغۂ صفت مشبہ است بمعنی یار ومصاحب نہ بمعنی مصدر از بہار عجم۔

ہمان بفتح اول صحیحست وبضم اول خطاست چراکہ دراصل ہم آن بود واین از لغات ومحققان مسموع ست واشارتست بچیزیکہ درخاطر محفوظ باشد ومرادف لفظ دیگر ہم می آید۔

ہمدان بالفتح قبیلہ ایست از یمن وبفتحتین نام شہریست از ایران وہمذان بفتح وذال معجمہ معرب آن از منتخب وخیابان۔

ہمداماں دوکس کہ دو خواہر بنکاح داشتہ باشند ہر یکی مردیگری را ہمداماں باشد در محاورۂ اہل زبان از بہار عجم وچراغ ہدایت۔

ہمداستان ہمکلام وہم صحبت از برہان

ہمعنان ہمراہ وبرابر از برہان۔

ہمچو حرف تشبیہ وبمعنی ہمچنین نیز آمدہ از چراغ ہدایت۔

ہمتراز ومتقابل وہم قوت وبرابر۔

ہمچوابہ درآخر این لفظ ہا زائدہ است

ہمارہ بفتح اندازہ وحساب وبمعنی ہمیشہ زیراکہ این مخفف ہموارہ است از لطائف وبرہان۔

هُمهمه بانگ کردن شیر درنده از منتخب۔
همه بهای احاطۂ افراد وشمول اجزا می آید وجمع کردن آن با یای وحدت غرابتی دارد طالب کلیم گوید مصرعه کوتاه نشود همه شمع زسوختن ۞ سعدی گوید بیت همه تخت وملکی پذیرد زوال ۞ نماند بجز ملک ایزد تعالیٰ ۞ ولم آن اینست که همه را بمعنی هر استعمال کرده چراکه هرگاه کلمۂ هر بر لفظ همه داخل میشود مرتب افادۂ معنی هر یکی کند وفرق درمیان لفظ هر وهمه آنست که هر برای شمول افراد ست من حیث المجموع وهمه من حیث الافراد لهذا خبر هر دو مفرد وجمع واقع میشود چنانکه صاحب گوید بیت زهره کیست که عشاق تراصید کند ۞ شناسد همه کس بلبل بستان تراپ

هُمای بضم اول مرغ معروف که استخوان میخورد وبر سر هرکسی سایۂ آن افتد بدولت وسلطنت میرسد ودرآخر این لفظ یای تحتانی ضروری نیست گاهی نمی آید از برهان وغیره۔
همگی بفتحتین وکاف فارسی مزید علیه همه بمعنی تمامی وهمه یا آنکه همگی مخفف همگین ست وهمگین مرکب از همه وگین که حرف نسبت ست بر سبیل زیادت چنانکه لفظ مند در فیروزمند از بهار عجم ومدار وکشف۔
همراهی بمعنی برابری ومدد نیز آمده از مصطلحات

فصل ها مع نون

هِند بالکسر ودال مهمله وبای موحده تخم کاسنی از برهان وشرح نصاب۔
هنگفت بالفتح وکاف فارسی مضموم بمعنی غفص سطبر وگنده از کشف ورشیدی وسروری۔
هندوی چرخ کنایه از ستارۂ زحل از برهان۔
هند بالکسر نام زنی که قاتل امیر حمزه رض بوده است از منتخب وغیره۔
هنجاره بالفتح راه وجاده ومجازاً بمعنی طرز وروش وقاعده ورنگ ولون از بهار عجم ولطائف وبرهان وجهانگیری ومدار وکشف۔
هنگامه گیر هجوم کننده وبازیگر وشخصیکه بر سر کوچه هنگامه گرفته نشیند وبغریب تعویذات وادویه مردم را جمع کند تا چیزی از ایشان اخذ نماید شرح بوستان از میر عبد الواسع وبرهان۔
هنوز بفتح اول وضم نون وواو معروف بمعنی تا حال وتا اکنون وکسانیکه تا هنوز بزیادت لفظ تا گویند غلط ست چراکه فقط لفظ هنوز بمعنی تا موجود ست از مدار وبرهان وکشف۔
هنگ بالفتح وکاف فارسی قصد ووقار وهوشیاری وزور وقوت وبمعنی شگاف وغار وقوم سپاه وفوج وضربه وصدمه از لطائف وبرهان۔
هنگام بمعنی وقت وبمعنی هنگامه ومجمع

از برهان ورشیدی۔
هندوستان ملکی ست وسیع دراقلیم اول ودوم وسوم وقدری درچهارم وصاحب مرآة العالم آورده که طول ممالک محروسۂ هندوستان از لاهری بندر متعلق ٹھٹھه تا تھانه بندر اسال متعلقه صوبۂ بنگاله یکهزار وهفت صد وچهل کروه وعرض از سرحد تبت اقصای صوبۂ کشمیر تا قلعه شولاپور یکهزار ویکصد وهفتاد وشش کروه وتحصیل هندوستان نه ارب وبست وچهار کرور وهفتده لکه وشانزده هزار وهشتاد ودو صد دام است چون چهل چهل دام را یک روپیه شود بحساب روپیه ها زر تحصیل هندوستان بست وسه کرور وده لکه وچهل ودو هزار ونهصد وهفت روپیه میشود ودر سنه پانصد وهشتاد وهشت هجری سلطان قطب الدین ایبک غلام سلطان معز الدین سام که او را سلطان شهاب الدین نیز خوانند اول از همه سلاطین اسلام هندوستان را فتح کرده وتفصیل صوبه های هندوستان اول صوبۂ شاهجهان آباد دهلی طول آن یکصد وشصت وپنج کروه وعرض آن صد وچهل کروه حد غربی این صوبه لدهیانه شرقی پلول وجنوبی ریواڑی وشمالی کوه کمایون دوم صوبۂ مستقر الخلافه اکبر آباد عرف آگره طول این صوبه یکصد وهفتاد کروه وعرض آن صد کروه حد شرقی

این صوبهٔ گهاتم پور و شمالی دریای گنگ و جنوبی
چندپوری و غربی پهولپور سوم صوبهٔ الهٰ آباد و طول
از جهونسی جونپور تا کوه جنوبی صد و شصت کروه
عرض از گذر دریای گنگ تا گهاتم پور صد و بست
کروه شرقی صوبهٔ بهار غربی صوبهٔ اکبرآباد شمالی
صوبهٔ اوده جنوبی باندهو گڑهه چهارم صوبهٔ اوده
واوده شهری بود بزرگ بهندی آنرا اجودهیا
نامند و بهرائچ و لکهنؤ و خیرآباد و بلگرام داخل
این صوبه است طول این صوبه از سرکار
گورکهپور تا قنوج سی و پنج و صد کروه عرض
از کوه شمالی تا سدهور تابع الهٰ آباد صد و پانزده
کروه پنجم صوبهٔ پٹنه مشهور به عظیم آباد این صوبه
را صوبهٔ بهار نیز گویند طول این صوبه از گڑهی
تا رهتاس صد و بست کروه و عرض از ترهت
تا شمالی کوه صد و ده کروه شرق رویهٔ این صوبه
صوبهٔ بنگاله و غرب رویه الهٰ آباد و شمالی و جنوب
کوه بزرگ سرکار بهار و حاجی پور و مونگیر ششم
صوبهٔ بنگاله دارالامارت این صوبهٔ شهر ڈهاکه
موسوم به جهانگیرنگر است و سرکار بنگاله بر ساحل
دریای شور است و نزدیک آن کامروپ که آنرا
کانورو گویند و پیوسته آن ولایت آشام بسیار
وسیع طول این صوبه از بندر چاٹگام تا گڑهی
چهارصد کروه و عرض از کوه شمالی تا پایان سرکار
بناؤن دو صد کروه شرق رویهٔ این صوبه دریای
شور و غرب صوبه بهار و در شمال ولایت کهنج
و جنوب اڑیسه سرکار ٹانڈه و فتح آباد و سلهٹ
وغیره و چٹگانو و شریف آباد و سلیمان آباد

و کهوڑ گهاٹ هفتم صوبهٔ اڑیسه است و قلعهٔ
پخته دارد و طول این صوبه یکصد و هشت کروه
و عرض صد کروه هشتم صوبهٔ خجسته بنیاد اورنگ آباد
اول این شهر را نام دهارا نگری مشهور بود
بعد ازان بدیوگڈهه موسوم شده بود بعد
سلطان محمود فخرالدین دولت آباد نام کرد
اورنگ زیب عالمگیر نزدیک قلعهٔ مذکور اورنگ آباد
طرح کردند طولش صد و پنجاه کروه و عرضش
صد کروه نهم صوبهٔ برار و برار ملکی ست میان
دو کوه طولش دو صد کروه و عرضش صد و
هشتاد کروه پونا داخل این صوبه است
دهم صوبهٔ خاندیس برهان پور دارالملک
این صوبه است طولش هفتاد و پنج کروه
و عرض او پنجاه کروه بجانب شرق این
صوبه برار است و شمالی مالوه یازدهم صوبهٔ
مالوه دارالملک آن اوجین ست طولش
دو صد و چهل کروه عرضش دو صد و سی
کروه در شمالی این صوبه نرور و غربی گجرات
و اجمیر دوازدهم صوبه دارالخیر اجمیر قلعهٔ چتور
از توابع این صوبه است و حاکم این قلعه
رانا گویند شهر سانبهر نزدیک شهر قدیم است
بطول چهار کروه و عرض یک کروه آب
بغایت شور و درون غدیر بسیار قطعات
زمین بسان مزرعهٔ شمالی ازان اطراف
کناره بلند کنند و زمین را از کلند نرم کرده
از آب غدیر پر می کنند پانزده شانزده روز
که زمین تمام آب را جذب میکند تمام قطعه

زمین نمک می شود و آنرا از کلند ها کنده
بر کناره می اندازند طول این صوبه از آمیر
تا بیکانیر و جیسلمیر صد و شصت و هشت کروه
و عرض از نهایت سرکار اجمیر تا بانسواڑه
صد و پنجاه کروه شرق رویهٔ او اکبرآباد و
غرب رویهٔ بالپور تابع ملتان و شمالی قصبات
شاهجهان آباد و جنوب گجرات احمدآباد
و سرکارهای این صوبهٔ چتور و اجمیر و جودهپور
و ناگور و سروهی و بیکانیر سیزدهم صوبهٔ گجرات
سورت که بندر نامور ست و چند بندر دیگر
از توابع او ست و بهڑوچ داخل همین
ست از بندر رگهو گهه تا بندر رامرا صد و بست
و پنج کروه طول دارد و هفتاد و دو کروه
عرض دارد جانب شرقی این صوبهٔ احمدآباد
ست شمالی کچه جنوبی و غربی دریای شور
چهاردهم صوبهٔ ٹهٹهه درین صوبه از حدود
ملتان تا حد کیچ و مکران شمال رویه
کوهها خارا بلند و مساکن قوم بلوچ و بعضی
افغانان و جانب جنوب از اوچ تا گجرات
کوههای ریگ بنگاه رئیس آنجا جیسلمیر ست
طول این صوبه از کیچ و مکران دو صد و
پنجاه کروه و عرض از قصبهٔ بدهن تا بندر
لاهری صد کروه شرق رویهٔ این صوبه گجرات
احمدآباد و غرب رویه کیچ و مکران شمالی بهکر
جنوب دریای شور سرکار چهاند دارد و
ٹهٹه و سیوستان و نصیرپور و امرکوٹ
پانزدهم صوبهٔ ملتان پاک پٹن و دیپالپور تابع

این صوبه است چون از کثرت سیرابی آب
بیل جنگل انبوه بسیار است لهذا این دیار را
لکهی جنگل نیز گویند طول این صوبه از فیروزپور
تا سبستان چهار صد کروه عرض از خط پور تا
جیسلمیر صد و بست و پنج کروه خاور رویه سرکار سرهند
غرب رویه کیچ مکران شمال سورکوت جنوبی
اجمیر و سرکارهای این صوبه ملتان است و
دیپالپور و بهکر شانزدهم صوبه دار السلطنت
لاهور لاهور شهریست بزرگ برکنار دریای
راوی و باغ شالامار بتقلید باغ کشمیر شاه
جهان بادشاه در قرب شهر لاهور احداث
فرموده است و پنج دریای ملک پنجاب
اینست اول ستلج دوم بیاه سوم راوی چهارم
چناب پنجم دریای بهت و مابین دریای بهت
و دریای سنده لو ناره دو آبه مشهور است و
این دریای سنده درمیان هندوستان و
کابل و زابلستان حائل است طول این
صوبه از آب ستلج تا دریای سنده صد و هشتاد و سه
کروه و عرض از بهیره تا چو کهنڈی هفت
کروه شرق رویه سرهند و غرب ملتان شمال
کشمیر جنوب دیپالپور هفدهم صوبه کشمیر
درین صوبه دوازده جگه زمین است که در آن
زعفران روید سرکار پکلی داخل این صوبه
است طول این صوبه از جیبر تا دریای کشن
گنگ صد و بست کروه و عرض هشتاد هژدهم
صوبه کابل و این صوبه چند تومان دارد یکی
از آن پیشاور است طول این صوبه از
اتک بنارس تا هندوکوه صد و پنجاه کروه
عرض از قراباغ قندهار تا حقان سرای
صد کروه شرق رویه دریای سنده
و غرب رویه غور شمالی اندر آب بدخشان
و هندوکوه و جنوبی و یل داده نوزدهم
صوبه قندهار طول این صوبه سه صد کروه
و عرض دو صد و شصت کروه شرقی آن
سنده شمالی غور و غرجستان و کابل و
غزنین میان شرق و شمال بیان بعد مسافت
بعضی بلاد هندوستان بدان که از شاهجهان
آباد لاهور یکصد و پنج کروه جریی تا سرهند
پنجاه و دو کروه و از سرهند لاهور پنجاه
و سه کروه و از سرهند کانگره چهل و نگر
بجواڑه بست و پنج کروه و کانگره از بجواڑ
بست و چهار از لاهور اتک شصت و دو کروه
از انجا پیشاور چهارده و نیم و از کابل
غزنین سی کروه و از لاهور ملتان هفتاد
و از ملتان بهکر یکصد و شش و از بهکر سیوان
پنجاه و پنج کروه و از ٹھٹھ هفتاد و پنج کروه
و از بهکر تا قندهار یکصد و هفتاد و هفت و از
لاهور کشمیر براه پیر پنجال هفتاد و شش کروه
تا ٹھٹھ سی و چهار کروه از انجا کشمیر چهل و
دو و از شاهجهان آباد اکبرآباد براه راست چهل
و چهار کروه و از اله آباد بنارس بست و نه
کروه و نصف از بنارس سهسرام بست و شش
کروه از انجا پٹنه چهل و یک از انجا مونگیر سی
و هفت از انجا گڈهی سی و یک از انجا اکبرنگر
عرف راج محل بست و دو کروه و از اکبرنگر
جهانگیرنگر عرف ڈهاکه یکصد و شانزده کروه
از اکبرنگر اوڑیسه یکصد و سی و سه کروه از
شاه جهان آباد اجمیر هشتاد و یک کروه
و از شاه جهان آباد سورت براه برهان
پور سه صد و یازده کروه اکبرآباد چهل و
چهار کروه و از انجا برهانپور یکصد و
هفتاد و هفت کروه و از انجا سورت نود
کروه که جملگی سه صد و یازده باشد و از
شاهجهان آباد احمدآباد براه اجمیر دو صد و
پنجاه و سه کروه و از احمدآباد سورت پنجاه
و یک از شاه جهان آباد و خضرآباد پنجاه و
دو و اله آباد براه گڈه مکتیسر یکصد و سی و
شش و نورنگر چهل و سه از نوروزنگر مخلص پور
بست و یک کروه از مخلص پور کانگڑه
شصت و هشت کروه و از شاهجهان آباد
انوپ نگر عرف سیولی هشت کروه و خاص
شکارپور شش و نیم کروه و بالم پور چهار
کروه و تال پٹ پنج کروه و از اکبرآباد و
برهانپور یکصد و هفتاد و هشت گوالیار
بست و هشت از انجا نربده پنجاه و یک
نیم و از انجا برهانپور چهل کروه و از
انجا اورنگ آباد صد و بست و یک کروه
و از شاه جهان آباد درن تهنبور نود و چهار
کروه اکبرآباد و چهل و چهار کروه از اکبرآباد
اجمیر هشتاد و چهار کروه هنڈون بست
و هفت و از انجا ٹونک سی و دو باقی اجمیر

از شاه جهان آباد و بهر دوار چهل و چهار کروه و مراد آباد چهل و حصار چهل و چهار و از اکبر آباد تا دهلی بست و دو کروه و از انجا ر دب پار شش یازده و از شاه جهان آباد جونپور یک صد و هفتاد و شش کروه و از آباد یک صد و پنجاه و پنج و از انجا جونپور بست و یک از اکبر آباد فتح پور هشت کروه و از اکبر آباد سوکر سیزده کروه و سورن بست و چهار کروه اناوه بست و هشت کروه و از شاهجهان آباد گورکهپور یکصد و شصت اکبر آباد چهل و چهار و از انجا لکهنو شصت و هشت و از انجا اوده بست و هفت و از انجا گورکهپور بست و یک و از شاه جهان آباد قنوج نود و شش و کومانی بست و شش و از انجا انبالا نوزده و از انجا سرهند بست و از انجا دریای ستلج گذر لودهیانه نوزده و از انجا گذر گوبندوال نوزده و از انجا لاهور سی و هفت و از شاهجهان آباد حیدر آباد سه صد و هفتاد و یک اورنگ آباد دو صد و شصت و پنج و از انجا حیدر آباد یکصد و شش لغدور پنجاه و از انجا پنجاه و شش و از انجا شاه جهان آباد بیجاپور سه صد و پنجاه و هفت اورنگ آباد دو صد و شصت و پنج و از انجا بیجاپور نود و دو و احمد آباد بست و هشت و نربده بست و هشت بیجاپور سی و پنج از اورنگ آباد قلعه شولاپور هفتاد و دو کروه قلعه بدر یکصد و پنج و نیم قلعه اوده گرهه شصت و سه و از شاه جهان آباد کشمیر براه سو پنج دو صد و از کشمیر تبت خرد شصت کروه و از اورنگ آباد قلعه کلیانی یکصد و بست کروه و از شاهجهان آباد بخارا چهار صد و چهل و هفت کروه تا کابل دو صد و شصت و از انجا بلخ نود و هفت و از انجا بخارا هشتاد و یک کروه و از شاهجهان آباد کابل دو صد و شصت قندهار براه کابل سه صد و شصت و هشت و از کابل قندهار یکصد و شش از کابل تا غزنین سی کروه و از کرابانغ یازده کروه و از انجا قندهار سی کروه و از قندهار اصفهان چهار صد و شصت و سه تا قلعه بست و سی و یک کروه و از انجا سبزوار پنجاه و نه و از انجا هرات پنجاه و از انجا مشهد هفتاد و پنج و از انجا اصفهان دو صد و چهل و نه و از شاهجهان آباد حسن ابدال یکصد و هفتاد و شش و از حسن ابدال کوهاټ سی و هفت کروه و از شاهجهان آباد متهرا سی و یک نیم کروه و از اسنی یکصد و بست و نه رهتاس خرد و صد و بست کروه و خیر آباد یکصد و شانزده و از کشمیر تا پشاور نود و هفت کروه حسن آباد هفتاد و دو و از انجا بست و پنج پشاور از گذر جهلم تا کابل براه اتک یکصد و شانزده کروه و از شاه جهان آباد تا اگره یک صد کروه براه سرهند و از سوهان تا کابل سه صد و پنج و از گلشن آباد دو اورنگ آباد شصت و چهار کروه و از اکبر آباد اجمیر یکصد و هفتاد و سه و از دولت آباد تا بندر جول هشتاد و یک کروه و از سانبهر تا برهانپور یکصد و نود و هشت و از برهان پور دولت آباد براه ادین گده شصت و چهار و از شاهجهان آباد و آمیر دو صد و هفتده و از اکبر آباد اوجین یکصد و بست و شش و از شاهجهان آباد تا احمد آباد دو صد و چهل و چهار از احمد آباد سورت یکصد و بست و پنج و از شاهجهان آباد سهارنپور سی و چهار و از سلطانپور مراد آباد یکصد و بست و هفت تا شاهجهان آباد هفتاد و چهار و از انجا مراد آباد چهل و سه و از لاهور شمس آباد یکصد و شصت و پنج و از شاه جهان آباد تا تهانه بندر ایل هشت صد و نود و سه و نیم کروه جریبی و فی کروه جریبی کروه رسمی یک و یک کروه و سه ربع کروه می باشد و این بطرف مشرق و مغرب ست که بندرا پانصد و هشتاد و هفت کروه طرف مغرب که قرابانغ ست نهصد و شش کروه بطرف تبت خرد از شاه جهان آباد که سمت شمال ست سه صد و سی کروه از شاه جهان آباد قلعه شولاپور که بطرف جنوب ست سه صد و چهل و دو کروه این نسبت طول و عرض ممالک محروسه هندوستان که نوشته آمد۔

هندو زن زن ساحره از شرح سکندر نامه۔

هندوانه افگندن کنایه از نهایت ترس و بیم هندوانه تربز ست در ینجا کنایه از پیل افگنده حیوان که گرد و سخت و کلان باشد از چراغ هدایت

هندوانه در کون کسی غلطانیدن

کنایه از بسیار ترسانیدن از چهار شربت۔

هندو منسوب بهند درین لفظ واو برای نسبت ست واین نسبت خصوصیت بزد الفو دارد و لفظ هندو در محاورهٔ فارسیان بمعنی دزد و راهزن و غلام می آید از خیابان۔

هنیده بضم اول و فتح نون و سکون تحتانی و دال مهمله صد شتر و بمقدار صد عدد از منتخب و صراح۔

هنعه بفتحتین و بالفتح داغ پس گردن شتر و نام منزل ششم از منازل قمر در برج جوزا و آن پنج ستاره است بر دوش جوزا العرفه جیب از کشف و منتخب و صراح۔

هندوانه بالکسر تربز که معروف ست

هندسه بالفتح اندازه گرفتن و این معرب اندازه است بابدال همزه بها و حذف الف چون در کلام عرب دال و زای فاصل در کلمه جمع نمیشود و لهذا زا را بسین مهمله بدل کردند کذا شد از منتخب و صراح و در حاشیهٔ تحریر اقلیدس نیز همچنین بنظر فقیر مؤلف در آمده و هندسه نام علمی ست که از ان معرفت اشکال و مقادیر اشیا حاصل میشود و رقم اعداد را گویند از مدار و مزیل و کشف و در برهان این لفظ را بالکسر نوشته و در بعضی فرهنگها این لفظ را بمعنی مکر و فریب نوشته اند۔

هندوکوه نام کوهی که از کابل چهل کروه بیش ست از شمسی۔

هنگامه جمع مردم و بمعنی وقت هنگام نیز آمده از رشیدی۔

هنی بفتح اول و کسر نون و تشدید یا بر وزن فعیل خوشگوار و گوارنده و با ضم از منتخب و کشف و صراح۔

هندی کنایه از تیغ و شمشیر از برهان۔

هنگامه بندی نموداری۔

فصل ها مع واو

هوا بالمد جوف فلک یعنی فرقیکه میان آسمان و زمین ست و بمعنی خالی و باد و ساکن که در جوف هر مکان باشد و بالقصر بمعنی آرزو و اشتیاق و میل نفس اماره و بی فرزندی مادر از مدار و لطائف و صراح و کشف و ترجمهٔ حریری و آنچه در مردم هوا بجای لفظ باد مستعمل میشود خلاف محاوره اهل علم ست و لفظ هوا باصطلاح سازنوازان بمعنی گرمی و گرم نمودن ساز از آتش۔

هویت بضم اول و کسر او و تشدید تحتانی مفتوحه و بعده فوقانی مرتبهٔ وحدت ذات باری تعالی و لاهوت از کشف۔

هودج بالفتح و دال مهمله مفتوح و جیم عربی کجاوه که دران زنان سوار شوند و عماری شتر از منتخب و کشف۔

هوادج بفتح اول و کسر دال عماریهای شتر که دران زنان می نشینند جمع هودج ست۔

هوج بالفتح و بفتحتین نادانی و شتابی از منتخب

هود بالضم بواو معروف نام پیغمبریست علیه السلام که بدعای او بر قوم عاد طوفان باد آمده بود و نام سورهٔ قرآن شریف و بمعنی توبه کردن و بحق بازگشتن از لطائف و صراح

هورمز بفتح اول و واو معروف و ضم میم و سکون زای معجمه ستارهٔ مشتری از جهانگیری و مؤید۔

هور بالضم و بواو مجهول در فارسی بمعنی آفتاب و گویند که نام ستاره نیز ست که بعد از هزار سال طالع میگردد از کشف و در خیابان نوشته که هور بمعنی آفتاب ست و ظاهرا هور در اصل سور باشد بسین مهمله و واو معروف چنانکه در زبان کتابی اهل هندست و سین مهمله بها در هر دو زبان بدل میشود و کثرت توافق این هر دو زبان بیش از حد ست۔

هواجس بفتح اول و جیم عربی مکسور و سین مهمله خطرات شیطانی که در دل گذرند و این جمع هاجس است و هاجس بمعنی چیزیکه در دل گذرد از منتخب و کشف و در شمسی نوشته که ماخوذ از هجس ست و هجس بمعنی آواز نرم که شنیده شود و بفهم نیاید پس ازین وسواس مراد باشد و معنی هجس در صراح نیز همین ست۔

هوس بفتحتین و سین مهمله نوعی از جنون از صراح و قاموس و در منتخب بمعنی دیوانه شدن و باصطلاح فارسیان بمعنی آرزو و شوق چیزی و عشق خام و ناقص۔

هوش بواو مجهول زیرکی و بمعنی جان و بمعنی مرگ و هلاک از رشیدی و برهان۔

هول بالفتح ترسانیدن از منتخب و لطائف و صراح و بمعنی خوف و بیم و در شرح نصاب نوشته که نیز لفظ هول بالفتح بمعنی گولی که بدان طفلان بازی کنند۔

هوی اوّل بالضم و باصطلاح کشتی‌گیران بمعنی بار اول از مصطلحات۔

هوام بفتح اوّل و ثانی و تشدید میم بر وزن مشام بمعنی حشرات الارض مثل مار و کژدم و راسو و مور و هر خزنده و گزنده و این جمع هامه است از منتخب و کشف و لطائف۔

هون بالفتح در عربی بمعنی آرام و آهستگی و وقار و نرمی و سبکی و در فارسی زمین زراعت که پر کلوخ باشد و بالضم در عربی بمعنی خواری و بی‌عزتی و در فارسی کلمهٔ تاکید و کلمهٔ استکراه از منتخب و صراح و برهان و لطائف و نیز در برهان نوشته که نوعی از دینار ست که در ملک دکن رائج ست فقیر مؤلف گوید که باین معنی بضم ها و سکون نون و واو غیر ملفوظ لفظ هندی ست و هون اچترائی قسمی از هون ست که واضع آن اچترائی نام راجه شده باشد والله اعلم بالصواب۔

هوان بالفتح خواری و بی‌عزتی از منتخب و صراح و مؤید۔

هوا گرفتن پرواز کردن از مصطلحات

هوائی شدن پرواز نمودن و گم شدن

هوا یافتن تصرف کردن هوا در مزاج از مصطلحات۔

هو بالضم و واو معروف بمعنی خوف از برهان و اسم ذات باری تعالی و باصطلاح لوطیان ایران آوازیکه کشتی‌گیران برای گرمی هنگامه دفعةً بر کشند۔

هوو بفتح اوّل و ضم واو و سکون واو دیگر بر وزن سبو بمعنی انباغ یعنی هر یکی از آن دو زن که در نکاح یک مرد باشند و در برهان بضمتین۔

هوّاله بفتح و تشدید واو هولناک۔

هوا خوردن باده کنایه از زائل شدن کیفیت شراب چه تعرف هوا مزیل نشهٔ شراب ست از مصطلحات۔

هوائی محب عاشق و دوست و آرزومند و لوالهوس و پریشان و باجی که سوای تقرری بخزانهٔ سلاطین رسد از مصطلحات و قسمی از آتشبازی۔

هولگی بفتح اول و کسر لام و کسر کاف فارسی و یای معروف بمعنی ترسانیده شده و هراسان و مجازاً بمعنی مضطرب این منسوب است بهوله که بالفتح باشد که بمعنی یکبار ترسانیدن چه وزن فعله بالفتح برای مرت باشد پس بحالت الحاق یای نسبت های هوز موافق قاعدهٔ فارسی بکاف فارسی بدل شده چنانچه در بردگی۔

فصل ها مع یای تحتانی

هیجا بفتح کارزار و جنگ از کشف و منتخب

هیولا مادهٔ هر شی ماهیت هر چیز و اصل هر شی و حکما چنین تعریف کنند که جوهریست که محل باشد صورت صورت جسمی را و جوهر اوّل را نیز گویند و نزد صوفیه دو قسم ست یکی روحانی که آنرا روح اعظم نامند دوم جسمانی که آنرا طبیعت کل خوانند و متکلمان حقائق اشیا نام کنند و بعضی نوشته که هیولی مخفف و مرکب هیئت اولی ست بمعنی اصل شی۔

هیمیا بالکسر و یای معروف علم طلسم ست

هیهات بعید شد و این اسم فعل ست یعنی اسمیکه معنی فعل ماضی دارد و آنکه در مقام تاسف هیهات هیهات گویند معنی آن چنان باشد یعنی بعید شدم از مقصود از منتخب و مدار و کشف و فارسیان بمعنی تحیر و تعجب استعمال کنند۔

هیات بر وزن غیرت ساخته شدن و صورت و شکل و تهیه از همینجاست و نام علمی ست که بدان اشکال افلاک و مساحت کرهٔ ارض دریافته میشود و هیات بالف ممدوده بر وزن خیرات جمع هیأت ست از کشف و غیر آن

هیلاج بیای معروف در عربی حسابی است منجمان را که بدان دلیل عمر را شناسند و مجازاً زایچهٔ مولود را نیز گویند از مؤید و شروح۔

هیج بالفتح وجیم عربی غبار و بمعنی برانگیخته شدن و بتشدید تحتانی مکسور بروزن سید بمعنی برانگیزنده از منتخب۔

هیربد بالکسر یای معروف و بضم بای موحده خادم آتشکده چرا که هیر بمعنی آتش ست و بد بمعنی صاحب خداوند و سروری و برهان۔

هیز بالکسر و زای معجمه مخنث از برهان و جهانگیری۔

هیجکس ناقص از مصطلحات۔

هیاکل بفتح اول و فتح کاف جمع هیکل۔

هیکل بالفتح جثهٔ بزرگ و اسپ از جسم و شکوه و عظمت و بنای بلند و بتخانه و صورت و شکل و حمائل و تعویذ از منتخب و کشف و برهان و مدار و صراح۔

هیل بالکسر و یای معروف دوائی که بهندی آنرا الایچی سفید نامند ظاهراً این معرب هیل ست که بیای مجهول باشد و بعربی قاقلهٔ صغار گویند از منتخب و برهان۔

هیولای اول کنایه از جوهر اول

هیکل الروم نام بتخانه که در روم بوده است

هیم بالفتح سرگشتگی و بالکسر تشنه و در فارسی بیای مجهول بمعنی هیزم سوختنی۔

هیزم بالفتح و زای معجمه مضموم چوب خشک سوختنی از بهار عجم و خان آرزو در شرح سکندرنامه نوشته که بلغت کردستان نعمت را گویند و درین صورت مخفف هیزدم۔

هیصم بالفتح و صاد مهمله مفتوح شیر درنده از منتخب و صراح و قاموس۔

هیچمدان نادان و بی علم۔

هیون بفتح اول و واو معروف شتر و اسپ مدار و کشف و برهان و جهانگیری و رشیدی۔

هیجان بالفتح و بفتحتین برانگیخته شدن از مؤید و کشف و منتخب و صراح۔

هین بالکسر سیلاب بمعنی اینک بگذار و بشتاب و آگاه باش و کلمهٔ زجر از مدار۔

هیمان بالفتح سرگشتگی و حیرانی از صراح و منتخب۔

هیاسه بالکسر بمعنی دوال۔

هیمه بالکسر یای مجهول هیزم سوختنی و بفتح نیز آمده از برهان

هیله بالکسر یای مجهول مخفف هلیله از شرح خاقانی۔

هی بالفتح بزبان دری و هندی بمعنی هست و کلمهٔ تنبیه است که برای آگاه کردن گویند و گاهی در مقام تحسین آید و بمعنی افسوس و زجر نیز آمده از لطائف و برهان۔

هیولانی منسوب به هیولا که مادهٔ هر شی را گویند و در حالت نسبت نون زائد هم می آرند چنانکه در حقانی و ربانی و روحانی الف و نون زائده است۔

هی مری لفظ ترکی ست از الفاظ بارگیر که ترکان در مخاطبات خود آرند از لطائف۔

باب یای تحتانی

فصل یا مع الف

یا در فارسی از حروف عاطفه و افادهٔ تردید کند گاهی بر معطوف علیه و معطوف هردو آید سعدی فرماید **بیت** یا مکن با پیلبانان دوستی یا بنا کن خانه درخورد پیل ٭ درین صورت مدخول اوّل[1] دوم مثبت باشد و گاهی واو عاطفه نیز باد جمع شود خصوصاً در اشعار قدما و در عربی برای ندا آید از بهار عجم و چراغ هدایت و بدانکه حرف یا بردو قسم ست معروف و مجهول معروف بر چند قسم ست نسبتی و خطابی و مصدری و لیاقتی و تکلمی و فاعلی و مفعولی و تشبیهی و برای مبالغه اول یای نسبت چنانچه حجازی و هندی و رومی و لاجوردی و آبی و روغنی و بحری و جلوسی و چون یای نسبت بعد الف و واو واقع شود همزهٔ مکسور زائده قبل از یا آرند بجهت دفع اجتماع ساکنین چون طلائی و کهربائی و صینائی و صفائی روی و سیاهی موی و گاهی الف را که آخر اسم باشد حذف کنند و درین همزه زائده نیارند چنانچه بخارا و بخاری و اگر یای نسبت بعد از های مختفی در آید درین صورت گاهی آنرا در تلفظ بهمزهٔ مکسوره بدل کنند و یا را در کتابت دخل ندهند و علامت همزه بالای آنها نویسند چنانچه جامهٔ پستهٔ و شکل بیضهٔ و گاهی

[1] یکی منفی و

یاسلامت مانند چون سرمستی و همین حال ست
و یای خطاب را چنانچه گفتهٔ بهفته و کردهٔ و بندهٔ
و شرمندهٔ چون بکلمهٔ که در آخر آن الف یا واو
یاے تحتانی باشد یای نسبت ملحق کنند آن
الف و واو و یا را بواو بدل کنند چون موسیٰ
و موسوی و عیسیٰ و عیسوی و دنیا و دنیوی و
سامانه و سامانوی و هند و هندوی و گنجه و گنجوی
و دهلی و دهلوی و گاهی های آخر در حالت نسبت
حذف نمایند چنانچه کرو کی و بنگاله و بنگالی و
گاهی آخر کلمه را بوقت الحاق یای نسبت .
بکاف فارسی بدل کنند چون خانه و خانگی و
پرده و پردگی و بیگانه و بیگانگی و گاهی الف و
نون زائده قبل از یای نسبت در آرند چنانچه
ربانی و حقانی و نفسانی و ظلمانی و جسمانی و نورانی
و چون در کلمهٔ حرف ثالث یاے تحتانی باشد در
حالت الحاق یای نسبت آن یا را گاهے حذف
نمایند چون مدنی منسوب بمدینه و قرشی .
منسوب به قریش و حنفی منسوب به حنیفه یعنی
ابوحنیفه و گاهی قبل یای نسبت حرف زای
معجمه زیاده آرند چون رازی و مروزی منسوب
به ری و مرو دوم یای خطاب و آن بعد اسما و
افعال آید و در آخر افعال معنی تو دهد چنانچه گفتی و بخوابی[1]
و برگرفتی و بروی و هرگاه بعد اسما آید معنی هستی
ازو مستفاد میشود چنانچه هنوز طفلی یعنی طفل
هستی و مرد تیز هوشی یعنی تیز هوش هستی سوم
یای مصدری و آن بعد اسما آید چنانچه تری
و تازگی و پاکی و رسوائی و دانائی و بینوائی و

ساده لوحی و شکستگی و داندوگینی و یای
مصدری با مصدر عربی نیز لاحق میشود
و نزد بعضی صحیح و نزد بعضی غلط لیکن در
اصل صحت ندارد چون سلامتی و خلاصی
و صفائی چهارم یای لیاقت و آن در اواخر
مصادر آید چنانچه خوردنی و کشتنی و رفتنی و
گذاشتنی یعنی لائق خوردن و لائق کشتن
و لائق رفتن و لائق گذاشتن پنجم یای متکلم
و این تقلید عربیان ست و در آخر اسما و
القاب آید چنانچه الٰهی و مخدومی و استادی
و اعتقادی و قبله گاهی یعنی اے من استاد
من و مخدوم من و اعتقاد من و قبله گاه
من صائب گوید **بیت** نویسد نور چشمی
آفتاب آن صفحهٔ رو را ❊ مه نو قبله گاهی
خواند آن محراب ابرو را ❊ ششم یای فاعل
و آن بعد اسما آید و معنی کننده دهد چنانچه کسبی و
کفایتی و غوغائی و فریبی و وسواسی یعنی کسب
کننده و کفایت کننده و غوغا کننده و فریب
کننده و وسواس کننده مگر بمعنے این یا بیای
نسبت قریب ست هفتم یای مفعول چنانچه
مهری و سندی و انتخابی یعنی مهر کرده شده
و سند کرده شده و انتخاب کرده شده و سند
کرده شده و انتخاب کرده شده و این نیز
بیای نسبت قریب ست هشتم یای تشبیهی نظامی
گوید **بیت** زاغ بغز تو همائی کند ❊ سرکه
رسد پیش تو بائی کند ❊ و این یای بیای
مصدری قریب ست نهم یای مبالغه چنانچه

علامی و فهامی ثانی یای مجهول و آن نیز
بر چند قسم ست چنانچه یای وحدت و یای
توصیف و یای تنکیر و یای تخصیص و شرط و جزا
و تمنا و استمرار و اظهار اضافت و تعظیم و تحقیر
و زائده و یای مقدار و وقایه و جمع **اول**
یای وحدت و آن معنی یکی دهد و همیشه
مجهول و ملحق باشد که گردد و اصلا بمعروف ملحق
نشود چون پادشاهی و درمی و گدائی و
نگاهی و اگر بعد های مختفی آید بهمزه بدل
گردد سعدی گوید **ع** یکم روز بر بندهٔ دل
بسوخت **دوم** یای توصیفی و این را یای
اشارت و یای ایمائی نیز گویند و کاف
بیان برای صله بعد آن آید خواه متصل چنانچه
درین **مصرعه** یا بوصلی که دل از هجر خبردار
نبود ❊ خواه کاف بفاصله آید چنانچه درین
بیت قاتلی خون مرا ریخت که در روز جزا
نظر از ناز به هنگامهٔ محشر نکند ❊ مثال یای
توصیفی بعد ها در مصرعهٔ اول و یای زائده
در مصرعهٔ ثانی نسه خوش بنده که باشد
منظور ایزد پاک ❊ بر بنده که دارد این
قدر در زمانه ❊ **سوم** یای تنکیر ازو معنی
معنی اطلاق مستفاد میشود و تعیین نباشد
چنانچه درین **مصرعه** در خرابات مغان
نیست چون شیدائی ❊ **چهارم** یای تخصیص و
ازو بجانب خاص در ذهن ایما نماید **بیت**
من و از دور تماشائی گلستان کسی ❊ به نگاهی
شد خرسند ز بستان کسی ❊ و درین **مصرعه**

[1] له و خواهی

سازآباد خدایا دل ویرانی را ٭ پنجم یای شرط وجزا و آن گاهی بعد شرط و جزا هر دو آید چنانچه درین **بیت** گرامروز بودی خداوند جاه ٭ نکردی خود از کبر دوری نگاه ٭ **ششم** یای تمنا که در مقام حسرت در آخر صیغهٔ ماضی لحق سازند چنانچه درین **بیت** چه بودی کرایم درین کار گل ٭ بکنجی فرو رفتی از کام دل ٭ **هفتم** یای استمرار و آن در آخر صیغهٔ ماضی در آید و از و معنی دوام مستفاد شود چنانچه درین ابیات **ابیات** گرفتی کمر بند و در آزمای ٭ و گر کوه بودی بکندی ز جای ٭ نخوردی که خاطر برآسایدش ٭ بدادی که فردا بکار آیدش ٭ **هشتم** یای اظهار اضافت و آن بعد الف و واو ساکن آید چنانچه درین جای او و پای او و روی او و موی او **نهم** یای تعظیم چنانچه درین **بیت** بزر دل نگفم دوش مجلس آرائی ٭ سهی قدی سمن اندام ماه سیمائی ٭ **دهم** یای تحقیر بمعنی اندک واستخفاف وحقارت آید چنانکه درین بیت حافظ شیرازی سه یار دارد صید دل حافظ یاران ٭ شاهبازی بشکار مگسی می آید درین بیت یای شاهبازی برای تعظیم ست و یای مگسی برای تحقیر **یازدهم** یای زائد و آن بعد الف و واو آید چنانکه اگر دور کنند در معنی خلل نیاید چنانکه خداخدای وجای و بو و بوی و خو و خوی **مصرع** خدای راست مسلم بزرگی والطاف ٭

و درین مصرع **مصرع** بهاری بسر مرغان ازان شرف دارد ٭ و نیز یای زائده باشد که در آخر بعضی اسمای عربی و فارسی لحق شود چنانکه نوربان و نوربانی و ارمغان وارمغانی و فلان و فلانی و همیان و همیانی و قربان و قربانی و زیادت و زیادتی و فضول و فضولی و انتظار و انتظاری و حضور و حضوری و غلط و غلطی و قحط و قحطی و خلاص و خلاصی و نقصان و نقصانی و در جواهر الحروف برای اینهمه الفاظ سند شعر استاد مسطور ست **دوازدهم** یای جمع چون یای آمدیم و کردیم و رفتیم **سیزدهم** یای مقدار چنانچه درین **بیت** سخن را بار خاطر بود کوهی ٭ نبودش صاحبی صاحب شکوهی ٭ **چهاردهم** یا که ملحق با حرف رابطه گردد چون دانستی بمعنی دانا است و شیداستی بمعنی شیداست **پانزدهم** یای وقایه و این در منادی و حرف ندا واسطه باشد و اصلی نباشد چنانکه در لفظ خدایا بخلاف ساقیا و حرف یا گاهی بدال بدل شود چون رویند و رنگ و بلام چون نای و نال بمعنی نی و پیها چون رویده و در دهنده بمعنی نشو و نما کننده از جواهر الحروف۔

یاسا بسین مهمله ترکی ماتم را گویند از برهان و مجازاً بمعنی قتل مستعمل و در لغات ترکی بمعنی قتل و غارت و قصاص نوشته۔

یارا قوت و توانائی و طاقت از برهان۔

یا اسفی بفتح همزه که حرف سوم ست و فتح سین مهمله و فتح فا و در آخر الف بصورت یا بمعنی وا اسفا فسوس است بفتحتین اندوه و غم و لفظ یا در اول و الف در آخر هر دو برای ندا صورت کنایه از فریاد و آه و بجای تعجب و تحیر نیز آید از کشف و لطائف۔

یاقوت نام خوشنویس که غلام معتصم بالله بود و معتصم بالله یکی از خلفای عباسیه بوده است و یاقوت جوهریست معروف و آن چهار نوع ست سرخ و زرد و کبود و سفید و یاقوت سرخ هفت لون باشد بهرمانی و رمانی و ارغوانی و وردی و خمری و خلی و لحمی و بعضی کبدی یعنی جگری نیز نوشته اند از جواهر نامه مرقوم شد و یاقوت نوعی از پلاؤ ست که برنج آن سرخ باشد و نام جزیره

یاسج بفتح سین مهمله و جیم عربی تیر پیکان دار از برهان و در فرهنگی معتبر بمعنی پیکان دو کارده نوشته و بعضی بمعنی نیزه نوشته اند و گاهی مراد ازین آه مظلومان باشد

یافوخ بضم فا و در آخر خای معجمه مرکز سر که در حالت شیرخوارگی متحرک باشد بهندی تالو نامند از صراح وغیره۔

یاد چنانکه بمعنی مصدر آید بمعنی دل و خاطر نیز می آید چنانکه گویند فلان چیز از یاد من رفت از چراغ هدایت۔

یادبود بمعنی یادگار۔

یادگار نشان از برهان و مجازاً بمعنی فرزند

نیز می آید و در چراغ ہدایت نوشتہ کہ یادگاری
بیای نسبت نیز بمعنے یادگار آید۔

یار غار کنایہ از یار صادق چرا کہ پیغمبر علیہ الصلوٰۃ والسلام وقتیکہ از کفار ارادۂ ہجرت برآمدند راہ درمیان غاری سہ روز متواری بودند حضرت صدیق رضی ہمراہ بودند ازینجہت یار غار کنایہ از یار صادق ست۔

یازدہ در کنایہ از یازدہ منفذ و مجری کہ در بدن ست اول و دوم ہر دو سوراخ گوش سوم و چہارم ہر دو سوراخ بینی پنجم و ششم ہر دو مجرای چشم ہفتم و ہشتم دہان کہ مشتمل بر دو منفذ است یکی راہ آب و طعام کہ آنرا مری گویند دوم را تنفس کہ بقصبۂ ریہ تعلق دارد نہم و دہم راہ بول کہ مشتمل دو مجری ست یکی سوراخ براز یعنی بول و دیگری راہ انزال منی یازدہم منفذ ناف و بعضی چہار دیگر برین افزودہ در بدن پانزدہ در قرار دادہ اند یکے سوراخ کام و دہن کہ از دماغ بسوی حلق میرسد دوم ناف کہ راہ قوت جنین ست سوم و چہارم منافذ ہر دو پستان

یاور بفتح واو مددگار این لفظ در اصل یار و بود بتقدیم راے مہملہ بر واو کہ مزید علیہ یار بعدہ قلب مکانی کردند میان را و واو یا در شد از بہار عجم مؤلف گوید کہ شاید در اصل یاری در باشد کہ بجہت تخفیف را و یا را حذف کردند۔

یاقوت میدان و ار حرف یازدہم دال مہملہ یاقوت کہ بہن باشد و سلکہ آن مستوی و ہموار بود۔

یارمددگار مخفف یارا کہ بمعنی طاقت است

یادر بفتح دال روز دوازدہم از ہر ماہ شمسی از برہان۔

یاشملر بفتح یا و سکون تای فوقانی و الف بغیر ملفوظ و کسر میم و سکون شین معجمہ و فتح لام و را مہملہ در ترکی بمعنی داخل شدہ اند۔

یاس در فارسی مخفف یاسمن و در عربی بمعنے ناامیدی از برہان۔

یابس بکسر بای موحدہ و سین مہملہ خشک و خشکی کنندہ۔

یای معکوس یای کلان کہ طویل باشد بجانب دست راست کاتب۔

یانع بکسر نون و بعدہ عین مہملہ میوہ رسیدہ و پختہ از منتخب و کشف و لطائف و صراح۔

یاغ بغین معجمہ در ترکی بمعنے روغن از لغات ترکی نوشتہ شدہ۔

یارق بضم رای مہملہ روشن و سفید این لفظ ترکی ست۔

یال گردن کہ ترجمۂ عنق ست و بمعنی موی گردن اسپ باین معنی مجاز ست از بہار عجم و کشف و جہانگیری و برہان و رشیدی و سروری و مدار و از لغات ترکی دریافت شد کہ این لفظ ترکی ست۔

یال کوپال بضم کاف عربی و واو معروف و بای فارسی مرکب بمعنی شان و شوکت و تن و توش از چراغ ہدایت۔

یاودل بواو و دال علامت اسم دو حرف ست حرف یا شکلیکہ در مفردات مینویسند در تقویم علامت برج دلو ست دہم علامت مشتری و دال علامت برج اسد ست دہم علامت عطارد۔

یاوگیان گمراہان

یاسین نام یکی از سورتہاے قرآن مجید کہ در ابتدای آن ثنای رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مذکور ست و نزد بعضے یاسین یکے از اسماے آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نیز نوشتہ اند کہ یا حرف ندا و سین کنایہ از لفظ سید از تفسیر حسینی وغیرہ و در بیضاوی مسطور است کہ سین مخفف انیسین کہ تصغیر انسان ست و تصغیر در ینجا براے تعظیم باشد۔

یاختن بخای معجمہ دست بقصد کاری دراز کردن و بیرون کشیدن و ظاہر کردن از کشف و رشیدی و برہان

یازدن و یازیدن ہر دو بزاے معجمہ دست درازی کردن و بقصد کاری دست دراز کردن و بالیدن از کشف و مدار و برہان۔

یازان حملہ کردن و دست دراز کنان از لطائف۔

یاسمین گلی ست خوشبو و آن دو قسم ست سفید و دیگری زرد و بہندی ہر دو قسم را چنبیلی گویند از الفاظ الادویہ و تحفۃ المومنین و در منتخب نوشتہ کہ گلیست زرد و خوشبو و

در برهان نوشته که یاسمین و یاسمن و یاسمون هر واحد بمعنی گل معروف و آن سفید و زرد و کبود میباشد۔

یارستن بفتح رای مهمله طاقت داشتن از برهان و مدار۔

یاهو بواو معروف نوعی از کبوتر که آواز یاهو از دهان آن برآید۔

یالو ترکی ست بمعنی اسپ بارکش۔

یارنامه بالفتح بمعنی کارنیک از برهان۔

یاوه گم و ناپدید و هرزه و بیهوده از برهان و این لفظ ترکی ست

یانه بزیادت الف رسم الخط ترکی و بفتح نون در ترکی بمعنی طرف و جانب۔

یاقه بقاف در ترکی گریبان جامه را گویند۔

یافه بفا گم شده و مفقود و سخنان بیهوده و لوچ از لطائف و برهان و جهانگیری۔

یازنده بقصد کاری دست دراز کننده۔

یاسه بسین مهمله از آنرو بمعنی حکم و قانون و سیاست از لطائف و برهان۔

یاره بفتح رای مهمله زیوریست که بدان آرائش ساعد کنند بهندی آنرا کنگن گویند از کشف و رشیدی و برهان و سروری۔

یارگی بکاف فارسی قدرت و توانائی از برهان۔

یارفروشی کنایه از تحسین و تعریف کردن یار از برهان و مصطلحات۔

یاوگی بواو و کاف فارسی گم شدن و هرزه گوئی از برهان۔

یامی در ترکی کمان تیراندازی و موسم تابستان از لغات ترکی۔

یاغی بکسر غین معجمه دشمن و بمعنی بیفرمان از لغات ترکی۔

یافه درای بیهوده گو۔

یافتن بازی فریب خوردن۔

یابشری یا حرف نداست و بشری بمعنی بشارت منادی یعنی ای بشارت بیا که این وقت تست یا ندا برای تعجب یعنی ای عجب بشارت ست یا آنکه بشری نام یار آرنده یوسف علیه السلام ست از چاه که منادی واقع شده هذا الملخص المدارک و جامع البیان و بحر مواج۔

یاقوت رمانی بضم رای مهمله و تشدید میم نوعی از یاقوت که رنگش مشابه برنگ دانهٔ انار باشد۔

یاقوت گرگانی بهر دو کاف فارسی نوعی از یاقوت که معدن آن در نواحی شهر گرگان واقع ست و گرگان شهریست در عراق عجم که معرب آن جرجان ست۔

یاقوت جگری نوعی از یاقوت که رنگ سرخش مائل بسیاهی باشد مشابه برنگ جگر

فصل یای تحتانی مع بای موحده

یباب بفتح بمعنی خراب از منتخب و صراح

یبوست بضمتین خشکی از منتخب۔

یبروح بالفتح و واو معروف و حای مهمله بیخ لفاح که بفارسی مردم گیا و بهندی لکهمنی گویند از الفاظ الادویه و منتخب و قاموس

یبلیس بالضم خشک شدن از منتخب۔

یبروح الصنم بحای مهمله بمعنی مردم گیا و آن بیخ گیاهی ست که شبیه بمرد و زن بهم پیوسته دستها بر همدیگر حایل کرده و پاها درهم محکم ساخته نر را پای راست بر پای چپ ماده افتاده باشد ماده را بر عکس آن هر که او را کنده از زمین جدا کند بمیرد از شرح خاقانی۔

ینپیلو بفتح اول و فتح بای فارسی و سکون نون و ضم لام مقامیکه از شهر دور اسباب و غله و غیره برای فروختن بدانجا آرند بهندی آنرا منڈی و گنج گویند از لطائف و در برهان بتقدیم نون ست بر بای فارسی و در رشیدی بمعنی قافله و متاع۔

فصل یای تحتانی مع تای فوقانی

یتوع بفتح اول و ضم فوقانی و واو معروف و عین مهمله هر درخت که شیردار باشد مثل زقوم و انجیر و عشر بمعنی آک از کشف و منتخب و برهان و الفاظ الادویه۔

یتمش بفتح اول و سکون فوقانی و کسر میم و سکون شین معجمه در ترکی بمعنی رسیده و یتمش بکسر میم بجای با علامت مفعول۔

یتورمش بفتح یا و ضم تای فوقانی و واو غیر ملفوظ و سکون رای مهمله و کسر میم و سکون شین معجمه در ترکی بمعنی رسانیده۔

یتاق بفتح پاسبان یعنی چوکی دهنده از بهار عجم وکشف وبرهان ورشیدی۔

یتیم طفل بی پدر وگاهی بمعنی بے مادر باشد وطفلیکه مادر وپدر هردو نداردیتیم الطرفین گویند وکسانیکه آنرا یتیم دیسیر گویند خطاست ازمدار وغیره وبمعنی غلام ودزد وعیار۔ ودر صراح بمعنی ستور بی مادر وجوهر بی نظیر وطفل بی پدر۔

یتن بالفتح بچه که برعکس معمول تولد شود یعنے اول پای بیرون آیند ازشرح نصاب وصراح

یتاقی پاسبانی ازسروری وبرهان۔

فصل یای تحتانی مع ثای مثلثه

یثرب بفتح اول وسکون دوم وکسر رای مهمله وبعده بای موحده نام مدینه منوره از کشف ومزیل وصراح ومنتخب۔

فصل یای تحتانی مع جای مهمله

یحیی بالفتح نام پیغمبریست علیه السلام ونام مردیکه لغایت سخی وجواد بوده است۔

یحمور بالفتح ووا و معروف ورای مهمله گورخر از شرح نصاب۔

یحموم بالفتح دود سیاه ازمنتخب وشرح نصاب وصراح۔

فصل یای تحتانی مع خای معجمه

یخ دربهشت نوعی از حلوا ازبرهان

یخلیج بتحتانی مفتوح وخای معجمه ودرآخر جیم فارسی لفظ رومی ست بمعنے تصویر حضرت عیسے علیه السلام که بردیوارهاے معابد نصاری میباشد آنرا میشویند وآب آنرا تبرکا میگیرند۔

یخ بالفتح فرق میان برف ویخ آنست که برف مثل غباری بارد ویخ چون موم گداخته برکوه ودشت قطره قطره میچکد ومثل سنگ سفید میگردد۔

یخدان صندوق اطعمه وحلویات از مصطلحات۔

یخ خوردن سردمهری کردن وافسرده دلی ازشرحی۔

یخچه ژاله ازبرهان۔

یخشی بفتح اول وسکون خای معجمه وکسر شین معجمه ویای معروف خوب ونیک ومبارک وبهتر ازکتاب ترکی نوشته شد۔

یخنی بفتح وکسر نون ذخیره یعنی آنچه بیاندوزند ازمال یا طعام که بوقت حاجت بکار آید ازسروری ولطائف وکشف وصاحب برهان نوشته که یخنی بمعنے پخته ومطبوخ وذخیره وآن هرچیز که ازاسباب وغله نگاهدارند که بوقت حاجت بکار آید وگوشت پخته شده۔

فصل یای تحتانی مع دال مهمله

ید بیضا دست روشن وسفید که دست موسی علیه السلام باشد که بآتش سوخته شده بود حق تعالی آنرا العوض آن معجزه ایشان کرده که هرگاه دربغل خویش دست را ضم کرده می برآوردند مثل آفتاب روشن بنظر آمدی ومجازا بمعنی کرامات وخرق عادات۔

ید طولی بفتح اول وکسر دال مهمله وواو معروف وفتح لام هردو لفظ موصوف وصفت بمعنی دست دراز تر واین کنایه ست ازمهارت وکمال بصنائع وهنرها که بدست تعلق دارد۔

ید بالفتح وتخفیف دال دست ونعمت ودولت ونیکی وملک ومنت وقدرت وقوت وخواری ازمنتخب وشرح نصاب۔

ید بیضا نمودن معجزه وکرامات نمودن چون موسی علیه السلام دست در گریبان خود کرده می برآوردند روشن چون پنجه خورشید ظاهر میشد۔

فصل یای تحتانی مع رای مهمله

یرغا بالفتح وغین معجمه راهوار وتیزرو وبمعنی یلغار تیز نوشته ازلطائف۔

یرت بالضم وتای فوقانی منزل را گویند ازرساله ترکی نوشته شد۔

یراش بضم وشین معجمه نهضت وتوجه از لطائف۔

یرلیغ بکسر اول ولام مکسور ویای معروف وغین معجمه فرمان پادشاهی لفظ ترکی ست ازکشف وبهار عجم۔

یراق بفتح اسلحه سپاه مثل شمشیر وسپر وتیر وکمان وغیره وگاهی بمعنی مطلق سامان واسباب ومصالح هرچیز آید ازلغات ترکی ومدار ومصطلحات۔

یرقان بفتحات زردی چشم وبدن از منتخب ودر صحاح الادویه الامراض بسکون ثانی نیز جائز داشته ودر چراغ هدایت نوشته که

در اشعار استادان بسکون دوم نیز آمده درین صورت لفظ ارنی و لفظ حرکت را که هر دو متحرک اند بسکون دوم نیز توان خواند۔

یرملون لفظیست که درین لفظ برای یادداشت قاعدهٔ قرأت شش حروف را جمع کرده اند هرگاه که بعد نون ساکن و نون تنوین یکی از حروف یرملون واقع شود آن نون را از جنس آن حروف گردانیده باهم ادغام کنند باغنه مگر در لام و را غنه نکنند چنانچه مِنْ یَّوْمٍ وَمِنْ رَّحِیْمٍ وَمِنْ مَّآءٍ وَمِنْ لَّبَنٍ وَمِنْ وَّالٍ وَمِنْ نُّوْرٍ وَخَیْرًا یَّرَهٗ وَخَیْرٌ مِّنْ شَرِّکَ

یرغو بالفتح و ضم غین معجمه و واو معروف بمعنی سیاست از رسالهٔ ترکی۔

یراعه بفتحتین و عین مهمله مفتوح نی قلم و کرم شب تاب و مرد بددل از منتخب و شرح نصاب۔

یره بفتحتین در ترکی بمعنی زمین از لغات ترکی نوشته شده۔

فصل یای تحتانی مع زای معجمه

یزکدار سردار فوج طلیعه۔

یزدجرد بفتح و جیم عربی مضموم نام پادشاهی که پسر زادهٔ نوشیروان عادل بود از برهان۔

یزک بفتحتین و زای معجمه و کاف عربی محافظان لشکر و مقدمهٔ لشکر که آنرا قراول نیز گویند و آن جمعی از سواران است که از لشکر خود پیش روند تا از فوج دشمن خبردار باشند و فوج طلیعه که بهندوستان آنرا هراوه گویند و بمعنی مطلق فوج نیز آمده از بهار عجم و کشف و رشیدی و مؤید و شرفنامه و سروری

و جهانگیری۔

یزدان بالفتح یکی از اسمای حق تعالی است در فارسی چه فارسیان قبل از اسلام دو خدا میدانستند یکی یزدان و آنرا فاعل خیر میگفتند و دیگر اهرمن که آنرا فاعل شر میگفتند از برهان۔

یزنه بالفتح و زای معجمه و نون در ترکی شوهر خواهر از رشیدی و لغات ترکی و برهان۔

یزدی منسوب به یزد که بالفتح و دال مهمله نام شهریست از توابع شیراز۔

فصل یای تحتانی مع سین مهمله

یسارت توانگری از مدار و منتخب۔

یسار بفتح توانگری و ثروت و دست چپ از منتخب و کشف و صراح۔

یسر بالضم و بضمتین آسان شدن و آسانی و بفتح اول و کسر سین بمعنی آسان از منتخب و صراح و لطائف۔

یسیر بروزن فقیر اندک و بمعنی آسان از کشف و منتخب و صراح۔

یساق بفتح بهم و تیاری جنگ و بمعنی دیوان و دربار از لغات ترکی۔

یساول بفتح اول و ضم واو لفظ ترکی ست بمعنی سیر توزک و نقیب و چوبدار۔

یسل بفتحتین **و یسال** بفتح هر دو لفظ بمعنی پرهٔ فوج از مصطلحات۔

فصل یای تحتانی مع شین معجمه

یشب بالفتح و در آخر بای موحده نام سنگی قیمتی که مائل بسبزی باشد از کشف و منتخب و برهان۔

یشک بفتح اول و سکون ثانی و کاف عربی دندان بزرگ شتر و فیل و گرگ و اسپ و سگ که بعربی ناب و بهندی کچلی و کیلا گویند دریلے معروف از رشیدی و سروری و برهان۔

یشم بالفتح معرب یشب نام سنگی قیمتی که مائل بسبزی باشد از کشف و منتخب و برهان۔

فصل یای تحتانی مع عین مهمله

یعقوب کبک نر و نام نبی که پدر یوسف بودند این لفظ عربی نیست عبرانی ست و نام امام ابویوسف رح که شاگرد امام اعظم ابوحنیفه بود و نام مرشد امام و مجتهد مذهب نصاری از کشف و برهان و صراح و غیر آن۔

یعسوب بروزن یعقوب بمعنی امیر زنبوران شهد و آن زنبور نر باشد کلان تر از تمامی زنبوران شهد هر جا که او رود همه زنبوران شهد تابع باشند و مجازاً بمعنی سرگروه قوم و یعسوب المؤمنین لقب مرتضی علی رضی الله عنه زیرا که در هنگام خلافت آنحضرت تمامی مومنین و صادقین در هر امر تابع و پیروان آنجناب بودند۔

یعوق بفتح اول و ضم عین مهمله نام بتی ست از بتان قوم نوح علیه السلام که بصورت اسپی بود از شرح نصاب و منتخب۔

یعنی صیغهٔ واحد مذکر غائب فعل مضارع معلوم بمعنی میخواهد و قصد میکند و مصدر

آن عنایت است که بمعنی قصد کردن ست چنانچه در منتخب۔

فصل یای تحتانی مع غین معجمه

یغما بالفتح وغین معجمه غارت و تاراج و نام شهری از ترکستان که خوبرویان منسوب است از کشف و برهان۔

یغوث بفتح اول وغین معجمه و ثای مثلثه نام بتی ست که بصورت شیر بود از شرح نصاب۔

یغمائی غارت کرده شده و منسوب بر یغما که شهریست از ترکستان۔

فصل یای تحتانی مع فا

یفاع بفتح وعین مهمله زمین بلند از شرح نصاب و صراح و منتخب۔

یفن بفتحتین پیر مرد فرتوت از شرح نصاب و صراح۔

فصل یای تحتانی مع قاف

یقلمشر بفتح یا و سکون قاف و فتح لام و کسر میم و سکون شین معجمه در ترکی بمعنی خوش آمد اند۔

یقین بی شبهه و بمعنی مرگ نیز آمده از منتخب و بعضی اهل تحقیق تعریف یقین چنین کرده اند که یقین چیزیست که زائل نشود به تشکیک مشکک و شک آنست که مساوی الطرفین باشد در وجود و عدم و الا طرف راجح را ظن نامند و طرف مرجوح را وهم گویند و در صراح نوشته که گاهی از یقین عبارت ظن باشد و از ظن یقین دیگر یقین سه مراتب دارد اول علم الیقین دوم عین الیقین سوم حق الیقین علم الیقین دانستن امری یا چیزی باشد باقوال ثقات یا بطریق تواتر که اصلا شک و شبهه دران نباشد و عین الیقین آنست که چیزی را بچشم خود دیده بر آن یقین حاصل کرده باشد و حق الیقین آنست که کیفیت ماهیت چیزی را کما ینبغی بجمیع حواس دریافته باشد و این قسم اعلی ترین اقسام یقین ست۔

یقظ بفتح یا و کسر قاف و ضم قاف هر دو آمده و ظای معجمه بیدار که ضد خفته است از صراح۔

یقظان بالفتح بیدار از صراح۔

یقطین بالفتح و طای مهمله مکسور درخت کدو و هر درختی که بر زمین پهن شود مثل خیار و خربزه وغیره از منتخب۔

یقظه بفتحات و حرف ثالث ظای معجمه بیداری که ضد خواب ست از منتخب و مزیل و بحر الجواهر و کشف۔

فصل یای تحتانی مع کاف

یک رقیب کنایه از حق تعالی۔

یکدست یکسان از چراغ هدایت۔

یکجهت متفق۔

یک صدی ذات بدانکه منصب یک صدی ذات را دو لکه دام مقرر باشد چون یک روپیه را چهل دام باشد پس دو لکه دام را پنج هزار روپیه میشوند۔

یکتار کنایه از اندک۔

یک چشمه کار کار خوب و آراسته از مصطلحات

یک بغل کنایه از مقدار بسیار از چراغ هدایت۔

یک چشم مرکب بمعنی آفتاب از شرح سکندرنامه از سیف الله احمدآبادی و خان آرزو۔

یک قلم همه و بالکل۔

یکگان کسان و مردمان امعین در اصل یک گان بوده است کاف عربی را بجهت تخفیف حذف نموده اند۔

یکران بفتح اول و سکون کاف فارسی اسپ اشقر یعنی سرخ رنگ که موی یال و دم او سفید باشد از مدار و شرفنامه و کشف و در سروری بکاف فارسی بمعنی اسپیکه رنگ آن میان زردی و سرخی باشد مؤلف گوید که ظاهر از این تقریر سمند مفهوم میشود و در جهانگیری بکاف عربی اسپ خوب و سرآمد در برهان نوشته که بکاف عربی اسپ اصیل و خوب را گویند و نیز نوشته که بعضی گویند اسپیکه اشقر رنگ باشد بشرطیکه موی یال و دم سفید دارد و نیز نوشته که بعضی گویند بمعنی اسپیکه بوقت استادن سم یا استاده شود و یک پای پسین را قدری کوتاه ساخته کناره سم را بر زمین نهد و اینچنین اسپ بسیار تیزرو باشد و در رشیدی بمعنی اسپ بهتر و گران قیمت مگر قید کاف عربی و فارسی نکرده و بعضی نوشته اند که بمعنی مطلق اسپ هم مستعمل میشود۔

یکی خوردن از صولت کسی خود را پس گرفتن و حیران و سراسیمه شدن از مصطلحات۔

یک خانه گشتن کمان مراد از انکه یک خانهٔ کمان غالب و خانهٔ دیگر مغلوب آید امی که شود از شرح قران السعدین۔

یک رو کردن قطع کردن بالکلیه از مصطلحات۔

یک پشت ناخن کنایه از مقدار قلیل

یک طرف افتادن مقابل شدن و طرف شدن۔

یک جلو بکسر جیم عربی و فتح لام تیز رو از مصطلحات۔

یک رو مخلص صادق و بی نفاق که در حضور و غیبت نیک گوید۔

یگانه دراصل یک گانه بود چنانکه دوگانه و سه گانه۔

یک لخت متفق و شجاع۔

یک ندانه یکسان از مصطلحات۔

یکی مزید علیه یک ست و معنی هر دو برابرست فرقی ندارد مگر در بعض محل فرق آن طبع سلیم میداند از بهار عجم۔

یک کابی حرف ششم بای موحده بمعنی شدن در کاری و شتابی از رشیدی و در برهان بمعنی اسپ کوتل و بمعنی مستعد کاری شدن

یک چشمی بیک نظر همه نیک و بد را دیدن از شرح سکندرنامه۔

یک تهی بفتح فوقانی جامهٔ یک تو چنانچه در ایام گرما پوشند۔

یکرنگی بی نفاق از برهان۔

فصل یای تحتانی مع لام

یلدا بالفتح شب تاریک و دراز شبی ست که در آخرین درجه قوس واقع شود یعنی در منتهای ماه آذر که بهندی پوس گویند واقع شود و آن شب دراز تر از همه شبهای سال ست و آنچه گرفته اند از برهان و مدار و صاحب کشف زرفان گویا نقل کرده که شب یازدهم که آفتاب در جدی باشد یعنی شب یازدهم ماه دی که آنرا بهندی ماه گویند و آنچه مؤلف را از علم نجوم تحقیق شده آنست که روزیکه آفتاب یازدهم درجه برج قوس طی نماید کوتاه تر از همه روزهای سال همان روزست و دراز تر از همه شبهای سال شب آن روزست و این اتفاق در عشرهٔ دوم آذر ماه می افتد و آذر مطابق پوس باشد باندک تفاوت۔

یلسب مردیکه بلوازم ازدواج عمل نماید از شرح قصائد خاقانی۔

یلوج بفتحتین و ضم واو و جیم عربی بمعنی پیغمبر از رسالهٔ ترکی و مدار۔

یلغار بالفتح ترکی ست بمعنی دویدن فوج دشمن دراصل ایلغار بود چون در ترکی هر یکی را از حرکات ثلاثه بشکل مناسب هر یکی از حروف علت نویسند الف اول فتح یای تحتانی ست والف دوم فتح غین معجمه پس ایلغار بریں تحقیق در تلفظ بوزن نشتر باشد که هست در کتابت الف اول رانی نویسند۔

یلدگز بفتح اول و سکون ثانی و ضم دال مهمله و فتح کاف فارسی و زای معجمه نام پدر قزل ارسلان۔

یلمق بالفتح و میم مفتوح معرب یلمک بمعنی قبا از منتخب۔

یلاق بالفتح نام پادشاه ترک از شرح خاقانی۔

یل بالفتح پهلوان و شجاع و آزاد از سروری و برهان و بالضم در ترکی راه را گویند از لغات ترکی۔

یلمان خوابانیدن تیغ از مصطلحات۔

یلبه بفتحتین و بای موحده نوعی از زره که از پوست بعضی حیوانات سازند از شرح نصاب صراح۔

یله بفتحتین رها شده و سر داده شده و گذاشته شده و آزاد و بمعنی دوان و تازان و زن فاحشه از برهان و رشیدی۔

یلمه بالضم آنچه در تغاری بحیوانات خورانند لفظ ترکی ست از شرح گلکشتی۔

یللی بفتح اول و تشدید لام اول و کسر لام دوم و یای مجهول کلمه ایست که جوانان در هنگام نشاط گویند از مصطلحات۔

یلچی بالضم راهرو پیک گذریان و گدای راه نشین چه یل بالضم در ترکی نام راه و چی بمعنی دارنده از برهان۔

فصل یای تحتانی مع میم

یماک بفتح اول وکاف عربی نام پادشاهیست ونام غلام قیصر روم از مؤید وغیره۔

یمک بفتحتین نام شهریست حسن خیز ونام پادشاهیست از برهان۔

یمام بالفتح کبوتر صحرائی از کنز۔

یم بالفتح وتشدید میم دریا از منتخب ودر استعمال فارسی بتخفیف هم می آید۔

یمان بفتح منسوب بیمن که ملکیست بطرف جنوب هند مائل بمغرب از کشف ومنتخب

یمن بالضم خجسته شدن وبرکت ومبارکی وبفتحتین ملکیست معروف در اقلیم اول و دوم چون آن ملک بجانب یمین کعبه است لهذا یمن گفتند چه اهل عرب کعبه را شخصے قرار داده اند که روبسوے مشرق ست وپشت او بمغرب از صراح وشرح نصاب از یوسف بن مالغ۔

یمین بفتح دست راست وطرف دست راست وبمعنی سوگند وتوانائی وقوت و منزلت نیکو از منتخب وکشف ولطائف۔

یمکن بضم اول وسکون میم وکسر کاف وضم نون صیغهٔ مضارع معروف بمعنی امکان میدارد ماخوذ از امکان مگر فارسیان در در محاورات خود نون یمکن را موقوف ای ساکن میخوانند۔

یمه بکسر یا وفتح میم بمعنی خوراک واین لفظ ترکی ست از لغات ترکی نوشته شد وکسانیکه ایمه داران را بمعنی روزینه داران فهمند و نویسند خطاست اصح ایمه داران ست

یمانی منسوب بیمن که نام ملکیست معروف بجانب یمین کعبه از طیبی شرح مشکوٰة شریف والف در لفظ یمانی عوض یکی از یای مشدده است پس گفته نمیشود یمانی بالف وتشدید یا تا جمع نشود عوض ومعوض مگر یمانی بتخفیف تحتانی یا یمنی بتشدید یا۔

فصل یای تحتانی مع نون

ینگا بالفتح وکاف فارسی زن برادر وزن عم وبعض کدبانو بمعنی مشاطه نیز آمده از لطائف۔

ینبوع بالفتح چشمهٔ بزرگ از کشف و منتخب ولطائف

ینابیع بفتح ویای تحتانی معروف وعین مهمله چشمهای بزرگ آب این جمع ینبوع ست از منتخب۔

ینک آئین وروش ونام جزیره۔

ینیلو بفتح یا وفتح نون وسکون یای فارسی وضم لام کاروان وقافله وبازاریکه دران از هر طرف اجناس آورده فروشند از برهان ودر لطائف بتقدیم یای فارسی بر نون۔

فصل یای تحتانی مع واو

یوم الحساب روز قیامت که مدت پنجاه هزار سال باشد۔

یواقیت بفتح جمع یاقوت۔

یوح بواو معروف وحای مهمله آفتاب از منتخب وقاموس وکشف ومدار۔

یوم التناد روز قیامت چرا که یکی مر دیگر را دران روز ندا خواهد داد که بفریاد من برس وکسی نخواهد رسید از لطائف و لفظ تناد در اصل تنادی بود مصدر از باب تفاعل یا از آخر بجهت وقف ساقط شده است۔

یوم النشور روز رستخیز چه نشور بمعنی زنده شدن ست از صراح۔

یورر بضم یا دواو غیر ملفوظ وفتح رای مهمله اول در ترکی بمعنی بیان میکند۔

یوم الباحور حرف ششم بای موحده وهشتم حای مهمله بمعنی روز بحران وتعداد تعیین آن نزد اکثر اطبا چنین ست که از روز ابتدای مرض بروز پنجم افتد یا هفتم یا نهم یا یازدهم وچهاردهم وهفدهم ونوزدهم وبستم وبست ویکم وبست وچهارم وبست وهفتم۔

یوز بواو معروف وزای معجمه درنده که آهو را صید کند وخوردن پنیر البسیار دوست دارد وبهندی چیتا گویند وبمعنی جستن وتلاش کردن وریوزه ازینجا است ودر ترکی لفظ یوز بمعنی صد باشد که نام عدد معروفست از لطائف وخیابان وغیره۔

یونس بالضم وهر سه حرکات نون مگر ضم نون افصح ست اسم نبی علیه السلام که ماهی ایشانرا فرو برده بود از قاموس وصراح۔

یواش بضم اول وشین معجمه اسپ کوتل واسپ نرم رفتار وریاضت داده که لائق سواری بزرگان باشد واین ترکی ست از لطائف۔

یورش بضم یا و واو غیر ملفوظ وضم رای مهمله وشین معجمه لفظ ترکی ست بمعنی بر دشمن دویدن وسواری کردن برمهم بتعجیل وکوچ کردن ازمدار ولطائف ولغات ترکی۔

یورغ بالضم وغین معجمه واو مجهول چوبیکه کبرگردن گاو قلبه نهند بهندی جوا نامند از لطائف۔

یونت ییل بضم یا و واو معدوله که علامت ضم یای ست وسکون نون وفوقانی وکسر تحتانی وسکون تحتانی دیگر بمعنی سال اسپ ست از رساله ترکی نوشته شد۔

یونان بالفتح مگر مشهور بضمه وآن ملکی ست دراقلیم پنجم داخل روم که بنام یونان بن یافث ابن نوح آباد شده از لب الالباب۔

یوزیدن طلب نمودن وجستن۔

یویه بواو مجهول وحرف ثالث یای تحتانی قصد وعزم۔

یورتگه بضم اول وواو معدوله وسکون رای مهمله وفتح فوقانی وکاف فارسی جای بودن وخانه وبعض بمعنی جای چوکی نوشته از لطائف۔

یوزه بواو معروف وزای معجمه درخت از مؤید۔

یوفی بواو معروف وفاء مکسور بیهوده گو از لطائف

یوبچی بضم یا و واو معدوله وسکون لام وکسر جیم فارسی محافظ راه وراهدار از لغات ترکی چه یول بالضم درترکی راه وچی بمعنی دارنده وبمعنی گدائی که سرراه مردم نشینند وسوال کنند

یونی بواو معروف وآخر یای وحدت یون بواو معروف بمعنی دانگ ست از شرح خاقانی۔

یوزباشی سردار صدکس از لغات

ترکی نوشته۔

فصل یای تحتانی مع های هوز

یهودا بالفتح نام برادر کلان یوسف علیه السلام نام مردی دیگر۔

یهود جمع یهودی بمعنی جهودان امت موسی علیه السلام از لطائف ومنتخب۔

فصل یای تحتانی مع یای تحتانی

ییلاق جای سرد هوا دار که بفصل تابستان دران باشند واین ترکی ست از مصطلحات ورشیدی۔

ییل بروزن فیل بمعنی سال از لغات ترکی نوشته شد۔

ییلان بروزن فیلان لفظ معروف ست بمعنی مار از لغات ترکی۔

٭　٭　٭　٭　٭

تمام شد غیاث اللغات

خاتمة الطبع

الحمد لله رب العالمین والصلوٰة والسلام علی صفوة خلقه محمد وعلی آله واصحابه اجمعین۔ اما بعد کتاب فوائد نصاب یعنی غیاث اللغات بتصحیح وتنقیح از نسخ متعدده بنا بر نظر افادهٔ طلبهٔ اساتذه وبجهت تسهیل درس وتدریس کتب مروجه وحسب خواهش ارباب شوق واصحاب ذوق حسب ایمای۔

ماه جولائی ۱۹۹۷ء مطابق ماه ربیع الاول ۱۴۱۸ھ طبع شده نظارت افزای نظارگیان وکحل البصر دیده مشتاقان گردید۔

اکنون امید از ناظرین با مروت آن ست که هرگاه ازین نسخه بهره بردارند مالکان مطبع وکارپردازان وکاتب ومصحح را از دعائے نیک خود محروم نگذارند۔ اللهم اغفر لکاتبه ولمصححه ولناظره ولقارئه۔ آمین!

مکمّل فارسی ڈکشنری

غیاث اللغات

مع

منتخب اللغات۔ و۔ چراغِ ہدایت

جدید ترتیب میں جملہ ۱۴۱۶ صفحات پر مشتمل جلی قلم میں

اِمتیازی ایڈیشن

تالیف: مولانا محمد غیاث الدین۔ بسال ۱۲۴۲ھ

مع اضافات مفیدہ: مختصر اللغات من تصنیف مولوی جعفر

قدیمی کتب خانہ۔ مقابل آرام باغ۔ کراچی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

ستایش وسپاس مالک الملکی کہ تذکار آلای احصا ونعمای بی نہایش وتعداد سوابق فیض ولواحق عطایش در دایرۂ حصر نگنجد و خرد خرده دان بمیزان دریافت نسنجد و اگر فی المثل آب انہار مداد وشاخ وبرگ اشجار کاغذ وقلم شود وافراد بشر واصناف ملک تا ابد بر صحیفۂ روزگار وجریدۂ لیل ونہار ثبت کنند۔ ہنوز حرفی ازان کتاب برخی ازان حساب نتوانند نگاشت وقطرۂ ازان دریا وذرۂ ازان صحرا نتوانند برداشت بکدام زبان وبیان ادا توان نمود کنگرۂ قصر کبریای جلالش رفیع تر ازان ست کہ کمند آرای خواص واوہام عوام بانجا تواند رسید وفضای بیدای کمالش وسیع تر ازانست کہ مرغان اولی اجنحۂ نفوس فلکی وعقول ملکی ببال افکار وجناح اندیشہای ناہنجار درانجا رخت بسر منزلی توانند کشید عقل درین شاہ راہ جگر خونست ووہم درین حیرتگاه دگرگون سبحان اللہ جائے کہ حبیب او در راز دان لی مع اللہ بعجز اعتراف نماید وزبان بکلمۂ لا احصی کشاید ہرزه درایان کوی نادانی وبی سر دپایان بادیہ حیرانی راجز خاموشی چہ مجال وگنجایش کردن زہی خیال محال آرای حادث را باقدیم چہ کار وممکن را باواجب چہ شمار مخلوق را باخالق چہ نسبت مملوک را بامالک چہ مناسبت آلودهٔ لوث امکان را از مقدس مطلق چہ آگاہی ومحبوس زاویۂ عدم را باوجود بحت چہ ہمرہی ؞ **مثنوی** دل زکجا وین پروبال ازکجا ؞ من کہ وتعظیم جلال ازکجا ؞ وہم سبکپای بسی ره نوشت ؞ ہم زدرش دست تہی بازگشت ؞ پای سخن را کہ دراز ست دست ؞ سنگ سراپردهٔ او سر شکست ؞ پرورش آموختگان ازل ؞ مشکل این حرف نکردند حل ؞ کز ازلش علم چہ دریاست این ؞ تا ابدش ملک چہ صحراست این ؞ غایت سعی عقل دوربین ونہایت ذہن ذہین درین مقام استدلال ست از اثر بموثر واز سبب بمسبب انتقال از علت بمعلوم واز محسوس بمبدای حقول وچون عقل درین راه باریک وتاریک حیران وسراسیمہ است چراغ شرع بدستش داده از صفات خود وانچہ اورا بآن توان شناخت آگاه گردانید وانبیا را کہ طبیبان ارواح انسانی اند فرستاده از افعال واقوال انچہ موجب قرب واتصال بحضرت ذو الجلال باشد امر فرموده وازانچہ موجب حرمان ازان آستان وسبب تلوث بالواث امکان باشد نہی نموده نخست آدم خاکی را در تعلیم خانۂ وعلم آدم مودب ومہذب ساختہ خلعت نبوت وتشریف سلطنت پوشانید وسلسلۂ انتظام مہام عالم را بدین دو امر مربوط گردانیده چون حفظ صورت ومعنی وضبط ظاہر وباطن از نوع بشر متعسر وجمع میان این دو رتبہ از اغلب افراد انسانی متعذر بود اکثر اوقات جمعی را بنبوت وجمعی را بسلطنت مشرف ساخت وبعد از انقطاع سلسلۂ رسالت وانقراض دور نبوت پادشاہان ذوی الاقتدار وسلاطین عالی مقدار بترویج

امر خلافت و ترتیب حکم سلطنت مقرر داشته بتایید عقل و شرع مؤید گردانید و بسیف قاطع و رای ساطع محکم داشته کارگاه معنی و صورت
و بارگاه وحدت و کثرت را آرایش داد تا جمهور انام و کافهٔ اهل اسلام تحصیل منافع و مصالح نشاء معاش نموده مستعد تکمیل امور معاد شوند
فَسُبْحَانَ الَّذِیْ بِیَدِهٖ مَلَکُوْتُ کُلِّ شَیْءٍ وَّاِلَیْهِ تُرْجَعُوْنَ و درود و سعادت درود بر برگزیدهٔ مکرم که آفریدگار عالم ثنای او گفته و نامش قرین
نام خود داشته و او را خاتم رسل و بهترین انبیا گردانیده و دین او را ناسخ جمیع ملل و ادیان ساخته و باصحاب اخیار و اهل بیت اطهار
از مهاجرین و انصار مؤید گردانیده و به بشارت اظهار دین مبین و استیلای مؤمنین بر مشرکین اعلام اسلام و الویهٔ شریعت آن خیر الانام
تا قیام قیامت برافراشت بکدام استعداد و استحقاق مرقوم توان داشت زهی والی ولایت نبوت و ولایت که نوای لا اله الا الله
صدای پنج نوبت اوست۔ و آوازهٔ محمد رسول الله طنطنهٔ کوس دولت او۔ نه آن والیی که گاهی فرمان عزل بنامش صادر گردد۔ و نه
آن سلطانی که از قلت سپاه ضعف پذیرد و از کثرت غوغا هزیمت گیرد و قهرمانیکه بسیف قاطع برهان فرقان سر دعوی گردن کشان فصحای
عرب عربا برمیده و بمعارضهٔ خردترین سوره از سور قرآن گردن پندار بلغای مکه و بطحا در کمند کشیده۔ فصیحی که حدیث انا افصح او را سزاست۔
بلیغی که کلام او بیت جوامع الکلم او را روا۔ کاملی که قبای کلموا الناس علی قدر عقولهم بر قامت او راست و دعوی انا سید ولد آدم و لا فخر او را
بسجاست۔ بلند رتبه که تنزیل احکام و آیات جهت نهایت مصالح و غایات مخصوص بنبت اوست و ختم رسالت و اختتام دعوت خاصهٔ بعثت
او۔ ستوده صفاتی که عظم شان آیهٔ بلند پایه وَاِنَّکَ لَعَلٰی خُلُقٍ عَظِیْمٍ در شان او جامع جمیع فواتیها و قسم الهی در کتاب مجید لعمرک شریفش مهر
زبان ستایشها **نظم** شمسهٔ مسند هفت اختران ❁ ختم رسل خاتم پیغمبران ❁ احمد مرسل که خرد خاک اوست ❁ هر دو جهان
بستهٔ فتراک اوست ❁ امی گویا بزبان فصیح ❁ از الف آدم و میم مسیح ❁ همچو الف راست بعهد و فا ❁ اول و آخر شده بر انبیا ❁
بود درین گنبد فیروزه خشت ❁ تازه ترنجی ز سرای بهشت ❁ رسم ترنج است که در روزگار ❁ پیش دهد میوه پس آرد بهار ❁ اللهم
صل علی محمد و علی آل الاطهار و صحبه الاخیار صلوة لا تنقضی بانقضاء الشهور و الاعوام و لا تنقطع بانقطاع الدهور و الایام و سلم علیه و علیهم تسلیما
کثیرا کثیرا۔ دعا و ثنای پادشاه اسلام خلد الله ظلاله علی مفارق الانام و ابد ملکه الی یوم القیام حق جل شانه در کتاب مجید بعد از اطاعت
خود و اطاعت رسول بر حق اطاعت اولی الامر بر کافهٔ اهل اسلام بلکه بر جمهور انام واجب و لازم گردانیده و متابعت ایشان در
اعلای دین محمدی و شریعت احمدی مفترض و واجب شمرده۔ بنابران بر هر طبقه از طبقات زمان و بر هر طائفه از طوائف دوران لازم
که پادشاه وقت و سلطان زمان خود را که در سایهٔ حمایتش از تاب آفتاب حوادث آسوده اند بظاهر و باطن انقیاد و اطاعت نمایند۔
و در جهر و سر دعا و ثنای او گویند الحمد لله و المنة که این ایام سعادت فرجام به وجود پادشاهی زیب و زینت یافته که قدوهٔ سلاطین
روزگار است و صفوهٔ خواقین نامدار۔ کعبهٔ آمال و امانی و قبلهٔ اصحاب فضل و ارباب معانی ست دین پروری که تا پاس شریعت غرا و
ملت بیضا در دفع مناهی و رفع ملاهی آتش رخسار غیرتش افروخته لاله از بادهٔ ارغوانی و ساغر دوست کامی جز داغ سیاه روی
بهره ندیده۔ و تا عموم احسان و خصوص اکرامش خاص و عام را در حلقهٔ بندگی در آورده سرو و سوسن از آزادی ثمره نچیده۔ نرگس
بتهمت نگه شوخ چشم و بیحیایی از بیم سیاستش مژگان ریخته و برگ بید بقصد مخالفانش خنجر برگ بید آهیخته حکم ماضیش در امضای
امور بمرتبه ایست که در حال مستقبل احوال را ماضی سازد و بساط افلاک عرصهٔ خاک را از مهرهٔ انجم و نقش مردم چون رقعهٔ شطرنج
بپردازد باز و تیهو و شیر و آهو از خوف خلاف حکمش باهم هم آشیانه و هم کنام و اوضاع زمان و احوال جهان از یمن معدلتش چون نبض تندرستان

در آرام دَر عهد دولتش حکایت ملکشاه و سنجر ماضی و دَر دور انصافش مدعی و مخاصم بر خود شاهد و قاضی دریادلی که خس از نهار دریا بار دستش
در قحط سال آخر الزمان آبی بکشت زار جهان داده و نتیجهٔ مردی و مردمی از خاندان فتوت و دودمان مروتش زاده کف دریا
کفش با وجود توام بلکه جودی ست مجسم گوهر گردون صدفش چون روح مقدس بلکه روحی ست اقدس- جنبش بحر محیط در جنب
تلاطم بحر همتش جلوهٔ سراب گنبد گردون با وسعت و رفعت قصر دولتش گنبدهٔ حباب طبعش اگر باد بهاری و ابر آذری را تعلیم چمن آرائی کند
قطرهٔ شبنم لولوی عمانی و دانهٔ انار یاقوت رمانی گردد و فروغ رایش اگر آفتاب را پرتوی بخشد سنگ سیاه لعل بدخشانی و خاک تیره
طلای کانی شود و ماه اگر کسب نور از رایش کردی- از کلفت کلف و ظلمت خسوف و کدورت محاق ایمن بودی- هر طرف چمنی که از خطر خلقش
نسیمی گذرد- گلستان از خجالت در خوی گلاب فرو رود- افلاس قلاش در عهدش از معامله فهمی و کاردانی صاحب عقل معاش و
دولت و سعادت با خدمت کیمیا خاصیتش خواجه تاش هر نماز و نیازی که نه بسمت محراب پیش طاق درگاهش کنند چون سجدهٔ بت
مردود - و هر مرادی که نه از منسوبان بارگاهش جویند چون کبریت احمر و اکسیر اعظم مفقود و مدار تدبیر اگر نه بر گرد مرکز دولتش دَوَر میکرد
از چرخ بیفتادی - و مثل اگر نه در امتثال مثال امرش منطقه می بست از بطن عدم نزادی قطب فلک که بثبات ذاتی و سکون اصلی
مشهور ست نزد عزم راسخ و جزم ثابتش نقطه ایست موهوم و نسبت قطره به محیط ساحت ابعاد اجرام بسیط و حل مالاینحل افلاک
که معرکهٔ امتحان اهل ادراک ست پیش ذهن ثاقب فکر صائبش امریست معلوم آفتاب جهان تاب که روشن کنندهٔ عالم اجسام و باتفاق
ارباب اشراق نور دهندهٔ اجرام ست در آسمان ضمیر انورش کوکبی ست منخسف خط محور که بقول اختر شناسان هفت کشور باستقامت
و استوا مذکور ست پیش رای غیب نمائش قوسی ست از جادهٔ سداد و صواب منحرف انوار تیره و آثار طریقه از سعادت اولیا و شقاوت
اعدایش نشانی و شوکت سکندر و حشمت سلیمان از بزم و رزمش داستانی - روز هیجا که آفتاب وار از مطلع جلال و مشرق اقبال
تن تنها بقصد دشمن خاکسار به معرکهٔ کارزار آشکار شود- خصم تیره درون چون شب تار روی ادبار به مغرب زوال نهد و لشکر نحوست
اثرش چون انجم در شعشعهٔ دلو ز نیر اعظم محو و معدوم گردد زهی عظمت و جلال و خهی دولت و اقبال ع لشکری در یک قبا و کشوری
در یک بدن - بشمشیر هندیش هندویست حسابدان که بضرب مفرد و مرکب اعداد اعدا را از قسمت قطعی حاصل تنصیف و تضعیف
بر تختهٔ خاک ظاهر سازد و شارحی ست حاذق مدقق که بعلم تشریح متن مخالفان را شرحه شرحه کند طبیبی ست مزاج شناس که آب دمش بدم
آبی شدهٔ مستسقیان عناد کشاید هلالی ست که چون در شب ظلام برای انتقام از افق نیام طالع شود - عدوی نافرجام را علامت
روز قیامت باشد اگر چه دیدن هلال دیوانگان را سودا افزاید- این هلال بعکس آن سودای خام پختگی تمام از کاسهٔ سر خصم بی مغز
دور نماید- ابریست سراسر آب لیکن آتش بار- برقیست تمام ضیا اما صاعقه دار کمانش پیریست کوزه پشت که تیرش چون نصیحت روشندلان
از غایت تاثیر در دل اعدا جای گیر ست چنگی ست بزم رزم را که هر دم ترانهٔ فتح و نصرت بر اولیای دولت قاهره میخواند و از هر گوشه
آوازه بگوش هوش میرساند چون هلال عید- سرمایهٔ صد نشاط جدید چون قوس قزح دلیل باران رحمت و چون قوس النهار بدلالت
آفتاب سعادت تیرش اژدهائیست که باشتیاق لقای دشمن از غایت شعف دهان باز کرده- بلکه برای استقبال وصالش پر بر آورده
گاهی که شهنشاه کواکب سپاه چون آفتاب جهان تاب بخانهٔ کمان در آید- روز عمر بدخواه کوتاه و شب ندامتش دراز گردد اگر چه تیر را در قوس
وبال ست اما اینجا صد شرف و جلال ست - رمحش که سرو جویبار دولت و ستون بنای سلطنت ست چون عصای کلیم اسباب

غرورِ دشمن بی نور را بیک دم منعدم و متلاشی سازد۔ و کفرهٔ فجره را چون سحرهٔ فرعون بے عون بحلقهٔ ایمان و دائرهٔ اطاعت آرد سماک
رامح ازین رو که آن رمح منسوب بسماک عزل تقدم دارد۔ رایتش هر جا بزبان سنان سورهٔ فتح برخواند فتح کار را ید بیدآید علم شیر
پیکرش هر گاه نمایان شود خصم روباه صفت راه گریز پیماید **مثنوی** اگر رزم رنگین از حسامش ٭ دگر بزم ست مشکین از کلامش ٭
مه نو حلقه در گوش رکابش ٭ یکے از نیزه داران آفتابش ٭ سنانش چون علم سازد سر انگشت ٭ شود تسبیح ساز از مهرهٔ پشت ٭ بکین
چرخ اگر رخ برفروزد ٭ نگه در چشم مهر و مه بسوزد ٭ زهی شهنشاه - سلیمان جاه - احمد علم - ادریس علم - یحیی حیا - یوسف لقا - خضر قدم
مسیحا دم - خلیل مقام - کلیم کلام - فرشته خصال - دریا نوال - بسملهٔ مصحف جهان طرازی ٭ شیر بیشهٔ معارک و مغازی ابوالمظفر شهاب الدین
محمد صاحبقران ثانی **شاه جهان** بادشاه غازی خلد الله ظلاله و ابد جلاله **مثنوی** سرور شاهان توانا تری ٭ نامور دهر بدانا تری ٭
یکدله شش طرف و هفت خوان ٭ مرکز نه دائره شاه جهان ٭ دین فلک دولت اوا ختر ست ٭ ملک صدف خاک درش گوهر ست ٭
چتر بدرانش همائی کند ٭ سر بر هش دعوی پائی کند ٭ جام تجارا که کفش ساقی ست ٭ باقی باد اکه همین باقی ست ٭ واز حسن اتفاقات
این دولت عالیه آنکه تاریخ ولادت سراسر سعادتش صاحبقران ثانی میشود و بعد از رفع حروف احاد و جامع اوراق این تاریخ
شریف را چنین در سلک کشیده **نظم** شاهنشه زمانه دانشور یگانه ٭ اسکندر نخستین صاحب قران ثانی ٭ دین پرور معظم شاه جهان که
باشد ٭ از جبهه اش هویدا فر جهان ستانی ٭ روزی که عالم پیر از مقدمش جوان شد ٭ تا فت از جبینش نور خدایگانی ٭ از چار ده
نیاید دیگر جواد خدیوی ٭ کامد قرین حکمش تائید آسمانی ٭ از چار ده گذر کن تا عقل بر تو خواند ٭ تاریخ مولدش را صاحبقران ثانی ٭
و این دلیلی ست لائح و حجتی ست واضح برانکه رتبهٔ صاحبقران ثانی نزدیک بدرجهٔ طالع این بادشاه ظل الله بوده و باستحقاق ذاتی و
استعداد فطری ملقب باین لقب گردیده و تاریخ جلوس همایونش که زیب راقم این حروف بدان ملهم شده و به نظم در آورده **نظم** بر شد
برتخت با قبال و بخت ٭ شاه جهان ثانی صاحبقران ٭ آن شه دین پرور کز فیض او ٭ گشت جهان غیرت باغ جنان ٭ باغ جهان
خرم و سر سبز شد ٭ از کرم بادشه کامران ٭ خضر و لقا یوسف مصر وجود ٭ عالم پیر از نظر او جوان ٭ آمده تاریخ جلوسش ز غیب
شاه جهان باشد و شاه جهان ٭ دلالت تمام دارد بدانکه در ازل از جامه خانهٔ غیب خلعت شاه جهانی باین بادشاه دین پناه
حواله شده بود درین زمان سعادت عنوان جلوهٔ ظهور نموده و از آنجا که این بادشاه دین پناه در اظهار شعار شرع محمدی جازم سنت
و در استیصال اعدای دین احمدی عازم حق تعالی بیمن این صدق نیت و حسن عقیدت چهار پسر سعادت ثمر کرامتش نموده
که هر چهار چون چار یار سید الابرار انیس این بادشاه کامگارند - هر چهار چون چهار عنصر ضروری الوجود و چون چهار فصل مطلوب
مقصود و چون چهار مرتبهٔ اعداد ناگزیر عالم و چون دو چشم و دو گوش مایهٔ سروری بنی آدم هر چهار مرکز دائرهٔ دولت و قطب آسمان
ابهت و بدر زودهٔ عظمت و خورشید اوج سعادت **بیت** هر چار چهار رکن تمکین ٭ بل چار حدود کعبهٔ دین ٭ نخستین شاه
زادهٔ کامگار ٭ منظر لطف آفریدگار ٭ عنوان صحیفهٔ دولت دیباچهٔ کتاب کرامت - مردم چشم مردمی و مردم پروری - سویدای
دل مردی و دلاوری - انیس بزم و رزم شهنشاهی - محرم اسرار ظل الهی دین پرور دانش پژوه سلطان داراشکوه - دوم
شاهزادهٔ عالی مقدار آرایش ایوان خلافت پیرایش گلستان جلالت - شمع شبستان دانائی فروغ دیدهٔ بینائی دولت و اقبال
مطلع سلطان شاه شجاع سوم شاهزادهٔ گردون وقار منظور الطاف الهی - زیب اورنگ شاهی ٭ سعادت نصاب دولت نصیب

قبیلہا جمع حے۔
احفا بالکسر در سوال مبالغہ کردن و ریش را اصلاح کردن و بروت را بسیار گرفتن و پابرہنہ گردانیدن۔
احلا بالکسر شیرین کردن۔
احظا بالکسر بظای معجمہ بہرہ مند شدن
احتما تو ورا از چیزی نگاہداشتن۔
احتوا گرد گرفتن و جمع کردن۔
احلی بالفتح شیرین تر۔
احری بالفتح سزاوار تر۔
احوی بالفتح سیاہ و گیاہے کہ بسیاہی زند و گردیدہ تر۔
اخا بالکسر باکسے برادری کردن مصدر ست از آخی یا اخی در اصل خای بودہ یا را ہمزہ کردند قال الشاعر ع دعوی لاخا علی الرخار کثیرۃ۔ و آخار بالمد جمع اخ نیز آمدہ و برین تقدیر ہمزہ آخرش مقلوب ست از واو۔
اخفا پنہان کردن و آشکار کردن۔
اخزا ابزای معجمہ خوار کردن و رسوا شدن و ہلاک کردن۔
اختصا خایہ کشیدن۔
اخلا خالی کردن۔
اخطا خطا کردن و خطا گرفتن بر کسے۔
ادّعا بالکسر و تشدید دال دعوی کردن و آرزو کردن و اعتراف نمودن۔
ادنا بالکسر نزدیک کردن۔
ادفا بالکسر گرم ساختن۔

ادلا بالکسر فرو گذاشتن و انداختن کار بکسے و کشیدن و فرو ہشتن۔
ادا بالفتح رسانیدن و رسانیدنی و این صیغۂ مصدر نیست اما بمعنے مصدر می آید چون نبات بمعنی رویانیدن و رستنی و عطا بمعنی دادن و دہش و کلام و بیان بمعنے سخن کردن و سخن و بیان کردن و بیان کردہ و بعضے ادّا را کہ بمعنے مصدر مے آید بکسر اول و تشدید دال خواندہ اند از ادّی یودی تادیۃ و ادّا چون کذّب یکذّب تکذیبا و کذّابا و غالبا مصدر ناقص برین وزن نیامدہ و اگر آمدہ باشد مخصوص ازین باب مصدر برین وزن مسموع نشدہ و اسم بمعنے مصدر شائع ست پس احتیاج باین تکلیف نیست و آدا در عرف فقہا عبادتی را گویند کہ در وقت خود واقع شود و قضا عبادتی کہ بعد از گذشتن وقت کردہ شود۔
ادنیٰ بالفتح نزدیک تر و زبون تر و بر تقدیر اول از دنو بود بر تقدیر ثانی از دنائت ست۔
ادہی بالفتح زیرک تر در امور معاش و مکر دہ تر و دشوار تر۔
اذی بالفتحتین رنجہ کردن و رنجہ شدن و رنجش و چیزی کہ آزار دہد و فی الحدیث ادناہا اماطۃ الاذی عن الطریق یعنے ادنی شعبۂ ایمان دور کردن چیزی است از راہ کہ خلق اللہ را آزار دہد۔

اذرا بالکسر ریختن اشک و بردن باد چیزی را و انداختن تخم در زمین و انداختن ستور کسے را۔
اذکیٰ بالفتح زیرک تر۔
ارجا بالکسر واپس داشتن و در حبس کردن و بالفتح کنارہا جمع رجا بی ہمزہ بمعنے کنار۔
ارخا بخای معجمہ فرو گذاشتن و سست دویدن اسپ۔
ارسا ثابت کردن۔
اروا سیراب کردن۔
اردا بالکسر تباہ کردن یاری کردن یار شدن کسے را۔
ارزا بالفتح مصیبتہا
ارتدا ردا بر دوش افگندن۔
ارتشا رشوت گرفتن۔
ارتضا پسندیدن و خوشنود شدن
ارتقا بالا رفتن۔
آرا بالمد فکرہا جمع رای۔
اریحا بالفتح نام شہریست کہ در شام حضرت یوشع علیہ السلام فتح کرد۔
ارعوا بالکسر کشیدہ شدن از جہل و نیکو برگشتن از آن۔
ازدرا حقیر بودن۔
ازا بالکسر برابر شدن چیزی با چیزی مصدر ست از وازی یوازی در اصل وزا بودہ واو را ہمزہ کردند و بمعنی مقابل و برابر نیز آمدہ۔

ازرا معیوب کردن کسے را و پوشیدن
چیزے برکسی و سستی کردن درکاری۔
ازکی بالفتح پاکتر۔
اسی بفتحتین اندوہگین کردن وعلاج کردن
ودرمان وعلاج۔
اسما بالکسر نام کردن وبالفتح نامہا اسماوات
واسامے بتشدید یا وتخفیف آن جمع الجمع وز
صاحب حسن ونام زنی ست کہ درعرب بحسن
معروف بودہ واسما بر تقدیر اول جمع اسم
ست کہ دراصل سمو بودہ والف اول زائد
وثانی مقلوب از واو ست وبر تقدیر ثانی وثالث
مفرد ست ماخوذ از وسامۃ بمعنے حسن وہمزۂ
اول مقلوب ست از واو وہمزۂ ممدودہ
درآخر زائد ست۔
اسرا بالکسر بشب رفتن۔
استوا راست شدن وآہنگ
کردن وبچیزے دست یافتن وبرابر شدن
وبکمال جوانی رسیدن۔
استیفا تمام فراگرفتن۔
استیلا دست یافتن۔
استفتا فتوی خواستن۔
استنجا پاک کردن خود را از نجاست
وشتافتن ورہائی خواستن۔
استرخا سست شدن وفروگذاشتہ شدن
استہدا ہدیہ خواستن وطلب راہ نمودن
استقرا گردکردن آب بجز آن وپیروی
وجستجوی بسیار کردن وقریہ قریہ گشتن۔

استقصا تمام درگرفتن وبنہایت چیزی
رسیدن۔
استرضا خوشنودی خواستن۔
اسدا احسان کردن یقال اسدی الیہ
ای احسن۔
استدعا خواندن ودرخواست کردن
استحیا زندگی خواستن وشرم داشتن۔
استسقا آب خواستن ومرضی ست
مشہور۔
استحلا شیرین آمدن بذائقہ۔
استلقا بر پشت افتادن۔
استثنا بیرون کردن ودر اصطلاح نحویان
بیرون کردن چیزی را از حکم ماقبل بکلمۂ الا
وآنچہ درمعنی الاست وگفتن کلمۂ انشاء اللہ
تعالی را نیز استثنا گویند۔
استہوا سرگشتہ کردن۔
استغنا بے نیاز شدن۔
استبرا پاکی خواستن۔
استمرا گوارا شدن۔
استہزا استہزا کردن۔
اسنی بالفتح بلندتر وروشن تر وبر تقدیر
اول از سناست بے ہمزہ وبر ثانے از سنا
باہمزہ۔
اشترا خریدن وفروختن امابمعنے اول
شائع ست چنانچہ شرا بمعنے ثانی۔
اشتکا گلہ کردن ونالیدن از کسے۔
اشتہا آرزو کردن۔

اشفا واقف شدن بر چیزی وبکنارۂ
چیزی رسیدن وبخشیدن چیزے بکسے کہ
بہ آن شفا یابد وشفا یافتن وسبب شفا
گردانیدن مر چیزے را۔
اشفی بالکسر درفش وبالفتح شفادہندہ تر
اشقا بقاف بدبخت گردانیدن ورنج
آوردن۔
اشقیا بالفتح بدبختان جمع شقی۔
اشقی بدبخت تر۔
اشہی بالفتح آرزو آورندہ تر۔
اشیا چیزہا جمع شی یا بمعنے جمع شی علی
اختلاف الاقوال۔
اصغا بالکسر گوش داشتن۔
اصطفا برگزیدن۔
اصفی بالفتح صافی تر۔
اصفیا بالفتح برگزیدگان جمع صفی۔
اصما بتمام گزیدن اسپے شکار برابر خود
کشتن لقولہ علیہ الصلوٰۃ والسلام کُلْ مَا
اَصْمَیْتَ وَدَعْ مَا اَنْمَیْتَ۔
اطرا بالکسر نہایت کردن درستایش۔
اطفا کشتن آتش وچراغ۔
اطغا گمراہ کردن واز حد بردن۔
اعیا ماندہ شدن و ماندہ کردن و
دشوار شدن کار برکسی۔
اعما بالکسر کور کردن چنانچہ رسول اللہ
فرمود حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَيُصِمُّ یعنے حب
تو چیزے را کور وکر می گرداند ترا۔

اعتدا از حد درگذشتن و بیداد کردن
اعتنا تیمار داشتن و اهتمام کردن۔
اعیا بالفتح گرانیها و بارها۔
اعتزا رسانیدن و در گرفتن۔
اعتزا ازای معجمه خود را بکسی نسبت کردن۔
اعتلا بلند شدن و بزرگوار شدن و غالب شدن و برزبر چیزی شدن۔
اعلا بلند کردن و بر جای بلند برآمدن و بزرگوار کردن۔
اعشی بالفتح شب کور و نام شاعریست و صاحب قاموس گوید اعشی نام ده شاعر از ده قبیلهٔ عرب۔
اعفا بالکسر از گناه درگذشتن۔
اعلی بالفتح بلندتر۔
اغرا بالکسر انگیختن و برغلانیدن۔
اغنا توانگر کردن کسے را و بے نیاز کردن و فائده دادن۔
اغنی بالفتح بے نیازتر۔
اغما بالکسر بیهوش گردانیدن۔
اغوا گمراه کردن۔
افتا فتوی دادن۔
افشا فاش و آشکارا کردن۔
افنا نیست کردن۔
افضا رسانیدن و بصحرا رفتن و راز خود بکسے گفتن و کف دست بر زمین نهادن در وقت سجود و با زن مباشرت کردن و هر دو راه زن را یکی کردن۔
افترا دروغ گفتن بر کسی۔

اقصا بالکسر و بقاف دور کردن و بپایان رسانیدن و بالفتح کنارها جمع قصوی بالضم بمعنی طرف۔
اقرا بالکسر حائض شدن زن و از حیض پاک شدن و قرآن و غیره خوانانیدن و بالفتح جمع قرء بالفتح والضم که بمعنے حیض و طهر هر دو آمده است و قروء بر وزن خروج نیز جمع قرء است صاحب قاموس گوید که اقراء در حیض استعمال یافته و قروء در طهر۔
اقسا سخت کردن دل۔
اقعا بر دم داشتن سگ چنانچه هر دو دست او قائم باشد و بکون نشستن آدمی چنانچه هر دو ساق او قائم باشد و هر دو طرف برابر و هر دو پاشنه نهادن در میان دو سجده و این هر سه منهی ست و در نماز علی اختلاف الاقوال۔
اقوا بالکسر خالی شدن منزل و محتاج و درویش گردانیدن و مختلف کردن قافیه بحرکات و نقصان حرفی از عروض شعر و در منزل خالی فرود آمدن و مسافرت کردن و بے توشه شدن و خالی شدن شکم از طعام و بسیار مال شدن و بے مال شدن۔
اقتدا پیروی کردن و پس امام نماز کردن
اقتفا از پے رفتن و برگزیدن۔
اقتنا سرمایه گرفتن و کسب کردن و گرفتن چیزی و نگاه داشتن آن برائے خوردن و تجارت۔

اقنی بالفتح سرمایه دارتر۔
اقصی بالفتح دورتر و نهایت رسنده تر
اقضی بضاد معجمه حکم کننده تر۔
اقلیما بالکسر بے همزه دختر آدم علیه السلام و چرک زر و سیم که وقت گداختن بالا آید۔
اکرا کرایه دادن۔
اکتسا پوشیدن۔
اکفا نبس شدن و برگردانیدن و نگون کردن ظرف آب و مانند آن۔
اکتوا داغ کردن۔
اکفاء بالفتح همسران و مانند آن جمع کفو بالضم و بالکسر نوعی از عیوب قافیه که بعضے ابیات را حرف ردے دیگر باشد و بعضے را دیگر و کج کردن ظرف را تا آنچه در وی باشد بریزد و خم دادن کمانرا و بالفتح و کسر کاف و تشدید فا ضم کنندگان جمع کافه به تشدید فا۔
الجا بالکسر نگاه داشتن از بدی و انداختن کار خود را بخدا۔
الغا بالکسر و بغین معجمه افگندن و باطل کردن۔
القا بالکسر لقا یافتن۔
القا افگندن۔
الها مشغول کردن و در دهن آسیا غله بار کردن۔
التجا پناه آوردن۔
التحا بجای ہلہ ریش برآوردن۔
التقا بهم رسیدن و یکدیگر را دیدن۔

التوا پیچیدن۔
آلا بالمد نعمتہا جمع الی بالفتح والکسر فتح لام و سکون آن جمع الو بالفتح وسکون لام۔
الا حرف تنبیہ بالکسر و تشدید لام حرف استثنا و بالفتح و تشدید لام حرف تحضیض۔
امرا بالکسر گوارا شدن طعام و بالضم فتح میم جمع امیر۔
امرا بالفتح گواراتر و بالکسر مرد۔
امعا بالفتح رودہا جمع معی بالکسر۔
امسا شبانگاہ کردن و گردیدن از حالی۔
امضا بگذرانیدن و روان کردن۔
املا فرو گذاشتن و مہلت دادن و از یاد چیزی نوشتن و پر گردانیدن۔
امتلا پر شدن۔
امترا در شک افتادن۔
انبا بالکسر خبر دادن و بالفتح خبرہا جمع نبا ارکہ بوزن و معنی خبر ست۔
انتحا بالکسر مخصوص گردانیدن کسی را بر از گوے۔
انجلا وا شدن غم و ابر و مانند آن و از خانہ و وطن بیرون رفتن۔
انحنا خمیدہ شدن۔
انزوا یکسو شدن از خلق و فراہم آمدن
انتفا نیست شدن۔
انطوا در نوردیدہ شدن۔
انبغا سزاوار شدن و خواستہ شدن۔
انطفا مردن چراغ و آتش۔

انقضا بسر آمدن مدت۔
انتما بہ کسے نسبت یافتن۔
انتہا بپایان رسانیدن و بہ چیزی رسیدن و باز ایستادن۔
انہا بالکسر خبر دادن۔
انما افزون کردن و دور از نظر شکاری شکار کشتہ شدن۔
انسا فراموش گردانیدن۔
انشا آفریدن و آغاز کردن و از خود چیزی گفتن۔
انا بالکسر ظرف آبنیہ بالمد جمع ادانی جمع الجمع
انا بالکسر بے ہمزہ دریافتن و وقت چیزی رسیدن قال اللہ تعالیٰ غَیْرَ نَاظِرِیْنَ اِنَاہُ
انثی بالضم مادہ اناث بالکسر جمع۔
اولی بالفتح صواب تر و سزاوار تر و بمعنی وای نیز آمدہ کقولہ تعالیٰ اَوْلٰی لَکَ فَاَوْلٰی و بالضم بمعنی نخستین مؤنث اول
اہوا بالکسر قصد کردن و انداختن و اشارت کردن و دوست داشتن و بالفتح آرزوہای نفس جمع ہوا
اہدا ہدیہ فرستادن و قربانی بمکہ بردن۔
اہتدا راہ راست یافتن۔
اہرا در سختی سرما افتادن و بد گفتن و گوشت را نیک پختن۔
اہنی بالفتح گواراتر و خوش آیندہ تر۔
ایذا آزردن۔
ایرا آتش زدن و از آتش زنہ آتش بیرون آوردن۔
ایصا اندرز کردن و وصی گردانیدن
ایطا بالکسر مکرر کردن قافیہ در شعر و پامال فرمودن کسے را۔
ایفا بالکسر بعہد وفا کردن و تمام دادن و مشرف شدن بر چیزی و تمام کردن۔
ایلا بخشیدن و نزدیک کردن و نزدیک شدن و سوگند خوردن و بمعنی اخیر یا از ہمزہ مقلوب ست و بمعنے سابقہا از واو مبدل ست و آیلاء در شرع سوگند خوردن مرد ست از زن کہ نزدیکی با و نکند و حکم این سوگند چنانست کہ این مرد را مدت چہار ماہ فرصت ست اگر رجوع درین مدت با زن کرد کفارہ داد و حق تعالیٰ از سر تقصیر او در گذرد و زن برو حلال شود و اگر درین مدت کہ قدرت بازگشت و رجوع داشت بزن رجوع نکرد پس عزم طلاق و قصد جدائی داشت و بانقضای مدت چہار ماہ طلاق بائن افتاد و نکاح مرتفع شد و این مختار حنفیہ است و شافعیہ و مالکیہ و حنبلیہ گویند کہ مرد را چہار ماہ فرصت ست و زن را نرسد کہ درین مدت مطالبہ باشوہر کند و بعد از گذشتن چہار ماہ اگر مرد کفارت سوگند دادہ بزن رجوع نمود حق تعالیٰ بکرم خود گناہ او می بخشد و اگر رجوع نکرد زن او را پیش قاضی میبرد تا شوی او رجوع میکند یا طلاق می دہد حق تعالیٰ

این حکم را در سورهٔ بقر چنین بیان کرده۔
لِلَّذِیْنَ یُؤْلُوْنَ مِنْ نِّسَآئِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ فَاِنْ فَآءُوْ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِیْمٌ وَاِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَاِنَّ اللّٰهَ سَمِیْعٌ عَلِیْمٌ

ایما اشارت کردن۔

ایوا بالکسر جا دادن۔

اینما بفتح الف و نون یعنی هر جا۔

ایامی بالفتح زنان بی مرد۔

ایلیا بالکسر و بغیر همزه نام شهر قدس خلیل علیه السلام۔

فصل الالف مع البار

آب بامد نام یکی از ماه های رومی که بغایت گرم می شود۔

اباب بالفتح آمادگی سفر کردن۔

اب بالفتح پدر و بر فتح اول و تشدید با چراگاه و علف و آنچه از زمین روید و آرزو مندی وطن و شهر سیت بیمن و بالکسر دهی ست بیمن

اتراب بالکسر توانگر شدن و خاک آلوده شدن و خاک بر چیزی فشاندن و بالفتح هم سالان و دوستان جمع ترب بالکسر۔

اتعاب بالکسر در تعب انداختن و مانده کردن۔

اجناب بالکسر جنب شدن و در باد جنوب در آمدن۔

اجتناب دور شدن و جنب شدن

اجرب بالفتح گرگین۔

احباب بالکسر دوست داشتن و برگزیدن و مانده شدن شتر و دانه بر آوردن کشت و بالفتح دوستان جمع حب۔

احتساب نهی کردن از چیز های که در شرع ممنوع باشد و بشمار آوردن و چشم مزد داشتن از کسی۔

احزاب بالفتح گروهها جمع حزب بالکسر۔

احقاب بالفتح سالهای هشتاد هشتاد زمانهای دراز پی در پی جمع حقب بالضم

اخطب بالفتح آنکه نیکوتر خطبه خواند و خربزهٔ تلخ که آنرا حنظل گویند و خری که بر پشت او خط سیاه باشد یا بسبزی مائل بود و مرغی ست که آنرا شقراق و اخیل نیز گویند۔

ادب بفتحتین طور پسندیده و فرهنگ دانش و به مهمانی خواندن و شگفت نگاهداشت حد هر چیزی آداب بالمد جمع و علم عربی را علم ادب از آن گویند که بدان نگاهداشته می شود۔ خود را از خلل در کلام عربی از روی لفظ یا کتابت و آن دوازده قسم ست علم لغت و علم صرف و علم اشتقاق و علم نحو و علم معانی و علم بیان و علم عروض و علم قافیه و این هشت اصول اند و علم رسم الخط و علم قرض الشعر و آن علمی ست که امتیاز کرده میشود بدان میان شعری که سالم از عیوب ست و غیر سالم از عیوب و علم انشای نثر از خطب و رسائل و علم محاضرات یعنی علم تواریخ و مانند آن و این چهار فروع اند

ادیب خداوند ادب و ادب آموزنده ادبا بضم اول و فتح ثانی جمع۔

اداب بکسر همزهٔ اول و همزهٔ ثانی در تعب و رنج انداختن۔

اذناب بالکسر گناه کردن و بالفتح دمها جمع ذنب بفتحتین۔

ارب بالکسر عضو و حاجت و عقل و دین و فرج و شر و بدی و بفتحتین حاجتمند شدن و زیرک شدن و افتادن اعضا و سخت شدن روزگار۔

اریب بالفتح وارب بفتح اول و کسر ثانی دانا۔

ارنب بالفتح خرگوش ماده باشد یا نر و ارنبه خرگوش ماده و بعضے گفته اند ارنب ماده است و خزز بروزن زفر مذکر و نوعی ست از زیور و نام زنی ست و بشتهٔ ریگ و گیاهی ست۔

ارتیاب بالکسر بشک افتادن۔

ارتقاب چشم داشتن۔

ارتکاب گناه کردن و شروع بکاری نمودن و سوار شدن بر چیزی۔

اردب بالکسر و فتح دال و تشدید با پیمانه ایست بزرگ بمصر و بعضے گفته اند که بیست و چهار صاع ست یا شش و یبه است و هر و یبه بیست و چهار مد یا بیست و دو مد و نیز کاریز آب بزیادتی با الوعه و سیع که از سفال و خشت و زرگ ساخته باشند

اسغاب بالکسر گرسنه شدن و بالفتح گرسنگیها جمع سغب بفتحتین۔

اسهاب بالکسر بسیار گفتن و در بیابان رفتن و بیش رفتن اسپ و رفتن هوش از گزیدن مار۔

استجلاب بسوی خود کشیدن۔

استرهاب ترسانیدن۔

استکتاب طلب نوشتن چیزی کردن

استیجاب سزاوار شدن۔

استیعاب از بیخ برکندن و همه را فراگرفتن۔

استصواب صواب شمردن۔

استحباب دوست داشتن و نیکو شمردن چیزی را۔

استصحاب طلب صحبت چیزے کردن و باقی داشتن چیزی برحالی که پیشتر داشته۔

اسباب بالفتح رسنها و چیزها که بدان بچیزهای دگر پیوسته شود و پیوندها و خویشیها و اسباب السموات اطراف آن و درهای آن و راههای آن که از انجا بالا روند۔

اسلوب بالضم گونه و روش و راه و گردن شیر و زنده و اسالیب کلام یعنی انواع کلام

اشب بالفتح عیب و ملامت کردن و در آمیختن چیزی بچیزی۔

اشهب بالفتح چیزی سیاه و سفید که سفیدی او غالب باشد و ازین جا گویند عنبر اشهب و فرس اشهب یعنی سرخنگ و یوم اشهب روز سرد۔

اشعب بالفتح آنکه سر دنا ے او از یک دیگر دور باشد و نام مردی ست مشهور بطمع و مثل ست لاتکن اشعب فتتعب یعنی اشعب طماع مباش تا در تعب و رنج نیفتی و در بعضے کتب لغت بثای مثلثه بجای بای موحده تصحیح یافته و آن غلط ست۔

اشراب بالکسر آمیختن و اعلام کردن و دعوی کردن کارے برکسے که نکرده باشد و در دل انداختن و خوردن جامه رنگ را و خورانیدن رنگ جامه را و رنگی که برنگ دیگر آمیخته باشد۔

اضراب بالکسر رو گردانیدن و مقیم شدن بیکجا و سر فرو افگندن و نر بر ماده انداختن و بالفتح مانندها جمع ضرب بالفتح بمعنے مانند۔

اضطراب خلل یافتن کار و پریشان شدن و جنبیدن۔

اطراب بالکسر بشادی در آوردن

اطناب بالکسر دراز کردن سخن و بسیار گفتن و بالفتح جمع طنب بضمتین بمعنے طناب

اطیب بالفتح خوشبوتر و پاک تر۔

اعجاب در عجب و خویشتن بینی انداختن و تکبر کردن و چیزے عجیب آوردن۔

اعراب بالکسر بیان کردن و سخن باعراب گفتن و عربی کردن عجمی و فحش گفتن و بالفتح عربان صحرانشین۔

اعقاب بالکسر پاداش دادن و از پی در آوردن و بالفتح فرزندان که از پس پدر باشند و پاشنها جمع عقب بفتح اول و کسر ثانی۔

اعصاب بالفتح پی ها جمع عصب بفتحتین

اغتراب بغربت شدن و از غیر اقارب خود زن خواستن۔

اغراب چیزی غریب آوردن و غریب شدن و تیز کردن مشک را۔

اغرب بالفتح غریب تر و عجیب تر۔

اغتیاب بد گفتن کسی را بعد از وی

اکباب بالکسر برو افتادن و برو افگندن لازم و متعدی است۔

اکواب بالفتح کوزهای بے دسته و بے لوله۔

اکتساب حاصل کردن چیزی بسعی خود و ورزیدن و گرد آوردن۔

التعاب بالکسر بازی کردن۔

التهاب افروخته شدن و زبانه کشیدن آتش۔

الباب بالکسر مقیم شدن و بالفتح عقلها جمع لب بالضم و تشدید با۔

الب بالفتح گرد کردن و راندن شتر۔

القاب بالفتح نامها که دلالت بر مدح یا ذم کند۔

انتجاب بجیم برگزیدن۔

انتحاب بحای مهمله بردن کشیدن بنحو

ودرگزیدن۔

انحداب کوز پشت شدن

انجذاب کشیده شدن وتیز رفتن۔

انتساب نسبت داشتن بکسی۔

انتصاب برپای خاستن ودشمن داشتن

انسحاب کشیده شدن

انقلاب واگردیدن۔

انصباب ریخته شدن۔

انتهاب غارت کردن۔

انصاب بالفتح رنجها وبتها که کفار آن را برپای داشتند ومی پرستیدند جمع نصب

انیاب بالفتح دندانهای نشتر۔

انساب بالفتح نسبها۔

انابیب بالفتح وانبوب بالضم هندهای نی هردو جمع انبوبه است۔

اوب بالفتح بازگشتن وکرایه وسرعت وابر وباد۔

اوّاب بالفتح وتشدید واو تسبیح کننده وبازگردنده بجانب حق۔

اهاب بالکسر پوست دباغت ناکرده یا پوست مطلق۔

اهدب بالفتح دراز مژگان

ایاب بالکسر بازگشتن وبوطن رفتن۔

فصل الالف مع التاء

اباحت حلال کردن وجایز داشتن۔

اباحیه بتشدید یا جماعت ملحد که همه چیز صالح دانند۔

اباوة واباره بالکسر هلاک کردن۔

ابرة نیش کژدم وهر نیشی که باشد وسوزن وطرف باریک فی راع دست۔

ابالت بالکسر وتشدید یا گروه وپشتهٔ هیزم ابابیل جمع۔

ابلة بالکسر عداوت وبالضم آفت مرض و بالفتح وبفتحتین گرانی وناگواری وگناه وبالفتح وکسر با مطلوب حاجت وفرزند مبارک وبضمتین وتشدید لام خرمائی که میان وسنگ خرد کنند وبران شیر دوشند وپارهٔ از خرما وقبیله وباران وموضعی ست بر بصره که یکی از چهار بهشت دنیاست منها شیبان ابن فروخ الابلی۔

ابهت بالضم وتشدید بای مفتوح بزرگی

ابانة روشن کردن وروشن گفتن و جدا کردن۔

ابنة بالکسر دختر وبالضم گرهی که در چوب می باشد وعلتی ست که آنرا علت پشت و علت مشایخ گویند وصاحبش را ابون گویند

اترة بفتحتین واثارة بالفتح بقیه چیزی که مانده باشد۔

اتفیه بالضم وکسر فا وتشدید یا دیگپایه

اثبات بالکسر قرار دادن ونوشتن و بالفتح معتمدان وثبات وارندگان درکار جمع ثبت۔

اتاية پاداش دادن وباعتدال مزاج باز آمدن۔

اثارة بالکسر گرد برانگیختن وبرخیزانیدن وزمین را تخم زدن برای زراعت وابر آوردن باد۔

اجّانة بالکسر وتشدید جیم مرتبان سفالین که دران سرکه ودوشاب جز آن کنند اجاجین جمع وانجانة نیز آمده که بجای یک جیم نون باشد۔

اجارة آوردن وپناه دادن۔

اجابة جواب دادن۔

اجادة نیک کردن ونیک گفتن و روان کردن۔

اجارة زنهار دادن وبه فریاد رسیدن ورهانیدن ومزد دادن خانه وجز آن

اجرة بالضم مزد کار۔

اجازة بزای معجمه روا داشتن وفرو گذاشتن وصله دادن وبریدن مسافت وازپس افگندن وگذاشتن جای گذرانیدن ودستوری دادن وتمام کردن مصراعی که کسی دیگر گفته باشد ویک قافیه طا ویکی دال آوردن۔

اجالة بالکسر گردانیدن وجولان دادن۔

اجنحة بفتح همزه وکسر نون بالهای مرغان وبازوهای آدمیان جمع جناح بالفتح۔

اجنة بفتح همزه وکسر جیم وتشدید نون بچهائیکه درشکم مادر باشند ودرگورکردهها جمع

جنین دعوام اجنه از جمع جن استعمال کنند وآن غلطست۔
احاطة گرد فرو گرفتن ودانستن ۔
احالة بالکسر حواله کردن وام وحیلت کردن ومحال گفتن وبرپشت اسپ جستن و یکسان شدن ۔
اجارة بالکسر زنهار دادن وجواب بازدادن
احنة بالکسر وفتح نون کینه داشتن وخشم گرفتن۔
احدوثة بالضم افسانه۔
اخباءة بالکسر خرگهی کردن وآرام گرفتن دل۔
اخبیة بفتح همزه وکسر با وفتح یا خیمهای پشمین ومنزلیست از منازل قمر جمع ومفرد هردو آمده۔
اخاضة بالکسر به آب درآوردن ستور را
اخوة بضمتین وتشدید واو برادری و بکسر اول وسکون خا وتخفیف واو برادران وصاحب مجمع البیان گوید اخوة برادران که از یک ماد رویک پدر باشند واخوان برادران یک مادر نه ویک پدری ۔
اخیت بالضم خواهر ومانند آن ۔
ادرة بالضم علتیست که در خایه پیدا شود بواسطه نزول باد ورطوبت در کیسهٔ خایه۔
ادارة بالکسر گردانیدن وگرد کردن ۔
اداتة بالکسر وام دادن وبوعده چیزی فروختن وجزا دادن ۔

اداوة بالکسر مطهرهٔ آب ۔
ادمة بالضم رنگ گندم گون ورنگ سپید که در شتر باشد وپیشوا ودستاویز و بفتحتین باطن پوست ۔
اداة بالفتح آلهٔ حصول چیزی ادوات جمع
اذابة بالکسر گدازیدن۔
اذاعة بالکسر آشکارا کردن وپراگنده کردن وپاشیدن بول وتمام آشامیدن حوض وکوزه ۔
اذاقة بالکسر چشانیدن ۔
ارابة کسی را گمان افگندن وشک آوردن
اراحة آسودن وآسایش دادن و بشبانگاه آوردن ستور وشب چرانیدن چاروا وگندیده شدن ومردن وحق بمستحق رسانیدن ونفس کشیدن وبوی چیزی دریافتن ۔
ارائة نمودن وشناسانیدن ۔
ارادة خواستن
اراقة ریختن آب ومانند آن۔
اریکة بالفتح تخت ۔
ارجوحة بالضم رسمانی که هر دو سر آن بدرختی یا جای بندند وکودکان دران میان نشینند واز این طرف بدان طرف کشند۔
ارضة بفتحتین کرمیست چوب خوار
ارتیحیة بفتح الف ویای اول وسکون را وکسر حا وتشدید یای ثانی خوشحالی کر

رود بهر برای عطا دادن۔
ازاحة وازالة دور کردن۔
ازمة بالفتح وکسر زا وتشدید میم مهارها جمع زمام۔
اسامة بالکسر چرانیدن وبالضم شیر درنده ونام یکی از صحابهٔ رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم۔
اسالة روان کردن ۔
اساءة بدی کردن۔
استجابة قبول کردن وجواب گفتن۔
استعانة یاری خواستن وزهار پاک کردن ۔
استغاثة بغین معجمه وثای مثلثه فریاد خواستن۔
استعادة باز گفتن سخن وباز آمدن وباز کردن خواستن ۔
استعاذة بذال معجمه داشت خواستن وپناه خواستن ۔
استفادة فائده گرفتن ۔
استجارة بجیم زنهار خواستن ۔
استخارة بخای معجمه بهتری خواستن ۔
استدارة گرد شدن۔
استزارة طلب زیارت کردن
استشارة طلب مشورت کردن و کنگاش کردن وفربه شدن ۔
استطارة پراگنده وفاش شدن و پرانیدن ۔

استعارة بعاریت خواستن۔
استنارة روشن شدن۔
استجازة بزای معجمه عطا خواستن و آب خواستن۔
استفاضة خیر خواستن و پراگنده شدن و فاش شدن۔
استحاضة دائم خون روان شدن زن بواسطۂ مرضی۔
استفاقة بهوش آمدن۔
استحالة محال شمردن و محال شدن و از حال بگردیدن۔
استطالة گردن کشی کردن و دراز شدن
استمالة بسوی خود میل دادن کسے را بسخن خوش۔
استقامة راست شدن و راست ایستادن۔
استکانة فروتنی کردن و زاری کردن و گردن نهادن۔
اسوة بالضم والکسر پیشوا و مقتدا و خصلتے که بدان اقتدا کرده شود قال الله تعالے لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ۔
اسطارة بالکسر و **اسطورة** بالضم سخن باطل و افسانه و اساطیر جمع۔
اسطوانة بالضم ستون اساطین جمع
اسکفة بضم اول و ثالث و تشدید فا چوب پائین آستانه که مردم بران پا نهند و چوب بالا را ساکف گویند۔
اساکفة بالفتح کفش گران و صنعتگران را جمع اسکاف بالکسر۔
اساورة دست برنجها و سواران اسپان و نام قومی ست از عجم در بصره۔
اسفنجة بکسر همزه و فتح فا و سکون نون و فتح جیم چیزی ست که بآن آب بگیرند و در دوات کنند و آنرا ابر کهن و ابر مرده خوانند و گویند حیوانی دریائی ست زیرا که چون دست برو نهند خود را در کشد و چون بمیرد آب آن را بساحل اندازد۔
اسلة بفتحتین سر نیزه و سر زبان و سر مرفق۔
اسکرجة و **اسکرة** بالضم ظرفی که مقدار پنج مثقال آب گیرد۔
است بالکسر مقعد و حلقۂ دبر۔
اشتات بالکسر پراگنده کردن و بالفتح چیزهاے پراگنده جمع شتیت۔
اشادة بالکسر بلند کردن بام و برافراشتن بنا و شناسانیدن و آواز بلند خواندن۔
اشارة بالکسر برمز گفتن در رمز و فرمان
اشاعة آشکارا کردن و پراگنده کردن و بول پاشیدن و انداختن و نجش ناکردن و باز گردانیدن۔
اصابة رسیدن و یافتن و خواستن و صواب گفتن۔
اضاعة از بهره انداختن و بسیار شدن ضیاع۔
اضحیة بالضم گوسفندی که روز عید اضحیٰ قربان کرده شود۔
اضحوکة بالضم آنچه مردم را بخنده آرد
اضاءة روشن کردن و روشن شدن
اضافة مهمانی کردن و میل دادن و مضاف کردن کلمه بکلمه و ترسیدن و حذر کردن و افزون کردن بر چیزے و نسبت کردن و گرد فرو گرفتن و ملجا کردن و کسے را بکاری واگذاشتن کار خود را بجدا و پناه دادن۔
اطاعة فرمان بردن و رسیده شدن میوۂ درخت۔
اطاحة هلاک کردن و انداختن۔
اطابة خوش کردن و خوشبو گردانیدن و استنجا کردن۔
اعاذة بذال معجمه در پناه گرفتن۔
اعارة عاریت دادن۔
اعالة بسیار عیال شدن و درویش شدن و فرائض را کم کردن و تخش کردن میراث۔
اعانة یاری دادن۔
اعناة بالکسر هلاک کردن و در کاری افگندن که از ان بیرون شدن میسر نباشد۔
اغاثة بفریاد رسیدن و باران دادن
اغارة غارت کردن و بغو یعنی بزمین

نشیب رفتن وسخت شنافتن وبه نشیب رفتن و فرورفتن چشم درمغاک ونیک تابیدن ریسمان -
اغلوطة بالضم مسئلہ کہ بدان کسی را در غلط اندازند -
افادة فائده دادن -
افاضة بسیار کردن وفرو ریزانیدن آب وخبر رسانیدن وگفتگو کردن و در حدیثی وقصہ شروع کردن وباز گردیدن دیگر جانب ظرف وریختن اشک وآب خود ریختن وبیکبار روان شدن مردم از عرفات -
افارة فیروز گردانیدن -
افاقة بهوش آمدن -
آفة آسیب وزحمت وبفارسی آگفت گویند آفات جمع -
اقالة نسخ بیع کردن و درگذشتن از گناه
اقامة ایستادن وبرپا کردن وبرپا داشتن در است کردن و مداومت کردن واقامت نماز وحق چیزی گذاردن
اکمة بفتحتین زمین پشته بلند -
اکاسرة بفتح جمع کسری بالکسر وبفتح را معرب خسرو وکسری لقب نوشیروان و اولاد او -
اکنة بالفتح وکسر کاف وتشدید نون پرده جمع کن بالکسر وتشدید نون -
البتة قطعاً وجزماً مصدر مرة است از برای تاکید ومبالغه یعنی یکبار بریدن ولام لام تعریف است وصیغه تبة است -

الفة بالضم خوگر شدن -
الانة بالکسر نرم کردن -
الیة بالفتح دنبه گوسفند وکناره مقعد آدمی وگوشت بیخ انگشت بزرگ وگوشت بن ران -
آلة بالمد حالت وجنازه وچیزی که سبب حصول چیزی شود وچوبی که خیمه وا لاجوق بدان برپا کنند -
امانة آنچه بکسی سپارند وامین بودن
امارة بالکسر امیر شدن وامیری بالفتح نشان وعلامت ووقت وهنگام وعده امارات جمع وبالفتح وتشدید میم امر کننده ونفس اماره یعنی امر کننده به بدی -
امرة بالکسر امیری -
امرأة بالکسر وفتح الثالث زن -
امت بالفتح کج شدن وسراشیب وسربالا شدن واندازه کردن ووقت چیزی پدید کردن وزمین وپشته‌های خرد -
امامة بالکسر پیشوائی کردن وپیش نماز کردن وبالضم نام زنی ست -
امة بفتحتین کنیز وبضم اول وتشدید میم گروهی از انسان ودیگر حیوان وپیروان انبیا ومردی که جامع خیر ومقتدای مردم باشد ودین ووقت ومدت وقد وقامت ومادر وفرد وممتاز در دین وبالکسر وتشدید میم نعمت وطریق و دین -

امنیة بالفتح وتشدید یا آرزو وبالضم وتشدید دروغ آرزو ومراد وکتاب خواندن امانی جمع -
اماتة میرانیدن وفرزند مرده شدن
اماطة دور کردن وسوزانیدن -
امالة میل دادن -
انبات رویدن ورویانیدن -
انصات خاموش بودن -
انابة باز گردیدن بسوی خدای تعالی وباز گشتن از کارهای بد -
انارة روشن کردن وروشن شدن وجامه را علم کردن وشگوفه آوردن درخت -
اناخة بالکسر وخای معجمه خوابانیدن شتر
انانیة بالفتح منی وخویشتن بینی -
اناة بالفتح آهستگی وزن آهسته -
آنیة بالمد وکسر نون ظروف جمع اِنا و چیزی بغایت گرم -
انفحة بکسر الف وفتح فا وکسر آن و تخفیف حای مهمله وتشدید آن پنیر مایه وصاحب قاموس گوید چیزیست زرد که از شکم بزغاله شیرخواره که هنوز کاه ودانه نخورده باشد بیرون آرند ودر صوف وغیر آن بیفشرند وچون غلیظ شود نگاه دارند وبکار برند وهرگاه که آن بزغاله شیرخواره کاه ودانه خورد آن انفحه را کرش گویند پس تفسیر صاحب صراح انفحه را بکرش خطاست ومعرب گوید اشکرشت

الانفحة یعنی انفحه کرش شده وصاحب صراح گوید انفحه شکنبهٔ برهٔ وبزغاله که هنوز علف نخورده باشد وازین کلمات ظاهر شد که انفحه شیردان ست که بعد از خوردن علف جای سرگین میشود و پنیرمایه که در شیردان از شیر بهم میرسد پس اطلاق انفحه بر پنیرمایه چنانچه مشهور و در کتب طبا مسطور ست از قبیل اطلاق محل ست و اراده حال چنانچه سقمونیا گیاهی ست که عصارهٔ مسهله او را در کتب طب بر عصارهٔ آن اطلاق کرده اند و غالبا لفظی علیحده در کلام عرب برای این معانی نیافته اند۔

انفقه بالفتح تنگ غار۔

انملة بفتح اول وکسر میم سر انگشت انامل جمع وصاحب قاموس گوید انمله بهر سه حرکت الف وبهر سه حرکت میم آمده وبرین تقدیر انمله به نه گردش توان خواند اما مشهور اول ست

انبوبة بالضم بند نی۔

انافة بالکسر زیاده شدن وبلند شدن۔

انطاکیة بالفتح والکسر وسکون النون و کسر الکاف وفتح یای مخفف شهریست عظیم در ملک روم دور آن دوازده میل است ومشتمل ست بر پنج ده وچشمه بسیار۔

اوقیة بالضم مقدار ده درم و پنج سبع درم واز حدیث مستفاد میشود که اوقیه چهل درم ست چه مضمون حدیث اینست که در پنج اوقیه زکاة واجب میشود و باتفاق زکوة واجب نمی شود الا بر دویست درم۔

اوعیة بالفتح ظرفها جمع وعا بالکسر

اوراجة بالفتح دفتر مال خراج ومانند آن معرب اواره بالفتح۔

اولاة بالضم وبواو غیر ملفوظ خداوندان واین صیغه برای مؤنث ست چنانچه اولو بالضم وبواو غیر ملفوظ برای مذکر۔

اهبة بالضم ساز ویراق وزین اسپ

اهانة بالکسر خوار کردن۔

ایالة بالکسر سیاست کردن ونگاهداشتن

فصل الالف مع التاء

اثّ بالفتح وتشدید ثا بسیار شدن وانبوه شدن گیاه۔

اثاث بالفتح بسیار شدن وانبوه شدن گیاه درخت ومتاع خانه واحدش اثاثة۔

اجداث بالفتح قبرها جمع جدث بفتحتین

احداث بالکسر نو پیدا کردن وحدث کردن وحدیث کردن وبالفتح مردم نوخاسته وچیزهای نو پیدا شده وشکننده‌های وضو جمع حدث بفتحتین۔

احادیث خبرها وافسانها بمعنی اول جمع حدیث وبمعنی ثانی جمع احدوثه است۔

ارث بالکسر میراث بردن ومیراث واصل وکار قدیم که بوراثت بدیگری رسد وخاکستر وبقیهٔ چیزی وبالفتح افروختن آتش وبرانگیختن فتنه میان قومی وبالضم خارشتر

استحداث چیزی نو پیدا کردن ونو آوردن۔

اشعث بالفتح آشفته موی وگردآلوده موی۔

اضغاث بالفتح دستهای گیاه خشک و تر باهم آمیخته جمع ضغث بالکسر واضغاث احلام خوابهای پریشان که تعبیر درست ندارد و بجهت غلط۔

اکتراث باک داشتن از کسی۔

انبعاث برانگیخته شدن۔

انتکاث عهد شکستن وتاب باز کردن ریسمان وباز گشتن۔

انبثاث پراگنده شدن۔

اناث بالکسر و انث بضمتین مادها هر دو جمع انثی بمعنی ماده۔

انیث آهن نرم۔

ایناث بالکسر و تقدیم یا بر نون ماده زادن۔

فصل الالف مع الجیم

ابلج بالفتح روشن وآشکارا ودرخشان وشخص کشاده ابرو۔

ابرج بالفتح چشم سخت سفید وسیاه و نیکو چشم۔

ابریج بالکسر چیزی که بآن مسکه از ماست جدا کنند وآنرا مخفف بکسر میم وفتح خای معجمه ممخض گویند وبفارسی شیرزنه اش گویند۔

ابتهاج بالکسر شاد شدن۔

اترج بالضم وتشدید جیم معرب ترنج۔
اجوج بالضم تلخ شدن وبالفتح روشن۔
اجاج بالضم تلخ بالکسر سختیہای گرما جمع اجاست بالضم۔
اجیج بالفتح زبانہ زدن آتش۔
احواج نیازمند کردن۔
احتیاج نیازمند شدن۔
احوج بالفتح نیازمند تر۔
اختلاج جستن عضو در بودن وکشیدن وبچہ از شنو گرفتن۔
اخراج بیرون کردن۔
ادلاج بتخفیف دال اول شب رفتن وبتشدید دال آخر شب رفتن۔
ادراج بالکسر در ہم پیچیدن وبالفتح راہہا
ادعج بالفتح سیاہ چشم۔
ادماج بالکسر در آوردن چیزی از چیزے
ارج وارتج بفتحتین برانگیختہ شدن بوی خوش بوی خوش دادن ودارو ی خوشبو کہ در طعام کنند وہر چیز بودار وارج بالفتح قدر واعتبار واینجا گویند وار جمند واین فارسی ست۔
ارتجاج جنبیدن ولرزیدن۔
ازدواج قرین وجفت شدن باہم
ازعاج جنبانیدن وبرخیزانیدن وحریص گردانیدن وبگناہ دلالت کردن کسے را۔
ازج بالفتح وتشدید جیم باریک دراز ابرو وکشادہ ابرو وجانور فراخ کام وبتخفیف نوعی از بنا کہ بطرز پیش طاق خمیدہ می سازند آزاج وآزج بالمد جمع۔
ازواج بالفتح جفتہا وصنفہا وجنسہا۔
استدراج اندک اندک نزدیک گردانیدن بعذاب وفراوان دادن نعمت درحال معصیت۔
اسفنج بالکسر ہمین اسفنجہ کہ مذکور شد۔
استخراج از خود چیزی بیرون آوردن وبیرون آوردن خواستن۔
استعلاج سخت شدن پوست وطلب علاج کردن۔
استمزاج مزاج دانی کردن۔
اشج بالفتح وتشدید جیم شکستہ سر۔
اشرج بالفتح آنکہ یک خایہ ندارد۔
اعوجاج بالکسر کج شدن۔
اعرج بالفتح لنگ۔
اعوج کج۔
افواج بالفتح گروہہا جمع فوج۔
الہاج بالکسر حریص شدن شتر بچہ بخوردن شیر ناقہ۔
الہیجاج بالکسر غلیظ وبستہ شدن شیر
امشاج بالفتح آبہا وخونہای بہم آمیختہ جمع مشیج۔
املج بالمد معرب آملہ وصاحب قاموس بغیر مد بروزن افضل آوردہ۔
امتزاج آمیختہ شدن چیزی بچیزے
انبج بالفتح معرب انبہ۔
انموذج بالضم معرب نمونہ وصاحب قاموس گوید صحیح نموذج ست بحذف الف وفتح نون۔
اوداج رگہا جمع ودج بفتحتین۔
اوج طرف بالای چیزی معرب اوک کہ کلمہ ہندیست چنانچہ مولانا عبدالعلی برجندی درحاشیہ شرح چغمینی گفتہ وبعضے گفتہ اند معرب اوجہ است واین انسب وشہرست
اہوج احمق شتاب کار بزرگ جثہ دراز بالا۔
ایارج بالکسر فتح الرا معجونیست مسہل مشہور معرب ایارہ یعنی دوای الہی یا جمع واحد۔
ایج بالکسر شہریست از شہرہاے فارس معرب ایک از انجاست قاضی عضدالدین صاحب مواقف وشارح مختصر منتہی۔

فصل الالف مع الحاء

ابطح رفتن گاہ آب وسیل کہ دران سنگریزہ بسیار باشد وزمین فراخ بسیار ہموار اباطح جمع۔
ابراح بزرگ گردانیدن وشگفت افگندن وبسختی افگندن۔
اتضاح بالکسر وتشدید تا روشن شدن
اجتراح اکتساب کردن۔
اجلح بالفتح آن کہ از دو سوی سر او موی ریختہ باشد۔

اح بالفتح وتشدید الحاء سرفہ کردن۔
ارتیاح بالکسر شاد شدن۔
استصباح چراغ فراگرفتن۔
استفتاح یاری خواستن وکشودن۔
استرواح راحت یافتن وبو گرفتن۔
اشباح بالفتح شخصہا وکالبدہا۔
اشاح بالکسر والضم حمائل وزلیور کہ زنان درگردن اندازند در اصل وشاح بوده۔
اصباح بالکسر گشتن از حالی بحالی ودر صباح رفتن وبامداد کردن وبامداد ہا جمع صبح۔
اصبح خوبروشیر درنده وسرخ رنگ ونام ملکی از ملوک یمن کہ از اجداد امام مالک است وتازیانہای اصبحی بدان منسوبست۔
اصح درست تر۔
اصغاح بالکسر سائل را رد کردن وپہن کردن چیزی ومیل دادن لقولہ علیہ الصلوٰۃ والسلام قلب المؤمن مصغح علی الحق یعنے دل مؤمن مائل کرده شده است بحق۔
اصلاح بصلاح آوردن۔
اصطباح بامداد شراب خوردن۔
اصطلاح باہم دیگر صلح کردن وبہ صلاح آوردن کار وپیشہ وچیزے قرار دادن
اطراح انداختن۔
افلاح فیروزی یافتن ورستن وباقی ماندن۔
افصاح تازی زبان وفصیح زبان شدن وآمدن عید ترسایان وروشن شدن صبح وخالص شدن شیر از فضلہ۔

افتتاح کشودن وآغاز کردن۔
افتضاح رسوا شدن۔
افطح بالفتح پہن سر۔
افلح آنکہ لب زیرین او شگافتہ باشد۔
اقتراح بے اندیشہ سخن گفتن وخواستن چیزی بے تامل وفکر۔
افراح بفتح اول شادیہا وبالکسر شاد کردن وگرانبار کردن قرض کسی را۔
اکسح لنگ وزمن۔
الحاح مبالغہ کردن درکاری وایستادن ابر ودائم باریدن۔
الواح چیزہای پہن از استخوان وچوب وغیر آن ونام کتابی ست در حکمت تصنیف شیخ مقتول والواح السلاح چیزہائے کہ لائح باشند از سلاح چون شمشیر وسر نیزه۔
القاح بہره دادن وباردار ودرآبستن گردانیدن۔
املح کبود رنگ ونمکین تر۔
انجاح روا کردن وروا شدن حاجت۔
انفساح فراخ شدن وکشاده دل شدن۔
انشراح کشاده شدن دل۔
انتصاح نصیحت پذیرفتن۔
انتضاح بغنادمعہ پاشیده شدن آب ومانند آن۔
افضح روشن تر۔

ایضاح روشن وآشکارا کردن۔

فصل الالف مع الخاء

اخ بالفتح برادر وبہ تشدید خا کلمہ افسوس وپلیدی وبمعنی برادر نیز آمده وبالکسر آواز نشاندن شتر وبمعنے پندار نیز آمده وبا خیمے مرادف کخ بکسر کاف وخای معجمہ است۔
ابطاخ بالکسر بسیار شدن خربزه در زمین۔
اتساخ بالکسر وتشدید تا چرکین شدن
اسفاناخ بالکسر تره ایست معروف معرب اسپناخ بالخاء المعجمۃ وبالجیم۔
استنساخ نسخہ گرفتن خواستن۔
اسلخ بالفتح مرد کل وبسیار سرخ۔
انتساخ نسخہ گرفتن۔
انتفاخ باد گرفتن وآماسیده شدن۔
انفساخ تباه شدن واز ہم رفتن۔
انسلاخ بیرون شدن چیزی وگذشتن ماه۔

فصل الالف مع الدال

ابد بفتحتین ہمیشہ وزمانہ کہ نہایت ندارد وفرزند یکسالہ آہا وبالمد جمع وخشم گرفتن ورمیدن وبکسرتین کنیزک وماده خر وزن بسیار زاینده۔
ابراد بالکسر درخنکی کاری کردن وبشتاب رسول فرستادن وآب خنک دادن
ابعاد دور کردن۔
ابعد دورتر وخائن۔

اتلاد بالکسر خداوند مال کهنه شدن۔
اتحاد بالکسر و تشدید تا یکی شدن و یگانگی داشتن۔
اتقاد بالکسر و تشدید تا برافروخته شدن آتش
اثمد بکسر الف و میم سنگ سرمه و لفتح هر دو جائی است و بضم نیز آمده۔
اجتهاد جهد کردن و راه صواب جستن
اجرد صحرای بی گیاه و مرد بی موی۔
اجلد زمین سخت۔
احقاد بالکسر بکینه آوردن کسی را و بالفتح کینها۔
احفاد بالفتح تبیرگان و خادمان۔
احد بضمتین کوهی ست نزدیک مدینه و بفتحتین یکی و کسی و یکم و روز یکشنبه و یگانه و بایمعنی حق تعالی را احد گویند و بتشدید دال تیز تر۔
احمد ستوده تر۔
احماد بستایش رسیدن و کردن کاری که موجب ستایش گردد و یافتن کسی را محمود و ستوده و پسندیدن فعل و مذهب کسی را و آشکارا نکردن آن برقوم و کردن کاری پسندیده و ستوده پیش کسی۔
اخلاد بالکسر میل کردن و لازم شدن و جاودان کردن۔
اخماد فرونشاندن آتش۔
اخدود بالضم شگاف زمین بدرازی
اد بالکسر و بالفتح و تشدید دال عجب و شگفت و کار شنیع و حادثه زمانه و بلاد و بالضم غلبه و قوت۔
ادد بضم اول و فتح ثانی و بضمتین پدر قبیله ایست۔
ارشاد راه بحق نمودن۔
ارصاد بالکسر چشم داشتن و نگهبان در راه و بالفتح جمع رصد۔
ارتداد برگشتن از مسلمانی و جز آن
ارتعاد لرزیدن۔
ارتیاد جستن و طلب کردن جای نرم از جهت بول کردن قال علیه الصلوٰة والسلام اذا بال احدکم فلیرتد لبوله مکاناً لینا او نحو را۔
ارمد بالفتح خاکستر گون و خداوند درد چشم۔
ازهاد رغبت و خواهش کردن و اندک مال شدن و درویش شدن قال علیه الصلوٰة والسلام افضل الناس مومن مزهد۔
ازدیاد زیاده شدن۔
ازدراد بگلو فرو بردن۔
ازد بالفتح پدر قبیله ایست در یمن که قبیله را ایدان میخوانند۔
اسد بفتحتین شیر و نام برجی ست و پدر قبیله ایست که قبیله را آن می خوانند و ترسیدن و مدهوش شدن از دیدن شیر و خشم گرفتن و شیری نمودن۔
اسد آباد نام شهریست نزدیک همدان و دهی ست به نیشاپور۔
اسود بالفتح سیاه و مار سیاه و کنجشک و مرد بزرگ تر و عرب قال علیه الصلوٰة والسلام الی الاسود والاحمر و اسودان آب و خرما و مار و کژدم و صاحب قاموس گوید اسود مار سیاه باشد و صاحب صراح گوید اسود مار بزرگ و سیاه۔
اسعاد بالکسر یاری دادن و نیک بخت کردن۔
اسناد بالکسر پشت به چیزی دادن و تکیه دادن چیزی را بچیزی و نباه بکسی بردن و حاضر گردانیدن و نسبت کردن حدیث بکسی و بالفتح جمع سند بفتحتین و سند چیزی که بآن تکیه کنند۔
استناد پشت بچیزی دادن و پناه بکسی بردن۔
استسعاد بالکسر نیکبختی جستن و نیک بخت شمردن و یاری خواستن۔
استعداد ساخته و آماده شدن از برای کار۔
استبعاد دور شدن و دوری جستن و دور شمردن۔
استشهاد گواهی خواستن و حاضر آمدن و شهید شدن۔
استطراد طلب راندن چیزی کردن برای فریب دشمن و هزیمت دادن خود را

برای فریب دشمن۔

استعباد به بندگی گرفتن۔

استبداد تنها بکاری ایستادن و منفرد بکاری شدن۔

استرداد طلب بازپس دادن چیزی کردن۔

استمداد مدد خواستن۔

استیقاد آتش افروختن۔

استحداد چیزی را تیز کردن و موی زہار را تراشیدن۔

اشهاد بالکسر گواه گردانیدن و حاضر گردانیدن و منی و مذی از مرد جدا شدن و بالفتح جمع شاہد۔

اشتداد سخت شدن و سخت کردن و سخت گرفتن و دویدن۔

اشدّ بفتحتین و تشدید دال سخت تر و بضم شین منتہی و قوت چیزی قال اللہ تعالیٰ حَتّٰی اِذَا بَلَغَ اَشُدَّہٗ یعنی قوتہ و آن مابین ہژدہ سالگی و سی سالگی۔

اصطیاد شکار کردن۔

اصفاد بالکسر بخشیدن چیزی و بند سخت برنہادن و بالفتح بخششہا و بندہا۔

اطّراد بالکسر و تشدید طا راست شدن کار و پیہ یکدیگر شدن و بالتخفیف راندن فرمودن۔

اعتضاد دربازوی خود کردن چیزے را و یاری گرفتن از کسے۔

اعتماد کار بکسے باز گذاشتن و تکیہ کردن بر چیزی و قصد کردن۔

اعتیاد باز آمدن و عادت گرفتن۔

اعتقاد در دل گرفتن و قرار دادن در دل و سخت و محکم شدن چیزی۔

اعتداد بشمار آوردن و شمرده شدن و عدت داشتن زن۔

اعتباد کسی را بنده خود کردن۔

اعداد بالکسر ساختن و آماده کردن و بالفتح جمع عدد۔

افراد بالکسر تنہا کردن و بالفتح جمع فرد۔

افتقاد گم کردن و نایافتن۔

اقتصاد میانہ رفتن در ہر چیز و راه راست رفتن۔

اقلید بالکسر معرب کلید۔

الحاد میل کردن و مجادلہ کردن و گور را لحد ساختن و غلہ نگاہداشتن تا گران شود و شرک نمودن در حرم و از دین حق برگشتن و در لحد نہادن و در حرم قتال کردن۔

التحاد میل کردن و پناه بردن و از دین برگشتن۔

الدّ بفتحتین و تشدید دال مرد سخت خصومت۔

امداد بالکسر مدد کردن و مداد در دوات کردن و بکسر قلم و مداد دادن بکسے و ریم آوردن جراحت و آب دادن چیزی را و بالفتح جمع مدد و جمع مد بالضم و آن پیمانہ ایست۔

امتداد کشیده شدن و بلند بالا شدن و افزون شدن آب۔

امد بفتحتین غایت مدت و نہایت عمر و دورترین جا و غضب۔

آمد بالمد و کسر میم بسیار خیر یا بسیار شر و کشتی پُر و شہریست نزدیک بدیار بکر کہ الحال آنرا قرہ حمید گویند و از انجاست سیف الدین آمدی صاحب احکام الاحکام۔

امرد جوان بی ریش و شاخ درخت بی برگ و اسپی کہ میان زہار و ناف او یا گرد گردش او موی نباشد امارد و مُرد بالضم جمع۔

امجد بزرگ تر ماجد و امجاد بزرگان۔

انسداد بستہ شدن۔

انقیاد رام شدن و فروتنی نمودن و کشیده شدن۔

انتقاد نقد ستاندن۔

انقذ نقد تر و خار پشت و برین تقدیر علم جنس ست چنانچہ اسامہ علم جنس ست شیر را۔

انکد شوم و نامبارک۔

انداد بالفتح ہمتایان۔

اود بالفتح برنج آوردن و گران بار کردن و خشم کردن و کج گردانیدن و نزدیک بغروب رسیدن آفتاب و نام مردیست و بفتحتین کجی۔

اوحد یگانہ۔

اوتاد میخہا جمع وتد۔

اوراد دعاهای که دائم بوقت خوانند۔
اولاد فرزندان۔
اوابد وحشیان وقافیهای مشهوره ومتعارف
ایدا بالفتح سخت شدن وقوت وازین ماخوذ
ست تائید و بتنوین وکسر دال دستها جمع ید
ایاد بالکسر خاک گرداگرد حوض وخیمه وپشته
ریگ ومیمنه ومیسره وبسیاری شتران وچیزی
که محکم کرده شود باو وچیزی که بدان پرده وکوه ومحکم و
قبیله از معد بتشدید دال وفتح میم۔
ایصاد بالکسر پرده برروی چیزی افگندن
ودربستن قال الله تعالی اِنَّهَا عَلَیۡهِمۡ مُّؤۡصَدَةٌ
ایراد فرود آوردن وچیزی برکسے وارد
کردن۔
ایجاد در وجود آوردن وتوانگر گردانیدن
ایعاد وعده دادن وترسیدن و
ترسانیدن۔
ایقاد آتش فروختن۔

فصل الالف مع الذال

اتخاذ بالکسر وتشدید تای مکسوره فرا
گرفتن۔
اجتذاذ واحتذاذ بریدن۔
اخذ بالفتح گرفتن وشروع کردن ورفتن
وبفتحتین درد چشم وبفتح اول وکسر ثانی آنکه درد
چشم دارد وبفتحتین ناگواری شیر بچه از شیر۔
اخیذ اسیری گرفته شده۔
اخاذ بالکسر پاره از آب سیل که در جای
مانده باشد وزمینی که جهت خود یا جهت
پادشاه گرفته باشند وآبگیری که در بیابان باشد
اذ۔ بکسر الف وسکون ذال زمانے و
برای آنکه۔
استحواذ غالب شدن ودست یافتن
استنقاذ رهانیدن۔
استلذاذ مزه یافتن وخوش شدن
التذاذ مزه یافتن۔
انفاذ روان کردن وروان شدن
وفرستادن وشمشیر وخنجر بر چیزی بگذرانیدن
انقاذ بقاف رهانیدن۔
انتباذ بگوشه رفتن۔

فصل الالف مع الراء

ابرار بالکسر غلبه کردن وبلند شدن بر
کسی وسوگند راست کردن وقبول کردن
حق تعالی حج کسی را ودر بیابان سیر کردن
وبالفتح نیکوکاران جمع بار وبریه بتشدید یا
ابر بالفتح نیش زدن کژدم ونیش دادن
سگ را در طعام ودرخت خرما را گشن
دادن وبالکسر جمع ابرة که معنی آن
گذشت۔
ابار بکسر گشن درخت خرما۔
ابهر بفتح اول وفتح ها خانه کمان ورگ
دل که به پشت پیوسته است وبفتح الف و
با وسکون ها شهریست وصاحب قاموس
گوید ابهر پشت درگیست در پشت ورگ
گردن وسفت اندام وجانب کوتاه از پر
وگیاه خشک وزمین پاک ونیکو که سیل بدان
بلند نشود وپشت موضع گرفتن کمان و
شهریست بزرگ میان قزوین وزنجان
وشهریست بنواحی اصفهان معرب
بهر یعنی مار الرحی وکوهی است به حجاز ابهی
ومشهور آنست که ابهر بمعنی شهرست به
فتح ها ست وسائر معنے بسکون هاست۔
ابتر دم بریده وبی فرزند ومار یست کشنده
زیان کار وآنچه عروه ندارد از توشه دان
وهر چیزی که منقطع از خیر باشد وبیت
چهارم از مثمن متقارب ولقب مغیرة بن
سعید که بتریه بالضم که جماعه از زیدیه اند بدان
منسوب اند۔
ابخر بخای معجمه گنده دهن۔
ابحر بضم حای مهمله دریاها۔
ابزار وابازیر توابلے که در طعام میکنند
ابکار بالکسر بامداد کردن وشب گیر رفتن
وشتاب نمودن واول روز وبالفتح دختران
دوشیزه وبیکبار بُرندها هر دو جمع بکرست
وفی الحدیث فی مناقب علیؓ کانت ضربات
علیؓ ابکارا اذا اعتلی قد واذا اعترض
قط یعنی زخمهای علی بن ابی طالب یکبار
بُرنده اند اگر بر سر زند تمام بطول می شگافد
واگر بر پهلو زند سراسر بعرض مے شگافد۔
ابصار بالکسر دیدن ودیده ور کردن
دیدار وروشن شدن وبالفتح دیدها و
بینائیها جمع بصر
ابتکار بامداد چیزی فرا گرفتن واول

چیزی رسیدن و بامداد کردن و بامداد از جای رفتن -

اتردر بالضم چاؤش و پیادهٔ کوتوال و کودک رسیدهٔ ببلوغ -

اترار بالضم شهریست در ترکستان امیر کبیر حضرت صاحبقرانی انار الله برهانه درانجا ازین عالم فانی رحلت نمودند و بعضی گفته اند کہ فاراب کہ مولد ابونصر فارابی ستهمین ست و بالکسر انداختن دست را بزخم شمشیر و دور انداختن کسی را از جای خود و انداختن کودک چوب خرد را بچوب دراز و آن بازی طفلانست -

اثر بالفتح جوهر شمشیر و نقل کردن سخن و بالکسر نشان و پس چیزی و خلاصهٔ مسکہ و بفتحتین نشان و نشان زخم و سنت رسول الله صلی الله علیه وسلم آثار جمع و شروع کردن در کاری و عزم کردن و بالضم و بفتحتین آبرو و نشان جراحت کہ بعد از بہ شدن ماند -

اثیر بالفتح خالص و برگزیده -

اثمار بالکسر میوه دار شدن و میوه آوردن درخت و بالفتح میوها -

اجر بالفتح مزد دادن و مزدور بودن و استخوان شکستہ پیوستن و مزد کار و مهر زن

اجرٌ بہ تنوین حرف آخر بچهای سگ جمع جـــرد -

اجیر مزدور -

آجر بالمد و ضم جیم خشت پختہ و بفتح جیم مادر اسمعیل علیه السلام مرادف هاجر -

اجهر آنکہ در روز چیزی نہ بیند -

اجدر سزاوارتر -

اجبار کسی را بر چیزی جبر کردن -

اجترار شیدن و نشخوار کردن شتر و چریدن -

احرار آزادگان و احرار البقول ترهای کہ خام خورده شوند -

احبار بالفتح مدادها و دانشمندان و احبار یهود علمای ایشان -

احور آنکہ سیاهی چشم او بسیار سیاه باشد و سپیدی او بسیار سپید باشد و نام مشتری

احمر سرخ و عجم و موت احمر موت سخت و قتل -

احضار حاضر کردن و دویدن اسپ

احصار شمردن و در حصار کردن و دوا داشتن و از حج باز ماندن -

احتکار نگاهداشتن غلہ و خوردنی برای گرانی -

احتضار شهری شدن و حاضر شدن مرگ و دویدن اسپ و حاضر آمدن -

احتقار خوار شدن و خوار شمردن

احتجار حجره ساختن -

احجار بالفتح سنگها جمع حجر -

اختصار کوتاه کردن و نزدیک ترین راه رفتن -

اخیار بالفتح نیکوتران و نیکان -

اخضرار سبز شدن -

اخضر سبز و سیاه و اسپ تیره رنگ کہ بفارسی آنرا دیزه گویند و آدم گندم گون

اخبار بالکسر خبر دادن و بالفتح جمع خبر -

اخطار بالکسر خود را در خطر انداختن و بالفتح بلاها و قدرها و منزلتها -

اخسار بالکسر کاستن و زیان یافتن

اخر بالمد و کسر خا پسین و همچنین آخر بالمد و فتح خا پسین دیگر

اختیار برگزیدن و بخواهش خود دل بکاری بستن -

اختبار بباء موحده آزمودن -

اختفار عهد شکستن -

ادبار بالکسر پشت دادن و از پس آمدن و پشت ستور ریش کردن و رسیمان چنان تابیدن کہ دست تابنده بسوی سینہ نیاید بلکہ ببالا رود و بالفتح جمع دبر بضمتین یعنی پس و از پس آینده -

ادخار خرد و خوار گردانیدن -

ادوار گردشها -

ادرار بالکسر ریختن باران تند و بول کردن پیاپی و پیوستہ کردن بخشش و روان شدن شیر -

ادّخار بالکسر و تشدید دال مهملہ نهانی کردن یعنی ذخیره کردن -

ادّکار بالکسر و تشدید دال مهملہ یاد آوردن و پند گرفتن -

اذکار بالکسر و بذال معجمہ یاد دادن

وپسر زادن و بالفتح یاد کردنها۔
اذخر بالکسر گیاہی ست خوشبو۔
آذار بالمد ماہ ششم از ماہہای رومی۔
اذفر بالفتح تیز بوی۔
اذر بالفتح یاری کردن و نیرو و قوت و ضعف
و احاطہ کردن و پشت و بالضم جای بستن
ازار و بالکسر اصل ہر چیز۔
آزر بالمد پدر یا عم خلیل الرحمٰن علیہ السلام
وظاہر قرآن دلالت میکند کہ نام پدر ابراہیم
علیہ السلام ست و اہل تواریخ گفتہ اند کہ
آزر عم ابراہیم ست و نام پدرش تارح ست
و در عرب بسیار ست کہ عم را پدر گویند احتمال
دارد کہ اب در قرآن بمعنی عم باشد بنا برین
قول اہل تواریخ مخالف نص کتاب نیست
ازرار بالکسر تکمہ ساختن و تکمہ بر جامہ دوختن
و بالفتح تکمہا۔
ازہر سپید روی از کرم و جوانمردی روشن
تر ماہ و گاو نر وحشی۔
ازہار بالکسر روشن کردن چراغ و شگوفہ
آوردن درخت گیاہ و بالفتح شگوفہا و ہمچنین
ازاہیر جمع ازہار۔
ازار بالکسر چادری کہ بر میان بندند و
شلوار و زن و پوشیدنے و عفت و بیش۔
ازدجار ترسانیدن و بانگ بر کسی زدن
و باز داشتن۔
استعار افروختہ شدن آتش و
برانگیختہ شدن۔

استبصار بینا شدن۔
استنجار یعنی فرا بوی داشتن کہ از کجا
می آید و طلب آمدن باد کردن کہ از
کدام طرف می آید قال علیہ السلام اذا
اراد احدکم البول فلیستمخر الریح۔
استثفار بستن زن چیزی در وسط
خود و بعد از ان خرقہ پہن بر موضع مخصوص
کردن برای رفتن خون حیض۔
استحسار ماندہ شدن۔
اسرار بالکسر پنہان کردن و آشکارا
کردن و رسانیدن سخن بکسے و بالفتح
نہانہا و خطہائی کہ بر کف دست باشد
اسارير خطہا کہ بر پیشانی باشد۔
اسر بالفتح ہمہ آفرینش و آبگینہ و اسیر
کردن و آفریدن و بند دوال بستن پالان
اسار بالکسر دوال۔
اسیر بالفتح بندی۔
استکثار بسیار خواستن و بسیار انگاشتن
و بسیار یافتن چیز۔
استکبار گردن کشی کردن۔
استفسار پرسیدن و طلب بیان
کردن۔
استظہار یاری خواستن و یاد گرفتن
و پشت پناہ شدن و قوی پشت شدن
و از بر خواندن۔
استنصار یاری خواستن۔
استعمار آبادانی خواستن و زندگانی

کردن۔
استغفار آمرزش خواستن۔
استدبار از پس فرا گرفتن و آخر کار
اندیشیدن
استقرار آرام گرفتن و ثابت شدن
استمرار استوار شدن و روان
شدن و پیوستہ رفتن۔
استسرار پنہان شدن ماہ۔
استبشار شاد شدن و طلب مژدہ
رساندن۔
استتار در پردہ شدن۔
استطار نوشتن قال اللہ تعالےٰ
وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ
استشعار پنہان داشتن ترس در دل
استنثار بالکسر بتا و نون و ثای مثلثہ
افشاندن بینی۔
اسوار بالفتح دست برنجن اساور جمع
و اسوار جمع سور بمعنے پارۂ شہر نیز آمدہ۔
اساطیر افسانہا و سخنہا و نوشتہای باطل
جمع اسطورۃ بالضم یا اسطارۃ بالکسر۔
اسعار بالکسر نرخ کردن و بالفتح نرخہا
جمع سعر بالکسر۔
اسمار بالفتح افسانہا جمع سمر۔
اسمر گندم گون۔
اسکار مست گردانیدن۔
اسفار بالکسر روشن شدن و بروشنی
نماز صبح کردن و بالفتح سفرہا و کتابہا۔

استار بالفتح پردہا و بالکسر چہار عدد و از هر چیز و چهار مثقال و نیم و بعضے گفته اند ده درم سنگ باشد و شش درم و نیم نیز گفته اند۔

اشتهار شهرت دادن و شهرت یافتن

اشهر بفتح الف و ہا مشهورتر و بضم ہا ماهها جمع شهر۔

اشعر شاعرتر و واقف‌تر و موی گرداگرد سم ستور و آنکه بدن او پرمو باشد و نام شاعریست و قبیله ایست از قبائل سبا از ان قبیله است ابو موسیٰ اشعری رضؓ و ابو الحسن اشعری رضؓ۔

اشعار بالکسر خون آلوده کردن کوهان شتر که بکعبه فرستند از برای قربانی و آگاه کردن و مشهور ساختن و ترس در دل انداختن و جامهٔ اندرونی پوشانیدن و عضو پرموی گشتن و مو برآوردن عضو لقوله علیه السلام زکوٰة الجنین زکوٰة امه اذا اشعر یعنی وقتی که مو بر آورده باشد و برای کارد و شمشیر شیعره کردن یعنی پارهٔ آهن در دنبالهٔ غلاف کارد و شمشیر کردن تا او را محکم نگاه دارد و بالفتح شعرها و موها بر تقدیر اول جمع شعر است بالکسر و بر تقدیر ثانی جمع شعر است بالفتح۔

اشقر سرخ و سپید و اسپ یال و دم سرخ و شتر سرخ موی۔

اشتر بالفتح آنکه پلک چشم او بازگردیده باشد و لقب مالک بن حارث نخعی از خواص اصحاب حضرت امیر المؤمنین علی رضؓ که در بعضی جنگها شمشیری به پلک چشم او رسیده بود و تحقیق آنست که در اصل خلقت موی مژگان بالای او گردیده بود۔

اشبار بالفتح جمع شبر یعنی وجب آنرا بالشت نیز گویند۔

اشر بفتح اول و کسر ثانی متکبر و از حد درگذشته و بسیار شادی کننده و بفتحتین بسیار شادی کردن و بفتحتین و تشدید را ر بسیار بدکار۔

اشرار بالفتح بدان و بدتران۔

اشمخرار دراز شدن و بلند شدن۔

اصفر زرد و بمعنے سیاه نیز آمده و خالی‌تر و مرغ آواز کننده‌تر و نام پسر روم بن عیص بن اسحٰق که رومیان از اولاد او یند۔

اصفار بالکسر تهیدست و محتاج شدن و بالفتح جمع صفر بالکسر۔

اصطبار بالکسر شکیبائی کردن۔

اصر بالکسر عهد و بار و گناه و بالفتح شکستن و میل دادن و بند کردن و باز داشتن

اصفرار بالکسر زرد شدن۔

اضمار بالکسر در دل داشتن و لاغر کردن و ضمیر در کلام آوردن۔

اضرار گزند رسانیدن و زن را وسے بهم رسیدن و زن بر سر زن آوردن و سخت نزدیک شدن و بدندان گرفتن و لجام خائیدن اسپ و شتاب نمودن و دویدن

اضطرار بیچاره شدن و بیچاره کردن

اطوار بالفتح نوعها و حالها و بارها قال اللّٰه تعالیٰ خلقکم اطوارا ای نطفة ثم علقة ثم مضغة۔

اطهار۔ بالکسر پاک کردن و بالفتح پاکیها و پاکان۔

اطهر بالفتح پاکتر۔

اطرار ناز کردن و روان شدن و غضب کردن در غیر محل۔

اظهار در وقت نماز پیشین شدن و غالب گردانیدن و پیدا کردن۔

اظفار بالکسر ظفر دادن و بالفتح ناخنها و فیروزیها بر تقدیر اول جمع ظفر بالضم و بر تقدیر ثانی جمع ظفر بفتحتین و میوه‌های بزرگ و ستاره‌های خرد۔

اظفر دراز ناخن۔

اعتبار بالکسر پند گرفتن و به عبرت نگاه کردن و باندیشه از پی چیزی رفتن و چیزی را نیک انگاشتن۔

اعتذار عذر خواستن و بکارت بردن

اعتصار پناه بچیزی بردن و فشردن و بیرون کردن مال از دست کسے و باز داشتن مال از کسے۔

اعتسار ستم بر کاری داشتن و تاوان کار در وقت تنگدستی گرفتن و ستم و قهر کردن

اعتوار بالکسر بدست گرفتن چیزی۔

اعتمار عمره کردن و زیارت کردن و قصد کردن و دستار بر سر پیچیدن۔

اعصار بالکسر بالغ شدن دختر و نزدیک شدن ابر بباریدن و گردباد و باد شدید و بادی که ابر برانگیزد و بادگرد و غبار آمیخته و باد گرم و آتشین و بالفتح زمانها۔

اعسار بالکسر درویش شدن۔

اعسر دشوارتر۔

اعور یک چشم و زاغ و آنکه به مطلوب خود نرسد و زبون و ردی از هر چیز و ضعیف و کُند فهم و سخن و بیجر و راهبر که راهبری خوب نکند و کتاب کهنه و آنکه تازیانه ندارد و آنکه برادر از مادر و پدر نداشته باشد و نه هیچ نشان نداشته باشد۔

اعشار بالکسر خلاف نمده و یکی شدن و ده تن شدن و بالفتح ده یکها و ده آیتها و نصیب های قار و از شتر کشته و قوادم بر مرغ و در مته اعشار و یک ده پاره شده جمع عشر بالضم۔

اعمار بالکسر بخشیدن چیزی بکسی بدین وجه که تا عمر من باشد یا عمر تو آن چیز حق تو باشد و بالفتح عمرها۔

اعذار بالکسر عذر آوردن و ختنه کردن و طعام ختنه پختن برای گروهی و سرگین ناک شدن خانه و بسیار عیب و گناه شدن و فسار نهادن بر مرکب زدن یا جراحت کردن کسی را و مبالغه کردن در کار و هلاک نزدیک شدن و بالفتح عذرها۔

اغبر بالفتح گرد آلود۔

اغبرار گرد آلوده شدن۔

اغترار بتای مثناة فریفته شدن و ناگرفتن۔

اغر بالفتح و تشدید را سپید و سپید پیشانی و شریف و مشهور۔

اغیار بیگانگان۔

افتخار نازیدن۔

افتقار درویش و محتاج شدن۔

افجار بالکسر در وقت فجر شدن۔

افطار روزه کشادن۔

افرار گریزانیدن بسبب کار کرده که بدو پیش آرد و شگافتن سر کسے بشمشیر۔

افقار بالکسر بصحرا بیرون شدن و خالی شدن جای و بی نان و خورش شدن طعام۔

اقبار بگور کردن فرمودن و از اهل دفن گردانیدن۔

اقتار بالکسر و بتای مثناة درویش شدن و تنگ گردانیدن۔

اقرار ثابت کردن بر خود چیزی را و آرام دادن و خنک گردانیدن و بقرار آوردن کار را۔

اقطار و اقتار بالفتح کنارها۔

اقصار بالکسر بچگان کوتاه قد زادن کما قیل ان الطویلة قد تقصر و ان القصیرة قد تطیل و صاحب صحاح این قول را حدیث گمان برده و آن خطاست۔

اقتصار بر چیزی ایستادن و کوتاه کردن و پے کسی رفتن۔

اقتدار توانا شدن و در دیگ چیزی پختن۔

اقتسار بزور کسی را بر کاری داشتن۔

اقمر سفید۔

اقمار بالکسر روشن شدن و در مهتاب گشتن و سرما خوردن پیش از رسیدن سرما و بالفتح قمرها یعنے محبوبان۔

اقشعرار موی بر اندام برخاستن و دانها بر پوست اعضا بر آمدن از سرما یا از لرزه یا از ترس۔

اقذار بالفتح پلیدیها۔

اکفار بالکسر کافر گردانیدن و کسے را کافر خواندن چنانکه گفته اند لا یکفر اهل القبلة ۞ و تکفیر بدین معنی روایت نشده اگرچه از روی قیاس درست است و در کلام فارسی استعمال یافته چنانکه صاحب مغرب بدان تصریح نموده و در قاموس نیز بدین معنی نیاورده۔

اکثار بالکسر بسیار گفتن و بسیار کردن و بسیار مال شدن و بسیار مال گردانیدن و شگوفه کردن درخت خرما۔

اکدر تیره رنگ۔

اکثر بسیار تر۔

اکبر بزرگ تر اکابر جمع۔

اکار بالفتح و تشدید کاف چاوکن و زرگر۔
اکر بالضم اول و فتح ثانی کرہا جمع اکرہ بالضم بمعنے کرہ۔
امر بالفتح کار و واقعہ و حادثہ امور جمع و فرمودن و فرمان اوامر جمع و بفتحتین نشانہای سنگ کہ در بیابان باشد جمع امرۃ بفتحتین و تشدید را بالفتح تر و شکنبہ و رودہا کہ دران سرگین باشد و گویند ہذا فی نفس الامر ای فی نفسہ یعنی این چیز ثابت و واقع ست در حد ذات خود بی اعتبار معتبر پس ضمیر حذف کردہ بجا ئی و لفظ امر آوردند و این دلالت میکند کہ امر بمعنی شی مطلق نیز می آید و بحث امور عامہ نیز دلالت میکند کہ امر بمعنی شی مطلق می آید و بالکسر عجب و شگفتہ و بفتح اول و بکسر میم بسیار
امیر بادشاہ و کار فرما۔
آمر بالمد و کسر میم فرمایندہ۔
امطار بالکسر باران باریدن و بالفتح بارانہا۔
امصار بالفتح شہرہای کلان جمع مصر
امتصار بالکسر دوشیدن ناقہ و جزبہ سر انگشتان۔
انذار ترسانیدن و ترسیدن و آگاہ کردن و آگاہانیدن و رسانیدن۔
انظار بکسر مہلت دادن و بالفتح نظرہا
انکار باور نداشتن و نشناختن و ناشناخت و ناپسندیدہ داشتن۔
انتشار پراگندہ شدن و برخاستن
قضیب و آماسیدن پا و دست چاروا
انتصار داد ستاندن و کینہ کشیدن و باز داشتن مکروہ۔
انتظار چشم داشتن۔
انزجار روز دہ شدن و باز زدہ شدن
انعصار فشردہ شدن۔
انفجار بدر آمدن آب۔
انفطار شگافتہ شدن۔
انکسار شکستہ شدن۔
انہمار ریزانیدن آب جز آن و ریزان شدن۔
انجرار کشیدہ شدن و مجرور شدن حرف۔
انجبار بالکسر بستہ شدن شکستہ و بفتح اول و ضم سوم گیاہی ست کثیر النفع کہ از و شربت سازند۔
انحصار کوتاہ شدن۔
انعفار خاک آلودہ شدن۔
انمار بالفتح پلنگان و نام قبیلہ ایست۔
انتہار جوی برکندن و بانگ زدن
انکر زشت تر۔
انوار روشنی ہا و شگوفہ ہا بر تقدیر اول جمع نور بالضم و بر تقدیر ثانی جمع نور بالفتح
انصار یاری کنندگان۔
انہار بالکسر روان کردن آب جز آن و فراخ کردن گذرگاہ آب مانند آن و روز کردن و زخم فراخ زدن بنیزہ و
بالفتح جوہا۔
انبار بالفتح غلہا و ارتفاعات بسیار کہ یکجا جمع شدہ باشد و خانہ سوداگر کہ در و متاع بیکدیگر چیدہ باشند جمع نبر بالکسر و دہی ست بر بلخ از انجاست محمد بن علی الانباری و شہری ست بعراق۔
اندر جای خرمن انادر جمع شہری ست در شام و نادر تر۔
اوتار زہ ہای کمان و تارہای ساز و چیزہای طاق بر تقدیر اول و ثانی جمع وتر بفتحتین و بر تقدیر ثالث جمع وتر ست بالکسر۔
اوزار گناہہا و سلاحہا۔
اوقار خروارہا۔
اوار بالضم گرمی آتش و گرمی آفتاب و گرمی تشنگی۔
اہجار فحش گفتن۔
اہدار باطل و مباح کردن خون و باطل کردن حق۔
اہذار بسیار گفتن۔
اہرار فریاد در آوردن سگ را۔
ایتار کمان وتر کردن و طاق گردانیدن و زہ بر کمان کردن۔
ایسار توانگر شدن۔
ایثار برگزیدن۔
ائتزار ازار پوشیدن۔
ائتمار بالکسر بکدیگر مشورت کردن و کارسازی

کردن و فرمان بردن ۔
ایقار گران بار کردن ۔
ایغار گرم گردانیدن از خشم کسی را و
جوشانیدن شیر و آب ضامن شدن خراج
را و تمام ستاندن خراج و زمین دادن پادشاہ
بکسی بخراج ۔
ایر بالفتح تقضیب بالکسر باد گرم ماخوذ ست از آر دار
بالضم و باد شمال و بدین معنی بفتح نیز آمده ۔

فصل الالف مع الزاء

ابراز بیرون آوردن ۔
ابریز بالکسر خالص از زر و نقره ۔
ابرویز بفتح الف و واو و کسر آن و با واز
نام پادشاہی ست معروف از پادشاہان
عجم معرب پرویز ۔
ابوز بالضم برجستن آہو بره در دویدن ۔
اجہاز شتاب بکشتن و مجروح نمودن ۔
اجلواز بسرعت رفتن ۔
اجتیاز بگذشتن ۔
اجزاز بدرو یدن کشت فرمودن و
بریدن آمدن پشم ۔
احراز استوار کردن و جمع کردن ۔
احتراز پرہیز کردن و خود را نگاہداشتن
احتیاز جمع شدن ۔
احتجاز بحجاز رفتن و فوطہ بر میان بستن
احتزاز بریدن ۔
احتفاز بر سر پای نشستن و فراہم آمدن
و خویشتن را و رسیدن و فی الحدیث عن علی
اذا صلت المرأة فلتحتفز ای تتضام
اذا جلست وقعدت و لا تخوی کما یخوی الرجل
اختباز نان پختن و سخت راندن ۔
ارتجاز از بحر رجز شعر خواندن و شعر
گفتن ۔
ارتماز پریشان حال شدن از زخم و
طپیدن و اضطراب کردن ۔
ارز بفتحتین و تشدید آخر برنج و بفتح اول
نیز آمده ۔
ارتزاز استوار شدن چیزی در چیزی
و بجلے نمودن و در نشستن تیر بر نشانہ ۔
ارتکاز گوشہ کمان بر زمین نہادن برای
برخاستن و تکیہ کردن ۔
ارکاز گنج و کان رسیدن و یافتن مال
پنہان ۔
ارجز بالفتح شتری که پایش یا سرش بلرزد
بوقت برخاستن ۔
اروز بضم استوار شدن درخت و جز
آن در زمین و خود را در ہم کشیدن
و گرفته شدن به بخل و ثابت شدن و قوی
شدن و سرد شدن شب ۔
از بفتح اول و تشدید زا فراہم آوردن
و بگناه و ضلالت کردن و از جا جنبانیدن
و آمیختن و جوش کردن دیگ و افروختن
آتش ۔
ازیز بروزن عزیز آواز کردن رعد و
آواز جوش دیگ و جوشیدن دیگ و اضطراب
کردن رگ و درد کردن زخم و ریش و
جماع کردن و دوشیدن سخت ناقه را
و ریختن آب و جوشانیدن آن ۔
استفزاز سبک گردانیدن کسی را
و لغزانیدن ۔
استنجاز بنون بعد از تا طلب حاجت
روائی کردن ۔
استیفاز بر سر پا نشستن ۔
استجزاز بہر دو زای معجمه بدرو آمدن
کشت ۔
اشمئزاز رمیده شدن و گرفته شدن
اضزاز بہر دو زای معجمه لجام گزیدن
اسپ ۔
اعجاز بالکسر عاجز ساختن و عاجز یافتن
و درگذشتن چیزی از کسی و بالفتح سرینہا
اعواز درویش و محتاج شدن و حاجتمند
گردانیدن و دشوار شدن کار ۔
اعتزاز عزیز شدن ۔
اعزاز گرامی داشتن و قوی کردن
و تنگ شدن سوراخ پستان شتر ماده
و دشوار برداشتن گاو بار او بزمین سخت
رسیدن و بزرگ آمدن غم بکسی ۔
اعجز بالفتح بزرگ ترین و عاجز تر ۔
اعز عزیز تر ۔
اعتناز بیکسو شدن و دور شدن از
جای بجای ۔
اغتماز بغین معجمه کار کسی را عیب کردن

اغماز عیب کردن و کم حرمت کردن و شکستن گرا و دست نهادن بر پهلوی گوسفند تا فربهی و لاغری او معلوم شود۔

افراز جدا کردن چیزی از چیزی۔

افزاز ترسانیدن و جنبانیدن و سبک داشتن۔

اکتناز آگنده شدن استخوان بمغز و تن بگوشت و خوشه بدانه و مانند آن و جمع شدن در شدن۔

اکواز بالفتح کوزها۔

الغاز بالکسر چیستان گفتن و بالفتح چیستانها

الواز بالفتح بادامها۔

الز بالفتح لازم شدن چیزی بچیزی و به فتحتین اضطراب کردن۔

امتیاز جدا شدن۔

انتهاز فرصت یافتن و فرصت غنیمت شمردن و فرصت چشم داشتن۔

انباز بالفتح لقبها جمع نبز بفتحتین و انباز به فارسی شریک را گویند۔

انجاز بالکسر وفا کردن وعده و روا کردن حاجت۔

انشاز از جای بر داشتن و بلند نشاندن و استخوانها بجای خود گذاشتن و بعضے را به بعضے دیگر ترکیب دادن قال الله تعالیٰ کیف ننشزها۔

انفاز بالفا تیر بر سر ناخن گردانیدن۔

اوز بکسر اول و فتح واو و تشدید زا ابط مرغابی۔

اوفاز شتابها۔

اهتزاز جنبیدن و درخشیدن ستاره بوقت فرو شدن و جنبیدن مرکب و شتر باواز حدی۔

ایجاز کوتاه کردن سخن۔

ایعاز اشارت کردن و فرمان دادن و پیش آمدن بکاری۔

فصل الالف مع السین

ابس بالفتح باکسی درشتی کردن و شکستن و خوار شدن۔

ابلاس ناامید شدن و بریده حجت شدن و غمگین شدن۔

ابلیس ناامید از رحمت و نام شیطان

ابساس رام کردن ستور را ببس بس گفتن ناقه را وقت دوشیدن۔

ابوقبیس کوهیست بمکه و در اصل نام آهنگریست از بنی مذحج که اول در آن کوه خانه ساخت و این کوه بنام او مشهور گشت و نیز قلعه ایست از اعمال حلب۔

ابوقابوس کنیت نعمان بن منذر ست

اجراس آواز کردن منقار مرغ در وقت چیزی خوردن و آواز کردن مرغ بوقت تیز گذشتن و آواز زیور و آواز کردن حادی در حدی تا شتر را ورد و آواز نرم کردن۔

اجلاس نشاندن۔

اجناس بالفتح گونها۔

احتراس خود را از چیزی نگاهداشتن و در شب گوسفند دزدیدن۔

احراس بجای مقیم بودن۔

احساس دیدن و یافتن و دانستن و تیمار چار واکردن و یال اسپ را شانه کردن

احرس بالفتح آنکه از هیچ کس نترسد و دلیر۔

احباس وقف کردن چیزی و در بند نگاهداشتن و بستن اسپ را بجای در راه خدا

احتباس باز داشتن و باز داشته شدن و باز ایستادن بول۔

احمس جای سخت و مرد دلیر در جنگ و دین۔

اختلاس ربودن۔

اخراس گنگ کردن۔

اخناس پس بردن و پس داشتن و پس چیزی پنهان کردن۔

اخساس خوار و زبون گردانیدن و خوار و زبون یافتن کسے را۔

اخرس بالفتح گنگ و لقب ابن اخرس شاعریست و جبل اخرس کوه بے صدا۔

اخس بتشدید سین زبون تر۔

ارتماس در آب غوطه خوردن۔

ارتکاس باز گشتن بچیزی که از وی خلاص یافته باشد۔

ارتجاس هم بانگ کردن ابر۔

ارکاس باز گردانیدن۔
ارس بالکسر بیخ واصل نیک۔
اریس بالفتح وکسر رای مخفف وبکسر وتشدید رابزرگر وبیر اریس چاہی ست بمدینہ۔
اروس روشن وصاف وصیقل زدہ۔
استقواس کوزپشت شدن۔
استیناس خوگرفتن بچیزے۔
اساس بالفتح بنیاد واسس بضمتین جمع
اسس بفتحتین بنیاد آساس بالمد جمع۔
آس بالمد درخت مورد وگویند عصای موسیٰ ازان درخت بود وبقیہ خاکستر در آتشدان وبقیہ عسل کہ درخانہ مگس انگبین باشد ونشانہای سرادگوروہر نشانے خفی
اس بہر سہ حرکت وتشدید سین ومشہور ضم ست بنیاد واصل ہر چیز۔
اشماس آفتاب تاک شدن روز۔
اشوس شجاع وآنکہ بگوشۂ چشم نگرد از تکبر۔
اطلس سرخ بسیاہی مائل وگرگ تیرہ یعنے سرخ تیرہ رنگ نوعے از جامہا وجامۂ سادہ وکہنہ ودرم بے سکہ۔
اعتساس شب گردیدن از برای دزد وبدکار
اعراس بالکسر داماد شدن وعروس شدن وسور کردن وجماع کردن ودر آخر شب فرود آمدن وبالفتح زمان تازہ شوی کردہ جمع عرس بالکسر۔
اغتماس بآب فرو رفتن۔

افلاس تنگدست شدن۔
افتراس استخوان گردن شکستن کشتن وبہ نشان دریافتن چیزیرا وسوار شدن
افراس بالفتح اسپان۔
افطس بالفتح پہن بینی۔
افسوس بالضم شہر دقیانوس۔
اقعس بالفتح اسپی کہ پس او بلند تر از پیش باشد وشتر کہ سر وگردن او بسوی پشت مائل باشد وشب دراز ومردیکہ پشت او درون رفتہ باشد وسینہ اش بیرون آمدہ باشد ونام کوہی ست۔
اقلیدس بالضم نام مؤلف کتاب اصل مشہور در ہندسہ وبعضی گفتہ اند کہ اقلیدس[1] بزیادت واو نیز آمدہ است ومشہور بغیر واو ست۔
اقباس آتش دادن وعلم آموختن بکسے
اقتباس علم آموختن از کسے وآتش فرا گرفتن وفائدہ گرفتن۔
اقتیاس قیاس کردن وپیروی کردن
اقماس بآب فرو بردن۔
اقعاس توانگر وبے نیاز شدن و پر گفتن۔
اکیاس بالفتح زیرکان وکیسہا۔
الباس جامہ پوشانیدن۔
التباس پوشیدہ شدن وآمیختہ شدن
التماس درخواستن۔
امساس بدست سودن چیزیرا و سایانیدن۔

امتراس ستیزہ کردن وکاویدن و خود را بچیزی خاریدن۔
املس ہموار ودرست پشت۔
املیس بالکسر بیابان خشک وریان املیسی منسوب بآن۔
امس دی ووقت نزدیک قال اللہ تعالیٰ کَاَنْ لَّمْ تَغْنَ بِالْاَمْسِ۔
انکاس سرنگون کردن وگردانیدن
انتکاس سرنگون شدن۔
انفس بفتح اول وثالث گرانمایہ ترین چیز ہا وبضم ثالث جمع نفس۔
انبر بارلیس بفتح اول وثالث وترک این کلمۂ رومی ست وامبر بارلیس بمیم نیز آمدہ
انیس ہمدم وخوگرفتہ۔
انس بالکسر مردمان وہمچنین اناس و بالضم خوگرفتن وآرام گرفتن بچیزی وبفتحتین مردم وقبیلہ کہ یکجا مقیم باشد ونام صحابی رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم وخوگرفتن۔
آنس بالمد وفتح نون خوگیرندہ وبکسر نون انس گیرندہ
اندراس نابود وکہنہ شدن۔
انبجاس بیرون آمدن آب اندک اندک وتراویدن آن وانفجار بیرون آمدن آب بشدت وکثرت قال اللہ تعالیٰ فانبجست منہ اثنتا عشرۃ عینا ودر سورۂ دیگر می فرماید فانفجرت

[1] نام آنکتاب ست وآن غلط ست واو قلیدس

منه اثنتا عشرة عینا جمع میان این دو آیه برین وجه نموده اند که اول ازان سنگ اندک اندک می تراوید و بعد ازان بسیار شد و بشدت می آمد و از هر طرفی از چهار طرفش سه جوی آب روان شد۔

انطماس ناپدید شدن۔

انغماس به آب فرو رفتن و فرو رفتن ستاره

اندساس پنهان شدن در خاک۔

انتهاس گوشت بدندان گرفتن۔

انجاس بالکسر پلید کردن و بالفتح پلیدیها

انقاس بالفتح و بقاف مداد ها

انفاس بالکسر راغب کردن کسے را و برگزیده و نفیس شدن و بالفتح دمها جمع نفس

انخاس پنهان شدن۔

اوطاس بالفتح نام جائیست۔

اوس بالفتح گرگ و پدر قبیلهٔ از یمن و عطا دادن و عوض دادن از چیزی۔

اویس بالضم گرگ مصغر اوس و نام بزرگے ست مشهور و تحقیق آنست که اویس اگرچه بصورت صیغهٔ تصغیر ست اما بمعنی تصغیر مراد نیست و بمعنے گرگ ست مرادف اوس۔

اوجس بالفتح جیم چیزے اندک و بالضم روزگار و همیشه و هرگز۔

اهلاس سست شدن و سست خندیدن و راز گفتن۔

اهوس هوسناک۔

اهیس دلیر۔

ایجاس در دل گرفتن ترس قال الله تعالیٰ فَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خِیْفَةً۔

ایناس خو گرفتن و دانستن و شنیدن و دیدن۔

ایراس زرد شدن برگ درخت و رسناک شدن و ورس گیاهیست که در یمن میباشد و بدان رنگ زرد میدهند جامه را۔

ایاس بالکسر نومید شدن۔

ایس بالفتح نومید شدن و آن مقلوب یاس ست و بمعنے بودن و وجود نیز آمده خلاف لیس۔

آیس بالمد و کسر یا نومید و مایوس و بمعنے نومید استعمال در کلام عرب نیامده چه این باب متعدی نیامده۔

ایباس نومید کردن۔

فصل الالف مع الشین

ابرش بالفتح اسپی که بر اعضای او نقطها باشد برنگ مخالف رنگ اعضا و لقب حذیفه ابن مالک آن ابرص بود و بواسطهٔ مهابت او بجای ابرص برش میگفتند۔

ابو براقش مرغیست رنگارنگ و بلون

اجهاش برای گریستن آماده شدن و زاری کردن کسے۔

اجشاش کوفتن و کوفتن فرمودن

اجش به فتحتین و تشدید شین مرد درشت آواز۔

اجرش نیم کوفته۔

احشاش خشک یافتن زن بچه در شکم و خشک شدن دست و طلب کردن خشیش و جمع کردن آن۔

احتشاش گرد آوردن و جستن گیاه

احتواش رمانیدن صید را و در میان گرفتن چیزیرا۔

احتماش برافروختن از خشم و جنگ کردن دو خروس باهم و همچنین استحماش

احمش بالفتح باریک ساق۔

احرش بالفتح سوسمار و دینار درشت مهر

احناش بالفتح و بالنون شکار ها و مارها۔

احبوش بالضم مردم از هر جنس و از قبیلهای متفرق۔

اختراش همدیگر را خراشیدن۔

اخفش خرد چشم و ضعیف بصر که بیک در تاریکی بهتر بیند که بروشنائی و لقب سه کس از ائمهٔ نحو یکے اخفش کبیر استاد سیبویه دوم اخفش وسط معاصر سیبویه سوم اخفش صغیر شاگرد سیبویه۔

اوهاش حیران کردن۔

ارشاش خرد باریدن باران و خون و اشک چکانیدن۔

ارعاش لرزانیدن۔

ارتعاش لرزیدن۔

ارتهاش سم بر یک دیگر زدن ستور

و مجروح شدن آن عضو رفتن۔
ارتیاش نیکو شدن حال۔
ارش بالفتح اختلاف و خصومت و برانگیختن فتنه و جنگ و دیت جراحت و بعضی مقدار نوذ دست آدمی که برابر قامت آدمی ست و بدین معنی فارسیست۔
آرش بالمد و کسر الراء کوهیست و نام پهلوانی ست مشهور در عجم که به حکمت تیری ساخته بود که از شهر آمل که انداخت بمرو رسید و درمیان مسافت بسیارست۔
استیحاش ناخوش شدن و رمیدن و غمگین شدن و گرسنه شدن۔
استغشاش کسے را خائن و غاش شمردن۔
اشاش بالفتح شادی کردن۔
اطروش بالضم کر۔
اعطاش تشنه گردانیدن۔
اعشاش بمنزل دیگران فرود آمدن تا جای بر ایشان تنگ شود و از آنجا کوچ کنند
اعتشاش طعام اندک برای عیال یا برای فروخت آوردن۔
اعمش آنکه از چشم او آب میرود بجهت بیماری و لقب عالمی مشهور که او را سلیمان ابن مهران گویند۔
اغطاش تاریک کردن و تاریک شدن شب و تاریک کردن چشم۔
اعطش ضعیف چشم۔

افحاش ناسزا و بیهوده گفتن۔
افراش باز ایستادن و غیبت کسی کردن و گستردن۔
افتراش دو ذراع دست بر زمین گستردن و گسترده شدن و سپردن۔
اقراش کوشیدن بقصد کسی و عیب و بدگوئی کردن۔
اکماش همه سرهای پستان ماده شتر بستن۔
امتراش بربودن و ستاندن۔
امحاش سوختن آتش و گرما چیزی را۔
امتحاش سوخته شدن۔
انفاش شب بچرا گذاشتن گوسفند و اسب بی شبان۔
انتفاش شب بچرا گذاشتن چارپا بی شبان و از تن برخاسته شدن موی
انتقاش صورت بسته شدن و خار از تن بیرون کردن و دست بر زمین زدن شتر تا سنگ یا خاری که در دست او باشد بیرون افتد و برکند بموچنه۔
انتعاش بلند شدن و نیکو شدن و برخاستن۔
انکماش شتافتن۔
انتیاش بیائے دو نقطه شدن و گرفتن چیزی را۔
انتباش بهمزه پس ماندن۔
اوباش مردم فرومایه و درآمیخته از هر طائفه۔
اوخاش زبونان و فرومایها۔
اوجاش گرسنگان۔
ایخاش فرومایه و زبون گشتن و باز گردانیدن سهام بر بایه و آن تیر دان سهام قداح ست۔
ایحاش اندوهگین کردن و رمانیدن و بے توشه شدن و گرسنه شدن و بے گیاه و بے مردم یافتن زمین و شهر را۔
ایباش روبانیدن۔

فصل الالف مع الصاد

ابرص پیس و سام ابرص وزغ بزرگ باشد که بپارسی آنرا آفتاب پرست و حربا گویند و تحقیق آن ست که آن را پژمژه گویند و بغایت قتال ست۔
اتراص محکم و استوار گردانیدن و برابر کردن۔
اجّاص بالکسر و تشدید جیم آلو و این معرب ست چه در کلام عرب جیم و صاد جمع نمیشود۔
احصاص حصه دادن۔
احوص تنگ چشم و نام کسی ست۔
احاوص تنگ چشمان و فرزندان کسی که مسمی بود باحوص۔
احص بحای مهمله و تشدید صاد شوم و بے خیر و آنکه موی سرش ریخته باشد بعلت خاصه که از آن موی سر می ریزد۔

اخلاص پاک و خالص کردن دوستی و عبادت و طاعت بی ریا و سمعه کردن و دین بی ریا داشتن ـ
اختصاص وابسته و خاص شدن بیک چیز و خاص گردانیدن ـ
اخمص باریک میان و میان کف پای که بر زمین نیاید ـ
ارخاص ارزان کردن ـ
ارقاص برجهانیدن و بازی داشتن کودک را بحدیه دوانیدن شتر را ـ
ارتخاص ارزان خریدن ـ
استخلاص رهائی جستن و خالی کردن ـ
استرخاص ارزان شمردن و ارزان خریدن ـ
استقصاص طلب قصاص کردن ـ
اشخاص بالکسر فرستادن چیزی را و بیرون کردن کسی را و بردن و رسیدن بوقت سفر و گذشتن تیر از بالای نشانه و غیبت کسے کردن و بالفتح شخصها ـ
اعتیاص دشوار شدن کار بر کسی و بار ناگرفتن میش و ناقه و جز آن و بی طاقت شدن مادیان یا شتر ماده از جماع ـ
اعواص دشوار کردن کار بر خصم ـ
اغصاص در گلو گیرانیدن ـ
اغتصاص غم و غصه خوردن و در گلو گرفتن ـ
اغمص بیس ـ

افراص وقت کاری یافتن ـ
افتراص وقت چیزی را چشم داشتن ـ
افتحاص کاویدن و پرسیدن ـ
افحوص بالضم خفتن گاه مرغ سنگخوار ـ
اقتصاص جدا کردن چیزی از چیزی و بیرون کشیدن ـ
افصاص بیرون گرفتن چیزی را و همچنین استفصاص ـ
اقتناص بتون شکار کردن و کسب کردن
اقتصاص روایت کردن سخن و از پی رفتن ـ
اقصاص کشنده را کشتن و آبستن شدن گوسپند و از اسپ مانند آن و برگ نزدیک گردانیدن کسی را از بسیاری زدن ـ
اقعاص چیزی را در حال کشتن بر جای خود ـ
اقلاص فربه شدن شتر در تابستان و کوهان شتر پیدا شدن ـ
التحاص بیچاره کردن کسے را در کار ـ
امغاص بدرآوردن روده و در پیچش آوردن ـ
امتصاص مکیدن ـ
امصاص کسے را بر مکیدن داشتن
انتقاص کم کردن و کم شدن ـ
اندلاص از دست لغزیدن چیزے و افتادن ـ
انقص کمتر و عیبناک تر ـ
اوقص کوتاه کردن و چوب بیزها شکستن و مال افزونی نصاب که بر آن افزونی زکوة واجب نشود
ایقاص کوتاه گردانیدن گردن را
ایباص درخشیدن زمین به پیدا شدن گیاه و درخشیدن آتش ـ

فصل الالف مع الضاد

ابض بالفتح بستن سر دست شتر بر بازو تا دست از زمین بر ندارد و کشیده شدن عرق النسا و بالضم روزگار آباض بالمد و جمع ـ
ابیضاض سپید شدن ـ
ابغاض دشمن داشتن ـ
ابیض سپید و شمشیر ـ
اباض بالکسر ریسمان که بآن دست شتر بر بازو بندند تا دست از زمین بر ندارد و بالضم نام جائی و بالکسر و تشدید با نام شخصی و اباضیه گروهی از خوارج منسوب بدان
اجهاض غالب کردن و رهانیدن و شتابانیدن و بچه انگندن شتر ـ
احراض بیمار و لاغر گردانیدن عشق کسے را شدید و ناخلف فرزند شدن و بالفتح مردم ضعیف که کار زار نتواند کرد ـ
احباض بباء موحده تیر از آماج درگذرانیدن و حق کسی باطل کردن و آب چاه کشیدن چنانچه در آن هیچ آب نماند

احمض ترش مزه۔

اخفاص زن را ختنه کردن ورفتن نرم وتن آسانی کردن۔

اخاض بالکسر آب در آودن ستور را

ادحاض باطل کردن حجت وجز آن ومغلوب کردن وقرعه نداختن ولغزانیدن وگردانیدن آفتاب بمغرب از وسط سما۔

ارتماض سوخته شدن از درد واندوه وتباه شدن جگر ودل وغیر آن وتافته کردن کسے را۔

ارتیاض سختی پذیرفتن ورام شدن بتعلیم۔

ارکاض جنبیدن بچه درشکم مادر وبزرگ شدن بچه درشکم مادر وهمچنین (ارتکاض) واضطراب کردن درکارے۔

ارماض سوزانیدن ریگ گرم چیزرا وسوزانیدن اندوه ودرد وغضب کسے را۔

ارض بالفتح زمین وهر جای پست ودست وپای ستور ولرزه وزکام وخوردن کرم را (رضه) چوب را وبفتحتین تباه شدن جراحت وریم ناک شدن۔

اراض بالکسر بساط سطبر که از موی یا از پشم بافند۔

اریض بروزن عریض سزاوار خیر ومتواضع وپاک وحیوان فربه۔

استیفاض بشتاب رفتن وراندن وشتابانیدن۔

استحواض جمع شدن آب درحوض۔

اض بالفتح وتشدید ضاد مضطر کردن وبالکسر اصل۔

اضاض بالکسر پناه گاه۔

اعراض بالکسر روی از چیزے گردانیدن وآشکارا شدن وپہن کردن وبچه پہن زادن وخایه بزغاله کندن ودست دادن نکوئی وراست ایستادن شکاری تیرانداختن را وبطول وعرض زمین رفتن وبالفتح بیماریہا وچیزہای نوپیدا شده وچیزہای که بوجود قائم نباشد وشہرہا ووادیہاے حجاز وجسدہای مردم۔

اعتراض برپہنا ایستادن وحائل شدن پیش چیزی وسرکشی کردن اسپ بوقت کشیدن وبرشتر توسن سوار شدن وپیش آمدن چیزے را بقصد وی وعرض دادن لشکریان خود را وازمیانہای ماه آغاز کردن کاری را وغیبت وعیب کردن کسے را ومانع شدن۔

اعتیاض عوض گرفتن۔

اعضاض بشمشیر زدن کسی را ودرخت غار دار خوردن شتر وخارناک شدن زمین وگزانیدن وخداوند شتران وخوار شدن۔

اغماض چشم پوشیدن وآسان گرفتن درمعامله وباریک کردن دم شمشیر۔

اغراض بالکسر تنگ دل کردن وتنگ برشته بستن وبالفتح غرضہا۔

اغتماض غنودن۔

افراض عطا دادن وبحد نصاب رسیدن مال ومواشی درعدد۔

افتراض واجب کردن۔

اقراض قرض دادن۔

اقتراض دام گرفتن۔

اقباض دسته چیزی ساختن۔

امحاض خالص کردن ونیامیختن چیزے۔

امخاض شیر خالص بچیزی نیامیخته خوردن۔

امراض بالکسر بیمار کردن ونزدیک شدن بفکر صواب وآفت بمال رسیدن وخداوند مال آفت رسیده شدن وبالفتح بیماریہا۔

امضاض سوزانیدن اندوه وجراحت کسی را وبدرد آوردن۔

امتضاض سوخته شدن وسوخته گردانیدن۔

انہاض برانگیختن وبرخیزانیدن

انتہاض برخاستن۔

انتفاض بفا افشانده شدن۔

انتقاض شکسته شدن عهد وجز آن وویران شدن بنا وباز شدن ریسمان از تاب۔

انخفاض کسر یافتن کلمه افتاده

شدن و در نشیب افتادن۔
انقباض گرفته شدن۔
انقراض بریده شدن و بآخر رسیدن مدت۔
انقضاض شکسته شدن و پراگنده شدن۔
انقضاض بقاف افتادن بنا و تباه شدن و فرود آمدن چیزی بر چیزی و فرود آمدن مرغ از هوا و رفتن ستاره۔
انهضاض شکسته شدن۔
انقاض گران کردن بار پشت را و آنگاه کردن جوزهٔ زاغ و بچهٔ شتر و عقاب هر مرغی و نیز انقاض آواز شتران خرد سال و بمعنی اول ست قوله تعالی انقض ظهرک۔
اوفاض بالفتح و بفا نشتاب گروهای مردم در آمیخته جمع و مفرد هر دو آمده و فی الحدیث انه امر بصدقة ان توضع فی الاوفاض
ایقاض شتابانیدن و برخیزانیدن۔
ایماض نرم جستن برق و دزدیده نگاه کردن چیزی را۔
ایض بالفتح گشتن و باز گشتن۔

فصل الالف مع الطاء

ابط بالکسر و بکسرتین بغل۔
ابساط بالکسر با بچه باز گذاشتن شتر ماده و بالفتح شتران ماده که بچه رها کرده باشند و آن جمع بسیط ست بالکسر
احباط باطل کردن۔
احتیاط استوار کردن و گرد فرو گرفتن و گرد چیزی بر آمدن و بهوش کاری کردن
احط فرو افتاده تر۔
احوط فرد گیرنده تر۔
اختلاط آمیختن و شوریده و تباه شدن عقل
اختباط خواستن چیزی از کسی بی وسیله و سابقهٔ معرفت و در شب سوال کردن از جهت شرم و عار۔
اختراط شمشیر از نیام برکشیدن۔
اخلاط بالفتح گروهای مختلف و نام بهیست و داروهای خوشبو و خلطهای بدن۔
ارتباط بستن۔
ارقط انچه برو نقشهای سیاه و سپید باشد
اسخاط بخشم آوردن و ناخوشنود کردن۔
اسعاط دارو در بینی کردن و نیز بر سینه زدن۔
اسباط بالفتح فرزندان فرزند و گروههای فرزندان یعقوب ع و اسباط در فرزندان یعقوب ع چون قبایل ست در فرزندان اسمعیل
استنباط بیرون آوردن آب و علم و مانند آن۔
اسماط بالفتح شلوارهای بی پنبه و کفشهای یک لخت و یکتا۔
اسواط بالفتح تازیانها۔
اسقاط بالکسر انداختن بچه و خطا کردن در سخن و بالفتح رختها و متاعهای زبون جمع سقط بفتحتین۔
اشتطاط ستم کردن و از حد در گذشتن و دور رفتن ستور بچرا و شتافتن بطلب چیزی
اشتراط شرط کردن۔
اشراط بالکسر نشان کردن شتر و گوسفند بجهت فروختن و آماده کردن خویشتن را بکاری و بالفتح نشانها و زبون ترین قوم و بزرگان و مالها از لبون۔
اشواط بالفتح گشتهای و طاف بالبیت سبعة اشواط یعنی هفت گشت طواف کرد
اطیط آواز کردن پالان شتر و زین و آواز کردن شتر از گرانی بار و آواز کردن اندرون شکم و آواز کردن درخت خرما۔
اعتباط بالکسر شتر کشتن بی علتی و مرضی۔
اغلاط بالکسر در غلط افگندن و بالفتح غلطها۔
اغالیط غلطها و چیزهای که بدان کسی را در غلط اندازند۔
اغتباط شاد شدن در رشک بردن بر نیکوئی حال کسی تا او را مثل آن حاصل شود۔
افراط از حد در گذشتن و از حد در گذرانیدن و تاخیر کردن و شتاب کردن و گذاشتن و فراموش کردن و شتابانیدن و پیش فرستادن و پر کردن توشه دان از توشه و حوض از آب۔

اقط بالفتح ماست ساختن و بالکسر و کسرتین
کشک که آنرا پنیر نیز گویند۔
اقحاط در قحط افتادن و باران وا گرفتن۔
اقساط عدل کردن۔
اقتعاط دستار بستن بی تحت الحنک و
فی الحدیث نهی عن الاقتعاط و امر بالتلحی و
تلحی پیچ دستار زیر زنخ درآوردن۔
اقسط عادل تر۔
التقاط برچیدن و ناگاه برسر چیزے
رسیدن بی سبب۔
التیاط پیوستن و چسپیدن۔
امتخاط بینی پاک کردن و شمشیر از نیام
برکشیدن و از دست کسے ربودن چیزیرا۔
امتشاط موی را شانه کردن۔
امرط و امعط و املط ریخته موی
و آنکه موے ریش او کم باشد و امرط تیرے بے پر
دو زرد۔
انبساط گستاخی کردن و کشاده روشدن
و گسترده شدن۔
انحطاط بالکسر افتادن و شتابیدن و فرود
آمدن نرخ هر چیزے۔
اوسط میانه و میانه تر و نیک تر و فاضل تر
اهباط فرو فرستادن۔

فصل الالف مع الظاء

اتعاظ بتشدید تا پند گرفتن۔
استحفاظ یاد گرفتن خواستن و نگهداشتن
استیقاظ بیدار شدن۔

استغلاظ سطبر شدن و سطبر شمردن
چیزیرا و ترک گفتن آن بسبب سطبری۔
اغلاظ درشت گفتن و جامه درشت
خریدن۔
احتباط خشم گرفتن۔
الحاظ بالکسر بگوشه چشم نگریستن و بالفتح
نظرهای گوشه چشم۔
ایقاظ بالکسر گرد و غبار برانگیختن و بیدار
گردانیدن و آگاه کردن و در پے گرد کسے
رفتن و بالفتح بیدار کردن۔

فصل الالف مع العین

اتباع بالفتح پیروان و بالکسر در پی رفتن
و در پی فرستادن و رسیدن و رسانیدن
و در سخن دو لفظ پے یکدیگر آوردن که یک
سجع باشد و لفظ ثانی معنی غیر از تاکید لفظ
اول نداشته باشد چون حسن بسن
و قبیح شقیح۔
اتباع بالکسر و تشدید تای مکسور پیروی
کردن۔
ابداع نو آوردن و بطرز نو شعر گفتن
و مانده شدن شتر در سواری و کند شدن
مرکب در رفتار۔
ابضاع چیزیرا سرمایه کردن و سیراب
گردانیدن و سوال را جواب شافی گفتن
ابلاع چیزیرا در حلق کسی فرو بردن
ابتداع چیزی نو آوردن۔
ابتلاع بگلو فرو بردن۔

ابتیاع خریدن۔
ابقع جانور سیاه و سفید و غراب ابقع یعنی
زاغ پیسه۔
اتراع پر کردن۔
اتلاع گردن برافراشتن آهو از جای خود
اتساع بالکسر و تشدید تای مکسوره
فراخ شدن۔
اجزاع برناشکیبائی و زاری داشتن
اجماع اتفاق کردن و فراهم آوردن
و عزم کردن و همه پستان ماده شتر را
بستن و دوشیدن و در عرف شرع اجماع
اتفاق جمیع علمای یکزمان ست بر حکمی از
احکام شرعی و اتفاق چنین در هر عصری البته
حق باشد لقوله علیه السلام لاتجتمع امتی علی
الضلالة + اما اینچنین اتفاق در زمانه صحابه
و تابعین واقع می شد بعد از ان بواسطه
انتشار علما در بلاد معلوم نیست که بحصول
پیوسته باشد۔
اجتماع فراهم آمدن و سازگاری نمودن
و بحد مردی رسیدن۔
اجدع گوش بریده و بینی بریده و
دست بریده و لب بریده۔
اخداع پنهان کردن و در خزانه کردن
اختداع فریفتن و فریفته شدن۔
اخدع رگیست در پشت و فریبنده تر
اخضع فروتن و پست گردن عرب گوید
فرس اخضع و ظلیم اخضع یعنی اسپ پست

گردن وشتر مرغ پست گردن۔
اخضاع واخشاع واخناع بوزن فروتن گردانیدن۔
اختشاع واختضاع فروتنی کردن۔
اختلاع واخریدن زن خود را بمهر و جزآن۔
اختراع شگافتن ونو پیدا آوردن و سخنی دروغ بافتن۔
اختزاع بریدن۔
ارتاع چرانیدن ورویانیدن باران علف را۔
ارباع بالکسر در بهار رفتن ودر بهار چرانیدن وچهار شدن وتپ ربع آمدن ودندان رباعیه انداختن ودر سن پیری کسی را فرزند شدن ودر خانه بهار کسے منزل کردن وبالفتح منزلها وچهار حصها۔
ارتباع در بهاره بجائے بودن وگیاه بهاری چریدن ستور وگرد اندام شدن وودبهره شدن چیزے وسنگ برافراشتن وسخت دویدن شتر۔
اربع چهار عدد وچهار زن چنانکه اربعة چهار مرد وبضم باسراء جمع ربع بالفتح۔
ارتجاع شتر فروختن وبه بهای آن چیزے خریدن وبخشیده باز ستاندن دوا گردانیدن۔
ارتداع آلوده شدن واز کاری باز ایستادن واثر گرفتن از رنگ بوی چیزی

ارضاع شیر دادن۔
ارتضاع شیر خوردن۔
ارتفاع بلند شدن واز جای برآمدن
ارتیاع ترسیدن۔
اروع بالفتح خوبروئی وبشگفت آرنده کسے را از غایت حسن وکمال خود۔
ارفع بلندتر۔
ازماع برای مجمع عزم کاری کردن ودل برکاری نهادن ودویدن خرگوش
اسباع فروگذاشتن وهفت شدن وگوشت سبع بخورد کسے دادن وکودک رابدایه دادن وصاحب درسبع شدن وبگرگ دادن گوسپند را وبیکار گذاشتن بنده را۔
اسراع شتافتن وصاحب ستور تیز رو شدن۔
اسماع بالکسر شنوانیدن ودشنام دادن وسمع ساختن یعنی گوشه ساختن دلو را وسرود گفتن وبالفتح گوشها۔
استماع گوش داشتن۔
استبشاع ناخوش آمدن وناخوش دبدمزه شمردن۔
استبضاع چیزے راسرمایه کردن۔
استتباع پیروی کردن خواستن۔
استرجاع داده واپس گرفتن ودوا گرفتن خواستن وبازگشتن خواستن وانا لله وانا الیه راجعون گفتن۔

استنقاع سیراب کردن ودر آب خیسانیدن دارو ومیوه وجزآن وایستادن آب درجای وگرد آمدن آب وبلند شدن آواز وبچشمه فرود آمدن وغسل کردن۔
استشفاع شفاعت خواستن۔
استطلاع طلب دیده وری کردن وطلب آگاهی۔
استمتاع۔ برخوردن از چیزی۔
استیداع بیای مثناة تحتانیه چیزی بامانت بکسی دادن وامانت نهادن۔
استبداع چیزی بدیع ونوشمردن
استیساع فراخ شدن۔
استرضاع طلب شیر دادن فرزند کردن
اسجاع بالفتح واسجع سخنهای باقافیه وآوازهای کبوتران وشتران هر دو جمع سجع
اسروع بالضم نقش وخطے که برکمان می باشد وگیاهی که از بیخ درخت وشاخ که تا ازبن درخت روید وکرمک سرخ که درتره می باشد درمیان پوست وچون از تو بیرون آید پرواز شود وپر دو گفته اند کرمی ست سرخ سر وتن سفید که در ریگ می باشد وبدان تشبیه کنند انگشتان زنان را۔
اسالیع جمع۔
اسبوع بالضم هفته وهفت بار اسابیع جمع۔
اسطع بالفتح دراز گردن وبلندتر۔

اشراع در کشادن خانه را بسوی راه و نیزه بر کسے راست کردن۔
اشباع سیر کردن و رنگ سیر خورانیدن جامه را۔
اشماع درخشیدن چراغ۔
اشعاع پاشیدن شتر بول را و خوشه بیرون آوردن کشت و پراگنده شدن شعاع آفتاب و غبار بر آوردن خوشه۔
اشیاع بالفتح پیروان و یاران و مانند آن و مقدارها۔
اشجع دلیرتر و بن انگشت که بر کف دست پیوسته است و نام قبیله ایست و یکنوع مار ست و مرد سبک سر و نادان و شیر درنده۔
اشنع زشت تر و زشت افعل تفضیل و افعل صفت ست۔
اصطناع نکوئی کردن و برگزیده قوله تعالیٰ و اصطنعتک لنفسی۔
اصلع بالفتح آنکه موی پیش سر نداشته باشد
اصمع بالفتح خرد گوش و تیز خاطر و دل آگاه و شمشیر تیز و رونده و بلند ترین جاها و حیران و گیاهی که برش ظاهر شود و هنوز نشگافته باشد و پر نازک و لقب جد ابو سعید عبدالملک مشهور باصمعی۔
اصبع بکسر اول و فتح ثالث انگشت و نشانه نیک اصابع جمع و نزد صاحب قاموس جمیع نه حرکت همزه و هر سه حرکت با است بنا برین اصبع به روش توان خواندا ما مشهور اولست۔
اصطباع ردا از زیر بغل راست بدر آوردن و بر دوش چپ انداختن۔
اضطلاع قوی شدن در کاری۔
اضطجاع بر پهلو خفتن۔
اضلاع میل دادن و گرانبار شدن و بالفتح استخوانهای پهلو۔
اضراع شیر فرود آوردن گوسپند پیش از زائیدن و خوار و زار کردن۔
اضجاع بر پهلو خوابانیدن و فتحه را سوے کسره میل دادن۔
اطلاع بالکسر و سکون الطا رویده در گردانیدن و وقوف دادن کسے را بر سر خود و تی کردن آدمی و شگوفه کردن درخت خرما و تیر از سر آماج گذرانیدن و بتشدید الطا رویده در شدن و بر بالاے چیزے بر آمدن۔
اطماع در طمع انداختن۔
اطباع بالفتح مهر او سرشتها و چهار تقدیر اول جمع طبع ست بفتحتین و بر تقدیر ثانی جمع طبع ست بالفتح و بر تقدیر ثالث جمع طبع ست بالکسر بمعنے رودخانه است۔
افزاع بزای معجمه ترسانیدن و به فریاد کسے رسیدن۔
افرع بالفتح بسیار موی۔
افظاع بفا و ظای معجمه دشوار و شنیع آمدن کار۔
اقطاع بالکسر چیزیرا از خود بریدن و بکسے دادن و اجازت دادن ببریدن و بالفتح پیکانهاے خرد و اطراف زمین۔
اقراع قرعه انداختن و بهترین مال بکسی دادن و کشتی دادن گشن را و بسوے راستی باز گشتن نرم شدن و عنان کشیدن ستور را تا باز ایستد و باز داشتن و مشورت قبول ناکردن کسے۔
اقلاع کشتی را بادبان کردن و باز ایستادن چیزے و باز ایستادن تپ و باز داشتن از کاری لازم و متعدی قوله تعالیٰ وَيَا سَمَآءُ اَقْلِعِيْ۔
اقماع خوار و شکسته گردانیدن۔
اقناع خرسند گردانیدن و خوشنود کردن و سر و چشم ور وی بسوی چیزی کردن و سر برداشتن و میل دادن ظرف را تا آنچه در دست بریزد و میل دادن چیزے را بسوی چیزے و دست بدعا برداشتن و گردن دراز کردن شتر برای آب خوردن و گردانیدن ستور را بسوی چراگاه۔
اقتراع برگزیدن و قرعه زدن۔
اقتطاع پاره از چیزے بدر کردن
اقتلاع بر کندن۔
اقطع بریده دست۔
اقرع کل یعنے آنکه موی سر ندارد و نوعی ست از مار و نام شخصے است۔
التیاع آرزومند شدن و سوخته شدن

دل از اندوه عشق۔

التماع درخشیدن و گونه روی بگردانیدن در لودن و هم چنین ست المااع۔

امتاع نفع گرفتن از مال و برخوردار کردن کسے را از حیات وبیلے نیاز شدن۔

امتناع واایستادن و قوی واستوار گشتن۔

انقاع درآغشتن و خیسانیدن ویلرب گردانیدن و پروردن و گرد و غبار برانگیختن و درپے آواز کسے رفتن و ایستادن آب بجائی و همچنین استنقاع۔

انتجاع گیاه و آب جستن و نزد کسے رفتن از برای طلب نیکوئی۔

انتزاع بیرون کشیدن و برکندن و برکنده شدن لازم و متعدی۔

انتفاع سود گرفتن۔

انخداع فریفته شدن۔

انخراع براه‌ها شگافته شدن و بیرون آمدن عضو از جای خود۔

انخزاع برای معجمه بریده شدن۔

انخلاع برکنده شدن۔

اندفاع دور شدن و باز داشته شدن و در شتاب رفتن اسپ و شتاب کردن در سخن۔

انصداع شگافته شدن۔

انطباع نقش شدن چیزے در چیزی۔

انقطاع بریده شدن۔

انقلاع برکنده شدن۔

انقماع ذلیل و خوار شدن۔

انواع بالفتح گونها۔

انزع آنکه موی هر دو جانب پیشانی او رفته باشد و فی الاثر ابو بکر اقرع و عمر اصلع و علی انزع۔

اوجاع دردها۔

اوسع فراخ‌تر۔

اوضاع حالها۔

اوزاع گروه‌هاے آدمیان و هم طائفہ از قبیلهٔ همدان او وزاعی از ان طائفه است

اهراع لرزیدن از خشم و ترس و ترسانیدن و شتافتن قوله تعالی وَجَآءَهٗ قَوْمُهٗ يُهْرَعُوْنَ اِلَيْهِ۔

ایداع امانت دادن و امانت نهادن

ایلاع سخت حریص کردن و مولع بفتح اللام حریص۔

اینااع رسیده شدن میوه۔

ایفاع بلند شدن و بحد مردی رسیدن کودک۔

ایجاع بدرد آوردن۔

ایزاع در دل انداختن و باز داشتن و برغلانیدن و برانگیزانیدن و در قید نگاه داشتن و بمعنی اول ست قول حق تعالی رَبِّ اَوْزِعْنِیْٓ اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ و بمعنی آخر ست قوله تعالی فَهُمْ يُوْزَعُوْنَ

ایساع توانگر شدن و تمام فرا رسیدن و فراخ گردانیدن نعمت بر کسے و توانا شدن و از نجاست قول حق تعالے وَاِنَّا لَمُوْسِعُوْنَ ای لقادرون۔

ایضاع زبون گردانیدن و بد آمدن و شتابانیدن و زیان زده شدن مردم در تجارت۔

ایقاع بجنگ درانداختن و مبالغه کردن در کارزار و سبب خون آوردن و واقع کردن الحان سرود بنوعی که میان آنها فاصله بریک نهج باشد۔

فصل الالف مع الغین

ابلاغ رسانیدن۔

ارساغ بفتح سربند هاے دست۔

اسباغ بباے موحده تمام کردن و زره فراخ پوشیدن و تمام آوردن وضو۔

استفراغ تمام توانائی خود را بکار بے صرف کردن و تهی شدن بدن از فضلات خواستن و تهی کردن بدن از افزونیها۔

استصماغ صمغ از درخت بیرون آوردن

اصنع بالفتح اسپے که طرف دُم او سپید باشد و اسپے که پیشانی او سپید باشد و مرغے که دُم او سفید باشد و نام یکے از خواص اصحاب علی بن ابی طالب او را اصبغ بن نباته گویند۔

اصباغ بالفتح رنگها۔

اصداغ بالفتح موهای بناگوش و میان چشمها و گوشها و موها که برین مواضع باشد جمع صدغ بالضم۔

افراغ ریختن آب و خون و جز آن و ریختن حلقهٔ آهن و طلا و نقره در قالب و خالی کردن ظرف را و واکردن چیزی را۔

امراغ ریختن آب دهن و بسیار ناصواب گفتن و نرم کردن خمیر را و تنگ کردن از بسیاری آب۔

اندباغ دباغت یافتن پوست۔

فصل الالف مع الفاء

اتحاف تحفه دادن۔

اتراف نعمت بسیار دادن و گمراه گردانیدن نعمت کسے را و بمعنی اول ست قوله تعالی وَاَتْرَفْنَاهُمْ فِی الْحَیٰوةِ الدُّنْیَا و بمعنی ثانی ست قوله تعالی اَمَرْنَا مُتْرَفِیْهَا۔

اتلاف نیست کردن۔

اتصاف صفت کردن و بصفتے موصوف شدن۔

اجلاف بالفتح مردم فرومایه و ستمگار۔

اجوف میان تهی۔

احصاف استوار کردن و دویدن و استوار تافتن رسن را۔

اجحاف نقصان کردن و کار بر کسے تنگ گرفتن و بردن چیزے و نزدیک شدن۔

احنف کج پای کسر پای پای او سوی یکدیگر باشد و آن که هر دو انگشت بزرگ پای او خمیده باشد و نام تابعی بزرگیست معروف

احتراف صاحب پیشه شدن۔

احلاف بالکسر سوگند دادن و بفتح همعهدان و قومی از قبیلهٔ ثقیف۔

احقاف بالفتح ریگ پشتهای کج شده و میل کرده و دیار عاد و قال الله تعالی اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهٗ بِالْاَحْقَافِ۔

احراف بالکسر لاغر گردانیدن ستور را و نیکو مال شدن و افزایش کردن مال و مال بسیار و بالفتح طرفها و جانبها و شتران مادهٔ لاغر۔

اخلاف بالکسر دست بشمشیر بردن و دوباره شدن درخت و وعده خلاف کردن و خلاف یافتن وعده را و آب کشیدن و بوی دهن متغیر شدن و نیکو کردن جامهٔ کهنه را و چیزی رفته را بدل آوردن و اخلف الله علیک گفتن کسے را که مال از وی رفته باشد یعنی بدهد خدا تعالی ترا آنچه از تو رفته باشد و اگر پسر یا برادر مرده باشد خلف الله علیک بغیر الف یعنی حق تعالی خلیفه باشد از کسی از تو رفته و بالفتح پس ماندگان و سرهای پستان

اخفاف بالکسر سبک بازگشتن و سبک حال شدن و بفتح موزها و سمهای شتر۔

اختلاف ناموافقت کردن و پیش کسے آمد و شد کردن و بهم در رفتن و نوعی کم رفتن

اختطاف ربودن۔

اخیف آنکه یک چشمش سیاه باشد و یکے کبود۔

اخیاف انواع آدمیان و برادرانی که از یک مادر باشند و پدران مختلف۔

ادناف لاغر کردن و لاغر شدن و بیمار گران شدن و بیمار کردن و نزدیک شدن بمرگ از مفارقت محبوب و نزدیک شدن آفتاب بغروب۔

ارجاف بالکسر چیزهای دروغ انگندن و در چیزی شروع کردن و بالفتح چیزهای دروغ اراجیف جمع۔

ارداف از پی در آمدن و از پی در آوردن و کسی را عقب خود سوار کردن

ارعاف خون از بینی در آوردن و شتابانیدن و پر کردن مشک را۔

ارهاف باریک و تیز کردن دم تیغ

ارتداف از پس کسے در آمدن و در پس کسی سوار شدن۔

ارساف راندن با قید شتر را۔

ارتشاف مکیدن۔

ازلاف نزدیک آوردن و فراهم آوردن۔

ازحاف مانده شدن و مانده کردن

ازراف شتاب رفتن و بر فلانیدن و برانگیزانیدن۔

ازهاف سخن دروغ آوردن و بردن و انگندن ستور کسی را۔

ازدهاف شتافتن و شتابانیدن و بعنف در شدن۔

ازدلاف نزدیک شدن و پیش شدن و گرد آمدن۔

ازوفاف زن بخانه آوردن وزن بخانه شوهر فرستادن وهمچنین ازفاف ازف بفتحتین وازوف بالضم نزدیک آمدن وشتاب نمودن

اسداف تاریک شدن شب وروشن شدن صبح وروشن کردن چراغ وکشودن درتا خانه روشن شود وفراگذاشتن مقنعه وپرده۔

اسراف بے اندازه خرج کردن وبه گزاف کاری کردن۔

اسعاف حاجت روا کردن۔

اسلاف بالکسر پیش فرستادن وچیزی به بیع سلم دادن وبالفتح پیشینیان۔

استحصاف استوارشدن وتنگ شدن روزگار برکسی۔

استحلاف طلب کردن سوگند وسوگند دادن۔

استخلاف بجای خود کسے را خلیفه کردن وآب برکشیدن۔

استرداف ازپے خود سوار کردن خواستن

استشراف بسر داشتن ازبرای نگریستن بچیزی ودست برابر نهادن تاآفتاب برچشم نتابد وچیزی رانیکو مشاهده توان کرد وپیش چشم کردن ستور رومال کسے۔

استصراف گردانیدن خواستن۔

استضعاف ضعیف یافتن۔

استطراف طرفه شمردن ونوگرفتن۔

استعطاف مهربانی خواستن ودل بدست آوردن۔

استنظاف پاک شمردن وهمه راستاندن

استنکاف ننگ داشتن ازچیزی۔

استخفاف سبک شمردن وخوار داشتن وسبک گردانیدن۔

استهداف نشانه شدن ونشانه کردن خودرا وراست شدن وبلند شدن۔

استعفاف پرهیزگاری کردن وباز ایستادن ازخواستن حرام۔

استیناف ازسرگرفتن چیزی راو آغاز کردن۔

اسیف بالفتح وکسر سین بنده وتابع ومزدور وخشمناک واندوهگین وضعیف ولاغر که همیشه لاغر وضعیف باشد ومطلق فربه نشود۔

اسف بفتح اول وکسر دوم غضبناک وبفتحتین اندوه سخت واندوهگین شدن وخشمناک شدن۔

اساف بالکسر سینے که درو گیاه نروید ونام بتی ست که درایام جاهلیت برکوه صفا نصب کرده بودند وگویند اساف مردی بود که بانائله نام زنی درکعبه زنا کرده حق تعالی هردو را مسخ کرد وسنگ شدند وعرب اساف را برکوه صفا آوردند ونائله را برمروه بجهت عبرت خلائق بعد ازان عوام آنرا پرستش کردن گرفتند۔

اسقف بفتح اول وثالث مرد دراز خمیده وبضم اول وثالث وتشدید فا عالم وپیشوای ترسایان وقاضی دین ایشان واو فوق قسیس ست ودون مطران۔

اسیاف بالفتح شمشیرها وکنارهای دریا بمعنی اول جمع سیف است بالفتح سین وبمعنی دوم جمع سیف بالکسر۔

اسکاف بالکسر کفش گر وصنعت گر وصاحب قاموس گوید اسکف بالفتح واسکاف بالکسر واسکوف بالضم موزه دوز یا آنکه اسکف موزه دوز باشد واسکاف در دو گروه هر صانعی که بآلات آهنی کار کند۔

اشراف بالکسر ایستادن برسر چیزی وواقف شدن چیزی را واز بالا بزیر نگریستن وبلند شدن وبربالای بلندی شدن او بالفتح بزرگان وجاهای بلند۔

اشتیاف سربلند برداشتن ونگریستن وبه برق نگه کردن۔

اصطفاف صف بستن۔

اصناف گروهها۔

اصف بفتحتین کبر وآن میوه ایست که ازان اچار سازند۔

آصف بالمد نام وزیر حضرت سلیمان علیه السلام ست که بیک طرفة العین تخت بلقیس را از دو ماه راه آورده بود۔

اضیاف بالفتح مهمانان۔

اضعاف بالکسر ضعیف ساختن ودو چند کردن وخداوند افزونی شدن بالفتح

مانند ها و دو برابر ها و میان ها ی سطور کتاب و
جز آن که آنرا تفاصیف نیز گویند۔
اطراف بالکسر نو و خوش آینده آوردن
و اطلاع یافتن بر چیزی و بالفتح کنارها و اطراف
الرجل پدر و برادران و اعمام و سائر خویشان
و بالکسر و تشدید طا چیزی نو گرفتن از مال و هر چه
باشد۔
اظراف بالکسر پسران ظریف زادن۔
اعفاف پرہیزگار گردانیدن۔
اعتراف اقرار کردن و صبر کردن و
رسیدن خبر و شناختن۔
اعتلاف علف خوردن۔
اعتکاف در مسجد توقف کردن برای
عبادت و باز ایستادن از چیزی۔
اعتساف بیراه رفتن۔
اعجف بالفتح لاغر۔
اعرف اسپ یال دار و شناخته تر و
شناسنده تر۔
اعراف بالکسر و راز شدن عرف یعنی
یال و بالفتح نوعیست از درختهای خرما و شتهای
ریگ بلند و یالهای اسپان و تاج خروسان
و منزلیست میان بہشت و دوزخ و گویند
سوریست میان بہشت و دوزخ و تحقیق
آنست که اعراف اعالی سوریست که حجاب
شده میان دوزخ و بہشت تشبیه داده
شد آن اعالی بیالهای اسپان و یا تاجهای
خروسان چه اعراف در اصل جمع عرفست
و عرف یال اسپ و تاج خروس را گویند
چنانکه بیضاوی گفته و ازین تحقیق ظاهر شود
که اعراف کنگرهای آن سور باشد که حجاب
بہشت و دوزخ ست نه منازل مقرره که
جمعی ہمیشه در آنجا باشند چنانکه مشهورست
اعطاف بالفتح بہرہا و پہلوها و دوشہا۔
اغلاف بالکسر در غلاف کردن و غلاف
چیزی کردن۔
اغلف ختنه ناکرده و عیش فراخ و هر چه
در غلاف باشد و آنکه چیزی را حفظ نه کند۔
اغتراف آب برداشتن بدست۔
اف بالضم و تشدید فا کلمه ایست که در وقت
تنگدلی و زجر گویند۔
اقراف بد اصل شدن و تهمت و عیب
کردن و نزدیک شدن۔
اقتراف ورزیدن و کسب کردن۔
اقطاف نزدیک شدن میوه چیدن
اقلف ختنه ناکرده۔
اکشف آنکه از دو طرف سر او موی رفته
باشد یا موی نباشد و آنکه بے سپر جنگ کند۔
اکاف بالکسر و بالضم پالان و بالفتح و
تشدید کاف پالان گر۔
اکتاف دوشها و شانها و ذو الاکتاف
پادشاهی بود که هنگام غضب استخوان شانهٔ
مردم بیرون میکرد یا آنکه دوشهای بزرگ
داشت۔
اکناف بالکسر در پناه خود آوردن و
یاری دادن و بالفتح پناهگاه و جوانب۔
اکتناف گرد چیزی در آمدن۔
الحاف مبالغه و لجاج کردن۔
الطاف بالکسر لطف نمودن بالفتح
نوازشها۔
التحاف چادر بسر گرفتن و خود را بجامه
پوشیدن۔
التفاف خود را در جامه پیچیدن و
بسیار شدن گیاه۔
الف بالفتح هزار دادن و هزار آلاف
و الوف جمع و بالکسر خوگر شدن و دوستی و
یار و دوست و بفتحتین خوگر فتن و دوستی
گرفتن۔
الیف یار و دوست و همخو۔
آلف بالمد و کسر لام خوگیرنده و هزار
دهنده۔
الفاف بالفتح درهم پیچیدها و درختان
بهم درپیچیده۔
الطف خوب تر و نازک تر۔
انزاف همه آب چاه بر کشیدن و در
سر یافتن و در و سر دادن و مست شدن
و مست کردن و بدین معنی ست قوله تعالی
لا یصدعون عنها و لا ینزفون۔ بفتح زا و
انزف القوم وقتی گویند که با آخر رسد شراب
و آب چاه ایشان و ازینجا خوانده اند و
لا ینزفون بکسر زا یعنی با آخر نرسد شراب ایشان
انصاف بالکسر داد دادن و راستی کردن

و بہ نیمہ رسیدن و بالفتح میانہ سالان و نیمہا
النصف بالفتح داد و دہندہ تر۔
انتصاف نیمہ شدن و داد یافتن و
منتقم برسر انداختن۔
انخساف پوشیدہ شدن و گرفتہ شدن
ماہ و آفتاب۔
انکساف گرفتہ شدن ماہ و آفتاب و
در عرف انخساف گرفتن ماہ و انکساف گرفتن
آفتاب را گویند۔
انحراف خم شدن و میل کردہ شدن
در گشتن۔
انصراف بازگشتن۔
انعطاف خم گرفتن و برگردیدن۔
انکشاف واشدن۔
انف بالفتح بیشتر دول ہر چیز و پارہ
کوہ کہ پیش آمدہ باشد و سخت ترین چیز و
پیشواے قوم و بر بینی رسیدن چیزی و بدرد
آمدن بینی و بکسر ایستادن و بفتحتین ننگ و
عار داشتن و بفتحتین چراگاہی کہ نچریدہ باشند
و کاسہ کہ از و آب نخوردہ باشند و چیزی
نو و مستانف۔
آنف بالمد و کسر نون اول وقت آرام
و آہستہ و سابق و آنکہ بینی او درد کند۔
اوف بالفتح زحمت و آفت رسیدن۔
اوقاف ملکہای کہ بر فقرا و مساجد و
مزارات وقف کردہ باشند۔
ایجاف راندن ستور بشتاب و کار بستن
بر چیزی قال اللہ تعالیٰ فما اوجفتم و در
دل گرفتن قولہ تعالیٰ فاوجس فی نفسہ
خیفۃ موسیٰ۔
ایلاف خو گرفتن و ہزار کردن و ہزار
شدن و الفت دادن قال اللہ تعالیٰ
لایلاف قریش ایلافہم یعنی ہلاک کردم اصحاب
فیل را تا الفت دہم قریش را بمکہ۔
ایتلاف خو گرفتہ شدن و سازوار
آمدن باہم۔
ایتناف از نو گرفتن و از سر گرفتن کارے

فصل الالف مع القاف

اباق بالکسر گریختن بندہ۔
آبق بالمد و کسر با گریزندہ۔
ابریق کوزہ بالولہ و بادستہ و این
معرب آبریز ست اباریق جمع و شمشیر بسیار
درخشندہ۔
ابرق خاک باسنگ و ریگ و گل درآمیختہ
ابراق برق افتادن بر کسی و بر داشتن
ناقہ دم را برای آبستنی و ریختن آب
بر روغن زیت۔
ابلق سیاہ و سپید و نام قلعہ ایست۔
اتساق بالکسر و تشدید تا فراہم آمدن
و تمام شدن کقولہ تعالیٰ والقمر اذا اتسق
و ترتیب دادن۔
اتفاق باہمدیگر موافقت کردن و
بموجب کاری واقع شدن و یکی شدن
احداق بالکسر گرد چیزی درآمدن
و بالفتح سیاہیہای چشم جمع حدقہ بفتحتین
احراق سوزانیدن۔
احتراق سوختہ شدن و باصطلاح
اہل نجوم احتراق نہان شدن کوکب
سیار غیر ماہ زیر شعاع آفتاب نوری
گویند از ان طائفہ کہ نشناسند معنی احتراق
از احراق)۔
احقحا واتر و چارپائی کہ پاے بجای
دست نہد در رفتار۔
احقاق واجب گردانیدن و بر حق
داشتن و بہ حقیقت دانستن۔
احمق بے عقل۔
اخراق حیران گردانیدن۔
اخلاق بالکسر کہنہ کردن و کہنہ شدن
و کہنہ پوشانیدن و بالفتح جامہای کہنہ
و خوہیا بر تقدیر اول جمع خلق بفتحتین
و بر تقدیر ثانی جمع خلق بالضم۔
اختراق سخت وزیدن باد و بافتن
دروغ و دریدہ شدن۔
اختلاق بافتن دروغ و معتدل
شدن و تمام خلقت شدن و از نو کاری
کردن و خوی گرفتن و خوشبو شدن
اختناق گلو گرفتن۔
اخرق نادان و دریدہ گوش۔
اخلق خوش خلق و ہموار و غیر مجوف
ادہاق پر کردن و ریختن۔
اذفاق باریک کردن و نیکو گفتن

وآرد نرم کردن و همچنین تدقیق۔
ارشاق تیز نگه کردن وگردن دراز کردن آهو۔
ارهاق رسانیدن بحد بلوغ یا بچیزی دیگر و تاخیر کردن نماز را بوقت نماز دیگر و تکلیف کردن و شتابانیدن و بر دشواری داشتن و دشوار کردن۔
ارفاق تنگ کردن و بنده گردانیدن و نیکو کردن سخن را۔
ارتفاق بر مرفق تکیه کردن و بر مرفقه یعنی نازبالش تکیه کردن قوله تعالی وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا۔
ارق بفتحتین بیخواب شدن و بتشدید قاف باریکتر و شفاف۔
ازرق کبود چشم و چیزی صاف۔
ازلاق لغزانیدن و ستردن موی و بچه افگندن ناقه۔
ازهاق هلاک کردن۔
اسحاق دور کردن و کهنه شدن جامه و ساییده شدن و خشک شدن پستان از شیر و بر سینه و شکم چسپیدن آن و نام پیغامبریست و این اسم عجمی ست که عرب در کلام خود آورده اند و اسحاق بمعنی مصدری منصرف ست و بمعنی اسمی غیر منصرف و اگر بمعنی اسمی نیز اعتبار نقل از معنی مصدری کنند منصرف باید خواند چه اعجمی نخواهد بود۔
استیاق راندن۔

استراق دزدیده گوش فرا داشتن۔
استباق بپیشی گرفتن و با یکدیگر تیر انداختن
استرزاق روزی خواستن۔
استطلاق رفتن شکم۔
استغراق همه را فرا گرفتن و به تمام توانائی خود کاری کردن و غرقه شدن۔
استلحاق دعوی فرزند کردن۔
استنشاق آب و هوا به بینی کشیدن۔
استنطاق سخن گفتن خواستن و از کسی سخن بیرون کشیدن۔
استیساق فراهم آمدن و تمام شدن و راست شدن۔
استیثاق استواری خواستن و استوار کردن۔
استیفاق توفیق خواستن۔
استحقاق سزاوار شدن۔
استرقاق تنگ شدن و بندگی گرفتن۔
استدقاق باریک شدن۔
استبرق بالکسر دیبای سطبر معرب استبره
اسبق بالفتح پیشتر۔
اشراق روشن شدن و درخشیدن
اشفاق مهربانی کردن و ترسیدن۔
اشتیاق آرزومند شدن۔
اشتقاق گرفتن کلمه از کلمه و نیمه گرفتن و هیزم و جز آن شگافتن و سخن را بچپ و راست بردن و در خصومت بیقصد و بچپ و راست رفتن در آن حال۔

اشق بالضم و فتح شین مشدد و صمغ درختی ست که مانندست بحنابز از روی شکل و بفتحتین و تشدید قاف دشوارتر۔
اشدق فراخ دهن۔
اصداق کابین زن کردن۔
اصعاق بیرانیدن و بیهوش کردن۔
اصفاق در فراز کردن و فراز آمدن مردم در کاری و گوسپند را یکبار دوشیدن
اصطفاق بهم واکوفتن و جنبیدن درخت از باد و ابریشم از زخمه و آواز دادن چیزی۔
اضیق تنگتر۔
اطراق بعاریت دادن بز نر برای گشنی و خاموش بودن و سر در پیش افگندن و رفتن شتران در پی یکدیگر و فراز آمدن۔
اطلاق از بند رها کردن و روان کردن و کشادن و گفتن و شکم راندن۔
اعتاق آزاد کردن۔
اعراق بیخ دار شدن و بیخ بزمین فرو بردن درخت و به عراق رفتن و آب اندک در شراب آمیختن۔
اعلاق در چیزی آویختن و ناخن در چیزی فرو بردن و چیزی را علاقه کردن
اعناق بالکسر فراخ رفتن و گردن بند در گردن کردن و گردن بند ساختن و بالفتح گردنها و بزرگان قوم۔
اعتناق دست بگردن همدیگر کردن

وبچیزی بستہ شدن۔

اعتیاق بازداشتن۔

اعنق بالفتح دراز گردن وچیزی کہ بلند باشد وسگی کہ در گردن او علاقہ باشد۔

اغراق غرق کردن ومبالغہ کردن حکمان سخت کشیدن۔

اغلاق دربستن۔

افق بالفتح رفتن وبغایت کریم شدن وپوست را دباغت کردن وبضمتین کرانہ وآسمان وہر کرانہ کہ باشد۔

افتراق از ہمدیگر جدا شدن۔

افیق بفتح ہمزہ وبکسر فا پوستے کہ دباغت او تمام نشدہ باشد۔

افلاق بالکسر چیزی عجیب آوردن۔

اقلاق بالکسر بے آرام کردن۔

الق بالفتح دیوانہ کردن ودروغ گفتن وبالکسر گرگ وبالکسر وفتح لام مشدد درخشندہ

الاق بالکسر دروغ گفتن وبرقے کہ بدروغ درخشد وباران وباد دنبا شد وبالضم کوہی است بصحرا وبالفتح وتشدید لام دروغ گو

الحاق دررسانیدن ودررسیدن وبآخر چیزی پیوستن وپیروی کردن وچیزی پیوستن بچیزے وبچیزے وابستن ودررسیدن۔

الزاق والساق والصاق بچیزی چسپیدن وچسپانیدن۔

التزاق والتساق والتصاق بچیزے چسپیدن۔

املاق درویش شدن ودرویشے۔

امہق بالفتح سخت سپید۔

انق بفتحتین شاد شدن وبغایت خوب شدن

انیق بفتح ہمزہ وکسر نون خوب وعجیب۔

انطاق بسخن در آوردن۔

انفاق خرج کردن چیزیرا وبرواج رسیدن بازار مردم ودرویش شدن وآخر شدن مال۔ قال اللہ تعالی خشیۃ الانفاق۔

انسحاق سائیدہ شدن۔

انخراق دریدہ شدن۔

اندفاق ریختہ شدن وبرجستن آب ومانند آن۔

انطلاق رفتن۔

انفلاق شگافتہ شدن۔

انملاق دوستی نمودن وچاپلوسی نمودن وہموار شدن وخلاصی یافتن۔

انسیاق روان شدن۔

اندقاق کوفتہ شدن۔

انشقاق شگافتہ شدن۔

انفتاق واشدن ابر وشگافتہ شدن

اوق بالفتح گران شدن بوزن وگرانی

اورق خاکستر رنگ وسالی کہ باران درو نبارد۔

اوفق موافق تر۔

ایثاق استوار بستن واستوار کردن بند واستوار گرفتن۔

ایراق برگ آوردن درخت۔

فصل الالف مع الکاف

احتباک ازار بر میان بستن واستوار کردن چیزے وفراہم بستن پشت وساق خود بلفوطہ یعنی لنگ وپشت وساق برہم کشیدہ نشستن۔

احتناک استوار شدن وخوردن ملخ گیاہ را وآزمودن واز بن برکندن وغالب شدن ورسن در دہن اسپ وشتر بستن وبفارسی آن رسن را لویشہ ولبیشہ گویند قولہ تعالی لاحتنکن ذریتہ

احتکاک خویشتن را بچیزی درمالیدن وکاویدن باکسی۔

ادراک بالکسر دریافتن بچیزی ورسیدن میوہ وجز آن۔

ادّارک بالکسر وتشدید دال مفتوحہ ورای مہملہ مضمومہ بہمدیگر رسیدن دراصل تدارک بود وقال اللہ تعالی حتی اذا ادّارکوا فیہا جمیعًا۔

اروک بالضم فرو نشستن اما ن احت

اریک بالفتح نام وادی ست۔

ارک بالفتح خوردن شتر درخت ارک ومقیم بودن بجای وبفتحتین بیماری شتر از خوردن اراک وبضمتین نام موضعی ست۔

اراک بالفتح نام درختیست شور کہ ازان مسواک سازند وپارۂ زمین وموضعی ست

بعرفه وکوهی ست مرهذیل را۔

ارائک تختهای آراسته جمع اریکه است

اسلاک درآوردن چیزے درچیزے

استیاک مسواک کردن۔

استدراک طلب دریافت چیزی کردن

استمساک چنگ درزدن۔

استهلاک نیست کردن۔

اشواک بالکسر پُرخار شدن درخت وغیره آن وبالفتح خارها جمع شوک بالفتح۔

اشراک شریک آوردن باخدا وانباز کردن باکسی وبالفتح انبازان جمع شریک۔

اشتراک انبازی کردن۔

اشتباک بهم دررفتن۔

اصطکاک بهم واکوفتن۔

اضحاک خندانیدن۔

اعتراک جمع شدن۔

افتکاک جدا شدن۔

افک بالفتح برگردانیدن وبازگردانیدن ازچیزی قوله تعالیٰ اجئتنا لتافکنا عن الهتنا و بتحریکی تارسیدن وبالکسر دروغ گفتن دروغ بستن ودروغ۔

افائک دروغها۔

افاک بالفتح وتشدید فا دروغگو۔

الوک بالضم پیغام رسانیدن وپیغام

امساک وا ایستادن ونگهداشتن و چنگ درزدن وبازداشتن۔

امتساک چنگ درزدن۔

امتکاک مکیدن۔

املاک بالکسر زن دادن وخداوند چیزی کردن ونیک سرشتن آرد وبالفتح ملکها وپادشاهان جمع ملِک ومَلَک جمع مَلَک یعنی فرشته نیز گویند۔

آنک بالمد وضم لون اسرب وقلعی و برین وزن درعربی اسمی دیگر مفرد غیر آنشد بضم شین وتشدید دال نیامده چراکه این صیغه از بناهای جمع ست چون اکلب وانعم۔

انهاک ضعیف ولاغر کردن وعقوبت کردن۔

انتهاک حرمت کسے بردن۔

انسلاک درآمدن چیزی درچیزی۔

انهماک کوشیدن درکار ومبالغه کردن دران۔

انهتاک دریده شدن پرده۔

انفکاک ازهم جدا شدن وآزاد شدن

اولئک یعنے ایشان۔

اهلاک بالکسر هلاک کردن۔

ایک بالفتح بیشه۔

فصل الالف مع اللام

انجال بخیل یافتن کسے را وبخیل شدن وبه بخیلی نسبت کردن۔

ابسال بخواری گذاشتن وگرو کردن وبه گرو دادن وحرام کردن وبسلامت داشتن وبهلاک سپردن کسے را قوله تعالیٰ

اِنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا کَسَبَتْ۔

ابطال بالکسر باطل کردن وبالفتح دلیران۔

ابتذال صرف کردن چیزی وبسیار بکار داشتن جامه وغیر آن ودرباختن و نگاه ناداشتن چیزیرا۔

ابتهال زاری کردن ولعنت نمودن واخلاص ورزیدن دردعا۔

اباطیل باطلها۔

ابول بالضم وتشدید با وابیل واباله بالکسر وتشدید با گروه ابابیل جمع قال الله تعالیٰ طَیْرًا اَبَابِیْلَ۔

ابل بکسرتین شتران واحد ندارد و بمعنے جمع است آبال بالمد جمع۔

ابول بالضم ملف پسند کردن شتر ازآب وبازماندن مرد ازمجامعت و تابل همچنین۔

ایهل بضم همزه وها تخم سرو وصاحب قاموس گوید ایهل بالفتح بار درختے ست بزرگ که برگ آن به برگ درخت گز ماند وبارش ببار کنار ماند آن به برگ درخت عرعر نیست چنانکه جوهرے توهم کرده است

ابدال بالکسر بدل کردن وبالفتح بدلها وگروهی ازبندگان که حق تعالیٰ زمین را بوجود ایشان قائم دارد وایشان هفتاد نفر اند چهل نفر درشام می باشند وسی نفر درجاهای دیگر یکے ازایشان چون

بمیرد دیگرے از مردم جای او بگیرد۔
اتکال بتشدید تا اعتماد کردن۔
اتبال فانے کردن و فاسد و بیمار کردن دوستی کسی را دشمن داشتن۔
اتصال پیوستہ شدن۔
اثقال بالکسر گران کردن بوزن گران شدن و گرانبار شدن۔ و گرانبار کردن و بالفتح اسباب و رختہا و بارہاے گران و اثقال الارض گنجہای زمین و جسد مردہا قولہ تعالیٰ وَاَخْرَجَتِ الْاَرْضُ اَثْقَالَهَا۔
اثل بالفتح شورہ گز۔
اثیل بوزن و بمعنی اصیل۔
اجل بالفتح گناہ کردن و برانگیختن و بمعنے برای نیز آمدہ چنانکہ گویند من اجلک یعنے از بہر تو و بالکسر مادہ گاو دشتی و درد گرفتن گردن از ناہمواری بالین و دردناک شدن گردن و بفتحتین نہایت زمان عمر و مدت و مہلت و وقت ادای قرض۔
آجال بالمد جمع و بفتحتین و تشدید لام بزرگ تر و بمعنی اجلل بہر دو لام۔
آجل بالمد و کسر جیم آن جہان و ہر چہ با مہلت باشد و ضد آن عاجل بہر دو معنی۔
اجزال بالکسر بسیار دادن۔
اجمال بالکسر جملہ کردن حساب و جمع کردن چیزے و نیکوئی کردن و نیکو کردن کار و پیہ گداختن و بسیار شدن شتر و بالفتح شتران نر جمع جمل بفتحتین۔

اجفال دویدن شتر مرغ و گریختن بشتاب و شتاب کردن و بردن باد چیزے را
اجمل نیکوتر۔
احبال آبستن کردن۔
احتبال صید کردن بدام۔
احلال فرود آوردن و حلال کردن و در ماہہای حرام از حرم بیرون آمدن و از احرام بیرون آمدن و سزاوار عقوبت شدن و در آمدن شیر در پستان گوسپند پیش از زائیدن۔
احتیال حیلہ ساختن و حوالہ پذیرفتن
احوال بالفتح حالہا۔
احلیل بالکسر سوراخ پستان و سوراخ قضیب۔
احمال بالکسر یاری دادن بر برداشتن و بالفتح بارہا۔
احول حیلہ کنندہ تر و کج چشم کہ آن را بفارسی کاژ بزاے فارسی گویند و آنچہ مشہورست کہ احول فطرے یکی را دو می بیند غلط است مگر آن کہ بنادر یافتہ شود اما احول کہ بتکلف چشم را کج کند اکثر اوقات یکے را دو بیند۔
احتمال برداشتن و باردار شدن و بار نہادن و حملہ بردن و نا ملائم از کسی برداشتن و از منزل رفتن۔
اخضال تر کردن۔
اخمال گمنام کردن۔
اخلال محتاج کردن و محتاج شدن و زیان رسانیدن و بار تباہ آوردن نخل و گذاشتن مردم جای خود را و گیاہ شیرین دادن شتر را۔
اختیال گردن کشی کردن و خیال کردن۔
اختبال کم کردن و نقصان عضوی کردن۔
اختزال بریدہ شدن و از میان بردن و تنہا شدن۔
اختلال زبان شدن و بہم در دوختن و نیاز مند گشتن و لاغر شدن۔
اخطل بالفتح آنکہ گوش سست شدہ و آویختہ باشد از گرما و لقب شاعری ست مشہور در عرب۔
اخیل خادم دار و نام مرغیست کہ خال بسیار بر بال و پر دارد و آن را شقراق نیز گویند۔
ادمال بگردانیدن جراحت و پوست برسر آوردن جراحت۔
ادلال ناز و کرشمہ کردن و حملہ بردن۔
ادخال در آوردن و بتشدید دال در رفتن بچیزی۔
اذبال پژمردہ کردن و کاہل گردانیدن و لاغر کردن۔
اذہال غافل کردن۔
اذلال خوار کردن۔
اذیال بالفتح دامنہا و اواخر قوم۔

ارتجال بے اندیشہ چیزی گفتن۔

ارتحال چیزیرا از جائی برداشتن و بجائی رفتن۔

ارسال فرستادن و فرو گذاشتن و صاحب شیر شدن از مواشی خود۔

ارذال بالکسر فرومایہ کردن و بالفتح فرومایگان

اراذل زبونان و ناکسان۔

ارذل زبون تر و ناکس تر و ارذل العمر در کلام مجید واقعست یعنی زبون ترین عمر کہ زمان پیریست۔

ارغل و اغرل ہر دو بغین معجمہ در اہل آنکہ او را ختنہ نکردہ باشند و اغرل عیش فراخ را نیز گویند۔

ارمل بے توشہ و مسکین و گوسپندیکہ چہار دست و پاے او سپید باشد و مرد بے زن و سال کم باران ارامل جمع۔

ارجل مرد بزرگ پای و اسپے کہ یکپای او سپید باشد الوری گوید اشہب روز کند ادہم شب را ارجل۔

ارقال بسرعت رفتن۔

اربل بکسر ہمزہ و کسر بای موحدہ شہرے ست نزدیک موصل از انجاست علی بن محمد بن عیسے صاحب کشف الغمہ۔

ازلال لغزانیدن و نیکوئی کردن و بخشیدن۔

ازل بالفتح تنگ شدن و باز داشتن و عیب کردن و بہ تنگی و سختی افتادن و بالکسر تنگی و شدت و دروغ و تخمین زمانی کہ آنرا ابتدا نباشد و ازل بتشدید لام آنکہ ران و سرینش لاغر باشد۔

ازمیل بالکسر نشکردہ کفشگران کہ بدان چرم را می برند و آہن پارہ کہ در طرف نیزہ گنبد برای صید کردن گاو وحش و مطرقہ و مرد استوار و مرد ضعیف۔

اسبال بالکسر فرو گذاشتن شلوار و غیر آن و باریدن باران و ریختن اشک و بر آوردن زرع خوشہ را و بالفتح بارانہا و خوشہا و دلوہا۔

اسمال بالکسر کہنہ شدن جامہ و صلح دادن میان دو کس و پاک کردن حوض از گل و لای و اصلاح کردن کار مردم و بالفتح جامہای کہنہ۔

اسدال بالکسر فرو گذاشتن و بالفتح پردہا و جامہا کہ بر ہودج اندازند۔

اسہال شکم راندن و بہ زمین نرم رسیدن۔

اسجال پر آب کردن چیزے و بخشیدن و مباح کردن۔

اسلال دزدیدن و علت سل آوردن و شمشیر کشیدن و رشوت دادن۔

استلال بر کشیدن شمشیر از نیام۔

استبدال بدل گرفتن۔

استرجال پیادہ شدن خواستن۔

استجہال نادان شمردن۔

استرسال خوگر شدن و گستاخ شدن و گستاخے کردن و فرو ہشتن موی سر و غیر آن۔

استسہال آسان شدن و آسان داشتن۔

استعجال شتافتن و شتاب کردن خواستن

استعمال طلب کار کردن۔

استقبال پیش باز رفتن در و بہ چیزی آوردن و پیش آمدن۔

استکمال تمام کردن و تمام شدن خواستن

استمہال مہلت خواستن و انتظار کشیدن

استنزال فرود آمدن۔

استیصال از بن بر کندن و موی کسی را بموی خود بستن خواستن بر تقدیر اول یا در اصل ہمزہ بود و بر تقدیر ثانی واو بود۔

استحلال حلال خواستن۔

استدلال دلیل خواستن و دلیل آوردن۔

استزلال لغزانیدن و لغزیدن خواستن قال اللہ تعالی فاستزلہما الشیطان[۱]۔

استذلال خوار کردن و خوار شمردن۔

استظلال سایہ گرفتن۔

استغلال غلہ گرفتن و غلہ آوردن خواستن و بر کشانیدن غلہ داشتن۔

---

[۱] در قران مجید فازلہما الشیطن است از مستنسخ سہو شدہ ۱۲

استقلال اندک شمردن و تنها بکاری ایستادن و از جای بجای رفتن و بلند گردیدن درخت بر گرفتن۔

استهلال ماه نو دیدن و بانگ کردن کودک در وقت زادن و باریدن اول باران و بلند کردن حاج آواز را در وقت لبیک گفتن و بیرون آمدن شمشیر از نیام۔

اسقیل بالکسر عنصل یعنی پیاز دشتی۔

اسافل پائین تران و زبون تران و شتران خرد۔

اسرائیل بالکسر نام یعقوب علیہ السلام و معنی آن بزبان سریانی برگزیدہ خدا و بعضی گفتہ اند بندۂ خدا۔

اسمٰعیل ع نام پسر حضرت ابراہیم و او ست ذبیح بر قول صحیح نہ اسحق چنانکہ جمعی بران رفتہ اند و نام پسر بزرگ امام جعفر صادق علیہ السلام و شیعۂ اسماعیلیہ خود را بدو منسوب دارند و معنی اسماعیل بزبان سریانی فرمانبردار خدا۔

اسل بفتحتین درخت بلند خار دار و نیز دہر خار دراز۔

اشبال بالکسر مہربانی کردن و بچہ زادن شیر درندہ و صبر کردن زن شوہر مردہ با فرزندان خود کہ دیگر شوہر نکند و بالفتح بچہ ہای شیر جمع شبل بالکسر۔

اشکال بالکسر دشوار شدن و رسیدن خرما و انگور و بالفتح صورتہا و مانندہا۔

اشتعال افروختہ شدن آتش و آشکارا شدن سپیدی در موی۔

اشتغال بکاری در شدن۔

اشتمال گرد فرو گرفتن و جامہ در بر گرفتن و بالاے چیزی بر آمدن۔

اشکل سرخ چشم و سرخ بسپیدی آمیختہ و درخت کنار کوہی و گوسپند تہی گاہ سپید و شبیہ تر و خوش صورت تر و پوشیدہ تر و دشوار تر۔

اشہل میش چشم۔

اشغل مشغول تر۔

اشل بفتحتین آنکہ دست او خشک شدہ یا رفتہ باشد۔

اصل بیخ و نسب اصول جمع و حسب چنانکہ عرب گوید لیس لہ اصل و لا فصل یعنی نیست او را حسب و زبان فصیح۔

اصیل شبانگاہ و آن بعد از وقت عصر است تا فرو رفتن آفتاب و خداوند نسب و محکم و بیخ دار۔

اصائل بالفتح و اصل بضمتین و آصال بالمد جمع و بیش بین و ثابت رای و ہلاک و موت و شہری ست باندلس۔

اصطبل بالکسر و بفتح طا طویلہ و جای ایستادن دواب و این لغت اہل شام است۔

اضلال گمراہ گردانیدن و گم کردن و دفن کردن مردہ۔

اضمحلال نیست شدن۔

اضل گمراہ۔

اطلال بالکسر مشرف شدن بر چیزے و باطل کردن خون و بالفتح نشانہاے سرا و جاہای خراب شدہ و بدنہا۔

اطریفل بالکسر و بفتح معجونیست مرکب از ہلیلہ و بلیلہ و آملہ معرب تریپھل یعنی سہ میوہ و بحذف الف و کسر طا نیز آمدہ انوری گوید۔ ع سازی طریفلے ز کنند و لوایری

اظلال بالکسر سایہ افگندن و سایہ دار شدن و نزدیک آمدن بچیزی و بالفتح سایہ ہا۔

اعوال بآواز بلند گریستن۔

اعجال شتابانیدن۔

اعمال بالکسر کار فرمودن و در کار آوردن و بالفتح کارہا۔

اعتدال راست شدن و میانہ شدن۔

اعتزال یکسو شدن۔

اعتقال بند کردن و بستہ شدن و پای گوسپند درمیان پا گرفتن بوقت کشتن و نیزہ درمیان پا گرفتن۔

اعتمال کار کردن۔

اعتلال بیمار شدن و بہانہ آوردن و باز داشتن کسی را از کاری و علت و سبب آوردن برای چیزی۔

اعدل داد دہندہ تر راست تر و میانہ تر۔

اعزل مرد بے سلاح و ابر بے باران و اسپ کج دم و سماک اعزل ستارہ ایست کہ

تنہا واقع ست بخلاف سماک رامح کہ نزد او
دو ستارہ والیست کہ آن ستارہ ہا را نیزۂ او
گویند۔
اعقل خردمند تر و ستوری کہ پایش کج
شدہ باشد چنانکہ ہر دو زانوی او در رفتن
بہم خورد۔
اعلال بیمار کردن۔
اغفال بیخبر گردانیدن و فروگذاشتن
اغلال بالکسر کینہ داشتن و خیانت
کردن در غنیمت و تشنگی بغایت رسیدن و طعام
آوردن برای عیال و رویانیدن زمین گیاہ
را کہ او را اغال خوانند و تیز نگریستن و بند بر
کسی نہادن و غلہ آوردن زمین و بالفتح
قفلہاے آہنین کہ بر گردن مردم نہند و آبہای
روان کہ در میان درختان رود۔
اغتسال شستن۔
اغتیال ناگاہ کشتن و فربہ و سطبر شدن
کودک۔
افول بالضم فرو رفتن ستارہ و ناپدید شدن
افضال بالکسر نیکوئی کردن و افزون
کردن و آوردن و بالفتح بخششہا و افزونیہا
افعال کارہا۔
افضل افزونتر افاضل جمع و لقب حکیم
خاقانی چنانچہ میگوید بیت آزادان
را بنی افضل با از آزادی دو حرف اول به
افکل لرزہ۔
اقفال بالکسر قفل کردن و خشک کردن
و باز گردانیدن و باز داشتن لشکر را از
رفتن و بالفتح قفلہا۔
اقلال اندک کردن و بے چیز و درویش
شدن و برداشتن۔
اقتتال باہم دیگر کارزار کردن و کشتن
دیو یا عشق کسے را۔
اقبال ضمان کسے را قبول کردن و رو
بچیزی آوردن و پیش آمدن و چیزی
پیش کسی داشتن و سعادتمند شدن
و روی کسے بچیزے گردانیدن۔
اقل کمتر۔
اکسال انزال نا کردن در مجامعت۔
اکمال تمام کردن۔
اکلال ماندہ کردن و خداوند ستوران
ماندہ شدن و صاحب خویشان محتاج
شدن۔
اکفال بالکسر ضامن و پذیرندہ و تعہد کردن
اکلیل بالکسر تاج و چیزی مانند سربند
کہ مرزین بجواہر کنند اکالیل جمع و منزلیست
از منازل قمر و آن چہار ستارہ است صف
کشیدہ۔
اکمل کامل تر۔
اکتیال بالکسر کیل پیمودہ ستاندن
آکل بالمد و کسر کاف خورندہ و سلطان
و ماکول خوردہ شدہ و رعیت۔
اکیل بالفتح خورندہ و خوردہ شدہ و ہم
کاسہ۔
اکول بالفتح بسیار خورندہ۔
اکتحال سرمہ در چشم کردن۔
اکحل۔ بالفتح آنکہ جای رستن پلک چشم
او سیاہ باشد و سرمہ در چشم کردہ و رگی
ست در دست میان قیفال و اسلیم کہ
قصد آن میکنند و آن را رگ ہفت اندام
گویند۔
ال بالکسر و تشدید لام خدای تعالی و
پیمان و امان و خویشی و سوگند و نالیدن در
وقت مصیبت و کینہ و دشمنی و موضعی ست
و کان زرد فام شدن و درخشیدن و خستہ
کردن بنیزہ و شتافتن اسپ۔
الیل بالفتح نالہ و الیل الماء آواز آب
الیل بروزن افعل شب بسیار تاریک و
لیلۃ الیل گفتہ اند شب سخت دراز و تاریک
و ہمچنین لائل۔
آل بالمد پیروان و اہل خانۂ شخص
و فرزندان و اہل دین و سراب کہ آنرا
بفارسی نمائش آب گویند یا سرابی کہ در
اول و آخر روز دیدہ میشود و از دور
بصورت سواران در می آید و چوب کوہ
و اطراف کوہ و ستونہا کہ خیمہ بدان استادہ
کنند و یا بمعنے جمع آلت ست۔
امل بفتحتین امید داشتن و امید آمال
جمع۔
امحال خشک سال رسیدن و در قحط

افتادن .

اِمهال زمست دهلت دادن .

اِملال بالکسر از برچیزی نوشتن مرادف املاو ملول کردن و اقرار کردن .

اِمتثال فرمانبرداری نمودن .

امثل فاضل تر و برگزیده اماثل جمع .

امثال بالکسر قصاص کردن و مثله کردن یعنی بینی و گوش بریدن و بالفتح داستانهای مشهور و صفتها و مانندها جمع مثل و مثل .

امیل بی شمشیر و آنکه بر پشت اسپ راست نتواند نشست و میل کننده تر .

آمل بالمد و ضم میم شهریست در طبرستان از انجاست محمد بن جریر طبری و شهریست بیک میل از آب جیحون که عوام آنرا آموی گویند و آن خطاست و صواب آمل ست .

انزال بالکسر فرو فرستادن و فرود آوردن و ترتیب دادن و بالفتح چیزهای که برای مهمانان و فرود آیندگان آماده کنند از طعام و جز آن جمع نزل بالضم .

انتقال از جای بجای رفتن .

انتحال سخن کسی بر خود بستن و خود را به مذهبی بستن .

انتخال بخای معجمه برگزیدن .

اندمال به شدن جراحت .

انفعال شرمنده شدن و اثر پذیرفتن .

انفصال جدا شدن .

انسجال ریخته شدن .

انجلال گشاده شدن .

انخزال رفتار با گرانی و کاهلی .

انهلال ریختن باران .

انسلال از میان چیزی بیرون آمدن

انامل سرهای انگشتان .

انفال بالفتح غنیمتها که از کفار گیرند جمع نفل بفتحتین .

انکال بالفتح بندها .

اول بالفتح وایال بالکسر باز گشتن و صلاح آوردن و سیاست کردن و اول بتشدید واو نخستین و آغاز .

اوعال بالفتح پشتهای زمین و بزهای کوهی و مردم توی جمع وعل .

اهل بالفتح سزاوار شدن وانس گرفتن و کدخدا شدن و سزاوار و کسان و مردم خانه .

اهمال فرو گذاشتن .

اهلال ماه نو دیدن و بلند گفتن حاج لبیک را و آواز بلند گفتن نام خدا در وقت ذبح کردن .

اهوال بالفتح ترسها .

ایصال رسانیدن .

ایکال خورانیدن طعام و سخن چینی کردن .

ایل بالکسر نام خدای تعالی و از ینجاست جبرئیل و میکائیل یعنی بندهای خدا و نام کوهیست و بالکسر و تشدید یا شهریست .

ایلول بالفتح نام دوازدهم ماه رومی

فصل الالف مع المیم

ابرام استوار کردن و بستوه آوردن و ملول کردن و جامه را ریسمان دو تا تافتن و رسن دو تا تافتن .

ابتسام نرم خندیدن .

ابریسیم بالفتح و الکسر و ضم سین مهمله و فتح آن معرب ابریشم .

ابکم گنگ .

ابهام بالکسر پوشیده گذاشتن و در بستن و انگشت بزرگ که آنرا بالفارسی انگشت نر گویند .

اتهام بالکسر گرمای سخت رفتن و ناموافق شمردن هوا و بموضع تهامه رفتن و بتشدید تا تهمت نهادن .

التسام بالکسر و تشدید تای مکسوره خود را بچیزی نشان کردن و بچیزی نشان مند شدن .

اتمام تمام کردن .

اثم بالفتح گناه کردن و بالکسر گناه و شراب و قمار .

اثام بالفتح وادیست در دوزخ و پاداش گناه و بدبختی بکسر آمده همچنین ماثم .

آثم بالمد و کسر ثای مثلثه و اثیم گناهگار .

اجذم بریده دست .

اجزم بریده شده .

اجم بفتحتین بستوه آمدن از خوردن یکنوع طعام و موضعی ست بشام و نیستانها و درختزار

بسیار و بضمتین قلعه و نام قلعه ایست بمدینه و هر خانه که مسطح و چهار گوشه باشد و بفتحتین و تشدید میم گوسپند بے شاخ و مرد بے نیزه۔

احجام باز داشتن و نزدیک بهلاک رسانیدن

اجمام آسایش دادن ستور را برای سواری و نزدیک شدن کار۔

اجرام بالکسر گناه کردن و بالفتح تنها جمع جرم بالکسر۔

اجسام بالفتح تنها و اکثر استعمال اجرام در لطیف و استعمال اجسام در کثیف میباشد۔

احجام بالکسر باز داشتن و باز گردیدن۔

احتجام حجامت کردن۔

احرام نومید کردن و در حرم شدن و بحرمت شدن و احرام بستن و احرام کردن و در ماههای حرام در آمدن و آن ذوالقعده ذوالحجه و محرم و رجب است۔

احکام بالکسر استوار کردن و باز داشتن سفیه را از سفاهت و بالفتح حکمها و احکام الاحکام کتابیست در اصول فقه تصنیف سیف الدین آمدی۔

احمام تب دادن و غمناک کردن و نزدیک شدن و حاضر شدن و بی آرام کردن کار کسی را و تب زده شدن مردم و گرم شدن زمین و جای آب گرم و سرد شستن آب را گرم کردن و سیاه گردانیدن۔

احتدام سخت گرم شدن و سخت سرخ شدن و افروخته شدن آتش و درد و غضب

احترام حرمت داشتن۔

احتزام بزای معجمه میان بستن۔

احتشام شرم داشتن و خداوند خدم و حشم شدن۔

احشام بالکسر خجل کردن و آزاد کردن و بغضب آوردن کسی را و بالفتح چاکران و غلامان۔

احتلام خواب دیدن و جماع کردن در خواب یا انزال منی بخواب و بمعنی مطلق انزال نیز آمده

احلام بالفتح خوابها و بردباریها و عقلها جمع حلم بالضم بمعنی اول و جمع حلم بالکسر بمعنی ثانی و ثالث۔

اخدام خادم دادن کسی را و خدمت فرمودن کسی را۔

اخترام بریدن و از بیخ برکندن و ربودن و گرفتن مرگ کسے را۔

اختتام پایان بردن کاری۔

اختصام جدل کردن باکسے۔

اخرم گوش سوراخ کرده و آنکه میانه دو سوراخ بینی او را بریده باشند و لقب پادشاه روم است و نام کوهیست۔

اخزم بزای معجمه مار نر و نام کوهیست به مدینه و نام جد حاتم طائی که با پدر خود عاق بود و بعد از مردن او پسرانش با جد خود نافرمانی و عقوق نمودند و مجروح و خون آلوده ساختند و جد در این معنی این شعر گفت
شعر ان بنی زملونی بالدم شنشنة اعرفها من اخزم یعنی پسرانی که فرزندان من مرا بخون آغشتند و این عادتی ست که میدانم از اخزم یعنی از پدر ایشان و مصراع اخیر مثل شد در آنچه پسران عمل بسیرت پدر کنند در نیکی و بدی۔

ادغام فرو گرفتن سرما و گرما کسی را و سیاه کردن روی کسے و خوردن چیزی بی خاییدن تا کسی دیگر در خوردن سبقت نکند و لگام در دهن اسپ کردن و حرفی را در حرفی در آوردن۔

ادغم بالفتح سیاه چهره و سیاه بینی و آنکه از بینی لحن کند۔

ادهم سیاه و ستور سیاه رنگ و نام شخصی ست و اثر و نشان نو و کهنه و بند آهن و اکثر اهل لغت بمطلق بند تفسیر کرده اند و ظاهر آن ست که مخصوص به آهن باشد۔

ادم بالفتح نان خورش کردن و الفت و سازگاری کردن و بفتحتین گور و نوعی ست از خرما و نام موضعی ست۔

ادام بالکسر نان خورش و سازگار و چاهیست بیک منزل از مکه و نام زنی ست و بالفتح نام موضعی ست۔

ادیم بالفتح پوست یا پوست سرخ یا پوست دباغت کرده و طعام نان خورش و نام اسپی ست و موضعی ست ببلاد هذیل و ادیم الارض روی زمین و ادیم السما ظاهر آن و ادیم النهار روشنی روز یا اکثر

آن وادیم یعنی اول چاشت۔
آدم بالمد گندم گون و ابو البشر علیہ السلام را آدم برای آن گویند کہ صاحب ادمہ یعنی گندم گون بود یا آنکہ خاک جسدش از ادیم زمین بود یا آنکہ صاحب دمہ بودہ است بالفتح یعنی سزاوار الامت یا آنکہ صاحب دم ست یعنی الفت و اصح آن ست کہ آدم اسم عجمی ست و موافقت این نام بالمعنی از الفاقست۔
ارتام رشتہ بر انگشت بستن بجہت یاد کردن چیزے۔
ارغام خوار کردن و بخاک سائیدن بینی۔
ارتسام فرمان بردن و نقش گرفتن چیزی در چیزی دیگر گفتن و دعا کردن
ارتکام بر ہمدیگر نشستن چیزہا و گرد آمدن و ہم چنین ست تراکم۔
ارم بالفتح بدندان گرفتن و سخت تافتن رسن را خوردن تمام آنچہ بر خوان باشد و نرم کردن و سخت بستن و بالضم موضعی ست در طبرستان و بفتحتین یکمکس و نشان و علم کہ در بیابان بجہت شناختن راہ برپا کنند و بکسر اول و فتح دوم نام شہر عاد و نام پدر عاد یا نام مادر عاد یا نام قبیلۂ عاد و ارم ذات العماد دمشق ست یا اسکندریہ یا موضعی ست بفارس و بالضم و تشدید رائے مفتوحہ دندانہا و اطراف انگشتان و سنگ ریزہ۔
آرام بالمد نشانہا و گورہائے قبیلۂ عاد و آہوان سپید و برین تقدیر آرام قلب ارآم ست بالفتح و مد ہمزۂ ثانی و مفردش رئم بالکسر و سکون ہمزہ۔
ارقم مار سیاہ و قبیلہ ایست از بنی تغلب
ارقام بالفتح خطہا۔
ارحام بالفتح زہدانہا و خویشان۔
ازم بالفتح گزیدن و باز ایستادن از چیزے و لازم شدن بچیزے و سخت تافتن رسن را و پرہیز کردن و خشک سال شدن و در بستن و محافظت کردن چیزے را و فراہم آمدن و بریدن بدندان و بکار دو باز داشتن خود را از خوردن طعام بالائے طعام و بفتحتین موضعی است نزدیک اہواز و ناحیہ ایست بسیراف۔
ازلام بالفتح تیرہای قمار بے پر کہ در جاہلیت بدان بازی میکردند و بزرگرو شتران خریدہ گوشت آن بر فقرا قسمت می کردند و آن را از ابواب کرم و سماحت دانستہ بدان فخری نمودند و ہر کہ در ان بازے داخل نمی شد آنرا بخیل و لئیم میگفتند و حق تعالیٰ در کلام مجید از ان نہی فرمودہ
ازکام بالکسر زکام دادن۔
ازدحام بالکسر انبوہے کردن۔
اسقام بالکسر بیمار کردن و بالفتح بیماریہا
اسلام مسلمان شدن و فرو گذاشتن و گردن نہادن و بیع سلم کردن یعنی بہا پیش از رسیدن غلہ و میوہ دادن کار یکسے سپردن و در صلح درآمدن۔
استسلام گردن نہادن و بیش دادن بہا و بسودن سنگ بلب یا بدست و خوشہ برآوردن کشت۔
استلام بسودن سنگ بدست یا بلب
اسیلم بالضم و فتح سین و سکون یا رگے ست میان انگشت خنصر و بنصر۔
اسلم سالم تر۔
اسہام بالکسر قرعہ انداختن در میان خود۔
استہام قرعہ زدن۔
اسنام بالکسر بلند شدن دود و زبانہ زدن آتش۔
استبہام پوشیدہ شدن سخن و عاجز شدن در سخن۔
استحکام استوار شدن۔
استعجام عاجز شدن در سخن۔
استحصام چنگ در زدن و ایستادن و مشک را دوال ساختن و ملازم رفیق و یار خود بودن۔
استعظام بزرگ شمردن و بزرگ کردن و اکثرے از چیزے گرفتن۔
استعلام آگہے خواستن و خبر رسیدن
استخدام خدمت خواستن از کسے و باصطلاح ارباب معانی و بیان آوردن کلمہ ایست بیک معنی و خواستن معنے دیگر بضمیرے کہ بدو راجع کنند خواہ آن معنے

دیگر حقیقی باشد خواه مجازی و این را از قسم محسنات بلاغت دانند۔

استحمام خود را بآب گرم شستن و عرق کردن خواستن۔

استشمام طلب بو کردن و بوی یافتن از چیزی۔

استغنام غنیمت داشتن و غنیمت جستن

استفهام فهمیدگی چیزی خواستن۔

استقدام پیش شدن و در پیش شدن خواستن۔

اسحم بالفتح سیاه۔

اسم بالکسر و بالضم نشان و علامت چیزی و باصطلاح نحویان اسم را بر پنج معنی اطلاق کنند اول نام که مقابل لقب و کنیت باشد دوم لفظی که معنی صفتی نداشته باشد و بدین معنی مقابل صفت باشد سوم لفظی که معنی ظرف نداشته باشد و بدین معنی مقابل ظرف ست چهارم لفظی که بمعنی حاصل مصدر باشد و آن را در برابر مصدر استعمال کنند پنجم کلمه که بذات خود بی انضمام کلمه دیگر بر معنی دلالت کند و به یکی از زمان ماضی و حال و استقبال مقارن نباشد و بدین معنی مقابل فعل و حرف باشد اسما جمع و اسماوات و اساسی بتشدید یا و تخفیف آن جمع الجمع۔

اشحام بالکسر پیه خورانیدن و خداوند پیه شدن۔

اشخام بخاے معجمه فاسد شدن و متغیر شدن شیر و طعام۔

اشمام بو بانیدن و حرف ساکن را بوی ضم یا کسر دادن به طرزے که شنیده نشود و حرکت لب دیده شود و پیچیدن راست برگشتن و سر را بلند کرده رفتن۔

اشم بفتحتین و تشدید میم بلند بینی و پیشوا و خداوند شرم و ننگ۔

اصطلام از بن برکندن۔

اصرام بالکسر درویش شدن و وقت بریدن خرما شدن و بالفتح پوستهلو چرمها جمع صرم معرب چرم۔

اصمام بالکسر کر کردن و کر شدن و کر یافتن کسے را۔

اصم بفتحتین و تشدید میم کر و سنگ سخت و ماری که در و افسون اثر نکند و مردے که در و امید بهی نباشد و از هوای نفس باز داشته نشود و حاتم اصم نام بزرگی ست و شهر الله الاصم ماه رجب زیرا که در وے قتال حرام بود و آواز داد خواه و آواز سلاح شنیده نمیشد۔

اصنام بالفتح بتها۔

اضم بالکسر و فتح ضاد معجمه نام کوهی ست و زمینی که در مدینه معظمه واقع شده و بفتحتین کینه و حسد و خشم کردن۔

اضرام آتش فروزانیدن۔

اضطرام زبانه زدن آتش۔

اطعام طعام دادن۔

اطم بالفتح خشم کردن و بضمتین حصار سنگین و قصر و قلعه چهار گوشه مسطح۔

اطام بالضم و الکسر بند شدن شاش۔

اظلام بالکسر تاریک شدن و در تاریکی در آمدن و ستم کشیدن و درخشیدن دندان

اعتام بالکسر بوقت نماز خفتن در آمدن و رفتن در آن وقت و درنگ کردن و باز ماندن از چیزی و باز داشتن کسی را از چیزی بعد از در آمدن در آن و گذشتن پاره از شب۔

اعدام نیست کردن و نیافتن چیزی و منع کردن کسی را۔

اعظام بزرگ کردن و بزرگ داشتن

اعصام بند ساختن مشک را و بر زین یا پالان شتر چیزی ساختن که سوار دست بروی زند تا نیفتد و دست بدان زدن از بیم افتادن۔

اعتصام چنگ در زدن و باز ایستادن از گناه و بمعنی اعصام نیز آمده۔

اعلام بالکسر آگاه گردانیدن نشان کردن و در جامه علم بافتن و بالفتح کوهها و بیرقها جمع علم بفتحتین۔

اعمام بالکسر خداوند عم بسیار شدن و بالفتح برادران پدر جمع عم بالفتح و تشدید میم۔

اعتمام عمامه بر سر بستن۔

اعم فراگیرنده تر همه را۔

اعوام بالفتح سالها۔
اعجام بالکسر نقطه کردن حرف را و عجمی کردن سخن را و حروف المعجم حروف خطے که اکثرش نقطه دارست و آن خط عربی ست۔
اعجم آنکه سخن فصیح نگوید اگرچه از عرب باشد و آنکه بر سخن قادر نباشد۔
اعصم زاغے که نول بالاے او سپید باشد و آهوی که دو رنگ کرد دستش یا هر دو دست او سفیدی باشد و دیگر اعضای او سیاه یا سرخ باشد۔
اعلم ذا اتر و آنکه لب بالای او شگافته باشد
اغرام هلاک کردن و حریص شدن و تاوان زده کردن و زیان کار گردانیدن۔
اغلام غلام بازگی کردن و تیز شهوت شدن
اغمام ابرناک شدن آسمان۔
اغتنام غنیمت گرفتن از کفار و غنیمت شمردن
افحام خاموش گردانیدن بحجت و فرومانده یافتن از سخن کسی را۔
افخام بجای معجز بزرگ گردانیدن۔
افدام بسوراخ لولوی ابریق پارچه و پنبه نهادن تا آب صاف بیرون آید و سیر کردن رنگ سرخ جامه را۔
افعام پر کردن۔
افهام فهمانیدن۔
اقامه بالکسر بر پا داشتن۔
اقحام اندختن چیزے بیا در چیزی۔

مه بزرگوبها ۱۲

اقتحام در آمدن در چیزی و حقیر داشتن و نهان شدن ستاره۔
اقدام در کاری پیش کسی گرفتن و دلیری کردن و فرا پیش شدن و پیش کردن۔
اقدم پیشتر۔
اقسام بالکسر سوگند خوردن و بالفتح بخشها و سوگندها۔
اقتسام بخش کردن و سوگند خوردن
اقلیم و اقلام بالکسر بخشے از هفت بخش زمین آقالیم جمع و موضعی ست بمصر۔
اقلام بالفتح تیرها ے قمار و قلمها یا قلمهاے تراشیده یعنی خامها۔
اقنوم بالضم اصل هر چیز اقانیم جمع و اقانیم ثلث باصطلاح ترسایان وجود و حیات و علم ست و آنرا اب و ابن و روح القدس نیز گویند۔
اقوم راست و درست تر۔
اقصم آنکه ثنیه دندان او شکسته باشد و آنکه یک شاخ او شکسته باشد۔
اکرام گرامی کردن و بزرگ داشتن و نواختن و بخشش کردن و فرزند کریم زادن۔
اکرم گرامی تر و بخشنده تر۔
اکتم بتای دو نقطه بزرگ شکم و سیر نوشیده تر
اکثم بثای مثلثه فراخ شکم و سیر و در راه فراخ و شتر فربه و یحیی بن اکثم قاضی دانشمند معروف است۔
اکشم بشین معجمه ناقص خلقت و ناقص حسب

الم بفتحتین زمین پشتهای بلند۔
اکمام بالکسر غلاف شگوفه بر آوردن درخت و جامه را آستین کردن و بالفتح آستینها و غلافها و شگوفها۔
الجام لگام بر اسپ کردن۔
الحام گوشت خورانیدن و گوشت دار و فربه شدن و گوشت گرفتن ستور و پود گرفتن جامه را و سر جراحت استوار کردن و کشش کردن بجنگ۔
التحام به شدن جراحت و پیوسته شدن جنگ۔
الزام لازم کردن و کاری بر گردن کسی انداختن۔
التزام بر خود لازم کردن و بر گردن گرفتن کارے را۔
الهام در دل افگندن و آنچه در دل افگند خداے تعالیٰ خیر باشد یا شر اما اکثر استعمال او در خیر باشد۔
الم بفتحتین درد کردن و درد و آلام جمع
الیم دردناک۔
المام فرود آمدن و گناه صغیره کردن و نزدیک به بلوغ شدن۔
التقام لقمه کردن و فرو بردن چیزی را
التثام دهن بستن به لثام یعنی دهان بند و بوسه دادن۔
التیام باهمدیگر پیوسته شدن و بهم آمدن و استوار کردن سر زخم را۔

ام بالفتح وتشدید میم آهنگ کردن وسر شکستن چنانچه نزدیک بدماغ رسد یا در رسیدن وامامت کردن وبالضم اصل هر چیزی ومادر ومادر وام القری مکه وام الطریق راه بزرگ وام الدماغ وام الراس پوست مغز سر وام الکتاب لوح محفوظ وسورهٔ فاتحه وآیات محکم که اصل آیات دیگر باشند وام الخبائث شراب وام القوم سردار قوم وام الجیش علم لشکر وام النجوم کاهکشان وام البیض شتر مرغ۔

ام بالفتح وسکون میم حرف عطف ست بمعنی یا برائے تردید۔

امم بفتحتین نزدیک شدن واندک چیز وچیزے که نه نزدیک باشد ونه دور وبالضم وفتح میم گروهها وقامتها۔

امام بالفتح پیش وبالکسر پیشوا وپیشوایان وراه وراهنما وپیروی کننده وجانب قبله وتروکرانه زمین وکتاب سماوی ولوح محفوظ ومنظر خوب ورشتهٔ معماران که بآن بنا راست کنند وبفارسی آنرا اثرره گویند وصاحب قاموس گوید چوبیکه بآن بنا راست کنند۔

انتظام راست شدن ودر رشته کشیده شدن۔

انتقام کینه کشیدن از کسے۔

انثلام وانخرام رخنه شدن۔

انجذام بجیم وذال معجمه بریده شدن

انحطام وانحصام بحاء وصاد مهملتین شکسته شدن۔

انسجام بجیم روان شدن اشک وآب۔

انصرام بریده شدن۔

انفصام بفا شکسته شدن چیزے چنانچه از هم جدا نشود۔

انقصام بقاف شکسته شدن چنانچه از هم جدا نشود۔

انهدام ویران شدن۔

انقحام بزور در آمدن۔

انهضام گوارا شدن۔

انضمام فراهم آمدن۔

انهمام گداخته شدن۔

انهزام شکسته شدن لشکر۔

انقسام بخش کرده شدن۔

انعام بالکسر نعمت دادن ونازک کردن وچشم روشن گردانیدن وزیاده شدن وبالفتح چهارپایان جمع نعم بفتحتین واکثر اطلاق آن بر شتر باشد اناعیم جمع الجمع والنعام گاهے مفرد نیز می آید چنانچه صاحب کشاف از سیبویه نقل کرده وبدین آیت استدلال نموده۔ وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ ای فی بطون الانعام۔ اما احتمال دارد که انعام در آیت بمعنی جمع باشد وضمیر بطونه راجع باشد بنعم که از انعام مفهوم میگردد چنانچه درین قول که از فوعات هوا اشتمل علی علم الفاعلیة۔ گفته اند که ضمیر هو راجع ست بمرفوع که مرفوعات دلالت بران میکند چنانچه گفته اند در قول حق تعالی اِعْدِلُوا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰی ضمیر هو راجع است بعدل که از اعدلوا مفهوم میشود۔

انجم ستارها۔

انام بالفتح جمیع آفریدگان یا جن وانس وبه مد نیز آمده۔

انیم نیز بالمعنی ست۔

اوام بالضم تشنگی یا حرارت آن ودود ودوگردش سر ودود وساز۔

اهرام بالکسر سخت پیر کردن وبالفتح بناهای قدیم جمع هرم بفتحتین۔

اهمام غمناک کردن وبے آرام کردن کار کسے را۔

اهتمام غمخوارگی کردن۔

اهم بفتحتین وتشدید میم ضرر در تر۔

ایهام در غلط وگمان انداختن وترک کردن چیزے وباصطلاح ارباب معانی آوردن کلمه ایست که دو معنی داشته باشد یکی قریب یکی بعید اراده کردن معنی بعید ازان کلمه نه قریب۔

ایلام درد مند کردن وبه طعام عرس کسی را بردن بر تقدیر اول یا از همزه مبدل ست وبر تقدیر ثانی از واو۔

ایتمام اقتدا کردن بکسی۔

ایتام بالفتح بے پدران نابالغ از انسان وبے مادران از حیوان وبے

مانند از جواہر جمع تیمیم۔

ایم بالفتح بے زن بودن مرد و بے شوہر بودن زن و بالفتح و کسر یای مشدد مرد بے زن و زن بے شوہر جمع اول ایامی و جمع ثانی ایائم و مار سپید باریک۔

ایام بالفتح و تشدید یا روزہا و مراد بایام معلومات کہ در قرآن واقع ست دہ روز اول ماہ ذی الحجہ است و مراد بایام معدودات ایام تشریق؎ و آن پنج روز ست روز پیش از اضحی و روز اضحی و سہ روز پس از روز اضحی۔

فصل الالف مع النون

ابن تہمت کردن بچیزی و بالکسر پسر و بہ فتح اول و کسر ثانی طعام و شراب غلیظ و بطی و بضمتین دشمنی و عیب و کینہ و گرہہا کہ در چوب پیدا شدہ ابن یامین پسر یعقوب علیہ السلام و صاحب قاموس گوید صحیح بن یامین ست بحذف الف بوزن اسرافیل چنانچہ در باب یای آید۔

ابزن بہر سہ حرکت الف و فتح زا حوضی کہ دران غسل کنند و گاہی آنرا از مس و سفال و مانند آن سازند و آب را با ادویہ گرم کردہ دران ریزند و بیمار را بدان غسل دہند و اطبا آنرا ابزن گویند معرب آبزن بالمد۔

ابان بالکسر و تشدید با ہنگام و اول چیزی و وقت۔

ابردان صبح و شام۔

ابیضان شیر و آب و دو رگیست در پستان شتر۔

اتقان استوار کردن۔

اتزان بالکسر و تشدید تای مکسور سنجیدہ شدن۔

اتان بالفتح مادہ خران بضمتین جمع و آب خور سر چاہ و پایہ حوض و سنگ رگ سر چاہ۔

اتن بالفتح و اتوان بالضم مقیم بودن بجای و ثابت شدن۔

اتون بالفتح و تشدید تا و بتخفیف نیز آمدہ تنور گچ پزان پز و صاحب طرح گوید اتشدان آہنین۔

اتیان بالکسر آمدن۔

اثخان بسیار کشتن و غالب شدن و سست کردن حرارت کسی را قولہ تعالی اذا اثخنتموہم فشدوا الوثاق۔

اثمان بالکسر شبت عدو شدن خداوند شتران ثمن شدن یعنی شتران را ہشت روز یکنوبت آب یابند و بہا کردن متاع را و بالفتح قیمتہا۔

اجوفان شکم و فرج۔

اجفان پلکہای چشم۔

اجن بالفتح برگشتن مزہ آب و ہمچنین اجون بضم و کوفتن قصار جامہ را۔

آجن بالمد کجیم آب متغیر شدہ مزہ و رنگ۔

احن بالفتح کینہ داشتن و خشم گرفتن۔

احزان بالکسر اندوہگین کردن و بالفتح اندوہہا۔

احسان نیکوئی کردن و نیکو دانستن چیزی را۔

احصان زن خواستن مرد و شوہر کردن زن و بار دار شدن زن و پارسا شدن و استوار کردن و حصار کردن۔

احتضان در کنار گرفتن۔

احضان بالفتح کنارہا۔

احتقان حقنہ کردن۔

احتفان بالفا گرفتن و از بیخ بر کندن درخت۔

احیان وقتہا۔

اختتان ختنہ کردن۔

اختزان مال بخزینہ نہادن۔

اخدان بالفتح دوستان و معشوقان۔

اخبثان بول و غائط۔

اختان بالفتح دامادان۔

اختیان ناراستی و خیانت کردن۔

ادہان بالکسر پوشیدن و خیانت کردن و نفاق کردن و دروغ گفتن خوار شدن قال اللہ تعالی فبہذا الحدیث انتم مدہنون و بالفتح روغنہا و بالکسر و تشدید دال

؎ ایام تشریق سہ روز ست بعد از روز عید اضحی چنانکہ در کتب معتبرہ مرقوم ست نہ پنج روز چنانکہ مصنف گفتہ ۱۲۔

چوب شدن در روغن مالیدن۔
ادمان پیوسته شراب خوردن۔
ادیان بالفتح دینها قول قتاده است که ادیان شش ست یکی دین رحمن ست وباقی دینهای شیطان دین رحمن دین اسلام ست وادیان شیطانی پنج ست یکی دین صابئین ست که از پرستندگان ملائکه اند وخوانندگان زبور متوجهان قبله دوم دین مجوس که پرستندگان آفتاب بلو آتش اند سوم دین مشرکین که بت پرستان اند چهارم دین یهود که قوم موسیٰ علیه السلام اند پنجم دین نصاریٰ که قوم عیسیٰ علیه السلام اند
اذن بالضم گوش ودسته هر چیز وکوهی ست و بالکسر دستوری دادن وگوش داشتن و بضمتین گوش ومرد سخن شنو وبالکسر وفتح ذال وسکون نون حرفیست بمعنے گناه۔
اذان بالفتح بانگ نماز وآگاه کردن وخبر بگوش رسانیدن وگوش بچیزی داشتن قوله تعالیٰ واذنت لربها وحقت یعنی گوش داشت امر پروردگار را وواجب ست اورا که گوش دارد امر حق را۔
اذین بالفتح بانگ نماز وضامن وجائی که از هر طرف بانگ نماز درانجا شنوده شود ومؤذن۔
آذن بالمد وفتح ذال دراز گوش وبکسر ذال دربان۔
آذریون معرب آذرگون وآن گلے ست زرد که درمیان او خال سیاهی ست
ودر قدیم اهل فرس آنرا تعظیم میداشتند۔
اذعان گردن نهادن وفروتنی نمودن وخوار شدن۔ وشتافتن باطاعت کسے۔
اذقان بالفتح زنخدانها۔
اذهان بالفتح جمع ذهن یعنے تیزی خاطر ویاد داشت۔
ارسان بالکسر سخت بستن رسن وبالفتح رسنها۔
ارصان استوار کردن۔
ارتهان گرو گرفتن۔
ارزن درختیست که از چوب آن عصا گیرند ودشت ارزن نام موضعی است سه فرسنگ از شیراز
ارعن بالفتح نادان وسست ورعنا مؤنث آن۔
ارکان بالفتح جوانب قوی تر از جوانب دیگر
اردان بالکسر آستین کردن جامه را وبالفتح آستینها جمع ردن بالضم۔
ازمان بالکسر دیرینه شدن وبرجای مانده شدن وبالفتح وقتها ونام زنی ست مشهور بحسن وجمال در عرب۔
ازهران آفتاب وماه۔
اسون بالضم مزه وبوی گردانیدن ودرنگ کردن وبهانه جستن برگشتی خوی وروش پدر گرفتن پسر۔
اسن بفتح اول وکسر سین وآسن بالمد آبی که مزه وبوی گردانیده باشد وبضمتین
خلق وبفتحتین وتشدید نون سالدار تر۔
اسنان بالکسر بسیار سال شدن وبالفتح دندانها وبالضم دهی ست بهرات۔
اسمان بالکسر خداوند ستور فربه شدن و فربه کردن۔
اسمن فربه تر۔
اسکان آرام دادن وبی حرکت ساختن حرف را۔
استسمان فربه شدن خواستن ودروغن خواستن۔
استحسان نیکو شمردن۔
استرهان بگرو ستاندن خواستن۔
استعلان آشکارا کردن۔
استیمان امان خواستن۔
اساطین ستونها جمع اسطوانه۔
اسفرائن بکسر همزه ویا شهریست بخراسان
اسارون بالفتح ذاره دنیست۔
اسودان خرما وآب ومار وعقرب۔
ابیضان گندم وآب۔
اشنان بالضم والکسر گیاهیست شور که چون آنرا بسوزند چندگاه در زمین گذارند ازان اشخار شود که ازان صابون سازند وبدان آب صاف کنند۔
اضنان بکبر کردن وگنده بغل شدن ودیر شدن از خشم۔
اضغان بالفتح ولغنا دمجع کینها۔
اطیبان خوردن وجماع کردن۔

اطمینان آرام گرفته شدن۔
اعلان بالکسر آشکارا کردن و بالفتح چیزهای آشکارا۔
اعین بفتح اول و ثالث فراخ چشم و نام مردیست و بضم ثالث چشمان۔
اعیان بزرگان و چشمان و اشیاء و ذات موجوده در خارج۔
اعوان یاران و یاوران۔
اعطان بالفتح خفتن گاهہای شتر در کنار آب جمع عطن بفتحتین۔
اغن بفتحتین و تشدید نون آنکه سخن به بینی کند۔
اغصان بالفتح شاخهای تخم درخت۔
افنان بالکسر گوناگون آوردن و بالفتح شاخهای درخت جمع فنن۔
افن بالفتح دوشیدن ناقہ بغیر وقت نخوردن شتر بچہ تمام شیر که در پستان ناقہ است و فاسد کردن طعام و ضعیف را و عقل گردانیدن خدای تعالی کسی را و بفتحتین گم شدن شیر ناقه و بوسیده شدن چار مغز۔
افین ضعیف رای و عقل و همچنین ماون و شتر بچه۔
افیون بالفتح شیره خشخاش سیاه۔
افانین شاخهای درخت و انواع سخن۔
اقحوان بالضم بابونه۔
اقران بالفتح همسران و بالکسر بر داشتن نیزه و نزدیک آمدن آنکه دل سرکند بسیار شدن خون در رگ و توانائی و قوت دادن

اقرن بالفتح پیوسته ابرو۔
اکنان بالکسر در دل نهان داشتن و بالفتح نهان خانها و پوششها که تن را بپوشد و نگاهدارد از گرمی و سردی۔
الوان رنگها۔
الحان بالکسر خوش خواندن قرآن و خوشخوانی کردن و بالفتح آوازها۔
الیاسین یعنی الیاس پیغامبر و پیروان او و بعضی گفته اند که الیاسین لغتے است در الیاس چون میکائیل در میکال۔ قال الله تعالی سلام علی الیاسین و بعضی قرا در این آیت آل یاسین ... الف خوانده اند یعنے آل محمد علیہ الصلوٰۃ والسلام و بعضے گفته اند یاسین از اجداد الیاس بوده و آن انسب ست بد وجه سابق۔
الآن بفتح الف اول و مد ثانی اکنون
الکن بالفتح آنکه هنگام سخن کردن زبانش گیرد۔
امن بالفتح بی هراس شدن۔
امان ایمن بودن و ایمنی و زینهار۔
آمن بالمد و کسر میم ایمن شونده۔
امین امانتدار و قوی و کسی که بر او اعتماد کنند و از وی ایمن باشند و بی ترس شده و اسمی ست از اسمای حق تعالی و لقب پیغمبر علیہ الصلوٰۃ والسلام پیش از نبوت بدان مشهور بود و لیلۃ الامین که معظمہ ست است
امون بالفتح شتر استوار۔

آمین بالمد کلمہ ایست که در اجابت دعا استعمال کنند یعنی قبول کن دعا را یا چنین باد و بتشدید میم قصد کنندگان۔
امتحان آزمودن و تامل کردن در سخن و روشن کردن فراخ کردن حق تعالی دل را بایمان۔
امکان دست دادن و بیضه در زیر سوسمار و ملخ نهادن و بیضه در زیر خود گرفتن سوسمار و ملخ و مانند آن۔
امعان دور رفتن اسپ در دویدن و روان شدن و روان کردن آب و در رفتن در کارے و سیراب شدن زمین و گیاه و رسیدن آن بحد کمال و حق را بردن و حق کسے را اقرار کردن بسیار شدن مال و کم شدن مال و پنهان شدن سوسمار در سوراخ خود۔
امتنان نعمت دادن و منت نهادن۔
امتهان بذل کردن چیزے و خوار و ضعیف داشتن و خوار و ضعیف شدن
انین بالفتح و **انان** بالضم ناله و نالیدن
انان بالفتح و تشدید نون مرد بسیار ناله کننده۔
ان بالفتح و تشدید نون بودن و ناله کردن و بالفتح و بالکسر و فتح نون مشدد کلمہ ایست که برای تحقیق کلام آرند و گاهی بمعنی نعم یعنی آری نیز می آرند۔
آن بالمد اندک زمان۔

آن بالمد وتنوین وکسر آخر دریابنده و بغایت گرم۔
آتخن بالفتح کوز پشت۔
اون بالفتح تن آسانی و آرام و نرمی آهسته رفتن و وداع و رفتار آهسته۔
اوان بالفتح والکسر هنگام و بالکسر صفۂ بزرگ
اوثان بالفتح بتها جمع وثن۔
اهون بالفتح آسان تر۔
اہان بالکسر تنۂ درخت بریده و شاخهای درخت۔
این بالفتح وقت آمدن و مانده شدن و حیران شدن و وقت بالفتح و فتح نون که ال باشد از جا و مکان۔
ایوان بالکسر صفۂ بزرگ او اوین جمع و در فارسی بفتح الف استعمال کنند ظاهرا در اصل فارسی ست که معرب کرده اند۔
ایقان بیگمان شدن۔
ایهان سست کردن۔
ایذان آگاه کردن۔
ایمان بالکسر گرویدن و امین گردانیدن و امان دادن و بالفتح سوگندها و قوتها۔
ایمن بفتح و فتح میم طرف راست و سوگند و موضعیست که وادی ایمن در انجا است۔
ام ایمن نام دایۂ حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وآله وسلم۔
ایمن بکسر الف و میم بی ترس و این امالۂ آمن ست و استعمال فارسیان است نه
تازیان۔
ایتمان این داشتن کسے را۔
ایان بالفتح و بالکسر و تشدید یا سوالست از زمان چیزی۔

فصل الالف مع الواو

الو بالفتح بلا و بیماری شدید و مرگ و راه و بخشش۔
الو بالفتح و بضمتین و تشدید واو تقصیر کردن و ترک کردن و توانستن۔
الو بفتحتین و سکون واو خداوندان جمع ذو از غیر لفظ۔
او بالفتح حرف تردید ست بمعنی یا و بمعنی بلکه نیز آمده است۔

فصل الالف مع الهاء

ابه بالفتح و فتحتین دریافتن چیزی یا فراموش کردن و باز یاد چیزی آوردن۔
ابرقوه بفتحتین شهریست بفارس معرب ابرکوه۔
ابله نادان و سلیم القلب بله بالضم جمع۔
انتجاه بالکسر و تشدید تا متوجه شدن۔
اجبه بفتح اول و بای موحده بزرگ پیشانی و شیر درنده۔
ارجاه بالکسر پس انداختن کارے از وقت خود۔
استکراه ناخوش داشتن چیزی۔
اشتباه مانند شدن چیزی بچیزی و پوشیده شدن چیزی بر کسے۔
اشباه بالکسر مانند کردن و بالفتح مانندان جمع شبه بالکسر۔
افواه بالفتح دهنها جمع فوه و چیزهای خوشبو که بدان بوی خوش را اصلاح دهند و نیکو سازند چنانکه توابل چیزی که بدان طعام را خوشبو کنند چون کشنیز و جز آن افادیه جمع و صاحب قاموس گوید افواه توابل یا آنچه بدان بوے خوش را اصلاح کنند و اقسام شگوفه و انواع هر چیز و احدش فوه افادیه جمع الجمع۔
اکراه بزور بر کاری داشتن۔
اکناه واکتناه رسیدن کنه چیزیرا۔
اله بفتحتین سرگشته شدن و جزع زاری بسیار کردن بر کسے۔
آله بالکسر و باالف غیر مکتوب بعد لام پرستیده شده۔
الله نام ذات حق تعالی و دیگر اسماء نامهای صفاتے اند۔
امه بفتحتین فراموش کردن
انتباه بیدار شدن۔
اوه بالفتح ناله کردن و شکوه نمودن
اواه بالفتح و تشدید واو نرم دل دعا کننده مومن و فقیه۔
ایه بالکسر کلمۂ در وقت باز داشتن از چیزے گویند یعنے بس کن۔

فصل الالف مع الیاء

آبی بالمد سرکشی کننده۔

ابی بالفتح و تشدید یای دو نقطه سرکشی۔
اثافی بالفتح دیگ پایہا۔
اجنبی بتشدید یا بیگانہ۔
ادانی نزدیکان۔
اری بالفتح کینہ ور شدن و عسل کردن زنبور عسل و اری السحاب باران۔
آسی بالمد غمناک و پشیمان و طبیب۔
اسی بالفتح ہمزہ و کسر سین و تشدید یا محزون واثر و نشانہ سرا۔
اعجمی آنکہ تازی زبان نباشد۔

آعادی دشمنان۔
آغانی بتشدید یا جمع اغنیہ بالضم و تشدید یا و آن نوعی ست از سرود۔
اقاصی دوران۔
امانی بتشدید یا و معنے آن گذشت۔
امی بالضم و تشدید میم و یا آنکہ نوشتن نداند یا آنکہ بر خلقت می باشد کہ کتاب نخوانده باشد۔
السی بالکسر آدمی و روی کمان کہ بطرف کماندار باشد و طرف چپ ہر چیزی و اصمعی گوید طرف راست ہر چیزی و گفته است کہ از ہر دو عضو انسان چون دو ساعد و دو قدم ہر چہ رو بانسان دارد انسی است و ہر چہ پشت بانسان دارد وحشی ست۔
اوانی ظرفہا۔
اواقی جمع اوقیہ و آن گذشت۔
ایدی و ایادی دستہا و نعمتہا اما اول بمعنے دست بسیار استعمال شده و ثانی بمعنے نعمت و اینکہ در قرآن واقع ست کہ و لما سقط فی ایدیہم معنے آن پشیمان شدند۔

باب الباء

باقلا بہمزہ و تشدید لام و بے ہمزہ معروف و آن را فول بقانیز گویند۔
باخمرا بالفتح خاورا رہلا نام موضعیست۔
باحورا سختی گرمای تموز و آن بیست روز می باشد۔
بحیرا بالضم نام راہبی ست کہ در راہ شام بانتظار لقای جمال پیغامبر آخر الزمان صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم صومعہ ساختہ بود چون ابو طالب حضرت را بسفر شام ہمراه برد بشرف ملاقات بہره ور گشت۔
باسار بالفتح و **بوسار** بہمزہ و بالضم سختی۔
ببغار بالفتح طوطے و بتشدید بای دوم نیز آمده۔
بترا بریده دم و بی فرزند و بے خیر و خطبہ و رسالہ کہ در ابتدای آن حمد خدا و نعت رسول نباشد۔
بدار بالفتح آغاز کردن۔
بدا بالفتح ظاہر شدن و رسیدن بخاطر کسے رای خلاف رای اول۔
بدلار بالضم و فتح دال طائفہ از بندگان حق تعالی و ایشان ہفت نفراند غیر ابدال چہ ابدال ہفتاد نفر اند چون یکے از ایشان بمیرد دیگرے از سائر مردم جای او گیرد۔
بذار بالفتح و ذال معجمہ فحش گفتن۔
برر بالضم از بیماری بہ شدن و بالفتح آفریدن و از بیماری بہ شدن و رستن از چیزی۔
برار بالفتح بیزار شونده و نام چند صحابی ست و بالضم و بالکسر بیزار شوندگان جمع بری و اول ہر ماه و آخر ہر ماه۔
برایا خلائق۔
برحار بالضم سختی و رنج۔
بشری بالضم مژده۔
بصری بالضم موضعیست در شام۔
بطور بالضم درنگ کردن و آہستگی نقیض عجلت۔
بطحار بالفتح رفتن گاه فراخ آب سیل کہ دران سنگریزہا باشد و وادی مکہ۔
بغار بالکسر زنا کردن و بالفتح خواستن۔
بقار بماندن و فانی نشدن۔
بکار بالضم و ہمزہ در آخر گریہ بآواز و بی ہمزہ اشک ریختن۔
بلار بالکسر کہنہ شدن و بالفتح آزمودن و آشکارا کردن و نعمت دادن و مکروه رسانیدن۔

بلی بالکسر پوشیده شدن و بالفتح بمعنی آری

بلوی بالفتح آزمایش و محنت۔

بنا بالکسر خانه و برآوردن خانه وزن بخانه آوردن و بے اعراب بودن کلمه و بالفتح و تشدید نون معمار

بوار بالفتح بازگشتن و اقرار کردن و برابر شدن و برآو یکسان و جای دادن۔

بوریا و باریا آنچه از گیاه بافند برای گستردن و صاحب قاموس گوید بوریا حصیر باشد و گفته که حصیر آنچه بافته شود از هر چیز۔

بهار بالفتح خوبی و زیبائی۔

بیضا بالفتح آفتاب وزن سپید پوست و نام شهریست در فارس و چهار دهی ست در مصر و خانه ایست در بصره که زندانخانه عبید الله بن زیاد بوده و اسبان و دیگ و گندم و سختی۔

بیدا صحرا که دران درخت و گیاه نباشد و نام موضعیست میان مکه و مدینه۔

فصل الباء مع الباء

باب در و شهریست بحلب و کوهیست بخیبر باب در حساب و کتاب نهایت چیزی ابتداء چیزی باشد و باب الابواب سرحدیست بملک خزر۔

بواب بالفتح و تشدید واو دربان۔

فصل الباء مع التاء

بارحه شب گذشته۔

باصره قوت بینائی۔

بازغه طلوع کننده و زنی ست از نسل عاد که بهدایت یوسف علیه السلام بمرتبه معرفت الهی رسید۔

باسقات دراز شدها۔

بالوعه چاهی سر تنگ که درو آب باران و آب خانه و آب مبرز سر دهند۔

باکویت نام شهریست بعجم و باکو شهریست نزدیک شیروان خاقانی گوید + باکوبیقاش باج خواهد + خزران دری و دره گرازا

باقعه سختی۔

بارقه شمشیرها و صاحب صراح گوید بارقه شمشیر

بادیه صحرا خلاف حضر۔

بت بالفتح و تشدید تا بریدن۔

بته والبته یکبار بریدن و الف و لام زائد است۔

بتات بالفتح بریده و توشه درخت خانه و طیلسان خز و صوف و باین معنی اخیر بت نیز آمده۔

بثرة بالضم آبله و دانه خرد که بر بدن برآید

بجیلة بروزن قبیلة قبیله ایست از یمن از انجاست عبد الله بن جریر بجلی بالفتحتین۔

بحبوحة بالضم میان و میان سرا۔

بحت بالفتح خالص و صرف و خالص کردن۔

بخت بالضم شتران قوی و بزرگ که در خراسان میباشند بختی یکی و بالفتح بهره و نصیب۔

بدایة آغاز کردن و آغاز۔

بدعة بالکسر چیزی نو در دین پیدا کردن و چیزی نو که در دین پیدا شود۔

بداهة بالفتح بی اندیشه سخن گفتن۔

بدیهة سخن بی اندیشه و بی اندیشه گفتن

بدنة بفتحتین شتر قربانی۔

بدرة بالفتح پوست بزغاله که ازوی مشک سازند برای شیر و روغن و غیر آن و همیان هزار درم یا ده هزار درم یا هفت هزار دینار

بذرقة بالفتح و سکون ذال معجمه و فتح را راهبر که میذرق بضم میم و کسر را راهبر و در فارسی بدرقه بدال مهمله بمعنی راهبر مستعمل است و صاحب مغرب گوید بدرقه بدال مهمله جماعتی که راهبر قافله و نگاهبان باشند و این عربی اصل نیست بلکه مولد است۔

براعة بالفتح تمام شدن و زیاده امثال خود در هنر شدن۔

برکة بالضم مرغان آبی سپید بزرگ که آنرا بترکی آتو گویند و بالکسر حوض آب سینه یا بیرون سینه و برک بالفتح درون سینه و بفتحتین بالیدن و افزون شدن۔

براءة بالفتح بیزار شدن از عیب و وام مانند آن و بالضم تراشه چوب که در وقت تراشیدن جدا شود۔

برودة بالضم سردی۔

برادة بالضم سونش آهن و مانند آن که در وقت سوهان کردن جهند۔

بردة بالضم جامهٔ مخططه ناگواری وبدہضمی بفتحتین نیز آمده۔

برمة بالضم دیگ سنگین۔

برهة بالضم وبفتح نیز آمده زمان دراز یا پاره از زمان۔

برقة بالفتح دهشت وذوالبرقة لقب علی بن ابی طالب کرم اللہ وجهه که در روز حنین عباسش ایشانرا بدان آواز کرد ونیز دهشت از قم۔

بریة بالفتح وتشدید یا خلق۔

بررة بفتحتین نیکوکاران۔

بزدة بالفتح دهی ست از اعمال نسف ونسبت بدان بزدی وبزدوی ست از انجاست فخر الاسلام بزدوی صاحب اصول فقه حنفی۔

بسطة بالفتح فراخ شدن۔

بسملة بالفتح بسم اللہ الرحمن الرحیم گفتن۔

بسالة بالفتح دلیری نمودن۔

بساتة بالفتح معرب بزاز۔

بشارت بالکسر مژده دادن ومژدگانی وبهر دو معنی بضم نیز آمده۔

بشاشة بالفتح گشاده روئی وخوش طبع شدن۔

بشاعة بالفتح گلوگیر شدن طعام وبی مزه وناخوش شدن۔

بشرة بفتحتین ظاهر پوست آدمی و حیوانات وگیاه که از زمین بدر آمده باشد۔

بصرة بالفتح سنگ سفید نرم ونام شهریست

بصارة بینائی۔

بصیرة بینائی ویقین وزیرکی وحجت وعبرت وگواه وخون بکر واندکی از خون که بر رسیدن تیر به شکار بدان راه برند بصائر جمع وبسیار بینا ودرین تقدیر تا برای مبالغه است کقوله تعالی بل الانسان علی نفسه بصیرة۔

بضاعة بالکسر سرمایه که بدان تجارت کنند ونیز بضاعة بالضم وبالکسر جاه ایست در مدینهٔ مشرفه۔

بضعة بالفتح پارهٔ گوشت۔

بطنة بالکسر امتلاء وپری شکم ومثل ست البطنة تذهب الفطنة۔

بطالة بالفتح معطل وبیکار شدن و بالکسر دلیر شدن۔

بطانة دوست درونی داشتن بر چیزی۔

بطانة بالکسر کاسهٔ چشم وپارچهٔ کاغذ یا کرباس که دران قیمت جامه نویسند و بطاقه جامه وصل کنند۔

بعرة بالفتح سرگین شتر۔

بعلة بالفتح زن۔

بعولة بالضم شوهران۔

بعثرة برانگیختن۔

بعوضة بالفتح پشهٔ خرد۔

بغتة بالفتح ناگاه۔

بغیة بضم وبالکسر حاجت ومراد۔

بقعة بالضم زمین که محدود وممیز باشد از زمین دیگر۔

بقیة بالفتح وتشدید یا بازمانده قال اللہ تعالی بقیة اللہ خیر لکم۔ یعنی آنچه حق تعالی باقی داشته برای شما وآنرا حرام نکرده است بهتر ست برای شما۔

باقیة بازماندن وچیزی بازمانده۔

باقیات بازمانده وباقیات صالحات صلوة خمس ست وسبحان اللہ والحمد للہ ولا الہ الا اللہ واللہ اکبر ومطلق عمل صالح نیز گفته اند۔

بقرة گاو نر یا ماده وتای وی تای وحدت ست نه تای تانیث۔

باکورة نوباده۔

بکرة بالضم بامداد وبالفتح چوب گرد که درمیان چرخ ودولاب باشد وشتر مادهٔ جوان۔

بکارة بالفتح دوشیزگی وبالفتح والکسر شتران جوان۔

بکة بالفتح وتشدید کاف مکهٔ معظمه۔

بلة بالفتح وتشدید لام تر شدن وبالکسر تری ونمناکی۔

بلکفة بالفتح بلاکیفیت بودن۔

بلادة بالفتح کند ذهن شدن۔

بلاهة بالفتح نادانی ونادان بودن۔

بلاغة تیز زبانی ورسیدن بمرتبهٔ کمال در ایراد کلام۔

بلغة بالضم آنچه کفایت کند در معاش۔

بلیة سختی و رنج۔

بلدة بالفتح شهر بلاد جمع و پارهٔ زمین و یکی از منازل ماه و آن شش ستاره است از برج قوس و سینه و کشادگی میان دو ابرو و بدین معنی بالضم با نیز آمده و صاحب قاموس گوید بلده پارهٔ از آسمان خالی از کواکب میان سعد ذابح و نعائم که ماه در انجا نازل میشود و گاهی از انجا میل کند و نزول بالبلاده نماید آن شش کوکب ست مستدیر مانند کمان۔

بلبلة بفتح هر دو باختلاط زبانها و پراگندگی فکرها و متاع و مهرهٔ سیاه و شدت اندوه و وسواسها و بالضم هر دو با کوزهٔ که لوله اش پهلوئے او باشد و هو دنج زبان۔

بنانة بالفتح انگشت۔

بنوة بضمتین و تشدید واو پسری۔

بنیة بالضم والکسر بنا کرده شده و بفتح با و کسر نون و تشدید یا کعبهٔ شریف فعیلة است بمعنی مفعول یعنے مبنی چنانکه بیت نیز گویند زیراکه فرد کامل بنا بیت ست۔

بنات جمع بنت ای دختران و لعبتان که دختران بآن بازی میکنند۔

بهت بالفتح و بالضم ناگاه گرفتن و دروغ بستن بر کسی و دروغ گفتن و حیران کردن و حیرانی۔

مباهتة بالفتح شاد شدن و خوب نیکو شدن۔

بهجة بالفتح خوبی۔

بهیمة چارپا اگرچه بحری باشد یا ذی حیات که تمیز و عقل نداشته باشد۔

بهمة بالفتح بره و بزغاله و بالضم دلیر کار سخت و لشکر۔

بلیتوتة شب گذرانیدن۔

بینونة بالفتح جدائی کردن۔

بیت بالفتح خانه که از پشم و گل جز آن سازند بیوت و ابیات جمع و شرف و مرد شریف و زن کردن و عیال مرد و کعبه و گور و دو مصراع از شعر و جمع این ابیات نه بیوت۔

بیات بالفتح شب کردن و در شب کاری کردن و شب خون و نام شهریست نزدیک واسط۔

بینة بالفتح و کسر یای مشدد حجت روشن و آشکارا۔

بیعة بالفتح عهد بستن و بالکسر صومعهٔ ترسایان

بیضة بالکسر زمین سپید هموار و بالفتح تخم مرغ و خود آهنی و خایه و میان هر چیز و میان سرا و شهر و بضم شهریست و بدین معنی بکسر نیز آمده۔

فصل الباء مع الثاء

بث بالفتح و تشدید ثا پراگنده و فاش کردن خبر و برانگیختن غبار و آشکار کردن راز و حال و اندوه سخت۔

بحث بالفتح کاویدن سخن و زمین۔

برث بالفتح زمین نرم۔

برغوث بالضم کیک براغیث جمع و شهریست برسم۔

بعث بالفتح برانگیختن و فرستادن و بیدار کردن و لشکر و بدین معنی بفتحتین نیز آمده بعوث جمع و بالکسر متهجدے که خواب نکند۔

بعاث بالضم موضعیست نزدیک مدینه که در انجا میان اوس و خزرج جنگی عظیم واقع شده بود و بکسر و فتح عین معجمه نیز آمده و آن روز جنگ را یوم بعاث گویند۔

بغاث بسه حرکت مرغیست تیره رنگ کم رفتار که در ادمی خورد

بواعث برانگیزندگان۔

بوث بالفتح کاویدن و بیرون آوردن

فصل الباء مع الجیم

بالونج بفتح نون معرب بالونه۔

باذروج بفتح ذال معجمه نوعیست از ریحان کوهی که بر دامن کوه میروید و بعضی گفته اند شاهیست۔

بج بالفتح و تشدید جیم شگافتن ریش و نیزه زدن و فربه کردن گیاه حیوان چرنده را۔

برج بالضم باره و کوشک و یکی از دوازده بخش فلک ثوابت بروج و ابراج جمع و نام شاعریست و بفتحتین سپیدے چشم که احاطه کرده باشد سیاهی چشم را۔

بروج بفتح اول و ثالث بنده که بغارت آورده باشند معرب برده و دهیست به شیراز۔

برنج بکسر اول و فتح دوم و نون ساکن دارو ئیست معروف مسهل بلغم معرب برنگ بجربا۔

بزرج بضم اول و ثانی معرب بزرگ۔

بسفانج بالفتح ریشه گیاهی است که داخل آن چیزیست مانند پسته زمخت و شیرین

بسیاردانج ثمر درختیست معرب از بسیاردانه۔

بعج بالفتح شگافتن شکم و انداختن در غم و اندوه۔

بلوج بالضم درخشیدن۔

بلج بفتحتین روشن شدن صبح و کشاده شدن میان دو ابرو۔

بنج بالکسر اصل و بالفتح گیاهیست که تخم آنرا بزرالبنج گویند و بفارسی اجوائن خراسانی خوانند۔

بوسنج بالضم شهریست بهرات که الحال آنرا کوشنج گویند معرب پشنگ است و دهیست ترمذ

بهیج نیکو و شادمان۔

بهرج بالفتح ناسره و زبون۔

بهرانج بید مشک معرب بهرام۔

فصل الباء مع الحاء

بجح بفتح با و جیم شاد شدن۔

بدح بالفتح زدن بعصا و جز آن و ناگاه پیش آوردن کاری را و شگافتن و بریدن و فروماندن ستور از گرانی بار۔

بداح بالفتح زمین فراخ۔

بذح بالفتح شگافتن۔

برح بالفتح سختی و گزند و موضعیست بیمن۔

بارح باد گرم و بوارح جمع و شکاری که از جانب راست صیاد بسوی چپ گذرد خلاف سانح۔

بروح رفتن آهو از جانب راست بسوی چپ ضد سنوح و عرب بروح را بد میدانند و سنوح را نیک۔

براح بالفتح زمین کشاده بی کشت و درخت و کار روشن و رای بد و روشن و آشکار شدن کار و دور شدن و نیست شدن و سخت و دشوار شدن۔

بطح بالفتح بر روی افگندن۔

بلح بفتحتین غوره خرما و عرب آنچه اولاً از خرما ظاهر شود آنرا طلع بالکسر گویند بعد ازان خلال بکسر خای معجم بعد ازان بلح بعد ازان بسر بعد ازان رطب بعد ازان تمر۔

بلدح بالفتح وادیست نزدیک مکه و کوهیست براه جده۔

بوح بالفتح آشکار کردن و آشکارا شدن راز و بالضم اصل و ابر و اندام زن و جماع و نفس و درهم شدگی کار و نامی از نامهای آفتاب۔

فصل الباء مع الخاء

بخ بالفتح و تشدید خای پسندیده شدن و بزرگ شدن کار و کلمه ایست که در وقت تحسین گویند و بفارسی خه گویند۔

بخ بخ بالفتح و سکون خا و تشدید خا و تنوین آن کلمه ایست که هنگام پسند کردن چیزی گویند۔

بلخ مردی عظیم الشان۔

بذخ بفتحتین و ذال معجمه گردن کشی کردن

برخ بالفتح افزون شدن و نمو کردن و قهر کردن و پشت و گردن شکستن و نرخ ارزان۔

برزخ حائل و واقع میان دو چیز و از زمان مرگ تا زمان قیامت و برزخ الایمان مابین اول ایمان و آخر آن و مابین شک و یقین۔

بزخ به فتحتین برآمدگی سینه و درآمدگی پشت۔

بطیخ بالکسر و تشدید طا خربزه و صاحب قاموس گوید هرچه بر روی زمین پهن شود۔

بلخ بالفتح شهریست مشهور و بالکسر و الفتح تکبر و بفتحتین تکبر کردن۔

بوخ بالفتح ساکن شدن غضب و آتش و مانده شدن مرد و تغیر یافتن گوشت و بالضم درهم شدگی۔

فصل الباء مع الدال

بجود بالضم مقیم بودن۔

بجاد بالکسر گلیم مخطط۔
بدّ بالفتح وتشدید دال پریشان کردن و بالضم چاره وعوض ومعرب بت ولا بد بمعنے ناچار وناگزیر۔
برد بالفتح سرد گشتن وسرد کردن وثابت شدن ودارو درچشم کردن وبسوهان سائیدن وهمیشه بودن وخفتن وسرما وخواب منه وقوله تعالیٰ لایذوقون فیها بردا۔ وبالضم جامهٔ مخطط وبال ملخ برود جمع وبفتحتین تگرگ وبکسر رابر تگرگ بارنده۔
برود بالضم خفتن ومردن وبالفتح خنک وهرچه خنک کند چیزی را ودارو ی چشم ودارو سرد سائیده۔
برید بالفتح رسته وده هرچیزی ترتیب ورسولی که بجای فرستند وترتیب داده شد ومقدار دوازده میل یا دو فرسخ واستری که بهر دوازده میل برای سواری نامه بران سلطان گذارند ودم آنرا برند بجهت نشان وبرین تقدیر برید معرب بریده دم است وجانوریست که پیش پیش شیر میرود وبفارسی آنرا پروانه وسیاه گوش گویند۔
بارد سرد وثابت وعیش بارد عیش خوش
بروجرد بالضم وبالفتح او را وکسر جیم شهریست معروف نزدیک همدان۔
بعد بالضم دوری ودور شدن وهلاک شدن ومردن و بالفتح هنوز وپس چیزی۔
بعید دور۔

باعد دور شونده وبعد بفتحتین جمع۔
بلد بفتحتین شهر بلدان بالضم جمع ودختر مرغ ونشان ابلاد جمع وکف دست وسینه وگور وسرا وکشادگی میان ابروها۔
بلید بالفتح کند ذهن۔
بند بالفتح علم بزرگ وحیلها که بکار برند وپیاده که به فرزین بند کنند وهر شیره که ست کند ونام موضعیست۔
بوارد کشندگان وچیزهای سرد۔
بید بالفتح غیره وبالکسر بیابانها جمع بیدا بالفتح۔
بیود بالضم وبید بالفتح هلاک شدن وبریده شدن ورفتن۔

فصل البار مع الذال

بذّ بالفتح وتشدید ذال غلبه کردن وشهریست میان اران وآذربایجان واززیر آن نهری عظیم جاری ست که هر صاحب تپ کهنه دران غسل کند شفا یابد۔
بسذ بالفتح وسین مشدد مرجان معرب بسد بدال مهمله۔

فصل البار مع الرار

بار بتشدید را نیکوکار۔
بئر بالکسر وسکون همزه چاه۔
بأره بالفتح وسکون همزه چاه کندن وذخیره نهادن۔

ببر بالفتح در دمده ایست معروف از قسم شیر ببور جمع۔
بتر بالفتح بریدن وبیخ برکندن وبفتحتین بریده دم شدن وبے فرزند شدن وبی خیر شدن۔
باتر شمشیر برنده۔
بثر بالفتح کبسیار وکم زمین سنگلاخ وریگ چسپیده برزمین وآبله کوچک از تن برید وبرآمدن آبله۔
بثور بالضم برآمدن آبله وآبلهای کوچک جمع بثر۔
بجر بالضم بدی وکار بزرگ وشگفت ومیها وبفتحتین بیرون آمدگی ناف وسطبری ته ناف
بحر بالفتح دریا وجوی بزرگ ومرد صاحب کرم واسپ فراخ گام وعمق زهدان وآب دهن ومار بحر یعنی آب شور وشگافتن وگوش دریدن وبفتحتین سراسیمه شدن از بیم وسیراب نشدن ولوعی از بیماری شتر
باحر نادان وخون خالص ودروغ گو وفضولی۔
باحور ماه وشدت گرمای تموز ویوم باحورے یعنی روز بحران۔
بحتر بالضم کوتاه کرد اندام وپدر قبیله ایست از طی۔
بخر بالفتح بخار برآوردن دیگ وجز آن وبفتحتین گندگی دهن وهر چیزے که رائحه او تند باشد۔

بخار بالضم نفی که از چیزی نمناک وگرم آید.
بخور بالفتح آنچه بدان بوے دهند وبخور مریم گیاهیست که آنرا بفارسی چنگ مریم وپنجهٔ مریم گویند.
بدار بالکسر بر یکدیگر پیشی گرفتن.
بدور بالضم شتافتن بسوے چیزی.
بدر بالفتح ماه تمام وپیشوای قوم وغلام وکودک شتابنده بهر کار وطبق ونام موضعی ست یا نام چاهی ست که بدر بن قریش کنده بود ودر حوالی آن میان حضرت رسالت پناه صلی اللہ علیه وآله وسلم ولشکر کفار جنگ واقع شد ونیز بدر بمعنی بدره آمد وبیان آن گذشت.
بذر بالفتح تخم کاشتن وتخمی که از و غله حاصل شود مانند برنج وگندم وماش وگیاهے که تازه بر آمده باشد وبر آمدن گیاه از زمین.
بر بالضم وتشدید را گندم وبالفتح بیابان ونیکوکار وراستگو وبسیار خیر ونامی ست از نامهای حق تعالی وبار به تشدید را نیز بمعنے بر آمده ابرار وبررة بفتحتین جمع وبالکسر نیکی وبمعنی راستی وطاعت وقبول کردن حج وطاعت وخوشنود داشتن مادر وپدر وراندن گوسپند وبدین معنے بفتح با نیز آمده وول وموش وبچه روباه ومثل عرب ست که فلان لایعرف هرا من بر یعنی نمی شناسد گربه را از موش یا بچه گربه را از روباه یا خواندن گوسپند را از راندن یا بدے را از نیکی.

بربر بفتح هر دو با نام گروهیست در مغرب زمین ونام گروهی دیگر ودرخشش بالضم بسیار آواز کننده وبالکسر خواندن گویند.
بربار بالفتح شیر آواز کننده بخشم.
بزر بالفتح بعصا زدن وتوابل در دیگ کردن وفرزند وآب بینی وتخمی که از وتره وتوابل حاصل شود وابزار وابازیر جمع.
بسر بالفتح تازه از هر چیز وجوان وآب باران تازه باریده وخرما که هنوز پخته ورطب نشده باشد وبالفتح خراشیده شدن زخم پیش از نضج وبیوقت حاجت خواستن وراندن خرما بسر آمیختن وکشن دادن درخت خرما را پیش از وقت وکشتی کردن زنیش از رغبت ماده ونوشیدن شیر از خیک پیش از آنکه ماست شود وراندن وپیش از آنکه مسکه آن بر آید وخواستن قرض پیش از وقت موعود وآب سرد وابتدای هر چیز.
بسور بالضم روے ترش کردن.
باسور مرضی است معروف که در مقعد ودرون بینی پیدا میشود وبواسیر جمع.
بشر بالفتح خوردن ملخ گیاه را ومباشرت کردن ومژده دادن وگرفتن بروت را چنانکه بشره ظاهر شود وبالکسر نام مردی ست روی یعنی آنکه منسوب روم وقوی نام کوهی ست بجزیره ونام آبی ست بتعبیل بخی تغلب وبفتحتین ظاهر پوست آدمی وغیر آن مرادف بشره.
بشیر مژده آورد وخوبرو.

بصر بالفتح بریدن وکنارهٔ دو چرم باهم پیوند دادن وبالضم کناره وسطبری وپری هر چیز ومنبه پوست وچرم وبدین معنی بفتح نیز آمده وسنگ درست وبدین معنی بهر سه حرکت آمده وبضم با وفتح صاد موضعیست وبفتحتین بینائی ودانائی ودیدن ودانسته وانچه در دل خطور کند.
بصائر بینائیے وحجتهاے روشن.
بصیر بینا ودانا.
بوصیر دهی ست بمصر وانجاست صاحب قصیدهٔ برده وگیاهی ست.
بطر بالفتح شگافتن زخم وبالکسر باطل وبید شدن خون وبدین معنی بطا بی معجمه نیز آمده است وبفتحتین سرگشتگی ودهشت وحیرت ونافرمانی نمودن بواسطه نعمت وسخت شاد شدن وکراهیت داشتن چیزی را که کراهیت نداشته باشد.
بظر بالفتح بلندی میان دو لب فرج ونظارهٔ اشفته بلندی میان لب بالا که دراز شود وآن مرد را ابظر خوانند.
بعیر بالفتح وبالکسر شتر خواه نر وخواه ماده وبعضے گفته اند هر چه بار بردار بود.
بعر بالفتح سرگین شتر وگوسپند وسرگین افگندن آن.
بغور بالضم فرو رفتن پردیت وبرانگیختن باران ودلیل بودن آن بر باریدن باران.
بغر بالفتح آب خوردن شتر وسیراب نشدن.

ازان و بفتحتین بیماری تشنگی شتر بدانکه دران
بسیر روز آب بد و تشنگی افزاید چند بار او دفعهٔ
بغت از باران و بدین معنی بسکون غین
نیز آمده۔
بغشور بالفتح شهریست میان هرات و مرغش
معرب کوشور یعنی حصر ملح و منسوب بدانجا
را البغوی گویند و محی السنة بغوی صاحب
مصابیح و شرح السنة ازانجاست۔
بقر بالفتح شگافتن و فراخ کردن و ماندن و شدن
و شگفت داشتن سگ بدیدن گاو و کند شدن
چشم مرد از دیدن و نظر کردن به هر موضع
آب از زمین و بفتحتین گاو یکی یا بسیار ماده یا
نر بقره واحد۔
باقر گاوان با شبانان و مرد بسیار علم و بسیار
مال و شیر درنده و رگیست در گوشهٔ چشم و لقب
ابوجعفر محمد بن علی بن الحسین علیهم السلام بجهت
تبحر او در علم۔
بقار بالفتح و تشدید قاف صاحب گاو و نام
وادی ست و موضعی ست بر رمل عالج که درانجا
جنیان لعبی باشند و آهنگر و بازیچه ایست
کودکان عرب را۔
بقیر گاوان و جامه که بشگافند و بی آستین
بپوشند و دختر ماده که از برای بر آوردن بچه
شکم او شگافته باشند و هرچه او را بشگافند۔
بکر بالکسر دوشیزه و زن و ناقه که یک شکم بچه
زاده باشد و بچه نخستین که پس از وی هنوز
دیگر نزاده باشد و اول هر چیز و هر کاری که
مانند آتش بشیر زننده باشد و گاوی که بار
بر نداشته باشد و زخم برنده و کشنده ابکار
جمع و بالفتح شتران جوان یا شتر بچه و نام
قبیله ایست و بفتحتین بامداد و پگاه و بیوه خهای آب
کش و بالفتح و کسر کاف مرد پگاه خیز۔
بکور بالضم پگاه برخاستن و بامداد کردن
و بامداد رفتن۔
باکور باران اول و زود رس از هر چیز و
باکوره میوهٔ نورس و بفارسی آن را نوباده
گویند۔
بلور بالکسر و فتح لام مشدد و مضموم [illegible]
بزرگ از پادشاهان هند و نگینیست معروف که آن را بفارسی
بلور گویند و بمعنی بلغتح با ضم لام مشدد هم نیز آمده۔
بلغر بالضم شهریست بسیار سرد [illegible]
شمال که عامه آن را بلغار گویند۔
بلعنبر بالفتح مخفف بنو العنبر و عنبر پدر
قبیله ایست از بنی تمیم۔
بندر بالفتح کنار دریا که جای بستن کشتی
باشد۔
بندار بالضم تاجری که متاع نگاهدارد که
تا بقیمت گران بفروشد و آن که خرید و فروخت
جواهر می نموده باشد۔
بنصر بالکسر انگشت دومین پهلوی انگشت
کوچک بناصر جمع۔
بور بالفتح آزمودن و کاسد شدن بازار
و هلاک شدن و بمعنی جمع بائر ست و بالضم
هلاک شده و فاسد گشته که در وی چیزی نباشد
جمع و مفرد و هر دو آمده۔
بوار بالفتح هلاک و کاسد شدن متاع و
میوه۔
بهر هلاک و نگونساری و شگفت نمودن
و غلبه کردن و روشن شدن و تکلیف کردن
زیاده از حد طاقت و زیاده و فائق شدن
بر کسی و گرفته شدن نفس و بالضم زمین
فراخ و شهر و میان وادی و تنگی نفس از
بسیاری ماندگی۔
بهار بالفتح گلیست خوشبوی زرد که
آن را عین البقر گویند و بفارسی گاو
چشم خوانند و هر چیز نیکو و روشن و وی
ست بمرو و بالضم بت و پرستو و ماهی ایست
سفید و پنبه و اثر آورده و آلتی ست از
آلات وزن و آن مقدار یکصد رطل یا چهار
صد یا ششصد یا هزار رطل است و متاع
دریا و ظرفیست مانند ابریق و بالکسر ولایتی از
ولایات هند۔
باهر روشن و غالب و رگیست در سر
و نام کتابیست در لغت۔
بیزار بالکسر معرب بازار بیازرة جمع
بیدر بالفتح خرمن گاه۔
بیطار و بیطر بالفتح علاج کنندهٔ چهارپایان
بیار بالکسر شهریست میان بیهق و بسطام

فصل الباء مع الزاء

باز جانور شکاری معروف که آن را بازی نیز

گویند بیزان بالکسر برزات بالضم جمع۔
باز زر آشکار و بیرون آمده۔
بروز بالضم بیرون و آشکار اشدن۔
براز بالکسر مرادف مبارزت یعنے باکسی جنگ از میان صف بیرون آمدن و نیز غائط و بالفتح زمین فراخ و کشاده۔
برز بالفتح پرہیزگار و زیرک که بالعقل و رای او اعتماد باشد و بالضم دہی ست بمرو۔
بز بالفتح و تشدید زا جامه و متاع خانه و سلاح در بودن۔
براز بالفتح و تشدید زا جامه فروش۔
برز بفتحتین ربودن بقہر و پہلوے غلبه کردن
بزباز بالفتح جوان سبک رفتار و چابک در سفر۔
بغز بالفتح و سکون غین معجمه زدن بپا بجهت نشاط و بازی کردن شتر۔
بہز بالفتح دور کردن و دست یا پا بر سینه کسے زدن۔

فصل الباء مع السین

باس بالفتح و سکون ہمزه عذاب و سختی و سخت شدن در جنگ۔
بؤس بالضم و سکون ہمزه سختی۔
بئیس بر وزن رئیس سخت و شیر درنده و مرد دلیر۔
بائس سخت حاجتمند و بدحال شده از احتیاج۔
باذغیس بسکون ذال معجمه و کسر غین معجمه دہی ست بہرات۔
بجس بالفتح و سکون جیم راندن آب و روان شدن آب و شگافتن ریش و دشنام دادن۔
بخس بالفتح و سکون خای معجمه کم و اندک و زمینی که بی آب دادن بروید و کم کردن حق کسے۔
برس بالفتح محکم بودن بر عزم خود و بالکسر پنبه یا چیزیست شبیه به پنبه و دہی ست میان کوفه و حله و ماہر بودن راہبر در راه نمائی و بدین معنی بفتح نیز آمده۔
برنس بالضم کلاه دراز که ترسایان بپوشند۔
برجیس بالکسر شتر ماده بسیار شیر و ستاره مشتری و گویند ستاره دیگر معرب برجیس بالفتح۔
برجاس بالضم و با جیم نشانه که در ہوا بر سر نیزه و مانند آن گذارند و سنگے که در میان چاه افگنند تا چشمہای آب از آن بکشاید و آب آن شیرین و خوش کند سعدی گوید بمعنی اول **بیت** کسان مرد راه خدا بوده اند ؎ که برجاس تیر بلا بوده اند
بس بالفتح و تشدید سین نرم راندن و پریشان کردن ستور و راندن شتر و سر دادن آب در میان شہرہا و طلب نمودن و کوشش کردن و طعام پسته خوردن و آن طعامیست که از آرد و پنیر و روغن سازند و گربه شہری و قبیله ایست از عجم و بمعنے بس که در فارسی مستعمل ست نیز آمده
بسوس بالفتح شتر ماده که تا کاه بس بس نگویند شیر ندہد و نام زنی ست از بنی اسرائیل که شوہرش را سه دعا مستجاب شده بود بشومت و حماقت آن زن ہر سه دعاے او بی موقع ضائع و بدر شد و نیز نام زنی ست که بواسطه او جنگ عظیم میان دو قبیله واقع شد و ازین جہت میان عرب بشومت ضرب المثل گشت چنانچه گویند ہذا اشائم من حرب بسوس۔
بسبس بفتح ہر دو با بیابان خشک بسابس جمع و بسابس بمعنی سخنہای باطل نیز آمده۔
بطلیموس بفتح با و لام و تقدیم یا بر میم نام حکیم یونانی صاحب کتاب مجسطی و نام پادشاه یونانی و بعضی بتقدیم میم بر یا گفته اند
بلس بفتحتین مرد بے خیر و میوه ایست مانند انجیر و بضمتین عدس و نام کوہیست و جوالہا که از کاه آگنده باشند و چون کسی را عقوبت نمایند بروی تشہیر کنند و ندا فرمایند۔
بلقیس بالکسر ملکه سبا و زوجه حضرت سلیمان علیه السلام۔
بلاس بالفتح گلیم معرب پلاس۔
بوس بالفتح بوسه دادن معرب بوسه۔

بہس بالفتح دلیری۔
بیہس بالفتح شیر و مرد دلیر و زن خوش رفتار و نام مردیست کہ در کینہ گرفتن از دشمن ضرب المثل عرب ست۔

فصل الباء مع الشین

بارش بالفتح و سکون ہمزہ گرفتن و انداختن کسے را۔
برخاش بالکسر شور و غوغا و در آویختن باہم۔
برش بفتحتین نشانہای خرد و مخالف رنگ اسپ و سپیدی کہ بر ناخن ظاہر شود و فرس ابرش اسپی کہ خالہا دارد و آنرا بفارسی زخش گویند۔
براقش نام سگی ست۔
برقش نام مرغیست خرد۔
بش بالفتح و تشدید شین ......
...... بہ تشدید شین اول مرد خندہ روے۔
بطش بالفتح سخت گرفتن و حملہ کردن
بوش بالفتح مردم درہم آمیختہ اوباش جمع بتقدیم واو بر با بخلاف قیاس۔
بہش بالفتح شاد شدن و دست دراز کردن بچیزے و فراہم آمدن گروہی آمادہ گریہ یا خندہ شدن و میوہ مقل تر و بلاد بش حجاز باشد زیرا کہ میوہ مقل در و بسیار میشود۔

بیش بالکسر دارو یست براہ یمامہ کہ بیشہ زیرست و گیاہی است مانند زنجبیل کہ سم قاتل ست۔

فصل الباء مع الصاد

بخص بالفتح گوشت بن انگشتان و گوشت سم شتر و گوشت پارہ کہ در چشم خانہ دارد و پلید و روئیدن آن۔
برص بفتحتین پیسے و پیس شدن۔
بصیص درخش و درخشیدن۔
بوص بالضم میوہ درختیست و بالفتح پیشی کردن و تقدم نمودن و شتافتن و پوشیدن و گریختن و رفتار سخت و محنت و سرین زن و رنگ و بدن و در معنی بضم باز آمدہ
بیص بالفتح و الکسر سختی و تنگی و عرب گوید وقعوا فی حیص بیص بفتح و کسر اول ہر دو و بکسر و فتح آخر ہر دو و فتح اول و کسر آخر یعنی در افتادند در جنگ و غوغا۔

فصل الباء مع الضاد

برض بالفتح اندک اندک دادن۔
بروض بالضم اندک بیرون آمدن آب از چشمہ۔
بض بالفتح و تشدید ضاد مرد تنگ پوست و آگندہ گوشت و اندک اندک رفتن آب۔
بعض بالفتح پارہ چیزی۔
بعوض بالفتح پشہ۔

بغض بالضم دشمنی۔
بیاض سپیدی۔
بیض بالفتح خایہ کردن مرغ و سخت شدن گرما و آماسیدن دست اسپ و تخمہای اسپ و تخمہای مرغ جمع بیضہ و بالکسر شمشیرہا و زنان سپید جمع بیضاء و ایام البیض روزہای شبہا روشن در اصل ایام اللیالی البیض ست و این روزہای سیزدہم و چہاردہم و پانزدہم باشد

فصل الباء مع الطاء

بربط سازیست معروف کہ آنرا عود نیز گویند معرب بربط بکسر را یعنی سینہ بط زیرا کہ شبیہہ است بدان۔
بسط بالفتح فراخی و گستردن و عذر پذیرفتن و دست دراز کردن و فراخ شدن جا بر مردم و زیارت کردن کسی را در فصل و ہنر و بالکسر و الضم ناقہ کہ او را با بچہ گذارند و بالکسر دست کشادہ۔
بساط بالفتح زمین فراخ و ہموار و بالکسر گستردنے چون حصیر و قالی و بستر۔
بسیط جاے فراخ و گستردہ شدہ و نام بحر سوم از بحور عروض و وزن آن ہشت بار مستفعلن فاعلن۔
باسط فراخ کنندہ و گسترندہ و نام خدای تعالیٰ و آب دور از چراگاہ۔
بط بالفتح و تشدید طاء شگافتن ریش و کیسہ و نام مرغیست معروف۔

بطیط شگفت و دروغ۔
بلاط بالفتح زمین مستوی بسیار و سنگها که در سرا فرش کرده شود و هر زمینی که بدان فرش کرده شود یا آجر یا سنگ و دهی ست بدمشق ازانجاست مسلم بن علی محدث و جلبی ست باندلس و موضعیست بمدینه مابین مسجد و بازار که بسنگها فرش کرده شده است و بلده ایست میان مرعش و انطاکیه که خراب ست و موضعی است به قسطنطنیه که زندان اسیران سیف الدوله بوده و دهی ست بحلب و روی زمین۔

فصل الباء مع الظاء

بهظ بالفتح رنجه کردن و بضاد معجمه نیز آمده۔

فصل الباء مع العین

بتع بالکسر شراب مردم زنجی و نبیذ عسل که اشتداد کند و جوش زند و بدین معنی بکسر با و بفتح تا نیز آمده و بفتحتین دراز گردن شدن اسپ۔
بتلع بالکسر رگیست در پشت۔
بخع بالفتح کشتن خود را از خشم و اندوه و بالکسر اقرار کردن بحق و گردن نهادن برای حق و بخوع بالضم نیز بدین معنی آمده۔
باخع کشنده و مبالغه کننده و در کشتن اقرار کننده۔

بدع بالکسر نو پیدا شده بالکسر و فتح دال چیزهای نو پیدا شده جمع بدعة۔
بدیع نو پیدا کننده و نو پیدا شده و مشک نو درستی که شرع دریافتن آن کرده باشند و مرد فربه۔
بدع بفتحتین ترس و خوف۔
بروع بالضم و براعت بالفتح افزون شدن در فضل و دانش از اقران۔
بارع فائق و افزون از همسران۔
برقع بضم با و قاف و فتح هر دو و ضم با و فتح قاف روپوش زنان دستور و بکسر با و قاف نام هفتم آسمان یا اول و بضم هر دو نیز آمده۔
بزیع بالفتح و بزاع۔
بزاع بالضم مرد ظریف۔
بشع بفتحتین و بشاعت بدمزه شدن طعام در دهن و بفتح با و کسر شین طعام بدمزه گلوگیر و مرد بدخلق و بدذات و ترش روی۔
بضع بالفتح فراهم آوردن و روان شدن آب بسوراخ مشک آب از انجا بیرون رود و فاصله میان سبابه و وسطی بالکسر پاره از شب۔
بضع بالفتح پارهای گوشت بضعة بالفتح واحد و پاره کردن گوشت و شگافتن جراحت و سیراب شدن و بریدن و جماع کردن زن کردن و ستوه آمدن

از کسی و بیان کردن سخن و بالضم جماع و عقد نکاح و کابین و طلاق و فرج زن و بالکسر پاره از شب و از سه تا نه و بالکسر و فتح ضاد پارهای گوشت۔
بضیع جزیره که در بحر باشد و شریک گوشت و خوی روان شدن از آدمی و دستور۔
باضع شمشیر برنده و جزیره ایست بساحل یمن
بقاع بالکسر جمع بقعه یعنی پاره زمین که از زمینهای دیگر ممتاز باشد۔
بقع بالفتح سخت گفتن و بهتان کردن کسی را و بجای رفتن و بفتحتین دورنگی در مرغان و سگان بلق همچنانکه بلق در سائر حیوانات۔
بقیع موضعی که در وی هر نوع درخت باشد و بقیع الغرقد گورستان مدینه که درخت غرقد بسیار دارد۔
بلقع بالفتح زمین خالی بلاقع جمع۔
بلع بالفتح فرو بردن و سعد بلع بضم با و فتح لام منزلی ست از منازل قمر و آن دو ستاره ایست یکی روشن بزرگ و دیگر خفی خرد و آنکه روشن ست گویا از کمال روشنی فرو می برد آن دیگر را و بعضی گویند که در حین طلوع آن زمین آب طوفان را بحکم الهی بلع کرد ازان جهت آن منزل را سعد بلع گویند و بلع بمعنی سوراخ چرخ دولاب نیز آمده۔

بوع بالفتح پیمودن بباع یعنی بمقدار کشش هر دو دست پیمودن وگام فراخ نهادن اسپ در دویدن و بالفتح والضم مقدار دراز کردن هر دو دست و شرف وکرم وبدین ده معنی باع نیز آمده است

بیع بالفتح فروختن وخریدن اما اکثر استعمال بیع در فروختن ست چنانکه شرا در معنی ثانی وبالکسر وفتح یا عبادتخانهاے ترسایان جمع بیعته بالکسر۔

فصل الباء مع الغین

بزوغ بالضم برآمدن آفتاب و دندان وُ نشتر زدن حجام وبیطار۔

بازغ طلوع کننده۔

بلوغ بالضم رسیدگی ورسیدن ونزدیک شدن برسیدگے وبحد مردی رسیدن کودک

بلاغ بالفتح رسانیدن ورسانده شدن وبس شدن وبالکسر مبالغه کردن۔

بالغ نیکو رسیده وجوان بحد مردی رسیده

بلیغ تیز زبان۔

فصل الباء مع القاف

باشق بفتح شین معجمه جانوریست شکاری معرب باشه۔

باذق بکسر وفتح ذال معجمه شیرهٔ انگور کراندکی بجوشانند ونگاه دارند تا مستی آرد معرب باده وباذق تاکید معنی باذق ست

برق بالفتح درخشیدن برق وبرآمدن کوکب وترسانیدن وآراسته شدن زن وبفتحتین خیره شدن چشم ودرد کردن شکم گوسفند از خوردن بروقه وآن گیاهیست وبچهٔ گوسفند معرب بره۔

براق بالضم مرکبے که حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وآله وسلم شب معراج بران سوار شدند وآن کلان تر از خر وخرد تر از استر بود۔

بریق وبرق درخشیدن وروشنی که از ابر جهد بفارسی آنرا درخش گویند وانچه از برق در لوامی ابر پراگنده شود آنرا خنو گویند وانچه رازی درخشد وابر از شگافد آن را عقیقه خوانند۔

بروق بالضم درخشیدن ودرختی ست ضعیف که چون ابر پیدا شود سبز گردد واحدش بروقه۔

بارق ابر با برق ونام پدر قبیله ایست دریمن وجائیست نزدیک کوفه۔

بزق وبسق ولصق هر سه بالفتح خیو افگندن۔

بزاق وبساق ولصاق
بالضم خیو چون برآید وما دام که در دهان ست ریق گویند ولصاق وبزاق نیز نوعیست از درخت خرما۔

بسوق بالضم بالیدن ودراز شدن درخت۔

باسق دراز وبالیده ومیوه ایست خوشبوی زرد وذهبی ست به از بغداد

بطریق بالکسر سرهنگ ومرد مبارز ومتکبر وحیله گر ومرغ فربه وسرداری از سرداران روم که ده هزار مرد جنگی تحت حکم اوست وفروتر ازان طرخان ست که پنجهزار کس در حکم اوست وفروتر ازان تومنش بفتح اول وثالث که دویست کس بفرمان اوست بطارقه جمع۔

بق بالفتح وتشدید قاف پشه۔

بلق بالفتح تمام کشادن در وبفتحتین سیاه سفید بودن ستور۔

بندق بالضم غلولهٔ گلین که اندازند ومیوه معروف که آنرا فندق گویند وحب کنز گویند که کمان گروهه باشد۔

بورق بالضم چیزیست مانند نمک معرب بوره وبهندی آنرا سجلون گویند بهترین آن بورهٔ ارمنی ست که آنرا نطرون خوانند۔

بوق بالفتح سختی ومصیبت وبالضم طبل ودروغ وکسی که راز نپوشد وچیزیکه در دو باد دمند ونوازند۔

بوائق سختیها وستمها۔

بهق بفتحتین سپیدی ست تنک که بر پوست آدمی پدید آید بواسطهٔ ازدیاد بلغم یا سیاهی که بواسطهٔ غلبهٔ سودا بر بدن ظاهر شود واول او را بهق سفید وثانی را بهق سیاه

گویند و قسم اوّل مشهور ترست معرب بهک۔

بیهق بفتح اوّل و ثالث شهریست نزدیک نیشاپور و گویند که بیهق معرب بهره دارد و موضعے بر زمین قومس۔

بندق بالفتح معرب پیاده۔

فصل الباء مع الکاف

بتک بالفتح بریدن و گرفتن چیزے را و کشیدن۔

بانک برنده۔

برمک لقب جعفر جد یحیی بن خالد و اولاد او را برامکه گویند۔

بروک بالضم خفتن شتر۔

بزرک بضم با و زا اکلان معرب بزرگ لقب نظام الملک وزیر۔

بعلبک نام شهریست بشام قوم الیاس علیه السلام در آنجا بت بعل نام را می پرستیدندی۔

بک بالفتح و تشدید کاف کوفتن و دریدن و انبوهی کردن۔

بنک بالضم زنخ و خالص هر چیز و ساعتے از شب و عطریست معروف۔

بوک بالفتح جستن خر نر بر ماده و زمین کاویدن بچوب تا آب پدید آید و فرو شدن شتر و مشتبه شدن کار بر کسے۔

فصل الباء مع اللام

بابل بکسر بای دوم شهریست نزدیک کوفه که سحر و شراب را بدان نسبت دهند و الحال خراب ست۔

بال دل و تن آسانی و حال و ماهی بزرگ و مردهی که در زمین زراعت باد اعتماد کرده شود و فراخی عیش۔

بتل بالفتح جدا کردن و بریدن۔

بتول بالفتح دوشیزه و جدا شده از مردان و بریده از دنیا و نهالی که از بن درخت بر آمده باشد و از ان درخت مستغنی شده و لقب مریم و فاطمة الزهرا زیرا که ممتاز بودند از زنان زمان بسبب فضل و دین و بریده بودند از دنیا بخدا۔

بجل بالضم و الفتح و بفتحتین و بضمتین زفت شدن۔

بجیل زفت و ممسک۔

بدل بالکسر عوض چیزی و مرد شریف و کریم و بفتحتین هر چه بجای چیزے دیگر شود و درد دستها و پایها و مفاصل۔

بدیل بدل چیزی ابدال جمع و نام حکیم خاقانی چنانکه خود میگوید خود چه در تست سجدهٔ جانیم لیس من تبدیل ابو العلایم و تحقیق ابدال و بدلا مذکور شد۔

بدال بالفتح و تشدید دال [illegible] کسیکه فروشد غله و طعام و عامه آنرا بقال گویند۔

بذل بالفتح دادن و در باختن۔

باذل بخشنده۔

بزل بالفتح سفتن و شگافتن و سوراخ شدن ظرف شراب و غیر آن و صاف کردن شراب بالانصرام رسانیدن کار و دندان نشتر بر آوردن شتر و بزول بالضم نیز بهمین معنی ست۔

بازل شتریکه در سال نهم در آید و دندانش که در آن وقت بر آید۔

بسل بالفتح حرام و حلال و تعجیل کردن و تلخی و پختن بر پرویزن و گرفتن چیز اندک و اندک چیز و ملامت کردن و آب معصفر و حنا و مرد کریه منظر۔

باسل دلیر و شیر۔

بسیل زشت روی۔

بصل بفتحتین پیاز و خود آهنین۔

بطل بالفتح ناچیز و ضائع شدن و همچنین بطلان و بطول بالضم و بفتحتین دلیر ابطال جمع۔

باطل ناچیز و ناحق و شیطان۔

بطال بالفتح و تشدید طا بغایت بیکار و بغایت دلیر۔

بعل بالفتح زمین بلند که یکبار در سال در و باران بارد و هر درختے و زراعتے که او را آب ندهند تا آب باران سیراب کند و نام بت قوم الیاس علیه السلام و نام پادشاهی از پادشاهان و صاحب و مالک چیزی و شوهر بعال بالکسر و بعولة بالضم جمع و بالکسر حیران و پریشان شدن چنانکه

نتوان دانست کہ چہ باید کرد۔
لعاب بالکسر بازی کردن بازن و خلع کردن و جمع لعل و بالفتح زمینی ست نزدیک عسفان و بالضم کوہیست۔
لغل بالفتح استر لغال بالکسر جمع و ابن البغل نام ضرابی ست از عجم کہ درہم شرعی را سکہ زد بنابرین آنرا درہم لغلی گویند۔
بغال بالفتح و تشدید وغین استربان۔
بقل ترہ و سبزی و ریش بر آوردن کودک و دندان نشتر بر آمدن ستور و رویانیدن زمین گیاہ را۔
باقل نام مردے است ضرب المثل بنادانی و بے زبانی و نام پدر قبیلہ ایست۔
بقال بالفتح و تشدید قاف ترہ فروش و عامہ غلہ فروش را گویند۔
بکل بالفتح آرد و لیست با روغن سرشتن
بکال بالکسر پدر قبیلہ ایست از حمیر۔
بلل بفتحتین تری و بکسر اول و فتح لام تریہا جمع بلہ۔
بلال بالکسر آب و چیزیکہ بآن تر کنند گلو را و نام مؤذن رسول اللہ صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم۔
بل بالفتح و تشدید لام بہ شدن از بیماری و تر کردن و صلۂ رحم نمودن و بالکسر مباح
بل بالفتح و سکون لام کلمہ ایست کہ در ترقی چیزی یا در اعراض و اضراب از چیزے استعمال کنند۔

بلبل بالضم ہر دو با ہزار داستان و مرد سبک و چابک در سفر و یا در ہر کار و لولۂ کوزہ۔
بلبال بالکسر سخت غمناک شدن و بالفتح شدت و اندوہ و وسوسہ و گرگ را ہم گویند۔
بول بالفتح شاش کردن و شاش و فرزند و عدد بسیار و شگافتہ شدن۔
بوال بالضم مرضی ست کہ شاش بسیار می آرد۔
بہل بالفتح لعنت کردن و چیزی را اندک وا گذاشتن۔
باہل بیکار گردندہ و شبان بے عصا و ناقۂ بے مہار و بی پالان۔
بہلول بضم با و لام مرد خندان و پیشوای قوم کہ جامع نیکیہا باشد و نام عارفی ست معروف۔
بیل بالکسر ناحیہ ایست بملک ری و دہی ست بسرخس۔

فصل الباء مع المیم

بذم بالضم و سکون ذال معجمہ رای و حزم در کار و قوت برداشت۔
برم بفتحتین ملال و دل تنگی و ستوہ آمدن از کسی و کسی کہ با قران خود در قمار داخل نمیشود و میوہ ایست و دانۂ انگور کہ بسیار کوچک باشد۔

بریم ریسمان سرخ و سفید کہ زن بر بازو و یا بر میان بندد و ہر چہ کہ دو رنگ مختلف داشتہ باشد و اشک بہ سرمہ آمیختہ و لشکر
براجم بالفتح و کسر جیم بندہای انگشتان و نام گروہیست از بنی تمیم اولاد حنظلۃ بن مالک۔
برسام بالکسر ورمی ست کہ نزدیک پہلوی چپ پیدا میشود و صاحبش ہذیان گوید و آنرا شوصہ و ذات الجنب نیز گویند معرب برسام بالفتح یعنی بیماری سینہ۔
برزم بالفتح بدندان پیش گزیدن و بہ انگشت سبابہ و ابہام دوشیدن شتر و در بودن جامہ۔
بسم بالفتح نرم خندیدن و خندۂ نرم۔
بسام بالفتح و تشدید سین بسیار تبسم کنندہ و نام شخصی ست۔
بسطام بالکسر نام مردیست و نام شہریست مولد شیخ عارف ابو یزید و بدین معنی بالفتح نیز آمدہ۔
بشم بفتحتین ناگوار شدن طعام و ستوہ آمدن از چیزی۔
بشام بالفتح درختیست خوشبو کہ از شاخ آن مسواک سازند و بہ برگ آن موی را خضاب کنند۔
بصم بالضم میان انگشت خنصر و بنصر و عتب بفتحتین میان بنصر و وسطی و رتب بفتحتین میان وسطی و سبابہ و فتر بالکسر

میان سبابه وابهام وشبر میان ابهام و خنصر وقوت بدراز میان هر دو انگشتے۔
بطم بالضم وبضمتین حبة الخضراو یا درخت آن۔
بقم بالفتح وتشدید قاف ودرفارسی بتخفیف آمده چوب درختی ست که برگ آن به برگ درخت بادام می ماند وساقش سرخ ست بطبیخ آن رنگ کنند وبعضم با وتشدید قاف مفتوح درخت تاوره۔
بکم بالضم جمع ابکم یعنے گنگ وبفتحتین گنگ شدن
بلعوم وبلعم بضم مجرای طعام۔
بلعم بفتح با وغین بهکر مرد بسیار خوار وسخت فرو برنده وبلع کننده طعام ونام شخصی ست مشهور از علمای زمان حضرت موسی علیه السلام که آنرا بلعام نیز گویند وشهریست بنواحی روم وقبیله ایست وبرین تقدیر مخفف بنو العم باشد۔
بلغم خلطی از چهار خلط۔
بم بالفتح وتشدید تار سطبر از تارهای ساز و شهریست از کرمان وبالضم بمعنے بوم آمده است
بوم بالضم مرغیست شوم که آنرا جغد گویند۔
بهم بالضم سواران ولشکرها وکسانیکه هیچ چیز نداشته باشند وبفتحتین ستورهای خرد چون بره وبزغاله۔
بهائم حیوانات غیر ذوی العقول۔
بیرم بالفتح آلت درودگران که بفارسی آنرا کرد (کرنده) گویند وسرمه حل کرده شده۔

فصل البار مع النون

بان درختیست که قد خوبان را بدان تشبیه کنند واز دانه اش روغن گیرند که بسیار نافع وخوشبوست وآنرا دهن البان گویند ودهی ست بمصر ونیشاپور
بحران بالضم تغیر عظیم در بیماری که بیمار را بسوی صحت یا هلاک کشد واین لفظ در اصل یونانی ست۔
بحرین شهریست معروف بحرانی منسوب ست بدان۔
بدن بالضم جمع بدنه بفتحتین وبدنه شتر وگاو قربانی که بمکه برند وبالفتح والضم فربهی وآگندگی گوشت وبفتحتین تن وجسد غیر سر ومرد مسن وزره کوتاه ابدان جمع و نسبت بحسب مرو۔
بدین وبادن مرد جسیم۔
باذان بذال معجمه نام مردیست از اهل فارس که از قبل خسرو پرویز حاکم یمن بود وبمعجزه حضرت رسالت پناه مسلمان شد۔
برهان بالضم حجت روشن ودلیل قاطع۔
برثن بضم بادشاهی مثلثه نام قبیله ایست وکف پای انگشتان وچنگال جانور درنده وبعضی گفته اند که برثن انگشتان ومخلب چنگال ست۔
برذون بالکسر فتح ذال ستور ترکی از اسپان وتحقیق آنست که برذون اسپی ست که مادر وپدرش عربی نباشد یا یکی ازان عربی نباشد وگاهی بمعنی اول استعمال کنند وآنکه مادرش عربی نباشد[1] معرف گویند بر وزن محسن وعربی را عتیق گویند وبالجمله بمعنی اعم واخص استعمال یافته اما بمعنی مطلق ستور چنانکه در صحاح ست محل تامل ست ودر رسامی نیز بمعنے اسپی گفته که مادر او عربی نباشد وبفارسی یابوچی تعبیر آن نموده وشیخ ابوجعفر طوسی نیز بیابوچی تعبیر نموده۔
برذین بالکسر آب خورده از پوست و شگوفه خرما۔
بستان بالضم معرب بوستان بساتین جمع۔
بطحان بالضم موضعیست بقرب مدینه وابن اثیر بفتح نیز آورده۔
بطن بالفتح شکم وقبیله فرود زمین مغاک وجانب درازی پر مرغ ودرون چیز بطنان بالضم جمع ودرون چیزی شناختن وبر شکم زدن وبفتحتین کلان شکم شدن وبیماری شکم وبفتح اول وکسر ثانی مرد شکم پرست که از خوردن سیر نگردد وبالدار ومتکبر وبفتحتین دانه ایست مانند عدس۔
بطان بالکسر تنگ بالان ستور۔
بطین بالفتح وکسر طا مرد بزرگ شکم

[1] بعبین گویند وآنکه پدرش عربی نباشد

ودور ولقب شخصے ست وبالضم وفتح طا نام شاعریست ومنزل دوم از منازل قمر وآن سه کوکب ست خرد بر شکال دیگ پایه‌های کر بطن حمل واقع شده۔

باطن درون چیزے وچیزے پنهان و ناشناسنده درون چیزها ونامی ست از نامهای حق تعالیٰ۔

بطلان بالضم ناچیز وضائع شدن۔

بلسان بفتحتین درختیست کوچک مانند درخت حنا که زمینی پیدا الا بموضع عین شمس مصر

بنان بالفتح انگشتان یا سرهای انگشتان واحدش بنانه وبنان بمعنی منفر و نیز آمده

وکوهیست وبالضم موضعیست وبالکسر بوی‌های خوش وناخوش۔

بنیان بضم دیوار کردن ودیوار گرد چیزی برآوردن وبعضی گفته اند بنیان وبنیا ضا

بنیامین بروزن اسرافیل پسر یعقوب علیه السلام وابن یامین چنانچه مشهور شده غلط ست۔

بوران بالضم دختر حسن بن سهیل زوجهٔ مامون وبورانیه طعامیست معروف منسوب بدان کذا فی القاموس وتاریخ ابن خلکان اما شیخ در شفا آورده که بورانیه منسوب بجوان دخت بنت پرویز ست۔

بوقلمون نوعی از جامهای ملک روم که هر ساعت برنگے نماید وآنرا ابوقلمون نیز گویند۔

بون بالفتح فضل وفزونی وبالضم مسافت میان دو چیز وبفتح نیز آمده وشهریست بیمن و دهی ست بهرات۔

بوان بالضم والکسر ستون خیمه ومعرّب بوان بالفتح وتشدید واو موضعیست در فارس که از جملهٔ چهار بهشت دنیا شمرده اند

بهمن بالفتح گیاهیست شبیه به بیخ ترب واندکی کجی دارد وآن دو قسم ست سرخ وسفید ونام پادشاهیست معروف ونام ماهی از ماههای فارسیان ونام روزی از روزهای آن ماه۔

بهتان بالضم دروغ بستن و دروغ۔

بیان بالفتح سخن روشن وپیدا گفتن وسخن واضح وآشکارا۔

بین بالفتح میان ودوری وجدا شدن وغراب البین زاغ بیشه یا سرخ منقار و پا وآن زاغ دلیل فراق ست وبالکسر ناحیه وفاصلهٔ میان دو زمین ومقدار مدّ نظر وموضعیست وبفتح اول وتشدید یای مکسوره روشن۔

بیلقان بالفتح شهریست نزدیک دربند از انجاست مجیر بیلقانی شاعر مشهور

بیلمان بروزن بیلقان موضعی است بیمن یا بهند از انجاست شمشیر بیلمانی۔

فصل الباء مع الواو

باو بالفتح وسکون همزه فخر وتکبر کردن۔

بدو بالفتح بیابان ودر بیابان بودن وپیدا آمدن وبهمین معنی ست بدو بضمتین وتشدید واو۔

بزو بالفتح گردنکشی کردن وقهر کردن وسخت گرفتن۔

بلو بالفتح آزمودن۔

بو بالفتح وتشدید واو پوست بچهٔ شتر پر از کاه کنند وشتر ماده را که بچه اش مرده باشد بآن تسلی داده شیر بدوشند وبچهٔ شتر خاکستر ونادان۔

بهو بالفتح خوابگاه فراخ که برای گاو سازند وزمین فراخ ومیان سینه یا فرجهٔ میان دو پستان وآرامگاه طفل از زن حامله وخانهٔ پیش که در پیش خانها دیگر ساخته باشند وصاحب صراح گوید بهو خانهٔ دربیش سرا که جداگانه باشد۔

فصل الباء مع الهاء

باه جماع۔

بده بالفتح ناگاه وبے اندیشه آمدن

بله بالضم جمع ابله یعنی نادان وبفتحتین نادان شدن وبمعنی بگذار نیز آمده۔

بوه بالضم مرغیست مانند بوم وجانوری شکاری که آنرا چرغ گویند ومرد نادان

بکه بالفتح لعن ونفرین کردن۔

بوبه بضم با وفتح واو نام پادشاهیست

از اولاد بہرام گور کنیتش ابو شجاع کہ سلاطین دیالمہ از نسل او بند و فرزندان او را آل بویہ گویند و بسکون واو و فتح یا نیز گفتہ اند

فصل الباء مع الیاء

باقلانی باقلا فروش و لقب دانشمندیست مشہور۔
بانی بنا کنندہ۔
بادی آغاز کنندہ و آفرینندہ و مرد صحرائی و اول چیز و بادی الرای یعنے اول فکر۔
باقی جاوید باشندہ و نامے ست از نامہای حق تعالیٰ۔
باکی گریندہ۔
بالی کہنہ۔
بختی بالضم شتر قوی بزرگ کہ از جانب خراسان آرند۔
بدی بالفتح و کسر دال و تشدید یا آفریدہ شدہ و نخستین و چاہی کہ در اسلام کندہ باشند
بذی بفتح با و ذال معجمہ مرد فاحش۔
بری بالفتح خاک تراشیدن و لاغر کردن شتر از بسیاری سفر۔
باری پیدا کنندہ از خاک۔
بروی بالضم نوعی از خرمای نیکو و بالفتح گیاہی است کہ از شاخ و برگ آن بوریا بافند و آنرا بفارسی لخ گویند۔
برنی بالفتح نوعی از خرما معرب برنیک یعنی میوۂ نیکو و خوب منسوب بہ قصبہ برن از آنجاست ضیای برنی مؤلف تاریخ فیروز شاہی۔
بغی بالفتح ستم کردن و بزرگ شدن و از حق برگشتن و گردن کشی کردن و دروغ گفتن و خرامیدن و شتافتن و نظر کردن بچیزی و چشم داشتن و بالفتح و تشدید یا کنیزک و زن فاجرہ۔
باغی خواہندہ و ستم کنندہ۔

* * * * *

باب التاء

فصل التاء مع الالف

تبرا بیزار شدن۔
توا اکجای گرفتن۔
تتری بالفتح یکیک پس یک دیگر در اصل وتری بود ما خوذ از وتر است۔
تقوی بالفتح و تقی بالضم پرہیزگاری
تکافو با ہمدیگر برابر شدن۔
تلقاء بالکسر دیدار و جانب۔
توکو تکیہ کردن۔
تواطو با ہمدیگر موافقت کردن۔
توا بالفتح ہلاک شدن۔
توضو دست و رو شستن و رسیدن غلام و دختر بحد بلوغ۔
توتیا بالضم سنگ سرمہ و این معربست
تہیو آمادہ شدن برای کاری۔
تیہا و تیما بالفتح بیابان کہ مردم دران حیران و سرگردان شوند۔

فصل التاء مع الباء

تادیب ادب دادن۔
تادب ادب یافتن۔
تاویب تسبیح کردن و در روز رفتن
تانیب سرزنش کردن۔
تاہب ساختہ و آمادہ شدن۔
تبویب باب باب کردن۔
تب بالفتح و تشدید با و۔
تباب ہلاک شدن و زیانکار شدن
تثریب سرزنش کردن۔
تثویب باز گردیدن و مزد دادن و خواندن بسوی نماز و در بانگ صبح دوبار الصلوٰۃ خیر من النوم گفتن۔
تجاذب یک دیگر را کشیدن۔
تجنب دور شدن۔
تجوب بالفتح گروہے از قبیلہ حمیر از ان قبیلہ است ابن ملجم تجوبی قاتل علی بن ابی طالب رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔
تجیب بالضم و الفتح گروہی از قبیلہ کندہ از ان گروہ است کنانہ بن بشیر تجیبی قاتل عثمان رضؓ بن عفان۔

تحابب بہ تشدید با یکدیگر را دوست داشتن
تحارب با ہمدگر جنگ کردن۔
تخریب ویران کردن۔
تدرب عادت کردن و مواظب شدن بر کاری۔
تذہیب زراندود کردن۔
تذبذب جنبیدن۔
تذنیب دنبال کردن چیزیرا۔
ترب بالضم خاک و بالفتح خاک آلوده شدن و درویش شدن و زیان زده شدن بالکسر ہم سال کسے و ہم سال بودن باکسی۔
تراب بالضم تربۃ و تیرب بالفتح خاک۔
ترائب بالفتح استخوانہای سینہ جمع تریبہ است۔
ترتیب راست کردن درجہ ہر چیز و گذاشتن ہر چیز در مرتبہ خود۔
ترجیب بزرگ داشتن و شکوہ داشتن و کشتن قربانی در ماہ رجب بنا کردن دکان و دیوار یا ستون نہادن زیر درخت پربار تا نیفتد۔
ترحیب مرحبا گفتن۔
ترطیب تر گردانیدن و رطب خورانیدن
ترغیب در رغبت و خواہش انداختن کسی را۔
ترقب چشم داشتن۔
ترکیب نشاندن چیزی در چیزے دیگر و نہادن چیزے بر دیگر چیزے کہ با چیز دیگر وصل کنند آنرا نیز ترکیب گویند یعنی چون نگین در خاتم۔
ترکب چیزی در چیزی نشستن۔
ترہیب ترسانیدن۔
ترہب عبادت کردن و ترسیدن۔
تسبیب سبب ساختن۔
تسحب ناز کردن۔
تشبیب صفت محبوب کردن و غزل گفتن در بیان عشق خود۔
تصلب سخت و محکم شدن۔
تصلیب بردار کردن و صلیب ساختن و سخت گردانیدن۔
تصویب درست داشتن چیزے را و راست گوے گفتن کسے را و فرود آوردن سر۔
تصوب فرود آمدن از بالا بترتیب۔
تضریب بہ انگیختن و برغلانیدن کسی را کمال گوید در ہر سخن کہ باشد از تیر راست تر تضریبکی چو پیکان بپوند آن کسی۔
تعجیب در شگفت انداختن۔
تعجب در شگفت افتادن۔
تعذیب شکنجہ کردن۔
تعریب بریدن شاخہای خرما و سخن عجمی را عربی کردن و پاک کردن سخن از خطا و سخن گفتن از جانب کسے و رد کردن سخن و زشت نمودن کار بر کسے۔
تعقیب چیزیرا در پے چیزی کردن و درنگ کردن و نشستن بعد از نماز برائے خواندن اوراد و واپس نگریستن و متردد شدن در جستجوی چیزی۔
تعقب از پس درآمدن و جستن بدیہا و زلتہای کسی را و عاقبت خود بخیر یافتن۔
تعاقب از پس ہمدیگر درآمدن۔
تعصیب از گرسنگی ہلاک کردن و سرداری کردن۔
تعصب عصابہ بر سر بستن و حمایت کردن و یاری دادن۔
تعب بفتحتین رنج و ماندگی و رنج کشیدن و ماندہ شدن۔
تغیب غائب شدن۔
تغییب غائب گردانیدن۔
تغریب از شہر بیرون کردن و دور کردن و بجانب مغرب رفتن۔
تغلیب چیرہ کردن کسے را۔
تغلب چیرہ شدن۔
تغلب بفتح تا و سکون غین و کسر لام پدر قبیلہ ایست و چون کسی را نسبت بدان قبیلہ تغلبی گویند بفتح لام۔
تقریب نزدیک گردانیدن و قربان کردن و نوعیست از دویدن اسپ آن برداشتن و نہادن ہر دو دست است یکبار در میان دویدن۔
تقرب نزدیک شدن و نزدیکی جستن

تقارب باہمدیگر نزدیک شدن ونام بحریست از بحرہای شعر۔
تقلیب برگردانیدن۔
تقلب بسیار گردیدن وتصرف درکارہا کردن بخواہش خود۔
تکذیب دروغگو ساختن کسی را وانکار کردن چیزیرا۔
تکعیب چہار گوشہ کردن ونارپستان شدن۔
تلقیب لقب دادن۔
تلقب لقب یافتن۔
تلہب زبانہ کشیدن آتش۔
تناسب باہمدیگر پیوند شدن۔
تناوب بنوبت کار کردن۔
توب وتوبہ بالفتح بازگشتن از گناہ و توفیق توبہ دادن وبرگشتن حق تعالی از قہر وعذاب۔
تائب بازگردندہ از عذاب۔
تواب بالفتح وتشدید وا وتوبہ کنندہ وتوبہ پذیرندہ۔
تولب بالفتح تا ولام خرکرہ۔
تہذیب بریدن وپاک کردن واصلاح نمودن ودور کردن لیف از درخت خرما وتیز رفتن وتیز سخن گفتن۔

فصل التاء مع التاء

تارۃ یکبار۔
تادیۃ رسانیدن۔
تؤدۃ بالضم وفتح ہمزہ ودال آہستگی وتانی۔
تبت بضم تا وتشدید بای مفتوح و مشہور بکسر تا است ملکیست جانب شرق نزدیک کشمیر کہ مشک را بدان نسبت دہند
تابوت صندوقچی کہ چیزہا دران نگاہدارند ومردہ را دران گذارند۔
تبصرہ بینا کردن۔
تبقیہ باقی گذاشتن۔
تبعۃ بفتح تا وکسر با عاقبت بد وانچہ درو گناہ باشد۔
تباعۃ بالفتح پیروی کردن۔
تبخیت گفتن سخن بے دانش ویقین بمحض بخت واتفاق۔
تبکیت سرزنش کردن وغالب شدن بحجت۔
تثبیت برقرار داشتن۔
تثبت برقرار بودن۔
تثنیۃ دوتا کردن۔
تجارۃ بالکسر بازرگانی کردن وبازرگانی
تجربۃ آزمودن۔
تجزیۃ پارہ پارہ کردن۔
تحلقۃ بالفتح وکسر ہا وتشدید لام راست کردن سرگند۔
تحلیہ شیرین کردن وزیور بستن وکسی را صفت کردن۔
تحشیہ پر کردن درون چیزے وحاشیہ کردن وحاشیہ نوشتن۔
تحیۃ سلام گفتن ودیرگاہ ماندن وپادشاہ گردانیدن۔
تحت بالفتح جہت زیر مقابل فوق
تخت بجای معجمہ ظرفی کہ دران رخت نگاہدارند وبدین معنی عربیست وتخت کہ بمعنی سریرست فارسی ست۔
تخمۃ بضم اول وفتح ثانی ناگواری وناگوار شدن طعام۔
تخطیۃ خطا بر کسی گرفتن وبخطا منسوب کردن۔
تخلیۃ رہا کردن وخالی کردن۔
تخافت پنہان گفتن۔
تدشیۃ تباہ کردن وگمراہ کردن کسی را
تذکرۃ یاد دادن وانچہ بدان یاد کردہ شود حاجت بیادگار۔
تذکیۃ گلو بریدن وتیز کردن آتش
ترۃ بکسر اول وفتح دوم کینہ داشتن ودراصل وتر بودہ چون عدۃ وعد۔
تربیۃ پرورش کردن۔
ترویۃ سیراب کردن ودرکاری اندیشہ کردن وسخن کسی بر کسی خواندن۔
تربۃ بالضم خاک ودہی ست مشہور از خراسان۔
ترجمہ بالفتح تا وجیم بیان کردن زبانے بزبانی دیگر وزبانی کہ بیان زبان دیگر کند

ترعة بالضم رود و رود پایهٔ نردبان و مرغزار و دهانه جویهای خرد و جای آب خوردن مردم از حوض و نهری ست بشام و مصر۔

ترکة بالفتح زن میانه قد و مال میراث و خود آهنین و بیضهٔ شترمرغ و مرغان دیگر بعد از برآمدن بچه از آن و بالضم نام شخصی ست و بفتح تا و کسر را چیز بازمانده و مال مرده و بفتحتین بازگزارندگان جمع تارک۔

تریکة زنی که شوهر نکند و مرغزاری که ناچریده مانده باشد و خود آهنین و بیضهٔ شترمرغ و مرغان دیگر۔

ترہات بالضم و تشدید را چیزهای باطل جمع ترهة۔

ترقوة بالفتح و ضم قاف استخوان میان گردن و دوش و بعضی گفته اند چنبر گردن ترائی جمع۔

تزکیة زکوٰة دادن و پاک کردن و ستودن۔

تسلیة دل خوشی دادن و از دل کسی اندوه بردن۔

تسمیة نام کردن۔

تسویة راست کردن و برابر کردن۔

تسمیت بسین مهمله و شین معجمه دعا کردن عطسه زننده را و نام خدا بر چیزی بردن و دعا کردن کسی را بخیر۔

تشتیت پراگنده کردن۔

تشتت پراگنده شدن۔

تصدیة دست بر دست زدن۔

تعبیة آراستن لشکر و آماده کردن و ترتیب دادن لشکر زاد در جای خود۔

تعدیة گذرانیدن و فعل لازم را متعدی کردن۔

تعریة برهنه کردن۔

تعزیة صبر فرمودن و پرسش نمودن خویشان مرده را۔

تعضیة پاره پاره و پراگنده کردن و در حدیث ست که لا تعضیة فی المیراث مراد از آن جدا کردن چیزی ست که جهت ورثه زیان باشد مثل کارد و شمشیر و حیوان و مانند آن۔

تعمیة کور کردن و پوشیدن چیزی را۔

تعنت خطا و گناه کسی جستن۔

تغذیة خورش دادن و پروردن و روان شدن خون رگ بریدن و روان شدن بول شتر۔

تغطیة و تغشیة پوشانیدن۔

تفتت ریزه ریزه شدن۔

تفاوت بهر سه حرکت واو دوری میان دو چیز و دور شدن از یکدیگر و بمعنی عیب نیز آمده قال اللّٰه تعالیٰ ما تریٰ فی خلق الرحمٰن من تفاوت۔

تقویة نیرو دادن۔

تقدمة پیش کردن و در پیش شدن۔

تلاوة بالکسر خواندن قرآن و غیر آن و بالضم باقی مانده از دوام و غیر آن۔

تلبیة لبیک گفتن در جواب۔

تلقیة چیزی پیش کسی آوردن۔

تلامذة بالفتح شاگردان جمع تلمیذ بالکسر۔

تمشیة روان کردن کار و کارگذاری نمودن۔

تمتمة بهر دو تای مفتوح زبان پیچیدن بگفتن حرف تا و تکرار نمودن آن۔

تمیمة مهرهٔ سیاه و سفید که در گردن اطفال آویزند و صاحب صراح گوید طومار و تعویذ تمائم و تمیم جمع۔

تنجیة نجم رهانیدن و بر بالای زمین افگندن و بمعنی است قوله تعالیٰ ننجیک ببدنک۔

تنحیة بحای مهمله دور کردن۔

تنقیة پاک کردن۔

تنمیة افزون کردن و بلند کردن آتش و بسیار کردن همه دران تا زیاده شود و آشکارا کردن سخن بوجه سخن چینی۔

توبة از گناه باز گشتن۔

توقیة تعیین وقت نمودن۔

توصیة اندرز و وصیت کردن۔

تولیة والی گردانیدن و عمل دادن بکسی و پشت بچیزی کردن۔

توریة پوشانیدن و آتش از آتش زنه بیرون آوردن و ارادهٔ چیزی کردن و غیر آن ظاهر کردن۔

توطیة گستردن و بی سپر فرمودن۔

توت بالضم درختی ست معروف که از برگ آن کرم ابریشم پرورند و آنرا الفاظ ...

توده گویند۔
تهیئة آمادگی کردن۔
تهمة بضم تا و فتح ها و مشهور بسکون ست گمان بد بردن و گمان بد۔
تهنیة مبارکباد گفتن و گوارانیدن۔
تهلکة بهر سه حرکت لام نیست شدن و مردن۔
تهافت بریکدیگر افتادن و نام کتابی ست تصنیف غزالی در رد حکما که آنرا تهافت الفلاسفة گویند انوری گوید کتاب تهافت کلاه سرخسی۔
تهامة بالکسر زمینی ست در ملک عرب که معظم دران واقع ست۔

فصل التاء مع الثاء

تاریث برفلانیدن و انگیختن و آتش افروختن۔
تثلیث سه گوشه کردن و سه بخش کردن و باصطلاح منجمین واقع شدن ستاره ایست بچهارم برج که ثلث فلک ست از ستارهٔ دیگر و این نظر سعد ست۔
تراث بالضم میراث۔
تشبث چنگ در زدن۔
تفث بفتحتین بروت ناخن گرفتن و موی زهار تراشیدن و پاک کردن بدن از چرک غیر آن در روزهای حج۔
تلویث آلوده کردن۔
تلبث و تمکث درنگ کردن۔
توریث وارث گردانیدن و افروختن آتش۔
توارث از همدیگر میراث گرفتن۔
توث بالضم درخت توت و دو دهیست بمرو و دهی است باسفرائن و بنوشیخ۔

فصل التاء مع الجیم

تاج افسر تیجان بالکسر جمع۔
تبرج خود را آراستن۔
تبلج روشن شدن۔
تخریج بیرون آوردن و برساختن۔
تدریج پایه پایه چیزی را بسوی چیزی بردن۔
تدرج مرتبه مرتبه سوی چیزی رفتن۔
تدحرج گردیدن۔
ترویج روائی دادن متاع و درم را۔
ترنج معروف و آنرا اترج نیز گویند۔
تزویج مرد را زن دادن و زن را شوهر و جفت کردن و قرین کردن۔
تزوج زن کردن و شوهر کردن۔
تعویج کج کردن۔
تفریج گشایش دادن و از دشواری و غم بیرون آوردن۔
تفرج گشایش یافتن و از تنگی و دشواری بیرون شدن۔
تلجلج در سخن گفتن متردد شدن۔
تهییج برانگیختن و آماس دادن۔
تهیج برخاستن باد و غبار و مانند آن و آماسیدن۔

فصل التاء مع الحاء

تبجح شاد شدن۔
تدبیح پشت راست داشتن و سر فرود آوردن چنانکه زیر تر از پشت باشد۔
ترح بالفتح فقر و بفتحتین اندوه و پستی و بفتح اول و کسر ثانی مرد اندک خیر۔
تارح بفتح را پدر ابراهیم علیه السلام بقول نسابه و جمهور مورخین و آزر عم ابراهیم علیه السلام ست مولانا شرف الدین علی در ظفر نامه بجای معجمه تصحیح نموده و گفته تاریخ از تارخ ماخوذ است و صحیح بجای مهمله ست۔
ترجیح افزونی دادن و افزون کردن۔
ترجح افزون شدن و میل کردن ارجوحه بیکطرف و معنی ارجوحه پیشتر گذشت۔
ترشیح اندک اندک شیر دادن مادر فرزند را اول تا آنگاه که بمکیدن قوت یابد۔
ترشح تراویدن و قوی شدن شتر بچه در رفتار با مادر۔
ترویح راحت دادن و خوشبو گردانیدن و به خوابگاه باز آوردن ستور را شبانگاه۔
تروح دوباره برگ برآوردن درخت و بوی چیزی گرفتن آب و شبانگاه سیر کردن و راحت یافتن۔
تسطیح پهن کردن۔

تسبیح پاکی کردن و بپاکی خدا را یاد کردن و سبحان الله گفتن۔
تسریح چرانیدن و رها کردن زن آنرا و سیاه کردن شوهر و کشودن موی و گذاشتن آن۔
تسلیح سلاح پوشیدن۔
تشریح نیک بیان کردن و آشکارا کردن و شرحه شرحه کردن گوشت۔
تصبیح بامداد بخیر گفتن و آمدن هنگام صبح۔
تصریح خالص و روشن گفتن و آشکار کردن و آشکار شدن۔
تصفیح دست برهم زدن و پهن گردانیدن۔
تصفیح صفحه صفحه نگریستن و در کاری نظر کردن۔
تصلفح دست یکدیگر را گرفتن۔
تفاح بالضم و تشدید فاسیب۔
تفریح شاد کردن۔
تقبیح زشت کردن۔
تلقیح گشن دادن خرمارا و مادیان را۔
تلمیح نگاه سبک بچیزی کردن و باصطلاح اهل معانی اشارت کردن در کلام بقصهٔ یا باصطلاح نجوم و ریاضی و عربیه و مانند آن۔
تلویح سوختن و گردانیدن آفتاب و آتش رنگ روی را و گرم گردانیدن و رنگ دادن جامه را و درخشان کردن و اشارت کردن و نام کتابیست در اصول فقه تصنیف مولانا سعد الدین تفتازانی۔
تمدح ستودن و تکلف کردن در ستایش خود و افتخار نمودن۔
تمليح نمک کردن و چیزی نمکین آوردن
تمساح بالکسر نهنگ۔
تمازح بیکدیگر مزاح کردن۔
تنقیح پاک کردن درخت از شاخ ریزه و سخن از حرف رکیک و مغز بیرون کردن از استخوان۔
توضیح روشن و پیدا کردن و کتابیست معروف۔
توشیح حمائل در گردن کسی کردن و آرایش دادن
توشح حمائل در گردن خود کردن و پوشیدن
ترشیح چرکین شدن۔
توسیخ چرکین کردن۔

فصل التاء مع الخاء

تدبیخ پشت خم دادن و سر زیر افگندن مرادف تدبیح ست که گذشت۔
تلطیخ آلوده کردن۔
تلطخ آلوده شدن۔
تمریخ روغن و مانند آن مالیدن۔
تناسخ زائل شدن و بآخر رسیدن قرنی بعد قرنی دیگر و آمدن زمانی بعد از زمانی دیگر و مردن وارثان مرده بعد از وارثان دیگر پیش از قسمت میراث و بدین معنی ست مناسخه و تناسخ در عرف زائل شدن روح از قالبی و در آمدن بقالبی دیگر۔
تنوخ بالفتح قبیله ایست بیمن۔
توبیخ تهدید و سرزنش کردن۔
توریخ و تاریخ وقت چیزی پدید آمدن

فصل التاء مع الدال

تابید جاوید کردن۔
تائید نیرو دادن و توانا گردانیدن۔
تبرید خنک گردانیدن۔
تبعید دور کردن۔
تباعد از همدیگر دور شدن۔
تجرید برهنه کردن زمین از نبات و جز آن و شمشیر از نیام بیرون کشیدن و پیراستن درخت و پوست کندن و موی از پوست دور کردن و سوال کردن چیزی از کسی و ندادن یا دادن بکراهت۔
تجرد برهنه شدن و کوشش کردن در کاری۔
تجلید کتاب را جلد کردن و پوست باز کردن۔
تجلد جلد کردن و خود را جلد نمودن
تجنید لشکر جمع کردن۔
تجدید نو کردن و پستان شتر بریدن
تجدد نو شدن و رفتن و خشک شدن شیر در پستان۔
تجوید نیکو کردن۔
تحمید نیک ستودن و پی در پی ستودن
تحدید تیز کردن و حد چیزی آشکارا کردن۔

تحاسد بر یک دیگر رشک بردن۔
تخلید جاوید کردن و دست بر سخن و در دست کردن۔
تردید و ترداد گردانیدن چیزیرا۔
تردد آمد و شد کردن و گردیدن۔
تزہد زاہد نمودن و عبادت کردن۔
تزود توشہ برگرفتن۔
تزاید افزون شدن۔
تسوید سیاہ کردن و مہتر کردن کسی را۔
تسدید راست گردانیدن و توفیق راستی یافتن۔
تشدید استوار کردن و حرف را مشدد ساختن و بر کسی سختی کردن۔
تشدد سخت شدن۔
تشہد اشہد ان لا الہ الا اللہ گفتن در نماز و نشستن آن مقدار۔
تشیید برافراشتن بنا۔
تصعید برآمدن برجاے بلند و بزیر آمدن دردادی و گداختن۔
تصعد بالا رفتن و دشوار آمدن چیزی۔
تضمید خرقہ درکو بر سر بستن و دارو بر جراحت بستن۔
تعقید پوشیدہ سخن گفتن چنانچہ نیک نتوان دریافت و بسیار گرہ زدن و جوشانیدن چیزے تا غلیظ شود۔
تعاقد با ہمدیگر گرہ بستن و پیمان بستن۔
تعبد بندگی گرفتن و خوار کردن۔

تعدید خداوند شمار کردن چیزیرا و چیزیرا بساز و سامان خود کردن۔
تعمد بقصد کاری کردن۔
تعوید خو کردن و پیر شدن شتر۔
تعود خوگر شدن۔
تعہد تیمار داشتن و تازہ کردن۔
تعاہد با ہمدیگر عہد کردن و ضامن شدن۔
تغمد غریق رحمت کردن حق تعالی بندہ را و گناہ و عیب جز آن پوشیدن و پر کردن ظرف۔
تفرید یگانہ کردن و گوشہ گرفتن و خلوت گزیدن جہت رعایت امر و نہی و فقیہ و دانا شدن۔
تفرد یگانہ شدن۔
تفقد جستن گم شدہ و پرسش نمودن چیزے ہنگام نبودن آن۔
تفنید نکوہیدن و کسی را بضعف رای و دروغ نسبت کردن۔
تقعید باز داشتن از حاجت و باز ماندن از کار خود و ایستادن بکاری۔
تقاعد باز ایستادن از کاری۔
تقلید حائل و جز آن در گردن کسی انداختن و کار در عہدہ کسی کردن و شمشیر حائل کردن و چیزے در گردن ستور قربانی آویختن بجہت علامت۔
تقلد بر گردن خود کاری گرفتن و گردن بند در گردن خود کردن۔

تقیید بند کردن و نقطہ زدن کتاب را۔
تقید بند شدن در چیزے۔ مقید شدن
تکمید گرم کردن موضع درد بر کوی گرم و غیر آن۔
تلبد بر ہم نشستن۔
تلد بالفتح اقامت کردن بجای و بالضم بچہ عقاب۔
تلود بالضم کہنہ شدن و قدیمی شدن مال
تلید و تلد بفتحتین آنکہ در عجم زادہ باشد و بعرب پروردہ شدہ۔
تالد بکسر لام مال کہنہ نقیض طارف و متولدی کہ پیش صاحبش زادہ یا نتاج دادہ باشد و ہمچنین تلد بالفتح و الضم و بفتحتین و تلاد بالکسر و تلید۔
تمجید بزرگی نسبت کردن۔
تمدید کشیدن۔
تمدد کشیدہ شدن و دراز کشیدن مرد۔
تمرید ہموار و یکسان کردن و تابان و درخشان کردن بنا و برگ دور کردن از درخت۔
تمرد سرکشی کردن و رسیدن بدر نافرمانی بجائی کہ از نوع خود بیرون رود۔
تمہید گسترانیدن و ہموار نیکو کردن کار و گستردن عذر و قبول کردن آن۔
تمہد جای گرفتن و دست یافتن بر چیزے۔
تنجید آراستن خانہ و آزمودن۔
تناد بفتح و تخفیف دال مکسور ندا کردن

یکدیگر را در اصل تنادی بوده بتشدید دال پراگنده شدن و از هم دیگر رمیدن یوم التناد که در قرآن واقع است بهر دو روش خوانده اند۔
تندید آشکارا کردن و پرده دریدن و چیزے زشت شنوانیدن و عیب کسی فاش کردن۔
تنقید بر سر هم نهادن متاع۔
توحد یکتا شدن و نگاهداشتن حق تعالے کسی را و نینداختن کار را در الغیر۔
توحید یکے گردانیدن و خداے عز و جل را یکے دانستن۔
تودد بسیار دوست داشتن۔
توسد بالش کردن چیزے را و ملازم و بعید شدن بچیزے و خوار کردن و بزیر انداختن چیزے را۔
توسید بالش گردانیدن برائے کسے۔
تواعد وعده وعده دادن یکدیگر را۔
توعد سرزنش کردن و ترسانیدن۔
توقد افروخته شدن آتش۔
توکید و تاکید استوار کردن و زین و پالان بر پشت ستور کردن۔
توکد و تاکد استوار شدن۔
تولید زائیدن و پرورش کردن و از گوسفند بچه گرفتن و چیزے را از اصل بدر آوردن و غیر عربی در کلام عرب استعمال کردن۔
توالد از یک دیگر زادن و بسیار شدن فرزند۔
تولد پدید آمدن چیزے از چیزے و زادن۔
توارد باهم یکجا فرود آمدن۔
تهدید و تهدد ترسانیدن۔
تهجد شب خفتن و شب بیدار داشتن۔
تهنید تیز کردن شمشیر و نسبت کردن آن بهند و تقصیر کردن در کاری و دشنام دادن۔
تهود یهود شدن و توبه کردن و عمل نیک کردن۔

فصل التاء مع الذال

تشحیذ تیز کردن کارد و شمشیر و جز آن۔
تعویذ پناه دادن و در پناه آوردن
تعوذ پناه گرفتن و اعوذ بالله گفتن۔
تلمذ شاگردی کردن۔
تلمیذ بالکسر شاگرد و تلامذه جمع و ظاهرا فارسی است و عربی فصیح نیست و لهذا صاحب قاموس نیاورده اما تحقیق آنست که معرب تلمیذ ست بالفتح۔
تلذذ مزه خوش یافتن۔
تنفیذ روان کردن فرمان و نامه۔

فصل التاء مع الراء

تاثیر نشان گذاشتن در چیزے۔
تاثر نشان ماندن در چیزے و پس چیزی رفتن۔
تاخیر پس گذاشتن۔
تاخر پس ماندن۔
تبحر و تبحر بسیار علم و بسیار مال شدن۔
تبختر خرامیدن۔
تبخیر بخار کردن چیزے۔
تبذیر پراگنده کردن و پریشان ساختن و پدید آمدن گیاه زمین و بی اندازه خرچ کردن۔
تبذر زرد شدن و تغیر یافتن آب۔
تبادر شتافتن و پیشے گرفتن بر یکدیگر در کاری۔
تبشیر مژده دادن۔
تباشیر مژده را و اوائل بامداد و اوائل هر چیز و راه که بر زمین باشد از اثر باد۔
تبصر شناسا شدن و تامل کردن و بینا گردانیدن
تبکیر بامداد کردن و بامداد رفتن و شتاب کردن۔
تبر بالفتح شکستن و هلاک کردن و بالکسر طلا و نقره یا ریزهٔ طلا و نقره پیش ازان که یکدا کنند چون گداختند ذهب و فضه گویند و بعضے گفته اند تبر زر خالص بے سکه و چون سکه زنند عین گویند۔
تبار بالفتح هلاک و تبار که بمعنے اولاد آمده فارسی ست۔
تتر بفتحتین گروهیست که بلاد ایشان ببلاد ترک متصل ست و آنرا تتار و تاتار نیز گویند۔
تثویر برانگیختن جنگ و فتنه و گرد و بحث کردن از علم و احکام قرآن۔

تجر بالفتح تجارت بالکسر بازارگانی و بازارگانی کردن۔
تاجر بازرگان و شراب فروش و ماهر در کاری
تجار بالضم و تشدید جیم و بالکسر و تخفیف جیم جمع تاجر و تاجره بمعنی شتر ماده که خریدار در خرید آن رغبت کنند نیز آمده و آن ضد کاسدست۔
تجدیر جدری برآوردن۔
تجبیر شکسته بستن و نیکو کردن حال کسے و بے نیاز ساختن فقیر را۔
تجبر گردن کشی کردن و رستن گیاه بعد از خوردن؟ و سبز شدن و برگ برآوردن درخت و خوب شدن حال بیمار و رسیدن شخصے بمال خود۔
تجاسر دلیری کردن بر چیزے۔
تحذیر ترسانیدن۔
تحییر سرگشته کردن۔
تحیر سرگشته شدن و گرد برگشتن آب۔
تحریر نقش خط برگرفتن و بنده آزاد کردن و فرزند را نامزد خدمت مسجد کردن و کلام را پاک کردن از زواید و حشو۔
تحسر مانده شدن و افسوس خوردن۔
تحسیر خوار داشتن و در حسرت انداختن و آزرده کردن۔
تحاور با همدیگر گفتگو کردن و جواب گفتن
تخدیر در پرده نشاندن زن و کرخت کردن و خوابانیدن عضو۔
تخسیر هلاک کردن۔

تحقیر شرمنده کردن و نگاه داشتن کسی را۔
تخمیر سرشتن و شراب نوشانیدن و شرم داشتن و پوشانیدن۔
تخییر اختیار دادن۔
تدبیر پایان کار اندیشیدن و بنده را بعد مرگ خود آزاد گردانیدن و حدیث روایت کردن۔
تدبر پس کار اندیشیدن۔
تدثر پوشیدن دثار یعنی جامه بالائی و بالا آمدن نر بر ماده و برجستن مرد بر پشت اسپ۔
تدویر گرد گردانیدن چیزی و فلک کوچک میان فلک دیگر۔
تدمیر هلاک کردن و هلاک افگندن کسی و چشم دور کردن صیاد از کاژه تا شکار وی او را نشناسد۔
تذکیر یاد دادن و پند دادن۔
تذکر یاد کردن و بیاد آمدن۔
تر بالفتح و تشدید را جدا شدن و بریده شدن و بریدن و بالضم اصل و رشته که معمار آن اندازه بنا گیرد۔
ترور بالضم و را افتادن از جای خود و بیرون افتادن دانه خرما از پوست۔
تزحیر و تزحر کشاده شدن شکم بسختی و پیچش شکم چنانکه خود میرفته باشد۔
تزمیر نی نواختن۔
تزویر دروغ ظاهر کردن۔
تزاور میل کردن و انحراف نمودن۔

تسحیر جادوئی کردن کسی را۔
تسحر سحور کردن۔
تستر پوشیده شدن۔
تستر بضم تای اول و فتح تای دوم شهریست مشهور از انجاست سهیل بن عبدالله تستری و بانه اول باره ایست که بعد از طوفان نوح گذاشته اند و ششتر بهر دو شین خطا است چنانکه صاحب قاموس گفته و میتواند بود که ششتر فارسی باشد و تستر عربی و در فارسی آنرا شوشتر نیز گویند۔
تسخیر و تسخر رام کردن و بی مزد کار فرمودن۔
تسطیر چیزهای باطل آوردن و نوشتن و تالیف نمودن۔
تسعیر نرخ نهادن و آتش افروختن۔
تسمیر میخ زدن و تنک رقیق کردن۔
تسیر آب وگذاشتن۔
تسویر باره و در دست کردن کسی را۔
تسور باره در دست خود کردن و بر دیوار برآمدن۔
تسییر بیرون کردن از شهر و جامه مخطط یافتن و جل از پشت ستور برگرفتن۔
تشجیر نقش کردن بصورت درخت و از انجاست جامه مشجر۔
تشاجر نزاع کردن دو کس با هم۔
تشاعر خود را شاعر وانمودن۔
تشمیر دامن بر میان زدن و چست شدن

در کارے کشتی وغیر آن روان کردن۔
تشمیر مہیا شدن برائے کار۔
تشنیع عیب کردن و رسوا شدن و عیب شنوانیدن۔
تشاور با ہمدیگر کنگاش کردن۔
تشویر خجل کردن و برہنہ کردن عورت را و اشارت کردن و خجالت و شرمساری کشیدن
تشور خجل شدن۔
تشہیر آشکارا کردن و شمشیر از نیام برکشیدن و بمردم وانمودن۔
تصدیر در گذاشتن اسپ بدویدن از اسپان دیگر و سرنامہ نوشتن و در پیشگاہ مجلس نشاندن کسی را و پیش بند بستور بستن و مقدم گردانیدن
تصدر در پیشگاہ نشستن و پیشگاہ برپا کردن برائے نشستن۔
تصعیر رخسار کج کردن از کبر قال اللہ تعالیٰ ولا تصعر خدک۔
تصغیر کوچک کردن و مصغر ساختن کلمہ یعنی حرف اول را ضم دادن و دوم را فتح و بعد از حرف دوم یا آوردن چون رجیل تصغیر رجل و کلمہ مصغر را نیز تصغیر گویند و این نوع در کلام عرب بست و در فارسی کاف و زا آخر آوردن چون نامک تصغیر نام یا جیم و ہا در آخر آوردن چون کوچہ و باغچہ۔
تصویر صورت کردن و آفریدن صورتے کہ از چوب و گل و جز آن سازند و یا بدیوار و غیر آن نگارند تصاویر جمع۔

تصور در دل خود صورت چیزے بستن و میل کردن و نزدیک شدن بافتادن۔
تصییر گردانیدن چیزے از حال بحال۔
تضجر دل تنگ و اندوہناک شدن۔
تضرر گزند و آسیب یافتن و رنجور شدن
تضمیر دانہ و کاہ معتاد دادن اسپ را بعد از فربہ شدن۔
تضافر بضاد معجمہ و تظاہر بظای معجمہ پشت شدن و یک دیگر را یاری دادن۔
تطہیر پاک کردن۔
تطہر پاک شدن و سر و تن شستن و خود را باز داشتن از گناہ۔
تطیر فال بد گرفتن و در اصل تطیر فال گرفتن بر غست و آنرا عرب بفال بد میدانند۔
تطییر پرانیدن۔
تعبیر بیان خواب کردن و خبر دادن از مراد آن و سخن از کسے یا از دل خود گفتن بیک بار سنجیدن درم و دینار بعد از آنکہ بتفاریق سنجیدہ باشد۔
تعذر دشوار شدن کار و بعذرہ یعنی بسرگین آلودہ شدن و ناپدید شدن نشان و بس عذر و حجت افتادن۔
تعذیر تقصیر کردن و بعذرہ یعنی بسرگین آلودن چیزے را و عذر آوردن و موے عذار برآمدن کودک را و ناپدید کردن نشان سرا و طعام جہت ختنہ و بنای خانہ پختن و

بسوی آن خواندن مردم را و زخم کردن گوش شتر از برای نشان۔
تعزیر بزرگ داشتن و یاری دادن و زدن کم از حد شرعی یا سخت زدن و گران بار کردن حاکم آن مقدار کہ مصلحت وقت اقتضا کند۔
تعسر دشوار شدن۔
تعطر خوشبو شدن۔
تعطیر خوشبو گردانیدن۔
تعمیر زندگانی دراز کردن و عمر دراز خواستن و بعمر دراز متصف کردن و آباد ساختن۔
تعییر سرزنش کردن۔
تغییر از حال خود گردانیدن۔
تغیر از حال خود گشتن۔
تغایر غیر ہمدیگر شدن۔
تغریر مغرور کردن خود را و نفس را ہلاک ساختن و پر کردن مشک قصد کردن بطایر پریدن۔
تغزیر بر گذاشتن یک دوشیدن میان دو دوشیدن ناقہ۔
تفجیر آب روان کردن۔
تفجر آب روان شدن۔
تفاخر با ہمدیگر نازیدن۔
تفسیر پیدا کردن معنی و آشکار کردن چیز پوشیدہ۔
تفطیر روزہ کسے کشودن۔
تفکیر و تفکر اندیشہ کردن۔

تقتیر تنگی کردن در نفقۂ عیال۔
تقدیر اندازہ کردن و تنگ کردن و تامل کردن و ہموار کردن چیزے۔
تقریر قرار دادن و باقرار در آوردن۔
تقرر قرار گرفتن۔
تقشیر پوست باز کردن از چوب درخت و میوہ و مانند آن۔
تقصیر کوفتن جامہ و کوتاہ کردن مو در نماز و سستی و کوتاہی کردن در کارے و گردن بند کہ آن را قلادہ گویند و تقصار بالکسر نیز بدین معنے آمدہ تقاصیر جمع۔
تقطیر انداختن بگوشہ و قطرہ چکانیدن و قطار کردن شتر را۔
تقاطر پیاپی قطرہ چکیدن۔
تکبیر بزرگ شمردن و بہ بزرگی یاد کردن و خدا را بہ بزرگی یاد کردن و اللہ اکبر گفتن۔
تکبر بزرگی نمودن و گردن کشی کردن۔
تکثیر بسیار کردن۔
تکثر بسیار شدن۔
تکاثر بمال بسیار فخر نمودن۔
تکریر و تکرار بارہا گردانیدن۔
تکرر بارہا باز آمدن چیزے۔
تکسیر بسیار شکستن۔
تکسر شکستہ شدن۔
تکفیر سر فرود آوردن و دست بر سینہ گذاشتن برای کسے چنانکہ رسم گبران ست و کفارت دادن و کافر خواندن و پوشیدن و دور کردن گناہان و صاحب مغرب گفتہ کہ تکفیر بمعنی کافر خواندن روایت نشدہ و صاحب قاموس نیز نیاوردہ اما در کتب بسیار استعمال کردہ اند۔
تکویر دستار بر سر پیچیدن و انداختن و افزودن و فراہم آوردن متاع و سخت بستن آن و در آوردن چیزے در چیزے۔
تکور دامن برچیدن و افتادن و چکیدن و در پیچیدہ شدن۔
تمر بالفتح خرما تمرۃ واحد۔
تامر خداوند خرما۔
تمار بالفتح و تشدید خرما فروش۔
تامور کسی و خون و چیزی و دل و نفس
تنور بالفتح و تشدید نون چیزے کہ در وی نان پزند و روے زمین و جائی کہ از ان آب بر آید و محل جمع آمدن آب و وادی کوہ است۔
تنفر رمیدن۔
تنفیر رمانیدن۔
تنقیر کاویدن چیزے و بانگ کردن مرغ
تنکیر ناشناسا گردانیدن و از حال نیک گردانیدن بسوے حال بد۔
تنویر روشن شدن و روشن کردن و شگوفہ آوردن درخت و ظاہر شدن نور صبح و مشتبہ شدن کار بر کسے۔
تنور دمیدن آتش و نورہ مالیدن بر خود۔
توفیر تمام کردن حق کسے را و بسیار کردن۔
توفر بسیار شدن۔
توقیر بزرگ داشتن و حلیم شمردن و آزمودن
توقر حرمت نگاہداشتن۔
تواتر پیاپے شدن و بہ فاصلہ شدن۔
تور بالفتح میانجی قوم و ظرفیست کہ در ان آب خورند۔
تہویر افگندن دیوار و جز آن۔
تہور فرو دریدن و افتادن در چیزے بہ بی باکی و رفتن شب و گذشتن بیشتر شب و بیشتر زمستان و شکستن سرما و تپ گرفتن مردم را۔
تیسیر سوی چپ رفتن و آسان کردن و توفیق دادن و بسیار شیر دار شدن گوسپند
تیسر آسان شدن۔
تیاسر باہم دیگر آسان گرفتن مرادف تساہل و میل کردن بجہت چپ و اختیار کردن طرف چپ۔
تیار بالفتح و تشدید یا موج دریا و چیزے کہ نیک روان و جہندہ باشد و عرق تیار یعنے رگ مواج۔

فصل التاء مع الزاء

تبرز بصحرا بر آمدن و بحاجت گاہ بیرون شدن و آشکار شدن۔
تبریز بالفتح آشکار کردن و بیان نمودن و بالفتح و الکسر شہریست معروف۔
تجویز روا داشتن و روا گردانیدن۔
تجوز گذشتن و بہ مجاز سخن گفتن و سبک گذاردن نماز و عفو کردن۔

تجاوز درگذشتن ودرگذاشتن گناه۔
تجهیز ساختن اسباب عروس ومسافر ومرده ودوانیدن اسپ برکسی۔
تجهز آماده شدن کاری را۔
تحرز زپرهیز کردن وخویش را نگاه داشتن۔
تحیز درپیچیدن وتحیز یعنی بگوشه رفتن۔
تمیز جدا کردن۔
تمیز دامتیاز جدا شدن۔
تنابز بهمدیگر را لقب نهادن۔
تجویز روائی دادن۔
تنجز روائی خواستن۔
توز بالضم اصل وطبیعت وخلق ودرختی ست که پوست آنرا برکمان پیچند وبالای آن روغن دهنده وضعی ست۔

فصل التاء مع السین

تاسیس بنیاد نهادن والف که در قافیه میان او وحرف روی یک حرف باشد وتاسیس درعرف آوردن کلمه الیست که افاده معنی تازه کند غیر معنی کلمه اول وبدین معنی مقابل تاکید باشد ولهذا گفته اند التاسیس خیر من التاکید۔
تجسس بجیم وتحسیس بحای مهمله جست وجو کردن وخبر پرسیدن۔
تخمیس پنج کردن وپنج گوشه کردن۔
تدریس درس گفتن کتاب۔
تدلیس پوشیدن عیب کالا بر خریدار۔
تدنس چرکین شدن۔
تدنیس چرکین کردن۔
ترس بالضم سپر تراس بالکسر وتروس بالضم جمع۔
تراس بالفتح وتشدید را اسپرساز۔
ترمس بالضم بار درختیست یا باقلای مصری ست وآبی ست از قبیله بنی اسد۔
تسدیس شش گوشه کردن وشش کردن وواقع شدن ستاره برج دوم از برج ستاره دیگر۔
تضریس مجرب ومحکم گردانیدن جنگ سفر مرد را وناهموار کردن ودندانه دار ساختن چیزی را۔
تعس بالفتح هلاک شدن وبسر درآمدن وافتادن وپست شدن وبدی ودوری۔
تعریس درآخر شب فرود آمدن۔
تغلیس درتاریکی آخر شب رفتن۔
تفلیس بالفتح بافلاس نسبت کردن وحکم کردن قاضی بافلاس کسی ونام قصبه ایست از گرجستان که آباد کرده نوشابه است وبالکسر نیز آمده۔
تفرس دریافتن چیزی دراول نظر بعلامت وآثار۔
تقدیس پاک کردن۔
تقلیس دف زدن وخوشخوانی کردن واستقبال ملوک کردن ببازی وطرب وقت قدوم۔
تلبیس درآمیختن وپنهان داشتن مکر وعیب از کسی۔
تلبس جامه پوشیدن۔
تمجس مغ شدن۔
تمجیس مغ گردانیدن ودر حدیث آمده فابواه یمجسانه۔
تنجس پلید شدن۔
تنجیس پلید گردانیدن وتنجیس نام پلیدیست واستخوانهای مرده های دکته حائض که آنرا برکسے که از جن ترسیده باشد بربندند تا شفا یابد۔
تنکیس سرنگون کردن۔
تنفس دم زدن ودمیدن وروشن شدن صبح وبرآمدن روز وبلند شدن آب دریا بموج وشگافتن کمان۔
تنفیس رهائی دادن از غم وآسایش دادن۔
تورس زنگ کردن چیزی را بورس وآن گیاہے است که رنگش زرد بود مانند اسپرک۔
توس بالضم طبیعت وعادت واصل۔
تهویس سخت هوسناک گردانیدن۔
تیس بالفتح بز نر وآهوی نر وبفارسی آنرا وبهاز گویند۔

فصل التاء مع الشین

تابش بکسر لام شهریست در گیلان وطائفه ایست در سرحد گیلان۔

تبشش شاد و کشاده روی شدن۔
تحریش و تهریش و توریش برغلانیدن و فساد انداختن میان مردم و در هم انداختن سگان را۔
ترش بالفتح و بفتحتین سبک شدن و بدخو شدن
تشویش پریشان و آشفته کردن۔
تشوش پریشان شدن۔
تعشیش آشیان ساختن مرغ و کم شاخ و برگ شدن درخت و باریک شدن آن و پنهان داشتن نان در گوشه و خشک شدن نان۔
تعیش اسباب معیشت ساختن۔
تفتیش کاویدن و نیک جست و جو کردن
تناجش زیاده کردن در قیمت بے ارادهٔ خریدن تا دیگری آن بها بخرد و در حدیث ست که لا تناجشوا۔
تناوش دست بازیدن و گرفتن چیزے را۔
توحش خشک شدن زمین و تهی شدن شکم از طعام و رمیده شدن و خالی شدن جا

فصل التار مع الصاد

تحریص در شفقت و آثار انداختن۔
تخلیص پاک کردن و رہانیدن۔
تخلص رہیدن۔
تربص چشم داشتن۔
ترخیص دستوری دادن۔
ترخص آسانی کردن و رخصت یافتن۔
ترصیص استوار کردن و بقلعی و ارزیز گرفتن چیزے را و روبند بستن زن۔
تراص بتشدید صاد بیکدگر چسپیدن مردم در صف۔
تفحص بازکاویدن۔
تقاص بتشدید صاد از همدیگر قصاص گرفتن۔
تلخیص بیان کردن و آشکارا کردن و پاک گردانیدن۔
تمحیص آزمودن و کم کردن و پاک کردن
تنغیص تیره گردانیدن عیش را۔
تنصیص ظاهر کردن چیزے۔
تنقیص کم کردن۔

فصل التار مع الضاد

تبعیض حصه حصه کردن۔
تبعض حصه حصه شدن۔
تبغیض دشمن گردانیدن کسے را با کسے
تباغض یکدیگر را دشمن داشتن۔
تحریض برغلانیدن و گرم گردانیدن کسے را بر چیزے۔
تحضیض برانگیختن و برغلانیدن۔
تعریض بکنایه سخن گفتن و پهن کردن چیزی و فروختن کالا بکالا و خورانیدن راه آورد و پیش آوردن کسی را بر کاری و ضد اوند عارضه شدن و چیزے را پهنائے چیزی کردن و در هم نوشتن کتاب را چنانکه نیک نتوان خواند و نیم جوش کردن گوشت
تعرض پیش آمدن کسی را و کج شدن و پیچ و راست رفتن ستور بر کوه از دشواری
تعارض یکدیگر را پیش آمدن۔
تعویض عوض دادن و عوض کردن
تغمیض چشم فرو خوابانیدن و باریک معنی کردن سخن را و آسان گرفتن در معامله۔
تغییض کم کردن و باز داشتن اشک و در بیشه قرار گرفتن شیر
تفویض بازگذاشتن کار بکسے و زن دادن کسے را بے کابین۔
تقویض شکستن خانه و برکندن خیمه۔
تمخیض در دروازه گرفتن زن را و ماست جدا کردن از روغن۔
تمحیض خالص کردن۔
تمریض سستی کردن در کارے و نیک خدمت کردن بیمار را۔
تمارض خود را بیمار نمودن بے مرضے۔
تناقض ضد همدیگر شدن۔

فصل التار مع الطار

تابط در بغل گرفتن چیزے را در ردا از زیر دست راست بر دوش چپ انداختن۔
تثبیط بتای مثلثه مشغول کردن و باز داشتن از کارے۔
تشبط باز ایستادن۔

تخبط بر گزاف وبے راہ رفتن و دیوانہ کردن دیو مردم را قال اللہ تعالیٰ یتخبطہ الشیطان من المس۔

تخطط جامہ را غلط بافتن وخط را نیک نوشتن۔

تسلیط برگماشتن کسے را برکسے۔

تسلط برکسے دست یافتن۔

تسمیط بر فتراک زین چیزی بستن و شعر گفتن بر وجہی کہ چہار قافیہ متماثل در ہر بیتی آوردہ شود چنانکہ سعدی گوید شعر در رفتن جان از بدن گویند ہر نوعے سخن ، من خود بچشم خویشتن دیدم کہ جانم میرود۔

تساقط بر ہمدیگر افتادن۔

تغلیط در غلط انداختن وکسے را بالغلط منسوب کردن۔

تفریط تقصیر کردن و فراموش کردن وضایع کردن وترک کردن وگذاشتن از کسے ودور کردن نابایست از کسی۔

تمخط بینی پاک کردن۔

تنشط شادی نمودن وبنشاط رفتن۔

تنشیط بنشاط آوردن۔

توسیط درمیان آوردن چیزے وبریدن چیزے بدو نیم۔

توسط میانجی کردن۔

فصل التاء مع الظاء

تحفیظ۔ یاد دادن۔

تحفظ ہوشیار و بیدار بودن و یک یک یاد گرفتن۔

تغلیظ درشتی کردن۔

تغیظ خشم کردن۔

تلفظ سخن گفتن۔

تیقظ بیدار شدن۔

فصل التاء مع العین

تابع پیرو وجمعے کہ ہمراہ آدمی باشد وپے او ہر جا رود وتوابع جمع۔

تبع بفتحتین پیروی کردن وپیرو وپیروان واحد وجمع ہر دو آمدہ وبالضم وتشدید بای مفتوح لقب پادشاہان یمن تبابعہ جمع وسایر در مغ ست۔

تباع بالکسر پیروی عمل کسے کردن وپے یک دیگر رفتن در عمل۔

تبیع آنکہ ترا بر وے مال باشد وپیرو وبچہ گاؤ یکسالہ کہ پس مادر میرود ویارے کنندہ وکینہ کش۔

تباع بالکسر جمع۔

تبایع باہمدیگر بیع کردن وبیعت کردن۔

تبرع بخشیدن چیزے وکردن کارے کہ واجب نباشد۔

تتبع در پے چیزے رفتن بطلب آن۔

تتابع پیاپی شدن۔

تجریع فرو خورانیدن خشم وجز آن۔

تجرع جرعہ جرعہ خوردن۔

تجمیع نیک جمع کردن وبنماز جمعہ رفتن۔

تجمع فراہم آمدن۔

تجویع گرسنہ داشتن بقصد۔

تخشع و تخضع فروتنی کردن۔

تدافع ہمدیگر را دور کردن۔

ترفع بلندی نمودن۔

ترعرع بالیدن کودک۔

تربیع چہار گوشہ کردن چیزی را ونظر کردن کوکب از برج سوم کہ ربع فلک ست بکوکب دیگرے را۔

ترع بفتحتین حوض وکوزہ پر وپر شدن ظرف وحوض وشتافتن بسوی چیزی وبالضم وفتح راء جمع ترعہ ومعنی آن گذشت۔

تراجع باز گشتن۔

ترجیع شہادتین در بانگ نماز دوبارہ گفتن چنانکہ مذہب شافعیست وآواز گردانیدن در حلق وباز گردانیدن ستور وستہا را در رفتن ودادہ را باز گرفتن ودر مصیبت انا للہ وانا الیہ راجعون گفتن وبدین دو معنی آمدہ استرجاع۔

ترصیع نشاندن جواہر بچیزے وسخن را بخشش بخش کردن ہر بخش را با مقابل خود در وزن وروی برابر۔

تزعزع جنبیدن۔

تسبیع ہفت عدد کردن۔

تسجیع سخن باسجع گفتن۔

تسع بالفتح نہ یک گرفتن ونہ کردن ونہم شدن

وبالضم زیک وبضمتین نیز آمده و همچنین تسع
بالکسر مدت تشنگی شتران و نه زن چنانکه تسعه
نه مرد و بالضم و فتح سین سه شب از ماه یعنی نهم
و هشتم و نهم۔
تاسع نه کننده و نهم بر تقدیر اول تاسع الثمانیة
وتاسع التسعة توان گفت و بر تقدیر ثانی تاسع
الثمانیة توان گفت و همچنین ست ثانی و ثالث
و غیر آن۔
تسمع گوش نهادن بسوے کسے۔
تسمیع تشهیر کردن و تشنیع کردن و بر داشتن
گمنامے از کسے بنشر کردن ذکر شے و شنوانیدن
آواز کسے را۔
تشفیع شفاعت دادن کسے و پذیرفتن شفاعت
کسی۔
تشفع شفاعت کردن۔
تشنیع زشت گفتن بر کسے و زشت شمردن
چیزے را و بستوه آمدن و خواستن در چیدن
تشییع پس مسافر و پس جنازه رفتن و آتش
سوختن و فروزانیدن آتش را۔
تشیع دعوی مذهب شیعه کردن و خود را شیعی
نمودن۔
تصدیع جدا جدا کردن و دردسر رسانیدن
تصدع پراگنده شدن۔
تصریع انگندن دو قافیه آوردن در مصراع
اول از بیت۔
تصنع روش نیکو کردن از خود و آراستن
خود را۔

تصحیح تقصیر کردن در کارے و نزدیک
شدن آفتاب بفرو شدن۔
تضجیع ایستادن از کارے و مقیم بودن
بجائے۔
تضرع زاری کردن۔
تضعضع فرو نشستن بنا و افتادن و
فروتنی کردن۔
تضوع و تضیع جنبیدن نافه مشک و
دمیدن بوے آن۔
تضییع و اضاعت بسیار ضیعت یعنی
بسیار زمین و ملک شدن و بے تیمار گذاشتن
تطوع توانائی نمودن از خود و آنچه
واجب نباشد بجا آوردن۔
تطویع آسان کردن کارے را بر کسے
و توانا کردن کسی را بر کاری۔
تفجع دردمند شدن۔
تفجیع دردمند کردن و مصیبت زده کردن
تفریع فرود آمدن از کوه و بر آمدن باد
کوه و دربه چیزے فرع بیرون کردن۔
تفرع از چیزے فرع بیرون آمدن۔
تفزیع برائے مجرم ترسانیدن و بیم
کردن۔
تقریع درشتی کردن و سرزنش کردن۔
تقرع برگشتن از پهلو به پهلو۔
تقطیع پاره پاره کردن و گذشتن اسپ
دونده از اسپان دیگر و وزن کردن شعر با جزای
عروض۔

تقطع بخش بخش شدن و بخش بخش کردن
تکرع وضو کردن۔
تمتیع دراز کردن و برخورداری دادن۔
تمتع برخورداری دادن و برخورداری
یافتن و بے نیاز شدن از کسے۔
تنازع دشمنی و خصومت کردن با هم۔
تنوع نوع نوع کردن۔
توجع دردمند نمودن و مرثیه گفتن مرده را
تودیع پدرود کردن و آماده کردن از برائے
کشتی و در جامه دان گذاشتن جامه۔
توزیع پراگنده کردن و بخش کردن چیزے را
برای کسے۔
توزع بخش گرفتن و پراگنده شدن۔
توسیع فراخ کردن چیزے را۔
توسع فراخی کردن و فراخ نشستن در
مجلس۔
تواضع فروتنی کردن۔
توقیع نشانیکه در نامه کنند و نشان کردن
مکتوب را و پشت ریش کردن ستور را و
گمان بردن و تیز کردن شمشیر و مانند آن
بر فسان۔
توقع چشم داشتن۔
تهوع بزور قے کردن۔

فصل التاء مع الغین ۔

تبلیغ رسانیدن و دست بر عنان دراز
کردن۔

تسویغ روا داشتن و روا کردن عطا را۔
تفریغ فارغ گردانیدن و ریختن آب خالی کردن ظرف۔
تفرّغ فارغ شدن بہت کارے۔
تمرّغ در خاک غلطیدن و انداختن لعاب از دہان۔

فصل التاء مع الفاء

تاسّف اندوہ خوردن۔
تالیف سازگارے دادن دو چیز را باہم و ہزار تمام کردن۔
تالف سازگاری یافتن کسے با کسے۔
تجویف میان تہی کردن۔
تجفیف خشک کردن و برپشت اسپ انداختن نمد زین و برگستوان و آنچہ خوی اسپ را بدان پاک کنند۔
تجفاف بالکسر برگستوان کہ بعجم بیز گویند
تجانف میل کردن۔
تحریف گردانیدن سخن از موضع خود و محرّف تراشیدن قلم را۔
تحلیف سوگند دادن۔
تحالف باہدیگر سوگند خوردن۔
تخفیف سبک کردن۔
تخلیف واپس گذاشتن و یک پستان تا او را تمام دوشیدن۔
تخالف باہدیگر خلاف کردن۔
تخلّف واپس ماندن۔

تخویف ترسانیدن۔
تخوّف ترسیدن و کم کردن۔
ترف بالفتح تازگی از نعمت و آسایش۔
تردیف پس خود سوار کردن کسی را۔
ترادف در پس یک دیگر نشستن۔
تزییف زبون ناسرہ کردن درم را۔
تسلّف بہا پیش گرفتن۔
تسویف تاخیر کردن۔
تشریف بزرگ گردانیدن و بزرگ داشتن
تصحیف خطا کردن در نوشتہ۔
تصریف سخت گردانیدن چیزے را از شراب صرف خوردن و تصرف دادن کسی را۔
تصرّف درست در کاری کردن۔
تصلّف لاف زدن۔
تصنیف جدا کردن بعضی از بعضے و گونہ گونہ کردن چیزے را۔
تضعیف دو چندان کردن و افزون کردن و ناتوان کردن و منسوب بناتوانی کردن
تضایف باہدیگر نسبت شدن و ہم پہلو شدن و تنگ شدن رودخانہ۔
تطریف بر کرانہ لشکر زدن و باز گردانیدن خصم را در حرب۔
تطفیف کم پیمودن۔
تظرّف زیرکی نمودن۔
تعریف شناسا کردن و آگاہ نمودن و گمشدہ جستن و خوشبو گردانیدن و اسم نکرہ را معرفہ گردانیدن و ایستادن بعرفات

تعرّف معرفت جستن۔
تعارف یکدیگر را شناختن۔
تعسّف بیراہ رفتن۔
تعطّف ردا بردوش افگندن و مہربانی کردن۔
تعفّف پارسائی نمودن و باقی شیر را کہ در پستان ماندہ باشد دوشیدن و خوردن
تعنیف سرزنش کردن و درشتی نمودن
تقشّف بہ قوت اندک و جامۂ درشت و چرکین بسر بردن۔
تکاثف سطبر و غلیظ شدن
تکلیف باندازۂ طاقت کار فرمودن کسے را۔
تکلّف بخود گرفتن کاری بے فرمودن و رنج برخود نہادن و از خود چیزی نمودن کہ آن نباشد۔
تلف بفتحتین ہلاک شدن۔
تلفیف نیک در پیچیدن۔
تلطّف نرمی نمودن و مہربانی کردن
تلقیف زود سخن بزبان کسے دادن
تلقّف زود فرا گرفتن چیزے را۔
تلہّف دریغ و افسوس خوردن و اندوہ نمودن۔
تنصیف دو نیم کردن و معجر بر کسی انگندن۔
تنظّف پاکے نمودن و پاکی جستن۔
تنظیف پاک کردن۔

توصیف نیک صفت کردن۔
توظیف وظیفہ کردن۔
توقف وا ایستادن و درنگ کردن و چشم داشتن۔
توقیف بموقف ایستادن در حج و واقف گردانیدن کسے را بر چیزے و دست بر کسی در دست کردن۔

فصل التاء مع القاف

تاریق بیدار کردن۔
تالق درخشیدن۔
تئق بفتح تا و کسر ہمزہ پر شدہ از غضب۔
تبریق چشم نیکو کشادن و تیز نگریستن۔
تحدیق تیز نگریستن۔
تحذیق بذال معجمہ دعوی زیرکی کردن۔
تحریق نیک سوختن و سوزانیدن
تحقیق درست و راست کردن۔
تحقق درست شدن۔
تحلیق نیک ستردن و بلند تر رفتن مرغ در ہوا و بشکل حلقہ داغ کردن ستور را۔
تحلق حلقہ نشستن مردم۔
تخریق نیک دریدن۔
تخلق در دروغ بافتن و خوی گرفتن و خوشبوی شدن۔
تخلیق مالیدن بوی خوش و زعفران ببدن و درست خلقت گردانیدن چیزیرا۔
تدقیق باریک کردن و نیکو گفتن و آرد نرم کردن۔
تذنیق نیک نگریستن در کاری و استقصا کردن و نزدیک شدن آفتاب بغروب و فرو شدن چشم مغاک و سست نگریستن۔
تذلیق تیز کردن طرف و کنار ہر چیزی۔
ترقیق نیک کردن و بندہ کردن و نیکو کردن سخن را۔
ترویق فرو ہشتن شب تاریکی را و پالودن شراب را و پردہ در سقف خانہ کشیدن چنانکہ سقف پوشیدہ شود۔
تریاق بالکسر معجونیست معروف کہ آن را تریاق فاروق و تریاک گویند و بفارسی پلو زہر خوانند۔
تزویق آراستن و درست کردن کتاب و نقش کردن بسیاہی بمعنی نقش کردن مطلق نیز آمدہ از ینجہت ہر چیز منقش را مزوق بفتح واو گویند و نقاش را مزوق بکسر واو۔
تسابق بر یکدیگر پیشی گرفتن۔
تشریق سوی مشرق رفتن و قدید کردن گوشت۔
تشقیق سخن را نیکو بیرون آوردن و بیرم و جز آن شگافتن۔
تشقق شگافتہ شدن۔
تشویق بآرزو در آوردن کسے را۔
تشوق آرزومندی نمودن۔
تصدیق راستگوئی داشتن و صدقہ گرفتن
تصدق صدقہ کردن۔
تصادق با یکدیگر راست شدن در دوستی و سخن۔
تصفیق دست برہم زدن و جنبانیدن باد درخت را و شراب از ظرفے بظرفے کردن و ستور را از چراگاہی بچراگاہے گردانیدن
تضییق تنگ کردن و تنگ گرفتن بر کسی۔
تضیق تنگ شدن۔
تضایق بر ہمدیگر تنگ شدن و در یکجا نگنجیدن۔
تطبیق دست در میان دو ران نہادن در رکوع چنانکہ مذہب ابن مسعودؓ دست در پیوند رسیدن شمشیر بوقت زدن و جدا شدن آن و سم بر سم نہادن اسپ در رفتن و دویدن
تطابق اتفاق کردن۔
تطبق تو بر تو شدن۔
تطرق راہ کردن۔
تطلیق رہا کردن زن۔
تطویق طوق در گردن کسی کردن و بتکلف کردن بچیزے و توانا کردن و فرمانبردار گردانیدن۔
تطوق طوق در گردن خود کردن۔
تعلیق در آویختن چیزیرا۔
تعلق بچیزی در آویختن۔
تعمیق مغاک کردن و دور اندیشیدن در کار۔
تعمق بکنہ چیزی رسیدن۔
تعویق باز داشتن۔

تعوق باز ایستادن۔
تعلیق دربستن۔
تفریق پراگنده کردن۔
تفرق پراگنده شدن۔
تفسیق فاسق خواندن۔
تفوق برتری نمودن وشیر خوردن شتربچه
تلاحق بهدیگر پیوستن۔
تلفیق بهم آوردن دو درزا دوختن۔
تلاق بالفتح بهدیگر ملاقات کردن واصل تلاقی بوده ویوم التلاق روز قیامت ست۔
تمزیق سخت دریدن۔
تمزق دریده شدن۔
تملق چاپلوسی کردن۔
تنسیق نظم وترتیب دادن۔
تنمیق آراستن کتاب بکتابت۔
توق بالفتح آرزومند شدن۔
توثیق استوار کردن ومعتمد داشتن۔
توفیق دست دادن ومدد کردن کسی را بکاری۔
توافق باهم یکی شدن۔

فصل التاء مع الکاف

تبرک مبارک شمردن۔
تبارک بلند شدن وپاک گشتن وزیاده شدن۔
تبتیک بریدن قال الله تعالی فلیبتکن آذان الانعام۔
تبوک بالفتح نام موضعیست که درانجا حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وآله وسلم بجنگ کفار رفته بودند۔
تحریک جنبانیدن۔
تحرک جنبیدن۔
تدارک دریافتن چیزی رفته را ودر رسیدن آخر قومی باول آن۔
تدلک خود را مالیدن۔
ترک بالفتح گذاشتن وخودهای آهنی جمع ترکه بالضم گروهیست از اولاد یافث بن نوح علیه السلام که در مشرق زمین میباشند۔
تشبیک درهمدیگر کردن انگشتان وغیر آن۔
تشریک انباز کردن کسی را وشراک بستن نعلین را۔
تشکیک درشک انداختن۔
تشکک درشک افتادن۔
تشویک پستان دختر برآمدن ودندان نشتر برآمدن شتر را وموی برآمدن بعد از ستردن وخار بر سر دیوار نهادن۔
تعریک گوشمال دادن ومالیدن چیزی
تفکیک جدا کردن دو چیز از یکدیگر
تفلیک گرد شدن پستان دختر و دهان بند ساختن از موی پشم شتر بچه را تا شیر نخورد۔
تمسک چنگ در زدن۔
تماسک خویشتن را نگاهداشتن۔
تملیک خداوند چیزی گردانیدن کسی را
تملک خداوند چیزی شدن۔
تمالک باختیار خود بودن ومالک نفس خود شدن۔
تنسک عبادت کردن۔
تورک بریک طرف سرین نشستن وطرف سرین چپ را بر پای راست گذاشتن۔
تهتک رسوا شدن وپرده کسی دریده شدن۔
تهالک افتادن بر چیزی وخرامیدن در رفتار۔
تهوک متحیر شدن وافتادن در چیزی بی باکانه مرادف تهور ست۔

فصل التاء مع اللام

تاثیل بااصل کردن واستوار کردن
تاثل گرفتن اصل مال وجاه کندن
تاجیل مهلت دادن وعلاج کردن دیر کردن۔
تامل اندیشه کردن۔
تامیل امید داشتن۔
تاویل وتاول بیان کردن آنچه سخن باو باز گردد وتعبیر خواب گردانیدن کلام از ظاهر بخلاف ظاهر۔
تاهل زن خواستن وباهل شدن۔
تبتل وتبتیل از دنیا بریدن برای خدا
تبجیل بزرگ داشتن وتعظیم کردن۔

تبدیل بدل کردن چیزی بچیزی۔
تبدل عوض کردن این بآن قال اللہ تعالیٰ۔ ومن یتبدل الکفر بالایمان۔
تبادل باہم معاوضہ کردن۔
تبذل درباختن ونگاہداشتن چیزیرا۔
تبزل شگافتن۔
تبل بالفتح کینہ ودشمنی داشتن وفنا کردن وبہوش بردن وبیمار کردن وحوائج درریگ کردن۔
تابل بکسر باد فتح آن خوائج وابزار طعام توابل جمع۔
تثقل گرانبار شدن۔
تثقیل گرانبار گردانیدن۔
تجادل باہمدیگر جدال کردن۔
تجہیل بناوانی منسوب کردن۔
تجاہل خود را نادان نمودن۔
تجمل آرایش وخوبی نمودن وپیہ گداختہ بخوردن۔
تجمیل آراستن۔
تحجیل سپیدی دست وپای ستور وحجلہ ساختن برای زن ودر حجلہ درآمدن ودر آوردن زن را۔
تحصیل جمع کردن وخلاصہ چیزی آوردن
تحلیل حلال گردانیدن وبجائے فرود آوردن ونکاح کردن مطلقہ ثلثہ را تا برای زوج اول حلال شود۔
تحمل ازجای برداشتن چیزیرا وبار برداشتن وبرخود رنج ومشقت نہادن۔
تحمیل کسی را برداشتن فرمودن۔
تحویل برگشتن وبرگردانیدن۔
تحول برگشتن ازجای بجای۔
تخجیل شرمندہ کردن۔
تخلیل سرکہ کردن وانگشتان درمیان یکدیگر آوردن وانگشتان درمحاسن بوقت وضو کردن وخلال کردن۔
تخلل خلال کردن ودندان وسیری شدن بچیزی وباران بیکجاے مخصوص باریدن ودرمیان قوم شدن۔
تخلیل کسے را درخیال انداختن۔
تخییل درخیال آوردن۔
تخلخل جدا شدن اجزای چیزی از یکدیگر ضد تکاثف۔
تخول تیمار داشتن۔
تخویل دادن وملک گردانیدن چیزیرا بکسے۔
تداخل بہم درشدن۔
تدلل ناز کردن۔
تداول از یکدیگر گرفتن چیزیرا بنوبت۔
تذلیل نرم گردانیدن وراست کردن خوشہای خرما وفرو گذاشتن۔
تذلل فروتنی نمودن۔
تذییل چیزیرا دامن چیزے کردن۔
ترتیل ہموار آرمیدہ وپیدا خواندن وسخن را بنظم وتالیف خوب دادن۔
ترجیل فروگذاشتن۔
ترجل پیادہ رفتن وبرآمدن روز وبجاہ فرد شدن۔
ترحیل کوچ فرمودن کسے را۔
ترحل کوچ کردن۔
ترحال بالکسر رفتن۔
ترسل آہستگی کردن ونامہ را از خود انشا کردن۔
ترمیل بخون آلودہ کردن۔
تزمیل درجامہ پیچیدن۔
تسجیل قبالہ وتمسک نوشتن قاضی
تناسل بیرون آمدن میان مردم۔
تسلسل پیوستہ شدن وروان شدن آب درگلو۔
تسہیل آسان کردن۔
تساہل آسان فراگرفتن۔
تسویل آراستن کاسے۔
تشکل صورت گرفتن چیزے وپیرس شدن انگور۔
تشکیل صورت دادن۔
تشاکل بہمدیگر مانند شدن۔
تضلیل منسوب کردن بگراہی۔
تطفیل میل کردن آفتاب بغروب وطفیلے گردانیدن۔
تطفل طفیلی شدن۔
تطویل دراز کردن ومہلت دادن۔

تطاول گردن کشی وتکبر کردن وگردن دراز کردن بوقت نگریستن ۔
تطول منت نہادن وافزونی کردن بر کسے
تظلیل سایہ انداختن۔
تعجیل و تعجل برانگیختن وشتاب فرمودن وپیشے گرفتن ۔
تعدیل راست کردن وشایستہ گواہی گردانیدن ۔
تعادل بایکدیگر برابر شدن ۔
تعطیل خالی گذاشتن ۔
تعطل بیکار ماندن۔
تعلل مشغول شدن بکارے وبہانہ جستن واز نفاس برآمدن زن ۔
تعلیل مشغول کردن کسے را بچیزے وسبب نہادن چیزیرا وعلت زائل کردن وپیاپی خوردن آب وپیاپی چیدن میوہ۔
تعمیل عمل دادن ۔
تعمل از خودکاری گرفتن ۔
تعویل بار برکسی نہادن ویاری خواستن وساختن سائبان تا از باران بدو پناہ ورزند
تغافل و تغفل خودرا غافل نمودن ۔
تغفیل بغفلت نسبت کردن۔
تفل بالفتح خیو انگندن وصاحب مراح گوید افگندن چیزیرا از دہان واول آن زاق است بعد ازان تفث ست وبعد ازان تفخ ست واز انجاست تفل ۔الرامے یعنی افسونگر افسون راد مید۔

تقال بالضم خیو۔
تفاول فال نیک گرفتن ضد تطیر۔
تفصیل پیدا کردن وفصل فصل کردن کتاب را وعضو عضو کردن قصاب گوسپند را
تفضیل افزون کردن وبرگزیدن کسی را برکسی وحکم کردن بفضل کسی۔
تفضل نیکوئی کردن وافزونی جستن براقران خود ویکجامہ بی آستین پوشیدن زن درخانہ از برای کار۔
تفاضل از ہمدیگر فزون آمدن ۔
تقبیل بوسہ دادن ۔
تقبل بپذیرفتن ۔
تقابل باہمدیگر روبرو شدن ۔
تقلیل کم کردن وکم نمودن ۔
تقویل برکسی سخن دعوی کردن۔
تقاول باکسی گفت وشنود کردن ۔
تکحیل سرمہ درچشم کسے کشیدن ۔
تکحل سرمہ درچشم خود کردن ۔
تکاسل خودرا کاہل نمودن ۔
تکفل ضامن ومتعہد چیزی شدن ۔
تکفیل تعہد فرمودن کسی را۔
تکلیل تاج برسر کسے نہادن ودرخشیدن وبد دل شدن درجنگ وکوشش کردن درکار
تکمیل تمام گردانیدن ۔
تکامل تمام شدن۔
تکاہل خودرا کاہل نمودن۔
تل بالفتح وتشدید لام پشتہ ریگ تودہ

خاک تلال بالکسر جمع ۔
تنبول بالفتح **وتانبول وتامول** برگ سبز لسیت درہند کہ بافوفل وکات وکلس خورند، بہندی آنرا پان گویند مفرح ومقوی دل ست ۔
تمثال بالفتح مثال آوردن وبالکسر پیکر نگاشتہ تماثیل جمع ۔
تمثیل صورت چیزی نمودن ۔
تمثل مثل زدن وبرمثال چیزی شدن
تماثل از بیماری بہ شدن ومانند ہمدیگر شدن
تمحل مکر وحیلہ نمودن۔
تمویل مالدار گردانیدن ۔
تمول مالدار شدن ۔
تمہل درنگ کردن ۔
تمہیل فرصت دادن۔
تمایل میل کردن۔
تنزل بدرنگ فرود آمدن۔
تنزیل فرو فرستادن وترتیب دادن ۔
تناسل از یکدیگر زادن۔
تنعل نعل پوشیدن ۔
تنفل نفل گزاردن۔
تنفیل غنیمت دادن ۔
تناول فرا گرفتن ۔
توسل نزدیکے جستن بچیزے ودوستی کردن۔
توصل پیوند جستن بچیزے ۔
توکیل وکیل گردانیدن وکار را برکسی

گذاشتن

توکل اعتماد بر کسے کردن۔

توغل دور در شدن و آمدن و رفتن۔

توابل ابزار و حوائج کہ در طعام کنند۔

تہلل درخشیدن برق و روی از شادی و روان شدن آب۔

تہلیل لا الہ الا اللہ گفتن و باز پس گشتن و بددل شدن۔

تہویل ترسانیدن۔

فصل التاء مع المیم

تاثیم بگناہ نسبت کردن۔

تاثم خود را گناہگار دانستن و از گناہان باز ایستادن۔

تالم درد یافتن۔

تبرم ستوہ آمدن و ملول شدن۔

تبسم آہستہ خندیدن۔

تتمیم تمام کردن۔

تجسیم بجسم نسبت کردن۔

تجشم برگزیدن کسی را از میان قومی و قصد کردن بچیزی و تن آور شدن و بکاری بزرگ شدن و بر بلندی ریگ و کوہ بر شدن۔

تجشیم رنج و مشقت کشیدن۔

تخمم ناگوار شدن و رُفتن نان ریزہ و جز آن از خوان و خوردن چیزیکہ گوارا نشود در دہان و فال خیر زدن و آرزوے خیر و نیکوئی کردن برائے کسے۔

تحریم حرام کردن و احرام بستن و تمام دباغت ناکردن پوست را۔

تحکیم حکم کردن کسے در میان دو خصم و باز داشتن ستور را از آنچہ خواہد بحکم۔

تحاکم باہم نزدیک حاکم شدن۔

تحکم حکومت نمودن بر کسی۔

تحلم بہ تکلیف بردباری نمودن و فربہ شدن سوسمار و جز آن۔

تحلیم بردباری کردن و بحلم منسوب کردن کسی را۔

تختم انگشتری در انگشت کردن۔

تخاصم باہمدیگر خصومت کردن۔

تخم بالضم نشانہ و حد میان دو زمین تخوم و تخم بضمتین جمع و تخم بہ سکون خا جمع نیز آمدہ۔

ترحم بخشودن و مہربانی کردن۔

ترخیم نرم گردانیدن و انداختن حرف آخر کلمہ منادی۔

ترقیم نوشتن و جامہ را مخطط کردن۔

تراکم بر ہم نشستن و گرد آمدن۔

ترمیم مرمت کردن چیزے را۔

ترنم سرائیدن۔

تراحم انبوہ شدن۔

تسلیم رہانیدن و سپردن و گردن نہادن بحکم و سلام کردن۔

تسالم باہمدیگر صلح کردن۔

تسنیم پر کردن ظرف و خریطہ و کوہان دار کردن چیزے را و بر آمدن بالای چیزے و چشمہ آبیست در بہشت و بالائے غرفہا جاریست۔

تسنم بر بالای چیزی شدن و بر سنام چیزی نشستن۔

تشویم غارت کردن و حاکم کردن کسی را در مال تا ہر چہ خواہد بکند و رہا کردن ستور را بچرا و نشان کردن۔

تساہم باہم قرعہ زدن۔

تشاؤم فال بد زدن و بملک شام خود را نسبت کردن۔

تشاتم یکدیگر را دشنام دادن۔

تصادم و **مصادمت** باہم کوفتن و بر زدن۔

تصرم بریدہ شدن۔

تصریم بریدن۔

تضریم افروختن۔

تضرم افروختہ شدن آتش و خشم گرفتن۔

تظلم فریاد کردن و نالیدن از بیداد کسے۔

تعجیم کتاب را نقطہ کردن و عربی را عجمی ساختن۔

تعظیم و **اعظام** بزرگ کردن و بزرگ داشتن۔

تعظم بزرگی نمودن۔

تعلیم کسے را آموختن۔

تعلم از کسی آموختن و آگاہ کردن کسی را۔

تعمیم عمامہ پوشانیدن و بہتر کردن کسی را و کفہ بر سر آوردن شیر و عام و شامل گردانیدن

چیزی را۔
تعمیم عم خواندن کسے را و عمامه بر سر بستن۔
تغریم تاوان زده کردن کسے را۔
تفحیم بجائے بہلا سیاه گردانیدن کسے را۔
تفخیم ابجای معجزه بزرگ داشتن وحرف را اما لہ نکردن۔
تفہیم دریابانیدن۔
تفہم اندک اندک دریافتن۔
تقدیم پیش کردن و پیش فرستادن و پیش شدن۔
تقدم پیش شدن۔
تقسیم بخش کردن و پراگنده کردن و نیکو کردن۔
تقسم پراگنده شدن۔
تقاسم باہم سوگند خوردن و مال بخش کردن۔
تقلیم ناخن چیدن و چیزے بریدن۔
تقویم قیمت کردن و راست کردن۔
تقوم راست شدن۔
تقاوم بایکدیگر برابر ایستادن و متقابل شدن۔
تکریم گرامی کردن و فرزند کریم زادن۔
تکلیم سخن گفتن و زخم کردن۔
تکلم سخن گفتن۔
تلثیم بوسه دادن۔
تلازم یکدیگر را لازم شدن۔
تلاطم بایکدیگر طپانچه زدن و بر یکدیگر زدن موجہای دریا۔
تمتام بالفتح آنکه در سخن کردن لفظ تا بسیار گوید خاقانی گوید ؎ تمتام تا تمام سخن بود ناتمام۔

تمیم سخت و قبیله ایست و درست خلقت و مہرہا کہ برای چشم زخم در گردن کودکان بندند جمع تمیمات۔
تمام درست و درست شدن۔
تام درست و کامل۔
تنجیم ستاره شناسی و وقت شناسی کردن و اندک اندک گذاردن وام و پاره پاره کردن چیزی را۔
تندم پشیمانی نمودن۔
تنسم نفس زدن و دم بخود کشیدن و دریافتن نسیم۔
تنظیم برشته کشیدن جواہر و سخن را وزن و ترتیب دادن۔
تنعیم بناز و نعمت کسی را پروردن و موضعیست بر سه میل یا چہار میل از مکه معظمه۔
تنعم بناز و نعمت پروده شدن۔
تنویم در خواب کردن و خوابانیدن۔
تورم آماس شدن و بینی بر باد کردن۔
توسیم بموسم حاضر شدن و بسیار داغ کردن۔
توسم بفراست یافتن و جستن علفے که در باران نخستین روید۔
توہم گمان بردن۔
توأم بالفتح او مہره برنج بوزاد نام تیری ست از ده تیر قمار که عرب بدان بازی کنند و بچه که با بچهٔ دیگر از یک شکم در یکوقت زاده باشد ہر دو را توامان گویند۔

تؤام بالضم شہری ست بر بیست فرسخے از قصبهٔ عمان و موضعیست بحرین۔
تؤم بالضم مروارید و بعضی گفته اند مہرہا که آن را از نقره سازند مانند مروارید و ہی بیت بالطاکیه۔
تہم بالفتح بدبو شدن روغن و گوشت و بفتحتین شدت گرما و ایستادن باد و بضم و فتح تہمتہا۔
تیم بالفتح بنده و تیم الله و تیم اللات و تیم قریش ہر سه نام قبیله ایست۔
تہشم شکسته شدن۔
تہکم استہزاء و فسوس و تکبر کردن و پشیمان شدن بر چیزے گذشته۔
تیمم قصد کردن و بخاک طہارت کردن و در شرع عبارتست از دست زدن بخاک و مسح کردن بخاک روی و ہر دو دست را بنیت عبادت بدل وضو و غسل۔

فصل التاء مع النون

تابین عیب گفتن بروے کسے و پس چیزی رفتن و مرثیه گفتن و ستایش کردن کسی را بعد از مردن و فصد کردن رگ تا خون از وگرفته و بریان کرده بخورند۔
تاذین گوشه ساختن نعلین را و گوش مالیدن کودک را و دستوری دادن کسی را بکاری و بسیار آگاہانیدن و بانگ نماز گفتن۔

تاذن آگاه کردن کسی را۔
تامین آمین گفتن۔
تبن بالفتح کاه بخورد چاروا دن و بالکسر کاه و بالفتح نیز آمده و بهتر جوانمرد و بزرگوار و گرگ کاسهٔ بزرگ که بیست کس را سیراب کند آنگاه صحن بالفتح نزدیک بآن انگاه عس بالضم و تشدید سین مهمله اندازهٔ سه تن یا چهار تن آنگاه قدح اندازهٔ دو تن انگاه قعب بالفتح اندازهٔ یک مرد و بفتحتین زیرک شدن و بفتح تا و کسر با زیرک باریک نظر۔
تبان بالفتح و تشدید با کاه فروش و بالضم شلوار کوچک که ستر عورت مغلظه کند۔
تبدین پیر و ناتوان شدن۔
تبطین جامه را استر کردن و شمشیر زیر گرفتن و تنگ بر گرفتن ستور را و خاصه و محرم کردن کسی را و همچنین ست ابطان۔
تبطن کسی را در زیر خود گرفتن۔
تبیین پیدا شدن و پیدا کردن۔
تبین آشکارا شدن۔
تباین جدا شدن و بریدن از یکدیگر۔
تبیان بالکسر و بفتح نیز آمده بسیار واضح و آشکارا کردن۔
تثمین هشت گوشه کردن۔
تحزین اندوهگین کردن و بآواز نرم حزین خواندن۔
تحزن اندوهگین شدن۔
تحسین آراستن و نیکو کردن و به شدن و به نیکوئی نسبت کردن۔
تحصین باره بر آوردن گرد شهر۔
تحصن در حصار شدن۔
تخمین بگمان و قیاس سخن گفتن۔
تخوین بخیانت منسوب کردن۔
تخون تیمار داشتن و کم کردن حق کسی۔
تدخین دود کردن۔
تدهین چرب کردن۔
تدهن چرب شدن و مالیدن روغن خود را۔
تدوین جمع کردن و تالیف نمودن
تدین دین دار شدن۔
ترجمان بضم اول و سوم و فتح هر دو و فتح اول و ضم سوم بیان کنندهٔ زبان کسی که آنرا کلمچی و زبان دان گویند۔
ترقین رقم کردن و نزدیک بهم نوشتن سطرهای کتاب و نقطه و اعراب کردن و آرایش دادن کتاب را و خضاب کردن بحنا و سیاه کردن موضعی از دفتر حساب تا گمان نشود که اینجا را سفید گذاشته اند برای نوشتن حساب و صاحب نفائس الفنون گوید خط کشیدن بر حساب نوشته تا ظاهر شود که آن نوشته در حساب آمده بود و بعد از آن گردانیده شد۔
تزیین آراستن۔
تزین آراسته شدن۔
تسخین گرم کردن و کفشی که در پا کنند۔
تسکین آرام دادن۔
تسمین فربه کردن و روغن بخورد کسی دادن و خشک کردن۔
تسنن متغیر شدن۔
تضمین پذیرانیدن و ضامن گردانیدن کسی را و در پناه خود آوردن و در آوردن شعر مشهور دیگری در شعر خویش۔
تضمن پذیرفتن و فراهم گرفتن لفظ معنی را و چیزی را در ضمن گرفتن۔
تطامن آرام گرفتن۔
تطیین بگل اندودن۔
تعاون یکدیگر را یاری دادن۔
تعیین مخصوص کردن چیزی از میان چیزها و آب در مشک نو ریختن تا درزهای آن بگیرد و سوراخ کردن مروارید و بر بدی کسی بدیهای او را گفتن۔
تعین بچشم کردن چیزی را و لازم شدن بر چیزی معین۔
تغابن یکدیگر را در زیان افگندن و یوم التغابن روز قیامت باشد۔
تفتین در فتنه افگندن۔
تفنن گونه گونه شدن۔
تکلان بالضم اعتماد۔
تکوین هست کردن۔
تکون هست شدن و بودن۔
تلوین گوناگون کردن۔
تلون گوناگون شدن۔

تلقین فهمانیدن وسخن فرا زبان کسے دادن
تلیین نرم کردن۔
تمرین نرم کردن وخوگر ساختن۔
تمرّن نرم شدن وعادت کردن بچیزی۔
تمکین پابرجای کردن کسے را۔
تمکّن جاگرفتن۔
تمسکن مسکین شدن۔
تنوین نون ساکن کہ در آخر کلمہ میخوانند و نون ساکن در آخر کلمہ آوردن۔
تنّین بالکسر وتشدید نون ماریست بزرگ و آنچہ در آسمان از تقاطع منطقۃ فلک جوزہر و مائل بصورت مار بزرگ کہ یک طرفش را راس گویند وطرف دیگر را ذنب ہم رسیدہ آنرا نیز تنین گویند وصاحب قاموس گوید تنین سفیدی ست در آسمان کہ تنہ اش در شش برج ست ودمش در برج ہفتم وسیر میکند چون کوکب سیارہ وآنرا بفارسی ہشتبر گویند وقول جوہری کہ موضعیست در آسمان غلط ست۔
تون بالضم شہریست در خراسان نزدیک قاین۔
توازن برابر وہم سنگ شدن دو چیزے۔
توطن وطن گرفتن ودل بر چیزی نہادن
توطین آرام دادن۔
توہین سست کردن چیزے را۔
توأمان دو بچہ کہ یکبار از یک شکم زایند شنیہ توأم ست۔
توقان بالفتح آرزومند شدن۔

تہجین زشت ومعیوب گردانیدن و ہجین کردن وہجین آنست کہ مادر او کنیز باشد وپدر آزاد۔
تہوین آسان وسبک کردن بر کسے
تہاون خوار وحقیر داشتن۔
تیمن خویش را بیمن منسوب کردن و بابرکت شدن۔
تیامن بطرف راست میل کردن۔
تین بالکسر انجیر وکوہی ست ومسجدیست بشام وکوہیست بغطفان ونام دمشق ست

فصل التاء مع الواو

تلو بالکسر بلند وپسیرو چیزی وبچۂ شتر کہ از شیر بریدہ باشند وپس مادر رود وبچۂ خر وبزغالہ وبضمتین وتشدید واو در پے کسی رفتن۔
تو بالفتح وتشدید واو تنہا وطاق ورسنے کہ یک لا تابند وبنائے برآوردہ شدہ و فارغ از کارہا۔

فصل التاء مع الہاء

تالہ پرستش حق کردن۔
تاوہ آہ کشیدن۔
تبلہ ابلہ ونادان شدن۔
تبالہ خود را ابلہ نمودن۔
تجاہ بہر سہ حرکت طرف رو، وجانب وجہہ۔

ترہ وترہتہ بالضم وتشدید را باطل و راہی کوچک کہ از راہ بزرگ بیرون آید معرب ترہات جمع وبمعنی سختی وباد دا بزیر آسدہ۔
ترفیہ آسایش دادن وخوشوقت گردانیدن
تسفیہ نادان وسفیہ خواندن ونادان وسفیہ کردن۔
تسفہ جنبانیدن باد درخت را وشنوانیدن وتندی ونادانی کردن وفریب دادن از مال۔
تسنہ سال گذرانیدن وتنگ سالی کشیدن وگرہ بستن وتغیر یافتن نان و شراب وجز آن۔
تشبیہ مانند کردن چیزے را بچیزے۔
تشبہ مانند شدن۔
تشابہ بہم دیگر مانند شدن۔
تشویہ زشت کردن روی وجز آن و چشم رسانیدن چیزے را۔
تفہ بالفتح سیاہ گوش وبفتحتین اندک وزبون شدن وبالفتح وکسر ہا بے مزہ۔
تافہ چیز حقیر واندک۔
تفقہ نیک دانستن ودانشمند شدن۔
تفکہ شگفت نمودن وپشیمان شدن ولذت گرفتن از چیزے۔
تفوہ سخن گفتن۔
تلہ بفتحتین تلف شدن وحیران وزار شدن۔

تمویہ چیزی را زر اندود و نقرہ اندود کردن و تلبیس کردن و بسیار شدن آب دیگ و خبر دادن بغیر آنچہ سوال از آن بود و ریختن ابر باران بسیار۔

تمہ بفتحتین تباہ شدن و بوی گردانیدن طعام و شیر و گوشت۔

تنبیہ بیدار کردن و واقف نمودن بر چیزی۔

تنبہ بیدار و ہوشیار شدن۔

تنزیہ دور کردن و پاک کردن از چیز زشت۔

تنزہ دور شدن و برآمدن بسیر باغ و سبزہ زار و صاحب قاموس گوید استعمال تنزہ درین معنی غلط فاحش ست۔

تنویہ بلند کردن و خواندن چیزی۔

تنوہ بلند شدن۔

توجیہ گردانیدن روی را بسوی چیزی و فرستادن و شرف و قدر روان و نیک بیان کردن۔

توجہ روی بچیزی آوردن و تقاضای حاجت رفتن۔

تولیہ شیفتہ گردانیدن و جدا کردن مادر از فرزند۔

تیہ بالکسر بیابان و لاف زدن و تکبر کردن و گمراہ و حیران شدن۔

تائہ گمراہ و حیران۔

فصل التاء مع الیاء

تاتی حاصل شدن و مہیا شدن کار و نرمی کردن و از پیش رو آمدن کسے را برای احسان او۔

تاخی برادر گرفتن و طلب نمودن چیزی۔

تادی رسیدن بچیزی۔

تاذی آزردہ شدن۔

تاسی پیروی کردن و صبر نمودن۔

تالی پیرو و اسپ چہارم از دہ اسپ عرب بشرط گرو می تازند۔

تباہی بایکدیگر فخر نمودن و معارضہ نمودن۔

تجافی بیکسو شدن و دور شدن از چیزی۔

تجلی روشن و آشکارا شدن و جلوہ کردن۔

تحدی معارضہ کردن و پیش خواندن خصم را و غلبہ جستن برو۔

تحری قصد کردن چیزی شایستہ و سزاوار کردن و صواب جستن و درنگ کردن۔

تحاشی بیکسو شدن۔

تحلی زیور پوشیدن و آراستہ شدن و شیرین یافتن چیزی را۔

تحامی پرہیز کردن و خود را نگاہ داشتن۔

تخنی خمیدہ شدن و پیچیدن رسن۔

تخطی درگذشتن۔

تخلی خالی شدن و فارغ شدن۔

تداعی بیکدیگر را خواندن و پیش آمدن دشمن و افتادن دیوارہای خانہ۔

تدلی در آویختن بدرخت و جز آن و سخت نزدیک شدن و فرو ہشتہ شدن۔

تدنی اندک اندک نزدیک شدن۔

تداوی درمان کردن۔

ترائی یکدیگر را دیدن و نمودار شدن بچیزی و بسوی خود دیدن در آئینہ۔

ترجی امید داشتن۔

تراخی تاخیر کردن و دیر باریدن باران۔

تردی ردا بر دوش افگندن و ہلاک گشتن و از جای بلند افتادن۔

تراضی از ہمدیگر خوشنود شدن۔

ترقی بالا بر شدن۔

تراقی چنبرہای گردنہا جمع ترقوۃ است۔

ترامی بہم دیگر سنگ زدن و تیر انداختن و تاخیر کردن کار۔

تزکی زکوۃ دادن و صدقہ دادن و پاک گرفتن۔

تزی لباس پوشیدن۔

تسری سریہ گرفتن کنیزک را۔

تسلی خورسند شدن۔

تساوی برابر شدن دو چیز۔

تشفی شفا جستن و دل خوش شدن از کسے و از غضب کینہ رستن۔

تشکی شکوہ کردن۔

تشہی آرزو کردن۔

تصدی پیش آمدن۔

تضحی اضحی کردن و طعام چاشت خوردن۔

تعدی از حد در گذشتن۔
تعشّی طعام شام خوردن۔
تعادی باهمدیگر دشمنی کردن و فاسد شدن و دور تر شدن میان گروه۔
تعالی بلند شدن۔
تعامی خود را کور نمودن۔
تغدّی طعام صبح خوردن۔
تغشّی پوشیدن و جماع کردن۔
تغطّی پوشیدن۔
تغنّی سرائیدن و بی نیازی نمودن۔
تفصّی از تنگی و دشواری بیرون آمدن۔
تفانی بهم فانی شدن۔
تفادی یکدیگر را واخریدن۔
تقاضی خواهش نمودن۔
تقوّی توانا شدن۔

تکنّی کنیت یافتن۔
تکافی باهم برابر شدن۔
تلظّی زبانه زدن آتش۔
تلافی یکدیگر را دریافتن۔
تلقّی پیش رفتن بملاقات۔
تلاقی بهم رسیدن و همدیگر را دیدن۔
تلاشی نیست شدن۔
تلهّی بازی کردن۔
تمادی به نهایت چیزی رسیدن۔
تمشّی رفتن و کار گذاردن۔
تمنّی آرزو کردن۔
تماری باهم جدال کردن و شک نمودن در چیزی
تناجی باهمدیگر راز گفتن۔
تنادی باهمدیگر آواز دادن و باهم در انجمن نشستن
تنافی همدیگر را نیست کردن۔

تنحّی دور شدن۔
تناهی بپایان چیزی رسیدن و باز داشتن از چیزی و باز ایستادن و ایستادن آب بجائی و موضعی که آب های صحرا در آن جامع شود جمع تنهیه است۔
توفّی تمام بستاندن و جا گرفتن۔
توقّی پرهیز کردن و خود را نگاهداشتن از چیزی
توخّی جستن و قصد کردن۔
تولّی برگشتن و دوست داشتن و حکومت دیدن و بکار کسے قیام نمودن۔
توالی پیاپی شدن۔
توازی باهم برابر شدن۔
توانی سستی کردن و تقصیر نمودن۔
تهجّی هجی کردن۔
تهادی یکدیگر را هدیه فرستادن و خرامان رفتن زنان و آهسته رفتن از ناتوانی یا از مستی۔

باب الثار

فصل الثار مع الالف

ثریٰ خاک نمناک۔
ثرا توانگر شدن۔
ثریا پروین و آن منزلے ست از منازل قمر و نام زنی ست۔
ثکلیٰ بالفتح زنی که فرزند او مرده باشد۔
ثلاثا بالفتح روز سه شنبه و سوق الثلاثا نام بازاریست در بغداد که روز سه شنبه در آنجا خرید و فروخت میشد۔
ثنایا چهار دندان پیشین را ههای سر بالا در کوه که گذشتن از آن دشوار باشد جمع ثنیه
ثنا بالفتح ستایش کردن و ستایش و بالکسر میان خانه و رسنی که زانوی شتر را بدان بندند۔
ثواء مقیم شدن بجائی و فرود آمدن بجائے
ثوباء بالضم و فتح الواو و المد خمیازه۔

فصل الثار مع البار

ثأب بالفتح و سکون همزه خمیازه کشیدن و بفتحتین درختی ست۔
ثرب بالفتح پیه تنکی که بالاے شکنبه و روده باشد و سرزنش کردن کسی را بر کار بد و جامه کشیدن از بیمار۔
ثعب بالفتح روان کردن آب و بفتحتین آب راه وادی۔
ثعلب روباه و نام مردے و طرف نیزه که در سوراخ سنان کنند و جای بیرون آمدن آب باران که در موضع خشک کردن خرما سازند و داء الثعلب بیماری است که موی ریزاند و خصیة الثعلب بیخی ست بغایت مبهی مقوی جماع۔
ثغب بالفتح نیز زدن و گلو بریدن و بفتحتین

گراختن بیخ درخت که در سایه کوه باشد۔
ثقب بالفتح سوراخ و سوراخ کردن و بالضم وبفتحتین سوراخها جمع ثقبه۔
ثاقب شتر ماده بسیار شیر و نجم ثاقب ستاره بلند در روشن بر ستارهای دیگر یا نام زحل ست
ثلب بالفتح عیب کردن و نقصان کردن درخنه کردن و راندن و بر گردانیدن و بالکسر شتر پیر که دندانش ریخته باشد و مرد پیر ضعیف و بفتح اول وکسر ثانی نیز رخنه دار و بفتحتین گرفتگی و چرک۔
ثوب جامه ثیاب و اثواب جمع و باز آمدن دگر دآمدن مردم و جمع آمدن آب در حوض و پر شدن حوض و یا نزدیک بپر شدن۔
ثواب بالفتح مزد و مزد دادن و شهد و مگس شهد و بالفتح وتشدید واو جامه فروش و جامه دار۔
ثیب بالفتح وکسر یای مشدد عزب بیوه
ثائب باد سخت که در اول باران وزد۔

فصل الثاء مع التاء

ثبات بالفتح و **ثبوت** بالضم برجای بودن و قرار گرفتن و بالکسر دوالی که پالان بدان استوار کنند و بالضم و دوی که آدمی را از حرکت باز دارد۔
ثبت بالفتح قرار دادن و نوشتن حجت و مرد معتمد ثابت دل و ثابت زبان وقت خصومت۔
ثابت ایستاده برقرار۔
ثبة بالضم گروه۔
ثروة بالفتح بسیاری مال و بسیاری مردم
ثغرة بالضم مغاک بالای سینه مابین دو استخوان چنبر گردن و ناحیه زمین و طریق نرم و هموار و مغاک گردن شتر که در آنجا نیزه زنند برای قربانی و مغاک بالای سینه فرس۔
ثفنت بفتح ثا وکسر فا زانوی شتر و هر اندام او که وقت نشستن بر زمین برسد چون سینه و بیخ ران و مانند آن ثفنات جمع و ذوالثفنات لقب امام زین العابدین علیه السلام و لقب علی بن عبدالله بن عباس رضی الله عنهم زیرا که بانصد درخت زیتون داشت زیر هر درخت پانصد رکعت نماز هر روز میکرد و لقب عبدالله ابن وهب رئیس خوارج زیرا که طول سجود در زانوهای او اثر کرده بود۔
ثقبة بالضم سوراخ۔
ثقابة بالفتح افروخته شدن آتش۔
ثقة بالکسر استوار شدن و مرد معتمد ثقات بالکسر جمع۔
ثقافة بالفتح زیرک شدن و استوار شدن وچست شدن۔
ثلة بالضم وتشدید لام گروه و مردم بسیار و بالفتح صوف آمیخته با موی و پشم شتر و خاکی که از چاه برآرند۔
ثلمة بالضم رخنه۔
ثمانیة بالفتح هشت۔
ثنیة بالفتح وتشدید یا عقبه سرابالا که دشوار از ان توان گذشت۔

فصل الثاء مع الثاء

ثلث بالضم وبضمتین سوم بخش از چیزی و بالفتح سه یک ستاندن و سوم شدن و سه کردن چیزی را۔
ثلاث بالفتح سه و بالضم سه سه۔
ثالث سه کننده و سوم و بمعنی اول ثالث ثلثة و ثالث اثنین توان گفت و بمعنی ثانی ثالث اثنین نتوان گفت۔

فصل الثاء مع الجیم

ثج بالفتح وتشدید جیم ریختن آب و خون و روان شدن آب و خون و روان شدن خون قربانی و همچنین ست ثجیج۔
ثجاج بالفتح وتشدید جیم فرو ریزنده و روان شونده۔
ثلج بالفتح برف باریدن آن و بفتحتین خنک شدن دل و آرمیدن از کسی۔
ثلوج بالضم برف باریدن و آرمیدن

فصل الثاء مع الدال

ثاد بفتحتین نم و سرما۔
ثرد بالفتح نان در کاسه شکستن و اشکنه کردن و باران ضعیف و گیاهی است و به

بفتحتین شگافتگی لب۔

ثرید اشکنه۔

ثمد بالفتح و بفتحتین آب اندک۔

ثمود نام قبیله ایست که حق تعالی صالح علیه السلام را برایشان فرستاد۔

فصل الثاء مع الراء

ثأر بالفتح و سکون همزه خون و طلب خون کردن و کشنده[ا]

ثائر کینه کشنده۔

ثبر بالفتح باز داشتن چیزی و راندن۔

ثبور بالضم هلاک و هلاک کردن کسی را۔

ثغر بالفتح والضم دندان یا دندان پیشین و سرحد ملک کفار و جای ترس از رخنه‌های شهرها و رخنه زدن و رخنه بستن و دندان شکستن۔

ثفر بفتحتین پاردم۔

ثمر بفتحتین بر درخت و انواع مال و سیم و زر و فرزند و بالفتح ثاء و کسر میم مال بسیار۔

ثمیر مسکه که ظاهر شود بر ماست پیش از جمع شدن و شیر که مسکهٔ آن بر نیامده باشد و شیری که مسکهٔ آن برآمده باشد۔

ثور بالفتح گاو نر و پدر قبیله ایست از بنی مضر که سفیان ثوری از آنست و نام کوهیست[ب] از مکه و نام برجیست از برجهای آسمان و نشوا[ج] قوم و سبزی که بر آب بندد و آنرا طحلب خوانند۔

[ا] خویشاوند
[ب] هندی نرجی ۱۲ [؟] یعنی آن کوه که بشب هجرت آنحضرت صلی الله علیه وسلم بغار آن مختفی شده بودند و نیز کوهیست خرد بمدینه محاذی کوه احد ۱۲
[ج] هندی کائی ۱۲

غوک گویند و سفیدی که در بیخ ناخن شود و احمق و مرد نادان و برخاستن گرد و جز آن و برآمدن خصیه و برجستن ملخ و جز آن و ظاهر شدن خون۔

فصل الثاء مع الطاء

ثبط بالفتح باز داشتن از کاری۔

ثرط بالفتح سرپش کردن و بالفتح سرپش کنندگان۔

فصل الثاء مع العین

ثلع بالفتح سر شکستن۔

فصل الثاء مع الغین

ثلغ بالفتح سر شکستن۔

فصل الثاء مع الفاء

ثقف بالفتح دریافتن و دانستن و گرفتن و بفتحتین زیرک و ماهر شدن و چست شدن۔

ثقیف نام پدر قبیله ایست و سرکهٔ بسیار تیز و تند و بدین معنی بالکسر و تشدید قاف نیز آمده است۔

فصل الثاء مع القاف

ثقروق شیرهٔ خرما۔

فصل الثاء مع اللام

ثؤلول بالضم و سکون همزه سرپستان و بثره کوچک سخت که بر رو پیدا شود و بفارسی آنرا زخ گویند ثآلیل بمد همزه جمع۔

ثفل بالضم دردی که بته نشیند و بفتح اول و کسر دوم کسی که آنرا خورد۔

ثفال بالکسر ابریق و بالفتح شتران گران رفتار و بالضم سنگ زیرین دستاس و بدین معنی بکسر نیز آمده۔

ثقل بالکسر گرانی و بار و گنج زمین و مردهٔ و گناه و اثقال جمع و بالفتح جربیدن چیزی بر چیزی در وزن و گوسپند را در دو اکر[ا] بجهت سنجیدن گوشت و بالکسر فتح قاف گران شدن و بفتحتین متاع مسافر و حشم او و هر چیزی نفیس نگاه داشتنی قال علیه الصلوة والسلام انی تارک فیکم الثقلین۔

ثقیل مرد گران و گران بوزن۔

ثقال بالفتح زن فربه و گران سرین و آرمیده و آهسته و شتر آهسته رفتار۔

ثکل بالضم و بفتحتین مردن و هلاک شدن و گم شدن دوست کسی و بی فرزند شدن و گم کردن مادر فرزند را۔

ثل بالفتح و تشدید لام خاک در چاه کردن و درم و زر ریختن در توبره و سرگین انداختن چارپا و ویران کردن و گفته اند ثل الله عرشه یعنی ویران کند خدای تعالی ملک ورا و بمیراند او را۔

[ا] هندی مسند ۱۲

ثلل بفتحتین ہلاک شدن و ہلاک کردن و افتادن دندانہا۔

ثمل بفتحتین مست شدن و بکسر میم نیز آمده و بجای مقیم شدن و درنگ کردن و تاخیر کردن

ثمال بالکسر فریادرس مردم و کارگذار و کف ہا که بر سر آب و شیر پیدا شود و جمع ثمالہ است و بالضم زہر کشنده۔

فصل الثاء مع المیم

ثجم زود برگردیدن از چیزی۔

ثرم بفتحتین شکستن دندان از بیخ یا دندان پیش و نام کوہ لیست۔

ثغام بالفتح و غین معجمہ گیاہیست که آنرا بفارسی درمنہ گویند۔

ثکم بالفتح لازم شدن بکاری و مقیم شدن بجای و پیروی کردن اثر کسے را و بفتحتین میانہ راه۔

ثلم بالفتح رخنہ کردن و بفتحتین رخنہ شدن و اکنار ہای وادی و موضعیست۔

ثم بالفتح و تشدید میم نیکو کردن چیزی را و فراہم آوردن و بالضم و تشدید میم مفتوح پس

ازان و بالفتح آنجا۔

ثمام بالضم گیاہیست خرد و گویند ہذا علیٰ طرف الثمام یعنی این چیزیست که دست بدان میرسد و این مثل ست در چیزی که سہل الماخذ باشد۔

ثوم بالضم سیر و قبضہ شمشیر۔

فصل الثاء مع النون

ثخن بالکسر و فتح خا حجم و سطبری۔

ثخین بالفتح محکم و سطبر۔

ثعبان بالضم اژدہا و مرآب ہای بیابان

ثقلان بفتحتین انس و جن۔

ثمن بالضم ہشت یک و بالکسر تشنگی ہشت روز تشنہ و بالفتح ہشتم شدن و ہشت یک گرفتن و بہا کردن متاع را و بفتحتین بہا۔

ثمین ہشت یک و گران قیمت۔

ثمانین ہشتاد و شہریست بنا کرده نوح علیہ السلام چه وقتی که از کشتی بر آمد با او ہشتاد کس بود و دار الثمانین مرض ہشتاد سالگی که علاج آن دشوار است شاعر گوید سه زبانی که خیزد زدار الثمانین و تلافیش مشکل بود بر پزشک۔

ثوبان بالفتح بازگشتن و نام مولائے حضرت رسالت پناه صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم۔

ثوران بفتحتین برخاستن گرد و غوغا و جوش زدن خون۔

ثہلان بالفتح کوہی است خاملی گویند جودی و حری و قاف و ثہلان

فصل الثاء مع الواو

ثرو بالفتح بسیار گردانیدن و زیاده کردن مال و غیر آن۔

فصل الثاء مع الیاء

ثلاثی بفتح پستان۔

ثلاثی بالضم کلمہ سہ حرفی۔

ثنی بالفتح دوتا کردن و دوم شدن و بالکسر شکن چیزے و طاقہ آن و ثنانی جمع و بفتح و کسر نون و تشدید یا گاو و گوسپند و سال که یا در سوم گذاشتہ باشد و اسپی که یا در چہارم گذاشتہ باشد و شتر که یا در ششم گذاشتہ باشد

ثنائی بالضم دو حرفی۔

✤ ✤ ✤ ✤

باب الجیم

فصل الجیم مع الالف

جوجو بضم ہر دو جیم و سکون ہمزه سینہ مرغ و سینہ کشتی۔

جبور بالفتح واپس ایستادن و بالفتح

آمدن و بیرون آمدن و مکروه داشتن و سرور کشیدن از کسی سمارو غ و بیشہ ناک تنگ که زود آب جمع شود۔

بجبار بالضم و تشدید با بددل و نوعی ست

جئیر ہا و شہریست بخوزستان و دہی است نہر دان و بدین معنی بے ہمزه نیز آمده۔

جدوی بالفتح بخشش و فائده۔

جرباء بالفتح آسمان و زن گرگین و زمین

قحط رسیده و دختر صاحب نمک۔
جزر بالضم پاره و بالفتح نام مردی و بخشش کردن و پاره پاره کردن و پسند کردن بچیزی و بفتحتین قناعت کردن شتر از آب بعلف۔
جزء بالفتح پاداش۔
جسار بالضم درشت و سخت شدن دست از کار۔
جشاء بالضم و المد آروغ۔
جشوء بفتحتین بر آمدن دل از ترس یا از اندوه و برهم زدن از قی و بیرون رفتن از شهری بشهری و کمان سبک و چوب سبک۔
جفاء بالفتح انداختن کسی را بر زمین و ریختن دیگ در کاسه و کف افگندن دیگ و خاشاک بر کنار انداختن آب و بستن و در و کشادن درواز و بیخ بر کندن گیاه۔
جفاء بالضم و المد کف و خاشاک که آن را سیل آورد و چیز باطل و کشتی خالی۔
جفا بالفتح و بی همزه ستم کردن و از جای دور شدن و گران شدن بر کسی و بریدن از کسی۔
جلاء بالفتح و بالمد زدودن و از خان و مان بیرون کردن و چیزی روشن و آشکارا و بالکسر سرمه یا سرمه ایست مخصوص بالفتح و بی مد بی مو بودن پیش سر بالضم سره۔
جمادی بالضم و فتح دال نام دو ماه است از ماههای عربی یکی را جمادی الاولی گویند و دیگری را جمادی الآخره۔

جماء بالفتح و تشدید میم گوسپند بی شاخ و مرد کثیر از مردم و جز آن۔
جوی بفتحتین اندوه و سوز دل و آب گنده و درازی مرض و دردی ست در سینه
جوزا نام زنی و گوسپند سیاه و سپید میان و برجی ست از بروج آسمان و صورتی است از صور جنوبی بصورت مردی قائم بدو کرسی منطقه بسته و شمشیری پیش انداخته و بدین معنی حافظ شیرازی گوید جوز سحر نهاد حمائل برابرم و حمائل عبارت از آن شمشیر است و جوزای مشهور حمائل ندارد بلکه بصورت دو مردیست عریان پی هم دیگر در بر آمده از این جهت او را توامان نیز گویند۔

فصل الجیم مع الباء

جب بالفتح و تشدید با بریدن و غلبه کردن و خایه کندن و آبستن کردن خرما را و بالضم چاه بسیار آب و عمیق۔
جناب بالفتح قرابت و بالکسر بریدن قضیب و غالب شدن بر کسی و بالضم قحط و چیز زبون ساقط و کنگ شیر شتر۔
جدب بالفتح تنگ سالی و عیب کردن۔
جاذب دروغگوی۔
جذب بالفتح کشیدن و ربودن و کم شدن شیر شتر و خشک شدن شیر پستان و آب دهن و باز کردن کره اسپ از شیر و بفتحتین پیه درخت خرما۔

جذاب بالکسر کشیدن چیزی از یکدیگر و نزاع کردن با همدیگر و پیه درخت خرما و شتر ماده کم شیر۔
جاذب ربائیده و کشنده و شتر ماده کم شیر۔
جرب بفتحتین گرد گرگین شدن و زنگ گرفتن شمشیر۔
جریب چهار قفیز و قفیز یک صد و چهل و چهار گز شت و پیمانهٔ غله است و آن دوازده صاع است۔
جراب بالفتح و الکسر انبان و توشه دان و درون چاه و فراخی آن و پوست خایه و بالضم کشتی خالی از آب نیست بگو۔
جزب بالکسر بهره و بالضم مبدلها۔
جشیب طعام غلیظ یا بی نان خورش و هر چیز درشت غلیظ ناگوار۔
جشب بالفتح غلیظ شدن طعام و آرد کردن درشت روی و حقیر کردن چیز را و بکسر شین مرادف جشیب مذکور و بسکون شین نیز آمده بدین معنی۔
جعاب بالکسر ترکشهای تیر جمع جعبه است۔
جعب بالفتح بر گردانیدن و فراهم آوردن و انداختن۔
جلب بالفتح و بفتحتین برانگیختن و برکشیدن و گوسپند و برده و شتر و جز آن از جای بجای بردن بجهت فروختن و پوست

برآوردن جراحت و بیامدن صدقه‌ستانند
درمیان قوم و برنشستن او بموضعی و کس فرستادن
تا صدقه را پیش او آورند و بانگ زدن اسپ
را وقت دوانیدن تا در گذرد و بالضم والکسر ابر
تنک بی باران و چوب پالان۔

جلباب بالکسر چادر و قمیص و معجر بالاپوش
زنان جلابیب جمع۔

جلاب بالفتح و تشدید لام کشندهٔ اسپ
و شتر و برده و جز آن از جائی بجای بجهت
فروختن و بالضم و تشدید لام معرب گلاب
و دهی ست و جوی آبیست اما جلاب بمعنی
شربت و قند و شربت واکر بمریض دهند در
کتب معتبره لغت عرب یافته نشد ظاهرا
فارسی باشد۔

جنب بالفتح پهلو و قبیله ایست از یمن و
کرانه و آنچه در قرآن آمده است وَالصَّاحِبِ
بِالْجَنْبِ۔ بمعنی یاری که مصاحب باشد در
سفر و بضمتین مرد غریب دور و بیگانه و آنکه
جنابت داشته باشد و به فتح اول و کسر نون
آنکه از راه بیکطرف رود از ترس نهان
و بفتحتین لنگیدن و به پهلو چسپیدن شش شتر
از غایت تشنگی و کشیدن اسپی را بسوی اسپ
خود وقت گرویستن که اگر اسپ سستی کند بر آن
سوار گردد۔

جناب بالفتح درگاه و گرداگرد در سرای
و کنار و پالان شتر کوهی ست و نام شخصی ست
و بالضم درد پهلو و بالکسر دور شدن از اهل خود

و رسیمانی که در گردن چارپا کنند و بکشند۔

جنوب بالفتح باد دست راست کسی
که رو بطرف مشرق داشته باشد و طرف دست
راست آن شخص۔

جانب غریب وطن و طرف و کنار و آنچه
در قرآن آمده است وَ مَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ
مراد از آن جانب کوه طور است که میقات
موسی علیه السلام بوده۔

جنائب اسپانی که در پیش کشند جمع
جنیبه است۔

جنیب فرمان بردار و غریب و خرمائی
است نیکو۔

جواب بالفتح پاسخ و بکسر آخر جو منهای
بزرگ۔ قال الله تعالیٰ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ
در اصل جوابی بود جمع جابیه یا را از جهت خفت
حذف کردند۔

جوب بالفتح دریدن و بریدن و مسافت
قطع کردن و دلو بزرگ و پیراهن زن و سپر و
آتش دان۔

جورب چیزی که بپای می پوشند و آن را
جوارب گویند۔

جوذاب بالضم و ذال معجمه طعامی که از
شکر و برنج و گوشت بپزند۔

جیب بالفتح سینه و دل و گریبان پیراهن
بالکسر نام قلعه ایست در شام۔

فصل الجیم مع التاء

جارحة دست و دیگر عضو آدمی و جراحت
کننده و جانور شکاری جوارح جمع۔

جارودیة گروهی از زیدیه منسوب
بجارود بن ابی زیاد۔

جائزة صله و بخشش۔

جامدة ایستاده و افسرده۔

جاریة آفتاب و کشتی و کنیزک و دختر و روان
شونده و نعمتی از جانب خدا۔

جاثیة بزانو نشسته۔

جابیة حوض آب گرداگرد چاه۔

جبایة بالکسر گرد کردن مال خراج و آب

جبت بالکسر بت و کاهن و ساحر و سحر
و هر چه غیر خدای تعالیٰ پرستیده شود۔

جبروت بفتحتین تکبر۔

جبیرة چوبهای که بر عضو شکسته بندند و دست برنجن۔

جبریة بفتحتین جماعه که میگویند بنده را در کار اختیاری
نیست و بسکون با چنانکه مشهور شده غلط است یا آنکه
صواب سکون باست و فتح با جهت مناسبت قدریه آست

جبانة بالفتح و تشدید با دشت و صحرا۔

جبة بالضم و تشدید با جامه ایست معروف
و سوراخ سنان که سر نیزه در آن کنند و
پیوند ساق در آن۔

جبهة پیشانی و آن میان دو ابرو تا ناصیه
و جماعه مردم و اسپان و منزلی است از
منازل قمر و آن ستاره چندست که بر پیشانی
اسد واقع شده۔

جبابرة گردن کشان جمع جبار۔

جبلة بالفتح روی عیب قوت و بکسر جیم و با
و تشدید لام خلقت و طبیعت و گروه بسیاری
از هر چیز و آفریدگان۔
جثة بالضم و تشدید ثا تن مردم و غیر آن و بالکسر
جدیلة بخوی و قبیله و کرانه نام زنی است
که مادر قبیله است۔
جادة بتشدید دال راه بزرگ و شعار آن۔
جدة بالکسر توانا شدن و توانگر شدن و
بالکسر و تشدید دال نوی و نو شدن و نام
شهریست مشهور بر کنار دریا و قلاده سگ
و بالضم خط پشت خر که مخالف رنگ وی باشد
بالفتح مادر مادر و مادر پدر۔
جدالة بالفتح زمین ریگناک و غوره خرما
و مورچه خرد۔
جذوة بهرسه حرکت پاره از آتش۔
جرأة بالضم دلیری نمودن۔
جرة بالفتح و تشدید را یکبار کشیدن و خرخره
و سبو و نان۔
جراء بالکسر جمع بالکسر یکنوع کشیدن و آنچه
شتر از گلو بر دت آورد و نا نشخوار کند و بالضم
چوبی که بر سر او دام نهند و در میان ریسمان
کشند و بدان آهو گیرند و نوع بازیست۔
جمهرة بالفتح اول و ثالث فربهتگی و
بازندگی و مقابل آن الاهت است و
وسط هر دو حکمت چنانچه در علم اخلاق مبین
شده۔

عه هندی جنگالی۔

جریرة و جریمة گناه و جرائر و جرائم جمع
جرارة بالفتح و تشدید الشکر گران و نوعیست
از کژدم که دم بر زمین میکشد و آن کژدم در
زمین اهواز بسیار پیدا باشد و گویند که مسافر
را نمیزند و این از غرائب ست۔
جرادة بالفتح ملخ۔
جریدة تنها و شاخ درخت بی برگ۔
جرعة بالضم مقدار یک آشامیدن از
آب و شراب و جز آن و بالفتح یکبار آشامیدن
و بفتحتین ریگ پاک رویاننده گیاه و باریک هموار
که هیچ بروی نه روید۔
جراحت بالکسر ریش و زخم۔
جرثومة بالضم اصل۔
جزالة بالفتح تمام شدن و محکم شدن ضد
رکاکت۔
جزارة بالضم دست و درفش و غیر آن۔
جزیة بالکسر آنچه بر کفار ذمی در سالی مقرر
دارند معرب گزیه۔
جسارة بالفتح دلیر شدن۔
جسامة بالفتح بزرگ جثه شدن۔
جعالة بالکسر آنچه برای ساختن کاری و
جهی برای کسی مقرر دارند و آن در شرع
جائز ست و رشوت نیست بلکه مزد آن کار
جعبة بالفتح کیش تیر۔
جفوة بالفتح ستم و بدی کردن۔
جفنة بالفتح کاسه چوبین و مرد کریم و جا
خرد و قبیله ایست از یمن جفان بالکسر و

جفنات بفتحتین جمع۔
جلبة بالضم پوست جراحت که خشک شده
باشد و سختی روزگار و پوست خام که بر بالای
زین کشند۔
جلدة تازیانه زدن۔
جلالة بزرگ شدن و بزرگی و بضم جیم
شتر ماده بزرگ و بفتح جیم و تشدید لام گاو
سرگین خوار۔
جلة بالکسر و تشدید لام بزرگان و پیشوایان
و بالضم ظرفی که از برگ خرما سازند و در خرما
کنند و بالفتح سرگین و بالضم و الکسر نیز آمده۔
جلوة بالفتح نمودن و عرض کردن خود را
بر کسی۔
جلیة بی تشدید یا امر روشن و آشکار۔
جمهرة بالفتح جمع کردن و نام کتابی ست
در لغت تصنیف ابن درید۔
جمرة بالفتح سنگ ریزه و ریش که بر عضو بر
آید و آنرا آتشک گویند و اخگر آتش و سنگ
انداختن در حج سه مرتبه و قبیله که با هم متفق
باشند و اگر وهی دیگر نیامیزند و لقب زمین
و گمان اهل عرب روم آنست که پیش از بهار
سه جمره از بالا بجانب زمین آید جمره اول در
آب اثر کند و برودت آن کم کند جمره دوم
در زمین اثر کند و جمره سوم در اشجار اثر
کند تا آزاد حرکت آرد و گویند باین جمرها
شکم زمین گرم شود و از وی بخار بر آید لهذا
گوید۔ هم جمره بر آورد و فرو برد نفس را۔

جملة بالضم همه۔
جمجمة بضم هر دو جیم کاسهٔ سر و قدح چوبین و چاه در شورستان۔
جمّازة بالفتح و تشدید میم شتر تیز رو۔
جمعه بالضم و بضمتین روز آدینه و مشت از خرما و جز آن۔
جمّة بالضم والتشدید تمامی موی سر و انبوه آن و بالفتح جایی که آب در وی گرد آید و جماعهٔ انبوه۔
جناية بالفتح غریب شدن و جنب شدن و در میان بیگانگان فرود آمدن۔
جنبة بفتحتین پهلو و کناره کردن۔
جنازة بالفتح تختی که مرده را بران بردارند و بالکسر مرده و عکس این نیز گفته اند۔
جنّة بالکسر و تشدید نون دیوانگی و جنیان و بالضم سپر۔
جناية بالکسر گناه کردن۔
جودة بالضم نیک رفتن اسپ بالفتح نیکی۔
جونة بالضم طبلهٔ عطار۔
جهارة بلند آواز شدن۔
جهرة بالفتح آشکارا شدن۔
جهالة نادان شدن۔
جهلة بفتحتین نادان جمع جاهل۔
جهبذة بالکسر نقاد جهبذ جهابذ جمع۔
جهينة بالضم و فتح ها قبیله ایست۔
جيفة بالکسر مردار بو گرفته۔

فصل الجیم مع الثاء

جاث بالفتح و سکون همزه برپا رفتن بستور و ترسانیدن کسی را۔
جثّ بالفتح و تشدید ثا از بن برکندن۔
جدث بفتحتین گور اجداث جمع۔

فصل الجیم مع الجیم

جرج بالفتح زمین درشت سنگناک جنبان شدن انگشتری در انگشت۔
جرنج بالضم و فتح را نام رودیست۔

فصل الجیم مع الحاء

جدح بالفتح پشت تر کردن بآب۔
جرح بالفتح خسته کردن و طعن کردن در گواهی و عدالت کسی و کسب کردن و بالضم خستگی و زخم جروح جمع۔
جراح بالکسر زخمها جمع جراحت بالکسر۔
جرنح بالفتح و سکون نام عجم بریدن و گذشتن بسجاجت و کار خود عطای بزرگ دادن و خطا کردن بی مشورت کسی و در آمدن آهو در جای خود و زدن درخت را تا برگ او بریزد و بریدن پاره از مال خود عطا و بفتحتین و کسر را جوان زیرک صاحب نظر۔
جلیح بالفتح سرهای درخت خوردن ستور و دیو باز کردن از درخت و بالضم و تشدید لام سرخ گادی که شاخ ندارد و بفتحتین ریختن موی پیش سر و اندکی آن را از زرع گویند بفتحتین بعد ازان جلح بعد ازان صلع۔
جموح بالضم سرکشی و توسنی کردن اسپ و سرکشی کردن زن باشوهر و رفتن پیش خویشان خود بی رخصت شوهر و شتافتن و سرعت نمودن جحیزی بالفتح اسپ سرکش۔
جماع بالکسر سرکشی کردن اسپ بالضم و تشدید میم تیر بی پیکان۔
جنوح بالضم میل کردن و میل دادن کسی را۔
جنح بالفتح بال جنبانیدن مرغ و بالکسر جانب و ناحیه و کتف و پارهٔ از شب بدین معنی بالضم نیز آمده۔
جناح بالضم گناه و بالفتح بال مرغ و بازو و بغل و جانب و ذات شی و کتف و پارهٔ از چیزی و باین معنی بالضم نیز آمده۔
جوانح استخوانهای پهلو نزدیک سینه۔
جوارح اعضای آدمی که بدان کسب کنند و جانوران شکاری و جراحت کنندگان۔
جوح بالفتح از بیخ برکندن۔

فصل الجیم مع الدال

جحارود مرد شوم بدفال و نام یکی از صحابهٔ رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم۔
جحد و جحود بالفتح والضم و بفتحتین بالضم انکار کردن بدانستگی و بمعنی تنگ نیز آمده۔
جدّ بالکسر و تشدید دال درستی و کوشش در کاری و بالفتح پدر پدر و پدر مادر و بهره و دولت

وکنار جید بی نیازی و توانگری و عظمت و بزرگی و بزرگ آمدن در چشم و بریدن جامه و جز آن بعد از بافتن و تمام شدن و بالضم چاه در میان علف زار۔

جدد بفتحتین زمین است و هموار و بضمتین راها جمع جدة بالضم۔

جداد بالضم و تشدید دال جاهای کهنه و زخمهای خرد و کوهای خرد و هر چیز که بعضی اجزای او در بعضی دیگر پیچیده و بهم رفته باشد از شتهای شاخهای درخت و بالفتح و تشدید دال شراب فروش و شراب گر۔

جدید نو و جامه که بعد از بافتن جولاهه بر بر روی زمین و برگ جوی ست بیامه و جدیدان یعنی روز و شب۔

جرد بالفتح پسر و بقیه مال و فرج و قضیب پوست واکردن و از پوست مو را دور کردن و سوال کردن کسی از کسی و ندادن آنکس او را یا دادن بکراهیت و برهنه کردن کسی را و تخم از پنبه جدا کردن و بالضم زمین هموار بی گیاه و چیزهای بی مو جمع اجرد و بفتحتین بی شدن و صحرائی که در و گیاه نباشد و شهریست از شهرهای بنی تمیم و جبی است در چار پایان۔

جرید تمام و شاخ درخت خرما و شاخی که شاخ و پوست از آن جدا کرده باشند۔

جراد بالفتح ملخ و نام کوهیست۔

جسد بفتحتین جسم آدمی و جن و ملائکه و زعفران و گوساله بنی اسرائیل و خون خشک۔

جعد بالفتح موی مرغول و سرزم گرم اندام وکریم و جعد الیدین و جعد الاصابع بخیل باشد

جلد بالفتح سخت شدن و چست شدن و تازیانه زدن چنانکه بر پوست خورد و چست و چالاک از هر چیز و اکراه کردن بر کاری و گزیدن مار و جماع کردن با زنی و بالکسر پوست حیوان و بفتحتین پوست بچه شتر که پر کاه کنند تا ناقه بچه خود تصور کرده بدان آرام گیرد و شیر دهد و زمین سخت و هموار و بزی که بچه اش از وقت زادن بمیرد و ماده شتران و گوسفندان که بچه و شیر نداشته باشد و شتران کلان که خرد و را نهلنا باشد۔

جلید نمی که بر زمین افتد و به بندد۔

جلاد بالکسر با کسی شمشیر زدن و درخت خرمای بزرگ محکم و شتر ماده بسیار شیر و بالفتح و تشدید لام پوست کشنده۔

جلود بالفتح نام دهیست از افریقیه و بالضم پوستها جمع جلد۔

جلمد بالفتح و جلمود بالضم سنگ سخت و مرد سخت۔

جمود بالضم افسرده شدن و بالفتح چشم بی گریه۔

جمد بالفتح بستن و افسرده شدن آب و بفتحتین یخ و افسرده ها جمع جامد و بالضم و بضمتین و بفتحتین زمین بلند۔

جماد زمینی که در و باران نبارد و سالی که بی باران باشد و چیزی که او را نشو و نما نباشد و ماده شتر که شیر ندارد و بخیل و نوعیست از جامد و بدین معنی بکسر نیز آمده۔

جامد چیز افسرده و کلمه که از و اشتقاق کرد دیگر نتوان کرد و زر و سیم و مانند آن که آنرا مال صامت گویند ضد مال ناطق یعنی چارپایان۔

جند بالضم لشکر و مددگاران و شهر و طائفه از خلق سرخود و تنها جنود جمع و بالفتح شهریست بر کنار سیحون و بفتحتین زمین درشت و سخت و سنگی ست گل مانند و شهریست بیمن۔

جود بالفتح نیکو و چیزهای نیک و بارانهای بسیار و بدین معنی جمع جاد ست چون صاحب و صحب و نیک باریدن باران و جوانمردی کردن و بدین معنی جمع جواد است و بالضم دراز گردنان و بدین معنی جمع اجید است۔

جواد جوانمرد۔

جهد بالفتح والضم توانائی و کوشش و رنج

جهاد بالکسر با کفار کارزار کردن و بالفتح زمین درشت که در و گیاه نباشد۔

جید بالکسر گردن یا جای گردن بند کردن و بفتحتین درازی و باریکی گردن و خوبی گردن و بالفتح و تشدید یاء مکسوره نیکو شده۔

فصل الجیم مع الذال

جبذ بالفتح کشیدن۔

جذ بالفتح و تشدید ذال بریدن و شکستن و بسرعت رفتن۔

جذاذ بهر سه حرکت پاره و ریزه از هر چیز

دنم افصح ست ۔
جرذ بفتحتین آماس پای ستور و بضم جیم و فتح را موشی است بزرگتر از موش ۔

فصل الجیم مع الراء

جار ہمسایہ و نگہبان و زنہار خواہندہ و شریک در تجارت و شوہر زن و آنکہ او را پناہ دہند از ظلم کسے ۔
جبر بالفتح شکستہ بستن و نیکو کردن حال کسے را و بدی و نیکی کار از حق تعالیٰ دانستن و بزور بر کاری داشتن کسی را و پادشاہ و بندہ و مرد شجاع و فقیر ۔
جبور بالضم درست شدن شکستہ ۔
جابر شکستہ بند و نام صحابی ست و نان ۔
جبار بالضم ہدر و عرب گوید دم جبار یعنی ہدر و فی الحدیث المعدن جبار یعنے مزدوری کہ کان میکند اگر در زیر آن بمیرد مستاجر را دیت لازم نیاید و نام روز سہ شنبہ قدیم و بالفتح و تشدید با متکبر کنندہ و مرد گردن کش و اسمیت از اسمای خدای تعالیٰ و معنی آن شکنندہ کارہا و بدین معنے از اسمای جلالی است و شکستہ ہا را درست کنندہ و بدین معنی از اسمای جمالی و درختی ست کہ دست باو نرسد و ناقہ جبارة شتر مادہ فربہ ۔
جحر بالفتح فرو رفتن چشم در کاسہ خود و در آمدن سوسمار در سوراخ و بلند شدن آفتاب و نباریدن باران و بہا روا زخیر باز ماندن و پس ایستادن و بالضم سوراخ حیوانات ۔

جحر بفتحتین فراخ شدن درون چاہ و تغیر یافتن گوشت و تہی بودن شکم و بکسر غذای معجر بسیار خوار و بیدل ۔
جدر بالفتح گیاہی ست کہ در ریگ میشود و بالضم دیوار جدران بالضم جمع و بفتحتین نشان گزیدن کہ بر گردن شتر و خر باشد و آبلہا کہ در بدن پیدا می شود و بدین معنی جمع جدرة است و نام دہی است بشام کہ شراب جدری بدان منسوب و قبیلہ ایست از بنی ازد و ظاہر شدن گیاہ از زمین و سزاوار شدن و بدین دو معنی جدر بالضم آمدہ ۔
جدیر بالفتح سزاوار و جای دیواری و جدیرة خطیرہ از سنگ بر آوردن ۔
جدار بالکسر دیوار جدر بضمتین جمع ۔
جذر بالفتح از بیخ برکندن و بریدن و اصل ہر چیزی و بدین معنی بکسر نیز آمدہ و در اصطلاح حساب جذر عددی کہ در نفس خود ضرب کنند و حاصل ضرب را مال مجذور گویند ۔
جذمور بالضم **و جذمار** بالکسر اصل ہر چیزی و اول آن و پارۂ شاخ کہ بعد از بریدن شاخ بر درخت ماند و باشد جذامیر جمع و جذامیر یعنی ہمہ و تمام نیز می آید ۔
جر بالفتح و تشدید را کشیدن و گناہ کردن و زیر دادن کلمہ را و حرکت زیر و دامن کوہ و خم بزرگ و سفالہا و سبوہا جمع جرہ است ۔

جریر رسن افسار شتر چنانکہ عذار حیوانات دیگر را و نام شاعری ست مشہور و نام پدر قبیلہ ایست کہ از صحابۂ رسول اللہ صلے اللہ علیہ و آلہ و سلم بود و او را جریر بجلی گویند منسوب بہ قبیلۂ بجیلہ ۔
جرار بہ تشدید را کشندہ و لشکر بسیار ۔
جرجر بکسر ہر دو جیم نخود و بعضی گویند باقلا ۔
جرجیر بالکسر ترہ تیزک ۔
جزر بالفتح بریدن و شتر کشتن و پوست از وی باز کردن و میوہ باز کردن از درخت و باز گشتن آب دریا و کم شدن آن خلاف مد و حرف را در خواندن مد ندادن و بفتحتین گوشتی کہ بسلخ خورند و گوسپند و زردک معرب گزر ۔
جزور بالضم شتر کشتن ۔
جزار بالفتح و تشدید زا شتر کش ۔
جسر بالفتح شتر بزرگ و پل و بدین معنی بکسر نیز آمدہ جسور بالضم و جسر بضمتین جمع و مرد دلیر دراز و ہمچنین جسور بالضم و شتر دراز و جسیم و قبیلہ ایست از بنی قضاعہ و نام مردے ست ۔
جشر بالفتح بر آوردن چارپا از برای چرا کردن و بفتحتین چارپایانی کہ در مقام خود می چرند و شب بخانہ خود نیایند ۔
جعر بالفتح سرگین مرغ شکاری و سرگین اندختن آن ۔
جعبر بفتح جیم و سکون عین و فتح بای موحدہ کوتاہ و نام مردے است و نام قبیلہ ایست ۔
جعفر جوی خرد و جوی بزرگ فراخ و شترادہ

بسیار شیر و بد و قبیله ایست از بنی عامر۔

جفر بالفتح بره بزغاله چهار ماه با آنکه گاه ودانه می خورده باشد و چاه نابرآورده ناساخته و چاه ایست بمکه و نام علمی است معروف۔

جفور بالضم از گشتن باز ماندن فحل از بسیاری جماع و فراخ شدن تهیگاه بزغاله و از شیر باز شدن۔

جلفار و جلفر بالضم دهی است بحر و معرب گلبر و بالضم و تشدید لام مفتوح شهریست بخراج عمان و مشهور به تخفیف لام ست۔

جلنار بالضم و تشدید لام مفتوح گل انار معرب گلنار و مشهور بتخفیف لام ست۔

جمر بالفتح انگرهای آتش جمرة واحد۔

جمار بالکسر سنگریزه انداختن در حج و بالضم و تشدید میم مغز میانهٔ درخت خرما که آنرا شحم النخل گویند۔

جمهور بالضم ریگ توده بلند و گروه بزرگ از مردم و اکثر هر چیز جماهیر جمع۔

جور بالفتح میل کردن از راستی و راه و ستم کردن در حکم بر کسی بالضم نام شهر فیروزآباد و محله ایست به نیشاپور و بالضم و فتح واو جمع جوهت به اصفهان۔

جوار بالکسر بالضم همسایگی و با اعتکاف نشستن و بالفتح آب بسیار عمیق و کشتیها مخفف جواری و بالفتح و تشدید واو بزرگ۔

جوذر بالفتح و کسر ذال معجمه بچهٔ گاو دشتی۔

جوهر سنگ قیمتی معرب گوهر و چیزی که بذات خود قائم باشد مند عرض جواهر جمع۔

جهر بالفتح آشکارا کردن و چاه را پاک کردن و آواز بلند کردن در خواندن و ناوانسته براهی شدن و بامداد بجا آگاهی نزدیک کسی شدن و درشغ کردن و درشک بزرگ دیدن و نمایان یافتن کسی را و بسیار دیدن لشکر را و بالضم شکل و هیئت و حسن منظر و بفتحتین روز کور شدن۔

جهیر صاحب حسن و شیر بی آب۔

جهار بالکسر بالفتح آشکار شدن و بالکسر نام بتی ست که قبیلهٔ هوازن می پرستندند۔

جائر ستم کننده و آنکه از راه حق میل کند براه باطل۔

جیار بالفتح و تشدید یا گچ که بدان خانه سپید میکنند و گرمی سینه و دل از خشم و گرسنگی

فصل الجیم مع الزاء

جرز بالفتح بریدن و بالضم معرب گرز بالکسر لباس زنان از موی شتر و پوست بز و بالضم و بضمتین زمین بی گیاه و بفتحتین بسال قحط و سطبری تن و سینه و گوشت پشت شتر۔

جراز بالضم شمشیر برنده و بالفتح گیاهی است۔

جربز بضم جیم و با فریبندهٔ خبیث۔

جرموز بالضم حوض خرد و خانهٔ خرد و چاه و اصفا و ابن جرموز نام کشندهٔ زبیر بن العوام۔

جز بالفتح و تشدید زا بریدن موی و پشم درودن گندم و خرما و جز آن۔

جزاز بالفتح و الکسر درو کردن و بالضم آنچه از چرم و غیر آن بعد از بریدن بماند۔

جلوز بالکسر و تشدید لام مفتوح چلغوزه۔

جلواز بالکسر پیادهٔ کوتوال۔

جمز بالفتح نوعی ست از رفتار شتاب۔

جماز بالفتح و تشدید میم شتر تیز رفتار۔

جوز بالفتح میان چیزی و گردگان معرب گوز۔

جواز بالفتح روائی و روان شدن آبی که ستور و کشت را دهند و آب دادن و گذشتن از جای و بالضم تشنگی۔

جائز روا و گذرنده و آنکه گذر کند تشنه بر کوهی و تیر چوب که میان دو دیوار گذارند

جوائز عطایا و تحفها۔

جهاز بالفتح و الکسر رخت عروس و مسافر و کفن مرده و آنچه بدان محتاج باشند بالفتح آنچه بر شتر باشد و اندام زن۔

فصل الجیم مع السین

جاورس معرب گاورس[1]۔

جاموس معرب گاومیش۔

جبس بالکسر بزدل و لئیم و فاسق۔

جدیس قبیله ایست۔

جرس بالفتح آهسته آواز کردن و آواز خوردن انگبین زنبوران چیزی را و سخن گفتن و ترنم کردن

[1] گاورس به هندی چینا ۱۲

دباره از شب وآواز نرم و بمعنی بکسر نیز آمده
وبالکسر اصل چیزی و بفتحتین زنگله بزرگ که بر گردن
چارپا بندند و به فارسی درا گویند۔
جرجیس نام پیغامبری ست که بانواع عقوبت
او را میکشتند و باز بامر الهی زنده میشد و اُمت
را دعوت میکرد۔
جس بالفتح وتشدید سین لمس کردن و
بدست سودن و نبض گرفتن۔
جاسوس جستجو کننده احوال جواسیس جمع
جساس بالفتح وتشدید سین بسیار تجسس
کننده و نام خر دجال و بمعنی جساسه بتای دو نقطه
نیز آمده۔
جلوس بالضم نشستن و نشینندگان برین
تقدیر جمع جالس ست۔
جلیس همنشین۔
جموس بالضم بسته شدن روغن و پیه و
آب۔
جلس۔ بالکسر فرج از چیزی که در و اقسام
چیزها باشد و بفتحتین لستن آب ماندن۔
جوس بالفتح درمیان سراها در خانها گشتن
و پرسش و جست و جو نمودن از چیزی قال الله
تعالی فجاسوا خلال الدیار۔

فصل الجیم مع الشین

جأش بالفتح و سکون همزه سینه انسان
و طپیدن و جوش دل و سر از ترس و اضطراب۔
جمرش بفتح جیم و میم و کسر را زن بسیار
پیرزن قبیح و خرگوش شیر دهنده بچه را و
افعی درشت پوست جماش جمع۔
جحش بالفتح و بفتحتین خراشیدن پوست و
خر کره و کره اسپ جفا و درشتی و غضب و نام
صحابیست۔
جحیش طرف و ناحیه و مرد دور باشنده
و خودرای و متکبر۔
جرش بالفتح نیم کوفته کردن نمک و حبوب
شانه کردن سر را۔
جریش نمک و حبوب نیم کوفته۔
جش بالفتح و تشدید شین کوفتن و شکستن
و زدن بعصا و آرد کردن گندم و جز آن
با آسیا و پاک کردن چاه۔
جشیش سویق و گندم درشت آس کرده
که از آن آش پزند گاهی گوشت و خرما نیز
دران کنند۔
جمش بالفتح ستردن موی و آواز باریک
و دوشیدن بسر انگشتان و بازی و عشق زدن
بکسی۔
جوش بالفتح سینه و اکثر شب از اول یا از
آخر و میانه شب و زره و کر انسان و موضعیست
و جوشیدن دیگ و شوریدن دل و در آب شدن
رود و بالضم سینه انسان و بالفتح نیز آمده و قبیله
الیست۔
جهش بالفتح زاریدن بکسی و آماده شدن بگریستن
جیش لشکر۔

فصل الجیم مع الصاد

جالمص بفتح با و لام و سکون آن شهریست
بمغرب که ورای آن شهری دیگر نیست و آنرا
جابلصا نیز گویند۔
جص بالفتح والکسر و تشدید صاد معرب گچ۔
جصاص بالفتح و تشدید صاد گچ گر و لقب
فقیهی ست حنفی۔

فصل الجیم مع الضاد

جرض بفتحتین آب دهان ناشتا فرو خوردن
آب دهان۔
جیض بالفتح برگشتن از چیزی۔

فصل الجیم مع الطاء

جلط۔ بالفتح شمشیر برکشیدن از نیام۔

فصل الجیم مع الظاء

جحوظ بالضم بیرون افتادن و بزرگ شدن
حدقه چشم۔
جاحظ آنکه حدقه چشم او بیرون برآمده باشد
و نام عالمی ست مشهور۔
جظ۔ بالفتح و تشدید ظا راندن و اندک خلق
و مرد فربه خرامنده۔
جواظ بالفتح و تشدید واو مرد سطبر و
خرامنده و متکبر۔

فصل الجیم مع العین

جلع بینی و گوش و دست بریدن و بند کردن

و بزندان داشتن و بفتحتین بد غذا شدن کودک و
بد کردن غذای کودک را۔

جذع بالفتح ستور را بے علف باز داشتن و
دو شتر را در یک رسن بستن و بالکسر تنهٔ درخت
و بالای خانه جزوع جمع و نام مرضے است
و بفتحتین آنچه بسال سوم در آمده باشد از گاو
و اسپ و بسال پنجم در آمده باشد از شتر و بسال
دوم در آمده باشد از گوسپند و باصطلاح فقها بز
که بیشتر سال برو گذشته باشد و سالی که در روی
ستور دندان پیشتر بیفگند و هنوز دندان دیگر بر نیاورده
باشد و جوان نو و تازه۔

جرع بالفتح اندک خوردن آب مانند
آن و بالضم و فتح را جمع جرعة۔

جزع بالفتح به پنا بریدن مسافت وادی
و زمین را و مهرهٔ یمنی سیاه و سپید که چشم را در سیاہی
و سپیدی بدان تشبیه کنند و بکسر نیز آمده و بالکسر
خم وادی و میان آن و منتهای آن و دو بهی
ست یکے سجانت راست طائف و دیگر بجانب
چپ او و بالضم چوب میان دولاب و به فتح نیز
آمده و رنگے ست زرد و بفتحتین ناشکیبائی کردن

جزوع بالفتح ناشکیبا و زاری کننده۔

جشع بالفتح غالب آمدن حرص و سخت آرزومند
شدن۔

جلع بالفتح بے شرم شدن و کشاده شدن
دندانهای پیشین و جامه بیرون کردن و در روی
کشاده بودن زن بهر جا۔

جمع بالفتح همه و گروه مردم و نخل بسیار بار و نام
مزدلفه و گرد آوردن و اسم واحد را جمع کردن
و بالضم مشت دست فراهم آورده۔

جماع بالکسر اکثر چیزی جماع کردن و دیگ رگ
و جماع الاثم خوردن شراب باشد اثم بمعنی شراب
آمده پس جماع الاثم تناول کردن شراب
باشد خاقانی گوید۔ ع بر و شخت طهارت
کن از جماع الاثم ؛

جمیع فراهم کرده شده و فراهم آمدگان لشکر و
قبیله گرد آمده و بالضم و تشدید میم مردم در آمیخته
از قبائل بسیار۔

جوامع غلها که در گردن گناهگاران کنند
جمع جامعة۔

جامع گرد آرنده و چارپا که قابل رسن پالان
شود و ناده خری که اول بار آبستن شود و
شتری که چهار سال برو گذشته باشد۔

جوع بالضم گرسنگی و گرسنه شدن۔

فصل الجیم مع الفاء

جأف بالفتح و سکون همزه افگندن
و ترسانیدن۔

جحف بالفتح بردن و نقصان کردن۔

جحاف بالضم سیل که زمین را بکاود و هر چه
باشد ببرد و روان شدن شکم از هیضه۔

جدوف بالضم بریدن مرغ۔

جدف بفتحتین گور و شراب که ظرف او سر
کشاده باشد و گیاهی ست در یمن که خوردن
وی تشنگی بشکند۔

جذف بالفتح پریدن و شتافتن و رفتن۔

جرف بالفتح کاویدن زمین و به بیل خاک
و گل بر کشیدن و بالضم و بضمتین جائے که آب
در رو جمع شود بفارسی آبکیر گویند و بفتحتین
داغ سرین ستور۔

جراف بالضم والکسر پیمانه و بالفتح و تشدید
را مردی که همه طعام را خورد۔

جزف بالفتح آسان گرفتن کار را۔

جزاف بهر سه حرکت و ضم افصح ست تخمین
و قیاس کردن در بیع و شراء و جز آن و
چیزی که تخمین کنند معرب گزاف و بالضم و تشدید
زا صیاد۔

جعف بالفتح افگندن و بر زمین زدن کسی
را و بر کندن۔

جف بالفتح و تشدید جماعه مردم یا عدد
بسیار و بالضم نیز آمده و همچنین جفة و بالضم دلو
عظیم و پوست شگوفهٔ خرما و ظرفی از پوست که
سر بند نه دارد و جدا خشیده و مشک کهنه که نصف
او ببرند و مانند دلو سازند و بیخ خرما که کافته
شود و شیخ کلان سال و هر چیز مجوف و بالکسر
سلیح چهارپان۔

جفجف بفتح هر دو جیم زمین بلند که غلیظ
و پیرنا باشد و باد سخت و هامون فراخ و زمین
نشیب و بسیار گو و آواز لشکر در رفتار۔

جفاف بالفتح و جفوف بالضم خشک شدن

جفیف گیاه خشک۔

جاف بتشدید فا چیز خشک۔

جلف بالفتح ریزیدن گل وجز آن و بریدن و برکندن و بالکسر جفاکننده و خم تهی و حیوان پوست کنده و شکم دریده و هر چه میان تهی باشد
جنف بفتحتین میل کردن ۔
جوف بالفتح زمین پست و شکم و اندرون چیزے و درگذرانیدن و بفتحتین فراخ شدن و درون خالی شدن ۔

فصل الجیم مع القاف

جابلق بفتح باء شهریست بمشرق کرد رای آن شهری دیگر نیست و همچنین جابلص شهریست بمغرب ۔
جلاهق بالضم و بکسر ها غلوله ریسمان بزرگ پیچیده و جولاهه و غلوله که می اندازند و صاحب صراح گوید کمان گروهه باشد ۔
جاثلیق بفتح ثای مثلثه رئیس ترسایان در بلاد اسلام و او زیر دست بطریق انطاکیه است و بعد از جاثلیق مطران ست و بعد از ان اسقف و بعد از ان قسیس و بعد از ان شماس
جوزق بفتح جیم و زا غوره پنبه و مانند آن معرب گوزه و دهی ست بهرات و ناحیه ایست بنیشاپور ۔
جوالق بکسر جیم و لام و ضم جیم و فتح لام معرب گوال جوالق بفتح جیم و کسر لام جمع ۔
جوق بالفتح گروه مردم ۔
جوسق بالفتح قصر معرب کوشک و دهی ست بری

مشه بهندی لیلیل گویند ۱۲

و نهروان و خانه معتضد بالله عباسی در بغداد

فصل الجیم مع اللام

جبل بالفتح آفریدن و بفتحتین کوه و پیشوای قوم و دانای ایشان و نام مردی ست و بکسرتین و تشدید لام جماعه مردم قال الله تعالی اضل منکم جبلا کثیرا و بدین معنی بضم و بفتحتین و بکسرتین و به تخفیف لام نیز آمده ۔
جبرئیل بالکسر و الفتح و جبرئیل و جبرائیل نام فرشته معروف ۔
جثجل بالفتح موی انبوه و درخت انبوه
جحل بالفتح انداختن ۔
جدل بالفتح محکم تافتن رسن را و قوی و محکم شدن و بر زمین انداختن استخوان درست و پا و سائر اندام و بکسر نیز آمده جدل بفتحتین جمع و بفتحتین خصومت کردن و قادر بودن بر خصومت ۔
جدال بالکسر باکسی خصومت کردن و بالفتح غوره های خرما و سفالها سخت شده و ثمرهای سخت جمع جداله است بالفتح ۔
جدیل بالفتح مهاری که از چرم بافند و شکال از چرم که بر گردن شتر کنند شکال که در گردن اندازند
جدول بالفتح و الکسر جوی خرد جداول جمع ۔
جذل بالکسر بیخ و تنه درخت و به فتحتین شادی و شادمانی کردن ۔
جرل بفتحتین جای درشت و سخت و سنگلاخ

و همچنین جرول بضم جیم و فتح واو ۔
جزل بالفتح بریدن و هیزم خشک سطبر و سخن درشت و محکم و چیز بسیار و کریم بسیار عطا و دانای درست رای و آواز کبوتر و بفتحتین ریش کوهان شتر که از پالان بهم رسد ۔
جزیل بزرگ و بسیار ۔
جعل بالفتح کردن و گردانیدن و نام نهادن و آفریدن و بیان کردن و درختهای خرد خرما و بالضم پلیسے مزد و رشوت و بضم اول و فتح ثانی مرد سیاه و بدشکل و لجوج و جانوری ست سیاه که همیشه در سرگین باشد و از بوی خوش متاذی شود چنانکه بمیرد و بفتحتین کوتاهی و فربهی و ستیزه ۔
جعال بالکسر دستمال دیگ که بآن دیگ را از سر آتش بردارند ۔
جفل بالکسر سرگین فیل و بالفتح ابر بی آب و مورچه و پوست دور کردن و گل از زمین کشیدن و سرگین انداختن فیل و گوشت دور کردن از استخوان و انداختن دریا ماهی را بر کنار و حرکت دادن و راندن باد ابر را و شتر مرغ را و دویدن شتر مرغ و انداختن کسے را و ژولیدن موی ۔
جفال بالضم هر چه آب سیل آورد و کف شیر و سر جوش دیگ و صوف بسیار و هر چه بسیار باشد ۔
جل بالفتح و تشدید لام سرگین ستور چیدن و بادبان جلول جمع و بالضم پوشش ستور جلال

بالکسر جمع و گل یاسمین و هر گلے که باشد سرخ یا
زرد و یا سپید معرب گل و بسیارے از هر چیز و
بالکسر باریک گلیمها و بساطها و جامها۔
جلال بالفتح بزرگی و بالضم بزرگ و بتشدید
لام نیز آمده و بالکسر جلهاے چارپایان جمع جل
و بتشدید لام راهی ست از نجد بسوی مکه۔
جلیل بزرگ و گیاهی ست که آن را ثمام
نیز گویند و قومی ست در یمن۔
جلاجل زنگهاے خرد که بر چرم دوزند و
در گردن اسپ و غیر آن کنند جمع جلجل بضم هر دو
جیم و نیز جلجل نام موضعی ست۔
جلاجل بالضم و **جلجل** سبک رو و چست
و چالاک در کار۔
جمل بالفتح پیه گداختن و بالضم نام زنے ست و
بالضم و بضمتین و بفتحتین و بضم اول و فتح ثانی با
و تشدید آن رسن کشتی و بعضی گفته اند که بدین
معنی ست قوله تعالی حتی یلج الجمل فی سم الخیاط
و بفتحتین شتر نر و بسکون میم نیز آمده و پدر قبیله
و درخت خرما و ماهی ست که درازی آن سی
گز است و بضم جیم و فتح میم جملها و به تشدید میم
حساب ابجد و به تخفیف نیز آمده چنانکه مشهور
ست۔
جامل گروه شتر یا خداوندان شتر بانان
و اسباب آن و قبیله بزرگ۔
جمال بالفتح خوب شدن و خوبی صورت
و سیرت و بالکسر شتران و بالضم خوبصورت
و خوش سیرت و بدین معنی به تشدید میم نیز آمده و
بالفتح و تشدید میم شتربانان۔
جمیل نیکو و پیه گداختن و بضم و فتح میم
مرغے است و نام زنی ست۔
جمول بالفتح پیه گدازنده۔
جندل بالفتح و به کسر دال و فتح آن
سنگ و بالضم و فتح جیم و فتح نون و کسر دال
سنگلاخ۔
جول بالفتح گرد بر گردیدن و گرد بر گشتن در
کارزار۔
جهل بالفتح نادانی و نادانستن۔
جهول بالفتح سخت نادان
جیل بالکسر گروهی از آدمیان و دهی ست
نزدیک بغداد۔

فصل الجیم مع المیم

جثم بالفتح و **جثوم** بالضم سینه بر زمین نهادن
مرغ و مردم و گذشتن نیمهٔ شب و بلند شدن
کشت از زمین و گرد آوردن خاکستر و خاک
و گل۔
جثام بالضم و **جاثوم** کابوس و مردار
متحمل و بردبار۔
جحم بالفتح افروختن آتش۔
جحیم یکے از نامهاے دوزخ و آتش بسیار
قوی و بلند و هر آتش بزرگ در مغاک افروخته
باشد۔
جذم بالکسر بیخ و اصل چیزے و بالفتح
بریدن و بریده دست شدن و بیماری
جذام پیدا کردن۔
جذام بالضم علتے ست معروف و نام قبیله
ایست۔
جرسام بالکسر علت برسام۔
جرهم بضم جیم و ها قبیله ایست از یمن که
در حوالی مکه فرود آمده بودند و حضرت
اسمٰعیل علیه السلام را کدخدا کردند و معموری
مکه معظمه از ایشان شد۔
جرم بالضم گناه و بالفتح کسب کردن و بریدن
و گرفتن و سزاوار شدن و گناه کردن
و معرب گرم و زمین بسیار گرم و قبیله ایست
و بالکسر تن و کوتاه آواز شدن و بفتحتین گزیر
و لاجرم یعنی ناگزیر و ناچار۔
جرائم گناهان۔
جزم بالفتح بریدن و عاجز و بیدل
شدن و ساکن کردن حرف را و سست گذار
کردن و عزم کردن کسے بر کاری چنانکه از آن
برنگردد و خاموش شدن و پر کردن مشک
و بریدن خرما و برابر کردن حروف در نوشتن
و قلم را غیر محرف تراشیدن و بالکسر بهره
و نصیب۔
جسم بالکسر تن و هر چیز عظیم خلقت۔
جسیم [illegible] و زمین بلند۔
جشم بالفتح رنج و مشقت کشیدن و بفتحتین
گرانی۔
جشع بفتحتین طمع دار شدن و سخت آرزو
مند شدن مردم بگوشت و شتر بشوره گیاه

بے اشتہا شدن بطعام۔
جلم بالفتح بریدن و بالکسر پیہ زدہ بز۔
جم بالفتح و تشدید میم چیز بسیار و آب گرد آمدہ درچاہ و نام پادشاہی ست و بالکسر شیطان و بالضم صدفیست۔
جموم بالضم بسیار شدن آب درچاہ و بالفتح چاہ بسیار آب و اسپے کہ ہر زمان رفتار دیگر آرد و نزدیک آمدن وقت۔
جمام بالفتح آسودگی اسپ بعد از ماندگی و بالضم و الکسر آب منی کہ فحل را از ترک جماع حاصل شود و بہر سہ حرکت پر شدن و لبالب شدن ظرف و پیمانہ۔
جمم بفتحتین بے نیزہ شدن مرد در جنگ بے شاخ شدن گوسپند و بے کنگرہ شدن عمارت
جہم بالفتح روی را ترش کردن برکسی از روز ترشرو و عاجز و ناتوان و شیر درندہ و نام شخصے ست کہ او را جہم ابن صفوان گویند۔
جہام بالفتح ابر بے آب۔
جہنم چاہ عمیق و نام دوزخ۔
جیہم حرف مشہور و شتران تیز شہوت و دیبا۔

فصل الجیم مع النون

جائمین بر سینہ خفتگان و بر جاے ماندگان و بجس حرکت شدگان۔
جبن بالضم بددل شدن دلی نیز بدین معنی بضمتین و تشدید نون و تخفیف نیز آمدہ۔
جبان بالفتح بددل و بہ تشدید با بددل و
وصحرا و گورستان و زمین ہموار کردہ وگیاہ بسیار خوب روید
جبین دو طرف جبہہ از دو جانب و ابرو و جبین بالفتح دو ابرو باشد چنانکہ گذشت۔
جثمان و جسمان ہر دو بالضم تن۔
جرون بالضم عادت کردن بکارے و ستوہ و نرم شدن جامہ و زرہ و آرد کردن دانہ
جرن بالضم سنگ میان خالی پر از آب کہ از ان وضو سازند و جائے کہ خرما خشک کنند
جرین نیز بدین معنی آمدہ۔
جفن بالفتح پلک چشم و شاخ درخت رز و دو نوعیست از انگور و درختیست خوشبو و موضعیست بطائف و نیام شمشیر و باین معنے بکسر نیز آمدہ۔
جلجان بضم و ہر دو جیم نقطہ میانہ دل کہ آن را سویدا گویند و کنجد کہ ہنوز در پردہ باشد و دانہ کشنیز و کشنیز را نیز گویند۔
جمان بالضم مروارید و مہرہ ہای سیمین کہ بر شکل مروارید سازند۔
جنون بالضم دیوانہ شدن و پوشیدن و دراز شدن و انبوہ شدن درخت وگیاہ بسیار شدن و آواز مگس و تاریکی شب۔
جن بالفتح و تشدید نون پوشیدن و دفن کردن مردہ و شب گردیدن مردم و بالکسر و تشدید نون اول چیزے و شگوفہ گیاہ و پری و گویند کہ نوعی از ملائکہ است۔
جنان بالفتح درآمدن و تاریک شدن شب و دل و جامہ و اول شب و اکثرے
از مردم و بالکسر باغہا و جنیان و سپرہا و بمعنی اول جمع جنۃ و بمعنی ثانی جمع جان و بمعنے ثالث جمع جنۃ بالضم۔
جنین بالفتح در گور کردہ شدہ و بچہ کہ در شکم مادر باشد و ہر چیز پنہان۔
جنن بفتحتین گور و مردہ و کفن و بضمتین جنون و بضم اول و فتح ثانی سپرہا جمع جنۃ بالضم۔
جولان بفتحتین گردگشتن و گردیدن در کارزار و بسکون واو کوہی ست در شام۔
جوعان بالفتح گرسنہ۔
جوشن بالفتح زرہ و میانہ شب و اول شب و سینہ و ذی الجوشن نام صحابیست پدر شمر و او در عرب اول کسی ست کہ جوشن پوشیدہ بود یا آنکہ او را کسرے جوشن دادہ بود یا آنکہ سینہ اش بر آمدگی داشت۔
جون بالفتح گیاہی ست کہ از غایت سبزے بسیاہی زند و بمعنے سیاہ و سفید و سرخ ہر سہ آمدہ و اسپ و شتر سخت سیاہ و بمعنے روز نیز آمدہ و نام آبے ست مشہور بہند۔
جیحون بالفتح آبیست میان خراسان و ماوراء النہر نزدیک بلخ۔
جیحان بالفتح نہریست در شام۔
جیرون بالفتح موضعی ست بدمشق و گویند دروازہ ایست بدمشق۔
جیران بالکسر ہمسائگان و نگہبانان جمع جار و دہی ست باصفہان۔

فصل الجیم مع الواو

جثو بہر سہ حرکت سنگ تودہ و بضمتین و تشدید واو بزانو نشستن۔

جدو بالفتح از کسی فائدہ خواستن۔

جرو بہر سہ حرکت ہر چہ خرد باشد از خربزہ و خیار و حنظل و مانند آن و بچہ سگ و بچہ شتر و بچہ ہر درندہ۔

جو بالفتح و تشدید واو میان زمین و آسمان و ہوای آن و زمین نشیب۔

جلو بالفتح پراگندہ شدن و جلاوطن شدن

فصل الجیم مع الہاء

جاہ قدر و منزلت۔

جبہ بالفتح بر پیشانی زدن و کسے را از چیزے باز داشتن و با لیست برروی کسے آوردن و بی دلو و ظرف باب آمدن و بفتحتین بزرگ پیشانی شدن۔

جباہ بالکسر پیشانی ہا و اسپان و گروہے مردم۔

جلہ بفتحتین برہنہ شدن پیش سر از موے۔

جوہ بالفتح بنا خوشی بر روی کسے درآمدن۔

فصل الجیم مع الیاء

جانی گناہگار و چینندۂ میوہ۔

جافی جور کنندہ و قرار ناگیرندہ بجاے خود۔

جاری روان۔

جثی بکسرتین و بضم جیم نیز آمدہ و تشدید یا بہر دو زانو نشستن و یا ایستادن بسر انگشتان پاے و بضم و الکسر زانو نشینندگان۔

جدری بالضم آبلہ۔

جدی بالفتح بزغالۂ نر و برجے ست از بروج آسمان و ستارہ ایست نزدیک قطب شمالی کہ عرب آنرا جدی الفرقد گویند و فارسیان ستارۂ قطب و اہل ریاضی این ستارہ را جہت امتیاز از برج جدی بضم جیم فتح دال و تشدید یا خوانند۔

جری بالکسر و تشدید را و یای حطی مار ماہی باشد و نیز یا دتی حرف تای دو نقطہ چینیدہ دان مرغ

جلی بالفتح و تشدید یا روشن و آشکارا۔

جنی بالفتح چیدن بالفتح و نون و تشدید یا چیدہ و بکسر و تشدید نون و یا یک جنی از جنیان منسوب بجن یا

جواری کنیزہا و کنیزکان۔

جہوری بالفتح بلند آواز۔

باب الحاء

فصل الحاء مع الالف

حاشا دور باد و پاک باد و کلمۂ استثنا است و حاش للہ پاکیست خدا را۔

حبا بالکسر دہش و بخشش۔

حباری بالضم مرغیست کہ آنرا بفارسی تغدری گویند۔

حبلی بالضم آبستن۔

حتی بالفتح و تشدید تا بمعنے تا۔

حجی بالکسر عقل و زیرکے و بالفتح کرانہ چیزی و حبابہا کہ از باران بر آب پدید آید حجاۃ واحد۔

حدی بالضم راندن شتر بنغمہ۔

حذا بالکسر برابر کردن چیزے و نعل و سم اشتر و اسپ و جز آن و برابر و در جہت۔

حری بالضم و حراء بالکسر کوہی ست بہ مکہ کہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم پیش از نبوت چند روز در غار آن بعبادت مشغول بودند۔

حرباء بالکسر جانوریست کہ ہمیشہ روی بآفتاب مے دارد و متلون میشود بانواع الوان در شعاع آفتاب و آنرا بفارسی آفتاب پرست گویند و میخ زرہ یا سر میخ کہ در حلقہ زرہ کنند و پشت یا گوشت پشت۔

جزوی بالضم موضعیست۔

حسنی بالضم نیکوئی و زن نیکو و بہشت۔

حسا بالمد و القصر شوربا کہ بیاشامند۔

حشاء بالفتح و المد آنچہ در شکم باشد از دل و جگر و سپرز و گردہ۔

حصی بفتحتین سنگریزہا حصاۃ واحد۔

حصباء بالفتح سنگریزہ۔

حضاء بالفتح سیراب شدن۔

حطاء بالفتح افگندن و جماع کردن و تیز دادن و کف دست بر کسی زدن و کف بر آوردن دیگ۔

حمار بفتحتین گل سیاه متغیر شده و خویشان شوی چون پدر و برادر و بالکسر والفتح و سکون میم نیز آمده۔

حمقی بالضم نادانان و بعضے گفته اند که حمقی نادانان درکار آخرت هرچند که درکار دنیا غافل نباشند و ابله بالعکس آن مثل ست که لولا الحمقی لخربت الدنیا۔

حمرا رسال سخت و زن سرخ رنگ۔

حمیرا بالضم تصغیر حمرا و لقب ام المومنین عائشه و گویند که حمرة بمعنی سفیدی نیز آمده و ایشان را حمیرا ازان گویند که ایشان سفید رنگ بودند۔

حمی بالکسر نجیه ترغ کنند و مرغزار قرغ کرده و بالضم و تشدید میم تپ۔

حلفا بالفتح گیاہے ست که بفارسی لخ و دخ گویند و همچنین حلف بفتحتین۔

حنا بالکسر و تشدید نون برگ معروف که چیزها را بدان رنگ کنند و در فارسی بتخفیف مستعمل ست۔

حنفا بالضم و فتح نون میل کنندگان بحق۔

حورا بالفتح زن سفید پوست و سفید سیاه چشم که سفیدی و سیاهیش کمال باشد۔

حواری بالضم نان سفید و آرد و طعام سفید و به تشدید واو نیز آمده۔

حوایا رودها و چربیها که بر روده باشد جمع حاویة و حاویا۔

حیا شرم داشتن و فرج ماده شتر و جز آن

حیا بالفتح و بے همزه باران و فراخی سال بهمزه نیز آمده۔

حیاری بالفتح سرگشتگان جمع حیران۔

حیثما هرجا۔

فصل الحاء مع الباء

حب بالضم والتشدید دوستی و خم و بالفتح دانه و حب الغمام ژاله باشد۔

حبیب دوست محب و محبوب هر دو را گویند۔

حباب بالکسر دوستی کردن با کسے و دوستی و بالضم دوستی و مار و دیو و گنبدهٔ آب که بر آب ظاهر شود و بسیاری از آب و ریگ و بمعنی صاحب قاموس بفتح حا آورده۔

حبب بفتحتین گنبدهٔ آب و سیرابی دندان۔

حباحب بضم حای اول و کسر حای ثانی کرم شب افروز و نام مردی بخیل که از ترس مهمانان آتش را در شب بسیار روشن نمیکرد۔

حجاب بالکسر پرده و جای روان شدن و گذشتن نفس و بالضم و تشدید جیم دربانان و ایلچیان۔

حجب بالفتح باز داشتن و پوشیدن و کم کردن حصهٔ وارث یا محروم کردن وارث از حصه و بضمتین پردها جمع حجاب۔

حاجب باز دارنده و پرده دار و ابرو و پرخشندهٔ چیزے حواجب جمع و حاجب الشمس کرانهای آفتاب۔

حدب بالفتح مهربانی کردن و بفتحتین برآمدن پشت و فرو رفتن سینه و شکم و پشتهٔ ریگ و زمین بلند و نشیب بلند شدن آب و نشان چیزے که بر پوست ظاهر شود و گیاہے است۔

حرب بالفتح کارزار و نام مردیست و دشمن جنگی و بفتحتین خشمگین شدن و گرفتن مال کسی و شگوفهٔ خرما۔

حزب بالکسر گروه مردم و پارهٔ از هر چیزی و سلاح و باران و نوبت آب احزاب جمع و نیز احزاب جمعی از کفار که متفق شده بجنگ حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله وسلم آمده بودند و بالفتح رسیدن چیزی بکسے و سخت شدن و دشوار شدن چیزے بر کسی و فشردن او را احزاب الرجل لشکر مرد و یاران او که با و متفق باشند و یوم الاحزاب واقعهٔ قوم نوح و عاد و ثمود و غیرهم که حق تعالی ایشان را احزاب و هلاک کرد۔

حسب بالفتح شمردن و بس و بالکسر پندار و مزد کارها و برین تقدیر جمع حسبة است بالکسر و بفتحتین شمرده شده و اندازه و شمار چیزے و بزرگی مرد از روے نسب و فخر به پدران یا از روی مال و دین و شرف و بمعنی بسکون نیز آمده۔

حساب بالکسر و بالضم شمردن و شمار و بس شونده۔

حسیب شمرنده و انتقام کشنده و بس شونده۔

حصب بالفتح سنگریزه انداختن و رفتن در زمین و فرو رفتن در زمین و هیزم انداختن در آتش و بفتحتین سنگ و حصبه بر آوردن و هیزم و آنچه بدان آتش افروزند و آنچه در آتش اندازند و برگشتن زه کمان و بفتح حاء و کسر صاد شیرے که کف از و بر نیاید از سردی۔

حاصب باد سخت که خاک سنگریزه بردارد و ابر که برف و تگرگ بارد۔

حضب بالکسر و الضم آواز کمان و بالفتح مار یست و بلند کردن آتش و انداختن هیزم بر آن و بالکسر کنارهٔ کوه و بفتحتین هیزم و هرچه در آتش اندازند تا افروخته شود۔

حطب بالفتح هیزم جمع کردن و برای کسے هیزم آوردن و بالکسر مرد خشک لاغر و بفتحتین هیزم۔

حاطب جمع کنندهٔ هیزم و نام مردی و حاطب اللیل کسیکه رطب و یابس از هیزم و گیاه در شب درهم چینند و آنکه سخن رطب و یابس درهم گوید۔

حظوب بالضم و بظاء معجمه فربه شدن و پر شدن شکم۔

حظب بفتحتین فربه شدن و پر شکم و به کسر ظا کوتاه بزرگ شکم و بفتحتین و تشدید با مرد درشت جفاکار بخیل تند خو و بفتح اول و کسر ظا و تشدید با سریع الغضب۔

حقب بالفتح دشوار شدن بول شتر از سختی رسن تنگ و بضم و بضمتین هشتاد سال و زیاده ازین نیز گفته اند و بضمتین روزگار احقاب جمع و بفتحتین تنگ پالان شتر۔

حقاب بالکسر میان بند زنان و کوهے ست۔

حلب بالفتح و بفتحتین شیر دوشیدن و بفتحتین شیر دوشیده۔

حلوب بالفتح مادهٔ شتر دوشیدن۔

حلیب شیر تازه دوشیده و شراب خرما۔

حلاب بالکسر دوشیدن و ظرفے که در وی شیر دوشند۔

حوشب بالفتح پیوند سر دست ستور و ستور تهیگاه بر آمده و آماس کرده و خرگوش و روباه و بچه گاو و نام مردیست۔

حوءب بروزن کوکب وادی فراخ و موضعی ست و یا آبے ست در راه بصره که در حین خروج ام المومنین عائشه رض بسوی بصره سگان در آنجا فریاد کردند و ام المومنین آواز سگان شنیده از آمدن پشیمان شد از جهت یاد آمدن حدیثی که پیغامبر صلی الله علیه و آله وسلم شنیده بود آخر باغوای بعضے مردم باز نگشت و واقع شد آنچه واقع شد۔

حوب بالضم گناه و هلاک و بلا و بیماری و بالفتح گناه کردن و بانگ به شتر زدن تا براه رود و مادر و پدر و دختر و خواهر و درد و مسکنت و حاجت و اندوه و وحشت و بدین دو معنی بالضم نیز آمده۔

فصل الحاء مع التاء

حانوت دکان شراب فروش و هر دکان که باشد و بمعنے شراب فروش نیز آمده۔

حالت کیفیت و آنچه آدمی بر آن بوده باشد و در اصطلاح حالت و کیفیت غیر راسخ۔

حبه بالفتح و تشدید با دانه و نصف تسو یعنی هشتم حصه دانگ و پارهٔ از چیزی حبة القلب نقطهٔ دل که آنرا سویدا گویند و بالکسر تخمهای دشتی که از ورطها حیین و گیاه و تره روید و بالضم دوستی و تخم انگور۔

حبوة بالضم و الکسر رفتن کودک بکون و دستها و گرد زانو حلقه کرده نشستن بر سرین۔

حبیکه بالفتح راه و شکن آب و زره و موی حبک بضمتین و حبائک جمع۔

حباله بالکسر دام و بتشدید لام هنگام و زمان بچیزے در رفتن۔

حبله بالضم درخت انگور و بیخ آن و بفتحتین بچه که در شکم ماده شتر باشد و انگور که هنوز نرسیده باشد و حبل الحبلة نتاج نتاج را گویند۔

حت بالفتح و التشدید ریختن برگ از درخت و خراشیدن منی خشک از جامه و شتابانیدن و اسپ تیز رفتار و شتر مرغ تیز رو و مرد نیک و آزاده و طلع مرده و خرما که بشاخ زچسپیده باشد و نام شمشیری ست و بالضم بیست ترکرده و درهم زده و قبیله ایست

حدة بالکسر تنها و یگانه بودن و ازینجا گویند علی حدة یعنی به تنهائی و خودسری و به تشدید دال تیزی و تندی نمودن۔

حداۃ بالکسر و فتح دال و ہمزہ بر وزن عنبۃ موش گیر و زغن۔
حداثۃ بالفتح نو شدن و تازگی و نوی اول چیزے۔
حدقہ بفتحتین سیاہی چشم۔
حدیقہ باغ کہ درخت خرما و غیر آن داشتہ باشد و گرداگرد او دیوار باشد و نیز بست بنواحی مدینۂ مشرفہ و حدیقۃ الرحمن باغ مسیلۂ کذاب و چون نزدیک او کشتہ شد بہ حدیقۃ الموت موسوم گشت۔
حدیبیہ بضم حا و فتح دال و سکون یای اول و کسر با و تخفیف یای دوم و بہ تشدید نیز آمدہ موضعیست نزدیک مکہ مکرمہ کہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم در آنجا با قریش صلح کردہ بودند۔
حذاقہ بالفتح ماہر شدن در چیزے۔
حرۃ بالفتح و تشدید را تشنہ شدن و زمین سنگلاخ و بالکسر تشنگی و بالضم زن آزادہ و کنیز آزادہ و ابر بسیار باران و شتر مادہ بسیار شیر و ریگ بے گل و شب زفاف کہ در آن شوہر بکارت زائل نتواند کرد و جای گردیدن گوشوارہ از بناگوش۔
حریرۃ جامہ ابریشمین و آردی کہ با شیر در روغن می پزند۔
حرافۃ بالفتح تیز طعم شدن۔
حرفۃ بالکسر بے بہرہ شدن و پیشہ ور شدن و بیضم تیزی طعم۔

حرقۃ بالضم سوزش۔
حراقۃ بالضم سوختہ و آلت نفط اندازی و کشتی کہ در وی نفط اندازی کنند و عامہ بہ تشدید را خوانند و صاحب قاموس گوید حراقات بہ تشدید را مواضع عیاران و قلابان و کشتی چند در بصرہ کہ در آنجا آلات نفط اندازی مہیا شد۔
حربۃ بالفتح آلت حرب و چوب دستی و تازیانہ و بالضم جوال و توشہ دان شبان۔
حرمۃ بالکسر نومیدی و غلبۂ شہوت جماع و بالضم و بضمتین آنچہ کردن او و شکستن حرمت او روا نباشد و ناشایستگی و عہد و پیمان و ترس و بہرہ چیزی و بفتحتین گشنی خواہ شدن میش و بز و جز آن۔
حزمۃ بالضم پشتۂ ہیزم و علف و دستۂ کاغذ و جز آن۔
حزامۃ بالفتح ہوشیار و آگاہ شدن در کار۔
حزازۃ بالفتح و ہر دو زاے معجمہ سوزش دل از خشم و جز آن۔
حزۃ بالضم و تشدید زا نیفۂ ازار و پارۂ گوشت بدرازی بریدہ۔
حسرۃ افسوس و پشیمانی۔
حاسۃ بہ تشدید سین قوتی کہ دریابد چیزیرا چون سامعہ و باصرہ۔
حاشیۃ کنارہ و شتران جوان خردسال و خدمتگاران و مردم فرومایہ۔
حشمۃ بالکسر شرم و حیا و غضب و انقباض و شنوانیدن بکسے چیزیرا کہ بدو خشم آید و ازاں

زن و خویشے و چہار شتر و بہ فتحتین خدمتگاران و تابعان و بسکون شین نیز آمدہ۔
حشاشۃ بالضم بقیۂ جان و رمقی کہ در دم مردن ماندہ باشد۔
حصانۃ بالفتح استوار و محکم شدن۔
حصبۃ بالفتح زمین سنگریزہ و بالفتح و الضم و بفتحتین دانہای سرخ باریک سوزندہ کہ از اندام مردم برآید بفارسی آنرا سرخچہ گویند۔
حصحصۃ بفتح ہر دو حا پیدا شدن حق از باطل و جنبانیدن چیزے تا استوار شود و جنبیدن شتر از بار گران وقت برخاستن و شتافتن۔
حصۃ بالکسر و تشدید صاد بہرہ و بخش۔
حضانۃ بالکسر در کنار گرفتن کودک را و پرورش دادن او را و زیر بال گرفتن مرغ جوزہ را و بیضہ را و بالفتح دور کردن کسے را از کارے و سر خود کار کردن بے دیگرے۔
حضرۃ بالفتح نزدیکی و درگاہ و حضور و بدین معنی بکسر و ضم و فتحتین حاضران جمع حاضر۔
حاضرۃ شہر و دہ خلاف صحرا و بادیہ۔
حضیرۃ جای خرما و گروہ مردم چہار یا پنج یا ہفت یا ہشت یا دہ کہ بغزا روند و مقدمۂ لشکر و ریم و زرد آب کہ با بچہ بیرون آید از رحم بعد از برطرف شدن خون نفاس۔
حضر موت بفتحتین و ضم میم و فتح آن شہریست و قبیلہ ایست۔
حطیئۃ بالضم و فتح طا و سکون یا و فتح ہمزہ

مرد زشت و کوتاه و نام شاعریست مشهور۔
حطة بالکسر و تشدید طا و ور کردن گناه و گفته اند که اسم فعل ست بمعنی دور کن از گناهان و نام ماه رمضان ست۔
حطمة بالفتح و الضم سال سخت و بالکسر چیز خشک شکسته و ریزه شده و بفتحتین کلان سال شدن ستور و بالضم و فتح طا آتش قوی و نام دوزخ یا دوران و گله بزرگ از شتر و غنم و شبانی که بر حیوانات رحم نکند و مرد پرخوار۔
حظیرة جای که خرما خشک کنند و محوطه از چوب نے و خاریست که از برائے حیوانات سازند۔
حقة بالضم پری کشت و مغاک سوراخ و بالفتح نیز آمده و صاحب صراح گوید که حقة مقدار و وشت از طعام و جز آن و چیزی اند۔
حفایة بالکسر برهنه پا رفتن و گیاه از زمین کندن۔
حفاوة بالفتح و بالکسر حفایه آشکارا کردن شادی و بسیار سوال کردن از چیزے۔
حفدة بفتحتین نبیرگان و دختران و پدرزنان و خادمان و یاران۔
حفرة بالضم مغاکے و گوے که زمان بکنند۔
حافة بتخفیف فا کنار چیزے و حاجت و سختی و حافتا الوادی دو کرانه آب۔
حافرة اول هر چیز و حالت اصلی و خلقت اولی که بر آن آفریده شده۔
حقة بالضم و تشدید قاف ظرفے از چوب و جز آن که در وے مروارید و لعل و معاجین و مانند آن کنند و بلا و سختی و بدین معنی بالفتح نیز آمده و بالکسر شتر بچه سه ساله که پا در چهارم گذاشته باشد و بالفتح چیزے ثابت و درست و راست و حقیقت چیزے۔
حاقة بتشدید قاف واقعه ثابته که البته واقع شود و قیامت و میان چیزے۔
حقوة بالفتح میان بستن گاه۔
حقبة بالضم هشتاد سال۔
حقارة بالفتح خوار و زبون شدن۔
حکومت داوری۔
حکمة بالکسر دانش و دانستن حقیقت هر چیزی و صاحب قاموس گوید حکمت عدل و حلم و علم و نبوت و حکم آن و قرآن و انجیل و شیخ رئیس در بعضے رسائل گوید حکمت درست گفتاری و راست کرداری و بفتحتین دهنه لگام اسپ و قدر و منزلت و سوره محکم غیر منسوخ و پیش رو و پیش سر و زنخ گوسپند۔
حکة بالفتح و تشدید کاف خارش۔
حکاکة بالضم سوزش و ریزه هر چیز۔
حکرة بالضم غله که برائے گرانی در قحط نگاه دارند۔
حکایة بالکسر سخن نقل کردن و مانند شدن۔
حلیلة زن کسی و زن فرود آینده بجائی۔
حلة بالضم برد یمنی و جامه که استر داشته باشد یا ازار و ردا و تنها ازار و ردا را حله نگویند و بالکسر گروهی که بجائے آب فرود آیند و نوع فرود آمدن و چند خانه دار و مجلس و جمع شدنگاه مردم و نام شهریست و بالفتح محله ایست و زنبیل بزرگ که از لیف سازند و موضعیست بشام و حلة الشی جهت و قصد آن چیز و بدین معنی بکسر نیز آمده۔
حلبة بالضم تره ایست معروف و بالفتح اسپانی که بجهت دوانیدن از هر جا جمع کنند و صاحب کنز گوید میدانی که در آن اسپ تازند و بفتحتین شیر دوشندگان جمع حالب۔
حلیة بالضم و الکسر زیور که از جواهر و طلا و نقره و مانند آن سازند و بالکسر خلقت و صورت و صفت چیزے۔
حلقة بالفتح حلقه زره و ظرفی که خالی کرده باشند از چیزے و داغ ستور و پیرے حوض آب و دائره مردم و حلقه در و بفتحتین سر تراشان جمع حالق۔
حلفة بالفتح سوگند۔
حلمة بفتحتین سر پستان و درخت سعدان و گیاهیست و کنه بزرگ که میست که در پوست گوسپند افتد۔
حلتیت بالکسر انگوزه و آن صمغ انجدانست بالفتح و ضم جیم و ذال معجمه۔
حمیة و حموة بالکسر پرهیز کردن بیمار از چیزی که او را زیان دارد و چیزے که نگاه داشته شود و بالفتح و تشدید یا غیرت و ننگ
حمایة و حراسة بالکسر نگاهبانی کردن
حامیة مردی یا جمعی که حمایت مردم خود کنند و دیگ پایه و سنگها که گرد اگر چاه نهند و چیزی که بغایت گرم باشد و عین حامیه چشمه

ایست در بحر مغرب کہ آفتاب در وقت غروب پندارند کہ در آنجا فرو می رود۔
حموضہ بالضم ترشی۔
حماسہ بالفتح دلیر شدن و دیوان ابوتمام کہ آنچہ از اشعار عرب در شجاعت دلیران عرب گفتہ اند دران جمع نمودہ اند۔
حمامۃ بالفتح کبوتر و ہر مرغ طوق دار۔
حمۃ بضم حا زہرہ کژدم و بہ تشدید میم گرمی سخت و سیاہی۔
حمزۃ بالفتح ترہ تیزک کہ از تیزی زبان را گزد و شیر درندہ و نام عم حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم سید الشہدا و ابو حمزہ کنیت انس بن مالک کہ بواسطہ ترہ تیزک چیدن حضرت او را این کنیت دادند۔
حمازۃ بالفتح سختی و سخت شدن۔
حملۃ بالفتح آہنگ کردن بجنگ و باز گردیدن بر دشمن برای زدن و راندن و بالکسر بشفقت رفتن از جای بجای و بفتحتین بردارندگان جمع حامل۔
حمالۃ بالکسر دوال شمشیر حمائل جمع نام ایسی و بالفتح آنچہ برداشتہ شود از دیت و تاوان و بالفتح و تشدید میم زن بارکش۔
حمولۃ بالفتح ستور بارکش و بالضم بار کہ بر ستور نہند۔
حاملات زنان آبستن و بردارندگان دابہ کہ بردارندگان آب اند قال اللہ تعالی فالحاملات وقرا۔

حماقۃ بالفتح نادان شدن و کاسد شدن بازار۔
حنطۃ بالکسر گندم۔
حنجرۃ بالفتح حلقوم۔
حنۃ بالفتح و تشدید نون زوجہ و بانگ شتر و مادر مریم علیہما السلام و بالکسر دیوانگی و بالفتح نیز آمدہ۔
حنیۃ بفتح حا و کسر نون و تشدید یا کمان کہ بدان تیر اندازند حنے بہ تشدید یا جمع۔
حنانۃ بالفتح و تشدید نون زنے کہ بر فرزندان شوہر گذشتہ مہربانی کند و از مال شوہر حال بد پریشان و ہر دو کمان کہ در وقت تیر انداختن آواز کند۔
حولقۃ و حوقلۃ بالفتح لا حول ولا قوۃ الا باللہ گفتن۔
حوصلۃ چینہ دان مرغ۔
حوضۃ بفتح حا ناحیہ و میان مملکت طرف بیضہ است و طبیعت و اندام زن و دوا ست در حجاز۔
حومۃ بالفتح کارزار بزرگ و معظم ہر چیزے
حوبۃ بالضم گناہ و مردی کہ از وے خیر نیاید و عیال ضعیف حال و اندوہ و درویشی
حوت بالفتح گردیدن جوان و پریدن مرغ گرد چیزے و بالضم نام ماہی است و نام برجی ست۔
حیاکۃ بالکسر جامہ بافتن۔
حاکۃ جامہ بافان جمع حائک ست و بتشدید کاف دندان۔
حیلۃ بالکسر بہانہ۔
حیعلۃ بالفتح حی علی الصلوۃ و حی علی الفلاح گفتن۔
حیرۃ بالفتح سرگشتہ شدن و بالکسر محلہ ایست بنیشاپور و شہری ست نزدیک کوفہ و نسبت بآن حیری و حاری گویند و دہی است بفارس و شہری ست نزدیک عانہ و حیرتان یعنے حیرہ و کوفہ و عانہ دہی است بر کنار فرات۔
حیۃ بالفتح و تشدید یا مار و کژدم دراز۔
حیاصۃ بالکسر دوالی کہ تنگ اسپ بدان استوار کنند در اصل حواصۃ بود و حیاصۃ بمعنی تنگ گرفتن دو چیز نیز آمدہ۔
حیطۃ بالفتح گرد گرفتن و بالکسر دیوار گرد چیزے بر آوردن۔

فصل الحاء مع الثاء

حث بالفتح و تشدید ثا بر انگیختن و بالضم کاہ ریزہ و ریگ درشت و خشکی نان خشک و لیست بآب تر نکردہ و نیا میختہ۔
حدوث بالضم نو پیدا شدن چیزے۔
حدیث خبر و چیز نو و مرد اندک سال۔
حدث آنچہ پیش پادشاہان قصہ و افسانہ خوانند و مرد بسیار سخن و بدین معنی بضم نیز آمدہ و بفتحتین بے وضو شدن و پیدا کردن۔
حرث بالفتح کاشتن و اصلاح آوردن

زمین وجمع کردن مال وکسب کردن وفروختن آتش وسوار شدن بر پشت ستور وراندن آن چنانکہ لاغر شود ودانشمند شدن وجست وجو نمودن چیزے درکشت وراہے کہ پامال ستوران باشد۔

حارث بزرگ جمع کنندۂ چیزے وشیر درندہ ونام شخصے ست۔

حراث بالفتح سوراخ گوشۂ کمان کہ درآن زہ کنند وبالکسر تیرے کہ ہنوز تمام نتراشیدہ باشند وبالفتح وتشدیدًا برزگر۔

حنث بالفتح والکسر گناہ وشکستن سوگند ومیل کردن از حق بہ باطل وعکس آن۔

حانث سوگند شکنندہ۔

حیث بالفتح والکسر کلمۂ الیست کہ برائے مکان وضع کردہ اند ومن حیث یعنے از اینجا واز این جہت

فصل الحاء مع الجیم

حاج جمع حاجت وتبشدید جیم حج کنندہ وجمع حاجی چون روم کہ جمع رومے ست۔

حج بالفتح وتشدید جیم آہنگ کردن بچیزے وبحجت غالب شدن برکسے وقصد طواف کعبہ کردن بہ نیت عبادت وبجا آوردن آن وبسیار آمد ورفت کردن پیش کسے ومیل بجراحت کردن وفرو بردن۔

حجاج بالکسر حجت آوردن بریکدیگر وبالفتح والکسر کنارہ استخوان ابرو وبالفتح وتشدید جیم بسیار حجت آورندہ ولقب ظالم مشہور کہ آن را حجاج بن یوسف ثقفی گویند وبالضم حج کنندگان۔

حجیج وحواج حج کنندگان۔

حجج بفتحتین راہی کہ کندہ باشند وبضم حا وفتح جیم اول حجتہا۔

حدج بالفتح بار وکجاوہ بر شتر سخت بستن وبہ چیزے تیز نگریستن وتیر وجز آن بکسے انداختن وکسے را تہمت کردن وبالکسر بار ومحفۂ زنان وبفتحتین حنظل وخربزہ مادام کہ تازہ باشد۔

حرج بالکسر گناہ وگوشت ماہی وبہرۂ سگ از گوشت شکاری وبفتحتین تنگی وتنگ شدن وگناہ وشتر مادۂ دراز بار یک وچہار چوب باہم بستہ کہ مردہ بروی نہند وخیرہ شدن چشم وحرام شدن چیزے وجای تنگ بسیار درخت وبدین معنے بکسر را نیز آمدہ۔

حلج بالفتح پنبہ از تخم جدا کردن وسیر کردن ورفتن ونان را گرد وپہن کردن ودوا کردن خردس بالہارا۔

حلیج پنبہ کہ از تخم جدا کردہ باشند وہمچنین محلوج۔

حلاج بالفتح وتشدید لام پنبہ از تخم جدا کنندہ ولقب حسین بن منصور بیضاوی کہ انا الحق می گفت۔

حنج بالفتح میل دادن وتابیدن ریسمان را وساکن شدن وپنہان کردن درعت نمودن وپیچیدہ گفتن سخن را وبالکسر اصل چیزے ودل ومیانۂ ہر چیز۔

حوج بالفتح ملامت ومحتاج ونیازمند شدن۔

فصل الحاء مع الدال

حتد بالفتح مقیم شدن بجائی وبفتحتین چشمۂ کہ آبش منقطع نشود وجوہر واصل چیزے وبفتح اول وکسر ثانی خالص واصل ہر چیز

حد بالفتح وتشدید دال حائل میان دو چیز ونہایت وکنار چیزے وتیزی ہر چیز وتندی وغضب مردم وباز دارندہ وباز داشتن واندازہ کردن واندازہ کردۂ حق تعالےٰ فرمودۂ خود را وادب کردن گناہگار تا بار دیگر گناہ نکند وحرام کردن وجدا کردن چیزی را از چیزے۔

حدید تیز وآہن۔

حداد بالکسر چیز ہائے تیز وجامہای سیاہ وکبود کہ در ماتم پوشند وجامۂ ماتم پوشیدن وجمع حدید نیز آمدہ وبالفتح وتشدید دال دربان وزندان بان وآہنگر۔

حرد بالفتح آہنگ کردن وباز داشتن وغضب کردن وبدین معنی بفتح را نیز آمدہ وبالکسر پارہ از کوہان شتر وبفتحتین دردیست کہ در دست وپای شتر ہم میرسد وخشک میگردد اعصاب آن بواسطۂ زانو بند وگران شدن زرہ بر مرد چنانکہ قادر نشود بر راہ رفتن۔

حرود بالضم دور شدن وتنہا منزل کردن۔

حرید دور و تنها و ماهی قدید۔
حسد بفتحتین بدخواهے۔
حسود بالضم بدخواستن و تمنا کردن نعمت و فضیلت کسے را بازائل شدن از ان و بالفتح بدخواه کسے۔
حشد بالفتح فراهم آوردن و یاری دادن و جمع شدن برای کارے و تمام برآمدن کشت۔
حصاد بالفتح درودن۔
حصد درودن و بفتحتین گیاه خشک شده و سخت تافتن رسن و استوار و محکم کردن صناعت زره بافتن و زره بافتن و رسن بافتن نیخ و جز آن ساختن و گیاهے است و هر گیاهے که خشک باشد۔
حصید درو بده شده۔
حفد بالفتح بخدمت شتاب نمودن و شتاب کردن و چست بودن درکاری و بفتحتین یاران و خدمتگاران جمع حافد۔
حقد بالکسر کینه و بالفتح کینه در دل گرفتن و بدین معنے بکسر نیز آمده و منتظر فرصت کینه گرفتن بودن و نباریدن باران و نیامدن چیزے از کان۔
حقود بالفتح مرد بسیار کینه۔
حمد ستودن و ستایش۔
حمید ستوده۔
حید بالفتح میل کردن و گره شاخ گوزن و جز آن و برآمدگی کوه و هر چه بلند شده باشد از کنار چیزے۔
حید بالکسر و فتح یا جمع و بفتحتین طعام۔
حیود بالضم میل کردن و برآمدگیهای کوه و گره هاے شاخ گوزن جمع حید بالفتح۔

فصل الحاء مع الذال

حاذ پشت و نام درختی ست و حاذ المتن موضع انداختن نمد زین برپشت ستور و خفیف الحاذ یعنے اندک مال و اندک عیال و فی الحدیث خفیف الحاذ من لا اہل لہ ولا مال۔
حذ بالفتح و تشدید دال بسرعت رفتن و از هم بریدن۔
حذذ بفتحتین کوتاهی و سبکی دم شتر و جز آن و نوعی ست از تصرفات عروض و آن اندختن وتد مجموع از متفاعلن و فعلن گذاشتن بجاے مستفا۔
حنذ بالفتح بریان کردن گوسپند و جز آن در مغاکی و بالاے آن سنگهای گرم گذاشتن تا پخته شود و هیمه کردن و دوانیدن اسپ یک دو تگ و بعد از ان جل بران انداختن در آفتاب تا عرق کند و سوختن گرمی آفتاب مسافر را و بفتحتین دهی ست نزدیک مدینه مشرفه و نام آبی ست بنی سارا۔
حنیذ گوسفند و گاو بریان کرده که بعد از بریان کردن هنوز آب از وے چکیده باشد و اسپ عرق کرده بعد از دوانیدن و آب گرم و عسل خوشبو و نوعی ست از روغن۔
حوذ بالفتح سخت راندن و نگهبانے کردن چیزے را۔
حواذ بالکسر دوری۔

فصل الحاء مع الراء

حبر بالکسر سیاهی دوات و خوبی و نشان یا نشان نعمت و رغبت و زردی که بر سفیدے دندان آمیخته باشد و صورت و رنگ و دانشمند و نیکوکار و بدین و بدین معنے بفتح نیز آمده و احبار و حبور جمع و بالفتح آراستن سخن و جامه و جز آن و سیاهی در دوات کردن و شاد گردانیدن و شاد شدن و حبور بالضم نیز باین معنے آمده و بفتحتین نشان و زرد شدن دندان و تازه شدن جراحت و بفتح اول و کسر ثانی نازک و تازه و نوعی ست از برد یمنی
حبیر ـ برد منقش و جامه نو۔
حتر بالفتح اندک دادن و استوار کردن و سخت بستن کالا۔
حثار نیز نگریستن و خورانیدن طعام و بسیاری خوردن و مهمانی کردن بجهت بنای نو و پیوند در آوردن بدامن خیمه و خرگاه و چشیدن طعام و جز آن و آنچه از زمین بلند برآمده باشد و چیز اندک و بدین دو معنی بکسر نیز آمده و بالکسر عطای اندک و آنچه بخیمه وصل کنند چون از زمین بلند باشد
حثر بفتحتین آبله سرخ برآمدن در چشم و جوشیدن و شاب و آبله دمیدن بر پوست

و تملیظ و سطبر شدن چیزی و فراخ شدن
چیزی و بمعنے دزدی نیز آمده -
حجر بہر سہ حرکت باز داشتن کسے را از تصرف
در چیزے و کنار مردم و حرام و مشہور درین
ہر سہ معنی کسرست و بالفتح مغاک رنگ گردا
گرد چشم و شہر یمامہ و چند موضع دیگرست و اطراف
خانہ و بدین معنے جمع حجرہ است بالفتح و بالضم
حرام و بازداشت و نام مردیست کہ او را حجر
کندی گویند و بالکسر عقل و دیوار کعبہ از جانب
شمال اندرون حطیم و منازل ثمود و بلاد ایشان
در نواحی شام و وادیان و بفتحتین سنگ و بفتحتین
نام مردے کہ او را حجر بن النعمان گویند و نیم
و در ریگ و شہرے ست عظیم بر کوہ اندلس۔
حاجر باز دارندہ و زمین بلند کہ میان او
پست باشد و کنار وادی کہ آب را نگاہ دارد
از روانی۔
حدر بالفتح از بالا بزیر آوردن و شتاب
کردن و آماس کردن پوست را و آماس
شدن پوست از زدن چوب و بافتن رشتہ
دستار در دادن و راندن دار شکم را و گرد گرفتن
چیزیرا و فربہ و سطبر شدن و بفتحتین جای کہ
از آنجا فرود آیند و جاری شدن اشک از
چشم۔
حدور بالضم فرود آمدن بہ نشیب و بالفتح
جای نشیب۔
حذر بالکسر و بفتحتین پرہیز کردن و آمادہ
شدن و بیدار بودن و بفتح اول و کسر ثانی
وضم آن مرد بیدار۔
حذافیر سرہا و کنارہای چیزی جمع حذفور
بالضم و حذفار بالکسر و حذفور بمعنی شریف
و جمع کثیر نیز آمدہ و عرب گوید + اعطاہ
الدنیا بحذافیرہا + داد او را دنیا بہ تمام
حر بالفتح و تشدید را گرما و گرم شدن و زمین
سنگلاخ و بالضم مرد آزاد و بندہ آزاد
شدہ و برگزیدہ ہر چیز و کبوتر بچہ و باز بچہ و
آہو برہ و اسپ نیکو و کار نیکو و چرغ و باز
حرا گوچہ رخسار و حر الرمل میان تودہ ریگ
حرور بالضم گرما و بالفتح باد گرم کہ بشب
وزد و سموم باد گرم کہ بروز وزد و گرمی آفتاب
و آتش۔
حریر جامہ ابریشمین و مرد گرم شدہ از غضب
و جز آن۔
حرر بالفتح اندازہ کردن و تخمین نمودن
کشت و میوہ را و ترش شدن شیر و شراب
حازر شیر و نبیذ ترش۔
حسر بالفتح ماندہ کردن و برہنہ و آشکارا
کردن و پوست از شاخ جدا کردن و راندن
شتر چنانکہ ماندہ شود و جاروب کردن خانہ
و افسوس خوردن و بفتحتین افسوس خوردن۔
حسور بالضم ماندہ شدن و فرو ماندن و
خیرہ شدن چشم از دیدن و آشکارا شدن۔
حسیر افسوس و دریغ خورندہ و ماندہ شدہ۔
حاسر برہنہ و آنکہ خود و زرہ و سپر در
جنگ نداشتہ باشد۔
حشر بالفتح سنان باریک و گوش باریک
و پر تیر کہ باریک باشد و لطیف و باریک شدن
نوک نیزہ و تیر و جز آن و گرد کردن و برانگیختن
و راندن و ہلاک کردن سال قحط ستور و
مال مردم را
حاشر یکے از نامہای پیغامبر علیہ السلام۔
حصر بالفتح تنگ گرفتن بر کسے و باز داشتن
از سفر و غیر آن و گرد گرفتن کسے را و پالان
بستن شتر را و بالضم بستہ شدن شکم و بفتحتین
تنگ دل شدن و بستہ شدن در سخن گفتن و
تواندن و عاجز شدن از چیزی و بخیل بودن
حصیر تنگدل و بخیل و بوریا و ہر چیزی کہ بافتہ
شود و پہلو و پادشاہ و زندان و مجلس و راہ
و آب و صف مردم و جز آن در روی زمین
و جوہر شمشیر یا دو طرف آن و کوہیست در عرب
حصور بالفتح شتر مادہ کہ سوراخ پستانش
تنگ باشد و مردی میل بزن نکند و تنگدل
و بخیل۔
حصار بالکسر قلعہ و محاصرہ کردن کسے را
در جنگ و بالشے کہ در زیر پالان شتر نہند۔
حضور بالضم حاضر شدن و حاضران و
بالفتح نام شہریست در یمن و کوہے است و
قبیلہ ایست۔
حضار بالفتح و الکسر مقیم شدن و بالضم
دردیست کہ شتر را پیدا میشود و بالکسر شتران
نیکو و بالفتح و کسر حرف آخر نام ستارہ ایست
حاضر مقیم و قبیلہ عظیم۔

حضاجر بالفتح وکسر جیم کفتار و بزرگ شکمان جمع حنجر کر اول فتح دوم
حطر بالفتح جماع کردن و زدن کمان را و بستن و تراشیدن
شمشیر چیزی را و بر زمین انداختن و زدن -
حظر بالفتح حرام کردن چیزی را و باز داشتن از چیزی
و جمع کردن چیزی -
حفر بالفتح زمین کندن و لاغر کردن و تباه شدن
بن دندان و پاک کردن و مجامعت کردن با کسی
و افتادن دندان شیر کودک را و بفتحتین خاکی
که از زمین کندن بیرون آید و چاه فراخ و
زردی که بر بیخ دندان بر آید و بدین دو معنی
بسکون وسط نیز آمده -
حفیر گور کنده شده -
حافر سم ستور و کننده چاه و جز آن -
حقر بالفتح خرد شمردن کسی را -
حقیر خوار و خرد -
حکر بالفتح ستم کردن و بد زندگانی کردن و روغن
که با عسل آمیخته طفل را خورانند و کاسه خرد
و چیز اندک بدین دو معنی بضم نیز آمده و بفتحتین
غله که نگاه دارند تا وقت گرانی بفروشند و لجاج
کردن و سرخود شدن و آب جمع شده -
حمار بالکسر خر و نام مردی از عاد که کافر شده بود
و هر که کافر شدی او را بکشتی و ذو الحمار اسود
عنسی که در زمان حضرت رسالت پناه علیه
السلام دعوی نبوت کرده بود و بالفتح و تشدید
میم خربنده -
حمر بالفتح چیزهای سرخ جمع احمر و بضمتین جمع
حمار و بفتحتین ناگوار شدن ستور از جو و جز آن
و دوال بیراستن و پوست باز گردانیدن
گوسپند را و بضم اول و فتح ثانی تمر هندی -
حمیر بالکسر سکون میم و فتح یا قبیله ایست از
قبائل سبا و بالفتح و کسر میم جمع حمار و دوال
بند زین -
حور بالفتح بازگشتن و کم شدن و باز کردن
دستار و حیران شدن و قعر و تنگ چیزی و
بالضم هلاک و نقصان و سپید و سیاه چشمان
جمع احور و حوراء و در فارسی مفرد استعمال یابد و بفتح
بفتحتین سپید شدن چیزی و سخت سفید و سیاه
شدن چشم و گرد و رهنده و بودن کاسه چشم چنانکه
چشم آهو است و پوستی که بالای سله کشند -
حیدر بالفتح شیر درنده و لقب امیر المؤمنین
علی کرم الله وجهه -
حائر سرگشته و لاغر و گرداب موضعی ست که
در آنجا مشهد امام حسین علیه السلام واقعست -
حیر بالفتح سرگشته شدن -

فصل الحاء مع الزاء

حجز بالفتح دور کردن و باز داشتن و در میان
دو چیز در آمدن و نشاندن شتر و بستن رسن
در دو پای و میان او تا علاج زخم پشت
او کرده شود و بالکسر و الضم اصل و خویشان نزدیک
و کنار و جانب و بفتحتین گلو بریدن و بیماری
است که در معده میشود -
حجاز بالکسر مکه و مدینه و طائف و شهرهای
دیگر که میان زمین نجد و غور واقع شده و ریسمانی
که بپای دیگر شتر بندند تا علاج زخم او کرده
شود و هر ریسمانی که جامه را بدان بالا بندند
حرز بالکسر جای استوار و تعویذ و بالفتح
نگاهداشتن و بسیار شدن پرهیزگاری کسی
و بفتحتین چیزی که بر دو گرد بندند و آنرا حظر بزر
گویند و گردگان تراشیده که طفلان بدان
بازی می کنند و حرز حریز جای نیک استوار
حرائز شترانی که از نفاست نتوان فروخت
حز بالفتح و تشدید زا بریدن و اندازه کردن
و افزون شدن در شرف و کرم و وقت و
هنگام و مرد درشت کلام -
حزاز بالکسر نهایت کردن در کاری و درد و
سوزش دل از خشم و جز آن و بدین معنی
بفتح حا و تشدید زا نیز آمده -
حفز بالفتح خلاندن چیزی از پس پشت
و نیزه زدن و راندن و شتاب کردن در کاری
و مجامعت کردن با زن و بفتحتین نهایت و هنگام
در رسیدن چیزی را -
حمز بالفتح تیز مزه شدن و زبان گزیدن و
شراب گیاه و جز آن و تیز کردن چیزی -
حوز بالفتح فراهم آوردن و جمع کردن چیزی
و نرم راندن و سخت راندن و نرم رفتن و
نام چند موضعی ست -
حیز بالفتح سخت راندن و آهسته راندن و بالفتح
و تشدید یای مکسوره کرانه هر چیز و مکان و به
تخفیف یا و سکون آن نیز آمده احیاز جمع -

فصل الحاء مع السین

حبس بالفتح بازداشتن و دلیر شدن و کوه عظیم و موضعی ست و بالکسر سقایه و سنگ یا چوب که بر گذر آب نهند بجهت جمع شدن آب تا ستور بخورد۔

حدس بالفتح گمان بردن و تخمین کردن و بگمان سخن گفتن و زود دریافتن چیزی و بی راه بر راهی رفتن و کارد در سینه شتر زدن و پامال کردن و شتاب رفتن و انداختن کسے را و تیر زدن و بفتحتین نام قومیست که در عهد سلیمان علیه السلام بوده اند۔

حرس بالفتح نگاهبانی کردن و همچنین حراست بالکسر و دزدیدن و بفتحتین نگاهبانان درگاه و زمانهٔ دراز حراس بالضم و تشدید را جمع۔

حارس پاسبان۔

حس بالفتح و تشدید سین کشتن و حیله کردن و آتش بچوبی گردانیدن و سوختن سرما گیاه را و گوشت بر آتش انداختن تا بپزد و آتش بالای گلوچ گستردن و از بیخ برکندن و خاریدن ستور بشانهٔ ستور و افشاندن گرد و خاک از آن بشانهٔ ستور خار کشش سر ملخ را و بالکسر دانستن و آگاه شدن و دریافتن و تنگدلی نمودن بر کسے و حرکت کردن و آواز نرم کردن و مهربان شدن و یقین کردن بچیزے و دردے که زنان را بعد از وضع حمل حادث شود و سرما که گیاه را بسوزد و آواز نرم و بدین معنی آمده است حسیس۔

حساس بالفتح و تشدید سین نیک دریابنده

حواس بتشدید سین تو تهای دریافت جمع حاسه و آن سمع ست و بصر و شم و ذوق و لمس و حواس الارض سرما و تگرگ و باد و ملخ و ستور چرنده۔

حلس بالفتح عهد و پیمان و بالکسر بزرگ از مردم و چهارم تیر قمار و نمد زین که زیر پالان بر پشت شتر اندازند و گلیم سطبر که زیر فرشهای فاخر افگنند و بدین معنی بفتحتین نیز آمده و بفتح اول و کسر ثانی دلیر و حریص و بفتحتین بودن موضع نمد زیر پالان از شتر مخالف رنگ شتر۔

حمس بفتحتین سخت و محکم بودن در دین و دلیر بودن در جنگ و بفتح اول و کسر ثانی دلیر در جنگ و درشت در دین همچنین احمس۔

حنس بفتحتین ثابت بودن و ایستادن در میان معرکه از روی شجاعت و بضمتین پرهیزگاران۔

حوس بالفتح گرد برگشتن در شب بطلب چیزی مرادف جوس بجیم چنانکه گذشت۔

حیس بالفتح درآویختن و خرمائی که بروغن و شیر درآمیزند و بسرشند و استخوان از آن دور کنند۔

فصل الحاء مع الشین

حاش پاکی و دوری از عیب بدی و حاش لله یعنے پاکی ست مر خدای را۔

حبش و حبشه بفتحتین گروهے ست از سیاهان۔

حبیش بالضم و فتح یا و سکون یا نام شخصی ست۔

حرش بالفتح سوسمار شکار کردن و خراشیدن و بر غلانیدن و برانگیختن کسی را بر چیزی و بضمتین درشت شدن پوست و بفتح اول و کسر ثانی کسیکه شب نخوابد از گرسنگی و جز آن

حریش بالفتح هزار پا که گردن و قبیله ایست از بنی عامر۔

حش بالفتح و تشدید شین افروختن آتش و علف دادن ستور را گیاه درویدن و خشک شدن بچه در شکم و شل شدن دست و درخت خرمای کوتاه که او را آب نرسیده باشد و بالضم بچه که در شکم مادر خشک شود و بمیر و بوستان و جای قضای حاجت بیرون شهر و بدینمعنی بفتح و کسر نیز آمده و حش کوکب دو خرج طلحه و موضعی ست بیرون مدینه۔

حشیش گیاه خشک۔

حفش بالفتح راندن و روان شدن گرد آمدن سیل از هر جهت بجائے و جمع شدن مردم پی در پی و خوش رفتن اسپ و بالکسر دوکدان و خانهٔ بسیار کوچک و چیز کهنه و سوده و ظروف و متاع کهنه۔

حمش بالفتح بخشم آوردن کسے را و خشم کردن و بفتحتین باریک شدن ساق۔

حوش بالفتح گرد آوردن صید در آمدن تا بدامگاه آید و باب گرد آوردن ستور را۔

حبیش بالفتح ترسیدن و ترسانیدن و شتافتن۔

فصل الحاء مع الصاد

حرص بالفتح شگافتن و بالکسر سخت آرزومند شدن۔
حصّ بالفتح و تشدید صاد بشتاب رفتن و سخت دویدن وستردن موی و بالضم ابرک و زعفران۔
حصاص بالضم تیز رفتن و تیز دادن۔
حفص بالفتح جمع کردن و آرمیدن و چیز را از دست انداختن و زنبیل چرمی و بچهٔ شیر درنده و ابوحفص کنیت امیر المومنین عمر رض که حضرت پیغامبر صلی الله علیه وسلم بدان کنیت ایشان را می خواندند و بفتحتین تخم کنار و جز آن۔
حمص بالفتح و الکسر نام شهریست و فرو نشستن آماس جراحت و ساکن شدن از وجع و آوردن خاشاک از چشم و همچنین۔
حموص و حمّص بالضم و بالکسر و تشدید میم مفتوح و مکسور نخود۔
حوص بالفتح دوختن و تنگی کردن میان دو چیز و بالضم آنانکه گوشهٔ چشم ایشان تنگ باشد جمع احوص و بفتحتین تنگ شدن گوشهٔ چشم۔
حیص بالفتح برستن و یکسو شدن از راه و معنی حیص در فصل با گذشت۔

فصل الحاء مع الضاد

حبض بفتحتین جنبیدن و آواز زه کمان و افتادن تیر پیش تیرانداز و کم شدن آب چاه و باطل کردن حق کسی را۔
حرض بفتحتین بیماری و فساد عقل و کنار و طرهٔ جامه و شهریست بمین و مرد بیمار از عشق و اندوه گداخته و مشرف بر مردن آنکه سلاح نگیرد و کارزار نکند و مرد افتاده که قدرت برخاستن نداشته باشد و آنکه از و امید خیر نباشد و بفتح اول و کسر ثانی مرد بیمار فاسد رای و عقل و بضمتین اشنان۔
حرّاض بالفتح و تشدید راء گچ پز و اشنان سوزنده بجهت شخار۔
حضّ بالفتح و تشدید ضاد برانگیختن کسی را بر طعام و بر جنگ و جز آن۔
حضیض پستی زمین و دامن کوه۔
حضض بضمتین و بالضم و فتح ثانی عصارهٔ گیاهیست و آن دو قسمست عربی و هندی و بهترین آن عربیست که آنرا حضض مکی گویند
حفض بالفتح خم دادن چوب را و انداختن از دست و بفتحتین رخت و قماش خانه که برای بار کردن مهیا کنند و شتری که قماش بر وی بار کنند۔
حمض بالفتح پاک شدن زمین و ترش شدن چیزی و خورانیدن شوره و گیاه ستور را و مزاح کردن و بالفتح و بفتحتین آنچه تلخ و شور مزه باشد از گیاه و خلاف آنچه شیرین مزه باشد از گیاه حموض جمع۔
حماض بالضم و تشدید میم تره ایست ترش مزه که آنرا بفارسی ترشه گویند و ترشی درون ترنج و نارنج را نیز گویند۔
حموض بالضم شور گیاه خوردن ستور۔
حوض بالفتح جای که برای آب در زمین سازند و حوض ساختن۔
حیض بالفتح خون حیض آمدن زن را و حائض زنی که بحد حیض رسیده باشد و حائضه آنکه او را حیض آمده باشد۔

فصل الحاء مع الطاء

حبط بالفتح باطل شدن ثواب و عمل و همچنین۔
حبوط بالضم و بفتحتین تازه شدن جراحت و شکم دمآمدن و درد کردن شکم ستور را از خوردن گیاه و نشان جراحت و زخم تازیانه بعد از به شدن۔
حطّ بالفتح و تشدید طا فرود آوردن بنشیب و فرود آمدن بمنزل و زه برگرفتن از کمان و کوفتن بار و زین و صیقل دادن و نقش کردن چرم را۔
حلط بالفتح خشم کردن و لجاج نمودن و شتافتن۔
حنوط بالفتح خوشبوئیها در آمیخته که از برای مرده سازند و همچنین حناط بالکسر۔
حنّاط بالفتح و تشدید نون گندم فروش و خوشبوئے فروش۔

حنط بالفتح رنگ کردن ادیم را۔
حوط بالفتح نگاہداشتن وگرد آوردن۔
حائط دیوار وبستان۔

فصل الحاء مع الظاء

حظ بالفتح وتشدید ظا بہرہ وبخت وبہرہ مند وبابخت شدن۔
حظیظ بابہرہ وبابخت۔
حفظ بالکسر نگاہداشتن ویاد گرفتن۔
حفیظ نگہبان ونامی ست از نامہای خدای تعالی یعنی آنکہ از علم او چیزے غائب نیست۔
حافظ یادگیرندہ ونگاہ دارندہ وحفظہ وحفاظ جمع۔
حفاظ بالکسر عار وحمیت ومواظبت کردن ودور گردانیدن از بدیہا خود را۔

فصل الحاء مع الفاء

حتف بالفتح مرگ حتوف بالضم جمع وگویند مات فلان حتف انفہ یعنی بمرگ خود مرد چہ زعم عرب آنست کہ ہر کہ بمرگ خود بمیرد روح او از بینی بیرون می آید۔
جحف بفتحتین سپہا وسپرہا کہ از پوست چرم باشد وچوب وپے نداشتہ باشد واحدش جحفۃ۔
حذف بالفتح انداختن وبعصا زدن خرگوش وغیر آن وپارہ از سر وجز آن بریدن ودور کردن حرفی از کلمہ واز موی چیزے گرفتن

ورسانیدن جائزہ وصلہ بکسی ونزدیک گام نہادن وسلام سبک ومختصر دادن وبفتحتین گوسپندان سیاہ خرد ومرغابیہای کوچک نام مرغیست۔
حرشف بفتح حا وشین پشیزۂ ماہی ومرغان خرد وہر چیز خرد وسپہا ونیز آن کہ سلاح راہیان آرایش دہند وپیران وناتوانان وگیاہی ست خاردار آن را بفارسی کنگر گویند و بالضم زمین درشت وبدین معنی ست حرشفہ بالضم۔
حرف بالفتح کرانہ وتیزی ہر چیز وتیغ کوہ وحرف تہجی وغیر آن وشتر مادۂ میان باریک استوار وشتر مادۂ لاغر وناقۂ بزرگ جثہ وکسب کردن وگردانیدن چیزی را وسرمہ کشیدن چشم را وبالضم تخم ترۂ تیزک کہ آن را حب الرشاد نیز گویند وبکسر حا وفتح را صناعتہا وپیشہا جمع حرفۃ وقول حق تعالی من یعبد اللہ علی حرف یعنی کسان ہستند کہ حق تعالی را عبادت کنند بریکو جہ وآن وقت خوش حال ست نہ وقت محنت ورنج فی الحدیث القرآن نزل علی سبعۃ احرف + قرآن نازل شدہ است بر ہفت لغت یعنے بزبان ہفت قبیلۂ عرب یا بر ہفت قرآت۔
حریف ہم پیشہ وہم کار وبکسر حا وتشدید را تیز مزہ وگزندہ زبان۔
حسف بالفتح پاک کردن خرما از خرمای زبون وبفتحتین چیزے کہ بدست پاک کنند اورا۔
حشف بالفتح بار آوردن نخل ونان خشک وبفتحتین خرمای زبون وتباہ و پستان فرسودہ۔
حشیف جامۂ کہنہ۔
حصف بالفتح استوار کردن ورسانیدن ودور کردن وبفتحتین گز خشک وخشک شدن پوست
حصیف استوار ومحکم وکامل رای ودرخت خرد واستوار۔
حف بالفتح وتشدید فا گرد چیزے درآمدن وخدمت کردن ومہربانی کردن وپاک سادہ کردن سر وروی را از موی وخشک شدن گیاہ در زمین وگرفتن بروت وپیراستن ریش وخشک شدن موی سر از بے روغنی وشنیدن آواز اسپ وقت دوانیدن و آواز کردن بال مرغ در پریدن۔
حفوف بالضم خشک بودن سر از دیر مالیدن روغن وخشک بودن گیاہ زمین و رفتن شنوائی بتمام وگرفتن موے سر و بروت بتمام۔
حفیف شنیدن آواز اسپ وقت ہمیز کردن وآواز مار کہ از پوست آن برآید و فحیح آن کہ از دہان او برآید وآواز مرغ و درخت۔
حقاف بالکسر جانب ونشان وموئے گرداگرد سر

حقف بالکسر تودهٔ ریگ کج شده احقاف جمع۔

حلف بالکسر سوگند و عهد و دوستی که یار خود را سوگند دهد تا با عهد نکند و بالفتح و بالکسر و بفتح اول و کسر ثانی سوگند خوردن و بفتحتین گیاهیست که آنرا احلفا و لخ نیز گویند۔

حلیف هم عهد و هم سوگند و تیز زبان۔

حنف بفتحتین راست بودن در دین و میل کردن بحق و کج بودن پا چنانکه سر پای پا بسوی یکدیگر میل کنند یا آنکه بر پشت پا راه رفتن۔

حنیف راست در دین مائل بحق و ثابت بران و آنکه بر ملت ابراهیم علیه السلام باشد۔

حوف بالفتح ازار چرمین که زنان حائض و کودکان پوشند و چیزیست مانند هودج۔

حیف بالفتح جور و ستم کردن۔

فصل الحاء مع القاف

حاق بتشدید قاف میان چیزی۔

حبق بالفتح تازیانه و رسن و چوب خرما زدن و تیز دادن و بفتحتین پودنه۔

حدق بالفتح گرد فرو گرفتن و نظر به چیزی کردن و وا کردن مرده چشم را و رسیدن چیزی بچشم کسی و بفتحتین سیاهی دیدها واحد آن حدقه و بمعنی بادنجان نیز آمده۔

حدائق باغهای پر درخت که دیوار داشته باشد۔

حذق بالکسر زیرکی و همچنین حذاقة و بالفتح استاد و زیرک شدن در کار نیکو دریافتن کودک خواندن را و گزیدن تیزی و ترشی زبان را و بریدن بداس و مانند آن چیزی را۔

حاذق زیرک و استاد در کار۔

حرق بالفتح سوختن و سائیدن دندان بر همدیگر از خشم و سودن چیزی به چیزی و بالکسر شاخ خرما که در درخت خمار ابدان گشتی دهند و بفتحتین آتش یا زبانهٔ آتش و سوختگی جامه از کوفتن گازر و بفتح اول و کسر ثانی مردی که اعضای او ترقیده باشد و ابر سخت برق۔

حراق بالضم آب بسیار شوره و اسپ نیک دونده و بتشدید را و تخفیف آن سوخته و همچنین حراقه بتشدید و تخفیف اما بعضی گفته اند که تشدید در حراقه غلط است۔

حریق سوزش و سوخته شده۔

حزق بالکسر گروه مردم و مرغان و جز آن و بالفتح به رسن بستن سخت و فشردن و کشیدن اعصاب را۔

حق ثابت و سزاوار و درست و راست و واجب و راستی و کاری که البته واقع شود و نامیست از نامهای خدای تعالی و راست کردن سخن و درست کردن وعده۔

حقیق ثابت و سزاوار۔

حلق بالفتح نای گلو و تراشیدن موی و بر گلو زدن و بالکسر مال بسیار و انگشتری پادشاه و بالضم شکل و بفتحتین پوست رفتن و سرخ شدن قضیب اسپ و خر از گشنی کردن و جمع حلقه است و برین تقدیر بکسر اول و فتح ثانی نیز آمده۔

حمق بالضم شراب و نادانی و بدین معنی بضمتین نیز آمده و بفتح اول و کسر ثانی مرد سبک ریش۔

حماق بالضم و بالفتح آبله که بر اندام آدمی برآید۔

حملوق بالضم و **حملاق** بالکسر و الضم باطن پلک چشم حمالیق جمع۔

حنق بفتحتین خشم و خشم گرفتن۔

حوق بالفتح روفتن خانه و مالیدن اعضای کسی و هموار کردن چیزی دیگر فرو گرفتن و گروه بسیار و بالضم گرداگرد سر قضیب۔

حیق بالفتح گرد گرفتن و فرود آمدن و قرار گرفتن و واجب شدن چیزی بر کسی و لازم شدن کسی بکاری و آنچه فرو گیرد انسان را از کارهای بد۔

فصل الحاء مع الکاف

حبک نیکو بافتن جامه را و استوار و نیکو کردن هر چیزی و بریدن و گردن زدن۔

حباک بالکسر راه در ریگ توده و شکن آب و شکن زره و موی جعد همچنین حبیکه و حبک

بفتحتین جمع۔
حتک بالفتح شتاب رفتن وگام خرد نهادن
وتراشیدن وبفتحتین پرهای گردن شتر مرغ۔
حرک بالفتح جنبیدن وبفتح اول وکسر ثانی
جوان چست وزیرک۔
حراک بالفتح جنبش۔
حارک بکسر را انتهای مابین دو دوش۔
حریک عنین وکسیکه ضعیف باشد تهی گاه
او ووقت رفتار او ظاهر شود۔
حزک استوار کردن چیزے وفشردن و
بر بستن محکم بستن۔
حسک بفتحتین خار مغیلان وآنچه از آهن
سازند چون خار مغیلان ودر راه لشکر خصم
اندازند وکینه ودشمنی۔
حشک بسیار شدن شیر در پستان وبسیار
شدن بار درخت خرما وجمع شدن مردم۔
حک بالکسر وتشدید کاف شک وبالفتح سودن
چیزے بچیزی وخلیدن چیزی در دل۔
حلک بفتحتین سیاهی سخت۔
حالک سخت سیاه۔
حمک بفتحتین مور چهار وشپشها وهر چه ریزه
باشد از هر چیز۔
حنک بالفتح بکام کودک مالیدن خرما و
جز آن ورسن در دهن ستور کردن ودر یافتن
واستوار وپخته کردن تجربه کسے را وبجهت کلان
سالی وبفتحتین کام وزیر زنخ ومنقار مرغ
وجماعه که بطلب آب وگیاه بجائی روند تا آنجا
درواب بحر رانند وشپشهای کوچک بلند که
سنگریزهای آن نرم وسفید باشد ووادی
ست بیمن۔
حوک بالفتح جامه بافتن وخرقه وریحان
وکوهی ست که آنرا بادروج گویند۔
حائک جامه باف۔
حیک بالفتح خرامیدن وآهسته رفتن
وکارگر دن سخن در دل وشمشیر در زخم گاه
وبریدن کارد چیزے را وجامه بافتن۔

فصل الحاء مع اللام

حال گل سیاه وحالت وزمانی که در وی
باشد ومیان پشت اسپ وگردو بچه
کودک وشپتواره وخاکستر گرم وبه تشدید لام
فرود آینده۔
حبل بالفتح رسن وعهد وامان وپیوستگی ریگ
توده دراز کشیده پے ورگ گردن ورگ
بازو وگرانی وسختی وحادثه ووصال وبفتحتین
پری شکم وغضب ودرخت خرما وانگور و
بسکون بانیز آمده حبل الورید رگیست
در گردن وحبل اندرع رگیست در دست
حجل بالفتح والکسر بند کردن ودر جستن
جسته رفتن در راه ورفتن بکلاغ وخلخال
وکبک نر وبه فتحتین کبک وشتر کره۔
حدل بالفتح میل کردن بستم وگردن
کج شدن وبالکسر بستن گاه ازار وبه فتحتین
پسنے وبه فتحتین نظر کردن بگوشه چشم۔
حذل بالضم پیراهن وازار وبالفتح صمغی
که از زین درخت بیرون آید وبفتحتین افتادن
مژه ونوعیست از حبوب که از آن نان
می پزند۔
حرمل بالفتح دانه سپند۔
حزقیل بالکسر نام پیغامبری است
وبحذف یا نیز آمده۔
حسل بالفتح سخت راندن ومیوه کنار که
سبز باشد وبالکسر بچه سوسمار وقتی که از
بیضه بر آید۔
حشل بالفتح ارذل وزبون وحقیر وزبون
کردن چیزے را۔
حاصل بقیه چیزے ونقد چیزے۔
حصول بالضم ثابت وباقی ماندن چیزے
حصل بالفتح وبفتحتین غوره خرما که سخت
باشد وآنچه مانده باشد در خرمن از گندم
وجو وجز آن وهمچنین حصالة بالضم۔
حطل بالکسر گرگ حطال جمع۔
حظل بالفتح وسکون ظای معجمه باز داشتن
از تصرف وحرکت وبفتح اول وکسر ثانی مرد
سخت گیرنده با اهل خود۔
حفل بالفتح پاک داشتن وگرد آمدن گروه
وجمع شدن شیر وآب۔
حقل بالفتح زمین پاک داشتن که در آن
زراعت نیکو شود وزراعتی که برگ آن
بسیار وانبوه باشد۔
حل بالفتح وتشدید لام روغن کنجد وگشادن

گره وفرود آمدن و حلال شدن وواجب
شدن و بیرون آمدن زن از عدت
بالکسر از احرام و حرم بیرون آمدن وآن که از
احرام وحرم بیرون آمده باشد وبلف وکفارت سوگند
دادن واستثنا کردن دران وبالضم جمع احل واحل
اسپے که رایش سست وزبون بود در رفتار۔
حلال بالفتح چیزی مباح وبیرون آمدن
از حرم واحرام ومرد بیرون آمده از حرم و
احرام وبالفتح وتشدید لام بسیار کشاینده
گره وفرو شنده روغن کنجد۔
حلول بالضم فرود آمدن ورسیدن
وعدهٔ چیزے ورسیدن قربانی بموضع قربان
شدن وواجب شدن وبسر آمدن عدت
زن وفرود آیندگان جمع حالست۔
حلائل زنان نکاحی جمع حلیلہ است
حلل بفتحتین سستے پے ستور وبضم اول
وفتح ثانی جمع حلہ ومعنے آن گذشت۔
حلیل شوہر وہم منزل وہمسایہ۔
حلاحل بالضم مہتر وبزرگ قوم۔
حمل بالکسر بارکہ بر پشت یا بر سر کنند وبالفتح
بر درخت وبار شکم وبارے کہ بر گردن بردارند
وبرداشتن وباردار شدن وبار برنہادن
وحمل بردن برکسی وبرستور نشاندن کسی را
وبفتحتین برہ ونام برجیست وابر بسیار آب
حمیل کودکی کہ از ملک کفار بکودکی بردا شتہ
در ملک اسلام آوردہ باشند وگیاه خشک
وجنانکہ آب بسیار آوردہ باشد وضامن
دپسر خوانده۔
حمائل دوال شمشیر وآنچہ در بر وازند
حمول بالفتح بسیار برد بار ومتحمل وستوریکہ
بران بار توان کرد وبالضم ہودج ہا وشترانی
کہ برانہا ہودج نباشد وواحدش حمل بالفتح
والکسر
حنبل مرد کوتاہ و پوستین کہنہ وموزہ
کہنہ ودریا ومرد بزرگ شکم وجد امام احمد
رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔
حنظل بالکسر ثمر گیاہے است مانند
خربزہ خرد کہ بغایت تلخ بود وآنرا خربزهٔ
ابوجہل گویند۔
حومل بفتح اول ہر چیز وابر سیاہ بسیار
باران وسیل کہ آب صاف داشتہ باشد و
موضعیست ونام زنی ست کہ مادهٔ سگ
را بروز گرسنہ میداشت وآن مادهٔ سگ
شب پاس او میداشت تا آنکہ دم خود را
از غایت گرسنگی بخورد واین مثل شد عرب
گویند فلان اجوع من کلبۃ حومل۔
حول بالفتح سال وتوانائے وگرد اگرد
چیزی واز حال برگشتن ویک سالہ شدن
کودک گذشتن یک سال بر خانہ وبرگشتن
کمان از حال اول وکج گشتن آن وبالضم
آبستن شدن شتر مادہ وشتر مادہ ای کہ
آبستن نباشد وبکسر اول وفتح ثانی برگشتن
ورفتن از جائی بجائی وبفتحتین احول شدن
حؤول بالضم برجستن بر ستور ونشستن
واز عہد برگشتن۔
حواصل مرغیست سفید بسیار خوار وچینہ
دانہای مرغان جمع حوصلہ۔
حیال بالکسر آبستن شدن ناقہ از فحل بعد
از گشن دادن وبرگشتن گونہ روی ومانع
شدن میان دو چیز وبحال دیگر گشتن
وجنبیدن ومقابل چیزی۔
حیل بالفتح قوت وآبی کہ در میان وادی
جمع شود وحول نیز بدین معنی آمدہ است و
بکسر اول وفتح یا جمع حیلہ۔

فصل الحار مع المیم

حام پسر نوح علیہ السلام کہ پدر سیاہان
ست وبہ تنوین میم کہ در قرآن شریف
آمدہ است شترے باشد کہ دہ بچہ از
پشت او پیدا شدہ باشد وآن چنان
شتر را در زمان جاہلیت بازرہا دندی و
گوشت آن حرام دانستندی ومیگفتندی
قد حمی ظہرہ حمایت کردہ است اشتر پشت
خود را ودر اصل حامی بودہ است۔
حتم بالفتح استوار کردن ومحکم کردن و
واجب کردن کار بر کسے۔
حاتم بکسر تا قاضی وزاغ سیاہ وزاغ
سرخ پا ومنقار کہ آنرا غراب البین گویند
وجوانمرد معروف پسر عبد اللہ بن سعد
الطائی ومشہور بفتح تا شدہ۔
حثم بالفتح دادن وزم وزمام کردن۔

حجم بالفتح کرانہ وبیرون آمدنی ہر چیز و حجامت کردن ومکیدن و باز داشتن و برآمدن پستان۔

حجام بالکسر چیزی بر دہان شتر بستن تا نگزد و بالفتح و تشدید جیم خون کشندہ۔

حدم بالفتح و بفتحتین گرمی سخت و سوختن آتش

حذم بالفتح بریدن و شتاب خواندن و شتاب رفتن و جز آن و بفتح اول و کسر ثانی برندہ و ہمچنین حذیم۔

حذام بالفتح و کسر میم زنے ست قال الشاعر اذا قالت حذام فصدقوہا + فان القول ما قالت حذام۔

حرم بالضم احرام گرفتن و حرام شدن و بالکسر چیز حرام و بفتحتین گرداگرد خانہ کعبہ و اندرون سرا و حرمین یعنے مکہ و مدینہ و بضمتین احرام بستگان و حرمت داشتگان و اشہر حرم چہار ماہ کہ جنگ دران حرام بودہ و آن محرم و رجب و ذوالقعدہ و ذوالحجہ است۔

حرام بالفتح ناشایستہ و ناروا و مردی کہ احرام بستہ باشد۔

حریم گرداگرد خانہ و چاہ و جز آن و آنچہ نسبت بخانہ و چاہ داشتہ باشد از حقوق و چیزے کہ حرام باشد و دست بدان نتوان کرد و جامۂ کہ محرم پوشیدہ باشد و جامۂ کہ محرم دور کردہ باشد و دیگر نپوشد و محلا ایست بہ بغداد و دہیست بیمامہ و چیزی کہ آنرا حمایت نمایند و جنگ کنند بران۔

حزم بالفتح استواری و استوار کردن۔ تنگ بر ستور و ہوشیاری و آگاہی در کار و فراہم آوردن کار خویش را و زمین وادی و بفتحتین در سینہ ماندن چیزی و در آمدگی تہی گاہ اسپ بضم اول و فتح دوم رسنہای ہیزم و علف و جز آن جمع حزمۃ۔

حزام بالکسر تنگ ستور و دست بند طفل بہ گہوارہ۔

حسم بالفتح بریدن و باز ایستادن خون و جز آن و داغ کردن و بفتحتین موضعیست

حسام بالضم شمشیر تیز و تیزی دم شمشیر۔

حسوم بالضم پی در پے و بمعنی شوم نیز آمدہ

حشم بالفتح بخشم آوردن کسی را و خجل کردن و خشم نمودن و بفتحتین چاکران و خدمتگاران کہ برای او غضب نمایند و جنگ کنند با دگران۔

حصم بالفتح شکستن و تیز دادن۔

حصرم بکسر اول و ثالث خرمای ناپختہ و غورۂ انگور و مرد بخیل و ترش روی و تندخوی

حطم بالفتح شکستن و سخت پیرہ شدن اسپ۔

حطیم شکستہ و اسپ شکستہ و زبون حال از پیری و سنگ کعبہ یا مابین رکن و زمزم و مقام یا از مقام تا در کعبہ جانب مغرب کہ در آنجا ناودان کعبہ است و گویند کہ در زمان ابراہیم علیہ السلام داخل کعبہ بود و در جاہلیت آنرا خارج کردہ دیوار دیگر از اندرون و اوند

و آن دیوار نیز باقی ست و مردم بجہت احتیاط بیرون آن طواف کنند و محاذی دیوار اندرونی نماز گذارند عبداللہ بن زبیر چون از ام المومنین عائشہ رض شنیدہ بود کہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم میفرمودند کہ این دیوار داخل خانہ کعبہ بود و بواسطۂ قرب زمان جاہلیت داخل کردن آن باعث فتنہ و فساد ست و در ہنگام حکومت خود بہ مکۂ معظمہ آن دیوار را داخل کعبہ کرد چون حجاج بر عبداللہ استیلا یافت و خانۂ کعبہ بواسطۂ جنگ و انداختن توپ و سنگ از ہم ریختہ بود باز بطریق جاہلیت کہ در وقت حضرت بہمان نسق ماندہ بود بنا نمود والحال ہمان بنای حجاج باقی ست۔

حطام بالضم خرد شکستہ شدہ و ریزۂ ہر چیزی و اندک مال دنیوی۔

حکم بالضم فرمان و فرمان دادن و دانستن و حکم کردن میان مردم و محکم و استوار کار شدن و بالفتح باز داشتن و حکمۂ لگام و دودہن اسپ انداختن و بفتحتین میانجی و حکم کنندہ و میز و نام شخصی ست و قبیلہ ایست از یمن و بکسر اول و فتح ثانی حکمتہا۔

حکیم دانا و راست بکار و استوار و حاکم و خداوند حکمت۔

حلم بالکسر آہستگی و بردباری در غضب شدن و آہستگی نمودن در عقوبت کسے و بالضم و بضمتین خواب دیدن و آنچہ در

خواب دیده شود و بفتحتین تباه شدن پوست و کرم افتادن دران۔

حلیم شتر فربه و مرد دیر غضب۔

حلام بالضم و تشدید لام بره و بز غاله که از شکم گوسپند و بز بیرون آید و گوسپند ریزه۔

حم بالفتح خویش شوهر و خویش زن و پدر شوهر و پدر زن و بتشدید میم گرم کردن و گرم شدن و گداختن و تب و قصد کردن و شتاب نمودن و تپ گرفتن و دنبهٔ گداخته و چشمهٔ گرم و گزیر و چاره و بدین معنی بضم نیز آمده۔

حمیم آب گرم و باران که در موسم گرما بارد و عرق و خویش و گرمای تابستان۔

حمام بالفتح کبوتر و قمری و هر مرغی که طوق دارد و بالکسر مرگ و بالضم تپ شتر تب گرفته و بالفتح و تشدید میم گرمابه۔

حمم بفتحتین گرم شدن و بالضم خاکستر و انگشت و هر چه سوخته باشد۔

حنتم بالفتح کوزهٔ سبز و ابرهای سیاه۔

حوجم بالفتح حا و جیم گل سرخ که از ان گلاب کشند حوجمة واحد۔

حیزدم میانهٔ سینهٔ ستور که محل بستن تنگ بود و بفتحتین حنیم و نام اسپ حضرت جبرئیل علیه السلام۔

حومم بالفتح گرداگرد چیزے و . گرد چیزے گشتن مرغ و جز آن و گله انبوه از شتر۔

فصل الحاء مع النون

حبن بالفتح غضبناک شدن و درخت خربزه زهره و بالکسر میمون و دنبل و بیمارے که بدان بدن آماس کند و بفتحتین علت استسقا۔

حتن بالفتح سخت شدن گرما و مانند و قرین و برابر و بکسر نیز آمده و بفتحتین کنارهای کوه۔

حجن بالفتح خم کردن و باز داشتن و باز گردانیدن و کشیدن چیزی بچوگان و بفتحتین کجی و خمیدگی و کهنه و بدین معنی بکسر جیم نیز آمده۔

حجون بالفتح دور رود راز و مرد کاهل و کوهیست بمکه که گورستان و خانها دارد۔

حدثان بالکسر ابتدای چیزی و بالضم جوانان و بفتحتین حادثه۔

حرمان بالکسر نومیدی۔

حرن بالفتح توسنی و توسن شدن و کم و زیاده نکردن بیع و پنبه انداختن کردن۔

حرون بالضم توسنی کردن و بالفتح توسن سرکش و نخجیرے که بالای کوه باشد۔

حران بالفتح و تشدید را شهریست در شام مولد زردشت و منسوب بدان را حرانی گویند نه حرانی۔

حزن بالفتح زمین درشت و سخت و شهری از عرب و قبیله ایست از غسان و اندوهگین کردن کسے را و بالضم اندوهگین کردن و اندوه و بدین معنی بفتحتین نیز آمده و بالفتح و کسر زا غمگین و بدین معنی ست حزین و عام الحزن

سالی که دران خدیجه رض و ابو طالب فوت شدند۔

حسن بالضم خوبی و نیکوئی محاسن جمع و بفتحتین خوب و نیکو۔

حسین بالضم خوبک تصغیر حسن و بالفتح و کسر سین خوب صاحب حسن و حسن و حسین نام دو کوه است و دو قبیله ایست از بنی طے و هر دو نام سبط رسول الله صلے الله علیه وسلم۔

حسان بالکسر خوبان و بالضم خوب و بدین معنے بتشدید سین نیز آمده است و بالفتح و تشدید سین ببلد خوب صاحب درک تقدیر اول از حسن ست و بر ثانی از حس و نام مداح حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم که آنرا حسان بن ثابت انصاری گویند۔

حسبان بالکسر پنداشتن و بالضم عذاب تلخ و تیرهای ناوک و شمار و بعضے گفته اند که حسبان جمع حساب است۔

حصن بالکسر جای پناه و هر موضع استوار که اندرون آن نتوان رسید و سلاح و هلاک و بالضم عفت و پارسائی زن و بالفتح در پرده شدن و پرهیزگار شدن زن و بکسر و ضم نیز آمده۔

حصین بالفتح محکم و استوار و بالضم و فتح صاد نام مردیست۔

حصان بالفتح زن پارسا و زن شوهر دار

وبالکسر اسپ نر یا اسپ نیکو که نسل آن نگاه داشته شود۔

حضن بالکسر زیر بغل وکنار چیزے وخانهٔ کفتار احضان جمع وبالفتح در کنار گرفتن مادر بچه را وزیر بال گرفتن ماکیان چوزه وبیضه را وبفتحتین ماء وکوهے است در نجد وقبیله ایست از بنے تغلب۔

حضان بالکسر بزرگ بودن یک پستان از پستان دیگر۔

حفف بالفتح بمشت گرفتن چیزے را واندک چیز دادن وبفتحتین وقت رفتن هر دو پا بر گشتن چنانکه گرد بر خیزد بسبب آن۔

حفان بالفتح وتشدید فا بچهائے شتر مرغ واحدش حفانه وخادمان وظرف پر وپیمانه مالا مال۔

حقن بالفتح باز داشتن وشیر در مشک ریختن تا ماست شود ومسکه آن برآید ونگاهداشتن بول ومانند آن وخون کسے نگاهداشتن واز کشتن خلاص نمودن۔

حاقن آنکه بول آمده را نگاهدارد۔

حماز قبان بکسر حا وفتح قاف وبای مشدد ملخ سبز۔

حلان بالضم وتشدید لام بره وبز غاله که از شکم مادر برآورده باشند بره وبزغاله خرد

حلوان بالضم چیزیکه برشوت دهند واجرت دلال واجرت فال گوئی ومهر زن وشیرین شدن چیزے۔

حلزون بفتحتین کرمی ست که در چراگاه شتر که دران شوره گیاه روید می باشد۔

حنین بالفتح وکسر نون آرزومندی وبسیار گریه وشادی ونالهٔ شتر ماده که از بچه جدا شود وبالضم وفتح نون نام کفش گری است از اهل حیره ونام علامه ایست که کتب یونانی را بالعربی ترجمه کرد ونام موضعیست میان مکه وطائف که دران جا کفار بحضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم جنگ کردند واول لشکر اسلام بهزیمت رفت آخر فتح وفیروزی یافت۔

حنان بالفتح بخشودن ومهربانی کردن وروزی وبرکت ووقار وهیبت وشتر دهان وبالفتح وتشدید نون بخشائیده وآرزو کنندهٔ چیزی ونامیست از نامهای حق تعالیٰ ووراه پیدا وآشکارا۔

حن بالکسر وتشدید نون قبیلا ایست از جنیان وبالضم پدر قبیلا ایست۔

حین بالفتح هنگام آمدن ونزدیک شدن وقت وهلاک شدن وبالکسر هنگام ومدت ششماه وچهل سال وهفت سال وصبح وشام وروز قیامت۔

حومان بالفتح گرد چیزی گردیدن مرغ وغیر آن۔

حیطان بکسر دیوارها جمع حائط۔

حیتان بالکسر جمع حوت یعنی ماهی۔

حیران بالفتح سرگشته

حیوان بفتحتین زنده بودن وزندگان

فصل الحاء مع الواو

حبو بالفتح بکون رفتن کودک رفتن مرد بر دو دست وشکم ونزدیک شدن وبلند برآمدن وبخشیدن وبر زمین آمدن تیر نخست بار وبعد ازان بر هدف رسیدن وحمایت کردن وباز داشتن۔

حتو بالفتح سخت دویدن۔

حثو بالفتح خاک پاشیدن واندک چیزی دادن۔

حجو بالفتح اقامت کردن وگمان بردن وراندن باد کشتی را ونگاهداشتن راز۔

حدو بالفتح راندن شتر به نغمه وآواز وتابع وپس آمدن شب روز۔

حذو بالفتح برابر کردن دو چیز باهم وبرابر چیزے بودن ونشستن وزبان گزیدن بتیزی سرکه وجز آن ودوست بریدن کارد۔

حسو بالفتح آشامیدن مرغ آب را ونوشیدن شوربا وجز آن اندک اندک۔

حشو بالفتح آن گند وچیزے که بالش وجز آن بدان آگنده کنند وشتران خرد وسخن زیاده۔

حقو بالفتح پهلو وازار وبستن گاه ازار ورسیدن چیزے به پهلو وموضع درشت بلند شده از سیل۔

حلو بالضم چیز شیرین وبالفتح شیرین شدن وبالکسر موزه ایست کوچک۔

حمو بالفتح پدر زن وبرادر زن وعم زن

وخویش زن ویدر مرد و خویش مرد۔
حنو بالکسر و بالفتح کجے وخمای زمین وجانب
چیزی و بالفتح خم کردن وکج کردن و بضمتین
وتشدید واو مهربانی کردن وآرزومند شدن

فصل الحاء مع الیاء

حامی نگاه دارنده بعنایت وکرم وشتری
که دو بچه از پشت او حاصل شده باشد۔
حافی ۔ برہنه پا و قاضی۔

حاوی گرد کننده و گرد گیرنده۔
حالی بزیور آراسته۔
حاکی حکایت کننده۔
حری بالفتح وتشدید یا سزاوار۔
حفی بالفتح وتشدید یا مهربان و داناو سوال
کنندهٔ بالحاح۔
حلی بالفتح زیور کردن و زیور و بالضم وفتح
لام جمع آن و بضم حا وتشدید یا زیورها جمع
حلیة بالکسر۔

حواری بالفتح وتشدید یا گازر و سپید پوست
و یاری دهنده۔
حی بالفتح وتشدید یا زنده و قبیله و اندام
زن و ده و زندگی و جمع کردن و گرد فرو
گرفتن و اسم فعل است بمعنی بیاید۔
حی علی الصلوٰة یعنے بیا بر نماز۔
حیری بالکسر وتشدید یا منسوب بشهر حیره
و بمعنے همیشه نیز آمده۔

باب الخاء

فصل الخاء مع الالف

خبا بالفتح پنهان کردن و پنهان کرده و باران
و گیاه و بالکسر و مد همزه خیمه۔
ختا بالفتح باز داشتن از کاری و فریب دادن
در بودن چیزے۔
خجا بالفتح نکاح کردن و زدن۔
خذا بالفتح فروتنی کردن۔
خرا بالضم پلیدی۔
خسا بالفتح راندن سگ را و رفتن سگ۔
خسو بفتحتین خیره شدن چشم۔
خضرا بالفتح سبزه و گیاه سبز خشک کرده آن
غرق باشد و آسمان و خضراء الدمن سبزهٔ که از
میان سرگین و خاک و بر آمده باشد فی الحدیث
ایاکم و خضراء الدمن یعنے نگاه دارید خود را از زن
با جمال که بد نژاد و بد اصل بوده باشد که هر چه از
سرگین و خاک دمه روید آن را اثری نباشد۔

خطا بالفتح گناه کردن و بالکسر گناه و بفتحتین
ناراست و ناصواب و بدین معنی بمد همزه نیز آمده است
خفا بالمد پنهان شدن۔
خلا بالقصر خالی و تنها شدن و فسوس داشتن
و گرد آمدن در خلوت با کسے۔
خلا بالفتح والمد آبدست خانه و جای خالی۔
خلطا بالضم وفتح لام انبازان جمع خلیط
خنثی بالضم آنکه علامت مرد و زن هر دو
داشته باشد۔
خنا بالفتح والقصر سخن فحش و بیهوده۔
خنفسا بالضم کرمی ست گنده بو که از رایحه
خوش متاذی شود و بفارسی آنرا خبزدو
گویند۔
خوی بالکسر و بالفتح واد خالی شدن۔
خیلا بالضم وفتح یا تکبر کردن و پندار داشتن

فصل الخاء مع الباء

خائب نومید۔
خب بالفتح والکسر وتشدید با مرد فریبنده
و گربز و فریفتن و گربزی نمودن و پشته ریگ
خبب بفتحتین موج زدن دریا و گاه برین
پا و گاه و براهی پای استادن اسپ یا برداشتن
پای راست و دست راست و برداشتن
پای چپ و دست چپ۔
خبیب بالضم وفتح با یکے از اصحاب رسول الله
صلی الله علیه وسلم۔
خذب بالفتح بریدن و زدن شمشیر و دروغ
گفتن و گزیدن و بفتحتین نادانی و درازی و کبر
خاو فتح ذال وتشدید با شتر مرغ۔
خراب ویران و ویران شدن۔
خرنوب بالضم و خروب بالفتح وتشدید
را درختی ست بیابانی خاردار که میوه اش
مانند سیب می شود۔

خشب بالفتح آمیختن چیزے بچیزے و پاک کردن چیزے از چیزے و تراشیدن تیر بار اول و شعر گفتن بهر نوع که آید و زدودن شمشیر و جز آن از زنگ گرفتن آن و بفتحتین چوب۔

خشیب شمشیر زدوده و زنگ گرفته و تیر تراشیده بار اول و چیز زبون و پاک کرده۔

خصب بالکسر بسیاری گیاه و فراخی عیش و شهر آباد و بالضم کنار چیزی و بالفتح شگوفه خرما و درخت خرمائی بسیار بار و همین معنے است خصاب بالکسر۔

خضب بالفتح رنگ کردن۔

خضاب بالکسر چیزی که بدان موی رنگ کنند و کف خضیب دست رنگین و ستاره ایست که چون بنصف النهار رسد وقت استجابت دعا است۔

خطب بالفتح کار و حال و بالکسر مرد زن خواهنده و زنی که خواستگاری کرده شود و اورا و کلمه خاطب در وقت نکاح گوید و بمعنی بفتح نیز آمده و بالضم و الفتح جمع خطبه۔

خطاب بالکسر با کسے سخن رو برو گفتن و فصل الخطاب حکم بگواه یا سوگند کردن یا دانش بسیار در حکم و قضاء یا گفتن اما بعد در خطبه۔

خاطب مرد زن خواهنده و بمعنے ست خطیب۔

خلب بالکسر ناخن و پرده دل و ترب و برگ انگور و بالفتح خراشیدن بناخن و بریدن و پاره کردن چیزی و در بودن هوش کسے و گزیدن و فریب دادن و بالضم و بضمتین لیف خرما و مغز درخت خرما و لاے و گل سیاه چسپنده رسن تافته و بالضم و تشدید لام مفتوح ابرے که در وباران نباشد۔

فصل الخاء مع التاء

خاصته چیزے که مخصوص بچیزے باشد۔

خالصته خالصه و نیامیخته از چیزے۔

خاصیت طبیعت و خوی و اثر۔

خاتمه پایان چیزی۔

خاصرة تهی گاه۔

خلویته خم که در سرکه و دوشاب و جز آن کنند۔

خالفته مرد بسیار خلاف و بی خیر و ستون خیمه و خرگاه۔

خافضته فرود آرنده و زنی که ختنه زنان کند۔

خاویته افتاده و خالی۔

خافیته پنهان شده و شاخ خرما که نزدیک تنه درخت باشد۔

خبرة بالکسر آزمایش و دانستگی و بالضم بهره از گوشت و جز آن و دانستن چیزے

خثورة بالضم غلیظ شدن آب و ماست و شدن شیر و مقیم شدن بجای و آمیختن بچیزی۔

خجالته شرمنده شدن و بسیار گیاه شدن زمین لیکن در مغرب گفته که خجالت از خطای عامه است صواب خجلت بالفتح و خجل بفتحتین

خدرة بالضم شب تاریک ابر سیاه و عقاب و قبیله ایست از انصار از ان قبیله ست ابو سعید خدری۔

خدعته بالفتح و الضم فریب و بفتحتین نیز آمده و بالضم آنکه مردم او را فریبند و بالضم و فتح دال آنکه مردم را فریبد۔

خدیعته مکر و فریب نوعی از طعام یا گوشت ریزه۔

خدشه بالفتح خراش چیزی۔

خدمته بالکسر چاکری کردن و بفتحتین دوالے که بر دست و پای شتر بندند۔

خرازه بالفتح و تشدید رای اول آب آواز کننده۔

خریطه ظرفی ست از پوست و جز آن

خرفه بالضم پرپهن که آنرا البقلة الحمقا نیز گویند و آنچه چیده شود از میوه۔

خرافات بالضم افسانها و حکایتهای غریب و عجیب که از ان خنده آید۔

خرافه بالضم نام مردی بر عهد که چیزهای عجیب از پریان همی گفت و عرب هر سخن که باور ندارند گویند هذا حدیث خرافة۔

خرقه بالکسر جامه که از پارها دوخته باشند

خریده زن شرمگین و دختر بکر دوشیزه ناسفته

خرزة بفتحتین مهره و فقره استخوان پشت و خرزات الملک جواهر تاج و رسم چنان بود که هر سال پادشاهان جوهرے قیمتی بر تاج می نشاندند تا عدد سالهاے پادشاهی

بآن معلوم شود۔
خزاعة بالضم پاره کہ از چیزی بریده شود و قبیلہ ایست از قوم بنی ازد کہ از قوم خود جدا شده بمکہ اقامت نموده اند۔
خزعة بالفتح لنگے در کیا و بالکسر پاره از گوشت و بالضم و فتح زا مرد باز ایستاده از کارہا
خزانہ بالفتح خزینہ دارے و گنجینہ و فتح خا غلط است خزائن جمع۔
خساسة بالفتح ناکس و زبون شدن۔
خسارة بالفتح ہلاکی و گمراہی و زیان۔
خشیة بالفتح ترسیدن۔
خشونة بالضم درشت شدن۔
خشفة بالضم پشتہ ہموار۔
خصوصیت بالضم و الفتح خاص کردن چیزے بچیزے۔
خصاصة بالفتح درویشی و احتیاج و سوراخ در پرویزن و سوراخ برقعہ و مانند آن و فرجہای دیگ پایہ و بالضم آنچہ بعد از چیدن در درخت انگور ماند۔
خصلة بالفتح خوی نیک و بمعنی خوی بد نیز آمده و بالضم موی در ہم پیچیده و مجتمع شده۔
خضرة بالضم سبزی و خضرة در اسپ و شتر رنگ تیره را نیز گویند یعنی مائل بہ تیرگی و در آدمی رنگ گندم گون۔
خضخضة بفتح ہر دو خا جلق زدن۔
خطبة بالضم کلام خطیب در ستایش خداوند و نعت پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم و موعظت

خلق باشد و بالکسر زن خواستن۔
خطابة بالفتح خطیبے کردن۔
خطة بالکسر زمینی کہ برای بنا و عمارت گرد او خط کشیده حد پیدا کرده باشند و بالضم کار و حال و قصہ و خصلت و حاجت و مقصد و خطہ خط و نام بزے بد شکل کہ در عرب مشہور ست و بازیچہ ایست عرب را۔
خطوة بالفتح یکبار گام نہادن و بالضم گام خطوات بضمتین جمع۔
خطیئة گناه۔
خفاجة بالفتح قبیلہ ایست از بنی عامر کہ اکثر آن راه زنند خفاقی گویند + از خفاجہ بسر راه معونت بنید۔
خفارة بالضم و الکسر بعہد وفا کردن و عہد و پیمان و ہمچنین خفرة۔
خفیة بالضم پنہانی و بالفتح و تشدید یا پنہان شده۔
خفت بالفتح آہستہ گفتن۔
خفوت ساکن شدن۔
خفات بالضم فجار مردن۔
خلابة بالفتح فریفتن بزبان۔
خلافة بالکسر بجای کسے بودن در کاری و بجای کسے خلیفہ کردن کسے را و پس کسے آمدن۔
خلیفة قائم مقام کسے و از پس کسے آینده
خلفة بالکسر پس یک دیگر آمدن و شدن و پی یکدیگر آمده و بالفتح علفی

کہ بعد از علف خورده شده روید و علفے کہ بتابستان روید و میوه دیره و بالضم عیب و نادانی۔
خلقة بالکسر آفرینش۔
خلیقة آفریدگان و طبیعت۔
خلعت بالکسر جامۂ دوختہ کہ کسے را پوشانند و بالضم مال گزیده و آنچہ بوی زن را خلع کرده شود۔
خلاعة بالفتح از فرمان پدر و مادر بیرون شدن و فرزند گذاشتہ شدن و بے سامان و پریشان شدن فسق و فجور کردن۔
خلة بالفتح و تشدید لام خود حاجت و درویشی و درختہ و می ترش و شتر بچہ و بالضم علف شیرین و دوست و دوستی و بالکسر پوشش نیام و پوشش کمان و آنچہ در میان دندان ماند
خلدة بالضم گوشواره قال اللہ تعالٰی ولدان مخلدون یعنے گوشواره در گوش کودکان۔
خلاصة بالضم گزیدۂ ہر چیزے و ہمچنین خلاص بالکسر
خلسة بالضم ربودگی و گیاه خشک و تر و موی سیاه و سپید بہم آمیختہ و بالفتح یکبار ربودن۔
خلطة بالضم انبازی و بالکسر آمیزش و معاشرت کردن باکسی۔
خلوة تہی شدن و تنہا بودن و جای خالی۔

خلیته بالفتح و تشدید یا ستوره رها کرده و زن طلاق داده و ناقه که بر بچه دیگر رحم آورده و شیر دهد و خانهٔ زنبور که در وی عسل کنند و کشتی بزرگ۔

خمرة بالضم سجادهٔ کوچک از برگ خرما بافته و گلگونه و مایه خمیر و غیر آن و ظرفی که در آن خمیر و غیر آن کنند۔

خمسة بالفتح مرد چنانکه خمس عشر زن و بمعنی پنج انگشت نیز گویند خاقانی گوید + نه خمسهٔ من بسبع الوان۔

خیلیه بالفتح بی بهره و نا امید شدن۔

خیرة بالفتح زن نیک و نیکوکار و بالکسر و فتح یا برگزیدگی۔

خیاطة بالکسر پیشهٔ دوختن۔

خیفة بالکسر ترس۔

خیانة دغلی و نا راستی۔

خیمة بالفتح خانه که از کرباس یا از پلاس سازند۔

فصل الخاء مع الثاء

خبث بالضم پلید شدن و بد کسی گفتن و ناخوش شدن و خبث الحدید چرک آهن که در وقت گداختن آهن از کوه بیرون آید و آن را بالفارسی ریم آهن گویند و بفتحتین پلیدی و بضم خاء و فتح با پلیدیها و همچنین خبیث خبثة بفتحتین جمع۔

خباث بالفتح و کسر تا زن خبیث خبائث پلیدیها و زنان خبیث۔

خنث بالفتح سست شدن و دو تا شدن و شست و دوتا۔

فصل الخاء مع الجیم

خداج بالفتح زادن پیش از وقت دلالت و ناقص ناتمام و فی الحدیث کل صلوٰة لا تقرأ فیها بام القرآن فهی خداج۔

خدیج بچه که پیش از وقت ولادت زاده باشد هرچند که تمام خلقت باشد و مخدج بضم میم و فتح دال بچه که ناقص خلقت باشد هرچند که مدت حمل تمام شده باشد۔

خروج بالضم برآمدن و بیرون رفتن۔

خرج بالفتح بیرون شده و آمد خلاف دخل یعنی در آمد و ابر سیاه که در آسمان پیدا شود و رودی که گذرگاهش نباشد و نام جائیست بیمامه و بالضم باردان که آن را خرجین نیز گویند و بفتحتین سیاه و سفید شدن و رنگ سیاه و سفید در هم و باج۔

خراج بالفتح باج و بالضم دنبلی و ریشی که در بدن پیدا شود۔

خرتج بازیست عرب را۔

خارج بیرون و بیرون رونده خارجی آنکه بنفس خود بهتر شود نی باصالت و گروهی باشند که ایشان را خوارج گویند۔

خوارج جماعهٔ که بر امیر المومنین علی بن ابی طالب علیه السلام خروج کردند۔

خزرج بالفتح اول و ثالث باد جنوب و نام قبیله ایست از انصار در مدینه و قبیله بزرگ بوده اند یکی را اوس و دیگر را خزرج میگفتند و این اوس و خزرج دو مرد اند که هر دو قبیله را پدر آنها نسبت میرسد و مادر هر دو قبیله نام داشت۔

خجخج بالفتح لرزیدن پای شتر پشیل از برخاستن جهت تعجیل و کج شدن پای و لرزیدن چیزی۔

خلوج بالضم جستن چشم و دیگر اعضا و بالفتح ابر پراگنده و ماده شتر که بچه او را از شیر گرفته باشند۔

خلج بالفتح کشیدن در بودن و بیرون کردن و بچشم و ابرو اشارت کردن و مشغول کردن و بچه را از شیر باز گرفتن و از جیب در است تیر زدن و بالضم گروهی از عرب و کشتیهای خرد و بفتحتین درد استخوان از ماندگی کار و رفتار و پریدن چشم و جز آن۔

خلیج بالفتح شاخی از دریا و جوی و کرانهٔ جوی و رسن و کرانهٔ بزرگ خلج بضمتین جمع۔

خلنج بفتحتین و سکون نون معرب خدنگ که خدنگ درخت گذشت۔

فصل الخاء مع الدال

خد بالفتح و تشدید دال رخساره و راه و شگاف زمین بدرازی و شگافتن زمین را۔

خدد بالضم و فتح دال شگافها که در زمین کنند بدرازی جمع خدمة بالضم و تشدید دال۔

خداد بالفتح داغ بر رخسار۔

خرامند زنان شرمگین و دوربای ناسفته۔
خضد بالفتح خار و پوست از درخت باز کردن و سخت خوردن و خائیدن چیزی چیزی که بتازگی و تری بپیچیدن و خم کردن چوب را و بفتحتین آنچه از درخت باز کنند۔
خضاد بالفتح درخت نرم بے خار۔
خفد بالفتح شتاب رفتن۔
خفود بالفتح آنکه بچه افگند پیش از آن که صورت او پیدا آید۔
خلد بالضم ہمیشگی و ہمیشہ بودن و بہشت و موش کور که در روز نہ بیند و نوعی از چکاوک و بدین معنی بفتح نیز آمده و دست برنجن و گوشوارہ و بفتحتین دل و نفس۔
خلود بالضم ہمیشہ بودن۔
خالد جاوداں و لازم غیر منفک از چیزی از ینجہت خدای تعالیٰ را خالد نتوان گفت۔
خمود بالضم مردن و فرو نشستن آتش و بالفتح و تشدید جائیکه آتش دران نگاه دارند۔
خود بالفتح زن نازک جوان و صاحب حسن
خید بالکسر گیاه تازه معرب خوید۔

فصل الخاء مع الذال

خنذ و خنذید بالکسر سر کوه بلند و مرد و ہجے و این از اضداد است۔
خناذید اسپان تیز و تندرو۔
خرذ آمد شد کردن۔
خرلوذ نام یکے از محدث لغوی۔

فصل الخاء مع الراء

خیر بالفتح توشه دان بزرگ و ماده شتر بسیار شیر دہ و بدین معنی بکسر نیز آمده و بالضم دانستن و آزمودن و بفتحتین آگاہی و سخنی که بدان اعلام کنند و درخت کنار رستن در زمین۔
خبار بالفتح زمین نرم سوراخ ناک۔
خبیر آگاه و کشاورز و گیاه و پشم و کف دہان شتر۔
خابور گیاہی ست و چشمہ ایست و موضعی ست۔
ختر بالفتح فریفتن۔
ختار بالفتح و تشدید تا فریبنده۔
خدر بالکسر پرده و بیشہ شیر و بفتحتین خوابیدگے و سستی اندام و گرانی چشم بجہت چیزی که بدان رسد و باران و تاریکی شب و کاہلی۔
خادر مرد سست و کاہل و شیر در بیشہ۔
خریر جای ہموار پست میان دو بلند و آواز کردن آب و باد و عقاب و آواز خفتہ و ہمچنین ست خرخره۔
خرور بالضم افتادن و آواز کردن خفتہ۔
خر بالفتح و تشدید را افتادن یا از بالا بپائین افتادن و شگافتن و مردن و بالضم دہان آسیا و تاریست گرد و بیخ گوش۔
خزر بالفتح نظر کردن بگوشہ چشم و بفتحتین تنگی چشم و خردی آن و گروہے ست از مردم۔
خسر بالفتح نقصان کردن و بالفتح و بہ فتحتین و بالکسر و الضم زیان کردن۔
خسار بالفتح ہلاکی و گمراہی و زیان۔

خصر بالفتح میان مردم و میان کف پا و مابین سوفار و پر تیر و راه میان بالا و پائین در ریگ و بفتحتین سرما و سرما یافتن و سرد شدن روز و بفتح اول و کسر ثانی سرد۔
خضار بالفتح شیر با آب بسیار آمیختہ و تره نو رسیده۔
خضیر درخت خرما که غوره او سبز بریزد۔
خضر بالکسر نام پیغامبریست مشہور و بفتح خا و کسر ضاد شاخ سبز و کشت و تره و نام پیغامبر مذکور و بہ فتحتین تازگی و سبزی۔
خطر بالفتح دم زدن شتر وقتی که مست باشد و جنبیدن نیزه و اہتزاز کردن و بالکسر گیاہیست که بدان خضاب کنند یا وسمہ باشد و شیر با آب و شتران بسیار و بفتحتین بہلاکت نزدیک شدن و آنچه بدان گرو بندند و قدر و منزلت۔
خطور بالضم گذاشتن اندیشہ بدل و بلند قدر شدن۔
خاطر آنچه در دل گذرد و مرد خرامنده و دل را نیز گویند۔
خطیر مرد با قدر و منزلت بلند۔
خفر بالفتح بدرقه و نگاہبان شدن و زنہار و امان دادن و بفتحتین شرم و شرمگین شدن
خفیر بدرقه و زنہار و امان دہنده۔
خمر بالفتح خمیر کردن و مایہ کردن در خمیر و نہان داشتن گواہی و شرم داشتن و شراب انگوری یا مطلق شراب مست کننده و اول مختار حنفیہ است ثانی مختار شافعیہ است و صاحب قاموس

گویند اصح ست که مطلق باشد چه زمانی که آیت تحریم خمر در مدینه نازل شد شراب انگوری در مدینه نبود بلکه شراب خرما بود و بفتحتین آنچه بپوشد چیزی را مانند درخت یا سقف یا کوه و وادی و ریگ توده و مانند آن و انبوهی مردم و پنهان شدن.

خمار بالضم بقیه مستی که در سر ماند و بمعنی انبوهی نیز آمده و بالکسر معجر زنان و ذوالخمار عوف بن ربیع صاحب دو نیزه که در خمار زن خود با اعدا جنگ کرد و بسیاری را نیزه زد و چون کسے را از نیزه زدگان مے پرسیدند که نیزه ترا که زد میگفت ذوالخمار زد پس بدین لقب مشهور گشت.

خمیر بالفتح مایه آرد و چیز پوشیده و بالکسر و تشدید میم مکسوره آنکه دائم خمر خورد.

خنجر بالفتح کارد بزرگ که آنرا دشنه گویند خناجر جمع و ناقه بسیار شیر و بمعنی اول بکسر نیز آمده.

خنزیر بالکسر خوک و نام جائیست خنازیر جمع و نیز غنا زیر ریشی ست که در گردن و گلو بر آید.

خنصر بالکسر و کسر صاد و فتح آن انگشت کوچک خناصر جمع.

خور بالفتح بر رگ زده ستور زدن و زمین پست و شاخی از دریا و جای ریختن آب در بحر و بفتحتین سستی.

خوور بالضم شکستن خرما و گرما و ضعف و شکست آوردن مردم.

خوار بالضم بانگ گاو و گوسپند و آهو و آواز تیر و بالفتح و تشدید واو سست و ارض خواره زمین سست و نرم و ناقه خواره شتر ماده بسیار شیر.

خیر بالفتح نیکو و نیکوئی و نیکوتر و مال یا مال بسیار و بالکسر کرم و بزرگواری و اصل شهر و قصبه ایست بقاموس و بالفتح و تشدید یای مکسوره مرد بسیار نیکو کار.

خیار بالکسر برگزیدن و برگزیدگان و نیکان و ورنگ.

خیار شنبر درختی ست معروف که آن را خیار چنبر گویند.

فصل الخاء مع الزاء

خبز بالضم نان و بالفتح نان پختن و نان دادن و سخت راندن و دست زدن شتر بر زمین و بفتحتین ریگ جای ست.

خباز بالفتح و تشدید با نان پز و نام گیاهی است.

خرز بالفتح دوختن موزه و کفش و مشک و جز آن و بالضم درزهای مشک و موزه و جز آن و بفتحتین مهرها و خرزات الملک جواهر تاج و پادشاه و بیان آن در فصل تا از این باب گذشت.

خراز بالفتح و تشدید را مشک دوز و موزه دوز و جز آن.

خز بالفتح و تشدید را جامه ایست معروف و خارها بر دیوار پرچین کردن تا بر دیوار نتوان رفت و به نیزه و تیر بر دوختن و همچنین است اختزاز.

خوز بالضم دشمنی کردن و بالضم گروهیست از مردم و ملک خوزستان.

فصل الخاء مع السین

خرس بالفتح خم و بالضم طعام مهمانی ولادت و جمع اخرس یعنی لال و بفتحتین لال شدن و لالی.

خراس بالفتح و تشدید را خم گر یعنی آنکه خم و سبو سازد و بتخفیف را آسیائی که ستور گرداند بمعنی فارسیست.

خس بالفتح و تشدید سین تره ایست که آنرا بفارسی کوک و کاهو گویند و کم کردن و خسیس شدن و بالضم نام مردیست.

خسیس بالفتح فرومایه و ناکس و چیزی کم بها.

خلس بالفتح ربودن.

خلیس آمیخته.

خمس بالضم به پنج یک و بالفتح پنج عدد و پنج زن چنانکه خمسة پنج مرد و پنج یک گرفتن و پنج شدن و پنج گردانیدن و پنجم شدن و بالکسر یک نوبت آب بر شتران بعد پنج روز و شتری که بعد پنج روز یک نوبت آب خورد آن را نیز خمس گویند و نوعی ست از جامهای برد و نام شخصی ست.

خامس پنج کننده و پنجم و بر تقدیر اول خامس الخمسة و خامس الاربعة توان گفت و بر تقدیر ثانی خامس الخمسة توان گفت و خامس الاربعة

نتوان گفت ۔

خمیس روز پنجشنبہ و پنج یک جامہ کہ درازی او پنج گز باشد و لشکری کہ پنج فوج داشتہ باشد و آن مقدمہ و قلب و میمنہ و میسرہ و ساقہ است و بدین ترتیب ست در ترکی ہراول و قول و جرنغار و برنغار و چنداول ۔

خنس بفتحتین واپس رفتن بینی و بالضم و تشدید نون مفتوح کواکب سیارہ و بعضی گویند پنج کواکب سیارہ بغیر آفتاب و ماہ کہ آنرا خمسہ متحیرہ گویند ۔

خنوس بالضم پس ماندن و پس چیزی شدن

خناس بالفتح و تشدید نون دیو سرکشندہ و واپس روندہ ۔

خندریس بفتح خا و دال و کسر را شراب و گندم کہنہ ۔

خوس بالفتح بیوفائی کردن و خیانت نمودن و کاسد شدن ۔

خیس بالکسر درخت انبوہ و بیشۂ شیر و بالفتح بوی گرفتن مردار و کاسد شدن چیزی و غدر کردن بکسی ۔

فصل الخاء مع الشین

خدش بالفتح خراشیدن روی و پوست باز کردن و مانند آن ۔

خرش بالفتح خراشیدن و کسب کردن برای عیال و طلب رزق ۔

خشخاش کوکنار و مردم باسلاح و زرہ ۔

خشاش بالکسر چوبی کہ در بینی شتر کنند و حشرات زمین و جوال و کنار چیزی و مردی کہ حکمش روان باشد و بدین معنی بفتح و ضم نیز آمدہ ۔

خفش بفتحتین ضعف بصر و خردی چشم از روی خلقت از بیماری و در تاریکی چیزی دیدن و در روشنائی ندیدن و خرد بودن پیش کوہان شتر ۔

خفاش بالضم و تشدید فا شپرہ و در قاموس خفاش را بوطواط بیان کردہ و در وطواط گفتہ کہ وطواط خفاش باشد ۔

خمش بالفتح خراشیدن و طپانچہ زدن و بریدن عضوی و زدن کسی را ۔

خموش بالضم خراشیدن و بالفتح پشہ

خوش بالفتح تہیگاہ و سرین مردم و نیزہ زدن و نکاح کردن و گرفتن و بالضم دہی ست باسفرائن ۔

خیش بالفتح جامہ ایست کہ تارہای سطبر دارد و تنگ می بافند و آن قسم کتان ست ۔

فصل الخاء مع الصاد

خبص بالفتح آمیختن و خرما در روغن بہم کردن ۔

خبیص طعامی کہ از روغن و خرما سازند و دہیست بکرمان ۔

خرص بالفتح تخمین کردن میوہ بر درخت و کشت در زمین و گمان بردن و دروغ گفتن و بالکسر تخمین و حصہ از تخمین و بالضم سنان و چوب نیزہ و نخل پیراستہ از برگ و شاخ و چوبی کہ در مشک بر پہنا بندند و حلقہ از زر و نقرہ و حلقہ گوشوارہ و چیز اندک و بدین دو معنی بکسر نیز آمدہ و بالکسر شتر قوی و نیزہ باریک معرب خرس و بفتحتین گرسنہ شدن ۔

خراص بالفتح و تشدید را دروغ گو و تخمین کنندہ ۔

خص بالضم و تشدید صاد خانۂ نی و توارہ دکان شراب و شراب نیک و بالکسر ناقص و بالفتح خاص کردن و ہمچنین خصوص بالضم

خالص سادہ و نیامیختہ بہ چیزی و ہر چیز سفید و جوی ایست شرقی بغداد و برکنار آن قصبہ ایست کہ آنرا نیز خالص گویند ۔

خلص بفتحتین درختی ست مانند انگور کہ خوشبو ست و بر درخت دیگر آویختہ بلند شود و دانہ ایست مانند عقیق و حرکت کردن استخوان در میان گوشت و بالکسر دوست خلصا جمع

خلاص بالفتح رہائی و رستن و بالکسر گزیدہ ہر چیزی و نشان چیزی و نقرہ و طلای بے غش و سرہ و مسکہ و بالضم و تشدید لام رخنہ ہای خانہ ۔

خلوص بالضم سادہ و پاک شدن و رسیدن بکسی و دردی کہ در تہ چیزی ماندہ باشد ۔

خمص بالفتح باریک کردن گرسنگی را ۔

خموص بالضم فرو نشستن آماس ۔

خمیص لاغر میان و شکم ۔
خوص بالفتح فرو رفتن چشم بمغاک و بالضم برگ خرما و جز آن که ازان بوریا و زنبیل بافند ۔
خواص بالفتح و تشدید واو زنبیل باف و فروشنده برگ خرما و بتخفیف واو و تشدید صاد جمع خاصه ۔
خبیص بالفتح پیرایه اندک سیاهی که بدان نویسند و بمعنی بکس نیز آمده و غل ابیض دوای که گربه و آهو را بدان خفه کنند ۔

فصل الخاء مع الضاد

خضخض بفتحتین طعام زنگار نگ مهره‌ای سفید که طفلان را پوشانند ۔
خضیض جای نمناک شده از کثرت باران ۔
خفض بالفتح تن آسانی و جنبش و نرم رفتن و خفته کردن و حقیر کردن و فرو داشتن آواز و اندازه کردن و آسان کردن کار و انداختن کسی را از مرتبه خود و کلمه را کسره دادن و بجای شدن ۔
خافض فرود آرنده و کسره دهنده و نامی از نامهای خدای تعالی و معنی آن خوار کننده جباران ۔
خوض بالفتح در آب شدن و اسپ را آب در آوردن و بسخن در آمدن و جنبانیدن شمشیر در جایی که زده باشند و شراب آمیختن و بکاری پا کشیدن و در رفتن ۔

فصل الخاء مع الطاء

خبط بالفتح دست و بازو ستور زدن و بچوب ریختن برگ درخت و انعام کردن بر کسی بی معرفتی و وسیلتی و داغ نهادن بر سرین ستور و پس رفتن شیطان و دست رسانیدن به کسی و بفتحتین برگی که از درخت افتد ۔
خباط بالکسر داغ سرین ستور و بالضم دیوانگی ۔
خرط بالفتح چوب تراشیدن و دست مالیدن بر شاخ تا برگ و بر ریز در آن دار آندن واروی سهل شکم را و دراز کردن آهن را چون عمود و جز آن و بفتحتین علتی که بدان شیر از پستان بسته و ماست شده آید ۔
خراط بالفتح و تشدید را تراشنده چوب و غیر آن ۔
خط بالفتح و تشدید طا نوشته و نوشتن و خط کشیدن بجهت فال و جز آن و شکافتن گرد و راه و راز موضعیست در یمامه و جای بستن کشتیها در بحرین که در آنجا نیزه خوب می آرند و منسوب شوند نیزه خطی منسوب است بدان و بالضم کوهیست در که وراه فراخ و بالکسر زمینی که باران در و نباریده باشد ۔
خلط بالفتح آمیختن و بالکسر دارو و هر چیز که با چیز دیگر آمیخته شود و کلنه و تیری که چوب آن در اصل کج بوده باشد و یکی از اخلاط اربعه و بوی خوش که با خوشبوی های دیگر آمیخته باشند ۔
خلیط کاه دوپیت بهم آمیخته بجهت علف ستور و نبید و از خرما و زبیب یا انگور و رطب بهم آمیخته و آخر کار را انباز و شریک در حقوق ملک شوهر و ابن عم و جماعتی که کار ایشان یکی باشد و آمیزش کننده با کسی و گل آمیخته با کاه ۔
خلاط بالکسر شوریدن عقل و آمیزش نر با ماده و اختلاط اشتران و مردم و مواشی با یک دیگر ۔
خمط نوعی از اراک که میوه کوچک ارد و آن میوه را نیز گویند و شیر ترش و هر چیز ترش و هر چیز تلخ و درخت خار دار و بریان کردن گوشت و شیر و مشک کردن تا ترش شود ۔
خمیط بریان ولیکن پوست چنانکه سمیط بریان با پوست و شیری که بوی متغیر شده باشد ۔
خوط بالضم شاخ نازک و مرد جسیم چالاک خوش سیرت و دهی ست در بلخ ۔
خیط بالفتح رشته و در رشته کشیدن و رشته سفید در گردن که آنرا نخاع و حرام مغز گویند و بالکسر دوخته و خیط باطل یعنی سراب و ذرات هوا که از روزن خانه ظاهر شوند و لقب مروان بن الحکم بواسطه آنکه دراز و بسیار حرکت بود و خیط اسود سیاهی شب و خیط ابیض روشنائی صبح ۔
خیاط بالکسر سوزن و بالفتح و تشدید

یاور زسے۔

فصل الخا مع العین

خبع بالفتح پنہان کردن وبجای مقیم شدن ودر آمدن۔

خثع بالفتح رفتن را ہبر ہمراہ قومی وشتافتن وگریختن۔

خدع بالفتح والکسر فریفتن وبسوراخ در شدن سوسمار وخشک شدن آب دہان وکاشدن بازار وباز ایستادن از عطا ورنگ برنگ شدن وناقص شدن۔

خادع فریبندہ۔

خداع بالکسر فریب دادن کسی را وبالفتح وتشدید الدال سخت فریبندہ ومتلون وناقص ناسرہ

خذع بالفتح بریدن وریزہ کردن گوشت۔

خرع بالفتح شگافتن وبفتحتین سستی در چیزی وشکستن وجدا شدن شاخہای درخت خرما

خراع بالضم دیوانگی شتر۔

خروع بالکسر وفتح واو بیدانجیر وہر چہ دوتا شود از گیاہ بسبب سستی ساق آن۔

خشع بفتحتین تکلف کردن از رفیقان وبخشش کردن چیزہا۔

خشوع بالضم فروتنی کردن وفرو خوابانیدن چشم ونزدیک شدن ستارہ بغروب۔

خاشع فروتنی کنندہ وجای ویران دگرگون شدہ کہ در انجا خانہ نماند۔

خضوع بالضم فروتنی کردن ومیل کردن ستارہ بغروب وبعضی گفتہ اند کہ خضوع تواضع وسکنت است وخشوع بلند نکردن آواز وبر نداشتن چشم ست وآن فزع وخوف قلب ست۔

خلع بالفتح بیرون کردن جامہ وموزہ ونعل وخلعت دادن وزن رہا کردن شوہر بمالی کہ بستاند ومعزول کردن از عمل وخار برآوردن خوشہ وبزرگ شدن ابر کود از جہت بلوغ وبالضم طلاق زن بمال کابین وجز آن۔

خالع رطب نیک سخت وزن رہا گشتہ از شوی وشوی رہا گشتہ از زن بمالی کہ دہد وشتر کہ بر نتواند جستن وتوسنی کردن وچون بر وسوار شوند۔

خلیع صیاد وقمار باز کہ داو او نیاید وغول وگرگ ومردم پریشان روی وبیفرمان۔

خملع بالضم جنبیدن در رفتار۔

خمع بالکسر دزد وگرگ۔

خنوع بالضم نرم کردن وفروتنی کردن۔

خانع بدگمان وبدکار۔

فصل الخار مع الفار

خدف بالفتح بشتاب رفتن وگام نزدیک نہادن وانداختن آسمان برف را وبریدن جامہ وتیز سکان کشتی وبالکسر وفتح دال پارہ پیراہن۔

خذف بالفتح انداختن سنگریزہ وخستہ خرما وجز آن بدو انگشت یا بہ فلاخن۔

خذروف بالضم چرم پارۂ گرد کہ کودکان دران ریسمان کنند وبدو دست بکشند تا آواز کند ومرد چالاک در جنگ کہ زود گذشتہ شود واسپ تیز رو کہ از ان جدا شدہ باشد وبرق درخشندہ در ابر کہ از ابر جدا شود وگلے کہ طفلان خمیر کردہ مانند شکر سازند وبدان بازی کنند وہر چیزی کہ پراگندہ شود از چیزی۔

خرف بالفتح میوہ چیدن وبفتحتین تباہ شدن عقل از کلان سالے وبفتح خا وکسر را مرد تباہ عقل وکلان سال۔

خروف بالفتح برہ وکرۂ اسپ شش وہفت ماہ۔

خارف نگاہبان خرما۔

خراف بالفتح والکسر وقت میوہ چیدن۔

خریف پائیز وآن سہ ماہ است میان تابستان وزمستان کہ دران میوہ چیدہ می شود وباران این فصل را نیز خریف گویند

خرائف نخلہا کہ خرما از وی باز کردہ باشند

خزف بالفتح بدست وپا راہ رفتن وبفتحتین سفال وسبو وہر چہ از خاک سازند وبہ پزند۔

خسوف بالضم بزمین فرو شدن وگرفتہ شدن ماہ چنانکہ کسوف گرفتہ شدن آفتاب وبعضی گفتہ اند کہ کسوف گرفتن تمام آفتاب وخسوف گرفتن لبعض وبمعنی اول بشین معجمہ نیز آمدہ۔

خسف بالفتح فرو بردن زمین کسی را و بغاک رفتن چشم و چشم کندن و دوریدن و دوریده شدن و کم شدن و کمی و لاغر شدن و بیرون آمدن از بیماری و کندن چاه در سنگ لاخ که آب از ان منقطع نشود و آن چاه را خسیف گویند.

خشف بالفتح جنبیدن و دور یافتن و بشنگ سر کوفتن و آواز آمدن از برف که بروی راه روند.

خصف بالفتح نعل دوختن و نعل را پاره زدن و چیزی را بچیزی پیوند دادن و فرا چسپانیدن و نعل چند لخت و هر لخت آنرا خصفه گویند.

خصیف خاکستر و نعل دوخته و شیر تازه است آمیخته و چیز دو رنگ.

خصاف بالفتح و تشدید صاد نعل دوز و دروغگو و لقب دانشمندیست از علمای مذهب حنفی.

خضف بالفتح طعام خوردن و تیز دادن و بفتحتین خربزهای خوشبوی کلان.

خطف بالفتح ربودن و خیره کردن برق بینائی را و در ربوده شنیدن دیو گفته ملک را.

خاطف رباینده و برقی که چشم را خیره کند و گرگ و خاطف ظله مرغی ست که چون سایه خود را در آب بیند پیش آید که سایه خود را از آب برباید و آنرا ملاعب ظله نیز گویند.

خطاف بالضم و تشدید طا آهن کج که بر دو سر محور دولاب دران میباشد و بدان میگردد و مرغیست کوچک سیاه که آنرا بفارسی پرستو گویند و عوام ابابیل خوانند و نام اسپی و بالفتح دیو و نام اسپی ست دیگر غیر اول.

خطیف شتر تیز رو و آردی که دران شیر کنند به پزند و بقاشق خورند.

خف بالکسر و تشدید فا سبک و گروه اندک و بالضم موزه و کف پای شتر و شتر مرغ و کف پای آدمی که بزمین میرسد و زمین درشت و شتر پیر.

خفوف بالضم سبک شدن و بزودی رفتن و اندک شدن.

خفاف بالضم سبک و نام مردی و بالکسر موزها و سبکان و سبکباران و بالفتح و تشدید فا موزه دوز و لقب دانشمندیست از علمای مذهب حنفی.

خفیف سبک و نام بحریست از بحرهای عروض.

خلف بالفتح پس و قرنی بعد قرنی و سخن تباه و خطا و کوتاه ترین استخوان پهلو و دم تیر یا سر آن و تیر بزرگ سر استره و پس آینده و فرزند بد نسل و مردم بیخرد و جمعی که از قبیله رفته باشد و جمعی که حاضر باشند و آب کشیدن و قی کردن و بالکسر پستان ستور و مردم و چیز مختلف و مرد لجوج و گیاهی که بتابستان روید و بفتحتین پس آینده و فرزند نیک و بفتح اول و کسر ثانی شترماده حامله آبستن.

خلاف بالکسر مخالفت و ناسازگاری کردن و درخت بید.

خلوف بالضم بوی گرفتن دهان و مزه و بوی گردانیدن طعام و تباه شدن کسی و آب برکشیدن و جامه کهنه بیرون کردن و نو پوشیدن و پس ماندگان و رفتگان و قبیله که از ایشان هیچکس نماند.

خلیف راه میان دو کوه.

خالف آب کشنده و پس مانده و مرد بی خیر.

خلائف پس آیندگان و پادشاهان.

خناف بالکسر سستی سر بند دست شتر و سر پیچیدن شتر از مهار.

خنیف کتان سفید.

خوف بالفتح ترسیدن و کشتن کسی را و دانستن و ادیم سرخ.

خواف بالفتح ناحیه ایست به نیشاپور و بانگ مردم.

خیف بالفتح ترسیدن و خوف آوردن و مابلندتر از آب فرو تر از کوه و هر بلندی و پستی که در کنار کوهی باشد و پوست پستان و موضعیست در جبل اسود پس کوه ابو قبیس و مسجد خیف مسجدیست در منا که در موضع خیف واقع شده و بفتحتین کبود شدن یک چشم و سیاه شدن چشم دیگر و فراخ شدن پوست پستان و فراخ شدن غلاف قضیب شتر و اخیاف برادران مادری و پدر مختلف.

فصل الخاء مع القاف

خدرنق بالفتح خا و دال و نون عنکبوت یا بزرگ از ان و بمعنی قضیب نیز آمده۔
خذق بالفتح بیخال انداختن مرغ و زدن چیزی سر تیز بستور تا بشتاب راه رود و بیخال مرغ
خرق بالفتح دریدن و بریدن مسافت و جامه و دروغ گفتن و وزیدن باد و زمین خالی و فراخ و سوراخ و گیاهی ست مانند قسط و موضعی ست به نیشاپور و بالضم گول و نادانی و بالکسر جوانمرد و ظریف و بفتحتین شرمنده و تیره شدن و درست و درشتی و نا ملایم بودن و گول و نادان شدن در کار و نادان و احمق و بدین معنی بکسر را نیز آمده۔
خربق بالفتح خای و بای موحده گیاهی ست بغایت مسهل و مغثی و خربق سپید استعمال کنند و سیاه کشنده است۔
خرباق بالکسر نام صحابیست۔
خرنق بکسر خا و نون بچه خرگوش و نام زنی است شاعره۔
خزق بالفتح نیزه زدن و تیر بهدف رسیدن
خازق سنان و تیر بهدف رسیده۔
خفق بالفتح جنبیدن علم و طپیدن دل و جنبیدن سراب و لرزیدن برق و باد و سر جنبانیدن از غلبه خواب و بدره زدن بر چیزی که پهن باشد و بال زدن مرغ در پریدن
خفوق بالضم غروب کردن ستاره و سر جنبانیدن از غلبه خواب و رفتن اکثر شب و پریدن مرغ۔

خفیق آواز رفتن اسپ و آواز وزیدن باد۔
خلق بالفتح اندازه کردن پیش از بریدن و آفریدن و دروغ بافتن و چیزی کهنه شدن و نرم و هموار کردن و آفریده شدن و آفریدگان و بالضم و بضمتین خوی و عادت و مروت و دین و بفتحتین کهنه شدن جامه و بمعنی بکسر لام نیز آمده اخلاق و خلقان بالضم جمع۔
خلیق سزاوار و خوگیرنده و مرد تمام خلقت و مستوی الاعضاء۔
خلاق بالکسر نوعی ست از خوشبوی و بالفتح نصیب و بهره تمام از خوبی و بتشدید لام نامی ست از نامهای خدای تعالی و معنی آن بسیار آفریننده۔
خلوق بالفتح نوعی از بوی خوش۔
خالق آفریننده۔
خناق بالضم بیماری خفه و گلو گرفتگی و جای خفه کردن از گلو و بالکسر یکدیگر را خفه کردن و رسنی که در گلو کرده بدان خفه کنند۔
خنق بالفتح خفه کردن از گلو و بکسر نون شخصی که او را خفه کرده شود و همچنین خنیق و مخنوق۔
خورنق بالفتح خا و واو و نون قصر بهرام گور که لنعمان بن منذر بنا فرموده بود۔
خوق بالفتح حلقه گوشواره و بفتحتین فراخ شدن چیزی۔
خیوق بکسر خا و فتح واو شهری ست بخوارزم معرب خیوه از انجاست شیخ نجم الدین کبری۔

فصل الخاء مع الکاف

خرک بالفتح لجاج کردن۔
خارک بالفتح جزیره ایست به بحر فارس۔
خشک بالضم لقب اسحق بن عبدالله نیشاپوری محدث۔
خاشک بسکون شین دهیست در کرمان۔

فصل الخاء مع اللام

خال برادر مادر و علم لشکر و نقطه سیاه که بر اندام باشد و نشان شتر و سیاه و ابر بی باران و برق و کبر و جامه نازک نوعی جامه است از برد و جوانمرد ضعیف دل و تن و مرد خالی از علاقه محبت و مبرا از تهمت و اسپ و شتر فربه و لنگی ستور و لگام اسپ و جامه که مرده را بدان پوشند و صاحب ملازم و گیاهی ست۔
خبل بالفتح دست و پا بریدن و رفتن سین و تا از کلمه مستفعلن در بحر بسیط و باز داشتن و دور کردن و قرض دادن و عاریت خواستن و آنچه زیاده دهند بر آنچه و بر داشتن باز شرط کرده باشد و تباهی و فساد اعضا و فلج و بدین دو معنی

بفتحتین نیز آمده و بفتحتین دیوانه و دیوانگی و تباه
شدن قوائم ستور و رغبت توشه دادن و شک
خبال بالفتح تباهی و گمراهی و هلاک و رنج و ماندگی
وزیر کشند و زردایه اهل روم اسپی ست۔
ختل بالفتح فریفتن و پنهان شدن گرگ از پی
شکار و بالکسر سوراخ خرگوش و بالضم و تشدید
تای مفتوح شهریست بما وراء النهر۔
خجل بالفتح شرم و حیا داشتن و شادی نمودن
و مدهوش و خاموش ماندن و رفتن شتر در گل و گران
شدن باربران و دراز و انبوه شدن گیاه و
پوشیده شدن کار بر کسی و بخل کردن و سستی نمودن
از طلب روزی و کاهلی و فساد بسیار و پاره شدن
دامن پیراهن و بالفتح و کسر دوم جامه کهنه و فراخ
و دراز و گیاه بلند و درشت رنگین و زمین پر گیاه
خدل پری و آگندگی ساق و بازو۔
خذل بالفتح فرو گذاشتن و خوار کردن و
یاری ندادن و باز ماندن آهو ماده از راه
و ایستادن او بر بچه خود۔
خردل بالفتح دانه ایست معروف تیز مزه که آنرا
بهندی رائی گویند۔
خزعبیل بضم خا و فتح زای معجمه و سکون
عین مهمله و کسر با ناحق و باطل و بحذف یا
نیز آمده۔
خزعبل بفتح زا و با سخنان عجیب۔
خصل بالفتح آنچه بوی گرو بندند در تیر اندازی
و جز آن و شاخهای درخت که در هم رفته
و فرو هشته باشند و بریدن چیزی و زیاده
شدن بر کسی۔
خصال بالکسر و خصائل بالفتح خوهای نیک و
گاهی در خوی بد نیز استعمال کنند۔
خطل بالضم گوسفندان و سگان که گوش
های ایشان سست افتاده باشد از سختی
گرانی و بفتحتین سستی و سبکی و شتاب و تباه گفتن
سخن از بسیاری و درازی و اضطراب آب
و نیزه و خرامیدن و گردن پیچیدن و ابن
خطل نام کافریست که برای خلاص خود دست
به پرده کعبه زده بود تا حضرت صلعم او را کشته آخر
حضرت صلعم امر به کشتن او فرمود و بفتح اول و
کسر ثانی احمق و شتاب کار و جوانمرد زود عطا
و تیری که بهدف نه خورد و جامه که درشت و سطبر
باشد و دام صیاد و طرف خیمه و جامه که از
درازی بر زمین میکشد۔
خل بالکسر و الضم دوست و بالفتح درویش
شدن و شگافتن زبان شتر بچه تا شیر نمکد و
لاغر شدن و هر که راه در میان ریگ و مرد
ضعیف و نحیف و مختل و جامه کهنه و رگیست
در گردن و پشت و لاغر و فربه و مرغ اندک
و چیز ترش و شتر بچه و خیر و خوبی و فضل و
شرف و شگاف جامه۔
خلل بفتحتین کشادگی و رخنه و تباهی کار
خلبیل درویش و بدحال و دوست
صادق۔
خلال بالکسر دوستی کردن و سخت
در هم پیچیدن و میان چیزی و چوبی که میان دندان
خلاله نهند و چوب دندان و دوستان و خصلتها
و عادتها و درختها و درین سه معنی جمع خلت
و بالفتح غوره خرما که سبز و گره شده باشد و
چون اندکی کلان شود بلح گویند و بالفتح
و تشدید لام سرکه فروش۔
خلخال پای برنجن آنرا خلخل بضم هر دو
خا نیز گویند شهریست بآذربایجان
نزدیک سلطانیه۔
خمول بالضم گمنام بودن۔
خامل گمنام و بے قدر که او را کسے
بشناسد و یاد نه کند۔
خمل بالفتح ریشه جامه و بالکسر و الضم
دوست صاف و خالص۔
خمال بالضم دوست خالص و دردیست
که در مفاصل و قوائم حیوان بهم رسد
و از آن می لنگد۔
خمیل طعام نرم و ابر انبوه و جامهای
ریشه دار و پرزه ناک۔
خول بفتحتین حشم و خدم و بالضم حق تعالی
و بمعنی نعمت دادن و خایل واحد خائل
بمعنی نگاه دارنده چیزی و بمعنی خرامنده
نیز آمده۔
خیل بالفتح سواران و اسپان۔
خیال بالفتح پندار و شخص و صورتی که در
خواب دیده شود یا در بیداری تخیل کرده شود
و جامه سیاه که در کشت زار بر چوب بندند تا
وحوش و طیور از آن انسان خیال کرده برمند

دزیمی ست بنی تغلب را و گیاهی ست و نیز گروه اسپان.

فصل الخاء مع المیم

ختم بالفتح مهر کردن و تمام خواندن قرآن شریف و بآخر رسانیدن چیزی و به فتحتین چیز مهر کرده شده.

ختام بالکسر گلے و مومی که بران مهر کنند.

خاتم ختم کننده و بفتح دکسر تا انگشتری و جز آن که بدان مهر کنند و همچنین ختیام و خاتام و خواتیم جمع و خاتم النبیین بکسر و فتح تا پیغامبر ما صلی الله علیه و آله وسلم.

خثم به فتحتین پهنائی بینی و سطبری آن.

خدم به فتحتین چاکران و غلامان خادم واحد.

خذم بالفتح بریده شدن و زدن باز به چنگال و سست شدن و به فتحتین رفتار تیز و بفتح اول و کسر دوم شمشیر برنده و جوانمرد.

خرم بالفتح در نیامه کردن موزه را و شگافتن پرهٔ بینی و بریدن و کم کردن و برگشتن و سوراخ کردن و بینی کوه و خرم در شعر رفتن فا از فعولن و میم از مفاعلن و بالضم و تشدید را مفتوحه عیش خوش و تازه و این معرب ست.

خرطوم بالضم بینی یا سر بینی و شراب زود مست کننده.

خراطیم مهتران قوم.

خزم بالفتح شک کردن و در سوراخ بینی شتر حلقه کردن و بهیخ در کشیدن ملخ سا و به فتحتین درخت که از پوست آن رسن بافند.

خشم بالفتح شکستن خیشوم یعنی بن بینی و به فتحتین بد بو شدن گوشت و بزرگ و فراخ شدن بینی و بد بو شدن بینی بواسطهٔ علتے که دران پیدا شود.

خشام بالضم افتادن بیخ بینی کسے و مرد بزرگ بینی و کوه بزرگ بینی و لقب مردیست و شیر درنده و بالفتح و تشدید شین مرد بسیار بزرگ بینی.

خصم بالفتح جدل و خصومت کردن و جدل و خصومت کننده و بالضم گوشهٔ جوال و جامه و ان و جز آن و جانب و طرف چیزی.

خصیم دشمن و هم خصومت.

خصام بالکسر جدل کردن با کسی و جدل کنندگان جمع خصیم.

خضم بالفتح بهمه دهان خوردن و بالضم و فتح ضاد مشدد مرد بسیار عطا و شتر کلان سال.

خطم بالفتح مهار کردن شتر را و بر بینی زدن شتر را تا خطام دران کنند و اطراف چرم دوختن و زه بر کمان کردن و قهر کردن برای سخن بکسے تا فراموش نکند و منقار مرغ و سر بینی و پیش دهن ستور که آنرا بفارسی پوز گویند و کار بزرگ و موضعی ست.

خطام بالکسر مهار.

خلم بالکسر دوست و مصاحب و خانهٔ آهو و پیه روده بز.

خم بالفتح و تشدید میم گنده شدن گوشت و روفتن و پاک کردن چاه و خانه و دوشیدن شتر ماده و بالضم قفص ماکیان و جایی ست در مکه و غدیر خم موضعیست بجحفه میان مکه و مدینه زادها الله عزا و شرفا.

خیشوم بالفتح بیخ بینی.

خیم بالکسر خو و طبیعت و بالفتح نرسیدن و بد دلی کردن و برگشتن بمکر و کید بصاحب آن و پا برداشتن و خانها که از شاخ درخت یا چوب و کاه سازند برای گرما در صحرا و بدین معنی بکسر و فتح یا نیز آمده جمع خیمه است.

خیام بالکسر خیمها و بالفتح و تشدید یا خیمه دوز.

فصل الخاء مع النون

خاقان پادشاه ترکان.

خان کاروان سرا و دکان و صاحب دکان را نیز گویند.

خافقین بکسر فا و فتح قاف مشرق و مغرب.

خبن بالفتح در نوشتن و پیچیدن کنار جامه و جز آن و دوختن آن تا کوتاه شود و نهان کردن طعام روز سختی و دور کردن حرف دوم در رعوص.

ختن بالفتح ختنه کردن و به فتحتین داماد و پدر زن و برادر زن و هر که از طرف زن باشد و ختنه مادر زن و بالضم و فتح تا شهریست معروف.

ختان بالکسر ختنه و جای بریدن قضیب و جای بریدن اندام زن.

ختون بالضم داماد شدن.

خدن بالکسر و خدین بالفتح دوست و معشوق
خذلان بالکسر فروگذاشتن و یاری و مدد نه کردن۔
خراطین بالفتح کرمهای سرخ دراز که در زمین نمناک می باشد۔
خرقان بالفتح و سکون را و فتح را خطاست و بیست به بسطام از انجاست شیخ ابوالحسن خرقانی و بالفتح و تشدید را دیهیست به همدان۔
خزن بالفتح مال و گنجینه نهادن و پنهان داشتن راز و گنده شدن گوشت و بدین معنی به فتحتین نیز آمده۔
خسران بالضم زیان۔
خشن بالفتح و کسر شین درشت و ضد نرم است۔
خشین بالضم و فتح شین قبیله ایست از اولاد ابو ثعلبه خشینی۔
خصیبن بفتح و کسر صاد تبر خرد۔
خفقان بفتحتین طپیدن دل و جستن باد و جنبیدن سراب و علم و مانند آن۔
خمن بالفتح به گمان و حدس در چیزی سخن گفتن و به فتحتین گندگی۔

خمان بالفتح و تشدید میم نیزه ضعیف و مردم دون۔
خن بالفتح و تشدید نون بریدن شاخ و گرفتن مال۔
خون بالفتح ناراستی و بیوفائی کردن و ضعف و سستی در نظر۔
خوان بالضم و الکسر هر چه در طعام نهند و بخورند معرب خوان خون بالضم جمع و اخون بالفتح نیز بمعنی خوان آمده و بالفتح و تشدید واو بسیار خیانت کننده و بالضم و الفتح و تشدید واو شهر ربیع الاول۔
خیزران بالفتح و ضم زا درختی است ریشه دار که از ریشه آن حصیر و جز آن می بافند و از چوب آن دسته چابک و جز آن کنند بهندی بیت گویند ۱۲۔

فصل الخاء مع الواو

خرو بالفتح سرگین انداختن و بالکسر سرگین
خزو بالفتح قهر و سیاست۔
خطو بالفتح گام نهادن۔
خلو بالفتح تهی شدن و خلوت کردن و افسوس داشتن و بالکسر خالی و بالضم و تشدید واو خالی شدن

فصل الخاء مع الیاء

خبی بالفتح پنهان۔
خثی بالفتح سرگین انداختن گاو و بالکسر سرگین گاو
خزی بالکسر در بلیه و شهرت افتادن و رسوا و خوار شدن۔
خشی بالفتح ترسیدن۔
خطمی بالکسر و الفتح گیاهی ست معروف۔
خطی به فتح خا و کسر طا و تشدید یا گام زننده۔
خطی نیزه منسوب موضع خط۔
خفی بالفتح پنهان کردن و آشکارا کردن و برآوردن باران موش را از سوراخ و ضعیف درخشیدن برق و خفو نیز باین معنی آمده و بالفتح و کسر فا و تشدید یا پنهان۔
خلی بالفتح و تشدید یا خالی و بے غم۔
خماسی بالضم کلمه پنج حرفی۔
خوافی بالفتح و تشدید یا پرهای پنهان یا بال مرغ نزدیک بغل و آن ده پر باشد و شاخهای نزدیک تنه درخت و جنبان که در تن آدمی پنهان باشند و پنهان شدها جمع خافیه است و هر چیز منسوب بشهر خواف۔

باب الدّال

فصل الدال مع الالف

داماء دریا و به تشدید میم سوراخ موش۔
دبا بالفتح ملخ کوچک مور چه و بالضم و تشدید با کدو۔
دجی بالضم تاریکی۔

درا بالفتح باز داشتن و دفع کردن۔
دعاء بالضم خواستن حاجت از خدا تعالیٰ
دعار بالفتح چشم سیاه فراخ۔
دفلی بالکسر درخت خزهره۔
دباء بالکسر خونها۔

دوار بهر سه حرکت و مشهور فتح ست چیزی که آن درمان کرده شود و بے همزه بمعنے بیماریست۔
دهی و دهاء بالفتح زیرکی و جودت فکر۔

فصل الدال مع الباء

داب بالفتح وسکون همزه و بفتحتین رنج کشیدن و کوشش در کار و عادت و کار و سخت راندن ستور و راندن چیزی را از پیش خود۔

دب بالفتح و تشدید با نرم رفتن و طریق کردن شراب و بیماری در جسم و کهنگی در جامه و بالضم خرس و دب اصغر و دب اکبر بنات النعش صغری و بنات النعش کبری و چون مطلق دب اطلاق کنند بنات النعش کبری باشد۔

دبب نرم رفتن۔

دلوب بالفتح فارغ عبث و چیز فربه۔

دجب بالفتح از داشتن و مجامعت کردن

درب بالفتح در فراخ کوچه و محله و عادت کردن و در رفتن گاه تنگ در کوه۔

دعب بالفتح مزاح کردن و مجامعت کردن و باز داشتن۔

دعاب بالفتح و تشدید بمعنی مزاح و بازی کننده۔

دلب بالضم درخت چنار۔

دولاب بالفتح و بالضم چرخی که بآن آب کشند معرب دول آب است جمع دوالیب

دواب بتشدید با جنبندگان۔

فصل الدال مع التاء

داهیة کار بزرگ و سخت و بلا۔

دابة بتشدید با جنبنده و غالب استعمال او در حیوانیست که بران سوار شوند دابة الارض از علامات قیامت است یا اول علامات و آن حیوانی است که کوه صفا شگافته در مکه بیرون آید و حال آنکه مردم دران وقت به منای رفته باشند و گویند سه جا ظاهر شود سه بار و با او خاتم سلیمان و عصای موسی باشد و مومن را بعصا زند و بخاتم مهر کند بر روی کافر پس نقش شود دران که این کافر است

دائرة خط گرد و هزیمت و گردش زمانه۔

داعیة خواهش و آواز سپاهیان در جنگ و تیغه شهری که در بستان باشد و شهر دیگر را بخودی کشد۔

دارة سرای و خرمن ماه۔

داجنة باران پیوسته و گوسپند و کبوتر که اهلی باشد۔

داحضة حجت باطل یعنی لغو انشده۔

داحة نقشی که برای کودکان بر لوح کنند تا تسلی شوند و بدان بازی کنند و آنچه گفته اند الدنیا داحة۔

دباغة چرم را پاک کردن۔

دبدبة آواز و هر آوازی که چون آواز رسیدن سم ستور باشد بر زمین سخت۔

دبة بالضم و تشدید با راه و طریقت و حال و بالفتح و تشدید با ظرف روغن و توده ریگ و زمین هموار و کدو۔

دبرة بالکسر خلاف قبلة و بالفتح عاقبت چیزی و هزیمت در جنگ و نقیض دولت و ادبار و زمین کاشته شده که آنرا بهندی کیاری گویند و بفتحتین ریش شدن ستور۔

دجلة بالکسر و الفتح نهر بغداد و دجیل بالضم و فتح جیم شاخی است ازان۔

دحیة بالکسر سردار لشکر و نام صحابی است که بغایت صاحب حسن بود و جبرئیل علیه السلام اکثر بصورت او می آمد و بدین معنی بالفتح نیز آمده۔

دخته بالضم ازرن۔

دراسة بالکسر سبق گفتن۔

دراية بالضم عادت و خوی و دلیری بر جنگ و در هر کاری۔

دریة بتشدید یا حیوانی که صیاد در پس پنهان شود تا شکار را تیر زند و حلقه که بر جوانب باد زنند تا نیزه بازان او را بنیزه بربایند

درجة بفتحتین پایه و پایگاه درجات جمع و بالضم و فتح را نردبان۔

دراجة بالضم و تشدید را طائر مشهور۔

درکة بالکسر حلقه زه کمان که بر گوشه کمان بندند و دوالی که زه کمان و تنگ اسپ بندند و بفتحتین تیه چیزی و درکات انتها منازل دوزخ۔

درقة بفتحتین سپر۔

درة بالضم و تشدید را مروارید بزرگ و بالکسر دره که بآدمی زنند خون و بسیاری شیر و روانی آن و روانی باران و ریزندگی باران۔

دراعة بالضم وتشدید را جامه ایست واکثر جامهٔ صوف را گویند۔
دست بالفتح وسکون سین مهمله دشت و دست اوراق ودستهٔ جامه وصدر خانه۔
دسیعة عطیهٔ کلان وطبیعت وکاسه ومائدهٔ خوب وتوانائی۔
دشت بالشین معجمه صحرا وشهریست میان اربل وتبریز و دهی ست باصفهان ودشت ارزن موضعیست بمسافت سی فرسخ از شیراز۔
دعابة بالضم مزاح وظرافت۔
دعوت بالفتح خواندن بسوی طعام وجنگ کسی را و بالکسر دعوی نسبی کردن۔
دفعة بالفتح یکبار و بالضم باران که بیکبار آید
دفة بالفتح وتشدید فا پهلوی چیزی یا روی آن ودفتا المصحف دو طرف آن۔
دافة بتشدید فا لشکری که بسوی دشمن حرکت کند۔
دقة بالکسر وتشدید قاف باریکی وباریک شدن وخساست قدر عطیه و بالضم خاک نرم که باد آنرا بردارد از زمین وتوابل کوفته ونمک یا توابل آمیخته
دقیقة چیز باریک گوسپند واصطلاح نجوم یک جزو از شصت جزو درجه۔
دقاقة بالضم آنچه از برنج وجز آن کوبند
دکة بالفتح وتشدید کاف دکان وزمین ریگی هموار وکوفتن وجزو کردن۔
دلالة بالفتح راه نمودن وبالکسر والفتح دلالی کردن۔

دمعة بالفتح قطرهٔ اشک۔
دمنة بالکسر سرگین بر همه گرنشسته وپشک سواد مردم ونشان سرا وموضع نزدیک سرا۔
دنارت بالفتح آنکه دزد بود۔
دوات بالفتح آنچه در وی سیاهی کنند ازانجمع وبزرگ گوسپند
دوحة بالفتح درخت بزرگ ودوح جمع۔
دولة بالفتح گردش زمانه بنیکی وظفر واقبال بسوی کسی ونیز دولت چیزی که دست بدست گردد و بالضم نوبت وغنیمت وغلبه در جنگ وبعضی گفته اند دولة بالضم در مال وامر آخرت و بالفتح در جنگ ودر کار دنیا وبعضی بعکس گفته اند۔
دهشة بالفتح حیرت وسراسیمگی۔
دهمة بالضم سیاهی۔
دیة بالکسر وفتح یا خون بها دادن وخون بها
دیمة بالکسر همیشه وباران که پیاپی ببارد۔
دیکة بالکسر خروس۔

فصل الدال مع الثاء

داث بالفتح وسکون همزه خوردن۔
دث بالفتح وتشدید ثا باران ضعیف۔
دعث بالفتح اول بیماری و بالکسر بقیهٔ آب۔
دلهاث بالکسر شیر درنده ومرد دلیر۔
دمث بالفتح نرمی وهمواری و بالفتح وکسر میم جای نرم وریگ ناک۔
دیوث بالفتح وتشدید یا قواد وبی غیرت و بی حمیت۔

فصل الدال مع الجیم

داج بتشدید جیم شب بسیار تاریک ومکاریان وسوداگران ومددگاران وتابعان حاج قال صلی الله علیه وسلم هؤلاء الداج ولیسوا بالحاج۔
دجج بفتحتین تاریکی وسختی وهمچنین دجی بالضم
دجیج نرم رفتن۔
دجاج بالفتح والکسر ماکیان وخروس را نیز گویند ودجاجة یکی۔
دروج بالضم ودرجان رفتن وگذشتن ومردن گروهی ونسل ناگذاشتن ویکسان گذشتن بر شتر ماده ونزادن آن۔
درج بالفتح پیچیدن چیزی در چیزی و کاغذ وطومار نوشته شکن نامه و بالضم صندوقچه وطبله که پیرایه وجواهر دران نهند وبفتحتین راهها وپایهای نردبان۔
دراج بالضم وتشدید را مرغیست معروف ونام موضعیست۔
دستیج یاره معرب دستینه۔
دعج بفتحتین فراخ ونیک سیاه شدن سیاهی چشم۔
دلج بفتحتین و دلجه بالضم رفتن در اول شب۔
دموج بالضم درآمدن واستوار شدن بجای۔

دولج بالضم بالاپوش وبتشدید وا نیز آمده۔
دہنج بفتح دال ولون وسکون ہا وفتح آن جوہری است مانند زمرد کہ بفارسی آزاد مہنہ فرنگ گویند معرب دہنہ۔
دہانج بالضم وکسر نون شتر دوکوہان۔
دیزج بالفتح معرب دیزہ بالکسر یعنی تیز رنگ بسبزی مائل از اسپ جز آن۔
دیباج بالکسر معرب دیبا دیابیج ودیابج بیای دو نقطہ وبائی موحدہ جمع۔

فصل الدال مع الحاء

دح بالفتح وتشدید حا پنہان کردن چیزی درزمین۔
وصداح بالفتح فراخ وزمین نشیب والوالدحداح نام صحابی ست۔
دلوح بالضم پیادہ رفتن با بار گران بر پشت

فصل الدال مع الخاء

دخ بالفتح والضم وتشدید خا دود۔
دسخ بہ فتحتین فربہی۔
دمخ بالفتح کوہی ست وبلند شدن وشکستن
دامخ بالفتح شب نہ گرم نہ سرد۔
دماخ بالضم بازیچہ ایست عرب را وبالکسر چند کوہی بہ نجد۔
دوخ بالفتح خوار شدن ومستولی وغالب بر شہرہا۔

فصل الدال مع الدال

داؤد نام پیغامبریست واین لفظ سریانی ست۔
دد بالفتح لہو وبازی ودون بزیادتی نون نیز آمدہ۔
درد بہ فتحتین بے دندان شدن۔
درید بضم دال وفتح را نام مردیست تصغیر درد یعنی بی دندان واین درید دانشمندی ست مشہور استاد مبرد وصاحب کتاب جمہرۃ اللغۃ
دعد بالفتح نام زنی است مشہور بہ حسن درعرب۔
دیناوند کوہی ست بکرمان ودماوند ماوند وگویند کوہی ست بلند بنواحی رے۔
دود بالضم کرمہا وہمچنین دیدان بالکسر واحدش دودۃ۔

فصل الدال مع الراء

دار سرا وخانہ وشہر وقبیلہ جمع اول ادور بالفتح وضم واو وجمع ثانی دیار وجمع ثالث دور
دبر بالفتح گروہ مگس عسل وزنبور وتختہای ملخ ومال بسیار وپارہ زمین کہ درمیان دریا واقع شود وبمعنی یکسر نیز آمدہ وپس چیزی ومرگ وگذاشتن تیر از ہدف وحمی الدبر عاصم بن ثابت انصاری کہ زنبوران بعد از کشتہ شدن حمایت او کردند ونہ گذاشتند کہ مشرکان با او دست رسانند تا آنکہ سیل او را بجای بردو مسلمانان یافتہ او را دفن کردند وبہ ضم وبضمتین پشت مقعد وپس ہر چیز
ودبر اللیل والشہر آخر شب وآخر ماہ وبہ فتحتین ریش پشت ستور۔
دبور بالضم بیرون آمدن تیر از ہدف ورفتن وبردن وپس رفتن وروایت از کسے کردن بعد از مردن بیاید ودبور زدہ شدن وبالفتح باد پس پشت یعنی بادی کہ از مغرب بہ طرف مشرق وزد خلاف صبا وازین جہت صبا را قبول گویند۔
دابر پس رو پشت برکردہ وتیر بردن جستہ از ہدف وآخر وبقیہ چیزے واصل
دبیر رشتہ کہ در وقت تابیدن آن دست بطرف بالا بردہ شود وقبیل آنکہ در تابیدن آن دست بطرف سینہ آوردہ شود۔
دبار بالفتح ہلاک وبالضم نام روز چہارشنبہ وبالکسر بارہ یعنی یک دائرہ زمین کہ بہندی کیاری گویند وگذشتن وقت۔
دثر بالفتح مال بسیار وبہ فتحتین چرک جامہ وجز آن۔
دثور بالضم ناپدید شدن نشان وزدو فراموش شدن واز یاد رفتن چیزی وبالفتح مرد گمنام وخواب ناک۔
داثر ہلاک شوندہ وغافل۔
دثار بالکسر جامہ کہ بر بالای جامہ دیگر پوشند وآن جامہ زیرین را شعار گویند۔
دجر بہر سہ حرکت لوبیا وبہ فتحتین حیران شدن ومست شدن۔
دحر بالفتح راندن ودور کردن وباز

داشتن گاو و گوسپند و جز آن و همچنین دحور بالضم ۔

دخر بالفتح خوار و ذلیل شدن و همچنین دخور بالضم ۔

در بالضم مروارید بزرگ و بالفتح شیر گاو و غنیمت و نیکوئی و کار نیکو و از ین جا گویند لله دره یعنی خدای راست خوبی و نیکوئی او و باریدن باران و بسیار شدن شیر و باران و جز آن ۔

دریر اسپ تیز رو ۔

درر بالفتح ناقہ بسیار شیر ۔

دسر بالفتح نیزه زدن و باز داشتن و دور کردن و جماع کردن و محکم کردن کشتی را ۔

دسار بالکسر میخ و رسن که کشتی را بآن محکم کنند دسر بضمتین جمع ۔

دستور بالضم نسخہ جامع کل حساب که نسخہای دیگر از آن بردارند معرب دستور بالفتح ۔

دعر بالفتح کرم است که چوب را میخورد و نام پدر مالک خزاعی که یوسف علیه السلام را از چاه برآورده بود و دنبال معجمه خطاست و بفتحتین دود کردن چوب در آتش و تباه شدن چیزی و تباهی ۔

دفر بالفتح بوی بغل و بفتحتین افتادن کرم در طعام و گندگی و غداری و سختی ۔

دفتر بالفتح و الکسر کتاب جامع اوراق حساب ۔

دمار بالفتح هلاک ۔

دوار بالضم گردش سر از علت و نام بتی است و باین معنی بالفتح نیز آمده و بالفتح و تشدید واو بسیار دور کننده ۔

دور بالفتح گرد گشتن ۔

دوائر گرد گردندگان و سختی ها و گردش های زمانه و خطهای گرد جمع دائره است ۔

دهر روزگار همیشه و فرود آمدن عادت و همت و فی الحدیث لا تسبوا الدهر فان الله هو الدهر یعنی دشنام مدهید دهر را بدرستیکه خدای تعالی همان دهر است و چون بعضی از اعراب دهر را گمان بود که هر حادثه که نازل میشود منزل آن حادثه زمانه است پس دهر را دشنام دادندی حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله وسلم فرموده که منزل این حادثه را دشنام مدهید که آن منزل به حقیقت خداست که آنرا دهر پنداشته آید ۔

دیر بالفتح کلیسهای ترسایان و دیرانی صاحب دیر و منسوب بدان ۔

دیار بالفتح و تشدید یا گردنده و اطلاق آن بر یک کس کنند و صاحب دیر را نیز گویند ۔

دیجور بالفتح شب تاریک دیاجیر جمع ۔

دینار معروف در اصل دنار بوده تشدید نون برای آنکه جمع او دنانیر است ۔

دینور بالکسر و فتح نون و واو شهریست مشهور ۔

فصل الدال مع الزاء

درز بالفتح کنارهای جامه که بهم دوزند و نعیم دنیا و لذات آن ۔

دعز بالفتح دفع کردن و جماع کردن ۔

دهلیز بالکسر ما بین دروازه و اندرون سرا معرب دهلیز بالفتح دهالیز جمع ۔

فصل الدال مع السین

دبس بالکسر و بکسرتین دوشاب و شیره خرما و عسل و بالفتح هر چیزی سیاه و بالکسر جماعه بسیار از مردم ۔

دبوس بالفتح و تشدید با گرز معرب دبوس بغیر تشدید ۔

دحس بالفتح بدی افگندن در میان گروهی و دست را در پوست گوسپند کردن در وقت پوست کندن و پر کردن چیزی را و لغزیدن و پنهان کردن سخن و پوشیدن بدی ۔

دخس بفتحتین آماس شدن سم ستور و بالضم و فتح خا جانوریست دریائی بصورت مشک که غرق شدگان را از غرق شدن برهاند و محبت بسیار بآدمی دارد و آنرا دلفین هم گویند ۔

دروس بالضم نا پدید شدن نشان و نا پدید کردن و حائض شدن زن ۔

درس بالفتح حائض شدن و کهنه شدن جامه و کهنه کردن جامه و خواندن کتاب و مجامعت کردن بزن و کوفتن گندم در خرمن و گرگین شدن شتر و قطران مالیدن بران و راه پنهان و بالکسر دم شتر و جامه کهنه ۔

دس بالفتح با تشدید سین قطران مالیدن شتر را و پوشیدن چیزی و نهان کردن چیزی را زیر چیزی ۔

دسیس بالفتح پوشیده داشتن کمر و حیله و گنده بغل که آنرا بدبار و نتوان علاج کرد۔
دعس بالفتح پر کردن ظرف و سخت پامال کردن چیزی و نشان نیزه زدن بجائی راه بسیار نشان و بالکسر منیه۔
دلس بفتحتین تاریکی و علف بسیار برگ۔
دمس بالفتح سخت تاریک شدن شب و پنهان کردن در خاک و پوشیده داشتن چیزی۔
دموس بالضم تاریک شدن شب۔
دنس بفتحتین چرک و چرکناک شدن۔
دوس بالفتح خرمن کوفتن و پامال کردن چیزی را و روشن کردن آئینه و جز آن بمصقل
دہس بالفتح جای نرم که ریگ باشد و نه غاک و گیاهی که زنگ سبزی برد غالب باشد۔
دیماس بالکسر حمام و زیر زمین و گلخن و زندان حجاج بن یوسف۔

فصل الدال مع الشین

دبش بالفتح خوردن و بفتحتین متاع زبون خانه۔
دہش بالفتح حیران کردن و بفتحتین متحیر شدن

فصل الدال مع الصاد

دہص بالکسر منیه دیوار و مرد بالا تر از نیخ و بنیاد باشد و بنیاد را دهص بالکسر گویند و بالفتح شکافتن و بفتحتین تنگی ابرو و موی سر۔

فصل الدال مع الضاد

دحض بالکسر جای لغزان و بفتحتین لغزیدن پای و گشتن آفتاب۔
دحوض بالضم باطل شدن حجت۔

فصل الدال مع الطاء

دأط بالفتح و سکون همزه خفه کردن گلو و پر کردن و مشک۔
دلنط بالفتح زدن و سوختن۔

فصل الدال مع العین

درع بالکسر زره و پیراهن زن و بالضم و فتح راء شب شانزدهم و هفدهم و هژدهم از ماه که اول شب سیاه و باقی شب سفید باشد
دارع بالکسر صاحب زره و آنکه زره پوشد۔
دسع بالفتح دفع کردن و بر آوردن شتر نشخوار از شکم به دهان۔
دع بالفتح و تشدید عین سوختن و دفع کردن و راندن۔
دعداع بالکسر جنبانیدن پیمانه تا بیشتر در گنجد و پر کردن ظرف و بانگ کردن بز را و دع دع گفتن کسی را که افتاده باشد یعنی برخیز و بمان و با آهستگی دویدن مردم و همچنین مدتی
دقع بالفتح چیزی بکسی دادن و دور کردن و باز داشتن۔
دفاع بالکسر فرصت کردن و درنگ و اهمال کردن در ادای حق کسی و دور کردن چیزی از کسی و همچنین مدافعة۔
دقع بفتحتین بر خاک افتادن از خواری و درویشی و راضی شدن باندک معیشت و ناگواری شدن شتر بچه را از شیر۔
دکع بالفتح نوع بیماری افتادن در شتران و اسپان۔
دکاع بالضم نوع بیماریست که در شتران و اسپان می افتد۔
دلع بالفتح بیرون آمدن زبان از دهان و بیرون کردن آن۔
دمع بالفتح و بفتحتین سرشک و سرشک ریختن و بفتحتین نشان بر رخسار۔
دلغ بفتحتین خواری و بکسر لون مرد ناکس و بیخبر۔

فصل الدال مع الغین

دبغ بالفتح دباغت بالکسر پیراستن پوست و پاک کردن آن در رنگ بز دادن جامه را
دباغ بالکسر پیراستن پوست و آنچه بوی پوست را پیراید و بالفتح و تشدید با آنکه پوست را پیراید۔
دماغ بالکسر مغز سر۔
دمغ بالفتح شکستن چنانچه بمغز رسد۔

فصل الدال مع الفاء

دف بالفتح و تشدید فاء پهلو از هر چیز پاره آن و سازیست معروف و بالضم افصح است
دلیف آهسته رفتن و رفتار پیران و پیش

آمدن لشکر۔ در حرب وہمچنین دلف بالفتح وبفتحتین
دُلف تیری کہ نزدیک نشانہ افتد واز جائیکہ افتادہ باشد دور شود دو گام نزدیک نہندہ بسبب بارگران کہ برداشتہ باشد۔
دلف بفتحتین بیماری لازم۔
دوف بالفتح ترکردن واردو بآب سودن وترکردن مشک را۔

فصل الدال مع القاف

دانق بکسر نون نادان وآدمی ودزد وستور لاغر وزبون وفتح نون وکسر آن ودانق ششش یک درم وآن مقدار ہشت جو میانہ است معرب دانگ ودانیق جمع وازو یاد یا بواسطۂ اشباع ست برتقدیریکہ جمع دانق باشد وبرتقدیریکہ جمع داناق باشد مبدل از الف ست ودوانقی لقب ابوجعفر خلیفۂ ثانی از خلفای آل عباس برای آنکہ یک دانق درخراج افزودہ بود۔
دحق بالفتح دور کردن وزائیدن وانداختن رحم آب منی را وقبول نکردن آن را۔
دحیق دور۔
درق بالفتح وبفتحتین سپرہا کہ از پوست سازند جمع درقہ۔
دعق بالفتح سپردن وکوفتہ کردن راہ ور انگیختن ورمانیدن۔
دفق بالفتح ریختن آب۔
دافق ریزندہ آب ماء دافق یعنی آب ریختہ شدہ اسم فاعل ست بمعنی مفعول۔
دق بالفتح وتشدید قاف کوفتن وآرد کردن وبالکسر باریک واندک۔
دقیق آرد باریک وچیز اندک۔
دقاق بالضم باریک اندک وبالفتح وتشدید قاف کوبندۂ چیزی وقصار کہ جامہ را میکوبد وآرد فروش ولقب شیخ ابوعلی کہ از مشاہیر اولیاست زیراکہ آرد فروش بود۔
دلق بفتحتین جانوریست کہ از پوست او پوستین سازند معرب دلہ۔
دموق بالضم درآمدن بکسے بی دستوری ودرآمدن صیاد در کازہ وشکستن وندانہا۔
دمق بفتحتین معرب دمہ یعنی باد وبرف۔
دمشق بکسر اول وفتح میم وکسر آن شہریست مشہور پای تخت ملک شام بنا کردۂ دمشاق بن نمرود وناقۂ دمشق شتر مادۂ تیز رفتار۔
دروق بفتح دال ورا پیمانۂ شراب وحوض پر آب۔
دہق بفتحتین شکنجہ کردن وشکستن وبریدن۔
دہاق بالکسر پر وبالامال وہمچنین دہاق۔

فصل الدال مع الکاف

درک بالفتح دریافتن وبفتحتین رسن بازہ کہ بر گوشۂ دلو بندند وطبقۂ دوزخ وطبقات دوزخ را درکات گویند چنانکہ منازل بہشت را درجات وانچہ در پے چیزی پدید آید از عوارض یقال علیہ ضمان الدرک وسکون را درین دو معنی نیز آمدہ اما فتح را رافصحست
دراک بالفتح وتشدید را نیکو دریابندہ۔
دک بالفتح وتشدید کاف کوفتن وخرد کردن وہموار کردن وزمین کوفتہ وہموار کردن وبالضم کوہ وراہ نماد اسپان بہ پشت مادۂ شتران بی کوہان۔
دلک بالفتح بدست مالیدن ومالش دادن وادب کردن کسی را۔
دلوک بالضم گشتن آفتاب از بالای فرق نشستن آفتاب وبالفتح آمیختہ برتن مالند چون خطمی وروغن وچیزہای خوشبو۔
دلیک خاکی کہ باد برداشتہ برد وطعامی از مسکہ وخرما سازند۔
دہک بالفتح آس کردن وشکستن ویران زمین ونزدیکی کردن بزن وبفتحتین دہی ست بشیراز ودہی ست بواسطہ۔
دیک بالکسر خروس وگاہے برماکیان نیز اطلاق کنند دیوک بالضم جمع۔

فصل الدال مع اللام

دال بالفتح وسکون ہمزہ آہستہ رفتن ونرم دویدن وبالضم وکسر ہمزہ جانوریست چون راسو وگرگ وروباہ وقبیلہ ایست از کنانہ از آن قبیلہ است ابوالاسود دوئلی وبالکسر وفتح ہمزہ قبیلہ ایست دیگر وبعضے گفتہ

اصح آنست که ابوالاسود ازین قبیله است۔

دبل بالفتح گرد آوردن و اصلاح کردن زمین بسرگین و مانند آن و بپای زدن کسی را بعصا و بالکسر سختی۔

دبول بالضم نیرو دادن زمین را و پیراستن هر چیز و جوئهای خرد و بالفتح بلا و زنی که فرزند مرده باشد۔

دبال بالضم سرگین و مانند آن۔

دجل بالفتح قطران مالیدن اندامهای شتر را و دروغ گفتن۔

دجال بالفتح و تشدید جیم طلا و جوهر شمشیر و بسیار دروغ گوینده و گروه بزرگ و لقب کذاب مشهور که در آخر زمان پیدا خواهد شد۔

دخول در آمدن و بالفتح نام موضعی ست

دخل بالفتح در آمدن چیزی نقیض خرج و بفتحتین تباه شدن عقل و تن مکر و غدر نمودن و عیب کردن در حسبی و درختان انبوه و گروهی که خود را به طائفه نسبت کنند و از ایشان نباشد۔

داخل درون و اندرون در آینده ضد خارج۔

دخیل آنکه در کار کسی دخل داشته باشد و شخصی که در طائفه در آید و از ایشان نباشد و کلمه که در کلام عرب آورده میشود و از ان نباشد۔

دخال بالکسر شتر آب خورده را بمیان دو شتر تشنه در آوردن در آب خوردن۔

دعبل بکسر دال و بای موحده و سکون عین مهمله شتر ماده پیر و نام شاعری است خزاعی که مذهب تشیع داشت۔

دغل بفتحتین تباه شدن و تباهی و درختان انبوه۔

دفل بالکسر درخت خرزهره۔

دقل بفتحتین نخل پر بار و تیر کشتی و خرمای زبون۔

دل بالفتح و تشدید لام تازه کردن۔

دلیل راه و راه نما۔

دال بتشدید لام راه نماینده و دلالت کننده بر چیزی۔

دلال بالفتح را و به تشدید لام اول بسیار راه نماینده و شخصی که میان بائع و مشتری سودا راست کند۔

دلدل بالضم هر دو دال خار پشت بزرگ و نوعی ست از جانوران و نام استر سفید بسیاهی مائل که حاکم اسکندریه بحضرت پیغامبر صلی الله علیه وسلم فرستاد امیر المومنین علی بن ابی طالب رض بدان سوار می شد۔

دمل بالفتح نیرو دادن زمین را و اصلاح کردن چیزی و بالضم و تشدید میم مفتوح نوعی از ریشها که بر تن آدمی بر آید۔

دمال بالفتح سرگین و خرمای بو گرفته۔

فصل الدال مع المیم

دحم بالفتح و سکون حای مهمله دور کردن و سخت سپوختن۔

درم بفتحتین پوشیدن گوشت شتالنگ پای را۔

درهم و درهام بالکسر معرب درم و وزن آن شش دانگ ست و دانگ دو قیراط و قیراط دو طسوج ست و طسوج دو جو میانه است و ده درم شرعی هفت مثقال باشد و درهم شرعی را درهم بغلی نیز گویند زیرا که راس البغل نام ضرابی ست از عجم که آنرا سکه زد و قدر آن درم در پهنا به قدر میان کف دست میباشد۔

دارم بفتح را نام پدر قبیله ایست از تمیم و درختیست۔

دسم بالفتح استوار بستن گوشه جراحت سر شیشه و اندک تر کردن باران زمین را و ناپدید کردن نشانه بستن در و بفتحتین چربی و چرب شدن و فتح دال و کسر سین چرب۔

دسام بالکسر انچه جراحت را بدان استوار کنند و انچه در گوش کنند و سر شیشه و کوزه را بآن بندند۔

دعام بالکسر ستون خیمه و خانه دعامة واحد۔

دم بالفتح خون و بتشدید میم طلا کردن۔

دوم بالفتح همیشه بودن و آرمیدن و درختی که از و میوه مقل پیدا شود و آن میوه را مقل مکی گویند و نیز درخت کنار۔

دوام بالفتح همیشگی و بالضم گردش سر که آنرا دوار نیز گویند۔

دائم همیشه و آرمیده.

دهم بالفتح عدد بسیار از هر چیز و فرا گرفتن انبوهی

دیلم بفتح دال و لام طائفهٔ معروف و تختی و بلاد و دشمنان و گروه و دراج نر و جمع شدن نگاه مورچه و کنه نزدیک حوضها و خوابگاه اشتران و فیروز بن دیلم نام صحابی ست و آن غیر فیروز دیلمی ست که اسود عیسی را که در زمان حضرت دعوی نبوت کرده بود کشت.

فصل الدال مع النون

دبران بفتحتین منزلیست از منازل قمر و آن پنج ستاره و یک ستارهٔ روشن ست از ان میان آنرا عین الثور گویند.

دجن بالفتح پوشیدن ابر آسمان را و باران بسیار.

دجان بالضم ابر تاریک بی باران.

داجن بز و غیر آن که بجائی الفت و انس گرفته باشد.

دجون بالضم مقیم بودن بجائی.

دحن بفتحتین فربه پشت و کلان شکم شدن و بفتح دال و کسر حا فربه پشت و کلان شکم و گوز خبیث.

دخن بالفتح دود برآمدن و بالضم کاورس یا دانه ایست از کاورس کوچک تر و بفتحتین دود و کینه و کجی خلق و جوهر شمشیر و تغیر عقل و دین و حسب

دخان بالضم دود.

ددن بفتحتین بازی.

دوان مرد بیفایده و شمشیر کند و شمشیر تیز.

درن بفتحتین چرک و نام کوهی ست.

دفن بالفتح در خاک پنهان کردن و بالکسر موضعی ست.

دفین در خاک نهان کرده شده و گنج زیر زمین و چاه و حوض و چشمه که بخاک انباشته باشد و دار دفین بیماری که معلوم نباشد.

دکن بفتحتین بسیاهی مائل شدن رنگ.

دکان بالضم و تشدید کاف دکان که بروی نشینند و آنرا حانوت نیز گویند و دکاکین جمع.

دلفین بالضم ماهی ست دریای شور بصورت مشک پر آب که آدمی را مرتبه دوست میدارد و غریق را برداشته بکنار رساند.

دمن بالکسر سرگین و بفتحتین جمع دمنه بالکسر و آثار خانه و سواد مردم و جاهای نزدیک بخانه و بر تقدیر جمع دمنه است بالکسر.

دمان بالفتح خاکستر و سرگین.

دمامین بفتح دال و کسر میم دوم دهی ست بمصر.

دامان دهی است در عراق که سیب در آنجا بسیار میشود.

دن بالفتح و تشدید نون خم و صاحب قاموس گوید دن خم بزرگ یا خم دراز که بر زمین نتواند ایستاد تا زمین را گو نکنند.

دنان بالکسر جمع.

دون بالضم زیر خلاف فوق و پیش و پس و حقیر و اندک و نزدیک و نزد و غیر و خسیس و دهی ست بدینور و دونک یعنی بگیر او را.

دوران بفتحتین گرد گردیدن.

دهن بالفتح دوری کردن و بدن را روغن مالیدن و اندکی تر کردن باران زمین را و زدن کسی را به عصا و بالضم روغن و قبیله ایست از یمن و اندک باران که روی زمین تر کند.

دهان بالکسر پوست سرخ و وردی روغن زیتون و روغنها و بارانهای نرم که روی زمین را تر کند و بدین دو معنی جمع دهن ست.

دهدرین بضم هر دو دال و تشدید رای مفتوح باطل و دروغ یا اسم فعل ست یعنی بطل و عرب گوید (دهدرین سعد القین) یعنی باطل شد سعد آهنگر چه مردم در قحط سال افتاده بودند و کار او را کار نمی فرمودند یا آنکه دعوی کرده بود که من سعد نام دارم بعد از ان ظاهر شد که دروغ گفته بود پس گفتند که دهدرین سعد القین یعنی دروغ و باطل شد سعد گفتن آهنگر خود را.

دهقان بالکسر و بالضم کشاورز و رئیس ولایت و قوی تصرف در کارها و این لفظ در اصل فارسی دهگان ست معرب کرده اند.

دین بالفتح چیزی که حاضر نباشد و مرگ و وامی که در و تعیین وقت باشد و اگر در و وقت معین نباشد آنرا قرض گویند و دیون جمع و وام خواستن و وام دادن و بالکسر پاداش دادن و رام شدن و گردن نهادن و رام کردن و رام

گردانیدن و کسی را بزور بر چیزی واشتن و غالب و مستعلی شدن و مالک پادشاه شدن و خوار گردانیدن و گناه کردن و خواری و پرہیزگاری و بیماری و کیش و سیرت و عادت و عبادت و رکازوشان و شمار و حکم و باران دائم یا باران نرم۔

دیّان بالفتح و تشدید یا پاداش دہندہ و قہر کنند و قضا کنندہ و حکم کنندہ و حساب کنندہ۔

دیوان بالکسر و بافتحہ نیز آمدہ جمع شدن گاہ دفترہا و کتاب محاسبہ کو در و حساب مردم نویسند و کتاب شعر و دواوین جمع۔

دیدن بفتح ہر دو دال عادت۔

دیدان بالکسر کرمہا جمع دودۃ و بالفتح عادت

فصل الدال مع الواو

دجو بالفتح و بضمتین و تشدید واو تاریک شدن شب۔

دحو بالفتح گستردن و بزرگ شدن شکم و اندک دست و پا برداشتن اسب در رفتن۔

دسہو بالفتح گم شدن و پنہان شدن۔

دلو بالفتح کوزہ کہ بآن آب از چاہ کشند و نام برجی ست و نحتی و بلا و نشانہ کہ بر اعضای شتر باشد و بالضم و تشدید واو برکشیدن دلو و نرم راندن و باکسے نرمی و مدارا کردن و حاضر کردن حجت و متوسل شدن بچیزے و مرافعۂ مال کردن پیش حاکم۔

دنو بضم دال و نون و تشدید واو نزدیک شدن۔

دوّ بالفتح و تشدید واو بیابان۔

فصل الدال مع الیاء

داری دانندہ و خداوند نعمت و کسے کہ یکجا مقیم باشد و خوشبوی فروش و بدین معنی منسوب ست بدارین و آن فرضہ ایست در بحرین کہ از ہند بدانجا مشک آرند۔

دارچینی معرب دارچینی۔

داہی زیرک درست رای و چیز منکر۔

دانی و دنی ناکس و نزدیک بمعنی اول از دنائت ست و بمعنی ثانی از دنو۔

دری بالفتح دانستن و فریفتن و بالکسر و بضم و تشدید راء و تخفیف یا کوکب درخشندہ و بضم دال و تشدید راء و یا نیز آمدہ یعنی کوکب چون در صفا و درخشندگی و درازی جمع۔

دواعی خواہشہا و باعث ہا۔

دواہی سختیہا و بلاہا۔

دوی بالفتح و تشدید یا آواز کردن گوش و مگس و مرغ و باد و آواز مگس و باد و گوش و مرغ و درخت۔

دہی بالفتح زیرک شدن و بالفتح و تشدید یا زیرک۔

دہری بالضم پیر سالخوردہ و بالفتح آن کہ قائل بقدم زمان ہست و بدین معنی بضم دال نیز آمدہ۔

❀ ❀ ❀ ❀ ❀ ❀

باب الذال

فصل الذال مع الالف

ذرا بالفتح آفریدن و افشاندن تخم و ذرا النار گروہے کہ آفریدہ شدند برای آتش و دوزخ و بفتحتین سپیدی موی و پیری۔

ذری بفتحتین پناہ و پردہ و آنچہ بر باد دادہ شود و سرشک ریختہ از چشم و بالضم جمع ذروۃ۔

ذکا بالفتح زبانہ کشیدن آتش و زیرک شدن و زود دریافتن چیزی را و بوی دادن مشک و بضم آفتاب و ابن الذکا یعنی صبح۔

ذکری بالکسر یاد آوردن و یاد کردن و پند دادن و پند۔

فصل الذال مع الباء

ذأب بالفتح و سکون ہمزہ مذمت کردن و بالفتح و بالالف عیب۔

ذئب بالکسر و سکون گرگ و بیا نیز آمدہ ذیاب بالکسر جمع و داء الذئب گرسنگی کہ دوام نتوان کرد و بنو الذئب قبیلہ ایست و اطفاء الذئب چند کوکبی ست خرد بصورت ناخنہای گرگ۔

ذب بالفتح و تشدید باگاو دشتی و دور کردن و بازداشتن و متردد بودن و یک جا قرار نگرفتن و خشک شدن جسم در آخر گرما و خشک شدن لب از تشنگی و لاغر شدن۔

ذباب بالضم مگس و مگس عسل و کوهی ست نزدیک مدینه و نقطهٔ سیاه درون حدقهٔ اسپ و ذباب العین مردمک چشم و ذباب السیف دم شمشیر۔

ذرب بالفتح نشگرده گفشگران و تیز شدن چیزی و تیز و بالکسر مهره و مانند آن که در گردن آدمی یا حیوان باشد و بیماری که در جگر بهم رسد و بالضم چیزهای تیز و بفتحتین تباه شدن معده و شکم رفتن چنانکه گاهی رود و گاهی باز ایستد و بیهوده گفتن و دوا پذیرفتن و بفتح اول و کسر ثانی تیز زبان۔

ذعلب بکسر ذال و لام ناقهٔ تیز رو۔

ذنب بالفتح گناه و ذنوب جمع و بفتحتین دم اذناب جمع و دنبالهٔ چشم و ذنب الفرس کوکبی ست شبیه بدم فرس و ذنب الثعلب ذنب الخیل دو گیاهی ست و اذناب الناس پیروان مردم و عوام ایشان۔

ذناب بالکسر دنبالهٔ هر چیزی و رسنی که دم شتر بآن بندند۔

ذانب پس کسی رونده۔

ذنوب بالفتح اسپ درازدم و بهره و دلو پر آب یا مطلق دلو و روز بسیار شر و گوشت پشت و قبر۔

ذوب بالفتح عسل و گداختن و سخت شدن گرمی آفتاب و همیشه خوردن عسل و نادان شدن بعد از دانش و ثابت و واجب شدن حق بر کسی۔

ذوائب گیسوها و مویهای پیش سر بلند ترین و بهترین چیزها جمع ذوابة است بالضم۔

ذهاب بالفتح و ذهوب بالضم گذشتن و رفتن۔

ذهب بفتحتین رفتن و گذشتن و خیره شدن چشم و رفتن هوش از دیدن زر در کان و زر و پیمانه ایست اهل یمن را و زردهٔ تخم مرغ۔

فصل الذال مع التاء

ذائقه قوتی که بدان مزه چیزها دریابند و آن بر ظاهر زبان باشد۔

ذات حقیقت چیزی و خداوند و بدین معنی مؤنث ذو باشد۔

ذاریات بادها که چیزها را به برد۔

ذبحة بالضم و الکسر و الفتح و بضم ذال و فتح با دردیست که در گلو از بسیاری خون پیدا میشود و بد ترین خناقهاست۔

ذبیحه چارپایهٔ گلو بریده و چارپایه که برای کشتن باشد۔

ذبذبه بالفتح هر دو ذال دو دله کردن کسی را در کاری و جنبیدن چیزها که آویخته باشد در هوا۔

ذبالة بالضم و تشدید با و تخفیف آن فتیله۔

ذخیره بالفتح آنچه نگاه داشته شود و بفارسی آنرا یخنی گویند۔

ذروة بالضم و الکسر بالای هر چیزی و بالائی کوهان۔

ذریة بالضم و الکسر و تشدید را و یا نسل آدمی و جن و ذریات و ذراری جمع۔

ذریعه وسیله و دست آویز و اسپ شتری که صیاد در پس آن پنهان بجهت کردن تیر صید را۔

ذرة بالضم و فتح را غله ایست معروف که آنرا جواری گویند و بالفتح و تشدید را مورچه و در وزن صد ذرة مقدار یک جو باشد۔

ذکاة بروزن صلاة گلو بریدن و ذبح کردن۔

ذکیه بالضم آنچه بوی آتش خوش دهد یعنی فروزینه۔

ذلة بالکسر و تشدید لام خواری۔

ذلاقة بالفتح تیز زبانی و فصاحت و تیز زبان و فصیح شدن۔

ذمة بالکسر و تشدید میم عهد و امان و اهل ذمه اهل کتاب که به عهد امان در دار اسلام در آیند و بالفتح چاهی که آب اندک داشته باشد۔

ذنابة بالضم پیرو و دنبالهٔ چیزی و بالکسر خویشی و زن و دامادان و نام موضعی ست۔

ذوابة بالضم موی پیشانی و جای رستن موی پیشانی و بهترین و بالاترین چیزی۔

فصل الذال مع الحاء

ذبح بالفتح گلو بریدن وشگافتن وکشودن وبالکسر چارپایه که ذبح کرده شود وقوله تعالی وَفَدَیْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِیمٍ ٥ وبدین معنی بکسر اول وفتح ثانی نیز آمده۔

ذبیح گلو بریده وانچه برای گلو بریدن آماده باشد ولقب اسمٰعیل علیه السلام۔

ذابح گلو بریده وسعد ذابح منزلیست از منازل قمر وآن ستاره ایست که میان آنها دوری بقدر یک ذراع است وطرف یکی ازینها کوکبی ست خرد که آنرا گویا می خواهد که ذبح کند۔

ذراح بالفتح شیر آب آمیخته وبالضم وتشدید را کرمی ست پرنده سرخ با خالهای سیاه بغایت زهرناک وبدین معنی ست ذروح بالضم وتشدید را وذراریح جمع۔

ذرح بالفتح ذراریح در طعام کردن۔

ذریح بالفتح پشتها وتلها ونام فحلی ست معروف از شتران که شتران خوب را بدو نسبت کنند ونام پدر قبیله ایست۔

فصل الذال مع الراء

ذأر بالفتح وسکون همزه دلیری کردن ورمیدن وکراهت داشتن چیزی را وعادت کردن بچیزی۔

ذبر بالفتح نوشتن ونقطه کردن وزود خواندن وآهسته خواندن ودانستن چیزی وصحیفه

ذابر استوار دانش۔

ذخر بالضم چیزی نگاهداشتن ونگاهداشته شده برای وقتی۔

ذخائر نگاهداشته شدها برای روزی جمع ذخیره

ذر بالفتح وتشدید را دانه افشاندن بزمین ونمک ومانند آن بر چیزی افشاندن ومورچها وبدین معنی جمع ذرة است ونام مردی ست وابوذر کنیت صحابی ست۔

ذرور بالضم برآمدن آفتاب ودمیدن گیاه وبالفتح داروی که بر چیزی افشانند۔

ذعر بالفتح ترسانیدن وبالضم ترس وبه فتحتین دهشت وبالضم وفتح عین چیزی که از آن ترسیده شود۔

ذفر بفتحتین بوی تیز خوش وناخوش وبوی تیز آمدن وبوی بغل وگیاه، بدبو ومشک اذفر مشک تیز بوی وروضة ذفرة مرغزار بوبا۔

ذکر بالکسر آوازه وثنا ویاد آوردن ویاد کردن بزبان وبالضم یاد کردن وبفتحتین ایر مذاکیر جمع ونیز خلاف ماده ذکور جمع وپولاد وشمشیر آبدار وذکور البقل تره که درباز وسطبر شود۔

ذکیر نیک یادگیرنده۔

ذاکر یاد کننده۔

ذمر بالفتح برانگیختن بجنگ وبانگ کردن شتر وبالکسر دلیر وزیرک وبسیار یاری کننده وهمچنین ذمیر وذمر بفتح اول وکسر ثانی۔

ذمار بالکسر زینهار وعهد وانچه سزاوار ست نگاهداشت آن بر مرد۔

فصل الذال مع العین

ذرع بالفتح گز کردن جامه وغلبه کردن قی ودراز شدن دست وجست شدن وبفتحتین طمع وبچه گاو دشتی وشتر ماده که صیاد پس آن پنهان شود تا صید را تیر زند۔

ذراع بالفتح زنی که سبک ریسد وبالکسر بازو از آرنج تا انگشتان ودر حیوانات از پایه بالاتر را ذراع گویند وگزی که باو چیزها را پیمایند وداغ ران شتر وبن نیزه وقبیله ایست ونام منزلی است از منازل قمر وآن ستاره ایست چند که بر ذراع برج اسد واقع شده اند ومرد رحب الذراع والذرع خوش خلق۔

ذروع بالفتح اسپ وشتر سبک سیر فراخ گام وهمچنین ذریع۔

ذوع بالفتح حاجتمند شدن۔

ذیع بالفتح فاش وپراگنده شدن چیزی

ذائع فاش وشائع۔

فصل الذال مع الفاء

ذأف بالفتح وسکون همزه زود مردن۔

ذروف بالضم اشک از چشم رفتن۔

ذرف بالفتح روان شدن اشک وروان شدن آب۔

ذعف بالفتح زهر کسی را خورانیدن

وزہر در طعام کردن وزہر۔
ذعاف بالضم زہر قاتل وموت۔
ذواف بالضم مرگ زود آینده۔
ذفف بفتحتین ذف بالفتح وتشدید فا۔
ذفاف بالکسر خستہ زخمی ومجروح را کشتن ودرکاری شتاب کردن۔
ذفاف بالضم زود وسبک و بالکسر والفتح زہر قاتل وآب اندک۔
ذفوف وذفیف زود وسبک۔
ذلف بفتحتین خردی وراستی تیغ بینی۔
ذوارف آبہائے روان۔

فصل الذال مع القاف

ذرق بالضم اسپی ست دشتی وبالفتح سرگین مرغ وسرگین انداختن مرغ۔
ذعق بالفتح فریاد کردن۔
ذلق بفتحتین تیز زبان شدن وبے آرام شدن وبدین دو معنی بفتح نیز آمده وتیز کردن کارد بالفتح ناتوان کردن روزه کسی را وپیخال انداختن مرغ وطرف زبان وسنان وکنار وتیزی ہر چیزی وبدین دو معنی بضم اول وفتح دوم وبفتحتین نیز آمده۔
ذلیق بالفتح وکسر لام تیز زبان وسنان تیز
ذولق بالفتح کنار زبان وسنان۔
ذوق وذواق ومذاق بالفتح چشیدن وآزمودن مزهٔ چیزے۔

فصل الذال مع اللام

ذال بالفتح وسکون ہمزه نرم رفتن وشتاب رفتن۔
ذبول بالضم وذبل بالفتح گوشت ماہی وپوست کشف واستخوان ماہی کہ از آن دست برنجن وشانہ سازند۔
ذحل بالضم ظلم وجور۔
ذحل بالفتح کینہ ودشمنی۔
ذل بالضم وتشدید لام خواری وخوار شدن وبالکسر نرمی ورام شدن۔
ذلیل خوار اذلة واذلاء جمع۔
ذلول بالفتح رام ذلل بضمتین جمع۔
ذوالکفل بکسر کاف نام پیغامبری ست وبعضی گفتہ اند کہ شخصی بود کہ متکفل کار وخدمت پیغامبری شده بود۔
ذہل بالفتح فراموش کردن وغافل شدن وہمچنین۔
ذہول بالضم درختی است ونام قبیلہ ایست
ذاہل غافل۔
ذیل بالفتح دامن بر زمین کشیدن ودامن وآخر ہر چیز از جامہ وازار وہر چہ بر زمین کشیده شود وذیل الریح آنچہ زمین را برد بد از باد۔
ذیال بہ تشدید یاو
ذائل اسپ دراز دم۔

فصل الذال مع المیم

ذأم بالفتح وسکون ہمزه عیب کردن و
خوار شمردن وبد گفتن وراندن۔
ذم بالفتح وتشدید میم نکوہیدن وبد گفتن وبالکسر بسیار لاغر۔
ذمیم نکوہیده وآب ناخوش ودانہ کہ بر رو پیدا شود وآب بینی ولبول وچیزی چون بیضهٔ مور کہ از مسام بیرون آید۔
ذمام بالکسر حرمت وحق وچاہہای اندک آب وبدین معنی جمع ذمة است بالفتح
ذیم وذام بالفتح عیب۔

فصل الذال مع النون

ذبیان بالضم والکسر قبیلہ ایست از آن قبیلہ است نابغهٔ ذبیانی شاعر مشہور در عرب مادح نعمان بن منذر۔
ذقن بالفتح بر زنخ زدن وبر حلق زدن وبالکسر پیر سال خورده وبفتحتین زنخدان۔
ذاقن زیر زنخ وسر گلو۔
ذکران بالضم نران جمع ذکر بفتحتین۔
ذہن بالکسر زیرکی وتیزے خاطر ویاد داشتن وقوت درک وبالضم نام قبیلہ ایست

فصل الذال مع الیاء

ذکی زیرک۔
ذمی بالکسر وتشدید میم اہل کتاب کہ زینہاری باشند منسوب بذمہ یعنی عہد وپیمان۔

باب الراء

فصل الراء مع الالف

رؤیا بالضم وسکون همزه خواب دیدن وانچه در خواب بیند۔
ربا بالکسر زیادت شدن ونشو ونما کردن وزیادتی گرفتن در دام وبیع۔
رثا بالکسر مرثیه گفتن مرده را ومحاسن او را شمردن در شعر وجز آن۔
رجا بالفتح امیدوار شدن وکنار چیزے وبمد نیز آمده۔
رجعی بالضم بازگشتن۔
رحی بالفتح آسیا۔
رحضا بالضم وفتح حا عرق تب۔
رخاء بالفتح فراخی عیش وبالضم باد نرم۔
ردی بالفتح هلاک شدن۔
ردا بالکسر چادرے که بر دوش گیرند۔
رد‌ء بالکسر یار۔
رزایا مصیبتها۔
رزء بالضم مصیبت۔
رشاء بالکسر رسن ومنزلیست از منازل قمر وبالفتح وبفتحتین آهو بره۔
رشی بالضم والکسر جمع رشوت۔
رضی بالفتح خوشنودی وضامن ومحب ولقب علی بن موسیٰ۔
رضوی بالفتح کوهیست به مدینه۔
رعنا زن خویشتن آرا۔

راعنا یعنی مراعات کن ما را اصحاب رض این معنی قصد کرده به حضرت پیغامبر صلی الله علیه وسلم خطاب میکردند ویهود اندک تغیر داده راعینا میخواندند یعنے شبان ما حق تعالےٰ صحابه رض را نهی کرد که دیگر بار باین کلمه خطاب نکنند بلکه اُنظُرنَا گویند۔
رعایا بالفتح محکومان ونگهداشته شدگان۔
رعاء بالکسر شبانان۔
رعی گیاه۔
رغاء بالضم آواز کردن وآواز شتر وشتر مرغ وکفتار۔
رفاء بالکسر اتفاق نمودن وپیوند نمودن۔
رفو بالضم نیکو کردن دریدگی جامه را وپیوستن به چیزے۔
رقوء بالضم ایستادن اشک وخون وبه ضمتین ایستادن اشک آنچه بر جراحت نهند تا خون ایستد۔
رقشاء بالفتح ماریست وچیزے که شتر مست از گلو برآرد وآنرا شقشقه نیز گویند۔
رمضاء بالفتح ریگ گرم که چون پای بران نهند بسوزد۔
رواء بالضم دیدار وخوبی منظر وبالفتح سیرابی وبالکسر سیراب شدگان ورسنی که متاع بر شتر بدان بندند ارویة جمع۔
رهاء بالفتح زمین فراخ وبالفتح وبالضم قبیله ایست رهاوی منسوب بدان وبالکسر کوچها بازار که آب باران ازان روان شود۔
ریاء بالکسر کار بر دیدگے مردم کردن۔

فصل الراء مع الباء

راب بالفتح وسکون همزه پیوند کردن ودوختن چیزے۔
رب بالفتح وتشدید با خداوند وپرورد گار ویار وبرادر بزرگ وبدین معنی بعضے گفته اند قول حق تعالیٰ فَاذْهَبْ اَنْتَ وَرَبُّكَ اَیْ اَنْتَ وَهَارُوْنَ۔ ارباب جمع وپروردن ونیکو کردن وتمام کردن وفراهم آوردن وافزودن وبصلاح آوردن ولازم شدن واقامت کردن وخداوند شدن وبالضم آب انگور وبهی وانار ومانند آن که بپزند تا غلیظ وانگشت پیچ شود رُبوب جمع وبالضم وفتح بای مشدد بسیار اندک۔
ربیب پسر زن وپرورده۔
ربائب دختران زن ودایها ونیز آنکه درخانه پرورده باشند ونیز آهی باده که درخانه نگاهدارند برای شیر۔
رباب بالفتح ابر سپید ونام زنی است جمیله معشوقه رعد وساز معروف که مینوازند وموضعی ست بمکه وکوهی است بمدینه وبالضم موضعی ست وبالکسر پیمان وعشور وپنج قبیله

الیست از عرب که یکجا شده اند۔
ربب بفتحتین آب بسیار و خوش۔
رِبرب بفتح هر دو رمهٔ گاو دشتی۔
رتوب بالضم ثابت و ساکن شدن۔
راتب ثابت و بیکجا ایستاده و قرار گرفته
رتب بفتحتین سختی و میانهٔ انگشت وسطی و سبابه و زمین بلند و برآمده و سنگها که بعضے از آن بلندتر از بعضی دیگر باشد۔
رجب بفتحتین ترسیدن و بزرگ داشتن و نام ماهی ست ارجاب جمع و ارجاب بمعنی رودها هم آمده اما مفردش یافته نشده۔
رحب بالضم وسعت و فراخی و بالفتح فراخ و بفتحتین الوانهائے مساجد و خانهای و زمینهائے فراخ جمع رحبة است و نام پدر قبیله ایست از قبائل همدان۔
رحیب بسیار خوار و رحیب الصدر یعنی فراخ سینه و رحائب التخوم فراخیهای اطراف زمین
رزب بالفتح لازم شدن بچیزے و نگاه داشتن۔
رسوب بالضم ته نشستن چیزی و فرو رفتن چشم بمغاک و دُردی آب و بول که در ته ظرف نشیند و بالفتح شمشیر که فرو رود بزخم۔
راسب بته نشیننده و مرد گرانبار و جبل راسب کوه ثابت و بنو راسب قبیله ایست
رصب بفتحتین میانهٔ سبابه و وسطی۔
رضب بالفتح مکیدن آب دهن۔
رضاب بالضم آب دهن و ریزهای مشک و پارچهای برف و تگرگ و شکر و کف و عسل و شبنمی که بر درخت باشد۔
راضب نوعی از درخت کنار و باران بیکبار فرو ریخته۔
رطب بالفتح تر و شاخ نازک و پر نازک مرغ و مانند آن و بالضم و بضمتین گیاه و درخت سبز و بالضم و فتح طا خرمای تر۔
رعب بالضم و بضمتین ترس و ترسانیدن
رغب بالفتح و الضم و بفتحتین خواهش نمودن و آز کردن و بسیار خوردن۔
رغاب بالفتح زمین نرم۔
رغائب عطاهای بسیار و چیزهای مرغوب جمع رغیبة۔
رغیب حریص۔
رقوب بالضم چشم داشتن و بالفتح زنی یا مردی که او را بچه نزیید و زنی که چشم بر مرگ شوهر دارد بجهت میراث و شتری که نزدیک حوض آب خوردن نیاید بجهت انبوهی۔
رقیب نگهبان و چشم دارنده و نگهدارنده و موکل و یکی از نامهای خدای عز و جل و منزلی از منازل قمر یا ستاره که چون او طالع شود مقابل او غروب کند و تیر سوم از تیرهای قمار۔
رکوب بالضم سوار شدن و بالفتح هر دو بپا سواری کننده و ستوری که سزاوار سواری باشد۔
راکب راکب سوار و آنچه بر تنهٔ نخل برآید از شاخ و آن را زکوب هم گویند و در اکثر لغت عرب راکب سوار اشتر را گویند و فارس سوار اسپ را گویند۔
رکب بالفتح شتر سواران و اسپ سواران را از ده و نه افزون و بر زانو زدن و بضمتین زانوها و بفتحتین زهار و موی زهار۔
رکاب بالکسر شتران سواری و چیزی که بر زین بندند تا پای در آن نهند و بالضم و تشدید کاف سواران۔
روب بالفتح مات شدن شیر و شوریده شدن عقل و بالضم و هیبت به بلخ۔
رهب بالضم ترسیدن و بالفتح شتر مادهٔ لاغر و پیکان باریک و بفتحتین آستین۔
راهب پارسا و عابد ترسایان۔
ریب بالفتح گردش زمانه و حاجت و شک و ریب المنون حوادث روزگار۔

فصل الراء مع التاء

رافة و رحمة مهربانی کردن۔
رایة علم رایات جمع۔
رؤیة بالضم و سکون همزه دیدن و دانستن۔
رائحة بوی و هر چیز اندک روائح جمع۔
راحت کف دست و آسایش۔
رؤبة بالضم و سکون همزه قطعه که بدان درست کرده شود ظرف شکسته را و رؤبة بن عجاج شاعری ست مشهور و به واو نیز آمده

راجفه لرزنده و دمیدن صور بار اول

رادفه در پی آینده و دمیدن صور بار دوم

راویه بسیار روایت کننده شعر و غیر آن و مشک آب شتر و استر و جز آن که بران آب کشند۔

رابیه زمین بلند و افزوده و زائده۔

رافضه گروهے از لشکر که سردار خود را گذاشته باشند و جمعی از شیعه که زید بن علی رض را گذاشته بودند تا شهید شد۔

راسیه استوار۔

رابطه لشکری یا بر جا که از پیش دشمن نگریزد و گویا ایشان را بچیزے بسته اند و آنچه بآن چیزے را بچیزے بندند۔

ربوة زمین پشته بلند۔

ربقه بالکسر حلقهٔ از رسن که در گردن ستور بندند و آن رسن را ربق بالکسر گویند۔

ربذة بالکسر خرقهٔ حائض و مرد بے خیر و سر بند شیشه و هر چیز بلند و پشم رنگین که از گوش و گردن شتر و جز آن بیاویزند و بدین معنی بفتحتین نیز آمده و بفتحتین پشم پاره که به آن قطران الند بر شتر در کوی که زرگر پیرایه را بآن جلا دهد و بکسر نیز آمده و نام جائی نزدیک مدینه که مرقد ابو ذر غفاری رض است و ستر تازیانه و سختی۔

ربیبه دختر زن و بز در خانه پرورده برای شیر و دایه پرورنده۔

ربیعه خود آهنین و سنگے که بردارند و بدان زور آزمایند و پدر قبیله ایست و نام مردیست

رباعیه بر وزن ثمانیه یکے از چهار دندان که میانه ثنایا و انیاب است رباعیات جمع۔

ربعه بالفتح مرد و زن میانه قد و چهار شانه و طبله عطار و بفتحتین سخت ترین دویدن شتر و نام قبیله ایست از بنی اسد۔

رتمه بفتحتین رشته که بر انگشت بندند بجهت یاد کردن چیزے و آنرا رتیمه نیز گویند۔

رتبه بالضم پایه و منزلت و بفتحتین زمین بلند و بر آمده و سختی۔

رتّه بالضم و تشدید تا در ماندن بسخن۔

رت بالفتح و تشدید تا مهتر و خوک زتوت جمع۔

رثاثه بالفتح کهنه و سوده شدن و بد شکل شدن۔

رثه بالکسر رخت کهنهٔ خانه و زن نادان و مردم فرومایهٔ ضعیف۔

رجفه بالفتح لرزهٔ زمین و جز آن۔

رجعه بالفتح بازگشتن به دنیا بعد از مرگ و جواب نامه و جز آن و باز آمدن و باز گشتن مرد بسوے زن مطلقه و بدین معنی بکسر نیز آمده اما فتح افصح ست۔

رجولة و **رجولیه** بالضم مرد بودن و مردے و سواری و کلان پائی۔

رجلة بالفتح زن بر دماننده و تره خرفه۔

رحبة بالفتح ساحت مسجد و زمین فراخ۔

رحلة بالکسر کوچ کردن و بالضم مقصد و آنچه بسوے آن رفته شود از هر جا۔

راحلة ستور بار کش و شتر سواری۔

رحالة بالکسر زین چرمین که بجهت تاختن بر ستور نهند و دو ی چوب نباشد۔

رخصة بالضم دستورے و آسانی و ارزانی

رخمة بفتحتین مرغیست مانند کرگس آنرا لوق هم گویند۔

رخامة بالفتح نرم شدن و بالضم سنگ نرم و سفید۔

ردة بالکسر و تشدید دال مرتد شدن و پر شیر شدن پستان پیش از زائیدن و بالفتح فاسد و زبون شدن۔

رذالة بالفتح ناکس و فرومایه شدن۔

رزانة بالفتح آهسته و آرمیده شدن و گران بار شدن۔

رزیّه بالفتح و تشدید یا مصیبت۔

رزمة بالفتح و الکسر بستهٔ جامه و جز آن۔

رسالة بالکسر پیغام بردن۔

رسیلة مکتوب۔

رشحة آبے که از جای تراوش کند و بجای چکیده۔

رشاقة بالفتح نیکو قد شدن۔

رشاشة بالفتح آب و خون که بجائی چکد و ترشح کند۔

رشوة بالضم و الکسر چیزی که بکسی دهند تا کار سازی ناحق کند۔

رصانة بالفتح استوار و محکم شدن۔

رضاعة بالفتح والکسر شیر خوردن۔
رطوبة بالضم تر شدن و تری۔
رعونة بالضم خویشتن آرا شدن و نادان و احمق شدن و نرم و سست شدن۔
رعایة بالکسر نگاہداشت چیزے کردن۔
رعدة بالکسر لرزہ۔
رعشة بالفتح لرزیدن و لرزہ۔
رعاة بالضم شبانان و نگاہبانان۔
رغبة بالفتح خواہش نمودن۔
رفقة بالکسر و الضم والفتح ہمراہان۔
رفاقة بالفتح ہمراہی کردن۔
رفعة بالکسر بلندی قدر و بلند قدر شدن۔
رفادة بالکسر آنچہ از پس فربوس زین نہند و پارچہ کہ بر جراحت بندند و مالی کہ قریش بہمت حاجیان بیرون آرند۔
رفاتة بالضم ریزہ ریزہ۔
رفاعة بالفتح چیزے کہ زنان بر سرین بندند تا فربہ نماید و بالفتح والضم بلندی و بلند آواز شدن و بالکسر نام مردیست۔
رفاہة و رفاہیة بالفتح آسان و فراخ عیش شدن۔
رقعة بالضم پارۂ جامہ و پارۂ کاغذ کہ بران چیزے نویسند۔
رقیة بالضم افسون و سحر و بالضم و فتح قاف و تشدید یا نام دختر رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم و بالکسر و تشدید قاف مکسورہ و یای تحتانی بندگی۔
رقبة بالکسر چشم داشت و نگاہبانی و بالضم مغاکی کہ برای صید کردن پلنگ بکنند و بالفتح گردن و بندہ۔
رقابة بالفتح چشم داشتن و انتظار بردن و حراست نمودن۔
رقة بالکسر و تشدید قاف تنک شدن چیزے و مہربان شدن و بالفتح ہر زمینے کہ نزدیک آب رود باشد و وقت مد آب بران گذرد و شہریست بر کنار فرات۔
رکبة بالضم زانو۔
رکیة بالفتح و تشدید یای دو نقطہ چاہ۔
رکاکة بالفتح سست و ضعیف شدن و آنکہ بر اہل خانۂ خود غیرت ندارد و ایشانرا از و ترسی نباشد و فی الحدیث انہ صلی اللہ علیہ وسلم لعن الرکاکة و بہ تشدید کاف نیز گفتہ اند
رکانة بالفتح آرمیدن و نام پہلوانیست کہ بہ حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کشتی گرفتہ بود و گردن بستہ بود آخر او را حضرت بر انداخت و او مسلمان شد۔
رکوة بالفتح حوض بزرگ و کوزہ و کشتی خرد و بمعنی ہر سہ حرکت آمدہ۔
رمایة بالکسر تیراندازی کردن۔
رمیة بالفتح یکبار تیر انداختن۔
رمة بالضم و تشدید میم رسن کہنہ و بالکسر و الفتح استخوان پوسیدہ و پوسیدن استخوان۔
رماعة بالفتح و تشدید میم متعدد و تارک سر
روضة بالفتح مرغزار و مقدار نمی کہ تشنگی از آب۔
رویة بالفتح و تشدید یای دو نقطہ فکر و تامل کردن۔
روبة بالضم و بای موحدہ عقل و پارۂ از شب و پارۂ از گوشت و حاجت و بقیۂ شیر یا مایہ کہ در شیر کنند تا ماست شود و آب منی نر یا منی کہ در رحم مادہ قرار گیرد و نام شاعریست و آنچہ بدان زندگانی توان کرد
روایة بالکسر نقل کردن سخن و آب بر کشیدن
رہبة بالفتح ترسیدن۔
رہوة بالفتح جای بلند و موضعی از محلہ کہ از آن آب باران روان شود۔
ریاسة بالکسر مہترے۔
ریاضة بالکسر توسن را رام کردن و رنج کشیدن۔
ریبة بالکسر تہمت و آنچہ بہ شک افگند۔

فصل الراء مع الثاء

ربث بالفتح باز داشتن حاجت و عمل غیر۔
ربائث چیزہا ئیکہ باز دارند از کار خیر و فی الحدیث اذا کان یوم الجمعة بعث ابلیس جنودہ الی الناس فاخذوا علیہم بالربائث
رث بالفتح و تشدید ثا کہنہ رثاث بالکسر جمع
رثیث مجروح۔
رعاث بالکسر گوشوارہ و تاج۔
رعث بالفتح و بہ فتحتین پشم و صوف رنگین

کاز هو وج آویزند۔
رغوث بالفتح وغین معجمہ زن شیر دارد
میش باشیر۔
رفث بفتحتین جماع وسخن زشت وسخن
بازنان در جماع۔
رمث بالکسر چراگاہ شتر از شورہ گیاہ
ونام درختے ست ومرد کہنہ وجامہ ناتوان
پشت وبالفتح اصلاح کردن وبدست چیزے
سودن وبفتحتین چوبے چند کہ برہم بندند و
در دریا بان سوار شوند وخوردن شتر شورہ
گیاہ راو بجور شدن از ان وبقیہ شیر در پستان
روث بالفتح سرگینہا ورثہ واحد سرگین
انداختن۔
ریث بالفتح درنگ کردن وپدر قبیلہ از
قیس واندازہ چیزے وبالفتح وتشدید یای
مکسور درنگ کنندہ وکاہل۔

فصل الرار مع الجیم

رتج بالفتح بستن در وبفتحتین در بزرگ بستہ کہ
در و درکوچک باشد وہمچنین رتاج بالکسر
نام کعبہ۔
رج بالفتح وتشدید جیم جنبانیدن وجنبیدن
وباز داشتن۔
رجاج بالفتح شتران وگوسپندان لاغر
ومردم ضعیف۔
رنج بالفتح اضطراب کردن وبیاپے درخشیدن
برق۔

رانج بکسر نون جوز ہندی وخرمای بس
رواج بالفتح روانی۔
رہج بفتحتین گرد وشور وغوغا وابر بی
باران۔
رانج روان۔
رازیانج بالفتح معرب رازیانہ۔

فصل الرار مع الحاء

راح شاد شدن وشراب وکفہای دست
وبدینمعنی جمع راحہ ست۔
ربح بالفتح سود کردن وبالکسر سود وبفتحتین
سود شتران واسپان کہ برای فروختن بیارند
وبہ دشعر بچہای خرد وبالضم وفتح باشتر بچہ
وبزغالہ ومرغیست۔
رباح بالکسر فروختن چیزے وبہ سود و
فائدہ بکسی دادن وبالفتح سود ونام چندکس
ست وقلعہ ایست باندلس وجوہری گوید رباح
جانوریست چون گربہ کہ کافور از وی گیرند
وکافور رباحی بدان منسوب ست واین غلط
است چہ کافور صمغ درختی ست وبالضم و
تشدید باکہنہ وبزغالہ وشتر بچہ۔
رابح بکسر با سود کنندہ۔
رجوح رجحان بالضم چربیدن ترازو و
جز آن۔
رجاح بالفتح زن بزرگ سرین۔
راجح چربندہ وزن بزرگ سرین۔
ردح بالفتح رادہ جای جملہ فراخ شم وبہ

ضمتین کاسہای فراخ۔
رحراح بالفتح فراخ۔
روح بالفتح تشقہ دامن خیمہ یس خیمہ در
آوردن وگرداگرد خانہ را در گل گرفتن وبہ
فتحتین زمانہ دراز۔
رواح بالفتح زن گران سرین وکاسۂ
بزرگ وشکر گران پسر روح بفتحتین جمع
در ورح بمعنی فتنہ ای عظیم نیز آمدہ ومنہ قول
علی رضوان من ورائکم امورا متماحلۃ ردحا۔
رزح بالفتح فرو افتادن شتر مادہ از لاغری
وزدن نیزہ کسی را۔
رشح بالفتح خوی کردن وتراویدن آب
وبخشیدن۔
رشیح عرق وگیاہیست۔
رضح بالفتح شکستن وریزہ کردن سنگ و
خستہ خرما ومانند آن وبالضم ریزہ سنگ و
خستہ خرما۔
رکح بالضم کرانہ کوہ وبیخ آن ومیان
سرا۔
رکوح بالضم میل کردن وآرام گرفتن
بچیزی۔
رمح بالفتح نیزہ زدن ولکد زدن حیوان
وبالضم نیزہ ارماح ورماح بالکسر جمع۔
رماح بالفتح وتشدید میم نیزہ گر ونام
مردیست۔
رامح نیزہ دار ونیزہ زن وسماک رامح
ستارہ ایست کہ نزدیک او ستارہ دیگر ہست

آن را نیزه او گویند و سماک دیگر ستاره ایست نزدیک
سماک و آن را اعزل گویند یعنی بی سلاح و ثور
رابح گاوی که هر دو شاخ داشته باشد۔
رنح بالفتح گردش سر از مستی و جز آن۔
روح بالفتح آسایش و نسیم و رحمت و بالضم
جان و قرآن و وحی و جبرئیل و عیسیٰ علیہ السلام و نبوت
و حکم خدا و ملکیست که روی او چون روی انسان
ست و تن او چون تن ملائک ست و بفتحتین
فراخ نهادن پیش پاها از یکدیگر در گام زدن
چنانکه پاشنها نزدیک باشند باهم۔
رواح بالفتح شبانگاه شدن و شبانگاه کردن
و شبانگاه سیر کردن و شبانگاه یا از زوال آفتاب
تا شب۔
رواح بوها و بادها و آبهای شبانگاه۔
ریح بالکسر باد و بوی و قوت و غلبه و رحمت
و نصرت و دولت و چیزی پاک و روز بهی که در باد
تند زند۔
ریاح بالفتح شراب شبانگاه و بالکسر نام
پدر قبیله ایست و جمع ریح۔

فصل الراء مع الخاء

رتخ بالضم تنگ شدن خمیر و مقیم شدن بجائی
و تکلف کردن از چیزی۔
رخ بالضم گیاهیست تازه و مرغیست بزرگ
که کرگدن را بر می دارد و یکی از مهرهای شطرنج
و منزلیست از منازل نیشاپور و بالفتح و تشدید
خا پایمال کردن و آمیختن شراب با آب۔

رخاخ بالفتح زمین نرم و عیش فراخ۔
رسوخ بالضم استوار و پابرجا بودن
و رفتن آب چشمه و رفتن تری باران در
زمین۔
راسخ استوار و پابرجا۔
رضخ بالفتح شکستن سنگریزه و اندک بخشیدن
و سنگ بر کسی زدن۔
رمخ بالکسر درختان انبوه و مجمع۔
ربخ بالفتح سست شدن و دور بودن
دوران از یکدیگر چندان که بهم نیایند و
بالکسر موضعیست بخراسان و ناحیه بنیشاپور

فصل الراء مع الدال

رثد بالفتح بر یکدیگر نهادن رخت و بفتحتین
متاع چیده و همچنین رثید و مردم ناتوان۔
رد بالفتح و تشدید دال باز گردانیدن و باز
گشتن و باز آوردن و چیزی که ناروا و فاسد
رشاد بالفتح بسامان بودن و براه بودن
و حب الرشاد تخم تیزک۔
رشید راه راست یابنده و راه راست
نماینده و نامیست از نامهای خدای تعالیٰ
رشد بالضم و بفتحتین براه شدن۔
رصد بالفتح و بفتحتین چشم داشتن و گیاه
و باران اندک ارصاد جمع و نظر کنندگان
و خبر گیرندگان مردم بر سر راه و بدین تقدیر
جمع راصد ست۔
رعد بالفتح آواز ابر و آواز کردن ابر و

گویند آواز فرشته ایست که ابر می راند
و آراسته و نیکو شدن زن و ترسانیدن
و تهدید نمودن و نیز نام مردیست که عاشق
زنی بوده رباب نام سلمان گوید؛ رعد
چون رعد از هوا نالد بسودای رباب؛
باد چون وامق فدای غنچهٔ عذرا شود؛
رغد بفتحتین عیش خوش و فراخ۔
رفد بالفتح عطا کردن و یاری دادن و
بالکسر بخشش و کاسهٔ بزرگ و بالفتح نیز آمده
روافد چوبهای سقف۔
رقد بالفتح خواب کردن۔
رقاد بالضم در خواب شدن و خواب یا
خواب شب۔
رقود بالضم خواب کردن و خواب کنندگان
و بمعنی اخیر جمع راقد۔
راقود خم بزرگ و دراز بقیر اندوده و ماهیست کوچک
رکود۔ رکو بالضم ایستادن آب و
باد و کشتی و آفتاب به نصف النهار و راست
ایستادن ترازو و ایستادن روز و آرام گرفتن
مردم و بالفتح کاسهٔ پر شیر ماده که همیشه شیر دهد
و شیرش منقطع نشود۔
راکد آرام گیرنده و ثابت بجای خود۔
رماد بالفتح خاکستر و رمد بفتحتین درد چشم و درد
کردن آن و بفتح اول و کسر میم آب متغیر شده
رند بالفتح درختیست خوشبو و درخت آس
و عود را نیز گویند۔
رود بالفتح آب و علف جستن و رفتن آمدن

رائد آنکه اورا برای آب و علف فرستند و دستهٔ دستاس۔

فصل الراء مع الراء

رارور بالفتح والکسر مغز تنک استخوان و تباه شده وگداخته از لاغری۔

فصل الراء مع الزاء

راز سردار معماران معرب درازه۔

رجز بالکسر والضم پلیدی وعبادت بت و عذاب وشرک وبفتحتین نوعی از شعر کوتاه وزن آن شش بار مستفعلن وخلیل گوید رجز داخل شعر نیست بلکه آن نصف بیت یا ثلث بیت ست وبه بحر رجز شعر گفتن وبیماریست از بیماریهای شتر۔

رز بالفتح وتشدید زاء در زمین چیزی چست واستوار کردن وزرفین بر در نهادن ودم فرو بردن ملخ در زمین بجهت بیضه نهادن وبالضم برنج که آنرا ارزیز گویند۔

رزیز گیاهیست که بآن رنگ کنند واین غیر رزیر ست۔

رکز بالفتح نیزه وجز آن در زمین فرو بردن وبالکسر آواز نرم ومرد دانا۔

رکاز بالفتح مال پنهان کرده در زمین وانچه در کان بهم رسد۔

رمز بالفتح به لب وابرو وچشم وجز آن اشارت کردن وبالضم وبفتحتین نیز آمده۔

راموز دریا واصل ونمونهٔ چیزی۔

روز بالفتح آزمودن وبر حرفت خود لبودن واصلاح نمودن آن۔

رهز بالفتح جنبیدن۔

فصل الراء مع السین

راس بالفتح سر وسر درد وسروران بالای چیزی وبر سر زدن وراس المال سرمایهٔ تجارت۔

رئیس مهتر۔

رآس بالفتح وتشدید همزهٔ ممدوده کله فروش ومادهٔ رواس گویند۔

ربس بالفتح بدست زدن ومشک کردن

رجس بالکسر پلیدی وعفونت وخشم وگناه وکار بد وبالفتح آواز بلند کردن وآواز ابر وبانگ شتر وهر آواز بلند۔

ردس بالفتح انداختن سنگ ودیوار وجز آن کسی وکوفتن وخرد کردن زمین بچیزی سخت ودر رفتن بجائی۔

رسیس چیز ثابت واستوار ومرد زیرک ودانا وابتدای دوستی وتپ وچیزی که درست نباشد۔

رس بالفتح وتشدید سین ابتدای چیزی وابتدای تپ ومحبت وچاه به سنگ برآورده وچیزی که درست نباشد ونام چاه بقیهٔ قبیلهٔ ثمود که پیغامبر خود را تکذیب نمودند ودران چاهش پنهان کردند واصحاب الرس عبارت از ایشان ست واصلاح کردن وافساد کردن میان جمعی وچاه کندن ودر گور کردن وپنهان کردن چیزی وباخود سخن گفتن واندیشه کردن و دانستن حال وکار کسی۔

رعس بالفتح لرزیدن وافشاندن وراه آهسته رفتن از ماندگی وضعف۔

رغس بالفتح بالیدن ونکوئی کردن و افزونی وبرکت ونعمت۔

رفس بالفتح بپای زدن۔

رکس بالفتح برگردانیدن ونگون کردن وبالکسر پلیدی ومردم بسیار۔

رمس بالفتح خاک گور زود وفن کردن مرده وپوشیدن چیزی وسنگ انداختن۔

رو امس بادها که راه وپی را ناپدید کنند۔

روس بالفتح خرامیدن وبرداشتن سیل گیاه را وبالضم طائفه که شهرهای ایشان بملک صقلاب پیوسته است۔

رهس بالفتح سخت پامال کردن۔

ریس بالفتح خرامیدن وضبط کردن و غالب ومستولی شدن۔

فصل الراء مع الشین

رتش بفتحتین بیاضی که در ناخن جوانان پیدا شود۔

رش بالفتح وتشدید شین چکیدن آب واشک وخون وجز آن وباران اندک۔

رشاش بالفتح ورشاشه بالفتح آب وخون

بجای چکیدن۔
رعش بفتحتین لرزیدن۔
رفش بالفتح کوفتن و خوردن و بیل که بآن خاک بر دارند و بالضم نیز آمده۔
رقش بالفتح نقش کردن۔
رمش بالفتح چریدن گوسپند چیزاندک و سنگ جز آن انداختن و دست بسودن و گرفتن بسرهای انگشتان و طاقه ریحان و جز آن و بفتحتین بمرغ و سرخی که در پلک چشم پیدا شود و آب چشم تیز رفته باشد۔
روش بالفتح خوردن بسیار و خوردن اندک۔
رواهش رگهای ظاهر کف و رگهای درون بازو۔
راهش رگی ست درون بازو و در اهشان دو رگ بازو۔
ریش بالفتح پر نهادن بر تیر و نیکو کردن حال کسی و نفع رساندن و پوشانیدن و خورانیدن کسی را و بالکسر پر مرغ و جامهٔ فاخر و فراخی در معاش ریاش بالکسر جمع۔
رائش آنکه میان رشوت دهنده و رشوت ستاننده میانجی باشد و فی الحدیث لعن الله الراشی والرائش۔

فصل الراء مع الصاد

ربص بالفتح چشم داشتن بنیکی یا بدی۔
رخص بالضم ارزانی و ارزان شدن و بالفتح نازک و نرم۔
رخیص ارزان و جامهٔ نازک۔
رص بالفتح و تشدید صاد استوار کردن و بهم چسپانیدن دو چیز را و برابر کردن پالیان بیضه را بمنقار۔
رصاص بالفتح ارزیز و آن دو قسم ست سفید که آنرا قلعی گویند و سیاه که آنرا سرب گویند۔
رعص بالفتح کم کردن و جنبیدن و رلودن و حرکت دادن۔
رقص بالفتح پای کوفتن و درخشیدن سراب و جوشیدن شراب۔
رمص بالفتح درست کردن شکسته را و تسلی دادن مصیبت زده را و نیکو کردن حال کسی را و اصلاح کردن میان دو کس و بیخال انداختن مرغ و زائیدن ستور و درنده و کسب کردن و به فتحتین چرک سفید که در کنج چشم گرد آید و آنچه روان شود آنرا غمص به فتحتین گویند۔
رهص بالکسر بیخ و بنیاد و چینهٔ زیرین دیوار و سنگی که بآن چینه دیوار برآورند و بالفتح سوده شدن سم ستور و آب برآوردن آن و سخت فشردن و سخت گرفتن بتقاضا و شتافتن۔
رواهص سنگ های بر هم دیگر چیده۔

فصل الراء مع الضاد

ربض بالفتح میانه چیزی و اساس بنا و بفتحتین رسن پالان و رودها یا غیر دل آنچه در شکم باشد و دیوار گرد شهر و کرانه و خوابگاه گوسفند و قوتیکه بسنده و رسنده باشد و مال و خانه و خدم و اهل خانه از زن و خواهر و مادر و دیگرها در جمع کنند و بدان دل خوش شوند و بدین معنی بالضم و بضمتین نیز آمده۔
ربوض بالضم باز ماندن نماز گشتی و بزانو در آمدن گاو و گوسفند و اسپ چنانکه برک برای شتر و جثوم برای مرغ و بالفتح درخت بزرگ و فراخ و زنجیر کلان و زره فراخ۔
رحض بالفتح شستن دست و جامه و جز آن و عرق کردن تپ زده۔
رض بالفتح و تشدید ضاد کوفتن و خرد و ریزه کردن و خرما که بکوبند و بر نهند۔
رضیض دانهای خرما کوفته۔
رضاض بالضم ریزهای چیزی۔
رضراض بالفتح سنگ ریزه که زیر پای کوفته شود و مرد و ستور بسیار گوشت و قطرهای خرد باران۔
رفض بالفتح و بفتحتین گذاشتن چیزی و بچرا گذاشتن ستور و آب اندک۔
رفوض بالفتح بچرا شدن ستور۔
رفوض الارض باقی مانده ربیع و علف زمین که باز نداند از زمین و گیاه پراگنده و دراز یکدیگر۔

رکض بالفتح جنبانیدن وحرکت دادن پای وبرانگیختن اسپ را وپای زدن برای رفتن وبال جنبانیدن مرغ در پریدن۔

رمض بالفتح بالوسعت پختن گوسپند را در مغاکی که برسنگ ریزه رنگ تفسیده وبارتیک وتیز کردن دم کارد وجز آن وسوختن یا از گرمی زمین وبرگرا چریدن گوسپند وسوختن جگر ودرون آن وبیمار شدن او از آن۔

رمیض پیکان وکارد تیز وهر چه تیز باشد

روض بالفتح نرم ورام کردن ومرغزار وباد همچنین ریاض روضة واحد۔

روافض لشکری که سردار خود را بگذارند وطائفه گروهی از آن وفرقه از شیعه که زید بن علی بیعت کردند بعد از آن گفتند که از شیخین تبرا کن تا با تو همراهی کنیم زید انکار نمود وگفت چگونه تبرا کنم از ایشان که وزیر ومصاحب جد من بودند پس ایشان او را رفض کردند وگذاشتند تا آن که حجاج ایشان را شهید کرد۔

رائض سوار کار ورام کننده اسپ توسن

فصل الراء مع الطاء

ربط بالفتح بستن۔

رباط بالکسر نگاهداشتن سرحد دشمن وپیوسته بودن دران جا وآنچه بدو ستور ومشک وجز آن بندند وپنج سر اسپ یا بیشتر که بسته باشند براه نهی وانتظار نماز بردن بعد از نماز دیگر۔

ربیط ستوز که او را بند شو لقب مردی وخوره خرمای تر نهاده در آب خرمای خشک در انبان کنند وآب بران ریزند وراهب وزاهد وحکیم که اعراض از دنیا کرده باشد ودبی بمعنی ست رابط ورد الربیط الجاش ورابط الجاش مرد دلیر که نگریزد۔

رلوط بالضم ثابت لازم داشتن نشستن را

روط بالفتح پناه بردن وجستن بجای بلند وبالضم نهر معرب رود۔

رهط بالفتح گروه مردان کم از ده یا از سه تا ده وقوم وقبیله کسی وبفتحتین نیز آمده وپوست پاره چون میزر که از ناف بزشگافند تا درا راه توان رفتن وزنان حائض وکودکان بر میان بندند وپوستی که از وی دوال کشند

رباط بالکسر متاع خانه۔

ریط بالفتح چادرهای یک لخت که زنان بر سر افگنند واحد ریطة۔

فصل الراء مع الظاء

رعظ بالفتح جای نشانیدن پیکان از تیر۔

فصل الراء مع العین

ربع بالضم چهار یک چیزی وبضمتین نیز آمده وآلتی ست منجمان را از قبیل اسطرلاب که بدان ارتفاع آفتاب گیرند وساعت وعملهای دیگر معلوم کنند آنرا ربعی وربع مجیب بالضم میم وفتح جیم وتشدید یا نیز گویند وبالکسر تب دوروزه درمیان چنانکه از روز نوبت تا روز نوبت دیگر چهار روز باشد ونوبت چهارم روز آب خوردن شتر ونام مردی ست وبالفتح سرا ومحله وبهار تو یافتن زره وجز آن وبهر چهار روز یک نوبت آب یافتن شتر وبار بر شتر نهادن بمربعه وآن چوبیست که بار را بر وی اندازند ودو کس بردارند وبر سر نهند وباز ایستادن وخود را باز کشیدن از کاری وچهارم قوم شدن وچهار یک غنیمت شدن وسنگ برداشتن وبجهت ورزش قوت وآزمایش زور وآن سنگ را ربیعه گویند وبالضم وفتح با شتر بچه که در بهار زاید وآن اول نتاج ست۔

ربیع فصل بهار وباران بهار وجوی خرد ونام مردی وحصه از آب که بر زمین برسد وچهارم حصه چیزی۔

رباع بالضم چهار چهار وبالفتح دندان رباعیه یعنی دندان پیش افگندن۔

رابع چهارم وچهار کننده۔

رتع بالفتح ورتوع بالضم چریدن ستور وخوردن وآشامیدن در فراخی وارزانی۔

رتع بفتحتین حرص وطمع سخت۔

رجوع بازگشتن۔

رجع بالفتح بازگردانیدن وجواب دادن

ودست وپا برداشتن ستور در وقت گام زدن وفروختن ناقه و به بهای آن دیگری خریدن مانند آن وآن دیگر را راجعه ورجیعه گویند وباران بعد باران ومنفعت وگیاه بهار و سرگین ستور وزمینے که از آن یک سال گذشته باشد۔

رجیع کلامی که گردانیده شود بسوی صاحبش وهر چه رد کرده شود وسرگین ستور ونشخوار چاروا وشتر لاغر وشترے که از سفر مانده باشد وباز گردیده سفر دیگر رود۔

راجع زنی که بعد از مردن شوی پیش خویشان خود رود وستوریکه دم بردارد وبول چنان اندازد که آبستن نماید وچنان نباشد۔

روع بالفتح باز ایستادن از چیزے وبالیدن بجائی وشمہ از بوی خوش واثر خون وزعفران

رسع بفتحتین علتی ست که در پلک چشم پیدا میشود۔

رصع بالفتح چسپیدن به چیزی۔

رضاع بالفتح والکسر شیر مکیدن بچه۔

رضیع همشیر وطفل شیر خوار۔

راضع آنانکه شیر شتر ودیزه بمکد وبمی دوشد تا آواز دوشیدن کسی نشنود۔

رعاع بالفتح جوان زیبا ومعتدل اندام

رعاع بالکسر مردم ناجنس وناکس۔

رفع بالفتح برداشتن وحرکت پیش دادن کلمه را وقصه حال خود پیش حاکم بردن وبرداشتن غله درو ده وبه خرمن گاه آوردن ومبالغه کردن ستور در رفتار رفتن وراندن نزدیک گردانیدن چیزے را بچیزے۔

رفیع شریف وبلند وبلند آواز۔

رفاع بالفتح والکسر آگنده شدن خوشه از دانها۔

رافع بردارنده وبرق بلند وناقه که فله را به پستان درکشد وبیرون نیاورد۔

رقیع آسمان دنیا ارقعه جمع ومرد نادان

رقاع بالکسر پاره ها ونوشتهای موجز که بجای فرستند ونام خطی ست۔

رکوع بالضم پست خم کردن ونماز کردن ومحتاج شدن وبر وافتادن۔

رمع بالفتح ورمعان بفتحتین جنبیدن سربینی از غضب وبدست اشارت کردن و اشک روان شدن وشتافتن۔

ردع بالفتح ترسیدن وترسانیدن و بشگفت آوردن وبالضم عقل ودل۔

ریع بالفتح بالیدن وافزون شدن وباز گشتن ونیکو برآمدن نان از تنور وطعام از دیگ ودخلے که از کشت حاصل شود وفزونی دامن زره وآستین زره وفزونی هر چیز واول هر چیز وبالکسر والفتح زمین بلند وراه مطلق یا راه کشاده که درمیان کوه باشد۔

رائع خوش آینده واسپ نیک۔

فصل الراء مع الغین

رتع بفتحتین فراخی عیش ومقیم شدن بجائی وبالفتح وکسر باء بدکار ونا مقید۔

رسغ بالضم وبضمتین پیوند سر دست وپای شتر وبفتحتین سستی دست ودست وپائے شتر۔

رفغ بالفتح فراخی عیش وارزانی وناحیه وزمین نرم وزمین بسیار خاک وچرک ناخن وهر چرک که در پیوندگاههای بدن جمع شود وبیخ ران وجمع شدنگاه چرک وخاک وطعام وچونه که نرم باشد وشک تنگ پوست وبالضم بغل گاه وماحول اندام مخصوص زن

روغ بالفتح پنهان رفتن روباه وجز آن بسوے چیزے وجستن صید ومیل کردن در وا آوردن بچیزے وبهانه جستن۔

فصل الراء مع الفاء

رأف ورأفت سخت بخشودن ومهربان شدن۔

رؤف بسیار مهربان۔

رجف بالفتح سخت جنبیدن زمین و جز آن۔

رجاف بالفتح وتشدید جیم دریای موج زن وروز قیامت وحشر ونوعی ست از رفتار۔

راجفه تپ لرزه۔

رخف بالفتح مسکه تنک ونوعی ست از رنگ وخمیر کردن۔

ردوف بالکسر در پی هم درآمدن و پس سوار نشیننده و هر چه پس چیزی و تابع چیزی بود و کوکبیست نزدیک نسر واقع و حرف علّت ساکن که بی فاصله پیش از حرف روی واقع شود دور و ز دُنْبَرین وشب و جای نشین بادشاه در جاهلیت رسم چنان بود که مرد نشین بادشا شدی و از طرف راست او نشستی و با وی یک جا خوردی و آشامیدی و در هر کاروم او بودی و از مال غنیمت چهاریک گرفتی۔

ردیف آنکه پس سوار نشیند و کوکبی ست نزدیک نسر واقع غیر کوکب اول و ستارهٔ که طالع شود از مشرق چون مقابل او غروب کند و ستارهٔ که نظر داشته باشد به ستارهٔ طالع و کلمهٔ مستقل مکرر که بعد از قافیه آرند۔

رسف بالفتح رفتار با بند پا و رفتن مانند رفتن آن۔

رشف بالفتح مکیدن و بفتحتین بقیهٔ آب که در حوض لاتند باشد و شتر آنرا بدهن مکند

رصف بالفتح لایق و سزاوار شدن و سنگ برهم دیگر نهادن در بنای خانه و پی بر تیر زدن و پا بر پا گذاشتن و بفتحتین سنگ ها که بهم دیگر چیده باشند در بنا واحد رصفة۔

رصیف محکم و استوار۔

رضف بالفتح داغ کردن به سنگ تفسان و سنگ گرم بریان کردن و چیزی پختن و سنگ های تفسیده که شیر بران جوشانند رضفة واحد

رعف بالفتح خون برآمدن از بینی و در گذشتن و پیش شدن اسپ و درآمدن بدر خانه و روان شدن خون۔

رعاف بالضم خون بینی و رفتن آن۔

راعف اسپ پیش شونده و طرف بینی و بینی کوه۔

رغف بالفتح فراهم آوردن خمیر و گل تا بدست بمالند و خوراندن آرد و تخم و جز آن شتر را

رغیف نان گرده۔

رف بالفتح و تشدید فا بسیار خوردن و بوسه دادن زن را به کناره های لب و نیکوئی کردن بر کسی و درخشیدن رنگ چیزی و مکیدن و گستردن مرغ بالها و گرد فرا رفتن و گلهٔ گاو و جز آن گوسپند و شتران بزرگ و طاقی که بر در عمارت کرده باشند و بفارسی آنرا بُرارهٔ خانه گویند۔

رفیف درخشیدن و جامهٔ نرم۔

رفرف طاق در عمارت و جامه های سبز که ازان بساطها و فرش سازند و دامن های خرگاه و کناره های زره که آویزان باشند و زیادتی بساط و فرش و هر چیز که زیاده آید و پیچیده و شکسته شود و رفرفه واحد و نام ماهی ست و درختی ست که در مین میشود و بالش و خیمه و درخت نازک و نام مقام اسرافیل علیه السلام۔

رقراف بالفتح شتر مرغی و مرغی دیگر ست که آنرا خاطف ظله نیز گویند و تحقیق آن گذشت۔

رنف بالفتح و بفتحتین بید مشک صحرائی

رهف بالفتح تنگ و تیز کردن دم شمشیر و همچنین ست ارهاف و بفتحتین باریک و لطیف شدن۔

روف بالفتح ساکن بودن۔

ریف بالکسر زمین با کشت و علف و ارزانی و فراخی در خوردنی و پوشیدنی و هر جا که آب و سبزه نزدیک باشد و بالفتح در آمدن در آن زمین و چریدن ستور در آن زمین

فصل الراء مع القاف

ربق بالکسر رسنی که حلقها دارد و در آن چارپایان بندند و هر حلقه آنرا ربقه گویند رباق و ارباق جمع و بالفتح در ربقه کشیدن

رتق بالفتح بستن و بسته و بفتحتین بسته شدن سوراخ زن و بکارت زائل ناشدن۔

رتاق بالکسر دو جامه کناره ها بهم بسته۔

رحیق شراب خالص و صافی یا بهتر و خوشبوتر و همچنین رحاق و لونیست از خوشبو۔

رزق بالفتح روزی دادن و بالکسر روزی و هر سوم و باران و آنچه بدان نفع گرفته شود

رستاق و **رسداق** و **رزداق** بالضم معرب روستا رساتیق جمع۔

رشق بالفتح تیر و جز آن انداختن و بالکسر تیر اندازی و نوعی از تیر انداختن و آواز قلم و بدین معنی بفتح نیز آمده و بفتحتین کمان نیکو که تیر ازان زود گذرد۔

رشیق نیکو قدم و زیبا اندام۔
رفق بالکسر نرمی کردن و نرمی و لطف و آنچه
بدان استعانت گیرند و بالفتح نفع رسانیدن
بکسی و زدن آرنج کسی را و بستن بازوی
شتر که مبادا بسوی خانهٔ اصلی بگریزد و در
راه آهسته رود و بفتحتین برتافتگی آرنج و
بگردیدن مرفق از پهلو و آب چراگاه که آسان
از آن حاجت و مطلب حاصل شود و بیماری
سر پستان مادهٔ شتر بواسطهٔ بد دوشیدن۔
رفاق بالکسر رسنی که بدان بازوی شتر
بندند و یاران هم سفر۔
رفیق همراه در سفر واحد و جمع آمده و مرد
نادان۔
رق بالکسر و تشدید قاف بندگی و چیزی
تنک و زمین نرم و گیاهی ست خاردار و
بالفتح پوست آهو و بکسر نیز آمده و نامه خواندن
و درشتن قال الله تعالی فی رق منشور و
سنگ پشت بزرگ یا جانور دیگری ست
آبی و بالضم و بالفتح آب تنک در دریا و وادی
رقیق بنده و تنک و نرم واحد و جمع آمده۔
رقاق بالفتح زمین هموار که روی آن
نرم باشد و روز گرم و بالضم نان تنک۔
رقق بفتحتین سستی و ناتوانی و کمی چیزی و
زمین هموار نرم۔
رمق بالفتح سبک نگریستن و بفتحتین بقیهٔ جان
و گلهٔ گوسپند معرب رمه و بالفتح و کسر میم آنچه
بدان سد رمق کنند و بفتحتین فقرا که بقدر سد
رمق داشته باشند و بالضم و تشدید میم مفتوح
ضعیف و ناتوان۔
رنق بالفتح و بفتح اول و کسر نون و بفتحتین
آب تیره و عیش مکدر و بالفتح و بفتحتین تیره
شدن آب و جز آن۔
رونق آب کارد و آب تیغ و خوبی چیزی
روق بالفتح شاخ و پارهٔ شب و اول
عمر و جوانی و اول هر چیز و دوستی خالص
و پرده و جای صیاد و کاشانه و خیمه و چیزی
صاف از آب و جز آن و عزم و آهنگ
مرد بر کاری و بدل از چیزی و جثهٔ چیزی
و خوش آمدن و بشگفت آوردن کسی را
و افزودن آمدن و صاف شدن شراب
و مانند آن و بفتحتین دندان پیش بالایین
دراز شدن از فرودین۔
رواق بالکسر و بالضم خانه که بر یک ستون
ساخته باشند و سقف خانه و پرده که در کشیده
باشد از سقف خانه و اول شب ابر۔
راوق بالفتح آنچه بدان شراب و جز آن
صاف کنند و آنرا بالفارسی پالونه شراب
گویند و ظرفی که در آن شراب صاف
کنند۔
رهق بفتحتین برنشستن گرد بر چیزی و
فرو پوشیدن بلا او را و در گرفتن و رسیدن و
نزدیک شدن بچیزی و خود را بر حرام و
فساد داشتن و ستم و ظلم کردن و سفاهت
و طغیان نمودن و بر داشتن و شتافتن و
دروغ گفتن۔
ریق بالکسر آب دهن و بالفتح روان شدن
آب بر روی زمین و درخشیدن سراب
و بالفتح و تشدید یای مکسوره اول هر چیز؎
و اول جوانی و مردی که ناآشنا باشد و بمعنی
اول بتخفیف یا نیز آمده۔
ریوق بالضم جان دادن۔
رایق نیکو و بشگفت آورنده و خالص
هر چیز و هر چه ناشتا بخورند و بنوشند و آنکه
چیزی در دست او نباشد و ناشتا بود۔

فصل الراء مع الکاف

ربک بالفتح در آمیختن روغن و جز آن
و نیکو کردن اشکنه و انداختن کسی را در
گل و لای۔
رتک بالفتح نزدیک نهادن شتر گام را
رارک بالفتح و تشدید کاف دست
را با گردن بهم در غل کردن و گناه بر گردن
کسی لازم کردن و انداختن چیزی بر
چیزی و دست بر چیزی مالیدن تا حجم او
معلوم شود و بازدن جماع کردن و تنگ
شدن چیزی و بالکسر و الفتح باران نرم
ریزه۔
رکیک سست و ضعیف و آنکه بر اهل
خانهٔ خود غیرت ندارد۔
رموک بالضم اقامت کردن بجای۔
رمک بفتحتین مادیانها که برای نتاج نگهدارند

؎ و بهتر هر چیز

واحدش رکیک و مرد ضعیف و ناتوان۔

رامک بکسر میم تخمے ست خوشبو سیاه که بمشک بیامیزند و آنرا مشک زمین گویند و بفتح میم نیز آمده و مردے که بیک جا مقیم باشد و از آن جدا نشود۔

فصل الراء مع اللام

رأل بالفتح و سکون همزه بچه شترمرغ۔

رئبال بالکسر و سکون همزه شیر درنده۔

ربل بالفتح نوعی از درخت که بعد از گذشتن وقت برگ بار بیرون آورده و بفتحتین گیاهی ست بغایت سبز که باز هرگز ندگی نارست۔

رتل بفتحتین خوبی نظم و ترتیب چیزی و سفیدی دندان و بسیاری آب آن و سخن نیکو و هموار و نیکو از هر چیز و بدین و معنی بکسر تا نیز آمده و کشادگی میان دندانها۔

رجل بالکسر پای و عهد و زمان و گروه ملخ انبوه و گوشه کمان و رجل الطائر آهنی است که بدان داغ کنند و بالفتح بند برپا نهادن و بفتحتین پیاده شدن و گذاشتن ستور را با بچه بچرا گاه و گذاشتن بچه با مادر تا بمراد خود شیر بمکد و بفتح را و ضم جیم مردکه بحد بلوغ رسیده و جوان شده باشد و بکسر جیم موی فروهشته خلاف جعد۔

راجل پیاده۔

رجال بالکسر مردان و پیادها بر تقدیر اول جمع رجل ست و بر تقدیر ثانی جمع رجلان۔

رحل بالفتح درخت و اسباب و مسکن و منزل و پالان شتر و پالان نهادن بر شتر و کوچ کردن۔

رحیل کوچ و ستور قوی در رفتار۔

رحول بالفتح ستور قابل سواری و بار و همچنین راحله۔

راحیل نام مادر یوسف علیه السلام۔

رخل بالکسر و بالفتح و کسر خا بزماده و رخال بالکسر و الضم جمع۔

رذل و **ارذل** و **رذال** و **رذیل** ناکس و فرومایه و زبون و بد از هر چیز۔

رسل بالفتح رفتار نرم و موی فروهشته و شتر آهسته رو و بالکسر نرمی و آهستگی و بفتحتین گله از شتر و گوسپند و جز آن۔

رسول بالفتح پیغامبرے و فرستاده و پیغامبر و پیغامبران جمع و مفرد آمده۔

رسیل نامه بر و آن که در تیر انداختن و جز آن شریک موافق با کسی باشد و هم پیغام۔

رطل بالفتح نیم من و آن دوازده اوقیه است و اوقیه چهل درم ست و بکسر نیز آمده و مرد سست و نرم و جوان نحیف نزدیک بلوغ و آن که استخوانش قوت نگرفته باشد۔

رعل بالفتح سخت زدن نیزه و بلیغا کوه و جامه مرد و موضعی ست و پاره از گوش بریده که از گوسپند و ناقه آویزان باشد و بالکسر درخت خرمای تر و قبیله ایست از بنی سلیم و بالضم گوسپندان و ناقها که گوش بریده و آنها آویزان باشند جمع رعال۔

رغل بالضم گیاهی ست یا سرمق ست که آنرا اسفناخ رومی نیز گویند و بالفتح خوردن بزغاله و جز آن شیر مادر بی آنکه رها کرده باشند۔

رغال بالفتح گروه و ابو رغال بکسر نام مردے بود از ثمود و پدر قبیله ثقیف که از عذاب ثمود بواسطه پناه گرفتن بحرم ایمن بود چون از آنجا برآمد بهمان عذاب و اصل جهنم شد و حضرت رسول در راه طائف قبر او را به صحابه نمود و بعضے گویند ابو رغال مردی بود که رهنمائی لشکر حبشه شد برای خراب کردن کعبه و نارسیده در راه مرد و بعضے گویند مردی بود عشار ظالم۔

رفل بالفتح خرامیدن و دامن کشان رفتن و بالکسر نادان و گول و خرامنده و متبختر۔

رقل بالفتح نخلهای بلند واحد رقله۔

رکل بالفتح به یکپاے لگد زدن و پاشنه بر پهلوی اسپ زدن تا بدود۔

رمل بالفتح ریگ و نام علمی ست پیدا کرده دانیال پیغمبر که جبرئیل آنرا بر ریگ نقطه چند نمود و ریگ ذر طعام کردن یا دو خیزان و حصیر بافتن و آراستن و زینت دادن تخت و بساط را بجواهر و مانند آن و بخون آلودن و نیک بافتن و همچنین ترمیل و بفتحتین باران اندک و اندک باران شدن سال و دویدن و پویه رفتن زیادتی

وازدونی در چیزی وخطهائیکه بر پاهای گاو دشتی مخالف رنگ اعضای دیگر باشد ونام بحری ست از عروض وآن چهار بار فاعلاتن باشد۔

رَوال بالضم آب دہان۔

رَہل بالفتح سست وجنبان شدن گوشت وآرمیدن وورم کردن آن بغیر بیماری۔

فصل الراء مع المیم

رِئم بالکسر وسکون ہمزہ آہوی سفید خالص آرام بمد ہمزۂ اول وآرآم بمد ہمزۂ ثانی جمع وبالفتح بچۂ شتر وپوست شتر بچۂ آگندہ بکاہ که برای تسلی شتر مادہ سازند ودوست داشتن والفت نمودن وبہ شدن وفراہم آمدن جراحت ومحبت کردن ناقہ بر بچہ دیگران پوست آگندہ وپیوند دادن وبسر شتم استوار کردن۔

رَتم بالفتح شکستن بینی وجز آن۔

رَثم بالفتح شکستن بینی وخون آلودہ کردن بوی خوش بینی (وطلا کردن) وآلودن بدان وسفیدی طرف بینی ولب بالائین اسپ وبفتحتین گیاہیست

رَجم بالفتح سنگ زدن وسنگسار کردن ودشنام دادن ونفرین وعیب وتہمت نمودن وگمان بردن وبگمان سخن گفتن وراندن وترک کردن ودشنام دادن وچیزی که بدان سنگسار کردہ وراندہ شود رجوم جمع وسنگ بسیار بر گور نہادن تا نحر پشتہ شود وبفتحتین گور وچاہ وتنور رو بضمتین ستارہا که بدان راندہ شود شیاطین (ودلین) وسنگہا که بر قبر گذارند۔

رَجیم راندہ وسنگسار شدہ۔

رَحم بالفتح والضم بخشودن ومہربانی نمودن وبالفتح وکسر حاء وسکون آن جای کودک در شکم که آنرا زہدان گویند یا پردہ که دران طفل باشد وآنرا مشیمہ گویند اول درست تر ست وقرابت وخویشی یا اصل قرابت واسباب آن وظاہر آنست که رحم آن خویشی باشد که از جانب رحم بہم رسیدہ باشد واولوا الارحام خویشان که در رحم شریک باشند۔

رَحیم نرم دل وبخشایندہ وبخشندہ واسمی ست از اسمای حق تعالی۔

رَخَم بفتحتین شیر غلیظ شدہ ومہربانی ودوستی ونرمی وموضعی است میان شام ونجد وشعب کوہی ست بکہ ومرغی ست مردار خوار که آنرا بفارسی کرگس گویند واحد رخمۃ۔

رُخام بالضم سنگ سفید نرم ونام موضعیست۔

رَخیم نرم وآواز وسخن نرم وسلیس۔

رَدم بالفتح بستن در وبرآوردن رخنہ وسد برآوردہ شدہ وسد یا جمع ردام جمع وانچہ از دیوار منہدم بیفتد ومردی که در وی خیر نباشد وتیز دادن وبدین معنی است رُدام بالضم

رَدیم جامۂ کہنہ۔

رَذم بالفتح پر شدن ظرف آب۔

رَذوم بالفتح کاسۂ دلبریز ورواں شوندہ از ہر چیز۔

رَزم بالفتح گرد کردن وشتر بر زمین ماندن از لاغری وایضاً جنگ ما زم ولبضم اول وفتح دوم ثابت وقائم بر زمین وشیر درندہ۔

رُزام بالضم بر زمین ماندن شتر وبالکسر پدر قبیلہ از تمیم۔

رَزیم بانگ شتر۔

رَسم بالفتح نشان وآئین ودر زمین نہان کردن چیزی وویران کردن بارانخانہا راو نشان گذاشتن در زمین شتر مادہ از قوت رفتار وبفتحتین رفتار سبک۔

رَشم بالفتح مہر کردن انبار را وبفتحتین ملف که نخستین برآید وبوی بردن بطعام وزیر باران رفتن۔

رَوشم بالفتح لاد مخ ومعنا یعنی مہری که بر چوب کردہ باشد بجہت انبار غلہ وظروف وجز آن وبہ سین مہملہ نیز آمدہ ونشان وآئین۔

رَطم بالفتح در گل افگندن چیزی را۔

رَطوم بالفتح مرد احمق وزن فراخ اندام

رَغام بالفتح خاک۔

رَغم بہر سہ حرکت خاک وخاک آلودہ شدن ومکروہ داشتن ودشوار وخوار شدن۔

رقم بالفتح نوشتن و مهر کردن و نقط کردن حرف را و خطط بافتن جامه و جامه مخلط و نوعیست از جامه یمنی و بفتحتین خط و نوشته و سختی زمانه۔

رقیم نبشته و لوحے که نامها و قصهٔ اصحاب الکهف بر آنجا نوشته بود یا کوه یا وادی یا ده یا سگ اصحاب کهف۔

رکم بالفتح بر همدیگر نشاندن چیزها را و بفتحتین ابر برهم نشسته۔

رکام بالضم ریگ توده برهم نشسته۔

رم بالفتح و تشدید میم خوردن و نیکو کردن و اصلاح نمودن چیزے را و بدین معنی ست مرمت و بالضم و بالفتح گزیر و چاره و بالکسر خاک نمناک و مغز استخوان و آنچه آب بردارد و خاشاک ریزه که بر روی زمین باشد و عرب گوید جاء بالطم و الرم یعنی تر و خشک یا بخاکش آب یا بدریا و صحرا یا بمال بسیار۔

رنم بفتحتین آواز کردن و بفتحتین زنان مغنیه و ترنم آواز گردانیدن۔

روم بالفتح جستن و حرکت پنهان و خفیف دادن حرف را چنانکه شنیده شود و اشمام آنکه شنیده نشود و نرمهٔ گوش و بدین معنے بالضم نیز آمده و بالضم نام پسر عیص بن اسحق و طایفه مشهور که از اولاد روم بن عیص بن اسحق اند و رومے یکے چون زنگ و زنگے۔

رهام بالفتح گوسپند لاغر و بالضم مرغی که شکار نکنند و شمار بسیار و بالکسر بارانهائے نرم و ضعیف که دائم بارد و همچنین رهم بالکسر و فتح ها

هر دو جمع رهمة بالکسر۔

رهم بالکسر آهوی سپید و بالفتح دور شدن دانه دنی و زیادتی استخوانی بعد از قسمت گوشت شتر مانده باشد و کور و پایه نردبان و یک ساعت دراز و آخر روز تا تاریک شدن شب و بهم آمدن شگاف زخم وقت به شدن۔

فصل الرار مع النون

رتن بالفتح آمیختن پیه بخمیر و بفتحتین نام مردے از اهل هند که بعد شش سال ظاهر شد و دعوی صحبت حضرت پیغامبر نمود و احادیث روایت نمود و اهل حدیث او را مسلم و مقبول نداشتند و شیخ علاء الدولهٔ سمنانی و جمعے دیگر او را قبول کردند و گویند شانهٔ حضرت پیغامبر علیه السلام داشت و او را ابو الرضا بابا رتن هندی گویند

رثان بالفتح باران پیاپے۔

رجن بالفتح باز ایستادن ستور میرا باز داشتن ستور از چرا یا از خور علف دادن۔

رجون بالضم اقامت کردن بجای۔

راجن خوگر و الفت گرفته۔

رجحان بالضم میل کردن و چربیدن ترازو و مانند آن بیک طرف و افزون آمدن۔

رجفان بفتحتین سخت جنبیدن۔

رجعان بالضم جواب سخن باز دادن و آبهائے سیل که در آبگیرها استاده شده و

بدین معنی جمع رجع ست۔

ردن بالضم ترنج که آنرا ترازگوینده و بن آستین اروان جمع و بالفتح برهم تافتن و برهم نشاندن و آواز کوفتن سلاح بریکدیگر و بفتحتین ریسمان و خز و آب تنک که از رحم با بچه بیرون آید۔

رزن بالفتح جاے بلند که آب میان آن تواند ایستاد و بدست گرفتن چیزے تا گرانی و سبکی آن معلوم شود و بالکسر کنار

رزین آهسته و آرمیده و گران و چیز گران مایه با سبک۔

رسن بالفتح بر سن بستن و بفتحتین ریسمانے که بآن چیزے را بندند۔

راسن بفتح سین گیاهی ست مانند سیر که آنرا سیر شامی گویند و صاحب قاموس گوید گیاهی ست خوشبو مفرح و مقوی قلب که اکثر امراض را نفع دهد و آنرا بالعربی قصیں گویند بفتحتین و راسن فارسیست

راشن بکسر شین معجمه ناخوانده بمهمانی آینده که آنرا طفیلے گویند و مقیم بجائے و آنچه بشاگرد استاد دهد کاد و بفارسی آنرا شاگردانه گویند۔

رشن بالفتح ناخوانده در آمدن سگ و سر در ظرف انداختن او۔

روشن بالفتح روزن و همچنین روزنه بالضم و آن معرب روزن ست۔

رصن بالفتح تمام کردن و دشنام دادن

و غالب آمدن لشناخت چیزے۔

رصین استوار و مهربان بکسی و دردناک و صاحب الم۔

رضوان بالکسر و الضم خوشنود شدن و پسندیدن۔

رعن بالفتح سست کردن و بیهوش ساختن و درد سر دادن آفتاب کسے را و بالتحتین سستی و نادانی و خودآرائی همچنین رعونت۔

رغن بالفتح گوش دادن و قبول کردن سخن کسے و خوردن و پوشیدن و طمع کردن بچیزے۔

رقون بالفتح و **رقان** بالکسر حنا و زعفران۔

رکون بالضم میل کردن بچیزے و ساکن و آرمیده شدن۔

رکن بالضم جانب قوی تر چیزے۔

رکین محکم و استوار و مرد آهسته و آرمیده۔

رکبان بالضم سواران جمع راکب۔

رمان بالضم و تشدید میم انار۔

رون بالضم سختی۔

رومان بالضم شهریست بطرستان و محلہ است بری و دیہے ست بحلب نام ملکے ست از ملک قیبر۔

رهن بالفتح گرو و گرو دادن۔

رهون بالضم همیشہ و ثابت بودن۔

راهن ثابت و دائم و گرو کننده و لاغر از شتر و مردم۔

رهین بالفتح گرو کرده شده۔

رهان بالکسر گروها و گرو بستن بتاختن اسپ و ایام الرهان آن روزها کہ عرب دران اسپ بگرو تازند۔

رهبان بالضم ترسیدن و عابدان و ترسایان جمع راهب۔

رین بالفتح مهر کردن و زنگ چرک گرفتن و غالب شدن گناه بر کسے و خبیث و درشت نفس گشتن و بالکسر افتادن ور چیزے کہ بر آمدن ازان میسر نباشد۔

ریحان بالفتح روزی و فرزند و برگ کشت و عصف ساق آن قال اللہ تعالیٰ والحب ذو العصف والریحان گیاہے است خوشبو کہ آنرا شاہ اسپرغم گویند و هر گیاه خوشبو را سبز گویند ریاحین جمع

ریعان بالفتح اول و بهترین هر چیز و ریعان الشباب اول جوانی۔

فصل الراء مع الواو

رلو بالیدن و افزون شدن و بر بلندی بر آمدن و نفس تنگ شدن و ربوا النفس تنگ شدن و دمیدن

رتو بالفتح استوار بستن و سست کردن و دل را قوی کردن و بسر اشارت نمودن

رحو بالفتح آسیا ساختن و آسیا گردانیدن و حلقه شدن مار۔

رخو بهر سہ حرکت و مشهور ازان کسر نرم و سست از هر چیزے و مرضی ست

رسو بالفتح بفتحتین و تشدید واو استوار و ثابت شدن و ایستادن۔

رعو بهر سہ حرکت نیک گشتن از نادانی و کشیدن خود را ازان۔

رفو بالفتح جامہ را اصلاح کردن و آرمیده کردن کسے را۔

رهو بالفتح پاے کشاده براه نهادن و آهسته رفتن و ساکن و آهسته و زمین بلند و زمین پست و کوچہ و راه و محلہ کہ آب باران ازان روان شود و زن فراخ اندام و مرد و کلنگ

فصل الراء مع الهاء

رفه بالفتح سیر خوردن شتر آب و علف و تن آسان شدن و همچنین رفوه بالضم و بالکسر تن آسانی۔

رافه و **رفیه** هر دو بکسر فا تن آسان و فراخ عیش۔

فصل الراء مع الیاء

رای اندیشہ و تدبیر۔

ربانی بالفتح و تشدید با در بی بالکسر و تشدید با خدا شناس۔

رباعی بالضم کلمہ چهار حرفی و شعریست چهار مصرعی و بالفتح اسپ و گاو چهار سالہ کہ باد در سال پنجم نهاده باشد و گوسپند سہ سالہ کہ باد در چهارم نهاده باشد و شتر شش سالہ کہ باد در هفتم نهاده باشد۔

رثی بالفتح بر مرده گریستن و محاسن او را شمردن و شعر دران گفتن۔

راجی امیدوار شونده۔

راسی ثابت و استوار۔
راشی رشوت دہندہ۔
راضی خوشنود شوندہ۔
رضی بالفتح و تشدید یا پسندیدہ کہ از ان دیگری خوشنود شود۔
رعی بالفتح چریدن و چرانیدن و نگاہبانی کردن و بالکسر گیاہ کہ ستور آنرا چرد۔

راعی نگہبان و حاکم و والی و شبان۔
راقی افسون کنندہ۔
رمی انداختن و زیادہ کردن و تیر انداختن و زیاد کردن و تیر انداختن و تہمت نمودن۔
رامی تیر انداز زندہ و تہمت نمایندہ۔
روحانی بالضم آنچہ منسوب بہ روح از متولد روح باشد و بالفتح آنچہ منسوب بروح یعنی نسیم باشد و جائی کہ میگویند این چیز روحانی ست از قبیلۂ جان فا از متولد نسیم ست در لطافت و پاکیزگی و بالضم و فتح راء ہر دو خواندہ اند۔
راوی روایت کنندہ و سیراب شوندہ۔
روی بالفتح و تشدید یا حرف قافیہ کہ مدار قافیہ بران باشد و ابر بزرگ قطرہ و سیراب شدہ۔
ری بالفتح و الکسر و تشدید یا سیراب شدن۔

باب الزاء

فصل الزاء مع الالف

زباناء بالضم و بے ہمزہ منزلی ست از منازل قمر و صاحب قاموس و صراح گوید زبانیان بالضم دو کوکبی ست روشن کہ منزل قمر ست و آنرا زبانیا العقرب گویند یعنی دو شاخ عقرب مشہور و مستعمل اول ست اما در لغت یافتہ نشدہ است۔
زبی بالضم و فتح با زمین پشتہای بلند کہ آب سیل بر آن نرسد جمع زبیۃ بالضم ست و مثل ست بلغ السیل الزبی یعنی مشکل و دشوار شد کار انوری گوید مصرع چہ کنی نقش تخیل بلغ السیل زبا۔
زبعری بالکسر و فتح با و سکون عین و فتح راء ہمچنین مرد بد خلق و مردی کہ روی و ابروی او پر مو باشد۔
زبار بالفتح و تشدید با زنی کہ اندام او پر مو باشد و عادت سخت و نام زنی ست کہ پادشاہ جزیرہ بود تا انتقام پدر از دشمن کشید موی زار نہ تراشید خاقانی گوید [illegible] از کفایت زبا دیدہ ام۔
زرقاء بالفتح نام زنی ست کبود چشم از قبیلۂ جدیس کہ سوار را از سہ روزہ راہ میدید و نام آن یمامہ است ازین جہت زرقاء یمامہ گویند خاقانی گوید مصرع چشم زرقا کشیدہ کحل عیب۔
زکاء بالفتح افزون شدن و بالیدن۔
زلفی بالضم مرتبہ و منزلت و نزدیکی۔
زناء بالکسر و ہمزہ و بی ہمزہ جماع غیر حلال کردن و بالفتح کوتاہ و تنگ بہم آمدہ و باز داشتن بول و جاء فی الحدیث نہی ان یصلی الرجل و ہو زناء و بالفتح و تشدید نون بسیار زنا کنندہ۔
زوفی بروزن طوبی گیاہی ست کثیر النفع کہ در کوہستان شہر مقدس بسیار می باشد۔
زوراء بالفتح چاہ زرف و قدح و ظرف نقرہ و مقام دور و کمان دو چلہ و شہر بغداد و خانۂ امیر المومنین عثمان رض در مدینہ کہ بالای آن اذان می گفتند و موضعی ست در مدینہ نزدیک مسجد و نام بازاری ست در مدینہ۔
زوایا بالفتح جمع زاویہ۔
زہراء بالفتح زن سپید روی و درخشندہ روی و مادہ گاو وحشی و لقب سیدۃ النساء فاطمۃ الزہراء رضی اللہ تعالی عنہا۔

فصل الزاء مع الباء

زبب بفتحتین دراز شدن و بسیار شدن و بسیار موی شدن روی شتر و نزدیک بغروب شدن آفتاب۔
زب بالضم و تشدید با قضیب و ریش یا پیش ریش و بینی را نیز گویند۔
زباب بالفتح موشان بزرگ کہ چیزی نشنوند زبابۃ واحد و بالفتح و تشدید با فروشندۂ مویز۔
زبیب مویز و انگور خشک کردہ۔
زرب بالفتح آغل و جای گاو و گوسپند

وبکسر نیز آمده ۔
زرشب بالفتح گیاهی ست خوشبو زعفران یا خوشبوی دیگرست ۔
زعب بالفتح بریدن و پُر کردن ظرف و جزآن و دور کردن ۔
زغب بفتحتین موی زرد جوزهٔ مرغ و میوهای کوچک و نرم ۔
زقب بالفتح درآوردن چیزی در سوراخ و بفتحتین راه تنگ و نزدیکی ۔

فصل الزاء مع التاء

زاویة کنج و فراهم آرنده ۔
زاجرة رانندگان و باز دارندگان و مراد بزاجرت که در قرآن مجید واقع ست فرشتگان
زبرة بالضم آهن پاره و کتف مرد و دو ستاره روشن بر دوش برج اسد که منزل قمرست و موی انبوه که بر دوش شیر درنده و جزآن باشد ۔
زبدة بالضم مسکه و خلاصهٔ هر چیز ۔
زبیده بالضم نام زن هارون رشید ۔
زبنیة بکسر اول و ثالث جن و آدمی سرکش و سخت و شرطی یعنی چاودش و نام مالک دوزخ ست زبانیة جمع ۔
زجاجة بالضم آبگینه ۔
زجرة بالفتح فغان سخت و آواز صور ۔
زحزحة بالفتح دور کردن و راندن ۔
زحلوقة بالضم جای لغزان سر نشیب که کودکان در کنار دریا سازند و بزبان لغزند و بازی کنند و بفارسی آنرا چیچلیه گویند بفتح هر دو جیم فارسی و بای موحده ۔
زحمت بالفتح رنج و انبوه ۔
زخرفة بالفتح آراستن در وغ و هر چه باشد و تلبیس کردن و تمویه کردن ۔
زرافة بالضم والفتح جیوانی ست که بنواحی مصر باشد بفارسی آنرا اشتر گاو پلنگ گویند چه گردنش بگردن شتر میماند و سُم بسُم گاو و رنگش برنگ پلنگ و گروه مردم و بتشدید را نیز آمده ۔
زفت بالفتح پر کردن و خشم کردن و بالکسر قیر که بکشتی و ظروف مالند تا آب در نه آید و بیرون نرود آنرا قار نیز گویند یا چیزیست مانند قیر که از زمین پیدا میشود و بالضم بخیل و بدمعنی فارسی ست ۔
زقة بالضم و تشدید قاف دانه که طائر از گلو برآورده در دهن بچه اندازد و دارویی که با شیر مادر آمیخته در دهن طفل کنند و مرغی ست کوچک ۔
زکت بالفتح پر کردن مشک و جز آن ۔
زکوة بالفتح بخشی از مال که در راه خدا صرف کنند ۔
زکیة و زاکیة بالفتح پاک ۔
زلفة بالضم درجه و منزلت و نزدیکی و پارهٔ از اول شب و بفتحتین حوض پُر آب و کاسه و خم سبز رنگ و دشت همواره زمین درشت سنگلاخ ۔
زلة بالکسر و تشدید لام لغزش و سنگ املس لغزان و بالضم ضیق نفس و بالفتح حرفه و صناعت و بالضم نیز آمده و اسباب و زمین پُر غله و طعام عروسی و نگاه داشتن از طعام کسی برداشته شود و این لغت عراق عرب ست ۔
زلزلة جنبانیدن و لرزانیدن ۔
زمانة روزگار و آفتی ست که در حیوانات پیدا میشود و افگار شدن ۔
زمرة بالضم گروه ۔
زمارة بالکسر نی نواختن و بالفتح و تشدید میم زن زناکننده و نی که آنرا نوازند و قلادهٔ سگ ۔
زمزمة بالفتح سخن گفتن مجوس در وقت طعام خوردن و آواز کردن رعد و آواز رعد و بکسر گروه آدمیان ۔
زناتة بالکسر قبیله ایست در مغرب زمین ازان جماعت زناتی منجم در رمال مشهور
زندقة بی دین و ملحد شدن و از راه شرع سر پیچیدن ۔
زنادقة بالفتح ملاحده و بیدینان جمع زندیق ۔
زورة بالفتح دور شدن و یک بار زیارت کردن و دوری ۔
زولقة بالفتح نام مهتریست از جنیان و گرد باد ۔

زهرة بالفتح خوبی و آرایش و تازگی دنیا و بالضم سپیدی و حسن و نام قبیله ایست از قریش و شگوفهٔ زرد شده و شگوفهٔ سفید را نور گویند و بدین معنی بفتح اول نیز آمده و بالضم و فتح ها ستارهٔ ناهید و شگوفهٔ زرد و بسکون ها نیز آمده و موضعی ست بمدینه۔

زهادت بالفتح پرهیزگار شدن و عبادت کردن۔

زیتونة بالفتح درخت زیتون و موضعی ست بشام۔

زیت بالفتح روغن درخت زیتون و روغن زیتون در طعام کردن۔

زیارت در یافتن مقام متبرک یا شخص متبرک را۔

زیادة افزونی و افزون شدن۔

زینة بالکسر آرایش و آنچه بآن چیزی را آرایش کنند مثل لباس خوب و زیور و مانند آن و یوم الزینة روز عید ست۔

فصل الزاء مع الجیم

زاج معرب زاک صاحب قاموس گوید نمکی ست۔

زبرج بکسر اول و ثالث زر و زینت از جواهر و قماش و آرایش و ابر اندک که سرخی داشته باشد۔

زج بالضم و تشدید جیم سر آهن نیزه و آهن بن نیزه زجاج بالکسر جمع و شتر مرغهای که گام فراخ دور نهند جمع ازج و پیکان نهلی تیر و بالفتح نیزه زدن و تیر انداختن و دویدن شتر مرغ۔

زجاج بهر سه حرکت و مشهور از آن حرکت ضم ست شیشه بالفتح و تشدید جیم شیشه گر و لقب دانشمندی ست نحوی و زجاجی فروشنده شیشه۔

زجج بفتحتین باریکی ابرو و درازی آن و گام فراخ نهادن۔

زلج بالفتح لغزیدن و جای لغزان و بدین معنی بفتح لام نیز آمده۔

زمج بالفتح پر کردن و بفتحتین خشم گرفتن و بالضم و تشدید میم مفتوح مرغی ست که بفارسی آنرا دو برادران گویند زیرا که چون از گرفتن شکار عاجز شود از برادر خود اعانت طلبد و صاحب صحاح گوید بفارسی آنرا ده برادران گویند و آن خطاست۔

زامج و زانج و زنج بالفتح و الکسر زنگیان معرب زنگ و زنجی واحد زنوج جمع و بفتحتین تشنه شدن یا پیچیده شدن رودها از غایت تشنگی چنانچه نتوان آب خورد۔

زوج بالفتح جفت ضد فرد و شوهر و زن و قرین و پوششی که بر هودج افکنند۔

زیج بالفتح برغلانیدن و فساد انداختن میان دو کس و بالکسر رشته که بنایان طرح عمارت بآن کنند و علمی ست که اصل مدار حساب نجوم ست و استخراج تقویم و استنباط احکام از آن کنند۔

فصل الزاء مع الحاء

زح بالفتح و تشدید حا دور کردن۔

زمح بالضم و تشدید میم مفتوح مرد کوتاه بالا و زشت روی و فرومایه۔

زحزح بالفتح دور شدن و رفتن۔

فصل الزاء مع الخاء

زخ بالفتح و تشدید خا در انداختن و سخت راندن حدی کننده شتر را و برجستن و خشم گرفتن و درخشیدن و بدین معنی ست زخیخ۔

زرنیخ بالکسر دهی ست بعید مصر و سنگ معروف و آن سه قسم ست سفید و سرخ و زرد و معرب زرنیخ بالفتح۔

زلخ بالفتح جای لغزان و تیر پرتابی انداختن و نیزه زدن و بفتحتین فربه شدن۔

زمخ بالفتح بلند شدن و تکبر کردن۔

زنخ بفتحتین متغیر شدن و مزه گردانیدن روغن و طعام و بالفتح و کسر نون روغن گنده و جز آن۔

زیخ بالفتح دور شدن و جور و ظلم کردن۔

فصل الزاء مع الدال

زاد بالفتح و سکون همزه ترسانیدن و بالفتح و الف ساکن توشهٔ راه۔

زباد بالفتح اندک دادن و مسکه خورانیدن و ماست در مشک جنبانیدن تا مسکه آن برآید و کف کردن دهن و جز آن و بالضم سرشیر و کف دهان شتر و بفتحتین کف آب و سیم و زر و کف دهان شتر۔

زبید بالفتح و کسر با شهریست بیمن و بضم زا و فتح با قبیله ایست از بنی مذحج **زباد** بالفتح خوشبوئے است معروف که از گربه صحرائے گیرند و بالضم و تشدید باشیرے که ازان نفع نتوان گرفت و گیاهی ست۔

زبرجد جوهری ست معروف سبز رنگ۔

زرد بالفتح فرو بردن لقمه و خفه کردن و زره یافتن و در هم گرانداختن حلقهائے زره و بفتحتین زره بافته۔

زراد بالکسر ریسمانیکه در گلوی شتر کنند تا نشخوار بیرون نه آید و بالفتح و تشدید را زره گر۔

زرود بالفتح موضعی ست بی آب در راه مکه **سعدی** گوید ع چه غم دارد از تشنگان زرود۔

زراوند داروئی ست معروف آن دو قسم ست مدحرج و طویل یعنی گرد و دراز و موضعی ست نزدیک مدینه۔

زرنباد بفتحتین داروئے ست۔

زعد بالفتح سخت بانگ کردن شتر و فشردن گلو و فشاردن مشک تا مسکه از دهن آن بیرون آید۔

زعبد فشرده و مسکه بیرون آورده از مشک

زند بالفتح بند دست و چوب بالائین با آهن آتش زن و زنده سنگ با چوب زیرین چقماق زناد و ازناد جمع و نیز زند شهریست بجانب زاد۔

زندرود رودیست باصفهان معرب زنده رود۔

زود بالفتح توشه کردن۔

زهد بالفتح بریدن درخت خرما و تخمین کردن خرما و غله و قدر و کفایت و بالضم رغبت گردانیدن از چیزی و نخواستن چیزے و بفتحتین زکوٰة۔

زهید اندک خوار و وادی تنگ و تنگ خلق **زاهد** تنگ خلق و آنکه رغبت و خواهش دنیا ندارد۔

زهاد بالفتح زمین خشک و ترقیده که باندک باران سیل ازان روان نشود۔

زید بالفتح نام مردیست و افزون شدن و افزون کردن۔

زیاد بالکسر افزون و نام مردے و زیادت افزون شدن۔

فصل الزاء مع الذال

زمرذ معرب زمرد که آن را زبرجد گویند و بعضے گفته اند زبرجد غیر زمرد ست۔

فصل الزاء مع الراء

زبر بالفتح بانگ کردن و بانگ برزدن و باز داشتن و راندن و بر آوردن گرداگرد چاه بسنگ و سنگ انداختن و نوشتن و عقل و سبک و توانا و محکم و سخت و بضمتین حرف اول اسمای تهجی ست سوائے آن حرف که در تلفظ می آید بینه است و بالکسر کتاب زبور بالضم جمع و بضمتین و بالضم و فتح با کتابها و صحیفها و آهن پارها و پارهای هر چیز۔

زبور بالفتح نوشته و کتاب و کتابیکه بر داؤد علیه السلام نازل شده و بالضم نوشته ها و کتابها۔

زبیر بالفتح و کسر با نوشته شده و سختی و بلاد نام کوهی ست که حق تعالیٰ با موسیٰ علیه السلام در آن جا سخن گفت و نام مردیست و بالضم و فتح با نام صحابی ست۔

زجر بالفتح باز داشتن و راندن شتر و جز آن و بمرغ فال گرفتن و انداختن ناقه آنچه در شکم او باشد۔

زحیر آواز و نفسے که بنالش باشد و نفس سخت بر آوردن و کشاده شدن شکم و پیچش شکم چنانچه خون می نشسته باشد۔

زحار بالضم و زحیر دیست که شتر را شود

زحر بالضم و بالفتح جا بجیل۔

زخر بالفتح پر شدن دریا از آب و پر کردن چیزے را و بالیدن و انبوه شدن گیا

زخار بالفتح و تشدید خا دریاے مالامال که آب از ساحلش بگذرد و همچنین زاخر۔

زر بالکسر و تشدید را گوی گریبان از ازار جمع و
نام قریه‌ای ست که آنرا زر ابن حسین گویند و بالفتح گوی
گریبان بستن و راندن و گزیدن و آکردن و برکندن
موی و تنگ شدن چشم و نام مرد ست.

زرب گیاهی ست زرد که بدان رنگ کنند و مرد آب
و سبک و براه فروخته شدن و سرخ شدن چشم.

زرزور بالضم مرد زرا مرغیست که آنرا بفارسی
سار گویند.

زعرور بالضم نوعی از میوه‌ها و بعضی گفته اند کنار

زعر بالفتح کم موی شدن و زمین کم علف.

زعر بالفتح غضب کردن و کثرت و افزا ماهر

زفر بالفتح نفس بخود کشیدن و لبعد از ان بر
آوردن و بار برداشتن و آب خوراندن و شنیدن
آواز افروختن آتش و بالکسر بار و مشک و رخت
و اسباب مسافر و گروه و بالضم اول و فتح ثانی
مرد دلیر و دریا و جوی بسیار آب بخشش بسیار
و آنکه بار بردار و دوشتر جسیم و لشکر و بدین معنی
ست زافره و زافره بمعنی گروه نیز آمده.

زفیر بالفتح دم بخود کشیدن و لبعد از ان بلند
کردن و سختی و بلا و بانگ اول خرد شهیق آخر
آن.

زکر بالفتح پر کردن.

زمر بالفتح نای نواختن و پر کردن مشک
و فاش و آشکار کردن سخن و برغلانیدن
کسی را بر کسی و بفتحتین کم موی و کم مروت
شدن و بالفتح و کسر میم اندک موی و کم مروت

و خویر و بالضم و فتح میم گروه‌هایی پراگنده
و متفرق از مردم و جز آن جمع زمر و
بکسرتین و تشدید را سخت و شدید.

زمار بالکسر بانگ شتر مرغ و بالفتح و تشدید
میم نی نواز و همچنین زامر.

زمیر کوتاه و کودک صاحب جمال.

زمخشر بفتحتین دهی ست بخوارزم مولد
صاحب کشاف.

زمهریر سختی سرما و بمعنی قمر نیز آمده.

زنر بالفتح پر کردن و زنار پوشانیدن
کسی را.

زنار بالضم و تشدید نون ریسمانی که
نصاری و مجوس و سائر کفار بر میان بندند

زنابیر جمع زنار و سنگریزها و گلهای
کوچک و نام زمینی ست.

زنبور بالضم قسم مگسیست معروف نیش
گزنده میباشد زنابیر جمع.

زنجفر بالضم شنگرف.

زنجیر بالکسر آوازی که از زدن ابهام بر
سبابه و وسطی بدر آید.

زنجار بالکسر معرب زنگار و شهریست

زور بالفتح زیارت کردن و میان سینه
یا بالای سینه یا جائی که استخوانهای سینه
هم دیگر رسیده اند و شاخ خرما که برگ و برنیاورد
باشد و عقل و بدین معنی بضم نیز آمده و زیارت
کنندگان جمع و منفرد آمده و بالضم دروغ
و شرک و هرچه آنرا بغیر خدا پرستند و چیز باطل
و عیدهای نصاری و یهود و رئیس و مهتر
قوم و بدین معنی بفتح نیز آمده و مجلس سرود و
قوت و توانائی و بدین معنی مشترک ست
زمیان فارسی و عربی و نهریست که در دجله
می ریزد و رای و عقل و خوبی و لذت
طعام نرمی و پاکیزگی و صفائی جامه و نام
پسر ضحاک که بلده زورنا کرده اوست و
میل کنندگان و کج شدگان جمع ازور و
بفتحتین میل کردن و کج شدن و یکجانب
نگریستن و از دو سر سینه اسپ یکی بیرون
و دیگری درون آمدن.

زهور بالضم روشن شدن چراغ و کوکب
و آتش و بالا گرفتن آن.

زاهر روشن و بلند.

زائر زیارت کننده زوار و زور بالضم
و تشدید واو مفتوح جمع.

فصل الزاء مع العین

زرع بالفتح رویانیدن و کاشتن و
کشت.

زلع بفتحتین تباه شدن جراحت
و شگافته شدن دست و پا و شگاف کف
دست و پا.

زمع بفتحتین مردم فرومایه و دهشت خوردن
و بیخود شدن.

زمیع شتابنده و مرد بیار زود دلیر و
نیکورای.

زوع بالفتح مهار شتر و عنان اسپ جنبانیدن تا بسیار رود۔

زیلع بالفتح شهریست بکنار بحر حبشه و مهره ایست خرد و سفید که مانند خستهٔ خرما شگاف دارد و از دریا برمے آید و آنرا بفارسی شهر واخوانند۔

فصل الزاء مع العین

زاغ کلاغ کوچک که اندک سفیدی دارد

زلوغ بالضم بر آمدن آفتاب و بلند شدن آتش و بهر دو معنی بعین مهمله نیز آمده۔

زوغ بالفتح میل کردن و مائل گردانیدن و کشیدن ناقه بمهار۔

زیغ بالفتح میل کردن و کند شدن بینائی و گردیدن آفتاب و میل کردن از حق و شک نمودن از چیزے۔

فصل الزاء مع الفاء

زحف بالفتح لشکر رونده بسوی دشمن و رفتن کودک بزانو و بشکم رفتن حیوان۔

زاحف تیرے که نزدیک بهدف بر زمین افتد بعد ازان بر هدف رسد و حیوانے که بشکم راه رود و حیوانات در رفتن چهار قسم اند ماشے که بپا رود و طائر که ببال پرد و زاحف که بشکم رود و سابح که شنا کند و این چهار قسم را چهار صف حیوان گویند خاقانی گوید: چهار صف حیوان با عراب غور آمیخته اند۔

زحاف بالکسر افتادن و ساقط شدن در شعر حرفی میان دو حرف پس نزدیک میشود یک حرف ازان دو حرف با دیگر و آن شعر را مزاحف بفتح حا خوانند۔

زخرف بالضم زر و هر چه آراسته و آبدار باشد و گمان خوبی چیزے و خوبی کلام بدروغ و مبالغه۔

زخارف کشتیها و زخارف الدنیا آرایش آن و زخارف الماء راه ورد های آب و زخارف الارض گیاهی رنگارنگ و نیز زخارف پرندها که چون مگس بر آب باشند۔

زخف بالفتح فخر و تکبر کردن۔

زرف بالفتح شتاب رفتن ناقه و آهسته رفتن مرد و بفتحتین تازه شدن جراحت بعد از به شدن۔

زعف بالفتح کشتن کسے را چنانکه همانجا بمیرد۔

زعاف بالضم زهر فی الحال کشنده و مرگ ناگاه و بهمین معنی ست زآف بمد همزه۔

زف بالکسر و تشدید فا پرهای ریزهٔ شتر مرغ و هر مرغے که باشد و بالفتح باد وزیدن و بشتاب رفتن و عروس بخانهٔ شوی فرستادن و بدین معنے است زفاف بالکسر۔

زفیف بالفتح و **زفوف** بالضم شتاب و شتاب رفتن و درخشیدن برق و گشادن مرغ بالها۔

زلف بالفتح نزدیکی و منزلت و پارهٔ از شب ساعات اول شب **زلف** بالضم و فتح لام جمع و بالکسر مرغزار و بضمتین پارهٔ شب جمع و مفرد آمده و بفتحتین نزدیک و درجه و حوض های پر یا حوض پر جمع و مفرد آمده

زوف بالفتح وا کردن مرغ بالها و سست رفتن۔

زعف بالفتح سبک شدن و سبک ساختن۔

زهوف بالضم خوار شدن و نزدیک شدن و دروغ گفتن و هلاک شدن۔

زلیف بالکسر زر ناسره و ناروا و بالفتح خرامیدن و دم کشیدن کبوتر بر زمین و گرد ماده گشتن و بانگ کردن و ناروا شدن درم جهت غش۔

فصل الزاء مع القاف

زلق بالفتح موی ریش کندن و آمیختن چیزے بچیزے و بند کردن کسی را۔

زرق بالفتح بمزراق زدن یعنی نیزه کوتاه و پس انداختن شتر پالان را و سرگین انداختن مرغ و گردیدن چشم چنانکه سپیدی او ظاهر شود و چکانیدن دارو بجائے و نابینا شدن و بالضم کبود چشمان و نابینایان کقوله تعالیٰ یَوْمَئِذٍ زُرْقًا و ریگ تودها و سنانهای نیزه و پیکان و آبهاے صاف ازرق جمع و بفتحتین کبود چشم شدن و کبودی چشم و صاف شدن آب جراحت

وبالضم وتشدید راء غلیت شکاری وصاحب
صحاح وصراح گوید زرق باز سفید معرب
جرہ است وصاحب دستور گوید باشہ بخرد
زراریق جمع خاقلنے گوید۔ چون زرق
کہ گوشت زاحشا برافگند۔
زئن بالفتح بانگ فریاد کردن وبفتحتین ترسیدن
وبیہوش شدن در حالت نشاط۔
زعاق بالضم آب شور کہ نتوان خورد۔
زق بالفتح وتشدید قاف دانہ خورانیدن
مرغ جوزہ را بدان وبیچال انداختن مرغ
وبالضم شراب بالکسر مشک۔
زقاق بالضم کوچہ وبالفتح آنکہ طعام در دہن
داشتہ باشد وآب خورد وبالکسر مشکہا جمع زق
زلق بالفتح سر تراشیدن وبفتحتین جای
ہموار وبے گیاہ کہ قدم دران بلغزد و
لغزیدن وبچہ انگندن ناقہ وموی ستردن
وبالفتح وکسر لام مرد زود خشم وآنکہ پیش از
ادخال انزال کند۔
زلیق بچہ انگندہ وموی سترده وبالضم
وتشدید لام مفتوح نوعی از شفتالو ست بے
ریشہ کہ آنرا شفتالو تنگ گویند۔
زمق بالفتح کندن ریش وکشودن قفل
زناق بالضم زیر کام وہر عصب در پوست
باشد وبالکسر حلق وجای گلوبند زنان۔
زنق بفتحتین حلقے زناق معرب زنخ
ست وسر پیکان وبضمتین عقلہای تمام غیر
ناقص۔

زنیق محکم واستوار۔
زنبق بفتح اول وثالث گلے ست خوشبو
معروف معرب زنبہ است ومرنا وروغن
یاسمین انوری گوید ٭ زکاو عنبر سارا از
یاسمین زنبق۔
زندیق بالکسر ثنوی کہ قائل دو صانع و
ازان ہر دو نور وظلمت ویزدان واہر
من تعبیر کند وآنکہ ایمان بحق تعالیٰ وآخرت
نداشتہ باشد وآنکہ ایمان ظاہر کند ودر باطن
کافر باشد وبعضے گفتہ اند معرب زن دین
یعنی آنکہ دین زنان وارد وصحیح معنے اوست
ومعرب زندلیست یعنی آنکہ اعتقاد بزند کتاب
زردشت وابیہم کہ قائل یزدان واہرمن بودہ۔
زورق بالفتح کشتی خرد۔
زہوق بالضم آگندہ شدن استخوان از
مغز وپر شدن مغز وبرآمدن جان و
پیش شدن اسپ از اسپان دیگر وپیش
شدن کسے ونیست شدن وہلاک شدن
وگذشتن تیر از نشانہ وبالفتح نیست شوندہ
ودرندہ وچاہ بسیار عمیق ۔
زاہق نیست شوندہ ودرندہ وچارپایے
بسیار فربہ وبسیار لاغر وآب بسیار روان
ومرد گریختہ وچیز خشک۔
زہق بالفتح پیش شدن کسے وبفتحتین زمین
پست وامون وبفتح زاء وکسر ہا سبک وجلد
وچابک۔
زیبق بالکسر جیوہ یعنی سیماب۔

زیق بالکسر گریبان ومحلہ الیست بنیشاپور
ونام مردے ست۔

فصل الزاء مع الکاف

زحک بالفتح ماندہ شدن وبجای
مقیم گشتن واز چیزے دور شدن۔
زرک بفتحتین بدخو شدن۔
زک بالفتح وتشدید کاف نزدیک بہم
گام نہادن از ناتوانی ولاغری وبالضم بچہ
فاختہ۔
زکیک رفتار گام تنگ بہم نزدیک
نہادہ۔
زوک بالفتح رفتار کلاغ وجنبانیدن
دوشہا در رفتن وخرامیدن وبالضم درے
ست بیمن۔
زہک بالفتح سخت جستن باد چنانکہ زمین
رابرد وکوفتن میان دو سنگ۔

فصل الزاء مع اللام

زبل بالکسر سرگین وبالفتح قوت وصلاح
دادن زمین را بہ سرگین۔
زبیل بالفتح وکسر زاء وتشدید با زنبیل
باشد وزبیل بحر گیہی ست برآمدہ۔
زابل بر فتح با وکسر آن مرد کوتاہ۔
زجل بالفتح انداختن وفرستادن کبوتر
نامہ بر وبازداشتن ونیزہ زدن وبالضم
گروہای مردم وبفتحتین بازی وبانگ کردن۔

وکسے را بہ شادی درآوردن وآواز سحاب

زحل بالفتح زائل شدن و ماندہ شدن و بالضم و فتح حا آنکہ از کار دور باشد و نام ستارہ ایست مشہور و ملام زحل عجمی ست۔

زعل بفتحتین نشاط و کسر عین سخت گرسنہ و شادمان۔

زغل بالفتح یکبارہ ریختن و انداختن شیر دادن مادر طفل را۔

زل بالفتح و تشدید لام و زلل بفتحتین و زلیل لغزیدن زبان در سخن و پاے در گل و زلل بمعنی نقصان و کمی در ترازو و جای لغزش نیز آمدہ و ہمچنین زل بالضم۔

زلزال بالکسر لرزانیدن و جنبانیدن و بالفتح لرزہ و جنبش زلازل جمع۔

زلول بالضم کم شدن درم در وزن و زود گذشتن و نعمت دادن و عطا کردن چیزے۔

زلال بالضم آب خوش۔

زمل بالفتح دویدن چنانکہ میل بیک جانب داشتہ و بالکسر ردیف و ہمچنین زمیل۔

زنجبیل معروف و شراب و چشمہ ایست در بہشت۔

زنبیل بالکسر معرب زنبیل بالفتح۔

زندفیل فیل بزرگ معرب زندبیل۔

زول بالفتح شگفت و مرد سبک ظریف کہ شگفت نماید و مرد دلیر و چرغ شکارے

زوال بالفتح برگشتن از حالے بحالے و دور شدن از جائے و نیست شدن و بتشدید واو آنکہ در رفتن بسیار حرکت کند و صاحب قاموس گوید بدین معنے صحیح بکاف ست و بہ لام غلط ست۔

زیل بالفتح دور کردن و پارہ پارہ کردن و جدا کردن و بہ فتحتین دوسیخ نہا از یکدیگر۔

فصل الزاء مع المیم

زحم زحام بالکسر انبوہے کردن و تنگ کردن۔

زخم بالفتح دور کردن و بفتحتین کندہ شدن گوشت۔

زرقم بالفتح بسیار کبود چشم۔

زرم بالفتح از میان شاش کسے را بر جنبانیدن و بریدہ شدن سخن و بالفتح و کسر را مرد خوار اندک جماعت و مرد تنگ خوی بخیل۔

زعم بہر سہ حرکت و مشہور از آن ضم ست گفتن حق و ناحق و دروغ گفتن و سخن گفتن کہ دران تردد باشد و بران اعتماد نباشد و بالفتح ضامن شدن و بفتحتین طمع داشتن۔

زعیم ضامن و پیشوا و رئیس قوم و آنکہ از جانب ایشان سخن کند۔

زعوم بالضم فروماندگی در سخن و بالفتح آنکہ بسخن درماند۔

زقوم بالفتح و تشدید قاف طعامی کہ دز خرما و مسکہ باشد و درختی است معروف کہ در صحرا میشود و شیر کشندہ دارد و درختی ست در دوزخ کہ خورش اہل نار خواہد بود۔

زقم بالفتح خوردن لقمہ و نوشیدن چیزی۔

زکام بالضم بیرون آمدن فضلات سر و دماغ از راہ بینی و نزلہ برآمدن فضلات از راہ دہن۔

زلم بالفتح پر کردن ظرف و کم کردن عطا و بریدن بینی و خطا کردن و بہ فتحتین تیر قمار کہ در جاہلیت بدان بازی میکردند و تیری کہ پر نداشتہ باشد و سم چارپایا پس سم و کوہی ست بشہر زورو گیاہیست کہ تخم و شگوفہ ندارد۔

زمام بالکسر مہار و رسی کہ در چوب بینی شتر کنند و زمام النعل دوالے کہ در سر نعلین اندازند۔

زم بالفتح و تشدید میم سخت و استوار کردن و پر کردن مشک و پر کردن و برداشتن شتر سر را و مہار کردن شتر را و دوال کردن نعلین را و بالضم موضعی ست۔

زمزم بالفتح چاہی ست نزدیک کعبہ و آب زمزم یعنی آب بسیار و بالکسر دہ ست بخوزستان و بکسر ہردو زا گروہ آدمیان و شتران بزرگ سال۔

زنیم بالضم و فتح نون نام پدر ساریہ رضی صحابی حضرت عمر رضی او را بنہاوند فرستادہ بود و در خطبہ او را آواز کرد و او در نہاوند

شنید و بشنیدن آواز از مکر دشمن آگاه شد و بالفتح و کسر لون کسے کہ منسوب بہ قومی باشد و از ان نباشد و خوانده شده بنام دیگرے و لئیم مشہور بہ خساست و لئیمی۔

زہم بالفتح پیہ و بوے بد و بہ فتحتین چرب شدن در ہم گرفتن و بہ فتح اول و کسر ثانی فربہ بسیار پیہ۔

فصل الزاء مع النون

زاکان قبیلہ ایست از عرب ساکن قزوین شده بودند و از ان قبیلہ ایست عبید زاکانی

زبن بالفتح باز داشتن و فروختن خرما بر درخت و لگد انداختن شتر و بالکسر حاجت و بہ فتحتین ناحیہ و جامہ کہ با ندازۂ خانہ ببرند چون جحلہ۔

زبون بالفتح شتر لگدزن و جنگ سخت کہ مردم را باز دارد و دور کند از جنگ کردن

زبانیان بالضم دو شاخ کژدم و جز آن دو و ستاره ایست بر دو شاخ برج عقرب و آن منزل قمر ست۔

زبرقان بکسر اول و را رجاه و مرد اندک ریش و لقب حصین بن بدر صحابی۔

زجن بالفتح و سکون جیم درنگ کردن۔

زرجون بہ فتحتین شراب معرب زرگون و رنگیست سرخ و درخت انگور۔

زرفین بالضم و الکسر حلقہ و زنجیر در معرب زرفین بالفتح۔

زعفران معروف و زعفرانیہ و ہیست بہ ہمدان۔

زفن بالفتح پای کوفتن و بالکسر سائبان کہ بالای سطح خانہ زنند تا از حرارت و تری شبنم ایمن باشد و شاخ خرما از برگ جدا کرده کہ باہم دیگر ضم کنند۔

زقان بالکسر و تشدید قاف جنگہا و کوچہاے بازار و محلہ بمعنی اول جمع زق ست بکسر اول و تشدید قاف و بمعنے ثانی جمع زقاق ست بالضم۔

زکن بہ فتحتین زمستن و دریافتن و ظن غالب بچیزے کردن

زمن بہ فتحتین روزگار و وقت و بہ ضمتین زمان و بمعنے آفت نیز آمده و بہ فتح اول و کسر میم مردی بر جا مانده و مبتلا شده آفت و کوفت رسیده۔

زن بالفتح و تشدید نون خشک شدن پے و گمان نیک یا بد بہ کسے بردن و بالکسر باش۔

زون بالضم بت و ہر چہ آنرا بسازند و بہ خدائے پرستند و مرد کوتاه و بہ فتح نیز آمده و موضعی کہ در انجا بتان جمع کنند و آرائش دہند

زین بالفتح آراستن۔

زیتون درخت معروف و نام مردی ست و مسجدیست در دمشق و شہری است بچین و دہی ست بمصر و کوہیست بشام۔

فصل الزاء مع الواو

زہو بالفتح دیدار نیک و منظر خوب و گیاه تازه و شگوفہ گیاه و باطل و دروغ و غوره خرما کہ رنگ گرفتہ و تکبر کردن و سبک خوار شمردن و رنگ گرفتن غوره خرما و نازیدن و جنبانیدن باد درخت را و بلند شدن درخت خرما و بستان شیردار شدن پیش از وقت زائیدن۔

فصل الزاء مع الیاء

زرابی بالفتح و تشدید یا بستہا و گسترد نیہا زربی بالکسر واحد قال اللہ تعالیٰ وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ ۔

زکی پاک۔

زی بالفتح و تشدید یا فراہم آوردن و بالکسر جامہ و لباس

باب السین

فصل السین مع الالف

سبا شراب خریدن براے فروختن و بہ فتحتین شہر بلقیس و لقب مردی کہ عامۂ قبائل یمن از نسل اویند و بمد نیز آمده و نام پدر عبد اللہ کہ سبائیہ کہ غلاۃ شیعہ اند منسوب اند باو و بالکسر و مد ہمزه شراب و بالفتح و تشدید با شراب فروش۔

سبی و سبا بالکسر اسیر گرفتن و شراب از جائے بجای بردن و دل بردن معشوق از عاشق۔

سبایا اسیر گرفتہ شدہا۔

سجایا بالفتح خویہا جمع سجیہ۔

سخا بالفتح و مد بمعنی جوانمردی و نام گیاہی و نیز چیزی کہ بنام چینہ مشہور بہ جیم است و بالکسر و مد آخر گیاہیست خاردار کہ زنبور عسل آنرا خورد۔

سحنا و سحنه هر دو بالفتح و سکون حاء حرکت آن هیئت و نرمی و تازگی بشره و تازگی رنگ.
سخا جوان مردی و شهریست بمصر.
سدی بالضم و الفتح گذاشته و مهمل کرده شده و تار جامه خلاف پود مفرد و جمع آمده.
سدرة المنتهی بالکسر درخت کناریست در آسمان هفتم که منتهای اعمال مردم و نهایت رسیدن علم خلق است.
سرایا گروهای لشکر که بجائے فرستند جمع سریه **سری** بالضم شب رفتن.
سرا بالفتح درختیست که از وے کمان سازند و بتشدید را بسیار در شب سیر کننده و شادی و نفع خلاف ضرا.
سامری بتشدید را.
سر من رای بضم سین و را و تشدید دوم و فتح هر دو و به فتح اول و ضم ثانی شهریست معروف بنا کرده معتصم در اول بنا کردن او را اسارمن رای گفتندی چون تمام شد و پسند مردم افتاد او را سر من رای گفتند.
سقمونیا بالضم گیاهیست که رطوبت آن مسهل صفرا است و در کتب طب آن رطوبت را سقمونیا گویند و بفارسی آنرا محموده خوانند.
سقا بالکسر مشکے که در آب یا شیر کنند و بالفتح و تشدید قاف آب دهنده و نام مرغیست که در زیر گلو آب نگاه میدارد.
سقیا بالضم بهره از آب قال الله تعالی ناقة الله و سقیاها.
سکنی بالضم ساکن شدن بجای.
سکاری بالضم و الفتح مستان.
سلوی بالفتح مرغیست که آنرا اسمانی بروزن حباری نیز گویند و بفارسی آنرا بلوذنه خوانند.
سلمی نام زنی ست معروف بحسن و یکے از دو کوه قبیله طے قبیله ایست از بنی دارم.
سلامی بالضم استخوانهای انگشت دست و پا مفرد و جمع آمده.
سما آسمان و سقف خانه و سایبان و ابر و باران و پشت اسپ و گیاه و نام اسپی ست.
سنا بالفتح روشنی و گیاهیست آنرا سنای مکی گویند و بمعنی بلندی آمده و نوعی ست از جامه حریر و وادی ست بنجد و دختر اسماء ابن صلت که حضرت پیغامبر صلی الله علیه وسلم آنرا نکاح کرد و پیشتر از انکه حضرت با او نزدیکی کند مرد و بالمد بلندی و ازین مأخوذ ست سنائی و سنائی شاعری بود در عرب خوشترین کلام که بعد از حکیم سنای مشهور بوده.
سور بالفتح اندوهگین کردن و بد کردن و بالضم اندوه و بدی و آتش و برص و هر آفتے که باشد.
سوای بروزن حیلوبد کردن و بدی و آتش.
سوی بالکسر و الضم غیره برابری و میان چیزی.
سوا بالفتح برابری و برابر و غیر و میان و قلعه کوه و میان روز.
سودا سیاه خلطیست از اخلاط اربعه و کاربرد نام شهریست و موضعیست نزدیک مدینه و حبة السودا سیاه دانه است.
سویدا بالضم نقطه سیاه که در دل است.
سها بالضم نام ستاره ایست باریک در بنات النعش کبری و صاحب قاموس گوید در بنات النعش صغری است و صواب اول ست.
سیما بالمد و القصر نشان و علامت و بالکسر تشدید یای مفتوحه خاصه.
سینا جد شیخ ابو علی و بالمد قسم سنگیست و طور سینا بالفتح و الکسر همزه و غیر همزه کوهیست بشام و آنرا طور سینین نیز گویند.
سیمیا علمی ست که بدان چیزهای موهوم در نظر آرند.

فصل السین مع الباء

ساب بالفتح و سکون همزه مخفف کردن چنانکه بمیرد و سیراب شدن و فراخ کردن مشک و مشک یا ظرفے چرمین که در ان مشک نهند.
سب بالفتح و تشدید دشنام دادن و بریدن و نیزه زدن و بالکسر دستار و معجر و جامه کتان تنک و هر پاره تنک و بسیار دشنام

دہندہ۔
سبب بفتحتین رسن و ہر چیزیکہ بدان بدیگری پیوستہ شود و پیوند خویشی و سبب در شعر یک حرف ساکن و یک حرف متحرک اسباب جمع۔
سبیب موی پیشانی و بال دم و موی گیسو۔
سبسب بفتح ہر دو سین بیابان و زمین ہموار و دور۔
سحب بالفتح کشیدن و بسیار خوردن و بسیار آشامیدن۔
سحاب بالفتح ابر سحائب و سحب بضمتین جمع۔
سخاب بالکسر گردن بند کرنفل و مانند آن در کنند و جواہر در و نباشد سحب بضمتین جمع۔
سذاب بالفتح و بذال معجمہ معرب سداب بدال مہملہ و آن گیاہیست معروف کہ آنرا تختج ہم گویند۔
سرب بالفتح شتران و سائر چرندگان و راہ و روش و سینہ و بہرہ و بالکسر گروہ زنان و گلہ آہوان و مرغان و جز آن و راہ و دل و نفس و بفتحتین آبیکہ از مشک روان شود و روان شدن و چکیدن آب از مشک و مسکن جانوران وحشی و مغاک زیر زمین و کاریز و گیاہیست۔
سراب بالفتح آنچہ در نیم روز گرما بر زمین شورہ چون آب بنماید و آن را نمایش آب گویند و نام شترمادہ زن بسوس نام کہ تپش آتش در عرب ضرب المثل ست و ازین جہت گویند فلان اشأم من سراب۔
سروب بالضم بریک جہت رفتن و بیرون برآمدن۔
سارب بریک جہت روندہ و در زمین روندہ۔
سرداب بالکسر خانہ زیر زمین معرب سردابہ۔
سراندیب شہریست معروف بہند۔
سغب بالفتح گرسنہ شدن و تشنہ شدن و بفتحتین گرسنہ شدن و گرسنگی۔
سقب بالفتح شتر بچہ نر و ستون خیمہ و ہر چیز دراز و بفتحتین نزدیک شدن و منزل نزدیک۔
سکب بالفتح ریختن آب و ریختہ شدن و ہوای از جا بجا و مرد دراز و آب ہمیشہ ریزان و اسپ نیک و مرد سبک روح و اول اسپی کہ حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم مالک آن شدند و بفتحتین نوعی ست از درخت خوشبو و لالہ شقائق النعمان۔
سلب بالفتح ربودن و رفتار سبک شتاب و بفتحتین ربودن و پوشیدن جامہ ماتم و ربودہ شدہ از مقتول خواہ لباس و سلاح و دواب خواہ غیر آن فعل بمعنی مفعول ست و گیاہیست و درختیست دراز و پوست درختی ست بہ یمن کہ از وی رسن تابند و پوست حیوان و بہ فتح اول و کسر لام دراز و جہت و سبک۔
سلیب ربودہ شدہ و مرد ہوش رفتہ۔
سلاب بالکسر جامہ ماتم۔
سلوب بالفتح زنی و ناقہ کہ بچہ ناتمام افگند۔
سہب بالفتح صحرا و اسپ فراخ گام و بالضم زمین ہموار۔
سیب بالفتح بخشش و احسان و موی دم اسپ و روان شدن آب و شتاب رفتن چارپا و بالکسر رفتن گاہ آب و جوی ست بہ خوارزم و بصرہ۔

فصل السین مع التاء

سات بالفتح و سکون ہمزہ خفہ کردن چنانکہ میرد۔
سادۃ پیشوایان و مہتران جمع سائد بمعنی سید سادات جمع الجمع۔
سبحلۃ بالفتح سبحان اللہ گفتن۔
سبت بالفتح آرامش و روزگار و روز شنبہ و نوعی از رفتار شتر و موی کشادہ رہا کردن و ستردن موی سر و گردن و عبادت کردن یہود روز شنبہ و احمد سبتی پسر ہارون رشید کہ قطب وقت بود او را سبتی ازان گفتندی کہ شش روز بعبادت حق تعالی مشغول بودی و روز شنبہ کسب کردہ قوت حلال بجہت معیشت حاصل کردی و بالکسر چرمہای گاو دباغت کردہ برای کفش و نعلین و بالضم گیاہیست مانند

خطمی و بالفتح نیز آمده۔
سبات بالضم خواب وراحت قال اللہ تعالیٰ۔ وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا۔ ومرضی ست کہ خواب وبیہوشی آرد و روزگار۔
سبروت بالفتح زمین خشک بے گیاہ و چیزے اندک ومرد درویش۔
سبرت بالفتح بامداد و خنک سبرات بہ فتحتین جمع و شہر نسبت بمغرب و نام چند صحابی۔
سباحۃ بالفتح والکسر شناوری کردن۔
سبحۃ بالضم مہرہا کہ در وقت تسبیح آن گیرند و نماز نافلہ و ذکر حق تعالیٰ و بالفتح لباس چرمی و اسپ حضرت پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و اسپ جعفر طیار رضی و سبحۃ اللہ بالضم جلال و بزرگی حق تعالےٰ۔
سبحات بضمتین مواضع سجود و سبحات وجہ اللہ انوار جلال حق تعالیٰ۔
سبوحۃ بالفتح مکہ معظمہ و بعضی گفتہ اند کہ وادیست در عرفات۔
سابحات کشتیہا یا نجوم یا ارواح مومنین قال اللہ تعالیٰ وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا ط
سبخۃ بالفتح و بہ فتحتین و بخای معجمہ شورہ زمین
سبقۃ بالفتح پیشی گرفتن۔
سباطۃ بالضم انچہ از خانہ روفتہ بیرون خانہ انداز ند۔
سبیکۃ بالفتح پارۂ نقرہ و زر گداختہ۔
سبعۃ بالفتح ہفت مرد و مادہ شتر و نام مردی و بہ فتحتین جمع سابع۔

سبیعۃ بالضم و فتح با نام زنی ست صحابیہ۔
سابغۃ نعت تمام و زرہ فراخ۔
سبلۃ بفتحتین بروت سبال جمع۔
سترۃ بالضم پوشش وانچہ بدان از چیزے خود را پوشیدہ شود۔
ستارۃ پوشش و نام کوہی ست۔
ست بالکسر و تشدید تا شش زن۔
ستۃ شش مر واصل آن سدس ست بالکسر سین را تا بدل کردند و دال را در تا ادغام کردند و بالفتح کلام زشت و عیب و ستی بالکسر لقب زنان ست چنانکہ خاتون و این در اصل سیدتی بودہ بکثرت استعمال ستی شدہ و بعضے گفتہ اند معنیش ای ست جہات من حکیم آنوری گوید۔ گویند ستی زنی عفیفہ است۔
ستیۃ بالفتح و لتشدید یا خو و عادت
سجیۃ بوزن کریمۃ سرشت و عادت و شمائل چیزے۔
سجدۃ بالکسر فروتنی و سر بزمین نہادگی و بالفتح نیز گفتہ اند و سورۃ السجدۃ بالفتح نام سورۃ الیست۔
سجادۃ بالفتح و تشدید جیم جای نماز و نشان سجدہ در پیشانی و بعضے گفتہ اند نشان سجدہ در زمین۔
سحت بالضم و بضمتین حرام و کسب بد کہ مرجب ننگ و عار شود چون کناسی و ربا خوارگی و رشوت و بالفتح گوشت از استخوان

جدا کردن۔
ساحۃ کشادگی و فضای خانہ و سرا و ناحیہ۔
سحنۃ بالفتح ہیأت و بشرۂ مردم۔
سحرۃ بالضم و سحر بہ فتحتین جمع ساحر۔
سخت بالضم انچہ از شکم چارپا بیرون آید و بالفتح و تشدید و این لفظ بدین معنی چنانکہ در فارسی مستعمل ست در کلام عرب نیز آمدہ۔
سخرۃ بالضم آنکہ بروے استہزا و افسوس کنند و بالضم و فتح خا آنکہ بر کسے استہزا کند و نیز سخرۃ بالضم کسے کہ بیگار گرفتہ شود و بالفتح بیگار گرفتن۔
سخلۃ بالفتح برہ و بزغالہ نوزادہ۔
سخریۃ بالضم و تشدید یا فسوس و تمسخر۔
سخیمۃ کینہ۔
سخافۃ بالفتح تنگ بودن و تنگی و کم خردی نمودن۔
سخفۃ بالفتح تنگی و لاغری از گرسنگی و بالضم و الفتح تنگی عقل۔
سخونۃ بالضم گرمی۔
سدرۃ بالکسر درخت کنار و سدرۃ المنتہیٰ درخت کنارست در آسمان ہفتم و تحقیق معنی آن گذشت۔
سدانۃ بالکسر خدمت کعبہ و بت خانہ کردن۔
سدنۃ بہ فتحتین خادمان کعبہ و بت خانہ جمع سادن۔

سدة بالضم وتشدید دال درگاه ودر سر
وطاق سرِ بسته بر در خانه که در انجا نشینند
تا چیزی فروشند وبیماری که بدان منفذ بینی
بند شود ونفس نتواند زد واطبا خلطی
که در مجاری غذا ومیان رگها ومفاصل
واقع شود آنرا سده گویند وسدی لقب
دانشمندیست که معجر زنان در سدهٔ مسجد
کوفه می فروخت۔

سرة بالضم وتشدید را موضعی که از ان
ناف به برند۔

سریة بالفتح وتشدید یا فوج از لشکر از پنج
کس تا صد وچهار کس وبالضم وتشدید را
ویا کنیزکی که برای او خانه بسازند واز دست گر نند
منسوب است بسر بالکسر یعنی جماع وضم سین از
تغیرات نسبت ست۔

سریرة راز وانچه پنهان کرده شود۔

سرعة بالضم شتاب کردن وبعضی گفته اند
سرعه شتاب کردن بکاری در اول وقت و
آن محمود ست وعجلة شتاب کردن پیش از
وقت وآن مذموم ست که قیل العجلة من
الشیطان والتانی من الرحمن۔

سرقة بکسر را دزدی کردن۔

سرادقات بالضم سراپردا۔

سرایة بالکسر رفتن در شب ودر گذشتن از
چیزی بچیزی ودر رفتن بچیزی۔

ساریة ستون وابر شب چیزی در همه
جای رونده ونام مردیست که او را فاروق
رضی اللہ عنہ بر سر نهادند فرستاده بود چون
از مکر دشمن غافل بود نزدیک شد که لشکر
اسلام شکست یابد فاروق رض بر سر منبر
مدینه این معنی را دریافته بساریه آواز داد
بحکم الهی آن آواز شنید وآگاه شد و
شکست بر لشکر کفار افتاد۔

سطوة بالکسر سخت گرفتن وحمله بردن۔

سعایة بالکسر غمازی کردن وپارهٔ از قیمت
گذاشتن مکاتب را بجهت آزادی وزکوة
وصدقات ستدن۔

سعاة بالضم زکوة ستانان۔

سعادة نیکبخت شدن۔

ساعدة شیر درنده ونام مردی وبنو ساعدة
قومی ست از انصار که سقیفه بنی ساعده بدیشان
منسوبست۔

سعلاة بالکسر غول۔

ساعة اندکی زمان وزمان حال وقیامت
یا وقتی که در وقیامت قائم شود وهلاک
شوندگان وساعت باصطلاح ارباب
نجوم دو گهڑی نیم ساعت باشد۔

سعة بالفتح والکسر فراخی وگنجایش وتوانگری
ودسترس وطاقت وتوانائی

سفرة بالضم توشه دان وزاد مسافر و
سفرة جمع بین وبه فتحتین نویسندگان۔

سفارة بالضم خاکروبه وبالکسر میانجی
نمودن وصلح کردن وپیغام بردن بجائی و
آهنی یا چرمی که در بینی شتر کنند بجای زمه
اسپ۔

سفتجة بالفتح مال دادن کسی بکسی تا در
شهر مال را برسانند وبالضم آن مال را گویند
که سلامت برسانند معرب سفته۔

سفت بالفتح بسیار نوشیدن شراب
وآب جز آن وسیراب نشدن از ان
وبالکسر قیر وبالفتح وکسر فا طعام بی برکت

سفالة بالفتح ناکسی وفرودی وپستی و
بدین معنی بالضم والکسر نیز آمده۔

سفلة بالکسر مردم فرومایه وبه فتح سین
وکسر فا نیز آمده جمع ست نه مفرد وعوام
مفرد استعمال کنند وبفتح سین وکسر فا قوائم
ستور۔

سفاهة بالفتح بی خردی وسبکی نمودن

سفینة کشتی ونام مولای حضرت رسول
الله صلی الله علیه وسلم۔

سفانة بالفتح کشتی بانی وبه تشدید فا
مروارید بزرگ ونام دختر حاتم طائیست

سقیطة بالفتح لغزیدن وافتادن۔

ساقة دنباله لشکر۔

سقایة بالکسر آب دادن وظرفی که در ان
آب خورند۔

سقیفة صفهٔ پوشیده وتخته کشتی وتخته
پهن از چوب مانند لوح وسقیفه بنی ساعده
صفه بود که انصار در آنجا برای مهمی مصلحتی
جمع میشدند وبعد از فوت حضرت رسول
الله صلی الله علیه وسلم در اینجا جمع شده بودند

به سعد بن عباده رضی بیعت نمایند چون مهاجرها خبر شد انصار را بحجت و دلیل ملزم ساختند آخر انصار و مهاجر بحضرت ابی بکر رضی بیعت نمودند و آنچه عوام میگویند که سقیفه لستبند یعنی دروغ گفتند در کتب لغت یافته نشده و ظاهر ماخذش آنست که چون عرب ای چیزهای بیهوده در سقیفه جمع می شدند و انصار بے تعجیل سعد بن عباده رض در سقیفه آمده خواستند که بیعت نمایند باین مناسبت میتوان از سقیفه دروغ اراده کرد آنکه بیعت بحضرت ابی بکر رضی الله عنه باطل بود چنانکه بعضے بدمذهبان گمان برده اند۔

سکت بالفتح و **سکوت** بالضم خاموش شدن و فرو نشستن غضب۔

سکیت بالضم و فتح کاف اسپ پازپسین در تاختن از ده اسپ و آنرا فسکل نیز گویند و بکسر سین و تشدید کاف بکسیر و بسیار خموش۔

سکتہ بالفتح مرضی ست که حس و حرکت دران باطل شود و مریض چنان نماید که مرده است و بالضم آنچه بدان خاموش کنند و بازدارند طفل را۔

سکرانة بالفتح زن مست۔

سکرة بالفتح بیهوشی و سختی مرگ و سختی اندوه

سکنة بالفتح موضعی از گردن که سر بدان متصل ست و مسکن و سکون و راستی و استقامت و بفتحتین جمع ساکن۔

سکینة بالفتح آرام و آهستگی و بدین معنی بکسر و تشدید کاف نیز آمده و چیزیکه بدان آرام گیرند و نام چیز است که در تابوت بنی اسرائیل بود سرش چون سرگربه و دو بازو از زبرجد یاقوت و بالضم و فتح کاف دختر امام حسین رض و نام صحابیست و بیشه نمرود و ماده خر و بالفتح و تشدید کاف نام علی بن حسین بن سکینه۔

سکة بالکسر و تشدید کاف کوچه محله و بازار آراسته و درخت خرما در راه هموار و آهنی که بدان مهر زنند و آهن گاو زراعت۔

سلت بالفتح کشیدن روده و جز آن بدست و بینی بریدن و انگشت پاک کردن کاسه و بریدن چیزے و زدن کسے را و انداختن غائط و بالضم جو یا نوعی از آن یا جو ترش مزه۔

سلة بالفتح و تشدید لام برکشیدن دم شمشیر و کارد از نیام و دزدی و تنگ اسپ و ظرفی که طعام و جامه و میوه در وے نهند

سلالة بالضم آنچه بیرون کشیده شود از چیزے و نطفه۔

سلسلة بالکسر زنجیر آهن و جز آن و سلسلة البرق آنچه بر پهنای ابر پیدا آید و بالفتح پیوند دادن چیزے بچیزے و قطعه دراز از کوهان شتر و بکسر نیز آمده۔

سلاطة بالفتح درازدستی و دراززبانی و قهر۔

سلیطة زن دراززبان۔

سلطة بضم برگماشتگی و تسلط و بالکسر تبر دراز باریک۔

سلعة بالکسر درخت و کالا و آنچه بدان سودا و معامله کنند و گرهی که بر تن ظاهر شود و گرهی که بر گردن و سر بهم رسد و بدین معنی بفتح نیز آمده۔

سالفة کناره گردن و دوش و پیشینگان

سلفة بالضم ناشتاشکن۔

سلوة بالفتح خورسندی و تسلی۔

سلیقة سرشت و طبیعت و نشان رسن و تنگ بر پهلوی ستور۔

سلیخة بالفتح دارچینی که او را بهندی کهیلا کهیلی گویند۔

سلاسة بالفتح نرم و آسان و هموار شدن۔

سمة بالکسر و فتح میم نشان و داغ۔

سمت بالفتح راه و روش نیکو و جلدی و گمان رفتن و راه راست یافتن و آهنگ چیزی کردن و صورت و هیئت مردم نیک۔

سماحة بالفتح جوانمردی۔

سماجة بجیم زشتی و ترشی و زشت شدن۔

سامعة قوت شنوائی۔

سمعة بالضم شنوانیدن عمل خود را بکسے چنانکه ریا نمودن عمل خود را بکسے۔

سمرة بالضم رنگ گندم گون و گندم گون

شدن و بالفتح و ضم میم درخت خاردار که در بیابان پیدا شود۔

سامرة و هیست میان حرمین و قومیست از یهود که در بعضی احکام یهود مخالف باشند ازان قبیله است سامری۔

سآمة بالفتح و مد همزه ملول شدن و بستوه آمدن ۔

سامّة به تشدید میم خاصة ضد عامة و جانور زهردار ۔

سِنة بالفتح سال و بالکسر مقدمهٔ خواب یعنی نعاس و بالضم و تشدید نون راه و روش و عادت و نوعی از خرمای مدینه و بالکسر دندانهٔ چیزے ۔

سنبلة بالضم خوشهٔ سنابل جمع و نام برجیست

سندرة بالفتح پیمانهٔ بزرگ و نام درختیست و شناختن و نام زنے ست که درست و تمام پیموده بمردمے واد ۔

سورة بالضم شرف و منزلت و پارهٔ از قرآن و بالفتح تیزی غضب تیزی شراب و تیزی تپ و سطوت سلطان ۔

سواسیة بالفتح و کسر سین ثانی یکسان و برابر شدگان جمع سواء ۔

سوءة بالفتح عورت زن و مرد و چیزے زشت و کار بد و رسوائی ۔

سویّة بالفتح و تشدید یا برابری و برابر و مانند زین چیزیست که در دو گاه و جز آن کنند و بر شتر و خر نهند و بدان سوار شوند و بالضم و فتح واو و تشدید یا نام زنے ست ۔

ساهرة زمین یا روی زمین و چشمهٔ روان و بیابان و زمین شام و کوهے ست به قدس نزدیک دوزخ و زمین آنروز قیامت که حق تعالی پیدا خواهد کرد۔

سهولة بالضم نرمی و آسانی ۔

سهوة بالفتح شتر ماده و سنگ بزرگ و طاقچه که دران چیزی گذارند و خزینه و خانهٔ خرد و حجرهٔ تنگ ۔

سیادة بالکسر پیشوائی ۔

سیاسة بالکسر پاس داشتن ملک و حکم راندن بر رعیت ۔

سیرة بالکسر عادت و طریقه و هیئت و نوعے از سیرو خوردنے که اد جای برای عیال آرند۔

سیّارة بالفتح و تشدید یا کاروان و بسیار سیر کننده۔

سیئة بالفتح و تشدید یا بعد ازان همزهٔ مفتوحه بدی و گناه صغیره۔

سائمة چارپایان که بیرون چرند۔

سائبة رها کرده و بندهٔ آزاد نموده و شتر ماده که ده بچه ماده بزاید و اورا در جاهلیت رها میکردند و سوار نمی شدند و شیرش نمیخوردند الا مهمان یا بچهٔ آن و چون می مرد زنان و مردان اورا میخوردند و بچهٔ دهم اورا گوش شگافته آزاد میکردند و آنرا بحیره گویند و حق تعالی در کتاب مجید ازان نهی نموده چنانچه فرموده است مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ ۔

سائحات زنان روزه دار و سیر کنندگان

سیاحة بالکسر سیر کردن و رفتن در زمین و جائی که بدان عادت گرفته باشند۔

فصل السین مع الجیم

ساج سنگیست و بدان شمشیر را صیقل کنند و دندان را جلا دهند و طیلسان سبز و سیاه و درختیست معروف معرب ساک۔

سازج معرب ساده و شاخ و برگیست چند که بر روی آب بود و بیخ ندارد۔

سبج به فتحتین معرب شبه ۔

سبیج پیراهنے بے آستین ۔

سجاج بالفتح شیر بسیار آب که بآب رقیق شده باشد۔

سجسج بفتح هر دو سین زمین هموار نه درشت و نه نرم و ما بین طلوع آفتاب طلوع صبح و روز نه گرم و نه سرد فی الحدیث الجنة هوائها سجسج ۔

سحج بالفتح خراشیدن و پوست باز کردن و بیماری که از خراش و دهٔ بهم رسد۔

سدج بالفتح گمان بردن بچیزی۔

سدّاج بالفتح و تشدید دال کذاب۔

سرج بالفتح زین و بافتن زن موی را و نیکو رو شدن ۔

سراج بالکسر چراغ و آفتاب و بالفتح و تشدید را زین فروش و زین ساز۔

سرتج بالضم و فتح را نام آهنگریست که شمشیر سریجی بدان منسوبست۔

سلج بالفتح فرو بردن لقمه و بالضم و تشدید لام گیاهیست که شتر میخورد۔

سمج بالضم و فتح سین و کسر میم زشت و قبیح سماج بالکسر جمع۔

سمیج زشت و شیر چرب که مزهٔ آن گشته باشد۔

سناج بالفتح و تشدید نون اثر دود چراغ در دیوار۔

سوج بالفتح و سواج بالضم آهسته رفتن و نیز هر دو نام دو موضعیست۔

فصل السین مع الحاء

سبح بالفتح شنا کردن و تصرف کردن در معاش و پرداختن بامور معاش و فارغ بودن و آمد و رفت کردن و نیک رفتن اسپ۔

سابح اسپ نیک دونده و مرد شنا کننده۔

سبوح بالفتح شنا کننده و اسپ نیک دونده و نام اسپیست و بالضم و الفتح و تشدید با بسیار پاک و نامیست از نامهای حق تعالی۔

سبح بالضم میان راه و دراز و باریک شدن

مرد باعتدال و اندازه و مقدار و بضمتین رفتار نرم و هموار۔

سجاح بالضم هوا و بالفتح و کسر آخر نام زنیست که در زمان حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم دعوی نبوت کرد آخر مسیلمه کذاب که در زمین دعوی نبوت میکرد او را بخواست و در عوض مهر تکلیف نماز خفتن و صبح از متابعان خود برداشت۔

سح بالفتح و تشدید حا ریختن آب و روان شدن آب از بالا بزیر و تازیانه و جز آن زدن و بسیار فربه شدن۔

سدح بالفتح افگندن بر روی یا بقفا و گستردن چیزی بر روی زمین و ذبح کردن۔

سرح بالفتح ستور چرنده و چریدن و چرانیدن و بچرا گذاشتن و درختان بزرگ و بلند و هر درختی که خار ندارد۔

سراح بالفتح طلاق و رهائی زن۔

سطح بالفتح بام خانه و بالای هر چیز و گستردن و انداختن کسی را بر زمین و به پهلو خوابانیدن۔

سطیح بالفتح و کسر طا کشته شده و مرد بر قفا افتاده که از ناتوانی و بیماری زود نتواند برخاست و نام کاهنیست از قبیلهٔ بنی ذئب که در غیر سر استخوان در بدن نداشت و توشه دان و بدین معنی سطیحه تانیث آمده و نام قلعه ایست از قلاع خیبر۔

سطاح بالضم و تشدید طا گیاهیست

سفح بالفتح نام موضعیست و کنار دامن کوه و ریختن آب و خون و جز آن و روان شدن اشک و روان کردن آن و سنگهای بزرگ۔

سفاح بالکسر زنا کردن و بالفتح و تشدید فا مرد بسیار عطا و فصیح قادر بر سخن و خونریز و لقب عبدالله ابن محمد اول خلیفه از خلفای بنی عباس و رئیس و مهتر قوم عرب

سفیح گلیم درشت و تیری از تیرهای قمار که نصیب ندارد و جوال۔

سلاح بالکسر ساز و آلت حرب یا هر چه تیز و برنده باشد مانند شمشیر و جز آن و بالضم سرگین ستور و آدمی و بالفتح موضعیست نزدیک خیبر۔

سلح بالفتح غائط کردن و چیزی را سلاح کسی گردانیدن و سرگین آدمی و ستور و بالضم نام آبیست و کسر سین و فتح لام آلت حرب و به فتحتین نام آبیست و بالضم و فتح لام بچه کبک۔

سلیح بالفتح نام قبیله از یمن۔

سماح بالفتح جوانمردی

سمح بالفتح جوانمرد شدن و جوانمرد۔

سانح و سنیح صیدی که از سوی راست بسوی چپ تیر انداز در آید و این صید را مبارک دانند و بارح را که ضد اینست شوم گویند و نیز سانح چیزی که ظاهر شود

کسے را۔
سنخ بالضم یمن و برکت و موضعیست نزدیک مدینه و بالفتح ظاهر شدن چیزی و برگشتن از رائی و بآسانی آمدن شعری۔
سنوح بالضم از سوی راست بسوی چپ درآمدن۔
سیح بالفتح روان شدن آب و برگشتن سایه و آب روان ظاهر و نوعی از برد و گلیم مخطط۔
سیاح بالفتح و تشدید یا بسیار سیر کننده۔
سائح روزه دار و ملازم مسجد برای عبادت۔

فصل السین مع الخاء

سبخ بالفتح خواب سخت و فراخ۔
سبیخ پنبه و صوف و جز آن پیچیده و بکار کرده برای رشتن و پراکنده از مرغ و پنبه که پیچیده باشد برای آنکه دارو در آن بمالند۔
سخ بالفتح و تشدید خادم بر زمین بردن ملخ تا تخم نهد۔
سخاخ بالفتح زمین نرم سنگریزه و موضعیست بماورا النهر۔
سلخ بالفتح پوست باز کردن و کشیدن جامه و جز آن و گذشتن و آخر شدن ماه و گذراندن ماه و در آخر ماه شدن و آخر ماه و پوست بز و پوست که از بز و مار جدا کنند و بفتحتین ریسمانی که در دوک پیچند۔
سلاخ بالفتح و تشدید لام پوست کننده۔
سالخ نوعی از مار که پوست شتر را جدا کنند۔
سمخ بالفتح رسیدن چیزی بسوراخ گوش و دمیدن و ظاهر شدن کشت۔
سماخ بالکسر سوراخ گوش مرادف صماخ۔
سنخ بالکسر بیخ و اصل هر چیزی و جای ستن دندان و روغن گنده و تیزی و شدت تب و هیبت به خراسان و بفتحتین تغیر یافتن مزه گردانیدن روغن و طعام۔
سنوخ بالضم پای برجای شدن در علم
سوخ بالفتح قوائم چارپا در زمین فرو رفتن به نشستن چیزی فرو رفتن در زمین بالضم درهیت
سیخ بالفتح ثابت و راسخ شدن۔

فصل السین مع الدال

سأد بالفتح و سکون همزه و بفتحتین خفه کردن و خوردن آب۔
سبد بالفتح موی تراشیدن و بالکسر گرگ و سختی بلا و بفتحتین موی اندک و اندک هر چیز در عرب گویند ماله سبد و لا لبد نیست او را اندک نه بخش و بالضم و فتح باز مرغ بود جانوری که موش را برداشته به بند ندا آب تیز نشود و موضعی است نزدیک مکه و طائف و مرغی نرم پر که با اندک آب بر آن در نرم و آمیخته شود و بالفتح و کسر با لغت گیا۔
سجود بالضم سر بر زمین نهادن و فروتنی کردن۔
سجد بالضم و تشدید جیم مفتوح سجده کنندگان جمع ساجد و درهم اسجاد بالفتح درامی که بر آنها صور اصنام بوده که از آن سجده میکردند و نیز گفته اند که اسجاد عبارت از یهود و نصاری و بکسر الف نیز آمده۔
سخد بالفتح و سکون خای معجم گرم و بالضم زرد و غلیظ که با بچه از رحم برآید۔
سد بالفتح و تشدید دال عیب چون گنگی و کری و جز آن و حائل و مانع میان دو چیز که مردم ساخته باشند و یادداشت و استوار و درست کردن رخنه و راست و استوار شدن چیزی و بالضم ابر و کوه میان دو چیز حائل و مانع که پیدا کرده حق باشد۔
سداد بالفتح درستی و راستی کردار و گفتار و بالضم بیماریست که در آن منفذ بینی بسته بشود و نفس نتوان زد و آنرا مدنیز گویند و بالکسر چیزیکه بدان رخنه و شیشه به بندند و آن قدر چیزیکه رفع احتیاج بدان شود و شیر که در پستان ناقه خشک شود۔
سدید راست و درست محکم و استوار۔
سدر بفتحتین آن و بفتحتین چشمهای باز که خوب نه بیند یا چشمهای سفید که بدان نتوان دید و بالضم و فتح دال جمع سدة۔
سرد بالفتح در زرشک و ادیم دوختن و زره بافتن و سوراخ کردن و مسلسل گفتن و پی در پی دنیکو راندن سخن و پیاپی نگاهداشتن روزه۔
سرود و دخواست به بهمان۔
سرمد همیشه و دائم و شب دراز و موضعی ست از اعمال حلب۔
سعد بالفتح نیک بختی و نیک بخت کردن و نیک بخت و نام مردی و بالضم نخیست

خوشبو کہ آنرا مشک زمین گویند ولبیک و
سعدیک یعنی استادہ ام در خدمت تو استادنی
دیاری میدہم یاری دادنے بعد از یاری دادنے
سعود بالضم نیک بخت شدن و نیک بختان
جمع سعد۔
سعید نیک بخت۔
ساعد بازوی مردم و بال مرغ سواعد جمع
و نیز سواعد مجاری آب سوی جوی و در یا و مجاری
مغز سوی استخوان۔
سغد بالضم بستانے چند خرم و دلکش بمکانی
پُر درخت میوہ دار بہ سمرقند۔
سفاد بالکسر برجستن نر بر مادہ۔
سفود بالضم و تشدید با سیخ کباب کہ آنرا باب
زن گویند۔
سمود بالضم سربلند داشتن از تکبر و بالا شدن
و گوشیدن ستور در رفتن و بازی کردن۔
سماد بالفتح سرگین بخاکستر آمیختہ کہ زمین را
بدان بینمایند۔
سمند بالفتح اسپ معروف این در اصل فارسی ست
سند بالفتح شہریست بملک باجہ و بالکسر نام ملکیست
و نام مردم آن ملک سندی واحد و جوئی است
بزرگ بہندوستان جیسا ایست باندلس شہریست
بمغرب سندی بفارسی حرامزادہ و قافیہ معیوب
و بفتحتین تکیہ گاہ و آنچہ پشت بوی گذارند و دامن
کوہ و بلند چیزی۔
سنود بالضم پشت دادن بہ چیزی۔
سناد بالکسر شتر مادہ تیز یکدیگر و اختلاف حرف

ردف یعنے حرف ماقبل حرف روی بحرکت
دیگر آن در شعر بفارسی آنرا سناد گویند۔
سود بالضم پیشوائی و چیزہای سیاہ جمع اسود
سؤدد بالضم و سکون ہمزہ و فتح دال پیشوائے
سواد بالفتح سیاہی رنگ و شخصی کہ از دور چون
سیاہی بنظر آید و مال بسیار و حواشی عدد
بسیار از ہر چیز و اکثر مردم و دانہ دل کہ آنرا
سویدا گویند و دیہای شہر و بالکسر نہانی
گفتن و نہان داشتن و بالضم بیماریست کہ
گوسپندان را میشود۔
سہاد بالضم بیداری۔
سہد بفتحتین بیدار شدن و بضمتین کم خواب
سید بالکسر گرگ و شیر درندہ و بالفتح و تشدید
یای مکسورہ پیشوا و بزرگان سال و بدین معنی
بالکسر و فتح یا نیز آمدہ۔
سائد بمعنے سید یعنی پیشوا یا آنکہ مادون سید باشد

فصل السین مع الذال

سمیذ بالفتح نان سفید و بدال مہملہ نیز آمدہ۔

فصل السین مع الراء

سؤر بالضم و سکون ہمزہ پس خوردہ و پس ماندہ
سائر باقی و جملہ و سیر کنندہ۔
سبر بالکسر دشمنی کردن و دشنام دادن و
بالفتح میل بہ جراحت در جز آن فرو بردن
تا غور آن معلوم شود و آزمودن و شکل و
صورت و جمال و رنگ و اصل چیزے و بدینا

چہار معنی بکسر نیز آمدہ۔
سبار بالکسر میلے کہ بآن عمق جراحت معلوم
کنند و آنرا مسبار نیز گویند۔
سابور نام پادشاہے ست معرب شاپور
و شہریست بہ فارس و نام شخصے ست۔
ستر بالفتح پوشیدن و بالکسر پردہ و پوشش
استار و ستور جمع و خوف و حیا و بفتحتین سپر۔
ستیر پوشیدہ شدہ و پرہیزگار۔
ساتر پوشندہ۔
ستار بالکسر پردہ و نام کوہیست و نام جائیست
و بالفتح و تشدید تا بسیار پوشندہ و نامی
از نامہای حق تعالیٰ۔
سابور نام یکے از سحرۂ فرعون کہ بحضرت
موسیٰ ایمان آوردند۔
سجر بالفتح گرم کردن تنور و پُر کردن جوی
از آب و ریختن آب در گلوی کسے و نالیدن
شتر مادہ و بفتحتین سرخی کہ بسفیدی چشم
آمیختہ باشد۔
سجیر دوست برگزیدہ۔
سجور بالضم نالیدن شتر مادہ کہ از بچہ جدا
شود و بالفتح ہیمہ تنور را بدان گرم کنند۔
ساجر جائیکہ آب سیل او را پُر کردہ باشد
و آبیست بہ یمامہ۔
ساجور چوبے کہ بر گردن سگ بندند
و صاحب صراح گوید ساجور نام جائیست
و چوبیکہ بر گردن سگ بندند تا بوقت نگور
از دیوار زرفتو اند آمد۔

حاشیہ: بہندی گرمو تھا گویند ۱۲

سحر بالکسر افسون وجادو کردن ودانستن
و فریفتن وبیمار کردن وهر چیزیکه دریافت
آن لطیف وباریک باشد وبالضم اول وبالفتح
والضم وبه فتحتین شش وبالای شکم که به حلقوم
شش پیوسته است وبه فتحتین زمان پیش از
صبح وسپیدی که بالای سیاهی ظاهر شود وطرف
هر چیز اسحار جمع ۔
سحور بالفتح طعام سحری ۔
سخر بالفتح وبه فتحتین وضمتین افسوس کردن ۔
سدر بالکسر درخت کنار سدرة واحد وبه
فتحتین حیران شدن وخیرگی چشم از گرما وسرما
وبالفتح وکسر دال سراسیمه وآنکه چشم او خیرگی
کند و دریا ۔
سادر سراسیمه وآنکه باک ندارد از چیزی
وبے غم کند ۔
سدیر بالفتح نام جمعیت بناحیه حیره ونام
قصری ست معرب سه دیر وزمینی است بیمن
که برود یمنی از انجا آرند وموضعی ست بمصر وبالضم
فتح دال دشتی ست میان بصره وکوفه وآبی
ست بحجاز ونام موضعیست ۔
سر بالکسر وتشدید راء راز وآنچه پوشیده شود و
اندام زن وجماع وابر وزنا ونکاح واول
ماه یا وسط یا آخر آن واصل نیک وزمین نیک و
قعر ومیان چیزی وبهترین وبرگزیده نسب
ومیان وادی وبهترین جای در ان و
خط کف دست وبالضم وهی سنت بری وادی
زنان وسره موضع ناف وبالفتح مرد نیکو ونیکی
کننده وشادی کننده ۔
سرر به فتحتین کاواکی وبضم اول وبفتح دوم
جمع سره وموضعی ست نزدیک مکه که درانجا
درختی ست که زیر آن هفتاد پیغمبر را ناف بریده
اند وبکسر سین نیز گفته اند وبه ضمتین تختها جمع
سریر واطراف ساقهای گیاه ۔
سرور بالضم شادی واطراف گلها ۔
سریر تخت وقرارگاه سر از گردن وملک
وپادشاهی ونعمت ووسعت عیش ۔
سرار بالفتح والکسر آخرین شب از ماه ولیوست
سمار وغ وگل وخاک که بروی چسپیده باشد و
خط کف دست وپیشانی اسرار جمع اساریر
جمع الجمع ۔
سرائر نهانیها جمع سریرة ۔
سرسور بالضم زیرک دانا که در هر کار دخل نماید
سطر بالفتح خط کشیدن ونوشتن ورشته
وصف از هر چیز چون رشته درخت وسطور
کتاب وجز آن اسطر وسطور واسطار جمع
اساطیر جمع الجمع وبدین معانی بفتح طا نیز آمده
وبه شمشیر وکارد بریدن ونیز اساطیر سخنهای
بیهوده که نظام نداشته باشد جمع اسطورة
ساطر قصاب ۔
ساطور کارد وخنجر که بدان چیزی بریده شود ۔
سعر بالفتح افروختن آتش وگرم شدن
جنگ وبالکسر نرخ چیزها وبالضم گرمی وحرارت
آتش وگرسنگی وهمچنین سعار بالضم ودیوانگی
ودویدن شتر وبه فتحتین عذاب ورنج وبفتح اول
وکسر عین دیوانه ۔
ساعور تنور وآتش وسرآمد طبیبان
ترسایان ۔
سعیر آتش افروخته وزبانهٔ آتش سوزان
وبالضم وفتح عین نام تیمی ست ونام صحابیست
سعتر بالفتح گیاهی ست که آنرا بالفارسی
آویشن گویند ودر کتب طب به صاد نویسند
تا بشعیر مشتبه نشود ۔
سغر بالفتح دور کردن ونیست کردن چیزی را
سفر بالکسر نبشته وکتاب اسفار جمع وبالفتح
نبشتن وروی کشادن زن وخانه روفتن
وبفتحتین قطع کردن مسافت وسپیدی
روز بعد از غروب آفتاب ۔
سفیر رسول ونامه آور ۔
سفار بالکسر میانجی نمودن وصلح کردن و
تفاوت کردن وآهنی یا چرمی که در شتر
کنند بجای دهنهٔ اسپ ۔
سافر به سفر رونده وزن روی کشاده
واسپ کم گوشت ۔
سقر بالفتح سوختن آفتاب روی را وچرغ
شکاری وبفتحتین دوزخ وکوهی ست بمکه
سکر بالضم مستی ومست شدن وبالفتح
بستن آب وبه فتحتین مست شدن ونبیذ
خرما وشراب وهرچه مست کننده باشد وسرکه
وطعام وپری شکم وغضب بالضم وتشدید
کاف مفتوح معرب شکر ۔
سکار بالفتح وتشدید کاف نبیذ فروش ۔

سکّیر بالکسر و تشدید کاف مست ہمیشہ مست

سمر بفتحتین افسانہ و افسانہ خواندن و حدیث شب و سایۂ ماہ و دہر

سمیر بالفتح افسانہ گو و افسانہ گویندگان مفرد و جمع آمدہ۔

سامر افسانہ گوی۔

سمار بالفتح شیر تنک آب آمیختہ و نام جای ست

سمسار بالکسر آنکہ میان بائع و مشتری سودا راست کند و آن را دلال نیز گویند و آنکہ پیغام برد و واسطہ باشد میان دو تن

سمندر حیوانی است کہ پوست او را آتش نسوزد و آن را سمیدر نیز گویند بیای دو نقطہ

سنجار بالکسر شہری ست مشہور سہ روزہ راہ از موصل کہ مولد سلطان سنجری ذو بوده ست بہ مصر

سنمّار بکسر سین و نون و تشدید میم ماہ و مردی کہ شب بخواب درود و نام معماری ست کہ قصر خورنق برای نعمان بن امراء القیس نزدیک کوفہ بنا کردہ چون تمام شد او را از بالای قصر بزیر انداخت و ہلاک کرد تا مثل آن برای دیگری نسازد یا غلام عربی بود کہ چون برای او خانہ تمام کرد و بسیار مستحکم ساخت ظاہر کرد کہ درین میان سنگیست کہ اگر بیفتد خانہ تمام ویران می شود و صاحبش از بیم آن او را ہلاک کرد۔

سنّور بالفتح و ضم نون مشدد خفتان از دوال چرم بافتہ و ہر سلاحی کہ باشد و بالکسر و فتح نون مفتوح گربہ و پیشوا و استخوان فقرۂ گردن و بیخ دم۔

سور بالضم بارۂ شہر و ہر ردۂ از بنا و ضیافت و این فارسی ست کہ حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بدان تکلم نمودہ و سورہای قرآن جمع سورۃ و بالضم و فتح واو نیز جمع سورۃ است۔

سوار بالکسر و بالضم دست برنجن اسورۃ جمع اساورۃ جمع الجمع و بالفتح و تشدید واو شیر درندہ و نام چند کس است۔

سہر بفتحتین بیداری و بیدار بودن۔

سیسنبر بکسر سین اول و فتح سین ثانی ریحانیست کہ آن را تمام نیز گویند۔

سیر بالفتح دوال چرم سیور جمع و رفتن و راندن۔

فصل السین مع السین

سجس بفتحتین آب رنگ گردانیدہ۔

سجیس ہمیشہ مکدر و متغیر۔

سجاس بالکسر شہری ست میان ہمدان و ابہر

سدس بالضم و بضمتین شش یک و بالکسر شش روز یک نوبت آب دادن شتر را و بالفتح شش یک مال شدن و بفتحتین دندان ہشت سالگی شتر۔

سدیس شش یک و شتر شش سالہ و بز شش سالہ و ازار شش گزی۔

سدوس بالفتح نام پدر قبیلہ ایست کہ بیت و یکصد بنیرہ داشت و نام مردی و بالضم طیلسان سبز و نیلی و بہ فتح نیز آمدہ و نام مردی طائی۔

سادس ششم و شش کنندہ۔

سرخس بہ فتح شہری ست عظیم بخراسان

سرس بالفتح و کسر را و سریس عنّین و حیز و کسی کہ او را فرزند نشود و ناتوان و مرد زیرک کہ آنچہ در دست او باشد نگاہ دارد و ضائع نکند۔

سلس بالفتح گوشوارہ و رشتہ کہ مہرہای سپید در و کنند و کنیزان بپوشند و بفتحتین نرمی و ہمواری بالفتح و کسر لام نرم و ہموار و لام

سلیس روان و ہموار۔

سلاس بالضم بیہوشی۔

سلماس بفتحتین شہریست بآذربیجان

سندس بالضم نوعی از دیبای تنک و نازک

سندروس صمغی ست زرد مانند کہربا کہ کمان را بدان رنگ کنند و این فارسی ست۔

سوس بالضم طبیعت و اصل و کرمی کہ در ابریشم و صوف می افتد و آزادلوچہ گویند و درختیست کہ در ریشۂ بیخ آن اندکی شیرینی ست و در شاخ آن تلخی و شہریست باہواز بنا کردۂ سوس بن سام بن نوح علیہ السلام کہ در آنجا قبر دانیال پیغامبرست و بارۂ سوس و تستر اول بارہ ایست کہ بعد از طوفان بنا شد و شہریست دیگر بمغرب روم و بالفتح کرم در طعام افتادن و بفتحتین افتادن کرم در صوف و پشم و جز آن۔

سیواس بالکسر شهریست بروم.

سواس بالضم بیماریست که در گردن اسپ بشود و بالفتح کوهیست و موضعیست.

سائس سیاست کننده.

فصل السین مع الطاء

سبط بالفتح موی که جعد نباشد و فروهشته بود و کسر با فتح آن نیز آمده و سبط الجسم مرد خوش قد راست قد و سبط الیدین جوانمرد و بالکسر فرزند فرزند و طائفه از فرزندان یعقوب و اسباط از بنی اسرائیل چون قبائل از عرب و به فتحتین فروهشته شدن موی گیاهی است سبطه واحد و بالفتح و کسر با دراز.

ساباط سقف میان دو دیوار که زیر آن راه بود و شهریست بما وراء النهر و موضعیست بمدائن.

سباط بالفتح تپ و بالضم ماه رومیست پیش از ماه آذار و به شین معجمه نیز آمده.

سجلاط بکسر سین و جیم با سین و صوفی که بر هودج زنان آویزند و جامه کتان و بزیادتی نون بعد از سین نام موضعیست و قسم ریحانی است.

سحط بالفتح زود گلو بریدن و در غضب آوردن طعام کسی را و گذاشتن بچه با مادر.

سخط بالضم و بضمتین بفتحتین خشم گرفتن و ناخوشنود شدن.

سرط بفتحتین فرو بردن لقمه و جز آن و اسم آن و در زدن راه رفتن.

سرطراط بکسرتین و فتحتین پالوده.

سعوط بالضم دارو به بینی ریختن و بالفتح داروی که به بینی ریزند.

سعیط دردی شراب بوی خوش از شراب و جز آن و تیزی و همچنین سعاط بالفتح.

سفط به فتح سین و فا لجوال و جامه دان اسفاط جمع.

سفیط جوانمرد و خوش نفس.

سقوط بالضم افتادن و افتادن بچه ناتمام از شکم.

ساقط بر زمین افتاده و ناکس.

سقط بالکسر بچه ناتمام از شکم افتاده و آتش که از چقماق جهد و توده ریگ و لغزیدن و بسر در آمدن و سست شدن اسپ از دویدن و به وقت سخن گفتن و گریه خاموش بودن و غوره خرما که بر زمین افتد و بدین معنی بالفتح و ضم نیز آمده و کناره از ابر که به زمین نزدیک نماید و دامن خیمه و بال مرغ و به فتحتین آنچه افتاده باشد از چیزی و متاع زبون و سهو و غلط در حساب نوشتن و سخن گفتن و کار زشت و فضیحت و آنچه در دو خیمه.

سقاط بالکسر خطا در حساب و گفتن و نوشتن و ناکس و فرومایه و کسان و فرومایگان جمع سقط و بالضم آنچه از چیزی بیفتد و بالفتح و تشدید قاف سقط فروش و شمشیر گذار و برنده که پیش از مقطوع بر زمین افتد و بدین معنی به تخفیف قاف نیز آمده.

سقیط برف و ژاله و شبنم که بر زمین افتد و مرد ناقص عقل.

سقلاط بوزن و معنی سجلاط ست و بیان آن گذشت.

سلط بالفتح سخت و زبان دراز و دراز زبان و موضعیست بشام.

سلیط شدید و زبان دراز و مرد دراز زبان و فصیح و تیز زبان و روغن زیت و کنجد.

سمط بالکسر رشته که مروارید و شبه و جز آن داشته باشد و سلک عام است و قلاده دراز تر از گلوبند و زهی که سوار از کفل اسپ بیاویزد و دوال زین و جامه که آستر نداشته باشد و مرد زیرک سبک و چالاک و بالفتح دور کردن موی بره و بزغاله با آب گرم برای بریان کردن و آویختن چیزی و تیز کردن کارد و رفتن حلاوت شیر و مزه نگردانیدن و خاموش بودن مرد و مرد سبک دردهٔ خشت پخته و بره و بزغاله و بالضم جامه ایست از صوف.

سمیط مرد سبک کمال دردهٔ خشت پخته و بره و بزغاله با پوست بریان کرده و نعل یک لخت و ازار بی پنبه.

سامط شیر حلاوت رفته و مزه نگردانیده.

سموط بالضم رشته های مروارید و مزه نگردانیدن شیر و حلاوت رفتن آن.

سماط بالکسر رشته و صف و دستار خوان که بر وی طعام کشند و مابین کنارهای وادی و طریق و ترتیب چیزی و سماطین دو رسته

از درخت و مردم۔
سنوط بالفتح و **سناط** بالضم و الکسر کوسہ بے ریش یا آنکہ موبر ذقن داشتہ باشد و نیز سنوط دارویی ست معروف۔
سبناط بالضم دہی ست بمصر۔
سوط بالفتح بہرہ و نصیب و شدت و تازیانہ و بتازیانہ زدن و آمیختن چیزے بچیزے
سیبوط بالضم دہی ست بمصر۔

فصل السین مع العین

سبع بالضم ہفت یک و بالکسر ہفتم روز آب خوردن شتر و ہفتم روز بآب آوردن و بالفتح ہفت تن و ہفتم شدن و ہفت تو تافتن رسن و ہفت یک زنگ گرفتن و دشنام دادن و عیب گفتن و گزیدن و دزدی کردن و افگندن و دریدن درندہ چارپا و بہر فتح و ضم با و فتح و سکون آن حیوان درندہ زیرا کہ اکثر اوقات بعد از ہفت ماہ زاید و بہ فارسی آنرا دد گویند سباع بالکسر جمع وادی السباع و ذات السباع ہر دو موضعی ست۔
سابع ہفتم و ہفت کنندہ۔
سبیع بالفتح و کسر با ہفت یک و پدر قبیلہ ایست از قبیلۂ ہمدان و بالضم و فتح با نام مردیست۔
سجع بالفتح بانگ کردن کبوتر و قمری و آواز کردن شتر مادہ و سخن با قافیہ۔
ساجع سخن با قافیہ گوینده و راست و ندہ و میانہ در کلام و جز آن۔

سدع بالفتح کوفتن چیزے بچیزے۔
سرع بالفتح شاخ درخت رز و بہ فتحتین و بالکسر و فتح را شتافتن و سرعت بالضم شتاب
سریع شتابندہ۔
سطوع بالضم و **سطیع** بالفتح بلند شدن گرد و بوی و بلند شدن برق و صبح و شعاع و سطیع بمعنے صبح و چیزی دراز نیز آمدہ۔
ساطع بلند۔
سطع بالفتح دست بر دست زدن و بہ فتحتین آوازی کہ از دست بر دست زدن برآید و درازی گردن۔
سطاع بالکسر داغ کردن شترے بدراز و ستون خانہ و شتر دراز قد۔
سفع بالفتح موی پیشانی گرفتن و کشیدن و سوختن آتش و باد سموم روی را و رنگ گردانیدن آن و بال زدن مرغ مر دیگری را و طپانچہ زدن و زدن چیزے و نشان کردن چیزے را
سوافع سوختگیہای باد سموم۔
سقع بالضم ناحیہ و تہ چاہ و گرداگرد آن و بانگ کردن خروس و رفتن و زدن و خوردن طعام از جای خود۔
سقاع بالکسر رو بند و خرقہ کہ بر مقنعہ دوزند تا گرد آلود نشود و چیزی کہ بینی ناقہ را بدان استوار کنند و این ہر دو لغت بہ صاد نیز آمدہ
سکع بالفتح رفتن و بی راہ رفتن و سراسیمہ شدن
سلع بالکسر کوہ و میل کردن و بہ فتح نیز آمدہ و

بالفتح کوہیست بمدینہ و شکافت پای و بہ فتحتین درختی ست و شگافتن پای و زمیست از صبر و ترہ ایست بدمزہ و بمعنی برص نیز آمدہ۔
سمع بالفتح پند و شنودن و شنوائی و گوش مفرد و جمع آمدہ اسماع و اسمع جمع و سامع جمع الجمع و سمع الکیان کتابیست در حکمت کہ پادشاہان با خود داشتندی و تحقیق آن خواہد آمد در بیان کیان و بالکسر بچہ گرگ از کفتار و نام نیک و شنیدن و بعضے گفتہ اند کہ سمع بالفتح شنودن و بالکسر شنوائی و بہ فتحتین و کسر سین پدر قبیلہ ایست از حمیر۔
سماع بالفتح شنودن و بہ تشدید میم بسیار شنوندہ و جاسوس۔
سمیع شنوندہ و شنوانندہ۔
سنیع خوب و نیکو۔
سنوع بالضم و **سناعت** بالفتح خوب شدن
سنع بہ فتحتین جمال۔
سوع بالفتح بیکار ماندن و پارۂ از شب۔
سواع بالضم نام بت قوم نوح و پارۂ از شب۔
سائع ضائع۔
سیوع بالضم رفتن آب بہر طرف۔
سیاع بالفتح بہے کہ در خیک و انبان مالند و درختی ست و کاہ گل بدین معنی بہ کسر نیز آمدہ و بعضے گفتہ اند سیاع بالکسر گل مالد و بالفتح کاہ گل۔
سیع بالفتح جاری شدن آب بر زمین و

آب جاری بر زمین ۔

فصل السین مع الغین

سبوغ بالضم تمام و فراخ شدن نعمت ۔

سابغ تمام ۔

سلوغ بالضم دندان شش سالگی افگندن گاؤ و گوسفند ۔

سالغ گاؤ و گوسفند شش ساله ۔

سوغ بالفتح آسان بگلو فرو شدن شراب و فرو بردن آن در دان شدن چیزی مر کسی را و بچه که با بچه دیگر چنان باشد که دیگرے درمیان نزاده باشد ۔

سواغ بالکسر آنچه فرو برد چیزے را که در گلو مانده باشد ۔

فصل السین مع الفاء

ساف بالفتح والالف چینهٔ دیوار و به همزهٔ ساکن و به فتحتین ترنجیدن دست و شگافتن گرداگرد ناخن و پراگنده شدن لیف خرما و بفتحتین برگ خرما و موی دم ۔

سجف بالفتح والکسر پرده فرو داشتن و سخت و تاریک شدن شب و پرده و به فتحتین باریکی میان و لاغری شکم ۔

سجاف بالکسر پرده یا آنکه سجف دو پرده که بر در آویزند و درمیان آنها فرجه باشد هر پارچه آنرا سجاف گویند ۔

سحف بالفتح دور کردن موی از پوست و تراشیدن پیه از پشت و سوختن چیزی و بردن باد ابر را ۔

سحوف بالفتح بز و شتر ماده که پیه پشت او بر داشته باشد ۔

سحاف بالضم بیماری سل ۔

سخف بالفتح تنگ عیش شدن و بالضم والفتح تنگ عقل و کم ظرف شدن و همچنین سخافة

سخیف مرد سبک و تنگ ظرف و جامهٔ اندک ریسمان تنک بافته ۔

سدف به فتحتین تاریکی و روشنائی شب و در آمدن آن و صبح و بر آمدن آن و روشنائی صبح در آمیختن با تاریکی ۔

سدیف پیه کوهان شتر ۔

سرف بالفتح خوردن سرفه برگ درخت را و سرفه بالضم کرمی ست سفید که از ریزه چوب خانه کسازد و دران در آید و بمیرد و به فتحتین غافل کردن و خطا کردن و فزونی کردن در خرج مال و جاه و خیرگی عقل و نود کردگی و حرص بچیزی و ریختن آب از اطراف حوض و بضمتین چیزی سفید مانند ابریشم سفید و بالفتح و کسر را نادان و خطا کننده ۔

سرعوف بالضم نازک و سبک گوشت و اسپ دراز ۔

سعف بالفتح متاع و به فتحتین شاخ خرما یا برگ آن و ترکیدن و شگافتن گرداگرد ناخن و جهاز عروس و بیماری ست چون گر که در لب های شتر پیدا میشود و موی مژه و ابرو بریزاند

سف بالفتح و تشدید فا بوریا از برگ خرما بافتن و معجون ناکرده خوردن دارو و بر زمین رفتن مرغ ۔

سفوف بالفتح داروے بیت که آرد کرده و بیخته که بر کف دست بخورند و معجون نه کنند ۔

سفاف بالفتح زبون و ردی از هر چیز و کار حقیر و خاک نرم و تنک آردی که وقت بیختن چون غبار بالا رود ۔

سقف بالفتح آسمانه خانه سقف بضمتین دستوفجع و آسمان و ریش دراز فرو هشته و پیشینه خانه و بالضم والفتح موضعی ست و به فتحتین دراز و کوز شدن گردن شتر مرغ و جز آن ۔

سکاف بالکسر و تشدید کاف و اسکاف بالکسر موزه دوز و کفش گر ۔

سلف بالفتح هموار کردن زمین بهالا و برگردانیدن زمین برای زراعت و انبان بزرگ چرمی که خوب باغت نکرده باشند و بالکسر شوی خواهر زن و به فتحتین در گذشتن و پیش شدن و پیشینگان و پدران گذشته و بیع سلم که دران بها پیش از گرفتن مبیع دهند و بالضم و فتح لام بچه کبک ۔

سالف و سلوف بالفتح رفته و متقدم و آب پیش رونده ۔

سلاف بالضم آنچه از انگور چکیده پیش از فشاردن و شراب و هر چه فشارده شود و بالضم و تشدید لام پیشینگان ۔

سنف بالفتح رسن بر سینه شتر بستن

---

۱ و تمام جائی و اسراف بے اندازه خرچ کردن ۱۲

و بالکسر برگ درخت مرخ و آن درختی ست که چوب او چون بر یک دیگر مے سایند آتش ازان برآید۔

سناف بالکسر پیش سینه شتر درسن که بر سینه شتر بندند۔

سوالف گذشتها جمع سالفة۔

سوف بالفتح بوی کردن و صبر کردن و هلاک شدن و بالضم زمین نرم و سوف به فتح سین و فا سر انجام و زود باشد و این حرفی ست که بر فعل مستقبل مے آید۔

سواف بالفتح خیا بسر و هلاک شدن و بیماری ستور و مرگ مردم و بالضم نیز آمده۔

سهف بالفتح اضطراب کردن کشته و در خون غلطیدن در وقت نزع و بفتحتین سخت تشنه شدن۔

سیراف بالکسر شهریست بفارس۔

سیف بالفتح شمشیر زدن و موی دُم اسپ و ماهی و بکسر نیز آمده و بالکسر کنار دریا و کنار وادی و لیف خرما که در بن شاخهای نخل چسپیده باشد مانند رشته۔

سائف مرد با شمشیر۔

سیاف بالفتح و تشدید یا مرد شمشیر زن۔

فصل السین مع القاف

ساق معروف و تنه درخت۔

سبق بالفتح پیش شدن و در گذشتن اسپ از اسپان دیگر و بفتحتین آنچه بدان گرو بندند در اسپ دوانیدن و تیر انداختن و جز آن

سباق بالکسر بر یکدیگر پیشی کردن در دویدن و بالفتح و تشدید با بسیار پیشی کننده۔

ستوق بالفتح و الضم و تشدید تا درم نا سره و قلب معرب سه تو و بعضے ستوقه بزیادتی ها نیز گفته اند۔

سحق بالفتح جامه کهنه و سودن و آهسته رفتن و محو کردن باد نشان زمین را و بالضم و بضمتین دوری و دور شدن و دراز شدن نخل

سحیق دور۔

سحوق بالفتح نخل دراز۔

سذق بفتحتین و ذال معجمه شب دهم از بهمن که مغان دران آتش افروزند و جشن کنند معرب سده و وجه تسمیه آن بر شد در فرهنگ جهانگیری و سروری مسطور است۔

سرادق بالضم سراپرده و آنچه بالای صحن خانه کشند سرادقات جمع۔

سرمق بالفتح گیاهی ست که بسیار نافع مرض استسقاست و آنرا اسفناخ رومی گویند و شهریست باصطرخ۔

سرق بفتحتین پارچه های حریره و دزدی کردن و بدین معنی به سکون را و کسر آن نیز آمده

سارق دزدی کننده۔

سفق بالفتح در باز کردن۔

سفیق جامه سخت بافته و مرد شوخ بیشرم

سلق بالکسر گرگ نر و چقندر و بالفتح زبان آزردن و چرب کردن به روغن مشک و انبان را و جوشانیدن و نیم پخته کردن سبزی و بیضه را به آب گرم و در قفا افگندن کسی را و گوسفند پوست بریان کردن و گوشته جوال در هم دیگر افگندن و سخن سخت و نشان ریش و پشت ستور که نیکو شده باشد و به فتحتین دشت هموار۔

سلوق بالفتح دهی ست به یمن که زره دران خوب میشود۔

سلاق بالضم جوشش دهان و بن دندان و جوشش اعضا و علتی که بچشم طاری شود و پلک را غلیظ کند و مژگان بریزد و دانه که در بیخ زبان ظاهر میشود۔

سلیق شاخ و برگ که از درخت بریزد۔

سموق بالضم بلند و دراز شدن و بالفتح دانه ترش مزه معروف که آنرا اسماق گویند

سماق بالضم دروغ محض و هر چیز خالص و بالضم و تشدید میوه ایست ترش مزه معروف و آنرا سماق گویند۔

سمیق چوبے که بر گردن گاو زراعت بندند و بدان شیار کنند و آن چوب را بوسخ گویند۔

سمحاق بالکسر پوست تنک بالای استخوان سر

سنبوق بالضم کشتی خرد معرب سنبک۔

سنق بفتحتین ناگوار شدن۔۔

سوق بالفتح راندن و دست پیمان زدن به سوی عروس از ستور و جز آن و بر ساق زدن و بالضم بازار و ساقها جمع ساق باشد و سوق الحرب بزرگی جنگ و بفتحتین نیکو شدن

ساق دور از شدن آن و بالضم و فتح واو
مردم فرومایه و رعایا جمع سوقہ است ۔
سویق آرد گندم و جو بریان کردہ کہ آنرا
پست گویند و شراب ۔
سوذق بالفتح و ذال معجمہ سوار یعنی دست
برنجن و دستیانہ ۔
سواق بالضم و تشدید واو دراز
ساق و تنگ ذخرما ۔
سائق از پس راننده چنانکہ قاید از پیش کشنده
سیاق بالکسر راندن و جان کندن ۔

فصل السین مع الکاف

سبک بالفتح گداختن زر و نقرہ ۔
سبائک پارچہای زر و سیم گداختہ جمع سبیکہ
سباک بالفتح و تشدید باگداز ندہ سیم و زر
سدک بالفتح و بفتحتین لازم شدن بچیزی
و بفتح و کسر دال حریص بچیزی و چالاک شدن
بکاری و نیزہ زدن و لازم بچیزی ۔
سفک بالفتح ریختن خون و بسیار گفتن سخن
سفاک بالفتح و تشدید فا خونریز و بلیغ
و قادر بر سخن ۔
سک بالفتح و تشدید کاف حلقہ آهن
و میخ و زرہ تنگ حلقہ و چاہ تنگ و بالضم آید
و میخ دوز کردن در آهن و از بن بر کندن گوش و تنگ
در رفتن شکم و بالضم سوراخ کژدم و عنکبوت
و جز آن و نوعی ست از خوشبوی و راہ بستہ ۔

۵ ہندی ستو ۱۲

سکک بفتحتین خردی گوش چنانکہ بلند
و ظاهر نباشد و کری و ناشنوائی و بکسر سین
کوچہا جمع سکہ ۔
سکاک بالکسر مسمار و حلقہای آهن
و بالضم هوای میان زمین و آسمان و ماہی
برداز تیر و بالفتح و تشدید کاف آهنگر ۔
سکاسک بالضم پدر قبیلہ از یمن ۔
سلک بالکسر رشتہ و بالفتح کشیدن
چیزی بچیزی و بالضم و فتح لام بچہ کبک ۔
سلیک بالضم و فتح لام نام مردی است ۔
سلوک بالضم راہ رفتن و در آمدن
بجای و رشتہا جمع سلک ۔
سالک راهرو ۔
سمک بالفتح بلند گردانیدن چیزی و
بالا بردن سقف خانہ و بلندی چیزی خلاف
عمق و بفتحتین ماهی ۔
سموک بالضم بلند شدن ۔
سماک بالکسر چیزی کہ بدان بلند کردہ
شود چیزی سمک بفتحتین جمع و نام دو ستارہ
است کہ یکی را سماک اعزل و دیگر را سماک
رامح گویند و آن هر دو منزلہ دو پای
برج اسد است ۔
سنبک بضم سین و با کنارہ سم ستور سنابک
جمع و زمین سخت کم نفع و نوعی از دویدن
و اول باران ۔
سوک بالفتح مالیدن چیزی و مسواک کردن
سواک بالکسر مسواک و بالفتح رفتار ضعیف

عرفی گوید ۵ آسمان در رفاقت عرش ہا
بتواضع کند بہ چرخ سواک ۔
سہک بالفتح سائیدن و بردن
باد خاک را و بفتحتین بوی ماهی و گوشت و زنگ آهن
سیک بالفتح رفتن ستور ۔

فصل السین مع اللام

سؤل بالضم و سکون همزہ خواستہ شدہ
سؤال بالضم و فتح همزہ خواستن ۔
سبل بفتحتین باران و خوشہ و آشوب و
سرخی کہ در چشم پیدا میشود و نام اسپی نیکو
در عرب
سبیل راہ و سبیل اللہ جہاد و هر چہ حق
تعالی بدان امر کردہ از خیرات و ابن السبیل مسافر
سبحل بالکسر و فتح با و سکون حای حطی زن
فربہ و شتر و سقا فربہ ۔
سجل بالفتح دلو بزرگ پر آب و ریختن آب
از دلو و بکسرتین و تشدید لام قبالہ با مهر قاضی
و نام کاتب پیغمبر و نام فرشتہ ایست ۔
سجال بالکسر دلوها جمع سجل و فخر کردن باهم
در آب خورانیدن در راندن و جز آن ۔
سجیل بالکسر و تشدید جیم مکسورہ معرب
سنگ گل و سجیل کہ در قرآن واقعست سنگریزہ
چند بودہ از گل کہ باتش دوزخ پختہ شدہ
بودہ و اسمای گروہی کہ بر سر کعبہ آمدہ بودند
بر ان مکتوب بودہ ۔
سجنجل بکسر سین و فتح هر دو جیم آئینہ و آب کم

دراصل رومی ست و در کلام عرب استعمال یافته۔

سحل بالفتح رسن تافتن و بسودن درم و نقد کردن و زدن چنانکه پوست برخیزد و کشادن باد روی زمین را از خار و خاشاک و جامهٔ سپید از پنبه و سیم نقد سپید و بفتحتین نیز آمده۔

سحول بالضم و الفتح موضعی ست بیمن که جامهٔ خوب دران میشود۔

ساحل کرانهٔ دریا۔

سخل بالفتح و **سخال** بالکسر بره و بزغاله ای از نو زاده جمع سخله بالفتح و نیز سخال نام موضعی ست

سدل بالفتح فروهشتن جامه و پرده و موی و بالکسر رشتهٔ از در و جواهر که به سینه فروهشته باشد سدول جمع و بالضم و الکسر پرده و بفتحتین میل کردن۔

سدیل پردهٔ محمل و پردهٔ که پیش هودج کشند

سربال بالکسر پیراهن یا هر چه پوشیده شود

سراویل شلوار و زیرجامه۔

سطل بالفتح طاس دسته دار و مرد دراز

سعال بالضم سرفه و سرفه کردن۔

سعل بالفتح و کسر عین مهمله مرد بد خو و بد خوار و مضطرب بی آرام و صغیر الجثه۔

سفرجل بفتح سین و فا و جیم میوهٔ بهی که آنرا آبی نیز گویند۔

سفل بالکسر و الضم و **سفول** بالضم و **سفال** بالفتح فرودی و پستی نقیض علو۔

سافل فرود و پست نقیض عالی۔

سل بالفتح و تشدید لام کشیدن چیزی و بیرون آوردن بنرمی و کشیدن کارد و شمشیر و جز آن و بالکسر و الضم قرحه ایست که در شش بهم رسد و همچنین سلال بالضم۔

سلیل شمشیر از نیام بیرون کرده و فرزند و شتر بچه نو زاده و وادی فراخ پر درخت۔

سلول بالفتح نام مادر عبدالله بن ابی منافق و نام قبیله ایست از هوازن که قبیله را لیران می خوانند۔

سلسل و سلسال بالفتح آب شیرین خوشگوار و سرد و صاف۔

سلسبیل چیز نرم و خوشگوار و شراب و چشمه ایست در بهشت۔

سلاسل زنجیرها و بر قبهای پیوسته وار ای بیک دیگر پیوند شده در ریگ یک دیگر پیچیده و سخت شده و ذات السلاسل موضعی ست که سال هشتم از هجرت حضرت رسول الله صلی الله علیه و سلم لشکری بسرداری عمرو رض و عاص رض در آنجا بجنگ فرستاده بود

سمندل مرغی ست معروف که آن را آتش نسوزد۔

سمول بالضم کهنه شدن جامه۔

سمل بالفتح چشم کسی بیرون کردن و صلح کردن میان دو کس و پاک کردن حوض از گل و لای و بفتحتین جامهٔ کهنه و آب ای اندک و گل و لای که در ته حوض و ظرف مانده باشد جمع سمله۔

سائل سعی کننده در صلاح کار و اصلاح امر معیشت۔

سمال بالفتح کرمی که در آب باشد و بتشدید میم نام پدر قبیله ایست۔

سنبل گیاهی ست خوشبو که آنرا سنبل الطیب خوانند و سنبل رومی ناردین باشد و بالفتح نام دو شهر ایست در روم۔

سنابل خوشها جمع سنبله و ابو السنابل کنیت صحابیست۔

سوال بالضم خواستن و بجای واو همزه نیز آمده۔

سول بفتحتین سستی زیر ناف۔

سهل بالفتح زمین نرم و هر چیز نرم و آسان و نام شخصی ست۔

سهیل بالضم ستاره ایست مشهور و قلعه ایست باندلس و نام شخصی ست۔

سیل بالفتح آب بسیار که روان باشد و روان شدن آب و خون و جز آن۔

سائل پرسنده و خواهنده و روان شونده

سیال بالفتح موضعیست بحجاز و درختی ست خاردار و گیاهی است که خار سپید دارد چون آنرا بکشند شیر سپید از ان بر آید سیالة واحد و بتشدید یا بسیار روان۔

فصل السین مع المیم

سام پسر نوح علیه السلام و مرگ و زر و نقره که رگهای زر در کان سامة واحد و

نیز روان و گواهی ست و بتشدید میم زهر دهنده
و زهر در طعام کننده و سام ابرص جانوریست
زهر دار که کرفش و غیره گویند۔
سآم بالفتح و سکون همزه بستوه آمدن
و ملول شدن۔
سجم بالفتح روان کردن اشک و بفتحتین آب روان
و اشک و برگ بید۔
سجوم بالضم روان شدن اشک و همچنین سجام
بالکسر و بالفتح چشم اشک ریزنده۔
سحم بفتحتین سیاهی و همچنین سحمة و سحام بالضم و
درختیست آهن و بفتحتین سطرقهای آهنگران۔
سحم بفتحتین سیاهی۔
سدم بفتحتین پشیمانی با اندوه و خشم با اندوه و
حرص بچیزی و زنی که شهوتش غالب شده باشد
و همچنین صدوم و بالفتح و کسر دال مرد سخت
شیفته و بضم آگنده شده از آب۔
سدوم بالفتح و ذال معجمه شهر قوم لوط که قاضی
آن بر بی ذات قاضی معروف بود۔
سرم بالفتح راندن سگ و بالضم فراز ردة
که مخرج ثقل ست و بفتحتین درد مقعد۔
ساسم درختی ست که از ان کمان سازند و
بعضی گفته اند آبنوس ست۔
سطام بالکسر تیزی تیغ و آنچه بدان سر شیشه
بربندند۔
سقام بالفتح بیماری و بالکسر بیماران جمع سقیم و
و بالضم و بالفتح وادی ست۔
سقم بالضم و بفتحتین بیماری۔

سلم بالفتح دلو که یک طرف حلقه دارد چنانکه
دلو سقایان و نام مردیست و گزیدن مار و
با لغت بچرم برپوست درخت سلم کردن و
فارغ شدن از ساختن دلو و محکم کردن
آن و بالکسر آشتی کردن و آشتی کننده و بالفتح
نیز آمده و سلام کردن و اسلام آوردن و به
فتحتین پیش دادن بها و گردن نهادن و
درختی ست خاردار و بالضم و تشدید لام
مفتوح نردبان و وسیله بسوی چیزی۔
سلام بالفتح گردن نهادن و سلام گفتن
و تحیت و بی گزندگی و پاکی از عیبها و آفتها و
از نامهای خدای تعالی و درختی است و
بمعنی بکسر نیز آمده و دارالسلام بهشت و
مدینة السلام بغداد و نهر السلام دجله و بالضم
موضعیست و بالکسر آبی ست و سنگها جمع
سلمة و بالفتح و تشدید لام نام مردی ست۔
سالم رهنده از آفت و عیب و نام مردیست
و پوست میان بینی و چشم۔
سلیم ساده و درست و مار گزیده و بضم
سین و فتح لام نام قبیله ایست۔
سلجم بالفتح دراز و تیر دراز پیکان و شلغم
بمعنی بکسر شین معجمه نیز آمده۔
سلالم بالضم و کسر لام قلعه ایست بخیبر۔
سلتم بکسر سین و لام اغول و سختی و قحط سال
و شتری که هیچ دندانش نمانده باشد۔
سم بالفتح و تشدید میم زهر دادن و زهر در
طعام کردن و قصد کردن و صلح کردن میان

دو کس و سر قاروره استوار کردن و اصلاح
کردن چیزی و سوراخ و زهر و بدین دو معنی
بکسر و ضم نیز آمده و چیزی سفید مانند زهره
سفید که از دریا بیرون آید و نام دو رگ ست
در بینی اسپ و سم الخیاط سوراخ سوزن
و سم الفار مرگ موش که آنرا عوام سنبل فار
گویند و سم الحمار خر زهره۔
سموم بالفتح باد گرم کشنده و بالضم زهرها
و سوراخها جمع سم۔
سمسم بکسر هر دو سین کنجد و نام ریگی ست
و بفتح هر دو سین روباه و بالضم و الکسر مورچه
های سرخ سمسمة واحد۔
سمسام بالفتح چالاک و سبک۔
سنام بالفتح کوهان و سنام الارض میان
زمین و درختهای زمین۔
سنم بالفتح و کسر نون گیاه بلند که شکوفه او بر آمده باشد
و شتر بزرگ کوهان و بفتحتین بزرگ کوهان شدن شتر۔
سوم بالفتح گران فروختن و وقت نمودن
در فروختن و خریدن۔
سهم بالفتح تیر و تیر چوب که در سقف خانه کنند
و تیر که بدان قرعه زنند و فال گیرند سهام بالکسر
جمع و بهره و نصیب سهمان بالضم جمع و نام قبیله
ایست و گرداگرد خانه و مقدار شش گز در
مساحات و معاملات مردم و سنگ در
خانه که برای شکار شیر سازند۔
سهام بالضم تاریکی و تغیر روی و بالکسر
وادی ست در یمن و بالفتح گرمی و سموم و

شدت حرارت تابستان قتار ها مانند تار عنکبوت که در گرمامیان هوا ظاهر شود.
سهیم بالفتح و کسر ها خداوند بهره و حصه و شریک.
سهوم بالضم ترش روی بالفتح عقاب پرنده.

فصل السین مع النون

سبحان بالضم پاکی کردن و به پاکی خواندن خدا.
سجن بالکسر زندان و بازداشت و بالفتح بازداشتن و در زندان کردن.
سجان بالفتح و تشدید جیم زندان بان.
سجین بالفتح زندان کرده شده و بالکسر و تشدید جیم دائم و شدید و موضعی ست که در وی نامهای فجار و کفار بود و وادی است در جهنم و زمینی ست و طبقه ششم زمین.
سحن بالفتح جمع سحنه.
سحبان بالفتح نام مردیست که بهرچه میگذشت آنرا تحسین مے کرد و بہ گمان و قیاس در آن چیزے می گفت و نام فصیحے ست که به فصاحت و بلاغت ضرب المثل ست و آنرا سحبان وائل گویند و وائل قبیله ایست و بالضم زری بوده است در عرب که شترمادها را بدان گشنی میدادند.
سخن بالضم گرم.
سخین آب گرم.
سخون بالفتح شوربای گرم کرده.
سدین و سدن بفتحتین پیه دخون وصوف و پرده.

سادن خادم کعبه و بتخانه.
سرجین و سرقین بالکسر معرب سرگین.
سرطان بفتحتین خرچنگ و نام برجی ست و دو رییست سوداوی و چون آن درم بزرگ شود بواسطه عروق سرخ و سبز مشابه شود بپایهای خرچنگ و علتی ست که در سر بند دستهای چارپا شود و تیز رود بزرگ لقمه کنند.
سریان بفتحتین رفتن چیزی در جمیع اجزاے چیزے.
سرحان بالکسر گرگ و شیر درنده و نام سگی ست.
سروان بالفتح دهی ست به سیستان.
سعن بالفتح و سکون عین مهمله چربی و پیه گوشت و بالضم خیک و مشک که از نیمه اش بریدند و در نیمه اش بنبید کماز ند و گاهی بآن آب خورند چون دلو و گاهے ریسمان و پیه دران کنند.
سفن بالفتح پوست باز کردن از درخت و جز آن و خاک رفتن باد از زمین و بفتحتین تیشه چوب تراشے یا هرچه بدان چیزی تراشند و پوست درشت ماهی و نهنگ که بر قبضه شمشیر و کارد کنند و بضمتین کشتیها و همچنین سفائن هردو جمع سفینه.
سفان بالفتح و تشدید فا خداوند کشتی و موضعی ست.
سفون بالفتح باد خاکروب.
سوافن بادهای خاکروب جمع سافنه.
سفین بالفتح موضعی ست بمشرق.
سکون بالضم آرمیدن و بالفتح قبیله ایست از یمن

سکان بالضم و تشدید کاف دنباله کشتی و ساکنان و باشندگان بجایی و بالفتح و تشدید کاف کارد و همچنین سکاکین.
سکین بالضم و فتح کاف قبیله ایست از عرب و خرپالاک و جست و بالکسر و تشدید کاف مکسور کارد.
سکن بالفتح اهل خانه و بفتحتین آتش و هرچه بوی آرام گیرند چون زن و فرزند و جز آن و نام مردے ست و رحمت و برکت.
سلطان بالضم والی و حجت و قدرت و بضم لام نیز آمده.
سلوان بالضم تسلی شدن و داروئی ست که بغمگین دهند تا فرح یابد یا آبیست که باو بنوشانند تا شاد شود یا خاک گور مرده که در آب کرده بخورد عاشق دهند تا عشق او زائل شود و وادی بنی سلیم و چشمه ایست در قدس.
سمن بالفتح روغن و روغن کردن طعام و بالکسر و فتح میم فربه شدن.
سمین و سامن فربه.
سمان بالکسر فربهان و بالفتح و تشدید میم روغن فروش.
سامین دهی ست به همدان.
سامان دهی ست بری و محله ایست باصفهان و نام مردیست که ملوک سامانیان بدان منسوب اند.
سن بالکسر و تشدید نون دندان و سال و مقدار عمر و گاو وحشی و کوهی ست بمدینه و

موضعی ست بری و شہر یست بر کنار دجلہ و دندانۂ
قلم و دراز بیرون شاخ چارپا و بسیار خوردن
و بالفتح سنان در نیزہ کردن و مسواک کردن
و سخت راندن شتر و بیان کردن چیزی و گل
را سفال ساختن و نیزہ زدن کسے را و گزیدن
و شکستن دندان کسی و نیک خائیدن و بجا
فرستادن و صورت چیزے کردن و صعلوک
و آب بر روی ریختن و خاک بر زمین ریختن
و بلند کردن و تیز کردن و جلا دادن تیغ و
جز آن و گندہ و بدبو شدن چیزے۔
سلنون بالفتح داروی کہ بر دندان بالند۔
سنان بالکسر فسان و سر نیزہ و سر عصا و تیزی ہر چیزے
سنن بفتحتین شتران تیز رو و روش و
طریق و بضمتین و بکسر سین و ضم آن و بفتح نون
نیز آمدہ و بضم و فتح نون جمع سنت یعنی سیرت
و عادتہا۔
سنین بالفتح آنچہ از سنگ و آہن در وقت
سائیدن بیفتد و بالکسر سالہا جمع سنہ۔
سوسن بالفتح گلی ست معروف و آن دو قسم است
سفید کہ آنرا آزاد گویند و کبود کہ آنرا ایرسا گویند
سیبین درختی ست واحد سینہ و طور سینین
و طور سینا کوہی ست بشام۔
سیحان بالفتح نہریست بزرگ در شام و نہر است
دیگر بہ بصرہ کہ آنرا سامین نیز گویند۔
سیحون بالفتح نہریست بماوراءالنہر و نہری
ست بہند۔
سیروان بہ کسر سین و فتح را قصبہ ایست
در موضعی ست بہ فارس و موضعی ست نزدیک ری

فصل السین مع الواو

ساو بالفتح و سکون ہمزہ وطن و نیت
و دور شدن غم و کشش بچیزے۔
سجو بضمتین و تشدید واو آرمیدن و
دائم شدن و نالہ کشیدن ناقہ۔
سخو بالفتح برای آتش جا وا کردن تا آتش
افروختہ شود۔
سدو بالفتح دست دراز کردن بچیزی
و گام فراخ نہادن ستور۔
سرو بالفتح درخت معروف سروۃ واحد
و بالکسر شہریست قریب دمیاط و دہیست بہ بلخ
سطو بالفتح دست در رحم ناقہ کردن برائے
تا آب فحل را بیرون کشد و دور نہادن اسب
گام را و بسیار شدن آب و سخت گرفتن و حملہ
بردن و قہر کردن و سطوۃ یکبار حملہ بردن۔
سعو بالکسر ساعتی از شب۔
سلو بالفتح و بضمتین و تشدید واو خورسند
شدن و زائل شدن اندوہ و فراموش کردن
سمو بالکسر بلند شدن و بضمتین و تشدید واو چیزہا
سہو بالفتح فراموش کردن و غافل شدن
و دل بسوی چیزی رفتن و آرمیدن۔

فصل السین مع الہاء

سبہ بفتحتین رفتن عقل از پیری و خرف شدن
ستہ بالفتح و بہ فتحتین مقعد۔
سفاہ **سفہ** بفتحتین سبکی و نادانے۔
سفیہ نادان و سبک عقل۔
سموہ بالضم رفتن ستور چنانکہ ماندہ نشود
سنہ بفتحتین سال۔

فصل السین مع الیاء

سبی بالفتح اسیر کردن و اسیر کردہ شدہ۔
ساری بہ کسر رای موحدہ نوعی از جامہا
گران مایہ و نیز باریک بہترین خرما۔
سامری نام مردی ست کہ بحکمت گوسالہ
از طلا ساخت و جمعی کثیر را بہ عبادت آن
خواند و گمراہ کرد و موسیٰ ؑ بروی دعا کرد تا بمرض گرفتار
شد و مردم او را از شہر بیرون کردند و صاحب
قاموس گوید گبری بود از کرمان یا آنکہ از
اکابر بنی اسرائیل ست منسوب بموضع سامرہ
یکی از موضع بنی اسرائیل ست۔
سباعی بالضم مرد بہ صفت اندام درست و
کلمہ بہفت حرفے۔
ساحی بکسر حای مہملہ دریائے آرمیدہ و
و ظرف پر۔
سنجری بالفتح و بالکسر منسوب بہ سجستان معرب
سگزی و این کلمہ یای نسبت استعمال نشدہ۔
سیحی بالفتح بہ بیل گل را از زمین کشیدن
سخی جوان مرد۔
سادی ششم مرادف سادس۔
سدی بالضم و تشدید دال و یا لقب
مردی دانشمند کہ بر سدۂ مسجد کوفہ معجون فروختی

می فروخت -
سری بالفتح در شب رفتن و بالفتح و تشدید یا بهتر و مرد بزرگ و آرد جوی خرد و سری سقطی نام بزرگی ست معروف -
ساری در رونده بهمه اجزای چیزی
سریجی بضم سین و فتح را شمشیر خوب منسوب به سریج آهنگر -
سعی بالفتح کوشیدن و قصد کردن و کار و کسب کردن و دویدن و شتاب کردن و رفتن و خراج و باج گرفتن -
ساعی والی بر قومی و کارمی و باج ستان و آنکه کاری بر کسی افگند و سخن چین و عیب جوی و رئیس یهود و نصاری -
سقی بالفتح آب دادن و فراهم آمدن زرد آب در شکم و عیب کردن و بالکسر آبی که داده شود بکسی و زراعت آب داده و پوستی که دران آب زرد باشد -
ساقی شراب و آب دهنده -
سامی بلند -
سمی بالفتح و تشدید یا همنام و مانند -
سنی بالفتح و تشدید یا بلند و روشن -
ساهی غافل و فراموش کننده

باب الشین

فصل الشین مع الالف

شتا بالکسر زمستان -
شتی بالفتح و تشدید تا پراگنده جمع شتیت
شرا - بالکسر و الفتح خریدن و فروختن -
شری بفتحتین گوشه زمین و مال زبون و مال نیک و بیشه شیر -
شرفا بالفتح گوش دراز و آنچه گوش او دراز و بیرون باشد خلاف شکاریه تشدید کاف چنانکه گفته اند کل شکار بیض و کل شرفا تلد یعنی هرچه گوش او اندرون باشد تخم میدهد و هرچه گوش او برآمده باشد می زاید و بضم شین و فتح را بزرگان جمع شریف
شرقا بالفتح ستور گوش شگافته -
شرکا بالضم و فتح را انبازان جمع شریک
شطا بالفتح خوشه و برگ کشت و نهال کشت و نهال درخت -
شاطی بکسر طا و همزه در آخر کنار دریا و جوی -
شعری بالکسر دو ستاره روشن که بعد از جوزا بر آید یکی را شعرای عبور خوانند و دیگر را شعرای غمیصا و مشهور شعرای عبور و ابو کبشه جد مادری حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم او در جاهلیت پرستیدی و با قریش دیگر در پرستش اصنام مخالفت نمودی ازین جهت حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم را قریش بعد از ظهور اسلام ابن ابی کبشه گفتندی یعنی مخالف ست در پرستش اصنام.
شعرا بالفتح نوعی از شفتالو و زمین پر درخت و بوستین و مگس کبود و سرخ که بر شتر و خر و سگ افتد و چیز منکر و درشت و سختی و بلای عظیم و سنمت بالضم و فتح عین جمع شاعر -
شفا بالکسر دوا و تندرستی و بالفتح بی همزه کنار و طرف هر چیز -
شفعا بضم شین و فتح فا درخواست کنندگان گناه مردم و شفعه کنندگان در بیع -
شقا بالکسر بدبخت شدن و بدبخت شده به همزه و به غیر همزه آمده -
شکوی بالفتح گله کردن -
شلا بالفتح و تشدید لام دست خشک شده
شانی بکسر نون و همزه در آخر دشمن دارنده قال الله تعالی اِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْاَبْتَرُ -
شوری بالضم مشورت -
شوها بالفتح زن بدشکل و زشت روو زن خوب رو و اسپ نیک و فراخ دهن و بینی و کوچک دهن -
شهلا بالفتح آنچه سیاهی او اشتر که سپیدی بر سیاهی غالب باشد و زن گندم گون
شهیا بالفتح زن میش چشم -

شَئّی بالفتح چیز اشیا جمع یا اسم جمع۔
شُیَی بالضم والکسر و فتح یا چیز کی تصغیر
شُیَئ و شُوی بالضم چنانکہ مشہور خطا ست۔

فصل الشین مع الباء

شُؤبُوب بالضم وسکون ہمزہ یک دفعہ باران و طرف ہر چیز شآبیب بالفتح و مد ہمزہ جمع۔
شَبَاب مرد جوان۔
شَبَاب بالفتح جوانی و جوانان و اول ہر چیز و بالکسر نشاط و دو دست برداشتن اسپ از روی نشاط و چیزے کہ بدان افروختہ شود آتش و بالضم و تشدید با جوانان ہمچنین شبّان بالضم و تشدید باء ہر سہ جمع شاب۔
شَبّ بالفتح و تشدید با برافروختن آتش و جنگ و بلندی ہر چیز و جوان شدن و از سفیدی کہ آنرا ہندی پھٹکری گویند و بہترینش یمنی ست کہ آنرا شب یمانی خوانند
شُبُوب بالضم برافروختن آتش و گرم شدن کارزار و بالفتح آنچہ بوی آتش افروزند یا نیکو کنند و بدی کنند و اسپی کہ ہر دو دست دراز
شَبَاب بالکسر سربند شیشہ و چوبے چند ایستادہ کہ بران جامہ نہند۔
شَجَب بالفتح اندوہگین شدن و ہلاک شدن و ہلاک کردن و اندوہگین کردن و مشغول کردن و بفتح جیم نیز آمدہ و استوار کردن سر شیشہ بہ شجاب و حاجت و اندوہ و ستون خانہ و مشک خشک کہ در شنگرینہا با حرکت دہند و شتران رابدان بخوانند و نام پدر قبیلہ ایست و مشکی کہ نیمہ اش ببرند و نیمہ دیگرش دلو سازند و بہ فتحتین اندوہ و رنجی کہ بہ سبب مرض یا قتال رسد و بضمتین سر چوب کہ راعی دلو رابدان آویزند
شُجُوب بالضم ہلاک شدن و ستونہای خانہ جمع شجب۔
شُحُوب بالضم لاغر شدن و دگرگون شدن از لاغری و گرسنگی و سفر و زمین راکندن بہ بیل۔
شَخْب بالفتح خون و بیک کشیدن پستان شیر فرود آمدن و بالضم آنچہ بیک کشیدن پستان فرود آید از شیر وقت دوشیدن بفتحتین قلعہ ایست۔
شِخَاب بالکسر شیر وقتیکہ دوشیدہ شود۔
شَذْب بالفتح و ذال معجمہ راندن و بفتحتین شاخہای پراگندہ درخت کہ آنرا ببرند شذب تہ و اصد و متاع خانہ از قماش و غیر آن و پوست و شاخہای بریدن و پوست دور کردن۔
شَاذِب دور شوندہ از جای خود۔
شِرْب بالکسر آب و حصہ از آب و بالفتح آشامیدگان جمع شارب و بہر سہ حرکت آشامیدن و خوردن آب و مانند آن بعضے گفتہ اند کہ بالفتح مصدر است و بالضم و الکسر اسم است یعنی آشامیدنی و بفتحتین بیخہای درختان کہ در نخلستان از آن آب خورند و سبز و تازہ باشند و بسیار خوردن آب۔
شَارِب بروت و آب خورندہ۔
شَرَاب آشامیدنی و خوردنی از مایعات
شُزُوب بضم و زای معجمہ باریک شدن اسپ
شَازِب درشت و خشک و لاغر۔
شِصْب بالکسر سختی و قحط۔
شُصُوب بالضم سخت شدن عیش۔
شَاصِب سخت۔
شَعْب بالفتح شگاف و درز و فراہم آوردن درز و شگاف و جدا کردن از ہم و بہم پیوستن و اصلاح کردن و افساد کردن و شگافتن و پراگندہ شدن و نام گروہی است بہ یمن و شعبی دانشمند مشہور از ان گروہ ست و قبیلہ بزرگ و گفتہ اند اول شعب بعد از ان قبیلہ بعد از ان فصیلہ بعد از ان عمارہ بالکسر بعد از ان بطن بعد از ان فخذ و بالکسر درہ کوہ و راہی کہ در کوہ باشد و جای روان شدن آب در زمین و نشان شتر شعاب بالکسر جمع و بفتحتین و دور بودن شاخہای چارپا از ہمدیگر و دور بودن دو دوش از یکدیگر و بضم شین و فتح عین گردن اسپ و یال و سر اسپ و ہر چہ از ان بلند است و گروہا جمع شعبہ است و شعب ارلج دور و دوپا باشد۔
شُعَیب بالضم تو شہ دان و نام پیغمبر و مشک کہنہ۔

شغب بالفتح و به فتحتین برانگیختن فتنه و
فساد و تباهی و بفتحتین نام زنی ست۔
شغف بالفتح و الکسر زمین پست و جای
فرود آمدن میان دو کوه و بالکسر شگاف
کوه و سوراخ در زمین و کوه که مرغان دران
آشیان کنند۔
شنب به فتحتین تیزی و خوبی دندان
شوارب۔ رگهای چند در حلق و
مجاری آب در گردن و موهای بروت۔
شوب۔ بالفتح آمیختن و شوربا و عرب
گوید + ما عنده شوب ولا روب یعنی نزد
او شوربا و نه شیر ماست شده۔
شهب بالفتح سفیدی بر سیاهی چیزی
غالب آمدن و کوهی که بالائی او برف باشد و
بالضم موضعی ست و بفتحتین سپیدی بر سیاهی
غالب آمدن و بضمتین کواکب روشن و سه
شب از آخر ماه۔
شهاب بالفتح شیری که دو حصه اش آب
باشد و بالکسر شعله از آتش بلند شده و مرد
گذرنده در کار۔
شیب بالفتح موی سفید و سفیدی موی و
بالکسر دوال تازیانه و کوهی ست و آواز کب
ای شتر بوقت آب خوردن۔

فصل الشین مع التاء

شبعة بالضم مقدار سیری یکبار از طعام
شباعة بالضم آنچه بعد از سیر شدن بماند و

نام زمزم۔
شبکه به فتحتین دام صیاد۔
شبهة بالضم پوشیده و مشتبه شده۔
شبت بکسرتین و تشدید تاء تره معروف
که آنرا شود گویند۔
شت بالفتح و تشدید تاوب۔
شتات بالفتح پراگنده شدن۔
شتیت پراگنده و دندان کشاده شتی جمع
شجاعة بالفتح دلیر شدن و پردلی نمودن
در کارزار و در جای خوف۔
شجعة بالفتح و الکسر و بفتحتین دلیران۔
شجة بالفتح و تشدید جیم جراحت و شکستگی سر
شجنة بهر سه حرکت و فتح نون نام مردی
و رگها و شاخهای درخت درهم شده و شجنة رحم
قرابت و خویشی نزدیک بغایت پیوسته و
فی الحدیث + الرحم شجنة من الله یعنی رحم
ماخوذ ست از رحمن و قرابتی ست بخدا۔
شحنة بالکسر دشمنی در اندرون و طائفه
از اسپان که جائی بسته باشند برای جهاد
و کاه و دانه که شبانروز برای چارپا بس باشد و
و مردیکه برای ضبط کارها و سیاست مردم
در شهر پادشاه نصب کند۔
شحمة بالفتح اندک پیه و چربی و شحمة الاذن
نرمه گوش و شحمة الارض سمار صغ۔
شحامة بالفتح فربه شدن۔
شخت بالفتح لاغر و باریک شدن۔
شدة بالکسر و تشدید دال سختی و بالفتح

یکبار حمله بردن۔
شربة بالضم مقدار یک خوردنی یا آشامیدنی
از آب و جز آن و سرخی رود موضعی ست
و به فتح نیز آمده و بالفتح یکبار آشامیدن
و درخت خرما که از دانه روئیده و بالضم و فتح
را مرد بسیار آشامنده و بفتحتین بسیار
آشامیدن و حوض خرد گرداگرد نخل که
او را سیراب دارد و تشنگی و شدت حرارت
و به تشدید یا زمین بسیار گیاه که دران درخت
نباشد و موضعی ست و طرز و طریق۔
شرکة بالکسر انباز شدن و بفتحتین دام صیاد
شرشرة بفتح هر دو شین معجمه شکافتن و
پاره کردن چوب و جز آن و کاه شراشر جمع
شرة بالکسر و تشدید را حرص و نشاط جوانی
و بد شدن۔
شرارة بالفتح بد شدن و پاره آتش که به
جهد و همچنین شررة۔
شرفة بالضم کنگره و شرفة المال گزیده ترین مال
شرعة بالکسر راه و بعضی گفته اند راه ظاهر
و مستقیم و آنچه شرع کرده حق تعالی برای
بندگان و دوام مرغ سنگ خوار و رود
ساز و زه کمان و به فتح نیز آمده۔
شریعة راه ظاهر و راست و شرع
و دین حق تعالی که برای بندگان کرده
و آب خور۔
شرقة بالفتح جای نشستن در آفتاب
و جانب مشرق و آفتاب وقتیکه روشن شود

عه بهندی سویا ۱۲

وازمشرق برآید وبالضم اندوه وبه فتحتین نشانی که بدان نشان کنند بر گوش گوسپند را

شرقیه بالفتح وتشدید یا موضع مشرق رو قوله تعالی من شجرة مبارکة زیتونة لاشرقیة ولاغربیة یعنی نه مشرق روست ونه مغرب رو یعنی نه همیشه در آفتاب ست نه همیشه در سایه واین چنین درخت تازه تر ومیوه اش پخته تر وپاکیزه میشود وبعضی گفته اند یعنی در ملک شام ست که نه مشرقی ونه مغربی ست بلکه درمیان واقع شده اما معنی اول اصح ست۔

شراسته بالفتح بدخلق وبدخو شدن۔

شرذمة بالکسر جمعی اندک از مردم وپاره از میوه وجز آن۔

شرحة بالفتح پاره گوشت بدراز بریده۔

شریحة سبدی که از برگ خرما بافند ودران خربزه وجز آن بردارند وبه پاشنه که بدان پرپیر تیر می چسپانند وخانه کبوتر که از نی میسازند وکمان که از چوب شریح راست کنند وآن چوبیست که چون شگافند دو پاره شود وچوب خم شود وشکند۔

شریطة تعلیق چیزی به چیزی وپیمان وشرط ورسن از پوست خرما بافته۔

شرطة بالضم پاسبان وپیاده کوتوال۔

شظیة بالفتح وتشدید یا پاره هر چیزی و دندانه کوه وجز آن۔

شعلة بالضم درخش وزبانه آتش۔

شعوذة بالفتح شین وواو وذال معجمه معرب شعبده۔

شعیرة یک دانه جو ودنباله کارد وشمشیر وجز آن وقربانی حج وعبادت وآنچه بر وی نشانی باشد۔

شعبة بالضم پیوند کاسه وظرف وگروهی وطائفه از هر چیز وجدائی۔

شعشعة بآب آمیختن شراب را وخلط کردن چیزی به چیزی واندک ماندن از ماه وبه معنی پرتو آفتاب چنانکه مشهور ست در کلام عرب نیامده۔

شفاعة خواهش کردن۔

شفعة بالضم همسایگی خانه وزمین۔

شفة بالفتح لب وخفیف الشفة کم سوال وبنت الشفة سخن شفاه بالکسر جمع۔

شافة بالفتح وسکون همزه ریش که در پا برآید وآنرا بغیر داغ علاج نباشد۔

شفرة بالضم پلک چشم که مژه بر وی روید وبالفتح کارد وشکرده کفشگران وتیزی شمشیر ودنبادم۔

شفقة بالفتح مهربانی۔

شقرة بالضم سرخی باسیاهی آمیخته۔

شقاوة و**شقوة** بالفتح بدبختی۔

شقة بالضم وتشدید قاف جامه پیش گشاده[عه] غلاف جبه وسفر ودرد ودوری وناحیه و مشقت وبدین سه معنی بکسر نیز آمده و بالکسر پاره از لوح وعصا وجامه وغیر آن۔

شقیقة یکطرف سر وبرق که در افق منتشر شود ومرغی ست وباران بزرگ قطره ودرد نیم سر ونام جده نعمان بن منذر وکشادگی میان دو کوه از ریگ در وی علف باشد شقائق جمع۔

شقشقة بفتح هر دو شین بانگ کردن شتر نر وگنجشک وشگافتن هیزم وسخن خوب راندن وبالکسر نخچه شتر مانند شش از کام بوقت مستی بیرون آرد وخطبه شقشقیه خطبه منسوب بعلی رض بن ابی طالب زیرا که چون حضرت امیرالمومنین پاره ازان خوانده مردی برخاست وسوال مسئله کرد حضرت بجواب آن مشغول شد ودیگر بر سر آن خطبه نرفت ابن عباس رض گفت کاشکی این خطبه را با تمام میرسانیدی حضرت فرمود هیهات تلک شقشقة هدرت ثم قرت این شقشقه بود که آواز کرد وباز بجای خود قرار گرفت یعنی از حال سخنی چند بر زبان آمد ودران اختیاری نبوده۔

شکلة بالضم سرخی وسپیدی چشم۔

شاکلة خوی وخرد وتهی گاه ودرویش وراه وناحیه وسپیدی دنبال گوش۔

شکاسته بالفتح بدخو شدن۔

شکایة بالکسر گله وشکوه۔

شکیمة دهنه لگام وگوشه دیگ وطبیعت ودرشتی۔

شماتت۔ بالفتح شاد شدن نکو هیدگی

عه جهندی را لی ۱۲

بہ کسی رسد۔
شامت شادی کنندہ بگردے کسی۔
شمتہ بالفتح و تشدید میم یکبار بوی کردن و بوی اندک۔
شامتہ نشان سیاہ در بدن و زمین و شتر مادہ سیاہ و بوی دہن و بالفتح و تشدید میم قوت بو کردن۔
شامتہ بالفتح و سکون ہمزہ و بمد ہمزہ شومی۔
شمامتہ بالفتح بوی خوش کہ بوی کردہ شود۔
شناعتہ بالفتح زشت شدن و زشتی۔
شنعتہ بالضم زشتی۔
شناءۃ دشمنی۔
شنشنتہ بکسر ہر دو شین عادت و طبیعت
شہامت بالفتح بزرگ شدن و فروان شدن حکم و ہیبت و توانا شدن و شادمان شدن۔
شہقتہ بالفتح نعرہ زدن۔
شہادۃ خبر درست و گواہی راست و شہید شدن۔
شہرۃ بالضم آشکارا کردن و شمشیر برکشیدن از نیام۔
شوصتہ بالفتح ورم و باد کہ در پہلو و اضلاع پیدا شود و آنرا ذات الجنب نیز گویند۔
شوکتہ بالفتح خار و قوت و سلاح و تیزی آن و شدت ہیبت کارزار و جراحت و دشمن و سرخی کہ بر بدن ظاہر شود و شوکۃ العقرب نیش کژدم و شوکۃ الحائک چیزیست کہ جولاہہ بدان روی جامہ را ہموار کند
شولتہ بالفتح دم کژدم کہ برداشتہ باشد و دو ستارہ کہ بر دم برج عقرب واقع شدہ و آن منزل ہشت و نام زنے ست ۱۸
شیمتہ بالکسر طبیعت بہمزہ نیز آمدہ۔
شایبتہ آمیزش و آلودگی شوائب جمع
شیخوختہ بالفتح از پنجاہ سالگے تا ہشتاد سالگی یا تا آخر عمر۔
شیحتہ بالفتح ریگیست سفید ببلاد بنی سعد و بنی حنظلہ و بالکسر جمع شیخ۔
شیبتہ بالفتح موی سفید و سفیدی موے و پیری و بالکسر نشان و رنگ غیر از رنگ اصل چیزے
شیعتہ بالکسر اتباع و انصار و گروہ علیحدہ و سرخود و غالب شدہ است در عرف این اسم بر جمعی کہ دوست دارند علی ابن ابی طالب و فرزندان او را و مشایعت و متابعت ایشان کنند در واحد و کثیر استعمال یافتہ

فصل الشین مع الثاء

شبث بالکسر و الیستہ و بالفتح چنگ در زدن و در آویختن بازچیزے و بالفتح و کسر با چنگ در زندہ و بہ فتحتین عنکبوت و کرمے ست کہ پایہای بسیار دارد و نام مردی ست
شث بالفتح و تشدید گیاہی ست خوشبو تلخ مزہ کہ بدان دباغت کنند و مگس انگبین و شکستگی سر کوہ کہ مانند کنگرہ نماید۔
شرث بالفتح نعلین کہنہ و بہ فتحتین سطبری پشت دست و شگافتن آن۔
شرنبث بر وزن غضنفر سطبری دست و پا و شیر درندہ و مرد نادان۔
شعث بفتحتین ژولیدہ و گرد آلودہ مو شدن و پراگندگی کار و عرب گویند لم اللہ شعثک یعنی حق تعالی جمع کند کار پریشان و پراگندہ ترا۔
شیث بالکسر نام پیغمبریست ابن آدم ع

فصل الشین مع الجیم

شاج بالفتح و سکون ہمزہ بس افگندن کار را۔
شاہدانج تخم کنب کہ آنرا حبۃ الخضرا گویند معرب شاہدانہ۔
شاہترج گیاہیست معروف معرب شاہترہ۔
شج بالفتح و تشدید جیم شکستن و شگافتن کشتی و جز آن آب دریا را و قطع کردن راہ بیابان و آمیختن شراب باب۔
شجیج مرد سر شکستہ و میخ سر شکستہ۔
شجاج بالضم بانگ کردن زاغ و شتر مرغ و شتر و بالکسر شکستگیہاے سر جمع شجہ بالفتح و یک یکدیگر را سر شکستن و بالفتح و تشدید جیم کرہ خر و ازین جہت استر را بنات الشجاج گویند۔
شرج بالفتح جای روان شدن آب از سنگستان بر زمین نرم و وادی ست

بہمین و نام آبیست و مانند و گونہ و گروہ نشاندن و فراہم آوردن و دروغ گفتن و بر یکدیگر چیدن و خرہ کردن خشتہا را و استوار بستن خریطہ و بفتحتین کہکشان و فراخے وادی و شگاف کمان و شدن خیمہ یک جایہ از جایہ دیگر بزرگ تر شدن۔

شطرنج بالکسر بازیست معروف و بسین مہملہ نیز آمدہ۔

شفارنج بالضم طبقے کہ در وے پیالہا بگذارند معرب پیشیاہ۔

شمج بالفتح آمیختن و شتاب نمودن و دور دور بکندہ زدن جامہ را۔

شمانج بالفتح چیزے کہ بعد از خوردن انگور از دہان بیندازند و بمعنی چیز نیز آمدہ۔

شنج بفتحتین درکشیدن و درہم شدن پوست۔

فصل الشین مع الحاء

شح بفتحتین کالبد و سواد شخص کہ از دور بہ نظر آید و بہ سکون ہا نیز آمدہ۔

شح بہر سہ حرکت و تشدید حا و مشہور بالضم ست حرص و بخل۔

شحیح بخیل و حریص۔

شحشح بفتح ہر دو شین بیابان فراخ و ملازم ہر چیز و بدین معنی ست شمشلح و بدخلق و خطیب بلیغ و شجاع و غیور و بدین معنی ست شحشاح و نیز شحشاح زنے کہ گویا مرد ست در قوت۔

شدح بالفتح فربہ شدن۔

شرح بالفتح بیان کردن و آشکارا کردن و بریدن و کشادن و دانستن و کشادہ کردن چیزیرا و بکارت گرفتن

شریح پارہ گوشت و ہمچنین شرحہ و بالضم و فتح را نام قاضی ست معروف۔

شبالح نگاہبان زراعت از مرغان

شطح بالفتح بیحیائی کردن و باصطلاح صوفیہ چیزہائے مخالف ظاہر شرع گفتن۔

شطاح بالفتح و تشدید طائے حیلہ باصطلاح صوفیہ کسے کہ مخالف ظاہر شرع سخن گوید و این ہر دو صیغہ در کتب معتبرہ لغت یافتہ نشدہ و ظاہر ست کہ فارسی ہم نیست اما بر زبانہا مذکور و در کلام عرب مشہور ست۔

شقیح بہ قاف زشت مرادف قبیح۔

شیح بالکسر گیاہی ست کہ آنرا بہ فارسی درمنہ ترکی گویند و برد نیست یعنی مرد بجد و کارہا۔

فصل الشین مع الخاء

شخ بالفتح آواز دو شیدن شیر۔

شدخ بالفتح شکستن چیزی و میل کردن و سپن شدن و دراز شدن و سپیدی پیشانی و بفتحتین بچہ کہ ناتمام از شکم بیفتد۔

شرخ بالفتح بیخ درشیہ و طرف برآمدہ از چیزے و اول جوانی و اول کار و شاخ ہر سالہ شتر و تیغے کہ ہنوز او را بند و دستہ نکردہ باشند و آب ندادہ باشند و ہمزاد و مانند و جوانان جمع شارخ و جوان شدن و برآمدن دندان شتر۔

شلخ بالفتح اصل و نسل مرد و نطفہ و اندام زن

شالخ بفتح لام جد ابراہیم علیہ السلام۔

شمخ بالفتح بلند شدن و تکبر کردن و نام پدر قبیلہ ایست۔

شامخ بکسر میم مرد متکبر و چیز بلند۔

شماخ بالفتح و تشدید میم نام چند شاعر ست

شموخ بالضم بلند شدن و تکبر کردن و بالفتح بیابان دور۔

شمراخ بالکسر شاخ بر او انگور و خرما باشد و سر کوہ و سپیدی پیشانی اسپ تا لب او رسیدہ باشد و طرف بالای ابر۔

شیخ بالفتح پیر و خواجہ و آنکہ سن پیری دو ظاہر شود یا آنکہ از پنجاہ سال گذشتہ باشد و بہ ہشتاد نرسیدہ یا بہ آخر عمر مشیخہ و مشایخ و شیخہ بالکسر جمع۔

فصل الشین مع الدال

شد بالفتح و تشدید دال دویدن و بلند برآمدن آفتاب استوار کردن و ذیر و دانی

شدید سخت و دلیر و بخیل و شیر و زناد و نام مرد نیست و بالضم و فتح دال نام شاعر ست

شداد بالکسر چیزہای استوار محکم جمع شدید و بالفتح و تشدید دال نام پادشاہی کافر مشہور کہ بعد از شدید برادر خود پادشاہ شد و ضحاک تازی خواہر زادہ او بود۔

شرود بالضم و شراد بالکسر رمیدن و قافیهٔ شرود بالفتح قافیهٔ مشهور و منتشر در جاها۔
شُرُد بفتحتین و بضمتین رمندگان جمع شارد و شرود بالفتح۔
شکد بالضم عطا و شکد بالفتح عطا کردن۔
شهد بالفتح شهد ان و انگبین و بالضم نیز آمده و بعضے گفته اند شهد عسل با موم۔
شهود بالضم حاضر شدن و حاضر شدگان و گواهان جمع شاهد۔
شهید بالفتح و الکسر گواه و این در شهادت و کشته در راه خدا و آنکه از علم او هیچ چیز غائب نباشد و نامیست از نامهائے خدای تعالیٰ۔
شاهد۔ گواه و نامیست از نامهای پیغمبر ما صلی اللہ علیه و آله وسلم و زبان و ملک و روز جمعه و پروین و نیک رفتن اسپ که شاهد باشد بر خوبی اسپ و بچه از شکم مادر همراه بچه بیرون آید مانند آب بینی و صلوة شاهد نماز مغرب و مشهور روز جمعه یا روز عرفه یا روز قیامت۔
شید بالکسر گچ و دیوار بدان اندایند از آهک و گچ و جز آن و بالفتح گچ و جز آن اندودن دیوار۔

فصل الشین مع الذال

شبذ بفتحتین دوائیست با بیورد۔
شحذ بالفتح تیز کردن کارد و شمشیر و مانند آن و تافتن گرسنگی شکم را و راندن کسی را و چشم زدن چیزے را و سخت راندن و غضب کردن و ستم کردن و الحاح کردن در سوال۔
شحاذ بالفتح و تشدید حا تیز کننده شمشیر و کارد و الحاح کننده در سوال که عوام آن را شحات گویند۔
شذ بالفتح و تشدید ذال تنها شدن و برآمدن از میان قوم و همچنین شذوذ۔
شذوذ بالضم پراگنده و یک یک شدن و پراگندگان۔
شاذ به تشدید ذال جدا شده و تنها مانده۔
شقذ۔ بالکسر و سکون قاف بچه حربا و بفتحتین چشم زدن چیزی را و دور شدن و رفتن و بکسر قاف آنکه در خواب نشود و چشم زننده چیزی را۔
شمذ بالفتح و شماذ بالکسر آبستن شدن ناقه و دم بر داشتن آن۔

فصل الشین مع الراء

شبر بالکسر وجب که آن را بدست نیز گویند و بالفتح وجب کردن و بخشیدن و عطا کردن و کشتن بجهت کشتی دادن و شمشیر دادن و نکاح کردن و عمر و بکسر نیز آمده و دوال چرم و بفتحتین عطا و نیکی و چیزی که ترسایان دهند و قسم قربانی
شبّر بالفتح و تشدید بای مفتوح و شبّیر بالفتح و کسر بای مشبر بر وزن محدث هر سه نام فرزندان هارون علیه السلام که حضرت بدان نامها حسن و حسین و محسن را میخواندند۔
شتر بالفتح بریدن و نام مردیست و بفتحتین بریده شدن و برگشتگی پلک چشم از بالا و پائین یا شگافتن پلک زیرین یا فرو هشتن پلک زیرین و نام قلعه ایست با ایران میان برج و گنجه و نوعیست از تصرف عروض در بحر هزج که بدان تصرف مفاعیلن را فاعلن سازند۔
شجر بالفتح باز گردانیدن و دور کردن و به نیزه زدن و خانه را ستون دادن و خلاف افتادن میان گروهے و جامه و جز آن بر مشجر یعنی بر چوب سه پایه افگندن و کشادن دهن و لگام زدن چارپا را برای باز داشتن و دهان باز کردن او و شگاف دهن و کارے که در آن خلاف و نزاع واقع شود و بالضم گرانها و بفتحتین درخت یعنی آنچه ساق دارد از رستنی و آنچه ساق ندارد آن را نجم گویند۔
شجیر مردم و شتر بیگانه و نیز قداح بیگانه در آورده در میان قداح خود و زمین پر درخت۔
شجار بالکسر چوبے که پایهٔ تخت بدان محکم کنند و چوب بالائے چاه و داغ اشتر و چوبے که در دهان بزغاله کنند تا شیر نخورد

و موضعی ست۔
شجر بالفتح کشادن دہان و کنار دریا
میان عمان و عدن و بکسر نیز آمدہ۔
شخیر بانگ کردن خر از بینی و بانگ کردن
از حلق یا از بینی و آواز اسپ و ہمچنین شخر
و بالکسر و تشدید خا بسیار آواز کنندہ از بینی
شذر بالفتح و سکون ذال معجمہ ریزۂ زر
کہ از معدن چیدہ شود و مروارید ہای
ریزہ شذرۃ واحد۔
شر بالفتح و بالضم و تشدید را بدی و بدو
بالضم عیب و چیزے کہ کراہیت آید از ان و بالفتح
ابلیس و بت و فقر و عیب کردن و گستردن
جامہ و گوشت و پنیر نہادن بہ آفتاب تا
خشک شود۔
شریر بد و کنار دریا و درختی ست کہ
در دریا روید و بالکسر و تشدید را بسیار بد۔
شراشر نفس و محبت و اثقال و جمیع بدن
جمع شرشرۃ و موضعی است۔
شرار بالفتح پارہای آتش شرارۃ واحد
شزر بالفتح بدنبال چشم نگریستن از
غضب یا از تکبر و چپ و راست نگریستن
و چپ و راست نیزہ زدن و چشم رسانیدن
کسے را و گردانیدن آسیا بہ سوے دست
راست و تافتن ریسمان از چپ براست و یا دگونہ
تافتن ریسمان یعنے بربالا تابیدن چنانکہ از
بالا تافتہ بسوے شکم آید۔
شصر بالفتح دو را و کردن دوختن چیزے

دوختن چشم باز لو گرفتہ و شاخ زدن
گاو و نیزہ زدن و بفتحتین آہو برہ کہ بشاخ
زدن برسد یا آنکہ یکماہ از وگذشتہ باشد
شطر بالفتح نیمہ و پارہ از چیزے و جہت
و طرف و قصد کردن و دو پستان پیش یا
پس از چہار پستان شتر و گاو و گوسفند
دوشیدن و دو نیمہ کردن چیزی را۔
شطیر دور و نزدیک۔
شاطر شوخ و بیباک و آنکہ ماندہ کند و
برنج آرد اہل خود را بہ بدخوئی و خبث۔
شعر بالکسر سخن موزون و مقفے و دانستن
و بالفتح چیرہ شدن بشعر بر کسی و موی جز و
و غیر پشم شعرۃ واحد اشعار و شعور جمع۔
شاعر شعر گوی و دریابندہ و دانندہ۔
شعار بالکسر جامہ کہ زیر جامۂ دیگر پوشند
و آن جامۂ بالا را دثار گویند و نشان
اہل حرب کہ یک دیگر را بدان شناسند و
بالفتح درخت۔
شعائر عبادتہا و قربانی ہای حج و چیزہا
کہ برآنہا نشان باشد جمع شعیرۃ یا شعارۃ
شعیر بالفتح جو۔
شعور بالضم دریافتن و دانستن۔
شغر بالفتح و شغور بالضم پای برداشتن
سگ بوقت شاشیدن و خالی ماندن
شہر از مردم و بیرون کردن کسے را از جای
شغار بالکسر بہ مبادلہ نکاح کردن دو
کس با دختر یا خواہر یک دیگر بے مہر و این

نکاح در ایام جاہلیت بود و در اسلام
حرام گشت۔
شفر بالفتح و الضم و شفیر بالفتح طرف و ناحیہ
ہر چیز و محل بر آمدن موے مژہ و شفیر الرحم
و شافر الرحم کرانہ آن۔
شقور بالضم حاجت و کار مہم۔
شکر بالفتح اندام زن و بالضم سپاس
داشتن و ثنا گفتن منعم را بسبب نعمت
و بفتحتین پر شیر شدن پستان و از بن درخت
روئیدن شاخ۔
شکیر شاخی کہ از بن درخت روید و موی نازک
شاکر سپاس دارندہ۔
شکور بالضم سپاس داشتن و سپاس دارندگان
جمع شاکر و بالفتح ثنا کنندہ و جزا دہندہ در
مقابل آن و نامے ست از نامہای خدا
تعالی و بسیار شکر گذارندہ و ستور بااندک
علف بسند کنندہ و اندک پذیرندہ۔
شمر بالفتح خرامیدن و در رفتن۔
شمیر تیز رو۔
شناتر بالفتح انگشتان و گوشوارہا و دو
شناتر نام پادشاہے است از پادشاہان یمن
شنار بالفتح عار و عیب و کار شنیع۔
شور بالفتح انگبین چیدن و عرض کردن
ستور بہ فروختن۔
شوار بالفتح رخت خانہ و اندام زن
و مقعد مرد و ہیأت و لباس۔
شہر بالفتح آشکارا کردن و شمشیر برکشیدن

ازنیام وہلال وقمر وقتیکہ نزدیک بکمال رسد ودانادہ ماہ یعنے دوازدہم حصۂ سال۔
شہور بالضم جمع۔
شہیر مشہور۔
شہر زور نام شہریست بنا کردہ زور بن ضحاک ازانجاست شمس الدین محمد شہرزوری صاحب تاریخ الحکماء۔
شیار بالکسر روز شنبہ۔

فصل الشین مع الزاء

شأز بالفتح وسکون ہمزہ بے آرام شدن ودرشت وسخت شدن وبلند شدن۔
شخز بالفتح وسکون خای معجمہ اضطراب کردن ورنج ومشقت کشیدن وبدراہی کردن میان گروہے۔
شزر بالفتح ودرشتی کردن ودشواری وسختی نمودن وبریدن۔
شکز بالفتح خراشیدن بانگشت وآزردن بزبان ونیزہ زدن وجماع کردن۔
شمز بالفتح نفرت نمودن ازچیز مکروہ۔
شیراز بالکسر ماست کہ آب ازان برآوردہ باشند شواریز جمع ونام شہریست معروف بنا کردہ شیراز بن طہمورث۔
شیز بالکسر چوب سیاہ کہ ازان کاسہ سازند وبعضے گفتہ اند آبنوس ست وناحیہ ایست باذربیجان۔
شنیز وشونیز سیاہ دانہ وشونیز گورستانی ست ببغداد۔

فصل الشین مع السین

شأس بالفتح وسکون ہمزہ درشت وبفتحتین درشت شدن۔
شحس بالفتح وسکون حای مہملہ درشتی درشت
شخس بالفتح وسکون خای معجمہ اضطراب واختلاف کردن۔
شرس بالفتح بدخو ودرشت وہمچنین شریس وبالکسر شورہ گز وبفتحتین بدخو شدن۔
شکس بالفتح محاق یعنے یک روز ودو روز آخر ماہ وبالفتح وضم کاف وسکون آن دشوار خو شکس بالضم جمع وبالفتح وکسر کاف بخیل۔
شمس آفتاب ونوعی ازگردن بندی بودہ است درقدیم وچشمہ ایست وپدر قبیلہ ایست کہ آن قبیلہ را عبدالشمس مے خوانند وآفتاب ناک شدن روز ودوشمنی پدید کردن شماس بالکسر نیز باین معنے آمدہ۔
شموس بالفتح شراب واسپ سرکش ومرد بدخو وبالضم سرکشی کردن وسواری ندادن اسپ وہمچنین شماس بالفتح۔
شماس بالفتح وتشدید میم بہتر ترسایان کہ میان سر تراشد ودرعبادت خانہ نشیند
شوس بفتحتین بگوشہ چشم نگریستن از تکبر یا ازخشم۔

فصل الشین مع الشین

شاش شہریست بماوراء النہر۔
شوش بالضم موضعی ست وقلعہ ایست نزدیک بموصل۔

فصل الشین مع الصاد

شبص بفتحتین خشونت وبہم درآمدن درختان۔
شحص بالفتح وبفتحتین حای مہملہ ستوری کہ ازشیر باز ایستد واصلا شیر ندہد وآنکہ بروز کشیدہ باشند وآنکہ بار روا نشود مفرد وجمع ہر دو آمدہ۔
شخص بالفتح کالبد مردم وجز آن ونمود چیزے کہ از دور دیدہ شود وتناور شدن
شخیص جسیم وتناور۔
شخوص بالضم بلند برآمدن وچشم باز ماندن واز شہرے بشہرے رفتن وکندن خیمہ وآماسیدن زخم وبلند شدن تیر از نشانہ وبرآمدن ستارہ وبلند شدن کلمہ از دہان وبے آرام شدن۔
شاخص مرد چشم کشادہ داشتہ وتیرے کہ از بالاے نشانہ بگذرد وبلند برآمدہ از ہر چیز۔
شص بالکسر وتشدید صاد آہن سرکج کہ بدان ماہی را شکار کنند بفارسی قلاب ماہی وشست گویند وبہ فتح نیز آمدہ ودزد استاد وماہر در دزدی کہ ہر چہ بہ بیند بدزدد وکم شیر شدن ناقہ وگوسپند و

دشوار شدن معیشت۔
شقص بالکسر حصہ و نصیب پارۂ از زمین و از ہر چیز۔
شقیص شریک و اسپ نیک رفتار و اندکے از بسیار۔
شوص بالفتح شستن و نیک پاکیزہ کردن و مسواک کردن و بدست مالیدن و درد دندان و شکم و چیزے را بدست ایستادہ کردن و راست کردن و باز دن بچہ در شکم مادر۔
شیص بالکسر خرمائی کہ ہنوز استخوانش سخت نشدہ باشد و خرمای زبون و درد دندان و شکم و نوعی از ماہی و ابو الشیص شاعریست از خزاعہ۔

فصل الشین مع الطاء

شباط بالضم نام ماہ رومیست و بہ سین نیز آمدہ چنانچہ گذشت۔
شحط بالفتح و سکون حای مہملہ و شحوط بالضم دور شدن۔
شرط بالفتح لازم گردانیدن و لازم شدن چیزی در بیع و مانند آن و نشتر زدن و عہد و پیمان و بیم و دون و بالضم و بفتحتین راسرہنگان و پیادگان شحنۂ شہر واحد شرطہ و شرطے بفتحتین نشان و دستور کوچک و مال زبون و مرد بزرگوار اشراط جمع و اشراط الساعۃ نشانہای قیامت۔

شط بالفتح و تشدید طا دور شدن و کرانہ رود و جوی و کرانۂ کوہان شتر
شطوط بالضم دور شدن و جمع شط و بالفتح ناقہ بزرگ کوہان۔
شطاط بالفتح و الکسر دوری و راستی قامت
شطط بفتحتین از اندازہ در گذشتن در ہر چیز و جور کردن۔
شمط بالفتح در آمیختن چیزی بچیزی و بفتحتین سپیدی موئے بسیاہی در آمیختہ و توابل و بالکسر و فتح اول و سکون میم نیز آمدہ۔
شمیط آمیختہ و صبح و فرزندان کہ بعضے ایشان پسر باشد و بعضے دختر و گرگ سیاہ و سفید و گیاہ کہ پارۂ ازان سبز و پارۂ ازان خشک باشد۔
شماطیط مردم متفرق و پراگندہ و جامۂ کہنہ و پارہ شدہ۔
شوط بالفتح تگ و گشت و شوطا یک تگ و سبعۃ اشواط یعنی ہفت گشت۔
شیط بالفتح ہلاک شدن و تمام تمت کردہ شدن شتر قار تا آنکہ نصیبے از وی نماند و آمیختن خون بچیزے و باطل شدن خون و سوختن روغن و جوشانیدن روغن و سوختن دیگ و چسپیدن آنچہ در دست بر دیگ۔

فصل الشین مع الظاء

شواظ بالضم و الکسر زبانۂ آتش۔

فصل الشین مع العین

شبع بالفتح سیری و سیر شدن از طعام و بالکسر آن قدر طعام کہ سیر کند و بالکسر و فتح با سیری و مقدار سیری طعام
شبلیع جامۂ بسیار ریسمان و مرد بسیار عقل و در سن بسیار موی۔
شبدع بالکسر دال و فتح آن زبان و کژدم و سختی و بلا۔
شتع بفتحتین و تای دو نقطہ نالیدن و زاری کردن از مرض و گرسنگی۔
شجاع بہر سہ حرکت و مشہور ضم شین ست دلیر و پر دل و بالکسر و الضم مار یا مار نر یا مار نر و یا نوعی ست از مار و بالکسر دلیرا
شجع بفتحتین سبک برداشتن ستور دست و پای را در رفتن و بضمتین رسنہای درخت و ننگاہای چوبین کہ در جاہلیت مے ساختند و بالفتح و کسر جیم ستورے کہ دست و پا را سبک دارد و نیز دلیر۔
شرع بالفتح بکاری در آمدن۔
شرع بالفتح راہ راست نہادن و در خانہ بر راہ کشادن و آب در آمدن شتر و پوست کندن و راست شدن نیزہ و بسیار بلند کردن چیزے را و راہ راست کہ حق تعالی پیدا کردہ برای بندگان و بدان امر نمودہ و بالکسر و

کمان در دو ساز و شراک نعل و نام موضعی ست

شراع بالکسر حلیه که بر کمان بسته باشند و بادبان کشتی و گردن شتر و زهها ی کمان و تارهای ساز جمع شرعة و بالضم نام مردیست که تیرها و سر نیزها خوب میساخت و رمح شراعی بدان منسوب ست ۔

شارع راه بزرگ و پیدا کنندهٔ راه دین و عالم و عامل ربانی که تعلیم دین بمردم کند

شسع بالکسر دوال نعل و بالفتح دوال کردن نعل را ۔

شعاع بالضم روشنائی آفتاب و بالفتح پراگندن و پراگنده شدن خون و جز آن و رای پریشان و همت پراگنده و مرد پریشان رای و دانهاے خوشه و شیر بآب بسیار آمیخته ۔

شعشاع بالفتح مرد پریشان و دراز و نیکو اندام ۔

شفع بالفتح جفت و روز اضحی و جفت کردن و خواهش کردن چیزی را و بچه شدن در شکم ناقه و میشی که بچه در پس خود دارد ۔

شفیع خواهش گر و درخواهندهٔ گناه مردم و خداوند شفعه در بیع ۔

شافع شفاعت کننده و ناقه و جز آن با بچه که در شکم او بچه دیگر باشد و جد امام شافعی رح و نر بزی ست که به جفت جفت بچه ماده را آبستن گرداند ۔

شقع بالفتح عیب کردن کسے را و بدهان خوردن آب از ظرف ۔

شکع به فتحتین دردمند شدن و خشمناک شدن و بسیار دانه شدن کشت و بسیار نالیدن و بالفتح و کسر کاف بخیل لئیم و مرد دردناک ۔

شمع بالفتح بازی کردن و به فتحتین موم و سکون میم چنانچه مشهور ست مولد ست یعنی بعد از اختلاط عرب بغیرهم رسیده و اصل لغت فتح میم ست ۔

شماع به تشدید میم موم ریز ۔

شموع بالضم بازی کردن و بالفتح زن بازی کننده و خندنده ۔

شنع بالضم زشت شمردن ۔

شنوع بالضم زشتی و قباحت ۔

شنیع زشت ۔

شوع بالضم درخت بان یا ثمر آن و بفتحتین پراگنده شدن موی سر و درشتی آن چنانکه مانند خار گردد ۔

شیع بالفتح آشکار شدن و فاش شدن و همچنین شیوع و مقدار و اندازهٔ چیزے و پس از چیزے و بچهٔ شیر درنده ۔

شیاع بالکسر ریزهٔ هیزم که بدان آتش افروزند و بالفتح نیز آمده و نے شبان و خواندن شبان رمه پس مانده را و آواز کردن آن ۔

شائع فاش و آشکار و حصه آمیخته به حصهای دیگر و قسمت نکرده شده و آن را مشاع نیز گویند ۔

فصل الشین مع الفاء

شرسوف بالضم سر استخوان پهلو که سوی شکم باشد شراسیف جمع و استخوان نرم که در پهلو باشد و شتر بسته شده و بلاهوا و تختی

شرف بالفتح غالب شدن بر کسی به بزرگی و به فتحتین بلند و جای بلند و بزرگی و علو حسب یا بزرگی که از جهت پدران باشد و کوهان شتر و تازیانه و مشرف شدن بر چیزے از خیر و شر و بالضم و فتح را کنگرها و بالهای پسندیده جمع شرفه است ۔

شریف مرد بزرگ قدر و شرفاء و اشراف جمع ۔

شارف شتر ماده کلان سال و تیر کهنه

شاروف معرب جاروب و نام کوهیست ۔

شریاف بالکسر برگ کشت که دراز و انبوه شده باشد بیا و نون هر دو آمده

شسوف بالضم خشک شدن از لاغری

شاسف خشک شده ۔

شطف بالفتح رفتن و دور شدن ۔

شظف بالفتح دور کردن و بر آوردن خصیهٔ گوسپند و پاره از عصا و بالکسر نان خشک و چوب خرو مانند میخ و بالفتح و کسر ظا بد خو و سخت کارزار کننده و به

فتحتین درآمدن تیر میان پوست و گوشت و تنگی و سختی و تنگ عیشی۔
شظاف بالکسر دوری و بالفتح تنگی و سختی و تنگ عیشی۔
شظیف درخت خشک از بے آبی۔
شعف بفتحتین بسیار و شیفته گردانیدن دوستی کسی را و تمام گرفتن دوستی دل را و قطران مالیدن شتر را و سر کوهان شتر و پوست درختیست و بیماریست که شتر ماده را میشود و موی میریزد۔
شعاف بالفتح دیوانگی و بالکسر موی سر که سرخ باشد۔
شغف بالفتح رسیدن چیزی به پردهٔ دل و بفتحتین درآویختن چیزے به چیزے
شغاف بالفتح غلاف و پردهٔ دل و سویدای دل یا حجاب اندرون دل و بالفتح والضم درد دل و بیماریست که زیر استخوان پهلو از طرف راست پیدا می شود
شف بالفتح والکسر و تشدید فا جامهٔ تنک و غرمونی و سود و نقصان و بالفتح نزار کردن غم تن را و تنک و باریک بودن جامه و زائد شدن و ناقص شدن۔
شفوف بالضم لاغر شدن۔
شفیف گزیدن سرما کسے را و تنگ بودن جامه چنانکه مانع نظر نشود و بارانے که با سردی باشد و باد سرد و شدت گرمی آفتاب و چیز اندک بدین معنی است **شفف**
شفاف بالفتح و تشدید فا چیز تنک که از پس آن چیز دیگران دید۔
شقف بالفتح سفال مطلق یا سفال شکسته۔
شقیف نام چهار موضعیست۔
شنذف بالضم محفه الیست معروف به مجاز۔
شنف بالفتح والضم گوشواره که بالای گوش آویزند و آنچه در زیر گوش آویزند آنرا قرط گویند **شنوف** جمع و نظر کردن به چیزے از روی اعتراض و تعجب و بفتحتین دشمن و ناپسندیده داشتن و انکار نمودن چیزے را۔
شوف بالفتح زدودن دینار و جز آن و آراسته کردن دختر و طلا کردن شتر به قطران و بیل که بدان زمین زراعت را هموار سازند۔
شیاف بالکسر داروے چند که یک جا کرده در چشم و جز آن کنند۔

فصل الشین مع القاف

شبق بفتحتین بسیار آرزومند شدن به جماع۔
شدق بالکسر و الفتح کنج دهن و عرض و کنارهٔ وادی و بفتحتین فراخ شدن کنج دهان۔
شرق بالفتح آفتاب و تابان و روشن شدن و برآمدن آفتاب جای برآمدن آفتاب و روشنی که از سوراخ دریچه در دراقتد و بکسر نیز آمده و گوش گوسپند شکافتن و بفتحتین شکافته شدن گوش ستور بدراز گوش شکافته ستور و اندوه و غصه ناک شدن و در گلو ماندن چیزی و گوشتی که چربی نداشته باشد و نزدیک شدن آفتاب به غروب و ضعیف شدن روشنی آن و سرخ شدن چشم بخون
شرق بالضم برآمدن آفتاب و شکافتن گوش گوسپند جز آن۔
شارق آفتاب و نام بتی ست که در ایام جاهلیت بوده و لقب شخصی ست۔
شرناق بالکسر و نون گوشت سرخی که در کنار چشم ظاهر شود۔
شفق بالفتح مهربان شدن و بفتحتین سرخی افق بعد از غروب آفتاب و تباه و زبون از هر چیزی۔
شفیق مهربان۔
شق بالفتح و تشدید قاف شگاف و صبح و شگافتن و برآمدن دندان و دشوار آمدن کار بر کسی و چشم باز ماندن مرده و جدا شدن از قوم و در رنج انداختن کسے را و پراگنده کردن و بالکسر نیمه چیزی و بالفتح تیز آمدن و کرانه چیزی و برادر و دست و نام کاهنے است که در زمان کسری بوده و نوعی ست از جن و موضعیست به خیبر و سختی و شدت و هر دو بفتح نیز آمده و پارهٔ

از چوب و تخته۔

شقیق برادر و بچهٔ گاو که توی شود و هر چیز که دو نیمه شود و هر نیمه را شقیق گویند

شقاق بالکسر یک طرف گرفتن و مخالفت و دشمنی کردن و بالضم شگاف بهدست ستور

شاق بتشدید قاف کار دشوار و مرنج کشنده۔

شقائق جمع شقیقه و معنے آن گذشت و نوع لاله ایست که آن را شقائق النعمان گویند بجهت آنکه نعمان بن منذر به صحرائی میگذشت که دران لاله بسیار بود و چون بغایت خوب در نظرش آمد فرمود که حمایت آن کنند و محافظت نمایند۔

شقراق بالکسر مرغی است که نشانهای سرخ و سبز و سپید دارد و ازین جهت او را اخیل گویند۔

شنق بالفتح ایستاده کردن شتر را بکشیدن مهار به وقتیکه بران سوار باشند و بستن مشک را برسن و بدست گرفتن رسن و بستن سر اسپ و شتر بدرخت یا بمیخ و جز آن و بفتحتین مال میان دو نصاب زکوٰة که آن معاف ست و مال کم از دیت

شناق بالکسر دراز و رشته که سر خیک را بدان بندند و بالفتح گرفتن زکوٰة چیزی از میان دو نصاب و منه الحدیث ولا شناق یعنی جایز نیست شناق۔

شوق بالفتح آرزومند گردانیدن و میل کردن نفس به چیزی و اشتیاق آرزومند شدن و بالضم عاشقان و مشتاقان جمع اشوق۔

شهیق آخرین آواز خر و زفیر اول آن

شهوق بالضم بلند شدن۔

شاهق کوه بلند و بنای بلند و مانند آن و نبض که در حرکت میل به بلندی داشته باشد و ذو شاهق کسے که غضبش سخت نباشد

شهاق بالضم گردیدن گریه در سینه و نام کوهی ست۔

شیق بالکسر سر کوه و کرانهٔ چیزی و موی دم اسپ و کوه دراز و نوعی از ماهی ست و موضعیست و بالفتح و تشدید یا مکسور شاق

فصل الشین مع الکاف

شبک بالفتح در آمیختن به یکدیگر و چیزها در یکدیگر در آوردن۔

شابک راه در آمیخته براهای دیگر و مشتبه شده بر راه رو و شیر چنگال خود در یکدیگر بر افگنده۔

شباک بالکسر راهها جمع شبکه۔

شرک بالکسر انباز شدن و اعتقاد انباز به خدای بے انباز نعوذ بالله و شریک کسے و بفتحتین دام صید و میانه راه و راه آشکارا و بزرگ که بر کسے مخفی نباشد و موضعی ست بجا ...

شریک انباز اشراک و شرکا جمع۔

شراک بالکسر دوال نعلین که بر عرض آن باشد و دو دوال دیگر که بر طول آن می باشد هر کدام را قبال بالکسر گویند۔

شرائک زنانی که انباز یکدیگر باشند جمع شریکه۔

شک بالفتح و تشدید کاف گمان خلاف یقین و گمان کردن و لنگیدن شتر و چسپیدن به چیزے و دوار و نی ست که نگذ برش۔

شکوک بالفتح ناقهٔ بسیار فربهی که لاغری و فربهی او پیدا نباشد و بسیار شک کننده و بالضم گمانها جمع شک۔

شاک بتشدید کاف گمان برنده۔

شوک بالفتح خار و قوت و تیزی نمودن و خلیدن خار و خلانیدن خار و در میان خارها افتادن و پیدا آمدن پستان دختر و دندان شتر بر آمدن شتر باد و بر آمدن پرهای مرغ و سخت و درشت شدن برودت جوان و بر آمدن موی سر بعد از تراشیدن

شائک درخت خاردار و شائک السلاح و شاکی السلاح تیز سلاح و قوی سلاح

فصل الشین مع اللام

شبل بالکسر بچهٔ شیر که شکار تواند کرد اشبال و شبال جمع۔

شبول بالضم پرورده شدن و جوان شدن و بلغت بچهای شیر درنده جمع شبل

شاذل بکسر ذال معجمه نام شخصے ست و شاذلیه

دهی ست در مغرب زمین از انجاست ابوالحسن
شاذلی رح کہ طائفۂ شاذلیہ بدان منسوب اند

شعل بفتحتین سپیدی دم اسپ و سپیدی
ناصیه و پس گردن اسپ و ہمچنین شعله و بفتحتین جمع شعل

شغل بالضم والفتح و بضمتین و بفتحتین کار و
نابروائی ضد فراغ اشغال و شغول جمع و
بالفتح والضم مانع شدن و باز داشتن و مشغول
کردن کار کسی را۔

شغاقل بالفتح والضم قاف ثانی زردک
دشتی و بهترین آن شقاقل مصری ست

شاقول چوبی که درودگران بصره دارند و
دران آهن خمیده می کنند و در کتب هیئت
اهل هندسه سنگی را گویند که به ریسمان آویخته
بیاویزند تا همواری زمین بدان معلوم کنند

شقل بالفتح مجامعت کردن و سنجیدن
دینار و درم ۔

شکل بالفتح مانند و هم سر آمده و آنچه لائق
و شایسته و موافق کسی باشد و صورت
چیزی اشکال و شکول جمع و پای چارپای
بستن و حرف را اعراب دادن چنانکه
اشکال از ان برطرف شود و بالفتح والکسر
ناز و کرشمهٔ زنان و بفتحتین پدر قبیله ایست
و تهی گاه سپید بودن گوسپند و سرخ و سفید
بودن چشم و جز آن ۔

شکال بالکسر پای بند اسپ و جز آن
و رسن که زیر پالان شتر بندند تا پالان پس
نرود و اسپی که سه پای او سفید بوده یکی

بر نگ دیگر یا برعکس آن ۔

شاکل سپیدی بناگوش ۔

شل بالفتح و تشدید لام راندن و دور ختن و
خشک کردن جامه و خشک شدن دست
یا رفتن آن از کار ۔

شلال بالکسر پراگندگان ۔

شلل بفتحتین داغ سیاه بر جامه که بشستن
نرود و راندن چیزی و تباه و خشک
شدن دست ۔

شلیل پیراهن که در زیر زره پوشند و
زرهٔ کوتاه و پلاس که بر پشت شتر پوشند
زیر پالان و مجرای آب در وادی ۔

شلشل بضم هر دو شین مرد سبک و تشت
و باران و خون که پی در پی چکد ۔

شمول بالضم فرا گرفتن چیزی را و بهم
رسیدن و بسوی دست چپ برگشتن باد
یا وزیدن آن بر کسی و بالفتح شراب یا شراب
سرد شده ۔

شامل فراگیرنده ۔

شمل بالفتح پراگنده و جمع شده و فرا
گرفتن و گذاشتن شراب را و شمال را سرد
شود و بفتحتین فرا گرفتن و آبستن شدن
ناقه از گشن دیگری و رسیدن خیر یا شر
بر کسی و اندک از هر چیز ۔

شمال بالکسر دست چپ و خود طبع و کیسه
در پستان گوسپند کنند و غلاف خوشهٔ نخل نو رسیده
و بالفتح بادی که ما بین مشرق و بنات النعش وزد

شمائل ع دستها و دست های چپ ۔

شول بالفتح برداشتن ناقه دم را و
برداشته شدن دم و چیز سبک و بقیهٔ
آب در مشک و آب اندک در دلو ۔

شوال ماه عید فطر و دهم ست از سال مرد ۔

شواکل روشها و طرزها جمع شاکلة ۔

شهل بفتحتین میش چشم بودن ۔

شائل شتر ماده که دم بر دارد جهت لقاح ۔

فصل الشین مع المیم

شام ملکی ست معروف بنا کرده سام
بن نوح که عرب آنرا سام بسین مهمله
گویند و بزبان سریانی بشین معجمه ست

شؤم بالضم و سکون همزه بد فالی نقیض
یمن ۔

شمم بفتحتین بلند سر شدن و تکبر
با چیزی کردن ۔

شبام بالفتح گیاهی ست و بالکسر چوبی ست
که در دهان بزغاله کنند تا شیر نخورد و قبیله
ایست و موضعی ست بشام ۔

شبرم بضم شین و را کوتاه و نمیلی و درختی
ست خاردار و گیاهی ست که دانه اش
مانند عدس ست و بیخش سطبر و شیر دار ست
و شیر آن مسهل کشنده است ۔

شتم بالفتح دشنام دادن ۔

شتیم زشت رو و شیر غرنده ترش رو ۔

شحم بالفتح پیه و بفتحتین پیه خوردن و بالفتح

وبکسر جاپیہ چوار وانگور کم آب۔
شجم فربہ۔
شجام بالفتح وتشدید جاپیہ فروش۔
شخم بالفتح فاسد وتباہ شدن طعام وجز آن
شرم بالفتح درختی ست میان دریا وشاخ
ازان وشگافتن چیزے وبریدن مابین
دو طرف بینی وگیاہ بلند کہ سر آن خوردہ شود
وبمیانش حاجت نباشد وبفتحتین شگاف بینی
شکم بالضم پاداش عطا کردن وعطا وبالفتح
جزا دادن۔
شلجم معرب شلغم۔
شلم بفتحتین وتشدید لام بیت المقدس۔
شمم بالفتح وتشدید میم بوئیدن ونیکو بینی
شدن وبالضم چیزہای بلند جمع اشم۔
شمیم بوئیدن وبوی وچیز بلند۔
شمم بفتحتین دوری ونزدیکی وبلندی کوہ
وبلندی وراستی بینی وخوبی آن۔
شمام بالفتح وتشدید میم خربزہ ایست
خرد کہ خطوط سرخ وزرد وسبز دارد ودر فارسی
آن را دستنبو گویند۔
شوم بالضم چیزہاے سیاہ۔
شہیم بالفتح جلد وتیز فہم واسپ تیز رفتار
وتوانا وپیشوای نافذ الحکم۔
شاہ سپرم وشاہ سفرم ریحان۔
شیم بالفتح شمشیر در نیام کردن وکشیدن
شمشیر ونگریستن بہ امید باران در برق و
جز آن وبالکسر ماہی ست وبفتحتین پرنیمے

کہ آنرا نہ کندہ باشند وبر صلابت سختی مانند
باشد وبالکسر وفتح یا طبیعتہا وخاکہا کہ از
زمین بکنند جمع شیمۃ۔

فصل الشین مع النون

شان بالفتح وسکون ہمزہ کار وحال
ومجرای آب اشک از سر بسوی چشم شئون
جمع ورگے از زمین در کوہ کہ دران نخل و
جز آن نشاندہ شود وباک نداشتن واگاہ
نہ شدن از چیزی وقصد کردن چیزی۔
شبان بالضم وتشدید با جوانان جمع شاب۔
شتن بالفتح بافتن۔
شتان بالفتح وتشدید تا اسم فعل ست
بمعنے بعد یعنی دور شد۔
شثن بالفتح درشت انگشتان وبفتحتین
درشت وسخت شدن دست۔
شجن بالفتح باز داشتن حاجت کسی را
از کار روا واندوہگین کردن وراہ وادی یا از
در اعلای وادی شجون بالضم جمع وبفتحتین
اندوہگین شدن واندوہ وغم وحاجت
وشاخ درہم شدہ بشاخ دیگر وشعبہ وشاخ
از ہر چیز شجون جمع وفی المثل الحدیث
ذو شجون یعنی خداوند شاخہا وراہہاست
انوری گوید ؎ ذو شجون شد حدیث زراکم
قصہ چرخ ازرق زراق ؎
شجعان بالضم وبالکسر دلیران ومردان
کشندہ جمع شجاع کذا فی رشد۔

شحن بالفتح پُر کردن وراندن وبستن
ودور کردن۔
شدون بالضم قوت گرفتن آہو برہ
وجز آن وبے نیاز شدن از مادر۔
شدن بفتحتین درختی ست کہ شگوفہ
آن بیاسمین ماند۔
شریان بالکسر رگے کہ در وے روح
میباشد شرائین جمع۔
شرطین بفتح ہر دو حرف اول تثنیہ شرط
یعنی علامت ودو ستارہ الیست در اول
حمل وآن منزلیست از منازل قمر۔
شرن بالفتح شگاف در سنگ سخت و
بفتحتین شہری است بہ طبرستان۔
شزن بالفتح وبضمتین استخوان کعب
شتالنگ کہ بدان بازی کنند وآنرا کعیل
گویند وبفتحتین نشاط کردن وسخت ماندہ شدن
از جفا وشدت ودرشتی زمین ودوری
وکرانہ وناحیہ وبضمتین نیز آمدہ۔
شطن بالفتح بر ریسمان بربستن ومخالفت
کردن از قصد ودور آمدن بہ زمینی وبہ
فتحتین رسن دراز یا رسن مطلق اشطان جمع
شاطن خبیث بدکار۔
شطون بالضم دور شدن وبالفتح
چاہ عمیق یا چاہے کہ بالایش فراخ باشد
وتہش تنگ۔
شعن بفتحتین وعین مہملہ آنچہ از برگ گیاہ
ریزد بعد از خشک شدن۔

شَغِف بالفتح زیرک و دانا و همچنین بکسر فا در قیب و حافظ میراث و انتظار کشیدن و بالضم و فتح فا سخت تیز نگرنده۔

شَفُون بالضم بگوشهٔ چشم نگریستن و بالفتح بگوشهٔ چشم تیز نگرنده و همچنین شافن
شَفَن بالفتح کم کردن عطا و چیز اندک و همچنین بکسر قاف۔
شَمَن بفتحتین دہی ست باسترآباد و به فارسی شمن بت پرست را گویند و شمونه شهری ست باندلس۔
شَن بالفتح و تشدید نون پاشیدن و پراگنده کردن و ریختن لشکر بجایی از هر طرف و مشک خرد و کهنه و دریده شنان بالکسر جمع
شَنِین قطرات و شیری که بران آب ریزند۔
شَنَآن بالفتح و شمنی و بالضم آب سرد و آب پاشیده و چکیده از مشک و از درخت و بالکسر وادی ست به شام۔
شَنَآن بالفتح و مد همزه دشمن داشتن۔
شَنُون بالفتح فربه و لاغر۔
شَوکران بالفتح و شیکران بالفتح گیاهی ست کشنده و بعضے سیکران بسین مهمله و ضم کاف نیز گفته اند۔
شاهین مرغ شکاری معروف و عمود ترازو
شَیبان بالفتح روزی که در وے ابر باشد و نام دو قبیله است هر کدام را شیبان گویند۔

شَیطان بالفتح دیو و هر متمرد و سرکش را از جن و انس و جانور یا شیطان گویند و مار و داغی که بر ران شتر به دراز کشند و روش الشیاطین گیاهی است و شیطان الطاق لقب محمد بن نعمان امامی که در قلعهٔ طاق طبرستان ساکن بوده و اهل سنت او را بدین لقب میخوانند و امامیه او را مومن الطاق گویند۔
شَین بالفتح عیب و زشتی و عیب کردن ضد زین و بالکسر اسم حرفی ست از حروف هجا

فصل الشین مع الواو

شَاْو بالفتح نهایت و پایان و تیر هر چیز و زنبیل و پیشے گرفتن و درگذشتن و کشیدن خاک از چاه و خاک کشیده شدن از چاه و مهار ناقه۔
شَجْو بالفتح حاجت و اندوه و اندوهگین کردن و شاد کردن۔
شَحْو بالفتح دهن باز کردن و باز شدن و گام زدن اسپ۔
شَدْو بالفتح راندن و شعر خواندن با آواز و ترنم کردن و دو بیت خواندن و تعلیم گرفتن پاره از آداب و آهنگ چیزے کردن مانند کردن چیزی با چیزی۔
شَذْو بالفتح مشک یا بوی آن یا رنگ آن۔
شَصُو بالفتح وا شدن چشم و بلند شدن ابرو و پر شدن مشک۔

شَطْو بالفتح جانب و ناحیه۔
شَقْو بالفتح و سکون قاف بدبخت شدن۔
شَکْو بالفتح شکایت کردن۔
شِلْو بالکسر عضو و تن از هر چیزے اشلاء جمع و بالفتح سیر کردن و بلند کردن چیزی را۔
شَمْو بالفتح بلند شدن کار کسے۔

فصل الشین مع الہاء

شِبه بالکسر مانند و همچنین شبیه اشباه و مشابه بروزن محاسن جمع و به فتحتین مانند و مانند بودن و برنج و کوزه شبه بالفتح و به فتحتین کوزه برنجین۔
شَدَه بالفتح شگافتن و مجروح کردن سر و مدهوش کردن و بالضم و به فتحتین دهشت
شَرَه به فتحتین غالب شدن حرص و بکسر را حریص۔
شَفْه بالفتح مشغول کردن و الحاح کردن در سوال۔
شِفاه بالکسر لب ها جمع شفه که در اصل شفهة بوده و منسوب بدان شفهی ست نه شفوی چنانچه مشهور ست و میتوانند بود که شفوی از تغیرات نسبت باشد چنانکه منسوب شهر غزنه را غزنوی گویند و حروف شفی با و فا و میم ست۔
شَوَه بالفتح زشت شدن روی و به فتحتین درازی گردن و کوتاهی آن۔
شَیه بالفتح چشم زدن کسی را۔

فصل الشین مع الیاء

شادی بالکسر رانده و آنکه بعضی از آداب آموخته باشد و باواز خوانده۔

شرطی بالضم پیاده کوتوال و سرهنگ شحنه

باب الصاد

فصل الصاد مع الالف

صبا بالکسر کودکی و بالفتح بادی که از جانب مشرق وزد و بالفتح و مد همزه بازی کردن با کودکان۔

صبوء بالفتح و به ضمتین برآمدن دندان کودک و دندان نشتر شتر بچه و از دینی بدینی شدن

صبائی از دینی بدینی شونده صابیون جمع و ایشان از اہل کتاب اند۔

صحراء زمین ہموار نه نرم نه درشت و زمین فراخ که گیاه نداشته باشد صحاری بفتح را و کسر آن جمع۔

صحناء بالکسر و به همزه و غیر همزه نان خورشی که از ماہے در مصر بسیار زنند و آنرا ماهیانه گویند و آنرا چنان سازند که ماہی فربه پاره پاره کرده و سه روز بغیر نمک نگاه دارند و بعد ازان به نمک در ظرفی کنند و در آفتاب نگاه دارند و ہیچو بے حرکت دهند تا نمک و ماہی آمیخته شود و بعد ازان استخوان او واز گوشت جدا کرده میخورند۔

صدء بالفتح زنگ آهن و مس و زنگ گرفتن و بالضم قبیله ایست بیمن۔

صداء بروزن حمراء بزغاله سرخ و جز آن که بسیاہی زند و لشکری که بروز جنگ آهن نشسته باشد و چاہی ست یا چشمه ایست که آب آن بسیار شیرین است و بهتر ازان آب در عرب یافته نشده۔

صدا بفتحتین مرد لطیف جسم۔

صدی بفتحتین بوم نر و آواز کوه و گنبد و جز آن و مرد لطیف تن و تن مرده و میان سر و دماغ و تشنگی۔

صرعی بالفتح انداختگان جمع صریع۔

صعداء بالضم و فتح عین دم مرد که دراز کشیده شود و مشقت۔

صغری بالفتح خردان جمع صغیر و بالضم خردتر تانیث اصغر۔

صفا بالفتح پاکی و بےغش شدن و سنگ سخت بزرگ و نام کوہی ست۔

صفراء خلطی ست از اخلاط اربعه که آنرا تلخه خوانند و زرد و زن زرد رنگ و ملخ که خالی از تخم باشد و نام گیاہی ست که برگ آن ببرگ کاہو ماند و نام اسپی ست و وادیست میان دو حرم و نام دختر بزرگ حضرت شعیب علیه السلام که در خانه حضرت موسی علیه السلام بود۔

صفوراء و صفوریا نام دختر کوچک حضرت شعیب و صاحب قاموس گفته که این دختر در خانه موسی بود و مشہور ہمین ست امّا از احادیث ظاہر میشود که دختر بزرگ در خانه او بود۔

صفایا برگزیده ہا و غنائم که پیش از قسمت سردار برائے خود اختیار کنند۔

صلا بالکسر بریان۔

صلعاء بالفتح واقعه و امر مشهور و بلا و سختی و زمین ریگ که دران گیاه نباشد و درخت خاردار که سر ہای شاخ او ریخته باشد۔

صلیعاء بالضم عورت مردم که مکشوف باشد و سختی و بلا۔

صماء بالفتح و تشدید میم زن کر و سختی زمانه و سنگ سخت۔

صنعاء بالفتح قصبه ایست در یمن بسیار آب و بسیار درخت و نسبت بدان صنعانی بنون گویند بخلاف قیاس۔

صهباء بالفتح شراب افشرده از انگور سفید و نام موضعی ست در خیبر۔

صیداء بالفتح زمین درشت و شهری ست بکنار بحر شام و نام چاہی ست خوش آب که آنرا صداء نیز گویند و نام زنی که ذوالرمه شاعر عاشق او بوده و نوع سنگی

ست کہ ازان دیگ سازند۔

فصل الصّاد مع الباء

صب بالفتح و تشدید با ریختن و ریخته شدن آب آبریزان و عاشق و بالضم آنچه ریخته شود از طعام و جز آن۔

صبب بفتحتین عاشق شدن و زمین نشیب و ریگ منحدر شده از بالا بپائین و منحدر شدن جوی آب۔

صبیب عصفر و برف و خون و عرق و درختی ست مانند سداب و سنا و آب برگ کنجد و عصارهٔ برگ حنا و عصارهٔ الثم درختیست سرخ و آب ریخته شده و شهد خوب و طرف شمشیر و موضعیست و بدین معنی بضم صاد و فتح با نیز گفته اند۔

صاحب یار صحاب بالکسر و صحب بالفتح جمع اصحاب جمع الجمع و نیز قبیلهٔ البیت۔

صخب بفتحتین بانگ و فریاد۔

صخاب بتشدید خا بانگ و فریاد کننده

صرب بالفتح و بفتحتین شیر ترش و صمغی ست سرخ و شیری که در مشک نگاه دارند و جمع کردن شیر در مشک تا ترش شود و نگاهداشتن بول و بستن شکم کودک از روان شدن تا فربه شود و بالضم شیرهای ترش جمع صریب بالکسر خانهای اندک از اعراب ضعیف و ناتوان

صعب بالفتح دشوار و تند و سرکش و شیر درنده

صغب بالفتح خرد سر از مردم و غیر آن

صقب بالفتح دراز از هر چیزی و بچهٔ شتر ماده و ستون خانه یا ستون دراز میان خانه و زمینی که نزدیک و متصل بخانهٔ کسی باشد و زدن کسی را بتمام شقت دست و بلند کردن بنا و جز آن و جمع کردن آواز کردن مرغ و زدن بر چیزی خشک و صلب و بفتحتین نزدیک شدن و دور شدن۔

صقلاب بالفتح نام شهریست سرسبز بطرف شمال و بالکسر بسیار خوار و خر سفید و خر سرخ و شتر بسیار خوار۔

صلب بالضم سخت و قوت و حسب و استخوان پشت و زمین و درشت سنگلاخ و موضعی ست و بالفتح بردار کردن و سخت آمدن تپ و دائم شدن و نه گذاشتن آن و از استخوان چربی برآوردن و دو چوب بصورت صلیب کردن بردلو و بریان کردن گوشت و بفتحتین سخت و چربی استخوان و بالضم و تشدید لام سخت و سنگ فسان

صلیب سخت و بردار کرده شده و چربی استخوان و چوبی ست دار مانند سر تیر ساتان بدین شکل ✝ به فارسی آنرا چلیپا گویند و صلب بضمتین و صلبان بالضم جمع و داقیست که بران شتر نهند و علم دراز و چهار ستاره ایست پس نسر طائر واقع شده نه پس نسر واقع چنانکه صاحب صحاح گفته و عود الصلیب چوبیست که بستن و لبو کردن آن مصروع را نافع بود و آنرا در گردن طفلان کنند بزبان روم

آنرا فاوانیا گویند و بالضم و فتح لام موضعیت و کوهی ست۔

صالب تپ گرم بالرزه خلاف نافض

صناب بالکسر دراز پشت و شکم و نوعی ست از نانخورش که از خردل و مویز سازند و صنابی اسپ کمیت یا اشقر۔

صوب بالفتح فرود آمدن باران و راستی ضد خطا و ریختن و راست و میانه رفتن و بیقبیلهٔ البیت۔

صواب راست ضد خطا۔

صائب راست و میانه رونده۔

صهب بفتحتین سرخی یا رنگ تیره مائل بسرخی چون رنگ اسپ کمیت

صهیب بالضم نام یکی از کبار صحابهٔ رسول الله صلی الله علیه و سلم که از روم آمده به شرف اسلام مشرف شد۔

صیب بالفتح رسیدن به چیزی و بالفتح و تشدید یای مکسور ابر بارنده۔

صیهب بالفتح شدت گرما و روز گرم و مرد دراز و سنگ سخت و جای سخت و زمین هموار از سنگها و هر جا که آفتاب گرم بران تابد چنانکه گوشت بریان توان کرد۔

فصل الصاد مع التاء

صاخة بتشدید تا آواز سخت که گوش را کر کند و قیامت۔

صبابة بالضم بقیهٔ آب در ظرف و بالفتح

گرمی و سوزش عشق و دل تنگی از عشق و شوق و نام دیوانیست که اشعار عاشقی و محبت در آنجا جمع کرده اند چنانکه حماسه در بیان شجاعت و لیسان۔

صبرة بالضم انبار غله ناپیموده و ناسنجیده و بالفتح پول و سرگین و پشک که در موقع بر همدیگر افتد و میان فصل زمستان و شهریست بمغرب۔

صباحة بالفتح خوبی و جمال۔

صبحة بالضم وقت چاشت و بفتح نیز آمده و آنچه در وقت چاشت بیاشامند۔

صبغة بالکسر رنگ و دین و ملت و صبغة اللہ فطرتی که بآن امر کرده حق تعالی به محمد علیہ السلام و امت او۔

صبة بالضم و تشدید باء گله از اسپ و مه از شتر و بز از بین ده تا چهل و بقیه آب در ظرف و پارهٔ از هر چیز۔

صبوة بالفتح آرزومند شدن و میل کردن و نادانی و وقت جوانی۔

صت بالفتح و تشدید تا کوفتن۔

صحبة بالضم یاری۔

صحابة بالفتح یار شدن و یاران۔

صحة بالکسر تندرست شدن و پاک شدن از عیب۔

صحارة بالکسر بمعنی صحار گذشته۔

صحیفة کتاب۔

صخرة بفتح و بضمتین سنگ بزرگ۔

صدارة بالفتح بالانشین شدن۔

صداقة بالفتح دوستی۔

صدقة بالضم و بالفتح و ضم دال دست پیمان و کابین و بفتحتین آنچه بدرویش او شود در راه خدا۔

صدرة بالضم سرسینه و پیراهن خرد که سینه را بپوشد۔

صدمة بالفتح یک نوبت به همدیگر کوفتن و آسیب رساندن۔

صدغة بالضم و بالفتح و بفتحتین مهرهٔ که زنان بدان افسون کنند مردان را۔

صرصرة بالفتح بانگ کردن باز و باشه

صرة بالکسر و تشدید را سرما و شدت سرما و آواز فریاد و بالفتح بانگ و فریاد و جماعهٔ مردم و سختی و اندوه و گرما و بالضم همیان

صرورة آنکه گرد زن نگردد و حج نگذارد

صرخة بالفتح عرصهٔ سرا و بجای معجمه فغان کردن و بانگ عذاب۔

صریمة عزیمت و قطع کردن کاری و پارهٔ از تودهٔ ریگ و پارهٔ از شب۔

صرمة بالکسر گلهٔ شتر از بیست تا سی یا چهل تا پنجاه و پارهٔ از ابر و نام مردیست

صرفة بالفتح ستاره ایست روشن و آن منزل قمرست پس منزل زهره که وقت طلوع آن سرما میرود و میگردد وا فزونی و گردانیدن چیزی۔

صرعة بالکسر نوعی از افتادن و بالضم و فتح را نیک زمین اندازنده۔

صعقة بالفتح بیهوش شدن۔

صاعقة مرگ و عذاب مهلک و بانگ و عذاب و تازیانه که در دست ملک بر ابرها دیدان میراند به حکم الهی ابرها را و آتشی که از آسمان مے افتد۔

صعوبة بالضم دشواری۔

صعوة بالفتح مرغیست کوچک سرخ سینه بقدر گنجشک۔

صعصعة بالفتح پراگنده و جدا جدا جنبانیدن و جدا کردن و پدر قبیلهٔ ایست از هوازن

صغانة بالفتح سازیست معروف معرب چغانه۔

صافنات اسپان که بر سه پا و سم چهارم ایستاده شوند۔

صافات بتشدید فا صف زدگان و مراد از آن در قرآن فرشتگانند که در درگاه الهی صف زده ایستاده اند برای حکم۔

صفرة بالضم زردی و سیاهی موضعی است بیمامه و بالفتح گرسنگی و گرسنه۔

صفوة بهر سه حرکت برگزیده و آنچه صاف باشد از تیرگی و غش۔

صفة بالکسر بیان کردن حال و نشان چیزی و نشان و علامت چیزے

صفات جمع و بالضم و تشدید فا ایوان خانه که بالا پوشیده باشند و اهل الصفة

جمعی از غوییان اہل اسلام کم خاند نداشتند ودر موضعی از مسجد کہ بالایش پوشیدہ بودند میگذرانندند۔
صفحہ بالفتح یک جانب ورق وروی چیزی وصفحۃ الوجہ بشرۂ روی۔
صفیحہ شمشیر پہنا وروی سنگ پہن وروی ہر چیزی کہ پہن باشد۔
صفاقہ بالفتح صفت بافتن جامہ۔
صفقہ بالفتح یک بار دست زدن در بیع
صقالبہ بالفتح مردم ملک صقلاب جمع صقلابی باشد۔
صاقورۃ اندرون کاسۂ سر وآسمان سوم
صقعہ بالضم سپیدی میان سر از جانور وچارپا۔
صالحہ نیکی واعمال نیک ونزن بہ صلاح ونام کوہے در دمشق کہ آنرا جبل صالحہ خوانند ودر آنجاست قبر شیخ محی الدین بن العربی۔
صالحیہ بتشدید یا محلہ ایست بہ بغداد ودیہی ست بہ بغداد وبدمشق وبہ مصر۔
صلابۃ بالفتح سخت شدن۔
صلایۃ بالفتح وتشدید لام وتخفیف آن وی یای دو تقطہ سنگی کہ بدست گیرند وبدان دارو سایند وسنگ پہن کہ بر سر آن دارو سایند
صلعہ بفتحتین آن قدر سر کل کہ دران مو نروید۔
صلوٰۃ دعا ورحمت وآمرزش خواستن ونماز وصلوات جمع ونیز صلوات عبادتخانہائے یہودان واصل آن بعبرانیہ صلوتا۔
صلاحیہ بالفتح وتخفیف یا بروزن کراہیت نیکو بودن ونیکوکار بودن۔
صلت بالفتح کشادہ پیشانی وچیز آشکار وہموار وشمشیر زدودہ وبرندہ وکار وبزرگ وبالضم نیز آمدہ ومرد برآورندۂ کارہا وحاجتہا ونام مردیست وبالکسر زدن وبالفتح وبالضم بشمشیر زدن وریختن آنچہ درجام باشد وتاختن اسپ۔
صلۃ پیوستن وعطا دادن وپیوند خویشی
صمت بالفتح وصموت وصمات بالضم خاموش بودن۔
صموت بالفتح زرہ گران وشمشیر بران ونام اسپی ست۔
صامت خاموش وشیر بستہ وزر وسیم چنانکہ ناطق چارپا از اموال مستغل است
صمتہ بالکسر وتشدید میم دلیر ومار۔
صنعہ بالفتح کار وپیشہ کردن وصنعۃ الفرس تیمار کردن اسپ۔
صناعہ بالکسر پیشہ وبالفتح وتشدید نون چوبی کہ در سر آب کنند تا آب نگاہدارد۔
صنیعہ نیکوئی ومہر۔
صولۃ بالفتح حملہ بردن۔
صورۃ پیکر ونقش ونمونۂ چیزی۔
صوفہ بالضم اندکی از پشم وپدر قبیلہ ایست از بنی مضر۔
صوت بالفتح آواز وآواز کردن۔
صومعہ بالفتح عبادتخانۂ ترسایان کہ سر آن باریک وبلند سازند وعقاب وکلاہ دراز وبلند وباریک کردن بنا۔
صیانۃ بالکسر نگاہداشتن۔
صیرورۃ بالفتح گردیدن از جای بجای
صیصیہ بکسر ہر دو صاد وسکون یای اول وفتح یای ثانی خار چنگال خروس وقلعہ وکوشک بدن را نیز مجازاً گویند وآنچہ بدان پناہ بردہ شود وشاخ گاو وآہو وآلت جولاہان کہ بدان تار وپود جامہ را ہموار ودرست سازند وآنرا شوکۃ الحائک نیز گویند وشبان کہ تیمار چارپایان خوب کند۔
صیدلہ بالفتح خوشبوی فروختن۔
صیادلہ خوشبوی فروشان جمع صیدلانی ست۔
صیاغہ بالکسر زرگری۔
صیغہ بالکسر نوعی ریختن در قالب وکلمہ کہ متصرف باشد صیاد نبود ودر اصل صوغۃ بود ماخوذ از صوغ وخلقت وطریقت واصل
صیت آوازہ وذکر خیر۔
صیحہ بالفتح بانگ وعذاب۔

فصل الصاد مع الجیم

صج بالفتح وتشدید جیم آواز زدن آہن بر یک دیگر۔

سلہ رکا بمعنی گنجا ۱۲۔

صاروج آہک آمیختہ با خاکستر وجز آن معرب سارو۔

صلیح بالفتح گداختن وزدن و بہ فتحتین کری و بہ ضمتین دراہم درست وسرہ و بالضم ونشِ پیلام بیلۂ عطاران معرب سلہ۔

صحیح بہ فتحتین قندیلہا واحد صحیحہ واین کلمہ رد است۔

صنج بالفتح دو طبق روئین کہ بیک دیگر میزنند وساز لیست معروف معرب چنگ وصنجۃ المیزان سنگ ترازو و بہ فتحتین کاسہا کہ از چوب سیاہ میسازند۔

صہریج بالکسر حوضے کہ در وآب جمع شود۔

فصل الصاد مع الحاء

صبح بالضم بامداد یا اول روز وآنم الصبح محرکہ و بہ فتحتین درخشندگی آہن۔

صبوح بالفتح شراب بامداد۔

صباح بالفتح بامداد شدن و بامداد و خوب وجمیل و بہ تشدید با صاحب حسن وشعلہ قندیل ونام مردیست۔

صبیح خوب وجمیل۔

صحیح تندرست وپاک از عیب وراہ سخت ودرست۔

صحاح بالفتح تندرست شدن وپاک شدن از عیب وتندرست وپاک از عیب مرادف صحیح و بالکسر تندرستان جمع صحیح وصحاح کہ نام کتاب لغت عربیست بعضے بہ فتح وبعضے بکسر گفتہ اند وفتح اصح ست۔

صحصوح وصحصح ہر دو بہ ضم صادین آنکہ تتبع دقائق امور کند وبداند وضبط کند۔

صحاصح بفتح صاد اول وکسر صاد ثانی ترہات وترہات صحاصح باضافت یعنی باطل۔

صحصاح وصحصح بالفتح زمین ہموار

صدح بالفتح بلندی وآواز بلند کردن مرغ وآواز کردن مرد بسرود وبانگ کردن زاغ وخروس و بہ فتحتین علم وجای خالی وپشتہ ریگ ودو سنگلاخ ومیوہ ایست سرخ تر از عناب وسنگیست وبہن وچیز سیاہ۔

صرح بالفتح قصر وہر بنائی کہ عالی باشد ونام قصر بخت نصر نزدیک بابل وآشکارا کردن چیزی وخالص شدن سرہ و بہ فتحتین خالص از ہر چیزی وشیر روغن برگرفتہ ومرد پاکیزہ کہ نسب او بدیگرے نیامیختہ باشد۔

صراح بالفتح والضم خالص وبالفتح والکسر روبرو شدن وبالضم روبرو شدگی وشرابی کہ آب نیامیختہ باشد۔

صفح بالفتح کرانہ ہر چیزی وپہلوی آدمی ودامن کوہ وپہنائی روی وشمشیر وبالضم نیز آمدہ صفاح بالکسر جمع ونام مردی از قبیلہ بنی کلب ودرگذشتن از گناہ ودروی گردانیدن وسائل را رد کردن وشتر را بر حوض گذرانیدن ولوشاندن شراب وآب وپہن گردانیدن چیزی را وورق مصحف وکتاب دیدن ونظر کردن در کاری وترک کردن چیزے

صفاح تختہای در وشمشیرہای پہن وسنگہای پہن وتنگ وشتران بزرگ کوہان۔

صفاح بالکسر جمع صفح وبالضم وتشدید فانگ پہناور۔

صفوح بالفتح کریم وعفو کنندہ وزن ترک کنندہ وروگردانندہ از شوہر و بالضم کم شدن شیر ناقہ۔

صفیح آسمان وروی ہر چیز عریض۔

صلوح بالضم نیکو شدن۔

صلاح بالفتح نیکی ضد فساد ونام مکہ معظمہ وبالکسر باہم آشتی کردن وہمچنین مصالحہ

صلح بالضم آشتی وبالکسر مرد نیکو ونام شہریست۔

ضمح بالفتح گداختن تابستان ومغز را از گرمی وزدن بتازیانہ۔

صماح بالضم خوی گندہ وبوی بغل وداغ

صوح بالفتح شگافتن وبالفتح والضم دیوار رود خانہ وپائین کوہ یا روی آن کہ چون دیوار قائم باشد۔

صواح بالضم عرق خوی اسپ وشیری کہ آب بسیار داشتہ باشد وشگوفہ نخل وزمین بلند۔

صیح بالفتح آواز بلند کردن۔

صیاح بالکسر آواز بلند وبالکسر والضم سخت آواز کردن وبالفتح وتشدید یا بوی خوش وشہد ونام مردیست۔

فصل الصّاد مع الخاء

صخ بالفتح و تشدید خا کرساختن آواز گوش را و زدن چیزی سخت بر چیزی که میان خالی نباشد و آواز سنگ و همچنین صخیخ ۔
صرخ بالضم آواز سخت و بالفتح و تشدید را طاوس ۔
صریخ و صارخ فریادرس و فریاد خواه و نیز صارخ بمعنی خروس آمده و صریخ بمعنی آواز نیز آمده ۔
صلخ به فتحتین کر شدن چنانکه هیچ نتواند شنید و کر گین شدن ۔
صلوخ بالفتح سختی و هلاک کننده با شیخ
صماخ بالکسر گوش و سوراخ گوش نامند از آنکه به سین نیز آمده و بالضم نام آبیست
صمخ بالفتح چیزی بسوراخ گوش رسانیدن و سخت تافتن آفتاب روی کسی زدن چشم کسی را به تمام دست و بالکسر چیز خشک که در پستان زن یافته میشود بعد از ولادت و چون آن شگافته شود شیر روان گردد ۔

فصل الصاد مع الدال

صادرومی مس یا لوحی از آن و رگیست میان دو چشم شتر که از آن بیماری علاج او میشود و حرف معروف ۔
صخد بالفتح سوختن آفتاب چیزی را و آواز کردن مرغ خرد و بانگ موش کور و به فتحتین سخت گرم شدن آتش ۔
صخود بالضم شنیدن و گوش دادن بچیزی و بالفتح سخت از سنگ و جز آن ۔
صد بالفتح و تشدید دال باز داشتن و برگردانیدن ۔
صدود بالضم روی گردانیدن و بالفتح بسیار گرداننده و آنچه بسیار بالند و در چشم کشند ۔
صدد به فتحتین نزدیکی و مقابله برابر چیزی
صدید زرد آب جراحت و آب گرم که جوشانده شود و غلیظ گردد ۔
صداد بالکسر پرده که زن را بدان پوشند و بالضم و تشدید دال مار و جانوریست یا سام ابرص و راه به سوی آب ۔
صرد بالفتح ساده و خالص و معرب سرد و جای بلند از کوه و میخ که سر نیزه را بدان در نیزه محکم کنند و لشکر عظیم و به فتح را نیز آمده و به فتحتین برد و سرما یافتن و زخم شدن موضع زین و بالضم و فتح را مرغیست بزرگ سر که گنجشک را صید کند و سپیدی پشت اسپ بعد از به شدن جراحت ۔
صراد بالضم و تشدید را ابر تنک بی باران ۔
صعود بالضم بالا بر آمدن و بالفتح بلندی ضد هبوط و عقبهٔ دشوار و کوهیست بروز نخ و ناقه که بچه ناقص خلقت بزاید
صعید خاک یا روی زمین صعدات جمع و راه کوه و شهری است بمصر یا نزد روز راه بیطول و موضعیست نزدیک وادی القری که در آنجا مسجد پیغامبر است علیه السلام ۔
صعد بالضم نام موضعیست و به فتحتین عذاب سخت و بالفتح و کسر عین بلند شوند و همچنین صاعد ۔
صغد بالضم موضعی ست به سمرقند که باغهای دلکش دارد و آنرا از جملهٔ چهار بهشت شمرده اند و موضعی است به بخارا ۔
صفد بالفتح بند کردن و محکم بستن و به فتحتین بخشش و بند و شهری ست به شام از آنجاست صلاح الدین صفدی
صفاد بالکسر دوال و بند و غل که اسیر را بدان بلند بندند ۔
صلد بالفتح و الکسر سخت و هموار از سنگ و جز آن و اسپی که خوی نکند و دست زدن اسپ بر زمین در دویدن و بر آمدن بالای کوه و آواز کردن دندان وقت بهم زدن
صلود بالضم آواز کردن چقماق بی جستن آتش و بالفتح سخت و هموار و اسپی که خوی نکند و نهادیگی که دیر بجوش آید و ناقه کم شیر و مردی که از ترس بالای کوه بود ۔
صمد بالفتح آهنگ کردن و بستن سر شیشه و زدن و جای بلند و درشت و تا تیر سوختگی آفتاب در روی و به فتحتین قهر و آنکه

آہنگ ہا وکنند در مہمات وحاجات وبے
نیاز و بلند ودائم و وسعت یعنی میانہ پر و دیگر
تشنہ وگرسنہ نشود در جنگ وگروہے کہ پیشہ
ندارند وچیزے دارند کہ بدان معیشت کنند
صماد بالکسر سربند شیشہ وجلاد وزننده
دخرقہ ومندیلے کہ زیر دستار بپیچند ویک
دیگر را تازیانہ زدن و شمشیر زدن۔
صندید بالکسر مہتر بزرگ دل و باران بزرگ
قطرہ وگرانبار وجوان مرد شریف و بحذف
یا نیز آمده وباد و سرماے سخت غالب کسے
صناوید بحذف یا ہا جمع مہتران وگروہے از لشکر
صہد بالفتح سوختن گرمی آفتاب۔
صہود بالفتح بیم وتنادر۔
صید بالفتح شکار وشکار کردن وبالکسر
و بفتحتین بیماریست کہ شتر را میشود وبفتحتین
سربلند داشتن از کبر۔
صیود بالفتح شکار کننده وبتشدید یا تیز
راست رونده۔

فصل الصاد مع الراء

صبر بالفتح شکیبائی کردن وبند کردن کسے
را وچیزے ندادن تا بمیرد و حبس کردن
تا سوگند خورد وبالضم و بالکسر کرانہ وناحیۂ
چیزے وابر سفید وبالضم قبیلہ از غسان
وبالضم وبفتحتین زمین سنگریزه وبفتحتین
شتر و بالفتح وکسر با عصارۂ درختی ست تلخ
وسکون با جائز نیست مگر در ضرورت شعر
وکوہے است مشرف بہ شہر تعز۔
صبیر کفیل کہ آنرا بہ فارسی پذرفتار گویند
وسردار قوم وکوه وابر سپید برہم نشستہ
کہ نبارد۔
صبار بالکسر راستی وصبر کردن باہم وبا
درختیست ترش و بالضم وتشدید با وتخفیف
آن تمر ہندی۔
صبور بالفتح بردباری کہ تعجیل بہ عقوبت
نکند وشکیبا ونامیست از نامہاے
خداے تعالیٰ۔
صحر بالفتح پختن ورسیدن گرمی آفتاب
بہ دماغ وبالضم نام زنیست کہ بسیار احسان
بادعقوبت کردند۔
صخر بالفتح سنگ بزرگ صخور جمع صخرة یکے
ونام برادر خنساء کہ زنے بود شاعره۔
صدر بالفتح سینہ اول وبالائی ہر چیز
وانچہ رو بروی کسے باشد وطرف باریک
تیر وبالا نشین وپیشگاہ خیمہ ومطلقاً از ہر
چیز و بازگشتن وبفتحتین بازگشت از آب
بازگشت از حج وروز چہارم از روزہای
قربانی ونام جمعی کہ از حج برگردند۔
صدار بالکسر پیراہن خرد ودامغ کہ
بر سینۂ شتر نہند بجہت نشان وپیش
بند ستور وبالضم موضعی ست نزدیک مدینہ
صادر باز گردنده وراه باز گشتن از آب
صر بالکسر وتشدید را سرما وسختی سرما وباد
سخت آواز وسخت سرد وبفتحتین ہمچنین وبالضم
رسیدن سرما بگیاه وبالفتح بستن سر پستان
وبانگ کردن وبستن سر پستان ناقہ و
گوش راست داشتن اسپ و خر۔
صریر بانگ در وقلم وملخ وبانگ کردن
ایشان۔
صرار بالکسر بند سر پستان شتر ماده ونام
کوہی ست وموضعیست بہ مدینہ وجا
ہاے بلند وبالفتح وادیست بحجاز۔
صرصر باد سخت وجانوریست وشتران
عظیم۔
صعر بفتحتین رخسار کج کردن از کبر وکجی
در روے یا در یک لب وبیماریست در شتر
کہ گردن او را کج کند وخردی سر وخوردن فلہ
صعرور بالضم صمغ رقیق کہ در ہم بپیچد یا
صعتر ہمان سعتر کہ گذشت۔
صغر بالفتح خردان وبالضم خواری وستم و
بفتحتین خوار شدن وبالکسر وفتح غین خردی
خلاف کبر۔
صغیر خرد۔
صغار بالکسر خردان وبالضم خرد وبالفتح
خواری وستم۔
صاغر خوار وراضی بخواری وستم۔
صفر بالضم روی وچیزہای خالی وچیز
ہای زرد جمع اصفر وبالکسر تہی ودائرۂ خرد
کہ اہل حساب جہت حفظ مرتبۂ عددی
مینویسند وبسہ حرکت نیز گفتہ اند وبہ
فتحتین خالی شدن وماه پس از محرم وبیمار

شکم که رنگ رخ می زرد کند و بیستی انداختن ماه محرم تا ماه صفر و مار شکم که باستخوانهای پهلو می چسپد و میگزد یا کرمی ست دراز که در شکم میباشد و گرسنگی و عقل و اعتقاد ۔

صفیر بانگ مرغ و بانگ کردن مرغ و مانند آن

صافر هر مرغی که شکار نه کند و یکتن ۔

صفار بالفتح گیاه خشک و بالضم آواز مرغ و کرم شکم و آب زرد که در شکم جمع شود و بعضی به تشدید فا گفته اند و بالفتح و تشدید فا دیپنج لیست صغار نام پادشاهی ست که در اوائل صفل بوده و صفریه بالضم والکسر طائفه از خوارج منسوب بعبدالله بن صفار

صقر بالفتح چرغ و هر مرغی که شکار کند از باز و شاهین و شیر ترش و دو شاب و شکستن هیزم و سنگ و جز آن به صاقور یعنی کلنگ و تبر بزرگ و گرم تافتن آفتاب و بفتحتین آبیکه در حوض بماند و دران سگ و روباه بشاشند و بالفتح و کسر قاف خرما که ازوی دوشاب سازند و بالضم و تشدید قاف دلیوث ۔

صقار بالفتح و تشدید قاف سخن چین بسیار لعنت کننده و کافر و دوشاف فروش

صمر بالفتح بخل کردن و منع نمودن و همچنین جمع و روان شدن آب از بالا بپایان و گندگی و بوی مشک تازه و بوی گوشت و بالکسر جای جمع شدن آب و بالضم آب ظرف و بری آن ۔

صنار بالکسر و تخفیف نون و تشدید آن معرب چنار و تخفیف نون افصح ست و سر دوک ۔

صور بضم شاخ حیوان که مینوازند و پیکرها جمع صورة و آنچه اسرافیل عم روز محشر بدمد جهت میرانیدن و زنده کردن خلق و نام شهریست به کنار دریای شام که مولد اقلیدس صاحب اصول هندسه است و بالفتح نخل خرما و فراهم آمده و قلعه ایست نزدیک به مارین و میان جوی و بیخ نخل و کج کردن و میل دادن چیزی را بجهتی و گردانیدن و بریدن و جدا کردن قال الله تعالیٰ فصرهن الیک و بفتحتین کجی ۔

صوار بالکسر و الضم پیه گاو و میران بالکسر جمع و بوی خوش و آنکه از مشک ۔

صهر بالکسر خسر و خویش شوی را نیز گویند و شوی دختر کسی و شوی خواهر کسی و اصهار اهل خانه زن و اهل خانه مرد و بالفتح چیز گرم و گداختن و تافتن آفتاب و ملخ کسی و چرب کردن سر به پیه و مغز و جز آن ۔

صیر بالفتح گشتن و نیل دادن و همچنین صیرورة و بالکسر پایان و بازگشت و طعامیست که از ماهی سازند و آن صحناة که گذشت و شگاف در و بالکسر و فتح یا خیلهای گوسپند و گاو جمع صیرة بالکسر

فصل الصاد مع الصاد

صیصص بالکسر خرما که دانه اش سخت نشود و دانه حنظل بی مغز ۔

فصل الصاد مع الطاء

صراط بالکسر راه و سراط و زراط بسین و زا نیز آمده و پلی ست که بر سر دوزخ باشد و صفت آن در حدیث مسطور ست که از موی باریکتر و از شمشیر تیزتر و بالضم شمشیر دراز ۔

فصل الصاد مع العین

صاع زمین پست و چوگان و جائی که جاروب کنند و دران بازی کنند و جای رسیدن سینه شترمرغ بر زمین وقتیکه او را بر زمین افگنند و پیمانه ایست و آن چهار مد ست هر مدی دو مشت دست آدم مستوی الخلقت چون دست را کشیده دارد ۔

صبع بالفتح اشارت کردن بانگشت و دلالت کردن کسی را بانگشت سوی کسی و انگشت برکنار کوزه نهادن و از طرف دیگر آب ازان کوزه ریختن ۔

صتع به فتحتین گردش و سختی و محکمی تارک شترمرغ ۔

صدع بالفتح شگافتن چیزی را چنانکه دوپاره شود یا آنکه بشگافد و جدا شود و آهنگ کردن بسوی کسی جهت کرم او و رسانیدن کار بموقع خود و بریدن بیابان

و پیدا کردن چیزی را و سخن حق آشکار گفتن و جدائی در چیزی و شگاف در چیزی سخت و مردی سبک گوشت و به فتح دال نیز آمده و گیاه. بالکسر جماعتی از مردم و پارهٔ از چیزی و به فتحتین جوان و قوی از آهو و بز کوهی و شتر و مانند آن و بسکون دال نیز آمده و میانهٔ درازی و کوتاهی و جوانی و پیری و چیزهای دیگر و زنگ آهن.

صداع بالضم درد سر.

صدوع بالضم میل کردن و برگشتن از چیزی و دو گروه کردن گوسپندان را.

صدیع صبح و پارهٔ نو در جامهٔ کهنه و گلهٔ شتر و رمهٔ گوسپند.

صرع بالفتح افگندن بر زمین و بکسر نیز آمده و شعر را دو مصرع گردانیدن و در خانه را دو طاق گردانیدن و بیماری است معروف و گونه و نوع از هر چیزی و مانند و محملی رسن و هر دو معنی بکسر نیز آمده.

صراع بالکسر باهم کشتی گرفتن و همچنین مصارعة.

صریع آنکه اقران خود را انداز و افگنده و افتاده و تازیانه و کمان ناتراشیده و چوب بر درخت خشک شده.

صعصع متفرق و پراگنده.

صفع بالفتح طپانچه زدن و مشت زدن بر قفای کسی.

صقع بالفتح سیلی زدن یا بر سر کسی زدن و بانگ کردن خروس و گریستن و بر زمین انداختن و رفتن و از راه میل کردن یا از راه حیرت و کرم گردیدن و به فتح قاف نیز آمده و شبنم افتادن بر زمین و بیهوش کردن و بالضم کرانه و گوشهٔ زمین و بفتحتین فرو ریختن چاه و افتادن کنارهای آن و بیهوش شدن و سفید شدن میان سر اسپ و مرغ و حزن و اندوه که نفس را بگیرد و تاسه و ملامت آرد از شدت گرمی.

صقیع شبنم که شبهای سرما بر زمین افتد مانند برف و نوعیست از زنبور.

صقلع بالکسر خرقه که بالای معجر افگنند تا معجر چرکین نشود و روی بند و آنچه ناقه را بدان بینی بندند و داغ پس گردن شتر و آهنی که بجای دهنه لجام کنند.

صلع بفتحتین موی پیش سر رفتن و موی ریختگی پیش سر و بالضم و تشدید لام مفتوح زمین که در آن گیاه نروید و سنگهای بزرگ پهن و همچنین صلاع بالضم و تشدید لام هر دو جمع صلاعة.

صمع بالفتح زدن بعصا و گشتن برگرد آهی و سخن ایشان را در مانده کردن و صمع الکعوب کسان که شتالنگهای ایشان خرد باشد و بالکسر گوشهای خرد و خرد گوشان و بفتحتین در سخن خطا کردن و بی باک سر چیزی سوار شدن.

صنع بالضم نیکوئی کردن با کسی و بدی کردن و احسان و پیدایش حق تعالی و بالکسر صنع و آنچه ساخته شود و از سفره و غیر آن و درزی و دریانی و جامه و دستار و جای گرد آمدن آب و باران و موضعیت و بالفتح کرمیست یا طائریست.

صنیع بالفتح اسپ نیکو تیمار کرده شده و تعهد داشته شده و شمشیر زدوده و تیز کرده و احسان و کار پیدا کرده حق تعالی و رجل صنع الیدین بالکسر و بفتحتین و صنیع الیدین و صناع الیدین بالفتح چرب دست و پیشه‌ور.

صنائع پیشه در صناع بالضم و تشدید نون جمع.

صوع بالفتح پراگنده و جدا کردن و به صاع پیمودن و ترسانیدن و پیمانه ایست که آنرا صواع گویند و بالضم نیز آمده.

صواع بالکسر و الضم جام بزرگ که بدان شراب خورند و پیمانه ایست معروف که آنرا صاع گویند و بعضی گفته اند صواع پیمانه ایست غیر صاع.

فصل الصاد مع الغین

صبغ بالفتح رنگ کردن و دست به آب در بردن و بالکسر رنگ اصباغ جمع و نانخورش صباغ جمع.

صبوغ بالضم پر شدن پستان از شیر و خوش رنگ شدن آن و اشارت کردن

به کسی.
ضباغ بالکسر نان خورش ها و آنچه بدان رنگ کرده شود و بالفتح و تشدید با رنگ رز.
صدغ بالفتح دوش بدوش برابر رفتن با کسی کشتی مورچه و گردانیدن از کاری و بالضم میان چشم و گوش و موی پیچیده آویخته بر آنجا
صداغ بالکسر نشانی که بر صدغ باشد.
صلوغ بالضم دندان ششم سالگی افگندن گاو و گوسپند.
صمغ بالفتح شلم درخت یعنی شیره که از میان درخت چکد چون صبر و بهترین آن صمغ ست که او را صمغ عربی خوانند و آن شلم درخت قرظ است و صمغ درخت طلح چنانکه صاحب صحاح گفته است.
صوغ بالفتح در بوته ریختن گداخته را و در زمین نشستن آب و گوارا شدن آب و آفریدن و آماده کردن چیزی را بر نمونه درست و برابر و همزاد.
صواغ بالضم ریختن چیزی در کالبد و بالفتح و تشدید واو زرگر و تراشنده دروغ.
صائغ و صیاغ به تشدید یا زرگر.
صیغ بالکسر ناحیه ایست به خراسان و بالکسر و فتح یا جمع صیغه و معنی آن گذشت و بالفتح و تشدید یای مکسوره دروغ گوئی که دروغ را بیاراید.

فصل الصاد مع الفاء

صحف بضم و فتح حا و ضم آن و
صحائف کتابها هر دو جمع صحیفه.
صحاف بالکسر جاهای جمع شدن آب و بالفتح و تشدید حا کتاب فروش.
صدف بالفتح روی گردانیدن و گردانیدن کسی را و باز گشتن و میل کردن و به فتحتین آنچه در و مروارید باشد و آن مشهور ست و هرچه بلند از دیوار و مانند آن و جای استخوان بازو از دوش و دهی ست نزدیک قیروان و نامهای نزدیک سمها و دور نهادن اسپ بیرون میل کردن سم ستور و کرانه و نهایت کوه و جای تمام شدن آن و به ضمتین و به ضم اول و فتح ثانی و فتح اول و ضم ثانی نیز آمده و بالضم و فتحه دال مرغابیست یا درنده ایست و بالفتح و کسر دال قبیله ایست کوچک از قبیله کنده.
صدوف بالضم باز گشتن و میل کردن و بالفتح زنی که بسوی کسی رو کند و باز گرداند
صرف بالکسر سرخی که شراب و نعل بدان رنگ کنند و خالص از هر چیز و بالفتح توبه و حیله و حادثه و گردش زمانه و شب و روز و نام علمی ست مشهور و گردانیدن و زیادتی کردن در سخن و از گون کردن چیز یا و شر کردن درهم و دینار و زیادتی بعضی الالوان بر بعضی.
صراف بالفتح و تشدید را سره کننده سیم و زر و همچنین صیرفی و داننده علم صرف را نیز گویند.
صریف آواز چرخ دلو و بانگ دندان شتر و سیم خالص و شیر تازه دوشیده.
صروف بالضم گردش های روزگار و دنیا و همچنین شراب ناب و آرزومند شدن ماده سگ و ماده شتر و همچنین صراف بالکسر و بالفتح شتر ماده که دندان بر یکدیگر زند.
صعف بالکسر غبیت که یک نوعیست از شراب اهل یمن که از عسل و انگور سازند
صف بالفتح و تشدید فا رسته و قطار و به قطار ایستادن و گوشت در سیخ کشیدن و صف ساختن زمین را و آراسته کردن شتر قوائم خود را و دوشیدن شیر شتر ماده در دو قدح و سه قدح و باز کردن و گشاده داشتن مرغ بالهای خود و دهی ست بمصر
صفوف بالضم جمع صف و بالفتح ناقه که چند قدح شیر دهد به یک دوشیدن.
صفیف گوشت به سیخ در کشیده و بر آتش گذاشته جهت بریان کردن و گوشت که در آفتاب اندازند تا خشک شود.
صفف بفتحتین آنچه زیر زره پوشند و بالضم جمع صفه.
صفصاف بالفتح درخت بید.
صفصف به فتح هر دو صاد زمین هموار.
صاف به تشدید فا صاف کننده و به تخفیف فا مخفف صافی ست.
صلف بفتحتین لاف زدن و از اندازه بیرون رفتن و بی بهره شدن زن از شوی

و سخن کردن به کلامی که مخاطب را ناپسند آید و خود را ستایش کردن به چیزی که نباشد و کم برکت شدن طعام و بالفتح و کسر لام طعام بی مزه و ظرفی که آب کم گیرد و ظرف کمان و ابر بسیار رعد کم باران و لاف زننده و خودستاینده -

صلیف کرانهٔ گردن و پهنائی گردن و چوب که بر جانب پالان شتر باشد که بروی محمل را نهند و هر دو چوب را صلیفان گویند

صنف بالفتح والکسر گونه و نوع اصناف و صنوف جمع و بالکسر صنفه و بالضم شتر مرغان که از ساق آنها پوست رفته باشد جمع صنف و بالفتح موضعی ست که عود صنفی بدان منسوب است و آن زبون ترین عودها ست و بهترین آن قماریست و میانه قاقلی و درختها که دو نوع باشد خشک و تر -

صوف بالضم پشم گوسپند و پوست گردن و موهای آویخته بر گردن و رسن که در گردن چارپایان کنند و بالفتح بیکسو شدن و به یکسو رفتن تیر از نشانه و روگردانیدن -

صیف بالفتح زمان گرما و فصل تابستان و در تابستان بجای اقامت کردن و بالفتح و تشدید یای مکسوره باران تابستان و بتخفیف یا و سکون آن نیز آمده و بیکسو افتادن تیر بلند از هدف -

صیرف بالفتح مرد حیله گر و تصرف کننده در کارها -

فصل الصّاد مع القاف

صدق بالفتح والکسر راستی خلاف کذب و ثنا و نام نیک و بعضی گفته اند بالفتح راست گفتن و بالکسر راستی و بالفتح نیزه راست و سخت و مرد راست کامل از هر چیزی و بالضم راست گویان و بضمتین جمع صدق -

صداق بالفتح والکسر است پیمان و کابین

صادق راست گوینده -

صدوق بالفتح بسیار راست گو -

صدیق بالفتح دوست و دوستان مفرد و جمع آمده و مذکر و مؤنث استعمال یافته و بالکسر و تشدید دال بسیار راست گو و لقب خلیفهٔ اول رضی الله عنه ست -

صعفوق بالفتح لئیم و دهی ست به یمامه -

صعق بالفتح بیهوش شدن و مردن و انداختن آسمان صاعقه و بیهوش کردن صاعقه کسی را و نام شخصی ست لیکن الف و لام لازم جزو آن شده و به فتحتین سختی آواز و بالفتح و کسر عین سخت آواز کسی که متوقع صاعقه باشد و بالضم و فتح عین موضعیست -

صفق بالکسر چوب یک طرف در و بالفتح دست بر یکدیگر زدن تا آواز بر آید و دست بر دست کسی زدن در بیع و بیعت و بازگردانیدن و رد کردن و در فراز کردن و باز کردن و تار عود و رباب جنبانیدن و گردانیدن و چشم پوشیدن و هر دو بال جنبانیدن مرغ چنانکه آواز بر آید و در فتن و حرکت دادن باد درخت را و پیاله پر کردن و شمشیر زدن کسی را و کرانه چیزی و بالضم و به فتحتین نیز آمده و جانب کوه یا روی کوه و طرف گردن و رخساره است و آب زرد که از چرم نو که بروی آب ریخته باشند آید و به فتحتین نیز آمده و به فتحتین آبی که از مشک نو بوی گرفته و زرد شده باشد -

صفیق جامهٔ سخت که تنگ بافته باشند و روی سخت که حیا نداشته باشد -

صفوق بالفتح کوه بلند که بر آن نتوان رفت و کمان نرم و سنگ بزرگ و سخت که هموار و بلند باشد -

صفاق بالکسر پوست تنک زیر پوست که بسط که بروی موی روید و پوستی که بر گرد درون واحشا باشد و بالفتح و تشدید فا مرد بسیار سفر و بسیار تصرف در تجارت -

صلق بالفتح سخت آواز کردن و به عصا زدن و خوابانیدن زن و بدان جماع کردن و واقعهٔ منکر گروهی را واقع شدن و گرمی آفتاب به کسی رسیدن و به فتحتین زمین هموار -

صلائق گوشتهای بریان و نانهای تنک جمع صلیقه -

صلیق شهریست بواسط و چیز هموار

صندوق بالضم و بالفتح نیز آمده جایی که از چوب یا چرم سازند و در آن چیزها گذارند

وزای معجمه و به سین مهمله نیز آمده صناد یق جمع

صنق به فتحتین شدت بوی بغل و بالفتح و کسر نون چیز بسیار گنده ۔

صوق بالفتح راندن و بالضم بازار و موضعیست نزدیک مدینه ۔

صواعق آتشها که از آسمان افتد جمع صاعقه ۔

صیق بالکسر گرد که حائل شود چیزی را و بلند شدن و پیچیدن و غلیظ شدن آن و آواز و عرق و بوی گنده جاریا صیق بالکسر و فتح یا جمع و گنجشک و قبیله ایست از عرب

صیدق بفتح صاد و دال امین و ستاره قطب ۔

فصل الصاد مع الکاف

صاک به فتحتین عرق کردن چنانکه از و بوی بد ظاهر شود و بسته شدن خون و چسپیدن ۔

صعلوک بالضم محتاج و درویش صعالیک جمع سعدی گوید ؎ من و چند صعلوک صحرانورد ٭ برفتیم قاصد به دیدار مرد ٭

صک بالفتح و تشدید کاف کوفتن و سخت زدن و در بستن و گرد آرایش کردن و نام و قباله معرب چک صکوک جمع ۔

صکاک بالکسر قبالها و بالضم هوا و بالفتح و تشدید کاف قباله نویس ۔

صلیک ضعیف و ناتوان ۔

صوک بفتح اول هر چیز و جنبش و چسپیدن زعفران و خوشبوئی و بوی خوش گرفتن جامه و اندام و جز آن ۔

صیک بالفتح چسپیدن بوی خوش به جامه و جز آن ۔

فصل الصاد مع اللام

صحل به فتحتین و حای مهمله گلو گرفتگی و درشتی و خشونت سینه ۔

صعل بالفتح باریک سر و گردن از مردم و شترمرغ و نخل و چیز دراز و خر تیشم و مور بختیه و به فتحتین باریکی سر و گردن ۔

صقل بالضم تهی گاه و پهلو و چارپای سنگ و بالفتح زدودن شمشیر و آئینه و لاغر کردن ناقه و زدن به عصا و بالفتح و کسر قاف مختلف رفتار و اسپ سبک گوشت

صقال بالکسر زدودگی شمشیر و آئینه و شکم و تهیگاه و تنگاه درشت و تیمار اسپ ۔

صقیل زدوده شده ۔

صلصل به ضم هر دو صاد بقیه آب در حوض و بقیه روغن و زیت و موی پیشانی اسپ و سفیدی موی یال اسپ و قدح یا قدح خرد و نام مرغیست و بعضی گفته اند که آن فاخته است و شبان ماهر در شبانی و موضعیست براه مدینه و نام آبی ست نزدیک به یمامه ۔

صلصال گل باریک آمیخته در گل خشک خام که هرگاه انگشت بروز زنند از غایت خشکی آواز از آن برآید و چون پزند آن را فخار گویند ۔

صلیل آواز کردن دریا و آواز کردن آهن و آوازی که از شکم تشنه که روده اش از تشنگی خشک شده باشد برآید و خشک شدن مشک ۔

صلول بالضم گنده شدن گوشت و بهمزه شدن آب ۔

صل بالکسر و تشدید لام مار خرد زرد که افسون نپذیرد و بلا و سختی و شمشیر تیز و بالفتح صاف کردن شراب ۔

صمل بالفتح زدن بعصا و درشت و سخت شدن چیزی و همچنین صمول و سیراب نشدن درخت و درشت ماندن آن از خشکی و باز ماندن از طعام ۔

صامل و صمیل خشک ۔

صندل شتر خرد و بزرگ و سخت سر و چوبی است خوشبوی و آن دو قسم است سفید و سرخ معرب چندل و یوم الصندل نام روزیست که در آن روز جنگ عظیم واقع شده بود میان عرب ۔

صول بالفتح زیادتی کردن و برجستن و حمله کردن و بالضم نام موضعی ست ۔

صائل حمله کننده ۔

صهیل آواز اسپ ۔

صهال بالضم آواز اسپ و بالفتح و تشدید ها

صهل بالفتح گلو گرفتگی و درشتی آواز

وبه فتحتین تیزی آواز یا گرفتگی۔
صاہل شتری که دست وپا زند۔
صیقل بالفتح زداینده آئینه وجز آن وتیز کننده شمشیر صیاقل وصیاقله جمع صاحب کنز اللغات گوید صیقل بمعنی آلت زدودن وصیقل کردن نیز آمده وتحقیق آنست که صیقل صیغه صفت ست بمعنی زداینده زنگ لیکن آلت زدودن رانیز بمجاز زداینده زنگ توان گفت چنانکه کارد را قاطع گویند وازین جهت صیقل کننده را صیقلے نیز گویند وصیاقله نیز مے باید که جمع صیقلے باشد نه صیقل
صیال بالکسر بر یکدیگر حمله کردن۔

فصل الصاد مع المیم

صأم بالفتح وسکون همزه دلالت کردن کسے را بر کسے وبه فتحتین بسیار خوردن آب
صائم تشنه۔
صتم بالفتح درشت وسخت وبفتح تا نیز آمده ومردی که به پیری نزدیک رسیده باشد وچیز تمام صتم بالضم جمع۔
صدم بالفتح کوفتن وزدن چیزی سخت بر چیز سخت ورسیدن به چیزی وبازداشتن
صدام بالکسر بیماریست که در ستور میشود وعوام بضم صاد گویند واین سماع نشده اگرچه قیاس همین ست۔
صرم بالفتح معرب چرم وبریدن وکسی را قطع کردن وبریدن درخت خرما وجز آن ازبن وبالضم بریدگی وکوتاهی وگروه جماعه مردم وخانهای مجتمع ویک جا وموزه نعل دار
صرام بالضم سختی وبلا وجنگ باقیمانده نیز که باردیگر دوشیده شود ومرد قوی بر بریدن وبالفتح والکسر برهای درخت بریده وهنگام رسیدگی بریدن بار نخل وبالفتح وتشدید پاجرم گر۔
صارم شمشیر برنده ومرد دلیر که در کارها برنده باشد۔
صروم بالفتح شمشیر برنده ومرد قوی در برندگی۔
صریم صبح وشب وپاره از ریگ جدا که در دهن گرزنگ کنند تا شیر نخورد وزمین سیاه که دران چیزی نروید وموضعی ونام مردی ست وذریده وبریده شده وپاره از توده ریگ۔
صکم بالفتح زدن وبازداشتن وسخت کوفتن۔
صلم بالفتح گوش ازبن بریدن۔
صلدام بکسر دال وصاد شیر درنده وچهارپا که حافرش صلب شدید باشد وهر چیز صلب وسخت وبضم گاو۔
صمصام بالفتح تیغ بران که باز نگردد ونام شمشیری ست۔
صمصم بکسر هر دو صاد مرد زشت وکوتاه ومرد دلیر وآورکار ووسط ومیان قوم وبه فتح هردو صاد بخیل۔
صمیم خالص ومغز چیزی واصل چیزی واستخوان که بدان قوام اعضاست وشدت گرمی وسردی وپوست خشک بالای تخم مرغ ومرد خالص جمع ومفرد آمده
صمم به فتحتین کری وگرانی گوش وبالکسر وفتح میم مردان دلیر وشیران درنده ومارهای نر جمع صمة۔
صم بالفتح وتشدید میم ناشنودن وبالضم ناشنوندگان وسنگهای سخت هردو جمع اصم وبالکسر مرد دلیر وشیر درنده۔
صمام بالکسر چیزی که بدان سر شیشه بربندند۔
صنم به فتحتین گندگی بوی وبت وصاحب قاموس گوید بمعنے معرب شمن ست واین محل تامل ست چه شمن در فارسی بت پرست را گویند بت را وبه فتحتین وکسر دون مرد گنده بوی۔
صوم بالفتح روزه وروزه دار وروزه داران جمع ومفرد آمده ودرختے که ترسان وسرگین شتر مرغ وایستادن باد وخاموش بودن واز طعام وآب وجماع خود را بازداشتن وایستادن بیکار وایستادن ستور بے علف وسرگین افگندن شتر مرغ وراست ایستادن روز وقت نصف النهار۔
صائم روزه دار وروزه داران جمع ومفرد آمده۔

عه دیکھو سراج صفحه ۲۰ لغت صیام ۱۲

صیام بالکسر روزه داشتن و روزه داران جمع صائم۔

فصل الصاد مع النون

صبن بالفتح باز داشتن و منع کردن نیکی و هدیه از کسے و راست کردن مقام کعبین در کف خود بعد ازان انداختن او۔

صابون معروف و این لفظ در اکثر لغت مشترک واقع شده و نام دیگر شنیده شد۔

صبیان بالکسر کودکان جمع صبی و بالضم نیز آمده۔

صحن بالفتح نیکو کردن و صلح کردن میان قوم و زدن و طبق بزرگ و دادن چیزی در طبق و میان خانه و آلت روئین مانند طبق که بر طبق دیگر زنند و بنوازند و آنرا صنج گویند و هر دو طبق را صحنان گویند۔

صغانیان شهریست بماوراء النهر نزدیک حصار شادمان معرب چغانیان و نسبت بدان صغانی و صاغانی گویند و از انجاست امام حسن بن محمد صاحب کتاب مشارق۔

صفن بالضم سفره و ظرفی از چرم که در وی آب کنند و وضو سازند و انبان شبان و شتربان که زاد و اسباب خود دران نهند و بالفتح پوست خایهٔ مردم و جز آن و به فتح فا نیز آمده و زردی و شقشقهٔ شتر و به فتحتین از گیاه انچه در خوشه باشد و خانهٔ زنبور و مانند آن ترتیب بهر رای حجره۔

صفین بالکسر و تشدید فای مکسور موضعیست نزدیک موضع رقه بر کنار آب فرات که دران جا جنگ عظیم میان امیر المومنین علی رضی و معاویه واقع شده و چون این واقعه در غرهٔ صفر بد واقع شده لهذا سفر در صفر بد و نامبارک میدانند و ازان احتراز میکنند۔

صفون بالضم اسپ سه پا استاده و سر سم پای چهارم بر زمین نهادن و برابر داشتن مرد هر دو قدم و زدن آن به زمین۔

صافن رگ ساق و اسپی که بر سر پا و کنارهٔ سم چهار ایستد۔

صفوان بالفتح سنگ هموار و نام مردیست که منافقان تهمت ام المومنین عایشه رضی بدان نسبت کرده بودند خاقانی گوید ؎
این سویدای دل من که جبر اصفت ست ؛
صافی از تهمت صفوان بخراسان یابم ؛

صن بالکسر و تشدید نون بول گورزن و اول ایام عجوز و زنبیل سر پوشیده که دران نان گذارند۔

صنان بالضم بوی بغل۔

صنوان بالکسر برادران مادری و پدری و درختهای که از یک بیخ باهم برآمده باشند و بالضم نیز آمده جمع صنوست بالکسر و الضم۔

صنوین و صنوان بکسر صاد و نون آخر دو چاه و دو جوی که نزدیک یکدیگر باشند و آب هر دو از یک چشمه باشد و دو درخت خرما که از یک بیخ برآمده باشند تثنیهٔ صنوست۔

صولجان به فتح صاد و لام معرب چوگان۔

صون بالفتح نگاه داشتن و بر طرف سم استادن اسپ جهت سودگی سم از بی نعلی۔

صوان بهر سه حرکت جامه دان و تخته که دران رخت نگاه دارند و همچنین صیان بهر سه حرکت و صوان بمعنے غلاف کمان نیز آمده و بالفتح و تشدید واو نوعیست از سنگ صحیح انه واحد۔

صیحان بالفتح نام گوسپند که در مدینه بود و بپهلوی آن درخت خرما بوده که خرما نے نفیس داشت و آن را خرمای صیحانی گویند و به فتحتین بانگ کردن۔

صین بالکسر ملکیست در زمین مشرق از بلاد ترکیه معرب چین و موضعیست بکوفه و با اسکندریه۔

فصل الصاد مع الواو

صبو بالفتح و به ضمتین و تشدید واو مادر آنے دبی خردی و جوانی و میل کردن بکودکے و وزیدن باد صبا۔

صحو بالفتح هشیاری و هوشیار شدن از مستی و دور شدن ابر و گذاشتن چیز باطل۔

صعو بالفتح مرغیست کوچک مانند کنجشک۔

صغو بالفتح میل کردن و مائل شدن یکطرف نبگاه و مائل شدن آفتاب به غروب

صفو بالفتح صفا و عدم تیرگی و صاف و خالص
صنو بالکسر والضم برادر مادری و پدری یا و ابن عم و شاخ درخت کہ با شاخ دیگر از یک تنہ برآمده باشد و بالفتح آب اندک کہ میان دو کوه باشد یا سنگے کہ میان دو کوه باشد۔

فصل الصاد مع الہاء

صہ بالفتح و سکون ہا اسم فعل است بمعنی امر یعنی خاموش۔

فصل الصاد مع الیاء

صبی بالفتح و تشدید یا کودک کہ از شیر باز نشده باشد و مردمک چشم و استخوان پایین زیر گوش و تیزی شمشیر و جز آن و سردار قوم و طرف استخوان لحیہ۔
صابی میل کننده از دینی بدینی۔
صاحی ہشیار و روز بی ابر۔
صلی بالفتح بریان کردن و بآتش درآوردن و دست بآتش گرم کردن و فریب دادن۔
صفی برگزیده و دوست صافی و از غنیمت آنچہ سردار پیش از قسمت برای خود اختیار کند و خالص ہر چیز و ناقہ بسیار شیر۔
صافی صاف و بیغش۔
صیرفی صراف۔
صیحانی بالفتح نوعیست از خرمای مدینہ و وجہ تسمیہ آن در فصل نون گذشت۔
صیاصی بالفتح جمع صیصیہ و بیان آن در فصل گذشت

باب الضاد

فصل الضاد مع الالف

ضیزی بالکسر و سکون ہمزه و بیا بدل ہمزه نیز آمده قسمت ناقص۔
ضئضئی بکسر ہر دو ضاد و سکون ہمزۂ اول اصل و معدن و کثرت نسل و برکت آن۔
ضحیٰ بالضم چاشت گاه۔
ضحاء بالفتح والمد چاشت بلند و طعام چاشت
ضحیاء بالفتح مادیان سفید نام اسپیست۔
ضراء بالفتح و تشدید را سختی و گزند۔
ضنیٰ بہ فتح ضاد و نون لاغری۔
ضنوء بالفتح بسیار بچہ شدن زن و بسیار شدن مال و بالکسر اصل و جایگاه و بالفتح والکسر فرزند۔
ضوء بالفتح والضم روشنی و ہمچنین ضیاء و ضواء بالکسر۔
ضواء بالفتح و ضوء بالفتح روشن شدن
ضہیاء بالفتح درختی است و زنے کہ او را حیض نیاید و زنے کہ او را شیر نباشد۔
ضیاء بالکسر روشنی و ہمچنین ضوء بالفتح والضم

فصل الضاد مع الباء

ضب بالفتح و تشدید با بر زمین چسپیدن و اگنده و پر گوشت شدن بغل و روان شدن خون و آب دہن و بہ تمام کف دوشیدن و شامل بودن بر چیزی و خاموش بودن و بسیار شدن سوسمار در جایی و سوسمار و خشم و کینہ و بکسر نیز آمده و آماس آرنج و سم شتر و بیماری کہ در سینۂ شتر مے شود و بیماری کہ در لب میشود و بدان از لب خون روان میشود و شگوفۂ خرما ضباب جمع۔
ضبیب روان شدن و آمدن خون
ضبضب بہ فتحتین در دو سم و سینۂ شتر پیدا آمدن
ضباب بالفتح ابرہای تنک و تیرہا کہ مانند شبنم افتد ضبابۃ واحد۔
ضرب بالفتح زدن و بیان کردن و آمیختن چیزے بہ چیزے و تیز رفتن و خوابیدن و شنا کردن و رفتن در زمین بہ طلب روزی و مانند آن و مردے کہ در کار برابر باشد و سبک گوشت و باران سبک و مانند آن و نوع از ہر چیز و عسل سفید بہ فتح را مشہور تر است و آخر بیت شعر۔
ضریب مانند۔
ضراب بالکسر با کسے شمشیر زدن و بر جستن نر بر ماده۔
ضارب زمین پست پر درخت و شب تاریک و شتر ماده کہ دوشنده را لگد زند و زمین فراخ در وادی و زننده و دونده

فصل الضاد مع التاء

ضبابة ابر تنک که چون شبنم روی زمین را بپوشد۔
ضبّة بالفتح و تشدید با نام مردی و آهن مسمار
ضجرة بالفتح دل تنگی۔
ضجعة بالفتح خوابی بالضم سستی در رای و بالفتح نیز آمده و بیماری و به پهلو خوابیده شده و بالکسر کسل و نوعی از خوابیدن به پهلو و هیئت اضطجاع و به فتحتین به پهلو خوابیدن و بالضم و فتح جیم بسیار خسپنده و ملازم خانه که از خانه هرگز بیرون نیاید۔
ضجّة بالفتح و تشدید جیم بانگ۔
ضحوة بالفتح چاشت گاه۔
ضحکة بالفتح یکبارگی خندیدن و بالضم آنکه مردمان برو خندیدند و بالضم و فتح حا بسیار خندنده بر مردم۔
ضاحکة زن خندنده و دندان که در وقت خندیدن ظاهر شود۔
ضخامة بالفتح بزرگ جثه و سطبر شدن۔
ضرارة بالفتح نابینا شدن۔
ضراعة بالفتح خواری و زاری نمودن
ضریبة طبیعت و چیزی بشمشیر زده شده و شمشیر و پارهٔ از پنبه و پشم درست کرده برای رشتن
ضرّة بالفتح و تشدید را زنی که بر زنی آورده شود و آن را انباغ و دسنی گویند و هر کدام را ضرهٔ دیگر گویند و مال بسیار و گوشت بن انگشت نر و پوست باطن کف و پستان و بیخ پستان و سختی حال و ایذا و یک سنگ آسیا و هر دو سنگ را ضرتان گویند و پارهٔ از مال و اسپان و شتران۔
ضرورة بالفتح حاجت۔
ضراوة بالفتح خوگر شدن و عادت کردن
ضعة بالفتح نهادن چیزی و فرومایه شدن
ضغطة یکبار فشردن و ضغطة القبر فشار گور و بالضم سختی و مشقت و تنگی و فشارش۔
ضغاطة بالفتح ست رای و ضعیف عقل شدن
ضغینة بالفتح کینه۔
ضفیرة موی پیچیده و جمع کرده بر سر۔
ضفوة بالفتح بسیاری و تمامی۔
ضفّة بالکسر و تشدید فا کناره جو و دریا۔
ضلالة بالفتح گمراهی۔
ضالّة به تشدید لام چیزی گم شده۔
ضلاعة بالفتح قوی بازو و قوی پهلو شدن
ضماوة بالکسر پارچه که بر جراحت بالای دارو بندند۔
ضنّة بالکسر و تشدید نون بخل و نام بیخ قبیله ایست۔
ضهوة بالفتح برکه آب۔
ضیقة بالکسر و بالفتح تنگدستی و درویشی و بدحالی ضیق جمع و منزلیست از منازل قمر و زمینی ست میان طائف و حنین۔
ضیافة بالکسر بمهمانی نزد کسی آمدن۔
ضیعة بالفتح ضائع و هلاک شدن و آب زمین که در و غله شود و تجارت و حرفه و پیشه

فصل الضاد مع الثاء

ضبث بالفتح بکف و پنجه گرفتن چیزی
ضغث بالفتح آمیختن سخن و جز آن و بدست مالیدن کوهان شتر و بالکسر مشتی از گیاه خشک و تر بهم آمیخته اضغاث جمع و اضغاث احلام خوابهای پریشان که تعبیرش درست نباشد۔

فصل الضاد مع الجیم

ضجّ بالفتح و تشدید جیم و ضجیج بانگ کردن
ضجاج بالفتح بانگ و پوست علاج و بهره ایست و بالکسر به یکدیگر بانگ کردن
ضجوج و ضجیج بالفتح شتر ماده که بوقت دوشیدن و بار کردن فریاد کند۔
ضرج بالفتح شگافتن و اندوختن و آلودن
ضرّیج سخت۔
ضارج موضعیست۔
ضمج بالفتح جانوری ست گنده بوی و به فتحتین هیجان علت ابنه و علتیست دیگر
ضوج بالفتح خم وادی اضواج جمع و میل کردن تیر از هدف و فراخ شدن۔
ضیج بالفتح و ضیجان میل کردن و عدول نمودن۔

فصل الضاد مع الحاء

ضبح آواز نفس اسپ وقت دویدن و شنوانیدن اسپ آواز نفس خود را و نوعی از رفتار اسپ و گردانیدن آتش و آفتاب

گونہ چیزی را اندک و بغایت و بالکسر خاکستر و بعضی بالفتح نیز خوانده اند۔

ضباح بالضم بانگ روباه و موضعی ست۔

ضحضاح بالفتح تابان و نیک و آبی و اندک کہ تا کعبین و نیمه ساق باید و چیز بسیار۔

ضح بالکسر و تشدید حا آفتاب و روشنی آن و زمین صحرا کہ گیاه نداشته باشد و آفتاب بران تابد۔

ضرح بالفتح دور کردن و جرح کردن گواہی کسے و دور کردن آن از خود و رہائی دادن و گور کندن برائے میت و بفتحتین مرد فاسد نیت و در دو لگد زدن چارپا۔

ضراح بالکسر لگد زدن و بالضم بیت المعمور کہ قبلۂ ملائک است در آسمان چهارم۔

ضریح دور و گور یا مغاکے کہ در میان گور سازند برای مرده و لحد آنست کہ در یک طرف گور سازند۔

ضروح بالفتح ستور لگد زن و اسپ دست و پا زننده و کمان سخت کہ تیر را بسخت جهاند۔

ضیح بالفتح شیر آب آمیختن و عسل و مقل کہ پخته و رسیده باشد و شیر تنک باب آمیخته و بالکسر مرادف ضح کہ معنی آن مذکور شد۔

ضیلح بالفتح شیر تنک با آب آمیخته و به تشدید یا نام مردے ست۔

فصل الضاد مع الخار

ضخ بالفتح و تشدید خا اشک چکیدن آب و برپاشیدن۔

ضمخ آلودن تن ببوی خوش چنانکہ می چکیده باشد۔

فصل الضاد مع الدال

ضاد حرف تهجی کہ مخصوص لغت عرب ست در لغات دیگر اصلا نباشد۔

ضأد بالفتح و سکون همزه خصومت کردن و اندام زن۔

ضؤد بالضم و بضمتین زکام۔

ضؤاد بالضم و مد همزه زکام شدن۔

ضبد بالفتح آمیختن تر و خشک با هم و غیره خرما و به فتحتین خشم۔

ضد بالفتح و تشدید دال پر کردن مشک و جز آن و غالب شدن در خصومت بر کسے و باز گردانیدن چیزی را از کسی و بالکسر مانند و مخالف جمع و مفرد آمده۔

ضدید مانند و مخالف۔

ضغد بالفتح گلو فشردن و خفه کردن۔

ضفد بالفتح زدن کسے را بکف دست۔

ضمد بالفتح عصا بر سر زدن کسے را و مرهم بر جراحت بستن و دو دوست گرفتن زن و برابری کردن با کسے در چیزی و بالفتح میم نیز آمده و خشک و تر و فربه و لاغر گوسپند خوب و زبون و بالکسر دوست و بفتحتین خشک شدن و کینه گرفتن و بقیه حق کسے از دین و دیت۔

ضماد بالکسر بستن چیزی بر جراحت و چیزیکه بر جراحت بندند و درختی است کہ آنرا عرفج نیز خوانند۔

ضهد بالفتح قهر کردن۔

فصل الضاد مع الرار

ضبر بالفتح گروه غازیان و چهار مغز و انار دشتی و درخت چهار مغز دشتی و بکسر با نیز آمده و پوست کہ بالای چوبها کشند و در پناه آن مردان بہ قلعه نزدیک شوند و جنگ کنند و جز لوبیا و شیرازه کردن کتاب را و بہم نشاندن و سنگ و جز آن و بالکسر بغل و بکسرتین و تشدید را اسپ جهنده و شیر درنده۔

ضبار بالضم و تشدید با درختی ست شبیه بدرخت بلوط و بالفتح نام سگی ست۔

ضبور بالفتح شیر درنده۔

ضجر بالفتح جائے تنگ و بکسر جیم نیز آمده و بفتحتین دلتنگی و بے آرامی از غم و طپیدن دل و بانگ کردن شتر ماده در وقت دوشیدن و بکسر جیم دل تنگ۔

ضجور بالفتح دلتنگ و شتر ماده بانگ کننده وقت دوشیدن۔

ضر بالفتح و بالضم و تشدید را گزند و بعضی گفته اند بالفتح گزند رسانیدن و بالضم گزند و سختی و بدحالی و لاغری و نقصان و نام آبی

است بالضم والکسر زن خواستن بر زن پیشین۔
ضرر بفتحتین گزند و تنگی و تنگ کرانهٔ غار۔
ضریر آنکه بینائی او رفته باشد و بیمار و لاغر و آنکه با و ضرر رسیده باشد و کرانهٔ وادی و نفس و بقیهٔ تن و صبور و رشک و غیرت و در شکیبا دستور ساکن و لقب دانشمندی ست که جد صاحب کتاب ضریری ست و آن شخص را نیز ضریری گویند۔
ضرار بالکسر یکدیگر را ضرر رسانیدن و نام چند صحابی و مسجد ضرار مسجدیست که منافقان ساخته بودند و حق تعالیٰ بهدم آن امر کرد چنانکه در قرآن واقع ست۔
ضفر بالفتح دویدن و در جستن و موی بافتن و رسن تافتن و تنگ ستور یافتن و انداختن علف در دهان ستور و رسنی که بدان شتر را بندند و ریگ توده جمع شده و بنای سنگ که بی گچ و گل ساخته باشند و جمع کردن و پیچیدن موی۔
ضفیر کنارهٔ دریا و کوهی ست به شام۔
ضمر بالفتح مرد هموار شکم لطیف بدن نازک اندام و اسپی که ابرو اش باریک باشند و بالضم و بضمتین لاغری و چسپیدن شکم به پشت۔
ضامر باریک اندام۔
ضیمر بالفتح نهان و درون دل و شهریست بیمان و بالضم و فتح میم کوهی ست به شام و موضعی بدمشق۔
ضمار بالکسر مال رفته که امید بر گشتن آن نباشد و دام و وعده که امید از آن نتوان داشت و مکان و زمان آن معلوم نباشد
ضور بالفتح گرسنگی سخت و بالضم ابر سیاه و گزند رسانیدن۔
ضهر بالفتح سنگ پشت و بالای کوه۔
ضیر بالفتح گزند۔

فصل الضاد مع الزاء

ضأز بالفتح و سکون همزه کم کردن حق کسی و جور کردن۔
ضمز بالفتح سخن ناگفتن و خاموش بودن و چسپیدن به چیزی۔
ضامز خاموش و آهسته و شتری که نشخوار از دهان بیرون نیاورد۔
ضوز بالفتح خائیدن خرما و جور کردن و در حکم۔
ضیز مرادف ضأز که گذشت۔

فصل الضاد مع السین

ضبس بفتحتین دشوار خو شدن و پلید شدن و بکسر با دشوار خو و پلید۔
ضرس بالکسر دندان اضراس و ضروس جمع و بسیار ایستادن در نماز و دمنه و چراگاه شتر و سنگ که بآن چاه را بگیرند و تشنیهٔ درشت و باران اندک ضروس جمع و بالفتح سخت گزیدن و بدندان زمی و سختی چوب آزمودن و سخت شدن روزگار بر کسی و خاموش بودن تا شب و بفتحتین کندی و کند شدن دندان از ترشی و بالفتح و کسر را بدخو و غضبناک از گرسنگی۔
ضروس بالفتح گزنده و مادهٔ شتر که در نوزادن بگزد و بالضم سنگ های گرداگرد سر چاه۔
ضریس چاه سنگ بر آورده و مهرهٔ استخوانهای پشت و سخت گرسنه۔
ضغبوس بالضم خیار و بادرنگ و مردی زبون۔
ضمس بالفتح چاویدن خفیه و پنهان
ضبوس بالفتح خوردن طعام
ضهس گزیدن به پیش دهان۔

فصل الضاد مع الطاء

ضاط بفتحتین جنبانیدن گوشت و دوش و تن۔
ضبط بالفتح نگاه داشتن به حزم و هوش و بفتحتین بهر دو دست کار کردن و از اینجا گویند اضبط کسی را که بهر دو دست کار برابر کند۔
ضابط نگاه دارنده بحزم و آگاهی۔
ضرط بالفتح و کسر را تیز دادن و بفتحتین سبکی ریش و تنگی ابرو۔
ضراط بالضم تیز دادن و تیز و بالفتح و تشدید را تیز دهنده۔

ضغط بالفتح گلو بریدن۔
ضغط بالفتح فشردن وتنگ کردن بدیوار وجز آن سخت مالیدن وبالضم تنگی واکراه وسختی۔
ضاغط نگاهبان ومسرف وامین بر چیزی وکشادگی وشگافته شدن لغل شتر وسوماز از بسیاری گوشت وفشارنده۔
ضغیط چاه کنده درپهلوی چاه خوش آب که آنرا بسم لوناک وبدمزه گرداند وسست رای وضعیف عقل۔
ضاغوط کابوس که آنرا عبد الجنة نیز خوانند

فصل الضاد مع العین

ضبع بالفتح بازو یا میان بازو یا بغل وراه راد وبخشش کردن وبخشیدن ازان به کسی دیگر دادن وجور کردن ودست دراز کردن برای زدن وبرای دعا کردن ودست بشمشیر دراز کردن ودراز کردن ستور بازوها را در رفتار ومیل کردن باشتی وتمسک کردن بچیزی وسخت رفتن شتر وحرکت دادن بازو را بالضم ناحیه وبه سه حرکت نیز آمده وبالفتح ضم باسال قحط ومونث است وکفتار وسکون بانیز آمده۔
ضبوع بالضم وضبعان بفتحتین دراز کردن ستور بازوها در رفتار۔
ضباع بالکسر ستاره بسیار یا بنات النعش وکفتارها۔

ضجع بر پهلو خفتن وبپهلو برزمین نهادن وچیزی ست که بدان جامها بشویند ونام گیاهیست وبالکسر وفتح جیم موضعی ست
ضجوع بالضم پهلو برزمین نهادن وقبیله البیت از بنی عامر وبالفتح شکلی از گرانی آن بردارنده میل کند وراست نتواند رفت وزمین فراخی است مرقبیلهٔ بنی بکر را ودلو فراخ وزن مخالف شوهر وضعیف ای وابر آهسته رو واز بسیار آب وشتر ماده که بکناری چرد۔
ضجیع همخوابه۔
ضاجع وادویست ونادان وستارهٔ مایل بغروب۔
ضرع بالفتح پستان شتر ماده وگاو وگوسفند ومانند آن یا آنکه ضرع مخصوص بقر وغنم است ودلپستان شتر ماده را خلف گویند وبالکسر مانند واستواری رسن وبه فتحتین سست وناتوان ذکره ابیب که قوت دویدن نداشته باشد وچیز خرده خرد سال وخوار وفروتن شدن وبالفتح وکسر را خوار وزبون وضعیف۔
ضارع نیز ازد ضعیف وخرد از هر چیز وخرد سال۔
ضروع بالضم ونزدیک شدن حیوان وزنده به چیزی وفرو رفتن آفتاب ونزدیک شدن بغروب۔
ضریع گیاهیست که از غایت بدمزگی وسمیت او چارپا نزدیک آن نتواند شد آنرا شبرق نیز گویند یا ضریع خشک آن را وشبرق تازه آنرا گویند یا گیاهیست که بالای آب گنده میروید یا گیاهی ست که دریا آنرا بیرون انداز دیا چیزی ست در دوزخ گرم تر از آتش وتلخ تر از صبر وگنده تر از جیفه وآن طعام اهل دوزخ خواهد بود۔
ضعضاع وضعضع بفتح هر دو ضاد سست وضعیف از هر چیزی ومرد ضعیف رای وسست در کار۔
ضفدع بکسر ضاد ودال وفتح هر دو آن وبضم ضاد وفتح دال وبکسر ضاد وفتح دال وزغ که آنرا غوک وچغز نیز گویند وبکسر ضاد ودال استخوانی ست که درمیان سم فرس میباشد۔
ضلع بالفتح میل کردن وجور کردن وزدن درپهلوی کسی ومیل ودوستی وبالکسر استخوان پهلو وبفتح لام نیز آمده ضلوع واضلاع جمع وبفتحتین کج شدن درخلقت وکج شدن شمشیر وجز آن وبه سکون لام نیز آمده وتوانایی وبرداشتن بار گران وگرانی دام وبالکسر وفتح لام کوهی ست اخر وجدا گانه وموضعی ست بطائف وچوبکه دران کجی باشد چون استخوان پهلو۔
ضالع میل کننده وجور کننده۔
ضلیع کج وسخت بازو وآنکه استخوانهای

پہلوی او سخت محکم باشد و اسپ تمام خلقت سطبر سُرین بسیار غضب بزرگ میان و فراخ دہان و بزرگ دندان و کمان کہ در چوب آن کجی باشد۔

ضوع بالفتح جنبانیدن و بے آرام کردن و ترسانیدن و راندن و لاغر کردن سفر چارپا را و طعمہ دادن مرغ بچہ را و جنبانیدن باد شاخ را و جنبیدن مشک و جز آن و دمیدن و منتشر شدن بوی آن و ہمچنین دمیدن بوے بد را نیز گویند و بالضم و کسر و فتح واو مرغیست از مرغان شب یا مرغیست کہ آنرا کروان نیز گویند یا بوم نر یا مرغیست سیاہ مانند غراب کہ خوش رو گو باشد و بعضی گفتہ اند کہ نوعی ست از و زغ کہ ہمہ شب بانگ کند و آنرا چو کلک خوانند

ضواع بالضم بانگ مرغ مذبوح۔

ضواجع جمع ضاجع و شیبہا و موضع ست۔

ضیع بالفتح والکسر ضائع و ہلاک شدن و بالکسر و فتح یا جمع ضیعۃ و معنی آن گذشت

ضیاع بالفتح ہلاک شدن و عیال و آنکہ اعتقاد نداشتہ باشد و نوعی است از بوی خوش و بالکسر جمع ضائع و ضیعۃ۔

فصل الضاد مع الفاء

ضعف بالفتح والضم سستی و ناتوانی خلاف قوت یا آنکہ بالفتح سستی رای و نقصان عقل و بالضم ناتوانی و سستی بدن و بالکسر مانند و دو برابر چیزے و زیادہ بر چیزے و بہ فتحتین جاہہای دو تا کردہ شدہ۔

ضعیف سست و ناتوان و نابینا

ضعف بہ فتحتین کثرت عیال و کثرت دستہا بر طعام و خوردن طعام با مردم و تنگی حال و حاجت و شتاب و انبوہی کردن مردم بر آب و نزدیک پر شدن پیمانہ۔

ضفّ بالفتح و تشدید فا دوشیدن ناقہ بہمہ کف دست۔

ضفوف بالفتح شتر مادہ بسیار شیر کہ نتوان دوشید الا باتمام کف دست و بالضم جانوریست گزندہ۔

ضیف بالفتح مہمان و مہمانان مفرد و جمع آمدہ و مہمان داشتن کسے را و نزدیک شدن آفتاب بغروب و بہ یک سو رفتن تیر از نشانہ و فرود آمدن غم بر کسے و بالکسر پہلو۔

فصل الضاد مع القاف

ضیق بالکسر والفتح تنگ و تنگی و تنگ شدن و بالکسر تنگے و بعضی گفتہ اند کہ بالفتح تنگے و تنگ در دل و سینہ و بالکسر تنگے در خانہ و جامہ و جز آن و بالفتح و تشدید یای مکسور بخیل و تنگ۔

فصل الضاد مع الکاف

ضحک بالکسر والفتح و بکسرتین و بہ فتح اول و کسر دوم خندیدن و بالفتح شگوفہ و برف و سکہ و عسل و شگفت و دندان سفید و میان راہ و بہ فتحتین حائض شدن زن و شگفتہ آمدن چیزے و ترسیدن و درخشیدن برق از ابر و آواز کردن بوزینہ۔

ضاحک خندیدہ و ابر و برق و سنگ سخت سفید کہ در کوہ نمایان باشد

ضحوک بالفتح بسیار خندہ و راہ آشکارہ و فراخ۔

ضحّاک بالفتح و تشدید حا بسیار خندندہ و راہ روشن و آشکار و پادشاہی از عرب خواہر زادہ شداد کہ روی زمین را بگرفت و بعضی معرب دہ آک ست یعنی دہ عیب بود و بدین لقب ملقب شد عرب دہ آک را تغیر دادہ ضحاک کردند و صاحب قاموس گوید درش جنیسہ بود و ملحق بہ جن شد۔

ضریک فقیر بد حال و محتاج و نابینا و زمن و گرسنہ ترو نادان ضرائک جمع۔

ضراک بالضم شیر درندہ و درشت غلیظ۔

ضواحک دندانہائے کہ وقت خندیدن ظاہر گردد یا چہار دندان کہ میان انیاب و اضراس است۔

ضکّ بالفتح و تشدید کاف فشردن

وتنگ کردن۔

ضنک بالفتح تنگ و تنگی در ہر چیز

ضناک بالفتح زن آگندہ گوشت و بالضم زکام و بالکسر استوار خلقت و درخت بزرگ و گران کفل۔

ضبنک حبشی تنگ و ضعیف رای و ضعیف تن۔

فصل الضاد مع اللام

ضئبل بروزن خلیل نزار۔

ضال بہ تخفیف لام درخت کنار دشتی و بہ تشدید لام گمراہ۔

ضحل بالفتح آب اندک۔

ضلال بالفتح گمراہی و ضائع ماندن و ہلاک شدن و گم شدن و مغلوب شدن کقولہ تعالیٰ اِنَّ اَبَانَا لَفِیْ ضَلٰلٍ مُّبِیْنٍ یعنی پدر ما مغلوب ست در محبت یوسف و برادر او وقال اللہ تعالیٰ فَعَلْتُهَا اِذًا وَّاَنَا مِنَ الضَّآلِّیْنَ یعنی از مغلوبان در تعصب دین بودم۔

ضلل بہ فتحتین گمراہی و آب جاری زیر سنگ کہ آفتاب بر آن نتابد یا جاری میان درختان۔

ضلول بالفتح گمراہ

ضلیل گمراہ و لقب امراء القیس و بالکسر و تشدید لام بسیار گمراہ۔

ضلل بالضم و تشدید لام ضل بن ضل بکسر ہر دو فساد و ضم آن فرو رونده در گمراہی و آنکہ پدر او را نشناسد و آنکہ در د چیز نباشد۔

ضہل بالفتح آب اندک و بازگشتن بسوی کسے بوجہ مقاتلہ و مغالبہ۔

ضہول بالضم کم شیر شدن شتر مادہ و بز و اندک و تنک شدن شراب و بسوی کسی بازگشتن و باطل کردن و ناقص کردن حق کسے و بالفتح چاہ اندک آب و ناقہ و بز کم شیر۔

فصل الضاد مع المیم

ضجم بہ فتحتین کجی در دہان و گردن۔

ضخم بالفتح سطبر از ہر چیز و بہ فتح خا نیز آمدہ و سطبر شدن و راہ فراخ۔

ضخام بالفتح بزرگ جثہ و بزرگ ہر چیز۔

ضرام بالکسر ہیزم ریزہ کہ بآن آتش افروزند و بہ فارسی آنرا فروزینہ خوانند۔

ضریم سوختہ۔

ضرم بالضم و الکسر درختی است خوشبو گزمرہ اش چون بلوط و شگوفہ اش چون شگوفہ خرما و بعضی گفتہ اند کہ بیونانی آنرا اسطوخودوس گویند و بالفتح سخت شدن حرارت چیزی و سخت شدن گرسنگی و افروختن آتش و سخت غضبناک شدن و بالفتح و کسر را گرسنہ و بچہ عقاب و اسپ تیز رفتار و بہ فتحتین چیزی ای نیم سوختہ ضرمۃ واحد۔

ضرغام بالکسر و **ضرغم** بالفتح شیر درندہ

ضغم بالفتح گزیدن یا گزیدن چیزی کہ بہ دندان نرسد۔

ضم بالفتح و تشدید میم فراہم آوردن چیزے بہ چیزے و حرکت پیش در کلمہ و بالکسر بلاے سخت و بعضی آنرا بہ صاد مہملہ تصحیح نمودہ اند۔

ضمام بالکسر و ضم چیزے کہ بدان چیزہا را باہم فراہم کنند چون رشتہ و جز آن۔

ضمضام بالفتح چیزی کہ بر چیز دیگر مشتمل باشد۔

ضیم بالفتح نقصان کردن حق کسی کردن و ستم و بالکسر کنار و ناحیہ کوہ و موضعی ست

ضیغم بالفتح گزندہ و شیر درندہ۔

فصل الضاد مع النون

ضان بالفتح میش و بالکسر مشک بزرگ از پوست میش۔

ضائن میش نر جمع ضان بالفتح و بہ فتحتین۔

ضبن بالکسر ما بین تہیگاہ و بغل کہ آنرا فارسی کش گویند و اول جنب ابط ست بعد از ان ضبن ست و بعد از ان خضن ست و آنچہ کنند آن ماندہ کند گروہے را و بالفتح آب تنک افتہ و روان شدہ کہ ورو زیادتی نباشد و بکسر با نیز آمدہ و بہ فتحتین نقصان۔

ضبعان بالکسر کفتار نر ضبعانه ماده
و بفتحتین دراز کردن ستور بازو را در رفتار
ضحن بفتحتین کوهی ست۔
ضحن بفتحتین شهریست۔
ضغن بالکسر کینه و بغل شتر و کنار و شوی
و میل و بفتحتین کینه گرفتن و میل کردن
و آرمیدن۔
ضاغن اسپے کہ تا نہ زنے نیکو نرود۔
ضفن بالفتح دست انداختن شتر و سرگین
انداختن و بار کردن بر شتر و آمدن و
نشستن بگروهی و پازدن بر سرین کسے
و جمع کردن پستان ناقه برای دوشیدن
و قضا کردن حاجت کسی و نکاح کردن زن

ضمران بالفتح وادیست به نجد و درختی
ست باریک و بالضم نام سگے ست۔
ضمان بالفتح پذیرفتن و کفیل شدن و
برجا ماندگی
ضامن و ضمین پذیرفتار و کفیل۔
ضمن بالکسر شکن و نورد کتاب و جز آن
و بفتحتین برجا ماندگی و برجا ماندن و بالفتح
و کسر میم عاشق و برجا مانده و مبتلا شده بمرض
ضن بالکسر و تشدید نون بخیلے کردن۔
ضنین بخیل۔
ضومران و ضیمران بالفتح و ضم میم
نوعیست از ریحان دشتی و ریحان فارسی
ضیزن بالفتح نگاهبان و معتمد و اولاد

و عیال مرد و شریکان او و آنکه پدر را
مزاحمت در باب زن رساند و با زن
پدر یکی باشد و آنکه بر سر چاه هنگام آب
خوردن زحمت دهد و انبوهی کند و بت
ضیون بالفتح و سکون یا و فتح واو
گربهٔ نر۔
ضئین بالکسر کوهی است عظیم به صنعاے
یمن۔

فصل الضاد مع الواو

ضحو بالفتح هنگام چاشت۔

باب الطاء

فصل الطاء مع الالف

طاطار بروزن سلسال زمین پست
که بر کردار آن باشد تا بماند و پوشیده ماند
طباطبا لقب اسمٰعیل بن ابراهیم بن
الحسن بن علی رضوان الله علیهم زیرا که
قاف را طا میگفت یا آنکه قبای باو داده
بودند پس گفت طباطبا یعنی قبا قبا۔
طرفار بالفتح درخت گز۔
طرار بالفتح و طرور بضمتین آمدن
از جائے۔
طسار بالفتح و بفتحتین ناگوار شدن

طعام و دل زدن از روغن و چربی۔
طغوی بالفتح از حد درگذشتن۔
طفور بضمتین فرو مردن آتش و
چراغ۔
طلاء بالکسر قطران و هرچه آن را بمالند
و شراب و دشنام و یکی که آزا مے بخیج خوانند
و رسنی که بدان پای بره بندند و بالضم خون
و پوست تنک که بالای خون باشد و بضم و
تشدید لام نیز آمده و بالفتح و بے همزه شخص
بقطران اندوده و مرد سخت بیمار و بچهٔ آهو
و گاو و گوسپند و هر ستور که سم او شگافته باشد

و شوخ بستن دست و پا و قطران مالیدن
و بالکسر لذت و بالضم گردنها یا بیخ گردنها
جمع طلیة بالضم۔
طنو بالکسر باقی جان و منزل و بساط و
میل و هوای چیزے و زمین روشن سفید و
مرغزار و بقیهٔ آب در حوض و بفتحتین
چسپیدن سپرز شتر به پهلوی آن۔
طوی بالضم و بالکسر وادیست در شام
که آنرا وادی مقدس و وادی ایمن گویند
طوبی بالضم خوش و خوبی و نام درختی ست
در بهشت و خوشتر و پاکتر تانیث اطیب و

وچیزهای پاک جمع طیبة۔

طیئ بر وزن سید پدر قبیلهٔ الیست از یمن طائی منسوب بدان بر خلاف قیاس وقیاس طیئی باشد یای ثانی حذف نموده ویای اول که ساکن بود بالف بدل کردند

فصل الطاء مع الباء

طاب پاک لذیذ وبوی خوش۔

طبیب پزشک یعنی آنکه علاج بدن وجان کند وماهر واستاد درکار۔

طب بحرکات سه‌گانه پزشکی وعلاج جسم وجان ونرمی وسحر وبالکسر شهوت واراده کار وعادت وجادوی کردن وبالفتح دانا وماهر بکار وبالفتح نیز حاذق درکار جماع وپوشیدن درزهای مشک ودوال۔

طبطاب بالفتح چوبیست پهن که بدان وی بازند وبفارسی آن را تخته گوی بازی گویند ودم غنبت که گوش دراز دارد۔

طحاب بالکسر موضعیست۔

طحلب بضم طا ولام وفتح آن وبکسر طا ولام سبزی که بر آب ایستاده جمع شود وآن را بفارسی جامهٔ غوک وجل وزغ گویند۔

طراب بفتحتین خفت ونشاط وشادی وحزن وحرکت وشوق وبالفتح وکسر را نام اسپ رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم۔

طرطب بضم هر دو طا وفتح طای دوم نیز آمده پستان کلان افتاده۔

طلب بفتحتین جستن ودور شدن وبالضم وتشدید لام مفتوح جویندگان وهمچنین طلاب بالضم وتشدید لام هر دو جمع طالب۔

طالب جوینده۔

طنب بفتحتین طناب خیمه وجز آن ورگ اطناب جمع ودوالی که بجلهٔ کمان وصل کنند وبیخ درخت وپی وتن وبه فتحتین کجی نیزه ودرازی پشت ودرازی هر دو پای اسپ واستر وآن معیوب است

طوب بالضم خشت پخته بلغت اهل مصر

طیب بالکسر بوی خوش وبالفتح لذیذ وپاک شدن چیزی وپاک وبالفتح وتشدید یای مکسور پاک وحلال ولذیذ خلاف خبیث۔

طیاب بالکسر درخت خرمائیست دربصره وبالفتح وتشدید یا بسیار پاک وخوب۔

فصل الطاء مع التاء

طارة دور رفتن ستور بچراگاه ولای وگل۔

طاطاة بر وزن زلزلة سر در پیش افگندن واسراف کردن در مال۔

طابة خرد خرما۔

طافة توانائی۔

طاغیة پادشاه روم وجبار ومتکبر وصاعقه

وازحد درگذشتگی وصیحهٔ عذاب۔

طالوت نام مردیست از بنی اسرائیل که سقا بوده وحق تعالی او را سردار بنی اسرائیل کرده بر سر جالوت کافر فرستاد تا آنکه داؤد علیه السلام که از جمله لشکر او بوده او را بکشت وانتقام بنی اسرائیل گرفت چنانکه در قرآن مجید مذکورست۔

طاغوت بضم غین معجمه بت ودیو وکاهن وشیطان وهر که سردار ومقتدی گمراهان باشد وبت وهر چه غیر خدا پرستند ماخوذست از طغیان ودر اصل طغیوت بوده بفتح غین بعد از آن قلب نموده طیغوت کردند بقاعدهٔ صرفیه یا بالف مبدل شد

طاحونة آسیا وبعضی آسیاخانه را نیز گویند۔

طارقة تخت خرد وخویشان ونزدیکان

طارمة خانه از چوب معرب تارم۔

طائفة پارهٔ از چیزی وگروهی از مردم دو کس یا یک کس وما فوق آن یا از یکی تا هزار۔

طابیة سطح وجاییکه خرما نگاهدارند وخشک کنند وسنگ بزرگ در زمین ریگ

طائلة عداوت وفضل وقدرت وتوانگری وفراخی۔

طامة بتشدید میم سختی وبلا وقیامت۔

طابخة حادثهٔ هلاک کننده ومرد هلاک شده

طباخة بالضم سرجوش دیگ وبالکسر حرفت

آتش بزی۔

طبنة بالفتح زیرکی۔

طبطابة ہمان طبطاب کہ مذکور شد۔

طبطبة بفتح ہر دو طا آواز آب و آواز موج زدن سیل۔

طباتة بالکسر دوالے کہ در زہای مشک بوی گیرند و دوزند ہمچنین طبة بالضم جامہ دراز و زمین دراز و پوست چیزی و ہمچنین طبة بالکسر۔

طرشة بالفتح لای و آب غلیظ و چربی بالای جزات و فراخی عیش و سبزی کہ بر سر آب پیدا شود و آنرا جامۂ غوک خوانند۔

طرادت تازگی۔

طرة بالضم و تشدید را موی پیشانی و علم جامہ و کرانۂ جامہ و وادی و کرانہ ہر چیز و توشہ دان و طرتان دو خط بر پشت خر دگاو دشتی۔

طرفة بالضم نو و شگفت و نام شخصی ست و بالفتح یکبار چشم برہم زدن و چیزے بر چشم زدن کہ آب از ان روان شود و نقطۂ سرخ کہ در چشم پیدا شود از زخم و نام ستاره ایست و نام چند شاعر ست و نام صحابیست کہ بینی او در جنگ افتاده بود و چون از نقرہ ساخت بینی او گنده شد حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم او را رخصت داد کہ از طلا سازد۔

طریدة تنۂ درخت کج شده و بے برگ و بے شاخ مانده و آنرا چون نیز گویند و شکار و کاروان شتر۔

طریقة روش و مذہب و نخل بسیار بلند و نہالے دراز کہ از پشم و جز آن بافته باشند و برگزیدگان و اشراف قوم و بالکسر و تشدید را سستی و ناتوانی۔

طرقة بالضم خطی کہ بر کمان باشد۔

طرق بالضم و فتح الرا جمع و صفت و نوع تاریکی و طمع و سنگہا کہ بعضے بر بعضے چسپند۔

طست بالفتح و سین مہملہ طشت و آن در اصل طس بالفتح و تشدید سین بوده۔

طعمة بالضم خورش و وجہ کسب و بالکسر روش درخوردن و بالفتح یکبار چشیدن۔

طعنة بالفتح یکبار نیزه زدن و طعن و عیب کردن۔

طفرة بالفتح برجستن۔

طفاوة بالضم دایرہ گرد آفتاب و گرد ماه و اکثر استعمال آن در دایره کہ گرد ماه را ہالہ گویند و کفی کہ بالای دیگ ظاہر شود و گروہی ست از قبیلۂ قیس غیلان۔

طفیة بالضم برگ درخت مقل و مارے است خبیث کہ بر پشت او دو خط سیاه باشند۔

طلاقة بالفتح کشاده روی و کشاده زبان شدن۔

طلعة بالفتح دیدار و دیدن روی و بالضم و فتح لام بسیار واقف بر چیزے و زن بسیار خویشتن نماینده و نہان شونده۔

طلیعة گروہی کہ پیش فرستند تا از دشمن واقف شود و آن را طلایہ گویند۔

طلاوة بہر سہ حرکت و خوبی و بہجت و قبول و پذیرائی دل و سحر۔

طلیة و طلاوة ہر دو بالضم طلا کردن۔

طلبة بفتحتین جویندگان جمع طالب بہ فتح طا و کسر لام مطلوب و طلبة الطلبة نام کتابی ست۔

طلقة بالفتح یکبار طلاق دادن۔

طلحة بالفتح درختیست و نام مردی ست۔

طماعة و طماعیة بالفتح و تخفیف یا طمع داشتن۔

طمانینة بالضم و کسر نون اول و سکون یا آرام۔

طنطنة بہ فتح ہر دو طا حکایت و آواز طنبور و مانند آن۔

طنجنة بالفتح و سکون نون و فتح جیم تابہ بریان کردن گوشت و مطنجنة ازین ماخوذ ست۔

طنجة بالفتح شہریست بہ کنار بحر مغرب۔

طنفسة بہر سہ حرکت طا و فا و بہ کسر طا و فتح فا و بہ عکس آن بساط و جامۂ طنافس جمع و مصلائے مانند حصیر کہ از برگ خرما بافند۔

طویلة رسنی کہ پای چارپایان بندند و رسنی کہ پاے چارپا بہ یک طرف آن بندند و سرش دہند تا بچرد و بہ معنی رشتہ مروارید نیز آمده۔

طویة بالفتح و تشدید یا ضمیر و نیت چاه۔

طہارة پاک شدن۔

طینة بالکسر اندکی وگل و سرشت و نوطیة بالکسر و تشدید یا نور و سپیدگی نامہ و ضمیر و نیت موضعی کہ قصد آن داشتہ باشند۔

طیبة بالکسر پاک و حلال شدن و خوش طبعی و بالفتح و الکسر مدینهٔ مشرفه حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم۔

طیرة بالفتح خفت و سبکی و دهی ست به دمشق و بالکسر و فتح یا فال بد۔

فصل الطاء مع الثاء

طث بالفتح و تشدید ثا بازی است کودکان را و آن چنان است که چوبے مدوری اندازند و از هم می رانید و آن چوب را مطثة گویند۔

طهمورث بهاو شهورهاے بوزست نام پادشاهی ست از پادشاهان فرس که هفت صد سال پادشاهی کرد۔

طرثوث بالضم گیاهی ست که آن را میخورند۔

طریثیث دهی ست به نیشاپور۔

طرث بالفتح نگاه کردن و هر بنائے که تازه باشد۔

طرموث بالضم جاهل۔

طمث بالفتح بکارت بردن و دست به چیزی رسانیدن و حائض شدن زن و چرکین شدن و فاسد شدن چیزے۔

طامث زن حائض۔

فصل الطاء مع الجیم

طجیج بالفتح نادان بودن و محکم شدن و آن دزدن بر چیزی میان خالی چون سر و مانند آن۔

طسوج بالفتح و تشدید سین کرانه و ناحیه و وزن ربع دانگ که مقدار دو حبه است معرب تسو طساسیج جمع۔

طیهوج بالفتح معرب تیهو۔

فصل الطاء مع الحاء

طح بالفتح و تشدید حا کوفتن چیزی را و یا شنه پاے مالیدن۔

طحطاح بالفتح شکستن و پریشان کردن و همچنین طحطحة۔

طرح بالفتح انداختن و دور کردن و بالکسر انداخته شده و همچنین طریح و به تحتین چادر۔

طروح بالفتح کمانی که سخت بلند کرده و کشیده شود برائے انداختن تیر و نخلے که شاخهای دراز داشته باشد۔

طراح بالضم دور۔

طرماح بکسرتین و تشدید میم عالی نسب مشهور و بلند و ممتاز در کارها و نام پسر عدی بن حاتم که نامهٔ حضرت علی رض ابن ابی طالب پیش معاویه برد و مناظرهٔ او بمعاویه رض مشهور ست و نام پسر حکیم که شاعر بوده۔

طفح بالفتح و طفوح بالضم لبالب پر شدن ظرف۔

طافح مست گداز و پر شده از شراب۔

طلح بالفتح درختی ست بزرگ خاردار در ریگستان طلحة یکے و شگوفهٔ خرما و درخت کیله و خالی شکم از طعام و بالکسر ستور مانده شده و به تحتین درد شکم ستور از خوردن درخت۔

طلح و نعمت و موضعی ست۔

طلاح بالفتح تباهی و فساد و ضد صلاح و بالکسر درختان بزرگ۔

طالح بدکار خلاف صالح۔

طموح بالضم بلند شدن۔

طامح بلند۔

طماح بالکسر جماع و سرکشی کردن و بالفتح و تشدید میم شره و حرص و نام مردے ست۔

طوح بالفتح هلاک شدن یا مشرف بر هلاک شدن و سرگردان و حیران شدن و در زمین افتادن و رفتن۔

طوائح حوادث و وقائع که هلاک کننده باشند۔

فصل الطاء مع الخاء

طبخ بالفتح پختن۔

طبیخ شراب نیم جوشیده و چیزے جوشانده شده و فتح و خشت پخته و بالکسر و تشدید یا خربزه مرادف بطیخ۔

طابخ تپ گرم سخت۔

طباخ بالفتح و الضم قوت و فربهی و استواری و بالفتح و تشدید با پزنده۔

طخ بالفتح و تشدید خا انداختن و دور کردن و جمع کردن۔

طلخ بالفتح بشیره و سیاه کردن و آلودن به پلیدے و ضائع کردن نوشته۔

طمخ بالفتح تکبر کردن۔

طلخ بالفتح دل گرفتن از چیزی و خورش ناگوار شدن۔
طوخ بالفتح تهمت کردن بچیزے بد از گفتار و کردار و بالضم نام چهارده موضعی است از مصر۔
طلخ بالفتح آلوده کردن کسی را بچیزے بد و آلوده شدن و تکبر کردن و فرو رفتن در بالل و بالکسر حکایت خنده۔

فصل الطاء مع الدال

طرد بالفتح و بفتحتین راندن و دور کردن و جمع کردن شتران از اطراف و نواحی و بفتحتین شکار کردن و بالفتح و کسر را آبے که در آنجا چارپایان غوطه خورند و فرو نشینند۔
طرید رانده شده و شاخ خرما کج شده و بے برگ مانده و روز دراز۔
طراد بالکسر بیکدیگر حمله آوردن و نیزه انداختن و بالفتح و تشدید را کشتی کوچک تیز رو و جای فراخ و روی چیزے هموار کشاده و بالضم و تشدید را موضعی ست۔
طود بالفتح کوه یا کوه بزرگ و توده بلند از ریگ و نام کوهی ست مشرف بر عرفه و شهریست بر صعید مصر۔

فصل الطاء مع الذال

طبرزد نوعی ست از شکر معرب تبرزد و تبرزد ازان گویند که از غایت سختی گویا نواحی اطراف اورا به تبر تراشیده اند۔
طبند بالفتح دهی ست بمصر۔

فصل الطاء مع الراء

طر بالفتح بر جستن و پنهان شدن و بالکسر یک کنج خانه۔
طباشیر داروئیست سفید معرب دلکه در میان نے میان خالی که او را بهندی بانس گویند میباشد یا آنکه آن دارو خاکستر بیخ آن نے ست۔
طرث بالفتح گروهے از قبیله ازد و بستن شکنک
طحر بالفتح بیرون انداختن چشم و چشمه خاشاک را از خود۔
طحور بالفتح چشم و چشمه بیرون اندازنده خاشاک را و شتابنده و کمان تیر دور اندازنده۔
طرور بالضم دمیدن گیاه و سبلت کودک و تیز کردن کارد۔
طر بالفتح و تشدید را تیز کردن و بریدن و شگافتن و بگل اندودن حوض را و سخت راندن شتر و گرد آوردن ستور لوقت راندن از دو جانب و افتادن دست بزخم شمشیر و بر غلانیدن و ربودن و طپانچه زدن و راندن و بالضم بهره و جمیع۔
طرار بالفتح و تشدید را کیسه بر۔
طریر بالفتح مرد خوش منظر و خوب صورت و نشان و جز آن که تیز باشد۔
طرطور بالضم دراز باریک و نوعی از کلاه برانان هیأت و بز کوهی ناتوان۔
طعر بالفتح نکاح کردن و جبر کردن قاضی کسے را بر حکم۔
طغر بالفتح و نفع کردن و بالضم و فتح غین مرغے ست۔
طفر بالفتح و طفور بالضم بلند بر جستن و جهیدن شیر
طمر بالفتح در زیر خاک کردن و پوشیدن و جستن ببالا یا بپائین و آماس کردن زخم و پر کردن مطمره یعنی ته خانه از طعام و جز آن و بالکسر جامه کهنه و گلیم کهنه غیر صوف و بفتحتین آماسیدن دست و بکسرتین و تشدید را اسپ تازی و آماده بجستن و دویدن و گرد اندام و دراز یاد و بالضم و تشدید میم اصل۔
طمور بالضم جستن و رفتن و سیر کردن در زمین
طامر گیاهی ست و کیک و طامر بن طامر آنکه او و او پدرش را ندانند و نه شناسند۔
طمار بالفتح بر جستن و به فتح را و کسر آن جای بلند و بلاد سختی۔
طنبور بالضم و طنبار بالکسر سازی ست معروف معرب دنب بره یعنی ذنب بجهت شباهت آن بدم بره۔
طبیخ بالکسر آنکه و این در اصل فارسی ست معرب تبخیر بالفتح۔
طور بالفتح یک بار و اطوار جمع و آنچه برابر چیزی یا مقابل چیزی باشد و فاصله میان دو چیز و اندازه و گرد دیدن گرد چیزے و بالضم کوه و فنای خانه و کوهی ست نزدیک ایله که آنرا طور سینین گویند و کوهی ست بشام و...

آن را طور سینا گویند وکوہی ست بہ قدس طرف راست مسجد اقصیٰ وکوہی دیگر از طرف قبلہ کہ در آنجا قبر ہارون علیہ السلام ست۔

طوار بالفتح وبالکسر فراخی ودرازی خانہ۔

طومار بالضم نامہ وصحیفہ طوامیر جمع۔

طہر بالضم پاکی از حیض وجز آن۔

طاہر پاک۔

طہور بالفتح پاک شدن وچیزی کہ بدان پاک کردہ شود وپاک کنندہ چیزے۔

طیفور بالفتح مرغی ست خرد ونام بایزید بسطامی۔

طائر پرندہ وکردار ودماغ وآنچہ بدان فال نیک یا بد گیرند وخط طیور جمع واطیار جمع الجمع۔

طیر بہ فتح مرغان ومرغ مفرد وجمع آمدہ۔

طیار بالفتح وتشدید یا بسیار پرندہ وتیز فہم بلاودہ کہ لقب جعفر بن ابی طالب است آنکہ در بہشت با ملائکہ طیران میکنند ونیز طیار بمعنے قپان آمدہ آنا بمعنے تازی ست۔

فصل الطاء مع الزاء

طرز بالکسر جانب کوہ ودشت دوکوہان وبالفتح جماع کردن وچیزی ہر چیزے۔

طحز بالفتح وبجائے مہملہ کنایہ از جماع ست۔

طحز بالکسر دروغ۔

طرازہ بالکسر علم جامہ معرب ترزہ وموضعی ست کہ در آن جامہ ہای خوب می بافند وبساط وجامہ کہ برای پادشاہان بافند ومحلہ ایست بمرو واصفہان وشہریست بما وراء النہر وبہ فتح نیز آمدہ۔

طرز بالفتح ہیئت چیزی ونو رونہاد وبہ فتحتین خوش خلق شدن بعد از بدخوئے ولباس فاخرہ پوشیدن۔

طنز بالفتح فسوس وسخریہ وفسوس کردن۔

طناز بالفتح وتشدید نون فسوس وسخریہ کنندہ۔

فصل الطاء مع السین

طاؤس مرغیست معروف ومرد خوب وصاحب جمال بہ لغت شام ولقرہ وزمین سبز کہ ہر قسم گیاہ داشتہ باشد ونام شخصی ست۔

طاس ظرفے کہ در وآب وشراب خورند۔

طرس بکسر طاء واو وفتح طاء وراء دروغ گو۔

طبس بالفتح سیاہ از ہر چیز وبالکسر گرگ وبہ فتحتین شہریست بہ خراسان۔

طبلس دریای بسیار آب۔

طحس بالفتح جماع کردن بہ زن۔

طخس بالکسر اصل ونہایت ہر چیزی۔

طرس بالکسر کاغذ وصحیفہ وکاغذ کہ نبشتہ او محو کردہ باز نبشتہ باشند۔

طرسوس بہ فتحتین نام شہریست کہ ارمنیان داشتند آخر در حکم اہل اسلام آمد وسکون راء نیامدہ الا در شعر۔

طرابلس بالضم وضم با ولام نام شہریست بہ شام وشہری است بہ مغرب یا آنکہ شہر شام را اطرابلس بزیادتی ہمزہ گویند وبعضے گفتہ اند کہ این کلمہ رومی ست ومعنی آن بزبان رومی سہ شہر۔

طرموس بالضم کماج۔

طس بالفتح وتشدید سین طشت طسوس وطساس بالکسر جمع۔

طساس بالفتح وتشدید سین سازندہ طشت۔

طعس بالفتح وبعین مہملہ جماع کردن بزن۔

طغرس بالکسر وبعین معجمہ شیر گوارا۔

طفس بالکسر بہ فتحتین چرک تن وجامہ وبالفتح وکسر فا چرکین وپلید۔

طفوس بالضم مردن۔

طلس بالفتح محو کردن وطیلسان سیاہ آوردن چیزی چنانکہ ہست از فتق بینائی وانداختن کسے را در زندان وبالکسر کہنہ ورنگے کہ بہ سیاہی زند از غایت سرخی وہمان حرس کہ مذکور شد وچرک جامہ وپوست ران شتر کہ موی او رفتہ باشد ورگے کہ موی او ریختہ باشد۔

طمرس بالکسر وطرموس بالضم دروغ گو۔

طموس بالضم ناپدید شدن وکہنہ شدن ومحو گردیدن۔

طمس بالفتح ناپدید کردن ونشان چیزی دور کردن ونظر دور کردن ودور شدن وہلاک کردن۔

طمیس نابینا۔

طنفس بالکسر بد وزبون۔

طوس بالفتح ماہ وخوبی رو وتازگی آن بعد از بیماری وزیر، پای مالیدن وبالضم دوام وشہریست معروف ودارو ی است کہ جہت حفظ اشنامیدہ شود۔

طواس بالفتح موضعی ست وشبی از شبہای محاق۔

طویس بالضم وفتح واو نام مخنثی ست کہ در مدینہ بود واول او را طاؤس میگفتند چون علامت مخنثان در وی ظاہر شد او را طویس گفتند واو میگفت کہ ای اہل مدینہ منتظر خروج دجال باشید مادام کہ من در میان

شما هشتم وچون بیسم هر آئینه از خوف این طیره
در امان باشید زیرا که مادر من در میان زنان
انصار نمامی کردی وچون مرا بزاد حضرت
رسول علیه السلام وفات کرد و روزی که مرا از
شیر باز گردانیده خلیفهٔ اول فوت شد و روزی
که بحد بلوغ رسیدم خلیفهٔ ثانی کشته شد و روز یکه
کتخدا شدم خلیفهٔ ثالث کشته شد و روزی که
در خانهٔ من فرزند شد خلیفهٔ چهارم کشته گردید
پس کیست مثل من و از ینجهت در عرب
بشومت ضرب المثل گشته چنانچه میگویند
اشأم من طویس و رمزی ازین حکایت خاقانی
در شعر خود آورده **شعر** در غیبت من آید پیدا
حسود م آری ❊ چون زادن مخنث در مرد ن
پیمبر ❊ و کنیت او ابو عبد النعیم ست چنانکه
صاحب قاموس گفته است و صاحب ابح
گوید نام او عبد النعیم ست و این اصح است
چنانچه شعری که از طویس نقل کرده بران دلالت
دارد **شعر** انی عبد النعیم انا طاوس الجحیم

فصل الطاء مع الشین

طبش بالفتح مردم و همچنین طمش۔
طخش بالفتح تاریک شدن چشم۔
طرش بالفتح کری سبک و بفتحتین کری گر شدن
طشش بالفتح و تشدید شین۔
وطشیش بالفتح باران ریزه و باریدن۔
طشاش بالفتح والضم بیماری است
مانند زکام۔

طغش بالفتح نکاح و پلیدی۔
طوش سبکی عقل۔
طهش بالفتح برهم زدن کاری و درهم شدن
و مرد درکار و برهم زدن آن بدست خود۔
طیش بالفتح سبکی و سبک شدن و رفتن
عقل و خطا شدن و گذشتن تیر از نشانه۔
طیاش بالفتح و تشدید یا سبک آن
قصد یک چیز نداشته باشد و سرگردان
و حیران باشد۔

فصل الطاء مع الطاء

طاط مرد سخت خصومت و دلیر و دراز و شتر
نر که برای گشنی مست شده باشد۔
طرط بفتحتین نادانی و تنکی موی مژگان
و بکسر را نادان۔
طیط مار و پنبه و مرد دراز بالا و باشته و
شیره و خرد و ریزه هر دو شد ید الخصومته و
دلیر و شتر مست و بیقرار برای گشنی۔
طیط بالکسر نادان و دراز۔
طیوط بالضم سختی و برانگیخته شدن نر در
وقت گشنی۔

فصل الطاء مع العین

طبع بالفتح سرشت مردم که بر آن آفریده شده
و مهر نهادن و نوع از رنگی در قالب و مهر کردن
سیم و زر و مهر نهادن بر نامه و رگل و مانند
آن و ساختن شمشیر و درم و ساختن سبو

از گل و پر کردن مشک تا لو و قادر شدن
بر فتا زدن و بالکسر جای روان شدن
آب و پری پیمانه و مشک مجرای آب و
نام جوئیست و زنگ و چرک بدین معنی و فتح
با نیز آمده و عیب و زشتی و بفتحتین زنگ
شمشیر و جز آن و زنگ گرفتن آن و چرکین
شدن و کاهل شدن و بالفتح و کسر با دون همت
طبیع بالکسر سرشت مردم که زائل نشود
و بالفتح و تشدید با کوزه گرد شمشیر گر۔
طالع بکسر با سرشت بهید زننده و
بفتح با انگشتری و مهر چه بدان مهر کنند و
آلست زاغ که بدان چارپایان صدقات
را نشان کنند و کسر با نیز آمده۔
طسع نکاح کردن و رفتن در شهرها۔
طلوع بالضم بر آمدن آفتاب و جز آن
و دانستن و آشکارا شدن و آمدن پیش
کسی و غائب شدن و بر آمدن دندان کودک
و بر آمدن شگوفه خرما و رسیدن بر زمین و
بر آمدن بر کوه و جز آن۔
طلع بالفتح اندازه و مقدار شگوفه و بفتحتین
که از درخت خرما بر آید و بالکسر راز و اطلاع
و وقوف بر چیزی و دیدار و ناحیه و کرانه
و جائیکه آفتاب از آنجا بر آید و بدین
دو معنی بفتح نیز آمده و زمین پست و
زمین که بشتهای خاک دارد و مار۔
طلاع بالکسر پری چیزی طلع بالضم جمع
و بالفتح و تشدید لام آنکه اراده کارهای

بزرگ کند و ترکیب امور عظیم گردد و کارهای آزموده باشد۔

طالع بکسر لام بر آینده و صبح کاذب و تیزی که درای نشانه افتد و ماه نو و باصطلاح منجمین طالع برج و درجه که هنگام ولادت یا وقت سوال چیزی از افق نمودار باشد و اول را طالع ولادت و ثانی را طالع مسئله گویند۔

طلائع پیش روان لشکر که برای خبر گرفتن دشمن پیشتر روان شوند جمع طلیعه۔

طمع بالفتح و بفتحتین امید و امید داشتن و حرص و بفتحتین مرسوم سپاه و علوفه لشکر و بالفتح و کسر میم و ضم آن مرد حریص و طامع۔

طماع بالفتح و تشدید میم بسیار حریص۔

طوع بالفتح فرمان بردن و فراخ شدن علف در چراگاه و منقاد و فرمان برنده طوع العنان اسپ نرم عنان۔

طلع فرمانبردار۔

فصل الطاء مع الفاء

طخف بالفتح غم و هم که دل را فروگیرد و ماست۔

طخاف بالفتح ابر بلند و بجای طهام نیز آمده و بالکسر و بالفتح ابر تنک که آسمان ورای آن توان دید۔

طرف بالفتح چشم و چشمان مفرد و جمع آمده و نگریستن و دو ستاره ایست که آنرا عین الاسد خوانند آن منزلی ست از منازل قمر و بازگردانیدن و چشم بر هم زدن و طپانچه زدن و جوانمرد و کریم و نهایت هر چیز و سو طرف و قومیست در یمن و بالکسر کریم الطرفین از انسان وغیر آن بر تقدیر اول جمع اطراف و بر تقدیر ثانی جمع طروف آمده است و اسپ گرامی و نجیب از طرف مادر و پدر یا نجیب که مثل آن در نتاج صاحب اسپ نبوده و مال نو و بالضم نیز آمده و گیاهی که هنوز در غلاف باشد و آن که میان او و جد بزرگ او پدران بسیار گذشته باشند و بفتحتین کرانه و گروهی از چیزی و مرد کریم اطراف جمع و اطراف الرجل پدر و پدران و اعمام و خویشان و اطراف بدن دست و پا و سر و اطراف زمین اشراف و علما و اطراف العذاری نوعی ست از انگور و به فتح و کسر را مردی که بیک تن و بیک دوست و رفیق قرار نگیرد و ثابت نباشد و شتری که از چراگاهی بچراگاهی رود و به سکون را نیز آمده و آنکه میان او و جدا و پدران بسیار گذشته باشند و نام موضعی ست سی و شش میل از مدینه مشرفه۔

طریف و طارف مال نو مرکب که میان او و جد بزرگ او پدران بسیار گذشته باشند و میوه و جز آن که غریب و نادر بود۔

طراف بالکسر خیمه از ادیم و آنچه از اطراف کشت گرفته شود و شرف و بزرگی و بالفتح و تشدید را نام مردی است۔

طفیف اندک ناتمام۔

طف بالفتح و تشدید فا پری پیمانه تا اطراف پیمانه و آنچه در پیمانه ماند بعد از دست کشیدن بر سر آن و موضعی ست نزدیک کوفه و زمین بلند از زمین عرب و کرانه دریا و جانب پهلو۔

طفاف بالفتح و الکسر سیاهی شب و پری پیمانه تا لبهای آن و آنچه در پیمانه بماند بعد از دست کشیدن بر آن و بالضم سر ظرف و آنچه زیادت آید از پیمانه و بالفتح و تشدید فا فرسی که تالبها رسیده باشد و اسپی که سبک و جلد بود۔

طفطاف کرانهای درخت۔

طلف بالفتح و بفتحتین هدر و باطل و بفتحتین دهش و بخشش و آسان از چیزی و زیاده و فاضل از چیزی۔

طنف بالفتح و الضم و بفتحتین و به ضمتین گردن و آنچه از گردن بلندی برآمدگی داشته باشد و کرانهای دیوار که به خشت فرو گرفته باشند پوشش در

سرای که از بنا بیش آمده باشد و از بالای درگذشته باشد و به فتحتین پوستها و واها و سرکوه و تهمت و بهتان و بالفتح و کسر نون کم خورد و متهم۔

طوف بالفتح گرد چیزے گشتن و پشم کردن گوسپند و مشکے چند که باد در آن دمند و بایک دیگر استوار ببندند چنانکه بصورت سطح استوار و هموار شود بر آن سوار شوند و از آب بگذرند و غائط و رفتن بیرون برای قضای حاجت۔

طواف بالفتح گرد چیزے گشتن و بالفتح و تشدید واو خادم که بنرمی و مهربانی خدمت کند و نام مردیست بسیار طواف کننده۔

طوارف چشمان و خیمه که دامن او برداشته شود تا بیرون نظر کرده شود۔

طهف بالفتح و بفتح گیاهی ست زبون و بالکسر پاره از هر چیز۔

طهاف بالفتح ابر بلند۔

طائف عکس و گاوے که متصل بطرف خرمن باشد و خانه کمان و طواف کننده و خیال که در خواب بنماید و نام شهرے چند از قبیله ثقیف در وادی زیبا که در وقت طوفان بر آب میگردیدند یا جبرئیل علیه السلام این شهرها را بدست گرفته گرد خانه خدا طواف نموده بود یا آنکه این شهرها به شام بودند حق تعالی بدعای ابراهیم از انجا کشیده و بر آورده بر زمین حجاز آورده۔

طیف بالفتح غضب و دیوانگی و خیال که در خواب بنماید و آمدن خیال در خواب

فصل الطاء مع القاف

طاق بنای که خمیده و کج سازند چون محراب و نوعی از جامها و طیلسان یا طیلسان سبز و شهری است به سجستان و قلعه ایست به طبرستان که در آنجا ساکن بود الطاق محمد بن النعمان امامی که او را اهل سنت شیطان الطاق و امامیه مومن الطاق گویند و یکتا از لعل و ریحان و جز آن و بیرون آمدگی کوه و چاه و میان هر دو چوب از کشتی۔

طابق به فتح باء و کسر آن خشت بزرگ پخته و عضوی یا نیمه از بز و ظرفے که در آن نان و جز آن پزند معرب تابه۔

طبق بالکسر سمه پشم که بآن مرغان را شکار کنند و بار درخت نیست و هر چیز که بچسبد و ساعتی که از روز و گروه مردم و ملخ و بالفتح چسپیدن دست به پهلو و به فتحتین ته و طبقه چیزے و پرده هر چیز و آنچه مساوی و برابر چیزی باشد و روی زمین و آنچه بر و طعام خورند و قرنی از زمان یا بیست سال و مردم ملخ بسیار یا گروهی از آن و هر استخوان تنگ که میان دو پیوند استخوان باشد و حالات عام و اکثری از شب و روز و پشت اندام زن و پس یکدیگر زاده از بره و کودک حال کقوله تعالی لترکبن طبقا عن طبق یعنی سوار خواهید شد روز قیامت بحالی از حالی دیگر و بنت الطبق سنگ پشت و بنات الطبق سختیها و بلاهای زمانه۔

طباق بالکسر موافق کردن دو چیز را باهم و طبقاتی که بعضی بر بعضی باشند قال الله تعالی خلق سبع سموات طباقا۔ و بالضم و تشدید یا درختی ست که در کوهستان مکه معظمه میشود و نافع سموم و امراض دیگر۔

طرق راه و نخلهای بسیار بلند و احد طریقه۔

طارق شب آینده و ستاره صبح و بعضی طارق زحل را گفته اند و زنی و شتر ماده که بحد اشتهای نر و شوهر رسیده باشد و نام پسر امیه بن عبد الشمس که بنات طارق که در عرب بحسن ضرب المثل شده اند بدان منسوب اند۔

طروق بالضم بشب آمدن و گشنی کردن نر به ماده۔

طرائق جامه کهنه و اشراف و اقران قوم و گروهی از آن قال الله تعالی کنا طرائق قددا ای فرقا مختلفة۔

طرق بالفتح زدن یا زدن به مطرقه و شکستن و سنگریزه زدن کاهن برای فال و جدا کردن پشم و چوب زدن بر آن تا از هم جدا شود و گشنی گرفتن نر به ماده و به شب آمدن و آمیختن کاهن پنبه و پشم در وقت فال زدن و آب منی و سستی عقل و رای و آبی که در آن ستوران

درآیند و بول کنند و نری در جماع قوی باشد و آواز و نغمهٔ ساز عود و جز آن و بالکسر قوت و فربهی و پیه و بالضم و بضمتین راهها جمع طریق و بفتحتین نورد و شکن و شکم و سستی و زانوی شتر و کجی ساق آن و لبودن پرهای مرغ بالای پرهای دیگر و بول کردن ستور در آب ایستاده و دامهای صیاد و نشانهای پای شتر پے یکدیگر و در برین دو معنی جمع طرقه است بفتحتین و آبگیرهای بیابان و نام آبیست و بالضم و فتح را خطها و نقشها که یکسان باشند جمع طرقه بالضم۔

طراق بالکسر آهنی که پهن کرده شود بعد از آن گرد ساخته خود و مانند آن از آن سازند و دوالی که بدان نعل دوزند و چرم نعل و پارهٔ از نعل که بر موزه زنند و بریدن از پوست بمقدار سپر و آن را بر سپر چسپانیدن و بالضم و تشدید را کاهنان۔

طسق بالفتح پیمانه ایست و خراجی که بر زمین مقرر کنند و بکسر طا که اهل بغداد بدان تکلم میکنند غلط است۔

طفق بالفتح و **طفوق** بالضم نزدیک شدن و شروع کردن در چیزے و بفتحتین نزدیک شدن و شروع کردن و بمعنی ماندن و بد انجام متهم شدن۔

طلق بالفتح آواز سنگ و بالکسر آواز وزغ که بر کنارهٔ جوے کنند۔

طلق بالفتح آهو و سگ شکاری و ناقهٔ رها کردهٔ و روز و شب معتدل و دو روزه که در حین زادن زنان را پیدا میشود و سنگی ست سفید براق که آن را ابرک گویند معرب تلک و چون بر چیزے به مالند آتش آن را نسوزد و اگر حل گردد مانند آب شود اکسیر باشد چنانکه گفته اند من حل الطلق استغنی عن الخلق و بالکسر نیز آمده و بعضی گفته اند که افصح فتح لام ست اگرچه مشهور سکون لام ست و بالکسر حلال و رها شده و بر آمده از چیزے و زدوده و پالان شتر و شبرم که گیاه هیست شیر دار و قاتل یا گیاهیست که در رنگها بکار دارند و بفتحتین تنگ ستور و بالضم و الفتح آنکه بند نداشته باشد و بضمتین شتر و ناقهٔ بے پاے بند و بفتحتین تنگ اسپ و بند از پوست خام و هر دو دست یک بار تاب بردن شتر و نصیب و حصه و طلق الوجه بهر سه حرکت و فتح و کسر لام طلیق الوجه کشاده روی خندان و طلق الیدین بالفتح و بضمتین کشاده دست و جوان مرد و طلق اللسان و بالفتح و الکسر و طلیق اللسان کشاده زبان و فصیح لسان طلق بالفتح و کسر لام زبان تیز۔

طلاق رها شدن زن از قید نکاح۔

طالق زن رها شده از قید و ناقه و بز رها کرده بچرا طلق بالضم و تشدید لام مفتوح جمع۔

طلیق رها شده از بند و رها کرده۔

طوق بالفتح وسع طاقت و توانائی و گردن بند و چنبر و حلقه و هر چه مدور بود باشد و گرد چیزے در آمده باشد۔

طوارق زنان کاهنه و حوادث زمانه که بشب فرود آید۔

فصل الطاء مع اللام

طبل نقاره که بنوازند و آن را یک طرف پوست میگیرند و گاهی دو طرف نیز میگیرند طبال و طبول جمع و آفریدگان و مردم و خراج جامهٔ یمنی و مصری که در آن صورت طبل پیدا باشد۔

طبال بالفتح و تشدید با نقاره زن۔

طحال بالکسر سپرز و نام سنگے ست و موضعی ست و بالضم بیماری است که در سپرز بهم میرسد۔

طحل بالفتح رسیدن چیزے بسپرز و بفتح جا نیز آمده و بفتحتین تیره رنگ شدن و آماس کردن سپرز و تباه شدن و لیے گرفتن آب

و تیره رنگ و خاکستری رنگ شدن و بالفتح و کسر حا غضبناک و پر ملو۔

طرابال بالکسر مناره و علامتی که بنا کنند و هر بنائے عالی و هر پاره از کوه و سنگ بلند و بزرگ که از کوه پیش آمده و برآمده باشد و دیوار دراز بلند و جنبیه بالائین دیوار طرابیل الشام صومعهای ملک شام۔

طسل بالفتح درخشیدن و جنبیدن سراب در صحرا و آب روان بر روی زمین۔

طعل قدح کردن در نسب کسے۔

طاعل تیر راست۔

طفل بالفتح نازک و تازه از هر چیزے و بالکسر خرد از هر چیز یا نوزاده از مردم و حیوان جمع و مفرد آمده و در آمدن تاریکی شب و میل کردن آفتاب به غروب و برآمدن آفتاب و بسرخی مائل شدن آن به وقت غروب و بفتحتین آخر روز بعد از نماز دیگر و هنگام چاشت و تاریکی و رسیدن خاک و گرد خانه را۔

طفیل بالفتح و کسر فا آب تیره و درد که در حوض بماند و کوهی ست بمکه و بالضم و بفتح فا شاعر کوفی که ناخوانده به مهمانی میرفت و او را طفیل الاعراس و طفیل العرائس گفتندی و طفیلی منسوب بدان۔

طفال بالضم و الفتح گل خشک۔

طل بالفتح و تشدید لام باران ریزه و ضعیف تر از شبنم

طلال بالکسر و طلل بالکسر و فتح لام جمع و چیزے سبز که از خشب آید و برگ و شیر و غیر آن و شیر و رنده و مرد کلان سال و جثه و بچه نیز آمده و گم شدن شیر یا آنکه دیه منم نیز آمده و گم کردن حق کسے را و سخت راندن شتر و تر شدن زمین از شبنم و تر کردن شبنم زمین را و باطل و هدر کردن خون و بالضم شیر و خون

طلل بفتحتین شخص هر چیزے و نشانهٔ خانه و سرائے ویران شده که بجا مانده باشد اطلال و طلول جمع۔

طلیل کینه و حصیرے که از برگ خرما و جز آن بافته باشند۔

طمل بالفتح خلق عالم و آفریدگان و سخت راندن ستور و بافتن حصیر و رشتها دراز کردن و سیه رنگ کردن جامه و پهن کردن نان به مطلمه قرآن بالکسر چوبلیست که بدان نان پهن کنند و آلوده شدن تیر بخون و آلوده شدن هر چیز بخون یا بروغن یا به قیر و بالکسر مرد بدکار که از بد کردن باک ندارد و آب تیره و جامه سیه رنگ و گلیم سیاه و هر چیز سیاه و گردن بند یا دوال و لئیم و دزد و بدکاله و جامهٔ کهنه و گرگ تیره رنگ که رنگش به سیاهی مائل باشد۔

طمیل بالفتح و کسر میم مجهول بزغالهٔ نر و ماده و حصیر ولائے حوض و پیکان پهن و گردن بند و بالضم و فتح میم برهنه از جامها۔

طنبل و طنبول بالفتح هر دو دهی ست به مصر۔

طول بالضم درازی و دراز شدن و بالفتح منت نهادن و فزونی کردن بر کسے و غالب آمدن در فضل و منت و فراخی و توانگری و قدرت و به فتحتین درازی در لب بالائین شتر و بالکسر و فتح واو رسنی که بدان پائے چارپا بندد و رسن دراز که ستور را بدان بندند و سر دهند که بچرد و بالضم و تشدید واو مرغے آبی ست دراز پا۔

طویل دراز طیال و طوال بالکسر جمع نام بحریست از بحور شعر۔

طوال بالفتح درنگ و عمر و بالضم دراز بالضم و تشدید واو بسیار دراز۔

طهل بالفتح و به فتحتین بدبو شدن آب بالضم و کسر ها آب بدبو و همچنین طاهل۔

طهمل بالفتح جسم زشت خلقت و وزن نازک و چیزی که چون بدو دست رسانند حجم نداشته باشد۔

طیسل بالفتح سراب و باد یا باد سخت و غبار و شب تاریک و بسیار از هر چیز۔

فصل الطاء مع المیم

طخم بالفتح و فتحهای معجمه تکبر کردن۔

طخوم بالضم حدود و اطراف زمین مرادف تخوم

طرام بالکسر و بالفتح مسکه و عسل و بالضم کانون آتش و درختی ست و به فتحتین لوان شدن اشنان اشهد شان

طریم بالکسر و فتح ابیار ابر سطبر و عسل۔

طسم بالفتح قبیله از عاد و ناپدید شدن راه و جز آن و ناپدید کردن و به فتحتین ناگوار شدن و گرد و غبار و تاریکی۔

طسوم بالضم ناپدید شدن۔

طعام گندم و هر چیز خوردنی اطعمه جمع۔

طعم بالفتح خوردن و چشیدن و اشتهای طعام و آنچه بدان اشتها شود و مزه طعام و شراب از حلاوت و مرارت و بالضم خوردنی و بالفتح و کسر عین خورنده و چشنده و آنکه در خورش حال خوش داشته باشد و همچنین طاعم۔

طغام بالفتح مردم فرومایه و مرغان زبون۔

طغم به فتحتین دریا و آب بسیار۔

طلم بالضم خوانی که بران نان بگسترند و به فتحتین چرک دندان که از ناکردن مسواک بهم رسد۔

طم بالفتح و تشدید میم بسیار شدن آب و پر کردن ظرف و به سنگ گرفتن چاه و بسیار شدن چیز و بریدن مو و گره زدن و تافتن مو و برو رخت آبرون مرغ و بدین معانی آمده طموم و سبک شدن و بهر روئے زمین برفتن و بالکسر آب یا گیاهے که بر آب بود و آب او را بیرون انداز دو دریا و عدد بسیار و زیرک و شگفت و آنچه از و شگفت آید و شتر مرغ و اسپ نیک تیز رو۔

طمیم سبک شدن و نرم دویدن و اسپ نیک تیز رو۔

طمطام بالفتح میانات دریا۔

طمطم بکسر هر دو طا مرد غیر فصیح که زبانش درست نباشد

طیم بالفتح مجبول بودن و مخلوق شدن بر چیزی او نیک بودن کار کسے۔

فصل الطاء مع النون

طبن بهر سه حرکت جمع کثیر و به فتحتین نیز آمده و بالضم طنبور یا عود و بالفتح و به فتحتین زیرک شدن و زیرکی و بالفتح مردم و آتش را پوشیدن تا نمیرد و بالفتح و کسر با زیرک و بالضم و فتح با بازیچه ایست و جیقه که بلند از زند و بدان گسبها و درندها شکار کنند و بالکسر و فتح با زیرکیها جمع طبنة بالکسر۔

طابن زیرک۔

طابون جایکه آتش نگهدارند تا نمیرد۔

طاجن و **طیجن** بفتح جیم معرب تابه۔

طجن بالفتح بریان کردن۔

طحن بالفتح آرد کردن و گرد شدن مار و بالکسر آرد و بالضم و فتح حا کوتاه و جانوری ست خرد۔

طحون بالفتح مقدار صد از غنم و لشکر عظیم و جنگ و شتر بسیار۔

طحان بالفتح و تشدید حا آسیابان۔

طرن بالضم جامه خز۔

طرخان بالفتح رئیس شریف طراخنه جمع و این لغت در اصل خراسانی ست۔

طرخون بالفتح گیاهی ست معروف که بیخ اش تیهے او عاقر قرحا ست۔

طعن بالفتح نیزه زدن و قدح و عیب کردن در کسی و در بیابان رفتن و در شب سیر کردن و عنان کشیدن اسپ را تا تیز رود۔

طعین نیزه زده شده و طعن کرده و همچنین مطعون۔

طاعن نیزه زننده و طعن کننده۔

طاعون وبا و مرگ طواعین جمع۔

طغن بالفتح مرگ و بند۔

طغیان بالضم و الکسر از حد در گذشتن و همچنین طغوان بالضم۔

طالقان بالفتح نام شهریست میان بلخ و مرو و شهریست میان قزوین و مرو از انجاست صاحب اسمعیل بن عباد۔

طمن بالفتح ساکن و آرمیده و همچنین مطمئن طمون بالضم جمع۔

ظمین بالکسر و تشدید میم شهری ست بروم۔

طنین بانگ مگس و آواز طشت و طاس و آواز گوش و مانند آن۔

طن بالفتح و تشدید نون رطب سرخ بسیار شیرین و مردن و آواز کردن مگس و طشت و گوش و جز آن و بالضم بدن انسان و غیر آن و سر بار میان دو تنگ بار و دسته نے و پشته هیمه طنة واحد۔

طواحن دندانهای بزرگ پس که طعام بدان سائیده شود و آن را به فارسی سیا دندان گویند۔

طوفان بالفتح گرد چیزی گشتن و بالضم باران سخت و آب که از زمین بر آید و همه را غرق کند و مردن و کشتن و سیل غرق کننده و هر چیز که بسیار و غالب باشد همه را فرا گیرد۔

طہران بالکسر دہیست باصفہان ودہی است بری۔
طین بالکسر گل۔
طیان بالفتح وتشدید یا گلکار وگرسنہ۔
طیران بفتحتین پریدن۔
طیلسان بالفتح وبہر سہ حرکت لام ومشہور فتح ست چادریست کہ بر دوش می اندازند معرب تالسان وطیلس بحذف الف ونون نیز آمدہ طیالسۃ جمع وطیلسان ملکیست بزرگ از نواحی دیلم

فصل الطاء مع الواو

طبو بالفتح خواندن۔
طحو بالفتح بگستردن وبدراز کشیدن ورفتن ودور شدن وہلاک شدن وبر پہلوی چپ خفتن وبر روی انداختن کسی را۔
طرو آمدن از جای دور۔
طفو بالفتح وبالضم وتشدید واو بر سر آب بر آمدن چیزی برگ بالای درخت ظاہر شدن وسخت دویدن آہو وسبک رفتن آن بر روی زمین ومردن وداخل شدن در کاری۔
طلو بالفتح آہو بره کہ نوزادہ باشد وبالفتح وتشدید واو انتظار وورنگ۔
طمو بالفتح دراز شدن گیاہ وبرآمدن رود وپر شدن آب دریا۔
طہو بالفتح وبالضم وتشدید واو گوشت پختن وبریان کردن ورفتن وکار کردن۔

فصل الطاء مع الیاء

طبی بالکسر وبالضم پستان بہائم وسباع۔
طری بتشدید یا تازہ۔
طاری فرود آیندہ از جای وظاہر شوندہ بر کسی ناگاہ۔
طریانی چیزی کہ دانستہ نشود کہ از کجا آمدہ۔
طاغی از حد در گذرندہ۔
طفیلی آنکہ ناخواندہ بمہمانی رود منسوب بطفیل وبیان آن گذشت۔
طمی ہمان طمو کہ گذشت۔
طامی آب بسیار کہ از کنار در گذرد ودریائی پر۔
طاہی طباخ۔
طی بتشدید یا پیچیدن ونوردن ونیت موضعی کہ قصد آن دارند۔
طاوی پیچیدہ وگرسنہ۔

❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖
❖ ❖ ❖ ❖ ❖

باب الظاء

فصل الظاء مع الالف

ظباء بالکسر آہوان جمع ظبی۔
ظرفاء بالضم وفتح را زیرکان جمع ظریف۔
ظربان بالفتح جانوریست چون گربہ کہ بوی گندہ دارد
ظلماء بالفتح شب تاریک وتاریکی۔
ظمء بالکسر ہمزہ در آخر تشنگی ومدت میان دو آب خوردن شتر۔
ظماء بفتحتین تشنہ شدن۔
ظماء بالکسر تشنگان جمع ظمآن۔

فصل الظاء مع الباء

ظاب بالفتح وسکون ہمزہ بانگ وفریاد وکد خدا شدن وستم کردن وآواز بز نر ہنگام مست شدن وکسی کہ خواہر زن کسی در خانہ داشتہ باشد وآن از اسلاف آن کس میگویند ہمچنین بالف نیز آمدہ
ظبظاب بفتح ہر دو ظا درد وعیب آنکہ در پلک چشم میشود۔
ظرب بالفتح وکسر را کوہ فراخ یا کوہ خرد وزمین پشتہ کہ بلند بر آمدہ باشد ظراب جمع وبفتحتین وتشدید با کوتاہ سطبر پر گوشت۔
ظنب بالکسر بیخ درخت۔
ظنبوب بالضم نہایت ساق از قدم ونہایت استخوان ساق واستخوان ساق ومیخ کہ در سوراخ نیزہ کہ در آنجا سنان را پیوند کنند زدہ باشند۔

فصل الظاء مع التاء

ظبیۃ بالفتح آہوی مادہ وفرج زن وفرج بغر آن وانبان خرد خم دار۔
ظبۃ بالضم وفتح با سر نشانہ تیر ودم شمشیر وسنان۔

ظرافة بالفتح زیرک شدن۔
ظعینة بروزن سفینه هودج وزنی که در هودج باشد ظعائن واظعان وظعن بضمتین جمع۔
ظفرة بالفتح فاخته۔
ظلمة بالضم تاریکی ظلمات بالضم وفتح لام و سکون آن جمع وظلمات ثلثه ظلمت شکم ورحم ومشیمه وبعضی گفته اند ظلمت شکم ورحم وپشت۔
ظلة بالضم وتشدید لام سایه بانی وانچه سایه کند وهرچه بدان از حرارت وبرودت پناه برند چون صفه وحجره آن وابری که سایه افگند۔
طهارة بالکسر به وروی جامه خلاف لطافت وبالفتح قوی پشت شدن۔
ظهیرة نیم روز گرم۔
ظاهرة چشم بیرون آمده وچشمه که آب و نیم روز خورند وآب در آوردن شتر در وقت نیم روز وشتر ماده قوی پشت۔
ظهرة بالکسر یاری گروه بفتحتین رخت ومتاع خانه ومردم خانه۔

فصل الظاء مع الراء

ظأر بالفتح وسکون همزه دایه گرفتن برای طفل ومهربان شدن۔
ظئر بالکسر وسکون همزه دایه از حیوان وانسان که جهت طفل گیرند ومهربان بر طفل دیگری وستون که در پهلوی دیوار کنند بیک جانب خانه۔
ظؤار بالکسر ومد همزه وبضم شتر ماده که سبق بعمامه و آن خرقه ایست که به بینی شتر بندند تا بوی بچه دیگر را اندانند۔
ظؤار بالضم ومد همزه دیگ پایه۔
ظر بالکسر وتشدید را ظرر بفتحتین سنگ یا سنگ مدور وتیز۔
ظفر بالضم ناخن وگوشه کمان بالا تر از سوفار کمان که دران سر چله گره میزنند وناخنه چشم وقلعه ایست ویک کس وبالفتح دیدن کسی را وبفتحتین زمین هموار علف ناک وناخنه شدن در چشم وفیروز شدن۔
ظفار بالفتح وکسر را موضعی ست در یمن که عود خوب وجزع خوب بدان منسوب ست وقلعه ایست بصنعا وقلعه ایست بشام وقلعه ایست در یمن وبوی خوش که آنرا اظفار نیز گویند واظفار الطیب گویند وبفارسی آنرا ناخن بو گویند وبهندی نکه۔
ظهر بالضم هنگام زوال وصلوة الظهر نماز پیشین وبالفتح پشت وستوران سواری و جانب کوتاه از پر مرغ ظهران بالضم جمع وراه درشت ومال بسیار وموضعی ست وفخر کردن به چیزی وزمین بلند ودرشت ولفظ قرآن خلاف بطن که تاویل آن است ودر حدیث وخبر چیزی که از غائب باشد وبفتحتین درد پشت۔
ظهیر هم پشت ویاری ده جمع ومفرد آمده و آنکه پشت او درد کند۔
ظهار بالضم جانب کوتاه پر مرغ وبالکسر پشت وموافق شدن وگفتن مرد زن را که تو بر من همچو پشت مادر منی وباین گفتن زن بر وحرام میشود تا کفاره ندهد حلال نگردد وبالفتح ظاهر سنگستان۔
ظاهر پیدا خلاف باطن ونامی ست از نامهای حق تعالی وچیز زائل۔
ظهور بالضم پیدا شدن وچیره شدن و ببام بر آمدن۔
ظواهر بلندی های زمین وبناهای زمین وقریش از ظواهر آنکه بمکه فرود آمدندی۔

فصل الظاء مع العین

ظلع بالفتح لنگیدن شتر در رفتار ولنگ آمدن چاروا زمین به بسیاری مردم وتهمت زده شدن وبالضم وفتح لام کوهی ست بنی سلیم را۔
ظالع میل کننده وتهمت زده وستور لنگ وسگی که در شب خواب نه کند۔
ظلاع بالضم بیماری است که در پای ستور بهم رسد۔

فصل الظاء مع الفاء

ظرف بالفتح زیرکی وزیرک شدن وآوند که در آن چیزی گذارند۔
ظریف زیرک وخوش طبع۔
ظراف بالضم وتشدید را وتخفیف آن زیرک۔
ظف بالفتح وتشدید فا بستن وفراهم آوردن پاهای شتر وگرانی پیوسته وزندگانی ناخوش۔
ظلف بالکسر سُم شگافته چون سُم اسپ گاو وگوسپند ومانند آن وحاجت ومتابعت

در رفتار و جز آن و بالفتح باطل و خون بدر و بہ فتح لام نیز آمده و برہم زدن و بالضم و بہ ضمتین چیزہای سخت و شدت معیشت و بہ تحتین و بہ فتح اول و کسر دوم جای بلند از آب و گل۔

ظلیف بد حال و خوار و جای درشت ناہموار و کار سخت و دشوار و سختی و بیع کردن و چیز رایگان

فصل الظاء مع اللام

ظل بالکسر و تشدید لام سایہ و خیال و نمونہ جن و جز آن و پارہ از شب و اول جوانی و شکرگاہ و ابریکہ آفتاب را بپوشد و پناہ و تاریکی شب یا آنکہ ظل سایہ اول روز باشد و فئ سایہ آخر روز ظلال و اظلال جمع و بمعنی بہشت نیز آمدہ۔

ظلیل سایہ دائم و جای سایہ دار و آنچہ سایہ انداز و خیمہ و امواج دریا۔

ظلال بالفتح سایہ ابر و جای سایہ دار۔

ظلل بالضم و فتح لام سایہ بانہا و ابرہا کہ سایہ کنند و بہ فتحتین آب زیر درختان کہ آفتاب بران نتابد۔

ظلول بالضم سایہ کردن۔

فصل الظاء مع المیم

ظلم بالضم و الفتح ستم کردن و سخت زیادہ شدن آب چنانکہ از کنار دریا درگذرد و کم کردن حق کسی و گذاشتن چیزی در غیر محل و کندن زمین بغیر موضع کندن و کشتن شتر بغیر بیماری و خوردن شتر از مشک پیش از آنکہ ماست شود و کشش کردن خر بہ مادہ و بالفتح آب و صفا و سپیدی دندان و برف و اول ہر چیز و بہ فتحتین تاریک شدن شب و شخص و کوہ و بالکسر و فتح لام و اوسیت

ظلام بالفتح تاریکی اول شب۔

ظلیم شترمرغ نر و ستم کردہ شدہ و شیری کہ ماست نشدہ باشد و خوردہ شود و خاکی کہ از چاہ رفتہ باشند۔

ظالم ستمگار۔

فصل الظاء مع النون

ظربان بالکسر و الفتح و بہ فتح ظاء و کسر راء جانوریست مانند گربہ بغایت بدبو و چون در جامہ گوزد بوی آن نرود تا کہنہ شدن۔

ظعن بالفتح و بہ فتح سیر کردن و رفتن بجائی

ظاعن مسافر۔

ظعائن ہودجہا و زنانی کہ در ہودج نشینند

ظعون بالفتح شترے کہ بران بار و ہودج نہند و بکار برند و ہودج بران کنند۔

ظعان بالکسر رسنے کہ بار و ہودج بدان بندند

ظمآن بالفتح و مد ہمزہ تشنہ۔

ظنون بالفتح مرد بدگمان و مرد ضعیف و کم حیلہ و چاہ کہ معلوم نشود کہ آبشان ہست یا نہ و چاہ کم آب و وامی کہ معلوم نشود کہ صاحبش ادا کردہ یا نکردہ۔

ظن بالفتح و تشدید نون تہمت نہادن و گمان بردن و یقین دانستن و گمان و یقین۔

ظنین تہمت نہادہ شدہ۔

ظنان بہ تشدید نون مرد بدگمان و تہمت نہندہ

ظہران بالضم پرہای کوتاہ ترین پر مرغ۔

ظیان بالفتح و تشدید یا یاسمین دشتے و انگبین و گیاہی ست کہ برگ آن چرمہا را دباغت کنند۔

فصل الظاء مع الیاء

ظبی بالفتح آہو۔

ظہری بالکسر آمادہ برای حاجت و کاری پس پشت انداختہ و فراموش کردہ

باب العین

فصل العین مع الالف

عیاب بار و گرانی از ہر چیز و تنگ بار و مانند و بالفتح نیز آمدہ و بہ فتح روشنی آفتاب و آمادہ کردن کاری و ساختن و آمیختن بوے خوش و ساختگی و آمادگی لشکر کردن و پاک داشتن

عیاب بالفتح و المد پوششے است پشمین معروف

کرا آرا عرب پوشند نادان گران و ناگوار۔
عتبی بالضم خوشنودی و رضا۔
عجمار بالفتح گنگ شدن بی زبان۔
عدوی بالفتح اینچه سرایت کند از کرد جرأن وتباهی و فساد کردن و بالضم ستم کردن۔
عدی بالکسر جیبه و بیگانگان و مسافران و هر چوبی که میان دو چوب باشد و سنگ تنک که بدان چیزی را بپوشند و بالضم و الکسر دشمنان
عدار بالفتح دراز و پهنائی هر چیزی و دوری و شغلی که ترا از چیزی باز دارد و سنگ تنک که بدان چیزی را بپوشند و بالکسر و صید را در پی یکدیگر زدن و انداختن۔
عذری بالضم معذور داشتن و معذرت خواستن
عذرا بالفتح زن دوشیزه عذاری بالفتح و فتح را و کسر آن جمع و دُر سوراخ نکرده و برج سنبله یا جوزا و مدینه مشرفه و موضعی ست نزدیک دمشق و دهی ست به شام۔
عرا بالفتح صحرای بی درخت و گیاه که هیچ چیز دران نتواند پناه برد۔
عربی بالکسر ناجیه و آنکه اهتمام بکاری نداشته باشد۔
عربا بالفتح عرب خالص۔
عرایا بالفتح درختهای خرما که بعاریت بشخصی محتاج داده شود تا میوه از برای خود صرف نماید۔
عرفا بالضم و فتح را شناسندگان جمع عارف
عزا بالفتح صبر کردن و دران منفعت

ودر زیدن و شکایت کردن۔
عزی بالضم و تشدید زا مؤنث اعز و به معنی عزیز نیز آمده و نام بتی ست و آن درختی بود که قبیله غطفان او را پرستیدندی نزدیک آن خانه ساخته بودند حضرت پیغمبر علیه السلام خالد بن ولید را فرستاد که آن خانه را شکست و آن درخت را سوخت۔
عسی بفتحتین یعنی امید نزدیک ست که چنین شود۔
عشا بالکسر اول تاریکی و از مغرب تا نماز خفتن یا از زوال آفتاب تا طلوع فجر و شاید نماز مغرب و خفتن و بالفتح طعام وقت خفتن و بی بهره شب کوری و روز کوری را نیز گویند
عشوا بالفتح ناقه که پیش خود را نه بیند به تاریکی
عشورا و عاشورا روز دهم از محرم
عشرا بالضم و فتح شین ناقه ده ماهه آبستن
عصا بالفتح چوبی که بدست گیرند و نام اسپی و جماعتی از اهل اسلام و شق العصا مخالفت با اهل اسلام و سحر زنان و استخوان ساق۔
عطا دادن و بخشیدن و دهش و بخشش۔
عطایا بخششها جمع عطیة۔
عفا بالفتح هلاک شدن و ناپیدا شدن نشان و خاک سفیدی بر فرقه چشم و بالکسر پر شتر مرغ که بسیار شده باشد و موی دراز۔
عقبی بالضم آن سرا و جزای کردار الیس چیزی
عقلا بالضم و فتح قاف خردمندان۔
علما بالفتح زنی که لب بالائین او شگافته

باشد و بالضم و فتح لام دانایان۔
علا بالفتح بلندی و نام مردی است و موضعی ست به مدینه۔
علیا بالفتح آسمان و سر کوه و جای بلند و هر چیزی که بلند باشد از چیزی کار و کردار عالی
علیی بالضم بلندتر تانیث اعلی۔
علی بالضم چیزهای بلند و شهری ست بناحیه وادی القری و موضعی ست بدیار غطفان۔
عمی بفتحتین رفتن بینائی چشم و دل۔
عما بالفتح گمراهی و ستیزه و ابر بلند و ابر سطبر و غلیظ و ابر تنک ابر بارنده و ابر سیاه و ابر سفید و ابری که باران او ریخته باشد۔
عمیا پوسیدگی و چیز پوشیده۔
عنقا زن دراز گردن و سیمرغ و سختی و بلا
عنا بالفتح رنج و مشقت۔
عوا بالضم بانگ سگ و روباه و آهو و بالفتح و تشدید واو سگی که فریاد بسیار کند و به همزه نیز آمده و مقعد و منزلی ست از منازل قمر و آن پنج یا چهار کوکب ست و شتر پیر۔
عینا زن خوب چشم و ماده گاو وحشی و سنگ و مشکی که نزدیک بپاره شدن باشد۔
عیا درد بی درمان و مانده شدن از کار و دراز شدن گیاه۔

فصل العین مع البا

عب بالفتح و تشدید با پی در پی خوردن و بدهان بر سی خوردن آب و بالضم آستین۔

عباب بالضم رگ رخت خرما و معظم سیل و پری و بسیاری و بلندی آب و اول هر چیز و بالفتح و کسر بای آخر بروزن قطام اسم ست بمعنی امر یعنی بدہان پری آب بخور۔

عبعب بالفتح هر دو عین جامه صوف و پشم شتر و جامه فراخ و کسوف نرم و مرد دراز و بزرگ و بی و نام بتی ست و نام مرد یست۔

عبعاب مرد دراز۔

عتب بفتحتین حب کاکنج و عنب الثعلب و بضمتین آبهای مندرق یعنی جهان۔

عتب بالفتح خشم گرفتن و ملامت کردن و بالکسر بسیار عتاب کننده و بفتحتین میان انگشت سبابه و وسطی یا میان وسطی و بنصر و سختی و کار ناپسند یده و فساد و چوبها که بر روی ساز عود بعرض گذارند و از انجا تارها بجانب سر عود بکشند و درشتی و سطبری زمین و آستانه جمع عتبه۔

عتاب بالکسر ملامت کردن و خشم گرفتن و ناز کردن و بالفتح و تشدید تا نام مرد یست۔

عتیب بالفتح پدر قبیله از یمن۔

عجب بالفتح بیخ دم و ته دیگ و پایان و آخر کار عجوب جمع و قبیله ایست و بالضم خویشتن بینی و تکبر و مردمی که شگفت آید او را انشست و برخاست کردن با زنان و شگفت آید زنان را نشست و برخاست با او و بفتحتین و کسر نیز آمده و شگفت و خوش آمدن چیزی اعجاب جمع و بدین معنی به فتحتین نیز آمده چنانکه مشهور ست۔

عجیب کار شگفت و چیز غریب بدیع عجائب جمع و

عجاب بالضم شگفت و به تشدید جیم بسیار شگفت۔

عداب بالفتح ریگ تنگ یا طرف تنک از ریگ

عدوب بالفتح ریگ بسیار۔

عذب بالفتح خوردنی و نوشیدنی و خوش و گوارا و نخوردن چیزی از غایت تشنگی و باز داشتن و دور کردن و گذاشتن و لاغری ست و بفتحتین خاشاک آنچه از رحم پس از زادن فرزند برآید و درختی ست و رشته که بدان ترازو بردارند و طرف هر چیز و طرف قضیب شتر و کو آویزان پس پالان شتر و احدش عذبه و بالفتح و کسر ذال معجمه آبی که سبزی بر سرش جمع شود و آنرا جامه غوک گویند۔

عاذب و عذوب بالفتح ستور ایستاده که از غایت تشنگی آب علف نخورد و آن که میان او و آسمان پرده و حائل نباشد۔

عذیب بالضم نام آبی ست۔

عذاب بالفتح شکنجه کردن و بالفتح و تشدید ذال نام اسپی ست۔

عرب بالفتح نشا ماو به فتح را نیز آمده و تازه شدن ریش و جراحت و بالکسر گیاه خشک و بفتحتین تباه شدن معده و آب بسیار صافی و بکسر را نیز آمده و ناحیه ایست بمدینه و باقی ماندن نشان جراحت بعد از به شدن و بالضم و بفتحتین مردم تازی یا مردم تازی که در شهر باشند و اعراب آنانکه در بادیه ساکن باشند و عرب عاربه و عرباء عرب خالص و فصیح۔

عروب بالفتح زنیکه شوهر را دوست می دارد و خنده روی باشد و زنیکه شوهر او را دوست دارد و عرب بضمتین جمع۔

عریب بالضم و فتح را تصغیر عرب بالفتح و کسر را نام مردی و نام اسپی است۔

عراب بالکسر اسپان و شتران تازی خلاف برذون و بختی۔

عرقوب بالضم پی سطبر بالای پاشنه انسان و پی هر دو پای ستور که بمنزله زانو در هر دو دست او باشد و کجی و پیچیدگی وادی و ساق مرغ سنگخوار که آن مرغ را قطار گویند و در راه تنگ در کوه و بینی کوه و کار بزرگ و دشوار و دانستن و شناختن حجت و دلیل و حیله و بهانه و نام اسپی ست و نام مرد یست از عمالقه که به دروغ و خلف وعده در عرب مشهور ست و از ینجهت وعدهای ناراست را مواعید عرقوب گویند و خلف وعده او بابرادر مشهور ست و در کتب مسطور۔

عزب بفتحتین مرد بی زن عزبه زن بی شوهر عزاب بالضم جمع هر دو۔

عازب آب و گیاه دور دست و کوهی ست

عسب بالفتح کرایه دادن فحل جهت گشنی و بجستن نر بر ماده و آب منی نر و نسل و اولاد او۔

عسیب استخوان دم یا جای رستن موی دم و ظاهر قدم و پر دراز و شاخ خرما باریک و راست که برگ از و دور کرده باشند یا آنکه برگ نیاورده باشد یا آنکه بر وی برگ برآمده باشد

آن را سعف گویند و شگافی کو و نام مردی
عساب بالکسر موضعی ست نزدیک مکہ معظمہ
عشب بالضم گیاہ تر و بہ فتحتین خشک شدن
و عیال عشب عیالی کہ دران خرد نباشند۔
عاشب شہر گیاہ ناک و شتر گیاہ خوار۔
عصب بالفتح عصابہ بر بستن و پیچیدن
و داغ کردن و استوار بستن و فراہم کردن
شاخہای درخت بعد از ان چیزی زدن تا
برگہای آن بریزد و سخت بستن خایہای بز نر
و گوسفند تا بی کشیدن بیفتد و نوعی از جامہ
برد و سحاب سرخ کہ در قحط سال پیدا می شود و
سرخ شدن کنارہ آسمان و سخت بستن را
نہای شتر مادہ تا شیر بسیار دہد و چرکین شدن
دندان از غبار و مانند آن و گرد گشتن بہ چیزی
و رسیدن و گرفتن قبض کردن چیزی را و خشک
شدن آب در دہن و لازم شدن بہ چیزی و
ساکن کردن لام مفاعلتن در بحر وافر و نقل
کردن آن بسوی مفاعیلن و بسیاری
شدن گوشت و بہ فتحتین پیہا جمع عصبہ و برگزیدہ
ہای قوم و درخت لبلاب بدین معنی بہ فتح و ضم
نیز آمدہ۔
عصیب شش باروده در پیچیدہ و بریان کردہ
عضب بالفتح بریدن و دشنام دادن و
شکستہ شاخ گردانیدن بز را و شمشیر زدن و نیزہ
زدن و گرفتن و برگشتن و ضعیف و زمن کردن
کسے را و شمشیر و مرد تیز زبان و جوان سبک سر بچہ
گاو کہ شاخ او دمیدہ باشد و بہ فتحتین شکستہ شدن شاخ

شدن گوسفند بریدہ گوش شدن ناقہ۔
عضوب و **عضوبۃ** بالضم تیز زبان شدن
عطب بالضم و بہ ضمتین پنبہ و بالفتح نرمی
و تازگی و ہمچنین عطوب و بہ فتحتین ہلاک شدن
و ہلاک کردن۔
عظب بالفتح جنبانیدن مرغ دم
خود را بہ شتاب و لازم شدن بہ چیزی و صبر
کردن بران و ہمچنین عظوب و بر حال خود اقامت
نمودن و ایستادن و خشک پوست و سطبر
شدن دست در کار و بہ فتحتین فربہ شدن۔
عقب بالفتح رفتار و روش ستور بعد از
رفتار نخستین و فرزند و فرزند زادہ و غزوہ بر کمان
تافتن از پی و پے بر چیزی پیچیدن و پس
چیزی آمدن و نائب کسی شدن و بر پاشنہ
زدن و بالضم و بہ ضمتین پایان کار و عاقبت
و بہ فتحتین پی کہ از ان چلہ کمان و رودہای
ساز سازند و بالفتح و کسر قاف فرزند و فرزند
زادہ و پاشنہ۔
عاقب ہرچہ پس چیزی آید و آن کہ نیابت
پیشوا و سردار قوم کند بعد از وی و کسیکہ تا آخر
کسے باشد در خیر و نامی از نامہای حضرت
رسول صلعم زیرا کہ آخر ہمہ انبیا بودہ۔
عقاب بالکسر شکنجہ کردن و بالضم مرغ
شکاری سیاہ معروف و سنگی برآمدہ در میان
چاہ کہ دلو را بدرد و سنگ بزرگ برآمدہ از طرف
کہ مانند نردبان و جوی آب کہ از انجا آب
بہ حوض رود و بلندی کہ بران آب دہند الستہ

و آب خورانند و پشتہ خاک و ہر چیز بلند کہ
بسیار بلند نباشد و رایت حضرت رسول
و چیزیست کہ در قوائم چارپایان بر می آید
و ستارہ چند بصورت عقاب کہ آن را عقاب
آسمان گویند و ریسمان کوچکی در سوراخ
حلقہ گوشوار کنند۔
عقرب کژدم و دوال نعل و دوالی کہ
بدان پا و دم چارپا و زین استوار کنند
و برجی ست در آسمان و نام ابی ست۔
عقارب جمع عقرب و سخن چینیہا و سختیہا
و شدت سردی سرما۔
عکب بالفتح گرد و غبار و سبک و شادی
و سختی در رفتار و بہ فتحتین سطبری لب و دقن
و نزدیکی انگشتان پا و بالکسر و فتح کاف و تشدید
با کوتاہ جسم و سرکش و متمرد از جن و انس و ام کہ مادر
او شوہر دیگر داشتہ باشد و نام زندان
بان نعمان بن منذر۔
عاکب جمع انبوہ۔
عکاب بالضم دود و بالفتح گرد۔
عکوب بالضم انبوہ شدن و ایستادن
و جوشیدن دیگ و جمع عاکب نیز آمدہ و
بالفتح گرد و غبار۔
علب بالفتح نشان و نشان کردن و
استوار کردن قبضہ شمشیر بہ پی کردن شتر
و سخت شدن گوشت و بالکسر مردی کہ امید
چیزی از آن نتوان داشت و جائیکہ اگر
ہمیشہ باران دہد نبات و چیزی نروید و بالفتح

سبز آمده و جای رستن درخت کنار علوب جمع
و بفتحتین نوعی از بیماری شتر که در اعصاب
گردن میشود و سختی و درشتی و تغیر بوی گوشت
بعد از اشتداد آن و رخنهٔ دم شمشیر و بالفتح و کسر
لام چیزی سخت و درشت و سوسمار و بز کوهی
و جز آن که پیر باشد۔
عنب بالکسر و بفتح نون انگور و شراب۔
عنّاب بالضم بزرگ بینی و کوهی ست در
راه مکه و تشنگی فرج و وادی ست و نام اسپی ست
و کوه خرد و سیاه و کوه دراز گرد و بالضم و تشدید
نون میوه ایست مانند کنار که آنرا سنجد چیلان
گویند و بالفتح و تشدید نون انگور فروش و نام
مردی ست۔
عندلیب بالفتح هزار دستان عنادل جمع
عیب و عاب آهو ضد هنر فرهنگ و
عیب ناک شدن و عیب کردن و مشک
ماست دار شدن۔
عائب عیب کننده و عیبناک و شیر ماست شده
عیهب بالفتح ناتوان از طلب حاجت و مرد گران
ناگوار و گلیم بسیار پشم۔

فصل العین مع التاء

عاهة آفت عاهات جمع۔
عادة خو عادات جمع و فی المثل العادات
سادات العادات یعنی خصلتهای بزرگان
و پیشوایان پیشوای خصلتهاست۔
عاریة بتشدید یا و تخفیف آن انچه بدهند و
بگیرند نفع گرفته شود از آن عواری بالتشدید
و التخفیف جمع۔
عامرة آباد کننده و معمور و آباد۔
عائدة بازگردنده و سود و نفع و احسان
و صله و مهربانی۔
عاطفة مهر و خویشی عواطف جمع۔
عاقلة خویشان که دیت بر ایشان قسمت
کنند و قوتی که بدان چیزها را دریابند و زن خردمند
عاصفة باد سخت عاصفات جمع۔
عاقبة آخر و پایان چیزی و فرزند۔
عاجلة این جهان و بی مهلت خلاف آجله
عارضة حاجت عوارض جمع و رنج و بیماری
عبودیة بالضم بندگی۔
عبادة بالکسر بندگی کردن و پرستیدن
عبارة بالکسر بیان کردن و تعبیر کردن
سخن و تعبیر کردن خواب۔
عبرة بالکسر پند و پند گرفتن و بالفتح اشک باریدن
و گرمی سوزش چشم۔
عتّ بالفتح و تشدید تا سخن به تکرار گفتن
و باز گردانیدن و الحاح کردن در سوال چیزی
عاتکة کمان کهنه و نام زنی است و نام
نه زن از جدات حضرت رسول الله صلی
الله علیه وسلم۔
عاتیة از حد در گذرنده و سرکشی کننده۔
عترة بالکسر حمائل و گردن بند که مشک و عود
و عنبر بسرشند و بیامیزند و خویشان نزدیکان
و فرزندان و پاره از مشک و درختی خرد که آن
را مرزنجوش گویند۔
عتبة بالضم نام مردیست و بفتحتین چوب
پایین که بران پا میگذارند و بعضی گفته اند چوب
بالای در و سختی و امر ناپسندیده و گریه۔
عتمة بفتحتین وقت نماز خفتن و مقدار
غیبت شفق از شب و باقی شیر که بعد از دوشیدن
ستور در پستان فرود آید۔
عتاقة بالفتح آزاد شدن۔
عثرة بالکسر لغزیدگی و بسر در افتادگی۔
عجوزة بالفتح زن پیر عاجز و ناتوان و فصیح
عجوز ست بغیر تا۔
عجّة بالفتح و تشدید جیم خاگینه۔
عجمة بالضم عجمی بودن و بفتحتین درخت خرما
که از تخم رسته باشد و سنگ سخت۔
عجلة بالکسر شتاب و بفتحتین شتاب و دولاب عجال و
عجل بالکسر و فتح جیم جمع و لونیست از گیاه
و موضعی است و بفتحتین آلتی که آنرا گاو میکشند
و دولاب و چرخ بزرگ و چوب استوار و محکم
که بران بار بردارند و چوب بهلوی سر چاه
که بران دلو را آویزند و گل و لای و دهی است
بیمن و شتاب۔
عجالة بالضم و الکسر هر چه بشتاب حاضر آورده
شود و شیری که شبان در چراگاه به شتاب دوشد
عجوة بالفتح خرمائیست نیکو در مدینه و حضرت
رسول فرموده که هر که هفت خرمای عجوه
صباح بخورد از گزند و آسیب سحر ایمن شود
عدالة بالفتح شائسته گواهی شدن و عادل

بودن و دوستیدن و برابری.
عداوة بالفتح دشمنی و بالضم جای دور.
عدة بالضم و تشدید دال ساز و ساخت و آمادگی و بالکسر شمار.
عدوة بالفتح کنار جوی و بالضم جای دور و بالکسر جای بلند.
عذوبة بالفتح گوارا شدن آب خوش و شیرین بودن آب.
عذرة بالضم درد گلو از غلبه خون و موی پیشانی اسب عذر بفتحتین جمع و قبیله ایست از یمن و ستارگان کاهکشان و دوشیزگی.
عذرة بالفتح و کسر ذال سرگین مردم و ستور.
عروبة بالضم تازی زبان شدن.
عربیة بفتحتین و تشدید یا لغت تازی.
عربدة بدخوئی و جنگ جوئی.
عرادة بالفتح ملخ ماده و نام چند اسپ و نام مردیست و بالفتح و تشدید را آلت جنگ خردتر از منجنیق و دهی است نزدیک نصیبین.
عرصة بالفتح کشادگی میان خانه.
عرصات قیامت.
عرية بالفتح و تشدید یا درخت خرما که براو خورده باشند و آنچه از خرما در وقت فروختن درخت خرما نگاهدارند و نه فروشند برای خوردن عرایا جمع.
عروة بالضم دسته دلو و کوزه و جز آن و آنگیریز هر که در آن تکیه کنند.
عراضة بالفتح پهناور شدن و بالضم راه آورد. از

طعام و جز آن.
عرضة بالضم همت حیله و فن کشتی گرفتن و در میان انداخته شده که هر کس او را متعرض شود و پیش کشند و بالفتح آشکار کردن و عرض نمودن.
عریضة معروض داشته و عرض کرده شده.
عریکة طبیعت و نخوت و کوهان شتر یا بقیه کوهان.
عرافة شناسا شدن و مهتر سلوک شدن.
عراقة بالفتح و القاف اصیل و رگدار بودن.
عزبة و عزوبة بلی زنی و بی شوهری و دور شدن و دور رفتن ستور بچراگاه.
عزیمة دل نهادگی و قصد فریضه خدا.
عزباة بالکسر مائل از زنان و از ملاهی زنی که پیر شده باشد و مائل باشد بکودکی.
عزازة بالفتح عزیز شدن و گرامی شدن و دشوار شدن کمیاب شدن و درخت شدن و قوی کردن.
عزة بالکسر و تشدید زا و بمعنی قوت و چیرگی نام زنی که خواهر زاده.
عسکرة بالفتح سختی و لشکری شدن.
عسرة بالضم دشواری و همچنین عسارة بالفتح.
عسیلة بالضم و فتح سین لذت جماع و آب منی.
عسالة بالکسر موضع عسل و بالفتح و تشدید سین زنبور عسل و خانه عسل.
عشرة بالکسر صحبت داشتن و خوش زندگانی کردن و بفتحتین ده عدد.
عشیرة قبیله و تبار و خویشان و سعد عشیره قبیله ایست از یمن.
عشاوة شب کوری و روزکوری.
عشوة بالضم و بالکسر آتشی که شب دیده شود از

دور و تیرگی تاریکی شدن بی آنکه دانسته شود و بالفتح نیز آمده و بالفتح تاریکی یا میان اول شب تا چهارم حصه شب.
عصمة بالکسر باز داشتن و نگاهداشتن از گناه و خوف کسی را و بالضم گردن بست و حمائل و سپیدی بازوی آهو و مانند آن.
عصبة بالضم مردان و اسپان و مرغان از بیست تا چهل مرادف عصابه و بفتحتین آنانکه وارث کسی شوند و نسبت پدری و پسری به او نداشته باشند و در فرائض عصبه هر کسی که خویش کسی باشد و او را حصه معین و فریضه معلوم نباشد و بعد از اهل فرائض هر چه بماند آنرا بگیرد و قوم کسی که برای او تعصب ورزند و نصرت کنند.
عصابة بالکسر آنچه بدان سر و جز آن بسته شود و دستار را نیز گویند و گروهی از مردم و اسپان و مرغان.
عصارة بالضم ثفل چیزی فشرده که و آبی که از فشرده بچکد.
عصیدة نوعی از حلوائی است.
عضادة بالضم چوبی که آن را بازوی در گویند و بالکسر داغی که بر بازوی ستور کشند.
عضة بالکسر جزو و بخش.
عظة بالکسر پند و پند دادن.
عظمة بفتحتین بزرگی قدر و نخوت و تکبر عظموت مرادف آن.
عفة بالکسر و تشدید فا پرهیزگاری و پارسا شدن و بالضم بقیه شیر در پستان و عجوزه و ماهی سفید

خرد که مزه بر نج دهد و بالفتح زن پارسا .
عفافة بالفتح پارسا شدن و بالضم بقیهٔ شیر در پستان بعد از پر شدن .
عفریت بالکسر دیو خبیث ستیزنده و نعایت رسنده و زیرک در کار .
عقبة بالضم نوبت و بدل و عوض و چیزی از خوردنی که در دیگ عاریتی به خداوند دیگ فرستند و اثر و سیاهٔ خوبی و جمال و جز آن و بالکسر نیز آمده و بفتحتین جای بر آمدن دشوار از کوه که به دشواری از آن بالا توان رفت .
عقدة بالضم گره و حکومت و تعرف بر ملکی و آب بسیار . و زمین و جای درخت نخلستان .
عقرة بالفتح والضم نازایندگی .
عقیقة بالکسر و تشدید قاف موی مولود .
عقیقة موی مولود و برقی که در میان ابر درخشند و تیری که سوی آسمان پرتاب کنند و گوسپند و جز آن که در هفتهٔ نخست به جهت مولود قربان کنند و بشم بز و گوسفند که برای مولود قربان کنند .
عقیلة زن مستوره کریمه و شتر گرامی و سید قوم و بهترین هر چیز و مروارید .
عقلة بالضم بند و نام شکلی ست از اشکال رمل بدین صورت ⠿ .
عکة بالضم و تشدید کاف ظرف روغن و جز آن و درنگ و توده گرم که آفتاب بر وتابیده باشد و زنگی که از شیر تازه آبستن راه شکم آبستنی ظاهر شود و سخنی گران و بالفتح نام موضعیست .

عکرمة بکسر عین و را کبوتر ماده و پدر قبیله و نام صحابی ست .
علامة بالفتح نشان و بتشدید لام بسیار دانا
علقة بالضم آویزش و قوت روزگذار و چیزی اندک و بالکسر جامهٔ کودک نوزاده و پیراهن آستین و جامهٔ نفیس و درختی ست که بدان دباغت کنند و بفتحتین پارهٔ از خون بسته .
علاة بالفتح سندان و سنگی که بران قروت گذارند تا خشک شود .
علاقة بالفتح آویزش و خصومت و دوستی لازم بدل و بکسر نیز آمده و توبی که بدان روز بگذرانند و بالفتح والکسر آنچه بر دم در آویزد و بعضی گفته اند که علاقه بالفتح آویزش و دوستی و جز آن و بالکسر علاقهٔ تازیانه و مانند آن .
علاقیة بروزن ثمانیة آنکه چنگ در زند بچیزی که از آن دست باز ندارد .
علیقة ستوری که همراه کسی فرستند تا خوراک باربران بیارد و خوراک ستور .
علوفة بالضم علف و خورش چارپا .
علانیة آشکارا کردن .
علقمة بالفتح نام مردیست دانشمند تابعی و شهریست بمغرب .
علاوة بالضم بلندی و بالکسر بالای سر و گردن و میان دو تنگ بار و هر چیز که بر سر چیزی زیاده کنند و آنرا بفارسی سرباری گویند .
علالة بالضم بهانه و بقیهٔ شیر و باقی هر چیز .
علة بالکسر و تشدید لام بیماری و دوبهٔ و سبب

چیزی و بالفتح زنی که بر زن دیگر آورده شود علات جمع و بنو العلات فرزندان از زنان متعدده .
علیة بالفتح و تشدید یا بلند و بالکسر تشدید لام و یا غرفه و بهشت و جز آن و چیزی علت چیزی بودن .
عمدة بالضم آنچه بر آن اعتماد کرده شود .
عملة بالکسر کار و عمل و بالفتح نیکی و بفتحتین کارکنان که بدست خود کار کنند .
عمرة بالضم زیارت یکی از ارکان حج و از زفاف زن هم در خانهٔ زن و عروس آنرا گویند که زن را بخانهٔ خویش آورند و بالفتح هر چه بر سر کشند و پوشند چون کلاه و دستار و جز آن
عمارة بالکسر آبادانی و آباد کردن و نام قبیله ایست و بالفتح هر چه بر سر گذارند چون دستار و کلاه و تاج و جز آن و بالضم نام مردی ست
عمامة بالکسر خود و مغفر و دستار و هر چه بر سر بندند
عنوة بالفتح قهر و درستی .
عنایة بالکسر والفتح قصد کردن و اهتمام داشتن بر چیزی .
عنت بفتحتین گناه و زنا و در کاری دشوار افتادن و فساد و هلاک .
عورة بالفتح اندام شرم مردم و هر چه از دیدن و نمودن آن شرم آید و رخنه و صف لشکر و حصار که از آن بیم و هراس باشد .
عودة بالفتح بازگشتن .
عوذة بذال معجمه پناه خواستن .

عهدة بالضم نوشته بیع و شرا و نوشته سوگند و تیمارداری و سستی و ضعف در بخت و عقل۔
عیشة بالکسر زندگانی۔
عبقة بالفتح کنار جوی۔
عیبة بالفتح زنبیل چرمین و جامه دان که دران جامه درخت کنند و جای سر و محل راز
عیلة بالفتح درویشی۔
عیافة بالکسر و فتح فا به مرغ فال گرفتن۔
عیادة۔ بالکسر بیمار پرسیدن۔

فصل العین مع الثاء

عبث بالفتح آمیختن و طعام عبیثه ساختن و آن طعامیست که بپزند و دران بلغ کنند یا پنیر و کشک باشد بداردهای دیگر آمیخته و بالکسر بازی کردن و به فتحتین بازی و بی فائده۔
عبیث بالفتح بافی ست بالکسر و تشدید بی بمعنی طلب یا بازی کننده
عث بالفتح و تشدید ثا کرم در ابریشم افتادن و الحاح کردن در چیزی و گزیدن مار۔
عثعث بفتح هر دو عین لشت توده ریگ که در و گیاه نباشد و زمین نرم و کوهی بستیدینه
علث بالفتح آمیختن و فراهم کردن و بانگ کردن و آتش بر آمدن از چقماق و دهی ست به بغداد به طرف شرقی دجله که وقف علویان ست و به فتحتین سختی جنگ و همیشه بودن بران
علیث نان گندم و جو۔
عیث بالفتح زیان و تباهی رساندن گرگ در رمه و زیان و تباهی۔

فصل العین مع الجیم

عاج استخوان فیل و ناقه که جای خواب او نرم باشد و سرگین و به کسر جیم کلمه که بدان شتر را رانند و به تشدید جیم راه پرد و مستلی۔
عج و عجّ بالفتح و تشدید جیم آواز برداشتن و هوا انگیختن گرد۔
عجاج بالفتح گرد و دود و نادان و بالفتح و تشدید جیم اول بانگ و آواز کننده از هر چیز چون نهر آب و باد و کمان و جز آن و شاعریست معروف ابن آزوبه شاعر۔
عروج بالضم بر آمدن و بالا بر شدن و رسیدن چیزی بپای و بواسطه آن لنگیدن۔
عرج به فتح اول و کسر را اشتری که راست نه شاشد و بالفتح شهریست و موضعیست قبیله هذیل را و منزلی ست براه مکه و مگذشت و به فتحتین لنگ شدن و لنگی که در اصل خلقت باشد و فرو رفتن آفتاب و مائل شدن آن للغروب۔
عرزج کارنا استوار۔
عرفج درختی ست۔
عزج بالفتح دفع کردن و نکاح کردن و برگردانیدن زمین به بیل۔
عسج بالفتح دراز کردن ستور گردن را در رفتار
عسلج بالضم شاخ درخت نازک و نرم و سبز که اول بر آمده باشد و همچنین عسلوج بالضم عسالیج جمع و به فتح اول و ثانی و تشدید لام طعام پاکیزه و نرم و دهی است به بحرین۔

عفج بالفتح زدن بعصا و جز آن و جماع کردن و بالکسر و به فتحتین و به فتح اول و کسر فا روده که مرام و اسپ و سباع که طعام بعد از استقرار به معده بدان منتقل شود۔
علج بالفتح غالب و علاج شدن بر کسی و بالکسر خر دخری و گبر که هیچ دین ندارد و نان سطبر سوخته علوج و اعلاج جمع و به فتحتین درختهاست و خرما و بفتح عین و کسر لام و بالضم و فتح لام سخت و شدید
عالج موضع ریگ ست بادیه و شتری که علجان خورد و آن گیاهی ست۔
علاج بالکسر درمان کردن و استعمال آلات و جوارح کردن و ستیزه کردن در علاج بکسی۔
عمج بشتاب رفتن و شنا کردن و به فتحتین بالضم و تشدید میم مفتوح مار۔
عموج بالفتح تر بیچان رونده و شنا کننده۔
عنج بالفتح کشیدن سوار مهار شتر را و آن لغوی رائضی ست که بدان شتر را هموار میشود و به فتحتین کشیدگی مهار شتر۔
عناج بالکسر رسن دلو بزرگ که در مابین آن بسته به گوشهای دلو محکم کنند و در دشت و کار و اصل کار۔
عوج بالضم مقیم بودن و مقیم کردن کسی را و کشیدن مهار شتر سپیای و خم دادن گردن شتر را به کشیدن مهار و ایستادن و برگشتن و بالضم نام مردیست معروف که در زمان آدم به وجود آمد و تا زمان موسیٰ زنده بود و نام پدر او عوق بضم عین ست و آنچه مشهور شده که عوج بن

عنق است خطاست صحیح عوج بن عوق
است و بفتحتین کج شدن و بالکسر و فتح واو کجی
و بعضی گفته اند بفتحتین کجی در بالای چیزی ایستاده
چون دیوار و درخت و مانند آن و بالکسر و فتح
واو کجی در دین و در معیشت و رای۔
عوانج بالفتح و تشدید واو عاج فروش۔
عوسج بالفتح نوع خاریست و نام اسپی ست۔
عواسج قبیله ایست۔
عوهج بالفتح دراز گردن از آهو و شتر ماده
و شتر مرغ و مانند آن۔

فصل العین مع الخاء

عهخع بالضم درختی ست که بدان و به برگ آن
تداوی کنند شتر آن را چرد و در کتب علم معانی
و بیان به تقدیم خا بر عین واقع ست و آن غلط
ست و بعضی گفته اند که هر دو درست نیست
بلکه آن درخت را خعخع گویند۔

فصل العین مع الدال

عاد قبیله ایست که هود برسالت ایشان
آمد و ایشان از نسل عاد بن ارم بن سام بن
نوح بودند و مردم را نیز عاد خوانند و عادی یعنی
چیز قدیم و منسوب به قبیله عاد و چیزی که عادت شود
عبد بنده و انسان خواه آزاد باشد خواه
بنده عبید عباد جمع و گیاهی ست خوشبو و سیکان
کوتاه چون دکوهی ست بنی اسد را و نیز کوهی
دیگر ست و موضعی ست ببلاد طی و بفتحتین خشم
و غضب و عار و خارش و گرسنگی و اندوه
و ملامت نفس و حرص و انکار چیزی۔
عبادید گروهی از مردم و اسپان بهر سو روند
و راههای دور و شتابای موضعی است۔
عباد بالکسر بندهای خدا و قبیله چند که در
حیره بر نصرانیه اجماع و اتفاق نموده بودند
و فتح عین چنانچه صاحب صحاح گفته خطاست و بالضم
و تشدید با پرستندگان خدا و صاحب بن عباد
وزیر معروف به فصاحت و بلاغت۔
عبید بالضم و فتح با تصغیر عبد نام مردی و
اسپی ست و بالفتح و کسر با بندگان و غلامان
عابد پرستنده و خشم گیرنده و عاردارنده و منه
قوله تعالی وَاَنَا اَوَّلُ الْعَابِدِیْنَ ط
عبود بالفتح و تشدید بای مضموم نام غلامی
سیاه که اول به بهشت خواهد رفت برای آنکه
به پیغامبری که او را امت در چاه انداخته بود آب
آورده بود و پنهان از قوم خود خبر آن پیغامبر
میگرفت۔
عتاد بالفتح آماده کردن و ساخت و آمادگی
و ساز راه و قدح بزرگ۔
عتید بالفتح و کسر تا حاضر و آماده و نام شاعری
ست و بالضم و فتح تا موضعیست۔
عتد بفتحتین و بکسر تا اسپ مهیا و آماده برای
رفتار و استوار و محکم و تمام خلقت۔
عتود بالفتح بزغاله یکساله و درخت کنار درخت
طلح و عتود بوزن درهم وادیست۔
عجد بالضم مویز و دانه انگور یا میوه ایست
مانند مویز و بالفتح دانه مویز باز لون ترین
آن و بفتحتین عریان۔
عد بالفتح و تشدید دال شمردن و بالکسر آبی
که ماده داشته باشد و منقطع نشود چون آب
چشمه و مانند آن و کثرت و بسیاری در چیزی
و چاه قدیم و نظیر کسی۔
عدد بفتحتین شمار و شمرده شده و بکسر اول و فتح
دوم پیدا شدن اثر زهر در سالی۔
عدید شمار و شمرده و نظیر۔
عداد بالکسر بخشش و شمار و ناله زه کمان
و پیدا شدن اثر درد و گزیدگی مار بعد از
سالی و ارثی و شمه از دیوانگی و هنگام مرگ
عرد بالضم بلند شدن گیاه و بر آمدن
دندان۔
عرد بالفتح سخت و محکم و راست ایستاده و خر
انگیز و لغوظ کرده و جای پیوند کردن۔
عراد بالفتح گیاهی ست و هر گیاهی که در دشت
باشد و بالفتح و تشدید را نام اسپی ست و نام
مردی است محدث۔
عسد بالفتح پیچیدن و سخت تافتن رسن و جماع کردن
عسجد بالفتح زر و جواهر چون در و یاقوت و
شتر بزرگ و عسجدیه نام اسپی است و نام موضعی و
بچه های بزرگ و شتران که زر بران بار کنند و
شتران سواری ملوک و شتران که برای نعمان
بن منذر بیار استندی۔
عشد بالفتح فراهم آوردن۔
عصد بالفتح پیچیدن و جماع کردن و کسی

رابزور بر کاری داشتن۔

عصود بالضم مردن۔

عاصد شتر که بوقت مردن گردن بپیچد۔

عصید بالکسر و فتح الیا ربابون یعنی آنکه علت شلخ دارد۔

عضد بالفتح یاری دادن و بر بازو زدن و بریدن درخت به معضد آن آلتی است و آلیدن از درد بازو و بالفتح و الضم و الکسر و بالفتح و ضم ضاد و کسر آن و بضمتین بازو و ناحیه و بالضم و معبر و بفتحتین دردیست که در بازوی شتر بشود و درخت بریده شده و بالفتح و کسر ضاد کسی که نزدیک بکناها عوض باشد و آنکه از درد بازو بنالد۔

عضید درخت خرما که دست بدان رسد و جباره آنکه دست بوی نرسد۔

عاضد رونده بسوی چار پا و شتری که بگیرد بازوی ناقه که خواهد۔

عضاد بالفتح زن و مرد کوتاه بالا و سطبر بازو و بالکسر دست برنجن۔

عطارد بالضم نام ستاره ایست و نام پدر گروهی از بنی تمیم که آن گروه را بآن میخوانند و نام مردی است که در وقت حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم جامہ و رخت می فروخت۔

عقد بالفتح برابر کردن هر دو پا و برجستن از جا بغیر دویدن و کبوتر و نام مرغیست مانند کبوتر۔

عقد بالفتح بستن و گره دادن و غلیظ و انگشت پیچ شدن بالغ و حساب کردن بود گران بسوی چیزی در آوردن و ضمان و عهد و شتر قوی پشت و بالکسر گردن بند رشته مروارید و بفتحتین گره گرفتن ریسمان و زبان قبیله ایست بیمن و بالفتح و کسر قاف گره گرفته از ریسمان و زبان و جز آن و ریگ توده بسته و بر هم نشسته و بدین معنی بفتح قاف نیز آمده و شتر کوتاه صابر در کار و بر داشتن بار و بالضم و فتح قاف گره ها جمع عقدة۔

عاقد ناقه که دم خود را گره کند و آن علامت آبستنی است و گرد اگرد چاه و عهد کننده و گره زننده۔

عکد بالفتح میان چیزی و قادر کردن بر کاری و مقطر ساختن بچیزی و بفتحتین فربه شدن شتر و سوسمار و بالفتح و کسر کاف درختان خشک که بعضی آن بر بالاے بعضی باشد۔

عکاد بالفتح کوهی ست نزدیک زبید که اهل آن بر اصل فصاحت باقی مانده و از لغت فصیحه خود تغییر نکرده اند۔

علد بالفتح پی کردن و چیزی سخت و استوار و سختی و استواری۔

عمود بالفتح ستون خانه و پیشوای قوم و رگ میان جگر و رگ شکم که تا ناف آمده و میان دو طرف سنان و مرد اندوهگین بسیار اندوه و دو پاے مرغ و خط [illegible]

عماد بالکسر بناهای بلند جمع عمادة و ستونها۔

عمد بالفتح آهنگ کردن و قصد نمودن ضد خطا و برپا کردن ستون و لاغر کردن و ورم کردن و گران کردن و شکستن بیماری و عشق کسی را و انداختن و زدن عمودی را و زدن بر روی شکم کسی را و اندوهگین کردن و بفتحتین نمناک و تر شدن خاک و کوفته شدن اندرون کوهان شتر و خشم گرفتن و لازم شدن به چیزی و بضمتین و بفتحتین ستونها جمع عمود بالفتح و کسر میم خاک تر شده و مرد بسیار احسان و شتری که اندرون کوهانش کوفته باشد و بیرون درست بود۔

عامد آهنگ کننده و قصد نماینده۔

عمید پیشوای قوم و شکسته شده از عشق و بیماری۔

عنجد بالفتح و الضم مویز یا نوعیست از مویز یا مویز سیاه زبون۔

عنود بالضم برخلاف حق کاری کردن و رد کردن دانسته حق را و ستیزه کردن به باطل و میل کردن و روان شدن عرق چنانکه نه ایستد و چریدن ناقه تنها و بالفتح ابر بسیار باران و ناقه که تنها در ناحیه چرد و عند بضمتین جمع۔

عناد بالکسر ستیزه کردن۔

عاند ستیزه کننده و شتری که از راه میل کند۔

عنید ستیزنده۔

عند بهر سه حرکت ناحیه و نزد و بالکسر نیزه زدن از چپ و راست و بفتحتین بجانب کرانه۔

عنقود بالفتح و عنقاد بالکسر خوشه انگور و خوشه میوه اراک و جز آن عناقید جمع۔

عود بالفتح باز گشتن و گرد آمدن و ورد کردن و مریض را پرسیدن و خو کردن به چیزی و باز گردندگان جمع عاید و راه دیرینه و شتری و سرداری قدیم و شتر بزرگ کلان سال و نام اسپی و بالضم چوب عیدان جمع و سازی است مشهور که

آنرا ابرلیط گویند و جوبیست خوشبو که آنرا بهندی اگر گویند و خوشبوئیست که بدان بخور کنند و استخوان که در بیخ زبان باشد۔

عوّاد بالفتح و تشدید واو عود نواز۔

عهد بالفتح زمان و زینهار و سوگند و پیمان و اندرز و وصیت و امان و نگاهداشت و منزلی که همیشه بوی باز می گردند از هر کجا که رفته باشند و باران پس از باران اول و حیا و رعایت حرمت و ملاقی شدن و شناختن و دانستن و وفا بجزی کردن و خدا را واحد دانستن و بالفتح و کنذ آنکه تعهد ولایت و کارها کند۔

عهید هم پیمان و هم زمان و کهنه و دیرینه۔

عید بالکسر هرچه باز آید از اندیشه و بیماری و اندوه و مانند آن و روز جشن مسلمانان و درختی است کوهی و محلیست معروف و در عرب اکه شتران نجیب از نسل او یند۔

عیاد بالکسر بیمار پرسی کردن و بزیادتی نیز آمده چنانکه مشهور است۔

فصل العین مع الذال

عوذ بالفتح پناه بردن و بالضم نو زایندگان از اسپ و شتر و گوسپند و آهو جمع عائذ و بفتحتین پناه و ملجا و کراهیت و مردم سفله و دو دو بالضم و تشدید واو مفتوح گیاه در بن خار رسته یا بجای دشوار که ستور بوی نرسد و گوشت که بر استخوان چسپیده باشد و مرغ پناه برنده بجایی۔

عواذ بالفتح گریه داشتن۔

عیاذ بالکسر پناه بردن و پناه و ملجا و مرغی بر کوه و جز آن پناه برد۔

عائذ نو زاینده از اسپ و شتر و جز آن و پناه برنده۔

فصل العین مع الراء

عبر بالفتح بیان کردن خواب و خبر دادن از حقیقت و مآل آن و باندیشه خواندن کتاب و بالضم بسیار از هر چیز و گروه و گرمی چشم و قبیله ایست و زن فرزند مرده و ابرها که شتاب روند و عقاب بالکسر آسخیه بر غربی کنار فرات تا بیابان عرب گیرند از بلخ و قبیله ایست و بالضم و الفتح کرانه جوی و رود و خانه و بهر سه حرکت شتر و بارکش که پیوسته در سفر باشد۔

عبیر خوشبوئیست معروف که از صندل و گل و گلاب و مشک سازند و بعضی گفته اند خوشبوئیست با زعفران آمیخته و بعضی تنها زعفران گفته اند

عبور بالضم گذشتن از آب و بالفتح نو سال از بز و گوسپند و مرد نمتنه نا کرده۔

عابر رهگذری و به فتح با نام پسرزاده سام بن نوح علیه السلام۔

عبقر بالفتح موضعی ست منسوبان را در عرب هرچه از مردم و جامه و فرش و جز آن که در غایت حسن و لطافت بود بدان موضع نسبت کنند و بعضی گفته اند و سیست که در آن جامه و فرش خوب میشود۔

عبهر بالفتح بوستان افروز و نرگس و یاسمین و مرد آگنده گوشت و بزرگ و نازک و دانا نیز

عتر بالکسر اصل و گیاهی است از ادویه یا درختی ست کوچک و بت و هر جانور که کشته شود براه خدا و بزیکه برای بتان می کشند و قبیله ایست و دسته بیل و غیر آن و چوبی که در زمین به پهنا پیوند میکنند که چاه کننده بران پای خود را نگاه دارد و تکیه کند و بذبان بالفتح لرزیدن و جنبیدن نیزه و جز آن و بر خاستن ابرو بضمتین فروع برآمده و بتحتین شدت و قوت۔

عتار بالفتح و تشدید تا دلیر و اسپ تو انا و جای درشت که بر آن انس نباشد۔

عثار بالفتح بسر درافتادن۔

عاثور هلاکه و سختی و بدی و چاهی که از جهت شیر درنده و جز آن میکنند تا صید کنند۔

عثور بالضم مطلع و دیده ور شدن۔

عثر بالفتح دیده ور شدن و دروغ گفتن و شهریست بیمن و بالضم عقاب و دروغ و بفتحتین نیز آمده و بالفتح و تشدید ثا جائی است که در آن شیران می باشند۔

عثیر خاک و غبار و نشان مخفی۔

عجر بالفتح و ضم برداشتن اسپ دم و دویدن و به شتاب رفتن اسپ و به شمشیر آهنگ کردن برکسی و گردن تافتن و بالضم و الکسر غلیظ و بفتحتین سطبر و فربه شدن و برآمدگی هر چیزی و بضم جیم و کسر آن سطبر و فربه۔

عجیر نامرد و برای مجمه نیز آمده۔

عذر بالضم بهانه و معذور داشتن و بالفتح فسار نهادن و لگام کردن بر ستور و ختنه

کردن و بسیار خبیث گناه شدن و طعام ختنه
کردن و زدن بر پشت کسی چنانکه نشان در آن
شود و سرگین بسیار شدن در خانه۔
عذار بالکسر فسار و خط ریش از هر دو جانب نشان
فسار بر روی ستور و طعامی که برای بنا کردن
و ختنه کردن و هر چیز که نو بهم رسانده شود دیر پزند
عاذر نشان جراحت و رگ و خون استحاضه
و غائط آدمی۔
عاذور بدی فساد و درفش که به جا رباز زند تا
راه رود۔
عر بالفتح و تشدید را گرگین شدن و بالضم
قروحی که در گردن شتر بچه پیدا شود و بیماری ست
که موی شتر بریزاند و جوان و کوهی ست بعدن۔
عرار بالکسر و الفتح بانگ کردن شتر مرغ نر و نام درختی ست
و بالفتح گلی ست خوشبو که آنرا گاو چشم و بهار خوانند
و نام گاوی ست که با کحل نام گاو جنگ کرده و
باهمدیگر چنان سر زدند که هر دو مردند و این
مثل شد میان دو حریف که برابر شوند و قصاص و
داد نیست۔
عرر بفتحتین کوچکی کوهان شتر۔
عرعر - درختی ست از قسم سرو و این در اصل فارسی
ست و نام موضعی ست۔
عزر بالفتح ملامت کردن و منع کردن و نکاح کردن
و بزور بر کاری داشتن و واقف گردانیدن
بر ابواب دین و فرائض و احکام و قیمت گیاه درو ده
عزور بالفتح بدخو و دیوث۔
عزیر نام پیغمبریست۔

عاذر بفتح ذال مردی که بدعای عیسیٰ ع زنده شد
عسر بالضم و بضمتین دشواری و دشوار شدن
کار و بالکسر قبیله‌ایست از جن و بالفتح نیز آمده
عسیر دشوار و ناقه که رام نشده باشد۔
عسکر لشکر و بسیار از هر چیز و این فارسی ست
و تاریکی شب و محله‌ایست به نیشاپور و به مصر
و دهی ست به خوزستان و نام سامره است و از
آنجاست امام علی نقی عسکری رض و امام حسن عسکری رض
و عسکران عرفه و منا۔
عشر بالفتح ده یک و بالکسر میان دو نوبت
آب شتر و آن هشت روز باشد زیرا که چون روز
اول و دهم آب دهند ما بین هشت روز باشد
و پاره از دیگ که ده پاره شده باشد و بالضم و فتح
شین درختی ست تلخ کشنده شتر مرا به سایه آن خواب
خوان که تحمل سبز سبهش مظلا ایست که عشر عشران
عشرت به و بفتحتین ده زن چنانکه عشره ده مرد
عشار بالضم ده ده و بالکسر شتر ماده‌ای آبستن
ده ماهه جمع عشرا و بالضم و فتح شین و بالفتح و
تشدید ده یک گیرنده۔
عاشر ده یک گیرنده و ده کننده دهم۔
عشیر ده یک و نزدیک و دوست و شوهر زن و
معاشر و هم صحبت و دهم حصه قفیز از زمین
و آواز کفتار۔
عاشور دهم روز محرم یا نهم روز و آن را
عاشورا و عاشوراء نیز خوانند۔
عصر بهر سه حرکت و بضمتین روزگار و روز
و شب و آخر روز تا سرخ شدن آفتاب و بفتحتین

نیز آمده و یاران و یاوران و قوم و خویشان و
بند کردن و باز داشتن و بخشیدن و بالفتح
ناز و بگرو فشردن انگور و جز آن و پناه یافتن
و رستن و بفتحتین ملجا و پناه و گرد و غبار۔
عصیر شیره انگور و جز آن و هر چه افشرده باشند
عصار بالفتح گرد سخت و بالفتح و تشدید صاد
روغن کش۔
عصفر بالضم گیاهی است معروف که جامه
بآن رنگ کنند و گوشت را زرد گردانند و تخم آن
را قرطم گویند۔
عصفور بالضم گنجشک و ملخ نر و پاره از مغز
سر و چوب هودج که سر چوبهای دیگر در آن بند
کنند و چوبهای پالان که سرهای آنها را بر بدن
محکم کنند و جای بر آمدن موی ناصیه و استخوان بر آمده
پیشانی اسب و میخ کشتی و پادشاه و پیشوا۔
عصافیر جمع عصفور و درختی ست که صورت
گنجشکان دارد و در فارس بسیار ست و آن را
عرب من رآی مثلی نیز خوانند و لسان العصافیر
درختی ست که آنرا بالفارسی جو گویند و آن بار را
تخم اهر و زبان گنجشک گویند و هندی اندر جو
خوانند و عصافیر المنذر شتران نجیب که لنعمان بن
منذر داشت۔
عصمور بالضم دولاب دلو عصامیر جمع۔
عضر بالفتح فاش کردن سختی و گروهی ست از یمن
عاضر مانع۔
عطر بالفتح خوشبوی شدن و بالکسر خوشبوی۔
عطار بالفتح و تشدید طا خوشبوی فروش۔

عاطر دوست دارندهٔ بوی خوش -

عطر بفتحتین گریز داشتن از چیزی و پر کردن و شک

عفر بالفتح خاک آلود کردن و در خاک غلطانیدن و بالضم شب سیزدهم و چهاردهم و پانزدهم از ماه و مرد دلیر و پلید درشت و سخت و بالکسر خوک نر و مرد خبیث شریر و بفتحتین روی خاک و بسکون فا نیز آمده و اول آبی که کشت را دهند تا رطوبت ما نند لعاب عنکبوت که در تابستان ظاهر شود و آنرا مخاط یعنی آب بینی شیطان گویند و بضمتین زمان با مدت یک ماه -

عفیر گوشت در آفتاب خشک کرده و لیست بشیبر یعنی نیامیخته و نان بی نان خورش و زنیکه بهمسایه چیزی ندهد -

عفار بالفتح درختی که از وی آتش گیرند گشن دادن و پیراستن درخت خرما و بمعنی ست میان مکه و طائف و نان بی نان خورش و لیست بی شیرینی و بالفتح و تشدید فا کشنی دهند نخل

عقر بالفتح کوشک و بنای بلند یا بنای ویران شده و بالضم نیز آمده و ابر سپید با بری که آفتاب و حوالی آنرا بپوشد و فرجه میان دو چیز و منزل و مابین اپهای خوان نام جایست نزدیک کوفه و بنیاد و اصل چیزی و خسته و مجروح کردن و پشت ریش کردن ستور را و ریش شدن و پی کردن ستور را و باز داشتن از رفتن بالضم کابین زن و زری که بوطی شبهه واجب شود و نازاینده شدن زن و علت عقوم و به فتح نیز آمده و پس حوض و جای خوردن آب از حوض و معظم آتش و جمع شدن گاه آن و میانهٔ خانه و بنیاد آن و بفتح نیز آمده و طعمه و بهترین گیا و بهترین ابیات قصیده و بیضة العقر خایهٔ خروس که در سالی یکبار بعضی خروسان می دهند و بیضه که زنان بکر را بدان آزمایند و اول تخم یا آخر تخم یا میان و عطیه و تحفه که یکبار اتفاق افتد از جای که امید نباشد و این لفظ را در حال ندرت استعمال کنند اعقار جمع و بفتحتین لرزیدن پایها از دهشت و بالضم و فتح قاف زین و پالان که پشت ستور را ریش کند و از آسیب سواری نگاه ندارد -

عقور بالفتح سگ گزنده و گرگ گزنده و جز آن

عقار بالضم می و نوعی از جامهٔ سرخ و رنگین و بالفتح آب زمین و درخت خرما و درخت و اسباب خانه و متاع خانه و زادن و بالفتح و تشدید قاف گیاه و بیخ گیاه که بهای دارو بکار برند و بالضم نیز آمده و گیاهی که چارپا را ریش کند بمعنی الفتح و التشدید قاف نیز آمده عقاقیر جمع -

عاقر ریگ تودهٔ بلند که در آنجا چیزی نروید و نازاینده و مردی که او را فرزند نشود -

عقیر نازاد و مرغی که پرهای او را آفت رسیده باشد و از آن سبب پریدن نتواند -

عکر بالفتح میل کردن بجای باز گشتن بجنگ و باز گردانیدن شتر خداوند خود را باهل و وطن خود و بالکسر اصل هر چیز و بیخ زبان و بفتحتین دُردی زیت و شراب و دُرد و تیرگی آب که در تگ حوض مانده باشد و دُردی تاک سپس روغن و گلهای شتران از پنجاه تا صد و بعضی گفته از پنجاه تا شصت یا بیست تا سی و زیاده از ده یا از صد و بسکون کاف نیز آمده جمع عکره بفتحتین و زنگ شمشیر بفتح و کسر کاف آب تیره و دُردی تاک از شراب و روغن و جز آن -

عکور بالضم برگشتن -

عکار بالفتح و تشدید کاف بر گردنده بجنگ و پدر قبیلهٔ ایست -

عمر بالفتح و بالضم و بضمتین زندگانی و زیستن اعمار جمع و بالضم مسجد و معبد ترسایان و جهودان و بالفتح دین و به فتح میم نیز آمده و گوشت میان دندان و گوشت بیخ دندان و بالضم نیز آمده عمور جمع و نام مردی و آن را بواو نویسند در حال رفع و جر تا فرق شود میان عمر و عمرو و در حال نصب نویسند چه بواسطهٔ زیادتی الف که علامت تنوین ست در غیر منصرف نیاید فرق حاصل ست و به فتحتین مندیلی که زن اصیل سر خود را بدان پوشد و کوهی ست که از آنجا بسوی مکهٔ معظمه می آید و بالضم و فتح میم نام حضرت فاروق و غیر آن و جمع عمره و معنی آن گذشت و بالضم و تشدید میم موضعی ست نزدیک واسط -

عامر آباد کننده و آباد و برین تقدیر عامر بمعنی معمور باشد چون دافق بمعنی مدفوق و نام مردیست و بنی عامر قبیله ایست -

عمار بالفتح و تشدید میم بسیار عمارت کننده و نام مردیست و مرد بسیار نماز و روزه و قوی در ایمان و ثابت در کار و حلیم و بردبار ——

در سخن و مردی کہ اہل خانہ و یاران خود را جمع کند
بر آداب رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم و قائم
نماز و روزہ و قوی در ایمان ثابت در کار علم و
بُردبار در سخن و مردی کہ اہل خانہ و یاران خود
را جمع کند بر آداب رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم و قائم باشد بر امر و نہی تمام مردن و بالضم
عمارت کنندگان و عمار البیت باشندگان خانہ
عمیر جای آمور و جامہ سفت و محکم بافتہ و بالضم
و فتح میم موضعی ست نزدیک مکہ و نام مردیست
و تصغیر عمر و عمرو۔
عنصر بضم عین و صاد و فتح ہملتین اصل و
حسب و سختی و بلا و حاجت و آہنگ۔
عنقر بفتح قاف و ضم آن بیخ نے و ہر چہ اول
از آن بروید و تازہ باشد و میان درخت خرما
و بیخ بالغ سفید کہ از آن بوریا بافند و اصل
مرد و اولاد و دہقان۔
عنقز بالفتح و الضم و فتح تا مگس بزرگ و اورا
خرمگس گویند و نام مردیست۔
عنبر قبیلہ از تمیم و بلعنبر بالفتح فرزندان او مخفف
بنو العنبر چنانچہ بلحارث مخفف بنو الحارث و ماہی
کہ در دریا می شوری باشد زعفرانی و اسپرک و
سپر کہ از پوست آن ماہی سازند و خوشبوئیست
معروف گویند آن سرگین جانور بحری ست
و بعضی گفتہ اند شمع و چشمہ ایست در دریا و صحیح
آنست کہ مومی ست خوشبو کہ در کوہستان
ہند و چین از زنبور عسل کہ انواع گیاہ خوشبو
می خورد و ہم میرسد و سیل آن را بدریا می برد
و شست و شوی میدہد و اکثر جانور بحری
آنرا فرو برد و نتواند کہ ہضم کند آنرا بینداز
و از این جہت بعضے گمان بردہ اند کہ سرگین
آن جانور ست و از بعضے ثقات استماع افتادہ
کہ مگس عسل در میان عنبر یافتہ اند و این نشانے
ظاہر ست کہ موم باشد و در وقت آتش گداختن
چون موم می گدازد و اللہ اعلم۔
عور بالفتح و بفتحتین یک چشم شدن و رفتن
بینائی یک چشم و بالفتح و کسر واو بد باطن۔
عوار بسہ حرکت عیب و شگاف و دریدگی جامہ
و بالضم و تشدید واو پرستو و خاشاک کہ در چشم
افتد و کسے کہ بینائی را ندارد و ناتوان و بیدل
عواور جمع۔
عویر بالضم و فتح واو نام جائی و خصلتِ نکوہش
عوازر گروہہای پراگندہ از ملخ۔
عہر بالفتح و بالکسر و بفتحتین زنا کردن۔
عیر بالکسر قافلہ شتران کہ غلہ بران بار کنند
و ہر مرکبے کہ غلہ آورد و بالفتح خر اہلی و بیشتر در
گورخر استعمال کنند نام کوہی ست بمدینہ و استخوان
کہ میان آن بر آمدگی داشتہ باشد و ہر چہ کہ بلند
باشد در چیز ہموار چوبی کہ در نشیبِ ہودج وضع
کنند تا درست و راست بنشیند یک چشم و گوشہ
چشم و ہر چہ داخل چشم باشد و بلندی گوش و بلند
پشت پای و بلندی میان پیکان و تیزی
سر کتف و کوہ و وادی ست کہ در قدیم آباد بود
الحال خراب ست و لقب کافری است کہ کفران
نعمای الٰہی کردہ بود و نہر قوم و پادشاہ طبّی
و میان پشت و خط سفید میان برگ و در عیبت
چون کبوتر و رفتن اسب بے جز آن و میسر کردن
و بیک گوشہ شدن ناقہ بطلب فحل و بہر سو
رفتن اسپ بچرا کردن۔
عیار بالفتح سنجیدن و چاشنی زر و سیم گرفتن
و بالفتح و تشدید یا مرد بسیار آمد و رفت کنندہ و
مرد بسیار حرکت و شتر بسیار جولان و بسیار حرکت
و نام اسپی ست۔

فصل العین مع الزاء

عجز بالفتح ناتوانی و بہر سہ حرکت و بالفتح
و کسر جیم و ضم آن سرین و پس ہر چیز۔
عجوز بالضم ضعیف و پیر شدن زن و بالفتح زن
پیر عامہ عجوزہ بزیادتی تا گویند عجائز و عجز
جمع او ریگ تودہ و ایام العجوز ایام سرمای
سخت و آن پنج روز ست نزدیک عرب و بعضے
ہفت روز نیز گفتہ اند۔
عجیز آنکہ قادر نباشد بر جماع۔
عز بالکسر و تشدید زا ارجمندی ضد ذل و
بالفتح غلبہ کردن و باران سخت و بکسر نیز گفتہ اند
عزیز کمیاب و ارجمند و قادر و غالب و کسی
عزوز بالضم تنگ پستان شدن ناقہ و بخیلی
عزاز بالکسر و بالفتح ناقہ تنگ پستان۔
عزاز بالفتح زمین سخت۔
عفز گردگان و آن میوہ ایست معروف
و بازی کردن مرد با زن و خوابانیدن شتر
عقز نزدیک پا نہادن و آہستہ رفتن مورچہ

وماننده آن ۔

عکز بالفتح تکیه کردن بر عصا و نیزه بر زمین زدن و راه یافتن بچیزی و بالکسر بدخوی بخیل و شوم ۔

علز بفتحتین بی آرامی و سبکی و بیتابی که مریض و حریص و اسیر را باشد و بیم سر درد بالفتح و کسر لام درد مند بی آرام که خواب نکند ۔

عنز بالفتح بز ماده و آهوی ماده و جز آن و نام اسپی و نام شتری است و پشته و قبیله ای از هوازن و عقاب ماده و ماهی ست بزرگ و غضبت آبی و کرکس ماده و حباری ماده که آنرا تغدری خوانند و نام زنی است از قبیله طسم که آنرا در میان برج کرده باسیری برده بودند و عدل کردن و زدن بعنزه و آن نیزه ایست خرد ۔

عوز بالفتح دانه انگور و بالضم نام مردیست و بفتحتین حاجت و درویش شدن و نایافت شدن

فصل العین مع السین

عبدوس بالضم والفتح نام مردیست ۔

عبوس بالضم ترش شدن و ترشروئی و بالفتح ترش رو و گربه و شیر درنده ۔

عباس بالفتح و تشدید باء و عابس ترشرو و شیر درنده ۔

عبس بالفتح ترش شدن و گیاهی ست که آنرا اسپیس نیز گویند و کوهی است و آبی به نجد و محله ایست بکوفه و پدر قبیله از قیس عیلان و بفتحتین شاش و سرگین خشک شده و بر دم شتر چسپیده و خشک شدن و بستن چرک دست و

انداها نام مردیست ۔

عجس بالفتح باز داشتن کسی را از حاجت دیگر رفتن به پنجه چیزی را و میل نمودن ناقه از راه و بالفتح و بسه حرکت جیم قبضه کمان و پاره از میان شب یا آخر شب ۔

عجوس بالفتح ابر گران و باران پیاپی بزرگ

عدس بالفتح رفتن در زمین و سخت پامال کردن و حدس نمودن و چرانیدن شتر و استر و بانگ کردن استر و بفتحتین دانه ایست معروف که آنرا در فرس نسک گویند و بهندی مسور خوانند و شیره البیت که بر بدن بر آید و آن کشنده است و بالضم و فتح دال نام مردی

عروس بالفتح زن و مرد کدخدا جمع اول عرائس و جمع ثانی عرس و قبیله ایست برین نام مردیست و از اینجاست مثل عرب لا عطر بعد عرس

عرس بالضم و بضمتین طعام عروسی و نکاح کردن و بالکسر زن یا شوی و ماده شیر یا نر او اعراس جمع و ابن عرس جانوری ست که آنرا راسو گویند و بالفتح بستن گردن شتر بر بازوی او و عدول کردن از چیزی و ستون میان خیمه و دیوار کوچک بیرون قلعه و بضم نیز آمده و دیوار میانه و دیوار خانه زمستانی تا خانه گرم باشد و بفتحتین دهشت داشتن و ملازم بودن و سخت شاد بودن و بالفتح و کسر اشیر درنده و مدهوش و ملازم بچیزی ۔

عراس بالکسر رسن که گردن و بازوی شتر بدان بندند ۔

عس بالفتح و تشدید سین شب گردیدن به پاسبانی و در آمدن خبر و تنها چریدن شتر و شیر دادن او پیش مردم و اندک خوردن گروهی را و بالضم قدح بزرگ و قضیب عساس بالکسر جمع و جد و جهد ۔

عساس بتشدید شین گردنده گرد شهر عس و عسیس جمع چون خادم و خدم و حاج و حجیج ۔

عسوس بالفتح ناقه که پیش مردم شیر ندهد و جوینده صید و کسب مرد اندک خیر ۔

عطس بالفتح عطسه دادن و مردن و دمیدن صبح ۔

عاطس صبح و آهو که پیش رو آید و عرب بدان فال گیرند و عطسه زننده ۔

عطاس بالضم عطسه ۔

عاطوس چیزی که بدان عطسه آید و جانور که آن را بفال بد گیرند ۔

عفس بالفتح باز داشتن و سخت راندن شتر و جز آن و زدن بپای بر سرین و کشیدن بسوی زمین و مالیدن سخت و مالیدن چرم

عفاس بالکسر فساد ۔

عکس بالفتح باژگونه کردن و برگردانیدن سخن و مهار شتر بر دست شتر بستن و شیر ریختن بر خوردنی ۔

عکاس بالکسر رسن که بدان مهار شتر بر دست او بندند ۔

عکیس شیری که بر شوربا و دیگر خوردنی ریزند

ونوعی از طعام کہ از شیر وبرنج سازند وشاخ رز کہ باز گونہ درزمین بسوی مکان دیگر نشانند۔

علس بالفتح آشامیدن وچشیدن ونوعی عدس از مورچہ وآنچہ خوردہ وآشامیدہ شود وبہ فتحتین کنہ بزرگ وبالضم مردی ونوعی از گندم کہ دو دانہ دریک غلاف باشد۔

علاس وعلوس بالضم چیزی از طعام۔

عماس بالفتح جنگ سخت وشب وروز سخت تاریک وکار بے سر وپای کہ راہی بآن نتوان بردو ہمچنین عمیس وعموس بہ معنی بے راہ روندہ نیز آمدہ

عمس بالفتح خویشتن را درکاری نادان ساختن ودرس گفتن وپنہان کردن وتجاہل کردن درچیزی۔

عمیس بالضم وفتح میم نام مردی۔

عمواس بالفتح والکسر نام جائی است درشام کہ دراسلام اول درانجا طاعون عظیم پیدا شدہ بود

عنس بالفتح شتر مادہ سخت محکم وعقاب وپدر قبیلۂ از یمن ازان قبیلہ است اسود عنسی کہ در زمان حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دعوی نبوت کردہ ودرشب وفات حضرت کشتہ شد۔

عنوس بالضم **وعناس** بالکسر ماندن دختر بعد از بلوغ درخانہ بی شوی چنانکہ از حد دوشیزگی بیرون رود۔

عانس دختری کہ درخانہ دیر ماند ومردی کہ بی زن مدتی دیر ماند وشتر فربہ تمام اعضا۔

عنیس بالفتح مردے معروف۔

عوس بالفتح شب گرد چیزی گشتن وگان گردیدن گرگ وربی چیزی خوردنی ونگاہبانی مال کردن وبالضم نوعی از گوسپند وبہ فتحتین در آمدن دو طرف دہن باندرون وقت خندہ وجز آن۔

عیس بالفتح آب گشنی وگشنی کردن وبالکسر شتران سفید کہ او بہ سرخی آمیختہ باشد۔

فصل العین مع الشین

عرش بالفتح عرش حق تعالی وکیفیت آن وبیان حد آن در شرع جائز نیست وگویند یاقوتی ست سرخ کہ از نور حق تعالی درخشان ست وتخت وسقف خانہ وعز وجاہ وقوام ودرستی کار وجانب قوی چیزی وخیمہ وخانہ کہ بران سایہ سازند ورئیس وسردار قوم ومدبر ایشان وچہار کوکب خرد نابین منزل عوا کہ آنرا عرش سماک گویند وسرین شیر درندہ وجنازہ وچوبی کہ بدان کنارہائے چاہ گیرند بعد ازانکہ بہ سنگ گرفتہ باشند وبلندی وبرآمدگی پشت قدم وسایہ بان کہ از نی سازند وچوبہا کہ آب دہندہ بران ایستد وآب خوراند وآشیانۂ مرغ وبرآوردن بنا وبجای مقیم شدن وبہ سنگ گرفتن چاہ ودرزنخ گردن زدن ولازم شدن وعدل کردن از چیزی وبالضم گوشت یک طرف گردن وعرشان گوشت ہر دو طرف۔

عریش ہودج زن وکرانہ وخانہ کہ از برگ درخت وگیاہ سازند برای سایہ ونام شہری ست بہ مصر کہ اکنون خراب ست

عشش بالفتح وتشدید شین مرزکم گوشت وچیزی اندک کم کردن خیر وخیر اندک وطلب کردن وفراہم آوردن وکسب کردن وزدن ورقعہ دوختن پیراہن را ولازم شدن مرغ بآشیانہ خود وبالضم آشیانہ مرغ کہ از ریزہای چوب شاخ درخت سازد ودرآشیانہ کہ در دیوار سازد واقو کلاغی خانہ کہ درزمین سازد ونام شاعری ست وحی کسی۔

عطش بہ فتحتین تشنہ شدن وتشنگی وبالفتح وکسر طا تشنہ وبہ فتح طا نیز آمدہ وبکسر طا وضم آن جای کم آب۔

عطاس بالکسر تشنگان وبالضم بیماری تشنگی کہ ہر چند آب خوردہ شود تشنگی نرود

عفش بالفتح جمع کردن۔

عقش بالفتح فراہم آوردن مال وخم دادن چوب ومیوۂ درخت اراک اطراف شاخہای انگور وترو ایست دیدن معنی بہ فتح قاف نیز آمدہ۔

عکش پیچیدہ شدن دربہم نشستن وموی پیچیدہ وانبوہ شدن گیاہ وموی پیچیدہ وبہم بافتہ شدن برکسی حملہ کردن وبافتن عنکبوت وفراہم آوردن چیزی وگرد گرفتن سگان بگاو واستوار کردن بند کسی۔

عکاش بالضم وتشدید کاف عنکبوت یا عنکبوت نر یا خانۂ عنکبوت ونام کوہی است

و بالفتح نام مردی۔

عمش بالفتح زیستن وزدن بی قصد چیز موافق و بہ فتحتین ضعف بصر و رفتن اشک اکثر اوقات بواسطۂ علتی۔

عنش بہ فتحتین خم دادن چیزی را و از بیخ برکندن و ثابت داشتن و تیز راندن و از پیش خود راندن۔

عیش بالفتح زندگانی و زندگانی کردن و بالکسر نام مردی۔

عیاش بالفتح و تشدید یا خوب زندگانی کنندہ و نام مردی ست۔

فصل العین مع الصاد

عرص بالفتح ہموارہ با رعد و برق بودن ہوا و بے آرام شدن شتر و بہ فتحتین شاد شدن و تغیر یافتن بوی خانہ و گیاہ از تری و جنبیدن برق

عراص بالکسر ابر با برق و رعد و برق درخشندہ و نیزۂ لرزان و شمشیر۔

عصعص بہ ضم و فتح ہر دو میں استخوان بیخ دم کہ آنرا دو مغزہ خوانند و ترا اندک تغییر۔

عص بالضم و تشدید صاد اصل و بیخ چیزے و بالفتح سخت و محکم شدن۔

عفص بالفتح مازو و بعضے گفتہ اند درخت بلوط ست کہ یک سالی بلوط کند و یک سال مازو و سر ظرف بپوست پارہ بستن و خم کردن و برکندن دوست را بیچیدن و بہ فتحتین پیچیدگی و کجی در بینی و بالفتح و کسر فا چیزی کہ بمزہ زمخت باشد

عفاص بالکسر پوست پارہ کہ سر ظرف بآن بندند و ظرفی کہ دران چرم و خرقہ و آنچہ از راہ یافتہ شود نگاہ دارند۔

عقص بالفتح تافتن و پیچیدن موی کلاکہ کردن آن و بہ فتحتین بخیل و بدخو شدن و بالفتح و کسر قاف بدخلق و بخیل و ریگ بستہ سخت کہ در وراہ نباشد۔

عقاص بالکسر موہای پیچیدہ و گرہ زدہ و رشتہ کہ اطراف گیسوہا بدان استوار کنند۔

عکص باز گردانیدن و بہ فتحتین بدخو شدن و حرون شدن چارپا۔

عمص بالفتح نوعیست از طعام و بالفتح و کسر میم حریص بخوردن چیز ترش۔

عوص بہ فتحتین دشوار شدن و سخت شدن چیزی و بیچانیدن کار بر خصم۔

عویص شعری کہ استخراج معنی ازان دشوار باشد و سخن غریب و دشوار و بلای سخت و کار دشوار و زمین سخت و جای بلند و نفس و قوت و حرکت۔

عیص بالکسر درخت بسیار در ہم پیچیدہ و اصل و نام پسر حضرت اسحٰق علیہ السلام کہ رومیان از اولاد او یند۔

فصل العین مع الضاد

عرض بالفتح رخت و متاع و بہ فتح را نیز آمدہ و ہر چہ غیر از زر و سیم باشد عروض جمع دروی کوہ و گرداگرد آنرا افق خوانند و طلح بسیار د کوہ و کنارۂ کوہ و کوہی ست بہ فارس و فراخی و پہنا و وادی و سر گردن نخ کردہ رفتن است در دویدن و لشکر و کسر نیز آمدہ و دیوانگی و مُردن آدمی بغیر بیماری و ساعتی از شب و ابر پیدا شدن و پیدا کردن و در عوض حق کسی چیزی دادن و رسیدن آفتی بستور و عرض کردن چیزی را بر کسی برای فروختن و پیش داشتن نامہ و نوشتہ و عرض داشتن سخن و جز آن و عرضہ دادن لشکر را و پیش آمدن ناخوشی و تب بمدینہ و مکہ رفتن و پیش آوردن و نشان کردن بر سرین ستور و بالکسر جسد و نفس و مجمع از بدن کہ عرق کند و بوی عرق بدن خوش و ناخوش و ناموس و آنچہ نگاہداشتہ شود از عیب و دعا از خود و از پدران و خویشان و آنچہ بدان فخر کردہ شود و از حسب و شرف و نام وادی ست بہ یمامہ و لشکر و وادی کہ در وی درخت و آب بسیار باشد و درخت اراک و درخت گز و جانب وادی و شہر و ابر بزرگ و طلح بسیار و مردی کہ مردم را بہ باطل پیش آید و بالضم شہری ست بہ شام و روی کوہ و جانب و ناحیہ و کرانہ و میان دریا و جوی و اکثر سخن و اکثر مردم و رفتار یست کہ در اسپان پسند کنند و در شتران نہ پسندند و بہ فتحتین بیماری دگر نیکہ عارض آدمی میشود و مال دنیا و غنیمت و مالی کہ جنس باشد نہ نقد و آنرا خواستہ گویند و طمع

بہ ہندی کسیلا ۱۲

آنچه دوام نداشته باشد و هرچه قائم بغیر باشد.

عریض پهن و بزغاله یکساله که بجهت گشن و در بانگ و حرکت آمده باشد.

عروض بالضم عارض شدن و جمع عرض و بالفتح ناقه که ریاضت نیافته و رام نشده باشد و معنی و فحوای سخن و جزو اخیر مصراع اول از شعر و علمی ست که میزان شعر موزون و ناموزون ست و راه کوه و نام مکه و مدینه و نواحی حوالی آن و شتر که خار خورد از بی علفی و کرانه چیزی و حاجت که در هنگام سیری کسی را پیش آید و بسیار بهر چیز و ابر و خوردنی و بز و گوسپند که او را خار پیش آید پس بخورد آنرا و نام ابیی است.

عارض عرض دهنده لشکر و سالار لشکر و آنچه لاحق چیزی شود و کناره رخسار یعنی جای برآمدن ریش از روی و ابر پراگنده در افق و دندان بعد از ثنایا و شتر ماده بیمار پیر و صفحه گردن و چوب بالای در که بدان در میگردد و عطا.

عراض بالکسر دور شدن از کسی و برگشتن و مکافات کردن کسی با آنچه دیگری کند با او و مقابله کردن کتاب را با کتاب دیگر و کرانها و نواحی شدن و پیش آمدن بکسی در راه و پیش آوردن ناقه را به فحل بجهت گشنی و بدین معانیست معارضه و داغ یا خط بر پهنای سرین ستور و بالضم پهن و عریض.

عضّ بالفتح و تشدید ضاد گزیدن و زیرک و داهی شدن و بالضم نوعی از علف ستور چون دانه خرمای کوفته و کنجاره و جز آن و بالکسر رسا و زیرک و درخت خاردار و سخت و زننده و توانا بر سفر.

عضوض بالفتح چیزی که گزیده شود و خورده شود و سخت گزنده و چاه دور و تنگ و تنگ بسیار آب.

عضاض بالفتح چیزی که گزیده شود و خورده شود و گزیدگی و بلای سخت و زبان سخت و درخت سطبر و بالکسر گزیدن اسپ کسی را.

عضیض ملازم شدن کسی را.

عوارض دندانها بعد از ثنایا و بیاریها و بالضم کوهی ست در دیار طی که گور حاتم در آنجاست.

عوض بالفتح بدل شدن و بدل دادن و بالضم و الفتح و بهر سه حرکت آخر بمعنی هرگز و این مخصوص مستقبل منفی ست چنانکه قط خاصه ماضی منفی ست و بالکسر و فتح واو بدل چیزی.

فصل العین مع الطاء

عبط بالفتح کشتن چارپا بغیر علت و بیماری و غائب شدن کسی و کندن در زمین موضعی که پیشتر نکنده باشند و افترا کردن و در جنگ افگندن خود را بی سبب و غائب و برانگیختن خاک و روان کردن عرق تا آنکه روان شود و خون آلوده کردن پستان و شگافتن جامه و جز آن و شگافته شدن و رسیدن سختی و درد یا سختی کسی را بغیر سبب.

عبیط گوشت و خون تازه و چارپای کشته بغیر سبب بهانه و شگافته شده.

عرفط بالضم درختی ست خاردار صحرائی.

عضرفوط بفتح عین و راء و ضم فا جانوری سفید و نرم که انگشتان دختران را بدان تشبیه دهند یا جانوریست مانند سام ابرص.

عطّ بالفتح و تشدید طا شگافتن جامه بطول یا بعرض و غالب شدن و بسوی زمین انداختن کسی را.

عطاط بالفتح دلیر جسیم و شیر درنده.

علاط بالکسر کرانه گردن و طوق کبوتر و رسن گردن شتر و داغ بر پهنای گردن شتر.

علط بالفتح داغ کردن بر گردن شتر و بدی کسی را یاد کردن و به تیر زدن و بالضم گردن بند حمائل و بضمتین ناقه بی داغ و بی مهار.

عوط بالفتح بار گرفتن ناقه سال سخت.

عیط بفتحتین درازی گردن.

فصل العین مع الظاء

عظّ بالفتح و تشدید ظا بزمین چسپیدن.

عظاظ بالکسر شدت جنگ و مشقت کشیدن و سخت دشنام دادن.

عکظ بالفتح باز داشتن و عزل کردن و قهر کردن و رد کردن فخر او را با او.

عکاظ بالضم بازاری ست در صحرای ما بین مکه میان نخله و طائف که در جاهلیت غره ماه ذی القعده آنجا خرید و فروخت شدی و تا بیست روز باقی ماندی و قبائل از هر طرف

بدانجا آمده اشعار خواندندی مفاخرت بآباو اجداد و برکت یکدیگر نمودندی و در اسلام بر طرف شده و ادیم عکاظ منسوب ست بدان۔

فصل العین مع الفاء

عتریف بالکسر و **عتروف** بالضم مرد دلیر کار گذار خبیث فاجر ستمگار سخت و شتر سخت استوار۔
عثف بالفتح کندن موی و جز آن و بالکسر پاره از شب۔
عجف بالفتح خود را باز داشتن از طعام تا گرسنه بخورد و صبر کردن بر رنج بیمار و قیام بکار او نمودن و برداشت کردن از کسی و گرفت نکردن و بالضم و الکسر لاغری ستور و به فتحتین لاغر شدن و تنگ شدن میان و ستان۔
عجاف بالکسر لاغران و پیکانهای تنگ و خشک روزگار و بالضم نوعی از خرما۔
عدف بالفتح عطای اندک و خوردن و اندکی از علف و بالکسر پاره از شب و گروهی از مردم و پاره از چیزی و از ده تا پنجاه مرد و بالضم جمع عدوف یعنی انچه توان چشید و به فتحتین خاشاک که در چشم افتد۔
عداف بالضم چیز اندک بجمیع این معانی بذال معجمه نیز آمده۔
عذاف بالضم زهر قاتل۔
عرف بالکسر صبر و شکیب و بالفتح بوی خوش و ناخوش و اکثر استعمال آن در بوی خوش می باشد و اقرار کردن بگناه و جز ا دادن و تاج سر خروس بریدن و اعراض کردن از چیزی و گیاهی ست و قرحه در میان کف دست پیدا شده و بالضم شناختگی و نیکوئی و احسان و انچه بخشند و بذل کنند و موج دریا و اعتراف و موی بال اسپ و بضم را نیز آمده و موضعی ست و نام شخصی ست و ریگ توده و جای بلند و به ضم را نیز آمده و نوعیست از درخت خرما و درخت خرمائی ست به بحرین و درخت ترنج و صبر کنندگان جمع عرف و اسپان و ماران بال دار جمع اعراف و کفتارها و شتران که بر گردن موی بسیار داشته باشند جمع عرفاء و بعضی پس بعضی آینده و منه المرسلات عرفا۔
عراف بالفتح و تشدید را ربسیار شناسنده و کاهن و طبیب۔
عروف بالفتح صبور و بسیار شناسنده۔
عارف شناسنده و شکیبا۔
عریف بالفتح شناسنده و بالکسر و تشدید را ربسیار شناسنده و رئیس و سردار قوم و نقیب۔
عزوف بالضم روی بر تافتن از چیزی و دل سرد شدن۔
عزف بالفتح مداومت کردن در خوردن و آشامیدن و بالضم کبوتر پرنده۔
عزیف و **عزف** آواز جن که بشب در بیابانها شنیده میشود۔
عزاف بالفتح و بتشدید زا ابری که آواز رعد از ان آید و نام قبیله ایست و ریگی ست بنی سعد را و کوهی ست بر دو از ده میل از مدینه۔
عازف سرود گوی و نوازنده ساز و موضعی
عسف بالفتح بے راه رفتن و از راه راست میل کردن و بیدادکردن سلطان و بزحمت گرفتن کسے را و چریدن ستور گیاه را بگمانی و تنہا کار کسے را و برای کسے کاری کردن و مشرف شدن شتر بر مرگ و آواز کردن شتر با سطر غده و نفس بزند چنانکه گلو از ان جنبیده باشد و مرگ و قدح بزرگ۔
عسوف بالفتح بے راه و ستمگار۔
عاسف ناقه نزدیک آمده بمرگ که دم سخت جنباند۔
عسیف مزدور و بنده که او را بر کار بداری۔
عساف بالضم لرزیدن گلوی شتر از نفس بشتاب وقت مردن۔
عصف بالفتح برگ کشت نارسیده و درویدن کشت و سخت وزیدن باد و کسب کردن و بشتاب رفتن و هلاک کردن و بردن باد و کار زار کسی را و گردیدن شتر گرد حوض آب و نیز عصف کشتی که دانه او خورده شود و کاه او مانده باشد یا برگے که دانه از ان خورده شود۔
عاصف باد سخت و تیز میل کننده از بدی و هر چه مائل باشد از چیزی و روزی که در ان باد سخت وزد و شتر باده و شتر مرغ تیز رو۔
عصوف بالضم سخت وزیدن باد و بالفتح باد سخت جهنده۔
عطف بالفتح میل کردن و خم دادن چوب را و دو تا کردن بالش را و سخن را به سخن باز گردانیدن و میل دادن و مهربانی کردن

و بازگشتن بر چیزی و حمله کردن و بالکسر جانب و طرف هر چیز و میان راه و قبضهٔ کمان و زیر بغل و بالضم جمع عاطف و به فتحتین درازی پلکهای چشم

عطیف زن فرمانبردار و ملایم که کبر نداشته باشد و بالضم و فتح طا نام مردی ست۔

عطوف بالفتح مهربان و ناقه که بر بچهٔ خود مهربان باشد و دام صیاد که در آن چوب خمیده باشد و تیری که بر تیرهای دیگر بپیچد تا بواسطهٔ آن تیرها بر آید چنانکه بازی عرب ست و آثار۔

عاطف مهربانی کننده و برگرداننده و اسپ ششم از جلدهٔ اسپ پدان گروبندند و آهوی که گردن خود را کج کند وقت نشستن در جای خود۔

عطاف بالکسر ردا و ازار و شمشیر و نام سگی ست و بالفتح و تشدید طا تیری که به تیرهای دیگر در قمار عرب بپیچد تا تیری که مقصود ست بر آرند یا تیری که نه زیان دارد و نه نفع یا تیری که چند بار در خریطهٔ تیرها بگردانند۔

عف بالفتح و تشدید فا و عفه بالکسر پارسائی و باز ایستادن از حرام۔

عفاف بالفتح پارسائی و بالکسر وارد۔

عفیف پارسا۔

عفف بالفتح خرم دادن چیزی را او روباه۔

عقاف بالضم بیماری که قوایم ستور را کج کند

علف بالفتح بازداشتن و به کسر کاف موی جعد

علوف بالضم بر چیزی مقیم بودن و روی بر چیزی گشتن و در مسجد برای عبادت نشستن و رعایت کردن و اصلاح نمودن و پس شدن۔

عاکف بجای مقیم شونده و گرد چیزی گردنده و در مسجد برای عبادت نشیننده۔

علف بالفتح بسیار آشامیدن و کاه و دانه دادن چارپا را و بالکسر بسیار خوار و درختی ست در یمن که برگ آن برگ انگور ماند و آن را خشک کرده در گوشت بپزند و به ضم و به فتحتین جمع علوفه یعنی آنچه چارپا خورد و به فتحتین خورش ستور و جز آن و بالضم و تشدید لام مضموم میوهٔ درخت طلح که آن را شتر خورد و شبیه است به باقلای تر و تازه۔

علاف بالکسر نام مردی از قضاعه که پالانهای علافیه بدان منسوب ست و بالفتح و تشدید لام علف فروش و نام دانشمندی ست معتزلی۔

عنف به هر سه حرکات و مشهور از آن ضم ست درشتی خلاف رفق و درشتی نمودن۔

عنیف بالفتح سخن درشت و رفتار درشت و آنکه سواری اسپان به نرمی و ملایمت نکند

عوف بالفتح حال و کار و قضیب و مهمان و بخت و بهره و مرغ است و خروس و شیر درنده و کوسی است و گرگ و رعایت و خبرداری عیال کردن و گیاهی ست خوشبو و نام مردی ست و نام بتی ست و گردیدن مرغ گرد آب و جیفه و جز آن۔

عواف بالضم آنچه شیر درنده در شب بیابد و بخورد و هر چیزی که یافته شود۔

عیف بالفتح مکروه و ناخوش داشتن طعام و شراب و جز آن را و نامهای مرغ بگفتن بیان کردن و بیان جاهای افتادن او و عرب بدان فال نیک و بد گیرند۔

عیاف بالکسر ناخوش داشتن طعام و جز آن و عیافه ناخوش داشتن و بالفتح بازیچه ایست عرب را۔

عائف آنکه فال گیرد به مرغ و جز آن۔

عیوف بالفتح شتر تشنه که آب را بوی کند و نخورد و نام زنی ست۔

فصل العین مع القاف

عبق به فتحتین بوی خوش و چسپیدن بوی خوش به بدن و جامه و بجای مقیم شدن و به چیزی حریص شدن و نام مردی ست و بالفتح و کسر با مردی که اندک خوشبو بمالد و مدتی بوی آن بماند۔

عتق بالکسر کرم و جمال و نجابت و شرف و آزادی و آزادمردی و آزاد شدن یا آنکه به کسر آزادی و به فتح آزاد شدن و در گذشتن اسپ از دیگر اسپان و بالکسر و به فتحتین درختی ست که از آن کمان سازند و بالضم جمع عتیق و عاتق و بالفتح کهنه سوهر پیر شدن و گزیدن و به صلاح آوردن مال و به صلاح آمدن مال و پیشی گرفتن اسپ و یک شش بشره بعد از کشیدن رنج مقام

عتاق بالفتح آزاد شدن و بالکسر مرغان شکار و اسپان نجیب۔

عاتق دوش یا جای ردا از دوش و آزاد شده
و شراب کهنه و مشک فراخ و زن جوان نورسیده
و زنی که هنوز شوهر نکرده باشد و زن میانه
سال و کمان کهنه و بچه مرغ که هنگام پریدن آن
شده باشد و سرخود شده باشد و بچه مرغ سنگ
خوار و بچه کبوتر که هنوز ناتوان باشد و مستحکم نشده
و دیرینه و کهنه از چیزهای غیر جاندار چون شراب و
خرما عواتق جمع۔

عتیق آزاد شده و دیرینه از هر چیز و گرامی
و آزاده و گزیده و اسپ نیکو و هر چیز نیکو و جمیل
و شراب و آب خرما و شیر و لقب حضرت ابوبکر صدیق رض
زیرا که جمیل و نیکو رو بوده یا آنکه حضرت رسالت
پناه صلی الله علیه و آله وسلم در شان او فرموده انت
عتیق من النار یعنی تو از آتش دوزخ آزادی
یا آنکه مادرش بدین لقب خوانده و بیت عتیق کعبه
شریف زیرا که اول خانه ایست که بنا شده یا این
بوده از غرق طوفان یا از ویران کردن حبشه
و از ظلم جبابره یا آنکه کسی مالک او نبوده۔

عدق بالفتح فراهم آوردن و به فتحتین سست
در حرف کردن برای جستن چیزی و گمان بردن
به چیزی و رسانیدن فکر به چیزی که بدان یقین
نداشته باشد۔

عذق بالفتح و سکون ذال معجمه درخت خرما با
بار و بریدن شاخهای خرما و به خلاف رنگ
گوسپند نشیبه بر وی بستن به جهت علامت و آن برمد
و ظاهر شدن بار گیاه از خرد و بدی کسی را متهم
کردن و به چیزی نسبت دادن و بالکسر خوشه
خرما و خوشه انگور و حصاری است بمدینه و
هر شاخی که شاخها دیگر داشته باشد و بکسر اول
و فتح ذال و به فتحتین موضعی است بسیار آب و
درخت کنار و بالفتح و کسر ذال مرد دانا در کار
و خوشبوی که بوی او تیز باشد۔

عرق بالفتح گوشت استخوان باز کردن و استخوانی
که گوشت از وی باز کرده باشند و راهی که مردم
رفته باشند و بالکسر ریشه درخت و رگ بدن
و نهال نشاندن و کشت کردن در زمین
غیر تا آن زمین را متصرف و مالک شود و اصل
هر چیز و زمین شوره که چیزی در آن نروید
و کوه سخت که بالای آن نتوان رفت مگر به دشواری
و کوه خرد و حبسه و موضعی ست و نیز خوردنی قسم آچ
بسیار و زمین شوره که در آن درخت گز روید و
جای بلند و ذات عرق موضعی ست که اهل عراق
از آنجا احرام بندند و به فتحتین خوی اندام آدمی
و سائر حیوان و گاهی به مجاز ترشح از مسام غیر
حیوان را نیز عرق گویند چون ترشح کوزه و مانند
آن و رسته بنا و صف اسپان و مرغان و هر چه
صف زده باشد و زنبیل از برگ خرما بافته و بالفتح
و کسر را انیر که مزه او فاسد شده باشد و به فتحتین
جمع عراق یعنی کنار دریا۔

عراق بالضم استخوان که گوشت او خورده باشند
همچنین عرق بالفتح عراق بالکسر جمع و بالضم نیز
آمده و بعضی گفته اند عرق استخوان با گوشت و عراق
استخوان بیگوشت یا عرق عراق استخوان بی گوشت با گوشت
و نطفه و باران بسیار و بالکسر جانب و مرغی و نام آبی ست و
کنار آب و کنار دریا و مشک آب و ملک معروف
از عبادان تا موصل از روی طول و از قادسیه
تا حلوان از روی عرض زیرا که بر کنار دجله و
فرات واقع شده عراقین کوفه و بصره باشد۔

عروق بالضم رفتن در زمین و جمع عرق
و عروق الصفر زرد چوبه و عروق الحمر روناس
و عروق الابیض گیاهی ست که زنان برای فربهی
خورند۔

عزق بالفتح شگافتن زمین و شتاب کردن
و دویدن و خبر را باز داشتن و مبالغه نمودن
و بسیاری کردن در زدن و به فتحتین پیوستن
به چیزی و به ضمتین بدخویان و بالفتح و کسر زا بدخو

عسق بالفتح پیچیده شدن و بدخلقی و تنگ
گرفتن و به فتحتین حریص شدن و برچسپیدن
و الحاح کردن در طلب چیزی و به ضمتین آنانکه بر
قرض داران خود شدت نمایند۔

عشق بالکسر و الفتح زیاده از حد دوست داشتن
یا چشم پوشیدگی از عیوب محبوب یا بیماری
ست سوداوی که بر دماغ کسی غالب شود از
دیدن صورت کسی و به فتحتین بسیار دوست
داشتن و پیوستن به چیزی۔

عاشق بسیار دوست دارنده عشاق جمع

عشیق بالکسر و تشدید شین مکسور بسیار دوست دارنده

عفق بالفتح غائب شدن و بسیار گشتی کردن و با
خر تیز دادن و بسیار تازیانه زدن و اندکی
خفتن و کار استوار کردن و شتر بسیار آب
رفتن و فراهم آوردن و از کاری باز داشتن و

منع کردن وزدن با وجیزی راو بضمتین مجگس

عقیق مُهره ایست سرخ و مخطط معروف که از جانب یمن آرند و وادی و هر جای آب سیل آن را بشگافد و نشیب سازد و موضعی ست بمدینه و یمامه و نجد و طائف و تهامه و موی مولود از انسان و حیوان که باز کنند۔

عقوق بالضم نافرمانی پدر و مادر کردن و ایشان را آزردن و بالفتح باردار و گاهی غیر باردار را نیز گویند برای تفاؤل۔

عاق سرکش با مادر و پدر و عقق بضم و فتح قاف جمع۔

عق بالفتح و تشدید قاف شگافتن و از مولود قربان کردن و موی طفل ستردن و تیر بجانب آسمان انداختن و بالکسر حفرۂ عمیق۔

عقاق بالضم آب تلخ و بالفتح و الکسر بار شکم و بار که بر پشت بردارند و بالفتح عقوق و سرکشی و بالکسر ستوران آبستن و آنچه از بن انگور و خرما بر آید

عقائق جمع عقیق و شمشیرهای درخشان۔

عقعق بفتح هر دو عین مرغیست سیاه و سفید که آوازش بلفظ عق می ماند و آنرا عکه و زاغ دشتی گویند۔

علق بالکسر چیز نفیس گرانمایه و انبان و بدین دو معنی بفتح نیز آمده و شراب یا شراب کهنه و جامۂ نیکو و شمشیر و بالفتح در آویختن محبت و جز آن و باز گرفتن زن و در آویختن آهو در دام و خوردن شتر سر های درخت خاردار و فرو کام چسپیدن زلو ستور را بوقت آب خوردن و آویزش و آن قدر از علف روزگذار یا شب ستور را و گروه بسیار و بفتحتین خون یا خون غلیظ و خون بسته و علقه پارۂ از آن و کرم سیاه آبی که خون از جلد تن می مکد و آن را زلو گویند و هر چه که بچیزی در آویزد و گل که بدست چسپد و محبت و خصومت لازم کرده و فتح نشود و هر گیاهی که چارپا آنرا فرو برد۔

علاق بالفتح راه و دولاب آب کش و دلو و محور آن و رسنی که به دولاب آویخته بود و محبت و هوا۔

علوق بالضم در آویختن و دوست داشتن و آنچه بدان چیزی آویزند و بالفتح غول و سختی و بلا و مرگ و هر چه شتر آن را چرد و درختی است که ناقه ها بی وه ماهه آبستن آنرا خورند و هر چه بر موم در آویزد و ناقه که او را بچۀ غیر خود مهربان سازند تا شیر دهد و در دلوی کند و به شناسد و فیر ندهد و او را دور کند و زنی که غیر شیر خود را دوست ندارد و ناقه که با آن الفت نکند و بچه نخواهد و زنی که غیر فرزند خود را شیر دهد و شیر ایکی

علائق در آویزندگان۔

علیق بالفتح جو و کاه اسپ و بالضم و تشدید لام مفتوح گیاهی ست که به درخت می آویزد و منافع آن گیاه بسیار است۔

عمق بالفتح و الضم و بضمتین تگ چاه و مانند آن و کنارۂ بیابان که دور باشد از دیدن و بالضم ژرف و عمیق شدن چیزی و بالفتح به تعمق نظر کردن در چیزی و خرمای نارسیده که در روغن پرورند تا خشک شود و دوا دی است بطائف و موضعی و شهری و قلعه ایست و بالضم و فتح میم منزلی ست در راه مکه نزدیک ذات عرق و بضمتین نیز آمده و بعضی گفته اند که بضمتین غلط است و بفتحتین حق کسی در چیزی۔

عمیق ژرف و چاه دور تگ و راه دور و دراز

عملیق و **عملاق** هر دو بالکسر پسر لاوذ بن ارم بن سام ابن نوح ؑ۔

عمالیق و **عمالقه** گروهی از اولاد عملیق که در بلاد منتشر شدند۔

عنق بالضم و بضمتین و بالضم و فتح نون گردن و گروه مردم و سواران قوم و میل کنندگان و پائین شکنبه و پارۂ از نشان در روزگار گذشته و قدیم و آنچه نزد عوام مشهور ست که عنق نام مادر عوج ست خطاست و صواب عوج بن عوق ست و عوق پدر او ست و بفتحتین نوع رفتار ست شتر را و درازی گردن۔

عناق بالکسر دست در گردن یکدیگر کردن و بالفتح بزغاله ماده عنوق بالضم جمع و سختی و بلا و کار سخت و دشوار و اسپ خوش گردن و نام جانوریست که آنرا سیاه گوش گویند و ستارۂ میانه از بنات النعش و زکوٰة دو ساله و نام اسپی ست و موضعی است و وادی

عنیق گردن و دست در گردن کسی کننده

عوہیق بالفتح دراز و نام شتریست که شتران نجیب از نسل او یند و گاوی که رنگش سیاهی زند و پرستوی کوهی و کلاغ سیاه و لاجورد

یارنگی ست مشابه لاجورد و رنگی ست کبود بسیاهی مائل و شتر سیاه رنگ و عوہقین دو ستاره ایست پهلوی فرقدین۔
عولق بالفتح غول ماده و سگ حریص و گرگ و گرسنگی و طویل العولق یعنی دراز دم۔
عوق بالفتح باز داشتن و برگردانیدن و در بند کردن و مردی که در وی خیر نباشد و بضم نیز آمده و مردی که مردم را از خیر باز دارد و بالضم نیز آمده و مردی که مردم را از خیر باز دارد و بضم عوق و بالفتح و الضم و فتح واو و کسر واو باز دارنده مانع و بفتحتین گرسنگی و گروهی ست از بنی عبد القیس۔
عوائق موانع و حوادث روزگار۔
عائق باز دارنده و مانع۔
عیوق بالفتح و تشدید یا ستاره ایست سرخ رنگ روشن در کنار راست کاهکشان که پس ثریا بر آید و پیش آن شود۔
عیق بالفتح باز داشتن و بهره از آب و بالکسر کلمهٔ زجر ست۔

فصل العین مع الکاف

عبک بالفتح آمیختن چیزی به چیزی
عتک بالفتح باز گردیدن در جنگ و حمله کردن اسپ بجای گزیدن و چسپیدن بوی خوش و سبز آن و خشک شدن بول و سرگین بر ران شتر و آن و ترش شدن نبیذ و شیر و میل کردن بجائی و کهنه شدن کمان و روزگار و کوهی ست۔
عتوک بالضم تنها رفتن بجائی و اقدام نمودن سوگند و روغ نمودن و به بدی یا نیکی پیش آمدن کسی را و بر شوهر خود نافرمانی کردن زن و کهنه شدن کمان۔
عاتک کریم و رنگ خالص مرد لجوج و باز گردنده از حالی به حالی و نبیذ صافی۔
عتیک روز بغایت گرم و گروهی از قبیلهٔ ازد
عثکک بفتحتین و بضمتین و بالضم و فتح ثا ریشهای درخت خرما۔
عدک بالفتح زدن صوف به مطرقه
عرک بالفتح مالیدن و گوشمال دادن و خراشیدن چیزی چنانکه آن چیز محو و مندرس شود و خوردن چارپا گیاه را و حائض شدن زن و بفتحتین حاجت روائی و کامیابی شتر از خوردن درخت خار دار و کارزار کردن و آواز کشتیبانان و ماهی گیران و احد عرکی و بالفتح و کسر را آواز و مرد سخت در کارزار و اندازهٔ مردان در جنگ۔
عراک بالکسر انبوه کردن و نام مردیست تابعی و بالفتح و تشدید را اینک مالنده و گوشمال دهنده و کارزار کننده۔
عروک بالضم حائض شدن زن و بالفتح ناقه بسیار مو که لاغری و فربهی او پیدا نباشد۔
عسک بالفتح لازم شدن و چسپیدن۔
عفک بالفتح و بفتحتین سخت گول و نادان شدن و بالفتح و کسر فا سخت نادان۔
عک بالفتح و تشدید کاف باز داشتن از حاجت و اسهال و مماطله کردن حق کسی را و دو بار و سه بار گفتن سخن را و به تازیانه زدن
و گرم کردن بدی با کسی و در بند کردن و به حجت غالب شدن و قهر کردن بر کسی و باز گردانیدن چیزی و بیان کردن سخن و نام مردیست که او را عک بن عدنان ثنائی مثلثه بن عبد الله بن ازد و صاحب صحاح عک بن عدنان برادر معد گمان برداشته و آن خطاست۔
علک بالفتح خاویدن صمغ و مانند آن و خائیدن اسپ لگام را او به کسر نیز گفته اند و هر چه لزج و چسپنده باشد و بفتحتین درختی ست در حجاز و آنرا علاک بالضم و الکسر نیز گویند و نیز علاک آنچه خائیده شود و لزج باشد و بالفتح و کسر لام طعام متین و سخت و همچنین علک است۔
عنک بالفتح بسته شدن و سطبر و غلیظ شدن شیر و بسته و سخت شدن ریگ و نافرمانی کردن زن و رفتن و بسیر نمودن و در زمین و برگشتن و حمله کردن اسپ و بستن در و ریگ و خون سخت سرخ شدن و شیر کردن شتر دیگر بدین معانی آمده عنوک بسیار از هر چیز و در خانه نام موضعی ست و بالضم توده های ریگ سخت شده جمع عینک و بالکسر اصل چیز و به فتحتین نیز آمده و سوم حصهٔ آخر شب یا اول شب یا پاره شب و بدین معنی بهر سه حرکت آمده و بالضم و فتح نون دهی ست به بحرین۔
عانک ریگ تودهٔ بسته و سخت شده۔
عوک بالفتح مهربان شدن و باز گشتن و دل آوردن به چیزی و باز گشتن زن به سوی خانه

وخوردن او آنچه دران خانه باشد و اول عوکے بوک یعنی اول چیز و بہ فتحتین جنبش حرکت

فصل العین مع اللام

عبل بالفتح سطبر و بہ کسر بانیز آمدہ وعبل الذراعین سطبر بازو و تافتن رسن و برگ درخت تراشیدن و پیکان در تیر کردن و برگ افتادن از درخت و برآمدن آن از درخت و باز داشتن و باز گردانیدن و بریدن و بردن چیزی و بہ فتحتین ہر برگی کہ پیچیدہ و ناکشادہ باشد چو برگ درخت گز و برگ ارگ و برگ افتادہ از درخت و برگ آمدہ و ریشہ تافتہ و ثمر درخت ارطی کہ سطبر گردد و قابل دباغت چرم شود۔

عبال بالفتح نوعی از گیاہای کوہی کہ چون ساق آن سطبر و استوار شود ازان عصا سازند و بعضے گفتہ اند کہ عصا موسیٰ عم ازان بود و بالکسر سنگہای سفید سطبر جمع عبلا چون بیلیا ر و بطاح۔

عتل بالفتح سخت کشیدن چیزی را و بردا شتن و شتافتن بہ بدی و بہ بدی شتابندہ و بہ فتحتین و تشدید لام بسیار خوار و درشت و ستمگار و سخت گوی و نیزہ سطبر۔

عتیل مزدوری کہ اُجرت گرفتہ باشد و خادم

عثکول بالضم و **عثکال** بالکسر خوشہ خرما

عجل بالکسر گوسالہ و نام قبیلہ ایست و بالضم چیزی کہ شتابیدہ آیند او را و بہ فتحتین سرعت و شتاب و گل و لای و بالفتح و کسر جیم و ضم آن شتابندہ

عجول بالفتح نیک شتابندہ و ناقہ بچہ گم کردہ و بہ تشدید جیم گوسالہ عجاجیل جمع۔

عدل بالفتح داد و داد دہندہ و مرد صالح و شایستہ و گواہی و داد دادن و برابر کردن چیزی بہ چیزی و مانند و نظیر و فدیہ و فریضہ و برابری و راستی و پاداش دادن و یمون و نام مردیست بسیار کشندہ و بیرحم و ستمگار و بالکسر مانند و یک طرف بار کہ آنرا بہ فارسی لنگ گویند و بعضے گفتہ اند کہ عدل بالفتح مانند چیزی کہ نہ از جنس او باشد و بالکسر مانند چیزی از جنس او باشد۔

عدیل ہم تنگ و ہم سنگ و برابر در قدر و مرتبہ

عدول برگشتن از راہ و میل کردن و حائع ترک کردن و واگشتن باز ماندن فحل۔

عادل داد دہندہ و مشرک کہ غیر حق تعالیٰ را برابر و شریک سازد۔

عذل بالفتح نکوہیدن و ملامت کردن و بہ فتحتین نکوہش و ملامت و بہ ضمتین روز ہای سخت گرم۔

عاذل ملامت کنندہ و رگ خون استحاضہ و نام آبیست و موضعیست و نام شعبان یا شوال در جاہلیت۔

عذال بالفتح و تشدید ذال سخت ملامت گر و بالضم و تشدید ذال ملامت کنندگان جمع عاذل۔

عزل بالفتح بیکار کردن کسی را و جدا کردن و دور شدن از کنیزک و زن و نخواستن فرزند ازان و بالضم بی سلاحان جمع اعزل و بہ ضمتین بے سلاح و بہ فتحتین بے سلاح شدن

عسل بالفتح طعام با انگبین سرشتن و مدح و ثنای خوب کردن بر کسی و نکاح کردن و سخت جنبیدن نیزہ و سخت دویدن و سر جنبانیدن اسپ و گرگ و جنبانیدن باد آب را چنانکہ موج زند و حرکت کند و شتافتن راہ نما در بیابان و ناقہ تیز رفتار و موضعیست و بالکسر قبیلہ ایست از جن و بنو عسل قبیلہ ایست و بہ فتحتین چشیدن طعام و شیرین و خوش آیند و ساختن حق تعالیٰ کسی را بسوی خلق و حباب آب و قتی کہ آب روان شود و انگبین و آن لعاب مگس ست و بعضے گفتہ اند کہ آن بخاری ست کہ صعود میکند و در میان ہوا نضج می یابد و آب میشود و غلیظ میگردد و مانند شبنم بر شگوفہا و درختان می افتد و آن را مگس عسل می چیند و در خانہ خود نگاہ میدارد و گاہی بی چیدن مگس نیز از غار و جز آن مردم می چینند و آنرا ترنجبین و شیر خشت گویند۔

عاسل عسل گیرندہ و نیزہ سخت جنبندہ و بہ تحتین عسال۔

عسیل مرد سخت زنندہ و زود گرداننده دست راست در زدن و جاروب عطار و پر مرغ کہ غالیہ را بدان از جای جدا کنند و شتر دخیل عسل بہ ضمتین جمع و عسل بہ معنی مردمان نیکوکار نیز آمدہ جمع عاسل

عصل بہ فتحتین چیز کج و درودہ و کجی استخوان

ومُغزه کرگ و کجی بیخ دُم اسپ و درختی ست
که بخوردن آن قشر را شکم روان شود و
کجی دندان۔
عصال بالکسر کج و تیر کج شده و موضعی ست
عصل بالضم جمع اعصل یعنی کج ساق و ملازم کج
عصل بالفتح باز داشتن بیوه از شوهر کردن
و تنگ شدن کار بر کسی و دشوار شدن کار و بالکسر
بسیار زشت و بالضم و بضم اول و فتح دوم پیها
و بلا با واحد عضلة بالضم و بفتحتین موضعی ست
ببادیه که ریشه بسیار دارد و بفتح نیز گفته اند و نیز
قبیله ایست و کلاک موش و پیها که گوشت سطبر دارد
باشد واحد عضلة و ضاوند عضل شدن بالفتح
و کسر ضاد مردی که پیهای با گوشت سطبر داشته باشد
عضال بالضم کار دشوار و بیماری سخت۔
عطل بالضم و بضمتین مرد بی زر و مال و بی
ادب و کمان بی زه و گوش و بفتحتین اسپ و شتر که
داغ نداشته باشد و مردی که سلاح ندارد و
زنی بی پیرایه اعطال جمع و بفتحتین بزرگ جثه
شدن و بی پیرایه شدن زن و خوش گردن و
قامت و خوشه خرما۔
عاطل خالی از پیرایه۔
عظل بالفتح سوار شدن بعضی از سگان بر
بعضی و بضمتین انانکه علت مشلج دارند.
عظال بالکسر نوعیست از تصرف در قوافی
شعر و سوار شدن سگ و ملخ بعضی بر بعضی و پیوسته
برجستن ایشان بر ماده۔
عقل دست زدن بمیان پای گوسفند
بجهت دانستن گرانی و سبکی آن و بفتحتین
بسیاری پیه میان دو پای بز و گاو و نیز رو
خطی که میان مقعد و قضیب باشد به خصیه و
گوسپند و نواحی آن۔
عقل بالفتح خرد و دانش و تمیز میان نیکی
و بدی و خیر و شر و گفته اند قوتی ست نفس را که
بدان تمیز اشیا کند و اغراض و مصالح بداند و ابتداء
آن وقت ختنه کردن طفل ست تا بوقت
بلوغ قوت میگیرد و دیت و جامه سرخ
مخطط و قلعه و دل و پناه و بستن بازو و ساق
شتر باهم و بستن دارو شکم را و دریافتن و دیت
دادن کشته را و گذاشتن قصاص را بدیت
و از جهت کسی دیت تاوان پذیرفتن و ادا
کردن و بالا رفتن آهو و نیم روز ایستادن
سایه و بجای پناه بردن و ساقط کردن یا
از مفاعیلن و بفتحتین کوفته شدن زانو و
و پیچیدگی و تر ناخنگی پای شتر و بضمتین
جمع عقال۔
عقول بالضم ببالای کوه رفتن آهو و پناه
بردن بجای و جمع عقل و بالفتح داروی قابض
که شکم را بندد۔
عاقل خردمند و آهوی بالای کوه رونده
و نام کوهی ست۔
عقال بالکسر رسنی که بدان بازو و ساق شتر
بهم بندند و صدقه و زکاة یکساله و مردی شریف
که چون اسیر شد چند صد شتر فدیه دادند
و نام مردیست و بالضم و تشدید قاف لنگی ستور
عاقول معظم آب دریا و موج آن و خم
وادی و جوی و زمینی که راه در آن توان یافت و
گیاهی است و کار پوشیده و مشتبه عواقیل
جمع و دیر عاقول شهریست بنهروان و بمغرب
و دهی ست بموصل و عاقولا نام کوفه است
در توریت۔
عقیل بالفتح و کسر قاف نام پسر ابی طالب
که از نا تر بود بنسب قریش و وقائع ایام
ایشان و نام صحابی دیگر ست و بالضم و فتح قاف
دهی ست بخوزستان و نام مردیست و پدر
قبیله ایست۔
عقنقل بالفتح و بفتح هر دو قاف وادی
بزرگ فراخ و ریگ توده بر هم نشسته و روده
سوسمار و شمشیر و قدح۔
عکل بالفتح رخت برهم نهادن و چیدن
و باز داشتن و در بند کردن و وزو و دریافتن
و دُردی روغن و چرک و دیرا عدان جمع
شدن و راندن شتر بازوی آن و برای
خود چیزی گفتن در کاری و پوشیده شدن
کار و انداختن کوشش کردن در کاری و
مردن و بالکسر و الضم لئیم اعکال جمع و بالضم پدر
قبیله ایست۔
عکال بالکسر رسنی که بدان دست و پای
شتر بندند و نام مردیست۔
عل بالفتح و تشدید لام مرد لاغر و پیر و ریزه
اندام و کلان سال و نحیف از هر چیز و آنکه بسیار
زیارت زنان کند و بز نر و فربه و کهنه و فربه و

نحیف بدن و بیمار شدن و مبالغه کردن در زدن و دوم بار خوردن آب و دو بار خوردن آب

علل به فتحتین دو بار خوردن آب و دوم بار خوردن و نهل به فتحتین بار اول خوردن آب و دو باره خورانیدن و بالکسر و فتح لام بیماریها و سببها جمع علت۔

علیل بیمار و معلول به معنی بیمار چنانکه مشهور است در زبانها مذکور است در کلام عرب نیامده

عمل به فتحتین نام مردی و کار کردن و کار و پیوسته درخشیدن و اعراب دادن عامل اسم را و بالفتح و کسر میم کارگذار و عمل دار۔

عمول بالفتح بسیار کار کننده۔

عندل بالفتح شتر بزرگ سر و دراز۔

عنادل جمع عندلیب۔

عنصل به ضم عین و صاد پیاز دشتی که آنرا پیاز حرکس و پیاز موش گویند۔

عویل آواز گریه۔

عول بالفتح جور کردن و میل نمودن از حق و کم و زیاده شدن ترازو و ثقیل کردن آن و دشوار شدن کار و غالب شدن بر کسی و متهم داشتن کسی را و افزون شدن و بالا رفتن و زیاده کردن و برآوردن سهام فرائض میراث در حساب و نقصان در مال میراث و بسیار عیال شدن و قوت و نفقه دادن عیال را و آواز برداشتن بگریه و آنکه عیال کسی باشد و یاری بر کسی جوید در قوت و نفقه عیال و به فتحتین آواز گریه و بالکسر و فتح واو اعتماد و تکیه بر کسی و یاری و استعانت۔

عوال بالضم قبیله الیست و نام موضعی است و بالفتح و تشدید واو نام مرد لیست۔

عاهل پادشاه بزرگ و زنی که شوی ندارد۔

عیال بالکسر اولاد و زن و آنانکه تکفل و تعهد حال ایشان و مؤنت ایشان بایمود و نفقه باید داد۔

عیهل بالفتح ناقه تیز رو۔

عیل بالفتح خرامان رفتن اسپ و مرد جز آن و دور و پیش شدن و سیر کردن و گردیدن و بالفتح و تشدید یا مرد خرامان و اسپ خوش خرام و به فتحتین عرض کردن سخن خود بر کسی که نمی خواهد و میل شنیدن ندارد۔

عائل درویش۔

عیول بالضم درویشی و بالفتح و الضم سیر کردن و گردیدن۔

فصل العین مع المیم

عام سال و به تشدید میم همه را فرا رسنده در مردم عام ضد خاص۔

عیام بالفتح درماندگی گران و بالضم آب بسیار

عتم بالفتح درنگ و تاخیر کردن و باز داشتن از کاری و باز داشته شدن و گذشتن پاره از شب و دوشیدن شیر در وقت نماز خفتن و موی کندن و در وقت نماز خفتن رفتن یا آوردن و فرستادن چیزی دران وقت و بالضم نام مردے است و نام اسپی است و بالضم و به فتحتین زیتون دشتی۔

عتوم بالفتح ناقه که در وقت نماز خفتن شیر دهد۔

عاتم درنگ کننده۔

عثم بالفتح کج بستن استخوان شکسته و کج بسته شدن آن و سست دوختن تهیه دان را و استخوان شکسته یا استخوان دست شکسته که درست نه بسته باشند۔

عجم بالفتح استخوان بیخ دم که آنرا عجب و عصعص نیز خوانند و بالضم نیز آمده و شتران غرد سال عجوم جمع و دندان فرو بردن به چوب جز آن بجهت دانستن سختی و سستی آن و گزیدن و چاویدن بجهت خوردن یا از برای امتحان زیارت کردن کسی را و جنبانیدن شمشیر برای آزمودن و نقطه نهادن بر حرف و بالضم کند زبانان و لالان از حیوان و انسان جمع اعجم و بالضم و به فتحتین مردم غیر عرب و به فتحتین حبه و دانه خرما و انگور و دانه هر چیز

عجام بالضم دانه هر چیز و بالفتح و تشدید جیم شیر دیرپستو۔

عدم بالضم و بضمتین و به فتحتین نیستی و درویشی و گم کردن و منع کردن و بضم اول و کسر ال نه درویش و محتاج۔

عدیم درویش و نیست شده و نادان و دیوانه۔

عدام بالفتح نوعی از رطب که در مدینه میباشد

عذم بالفتح خوردن و گزیدن اسپ جز آن به سختی و درماندگی کردن و دشنام دادن زن

شوهر را از خود دفع کردن و بالفتح و کسر ذال سخت گزنده و بفتحتین وادی ست بیمن یا گیاهی ست

عذام بالفتح و تشدید ذال کیکه مردم را میگزد و بالضم و تشدید ذال درختی ست خاردار بیابانی۔

عرم بالفتح استخوان خاییدن و درخت خاییدن ستور و بالفتح و کسر را دوفانه و سدی که پیش رو خانه گرفته باشند و باران سخت و کلاک موش نر و بفتحتین گوشت و سیاهی به سپیدی آمیخته۔

عرام بالضم خاییدگی درخت و استخوان و شوخی و ناز کودک و بسیاری لشکر و آمادگی و استواری آن و استخوان درخت که گوشت و پوست آن جدا کرده باشند۔

عزم بالفتح والضم عزیمت و آهنگ کردن و دل نهادن بر چیزی و بر جادهٔ راه رفتن و قسم دادن کسی را و اولوالعزم یعنی خداوندان عزم و اولوالعزم از پیغمبران آنانند که دل نهادند و ایستادند در امر خدای تعالی بر آنچه عهد کرده بودند و گفته اند که آن چهار تن بوده اند حضرت نوح و ابراهیم و موسی و محمد علیهم السلام و بعضی گفته اند اولوالعزم آنانکه جد و ثبات داشتند در کار و صبر بر بلا داوری و گفته اند که آن شش تن بودند حضرت نوح و ابراهیم و اسحق و یعقوب و یوسف و ایوب و موسی و داود و عیسی علیهم السلام۔

عزائم افسونها و آیات قرآن که برای شفای بیماران خوانند و فرائض خدا که واجب کرده بر بندگان۔

عزیم دشمن سخت۔

عزوم و **عوزم** بالفتح ناقهٔ کلان سال و زن عجوز

عسم بالفتح طمع داشتن و درآمدن در میان جنگ و صف کارزار بیباک و کسب کردن و جهد نمودن و بفتحتین خشک شدن بند دست و قدم و کج شدن آن۔

عشم بفتحتین نان خشک۔

عصم بالفتح ورزیدن و کسب کردن و باز داشتن و چنگ در زدن و نگاه داشتن و بالضم قلعه ایست و کوهیست و بالضم و بضمتین اثر حنا و خضاب و جز آن و باقی مانده و بقیهٔ هر چیز و بالکسر و فتح صاد گردن بندها جمع عصمة بالکسر والضم و عصمتها جمع عصمة۔

عصیم خوی و چرک و بول که بر ران شتر خشک شود و بقیهٔ هر چیز و اثر حنا و خضاب و جز آن که باقی مانده باشد۔

عصام بالکسر دوال مشک که بدان مشک را بر دارند و رسن دلو و مطهره و عروه و کوزه و مشربه و طرف باریک دم و نام حاجب نعمان بن منذر

عاصم باز دارنده و نگاهدارنده و موضعی ست ببلاد هذیل۔

عصوم بالفتح بسیار خوار۔

عضم بالفتح سرانجام و بیل گندم پاک کن و قبضهٔ کمان و بالضم و مغزهٔ شتر۔

عضوم بالفتح بسیار خوار مرادف عصوم

عظم بالضم صوف جدا کرده و از هم وا کرده و بضمتین هلاک شدگان واحدش عظیم و عاظم۔

عظم بالفتح استخوان یا استخوان که بر وی گوشت باشد و بزرگ شدن و بالضم بزرگی و بیشتری چیزی و بدین معنی بفتح نیز آمده و بالکسر و فتح ظا بزرگی خلاف صغر۔

عظیم بزرگ۔

عظام بالکسر استخوانها و بزرگان جمع عظم و عظیم و بالفتح موضعی ست بشام و بالضم و تشدید ظا و تخفیف آن بزرگ۔

عقم بالفتح والضم نازاییدگی و بالفتح والکسر نوعی از رنگ و نگار و بالضم گلیم سرخ و هر جامه که سرخ باشد و بضمتین جمع عقیم۔

عقام بالضم والفتح نازاینده و جنگ سخت و روز سخت و مرد بدخوی و بیماری دشوار و ناقهٔ جوان استوار۔

عقیم نازاینده از مرد و زن و باد و روز قیامت و جنگ سخت۔

عکم بالفتح بار استوار بستن و پشت مرد نهادن و برگشتن از زیارت کسی و بر کسی برگشتن و حمله آوردن و از دشنام کسی پس ایستادن و فربه شدن شتر و بر داشتن آن اندرون پهلو و انتظار بردن و بالکسر تنگ بار و آنچه بدان بار بندند و سپاطی که زن در آن ذخیره نهد و نگذارد۔

عکوم بالفتح گردنده و بالضم جمع عکم بالکسر

عکم بالضم و فتح کاف نام مردی۔

عکام بالکسر آنچه بدان بار بندند۔

علم بالکسر آگاه شدن و دانستن و دانش و

بالفتح شگافتن لب بالا و نشان کردن و به فتحتین
شگاف لب بالا یا یک طرف آن و کوه یا کوه
دراز و نشان و رقم جامه که کار زر و غیر آن بر
جامه کنند و رایت و آنچه بر نیزه به بندند و پیشوای
قوم و نشان و نام که مردیدان معروف بود۔
عالم داننده و به فتح لام آفریدگان بتمامی و آنچه
درمیان فلک الافلاک باشد۔
علیم دانا و بالضم و فتح لام نام مردیست۔
علام بالضم چرغ و حنا و تشدید لام نیز آمده
و بالفتح و تشدید لام بسیار دانا و عارف به نسبهای
مردم و بالضم و تشدید لام بسیار دانا و عارف
به نسب و حنا که بدان رنگ کنند و علامه و علامی
بسیار بسیار دانا و یا برای تانیث و نسبت
نیست بلکه برای مبالغه است و یا آنکه دو بار زین
و دو صیغه مبالغه شده بر حق تعالی اطلاق نکنند
جهت شائبه تانیث و نسبت۔
علقم به فتح عین و قاف حنظل و درخت تلخ مزه
و هر چیز تلخ باشد۔
علجوم بالضم و زغ نر و آب بسیار موج دریا و
تاریکی شب و شتر استوار و شتر گزنده و کندو آهو و شتر
مرغ و گوسپند و بز کوهی و گاو و شیر لیطه نر و در تعبیت
علجم به فتح عین و جیم دراز۔
علکوم بالضم شتر سخت و استوار۔
علکم بوزن علجم نام مردی است۔
عم بالفتح و تشدید میم برادر پدر و گروهی از مردم
عمم تمام و درازتر و همه را فراگیرنده و انبوه بسیار
عمم به فتحتین جمع۔

عموم بالضم همه را فراگرفتن۔
عمائم دستارها و خودها و هر چه بر سر پیچند
جمع عمامة۔
عمم به فتحتین بسیاری و انبوهی و بزرگی جثه
و خلقت در مردم و غیر آن و هر چیز تام و شامل
و مردم عام۔
عندم بالفتح بقم یا خون سیاوشان۔
عنم به فتحتین درختی ست در زمین حجاز که بارش
سرخ رنگ باشد و تشبیه میکنند بدان انگشت
خضاب کرده را و اطراف خرنوب شامی و نوعی
از وزغ۔
عوم بالفتح شنا کردن و کشتی و رفتار شتر و بالضم
و فتح واو کرمهای سیاه که بر آب شنا کنند جمع
عومة بالضم۔
عوام بالضم موضعی ست و بالفتح و تشدید واو اسب
خوش رفتار که پنداری شنا میکند و نام پدر زبیر
صحابی۔
عویم بالضم و فتح واو نام مردیست۔
عیم بالفتح آرزوی شیر شدن و تشنه شدن۔
عیام بالفتح روز۔

فصل العین مع النون

عبادان بالفتح و تشدید با جزیره ایست
که آب دو شعبه از دجله محیط است و بحر فارس میریزند
و ورای آن جزیره آبادانی نیست۔
عبن بالفتح سطبری و درشتی تن و به ضمتین
مردم فربه ضخم و به فتحتین و تشدید نون کرکس
شتر بزرگ و سطبر۔
عتن بالفتح بزندان بردن به شدت
و سختی و آزردن قرضدار را و به ضمتین مردم سخت
عشن بالکسر نوعی از بزرگ درخت خرما که
شتر چیده و اصلاح کننده و رعایت کننده
شتران و پشم و به فتحتین بت کوچک و دود و
خوشبو شدن جامه و بالفتح و کسر ثا طعام فاسد و
بی مزه بواسطه آمیختن دود بدان۔
عثان بالضم غبار و دود و موضعی ست و
دود کردن آتش و به معنی ست عثون۔
عجین خمیر و معجنت۔
عجن بالفتح خمیر کردن و سرشتن هر چیز و دست
زدن شتر بر زمین در رفتن و بر زمین تکیه
کردن به وقت برخاستن از ضعف و پیری
و به فتحتین فربه شدن و آماس میان فرج و دست
و دبر ناقه و بالفتح و کسر جیم فربه و شتر فربه و محکم و گو
عاجن ناقه که در شکم او بچه قرار نگیرد۔
عجان بالکسر گردن و مقعد و زیر زنخ و میان
خصیه و ذکر و بالفتح تشدید جیم گول و نادان۔
عدن بالفتح اقامت کردن و در جای
همیشه بودن و جنات عدن باغهای بهشت
که مردم همیشه در آن خواهند بود و کندن
سنگ و بریدن درخت به تیر و جز آن و لازم
و مقیم بودن شتر بر خوردن درخت خار دار و
به فتحتین جزیره ایست در یمن۔
عادن شتر به یک جای باشنده از علف۔
عدان بالفتح کرانه جوی و ساحل دریا و مدت

هفت سال و موضعی است۔
عدنان بالفتح نام یکی از اجداد حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم که بفصاحت مشهور بود۔
عدوان بالضم و الکسر ستم و ظلم کردن بر کسی و باز گردانیدن از چیزی و از حد در گذشتن و ترک کردن و به فتحتین دویدن و باز گردانیدن و دشمنی سخت و فرض از حد در گذشته۔
عرفان بالکسر شناختن۔
عرنین بکسر اول هر چیز و بهتر قوم و بن بینی نزدیک و یا بینی یا استخوان سخت بینی۔
عرین بالفتح بیشه شیر درنده و جای بودن کفتار و گرگ و مار و روزنان و گوشت و گروهی از تمیم و آواز فاخته و فنای خانه و شهر و غار و خانه سوسمار۔
عران بالکسر چوب بینی شتر و بیماری که در آخر پای چارپا میشود و بدان موی ریزد و شگاف در دست و پا و سختی و صلابت که در سر بند پای اسپ پیدا شود و دوری و خانهای دور و چوب میان چرخه دولاب کارزار کردن و خوابگاه کفتار و شاخ و سمار و دود۔
عرمان بالکسر کوهی ست۔
عرکن بالکسر بوی چیزی پخته و به فتحتین چوب در بینی شتر کردن و بیماری ست که در پای چارپا میشود و موی ریزد و شگاف دست و پای چارپا و ریش کردن و شگافتی یا شتر ستور و بوی چیز پخته و دود و درختی ست که بدان پوست را دباغت کنند و گوشت پخته و بالفتح و کسر را کسی لازم باشد به قمار تا اندر از شتران قمار بجو را نند و نام اسپی ست۔

عرجون بالضم چوب خرمای یا چوبی که کج شده و خشک گشته و شاخهای او بریده باشند و گیاهی ست۔
عسن درازی با جوی موی و سپیدی رنگ و موضعی ست و بالکسر مانند و نظیر و پیه بهر سه حرکت آمده و بالضم فربهی و به ضمتین و به فتحتین گواراییدن آب و علف در شکم ستور و بالفتح و کسر سین چارپای بانرک علف بسند کننده۔
عسقلان بالفتح شهریست به ساحل دریای شام و عسقلان الراس طرف بالای سر۔
عشن بالفتح گفتن چیزی به رای خواست خود۔
عطن بالفتح پوست را در شوره نهادن به جهت دباغت تا موی از وی بریزد و به فتحتین پیراسته شدن پوست و خوابگاه شتر گرد حوض و آرامگاه گوسفند نزدیک آب و رحب العطن بسیار مال و فراخ بازو و کشاده پا۔
عطان بالکسر گین و نمک که در پوست کنند تا گنده نشود۔
عطون بالضم سیراب شدن ناقه و فرا آب نخست دادن ناقه را بعد از خوراندن آب بار دیگر نمودن آب و فرو خفتن شتر۔
عفن بالفتح بالای کوه رفتن و تغییر دادن و بد مزه گردانیدن گوشت و غیر آن و به فتحتین گنده شدن هوا و گوشت و جز آن۔
عفان بالفتح و تشدید فا نام مردیست اگر ماخوذ از عفن ست و نون اصلی است منصرف و اگر از عفة است و نون زائد ست غیر منصرف۔
عقیان بالکسر زر۔

عقنون بالکسر بحریست از باد زیر عرش که دران ملائکه باد اند و با ایشان نیزهای باد ست و ناظر اند به عرش و تسبیح ایشان سبحان الله ربنا الاعلی۔
عکان بالکسر گردن۔
عکن بالضم و فتح کاف نوردها و شکنهای شکم از فربهی جمع عکنة بالضم۔
علن به فتحتین و علون بالضم و علانیه بالفتح آشکارا کردن۔
علان بالکسر باهم آشکارا و پیدا کردن و قلعه ایست نزدیک صنعا۔
علوان بالضم اول کتاب۔
علیین بالکسر و تشدید لام مکسور و یای مکسور مشدد غرفهای بهشت جمع علیة و کتاب اعمال نیکان۔
عمران بالکسر نام پدر موسیٰ و نام پدر مریم و نام ابو طالب عم پیغامبر آنحضرت صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم و بالفتح عمرو بن جابر و عمرو ابن نذر و دو گوشت پاره آویخته بر کام و بالضم و فتح میم ابوبکر و عمر یا عمر و عمر ابن عبد العزیز۔
عمن بالفتح مقیم شدن بجای و به ضمتین باشندگان و مقیم گشتگان بجای۔
عمان بالضم شهریست به یمن و بالفتح و تشدید میم شهریست به شام۔
عنوان و عنیان بالضم و بالکسر دیباچه کتاب و نشان آن و اول چیزی آنچه پیدا ن

دلیل گیرند بر چیزی وآنچه فهمیده شود دریافته شود از چیزی۔

عنون بالضم پیش آمدن و پیش رو و ظاهر شدن و بالفتح ستور پیش رو در رفتار۔

عن بالفتح و تشدید نون ظاهر شدن چیزی پیش رو و پیش آمدن و بالضم قبیله ایست و موضعی ست و بالفتح و سکون نون حرفی ست بمعنی از و طرف بمعنی جانب۔

عنن بفتحتین پیش روی و پیش آمدگی۔

عنین بالفتح آنکه قادر نباشد بر نگاهداشتن باد شکم و بالکسر و تشدید نون نامرد و آنکه قادر نباشد بر نزدیکی کردن با زنان۔

عنان بالکسر دوال لگام و پیش روی و پیش آمدگی و معارضه و مقابله و ترکیب شدن در بیع و شراء بکسی و طرف خانه و آنچه از آسمان ظاهر باشد وقت نظر کردن بدان و رگ پشت و عنانان دو رگ و بالفتح ابر یا ابری که آب نگاهدارد و دو واویست و بالفتح و تشدید نون و رنگ کنند در خمر۔

عنفوان بالضم اول هر چیز و عنفوان الشباب و النبات اول جوانی و اول گیاه۔

عون بالفتح یار و پشتیبان جمع و مفرد آمده و یاری کردن و یاری و بفتحتین میانه سال شدن۔

عوان بالفتح جنگی که یکبار در آن کارزار کرده شود و زنی که او را شوهر باشد و میانه سال از گاو و زن و از هر چیزی عون بالضم جمع و شهریست بساحل دریای یمن و زمین که باران در آن باریده باشد۔

عهن بالکسر پشم یا پشم رنگارنگ عهون بالضم جمع و بالفتح مقیم شدن بجای و بر آمدن از جای و کوشش کردن در کاری و شتابیدن و بفتحتین خشک شدن برگ درخت خرما۔

عاهن محتاج و مال نو و حاضر و مقیم و ثابت و یکدم و سست و کاهل و شاخ درخت که نزدیک تنه باشد و عضو چون دست و پای آدمی و رگ رحم ناقه عواهن جمع۔

عین بالفتح چشم اعیان و اعین و عیون جمع و اهل شهر و اهل خانه و چشم رسانیدن بچیزی و چیزی بچشم رسانیدن و آدمی و یک کس و شهریست به هذیل و موضعی ست ببلاد هذیل و دهی ست بشام زیر کوه لگام و دهی ست به یمن و روان شدن آب و چرمی که در میان زه کمان علو کنند و دران غلوله انداخته بیندازند و گره و مال و حاضر از هر چیزی و حرفی ست مشهور و گزیده گزیده هر چیز و دانشمند [illegible] باشد و دیدبان و جاسوس و دینار و زر و ذات و نفس هر چیز و حقیقت و ذات و قبله و پیشوا و ابری که از جانب قبله پیدا شود یا از جانب قبلهٔ عراق یا از طرف راست قبلهٔ عراق نمایان شود و آفتاب و شعاع آفتاب و مرغیست و انگور و اکثر قوم و اکثر مال و جای برخاستن آب کاریز و باران چند روزه که برطرف نشود و جای روان شدن آب چاه و دیدار مرد و کجی و میل در ترازو و ناحیه و چشمهٔ آب و نصف دانگ از هفت دینار و نظر کردن و مغاک چاپک تر و برادر پدری و مادری و ذوالعین قتاده رض صحابی که حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم چشم او را بعد از آنکه بیرون آمده بود باز بجای خود گذاشت و بدان چشم بهتر از چشم دیگر می‌دید و عین شمس دهی ست به مصر که در آنجا درخت بلسان می‌شود و بالکسر گاو وحشی و زنان که سیاهی و سپیدی چشم ایشان بکمال بود جمع عیناء و بفتحتین خوب چشم شدن۔

عیون بالفتح بسیار چشم زننده عین بالکسر و بضمتین جمع و بالضم جمع عین و نام کتابی ست در حکمت تصنیف شیخ ابوعلی نوری گوید بیت

ایا سطری محامد غرض محامد نیست ؛ عیون غیر عیون را فسانه دان و فسون ؛ و نام شهریست باندلس و دهی ست به بحرین و عیون البقر انگور سیاه گرد و آلوی سیاه۔

عینین بفتح عین و نون و سکون هر دو یا دهی ست به بحرین و بالکسر و الفتح کوهی ست نزدیک باحد که بران شیطان لعین ایستاده آواز در انداخت که محمد صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم کشته شد۔

عیان بالکسر دیدن بچشم و آهن آماج و آهنی که در قلبهٔ گاو زراعت کنند برای تیار کردن زمین

فصل العین مع الواو

عتو بضمتین و تشدید واو تکبر و گردن کشی کردن و از حد درگذشتن و بغایت پیری رسیدن۔

عثو بالضم تباهی و فساد کردن۔

عجو بالفتح شیر خورانیدن کودک را۔

عدو بالفتح دویدن و ستم کردن بر کسی و ورگردیدن
و بکاری در جستن بر چیزی و درگذشتن از چیزی
و ترک کردن و بالفتح و ضم دال و تشدید واؤ
دشمن جمع و مفرد آمده و در مذکر و مونث استعمال
یافته و تشدید واو ستم کردن و از حد درگذشتن
عرو بالفتح نزدیک کسی آمدن جهت طلب چیزی
عزو بالفتح چیزی را به چیزی نسبت کردن
عسو بالفتح کلان سال شدن و سطبر شدن
گیاه و سخت شدن سیاهی شب و بمعنی موم
نیز آمده۔
عشو بالفتح دیدن آتش به شب از دور و قصد
آن نمودن و طعام شب خورانیدن کسی را و
در وقت عشا چیزی خوردن و بالکسر قدح
شیر که بهنگام رفتن گوسفند به صحرا یا بعد از آن
آشامیده شود۔
عصو بالفتح بستن زخم به چیزی و جمع کردن
گروهی را بر خیر و شر و به عصا زدن۔
عضو بالفتح پاره پاره کردن و بالضم والکسر گوشت
بسیار با استخوان و جزو بدن که به فارسی اندام گویند
عطو بالفتح بدست گرفتن و غالب شدن و
سر و هر دو دست برداشتن و بهر سه حرکت و
بالفتح و تشدید واو آهو که سوی درخت گردن
دراز کند تا از و بچرد۔
عظو بالفتح غمگین کردن و زهر نوشانیدن
و از خیر باز گردانیدن و دشنام دادن و
غیبت کردن۔
عفو بالفتح درگذاشتن از گناه و اعراض
نمودن از تعقیب کسے و ترک عقوبت کردن و
محو کردن نشان چیزی و بزرگترین و بهترین
مال و برگزیده و نیکوترین چیزی و افزونی
و احسان و عطا و آب افزودن و زمینی که هیچ
کس در وی اثر عمارت و زراعت نبود و خر کره
و باین معنی به هر سه حرکت آره و مرد درگذرنده
از گناه کسے و خوردن شتر چراگاه را و موی شتر
بسیار و دراز شدن چنانکه متعدد او را بپوشد و
در دالش زیاده شدن و پوشیدن گیاه
زمینی را و بریدن نسیم و آب در نیامدن چیزی
که او را تیره کند بالفتح و ضم فا و تشدید واو بسیار
درگذرنده از گناه۔
عقو چاه کندن و بلند شدن علم و مکروه داشتن
چیزے را۔
علو بهر سه حرکت بلندی و بضمتین و تشدید
واو بلند شدن۔
عمو بالفتح گمراهی و خواری و فروتنی۔
عنو بالفتح اسیر گشتن و فروتنی نمودن و ظاهر
کردن زمین گیاه را و آمدن سگ و بوئیدن
چیزی را و دشوار شدن کاری و نازل شدن
امری به کسی و نگاه نه داشتن مشک آب را از
جهت بسیاری و ناحیه آسمان و یک کس از
گروهی که از قبائل مختلف جمع شده باشند۔
عنو بالکسر کره و شتر۔

فصل العين مع الهاء

عته بالفتح والضم و بفتحتین کم عقل شدن
و حریص شدن بر دانستن چیزی و حریص
شدن بر آرزو کسی و حکایت کردن سخن کسی
عتیه ذاهل شده و بے عقل و همچنین معتوه۔
عضه بالفتح و بفتحتین دروغ و بهتان و سحر
آوردن و بالفتح و کسر ضاد درخت کلان و درخت
خاردار و دروغ و بهتان و سحر۔
عاضه ساحر و ماری که چون کسے را بگزد
در دم آن کس بمیرد۔
عله بفتحتین سرگشته و مدهوش شدن و در
ملامت افتاده و افتادن در زحمت خمار
و گرسنه شدن و فرو رفتن در چیزی و آمدن
و رفتن از روی ترس و بیم۔
عمه بالفتح سرگشته و حیران شدن و بفتحتین
سرگشتگی و حیرانی در راه و نه دانستن حجت
و دلیل و دور بودن۔

فصل العين مع الياء

عاتی از حد درگذرنده و سرکش و متکبر
عادی دشمن و از حد درگذرنده و بیداد
کننده۔
عاری برهنه۔
عاسی پیر کلان سال۔
عاصی رگے که خون از و باز نایستد و گناه گار
عافی از سر گناه درگذرنده و دراز ریش۔
عالی و **علی** بلند۔
عانی اسیر و خون روان۔
عبقری بالفتح بساطهای گران مایه و هر چیز که

نفیس باشد تحقیق آن در عبقر گذشت۔
عتی بالضم والکسر وتشدید یا از حد گذشتن و بغایت پیری رسیدن۔
عدی بالفتح وتشدید یا دونده و گروهی که برای کارزار آماده باشند و نام قبیله ایست و نام پسر

حاتم طائی که از اصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم و از خواص علی بن ابی طالب رضی الله عنه بوده۔
عری بالفتح و کسر را برهنه و تهی۔
عشی بالفتح وتشدید یا آخر روز و بالکسر طعام خفتن

عصی بالفتح نافرمانی کردن۔
عمی بالضم کوران۔
عی بالکسر وتشدید یا درماندگی و درمانده شدن بسخن خلاف بیان و راه نبردن بچیزی و عاجز شدن از استحکام چیزی و بالفتح نام برادر عدنان

باب الغین

فصل الغین مع الالف

غبرا زمین و کبک ماده و زمین بسیار درخت و نام اسپی ست و درختیست که میوهٔ آن را غبیرا گویند۔
غبیرا بالضم شراب گاورس و میوه ایست که آنرا سنجد گویند و درخت آن را غبرا گویند و بعضی به عکس گفته اند۔
غثا بالضم و تخفیف ثای مثلثه و تشدید آن گیاه و آب آورده و کف آب هلاک شده و خورد برگ پوسیده درخت که با کف سیل آمیخته باشد۔
غدا بالفتح طعام چاشت خلاف عشا و به تشدید دال نام مردی۔
غذا بالکسر خوردنی که بدان نشو و نمای تن و قوام بدن ست و بچهای گوسفند و بز و بدین معنی جمع غذی بر وزن غنی ست۔
غذا بی همزه بول شتر نر۔
غبار بالضم و فتح را مسافران۔
غرما بالضم و فتح را قرض داران و قرض خواهان
غرا بالکسر سریش و کسی که بپا برپا نداشته باشد۔
غرا بالفتح و بی همزه هرچه طلا کنند و بهر چه چسپند باشد

و سریش که از ماهی بر آورند و بچه گاو و بچه هر چیز و لاغر۔
غزا بالفتح رفتن بر جنگ کفار۔
غشا بالکسر پرده و غلاف زرین و شمشیر و جز آن۔
غضا بالفتح جمع غضاة و آن درختی ست صحرائی مانند درخت کنار۔
غطا بالکسر آنچه بدان پوشیده شود چیزی۔
غلا بالفتح گران شدن نرخ کالا و ماهیست کوتاه و آنکه تیر را دور اندازد و تیزی در رفتن بلند شود و دور رود۔
غمیصا بضم غین و فتح میم یکی از دو ستاره شعری۔
غما بالفتح آنکه بی هوش گردد مفرد و جمع آمده و آنچه اسپ را بپوشانند تا عرق کند و بالکسر سقف خانه و جز آن که بالای خانه کنند۔
غنا بالفتح فائده و سود و بی نیازی و گفت و بالکسر سرود۔
غنی بالکسر توانگری و بی نیازی۔
غوغا بالفتح ملخ و مردم بسیار در آمیخته و مردم فرومایه و همچنین غاغه۔

فصل الغین مع البار

غاب بیشهٔ شیر جمع غابه۔
غب بالکسر و تشدید با عاقبت و پایان چیزی و باب آمدن شتر یک روز و تشنه بودن یک روز و در هفته یک بار زیارت کسی کردن و یک روز تب آمدن و یک روز نیامدن و هر که یک روز آید و یک روز نیاید و بالفتح یک روز در میان آب خوردن چهارپا و بالضم دریای موج زن از ساحل بگذرد و به صحرا ریزد و زمین نشیب
غبغب بفتح هر دو غین بتی ست و کوهیست بمنا و گوشت آویخته زیر ذقن که آنرا طوق گلو نیز گویند و بدین معنی ست غبب بفتحتین
غبیب بالضم و فتح با و سکون یا موضعیست بمدینه و ناحیه ایست بیمامه۔
غرب بالفتح دلو بزرگ و ظرف که در ان آب کنند و تیزی تیغ و زبان و تیزی هر چیز و تیزی رفتار اسپ یا آول رفتار و اسپ تیز رو و جای فرو شدن آفتاب و ماه و جز آن و رفتن و دور شدن و اول چیز و کنار آن و تیزی و رگیست در چشم که همیشه آب از ان

روان باشد و نه ایستد چون ناسور و اشک و جای روان شدن اشک و روان شدن اشک از چشم و آبله که در چشم پیدا شود و بسیاری آب دهان و درختی است در عرب بزرگ خاردار و رو آب خورانیدن و پیش چشم و پس آن و فراق و دوری و بالضم برآمدن از وطن و دور رفتن از جای خود و به فتحتین درختی ست که آن را بالفارسی بَدْ گویند و شراب زرد نقره و جام نقره و قدح و بیماریست که گوسپند و بز را میشود و آبی که از دلو چکد میان حوض و چاه و کبودی چشم اسپ و بوی آب و گل و

سهم غرب بطریق اضافت و بطریق صفت تیری که اندازنده آن معلوم نباشد و به فتحتین **غریب** نام موضعی ست و بالضم و تشدید رای مفتوح کوهی ست به شام۔

غروب بالضم فرو شدن آفتاب و ماه و جزآن و مجاری اشک و تیزی های دندان و آبداری آن و بدین دو معنی جمع غرب ست۔

غارب میان کوهان و گردن شتر و میان دو دوش آن از گردن غوارب جمع و غوارب الماء یعنی تیزی های موجهای آب۔

غراب بالضم زاغ غربان بالکسر جمع و تیزی تیر و تیغ و برف و لقب مردیست و کوهی ست و موضعی ست بدمشق و نام اسپی ست و پس گردن و سر و طرف استخوان سرین اسپ و شتر و جز آن که بطرف استخوان ران پیوسته است و هر دو طرف را غرابان گویند و رجل الغراب چیزیست که بر پستان ناقه بندند تا شتر بچه شیر نخورد و گیاهی

ست کثیر النفع که آن را بزبان بربر اطریلال گویند و برای بُرْء از بهق و برص مجرب است

غریب دور و بیگانه و مسافر و هر چیز نادر

غربیب بالفتح سخت سیاه غرابیب جمع و بالکسر نوعی ست از انگور غربیب۔

غصب بالفتح بستم گرفتن چیزی را و قهر کردن بر کسی و به فتحتین سختی و شدت و دور کردن موی و پشم از پوست۔

غضب بالفتح گاو و شیر و چیز بسیار سرخ و سرخ غلیظ و سنگ سخت و به فتحتین خشم گرفتن

غضوب بالفتح بسیار غضبناک از انسان و مار بد کشنده و زن و شتر ماده ترش روی و نام زنی ست۔

غضاب بالکسر و الضم خاشاک که در چشم افتد و بیماریست و آبلها که بر بدن برآید و بالکسر موضعیست۔

غلب بالضم باغهای بسیار درخت که درختانش بیکدیگر پیوسته و درهم شده باشد و بالفتح و به فتحتین سطبر گردن شدن و بالفتح و کسر لام مرد چیره و سطبر گردن و به فتحتین غالب شدن

غلاب بالفتح نام مردیست و نام زنی ست و بر پیمانه تقدیر نی ست بر کسر بالفتح و تشدید لام مرد بسیار غلبه۔

غالب چیره و زبردست و نام مردیست و موضعی ست پایین مصر۔

غهب به فتحتین غفلت و بی آگهی و فراموشی و بی قصدی۔

غیهب بالفتح تاریکی و شب و اسپ و جز آن که سخت سیاه باشد و مرد غافل و گران و ناگوار و کند فهم و پوشش بسیار پشم۔

غیب بالفتح ناپدید شدن و زمین پست و شک و گمان و پیه و چربی و به فتحتین و بالضم و تشدید یای مفتوح ناپدید شدگان جمع غایب

فصل الغین مع التاء

غادیة ابری که بامداد برآید یا باران بامداد غادیات و غوادی جمع۔

غائلة شر و بدی و گزند۔

غارة تاراج و اسپان غارت کننده۔

غاغة گرد بهای پراگنده و انبوه در هم و درآمیخته از هر طائفه۔

غانیة زنی که به حسن و جوانی بی نیاز باشد از زیور و زینت یا بی نیاز باشد بشوهر از مردان دیگر و زن جوان عفیفه و مستوره که خواهش بعض داشته باشد خواه شوهر داشته باشد خواه نباشد۔

غایة نهایت چیزی و رایت و علم۔

غابة بباء موحده بیشه و نام جایی ست بحجاز و زمین نشیب۔

غاشیة قیامت و آتش دوزخ و بیماری که در اندرون شود و چرمی که بالای دسته شمشیر پوشانند و سائلان و زیارت کنندگان و دوستان که پیش کسی آیند و آهنی که بالای چوب پس پالان میباشد و بیهوش کننده و پوشاننده

غالیة خوشبوئی است معروف مرکب از مشک

وشکر وعنبر وکافور ودهن البان ۔
غباوة بالفتح بی فهم وکند ذهن شدن ۔
غبطة بالفتح والکسر آرزو بردن بحال کسی بی آنکه زوال او خواهند بخلاف حسد ۔
غبرة بالضم تیرگی وبفتحتین گرد وغبار وزمین بسیار درخت ۔
غبیشة بروزن بریسته مسکه وپنیر بهم آمیخته ۔
غثاثة بالفتح و**غثوثة** بالضم لاغر شدن ۔
غدة بالضم وتشدید دال گوشت پاره مانند کره که در گوشت میباشد و هر پاره سخت که در عصب بهم رسد ۔
غدوة بالضم میان طلوع فجر و آفتاب ۔
غداوة بالفتح بامداد ۔
غرة بالکسر وتشدید را فریفتگی وکارها ازمودگی وبضم اول ماه وسید قوم وسپیدی پیشانی اسپ وبزرگتر از درمی واول وبهتر از هر چیز وغلام وکنیز
غریزة سرشت وطبیعت ۔
غرارة بالفتح ناآزموده وناتجربه کار شدن وفریب خوردن وبالکسر جوال غرائر جمع وصاحب صراح گوید گمان برم که بدین معنی فارسی باشد
غرغرة بفتح هر دو غین آمد وشد کردن آواز در گلو وجان ودر حلق وآب گردانیدن آواز [illegible] در گلو گرفتگی باشد وآواز دیگ در وقت جوش وشکستن استخوان بینی وسر شیشه وصفیه دان وبضم نیز آمده وحکایت آواز شبان ۔
غرامة بالفتح تاوان وتاوان زده شدن و آنچه ادای آن لازم باشد ۔

غربة بالضم دور شدن از وطن وشهر خود
غرفة بالفتح یکبار آب داشتن بدست و بالکسر نوعی ست از برداشتن آب بدست وبالضم کشت آب بالاخانه برکنار بام که آنرا بفارسی پرواره گویند غرفات بالضم وسکون را وضم آن جمع ۔
غربلة بالفتح بغربال بیختن وبریدن وکشتن
غزارة بالفتح بسیاری وبسیار شدن شیر و آب میوه وجز آن ۔
غزالة بالفتح آفتاب و آهو بره ماده وغزالة الضحی اول چاشت ۔
غزة بالفتح وتشدید زا شهری است در حد شام نزدیک فلسطین مدفن هاشم جد حضرت رسول الله صلی الله علیه وآله واصحابه وسلم ومولد امام شافعی رح
غسالة بالضم آبی که بدان روی ودست شویند وآب مستعمل و هر آبی که بعد از شستن بجا ماند
غشاوة بالکسر پرده وبالفتح وبالضم نیز آمده ۔
غصة بالضم وتشدید صاد اندوه گلوگیر ۔
غضارة بالفتح گل چسپنده ونعمت وفراخی عیش وارزانی ومرغ سنگ خوار ونام قبیله ایست
غضاضة بالفتح و**غضوضة** بالضم تازگی و تازه شده ۔
غفارة بالکسر ابری که بالای کوه ایستاده باشد وپوست پاره که در سوراخ گوشه کمان کنند وسرزه دران اندازند وسراغوج که زنان زیر مقنعه کنند بجهت وقایه چرک روغن وجز آن ۔

غلظة و**غلاظة** بالکسر سطبری ودرشتی وغلظة بالفتح وضم نیز آمده ۔
غلة بالفتح وتشدید لام درآمد هر چیز از حبوب ونقود وجز آن واکثر استعمال آن در حبوب ست وبالضم تشنگی وسوزش درون وپیراهن زیر زره ۔
غلالة بالکسر پیراهن که زیر زره وجامه پوشند
غلمة بالضم تیز شهوت شدن وبالفتح تیزی شهوت وغلبه آن وبالکسر کودکان نزدیک بلوغ رسیده جمع غلام ۔
غلوة بالفتح مقدار یک تیر انداز ۔
غلط بفتحتین سهو وغلط کردن ۔
غلبة بفتحتین چیره وزبردست شدن ۔
غلغلة بفتح هر دو غین شتاب رفتن ومضی ست وبضم هر دو غین شور وغوغا وبدین معنی فارسی ست ۔
غمة بالضم وتشدید میم اندوه وکار پوشیده وتیره ودریا وتنگ هر چیز ۔
غمامة بالفتح ابر سفید وبالکسر [?] که بر پوز شتر بندند
غموضة بالضم پست افتادن زمین وپنهان شدن سخن از فهمیدن ودور شدن ۔
غمرة بالفتح سختی وانبوهی مردم وبسیار آب وبالکسر تشنگی ۔
غمارة بالفتح انبوه شدن مردم وبسیار شدن آب
غمزة بزای معجمه بچشم وابرو اشاره کردن و سخت فشردن ۔
غنة بالضم وتشدید نون آواز بینی ۔

غنیمة مالی که از کفار بزور بدست آید و مرادف مغتنم۔
غوایة گمراهی۔
غیابة آنچه پوشد چیزی را و غائب شدن و تگ چاه و وادی و غیابات الجب اطراف چاه که آدمی دران پنهان شود۔
غیلة بالفتح ناپدید شدن و بالکسر بدگوئی پس مردم و کار نیک یا بد و اکثر در بد استعمال کنند۔
غیضة بالفتح بیشه و جنگل۔
غیرة بالفتح رشک بردن و بالکسر رشک و دیت

فصل الغین مع الثاء

غافث نام داروئیست۔
غبیث بالفتح مسکه و پنیر بهم آمیختن۔
غث بالفتح و تشدید ثا لاغر و فاسد و تباه شدن چیزی و رفتن ریم و خون از جراحت و بدین معنی آمده غثیث۔
غرث بالفتح گرسنه شدن و بفتحتین گرسنگی۔
غراث بالکسر گرسنگان۔
غلث بالفتح آمیختن و آتش برنیامدن از آتش زنه
غلیث جو و گندم بهم آمیخته و هر چیز آمیخته
غوث بالفتح فریاد و فریاد رس و قبیله از یمن۔
غواث بالضم فریاد و فریاد رس۔
غیاث بالکسر فریاد رسی و فریاد رسنده۔
غیث بالفتح باران و باریدن و بارانیدن۔

فصل الغین مع الجیم

غبج بالفتح فرو خوردن ابر آب را۔
غلج هموار و یکسان رفتن اسپ۔
غمج فرو خوردن آب۔
غنج بالضم و بضمتین کرشمه و ناز و بفتحتین کرشمه و ناز کردن و مرد بیره
غوج بالفتح دوتا شدن و خمیده شدن در رفتن
غوج اللبان یعنی اسپ فراخ سینه۔

فصل الغین مع الدال

غدد بالضم و فتح دال گره های گوشت جمع غدة و بفتحتین مرگی و طاعون شتران۔
غرد بالکسر و بالفتح نوعی از سماروغ و نبائی که متوکل عباسی در سر من رائے ساخته و بفتحتین گردانیدن آواز در گلو و آواز طرب انگیز بلند کردن و نوعی از سماروغ و همچنین غراد بالفتح
غرقد بالفتح درختی ست بزرگ که بعضے آنرا عوسج نیز گویند و سفیدی تخم مرغ بالای زرده و بقیع الغرقد گورستان مدینه که دران درخت غرقد بسیار میباشد۔
غمد بالکسر نیام کارد و شمشیر غماد و غمود جمع و بالفتح در غلاف کردن شمشیر و جز آن و پوشیدن عیب کسے و بلند شدن آب چاه و بسیار شاخ شدن درخت غرقد چنانکه غارهای او نماید و رفتن آب چاه و بفتحتین بسیار شدن آب چاه و کم شدن آب آن۔
غامد کشتی پر و چاه که آب آن بجوشد و برجهد و پدر قبیله ایست۔

غید بفتحتین کج شدن و میل کردن آن و نازک و نرم شدن اندام۔

فصل الغین مع الذال

غذ بالفتح و تشدید ذال ریم کردن جراحت و روان شدن آن از زخم۔
غاذ به تشدید ذال رگی ست در چشم که همیشه چرک از ان روان شود و نه ایستد۔
غلبذ بمعنے غلبط۔
غانذ به کسر نون گلو و جای برآمدن آواز۔

فصل الغین مع الراء

غار شگاف کوه که بخانه مانند باشد و شگاف عمیق که در کوه بسوی پستی و زمین پست و سوراخی که جانور صحرائی دران ماوا کند و لشکر و جمع کثیر از مردم و برگ درخت انگور و درون دهن و نام مردیست و پیمانه ایست اهل نسق را و آن قفیز ست و در شک و بدین معنی مرادف غیرت ست و درختی ست بزرگ کثیر النفع که با زهر گزیدگی مار ست روغن آن بغایت نافع است و غاران فرج و دهن و دو استخوان که چشم دران میباشد
غائر زمین پست و فرو رفته از هر چیز
غبر بالضم بقیه شیر در پستان و بقیه خون حیض و بقیه هر چیز و بالکسر کینه و پوست برآوردن و فراهم آوردن جراحت و بعد از ان شگافته و تباه شدن و بیماری که در درون سم ستور شود

و نام آبی ست و داهیة الغبر بلائے بزرگ که مانند آن یافته نشود و آن که اول عناد کند و بعد از ان برگردد از ان و اقرار کند به گفتهٔ دیگری و بالفتح و به کسر با جراحتی که او برآورده به شود و بعد از ان به شگافد و تباه شود و بالضم و فتح با نام مردیست و نوعی از ماهی ست و غبر الحوض و غبر اللیل بالضم و تشدید باقیهٔ آب حوض و بقیهٔ شب و روندگان آینده و باقی ماندگان جمع غابر۔

غبور بالضم باقی ماندن و مکث کردن و در گذشتن و آمدن۔

غابر آینده و رونده و باقیمانده و نام مردیست۔

غبار بالضم گرد و نام مردی ست۔

غبش بالضم مرد فرومایه۔

غدر بالفتح بیوفائی کردن و آب چشم خوردن و بالضم بیوفا و به فتحتین جائے درشت سنگناک که جانور دران سوراخ نتوان کرد و سوراخها گذاره در زمین و تاریک شدن شب و آشامیدن آب باران و سیر شدن گوسپند در چراگاه در اول رستن گیاه و بسیار شدن زمین سنگناک در جای و پس ماندن ناقه از شتر و رجل ثبت الغدر مردی که در جنگ و جدال و جز آن ثابت و قائم باشد و بالضم و فتح دال شهریست بیمن۔

غادر بے وفا۔

غدور بالفتح و **غدار** به تشدید دال بسیار بے وفا۔

غدیر پاره از آب که از سیل باز مانده در جای که فراهم آمده باشد و شمشیر و نام مردیست و وادیست بدیار مصر و بالکسر و تشدید دال بسیار بیوفا۔

غدائر گیسوهای تافته جمع غدیرة۔

غر بالفتح و تشدید را فریفتن و دانه که مرغ در دهن بچه انداز و شگاف زمین و جوی باریک در زمین و شکن جامه و نوردی است و موضعی ست به بادیه و تیزی شمشیر و بالکسر مرد کار نا آزموده و نا تجربه کار و بالضم مرغیست که در آب میباشد و چیزهائے باطل جمع غار و سپید پیشانیهای مر بزرگان و مشاهیر جمع اغر۔

غرور بالضم فریفتن و فریب و شکن های جامه و جز آن جمع غر که مذکور شد و بالفتح فریبنده دنیا و شیطان و آب که بدان غرغره کنند از ادویه۔

غریر نوی نیک و ضامن و جوان کارآزموده۔

غرر به فتحتین خطر و گره و شرطی که در بیع و جز آن کنند و بالضم و فتح را جمع غرة و معنی آن گذشت۔

غرار بالکسر نقصان در هر چیز و کم شدن و نقصان و کمی کردن در رکوع و سجود و کمی کردن در سلام و روش و طرز و نمونه داندکی از خواب و غیر آن و شتاب و تیزی شمشیر و نیزه و تیر و جز آن و چیزی که بدان تیرهائے دیگر راست سازند و مقدار و مدت چیزی و کم شدن شیر و کاسد شدن بازار و خورش دادن مرغ بچه را و بالضم کوهیست به تهامه۔

غرغر بالکسر گیاهی ست و ماکیان و حشتی و ماکیان حبش۔

غزیر بسیار از هر چیز و باران بسیار و چاه و چشمهٔ بسیار آب و چشم بسیار اشک۔

غسر بالفتح سختی و دشواری کردن بر قرض دار و جماع کردن شتر به ناقه بغیر شهوت و پوشیده و مشتبه شدن کارے و بالفتح و کسر کار پوشیده و مشتبه و به فتحتین آنچه با وا ز چوب و خس در چشم فگند۔

غضار بالفتح گل چسپنده و بالضم نام کوهیست۔

غضور بر وزن جعفر گل چسپنده و درختیست و نام آبی ست قبیلهٔ طے را و به فتحتین و تشدید واو شیر درنده۔

غضیر سبز و نازک از هر چیز۔

غاضر پوست نیکو پیراسته و دباغت کرده و پگاه رونده در طلب کار ها و حوائج خود۔

غضر بالفتح برگشتن از چیزی و باز داشتن و منع کردن کسی را و بریدن چیزے را و به کسی معنی شغل و از برای کسے پاره از مال او بریدن و به فتحتین ارزانی شدن بعد از تنگی و گرانی۔

غضنفر شیر درنده و مرد سطبر جثه و مرد درشت۔

غفر بالفتح پوشیدن و آمرزیدن گناه و در آوردن و پنهان کردن متاع در ظرف خود و تازه شدن جراحت و باز گردانیدن بیماری و پوشیدن موی سفید به خضاب و به این معنی به فتح فا نیز آمده و یکی از منازل ماه و آن سه کوکب ست خرد در میزان و چیزی است مانند جوال و موی زرد ساق و پیشانی زن و به فتح فا نیز آمده و بالضم بزغاله کوهی که قلموالیست به یمن و بالکسر بچهٔ گاو و جانوری ست خرد و به فتحتین گیاههای خرد و موی هر دو طرف ریش و ریزه برآمدن جامه

غافر پوشندہ و آمرزندہ۔

غفور بسیار بخشایندہ غفر بضمتین جمع و نامیست از نامہای حق تعالیٰ۔

غفیر بالضم و فتح فا نام مردیست و بالفتح و کسر فا خود آہنی کہ تمام سر را پوشد و جم غفیر بفتح جیم و تشدید میم جمعے کثیر کہ روے زمین را بپوشند یا جمعے کہ ماورای ایشان نتوان دید و جماء غفیر نیز گویند۔

غفار بالکسر قبیلہ ایست از ان قبیلہ است ابوذر و بالضم موی زرد ساق و پیشانی و موی گردن و قفا و موی ہر دو جانب ریش و بالفتح و تشدید فا بسیار پوشندہ و آمرزندہ و نامیست از نامہای حق تعالیٰ۔

غمر بالفتح آب بسیار و فرو گرفتن و بالا شدن آب بہ بسیاری و انبوہی و کینہ کردن و تشنہ شدن و بفتح میم تیز آمدہ و جوان فراخ خوی و اسپ نیکو و دریای بسیار آب و جامہ تمام و جمع کنندہ مردم و نادان و کار نا آزمودہ و بہ ہر سہ حرکت نیز خواندہ اند و اغمار جمع غمر البرد و غمر الخلق فراخ جادر و فراخ خوو جوانمرد و بسیار خیر و بالضم زعفران و بالکسر کینہ و تشنگی و بفتحتین جمع کنندہ و یک جا آرندہ مردم و مرد نا آزمودہ کار و بوی گوشت گندیدہ و چربی کہ بدست چسپد و کینہ و چربی گرفتن دست و کینہ کردن و بالضم و فتح را تختہا جمع غمرۃ و قدح کوچک۔

غامر زمین خراب و زمین کہ زیر آب ماندہ باشد خلاف عامر و کسی کہ خود را در سختی و انبوہی اگکند۔

غمیر گیاہ سبز کہ در زیر گیاہ خشک آمدہ باشد۔

غنجار بالضم لقب محمد بن احمد البخاری صاحب تاریخ بخارا۔

غندر بالضم و فتح دال و ضم آن فربہ و سطبر و نازک و مبرم الحاح کنندہ و لقب کسیست۔

غور بالفتح قعر و تگ ہر چیزی و زمین پست و زمین تہامہ نزدیکی یمن و آب فرو رفتہ در زمین و فرو رفتن آب فرو رستن چشم بمغاک و بزمین غور شدن و فرو شدن آفتاب گرم شدن روز و منفعت رسانیدن و بالضم ناحیہ ایست بہ ملک عجم و پیمانہ ایست اہل خوارزم را کہ بدان زمین را پیمانید و آن مقدار دوازدہ فرسخ ست۔

غویر بالضم و فتح واو نام آبی ست قبیلہ بنی کلب را و غار خرد۔

غیر بالفتح منفعت رسانیدن و باران دادن و آب خورانیدن و باران زمین را و بمعنی جز و دیگر و مغایر آمدہ۔

غیور بالفتح بسیار رشک برندہ بر اہل خانہ خود و جز آن۔

غیار بالکسر غیر یک دیگر شدن و مبادلہ کردن و علامت اہل کتاب چون زنار و پارچہ زرد کہ بر جامہ نزدیک بدوش دوزند و جز آن۔

فصل الغین مع الزاء

غرز بالفتح رکاب چرمین کہ بر پالان نہند و بمعنیٰ سوزن زدن و بسوزن دوختن و کم شیر شدن ناقہ و پای در رکاب گذاشتن و اطاعت سلطان کردن بعد از عصیان و دم فرو بردن ملخ در زمین برای تخم دادن و شاخی کہ در شاخہای درخت انگور بدوزند تا آن پیوند و غروز جمع و بفتحتین نوعی از گیاہ تمام کہ گیاہ آن بگیاہی ذخر می ماند۔

غریز بالضم و فتح را نام آبی ست۔

غزاز بالفتح موضعی ست۔

غارز ناقہ کم شیر و ملخ کہ دم بر زمین فرو بردہ باشد برای تخم دادن۔

غز بالضم و تشدید زا کنج دہن و گروہی از ترکان کہ در وقت سلطان سنجر در خراسان خروج کردند و سلطان را در بند داشتند و مدتی حکومت در انجا نمودند و فتنہ عظیم در خراسان رو داد۔

غمز بالفتح بچشم و ابرو و مژگان اشارہ کردن و غمازی کسی کردن و عیب کسی را آشکارا کردن و انگشت بچیزی فرو بردن و فشردن و لنگیدن چارپا و افشردن آن و دست بر پشت گوسپند نہادن تا لاغری و فربہی آن معلوم شود و بفتحتین مال زبون و مرد ضعیف۔

غموز بالفتح ناقہ کہ بر کوہان آن دست نہند برای دانستن فربہی و لاغری مرادف عروک و شکوک۔

غماز بالفتح و تشدید میم عیب جوی و خبر مردم برندہ پیش کسے۔

غوز بالفتح آہنگ و قصد آہنگ کردن۔

فصل الغین مع السین

غلبس بالفتح نام ناقہ الیست و بہ فتحتین خاکستر گون و تیره رنگ شدن۔
غبیس بالضم و فتح با ہرگز ہمیشہ۔
غرس بالفتح درخت نشاندن و درخت در زمین نشانده شده اغراس و غراس جمع و بہ زیر غرس چاہی ست بمدینہ و وادی الغرس جاہی ست نزدیک فدک و بالکسر آب غلیظ مانند آب بینی کہ با بچہ بیرون آید از رحم و پوست تنک کہ بر بچہ شتر و جز آن وقت زائیدن باشد اغراس جمع و داغ سیاه۔
غراس بالفتح آنچہ بہ وقت خوردن وا روا خورنده دارو بریزد و بالکسر وقت نہال نشاندن و نہالی نشانده شده۔
غریس بیختی کہ او را نخوانده شود و برای نشیدن بکار غرس غرس۔
غس بالضم و تشدید سین ضعیف و لئیم و ناکس و بالفتح در شہرہا در آمدن و گذشتن و عیب کردن و کشتی در آب فرو بردن و راندن گربہ و کلمہ غس گفتن او را۔
غساس بالضم بیماری ست کہ شتر را منشور۔
غسلیس رطب تباه و زبون۔
غطرس و غطریس بالکسر مرد ستمگار و متکبر
غطس بالفتح آب فرو رفتن و فرو بردن و بہ دان آب خوردن از ظرف۔
غطوس بالفتح مرد دلیر و قدم پیش گذارنده در سختی و جنگ۔
غلس بہ فتحتین تاریکی آخر شب۔

غمس بالفتح آب فرو بردن و فرو رفتن ستاره۔
غموس بالفتح سوگند دروغ دانستہ کہ سوگند خورنده را اور گناه غوطہ دہد بآتش فرو برد و سوگندی کہ بدان مال غیر حق کسی ضائع شود و کار سخت و زخم گذاره و ناقہ کہ بارشکم او تا وقت زادن پیچ نباشد۔
غمیس بالفتح گیاه کہ زمین را برپوشد و رہگذر کو چاک آب میان تره زار و بقیہ پر درخت و گیاه و شب تاریک و تاریکی و چیزی کہ بر مردم ظاہر و آشکار نہ باشد و بالضم و فتح میم نام عوضی ست۔

فصل الغین مع الشین

غلش بہ فتحتین بقیہ شب تاریکی آخر شب۔
غرش بالفتح میوه درختی ست۔
غش بالفتح و تشدید شین خیانت کردن و خیر خواہی خالص بی غرض نکردن و ظاہر کردن خلاف آنچہ در دل باشد و رجل غش مرد بزرگ ناف و بالکسر خیانت و عدم خیر خواہی و کینہ و بد درونی و خبث باطنی و بالضم منافق و خیانت کننده و بدخواه۔
غشش بہ فتحتین تیرگی۔
غشاش بالکسر و الفتح شتاب بکار اول آنکہ و آخر آن و چیری اندک۔
غطش بالفتح تاریک شدن شب و آہستہ و نرم رفتن از بیماری و دیری و بہ فتحتین ضعف

غمش بالفتح تاریک شدن چشم از گرسنگی و تشنگی و بعضی گفتہ اند کہ بہ معنی ہمہ ضعف بصر کہ ذاتی باشد و غین معجمہ ضعف بصر کہ عارض شود۔

فصل الغین مع الصاد

غبص بہ فتحتین بسیار شدن چرک چشم۔
غصص بہ فتحتین بہ گلو درماندن طعام و جز آن و بالضم و فتح صاد جمع غصہ و معنی آن گذشت۔
غمص بالفتح و بہ فتحتین خرد و حقیر شمردن و سستی کردن در حق کسی و عیب کردن و شکر نعمت نکردن و بہ فتحتین روان شدن چرک از چشم۔
غموص بالفتح سوگند دروغ و نام قلعہ ایست از ہفت قلعہ خیبر کہ حضرت پیغامبر صلی اللہ علیہ و سلم از کفار گرفتہ و نام ستاره الیست و آن شعری غمیصا است کہ دیده نمی شود و شعری عبور کہ ستاره دیگر ست دیده میشود۔
غوص بالفتح در آب فرو شدن و ناگاه بر چیزی فرود آمدن۔
غواص بالفتح و تشدید واو بدریا فرو شونده برای طلب مروارید۔
غائص آب فرو رونده۔

فصل الغین مع الضاد

غرض بالفتح تنگ و بیش بند شتر بستن

وازشیر باز کردن بزغاله را پیش از وقت و
پر کردن ظرف را از آب و کم کردن آن از پری
و نیمه کردن ظرف و تازه چیدن میوه و تازه
بریدن و پشیبند و تنگ پالان شتر مرادف
غرضکه بالضم و بالکسر تازه شدن چیزی و بفتحتین
نشانهٔ تیر و خواست و قصد و دل تنگ و ملول شدن
و ستوه آمدن و آرزومند شدن و ترسیدن۔
غریض تازه و آب باران و نوباده و شگوفه
و هر چیز سفید تازه باشد۔
غضّ بالفتح و تشدید ضاد چشم خوابانیدن و
فرو داشتن آواز و تحمل کردن و بیمداشتن مکروه
و نقصان کردن و از قدر کسے کم کردن و همچنین
غضاض بالکسر جوانی و چیزی تازه و بچه گاو
نو زائیده و شگوفه نازک۔
غضیض تازه و شگوفهٔ نازک۔
غضاض بالفتح و الضم میان بینے۔
غامض زمین پست و مغاک و مرد سست
از جمله کردن و کلام پوشیده و دور از فهم و گمنام و خوار
غموض بالضم پست و مغاک شدن زمین
و پوشیده و غیر واضح بودن سخن۔
غمض بالفتح زمین پست و مغاک غموض جمع
و سیر کردن و رفتن در زمین و شمشیر در گوشت
پنهان شدن و بالضم غنودن۔
غماض بالفتح و الکسر غنودن۔
غیض بالفتح کم شدن آب و در زمین فرو رفتن
و فرو بردن آب و کم شدن[٩] و بزرگان و بچه
ناتمام خلقت که از شکم افتد و بالکسر شگوفه۔

فصل الغین مع الطاء

غبط بالفتح دست بر ذنب و تهیگاه گوسپند
نهادن که فربه است یا لاغر و بالکسر نیکوئی احوال
و شادی و آرزو بردن بحال کسی بی آنکه زوال
آن خواهند از آن۔
غبیط زمین هموار و نام وادی ست و پالان
شتر که بر وی هودج بندند غبط بضمتین جمع
غطّ بالفتح و تشدید طا غوطه دادن بآب و
غریدن و آواز کردن شتر۔
غطیط نعره کردن شتر و آواز خرخر کردن
خفته و کشته شده و خفه کرده۔
غطاط بالفتح مرغ سنگخوار یا نوعی ست
از آن که پشت و شکم او تیره رنگ ست و
اندرون بالهای سیاه و بضم اول صبح یا بقیهٔ
سیاهی شب در سحر۔
غلط بفتحتین خطا کردن در سخن و حساب
جز آن و بعضے گفته اند غلط بطا خطا در سخن
و غلت بتای دو نقطه خطا در حساب۔
غمط بالفتح خوار داشتن کسی را و شکر صحت
و عافیت نکردن و خوار داشتن و شکر بجا نا
وردن نعمت را و کشتن چارپا را و آب بسیار
بجرعه خوردن و زمین پست مغاک۔
غوط بالفتح فرو شدن در چیزی و درآمدن
چیزی در چیزی و کندن زمین و پست و مغاک غوط
بالضم جمع۔
غائط زمین فراخ پست و مغاک و بمجاز
و کنایه سرگین را نیز گویند اما اکثر در سرگین آدمی
استعمال یافته۔

فصل الغین مع الظاء

غلظ بالفتح زمین درشت و ناهموار و بالکسر و
فتح لام سطبری و سطبر شدن۔
غلیظ و غلاظ بالضم سطبر و درشت غلاظ
بالکسر جمع۔
غنظ بالفتح اندوه سخت و غم و اثم و به فتح نون
نیز آمده و مشرف شدن بر مرگ و در محنت
انداختن کار کسی را۔
غیظ بالفتح بخشم آوردن و خشم یا خشم سخت
یا تیزی خشم یا اول آن و نام مردیست۔

فصل الغین مع الفاء

غاف درختی ست که میوهٔ تلخ دارد۔
غداف بالضم زاغ سیاه و کرکس بسیار
پر و موی دراز و بال سیاه مرغ و نام مردیست
غادف کشتیبان۔
غادوف چوبے که بهر طرف کشتی بندند
و حرکت دهند تا کشتی روان شود و آن را
بال کشتی گویند۔
غدف بالفتح بسیار کردن در بخشش و
بفتحتین نعمت و ارزانی و فراخی۔
غرف بالفتح درختی ست که پوست را بدان
پیرایند و بفتح را نیز آمده و پوست پیراستن بدان
درخت و بریدن موی پیشانی و بریدن هر چه
باشد و بمشت آب گرفتن و بفتحتین بیمار شدن

[٩] قیمت کالا و کم شدن

شتر از خوردن درخت غرف وگیاه تمام یا
تمام سبز و تازه و بالضم وفتح را غرفه و معنی آن
گذشت –
غراف بالکسر جمع غرفه و پیمانه ایست بزرگ
غریف نی و بیشه و درخت انبوه و درهم
از هر جنس –
غسف بفتحتین تاریکی –
غضروف و غرضوف بالضم سر استخوان نرم
پهلو و سر استخوان شانه و اندرون بالای گوشت
و بالای استخوان نرم که خورده شود –
غضف بالفتح شکستن چوب و سست
انداختن سگ گوش را و سستن آن چوب و بفتح غا
نیز آمده بالضم مرغ سنگ خوار سیاه و بفتحتین تاریک
شدن شب و سستی گوش و درختیست بهند که
به درخت خرما ماند –
غاضف نیکوحال –
غطریف بالکسر مهتر و شریف و جوان
مرد و مگس و بچه باز –
غطف بفتحتین فراخی چشم و درازی مژگان
غفف بالفتح و تشدید اینچه خشک شود
از برگ درخت تر –
غلاف بالکسر پوشش آئینه و شمشیر و شیشه و
جز آن –
غلف بالفتح غالیه کردن موی ریش و موی
سر را و درغلاف کردن چیزی را و درختیست
مانند درخت غرف و بالضم و بضمتین جمع غلاف
و بفتحتین ختنه ناکردن و فراخی عیش و فراخی سال

غنیف گروه مرغان –
غیاف بالفتح و تشدید یا آنکه ریش او
بسیار دراز و کلان باشد –

فصل الغین مع القاف

غاق مرغیست آبی و کلاغ و بکسر قاف
حکایت آواز کلاغ –
غبوق بالفتح شراب شبانگاه و آخر روز
غدق بفتحتین آب بسیار –
غرق بفتحتین از سر گذشتن آب و مشهور
بسکون راست و بکسر را مرد آب از سر گذشته
غارق و غریق مردی که آب از سر او
گذشته باشد –
غرنیق بالضم و غرنوق بضم غین و نون
و بکسر غین و فتح نون مرغیست آبی سیاه دراز
گردن و بعضی گفته اند کلنگ است یا شبیه بدان
و جوان سپید رنگ نیکو و نازک اندام و نام
بت و غرنوق موی پیچیده و بهم تافته را نیز
گویند غرانیق جمع –
غسق بالفتح تاریک شدن چشم و اشک ریختن
و سخت سیاه شدن شب و بفتح سین نیز آمده
و چکیدن باران از سحاب و ریختن شیر از
پستان و بفتحتین تاریکی اول شب و چیزی
از خوردنی زبون چون ارزن و جز آن –
غاسق ماه و شب و پروین و قضیب –
غساق بالفتح و تشدید سین و تخفیف
آن چیزی سرکننده چون زرداب و جز آن

غشق بالفتح زدن بر چیزی نرم چون
گوشت و مانند آن –
غفق بالفتح آواز کسی جستن و بسیار کسی را بتازیانه
زدن و بساعت آب اندرون شتر و پی
یک دیگر سوار شدن خر بر ماده و برگشتن و
هجوم کردن بر چیزی و باران که سخت بلند
غافق بکسر فا قلعه ایست باندلس –
غق بالفتح و تشدید قاف جوشیدن دیگ و
شنیدن آواز آن و آواز کردن مرغ و
آواز آب چون از جای فراخ بجای تنگ
روان شود و حکایت آواز کلاغ چون
آوازش گنده شود و بالکسر حکایت آواز
جوش دیگ –
غلفق بروزن جعفر جامه غوک و گیاهیست
که برگ آن پهن است و در آب میباشد و عیش
نرم و کمان نرم و لیف خرما و برگ انگور که بر
درخت باشد –
غلق بالفتح در بستن و در رفتن در زمین به
کراهیت و تنگی و مرد و شتر پیر لاغر یا سرخ
رنگ و بضمتین در بسته و بفتحتین چیزی که بدان
در را بندند و آن را مغلاق نیز گویند و به
فارسی کلیدان خوانند و مستحق و مالک شدن
گرو ستاننده گرو را و آن وقتیست که زر
گرو بهنگام وعده نه دهند و ریش شدن
پشت شتر چنانکه به نشود و بالفتح و کسر لام
بسته و مشکل –
غلاق بالفتح موضعیست و به تشدید لام

نام مردیست -

غمق بفتحتین نم گرفتن بالای زمین و کمیسم ترهٔ و گیاه که از کثرت تری بوی ناک و تباه گردد

غمق بالفتح وکسر باشتهٔ دراز -

غمیق بالفتح شتر دراز و نشاط و دیوانگی -

فصل الغین مع اللام

غرل بالفتح وکسر را نیزهٔ دراز و مرد نرم اندام و سست خلقت -

غربال بالکسر بیزن و مرد سخن چین و بمعنی دف نیز آمده -

غزال بالفتح آهو بره که بحرکت و رفتار آمده باشد و آفتاب و شعاع آفتاب و دم الغزال گیاهی ست که بدان رنگ سرخ کنند و لعاب الغزال قسم شکری است سفید و بالفتح و تشدید ریسمان فروش

غزل بالفتح رشتن ریسمان و بفتحتین حدیث زنان و حدیث عشق ایشان کردن و سخنی که در وصف زنان و عشق ایشان گفته آید و سست شدن و بازایستادن سگ از بیم آهو بره بعد از آنکه پی او دویده و بدان رسیده باشد و بالفتح وکسر زا مردی که حدیث زنان و عشق ایشان کند -

غسل بالفتح شستن و زدن کسی را چنانکه او را درو کند و بسیار جماع کردن با زن و بسیار سوار شدن بر باده و بالکسر نری که بسیار جماع کند و موضعی ست و بالضم و بضمتین شست و شوی تمام بدن و سرشستن و بالکسر و بالضم آبی که بدان شسته شود و چیزی سرشستنی چون خطمی و گل و زرد و مانند آن

غسول بالفتح و تخفیف سین و تشدید آن آبی که بدان چیزی شسته شود و دست شود و سر شوید چون خطمی و اذخر و جز آن -

غسیل شسته شده و غسیل الملائکه لقب حنظله بن عامر الراهب که در روز احد شهید شده و چون جنب از خانه برآمده بود ملائکه او را غسل دادند

غطل بالفتح تمام دود در گرفتن آسمان و بفتحتین پوشیدن تاریکی شب جهان را -

غفول بالضم بیخبر شدن و فراموش کردن از چیزی و گذاشتن چیزی و بالفتح ناقهٔ بیخبر و مرد بسیار بیخبر -

غفل بالضم آنکه امید خیر و بیم شر از وی نه باشد و تیر قمار که نشان و علامت نصیب نداشته باشد و هر چیز که علامت ندارد و زمین که در وی اثر عمارت نباشد و ستور بی داغ و مرد بی تجربه و آنکه از تیر قمار نصیب ندارد و تاوان نیز ندارد و آنکه حسب و نسب ندارد و شعری که قایلش مجهول و سرگین شتر و بفتحتین بیخبری و فراموشی از چیزی مرادف غفلة و فراخی عیش -

غافل بیخبر و گول -

غل بالکسر و تشدید لام کینه و کینه داشتن و بالفتح در آمدن و در آوردن و بالضم بندی که بر گردن نهند و تشنگی و شدت آن و سوزش درون

غلیل کینه و تشنگی و شدت آن و سوزش درون و دانهٔ خرمای نرم کوفته [illegible]

غلل بفتحتین تشنگی و سوزش -

غلول بالضم خیانت کردن در غنیمت و بالفتح طعامی که در اندرون شکم پیر و ناتوان زود وگوارا شود -

غال بتشدید لام زمین پست درخت ناک و جای رستن درخت سلم و طلح و گیاهی ست

غمل بالفتح تباه کردن چرم و پوست را خورش داده و پیچیده بجای نهادن تا نرم شود و موز را نیز و خرما و میوهٔ نیم رس جای گذاشتن تا برسد و پوشیدن کسی تا عرق کند و اصلاح کردن چیزی را و بعضی انگور بر بعضی دیگر چیدن و برهم بستن پارهٔ گیاه بر پارهٔ دیگر و موضعی ست و بفتحتین تباهی چرم و تباه شدن آن از بستن عصابه -

غول بالفتح ناگاه گرفتن و ناگاه ربودن و هلاک کردن و کشتن و درد سر و مستی و دوری بیابان و رنج و مشقت و زمین پست و درختان طلح و خاک بسیار و موضعی ست و بالضم هلاک و سختی و بلا و هر چه ناگاه فرو گیرد و هر چه بدان عقل زایل شود و مار و گرگ و دیوی که خود را رنگارنگ در نظرها نماید و دیوی که مردم را خورد و شیطان و ساحر -

غوائل سختیها و بدیها و بلاها -

غیل بالکسر بیشه و نیستان و درختان درهم [illegible] که در آن آب باشد و بالفتح شیر زن در هنگام جماع کردن به طفل بدهد و آن لعابیت مضر است و بازوی سطبر و گوشتما

وکودک فربه و بزرگ آب روان بر روی بین
که در کشتیها رود و خطی که بر چیزی کشند و نام آبی
است که در پای کوه ابوقبیس روان ست گازران
دران رخت بشویند و سر وادی که دران
چشمها روان ست و آنچه بظاهر نزدیک پیدا
میشود و در واقع دور باشد و نام چند موضعیست
و علم جامه و جامه فراخ -

فصل الغین مع المیم

غثم بالفتح بسیاری گرما که نفس را گیرد -
غشم بالفتح پاره از مال نیکو دادن بکسی و
بالضم نان ریزه که خورده شود -
غذم بالفتح از مال نیکو پاره دادن و خوردن
چیزی به دشواری و سختی و حرص و بفتحتین گیاهی
ست و بالضم و فتح ذال معجمه گیاهی دیگرست .
غرام بالفتح بدی دائم و پیوسته و شیفتگی و حرص
بر چیزی و هلاک و عذاب -
غریم وام دار و قرض خواه -
غرم بالضم تاوان و آنچه ادای او لازم باشد
مرادف غرامت -
غسم بالفتح تاریک شدن شب و بفتحتین سیاهی
شب و آمیختگی ظلمت و بالضم و فتح سین یار راه
غشم بالفتح ستم و وادی است
و بفتحتین همه جا قطران مالیدن شتر را
و غشم بالضم چیدن در شب -
غطلم و غطمطم بفتح غین و هر دو طا بحر عظیم -
غلام بالضم کودک که خط ندمیده باشد و بعضی گفته
اند از وقت زادن تا رسیدن بجوانی غلمان
و اغلمه جمع و بیر دو مویه -
غلم بالفتح و کسر لام تیز شهوت -
غلیم بالضم و فتح لام تصغیر غلام و نام مردی
است و بالکسر و تشدید لام مکسور بسیار تیز شهوت
غم بالفتح و تشدید میم اندوه و در روز و شب بسیار
گرم که نفس گیرد و اندوهگین کردن و پوز خر را بغمام
بستن یعنی پوزبند بر دهن وی پوشیدن و ابرناک شدن
غموم بالضم جمع غم و ستارهای خرد پوشیده -
غمم بفتحتین فرو گرفتن موی پیشانی و قفا را
غمیم علفی در میان گیاه خشک مانده و مخلوط
شده و شیر گرم غلیظ و ماست شده و کراع الغمیم بالفتح
وادیست میان مکه و مدینه بدو مرحله از مکه و بالضم
و فتح میم وادی ست بدیار حنظله -
غمام بالفتح ابر یا ابر سفید و نام شمشیر جعفر طیار رض
و نام اسپی ست و بالضم زکام -
غنم بالفتح پدر گروهی ست از قبیله ثعلب و
بالضم غنیمت گرفتن و بالفتح و بفتحتین نیز آمده و
بفتحتین بره و گوسپند -
غنام بالفتح شتری ست و بالفتح و تشدید نون
نام دو صحابی ست -
غنیم بالضم و فتح نون نام مردیست -
غیم بالفتح ابر و تشنگی و گرمی درون چشم و بیماری
که شتر را میشود -
غیلم بالفتح منبع آب چاه و دختر بشهوت رسیده
و وزغ و سنگ پشت نر و موضعیست -
غیهم بالفتح تاریکی -

فصل الغین مع النون

غبن بالفتح فریفتن و زیان رسانیدن
و نقصان آوردن در خرید و فروخت و جز
آن و فراموشی و بفتحتین نقصان در رای
و عقل و ضعیف رای شدن و فراموش کردن
و غافل کردن -
غبین ضعیف رای -
غابن سست در کار -
غثیان بفتحتین ریم زدگی و شوریدگی دل
غدن بفتحتین نعمت و نرمی و خواب و مقدمه
خواب و مقدمه خواب و سستی -
غرن بفتحتین رضیت و خرچنگ و عقاب
یا مرغی است مانند عقاب بالفتح و کسر را مرد ضعیف
غران بالضم موضعیست -
غسن بالفتح خائیدن و بالضم ناتوان غسن
بالضم و فتح سین جمع -
غسان بالکسر پوستی که طفلان پوشند
و بالضم تره دل و بالفتح و تشدید سین تیز جوانی
و پدر قبیله الیست از یمن که ملوک غسان
از اولاد اویند و نام زنی ست و نام آبی
که گروهی از قبیله ازد بران فرود آمدند
و بدیشان منسوب گشت -
غسقان بفتحتین زرد آب رفتن از جراحت
غسلین بالکسر آبی که بعد از شستن
چیزی و استعمال نمودن بجای افتد مراد
غساله و عرق و زرد آبی که از تن اهل نار روان

له در صراح بکسر اول و فتح ثانی ست ۱۲ عبده

شود مرادف غساق و سخت گرم و درختی است
در دوزخ۔
غشن بالفتح زدن بعصا و شمشیر۔
غصن بالضم شاخ درخت خرد باشد یا بزرگ
وغصنة بالضم شاخ خرد و اغصان و غصون جمع
و نام مردیست و بالفتح بریدن و گرفتن چیزے را
و از حاجت باز داشتن کسی را۔
غضن بالفتح باز داشتن و در بند کردن و
بالفتح و بہ فتحتین آژنگ و چین پوست و شکن زرہ و جامہ
غطفان بہ فتحتین گروہی ست از قبیلہ قیس
غلیان بہ فتحتین جوشیدن۔
غلمان بالکسر جمع غلام و معنی آن گذشت
غمن بالفتح پوست بزرا در چیزی نہادن
تا موی وی بریزد و میوہ نارسیدہ بجائے گذاشتن
تا برسد و بر کسی جامہ انداختن تا عرق کند مرادف
غمل چنانکہ گذشت۔
غمدان بالضم نام قصریست در یمن کہ برنگ
سرخ و سفید و زرد و سبز و غیر آن نقش کردہ
اند و در میان آن قصری دیگر ساختہ اند کہ
ہفت سقف دارد و میان ہر دو سقف
چہل ستون ست۔

غیسان بالفتح تیزی جوانی۔
غیلن بالفتح ابر تشنگے و تیرگی و حرف معلوم
و بالکسر موضعے ست بسیار گیاہ۔
غیلان بالفتح نام شاعری ست معروف
کہ او را ذی الرمہ گویند و بالکسر جمع غول و نام
خیلان درختی ست خار دار صحرائی مانند
درخت کنار و آن را مغیلان نیز گویند۔

فصل الغین مع الواو

غدو بہ ضمتین و تشدید واو بامداد کردن و بامداد
جمع غدوة نقیض رواح۔
غرو بالفتح شگفت داشتن و بہ سریش چسپانیدن
چیزی و سریش بجای نہادن۔
غزو بالفتح ارادہ و قصد کردن و بہ جنگ و
تاراج کسی رفتن۔
غسو بہ ضمتین و تشدید واو تاریک شدن شب
غطو بالفتح و بہ ضمتین و تشدید واو تاریک شدن شب و
بلند شدن آب و پوشیدن چیزی را۔
غفو بالفتح زمین ناکشتہ نکند و بالفتح و بہ ضمتین و تشدید واو
خواب کردن و ثنا کردن۔
غلو بالفتح گذشتن از چیزی بہ قدر تیر پرتاب و بالفتح
و بہ ضمتین دست بلند کردن آنقدر کہ تواں بلند کرد

فصل الغین مع الیاء

غازی غزا کنندہ۔
غالی گران و از حد در گذرندہ۔
غاوی گمراہ۔
غبی کودن و نازیرک۔
غثی بالفتح شوریدن دل۔
غربی رنگے ست سرخ و نبیذ خرما و چیزے
کہ منسوب بغرب باشد۔
غشی بالفتح بیہوش شدن و بیہوش گردانیدن
و پوشیدن و تازیانہ زدن و جماع کردن با زن
و بخود کسی آمدن۔
غلی بالفتح جوشیدن دیگ و جز آن۔
غنی مالدار و بی نیاز و گروہی ست از قبیلہ
غطفان۔
غوانی جمع غانیة و معنی آن گذشت۔
غواشی پردہا جمع غاشیة و معنی آن نیز گذشت
غوی بہ تشدید یا گمراہ۔
غی بالفتح و تشدید یا گمراہ شدن و گمراہی و
نومیدی و وادی ست در جہنم۔

باب الفاء

فصل الفاء مع الالف

فتاء بالفتح جوان شدن و جوان مرد شدن
فتی جوان و جوان مرد و صاحب کرم۔
فتوی بالفتح و **فتیا** بالضم اجتہاد حکم
کند فقیہ در مسئلہ۔
فناء بالفتح نیست و زائل شدن و شکستن
دانش فرو نشاندن لا تفتؤا یعنی مدام و ہمیشہ
قال اللہ تعالی تفتؤ اتذکر یوسف و دریں
آیت لا محذوف ست ای لا تفتؤا۔
فثا بالفتح فرو نشاندن خشم و شکستن تندی
آن و شکستہ شدن گرما و شکستن خصم را
بہ سخن و دم برافتادن بر کسی جوشیدن شیر

وکف کردن آن۔
فجاءة ناگاه گرفتن کسی را و ہجوم کردن بر کسی
فجی بروزن فتی دوری دوران و میان دو زانو و میان دو ساق و میان دو پای شتر
فجوة شگاف زمین فراخ و کمان که زه از آن دور باشد۔
فحشاء بالفتح کار بد و زنا۔
فحوا و فحوی معنی سخن و مضمون آن۔
فحا بفتحتین دیگ افزار چون پیاز و سیر و گشنیز و زیره و مانند آن و بکسر نیز آمده۔
فدا بالکسر آنچه بدان اسیر خود را خلاص کند و آن را سربها گویند و خلاص کردن و خریدن خود را بمال و ہمچنین فدا بالفتح والکسر و بالفتح انبار غله و پاره خوردنی از قسم جو و خرما و حجم چیزی
فرا بالکسر پوستینها جمع فروة و بالفتح گور خر بالکسر جمع وکل الصید فی جوف الفرا یعنی ہمه شکار در میان گور خر ست و این مثل ست در آنچه چیزی مشتمل بر چیزهای دیگر باشد و بالفتح و تشدید را ابو یحیی دوزر و لقب نحوی ست مشهور و لقب محی السنة صاحب مصابیح و شرح السنة
فرا بفتحتین گور خر و جزیره ایست۔
فرادی بالضم تنہایان و جداگانگان جمع فرد
فری بفتحتین دروغ در بافتن و متحیر شدن و مدہوش گشتن۔
فسا بالضم بادی که از کسی جدا گردد و آواز بر نیاید و بفارسی آن را تس گویند و بالفتح و با ہمزه شہریست بفارس از آن جاست ابو علی نحوی فسوی معرب پسا

فشاء بالفتح تناسل و توالد مواشی و بسیاری آن
فضاء بالفتح فراخ بودن مکان و در ہمیان نکردن ورم و ساخت خانه و زمین فراخ و موضعیست و مدینه و بالکسر آبی که بر زمین روان باشد و بروزن فتی ساحت سرا و چیزی آمیخته
فضلی بالضم زیاده تر تانیث افضل۔
فضلاء بالضم و فتح ضاد جمع فاضل۔
فقوء بالفتح کور کردن و چشم کندن و پوستی که با بچه بیرون آید از رحم۔
فناء بالفتح نیستی شدن و نیست شدن و بالکسر پیش خانه که فراخ و گشاده باشد و گرداگرد خانه و بالفتح و با ہمزه سنگ کوره که او را عنب الثعلب خوانند و کوہی ست بنجد۔
فوضی بالفتح گروه برابر و یکسان که رئیس و سرداران نباشد و مردم پراگنده و درہم و آمیخته باہم و کاریکه درمیان گروہی مشترک باشد۔
فیء بالفتح و سکون یا و ہمزه در آخر باز گشتن و پاره از مال و خراج و غنیمت و بعضی گفته اند غنیمت آنست که بجنگ از کفار گرفته شود و فیء آنست که بی جنگ بدست آید و سایه وقت زوال بعد و بعضی گفته اند فیء سایه نیمروز و ظل سایه پیش از نیمروز و افیاء و فیوء جمع۔

فصل الفای مع البای

فاراب ناحیه ایست آن طرف آب سیحون مولد ابو نصر فارابی و بعضی گفته اند فاراب بلدهٔ اترار ست۔
فاریاب و فریاب بالکسر دہیست به بلخ
فراب بالفتح دہیست نزدیک سمرقند و بالضم و تشدید را دہیست باصفہان۔
فرقب بضم فا و قاف موضعیست که پارچه خوب در آن میشود و بجای فا قاف نیز آمده و ثرقب بثای مثلثه نیز آمده۔
فرنب بالکسر و فتح نون موش و بچه موش که از یربوع حاصل شده باشد و یربوع موشی ست بزرگ جثه۔
فریاب بالکسر دہیست بخراسان که آن را فاریاب نیز گویند۔

فصل الفای مع التای

فاقة درویشی و حاجت۔
فاتحة اول چیزی و سورهٔ حمد۔
فائدة آنچه از دانش و مال گرفته و داده شود
فاضلة بروزن صاحب فضل و فواضل جمع
فاحشة کار زشت و زن زناکننده و گناه سخت زشت و قبیح و ہر چه که در شرع منہی ست
فاقرة حادثه و ازل کار۔
فاصلة آخر و تمامی آیه و مہرهٔ بزرگ میان دو مہرهٔ خرد در رشته کشیده و سه حرف متحرک پیش از حرف ساکن چون ضربت و آن را فاصلهٔ صغری گویند یا چہار حرف متحرک پیش از ساکن و آن را فاصلهٔ کبری گویند و نفقه که فرق کند میان کفر و ایمان او و ثواب او بمنتہی مرتبه زیاده است بر

صدقهٔ دیگر۔

فارة موش و نافهٔ مشک۔

فاطمة زنی که بچه را از شیر باز گرفته باشد و نام دختر حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم

فاغیة شگوفهٔ حنا یا آنکه شاخ حنا در زمین واژگون کارند و شگوفه که ازان بهم رسد و بغایت خوشبو بود آن را فاغیة گویند۔

فئة بکسر فا و همزه گروه۔

فتوة بضمتین و تشدید واو جوانمردی۔

فتیة بالکسر و فتح یا جوانان جمع فتی و بالفتح و تشدید یا زن جوان۔

فتت بالفتح و تشدید تا ریزه ریزه کردن نان

فتات بالفتح زن جوان۔

فترة بالفتح سستی و زمان میان دو پیغامبر و بیماری است که چون آن را بیابد بالند سستی در اعضا بهم رسد۔

فتنة بالکسر آزمایش و حیرت و گمراهی و کفر و رسوائی و عذاب و گداختن زر و نقره و گمراه کردن و دیوانه شدن مردم در راه های خود

فجاءة بالضم ناگاه۔

فجاجة بالفتح خامی۔

فجوة بالفتح شگاف میان دو کوه و جز آن و زمین فراخ و ساحت خانه۔

فحیقة درو سخت و مصیبت۔

فخامة بالفتح سطبری و بلندی و بزرگی۔

فدیة بالکسر آنچه اسیران را بدان بخرند۔

فدامة بالفتح و **فدومة** بضمتین درشت و جفا کار شدن و درشتی و جفا۔

فراسة بالفتح سوار کار شدن و سواری کردن و دانستن و بالکسر دانائی و شناخت به نشان و نظر۔

فروسة و **فروسیة** سواری و اسپ شناسی

فریسة بالفتح بادی که در گردن و پشت نشیند و پشت را خم کند۔

فریسة شکار که شیر آن را گردن شکسته باشد۔

فرصة بالفتح بادی که پشت را کوژه و خمیده کند و بالضم نوبت چیزی و نوبت آب و بهره از آن و علتی که خمیدگی پشت از و بهم رسد و برای کار و بالکسر خرقه که زن حائض خود را بدان پاک کند۔

فریصة گوشت شانه ستبر و دم و رگ گلو

فرجة بالضم شگاف و کشادگی و بالفتح کشودن

فریضة فرمودهٔ خدای تعالی از نماز و روزه

فرضة بالضم دهانهٔ جوی و جای آمدن کشتی از آب دریا و دهان دوات و سوراخ که سر چوب دران بباشد۔

فرحة بالفتح شادی و خرمی۔

فرقة بالکسر شگاف و گروهی از مردم و فریق زیاده از آن و بالضم جدائی۔

فریة بالکسر دروغ و افترا۔

فروة بالفتح پوست سر و پوستین و نام مردی و علف خشک۔

فرارة بهر سه حرکت واکردن دندان چارپا تا سال او معلوم شود و فی المثل عینه فرارة یعنی شخص او و منظر او بی نیاز می کند از واکردن دندان۔

فراهة زیرک و استاد شدن و نیک رفتن اسپ و نام شهری است به سجستان که الحال آن را فراه گویند و ازانجاست ابو نصر فراهی صاحب نصاب الصبیان۔

فراغة بالفتح پرداخته شدن از کاری و بالضم آب منی۔

فرات بالضم آب خوش و رودخانه ایست نزدیک کوفه۔

فراشة بالفتح پروانه و گل خشک شده بعد از رفتن آب از زمین۔

فرزة بالکسر پاره از چیزی جدا کردن و بضم نوبت و فرصت و در راه میان تودهٔ ریگ

فسحة بالضم فراخی۔

فصاحة بالفتح کشاده سخن شدن و تیز زبان شدن۔

فصیلة همه خویشان نزدیک۔

فضیحة رسوائی۔

فضة بالکسر و تشدید ضاد نقره۔

فضیلة افزونی و زیادتی خلاف نقیصه و هنر خوب و رتبهٔ بلند۔

فضلة بالضم آنچه زیاده مانده باشد۔

فضالة بالضم زیاده مانده از چیزی و نام مولای حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و اصحابه وسلم

فطرة بالکسر آفرینش و دین اسلام و صدقه

وزکوٰة عید روزه -
فطنة بالکسر زیرکی و حذاقت -
فطانة بالفتح زیرک شدن و همچنین فطونة
بالضم و فطانیة -
فظاعة بالفتح قباحت -
فظاظة بالفتح درشتی و غلظت -
فقاهة بالفتح دانشمند شدن و دریافتن
و دانستن -
فقرة بالکسر استخوان هرهٔ پشت و زیوری
که بصورت استخوان هرهٔ پشت سازند و
پارهٔ از نثر بمنزلهٔ مصراع بیت -
فکاهة بالفتح خوش طبع شدن و بالضم
خوش طبعی -
فکرة اندیشه -
فکة بالفتح و تشدید کاف سستی و ناتوانی و نادان
شدن و ستارگان گرد آمده و دائره شده
پس سماک رامح که آن را کوکان عرب قصعة المساکین
خوانند -
فلاة بالفتح بیابانی خالی از آب و گیاه و صحرای
فراخ -
فلذة بالکسر پارهٔ جگر -
فلسفة بالفتح حکیم و دانشمند شدن -
فلکة بالفتح چرخ ریسمان و پارهٔ زمین گرد
و ریگ تودهٔ گرد و چوبک گرد میان سوراخ
که در میان دوک چرخ میکنند و چوب گرد
که ستون خیمه را بدان می گذارند -
فلاحة بالکسر برزگری و کشاورزی -

فلتة بالفتح کار بی اندیشه و ناگاهی -
فوت بالفتح نیست شدن و رفتن چیزی -
فوات بالفتح نیستی -
فوة بر وزن قوة روناس که آن را روین
در دو رنگ نیز خوانند -
فوارة بالضم آنچه در دیگ جوش کند و بالفتح و
تشدید واو بسیار جوش زننده -
فیلة و فیلولة خطا شدن رای و
ضعیف شدن آن -

فصل الفای مع الثای

فث بالفتح و تشدید ثا درخت حنظل و
گیاهی ست که از دانهٔ آن در سال قحط
نان می پزند و میخورند -
فحث بالفتح تفحص کردن و بکسر حا هزار
خانهٔ شکنبه -
فرث بالفتح سرگین در شکنبه فروث جمع و در
بر هم زدن زنان آبستن و شگافتن جوال
خرما و پراگنده شدن آنچه در وی ست
و زدن آدمی را چنانکه جگرش پاره پاره شود

فصل الفای مع الجیم

فالوذج بفتح ذال معجمه معرب پالوده
اما فصیح نیست و در اصل کلام عرب نیامده
بلکه فالوذق و فالوذ آمده -
فاثج بکسر ثای مثلثه ناقهٔ باردار و ناقهٔ فربه
فربه که باردار نه باشد -

فثج بالفتح کم کردن و شکستن آب گرم را باب سرد
فج بالفتح و تشدید جیم راه کشاده
میان دو کوه فجاج جمع و بالکسر خام و نابخته
و هندوانه که آن را بطیخ شامی گویند -
فجج بفتحتین میان هر دو پا کشاده داشتن
در رفتار و جدا و دور بودن زه کمان از قبضه
فرج بالفتح عورت و اندام مخصوص و رخنه
و شگاف و جای ترس و بیم و میان هر دو پای
اسپ و تهرسیت بوصل دو وا شدن اندوه
و وا شدن عورت و جز آن و بالضم تهرسیت
بفارسی و بالکسر آنکه راز نهان ندارد و کمانی
کمانی که از چله جدا و دور باشد و آنکه راز نهان
ندارد و بضمتین گشایش و همیشه کشاده عورت
بودن و بهم نرسیدن و بهم پیوسته نشدن
الیتین آدمی بواسطهٔ کلانی آنها و بالضم
و فتح را گشایشها جمع فرجه -
فروج بالفتح کمانی که هر دو خانهٔ او کشاده
باشد و بالضم جمع فرج و بالفتح و تشدید را پیراهن
کوچک قبایی که از پس شگافته باشد
و جوزهٔ ماکیان و بالضم نیز آمده -
فارج کمانی که هر دو خانه اش کشاده
باشد و ناقه که بواسطهٔ شهوت الیتین او
کشاده باشد و نر را در او شمن و مکروه دارد -
فرنج بالکسر نوعی از نشانهای فستر
و موضعی است باهیلا دو ط -
فشج بالفتح پاها از هم دور نهادن در رفتن -
فلج بالفتح نام موضعی ست و پیروزی و رستگاری

یا فتن و قسمت کردن و دو نیم کردن و زمین شگافتن بجهت زراعت و خراج و جزیه مقرر کردن و بالکسر پیمانه ایست معروف و نیمهٔ چیزی و بدین معنے بالفتح نیز آمده و بالضم فروزے درستگاری و به فتحتین جوی خرد و کشادگی و دندانهای پیش و کشادگی و دوری میان دو قدم۔

فالج بکسر لام شتر دو کوهانه و تیریکه به نشانه رسد و استرخای و سستی نیمهٔ بدن آدمی به واسطه غلط بلغمی که بدان از حرکت باز ماند و آن را فلج گویند و پیمانه ایست که آن را فلج نیز گویند و نام مردیست۔

فلوج بالضم و تشدید لام کاتب و نام موضعی است۔

فنج به فتحتین معرب فنک و بضمتین پا ها کشاده داشتن۔

فنزج نوعی از رقص اهل عجم که بعضے دستهای بعضے گرفته رقص کنند و آنرا اینجه گویند۔

فودنج معرب پودنه۔

فوج بالفتح گروه مردم و جز آن و دمیدن بوی مشک و سرد شدن روز۔

فهرج به فتح فا و را شهریست به اصطخر بر کنار بیابان معرب فهره۔

فیهج بوزن صیقل شراب و پیمانهٔ شراب و آنچه بدان شراب صاف کنند۔

فیج بالفتح معرب پیک یعنی شاطر و گروه مردم و زمین پست و نشیب۔

فصل الفای مع الحای

فتح بالفتح کشادن و کشایش و نصرت و آب روان از چشمه و جز آن و مفتوح کردن دار الحرب و میوه ایست مشابه حبة الخضراء و اول بارانی که در بهار بارد و حکم کردن میان دو کس و بضمتین در فراخ کشاده و شیشهٔ فراخ سر و شیشه که غلاف و بندیکه در سرش گذارند نداشته باشد۔

فاتح فتح کننده و قضا کننده۔

فتاح بالفتح و تشدید تا حکم کننده و نامی است از نامهای حق تعالی و نام مرغیست۔

فتوح بالفتح اول باران بهار و ناقه که سوراخ پستانش فراخ باشد و بالضم کشایشها جمع فتح۔

فجح بالضم و سکون جیم قبیله ایست۔

فجوح بالفتح نام پدران قبیله ایست۔

فحیح بالفتح و کسر حای اول آواز افعی که از دهان وی آید و کشش آوازے که از پوست آن آید چون بجای بساید۔

فحفلح بالفتح نام جوی ست در بهشت۔

فدح بالفتح گران بار کردن وام کسے را۔

فادح گران بار و دشوار۔

فرح به فتحتین شادی و سرور و شادمانی کردن و بالفتح و کسر را شادان۔

فسح بضمتین و **فسیح** کشاده و فراخ۔

فسحج بالفتح و در دور گام نهادن۔

فشح کشادن میان دو پا و عدول کردن از چیزے۔

فشلح بالفتح گفتار۔

فصح بالفتح کشاده سخن و درست زبان شدن و آشکار او واضح سخن گفتن و همچنین فصاحة و بالکسر عید ترسان۔

فصیح سخن درست و روان و زبان درست و کشاده و مرد تیز زبان و درست سخن۔

فضح بالفتح آشکارا کردن عیب بدی کسی و به فتحتین سفیدی به نهایت و سفیدی چشم که سرخی داشته باشد و تیرگی که برنگ غبار باشد۔

فضوح بالفتح و **فضاح** بالکسر فضیحت و رسوائی۔

فضائح رسوائیها۔

فضیح رسوا و آنکه مال خود را خوب نگاه ندارد۔

فطح بالفتح پهن کردن و بعصا زدن و انداختن زن بچه را و تراشیدن و پهن ساختن چوب را و به فتحتین پهنائی سر و بینی و آبستن شدن نخل۔

فطوح بالفتح ناقهٔ بزرگ شکم۔

فقاح بالکسر جمع فقحه و فقحه حلقهٔ مقعد و بالضم و تشدید قاف گل و شگوفهٔ اذخر و شگوفهٔ هر چیز۔

فقح بالفتح چشم باز کردن بچهٔ سگ و شگوفه دار شدن گیاه و در حلقهٔ مقعد زدن۔

فلح بالفتح شگافتن و کار کردن و زیاده کردن در قیمت تا کسی بدان بها بخرد و شگاف و فلوح بالضم جمع و به فتحتین رستگاری و پیروزی مرادف فلاح و شگاف در لب زیرین۔

فلاح بالفتح رستگاری و بیرون ذمی و بقا و ماندن در خیر و نیکی و طعام سحری نام مردی ست و بالفتح و تشدید لام کشاورز و برزگر

فنح آشامیدن اسپ آب را کمتر از سیری

فوح بالفتح دمیدن و منتشر شدن بوی مشک هر بوی خوش و بعضے گفته اند هر کوی که باشد بوی خوش یا بوی بد و جوش زدن دیگ و دمیدن خون و جوش زدن زخم از خون۔

فیح بالفتح دمیدن بوی خوش و ارزانی فصل بهار و فراخی و ارزانی در بلاد و به فتحتین فراخ شدن

فیلح بالفتح و کسر حا غارت و بالفتح و تشدید یا یا دریای فراخ۔

فصل الفاء مع الخاء

فتخ بالفتح سست کردن انگشتان پای بوقت نشستن و به فتحتین سستی و نرمی اندامها و پهن و نرم شدن کف دست و قدم۔

فخ بالفتح و تشدید خا دام شکار فخاخ بالکسر فخوخ بالضم جمع و موضعیست به مکه و سستی در برد یا بدین معنی فخ به فتحتین نیز آمده و دمیدن بوی و آواز مرد خوابنده و بدین معنی است

فخ و نخ مرادف فخ نیز آمده و معنی آن گذشت

فدخ بالفتح بسنگ شکستن سر را۔

فرسخ مقدار سه میل معرب فرسنگ میل چهار هزار قدم اشتر راهوار۔

فرفخ بفتح هر دو فا خرفه معرب پرپهن و معنی آن و در اصل عریض الجناح ست یعنی عریض پر۔

فرخ بالفتح چوزه مرغ و بچه حیوان و شاخ نو برآمده از گیاه افراخ و فروخ جمع و کشتی که آماده برآمدن از تخم شده باشد و نیز دیک ست که خوشه خوشه شود و مرغ هموار و رانده شده و مقدم سر و نام مرد است و به فتحتین ترس و بیم زائل شدن۔

فسخ بالفتح سست و ناتوان شدن و نادانستن و تباهی و فساد کردن و درای و رای ویران کردن و باز گردانیدن بیع و نکاح و دیر گردانیدن عزم و پراگنده کردن و منفصل دست از جای خود و دور شدن و از تن جامه و جز آن و فراموش کردن قرآن و مرد ضعیف عقل و ضعیف بدن و آنکه به حاجت و مطلب خود نرسد و اصلاح کار خود نه کند و به فتحتین تباه و فاسد شدن

فشخ بالفتح ستم کردن و زدن سر را بدست

فصخ بالفتح زیان کردن در بیع۔

فضخ بالفتح شکستن شکستن چیزی میان خالی و چشم کندن و جستن و برآمدن آب از دلو و جز آن۔

فضیخ شراب غوره خرما خیره انگور و شیری که آب بر وی غالب زیاده باشد۔

فضوخ بالفتح شرابی کرمست کند خورنده را

فنخ بالفتح غالب شدن و قهر کردن و خوار داشتن۔

فوخ و فیخ باد بیرون شدن از آدمی دستور بیابانک و دمیدن بوی مرادف فوح و بلند شدن باد وقتی که آواز داشته باشد یا آنکه آواز نداشته باشد۔

فصل الفاء مع الدال

فاد بالفتح و سکون همزه نان در خاکستر گرم کردن و گوشت در آتش بریان کردن و رسیدن درد و جز آن بدل و بد دل کردن خوف و ترس کسی را و به فتحتین درد کردن دل و نالیدن از آن۔

فواد بالضم و همزه اصل افئده بر وزن اشمله جمع و فواد بالفتح و با واو معنی دل نادرست۔

فدید بالفتح آواز یا آواز سخت یا آواز دویدن گوسپند و نیز۔

فداد بالفتح و تشدید دال سخت آواز کننده و درشت در کلام و متکبر و صاحب صد شتر تا هزار۔

فدفد بضم هر دو فا بلند آواز و درشت در سخن و بفتح هر دو فا صحرا و زمین سخت و درشت و زمین هموار۔

فرد بالفتح تنها و طاق ضد زوج و افراد و فرادی جمع۔

فرید یگانه و در بزرگ و هر جوهر نفیس که یگانه باشد فرائد جمع۔

فارد یگانه و جدا و آهوی ماده که از گله

جدا شده باشد و شکر سفید نیکو و کوهی ست به نجد

فرصاد بالکسر توت یا توت سرخ یا میوهٔ توت درختی ست سرخ۔

فرصد بالکسر دانهٔ مویز یا دانهٔ انگور۔

فرقد بالفتح بچهٔ گاو دشتی و یکی از دو ستاره که نزدیک قطب اند و بدان راه را شناسند و هر دو را فرقدان گویند و نام موضعی ست به بخارا۔

فرند بکسر فا و را شمشیر و جوهر شمشیر و زینت آن و آن را فرند نیز گویند و جامه ایست معروف معرب پرند و دانهٔ انار و بکسر فا و نون توابل و ابزار که در دیگ کنند۔

فرهد بالضم درشت و شاداب زده و بچهٔ شیر درنده و کودک فربه و زیبا و بالفتح فا نیز آمده۔

فرهود بالضم معنی فرهد و بچهٔ بز کوهی و نام پدر گروهی ست از نجد که خلیل بن احمد عروضی از آن گروه هست۔

فرهاد بالفتح نام مردیست معروف۔

فرهاد جرد دهی ست بمرو۔

فساد بالفتح تباهی و تباه شدن ضد صلاح و گرفتن مال بظلم و تعدی و کشیدن۔

فاسد تباه۔

فصد بالفتح رگ زدن و عطا برای کسی جاری و روان کردن و اقطاع نمودن۔

فصید فصد کرده شده و خون در روده بریان کرده و آن را در جاهلیت برای مهمان و اشتهی

فصاد بالفتح و تشدید صاد رگ زن۔

فقد بالفتح گم کردن و همچنین فقدان بالکسر والضم و گیاهی است و بعضی گفته اند دانهٔ گیاهی است که آن را پنج انگشت گویند و شرابی که از مویز یا از عسل سازند۔

فاقد زنی که شوی یا پسر گم کرده باشد و نایابندهٔ چیزی۔

فند بالکسر کوه بزرگ یا پاره از کوه بدر از و به فتح نیز آمده و کوهی ست میان حرمین شریفین و نام مردی ست و لقب شاعری ست و زمین که باران بدان نرسیده باشد و شاخ درخت و گروه جمع و فراهم آمده و نوع و گونه و به فتحتین دروغ و خطا و سستی در رای و گفتار و نقصان عقل از پیری یا از بیماری۔

فود بالفتح یک جانب سر و بسیاری از موی سر نزدیک به گوش و جوال یک طرف بار که آن را تنگ بار خوانند و آمیختن و مردن۔

فواد بالفتح دل مرادف فواد۔

فهد بالفتح یوز فهود جمع و مانند شدن به یوز در خواب کردن و دراز کشیدن و ابن فهد نام فقیه هست از فقهای امامیه و به فتحتین خواب کردن و تغافل کردن از چیزی و به کسر میم و به فتح اول مرد شبیه به فهد در خواب و سستی۔

فید بالفتح خرامیدن و مردن و رفتن مال و ثابت و بجا ماندن مال برای کسی و خیسانیدن و سائیدن زعفران سوده و موی دراز که بر یوز اسپ برآید و قلعه ایست براه مکه که فید نام شخصی آن را بنا کرده۔

فیاد بالفتح و تشدید یا مرد خرامنده و بوم نر

فصل الفاء مع الذال

فابید نوعیست از حلوا معرب پانید بدال مهمله و بعضی گفته اند شکری ست سپید و سطبر

فالوذ فالوذق معرب پالوده و فالوذج به جیم درست نیست و در اصل کلام عرب نیامده۔

فخذ بالفتح ران و به کسر خا نیز آمده و بر ران زدن چیزی بر ران رسیدن و قبیلهٔ خرد از خویشان و برادران در عرب قبیلهٔ بزرگ را شعب گویند بعد از آن قبیله بعد از آن عماره بعد از آن بطن بعد از آن فخذ۔

فذ بالفتح و تشدید ذال تنها و یگانه افذاذ و فذوذ جمع و تیر اول از تیرهای قمار عرب و چیزهای پراگنده و سخت راندن۔

فلذ بالفتح بخشیدن چیزی بی مهلت و تاخیر و بی وعده و بسیار کردن عطا یا دادن پارهٔ از آن و بالکسر جگر شتر افلاذ جمع بالکسر و فتح لام پاره های جگر و گوشت و پاره های طلا و نقره و جز آن جمع فلذة بالکسر۔

فولاذ بالضم معرب پولاد و همچنین فالوذ۔

فصل الفاء مع الراء

فار بالفتح و سکون همزه زمین کندن و دفن کردن و موشان واحدش فارة و بادی که در بازوی ستور گرد آید و ستور را لنگ کند و بوی خوش که از شتر آید چون گل خوشبو خورده باشد آن را فارة الابل گویند و نافهٔ مشک و بعضی گفته اند صواب آنست کردن

و معنی بالف باشد۔
فار بالفتح و سکون الف گوشت که درمیان پیوند اعضا باشد و بدان اعضا را التیام بود
فتور بالضم نرم شدن بعد از سختی و ساکن شدن بعد از تیزی و سستی آوردن در کاری و نرم شدن و سست شدن مفاصل۔
فتر بالکسر فرجهٔ میان انگشت سبابه و ابهام و بالفتح نام زنی است و فرو نشستن گرمی آب و بالضم سفره از برگ خرما که بران آرد و بیزند و به فتحتین سستی و ناتوانی و گوشت میان مفاصل که بدان اعضا پیوند یافته اند و مقدار معلوم از خوردنی۔
فتار بالفتح بمعنی فتور و بالضم ابتدای نشاه۔
فاتر سست و آب نیم گرم و چشم که نظرش تیز نباشد۔
فاثور بثای مثلثه طشت و جز آن از رخام یا فضه یا طلا و ظرفی که دران شراب جز آن کنند و قرص آفتاب و موضعی ست و جماعتی که به سر حد فرستند پس دشمن برائے خبر گرفتن و جاسوس و منزلی ست۔
فجر بالفتح آب روان کردن و سفیدهٔ صبح و آن سرخی آفتاب ست در سیاهی شب و برانگیخته شدن بر معاصی۔
فجور بالضم میل کردن از حق و میل کردن از دین و جز آن و از بیماری به شدن و کند شدن بینائی و دروغ گفتن و بی فرمانی و تباهی کردن و ضائع کردن نماز و برانگیخته شدن بر معاصی و زنا کردن و بالفتح مرد بدکار۔
فاجر کار بد کننده و مالدار و ساحر۔
فجار بالفتح و کسر را فجور و زن فاجره و بالکسر روزی از روزها که میان قریش و قبیلهٔ قیس حرب افتاده بود و بالضم و تشدید جیم بدکاران۔
فخر بالفتح و به فتحتین نازیدن به چیزی و همچنین افتخار و به فتحتین ننگ داشتن۔
فخور بالضم نازیدن و بالفتح بسیار نازنده و ناقهٔ بزرگ پستان و کم شیر و پستان سطبر تنگ سوراخ کم شیر و درخت خرمای بزرگ تنه و سطبر برگ و اسب بزرگ و دراز قضیب۔
فاخر گران مایه و نیکو از هر چیزی و غوره خرمای کلان و بیدانه۔
فخیر فخر کننده با کسے و زبون و مغلوب شده در فخر و بالکسر و تشدید خای مکسوره بسیار نازنده۔
فخار بالفتح نازیدن و بالفتح و تشدید خا سفال یا سبو۔
فادر بز کوهی کلان سال و آسوده بر کوه و بز کوهی جوان و درست خلقت و ناقه که جدا شده باشد از شتران فدر بالضم و بضمتین جمع
فدور بالضم باز ایستادن گشن از گشنی
فدر بالفتح باز ایستادن نر از جماع و به فتحتین بز کوهی جوان و به فتح اول و کسر دال نادان و چوب زود شکننده و به ضمتین و تشدید را نقره و کودک فربه یا به بلوغ نزدیک رسیده۔
فرار بالکسر گریختن و ترسیدن و بالضم بچه میش و بز و بچهٔ گاو دشتی و به هر سه حرکت وا کردن دندان چارپا تا سالش معلوم شود و بالفتح و تشدید را بسیار گریزنده۔
فر بالفتح و تشدید را دندان ستور وا کردن و دیدن تا سال او معلوم شود و باز کاویدن و تفتیش کردن از کاری و گریزنده و گریزندگان جمع و مفرد آمده۔
فریر و فرور بالفتح بمعنی فرار بالضم که مذکور شد و نیز فریر دهان و موضع گرفتن رگ در شناختن اسپ و نیز فرور بالفتح زن گریزنده از مرد۔
فرفور بالضم و **فرفر** نام مرغی ست۔
فرفار بالفتح مرد سبک و بسیار رو آنکه همه چیز را بشکند۔
فزر بالکسر لقب مردی از قبیلهٔ بنی تمیم و بالفتح پوشیدن و کهنه شدن جامه و شگافتن و عصا زدن بر پشت که به سینه یا پشت کسی بر آمدن و اصل چیزی و رمهٔ گوسپند از ده تا چهل و از سه تا ده و نام مردیست و مانند غده چیزی است که نزدیک به زهار آدمی پیدا میشود و به فتحتین کوز پشت شدن و بالکسر و فتح زا شگافها۔
فازر راه فراخ و مورچهٔ سیاه که در وی سرخی باشد
فسر بالفتح پیدا کردن معنی سخن و وا کردن چیز پوشیده مرادف تفسیر و نظر کردن طبیب بول بیمار را۔

فشار بالفتح هذیان و این فارسی ست۔
فطر بالفتح شگافتن و آفریدن و آغاز کردن کاری و پیدا کردن چیزی که مانند آن نبوده و ترک کشودن روزه وارد و بالکسر انگور که سر شاخ آن شود و در روزه کشائی در روزه کشاینده و در روزه کشایندگان مفرد و جمع آمده و بالضم و به ضمتین سماروغ سپید بزرگ کشنده است و چیزی از زیادتی شیر وقت دوشیدن بر آمدن و مدان فستر و شیر دوشیدن بانگشت سبابه و ابهام یا باطراف انگشتان و آرد خمیر ناشده نختن۔
فطور بالفتح آنچه بدان افطار کنند۔
فطیر آرد نارسیده و ناخاسته ضد خمیر و چیزی که شتاب کرده شود از رسیدن بدان و سختی و بلاد بالضم و فتح طا نام مردیست و نام اسپی ست
فطار بالضم شمشیری که در آن شگاف و رخنه باشد و نیزه۔
فغر بالفتح کشادن دهان و کشاده شدن آن و گلی که شگفته باشد۔
فقر بالفتح و بالضم احتیاج و درویشی و بالفتح بریدن بینی شتر چنانکه باستخوان رسد تا رام شود و کندن زمین و سوراخ کردن مهره برای رشته کشیدن و بالضم جانب و بالضم و فتح قاف جمع و بالکسر و فتح قاف استخوانهای مهره پشت جمع فقره و بالکسر و بالفتح و کسر قاف درویش که احتیاج پشت او شکسته باشد
فقیر درویش که قوت یک روزه و کفاف عیال داشته باشد و مسکین آنکه هیچ نداشته باشد یا فقیر آنکه فی الجمله محتاج باشد و مسکین آنکه بسیار محتاج باشد یا فقیر آنست که زمین باشد و پیشه نداشته باشد و مسکین پیشه داشته باشد اما چیزی بهم نرساند که کفاف او شود و مهره پشت شکسته و آب راه کاریز و جوی که گرداگرد نهال۔
فقار بالفتح استخوانهای مهره پشت از گردن تا کمر ببیت از قصیده خام کوهی ست و ذو الفقار به فتح فا شمشیر عاص بن منبه که روز بدر کشته شد و آن شمشیر به حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و اصحابه وسلم منتقل شد و از حضرت با امیر المومنین علی بن ابی طالب منتقل شد و لقب مردیست۔
فکر بالکسر اندیشه و اندیشه کردن و به فتح فا نیز آمده و بالفتح و الکسر حاجت۔
فکیر بسیار اندیشه۔
فور بالفتح جوشیدن دیگ و چشمه و جز آن و دمیدن و منتشر شدن بوی مشک و موضعی است به یمامه و بالضم نیز آمده و شهریست بر کنار دریای هند معرب پور و بالضم نام مردیست و آهو بره جمع فائر۔
فهر بالکسر سنگی که بدان جوز و غیر آن بسایند و سنگی که مشت دست را پر کند و پدر قبیله ایست از قریش و بالفتح و به فتحتین جماع کردن با زنی بی انزال و با دیگری انزال کردن و آن در شرع منهی ست و بالضم مدرس جهودان که روز عید در آن جمع شوند یا نام روزی ست که در آن طعام و شراب خورند و جشن کنند معرب پهر بالضم و آن عبرانی ست
فهیر نوعی از طعام با آرد و شیر۔

فصل الفاء مع الزاء

فحز بالفتح و به حای مهمله تکبر کردن۔
فخز بالفتح و به خای معجمه تکبر کردن و زبون شدن و احسان کردن۔
فرز بالفتح زمین هموار و نشیب و جدا کردن چیزی از چیزی و بالکسر راه در زمین بلند و توده ریگ۔
فارز زبان فصیح و کلام روشن و واضح۔
فز بالفتح و تشدید زا ابیل کردن و تنها شدن و ترسیدن آهو که کسی را از جای خود کندن و مرد سبک و بچه گاو دشتی و بالضم محله ایست به نیشاپور۔
فزیز تر شدن و روان شدن خون از جراحت
فلز بکسرتین و تشدید زا و به ضمتین و کسر فا و فتح لام جواهر کانی که گداخته گردد یا جواهر مطلق یا مس سفید که از آن دیگها سازند یا ریم آهن یا سنگ مرد درشت و مرد بخیل و ریسمان و جز آن پرو که بجیه که شمشیر بدان آزمایند۔
فوز بالفتح رستن و فیروزی یافتن و رسیدن به خوبی و هلاک شدن۔
فیروز نام صحابی ست که اسود عنسی را که دعوی نبوت در یمن کرده بود بکشت و او

را فیروز دیلمی گویند و فیروزآباد بالفتح و به کسر فا نیز آمده شهریست به فارس مولد صاحب قاموس و دهی ست در فارس نزدیک مرو دشت و قلعه ایست محکم به آذربیجان و دهی ست به ظاهر هرات و دهی ست نزدیک بکرمان و شهریست به هند۔

فصل الفاء مع السین

فأس بالفتح و سکون همزه تبر فؤس جمع و شگافتن و تبر زدن و آهن دراز قائم که در دهنه لجام می‌باشد و طرف قفای سر که بر گردن پیوسته است و شهری است عظیم به مغرب و به کثرت استعمال بالالف میخوانند۔

فجس بالفتح تکبر و قهر کردن۔

فحس بالفتح بدهان و زبان گرفتن و لیسیدن آب و جز آن۔

فردوس بالکسر و فتح دال وادیها که دران اقسام گیاه روید و بستانیکه آنچه در همه بستان‌ها باشد دران موجود بود از درخت انگور و خرما و جز آن و نام روضه ایست نزدیک یمامه از بنی یربوع و آبی ست از بنی تمیم نزدیک به کوفه و قلعه ایست به قزوین و نام بهشت و بعضی گفته اند طبقه اعلای بهشت و بضم فا و دال آنچه برای مهمان آماده سازند و در وقت فرود آمدن پیش او کشند۔

فرادیس جمع فردوس و موضعی ست نزدیک به دمشق و نزدیک حلب۔

فرس به فتحتین اسپ نر یا ماده افراس و فروس جمع و بالکسر گیاهی است و بالضم مردم و ملک فارس و بالفتح افکندن شیر درنده شکاری را و فرو کوفتن و شکستن استخوان گردن و کشتن و همیشه خوردن فرس گیاه را و چرانیدن و نگاهداشتن اسپ۔

فریس چیزی که از چوب سازند و کشته شده و نام مردیست۔

فارس سوار اسپ و خداوند اسپ فوارس جمع و ملکی ست معروف که آنرا پارس گویند یا مردم آن ملک آنرا فرس نیز گویند۔

فراس بالفتح خرمائی ست سیاه و شیر درنده و ابو فراس به کسر فا کنیت فرزدق ست و شیر درنده و کنیت ربیعه بن کعب رض صحابی پیغامبر صلی الله علیه و آله و اصحابه وسلم۔

فرائس جمع فریسه و معنی آن گذشت۔

فرناس بالکسر سطبر گردن و رئیس دهقانان و شیر درنده و مرد سخت دلیر و همچنین فرانس و نام مردی است۔

فرطاس بالکسر عریض و پهن۔

فرطس به فتح فا و طا دهی ست به بغداد۔

فبس ضعیف عقل و ضعیف بدن۔

فسفاس به فتح هر دو فا بسیار نادان و گیاهی ست بسیار بدبو و شمشیر کند۔

فطس بالفتح حب درخت آس و پوست پاک نکرده و مهره افسون که بدان کسی را بگیرند و رام کنند و پهن کردن آهن و گفتن سخن کسی را برروی و به فتحتین پهن بینی شدن۔

فطیس بالکسر و تشدید طای مکسور مطرقه بزرگ۔

فطوس بالضم مردن۔

فقوس بالضم مردن و شکستن بیضه مرغ و برآوردن آنچه دران است و تباه کردن و کشتن حیوان و بموی کسی را بزیر کشیدن و بالفتح و تشدید قاف هندوانه۔

فقعس بالفتح نام پدر قبیله ایست از بنی اسد و نام مردی است

فلحس بالفتح حریص و سگ و خرس پیر و نام مردی است از بنی شیبان که چون حصه غنیمت او را میدادند حصه زن را میخواست و بعد ازان حصه ناقه خود میخواست

فلحاس بالکسر زشت و سمج۔

فلس بالفتح پشیز یعنی درم زبون فلوس جمع و بالکسر نام بتی است قبیله طی را و به فتحتین درنیافتن چیزی را فلاس بالفتح و تشدید لام پشیز فروش۔

فنس به فتحتین فقر و درویشی۔

فانوس سخن چین و فانوس شمع را ازین جهت گویند که روشنی بیرون میدهد۔

فنطاس بالکسر حوضی که در کشتی باشد و آب دست شوی مستعمل دران جمع شود و ظرفی که از تختهای چوب سازند و آب خوردن دران بردارند وقتیکه آب خوردن اندک

قسمت کنند۔

فنطیس بالکسر مرد پهن بینی و ناکس از طرف ولادت خود و قضیب۔

فهرس بالکسر نوشته که دران نوشته های ابواب و فصول جمع کنند معرب فهرست۔

فصل الفاء مع الشین

فتش بالفتح بحث و جستجو کردن و کاویدن۔

فحش بالفتح شگاف و زخم کردن و فراخ کردن چیزی۔

فحش بالضم از حد گذشتن بدی و سخن زشت گفتن و در جواب از اندازه گذشتن۔

فاحش بسیار بخیل و بسیار غالب و هر بدی که از حد گذرد و مرد زشت سخن و زشت کار۔

فحاش بالفتح و تشدید حا بسیار زشت سخن و زشت کار۔

فجیش بالفتح ضایع کردن کاری۔

فدش بالفتح ریش کردن سر۔

فرش بالفتح بساط گستردن و کشت که برگ او پهن و گسترده شود و فضای فراخ و شتران خرد و موضعی که دران گیاه بسیار بود و ریزها خرد از درخت و هیزم و گیاه و گاو و گوسفند و آنچه برای ذبح کردن بکار آید و گستردن و پراگندن و فراخ کردن کاری را و اندکی فراخ شدن و هموار شدن سم ستور و دروغ گفتن و نام وادی است که پیغامبر صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم بدانجا فرود آمده بود۔

فراش بالفتح پروانه چراغ فراشته مفرد و گل خشک شده بر زمین بعد از رفتن آب و حبابهای شراب و نبیذ و قطرهای عرق و دو رگ ست سبز زیر زبان و دو آهن پاره است که بدان دهنه را به لگام پیوند کنند و بالکسر گستردنی از قالی و حصیر و جز آن و زن و گستردن و کار فراخ کردن بر کسی و آشیانه مرغ و جای بودن زبان و زنگ ران و بالفتح و تشدید را بساط و فرش اندازنده۔

فریش ستوران بعد از نتاج دادن به هفت شب و آن بهترین وقت بار کردن ستوران و ناقه که نوزاده باشد۔

فش بالفتح و تشدید شین بیرون شدن باد از مشک و بشتاب دوشیدن شیر از ناقه و آروغ دادن و سخن چینی کردن و پیری و زودی کردن و سفله و ناداران و بار درختی ست و پلاس سطبر و تنک ریسمان و جای جمع شدن آب و بالضم نام مردی است۔

فشوش بالفتح ناقه پراگنده پستان و پلاس سطبر و مردی که به چیز باطل نازد۔

فقش بالفتح شکستن تخم مرغ بدست خود۔

فیش بالفتح و سکون یای تحتانی سوار شدن خر نر بر ماده خر و ناز کردن و تکبر کردن و دیدن کسی چیزی پیش او نه باشد و سر قضیب۔

فصل الفاء مع الصاد

فحص بالفتح کاویدن از چیزی و تفتیش کردن و تر گردانیدن باران خاک را و شتافتن و دندان پیش کودک جنبیدن و آشیانه ساختن مرغ سنگخوار در زمین و موضعی که در آنجا مسکنت کند و نام چند موضعی ست در مغرب زمین۔

فرص بالفتح بریدن و شگافتن و دوریدن و رسیدن زخم رگ گلو۔

فریص شریک آب و رگ های گردن فریصه واحد و گوشت میان پهلو و گوشت شانه که همیشه می لرزد فرائص جمع۔

فراص بالکسر سخت و درشت سرخ و نام مردیست و بالفتح و تشدید را پدر گروهی ست از قبیله باهله۔

فص بالفتح و تشدید صاد نگین و به کسر و ضم نیز آمده فصوص جمع و پیوند استخوان و مفصل و قطع کار و حدقه چشم و دانه درخت مقل۔

فصاص بالفتح و تشدید صاد نگین گر و نام مردی ست۔

فصیص بالفتح تر شدن و روان شدن تری زخم و جدا کردن چیزی از چیزی و بیرون کشیدن و آواز کردن ملخ و گریستن کودک بگریه ضعیف و خسته باک که گویا اعدا روغن داده اند۔

فقص بالفتح شکستن تخم مرغ۔

فقیص آهنی که در آلات زراعت کردن کنند۔

فقوص بالفتح و تشدید قاف خربزه خام

فیص بالفتح رفتن و زائل شدن۔

فصل الفاء مع الضاد

فحص بالفتح و حای حطی شگافتن چیزی چون خیار و خربزه۔
فرض بالفتح تعیین کردن و قسمت چیزی مشخص کردن و مرسوم کردن و عطا دادن و اندازه کردن و بریدن و فرموده و واجب کرده خدای تعالی و نوعی از خرما و سوفار یعنی سوراخ گوشهٔ کمان و جز آن و سپر و چوبی از چوب های خانه و جامه و عطای مرسوم و مقرر و جای آتش زدن از آتش زنه و تیر قمار۔
فروض بالضم پیر شدن گاو و جز آن۔
فارض گاو پیر و هر چه کلان و بزرگ جثه باشد
فراض بالکسر جمع فرض و آتش زنه و ... جوی و اندکی از لباس۔
فریض تیر و کمان سوفار کرده۔
فرایض فرمودهای خدای تعالی از نماز و روزه و زکوة جمع فریضه و علم قسمت میراث
فض بالفتح و تشدید ضاد شکستن چیزی چنانکه از هم جدا شود و شکستن مهر نامه۔
فضاض بالضم شکسته و ریزه و بتخفیف فضفض بفتحتین و بالفتح و تشدید ضاد سیم گرو لقب درست
فضفیض آب خوش روان و شگوفه که اول ظاهر شود و هر چیز متفرق و پراگنده۔
فضفاض بالفتح هر ده فراخ۔
فیض بالفتح رود نیل و نهر بصره و فاش شدن خبر و آشکارا شدن راز و بسیار شدن چیزی و لبالب رفتن رود و بسیار شدن آب چنانکه از اطراف بریزد و مردن و برآمدن جان و اسپ تیز رو و چیزی بسیار
فیاض جوی پر آب و جوانمرد بسیار بخشش و آب بسیار چنانکه از اطراف بریزد۔
فیوض بالضم جمع فیض و بسیار شدن آب چنان که روان شود و مردن و برآمدن جان

فصل الفاء مع الطاء

فرط بالفتح تقصیر کردن در کاری و ضائع کردن و فوت کردن آن و زیادتی کردن و غالب شدن در سخن بر کسی و مردن فرزندان کسی در کوچکی و پیش فرستادن رسول بسوی کسی و آبستن نه شدن نخل تا آنکه نزدیک شدن شگوفه آن و پیش دستی کردن و پیش رفتن باب بر گروهی برای اصلاح حوض و دلو و بکار آن و شتاب کردن بر کسی و در گذشتن در کاری و زمان و وقت آمدن پیش کسی بعد از مدتی و آن مدت زیاده بر پانزده روز و کمتر از سه روز نه باشد و زیادتی و غلبه و کوه خورد یا سر پشته ریگ و نشان راست که بآن راه توان یافت و راهی یا موضعی است به تهامه و بفتحتین کسی که برای آب پیش رود یا اسباب آب خوار از دلو و رسن و پاک کردن چاه مفرد و جمع آمده و آبی که بر آب های دیگر پیش و مقدم باشد تا هر که پیشتر آید او را باشد هر کاری
و توانی که پیش فرستاده شود و هر طفلی که پیش از بلوغ بمیرد و بفتحتین ستم کردن و از حد در گذرانیدن و کاری که در و از گذرانیده شود و کار گذاشته و مانده و نشسته و بلند و اسپ تیز رو و در گذرنده اسپان دیگر
فارط پیش رونده بآب فراط بالضم و تشدید را جمع و ستاره از دو ستاره که پیش بنات النعش واقع اند و هر دو را فارطان گویند و فراط القطا پیش روندگان مرغ سنگ خوار بسوی وادی و آب۔
فروط بالضم پیش آمدن و سبقت نمودن و کار
فراط بالکسر پیش دستی کردن و پیشی سخن کردن و آبی که هر که پیش آید از قبیله او را باشد۔
فسطاط بالضم شهرستان مصر کهنه که عمرو عاص او را بنا کرده بود و خیمه و خرگاه بزرگ و سرا پرده و جماعه انبوه از اهل شهر۔
فسیط آنچه از ناخن بر گزند و بیفزا از زند
فلط بالفتح مدهوش و حیران شدن از تحیر و بفتحتین ناگاه۔
فلاط بالکسر ناگاه بر کسی سخن خوب کردن۔

فصل الفاء مع الظاء

فظ بالفتح و تشدید ظاء بدخو و سخت دل و درشت سخن و آب شکنبه که بیفشرند و در بیابان بواسطه نیافتن آب خورند و فشردن شکنبه و کشیدن آب از آن۔
فظاظت بفتحتین بدخو شدن و درشت سخن

شدن و همچنین قطاطا۔
قطیط آب منی مرد یا زن۔
فوظ به ر قیط و بالفتح مردن و برآمدن جان و دادن جان۔

فصل الفا مع العین

فجع بالفتح دردمند کردن و مصیبت زده کردن و بردن چیزی که پیش او عزیز و گرامی باشد و نیست کردن۔
فاجع مصیبت زده و کلاغ سیاه که آنرا غراب البین گویند۔
فدع به فتحتین کجی پیوند دست و پای چنانکه کف دست و قدم برگردد و رفتار بر پشت قدم و بلندی میان قدم۔
فرع بالفتح بلندی و بالای هر چیز و بهتر و شریف قوم و مال و منفعت آماده و موی تمام و شاخ درخت و کمان که از شاخ درخت سازند و کمان که از شاخ شگافته نباشد و عصا بر سر زدن و برتر شدن از قوم خود به بزرگی و جمال و لگام زدن اسپ را تا باز ایستد و باز داشتن و مجرا آب بسوی شعب کوه و بالضم نام آبی ست و موضعی ست نزدیک بعرفات و جانب مدینه مشرفه و مردم که موی سر بسیار داشته باشد جمع افرع ضد اصلع و به فتحتین اول نتیجه ناقه و گوسپند که عرب برای بتان خود می کشتند فرع به فتحتین جمع و نام موضعی ست میان بصره و کوفه و بسیار موی شدن و تمام موی سر شدن و پیش و بدین معنی به سکون را نیز آمده مفرد و فرعه و چرمی که در مشک زیاده کنند۔
فزع بالفتح و بالکسر و به فتحتین ترسیدن و فریاد رسیدن و فریاد خواستن و پناه جستن و به فتحتین ترس و بیم۔
فصع بالفتح فشاردن رطب بدرآوردن از پوست و مالیدن چیزی به انگشت تا نرم شود و عطا کردن چیزی همواره گردانیدن کودک غلاف سر قضیب چنانچه حشفه بیرون آید و دستار از سر وا کردن و ظاهر کردن چهار پا باز شکم را و باز نهان کردن۔
فظیع چیز شنیع و قبیح کردن قبیح از اندازه بگذرد و آب خوش و گوارا۔
فظع به فتحتین عظیم پنداشتن کار را چنان که طاقت برداشت آن نباشد و پر شدن ظرف و تنگ آمدن از کاری۔
فقع بالفتح و الکسر سماروغ سفید و نرم و سخت دویدن و بالفتح و زدی کردن و تیز دادن و سخت زرد و خالص شدن و بالید شدن و بحد بلوغ رسیدن کودک و مردن از گرما و بالضم چیزهای بسیار سفید جمع افقع۔
فقوع بالضم سخت زرد شدن و زرد خالص شدن۔
فاقع بسیار زرد۔
فقاع بالضم و الفتح مرد سرخ رنگ و همچنین فقع و بالضم و تشدید قاف شرابی که از جو و غیر آن سازند و می خورند و گیاهی که چون خشک شود سخت گردد مانند شاخهای پاریان شود و بالفتح و تشدید قاف سخت.
فقاقیع حباب های آب۔
قلع بالفتح سر پیش انداختن از اندوه و غضب و رفتن بجای۔
فلع بالفتح شگافتن و بریدن و شگاف قدم و جز آن و به کسر نیز آمده۔
فلوع بالضم جمع فلع و بالفتح شمشیر برنده
فنع به فتحتین فزون شدن و بسیار شدن مال و خیر و کرم و افزونی و تیزی بوی مشک و ذکر خیر و به کسر نون مال بسیار و افزودن شونده و همچنین فنیع۔
فوع بالفتح دمیدن بوی خوش۔
فیع بالفتح ابتدای کار۔

فصل الفا مع الغین

فتغ بالفتح مالیدن چنانکه شکسته شود۔
فثغ بر شکستن۔
فدغ بالفتح شگافتن چیزی یا شگافتن چیز کاواک و گوارا کردن طعام و به فتحتین پیچیدگی قدم۔
فرغ بالفتح ریختن آب راه و بالکسر پرداختن از کاری بد و ضایع و به فتح نیز آمده و به فتحتین ریخته شدن آب و جای برآمدن آب از دهن دلو و دو ستاره روشن که بعد میان ایشان بحسب رویت یک نیزه است و بعضی گفته اند به قدر دو ذراع ست و آن

هر دو ستاره دو منزل ست از منازل قمر یکے را فرغ مقدم ویکے را فرغ موخر خوانند۔

فراغ بالفتح پرداختن از کاری وبالکسر دہن دلو وظرفی کہ دران دوشاب باشد واسپ فراخ گام ویک نوع تنگ یا رو حوض فراخ وبزرگی از چرم سازند وناقہ بسیار شیر وکمانی کہ تیرش تیز رود وکاسۂ بزرگ کہ نتوان برداشت وپیکان پہن۔

فروغ بالضم پرداختن از کاری ودہن ہای دلو جمع فرغ۔

فریغ اسپ فراخ گام وزخم فراخ وزمین ہموار۔

فشغ بالفتح از بالا فرو گرفتن وتبا زیادہ بر زیر آوردن کسی را وبالا شدن وپوشیدن چیزی را۔

فشاغ بالضم پارۂ از چرم کہ مشک را بدان دوزند وگیاہی ست کہ بر درخت پیچد ودرخت را خشک گرداند وبدین معنی بہ تشدید شین نیز آمدہ وبالکسر سستی۔

فصل الفاء مع الفاء

فوف بالفتح شانۂ گاو وبالضم سپیدی کہ بر ناخن پیدا آید ویوست سخت دانۂ خرما وہر پوست کہ باشد وسپیدی مغز دانۂ خرما ونوعی از برد یمن ونوستی کہ بر سویدای دل باشد وچیزی اندک۔

فیف بالفتح زمین ہموار وصحرائی کہ دران آب نہ باشد وزمینی کہ بادہای مختلف دران وزد وموضعیست۔

فصل الفاء مع القاف

فتق بالفتح شگافتن وشگافتن نافۂ مشک وپراگندہ ومختلف شدن گروہی ونزاع وجنگ فتادن میان مردم ونشان وصبح وبہ فتح تا نیز آمدہ وموضعی کہ دران باران نباریدہ باشد وبگرداگرد آن باریدہ باشد وبافتح کہ در خصیہ پیدا آید وبفتحتین کشادہ شدن اندام زن وفراخی وارزانی شدن وپرسال

فاتق شگافندہ۔

فتیق مرد تیز زبان وشتری کہ از فربہی کشادہ وفراخ شدہ باشد وصبح روشن وپیکان دو شاخ

فروزق بفتحتین نان تنگ کہ درمیان تنور فرو افتد ونان ریزہا وپارہ از آرد خمیر کردہ ولقب ہمام بن غالب شاعر مشہور۔

فرق بالفتح جدا کردن وکشادن راہ میان موی سر کہ آن را فرق سر نیز گویند وپیمانۂ است اہل مدینہ را وآن مقدار سہ صاع ست یا مقدار شانزدہ رطل وبہ فتح را نیز آمدہ وبعضے گفتہ اند فتح را افصح ست از سکون را وبالکسر رمۂ گوسفند وآہو وگاو وجز آن وکوہ وپشتہ وجوج وکشادگی وشگاف میان چیزی شگافتہ وپارۂ چیز وبالضم جدائی وقران وبہ فتحتین ترسیدن وصبح یا سپیدۂ صبح ودرمیان موج درآمدن ودوری میان دو چیز ومیان دو سُم شتر وبرآمدگی وبلندی یک ران اسپ از ران دیگر وجدائی ودوری دندانہای پیشین از یک دیگر وجدا شدن تاج خروس از یک دیگر ودوری بودن موہای ناصیہ وموہای ریش از یک دیگر وبالفتح وکسر را گیاہ خرد وپراگندہ کہ زمین را بپوشد وترسندہ وبالکسر وفتح را گروہہای مردم جمع فرقہ۔

فریق گروہ بیشتر از فرقہ وصحرائی است نزدیک بحرین وبہ ضم وفتح را صحرائی است نزدیک بہ تہامہ۔

فارق جدا کنندہ وشتر مادہ ومادۂ خر وزن کہ درد زہ پیدا کردہ باشد وابر جدا شدہ از ابرہا۔

فاروق فرق کنندہ میان دو چیز ولقب حضرت عمر رض زیرا کہ فرق میکرد میان حق وباطل یا آنکہ ظاہر کردہ بود اسلام بہ مکہ در حال ضعف اسلام پس فرق کرد میان کفر واسلام وتریاق فاروق تریاقی ست بہترین تریاقہا ونیکوترین معاجین ومرکبات زیرا کہ فرق می کند میان مرض وصحت

فراق بالکسر از ہم دیگر جدا شدن وبالفتح والکسر جدائی۔

فروق بہ ضم رمیدن وبر جستن ناقہ ومادۂ خر از درد زہ ونام موضعی ست وبالفتح موضعی ست ولقب شہر قسطنطنیہ۔

فرانق بالضم شیر درندہ وجانوری ست کہ پیش پیش شیر فریاد می کند ومی ترساند وآن را سیاہ گوش گویند معرب پروانگ وپروانہ وآنکہ راہبر لشکر باشد وآنکہ نامہ بر سلطان را راہ نماید۔

فسق بالکسر بیرون آمدن بنده از فرمان و رطب از پوست و ترک امر حق نمودن و بیرون آمدن از راه راست و کار بد کردن و همچنین فسوق بالضم و فتح سین مرد پیوسته فسق و همچنین فسیق بالکسر و تشدید سین۔

فستق بالضم و فتح تا و ضم آن معرب پسته۔

فشق بالفتح شکستن و نوعی از خوردن و سختی و بسیار شدن دنیای کس و به فتحتین نشاط و حرص و خوش دلی و پراگنده شدن نفس و گریختن و دویدن و دوری میان دو شاخ و دوری میان اول نلی گلو و آخر آن۔

فلق بالفتح شگافتن و بالکسر شگاف هر چیز و به فتح نیز آمده فلوق جمع و سختی و بلاد کار شگفت و چوبی که او را شگافند برای کمان و هر پاره آنرا فلق گویند و به فتحتین صبح و سپیده دم که آنرا عمود صبح گویند و آفریدگان و دوزخ یا چاهی ست در دوزخ و زمین پست میان دو پشته زمین و فضای کشاده میان دو ریگ توده و کنده چوبین زندانیان که سوراخ بسیار دارد و به قدر فراخی ساق مردم را قفلا در آن ساق پای اندازند و بند کنند و آنچه از شیر ته کاسه بماند و شگاف کوه و شیری که از ترشی بریده شود و دهی ست یمن و بالکسر و فتح لام دهی ست به نیشاپور۔

فالق شگافنده و برآورنده چیزی از چیزی و آفریننده و نام موضعی ست و نخلی که خوشه او شگافته شود و بار او ظاهر شود و فالق الحب برآرنده برگ از دانه و فالق الاصباح شگافنده سپیده صبح از سیاهی شب۔

فلاق بضم شیر سیر شده و همچنین فلوق بالفتح و بالکسر غلیظ شدن و ترش شدن شیر چنانکه بریده شود و بالضم و الکسر تخم مرغ که شگافته شود و بچه از آن برآید۔

فلیق بالفتح کار شگفت و دهی است به طائف و رگی است در گردن و در انبازه و مغاکی ست پیش حلقوم شتر و بالضم و تشدید لام مفتوح نوعی ست از شفتالوی که شگافته

فندق بضم فا و دال میوه ایست معروف که آن را بندق نیز گویند و کاروان سرا که بر سر راه باشد و نام موضعی است۔

فنداق بالضم صحیفه حساب۔

فنیق شتر نیکو که بران سوار نه شوند و آزار نرسانند و عزیز دارند۔

فنبق به ضمتین شتر ماده فربه و زن به نعمت پرورده۔

فوق بالضم سوفار تیر و سپیدی ناخن و راه اول که از انجا آمده باشند و مرغیست و نوعی از کلام و اندام زن و جانب زبان و جای زه از تیر و فوق الذکر قضیب و بالفتح بالا و زبر نقیض تحت و فزون آمدن و بلند شدن بر دیگران۔

فواق بالضم بر آمدن باد از سینه و برآمدن روح یا نزدیک شدن بلر آمدن و جمع شد شیر در پستان ناقه و بادیکه از سینه بر آید و هچکی که در وقت نزع شخص را پیدا میشود و مقدار زمان میان دو دوشیدن که ساعتی مے مکانند تا شتر بچه را تا شیر فرود آید یا زمان میان دست رساندن به پستان و کشادن از آن و به فتح نیز آمده۔

فهق بالفتح پر شدن ظرف چنانکه از سر بیرون ریزد و به فتح ها نیز آمده و رسیدن چیزی به فهقه یعنی باستخوان گردن۔

فهیق بالفتح فراخ و کشاده از هر چیز و شتر ماده نیکو و برگزیده۔

فائق افزون و زیاده بر کسی و برگزیده از هر چیز و موضع پیوند سر و گردن۔

فیلق به فتح فا و لام لشکر فیالق جمع و مرد بزرگ۔

فیق بالفتح آواز ماکیان و بالکسر کوه قاف که گرد دنیا محیط ست و مرد دراز و موضعی است و شیر که میان دو دوشیدن در پستان جمع شود و به فتح ها نیز آمده جمع فیقه بالکسر

فصل الفا مع الکاف

فتک به سه حرکت ناگاه گرفتن و ناگاه کشتن و مرتکب کاری عظیم شدن و غدر کردن و دلیر شدن و همچنین فتوک فرصت یافتن و کشتن یا زخم زدن کسی را و الحاح کردن در کاری۔

فاتک دلیر و صاحب جرأت فتاک بالضم و التشدید تا جمع۔

فدک بفتحتین دیہی ست بہ خیبر۔
فدیک بالضم و فتح دال نام موضعی ست
فرک بالفتح مالیدن جامہ و خوشہ و دشمن
داشتن یا دشمن داشتن زن شوی را و شوی
زن را ہمچنین **فروک** بالضم و بالکسر دشمنی
یا دشمنی زن با شوی و دشمنی شوی با زن و بفتح
نیز آمدہ و نام دہی است و بفتحتین سستی بن
گوش و سست شدن آن و دہی ست
باصفہان و بکسر و فتح را موضعیست و بالفتح
و کسر را چیزی کہ پوست او مالیدہ و پاک کردہ
شدہ۔
فارک و **فروک** بالفتح زنی کہ شوی
را دشمن دارد۔
فریک دانہ و خوردنی کہ آن را مالیدہ
و پاک کردہ باشند و بروغن و جز آن آمیختہ باشند
فک بالفتح و تشدید کاف جدا کردن دو
چیز بہم در شدہ از یکدیگر و خلاص کردن اسیر
را و وارد در دہان کردن کودک را و از
گردیدن آوردن گرد شدہ را و آزاد کردن
بندہ را و ہمچنین **فکوک** یکے از دو طرف زنخ
بالائین را فک اعلیٰ و زیرین را فک اسفل
خوانند و پیر فرتوت شدن و دست
وا کردن از آنچہ در دست باشد۔
فاک بہ تشدید کاف پیر فرتوت و نادان
فکاک بالفتح و الکسر آنچہ گرو را بدان بیرون
آرند و خلاص شدن اسیر از بند۔
فلاک بفتحتین کشادہ شدن پیوند دوش

از ضعف و سستی و شکستہ شدن طرف
زقن و آماسیدہ شدن قدم۔
فلک بالضم کشتی و کشتیہا مفرد و جمع آمدہ
و بفتحتین آسمان افلاک و فلک بضمتین جمع و
چرخ ریسمان معظم و گرداز ہر چیزی و موج
بحر و آبی کہ باد او را بہ حرکت آرد و ریگ
تودہ گرد و پارۂ زمین گرد و بلند بر آمدہ واحد
فلکۃ بالفتح۔
فنوک بالضم ستیزہ کردن و مقیم بودن
بجای و فرو آمدن در کاری و دروغ گفتن
فنک بالفتح شگفت و بفتح نون نیز آمدہ
و تعدی و ستیزہ و غلبہ و فروغ و بالکسر درشتی
و پارۂ از شب و بالضم نیز آمدہ و پیوستہ خوردن
طعامی و مکروہ داشتن آن و بفتحتین جانورے
کہ آن را بہ فارسی دلہ گویند و از پوست آن
پوستین سازند و آن پوستین نیکوترین پوستینہا
ست و موافق بہ جمیع مزاجہا و معتدل است
و مجاز آن را نیز فنک گویند و دہی ست بہ
سمرقند و قلعہ ایست۔

فصل الفا مع اللام

فال بہ سکون ہمزہ شگون نیک و گاہے
در شگون بد نیز استعمال کنند۔
فال بالف و دہی ست بہ فارس معرب
پال از انجاست قطب الدین فالی مؤلف
تقریب و غیر آن و شہریست بہ خوزستان و
بعضی گفتہ اند کہ آن فالہ است۔

فال بالکسر و ہمزہ نوعی از بازی ست
و آن چیزی است کہ در خاک پنہان
کنند و بعد از آن خاک را قسمت کنند
تا آنکہ در حصۂ خاک یک کس آن چیز یافتہ
شود۔
فتل بالفتح تافتن و بر گردانیدن و بہ
فتحتین دوری میان آرنج و پہلوی شتر
فتیل بالفتح چیزی تافتہ شدہ و رسن
باریک از لیف خرما و رشتۂ دانۂ خرما و چرک
میان انگشتان۔
فجل بالضم و بہ ضمتین ترب و بالفتح و بفتحتین
سست شدن و سطبر شدن۔
فحل بالفتح نر و نر در میان مادہا رہا کردن
و ستارۂ سہیل و نام مردیست و حصیر کہ
از رشتۂ درخت خرما بافند فحول بالضم جمع
و موضعیست در شام و بالکسر و بالفتح نام چند
موضع ست و فحل فحیل نر اصیل و نجیب
فحال بالکسر جمع فحل و بالضم و تشدید حا درخت
خرمای نر کہ بر ندارد۔
فحل بالضم بد گفتار۔
فسل بالفتح مرد ناکس بی مروت فسول و
افسال جمع و شاخہای درخت انگور کہ برای
نہال باشد و از بیخ باز و افتن کودک بانکس
نادان۔
فسیل نہال۔

ع۱ بدال مہملہ و فتحتین و تخفیف ہر دو
آمدہ ۱۲

فنسکل بالکسر و کاف مرد کاهل و ناکس و بکسر فا و کاف و ضم هر دو اسپی هم که در میدان پس همه آید و عرب ده اسپ که شرط کرده در میدان تیا زند ناههای ایشان به ترتیب اینست مجلی و مصلی و مسلی هر سه بر وزن مفرج و تالی و عاطف و مرتاح بالضم و موئل و خطی و لطیم و سکیت به ضم و فتح کاف که آنرا فسکل و فاسکول نیز گویند۔

فشل بالفتح ناتوان و سست شدن و مرد ترسنده و بیدل و بالکسر ممنوح و چیزی که زن در زیر خود انداز د در بهودنج و به فتحتین بیدل و ترسنده شدن۔

فصل یک موسم از چهار موسم سال و یک بخش از سخن و جز آن فصول جمع و جدا کردن و جدا شدن و پرده و حجاب میان دو چیز و پیوند استخوان از بدن و محل پیوند اعضا و سخن راست و ظاهر و حکم درست و فاصل میان حق و باطل و از شیر باز کردن کودک و باز داشتن و بریدن و تغیر که در قافیه بیت واقع شود و آن اسقاط یک حرف متحرک یا زیاده است و مانند آن میان بیت جائز نیست و فصل الخطاب کلامی که فصیح و روشن باشد و فرق کننده بود میان حق و باطل و کلمهٔ اما بعد و کلام مجز نظام البینة علی المدعی والیمین علی من انکر۔

فصال بالکسر باز داشت کودک از شیر و جمع فصیل۔

فاصل فرق کننده میان دو چیز۔

فصیل دیوار بیرون حصار یا بیرون سور شهر و شتر بچه از شیر باز کرده و از مادر جدا کرده۔

فصول بالضم بر آمدن از شهر و جمع فصل

فضل افزونی و همچنین فضیلت و افزون شدن و بخشش کردن و غلبه کردن بر کسی به فضیلت و به فتحتین زن یا مرد که جامه و دین و یکی آستین در خانه بپوشد برای کار کردن

فاضل افزون آینده و مرد دانا و صاحب فضل۔

فضائل افزونیها و هنرها و درجات بلند جمع فضیلت۔

فضول بالضم زیادتیها افزونیها جمع فضل و فضولی آنکه به مالا یعنی مشغول شود و زیاده سری کند۔

فضال بالکسر غلبه جستن در فضل بر کسی و جدال کردن دران و به ضم و تشدید ضاد مرد بسیار فضل۔

فعل بالفتح کردن و بالکسر کار و کردار و حرکت و جنبش آدمی و فرج شتر ماده و فرج هر ماده که باشد۔

فعال بالفتح کار نیک و سخاوت و مروت یا هر کاری که باشد نیک یا بد و بالکسر کردارها و کارها جمع فعل و با هم دیگر کار کردن و دستهٔ تبر و تیشه فعل به ضمتین جمع و بالفتح و تشدید عین بسیار کار کننده و نامیست از نامهای حق تعالی و عقل فعال یعنی عقل عاشر۔

فل به فتح و تشدید لام رخنه روی کارد و دندانهٔ دم شمشیر فلول جمع و هزیمت کردن لشکر را و شکستن قومی که از جنگ منهزم شده باشد مفرد و جمع آمده و بالکسر زمین خشک که درو گیاه نباشد و باران نبارد۔

فلیل درخت انبوه و دندان نیشتر که رخنه شده باشد۔

فل بالضم و تخفیف لام مخفف فلان۔

فلفل به کسر هر دو فا و ضم هر دو معرب پیپل و آن دو قسم ست گرد و دراز و گرد نیز دو قسم ست سیاه و سفید و بضم هر دو فا خدمتگار زیرک و دار فلفل درخت فلفل در اول بار آوردن۔

فوفل بالضم والفتح معروف و درخت آن مانند درخت نارجیل ست۔

فول بالضم باقلا و واحد الیست مانند نخود و نخود را نیز گفته اند۔

فوال بالفتح و تشدید واو باقلا فروش

فوصل او اخر آیات قرآن بمنزلهٔ قوافی در شعر

فواضل بخششهای بزرگ و عطاهای نیکو

فیل بالکسر معرب پیل و خسیس و گران فیول و افیال جمع و بالفتح و بالکسر سست رای۔

فیال بالفتح و تشدید یا پیل بان

و صاحب بیل۔
فائل رگ ران و گوشت کنارهٔ سُرین
فیصل بالفتح حاکم و حکم که فیصل کند میان حق و باطل و بدین معنی حاکم را فیصلی نیز گویند۔

فصل الفاء مع المیم

فام بالفتح و سکون همزه سیراب شدن و پُر کردن شتر دهان را از گیاه۔
فئام بالکسر و مد همزه گروه مردم و گلیم و چادر که بر هودج کشند و عامه بیا خوانند نه بهمزه فُؤُم بضمتین جمع۔
فحم بالفتح خاموش شدن چنانکه جواب نتوان دادن و آب ساکن کردن و ان تم باشد و بفتح و بفتحتین انگشت فحمه یکی و اول شب یا سیاهی شب۔
فاحم سخت سیاه و گوسپند آواز کننده۔
فحمه انگشت و سخت سیاه۔
فحوم بالضم سیاه رنگ شدن و گریستن کودک چنانکه کبود شود و بدین دو معنی هست
فجام بالضم روان شدن آب چاه۔
فخم بالجزم بزرگ قدر و هر چیز بزرگ۔
فدم بالفتح درماندگی و گرانی و سستی زبان و کم فهمی و مرد نادان و درشت و جفا کننده و چیز سرخ و بسر رنگ آنکه سرخی او بسیار نه باشد فدام جمع و بر دهن فدام گذاشتن و دهن کوزه به فدام بستن۔
فدام بالکسر و بالفتح و تشدید دال دهن بند

مجوس که بر دهان خود می بستند وقت آب خوردن و آنچه برای صاف کردن آب شراب بر دهن کوزه و ظرف گذارند و بالکسر صافی
فرزم بضم فا و زا کندهٔ موزه دوز۔
فرطوم بضم فا بینی موزه۔
فصم بالفتح شکستن چیزی چنانکه جدا نشود و گسستن و بریدن و ویران شدن خانه۔
فطام بالفتح جدائی و بریدگی کودک از شیر
فطیم کودک از شیر باز شده و باز داشته از عادت فطم بضمتین جمع۔
فاطم ناقه که شتر بچهٔ یکساله از وی باز کنند
فطم بالفتح باز کردن کودک را از شیر و بریدن کوه و جز آن و باز داشتن از عادت۔
فعم بالفتح آگنده و پر کردن بینی از بوی خوش و درختیست یا گلیست۔
فغم بالفتح بستن و کشادن بوی خوش سوراخ بینی را و بوسه دادن زن را و خیسر خوردن بزغاله و بفتحتین مقیم شدن بجای و لازم شدن بدان و حریص شدن بچیزی۔
فقم بالفتح و الضم زنخ یا یکطرف زنخ و به فتح انجه به جنبش زبان از میان دندان بیرون آید و بفتحتین پر شدن و دندانهای پیش بالائین بیرون آمدن و بسیار خوشحال شدن و مال بسیار شدن و کم شدن و بضمتین دهان و بالفتح و کسر قاف مرد دانا که در سخن بر خصمان غالب شود۔
فقیم بالضم و فتح قاف و سکون یا گروهی از

قبیلهٔ بنی کنانه۔
فم بر سه حرکت دهان به تشدید میم نیز آمده۔
فوم بالضم سیر و نخود و گندم و نان و سرانه کر از آن نان پزند و گره پیاز و سیر و لقمهٔ بزرگ
فهم بالفتح دانستن و دریافتن و به فتح ها نیز آمده و پدر قبیله ایست و بالفتح و کسر ها زود و نیک دریابنده۔
فهیم بالفتح مرد سخت فهوم جمع۔
فیوم بالفتح و تشدید شهری در مصر۔
فیلم بالفتح فا و لام مرد بزرگ و مرد بد دل و چاه فراخ گوشانه و نطع و بسیاری از لشکر۔

فصل الفاء مع النون

فاران نام کوهی ست که در توریت مذکور ست۔
فتون بالضم آزمودن و به فتنه افگندن و شگفت آوردن از چیزی۔
فتن بالفتح سوختن و آزمودن از چیزی و گونه و حال و به کسر و فتح تا جمع فتنه و معنی آن گذشت۔
فتان بالکسر غلاف از چرم و پوست که در پای می کنند و به فتح و تشدید تا دزد و شیطان و فتنه انگیز و زرگر و پیشهٔ ور۔
فتین نقره با آتش در آورده و سبو۔
فاتن گمراه کننده و شیطان۔
فتیان جوانان و جوان مردان و به فتحتین دو جوان و شب و روز۔

علہ انگشت یعنی کوئلہ ۱۲

فدن به فتحتین رنگی ست سرخ و قصر بزرگ وبلند ترین۔
فدین بضم و فتح دال دہی ست۔
فدان بالفتح و تشدید دال و تخفیف آن گاو یا دو گاو که با ہم بندند برای قلبه راندن و کاشتن و آله قلبه رانی که بر گاو بندند برای قلبه رانی فداوین به تشدید دال جمع و معنی فدادین به تشدید دال گذشت در فداد۔
فرفیون بفتح و کسر فای دوم داروئی ست معروف۔
فرن بالضم جای نان پختن که در زمین کنند و آن جز تنور ست و نانی که دران پزند آنرا فرنی گویند و نیز فرنی بمعنی مرد درشت غلیظ لوم بسگ فربه آمده۔
فران بالفتح نام آبی ست و بالفتح و تشدید را شهری وسیع در مغرب زمین۔
فرین بالضم و فتح را دہی ست بشام و بکسر و تشدید را مکسوره موضعی ست۔
فرزان بالکسر معرب فرزین فرزانه و فرازین جمع۔
فرقدان دو ستاره الیست نزدیک قطب۔
فرقان بالضم قرآن و ہر چه بدان فرق کنند میان حق و باطل و سحر و صبح و توریت و شگافته شدن دریا و یوم الفرقان روز بدر۔
فرسن بکسر فا و سین سم شتر۔
فراسن بضم فا و فتح را و کسر سین شیر۔
فرهون بکسر فا و فتح میم پشت غار ستور۔
فراسیون بالفتح گندنای کوہی۔

فرعون بالکسر نهنگ و لقب ولید بن مصعب معاصر موسیٰ علیه السلام بوده و لقب ہر پادشاه مصر بود و ہر که سرکش و متمرد باشد بعضی گفته اند نام پدر خضر علیه السلام است۔
فشن بالضم دہی ست بمصر۔
فاشان دہی ست بمرو۔
فطن بهر سه حرکت و بفتحتین و بضمتین زیرک شدن و زیرکی و بالفتح و کسر طا زیرک و دانا و بروزن عدل و عضد نیز آمده و بفتحتین فاطن و فطین و فطون بالفتح و فطن بالضم جمع۔
فقدان بالکسر و الضم گم کردن۔
فلان و فلانه کنایه از آدمی و بالف و لام کنایه از بهائم و گاہی یا افل و دو فلان و جمع را افلون۔
فن بالفتح و تشدید نون حال و گونه و نوع از چیزی و راندن۔
فنن بفتحتین شاخ افنان جمع افانین جمع الجمع۔
فوران جوشیدن۔
فیضان بفتحتین مردن و ریخته شدن آب از بسیاری و فاش شدن خبر۔
فیجن و بالفتح سداب۔

فصل الفاء مع الواو

فاو بالفتح و سکون ہمزه زدن و شگافتن سر بزخم شمشیر و شگافتن ہر چیز و شگاف و میان دو کوه۔
فجو بالفتح دور بودن زه از کمان۔

فرو بالفتح پوستین پوشیدن و پوستین۔
فسو بالفتح گوز دادن و لقب گروہی از قبیله عبد القیس۔
فشو بالفتح و بضمتین و تشدید واو فاش و آشکار شدن خبر و منتشر شدن و بوی چیزی۔
فصو بالفتح فراخ شدن شدن مکان و در ہمیان نکردن درم۔
فطو بالفتح سخت راندن۔
فغو بالفتح و غین معجمه شگوفه حنا و بهمین فاغیه۔
فقو پیس کسی از پس و جستنی ست۔
فلو از شیر باز کردن کودک و کره اسپ و بشمشیر زدن و مسافر شدن و عاقل شدن بعد از نادانی و بضمتین و تشدید واو کره و کره اسپ از شیر باز کرده یا فسنیا آنکه یکساله شده باشد۔
فهو بالفتح سهو کردن۔

فصل الفاء مع الهاء

فاره مرد زیرک۔
فره بفتحتین سخت شاد شدن و شہریست معروف نزدیک سجستان اما صحیح آنست که آن فراه است بر وزن صحابه و بفتح و کسر را مرد سخت شاد و فرهین و فارهین جمع۔
فقه دریافتن و دانستن چیزی و علم دین و شریعت و بفتح و کسر قاف دانشمند و بفتحتین
فکه بفتحتین خوش طبع و ظریف شدن و سخت شاد شدن۔
فاکه و فکه بالفتح و کسر کاف شادان و خوش

طبع و ظریف ۔
فواکه میوه‌ها جمع فاکهة و بعضی گفته اند خرما و انگور و انار باشد و این خطاست ۔
فوه بالفتح و فاه دهان افواه جمع و به فتحتین فراخ دهان شدن و بالضم و تشدید واو مفتوح رود رنگ که آن را روناس نیز گویند ۔

فصل الفاء مع الیاء

فری بالفتح شگافتن چیزی و دروغ گفتن و بالفتح و تشدید یا دروغ گفته شده و از خود ساخته شده ۔

***

باب القاف

فصل القاف مع الالف

قباء جامهٔ دولائی معروف و بغیر همزه گیاهی است و خم کردن چیزی و بالضم و به همزه موضعیست نزدیک مدینه و بی همزه نیز آمده و موضعیست میان مکه و بصره و بغیر همزه شهریست به فرغانه ۔
قبیطی بالضم حلوائیست معروف و آن را قبیط و قبیطا بالضم و تشدید با نیز گویند ۔
قبعثری بالفتح شتر بزرگ و شتر بچه لاغر و جانوریست در دریا و چیزی سخت بزرگ خلقت و نام عربی که معروف به فصاحت ست و گویند در فصل انگور با جمعی از ظرفای شعرا باغی در آمد ذکر حجاج درمیان آمد قبعثری گفت اللهم سوّد وجهه واقطع عنقه واسقنی من دمه ۔ بار خدایا سیاه کن روی او را و ببر گردن او را و از خون او بیاشام مرا چون این خبر به حجاج رسید در حال به احضار او امر کرد چون پیش حجاج آمد و غضب و تهدید او را دید بدیهه گفت چون رسیدن انگور نزدیک بود از روی شوق و آرزو از حق تعالی درخواستم که انگور به زودی برسد و سیاه شود تا از شیره او بیاشام و دشمنان از روی عداوت به نوعی دیگر عرض نمودند چون حجاج بعد از گفت و گوی بسیار با کمال فصاحت از جواب عاجز ماند از روی غضب گفت لاحملنک علی الادهم هر آئینه ترا سوار خواهم کرد بر بند آهن قبعثری آن را بر معنی اسپ سیاه حمل نموده در جواب گفت مثل الامیر یحمل علی الادهم والاشهب یعنی مثل امیر سزاوار است که بر اشهب و ادهم سوار کند باز حجاج گفت اردت حدیدا از ادهم حدید اراده شده است قبعثری او حدیدا بر معنی دیگر حمل کرده در جواب گفت ان یکون حدیدا خیر من ان یکون بلیدا ۔ ادهم تیز رو باشد بهتر از آن است که کند رو بود حجاج از کمال فصاحت و سرعت جواب او درمانده از سر تقصیر او درگذشت ۔
قتلی کشتگان جمع قتیل ۔
قثا بالفتح و الکسر و تشدید ثا خیار دراز که از درازی و باریکی گاهی خم میشود و قت خیار کوچک آن را خیار بادرنگ گویند ۔
قذی بالفتح خاشاک که در چشم و شراب و غیر آن افتد و خون و آب غلیظ که از رحم شتر ماده وقت پیش از زادن و پس از زادن افتد و بالکسر خاک باریک ۔
قربی بالضم خویشی نزدیکی و خویش و نزدیک شدن ۔
قری بالکسر مهمانی و مهمانی کردن و بالضم دهها جمع قریه ۔
قراء بالفتح مهمانی کردن و بالضم و تشدید را قرآن خوانان جمع قاری و عبادت کننده و پارسا و بدین معنی مفرد ست و بالفتح و تشدید را خوش خوان ۔
قرء بالفتح وزیدن باد به وقت خود و قرار گرفتن آب منی در رحم ناقه و باز برگشتن و نزدیک شدن و پس شدن و برگردیدن و عبادت کردن و آبستن شدن ناقه و جمع کردن و فراهم آوردن و زادن حامله و سپری شدن حیض و وقت پاکی زن و حیض و طهر میان دو حیض و بدین دو معنی بالضم نیز آمده و وقت دفا فیها اقراء و قروء جمع و بعضی گفته اند قرء که به معنی حیض ست جمع آن اقراء است و به معنی طهر جمع آن قروء ست ۔
قصاری بالضم پایان و نهایت چیزی
قصاره بالفتح خوردن و گنده شدن و بوی

گرفتن شک و افتادن و سرخ شدن چشم و تباہ شدن آن و کہنہ شدن رسن و پارہ شدن آن بالفتح و مد ہمزہ و بغیر ہمزہ حکم کردن و گذاردن واجب تمام کردن و آفریدن و بیان کردن و عبادتی کہ وقتش گذشتہ باشد و بتشدید ضاد زرہ محکم۔

قضلا بالضم و خیر ہا جمع قضیہ۔

قطا بالفتح مرغ سنگ خوار۔

قفا پس گردن۔

قلی بالکسر و **قلا** بالفتح دشمن داشتن کسی را۔

قمو بالفتح فربہ شدن ستور و خوار شدن۔

قمرا بالفتح شعاع ماہ و مرغیست و شب ماہتاب۔

قی بالفتح برانداختن چیزی از گلو۔

فصل القاف مع البار

قأب بالفتح و سکون ہمزہ طعام و آب خوردن و آشامیدن یا تمام خوردن آشامیدن۔

قاب بالفتح و بالف مابین قبضہ کمان و خانہ کمان و مقدار چیزی ہمچنین قیب بالکسر۔

قبوب بالضم فریاد و غوغا کردن در خصومت و جنگ و پژمردہ شدن گوشت و پوست خرما و خشک شدن ریش و جراحت۔

قبقب بفتح ہر دو قاف شکم و بالکسر صدفی ست دریائی۔

قب بالفتح و تشدید با شنیدن آواز دندان بر ہم زدن و شتر درندہ و شتر نر و آواز کردن دندان و غیر کہ بر ہمدیگر زنند و ہمچنین قبیب و خشک شدن گیاہ و بریدن و دنبالہ گوش از مردم و شتر و پارہ کہ در درون جیب پیراہن کنند و سوراخی کہ در آن محور دولاب می گردد و یا سوراخ میان بکرہ دلو و چوبی کہ در میان بکرہ دلو میباشد و رئیس و پادشاہ و خلیفہ و مابین دو الیہ یا دو سرین و بالکسر استخوان برآمدہ از پشت میان دو الیہ و شیخ قوم و بالضم زنان باریک میان جمع قبا ربالفتح و تشدید با۔

قبب بفتحتین باریک میان و بالضم و فتح با جمع قبہ۔

قباب بالضم قلعہ ایست بمدینہ و شمشیر تیز بران و ماہی بزرگ و فربہ و بالکسر موضعیست بسمرقند و محلہ ایست بہ نیشاپور و موضعیست در دیگر جاہا جیان بمو وہی ست مابین مصر و یعقوبا و نوع ماہی ست و جمع قبہ و بفتح و تشدید با شیر درندہ و موضعی ست بآذربیجان۔

قبقاب بفتح ہر دو قاف دروغ گوی و شتر مست آواز کنندہ و اندام فراخ زن و نعلین چوبی و مہرہ ایست کہ بدان جامہا مہرہ کنند و بسیار گو و آواز دندان نرو ہمچنین قبقبہ۔

قتب بالکسر رودہ و آلات و ساز و ساخت گاو آب کش اقتاب جمع و بعضے گفتہ اند کہ اقتاب بچہ از پیہ و جز آن گرد رودہ و شکم پیچیدہ است و در ہر را قتب گویند و بالفتح خوراندن رودہ و پیہ بریان و بفتحتین پالان یا پالان خرد بقدر کوہان شتر و بسکون تا نیز آمدہ و بالفتح و کسر تا تنگ خو و زود غضب۔

قحب بالفتح کلان سال و عجوز و سرفہ کردن و آنکہ او را سرفہ گیرد۔

قحاب بالضم سرفہ اسپ و شتر و مردم۔

قرب بالضم نزدیکی و نزدیک شدن و موضعی ست و بالفتح در آوردن شمشیر در غلاف و ساختن غلاف برای شمشیر و بالضم و بضمتین کرد و بفتحتین تا الیدن بازو دیگر و سیر برای ورود آمدن فرود الکنار آب بالکسر و فتح را مشکہا جمع قربہ۔

قراب بالکسر با یکدیگر نزدیک شدن و نیام شمشیر یا ظرفی کہ شمشیر با نیام در آن کنند و بر داشتن یا برائے جماع و بالفتح نزدیکی۔

قارب کشتی خرد کہ پہلوی کشتی بزرگ دارند برای برآوردن ستور و آنکہ شب طلب آب کند و قارب الصحرہ نام طمائی ست معروف کہ بطمع نوشتہ کہ بر سنگ یدکہ زیر این سنگ زر ست چندان سر بر سنگ زد کہ بمرد پس بدین لقب مشہور شد۔

قریب نزدیک و ماہی نمک زدہ ما دام کہ تر باشد و بالضم و فتح را نام مردیست و لقب پدر اصمعی و لقب رئیس خوارج۔

قرطعب بالکسر و فتح طا چیزی بسیار اندک۔

قرب بالفتح جماع بسیار و بفتحتین سختی و درشتی و سخت شدن۔

قازب سوداگر حریص۔

قسب بالفتح چیزی درشت وسخت وخرمای خشک که در دهان ریزه شود وروان شدن آب۔

قسوب بالضم سخت شدن۔

قشیب رفتار آب وآواز آن۔

قشب بالفتح آمیختن وزهر دادن ومکروه رساندن وتباه کردن وآلودن بچیزی وکسب نیکنامی وبدنامی کردن ودروغ گفتن وسرزنش کردن وجلا دادن شمشیر وزائل کردن هوش وبالکسر نام مردیست وگیاهیست ومرد بے خیر وزنگ شمشیر وجز آن وزهر وبدین معنی بفتحتین نیز آمده۔

قشیب شمشیر تیز زدوده وزنگ رسیده ونو وکهنه وقصریست بیمن۔

قصب بالفتح بریدن وبازداشتن شتر از آب پیش از سیراب شدن وبالضم نیست وزوده اقصاب جمع وبفتحتین نے وهر گیاهی که میان خالی وگره دار باشد وماشوره وهر چیز که مانند آن میان کاواک باشد چون استخوان وانچه از نقره وبرنج میان کاواک سازند واستخوان انگشت وگلو ومخرج نفس ورگهای شش ومجرای آب چشمه ومجرای اشک وجامه نازک از کتان ومروارید آبدار وزبرجد خوش آب مرصع بیاقوت وتنهای گره گره وانبوه های جواهر وفی الحدیث بشر خدیجة ببیت فی الجنة من قصب۔

قصاب بالضم وتشدید صاد وجمع قصابه یعنی نای وبیخ نے وبالفتح نای زن ودرنده گوشت وزوده وهمچنین قاصب وقاصب بمعنی رعد آواز کننده نیز آمده۔

قضب بالفتح بتازیانه وچوب زدن وبریدن وهر درختی که بلند وبسیار شاخ باشد وشاخهای که بریده شود برای ساختن تیر وکمان ودرختیست که ازان کمان سازند وگیاهیست۔

قضیب شاخ درخت وناقه که رام ناشده وابرو وشمشیر نازک وشمشیر تیز وتازیانه وکمانیکه از شاخ درخت سازند ووادیست بیمن وبیمامه ونام مردیست۔

قاضب شمشیر تیز قواضب جمع۔

قطب بالفتح درهم کشیدن رو وچین افگندن میان دو ابرو وترش شدن وبریدن وجمع کردن وآمیختن شراب بآب ودرغضب آوردن ودرهم کردن ظرف ویک گوشه جوال در گوشه دیگر کردن وپیچیدن آن وجمع شدن گروهی ومیان دو گروه کدورت افگندن وبهرسه حرکت میخ که آسیا بران میگردد وبالضم ستاره ایست که قبله مسجد بران بنا کنند وسید قوم وسپه سالار که مدار کار بروی باشد ومدار واصل هر چیز۔

قطوب بالضم روی ترش کردن ودرهم کشیدن وبالفتح ترش رو وشیر درنده۔

قطاب بالکسر آمیختگی وگریبان جامه۔

قطرب بالضم زرد موش وگرگ مویی ریخته وجاهل وبدل وسفیه ومصروع ونوعی ازمالیخولیا وسگان خرد وجنیان خرد ومرغیست وجانوریست که تمام روز حرکت میباشد وبعضی گفته اند که آن کرمیست سیاه که بروی آب در حرکت میباشد ولقب دانشمندیست نحوی شاگرد سیبویه که همیشه در طلب علم میبود۔

قعب بالفتح کاسه چوبین بزرگ یا قدحی که یک کس را سیراب کند۔

قلب بالفتح دل وخرد وخالص هر چیزے ومیانه لشکر ومنزلیست از منازل قمر وآن ستاره ایست بزرگ که بر قلب عقرب واقع شده وبرگردانیدن وبازگونه کردن جامه وجز آن وبردل زدن وچیزی بدل رسیدن ومغز درخت خرما بیرون کشیدن وویرانیدن وسرخ شدن غوره خرما وبالضم دست برنجن ودستینه ومار سفید ومغز درخت خرما یا نیکوترین برگ آن وبدین معنی بالفتح والکسر نیز آمده وبالضم وتشدید لام مفتوح مرد حیله گر دانا بگردانیدن کارها وبفتحتین برگشتگی لب۔

قلیب چاه یا چاه کهنه گرد ناگرفته بسنگ وجز آن۔

قالب بکسر لام گرداننده ووازگون کننده وغوره خرما سرخ گشته ونری که رنگ او خلاف رنگ مادر باشد وبفتح لام کالبد کفش وخشت وزر ونقره وجز آن وبکسر لام نیز آمده۔

قلاب بالضم کوهیست ودرد دل وبیماری کشنده شتر علی الفور۔

قنب بالضم غلاف قضیب چارپایان یا چارپائی که سم دارد چون اسپ جز آن و بادبان بزرگ
قنیب ابر و جماعهٔ مردم۔
قوب بالفتح زمین کندن و شگافتن مرغ بیضهٔ خود را و بالضم چوزه۔
قهب بالفتح سفید به تیرگی مائل و کوه بزرگ و شتر کلان سال۔

فصل القاف مع التاء

قافلة کاروان و از سفر باز گردنده۔
قابلة زن شایسته و زنی که بچه زایاند و زنی که بچه را پرورش کند و شب خجسته و شب آینده
قافیة پس سر و در پی آینده و کلمهٔ آخر که شعر بی آن درست نباشد۔
قاطبة همه ۔
قاعدة بنیاد و زن نشسته۔
قاذورة بدخلق و پلیدی قاذورات جمع
قارعة حادثهٔ زمانه و سختی و کوبنده چیزی و قیامت۔
قانت فرمان برنده و دعا خواننده در نماز و خاموش ۔
قارورة شیشه و هرچه دران شراب و غیر آن قرار گیرد و حدقهٔ چشم و بول مریض که پیش طبیب برند۔
قبیلة زمان قیلوله۔
قبلة بالضم بوسه و بالکسر کعبه و جهتی که بدان نیت روکنند در نماز و بالفتح چوبک که در میان سوراخ که

در دوک چرخ کنند۔
قبرة بضم قاف و فتح بای مشدده و۔
قنبرة بالنون مرغ چکاوک که آنرا پرستو نیز گویند و عوام آنرا ابابیل نامند۔
قبضة بالفتح یک کف دست و بالضم دستهٔ چیزی و بدست گرفته شده مقدار یک مشت از چیزی ۔
قبة بالضم و تشدید بانبای گرد بر آورده چون گنبد و هرچه مثل گنبد سازند چون قبهٔ سپر و قبهٔ عماری و مانند آن قباب بالکسر جمع و قبة الاسلام لقب بصره و قبة الشاة بالکسر ارخانهٔ شکنبه ۔
قبیعة بند شمشیر و کارد و سوراخ و بینی خوک
قبالة بالفتح ضامن شدن و باد قبول یعنی باد صبا آمدن و بالکسر دائی گی کردن ۔
قترة به فتحتین غبار و نشانهٔ سیاهی ۔
قتات بالفتح و تشدید تا سخن چین و دروغ گو۔
قت بالفتح و تشدید تا اسپست بریدن و سخن چینی کردن و دروغ گفتن و خوشبو ساختن روغن بریحان ۔
قحبة فاسده و زن از دروزن بدکار و بعضی گفته اند که بدین معنی عربی نیست۔
قدرة توانا شدن و توانگر شدن۔
قدوة بالکسر و الضم پیشوا ۔
قرحة بالضم ریش و جراحت ۔
قریحة اول آبی که از چاه بر آید و اول هرچیز و طبیعت آدمی و گزیدن مال۔

قرابة بالضم خویشی و نزدیکی و نزدیک شدن و بالکسر مشک قرب بروزن عنب جمع ۔
قریة بالفتح ده و شهر۔
قرعة بالضم چوب پاره و جز آن که بدان فال گیرند و بالفتح کدوی تر۔
قرطة بالضم گوشوار۔
قرسة بالفتح حیوان را خواندن ۔
قرقرة بالفتح آواز کردن شکم و نیک خندیدن و آواز گردانیدن۔
قرمطة خرد و نزدیک بهم نهادن گام را رفتن
قراضة بالضم ریزهٔ زر و سیم ۔
قراءة بالکسر خواندن ۔
قرة بالضم و تشدید را روشنی چشم
قسوة و قساوة بالفتح سخت دل شدن و سیاه دل شدن ۔
قسورة بالفتح شیر درنده۔
قسمة بالکسر بخشش و به فتح قاف و کسر سین و فتح آن حسن ۔
قسامة بالفتح حسن و صلح میان کفار و مسلمانان قسامات جمع و جماعه که بر چیزی قسم خورند و آن را گیرند تا گواه آرند و نیز چون در قریه کسی کشته شود و اهل قریه گویند که کشندهٔ آن ما را معلوم نیست پنجاه کس را از اهل قریه سوگند دهند۔
قشدة و قلدة هر دو بالکسر تفل مسکه چون آن را صاف کنند بفارسی دوغ گویند۔
قصاعة بالفتح خرد و ریزه بر آمدن کودک

کلان نشود۔

قصبہ بفتحتین شہر و دہ و نی و استخوان و ہر چیز یکہ مجوف باشد مانند گوشوارہ وغیرہ کہ از طلا و نقرہ سازند۔

قصارۃ بالفتح شستن جامہ۔

قضافۃ بضاد معجمہ خشک شدن و لاغر شدن۔

قضیۃ حکم گذاردن و خبر و حکم۔

قضاعۃ بالفتح پدر گروہی از یمن و سگ آبی۔

قطیعۃ بالفتح رمۂ گاو و گوسفند وغیر آن۔

قطیفۃ جامۂ مخمل معروف۔

قعقعۃ بالفتح آواز کردن سلاح و کاغذ و پوست خشک۔

قعدۃ بالکسر نوعی از نشست و مقداری از مکان کہ نشینندہ دران مقدار نشیند و بہ فتح نیز آمدہ و آخرین فرزند و بالضم مرکبی کہ شبان بران سوار شود و در ہر کاری ذخری کہ بر آن سوار شوند و پالان و بہ ضم قاف و فتح عین بسیار نشینندہ۔

قلۃ بالضم چوبی خرد کہ کودکان بآن بازی کنند بہ چوب دراز و بالضم و تشدید لام سبوی بزرگ و قلتین یعنی دو سبوی آب و آن مقدار آب کثیر ست پیش امام شافعی رح و بالای سر ہر چیزی و کوہان شتر و سر کوہ و قبضۂ تیغ و بالکسر کمی خلاف کثرت و لرزہ و بالفتح بہ شدن و برخاستن از بیماری و رستن و بجا ماندن از فقر۔

قلعۃ ابر پارہ و خانہ کہ از سنگ ساختہ باشد

قلنسوۃ بفتحتین و ضم سین کلاہ۔

قلقلۃ بالفتح آواز کردن و جنبانیدن۔

قلفۃ بالضم سر ذکر ختنہ ناکردہ و بالفتح ختنہ ناکردہ شدن۔

قمۃ بالضم و تشدید میم سر ہر چیز و گروہ۔

قمامۃ بالضم خار و خاشاک کہ از خانہ روفتہ شود و گروہ آدمی۔

قمقمۃ بضم ہر دو قاف ظرفی ست معروف

قنوت بالضم فرمانبرداری کردن و دعا خواندن و استادن و خاموش شدن در نماز

قنطرۃ بالفتح نیک بستن پل و تمام کردن پل بزرگ و بنای بلند۔

قنات کاریز و نیزہ و استخوان مہرۂ پشت

قنیۃ بالکسر سرمایہ۔

قناعۃ بالفتح راضی شدن باندک چیز۔

قنینۃ بر وزن سکینۃ ظرفی کہ دران شراب کنند۔

قنانۃ بالکسر نہریست بر دستای عراق عرب

قنۃ بالضم و تشدید نون سر کوہ و بالای چیزی و بالکسر تار ریسمان دو تا و دوی است کہ آنرا بہ فارسی پیرزد گویند۔

قوۃ زور و نیرو و یکتا راز ریسمان۔

قوت بالضم خوردنی۔

قومۃ بالفتح یکبار استادن و یکبار برخاستن

قومرۃ بالفتح و تشدید را و تخفیف آن از ذلیل خر ماد کنایہ از زن است۔

قوارۃ بالضم پارۂ گرد کہ از گریبان پیراہن وغیر آن برون آرند و ہر چہ گرد بریدہ شود از پارچہ وغیر آن یا خاص ست بپوست و چیزی کہ بریدہ شود از اطراف چیزی و چیزی کہ از اطراف آن بریدہ شود و موضعی ست بہ بصرہ و مدینہ۔

قاہرۃ شہر قدیم بدیار مصر۔

قیلولۃ و قائلۃ خواب کردن چاشتگاہ

قینۃ بالفتح کنیزک۔

قیعۃ بالکسر بیابان ہا و جا ہا کہ گیاہ و درخت دران نروید جمع قاع۔

فصل القاف مع الجیم

قبج بالفتح معروف کبک قبجۃ واحد۔

قنوج بالکسر و تشدید نون مفتوح شہری است معروف بہند کہ سلطان محمود غازی آنرا فتح نمود۔

قولنج بالضم و فتح لام بیماری است معروف کہ در رودہ بہم میرسد و بہ فتح و ضم قاف و کسر لام نیز آمدہ۔

فصل القاف مع الحاء

قبح بالضم زشتی و زشت شدن نقیض حسن و بہ فتح نیز آمدہ۔

قبیح زشت و کرانۂ استخوان بازو بہ آرنج پیوستہ یا پیوند ساق و ران۔

قباح بالفتح زشت بودن و کنارۂ آرنج

وپیوند ساق دران و بالضم و تشدید با اخر ز
قح بالضم و تشدید حا ساده و بے آمیز و خالص
وتنکی و بدی و درشت و جفا کار از مردم
و غیر آن و خربزهٔ خام۔
قدح بالکسر تیر ناتمام تراشیده و پیکان و
پُر نکرده و تیر قمار و آن دوازده تیرست که
عرب بدان بازی کنند قداح بالکسر جمع و
بالفتح شوربا بکفگیر برداشتن و آتش زدن
و طعنه کردن در نسب کسی و خوردن کرم
دندان و چوب را و آب تباه شده را از
چشمه بیرون کردن و چوب تیر را شگافتن
تا پیکان دران کنند و فرو رفتن چشم و بمعنی
علف بستن اسپ را بعد از ان که خوید داده
باشند مرادف نفیر و خوره که در درخت و دندان
افتد و شگاف چوب مرادف قادح و قادح
بمعنی طعنه زننده نیز آمده و بفتحتین کاسهٔ بزرگ
و خرد و یا کاسهٔ که دو کس را سیراب کند اقداح جمع
قدح شوربا با آنچه در ته دیگ ماند و بمعنی
مشقت آمده و قاشق بر داشته شود۔
قدوح بالفتح چاہے که بدست از وی آب
گرفته شود۔
قداح بالکسر سنگ و آهن آتش زنه و بالفتح
و تشدید دال کاسه فروش و تیر تراش و اطراف
گیاه تازه۔
قرح بالفتح ریش کردن و خسته کردن و در شیر
بیرون آمدن و به حق پیش آمدن و ریشے که
لبنساد منجر شود و گر سخت گرفته شد بخار ابکشد و
بالضم نام وادی است و اول هر چیز و سه
شب در هر ماه و زخم رساندن و پوشیدن
زره که بدن را مجروح کند یا آنکه بالفتح
جراحت سلاح باشد و بالضم درد آن و به
فتحتین ریش بر آمدن و بر آمدگی آبله کودک
قروح بالضم جمع قرحه و پیدا شدن حمل
ناقه را و تمام دندان شدن ستور چون
اسپ و استر و مانند آن۔
قریح ریش و چیز خالص۔
قراح بالفتح خالص از هر چیز و آبی
که نیامیخته باشد و روی لیست و جز آن و
زمینی که آب و درخت داشته باشد یا زمینی که
از برای زراعت و نهال نشاندن باشد و
بالضم دهی ست و شمشیر قطیف۔
قزح بالکسر تخم پیاز و دیگ افزار و سرگین
مار و بالفتح توابل در دیگ کردن و بلند
شدن شعر و جز آن و بول انداختن سگ و
بالضم قزح را نام کوهیست به مزدلفه و ملکیست
موکل ابر و نام پادشاهے است از پادشاهان
عجم و قوس قزح کمان رنگین که در هوا ظاهر
شود و آن را کمان رستم و کمان شیطان
گویند و آن را قوس قزح جهت آن گویند
که قزح ماخوذ ست از قزحه بالضم بمعنی
راه زرد و سرخ و سبز یا آنکه بلند ست ماخوذ از
قزح ست بمعنی ارتفاع یا منسوب ست
به ملک موکل ابر یا منسوب است به پادشاهے
از پادشاهان عجم۔
قزاح بالضم بیماریست که بگوسفندان
رسد۔
قلح بالکسر جامه چرکین و بالفتح خر کلان سال
و بفتحتین زردی دندان و زرد شدن آن
مرادف قلاح بالفتح۔
قمح بالفتح گندم و بست خشک خوردن چنانکه
دوای خشک خورند۔
قموح بالضم سر بر آوردن شتر بعد از
خوردن و گذاشتن آب را۔
قماح بالکسر و بالضم دو ماه سرمای سخت۔
قنح بالفتح خم دادن چیزی را مانند چوگان و
جز آن و کلید راست کردن برای در و سیراب
شدن شتر و سر برداشتن از آب بجهت
سیرابی و برز و برداشتن بر خوردن آب۔
قنلح بالضم و تشدید نون کلید راز و غیره
قوح بالفتح ریم و چرک شدن در زخم و خانه
را جاروب کردن و موضعی ست نزدیک مدینه
قیح بالفتح زرد آب و ریم شدن در زخم

فصل القاف مع الخاء

قلخ بانگ کردن گشن و زدن چیز خشک
بر چیز خشک کندن درخت مرادف تلخ
و خر کلان سال و زمستے نے میان خالی۔
قلاخ بالضم موضعی ست به یمن و نام شاعری
قوخ بالفتح تباه شدن اندرون بواسطه بیماری

فصل القاف مع الدال

قتد به فتحتین چوب پالان و نالیدن شتر و خوردن درخت قتاد۔
قتاد بالفتح درختی ست سخت خاردار۔
قثد بالفتح خوردن خیار و به فتحتین بادرنگ و بعضی گفته اند چیزی ست شبیه به خیار یا نوعی از آن و بالکسر شتر بزرگ کوهان۔
قد بالفتح و تشدید دال به دراز شگافتن و دراز بریدن و از بیخ بریدن و کوتاه کردن سخن و بریدن بیابان و بالا و قامت و تقطیع و اعتدال و پوست بزغاله که از آن ظرف سازند قداد بالکسر جمع و بالکسر دوال که از چرم غیر مدبوغ به دراز ببرند تازیانه و ظرفی که از پوست سازند و راه و جماعه مردم که هر کدام به هوای خود در خود باشند و بالضم ماهی ست در دریای شور و بالفتح و تخفیف دال حرفیست بمعنی تحقیق و تقلیل و بمعنی بس نیز آمده۔
قدید گوشت خشک کرده گوشتی که به دراز بریده باشند و جامه کهنه و بالضم و فتح دال نام آبی ست در حجاز۔
قداد بالضم درد لیست که در شکم بهم رسد و بالفتح خارپشت و موش کلان وحشی۔
قدد بضم قاف و فتح دال راه های مختلف و جماعت مردم جمع قدة۔
قرد بالکسر بوزنه که آنرا کپی نیز گویند و بالفتح گرد کردن و کسب کردن و گرد کردن روغن در مشک و چیز کوتاه و به فتحتین خاموش شدن از روی عجز و جعد شدن موی و برهم چسبیدن پشم و نمد شدن و پشم برهم چسبیده و نمد شده و پشم زبون و شلخ خرما که بر آن دور کرده باشند و خرد شدن دندان و فاسد شدن مزه مصطکی و مانند آن و بالفتح و کسر را ابر برهم نشسته و یکجا شده و بالضم و فتح را موضعی ست۔
قراد بالضم کنه و سر پستان و سر قضیب اسپ
قصد بالفتح آهنگ کردن و راستی راه و راه راست رفتن و شکستن چوب میانه رفتن و میانه بودن در هر چیزی و صله دادن شاعر را برای قصیده و مردیکه نه فربه باشد و نه لاغر و بالضم و بالکسر و فتح صاد پاره ها از چیز شکسته جمع قصده بالکسر و به فتح و کسر صاد چیز شکسته۔
قصید شکسته و مغز سطبر و پوست خشک و پاره از شعر زیاده از یک بیت واحدش قصیده
قاصد آهنگ کننده و نزدیک و میانه و آسان۔
قعود بالضم نشستن یا نشستن از خاستن و جلوس نشستن از خوابیدن و بالفتح شتر جوان که تخت در بار برداری و سواری آمده باشد۔
قعید همنشین و ملخ که پر راست نکرده باشد و وحشی که از پس پشت آدمی در آید ضد نطیح۔
قاعد نشسته و زنی که از حیض و زائیدن باز مانده باشد و نخلی که دست بوی رسد۔
قفد بالفتح نوعی از دستار بستن و به فتحتین بر سر انگشتان پای رفتن و بر سم رفتن ستور و میل کردن سم ستور و دست ستور بجانب راست۔
قلد بالفتح تافتن رسن و جز آن و بالکسر یک روز نوبت آب در چهار روز۔
قلید رسن تافته و به فتحتین مقلود۔
قلائد بالفتح شتران قلاده دار گردن کرده از پوست درخت و جز آن برای قربانی و چیزها که در گردن شتر کنند برای قربانی
قند بالفتح شکر۔
قناد بالفتح و تشدید نون شکر ریز و حلوائی
قود بالفتح از پیش کشیدن ستور و جز آن و بالضم اسپان و به فتحتین کشنده را کشتن به قصاص و درازی گردن و پشت۔
قوود بالضم اسیر رام شده به کشیدن۔
قواعد زنان پیر از زادن باز مانده و ستونها و بنیادها جمع قاعده۔
قائد عصاکش و لشکرکش و از پیش کشنده ستور و جز آن چنانکه سائق از پس راننده و بینی کوه و زمین پشته دراز و کوه که بر روی زمین باشد و چوبی که بر گاو زراعت بندند و ستاره اول از بنات النعش صغری۔
قهد بالفتح سفید و تیره رنگ نوعی از میش و آنکه شاخ ندارد و بچه گاو و گوسفند و بالکسر پیر کلان سال و به فتحتین موضعی ست
قید بالکسر مقدار مرادف قاد و بالفتح بند قیود

واقیاد جمع ونام است اسپی و دوال کر سرہای پالان بہم فراز گیرد و دوال شمشیر و قید الفرس وانچی کہ برگردن شتر نہند وقید الاوابد اسپی وحش را بدویدن دریابد وقید الاسنان گوشت بیخ دندان کہ آن را لثہ گویند۔

فصل القاف مع الذال

قباذ بالضم پدر نوشیروان۔
قُذَذ بضم قاف وفتح ذال پرہای تیر جمع قذة بالضم۔
قذ بالفتح وتشدید ذال تیر را پر کردن۔
قنفذ بضم قاف وفا وفتح فا نیز آمده خار پشت وپس گوشت شتر وجائیکہ گیاه دران بسیار وانبوه روید وتوده ریگ ودرخت کہ درمیان ریگ باشد۔

فصل القاف مع الراء

قار قیر وشتران وپاگلہ بزرگ ازان وقریتی است بدیہہ مشرفہ۔
قبر بالفتح گور قبور جمع ودرگور کردن وبالضم وفتح بای مخفف ومشدد مرغیست معروف واحدش قبرة وآن را در فارسی چکاوک گویند۔
قتر بالضم وبفتحتین کرانہ وکنارهٔ میان وبالکسر نوعی از پیکان کہ برای تیر ہدف سازند ونالی کہ بدان ہدف زنند وبالفتح بوی بریانی برآمدن وتنگ عیشی ونفقہ بر عیال تنگ کردن وبفتحتین گرد وغبار واحدش قترة وبالفتح وکسر تا متکبر۔
قتور بالضم تنگ عیشی ونفقہ بر عیال تنگ کردن وبالفتح بخیل وتنگ کنندہ بر عیال۔
قتار بالضم بوی بریانی وبوی عود وبوی دیگ۔
قتیر سرہای میخ زره وپیری یا اول پیری۔
قدر بالفتح اندازهٔ چیزی واندازہ کردن ودر دیگ چیزی پختن وتنگ کردن وتوانا شدن وبزرگ داشتن وقسمت وزر وتوانگری وبی نیازی وطاقت وبالکسر دیگ وبفتحتین قضا وحکم ونہایت واندازهٔ چیزی وطاقت وبسکون دال نیز آمده واندازه کردهٔ خدای تعالی بر بنده مرادف تقدیر وکوتاہی کردن وبالضم وفتح را توانائیہا جمع قدرة۔
قدیر وقادر توانا وآنچہ پختہ شود در دیگ وہر دو نام از نامہای الہی است۔
قدار بالضم میانہ قد ومرد پزنده وقصاب وطباخ وخوان سالار ونام مردی کہ ناقۂ صالح را پی کرده بوده واو را ابن سالف گویند وبار بزرگ وبالفتح موضعی است۔
قذر بفتحتین پلیدی وبالفتح وکسر ذال پلید۔
قذور بالفتح زنی کہ از پلیدیہا دور باشد وناقہ کہ از شتران برکنار بنشیند۔
قرور بالضم خنک شدن چشم وبالفتح آب سرد۔
قریر آنکہ چشم او خنک شدہ باشد از جہت شادی۔
قر بالضم سردی یا سردی فصل سرما وبالفتح ہودج وجز آن کہ دران سوار شوند وآب سرد ریختن وشکن دلو وجامہ۔
قرار بالفتح آرام۔
قرقور بالضم کشتی دراز وبزرگ۔
قسر بالفتح بستم بر کاری داشتن وگروہی از قبیلۂ بجیلہ۔
قاسر بزور بکاری دارنده۔
قشر بالکسر پوست درخت وحیوان وجز آن وپردهٔ چیزی خلقی باشد یا عارضی وہرچہ پوشیدنی باشد وبالضم والکسر ماہی است مقدار یک شبر وبالفتح کوہیست وشوم وپوست کسی را وپوست باز کردن از درخت وحیوان وجز آن وبالفتح والکسر شین میوه وجز آن کہ بسیار پوست باشد۔
قشیر بالضم وفتح شین پدر قبیلہ ایست از ہوازن۔
قاشور سال قحط کہ از غایت قحط ہر چیز را پوست بر کنده وشوم وبدفال واسپ دہم از ده اسپ یعنی پس ہمہ اسپان دوده وآن را قاشر وفسکل نیز گویند۔
قشور بالفتح دارویی است کہ بر روی مالند تا روی صاف شود وبالضم پوستہا جمع قشر وبفتح قاف وواو وسکون شین زنی کہ او را حیض نیاید۔
قاشر پوست باز کننده ونام فحلی است از شتران کہ در عرب بشومی مثل است

قشار عصای درشت و مرد دراز ریش۔
قصر بالفتح کوشک یعنی خانهٔ بزرگ که از سنگ و جز آن سازند و کوتاهی و بازداشتن و شبانگاه کردن و پرده فروهشتن و کوتاه کردن و کوتاه شدن و استادن بجای و ازان و در نه گذشتن و بسند کردن به چیزی و جامه شستن و گازری کردن و آمیزش تاریکی بروشنائی و کوتاه گذاردن نماز و کم کردن موی و مقصور کردن کلمه خلاف مد و به فتحتین بیخهای درخت خرما و جز آن و بازماندهای آن و بن گردنهای مردم و شتران جمع قصرة و خشکی که در بیخ گردن بهم میرسد و خشک شدن گردن و درد کردن آن و بالکسر و فتح صاد کوتاهی خلاف طول۔
قصیر کوتاه و اسپی که از عزیزی پیش خود بسته دارند و بچرا نگذارند و قصیر النسب آنکه پدرش معروف بود و در شناختن او احتیاج بذکر جد نباشد و بالضم و فتح صاد شهریست بکنار دریای یمن از طرف زمین مصر و دهی ست بدمشق و جزیره ایست کوچک مقام ابدال۔
قصور بالضم عاجز و فروماندن از چیزی و شبانگاه شدن و فرو نشستن و ساکن شدن و ورود عصب بنا رسیدن به چیزی و گذاشتن آن و جمع قصر۔
قصار بالضم پایان و غایت چیزی و بالفتح پارچهٔ آهن و چوب و بالکسر داغ بیخ گردن و کوتاهی موی و جز آن و جمع قصرة و بالفتح و تشدید صاد گازر۔

قاصر کوتاهی کننده و آب سرد۔
قطر بالفتح باران قطار جمع قطرة واحد و چکیدن آب و جز آن و چکانیدن و بریک نسق به قطار رفتن شتران و موضعی است میان واسط و بصره و دهی است میان شیراز و کرمان و بالکسر گداخته یا نوعی ازان و نوعی از جامهای برد و بالضم کرانه اقطار جمع و چوب عود و جز آن که از وی بخور سازند و به اصطلاح ریاضیین خطی که از مرکز دائره گذرد و به فتحتین وزن و حساب کردن و پیمودن یک تنگ بار از غله و خرما باقی را وزن نا کردن و بدان حساب گرفتن و شهریست میان قطیف و عمان که ثیاب قطریه بالکسر و شتران قطریات به فتحتین بدان منسوب ست۔
قطور بالفتح آنچه در بینی و گوش و جز آن چکانند و بالضم رفتن و شناختن و سخت انداختن کسی را و جامه دوختن و گرفتن چیزی را و روان شدن و چکیدن آب و جز آن۔
قطار بالکسر شتران قطار شده و بریک نسق رونده۔
قطمیر بالکسر نام سگ اصحاب کهف و پوست تنک که در دانهٔ خرما یا نقطهٔ سپید که بر پشت دانهٔ خرما بود و خرما ازان روید یا شگاف دانهٔ خرما یا رشته که درمیان شگاف بود مرادف قطمار بالکسر۔

قعر بالفتح تک چیزی و از بیخ کاویدن چیزی و به قعر و عمق چیزی رسیدن و آشامیدن آنچه در کاسه بود و خوردن اشکنه از ته و بریدن نخل از بیخ و انداختن کسی و ناتمام انداختن بزبچه را و کاسه۔
قعیر دور تک۔
قعور بالفتح دور تک و بالفتح و تشدید عین چاه عمیق۔
قفر بالفتح زمین خالی از آب و گیاه و نان خورش و از پی کسی گرفتن و گرسنه و شکم خالی ماندن و بچهٔ گاوی که از مادر جدا کنند برای زراعت کردن و به فتحتین گم شدن مال و بی نان خورش شدن طعام و بالفتح و کسر فا کم موی و گرگ و بیابان بی آب و گیاه۔
قفار بالفتح پست نیامیخته لشکر و جز آن و نان بی نانخورش۔
قفیر بالفتح طعام بی نانخورش و زنبیل و ظرف بزرگ از برگ خرما که خرما دران کنند و موضعی ست براه شام۔
قفور بالفتح و تشدید فای مضموم غلاف شگوفهٔ نخل و گیاهی ست۔
قمطریر به فتح قاف و طا روز سخت و همچنین قماطر بالضم۔
قمطر بالکسر و فتح میم و سکون طا شتر قوی و فربه و مرد کوتاه و صندوقی که دران کتاب نگاه دارند و ظرفی که دران شکر و مانند آن کنند و قمطرة نیز آمده۔

قمر بالفتح غالب شدن در قمار بر کسے وزن کردن و بالضم چیزهای روشن و سپید جمع اقمر و جمع قمری نیز آمده چون روم و رومی موضعی ست آن طرف ملک زنگبار، و جبال قمر کوه‌های چندست از ان موضع بطرف جنوب که منبع آب نیل ست و بفتحتین خیره شدن چشم از دیدن برف و از نگریستن سپیدی و سیر شدن شتر از گیاه و آب و بیدار شدن در مهتاب و نظر بعد ازان و بنو قمر گروهی است و نسوختگی مشک که از تابش مهتاب بدان رسد و ماه بعد از سه شب هلال گویند۔

قمیر اسم بازی حریف بالضم و فتح میم تصغیر قمر و بنو قمیر گروهی ست۔

قمار بالکسر نرد کردن باهم به گرو و باختن و باختن چیزی بگرو و بالفتح موضعی از بلاد هند که عود قماری بدان منسوب ست۔

قنبر نام مولای حضرت علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ۔

قنابیر بالکسر گیاهی ست۔

قنتر بفتح قاف و تای کوتاه و شبای مثلثه نیز آمده

قندفر بوزن زنجبیل عجوز معرب گنده پیر

قنطر بالکسر سختی و بلا و مرغی ست خاکستر رنگ۔

قنطار بالکسر یک پوست گاو پر زر و گفته اند که آن مقدار هزار دینار ست و از معاذ بن جبل منقول ست که قنطار یکهزار و دویست اوقیه است و اوقیه هفت و نیم مثقال ست و بعضے گفته اند یک صد و بیست رطل یا صد رطل از طلا و نقره و مقدار چهل اوقیه از طلا یا هزار و دویست دینار یا هفتاد هزار دینار یا هشتاد هزار درم۔

قور بالفتح بر سر های پا رفتن تا کسی واز پای نشنود و فریب دادن شکار را و پاره چیزی گرد از میان چیزی بریدن و ختنه کردن زن را و رسن نیکو و دا ثبنه و غیره بود۔

قهر بالفتح چیره و غالب شدن۔

قهار بالفتح و تشدید ها بسیار چیره و غالب و نامی است از نامهای حق تعالی۔

قیر بالکسر و قار چیزیست که کشتیها و خمها و شتران مالند و بعضے گفته اند که این زفت است و بیان آن گذشت۔

قیور بالفتح و تشدید یا مجهول النسب۔

قیار بالفتح و تشدید یا صاحب قیر و قیر فروش و نام مردی ست و نام شتر شاعری ست یا اسپ آن و نام دهی ست۔

فصل القاف مع الزاء

قز بالکسر کوتاه و بخیل۔

قحز بالفتح برجستن و بے آرام شدن و بیفسازدن و انداختن کسی را۔

قحوز بالضم افتادن و نیز انداختن چنانکه پیش دست افتد۔

قحاز بالضم بیماری گوسپند و سرفه شتر

قربز بالضم معرب کربز۔

قرمز بالکسر رنگیست سرخ که از کرمی که در بیشه ملک ارمن میباشد فشرده و جوشانده میسازند۔

قرز بالفتح گرفتن خاک بانگشتان و بریدن و پشته خاک و زمین درشت و بالضم روزن دان حجام۔

قز بالفتح و تشدید زا ابریشم و برجستن و دل تنگ و گرفته شدن و ابا کردن از چیزے و بالضم دوری از چرک و آلودگی و به سه حرکت مرد یکه از آلودگیها دوری کند۔

قزاز بالفتح مار بزرگ و مارهای کوتاه و بالفتح و تشدید زا ابریشم فروش و بالضم و تشدید زا دوری کننده از معاصی و معایب

قززه بفتحتین مرد زیرک دور از عیوب۔

قعز بالفتح پر کردن چیزی را از و آب و جز آن و آشامیدن آنچه در ظرف باشد۔

قفز بالفتح برجستن مرادف قفوز دویدن

قفیز پیمانه ایست مقدار دوازده صاع و از زمین مقدار یک صد و چهل و چهار گز شرعی۔

قفاز بالضم و تشدید فا دستانه که دزدان پنبه کنند و زنان در دست پوشند یا زیورے ست که برای دست و پای سازند و آهنی ست در بهم دیگر رفته که بران باز شکاری نشیند

قاز بالفتح نوعی از آشامیدنست و زدن و انداختن و شادی کردن و برجستن و تنگ شدن و مرد سبک و ناتوان و کاویدن زمین بعصا

قفز بالفتح جمع کردن و گرفتن چیزی باطراف انگشتان و بفتحتین چیزی زبون بی قیمت و مرد ناکس بی خیر۔

قفز بالکسر کوچک۔

قوز بالفتح ریگ تودهٔ بلند و ریگ پشته گرد و قوزها

قهز بالفتح برجستن و جامه ایست از صوف سرخ و بدین معنی بکسر نیز آمده۔

قهندز بضم قاف و ها و دال نام چهار موضع ست معرب کهنه دز۔

فصل القاف مع السین

قبرس بالضم نوعی از مس ست نیکوترین مسها و جزیره ایست عظیم بروم۔

قبس بالفتح آتش گرفتن و دانش از کسی استفاده نمودن و بالکسر اصل و بیخ چیزی و بفتحتین پارهٔ آتش که آن را آتش بسیار گرفته شود و زود و گشنی کردن و آبستن نمودن گشن و بالفتح و کسر باء نری که زود گشن و آبستنی کند ماده را مرادف قبیس۔

قابس بکسر با شهریست بمغرب۔

قابوس مرد نیکو روی و پاکیزه لون و نام پادشاهی ست معرب کاوس و ابوقابوس کنیت نعمان بن منذر۔

قبیس بالضم و فتح با تصغیر قبس و نام مردی است و ابوقبیس نام کوهی ست و این کوه را امین نیز گویند زیرا که حجر اسود را دران ایام گذاشته بودند و نام مردی آهنگر که نخست دران کوه خانه کرد و نام قلعه ایست از حلب۔

قدس بالضم و بضمتین پاکی و پاک شدن و کوهی است عظیم بنجد و بیت المقدس و نام شهر قدس خلیل و نام جبرئیل و روح القدس نیز گویند و قدس اسود و قدس ابیض نام دو کوه ست و بفتحتین سطل و طاس و شهری ست نزدیک حمص و بضمتین و بالضم و فتح دال کاسهٔ بزرگ۔

قدمس مروارید۔

قداس بالضم نام مرواریدی است و چیزی که بقدر مروارید از نقره سازند و سنگی که در جای ریختن آب از حوض نصب کنند و بدین معنی بالفتح و تشدید دال نیز آمده و سنگی که در حوض شتران اندازند تا آب میان ایشان بقسمت رسد۔

قادس کشتی بزرگ و جزیره ایست باندلس و قصبه ایست بهرات۔

قدوس بالفتح مرد پیش آینده و کسی که پیشرو بود و بالضم و تشدید دال بسیار پاک و مبارک نامی است از نامهای حق تعالی و بفتح نیز آمده۔

قربوس بفتحتین پیش کوههٔ زین و پس کوههٔ زین را نیز گویند هر دو کوههٔ زین را قربوسان گویند و سکون را نیامده و الا بضرورت شعر و فارسیان بسکون را استعمال کنند۔

قرس بالفتح سرمای سخت و چیزی سرد و سخت سرد شدن سرما و فسردن آب و بالکسر شبهای خرد و بفتحتین افسرده و بسته شده و بسته شدن و فسردن و سخت شدن سرما۔

قارس و قریس سرمای سخت و چیزی کهنه و افسرده و بسته شده۔

قرطاس بهر سه حرکت و مشهور کسر ست کاغذ قراطیس جمع و بالکسر نشانه و شتر گندم گون و دختر سفید رنگ دراز قامت و روی هر چیز و ناقهٔ جوان و برد مصری۔

قرطس بالفتح وهی است و بمعنی کاغذ و بدین معنی بالکسر نیز آمده۔

قرناس بالضم و الکسر بینی کوه۔

قس بهر سه حرکت و تشدید سین جستن چیزی و در پی آن شدن و سخن چینی کردن و تنها چرا کردن ستور و بالفتح مصاحب شتران که از شتران خود جدا نشود و رئیس بهتر ترسایان در علم و همچنین قسیس بالکسر و تشدید سین و نام شهریست بزمین مصر که دران جامه خوب می شود و بالضم نام مردیست موحد و بلیغ در زمان جاهلیت که آن را قس بن ساعده نیز گویند۔

قسوس بالفتح ناقه که تنها چرا کند۔

قساس بالضم معدن آهن ست یا زمینی که از آهن آن شمشیر خوب می شود و نام کوهی ست۔

قسطاس بالضم و الکسر ترازو یا راست ترین ترازوها یا ترازوی عدل و این لغت در اصل رومی ست و بصاد نیز آمده۔

قعس بالفتح شراب و بوی ناک و بفتحتین بلند آن

سینه و در آمدن پشت ضد حدب به فتحتین.
قفس بالفتح مردن و بستن دست و پای آهوی کسی را گرفتن و کشیدن چیزی از کسی و گرفتن کسی را از روی غضب مرادف قفوس و بالضم طائفه ایست بکرمان مانند کردان و بفتحتین بلند شدن سر بینی.
قلس بالفتح رسن سطبر کشتی که از لیف خرما و برگ آن و جز آن می سازند و آنچه از گلو یکدفعه بر آید از طعام پری دهن یا کم تر و آنچه بدو باز سه بار آید آنرا قی گویند و رقص یا سرود و سرود نیکو و بسیار آشامیدن نبید و غثیان و برهم زدگی دل و انداختن جوی آب را و جام شراب را از غایت پری.
قلاس بالفتح و تشدید لام دریای موج زن و مالامال.
قلیس بالفتح بخیل و بالکسر و تشدید لام کلیسا که ابرهه در صنعاء یمن ساخته بود و حکم کرد که هر سال مردم بدانجا بیایند آخر مردی از عرب در آنجا طهارت کرد چون ابرهه خبردار شد بانتقام آن لشکری آراسته با فیل محمود نام و فیلان دیگر متوجه ویران کردن کعبه شد حق به برکت قرب ولادت حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم و حرمت کعبه لشکری از مرغان فرستاد که و مار از نگارش بر آورد چنانچه قرآن مجید بآن ناطق ست و آن سال را عام الفیل گویند و دران سال تولد حضرت رسالتپناه صلی الله علیه وسلم شده.

قمس بالفتح غوطه خوردن در آب و غوطه دادن و اضطراب کردن بچه در شکم و بالضم و تشدید میم مفتوح مرد شریف.
قماس بالفتح و تشدید میم غواص.
قاموس دریا و جای ژرف ترین از دریا و آب بسیار از دریا و نام کتابی ست معروف در لغت از محمد بن یعقوب فیروزآبادی.
قموس بالفتح چاهی که از کثرت آب فی لوها دران پنهان شوند.
قنس بالفتح اصل و بالکسر نیز آمده و بالکسر بالای سر و به فتحتین قی اندک گیاهی ست خوشبو کیته بالفتح که بفارسی فراراس گویند.
قومس بالفتح سردار و آب بسیار از دریا و بالضم و فتح میم ناحیه ایست بزرگ نزدیک خراسان و ملکیست باندلس.
قونس بالضم و فتح نون سر خود آهن و استخوان بر آمده میان هر دو گوش اسپ و جادهٔ راه.
قوس بالضم صومعه ترسایان و غاره صیاد و رانداز سنگ و او دلیست و بالفتح کمان و گز که بآن مساحت کنند و آنچه از خرما در تها ظرف خرما بماند و نام برجی ست و سبقت کردن و اندازه کردن چیزی به چیزی و قاب قوسین مقدار دو کمان عربی یا مقدار دو گز و به فتحتین خمیدگی پشت و خمیده شدن پشت و بالفتح و کسر او ریگ تودهٔ بلند و زمانه و شتوا مرادف آقوس.

قهلس بکسر لام بروزن مجرش قهقب مرد با بزرگ و سطبر و پیش خرد و زن ضخیم و سفید که کدورت بران ظاهر باشد.
قیس بالکسر مقدار و اندازه و همچنین قیاس و بالفتح اندازه گرفتن چیزی را و اندازه کردن چیزی بچیزی و پدر قبیله ایست از بنی مضر که آنرا قیس غیلان بفتح غین گویند و نام دو پدر را از دو قبیله بطی و نام مجنون عامری عاشق لیلی و شهریست بمصر که بنام بانی آن موسوم شده و جزیره ایست به بحر عمان معرب کیش.
قیاس بالکسر اندازه گرفتن میان دو چیز و برابری کردن بکسی در قیاس و جمع قوس نیز آمده.

فصل القاف مع الشین

قرش بالفتح کسب کردن و گرد آوردن و پیوند دادن چیزی را بچیزی.
قریش تصغیر قرش و آن جانوری ست دریائی که جمیع جانوران ازان بیتر و شتر سوار و نام قبیله ایست معروف و پدر آن قبیله نضر بن کنانه است از اجداد حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم و نام مردیست که صاحب قافلهٔ عرب بود.
قش بالفتح و تشدید شین بعد از لاغری فربه و نیکو شدن آدمی و ستور و فربه و نیکو یافتن ستور و آدمی را بعد از لاغری خوردن

از نیجا وازانجا وچیدن وخوردن انچه بران
دست یافته شود از طعام برخوان وجمع کردن
چیزی وشتاب دوشیدن ناقه را وبه دست
چک کردن چیزی را چنانکه تراشیده شود ودرفتن
رفتار لاغران وناتوانان وخرمای زبون ودلو
بزرگ۔

قبیش بالفتح چیزی چیده شده از زمین که
آنرا التقاط گویند۔

قعش بالفتح جمع کردن وویران کردن خانه
وجز آن وگردانیدن سر چوب سوی خود و
جای سواری مانند هودج قعوش جمع۔

قفش بالفتح معرب کفش وگرفتن وجمع
کردن وافتادن وزدن بعصا وشمشیر وبه شتاب
دوشیدن وبه شتاب انداختن آنچه در پستان
باشد وبسیار جمع کردن وبفتحتین دزدان۔

قلاش بالفتح کوچک گرفته وتنگدل شده
وبه تشدید لام کلمهٔ فارسی ست۔

قمش بالفتح جمع کردن وآنچه بر روی زمین
باشد از چیزهای ریزه ریزه وخرد شده۔

قماش بالضم متاع درخت خانه وچیزهای
ریزه ریزه وخرد شده ومردم سفله وناکس و
چیزهای زبون۔

قوش بالضم مرد ریزه اندام وخرد جثه معرب
کوچک ودر ترکی بمعنی جانور شکاری آمده۔

فصل القاف مع الصاد

قبص بالفتح بسر انگشتان گرفتن چیزی را و
بازداشتن ازآب خوردن پیش از سیراب
شدن وجستن نر بر ماده وبند در شلوار کردن
وکشیدن آنرا وبالکسر عدد بسیار از مردم و
اصل ومجمع شدن گاه وریگ بسیار وبه
فتح نیز آمده وبفتحتین درد شکم ودرد جگر ودرد
گرفتن از خوردن خرما به نهار وبهم آمدن
وبسته شدن رحم ناقه وشادمانی وبزرگی۔
تارک سر وبزرگ شدن تارک سر بالفتح و
کسر پادشاهان وآنکه از خوردن خرما درد
گیرد۔

قحص بالفتح به شتاب گذشتن وجاروب
کردن خانه وبه پای زدن کسی را ودویدن

قرص بالفتح گزیدن کیک وگرفتن گوشت
آدمی بسر انگشت وبریدن وگرفتن وقرص
کردن از خمیر وبالضم نان ودهے ست بزمین
عمان۔

قارص کرمی ست مانند پشه وشیری که
زبان گزد یا شیر ترش که بران شیر تازه بسیار
بدوشند تا ترشی او برود۔

قریص نوعی از نان خورش۔

قص بالفتح وتشدید صاد در پے کسی رفتن
وخبر دادن وبه مردن رسانیدن کسی را
بچون وبه مردن رسیدن وبریدن موی و
پشم وبریدن پر مرغ وپیدا شدن آبستنی
گوسفند واسپ سینه یا سر سینه یا میان سینه
یا استخوان آن قصاص بالکسر جمع وآنچه از
پشم بر گوسفند بریده شود۔

قصص بفتحتین مرادف قص بجمیع معانی
که مذکور شد وقصه بکسر قاف وفتح صاد جمع
قصه ومعانی آن گذشت۔

قصاص بالکسر کشنده را بعوض کشته
کشتن وآنچه داده باشند باز رسانیدن وبالضم
موی پیشانی وکوهی ست وبالفتح درختی
ست که مگس شهد آنرا بخورد واز آن شهد
حاصل شود وبهر سه حرکت نهایت رستنگاه
موی از پیش سر یا از قفا وسر پیوند هر دو
پستان وبالضم وتشدید صاد قصه خوانان۔

قاص به تشدید صاد قصه خوان وبرپی
کسی آینده وخبر دهنده۔

قعص بالفتح مردن بر جای خود بے حرکت
وجنبش از آن جا۔

قعاص بالضم بیماری گوسپند که در حال بکشد

قفص بالفتح در قفص کردن ودست و پا بستن
آهو را ونزدیک شدن پاره چیزی به پارهٔ دیگر
وبلند شدن وبلند بر آمدن وبالضم کوهی ست
بکرمان ودهی ست به بغداد وبفتحتین آنچه
مرغ وحشی دران کنند ونظر فیست که دران
گندم کرده بخرمن برند ونشاط وسبکی و
حرارت گلو وترشی معده از خوردن آب
خرما۔

قفاص بالضم بزکوهی وبیماری ست
که در حیوانات بهم میرسد وقوائم آنها خشک
میسازد۔

قلوص بالضم برجستن چیزی وبرآمدن

سایه و برآمدن آب در چاه و بالفتح شتر مادهٔ جوان و شتر مادهٔ که بران سوار توان شد و شتر مادهٔ دراز پا و دست و بچهٔ مادهٔ شتر مرغ

قمص بالفتح برجستن اسپ جز آن و برداشتن اسپ جز آن هر دو دست خود یکبار و گذاشتن یکبار و حرکت دادن و برجهانیدن دریا کشتی را به موج و به فتحتین پشه‌های کوچک و مگسهای کوچک که بالای آب ستاده می باشند و ملخی که از بیضه برآمده باشد۔

قماص بالضم و بالکسر حرکت دادن موج دریا کشتی را و برداشتن اسپ جز آن هر دو دست بر زمین گذاشتن و چون این عادت شود آن را قماص بالضم گویند و بالکسر جهندگی و اضطراب و بے آرامی۔

قموص بالفتح چارپا که زیر سوار بجهد و سر و دو دست بردارد و شبیر درنده و آنکه مضطرب و بیقرار باشد و کوهی ست به خیبر و بران قلعه ایست و آن قلعه را نیز قموص گویند۔

قمیص چارپا که زیر سوار بجهد و شیمه و غلاف دل و پیراهن و بعضے گفته اند که قمیص پیراهن پنبه اگر از صوف باشد آنرا قمیص نگویند

قنص بالکسر اصل و بیخ و بالفتح شکار کردن و به فتحتین شکار و بنو قنص پسران معد بن عدنان

قنبص بالفتح شکار۔

قانص شکار کننده۔

قوانص چینه دانهای مرغان جمع قانصه

قوص بالضم قصبه ایست به صعید مصر که در دریا مصر بعید از شهر قسطاط از ان فراخ تر و بزرگ تر شهری و قصبه نیست و هیت دیگر۔

قیص بالفتح افتادن دندان از بیخ و حرکت و جنبش شکم۔

فصل القاف مع الضاد

قبض بالفتح گرفتن به پنجه و گرفتگی خلاف بسط و به شتاب رفتن مرغ و به شتاب راندن و میرانیدن و به فتحتین آنچه از اموال مردم گرفته شود و بالضم تشدید بای مفتوح جوالگی ست مانند کشف۔

قابض تیز رو و تیز راننده و مرغ پرنده۔

قبیض تیز رو۔

قرض بالفتح وام دادن و پاداش دادن و بریدن و شعر گفتن و مردن یا نزدیک شدن به مردن و میل کردن به یمین و یسار و میل کردن از جای و هرچه پیش فرستاده آید از نیکی و بدی و بکسر نیز آمده و آنچه داده شود برای ادای قرض۔

قریض شعر و نشخوار شتر که از گلو برآرد۔

قض بالفتح و تشدید ضاد سنگ ریزه ناک شدن طعام و سنگ ریزه در کاواکی دندان ماندن و بکارت زائل کردن و سوراخ کردن مروارید۔

قضض به فتحتین سنگ ریزه خرد و خاکی که بر فرش افتاده باشد و به کسر ضاد طعام سنگریزه ناک۔

قضبض سنگریزهٔ بزرگ۔

قضاض بکسر سنگهای که بعضے از ان بر بعضے چیده شود۔

قعض بالفتح منبانیدن چوب را و چوب خم داده۔

قوض بالفتح ویران کردن بنا۔

قیض بالفتح شگافتن و شگافته شدن و مانند و عوض و پوست خشک بیرون بیضه یا آنچه از بیضه برآید از بچه و آب۔

فصل القاف مع الطاء

قبط بالفتح جمع کردن و فراهم آوردن و بالکسر اهل مصر که آبا و اجداد ایشان در مصر بوده اند بخلاف سبط که از اولاد یعقوب علیه السلام و در انجا نشو و نما یافتند و ثیاب قبطیه بالضم کتان باریک سپید مصری که به قبط منسوب است و بکسر نیز آمده۔

قحط بالفتح خشک سال و سخت زدن و ایستادن باران و بالضم گیاهی ست۔

قحوط بالضم باز ایستادن باران۔

قرط بالضم گوشوار قرطه واحد و شعلهٔ آتش و گیاهی ست مانند اسپست و نام مرغیست و نام شمشیری است و بالکسر قسمی ست از گندنا که آنرا کراث مائده گویند۔

قراط بالکسر گوشوارها جمع قرط و چراغ و شعلهٔ چراغ۔

قرطاط بالضم و بالکسر نمد زین و جل شتر که پالان

بزیر او نهند.

قسط بالفتح بیداد و جور کردن و پراگنده و جدا کردن و بالکسر داد و عدل عادل و حصه و نصیب و پاره از چیزی و اندازه و روزی و ترازو و بالضم چوبی است که برای بیمار بیمار نافع است و آن دو قسم است هندی و عربی و به فتحتین خشکی در گردن بهم رسیدن و راستی پای و استخوانهای ساق چارپا و راست شدن آن و آن عیب است و پیمانه ایست به مقدار نصف صاع که گاهی بدان وضو کنند و آن شش یک فرق باشد به فتحتین فرق پیمانه ایست نیز و منه الحدیث ان النساء من اسفه السفهاء الا صاحبة القسط والسراج یعنی زنان بسیار ناقص عقل اند مگر آنکه آب وضو آرد و چراغ در دست گیرد برای شوهر و خدمت کند.

قسوط بالضم جور کردن و از حق برگشتن و پراگنده و جدا کردن.

قاسط بیدادگر و جابر و نام پدر قبیله ایست و بمعنی دادگر نیز آمده.

قشط بالفتح پوست کندن و آشکارا کردن و پوستی که از چیزی دور کرده شود.

قط به فتح و تشدید طا موی کوتاه و جعد بریدن یا بریدن چیزی سخت یا پهنا بریدن و ازین جاست قط قلم و فی الحدیث کان علیٌّ اذا اعتلی قدّ و اذا اعترض قطّ و گران شدن نرخ و بالکسر نصیب بهره و قباله و کتاب محاسبه و نام قطوط جمع و گربه نر قطاط جمع و بالفتح و بالضم و تشدید طا و تخفیف آن هرگز و همیشه و این کلمه خاصه بزمان گذشته است و بالفتح و تخفیف طا بمعنی پس نیز آمده و ازین جاست فقط.

قطوط قط زدن قلم.

قطط به فتحتین موی کوتاه و پیچیده و جعد و پیچیده شدن موی.

قاطط مویهای دراز و بلند.

قعط بالفتح سخت و تنگ گرفتن بر قرضدار و تنگ گرفتن و استوار بستن و بددلی و انداختن و سخت بانگ کردن و سخت راندن مرکب را و آشکار کردن و راندن و دور کردن و بستن دستار و خوار و مهان شدن.

قعاط بالکسر و الفتح سخت راننده چارپا.

قفط بالکسر شهریست بصعید مصر که وقف کرده شده است به علویان از زمان حضرت علی رضی الله.

قلاط بالضم اولاد جن و شیاطین و همچنین قلط به فتحتین و بالکسر قلعه ایست میان قزوین و خلخال.

قمط بالفتح دست و پای طفل بستن و در گهواره کردن و دست و پای اسیر بستن و دست و پای گوسفند بستن به جهت کشتن و کشتی و جماع کردن و گرفتن و چشیدن و قطران مالیدن شتر و بالکسر رسنی که دست و پای گوسفند بآن بندند برای کشتن و رسنی که بدان دست و پای کسی بندند.

قماط بالکسر ریسمانی که بدان دست و پای اسیر و گوسفند بندند و خرقه که دست و پای کودک بآن بندند و در گهواره خوابانند.

قمیط بالفتح سال تمام و درست.

قنوط بالضم نومید شدن و بکسر نون نومید و همچنین قانط.

قنبیط بالضم و فتح نون مشدد نوعی است از گیاه که نبت منتن مغلظ.

قوط بالفتح رمه گوسفند یا مقدار صد تا از آن و بالضم دهیست به بلخ و نام مردیست محدث.

قواط بالفتح و تشدید واو شبان رمه گوسفند.

قراط بالکسر دانگ اصل آن قراط بالکسر و تشدید را بوده مثل دنار و دینار زیرا که جمع آن قراریط است مثل دنانیر و صاحب قاموس گوید قیراط و قیراط بالکسر حب شهرها در وزن مختلف می گردد به مکه ربع و سدس دینار و در عراق نصف عشر دینار است.

فصل القاف مع الظاء

قرظ به فتحتین برگ درخت سلم که بدان پوست دباغت کنند یا ثمر ایست که آنرا بیفشرند و شیره آن بگیرند و آنرا اقاقیا گویند و ادیم قرظی و کبش قرظی یعنی ادیم یمنی و قوچ یمنی که در یمن قرظ بسیار می باشد.

قارظ چیننده قرظ.

قراظ بالفتح و تشدید را فروشنده آن.

قیظ بالفتح گرمای تابستان و میان آن از طلوع ثریا تا طلوع سهیل و سخت گرم شدن روز و مقیم شدن بجائی ۔

فصل القاف مع العین

قاع زمین هموار قیعان و اقواع جمع قیعة واحد و بعضی گفته اند که قیعة نیز جمع قاع ست

قبوع بالضم سر در کشیدن خارپشت و سر در گریبان کشیدن و در زمین رفتن و سیه نمودن و بینی فشاندن خوک و غیر آن و تیره شدن روی از ملالت و جدا شدن از یاران ۔

قبع بالفتح بینی فشاندن خوک و جز آن و بانگ چیزی و آواز فیل و سر فرو کردن و بسجود و بالضم آبله که بر بدن برآید ۔

قباع بالکسر بینی فشاندن و بالضم بینی فشانی و مرد نادان و پیمانه ابیت بزرگ و لقب مردی که آن پیمانه را وضع کرده و بالفتح و تشدید با خوک بد دل ۔

قتع بفتحتین کرمهای سرخ که چوب را خورند

قتوع بالضم خوار شدن ۔

قثع بالضم آبله که بر تن برآید ۔

قدع بالفتح عنان زدن اسپ را و باز داشتن کسی را از کسی و بفتحتین ضعیف شدن چشم و کم سخن و شرمگین شدن زن و بد چشم شدن اسپ و نزدیک شدن سال ۔

قدوع بالفتح اسپی که حاجت آید او را العنان زدن تا باز ایستد و مرد ذلیل ۔

قذع بالفتح فحش گفتن و بگفتن دشنام دادن و بفتحتین فحش و پلیدی و دشنام ۔

قرع بالفتح کدو یا کدوی تره فال زدن بر قرعه و غالب شدن بقرعه و کوفتن در و زدن عصا بر سر و تمام خوردن آنچه در کاسه باشد چنانکه لب کاسه بر پیشانی خورد و گشنی کردن ستور و بفتحتین ریختن موی سر بعلتی و قبول کردن مشورت را و باز ایستادن از آنچه فرماید و خالی شدن درگاه از مردم و قدم

قراع بالکسر گشنی کردن فحل و بر یکدیگر قرعه زدن و شمشیر زدن ۔

قریع حریف و مانند و برگزیده و بهتر و شتر نر و شتر کره آبله برآمده ۔

قروع بالضم سبک شدن و به شتاب رفتن آهو در گریختن ۔

قزع بفتحتین پارهای از ابر تنک قزعة واحد و بستران خرد و جای ستردن سر کودک را ۔

قشع بالفتح پوستهای خشک و خانه که از پوست سازند و دور کردن باد ابر را و پراگنده کردن

قصاع بالکسر کاسهای بزرگ ۔

قصع بالفتح فرو خوردن مردم جرعه آب را و شتر نشخوار را و نیکو و نرم خائیدن شتر نشخوار را و میان دو ناخن بشپش کشتن و تشنگی نشاندن آب خوار و حقیر داشتن و بر سر کف دست زدن و ریزه و خرد ماندن کودک که نبالد و بزرگ نشود ۔

قصعع کودکی که ریزه و خرد باشد و کلان نشود

قطع بالفتح بریدن و خفه کردن حلق را و بالضم بیابانی نفس زدگی افتادن بر کسی دماسه که از فربهی باشد و بالکسر تاریکی آخر شب و گلیم خرد که بر پالان شتر اندازند برای سواری و پیکان خرد و کوتاه که در تیر نشانند و بالکسر و فتح طا پارها جمع قطعه ۔

قاطع برنده و شیر ترش و بریده ۔

قطاع بالفتح و الکسر انگور و خرما بریدن و جز آن و بالفتح ایستاده شدن و بریده شدن آب و رفتن مرغ از سردسیر و گرمسیر یا عکس آن و بالضم و تشدید طا برندگان و قطاع الطریق راه زنان ۔

قطیع رمه گوسپند و گاو و تازیانه و آن که از ضعف یا فربهی نتواند برخاست ۔

قطوع بالضم گذشتن از جوی و بریده شدن و ایستادن آبها و سپری شدن آب چاه و رفتن مرغان وحشی از سردسیر بگرمسیر یا عکس آن و همچنین قطاع بالفتح ۔

قعقاع بالکسر آواز سلاح و رفتن در زمین مرادف قعقع و بالفتح نام مردی و راه از یمامه به کوفه و راه دشوار و خرمای خشک و تب لرزه ۔

قفع بالفتح در کشیده شدن دست و پای و جز آن و بالضم آنان که انگشتان او در کشته باشند جمع اقفع ۔

قلع بالفتح توشه دان شبان و نام معدنی که از وی ارزیز خالص خیزد و قلعی منسوب بدان

و برکندن و از منصب کسی را انداختن و بالکسر بادبان کشتی و بفتحتین سست پای شدن در کشتی و پارهای بزرگ از ابر جمع قلعه و بکسر لام سست پای و بی آرام۔

قلاع بالکسر بادبانها کشتی و قلعها و بالضم گل تراشیده خاک روا شده که سمار و غ در زیر او برآمده باشد و نوعی از بیماری ستور و علتی است که در دهن پیدا شود و بهن از آن میوه شد و اکثر طفلان را عارض می شود و بالضم و تشدید لام سرهنگ عمل دار و عوان۔

قمع بالفتح به عمود زدن و شکستن و قهر کردن و خوار گردانیدن و به عمود زدن پشم و پنبه را و بالکسر و قیماله خرما و دنباله هر میوه که بمیوه پیوسته است و بفتحتین سر کوهان شتر و دانه که مانند آبله بر پلک چشم بر می آید و سطری که در یک نی الوی است باشد مگس کبود و بزرگ و ظرف سر تنگ که در آن روغن میریزند و فلاف۔

قنوع بالضم خواستن و خواری و نیاز نمودن در سوال و پسند کردن و رضا نمودن و میل کردن ستور به چراگاه و خوابگاه و بالفتح بسیار قانع و راضی۔

قانع بسند کننده به چیزی و خوار و الحاح کننده در سوال۔

قناع بالکسر سرده و پوشش که بر بالای مقنعه باشد و طبق از برگ خرما و بعضی گفته اند قناع مرادف مقنعه است۔

قنع بالفتح بار کردن و بطرفی میل کردن و بالکسر طبقی از برگ خرما۔

قوع بالفتح برجستن نر بر ماده و همچنین قباع بالکسر

فصل القاف مع الفاء

قاف حرف معروف و کوه گرد اگرد زمین و گفته اند که آن از زمرد است و هیچ کوهی نیست که از وی در آن رگی نیست و قفاف الرقبة پوست گردن بر دموی آویخته گردن بز۔

قحف بالکسر کاسه سر و قدح چوبین و بالفتح بر کاسه سر زدن و آب خوردن بکاسه چوبین و خوردن و آشامیدن آنچه در کاسه باشد۔

قحاف بالضم سیلی که همه چیز را ببرد و همچنین قعاف و جحاف۔

قاحف باران سخت۔

قذف بالفتح سنگ انداختن و قی کردن و دشنام دادن بزنا و بدی نسبت کردن کسی را و بفتحتین و بضمتین بیابان فراخ و دور انداز نده مردم و منزل دور و بالضم و فتح دال کنگرها و جمع قذفة بالضم۔

قذاف بالکسر تیزی رفتار۔

قرف بالکسر پوست چیزی و قرف بالضم نان سوخته که ته تنور مانده و بالفتح ظرف از پوست دباغت کرده شتر و گاو که در آن قلیه بتوابل پخته بگذارند و پوست باز کردن و تهمت کردن و عیب کردن و کسب بدی یا نیکی کردن و سر جراحت و ریش تازه کردن

قراف بالکسر آمیزش کردن بگناه و جراحت جمع کردن

قرطف بالفتح چیزی در پیچیده و جامه مخمل که آن را قطیفه گویند۔

قرقف بفتح هر دو قاف شراب و نام سه کتاب ترسایان در سه اقوام۔

قشف بالکسر آنکه متغیر شده در رنگ رو و گردیده باشد از درویشی یا از آفتاب و بفتحتین متغیر روی از آفتاب و متغیر شدن روی از درویشی و تنگی معاش۔

قصف بالفتح شکستن باد کشتی را و شکستن هر چیزی و دستک زدن و بازی کردن و سخت غریدن رعد و بفتحتین پوشیده و زود شکن شدن درخت۔

قاصف شکننده و باد سخت و رعد سخت آواز۔

قصیف غریدن رعد و آنچه ریزد از درخت و بانگ شتر و مرد زود شکن۔

قضف بفتحتین تنگی و باریکی۔

قضیف نحیف و لاغر۔

قطف بالفتح بریدن خوشهٔ انگور و چیدن میوه و خراشیدن و آهسته براه رفتن ستور و بالکسر میوه و بفتحتین گیاهی است که برگهای او پهن میباشد و آن را اسفناخ رومی و سرمق گویند۔

قطوف بالضم خراشیدگیها و میوها جمع قطف و بالفتح ستور تنگ گام آهسته رو۔

قطیف میوه چیده بمعنی مجنی۔

قطاف بالکسر وقت دروردن و چیدن انگور

قطائف چادرهای پُرپرز جمع قطیفه و حلواهای محل و لوزینه و نان لوزینه و رشته که از خمیر سازند و آنرا رشته قطائف گویند و عرب آنرا کنافه گویند و قطائف نه گویند۔

قُعاف بالضم سیل که همه از چیز را ببرد۔

قاعف باران درشت۔

قعف بالفتح از بن برکندن درخت را و خوردن آنچه در کاسه باشد مرادف قمف

قف بالفتح و تشدید فاتره و سبزی خشک شده و زمین بلند قفاف بالکسر جمع۔

قفوف بالضم خشک شدن جامه شسته و علفی که خاستن موی بر اندام از ترس چرا آن دیسم و وزیدن میان انگشتان۔

قفاف بالفتح و تشدید فا سیم وزر۔

قفیف گیاه خشک۔

قلف بالفتح بریدن قلفه یعنی غلاف سر ایر و خراشیدن درخت و گل سر خم برداشتن و بیوند کردن تختهای کشتی و در قیر گرفتن درزهای آن۔

قلیف غلاف خرما۔

قنف بفتحتین خردی گوش و درشتی آن و سپیدی گردن اسپ۔

قنیف گروه مردم و ابر بسیار آب پاره از شب۔

قناف بالضم کلان بینی و انبوه و دراز ریش و در قنیف که ضخیم باشد۔

قواصف مردم بسیار و انبوه که از کثرت انبوهی گویا بعضی مر بعضی را می شکنند۔

قوف بالضم بالای گوش و قوف الرقبه موی آویخته گردن بر و بالفتح پی شناختن و پی بردن۔

قائف پی شناس۔

فصل القاف مع القاف

قاق مرد بسیار دراز۔

قرلق بالضم و فتح بادکان بقال معرب کربه یعنی کلبه۔

قرطق بالضم پوششی ست معروف معرب کرته۔

قرق بالفتح آواز ماکیان و بالکسر بیخ و اصل زبون و عادت و خردان از مردم و بازی و آن چنان ست که بر زمین بست و چهار خط برکشند و دران سنگریزه گذارند و طفلان بازند و آن مشهور ست و بالفتح و بکسر را و فتح آن جای هموار و بفتحتین بسر کردن در زمین هموار دور بیابان۔

قلق بفتحتین اضطراب و بی آرامی۔

قوق بالضم مرد بسیار دراز و مرغی ست آبی دراز گردن و اندام زن و بالفتح نام پادشاهی است از پادشاهان روم که دنانیر قوقیه بدان منسوب ست و آواز کردن ماکیان وقت مست شدن و طلب کردن خروس۔

قیق بالکسر نادان و سبک عقل و کوه قاف و بالفتح آواز ماکیان۔

فصل القاف مع اللام

قبل بالفتح زمان پیش از زمان چیزی نقیض بعد و بالضم و بضمتین پیش چیز و اندام پیش نقیض دبر و اول چیزی و پایتین کوه و بضمتین گروها جمع قبیل و بفتحتین بلندی زمین که پیش باشد و در آمدگی هر دو پای و بیرون آمدگی پاشنه و بی اندیشه و بی استحضار سخن گفتن و میل کردن سر شاخ گاو و گوسپند بطرف روی و برابر کردن و روی وا کردن و احول چشم شدن و آشامیدن شراب را چنانکه از سر او قدح ریزد و چوبهای گرد میان سوراخ که در دوک کنند و مهره که بر گردن اسپ بندند بجهت چشم زخم و بجهت افسون و عیان و پیش روی و بمعنی یک قبالت نیز آمده و بالکسر و فتح با نزد و جانب و طاقت۔

قبول بالضم پیش آمدن و وزیدن باد صبا در دلو را بچاه انداختن و بالفتح پذیرفتن و باد صبا و زنی که بچه زن بر میگیرد و می پرورد۔

قبیل پذرفتار و گروه مردم زیاده از سه گروه چون روم و زنج و عرب قبل بضمتین جمع و رشته که در حین تافتن او دست بطرف سینه در روی آورده شود و دانا بکار شناسند قوم خلاف و بی دلیقت برابر و پیش و زنی که بچه عورات حامله بر میگیرد در وقت ولادت۔

قبائل گروهها جمع قبیله و پارهای کاسه سر و آن چهار استخوان باشد۔

قبال بالکسر دوالی که بر طول نعلین دوزند

و آن دو تا باشد و شراکت و الی کریر عوض زند
قابل پذیرنده و سال آینده و سزاوار و پسندیده و ضامن۔
قتل بالفتح کشتن و نیکو دانستن چیزی را و آمیختن شراب و بالکسر دشمن و مانند اقتال جمع۔
قتیل کشته شده زن باشد یا مرد۔
قتال بالکسر با هم کشتش کردن و کارزار نمودن و بالفتح تن و جسد۔
قحول بالضم خشک شدن۔
قحل بالکسر پیر سال خورده و بالفتح و کسر حای مهمله و سکون آن پیر پوست بر استخوان خشک شده و بفتحتین خشک اندام شدن و بدحال شدن۔
قحال بالضم بیماری گوسپند۔
قذال بالفتح پس سر از دو طرف سر و بناگوش اسپ۔
قذل بالفتح جور کردن و در پس سر زدن۔
قذعمل بضم قاف و فتح ذال شتر جسیم و فربه۔
قرل بالفتح درخت بی خار و بکسر قاف و سیم شتر کره بختی۔
قرامل شتران دو کوهان و موی بند زنان
قزل بفتحتین لنگی زشت۔
قصل بالکسر و صاد مهمله موضعیست و زوایه۔
قفل بالضم معروف و بالفتح آنچه خشک شود از درخت و بفتحتین باز گشتن از سفر و از جای۔
قفیل درخت خشک و گیاهی ست۔
قفول بالضم از سفر باز گشتن و خشک شدن
قفال بالفتح و تشدید فا قفل گر و نام عالمی ست از علمای مذهب امام شافعی رح۔
قلیل اندک جمع و مفرد آمده و کوتاه و لاغر۔
قل بالضم و الکسر و تشدید لام کمی و بالکسر لرزه و دانه خرما که تنها روید و زبون و ضعیف باشد
قلال بالضم اندک و بالکسر سبوها و بلندی هر چیز هر دو جمع قله و نیز قلال چوبهای استاده کرده شده برای تاک انگور و برای سایه کردن چیزی۔
قلقل بضم هر دو قاف اسپ و مرد سبک و بکسر هر دو قاف گیاهی ست که تخم سیاه دارد و از غایت سختی کوفته نمیشود و منه المثل دقک حب القلقل۔
قلقال بالکسر بانگ کردن و بجنبانیدن و همچنین قلقله و بالفتح جنبش۔
قمل بالفتح سپش و بفتحتین سپش شدن و شکم کلان شدن و بالضم و تشدید میم مفتوح کنه و امثال آن و بدین معنی جمع قمله است۔
قنقل بفتح هر دو قاف پیمانه بزرگ و نام تاج کسری۔
قندیل بالکسر معروف قنادیل جمع و بالفتح کلان سر دراز و همچنین قندل بالفتح۔
قوافل اسپان باریک میان و گروهها از سفر باز گردنده جمع قافله و قومی از خزرج۔
قودل بالفتح گویا۔
قول بالفتح گفتن و گفتار و بالضم و تشدید واو گویندگان جمع قائل و بالفتح و بفتحتین گویندگان
قوال بتشدید واو مرد زبان آور و بسیار سخن
قائل گوینده و قیلوله کننده۔
قبال بالکسر نام کوهی ست بلند در بادیه
قیفال بالکسر رگ سر اند که برای بیماری چشم فصد کنند۔
قیل بالفتح نام مردی و بهتر و قیلوله کردن گاه نیم روز شراب خوردن و ملک و پادشاه بلغت یمن و لقب پادشاهان یمن اقیال جمع و قیل و قال گفتار نیک و بد و خوب و زشت

فصل القاف مع المیم

قتام بالفتح غبار۔
قاتم سیاه مرادف اقتم۔
قتوم بالضم بلند شدن غبار۔
قثم بالفتح پاره از مال بکسی دادن و بالضم و فتح ثا بسیار عطا و جامع نیکوییها و خیرات و نام پسر حضرت عباس رض و یکی از نامهای کفتار۔
قثام بالفتح ماده کفتار و کنیز و غنیمت بسیار۔
قحم بالفتح پیر فرتوت و بالضم جای هلاک و سال سخت و قحط و تنگی و قحم الطریق دشوارییهای راه و دیدن بیابان و نزدیک شدن بر چیزی۔
قحوم بالضم ناگاه خویشتن را در کاری افگندن بی اندیشه و در آمدن در چیزی۔
قدوم بالضم از سفر باز آمدن و از جای آمدن و بالفتح تیشه و بسیار اقدام کننده و نام موضعی ست که ابراهیم ع در آنجا ختنه خود کرده بود و به تشدید دال نیز آمده و قلعه ایست بیمن و وادیی ست بحلب و کوهیست بمدینه

قدام بالفتح نام اسپی ست و بالضم دیرینه و کهنه و پادشاه و سردار و مقدم بر مردم از روی شرف و به فتح نیز آمده و بالضم و تشدید دال پیش روی چیزی و باز آیندگان از سفر و از جای۔

قادم از سفر آینده و قادم الانسان سر آدمی

قدم بالضم پیش آمدن و فتحتین پیش رفتن و بالکسر و فتح دال دیرینه و کهنه شدن و کهنگی و به فتحتین پای پیش پای و اثر و سابقهٔ کار و عمل از خیر و شر و گروهی از اشرار و اخیار که حق تعالیٰ به دوزخ و بهشت پیش فرستد و منه الحدیث حتی یضع رب العزة فیها قدمه و قدم صدق نشانهٔ نیک و سابقهٔ خیر و بالفتح و کسر دال بسیار اقدام کننده بر کاری و بالضم و فتح دال گروهی ست به یمن و موضعی ست۔

قدیم کهنه و دیرینه و بالکسر و تشدید دال مکسوره پادشاه و سردار و پیشوای مردم از روی شرف

قرطم به کسر قاف و طا و ضم هر دو آن تخم عصفر

قرام بالکسر پردهٔ رنگین و منقش از صوف یا پردهٔ تنگ یا پردهٔ سرخ۔

قرم بالفتح شتر نر یا شتری که هنوز کشتی نکرده باشد و مهتر و بالضم درختی است مثل خیار از روی سطبری و سپیدی که در میان دریا روید و به فتحتین سخت آرزومند گوشت شدن۔

قزم بفتحتین فرومایگی و فرومایگان مفرد و جمع آمده

قزام بالکسر فرومایگان —

قسم بالفتح بخش کردن و اندازه کردن و نوبت میان زنان نگاهداشتن و بالکسر بهره و بخش چیزی و به فتحتین سوگند۔

قسام بالفتح خوبی و همچنین قسامه و به تشدید سین بخش کننده۔

قسیم خوبرو و جمیل و هم بخش کسی و ضد چیزی و قسیم بمعنی قسمت کننده در لغت عربی نیامده

قصم بالفتح شکستن و به فتحتین شکستگی دندان و بالفتح و کسر صاد زود شکننده و بالضم و فتح صاد آنکه هر چیز بیند پاره پاره کند۔

قضم بالفتح خوردن ستور علف و جو را و خاییدن و خوردن چیزی خرده و ریزه که به کرانهای دندان کفایت شود و شکستگی۔

قضیم پوست سپید که در آن چیزی نوشته شود و علف ستور و جو۔

قطم بالفتح گزیدن و چشیدن و به فتحتین تیزی شهوت و آرزوی گوشت و بالضم و کسر طا آرزومند گوشت و آرزومند جماع۔

قطام بالفتح نام زنی ست۔

قعم به فتحتین کجی بینی۔

قلم بالفتح ناخن گرفتن و به فتحتین خامهٔ تراشیده و تیر قمار و کارد و خنجر و شمشیر و هر چه بدان چیزی ببرند۔

قلام بالکسر جمع قلم و بالضم و تشدید لام نوعی از شوره گیاه۔

قلزم به ضم قاف و زا شهریست میان مصر و مکه نزدیک کوه طور و سوی آن مضاف ست بحر قلزم۔

قم بالفتح و تشدید میم جاروب کردن خانه

قمام بالضم خاک روبه و قمامة واحد و آن القمامة جایی که خاشاک و سرگین اندازند۔

قمیم تره خشک۔

قمقام بالفتح دریا و مهتر و عدد بسیار و کنه ریزه و نوعی از پیش۔

قماقم بضم هر دو قاف مهتر با خیر۔

قنم به فتحتین بوی روغن و چربی گرفتن دست و بوی گرفتن مشک و تباه و فاسد شدن جای مغز۔

قوم بالفتح گروه مردان و گاهی زنان را به تبعیت و تغلیب مردان داخل کنند اقوام جمع اقاوم جمع الجمع۔

قوام بالفتح راستی و بالای مردم مرادف قامت و بالکسر نظام چیزی و مدار و اصل چیزی که بدان قائم باشد آن چیز و بالضم بیماری که در قوائم ستور پیدا شود۔

قیم بالکسر و فتح یا جمع قیمت و به فتح و تشدید یای مکسوره نگاهدارنده و برپای دارندهٔ چیزی و نامیست از نامهای حق تعالیٰ۔

قیوم و قیام به فتح و تشدید یا بسیار نگاهدارنده و برپای دارنده و هر دو نامیست از نامهای حق تعالیٰ۔

فصل القاف مع النون

قاسان به سین شهریست معروف که نعم مذکور میشود و به شین معجمه نیز آمده و شهری است بماوراءالنهر و ناحیه ایست باصفهان و نعم قاسان مشهور۔

قانون اصل هر چیزی قوانین جمع و این کلمه در اصل رومیست بمعنی مسطر۔

قبون بالضم قبن۔

قبّان بالفتح و تشدید باء و تخفیف آن ترازوی یک کفه معرب کپان و حمار قبان جانوریست خرد و صاحب صراح گوید ملخ سبز۔

قتین کم‌خوار و اندک طعام زن باشد یا مرد و کهنه۔

قرن بالکسر هم سر و هم دست در شجاعت و کشتی و هنر و کارزار و بالفتح شاخ و گیسو و کوه خرد تنها و جدا و تنگ اسپ و روزگار و زمانه و مدت سی سال یا هشتاد یا صد و بیست سال یا صد سال و این درست‌تر است چه پیغامبر صلی الله علیه و سلم طفلی را گفت عش قرنا و آن طفل صد سال بزیست و یک طرف هودج و گیسوی سر و کناره آفتاب که نخست از افق ظاهر شود و مناره یک طرف چاه که بران چوب دولاب کنند و هر دو مناره را قرنان گویند و موضعیست نزدیک طائف که میقات اهل نجد است و آن را قرن المنازل گویند و بستن دو ستور را باهم و سم پای اسپ جای دست افتادن و رفتن و پیوستن چیزی به چیزی و به فتحتین کیش تیر از چرم و شمشیر و تیر و پیکان و رسنی که دو شتر را باهم بدان بندند و شتر پیوسته باشد و دیگر و پدر قبیله ایست از یمن و از آن قبیله است اویس قرنی و پیوسته ابرو شدن و پیوسته شدن ابرو۔

قرین یار و هم پیوند۔

قران به کسر مقارن شدن چیزی به چیزی و باهم آوردن حج و عمره و باهم آمدن دو ستاره در برجی به یک درجه و دو خرما را باهم خوردن و یک جفت تیر برابر و تیرها که تراشیده یک کس باشد و رسنی که دو ستور دران بهم بسته باشند۔

قرون بالضم جمع قرن و بالفتح ناقه که شیر گرد آورد در پستان میان دو دوشیدن و ستور خوی کننده و سم پای بر جای دست نهند و رفتن شتر که زانوها باهم نهد چون خسپد و ناقه که دو پستان پیش و دو پس را باهم نزدیک آرنده و دو خرما باهم خورنده۔

قرائن پیوسته شدها به چیزی جمع قرینه بالفتح

قارون ابن عم موسی که بواسطه سوء ادب با موسی لعن حق تعالی او را به زمین فرو برد۔

قرطبان بالفتح دیوث۔

قارن مرد با تیر و شمشیر و آنکه حج و عمره باهم گذارد و بفتح را نام پسر کاوه آهن‌گر۔

قرآن بالضم و مد همزه خواندن و جمع کردن و کلام الهی که بر پیغامبر ما صلی الله علیه و سلم فرود آمد و آنرا بفارسی نبی گویند۔

قربان بالضم چیزی که در راه خدای تعالی تصدق کنند و بدان تقرب جویند به خدای تعالی و همنشین و خاصه ملک و به فتح نیز آمده و بالکسر نزدیک شدن و نیز کنایه از جماع باشد و بالفتح قدحی که نزدیک پر شدن باشد۔

قضبان بالضم والکسر شاخها جمع قضیب۔

قطران بالکسر والفتح و کسر طاء داروی است سیاه که بر شتری مالند و گویند آن روغن درخت عرعر است۔

قطون بالضم اقامت کردن بجای۔

قاطن مقیم قطان بالضم و تشدید طاء جمع

قطین مقیم و چاکران۔

قطن بالضم و بضمتین پنبه و پنبه زار و به فتحتین میان دو ران مرغ و استخوان میان هر دو سرین و بیخ دم مرغ و کوهیست

قعین بالضم و فتح عین مهمله گروهی از بنی اسد۔

قفن بالفتح گوسپند را از قفا ذبح کردن و به فتحتین و تشدید نون موضع قفا۔

قفّان بالفتح و تشدید فا معرب کپان۔

قلون به ضم قاف و لام جمع قله به تخفیف لام و معنی آن گذشت۔

قلتبان دیوث و بی‌حمیت و بی‌غیرت و قرطبان نیز آمده۔

قمقمان بضم هر دو قاف دریای عظیم و عدد بسیار

قمین سزاوار۔

قنوان بالکسر خوشهای خرمای تازه جمع قنو است و دو خوشه خرمای و بهمین معنی تثنیه قنو است۔

قن بالکسر و تشدید نون بنده که پدر و مادر او بنده باشد جمع و مفرد آمده و در عرف فقها بنده که در رقیت کامل باشد ضد مدبر و مکاتب و قن القمیص بالضم آستین پیراهن

قنان بالفتح کوهی ست در بنی اسد و بالضم
بوی بغل و آستین پیراهن۔
قنقن بکسر هر دو قاف نوعی ست از موش
دشتی و راه نمای و آب شناس در صحرا۔
قهرمان قائم بکارهای کسی خزانه دار و وکیل
و نگاهدارنده آنچه در تحت تصرف اوست
و این لفظ در اصل فارسی ست و صاحب
قاموس ذکر نه کرده و در نهایه آورده است
قین بنده و قریه ایست بیمن و آهنگر و
آهنگری و نیکو کردن چیزی و فراهم آوردن
شگاف ظرف۔
قینان بالکسر کنیزگان سرودگو جمع قینة۔
قیعان بالکسر زمینهای هموار جمع قاع
قیروان بفتح قاف و ضم را معرب کاروان
و شهری ست به مغرب۔

فصل القاف مع الواو

قبو بالفتح ضم کردن حرف را۔
قتو بالفتح خدمت کردن۔
قدو بالفتح خوشبو و با مزه شدن گوشت

قرو بالفتح بزرگ شدن پوست خصیه و قدح
چوبین و کاسه که سگ در آن آب خورد و بن
درخت که آنرا کاواک کنند و در وی نبیذ برند
و چوبی که عصار بدان چیزها را افشرد و روغن گیرد
قلو بالکسر شتر چست رفتار و بالفتح گندم و
گوشت و مانند آن بر تابه بریان کردن و
پیش رفتن و بازی کردن به قله و قله بالضم و
تخفیف لام چوبکی ست که آنرا بچوب دیگر
دور می اندازند و آن چوب را مقلاء گویند
و بعضی هر دو چوب را قله گویند۔
قنو بالکسر خوشه خرما۔

فصل القاف مع الهاء

قاه فرمانبرداری و اطاعت۔
قمه بالفتح بآب فرو رفتن و بر آمدن و سر
برداشتن شتر از آب خوردن۔
قامه شتر سر در هوا دارنده قمه بالضم و تشدید
میم مفتوح جمع۔
قوه بالضم شیر مزه گردانیده۔

فصل القاف مع الياء

قذی بالفتح خوشبو کردن طعام و گوشت را
قذی بالفتح بیرون انداختن خاشاک
قاری خواننده۔
قسی بالکسر و تشدید یا کلمها جمع قوس۔
قاسی سخت دل۔
قساسی بالفتح و تشدید یا شمشیر منسوب
بقساس و آن معدنے است بمعادن یمن
قاصی نهایت رسنده۔
قاضی گذارنده وام و جز آن و توانا و
حاکم و زود رسنده
قفی بالفتح و تشدید یا چیزی پسندیده از طعام
که برای مهمانی نگاهدارند و مهمان عزیز۔
قلی بالفتح بر تابه بریان کردن چیزی را
و نیز قلیا که از آن صابون پزند۔
قانی سرخ۔
قروطی بالکسر موم روغن۔

باب الکاف

فصل الکاف مع الالف

کذا یعنی همچنین۔
کری بفتحتین جاری کز با شد و آغاز خواب
کردن و ابتدای خواب۔
کراء بالکسر کرایه دادن و کرایه۔
کسی بفتحتین جامه پوشیدن ماضی او کسی
و مضارع یکسی از باب علم یعلم۔
کفاء بالکسر و المد جزا دادن و مانند بهم دیگر شدن
کفاء بالفتح پرده در افگندن و باز گردانیدن
کلاء بالفتح گیاه خوردن و پاسبانی نمودن
و بتازیانه زدن و پس افتادن وام و بسیار
شدن گیاه در زمین و گردانیدن نگاه
در چیزی و به پایان رسیدن عمر و بفتحتین
گیاه و با گیاه شدن زمین۔
کلاء بالکسر و المد پاسبانی کردن و بالفتح و تشدید

لام جای بستن کشتی که آن را خور گویند و کنار هر جوی و موضعیست در بصره که کشتی گاه ست۔

کلوز بروزن قبول مرد سخت چشم که خواب غالب نشود بر چشم او۔

کالی بکسر لام نسیه ضد نقد۔

کلیٰ بضم کاف و فتح لام گرده‌ها جمع کلیه بالضم

کمثری بضم کاف و میم مشدد میوه‌ای‌ست

کیمیا صنعت زر سازی۔

فصل الکاف مع البار

کئیب بروزن غریب محزون و شکسته از غم و بدحالی۔

کب بالفتح و تشدید با بروی افگندن و غلوله کردن از ریسمان۔

کبکب بفتح هر دو کاف نام کوهی ست

کباب بالضم ریگ پشتهٔ انبوه شده و برهم نشسته و بالفتح گوشت به درازا بریده برای بریان کردن۔

کتاب بالکسر نوشته و نامه کتب بالضم و بضمتین جمع و حکم و اندازه و فرض کرده و واجب گردانیدن و تقدیر کردن و نوشتن و آواز کردن بنده بمال و برین وجه که بروی نوشته شود که درین مدت این قدر دفعات رساند اگر برساند آزاد شد و اگر از ادای آن به تمام عاجز شد غلام ست و پاره زر که داده از خواجه باز خواست ندارد و بالضم و تشدید تا نویسندگان و تیر خرد سرگرد که نوآموزندگان اندازند و بدان کودکان تیراندازی آموزند و مکتب و دبیرستان

کتاتیب جمع و درین معنی به تخفیف تا نیز آمده

کتائب لشکرها جمع کتیبه۔

کاتب دانا و منشی نثر که آن را دبیر گویند نویسنده

کتب بالفتح فراهم آوردن و محکم کردن و گرد کردن و نبشتن و درز مشک دوختن و دانستن و آماده کردن و دانایان جمع کاتب

کثب بالفتح گرد کردن و بفتحتین نزدیکی۔

کثیب تودهٔ ریگ گرد آمده و بلند شده۔

کذب بالکسر و بالفتح و کسر ذال دروغ گفتن و دروغ و بالفتح واجب شدن و درنگ کردن۔

کذاب بالکسر و تشدید ذال دروغ گفتن و بالفتح بسیار دروغ گو۔

کذوب بالفتح بسیار دروغ گو کذب بضمتین جمع۔

کرنب بفتح کاف و نون تره ایست که آن را کلم رومی گویند۔

کرب بالفتح اندوه که نفس باز گیرد و رسن دلو و بی آرام کردن اندوه کسی را و نزدیک شدن آفتاب به غروب و آتش به مردن و باگران قید نهادن و رسن تافتن و تنگ کردن بند بر بندی و شوریدن خاک برای کاشتن و بفتحتین بی آرام و اندوهگین و بن‌ها و بیخهای شاخ درخت خرما مفرد و جمع آمده

کسب درزیدن و گرد آوردن و طلب روزی و جز آن کردن و بالضم کنجارهٔ روغن

کساب بالفتح نام سگی ست۔

کعب بالفتح شتالنگ که آن را قاب پای گویند و پارهٔ روغن و گره بندهای نی کعوب جمع و نام دو پدر قبیله که یکی را کعب بن کلاب و دیگری را کعب بن ربیعه گویند۔

کاعب نار پستان و همچنین کعاب بالفتح کواعب جمع۔

کعوب بضم نار پستان شدن دختر و شتالنگها جمع کعب۔

کلب بالفتح دوال بر مشک دوختن و سگ و یک دانه جو و بند شمشیر و قلاب آهنین که مسافر توشه‌دان از روی درآویزد بر پالان و ستاره ایست که آن را کلب الجبار گویند و دوال دو طرف توشه‌دان و گروهی۔

کلب الفرس خط میان پشت اسپ که آن را خطاره پشت گویند و بفتحتین سخت شدن سرما و دیوانه شدن سگ و جز آن و سختی سرما و دیوانگی ستور و بدی حرص بچیزی و بالفتح و کسر لام سگ و جز آن که دیوانه باشد۔

کلاب بالکسر سگان جمع کلب و نام پدر قبیله از قریش که آن را کلاب ابن مره گویند و نام پدر قبیله از هوازن که آن را کلاب بن ربیعه گویند و بالضم نام آبی ست و بالضم و تشدید لام آهنی که بر پاشنه موزه کنند برای راندن اسپ آن را مهماز گویند و بالفتح سگبان۔

کلوب بالضم و تشدید لام انبورهٔ آهنگران
و همچنین **کلاب** بالضم و تشدید لام کلالیب جمع
کلیب بالضم و فتح لام تصغیر کلب نام
مردی که آنرا کلیب بن وائل گویند
کنب بفتحتین شوخ گرفتن دست از آبله
که در دست شود از کار و گیاهی ست معروف
که ازان رسن سازند
کناب بالکسر خوشهٔ خرما
کوب بالضم کوزهٔ بی دسته و لوله اکواب جمع
کوکب ستارهٔ روشن و بزرگ هر چیزی
و گل مرغزار و درخشندگی آهن و کودکی که نزدیک
به بلوغ رسیده باشد و آب بسیار
کواسب جوارح اعضا که بآن چیزی کسب کنند
کواکب بالضم کوهی است معروف
کهب بفتحتین سرخ خالص رنگ شدن شتر

فصل الکاف مع التاء

کبیته کم آمدن سال
کبکبته بضم دو کاف گروه اسپان و بفتح
هر دو کاف نگونسار کردن و بر روی افگندن
کباتیه بالفتح نام واروی ست که آنرا کباب
چینی گویند و از طعام کنند برای خوشبوی
کآبة بالفتح و بهمزه بدحال و پریشان حال شدن
کبریت بالکسر گوگرد و در و نقرهٔ خالص
کتابته بالکسر نوشتن
کتیبته بروزن صحیفه لشکر و نام قلعه ایست
از قلعهای خیبر

کثافة و کثاثة ستبر شدن و فراهم شدن
کثرة بسیار شدن
کاذبة دروغ و زن دروغ گوی
کدنة بالکسر پیه و گوشت که در فربهی و
زیادتی از آن تعریف کنند
کراسة بالضم و تشدید را مهمله و تخفیف آن
جزوی از کتاب یا پاره از کلام الله
کرامة طبقی که بر سر چاه نهند و سرپوشی
که بدان سر خم پوشند و نوازش و بزرگواری
کرامات جمع
کریة بالضم اندوه
کرة بالضم گوی و بالفتح و تشدید را نوبت
و دولت و رجعت
کزبرة بالضم کشنیز
کسوة بالکسر جامه پوشانیدن و جامه
درخت پوشیدنی
کسیرة بالضم و فتح سین نان پاره
کسالة بالفتح کاهل شدن
کظامة بالکسر حلقه سر چوب ترازو که رشته‌ها
در وی کنند و چاهی که بر چاه دیگر راه داشته
باشد و پی که در سر تیر پیچیده باشند
کاظمة موضعیست در بادیه بدو فرسخی بصره
کعت بالفتح کوتاه
کعیت بضم کاف و فتح عین مهمله بلبل
کفایة بالکسر بس شدن و سود گرفتن
کفالة بالفتح ضامن شدن
کفارة بالفتح و تشدید فا پوشاننده گناهان

و چیزی که برای جبر گناهی دهند
کافة و به تشدید فا همه و بازدارنده
کفة بالکسر و تشدید فا دام و گوشت بن
دندان و پایهٔ ترازو و خط گرد مانند دایره
که بر دست نقش کرده باشند و هر چیز مستدیر
و مغاکی که دران آب جمع شود و بالضم
چیز دراز و حاشیهٔ پیراهن
کفات بالکسر جمع کردن گاه و جمع
کردن گاه نهادن بمعنی جمع کفه است
کلالة بالفتح مانده شدن و کند شدن
و بی پدر و بی مادر و بی فرزند شدن و کسی
بمیرد و پدر و پسر نگذارد
کلاءة بوزن بمعنی حراست
کلفة بالضم رنج و مصیبت و رنگ سرخ
کلمة سخن و قصیده و قصه و شهادتین و
باصطلاح نحویین کلمه لفظیست مفرد که معنی
داشته باشد و باصطلاح منطقیین کلمه فعل
را گویند
کلة بالکسر و تشدید لام حالت و کیفیت و
پردهٔ باریک که بدان از پشه خود را نگاهدارند
شود و پشم سرخ که زیر سرج کنند و بالفتح تحیر
کند و بالضم تاخیر کردن و همه زبان موش کل
کلیمة بالضم گروه دایرهٔ زیرین ابروها و باین
خانهٔ کمان و دسته و لوحی که در زیر دستهٔ تفنگ
آبکشی باشد و به تشدید لام و یا همگی
کمیة بالفتح و تشدید میم و یا چندی
کمیت بالضم و فتح میم اسپ سرخ و شراب

و نام شاعریست۔
کناۃ بالفتح سمارودغ۔
کنیسۃ کلیسای ترسایان۔
کناسۃ بالضم آنچہ بجاروب روفتہ باشد۔
کنیۃ بالضم نامی کہ در اول آن اب یا ام یا ابن باشد چون ابوالمعالی و ام کلثوم و ابن حاجب
کنۃ بالفتح و تشدید نون منکوحۂ پسر و بالضم صفہ کہ در پیش خانہ باشد یا بربالائے در سرا باشد
کنایۃ بالکسر سخن پوشیدہ و پوشیدہ سخن گفتن۔
کنانۃ بالکسر کیش تیر و قبیلہ ایست۔
کوبۃ بالضم بربط و طبل خرد۔
کورۃ بالضم گوشہ و شہر و جای آتش۔
کوفۃ بالضم ریگ سرخ و شہریست معروف۔
کوکبۃ درخشندگی و بزرگی و شکوفہ و ستارہ۔
کوۃ بالضم والفتح و تشدید وا سوراخ دیوار خواہ آنطرف دیوار رسیدہ باشد یا نہ و بعضے گفتہ اند دریچۂ خانہ۔
کہولۃ بالضم دو موئیہ شدن۔
کہانۃ بالفتح خبر غیب گفتن و فال زدن۔
کیاسۃ بالکسر زیرکی و زیرک شدن۔
کیفیۃ چگونگی۔
کینونۃ بودن مرادف کون۔

فصل الکاف مع الثاء

کباث بالفتح میوۂ اراک کہ نیک پختہ باشد و آنچہ رسیدہ باشد آن را بریر گویند۔
کیث بالفتح بدبوی و فاسد شدن گوشت

کث بالفتح و تشدید ثا مرد انبوہ ریش و بالضم گروہ بسیار۔
کرث بالفتح درد و دشواری غم و اندوہ انداختن کسی را۔
کراث بالضم درختیست بزرگ در جبال طائف و تری است کہ آنرا ماربوبو ہلیون خوانند و در تقلیہ کنند و بالضم والفتح و تشدید ثانی گندنا
کشوث بالفتح گیاہیست بی بیخ کہ بر درخت پیچد

فصل الکاف مع الجیم

کاکنج بہ فتح کاف و لون گیاہی ست کہ آنرا عروسک در پردہ گویند و صاحب قاموس گوید کہ صمغ درختی است کہ بہ کہستان ہرات روید
کج بالفتح و تشدید جیم بازی کردن بہ کجہ و کجہ بالضم و تشدید جیم چیزی ست کہ طفلان از پارہای کرباس مدور سازند بدان بازی کنند
کرج بہ فتحتین شہری ست و دیہی ست بہ دینور و بالضم و فتح را مشدد معرب کرہ
کشتیج بالضم رشتہ سطبر کہ اہل کتاب بالای جامہ و زیر زناری بندند معرب کستی۔
کلج بہ فتحتین جوان مرد دلیر۔
کوسج بالفتح معرب کوسہ و بالضم نیز آمدہ و ماہی ست کہ بینی او بہ ارہ می ملند و ناقص دندان و ستور کند رو۔

فصل الکاف مع الحاء

کح بالفتح عنان باز کشیدن ستور را تا از رفتن باز ایستد و شمشیر زدن و باز گردانیدن کسے را از کاری و حاجتی و بالضم نوعی از دود سیاہ کہ از کشک وقت فسردن روان شود و آن زبون ترین قروتہاست۔
کشح بالفتح خوردن و سیر شدن و خاک انداختن باد بر کسی و جامہ برکشیدن با دانہ کسے۔
کح بالضم و تشدید حاء خالص۔
کادح کارکنندہ و کوشش کنندہ۔
کدح بالفتح ورزیدن و کاری کردن از برای خود خیر باشد یا شر و کوشش نمودن و رنج کشیدن در بی وجہ و آن خراشیدن و تباہ کردن آن یا روی خود کاری کردن کہ زشت و معیوب نماید و برای خیال خود کسب کردن۔
کسح بالفتح خانہ روفتن و روفتن باز زمین را چنانکہ خاک از آن برداشتہ شود و بالضم و بہ فتحتین زمن و لنگ شدن و دست و پای از کار ماندن۔
کساح بالضم بیماری ست کہ شتر را شود۔
کسیح تاجر و برجای ماندہ۔
کشح بالفتح از کمر تا استخوان پہلو و بہ فارسی آنرا تہیگاہ گویند و دشمنی پنہان داشتن و پراگندہ کردن گروہی را و در آوردن چہار پا دم را در میان دو پای و خانہ روفتن

سلہ یعنی دو موی سیاہ و سفید پیدا شود ۱۲

وجلع کردن بازن و از آب دور کردن و
بفتحتین درد پهلو۔
کشاح بالکسر داغ پهلو۔
کاشح دشمنی که دشمنی در دل دارد و ظاهر نکند
کشوح بالفتح نام شمشیریست از هفت شمشیر
که بلقیس برای حضرت سلیمان علیه السلام فرستاده بود۔
کفح بالفتح رو باروی شمشیر زدن و بوسه دادن
و به عصا زدن و کشیدن عنان چارپا و جز آن
چیزی دور کردن و خجل شدن و بیدل شدن
تکفیح۔ کفیح شوهر زن و هم خوابه و همان که
ناگاه رسد۔
کلوح بالضم روی ترش کردن۔
کلح ترش روی۔
کلاح بالضم روی ترش کردن و سال قحط و
روزگار سخت۔
کمح لگام کشیدن ستور را۔

فصل الکاف مع الخاء

کامخ بفتح میم چیزیست ترش مزه که آنرا
بفارسی آبکامه گویند معرب کامه و صاحب کنز
گوید آنرا ابچار نیز گویند۔
کمخ بالفتح پوست بیرون کردن و تکبر نمودن
کماخ بالضم کبر و عظمت و بالفتح شهریست بروم
کوخ بالضم خانهٔ نی که روزن نداشته باشد
اکواخ جمع۔

فصل الکاف مع الدال

کؤود بر وزن قبول عقبهٔ دشوار۔
کبد بالفتح رسیدن چیزی به جگر و بر جگر
زدن و به انگشت دوشیدن و چیزی
را به دندان شکستن و به کاف و کسر با و سکون
آن جگر اکباد جمع و کبد السماء میانهٔ آسمان
و کبد القوس قبضهٔ آن و بفتحتین سختی۔
کباد بالضم درد جگر کبد و بفتحتین نام ستاره
ایست و میان کتف و پشت و بدین معنی
بکسر نیز آمده۔
کد بفتح و تشدید دال رنج و سختی کار و اشارت
کردن بانگشت و رنج و تعب دادن۔
کدید زمین کوفته۔
کدود بالفتح چاه دشوار آب و مرد رنج کش
کداد بالضم نام نخلیست۔
کرد بالفتح گردن و این در اصل فارسیست
راندن و بالضم نام گروهیست اکراد جمع
کرید بالکسر آنچه در کرانهای جله باز ماند از
خرما کرائد جمع۔
کساد بالفتح ناروائی متاع و جز آن۔
کاسد و کسید متاع و بازار بی رواج۔
کلد بفتحتین جای درشت بی سنگ۔
کمد بالفتح اندوه نهانی و بفتحتین اندوهگین
شدن و بالفتح و کسر میم اندوهگین و همچنین کمید
کماد بالکسر گرم کردن عضو به پارچهٔ گرم یا
بحبوب یا به سبوس گرم و همچنین تکمید۔
کنود۔ بالضم ناسپاسی کردن و بالفتح
زمین که از وی چیزی نه روید و مرد ناسپاس
و کافر نعمت۔
کند بالفتح بریدن۔
کنعد بالفتح نوعیست از ماهی۔
کود بالفتح نزدیک آمدن کاری شدن و باز داشتن۔
کید بالفتح بد اندیشیدن و قی کردن و درمان
کردن و بانگ کردن کلاغ و دویدن آن
و حائض شدن زن و کارزار نمودن۔

فصل الکاف مع الراء

کبر بالکسر بزرگی و بزرگ شدن و همچنین
کبر و بالکسر و فتح با کلان سال شدن و
کلان سالی و بفتحتین میوه ایست معروف
از ان آچار سازند و بالضم و فتح با جمع کبری
کابر و کبیر بزرگ۔
کبار بالفتح بزرگ شدن و بالکسر بزرگان
جمع کبیر و بضم بزرگ و بالضم و تشدید با بسیار
بزرگ۔
کتر بالفتح والکسر کوهان۔
کثر بالضم چیره شدن بر کسی به بسیاری
چیزی و بالضم والکسر بسیار و بفتحتین پیه درخت خرما
کثیر و کاثر بسیار و همچنین کثار بالضم۔
کدر بفتحتین تیرگی و تیره شدن و درختی
ست خوشبو که بهندی آنرا کیوڑا گویند و
شربت آن نافع جذام و جدری و حصبه
و دیگر امراض سوداویست و آن شراب
را شراب کدر گویند انوری گوید مصرع
با حرقتش آتش چو شراب کدر آمد ؛

وبکسر دال وسکون آن تیره۔

کر بالفتح وتشدید را باز گشتن وباز گردانیدن ورسن که بر درخت بیاویزند وبدان بالا روند ورسن پالان ورسن بادبان کرر جمع وآبی که زمین ریگستان بجود کشیده باشد وبه ضم نیز آمده وبالضم پیمانه ایست وآن دوازده وسق ست وهر وسقی شصت صاع وهفت هزار وصد رطل نیز گفته اند۔

کرور بالضم واگردیدن وجمع کر نیز آمده۔

کریر آواز گلوی خفه کرده وآواز کردن آن

کرار بتشدید را باز گرداننده وگردنده وتکلف حمله برنده ولقب حضرت علیؑ۔

کسر بالفتح شکستن وبر فراهم آوردن مرغ وقت فرود آمدن وبالکسر شقه فرودین خیمه واستخوان که بران گوشت کم باشد واستخوان بازو جانب آرنج وبه فتح نیز آمده وحرکت زیر دادن وحرکت زیر وشکستگی وبالکسر وفتح سین پاره ها جمع کسره۔

کسور بالفتح زمین بلند وپست وبالضم جمع کسر

کسار بالضم هیزم ریزه۔

کسیر شکسته۔

کاسر شکننده وعقاب۔

کشر بالفتح دندان سفید کردن شتر وتبسم کردن مردم

کنظر بالفتح چوبک گوشه کمان ومیان چیز گرد

کفر بالضم ناگرویدن وناسپاسی کردن وبالفتح پوشیدن ودوره بزرگ۔

کفور بالضم ناسپاسی کردن وپوشیدن کفران وبالفتح بسیار ناسپاس وناگرونده۔

کافور غلاف غوره خرما وطلعی که اول بر درخت خرما باشد ودارویی ست خوشبو معروف ونام چشمه ایست در بهشت۔

کافر پوشاننده وناگرونده وناسپاس وآنکه بالای جامه پوشیده باشد ودریای بزرگ وجوی بزرگ وزره وشب تاریک کفار جمع۔

کبر بالفتح غلبه کردن برکسی به بزرگی وتقضیب

کندر بضم کاف ودال دارویی است معروف وآن شیره درختی ست ومرد کوتاه قد وزشت وخر بزرگ۔

کور بالفتح گشتن وافزونی وپیچ دستار وپیچیدن آن دستار وگاو بسیار وبعضی گفته اند مقدار صد تا پنجاه ونعوذ بالله من الحور بعد الکور یعنی پناه میبریم بخدا از نقصان بعد از زیادتی واز کمی بعد از بسیاری وبالضم کوره آهنگر وخانه زنبور وپالان با ساز وساختگی آن واحد کوره۔

کوثر بالفتح مرد بسیار خیر وگرد وغبار بسیار ومرد بخشنده وجویی است در بهشت وحوض کوثر بیرون بهشت در موقف که منبع آن کوثر ست۔

کهر بالفتح بر آمدن روز وبانگ زدن وقهر کردن۔

کیر بالکسر دم آهنگران که آنرا منفخ گویند ونام کوهی ست۔

فصل الکاف مع الزاء

کرز بالضم خرجین کرزه بالکسر جو ونام مردیست وبالضم وتشدید را ناکس وبخیل ومرد استاد وحاذق وبازی که بسته باشند تا پر کند یعنی پرها بریزد وچرخ وبازی که به سال دوم در آمده باشد۔

کراز بالضم خشک شدن گردن از سختی سرما وشیشه یا کوزه سر تنگ وبه همین معنی بتشدید را نیز آمده وبالکسر گوسپند بزرگ که خرجین شبانان بردارد وبالضم وتشدید را نیز آمده۔

کز بالفتح وتشدید زا تنگ گردن وتنگ گرفتن کار بر کسی وخشک شدن از سرما ومرد تندخو درشت وگرفته وگرانیدن وبخیل وبالضم مردم تندخوی۔

کنز بالفتح گنج نهادن وگنج نهاده کنوز جمع

کناز بالفتح اوان خرما وبالکسر دختر آگنده گوشت

کوز بالضم کوزه کیزان واکواز جمع ونام مردی ست وبالفتح گرد کردن ونوشیدن آب بکوزه۔

فصل الکاف مع السین

کاس بالفتح خوک این عربی فصیح نیست بلکه فارسی ست وآنرا بعضی عرب در کلام آورده اند وکاس به همزه شراب وجام شراب وبمعنی مطلق جام نیز آمده کؤوس جمع۔

کبس بالکسر بخاک انباشتن چاه وجوی وسر به گریبان کشیدن۔

کابوس آنچه به شب مرد خفته را فرو گیرد واین مقدمه صرع ست۔

کباس بالضم بزرگ سر۔
کدس بالفتح بشتاب رفتن ستور گران بار و بالضم خرمن۔
کداس بالضم علف ستور و دادن آن۔
کاوس فلفلی که بعلف دادن گیرند و آہو را از کوه فرود آید و آنرا شوم دانند۔
کرس بالکسر سرگین بر ہم نشسته و اصل ہر چیز۔
کرباس بالکسر جامه که از ریسمان سفید بافند معرب کرباس بالفتح کرابیسی منسوب بدان۔
کریاس بالکسر یای دو نقطه بالا جانه و درجا۔
کردوس بالضم گله بزرگ از اسپان و استخوانهای مفاصل که دو گانه باشد چون دو کتف و زانوها و گروه لشکر و استخوان فقره میان ہر دو شانه۔
کرفس بضم کاف و فا و سکون رای بینه و فتح کاف و را و سکون فا تره الیست مانند اجوائن بهندی اجمود گویند و از خواصش یکی آنست کژدم گزیده چون بخورد فی الحال بمیرد۔
کسبس نبیذ خرما و گوشت که برسنگ تفسان خشک کنند و بکوبند از جهت زاد سفر۔
کلس بالکسر صاروج۔
کناس بالکسر خوابگاه آہو و پنہان شدن او در آن و بالفتح و تشدید نون خاکروب۔
کندس بضم کاف و دال ریشهای گیاہی ست اندرونش زرد و بیرونش سیاه است قی آرنده و شکم راننده و زائل کننده بهق ست و چون بسایند و در بینی دہند عطسه آرد و چشم را روشن کند و بشین معجمه نیز آمده اما به سین مهمله فصیح تر ست۔
کنس بالفتح خانه روفتن و بالضم و تشدید نون سبعه سیاره و بعضی گفته اند خمسه متحیره۔
کنائس معبد ترسایان جمع کنیسه۔
کوس بالفتح سر زیر کردن و بر سه پای رفتن ستور و بالضم طبل معرب کوس۔
کہمس بالفتح کوتاه و پدر قبیله ایست از عرب۔
کیس بالفتح زیرکی و زیرک شدن و بالکسر کیسه بالفتح و تشدید یا زیرک۔

فصل الکاف مع الشین

کبش بالفتح گوسپند نر و مهتر و صاحب لشکر کباش بالکسر جمع۔
کدش بالفتح خراشیدن و رنج کشیدن در طلب روزی به جهت عیال و عطا یافتن از کسی و سخت راندن ستور۔
کرش بالفتح و بفتح کاف و کسر را شکنبه ستور نشخوار زننده چون معده مردم و فرزندان خرد و عیال مردم۔
کشیش آواز پوست افعی چنانکه فحیح آواز تنفس او و اول آواز شتر۔
کمش بالفتح مرد سبک و کافی۔
کندش بضم کاف و دال مرغ عتق زاروئی ست که آنرا کشدر گویند۔
کنش تافتن پارچها و نرم کردن مسواک درشت۔

فصل الکاف مع الصاد

کریص پنیر و صاحب قاموس گوید پنیری که بالعضی سبزیها خورند مطلق پنیر چنانچه جوہری گمان برده۔
کصیص لرزه و پیچیدن بر خود۔

فصل الکاف مع الضاد

کراض آب فحل که ماده از رحم بیرون انداز و چیزها دلو رد از رحم گرفته بالضم و ...

فصل الکاف مع الطاء

کشط بالفتح پوست کندن و جل از پشت ستور برگرفتن و برهنه کردن و پرده برداشتن۔

فصل الکاف مع الظاء

کظ بالفتح و تشدید ظا رنجانیدن و در اندوه انداختن و تخمه پیدا کردن۔
کظاظ بالکسر از حد گذرانیدن دشمنی و عداوت بایکدیگر و رجل کظاظ مرد سخت و دشوار۔
کنظ بالفتح دشوار آمدن کار بر کسی۔

فصل الکاف مع العین

کتیع لیئم و سال و جز آن که تمام باشد۔
کتع بالضم و فتح تا بچه روباه و مرد لئیم کتعان بالکسر جمع۔

کثوع بالضم روان شدن ستور و قیلغ گرفتن از شیر و جغرات۔

کرع بفتحتین آب باران استاده و باریک ساق شدن و بدہان آب خوردن۔

کروع بالضم آب بدہان خوردن از جوی و جز آن۔

کراع بالضم پاچۂ گوسپند و گاو و جز آن و طرف چیزی و بینی کوه و گرده اسپان و نقطی ست که بآن اسپان را فراہم آرند۔

کرسوع بالضم استخوان پیوند سر دست از طرف خنصر که آن را زند اسفل گویند۔

کسع بالفتح سپیدی گرداگرد پاشنۂ اسپ و آن مویهای آویزان باشد که بر سر دست و پای اسپ خر باشد بالای سُم و آب سرد زدن پستان ناقه تا شیر باز گرداند و بفتحتین گروہی ست از یمن۔

کلع بفتحتین شگافتگی و چرک پای و شکستن و ظرف که چرک بسته باشد۔

کمع بالکسر ہم خوابه و بمعنی کمیع۔

کنوع گرفتگی و منقبض شدن و نزدیک آمدن کار و میل غروب کردن ستاره و نرمی و فروتنی کردن۔

کنع بفتحتین برگرفتن انگشتان۔

کوع بالفتح استخوان بند دست بطرف انگشت ابہام که آنرا زند اعلی گویند و بمعنی کاج و برسلق دست رفتن سگ در ریگ از گرما۔

کیع بالفتح ترسیدن از چیزی۔

فصل الکاف مع الفاء

کاف حرف معروف و بتشدید فا باز دارنده و شتر دندان سوده شده از پیری۔

کتف بالفتح آهسته رفتن و دو کرانۂ پالان بر یکدیگر بستن و دو دست را در پس بستن و بلند شدن سر شانه و نوعی براه رفتن و بالکسر شانه و بالفتح و کسر تا نیز آمده و بفتحتین لغه پهن شدن شانه و پهن شانه و نوع علتی ست که در شانه پیدا شود و لنگی ستور از درد کتف۔

کتاف بالکسر رسنی که بدان دست را در پس بندند۔

کتیف سطر۔

کرسف بضم کاف و سین پنبه و لیقه دوات

کسف بالفتح بریدن عرقوب شتر و بی کردن آن و پاره کردن جامه و پوشیدن ستاره و جز آن و بالکسر پارهای چیزی جمع و مفرد آمده و بالکسر و فتح سین جمع کسفه بالکسر یعنی پارۂ چیزی۔

کسوف بالضم گرفتن آفتاب و ماه و بدحالی شدن و ترش روی شدن و بخیل شدن و در عرف کسوف در آفتاب گویند و خسوف در ماه

کاسف پوشنده و بدحال و ترش روی

کشف بالفتح کشاده و برهنه کردن و بفتحتین مویهای گردیده مانند دایره و پیچیده شدن دُم اسپ۔

کاشف پیدا کننده و برهنه کننده۔

کشوف بالفتح ناقۂ آبستن۔

کشاف بالکسر آبستن شدن ناقه و بالفتح و تشدید شین بسیار پیدا کننده و نام تفسیریست معروف۔

کف بالفتح و تشدید فا پنجه و باز ایستانیدن و باز ایستاده کردن کسی را و دوباره دوختن جامه را بر یکدیگر و نابینا شدن و خرقه و لغت و ساقط کردن حرف ہفتم از کلمه وقتی که ساکن باشد چون نون فاعلاتن و مفاعیلن و کف الذنب و کف الاسد و کف مریم نام گیاهاست و بیان کف الخضیب گذشت۔

کفوف بالضم تمام سوده و کوتاه شدن دندان شتر از پیری۔

کفاف بالفتح مانند و اندازۂ چیزی و روزی در روزگار و ہرچه کفایت شود و مستغنی سازد از طلب فی الحدیث اللهم ارزق آل محمد کفافا و بالکسر قرار گرفتن ہر چیزی۔

کلف بالفتح حریص[۱] و شیفته شدن به چیزی و بفتحتین گنجیدۂ روی یعنی رنگ میان سیاهی و سرخی که بر روی ظاهر شود و سیاهی روی ماه۔

کنف بالفتح قرار گرفتن چیزی را در نگاه داشتن و یاری کردن و برگردیدن و برای شتر حظیره ساختن از شاخ درخت و

[۱] در منتهی الارب بالکسرست ۱۲ عبده

بالکسر ظرفی است که شبان دران ادوات و آلات نگاهدارد و بہ فتحتین کرانه و جانب و پناه و بال مرغ اکناف جمع کنیف بالفتح نہانخانه و پوشیده و سپر و جای خلا و طهارت و حظیرهٔ شتر که از درخت و شاخ سازند و بالضم و فتح نون ظرف کوچک که دران چیزی نگاه دارند تصغیر کنف بالکسر و لقب ابن مسعودؓ که فاروقؓ او را بدان ملقب کرد و فی الحدیث کنیف ملأ علما۔
کهف غار و پناه کهوف جمع۔
کیف چگونه۔

فصل الکاف مع الکاف

کرک بہ فتحتین دہیست متصل بکوه لبنان و قلعه الیست بہ نواحے بلقا و بالفتح و بہ کسر را بہ چیزی سرخ و صاحب قاموس گوید کرک بمعنے ده ابہکون راست و آن خطاست۔
کرمازک تخم درخت کز که آن را حب الاصل گویند۔
کشک بالفتح ماء الشعیر
کعک بالفتح نان تنک معرب کاک۔

فصل الکاف مع اللام

کبل بالفتح بند سطر و بند کردن و محبوس داشتن و بہ فتحتین پوستین کوتاه۔
کحال بالفتح و تشدید حا آنکه در علاج چشم حاذق باشد۔
کحل بالفتح سال قحط و سختی سال قحط رسیدن کسی و سرمه در چشم کشیدن و بالضم سرمه و مال بسیار و بہ فتحتین سیاه رنگ و سرمه گون شدن چشم۔
کربال بالکسر گوی چوبین که نداف بدان پنبه و پشم را زند۔
کسل بہ فتحتین کاہلی۔
کفل بالکسر بہره و حصه و چیزی آنکه بر ستور نتوانند نشست و گلیم که گرد کوهان شتر پیچند تا نگردد و بران توان سوار شد و بالفتح پیوسته روزه داشتن و ضامن شدن و بہ فتحتین سرین۔
کافل ضامن و کافل الصوم دائم الصوم
کفیل ضامن و قبول کننده کار کسی بخود
کل بالفتح و تشدید لام گرانی و بار گران و عیال مرد کلول جمع و یتیم و آنکه نه او را پدر باشد و نه فرزند و مانده شدن و خیره شدن چشم و کند شدن زبان و بالضم همه و جمیع۔
کلال بالفتح ماندگی و خیرگی چشم۔
کلول بالضم کند شدن شمشیر و زبان و خیره شدن چشم۔
کلیل چیزی کند از زبان و چشم و شمشیر و جز آن۔
کمال بالفتح تمام و تمام شدن۔
کامل چیز تمام و نام اسپی ست۔
کہل بالفتح مرد میانه سال و کہلة زن میانه سال۔
کاہل سست و میان دو کتف ستور و پدر قبیلهٔ از بنی اسد۔
کیل پیمودن و پیمانه۔
کیال بالفتح و تشدید یا پیماینده و لقب شخصے احمق ست که ہمیشه خاک را می پیمود۔
کیول بالفتح و تشدید یا آخر صف در کارزار

فصل الکاف مع المیم

کتم بالفتح پنہان داشتن و راز پوشیدن و بہ فتحتین گیاہی است که بدان خضاب کنند
کتوم بالفتح کمان سوفار نا کرده و ناقه که وقت برشستن بانگ نکند۔
کشم بالفتح باز داشتن از کاری و بہ فتحتین فراخ شکم و بسیار شکم شدن۔
کدام بالفتح گزیدن۔
کرم بالفتح بہ کرم غلبه نمودن بر کسی و درخت انگور و قلاده و بہ فتحتین جوانمردی و مردی و عزیزی و بزرگوار و گرانمایه شدن و بخشنده شدن۔
کریم بخشنده و جوانمرد و از گناه درگذرنده
کرام بالفتح کریم و بالکسر جمع کریم و لقب ابو عبد اللہ که در وقت سلطان محمود مذہبی اختراع نمود و از ہر مذہبی چیزی اخذ کرد و طائفهٔ کرامیه بدان منسوب اند و بالفتح و تشدید را بسیار کریم۔
کزم بالفتح بدندان شکستن و بہ فتحتین کوتاہی و سطبری لب سپ و خرو کوتاہی بینی و انگشتان

کزوم بالفتح ناقه که دندانش نمانده باشد از پیری ـ
کسم بالفتح بدست مالیدن و پاک کردن چیز خشک را ـ
کشم بالفتح بینی از بن بریدن و بفتحتین نقصان
کظم بالفتح خشم فرو خوردن ـ
کظیم خشم فرو خورنده و خشم فرو خورده شده ـ
کظوم بالضم خاموش بودن و آواز نشخوار باز استادن شتر ـ
کاظم خشم فرو خورنده و لقب امام موسی بن جعفر رض است ـ
کعم بالفتح پوز شتر بستن و سر ظرف بستن و بوسه دادن ـ
کعام پوز بند شتر ـ
کلم بالفتح خسته کردن و بالفتح و کسر لام سخنها جمع کلمه
کلام سخن گفتن و سخن بالکسر و تشدید لام سخن گفتن
کلوم بالضم و کلام بالکسر خستگیها ـ
کلثوم بالضم پر گوشت روی و رخسار ـ
کلیم هم سخن با کسی و جراحت کرده شده ـ
کم بالفتح چند و بسیار و بالضم شمار و بالضم و تشدید میم آستین اکمام جمع و بالکسر غلاف شگوفه و بالفتح مقدار چیزی و آستین کردن جامه را و دهن شتر بستن تا نگزد و سر خم را پوشیدن ـ
کمام بالکسر آنچه دهان شتر بدان بندند تا نگزد
کمکام بالفتح گرد اندام ـ
کوم بالفتح بر جستن اسپ بر جز آن بر مادیان و بالضم گله از شتر ـ
کهام بالفتح تیغ کند و زبان کند و اسپ کند ـ
کهیم کلان سال و همچنین کهام ـ

فصل الکاف مع النون

کبن در پیچیدگی لب لو و دوم باره بخیه زدن و دوختن لب دلو و در پیچیدن آن و باز گشتن از چیزی و ناپیدا کردن چیز را و فربه شدن ـ
کبان بالضم بیماری شتر و بالفتح و تشدید با شتر بیمار ـ
کتن بالفتح چسپیدن اثر سبزه گیاه در پوز شتر و بفتحتین چرک و دود گرفتگی خانه ـ
کتان بالفتح و تشدید تا معروف و جامه آن معتدل ست در حرارت و برودت و بالضم گرم ست
کدن بالکسر نهالین که زنان در هودج زیر خود نهند کدون جمع و پالان چرمین ـ
کران بالکسر بربط و بعضی گفته اند چنگ و موضعی ست به بادیه و بالضم شهریست نزدیک دار البجرد یا نزدیک سیراف و بالفتح و تشدید را محله ایست باصفهان و شهریست نزدیک تبت و قلعه ایست به مغرب ـ
کروان بفتحتین قریه ایست به طوس و کبک مطلق و صاحب صراح گوید مرغی ست که آنرا چهارپای نیز گویند و به فارسی شود خوانند کراوین و کراوان جمع ـ
کفن بالفتح رشتن صوف و جز آن و به فتحتین جامه مرده ـ
کفران بالضم ناسپاسی ـ
کمون بالضم پنهان شدن و بالفتح ناقه که آبستنی خود پنهان دارد و بالفتح و تشدید میم زیره ـ
کامن پنهان ـ
کمین پنهان شونده در کارزار و جز آن
کن بالکسر و تشدید نون پوشش اکنان و اکنه جمع و بالفتح پوشیدن و پنهان داشتن چیزی ـ
کانون آتشدان و دو ماه از ماههای رومی یکی را کانون الاول و دیگری را کانون الآخر گویند
کودن اسپ پالانی که بار برو نهند و شخصی که زیرک و تیز فهم نباشد ـ
کوفان بالضم پناه و نام شهر کوفه ـ
کون بالفتح بودن و هست شدن و همچنین کینونه ـ
کاهن فال گوی کهان بالضم و تشدید ها و کهنه بفتحتین جمع و نام دو قبیله ایست ـ
کین بالفتح گوشت اندرون اندام زن
کهان بالفتح بتوشاری کردن نام شخصی ست
کیان بالکسر جمع کائن و سمع الکیان نام کتابی ست در علم طبیعی و معنی آن شنیدن احوال موجودات ست ـ
کائن موجود و باشنده ـ

فصل الکاف مع الواو

کبو بالفتح آب از کوزه ریختن و سرد کردن و راندن اسپ و رفتن خار و خاشاک و برف

ومثل آن ودر خاکستر پوشیدن آتش۔
کنو کنایہ سخن گفتن وکنیت کردن کسے را۔

فصل الکاف مع الہاء

کرہ بالفتح رنج وسختے وبالضم ناخوشی ناملائمے
کمہ بفتحتین کور مادر زاد شدن۔
کنہ بالضم پایان چیزی ووقت کار۔

فصل الکاف مع الیاء

کاوی بہ ذال معجمہ درختی ست خوشبو کہ آنرا کدر نیز گویند ودر ہند بسیار می باشد وبہندی آنرا کیوڑا گویند وشراب کاذی برای جذام وجدری ومانند آن بسیار نافع وقالع مادۂ آن مرضہاست وآن شراب را شراب کدر نیز گویند۔
کرکی بالضم کلنگ۔
کروبی بالفتح وتشدید را فرشتہ مقرب وتخفیف آن اصح است۔
کرسی بالضم تخت کوچک بہ فارسی آنرا صندلے گویند۔
کرابیسی کرباس فروش۔
کسائی نام شخصے است قاری نحوی مشہور کہ اکثر کسا می پوشید۔
کافی بس شوندہ وضمان کنندہ۔
کمی دلیر۔
کاوی داغ کنندہ
کی بالفتح وتشدید یا مشناۃ التحتانیہ داغ کردن وگزیدن وتیز نگریستن۔

باب اللام

فصل اللام مع الالف

لباء بروزن عنب لہ وآن شیریست کہ بہندی پیوسی گویند بعد از زادن بچہ حیوان دوشند
لظی بفتحتین دوزخ وآتش زبانہ زنندہ۔
لقاء بالکسر دیدن ورسیدن وکارزار کردن
لؤلؤ بضم ہر دو لام مروارید بزرگ مروارید کلان بزرگ جنس است لؤلؤۃ یکی مفرد آن وابو لؤلؤ غلام مغیرہ شعبہ قاتل حضرت عمر رض۔
لواء بالکسر علم الویہ جمع الویات جمع الجمع۔
لوبیا ء دانہ ایست خرد زرد ویک باقلا کہ آنرا سیاہ چشمک گویند۔
لاوی نخستی ونام پسر یعقوب ست۔

فصل اللام مع الباء

لبلاب گیاہی ست کہ بر درختان می پیچید آنرا عشق پیچان گویند۔
لباب بالضم خالص ہر چیزی۔
لب بالضم وتشدید با عاقل شدن وتخم درخت وخالص ہر چیز ومغز بادام وجز آن لبوب جمع وعقل ودل الباب جمع وبالفتح برابر شدن وزدن شمشیر بموضعے از گردن کہ مقتل ست وبالکسر دی کہ ملازم کاری باشد
لبیب عاقل۔
لبب بفتحتین جال ودوال زیر شکم اسپ کہ یک سرش بہ تنگ بستہ باشند ودیگرش بسینہ بند وموضعے کہ بند بران نہند وریگ تنگ وبسیاری از ریگ۔
لت ولتوب استوار وپای برجای بودن وچسپیدن۔
لاتب پا بر جای واستوار وچسپیدہ۔
لجب بالفتح بانگ فریاد وراہ فراخ وہمچنین لاجب۔
لزوب بالضم ثابت شدن واستادن وچسپیدن بہ چیزے۔
لازب لازم وثابت وچیزی چسپندہ
لسب بالفتح زدن وگزیدن وفراہم آوردن وچسپیدن بچیزی ولیسیدن عسل
لصب استوار شدن شمشیر در نیام چنانکہ نتوان کشید وچسپیدن پوست بر استخوان از لاغری وبالکسر تنگے جای کوہ وآنکہ چیزے بکسے نہ دہد۔
لعب بالفتح رفتن آب دہن وبفتح لام وکسر عین بازی کردن۔
لاعب بازی کنندہ۔
لعاب بضم آب دہن وآب غلیظ کہ از دارو وی خیسانیدہ بر آید مثل لعاب بذر قطونا ولعاب النحل عسل ولعاب الشمس مانند تارہا کہ در شدت گرما پیدا میشود۔

لغوب بالضم و غین معجمه مانده شدن و رنجور شدن۔
لغب بالفتح بفساد آوردن و تباهی فگندن میان قوم و پر تباه زرد در پرهٔ مرغ و همچنین لغاب بالضم۔
لقب بفتحتین نامی که دلالت بر مدح یا ذم کند و بفارسی آنرا بازنام گویند۔
لوب سنگستان لوبة واحد و همچنین لابة لابة
لهب بفتحتین تشنه شدن و هازبانهٔ آتش و غبار بالا رفته و بالکسر شگافته کوه و درهٔ تنگ که درمیان دو کوه باشد۔
لهاب بالضم و لهیب بالفتح زبانه زدن آتش و افروختن آتش۔

فصل اللام مع التاء

لبابة بالفتح خردمند شدن۔
لبیتة نام جامه البیت وزن عاقلة۔
لبة بالفتح و تشدید بای موحده کنارهٔ گردن کشتن گاه است۔
لبنة بالکسر خشت و شتر و گوسفند شیردار۔
لبدة بالکسر موی یا پشم جمع شده و موی پشت و شانهٔ شیر درنده۔
لابة و لوبة سنگستان۔
لت بالفتح و تشدید تا تر کردن پست و مانند آن و استوار بستن بچیزی چسپانیدن
لثة بالکسر تشدید ثای مثلثه گوشت گرداگرد دندان۔

لجاجة بالفتح ستیزه کردن۔
لجلجة بفتح هر دو لام لقمه در دهن گردانیدن و شوریده سخن گفتن و سخن در دهان گردانیدن چنانچه ظاهر شود۔
لجة بالضم و تشدید جیم میان دریا و دورترین موضع دریا و دریای شرف بالفتح آواز و غوغا
لحظة یکبار نگاه کردن بگوشه چشم۔
لحیة بالکسر موی ریش و لحیة التیس نام گیاهیست
لحمة بالضم و بالفتح طعمهٔ باز از شکار او و پود جامه که تار می بافند و خویشی۔
لخلخة خوشبوی چند که یکجا کنند بویند
لذة بالفتح و تشدید ذال مزه و شراب
لذاذة خوش مزه یافتن۔
لزوجة چسپندگی۔
لصوصیة بالضم و تشدید یا دزدی کردن
لطافت باریک نیک شدن و نازک و کوچک شدن
لطیفة نیکوئی و چیز نیک۔
لاعیة بکسر عین مهمله و فتح یای حطی درختیست از قسم زقوم که شیر سوزنده و قتال دارد
لعبة بالفتح یکبار بازی کردن و بالکسر یک نوع بازی کردن و بالضم بازی چون نرد و شطرنج۔
لعنة بالفتح نفرین و بالضم آنکه او را مردم لعنت کنند و بالضم و فتح عین آنکه مردم را لعنت کند۔
لغة بضم لام و فتح غین اصوات و کلمات که مردم از اغراض خود بدان تعبیر کنند لغات و لغون جمع۔
لاغیة بغین معجمه سخن باطل و زن بیهوده گوی۔
لافظة دریا و زن ماده و آسیا و خروس
لفاظة بالضم آنچه از دهن انداخته شود
لفت بالفتح گردانیدن و پیچانیدن و بالکسر نگاه کردن و میل کردن و شلغم و نیمهٔ چیزی۔
لقاعة بالضم و تشدید قاف مرد بسیار گوی و حاضر جواب
لقلقة بفتح هر دو لام سخت آواز کردن مرغ تعلق که آن را بپارسی لکلک گویند
لقوة بالفتح علتیست که روی آدمی را کج می کند و معلول بعلت لقوه گردانیدن و ماده شتری که زود آبستن شود و عقاب ماده
لقحة بالکسر شتر مادهٔ دوشا۔
لقطة بالضم چیزی انداخته شده که بر چیده شود تا ضائع نگردد و وقت پیدا شدن صاحبش باو رسد۔
لقیطة بالفتح طفلیکه از راه بر دارند و بپرورند۔
لقاطة بالضم چیز زبون و بی قیمت۔
لمحة بالفتح درخشیدن برق و یکبار اندک دیدن چیزی را۔
لمزة بالضم و فتح میم و زای معجمه عیب کننده
لمعة بالفتح روشنی و بالضم گروه آدمیان

وسپیدی که بر سر باشد و پارهٔ از گیاه که خشک شده و سپید شده باشد و پارهٔ از عضو که خشک ماند در وضو و غسل۔

لمة بالفتح و تشدید میم چیزی اندک دیوانگی و زمانه و بالکسر موی که از بناگوش گذشته باشد

لامة زره۔

لوت بالفتح نه رسید چیزی سخن گفتن و گردانیدن و باز داشتن۔

لوعة بالفتح سوختن در دوستی کسی را۔

لواطة بالکسر اغلام کردن و از راه پس رفتن زن یا مرد۔

لومة بالفتح ملامت کردن۔

لوامة بتشدید واو سخت ملامت کننده۔

لواحة بتشدید واو سخت رنگ وی گرداننده و سیاه کننده۔

لوحة بالضم روغن تازه۔

لوزة بالفتح و بزای معجمه گوشت پاره ایست که در درون دهن بر سر حلقوم که مجرای طعام ست پیدا شد۔

لیت بالفتح باز گردانیدن و باز داشتن و بالکسر رگی و هر دو طرف را لیتان گویند و نقصان کردن و لیت به فتح تای کلمه ایست که در وقت آرزوی چیزی گویند و به فارسی آن کاشکی باشد۔

لیقة و لفاقة بالکسر آنچه بر چیزی پیچند

لیقة صوف و مانند آن که در دوات کنند و چیزی سیاه که در کحل کنند و به فتح لام در دوات کردن و همچنین لیق۔

فصل اللام مع الثاء

لبث و لباث درنگ کردن۔

لابث درنگ کننده۔

لوث بالفتح دستار پیچیدن و آلوده کردن و توانا و قوی شدن و پناه گرفتن و گرد گشتن و به فتحتین سستی۔

لهث بالفتح تشنه شدن و هم چنین لهاث و زبان بیرون آوردن سگ از تشنگی و ماندگی۔

لیث بالفتح شیر درنده و عنکبوت که مگس را میگیرد و بالکسر گیاه انبوه۔

فصل اللام مع الجیم

لجاج بالفتح ستیزه کردن۔

لج بالفتح و تشدید جیم آواز کردن و کشتی میان لجه در آمدن و ستیزه کردن و بالضم آب بسیار و ژرفترین موضع دریا و شمشیر۔

لجلاج به فتح آنکه زبانش در سخن در ماند و سخن درست نه گوید و شطرنجی مشهور که بدو در علم شطرنج مثل زنند و این هم قولی مشهور ست که از اعاظم ندمای خلفای عباسیه بوده و عامه آنرا لیلاج گویند۔

لحج بالفتح استوار شدن شمشیر در نیام و در چیزی بسته شدن و چسپیدن و کارد و جز آن در غلاف کردن و جای تنگ و هر چه تنگ باشد۔

لزج بالفتح چسپیدن و بالفتح و کسر زا چیز چسپنده چون سریشم و جز آن۔

لعج بالفتح خلیدن چیزی در دل و سوزانیدن و به درد آوردن۔

لمج بالفتح به کنج دهان خوردن۔

لماج بالفتح چیزی اندک که خورده شود

لهج به فتحتین شیفتگی کردن و حریص شدن و بر غلانیدن۔

فصل اللام مع الحاء

لتح به فتحتین گرسنگی۔

لطح بالفتح یک کف دست بر پشت زدن کسی را نرم نرم و بر زمین زدن چیزی را

لفح بالفتح سوختن گرما و آتش و سموم و به شمشیر زدن۔

لفاح بالضم و تشدید فا نوعی از بادنجان چون بادنجان که زرد شود۔

لقح به فتحتین آبستن شدن و همچنین لقاح

لاقح آبستن و آنچه نخل را لوی گشنی دهند

لقوح بالفتح شتر ماده که از زادن او دو ماه یا سه ماه گذشته باشد و بعد از آن او را لبون گویند لقح جمع۔

لواقح آبستنان جمع لاقح و آبستن کنندگان و بدین معنی جمع ملقح ست

لمح بالفتح نگریستن و دو دیدن به نظر سبک

لوح بالضم هوا میان زمین و آسمان

وبالفتح شانهٔ آدمی وجز آن وہر چہ پہن باشد از استخوان وچوب تختہ ودوپدن ورنگ وگونہ گردانیدن سفر مردم او تشنہ شدن و درخشیدن برق وپیدا شدن ستارہ وجز آن

لیاح بالکسر سپید گاو دشتی۔

فصل اللام مع الخاء

لطخ بالفتح آلودن ودر بدی انداختن وبہ بدی متہم کردن۔

لطوخ بالفتح داروی کہ بہ چیزی مالند

فصل اللام مع الدال

لبد بالضم بسیار از مال وجز آن ومردم انبوہ وآنکہ بسفر نرود واز جای خود دور نشود وآخرین کرکس از کرگسہای لقمان عاد وبالکسر نمد وموی انبوہ میان دو دوش وبفتحتین پشم وملق وسینہ گرفتن شتر از بسیاری خوردن گیاہ۔

لبید جوال خرد ونام شاعری ست معروف۔

لحد بالفتح شگاف کرانهٔ گور وشگافتن یک کرانهٔ گور وبالضم نیز آمدہ۔

لدد بفتحتین سخت خصومت شدن وخصومت شام۔

لد بالفتح وتشدید دال جدال وخصومت کردن وبالضم جدل کنندگان۔

لدود بالفتح جدل کنندہ وہمچنین الد بہ تشدید دال۔

لدید کرانهٔ وادی وکرانهٔ گردن ودارو کہ در کرانهٔ دہان ریزند وبدین معنی ست لدود بالفتح۔

لسد بالفتح شیر مکیدن بچہ نخچیر ولیسیدن عسل وبفتح سین نیز آمدہ۔

لغد بالضم وغین معجمہ گوشت کرانهٔ گردن وبالفتح بہ راہ راست آوردن ستور وجز آن

لکد بفتحتین چرک چسپیدن بجای۔

لہید ستور ماندہ شدہ۔

لہد بالفتح گرانی بار ودفع کردن ولاغر کردن چارپا وگران شدن بار چیزی وسوختن بخواری۔

فصل اللام مع الذال

لجذ بالفتح خواستن چیزی بعد از آن کہ یک بار دادہ باشند ولیسیدن سگ ظرف را وخرد کردن ستور گیاہ راہ۔

لذیذ خوش مزہ۔

لواذ بالکسر بہ یک دیگر پناہ گرفتن وکرانهٔ وادی الواذ جمع۔

لیاذ بالکسر پناہ گرفتن۔

فصل اللام مع الزاء

لبز بالفتح لکد زدن اشتر۔

لحز بالفتح چسپیدن ولغزیدن۔

لخز بالفتح مرد بخیل تنگ خوی۔

لز بالفتح وتشدید زا سخت کردن وبر چسپانیدن۔

لغز بالضم وفتح غین معجمہ پیستان وسوراخ موش کلان دشتی۔

لکز بالفتح لکد زدن بر سینہ۔

لمز بالفتح عیب کردن واشارت چشم کردن وزدن وسوختن۔

لماز بالفتح وتشدید میم عیب کنندہ وبہ چشم اشارت کنندہ۔

لہز بالفتح در آمیختن ودر میان قوم شدن وآمیختن سپیدی موی با سیاہی وبمشت ونیزہ بر سینہ زدن وبسر بر زدن شتر بچہ بر پستان مادر را بروقت مکیدن۔

لوز بالفتح بادام لوزہ یکے۔

فصل اللام مع السین

لبس بالضم پوشیدن جامہ وبالفتح پوشانیدن وکار بر کسی آمیختن وتاریکی بر روشنائی وبالکسر جامہ وپوشش۔

لباس بالکسر جامہ وپوشش ولباس الرجل زن ولباس المرأة مرد ولباس التقوی شرم وجامهٔ درشت وسطبر۔

لبوس بالفتح زرہ وپوشش۔

لحس لیسیدن۔

لدیس ناقہ آگندہ گوشت۔

لس بالفتح وتشدید سین خوردن ستور علف را۔

لساس بالضم علف نورستہ۔

لطس بالفتح کوفتن وسخت به پای سپردن
لعس بالضم سیاه لبان که لب ایشان از غایت سرخی بسیاهی زند جمع العس و بفتحتین سرخی لب که بسیاهی زند۔
لقس بالفتح عیب کردن و بفتحتین شوریدن دل وتباه شدن و فتح اول و کسر قاف مردم را لقب نهنده و افسوس کننده و بدی اندازنده میان مردم۔
لاقس عیب کننده۔
لمس بالفتح سودن و جماع کردن
لماس بالضم حاجت۔
لوس بالفتح چشیدن۔
لواس بالفتح چشیدنی۔
لووس چشیده۔
لهس بالفتح لیسیدن۔
لیس بالفتح فعل ماضی ست یعنی نیست
لیاس بالکسر دلوث بے غیرت۔

فصل اللام مع الصاد

لحاص بالفتح سختی وبلاز اندرآو سختی به چیزے۔
لحیص تنگ۔
لخص بفتحتین گوشت گرفتن چشم و پستان بسیار گوشت که شیر ازوی به دشواری بیرون آید و بکسر خا نیز آمده۔
لص بالکسر و تشدید صاد دزده لصوص جمع۔
لصص بفتحتین وندانها دندانها بهم نزدیک

لوص بالفتح گردانیدن چیزی بچیزی که می خواهد۔

فصل اللام مع الضاد

لضلاض بالفتح زیرک۔

فصل اللام مع الطاء

لط بالفتح و تشدید طا حمائل لطاط بالکسر جمع چسپیدن بچیزی و لازم بودن بکاری منکر شدن حق کسی را و پرده فروهشتن دوم به میان ران در آوردن شتر۔
لطط بفتحتین افتادن دندان و خرده شدن ماندن بنهای دندان۔
لعط بالفتح چیزی را با چیزی برابر کردن و برابری کردن با چیزی۔
لغط بفتحتین بانگ و شوروش۔
لغاط بالضم کوهیست۔
لقط از زمین برگرفتن و دانه چیدن و سخن چیدن و بفتحتین برداشته و برچیده و لقط المعدن ریزهای زر که یافته شود و لقط السنبل خوشه چیده۔
لقیط بچه افگنده و جز آن که روا رندا و را
لوط بالفتح بر چسپیدن و بگل در گرفتن دانه و حوض را و گل توم لوط کردن و روا که بر دوش کننده بالضم نام پیغمبر یست۔
لیط بالفتح چسپیدن و بالکسر پوست نے واحد لیطة۔

فصل اللام مع الظاء

لحظ بالفتح نگریستن بگوشه چشم۔
لحاظ بالفتح گوشه چشم
لفظ بیرون افگندن از دهان و سخن گفتن
لمظ زبان گرد بان در آوردن بعد از طعام و آب لیسدن۔
لماظ بالفتح چیزی اندک۔

فصل اللام مع العین

لذع بالفتح سوختن آتش کسی را و سوزش دادن کسے را۔
لسع گزیدن مار و کژدم۔
لطع لیسیدن در بہ پیش پای زدن پس لسے و بفتحتین سپیدی درون لبها و آن بیشتر در مردم سیاه بود و در تحتین دندان مردم چنانچه بنجها ماند۔
لعاع بالضم گیاه نازک در اول رستن۔
لعلع بفتح هر دو لام نام کوہے ست و شراب
لفاع بالکسر چادر۔
لفع بالفتح چشم زدن۔
لکع بالفتح چرک چسپیدن بر اندام و گزیدن مار و کژدم و بسر زدن بچه پستان مادر را وقت مکیدن و بالضم و فتح کاف لئیم و خوار و بنده لغتیست بچنین لکاح بالفتح۔
لمع بالفتح روشن شدن و درخشیدن۔
لوع بالفتح سوزش عشق۔

لبیع بالفتح ترسیدن و بددل شدن۔

فصل اللام مع الغین

لثغ بالفتح حرف را را لام و سین را ثا گفتن

لدغ بالفتح گزیدن مار و کژدم و طعنه زدن

لدیغ مار گزیده۔

لاوغ گزیده و نام رضی ست۔

فصل اللام مع الفاء

لجف بفتحتین و به جیم میانهٔ وادی و مغاکی که بر کرانهٔ چاه باشد۔

لحاف بالکسر و آگند یعنی جامهٔ که از پنبه و قز آگنده باشد۔

لخاف سنگهای سفید تنک۔

لخف بالفتح مسکه و تنک زدن سخت

لصف بالفتح خیار و کبر و نوعی از خرما۔

لصاف بالفتح موضعیست از بنی تمیم

لطف بالضم نرمی و نازکی در کار و کردار و هدیه و مهربانی کردن و یاری کردن و نگهبانی و حمایت کردن و بفتحتین هدیه و احسان و نیکوئی

لطیف بغایت نیکو کار و یاری کننده و بغایت نازک۔

لطائف نیکوئیها و چیزهای نازک جمع لطیفه۔

لف بالفتح و تشدید فا در پیچیدن و بالکسر درخت پیچیده به درخت دیگر الفاف جمع و مجتمع و فراهم آمده و عاجز در کلام و درنگ

کننده در سخن و گران سنگ آهسته و جای انبوه بسیار مردم۔

لفیف گروه مردم پراگنده از هر جای و چیز پیچیده و درهم و دوست و کلمه که دو حرف از آن حرف علت باشد۔

لفاف بالکسر جامهٔ برونی که بر مرده پیچند

لفف بالفتح بیک گرفتن چیزی را و چیز بیک بفتحتین افتادن دیوار و فرو ریختن حوض و فراخ شدن کرانهای آن۔

لهف بفتحتین دریغ خوردن و اندوهگین شدن۔

لهیف بیچاره و در ملخ خورنده۔

لیف بالکسر پوست درخت خرما لیفه واحد۔

فصل اللام مع القاف

لبق بالفتح و **لبیق** مرد زیرک هشیار و چرب سخن۔

لثق بفتحتین و ثای مثلثه تری و تر شدن

لحاق بالفتح در رسیدن و دریافتن

لحوق بالضم بهم شدن دو چیز یا پشتر و بدنبال چیزی پیوستن

لحق بفتحتین آنچه به سابق خود ملحق شود و انجیر و خرما که از اول در رسد و آنچه بدهان بردارند و آنچه بدنبالهٔ چیزی پیوسته باشد۔

لاحق به دنبال رسنده و نام اسپ معاویه بن ابی سفیان رض۔

لزوق بالضم بر چسپیدن و همچنین لسوق و لصوق۔

لصق بفتحتین بر چسپیدن شکم بر تهیگاه از تشنگی و همچنین لسق به فتحتین۔

لعق بالفتح لیسیدن و لعق الاصبع کنایه است از مردن۔

لعوق بالفتح دارو و جز آن که لیسیده شود

لفق بالفتح فراهم آوردن درز جامه بدوختن و بالکسر کنارهٔ درز۔

لق بالفتح و تشدید قاف بر چشم زدن

لقلق بفتح هر دو لام زبان و مرغ لکلک

لقلاق مرغ لکلک و آواز آن۔

لمق بالفتح پاک کردن و چشم مالیدن۔

لماق چیزی اندک۔

لواحق پیوستها بدنبال چیزی۔

لواق بالفتح چیز اندک۔

لهق بالفتح سپید شدن و بفتحتین سپید شدن و بکسر ها سپید۔

لهاق سفید و گاو سپید۔

لیق چسپیدن سیاهی بر دوات و بر چسپانیدن و نیکو کردن و اصلاح دادن سیاهی و جز آن۔

فصل اللام مع الکاف

لبک بالفتح آمیختن و کار آمیخته و درهم آمیختن پست یا انگبین و جز آن۔

ع بفتحتین میوه است ۱۲۔

لحک بالفتح در آوردن چیزے در چیزے و چسپیدن بهم۔
لک بالفتح و تشدید کاف زدن و کوفتن و چیزیست سرخ که بآن پوست را رنگ کنند و بالکسر نخاله و نقل کاک باشد که آن و ستر چیزے و مانند آن به چیزی وصل کنند۔
لوک بالفتح خائیدن۔

فصل اللام مع اللام

لعل بفتحتین و تشدید لام امید و شاید۔
لیل شب و بچه مرغے ست که آنرا کروان گویند

فصل اللام مع المیم

لاجرم یعنے ناچار۔
لام بالفتح و سکون همزه تیر را پر نهادن و بهم آوردن جراحت و زرهها لامته مفرد و بالف نیز خوانده اند و بالضم ناکس و بخیل بودن و بالکسر صلاح و اتفاق میان دو کس و یا بدل همزه نیز آمده۔
لئیم ناکس و بخیل۔
لوآم بالضم و مد همزه پرهائے راست کرده تیر۔
لتم بالفتح بر سینه زدن۔
لثم بالفتح بوسه دادن و دهان بند بر دهان نهادن و کوفتن شتر سنگ را بسم و شکستن و خون آلوده کردن سنگ سم شتر را۔
لاثم بوسه دهنده و آنکه دهان بند دارد لثم بالضم جمع۔
لثام بالکسر دهان بند۔
لجام بالکسر معرب لگام و آنچه زنان بوقت حیض بندند۔
لحم بالفتح گوشت و لحمه پاره ازان لحام و لحوم و لحمان بالضم جمع و گوشت خوراندن و گوشت از استخوان باز کردن و آرزومند گوشت شدن و پیوند آبگینه و چینی و جز آن کردن و کشتن و بالفتح و کسر حا آرزومند گوشت
لاحم گوشت خوراننده و خداوند گوشت
لحام بالفتح و تشدید حا گوشت فروش۔
لحیم کشته شده و گوشت ناک۔
لخم بالفتح گرد ہی ست از یمن و بالضم نوعیست از ماہے۔
لدم بالفتح آواز سنگ و جز آن که بر زمین افتد و پاره زدن جامه و موزه را و زدن و کوبیدن را بدست زدن تا پهن شود و اضطراب کردن و دست بر سینه زدن زنان در نوحه
لدام بالکسر پاره زدن جامه و موزه را۔
لدیم جامه پاره زده۔
لادم پاره زننده۔
لدم بفتحتین جمع لادم و محرمان و خویشان
لزم بفتحتین لازم بودن بچیزی و شگفت نمودن چیزی کسی را۔
لزوم بالضم ملازم بودن بچیزی۔
لزام بالفتح و کسر میم نام زنی که لازم باشد بکسے۔
لازم آنچه همیشه باشد به چیزی۔
لطم بالفتح طپانچه زدن۔
لطام بالکسر یکدیگر طپانچه زدن۔
لطیم بالفتح اسب سفید روی و آن که یک طرف روی او سفید باشد و آنکه پدر و مادر او مرده باشد و شتر بچه که سهیل دیده باشد و اسپ نیز از ده اسپ که گرد تازند۔
لغام بالضم کفک دهان شتر و بالکسر روی
لغم بالفتح خبر دادن کسی را بچیزی که یقین او نباشد۔
لقم بالفتح و بانه راه را بستن و بفتحتین میانه راه
لکم بالفتح مشت زدن۔
لکام بالضم نام کوهی ست در شام که اولیاء الله در آنجا میشوند۔
لم بالفتح و سکون میم حرف نفی و بالکسر و فتح میم یعنی چرا و بالفتح و تشدید میم جمع آوردن و نیکو کردن و اصلاح نمودن و عرب گویند لم الله شعثه جمع کند حق تعالی پراگندگی او را و خوردن بخش خود و بخش یاران و خویشان خود و گناه صغیره کردن۔
لمم بفتحتین زلت و نزدیکی به گناه و گناه صغیره و نوعے از جنون۔
لوم بالفتح نکوهیدن و سرزنش کردن
لهم بالفتح فرو بردن و خوردن و بفتحتین التهام و تلهم۔
لهیم سختی۔
لهوم بالفتح و لهام بالضم لشکر بسیار۔

لهازم استخوانهای زیر نرمهٔ گوش جمع لهزمه.
لائم ملامت کننده.

فصل اللام مع النون

لبن بالفتح شیر خورانیدن و زدن بعصا و انداختن و بالکسر خشتهای خام لبنة واحد و بهٔ فتحتین شیر لبان جمع و درد کردن گردن از بالش و شیردار شدن میش و ناقه و بالفتح و کسر خشتها لبنة واحد چون کلمه و کلم.
لبنان بالضم نام کوهی است معروف نزدیک جبل عامل.
لبین پرورده شده.
لابن شیر خوراننده و خداوند شیر.
لبان بالفتح سینه یا میان سینه و بالضم کندر و بالکسر شیر دادن عرب گویند هو اخوه بلبان امه و لایقال بلبن امه و ظاهر ار منع لبان کو مشهور شد بدین معنی ست.
لبون بالفتح شیر دار لبن بالضم و الکسر جمع و ابن اللبون و بنت اللبون بچهٔ دو ساله به سه سال در آمده.
لجون بالضم گران رفتن ناقه و بالفتح ناقهٔ گران گرفتار.
لجین بالضم و فتح جیم نقره و بالفتح و کسر جیم برگ از شاخ افتاده.
لحن بالفتح خطا کردن در اعراب و آواز گردانیدن و آواز الحان و لحون جمع و خوش خواندن قرآن و جز آن و میل کردن و خطا کردن در سخن و گفتن چیزی و غیر آن اراده کردن و بفتحتین زیرکی و زیرک شدن.
لخن بفتحتین گنده گون شدن مشک.
لدن بالفتح و ضم دال نیزهٔ نرم و هر چه نرم باشد و بمعنی نزد و مرادف عند نیز آمده.
لزن بالفتح سختی عیش و تنگی و بفتحتین گرد آمدن قوم بر سر چاه بجهت آب انبوهی کردن در هر کاری.
لسان زبان و سخن و لغت قومی و زبانه ترازو السن و السنة جمع و لسان الصدق ثنای نیک و راست و لسان العصا فراو درخت ابر که بفارسی آن را زبان گنجشک گویند و لسان الثور و لسان الحمل هر دو نام گیاهی و لسان القوم کلمه بین و سخن گذار.
لسن بالکسر لغت و روزمرهٔ قومی و بالفتح بزبان گرفتن کسی را و بالضم زبان آوران جمع السن و بهٔ فتحتین زبان آوری و فصاحت و بکسر سین زبان آور و فصیح.
لعن بالفتح راندن و دور کردن از نیکی و رحمت و نفرین کردن.
لعین نفرین کرده شده و از رحمت رانده شده و مفرد و جمع آمده و مسخ کرده شده و گرگ رنده و صورتیکه در پالیزها و مزارع بر پا کنند بجهت وحوش و طیور و آن را مترش نیز گویند.
لعان بالکسر یکدیگر را لعنت کردن و نفرین نمودن و در شرع لعان آنست که شوهر زن را متهم بزنا کند و گواه در میان نباشد و زن مرافعه پیش قاضی ببرد و قاضی حکم کند که شوهر چهار بار شهادت دهد که این قول صادق ست و لعنت خدا بر و اگر کاذب باشد بعد از آن زن نیز چهار بار شهادت دهد که شوهرش درین قول کاذب ست و غضب خدای تعالی بر آن باد اگر شوهرش درین قول صادق باشد بعد از آن قاضی در میان ایشان تفریق کند و قرآن مجید بدین معنی ناطق ست و بالفتح و تشدید عین بسیار نفرین و لعنت کننده.
لقن بالفتح فهمیدن و دریافتن و گرفتن سخن از کسی و بالفتح و کسر قاف زود دریابنده.
لکن بفتحتین درماندگی بسخن مرادف لکنت و بهٔ فارسی شمعدان را گویند و بکسر کاف کند زبان مرادف الکن.
لکن بالف ملفوظ بعد از لام و کسر کاف و تخفیف نون و تشدید آن حرفیست که برای تدارک چیزی آرند بفارسی اما و لیکن گویند.
لن بالفتح و سکون نون حرف نفی که بر مستقبل داخل می شود و معنی آن هرگز.
لون بالفتح گونه و رنگ چون زردی و سرخی و مانند آن و لونیست از خرمای زبون.
لین بالکسر نرمی ضد خشونت و بالفتح و تخفیف

یا و تشدید یا و کسر آن نرم و تنه نرم و بالکسر جمع
لیان بالفتح تن آسانی و فراغت و بالکسر نرمی
کردن باهم و بالفتح و تشدید یا پیچیدن -

فصل اللام مع الواو

لحو بالفتح و سکون حای مهمله پوست از چوب
باز کردن و زشت گردانیدن و دور کردن
چیزی را از چیزی -
لغو بالضم بیهوده گفتن و بانگ کردن سگ و
باطل و سوگند که بقصد دل نباشد و بچه شتر
که از غایت خوردی لائق نباشد که خون بها
دهند -
لقو بالفتح معلول به علت لقوه گردیدن
لهو بالفتح بازی کردن و برگشتن از
چیزی و جماع کردن و زن و فرزند و چیزی
که از عمل خیر باز دارد و جماع را هم گویند
و لهو الحدیث افسانها و حکایت و سرود
و غنا و مانند آن -

فصل اللام مع الهاء

لاه خدای تعالی -
لیه بالفتح در پرده رفتن -

فصل اللام مع الیاء

لآلی بفتح اول مرواریدهای بزرگ
لجی بالضم و تشدید جیم و یا دریای ژرف
پر آب -
لحیانی بالکسر و بزرگ ریش -
لوذعی بالفتح مرد لغایت زیرک -
لاهی غافل شونده بازی کننده -
لی بالفتح و تشدید یا گردانیدن و تافتن
و پیچانیدن چیزی و گردانیدن زبان
در گواهی و غیر آن و مدافعت کردن در دام
و دوم جنبانیدن و ریسمان تابیدن و
روی واپس کرده نگه کردن -

باب المیم

فصل المیم مع الالف

ماوی جای برگشتن
مودی بالضم و فتح همزه و تشدید دال
ادا کرده شده و رسانیده شده
ماه آب میاه جمع -
ما بی همزه حرف نفی است و کلمه استفهام و اسم
موصول و بترتیب معنی او نیست و چه چیز است
و آنچه -
مبتغی خواسته شده -
مبتلی آزموده شده و در بلا افتاده شده
مبرا پاک گردانیده شده -
متبنی پسر خوانده -
متمنی آرزو کرده شده -
متی کی و چه وقت
مثوی بالفتح جای آرام و قرار -
مثنی دو دو و بالضم و تشدید ثای مفتوح
دو تا کرده شده -
مثلی بالضم افزون تر تانیث مثل -
مجری بالضم روان کردن و روان کرده
شده و بالفتح جای روان شدن -
مجزی بالضم و تشدید زا پاره پاره کرده شده
مجلی بالضم و تشدید لام آشکارا و روشن
کرده شده -
محی بالفتح زیستن و بالضم و فتح حا و یای
مشدد و جای زیستن و روی انسان و جز
آن -
محشی آنچه بر کناره او چیزی نوشته شود
یا ساخته شود -
محلی بالضم و تشدید لام زینت داده شده
و صفت کرده شده -
مجنو پنهان کرده -
مخلی رها کرده شده و خالی کرده شده -
مدارا و محابا و مواسا بالضم مدارات
کردن و صلح و آشتی نمودن در کلام فارسی
تا از انها افتاده و در عربی بتا مستعمل است
مدعی بالضم و تشدید دال دعوی کرده
شده و آرزو داشته شده -
مدی بفتحتین غایت و نهایت و بالضم کاردها
جمع مدیة بالضم -

مدریٰ بالکسر شاخ گاؤ و گوسپند که بدان شانه کنند و گاهی از آهن نیز سازند۔

مذریٰ بالکسر چوبی که بدان خرمن جو گندم پاک کنند۔

مذاء بالکسر زن و مرد بیگانه را باهم جمع کردن و تنها گذاشتن ایشان را۔

مراء بالکسر جدال و ستیزه کردن۔

مرعیٰ بالفتح جای چریدن و چراگاه و گیاه سبز

مرضیٰ بالفتح بیماران جمع مریض۔

مرئی بالضم و همزه در آخر بروزن مقیم سر معده که به حلق پیوسته است و آن مجرای طعام ست و اما صاحب قاموس بروزن امیر آورده و بالفتح گوارا شده۔

مرسیٰ بالضم ثابت کردن و ثابت کرده شده و جای ثابت کردن۔

مربیٰ بالضم و تشدید یا پرورده شده و تربیت کرده شده۔

مرتضیٰ پسندیده۔

مزایا افزونیها۔

مسریٰ بالفتح شب رفتن۔

مساء بالفتح شام۔

مصطفےٰ برگزیده شده۔

مضاء بالفتح روان شدن۔

مضیٔ بالضم بروزن منزل روشن کننده۔

مطایا شتران سواری۔

معنیٰ بالفتح قصد کرده شده و آنچه از لفظ فهمیده شود۔

معاء بالکسر جوی آب که از بلندی فرود آید و روده۔

مغنیٰ بالفتح منزل و مقام و جای معیشت مردم مغانی جمع۔

معلیٰ بالضم و تشدید لام بلند گردانیده شده۔

معمیٰ پوشیده شده و کور کرده شده۔

مقتدیٰ پیشوا که پیروی آن کرده شود

مقروء خوانده شده۔

مقتضیٰ تقاضا کرده و خواسته شده۔

مکاء بالضم صفیر مرغ و جز آن۔

مکلاء بروزن معظم خرد دریا و کنار جوی

ملوء بالکسر پُری۔

ملاء بفتحتین و مد همزه صحرا و آشکارا و بے همزه گروه و مردم اشراف و بزرگ و خلق و خوی

ملجاء بالفتح و ملتجا بالضم پناگاه۔

ملتقیٰ بالضم جای رسیدن دو چیز۔

ملقیٰ انداخته شده۔

منبی بالضم خبر دهنده۔

منادیٰ بالضم خوانده شده و ندا کرده شده و مرادف ندا نیز آمده و برین تقدیر مصدر میمی ست یا در اصل مناوة بود تا را حذف نموده اند چون مدار و موا ساد و فارسیان منادی بکسر دال بطریق اماله خوانند و چون موسیٰ و عیسیٰ چنانکه قاعدهٔ ایشان ست

مُنا یا بالفتح گاهی جمع منیة۔

منیٰ بالکسر موضعی ست در مکه و بالضم امیدها جمع منیة است و بالفتح مقدار و اندازه و برابر دو من کرد و زن و سنجیدن مقررست و بمعنی منازل نیز می آید و برین تقدیر مخفف منازل ست۔

موسیٰ استره و نام پیغامبر ست۔

مومیا بالضم داروی معروف۔

موتیٰ بالفتح مردگان۔

مولیٰ بالفتح آزاد کرده و سزاوار تر و پسر عم و یار و دوست و همسایه و هم عهد۔

موشّیٰ بالضم و تشدید شین جامهٔ نیک نقش کرده۔

مهدیٰ بالضم هدیه کرده شده و بالکسر آنچه بر وی هدیه نهند و نزد کسی برند چون طبق و مانند آن۔

مهداء بالکسر بسیار هدیه دهنده۔

مهنّا گوارا شده و مبارک کرده شده۔

مهزاء بالضم و فتح ها و تشدید زا آنچه شده۔

مهیا آماده و ساخته شده۔

مها بالفتح گاوان وحشی و بلورها جمع مهاة و بزبانی همزه در آخر چیزی که در قدح و کاسه پیدا شود۔

فصل المیم مع البار

مآب بمد همزه جای باز گشتن۔

مآرب به مد همزه حاجتها۔

متاب بالفتح باز گشتن و جای باز گشتن

مثالب عیبها و زلوها۔

متاب بالضم پاداش داده شده۔
منقب بالکسر آنچه بدان چیزی را سوراخ کنند
مجذوب کشیده شده در بوده شده۔
مجیب بالضم جواب دهنده۔
مجاب بالضم جواب داده شده۔
مجرب بالضم و کسر رائے مشدد آزماینده و بفتح راء آزموده شده۔
محلب بکسر آنچه شیر در و دوشند۔
محراب بالکسر بالاخانه و صدر مجلس و طاق درون مسجد که بطرف قبله باشد۔
مخلب بالکسر چنگال مرغ و ذخیره که بآن غله و علف در وند۔
مذهب بالفتح راه و جای رفتن و بالضم طلا و طلا اندوده شده و بالضم و تشدید هاے مفتوح زر اندود کرده شده۔
مذاب بالضم گداخته شده۔
مرحب بالفتح فراخ شدن و فراخی سال و جای فراخ۔
مرکب آنچه بران سوار شوند مراکب جمع و همچنین مرکوب۔
مزراب بالکسر ناودان و کشتی دراز۔
مرطوب رطوبت ناک چیزی تر۔
مراقب بالضم و کسر قاف چشم دارنده و ترسنده
مستحب بالضم و تشدید باء برگزیده و دوست داشته شده۔
مستجاب جواب داده شده۔
مستطاب پاک آمده و خوش آمده۔

مسکوب آب روان کرده شده که روی زمین۔
مسلوب ربوده شده۔
مشیب بالفتح پیر شدن و سفید شدن موی
مشرب آشامیدن و جای آشامیدن مشارب جمع۔
مشروب آشامیده شده۔
مشوب آمیخته شده۔
مصائب کارهای ناخوش و حالهای ناخوش
مصیب رسنده و جواب گوینده۔
مصاحب بالضم هم صحبت۔
مصعب بالضم و فتح عین شتر کش و نام مردیست۔
مصلب بالضم و فتح لام مشدد جامه که نقش صلیب داشته باشد۔
مصحوب همراه کرده شده۔
مضرب بالفتح زدن و رفتن و جای زدن و بالکسر آله زدن۔
مضروب زده شده۔
مضراب بالکسر زخمه که بدان ساز نوازند و آله زدن و مرد بسیار زننده۔
مطرب بالضم و کسر راء نشاط آرنده۔
مطیب بالضم و تشدید یای مکسوره بوی خوش کننده یا کخوش کننده چیزی و بالفتح پاک و خوشبو کرده شده۔
معجب بالضم و کسر جیم خوش آینده و در عجب و خودی اندازنده۔
معرب بالضم و کسر راء بیان کننده و اعراب دهنده و فحش گوینده و بفتح راء اعراب داده شده و آشکار و بالضم و فتح عین و تشدید راء مفتوح از عجمی بعربی آورده شده
معذب بالضم و تشدید ذال مکسوره عذاب کننده و بفتح ذال عذاب کرده شده۔
معقب بالضم و تشدید قاف مکسوره از پس آینده۔
مغیب بالفتح غائب شدن و غائب شوند و بضم میم و تشدید یای مفتوح غائب کرده شده
مغرب بالفتح و کسر راء جای فرو رفتن آفتاب و جز آن و بضم میم و کسر راء آورنده چیزی غریب آورنده۔
منشعب پراگنده شده۔
مناقب هنرها و راههای تنگ کوه
مناب بالفتح استادن بجای کسے و جای استادن۔
منکب بالفتح و کسر کاف دوش آدمی و جز آن سر بازو و کتف و زمین بلند و چهار پر مرغ بعد از قوادم مناکب جمع۔
منصب بالفتح مرتبه و مقام و اصل و بالضم و تشدید بار ریخته شده۔
منکوب بد حال و سختی رسیده۔
منصوب بر پای داشته شده و حرکت نصب داده شده۔
منیب بالضم باز گردنده بسوی حق تعالی۔
منسوب نسبت کرده شده۔

منتخب و **منتجب** بجای جیم برگزیده۔
منقلب بالضم وکسر لام واگردنده وبفتح لام جای واگردیدن وواگردیده شده۔
موکب بالفتح وکسر کاف گروه سواران۔
مواهب بخششها وجایهای خرد آبگیر۔
موجب بالضم وکسر جیم واجب کننده وبفتح جیم واجب کرده شده۔
مواظب بالضم برکاری دائم ایستاده۔
مهیب بالفتح مرد سهناک که خوف وترس ازو بارد ومردم ازو ترسند۔
مهب بالفتح وتشدید با جای وزیدن باد۔
مهذب بالضم وفتح ها وذال معجمه مشدد پاک کرده شده وبکسر ذال پاک کننده۔
مهرب بالفتح گریختن وجای گریز۔
مهلب بالضم وفتح ها ولام مشدد نام شاعری ست مشهور۔
میزاب بالکسر ناودان۔

فصل المیم مع التاء

درین فصل لغات مصدر مفاعلة ولغات دیگر ازهم جدا آورده شده ودر هر قسم حرف پیش ازآن نیز رعایت کرده شده۔

مواخاة باکسی برادری کردن۔
مباراة باکسی معارضه کردن۔
مبالاة باک داشتن واندیشه داشتن از چیزی۔
مباهاة نازیدن به چیزی۔
مجاراة باکسی رفتن وباکسی چیزی راندن۔
مجازاة پاداش دادن۔
محاذاة برابر هم واقع شدن۔
محاباة فروگذاشت کردن وباکسی معارضه کردن در بخشش۔
محاشاة استثنا کردن واز چیزی پرهیز بدن۔
محاکاة حکایت کردن۔
مداراة آشتی ومدارا کردن۔
مراعاة باهم جدا کردن ونگاهداشتن وگوش فرا داشتن وبگوشه چشم نگریستن۔
مساعاة باکسی بشتاب رفتن وبا کنیزک کسی زنا کردن وزنا کردن کنیزک بکسی۔
مساواة برابر کردن وبرابر آمدن۔
مصافاة باکسی دوستی با اخلاص داشتن۔
مضاهاة به چیزی مانند شدن وشبیه بودن به چیزی۔
معاداة باکسی دشمنی کردن وچیزی پیاپی کردن۔
معاطاة چیزی بکسی دادن وخدمت کسی کردن۔
مغالاة گران خریدن وتیر دور انداختن۔
مقاساة و **معاناة** و **مضاناة** رنج کشیدن۔
مکافاة پاداش دادن۔
ملاقاة همدیگر را دیدن وبه چیزی رسیدن۔
ممارأة باکسی راکاویدن در خصومت وعداوت کردن وستیزه کردن۔
مماشاة باکسی رفتن۔
منادأة یکدیگر را ندا کردن۔
مواساة یاری کردن وبمال وتن باکسی غمخوارگی کردن۔
مواطاة باکسی موافقت کردن۔
موافاة وفا کردن۔
موالاة باکسی دوستی داشتن وپیاپی کاری کردن وپیاپی تیر کردن۔
مهاجاة همدیگر را هجو کردن۔
مجاذبة بایکدیگر چیزی را کشیدن وبایکدیگر نزاع کردن در کشیدن چیزی۔
مجانبة از چیزی دور شدن۔
محاورة کسی را جواب دادن۔
محاربة باکسی جنگ کردن۔
محاسبة باکسی شمار کردن۔
مخاطبة باکسی سخن وحکایت کردن۔
ملاعبة باکسی بازی کردن۔
مراقبة چیزی از کسی چشم داشتن واز کسی ترسیدن۔
مشاغبة باکسی بدی کردن۔
مشاربة باکسی شراب خوردن۔
مصاحبة و **مقاربة** باکسی نزدیکی نمودن ونزدیک شدن بچیزی۔
مضاربة شمشیر زدن ومال باکسی دادن برای تجارت که نفع آن بشرکت باشد۔

مطایبة با کسے خوش طبعی و مزاح کردن۔
معاتبة با کسے عتاب کردن۔
معاقبة با کسے عقوبت کردن و پے در پے درآمدن و غنیمت یافتن۔
مغاضبة با کسے خشم کردن۔
مغالبة غلبه جستن بر کسے۔
مکاتبة بمهد کنامه نوشتن و بنده را بعوض مال آزاد کردن۔
مناسبة با کسے خویشی داشتن و بهم دیگر مانند و شبیه یک دیگر بودن۔
مناصبة با کسی دشمنی و جنگ آشکارا کردن
مناوبة بجای هم دیگر ایستادن۔
مواثبة با کسی بر جستن برای جنگ و جز آن۔
مواظبة و مواکظة و مواصبة دائم برکاری ایستادن۔
مخافتة آهسته چیزی خواندن و آهسته سخن گفتن۔
مباحتة خالص گردانیدن۔
مباحثة با یکدیگر کاویدن و تفحص کردن۔
محادثة حدیث گفتن و جلا دادن کارد و شمشیر را۔
معالجة درمان کردن۔
ممازجة بهم آمیختن۔
مزاوجة چیزی را به چیزی جفت و قرین نمودن۔
مراوحة گاه برین پای و گاه بران پای ایستادن و گاه این کار و گاه آن کار کردن۔

مراوحة تسبیح کردن۔
مسامحة با کسے آسان کار فراهم گرفتن و فرو گذاردن و نرمی کردن بکسے۔
مسانحة از طرف راست درآمدن شکار و غیر آن۔
مصافحة دست بهم گرفتن۔
مصالحة آشتی کردن۔
مطارحة با کسے سخن درافگندن۔
مفاتحة چیزی آغاز کردن و بایک دیگر در باز کشیدن و کشودن و با هم دیگر نزد حاکم آمدن
مکافحة با کسے روبرو جنگ کردن و کسے را بوسه دادن و مباشر کاری و بهمی شدن
مکاوحة با چیزی واکوشیدن و آشکار دشمنی کردن و دشنام دادن۔
مناکحة نکاح کردن۔
مباعدة از کسی دور شدن و کسے را دور کردن۔
مجاهدة با کافران کارزار کردن و کوشش کردن۔
محاسدة با کسے حسد کردن۔
مساندة مخالفت افگندن میان قافیهای شعر۔
مشاهدة دیدن و با کسی در جائے حاضر بودن۔
مطاردة با کسی حمله بردن۔
معاودة بازگشتن۔

معاضدة با کسے یار و مصاحب بودن
معاقدة و معاهدة با کسے عهد و میثاق کردن۔
معاندة با کسے ستیزه کردن و با کسی برابری کردن و جدائی کردن۔
مکابدة رنج چیزے کشیدن۔
مناشدة کسے را سوگند دادن و با کسے شعر خواندن۔
مواعدة با کسے وعده کردن۔
ملاودة به یک دیگر پناه گرفتن۔
منابذة با کسے جنگ کردن و دشمنی آشکار نمودن۔
جهابذة شناختن۔
مؤامرة با کسی مشورت کردن۔
مبادرة پیش گرفتن و پیش پیش رفتن۔
مباورة جماع کردن و به خود بکاری شدن
مباکرة بامداد کردن و بامداد کاری کردن
مجاهرة با کسی روبرو جنگ کردن و با کسے دشمنی آشکارا کردن و به آواز بلند چیزے خواندن و دشنام دادن و بلند سخن گفتن۔
مجاورة همسایگی کردن و در مسجد مجاور شدن و زینهار و امان کسے را دادن
محاصرة کسے را در حصار کردن۔
مخاطرة در خطره افگندن کسی او با کسی گرو بستن چیزے
مخامرة آمیختن و ثابت شدن در مکان و پنهان شدن در موضعی۔
مسافرة سفر کردن۔

مسامرة باکسے افسانہ گفتن۔
مساترة چیزی را پوشانیدن۔
مساہرة باکسے بیدار بودن و بیداری
مشاجرة باکسے خلاف کردن۔
مشاہرة ماہ بماہ چیزے دادن۔
مشاورة باکسے کنکاش کردن بہ مصلحت نمودن۔
مشاعرة باکسی در یک جامہ چسپیدن و با ہمدگر شعر خواندن و باہمدگر معارضہ کردن در شعر خواندن یا در شعر گفتن۔
مصابرة در کارہا صبر کردن و باکسے معارضہ کردن در صبر۔
مصادرة تاوان جرم ستاندن و باز رفتن۔
مصاہرة باکسی خویشی کردن بہ زن دادن یا بزن کردن۔
مضافرة باکسے یار بودن۔
مظاہرة باکسے ہم پشت بودن و دو جامہ درہم پوشیدن و بازن ظہار کردن یعنی زن را گفتن کہ پشت تو ہمچو پشت مادر من است و این طلاق ست کہ قبل از ورود شرع شریف بودہ است و بعد از ورود شرع این حرام شدہ و بکفارت ساقط میشود و طلاق نیست۔
معاشرة باکسے زندگانی کردن۔
معاقرة پیوستہ خمر خوردن و پیوستہ متصل کاری بودن و ملازم شدن چیزی را

و باکسے نزد حاکم رفتن برائے اظہار فخر و بزرگی حسب۔
مغادرة ترک کردن کقولہ تعالیٰ لا یغادر صغیرة ولا کبیرة۔
مفاخرة باکسے فخر و نازش کردن در بزرگے و ہنر۔
مکابرة باکسے معارضہ کردن بہ بسیاری و غلبہ کردن بہ کسے در بسیاری۔
مناظرة باہم نگریستن در چیزی و باہم بحث کردن در چیزی و نظیر آوردن چیزی را۔
منافرة باکسے نزد حاکم رفتن برای اثبات بزرگی و حسب۔
مناکرة باکسے معارضہ کردن در زیرکی و کارزار کردن۔
متواترة پیاپے روزہ داشتن و یک روز یا دو روزہ کشودن و اول یک زانوی خود بر زمین نہادن شتر در وقت نشستن و بعد از ان زانوی دیگر بر زمین نہادن۔
موازرة وزیری کردن و یاری دادن
میاسرة باکسی آسان گرفتن و کسی را بسوی چپ بردن۔
مہاجرة از کسے جدا شدن و از جای خود دور شدن و از مکہ معظمہ بمدینہ طیبہ رفتن۔
مبارزة باکسی برای جنگ بیرون رفتن و باکسی جنگ و کارزار کردن۔

مجاوزة از یکدیگر گذشتن۔
معاجزة کار بر کسی فرو گذاشتن و پیش گرفتن در کاری و از پیش رفتن کسی چنانکہ دیگر باو نرسید۔
مناہرة فرصت چشم داشتن و بچیزی نزدیک شدن۔
موانسة باکسے انس گرفتن۔
مجالسة باکسی نشستن۔
مجانسة شبیہ بکسی بودن در شکل و صورت۔
مخالسة از کسی چیزی ربودن۔
مدارسة بکسی درس و تعلیم گفتن۔
مقایسة باکسی قیاس کردن۔
مکایسة باکسی بزیرکی معارضہ کردن
ملابسة باطن کسے دانستن و باہمدگر شناعت داشتن بکاری و در رفتن۔
ملامسة جماع کردن و بہم دیگر سائیدن
ممارسة باکسے واکوشیدن و از کاری رنج بردن و درمان کردن۔
مماکسة مکاس کردن در بیع یعنی تشویش کردن۔
منافسة بکسی را حسد بردن در چیزی و باکسی معارضہ کردن در رغبت چیزی۔
مخاوشة و **مخارشة** و **مخامشة** و **مجاحشة** خراشیدن و مجاحشة بمعنی باز داشتن از چیزی ہم آمدہ است۔
مناقشة باکسے شعدہ واز گرفتن در چیزی کہ

دو در حساب ۔
مخالصة با کسی دوستی پاک بہ اخلاص داشتن
مراکضة با کسی اسپ تافتن ۔
معارضة با کسی برابری کردن و از چیزی برگردیدن ۔
مناہضة با کسے بجنگ و غوغا برخاستن ۔
مناقضة سخن کسی را شکافتن و رفع آن کردن و نقیض یکدیگر گفتن ۔
مخالطة با کسے آمیختن ۔
مرابطة بجای ترس و گذرگاه دشمن مقیم شدن و بر جہاد با کفار ایستادن و اسپ بستن در راه خدای تعالی برای جہاد با کفار کقوله تعالی وصابروا ورابطوا ۔
مغالطة کسے را در غلط انداختن ۔
محافظة نگاه داشتن و نگہبان بودن چیزی را و بمعنی ننگ و عار داشتن ہم آمده ۔
ملاحظة بگوشہ چشم نگریستن ۔
مباضعة مجامعت کردن ۔
مبایعة با کسے خرید و فروخت کردن و عہد و میثاق بستن ۔
متابعة پیروی کردن و بپایان کاری کردن و محکم کردن کاری ۔
مجامعة جماع کردن و اجماع کردن بر چیزی
مخادعة فریب دادن ۔
مخالعة رہا کردن زن را در مقابل مہر که زن به بخشد ۔
مدافعة باز داشتن و با کسی دور از کشیدن

کاری را دفع الوقت کردن ۔
مرابعة با کسی بار بر چار پائے نہادن ۔
مراجعة باز گشتن و زن را بخانه آوردن بعد از آن که طلاق داده باشد و در او با کسے سخن را گردانیدن ۔
مراضعة فرزند شیرخواره را به دایه دادن ۔
مرافعة سخن نزد حاکم بردن ۔
مزارعة زمین را به کسی دادن برائے زراعت ۔
مسارعة شتافتن و شتابانیدن ۔
مسافحة ہمدیگر را کشیدن و بر ہمدیگر حمله بردن
مشایعة با کسی یاری کردن و پیروی نمودن و گوسپند را آواز کردن و خواندن و چند قدم ہمراه کسی رفتن ۔
مصارعة ہمدیگر کشتی گرفتن ۔
مصانعة رشوت دادن و مدارا کردن و آسان گرفتن کار ۔
مضارعة به چیزی شبیه بودن و شریک بودن ۔
مضاجعة و مکامعة با کسے خفتن و نیز مکامعة خفتن مرد با مرد بے ستر و آن منہی ست ۔
مطالعة به چیزی نگریستن برای وقوف یافتن بر آن و واقف گردانیدن کسے را بر چیزے ۔
مطاوعة فرمانبرداری کردن ۔
مقارعة با کسے قرعه زدن و شمشیر زدن

مقاطعة با کسی بریدن چیزی را ۔
ممانعة یکدیگر را از چیزی باز داشتن ۔
منازعة با کسے در چیزی وا کوشیدن و نزاع نمودن ۔
مواضعة با ہمدیگر بر کاری قرار دادن و با ہمدیگر گرد کردن و باہم شرکت کردن ۔
مواقعة کارزار کردن و جماع کردن و باہم در جائی افتادن ۔
مبالغة در چیزی غلو کردن و سخت کوشیدن در کار ۔
محالفة با کسی عہد کردن و سوگند خوردن
مجارفة به میل غور جراحت معلوم کردن
مخالفة با کسے خلاف کردن ۔
مرادفة کسے را در پی نشاندن و بر دواشتن چارپا پس نشین خود را و بر نشستن ملخ زبر باده
مشارفة با کسے تفاخر کردن بحسب بزرگی و بر چیزی مطلع شدن کسے ۔
مصادفة یافتن ۔
مصارفة با کسے بہ مزه معامله کردن ۔
مضاعفة یکے را دو کردن و افزودن چیزی
مقارفة جماع کردن و آمیختن به چیزی
ملاطفة با کسی نکوئی کردن ۔
مناصفة به دو نیم کردن ۔
مواصفة با کسی چیزی بیع کردن به صفت آن نه به مشاہده و حضور آن ۔
مواقفة با کسے در جنگ ایستادن و با کسے در دعا با یک جا ایستادن ۔

مرافقة باکسی همراهی کردن ویاری کردن۔
مراهقة نزدیک به بلوغ رسیدن زن یا مرد۔
مسابقة باکسی پیشی گرفتن در دویدن۔
مسارقة دزدیده به چیزی نگریستن۔
مصادقة باهم دگر دوستی با اخلاص داشتن وباهم راست بودن۔
مضایقة تنگ فراگرفتن۔
مطابقة فراهم آوردن دو چیز بیکجا وهم پشتی کردن وبرابر آمدن۔
معانقة دست در گردن همدگر کردن۔
مفارقة جدائی کردن از یکدگر۔
منافقة دو روئی کردن وموش صحرائی در سوراخ رفتن۔
مواثقة در کار استواری کردن وعهد بستن
موافقة باکسی همکار بودن وهم پشت شدن ولائق آمدن۔
مبارکة برکت کردن۔
مدارکة پیاپی کردن۔
مشارکة باکسی انبازی کردن۔
مضاحکة باهمدگر خندیدن۔
معارکة کارزار کردن وهمدگر را مالیدن در جنگ۔
مبادلة باکسی چیزی بچیزی بدل کردن۔
مباهلة همدگر را نفرین کردن۔
مجادلة باکسی کاویدن وخصومت کردن
مجاملة باکسی نکوئی کردن۔
مجاهلة باکسی سبکی ونادانی کردن۔

مداخلة در کاری یا در جائی خود را گنجانیدن۔
مراسلة باکسی کتابت نوشتن وپیغام فرستادن۔
مساهلة آسان گرفتن۔
مشاکلة مانند وهمشکل شدن۔
معادلة با چیزی برابر آمدن وبرابر کردن۔
مغازلة با محبوب خود بازی کردن وباهم غزل گفتن۔
مفاصلة از همدگر جدا شدن۔
مفاضلة باهمدگر برابری کردن در فضل ودانش ودعوی افزونی کردن۔
مقابلة باهمدگر برابری کردن وروبرو کردن وبرابر شدن ونعلین را دوال کردن تا پای در آن کنند وکریم النسب شدن از جانب مادر وپدر وپارهٔ گوشت گوسفند بریدن چنانکه از هم جدا نشود واز ینجا گویند شاة مقابلة
مقاتلة کارزار کردن وکشتن بدین معنی است قوله تعالی قاتلهم الله۔
مماطلة تاخیر کردن ومنع کردن۔
محاحلة باکسی مکر وحیله کردن۔
مماطلة دفع الوقت کردن ورخصت نمودن ودور دراز کشیدن کاری۔
مماثلة به چیزی مانند شدن۔
مناضلة ومناظلة باکسی برابری کردن در تیراندازی۔

مواصلة پیوستن وپیوسته کاری کردن
محاکمة نزد حاکم رفتن برای دفع خصومت
مخاصمة باکسی دشمنی کردن۔
مزاحمة تنگی نمودن بکسی۔
مسالمة باکسی آشتی کردن۔
مشاتمة بیکدگر دشنام دادن۔
مصادمة دو چیز را باهم دیگر کوفتن چنانکه صدا بر آید۔
مصارمة از همدگر بریدن۔
معاملة باکسی به علم معارضه کردن۔
مقاسمة باکسی سوگند خوردن وباکسی چیزی قسمت کردن وبخشیدن۔
مکاتمة چیزی از کسی پوشیدن۔
مکالمة باکسی سخن گفتن وجواب دادن۔
ملازمة پیوسته بودن بجائی یا بنزد کسی
ملائمة دو چیز را فراهم آوردن۔
منادمة باکسی ندیمی کردن۔
مباینة از همدگر جدا شدن۔
محاذقة باکسی دوستی داشتن باخلاص
مخاشنة باکسی درشتی کردن۔
مداهنة پوشیدن خیانت ونفاق کردن ودروغ گفتن۔
مداینة بکسی قرض دادن وچیزی به دام بکسی فروختن۔
مراهنة باکسی گرو بستن۔
مزابنة خرمای بر درخت بود وعدا بخرمای چیده سنجیده بکسی فروختن واین منهی عنه شرعا

معاینة باکسی بنقد معامله کردن و روبرو بچیزی را دیدن۔
مقارنة باهمدیگر نزدیک شدن و نزدیک گردانیدن و جمع شدن دو کوکب در یک برج بیک درجه و دقیقه۔
ملاعنة یکدیگر را لعنت و نفرین کردن
مهاونة باهمدیگر آشتی کردن۔
موازنة باکسی بموزن آمدن و باهم چیزی سنجیدن۔
میامنة بدیار یمین رفتن و کسی را بسوی راست بردن۔
مسانهة چیزی بیکسال بکسی دادن و بیکسال نه دادن و درخت خرما یکسال بار آوردن و یکسال نیاوردن۔
مسافهة باکسی نادانی و سبکی کردن و در آب داشتن مشک و جز آن و هر دم از ان آب خوردن۔
مشافهة باکسی روبرو سخن گفتن۔
مشابهة و **مشاکهة** بچیزی شبیه بودن و مشاکهة بمعنی نزدیک کردن نیز آمده والله اعلم۔

باب التاء من غیر

باب المفاعلة

مؤتفکات برگردندگان و شهرهای قوم لوط و بادهای وزیدن گاه شان مختلف باشد۔

متجاورات همسایگان همدیگر۔
محصنات بتشدید صاد و بتخفیف آن زنان پرهیزگار دستوده و زنان شوهر کرده۔
مخدرات و **مقصورات** زنان در پرده شده یعنی مستورات۔
مرققات شمشیرها و تیغهای باریک کرده شده
مرآة زن۔
مرآة بالکسر و بمد همزه آئینه۔
مرماة پیکان گرد و سم گاو و گوسپند و تیر و نشانه۔
مستشزرات بلند شدها و بلند کرده شده ها بصیغه فاعل و مفعول آمده و نیز سرها بالا تافته شدها و تافتها فاعل و مفعول آمده عام ازانکه مو باشد یا رسن و غیر آن اما در شعر امرء القیس؎ غدائره مستشزرات الی العلی؎ مراد موست و درین شعر فاعل و مفعول هر دو خوانده اند یعنی استشزرای ارتفع و استشزره ای رفع تعدی و لا یتعدی
مسحاة بالکسر بیلی که بآن گل از زمین برکنند
مشکات بالکسر روزنه فراخ که در چراغ و قندیل گذارند۔
مصلات بالکسر مردحیت۔
مصحاة بالکسر نام ظرفیت۔
مصفاة بالکسر آنچه بآن چیزی را صاف کنند و بپالایند و کنگره در بالای بنی استخوانی است شبیه بکنگره آن را نیز گویند
مصراة بالضم و فتح صاد و تشدید را

گوسفندی که مدتی ندوشند تا شیر در پستانش جمع شود و گوسفندی که سر پستان او ببندند تا شیر جمع شود۔
معصرات بضم میم و کسر صاد ابرها که نزدیک باریدن باشند۔
معروشات بنا کرده شدها و بلند برداشته شدها و مسقف کرده شدها و حصه کرده شدها۔
معقبات بضم میم و فتح عین و کسر قاف مشدد فرشتگان روز و شب که از عقب یکدیگر آیند و شتران ماده که در پس شتران جمع شده باشند نگرد حوض بانتظار آب خوردن دیگران۔
معضلات بوزن و معنی مشکلات۔
مفضاة زنی که هر دو اندامش یکی شده باشد از غایت مباشرت و کثرت مجامعت
ممات مرگ و مرگها۔
منشآت بالضم و مد همزه بلند برداشتهای و کشتیهای بادبان بلند کرده شده۔
مناة نام بتی ست۔
منساة و **منسأة** بالفتح و الکسر عصا۔
موات بالفتح آنچه بی جان باشد و زمین بی خداوند۔
موریات آتش زنندگان و آتش آورندگان از سنگ و اسپانی که سمها بر سنگ زنند و ازان آتش برجهد۔
مهاة بالفتح گاو وحشی و سنگ بلور و آفتاب

و بالضم آب منی که در رحم ناقه مانده باشد۔

ماهیات مائیات جمع ماهیة و مائیة اند

متربة بالفتح درویشی و درویش و محتاج شدن

مثلبة بالفتح عیب ضد منقبت۔

مثوبة مزد طاعت۔

مثابة بالفتح بازگشتن گاه و منزل و دامگاه صیاد

مثبت بالضم و کسر با و فتح با ثابت کرده شده با نویسند و بازدارنده و ثابت کننده

و بالضم و تشدید با برجای دارنده

مجدبة بالضم سال قحط و سال تنگ معیشت

مرتبة پایگاه و استادن گاه و سر کوه و نشانی که در کوه و صحرا کرده باشند۔

مزربة بالکسر و فتح زای معجمه و تخفیف با کلوخ کوب و به تشدید با نیز گفته اند اما اول درست تر است چه ارزبة بتشدید باست چون همزه به میم بدل شود با مخفف گردد۔

مسربة بالفتح و ضم را موئی که مانند خط از سینه تا ناف برآمده باشد و بفتح را چراگاه۔

مسغبة بالفتح گرسنگی و گرسنه شدن۔

مسبت بالضم و کسر با داخل در روز سبت و آنکه حرکت نکند۔

مسبوت مرده و بیهوش و آنکه علت سبات داشته باشد و معنی سبات گذشت۔

مسطبة و مصطبة بالفتح و بالکسر دکانی که بران نشینند و شائع شده در دکانی که در میخانه بران نشینند و شراب خورند بسین و به صاد هر دو آمده۔

مشربة بالکسر ظرفی که ازان آب خورند و بالفتح یکمشت آب و بالاخانه و کنار آب و جای آب خوردن۔

مصابة بالفتح و **مصیبة** بالضم کاریکه بآدمی رسد۔

مقربة خویشی۔

منقبة هنر و آنچه که بیطار شکافد از عضو چارپا و راه تنگ و بالکسر راه کوه۔

موتة بالکسر موضعیست که دران جعفر طیار و زید بن حارثه شهید شدند و غزوه موته مشهورست و به همزه نیز آمده۔

مائة صد۔

میت بالفتح مرده و زمین خراب۔

ملتوثة پراگنده شده۔

مجمجة بفتح هر دو جیم سخن ناپیدا گفتن و حرف بی نقطه و اعراب نوشتن و سخن در دهن گردانیدن۔

محجة بالفتح و تشدید جیم راه راست۔

مسرجة چراغدان۔

مهجة بالضم جان و دل و خون۔

مروحة بالکسر بادزن و بالفتح وزیدن گاه باد۔

مسلحة بالفتح جای ترس و گذرگاه دشمن و مردم با سلاح۔

مساحة بالکسر زمین پیمودن۔

مصلحة صلاح کار ضد مفسدة۔

مندوحة وسعت و فسحت۔

مناحة ماتم یقال کلا فی مناحة فلان۔

منحت بالکسر تیشه و بعضی رنده را نیز گفته اند۔

منحة بالکسر بخشش۔

مشیخة پیران جمع شیخ است مشائخ جمع الجمع و صاحب قاموس گوید که مشائخ نیز جمع شیخ است۔

مائدة خوانیکه بران طعام نهند و مادام که بران طعام باشد مائده گویند۔

موصدة طبق برسر افگنده و در بسته۔

مؤودة دختری که زنده در گور کرده باشند۔

محمدة بفتح میم اول و کسر میم ثانی خصلت نیک و ستایش۔

مدة بالضم و تشدید دال پارهٔ از زمان و مداوی که بر قلم گرفته باشد و بالکسر حرکت دریم جراحت و بالفتح یکبار مدد گرفتن۔

مادة بتشدید دال اصل ترکیب چیزی و زیادت متصل بچیزی۔

مردة بفتحتین دیوان سرکش۔

مردودة زن طلاق داده شده و استره که بآن سر تراشند۔

مزادة بالفتح خیک و توشه دان۔

معدة بالکسر و بالفتح و کسر عین عضو معروف آدمی که دران طعام قرار گیرد و هضم شود۔

مفسدة بالفتح تباهی کار۔

موقدة بالضم و فتح قاف آتش افروخته شده

موجدة بالفتح و کسر جیم و فتح آن خشم گرفتن

مسندة بالضم وتشدید نون مفتوح دیوار افراشته شده۔
مشیدة بالضم وتشدید یا بگچ برآورده وبلند کرده شده۔
مجرة بالکسر کهکشان۔
محبرة بالفتح دوات که در و مداد کنند۔
مرارة بالفتح زهره وتلخی وگویند زهره هر ذی روح دارد الا شتر وشتر مرغ۔
مرة بالکسر صفرا وقوت وکمال عقل و بالفتح یکبار و بالضم نام شخصے ست و ابومرة کنیت شیطان ست۔
مسرة شادی و آنچه در وی سرور از خود نویسند مثل مکتوب و بالکسر آله راز و آن ماشوره باشد که یک سر وی در دهان گویند و دیگر سر در گوش شنونده باشد۔
مشورة بضم شین و سکون آن صلاح کاری اندیشیدن۔
مضرة بفتح میم و ضاد و تشدید را ضرر۔
مضیرة بالفتح شوربای که در آن ماست کنند۔
معرة بالفتح و تشدید را گناه و امر قبیح و مکروه و شر و جز رو نام شهریست۔
مغارة بالفتح غاریکه در کوه باشد۔
مغرة بالفتح و به فتحتین گلے ست سرخ که بآن درویشان جامه را رنگ کنند و بالضم و به فتحتین رنگے که بسیار سرخ نباشد و برنگ آن گل باشد و به فتحتین باران نیکو یا باران سبک زرم و نام موضعیست به شام۔

مقطرة کنده چوبین که در پای محبوسان و مقیدان مے نهند و مجمری که در وی خوشبوے سوزند۔
مقنطرة قنطار افزون کرده شده کقوله تعالی والقناطیر المقنطرة من الذهب والفضة۔
منارة بالفتح جای بلند که مقام اذان گفتن مؤذن باشد و چراغ پایه و میل بلند را مناره گویند بواسطه آنکه علامت ست برای راه و غیر آن۔
میسرة بفتح میم و سین طرف دست چپ و توانگری و بدین معنی بضم سین نیز آمده۔
میرة بالکسر طعامیکه برای عیال یا برای فروختن از جای آرند۔
مفازة بیابان و رسیدن گاه و فیروزی یافتن گاه۔
ملازة داستان۔
محسة بکسر میم و حا و تشدید سین شانه که بر دم و یال اسپ زنند۔
مدرسة درس گفتن گاه۔
محششة بالفتح و تشدید شین مقعد آدمی۔
معیشة زندگانی و آنچه بدان زندگانی کنند۔
مخمصة گرسنگی و گرسنه شدن۔
مصمصة بصاد مهمله آب به یک طرف دهن گردانیدن۔
مضمضة به تمام دهان آب گردانیدن۔
منصة بالفتح و تشدید صاد مهمله عروس و بالکسر چیزی بلند که عروس را بران نشانند

وجلوه دهند۔
مشاطة بالضم موی که از شانه کردن فتاده باشد و بالفتح و تشدید شین زنی که شانه کند گیسوی کسی را و کسی که عروس آراید و همچنین ماشطه۔
متعة بالضم آنچه از و فائده گیرند و کابین زن۔
مجاعة بالفتح گرسنگی و گرسنه شدن و مسخرگی کردن و معنی اول اجوف ست و معنی ثانی صحیح ست۔
مرفعة بالفتح چوبی که در زیر بار کنند و دو کس آنرا بردارند و بر پشت چارپا نهند۔
مقنعة بالکسر معجر۔
منعة بالفتح و به فتحتین باز داشتن و ارجمند شدن و عزیزی و باز دارندگان و بدین معنی جمع مانع باشد۔
میعة بالکسر خرمی و اول رفتار اسپ و اول روز و نام صمغ درختی است که در روم مے باشد و آن دو قسم ست یابسه و سائله میعهٔ سائله را بهندی سیلارس گویند۔
مراغة بالفتح دهی ست بآذربیجان و شهریست به بنی یربوع و جای غلطیدن شتران و لقب مادر جریر شاعر که در مراغهٔ شتران متولد شد یا آنکه فرزدق او را باین لقب ملقب گردانید یعنی مراغهٔ مردان ست۔
مضغة بالضم پارهٔ گوشت۔
مخرفة بالکسر سله که بدان چینها از نخل برگیرند
محفة بالکسر و تشدید فا مانند هودج چیزیست

کہ دران بیماران و بزرگان نشینند۔
مخرفة راه و بستان میوه دار۔
مخافة ترسیدن۔
مسافة دوری و بیابان و این صیغه ماخوذ ست از سوف بمعنی بوی کردن زیراکه چون راهبر به بیابانے رسد خاک بگیرد و بو کند تا معلوم نماید بر راه است یا راه گم کرده پس بکثرت استعمال نام بُعد و دوری میان منازل شده۔
مضاعفة زره که دو حلقه درهم بافته باشد۔
مغرفة بالکسر کفگیر۔
ملحفة بالکسر چادری که بر بستر اندازند۔
مهفهفة بالضم و فتح هر دو ها زن لاغر میان۔
مسفة بر وزن مکنسة آلتی که بدان بنا کنده شود و دست بغیر با بناید۔
مخنقة بالکسر قلاده و گردن بند۔
مدقة بالکسر و تشدید قاف جام کوب و هاون دسته و سنگی که بدان چیز ها سایند و هر چه بدان چیزے سائیده شود۔
مرفقة بالکسر بالش۔
مطرقة بالکسر چوبی که بآن پنبه و پشم زنند تا وا شود و تنک و چکش آهنگران و نعل بندان۔
ملعقة بالکسر چمچه و قاشق۔
منطقة کمربند۔
ماسكة قوت نگاه دارنده۔
مسكة بالضم آنچه بدان تمسک جویند و بقیهٔ چیزی و نبع و چاه سخت گل و بالفتح روغن تازه و بفتحتین دست برنجن غیر نقره و بالضم و فتح سین بخیل۔
مسكت بالضم و کسر کاف خاموش کننده۔
مضحكة بالفتح آنکه بر و خندند۔
ملكة بالضم پادشاهی و بفتحتین ملک ساخته شده و مخمر ساخته در خاطر و هستی و کردار اطوار یا ملوک و آنچه راسخ و متمکن گردد در طبیعت کسی خلاف حالت۔
مملكة قیام مقام پادشاهی۔
مثلة بالضم گوش و بینی و جز آن بریدن و عقوبت کردن۔
مجلة بالفتح و تشدید لام نامه و کتاب۔
محلة منزل و مقام مردم۔
محالة بالفتح چرخ بزرگ که بآن آب از چاه کشند و بضم پشت مکر و حیله و چاره و گریز و لا محالة ناچار و ناگزیر۔
مرحلة منزل۔
مزبلة آب ریز۔
مسئلة در خواستن و پرسیدن و چیزی که از آن پرسیده شود۔
مسلة بالکسر و فتح سین و تشدید لام جوال دوز۔
مشعلة معروف و آن را مشعل نیز گویند۔
مشغلة کاروبار۔
مصلت بالکسر و **منصلت** مرد چست و چالاک۔
مصقلة بالکسر آلتی که بدان شمشیر و کارد پاک کنند و بالفتح نام مردیست۔
معبلة بالکسر پیکان۔
مقلة بالفتح سنگے که بدان آب بخش کنند و آن سنگریزه باشد که آنرا در ظرفے انداخته بر آن آب ریزند تا این که آن سنگریزه غرق شود پس بهر یک آن مقدار آب بخش کنند و این در وقت کمی آب مے کنند و بالضم نام کاسهٔ چشم با سفیدی و سیاهی و ابن مقلة نام مردیست خطاط که بتاریخ سه صد و ده هجری از خط معقلی و کوفی و غیر آن شش خط اختراع نموده برای هر حرفی طرز خاص قرار داد و اسامی آن این ست ثلث و توقیع و محقق و نسخ و ریحان و رقاع بعد از ان بمرور ایام استادان دو خط دیگر یکے تعلیق از رقاع و توقیع دوم نستعلیق از نسخ و تعلیق استنباط نمودند شاعر گوید۔ **شعر**
محقق ست که گر ابن مقلة زنده شود
تراشهٔ قلمش را به مقله بر دارد
مقالة گفتار و گفتن۔
مكحلة سرمه دان۔
ملة بالکسر دین و بالفتح خاکستر گرم و خاک گرم۔
مليلة گرمی تب۔
منزلة فرود آمدن گاه و پایگاه۔
مهلة بالضم درنگ و آهستگی۔
محجمة بالکسر آلهٔ حجامت کردن۔
محكمة جای حکم کردن۔
مستوشمة زنے که بر دست خود نقش سوزن فرماید۔

مسومة بالضم وتشدید واو چرانیده شده ونشان کرده شده ۔

مسیلمة بتصغیر نام مردی کذاب که دعوی پیغامبری میکرد ۔

مشیمة پرده که در وی بچه می باشد و با بچه از شکم بیرون می آید ۔

مصمت بالضم آگنده میان خلاف مجوف واسپ یک رنگ و دری که بسته باشد وبالضم وتشدید میم مفتوح خاموش کرده شده

مقدمة بکسر دال مشدد پیش رونده و پیش کننده مقدمة الجیش لشکر پیش فرستاده و بفتح دال پیش داشته شده ۔

ملحمة بالفتح کارزار و جنگ گاه عظیم ۔

ملامة عتاب و رسوائی ۔

ملمة بالضم وکسر لام وتشدید میم مفتوح حادثه دنیا و محنت سخت ۔

مؤنة بالفتح احتیاج معیشت چون نفقه و توشه سفر و رنج و محنت ۔

مائنة بالفتح وکسر همزه وتشدید نون جای یقین وثبوت چیزی ۔

متانة استواری و استوار شدن و انجیر ستان

مثانة جای جمع شدن بول آدمی وحیوانات

مخفقة بالکسر آلت سفته کردن ۔

محنة بلیه و آزمایش ۔

مدینة شهر وکنیه و نام جای هجرت رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم و اصحاب رضی الله عنهم

مرانة بالفتح نرمی و نرم شدن و عادت کردن بکاری وسخت شدن و نام موضعی است و نام ماده شتری ست ۔

مزینة بالضم و فتح زا قبیله ایست از قبائل بنی تمیم ۔

مسحنة بالکسر آنچه بدان سنگ را شکنند ۔

مسخنة بالکسر و خای معجمه نوع دیگ ست ۔

مطبخة گوشتی که به تابه بریان کنند ۔

مظنة بالفتح وکسر ظا وتشدید نون جای گمان بردن ۔

معونة بالفتح یاری دادن ۔

مغنة ۔ بالفتح چیزی اندک و چیزی بی بها

معرکة جای انبوهی لشکر و مردم ۔

مکانة جای و جاگیر شدن ۔

مکنة بالضم قدرت و توانگری و بالکسر تخم سوسمار ۔

منة بالضم وتشدید نون قوت دهیر و بالکسر نکوئی و احسان کردن بکسی ۔

موضونة به جواهر آراسته و زره دو حلقه بافته ۔

مروة بر فتح کوهی است در مکه معظمه و سنگ سفید درخشنده ۔

مروأة بضمتین و مروة بضمتین و تشدید واو مردمی ماخوذ از مرست ۔

مسبوت علت سبات داشته شده و بمعنی سبات گذشت و مرده و بیهوش ۔

ملکوت پادشاهی و تصرف در چیزی و عالم ملکوت عالم ارواح و عالم ملک عالم اجسام ۔

موات بالضم مرگ و بالفتح چیزی که روح نداشته باشد و زمینی که مالک نداشته باشد

موت مرگ ۔

موقوت وقت کرده شده ۔

متردیة آنکه از جای بلند افتد و بمیرد

مدیة بالضم کارد ۔

مریة بالکسر شک و گمان ۔

مرثیة شعری که برای مرده گویند و اوصاف او شمارند ۔

مزیة بتشدید یا افزونی ۔

ماشیة رونده و شتر ماده بسیار بچه و زن بسیار فرزندان و مال ناطق یعنی گاو و گوسفند وجز آن ۔

مطیة بالفتح وتشدید یا شتر سواری ۔

مقیت بالضم توانا و گواه و محنت و روزی دهنده ۔

ممیت بالضم میراننده ۔

منیة بالضم امید و آرزو و در زبان آبستن شدن ماده شتران و آن ابتدای زمان رفتن نر بر وی باشد تا پانزده روز و بالفتح و تشدید یا مرگ منایا جمع ۔

ماهیة حقیقت چیزی ۔

میت بالفتح مرده و همچنین میت بالفتح و کسر یای مشدد و بعضی گفته اند میت بسکون یا آنکه مرده باشد و میت به تشدید یا آنکه نزدیک به مردن باشد ۔

فصل المیم مع الثاء

مبحث کاویدن مباحث جمع۔
مث بالفتح وتشدید ثا دست به مندیل یا گیاه مالیدن تا پاک شود و سبلت مالیدن و دست سا رسانیدن به چیزی و تراویدن مشک آب و دیه روغن و جز آن۔
مثلث بالفتح سه سه و بار سوم از چهار تار ساز و بالضم وتشدید لام مفتوح سه کرده شده و سه گوشه و سه یک کرده شده و شیرهٔ انگور و جز آن که دو بخش آن بجوشیدن رفته باشد و یک بخش مانده باشد و لقب ادریس چه ایشان حکمت و هم نبوت و هم سلطنت داشتند و لهذا ایشان را هرمس مثلث گویند۔
مجتث بالضم وسکون جیم وفتح تا وتشدید ثا از بیخ برکنده و از بیخ برکنده و بحری است در وزن مستفعلن فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن و چون بعضی اجزای او را تغیر دهند مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلاتن شود۔
مرث بالفتح مالیدن و سودن و چیزی در آب گذاشتن تا بگدازد و لیسیدن طفل انگشت را۔
مستغیث فریاد خواه۔
معث بالفتح عیب ناک کردن و بیجا بردن کسی را و مالیدن دارو و خیسانیدن آن در آب و زدن کسی را زدنی که سخت نباشد و بالکسر نیک کشتی گیرنده و اندازنده کسی را۔
مغاث بالضم داروی است و آن پوست بیخ انار صحرائی ست۔
مغیث بالضم فریادرس و بالفتح گیاهی که باران بدو برسد و او را بر زمین اندازد و همچنین مغوث۔
مکث بالفتح درنگ کردن و انتظار کشیدن و درنگ آهستگی و بالضم نیز آمده۔
ملث بالفتح بچرب زبانی کسی را از کار باز داشتن و بزبان وعده دادن و بدان وفا نمودن و وقت آمیختگی تاریک شب بروشنی آفتاب۔
موث بالفتح سودن چیزی در آب و خیسانیدن و تر کردن۔
موروث به میراث گرفته شده۔
میراث از مرده باقی مانده۔

فصل المیم مع الجیم

مأج بالفتح وسکون همزه آب شور و تلخ
مثلوج برف زده و مثلوج الفؤاد افسرده دل۔
مج بالفتح وتشدید جیم پاش و انداختن آب و خیو از دهن انداختن هرچه باشد و چکیدن نقطه از قلم۔
ملج بتشدید جیم پیری که خیو از دهن آدمی رفته باشد و از غایت پیری نتواند نگاهداشت و مرد نادان و ناقه‌ای که آب دهن آن میرفته باشد۔
مجاج بالضم خیو انداخته شده و باران و عسل و عصارهٔ هر چیز۔
محج بالفتح جنبانیدن دلو تا پر شود و جماع کردن۔
مدارج راهها۔
مذحج به فتح میم وسکون ذال معجمه و کسر حا پدر قبیلهٔ ایست از یمن۔
مرج بالفتح چراگاه مروج جمع و بچرا گذاشتن ستور و گذاشتن دو چیز را باهم قال الله تعالی مرج البحرین و انداختن ناقه بچه را بعد از آن که خون بسته شده باشد و مرج الخط موضعی است بخراسان و مرج راهط موضعی ست بشام و یوم المرج روز جنگ و جنبانیدن خاتم در انگشت و در آمیختن و درهم شدن و آشفته شدن کار و دین و از این جاست هرج مرج و به جهت مناسبت هرج مرج را بسکون را نیز خوانده اند۔
مریج آمیخته و درهم شده۔
مارج شعلهٔ آتش که دود نداشته باشد
مزج بالفتح انگبین و آمیختن شراب و جز آن و بکسر و فتح زا وتشدید جیم نیزهٔ کوتاه۔
مزاج بالکسر آمیختن چیزی به چیزی و کیفیتی که از آمیختن چیزها باهم رسد و آنچه شراب را بدان آمیزند و سرشتی و کیفیتی که

از امتزاج چهار عنصر بهم رسد۔
مزواج بالکسر زنی که بسیار شوهر کند۔
مزعاج بالکسر زنی که یکجا قرار نه گیرد۔
مشنج بالفتح آبختن۔
مشیج آمیخته و آب و خون بهم آمیخته امشاج
جمع و نطفه امشاج آب مرد و زن بهم آمیخته۔
معراج بالکسر نردبان معارج جمع و منه
لیلة المعراج۔
معرج بالفتح والکسر نردبان و محل برآمدن
و بالضم و تشدید را مفتوح جامه ایست نفیس
مج بالفتح بشتاب زدن بچه پستان
مادر را۔
معوج بالفتح و ضم عین اسپ خرد با دو تیز رو
و بالضم و فتح واو و تشدید جیم کج و ناراست۔
مفرج بروزن محسن ماکیان جوزه دار
و بروزن محدث دور کننده اندوه و بروزن
محزون شاد زیرا که فرح دارد۔
ملج بالفتح بلب گرفتن کودک پستان را و
مکیدن شیر را۔
مالج بفتح لام چیزی که معماران بدان گل
را بر دیوار مالند معرب ماله۔
منزعج جنبیده و از جای برخاسته۔
مندمج در هم رفته۔
مندرج درآمده در چیزی۔
منهاج بالکسر راه راست و همچنین منهج بالفتح
و نام کتابی ست مناهج جمع۔
منعرج میل کردن گاه وادی به طرف راست
یا چپ۔
موزج معرب موزه۔
موج بالفتح حرکت و اضطراب کردن و
برآمدن آب ببالا و برآمدگی آب و پاره آب
که در حرکت باشد امواج جمع۔
مواج بالفتح و تشدید واو بسیار موج زن
ماهج شیر تنک غیر غلیظ۔
مهج بالضم و فتح ها جمع مهجه و معنی آن گذشت

فصل المیم مع الحاء

متح بالفتح آب کشیدن از چاه و جز آن
و بلند شدن روز و دراز شدن چیزی
و دراز کشیدن و انداختن شاش و باد و
جز آن در ها کردن۔
ماتح آب کشنده۔
متوح بالفتح آب کشنده و چاهی که از آن
آب بدست توان کشید بے دلو و عقبه دور۔
مجدح بالکسر چوبی ست سه پهلو که بدان
سویق را آغشته کنند و ترسا زند و ستاره ایست
و بضم میم و فتح جیم و دال مشدد مفتوح شرابی
که آمیخته و مخلوط باشد به چیزی۔
مجداح بالکسر کنار دریا۔
مجدح خون قصد کرده شتر که در قحط
ایام جاهلیت میخوردند۔
مح بالفتح و تشدید حا جامه کهنه و کهنه شدن
جامه و بالضم زرده بیضه۔
مجاح بالفتح و تشدید حا آنکه بسخن دل
خوش کند کسی را۔
مدح ستودن و ستایش و همچنین مدیح
مداح بسیار ستایش کننده۔
مدح بفتحتین بهم سودن دو ران در فخذ
مرح بفتحتین سخت شاد شدن۔
مریح بالکسر و تشدید را سخت شاد و
همچنین مرح بالکسر۔
مراح بالکسر شادی و چشم بسیار اشک و
بالفتح جای راحت و آسایش و مراح الارواح
کتابی است در علم صرف۔
مفرح بالفتح شادمان۔
مریح بالضم صاحب راحت و نشاط و
اسپ پنجم از ده اسپ۔
مزرح بالکسر چوبی که در زیر انگور گذارند
و درخت کوز را از زمین بردارند۔
مزح بالفتح خوش طبعی و ظرافت کردن۔
مزاح بالضم خوش طبعی و زایل کرده
شده اسم مفعول از ازاحه و بالفتح و تشدید زا
بسیار مزاح کننده و بالکسر باهم دیگر خوش طبعی کرد
مزحزح بالضم و فتح زای اول و کسر دوم
دور کننده۔
مسح بالفتح دست مالیدن و مسح سر و موزه
کردن و جماع کردن و بشمشیر بریدن و بالکسر
پلاس امساح و مسوح جمع و بفتحتین هر دو ران
بهم سائیدن۔
مسوح بالفتح داروی که به چیزی مالند
ماسح دسته بچیزی رساننده و شتری که

آرنج او بساید خون آلوده شود۔
مسّاح بالفتح و تشدید سین بسیار پیمایندهٔ زمین۔
مسیح دوست و بسیار مساحت کننده و دروغ گوی و پارهٔ نقره و زر بی سکه که سکه اش سائیده باشد و عرق و آنکه یک چشم و یک ابرو ندارد و لقب عیسی علیه السلام و لقب دجال مسیح بروزن سکیت است و مسیح بروزن فصیح لقب عیسی علیه السلام۔
مسطح بالکسر ستون خیمه و زمین هموار و بالفتح موضعی که خرما یا گندم در آن اندازند تا خشک شود۔
مستراح بالضم مستوفی و جای آسایش و فراغت۔
مستریح طلب راحت کننده۔
مسلح گذرگاهها و جایهای ترس و خوف دشمن۔
مشروح روشن کرده شده۔
مشرّح بالضم و تشدید راء مکسوره شرح کننده و به فتح راء شرح کرده شده۔
مصوح بالضم رفتن و کهنه شدن جامه و رنگ گردانیدن شگوفه و کوتاه شدن سایه و منقطع شدن و سپری شدن و ناپدید شدن و در خاک رفتن۔
مصباح بالکسر چراغ و پیاله که در صبوحی خورند و شتر ماده که صباح خسپد چون آفتاب بلندتر شود بچرا رود۔
مصالح چیزها که بدان صلاح چیزها دهند ضد مفاسد۔
مفضح بالفتح عیب کردن و آبروی کسی بردن۔

مطرح جای انداختن چیزی مطارح جمع۔
مطمح جای افتادن نظر۔
مفرّح بالضم و کسر رای مشدد فرحت دهنده و داروی مقوی دل۔
مفتاح بالکسر کلید مفاتیح جمع۔
مفتح بالکسر کلید و بالفتح خزانه مفاتح جمع۔
مفراح بالکسر بسیار شادی کننده۔
مقلح زشتیها۔
ملح بالکسر نمک و شیر خوارگی و پیه و شور شیر شتر در طعام ممزوج کرده و بالفتح شیر دادن بچه را و شوره خورانیدن شتر را و نمک در طعام کردن و نمک بر خوردن چیزی دادن و به هر دو بال طپیدن مرغ و ملاح ازینجا ماخوذ ست و به تحتین آماس پاشنهٔ اسب و بالضم و فتح لام سخنهای خوش و نمکین جمع ملحه بالضم و بالضم و کسر لام و حای مشدد الحاح کننده۔
ملیح نمک سود و نمکین و چاه شور و بالضم و فتح لام گروهی ست از قبیلهٔ خزاعه۔
ملاح بالکسر جمع ملیح و بالضم نمکین و بالفتح و تشدید لام شوره گیاه۔
ملوح بالضم شور شدن۔
مالح شور۔
ملواح بالکسر چارپایی که زود تشنه شود و مرغی که بدام بندند برای صید مرغان و آنرا بفارسی پای دام گویند۔
ملحاخ بالکسر پالان شتر که دوش شتر را

یگرد و سخت الحاح و مبالغه کننده۔
منح بالفتح دادن۔
مناح بالفتح نوحه کردن۔
منیح تیر قمار که نصیب ندارد۔
منوح بالفتح شتر ماده که بازمستان شیر دهد و همچنین مانح۔
منقّح بالضم و فتح نون و قاف مشدد پاک کرده شده و بکسر قاف پاک کننده۔
مانح بخشنده۔
میح بالفتح دادن و خواستن و خرامان رفتن و مسواک کردن و شفاعت کسی کردن نزد سلطان۔

فصل المیم مع الخاء

مخ بالضم و تشدید خا مغز استخوان و مخه پارهٔ از آن و دماغ و خالص چیزی۔
مدخ بالفتح بزرگ شدن۔
مرخ بالفتح مالیدن روغن و جز آن و درخت و چوب زیرین آتش زنه که آنرا زند اسفل گویند و چوب بالا را عفار بفتح عین مهمله زند اعلی گویند۔
مرّیخ بالکسر و تشدید را نام ستاره است مشهور در فلک پنجم که بفارسی آنرا بهرام گویند و تیر چهار پر ونشانه۔
مسخ برگردانیدن صورت بصورتی بدتر از صورت نخستین و رفتن مزه چیزی۔
مسیخ زشت بی نمک و گوشت بی مزه و هر چه

بی مزه باشد۔
مشایخ پیران جمع شیخ۔
مصطرخ بالضم فریاد رسنده۔
مطبخ بالفتح جای پختن وبالکسر ظرف پختن وآز پختن وبه ضم میم وفتح طا وکسر بای مشدد اول بچه سوسمار وجوان آگنده گوشت۔
ملخ بالفتح وبالتحریک سخت رفتن وسخت رفتن کردن کشتی کردن ودر کار باطل در شدن وکشیدن دندان وجز آن۔
ملیخ گوشت بی مزه۔
منفخ ومنفاخ بالکسر دم آهنگران۔
منتاخ بالکسر آنچه بآن موی برکنند۔

فصل المیم مع الدال

ماد بالفتح وسکون همزه گیاه نرم ونازک وجنبیدن گیاه وشاخ از غایت نازکی وسیرابی۔
مبرد بالکسر سوهان وبالضم وفتح رای مشدد سرد کرده شده ونام نحوی است مشهور وبه کسر را سرد کننده۔
مجد بالفتح بزرگی وبزرگوار شدن وعلف دادن چارپا را چنانکه سیر شود وغلبه کردن بر کسی به بزرگی ونام مادر قبیله ایست بنو مجد بدو منسوب اند
مجدود صاحب بخت وروزی ونام حکیم شاعر غزنوی۔
مجود بالضم به سیری وفراخی رسیدن شتر۔
مجید بزرگوار وگرامی وهمچنین ماجد۔
مجرد بالضم وتشدید را مفتوح برهنه کرده شده وبکسر را برهنه کننده۔
مجدد بالضم وتشدید دال مکسور نو کننده وبه فتح دال نو کرده شده۔
محتد بفتح میم وکسر تای مثناة فوقانیه مقام واصل وجای ماندن وبودن۔
محید بفتح میم وکسر حا وسکون یا برگردیدن وجای برگردیدن۔
محامد ستایشها وخصلتهای نیک۔
محمود ستوده ونام فیلی است که ابرهه او را بسر کعبه آورده بود۔
محمد بسیار ستوده شده۔
محصد بالکسر داس که بآن علف درویند۔
محفود مخدوم۔
محدد بالضم وکسر دال مشدد تیز کننده وحد کننده وبه فتح دال تیز کرده شده وحد کرده شده۔
مخضود درخت پاک کرده شده از خار۔
مد بالفتح کشش وآب خیز وآب سیل بسیاری وافزونی آب خلاف جذر وکشیدن ومداد در دوات کردن ودر گرایی فروگذاشتن آردیر آب افشانده وشیر دادن ودراز شدن چیزی ومهلت دادن وانداختن نظر بسوی چیزی وخطی که بر الف نویسند ودر اصطلاح اهل سیاق چیزی دراز که بالای حساب نویسند ومد النهار بلندی روز ووقت چاشتگاه ومد البصر دیدن گاه نظر وبالضم پیمانه ایست وآن دو رطل است یا یک رطل وثلث یا پری دو کف آدمی مستوی الخلقة چون هر دو کف را دراز دارد وپر سازد از چیزی وصاحب قاموس گوید تجربه کردم به تحقیق پری دو کف را موافق آن پیمانه یافتم امداد جمع۔
مدد بفتحتین یاوری ویاری۔
مدید کشیده شده ودراز وبحر دوم از بحور عروض وآبی که آرد یا کنجد یا جز آن باشد وبه خورد شتر دهند وموضعی است نزدیک مکه وگیاهی است۔
مدمد بفتح هر دو میم برای آب رسن۔
مداد بالکسر سیاهی که بدان نویسند وسرگین وروغن چراغ ومنه وطریقه۔
مرد بالفتح بی ریش شدن واز حد در گذشتن وبالضم بی ریشان جمع امرد وبفتحتین بد بالیدن ودر آب خیسانیدن وتر کردن چیزی را ونرم کردن ومیوه تازه اراک وبه فتحتین وتشدید دال گردانیدن وقبول نه کردن۔
مرید بالفتح متمرد وسرکش وبیرون رونده از فرمان خدای تعالی مردة به فتحتین جمع وخرما به شیر ترکرده ونام نقل ونام قلعه ایست وبالضم اراده چیزی کننده وبکسر وتشدید را بسیار سرکش۔
مراد بالضم پدر قبیله از یمن واراده کرده شده وبالفتح گردن۔
مرود بالکسر میل وتیر چرخ وآهن دهنه لجام۔
مرشد بالفتح راه راست مراشد جمع وبالضم

وکسر شین راه راست نماینده۔

مربد بکسر میم و فتح با جای نشاندن شتر و غیر آن و جاییکه خرما را خشک کنند۔

مرصد بالفتح جای نگاهداشت و موضع چشم داشت و انتظار چیزی مراصد جمع۔

مرصاد بالکسر راه که دران انتظار کسی کنند۔

مزید افزون و افزون کرده شده۔

مزاد بالفتح افزون کردن و توشه دان مزادة واحد۔

مزود بالکسر آنچه دران توشه کنند۔

مسد بالفتح نیک تابیدن ریسمان و قوی خلقت گردانیدن و بفتحتین ریشهٔ درخت خرما و ریسمان لیف خرما و برگ خرما و ریسمان آهنین و پوست شتر۔

مساد بالکسر خیک انگبین۔

مسجد بالفتح و کسر جیم و بفتح نیز آمده عبادتگاه و بفتح جیم پیشانی و جای سجده دادن۔

مستعد ساختگی و آمادگی چیزی کننده۔

مساجد جمع مسجد اعضای هفتگانه۔

مسند بالفتح تکیه گاه و بالضم روزگار و دلیس خواند و خطیست که قبیله حمیر منسوبست و بالضم و تشدید نون مفتوح برافراشته شده۔

مشهد جای حاضر شدن ملائکه و شهادتگاه۔

مشهود آنچه بران گواه شوند و روز عرفه۔

مشید بالفتح گچ کرده شده و استوار و محکم کرده شده و بالضم و فتح شین و تشدید یای مفتوح به گچ افراشته و بلند کرده شده۔

مصاد بالفتح بالای کوه۔

مصد بالفتح مکیدن و خوردن آب باران و شیر پستان و جماع کردن۔

مطرد بالکسر نیزهٔ کوتاه که بدان صید کنند و بالضم و فتح طای مشدد و کسر را مستقیم و بریک وتیره۔

مطرود رانده شده۔

معهد بالفتح عهدگاه و منزل و ماوای مردم۔

معهود قرارداده شده و دانسته شده۔

معبد بالفتح عبادتگاه و بالکسر بیلچه که بآن خاک بردارند و بالضم و تشدید بای مفتوح راه نرم و هموار و رام و شخص زبون گشته و مرد اکرام نموده۔

معاد بالفتح بازگشت و عالم آخرت۔

معد بالفتح رفتن و سیر کردن و بزودی ربودن چیزی و تازه کاو تر و نازک و دونده و چست و چالاک و تیزه و شتاب و بفتحتین و تشدید دال نام مردی از اجداد رسول الله صلی الله علیه و سلم و گوشت زیر شانه و جای پای سوار و بالضم و کسر عین آماده و بالفتح عین آماده کرده شده۔

معدود شمرده شده و چیز اندک۔

معربد بالضم و فتح عین و بای موحده جنگجوی و بدخوی۔

معضد بالکسر بازوبند و داس که بدان درخت و گیاه برند و بالضم و تشدید ضاد مفتوح جامه که علم بر بازو دارد و شتری که بر بازوی او داغ کرده باشند و بکسر ضاد خرمای ناپخته که پختگی در طبیعت در یک جانب او ناشی شود۔

معضاد بالکسر بازوبند و خنجری که قصاب بدان استخوان ببرد و دوال و جز آن که در بازو کنند و خنجری که در بریدن درختان بکار آید۔

معقد جای بستن و پیوند دادن و بالضم و فتح قاف مشدد بسیار بسته شده و سخن سربسته و غامض۔

معاهد بالضم ذمی و هم عهد و پیمان و همچنین معاقد و بالفتح مواضع عهد۔

معد بالفتح بناز پروردن و نازک گردانیدن و بسیار خوردن آب و شیر خورانیدن کودک را و شیر خوردن بچهٔ شتر و موی پیشانی اسب کندن تا موی سفید بدر آید و شیر ترش و صمغ سرخ و بسیار نازک و بادنجان و سپیدی پیشانی اسپ که از موی کندن شده باشد۔

مفقود یافته نشده۔

مقتصد میانه رونده و حد وسط نگاهدارنده۔

مقود بالکسر ریسمان که در لجام و مهار بندند و آن را به فارسی پالهنگ و کوتل کش گویند۔

مقعد بالفتح نشستن و نشستگاه و دبر و بالضم لنگ و پستان دختر که نو برآمده باشد۔

مقلید و **مقلاد** بالکسر کلید مقالید جمع۔

مقلد بالفتح موضع حائل کردن شمشیر از دوش و بالضم و تشدید لام مکسور پیرو و به فتح لام اسپی و شتری که نشانی هدی علامت قربانی بر گردن آن بسته باشند۔

مقدّ بالفتح دہی ست بہ شام و شراب مقدی
کہ از عسل سازند منسوب ست بدان۔
مقنّد بالضم و تشدید نون مفتوح لیست شکر
آمیختہ و ہمچنین مقنود۔
مکود بالضم ایستادن و مقیم بودن بجائے و
بالفتح ناقہ کہ شیر او کم نشود۔
مکاد بالفتح مدخواستن۔
ملد بفتحتین تازگی و درخشندگی روی۔
ملتحد بالضم و فتح تا دجا پناہ گاہ۔
ملحد بالضم و کسر حا از راہ حق برگردندہ و کافر
بیدین۔
ملبد بالضم و فتح لام و بای مشدد بر ہم گذشتہ
ممرد بالضم و تشدید رای مفتوح بنای بلند انداشان
دسادہ و بلند و ہموار۔
ممہد گزدہ شدہ و نیکو کردہ شدہ و ہموار
ممدد کشیدہ شدہ۔
ممتد بالضم و فتح تا و تشدید دال کشیدہ و دراز
شدہ۔
ممد بالضم و کسر میم و تشدید دال مدد دہندہ
منفرد تنہا۔
منعقد بستہ شدہ۔
منضود بر ہم دیگر چیدہ و ہمچنین منضد بالضم
و فتح نون و ضاد مشدد۔
منددہ بالضم و فتح نون و کسر دال مشددہ
ورندہ وعیب آشکارا کنندہ۔
مودود دوست داشتہ شدہ۔
موعد بفتح میم و کسر عین زمان وعدہ و وعدہ
کردن و جای وعدہ۔
مولد بکسر لام زمان ولادت و جای ولادت
مولود زائیدہ شدن و بمعنی زمان زائیدن
نیز آمدہ۔
مورد بالفتح و کسر را جای آب خوردن و
آب خور دجل فرود آمدن۔
مہد گہوارہ و گستردن و زمین و ہر موضعی
کہ برای کودک مہیا و ہموار سازند۔
مہاد بالکسر بستر و بساط و فرش۔
میعاد بالکسر وعدہ کردن بالکسر و زمان
وعدہ و موضع وعدہ۔
میلاد بالکسر زمان ولادت۔
مید بالفتح جنبیدن و حرکت کردن و
خرامیدن و میل کردن و طعام دادن
و خوردنی آوردن برای عیال یا برای
کسے دیگر و بمعنے غیر نیز آمدہ مرادف بید۔

فصل المیم مع الذال

مجذوذ بریدہ شدہ۔
مشوذ بالکسر بوزن منبر دستار مشاوذ
جمع و ہمچنین مشواذ بالکسر مشاوید جمع۔
مشحذ بالکسر سنگے کہ بآن تیغ و کارد تیز کنند
معوذ بالضم و کسر واو مشدد تعویذ فرد ش
معاذ جای پناہ و پناہ دادن۔
ملذ بالفتح دروغ گفتن و نیزہ زدن و
دراز کردن اسپ دست خود را در دویدن
ملاذ بالفتح پناہ گاہ و بہ تشدید لام دروغ
گو کہ گوید و نکمند و بہ تخفیف لام و تشدید دال
چیزہای لذیذ جمع ملذ۔
منذ و مذ بالضم ابتدای زمان۔
میبذ بالفتح و کسر یا شہریست نزدیک یزد
دراز انجاست قاضی میر حسین میبذی
و مشہور در فارسی دال مہملہ است۔

فصل المیم مع الراء

مأکر بالفتح و سکون ہمزہ دشمنے کردن
و فساد انگیختن۔
مآثر بالفتح و ہمزہ آثار و نشانہای
نیک و کارہای پسندیدہ۔
مأبور بہ تہم درامر دین و جزآن۔
مأثور نقل کردہ شدہ۔
مأجور اجر دادہ شدہ۔
ماخور خرابات۔
موخر بالضم و سکون ہمزہ و فتح خا دنبالہ
چشم و بالضم و فتح ہمزہ و تشدید خا واپس
داشتہ شدہ و منزلے است از منازل قمر
مبرور درمر پذیرفتہ و مقبول الطاعۃ و
نیکوئی کردہ شدہ۔
مبذر اسراف کنندہ۔
متبر بالضم و فتح تا و تشدید بای مفتوح
ہلاک کردہ شدہ۔
متر بالفتح و تای شناۃ کشیدن ریسمان
و جز آن و بریدن چیزی و انداختن و
جماع کردن۔

مجر بالفتح وسکون جیم لشکر گران وخریدن
چیزی به بچه که در شکم چهارپای باشد وبفتحتین
تشنه شدن وگران بار شدن مادهٔ گوسپند
از بچه که در شکم اوست۔
مجزر بالفتح جای کشتن شتران مجازر جمع۔
مجمر بالکسر والضم آنچه جمرهٔ آتش دران کنند
وآنچه بوی خوش دران بسوزند۔
مجدور آبله دار۔
مجدر بالضم وتشدید دال آنکه آبله در آبله
داشته باشد۔
محذور آنچه ازان ترسیده شود۔
محظور حرام کرده شده ومنع کرده شده۔
محضر بالفتح سجل قاضی وکسیکه غائب آن
نیکی یاد کند وباز رفتن گاه آب۔
محضیر بالکسر اسپ بسیار دونده۔
محتظر حظیره کرده شده۔
محشر جمع شدن گاه مردم روز قیامت
محشور حشر کرده شده۔
محسور برهنه کرده شده ومانده شده۔
محجر بالکسر بوستان وگوشهٔ چشم که از نقاب
منکشف شده باشد وبالفتح گرداگرد چشم و
شهر و ولایت محاجر جمع۔
محرور گرم مزاج۔
محور بالکسر تیر چرخ ودولاب ودولاب بدان
گردد وچوبی که خمیر بآن پهن کنند وباصطلاح
ریاضی خطی که میان دو قطب پیوسته است
محرر بالضم وتشدید رای مکسور نویسنده و
وآزاد کننده وبه فتح را آزاد کرده شده
ونوشته شده۔
مخر بالفتح شگافتن کشتی آب را وبانگ
کردن آن وآب در زمین رها کردن
وهمچنین مخور بالضم۔
مخبر بالفتح آزمایش گاه وباطن ودرون
چیزی خلاف منظر وبالضم وکسر با خبر دهنده
وبه فتح با خبر داده شده۔
مخمر بالضم وتشدید میم مفتوح سرشته شده۔
مدر بالفتح اصلاح کردن حوض وزمین
بکلوخ وبفتحتین کلوخ مدرة واحد وده و
شهر ونام دهی است بیمن وبالضم وکسر دال
وتشدید را ادرار کنندهٔ بول۔
مدحور رد ودور کرده شده۔
مدرار بالکسر ابر بسیار بارنده وباران۔
مادور نام نخلی ست۔
مدیر بالضم دور دهنده۔
مدار جای دور وگردش وبالضم دور
داده شده۔
مدثر بالضم وتشدید دال مفتوح وثای
مکسور دثار پوشنده یعنی جامه۔
مدور دور داده شده۔
مدبر پس رونده خلاف مقبل وبالضم و
تشدید بای مکسور تدبیر کننده وبه فتح با
پرورده شده وتدبیر کرده شده وبنده
که پس از مرگ صاحبش آزاد شده باشد۔
مدکار بالضم مردی وزنی که همیشه از و پسر
حاصل شود۔
مذکر بالضم وتشدید کاف مکسور یاد دهنده
وبه فتح کاف یاد داده شده برخلاف
مؤنث۔
مذاکیر قضیبها جمع ذکر وبعضی گفته اند مذاکیر
قضیب وآنچه در حوالی قضیب باشد
مذر به فتحتین گنده شدن وتباه شدن
بیضه وجز آن۔
مر بالضم وتشدید را تلخ ونام قبیله ایست
از تمیم ونام داروئی ست وبالفتح رسن
وکلند وگذشتن ورفتن وهمچنین مرور۔
مرار بالکسر بارها جمع مرة ودرخت تلخ۔
مریر مرد توانا وبازهره ورسن دراز سخت
تافته۔
مرامر بالضم نام مردی از طی که خط عربی
او در عرب بیرون آورد وهشت کلمهٔ ابجد
نامهای هشت فرزند اوست وایشان
را آل مرامر گویند۔
مرمر به فتح هردو میم سنگیست معروف
سپید ونرم وآن را رخام هم گویند۔
مزار جای زیارت۔
مزبر بالکسر وفتح بای موحده قلم که بدان
نویسند۔
مزهر بالکسر ساز عود که می نوازند۔
مزمار بالکسر نائی که مینوازند مزامیر جمع
ومزامیر داؤد آنچه از زبور بآواز خوش
میخواند جمع مزمار ومزمور ست۔

مزر سخت دل و صلب۔
مزز بالکسر قطع از زن وجود مرد نادان و
بالفتح آشامیدن چیزی بجهت چاشنی۔
مستطیر بالضم پراگنده و فاش و آشکار شده
مسطار و مصطار بالضم شراب ترش۔
مسطر و مصیطر گماشته شده و مسلط گشته۔
مسیر رفتن و جای رفتار و بالضم و فتح یای مشدد
جامه که دران خطها بصورت دوال چرم
کرده باشند۔
مسور بالکسر تکیه و بالش از پوست و نام مردیست
و بالضم و فتح سین و واو مشدد خندق کشیده
شده و دیوار برآورده شده۔
مسمار بالکسر میخ مسامیر جمع۔
مسکیر بالکسر آنکه شراب بسیار خورد و بسیار مست
مسعر بالکسر چوبی که بآن آتش افروزند
و همچنین مسعار بالکسر برانگیزنده جنگ و چیز
دراز و بالضم و تشدید عین مفتوح آنچه قیمت
او باز زند۔
مسبار بالکسر میلی که به جراحت فرو برند تا عمق
معلوم شود۔
مسخر بالفتح افسوس داشتن و بالضم و
تشدید خای مفتوح رام کرده شده۔
مسطر بالکسر آلتی که بدان سطرها درست
کنند و بالفتح جای سطور۔
مسجور پر کرده شده و افروخته گرم کرده شده
مستمر بالضم و تشدید را استوار و روان
مستفز به فتح زای معجمه و کسر آن بلند شده
فاعل و مفعول هر دو آمده۔
مستشار بالضم آنکه با او مشورت کنند
مستشیر بالضم فربه و آنکه با کسی مشورت
کند۔
مستور پوشیده شده و پوشاننده قال الله
تعالی حجابا مستورا۔
مشعر بالفتح نشانه و حاسه از حواس عشره
و بالکسر نیز آمده مشاعر جمع و مشعر الحرام موضعیست
در مکه۔
مشجر بالفتح درختان و بالکسر چوبی که جامه را
بر اندازند و چوبی که در هودج باشد مشاجر
جمع و بالضم و فتح شین و تشدید جیم مفتوح
جامه که صورت درخت داشته باشد۔
مشمخر بضم میم و سکون شین و فتح میم
دوم و کسر خای معجمه و تشدید را کوه بلند
مشفر بالکسر لب شتر۔
مشکور پسندیده و ستوده۔
مشور بالکسر و فتح واو چوبیست که بآن
عسل را میگیرند مشاور جمع۔
مشار بالفتح خانه مگس انگبین و همچنین
مشار و بضم اشارت کرده شده۔
مصر بالکسر شهر امصار جمع و نام شهریست معروف
و حد میان دو چیز و مصران کوفه و بصره و
بالفتح بر انگشتان دوشیدن شیری که در
پستان مانده باشد و بقیه شیر پستان و بالضم
و کسر صاد و کسر را مشدد ایستاده بر کاری
مصیر بازگشت و بازگشتن و جای بازگشت
و روده مصران بالضم جمع۔
مصور بالفتح ماده بز و ناقه که اندک شیر باشد
و همچنین ماصر۔
مصدور آنکه درد سینه داشته باشد۔
مصدر صادر شدن و جای بازگشتن
و پدید آمدن و کلمه که ازان افعال و صفات
اشتقاق کنند و بالضم و فتح دال مشدد
مقدم داشته شده و شیر درنده و حیوان
سخت سینه۔
مضمار بالکسر میدان و اسپ میان
باریک و جای که حیوان را دارند و فربه
سازند و آن قدر مدت که حیوان دران
فربه شود و آن چهل روز باشد۔
مضمر بالضم پنهان کرده شده و بالضم و تشدید
میم اسپ فربه کرده شده۔
مضطر برار شده و بیچاره۔
مضور بالضم ترش و زبان گزنده شدن شیر
مضر بالضم و فتح ضاد و نام پدر قبیله ایست
ماضر شیر ترش زبان گزنده۔
مطر بالفتح باریدن و شتاب رفتن اسپ و
بحقیقت باران و بالفتح و کسر باریده و همچنین ماطر
مطمر بالکسر رشته بنایان که بآن بنا را راست
کنند۔
مطهر جای طهارت و بالضم و کسر های مشدد
طاهر کننده و به فتح ها طهارت کرده شده۔
معشار بالکسر ده یک۔
معشر بالفتح ده ده و گروه مردم که با هم

زندگانی و معاشرت کننده معاشر جمع (تنگدستی)

معسکر بالضم و فتح کاف لشکرگاه و بکسر کاف

معذار بالکسر پرده و پوشش معاذیر جمع قال الله تعالیٰ وَلَوْ اَلْقٰی مَعَاذِیْرَهٗ۔

معیار بالکسر پیمانه و اندازه و پیاشنی گرفتن زر و سیم و آلهٔ راست گرفتن ترازو۔

معصفر بگل کابره رنگ زده شده۔

معصر تنگ دست۔

معجر بالکسر روی پوش و جامهٔ ایست یمنی و آنچه از لیف خرما مانند جوال بافند۔

معطر خوشبو کرده شده۔

معطار زن و مرد بسیار عطر۔

معطیر بالکسر زن و مرد بسیار عطر سوزنده

معمر جای فراخ آب عاف و بالضم و فتح میم مشدد کلان سال و آبادان کرده شده۔

معبر بالفتح جای عبور و محل گذر و بالکسر کشتی و آنچه بدان عبور کنند و بالضم و بای مشدد و تعبیر کرده شده و بکسر با تعبیر کننده۔

معتر بالضم و تشدید را آنکه احتیاج بچیزی داشته باشد و روی سوال نداشته باشد قال الله تعالیٰ وَاَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ۔

معر بفتحتین افتادن موی۔

معر بالفتح بشتاب رفتن۔

مغار بالفتح غاری که در کوه باشد۔

مغبر بالضم و تشدید را غبارناک و تیره رنگ

مغفور بالفتح آمرزیده شده و بالضم صمغ مانند عسل شیرین که از چوب درخت روان

شود و اندک بوی بد دارد و بالفتح نیز آمده مغافر جمع و همچنین مغثور و مغاثیر

مغفر بالکسر خود۔

مغمور غرق شده۔

مفر بفتحتین گریختن و منه قوله تعالیٰ این المفر و بفتح میم و کسر فا و تشدید را جای گریز و بالضم و کسر فا گریزنده و آنکه کاری کند که کسی که از آن بگریزد و شگافنده سری به شمشیر و بالکسر و بفتح فا آلهٔ گریختن و اسپی که بران نیک توان گریخت از جای۔

مقر بالفتح و سکون قاف و کسر آن چیزی تلخ و صبر و بفتحتین تلخ شدن و ترش شدن شیر و بفتحتین و تشدید را جای قرار و آرام و بالضم و کسر قاف اقرار کننده۔

مقرر بالضم و تشدید رای مفتوح قرار داده و تقریر کرده شده و بکسر را اقرار دهنده و تقریر کننده۔

مقدر بالضم و کسر دال مشدد تقدیر و اندازه کننده و بفتح دال اندازه کرده شده

مقدور آنچه بران قدرت و توانائی باشد۔

مقذور بالفتح و ذال معجمه پلید آنکه مردم از و اجتناب کنند۔

مقتر درویش۔

مقشر بالضم و فتح شین مشدد پوست دور کرده شد۔

مقامر حریف قمار باز که حیله کردن

و بد سگالیدن و فریفتن و بگل سرخ رنگ کردن و گل سرخ و نوع درختیست مکور جمع و بفتحتین و تشدید را معرکه و بالکسر بسیار برگردنده و رجوع کننده۔

ماکر و مکار بدسگال و حیله گر۔

ممرور گذشته و آنکه صفرا برو غالب شده باشد۔

ممطر بالکسر بارانی۔

ممر بفتحتین و تشدید را رهگذر و جای گذشتن

منار بالفتح نشانها و علامات منارة واحد و میل بلند را منارة گویند و اسطوانه آنکه علامت ست برای راه و غیره آن۔

منشار بالکسر آره۔

منقر بالکسر کلنگ که بآن سنگ را شکنند و بالضم چاه خرد و تنگ سر و بید و قبیله از تمیم

منقار بالکسر نول مرغ که بدان دانه چیند و آنچه نجار بدان چیزها را سوراخ کند

منسر بالکسر نول مرغ گوشت خوار و رمه اسپ از صد تا دویست باشد و مقدمهٔ لشکر

منکر بالضم و کسر کاف انکار کننده و بفتح کاف انکار کرده شده و ناشناخته و ناشناسا شده و نام ملکی ست از دو ملک سوال کننده در قبر۔

منحر بالکسر پیش سینه و بالفتح قربان گاه

ـــــ

۵ مهندی کسبنی ۱۲

منخار بسیار کشنده شتران۔
منخر بالکسر و الفتح سوراخ بینی و همچنین منخور مناخر جمع۔
منتشر پراگنده۔
منشور پراگنده کرده شده و فرمان مناشیر جمع۔
نشور در نامنقه و چیزی پراگنده۔
منهمر بالضم ریزان و باران۔
منبر بالکسر جای بلند که از چوب و گل و خشت سازند و واعظ و خطیب ان وعظ و خطبه خواند اسم آله است از نبر بمعنے بلندی منابر جمع
مواخر بالفتح شگافندگان آب و روندگان در آب۔
مور بالفتح راه و موج زدن و جنبیدن و کشتن و بالضم باد یا گرد و خاک آنرا بر چیده ازو می گرداند۔
موفور تمام کرده شده۔
مهاجر بالضم و کسر جیم هجرت کننده و به فتح جیم هجرت کرده شده و زمان و مکان هجرت۔
مهجور گذاشته شده و ناحق و بیهوده۔ قال الله تعالیٰ اتخذوا هذا القرآن مهجورا۔
مهمر و مهمار بالکسر سخت بیهوده گو و بسیار گو۔
مهر بالفتح کابین کردن و بالضم اسپ کره و استخوانی که بالای سینهٔ اسپ پیدا شده و مهرهٔ ماده کره۔
مهیر زن آزاده۔

مهار بالکسر چوبکی که در بینی شتر کنند۔
ماهر استاد و حاذق۔
میر بالفتح طعام و غله از جای آوردن برای اهل و عیال یا برائے فروختن و فائده دادن۔
مائر آنکه برای عیال طعام از جائی آرد و فائده دهنده۔
میسر بالفتح و کسر سین قمار و قمار باختن و بضم میم و فتح یا و سین مشدد آسان کرده شده و بکسر سین آسان کننده۔
میسور بالفتح آسان و آسان شدن مصدر است بروزن مفعول۔
میزر بالکسر زیر جامه و شلوار۔

فصل المیم مع الزاء

مبرز آب ریز و جای طهارت۔
مبارز بالضم آنکه با کسی به جنگ بیرون آید
متمیز جدا شده۔
مجاز بالفتح راه و جای گذشتن و کلمه که در غیر معنے حقیقی مستعمل شود۔
مخز بالفتح و تشدید زا مفصل و جای بریدن
مرز بالفتح آهسته به چنگال گرفتن و بریدن و پاره بر کندن از خمیر
مرکز میان چیزی و محل استاده کردن چیز
مز بالفتح و تشدید زا مکیدن و بالضم ترش و شیرین و بالکسر افزونی۔
مطرز بالضم و فتح طا و تشدید زا از نشته داده شده و طراز کرده شده۔
معز بالفتح بز یکے یا بسیار و همچنین معز۔
ماعز بز و پوست ماعز و بز ماده۔
معاز بالفتح و تشدید عین خداوند بز۔
معوز بالکسر جامهٔ کهنه معاوز جمع۔
معز به فتحتین سخت شدن زمین و جز آن و چیزی درشت و زمین سخت
مفرز بالضم و کسر را جدا کننده و به فتح را جدا کرده شده۔
ممتاز بالضم جدا شده۔
ممیز جدا کننده و به فتح یا جدا کرده شده
مهمز و مهماز بالکسر آهن پارهٔ سر تیز که در پاشنهٔ موزه پیوند می کنند برای راندن اسپ آن را مهمیز گویند۔
موز بالفتح میوه زو کیله
مواز بالفتح و تشدید واو کیله فروش۔
میز بالفتح جدا کردن

فصل المیم مع السین

مأس بالفتح و سکون همزه فساد کردن و بدی فگندن میان گروهی و بالف مرد چست و شتاب و سبک و بمعنی الماس نیز آمده۔
مایوس آنکه از ان امید بریده شده باشد و بمعنی نومید در لغت نیامده بلکه بدین معنی آئس آمده۔
مجلس به کسر لام جای نشستن و به فتح

لام نشستن ۔
مجوس پرستندگان ماه و آفتاب آتش پرستان
مجوسی احد و صاحب قاموس گوید مجوس نام
مردی است خرد گوش که دین مجوس پیدا
کرد معرب منج گوش ۔
محس بالفتح و تشدید سین محل جستن رگ ۔
محروس نگهداشته شده ۔
مدعس بالکسر نیزه و بالضم و فتح دال مشدد
جای آن پختن و قوم در بادیه و جائی که
خاکستر گرم گذارند و گوشت بریان کنند
مدروس کهنه شده و ناپدید شده ۔
مدارس جایهای درس گفتن جمع مدرس ۔
مرس بالفتح مرد بسیار ممارست کننده
و تر کردن خرما در آب و جز آن و انگشت خاییدن
کودک و دست به مندیل پاک کردن و
روش و خوی و بالتحریک رسن و رسن در آویختن
از دلو ۔
مراس بالکسر ممارست به چیزی و با کسی ستیزه
دراز کاری و رنج دیدن و درمان کردن ۔
مرداس بالکسر سنگی که بچاه اندازند تا دانسته
شود که آب در آن هست یا نه و نام مردیست
مرجاس بالکسر سنگی که در رسن بسته در چاه
اندازند و بدان لای چاه را بشورانند و
آبها را برکشند تا چاه از لای پاک شود یا سنگی
که بر ریسمان بندند و به چاه اندازند تا آب
یا عمق آن معلوم شود ۔
مس بالفتح و تشدید سین بسودن و
دیوانه شدن و دیوانگی ۔
مسیس بالفتح سودن ۔
مساس بالفتح بسودن و جماع کردن
مسماس بالفتح کار شوریده ۔
مسوس بالفتح آب شیرین و نه شور و یا زهر
معطس بالفتح و کسر طا و فتح آن بینی
معس بالفتح جماع کردن و مالیدن و
دلیری کردن و نیزه زدن ۔
معاس بالفتح و تشدید عین دلیر و پیش
آینده در جنگ ۔
مغرس بالفتح جای نشاندن نهال ۔
مقنطیس و مقناطیس سنگ آهن ربا ۔
مغس بالفتح دور کردن روده و تیره و تند
مقس بالفتح شوریدن و بهم بر آمدن دل
مقوس بالکسر چیزی که در آن کمان
نهند و ریسمانی که اسپان را وقت دویدن
و پیشی گرفتن بر یک دیگر از آن رسن سر بندند
و بضم میم و بفتح قاف و واو مشدد چیزی
خمیده مانند کمان ۔
مقباس بالکسر اندازه و آنچه آن اندازه
چیزی گیرند ۔
مقرنس بالضم عمارتی که سر آن را به
صورت قرناس بنا ساخته باشند و قرناس
بالضم بلندی کوه ۔
مقوقس بضم میم و فتح قاف اول و
کسر ثانی مرغی که طوق سیاه مائل به سفیدی
دارد چون کبوتر و لقب حاکم مصر و اسکندریه
که بحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ایمان آورده
بود و او را از صحابه شمرده اند و لقب هر که
پادشاه مصر و اسکندریه شود ۔
مکس بالفتح مکس و تشویش کردن و تنگی
گرفتن در بیع و همچنین مکاس بالکسر و خراج
و باج گرفتن و خراج و ده یک ۔
ماکس ده یک گیرنده و خراج ستاننده
ملس بالفتح غار کشیدن و سخت راندن
و بفتحتین آمیخته شدن تاریکی شب با روشنی
ملدس ملطس و ملطاس
بالکسر سنگ بزرگ که بدان استخوان
خرما شکنند و اشتر سخت جماع ملادس
و ملاطس جمع ۔
ممسوس دیوانه و دست رسانیده شده ۔
منحوس بدبخت ۔
منخوس بخای معجمه شتر گرگین ۔
منهوس مرد اندک گوشت ۔
منکوس نگونسار کرده ۔
منداس بالکسر زن چست و سبک
مندرس کهنه و فرسوده ۔
مناس بالضم آنکه محرم و همراز باشد ۔
مونس همدم و آرام دهنده ۔
موس بالفتح سر تراشیدن ۔
مهراس بالکسر سنگ میان کاواک که
در آن چیزی کوبند و اشتر سخت خوار
مهارس جمع ۔
مهندس بالضم اندازه گیرنده و در اصل

ـه و درمان کننده

نہند زلوده زا را بسین بدل کرده اند وجه آن در مندسه مذکور خواهد شد۔

میس بالفتح خرامیدن ونام درختی ست

فصل المیم مع الشین

ماش معروف۔

مبرقش آنکه رنگ ظاهر کند۔

میرطش دلال که میان مشتری و بائع سودا کند و به سین مهمله نیز آمده۔

مجش بالفتح وتشدید شین آسیای که بدست گردانند۔

محش بالفتح سوزش وسوختن آفتاب پوست وجز آن را وتراشیدن پوست را ومجروح کردن وبالفتح وتشدید شین حشیش زار وآنچه حشیش دران کنند وبالکسر آنچه حشیش را بآن می بندد وآهن پاره که آتش را بآن حرکت دهند ومرد شجاع که جنبش آورنده لشکر باشد۔

محاش بالکسر قومی که از هر قبیله گرد آمده باشند ونزدیک آتش با یکدیگر سوگند خورند وعهد کنند وبالفتح سوخته رخت وبه تشدید شین جمع محشه است یعنی مقعد۔

مدهوش حیران کرده شده۔

مدش به فتحتین سست شدن ونرم پی شدن وکم گوشت شدن۔

مرعش بالضم والفتح وفتح عین مهمله نوعی است از کبوتر که بلند دور ترمی رود ودر هوا الوری گوید شعر شعرم بر جهان رسیده است چو مانند کبوتران مرعش۔

مرغش بالفتح وغین معجمه شهریست در شام

مرزنجوش گیاهی ست که آنرا مرزنگوش گویند ومعنی آن در اصل مرزه جوش ست یعنی گوش موش بواسطه شباهت آن بگوش موش وهمچنین مرزه جوش۔

مرش بالفتح خراشیدن وشگافتن پوست بناخن وزمین که روی آن باران خراشیده باشد وخراشیدن مروش جمع۔

مش بالفتح وتشدید شین دست بر چیزی مالیدن تا پاک شود وپاره شیر دوشیدن وپاره را گذاشتن در پستان وسر استخوان نرم را خاییدن وگرفتن چیزی پی یکدیگر وچیزی در آب خیسانیدن۔

مشاش بالضم زمین نرم واستخوانها نرم که توان خاییدن وگرفتن چیزی مشاشه واحد ونفس فلان طیب المشاش یعنی کریم النفس۔

مشیش استخوان برآمده۔

مشمش بکسر هر دو میم زردآلو وبه فتح اول نیز آمده۔

مشوش بالفتح دستارچه که بدان دست پاک کنند وبالضم وتشدید واو مفتوح پریشان کرده شده وبه کسر واو پریشان کننده۔

معاش ومعیش زندگانی کردن وآنچه بدان زندگانی کنند۔

معایش اسباب زندگانی جمع معیشه

مفرش آنچه جامه وخواب ورخت دران کنند مفارش جمع وکریم المفارش آنکه بازنان بزرگوار تزویج وخویشی کند۔

منفوش از هم جدا کرده شده۔

منقاش ومنتاش بالکسر آنچه بدان موی بینی وجز آن بر کنند وآن را به فارسی موچینه گویند۔

میش بالفتح آمیختن پشم با موی باشیر تو سپید ونهان داشتن چیزی از چیزی وپیدا کردن پاره دیگر وهم شیر پستان دوشیدن۔

فصل المیم مع الصاد

محص بالفتح پای زدن آهوی مذبوح ودویدن وخالص وبی غش کردن زر به گداز وبالفتح وکسر حا ریسمان نرم وزه کمان

محیص گردیدن از چیزی وجای گردیدن واشتر استوار وقوی وهمچنین محموص۔

محمص بالضم وفتح میم مشدد بریان کرده شده

مخلص بکسر لام دوست خالص که دوستی ومحبت را از شائبه ریا خالص سازد وبه فتح لام خالص کرده شده۔

مص بالفتح وتشدید ضاد مکیدن۔

مصوص بالفتح مرغی که از ادویه گرم چون گرفس وسداب پرکرده در سرکه پرورند وطعامی که از گوشت یا کبوتر بچه وجوزه مرغ با سرکه پزند

وبالضم نیز آمده۔

مصاص بالضم خالص هر چیز واصل هر چیز ونام گیاهی ست۔

مصامص بالضم اسپی که ترکیب مفاصل او سخت ومحکم بود۔

معص بالفتح رگ پی درهم پیچیدن چنانکه پای بدرد آید وگام خرد نهاده براه رفتن مانند مردم پای بسته۔

معقص بالفتح درد کردن روده وپیچش کردن ناف وبفتحتین شتران نیک پسندیده۔

مقراص ومقروص بالکسر مقراض لغو بر۔

مفیص گردیدن از چیزی وجای گردش۔

مقلاص بالکسر شتری که در تابستان فربه شود۔

مقصوص مرغ بال پس بریده در حین پران وافتادن۔

مقص بالکسر وفتح قاف وتشدید صاد مقراض۔

مقبص بالکسر رسنی که بآن دو دست چارپا بندند در وقت دوشیدن۔

ملص بفتحتین لغزنده وملساشدن چیزی چنانکه از کف رها شود۔

ملخص پاک کرده شده وآشکار کرده شده۔

منمص ومنماص بالکسر منقاش که بآن موی چینند۔

منقص ناتمام۔

مناص گریختن وبازپس شدن وخویش را باز کشیدن وگریزگاه۔

موص بالفتح شستن۔

فصل المیم مع الضاد

محض بالفتح شیر خالص هر چیز خالص وخورانیدن شیر خالص ودوستی خالص کردن۔

ماحض صاحب شیر خالص۔

محیض حیض آمدن حیض. اندام زن که جای حیض ست۔

مخض بالفتح دروغ زدن وجنبانیدن دلو در چاه۔

مخیض بالفتح دوغ مسکه گرفته وهمچنین ممخوض۔

مخاض بالفتح درد زه گرفتن ماده شتران آبستن وابن مخاض وبنت مخاض شتر بچه بسال دوم در آمده۔

مرض بفتحتین بیماری وبیمار شدن وسست نظر شدن چشم از کثرت نگاه یا بیماری مختلف۔

مروض بالفتح ریاضت داده شده ورام نموده شده۔

مربض جای گوسپند۔

مرحاض چوبی که بدان جامه را کوبند۔

مضض بالفتح وتشدید ضاد سوزانیدن دیدرد آوردن جراحت کسی را وسوختن سر چشم را وسوختن اندوه کسی را وبالکسر کلمه ایست که در نفی استعمال کنند مرادف لا۔

مضض بفتحتین سوختن از مصیبت وهمچنین مضیض۔

معض بالفتح وبفتحتین خشمناک شدن ودشوار آمدن بر کسی۔

معرض جای عرض وپیدا شدن چیزی وبالکسر جامه که برده را در آن جلوه دهند وعرض کنند بر خریدار۔

معراض بالکسر تیر بی پر که آنرا تیر گز گویند۔

معاریض سخنهای پوشیده غیر صریح۔

مفوض کار بکسی واگذاشته شده وبکسر واو کار بکسی واگذارنده۔

مقراض بالکسر کاغذ بُر وجامه بُر ومقاریض جمع۔

مقبض بالفتح دسته چیزی وبروزن منزل ومقعد ومنبر دسته چیزی که بدست گرفته شود چون شمشیر وعصا ومانند آن۔

مقرض بالضم وتشدید را بریده شده۔

مخضض ومخاض بالکسر ظرفی که در آن ماست کنند وجنبانند تا ماست شود۔

مراض بالکسر بسیار مرض۔

منبض بالکسر آلۂ نیشه زدن۔

منفض آنچه بآن غله بر باد دهند تا پاک شود ودو بیاری آنرا اشنه گویند۔

فصل المیم مع الطاء

مخط بالفتح کشیدن کمان وجز آن وبیرون گذشتن تیر از چیزی وانداختن آب بینی۔

مخاط بالضم آب بینی۔

مخراط بالکسر گوسپند یا شتری که عادت او باشد که از پستان او شیر اندک اندک

و همچنین مخرط۔
مخرز و بها خراشیده و پوست وا کرده و مخروط اللحیه دراز ریش و مخروط الوجه دراز روی
مخیط بالکسر سوزن۔
مخط بالکسر فتح خا و تشدید طا چوب خط کش و همچنین مخطاط۔
مخطط آنچه دران خطها کشیده باشد و جوانی که خط ریش او دمیده باشد۔
مربط بفتح میم و با و کسر آن جای بستن و بالکسر چیزی که بآن ستور را بندند۔
مرط بالفتح موی کندن و بالکسر گلیم از صوف و خز و جز آن که بپوشند مروط جمع و بالضم نر بای زود مردم کم ریش و دزدان جمع امرط است و بفتحتین تیر بی پر مرط بالضم و مراط بالکسر جمع۔
مربوط به چیزی بسته شده۔
مستمط بروزن معتلم آنچه برد وال زین آویخته باشد و سوالی که جواب داده نشود و حکم زردان و شعری که در هر بیت او سه قافیه یا زیاده باشد۔
مسط فرو ریزیدن چیزی از جای بدست برون آوردن آب فحل از رحم مادیان
ماسط گیاه شور که شکم چارپا براند و آب شور و هر چه شور باشد و شکم راند۔
مسیط آب تیره بوی ناک که در حوض مانده باشد۔
مسقط افتادن و جای افتادن و مسقط الراس جاییکه بچه از شکم مادر بزمین افتد و
بالضم و کسر قاف اندازنده و خطا کننده در سخن و نوشتن۔
مساقط متاعهای زبون جمع مسقط۔
مسعط بالضم ظرفی که دران سعوط کنند۔
مسلاط بالکسر دندانه کلید۔
مسواط بالکسر کفگیر۔
مشط بالفتح شانه کردن و شانه فرمودن و بالضم شانه و به فتح و کسر نیز آمده امشاط جمع و استخوانهای پشت پای و شانه کتف و نام گیاهیست که آن را مشط الذئب گویند
مشرط و مشراط بالکسر نشتر و آنچه بدان عضوی را شگافند۔
مط بالفتح و تشدید طا کشیدن چیزی و برکشیدن ابرو از تکبر و جز آن۔
مطیط آب غلط که در تگ حوض مانده باشد
معط بالفتح کشیدن چیزی و به فتحتین ریخته شدن موی و بی موی شدن اندام۔
مغط بالفتح کشیدن چیزی و کشیدن کمان و جز آن۔
مقط بالفتح بر زمین زدن گوی و مانند آن تا بر جهد و بدست گرفته شود۔
مقوط بالضم لاغر شدن شتر۔
مقاط بالکسر رسن سخت تابیده و بند گیاه
ماقط شتر لاغر و مردی که به سنگ ریزها فال زند۔
ملط بالکسر فرومایه که نسب او معلوم نباشد و بالفتح بگل بر آوردن دیوار و به فتحتین تنک ریش شدن
ملاط بالکسر گلی که بآن خشت و سنگ دیوار بر آورند و پهلو و بنا ملاط هر دو بازوی شتر
ملیط بچه در شکم مادر بی موی شده۔
ملطاط بالکسر کنار رود یا و رودخانه و آسیای عصاران و شگافیکه در میان سر شتر واقع شده باشد و شکستگی سر که بدماغ رسد
منوط چیزی درآویخته شده۔
میط بالفتح جور بردن در حکم و دور شدن و دور کردن و رفتن و دفع کردن و راندن
میاط بالفتح دفع و زجر کردن۔

فصل المیم مع الظاء

متعظ بالضم و تشدید تا پند پذیرفته۔
محظوظ بهره مند و صاحب بخت۔
محفوظ نگهداشته و یاد داشته شده۔
مستیقظ بالضم بیدار۔
مشظ به فتحتین خار و جز آن در دست خلیدن
مظ بالفتح و تشدید ظا انار دشتی و انار کوهی
مظاظ بالکسر بدی کردن و منازعت و دشمنی نمودن۔
ملظاظ بالکسر مبالغه کننده در الحاح و همچنین۔
ملظ بالضم و کسر لام و تشدید ظا۔

فصل المیم مع العین

مبضع بالکسر نشتر۔
مبیع فروخته شده و خریده شده۔

متع بالفتح بلند شدن آفتاب و دراز شدن و برخوردار شدن و منفعت گرفتن از چیزی مرادف متوع بالضم و چربیدن و رائج آمدن بوزن۔
متاع بالفتح برخورداری یافتن و برخوردار دادن و بے نیاز شدن از کسی و رخت و ما یحتاج خانه و آنچه بدان منفعت گیرند و نفع اندک و چیز اندک و زبون۔
ماتع دراز از هر چیز و رسن نیکو تافته و دراز و رائج آمده و نبید بسیار سرخ۔
متع بدرفتن۔
مجع بالکسر احمق و چیزی زبون و بالفتح خوردن خرما بشیر آغشته۔
مجیع خرما بشیر آغشته۔
مدسع بالفتح تنگ جای و محل در آمدن نا بے بگلو در استخوان مغاک سینه و بالکسر راه نمای۔
مذع بالفتح پاره از چیز گفتن و پاره را پنهان داشتن و شاش انداختن و مشهور شدن و بدروغ گفتن۔
مذاع بالفتح و تشدید ذال آنکه راز نگاه نه تواند داشت و مرد بے وقار و دروغ گوی و آنچه بگرد و در جا نماند۔
مذروع بگز پیموده شده۔
مذرع بالضم و کسر را بارانی که بمقدار یک زرع نم بزمین فرو برد و بفتح را آنکه مادر او اشرف باشد بنسبت به پدر۔
مرتع چراگاه مراتع جمع۔

مربع منزل بهاری و چهار چهار و بالضم و فتح را و تشدید بای مفتوح چهار گوشه
مرباع بالکسر چهار یک غنیمت که مهتر لشکر برای خود می ستاند و اول باران و بهاری و شتری که در بهار زاید۔
مربع بروزن ربیع آبادان و چراگاه فراخ آب و علف۔
مربع بالضم و فتح را مرغی ست۔
مرفوع بلند داشته و برداشته شده و حرکت پیش داده شده و در رفتار تیز۔
مرضع بفتح میم و ضاد پستان و جای خوردن شیر و بالضم و کسر ضاد زن شیر دهنده و مراضع جمع هر دو۔
مزرع و **مزرعه** کشت زار مزارع جمع
مزع بالفتح شتاب رفتن اسپ و آهو۔
مزروع کاشته شده۔
مزوع بالضم زود گذشتن۔
مسع بالکسر باد شمال۔
مسمع بالکسر گوش و دسته که در میان دلو باشد۔
مستودع بالضم و فتح دال امانت گاه و پناه گاه و بکسر دال امانت نگاه دارنده
مستنقع بالضم و فتح تا ایستادن گاه آب
مشاع بالضم بخش نا کرده و فاش کرده شده۔
مشع بالفتح گرد کردن و گوسپند راندن و بفروختن و دوشیدن و کسب کردن و ربودن و بسیار خوردن۔
مشایع بالضم بآخر چیزی پیوسته و همراه و مصاحب۔
مصع بالفتح جنبانیدن ستور دم را و بشمشیر زدن و بآب سرد زدن پستان ناقه را و بشتاب رفتن و انداختن مادر بچه را و درخشیدن برق و جز آن و باز گشتن شیر از پستان و همچنین مصوع بالضم و زدن و پشت دادن و همچنین مصاع بالفتح۔
ماصع درخشنده و پشت بر کننده و دونده و آب شور و چیزی که متغیر شود۔
مصقع بالکسر بسیار فصیح و بلیغ و مصاقع جمع
مصنع بالفتح قلعه و کاریز و آب گیر و حوض و چاه که برای آب سازند مصانع جمع۔
مصراع یک جانب در و نیمه بیت شعر۔
مصرع بالفتح افگندن و جای افگندن و بالکسر مرادف مصراع۔
مضجع بالفتح خوابگاه مضاجع جمع۔
مطلع بر آمدن کوکب و جز آن و جای بر آمدن و بکسر لام نیز آمده مطالع جمع و بالضم و کسر لام واقف کننده کسی را و بالضم و تشدید طا واقف شونده۔
مطاع بالفتح رفتن و خوردن۔
مطع بالفتح ماندن چوب تر با پوست تا خشک شود۔
مع یعنی با۔

معمع زنی که مال خود بکسی ندهد۔
مفزع پناه گاه و بالضم و تشدید زا دلیر بددل۔
مقامع گرزهها و تازیانهها و عصاها و مانند چوگان از آهن ساخته۔
مقطع بالکسر کاردی که بدان زرگران چیزها ببرند و بالفتح جای بریدن۔
مقذع بالفتح دشنام دادن و فحش گفتن و بسیار خوردن شراب و آب را و سخت زدن و کسی را در بند انداختن۔
مقذع بالضم و کسر ذال فحش گوینده و سخن فحش و بیهوده و فی الحدیث من قال فی الاسلام شعرا مقذعا فلسانه هدر۔
مقلاع بالکسر فلاخن و آنچه بدان چیزی قلع کرده شود۔
ملع بالفتح بشتاب گذشتن۔
ملیع و ملاع زمینی که در آن گیاه نروید۔
منع باز داشتن کسی را از کاری۔
منیع جای استوار و مرد عزیز و ارجمند۔
مانع و ممنوع و مناع باز دارنده۔
منبع جای که آب از و زاید منابع جمع۔
منزع بالکسر تیر خرد و بضم میم و فتح نون و تشدید زای مفتوح کنده شده۔
موضوع نهاده شده و زاییده شده۔
موضع جای نهادن چیزی و جای زادن۔
مولع بالضم و فتح لام حریص۔
موقع بالفتح و کسر قاف جای افتادن۔
مواقع بالفتح جاهای افتادن و بالضم و کسر قاف واقع کننده۔
موجع بالضم و کسر جیم درد آرنده۔
مهروع دیوانه مرادف مصروع۔
مهطع بالضم و کسر طا شتابنده و اشتر گردن فرو انداخته۔
مهزع بالکسر آنچه بدان چیزی کوبند۔
میع بالفتح روان شدن و گداخته شدن۔
مائع روان۔

فصل المیم مع الغین

مبزغ بالکسر نشتر۔
مرغ بالفتح غلطیدن ستور در علف و اجزای آن و به تحقیق آب دهان۔
مراغ و مراغة بالفتح جای غلطیدن و همچنین متمرغ۔
مرادغ واحد مرادغة یعنی میان گردن تا چنبر گردن۔
مشغ بالفتح نوعی از خوردن چیزها چون خوردن خیار و مانند آن۔
مضغ بالفتح خاییدن۔
مضاغ بالفتح خاییدن آنچه او را از خاییدن باشد چون علک و مانند آن۔
مضوغ بالفتح خاییده آنچه او را بخایند۔
ملغ بالکسر احمق بدزبان۔

فصل المیم مع الفاء

ماؤف آفت رسیده۔
مؤلف بکسر لام مشدد الفت دهنده و جمع کننده چیزها را با همدیگر و بفتح لام جمع کرده شده و نیز اکرده شده۔
متلف بالضم و بکسر لام ضائع کننده۔
مترف بالضم و فتح را نعمت داده شده و گمراه کرده شده به نعمت بسیار۔
متجانف میل کننده۔
متکاثف غلیظ و سطبر شده ضد متخلخل۔
متکلف رنج و مشقت کننده۔
مجداف بال مرغ و چوبی بست که بر پهلوی کشتی می بندند و کشتی را بآن می برند۔
محلوف سوگند خوردن و این مصدر است بر وزن مفعول۔
محفوف گرد گرفته شده۔
محراف بالکسر میل جراحان که بدان غور جراحت معلوم کنند۔
مخوف ترسیده شده۔
مخرف بالکسر زنبیل کوچک که در آن رطب چینند۔
مخلاف بالکسر آنکه بسیار خلاف کند و مدد را و قصبه و شهر۔
مخصف بالکسر درفش۔
مخاوف جایهای ترس۔
مردف بالضم و کسر دال از پی در آینده و از پی در آرنده و بفتح دال از پی در آمده شده و از پی در آورده شده و بفتح را و تشدید دال مفتوح در یف کرده شده۔

مزخرف بالضم میم وفتح زا باطل و تذویر کرده شده و آرایش داده.
مسرف آنکه بی اندازه خرج کند.
مشرف دیده ور شونده و از بالا نگاه کننده و بلند و بفتح میم و را جای بلند و مشارف الارض اعالی زمین و مشارف الشام دیهی است چند در زمین عرب نزدیک شام که شمشیر مشرفی بفتح را منسوب ست بدان و بالضم و فتح را مشدده شرف داده شده.
مشعوف بعین مهمله و معجمه دیوانه و فریفته و
مصحف بالضم والکسر چیزی که در و صحیفها و رسالها جمع کرده شود.
مصف بتشدید فا ایستادن گاه در جنگ مصاف جمع.
مصرف خرج کردن گاه.
مصنف بکسر نون مشدد تصنیف کننده و بفتح نون کتاب.
مضاعف دوچند کرده شده و افزون کرده شده.
مضیف بالضم و کسر ضاد مهمانی کننده و میل دهنده و نسبت کننده.
مطرف بالضم والکسر چادر از خز باعلم و بالفتح اسپی که سر و دم او سپید باشد یا سیاه و دیگر اعضا برنگ دیگر و گوسپندی که دم او سیاه باشد و دیگر اعضا سپید.
مطاف جای گشت و طواف.
مظروف آنچه در ظرف گذاشته شود.

معارف آشنایان.
معرف بالضم و کسر را مشدد شناسانده و تعریف کننده و بفتح را شناخته شده و تعریف کرده شده.
معازف بفتح میم و کسر زای منقوطه آلات لهو چون رباب و جز آن.
معاف بالضم و تشدید فا باز داشته شده از حرام و پرهیزانیده شده و بتخفیف فا عفو کرده شده.
معترف شناسنده حق و قبول کننده آن.
مغترف بغین معجمه بکف دست آب بر دارنده.
مکفوف باز داشته شده و نابینا.
مقرف بالکسر و کسر را آنکه پدر او نژاد باشد و مادر او آزاد یا مادرش عرب و پدر غیر عرب.
مقترف کسب کننده چیزی.
ملاحف چادرها جمع ملحفه.
ملهوف مظلوم.
منیف بلند و زیاده.
منقاف بالکسر منقار مرغ و مانند صدف چیزی که از دریا بیرون می آرند و آنرا گوش ماهی می گویند.
منسف بر وزن منبر آلتی که بدان دانه پاک شود.
منعطف بالضم خم شده و منعطف الوادی گردشگاه رودخانه.
منصف بفتح میم و صاد نیمه راه و بالکسر خدمت گار مناصف جمع و بالضم و کسر صاد داد دهنده.
موظف وظیفه داده شده.

فصل المیم مع القاف

مأق بالفتح و سکون همزه گریستن و فواق پیدا کردن از گریستن چنانکه کودکان را باشد و کنج چشم که طرف بینی باشد.
موق بالفتح و سکون همزه کنج چشم که بطرف بینی باشد.
ماحق سخت گرم.
متصدق صدقه ستاننده و صدقه دهنده.
محق بالفتح کاهیدن و کاهانیدن و نیست کردن و سوزانیدن و سوختن گرما چیزی را و سخت گرم شدن و برکت بردن.
محاق بالضم و بهر سه حرکت نیز آمده سه شب آخر ماه.
محیق پیکان تیز کرده و باریک کرده.
محراق بالکسر دره که از کرباس در هم پیچند و به کسی زنند.
مذاق بتخفیف ذال چشیدن و چشیدن گاه مشتق ست از ذوق و بتشدید ذال آنکه مخلص نباشد در محبت.
مذق آمیختن شیر با آب و آمیختن دوستی با طمع و غرض.
مذیق شیر آمیخته با آب.
مرق بالفتح شور با کردن در دیگ و پوست

بوسه گرفته و سرود کنیزکان و فرومایگان و موی از پوست باز کردن و بیرون شدن از دین و به فتحتین شور مرقه پاره از آن و آنچه که در کشت و پالیز افتد۔

مروق بالضم بیرون گذشتن تیر از نشانه۔

مارق از دین بیرون رونده و کنار هیچ و تازیانهٔ نرم شده مراق بالضم و تشدید را جمع۔

مرفق بالکسر آرنج و به فتح نیز آمده و به فتح و کسر فا آنچه بر و تکیه کنند و مرفق و کاری که از آن فائده حاصل شود و ناودان خانه که از آن باران ریزد۔

مروق بر وزن معظم شراب پالوده و صاف کرده چنانکه اصلا درد و غش نبود از غایت صافی۔

مراهق بالضم آنکه نزدیک به بلوغ رسیده۔

مزق بالفتح جامه دریدن و پاره کردن و به فتحتین سرگین انداختن مرغ و بالفتح و کسر زا پارهای جامه دریده مزقه واحد۔

مزاق بالفتح و بالکسر تیز رو۔

مزلق جای لغزیدن۔

مستغرق غرق شده و همه را فرا رسیده۔

مشق بالکسر گل سرخ و بالفتح به شتاب زدن و به شتاب خوردن و نبشتن و دریدن جامه و موی شانه کردن و چست دوختن و کشیدن دوال و مانند آن تا دراز و پهن شود و به فتحتین رسیدن الیتین بهم و رسیدن دامن بدامن۔

مصداق تصدیق کننده چیزی و آنچه موافق صدق چیزی باشد۔

مصدق بالکسر و فتح دال راست گفتار و بالضم و فتح صاد و کسر دال مشدد باور دارنده و گرونده و صدقه ستاننده۔

مضیق جای تنگ۔

مطلق از بند رها کرده شده و روان کرده شده و بکسر لام رها کننده و بالضم و فتح لام مشدد طلاق داده شده۔

مطلاق بالکسر مردی که زنان را بسیار طلاق دهد۔

معیق دور و عمیق۔

معوق بالضم دور شدن۔

معلاق بالکسر آنچه بآن چیزی در آویزند معالیق جمع رجل ذو معلاق مرد سخت خصومت و کینه دار۔

مغلاق و مغلوق قفل و قلاب در که آن در را بندند۔

مغلق بالکسر بخش و نصیبی که در قمار فرض کنند و بالضم و فتح لام بسته شده۔

مفق سخت شدن و دراز شدن۔

مفلق بالضم و کسر لام هر که چیزهای عجیب آرد از شاعر و غیر آن۔

مفرق بکسر را و فتح آن میان سر و جدا شدن گاه راه برا و دیگر۔

مق بالفتح و تشدید قاف شگافتن و خشک جز ما تا گشن دهند آنرا۔

ملق بالفتح و کسر لام آنکه بزبان چاپلوسی کند و در دل اخلاص نداشته باشد۔

ملاعق چمچها جمع ملعقه۔

ملحق بچیزی وابسته و حرامزاده۔

ملصق واچسپیده و حرامزاده۔

مشوق اسپ باریک میان و دختر کشیده بالا و همچنین مشیق۔

ممشق بالضم و تشدید شین مفتوح جامه رنگ کرده شده بگل سرخ۔

ممزق دریده شده و پراگنده کردن و دریدن و برین تقدیر مصدرست قال الله تعالی وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ و نام شاعرست

منطیق بالکسر نیک سخنگوی۔

منطق بالفتح و کسر طا سخن و سخن گفتن و بالکسر و فتح طا کمر و میان بند۔

منجنیق بالکسر فلاخن بزرگ۔

منافق دوروی۔

موثق بالفتح و کسر ثا میثاق و پیمان و عهد۔

موق بالضم نادانی و احمقی و سر موزه و بالفتح ارزان شدن چیزی۔

موبق بالفتح و کسر با هلاک شدن گاه

موافق سازگاری کننده۔

مهق بالتحتین سپیدی که برنگ گچ یا مخته باشد و سبزی آب۔

فصل المیم مع الکاف

مبارک خجسته و برکت کرده شده۔

متک بالضم آنچه مانده ختنهٔ زن و نوالهٔ

و ترنج .
محرک جنباننده .
محک بالفتح ستیزه کردن و بالفتح و کسر حا ستیزه کننده و همچنین مماحکت بالکسر و فتح حا آزمودن و خط تراش و سنگی که بدان زر و سیم عیار کنند .
مرتک بالضم والفتح مردار سنگ .
مسلک راه .
مسک بالکسر معرب مشک بالفتح پوست و بفتحتین دستانه عاج و پوست سنگ پشت .
ممسک بخیل .
مساک بالفتح بخیل شدن و جای که آب دران ایستد .
مضحاک بالکسر زنی که بسیار خندد .
معک بالفتح انگندن و مالیدن و دور دراز انداختن .
معرک بالفتح و معترک بالضم جنگ گاه .
مک بالفتح و تشدید کاف مکیدن .
مکوک بالفتح و تشدید کاف پیمانه ایست و آن سه کیلچه است و کیلچه یک من و هفت ثمن باشد و من دو رطل است و رطل دوازده اوقیه و اوقیه یک استار و دو ثلث استار و استار چهار مثقال و نیم مثقال و مثقال یک درهم و سه سبع درهم و درهم شش دانق و دانق دو قیراط و قیراط دو طسوج و طسوج دو حبه است و حبه سدس ثمن درهم که جزوی است از چهل و هشت جزو درهم .
ملک بالضم پادشاه شدن و بالفتح سخت کردن خمیر و زن خواستن و بالکسر مالک چیزی شدن و آنچه حق کسی بوده باشد و راه آب و بفتحتین فرشته و آب و آنچه قائم شود بدان کاری و بالفتح و کسر لام پادشاه ملوک جمع .
ملیک مالک و ملیک النحل شاه زنبوران .
مالک خداوند چیزی ملاک بالضم و تشدید لام جمع .
ملاک بالکسر اصل چیزی و آنچه بدو قائم باشد چیزی .
مملوک بنده ممالیک جمع .
ممالک مقامهای پادشاهی .
منسک عبادت گاه و جای قربانی حاجیان و کار حج مناسک جمع .

فصل المیم مع اللام

ماکول خوردنی و خورده شده و رعیت .
موجل فرصت داده شده .
مؤمل بروزن معظم اسپ هشتم از ده اسپ و صاحب نصاب بکسر میم آورده جهت ضرورت شعر .
مال زر و خواسته و مرد بسیار مال .
مبذول بخشیده شده و قبول کرده .
مبتذل آنچه از نزاکت و غرابت خالی باشد .
متماحل بیابان دراز بی پایان .
متوسل نزدیکی جوینده .
متفضل نیکوئی کننده و فزونی جوینده بر اقران خود .
متداول دست بدست گرفته شده .
مثل بالفتح مثله کردن یعنی گوش و بینی و جز آن بریدن و مانند شدن چیزی به چیزی و بالکسر مانند و بفتحتین مانند و صفت و حال و داستان و قصه که مشهور شده باشد .
مثال بالکسر مانند و قالب و دستور مثل بالضم و بفتحتین جمع و فرمان امثله و مثل جمع .
مثول بالضم برپای ایستادن و در زمین چسپیدن .
مثقال بالکسر سنگ زر و دینار و آن مقدار درهم و ثلث سبع درهم ست .
مجل بالفتح حرکت بستن دست و پای از آبله برآوردن از کار و آبله .
مجال جای جولان نمودن .
مجول بالکسر نوع جامه ایست پوشیدنی که آنرا صدره گویند و پس .
مجمل فراهم آورده و در هم کرده .
مجلجل بالضم و فتح هر دو جیم ابر بارعد .
محل بالفتح مکر و بدی و خشک سالی و تنگی داشتن باران و قحط رسیدن مردم و سعایت کردن پیش سلطان و زمین بی باران .
محول و ماحل زمین و تنه قحط رسیده .
محال بالفتح چرخ بزرگ و دلو بزرگ و بالضم ناممکن و بالکسر مکر و کیدن و استادن و شدن گیاه و سعایت کردن پیش سلطان .
محتال بالضم مکر و حیله کننده .
مخل بضم میم و سکون خای معجمه و فتح تای

مثلہ نام شاعری ست کہ اورا محل بن الحوسا گویند۔

محفل بالفتح جای جمع شدن مردم وہنگامہ
محصل حاصل کنندہ۔
محصول حاصل کردہ شدہ۔
محمل بالفتح بارگیر ہودج محامل جمع ومعتمد بالکسر و فتح میم دوال شمشیر۔
محول بالضم وتشدید واو مکسورہ گرداننده
محجل بالضم وتشدید جیم مفتوح اسپی کہ چہار دست وپای او سفید باشد۔
محیل بالضم مکر وحیلہ کنندہ وحوالہ کنندہ۔
محل بتشدید لام جای فرود آمدن وبکسر حا شتن کشتن در حج ووقت ادا کردن قرض۔
مخایل بالفتح آثار وعلامات وجایہای خیال وگمان بردن۔
مخذول خوار کردہ وفروگذاشتہ۔
مختال بالضم صاحب نخوت وتکبر۔
مدل بالکسر مرد خرد ندام وکم گوشت وبذال معجمہ نیز آمدہ۔
مدخل بالفتح در آمدن وجای در آمدن و بالضم در آوردن وجای در آوردن وبالضم وکسر خا بخیل۔
مذل بالفتح ستوہ آمدن از نگاہداشت ستور وجز آن وستوہ آمدن از سخن کسے وبہ فتحتین ستوہ آمدن از پوشیدن ونگاہ داشت راز ودر خواب شدن پای وسست شدن چیزے۔

مراحل منزلہا جمع مرحلہ۔
مرسل بالضم وکسر سین فرستندہ وبہ فتح سین فرستادہ شدہ وآویختہ شدہ۔
مرجل بالکسر دیگ مسین بزرگ۔
مرتجل شعر وخطبہ بدیہہ گفتہ شدہ ولفظی کہ از معنی بمعنی دیگر بے مناسبت نقل کردہ شود۔
مرحل بالضم وتشدید حای مفتوح جامہ کہ در وصورت پالان نقش کردہ باشد۔
مزمل بتشدید زا ومیم مکسور در جامہ پیچیدہ۔
مسبل بفتحتین راہ۔
مستغل بتشدید لام جای غلہ۔
مسجل بالضم وتشدید جیم مفتوح سجل کردہ شدہ وسجل قبالہ باشد۔
مسحل بالکسر سوہان وزبان تیز وگویا ونام مردیست وخر کرہ وحلقہ کہ در طرف لگام میباشد وبہر دو در اسحلان گویند۔
مسلول شمشیر از نیام بیرون کشیدہ ودم وبیماری سل داشتہ۔
مسال بالفتح وتشدید لام جوال دوزہا جمع مسلہ بالکسر۔
مسیل جای روان شدن آب۔
مسبل بالضم وکسر با ازار بر زمین کشندہ
مشاعل جمع مشعل۔
مشاغل شغلہا وکارہا۔
مصل بالفتح تراویدن آب از ماست

وچکیدن زرد آبہ از جراحت وکشک ودوغی کہ در کیسہ کنند۔
مصقل بالکسر آلتی کہ بآن کارد وشمشیر وجز آن روشن کنند و بالضم وتشدید قاف روشن کردہ وزدودہ شدہ۔
مضمحل بالضم وتشدید لام نیست ومحو شدن۔
مطل بفتحتین درنگ کردن در دادن وام وپس افگندن کار۔
مطحول آنکہ علت سپرز دارد۔
مظلل سایبان کنندہ ودر سایہ آرندہ وبہ فتح لام در سایہ کردہ شدہ۔
معمل بالفتح زلودن وخایہ کشیدن خر وغیر آن وبہ شتاب رفتن وشتاب کردن در کار وبریدن وتباہ کردن۔
مبعل بالضم بسیار خیال۔
معلل بالضم وکسر لام مشدد سبب گویندہ وبیماری دور کنندہ وبہ فتح لام سیراب کردہ شدہ وسبب گفتہ شدہ۔
معلول بیمار وعلت یافتہ واین کلمہ بر زبانہا شائع ومستعمل ست ودر کلام عرب نیامدہ وبجای آن علیل را استعمال کنند
معضل و**مشکل** کار سخت فروبستہ وپوشیدہ۔
معزل بالفتح دوری وجای دور۔
معجل شتاب کردہ شدہ۔
معول بالکسر کلند آہنی کہ بآن سنگ

می شگافند و بالضم و تشدید واو مشدد تکیه کرده شده. (واو مکسور اعتماد کننده و بتشدید)

مغزل بالکسر دوک.

مغل بفتحتین درد شکم ستور از علف یا خاک خوردن و بیرون آمدن شکم ستور.

مغتسل جای غسل و آنچه دران چیزی شویند و آبی که بدان چیزی را بشویند.

مغسل بالفتح و کسر سین جای شستن مرده.

مغسول شسته شده و کلام مبتذل و سهل که از نزاکت و ملاحت خالی باشد.

مفصل بالفتح و کسر صاد پیوند اندام و جای جدا شدن و میانه کوه و بر وزن منبر زبان و بالضم و تشدید صاد مفتوح جدا و واکرده و تفصیل داده شده.

مفاصل پیوندها و جاهای جدا شدن.

مفضال بالکسر مرد بسیار احسان و فضل و بخشش.

مفضل جامهٔ زبون بی آستین که زن یا مرد برای کار در خانه پوشد و مرد بسیار فضل و بالضم و فتح ضاد و تشدید آنکه او را تفضیل داده باشند.

مقل بالفتح سخن چینی کردن و بد گفتن کسی را پیش کسی نگریستن بچیزی و فرو بردن آب و جز آن و بالضم صمغی ست معروف و میوه درختی ست مانند کنار و بالضم و کسر قاف و تشدید لام درویش و اندک کننده و برانگیزنده چیزی.

مقوال بالکسر مرد زبان آور و بسیار سخن.

مقول بالکسر زبان و مهتر ملک یمن پادشاهی است از پادشاهان حمیر.

مقیل بالفتح جای آسایش کردن نیمروز و آسایش کردن نیم روز عام از آن که خواب باشد یا نباشد.

مقتل بالفتح کشتن و جای کشتن و زمان کشتن و مقتل حیوان جاییکه چون ضرب بدانجا رسد فی الحال بمیرد و بقال مقتل الرجل بین فکیه.

مکل بالفتح کم شدن آب چاه و جمع شدن آن در میان چاه.

مکحل بالضم سرمه دان و بالکسر میل سرمه و بالضم و تشدید حای مفتوح سرمه کشیده.

مکحال بالکسر میل سرمه و استخوان ذراع.

مکلل تاج بر سر نهاده شده و ملمع کرده شده.

مل بالفتح و تشدید لام تمیر در آتش کردن و جامه دوختن و سیر شدن.

ملال بالفتح اندوهناک شدن و ستوه آمدن از چیزی و بالضم گرمی تب.

ملل بفتحتین اندوه و تنگی و نام جایی ست.

ملول بالفتح نان در خاکستر پخته و اندوهناک.

منجل بالکسر داسی که بدان غله بدروند.

منخل بالکسر و بر وزن و بضم میم و خاء و فتح آن افصح ست.

منوال بالکسر چوبی که پارچه را وقت بافتن بر آن پیچند و بحذف الف نیز آمده و در عرب گویند هم علی منوال واحد یعنی برابر است اخلاق ایشان.

منخول بیخته شده و کتابی ست در اصول فقه شافعی.

منهل چشمهٔ آب خور در چراگاه و صحرا و آشامیدن و منزلی که در بیابان باشد و موضعی که دران آب خور باشد.

منهال بالکسر مردی که بسیار آب دهد شتران را بار اول بسیار در عقب آرد کسی را و تودهٔ ریگ بلند که از هر طرف آن ریگ ریخته باشد و کور و فایت در سخاوت و بدین دو معنی منهل نیز آمده.

مندیل بالکسر دستار و دستارچه و بعضی گفته اند دستار خوان و دستارچه که بر میان بندند.

منتحل آنکه سخن کسی را برخود بندد.

منحل بالضم و تشدید لام گشاده شده.

مول بالفتح پامال شدن و همچنین مؤول و بالضم عنکبوت مولة واحد.

مهل بالضم مس گداخته و دردی زیت و ریم زرد و آب و بفتحتین آهستگی و درنگ.

مهبل بر وزن منبر سابق و خفیف بر وزن منزل رحم یا اقصای آن یا دهان آن یا جای ولد و بر وزن معظم کسیکه او را گفته شود که مادر ترا گم کناد و مرد پر گوشت آماسیده.

مهزول لاغر کرده شده.

مهیل بالفتح فرو ریخته و روان و بدین دو معنی مشتق از هیل ست و جای ترس و خوف

وبدین معنی از هول ماخوذ است مرادف
بهال۔
میل بالفتح خمیدن وجنبیدن وجور کردن
وبالکسر قدر مد نظر از زمین وقلم وتختهٔ خاک
ومیل سرمه ومیل آهنین جراح وکحال و
ثلث فرسنگ وعلامت سنگین که از بهر نشان
فرسنگ بر سر راه کنند وآن را فرسنگ ساز
گویند وبه فتحتین کجی وخمیدگی در خلقت۔

فصل المیم مع المیم

ماثم گناه۔
ماتم مصیبت وزنانی که با هم جمع شوند در
کار خیر یا در کار شر۔
مبرم بالضم وفتح را استوار ومحکم وجامه
که تار و پود او را محکم بافته باشند وکسر را
بستوه آرنده۔
مبهم بالضم پوشیده وفروبسته۔
مبسام بالکسر بسیار تبسم کننده۔
مبسم بالکسر دندان۔
متنعم بناز ونعمت پرورش یافته۔
متعلم آنکه چیزی آموزد۔
متلاحم ریسمان محکم تابیده۔
متراکم بر هم نشسته۔
مجسم بالضم وتشدید سین مکسور نسبت جسم
کننده به چیزی وبفتح سین بزرگ داشته
شده وجسم ساخته شده۔
محرم به فتح میم وراء آنکه در مردم راه دارد و
صاحب سر وحرام شده ووقت مخوف
شب محارم جمع وبالضم وکسر را در حرم
رونده ودر ماه حرام رونده وکسی که احرام
حج بسته باشد وبالضم وفتح را مشدد حرام
کرده وحرام داشته شده۔
محروم حرام داشته شده وبی نصیب
بی روزی وروی گردانیده شده۔
مخیم به ضم میم وسکون خا وفتح یا موضع
برپای کردن خیمه ومخام بروزن مقام نیز
آمده وبروزن معظم موضع اقامت۔
مخضرم بالضم وفتح خا ورا وسکون ضاد
معجمه گوشتی که دانسته نشود که از حیوان نر است
یا ماده وشخصی که ایام جاهلیت وایام اسلام
دریافته باشد وحرامزاده وازینجا گویند
فلان مخضرم النسب۔
مخصرم به صاد مهمله وبخیل اندک صبر
مدام بالضم شراب همیشه وبالفتح جای
دوام۔
مدموم سرخ وعضو پر پیه وچیز خون
آلوده وگرانبار کرده شده ورنگ کرده شده
بهر رنگی که باشد ودیگ پر بار۔
مذموم ومذؤم آنکه او را بد گفته شده است
مراسم نشانها۔
مرکوم بر هم نهاده شده وجمع کرده شده
مرام بالفتح مراد۔
مراغم بالضم وفتح غین رفتن گاه وگریزگاه
مرهم داروی که بر جراحت گذارند
مزکوم آنکه زکام دارد۔
مسلم بالضم آنکه اسلام دارد وبالضم و
تشدید لام مفتوح باور داشته وسلامت
داشته۔
مسقام بالکسر آنکه بسیار بیمار شود۔
مستهام بالضم سرگشته وحیران۔
مسنم بالضم وتشدید نون مفتوح خانه
که بامش خرپشته باشد وقبری که بطریق
خرپشته سازند۔
مسام بالفتح وتشدید میم سوراخهای
بن موی بدن۔
مشموم مشک خوشبوی چیزی که بو کرده شود
مشهوم ترسانیده شده۔
مشام بالفتح وتشدید میم بینیها ومواضع
قوت شامه۔
مشوم ومشؤم شوم ونامبارک۔
مصرم بالکسر داسی ست که بآن غله دروند
مطعم بالکسر نیک خورنده وبالضم وکسر
عین طعام دهنده۔
مطعام بالکسر آنکه بسیار بمردم طعام دهد
مظلم ومدلهم تاریک۔
معظم بالضم وفتح ظا بزرگترین چیزی
وبهترین چیزی وبه تشدید ظا بزرگ
داشته شده۔
معلم بالفتح نشانهٔ چیزی معالم جمع و
بالضم جامهٔ علم دارد وبالضم وکسر لام
مشدد آموزنده وبفتح لام آموخته

شده و سگ شکاری که آنرا آداب شکار آموخته باشند۔

معزم بالضم و تشدید زای مکسوره تعویذ فروش و عزیمت خوان۔

معتصم و مستعصم چنگ درزننده و ایستاده از گناه وجز آن۔

معصم بالکسر جای دست برنجن از دست۔

مغرم تاوان وانچه ادای آن واجب باشد و بالضم و فتح را حریص بچیزی و گرفتار دوستی کسی۔

مغموم اندوهناک گردانیده و پوشیده شده۔

مغنم مال غنیمت وانچه از کفار بجنگ و غارت ستانند مغانم جمع۔

مفخم بروزن و معنی معظم۔

مقام بالفتح ایستادن وجای ایستادن و بالضم اقامت کردن وجای اقامت۔

مقدم بالفتح از سفر یا ازجای باز آمدن و هنگام قدم نهادن وجای قدم نهادن و بالضم و بالکسر دال پیش رونده و دلیر و بفتح چشم که بطرف بینی باشد و بالضم و تشدید دال مکسور پیش کننده کسی را و پیش شونده و بفتح دال پیش کرده شده و منزلیست از منازل قمر۔

مقدام بالکسر بغایت دلیر۔

مقوم بالضم و فتح قاف و کسر واو مشدد راست دارنده و قیمت کننده۔

مقسم بالفتح و کسر سین جای بخش کردن و بالضم سوگند خورنده و بالضم و تشدید سین مکسور نیکو کننده و به فتح سین نیکو کرده و بخش کرده شده و همچنین متقسم۔

مکرم بالضم و کسر را بزرگوار دارنده و نوازنده و بفتح را بزرگوار داشته و نواخته و به تشدید را تعظیم داشته شده۔

مکعوم شتری که دهانش بجام لبته باشند و کعام بالکسر چیزی که بر دهن شتر بندند تا نگزد۔

مکتوم پوشیده شده۔

مکظوم مرد گرفتار اندوه و خشم فرو خورنده۔

ملتزم بالضم و کسر زا التزام چیزی کننده و مرضعی ست مابین در کعبه و حجر اسود که محل اجابت دعا ست خاقانی گوید ع موضع بوسه حجر جای دعا ملتزم۔

ملم بالضم و کسر لام و تشدید میم فرود آینده و گناه صغیره کننده و کودکی که نزدیک به بلوغ باشد۔

ملوم ملامت کرده شده۔

ملیم بالضم سزاوار ملامت۔

ملدم بالکسر مرد احمق سطبر فربه و سنگی که بآن استخوان خرما شکنند و ام ملدم کنیت تپ است

ملدام بالکسر سنگی که بآن خرما شکنند۔

ملاحم بالفتح کارزارها جمع ملحمه۔

ملحم بالضم و فتح حا آنکه روزی او گوشت شکار باشد و مردی که بقومی وابسته باشد و نوع جامه ایست۔

مموم آنکه علت برسام دارد۔

منهزم و مهزوم از جنگ گریخته۔

منعم مالدار و نعمت دهنده۔

منسم بالفتح و کسر سین سم شتر و نشان راه

منضم بالضم و تشدید میم فراهم آورده شده بچیزی۔

منظوم درهم پیوسته و سخن نظم کرده۔

منام بالفتح خفتن وجای خفتن۔

منجم بالکسر آهنی که دران زبانه ترازو باشد و بالفتح معدن و بفتح چیزی و بالضم و تشدید جیم مکسور ستاره شناس و حکم به نجوم کننده و بفتح جیم انچه به چند دفعه ادا کرده شود و به نجوم حکم کرده شده۔

منهوم حریص و سیر ناشده از طعام۔

منعام بالکسر مرد بسیار بخشش۔

موم بالفتح برسام یافتن و بالضم موم انگبین و علت برسام۔

موسم هنگام چیزی وجای جمع شدن۔

موسوم نشان کرده و داغ کرده شده۔

مهم بالضم و فتح ها و تشدید میم تیمار داشته شده و به کسر ها در اندوه و غم اندازنده و امر مهم بکسر کار سخت و شدید۔

میسم بالکسر خوبی و نشان و آلتی که بآن داغ کننده شتر را۔

فصل المیم مع النون

مارن نرمهٔ بینی و نیزهٔ نرم مرن بالضم جمع۔

سه و بفتح زا التزام کرده شده

مازن بیضهٔ مور ونام پدر قبیله ایست از تمیم۔
ماعون آب وما یحتاج خانه چون تبر وتیشه وآلات کار وانچه بدان معونت جویند۔
مان بالفتح مؤنت کسی بر خود گرفتن ودانستن ونیک اندیشه کردن ومهیا کردن وچیزی برانت رسیدن ومانت میان ناف تهیگاه وذیلی که بآن گل از زمین بر کنند۔
مازریون گیاهی ست خشک مسهل۔
ماهن خدمت گار۔
مائن ومیمون بالضم دروغ گوی۔
مبین بالضم آشکار کننده وآشکار شده وبالضم وتشدید یای مفتوح بیان کرده شده۔
مبطان بالکسر آنکه شکم او ودائم بزرگ باشد از بر خوردن۔
مبطون آنکه بیماری شکم دارد۔
متدین دیندار۔
متقن ومتین محکم واستوار۔
متمکن دست یابنده وجای گرفته وآنکه بر سه اعراب بردارد۔
متن بالفتح بر پشت زدن وجامه کشیدن وفتن در مرد وسخت پشت وپشتهٔ زمین سخت ومابین پر تا میان تیر متون ومتان بالکسر جمع۔
متن بالفتح بر مثانه زدن وبفتحتین سائل البول شدن۔
مجون بالضم بیباکی وشوخی کردن وبیباکی۔
ماجن بیباک ومسخره مجان بالضم وتشدید جیم جمع۔

مجان بالفتح وتشدید جیم رایگان۔
محن گل وریگ چاه بیرون آوردن وپاک کردن وبکسر میم وفتح حا جمع محنت ومعنی آن گذشت۔
محبون آنکه او را علت استسقا باشد
محزون غمناک۔
محزان بالکسر آنکه بسیار غمگین شود۔
محصن بالضم مردی که خدا و پرهیزگار محصنین جمع۔
محجن بالکسر عصائی ست مانند چوگان۔
محاسن نیکوئیها جمع حسن ست بر خلاف قیاس۔
محن جماع کردن وگریستن واز چاه چیزی بالا کشیدن ومرد دراز۔
مخبون بکنار برداشته شده وذخیره کرده شده وجزوی از اجزای بیت که حرف ساکن آن افتاده باشد۔
مخزون در خزانه نهاده۔
مخزن خزینه۔
مدن بالفتح ایستادن وبالضم وفتح دال جمع مدینه۔
مدائن شهرها ونام شهری ست که پایه تخت نوشیروان بوده۔
مدون بالضم همیشه بودن برجای۔
مدین بفتح میم ویاد هی ست که دران حضرت شعیب می بود وبفتح میم وکسر دال وسکون یا بنده وقرضدار ومزد داده شده وخوار کرده شده۔

مدیون قرضدار۔
مدیان بالکسر آنکه بسیار قرض کند۔
مدهامتان دو باغ سبز سیراب که از غایت سبزی بسیاهی زند۔
مدهن بالضم روغن دان وچاه خرد آبگیر که در کوه یا باشد۔
مذروان بالکسر دو طرف مقعد وهر دو طرف گوشهٔ کمان۔
مرجون بسه حرکت واپس داشتگان
مرغان بالکسر کمان سخت۔
مران بالفتح وتشدید را موضعی ست وبالضم نیزه ها۔
مرزبان قوم معرب مرزبان بسکون زا یعنی نگهبان مرز۔
مرون بالضم نرم شدن وسخت شدن در کار وعادت کردن۔
مرن بالفتح دست وپای ستور بروغن چرب کردن بسبب سودگی وپوستین وبالفتح وکسر را حال وخوی۔
مرجان بالفتح مروارید خرد وبمعنی بسد نیز آمده وظاهرا باین معنی پارسی ست زیرا که در لغت عربی یافته نشده۔
مرکن بالکسر ظرفی از سنگ یا از گل که دران چیزها شویند۔
مردن بالضم وکسر دال تاریک وبرزن مبنر دوک پشم وپنبه۔
مزن بالضم باران وابر سفید مزنة واحد

وحب المزنة تگرگ۔
مزون بالضم روشن روی شدن و فتن و پر کردن خیک از چیزی و بالفتح زمین عمان
مسبحین محتاج کرده شدگان۔
مسفن بالکسر سوهان۔
مسومین بالضم و تشدید واو مکسور نشان کنندگان و بفتح واو نشان کرده شده۔
مسحون در بند کرده شده۔
مسکین بالکسر و الفتح آنکه هیچ ندارد یا آنچه کفایت او شود نداشته باشد یا آنکه فقر او را از حرکت و قوت باز داشته باشد و خوار و ضعیف مساکین جمع۔
مسکن بکسر کاف موضعیست به کوفه و فتح کاف منزل و بکسر نیز آمده۔
مسمن بروزن محسن فربه از روی خلقت و بروزن معظم فربه کرده شده و بکسر میم ثانی فربه کننده۔
مسنون بوی ناک گنده و صورت کرده شده و روشن کرده شده و مسنون الوجه آنکه روی و بینی او دراز باشد۔
مسن بالکسر و فتح سین و تشدید نون فسان و سنگی که بر آن کارد تیز کنند و بالضم و کسر سین پیر سال خورده۔
مسلان بالضم مجاری آب جمع مسیل۔
مستهان بالضم خوار و ذلیل۔
مشحون پر کرده شده و رانده شده۔
مشن بالفتح آفته شدن و بتازیانه زدن و

شمشیر زدن و پوست واکردن و ربودن و بریدن۔
مشدن بالضم و کسر دال آهوی ماده که از شیر دادن بچه بی نیاز شده باشد مشادن جمع
مصران بالکسر بصره و کوفه و بالضم روده‌ها مصارین جمع و روده‌های آدمی و جز آن جمع مصیر۔
مضامین معانی و بچه‌های شتران و اسپان و جز آن که هنوز در پشت پدر باشند و چون در شکم مادر آیند ورا ملاقیح گویند۔
مضنون غالیه و بخل کرده شده۔
مطعان بالکسر بسیار نیزه زننده مطاعین جمع۔
مطعون نیزه زده شده۔
مطجن بالضم و تشدید جیم چیزی در تابه بریان کرده۔
مطمئن آرمیده و ارض مطمئن زمین پست و هامون۔
مظان بتشدید نون جاهای گمان بردن
معن بالفتح روان شدن آب و اندک و آسان و نام مردیست کریم۔
معین بالفتح آب روان و بالضم یاری دهنده
معان و مکان جای۔
معدن بالکسر و فتح دال تبری که بدان سنگ شکنند و بالفتح و کسر دال کان زر و جز آن و مکان و اصل و مرکز هر چیز۔
معمعان بفتح هر دو میم سخت گرم و سختی

گرمی۔
مغبون زیان رسیده۔
مفتون در فتنه انداخته شده و از سوده و سوخته شده و بمعنی فتنه نیز آمده۔
مقرون بسته شده۔
مقترن پیوند یافته۔
مقمحون بالضم سر برداشته شدگان۔
مقرن بالضم و کسر را توانائی دارنده مقرنین جمع۔
مقرطون یعنی ترک کرده شدگان و فراموش کردگان۔
مکنون پنهان داشته شده۔
مکمن پنهان شدن گاه و کمینگاه و مکامن جمع
مکن بالفتح و سکون کاف و کسر آن بیضهٔ سوسمار و ملخ و مانند آن۔
مکین صاحب منزلت و مرتبه۔
ملوان بالفتحتین شب و روز۔
ملبن بالکسر و فتح با کالبد و شاخ و قالب خشت و به کسر با آنکه شیر بسیار دارد۔
ممتحن بکسر حا آزماینده و بفتح آزموده شده۔
ممنون منت نهاده شده و نقصان کرده شده لقوله تعالی لهم اجر غیر ممنون ط
منهون بازدارندگان و بپایان رسیدگان
من بالکسر بمعنی از و بمعنی بر نیز آمده و بالفتح کسی و آن کس و کیست جمع و مفرد

می آید و بالفتح و تشدید نون وزن معلوم و ترانگبین و هر سمی شیرین که بر درخت جمع شود و نعمت دادن و منت نهادن و بریدن و نقصان کردن و بی قوت کردن و مانده گردانیدن و ماننده شیرینی
ممنون بالفتح زمانه و مرگ برنده توانائی و کم کننده قوت و ریب المنون حوادث روزگار۔
منّان بالفتح و تشدید نون انعام کننده و منت نهنده و اسمی ست از اسمای الهی۔
منجنون بالفتح دولاب مناجین جمع۔
موتان بالفتح زمینی که هیچ نوبت معمور و مزروع نشده باشد و بالضم مرگ گاو و گوسفند و سایر مواشی و بفتحتین غیر ذی الروح مانند حیوان۔
مؤتمن آنکه مرد او را امین دانند۔
موطن بالفتح و کسر طا جای جنگ۔
مؤن بالفتح مؤنت و ما یحتاج کسی بخود گرفتن۔
مهیمن گواه و رقیب و نگاهبان و مهربان
مهرجان بالفتح معرب مهرگان۔
مهان بالضم خوار کرده شده۔
مهین بالفتح خوار و ضعیف و بالضم خوار کننده
میدان بالفتح و کسر نیز آمده زمین فراخ و جای دویدن و محله ایست به نیشاپور۔
میزان ترازو موازین جمع و نام برجی ست
میسان بالفتح نام موضعیست بعراق۔
مین بالفتح دروغ گفتن و دروغ۔

فصل المیم مع الواو

ماو بالفتح و سکون همزه کشیدن پوست تا کشاده و دراز شود۔
متو کشیدن۔
مجاو بالفتح و تشدید واو زدوده شده۔
محو ستردن و پاک کردن چیزی از چیزی
مرو بالفتح سنگ سفید براق که آتش ازان بدر آید و نوعی از ریاحین و دارو است و نام شهری ست مشهور۔
مرجو بالفتح و تشدید واو امید داشته شده
مضوء بفتحتین و تشدید واو رفتن و گذشتن و بفتح میم نیز آمده و پیشی گرفتن۔
معو بالفتح خرمای تر رسیده۔
مقو بالفتح مالیدن و جلا دادن چیزی و روشن و پاک کردن دندان و نگهداشتن
مکو بالفتح آواز کردن مرغ۔
مهو بالفتح رقیق شدن شیر خوردنی و شمشیر باریک و شیر رقیق پر آب و نام مرد است۔

فصل المیم مع الهاء

متشابه مانند شونده بهمدیگر۔
متوجه روی بچیزی کننده۔
مده بفتحتین ستودن۔
مادہ ستاینده۔
مره بفتحتین تباه و فاسد شدن چشم از نکردن سرمه۔

مسکویه بروزن سیبویه لقب یعقوب کندی که از غایت خوش خلقی او را مسکویه می گفتند یعنی بوی مشک ازان می آید۔
مشتبه پوشیده۔
مکروه ناخوش۔
مکره بالضم و کسر را آنکه کسے را بنا خوشی بر سرکاری دارد و بفتح را آنکه او را بزور بر سرکاری دارند۔
مموه بالضم و تشدید واو مفتوح زر اندوده کرده و آراسته۔
منزه پاک گردانیده شده و دور گردانیده از زشتیها۔
موه و میه بالفتح بسیار شدن آب چاه و بسیار آب شدن چاه۔
موجه خوب و پسندیده و آنچه بسوی آن روی کرده شود۔
موله بالضم عنکبوت و آنچه به صحرا روان باشد و بالضم و فتح واو و تشدید لام واله و شیفته کرده شده۔
مه مکن۔
مهمه بالفتح هر دو میم بیابان مهامه جمع۔

فصل المیم مع الیای

مأی بالفتح و سکون همزه سخن چینی کردن و فتنه انگیختن و فساد کردن و کشیدن پوست تا فراخ شود۔
مأتی آمدن گاه و آمده شده و بمعنی آینده

لقوله تعالیٰ اِنَّهٗ كَانَ وَعْدُهٗ مَاْتِيًّا
مبنی بنا کردہ شدہ۔
مبتلی آزمایندہ۔
متولی بر سر کاری باشندہ و دوستی دارندہ
مثانی دوتا دوتا ہا و سبع المثانی قرآن و فاتحہ
مجلی بالضم میم و فتح جیم و کسر لام مشدد ظاہر کنندہ و اسپ پیشین از دہ اسپ این دہ اسپ در معنی فسکل گذشت۔
مجوسی آفتاب پرست و آتش پرست۔
مجی بالفتح ستردن۔
محتوی گرد گیرندہ و احاطہ کنندہ۔
مخزی بالضم ہلاک کنندہ و رسوا کنندہ
مذی بالفتح آب مذی را بدر آوردن از رحم و چارپا بچراگاہ فرستادن و آب پیدکہ از قضیب بیرون آید ہنگام ملاعبت با زن و بہ تشدید یا نیز آمدہ۔
مری بالفتح دوشیدن و بیرون آوردن باران از ابر و ستور را گرم راندن و دست بر زمین زدن ستور برای نشاط یا انکار چیزی۔
مرتشی رشوت ستانندہ۔
مرضی پسندیدہ۔

مراقی نردبانہا جمع مرقاۃ۔
مردی بالضم و کسر دال و یای مشدد چوب آب رو کہ ملاح در دست گیرد کشتی بدان راند و بہ تخفیف یا ہلاک کنندہ۔
مسی بالفتح بردن دست در رحم مادہ و آب منی بدر آوردن تا آبستن نشود۔
مساوی بالفتح بدیہا و بالضم برابر۔
مسلی بضم میم و فتح سین و کسر لام مشدد اسپ نہم از دہ اسپ و بکسر میم مرغی ست کہ در ان گویا چوال دوزید بدن منحوس منسوب بہ مسلہ۔
مشی بالفتح رفتن و بسیار فرزند شدن و بسیار چارپا شدن
مشتری خرندہ و نام ستارہ ایست معروف۔
مشوی بریان کردہ شدہ۔
مصالی داتہا۔
مصلی صلوٰۃ فرستندہ و نماز کنندہ و در آتش آرندہ و اسپی کہ در پی اسپ پیش دود۔
مضی بالضم و تشدید یا گذشتن و رفتن و مضی بہمزہ در آخر روشن کنندہ چنانکہ در گذشت۔
مطوی پیچیدہ شدہ۔
مطاوی شکنہا و نوردہا جمع مطوی است
معالی بلندیہا و بزرگیہا و بدیہا و برین

تقدیر جمع معالات است۔
مغازی مناقب غازیان کذا فی القاموس
مقتدی پیرو۔
مقضی گذاردہ شدہ۔
مقتضی خواہندہ۔
مکاری خرندہ و کرایہ دہندہ۔
ملی بالفتح و تشدید یا زمان دراز و پارہ از زمان۔
ملاہی بازیہا۔
منی بالفتح اندازہ کردن و بہ تشدید یا آب پشت۔
منہی بازداشتہ شدہ مناہی جمع۔
منبی بالضم خبر دہندہ۔
منسی فراموش کردہ شدہ۔
منادی بالضم و کسر دال ندا کنندہ و فارسیان بمعنی ندا استعمال کنند و بقاعدۂ عربی بدین معنی بفتح دال باید الا الہ پیش فارسیان متعارف ست چون موسی و عیسی و لیلی چنانکہ در لغت منادی گذشت۔

باب النون

فصل النون مع الالف

نبو بضمتین بیرون آمدن از جای بجای و بمعنی ما ارادہ کردہ اعرابی گفت بحضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم یا نبی اللہ یعنی برآیندہ از مکہ بمدینہ و حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم برو انکار نمود۔

نبا بفتحتین آگاہی و خبر۔
نتو بضمتین برآمدن و از جای خود بر آمدن و آماس کردن ریش و مطلع شدن

برکسی و بالیدن و رسیده شدن دختر و بلند برآمدن۔
نخار بالفتح رمیدن و شتافتن و پیشی گرفتن۔
نجبار بالضم و فتح جیم بزرگواران و برگزیدگان
ندمی بفتحتین نخشش و نم و بعضی مردم را بد نحو خواندن و بعضے را نه خواندن۔
ندا بالکسر آواز کردن۔
ندر بالفتح در زیر خاکستر کردن گوشت و گریه و ناخوش شمردن۔ کماج و نان در آتش کردن
ندماء بالضم و فتح دال و۔۔۔
ندامی ہمنشینان ہر دو جمع ندیم و ندامی جمع ندمان بمعنی پشیمان نیز آمده۔
نزه بالفتح و بفتحتین تباہی افگندن میان قوم و حمله کردن۔
نزار بالفتح و الکسر برجستن نر بر ماده۔
نسا بالفتح راندن و بانگ برزدن شتر را تاخیر کردن و زمان دادن۔
نساء بالمد و الکسر تاخیر در عمر و باز پس انداختن وام از کسی و زمان۔
نسا بالفتح و بسے مدرگی است کشیده از سرین تا راق و ساق۔
نشا بالفتح آفریدن و نو پیدا شدن۔
نضا بالفتح برداشتن و بانگ برزدن شتر را۔
نفار بالضم و فتح فا پاره از علف پراگنده رسته۔
نقا بالفتح پاک شدن و بالی بالکسر یاکان۔
نکار پوست باز کردن از ریش۔
نکبار بالفتح باد کج که مابین دو باد یا میان باد صبا و باد شمال وزد باد کج یعنی آنکه از محل وزیدن چهار باد مشهور نه وزد و چهار ست یکی آنکه میان صبا و جنوب وزد و آنرا ازیب بزا و یای تحتانی گویند و دوم آنکه میان صبا و شمال وزد و آنرا اصابیه و نکیبا گویند سوم آنکه از میان شمال و دبور وزد و آنرا جربیا بوزن کیمیا گویند چهارم آنکه میان جنوب و دبور وزد و آنرا ہیف بالکسر گویند۔
نما افزایش کردن و زیاده شدن نرخ و بلند شدن و رسیدن۔
نوء بالفتح بگرانی برخاستن و افتادن و غروب کردن منزلی از منازل قمر و طلوع کردن مقابل آن منزل۔
نوار بالکسر دشمنی کردن۔
نوی بفتحتین تخم خرما و جز آن نواة واحد وی ست بر وشتقاق از انجاست امام نودی شارح صحیح مسلم دودی منزل

فصل النون مع الباء

ناب دندان نشتر و مهتر و ماده شتر کلان سال و بمعنی خالص نیز آمده اما بدین معنی فارسی ست۔
نجب بالفتح پوست از درخت باز کردن
نجیب شتر گزیده نجائب جمع و دو مرد اصیل
نجب بالفتح فطر کردن و شتاب رفتن۔
نحیب آواز برداشتن در گریه۔
نحب بالفتح بیرون کشیدن و انتخاب کردن۔
ندب بالفتح بر مرده گریستن و شمردن و خواندن محاسن او و مردم سبک در حاجت و اسپ تیز رو و بفتحتین گرد و نشان جراحت
نسب بفتحتین اصل و بفارسی آنرا نژاد گویند۔
نسیب غزل گفتن۔
نشب بالفتح مال و آب و زمین و در آویختن از چیزی
نشاب بالضم و تشدید شین تیر
ناشب مرد باتیر۔
نصب بالفتح برپا کردن و دشمن داشتن و ہمه روز با آہستگی رفتن و حرکت زبر دادن و حرکت زبر در کلمه معرب چنانکه فتح در مبنی و بفتحتین رنج و رنج دیدن و بُتی که برپا کنند بهر پرستش و بدینمعنی بضمتین نیز آمده۔
نصیب بهره و حوض و دام برپای و بالضم و فتح صاد نام شاعر یست۔
نصاب بالکسر اصل و مرجع و جای فرو رفتن آفتاب و دسته کارد و درفش و قدری از مال که بدان زکوٰة واجب شود۔
نضوب بالضم فرو شدن آب در زمین

نقب بالفتح راه در کوه و سوراخ کردن دیوار و جز آن و بفتحتین تنگ شدن راه و سوده شدن سم ستور و دریدن موزه۔
نقیب مهتر و داننده قوم۔
نقاب بالکسر روی بند و مرد نیک دانا و ناگاه بر سر چیزی آمدن و ناگاه ملاقات کردن باکسے و بالفتح و تشدید قاف نقب زن
نکوب بالضم برگشتن از راه۔
نکب بالفتح میل کردن و بفتحتین کجی در هر چیزی و نوعی از بیماری ستور که در منکب پدید آید و بدان می لنگد۔
نوب بالفتح نزدیکی و بالضم گروهی از حبش که آنرا نوبه نیز گویند نوبی یکی و بمعنی زنبور نیز آمده
نهب بالفتح غنیمت و غارت۔

فصل النون مع التای

نأنأة بالفتح و سکون همزه اول و فتح نون و همزه ثانی بر وزن دحرجة اول اسلام قال رسول الله صلی الله علیه وسلم طوبی لمن مات فی النأنأة۔
نبت بالفتح گیاه و رستن گاه۔
نبات گیاه و رویانیدن۔
نباهة بالفتح بزرگوار مشهور شدن۔
نبالة بالفتح استاد شدن و زیرک شدن و فاضل شدن و تیر تراشیدن۔
نبقة بالفتح مقدار وسعه کناره۔
نبوة بالضم خبر دادن و زمین بلند مرادف نباوه و بضمتین و تشدید وا خبر دادن
نثرة بالفتح عطسه ستور و عطسه زدن و از بینی آب انداختن آن و دره فراخ و جای میان دو سبلت در لب بالائین مردم و شیر درنده و نام دو ستاره ایست نزدیک بیک دیگر و آن منزلی ست از منازل قمر
نجدة بالفتح دلیری و دلیر شدن و سخت بودن در کارزار۔
نجدیات اشعار عرب که در وصف بلاد نجد و اهل آن گفته اند۔
نجابة بزرگوار و گرامی شدن۔
نجعة بالضم طلب آب و گیاه کردن در موضع گیاه و آب۔
نجواة بالفتح زمین بلند۔
نجاة شتر ماده چست رفتار و شاخ درخت و جای بلند و حرص و حسد و رستگار و رستن۔
ناجیة رستگاری یافته و شتر ماده چست و نجیب
نجاة بالفتح در چیزی سخت نگریستن قال صلی الله علیه وآله وسلم ادفعوا النجاة السائل باللقمة۔
نجارة بالکسر حرفت درودگری و بالضم تراشه چوب۔
نجیرة صنعه چون کردن خشت و تنبا شد و چیزی که به آرد و روغن آمیخته باشند و گیاه نخورد۔
نحلة بالکسر دادن چیزی که عوض آن ستاننده باشند و دعوی کردن و قرض جستن و بخشش بی عوض۔
نحافة بالفتح لاغر و باریک شدن۔
نحیرة و نحیتة بالفتح سرشت و خوی۔
نحت بالفتح تراشیدن۔
ناحیة و نحیذة بالفتح و بالضم گوشه زمین و کنار چیزی۔
نحوسة بالضم بدبختی۔
نخبة بالضم برگزیده و منتخب۔
نخوة بالکسر بزرگی و کبر۔
نخالة بالضم سبوس۔
نخرة بالضم و فتح خا پیش بینی اسب و جز آن و بالفتح و کسر خا پوسیده و ریزیده
نخاعة و نخامة بالضم بلغم که از گلو برآید
ندوة بالفتح مجلس جمع شدن گاه مردم و بالضم آب خوردن گاه شتر۔
ندبة بالضم نوحه و شیون۔
نداوة بالفتح تری۔
ندامة بالفتح پشیمانی۔
ندرة بالضم تنهائی و کمی۔
نزاهة بالفتح دور شدن از بدی
نزهة بالضم پاکی و نیکوئی و فرصت و وقت حصول چیزی۔
نازلة سختی و حادثه۔
نزلة بالفتح یکبار نزول کردن و مرضیست معروف از قسم زکام و نام شخصیست۔
نزالة بالضم آب منی مرد۔

نزعة به فتحتین سپیدی یک جانب ناصیه و سپیدی هر دو جانب ناصیه را نزعتین گویند

نسبة بالکسر منسوب شدن به چیزی۔

نسوة بالکسر و الضم زنان جمع است و مفرد ندارد۔

نسمة به فتحتین آدمی و نفس۔

نسابة بالفتح و تشدید سین نیک دانا انساب۔

نسیئة بالکسر آنچه نقد نباشد و بزمان دور وعده کرده باشند۔

نسخة بالضم آنچه از روی نوشته بردارند۔

نسعة بالفتح زمینی که در روز و گیاه روید و بالکسر سینه بند شتر که از دوال باشد۔

نشدة بالکسر جستن و جوی کردن گم شده

نشاة بالفتح پدید آمدن و نو پیدا شدن و نو خاسته و جوان شدن و آغاز کردن و آفریدن۔

نشوة بالفتح پدید آمدن و مست شدن و بالکسر بوی یافتن و خبر دانستن۔

نشارة بالضم تراشه چوب جز آن۔

ناشئة اول ساعت های شب و طاعتهای شب که در شب کرده شود و مردی که شب برخیزد و عبادت کند۔

نشرة بالضم تعویذ و افسونی که برای آستی زنان و برای دیوزدگان و غیر آن کنند۔

ناشرات پراگنده کنندگان و بادها که پراگنده کننده ابرها اند و بارانها که پراگنده کننده گیاه اند۔

ناشطات کشایندگان و بیرون کنندگان درندگان از منزلی بمنزلی و ملائکه رحمت

نصافة بالفتح خدمت کردن۔

نصفة به فتحتین انصاف و داد۔

نصرة بالضم یاری۔

نصاحة بالفتح پند دادن و نکو خواهی کردن

نصیحة اندرز و خیر خواهی۔

نصیبة بهره و روزی و دیوار سنگ که برگرد حوض و چاه برآورده باشند۔

ناصبة رنج کشنده و برپای دارنده و نصب کننده۔

ناصیة موی پیشانی و محل آن۔

نضرة بالفتح تازگی و سیرابی و تازه و نیکو کردن

نضارة بالفتح تازه رو و تازه و آب دار شدن

نضاخة بالفتح و تشدید ضاد و خای معجم چشمه که از آن آب جوشیده باشد۔

نطاة بالفتح نام قلعه ایست از قلاع خیبر یا چشمه ایست در خیبر یا چراگاه آن۔

نطیحة حیوان که مرده باشد بواسطه آنکه حیوان دیگر او را شاخ زده باشد۔

نطفة بالضم آب منی مرد و آب صافی و بالفتح گوشواره۔

نظافة بالفتح پاکی۔

نظارة بالفتح نگریستن بچیزی و به تشدید ظا نگرندگان۔

نظرة بالفتح یکبار نگریستن و متغیر شدن تن و گونه روی و لاغر شدن و به کسر ظا تاخیر کردن و مهلت دادن۔

نعرة بالفتح بانگ و به فتحتین کاری که در آن اهتمام تمام بوده باشد و بالضم و فتح عین مگس بزرگ سبز کبود چشم و کبر و منی۔

ناعورة کوزه دولاب نواعر جمع۔

نعت بالفتح صفت و صفت کردن۔

نعومة بناز و نعمت زیستن بالضم چشم روشن گردانیدن به چیزی و روشن شدن چشم به چیزی و بالکسر ناز و آسایش و عطا۔

نعامة بالفتح شتر مرغ و آنچه در زیر پای باشد و بیابان و نام مرغیست و چوبی که درمیان دو مناره که بر سر چاه می باشد مکنند

نعجة بالفتح میش و ماده گاو وحشی۔

نغمة بالفتح آواز نرم و ملائم۔

نفقة بالفتح روزی و ما یحتاج معاش و آنچه در روی ظاهر و سره میانش ناسره باشد و بالضم و فتح فا سوراخ موش۔

نفرة بالکسر رمیدگی۔

نفحة بالفتح بخشیدن و بوی۔

نفخة یکبار در دمیدن و بالکسر آماسیدن شکم و باد گرفتن آن۔

نفاثة بالضم آنچه دمیده شود و نفسکه از دهان انداخته شود۔

نفاثات بالفتح و تشدید فا دردمندگان و زنان ساحره۔

نفایة بالضم چیزی که بواسطه زبونی از

چیزی انداخته شود۔
نفاسة بالفتح حسد بردن و بخیلی کردن و پسندیده و مرغوب شدن۔
نافله بخشش غیر واجب و فرزندزاده و نماز سنت۔
نافحه اول هر چیزی که پیدا شود و نافهٔ مشک
نفیطة بالکسر آبله۔
نفیثه تیز کردن دیگ جوشان۔
نقفة بالفتح مغز بیرون کردن۔
نقابة بالفتح نقیبی کردن و بالکسر نقیبی۔
نقبة بالضم آغاز گر دو می دو رنگ و مثل نیفه۔
نقرة بالضم سیم گداخته و آب گیر که دران آب باران و آب سیل افتد و جای که قفا و بفتح قاف بیماری که در پهلوی بز پیدا شود و بدان بیماری میرد۔
نقمة بالکسر کینه۔
نقطة بالضم معروف و اندک مر اسپ۔
نقاوة و نقاية بالضم برگزیده و خلاصه
نقیضة عیب و زشتی
نقاهة بالفتح از بیماری برخاستن۔
نکرة بالضم ناشناخته شدن و ناشایسته شدن و بالفتح و کسر کاف ناشناس ناشناختن
نکارة بالفتح بزرگ و دشوار شدن کار بر کسی۔
نکتت بالفتح و چوب جز آن زمین کاویدن و بالضم و فتح کاف جمع نکته۔
نکتة بالضم نشانه سر انگشت یا سر چوب که بر زمین زنند و سخن باریک و لطیف نکات بالکسر جمع۔
نکاية بالفتح گزند بدشمن رسانیدن به جراحت یا بقتل۔
نکبة بالفتح خواری و خستگی و درد مندی نکبات بفتحتین جمع۔
نکهة بالفتح بوی خوش۔
نمیمة سخن چینی و حرکت و آواز نرم۔
نمرقة بالضم و فتح را بالش نمارق جمع۔
نملة بالفتح مور که و ریشی ست که در پهلو پیدا میشود و سخن چینی کردن و بالضم جنبیدن و بالفتح و کسر میم زمین پر مورچه و فرس نملة یعنی اسپ بسیار حرکت۔
نواة بالفتح خسته خرما و وزن پنج درم و نیت و مراد و حاجت۔
نوبة بالضم و فتح واو آهنگ مشهور که بضم نون و سکون واو است۔
نوبه بالفتح وقت چیزی و کار سخت و مصیبت بکسی رسیده۔
نهاية پایان۔
نهیئة بالضم پایان و خرد و بکسر ها و تشدید یا شتر گشتنی که بنهایت فربهی رسیده باشد۔
نهضة بالضم برخاستن و راه سر بالا۔
نهمة بالضم حرص و همت و قصد چیزی کردن۔
نهیبت بانگ کردن شیر۔
نیابة بالکسر بجای کسی ایستادن۔
نیاحة بالکسر زاری کردن۔
نائبة حادثه و واقعه۔
نیة بالکسر و تشدید یا عزم کردن و در دل گرفتن و حاجت گذاردن و گم بر گشتن دیار شدن و حاجت و مراد و در دل گرفته شده۔

فصل النون مع الثاء

نبث بالفتح کاویدن زمین بدست۔
نث بالفتح و تشدید ثا فاش کردن خبر۔
نفث بالفتح در دمیدن و فی المثل و لا بد للمصدور ان ینفث ای چاره است صاحب درد سینه را که از دهان فضله انداز د۔
نقث بالفتح ساختن۔
نکث بالکسر تاب باز کردن از رسن و شکستن عهد و نام مردیست۔

فصل النون مع الجیم

نتاج بالکسر زاده نتایج زادگان جمع نتیجه۔
نسیج بافتن جامه۔
نسیج بافته شده۔
نشج بفتحتین و شین معجمه راه گذر آب۔
نضج بالضم رسیدن میوه و پختن هر چیز چون گوشت و ریش و ماده۔
نعج بالفتح سفیدی خالص و سپید شدن و بفتحتین فربه شدن شتر و دل زدن از گوشت

گوشت بیش۔
نهج بالفتح راه پیدا و کشاده و بفتحتین دمه دتاسه و راه۔

فصل النون مع الحاء

نباح بالکسر بالضم بانگ کردن سگ و آهو و مشهور ضم است۔
نبوح بالضم فریاد و آواز از قبیله و آواز سگان ایشان۔
نتح بالفتح تراشیدن و همچنین نتوح و بیرون زدن خوی۔
نجح بالضم و نجاح بالضم فیروزی و برآمدن و حاجت۔
نحیح بانگ و آواز شکم۔
ندح بالضم رفتن فراخ۔
نزح بالفتح آب چاه کشیدن و بفتحتین جای که بشیب آب او کشیده باشند۔
نزوح بالفتح چاه کم آب۔
نازح شهر دور۔
نصح بالفتح جامه دوختن و بالضم پند دادن و نیک خواستن۔
نصوح بالضم راست شدن سخن و جز آن خالص و صاف و عسل پاک۔
ناصح درزی و عسل پاک و خالص و جز آن و نصیحت کننده۔
نصلح بالکسر رشته که بدان چیزی زند و نام مردی از قاریان۔

نضح بالفتح آب پاشیدن و کم از سیرابی خوردن و آب بیرون آوردن از چیزی و آب دادن و شگفته شدن درخت برای بیرون آمدن برگ و انداختن و بازگشتن از چیزی و دور کردن چیزی از خود و به فتحتین حوض النضح جمع۔
ناضح آب کش نواضح جمع۔
نضاح بالفتح و تشدید ضاد آب کشنده بشتر برای نخلستان و جز آن۔
نضیح عرق و حوض۔
نضوح بالفتح نوعی از خوشبوی۔
نطح بالفتح سرون زدن گاو و گوسپند و جز آن۔
نطیح آنچه پیش آید و برابر کسی شود از مرغ و آهو و جز آن خلاف قعید و اسپی که بر پیشانی او دو دایره باشد و آن نزد عرب مکروه است و اگر یک دایره باشد مکروه نیست۔
ناطح هر چه پیش آید از مرغ و آهو و سرون زننده و کار دشوار و منزل اول از منازل قمر آنرا شرطین گویند۔
نفح بالفتح دمیدن بوی خوش و لگد زدن ناقه و جز آن و شمشیر زدن و وزیدن باد و دادن چیزی و جستن خون از رگ۔
نفوح بالفتح ناقه که بی دوشیدن شیر او روان شود و کمانی که تیر او دور رود۔
نکاح بالکسر مجامعت کردن و عقد کردن۔

ناکح زن کننده و زن شوهر کننده و جماع کننده و زن شوهر دار و مردی که زن داشته باشد۔
نکح بالضم و الکسر کلمه ایست که زنان در وقت زناشوئی گویند و مردان خطب گویند۔
لواطح سختی ها۔
نوح بالفتح نوحه کردن و بالضم نام پیغامبر است۔
نیاح بالکسر نوحه و زاری کردن۔

فصل النون مع الخای

نبخ بالفتح آبله گوسپند و بز و دستی که از کار کردن آبله پیدا کند و بیخ گیاه بوریا۔
نتخ بالفتح برکشیدن و برکندن۔
نانخ دریای آواز کن و آواز اضطراب آب بر کنار۔
نخ بالفتح و تشدید خا سخت رفتن و سخت راندن و شتر انیکه خوابانیده شوند نزد صدقه ستانند تا باهل صدقه برسانند۔
نسخ کتاب نوشتن و نیست گردانیدن۔
نضخ جوشیدن آب از چشمه و جوشیدن هر چه باشد و بوی دادن چیزی۔
نضاخ بالکسر یکدیگر را آب زدن و بالفتح و تشدید ضاد باران بسیار۔
نفخ بالفتح در دمیدن و باد از مقعد بیرون کردن و به فتحتین آماسیده شدن۔
نفاخ بالفتح و تشدید فا مرد با تکبر و سخت دردمند۔

نفوخ بالفتح داروی که در بینی دمند۔
نفخ بالفتح شکستن سر تا بدماغ و سوراخ کردن
نقاخ بالضم آب بغایت سرد۔

فصل النون مع الدال

نجد بالفتح زمین بلند خلاف غور و زمین تهامه تا عراق نجاد بالکسر نجود بالضم جمع و راه بالا و آرایش خانه نجد جمع و عرق و غلبه کردن بشجاعت و بفتحتین خوی کردن از ماندگی و رنج و رنج دیدن و بالفتح و ضم جیم و کسر آن دلیر و مردانه۔
نجید دلیر و رنج کشیده۔
نجود بالفتح خرکوره که بار نه گیرد و عاصم بن ابی النجود قاریست مشهور۔
نجاد بالکسر حمائل شمشیر و بالفتح و تشدید جیم فراش و آنکه بستر و بالین دوزد۔
ناجود کاسه بزرگ و ظرف شراب۔
ند بالفتح و تشدید دال نوعی است از بوی خوش و بعضی گویند که شته است و راه رفتن ستور پراگنده و بالکسر همتا و مانند و همچنین ندید۔
نشد بالکسر گم شده جستن و شعر خواندن۔
نضد بالفتح برهم دگر نهادن رخت و جز آن و بفتحتین رخت برهم نهاده و همچنین منضود و دو تخته جامه در رخت نضاد جمع و النضاد الجبال سنگهای بر یک دیگر نهاده و النضاد السحاب ابرهای بسیار کم و انضاد الرجل اعمام و اخوال مرد۔

نفاد بالفتح سپری شدن و بی توشه و بی ستور شدن۔
نقد بالفتح آماده کردن و دادن و سره کردن درم و دینار و بفتحتین نوعی از گوسپند کوتاه دست و پای و خردی سم و ستور و پوست زشتی و بالفتح و کسر قاف کوده چیزی اثر جای زردی پدید نیاید۔
نقاد بالفتح و تشدید قاف بسیار سره کننده۔
ناقد سره کننده نقاد بالضم و تشدید قاف جمع۔
نکد بفتحتین سختی و ناخوشی عیش و کم شدن آب چاه۔
نهود بالضم برخاستن و رفتن بسوی دشمن و غیر آن و برآمدن پستان دختر و فربه شدن و جسیم شدن اسپ۔
نهد بالفتح مرد کریم و اسپ جسیم و قبیله ایست از یمن۔
تهدید مسکه سطبر که تنک نباشد۔

فصل النون مع الذال

نبذ بالفتح انداختن از دست و چیز اندک۔
نبیذ فقاع بالضم و تشدید قاف یعنی شراب خرما و جو و آبی که از حبوب جز آن گیرند۔
ناجذ دندان پسین و آن چهار دندان اخیر است بعد از دندان آسیا نواجذ جمع
نفاذ و نفوذ بالضم درگذشتن تیر از جای که بدان رسد و رفتن نامه و جاری شدن فرمان۔
نافذ جاری و فرمان برده شده۔
نقذ بفتحتین رهانیدن۔

فصل النون مع الرای

نار آتش و نشان ستور۔
نبر بالفتح برداشتن و همزه کردن حرف را و آواز برداشتن سرود گوی و بالکسر کرمی که در پوست شتر به رفتن زی و رم آرد و مفرد انبار غله۔
نتر بالفتح قضیب را لیدن بوقت شاش کردن و کشیدن آن به درشتی و نیزه را از کسی ربوده زدن و بفتحتین تباه و ضائع شدن کار۔
نثر بالفتح زدن و پراگندن و بینی افشاندن و یا انداختن زره از تن۔
نثار بالضم آنچه ریزد از هر چیزی۔
نجر بالفتح چوب تراشیدن و گرم کردن آب به سنگ تفسان سخت راندن و اصل و حسب و گونه و زمین مکه و مدینه و بفتحتین تشنگی و تشنه شدن شتر از خوردن حبوب۔
ناجر ماهی که در گرما آید بوقت تشنگی شتر۔
نجار بالضم و الکسر اصل و حسب و رنگ و بالفتح و تشدید جیم تراشنده چوب۔
نحر بالفتح کشتن و بریدن سینه و بر سینه زدن و در سینه شدن و پیش سینه

وہمچنین منحر بالکسر۔
نحریر بالکسر نیکو داننده و عالم ماہر نحاریر جمع
نخر بالفتح پوسیده و ریزه ریزه شدن۔
نخور بالفتح ماده شتری که چون انگشت
در بینی او کنند شیر دہد۔
نخیر بانگ کردن بینی۔
ناخر استخوان کاواک که از و آواز آید یک تن
ندر بالفتح جدا افتادن و تنہا و غریب شدن
نذر بالفتح پیمان و پیمان بستن و بضمتین جمع
نذیر بیم کردن و ترساننده۔
نزر بالفتح اندک و بیمزه۔
نزار بالکسر پدر قبیله ایست۔
نزور بالفتح زن کم فرزند۔
نسر بالفتح کرکس و بتی ست و منقار مرغ و ہیان
ستم گوسپند و برکندن باز گوشت را بمنقار
و نسر طائر ستاره ایست که گویا پیر و نسر واقع
ستاره ایست که در نظر چنان مینماید که فرو
آید از بالا۔
ناسور جراحتی که نشود و بصاد نیز آمده۔
نشر بوی خشک و گیاه خشک که باره سبز
شدن و بریدن چوب پاره و گستردن و
فاش کردن خبر و بفتحتین پراگندگان
جمع و مفرد آمده و پراگنده شدن گوسپند بوقت
شب برای چرا۔
نشور بالفتح باد ہموار نشر بضمتین جمع و به
سکون شین نیز آمده و بالضم زنده شدن
و یوم النشور روز رستخیز۔

نصر یاری دادن و یاری دہندگان جمع
ناصر و پدر قبیله ایست از بنی اسد و
باریدن باران و عطا دادن۔
نصیر یاری ده۔
نضر بالفتح زر و پدر قبیله ایست از قریش
نضار بالضم زر و خالص ہر چیز و قدح
از چوب گز۔
نضیر بالفتح زر یا نقره و پدر قبیله ایست
از یہود خیبر و چیزی تازه۔
ناضر تازه و بسیار سبز و بسیار زرد و
جامه غوک۔
ناطور **ناظر** نگہبان باغ و انگور نواطر جمع
نظر بفتحتین نگریستن و در چیزی بتامل و
چشم داشتن و ہمچنین انتظار۔
ناظر نظر کننده و دیدبان و نگہبان و ناظران
دو رگ چشم از دو جانب که اشک از آن آید
نظیر مانند۔
ناظور نظر کننده و نظر کرده شده و نگاہبان
نعر بالفتح بر جوشیدن خون و ہمچنین نعور
بالضم و رفتن در شہر و بفتحتین در آمدن مگس
به بینی شتر و آنکه بجای آرام نگیرد۔
نغر بالفتح در خشم شدن و بر جوشیدن دیگ
نغیر بالضم و فتح غین مرغیست ریزه۔
نفر بالفتح گروه گروه باز گشتن حاجیان
از منا و غلبه کردن و آماسیدن و یوم النفر
روز باز گشتن حاجیان از حج و آن
روز دوازدہم ذی الحجه است و فتح فا نیز

آمده و بفتحتین گروه مردم از سه تا ده۔
نفور بالضم رمیدن و ہمه یکبار پیش
آمدن بکاری۔
نفیر قومی که یکبار پیش روند و نافر نفرت
کننده و غالب۔
نقر بالفتح دانه چیدن مرغ و صور دمیدن
و عیب کردن و ستور راندن ببانگ و
انگشت زدن۔
ناقر تیری که بر نشانه رسد۔
ناقور صور۔
نقیر مغاک چاہک از خرما و ناودان
و اصیل و حقیر۔
نکر بالضم و بضمتین ناشناسائی و شگفت
نکیر انکار و منکر و نکیر دو فرشته پرسنده در گور
نمر بالکسر نام مردی و بالفتح و کسر میم پلنگ
و نمر بضمتین جمع و پدر قبیله ایست و به
فتحتین پلنگ رنگ شدن۔
نمیر بالضم و فتح میم پدر قبیله ایست از
بنی قیس و بالفتح و کسر میم آب ساده و
ہر چیز طاہر خالص۔
نور بالضم روشنی و آہوان رمنده و زنان
دور از تہمت جمع نوار بالفتح و بالفتح شگوفه
یا شگوفه سپید و شگوفه زرد را زہره گویند و
پرستیدن و گریختن و گرزانیدن و ہمچنین
نوار بالکسر۔
نہار روز و نام شاعریست و بچه حباری و
آن نوعی از مرغ است۔

نهر بالفتح بانگ زدن و منع کردن و همچنین انتهار و جوی آب بدین معنی به فتح ہا نیز آمدہ انہار و نہر بضمتین جمع و بالفتح و کسر ہا بردہ غارت کنندہ۔

نہابر مواضع ہلاک۔

نہبور بالضم کوہ ریگ نہابر جمع۔

نیر بالکسر علم جامہ و پود جامہ و نام کوہی ست و نیر الطریق نشان راہ۔

نیار بالکسر نام مردی از بنی قضاعہ۔

فصل النون مع الزای

نبز بالفتح لقب نہادن و بفتحتین لقب کہ آنرا به فارسی بازنامہ گویند۔

نجز بالفتح وعدہ بجا آوردن و حاضر شدن و روا کردن حاجت و بالضم نزدیکی برآمدن حاجت و بفتحتین سپری و نیست شدن۔

ناجز حاضر و گذارندہ حاجت کسی و نقد و آمادہ و دست بدست۔

نخز بالفتح نہادن یا پا چیزی کوفتن و سر انگشت یا سر چوب بکسی زدن و چیزی را دفع کردن۔

نخاز بالضم سرفہ اشتر۔

ناخز شتر سرفہ دار۔

نز بالفتح و تشدید نام مرد تیز فہم و زیرک و مرد چست و زمین کہ ازان آب تراود و دور و لن نشود و شتر مرغ کہ یک جا قرار نگیرد۔

نزیز دویدن آہو و بانگ کردن او۔

نشز بالفتح بلند نشستن و بلندی جستن و جای بلند و بہ فتح شین نیز آمدہ۔

نشوز بالضم ناسازگاری کردن زن با شوی و زدن شوی زن را۔

نفز بالفتح برجستن آہو و برہ در دویدن و همچنین نفزان بفتحتین و گردانیدن تیر بر ناخن

نقز بالفتح برجستن و همچنین نقزان بالفتح و کسر قاف آب صافی خوش و بالکسر و بفتحتین ستوران ریزہ و لاغر و مال زبون۔

نقاز بالضم بیماری گوسپند کہ ازان برجہد چندان کہ بمیرد و گنجشک ریزہ۔

نکز بالفتح سپری شدن آب چاہ و فتحہ کاف نیز آمدہ و بچیزی تیز مانند نیش و تیغ بجای فرو بردن و زدن و دفع کردن و لیسیدن مار چیزی را۔

ناکز چاہ کم آب۔

نہز بالفتح جنبانیدن سر و برخاستن ستور برای رفتن و سر زدن بچہ گاو شتر پستان مادر را و دلو آب زدن تا پر شود و زدن و دوا داشتن و دور کردن چیزی از نفس خود۔

فصل النون مع السین

نبراس بالکسر چراغ۔

نبس بالفتح سخن گفتن۔

نجس بفتحتین پلید شدن و پلید و بدین معنی بکسر جیم نیز آمدہ۔

نحاس بالضم مس و طبع و اصل و آتش و دود بی شعلہ آتش۔

نحس بدبخت و بد اختر شدن و بد اختر و بدبخت نحبت و نامبارک و بکسر حا نیز آمدہ۔

نخس بالفتح سر چوب یا سر انگشت بر کسی زدن و در آوردن چوب دولاب در سوراخ۔

ناخس کرمی کہ بشتر را می شود۔

نخاس بالکسر چوبی کہ در سوراخ دولاب کنند تا نیک گردد و بالفتح و تشدید خا بردہ فروش۔

نخیس دولاب کہ سوراخ او فراخ باشد

ندس بالفتح و سکون دال و ضم آن مرد زیرک شدن و بفتحتین زیرک شدن و نیزہ زدن۔

نس بالفتح و تشدید سین راندن شتر و خشک شدن۔

نسناس بالفتح دیو مردم و نوعی از خلق کہ بر یک پای جہند۔

نطس بالفتح نیک پاک شدن و نیکو دانستن و تجسس کردن۔

ناطس جاسوس۔

نطیس طبیب۔

نواس بالضم بخواب شدن و خواب یا ابتدای خواب۔

ناعس خواب کنندہ۔

نعوس بالفتح شتر مادہ شیردار۔
نفس بالفتح چشم زدن چیزی راو جان وخون وتن النفس بالفتح وضم فا ونفوس بالضم جمع وچشم بد واپنچہ بدان پوست را دباغت کنند وامر حیکہ بقولہ تعالیٰ کتب علی النفس الرحمۃ وبہ فتحتین دم انفاس جمع وجرعہ وفراخی کار۔
نفاس بالکسر رغبت کردن بچیزے وخواستن بہ طریق معارضہ ومناقشہ وہم نفیسے کردن وخونی کہ بعد از زادن ظاہر شود وزنانی کہ نوزائیدہ باشند جمع نفسا
نفیس مال بسیار وچیزی قیمتی وپسندیدہ وگرانمایہ۔
ناقوس چوب سا کہ بوقت نماز خود نوازند
نقس بالفتح ناقوس زدن وعیب وفسوس کردن وبالکسر سیاہی کہ بدان نویسند۔
نقرس بالکسر دردی کہ در انگشتان پا ودست بہم رسد ومرد حاذق واستاد۔
نکس بالضم نگوسار کردن وبالضم باز گردیدن بیماری وبہ فتح تیز آمدہ وبالکسر تیر سوفار شکستہ کہ اسفل اورا اعلیٰ سازند ومرد ضعیف
ناموس صاحب راز وجبرئیل وکازۂ صیاد ومکر وحیلہ نہانی۔
نمس بالفتح نہان داشتن راز وراز گفتن وبالکسر جانوریست کہ اژدہا را مے کشد ودر زمین مصر مے باشد وبہ فتحتین تباہ شدن روغن۔

نوس بالفتح جنبیدن پیرایہ وگیسو وجز آن وراندن۔
نواس بالفتح وتشدید واو آبیکہ اضطراب کند وسست شود۔
نہس بالفتح بدندان پیش گزیدن وگزیدن مار وبہ فتحتین نوعی از مرغان۔

فصل النون مع الشین

نأش بالفتح وسکون ہمزہ تاخیر کردن
نبش بالفتح کفن دزدیدن وسر قضیب برکندن۔
نباش بالفتح وتشدید باکفن دزد۔
نتش بالفتح بیرون آوردن خار ومانند آن از جای۔
نجش بالفتح برانگیختن صید وچیزی را کہ نخرند بہ بہای زیادہ خواستن بی خواہش خریدن تا دیگری نخرد وگرد آوردن ستور پریشان شدہ را وبہ شتاب رفتن۔
ناجش آنکہ براند صید را۔
نشش فرو رفتن آب در زمین وآواز جوشیدن آب۔
نش بالفتح وتشدید شین بیست درم سنگ وآن نیم اوقیہ باشد کہ چہل درم ست وبیست درم را نواۃ گویند۔
نطیش حرکت وجنبش۔
نعش برداشتن وجنازہ با مردہ وبے مردہ را سریر خوانند وبنات النعش ہفت ستارہ در شمال چہار را نعش وسہ را بنات گویند وآن دو تا ست صغریٰ وکبریٰ۔
نفش بالفتح پنبہ زدن وپشم زدن۔
نفوش بالضم شب چرا کردن شتر وگوسپندی بی شبان۔
نقش بالفتح نگاہداشتن وخار از پای بیرون کردن وبرکندن موی بمنقاش وبجا رزدن خوشہ خرما تا زود رطب شود۔
نکش بالفتح بہ قعر رسانیدن چاہ را وبسر کردن چیزی را۔
نمش بفتحتین نقطہای سیاہ وسپید وبکسر میم گاو سیاہ وسپید۔
نہش بالفتح گزیدن مار وبدندان پیش گرفتن ونہش الیدین ستور سبک۔
نوش بالفتح فرا گرفتن کسے را ونیکوئی رسانیدن بہ کسی وگرفتن چیزی بدست
نوکش بالفتح سخت گیرندہ۔

فصل النون مع الصاد

نحوص بالفتح مادہ خر آبستن۔
نحص بالضم بن کوہ۔
نخوص بالضم لاغر شدن از پیری۔
ناخص زن لاغر شدہ از پیری۔
نشوص بالضم دور شدن چیزی از جای
نشاص بالفتح ابر بلند برآمدہ ومشک پر آب
نص بالفتح وتشدید صاد نیک راندن ورفتن شتر وبرداشتن حدیث وخبر کسے

و نیک باریکی کردن در پرسیدن تا غایت آن
را باز ماند و برداشتن و بلند کردن چیزے۔
نعص بالفتح خوردن تلخ گیاہ زمین۔
ناعص نام مردیست و صاحب قاموس
گوید این غلط است کہ جوہری کردہ و ہیچ کس
از اہل لغت نقل نہ کردہ۔
نغص بفتحتین مراد تمام نارسیدن و سیراب
ناشدن شتر و ناخوش عیش شدن و کار تمام
ناشدن۔
نفاص بالضم بسیار خندیدن۔
نقص بالفتح کم کردن و کم شدن۔
نکوص بالضم باز گشتن و باز ایستادن از
کاری و پس بار رفتن۔
نمص بالفتح موی برچیدن و بالکسر نوعے
از گیاہ۔
نمیص گیاہی کہ بعد از خوردن وی باز
روید۔
نوص بالفتح باز پس شدن و گریختن و
خویشتن را باز کشیدن و ہمچنین مناص و گریز۔
نوبص قوت و حرکت۔

فصل النون مع الضاد

نبض جنبیدن رگ۔
نحض بالفتح گوشت آگندہ شدن و زایل ن
گوشت از استخوان۔
نضیض اندک اندک رفتن آب۔
نض و ناض بالفتح و تشدید ضاد درم
و دینار نقد شدہ۔
نغض بالفتح و **نغوض** بالضم سر
جنبانیدن و جنبیدن پالان شتر و دندان
کودک کہ خواہد افتاد و حرکت ابر کہ برہم
نشستہ باشد۔
نفض بالفتح فشاندن جامہ و درخت
و بسیار بچہ آوردن زن و زہ ناک شدن و
فشاندن تپ لرزہ کسی را و برگ و میوہ
افتادہ۔
نقاض بالضم بی توشگی و تنگدستی و بالکسر
آزار کودکان۔
نقض بالفتح باز کردن تاب ریسمان و
شکستن بنا و عہد و بالکسر شتر لاغر شدہ از
بسیاری سفر و زمین کہ واشدہ باشد بہ وقت
برآمدن سمارو غ از وی۔
نقیض بالضم ضد و باز گونہ چیزی و آواز
محمل و پالان۔
نہض بالفتح و **نہوض** بالضم برخاستن
و راست و تمام شدن بالاے گیاہ و در
واشدن مرغ بہ وقت پریدن۔
ناہض بچہ مرغ کہ بال تمام و راست
کردہ باشد و گوشت بازوی اسپ۔
نوض بالفتح رفتن در شہرہا و برکندن
شاخ و بیخ درخت آن و پیوند میان سرین

فصل النون مع الطای

نبوط بالضم برآمدن آب از زمین و چاہ
نبلیط گروہی است از مردم و آبی کہ از
قعر چاہ برآید۔
نحیط بانگ و زفیر۔
نخط بالفتح بینی فشاندن آدمی۔
نشاط بالفتح شادمانی نمودن۔
نشیط شادمان و نام مردی۔
ناشط گاو دشتی۔
نشوط بالفتح نوعی از ماہی و چاہی کہ یک
کشیدن دلو بسر آن آید و ہمچنین انشاط
بالفتح۔
نشط بالفتح گزیدن مار و بردن اندوہ
کسے را از جای بجای و آب برکشیدن از
چاہ بے چرخ و گرہ آسان کشادن۔
نطناط بالفتح ہر دو نون دراز نطانط
جمع۔
ناعط گروہی ست از قبیلہ ہمدان و نام
کوہی ست۔
نفط بالفتح و بالکسر روغنی ست معروف و کسر
فصیح تر ست و بہ فتحتین آبلہ کردن دست۔
نفیط بینی فشاندن مادہ بز۔
نقط بالفتح نقطہ کردن حرف را و بالضم و
فتح قاف جمع نقطہ۔
نقاط بالکسر جمع نقطہ و بالفتح و تشدید قاف
نقطہ زن و نقطہ کنندہ۔
نمط بفتحتین نوعی از بساط و گستردنی انماط
جمع و گروہ کہ بر یک کار باشند و طرز و طریق
نوط بالفتح در آویختن و آماسیدن سینہ

شتر و توشه دان که در دی خرما نهند و از شتر در آویزند و هر چیز از جای در آویخته شود و میان پشت و سرین۔
نیط بالفتح رگ دل و مرگ۔
نائط رگ پشت۔
نیاط بالکسر رگ دل و جای آویختن کمان و بیابان دور کشنده۔

فصل النون مع الظای

نعوظ بالضم برخاستن قضیب۔
نکظ بفتحتین شتافتن۔

فصل النون مع العین

نبوع بالضم بر دن آمدن آب چشمه و جز آن۔
نبع بالفتح درختی ست که از آن کمان سازند و از شاخهای آن تیر سازند۔
نجوع بالضم گواریدن طعام و بطلب نکوی و آب و علف شدن و سیر خوردن و جامه رنگ را و اثر کردن سخن و پند و از دو بالفتح آب و طعام گوار و شیر کودک و آرد جو که با آب و نخ سر کرده چون دوغ ستور را خورانند تا زود فربه شود۔
نجع بالفتح آرد جو که ستور را برای فربهی دادن۔
نجیع بالفتح خون سیاه و خون اندرون و آن بیشتر دهند۔
نخع بالفتح قبیله ایست از یمن و از ان است ابراهیم نخعی و مالک اشتر و آب بینی انداختن و به نخاع رسانیدن کارد را و خالص کردن دوستی و نصیحت را با کسی۔
نخاع بالضم والفتح مغز مهره پشت که آن را حرام مغز گویند۔
نزع بالفتح کشیدن چیزی از جای خود و بر کندن و مانند شدن به پدر و کشیدن کمان و جان کندن و بفتحتین موی رفتگی هر دو جانب پیشانی۔
نازع شتری که آرزومند چراگاه و جای خود باشد۔
نزوع بالضم پرداختن از کار و بار و بالفتح چاه که قعر او نزدیک باشد۔
نزیع غربت و چاه که قعر او نزدیک بود۔
نزائع اسپان و شتران که از موی کشیده باشند و زنان که به بیگانگان داده باشند۔
نزاع بالکسر با کسی در چیزی کوشیدن و آرزومندی شدن و بالفتح و تشدید زا کشنده درگی که بسوی آبا داصل کشد و فی المثل الحق نزاع۔
نسع بالکسر نوار و تنگ ستور نسعه واحد۔
نسوع بالضم گوشت بن دندان دور شدن۔
نشوع بالضم دارو در بینی و دهان ریختن و سخن تلقین کردن و بالفتح دارو در بینی و دهان ریختنی۔
نصوع بالضم خالص شدن رنگ و سخت سپید شدن و پیدا و روشن شدن کار۔
ناصع خالص از هر چیز و جامهٔ سپید یا زرد یا سرخ خالص۔
نصع بالکسر نوعی از جامه‌های سپید۔
نطع بالکسر والفتح و بفتحتین بالکسر و فتح طا بساط و کام و شکنهای کام۔
نفع سود و سودا کردن۔
نقع بالفتح گرد نقاع جمع و بفتحتین تشنگی نشاندن و بیک جای گرد آمدن آب و آنچه در چاه گرد آمده باشد از آب و زمین که خاک پاک و خوش دارد و از ان آب بنشیند۔
نقوع بالفتح آنچه در آب تر کنند چون مویز و خرما و جز آن و بالضم گرد آمدن آب در جائی و بلند شدن آواز و فریاد و فهمانیدن از سفر رسیدن و گوسپند و شتر کشتن بجهت آن و سیراب شدن و باور داشتن خبر را۔
ناقع زهر بغایت کشنده و خون تازه۔
نقیع چاه بسیار آب و آب میوه‌ها که تر کرده باشند و آب ایستاده و بانگ و فریاد و شیر خالص که سرد کنند و خورند۔
نقائع مهمانیهای ضیافتهای مسافر و ستورانی که بجهت آن کشند۔
نکع بالفتح شتابیدن در کاری و بفتحتین پوست رفتگی بینی۔
نوع بالفتح گونه و بالضم تشنگی۔
نائع تشنه۔

فصل النون مع الغین

نبغ بالفتح ظاهر شدن و شعر نیکو گفتن کسے بے آنکہ دراصل شاعر بودہ باشد و ہمچنین نبوغ بالضم۔

نذغ بالفتح خستن بانگشت و زبان و نیزہ زدن و بالفتح والکسر سعتر دشتی۔

نزغ بالفتح تباہی و فساد افگندن و برانگیختن میان مردم و طعن کردن بزبان۔

نسغ بالفتح خستن بتازیانہ و طعن کردن و سخن آموزانیدن و سوزن زدن بر دست بجہت نشان نقش و نعرہ زدن کسے چنانکہ بیہوش شود و تلقین کردن۔

نشوغ بالضم دارو در بینی و دہان ریختن و بالضم دارو در دہان و بینی ریختہ۔

فصل النون مع الفا

نأف بالفتح و سکون ہمزہ خوردن طعام و سیراب شدن۔

نتف بالفتح برکندن موی و بہتری و برگزیدن کسے را و بفتحتین گیاہہا و مویہا و جز آن بدست خود چیدہ جمع نتفۃ۔

نجف بالفتح تراشیدن و فراخ شدن و بفتحتین جای بلند کہ آب بدان نرسد نجاف جمع و نام موضعیست معروف کہ مدفن حضرت علی بن ابی طالب کرم اللہ وجہہ است

نجاف بالکسر بستن قضیب بز نر تا گشنی نکند۔

نجیف تیر پہن پیکان۔

نحیف لاغر و نزار۔

نخف بالفتح بہ خای معجمہ آواز برآوردن

ندف بالفتح پنبہ زدن و برف باریدن آسمان و جست برداشتن دست و پای ستور در رفتار۔

نداف بالفتح و تشدید دال پنبہ زن۔

ندیف پنبہ ندافی کردہ و ہمچنین مندوف

نزف بالفتح ہمہ آب چاہ را کشیدن و ہمہ آب چاہ خشک و دست گردانیدن و رفتن خون کسے را و تمام خون رفتن و بریدہ شدن حجت کسی در خصومت و بیہوش بردن و بالضم و فتح نون شرابہا و آبہای اندک جمع نزفۃ۔

نسف بالفتح برکندن بنا و علف و پاشیدن غلہ و بر باد دادن خرمن و جز آن و بفتحتین شہریست معروف کہ آنرا نخشب نیز گویند۔

نسوف بالفتح شتری کہ گیاہ را از بیخ بر کند و بجو ردو اسپی کہ در دویدن سم ہاے خود بر زمین نزدیک دارد۔

نسیف راز و سخن پنہان و نشان دندان خر و نشان لگد بر پہلو و اندامہای ستور چنانکہ موی ریختہ شود۔

نشف بالفتح و بفتحتین بخود کشیدن جامہ عرق را و کاغذ سیاہی را و حوض آب را و برچیدن و کشیدن آب را از ہر چیز و سنگہای سیاہ سوختہ و سنگہای باخار۔

نصف بالکسر نیمہ در است و ہر دو معنی بالضم نیز آمدہ و بالفتح بہ نیمہ رسیدن ہر چیز و نیمہ روز شدن و بفتحتین زن و مرد میانہ سال و خدمتگاران جمع ناصف۔

نصیف معجر و نیمہ چیزی و پیمانہ ایست و آن نصف مدست۔

نصاف بالکسر خدمت کردن۔

ناصف محراب نواصف جمع۔

نضف بالفتح ہمہ پستان را مکیدن شتر بچہ۔

نطف بالفتح بہ عیب آلودہ شدن و تباہ شدن و تہمت نہادہ شدن و شکستہ شدن سر چنانکہ جراحت بمغز رسد و بفتحتین آلودگی عیب و گوشوارہا جمع نطفۃ ست و بفتحتین و بالضم و فتح طا جمع نطفۃ بالضم و بالکسر نام مردیست۔

ناطف حلوائیست۔

نظوف بالفتح شبی کہ تا روز باران بارد

نظیف پاک

فصل النون مع القاف

نبق بالفتح نوشتن و بار درخت کنار و بکسر با نیز آمدہ و نبقۃ واحد۔

نتق بالفتح فشاندن و جنبانیدن و برکندن و بسیار بچہ شدن زن و زود آبستن شدن و بیرون آمدن آتش از آتش زنہ

ناتق زن بسیار بچہ و شتری کہ زود آبستن

شود و آتش زننده از آتشزنه و اسپے که سوار
را افشاند و جنباند۔
نزق بہ فتحتین سبکی و چستی و جستن و شتاب
نمودن۔
نزلق چست رفتار۔
نسق بالفتح سخن را نظم و ترتیب دادن و بفتحتین
رشتۂ دندان و جزآن که برابر و ہموار باشد و سخن
زینت داده و مہره در رشته کشیده۔
نشق بالفتح بوئیدن و در دوام افتادن آہو
و بہ فتحتین بوی و بالفتح و کسر شین مردی
که در کاری افتاده باشد که از آن کار خلاصی
نیابد۔
نشوق بالفتح داروی که در بینی افشانند۔
نطق بالضم سخن گفتن۔
ناطق سخن گوی و مالدار و مال جاندار از
قسم حیوان خلاف صامت۔
نطاق بالکسر میان بند مردان و جامہ
ایست که زنان می پوشند نطق بہ ضمتین جمع
و نطاق باصطلاح ریاضیین قوسی از فلک
انور می گوید۔
و نه از آن دائره که در تدویر نتوانند
بند نطق و نطاق۔
نعیق بانگ کردن زاغ و اسپان و آواز
کردن شبان گوسپند را و ہمچنین نعاق بالضم
نغیق یعنی معجمه بانگ کردن زاغ۔
نفوق بالضم مردن ستور۔
نفاق بالفتح روان شدن و رواج یافتن
متاع ضد کساد و بالکسر دورویی کردن و
جمع نفقه نیز آمده۔
نفق بہ فتحتین پسری و تمام شدن خرج
و نیست شدن و برسیدن و روان شدن
آب و جز آن و راه باریک و سوراخ نقب
نمق بالفتح بنشتن۔
نمرق و نمرقه بہ ضم نون و را و کسر ہر دو
بالش خرد و نہالین پالان نمارق جمع۔
نوق بالضم شتر ماده ہا جمع ناقه۔
نواق بالفتح و تشدید واو و الف شتر
و مردی که اصلاح کار کند۔
نواہق مخارج آواز خر از گلو جمع
ناہقه است۔
ناہق خرد استخوان روی اسپ۔
نہیق بالفتح و نہاق بالضم آواز خر
و آواز کردن آن۔
نیفق بالفتح جای بند شلوار و جانوری
که از پوست آن پوستین سازند ہر دو
معنے معرب نیفه۔
نیاق بالکسر جمع ناقه و سرای کوه۔
نیق بالفتح بلند ترجائی در کوه۔

فصل النون مع الکاف

ناپک جای بلند نوابک جمع۔
نبک بالفتح بلند شدن و بہ فتحتین زمین
بلندیہای خرد و ہمچنین نباک۔
نزک بالکسر و سکون زای معجمه قضیب
سوسمار و بالفتح طعن زدن و عیب کردن
و نیزه زدن۔
نزاک بالفتح و تشدید زا عیب کننده
و طعنه زننده۔
نسک بالفتح شستن و پاک کردن
و بالضم عبادت کردن و قربانی کردن و بہ
ضمتین قربانیہا و ہمچنین نسائک ہر دو
جمع نسیکه۔
ناسک عبادت کننده و در راه خدا
قربانی کننده۔
نوک بالضم نادانی و نادان جمع انوک۔
نہک بالفتح کہنه و فرسوده شدن جامه
بپوشیدن و مبالغه کردن در خوردن
طعام و مبالغه کردن در ہر چیز و لاغر
و ضعیف کردن تپ و بیماری کسی را۔
نہیک شیر و دلیر و شمشیر تیز و برنده۔
نیک بالفتح جماع کردن۔
نایک جماع کننده۔
نیاک بالفتح و تشدید یا سخت جماع کننده
نیزک نیزهٔ کوتاه نیازک جمع۔

فصل النون مع اللام

نارجیل معرب نارگیل که آن را جوز
ہندی گویند۔
نال ریشه که در میان قلم پیدا شود و مرد
بسیار بخشش۔
نبل بالفتح تیر نبال بالکسر جمع و آگاہی و

نصل و استنجا و تیر انداختن و غالب آمدن بہ تیر اندازی و بہ معنی مصلحت شتر قیام نمودن و در راندن سخت ستور را۔

نابل تیر گر۔

نبال بالفتح و تشدید با تیر دار و بہ تخفیف ...

نبیل فربہ و بزرگ بزرگان قوم و خبر دان ایشان نبل بہ فتحتین جمع۔

نتل بالفتح کشیدن بیبا کی و فراپیش کشیدن چیزی را و بقیہ شتر مرغ کہ دران آب پر کنند و بہ فتح تا نیز آمدہ۔

نثل بالفتح خاک از چاہ بیرون آوردن۔

نثیل سرگین۔

نجل بالفتح نسل و اولاد و فرزند زدہ و انداختن چیزی و بہ نیزہ فراخ زخم زدن و شگافتن پوست را و باز کردن پوست و بہ فتحتین فراخ چشم شدن۔

نحل بالفتح مگس انگبین و بالضم عطیہ و بالکسر کابین زن دادن بے عوضی و طلبے و پیدا کردن و نامیدن کابین را و دعوی کردن و سخن کسے بر دیگری بستن و بالکسر و فتح حا مذہب ہای باطل و بخششہا جمع نحلۃ بالکسر۔

نخل بالفتح بیختن و درخت خرما و ہمچنین نخیل نخلۃ واحد۔

ندل بالفتح از جای بجای بردن و ربودن۔

ندل و ندیل فرومایہ۔

نزل بالضم آنچہ پیش مہمان فرود آیندہ پیش آرند طعام و جز آن و در آمدن و دخل۔

نزیل فرود آیندہ۔

نزال بالضم آب مرد و بالفتح و کسر لام بمعنے امر است یعنی فرود آی و بالکسر فرود آمدن دو گروہ باہم در کارزار۔

نسل بالفتح فرزند زدہ و زادن و پیدا ختن مرغ و افتادن آن و ریختن پشم و وقت پشم ریختن ستور شدن و پیشی گرفتن بر قوم و جامہ از کتف افتادن و بہ شتاب دویدن و بہ فتحتین شیر کہ از پستان بے دوشیدن بیرون آید۔

نسیل عسل گداختہ و از موم جدا شدہ و آنچہ از پر و پشم و جز آن بیفتد و ہمچنین نسال بالضم۔

نشل بالفتح گوشت بر کشیدن از دیگ۔

نشیل گوشت بی توابل پختہ۔

نصل بالفتح پیکان و تیغ و کارد و نیزہ نصول و نصال جمع۔

نصول بالضم زائل شدن رنگ حنا از دست و خضاب از ریش و بیرون افتادن پشم از ستور و موی از خضاب و در ماندن پیکان بجائے۔

نصیل پیوند میان سر و گردن۔

نضال بالکسر تیر اندازی کردن باہم و بہ سخن و شعر نبرد کردن۔

نطول بالضم آب جوشیدہ بہ داروہا بجای ریختن و بالفتح آب جوشیدہ بہ داروہا کہ بر اندامہا ریزند۔

ناطل کوزہ کہ شراب بدان پیمایند۔

نعل بالفتح معروف کہ آن را می پوشند و زمین درشت کہ سنگریزہا از وی درخشند و پی کہ بر گوشہ کمان زنند و نعل السیف آہن بن نیام شمشیر۔

ناعل صاحب نعل۔

نعال بالفتح و تشدید عین نعل بند۔

نعثل بالفتح کفتار نر و پیر نادان و نام یہودی است کہ در مدینہ می بود و نام مردی دراز ریش کہ حضرت عثمان رضی اللہ عنہ را بدان تشبیہ میکردند۔

نغل بفتحتین تباہ شدن پوست و نسب و بکسر غین بد نسب و پوست خراب و ضائع شدہ و کینہ ور شدن و سخن چینی کردن و تباہی کردن میان مردم۔

نفل بالفتح عطیہ و عبادتی کہ واجب نبود و بہ فتحتین غنیمت و گیاہی ست و بالضم و فتح فا بعد از سہ روز غرہ ماہ سہ روز دیگر۔

نقل بالفتح از جای بردن و موزہ و نعل کہنہ و جامہ را پارہ زدن و دوختن و بکسر نون نیز آمدہ و بالضم آنچہ بر شراب و جز آن خورند و بہ فتحتین پری کہ از تیری بہ تیری نہند و سنگستان با درخت و بیماری شتر کہ در سم او بہم رسد و حاضر جوابی و بکسر قاف حاضر جواب۔

نقیل راہ و نوعی از رفتار۔

نکال بالفتح عقوبت۔
نکل بالکسر بند آہن دہنہ لگام و مرد راہ بردہ مرد آزمودہ قوی و بہ فتحتین مرد دلیر وراست و قوی و آزمودہ۔
نکول بالضم باز ایستادن از دشمن و از سوگند۔
ناکل ترسندہ و ضعیف دل و از سوگند باز ایستادہ۔
نمل بالفتح مورچہ و دانہای خرد کہ بر اندام ظاہر شود و اطبا آنرا ذباب خوانند و بالفتح و کسر میم بے قرار و بے آرام و عیب کنندہ و سخن چین۔
نول بالفتح نور دیدن و عطا دادن و اجرت کشتی و کوخانہ روان و چوبی کہ بران پارچہ پیچید دقت بافتن مرادف منوال و بالضم طائفہ ایست از سیاہان۔
نوال بالفتح عطا و بہمچنین نائل و صواب
نوفل دریا و مرد بسیار عطا و نام پادشاہی از پادشاہان عرب۔
نہشل بالفتح گرگ و چرغ و نام مردی ست
نہل بالفتح و بہ فتحتین نخست خوردن و تشنہ شدن و سیراب شدن۔
ناہل تشنہ و سیراب۔
نہل بہ ضمتین جمع۔
نیل بالفتح دریافتن و بالکسر رود مصر۔

فصل النون مع المیم

نئم نالۂ نرم و آواز دادن کمان و شیر۔
نجوم بالضم ست ستارگان و بر آمدن گیاہ و ستارہ و دندان و شاخ و پدید شدن مردم بد مذہب۔
نجم ستارہ و گیاہ بے ساق و نام پروین و بدین معنی الف و لام لازم آن باشد و اصل و وقت معین و وظیفہ۔
نحیم نالیدن و تنحنح کردن۔
نادم پشیمان۔
ندم بہ فتحتین پشیمانی و پشیمان شدن
ندیم پشیمان و حریف شراب جز آن و ہمنشین بزرگان۔
نسیم باد نرم و اول باد کہ وزیدن گیرد۔
نسم بہ فتحتین مردم۔
نشم بہ فتحتین درخت کہ از وی کمان سازند و خال خال شدن پوست گاو و جز آن و پدید شدن مردم در کاری با کسی و بخشیدن آنچہ بر و نقطہای سیاہ و سفید باشد۔
نظم بہم پیوستن و در کشیدن جواہر برشتہ و سخن را وزن و ترتیب دادن و شعر و رشتۂ مروارید و گروہ ملخ و نام سہ کوکب از جوزا۔
نظام بالکسر رشتۂ جواہر و رشتہ کہ درو چیزہا را پیوند کنند۔
ناظم شعر گویندہ و مہرہ برشتہ کشندہ و مرغ خانگی کہ در شکم تخم داشتہ باشد۔
نعیم دست رس و نیکی و ناز و مال۔
نُعم بالضم نام زنی و نازکی و نرمی و نیکوئی خلاف بوس و بالکسر و فتح میم نیکوست و بہ فتحتین چارپا انعام جمع و بہ سکون میم حرفی ست بمعنی آری و بکسر نون و فتح عین جمع نعمۃ و معنی آن گذشت۔
نعام بالفتح شتر مرغ و چوب کہ بر بنای سر چاہ گذارند و زیر قدم و نشان کہ در راہہا نصب کنند و موضعی ست۔
نعائم منزلی ست از منازل قمر۔
ناعم نازک و بناز و نعمت پروردہ و قلعہ ایست از قلاع خیبر۔
نغم بالفتح سخن آہستہ گفتن و بہ فتحتین آوازہا جمع نغمۃ۔
نقم بالفتح عتاب کردن بر کسی ناپسند داشتن کار و عیب کردن داد ستاندن و کینہ گرفتن و بکسر نون و فتح قاف عقوبتہا جمع نقمۃ۔
نم بالفتح و تشدید میم سخن چینی کردن و نقش زدن و حرکت کردن و سخن چینی۔
نمام بالفتح و تشدید میم سخن چینی و گیاہی ست خوشبو کہ آنرا بالفارسی سیسنبر خوانند
نمائم سخن چینی ہا جمع نمیمۃ۔
نوم بالفتح خواب کردن و خواب۔
نائم خواب کنندہ نیام بالکسر جمع و لیل نائم شب آرمیدہ۔
نہم بالفتح حرص کردن و بخود راندن و بانگ بر چارپا زدن و بعصا زدن و انداختن و آواز کردن شیر درندہ و فیل و بہ فتحتین اشتہا

طعام شدن و سخت حریص شدن طعام و بکسر با حریص به طعام۔
نہیم حریص و آواز شیر و فیل۔
نہام بالضم نام مرغیست۔
نیم بالکسر نوردہای ریگ از وزیدن باد شود و پوستین کہنہ و نام درختی ست۔

فصل النون مع النون

نتن بالفتح گندہ شدن و گندگی و بوی ناخوش
نجران بالفتح تشنہ و سوراخ آستانہ مور کہ پاشنہ در بدان میگردد و شہریست در یمن۔
ندمان بالفتح پشیمان۔
نزوان بہ فتحتین برجستن۔
نسیان بالکسر فراموش کردن و ترک نمودن و بالفتح مردی کہ بسیار فراموشی داشتہ باشد۔
نسوان بالکسر زنان۔
نشوان بالفتح مست۔
نصران نام دہی ست در شام کہ نصاری دران میباشند و جمع نصرانی نیز گفتہ اند چنانکہ روم و رومی و زنج و زنجی و لہذا صاحب صحاح گوید نصاری جمع نصران است۔
نطرون بالفتح بورہ ارمنی۔
نعمان بالضم چارپایان جمع نعم و نام ملک عرب کہ آنرا النعمان ابن منذر گویند و نام امام اعظم ابوحنیفہ کوفی رحمۃ اللہ علیہ و بالفتح رودخانہ ایست کہ بطرف طائف میرود و آنرا النعمان الاراک گویند۔

نون ماہی و دوات و تیزی تیغ و نام شمشیری ست و حرف معروف و ذوالنون لقب یونس پیغامبر ست۔
نبدلان بالفتح و ضم دال کابوس۔
نہروان بفتح نون و بہر سہ حرکت را و بہ ضم ہر دو سہ دہ اعلیٰ و اوسط و اسفل میان بغداد و واسط۔

فصل النون مع الواو

نبو بالفتح و بہ ضمتین و تشدید واو دور شدن و واپس جستن از زخم شمشیر و بجای قرار نگرفتن و موافق نیامدن و کارنا کردن۔
نجو بالفتح راز گفتن و بوئیدن بوی دہن و خواستن و غائط کردن و شاخ درخت بریدن و پوست از گوشت باز کردن و راز و سرگین و آنچہ از شکم بیرون آید۔
نحو سوی و راہ و مانند و علمی کہ اعراب کلام عربی بدان دانستہ شود و قصد و آہنگ کردن و برگردانیدن و نام مردیست و بنو نحو قومی از عرب کہ بدو منسوب اند۔
ندو بالفتح بہ مجلس جمع کردن مردم را و بہ مجلس مردم رفتن و بخشش کردن و چریدن شتر مابین آب خوردن اول و دوم۔
نزو بالفتح برجستن۔
نصو بالفتح موی پیشانی گرفتن۔
نضو بالکسر شتر لاغر و جزآن و چوبیکہ تا موضع پیکان و جامۂ کہنہ و بالفتح و بہ ضمتین و تشدید واو تاسل شدن رنگ خضاب
نطو بالفتح دور شدن۔
نقو بالفتح مغز از استخوان بیرون کردن و بالکسر استخوان با مغز و بہ ضمتین و تشدید واو افزایش کردن و برآمدن گیاہ از زمین و بالیدن آن۔
نہو بہ ضمتین و تشدید واو باز دارندہ۔

فصل النون مع الہاء

نبہ بالفتح آگاہ شدن و بہ فتحتین و کسر ہا شہرت یافتہ و ناپدید شدہ کہ معلوم نشود کہ کدام وقت ناپدید شدہ کہ ناگاہ پیدا شود و نام مولای پیغامبر صلے اللہ علیہ وسلم۔
نابہ و نبیہ بزرگوار و مشہور بہ بزرگی۔
نہدہ بالفتح راندن چارپا و باز داشتن۔
نزہ بالفتح و کسر پاک و خالی و دور و بزرگوار و بلند ہمت۔
نفہ بہ فتحتین کند شدن در رفتار و در ادراک و بددل شدن۔
نافہ کند رفتار و کند ادراک ماندہ شدہ
نقہ بہ فتحتین و نقوہ بالضم دریافتن و گوش بہ سخن کردن و انبیاری بہ شدن۔
ناقہ از بیماری بہ شدہ۔
نوہ بالفتح بزرگوار شدن و سطبر و قوی و بلند شدن۔

فصل النون مع الیاء

نائی بالفتح و سکون ہمزہ دور شدن

در بصلاح آوردن۔
نبی خبر دہندہ و مشرف بر خلق و پیغامبر
نجی بالفتح و تشدید یا راز گفتن و ہمراز۔
ناجی شتر چیت رفتار و رہیدہ۔
نجی بالکسر خشکی غن۔
ناحی قصد کنندہ و گردانندہ۔
نادی و ندی مجلس جمع شدن گاہ مردم
دروبان۔
ناسی فراموش کنندہ۔
نسی چیز فراموش کردہ شدہ و چیز زبون
کہ در منزل سفر آن را انداختہ باشند و بدان
التفات نکردہ و رگی پاک کردن حیض زنان
نشی بالضم و تشدید یا شمشیر کشیدن و پیشی
گرفتن ستور بر دیگر ستوران رجامہ بر کندن
و گذشتن تیر از نشانہ و بالفتح موضع پیکان
تیر یا بعد از جای پیکان تا پر تیر و موضع گردن کہ
مابین شانہ باشد تا سر و تیر نو تراشیدہ کہ ہنوز
پر و پیکان نہادہ باشند۔

نعی بالفتح خبر مرگ بہ کسی دادن و اظہار و
شہرت کردن بدی کسی خبر مرگ و بالفتح
و تشدید یا خبر مرگ
دہندہ و ہمچنین ناعی۔
نفی بالفتح راندن و راندہ شدن و سست
کردن و نیست کردن و بکسر فا و تشدید یا
آنچہ بپرد از دیگ وقت جوش و آنکہ ریزد
از آب دلو و آنچہ بپراند سمہای اسپان
از سنگریزہ و جز آن و آنچہ بردارد باد
از خاک و جمع کند زیر بیخ درختان و راوف
نقیان و سپرے کہ از برگ خرما سازند
و آنکہ شب نیاید از لشکر عظیم وعید و تہدید
نقی بالکسر مغز استخوان و پیہ چشم و بالفتح
و تشدید یا پاک و خالص۔
نمی بالفتح چیزی بر سر چیزی نہادن
و چیزی بکسے اسناد کردن و نسبت کردن
چیزی بکسے و خبر داشتن و رسانیدن سخن
بر وجہ صلاح و بالضم و تشدید میم خیانت و
عیب عداوت و طبیعت و فلوس و
دراہم مغشوش کہ دران مس و ارزیز
بودہ باشد۔
نامی افزایش کنندہ۔
نواصی موہای پیشانی و بزرگان
قوم جمع ناصیۃ۔
نواحی طرفہا و گوشہا۔
نہی بالفتح باز داشتن و منع کردن
و بالکسر بعضے از آب سیل کہ جای ماندہ
باشد و بہ فتح نیز آمدہ۔
ناہی باز دارندہ۔
نواہی باز دارندگان جمع ناہیہ۔
نی بالکسر و تشدید یا ناپختہ و خام
و بالفتح نیہ۔

❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖

باب الواو

فصل الواو مع الالف

وبار بروزن نبار از و باشندہ زمین۔
وبار بہمزہ و غیر ہمزہ مرگ عام کہ بسبب
فساد ہوا بہم رسد۔
وثقیٰ بالضم استوار۔
وجعیٰ بالفتح بیماران و دردمندان۔
وحی بفتحتین سودہ شدن سم ستور و در سم بافتن ستور

وذار باز داشتن و عیب کردن۔
وری بفتحتین آتش از آتش زنہ بیرون
آوردن و علتی ست و خلق عالم۔
ورقا کبوتر۔
وسطیٰ بالضم فاضل تر و میانہ و انگشت
میانگی۔
وشار بالکسر جامہای رنگین جمع وشی۔

وضور بالضم دست و روی شستن
برای نماز و بالفتح آبی کہ بدان دست و
روی شویند۔
وضی نیکو و پاک۔
وطا بالفتح رفتن و پای بر زمین نہادن
و پامال کردن و بالکسر و مد ہمزہ با کسی
موافقت کردن و جامہ کہ بر ہودج و جز

آن بیند از ندیا جای بگسترد ند۔
وعا بالفتح فریاد و غوغا کردن و در لغل گرفتن و آواز و غوغا و بالکسر مد ہمزہ باران وظرف۔
وعثار بالفتح سختی سفر۔
وعسار زمین نرم ریگستان۔
وغار بالفتح جنگ و آواز و غوغا۔
وفار وعدہ بجا آوردن۔
وقار بالکسر و بالفتح آنچہ بآن نگاہ دارند و سیر
وکار بالکسر بند خیک و کوزہ و سر بند ہرچہ باشد۔
ولار بالکسر دوستی داشتن و پیاپے کاری کردن و دوستی و بالفتح میراث بندہ آزاد و یاران دوستان۔
ونی بہ فتحتین سست شدن و ماندہ شدن

فصل الواو مع البار

وأب بالفتح و سکون ہمزہ شرمندہ شدن و سر در کشیدن از شرم و شتر بزرگ و سم مغاک دار۔
وتب بالفتح و وثوب بالضم و وثیب جستن
وجوب لازم شدن و سزاوار شدن و افتادن و مردن و فرو شدن آفتاب و مقرر شدن بیع۔
وجیب طپیدن دل۔
وجب بالفتح مرد بد دل۔
ورب بہ فتحتین تباہ شدن اصل۔
وسب بالفتح بسیار شدن گیاہ در زمین و بالکسر گیاہ انبوہ۔
وصب بہ فتحتین بیماری۔
وصوب بالضم ہمیشہ بودن۔
واصب ہمیشہ و دائم و شدید۔
وطب بالفتح مشک شیر کہ از پوست بچہ شیر خوار سازند و مرد سخت دل بدعہد
وطوب بالضم پیوستہ بودن بر کاری۔
وعب بالفتح مردم نادان و متاع سقط و شتر فربہ و اوغاب البیت ظروف خانہ
وقب بالفتح مغاکی در سنگ کہ آب باران گرد آید و ناگردان و در رفتن بہ چیزی و فرو شدن آفتاب و جز آن۔
وکب بالفتح بپای خاستن۔
وکوب بالفتح آہو و ناقہ فراخ گام۔
ولوب بالضم پیوستن و رسیدن۔
وہب بالفتح بخشیدن۔
وہاب بتشدید ہا بسیار بخشندہ و ہمچنین وہابہ و ہار برای مبالغہ است
ویب بالفتح وای مرادف ویل۔

باب الواو مع التار

وتیرۃ راہ و سستی و حلقہ کہ بآن نیزہ زدن آموزند و سپیدی پیشانی اسپ و پردہ کہ مابین ہر دو سوراخ بینی می باشد۔
وترۃ بالفتح رگی کہ در اندرون بیرون ذکر می باشد و پردہ کہ مابین ہر دو سوراخ بینی می باشد و گرد اگرد چیزی۔
وباجۃ درشت و آگندہ گوشت شدن
وثیقۃ پیمان و عہد۔
وجبۃ بالفتح افتادن و شبانہ روزی یکبار خوردن و یکبار دوشیدن۔
وجوبۃ بالضم بد دل شدن۔
وجازۃ کوتاہ شدن سخن۔
وجاہۃ روشناس شدن و خوب شدن و خداوند جاہ و بزرگواری شدن۔
وجنۃ بہر سہ حرکت واو موضع بالای رخ آدمی کہ بلند بر آمدہ باشد و جنات جمع و بالفتح و کسر جیم ملخی کہ آنرا کوفتہ سازند و بروغنی جرب کنند و بخورند۔
وجہۃ بالکسر قبلہ و موضعی کہ روی بطرف او باشد۔
وجیہۃ زن روی شناس خداوند جاہ و زن خوب شکل۔
واجفۃ لرزندہ و ترسندہ و طپندہ۔
وحدۃ یگانہ شدن و تنہا شدن و یکے شدن۔
وحشۃ خالی و اندوہ و تنہائی و دلتنگی
وخامۃ بالفتح دشوار و گران شدن و بدگوار و ناسازگار شدن۔
ودادۃ آرزو کردن۔
ورودۃ گلگون شدن۔
ودعۃ بالفتح و بہ فتحتین مہرہ ایست سپید
ودیعۃ امانت۔

وراثة میراث یافتن و میراث بردن۔
وردة بالضم رنگ گلگون و بالفتح گل۔
ورطة بالفتح زمینی که در و راه نباشد و محل هلاکت۔
وراطة بالکسر فریب۔
ورثة بفتحتین میراث برندگان۔
وازرة گناه بردارنده۔
وزغة بفتحتین آفتاب پرست۔
وسمه برگ گیاهی ست که بدان موی را رنگ کنند و آن برگ گیاه نیل ست۔
وسادة بالکسر بالش۔
وساطة بالفتح بزرگوار شدن۔
وسامة بالفتح نیکوروی شدن۔
وسوسة بدی و کارهای ناصواب در دل انداختن و آواز زیور و اندیشهٔ بد۔
واسطه درمیان بوده و میان جی و واسطة القلادة بهترین جوهر و مهره که درمیان قلاده کنند۔
وسیلة نزدیکی و دست آویز و هرچه به سبب آن نزدیکی جویند بچیزی۔
وسعة بالضم فراخی۔
وشمة بالفتح قطرهٔ باران و یک سخن۔
واشمة زنی که بر دست زن دیگر به سوزن نقش کند۔
وستوشمة زنی که بر دست او به سوزن نقش کنند فی الحدیث لعن الله الواشمة والمستوشمة۔

وشایة بالفتح دروغ گفتن و از کسی غیبی بازگفتن و بسیار فرزند شدن و زائیدن۔
وصافة بالفتح خدمت کردن و به خدمتگاری رسیدن کودکان۔
وصوصة نزدیک گردانیدن روی بند بچشم و برقع۔
وصایة بالفتح والکسر وصی شدن و پیوستن چیزی به چیزی و پیوسته گیاه شدن زمین و بهم پیوستن گیاه۔
وصیة اندرز۔
وصیلة زمین فراخ و فراخی و گوسپند ماده که هفت نوبت بچهٔ ماده زائیده باشد و نوبت هشتم بچهٔ نر و بچهٔ ماده بهم زاید و درین زمان گویند قد وصلت اخاها یعنی پیوند داد بچهٔ نر را با بچهٔ ماده و او را آزاد کنند و این در زمان جاهلیت بود و در اسلام منع شد۔
وصیفة کنیزک۔
واصلة زن موی پیوند کننده و مستوصلة زنی که طلب می پیوستن کنند فی الحدیث لعن الله الواصلة والمستوصلة۔
وصمة بالضم عیب۔
وصلة بالضم پیوند و خویشی و بالفتح پارهٔ چیزی۔
واصیة زمینی که گیاه در و بهم پیوسته بوده باشد۔
وضاعة فرومایه شدن۔
وضیعة زیان کردن و باد زحمت و آنچه بر مردم نهند از مال صدقات و گیاه و زیان در تجارت۔
وضعة بالفتح نهادن۔
وضارة بروزن لطافت نیکوروی شدن و روشن روی شدن و پاک و خالص و بی عیب شدن۔
واضحة دندانی که نمایان بوده باشد در وقت خندیدن۔
وضیمة گروه آدمیان و طعام ماتم و قدری از حشیش و گیاه۔
وطاة نرم شدن فراش و نشستنگاه و پامال شدن جای و گرفتن قال صلی الله علیه وسلم اللهم اشدد وطاتک علی مضر۔
وطیئة غرارهٔ پنبه و غیر آن و نوعی از خوردنی۔
وظیفة چیزی که برای کسی مقرر شده باشد۔
واعیة زن فریاد کننده و یاد دارنده و نگهدارنده و این معنی ست قول باری تعالیٰ اُذُنٌ واعِیة۔
وفادة بالکسر نزدیک پادشاه رفتن برسولی۔
وفات مرگ۔
وقت زمان و هنگام چیزی و زمان چیزی۔
وقایة نگهداشتن۔
وقاحة و **وقوحة** بالفتح سخت شدن سم و سخت روی شدن و بی شرم شدن۔
وقیعة بدگوئی از عقب مردم کردن و بدگوئی از پس مردم و کارزار و جای مانند آبگیر که در سنگ بوده باشد۔

واقعه خواب و حال و کار و سختی جنگ و حادثه زمانه و قیامت۔
وقعه سختی جنگ۔
وکالة بالفتح والکسر وکیل شدن و ضامن شدن
ولادة زائیدن۔
ولایة بالفتح یاری کردن و بالکسر حاکم شدن و ولی کسی شدن و یار شدن و دوست شدن و یاری و پادشاهی و جمع شدگان برای یاری کردن مفرد و جمع آمده۔
ولولة بالفتح بر دو واو واویلا گفتن۔
ولیدة دخترک و کنیزک۔
ولیجة صاحب سر و دوست۔
ولیجة بجای جهله غراره پشم و صوف۔
ولیمة طعام عروسی۔
وهلة بالفتح ترسیدن و نوبت و ترس۔
واهیة سست و دریده و از هم افتاده۔
وهدة زمین درشت و نشیب و زمین فراخ۔

فصل الواو مع الثاء

ورث بالفتح میراث بردن و میراث یافتن
وارث میراث برنده۔
وطث بالفتح سخت زدن پای بر زمین مرادف وطس۔
وعث ناقص کردن کسی را بسبب بزرگی و زمین بغایت نرم چنانکه پای فرو رود و استخوان شکسته۔
ولث بالفتح زدن بعصا و جز آن و عهد بی اختیار و قصد تا استوار۔

فصل الواو مع الجیم

وشج بالفتح و سکون ثانی سه نقطه سطبر و درشت و حیوان آگنده گوشت۔
وج بالفتح و تشدید جیم دارویست که آنرا اگر ترکی گویند و نام شهریست از طائف
ولج بالفتح صلح افگندن میان قوم و صلاح آوردن و خون گشادن ستور و رگ داج و بفتحتین رگ گردن و همچنین وداج بالکسر اوداج جمع۔
وسیج نوعی از رفتار شتر۔
وسیج بالفتح بهم در رفتن۔
وشیج بهم در رفته و نام درختی ست که ازان نیزه سازند۔
ولوج بالضم در آمدن چیزی بچیزی۔
ولج بالفتح جاها و خارها که بدان از باران پناه برند جمع ولجة بفتحتین۔
ولیج آنچه در میان چیزی بوده باشد و از جنس آن نباشد۔
وهج بالفتح افروخته شدن آتش و بفتحتین افروختگی و سوزش آتش۔
وهاج بالفتح و تشدید ها درخشنده۔

فصل الواو مع الحاء

وتح بالفتح و سکون تای دو نقطه و کسر آن اندک و زبون و بخیل و خسیس۔
وجاح بهر سه حرکت پرده و پوشش و اجاح بهمزه نیز آمده و آب اندک که ته حوض را پوشد۔
وجیح استوار و محکم و جامه سفت و استوار بافته۔
وحواح مرد چست و سبک و بحذف الف نیز آمده۔
ودح۔ بالفتح دارویست که آنرا زد فای تر گویند و بفتحتین گوسپند نر که بر ماده نرود۔
وذح بفتحتین بول و سرگین که بر دنبه گوسپند و اطراف آن چسپیده باشد و چسپیدن بول و سرگین و خشک شدن آن بر دنبه گوسپند۔
وشاح بالکسر و الضم حمائل۔
واشح قبیله ایست از یمن۔
وضوح پیدا و روشن شدن۔
واضح آشکار و روشن۔
وضح بالفتح و بفتحتین روشنی و سپیدی و کشادگی راه و میان آن و برص و درم سره و پیرایه که از درم و دینار ساخته باشند و دندان و پیه۔
وضاح بالفتح و تشدید ضاد مرد سپید رنگ جمیل و میر و لقب جذیمه ابرش و استخوان سپید که طفلان بدان در شب های مهتاب بازی کنند در عرب و هند متعارف است۔

۵ اسپ زدن و بریدن رگ وداج

وطح بفتحتین سرگین و گل که بر سم و چنگال ستور و مرغ چسپیده باشد۔
وقح بالضم و بضمتین شوخی و سخت شدن سم چارپا و بی شرم شدن۔
وقاح بالفتح بی شرم و سم سخت و روی سخت و همچنین وقح بکسر قاف و قح بضمتین جمع
ولیح و ولائح غرارهای پشم و پنبه جمع ولیحة۔
ویح بالفتح کلمهٔ ترحم چنانکه ویل کلمهٔ عذاب۔

فصل الواو مع الخاء

ورخ بفتحتین سست شدن و نرم شدن خمیر
وسخ بفتحتین چرک و چرک ناک شدن دست و جز آن و بکسر سین چرکین۔
وضوخ بالفتح نیم دلو آب۔
ونخ بفتحتین نام گیاهی ست۔

فصل الواو مع الدال

واد بالفتح و سکون همزه زنده در گور کردن و آواز سخت کردن و آواز سخت۔
وئید بالفتح آواز سخت و رفتار آهسته۔
وبد بفتحتین بدحال شدن و خشم کردن و بدحال۔
وتد بفتحتین میخ و میخ زدن و تدانی و لنید درون دو گوش۔
وجود هستی و یافتن مطلوب۔
وجد بالفتح اندوهگین شدن و بالکسر توانگر شدن۔
وحد تنها شدن و یگانه شدن و یگانه لیسج الواحد ممتاز و منفرد و بفتحتین تنها و یگانه و بالکسر دوست۔
واحد یکی۔
وحید یگانه و تنها۔
وخد بالفتح نوعی از رفتار شتر۔
وداد بالکسر دوستی داشتن و بالفتح آرزو کردن و خواستن۔
ود بهر سه حرکت و تشدید دال دوستی داشتن و بالفتح میخ و کوهی ست و بالضم و الفتح نام بتی۔
ورید رگ گردن۔
ورود در آمدن۔
ورد بالکسر پارهٔ از خواندنی و جز آن که وظیفه باشد و به آب آمدن و به آب آیندگان از مردم و شتر و تشنگان لقوله تعالی وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا و منزل و نوبت آب و نوبت تپ و شیر درنده و سرخ رنگ و اسپ گلگون۔
وارد در آینده و راه و وارد الشفة آویخته لب و وارد الشعر دراز موی۔
وساد و سادة بالکسر بالین و سائد و وسد بضمتین جمع۔
وصید آستان و رود گیاهها که بجهای آن بهم نزدیک باشد۔
وطد بفتحتین استوار کردن و پای برجای کردن و گران سنگ گردانیدن و ثابت داشتن و بجای داشتن و سخت بر زمین انداختن۔
وطائد قواعد بنا۔
واطد ثابت۔
وعد بالفتح نوید دادن و این در خیر مستعمل میشود چنانکه ایعاد و وعید در شر
وغد بالفتح خدمت کردن کسی را بجهت خوردنی و ناکس و فرومایه و خادم قوم و ضعیف چشم و تیری از تیرهای قمار که آنرا نصیب نیست و ثمر بادنجان و کودک۔
وفد بالفتح برسولی پیش کسی رفتن و سرکوه و ریگ و جمع وافد نیز آمده۔
وافد برسولی پیش کسی رونده و آنکه بر مرکب نجیب از شتر و دو اشتر پیش رو وفد جمع وفود و وفاد جمع الجمع و وافدان بلندی دو رخسار۔
وقود بالضم افروخته شدن آتش و همچنین وقد و قید و بالفتح هیزم و آنچه بدان آتش افروزند۔
وقاد بالفتح و تشدید قاف شعله زن و افروخته۔
واقد بکسر قاف بر افروزندهٔ آتش۔
وکد بالفتح قصد کردن۔
وکاد بالکسر رسن که بوقت دوشیدن بر گاو بندند۔
ولد بالضم و بفتحتین فرزند مفرد و جمع

آمده و بالکسر بچه ـ
ولید کودک و بنده ولدان و ولده بالکسر جمع
ولائد جمع ولیدة و معنی آن گذشت ـ
والد پدر و گوسپند آبستن ـ
ومد بفتحتین سختی گرمای شب ـ
وهاد بالکسر زمینهای پست جمع وهده ـ

فصل الواو مع الذال

وجذ جای که آب گیرد در کوه می باشد وجاذ جمع ـ
وقذ بالفتح بچوب زدن و کشتن چیزی را و سست گردانیدن و غلبه کردن خواب و ضعیف کردن از بسیاری عبادت یا بیماری
وقید لاغر و بی قوت ـ

فصل الواو مع الراء

ورا بالفتح و سکون همزه ترسانیدن ـ
وبر بفتحتین پشم شتر و پشم ناک شدن ـ
وبار بالفتح زمین عار ـ
وتر بالکسر تنها و طاق و بالفتح والکسر کینه و بالفتح کینه کشیدن و کم کردن از حق کسی و طاق کردن و بفتحتین زه کمان و تار ساز و اوتار جمع و بالفتح و کسر تا کم کننده حق کسی
وثر بالکسر بستر نرم و همچنین وثار بالفتح و بفتحتین آب گشنی در رحم که ناقه از وی آبستن نشود و بسیار گشنی کردن گشن ـ
وجور بالفتح داروی که در دهان ریزند ـ
وجر بفتحتین ترسیدن و بکسر جیم ترسنده
وجار بالفتح والکسر غار کفتار ـ
وحر بالفتح کینه و بفتحتین کرمکی ست سرخ در زمین چسپیده و کینه داشتن ـ
وذر بالفتح گذاشتن و ترک کردن ـ
واذر ترک کننده ـ
وزر بالفتح پناه و کوه و بالکسر گرانی و گناه و پشتارهٔ جامه و سلاح و اوزار جمع و بر داشتن بار بر پشت و غلبه کردن ـ
وزیر معروف و آنکه در بار برداشتن با کسی شریک باشد ـ
وشر بالفتح روشن و تیز کردن دندان و بریدن چوب باره ـ
وصر بالکسر عهد و قباله و عهد نامه ـ
وضر بفتحتین چرک چربی و بوی ناخوش و چرکناک شدن ـ
وطر بفتحتین حاجت ـ
وعر بالفتح دشوار و اندکی از احسان و سختی گرما و کینه و خشم ـ
وغر بفتحتین پر شدن سینه از خشم و کینه و غر الجیش بانگ لشکر ـ
وفر مال بسیار و تمام و بسیار کردن ـ
وفور تمام شدن ـ
وقر بالفتح گرانی گوش و گران شدن و گران کردن گوش را و شگافتن استخوان و بالکسر بار خر و استر چنانکه وسق بار شتر
وقار بالفتح آهستگی و آهستگی کردن ـ
وقور بالفتح آهسته ـ
وقیر مغاک در کوه مرادف وقره ـ
وکر بالفتح آشیانهٔ مرغ و کور جمع و به آشیانه در آمدن و دویدن شتر و اسپ و پر کردن مشک ـ
واکر مرغی که در آشیانه باشد ـ

فصل الواو مع الزاء

وجز بالفتح کوتاه کردن سخن ـ
وجیز و موجز سخن کوتاه ـ
وخز بالفتح و بجای معجمه چیز اندک تیز و خنجر زدن و سوزن زدن و آمیختن ـ
وزواز مرد شتاب کم عقل ـ
وز بالفتح و تشدید زاء بط آبی مخفف اوز
وشز بفتحتین جای بلندی و سختی اوشاز جمع ـ
وعز بالفتح اشارت کردن و پیش رفتن
وفز بالفتح و بفتحتین شتاب سفر و جای بلند ـ
وکز بالفتح مشت زدن و سوختن و نیزه زدن و دفع کردن ـ
وهز بالفتح بهمه دست زدن و سخت زدن

فصل الواو مع السین

وجس بالفتح آواز نرم کردن و کوفتن دل و در دل ماندن چیزی و آواز نرم ـ
واجس بدل در آینده ـ

ودس بالفتح اول گیاه که روید و پوشیده شدن بر کسی و پوشانیدن و رفتن ۔

ورس بالفتح گیاهیست زرد فام مانند اسپرک ۔

ورنیس جامۂ رنگین بورس ۔

وسواس بالفتح اندیشۂ بد که در دل خطور کند و آواز نرم سگ صیاد و آواز زیور و آواز نرم و نام دیو و بالکسر اندیشۂ بد فرو کل انگندن ۔

وطیس تنور آهنی و حمی الوطیس سخت گرم شدن تنور یعنی سخت شدن جنگ و کارزار ۔

وطس بالفتح موزه زدن و سخت زدن بستور سم خود را و شکستن ۔

وقس بالفتح پوست باز کردن از جراحت و ریش گرفتن جرب زن فاحشه و جرب ۔

وکس بالفتح کم شدن و کم کردن و به فتحتین کمی ۔

ولاس بالفتح و تشدید لام گرگ ۔

وهس بالفتح کوفتن و سپردن و سخن چینی کردن و سخن چینی در اثر ۔

ویس بالفتح وای و این کلمه در محل استعمال گویند ۔

فصل الواو مع الشین

ولش بالفتح و تبای دو نقطه اندک چیز از لون الوان چیز ۔

وحش بالفتح جانور دشتی و وحشی و احد خشک و خالی و گرسنه ۔

وحش مرد زبون و فرومایه ۔

وروش بالضم گرفتن و طعام خوردن و ناخوانده بطعام حاضر شدن ۔

وارش خورنده و ناخوانده به طعام آینده ۔

ورش بالفتح نام راویست از رواة قراء ۔

وشواش بالفتح سبک ۔

وفش بالفتح نام مردی و جنبیدن ۔

فصل الواو مع الصاد

وبص درخشیدن ۔

ودص بالفتح سخن انداختن ۔

وصوص بالضم سوراخ کردن پرده بمقدار چشم که از وی بنگرند ۔

وصواص بالفتح ردی بند خرد و سنگ در میان زمین و صاد من جمع ۔

وقص بالفتح گردن شکستن و به فتحتین کوتاهی گردن و کوتاه شدن آن و آتش و هیمۂ خرد که بآن آتش افروزند و ما بین دو فریضه نصاب کوه که زکوة بران واجب نشود ۔

وقیص آنکه گردنش شکسته باشد ۔

وهص بالفتح شکستن و سخت پایمال کردن و سخت انداختن ۔

فصل الواو مع الضاد

وخض بالفتح جستن و نیزه زدن ۔

وخیض نیزه زده شده ۔

وفض بالفتح شتاب ۔

وفاض بالکسر تیردانهای چرمین که برای تیر سازند جمع وفضة ۔

ومض و ومیض و ومضان درخشیدن برق بی آنکه پراگنده شود در ابر ۔

فصل الواو مع الطاء

ولوط بالضم ضعیف رای شدن و تمییز و وبط بالفتح و به فتحتین ۔

والط ضعیف و بددل ۔

ونشط بالفتح باز داشتن ۔

وخط بالفتح پیدا شدن سفیدی موی و سخت نیزه زدن چنانکه گذارا شود و بشتاب رفتن ۔

وراط بالکسر بدر کردن گوسپند از میان گوسپندان ۔

وسط بالفتح میان چیزی و به فتحتین میانه رفتن و میانه در است و برگزیده و بزرگوار ۔

وسیط میانه و بزرگوار و آنکه در نسب میانه و در محل رفیع باشد ۔

وسوط بالضم میانه رفتن و بالفتح نوع خانه ایست که از موی و پشم سازند و شتر ماده که بسیار شیر دهد چنانکه یکبار ظرف پر شود ۔

واسط نام شهریست معروف و دو واسطه الکور پیش پالان شتر ۔

وسائط میانجی ها جمع واسطه ۔

وطواط پرستو که آنرا خطاف نیز گویند و مرد ضعیف و شپره را نیز گفته اند و لقب شاعری ست معروف۔
وقط بالفتح آبگیر مغاک در زمین سخت یا کوه که دران آب گرد آید و همچنین وقیط و وقاط جمع و انداختن و رفتن خروس بر ماکیان و یوم الوقیط روز جنگ میان بنی تمیم و بکر بن وائل۔
وهط بالفتح زمین نشیب و نام موضعی ست که عمرو بن عاص را بود۔

فصل الواو مع الظار

وشظ بالفتح شکستن استخوان و میخ چوب پاره درین دستهٔ تبر و تیشه کردن تا استوار شود۔
وشیظ جماعهٔ آدمیان که متفرق باشند۔
وشائظ چیزهای زائد که بکار نیاید۔
وعظ پند دادن۔
واعظ پند دهنده و وعاظ جمع۔
وکظ بالفتح دفع کردن و آراستن۔
واکظ دفع کننده۔

فصل الواو مع العین

وجع به فتحتین دردمندی و رنجوری و اوجاع جمع و رنجور و دردمند شدن۔
وجیع دردناک۔

وداع بالفتح بدرود۔
ودیع و وداع تن آسان و ترک کننده۔
ودائع امانتها جمع ودیعة۔
ودع بفتحتین مهرهٔ سپید که از دریا بیرون آورند و قلندران بینوازند و بعضی گفته اند از جنس صدف ست و دران کرم می باشد۔
ورع بالضم والفتح بددل شدن و حقیر و کوچک شدن و بالفتح پرهیزگار شدن و بفتحتین پرهیزگار شدن و پرهیزگاری و ترسنده و به فتح واو و کسر را پرهیزگار و ترسنده و بددل و کوچک و ضعیف۔
وروع بالضم بددل شدن و حقیر و کوچک شدن۔
وزع بالفتح باز داشتن و اول و آخر لشکر را فراهم آوردن۔
وازع باز دارنده و سگ و مهتر و سالار لشکر که صف را به ترتیب دارد و سلطان و حاکم۔
وزوع بالضم برانگیختن کسی را بر چیزی
وسع بالضم فراخی و توانگری و دسترس و توانائی مرادف وسعت و بفتحتین اسب فراخ گام و همچنین وساع بالفتح۔
وسیع فراخ و تمام آبی ست۔
واسع فراخ و احاطه کننده و دریابند چیزی و نامی ست از نامهای حق تعالیٰ

وشع بالفتح ببالا بر آمدن۔
وشوع بالفتح داروی که در دهان یا در بینی کنند۔
وشیع درخت خشک افتاده باشد و شاخ ریزها و گیاه و بافته از ریشهٔ درخت خرما و جز آن که بر بام خانه افگنند تا گل بر سر آن ریزند و پرچین از درخت و چوب بر گرد باغ کرده شود۔
وشائع جمع وشیعة و آن غلولهٔ ریسمان و لقمهٔ طعام باشد۔
وصع به فتحتین مرغیست خرد برابر گنجشک و بعضی گفته اند بچهٔ گنجشک۔
وضع بالفتح نهادن چیزی درجای و زائیدن و امانت نزد کسی گذاشتن و به شتاب رفتن و مقنعه انداختن از سر و همچنین موضع و موضوع و از مرتبهٔ خود افگندن چیزی را و بالضم در آخر طهر آبستن شدن زن و بچه که در آخر طهر رسته شود۔
وضیع خرمای تر که خشک ناشده در ظرف گذارند و فرومایه و ناکس و امانت۔
واضع نهندهٔ چیزی و زن بی مقنعه۔
وضائع بارها و درختها و شورگیاهها جمع وضیعة۔
وعوع بالفتح روباه و مرد زیرک۔
وعواع آواز و غوغا و گروه مردم و درد زشت و آواز سگ نیز۔
وقوع بالضم افتادن و فرود آمدن مرغ

وقع بالفتح جای بلند و سرکوه و سختی کردن و
بجنگ درانداختن و سخن از هر جنس درانداختن
و تیز کردن مردم را به سخن و کارد و شمشیر را
بفسان و چکش زدن بر چیزی و به فتحتین
سنگ وقیعه یکی و سوده شدن پای و تنگ
شدن سُم ستور از سنگ از زمین درشت
و دردناک شدن پای از برهنه پائی۔
وقیع سمی که تنگ و سوده شده باشد از
سنگ و زمین سخت و کارد و شمشیر تیز کرده به
سنگ و سوهان۔
واقع افتاده و مرغ فرود آینده از هوا
و فعل متعدی خلاف لازم و نسر واقع ستاره
ایست برابر نسر طائر۔
وقاع بالکسر کارزار کردن و جماع و بالفتح
و تشدید قاف عیب کننده مردم۔
وقائع کارزارها و بدگوئیها پس مردم و
آبگیر یا کو آب باران دران جمع شود جمع وقیعة
وکع بالفتح گزیدن مار و کژدم و بدست زدن
پستان گوسپند در وقت دوشیدن تا شیر
بیرون آید و سر زدن بچه را بوقت مکیدن
و به فتحتین انگشت ابهام بر سبابه افتادن
و بر همدیگر افتادن انگشتان و سخت شدن۔
وکیع سخت و محکم و نام مردی دانشمند
معروف و مشکی که از ان آب بیرون تراود
و آبی که خوی نه کند و بعضے بمعنی استاد
نیز گفته۔
ولوع بالفتح حریص شدن بر چیزی
و حریص۔
ولع بالضم دروغ و بالفتح دروغ گفتن
و بازداشتن و به فتحتین حریص شدن۔
ولیع غنچه ناشگفته خرما و جز آن که آن
را طلع گویند۔
والع دروغ گو۔

فصل الواو مع الغین

ولغ به فتحتین هلاک شدن و گنهگار شدن
و گناه و مردم کم عقل۔
وثغ بالفتح ناقه را وثیقه ساختن و آن
رکوی است که در اندام ناقه کنند تا بر بچه
غیر مهر آرد و بچه خود پندارد و شیر دهد آن
را درجه نیز گویند۔
وزغ به فتحتین آفتاب پرست۔
وشغ بالفتح چیز اندک۔
ولوغ بالضم آب خوردن سگ و جز آن
و همچنین ولغ به فتحتین۔

فصل الواو مع الفاء

وجف به فتحتین و وجیف طپیدن و
نوعی از رفتار شتر و جنبانیدن و لرزان
شدن چیزی۔
واجف طپنده و لرزنده۔
وحف بالفتح و به فتحتین گیاه انبوه و موی
بسیار و نیکو و مال بسیار۔
واحف گیاه سبز بسیار و نام موضعی است
وحاف سنگهای سیاه جمع وحفة۔
وخف بالفتح در آب زدن گل خطمی
تا لعاب از ان بیرون آید۔
وخیف خطمی بدست مالیدن۔
ودف بالفتح چکیدن خون و آب
و روان شدن آن۔
ودیف به شتاب رفتن و خرامان رفتن
ورف و وریف فراخ افتادن
سایه و بالیدن و سبز و سیراب شدن گیاه
وارف فراخ و سبز و تازه۔
وزیف شتافتن در رفتن۔
وصف صفت کردن۔
وصیف خدمت گار و کنیز۔
وصاف به تشدید صاد بسیار صفت کننده
وطف به فتحتین دراز ابرو و دراز
مژه شدن و موی آن و خوش عیش شدن
و کوتاه شدن موی گوش شتر و موی مژه و ابرو
وظف بالفتح کوتاه کردن پای بند شتر و
پیروی کردن۔
وظیف باریکی ساق و ذراع شتر و
اسپ و جز آن که در زیر رسغ است۔
وظائف روزمره از طعام و خدمت
و کار و غیره مانند آن جمع وظیفة۔
وعف بالفتح دفین معنی ضعف بصر
و چیزی که بر شکم بزرگ نندد تا کشتی نه کند۔
وقف بالفتح دستیانه از عاج و ایستادن
و وا داشتن و مطلع شدن بر چیزی و وقف کرد

چیزی را بر قرار۔

وقوف دانستن وایستادن واپیلانہ کردن ووا داشتن۔

واقف ایستادہ ودانندۂ چیزی و گروہی از انصار۔

وکف بالفتح چکیدن باران از سقف خانہ چکیدن آب از چیزی ونطعی کہ بر آن می نشینند وبہ فتحتین گنہگار شدن ومایل ومائل شدن وگناہ وعیب وکرانۂ کوہ۔

وکاف بالکسر پالان خر واسپ جز آن۔

وکوف بالفتح شتر مادۂ بسیار شیر۔

وکیف بیائی چکیدن باران از سقف وچکیدن آب از چیزی۔

ولاف بالکسر الفت کردن ونوعی از دویدن وباہم آمدن قومی وپیاپی آمدن۔

وہف وہیف بالیدن وسبز شدن گیاہ وبرگ تر آوردن آن۔

فصل الواو مع القاف

ولوق بالضم ہلاک شدن وہمچنین ولق بہ فتحتین۔

وثوق بالضم اعتماد واستواری۔

وثاق بالفتح والکسر بند۔

وثیق استوار۔

ودق بالفتح باریدن باران ونزدیک شدن وآرام یافتن بچیزی وگشن جستن مادیان ودیدن بمعنی ست ووداق بالکسر ووداق

دقین بہ فتحتین بلائیکہ دو روی دارد وگویا از ہر دو جانب می آید۔

ودوق ووديق مادیان گشن خواہ۔

وادق تیز رو۔

ورق بالفتح برگ از درخت جنبیدن وبرگ برآوردن درخت وبالضم سالہا کہ باران دران نہ باشد واوراق جمع وبالکسر والفتح وفتح وا وکسر را درم وسیم مسکوک جمع ومفرد آمدہ وبہ فتحتین برگ درخت وکاغذ بریدہ ونوجوانان ومال از درم ودنیا وگوسپند وشتر وجز آن وپارۂ خون کہ گرد شدہ بر زمین افتادہ باشد۔

وراق بالفتح سبزی زمین از گیاہ وزمین سبز پر گیاہ وبالفتح وتشدید را کاغذ برندہ ووَرَق کنندہ ومرد بسیار سیم ونوم ونشند

وسق بالفتح گرد کردن وراندن وبار کردن وبار برداشتن وبار گرفتن وآبستن شدن شتر مادہ وبہ فتحتین بار شتر ومقدار شصت صاع۔

واسق شتر مادہ آبستن وساق بالکسر جمع۔

وشق بہ فتحتین قدید کردن گوشت جانوریست کہ از پوست آن پوستین سازند وآن پوستین را نیز گویند۔

وشیق گوشت قدید کردہ۔

واشق بکسر شین نام سگی ونام مردیست

وعاق بالضم آواز شکم ستور در وقت رفتن وآواز غلاف قضیب چارپا در وقت

بر آوردن قضیب وہمچنین وعیق۔

وعق بالفتح وکسر عین بدخو۔

وفاق بالکسر سازگاری کردن۔

وفق بالفتح موافق آمدن وسازگار شدن وسازگار ولین شوندہ۔

وقواق بدل ونام درختی است وبعضے گفتہ اند نام جائیست۔

ولق بالفتح شتافتن وہمیشہ رفتن ودروغ گفتن وزدن شمشیر ونیزہ وجز آن ونوعی از رفتار ناقہ۔

ومق بالفتح دوست داشتن۔

وامق دوست دارندہ ونام مردیست کہ عاشق عذرا بود۔

وہق بالفتح وبہ فتحتین کمند۔

فصل الواو مع الکاف

وذک بہ فتحتین مردم وچربی گوشت وفربہی کیان۔

وراک بالکسر مانند بالش چیزی کہ در پیش پالان شتر بندند۔

وروک بالضم بر پہلو خفتن وبر سرین نشستن

ورک بالفتح وکسر را سرین ویک طرف ران وبسکون را نیز آمدہ وورک بہ ضمتین جمع

وسک بالفتح والضم شتافتن وشتاب

وشاک بالکسر بایکدیگر شتاب کردن ونیک شتابیدن وتیز روی وجستی۔

وعک بالفتح تیزی تپ وضعیف کردن

کسی را۔
وکواک بالفتح بددل وترسندہ۔
ویحک کلمۂ ترحم باکاف خطاب یعنی ترحم است مرترا۔
ویلک یعنے واے ترا و ویک بحذف لام نیز آمدہ۔

فصل الواو مع اللام

وأل بالفتح وسکون ہمزہ و۔
وؤل بالضم پناہ وپناہ بردن۔
وبل بالفتح باران بزرگ قطرہ باریدن و سخت ودشوار شدن وگران وناگوار شدن۔
وبال بالفتح ناگوار ودشوار شدن۔
وابل بالفتح تبیل ایست وباران بزرگ قطرہ
وبیل دشوار وناگوار وپشتۂ ہیزم وعصاے بزرگ۔
وجل بفتحتین رسن از لیف خرما۔
وجیل لیف خرما ونام مردی ست وبمعنی عصا ہم آمدہ۔
وجل بفتحتین ترسیدن وبکسر جیم ترسندہ۔
وحل بفتحتین گل ولای ودر گل ولای افتادن
وذائل آئینہای وتارہای نقرہ جمع وذیلہ
ورل بفتحتین جانوریست مشابہ سوسمار وسقنقور۔
وسیل ووسائل جمع وسیلہ ومعنے آن گذشت۔
وشل بفتحتین بیاپی وآب اندک ونام کوہی ست بہ تہامہ وچکیدن آب وآب چکان شدن خانہ وجز آن۔
وشول بالضم سستی اندک وکمی فائدہ وبہرہ وبالفتح ناقہ کہ از پستان او شیر چکد از بسیاری شیر۔
واشل آب چکانندہ وچکندہ۔
وصل پیوند وپیوستن وضد ہجر وپیوند کردن ومثل آن مانند۔
وصول رسیدن۔
واصل بچیزی پیوستہ وپیوند کنندہ ونام مردیست۔
وصائل جامہای مخطط یمانی۔
وصال بالکسر بکسی پیوستن وکاری پیوستہ کردن۔
وعل بالفتح پناہ وچارہ وبکسر عین مرد قوی بز کوہی وعول واوعال جمع۔
وعول بالضم بر درخت رفتن وپنہان شدن۔
وغل بالفتح در مجلس شراب ناخواندہ آمدن وشرابی کہ واغل خورد ومرد فرومایہ وآنکہ بمجرد خوردنی خدمت کند وچارہ وبکسر غین بدغذا۔
واغل آنکہ ناخواندہ بہ مجلس شراب آید۔
وقل بالفتح درخت مقل وبر آمدن بر کوہ وہمچنین وقول بکسر قاف وضم آن ایسی کہ در کوہ وسنگلاخ سبک رود وہر چیز کہ بر قلعہ کوہ بر آید۔
وکل بالفتح کار بکسی واگذاشتن ہمچنین وکول بالضم وبفتحتین مرد عاجز کہ از عاجزی خود را بمردم واگذارد۔
وکال بالفتح والکسر کاہلی کردن در رفتن
وکیل آنکہ با وکاری گذاشتہ شود۔
وہل بالفتح دل کسی بجای رفتن کہ مراد او نباشد وبدل آوردن چیزی بی قصد وبفتحتین ترسیدن وغلط وسہو کردن۔
ویل بالفتح وای وسختی وعذاب ونام وادی ست در دوزخ۔

فصل الواو مع المیم

وآم بالکسر مدہمزہ بر وزن کتاب موافقت کردن ومباہات کردن۔
وشم بالفتح کوفتن وشکستن وفراہم آوردن وجودیدان۔
وضیم آگندہ گوشت۔
وجوم بالضم خاموش شدن از اندوہ وخشم وسخت گرم شدن وسخت غمگین شدن۔
وحیم سخت گرم وبجای حا نیز آمدہ۔
وجم بفتحتین نشانہا وبناہا در راہہا وصحراہا وجمۃ واحد۔
وحام بالکسر نام جانوری ست کہ دشوار آبستن شود وآنچہ آرزو کنند زن آبستن وبرای خوردنی۔
وحم بفتحتین آرزو کردن آبستن چیزی را از طعام وہمچنین وحام بالفتح۔

وحم بالفتح قصد کردن و بالفتح و کسر خا گران و دشوار و بدگوار و ناسازگار شدن و همچنین وخیم و وخام بالکسر جمع۔
وخام بالفتح ناگوار شدن و دشوار و ناسازگار شدن و همچنین وخوم۔
ودم بالفتح دوالهای اطراف دلو و بربند شدن دوالهای آن و گوشتهای چشل مالیل در رحم ناقه که از ولادت او را باز دارد۔
وذام بالکسر شکنبهٔ رودها جمع وذمة بالفتح۔
وذائم بہ بہا و نذرہا کہ براہ بیت اللہ فرستند جمع وذیمہ۔
ورم بہ فتحتین آماس اورام جمع و آماسیدن و ورم انفہ یعنی پر باد شد بینی۔
وزم بالفتح بر روی در افتادن در خوردن۔
وزیم گوشت خشک سوسمار و ملخ و جز آن و تره و سبزی دسته کرده و مرد بسیار گوشت۔
وسم بالفتح نشان کردن و داغ کردن و نشان۔
وسام بالفتح نیکوروی و خوبصورت شدن و همچنین وسامه۔
وسیم نیکوروئی۔
وشم بالفتح نقش و نگار و شام بالکسر جمع و نام شهری است و ریمام و نقش کندن بر دست و جز آن بسوزن۔
وصم بالفتح عار و عیب و شگاف۔
وضم بالفتح گوشت بر تخته نهادن و جز آن و بہ فتحتین تخته و بوریا و جز آن که بران گوشت نهند
وغم بالفتح کینه و حرص او غام جمع و کینه ور شدن و خبر غیر محقق دادن کسی را۔
وقم بالفتح کشیدن عنان و باز داشتن کسی از حاجت و باز گردانیدن و غمگین کردن و خوار گردانیدن و زدن و قهر کردن و پامال کردن زمین و خوردن گیاه آن۔
وکم بالفتح غمگین شدن و غمگین کردن و پامال کردن زمین و گیاه آن خوردن۔
وخیم پیخال مگس و پیخال کردن آن۔
وہم بالفتح رفتن دل بسوی چیزی بی قصد آن و گمان بردن و بہ فتحتین غلط کردن در حساب و جز آن و کینه ور شدن۔

فصل الواو مع النون

وتین رگیست در دل که چون بریده شود صاحبش بمیرد۔
وتن بالفتح بر رگ دل زدن۔
وتون بالضم دائم شدن۔
واتن دائم و ثابت و ثنای مشلثه نیز آمده و آب روان دائم۔
وثن بفتحتین بت اوثان جمع۔
وجدان بالکسر دانستن و خشم کردن۔
وجن بالفتح کوفتن گازر جامه را۔
وجین کرانه وادی و زمین درشت و هموار و فراز و نشیب که در دامن کوه باشد۔
وحدان بالضم جمع واحد۔
ودن، **وودان** بالکسر تر کردن و بجه لاغر زادن و در کار عروسے استادگی کردن
وزن بالفتح سنجیدن و سنجیده دادن و آرامیده شدن و گوشهٔ کوه و سنجیدگی و وزن و حضار دو ستاره ایست نزدیک سهیل برآیند۔
وزان بالکسر سنجیدگی و هموزن آمدن و بالفتح و تشدید زا وزن کننده۔
وسن بہ فتحتین خواب یا مقدمهٔ خواب و بیهوش شدن از بوی زشت آب چاه و جز آن۔
وسنان بالفتح خواب کننده و آنکه در ابتدای خواب باشد۔
وضن بالفتح نوار و جز آن بافتن و چیزی را مرصع کردن۔
وضین نوار تنگ که بآن هودج را بر شتر بندند۔
وطن بہ فتحتین جای بودن و اقامت کردن مردم اوطان جمع۔
وکن بالفتح نشستن آدمی و بر سر خایه نشستن مرغ و آشیانهٔ مرغ و بالضم فرود آمدن گاهها و آشیانها جمع وکنه۔
ولهان بہ فتحتین حیران شدن و بیهوش شدن۔
ولدان بالکسر کودکان و بندگان جمع ولید ست۔
وہن بالفتح سستی و سست شدن و سست کردن و سترانبوه و شتر سطبر و پاره از شب و نزدیک نیم شب۔

فصل الواو مع الهاء

وبه بفتحتین دریافتن وکبر پاک داشتن۔
وجه بالفتح روی واوّل روز وطور وطریقه وبرابر وجوه جمع۔
وجاه بالکسر والضم برابر۔
وجیه خبیر روی وروی شناس وخداوند جاه وبزرگی وفرزندی کہ در حین ولادت سر او پیشتر بدر آید ونام اسپی است۔
وره بفتحتین کم عقل شدن وحیران شدن از ترس۔
واقه ترسا کہ ہمیشه مقیم وخادم کلیسه باشد
وقه بالفتح زمان بردن۔
وله بفتحتین بیخرد وحیران شدن۔
واله سرگشته وشیفته ونیز خود شتر ماده کہ بر بچه خود بغایت عاشق وشیفته باشد۔
ویه بالفتح کلمه استلذاذ است وکلمه تحریص باستلذاذ ومعنی آن بفارسی چه خوش۔

فصل الواو مع الیاء

وائی بالفتح وسکون ہمزه وعده کردن وواجب کردن وبفتحتین خرکره واسپ وجز آن۔
وثنی بت پرست۔
وحی در دل انداختن چیزی وپیغام فرستادن حق تعالی بکسی ونوشتن وپنهان سخن گفتن واشارت کردن وپیغام خداو کتاب وسخن پوشیده وبکسر حاو تشدید یا زود وچیت ونزدیک۔
وحشی جانور صحرائی رمنده وجانب چپ جانب بیرون پشت کمان وجانب چپ مرکب کہ از آن طرف بر وسوار شوند۔
وخی بالفتح قصد کردن وتوجه بجای نمودن
وادی جای کشاده میان کوهستان وتلها وپشتها کہ سیلاب از آن روان شود وبفارسی رودخانه گویند۔
ودی بالفتح خون بها دادن وفرو هشتن چارپا قضیب خود را تا بول کند یا گشنی کند وبیرون آمدن ودی از ذکر ہلاک شدن وآبی کہ از قضیب بیرون آید بعد از بول وبدین معنی بکسر دال وتشدید یا ہم آمده ونیز بکسر دال وتشدید یا درخت خرد خرما جمع ومفرد آمده۔
وری بالفتح بیرون آمدن آتش از آتش زنه وخوردن ریم وچرک اندرون آدمی را واگنده شدن مغز استخوان وفربه شدن
وسمی باران اولین بهار
وشی بالفتح رنگ کردن جامه وجامه رنگین
واشی دروغگوی وسخن چین وشاة جمع
وصی بالفتح پیوستن وبتشدید یا آنکه باو چیزی وصیت کرده شود۔
وعی بالفتح یاد گرفتن ونگه داشتن وجمع شدن ریم در جراحت وبسته شدن استخوان شکسته۔
واعی نگاه دارنده ویاد دارنده۔
وفی بالفتح تمام شدن وبسیار شدن۔
وافی تمام وبسیار۔
واقی نگاه دارنده وپرہیز کننده وترسنده وزمینی کہ پشت اسپ با جراحت نکند ونام مرضیست کہ آنرا اصر نیز گویند۔
ولی بالفتح نزدیک شدن ودوم باران آمدن وبتشدید یا باران دوم بعد از وسمی ودوست دارنده ودوست ویاور نزدیک ومتکفل کار کسی۔
والی حاکم ونزدیک۔
ونی بالفتح سست شدن وکند شدن وماندہ شدن۔
وہی سست شدن ودریده شدن وشگافته شدن مشک وجز آن۔

باب الها

فصل الهاء مع الالف

ها بے ہمزه حرف تنبیه است وبه معنی بگیر نیز آمده وبہمزه نام حرف معروف از حروف تہجی

هار بکسر همزه یعنے بخش وبده۔
هؤلاء یعنی آن جماعت۔
هباء بالفتح غبار وگرد که از روزن پیدا شود در شعاع آفتاب۔
هجاء بالکسر نکوهیدن کسے را و هجی کردن حروف تهجی را و بد صحبت شمردن زن شوهر را۔
هداء بالکسر زن را بخانهٔ شوهر فرستادن و بخانهٔ آوردن۔
هدی بالضم راه راست یافتن در راه راست۔
هدایا چیزها که به تحفه برند جمع هدیة۔
هردی و هردار بالکسر زردچوب۔
هزء بالضم سخریه و استهزاء کردن۔
هلا بالفتح لفظی ست که برای راندن اسپ گویند و حرف تنبیه است و به تشدید لام حرف تحضیض ست یعنے چرا نه۔
هناء بالکسر مد همزه قطران و مالیدن آن بر شتر و گوارا شدن۔
هنیٔ بالفتح عطا دادن و گوارا شدن طعام و بالکسر عطا۔
هنیئ بر وزن قریب گوارنده و آنچه بے مشقت حاصل شود۔
هندبا بالکسر و فتح دال و کسر آن و بای موحده بهمزه و بغیر همزه کاسنی۔
هوا آرزو کردن و دوست داشتن و بے فرزند شدن مادر و خالی و عنصری از عناصر اربعه که زیر کرهٔ نار ست و آنچه از روی خواهش نفس باشد۔
هیجاء بالفتح بهمزه و بغیر همزه کارزار۔
هیولی بالفتح طینت و مادهٔ عالم که قابل صور و اشکال ست و در اصل بمعنی پنبه است تشبیه داده اند مادهٔ عالم را بدان بتشبیه پنبه نیز

فصل الهاء مع الباء

هب بالفتح و تخفیف باء یعنے ببخش و پندار و سلمنا و بالفتح و تشدید باء بیدار شدن و روان شدن نیزه و شمشیر در مضروب۔
هبوب بالضم وزیدن باد و همچنین هب و آمدن و ایستادن بکاری و بالفتح باد گرد انگیز۔
هباب بنشاط رفتن شتر۔
هدب بالفتح دوشیدن و میوه چیدن و بالضم و بضمتین موی مژگان و مسلسل چادر و اهداب جمع و بفتحتین برگی که پهنا ندارد چون برگ سرو گز و جز آن۔
هداب بالفتح ریشه و پرزهٔ جامه و برگی که پهنا ندارد۔
هذب بفتحتین صفا و پاکی۔
هرب بفتحتین گریختن و گویند ماله هارب و لا قارب نیست او را کسے که از دیگری بگریزد و نه کسے که باو نزدیکی جوید یعنی هیچ نیست و اصلا اعتبار ندارد۔
هضب بالفتح شروع کردن سخن و حدیث کردن با آواز بلند و بارانیدن باران و زمین پشته دار انبار ی بزرگ قطره
هضبة واحد و همچنین هضاب بالکسر و بکسر و فتح ضاد و تشدید با اسپ بسیار خوی کننده۔
هلاب روز باد و باران۔
هلب بالضم موی درشت و موی دم اسپ و موی خوک و گنده و سطبر و بالفتح سختی روزگار۔
هنب بالکسر نام مخنثی که رسول الله صلے الله علیه وسلم او را از مدینه اخراج کرد و بفتحتین نادانی و نادان شدن۔
هندب بالکسر کاسنی که آنرا هندبا نیز گویند
هوب بالفتح دوری و دور شدن و مرد احمق پرگوی و فروغ آتش درخشیدن و برانگیخته شدن نر بر ماده۔
هیوب بالفتح بددل و ترسنده و همچنین **هیاب** به تشدید یا

فصل الهاء مع التاء

هات بکسر تا اسم فعل ست بمعنی امر یعنے بخش و بیار۔
هالة دائره گرداگرد ماه که آنرا خرمن ماه گویند۔
هامة سر پیشانی و مهتر و مرغ شب پرک آنرا بوم گویند و تن مرده و به تشدید میم چارپا و جنبندهٔ زمین۔
هامدة خشک شده و فرومانده در زمین بے گیاه کقوله تعالی ترى الارض هامدة۔

ہاجرہ نیمہ روز کہ در غایت گرمی باشد۔
ہاویۃ جہنم و معنی آن گذشت۔
ہبۃ بکسر ہا و فتح با بخشیدن و بالفتح و تشدید با روان شدن شمشیر و نیزہ در مضروب و ساعت و بعضے از زمان و بکسر ہا و فتح بای مشدد بار کہ...
ہبت بالفتح زدن و بے عقل شدن و بددل شدن و سست رای گردانیدن
ہبوۃ گرد و غبار ہبوات جمع۔
ہبات نام موضعیست۔
ہبقعۃ بر سر پاشنہ نشستن۔
ہتات بالفتح و تشدید تا مرد بسیار گوی ہرزہ گو۔
ہت بالفتح و تشدید تا نیک سخن گفتن و بسیار گفتن و دریدہ شدن جامہ و ریزانیدن و شکستن۔
ہجرۃ بالکسر گذاشتن و جدا شدن۔
ہجعۃ بالفتح خفتن و بالضم و فتح جیم احمق غافل۔
ہجمۃ بالفتح رمہ شتر و سختی سرمای زمستان ہجیمہ ماست۔
ہدایۃ راہ نمودن و راہ راست گرفتن۔
ہدرۃ بفتحتین فرو افتادہ ہا و باطل شدہ ہا و بالضم و فتح دال فرو افتادہ و ناچیز شدہ۔
ہدنۃ بالضم آشتی و آرمیدگی۔
ہدیۃ بالکسر گروہت و سیرت و بالفتح و فتح ہا و تشدید یا آنچہ از روی محبت برای دوستان بتحفہ فرستند و بتخفیف یا نیز آمدہ و شتر و چارپا کہ برای کعبہ معظمہ برند تا قربان کنند۔

ہداۃ بالضم راہ نمایان جمع ہادی۔
ہرت بالفتح دریدہ شدن و نیک پختن گوشت و بہ کسے طعن کردن و بفتحتین فراخ شدن دہن و دہن فراخ۔
ہراقۃ ریختن آب و مثل آن۔
ہرۃ بکسر ہا و فتح را اجلاے و خاکستر و بہ تشدید را گربہ۔
ہریسۃ کوفتہ شدہ و طعام معروف۔
ہرابذۃ مجوسان کہ در خدمت آتش می باشند و آتش برافروزند جمع ہربذہ۔
ہزۃ بالکسر و تشدید زا جنبیدن سواران و آواز و غوغای ایشان و نشاط کردن و آواز کردن جوش دیگ و جنبش سواران و آواز و غوغای ایشان و خرمی و آواز جوش دیگ۔
ہزملۃ نوعی از راہ رفتن۔
ہزہزۃ جنبانیدن آواز تیران۔
ہزمۃ دستہ و چاہک سینہ و مغاکی کہ در سیب افتد چون فشردہ شود۔
ہزیمۃ چاہ و شکست لشکر و لشکر را شکست دادن۔
ہسہسۃ آواز کردن زرہ و زیور و غیر آن و آواز کردن حرکت آدمی در شب۔
ہشاشۃ کشادہ روی شدن و شاد شدن و خوش طبع شدن و سبک شدن و نرم شدن و ناچسپیدہ شدن دو شیر شدن شتر و گوسپند۔

ہشیلۃ چارپائی کہ بے رخصت صاحب گرفتہ شود و ہر جا کہ بایند بردہ شود و باز بہ صاحب رد کردہ شود۔
ہضبۃ بارانیدن۔
ہفاۃ و ہفت افتادن و خود مایہ شدن و احمق شدن و پراگندہ شدن
ہفہفۃ بفتح ہر دو ہا و سکون فای اول باریک میان کردن۔
ہفوۃ بالفتح خطا کردن و خطا ہفوات جمع۔
ہقعۃ بفتحتین دائرہ پیش سینہ اسپ پیش عرب آن مکروہ است و یکی از منازل قمر و آن سہ ستارہ است در جوزا از یک بہ یکدیگر و بالضم و فتح قاف مردیکہ بسیار خسپد و بسیار تکیہ کند۔
ہلکۃ بفتحتین نیست شدن و نیست شدہ کار ہلاکۃ نیست شدن۔
ہمہمۃ بانگ کردن با گرفتگی گلو و نالیدن و بانگ کردن شیر درندہ۔
ہمدۃ علت سکتہ کہ آدمی را عارض شود۔
ہمۃ بالکسر و تشدید میم قصد و آہنگ دو زن آن
ہمجۃ بفتحتین گوسپند مادہ لاغر و مگس خرد یست مانند پشہ بر روی گوسپند و خر و جز آن نشیند۔
ہمزۃ بالفتح الفی کہ متحرک باشد و بفتحتین وسواس شیطانی و مانند دیوانگے چیزے کہ انسان را میرسد از وسوسہ شیطان۔

ہنیدہ بضم ہا و فتح نون صد شتر و مانند آن یا مقدار صد عدد یا صد درم از چیزی
ہنعہ بہ فتحتین داغ پس گردن شتر و یکے از منازل ماہ و آن پنج ستارہ است بر منکب جوزا از سوی چپ۔
ہندسہ بالفتح انداز کردن و در اصل ہندزہ بودہ زیرا کہ از ہنداز بالکسر کہ معرب اندازہ است ماخوذ ست و چون در کلام عرب دال و زاء بے فاصلہ جمع نمیشود دال بہ سین بدل کردند
ہوشہ و ہیشہ فتنہ کردن و جنبیدن و برانگیختن۔
ہوۃ بالضم و تشدید واو نشیب ژرف و کندہ زمین۔
ہیاۃ صورت و ساختہ شدن و تہیئہ ازین مشتق ست۔
ہیاوت بالکسر توبہ کردن و یہودی شدن
ہیبتہ ترسیدن و بزرگ داشتن۔
ہیللہ۔ لا الہ الا اللہ گفتن۔
ہیمنتہ آواز دادن آواز نہلتے کردن و سخن گفتن چنانکہ کسی نشنود و در نیابد۔
ہیمنتہ گواہ شدن و مہربانی کردن و مہیمن ازین جا مشتق ست۔
ہیت بالکسر شہریست بہ عراق عرب و بالفتح نام مخنثے ست کہ حضرت رسول اللہ علیہ و آلہ وسلم او را از مدینہ اخراج نمودہ و بہ فتح تا اسم فعل ست بمعنے ہلم یعنے بیا۔
ہیہات اسم فعل ست بمعنے بعد یعنے

دور شد۔
ہیضتہ تو عیت از شکم رفتن۔
ہیاطلتہ قومی اند از ہند۔

فصل الہاء مع الثاء

ہلاث بالضم نرم شدن و سست شدن عضو آدمی۔
ہلث بالضم گروہ۔
ہلبوث بالکسر و فتح با احمق۔
ہیث بالفتح جنبیدن و اندک چیزی دادن

فصل الہاء مع الجیم

ہج بالفتح آماس و آماس شدن پستان شتر و زدن بعصا و جز آن و فرو رفتن چشم
ہج ہج بفتح ہر دو ہا لفظی ست کہ برای راندن گوسپند گویند۔
ہجہج وادی مغاک و عمیق و زبانہ آتش و برافروختن آن۔
ہرج بالفتح آشوب و فتنہ و کشش و بسیار گفتن و در آمیختن و غلط کردن و جز و بسیار رفتن اسپ و بسیار مجامعت کردن و بہ فتحتین گرسنگی شتر از سختی سرما و از قطران کہ بران مالیدہ باشد۔
ہزج بہ فتحتین آواز رعد و آواز خوش دلنوعی از سرود و ترانہ و نام بحریست از عروض
ہمج بالفتح بیک دفعہ آب خوردن شتر چندان کہ تشنگی نشکند و بہ فتحتین مگسہای ریزہ و گوسپند

لاغر و مردم فرومایہ و نادان واحد ہمجہ۔
ہوج بالضم بادہای سخت جمع ہوجاء بالفتح و بہ فتحتین درازی و شتاب نادانی و شتاب کردن و نادانی و دراز شدن۔
ہودج بارگیر و کجاوہ کہ زنان دران سوار شوند۔
ہیج بالفتح غبار و برانگیختہ شدن و برانگیختن و ہمچنین ہیجان بہ فتحتین۔
ہیاج بالکسر خشک کردن گیاہ و زرد شدن آن و کارزار کردن و یوم الہیاج روز کشش۔
ہائج شتر نر کہ آرزوی جماع داشتہ باشد و غضب۔

فصل الہاء مع الدال

ہبد شکستن حنظل و پختن و چیدن آن و ہمچنین۔
ہبید و اتہباد حنظل یا دانہ آن و ہمچنین ہبید و در نہایہ گفتہ کہ ہبید حنظلی کہ ہبیدہ شود و دو شکستہ و پختہ شود و در قحط برای خوردن و این درست تر ست چہ فعیل بمعنی مفعول ست و ہمچنین ہبد مصدر ست بمعنے مفعول
ہواید زمانیکہ حنظل بچینند در قحط سال برای خوردن چنانچہ رسم عرب بودہ در قحط
ہبو بالفتح و تشدید با نام جائیست در بلاد بنی نمیر
ہجود بالضم شب خفتن و شب بیدار شدن

و ہمچنین تہجد۔
ہد بالفتح و تشدید دال شکستن و ویران کردن و شکستن اندوہ و مصیبت کسے را و سست کردن و ثنا کردن کسے را بہ قوت و دلیر و مندی و بخشندہ و کریم و بالکسر مرد ضعیف بددل۔
ہدید آواز دیوار و جز آن وقت فرود آمدن
ہاد بہ تشدید دال آوازی کہ از دریا آید و اہل ساحل بشنوند و آن زمان گاہے زلزلہ پیدا شود۔
ہدہد بہ ضم ہر دو ہا مرغیست معروف کہ آنرا بہ فارسی پوپک گویند۔
ہداہد بالضم ہدہد و بالفتح گروہیست از مین۔
ہدایہ بالضم تیر لستہ و بحذف الف نیز آمدہ
ہدید بالضم و فتح دال بیماری کہ در چشم پیدا شود و بہ واسطۂ آن آب ریزد۔
ہرد بالفتح گوشت پختن و پارہ کردن و شکافتن و دریدن جامہ و طعن و عیب کردن و رنگ زرد کردن چیزے را و زرد چوبہ کہ آنرا ہُردے بالکسر نیز گویند۔
ہمود بالضم فرو بردن آتش و کہنہ شدن جامہ و بے گیاہ شدن زمین۔
ہامد گیاہ خشک و جامۂ کہنہ۔
ہند بالفتح بریدن و بالکسر نام زنی ست و ملک معلوم و مقدار دویست عدد از شتر و غیر آن و این معنی از کل منقول ست و در قاموس گوید صد شتر یا زیادہ از صد یا کم از صد۔
ہنود ہندوان و زنانی کہ مسمی بہ ہند باشد
ہند مند نہریست بسجستان کہ آنرا عوام آب ہرمن و ہلمن گویند۔
ہود بالفتح توبہ کردن و حق باز گشتن و کار نیک کردن و یہود شدن و بالضم نام پیغامبریست و نام سورہ ایست و یہود توبہ کنندگان و بدین معنی جمع ہائد ست و بہ فتحتین کوہانہای شتر ہودۃ واحد۔

فصل الہاء مع الذال

ہذ بالفتح و تشدید ذال بہ شتاب بریدن و بہ شتاب رفتن و بہ شتاب خواندن۔
ہذوذ بالفتح برندہ۔
ہربذ بکسر ہا و با مجوسی کہ آتش برافروزد و خدمت آتشکدہ کند معرب ہیربد۔

فصل الہاء مع الراء

ہار افتادہ و منہدم شدہ۔
ہبر بہ فتحتین گوشت گرفتن۔
ہبیر زمین ہموار ہبور جمع۔
ہبار بالفتح و تشدید با نام مردیست و بوزنہ و ہمچنین ہوبر۔
ہتر بالکسر سخن بے فائدہ و شگفت و سختی و ہنر ماتر سختی سخت تاکید ست۔
ہجر بالفتح نیم روز و جدائی کردن و پریشان گفتن بیمار و تنگ بر کشیدن شتر را و بالضم سخن بیہودہ و بعضی گفتہ اند بالضم فحش و
بالفتح ہذیان و بہ فتحتین نام شہریست کہ خرما در ان بسیار میشود۔
ہجار بالکسر رسن پالان شتر و زہ کمان۔
ہجویر بالضم و فتح جیم دہے است در نواحی غزنین از انجا است شیخ علی ہجویری کہ در بلدۂ لاہور لاہور آسودہ است
ہجیر شور گیاہ خشک و شکستہ و گرمای نیمروز و حوض فراخ و بالکسر و تشدید جیم خو و عادت
ہاجر ہجرت کنندہ و قبیلہ ایست بفتح جیم نام مادر اسمٰعیل ع و آن را آجر نیز گویند۔
ہدر بالفتح و بہ فتحتین باطل شدن خون و حق و مانند آن۔
ہدیر بانگ بانگ کردن کبوتر و شتر۔
ہادر شیری کہ بالائے او جغرات شدہ باشد و زیر آن زرد آب باشد۔
ہذر بالفتح بیہودہ گفتن و بفتحتین بیہودہ۔
ہذار بالفتح و تشدید ذال بسیار بیہودہ گو و ہمچنین مہذار بالکسر
ہر بالکسر و تشدید را گربہ و بالفتح کراہیت داشتن و خواندن گوسپند و معنی لایعرف ہر آمن کہ دباب باگذشت۔
ہرار بالضم بیمار شدن شتر و بیماری کہ پوست سر را بریزاند۔
ہریر بانگ سگ از سرما و جز آن و کراہیت آمدن از شراب و جز آن۔
ہزر بالفتح بعصا زدن و خستہ کردن۔
ہزبر بالکسر و فتح را شیر درندہ۔

هصر شاخ درخت شکستن ومیل دادن چیزی
هصّار بتشدید صاد شکننده وهمچنین هیصور
هکر بالکسر وبفتحتین سخت شگفت داشتن۔
همر ریختن آب اشک ودوشیدن ودادن
چیزی بکسی۔
همّار بالفتح وتشدید میم بسیار گوی وهمچنین
همر وهمار۔

فصل الهاء مع الزاء

هزّ بالفتح وتشدید زا جنبانیدن واهتزاز
جنبیدن۔
هزهزه وزیدن باد وجنبانیدن درخت را
هزاهز فتنها۔
هزاهز جنبانیدن وهمچنین هزهز بالضم۔
هزاز بالکسر قبیله ایست۔
همز بالفتح بچشم اشارت کردن وفشردن
بپنجه وهمزه آوردن درکلمه وعیب کردن وبانگ زدن
وسوختن۔
هامز وهماز عیب کننده وبچشم اشارت
کننده۔
هنداز بالکسر معرب اندازه وچون در
کلام عرب فعلال بالفتح نادرست بکسر دادند

فصل الهاء مع السین

هجس بالفتح آواز وسخن نرم که شنوده شود
وفهم کرده شود وچیزی دردل درآمدن۔
هاجس دردل درآینده۔

هجرس بکسرها وراء روباه۔
هدس بالفتح راندن۔
هرس بالفتح کوفتن وبکسر را گره شیر درنده۔
هرماس بالکسر شیر درنده۔
هسهاس بالفتح شبانی که همه شب پاس
دارد وگوسفند چراند۔
هلاس بالضم بیماری سست۔
هلس بالفتح بیماری سل شدن ولاغر کردن
وربودن عقل۔
همس بالفتح آواز نرم ونرم کردن آواز
وآهسته جنبیدن۔
هموس بالفتح شیر نرم رونده برای گرفتن صید
هوس بالفتح کوفتن وبسیار خوردن و
نوعی از رفتار ونرم راندن وچرا کردن شتر
وشب گردیدن وبفتحتین دیوانه شدن وعشق
مفرط داشتن۔
هواجس آن چیزها که در دل خطور کنند
ووسوسه اندازند۔
هیس بالفتح رفتن ودانستن وهزیمت دادن
لشکر وبفتحتین اسباب بزرگی از جهت گاو
وجز آن۔

فصل الهاء مع الشین

هامش بکسر میم حاشیه وکنار واین لغت
مولدست واصل نیست۔
هبش بالفتح کسب کردن وگرد آوردن
هراش بالفتح جهار شتر وبانگ سگان را

درهم انداختن برای جنگ۔
هش بالفتح وتشدید شین برگ ریختن از
درخت برای خوراک گوسپند ونرم ونا
چسپنده وآنچه که عرق نکند ومرد کشاده
روی ودرجمله هش بش شادمان ونیک روی
هشاش بالفتح وتشدید شین شادی کنند
هشیش نرم وشادمان وگوسپند ماده
وشتر ماده بسیار شیر۔
هشوش بالفتح گوسپند پرشیر۔
همش بالفتح مرد شتاب کار وچست وزیر
وزبر شدن ملخ وپیش پیش رفتن مردم ونرم
رفتن ستور۔
هوش بالفتح جنبیدن وبرآمیختن وفتنه
کردن ودرفتنه افتادن وعدد بسیار از
هرچیز۔
هیش بالفتح جنبیدن وبرانگیخته شدن
بفتنه ودوشیدن۔

فصل الهاء مع الصاد

هبص بالفتح شادمان شدن وبکسر
شادمان۔
هصّ بفتح ها وتشدید صاد فشردن
چیزی را۔
هصهص بضم هردو ها گرگ۔
هصیص پدر گروهی از قریش۔

فصل الهاء مع الضاد

هرض بفتحتین دانهای خرد مانند آبله -
هصّ بالفتح وتشدید صاد شکستن وکوفتن
هضیض شکسته وکوفته وهمچنین مهضوض.
هضّاض بالفتح وتشدید ضاد شکننده.
هیض بالفتح شکستن استخوان بعد از بستن آن وباز گردانیدن بیماری -

فصل الهاء مع الطاء

هبط بالفتح فرود آوردن ولاغر کردن و نقصان کردن -
هبوط فرود آمدن وکم شدن بهای متاع و لاغر شدن از بیماری ونقصان شدن و کردن وبالفتح شتر لاغر وهمچنین هبیط.
هبیط وزمین سر آشیب -
هرط بالفتح طعنه کردن ودریدن وبهم آمیختن وبالکسر وفتح را گوسپندان ماده بزرگ جمع هرطیه بالکسر.
همط بالفتح ستم کردن وبی اندازه گرفتن و کار باطل کردن -
هیاط بالکسر سختی وعرب گوید وقع القوم فی هیاط ومیاط ای فی شدة -

فصل الهاء مع العین

هبع بالضم شتر بچه که در آخر نتاج زاید -
هبلع بالکسر بسیار خوار.
هبنقع بفتحتین احمق ومتکبر.
هجوع بالضم خفتن وخوردن تا حد سیری ونادان شدن -
هجیع پارهٔ از شب -
هجرع بالکسر دراز ونادان -
هرع بفتحتین شتافتن وروان شدن خوی وخون وجز آن -
هریع آنکه زود بگریه رود -
هزرع بالضم شتافتن -
هزیع پارهٔ از شب -
هطوع بالضم چشم بر چیزی انداختن وازان برنداشتن -
هکوع بالضم آرامیدن وایستادن -
هکاع بالضم سرفه کردن -
هلع بالفتح خروشیدن وبی صبری کردن وحریص شدن وحریص -
هالع شتر مرغ تیز رفتار ومردم حریص -
هلوع بالفتح بسیار حریص وسخت شتابنده وناصبری کننده -
همع بالضم روان شدن اشک وآب از جای وهمچنین هموع وهمعان وبالفتح وکسر میم ابر بارنده -
همیع بالفتح مرگ وبغین معجمه نیز آمده -
هنع بفتحتین پستی گردن وپست گردن شدن -
هواع بالضم قی کردن -
هیع بالفتح بددلی کردن وترسیدن وهمچنین هیوع وروان شدن آب -
هائع ارزیز گداخته روان ومرد بددل.

فصل الهاء مع الغین

هبوغ بالضم خفتن -
همیغ مرگ مفاجات -

فصل الهاء مع الفاء

هتف بالفتح آواز وآواز کردن -
هتاف بالضم آواز -
هاتف بکسر تا آواز کننده -
هجفّ بالکسر وفتح جیم وتشدید فاء مرد وشتر مرغ گران جثه -
هدف بفتحتین چیز بلند وبنا برافراشته در ریگ توده وپشته ومانند آن ونشانهٔ تیر ومرد بزرگ -
هرف بالفتح غلو کردن در مدح ودراز کردن آن وزود آوردن میوه درخت خرما
هفّ بالکسر وتشدید فاء ابر تنک بی آب و کشت از وقت درود درگذشته که دانهای از وی ریخته باشد ونوعی از ماهی خرد و شان عسل که در وی عسل نباشد -
هفیف بشتاب رفتن وسبک شدن وآرمیدن ودرخشیدن -
هفّاف بالفتح وتشدید فاء سایه تنک وبالا آرمیده وپیراهن تنگ وباریک وهمچنین هفهاف
هوف بالضم باد گرم وآن بادی است که از جانب یمن وزد -
هیف بالفتح باد گرم وبفتحتین باریکی میان

فصل الهاء مع القاف

هذق بالفتح و بذال معجمه شکستن ۔
هرق بالفتح ریختن ۔
هزق بالفتح و کسر زا رعد سخت آواز ۔
همق بفتحتین گیاه تازه و نرم ۔
هیق بالفتح شترمرغ ۔

فصل الهاء مع الکاف

هتک بالفتح پرده دریدن ۔
هتاک بالفتح و تشدید تا پرده فاش کننده
هک بالفتح و تشدید کاف شمشیر و جز آن زدن و فرو ریزیدن و خراب شدن چاه و بمعنی باران نیز آمده ۔
هلوک بالضم نیست شدن و همچنین هلاک و بالفتح زن بد افتنده بر مرد ۔
هلک بالضم نیستی و بفتحتین نیست کردن و زمین فرو افتاده در میان دو کوه و هلاک شده و هرچه فرود افتد ۔
هالک نیست شده و نیست کننده هوالک و هلاک بالضم و تشدید لام جمع و نام آهنگری ست
هوک بالفتح نادان و حیران شدن ۔

فصل الهاء مع اللام

هبل بفتحتین بی فرزند شدن و گم کردن فرزند مادر را و بالضم و فتح با نام بتی ست که در کعبه بود و بالکسر و فتح با و تشدید لام مرد و شتر گران سنگ سال خورده ۔
هبال بالفتح صیاد فریبنده ۔
هبول بالفتح زنی که او را فرزند نماند ۔
هتل و هطل بالفتح باریدن باران و روان شدن اشک از چشم و بالفتح و کسر ثانی ابر بسیار بارنده و بالضم و تشدید ثانی ابرهای بارنده ۔
هجل بالفتح زمین پست میان کوه ۔
هجول بالفتح زن فاحشه ۔
هدل بالفتح رها کردن چیزی را و فرو افگندن لب شتر را و بفتحتین افتاده شدن لب شتر بواسطه جراحت و بکسر دال شتر فرو هشته لب و همچنین هادل ۔
هدیل کبوتر نر و آواز کبوتر و قمری و بچه آن و بانگ کردن آن ۔
هدال بالفتح شاخ درخت فرو هشته از بسیاری میوه ۔
هذلول بالضم زمین پشته خرد و مرد سبک و تیر سبک هذالیل جمع ۔
هذیل بالضم و فتح ذال گروهی ست از بنی تمیم و نام مردی ست هذلی منسوب بدان
هرطال بالکسر دراز ۔
هرقل بکسر ها و قاف و بالکسر و فتح را لقب بادشاه روم و آن را عظیم الروم نیز گویند
هرامیل [illegible] های افتاده ۔
هزل سخن بیهوده و مسخرگی کردن و لاغر کردن ۔
هزال بالضم لاغر شدن و لاغری و بالفتح و تشدید زا مسخره و همچنین هازل ۔
هاطل ابر بسیار بارنده ۔
هقل شترمرغ جوان ۔
هلال بالکسر ماه نو تا سه شب بعد از ان قمر گویند و در بیست و ششم و آب اندک که در تگ چاه و مشک مانده باشد و گوشه سنگ آسیا که شکسته بود و قبیله ایست از هوازن و چنبر و آهن پاره یا چوبی که بآن فراهم آورده شود هر دو طرف چوب پالان شتر را ۔
هلل بفتحتین ترس و اول باران ۔
هلهل بفتح هر دو ها زهر معرب هلاهل و جامه تنک بافته ۔
هلاهل آب بسیار صاف ۔
هل بالفتح و سکون لام آیا و نیست و به درستی ۔
همل بالفتح روان شدن اشک و همچنین همول و همال و بفتحتین شتر و گوسفند که روز و شب بی شبان بچرا گذاشته باشند و نفش بفتحتین آنکه در شب بی شبان گذاشته باشند نه در روز و آنچه که او را مانعی نباشد که خواهد بردارد و لیف خرما که از درخت کشیده شود و بالکسر کسائی از کسائی اعراب و جامه کهنه از موی و جامه مرقع ۔
همال بر وزن زنار سست از هر چیز و زمین غیر آبادان که جنگ گاه باشد بر وزن شداد و نیز نام صحابی ست ۔
هامل شتر بی پاسبان بچرا گذاشته هوامل

دہمولہ و ہاملہ و ہمل بہ فتحتین و بالضم و تشدید میم مفتوح و ہمال بالکسر ہملی بروزن سکری ہمہ جمع

ہمرجل بہ فتحتین و سکون را و فتح جیم تیز رفتار مانند شتر و مرغ و ہر حیوان سبک رو۔

ہول بالفتح ترسانیدن۔

ہوجل بالفتح شتر تیز رو و مرد احمق و دشت بے نشان و زمین ناہموار۔

ہیل بالفتح فرو ریختن و روان کردن و مال بسیار و ریگ و بالکسر داروی ست کہ آنرا قاقلہ و ہال گویند۔

ہیکل بالفتح شکوہ و اسپ دراز جسم و بنای بلند و معبد ترسایان و خانہ گوسپند۔

فصل الہاء مع المیم

ہتم بالفتح شکستن دندان از بن و بہ فتحتین اشکستہ شدن دندان۔

ہثم بالفتح بخشیدن۔

ہجم بالفتح کاسہ بزرگ و تمام شیر پستان بدوشیدن و ویران کردن خانہ و از بن برکندن۔

ہجوم درآمدن برکسی و بر چیزی کہ ناخوش آیدش و خشم فرو رفتن و ناگاہ بر سر چیزی درآمدن و ناگاہ بر سرے چیزی درآوردن چیزی را و بالفتح بادی کہ خانہا را ویران کند

ہدم بالفتح ویران کردن و بالکسر جامہ کہنہ و بہ فتحتین آنچہ از کرانہ چاہ ریزندہ باشد و باطل۔

ہذم بالفتح بریدن و بشتاب خوردن۔

ہذام بالفتح و تشدید ذال شمشیر برندہ و ہمچنین ہذم بالکسر۔

ہرم بالفتح گیاہی ست شورہ و بفتحتین پیری و کلانی اہرام جمع و بکسر را مرد سخت پیر و نفس و عقل نام مردیست۔

ہارم شتری کہ گیاہ شور خورد۔

ہرام بالکسر نام مردیست۔

ہزم بالفتح شکستن و ہمچنین ہزیمۃ و شکستہ از ہر چیز و بکسر زا ابا ران کہ نایستد۔

ہزیم آواز رعد۔

ہشم بالفتح شکستن چیزی و اشکنبہ کردن نان و بہ سین مہملہ نیز آمدہ۔

ہاشم شکنندہ نان در کاسہ و اشکنہ کنندہ و لقب جد حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بواسطہ آنکہ در قحط برای فقرا اشکنہ می کرد۔

ہشیم گیاہ خشک و بوسیدہ و مرد ضعیف بدن۔

ہصم بالفتح شکستن۔

ہضم بالفتح گوارا شدن طعام و کم کردن از حق کسی و ستم کردن و شکستن چیزے و بالکسر زمین پست اہضام و ہضوم جمع و بفتحتین پہلو باہم درآمدن و نوعی از بوی خوش

ہاضوم جوارش کہ طعام را گوارا کند۔

ہضیم اول بر خرما ستم کردہ شدہ و غنچہ ناشگفتہ و زن نازک سرین و باریک میان و لطیف اندام۔

ہقم بہ فتحتین سخت گرسنہ شدن و بکسر قاف مرد سخت گرسنہ و بالکسر فتح قاف و تشدید میم دریا و مرد بسیار خوار۔

ہلم بالفتح و ضم لام و تشدید میم یعنی بیا۔

ہم بالکسر و تشدید میم پیر فانی و بالفتح اندوہ ہموم جمع و گداختن بیماری تن را و قصد کردن و خواب کردن کودک را بآواز خوش و بالضم و تخفیف میم صیغہ ضمیر ست یعنی ایشان کہ عبارت از گروہ مردان باشد۔

ہمام بالضم مرد بزرگ ہمت و مہتر۔

ہاموم پیہ گداختہ و کوہان شتر۔

ہمیم نرم رفتن۔

ہموم بالضم جمع ہم و بالفتح چاہ آب۔

ہامّ بتشدید میم تارک سر واحدش ہامہ و چند۔

ہوام بالفتح و تشدید میم مار و مور و کژدم و حشرات الارض جمع ہامہ۔

ہیم بالفتح شیفتہ و سرگشتہ شدن در عشق و دیوی بسوی کسی کردن و بغیر راہ راست رفتن و سخت تشنہ شدن و بالکسر مردم و شتران سخت تشنہ و قال اللہ تعالی فشاربون شرب الہیم۔

ہیام بالضم تشنگی سخت و دیوانگی و عشق و بیماری کہ شتر را پیدا می شود از غایت تشنگی و بالفتح ریگ نرم و روان و بالکسر شتران تشنہ۔

ہیثم بچہ عقاب و ریگ تودہ سرخ و نام مردیست۔

ہیضم بالفتح شیر درندہ و مرد قوی۔

ہیقم شترمرغ دراز و آواز موج دریاو آواز لقمہ بگاہ فرو بردن ۔

فصل الہار مع النون

ہتن بالفتح و **ہتون** بالضم چکیدن اشک و باریدن باران ۔
ہاتن ابر بارنده و همچنین هتون بالفتح ۔
ہجران بالکسر از کسی بریدن و جدائی کردن
ہجان بالکسر زمین پاک و زن کریمه و بزرگوار دختران سفیدی و شتر سفید موی جمع و مفرد آمده ہجائن جمع ۔
ہجین ناکس و فرومایہ و آنکہ پدرش آزاد و مادرش کنیزک باشد و شتر بزرگ و چیزی زشت و اسپی کہ پدرش عربی و مادرش غیر عربی باشد و اسپ پالان ۔
ہاجن دختر نارسیده کہ او را بشوہر دہند و کرہ ناده از ہر حیوان ۔
ہدجان بفتحتین لرزان رفتن شترمرغ در راہ ۔
ہدن بالضم آشتی ۔
ہدون بالضم آرمیدن و کم کردن ۔
ہذان بالکسر بیدل و احمق ہذن بضمتین جمع ۔
ہذیان بفتحتین بیہودہ گفتن و سخن بیہودہ
ہرمان بالضم عقل و ہوش و بفتحتین دو گنبد است در مصر قدیم و بسیار استوار کہ در طوفان حضرت نوح علیہ السلام خراب نشدند و تثنیہ ہرم بفتحتین کہ بمعنی گنبد گذشت و باستواری آن دو گنبد مثل زنند خاقانی گوید ۔

ع حسن بغایت فزون از ہرمان در حرم

ہزان بالکسر و تشدید زا قبیلہ ایست ۔
ہفوان بفتحتین خطا کردن ۔
ہلیون بالکسر گیاہی است کہ آن را بفارسی باچور گویند ۔
ہمدان بالفتح قبیلہ ایست از یمن و بفتحتین و ذال معجمہ شہریست معروف معرب ہمدان بدال معجمہ ۔
ہمیان بالکسر نام شخصی و کیسہ کہ در آن زر کنند معرب ہمیان بالفتح و بفتحتین روان شدن اشک و آب و جز آن و ہمچنین ہملان و ویران شدن ستور بچراگاہ ۔
ہملان بفتحتین آرمیدن و آرام دادن
ہن بالفتح و تشدید نون نالیدن و گریستن و ہمچنین ہنین و چیزی و قضیب و اندام زن و بتخفیف نون نیز آمده و بالضم صیغہ ضمیر ست یعنی گروہ زنان ۔
ہادون معرب ہادون ہوادین جمع ۔
ہون بالفتح آرام و آہستگی کردن و سبک شدن و ہمچنین ہوان و بالضم خوار و ذام مردی ۔
ہوزن بفتح او و زا غیار و مرغی است ہوازن جمع و نیز ہوازن قبیلہ ایست از بنی قیس
ہیجان بفتحتین برانگیختہ شدن جنگ و جز آن ۔
ہین بالفتح و بالفتح و کسر یای مشدد آسان و سہل ۔
ہیمان بفتحتین حیرانی و حیران شدن

فصل الہار مع الواو

ہبو بضمتین عزم برخاستن کردن و فرو بردن آتش ۔
ہجو نکوہیدن و بد کسی گفتن ۔
ہدو بضمتین آرمیدن ۔
ہذو بالفتح بیہودہ گفتن و بشتاب بریدن
ہرو بالفتح زدن ۔
ہزو بالضم افسوس داشتن و بضمتین افسوس و مسخرہ داشتہ شدہ ۔
ہفو بالفتح گرسنہ شدن و بضمتین دویدن چیزی و پریدن مرغ ۔
ہنو اندام زن و قضیب مرد و چیزی ۔

فصل الہار مع الہار

ہیہ بالکسر کلمہ استزادہ و استطلاق و فی الصراح ۔ یعنی دیگر بگو مرادف آیہ بالکسر ۔

فصل الہار مع الیار

ہاجی ہجی کنندہ حروف و ہجو کنندہ ۔
ہیرزی بکسر ہا و را و زا ۔ دشت یدیا در بند ہر چیزی خوب با دیدار ۔

هدی بالفتح سیرت و بالکسر نیز آمده و سیرت نیکو داشتن چارپای قربانی که بمکه فرستند و بتشدید یا هدیه عروس و اشتر و مردی که او را حرمی نه باشد و زنیکه بخانه شوهر فرستاده شود۔

هادی آرام گیرنده و راه نماینده و جیکان تیر و گردن و گاوی که در میان خرمن گاه دارند و دیگر گاوان گرد اگرد او گردانند تا خرمن خرد کنند۔

همی بالفتح ریختن آب و جز آن از جای بلند و گریختن چارپا بچراگاه رفتن و در هاکردن چارپا۔

هوی بالفتح والضم و تشدید یا فرو افتادن و از بالا فرود آمدن و سراشیب رفتن و پاره از شب۔

باب الیا

فصل الیاء مع الالف

یعقوبا دهیست به بغداد۔

فصل الیاء مع البار

یباب بالفتح خراب۔

یترب بالفتح و فتح تا و را نام موضعیست در یمامه

یثرب بالفتح و کسر را نام مدینه مشرفه۔

یشب بالفتح معرب یشم۔

یعبوب بالفتح اسپ تیز رفتار و آب جوی تند رفتار۔

یعسوب بالفتح مرغیست مانند ملخ و امیر مگسان و مهتر قوم یعاسیب جمع۔

یعقوب کبک نر و نام پیغامبریست۔

یعرب نام شخصیست که اول بعربی تکلم کرد۔

یلب بفتحتین سپرهای پوست و چرم و جوشن که از پوست ساخته باشند و پوست سپید اشتر و فولاد و آهن خالص۔

یوبب بفتح یا و بای موحده نام پدر حضرت شعیب علیه السلام

فصل الیاء مع التار

یبوست خشکی۔

یراعة نی که از و قلم سازند و نی که نوازند و بیشه نی و کرم شب افروز و بیدل۔

یسارة بالفتح توانگری۔

یسرة بالفتح طرف دست چپ و بفتحتین خطها که بر دست چپ باشند و نشانی که بران باشند جمع و مفرد هر دو آمده۔

یقظة بفتحتین بیدار شدن و بیداری

یاقوت جوهریست معروف یواقیت جمع و نام غلام مستعصم بالله که به خوش نویسی مشهورست و او را یاقوت مستعصمی گویند۔

یلمة بفتحتین جوشن و سپر از پوست ساخته

یمنة بالفتح طرف دست راست و بالضم جامه برد یمانی ـ

یمامة بالفتح کبوتر صحرائی و نام ولایتی است و نام زنی کبود چشم که مقدار سه روزه راه میدید و عرب گوید فلان ابصر من زرقاء الیمامه۔

فصل الیاء مع الثار

یغوث بالفتح نام بتیست۔

فصل الیاء مع الحار

یبروح مردم گیاه و آنرا یبروح الصنم نیز گویند و صاحب قاموس گوید یبروح بر وزن و یعفور بتقدیم با بر یاست چنانچه در باب باگذشت۔

یوح بالضم آفتاب

فصل الیاء مع الخار

یافوخ تارک سر۔

فصل الیاء مع الدال

ید دست تا کتف یا کف دست تا سر بند و نعمت و نیکی و ملک و منت و توانائی و خواری و ید القوس خانه بالائین کمان در وقت تیر انداختن و ید الباب گرده بالائین در و ید الدهر همیشه و ید الثوب آنچه از جامه زیاده آید در حین پیچیدن بر چیزی

یهود جهود و جمع یهودی ست۔

فصل الیاء مع الراء

یحمور خر وحشی۔
یاسر طرف چپ قمار باز ونام پدر عمار رضؔ۔
یسر بالضم و بضمتین آسان شدن و قمار باختن و زمین گو و بالفتح شتر کشتن و بخش کردن و تابیدن ریسمان چنانکه در وقت تابیدن در دست راست بطرف خود کشیده دارند و دست چپ بالا برده باشند و این بخلاف شزر چنانکه گذشت۔
یسیر بالفتح آسان و اندک۔
یسار بالفتح دست چپ و طرف چپ و توانگری و نام مولای رسول علیہ السلام۔
یشکر بالفتح و ضم کاف نام پیغامبر علیہ السلام و نام قبیلہ ایست۔
یعمور بالفتح بزغالہ و برہ۔
یعفور بالفتح آہو یا آہوی خاکی رنگ و بالضم نیز آمدہ و پارہ از شب و نام خر رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم و بچہ گاو و گور و آہو برہ یعافیر جمع۔

فصل الیاء مع السین

یاس بالفتح و سکون ہمزہ ناامید شدن و داشتن۔
یوس بالفتح ناامید۔
یبس بالفتح و بہ فتحتین خشک شدن۔
یابس خشک۔

فصل الیاء مع الظاء

یقظ بالفتح و کسر قاف و فتح آن بیدار۔

فصل الیاء مع العین

یتوع بالفتح و تشدید تا ہر گیاہی کہ شیرہ زہرناک دارد۔
یربوع گوشت پشت و نام شخصی ست و موش دشتی و در دستور گوید کہ آن موش را دو پای باشد۔
یراع ہمان براعہ کہ گذشت۔
یرمع سنگ سپید نیک درخشندہ۔
یسع نام پیغامبری است۔
یفاع بالفتح زمین پشتہ بلند۔
یافع جوان بلند و بالا۔
یلمع سراب بیابان و دروغ گوی۔
یانع میوہ رسیدہ۔
ینبوع بالفتح چشمہ کہ ہمیشہ از آن آب تراود ینابیع جمع۔

فصل الیاء مع الفاء

یفوف بالفتح زمین پشتہ بلند و پست
یوسف ؑ بضم یا و سین نام پیغامبریست معروف و این لفظ عبریست نہ عربی۔
یہفوف بالفتح بددل و تیز خاطر و زیرک

فصل الیاء مع القاف

یارق معرب یارہ۔
یعوق نام بتی ست۔
یقق بفتحتین سخت سپید و بکسر قاف نیز آمدہ
یلق سپید از ہر چیز۔
یلمق قبا معرب یلمہ۔

فصل الیاء مع اللام

یعمل شتر قوی در کار۔

فصل الیاء مع المیم

یاسم گل یاسمین۔
یام نام قبیلہ ایست و نام فرزندی از فرزندان نوحؑ۔
یتم بالضم و الفتح بی پدر شدن بچہ چارپا و یگانہ و بی نظیر شدن و بفتحتین کاہلی نمودن
یتیم طفل بی پدر از آدمی و بچہ بی مادر از حیوان و نفیس و یگانہ از مروارید۔
یحموم دود سیاہ و شب تاریک و نام اسپ لغمان بن منذر۔
یلملم بفتح یا و ہر دو لام و سکون میم اول نام موضعی ست کہ اہل یمن از انجا احرام بندند
یم بالفتح و تشدید میم دریا و در دریا انداختن و قصد کردن۔
یوم روز۔

فصل الیاء مع النون

یرقان بہ فتحتین زردی کہ در کشت

افتد و زردی یا سیاهی که از غلبهٔ صفرا یا سودا در روی و بدن آدمی ظاهر شود اول را یرقان اصفر و ثانی را یرقان اسود گویند و یرقان در قسم اول شائع ست۔
یاسمین گلیست زرد و خوشبو۔
یقین بالفتح بی شبه و مرگ لقوله تعالیٰ حَتّٰی یَاْتِیَکَ الْیَقِیْنُ۔
یقطین درخت کدو و هر درخت که بر زمین پهن شود۔
یمن بالضم خجسته شدن و برکت و بفتحتین ملکیست معروف که از جانب یمین قبله است و طرف دست راست۔

یمان بالفتح منسوب بیمن و نام پدر حذیفه صاحب سر حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔
یامن طرف راست۔
یمین دست راست و طرف راست و سوگند و منزلت و قوت و توانائی۔
یون بفتحتین دهیست بیمن۔
یوان دهیست در اصفهان۔
یونان دهیست به بعلبک و دهیست میان بروه و بیلقان و ملکیست معروف که حکمای یونان آن جا بودند۔

فصل الیاء مع الهاء

یاه یاه کلمه ایست که برای راندن شتر گویند۔

فصل الیاء مع الیاء

یوی بالضم و فتح واو و تشدید یای آخر نام مرویست۔

قطعهٔ تاریخ اتمام تالیف این کتاب از مؤلف رح

نسخهٔ جامع از لغات عرب ٭ از نسخ معتبرهٔ منتخب ٭ نسخهٔ قاموس و مهذب صحاح ٭ کنز و اسامی و مصادر صراح ٭
یافته اتمام بعهد شهی ٭ از حق و از خلق جهان آگهی ٭ سلطنت آرای و ممالکستان ٭ شاه جهان ثانی صاحبقران ٭
از پی تاریخ بلا قال و قیل ٭ گفت خرد منتخب بےعدیل ٭
سنه ۱۰۵۰ھ

خاتمة الطبع

الحمد للہ رب العالمین والصلوٰة والسلام علیٰ صفوة خلقه محمد و علیٰ آله واصحابه اجمعین اما بعد کتاب فوائد لصاب یعنی منتخب اللغات بعد تصحیح و تنقیح از نسخ متعدده بنابر نظر افادهٔ طلبه و اساتذه و بجهت تسهیل درس و تدریس کتب مروجه و حسب خواهش ارباب شوق و اصحاب ذوق حسب ایمائے
میر محمد کتب خانه آرام باغ کراچی بماه مارچ ۱۹۹۷ء مطابق ماه ذی قعده ۱۴۱۷ھ طبع شده نظارت افزائے نظارگیان و کحل البصر دیده مشتاقان گردید۔
اکنون امید از ناظرین با مروت آن ست که هرگاه ازین تمتعی بردارند مالکان مطبع و کارپردازان و کاتب و مصحح را از دعائے نیک خود محروم نگذارند۔ اللهم اغفر لکاتبه و لمصححه و لناظره و لقارئه۔ آمین!

میر محمد کتب خانه آرام باغ کراچی

مکمّل فارسی ڈکشنری

غیاث اللغات

مع

منتخب اللغات۔ و چراغِ ہدایت

جدید ترتیب میں جملہ ۱۴۱۶ صفحات پر مشتمل جلی قلم میں

اِمتیازی ایڈیشن

تالیف: مولانا محمد غیاث الدین۔ بسال ۱۲۴۲ھ

مع اضافات مفیدہ: مختصر اللغات من تصنیف مولوی جعفر

قدیمی کتب خانہ۔ مقابل آرام باغ۔ کراچی

بسم الله الرحمٰن الرحیم

اما بعد حمد و اصنع جمیع لغات و صلوٰة بر افصح و فضل موجودات میگوید فقیر کثیر التقصیر سراج الدین علی آرزو تخلص که این نسخه در معنی دفتر دوم ست از کتاب سراج اللغات در بیان الفاظ و اصطلاحات شعرای متاخرین فارسی مسمی به چراغ هدایت که داخل هیچ کتاب لغت مثل فرهنگ جهانگیری و سروری و برهان قاطع و غیر ها نیست و سبب تالیف آنست که چون اکثر هم مصروف مطالعه و خواندن کتب جدیده و قدیمه فارسی بدم و معانی بعضے از الفاظ و اکثر اصطلاح در کتب مذکوره نیافتم بر هرچه اطلاع دست بهم داد یا استاد آن از اشعار استادان درین نسخه درج کردم مگر آنچه که از محاوره دانان تحقیق پیوسته و سند آن در اشعار بزرگان بهم نیافتم امید از سخن فهمان صاحب انصاف و محاوره دانان بی اعتساف آنست که چون این کلمات چند اول نسخه است درین باب هر جا که سهوی و خطائی یابند خرده نگیرند بلکه چشم از کرم بپوشند و با صلاح بکوشند و لنعم ما قال قائل مصرعه که هیچ نفس بشر خالی از خطا نبود * هر که از دنبال صید تحقیق دویده و محنت تفتیش کشیده میداند که چه قدر نفس سوخته ام که این چراغ افروخته ام چون از اشعار شیخ گرامی خواجه نظامی گنجوی رحمته الله علیه این بیت بطریق فال در حق این نسخه برآمده است ؎ خرد را نور روشن بصر کرده * چراغ هدایت نور کرده * امید از جناب کبریا انتساب آنست که این چراغ تا صبح قیامت روشن باشد بعزت جلالک مخفی نماند که لغات مندرجه این کتاب دو قسم ست قسم اول الفاظیست که معنی آن مشکل بود و اکثر اهل هند بران اطلاع نداشتند قسم دوم لغاتیکه معنے آن اگرچه معروف و معلوم بود لیکن در صحیح بودن آن از روزمرهٔ فصحای اهل زبان بعضی را تردد بهم رسیده پس مستندات از اشعار اساتذه در آورده شده که صحیح ست چون برخی از فارسی گویان هند را تصرف گونه در زبان فارسی بسبب اختلاط زبان هندی دست داده آوردن بعضی از الفاظ کذائی بر صاحب تحقیق ضرور نیست پس این نسخه مفید ست مر فارسی گویان هند را نه زبان دانان ایران و توران را بخلاف لغات قدیمه و در اکثر آن زبان دان و غیر زبان دان مساوی ست بلکه درین نسخه بعضی از الفاظ ست که از چند کس زبان دان تحقیق کرده شده و آنها در جواب عاجز شدند آخر کار از جای دیگر تحقیق پیوست علی ای حال بجد و کد تمام این کتاب باتمام رسید و المسئول من الله تعالیٰ حسن القبول۔

باب الف

آب بدست کسی ریختن
خدمت کسی کردن و نوکر و ملازم شخصی بودن
سلیم گوید ؎ بیا زاہد که ساغر شرابی ہست
مستان را ❊ که کوثر آب نتواند بدست تاک
او ریزد ❊

آب دست باضافت آبی که بدان
دست وروشسته باشند و بعربی وضو بفتح
واو خوانند و دیگر معانی آن در لغات قدیمه
نوشته اند سلیم گوید ؎ با بنا زی رو بسا قی
کن اگر در لختنه ❊ آب دستِ او شفا بخش
ہمه بیمار یاست ❊

آب شیراز بعضی گویند نہر لیست در
صفاہان و سند آن در لفظ اشرف بیاید
نیز شفیعای اثر گوید ؎ اگر در خاک اصفاہان
نباشد آب شیرازی ❊ سر دبرگ شگفتن نیست
گلزار طبیعت را ❊ لکن بعضی گویند مراد از
آب شیراز شراب ست زیراکه شراب شیراز
شہرت دارد یا آبگینه شیشه خوب میشود در شیراز
و شراب صحیح ہمین ست ۔

آب داشتن متاع غش داشتن متاع
تا دیگری را توان فریفت سلیم گوید ؎ زہنار که
از دکان ایام ❊ آتش نخری که آب دارد ❊

آب باریک بباء اول موحده و
بای دوم نیز موحده آب کم سلیم گوید ؎
ہر قدم ضعف براہ وصل میگردد فزون ❊

آب باریکم کرمی آیم بجوی تازه ❊ و بمجاز
براندک مایه توکل و قناعت نیز اطلاق
کنند پس خطاست ۔

آب گردش بکاف فارسی تغیر آب و
ہوا و جای بیمار محسن تاثیر گوید ؎
غم نرفت از دل می بخش بغریاد م رسید ❊
چاره آخر آب گردش کرد بیمار مرا ❊ و بیماری
که بسبب آب و ہوای مختلف بہم رسد شاعر
غنی کشمیری گوید ؎ دار دبزم مستان جام
شراب گردش ❊ زاہد بیا بیا ا ز بیم آب
گردش ❊ لیکن معنی اول لبسیار شہرت دارد

آب گردانیدن بمعنی آب گردش
یکی از شعرا گوید ؎ جوش صہبا شربت
بیمار چشم شاید نست ❊ دور ساغر خستگان را
آب گردانیدنست ❊ و بمعنی قسمت و
روزی و گردش زمانه نیز و سند آن در لفظ
در گردن می آید انشاء الله تعالیٰ ۔

آب دز و بضم دال و سکون زای معجمه
جائیکه دران آب پنہان جاری باشد از
عالم کاریز طغرا در تعریف دجله گوید ؎
شود گرداب و زدش لبسته یکدم ❊ نماید چشمه
آئینه بی نم ❊ و نیز سید الفضلا در شرح سوانح
گفته سراته ظرف ست تنگ سر که در ته آن
سوراخ تنگی باشد و بفارسی آنرا آب دزد
گویند درین صورت آب دز ظرفی نیز باشد

کہ ہندی آنرا پنچوره خوانند و این ترجمه
آب دز دست ۔

آب دیده بے اضافت متاع ضایع

آب دندان نوعی از طریات شمال
ہر دو تاثیر گوید ؎ شکر بالعل او تنگی
کشیده ❊ متاع آب دندان آبدیده ❊

آب دانی مخفف آبادانی بمعنی
معموری شانی گوید ؎ شانی زاہد این
عالم کنا ره کرد ❊ چندانکه در جہان خرابیش
کسی ندید ❊ و میتوان گفت که آبدان آب
بند باشد آب بمعنی مشہور و دان کلمه نسبت
ست که گاہی بمعنی ظرفیت آید چون نمکدان
وغیره و گاہی زائده چون زنخدان و خاکدان
و باید دانست که آباد نیز کلمه مرکبست از آب
و آد که کلمه نسبت ست از عالم نوشاد که مرکب
از نوش و کلمه مذکوره است و ہمچنین داماد
که مرکبست از دام و آد که برای نسبت ست
بمعنی گرفتار چه ہر کس که کدخدا شد گرفتار گردید
و آباد و ہم برین قیاس چراکه بی آب معموری
محال ست پس لفظ آباد و داماد در اصل
مجاز باشد که حقیقت آنہا مہجور گشته و آبادان
مزید علیه آباد مثل شاد و شادان چنانکه در
سراج اللغات نوشته اند ۔

آب سیاه مرضی که چشم بدان نابینا شود
سعید اشرف گوید ؎ گر بر م آب سیاه از

دیده میگرد سفید : که توان کردن بلای
تیره روزان را علاج : و تحقیق آنست که
آب سیاه خصوصیت بچشم ندارد و آب سیاه
مرض چشم نیز در کلام اساتذه دیده شده و آن
مرضیست مشهور در اسپ را و بهندی رس بالفتح
رای مهمله و سین بی نقطه گویند اشرف گوید
؎ بجا اسپ کند در ره نوشتن با چو صرار :
شمش آب سیاه آرد قلم وار : و حمید الدین
علی توی در کتاب لغت خود آورده که آب
مذکور غیر از چشم ممکن نیست لیکن این محل
تامل است۔

آب شکستن در گلو بمعنی گره شدن آب
است در گلو و این ظاهر همان حالت است که
آب در مجرای نفس رود و نفس تنگی کند و سرفه
بهم رسد و بهندی آنرا اچهو گویند بضم اول
و جیم مشدد مخلوط التلفظ بها بواو رسیده
و از بعضی لغات مرویست که لبا رسی آنرا
واکفتیدن بکاف تازی نیز گویند وحید گوید
؎ بدیده گریه من شد گره ز حسرت ما :
بدان طریق که در حلق تشنه آب شکست :

آب بردن ماجری کنایت از نهایت
اشکال و استعجاب و استغراب حالتی تاثیر گوید
؎ غیر از برای یار می ناب می برد : این
ماجری به بین چه قدر آب می برد : و خیلی
آب بردن نیز بهمین معنی آمده دانشمند خان
عالی گوید ؎ چون یافتند مردم دیده سراغ
تو : این خیلی آب برد که بردند پی در آب :

آب پوست افگندن میوه
آنست که چون میوه به پختگی اسد آب از جوهر
پوست آید و پوست از خشکی برطوبت گراید
و لهذا طفلی را که بالغ شود باصطلاح رندان
گویند که آبی پوست افگنده است و مثل میوه
رسیده سعید اشرف گوید ؏ میوه شیرین
تر شود چون آب اندازد پوست :

آب کشیدن بمعنی آب خوردن از
عالم می کشیدن شانی گوید ؎ شانی کیم
که بار می از جام کشد : می چه که آب خضر بجام
نمی کشد :

آب دست کسی گرفتن غسل و
وضوی کسی گرفتن و این کنایه است از کمال
اعتقاد بزرگی از عالم آب بر دست کسی
ریختن چنانکه از اهل زبان بتحقیق پیوسته۔

آب خجلت کنایه از عرق خجالت
و بعضی از کم طبعان درین شک دارند
طغرا گوید ؎ در کلاه سلطنت پشمی ندیدم
چون حباب : از سر شه گر در آب خجلت
افتد دور نیست :

آب گیری تیغ آب دادن تیغ
طغرا گوید ؎ توان از خاک کوئش
آب گیری کرد تیغش را : تنم از بسکه بهر
جو غبار زخم پیکان شد :

آب گیری بدون یای تحتانی نیز
بمعنی آب گیری که گذشت اثر گوید ؎
گری گریه زار که زمن قطع نظر : کرده آیا که دگر
تیغ مرا آب گری :

آب خورده معروف عموما و هر ظرف
که چندگاه آب دران بوده باشد خصوصا
اثر گوید ؎ کسی نداد بمیخانه راه زاهد خشک :
خم آب خورده چو شد قابل شراب شود :

آب برآئینه ریختن رسمیست
که در قفای شخصیکه بسفر میرود آب برآئینه ریزند
تا بسلامت باز آید و این شگون دانند تاثیر
گوید ؎ رفتی و گریه بحال دل حیران کردم :
آب برآئینه ریزند قفای سفری را : و نیز
طغرا گوید ؎ گو کوی تو منزل گه است
در سفر آشنا : بررخ آئینه آب از پی بیگانه
ریز :

آب در شیر کردن و آب در شیر داخل کردن در محل فریب دادن
مستعمل شود صائب گوید ؎ جز بیتیمی چه
برین داشت در گوش ترا : کاب در شیر کنند
صبح بناگوش ترا : و دوم راقم الحروف
بطریق اشارت گوید ؎ عشق مارا از
فریبش آگهی بود آرزو : چشم فرهاد آب
داخل کرد جوی شیر را : لیکن بازدوم اشارت
بمثل مشهور آب در شیر بمعنی فریبنده چنانکه
از دیباچه مخلص خان که بدیوان خاص نو
بثبوت پیوسته

آب داغ آبیکه بسیار گرم باشد و
جوش داده باشند یا آنکه سنگی یا آهنی گرم کرده
دران انداخته باشد وحید گوید ؎ بحباب

داغ از آمیزش ما سوخته است ٭ هر که بعد از آشنائی با تو ما را دیده است ٭

آب و جاروکشیدن صاف و پاک داشتن خانه هر چند کشیدن نسبت با آب تنها ندارد و معیت جاروکه مخفف جاروب ست آورده شده درین قسم در کلام قدما نیز آمده سعدی گوید ؎ گر نبودی امید راحت و رنج ٭ پای درویش بر فلک بودی ٭ مثال معنی اول آب و جاروکشیدن ناتیر گوید ؎ تا بگیرد منصب بد راهبان دیده ام ٭ آب جارو میکشد از اشک مژگان دیده ام

آب را بریسمان بستن تلاش امر محال مخلص کاشی گوید ؎ بطول فکر نتوان جمع کردن مال دنیا را ٭ چرا بیهوده باید آب را با ریسمان بستن و بعضی بمعنی تغافل هم گفته اند۔

آب برنده بتشدید رای مهملہ آب گوارا که طعام را زود هضم کند۔

آب دم دار بفتح دال اول آبی که هوا بآن نرسیده باشد و آن دیر هضم بود و این هر دو از محاوره دانان بثبوت رسیده۔

آب انداختن بیرون دادن آب اشرف گوید ؎ اشکم بدل حزین نمیگردد بند ٭ این حوض شکسته آب می اندازد ٭

آب خیر کردن برای مهملہ اول صرف کردن آب در راه خدا که سبیل نیز گویند وبهندی پوسالہ و بفتح بای فارسی و سکون واو طغرا گوید ؎ چو گل چیند از آئینه شوخ دیده بشکرانه آن کند آب خیر ٭

آب دماغ آبیکه از راه بینی برآید و آب بینی نیز گویند اشرف در تعریف سرما گوید ؎ بر سر هم ابسکه بندد شمع سان آب دماغ ٭ هر کرا بینی چو فیل اکنون بود خرطوم دار ٭

آب اندر شیشه رنگ ست نیم سبز نباتی۔

آب بالای سنگ سنگی ست سفید مائل بسیاهی و این هر دو لغت از اهل زبان بتحقیق رسیده۔

آب بازی بزای معجمه شنا در طغرا گوید ؎ طفل اشک ز بحر چشم خود بجو گیرد قرار ٭ آب بازان را تلاش دست و پا بامعیت ٭

آب در کالا کردن چیز زبون را خوب نمودن از راه فریب تا به نرخ گران فروخته شود سلیم گوید ؎ راستی را کرده ام سرمایهٔ بازار خویش ٭ کار آتش میکند آبی که در کالا کنم ٭ آب رستن از زین عالم

آب بستن در جوی بمعنی در جوی آوردن و این از اهل زبان بثبوت رسیده

آب چشم گرفتن به اضافت آب کنایه از ترسانیدن شفیع اثر گوید ؎ مردم گزیده گردد از خلق دور نیست ٭ چشم تو آب چشم از آهو گرفته است ٭

آب خوردن دل آرام و تسکین یافتن دل و این نیز از اهل زبان به ثبوت رسیده۔

آتشکی کسیکه مرض آتشک داشته باشد اشرف گوید ؎ هر شب از شوق آن بت تکی شمع سوزد چو نفس آتشکی ٭

آتش کاری گرم کردن کمان و تیر بآتش برای چاق کردن و راست کردن اشرف گوید ؎ تیر خم گشته شود راست بآتش کاری ٭ پیر از خاصیت عشق جوان میگردد ٭ دیگی از شعرا گوید ؎ کمان ابروانت را زنم ٭ بآتش کاری نظارهٔ گرم ٭

آتش از چشم کسے گرفتن کنایه از ترسانیدن ناتیر گوید ؎ از آن آتش چراغ دودمانی میشود روشن ٭ که در خردی پدر از چشم گریان پسر گیرد ٭ و آب از چشم کسی گرفتن مرادف نیست

آتش برگ بفتح بای موحده و سکون رای مهملہ و کاف فارسی از زین بیت مشهدی قمی ؎ بیا ساقی شب عیدست فکر عیدی من کن ٭ بیا آتش برگ ماه نو چراغ باده روشن کن ٭ بمعنی کبریت که در محاوره آن بمعنی خسی باشد که چراغ و آتش بدان افروزند و بهندی دیاسلائی گویند معلوم میشود و آخر بتحقیق پیوست که بمعنی چیقماق است و تشبیه ماه نو موئید اینست و معنی ترکیبی آن نیز چه

برگ بمعنی سامان می آید چنانکه برگ سفر بمعنی سامان سفر و چقماق سامان بہمرسیدن آتش ہست آنچہ صاحب نسخہ الحساب بمعنی شمشیر آبدار نوشتہ غلط باشد و در کتب معتبر لغات قدیم فارسیہ مثل جہانگیری و رشیدی وغیرہ نیست و اگرچہ سند از حجت ساطع تصنیف استاد خود کہ ملخص برہان قاطع ست آورده ہرگز قابل اعتماد نیست چہ کیفیت برہان قاطع از سراج اللغات ظاہر ست۔

آتش زن مطلق روشن کنندۂ آتش و نیز آہن چقماق و صاحب اہتمام روشنی امرا و سلاطین وحید گوید ؎ روشنی ما را چو آتش زن برای خویش نیست ؛ گرچہ ہر کس را چراغ از دولت ما روشن ہست و ظاہرا درین بیت بمعنی دوم نیست۔

آتش از چشم پریدن حالتی که دو وقت رسیدن صدمۂ سخت بر سر روی آدمے رو دہد و آنرا چراغ از چشم جستن نیز گویند وحید در تعریف غنیا گر گوید ؎ چو سیلی بچقماق گوشش رسید ؛ ازان سیلی آتش ز چشمش پرید ؛

آثار بثای مثلثہ جمع اثر لفظ عربی و در فارسیان بمعنی بنیاد و بنای دیوار آرند حسین ثنا گوید ؎ گر بر غبار دشت ثنا یت بنا نہند ؛ شاید کہ تا قیامتش آثار نشکند ؛

آتش کش بفتح کاف تازی و شین معجمہ بہان کہ آتش را بدان بر دارند آتشگیر نیز خوانند طاہر نصیر آبادی در احوال ملا طاہری را آتش کش کہ سرخ کردہ بودند بو سہا دانید۔

آجر بمد و ضم جیم رای مہملہ خشت پختہ و خشت خام ست خواه پختہ باشد و خواه خام وحید در تعریف خشت پز گوید ؎ بما آجر از کوزہ چون رخ نمود ؛ چو حسن برشتہ دل از ما ربود ؛

احتساب خوردن بمعنی تعزیر حدود شرعی گرفتن ست بر خود حسن بیگ رفیع گوید ؎ از عشق بے مشقت لذت نمی توان یافت ؛ می زانکو ندانم بے احتساب خوردن ؛

آری بمد اسم فعل ست بمعنی قبول دارم و بدون مد کلمۂ ندا ست در محل تحقیر چنانکه در ہندی پس از توافق لسانین باشد شفائی گوید ؎ آری کند تو کجا در کجا شیر کجا ؛ لاف چیزیکہ ندانی چہ زنی پیش کسان ؛

اسپ چوبین کنایہ از تابوت و این در کلام بسیار آمد چنانکہ گوید واعظ قزوینی ؎ سہی کستہ و صد اسپ درش غافل ؛ کہ سر طویلۂ آنہاست اسپ چوبینش ؛

آسیا معروف و نیز یکی از آلات کشیدن روغن کہ عصاران دارند وحید در تعریف عصار گوید ؎ چنین آسیا چشم گندم ندید ؛ شدش گرچہ در آسیا مو سپید ؛ بماند اگر بر سر این آسیا ؛ شود شیرہ روز از شب جدا ؛ و نیز بمعنی جائیکہ آسیا دران باشد چنانکہ در مصرعۂ دوم بیت اول مخفی نماند کہ دو لفظ ست کہ بمعنی مکین و مکان مستعمل ست یکی قہوہ دوم آسیا کہ بمعنی قہوہ خانہ و جای بودن آسیا استعمال باید چنانکہ از اہل محاورہ بہ تحقیق پیوستہ۔

آزاد معروف ضد بندہ و در صفت سوسن و سرو واقع شود و توجیہ آن در لغات قدیمہ نوشتہ اند و بعضی بر بید نیز اطلاق کردہ اگرچہ این معنی غرابت دارد لیکن ازان ظاہر میشود کہ آزاد بمعنی بے ثمر باشد واللہ اعلم واعظ گوید ؎ غم گوارا تر بود آزادگان را در سرور ؛ آب تلخی بید را باشد بہ از آب حیات

آرزو معروف و تخلص مؤلف این نسخہ چنانکہ گفتہ ؎ ہمین عشق تو معبود عالمی شدہ ام ؛ کدام دل کہ درو جای آرزوی تو نیست ؛

آرزو گرفتن پیدا شدن خواہش کمال خجند گوید ؎ از بوسہای شکر نیم پوست باز گرد ؛ ہرگز بیای بوس توام آرزو گرفت ؛ و این لفظ با کردن مستعمل میشود و آرزو کشیدن نیز در شعر سالک قزوینی دیدہ شد چنانکہ گوید

؎ ای مردهٔ فریب لعبت آب زندگی ؛ خضر آرزوی موج و شراب تو میکشد ؛
و چون غرابت دارد ظاهراً سهو القلم ست که بجای انتظار آرزو گفت والله اعلم
از حرفی ست که بمعنی ابتدا و علت و تجرید و دیگر معانی آید و هر جا که دو حرف از جنس شوند حذف یکی از آن جائز داشته اند میر صیدی گوید ؎ دولتی خوب تر از خاطر خود رفتن نیست ؛ سایهٔ بال هما بر سر درویشان است ؛ چنانکه بای موحده درین مصرع صائب ع عیبی به عیب خود برسیدن نمیرسد ؛ لیکن تحقیق معلوم نیست که این سهو شاعر ست یا فی الحقیقت درست ست و همین قسم سهو ست که در بحر مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلاتن اکثر اکابر را رو داده اگرچه خطای بزرگان گرفتن خطاست لیکن برای غلط و خطای خود سند می آرند نه برای تخطئهٔ بزرگان۔

آسیای دست آسیا که بدست گردانند پس آنچه بعضی گفته اند که آسیا همانست که از آب گردد و آنچه بدست گردد دست آس ست نه دست آسیا غلط ست چنانکه در لغات قدیمه نوشته شده وحید گوید ؎ نیست فکر گردش سر میکشان مست را ؛ آسیابانی نباشد آسیای دست را ؛ و دیگر سند این بر دست آس خواهد آمد۔

آستین کهنه و شستن بی سر و سامان و این از اهل زبان تحقیق پیوسته۔

آشیان خانه که مرغان سازند برای ماندن و همین مشهور ست و بمعنی خانهٔ عنکبوت نیز آمده است سلیم گوید ؎ در بیابان جنون چون آشیان عنکبوت ؛ تارهای دامنم پیدا ز نوک خارهاست ؛

آتش خمار آتشی که بخوردن مخموران دهند در وقت خمار تاثیر گوید ؎ نیست جز سوز دل و خون جگر نوشیدن ؛ مستی عشق اگر آتش خمار دارد ؛

آشنا زده معنی کسیکه تقدلیات بسیار از آشنایان کشیده باشد از عالم خمار زده راقم گوید ؎ زفکر معنی بیگانه میکند وحشت ؛ دل رمیده بسکه آشنا زده است ؛

آشنا دادن بمعنی آواز دادن گفته اند

آتش دم پخت نوعی از آشها اثر گوید ؎ واعظ از احرص ضیافت بسکه می سوزد دلش ؛ آتش دم پختی برای خود مهیا می کند ؛

آشمالی بمد و شین معجمه کنایه از تملق و چاپلوسی شغالی گوید ؎ میکند دم لابه تا استخوانی میخورد ؛ عمر او در آشمالی خوش میرود ؛ لیکن در کتب قدیمه ریشمالی برای دیای رسیده بمعنی دلیوئی و بی حمیتی نوشته اند و این نیز درست میتواند شد بادنی تحریف۔

آفتاب دادن نگاهداشتن چیزی در آفتاب و در آفتاب افگندن نیز آمده است و دوم در غیر سائل و مائع و درینصورت نهایت غرابت مشکک ست چنانکه تاثیر گوید ؎ انداختم بروی تو چشم پر آب را ؛ چندی بر آفتاب فگندم گلاب را ؛

آغا دلاله زنیکه واسطهٔ کار سازی زنهای فاحشه باشد و بهندی کٹنی گویند بکاف تازی و تای هندی رسیده و نون بیای معروف اگرچه لفظ آغا در ترکی در محل تعظیم بر القاب اعلام زنان آرند اینجا شاید بر سبیل طنز و استخفاف باشد والله اعلم

آفتابه ظرفی معروف که در اصل آب تابه بود که آب بدان گرم کنند یا الف ابدل شود چنانکه در لغات قدیمه نوشته شده چنانکه سلیم گوید ؎ از امید یکه شب بوصلم بود ؛ دست شستم با آفتابهٔ صبح ؛

آفتابی شدن خشک شدن چیزی در آفتاب این معنی از اهل زبان تحقیق کرده شده لکن درین بیت میر نجات درست نمی آید بلکه بمعنی ظاهر شدن است ؎ هر کجا پنجهٔ پر زور گشائی بهتر ؛ آفتابی نشود پنجهٔ خورشید دگر ؛ و ازین عالم ست این بیت شفیعائی اثر گوید ؎ عرش از گلزار امکان گر کند منع سحاب ؛ کاغذی ابر گردد آفتابی در جهان ؛ نیز کی ندیم گوید ؎ چون شود گرم شنا آن شوخ سیمین بر در آب ؛ آفتابی کی تواند شد ...

الوزر درآب ؛ اما آفتابی بمعنی لنگی که در حمام بکمر بندند نیز در کلام اساتذه دیده شده و این معنی بتحقیق پیوست ۔

آلت بمعنی مشهور ست نیز بمعنی آلت تناسل که در هندوستان شهرت دارد و در ولایت هم آمده چنانکه گفته اند مصرع آلتی مردی شماری این بود ؛ وظاهر اینکه بسیار کم آمده و مراد از ناظم و خطاب لیخا بیوسف علیه السلام گفته ع که این خونین دلم از زنگ آلت ؛ و نیز طاهر وحید گوید ؛ ـه همچو نور شمع کز فانوس پر تو میدهد ؛ می تراود لطف تن از جامهٔ آلت برون

آش پرهیز طعام بیماران از عالم اوگره که بعربی تذوره گویند بصیغهٔ مفعول از باب تذویر و بعضی آش تذویر گویند لیکن سند آن می باید ۔

آش خیر آشی که امرا و سلاطین برای فقرا مقرر کنند و محل خیر کردن را لنگر گویند وحید گوید ـه می شود بیقدر هر کس میکند گرمی لبش ؛ زان نمیدارد کسی پاس نمک آش خیرش

آماج خانه بدو جیم تازی توده خاکی برای مشق تیراندازی بسازند و در هندوستان خاک توده گویند وحید گوید ع در آماج خانه چو کردم گذر ؛ لکن این مصرع بمعنی نام جائی معلوم میشود که در آنجا توده مذکور باشد و در ین صورت آماج همان توده مذکور باشد ۔

آموختن معروف و این گاهی متعدی آید و گاهی لازم اول مشهور ست دوم آنجا که حرف یا بر مفعول آید چنانکه راقم گوید ۔

اشعار دو لعل یار چون و جیم همه تن گوش ست ؛ حسرتم بیکه بخمیازه کشیدن آموخت ؛ بتماشای تو ترسم که نظر کشاید ؛ دیده بی روی تو از بس زندیدن آموخت در ینصورت بمعنی خو گرفتن باشد فتدبر ۔

آمادن مهیا کردن و شدن و آماده اسم فاعل آن صاحب گوید ـه از بهر ترک قتل خود آماده است تیغ ؛ بیحیائی نگر بجه تائید میکند ۔

امروز فردا کردن دفع الوقت نمودن و بحیله کسی را از سر وا کردن و بعطف غلط ست چراکه هر دو مفعول کردن ست بمعنی امروز را بحیله و عده فردا کردن صائب گوید ـه لبش امروز فردا میکند در بوسه دادنها ؛ نمیداند زخط چون دشمن کم فرصتی دارد ؛

امن بیخطر شدن و بعضی گفته بیخطر و بی هراس چنانکه راه امن ست و نیز مثال گوید ـه میکند کار خرد نفس چو گردید مطیع ؛ دزد چون شحنه شود امن کند عالم را

آئینه حبابی آئینه که بر اطراف او حبابها بر رنگ آمله سازند برای خوشنمائی خالص گوید ـه آن طفل بهت از شرم در عین بی حجابی ؛ شد از عرق غلاف آئینه حبابی ؛

آمدن کار و آمد کار کنایه کار از اقبال تاثیر گوید ـه گرچنین عمر شود صرف غم یار مرا ؛ از رفتن عمر بود آمدن کار

آواز کردن و واد ادن صدا کردن وحید در تعریف مسکر گوید ـه ندارد دکانش ز مس این صدا ؛ کند آمد کارش آواز پا ؛ صائب گوید ـه عاشق دل شده هر چند که آواز دهد ؛ کوه سنگین تو مشکل که صدا باز دهد ؛

آواز کردن گوش مرضی ست که در گوش خود بخود آواز آید و آن دو قسم ست و دی وطنین چنانکه در کتب طب مسطور ست سلیم گوید ـه بانگ خضر از برای گمراهی لست ؛ در گوش تو آواز کند گوش بکن ؛

آهو گذشت کنایه از آنکه وقت کار نماند فرصت رفت تاثیر گوید ـه چون گشت طی کار جوانان هم مکن ؛ رنگ بی جامی پری ای بیخبر آهو گذشت ؛ و ابوالبرکات منیر گوید ع گوشهٔ چشم نمود از دور گفت آهو گذشت ؛

آهن جامه آهنی که بر صندوق و زین و امثال آن برای استحکام زنند و نصب سازند تاثیر گوید ـه جذب نسبت

کم ز مقناطیس نیست ٭ خلعت اندامی
صندوق آہن جامہ است ٭
آہنگ حصار نام مقامی از موسیقی تاثیر
گوید ے گل بگو تاثیر از ان عارض حصار
گشتہ است ٭ نغمہ سنجی میکند بلبل در آہنگ
حصار ٭
آئینہ معروف و نیز سلاحی کہ آنرا چار آئینہ
نیز گویند بستن و پوشیدن ہر دو گفتہ
اند وحید در تعریف چار آئینہ گوید ے
نماید ز آئینہ پوشی سوار ٭ چو آئینہ تیغ در
کارزار ٭
آئینہ پیش نفس و بر نفس داشتن
کنایہ از حالتی ست کہ در احتضار و قربت موت
آئینہ را در پیش نفس بیمار گذارند تا معلوم
کنند کہ میت ست یا سکتہ دارد اول معروف
ست دوم اشرف گوید ے دیدہ چون
محتاج عینک گشت فکر خویش کن ٭ پیر نفس
دارند روز واپسین آئینہ را ٭
آئینہ بدن نما و آئینہ جامہ نما
آئینہ کلانی کہ تمام بدن دران دیدہ شود و
ہمچنین جامہ نما اول مشہور ست دوم سالک
یزدی گوید ے چون شمع بآرایش خود
چشم ندارم ٭ آئینہ عریانی ما جامہ نمائیست
آئینہ دار بمعنی کسیکہ آئینہ را بکسی نماید و
سر تراش کہ بعربی مزین گویند و از بعضی استاد
بمعنی نہ شنیدہ اول کمال خجندی گوید ے
پیر مرید گرچو لوے بے صفت فتاد ٭ موے

کسان چو آئینہ دران بجد گرفت ٭
لیکن بر سخن فہم پوشیدہ نیست کہ تشبیہ
لولی معنی دیگران را افادہ میکند فافہم۔
ابن الوقت لفظ عربی ست و مصطلح
اہل تصوف مقابل ابو الوقت و فارسیان
بمعنی شخصے کہ تنہا بہ مقتضای وقت عمل کند
و حقوق سابقہ را مطلقاً در نظر ندارد و
استعمال کنند تاثیر گوید ے بخت ابن الوقت
را ہیچ از سعادت بہرہ نیست ٭ ماہ و وقت
و ساعت از عقرب نمی آید برون ٭
ابجد روان ساختن بمعنی یاد
کردن سبق گرفتہ شفائی گوید ے زان
نساختہ ابجد بمکتب معنی ٭ دلے بعلم جہالت
یگانہ استادند ٭
ابروی زرین بتقدیم زای معجمہ بر
رای مہملہ مشدد دلون ابروی زرد رنگ
مانند ابروی فرنگیان اشرف گوید ے
گرچہ چشم شوخ زرین ابرو دم باشد کبود ٭
از نگاہش عشوہ ہای لاجوردی خوشنماست ٭
ابروی مردانہ ابروی کہ بنہایت آثار
شجاعت از و ظاہر باشد و این لفظ از
اعضای یا ابروی تنہا مستعمل نشود مثلاً
چشم مردانہ و مژگان مردانہ بگویند اشرف
گوید ے گر از خم ابروی مردانہ او ٭
کمان کار مولاے بہ بینی ٭ و نیز شانی
تکلو در منقبت گوید ے اگر دشمن کشد ساغر
و گر دوست ٭ بطاق ابرو مردانہ اوست ٭

و گویند شاہ عباس قاضی ثنائی را در
جائزہ این بیت بزر کشیدہ بود۔
ابلق بمعنے دو رنگ مطلقاً معرب ابلک
چنانچہ در لغات قدیمہ نوشتہ شد و بمعنی سر
کلاہ نیز تاثیر گوید ے جز یک سخن از طوطی
نطقم نتراود ٭ ابلق ز دو رنگی نزند بر عمامہ
آلو بضم و تشدید فوقانی و تخفیف آن
ہر دو آمدہ و آن معروف است صائب
گوید ع جامہ را ہر چند آلو بیشتر زیبا ترست ٭
و دوم اشرف گوید ے بغیر من کہ بہ تن
نقش بوریا دارم ٭ آلو کشیدہ کہ طرد قبای
عریانی ٭ و در اصل نام افزاریست کہ بدان
عمل مذکور صورت گیرد وحید گوید ے
زبیدار دیار آلو کش بگو چنگ انگندہ در آتشم
چون آلو ٭
آلو کشیدن معروف و خمیازہ کشیدن
ظاہر زبان بر آوردہ دم لا بہ کردن سگ را
نیز گفتہ اند وحید گوید ے چو سگ گرد
آن کوی تو میکشم ٭ بیاد آلو کش آلو میکشم
اجاق بضم و جیم تازی کشیدہ و قاف
لفظ ترکی است بمعنی دیگدان و دودمان
و ظاہراً بمعنی ثانی مجازیست از عالم دودہ
و دودمان طغرا گوید ے شعلہ طبعان
را نخیزد چون خودی از دودمان ٭ دود
اجاق از آتش سوزان کف خاکستر ست ٭
نیست آلودہ دامان اجاق عشق صائب
تیرگی در دود مان آتش از چوب ترست ٭

اجلة الحکما لفظ عربیست و اجلة جمع جلیل و حکما جمع حکیم و این را اطلاق بر مفرد کرده اند ظہوری گوید؎ خوش چون شوم از غیب سید ہند نما ؛ کز لب منبر کمدح اجلة الحکما ؛ مؤلف گوید ہر چند استعمال جمع عربی در محل مفرد در زبان فارسیان بسیارست مثل عجائب بمعنی عجیب و ریاض بمعنی روضہ و حور بمعنی حوا و دیگر در کتب خود نوشتہ ام و آنرا جائز داشتہ ام لکن تحقیق پیوست کہ اینہم موقوف بر استعمال ست تا در کلام اکابر مکرر یافتہ نشود نمیتوان جرأت بر آوردن آن کرد و در بیت ظہوری گمان میشود کہ غلط محض ست و بجای اجل الحکما گفتہ و این بیت کلیم ہم ازین عالم ست؎ دشمن آئینہ اند آنہا کہ اہل عزلت اند ؛ ہر کجا ابنای جنسی گنجد آنجا کثرت ست ؛ و این تحقیق مخالف تحقیقات است کہ در کتب دیگر نوشتہ ام و درین باب معذورم زیرا کہ سابق این قسم الفاظ را کسی متعرض نشده و تحقیقات بر روی کار نیاورده و فقت و تبلیغ علم و استقرار نوشتہ میشود و در بعض نسخ دیوان ظہوری خلاصة الحکما دیده شده پس نسخہ اول غلط باشد۔

احسان بہشت کردن احسان کلی کردن اشرف گوید؎ جانب بتخانہ رو بگذر ز مسجد کاندرو ؛ گر بیا مرزید نست احسان بہشتت میکند ؛

احدی بفتحتین و حای مہملہ در ہندوستان گروہی از منصبداران کہ حالا بہ تیر اندازان شہرت دارند و این اصطلاح عہد اکبر پادشاہ است و گروه مذکور بہ نسبت منصبداران کم مایہ و بی اعتبار باشند و بعضے از زبان دانان گویند کہ احدی مقابل جماعت است چہ جمعی نوکر و ملازم در جماعت باشند و احدی بہ تنہا نوکر شود و درین صورت کنایہ از تنہا و بیکس خواہد بود محسن تاثیر گوید؎ سر در ارادہ سخن با قدش نابلد نیست ؛ الف شمع بہ پیش قد شوخش احدی ست ؛

اخراج در عربی بمعنی بر آوردن گنہگار از شہری یا دہی و بمعنی شخصی اخراجی نیز آمد سلیم گوید؎ تاب یک افغان ندارد از نزاکت گوش گل ؛ زین چمن صد بلبل از بہر چمن اخراج شد۔

اختہ خانہ بفتح و سکون خای معجمہ و فوقانی مفتوح اصطبل کہ اسپان دران بندند از ینجہت داروغہ اصطبل را اختہ بیگی گویند شفائی گوید؎ خصیہ در اختہ خانہ البغلت ؛ دوش بر دوش صد قطار سپش ؛ و در اصل اختہ بمعنے خصی است کہ خایہ اش بریده باشد و اکثر اطلاق آن بر آدمی و چارپایان ست و گاہی بر خروس و بطنیز آمده تاثیر گوید؎ خوش خرابیها ز نامردان عالم میکشم ؛ بر خروش اختہ گوئی خانہ ما باز شد ؛ و چون در ولایت سواری اختہ اسپ بسیار مرسوم ست جای مذکور بدان نام شہرت گرفتہ و بعضی گویند مطلق بریده خاه خایہ بود خواه عضو دیگر اطلاق کنند شفائی گوید؎ در ہجو ذوقی گر کنند بینی تریخته کند ؛ ہر کہ در اول ار دکند بل بختہ کند ؛ تکلیفے بود این چہار خانہ زمستان ؛ خوب کہ بینی ترا اختہ کند ؛ سر ستہ خفتہ در اختہ خانہ الی آخر البیت سند این قلب فہم است بر او سپش اطلاق اختہ نیست اصلا بلکہ قصد شاعر ازین الفاظ بمناسبت کمال و این قلب فہم ست کہ بدست شخص ہجو کرده شده است چرا کہ بغل را اختہ خانہ گفتہ بعد از آن نسبت قطار شتر بدان نمود و ہمچنین اختہ کردن بینی از راه استعاره است کہ آنرا بسبب طلائی بجا لو خصیہ دار تشبیہ کرده و اطلاق کہ از راه استعاره باشد قابل استشہاد نیست چرا کہ خصوصیت بچیزی ندارد و شاعران ہر چہ مناسب دانند اطلاق کنند لیکن نمی فہمد این را مگر کسیکہ عالم معنی و بیان باشد فافہم۔

احیا لفظ عربی ست بمعنی زنده کردن و با لفظ کردن مستعمل است چنانکہ بر محاوره دان ظاہر ست درین صورت

قابل تحریر باید شد و در بعض از جاها احیا دادن نیز آمده فغانی گوید ع از کف خضری بحلق تشنه ام آبی رسان ؛ این زبان تشنه را یکبار احیائی بده ؛

اخم بفتح و سکون خا و میم چینی که بر پیشانی و ابرو افتد و اخمه زده بزیادت ہای تحتی کسیکه چین بجبین یا ابرو داشته باشد و بمجاز مطلق ترش رو را گویند طغرا گوید ع میکند نازک دلان را صحبت بدخو ملول ؛ مرد را چین جبین از اخم روی سطر ست ؛

ادب خانه مکان منزه و آفتابه خانه که بعربی مستراح گویند و بعضی از معاصران قاصرین ادب گاه نیز بدین معنی میدانند و این خطا است سلیم گوید ع چند پاس ادب کسی دارد ؛ انجمن نیست این ادب خانه ؛

اردک پرانی بضم اول و سکون رای مهمله و فتح دال مهمله و سکون کاف تازی و بای فارسی و رای مفتوح بالف کشیده و نون بیا رسیده و بعضی گویند بجنگ شخصی رفتن و از عہده آن بر نیامدن اشرف گوید ع بفوج طائران آسمانی ؛ کند موج از خواب اردک پرانی ؛ لیکن آنچه بثبوت رسیده بمعنی استخفاف و تمسخر چنانچه کلاه از سر دیگری انداختن و این حالت مناسب ست با اردک پرانی که حقیقت ست و معنی مثبت هم درست میشود۔

آرزو گرفتن پیدا شدن خواهش کمال خجندی گوید ع از بوسه پای سرو قلیم پوست باز کرد ؛ هر گه که پای بوس توام آرزو گرفت ؛

اراجیف برای مهمله و جیم تازی بوزن مصابیح سخنهای بی اصل از اہل زبان بتحقیق رسیده سلیم گوید مصرع بهر سو میدوی چون اراجیف ؛

از ہم گذشتن کشته شدن و **از ہم گذرانیدن** کشتن پس متعدی آن باشد اشرف گوید ع خوش آنکس که زخمش ز مرهم گذشت ؛ به تیغی چون مقراض از ہم گذشت ؛

از ہوش بردن بمعنی بیهوش کردن وحید گوید ع رسیدی غارتم کردی ؛ ندانستم چها کردی ؛ مرا بردی ز هوش اما ندانستم کجا بردی ؛

از سر سوزن بیرون شدن کنایه از کمال سهولت در دفع چیزی تاثیر گوید ع وقت ست غیر از سر سوزن برون شود ؛ از بسکه گشته موی دماغ ضعیف من ؛

از سر رفتن دیگ ریختن آب وغیره آنچه دران باشد بسبب جوش خوردن رکنای مسیح گوید ع چند از پی آب و نان بهر در بردیم ؛ چند از پی روزی مقدر بردیم ؛ دیگ تن ما بجوش حرص آمده است ؛ نزدیک آن رسید که ز سر بردیم ؛

از فکر افتادن فراموش شدن شفائی گوید ع ز شغل عشق نه کافر شناسد نی مسلمانم ؛ ز فکر مومن افتادم ز یاد برہمن رفتم ؛

از عہده بر آمدن سر انجام دادن کاری دلخواه و آن معروف ست و **از عہده در آمدن** بلفظ در نیز بهمین معنی آمده ایضاً شفائی گوید ع زه گرد کمان غمزه و غماز شفائی که حوصله که ؛ عہده این ناز در آید ؛ و قافیه این غزل را زواغ از است و لفظ در آید ردیف این خالی از غرابت نیست محمد صلاح بیگ آگاه تخلص سلمه الله تعالی این را توجیهی چنین کرده است که در آمدن درینجا بمعنی بر آمدنست چنانچه در کردن بمعنی بدر کردن و بیرون لیکن مشهور بدین معنی لفظ در با کلمه کردن مستعمل شود نه آمدن و در آخر بتحقیق پیوست که در آمدن بمعنی بر آمدن نیز آمده خواجه شیراز فرماید مصرع فغان که بخت من از خواب در نمی آید ؛ در خصوص از لغات اضداد باشد و این قدر هست که بمعنی داخل شدن موضوع ست و بمعنی بر آمدن مخفف بر آمدن۔

از نفس انداختن خاموش و بی صدا کردن طغرا گوید ع شکوه دانه و دام از نفس انداخت مرا ؛ شور بیهوده زنجیر قفس ؛

انداخت مرا ؛

از سر وا کردن دور کردن چیزی از خود مطلقاً چنانچه گذشت و بمعنی انداختن کم گنجفہ برائے برآوردن ورق بیشی این اصطلاح گنجفہ بازان ست آصف تنہا گوید ؎ مانند آن ورق کز سر وا کند کسی حسنت بچرخ گنجفہ آفتاب را ؛

از نو و از سر نو معروف ہر دو لفظ آمدہ است اول حسنی گوید ؎ یارم ز نو خم ابروی مہی در نظرست ؛ سلخ ماہ دگر و غرۂ ماہ دگرست ؛ دوم یحیی کاشی گوید ؎ یا بہ جنت کہ ہم یحیی چو برخیزم زخاک از سر نو بی رخش خواہم کفن بر خود کشید ؛

از فلان چیز بر آوردن راکثر جا بمعنی بای ظرفیہ مستعمل و گاہی بہ اشخاص معنی ظرفیہ دران ملحوظ نیست ہم آمدہ تاثیر گوید ؎ با رحمت تو باد مخالف موافق ست ؛ نومیدم از سفینہ کن از ناخدا برآر ؛

از آب بر آمدن مطلق ظاہر شدن پس اگر خوب از آب برآمد و اگر بد برآمد از آب بیرون آمد گویند و این از اہل زبان بتحقیق پیوستہ۔

از سر خانہ افتادن بمعنی کمزور شدن گفتہ اند یکی از شعرا گوید ؎ میل و ننگ از سرمہ دارد غمزۂ مرد افگنش ؛ ترسم از سر خانہ افتد نرگس جادو منش ؛ لیکن سر خانہ بمعنے حد معین ست چنانکہ

بباید درینصورت بمعنے از پایۂ خود افتادن خواہد بود ۔

از کسی رنگ داشتن بہرۂ واقع از کسی گرفتن سلیم گوید ؎ زخون ما نگردد تیغ رنگین ؛ سلیم از ما کسی رنگی ندارد ؛ و نیز ابوطالب کلیم گوید ؎ ز عشق رنگ نداری بدوست رو منما ؛ سرشک اگر برخت رنگ کہربا نگرفت ؛

از این قرار لفظی ست بمعنے باین وضع طغرا گوید ؎ بزیر خاک دلم گر ازین قرار طپید ؛ برون خاک فتد پیکرم چو سنگ مزار ؛

از چشم افتادن و در چشم افتادن بحذف الف بی اعتبار بودن در نظر کسی بدانکہ ہر جا کہ دو حرف از یک کلمہ داخل شوند حذف یکی ازان جائز ست حکیم شفائی گوید۔

ابیات زہر جا بگذرم اہل ملامت ؛ نمایندم بارباب سلامت ؛ کہ این رو کردۂ درگاہ عشق ست ؛ ز چشم افتادگان شاہ عشق است ؛ و مطلب مصرع چہارم ست زیرا کہ در اصل چنین باید کہ از چشم افتادگان شاہ عشق ست و ازین عالم ست این مصرع میرزا محمد علی صائب **مصرع** عیبی بہ عیب خود برسیدن نمیرسد ؛ زیرا چہ از جملہ دو باکہ اصل رسیدن ست ؛ محذوف شد چنانکہ یک از دو بیت

شفائی و تحقیق آنست کہ این حروف از راہ سہو ست و پیروان و متابعان این قاعدہ را مقرر نمودہ اند اگر در محاورہ نیز این قسم می آمدہ سند بود لہذا گفتہ اند کہ زلت سلف حجت نمی شود مخفی نماند کہ فقیر آرزو در بیت نواب حمید الزمان تصرفی کردہ است و بلفظی رسانیدہ و گمان دارم کہ پیش سخن فہمان دخل بیجا نباشد و آن بیت اینست ؎ اعتبارات جہان رفتہ است پیش از آمدن ؛ ماہما در وقت کندن از نگین افتادہ است ؛ فقیر مصرع دوم را چنین بہتر میداند ؛ **مصرع** نام وقت کندن از چشم نگین افتادہ است ؛ و درین دو لطف است اول آنکہ بی اعتبار شدن کندن از چشم افتادن ست دوم تشبیہ نگین بچشم

از چلہ برداشتن کمان بفتحتین در ظاہر چنین دیدہ و ہیچ معنے بخاطر نگذشت لہذا از زباندانان بسیار تحقیق نمودہ شد و ہیچ یک ازانکہ عہدۂ جواب برنیامد لہذا بخاطر میرسد کہ برداشتن غلط باشد و صحیح پرداختن بود بمعنے خالی کردن شفیعائی اثر گوید ؎ تا نگاہش زود بر دلہا شتافت ؛ ابرو گوشہ گیر چون رسد در روی ؛ ابرو از چلہ پرداز د کمان ؛ پس پرداز دیبای فارسی و زای معجمہ بود و برداز د بہای موحدہ و رای مہملہ تصحیف یعنے چون وزدی از

و دیگر رسد از چله کمان را خالی کند ای چله را دور کند و این شاید رسم دزدان ولایت باشد۔

از دل ماندن گرانی و آزردگی خاطر خواجه کرمانی گوید ~ دل چو زر دلش نوید جان را در باخت :: خاطر او چو عظیم از دل بماند :: و ظاهر اللفظ در محذوف شد یعنی در خاطر خواجه این خبر بسیار ماند بسبب ناخوشی واللہ اعلم۔

از گرد راه رسیدن از سفر رسیدن اشرف گوید ~ میرسد یوسف از گرد ره امروز مگر :: که خط تازهٔ او باز غبار آمد پیش ::

از پی سر صفیر کشیدن بفتح بای فارسی و دیگر تحتانی رسوا نمودن شخصی را و مردم را از آن آگاه کردن سلیم گوید ~ در چمن هر گه باد همراه می باید مرا :: از پی سر چون رقیبان میکشد بلبل صفیر۔

از چشم فلان دور عبارتیست که در محل دعا استعمال کنند از عالم چشم بد دور تاثیر گوید ~ از چشم غیر دور که امشب بکام دل :: با دیده ز آستان تو رفتیم غبار را ::

از خاک برداشته و برگرفته و تنها برگرفته شخصی که دستگیری او کرده باشد اول و دوم شهرت دارد و سوم سلیم گوید ~ چون قطره برگرفته خود را جهان سلیم :: بر آسمان رساند و از کف رها کند ::

از صحرا یافتن و از صحرا جستن مفت یافتن سلیم ~ همچو مجنون نا توانی از کجا عشق از کجا :: یافت در صحرا مگر دیوانه جان خویش را :: دوم سعید اشرف گوید مصرع ~ تا مگر دیوانه خود را از صحرا جسته ایم :: و نیز مخلص کاشی گوید ~ چنان می بیند از روی حقارت بر زبان تیش :: که پنداری سگ لیلی ز صحرا جسته مجنون را :: فقیر آرزو گوید مناسب لفظ آهو بود بجای مجنون لیکن چه کند مراعات قافیه او را برین بلا آورده و نظیر این لفظ شهید ست که درین شعر میرزا صائب واقع شده ~ طغیان ناز بین که جگر گوشهٔ خلیل :: در زیر تیغ رفت و شهیدش نمیکنند :: حالانکه درین جا عبارت در زیر تیغ رفته و قربان نمیکنند مناسب ست چرا که قربانی سنت اسمعیل پیغمبر علیه السلام و چون عزیزان تصرف فقیر شنیدند بسیار تحسین و آفرین کردند بحمد الله تعالی۔

از خشک چوب تراشیدن و از سنگ تراشیدن چیزی بهم رسانیدن چیزی از جایی که حصول آن نهایت مشکل باشد قدسی گوید ~ ز چوب خشک خمی بای تراشد آشنا قدسی :: مگر چون زلف شان از شانه هر سو محرمی دارد ::

از خود حساب داشتن در نظر داشتن خود کنایه از انانیت ست سلیم گوید ~ خاکساری پیش مغروران ندارد اعتبار :: گر حسابی داری از خود در حساب ما مباش ::

اژدها معروف و نوعی از آتشبازی وحید گوید در تعریف آتشبازی ~ جوان پرفسون بر دافسون نگارد :: ز دم اژدها ریخت تخم بهار ::

استادگی بکسر معروف و نیز کنایه از توقف نکردن کاری میرزا صائب گوید ~ میتواند کشت ما را قطرهٔ سیراب کرد :: این قدر استادگی ای ابر دریا دل چرا :: و بمعنی اصرار و جد گرفتن کاری تاثیر گوید ~ خوش بجد استادگی در منع جانان می کند :: پاسبان سخت دل تاثیر هیچ پرده است :: و شفیع اثر در هجو نجف قلی خان صد گوید ع استادگی بکشتن او وقف لازم است

اسپ مکسی اسپی معروف اللون و در هندوستان نیز بهمین معنی شهرت دارد سلیم گوید ~ پیداست بر ارباب فراست که ندارد :: افشاندن دم فایده اسپ مکسی را ::

اسلیمی خطائی بکسر اول و سکون دوم و لام بیا رسیده و میم بیا کشیده خطوطی که بر گرد نقوش کشند و گره بندی

سازند و آنرا ابتدر روی نیز گویند اشرف گوید؎ طالع شهرت چنان دارم که دوران گرگشند؛ حلقه بر نام من اسلیمی خطای میشود

آسیای دندان دندانها که بدان طعام خائیده میشود صائب گوید؎ بهر که هرچه ضرورست داده اند آنرا؛ بشست آب دهن آسیای دندان را؛

اسپ اسطرلاب چیزی که بشکل حیوانی ساخته بر اسطرلاب نصب نمایند اشرف در هجو اسپ گوید؎ بگسلد از یکدگر دردم چو تار عنکبوت؛ گرکنی چون اسپ اسطرلابش از آهن جدا؛ ولطف آنکه عنکبوت نیز از اجزای اسطرلاب ست۔

اسکندری خوردن وسکندری بحذف الف مخفف آن کج شدن سم اسپ در رفتن ودویدن واین مخصوص هردو دست نباشد لیکن وجه تسمیه بسکندری معلوم نیست اشرف گوید؎ بود و روی زلس باشد شتاب پیر؛ سمند عمر خضر آسکندری خورد؛

اسکنه بفتح وسکون سین فهمیده از وزاری نوشته اند که بفارسی برمه گویند و برمه مثقب ست که بگردانیدن کمانی سوراخ کند لیکن الحال چنان معلوم میشود که چیزی ست که چوب را سوراخ کنند بوصفی که چیزی بر سر او بزنند تا در چوب فرو رود و دو پاره برآرد و همچنین سوراخ شود وحید گوید؎ برای عدو را ز تیغ دشنه خود بر سر خوری ضرب چون اسکنه۔

اشاره معروف و آن بابرو و چشم و دست و انگشت و لب و سر و کمر باشد درین هردو کلام متاخران ست اول وحید گوید؎ لب اشاره نمودن بیار خود که بیا؛ اشاره است که روی تو سجده گاه من ست؛ ودوم صائب گوید؎ بنای صبر که هم سنگ کوه الوند ست؛ بیک اشارهٔ موی میان او بندست؛

استخوان شکستن کنایه از کمال محنت کشیدن میرنجات گوید؎ استخوانها که شکستیم بدرگاه تو ما؛ گر سگ خویش بخوانی بگویم ترا؛

اشک ریختن بمعنی محفوظ شدن از اہل زبان بتحقیق پیوسته۔

اشک ریزان جمع اشک ریز بمعنی ریختن اشک نیز چنانچه گلریزان و آب ریزان بمعنی ریختن گل و آب وحید گوید؎ آن کسانیکه در آتشکده بینا شده اند؛ اشک ریزان مرا جوش شرر میدانند

اشرف لفظ عربی ست بمعنی معروف ونیز تخلص شاعر مازندرانی که سعید نام اوست پسر ملا محمد صالح مازندرانی که از علمای قرار دادهٔ ایران ست گویند که اشرف مذکور همشیره زادهٔ اخوند محمد باقر مجلسی ست که از مجتهدان شیعه است اول مشار الیه در تذکرهٔ شعرای هندو ایران مسطور ست ونیز نام جای از ایران وحید گوید؎ هوای اشرف است و آب شیراز؛ اگر آب و هوای در جهان ست؛ وتحقیق آنست که جائیست در مازندران که پادشاهان فغفوری عمارات عالیه ساخته اند

اصول لفظ عربی ست و باصطلاح موسیقان بمعنی الیقاع است که عبارت از وزن ست وفارسیان بمعنی حرکت موزون وخوش آینده استعمال سلیم گوید؎ نگارهای موافق مجوز فریب جهان؛ چهان اصول که زن در جماع می آرد؛ بهر کشیم اہل خرد را که در محافل ومجالس نوازند گویند؛

اصناف عبارت از اہل حرفه بازاریان طغرا در مرآة الفتوح مینویسد که اصناف بآئین بستن دکانها کف کشودند۔

اصول فاخته نام اصولی یعنی وزنی از موسیقی و آنرا اصول فاخته ضرب نیز گویند وانیکه در جهانگیری نام صوتی از موسیقی گفته تحریف ست۔

افشان انچه بر کاغذ کنند از طلا و نقره ونیز کاغذ وانچه بدان مانند که بر افشان کرده باشند طغرا گوید؎ افشان داغ چون دم طاوس گشته ام؛ داغم از ینکه چیز مکرر نمی شود؛

افشان چشم مور نوعی از افشان که بر کاغذ کنند وظاهرا افشان مدهوری

عبارت از همین ست سلیم گوید ے صفحهٔ
رنگین خوان خود سلیمان جلوه داد٭ از سر شک
عاجزان افشان چشم مور داشت ٭

اغ اغ بضم دو الف و تشدید و تخفیف
غین معجمه آوازیکه در وقت غرغره یا غوطه
خوردن ظاهر شود فوقی گوید ے کنی از
غسل خود را آنمازی ٭ نوای اغ اغ را
کوک سازی ٭

افشردن بشین معجمه معروف و بمعنی پا
قائم کردن و یا قائم شدن نیز خواجه شیراز
فرماید ے بانادوستی کرانگور چینید ٭ بلغزد
پای کو در خم افشرد ٭ و فشردن بحذف
الف مخفف۔

افت و خیز بضم اول و دوم بیای مجهول و
زای معجمه کنایه از نشیب فراز و بر یک قرار
نماندن تاثیر گوید ے ببین مدار سپهر و
بیوفائی گل را ٭ ز دولتی مشو ایمن که افت
و خیز اندازد ٭ بعضے گویند عبارت ست از
حالتیکه بین بین شتاب و آهسته رفتن باشد یعنی
افتادن و خیزان برین قیاس و این محل
تردد ست۔

افتادن معروف و بمعنے مخلوق شدن
و این ظاهراً مجاز ست مولوی جامی گوید
ے بدان پاکان که ایشان زاده ام من ٭
بدین پاکیزگی افتاده ام من ٭ و نیز بمعنے تعین
و تمیز و لیاقت آید اشرف گوید ے خلعت
لطف ارباب وفا می افتدت ٭ چشم کشا که
نگاهی تو بکامی افتد ٭

آفتابی لنگ را گویند زیرا که اکثر آن
را آفتابی داده میشود از جهت تر شدن
مثلاً شخصے بحمام رود و لنگ نداشته باشد
بحمامی گوید که آفتابی بیار و این معنے از
اهل زبان به تحقیق رسیده۔

افتادگی کنایه از افلاس و پریشانی
وحید گوید ے نیامیزند باهم مردمان از
نخوت دولت ٭ پس از افتادگی از هم
جدائی نیست یاران را ٭

اقامت لفظ عربی ست معروف و
فارسیان بمعنی ضیافت شخصی که جائی وارد
شود آرند اشرف گوید **مصرع** بهر منزل
اقامت می فرستاد ٭

اقرار شکسته اقراریکه درست نباشد
وحید گوید ے ولے دارم چو اقرار شکسته ٭
درستیش کن بگفتار شکسته ٭

النگ بضم الف و فتح لام و سکون نون
و کاف فارسی صحرا تاثیر گوید ے در روضهٔ
باغ تخته سنگے ٭ افتاده چو تشنه در النگے

الماس تراش نوعی از شیشه و
جواهر حکاکے کرده و این معروف ست
سعید اشرف گوید ے عشق بر داغ دلم شوخ
و الماس فشاند ٭ در شکم چه عجب گر بود
الماس تراش ٭ ومراد از دُر دریجا ظاهراً
دُر نجف ست و آن سنگیست مشهور که از
کوه نجف اشرف خیزد تا صورت قوی بهم رساند

الف خنجری الف خرد که در رسم خط
قرآن بجای فتح نویسند تاثیر گوید ے
جز من که زخمی ز قد خرد سالگی ٭ کس گشته
ستم بالف خنجری نشد ٭

الواط رند و اوباش کذا قیل و بحکم سید
ظاهراً جمع لوطی ست از عالم رنود که جمع
رند ست و این قسم جمع موافق عرب را
فارسی زبانان عربی دان می آرند و معنے لوطی
در باب لام خواهد آمد ان شاء الله تعالیٰ
و بعضے گویند که این صحیح نیست زیرا که در دو
حرف لا فارسی کلمه است بر خلاف همزهٔ الواط
پس جمع لوطی چه قسم باشد مؤلف گوید که
این جمع تصرف فارسیان ست و برای
این قاعده مقرر نیست چو این لفظ در کلام
اهل زبان آمده بنا بر توجیه و تصحیح این معنی
نوشته آمده می تواند که ماخوذ باشد از لوط و لوط
بمعنی چسپیدن درین صورت آن لفظ بمعنی
چسپان باشد یا افعل تفضیل لوط باشد که
بمعنی لیود ست چنانکه در کتب عربی آمده درین
صورت مرادف لوطی خواهد بود و حاجت
تکلف سابق نبود۔

الماس خالدار نوعی از الماس معیوب
که داغ سیاه یا سرخ داشته باشد و
دوم را بسیار بد بین دانند صائب گوید
ے نقش داغ عیب باشد گوهر
ساده را ٭ قیمتش نازل شود الماس چون
شد خالدار ٭

الف بخاک کشیدن و بر زمین کشیدن کنایه از خجالت و شرمندگی صائب گوید زسایه سرو صنوبر الف کشد برخاک ٭ بهر چمن که کند جلوه قد رعنایش ٭

الف بر سینه کشیدن معروف صائب گوید جلوهٔ فانوس جای شمع عالم سوز نیست ٭ این الف بر سینهٔ پروانه می باید کشید ٭ ظهور گوید داغدامان تو بر سینه برید الف ٭ ای خوشا جلوه گریهای سرو گردن داغ ٭ ونظر بر همین معنی این مصرعه تاریخ فوت اکبر بادشاه شده ع الف کشیده ملائک فوت اکبر شاه

الهی کلمه است که در محل مناجات و دعا آرند چنانکه مشهورست وگاهی محض از راه یمن وازراه کمال شوق حصول مطلب آرند دانشمند خان علی گوید بغیبت هر که حق آشنائی رانگهدارد ٭ الهی هر کجا باشد خدا باشد نگهدارش ٭ ومیتوان گفت که لفظ خدا بطریق وضع مظهرست موضع مضمر پس قول او خدا باشد نگهدارش باشد یا آنکه باین عبارت تقدیر کنند که در حق چنان کسی چنین می باید گفت که خدا [illegible] ارش باشد۔

امتطا، ہ [illegible] لیست عربی که پای دران زیاده کرده اند واین قاعدهٔ فارسیان ست که گاهی بدون لحاظ معنی اصلی در زری فارسی یا زیاده کنند چنانچه نقصانی وغیره که در کتب دیگر نوشته ام ظهوری گوید در انتظار تو اشک حنائی دارم ٭ رسید وقت تشوق نگار میگریم ٭ وبمعنی منتظر نیز هست هر دل زتو اشک یز حیرت ٭ چون گوشه چشم انتظاری ٭

اندازه معروف وبمعنی درخورد استعداد نیز واین مجازست ظهوری گوید خرابی هجر تو در کشتن من برد بکار ٭ که شعاعت گری اندازهٔ تقدیر نبود ٭

الف داغ داغیکه بصورت الف سوزند و در دفاتر سلاطین هندوستان داغی باشد که بر اسپان امر اکنند اول وحید در تعریف عطار گوید وگرنیست اصلا دین شک مرا ٭ که سوز د الف داغ هیچک ٭ هم او می گوید حلقه های دیده بیندگان زنجیر شده ٭ چون الف داغ بتان شد جامه پیری مرا ٭ فوقی گوید سماجت حاصل دنیا و دین شان ٭ الف داغ لوندے بر سرین شان ٭

التماس در عربی درجات مساوات را باشد چنانچه در کتب مرقوم ست ودر زری فارسی از خردان به بزرگان ونیز کاغذی که خردان دران احوال خود نویسند از راه طلب چیزی وحید گوید مردمان چون باغ از انجا گل بدامان می برند ٭ التماس عاشقان افتاده هر جا بر زمین

آلش بوزن بالش عوض وبدل طالب آملی گوید صد جان بدل بیک نگه گرم می کنم ٭ گر چشم نیم ست نو راضی بالش

التماس کردن در محل شفاعت مستعمل میشود مخلص کاشی گوید هراز کشته شدن نیست آن زمان پروا ٭ که پیش یار کند غیر التماس مرا ٭

الف کش بفتح بعضے گوید سوای بلا شرط که بر نگردد چنانکه خط کش در هندوستان باصطلاح دلالان نخاس ابوطالب کلیم گوید در جهان حسرت بالای الف کش دارد ٭ سر درا با تو بیک فاخته دعوی ترسد ٭ مؤلف گوید این خطاست حسرت بالای الف کش دارد: عبارت بی معنی ست طرفه آنکه بر مدعای او دلالت ندارد وتازه تر آنکه در نسخه چنین ست

مصرع دو جهان حسرت بالات الف کش دارد ٭ تبای خطاب درین صورت معنی بی تکلف صحیح میشود چرا که مدعا آنست که حسرت وآرزوی بالای تو در جهان الف کش دارد که عبارت از عاشق ست پس قمری که عاشق تو شده بر جا نیست و مراد عوای آن نمیرسد وظاهر است سبب اشتباه لفظ دعوی ست که در مصراع دوم واقع شده ورسم خط کش هندوستان محدث آن شده دادر اعلم۔

امتلا زدن بمعنی صاحب امتلا گشتن وسپهضه زدن ست زلالی گوید

بقتل صد اجل نوعی صلا زد ؛ که جان از برق
خنجر امتلا زد ؛
انداز بمعنی جستن و قصد غیاثای حلوائی
گوید ؎ گرچه دوری ز درش داشت لبی
باز مرا ؛ شوق افگند دران کو بیک انداز مرا ؛
انگشت شهادت انگشت دوم از طرف
نر انگشت که بعربی سبابه گویند و در معنی اقرار
و قبول مستعمل شود زیرا که در تشهد آن را برآرند
سلیم گوید ؎ هوای کشته گردیدن بتیغ آفتاب
خود ؛ سر پای مرا چون شمع انگشت شهادت
کرد ؛
انگشت پا بپای فارسی کنایه از چیزی بی اعتبار
صائب گوید مصرع فلک ما را کجا انگشت
پا بحسابو اند شد ؛ و نیز مخلص کاشی گوید ؎
چو از طرف بناگوش تو پیدا میشود ؛ حلقه زلف
بتان انگشت پا میشود ؛
اندیشه فکر و خیال و مجازاً بمعنی ترس و بیم سلیم
گوید ؎ از آه خفته در دل من اژدها سلیم ؛
سیلاب زین خرابه باندیشه بگذرد ؛
انگشت پیچ ببای فارسی و یای مجهول
و جیم فارسی محل دخل و اعتراض ظهوری گوید
؎ بجنبش زبان آوران حیله پیچ ؛ همه حرفها
کرده انگشت پیچ ؛ و بمعنی وتا و نیز کمال
خجند گوید ؎ سر رشته فرو رسد از دست
و بیچان ؛ انگشت پای پیچ شکن زلف
دلربا است ؛
انگشت زنهار انگشتری که برای امان و تسلی
شفیعهای اثر گوید ؎ هر که لب بست از
سخن با او کسی را کار نیست ؛ مهر خاموشی کم
از انگشت زنهار نیست ؛ و بمعنی مطلق امان
و زنهار کنایه مسیح گوید ؎ انگشت زنهار
نخواهم از شاه ؛ تا یک دو سه لفظ عرض دارم
دلخواه ؛ فی فی علمم آه چه میگویم آه ؛ لا
حول و لا قوة الا بالله ؛ اما غالب آنست که
درین جا انگشت زنهار خواستن بمعنی زنهار
خواستن است -
انگشت برآوردن از ستم زنهار و
فریادی شدن کنایه مسیح گوید ؎ برآرد
از ستم آن مژه ستم انگشت ؛ زند خنجر و
خرگان او بهم انگشت ؛
انگشتر بازی بازی بازیگران انگشتری که
آنرا کهیر نیز گویند کمال خجند گوید ؎ شب
چون بازم بر رفیقان خود انگشتر را بخیال
لب آن تنگ دهن خواهم باخت ؛
انگ بفتح و سکون نون و کاف فارسی
نشانیکه بزازان در پارچه های کشنه ای
حسابیکه پیش ایشان مقرر باشد تاثیر گوید
؎ از سخن تاثیر ما از نقطه های انتخاب ؛
بسته های خوش قماش پرز انگ آورده
است ؛ و قافیه غزل رنگ و جنگ ست
و بخاطر مولف میرسد این همان انگشت که
در هندوی بکاف تازی در اصل بمعنی
رقوم اعداد ست و بزازان در هند موافق
قرارداد خود بیک چیزی مقرر نمایند و موافق
آن حساب کنند و آنرا انگ گویند و آن
گاهی نقاط باشد و چون قافیه حرف تازی
با فارسی صحیح است مثل شگرف و رگ شاعر
مذکور در ذیل قوافی کاف فارسی آورده
پس مفرس باشد و ظاهر از توافق لسانین
نباشد چراکه در کلام قدما مطلقا بدین معنی
بنظر نیامده مخفی نماند که اشتراک لغات
در فارسی و هندی بچند وجه است -
اوّل توافق ست و آن گاهی بعینه
بود که همان لفظ بهمان معنی در فارسی
نیز باشد چنانچه کلال و کبی که هر دو زبان
بهمین معنی معروف آمده و گاهی آنکه در یکی
ازین دو زبان اندک تغیری باشد در حرف
مثل ده و دس که عدد معروف ست اگرچه
در هر دو زبان بها مبدل شود و مانند ماس
و ماه که بعربی شهر گویند یا در حرکت مانند
نیکو که در هندی بنون و یای معروف و
فتح کاف و واو ساکن در فارسی بیای مجهول
و واو مجهول ست بمعنی خوب و خوش و این
دو قسم بسیار است چنانکه بر متتبع پوشیده نیست
و گاهی در هر دو نسبت عموم و خصوص بود
چنانکه لفظ سمن که در هندوی مطلق گل ست
و در فارسی گل مخصوص و گاهی نسبت جزو و
کل چون انگشت که در هندی بمعنی سر ابهام
ست و در فارسی انگشت مطلقا و همچنین
لفظ بدن که در هندی بمعنی سر و صورت
ست و در فارسی بمعنی تمام تن لکن بدن لفظ

عربی ست وگاهی به کمی و زیادتی بود در جوهر لفظ
مثل یک ایک هر دو زبان بمعنی واحد ست و
گاهی اختلاف در کیفیت حروف بود مثل لفظ
اشتر که بتای قرشت در فارسی بمعنی بعیر است
و بهندی بتای هندی که تلفظ آن بر غیر هندی
دشوار ست بمعنی مذکور **دوم** اتفاق ست چنانکه
لفظ جارد که در هر دو زبان بمعنی کنداست
که بدان خس و خاشاک خانه روبند ولیکن
در هندی جهاڑو بجیم مخلوط التلفظ بهاست
و رای هندی ماخوذ از جهاڑنا که بمعنی رفت
و روب ست و در فارسی مخفف جاروب چون این
قسم اختلاف موجب تغایر میگردد چنانکه در لفظ
اشتر نوشته آمد آنهم اشتراک باشد **سوم**
تفریس ست چنانکه لفظ ایک که لفظ اصل
هندی ست و فارسیان بمعنی یک گذشت
استعمال نموده و این اکثر بنا بر ضرورت
باشد و ازین عالم ست آوردن اعلام
هندی که فارسیان در کلام خود آورده
اند و درین ناقلان را غلط واقع شده چنانکه
یحیی کاشی گوید ؎ سر راجپوتان بهگت
سنگه بود ٭ که بر شیشه فلک سنگ بود ٭
و حال آنکه سنگ اول بکاف تازی مخلوط التلفظ
بهاست بکسر اول ست بمعنی شیر و سنگ دوم بفتح
اول ست بمعنی معروف و همچنین لفظ بروچ
که در اشعار ملا طغرا بفتح و سکون رای مهمله
و فتح واو واقع شده بمعنی شهری که نزدیک
احمدآباد ست و در هندی ببای مخلوط التلفظ بها
و فتح رای هندی و سکون واو ست
چهارم التزام باشد چنانکه در اشعار ملا
طغرا که الفاظ هندی را عمداً در اشعار خود
آورده **پنجم** هندست و این اصطلاح
فقیر آرزو ست و آن آوردن الفاظ فارسی
است در زبان هندی چنانکه الفاظ فارسی
در دفاتر هندی نویسند مثل روزنامه فی
ضرورت وغیره و دریافت این مراتب را
خیلی تتبع می باید کار هر کس نیست الا ما شاء الله
الکریم و هداه الی الصراط المستقیم۔

انگشت عسل انگشتی که بدان عسل
لیسند وحید گوید ؎ شمع را چشم مگس شیرین
نمی بیند کسی ٭ هست انگشت عسل رد دیده
پروانه ها ٭ درین قیاس۔

انگشت نمک که نمک بدان چشند چنانکه
هم در اشعار او ست و تحقیق آنست که
بمعنی اندک عسل و نمک ست و بطریق ایهام
بسته شده۔

انباچه خضر انبیلی که حضرت خضر ع
علیه السلام داشت و ظاهر عبارت از
ابریق است که آب در آن باشد وحید در تعریف
کلمه په گوید ؎ در آب لقا شیر دادن
غوطه خورده چو انباچه خضر ع از آب پر ٭

انتخاب آلوده معروف بمعنی
انتخاب زده وحید گوید ؎ گر به بینم
مصرعه مژگان خواب آلوده ٭ بیت انتخاب
گفت بیت انتخاب آلوده ٭ مخفی نماند که
آلودن انچه بسمع مؤلف در آمده در دو جا
اطلاق کرده شود یکی در ذوات اشیا
و آن در صورت اختلاطی ست و دیگری
مثل تیغ خون آلوده و آب گرد آلود دوم
در صفات و آن بر تقدیر اوصاف ست
چون چشم خواب آلود و دل درد آلود
در صورت اول اگر حکم باعث مبعوث بهم رسانند
آلوده بگویند مثلاً خانه آدم آلود یا آدم
شمشیر آلود بگویند نه پنجه در اشعار شیخ
محمد علی حزین که از جمله افاضل شعرای ایران
ست ماه سحاب آلود واقع شده فقیر آرزو
مادر ایران تردد ست تامل۔

اوخ کسمه بضم اول و واو غیر ملفوظ و خای
معجمه و کاف و سین مهمله مفتوح بعضی نام
نانی گفته اند لکن درین بیت وحید که در
تعریف قماش فروش گفته راست نمی آید
؎ دل در دفر سود این بیقرارش زاوخ
کسمه قماش او شد فگار ٭ بلکه ازین بیت
باقر کاشی بمعنی کج و محرف معلوم میشود۔
؎ باز پس دیدن و اوخ کسمه نگاهی
دارد ٭ که تواند بیک انداز زدن بر سببی
او ٭ ظاهراً ترکی ست و در ترکی اوخ تیر را
گویند درین صورت بمعنی قیقاج اندازی
که بر گشته تیر زدن ست باشد و در صورت
اول بدان وجه صحت دارد که قماش خیره
صورت کمان دارد و در شعر دوم ظاهرست
والله اعلم۔

اہرستان بفتح اول و سکون دوم و رای ہملہ جاییست در نواحی شہر تبریز گوید
؎ تا شہر ودا افگند امر نافذ سلطانیم ٭ گشته نزہتگاہ اہرستان بہشت ثانیم ٭

اہل بخیہ ہم مشرب و بعضی رند و خرابانی گفته اند ؎ حرفی بگو سلیم ز اوضاع روزگار ٭ ما اہل بخیہ ایم زمن اعتماد چیست ٭

ای حیف لفظی ست که در مقام دریغ آرند چنانکه ای وای ظاہر امثادی که فلان باشد محذوف باشد ظہوری میگوید
؎ ہر او گر باز دل بیرون نہد ای حیف لطف ٭ لطف او گر دست بر دارد ز من ای وای من ٭

اینہا جمع این و بمعنی این نوع و این قسم نیز سلیم گوید ؎ چند اغیار را نکو گوئی ٭ از تو اینہا نکو نمی باشد ٭ و باقر کاشی گوید
؎ باقر چرا که ہرزه گشته ترک عشق کن ٭ اینہا مکن مکن ای بی ہنر مکن ٭

آئینه بر انگشتری نشاندن
رسم زنان ہندوستان ست که انگشتری سازند و آئینه دران نشانده در انگشت کنند و این طور از مردم ولایت مسموع نشده آراب بیگ جو یا گوید ؎ می نماید عارضش از حلقهٔ زلف سیاه ٭ بانشانیده ست بر انگشتری آئینه را ٭ چون شاعر مذکور بسیار زباندان بوده ظاہرا باور کردنی باشد.

ایوان کشف بفتح اول و سکون تحتانی و نون و فتح کاف و فا نام جایی ست از ایران چنانچه در کتب تواریخ و اہل زبان بتحقیق پیوسته.

ایاغ خانه بمعنی شرابخانه چنانچه نصیر آبادی نوشته که مرتضی قلی بیگ ولد فرہاد بیگ که از غلامان شاه بود داخل جملهٔ ایاغ خانه شد

اینہا را نیامده رام در محلی گویند که انکاری از کاری که خلاف رضای شخص بود

ایام فرستادن بمعنی آفریدن
ایام واله ہروی گوید ؎ در ہفته اگر جمعه نمی بود نمی شد ٭ بر قدرت حق نقص که ایام فرستاد ٭ کذا قیل لیکن در فرستادن ازین قسم مواقع مخصوص ایام نیست چنانچه بر متتبع ظاہر ست.

ایعزیز بفتح ذین معجمه ست حکیم رکنای مسیح گوید
رباعی ہر کس قرب لی مع الله برد ٭ اول پی این عروس بخواه برد ٭ ای عزیز رکند گونا گاه ٭ گر شوق بپای اوایان راه برد ٭

باب البای التازیه

باب در عربی و در فارسی بمعنی زائچه صد کشاد و مصائب گوید ؎ در مملکت وسیع رتبت ٭ ہر جنس که ہست باید باب ست ٭ و بمعنی درخور و لائق چنانکه گویند فلانی باب این کار ست عربی ست لیکن بابت در عربی بتای فوقانیست و این که در فارسی گویند فلان چنین گفته است آنہم بابتی ست ظاہرا ازین ہمین معنی ماخوذ ست.

باب راندن فریب دادن سلیم گوید
؎ خراب آنکه مرا خواہد از شراب کند ٭ ز راه بلهی ست که راند آب ماہی را ٭ ہر چند درین بیت بمعنی حقیقی نیز درست میشود اما ہنوز اشارتی بمعنی مجاز ست و طرفه لطفی ہم ساخته است و امثله دیگر برای این در اشعار متاخرین بسیار ست.

باب رسانیدن بنیاد و بنا خراب کردن کلیم گوید ؎ بدل کردم بمستی عاقبت زہد ریائی را ٭ رسانیدم بآب این زمین می بنیاد تقوی را ٭ دوم راقم الحروف گوید
؎ زبسکه جوش بود ہیچو گریه ما را ٭ بنا رسانید بآب آشیان عنقا را ٭

باجی بجیم تازی باج و خراج و نیز ہمشیره و خواہر و این از اہل زبان بتحقیق پیوسته سعیدا اشرف گوید ؎ بتو زیبد که خراج از ہمه خوبان گیری ٭ پادشاه حسنی و ترا لیلی و شیرین باجی ٭ و طرف لطف ہمین بمعنی دوم ست و لفظ ترکی ست.

باقی داستان بفرداست مثلیست و درمقامی استعمال کنند که کاری کنند و تتمه از آن موقوف بر آینده دارند و این در اشعار سلیم و عبارت اهل محاوره وارد است۔

بانگشت شمار کردن کنایه از سهولت حساب سلیم گوید ؎ شمارد در فلک از سلیم اگر یه سی ؛ چو آفتاب بر انگشت خود شمار کند ؛

باهو سوار شدن کنایه از کمال دویدن ایضا سلیم گوید ؎ چون مست من سوار بعزم شکار شد ؛ شیر از پی گریز باهو سوار شد ؛

باد معروف و نیز با خود ماز بودن برآدعا و بمعنی باشد و الهی قمی گوید ؎ منشین بر قبیب بعد قتلم ؛ تا بر تو حلال باد خونم ؛

باد مخالف باد که خلاف درخواست اهل کشتی مقابل باد موافق و این اکثر با کشتی مستعمل شود و گاهی در غیر آن نیز محتشم کاشی گوید ؎ بر هم زده دارد گل نازک ورقت را ؛ آن باد مخالف که گذر سوی تو دارد ؛

بازی میر و زیر بازیست که اکثر اطفال و جوانان بازی کنند سلیم گوید ؎ هر روز وزیری دیگر را پیش می آرد سلیم ؛ میکند دوران چون طفلان بازی میر و وزیر ؛

باکو بکاف تازی بواو رسیده نام شهری سلیم گوید ؛ ؎ نتوان یافت دل خوش بجهان ای کاکو چه روی گاه سوی گنجه و گاهی باکو ؛ تحقیق لفظ کاکو بمعنی عموست در لغات قدیمه نوشته شد

باطله باصطلاح دفاتر فرد باطل را گویند و سند این در لفظ تمغا زدن بیاید ان شاء الله تعالیٰ۔

بال بازوی جانوران و گاهی بمعنی پر که بعربی ریش گویند نیز مجازاً آمده چنانچه بال مگس و بال پروانه سلیم گوید ؎ **باغی** رخوجه بین وقامت و رفتارش ؛ آن صعوه که شد بیضی او منقارش ؛ بالاپوش ست در حقیقت او را ؛ چون بال مگس علاوه دستارش ؛

باج و نباله بجیم تازی و دال مهمله مضموم نوعی از باجهای ایران و از بعضی تحقیق رسیده که بمعنی خراج زیادت باشد پس مجازاً بمعنی کمال زیادت آمده تاثیر گوید ؎ باج دنباله مه از روز قیامت گیرد ؛ سرمه دیده کند گر شب کوتاه مرا ؛

بالای چشمت ابرو گفتن کنایه از اندک تعرض نکردن هم طغرا گوید ؎ گل چپیان گوید که بر بالای چشمت ابرو است ؛ چشم نرگس را چو سر گردونه ابرو ندید ؛

باباخندان نام کوهی ست در حوالی تبریز که آن نیز کوهی ست در حوالی یزد و تاثیر در تعریف یزد گوید ؎ از لاله دشت گل چو طفل بیغم ؛ باباخندان همیشه خرم ؛

بازی گوش بزای معجمه بیای رسیده بمعنی طفلی که گوش بر آواز بازی طفل دیگر داشته باشد و آن کنایه است از طفلی که شوق بازی بسیار داشته باشد [illegible]

از فارسی زبانان هندوستان این را حسن حیث القیاس بکاف تازی خوانند و آن خطاست صحیح بکاف فارسی ست چنانکه از اکثر اهل زبان بتحقیق پیوسته و طفل بمعنی ترکیبی گرفته اند ؎ بازی دیگر بود آن طفل بازی گوش را ؛ چون برد قومی براندازد سر من هوش را ؛

بامن دارد با او دارد بمعنی آنکه روی سخنش با من ست و کنایه با من میکند فقیر مؤلف گوید **مصرع** ؎ چشم گویای تو پیداست که با من دارد ؛ با او دارد نیز بهمین معنی آمده میرزا صاحب ناصح گوید ؎ زلف تو رو گرفته در سر او ست ؛ جز با دل زار ما ندارد ؛ ظهوری گوید ؎ چرا بر روی زرد آلوده شود ؛ اگر با کوهکن شیرین ندارد ؛

بارگیر براء مهمله و کاف فارسی بیا رسیده و رای مهمله حرفی که در کلام بی تامل خواه نخواه آید و اکثر بر زبان جاری شود در اثنای گفتن و آنرا تکیه کلام گویند تاثیر گوید ؎ هر جا که هست بهر گو خوار د ابتر سست ؛ چون حرف بارگیر زیاده مکررست ؛

باغ آهو و باغ زاغان هر دو نام باغ ست در هرات و این معنی از کتب تواریخ به ثبوت رسیده۔

باطن زدن اثر کردن دعای قلبی کسی برین قیاس باطن خوردن که متأثر شدن ست بدعای مذکور تاثیر گوید ؎ ساقی نه سیه مستیت از میکده باشد ؛

شاید کہ ترا باطن بنیازده باشد۔

بار بستن زبان برای اول مہملہ بمعنے عدم طاقت گفتار بسبب ضعف تاثیر گوید ے وضع ناخوش بر سخنور سخت باشد ناگوار ٭ بار می بندد زبان ہر گہ بدن رنجور شد ٭

بانبر باقرار آوردن ابنر بفتح اول و سکون نون و ضم بای موحده و رای مہملہ آوازے از آہنگران و کنایہ از حالتی ست کہ کسی را بزور و شکنجہ باقرار آرند تاثیر گوید ے روی او گل راز بیقدری بہ بازار آورد ٭ خوی او با ابنر آتش را باقرار آورد ٭

با بالی بہر دو بای موحده کمال دعوی خود نمائی تاثیر گوید ے بسکہ موزونی بہ بابالی مسلم دارد ٭ وار مضامین خوشش با بافغانی خوشتر است ٭

بارانی جامہ سفرا کہ برای محافظت از باران پوشند اشرف گوید ے عذر دستگیر دلیران بود ٭ کہ بارانی تیر باران بود۔

باختن معروف و این متعدی ست و گاہی لازم آید چنانکہ رنگ باختن بمعنے رفتن رنگ آید در شیشہ بہجم خواہد آمد انشاء اللہ تعالے

بازان بزای معجمہ ماخوذ از باختن بمعنے باختہ شده و برین قیاس تازان بہ فوقانی از تاختن کنایہ مسیح گوید ے بہر جولان رخش را دارد عمر چون تازان کند ٭ عاشق بے دل بجای گوی جان بازان کند ٭

باکسی سر کردن دو صورت دارد یکی آنکہ سر کردن بمعنی کردن و آخر کردن بود پس بمعنی موافقت و مولفت باشد و اگر شروع کردن بود بمعنی اظہار اشتیاق و ارتباط خواہد بود طغرا گوید ے بجنون گرمی سر با شیشہ ٭ کہ دل سرد شد ز آتش شیشہ گر ٭

با تیغ و کفن آمدن کنایہ از آمدن با کمال عجز در عذر خواہی و این در اصل عذر خواہی ست کہ پیش سلاطین میکردند اشرف گوید ے برق با تیغ و کفن در عذر خواہی آمده ٭ بر در شاه خراسان حجت پروردگار ٭

بازی بانگیز مرکب ست از انگیز بفتح و سکون نون و کاف فارسی و یای مجہول و زای معجمہ بازای کہ نزدیک آشد بیرون و کنایہ از خوبی بازی وحشی گوید ے شیم مات شطرنج غائبانہ تو ٭ باخبر کہ خوش بازیت بانگیز ست ٭

بالا بمعنی قد و تحقیق آن در لغات قدیمہ گذشت و نیز بمعنی مقدار چنانکہ سیل بالا و نیزه بالا کلیم گوید ے بجائیکہ نیزه فواره آسا بجست ٭ کہ چون نیزه بالا از انجا بجست ٭

باد پرانی ہرزه گوئی اثر گوید ے ہر کجا باد پرانی ست درین جزو زمان ٭ بمیان سنگ قناعت بفلاخن دارد ٭ از ین بیت بمعنی لاف و گزاف معلوم میشود ے فیض سر رای نگاہ بیش ساز دیگر کوک نیست ٭ از نی ابنان شکم چون باد پرانی کند ٭ و درین بیت کنایہ از گوز زدن مناسب ست ٭

بادلیج بلام بیای رسیده و جیم نوعی از توپ کہ آلت جنگ ست طغرا گوید ے ببادلیج سحر چرخ چون گلولہ گذارد ٭ شود خزینہ باروت بید رنگ سیاه ٭

باغ نسیم باغیست در کشمیر طغرا گوید ے ہر کہ گردید رفیقم بدر باغ نسیم ٭ گرد سرگشتہ مرا ہمچو صبا در کشمیر ٭

باغ نظیر باغیست مشہور در صفاہان

باغ سبز نمودن وعده ہای دروغ کردن از راه فریب و این ہر دو از اہل زبان بتحقیق رسیده۔

بادوست مسرف و ہر روزه خرج شفیعائی اثر گوید ے چون صدف دل را ہر دو دست میدارم نگاه ٭ تا مباد از بادوستی آید از چنگم بدر ٭

بار برای مہملہ معروف و بمعنی شلخ نیز چنانکہ گل بر و بار و ثمر بر بار وحید گوید ے بدر دم کہ نفس لخت دل از مژه بالا زارم ٭ پریشان ہر طرف چون برگ گل انبار مژگان

بلغ باغ بمعنی بسیار شگفتہ و خوش اگرچہ سابق معلوم بود کہ این لفظ فارسی ہندوستان ست لیکن الحال بثبوت پیوست کہ فارسی صحیح اصل ست چنانکہ خجندی گوید ے چمن را تا نسیمت در دماغ است ٭ زشادی غنچہ را دل باغ بلغ ست ٭

واین بیت در تذکرهٔ نقی اوحدی مسطورست ؛

بالاخوانی بتحای معجمه وواو معدوله زبون بیارسیده زیاده نمودن خودست از آنچه باشد ظهوری گوید ؛ ؎ زبک دراالصد ساز ظهوری چرخ در مجلس ؛ کند تا مدعی را زبر بالاخوانی دارد ؛

باغات جمع باغ ونیز نام محلا ایست از صفاهان که از ساکنانش اکثر اوباش در بودند میر نجات گوید ؎ در چمن بتنگ تعلیم عمت غنچه و گل ؛ رند باغاتی وطنبور نوازست بلبل ؛

بانگ خلیل اللهی بانگی ست که پهلوانان ایران میزنند ودر اینها مرسوم ست میر نجات گوید ؎ گوش بر حرف تو باشد همه تا ماهی گاه کشتی چو کشتی بانگ خلیل اللهی ؛

بالاچاق مقابل زیرچاق بمعنی بالادست میر نجات گوید ؎ همه دان تو همه چابک زند و بیچاق ؛ همه چون سر زنگهای چمن بالاچاق

باب قصاب شکستن فنی ست از کشتی میر نجات گوید ؎ مدعی گرچه که آزار مراتی دارد ؛ باب قصاب شکن گردن چاقی دارد ؛ ومیتواند که قصاب شکن نام فنی بود و لفظ باب بمعنی لائق و درخور بود و این بهتر مینماید والله اعلم۔

باریک شدن پنهان گریختن و رفتن از جای وحید در تعریف مقبول کشش گوید ؎ صد بدآ آفت ودرد و نزدیک شد ؛ چو آن شوخ را دید باریک شد ؛

باریک ریسیدن لاغر شدن میر نجات گوید ؎ مدعی در زنش هیچ چه کنی هیچی هیچ ؛ چند باریک ریسی شدهٔ پیله پیچ ؛ کذا قیل لکن ازین بیت معنی حیله و مکر کردن معلوم میشود ؛

بالش نرم زیر سر کسی گذاشتن خوشامد کردن واین از اهل محاوره بتحقیق رسیده ظهوری گوید ؎ راحت بنهاده بالش نرم ؛ زیر سر داغت از جگرها ؛

بپای خود گرفتن در حصهٔ خود گرفتن چیزی را زاهد ملیحان سنجا که در عهد سلطان حسین میرزای صفوی سلطنت صفویه برو ختم شده شاه بنارس رالاردو گویدست میان ما دو مجنون شد چو اقلیم جنون قسمت ؛ بپای خود گرفتن سر خار بیابان را ؛

بباد چماق گرفتن بزیر ضرب چماق گرفتن واین لفظ مخصوص بچماق نیست بلکه بباد گرفتن دشنام نیز آمده ولفظ چاق اگر بقاف باشد در اصل ترکی خواهد بود که قاف در فارسی نیست واگر بدل بود موافق لهجه عراقیان متاخر مشکل ست زیرا که در قوافی قاف واقع گشته وآن چوبی باشد سر کج نهایت مخصوص و معروف شفائی گوید ؎ قوای ماسکرات کوتهی نموده ترش ؛ گرفتم از سراعراض چون بباد چماق ؛

بابلی سر کردن جانور شکاری بر جانور دیگر بعضی گویند مبدل بادلی وچون واو بباء موحده ویاء تحتانی هردو مبدل شود معلوم نیست که بابلی بکدام حرف ست وبولی نیز بهمین معنی آید چنانچه سیفی گوید ؎ زجر بابلی مرغ خویش شاهین را ؛ نگاهدار که چو مرغ دلم شود شنقار ؛

ببالا کوتاه مشهورست ومیر محمد زمان شیخ که از شعرای قرار دادهٔ هندستان و استاد دارادشخان واضح میرفازی شهیدست بیتی گفته بود و همین است ؎ جامهٔ صبر ببالای جنون تنگ آمد ؛ هرچه از دست برآمد گریبان کردیم ؛ محمد سعید اعجاز که یکی از معاصران او بود گفت که جامه ببالا کوتاه باشد و در بر تنگ چون میر مذکور رسید بداشت مصرع اول را برگردانیده گفت **مصرع** کوتهی کرد ببالای جنون جامهٔ صبر ؛ و بر سخن فهم پوشیده نیست که این مصرع چنان ست زیرا که کوتاهی جامه سبب پاره کردن نیست ومناسب تنگی جامه است الا انّی یا بدان را اگر دقیق الفهم لهذا میرزای مرحوم و مغفور ابوتراب عبار تخلص که صاحب فکای و فطرت بلندی مثل او بنظر نیامده می فرمود که بجای ببالا اندام اگر باشد بهترست و قباحت مذکور لازم نمی آید و در واقع که تصرف بجا کرده خدا ایش بیامرزد و در شیولا که سوم ذیقعده سنه ۲۶ جلوس محمد شاه پادشاه است فقیر روزی در دیوان شاه ازآرم

سالک قزوینی یسری کرد که بخط مصنف بود این بیت برآمد ع همین نه کفش زمین بر پای ما تنگ ست ٭ بقامتم شود از شش جهت قبا تنگ ست ٭ و مصرعهٔ دوم این بیت مثل مصرعه راسخ ست که بقامت تنگ و بالا تنگ یک ست و نیز بیت دیگر از سالک مذکور برآمده و آن این ست ع یکدم نتوانی که گل از جلوه بجنبشی ٭ آرام قبا نیست که بر قد تو تنگ ست ٭ پس اعتراض اعجاز و متن برداشتن راسخ و گردانیدن آن مصرع هر دو بیجا باشد۔

ببال دیگری پرواز کردن و **بپر پریدن** بزور حمایت و مدد کسی کاری کردن و پیش بردن آن چنانچه شهرت دارد و جولان کردن و رقص کردن نیز آمده صائب گوید۔

ابیات ز اضطراب دل کند آن زلف عنبر فام رقص ٭ میکند آری ببال مرغ وحشی دام رقص ٭ میکند جولان ببال عشق شوخیهای حسن ٭ شمع بی پرواز چون گردید تیر بی پر ست ٭

بپای آمدن فائده بخشیدن و بکار آمدن رکنای مسیح گوید ع گر خاک گرد و این سر اندیشه رای من ٭ آمد در ره تو هیچ نیاید بپای من ٭

بپف کاسه گری موقوف و وابسته بودن یا اندک چیزی سهل موقوف بودن باقر خرده کاشی گوید **قطعه** آن دلبر کاسه گر که چون حور و پریست ٭ جان از تن من ز شوق رویش سفری ست ٭ گر لب بلبم نهد ز سر جان یابم ٭ کارم موقوف بیک پف کاسه گری ست ٭

به بست آمدن راه بند شدن راه جلالا کاشی گوید ع تا دل شیفته از بزم تو بست آمده است ٭ راه اندیشه اغیار به بست آمده است ٭

بپفی در بند ست یعنی باندک چیز موقوف ست ظهوری گوید ع از راه به در آمده است آتش شوق ٭ گو باد سر کوی پفی در بند ست ٭ ولیف اکثر زیر آمده است و با این اکثر در محل سرعت زوال استعمال شود

بت اشرفی صورتیست که بر اشرفی سکه کنند و ظاهر مراد از اشرفی همونست که رائج دکن است یا آنکه مطلق طلای مسکوک را اشرفی خوانند اشرف گوید ع اشرف از حرص چه جسپی بزر و سیم گمر ٭ چون بت اشرفی از بهر زرت ساخته اند ٭

به پشت کمان گرفتن تیرباران کردن تاثیر گوید ع تاثیر با اشارهٔ ابروز هر طرف ٭ یا مشکین دلان به پشت کمانم گرفته اند ٭

بچشم آمدن بزرگ و عظیم نمودن در نظر کسی و برین قیاس بچشم آوردن که بمعنی اعتبار ست نشان کسے بنظر آوردن سلیم گوید ع هرگز مرا بچشم نیاید فلک سلیم ٭ در حیرتم که از چه بود چشم من کبود

بچشم خوردن بحسد دیدن و بچشم زخم رسانیدن و بآفت عین الکمال خراب ساختن تاثیر گوید ع چون جواهر سر بسر در هر کس نباشد جوهر لیست ٭ میخورندش از حسد با چشم اهل روزگار ٭

بچشم روشنی کسی رفتن برای مبارکباد کسی رفتن میرزا صائب گوید ع گویند چشم روشنی غم غزالها ٭ هر جا که این نگار بعزم شکار شد ٭ تاثیر گوید ع وقت از فروغ روی تو هر گاه میرود ٭ خجلت بچشم روشنی ماه میرود ٭

بچه مشدد و به تخفیف معروف و قسمی از مهرهای شطرنج کبیر سلیم گوید ع افگنده ببساط عشرتی و داریم بهر یک بچه پیر چون شطرنج کبیر ٭

بحساب گرفتن معتبر داشتن تاثیر گوید ع آن قدر ما که برداشت بجود خصم لعین ٭ غیر خود را بجهی نیست بگیرد بحساب ٭

بحث کردن بثای مثلثه معروف و بمجاز نزاع و جنگ نمودن سلیم گوید۔

رباعی مستند اهل مدرسه زان میکنند بحث ٭ در نشه چرا کند کسی هوشیار بحث ٭ مستان کنند در سر مستی بهم نزاع ٭ من می کنم همیشه بوقت خمار بحث ٭

بحل کردن بکسر اول و فتح دوم کذا

قبیل و این خطاست چرا که با دل و غافل قافیه کرده اند پس صحیح بکسر دوم ست و بعضی بفتح گفته اند۔

بخود بیدن مغرور بودن و کمال بزرگی بخود داشتن شفیعائی اثر گوید ے بگذر از هر چیزی که بخود ست ؛ مردم عاقل از آن هیچ بخود نسیار ند ؛ و حق تحقیق آنست که یعنی اعتماد داشتن ست و خصوصیت بخود ندارد و تعبیر خود نیز آمده مخلص کاشی گوید ے بود شهره دنیا به بے اعتباری ؛ چیرا اینقدر را باد می سپاری ؛

بخیه بر روی کار افتادن و بخیه بر چهره رفتن ظاهر شدن چیزی پنهان اول مشهور ست و دوم محمد اسحق شوکت گوید ے شرم برون نکرد بزم تو از حجاب ؛ بر چهره رفت بخیه ز رنگ پریدهام

بخور زیر دامن بضم خای معجمه بواو رسیده ضابطهٔ ولایت ست که خوبان و رعنایان دامن راهن کرده بدو بو عنبر و عود جامها را معطر سازند و دود مذکور را بزیر دامن بگیرند و این معنے از اهل زبان بتحقیق پیوسته۔

بدگونیا بفتح و سکون دال و کاف فارسی بواو رسیده و نون مکسور و تحتانی بالف کشیده کنایه از خانهٔ مار ست شیخ وحید گوید ے زراستی ست که بدگونیاست و خانهٔ عمر ؛

بوهین کمان که افتاده خانه تیر ست ؛

بدندان بمعنی از ته دل و در کتب دیگر نوشته ام که لفظ دندان درین معنی دخل بسیار دارد اگرچه آن معلوم نیست چنانکه لفظ این دندان وحید گوید ے آن عقیق لب که از نقش تکلم ساده است ؛ گر اجازت میدهی جانان بدندان میکنم ؛ اگرچه معنی حقیقے درینجا بے تکلف درست مے شود۔ لیکن انسب اول ست چرا که طرف لطف ایهامی همانست۔

بدخور دوائیکه از جهت کراهت طعم یا بو خورده نشود وحید گوید ے شهد صحبت در مذاقم چون دوائی بدخور ست ؛ تا بیاد چشم بیمار تو دارم الفتی ؛

بدر میگویم ای دیوار بشنو چون شخصی چیزی بگوید و خواهند که بگوش دیگرے کشد این مثل آرند سلیم گوید ے ندارم اختیار گریه امشب ؛ بدر میگویم اے دیوار بشنو ؛

بدست و دندان چسپیدن در کارے بجد و کد کردن کاری شفیع اثر گوید ے هر کس اثر نوائی از کار خویش بیند ؛ چسپید بدست و دندان بر کار خور چونائی ؛

بدنمود چیزیکه بدنماید و بدنما مرادف آنست و سند این در لفظ گاو تکیه خواهد آمد انشاء الله تعالے۔

بدخواب کسیکه شب او را خواب نیاید و بے طاقت شود و وقت خوابش بگذرد اشرف گوید ے پس از عمری شبے در غلوتی او راه گر یابم ؛ شود بدخواب بختم جاے سامانی را ماند ؛

بدل چسپیدن جا گرفتن در خاطر اشرف در تعریف سرما گوید ے از عناصر آنچه در خاطر بود یار ست و بس ؛ غیر یک یارم نمی چسپید بدل زین جا ز یار ؛ اما عجب از آنکه شاعر شیعه غالی باشد و خود را از موالی جناب حضرت بوتراب شمارد و چنین گوید اگرچه این لزوم ست نا التزام لیکن لزوم بین ست فافهم ؛

بدست کم برداشتن زبون و حقیر پنداشتن رکنای مسیح گوید ے بر دلدار محتشم با دست کم ز درویش بدا ؛ گر تو نشناسی دلا دمی شناسد خویش را ؛

بدست گردان گرفتن و دست گردان بحذف با قرض گرفتن و دوم معروف ست اول سعید اشرف گوید ے گرفتم از کف ساقی پیاله زرین ؛ چه مفلسی که بگیرد بدست گردان زر را

بدکان فال نهادن جنس را جدا جدا بدکان چیدن تا هر که خریدار باشد دیده زود خریده نماید و این در کسادی ازنا جنس باشد ے شعر این زمان اگر همه دیوان حافظ ست ؛ کز بی رواجیش

بدکان فال می نہند ؛

بدعت نہادن عمل تازه در شریعت کردن وحشی گوید ؎ گر توانی چاره ام سہل ست از درد م بکش ؛ نتوان نہادم بدعتی عاشق بدرمان کسے رسد ؛

بدمہنا افتادن رسوا شدن و بر زبان خلائق افتادن اشرف گوید ؎ خویش را در نظر خلق نگہدار عزیز ؛ کز نظر ها چو فتادی بدمہنا افتی ؛

بردماغ خوردن بر طبع خوردن و بیدماغ نمودن سلیم گوید ؎ بے لب او باده بر طبع ایاغم میخورد ؛ نکہت گل بی لب تلخ او بر دماغم میخورد و ہمین معنی برزل خوردن و بر خاطر خوردن

برروکشیدن کسے را حریف کسے ساختن از ینجاست کہ گویند فلانی روکش فلانست سلیم گوید ؎ نو بہارست و چنانم سوی ہامون می کشند ؛ شور رسوائی مرا بر روی مجنون میکشد ؛

برگ پالوده سخت پالوده کہ بکار برند یحیی کاشی گوید ؎ کاسہ بنید چو شربت آلوده ؛ لرزدش دل چو برگ پالوده ؛

برگ بید اصطلاح قلندران ایران ست چنانچہ طاہر نصیرآبادی در احوال لطیف نوشتہ کہ در اوائل حال در لباس قلندران برگ بید بوده بعد از ان شال پوشی اختیار نموده و برگ بیدی لباس قلندران ست از چرم دپوست ؛

برآورد حساب تخمینا قرار واقعی چنانکہ در عمارات میکشند اثر گوید ؎ نتوان کرد بہ پیمانہ تہی دریارا ؛ ہست میزان برآورد ستمکم نظری ؛

برروے روز افتادن راز ظاہر شدن راز و برین قیاس بر روز افتادن راز اول ظہوری گوید ؎ چنان از شرر شعلہ انجم فروزکر راز شب افتاده بروی روز ؛ دوم فیضی گوید ؎ گرچہ این گریہ خونی بشب انداختہ است ؛ عاشق آن نیست کہ بر روی نیفتد رازش ؛

برگردن بستن چیزی یا کاری بر ذمہ شخصے مقرر نمودن و بگلو بستن مرادف اینست سلیم گوید ؎ ساقیا دختر پیری کہ بجا مانده زتاک ؛ خوب کردند کہ بر گردن مینا بستند۔

بر مسائل گشتن مطالعہ کتاب حدیث یا فقہ مسائل آن عبدالرزاق فیاض گوید ؎ گشتیم بر مسائل عالم تمام بود ؛ ہم نارسا دلائل وہم ناتمام بحث ؛

بریدن آب از گلو یعنی منع آب از گلو و در بریدن شیر طفل نسبت دہند و گویند فلانی طفل را از شیر بریده ؎ ہمین بریدن آب از گلو قناعت نیست ؛ گلو بریده درین بحر ہمچو ماہی باش ؛

بر سر کشیدن تمام بیک دفعہ لاجرعہ در کشیدن سلیم گوید ؎ چون تنگ ظرفان کجا من مے ز ساغر میکشم ؛ ہمچو غواص گہر چون شیشہ بر سر میکشم ؛ و حقیقت شیشہ بر سر کشیدن آنست کہ غواصان برائے حفظ صورت خود از تندی و تلخی آب شور دریا ظرفی از شیشہ ساختہ سر را دران داخل کنند بعد از ان غوطہ در دریا میزنند و تازه این ست کہ درین بیت باندک تغیری ملا محمد سعید اشرف توارد زده۔

بر شکستن مجلس پاشیدن صحبت نظیری گوید ؎ مجلس چو بر شکست تماشا بکار رسید ؛ در بزم چون نماند کسی جا بکار رسید

برگ نی باضافت برگ بفتح نون و سکون تحتانی نوعی از حربہ تاثیر گوید ؎ ہنگام یزک لشکرستان ؛ برگ نی او شود لولو فغان ؛

بر سنگ نشستن زبون گشتن و معذب شدن تاثیر گوید ؎ زان تختہ سنگ ہمچو ادرنگ ؛ بنشستہ زمانہ بر سر سنگ ؛ و بر سنگ نشاندن متعدی ست و این نوعی از تعزیر ست کہ بر سر سنگ گرم نشانند۔

برکردن سر از غرفہ یعنی برآوردن سر از دریچہ طغرا گوید ؎ گل از دختر رز نچین ای پسر ؛ کہ برکرده از غرفہ خانم سر ؛

بریدن بضم معروف بمعنے دزدی نیز معلوم می شود درینصورت بالفظ خانہ

استعمال کننده واین ظاہر امجاز ست و
این عبارت ست از رخنه کردن دیوار
کسے برای دزدی اشرف گوید ے می تراشد
خامه بر شو گفتن مدعی ٭ میبرد دیگر نمیدانم
کداین خانه را ٭
بر رو استادن حریف شدن تاثیر
گوید ے ہمچو مسطر شمامیم ہر کاراه سخن ٭
تا بدست آورده بر روی من استاده است
ونیز میر صیدی گوید ع برروی ماکسیکه
باستاد رنگ نیست ٭
برخاک افگندن تکلیف سیر
انجام ندادن ملتمس کسی از ظالم و حرف
کسی برخاک افگندن سنجر کاشی گوید ے
می خورد مستانه خرامید بصحرا ٭ برخاک
بیندا خته تکلیف ہوا را ٭
برج خاکستر نام برجیست از برج
قلعه ہرات چنانکه از مطلع السعدین وغیره به
ثبوت میرسد ٭
برخود پیچیدن مغرور و متکبر بودن تاثیر
گوید ے میرسد از انقلاب ہر برخود پیچیده
را ٭ آنقدر رخصت کشتی را ز طوفان میرسد ٭
برخود شکستن نازیدن و مغرور شدن
تاثیر گوید ے زلفش از در و برخود ما سعت
مے پیچید ٭ لب کر برخود شکند شوخی طرف گلشن ٭
بر چار میخ کشیدن تعذیب و شکنجه
بطریق معهود اشرف گوید ے اصل قانون
شریعت کاحتساب شرح او ٭ میکشد آہنگ
را بر چار میخ یار یار ٭
بر سنگ زدن تہمت بستن و
دروغ گفتن وحید گوید ے ہمچو نقش سنگ
از آئینه آن دل نرفت ٭ ہر چه مہر یار بر
سنگدل بر سنگ زد ٭ ونیز مرزا صائب گوید
ے یاقوت با لب تو دم از رنگ میزند ٭
این خون گرفته بین که چه بر سنگ میزند ٭
بر سر خویش بودن خودرای و خود
سر بودن و بیش خود بر بار مرادف انیست
وحید گوید ے ابر تند نیز ز بستان بودن ٭
برسر خویش و بیش خود بر باش ٭
برج زہر مار بضم بای موحده وسکون
رای مہمله وجیم تازی باضافت بسوی زہر
کنایه از شخص احمر رو ترش رو اشرف گوید
ے ہمچو برج زہر مار آمد بچشم مدعی ٭
چون کبوترخانه از طبعش مشبک ساختم ٭
بر چیدن بلا دور کردن بلاست و
در اصل بر چیدن و در محل دور نمودن
مستعمل شود اشرف گوید ے رفته از گل
چیدنش خاری بدست و میرود ٭ خار خار دل
که بر چیدی بلائی ست او ٭
بر کسی فتنه کردن کسی را عاشق و
مبتلا ساختن بر کسی کسے را بطرز نی اول
عاشق و دوم معشوق باشد شفیعائی گوید
ے جلوه لیلی از تو شد آفت قیس عامری ٭
بر سر سبکتگین فتنه کنی ایاز را ٭
بر سر قدم رفتن اجابت طبیعت
چنانکه اسہال داشته یا مسہلے خورده باشد
شانه گوید ے مگر آن زلف پیچیشی دارد
که شب و روز بر سر قدم ست ٭
بر کسی دویدن بچشم آوردن و شرمنده
گردانیدن ست طغرا گوید ے گل خیری
ز شرارت تبسم چون برود ٭ که زه غیرت
خود کرده بار کشمیر ٭ دوم واله ہروی گوید
ے در پریشانی کم واله بختم به بینید یک
بر سر میدواند بر مثال کاکلم ٭ لیکن واله دن
دویدن بمعنی شرمنده کردن و شدن نیز
آمده چنانچه از اہل زبان تحقیق پیوسته
بر کار بستن مقرر نمودن بر کارے
صائب گوید ے موم گرد سنگ خارا
در کفش چون کوه کن ٭ روی گرم کار فرما
بر کار بر کار بست ٭
بیک بر کار گذاشتن بای دوم
فارسی بیک موضع و قرار گذاشتن اسمعیل ایجاد
گوید ے جنون دوری پیمانه ما ٭ بیک
پکار یار آکی گذارد ٭
تلبی کوه قلعه کوه و آنکه بمعنے دره کوه نوشته
غلط کرده و بیت سند آلات بر معنی اول ارد
بیعت بستن عہد بستن و پیمان کردن
میرزا صائب گوید ے تا کر بالا دست
من بیعت بطوبی بسته است ٭ خوشه ام
عقد ارادت با ثریا بسته ست ٭
برج کبوتر و برج کبوتر خانه برجی
که برای ماندن کبوتران سازند اول معروف است

و دوم اشرف گوید ــ ز جوش فکر مرغ نامه آورد
مرا برج کبوترخانه شد دل ؛

برای خویشتن بودن خود مطلبی
تنها منتفع شدن در کاری ظہوری گوید ــ
انصاف نیست اینہمه بودن برای خویش ؛
سعدیست سود با تو شریک زیان ما ؛

برخاستن معروف ونیز ترک کردن و بدین معنی
اکثر با لفظ از مستعمل شود چنانکه گویند از فلان
چیز برخاستم وگاہی بدون لفظ از گو نیز آمده
سلمان ساوجی گوید ــ گر تو در باغ روی
لاله کند ترک کله ؛ غنچه یکبارگی از جبه قبا برخیزد ؛
و این فارسی قدیم است۔

برخوردن وبرخوردن روبرو
ملاقات کردن و دوچار شدن اول مشہور است
دوم شفیعائی اثر گوید ــ جدا از خود زدشتم
آنقدر تنہا بیاد او ؛ که با خود روبرو برخوردم
ونشناختم خود را ؛

برطاق بلند کنایه از مشہور گردانیدن
نظام دست غیب گوید ــ زکیوان جہانبین
رسم گرندی ستم را نہاده بطاق بلند ؛ ونیز کنایه
از واگذاشتن وترک کاری طاہر غنی گوید ع
بزم ما چو آئی سر کشیده برطاق نه زاہد ؛ و دوم
شہرت دارد۔

برصدر بفتح بمعنی برکنار و ہمین تحقیق پیوسته
وبیای فارسی خطا است سلیم گوید ــ سلیم
برصدر از فتنه باش کراز ؛ بلند ساخت زمانه
کمان شیطان را ؛

برداشتن معروف ونیز اختیار کردن
عبدالرزاق فیاض گوید ــ و اعظا کار
تو بیہوده سرائیست مدام ؛ آنچه کارست
کر برداشته کار تو نیست ؛

برج کمان بمعنی خانه کمان ونیز
برج قوس دوم مشہور است اول وحید
گوید ــ ز ابرو ماه رخ یاد ما کشد نسجاب ؛
چو روی یار ز برج کمان شود پیدا ؛

براه سپردن تنزین کردن قدسی
گوید ــ کسیکه منع تو از راه خانه ما کرد ؛
چو چشم منتظر آتش سپرده ایم براه ؛ لیکن
از آن بیت راقم بمعنی کارنیک کردن و دعای
خوبی کردن مستفاد میشود ــ پیوسته خیر
خواہی دشمن طریق ماست ؛ بی راه را
براه سپردن طریق ماست ؛ اگر گویند اینجا
بمعنی حقیقی خود است گویم معنی حقیقی آن
ہرگز در محاوره نیامده فافہم۔

برشته بکسرتین وتر برشته بریان کرده و
بو داده چنانکه در سراج اللغات نوشته
ام وملا زلالی اخوندساری این لفظ بمعنی
خوب وخوش عام کرده خوان برشته افغان
برشته وآن برشته ودامان برشته وغیره در
دیوان قصائد آورده که بیشش معلوم نیست
از انجمله است ــ دیگرمن وآن شعله
که برخوان برشته ؛ تسبیح کنندش ہمه مرغان
برشته ؛ توحید خدائیست که گل وار دو
خوانده ؛ از خون دل مرغان ہمه دیوان برشته

و این قصیده نوزده بیت دارد۔

برشکال برسات موسم مخصوص بارش که
چہار ماه مقرر یست نزدیک اہل ہند وآنکه
بمعنی مطلق موسم بارش نوشته خطا کرده و
فارسیان برسات که بسکون دوم است بحرکت
ارند ؛ اله بروی گوید ــ در لفظ کرم بر
ورق ہیم مرقوم ؛ اندر ہمه ہند لغاتیست برسات
ست ؛ و دوم باقر کاشی گوید ــ بزور
میکده با قرار گر حریف منی ؛ رسید تم نبرد بر
شکال میگذرد ؛

برف افتاده بعضی بمعنی چیزیکه برف
دران افتد گویند وبمجاز ہر چیز سفید
صائب گوید ــ خط مشکین تو خوب ست
آن عذار ساده را ؛ سرمه در کار بود این
چشم برف افتاده را ؛ و درین نظر ست
چرا که چشم برف افتاده باشد و در اینجا
چشمیست که برف افتاده وسفیدی بسیار
برف موجب تیرگی وضعف بصر میگردد
لہذا در ایام برف سرمه در چشمہا کشند سلیم
گوید ع چو سرمه است که در روز برف
کشند ؛ پس ہر دو معنی که نوشته غلط

برکندن بوسه دیم بوسه خوردن طغرا
گوید ــ وانکم نخوردن بکسوس میخورم
وسه نخورده ام ز تو افسوس میخورم ؛ و بمعنی
بوسه گرفتن کمال خجند گوید ــ قزلباوی
از ان لب برکنند ؛ چون کند بیچاره دلتنگ
نشست ؛

برهنه پا پا نهادن بتکرار لفظ پا در جای برهنه پا گذاشتن وحید گوید ؎ چگونه حرف تو بی پرده با رقیب زنم ؛ برهنه پا نتوان پا بر دی خار گذاشت ؛ و در واقع این لفظ مکرر نیست فتامل ؛

برکار سوار شدن بجد گرفتن کاری وحید در تعریف سراج گوید ؎ سوار است سر کج بر کار خویش ؛ که از خوبرویان فتادست پیش ؛ و نیز در وصف قصاب گفته ؎ سوار است خونریز گرم شکار ؛ که برکار خود دست دائم سوار ؛

برند بضم برنده چنانکه کشند بالضم کشنده وحید گوید ؎ ره تنگ عشق ست لیست دلبند ؛ ولی چون دم اره باشند برند ؛

برنده معروف و نیز آب گوار اساطع ضم و این معنی از اهل زبان بتحقیق پیوسته

برش حاصل بالمصدر بریدن و بمعنی خربزه وغیره وحید در تعریف قاش فروش گوید ؎ مرا نیست غیر از غم او خورش ؛ ز دنیا مرا بس بود یک برش ؛

برخاستن شور بلند شدن شور مشهور ست و بمعنی برطرف و دور شدن شور نیز پس گویا از اضداد ست دوم وحید گوید ؎ چو موج بحر گرد تربت من ناله دارد ؛ سرم شد خاک از سر شور سودا بر نخیزد ؛

بر قالب دن بمعنی هرزه گفتن و کار بیهوده کردن گفته اند محسن تاثیر گوید ؎ تا چه بر قالب زند بهر تو قالب کاریت ؛

بر کردن رنگ ظاهر کردن رنگ وحید گوید ؎ چو من در هر لباسی شبنمم شیوه او را ؛ بهر ساعت چرا بر می کند آن لاله رو رنگی ؛

بر کار بکسر رای مهمله اول پستان و سینه بر آمده جوانان میر نجات گوید ؎ سینه باز توای سیمبر خوش برکار ؛ در گلزار بود واشده بر روی بهار ؛

بر و در ماندن عاجزی و درماندگی یکی از شعرا گوید ؎ دلم با مردم دنیا ندارد میل آمیزش ؛ بر و در مانده است آئینه ام از بی غباریها ؛

برکت شدن بفتحتین تمام شدن میرزا برکات گوید ؎ مطربا خانه ات آباد شود و خرم بدان ؛ که بیا تا که دگر برکت خواهم شد ؛

بر سر پیچیدن مشهور و کنایه از زر نهادن میر نجات گوید ؎ پر مکر شد دستار زری ما ؛ ساده باشد به سرش می پیچیم ؛ کمتر از کاکل خود نیستی ای شوخ دلیر ؛ پیچ برکش پیچ حریفانه و پایش پس گیر ؛

بره بند برای مهمله شد دماهر در فنی و کاری و تجربه کار یحیی کاشی گوید ؎ لقمه اش گوسفند پرداز ست ؛ چه عجب بره بند آن کارست ؛ و نیز قاسم مشهدی دیوانه گوید ؎ ع یک زخم ساتخورده و یک داغ بره بند ؛ و داراب بیگ جویا گوید ؎ از بسکه خورده دلم را بجای شیر ؛ آهوی چشم او بمین بر بندد ؛ ویره بند بتخفیف که بدین معنی دیده شده مخفف آنست ؛

بر سیمان کسی بچاه رفتن بسبب شخصی مبتلا شدن سلالی مطلع گوید ؎ ترک وطن کسی باراده نمی کند ؛ یوسف بر سیمان زلیخا بچاه رفت ؛

بزبان نگاه داشتن تملق و چاپلوسی زبانی کردن شفائی گوید ؎ بفریب مهربانی بتو رام شد شفائی ؛ بزبان نگه بدارش که دعای تو بگوید ؛

بزاویز بضم زای معجمه و الف ممدوده در اصل با آویزنده آویختن ست چنانچه بزرا قصاب بر قنار آویزد یحیی کاشی گوید ؎ گوشت قصاب کو دهد برشش ؛ ور نه در دم کند بزاویزش ؛ میر نجات گوید ؎ مدعی گرم تلاش نمکین خواهد شد ؛ گر بزاویزه شوی بهتر ازین خواهی شد ؛ و درین بیت ظاهرا نام فنی ست از کشتی ؛

بزنگاه بکسر و فتح زای معجمه و سکون نون و کاف فارسی بالف کشیده و های ملفوظ جای مخوف و محل و زندان و راه زنان اشرف گوید ؎ لب شکوه را که دهد راه حرف ؛ هجوم سخن در بزنگاه حرف ؛ و در محاورات گویند حالا بزنگاه و در سیلم صبح نگاه آن سیلم و از این دریافت شود که کنایه است از مورد خاص خلاصه کلام

بزگیری بضم و بزای معجمه و کاف فارسی

بیارسیده عبارت از امتحان وامتیاز۔

برز بهابالضم وبزای معجمه غلام واین هردو از زبانذانی بثبوت رسیده وبعضی برزگر بمعنی دزدی نوشته اند واله هروی گوید ؎ هرچه برزگری از اشعار عزیزان کردی ٭ خطبهٔ دفتر رنگین تو خواهم کردن ٭

بست بفتح وسکون سین مهمله وفوقانی طنابی که در اصطبل پادشاهان ایران ببندند ورسم آنجاست که هرواجب التعزیزی که تا بست برسد درامان باشد وسرداد خواهی که آنجا بیاید بداد خود برسد اثیر گوید ؎ گرنگاه دل خسته زلف چون شست ٭ پشتم رسیده علاجش نشستن بست ٭ ومیر نجات گوید ؎ بسته است بمردم سرره چشم سیاهش ٭ خون کرده و در بست نشسته است نگاهش ٭

بسر زلف حرف زدن بناز حرف زدن وبمعنی ناز کردن که شهرت دارد زیرا که بسر زلف می بجام کردن بمعنی بنازمی درجام کردن آمد طغرا گوید ؎ چون بسر زلف کرد ساقی ما می بجام ٭ سرسرکش ناز شد دیدهٔ پیمانه را ٭

بسر وقت رسیدن وبسر وقت افتادن معروف ست اول مشهور دوم تاثیر گوید ؎ افتادی اگر در بسر وقت بلاکش ٭ تاثیر دلی گشت فدای تو ز روی ٭

بسر سنگ نشاندن متعدی بر سر سنگ نشستن آن گذشت تاثیر گوید ؎ گر چنین دست وبه همت من احسان را ٭ همچو سنگی بسر نشانم اثرا ٭

بسته نیشکر نیشکرهای بسیار بهم بسته بهندی آنرا بهاندی ولولی گویند کلیم گوید ؎ قلم شیدی ترکش اندر کمر ٭ بیک ضرب چون بسته نیشکر ٭

بسته نگار نام سرودی طغرا گوید ؎ ازین ره جور بر صوتش نثار ست ٭ که نقش جنبش بسته نگار ست ٭

بسر پانشستن مهیا بودن برای رفتن سلیم گوید ؎ تیر هوائیم که زبس بی تعلقی ٭ هرجا نشسته ایم بسر پانشسته ایم ٭

بس گرفتن بازماندن وبس کردن وحید گوید ؎ نگویم دل خود را ز حیرت کس نمی گیرد ٭ چه می گوئی تراد یدم زبانم بس نمیگیرد ٭

بسنگ آمدن پا وسنگ آمدن پا بحذف بای موحده رسیدن پا بسنگ اول یکی از شعرا گوید ؎ دو شینه بکوی دوست از رشک گشت ٭ نالیدن پای دل بسنگ آمده ٭ دوم وحید گوید ؎ دائم زسنگ آمدن پا زدم براه ٭ گوئی که در بریدن راه تو تیشه ایم ٭

بسمه مخفف باسمه نقش اوراق طلا ونقره وغیره که بر جامه بطور معهود کنند وبعضی از کم طبعان را در لفظ بسمه شبهه است وآن خطا ست طغرا گوید ؎ بسمه چه رنگی ندارد از گل بستان فقیر ٭ زان که جیب او نقش بوس را مظهر ست ٭

بشیر نشاندن بشین معجمه بیاء رسیده ورای مهمله رسمی ست در ولایت که زهر خورده ومارگزیده را در شیر نشانند تا رفع سمیت کند تاثیر گوید ؎ آنکه بشیرم نشاند زهر عتابش ٭ غمزهٔ شیرین نمیشود شکر آبش ٭ ویکی از شعرا گوید ؎ گویا بیاد زلف تو شبهای ماهتاب ٭ مارم گزیده است وبشیرم نشانده اند ٭

بشکن بشکن هنگامه جوش وخروش وبعضی گویند انگشتک زدن ست که ارباب رقص دارند سلیم گوید ؎ یکی نالد چو بلبل دیگری رقصد چو شاخ گل ٭ به بین آئینه توبه میخواران چه بشکن بشکنی دارند ٭

بطاق ابروی کسی می خوردن وزدن یاد کسی شراب خوردن سلیم گوید ؎ زاهدا مشب تا سحر با شراب ناب زد ٭ ساغری هردم بطاق ابروی محراب زد ٭

بطاق افتادن چشم کسی وقت آخر در احتضار که نزدیک موت آدمی را باشد که چشم بر طاق دیوار خانه بردارد و بسوی آسمان چشم باز ماند تاثیر گوید ؎ از تو گل بر بستر درد فراق افتاده است ٭ لاله بیمار تو چشمش بطاق افتاده است ٭ وآنکه بمعنی در گور افتادن چشم وگردیدن دیده بمعقوله

از کمال ضعف دانسته غلط کرده چنانچه این بیت حکیم رکنای مسیح دلالت بر بطلان آن دارد؎ طاق خانه از آن چشم باشدم زم زرع؛ که طاق خانهٔ من چشم بر سری تو دوخت

بطرح فروختن فروختن جنسی بزور برعایا و ضعفا به گران از جهت بسیار بودن جنس مذکور و لهذا اجناسی را که حکام بدکان داران میدهند که بمرور زمانها قیمت بوصول رسانند مال طرح و مال طرحی گویند وحید گوید؎ اسیر آن گل رعنا که لعل میگونش؛ شکر بطرح فروشد ز تلخی دشنام؛

بعصا راه رفتن مور و موش کنایه از صعوبت راه و کار که احتیاط بسیار دران باید و دوم مشهور است تاثیر گوید؎ اندین دشت که مورش بعصا راه رود؛ مصلحت نیست که نشمرده گذاری پا را؛

بقربان رفتن و گردیدن معروف اول مشهور است دوم وحید گوید؎ شنیدم گفته جانا گرد میگردد وحید آنجا؛ چه میگردد بقربان تو میگردد بقربانت؛ و نیز شفیعائی گوید؎ چه کنم مرهم تدبیر تلف برجگری؛ که بقربان سر زخم دگر میگردد؛

بقال فروشندهٔ غله چنانکه متعارف هندوستان است و صحیح بمعنی بدال است و فارسیان بمعنی کسیکه میوه مثل بهی و انار و گردگان و پنیر فروشد آرند وحید گوید؎ چه گویم ز بقال صاحب جمال؛ و از این خط سبز و از آن رنگ آل؛ اسیران ابروی ارغوانش از شهر دوده؛ نمدپوش از گرد کلفت چو رنگ از آن بی مروت دل پر گره؛ چو انگور شد خوشهٔ آبله؛ ز مژگان شوخش دل ما بدر پسر؛ ز سوراخ غربال نخیر پنیر؛ ملا حاذق مثنوی مولوی بمعنی عطار معلوم میشود و اهل کشمیر بمعنی شخصی که سود و سودا کند استعمال کنند۔

بقر اول حرف زدن معنی با حتیاط از دون گفتن گفته اند۔

بگرس بفتح و سکون کاف فارسی و رای مهملهٔ مفتوح و سین مهمله نوعی از سقرلاط خوب که آب دران کم سرایت کند زکی ندیم گوید؎ شفق بگرس باراني مستان بر

بگرد آوردن بگردش آوردن راقم گوید؎ رسد چون نوبت ما جام می از جام جمشید؛ بگرد آرد مگر گردش پیمانه ما را؛

بگرتراشی پیدا کردن مضمون تازه و بمعنی پیدا کردن مطلق امر عجیب و غریب خطاست کلیم گوید؎ معنی بگرتراشی چه بود کوه کنی؛ خامهٔ فکر از تیشهٔ فرهاد تیز شد؛ بلکه ظاهر آنست که معنی بگرتراشی تمام یک کلام است درین صورت لغت مذکور نبود فافهم۔

بگر نگاه بمعنی کسیکه مثل بکر نگاه او محجوب و شرمگین بود چنانچه ظاهر است و بعضی گویند کسی که نگاه کردن او بطرز معشوقان تیا سند و این خطاست ملا فرقاستی گوید؎ نازم بلفظ بکر نگاه کرد رخیال؛ بی حشمتش نگردد غارت یک خان و مان هنوز؛

بگرد سر رفتن بمعنی قربان شدن مرادف بگرد سر گردیدن وحید گوید؎ گفتی نیرود ز سر کوی ما وحید؛ او میرود بگرد سرت چون نمیرود؛ مخفی نماند اگر این معنی نبود ایهامی که منظور شاعر و طرف لطیفست از بیان میرود۔

بلا بلفظ عربی بمعنی معروف فارسیان بمعنی بسیار نیز آرند چنانچه بلفظ بلا تسلیم گوید؎ طالع شهرت پروانه بلا شد در عشق؛ ورنه بیتابی آواز همه کس آید؛

بلبل شدن و کردن گویا شدن و کردن بر مکین بجای تسلیم گوید؎ سواد جوهر آئینه بلبلش کردست؛ وگرنه طوطی ما گفتگو چه میداند؛ عاشق ز شکوه خاموش از تغافل میشود؛ از آئینه چون رو دید بلبل می شود؛

بلبل طنبور چوبکی باشد که بر کاسه طنبور و غیره نهند و آنرا خر طنبور و خرک نیز گویند لفظ اصلی خر بود و اهل خرابات بسبب کراهیت آنرا بلبل گویند لهذا در هندی نام آن گهوره است از ناظم هراتی؎ در مجلس مستان ز گل افشانی ساقی؛ صد رنگ فغان بلبل طنبور برآورد؛

بلبلی بمعنی سرود با جربیت معروف چنانکه در فرهنگ نامه نوشته اند و نیز نام غلا لیست

مانند مشک که جوش داده می فروشند یکی
از شعرا گوید ــــ آنکه با رعمش بدوش من ست ٭
گلرخ بلبلی فروش من ست ٭

بلفظ قلم حرف زدن آنست که
شخصی ہر حرف را شمرده بسیار ساخته گوید
و آنرا نستعلیق گوئی نیز گویند که اندا اہل زبان
بتحقیق پیوسته ـ

بلند اگرچه درازی بسوی فوق داشته
باشد و گاہی درازی جہت تحت نیز اعتبار
کرده اند مثلاً دامن بلند زلف دراز که بپا
رسد سلیم گوید ــــ گفتگوی ذات او خواہی
چو ابدل سر کنی ٭ نام ..... بیرون احتیاجی
نیست ای سرو بلند ٭ لیکن حق آنست که بلند
بمعنی مطلق دراز گاہی مستعمل شود چنانکه شبہا
و روزہای بلند ہمچنین شبگیر بلند و گاہی بمعنی
بسیار آید چنانکه گویند تغافل بلند زدم و این
لفظ در ہمین موارد دیده شد و نواب حیدر [illegible]
عمر بلند بمعنی عمر دراز بر آورده و سند آن در باب
عین بیاید انشاء الله ـ

بلند پروازی خودستائی و عرض
تجمل سلیم گوید ــــ فریب حسن ہستی را مخور
که خوبی او ٭ ببال زلف نماید بلند پروازی ٭

بلکه کلمه اضراب ست و در ترقی نیز مستعمل
شود و مرکب ست از الف عربی و فارسی پس
فارسی الاصل نباشد و متاخرین بمعنی شاید
نیز آرند اشرف گوید ــــ گر بر آید خلعت
مشو دلگیر ٭ بلکه خیریت در آن باشد ٭

بلند انداختن ستودن و تعریف
بسیار کردن محمد سعید که از شعرای قرار داد
ایران ست گوید ــــ ہیچگه در عشق کوتاہی
نکردم در وفا ٭ ہر که پرسید از قد جانان
بلند انداختم ٭

بمسمار دوختن چیزی بکمال احتیاط
نگاه داشتن اشرف گوید ــــ تا گرفته یاد از
خصم ہمت طرز بخل ٭ دوخته زر را بدست
خویش از مسمار گل ٭

بم بالفتح مقابل زیر که بمعنی آوازی ضرب
دستی که بر کسی زنند و سر جنگ ہمین ست
شفائی گوید ــــ کیست آن مورد ستم
که شود صد پاره ٭ کلّه از آہن اگر وضع کنی
بر سر آن ٭

بند صورت بصاد مہمله نام مشہور
بندری ہر چند سورت بسین مہمله است این
لفظ ہندی فارسیان متاخر از راه تعریب
بالغلط بصاد نویسند تاثیر گوید ــــ حسنش چه
غم از ہمیشه طوفان دارد ٭ چون بندر سورت
که خطش نزدیک ست ٭

بنگ سر پریدن ناگاه برجسته
شدن و بیہوش آمدن چنانکه شہرت دارد
و کوه کوه جنگ از سر پریدن نیز آمده
از سالک قزوینی گوید ــــ مگر ابدال
چرخ این کوه دیده ٭ که بنگش کوه کوه از
سر پریده ٭

بنجنه بجیم فارسی بر وزن پنجه جعبه که برطلا ک

مقرر کنند و آن دفتریست جداگانه که آن
را دفتر جارنج المثال و دو فر عصا در مملکت
گرجه واین از زبان دانی بتحقیق رسیده ملا
نوعی گوید ــــ قسمت ساز در زو مثل ممنوع
مرا ٭ روزی نکند خاطر مجموع مرا ٭ کو ہی
نازل حاصل دیوان قضا ٭ احشو بیجه کرد
موضوع مرا ٭

بند شمشیر دوالی یا چیزی که بر میان
بندند و شمشیر بر آن بر کمر بندند تاثیر گوید
ــــ فسون شیوه قطع تعلق کرد تسخیرم ٭
اسیر جوہر مردی بیان بند شمشیرم ٭

بندر ریگ برای مہمله و یای مجہول
و کاف فارسی نام بندریست از ایران تاثیر
گوید ــــ جز غبار غم متاعی نیست در سر
منزلم ٭ بندر ریگیست ہمچو شیشه ساعت
دلم ٭

بن بست بضم اول بستن سر کوچه تا
کوچه سر بسته شود تاثیر گوید ــــ شاید
افتد گذری کوی تو روزی آنجا ٭ کوچه
غنچه عجب نیست که بن بست شده است ٭

بناگوشی زدن طپانچه بر بناگوش
زدن علی بیگ نصیر آبادی در تذکره
احوال او نوشته گوید ــــ اگر کند بخرام
تو سرو بیہوشی ٭ زنند فاختگان سرو را
بناگوشی ٭

بند کردن بر کسی فعل شنیع کردن
با کسی فوقی گوید ــــ دیدم بخواب خوش که

برو بند کرده ام ÷ گردون مراد من همه
در خواب میدهد ÷
بولی دادن بفتح و سکون واو و لام
بیای رسیده سر کردن جانور شکاری بر جانور
دیگر و جانور مذکور را بولی گویند و در هندوستان
باولی بالف شهرت دارد طغرا گوید ع باز دل
فلک ز بهر تدرو افگنده ام ÷ خواست بولی
بدهد بر مگس انداخت مرا ÷
بوی آمدن مشک کنایه از نهایت
خوبی و استعمال این تنها در سودا و معامله دیده
شده سلیم گوید ع بوصل نسیه جان دادن
صلاح سینه ریشان است ÷ که از سودای
نقد التفات بوی مشک می آید ÷
بوی سوز پری خوان بدان جهت که چیزهای
خوشبو وقت حاضر کردن پری میسوزند
طغرا گوید ع تو پری من بوی سوزم گر بود
صد بوی خوش ÷ بوی سوزی ع کنم تا بشنوی
بوی مرا ÷
بوکشیدن کسب بو کردن تاثیر گوید ع
نازک اندام بتی سرزده دو گلشن حسن ÷
که ز شوخی نشود رام کشیدت بولیش ÷
بوریا کوبی جشنی که بعد ساختن عمارت
کنند یحیی کاشی گوید ع مسجد هر که ساخت
پا کوبی ÷ کند از بهر بوریا کوبی ÷
بوادن بمعنی برشته کردن تخم و دانها
شفیعای اثر گوید ع ز آتش من گشت
چشم کافرش دلخواه تر ÷ همچو بادامی که بهر
تقویت بو میدهند ÷
بوزنه بتخفیف نون بمعنی کپی که میمون نه
نیز گویند بدانکه این لفظ در اصل ابوزنه
است بالف و تشدید نون لفظ عربی
چنانچه در صراح وغیره آمده ۔
بوسه خوردن بمعنی بوسه گرفتن طغرا گوید
ع دائم غم نخوردن یکبوسی میخورم ÷
بوسی نخورده ام ز تو افسوس میخورم ÷
بو برداشتن شنیدن بو وحید گوید ع
پیمان از آن شوخ توانم می گل رنگ گرفت ÷
من که از ضعف گل بو نتوانم برداشت ÷
بوریا پوشی کنایه از کمال افلاس که برای
پوشیدن بجز بوریا نباشد وحید گوید ع
هوس آتشین رخی دارد ÷ هر کجا رند بوریا
پوشی ست ÷
بوالوفا نام چشمه متعفن یزد و ظاهرا نام
صاحب چشمه شهرت کرده تاثیر گوید ع
چشمه دهر از صفائیش ÷ در عین حیا زد
بو الوفایش ÷
بوع آسیا چیزیکه در آسیا نوازند برای
اعلام مردم نا آمده مشغول کار که گردند سیفی
گوید ع نبود هم مار شب در آسیا تا روز
بالیدم ÷ که بوع آسیا فریاد هاکرد از فغان
من ÷ و این ظاهرا بوق ست که هر دو میم
مبدل شوند ÷
بوق زدن کنایه از دهر به طاس انداختن
فوقی یزدی گوید ع آسیای دهر خالی دیدم از
جنس وفا ÷ در جهان بوقی نظر ز آشنایان
میزنم ÷
بوزده بمعنی مضر و ضرر رسیده از بو چنانکه
فلک زده و شراب زده میر شبیهی گوید ع
باز دارم بتن از تیر نگاهی زخمی ÷ باز هم دلم
بوزده از بوی کسی هست ÷ و بعضی گویند بوزده
بعد از معنی رسیده است و این هیچ نیست
بوی فتیله آمدن بمعنی متلذذ و دو هم
امری بودی و این ماخوذ است از آن آنچه
که آهو هر گاه بوی فتیله تفنگ بشنود می گریزد
درم میخورد و این از اهل زبان بتحقیق
پیوسته ÷
بهار عنبر گداختن عنبر و انتشار بوی آن
و بعضی گویند بهار عنبر عبارت از شگوفه
که در چوب عنبر باشد و از صاحب زبانی مسموع
ست که بهار عنبر بمعنی وقت فروختن عنبر
ست لیکن درین بیت سلیم راست نمی آید
ع فضای گلشن هندوستان گلستان
نیست ÷ که نخل موم چو عنبر در آن بهار کند ÷
بهاربند بفتح بای موحده و سکون
نون و دال مهمله جاییکه در موسم بهار آنجا
باشند و آن نسبت بخانه زمستانی طرف
بیرون باشد و دواب در آن بندند اشرف
گوید ع نشسته اند بهر زاهد بخانه چندی الا
بیا ببین بهار از بهار بندی راه ÷
بهره وا ماندن چیزی کنایه
از کمال نایابی سلیم گوید ع چوب گل بهر دوا

در ہمہ گلزار نماند ؛ بلبلان را چہ بلائی شد دیوانۂ ما ؛

بہاری منسوب بہ بہار کہ در ہندی بکسر اول دو معنی دارد یکی منسوب بہ بہار کہ شہریست بمشرق رویہ ہند کہ مزار فائض الانوار شیخ شرف الدین بہاری صاحب مکاتیب مشہور قدس سرہ درانجاست و دیگر منسوب بہ عیش کردن و خوشی نمودن و بازی کردن و اہل ایران درین لفظ غلط کردہ بفتح اول خوانند و در اشعار آرند باشیر گوید ؎ بہار خطش سنبل نوبہارست ؛ چو ہندو کہ تا ہست او را بہاری ؛

بہانہ شکستن رفع بہانہ و علاج آن وحید گوید ؎ سر پیش داشتم ز نیاز این یگانہ را ؛ تیغش بدست دادہ شکستم بہانہ را ؛

بی تہ بیای مجہول و فتح فوقانی و ہای ملفوظ بی حوصلہ و درین قیاس بے تہی بمعنے کوچکے سلیم گوید ؎ پا بدامن کش چو کوہ رسم تمکین پیش گیر ؛ ہیچو دریا چند نتوان جوش زد از بی تہی ؛ و نیز شفائی گوید ؎ گر بسمہ می زند انگشت بر لب گندم ؛ چہ گونہ زخش بے تہ زبان نگہدارد ؛

بی حضور شدن بجای ہملہ و ضاد معجمہ بیمار شدن شفائی گوید ؎ یار ماشق شدہ است درمان چیست ؛ عیسی آنجا کہ بیحضور شود ؛

بیزار بیای مجہول نفرت کنندہ چنانکہ مشہورست و این اگر با حرف از مستعمل شود چنانچہ در محاورات است و گاہی باضافت کہ کار حرف از کند طغرا گوید ؎ دل آزاری بود کردار ناصح ؛ نباشم از چہ رو بیزار ناصح ؛

بی ستون کوہی مشہور و بعضی گویند بمعنی فرہاد بہ مجاز آمدہ جلال اسیر گوید ؎ بے ستون معدن الماس خجالت گردید ؛ شبنم گل تبر اشید و م تیشۂ ما ؛ و بہتر آنست کہ بجائے الماس لفظ یاقوت بود کہ درین صورت طرف خجالت پیدا میشود الحمرۃ للخجل والصفرۃ للوجل مؤلف گوید بے ستون اینجا کنایہ از فرہاد ست و مراد از الماس خجالت پس لفظ خجالت نامناسب بود و مناسب خجالت صحیح ست لیکن بے ستون بمعنی حقیقی خود ست و مراد از الماس خجالت عرق شرم پس معنی بیت آن بود دم تیشۂ ما کہ فرہادیم بسبب ضعف شبنم را از روی گل و ہد نتواند کرد ازین جہت در آن بیستون کہ ایم معدن الماس بخجلت شدن یعنی سرچشمۂ عرق خجالت غرق بیاید گردید بسبب نارسائی و ناکارگی ما و ہذا الایراد فیہ ولکن لمن لہ قلب سلیم و فہم جدید ۔

بیت العمل بفوقانی و در محل مذمت مستعمل شود ؎ نامۂ درد و فغانی لائق تحریر نیست ؛ بہر آن بیت العمل ضائع

نگردان دو دہ را ؛

بیک چشم دیدن تفاوت نکردن در گدا و توانگر تاثیر گوید ؎ مرا از فطرت خورشید تابان این پسند آمد ؛ کہ با یک چشم می بیند بزرگ و خرد دنیا را ؛

بیضہ دادن و بیضہ نہادن معروف و از اول طغرا گوید ؎ لب کہ آب دانۂ ما را لبسختے میدہد ؛ نمیتواند بلبل ما بیضۂ فولاد داد ؛ و دوم سلیم گوید ؎ جواب نامۂ ما را ازبس تغافل کرد ؛ ہزار بیضہ کبوتر نہاد بر بامش ؛

بیضہ از بیم افگندن غایت ترس و بیم تاثیر در صفت سلطان حسین میرزا صفوی گوید ؎ ناکردہ زدست و پنجہ اش لہذا ؛ افگندہ ز بیم بیضۂ فولاد ؛

بیضۂ فولاد معروف و آن فولادیست کہ بصورت بیضہ ہا ساختہ از معدن آرند چنانکہ مشہورست و بمعنی نوعی از اسلحہ کہ برای محافظت سر دارند چنانکہ در گلدستۂ اندیشہ محمد امین وکاری احوال الشعرا در مجمع النفائس تذکرۃ الشعرا رفقیر آرزو گوید قسمی شدہ و در خطبۂ رسالہ تادیبیہ در تعریف ملا محمد عباس نوشتہ عوض بیضۂ فولاد خود خرد بر سر و بجای خفتان حریر جوشن کبیر در بر ۔

بیخ نرگس بجای معجمہ پیاز نرگس و اینہ

لفظ در ہمین شعر کاتبی دیدہ شدہ چنانکہ گوید ع چو نیخ نرگس اگر دورم افگند در خاک ۔ نہان درون کفن باشدم ہزار قدح ؛

بی سرافشار شخص بد صنع و نااہل و نامقید و سند آن در لغط در نیاید خواہد آمد انشاء اللہ تعالےٰ۔

بی دہل رقص سخت شوخ دلاور و پہلو ان شفائی گوید ع مومن کوش پیر زبی دہل رقصی چو من ؛ کرای نقض عہد آہنگ کردی بی سبب ؛

بیک پہلو افتادن در پی کار بودن بجد و کد تمام اشرف گوید ع بستہ کمر کینم از قبضہ کمان او ؛ در کشتن من تیغش افتادہ بیک پہلو ؛

بیضۂ الوان بیضہ ہای کہ در جشن نوروز رنگین و منقش ساختہ بدان بازی کنند اشرف گوید ع برای عیدی اطفال گلشن ؛ عیان شد بیضۂ الوان غنچہ ؛

بینی در باضافت چوبکہ بر تختہ در نصب کنند تا ہر دو تختہ بہم خوب بستہ شود و یکی بر دیگری باشد تاثیر گوید ع کارکشایان زحادثات مصونند ؛ بینی در آفت لگامت ندارد ؛ لیکن بینی در را کارکشا گفتن خالی از بعدی نیست ۔

بی چشم و رو بیحیائی و دوم شہرت دارد اول تاثیر گوید ع بے چشم و رو تری ز نوای باغبان کجاست ؛ گل چیدہ و شرم ز بلبل نکردہ ؛

بید دولت معروف و بمعنی ناقابل و بد وضع واعظ گوید ع نیست دل را باہو سہای جہان در سینہ جا ؛ شد چو بی دولت پسر از خانہ بیرون کردنی ست ؛

بیتیل بفتح و سکون تحتانی و فوقانی و لام تخفیف بیت المال چنانکہ زینلی مخفف زین العابدین و علاولی مخفف علاء الدین باقر کاشی گوید ع مبتذل ستی پوشیدہ ترا ماندۂ دہر ؛ مال خود ساختہ با یک دفعہ سر بیت بیتیل ؛

بیمارخانہ دار الشفا کہ بیمارستان را گویند کمال خجندی گوید ع باید حکیم را سوی بیمارخانہ برد ؛ گر در زمان تو لاف زنی از خرد رواست ۔

؛ ؛ ؛ ؛ ؛ ؛

بابُ البار الفارسیة

پاورق حرفیکہ پائین صفحہ کتاب نویسند مطابق سر صفحۂ آیندہ و در عرف رکابک خوانند ملغا گوید ع گوش کہ اوراق گردون را بود چون پاورق ؛ پاورق سازد درست اوراق را چون ابتر است ؛

پا از پیش رفتن و از پا پیش بدر رفتن لغزیدن و مجاز تقصیر و ذلت سلیم گوید ع ہزار سالہ زہم دور شد بیک تقصیر ؛ رود چو پای کس از پیش در قفا افتد ؛ و سعید اشرف گوید ع پایم از پیش بدر رفتہ و بہندا افتادم ۔

پا خوردن فریب خوردن مطلق خواہ در کشتی و خواہ در غیر آن سلیم گوید ع براہ شوق تن تا نازنوک خار پی ہست ؛ ز موج لالہ و گل پائی خورد پایم ؛ و ملا وحشی گوید ع اگر از کشتی خود باش کہ پاے نخوردی ؛ و نیز سالک قزوینی گوید ع ہرگز فریب خواہش دنیا نخوردہ ام ؛ از روی دست اہل کرم پا نخوردہ ام ؛

پاس نمک نگاہداشتن ۔ حق نمک این با کمر داشتن استعمال میشود و این مشہور است و گاہے پاس نگہداشتن نیز ہرچند خالی از تکرار معنوی نیست تاثیر گوید ع الفت میان خندہ و لعلش زیادہ نیست ؛ پاس نمک چو بادہ نگہداشت بادہ نیست ؛

پا جفت دویدن بضم جیم تازی دویدن با یکدیگر کہ یکی بر دیگری تقدم نکند وحید در تعریف چوگان و دوز گوید ع نکنند از شوق معشوق پوست پا دویدن

پاجفت ؛ در راه دوست ؛

پا در هوا در اصل کنایه است از چیزی بی اصل چنانکه شاعر گوید ع تا زبان یک صحبت پا در هوای مانده است ؛ و بمعنی حرف بی اصل و دروغ تاثیر گوید ؎ لب پا در هوا گو صاحب دانش نمیداند ؛ کمان کودکان پیش افگند تیر هوائی را ؛ تمیز نیک و بد پیوسته درست کسی باشد ؛ که باشد چون ترازو کار و با در هوا گفتن ؛

پاشانی بفتحتین معجمه مشتق از پاشیدن باصطلاح خطاطان برابر نبودن و بی قرینه نوشتن مقامات دوائر حروفست و بسیار گشاده نوشتن تاثیر گوید ؎ افزونی قدر ست پریشانی خاطر ؛ پاشانی خطها سبب حجم کتابست ؛

پا از شادی بر زمین نرسیدن کنایه از غایت شادمانی و خوشی تاثیر گوید ؎ ز دیده ترمن آب خورده پنداری ؛ که پای ابر ز شادی نمیرود بر زمین ؛

پاتکیه تکیه که زیر پا گذارند بعضی در وقت خواب و از این مستفاد میشود که تکیه بمعنی که مشهور هندوستان ست آمده است سعید ملجی گوید ؎ آسودگی زیر گلستان نیافتم ؛ پاتکیه چو گوشه دامان نیافتم ؛

پاتابه پیچ در اصل بمعنی عیار و سرهنگ است چنانچه در قصه حمزه علیه در وصف عمرو عیار گویند سرخیل پاتابه پیچان و چون شهرت کرده بمعنی مفسد و نمتن نیز آمده مخلص کاشی گوید ؎ پاتابه پیچ سرکش و طرف کله شکن ؛ مغرور تند و سر خود و بیجا عتاب کن ؛

پاخوانی بجای معجمه کنایه از طعنه و سرزنش فونی گوید ؛ لیلی بکر خیالم چون از اراز پاکشد ؛ از فروغ خفته خورشید پاخوانی کشید ؛

پای گیر پابند و مفید اسیری ملا ایجی گوید ؎ بقید زلف تا جانم اسیر ست ؛ دلم در دام فتنه پای گیر ست ؛

پای آبله دار کمال خجندی گوید ؎ میان هر مژه چشم بحیرت ست که اشک ؛ بر پای آبله در خارها چگونه دوید ؛

پا به پا رفتن مساوات در سیر و سفر و نیز کنایه از مساوات در مرتبه تاثیر گوید ؎ هیچ در عشق نرگس پای کمی نیست مرا ؛ پا بپا همره مجنون چو سلاسل رفتم ؛

پادکانی بفتح دال مهمله کم مایه از آنجهت که کم مایه پای دکان دیگری نشسته سودا کند و از بعضی جاها بمعنی دلال معلوم میشود اول شفائی گوید ؎ نقد جان در کف ببازار تو می آییم ما ؛ گول خوردن از حریف پادکانی زود بود ؛ پادکانی شود بلند آوازه ؛ کز بدامان بر متاع نیاز ؛ و این هم از آنجهت ست که دلال پای استاده آواز کند مر آینده و رونده را۔

پادشاه بیای فارسی معروف و تحقیق آن در لغات قدیمه نوشته آمده و این که در هندوستان بیای تازی شهرت دارد ظاهرا از جهت استکراه حرف اول از کلمه مذکور ست که بزبان هندی قبیح ست و بمعنی سردار و عمده مطلقا مجازا سلیم گوید ؎ چشم خویشان را حسد از بس بدولت شور کرد ؛ شد چو یوسف پادشاه او پدر را کور کرد ؛ زیرا چه حقیقةً حضرت یوسف علیه السلام پادشاه مصر نشده بودند بلکه در ان وقت ملک در زمان بلقی بود چنانچه از کتب تواریخ بوضوح می پیوندد ؛

پادشاه خود و پادشاه وقت خود کنایه از نهایت فارغ البال و صاحب جمعیت و دوم شهرت دارد و اول سلیم گوید ؎ سبزی پیشه شود گرم پادشاه خودم ؛ چو شمع افسر شد کلاه شب پوشم ؛

پاچناری مردم اجلاف و بی اعتبار سلیم گوید ؎ بهار در صفت سبزه پاچناری باش ؛ سلیم سیر و سرو از باغ هیچ آب کجا ؛ و در اصل پاچناری بمعنی مردم بیجان و فرومایه است که معیشت در پای چناری تواند کرد و بمجاز بمعنی نامفید و اجلاف آمده طغرا گوید ؎ کار هر یک را کی بینی ز سبزان باغ ؛ همچو کار پاچناری بی ثبات و ابتر ست ؛ و بعضی گویند

ازین بیت سلیم معنی وانقف باشندهٔ قدیم مستفاد میشود ؎ مدتیست عهد گل و دور لاله از من برس ؛ که همچو آب روان پا بخار چمنم ؛ و این که معنی محذ نوشته اند کسا کنان تا مقید باشند اصلی ندارد ؛

پا رچه پیچیه برای مهمله و جیم فارسی و های مختفی و بای فارسی رسیده و نون مفتوح کر نسن و کم عیسعید اشرف گوید ؎ شد پا رچه لباس طاقتم از عربی ؛ بیکبار چه پیچیه و خدا یا لغو ست ؛

پا خط گیری از ابزار های حکاکان وحید در تعریف حکاک گوید ؎ ز نقش نگین دانش آموختم ؛ بپای خطش چشم خود دوختم ؛

پا از وضع بیرون گذاشتن و منع قدیم خود گذاشتن و کردن کاری ... در خور خود باشد وحید گوید ؎ برق آتش خویشتن را میزند بر خرمنش ؛ چو گذارد پا ز وضع خویشتن بیرون هلال ؛

پاک شدن کشتی بضم کاف دوم معروف که بعربی مصارعت گویند بمعنی تمام شدن معرکهٔ کشتی ست میر نجات گوید ؎ چه بهشتی ست که آن شوخ غضبناک نشود ؛ از نگاهی بکشد کشتی ما پاک شود ؛

پا علم خوان کسیکه پای علمی رعا شورا چیزی بخواند میر نجات گوید ؎ نه عشور ه نه غزالیست نه بزم فقرا ؛ پا علم خوان زیهلکه چه شدی ای ملا ؛ و از بعضی استفسار کرده شد گفته که در ولایت رسمی ست که چون خواهند هنگامهٔ کشتی گرم کنند پهلوانان هر جانب علمی برپا نمایند و زیر آن باشند و چیزی خوانند میر نجات گوید ؎ جان من خون بدل دشمن بد آئین کن ؛ بنواز بزمین پا علمی رنگین کن ؛ و درین صورت پا علم بحذف اضافت خواهد بود و از جهت کثرت استعمال چنانکه در بعض الفاظ دیگر و بعضی گویند پا علم بهای موحده نام فنی ست از کشتی گیری ۔

پا یاب ضد غرقاب چنانچه در لغات قدیمه گذشت و بعضی جاها بمعنی ته آب است که در مقابل روی آب است طغرا گوید ؎ سبکروان طریقت چو بگذرند از آب ؛ حباب وار شود روی آب شان پایاب لکن با اندک تکلف معنی اول نیز راست می آید ۔

پا سنی بفتح سین مهمله و سکون نون ... ودای سجمه دلیل رهنما میانجی وحید گوید ؎ بعاشق مینماید آشنا خط لعل جانان را ؛ که از خضر پاسنی میباشد آب حیوان را

پای چراغ داشتن عبارت از توقع داشتن و این زبان اهل بازار ست شاعر گوید ؎ من و پروانه جگر سوز تر از هم دگریم ؛ و این قدر هست که او پای چراغی دارد ؛

پای کلاغ صفت خط واقع شود در محل مذمت و آن عبارت ست از نوشته بد خوان و ناشان که تامل بسیار گاهی خوانده شود بخلاف خط دیوانی آن هم اگرچه کم خوانده شود لیکن چون آنرا ضابطه و قاعده متعین بود لیعد دریافت آشنائی میشود ۔

پیخت معروف متعدی و لازمی هر دو آمده اول مشهور ست دوم وحید گوید ؎ آبیکه گفتی از چه با دت طبع خام ما نه پخت ؛ لیکه افسرد گیتی کس درین سودا نه پخت ؛ هکم نه شد از آتش دل نالهٔ خام زبان ؛ زانکه هرگز پای در جوشیدن دریا نه پخت ؛

پریدن ناخن رفتن ناخن بضرب چوب غیره و همچنین پریدن سر بمعنی بریدن و دور افتادن سلیم گوید ۔

بیت زحمت خود مید هد هر کس دل آزاری کشد ؛ چوب گل ما میخوریم و ناخن گل می پرد ؛

پریشان شدن حکم کنایه ازینجا نوشته شدن ولیها را بطه مرقوم گشتن آن و برین قیاس پریشان نوشتن خط و کنایه از و صاف اول اشرف گوید بیت کاکلش جلوه آمد زلف چون کاری نساخت ؛ حکم قتل من پریشان گشته بود از سر نوشت ؛ دوم یکی شعرا گوید ۔ **بیت** نوشته هیچکس چون من او صاف ...

زلف تو ٭ جمعے نوشتہ اند و پریشان نوشتہ اند ٭

پریشان نویسی باصطلاح منشیان متاخرین طرزی ست خاص از نوشتن انشا و آن بسیار دقیق ست و مدح ست نہ قدح

پر بضم نقیض خالی ست و سبب آن اکثر بہ ظرفست چنانکہ گویند شیشہ از شراب پر ست و خانہ از مردم و صحرا از سبزہ و گاہی بمظروف شفائی گوید ٭ تو جام لعل گون خور با دشمنان بخلوت ٭ پر باش گو رغیرت چون در کنار عاشق ٭ و این بسیار کم ست درین صورت حوض از آب پر ست و آب در حوض پر ست ہر دو صحیح ست اگر گوئی چرا بمعنے بسیار نباشد چنانکہ مے آید گویم سلیقہ سخن دارد کہ معنی مذکور درانجا نیست بہر حال در مصرع دوم لفظ گو بجای پر و پر بجای گو اگر می بود قباحت و کراہیت لفظی دور می شد چون شفائی استاد ست شاید غلط ناسخ باشد و بمعنی بسیار نیز شفائی گوید ٭ گر نام فاعل تو ندانیم دور نیست ٭ عالم بسیم فاعل در جہان پر ست ٭ بدانکہ بعضی جاہلان آنرا با زر و گوہر قافیہ کردہ اند طغرا گوید ٭ چون برآید عالمی را کام دل از دور چرخ ٭ کوزہ دولاب یعنی خالی و یعنی پر ست ٭ و دیگر قوافی این قصیدہ اختر و اخگر است لیکن این بحث موقوف ست بتحقیق علم قوافی دار ما فوق نیست ٭

پردۂ زنبوری پردۂ سوراخ دار کہ زنان در برقع دوختہ پیش رو دارند اشرف گوید ٭ پردۂ زنبوری خوش بر رخش زیبندہ است ٭ از قضا میخواست آن عارض نقابی انگبین ٭

پرپا بہر دو بای فارسی کبوتری کہ پایش پردار باشد طغرا گوید ٭ زبسکہ ریشہ دوانید از رطوبت مے ٭ نظر بر آب برنگ کبوتر پرپاست ٭

پردۂ گل برگ گل و این خالی از غرابت نیست بعضے گویند برابر بودن چند چیز باکسے وحید گوید ٭ صفائی باغ زندان غم خلاصم کرد ٭ چو غنچہ پردۂ گل شد کلید قفل دلم ٭

پریابی ولی بضم اول و سکون را و فتح ها و تحتانی بالف کشیدہ و واو مفتوح و لام بیار سیدہ نام پیر کشتی گیران میرنجات گوید ٭ بالب مرزا آراجہ خفی وجہ جلی ٭ چرک را کرم بکن از دم پریائی ولی ٭

پروا کردن بفتح بمعنے توجہ و التفات و بعضے از بمعنے ترسیدن و اندیشیدن وحید گوید ٭ اسیر عشق بجانان نمیکند پروا ٭ کہ زہر خوردہ بدرمان نمیکند پروا ٭ شکستگان زحوادث غمی نمی دارند ٭ کہ تختہ پارہ ز طوفان نمیکند پروا ٭

پردۂ گلیم بکاف فارسی نوعی از گلیم کہ عیاران دارند مخفی فائز گوید ٭ در پردہ دلم آن بت عیار بونیم ست ٭ ہر یک مژہ برہم زدنش پردۂ گلیم ست ٭

پرسہ گاہ بضم اول و سین مہملہ و کاف فارسی ماتم خانہ و لہذا العزیت را پرسہ گویند زلالی گوید ٭ بہ پرسہ گاہ خزان و مصیبت بلبل ٭ زرد بماتم گل برق بر زمین ستارہ ٭

پرست زدن بفتح و سکون مہملہ و فوقانی موقوف سیر کردن و میل سر باع و باز ارچنانکہ اہل زبان گویند کہ امروز اندک پرست باز ار تبریز ہم کنا قیل ـ

پس آوردہ پسر دختر خواندہ کہ بیان مثبتی گویند حکیم شفائی گوید **مصرع** مہر ابرجانی پس آوردہ دختری بودش و این خلاف بمعنی مشہور خود ست یعنی دختری کہ ہزار جا دادہ و بسبب صورتی قبول نکردہ اند و پدر وا پس آوردہ ـ

پرمیزانہ حلوا کہ بخوردن بیماران دہند و بعربی مزورہ خوانند فائز مذکور گوید ٭ بر و دل را زگست از گردش مستانہ ٭ ہست بیماران ترا این مرغ پرمیزانہ ٭

پس خم زدن کہ بعیش تاثیر گویند ٭ مرحصاری کشود از نالہ ایش عارض ٭ شام پس خم میزند از زلف چوگانش ٭ لیکن از زلف چوگان کہ عبارت ست از زلف خمدار اندک تامل ہست ـ

پس اندازانچہ بعد از صرف نگاہدارند طغرا گوید ٭ ہزار داغ پس انداز کرد چون طاؤس ٭ دلے کہ داغ غم او گشتہ پیش

بین قبور ؛

پسین بالفتح و یای معروف و نون مقابل پیش منسوب بہ پس و نیز آخر روز مقابل پیشین کہ آن نیز نام وقتی ست آن بعد از زوال ست سلیم گوید ے باہم دو برادر سیہ فام بین ؛ گوئی کہ دوپارہ کردہ یک سرگین ؛ لیکن بقدر پست و بلند ایشان فرق ست چو سایہ ہای پیشین و پسین ۔

پس کردن زمزمہ زمزمہ خوبی کردن آواز ناخوب بماند سلیم گوید ے فریاد شد زفانۂ ہمسایہ ہا بلند ؛ مطرب ز بسکہ زمزمہ را پس میکند ؛

پشت بکوہ بودن بسکون شین معجمہ کنایہ از کمال قوت و استظہار بچیزے تاثیر گوید ے پشت فراغت ما ہر کوہ عیش باشد ؛ منقار کبک خندان ہر جا گلوے مینا ست ؛

پشت معروف و مجاز شخص کوتہ طغرا گوید ے مشلخ طلل از دمل خوی اندیشہ ہم پشت از قبل بد روی اند ۔

پشت چشم نازک کردن نازکن تنگ کردن بضم فوقانی و لوزن اغماض نمودن و تغافل کردن اشرف گوید ے عالمی را گشت پشت چشم نازک کردنش ؛ چشم پوشیدن لنا تبا نما ایتخ خوابانیدہ نیست ؛ ملا طغرا گوید ے فنان پشت چشمے تنگ کردہ است ؛ کر طلل کرا انما سیک کردہ است ؛

پشت سر کنایہ از دور افتادہ و از نظر رفتہ و سند این در لفظ دوجان یک قالب بیاید انشاء اللہ تعالیٰ ۔

پشت دست در مقام رد کردن مستعمل شود سلیم گوید ے جام می در کف آزادہ سلیم ؛ چون زر داغ بہ پشت دست ست ؛ لیکن درین بیت نسبت لفظ کف اندک خدشہ است ؛

پشتبان و پشتیبان بدون تحتانے نیز معروف وحید گوید ے سبزہ ہرگز نشکند از باد چون شاخ درخت ؛ گر حقیقے پشتبان باشدم از سیلاب نیست ؛

پشت بہ بازار استادن قصاب رسمی ست کہ قصابان ولایت پشت ببازار بالیستند و در وقت فروختن گوشت پشت بسوی بازار کنند از جہت شرم و کراہیت عمل اشرف گوید ے چنانچہ پشت بسوی بازار ایستد قصاب ؛ ہمیشہ جانب ابرو ست روی سر گانش ؛

پلکان بکسر بای فارسی و لام مشدد و کاف تازی بالف رسیدہ و نون نردبان و زینت و پای چوبین طغرا گوید ے نہد چو خرمی فصل را ایلاق بلند ؛ ز پلکان چنار ست نردبان بہار ؛

پلنگ جانور معروف و در ہندی چیزیست کہ مو منوع ست برای خوابیدن و چارپائی نیز گویند و چار چوب پایہ دار ست کہ از ریسمان کہ رلیمانی است معروف در ہند با نواڑ یا بیت کہ گیاہی ست بعربی خیزران گویند و عوام ہند ہدال خوانند و بافند از ینجہت شاعر بید باف آنرا گفتہ ہرچند نظر باصل غلط ست اشرف گوید ے پے خواب بہارش فرش کردند ؛ پلنگ بید باف از سایۂ بید ؛ ۔

پنجۂ گل و لالہ چند گل از یک شاخ رستہ و در غنچگی پنجۂ انگشتہا مانند اول مشہور ست و دوم طغرا گوید ے بآرایش سنبل زلف خویش ؛ نہد شاخ از پنجۂ لالہ پیش ؛

پنجہ بکاری افگندن دست بکاری کردن و زور نمودن تاثیر گوید ے ماہ علمش فگندہ پنجہ بازوی ہلال گشتہ رنجہ ؛

پنجۂ فولاد پنجۂ آہنین کہ کشتی گیران یوی ورزش سازند میر نجات گوید ے دست در دست نمت بندۂ آنرا ذکرد ؛ پنجہ با پنجۂ سیمین تو فولاد نکرد ؛

پوست کندن طعن و ملامت اشرف گوید ے بعد چندین پوست کندن این خوشامدہای تو ؛ ہیچوا ز استاد رگ زن پنبہ چسپانیدن ست ؛

پوزمال بزای معجمہ و میم تنبیہ و گوشمال لواقعی ۔

پوزخند بزای تازی و خای معجمہ و نون ساکن رود رہم کشیدن از راہ کراہیت

واین هر دو مجاز ست که از راه محاوره
به ثبوت رسیده۔
پول مرهم بواو معروف زخم بهبود
شدن آن در لغط در آمد بیاید انشاء الله
تعالی۔
پوست انداختن در حقیقت دور
شدن پوست تنک ست از بدن چنانکه گویند
بس که در خانه اش تردد کردم پایم پوست
انداخت واز بسکه حرف زدم زبانم
پوست انداخت و مجاز بمعنی متضرر
شدن و ترسیدن و اندیشناک شدن
وحید گوید؎ هم وارداند سخن سازان
بکیشی هر که هست ۔ پوست انداز دلبت
چون با زبان همسایه است ۔
پهلو غلط لیک، پهلو غلط طغرا گوید
؎ درد بجوی تو ام طفل اشک پهلو غلط
که بجور الفت آید بکعبه احباب ۔
پهلو دادن امداد نمودن تاثیر گوید
؎ اهل دنیا که بوالاقدر پهلو میدهند
بد قماشان را برنگ آستر رو میدهند ۔
پیش رس ثمری که اول موسم رسد
و گاهی برگل نیز اطلاق کنند نظر بحالت
مذکوره ضیا تامی حلوائی گوید؎ من
بفرمان گلستان خیالی کرده ام ۔ خار شکسته
سر دیوار گل پیش رسم ۔
پیدا و پنهان معروف و بمعنی پیدا
و پنهانی نیز عبدالرزاق فیاض گوید؎
مردمان رانیست تاب دیدن نامردمان
غضب در پنهان پیدار ست و دنی پیدا
گرست ۔ واین از عالم خشک و تر آلت
که بمعنی خشکی و تری آمده چنانکه نظامی
گوید ع زگرمی و سردی و از خشک و تر
وشاید موصوف هر دو محذوف باشد
هوا قوی ۔
پربداغی بضم بای موحده و دال با الف
کشیده و غین معجمه بیار رسیده منسوب به
پرداغ نام شخصی عموماً و نوعی از ابرو
خصوصاً چنانکه از مثنوی محسن تاثیر لوح فتوح
می پیوند ۔
پیکانی نوعی از یاقوت و نیز قسمی از لاله
تاثیر گوید؎ بی درخت و باغ تنها گل
بچشم خار نیست ۔ تیر بر دل میخورد
از لاله پیکانیم ۔ وسند اول نوشته خواهد
شد ان شاء الله تعالی ۔
پیسه بفتح و سکون تحتانی و سین مهمله
بمعنی زر و در هندی بمعنی فلس معین
ست و بمعنی مطلق زر مجازاً مستعمل شود
پس از توافق لسانین باشد وحید گوید
؎ کل تبر را پیسه دادم گرده او با چه
داد ۔ هر که با کم مایه سودا میکند با نخود رفت
ملا طغرا بیای معروف از راه غلط آورده
؎ بگوی غنچه را پیسه است ۔ که پول
بیتاب بن کیسه نیست ۔
پیاده معروف و گل پیاده گل خود
رو و سرو پیاده نوعی از سرو که کوتاه قد
باشد سلیم گوید؎ می دو ساله بهای
یار ما نرسد ۔ گل پیاده بگرد سوار ما نرسد ۔
محمد علی صائب گوید؎ چشم قدح بجلوه
مینای باده است ۔ این شوخ چشم قمری
سرو پیاده است ۔
پیرزی بیای معروف و بضم زای معجمه
بیار رسیده بمعنی سست بسیار باریک و
کم مرو به زنان سازند مجازاً هر چیز سست
را گویند شفائی در هجو گوید؎ سوزن گون
پیرزنی نانی دل قصبه جو من به کرباس قفص
عهد تنگ گزدی بی سبب ۔ سعید
اشرف گوید ع با وزن وار هم پیرزی
آید پیروان ۔
پیرافشانی بیای فارسی بیار رسیده
والف مفتوح و سکون فا و شین معجمه
بالف کشیده و نون بیار رسیده و پیری
کار جوانان کردن فغانی گوید؎ بهار
آمد گر بیانی بستی چاک خواهم کرد ۔ بمن
دو می که پیرافشانی چون تاک خواهم کرد ۔
پیش مصرع یعنی مصرع دوم بیت
گفته اند صائب گوید؎ اندک فرصتی
از هم خیالان پیش می آید ۔ تو اندر
که صائب پیش مصرع را رسانیدن ۔
واین غلط ست چرا که پیش مصرع مصرع
اول بیت را گویند تاثیر گوید؎ از تو قیدی که
بنکویی مشتمل شود ۔ چون پیش مصرعی که

زمین غزل شود ؛ و این رسم اہل سخن ست
که چون خواہند زمین تازہ طرح کنند دیوان
تازہ طرح کنندهٔ دیوان شخصے می بینند و
پیش مصرعہائے غزلی را ملاحظہ می نمایند ہرچہ
خوش آمد آن مصرع را ردیف و قافیہ
ساختہ غزل میگویند و آنچہ مرزا صائب گفتہ
شرحش آنست که شاعر اول ذکر ردیف قافیہ
میکند و میخواہد که لطف در مصرع دوم باشد
پس چون مصرعہ مذکور گفتہ شود بعضے در رسانیدن
سالہا می نمایند لہذا میفرماید که پیش مصرع
خوب چست بمصرع دوم باید رسانید و پیش
مصرع گفتن این مصرع را من حیث الکنایت
اگرچہ از جہت گفتن موخر ست چنانکہ بر شاعر ظاہر ست.

پیر شدن عضو سپید و شکنج دار شدن
عضو بسبب ماندن در آب تاثیر گوید ؎ دلی
از صحبت روشندلان دلگیر میگردد ؛ که پا در
آب چون بسیار ماند پیر مے گردد ؛

پیش پیش و از پیش پیش بر تقدیم
حروف از معنے خویش که ترجمہ اقدام ست
اول مشہور ست دوم تاثیر گوید ؎ آنرا که
پیروی دل روشن زبان بود ؛ از پیش پیش
شعلہ دولت روان شود ؛

پیش خود بر پا مغرور بر خود چیند تاثیر
گوید ؛ خودستا و خود پسند و خود سر و
خود رو مشو ؛ نیستی گر بندهٔ خود پیش خود
بر پا مباش ؛ وحید گوید ؎ لاف آزادی
زدن در بندگی فرمودنست ؛ پیش خود
بر پای بودن خادم خود بودن است ؛

پیشانی ماخوذ ست از پیشانی خانہ
که عبارت ست از چشمہ حیوان و پائے
نسبت بعضے از معانی آن در لغات
قدیمہ نوشتہ شده و بعضے بمعنی نشانہ گاه
و حوصلہ و استعداد آورده و قسمت و نصیب
نوشتہ اند حافظ گوید ؎ دل ز ناوک چشمت
گوش داشتم لیکن ؛ ابروئے کمان دارت
می برد بپیشانی ؛ ظہوری ؎ درکاہش
جان قدم ندارد جگرت ؛ از گریہ بگوئی
نم ندارد جگرت ؛ دل سوختگان کرد فری میداند
پیشانی داغ غم ندارد جگرت ؛ اسمعیل
ایما نیز گوید ؎ مطلب رو الشدید درستن
مرا بہ پیشانی نبوده دوران آستان مرا ؛
لیکن در بیت خواجہ بمعنی شوخی ست چنانکہ
در سراج اللغات نوشتہ ام و در بیت دوم
بمعنی نشان صحیح میگردد.

پی بستن بمعنے محکم کردن بنیاد در کنائی
مسیح گوید ؎ نہ در تن دل و درجدی
توان بستن ؛ بہ آب و آتش خاشاک پی
توان بستن که بعمارت کینی بسیل دیده ولی
ہم از غبار دل ماست پی توان بستن ؛

پیش خیز بمعنے خادم و شاگرد و توجہ که
اول کسی بر خیزد و مقابل این پس
خیز و این از محاوره ماخوذ ست.

پیش خدمت بمعنی خادم مرادف
پیشکار ؎ این آہو رمیده ز مردم
نگاه کیست ؛ این فتنہ پیش خدمت
چشم سیاه کیست ؛

پیش جنگ کسے که در جنگ پیش از
ہمہ بکارزار آید سالک قزوینی گوید ؎
یاری البس ست طاقت مارا ترا که گفت ؛
سر خیل فتنہ کن مژهٔ پیش جنگ را ؛

پیش دندان طعام اندکے که بر
سبیل چاشنی گیری خورند و بعضے طعام
ناشتہ شکن نیز گفتہ اند چرا که او چون
بشکند تا بار پیش دندان کنند چنانچہ منار

پیش رس میوه و گل که پیش از ہمہ
رسد و رسیدن میوه بمعنی پختہ شدن
ست و در گل بمعنی آمدن بباغ و پیدا شدن
مجازا و بر شخصے که پیش از دیگران بمنزل
برسد ہاتفی گوید ؎ بمنزل رسیده از
ہمہ پیشتر ؛ بود عزت پیش رس بیشتر ؛
کنا قیل لیکن در اینجا اگر کنایہ از میوه
پیش رس گفتہ آید نیز صحیح میتواند شد.

پیش رو خادم ظہوری گوید ؎ حیات
ابد خنده را پیش رو ؛ صفای گہر پیش
دندان گرو ؛ و باصطلاح موسیقیان
چیزی که پیش از خواندن نقش سر کنند
محسن تاثیر گوید ؎ بہر آواز صد تصنیف
تو داشت ؛ پس ہر پرده چندین پیش
رو داشت ؛

پیشکش آنچہ بزرگان را گذرانند و
مجازا بمعنی موقوف کن چنانکہ گویند انتہی

پیشکش فقط اخلاص درکارست ٭

پیشین گاہے امام پیشین زلالی ـــه رفت پیشین گاہے از ویرانه ٭ سوی بازار حلب دیوانه ٭ و بعضے درین بیت وقت پیشین گفته اند و آن محل نظرست ۔

پی غلط بفتح اول را غلط و نشان غلط کردن ست ظهوری گوید ـــه ذوق از پی غلط عشق بنالد بر خویش ٭ آشنای دگران گشته و بیگانه ماند ٭ و پی غلط در محل فریب دادن نیز مستعمل شود طهماسپ قلی بیگ نهمی گوید ـــه دشمن به پی غلط زده بهر فریب ما ٭ باما ز بسکه کج روش و نقش پا کج ست ٭ و این از عالم غلط دادن زدن ست ٭

پی گرگ بغل زن از بعضی مسموع ست که گرگ بحری را میر ودکه میگویند بغل زن میزنند لهذا مرغی را که با لها یم میزند بغل زن گویند وحید در تعریف سقرلاط دوز گوید ـــه همه عمر سرگشته گردون دویده چنین پی گرگ بغل زن ندیده ٭ و اطلاق بغل زن بر سقرلاط دوز بدان وجه است که خیاطان اکثر جامها را قطع کرده در بغل گذاشته میبرند ٭

پی سکون بفتح کسیکه قدمش یمن داشته باشد و آنرا خجسته پی نیز گویند میر نجات گوید ـــه باز اول تماشای تو از کار شدم ٭ پی سکون دیدمت از دور گرفتار شدم ٭

پیش دامن آنچه از دامن پیش باشد و نیز خادم و پیش کار سرجائے نقاش گوید ـــه از ان درفش فریدون گرفت عالم را ٭ که پیش دامن آهنگر علم گرفت ٭

پیش قبض بیای مجهول و قاف فتحی ست از کشتی میر نجات گوید ـــه در کشتی بگل و سر همه بسته او ست ٭ پیش قبض همه در پنجه شایسته او ست ٭ و بمعنی کارد بشکل معروف شهرت دارد ٭

پیلته پیچ بیای اول معروف و لام موقوف و فوقانی مفتوح و بای فارسی و یای مجهول و جیم فارسی نام فنی ست از کشتی میر نجات گوید ـــه مدعی ورزش بیجا چه کنی پیچی پیچ ٭ چند باریک لیسی شده پیلته پیچ ٭

پیرو بمعنی تابع و متبوع شهرت دارد و بمعنی تتبع و پیروی نیز آمده وحید گوید ـــه گر نکردی گرم زاهد را پلاس اعتبار ٭ پیرو خشک آن میسوخت این بیچاره را ٭ و ازین عالمست این مصرع مشهور مصرع عاقلان پیروی لفظ نکنند ٭

باب التای الفوقانیة

تاب طاقت و روشنی و بمعنی چیزی که بروی نان پزند و نیز آنچه در ان گوشت ماهی بر طبخ نمایند هر دو بمعنی تابه شهرت دارد لیکن تاب بدون های مختفی نیز آمده پس تابه مزید علیه تاب باشد نه های آن برای نسبت سالک یزدی گوید ـــه گر بماید مرده کام از لب می پرورت ٭ ماهی بریان برقص آید بروی تابها ٭ بنای قافیه بر [illegible] و سیلابها ست میتوان گفت که از عالم این بیت خواجه شیرازی باشد ـــه صلاح کار کجا و من خراب کجا ٭ ببین تفاوت راه از کجاست تا بکجا ۔ درین صورت با اختلاف حرکت روی تقابل باشد چنانکه لفظ لاک که در اواخر ابیات و بعضے از ترکیب بند های اوستادان واقع شده و قافیه آن خاشاک و پاکست و حال آنکه کاف لاک دراصل بکسرست ـ

تای جوزی بکف داشتن بجیم تازی رسم قلندران و فقرای ایران و توران که تای جوزی بکف دارند و وقت ملاقات اغنیا و اهل عمل بگدائی نشسته اند زیرا که دست خالی پیش عزیزان رفتن یمن ندارد و نظر باین رسم در هندوستان ست که برای رسم توفل یا نارجیل بوقت ملاقات باغنیا دهند

سلیم گوید ــــ بر در یار گر قدر تو چون در ویش
تای جوزی کف دستِ فلک از جوز ست ؛

تاریکدان بمعنی جای تاریک از ینجا مستفاد میشود که لفظ دان اسمی ست بمعنے جای نه حرف ملغرا گوید ــــ شب خدنگ نالہ بر آسمان انداختم ؛ بی نشان تیری باین تاریکدان انداختم ؛ مگر آنکه گوشۂ تاریک بمعنے تاریکی ست چنانکه مهمان درین بمعنی بیرون ــــ

تا کشتن ہمراہ تا قتل ہمراہ تا خون ہمراہ بودن کنایہ از عداوت و دشمنی تا نیز گوید ــــ روز و شب کز ما گریزان دلبر دلخواہ ماست ؛ چیزی دارم کہ تا کشتن چنان ہمراہ راست ؛ و سلیم گوید ــــ با ما بسبزہ باغ نیاید دوستان نازم بخصم خویش کہ تا قتل ہمرہ ست ؛ و رضی دانش گوید ــــ بی ہمنفسے در سفر عشق نبودیم ؛ تا خون ہمہ جا ہمرہ من بخت زبون بود ؛ و در اشعار یحیی کاشی تا مردن ہمراہ و در اشعار بازی دیگر تا جان ہمراہ بہمین معنی نیز دیدہ شدہ ــــ

تا نی تنہ بنون بہ یای رسیدہ و فوقانی و نون ہر دو مفتوح کلمانی ست کہ پیش از خواندن نقش و نغمہ بخوانند چنانکہ در ہندوستان ہم ہمین قسم کلمات خوانند نیز کنایہ از قال مقال گفتگو میر سلام گوید ــــ دانستن معروف تہانی تنہ نیست ؛

اثبات ظہور ذات راہبینہ نیست ؛ در دل بجز از نور خدا ہیچ مدان ؛ غیر از یک کس بخانہ آئینہ نیست ؛

تای پیراہن یک پیراہن اشرف گوید ــــ دیدۂ نرگس شود بینا اگر فصل بہار ؛ یوسفم با تای پیراہن ز بستان بگذرد

تا حرف شرط ست و گاہی برای فائدۂ غایت نیز آید و این افادہ غلبہ کند و بجای آن کاف نیز آرند چنانکہ گویند پیش آمدم کہ سلام کنم و گاہی ہر دو جمع شود اشرف گوید ــــ لب بر لبم نہاد و ضا دا د بوسۂ ؛ جامم بلب رسید کہ تا وا د بوسۂ ؛

تا بہ نقل ببای موحدہ و ضم نون یا فتح آن علی اختلاف القولین ظرفی کہ بدان یا در ان نقل بریان کنند مثل مغز بادام و پستہ وحید در تعریف صفت قناد گوید ــــ از ان لب بود تاب و تب حاصلم ؛ بود تابہ نقل نقش دلم ؛

تازہ سکہ زریکہ بتازگی سکہ زدہ باشند و در ہندوستان آنرا حالی گویند وحید قزوینی ــــ ہزار بوسہ از و تازہ سکہ میخواہم ؛ چنانکہ نیست بخاطر گدای خط تراہ ؛ صد بوسۂ نقد تازہ سکۂ ؛ خواہم ز لب تو دام کردن ــــ

تاریک اکثر در استعمالات خاص ست نسبت بمعنی تیرہ مثلا ہر چہ تاریک باشد آنرا تیرہ گویند بخلاف اینچہ تیرہ باشد ہمہ آن تاریک نمیتوان گفت و در بعضے جاہا

غیر ازین بنظر آمدہ وحید گوید ــــ ز نور طلعت او مایۂ تاریکی و دائم ؛ شفق گون ہمچو برگ گل چو دیوارش برون آمد

تیش بوزن و معنے سیش چنانکہ در تذکرۂ نصیر آبادی مسطور ست در احوال شمس تلیتی چون سیش را در ولایت شیراز تیش گویند و در جامۂ او سیش بسیار افتادہ بود بدین نام موسوم شدہ ــــ

تب نشستن دور کردن تب بدون دوا خواہ بحیلہ خواہ با فسون مقیما گوید ــــ نمی آید ز کس این کار جز بادام چشم او ؛ تب لرزہ دل بیمار را از یک نظر بستن ؛

تب بندی بای تازی دوم مفتوح و سکون نون و دل بیمار رسیدہ تبے کہ مفارقت نکند و ہر روز عارض شود محسن گوید ــــ گرچہ در قید تو باشد دشمن از دشمن مباش ؛ میشود جا نکاہ سر ہر گرہ کہ تب بندی شود ؛

تب استخوان تب دق ظہوری گوید ــــ تب حاسدان استخوانی شدہ است ؛ گل سرو ہی خزانی شدہ است

تحت القہوہ لفظ عربیت بمعنی طعامی کہ پیش از خوردن قہوہ خورند از عالم ناشتا تشکنے اشرف گوید ــــ ز تحت القہوہ خواہیا آنچنان پرم کہ نتوان کرد با قوتش تصور ؛ و خوردن طعام مذکور را نیز گویند چنانچہ گویند شما تحت القہوہ

کرده آید۔

تحفہ بلفظ عربیت بمعنی ارمغان و معنی غریب و عجیب مجازاً نیز آمده چنانکہ گویند فلان چیز بسیار تحفہ است و بمعنی تحفگی نیز سلیم گوید؎ باغبان خلد از گلزار ما گل مے برد ٭ ہیچ تخم گل بہ تحفہ تخم بلبل میبرد ٭

تحویل کردن چیزی معروف و نیز اظہار کردن ہر چیزی تاثیر گوید؎ ناز تحویل کند آن کہ بعاشق شب روز ٭ چہ حسابست کہ ہرگز نگرفتش بحساب ٭

تحریر بلفظ عربیت بمعنے نوشتن و فارسیان بمعنے خطوطی کہ برگرد خط و تصویر کشند نیز آرند سالک یزدی گوید؎ مانی از شرم زخت تصویر نتواند کشید ٭ در کشید ہمچون خطت تصویر نتواند کشید ٭

تخلص لفظی کہ شاعر برای خود مقرر کند چنانچہ مشہورست و ہر بیتی کہ شاعر تخلص خود دران آرد کمال خجندی گوید؎ کمال از گفتۂ خود ہرچہ داری ٭ تخلص ہای تو لبس نامدارست ٭ و این ظاہر مجازست و گمان دارم کہ معنی اول مجازست بنظر معنے حقیقی عربیت کہ بہر تقدیر ہر دو مجاز و در مجازست دیر دو شہرت کرده۔

تخت حیران و تخت داود نام دو کوه حوالی تفت کہ جائیست نزدیک یزد چنانکہ از مثنوی محسن تاثیر بوضوح پیوندد

تخت بلفظ عربیت بمعنی سریر و فارسیان بمعنی بکمال رسیدن و بالغ مطلقاً و رسیدن افیون خصوصاً آرند چنانکہ افیون فلانے تخت شده اول تاثیر گوید؎ چو نیست تخت دماغت سخن مگو تاثیر ٭ کہ شاہ بیت بلند تو باب ورنگست ٭

تخمدان بضم جائی کہ نہالان در انجا کارند بعد ازان از انجا کنده بجای دیگر نشانند تاثیر گوید؎ ز جمع مال ممسک چون زمین تخمدان باشد ٭ کہ یکجا مال و آخر نصیب دیگران باشد ٭

تخفیفہ بہر دو فا لفظ عربیت بمعنی دستار خردی کہ ہنگام خلوت و جلوت بسر پیچیده آید و چون نسبت بعمامہ سبک باشد اورا تخفیفہ خوانند و این از اہل زبان بثبوت رسیده۔

تخم حرام حرامزاده و لدالزنا تاثیر گوید؎ با دختر رز منشین کافتی ز تو نام آخر ٭ گیرد دل و دین از تو این تخم حرام آخر ٭

تختہ شلنگ زدن نوعی از ورزش دشاوری فیلست و آن چنانست کہ تختہ بنزد دیوار گذارند و پاره ہا را بران نہاده شنا کنند و جمع زنگہا بران تختہ نیز نصب کنند میر نجات گوید؎ چون شود تختہ شلنگ تو بلند آہنگش ٭ گوش ناقوس شود ز صدای زنگش ٭

تختہ زدن رسم ترسایانست کہ ہنگام سحر در پرستش خود تختہ بر تختہ زنند میر نجات گوید؎ ہست آواز شلنگ تو بدین زیبائی ٭ کہ زند تختہ بہنگام سحر ترسائی

تخمہ فروش کسیکہ حبوب و مغزہا را بریان کرده فروشد وحید گوید؎ چہ گریم زسید او تخمہ فروش ٭ کہ در سینہ ام سوخت دل را ز جوش ٭ چو جستم پی رقص از روی جان ٭ مرا بود دل در گرو پیشخوان ٭ مرا آبہ شد حلقۂ وجد و حال ٭ پی رقص شد بر تخم پوست مال ٭ بمن کرد نیکی ز عشقبش درون ٭ ز خود جستم از روی دل برون ٭

تختہ قیمہ بقاف مکسور و میم مفتوح تختہ کہ گوشت را بران قیمہ کنند پس انچہ بعضے قیمہ بفتح خوانند درست نباشد وحید گوید در تعریف جدول کش؎ دلم دایم از وی سراسیمہ است ٭ از و سینہ ام تختۂ قیمہ است ٭

ترنج منبر شکلے کہ بر منبر بصورت ترنج سازند طغرا گوید؎ چون ترنج منبر از لذت ندارد بہرهٔ ٭ وعظ من بشنو ہمین بیہوده زین بستان اندیشہ

تر مقابل خشک بمعنی خجل و بی دماغ و آزرده تر و برین قیاس تر آمدن سلیم گوید؎ ترم از ابرہای خشک ایران ٭ خوشا ہند و ہوائی برشکالی ٭

ترخانی منصبے معتبر در پیش سلاطین اتراک کہ جمیع تکلفات نوکری دران معاف باشند و با چند تقصیری کہ بدان واجب القتل

شوند باز خواست نشود و بمعنی مسخرگی نیز آمده و این مجازست تاثیر گوید ؎ کار ما ترخانی و طرفه مزاج افتاده است * غدمت صد ساله دفضل و ہنر منظور نیست *

تراز و شدن عبارتست از بردن رفتن یک تیر از چیزی و ہمین معنے شہرت دارد و گاہی بر گذشتن شاخ گاؤ وغیره بوضع مذکور نیز آمده وحید در صفت مینار مسجد گوید ؎ کشیده بهر سو چو چرخ برین * تراز و شده شاخ گاو زمین *

تر بالضم کلمۂ خطاب ست و گاہی بمعنی معنا الیه نیز آید در ینصورت حرف را بمعنے برای خواہد بود و این در اصل مرکبست از کلمۂ تو و را د کلمۂ تو اکثر بواو اشمام خوانده شود و آن حکم ضمه دارد که در تقطیع واجب الحذفست و در بعضے اوقات حکم ہای مختفے بہم رساند که ملفوظ نشود و این واو را در حالت ترکیب بلفظ را ننویسند مگر در صورتیکه کلمۂ لا از لفظ تو جدا واقع شود نظیری گوید ؎ زدامنی که فشانیم ما تہیدستان * تو میوۂ سر شاخ امید را چه خبر * ہزار دام تصور کنیم و برداریم * تو مرغ وحشی فارغ زبند را چه خبر *

ترنج زدن عروس بر داماد رسمی ست در ولایت که چون داماد عروس را بخانه خواہد که بیارد بر سر دروازه که رسد داماد بر عروس و عروس بر داماد ترنج میزنند چنانچه از مردم ایران تحقیق رسید فغانی گوید ؎ نشان سنگ ستم سازیش بجرم راز * چو عروس و ہر کسے را زده بہر ترنج * و در ہندوستان زدن ثمرہا مثل این ا در چہارم بعد از عروسی-

ترسل لفظ عربیست و آن چنانست که پارۂ از نظم و نثر بہم آورده مخلوط مختلف بنویسند و اطفال دبستان را برای خواندن و ہند تا از ہر قسم خط و عبارت مطلع شوند و در ہندوستان مرسومست که مکاتیب مختلف الخطوط را بہم چسپانیده باطفال دہند برای سواد روشن کردن و آنرا ملاطفه گویند و از شعر استادان نیز ہمین معلوم میشود زیرا چه زلف را تشبیه ترسل داده اند در ین صورت ہمین مناسب ست *

ترمی بالفتح درشتی و سختی و آزردگی اشرف گوید ؎ با تری ہای حسودان چرب و نرمی میکنم * چاره مومی بود آسیب یاران را علاج * و ظاہر اترا اندن از ہمین لفظ است پس معنی آزردگی انسب مینماید-

ترک لفظ عربیست بمعنی معروف و مجازاً بمعنی آنچه در نوشتن کتابها از راه سہو مانده باشد و بر کناره صفحه کتاب نویسند نیز آمده تاثیر گوید ؎ گم گشته زتنگی دہنش ہیچو میانش * ترکست از آن مصحف رخساره و دہانش *

تسبیح چشم بلبل و تسبیح کربلائی در دانها سیاه آن خالہا غیر رنگ دانها باشد مانند چشم بلبل که نوعیست از اقمشۂ الوان تاثیر گوید ؎ گریه‌ام در آستین تسبیح چشم بلبل ست * تا کدامین شاخ گل را دست بر دامن زدم *

تشعیر بسین مہمله و عین بے نقط صیغۂ تفعیل لفظ عربیست و بمعنی نرخ آید تاثیر گوید ؎ گر ز باران میشود تسعیر نازل از چه رو * شد ز اشکم حسن گندم گون جانان قیمتی *

تسمه بازی نوعی از قمار که مردم بسیار دران فریب خورند و ظاہر آ دوال بازی نیز ہمان ست طغرا گوید ؎ تسمه بازی نیست چون سراج در بازار دہر * زین اسپی چون لبان زدکم زیالان خرست *

تشریف دادن بمعنے تشریف آوردن شاپور طہرانی گوید ؎ میدہد تشریف غم ہر گرہ میخواہد بدل * ہیچ معنی نیست دریا دست مہمان آشناست *

تعینیات بوزن تحقیقات جمع تعیین و فارسیان بمعنی معینه اعم از انکه یکی باشد یا زیاده استعمال کنند و این مجاز ست ملا طغرا در مشاہبات بمعنی نوشته امید که نہال کردۂ خود را لبسر زمینی تعیینات فرمایند که برگ زندگی میسر گردد محسن تاثیر گوید ؎ بلج بیجای زبیجا بود گیرد آن دہن * چون دہد فرمان ز تعینیات

رخسارش نکست ٭ کذا قیل مؤلف گوید
این استعمال وفات ہندست ومستعمل فارسیان
بیک تحتانی ست نہ بوزن تحقیقات طغرا
گوید بموجب التزام خود لفظ ہندی آورده
محسن تاثیر ہم استعمال ہندیان در نظر
داشته چنانکه از لفظ بیجاپور که شہریست از
ہندوکن ظاہرست ولطف این که تاثیر
درین لفظ غلط کرده چه مستعمل اصفہانیان بوزن
تحقیقات نیست فافہم۔

تقلید لفظ عربیست بمعنی پیروی کردن گری
کردن واین مقابل تحقیق ست ودر فارسی
بمعنی تقلید کردن در کردار وگفتار شخصی با
خود رانمودن ہیئت او از راه ظرافت
یا خصومت که مردم ازان در تعجب وخنده
درآیند چنانکه فارسی در گلدسته اندیشه
در تعزیت نامۂ تقی معروف نوشته بنابرین
حجت معروف عباس آباد اصفہانی مولانا
محمد تقی تبریزی از جمیع مناہی کافۂ معاصی
قولاً وفعلاً خصوصاً استہزا وعیب مسلمانان
واستخفاف وتحقیر مومنان نادم وپشیمان
گشت۔

تفت بفتح وسکون فا وفوقانی نام جائیست
درنواحی یزد که از گل ومیوه که از منزہات
آن ملک ست تاثیر گوید؎ چون بیان
معنی تفت تفسیری میرود ٭ ہست صد جا کر
چو سعد الدین تفتازانیم ٭

تقطیع لفظ عربیست وباصطلاح عروضیان
مقرر کردن الفاظ وبیت ست بمقابلۂ
افاعیل بحور بشرطیکه ہموزن باشد وفارسیان
بمعنی ساختن وآرایش خود بجامه وغیره
استعمال کنند سلیم گوید؎ موزونی طبع
با بود زیست ما ٭ تقطیع بپای طبع ناموزونیست

تقصیر آمدن بمعنی بوقوع آمدن
تقصیر وگناه ونیز بمعنی تقصیر رفتن نیز آمده
وحشی گوید؎ بے لطفی کمال تو دیدم که
سوختم ٭ وحشی بگو که از تو چه تقصیر آمده است
ردیف این غزل آمده است ودوم در
اشعار قدما بسیار دیده شد۔

تک تک بفتح ہردو فوقانی وہردو
کاف تازی آواز پای وقت دویدن و
تک تک پا رفتن کنایه از تر سانیدن ست
تاثیر گوید؎ سودی علم گشته که از شوخی
خرام ٭ با او قد تو تک تک پای نرفته است ٭

تکیه لفظ عربیست بمعنی فعل وبمعنی متکا
نیز آمده عرفی گوید؎ خستگان را بمژده
صحت ٭ تکیه وتکیه جا فرستادی ٭ وبمجاز
پناه را گویند وبمعنی مکان بودن فقیران
را چنانکه تکیۂ میرزا صائب که جائیست
پاکیزه ومنزه معروف در صفاہان ومزار
میرزای مرحوم مذکور در ہمانجا تاثیر گوید؎
یاد حق منزل آرام جفاکیشان ست ٭
تکیه بر لطف خدا تکیۂ درویشان ست
ودر مصرعه دوم تکیه بر لطف کردن بمعنی
اعتماد توکل ست وانکه در کلام طغرا مشہدی
لفظ گاو تکیه آمده قابل سند نیست چرا که
او الفاظ مستعمل ہند اکثر جا بالتزام می
آرد بہرحال بمعنی متکا بسیار آمده است
خومی نیشاپوری گوید؎ میشود بر سفره
نان وپیاز ٭ زده تکیه بر تکیه از روی ناز

تکلتو بفتح اول وکاف تازی وسکون
لام فوقانی بواو رسیده نمدزین که بعضی
خوگیر گویند وبمجاز بموی ریش که داخل
سبیل کرده دراز سازند اشرف گوید؎
چو زین خود را نیخواہد بہ پہلو ٭ که دارد بہ رشت
درویش تکلتو ٭ لطف ایہامی موقوف
بران ست که ریش بیای مجہول جراحت
اوست بیای معروف وچون در روز
مرہ حال اہل ایران واو ویای مجہول
نمانده است وہمه معروف گشته ودرینجا
نیز ریش بیای معروف خوانده میشود
ولطف دیگر اینکه اکثر مغلان که آشنای
کتب قدیمه ندارند از زبان فارسی ماکن
دیگر اطلاع ندارند انکار حروف مجہول
زبان فارسی دارند وشیر بمعنی لبن وشیر
بمعنی اسد وہمچنین ریش ہر دو معنی مذکور
را یکی دانند واین خطاست۔

تلخ روی بمعنی ترشرویی واظہار
آزردگی راقم گوید؎ دیده با شور ہر
تلخ روی میکند ٭ عاقبت از شور رنگ
آسکر دل دریا گرفت ٭ ونیز بمعنی سخت
شده آید آرند سالک یزدی گوید؎ ہم وزن

واعظ عذاب ما مکن ؛ بد تر از دوزخ بود
سرمای تلخ ؛ شور بختان نظر کوته کنند ؛
جان شیرین در سر دنیای تلخ ؛

تکلیف کسی بہ خاک افگندن
از عالم حرف کسی بر خاک افگندن بمعنی قبول نکردن میر سنجر کاشی گوید ؎ می خورده و مستانہ امید بصحرا ؛ بر خاک نینداخت تکلیف مرا ؛

تکلیف کردن مشہور و نیز دادن چیزی بشخصی سالک قزوینی گوید ؎ یک موجہ تبسم بی نمک جلوه نمانده است ؛ زین پیش کس بانہ تکلف نتوان کرد ؛ و حکیم شفائی در ہجو گوید ؎ **مصرع** خواہر یگذری کرده تکلف به برادر ؛

ملہ بفتح و تشدید لام و تخفیف آن چیزی که بدان شکار جانوران کنند و آن غیر دام و اقسام آن باشد یک قسم ست که جانوران را در قفسی انداختہ ہمان قفس جانور دیگر شکار کنند و این معنی از اہل زبان بتحقیق پیوستہ

تلنگ دائره وغیره آنست که دائره و دف را بانگشتان زنند تا صدا بر آید و بازیست که طفلان خط کشیده مہره بازی کنند مہرهٔ ہر کہ از ان بر آید برد و از دست اشرف در مذمت زاہد گوید ؎ بر خاست چو ساز در میان آورد م ؛ گرم بہ تلنگ دائره بیرونش ؛ و تلنگ دائره کردن کار با سانی کردنست و سند معنی اول میر نجات گوید ؎ نوبت تخت شلنگ ست حریفان دستی ؛ بتلنگ ما یہ تلنگ ست حریفان دستی ؛ و نیز تلنگ بمعنی مردم نیک سیرت و خوش خلق آمده لہذا تلنگی بمعنی تبسم ظرافت داشتہ آمده و از بعض مواقع تلنگ بمعنی درویش دمند و صاحب رحم بودن مستفاد میشود چنانچہ میر نجات گوید ؎ تو که از اہل تشنگی برار باب نیاز ؛ تا تلنگی مکن و بہر حریفان بنواز ؛

تل بفتح و تخفیف لام شہرت دارد و بتشدید نیز آمده وحید گوید ؎ جای بلند بہر تماشاییان خوش است ؛ بر تل میر جمر سر خ برای فرق صحرا

تماشا در کتب دیگر نوشتہ ام که این لفظ عربیست بمعنی رفتن و بمعنی دیدن مستعمل ست چنانکہ لفظ سیر بالفظ کردن مستعمل شود لیکن درین بیت سالک یزدی تماشا دیدن دیده شده و آن خالی از غرابت نیست ؎ تعجب دارد این صورت تماشا دارد این معنے ؛ جہان محو تماشا تماشائی نمی بینم ؛ اما بعد از تامل معلوم میشود که دیدن درینجا بمعنے دریافتن و ادراک کردن ست یعنی من معنی تماشا نمی فہم که چیست یا آنکہ عالم محو تماشا ست

تمیز لفظ عربیست بمعنی شناختن و دریافتن بوزن تفعیل و یک یا را حذف نمایند بنابر تخفیف چنانکہ در لفظ تغیر که آن نیز بروزن تفعیل ست و عجب از مردم زبان دانی که بتخفیف ہر دو لفظ قائل نیستند و آن از کمال عدم تتبع ست و نیز در کتب دیگر نوشتہ ام مصدر عربی ست که تصریف آن بطریق فارسی ست درست مثل فہمیدن و رقصیدن و طلبیدن و بلعیدن و غلوئیدن و در شعر میر یحیی کاشی طلوعیدن نیز دیده شده در ین ولا در شعر سالک یزدی تمیز ماخوذ از تمیز نیز دیده شده و این تصرف نہ از قسم تصرفات طرزی و غوغی در امثال آن ہاست که آنہا عمداً تصرف جائز داشتہ اند مثل ہدینیدم بمعنی طواف مدینہ کردم و شعر سالک اینست ؎ سالک نفر و شند بما باده صافی ؛ کز ذائقہ محتسبے ہا تمیزد ؛ و قافیہ این غزل خیزد و ریزد و ست حالا نقیر آرزو را اشتباہی رو داده که معلوم نیست که این مصادر در اصل عربی اند که فارسیان را در ان تصرف ست یا آنکہ مشترک اند در ہر دو زبان مثل لفظ مدینہ که در عربی بمعنے شہرست و در فارسی قدیم که زبان ژند و پاژند ست مدینہا بہمین معنی آمده چنانکہ جہانگیری از ان دو شعر نامے نقل کرده غایتش در بعضے از حروف که در فارسی نیامده فارسیان بسبب اتباع غزل ہمان لہجہ عربی را مراعات میکنند و ازین عالم توافق ہندیست که اتفاق درین دو زبان بحدیست که تعداد آن مشکل ست و نیز تتبع این دو زبان که بکمال رسیده باشد ظاہر نمی گردد۔

تمغا زدن ہمین گوشہ فرد وایں

اصطلاح اہل دفتر ایرانست تاثیر گوید ؎ تاثیر مگو از نظر افتادہ یا رم بہ تمغا بزند تا نظر شہ با طلب بیار ٭

تمام اجزا کامل و بی قصور عبد الرزاق گوید ؎ عشرت بیطاقتان ہرگز تمام اجزا نبود ٭ دامنی گر داشت این خلقت گریبانی نداشت ٭

تمغا کردن کر بستن مضمون خود و اگر از غیری باشد از دزدی یا ابتدال است اشرف گوید ؎ ہیچ فرقی درمیان رخش و گلگون تو نیست ٭ این ہمان معنی بود کو را بسا کر تمغا کردہ اند ٭

تنگ عیش بفتح و سکون نون فقیر و بیدستگاہ سلیم گوید ؎ برای جیب دگر تنگ عیشی سرخان ٭ کہ غنچہ کردہ چو گلبن فراخ داماں را ٭

تنگ شدن کشادہ معنی کمیاب چند ازان نیز مخلص کاشی گوید ؎ ز تقدیم غلطش آگر نیم لیک اینقدر دانم ٭ کہ در این ماہ مشک ازان و شکر تنگ خیز اہد شد ٭

تنگ معنی مشہور سابق ہم نوشتہ شد کہ جامہ در بر تنگ و بر بالا تنگ ہر دو درست است ازین بیت ملا ناظم معلوم میشود کہ در بر خضر و نیست چنانکہ گوید ؎ مگذر لباس ہستی ای خضر ٭ این جامہ تنگ تا کم نیست ٭

تنگ تسکرفتی از کشتی کہ حریف را دو پا گرفتہ زور بر سینہ اش میکنند و بعضی گویند از اہل زبان تحقیق پیوستہ۔

تنکہ بضمتین و فتح اول و ضم نون ملی اختلاف القولین تنبان یک ہتی پہلوان سنجات گوید ؎ تنکہ در قدمش دور ہم می باشد ٭ ہر کہ رویش تنکا افتاد چنین می باشد ٭

تمتع یافتن فائدہ یافتن سعدی گوید **مصرع** تمتع ز ہر گوشہ یافتم ٭

تمتع بستن ایضاً مثلاً میرزا صائب گوید ؎ خموش باش نظر کن ز طوطیان صائب ٭ کہ جز قفس چہ تمتع ز گفتگو بستند

تنخواہ معروف و این گاہی با کردن مستعمل شود شفیعائی اثر گوید ؎ چو زر بقرض دہی خواجگی مکن تنخواہ ٭ بعرض دار میا موز بیدادائی را ٭ و گاہی با دادن سلیم گوید ؎ غیر داغ از حاصل دنیا نصیب ما نشد ٭ ہمچو ماہی خوش زری ما را جہان تنخواہ داد ٭ و لفظ تن تنہا بہمین معنی آید چنانکہ در دفاتر پادشاہی تن نمایند آمدہ و دفتر تنخواہ را دفتر تن گویند مؤلف گوید ؎ آرزو کاش بفرد تو وزیر اعظم ٭ تن نمایند بہشت بسیاران بنویسند ٭

تنگ دلی زی بفتح و سکون نون و کاف فارسی فتح دال مہملہ و سکون رای مہملہ و زای معجمہ بیار سیدہ چسپان خنلاطی تاثیر گوید ؎ بہ تنگ دلزری ربط صد آشنا چکنم ٭ دلم خوش است کہ بیگانہ ہم نشست من است ٭

تنگ رو بضمتین و قیل بفتح و ضم دوم چنانکہ گذشت صاحب شرم و خجالت تاثیر گوید ؎ چہ عجب خست نظارہ تاثیر و بیزست از برگ گل تازہ تنگ رویش ٭

تنگ حوصلگی بفتح اول و سکون دوم و بہ تحریک نیز چنانکہ گذشت کہ ہر دو صحیح است کہ تنگ حوصلہ و تنگی ہر دو موجب افشای خبرست مثلاً اگر کوزہ تنگ باشد بمعنی ضیق و اگر تنگ بود بمعنی کم ضخامت در عرض ہر دو آب تراوش میکند دوم مشہور است اول طغرا گوید ؎ از شرم تنگ حوصلگی دود بر نخاست ٭ امشب کہ سوخت آتش می ہمچو خس مرا ٭

تنورہ آسیا چیزیکہ در تہ سنگ درست آس با آسیای آب سازند تا آید در آن ریزد تاثیر گوید ؎ آغاز عاشقی ہم از انجام میزند ٭ این آسیا تنورہ خود را تنور کردہ ٭ و نیز تنور زدن چرخ زدن است چنانکہ تنور زدن گرد باد ٭

تنور معروف و نیز گوی و حوضچہ کاغذ گران مایہ را در ان با آب حل کردہ کاغذ سازند وحید در تعریف کاغذگر گوید ؎ ز آب تنورست کارش روا ٭ از ین آب میگردد وان آسیا ٭ زبانش بود

آب دائم چکان ؛ ندیدست کس در تنور
آب و نان ؛
تنه خواری بمعنے کنایه از شکنجه و عذاب
گفته اند و از بعض زباندان بمعنی خجالت شنیده
شده چنانکه پس سر خاریدن در حالت مذکور
دست دهد ظهوری در تعریف باغی نوشته مصرع
از تنومند اشجار خزان در تنه خواری ؛
لیکن این هر دو معنی در ینجا چسپان نیست
تن خود باضافت بمعنے چیزی که از خود
باشد و از دیگری نبود بلکه گاہے بمعنے جزو
تن نیز آمده و این لفظ در اشعار سعید
اشرف دیده شد چنانکه گوید ؎ غیرت
هندوی فرنگے نگهم ؛ دیده است مکسی کافر جت
تن خود ؛ نیز گوید ؎ ای ترک شکار
افگن شاهین تن خود ؛ تنها نه کنونم از تو
غمگین تن خود ؛
تنده بالضم لو ترن گنده همان تند بلکه
مزید اوست از عالم خان و خانه اشرف گوید
؎ سمندی کو برفتن تنده نبود ؛ بپای مرد
کم از گندیده نبود ؛
تننگ تعلیم تننگے که در وقت تعلیم کشتی و ورزش
کردن نوازند و این رسم پهلوانان ولایت
ست میر نجات گوید ؎ در چمن تننگ تعلیم
غمت غنچهٔ گل ؛ زند با خانی طنبور نوازت
بلبل ؛ و سید برهنه که امیر علی شیر در مجالس
النفائس احوال او نوشته در تعریف کنگر
گوید ؎ کنگر اگر انیست که من می بینم ؛ خوبان
دگر تننگ تعلیم کننده ؛
توشه کش کسیکه زاد دیگری بردارد
سلیم گوید ؎ بیقراران تو در خاک ندارند
آرام ؛ در طلب توشه کش مور بود دانه ما
توتک بضم اول و فوقانی دوم نوعی
از سازها مثل نے و ظاهرا همانست که
اورا الغوزه نیز گویند تاثیر گوید ؎ به شوخی
گر کند توتک نوازی ؛ بپرے را دل پرواز
شیشه بازی ؛ و زو شد توتک او اندک
اندک ؛ خرد قالب تهی سازد چو توتک
توتیای غوره دوائی ست که در
چشم کشند برای زیادت بصارت غوره
انگور داخل آن شود ؎ ترش رودی
زمه خط چشم صبوری میکشم[1] ؛ ایضاً وحید گوید
؎ علاج خویش کن از توتیای غوره که
ترا که دیده بگلهای باغ روشن نیست ؛
توان لفظے ست بمعنی طاقت و ازین
ماخوذ ست تواند و توانست و آن اکثر با لفظ
کرد و غیره مستعمل شود چنانکه توان کرد و توان
خورد و گاهی تنها نیز آید بمعنی توان کرد ؎
از اقبال ثانی صاحب قران ؛ شکار
چنین صید وحشی توان ؛ و توانست بمعنے
طاقت و تاب آید و بکسر نون شهرت
دارد و از شعر جمال الدین سلمان ساوجی
بفتح معلوم میشود چنانکه در قصیده که قافیه
آن سلمان دیوان ست این لفظ را
آورده و همچنین لفظ دانست چنانکه گوید
؎ زبان تیز قلم قاصر و رصفت که حصر
مدح تو بیرون ز حد امکان است ؛
ز تیر چرخ همیخواست تا کند تعلیم ؛ چو شکر
شکر شاه نتوانست ؛ و لفظ دانست نیز
در ذیل همین قوافی آورده و می توان
گفت که بسبب حرکت نون که قافیه است
قافیه مکسور و مفتوح درست شد ۔
ته پیا بهای ملفوظ مکسور و بای فارسی بمعنی
تحت القهوه و آنچه پیش خوردن شراب
خورند بطریق ناشتا شکن باقر کاشی گوید ؎
زهر مارست باده در ناهار ؛ ته پیا تا نباشد
آب مخور ؛
ته بندی بفتح و سکون های ملفوظ و
فتح بای موحده و سکون نون و دال بیا
رسیده چیزیکه پیش از خوردن شراب
وغیره خورند از عالم تحت القهوه پس مرادف
ته پیا باشد تاثیر گوید ؎ گلشن بغارت
میدهد رنگ حنای پای تو ؛ خون در
دل میکند ته بندی صهبای تو ؛ لیکن
ازین بیت مستفاد میشود که ته بند رنگی
باشد که پیش از رنگ کردن برائے تقویت
دهند والله اعلم ۔
ته بازار باضافت و بی اضافت عبارت
از یاران و ته بازاری مردم اهل حرفه مثل
طباخ و کبابی و نانبائی و پالان دوز
وغیرهم که در بازار دکان داشته باشد لهذا
اجلاف را ته بازاری گویند وحید گوید ؎

[1] توتیای غوره در چشم صبوری میکشم

مست میسازد مرا مانند تهٔ مینای مے ؛ نشئهٔ طفلان تهٔ بازار بانم ثابت ست ؛ ایضاً گوید — نشکند هرگز خمار من ز تهٔ مینای مے ؛ طفلگی مقبول تهٔ بازاری بیچو استم ؛

ته داشتن دانستن معنی دقیق و غامض یکے از متاخرین گوید مصرع ز حرف من بگذر سرسری که ته دارد ؛ و نیز بمعنی دوزانو نشستن کمال خجندی گوید — بچنین زلف سیه چشم آهوی ختن ست ؛ که بر کنار گل و سبزه هر دو ته دارد ؛

ته میدانی باضافت ریزه چینی و از بعض لغات شنیده شد که بمعنی اول و جلف و خوار ست میر نجات گوید — عینک چاکان سر کوچهٔ بازار توایم ؛ ته میدانی نعمت خور دیدار توایم ؛ و از تحقیق بوضوح پیوست که لفظ در تهٔ میدانی و تهٔ میخانه بمعنے در مستعمل مے شود این قدر هست که در حرف و ته اسم لهذا باضافت آید۔

ته مینای باضافت شرابی که در تهٔ شیشه باشد یکی از استادان گوید — رفت امشب ساقی از بزم و دل بیتاب من ؛ همچو تهٔ مینا ز هجرش تا سحر در آتش ست ؛

تهیه بتشدید یا لفظ عربیست بمعنی مهیا کردن اسباب و بتخفیف طریق فارسیان ست چنانکه در لفظ جاده و قد ظهوری گوید — نفس ته کن ز حرف عشق زنهار ؛ بنداری تهیه اینکار مشین ؛ پس آنکه در این بیت بوزن ته گفته خطا کرده۔

تیغ سر تراشی استره که بدان موی تراشند تاثیر گوید — آیین موشگافی از طبع کج نیاید ؛ شمشیر را نسازد کس تیغ سر تراشی ؛ مؤلف گوید استره را موشگاف گفتن ظاهرا درست نباشد من حیث العقل من حیث النقل چنانچه نظامی فرماید — استره هر چند دم تیز یافت ؛ موی ترد موی تواند شگافت ؛

تیغ مینا رنگ مینا بمیم و یای رسیده و نون بالف کشیده شمشیرهای که بعد صیقل بکبودی زند در اشعار سعید اشرف مکرر واقع شده۔

تیر کاکل ربا بیای معروف و بضم رای مهمله و بای موحده بالف کشیده تیری که از سر نشان بگذرد و بر سر هدف برسد آنرا در عرف تیر سرگذار گویند اشرف گوید — ناوک برگشته مژگانش رسا افتاده است ؛ تیر آن ابرو کمان کاکل ربا افتاده است ؛ و آشنا ناوک کاکل ربا تیر گویند میرزا صائب گوید — گرد کاکلش نگذاشت مژگان بلند او ؛ چه خونها در جگر زان ناوک کاکل ربا دارم ؛

تیر آوردن رقم ساق میر نجات گوید — خصم تیر آورد اگر دم زند آماجش کن ؛ بر نشش کفشگی و جگر مرحاجش کن ؛ اینست از بعضے مسموع لیکن این بیت شهرت دلالت بر خلاف این معنی دارد و فضا گوید — قضا کمان ترا هر کجا که می بندد ؛ یکے ز جملهٔ تیر آوران بود تقدیر ؛ و بمعنی پے شناسند و سراغ گیرنده طغرا گوید — شحنه تیر آور نمی گردد ز پی بردن بغیر ؛ پی بخود گرمی برد همچون کمان تیر آور ست ؛

تیر دان بعضے بمعنی مقعد گفته اند فوقی گوید — سخن تیر و دهان چون تیردان بنشست ؛ سخن قاروره و شاشش بیان ست ؛ و این ظاهرا درست نباشد زیرا که فوقی از راه مضحکه این قسم صناعی الفاظ بسیار دارد و آوردن این قسم کلمات در لغات صحیح نبود ؛

تیر دو کمانه تیر خطا داغ قزوینی گوید — کردم دل و جان هر دو نشانش که مبادا ؛ بیهری شود از ابروی شوخش دو کمانه ؛

تیغ فلانی نمی برد یعنی از وکاری نمی آید کلیم گوید — چون در مقام چاره شد سیاه از جگر کشتم ؛ تیغم نمی برد بچه امید برکشم ؛

تیر کشیدن بیای معروف درد کردن جراحت زخم بشدت تاثیر گوید — چسان ز درد چنین میتوان مسلم جست ؛ کشیده تیر چو زخمت ز نشتر مرهم جست ؛

تیغه سمور وسط و بلندی سمور در طول از عالم تیغه کوه اشرف گوید — سمور خط مشکینش چنان خوش تیغه افتاده است ؛ که دیگر در تیغ غبغب او در میانش گم ؛

تیشہ بیای مجہول وزار ابزار نجاران و آہنگران و سنگتراشان کہ سنگ را بدان کنند و آن پارہ آہنی باشد بشکل انگشت آدمی و سر تیزی دارد و بہندی آنرا ٹانکی گویند وحید در تعریف سنگتراشش گوید ؎ شود صلح عشاق حاصل ز جنگ ٭ چو از تیشہ ہمواری زخم سنگ ٭ و نیز تیشہ نجاری کہ آنرا بہندی بسولہ گویند و بدین معنی در فارسی آمدہ کہ ارہ باش تیشہ مباش وحید در تعریف نجار گوید ؎ سر خویش افگندہ چون تیشہ پیش ٭ نہی پیش انگشت بر زخم خویش ٭ برین تقدیر ہر دو تیشہ جدا باشد و غالباً تیشہ سنگتراشے در ولایت بصورت تیشہ نجاری باشد چنانکہ تیشہ گلکاران کہ تعمیر از خشت سازند و تیشہ ایشان بشکل تیشہ نجاری بود فاینتش خرد تر از انست سعدی گوید ؎ بہ تیشہ کس نخراشد ز روی خارا گل ٭ چنانکہ بانگ درشت تو میخراشد دل ٭ و لہذا دستہ برای تیشہ سنگتراشے گفتہ اند غالباً تیشہ سنگتراشے و تیشہ گلکاران را یکے پنداشتہ اند زیرا کہ ہر دو عمل بسیار قریب ست بہم بلکہ بعضے جا یک کس ہر دو تیشہ دارد۔

تیر ریختن بمعنے تیر اندازی وحید گوید ؎ کہ چنین زان مژہ ہا تیر جفا خواہے ریخت ٭ از رخ آئینہ زنگ صفا خواہی ریخت ٭

تیر بوتہ بیای موحدہ و واو مجہول و فتح فوقانی نوعے از تیر و بعضے گویند آنست کہ بر وقت انداختن بر آماج شکل بوتہ از نشان سوفار بہم رسد وحید گوید ؎ بتو رفتم سوی گلشن کلفتم رابیش کرد ٭ ہمچو تیر بوتہ شاخ گل دلم را ریش کرد ٭ و ظاہر ہمانست کہ تیراندازان انداختن تیر بہ نشان تیر صورت بوتہ سازند و بوتہ در آنجا عبارت از درخت خرد ست و بوتہ تیر ہمان شکل کہ از تیر بر آماج سازند سالک قزوینی گوید ؎ ساز در زمانہ بوتہ تیر ملامتش ٭ گر مرغ بام را تو بفولاد میزند ٭

تیر کشیدن معروف و نیز اشتداد زخم بعضے نوشتہ صائب گوید ؎ لب بستہ فراقم و آمادہ وداع ٭ تیری از شست جست کمانی کشیدہ ام ٭ مؤلف گوید این خطاست و ترکیب مصرع دوم بحذف عطف بمعنی لب بستہ فراق ہمچو تیر از شست لبستہ ام و آمادہ وداع ہمچو کمان کشیدہ ام و این محل تعجب

تیر روی ترکش تیر خوب و برگزیدہ کہ بروی ترکش جای خالی سازند و در آن گذارند سلیم گوید ؎ نگہ را غمزہ بیرون از صف مژگان نمی آرد ٭ بہر صیدی ببیند از ند تیر روی ترکش را ٭

٭ ٭ ٭
٭ ٭
٭

باب الثاء المثلثہ

ثعلب فروش کسیکہ خصیۃ الثعلب مصری را در بازار جوش دادہ فروشد و از عالم قہوہ و این رسم ظاہراً مخصوص ایرانست و در ہندوستان مطلقاً نیست وحید گوید ؎ چہ گویم من از وصف ثعلب فروش ٭ کہ چون دیگ دارد مرا گرم جوش ٭

باب جیم تازی

جا مطلق مکان و بمعنی خانہ نیز آمدہ و خالی از تازگی نیست سلیم گوید ؎ پی لف تو آرام بفردوس ندارم ٭ جای نتوان بود

کز زنجیر ندارد ؛

جای فلانی خالی و جای فلانی پیدا ہر دو در مقام یاد شخصی گویند بلکہ از جہت ہمین ترکیب دوم اولی است عبدالرزاق فیاض گوید ؎ زود رفتی زود رمیکدہ بیرون فیاض ؛ از تو در مجلس ما درد کشان جا پیداست ؛

جا گشادن جای خالی کردن برای کسی از جہت تعظیم ؎ مسیح اینک بر آید آن لنت نزدیک تو می آید ؛ تو خود از خویش بیرون آ برای دوست جا بکشا ؛

جارو مخفف جاروب در ہندوستان نیز بہمین معنی مستعمل ست لیکن ہندی جھاڑو بجیم مخلوط التلفظ بہاست و لفظ فارسی مخفف جاروب پس یکی نباشد این از اتفاقات ست نہ از توافق لغات ۔

جامۂ مومین جامۂ مشہور کہ بموم گداختہ چرب سازند و موم جامہ نیز خوانند و سند آن در لفظ تری گذشت ۔

جامۂ شستی بفتح شین معجمہ و سکون سین مہملہ و فوقانی بیا رسیدہ نوعی از رخت پوشیدنی و قسمی از رخت ست و سند آن در لباس قلمی خواہد آمد ۔

جا دو بتشدید دال لفظ عربیست بمعنی راہ فارسیان بمعنی خطیکہ در راہ از آمد و رفت راہ روان پیدا شود استعمال کنند اکثر بتخفیف خوانند و گاہی بتشدید کہ اصل ست نیز تاثیر گوید ؎ دارد از بسکہ بدل داغ عزیزان صحرا ؛ گرہ از جادہ ہا با پارہ گریبان صحرا ؛

جامہ در خون کشیدن رنگ کردن جامہ بخون تاثیر گوید ؎ نازک اندیشہ ما را جامہ در خون میکشد ؛ بر گرفتاران خدنگ از قد موزون می کشد

جار زدن در اصل بمعنی فریاد کردنست بر مصیبت زدہ وغیرہ محسن تاثیر گوید ؎ دلا از سوز جگر اینقدر فغان تا چند ؛ کہ گفتہ بر سر ہمسایہ جار باید زد ؛ و در قشون نادر شاہی بعضی مردم بودند کہ آنہا را جارچی میگفتند کہ ایشان مردم قشون را از آنچہ شاہ میفرمودند باواز بلند خبردار و آگاہ مینمودند ۔

جامۂ مصحف پوشیدن کنایہ از غایت قسم خوردن تاثیر گوید ؎ در خط ہم کسی وفا باور از آن دلبر نکرد ؛ جامہ از مصحف رخش پوشید کس باور نکرد ؛

جان در یک قالب بودن کنایہ از کمال اخلاص دو کس کہ با ہم بیگانگی کشد اگرچہ در عرف یکجان دو قالب مشہور ست تاثیر گوید ؎ پشت در پشت ست یکسان چون ورقہای کتاب ؛ ہم نشینانی کہ با ہم جان در یک قالب اند ؛

جامہ گذاشتن کنایہ از مردن شرف گوید کہ کنند دفن ازان رو شہید را با رخت ؛ کہ ہر کہ کشتۂ او گشت جامہ نگذارد ؛

جال دام و در ہندی نیز دام را جال گویند و بعضی از تحقیقات این در لغات قدیمہ گذشت تاثیر گوید ؎ کہی معشوق زلفش کہ گرفتارش ز نخدانش ؛ اگر از چاہ بیرون آمدم در جال افتادم ؛ و اگر بجیم فارسی خواندہ شود بمعنی گود مغاک خواہد بود لیکن مناسبت بلف بمعنی دام

جامۂ ببری جامہ کہ نقشہای آن پولک پولک مثل پوست شیر ببر بود و سند آن در لفظ الغ لاغ گذشت ۔

جامۂ خون بستہ بر سر چوب کردن بجای معجمہ و بای موحدہ و جیم فارسی رسم ست کہ دادخواہان جامۂ خون آلود مقتول را بر سر چوب بستہ بر در حکام آرند و داد خواہند وحشی گوید ؎ گشت ما را ہجر باری در سلطان وصل ؛ جامۂ خون بستہ تا بر سر چوبی نکرد ؛ لیکن ازین بیت مستفاد میشود کہ از قائل این معنی بوقوع می آید پس دادخواہی نباشد

جاویدن مرادف خاییدن ۔

جاویدن لب بمعنی و بمجاز گزیدن لب محسن تاثیر گوید ؎ پیوست ہر کہ با او پیوستہ در شباب ست ؛ جاوید ہر کہ لعلش جاوید کامیاب ست ؛

جای دندان گوشتی کہ دندانہا ازان روید و لعربی لثة خوانند شوری

کاشی گوید؎ آن زمانم کہ حسرت نان
بود* جای نانم بکام دندان. بود* این
زمانم کہ نان در انبان ست* جای دندان
بجای دندانست بہر

جام جہان نما و گیتی نما و جہان
آرا اول معروف و دوم شہرت دارد
وحید گوید؎ خواب نرگس مخمور جانان
عالمی وارد بسفال با کہ جام جہان آرا
نخواہد شد*

جاہی عیسی بعین مہملہ بمعنی جاے
خاص وخوب شفیعائی اثر گوید؎ بملک
عراق از جہان آرمیدم* چو لوز نظر جاے
عیسی گزیدم*

جبا کردن پیمانہ ساغر خود را بدیگری
دادن از راہ دوستی و تواضع واین از
جملہ اصطلاح قہوہ و در شراب ہم مستعمل ست و
جرعہ جبا کردن نیز آمدہ شہرت گوید؎ از
ساغرے کہ چشم تو در دور ش آورد* گر جرعہ
بہ بندہ جباش رسد چہ میشود* واین از خالی
از غرابت نیست۔

جرہ بضم و تشدید رای مہملہ جانور معروف
و تحقیق آن در لغات قدیمہ نوشتہ و بمعنے
جدولی کوچک کہ از جدول بزرگ بریدہ
آرند تاثیر گوید؎ بگرفت زمین زیر کتاز ی*
بر جرہ او چو شاہ بازی*

جسریدہ لفظ عربیت بمعنی معروف و
بمعنے چوبے کہ ہر دو نخل موتی گزارند موافق

مذہب امامیہ تاثیر گوید؎ زقید مرگ نشود
زود ہمچو مرگ آزاد* چو چوب سرو کنے
گر جریدۂ قمری* ونیز قرود وحید در
تعریف قلندر گوید؎ بجنخد بدل راہ
مستانہ ام* برون زین جریدہ است
دیوانہ ام*

جراحت در عربی بمعنے مطلق زخم
ست و در فارسی بمعنے زخم کہنہ و ناسور
نیز استعمال کنند سلیم گوید؎ صبا از
بوی زلف او مگر سوی چمن آید* کہ بوی
مشک زخم لالہ و گل با جراحت کرد* ونیز
وحشی گوید؎ از نظر افتادہ را یادیم تنہا
شدہ است* زخم شمشیر جفای او
جراحت ہا شدہ است*

جرم بمعنے جرانہ خالی از غرابت نیست
شکوہے ہمدانی گوید؎ با دجرم عیش
یگرد از دل ہشیار ما* خون گل خواہد بہا
از گوشۂ دستار ما*

جرگ بسکون دوم حلقۂ کشتی گیران
و ترک جہل آلسنت و قیاس مے خواہد
کہ مرگ ہم باشد چنانکہ در جہلات دیگر میر
نجات گوید؎ قابل اہل دل ولائق
صحبت نبود* لمرگ و ترکی کہ در و شور
محبت نبود* ودیگر سند جرک در لفظ
بر پای دلی گذشت۔

جرزہ نارتی بالضم وزای معجمہ لفظ
عربیت بمعنی پارۂ آتش و فارسیان

بمعنی خشم و غضب کہ مبداء آن جزو ملکی
ست آرند تاثیر گوید؎ گر بہ تندی نکا چنین
با خلق مے آئی بجوش* می برد آتشی
عجب بہر تو جزو ناریت*

جستہ کلاغ ہر دو پارہ جفت کردہ
بر زمین جستن کہ ورزش کشتے گیرانست
میر نجات گوید؎ بسکہ از آتش رشک
تو بدل سوز و داغ* می جہد خال ز
رخسار بتان جستہ کلاغ*

جشن شربت خوران بفتح
و سکون شین معجمہ ظاہرا ہمانست کہ
در ہندوستان آنرا منگنی گویند بفتح میم
و سکون کاف فارسی و نون بیار سیدہ
وحید در تعریف پالودہ بند گوید؎
دلم گم شد از حسن خوش بشرینش*
درین جشن شربت خوران نیش*

جعبہ بضم اول و بسکون عین مہملہ و فتح
بای موحدہ لفظ عربیت بمعنی ترکش
و سر پوش تیر چنانکہ جعبہ و طبق باشد تاثیر
گوید باشد از غنچہ رنگ جعبہ وا ز گل طبق تر
گر صبا تحفہ بفردوس دلبوی ترا*

جعد بسین مہملہ چیزی کہ بدان
جعد را شویند مثل گل سر شوی لالی گوید
؎ ز گل در خون سرشتہ جعد سایش*
دل مژگان گزیدہ سنگسایش*

جغفنہ بضم و بسکون خا و فتح فوقانی بمعنی
لگد و سرین آدمی نیز اشرف گوید؎

یک جهان بوالهوسی جفته زن معلم راه، در پی کون خود انداخته یعنی چه؟ و فوقی گوید ــ چیست خوش جفته دلدار مغزل، که بوده در پی او یکجهان دل

جفت مقراض تیغ و دم مقراض که بسبب آن قطع تواند کرد وحید گوید ــ بچشم نباید گران چشم یار، چو مقراض بلب جفت افتند کار

جگر فلان خبر ندارد یعنی طاقت آن ندارد اشرف گوید ــ ای سرشک از سفر بند ز مژگان برگرد، جگر موجه دریا ز تو داری و نه من

جگر کردن جرأت درکاری کردن وحید گوید ــ چو جام می ز لبش کام می تواند یافت، دل گداخته ام گر جگر تواند کرد

جگر خوار مشهور دیگر شخصی که بزور افسون وقوت نفس خبیثه خود جگر بچه را بچشم خورد و بچه بمیرد و در هندی ڈائن بدال هندی و بعضی بهای مخلوط التلفظ بها و تا هندی گویند و این عمل ظاهرا مخصوص اهل هند است لهذا باقر وزیره قورچی که میرزا صائب اشعارش انتخاب کرده گوید ــ دو زخم دلم ریشه دوانیده نگاهش، هندوی جگرخوار بود چشم سیاهش، و چون جگرخواری از هنده نام زنی که مادر معاویه است در حق حضرت سید الشهدا حمزه رضی الله عنه بعمل آمده چنانچه در تواریخ مذکور است و در هندی بجگرخواری شهرت کرده و این از اتفاقات است رکنای مسیح گوید ــ مژگان کج تو در غم یار انست، تا زخم رسان وقت جگرخوار انست، هرکس که جگر بدست سویش میرفت، گفتم چه شده گفت جگرخوار انست

جغاوی چیزیست که از نقره و طلا ساخته در گردن باز اندازند و این ظاهرا مفرس است چنانچه از مولد به ثبوت رسیده

جلد و از بعضی زباندانان بضم بمعنی چست و الغام و بعضی بفتح نوشته اند از ین بیت سند خودش بکر دریافت میشود ــ ملح آرای سلیمان جهان باش قبول، جلدی اینکه ترا صاحب دیوان کردم، زیرا که شاعر مذکور نادان بند است و در صورت فتح آن سکته میرود

جگی جگی گاه صائب گوید ــ بگو از جگی جگی موسم من، خالی کریان جگی جگی گاه است، و ظاهرا ایمان سبب خاریدن آن آدمی جگی جگی میکند.

جلق زدن بفتح قاف عمل زشت مردان که شهرت دارد و در بعض جاها از زنان نسبت کرده اند در ین صورت اشکالی دارد مگر آنکه در ینجا اراده عمل زنان باشد که مباشرت سحق نمایند شرف الدین علی شفائی گوید ــ فاتون تو بر صورت دیوار انداز معلق، در خانه مه راه فلانی کسی را

جمع افگنی نوعی از تیراندازی که تیرهای بسیار در یک جا زنند کلیم گوید ــ ز جمع افگنیهاش یک جعبه تیر، چو مژگان بچشم هدف جاگیر

جمعه بازار بازاری که روز جمعه شود چون خرید و فروخت روز جمعه پیش از نماز ممنوع است ظاهرا آخرهای روز باشد لکن در دار الخلافه شاهجهان آباد تمام روز جمعه خرید و فروخت کتابها مقرر است پیش دروازه مسجد اکبرآبادی محل

جسم بالفتح نام ماهیست در لوازم لغت از مضافات پیر دست محسن تاثیر گوید ــ سر و جسم او بهر جمهور، از سر دشمنان گرفته منشور

جملگی بالضم و فتح لام و کاف فارسی بسیار شیله یعنی همه اشرف گوید ــ ز فلیا نهاد و ماغ جملگی، سازد ز تمها که در آنها حلقه انداز یعنی نماند که حرف گی کلمه مصدر است و در آخر کلماتی که های مختفی یا آنچه بدان ماند لحق شود، بس در ین صورت در جملگی زائده خواهد بود.

جمنه بفتح نون نام دریای معروف در هند که زیر شاهجهان آباد و دهلی و اکبرآباد جاریست قدما مثل امیر خسرو علیه الرحمة وغیره جمن بواو آورده اند چنانکه از کتب الیشان بثبوت میرسد که در اصل هندی

جمناست بالف طغرا گوید ع چون تخت
شہ زنگل بزند دم کہ براو ؛ آورده آب جمنا
ز ملک بہار تخت ؛ وبہار رکبش نام شہریست
شرق رویۂ ہند ومغلان بفتح خوانند وتحقیق
آن در ہند گذشت۔

جماعت دار رئیس فرقۂ سپاہیان
طغرا گوید ع می شود آخر جماعت دار وحشی
خصلتان ؛ ہر کہ چون مجنون درین صحرا
تواند فرو شد ؛

جناغ بفتح وغین معجمہ گروی کہ دو کس باہم
بندند بوضع معہود واز غایت اشتہار حاجت
شرح ندارد وآنرا جناب بیای موحدہ
نیز گویند چنانکہ در لغت قدیمہ نوشتہ اند
واین لغت در جہانگیری وغیرہ بغین معجمہ
مسطور ست ودر اشعار بعضے نیز بغین
دیده شد اما آنچہ بتحقیق پیوستہ بقاف
ست وظاہرا ترکیست چہ قاف ودفا رسے
اصل نیامده سلیم گوید ع بافراموشی لب یا
دگر با شوخی ؛ بر سر مرغ دل خویش جناقی بستیم ؛
وبنیاد قافیۂ این غزل بر قاف ست وحی تواند
کہ در جناغ بغین قاف باشد از جہت تغیر لہجہ
چہ ؛ ز عرف حال مردم عراق قاطبۃ غین را
قاف خوانند وقاف را غین دانند واز رو
سہو کاتب شاید غین نوشتہ باشد ودلیل این
آنست کہ عامۂ عراقیان غین جناغ را بغین
خوانند نہ بقاف واگر بقاف میخوانند بغین
نمے بود چنانکہ در الفاظ دیگر حتی کہ الفاظ عربیہ
کہ قاف دارد آنرا نیز بغین معجمہ خوانند ہذا
ہو الحق

جنون کردن یعنی دیوانہ شدن
بعضے از شعرای ہند کہ اہل ایران صاحب
زبان بودند انکار این داشتند حزینی
سند آن از اشعار استاد طالب آملی آورده

مصرع نزدیک شد کہ صومعہ داران جنون
کنند ؛ فقیر آرزو گوید کہ جنون کردن
چہ سودا کردن نیز بدین معنے آمده چنانکہ
در فصل سین مہملہ در آید انشاء اللہ تعالی

جنجانی بفتح جیم تازی وسکون نون
وجیم تازی وسکون نون وجیم دوم نیز تازی
ونون دوم بالف کشیده ونون سوم بیای
رسیده نوعی از خربزه تاثیر در تعریف خربزه
گوید ع خوش مائده است آسمانی د باتان
وبیرو جنجانی ؛

جناح سفر بجای مہملہ لفظ عربی است
فارسیان بمعنے تہیۂ سفر وسرانجام کوچ
بجلدی استعمال کنند تاثیر گوید ع پیراز
شوق دل بسفر بیشتر کنند ؛ این مرغ
از جناح سفر بال وپر کنند ؛

جنت در بستہ کنایہ از دولت بر
کمال تاثیر گوید ع تاثیر فیض جنت در بستہ
مے برد ؛ آدریس گذاشت سر آستان
تو ؛ اما غالب در بستہ بمعنے تام وکمال
ست درین صورت فیض از جنت در بستہ
بردن بدین معنے خواہد بود۔

جنبان بضم اول اسم فاعل جنبیدن
وآن لازم ست لیکن اسم فاعل جنبانیدن
کہ متعدی آنست نیز آمده چنانکہ سلسلہ
جنبان وحید گوید ع لب نمی بندد ز افغان
تا جرس جنبان بود ؛ مے پیند در سینہ دل
تا بانگ غوغا شکند ؛

جنبیدن بالضم وبای موحدہ بیا
رسیده معروف وکنایہ از جماع نیز اشرف
گوید ع رسیده سبزۂ خطش کنون نزدیک
خشکیدن ؛ بجنبید ابلہ بوستانکان کہ وقت
آب دادن شد ؛

جو نرگس جوی کہ در قلم نرگس بگذارند
برای آنکہ قلم دیر ماند سلیم گوید ع کند عمرم
ضعف ناتوانی ؛ بیک جو ہمچو نرگس زندگانی

جوی گندم خطیکہ در میان دانۂ گندم
بود آنرا الف گندم نیز خوانند بجو وتی
خساندی در مذمت خر گوید ع تا بچہ
سنبش در بہار ؛ آسان بجہد ز جوی
گندم ؛

جوڑه برای مہملہ مفتوح بمعنی جفت
ومجازا بمعنی ہمسر وبرابر بلفظ ہندیست
ولفارسیان رکنای صحیح گوید ع شہباز فلک
جوڑہ این کرگس نیست ؛ چون خرقہ
سالم فلک اطلس نیست ؛

جوان حرب جیم دوم فارسی سکون
رای مہملہ وبای موحدہ جوان ورعنا وتنو مند
اشرف گوید ع گمر دوپے صد ویژه بگردد

شمع * پروانہ عجب جوان جربی بوده است

جو و گندم بواو عطف ریش سیاه و سپید که دو مویه نیز گویند اشرف گوید سه رفتی از کار و پی کاری باش * ریشت جو و گندم شد و آدم نشدی *

جوش کردن و زدن معروف دوم شهرت دارد اول وحید گوید سه آن تند خویه درد و لش جوش مے کند * اظهار حال هر که فراموش میکند * از یک نگاه گرم که کردم بروی تو * تا حشر خون دیده من جوش میکند *

جوباره بضم و سکون واو و بای موحده بالف رسیده و فتح رای مهمله نام محله از صفاهان

جور آباد بفتح رای مهمله نام جای در ایران اثر گوید سه ای که جور آباد شمشیرت اقطاع من ست * سایه دستی گر ایام بکام دشمن ست

جوراب دوز بواو مجهول و رای مهمله و بالف کشیده و بای موحده آنکه جوراب دوزد و جوراب توصیت از کفش و موزه وحید در تعریف گوید سه ز جوراب دوز دم دل نار سوخت * که چشم مرا بر رخ خویش دوخت دل خسته از عشق بیتاب شد * زد و دوش مشک بیچ جوراب شد *

جهان آباد نام دار الخلافت حضرت دهلی از عهد شاهجهان بادشاه حرسها الله تعالی عن الآفات والفساد نام اصلی این شهر کرامت بهر شاهجهان آباد است اما مردم ایران بنابر تعصب جهان آباد گویند و چون بعضے از عوام هندوستان از مغلانی که بهندوستان آمده چنین شنیده اند همین مے گویند خصوصًا ساکنان شهر کهنه دهلی که اینها را نیز تعصب گونه با اهل شهر نو هست تاثیر گوید سه در جهان آباد گلزارش هزاری بلبل ست * از زمینداران هندی جلوه او سنبل ست * فقیر مؤلف در تعریف جهان آباد دهلی رباعی گفته است آخر شرف نیست باد دهلی ما تشنه شعرا ای مانند انس جهان آباد

جوسق از مستعملات بمعنے زره مے آید اما بتحقیق پیوست که غیر زره است الهی قمی گوید سه جوسق صبر شلیمان زره * در بزم زان دو چشم تیر اندازید واز انصاف مستعار معلوم میشود اما صاحب فرهنگها جوشن را مرکب از جوش بمعنی حلقه و لون نسبت گفته اند و از بن بمعنے زره ظاهر میگردد و بهر حال در صورت اول از حالم چار آئینه بود والله اعلم۔

جهیز گر بیای مجهول و زای معجمه و کاف فارسی و رای مهمله شخصے باشد در قمار خانه که چون قمار بازی چیزی نداشته باشد بدان بازی کند و او را قرض بدهد بقراری که پیش ایشان مقرر شود چنانکه ده ای یا نزده و یا ده ای بر بیست و همچنین جهیز بمعنے زند گویند این مصطلح فرقه مذکورست چنانکه از محاوره دانا بتحقیق پیوسته۔

جیره بوزن تیره طعام راتبه هر روزه را گویند که مردم فوج وغیره دهند چنانکه خود دیده شد که فلان سر کان نادر شاه مردم قشون و فوج میر سید او را جیره مے گفتند شفیعائی اثر گوید سه بر طبل آسمان زند از کهکشان دوال * در مطبخش زمانه باحسان جیره خوار *

جیغه بیای معروف وغین معجمه آنست که بر سر زنند شهرت دارد و بمعنی فریاد نیز آمده و بدین معنی مزید علیه جیغ است که بمعنے مذکور آمده و این معنی از اهل زبان بتحقیق پیوسته جیغه جیغه چیزی میسازند که آنرا با سوده طلق آمیخته زنان ولایت به پیشانی و ابرو میچسپانند مثل تقیش زیره که مرسوم بعضے از زنان هندست جلال اسیر گوید سه کرده جیغه جیغه ابرو را * داده عرض جوهر مو را *

* * *
*

باب الجیم الفارسیة

چانه بیجا زدن هرزه و بیهوده گفتن تاثیر گوید سه وا غلا این نسبت تحت الحنک دا فی جیبت * چانه بند ست

کرتا چادر بیجا زنی ؛

چادر یزدی نوعی از چادرهای نفیس که در یزد بافند تاثیر گوید ؎ هم در سحرش نخل کوفه ؛ در چادر یزدی شگوفه ؛

چاه رستم چاهی که شغاد وی را در آن چاه انداخت و آنرا از سنانها پر کرده بود اشرف گوید ؎ آن زنخدان که باشد چاه یوسف از صفا ؛ پر سنان آخر ز خط چون چاه رستم میشود ؛

چار مذهب کنایه از جمیع مذاهب حنفیه وغیره و این موافق مذهب سنیان چهارگانه ایشان شهرت دارد لیکن بمذهب امامیه صحت آن دشوار است مگر آنکه مراد از آن چار ملت چهار پیغمبر مرسل بود شفائی گوید ؎ پر الوی چار و در چار مذهب سنی است ؛ قابل آن سگ بفردوس مخلد میرود ؛

چار خم نوعی از کمان خمدار چنانکه هلال دو خم دارد آن نیز نوعی ست از کمان خمدار طغرا گوید ؎ بیک خمی ز کمان دو ابروت مردم ؛ کرشمه ات اگرش چار خم کند چه علاج ؛ و ایضا در تاج المدائح نوشته که بر سر زانو قدرش کمان حلقهٔ افلاک چار خم.

چار خم چار چشم کثیر الشوق و منتظر و در کلام زباندان صفت سگ نیز واقع شده بمعنی اول طغرا گوید من چار چشم زان دو زنخ چار در گرمیداشتم ؛ میداشت چون شطرنج اگر آن شاه خوبان چار رخ ؛

چار چار زدن بوجه گفتن طغرا گوید ؎ چون نگرد و سبزه ترکن بجیبائی میزند ؛ در جواب یک دو حرف او سه برگ چار چار

چار جامه معروف اشرف گوید ؎ سوای کی توان بر اسپ عمری ؛ که باشد از عنا مسی چار جامه ؛

چار شانه بشین معجمه تنومند و بعضی گویند بمعنی بسیار فربه و بدانداز ست اشرف گوید ؎ کمان ابروش کوتاه خانه ؛ قد شمشاد پیشش چار شانه ؛

چاک آستین باضافت چاکی که در آستین بود و آن دو نوع باشد یکی در طول و آن نیز دو قسم ست یکی آن که چاک تا سر آستین باشد و بسبب آن آستین کشاده باشد و این رسم مردم ولایت ست و دوم آنکه در میان آستین چاک طولانی بود و این در آستینهای که دراز باشد و دوم در عرض که در هند آنرا قلابه نامند بعضی قرابه برای بهله و این هر دو مخصوص هندستان ست از جهت درازی آستین وحید گوید ؎ طبیبان دل مجروح را آوان دید بلب رسانید تو که از چاک آستین پیداست

چار گل بضم کاف فارسی کنایه از نقش پای سگ نیز نوعی از داغ که سوزند و این از اهل زبان بتحقیق پیوسته.

چاق بقاف لغت ترکیست بمعنی معروف و نیز تازه و تندرست طغرا گوید ؎ زلوی خامهٔ نرگس باغ من چاق ست ؛ شگفتن دل من همچو گل با وراق ست ؛

چپ و راست بندهای ابریشمی و طلائی و نقرئی که بر جیب جامه دوزند و آن بعطف و بغیر عطف هر دو درست وحید گوید ؎ از بسکه دست بر و سینه دوخته ام ؛ گمان برند که چپ و راست بر قبا دارم ؛ و سند اول در لفظ چپکن بیاید و نیز آنچه از آهن وغیره ساخته بسر بند کمر نصب کنند چنانکه مشهور ست.

چپکن بباء فارسی و فتح کاف تازی و نون نوعی جامهٔ پوشیدنی که رسم ولایت ست اشرف گوید ؎ وجودش را حمائل سان بهار ست ؛ قبای چپکنش باشد چپ و راست ؛

چتر طاوس چیزی که از پر طاوس سازند و این مرسوم سابق هندوستان است و شاید در ولایت نیز مرسوم بوده باشد فطرت گوید مصرع کند افشاندن دلم قفس را چتر طاوسی ؛ و گویا تاثیر درین بیت اشارت بدان نموده ؎ هنری نیست که در تربیه کم از شاهی نیست دم طاوس مگر چتر سر طاوس است ؛ و می تواند که مراد از آن چتر بستن طاوس باشد دم خود را در حالت مستی.

چتر زدن نوعی از ورزش کشتی گیران است که بر هر دو دست ایستند و هر دو

پا جفت کرده سوی لشکر ساز ند مرنجانت
گوید ـ دل سیر فلک از رشک کنی دیوانه ؛
همچو طاوس زنی چتر بورزش خانه ؛ و
بهندی این نوع ورزش را مور چال خوانند

چراغان روز اسفند در کتاب
سروری اسفند روز سوم از فروری ست
که شگون دانند واین ظاهرا رسم مجوس
باشد که در ایران مانده و در اسلام نیز بعضے
جهلا آن رسم را بحال داشتند چنانکه بعضے
رسوم هندوان که بعضے از مسلمانان جاهل
نیز از بنجا بجا آرند اشرف گوید ـ سیاه
روز شدم بهر عشرت وگران ؛ زمانه چراغان
روز اسفندم ؛

چربه بفتح وسکون رای مهمله وفتح بای
موحده کاغذ تنک یا پوست آهو که نقاشان
آنرا بر تصویری یا نقشے دیگر گذاشته نقل
آن بر دارند وهمچنان خوشنویسان طغرا
در تعریف دلدل گوید ـ ورق بنجامه
نقاش داده چربه سمش ؛ زبسکه کردهٔ او
گرد برق جولانی ؛

چهره رنگهای مسیح گوید ـ گرگان چو گوسفند
سلیم انداز هراس ؛ صد گرگ در چهره دارد
همای تو ؛

چرک دنیا کنایه از مال اشرف گوید ـ
عاقلان را چرک دنیا نیست زینت در لباس
جامهٔ تصویر را از روغن مصفا میشود ؛

چرخ گبری بجای معجمه وکاف فارسی
وراء مهمله بیار رسیده کشیدن تیغ وخنجر
بر چرخ اثر گوید ـ میکند گردش ایام
بدان راهبری ؛ میشود تیغ ستم را ز فلک
چرخ گری ؛

چراغ کش بضم کاف تازی قومی معروف
که بعمل شنیع شهرت دارد شفیعائی اثر در
هجو صدر گوید ـ دلهای روشن از دم
سردش فسرده است ؛ آری چراغ کش
بود انیش سرشت وخوست ؛ وعمل مذکور
را چراغ کشانی بنون گویند شفائی گوید
ـ تا دست فاسقی نفط پای گیر دش ؛ هر
شب کند چراغ کشانے برادرت ؛

چراغ خواستن آنچه گدایان از مردم
خواهند از عالم نقد چنانکه در هندوستان
نیز بعضے از گدایان چراغ از مردم خواهند
وحید گوید ـ چون گدایانی که میخواهند
از مردم چراغ ؛ فیض از می در شب آدینه
میخواهیم ما ؛

چسپانده دو کاغذ بهم چسپیده که بکار
مشق آید ودر هندوستان وصلی گویند و
اشرف گوید ـ بارقیب آن مه سر رشتهٔ اختلاط
افتاده است ؛ بشست وشوی خوب
خواهم داد این چسپانده را ؛

چشمه بجیم فارسے لفظ مشترکست که با لفظ
آفتاب وعینک وغیره استعمال کنند چنانکه
شهرت دارد وگاهی چشم دام نیز گویند بمعنے
حلقه بیگی از اساتذه گوید ـ خال تو را چو
حلقهٔ زلف تو دل رباست ؛ این دانه
را ز چشمهٔ دام آب داده اند ؛

چشم برداشتن بهای موحده بمعنی
دل برداشتن وترک کردن چیزی سعید
قمی گوید ـ ترک بنداشتم ای چشم گلزار
حبیب ؛ از تماشای جهان چشمی که بر
داشتم ؛

چشم زدن وچشم بر هم زدن
دوم مشهور است اول شانی تکلو گوید
ـ چون نور باصره در عوض نیم چشم زدن ؛
ز ابتدای مسافت بانتها برود ؛

چشم بلبل نوعی از قماش که بلبل چشم
گویند وهندیان آن را بلفظ کلندی بیاید

چشم خوردن رسیدن چشم زخم تاثیر
گوید ـ کاشکے اهل جهان اهل بصیرت بودند تا
چشم تاکی کسے از دیده تا دیده خورد ؛

چشم راسخت کردن تند وتیز نظر
کردن وحید در صفت مقراض گوید ـ
مرا کرد ادب و آرام فرد ؛ چو مقراض تا
چشم راسخت کرد ؛

چشم بدنبال کسی بودن ونگران
خرابی کسے بودن راقم گوید ـ از سفر کردن تا
ندانم چه دارد در نظر ؛ چشم رهزن کاروانها
را که در دنبال غیبت ؛

چشم بد دور مشهور وچشم گزند دور نیز
بهمین معنی درین غرابت دارد شفائی گوید
ـ وا دلم شفائی از هجر خواست صلح تا

چشم گزند دو زمان طرب رسید ؛

چشمخان بمعنے خانۂ چشم از عالم چشمخانه شانی تکلو گوید ؎ از دیدن چشم یار رسائی بہ چشم تو در چشم دان نگنجد ؛

چشم خورده آنچه بدان چشم زخم رسد یحیی کاشی گوید ؎ گشت آن یک نگاه گنبد قاب ؛ چون عمارات چشم خورده خراب ؛

چشم بند افسونیکه ساحران برای بستن چشم خوانند و نیز چیزیکه بر چشم گاو خراس امثال آن بندند اول مشهور ست دوم فغانی گوید ؎ گاو خراس ست سپهر بلند ؛ بر سر او از مه و خور چشم بند ؛

چشم سیاه بتوصیف معروف و آنرا اکثر نسبت به معشوق کنند و گاهے نسبت بخود نیز و این نادرست وحید گوید ؎ از بنفشه دیدهٔ بادام سرمه دار شد ؛ روشن شود ز خط تو چشم سیاه ما ؛

چشمش معروفست و نیز چشم زخم چنانکه گویند چشمش مرسا و نیز داروی که بکار چشم آید آنرا چاکسو گویند وحید گوید ؎ مراد او از توتیا نفع چیزی بچشم من انداخت چون چشم خویش ؛

چشم گرفتن پوشیدن و بستن چشم و از عالم رو گرفتن ؛ وحید گوید ؎ در جهان ارباب همت نیز بے حاجت نیند ؛ از متاع آخر چشم میگیرم ما ؛ و قافیۂ این غزل میرم و بیرم واقع ست ؛

چه کار کردن معروف و مجازی بمعنے برآمدن شفائی گوید ؎ مرا بحلقهٔ فتراک اگر نمی بستی ؛ به تیر غمزه شکارم چه کار میکردی ؛ و تمام غزل برهمین وتیره است و ظاهرا بای موحده از لفظ چه کار محذوف شده است یعنی بپای چه کار درین صورت حقیقت خواهد بود۔

چکمه بفتح و سکون کاف تازی و فتح میم نوعے از موزه وحید در تعریف چاقشور دوز گوید ؎ سفر میکند از سر عقل و هوش ؛ شد از فکر چاقشور چون چکمه پوش ؛

چکمه مرجاج بکسر میم و سکون رای مهمله و حای مهمله با الف کشیده و جیم تازی کنایه از چیز بسیار زبون و ضلع و بعضے بمعنی فراخ و کشاده گفته اند و ظاهر مرجاج مخفف میرحاج ست که قافله سالار حاجیان باشد و سند این در لفظ تیر آور گذشت

چل بکسر عدد معروف و نیز احمق و خرف سلیم گوید ؎ جمعی را که بهند رانده ایران اند ؛ چل مرد در سرای سنبل خان اند ؛ و سرای سنبل خان نام مکانست در ایران که در آن مکان احمقے بود و از بعض ثقات مسموع ست که چلو از دو چوب بیست زراع کرده که بر پشت هر دو تخته در نصب کنند و چوبے دیگر در آن اندازند برای استحکام و درین بیت سلیم همین مناسبت است

چلستون عمارت بسیار ستون کلیم گوید ؎ چنان تیرها در کمان بند بود ؛ که سرخانه اش چلستون می نمود ؛

چل چراغ چیزی سازند که چراغهای بسیار در آن گذارند و روشن نمایند تاثیر گوید ؎ نیست یک شیشه که از سوز دل صد پاره ؛ چل چراغی بسر تربت ما روشن نیست ؛ و در بعضے جاها بمعنے نوعی از آتشبازی نیز دیده شده ۔

چلش بضمتین و شین معجمه گیاهیست ترش که در آشها کنند وحید در تعریف نیشکر گوید ؎ بود آتش دیگش ز روی ترش ؛ که هرگز بخورد ست غیر از چلش

چماق بقاف ظاهر اللفظ ترکیست زیرا که قاف در فارسی اصل نیست بمعنی چوب دستی بشکل مخصوص معروف و این اکثر رواج اهل ایرانست و اهل توران از علامت تشیع دانند زیرا که بیش از ارباب تشیع نگاهداشتن چوب بادام بشکل مذکور مسنون ست یحیی کاشی در مناظرهٔ زن و مرد از طرف زن گوید ؎ بعد ازین بجز من چماق بخور ؛ یا ز من بگذر و طلاق بخور ؛

چلم بکسرتین در اصل بمعنے ظرفیست که نے را در آن در انداخته تمباکو کشند بجز تمباکو را نیز بر کرده برنی گذارند سر چلم گویند و ازین بیت باقر کاشی بمعنی سر چلم معلوم می شود و همین در هندوستان شهرت دارد

سے باقر چلپی چونافہ آہو کو ؛ چون فاختہ
تاچند زنم کوکو ؛ و چلیم بتحتانی جمع یا چلم
مخفف این و این از محاورہ بتحقیق رسیدہ
چمنی رنگ سبز و این از اہل زبان بہ
تحقیق پیوستہ۔
چنان بضم و بکسر اول و اقوی اول ست
کلمہ ایست کہ در مقام اشارت بعید مستعمل شود
و معنی قدر و مقدار از ان حاصل گردد تا کاف
بعد از ان نیارند بمعنی تشبیہ مستفاد نگردد
بلکہ بمعنی اشارت باشد تنہا اگرچہ این معنی
اصلش نیست و در کلام اکثر قدما و بعض متاخرین
مثل زلالی چونان ہم معروف و مذکور
دیدہ شدہ و این دلالت صریح دارد کہ
اول مضموم است نہ مکسور لیکن گاہے
تفاوت در لہجہ افتد مثل لفظ چرا کہ موافق
قیاس و لہجہ بعضے مکسورست و بفتح لہجہ
دیگران ست بدان کہ لفظ چنان در کلام
بعضے بدون کاف بمعنی تشبیہ آمدہ و این
خالی از غرابت نیست تاثیر گوید سے گل
چنان بی ثمر بیای چمن مے پوشند آن چنان
عیب خلق بحسن فی پوشند نیز واعظ گوید سے آب
سبزہ بجان تر چنان بود محتاج ؛ بدرد عشق بود
دل بصد آن چنان محتاج ؛
چنار و منار کلمہ ایست کہ در دشنامہای
غلیظ و فحش شدید صرف شود یعنی چنار و
منار در بدترین جای فلانی شقاقی در
ہجو محمد رضا فکری گوید سے صبا بگو بہ محمد
رضا کہ دیگر بار ؛ بمذ گرفتم و صابون زدم
چنار و منار ؛ و بعضے از شعرای متاخرین
این کلمہ را در حق خود صرف کردہ اند
وجہ این معلوم نیست چنانکہ سے گہی
بکابل و گاہے بہند بی تقصیر ؛ سپہر سفلہ چنار
و منار کرد مرا ؛
چندال بفتح و سکون نون و دال
بالف کشیدہ و لام لفظ ہندیست معنی اصلی
آن فرومایہ ترین مردم ست و اینہا اکثر
بپاسداری و نگہبانی قریات مامور باشند
و بادر اصل آنہا خوک بانی مے کردند و
اینکہ از مدتی بدرِ سلاطین و امرای
ہند قومی باشد کہ آنہا را خدمیہ گویند و
اصل چندال بودہ اند و از زمان اکبر بادشاہ
این خدمت برین قوم مقرر شدہ و طرف
مقابل اینہا گروہے دیگرست مسمی بکلال
بفتح کاف تازی و آن بمعنے شراب فروش
ست مسموع ست کہ در عہد پادشاہ
مذکور این دو فرقہ مامور بودند کہ ہر دو جنس
را فروختہ نگاہبانی دروازہا مے نمودند
از بازار دربانی سلاطین ہند بعہدہ این فرقہ
سگ طینت قرار یافتہ اگر آن رسم نامعقول
برطرف گشتہ و نیز رواج این رسم نامعقول
در تاریخ بداونی مسطور ست و در کشمیر نیز
پاسبانان را چندال گویند و این لفظ در
ہندی بدال ہندیست طغرا گوید سے
بہ نگہبانی چندال کہ در دچمن ست ؛
چنبر را اگم شدہ نعلین و عصا در کشمیر ؛
چنگ و اہن نام سازیست آہنین
کہ بر دہن گذاشتہ بانگشت نوازند و در
ہندوستان ہبنچک گویند یکے از اساتذہ
نصیرآبادی در تذکرہ خود آوردہ سے گر
سگ دل بسخن خویش زنی ؛ کی حرف
بدی زد شمن خویش زنی ؛ بدگوی خلق
چنگ دہن ست ؛ بہتر کہ خود بر دہن
خویش زنی ؛

چند مردہ حلاج ست

بعضے گویند بفتح میم بمعنے بہر قدر قدرت
و توانائی دارد محمد قلی سلیم گوید سے گر بہ
میکدہ منصور بگذرد خواند ؛ کہ بکر کہست
در و چند مردہ حلاج ست ؛ مؤلف
گوید دو مردہ و سہ مردہ و چند مردہ در
ترکیبات متقررفارسیان است بمعنی
شخصے ست کہ برابر دو مرد یا زیادہ است و
معنے گذشتہ بقیاس اصل حقیقت نیست
چنانکہ از محاورہ بثبوت رسیدہ ہر چند
بمعنی مذکور دریجا صحیح میشود۔
چندر بضم و رای مہملہ مخفف چغندر
فوقی گوید سے ہرگز نشنیدہ ام کسے را ؛
بخری بوجہ چندر آرد ؛
چندم برای طلب تعیین زمان ظہوری
گوید سے یکبار برمرادم نہ شگفت غنچہ
دل ؛ کو شادی وصالی تا چندم انتظار
چنبر خنجر حلقہ کہ از خنجر ساختہ بازیگران

درسن بازان ازان بگزرند وجید گوید ؎ پس مژگان عیان چشمش چو هندو ؛ که جست از پی خنجر بدانسو ؛

چوب گل شاخ گل که برای تادیب بجوانان آشفته مزاج زنند و گویند برای دفع سودا نافع ست سلیم گوید ؎ آنکه من گل نمیزد پیش ازین از دوستی ؛ میزند اکنون بچوب گل من دیوانه را ؛

چوب تعلیم چوبی که استادان و معلمان برای زدن اطفال دارند تاثیر گوید ؎ ما طریق رهنمائی از خرد آموختیم ؛ چوب تعلیم عصا دار و بکف استاد ما ؛

چوب حرفی چوبی باریک بدست طفلان دهند تا آنرا بر سطور گذاشته خوانند برای محافظت خط و کتابت تاثیر گوید ؎ ادیب عشق تو در خور که تعلیم کردن عصای پیری من بود چوب حرفی من ؛

چوب خدائی انتقام الهی و چیزی او سزا که از پردهٔ غیب بظهور رسد مخلص کاشی گوید کند حق ادب بندهٔ بی ادب را ؛ بود دار منصور چوب خدائی ؛

چوبش در تمست و چوبش در آبست اول بهای موحده و ثم بضم نون دوم بیای موحده در محلی گویند که شخصی بسبب پاداش عمل یا نزدیک بزوال رسیده باشد و دو است که بجز ازای عمل خود برسد اول از اهل زبان مسموع ست و دوم ملا کاشی گوید ؎ پیش قد تو تا کشید برلب جو سرو ؛ ز عکس خویشتن او بنگر که چوب در آب ست ؛

چوب پیر خشت چوبی که از شیر خشت بر آید ظاهرا شیر خشت که دواست معروف بر درختی میبندد که چوب مذکور از آنست تاثیر گوید ؎ پیرانه سر عمارت طفلانه میکنم ؛ خر چوب شیر خشت عصای پیریم نمی شود ؛

چوکھنڈی بفتح و سکون واو و کاف تازی مخلوط التلفظ بها و سکون نون و دال هندی بیا رسیده عمارت بالای بام که از چهار طرف دروازه داشته باشد و بمجاز آنوعی از عماری فیل و این هندی الاصل ست اشرف برای ضرورت آنکه فارسی ندارد یا آن که برای اظهار اصطلاح وال هند آورده و لیس این وجه دیگر باشد برای آمدن لفظ هندی ؎ چو کھنڈی شکوهش اگر سایه افگند ؛ فیل سپهر شانه بدزدد بزیر پا ؛

چوت ماراتی بجیم داد رسیده و فوقانی موقوف و میم بالف کشیده و نون بیا رسیده بمعنی زن کس ده و این دشنام اهل هند ست ممکن غلط لسبت شده زیرا که هندی مرائی بدون الف ست و این غلط را محمول بر عدم اعتبار زبان نشان هندی نمیتوان کرد بلکه غلط شاعر ست اشرف گوید ؎ و اعاظم اعیان هندوستان ؛ چوت مارانیان هندوستان ؛ مخفی نماند که نظر بر لفظ رانی که بزبان هندی راجه باشد مارانی بزیادت الف آورده و غلط صریح نموده و عجب ازین شاعر که با وجود بودن مدتها در هند این لفظ هندی را که مشهور ست چنین بسته آفرین بر اهل هند که ایران را بجواب ندیده اند و با اینهمه اشتعال می گویند که روکش ابیات صائب و کلیم نتوانند بود ظاهرا از همین عالم فرموده اند جناب حکیم سنائی علیه الرحمة ؎ بنیت المکم خوری و کم آبی ؛ ذهن هندی و نطق اعرابی ؛ پس درین صورت اگر از اهل هند غلطی در فارسی واقع شود معذور باید داشت ؛

چوب خط یکی از اهل ایران که فاضل و صاحب زبان بود استفسار از معنی این لفظ کردم گفت که چوب خط عبارت ست از آنکه بر چوبی علامت از خطوط کارو کنند و بدان خط علامت عدد و معدل چیزی معلوم نمایند از عالم گره که خطوط پیا کشند محمد قلی سلیم گوید قطعه ؎ بسکه می ترسم میان ما و او ؛ در حساب دوستی افتد غلط ؛ نامه هرگز نه نویسم سوی او ؛ بر قلم غلطی کشم چوب خطا ؛ لیکن درین ابیات وحید معنی

مذکور راست نمی آید؎ شاخ گل را خارہا باشد بجای چوب خط ٭ آب گل را بستہ چون خوردست از لیس میدہد ٭ ایضاً؎ نہال خشک ہم دارد ثمر در باغ درویشی ٭ کلید مخزن رزق فقیران چوب خط باشد و از بعضے مسموع شد کہ چوب خط آلتست کہ اگر از شخصے قرض یا خیرات گیرند مثلاً برای نشان چوبی بفرستند و دہندہ بران چوب خط کشد و ہمان چوب خط وار علامت آن باشد کہ قرض دہندہ یا صاحب خیرات در طلب اشتہ۔

چیغ بجیم فارسی و یای معروف و غین معجمہ پردہ معروف و چیغ مخفف آن چلون گویند سیفی بخاری گوید؎ سبوی چیغ و کانش کشتہ دل سیفی ٭ اگرچہ مرغ گریزان ہمیشہ از قفس ست ٭

چہ مہ گرد آن کہ این تہ کند بمیم مفتوح و سکون ہای ملفوظ این جملہ و معانی گویند کہ منظور نفی نسبت چیزی بچیزی از جہت نفی نسبت بہ کمالات از آن چنانکہ گویند پادشاہ چہ کرد کہ وزیر تواند کرد؎ نام شکست ٭ خط آن کند از چہ مہ کرد کہ او تہ کند ٭ و نیز ملا ظہوری ترشیزی در رقعات خود آوردہ کہ اگر ماہ دارائی زر و ماہتاب ہمسرے دارائی خواہد بر آوردہ و خورشید چہ تہ کردہ کہ او خواہد کرد۔

چہار پہلو نوعی از انجیر نفیس ہند در اشعار محسن تاثیر دیدہ درین وقت فراموش شدہ و نیز فربہ بمجاز بمعنے بسیار چنانکہ خواب چہار پہلو چہار پہلو معروف و بمعنے چہارم کہ معدود دست نیز آمدہ ابو طالب کلیم گوید؎ ایوان نتوان گفت کہ تا سایۂ سلطان ٭ بر منزل خورشید جہان چرخ چہار است ٭ کذا قیل مولف گوید کہ تخصیص چہار بجہات عدد بمعنے معدود مے آید چہار تم ششم محرم تاریخ تولد ہمایون پادشاہ یافتہ اند و ہمہ اہل کمال آن وقت آنرا مسلم داشتہ اند۔

چہرہ شدن حریف و در وکش شدن تاثیر گوید؎ شد چہرہ کہ با من کہ فراموش نکردم ٭ این طور پسندیدہ ام از آئینہ یادست ٭

چہ میگوئی معروف و بمعنی چہ امر است میرسانی وحید گوید؎ دل آن زمان کہ زنا بود بود در خور رنج ٭ کنون کہ مال تو شد بعد ازین چہ می گوئی ٭

چہرہ بودن تیرہ قالب بمعنی دستار سر افلاک بہ معنے ہندیست سلیم گوید؎ ز عکس ماہ و موج آب در شبہا بجوش آیم ٭ کہ پندارم بہت من چہرہ زرتار می بندد ٭

چہرہ رنگی مشہور مثل رنگ گل کہ آنرا گلابی میگویند اشرف گوید؎ مصرع ٭ بجمالش چہرہ از آل شیرازی کہ میبارد ٭ و مراد از آل شیراز ظاہرا شراب سرخ شیراز است۔

چیت بیای معروف و فوقانی جامہ و در ہندی چینت بجیم مخلوط التلفظ بہا ست و این از توافق لسانین است یا ہندیست کہ مفرس کردہ اند۔

باب الحاء المہملہ

حاشا زدن انکار کردن و قسم خوردن و انکار کردن بر کاری اشرف گوید مصرع؎ حاشا چہ زنی کشتۂ پیکان تو ام ٭

حاضر یراق بضاد معجمہ و تحتانی مفتوح و قاف بمعنی مہیا و آمادہ کاری ست جلہ حاضر یراق بوس و کنار ٭ ہمہ عریان ز جامۂ شلوار ٭

حالت کشیدن بتقدیم یا فتح لیکن با حرف بہ مستعمل میشود وحید گوید؎ عاشق مسکین نمیدانی چہ حالت میکشد ٭ گر بگویم خاطر پاکت ملامت میکشد

حال کردن بمعنی وجد و سماع شادی

نحو گوید سه دی شب نظر در آئینه بر خط و
و خال کرده بر زین و خطی ندید که افتاده مال
کرده ؛

حب ماه پروین حب جدوار
ماه پروین نام جدوار ست تاثیر گوید سه
ز پروین عرق آن چهره رنگین بدوران
رنج خال حب ماه پروین ؛

حبیبه بر به تشدید یای موحده و یای دوم
نیز موحده و رای مهمله دلی و طماع و دزد
چیزی های سهل یعنی کیسه بر گفته تاثیر
گوید سه به تطع گشتن دست صدف خود نظاره گهر
کز نیست عاقبت آنرا که حبه بر باشد ۔

حبا کردن دادن پیاله خود بحریفان
از روی تواضع فوجی گوید سه فوجی بیا که
از سر دل بگذریم ؛ این جام عیش را بحریفان
حبا کنیم ؛

حباب شیشه چیزیست که در وقت
ساختن شیشه بصورت حباب باند و آن
بسبب بودن هوا است و میتوانند که آن
باشد که در بعضی از آئینه ها برای خوشنمائی
حبابها سازند و آئینه مذکور را آئینه حبابی
گویند و آئینه حبابی در اشعار سید حسین خالص دیده شد
ست حباب شیشه وحید گوید سه دل رقیب
کو نازک ست چون دل من ؛ حباب
شیشه کجا شیشه حباب کجا ؛ و میتواند که
اضافت تشبیهی بود پس از ما نحن فیه نباشد
بجهت گرفتن اعتراض نمودن تاثیر

گوید سه به دلربائی و شیرین شمائلی که تر است
هزار حجت قاطع به نیشکر کرده ؛

حرکت حرکت دوم لفظ عربیست
بمعنی معروف و بسکون دوم نیز فارسیان
استعمال کرده اند ملا فوقی گوید سه زبس
خوش حرکت و شیرین ادا بوده ؛ اگر میداد
تیری خوشنما بوده ؛ و در اشعار محمد حسین که
احوال او در تذکرهٔ نصیرآبادی مسطور است
بسکون دوم بسیار دیده شده این تخفیف
از تصرفات استادان قادر سخن ست و
لهذا ملا فوقی در دیباچه دیوان خود نوشته
و نیز بعضی از حرفها که اساس قافیه و وزن
را خلل داشت از کلمات متعارف حذف
نموده چنانکه در بیتی که جاروب گنجد بواسطهٔ
استقامت وزن یا رعایت قافیه آنرا
حذف کرده جارو بسته است انتهی کلامه
لکن فقیر آرزو گوید که لفظ جارو بحذف
با نیز دیده و از اهل محاوره مکرر شنیده
تحقیق آن در لفظ جارو
گذشت و تحقیق آن
ست که هر گاه قدما مثل خاقانی علی الرؤس
را که بوزن مفاعلن ست علی الروس
بوزن مفاعل بسته باشد و متاخرین
را چه گناه اگر تخفیفی یا تحریکی در لفظی کنند خاتمش
این معنی را در سخن را جایز ست نظام گوئی
نوشتن را و این اصلی ست قوی ۔

حرارت لفظ عربیست و فارسیان بمعنی
خشم و غضب آرند اشرف گوید سه اهل
خوبه دیدگی باشد که یک معنی به یک گاه
گرد بیتی وقت حرارت دشمنی ؛

حرف پهلو دار حرفی که زیاده از یک
محل داشته باشد و عبارت از کنایه
نیز سلیم گوید سه شکوه از جور حاصل
نیست ارباب دولت را ؛ ندارد در ته
حرفی هم کادر انیست پهلوئی ؛

حرامی زده غارت زده حرامی که
اعراب بدوی باشد اشرف گوید سه داد
پیراهن و دستار و قبا را بشر اسپه ؛ اشرف
امشب بحرامی زدگان میماند ؛

حرام توشه و حرام کوزه بمعنی
نمکحرام و حرام خور و این هر دو از محاوره
دانان بثبوت رسیده ۔

حرف منفصل حرفی که برای اطفال
نوشته دهند برای خواندن وحید گوید سه
چو درس اول طفلان که حرف منفصل ست ؛
بریدن از دو جهان کار اول عشق ست ؛

حساب کردن چیزی دشمن کسی
چیزی ست چیزی دیگر و حساب کردن چیزی چیزی
مثل او شمردن مثال هر دو ملا طغرا گوید ابیات
گل خویش را به پیران رو کند حساب ؛ خود را
بنفشه سایهٔ آن گوشه شال سیاه را زچه لونا دو
شمرد ؛ چشم تر اکسیر که آهو کند حساب ؛
قمری به بیجانی خود معترف شود ؛ چون
سرو را آن قد دلجو کند حساب ؛ و میتوان

گفت که باز آمده است پس مهمان اول باشد۔
حضرت لفظ عربیست بمعنی نزدیکی
و آستان و چون در فارسی در محل کمال تعظیم
استعمال نمایند مثلاً گویند حضرت استاد
چنین فرموده بمعنے اصلی آن مهجور شده تعظیم
محض ازان مرادست بمبالغه باضافت عرفی
گفته سے بیرون و درون من شده صورت
او پیدا ٭ در حضرت کفرستان بتخانه چنین باید
پس اضافت لفظ جناب که هم در محل تعظیم مستعمل
شود اضافت کردن درو نبود چنانکه در
مستعملات جناب آنحضرت بسیار می آید
نقل است که خوشگو که یکے از مستفیدان فقیر
آرزوست با شیخ حزین ملاقات نمود بعد از حضور
شیخ با او تکلیف بخواندن شعر میفرماید و این
بیت که از نظم ملے گذشته میخوانده سے کی
فرود آید سرما بر در نواب خان ٭ ما که بر سر
آستانِ حضرت دل سوده ایم شیخ میگوید
که حضرت و آستان یکی ست درین صورت
تکرار میشود خوشگو این بیت خواجه شیرازی
یاد داشت لیکن بنابر پاس ادب نمیخواند سے
سر ارادت ما و آستان حضرت دوست ٭ که
هرچه بر سر ما میرود ارادت اوست ٭ و این
ماجرا خوشگو از انجا بتغیر نوشته چنانکه مکتوب
پیش خود دارم و ازین معلوم میشود که شیخ
بسیار کم تتبع ست ۔
حکم کشیدن بمعنی فرمانبرداری ناظم
هروی گوید سے یا دگیر از من طریق برد
باری را که من ٭ برق عالم سوزم و حکم
گیاهی میکشم ٭
حکم بیاضی سندی که در دفتر جاری
نشده باشد تنها بمهر پادشاه و وزیر بود
و برادر هندوستان پروانه بیاضی گویند
میرزا صائب گوید سے اگرچه حکم بیاضی بلند
رتبه نبود ٭ بدور کردن او اعتبار پیدا کرد
حق لفظ عربیست معنی بسیار دارد بدانکه
لفظے که آخر او مشدد واقع شود بی اضافت
و توصیف و یا موصل بلفظ دیگر خوانده
نشود چنانکه قد و خد که در عربی مشدد الآخر
ست و درین شعر میرزا زکی ندیم مشدد
آمده و نظیر این بنظر نیامده چنانکه گوید سے
شد عداوتها دلیل دوستان ما بجاه حقها
دارند یاران دشمنان ما بما ٭
حلقه معروف و نیز پایه گردن که بهندی
پهیه خوانند وحید گوید در تعریف گردون
ابیات شد از حلقه اش نقش پا
آشکار ٭ تو گوئی بر انداز سوراخ مار ٭
کمانیست آن حلقه طاعت پذیر که او را
فگندست از پی چو تیر ٭
حلقوی آنچه در گردن جانوران
شکاری مثل باز و چره وغیرها اندازند
و از طلا و نقره مرصع باشد سلیم گوید سے
مانده از دام کهن تارم درین دشت ترست
حلقه بر گردن بر مرغ چون حلقوی باز ٭
چون حلق لفظ عربیست ظاهرا و یا برای
نسبت ست که در فارسی آورده اند و
میتوانند که واو زیاده بود از عالم عمو و خالو
و یای تحتانی درین صورت از جهت
اضافت باشد و اطلاق مجاز از حلقوم
حلقه انداز از صاحب باقی معلوم
شد که مردم جوف نی که حلقه حقه کشند
و دود آن از دهن آهسته آهسته بر می
آرند گویا حلقه از دهن بر می آید و بعضے
نیچه کوچکی دارند در دهن و از ان نیچه
حلقه دود بیرون می کنند سعید اشرف
در تعریف مجلس گوید سے زغلیانها درخ
چنگے ساز ٭ زتنباکو دهنها حلقه انداز ٭
ولکن درین صورت لطف شعر هیچ معلوم
نمیشود ٭
حلالی خواستن طلب بخشیدن
حق شیر از مادر واو ا نمودن حق آن کلیم
گوید در مجاز سنگه راجپوت مادر خود را
از بیم افواج پادشاهی کشته و این قسم
کشتن را در هندی جوهر گفته اند **بیت**
بجا آورده حق مادری را ٭ نمود از جوهرش
بیجوهرے را ٭ چو هنگام حلالی خواستن
بود ٭ بهر سنگونه حلالی خواست مردود ٭
عجب نبود اگر زینگونه باشد ٭ که کار سند ادن
و آزرده باشد ٭
حیات سپردن بمعنی جان دادن
از عالم جان سپردن و ظاهرا مستعمل خراسان
ست ناظم هراتی گوید سے چون شمع اگر

شام گر نیستم حیاتی ؛ ناظم لعبد افسوس سحرگاه سیر دیکیم ؛

حلوای آشتی شیرینی کہ بعد از صلح برای حرم بخش کنند و این مرسوم ولایت ست تاثیر گوید ع حلوای آشتے حرم و دیر خورده اند ؛ دیدم کہ سبحہ از پی زنار میرود ؛

حلوای نزاکت قسمی از حلوی نفیس تاثیر گوید ع نزاکت از دہانش پر حلاوت ؛ چنان کہ لیستہ حلوای نزاکت

حلاجی کردن حرفہا درشت گفتن خواه بکنایہ خواه بصریح -

حملہ گیری ورزشیست کہ آدم را بہ مشت بر میسازند و این ہر دو از محاوره دانی بتحقیق رسیده -

حلقوم شکن صفت اسب درہان اشرف گوید در ہجو اسپی ع حرون و بدرگ و حلقوم شکن ؛ بسان اسپ چوبین تختہ گردن ؛

حلوای مرگ حلوای کہ بعد از مرگ کسی قسمت کنند ظہوری گوید ع بر باد یاد شام و صالا را ؛ خود چو حلوای مرگ دادا ؛ حیف کلمہ عربیست کہ در وقت دریغ و افسوس بر زبان گذرد و بمعنے دریغ و افسوس نیز آید بلفظ خوردن شایع طہرانی گوید ع تا چشم را بخنجر او آب داده ایم ؛ آبی نخورده ایم کہ خوردیم ہزار حیف ؛ و بمعنی ستم نیز چنانکہ در … گویند حیف و میل بر کسے زدہ و بمعنے انتقام نیز ایضا شاپور گوید ع شاپور ریشہا بمن از روزگار رفت ؛ از زندگی بود کشتم از روزگار حیف

حیف گرفتن بمعنے انتقام کشیدن رکنای مسیح گوید ع این چہ عدلست و چہ انصاف کہ این چرخ بلند ؛ حیف مستان ہمہ از مردم ہشیار گرفت ؛

حلال ضد حرام و نیز کنایہ از زن کہ منکوحہ بود کلیم گوید ع نثار کن ہمہ اسباب دردسر احباب ؛ بجز حلال خود از دوستان دریغ ممدار ؛

حنابندان معروف و نیز جشن کہ در کتخدائی کنند ہنگام حنا بستن عروس و الف و نون آن برای نسبت است چنانکہ در ابر بہاران سلیم گوید ع رنگین شود از رنگ خوشش دست نگر ؛ در خانہ زین او حنابند انست ؛ و نیز اشرف گوید مصرع چین ہند حنابندان ایران ست پنداری ؛

حیا لفظ عربیست بمعنی شرم بدانکہ ہر لفظ فارسی یا عربی کہ آخر او الف باشد در حالت اضافت و توصیف یا بعد الف زیادت کنند چنانکہ دریای فیض و صحرای قیامت و واو معروف و مجہول ہم ہمین حکم دارد چنانکہ در کتب دیگر نوشتہ ام و این قاعده کلیہ است و گاہے بدون این دو حالت مذکوره نیز چنانکہ جای و پای و خدائے و این مخصوص الفاظ فارسیہ است و نظر این دو لفظ دیگر در اشعار حاجی فرید بن حسین سالک یزدی انشاء اللہ تعالی نوشتہ خواہد شد و در الفاظ عربی دیده نشده مگر ملا عبد الرزاق فیاض در حیا لفظ عربی نیز بدین طور آورده چنانکہ گوید ع چین رخ تو برگ گل لاف تند زبانی کہ در اصل بدون تحتانی ست رنگ حنا و بہ حیا چہره حیائی ؛ مراد از لفظ حیا و چون در ذیل قوافی الفاظ فارسیہ واقع شده حکم الفاظ مذکوره یا نیز داده لیکن تحقیق اینست کہ دیگران نیز استخشیئا آورده اند و درین شعر فائده دیگر ہست کہ حذف اسم اشارت است چہ مراد این حیا است و بتوان گفت کہ جمع منظہر ست نہ جمع مفرد و این در مقامی است یا ترحم باشد چنانکہ گویند فلان شخص را سلام کردم بیہوده بحال من نپرداخت و نیز گویند فلانی را لباس دادند در ہمین مسکنت اصلا و وارد نہ کرد و این جا نیز ہمین است کہ نسبت بیہوده بمعشوق و کسی مذکور رسیده و مسکین نیست لیس احتیاج اشارت نباشد ہذه فائدة جلیلة -

باب الخاء المعجمہ

خاموش از حرف بودن بمعنی خاموش بودن درین صورت عبارت از حرف زائد باشد وحید گوید خاموش ز حرم گرگ …

شده جایم ۞ چون رشیۀ نخل ست زبان در ته پایم ۞

خاک دامنگیر گلے کہ پای مردم دران بند شود و چون خشک شود سخت گردد مخلص کاشے گوید ے می توان از خاک دامنگیر راه سیل بست ۞ خاک کوی دست را باید بچشم ترکشید ۞ و نیز سلیم گوید ے از طلسم دہر آزادی تجرد مے دہد ۞ چادر عریانی ما خاک دامنگیر را ۞ و ہمین سبب کنایہ از جای و مکان دلکش نیز ہست۔

خاک فراموشان کنایہ از جاییکہ از یاد رفتہ باشد و ازین عالم ست چاه فراموشان و طاق فراموشی میرزا ابو تراب گوید ے نیم من داند و صائب بساط آفرینش ۞ کہ در خاک فراموشان کند دنیا فراموشم ۞

خاره نوعی از سنگ سخت باشد و نیز نوعی از جامہ خواجوی کرمانی گوید ے چگونہ تاب تجلی عشقت از دلہا ۞ چو تاب مہر تحمل ہمی کند خاره ۞ اگر مراد معنی دوم بود گفتہ شود کہ شاید مثل کتان باشد کہ از ماه پاره شود چنانکہ شہرت دارد و خاره از نور آفتاب پاره شود لیکن این مشہور نیست چہ سنگ در گرمی آفتاب می ترکد۔

خاصہ معروف و بمعنی طعام خاص امرا و سلاطین میرزا امید گوید ے نیست انعام خدا روزے انعام چند ۞ نشود خاصۂ حق ماحضر عامے چند ۞ و این شعر در تذکرۂ نصیر آبادی مرقوم ست۔

خاستن حکم صادر شدن حکم و فرمودن امر شانی تکلو گوید ے با عشق تو شانی بوجود از عدم آمد ۞ کس را چہ کند حکم خداوند چنین خاست ۞

خانہ پرور گویند کالای نفیس کہ در خانہ نگاہدارند و بہبہای گران فروشند ملا تشبیہی گوید ے در وجہ باده جان ده ای بیخبر زمستی ۞ یا جنس خانہ پرور نرخ دکان نگنجد ۞ مولف گوید کہ لفظ پرور دلالت دارد بر جنس جاندار مثل اسپ و اشتر درین صورت با دکان نسبتی ندارد فافہم۔

خانہ رس میوۂ خام۔

خانہ خواه شخصے مقرر باشد در قصبات و قریات کہ ہرگاه آدم حاکم یا مہمانی وارد شود برای او خانہ و دیگر اسباب سرانجام دہد ظہوری گوید ے نیست از حال دل اخش غافل ۞ دارد آباد خانہ خواہش را ۞

خانہ سیاه بدبخت و لیجارت رفتہ و خانہ سوختہ۔

خانہ دار نگاہبان و بمعنے غلام چنانکہ از جوہر لفظ ظاہر ست کلیم گوید ے ہنوز کلہ من از متاع بیبرگی ۞ چنان پرست کہ صد حیف خانہ دار منست ۞

خاطر شکستن بمعنے دل شکستن نظری گوید ے در عشق بکامی نرسیدم کہ بسیار ۞ عہد پدر و خاطر فرزند شکستیم ۞

خان و مان بر سر چیزی نہادن صرف کردن خان و مان ست در کار چیزی سلیم گوید ے در گلستان محبت عاقبت چون فاختہ ۞ بر سر سروی نہادم خان و مان خویش را ۞

خانہ برخروس بار کردن کنایہ از خراب کردن خانہ و تلف شدن اسباب بالعرف سلیم گوید ے بساط عرش بکوی تو گر شود درکار ۞ زمانہ خانۂ خود برخروس بار کند ۞

خاک شو بواو مجہول کسی خاک زرگران یا خاک آنہا شویند تا زری و جواہری یا چیزے دیگر ازان پیدا شود سلیم گوید ے کلید قفل سعادت ز مونح می باشد ۞ نگین جم طلب از خاک شوی میخانہ ۞

خانہ قلم و خانہ نیشکر مقدار میان دو بند قلم یا نیشکر کہ بہندی پوری خوانند بواو مجہول اشرف گوید ے آشنای من بغیر از معنے بیگانہ نیست ۞ جز خیالات غریبم چون قلم در خانہ نیست ۞ دوم طغرا گوید ے نیشکر جامی لبطولی بہر آسایش نداد ۞ با وجود آنکہ دارد خانہا از خود قطار ۞

خانہ بردن بضم بای موحده دزدی و سرقت کہ بسبب آن در خانہ ہیچ نماند و بمعنے خانہ کردن کمان نیز سعید اشرف گوید ے می تراشد مدعی بہر سخن گفتن قلم ۞ می برد دیگر نمیدانم کدامین خانہ را ۞ خیر تا بگردد

سہ از چله حرص گوشه نشین کم نمی شود ٭
گر خانه وزر و مال و کمان خانه می برد ٭
و نیز وحید گوید سہ جز من که بیاه تو گذشتم
ز تو و دو عالم ٭ هرگز بر دار ز دو طرف خانه
کمانی ٭

خانسامان در هندوستان میر سامان
را گویند و در ولایت ناظر خوانند لیکن
بمعنے صاحب ثروت و سامان در کلام
اساتذه واقع ست شفیعائی اثر گوید سہ
ز درد و داغ عجائب تجلی دارم ٭ از تکشور
عشق تو خانسامانست ٭

خانه دامادی بودن داماد بخانهٔ
پدر عروس وحید گوید سہ ز آتش که شد خانهٔ
داماد آب ٭ عروسیست در خانهٔ شیخ و شاب

خانه زاد بنده زاده چنانچه شهرت عارفؒ
یکے از شعرا در منقبت گفته سہ بی فرزندی
که خانه زادی دارد ٭ شک نیست که باشد
بجای فرزندی ٭ و نیز بمعنے قدیمی فغانی
گوید سہ فغانی زین نظر بازی سیه شد
نامه ات تا کی ٭ خیالات به خط نو خیز و
خال بخانه زاد افتد ٭

خایه گزک بہ تحتانی مفتوح و کاف
فارسی و زای معجمه و کاف جانوری که بجای
ستوران و جانوران چسپد و خون بخورد
و ظاهر عبارت از انست و در بعضے از کتب
بمعنی ریتلاست که عقرب ہواوزی باشد
و همین بلفظ بہ پیوسته شفائی گوید سہ
آفت خایه همچو خایه گزک ٭ دشمن تیر بار
چون لک لک ٭ و تیر بار نوعی از بارست
و در ینجا کنایه است از قضیب۔

خار ترازو خار آهنی که در ترازوی
صرافان و زرگران و جوهریان باشد
برای کمال احتیاط وزن آنچه بدان کشند
و لهذا در هندوستان ترازوی مذکور
را کانٹا خوانند که بمعنے خارست طغرا گوید
سہ گل ٹیکه بر طاق ابروی او ٭ بود خار
مسکین ترازوی او ٭ و ٹیکه بتای هندی
بیار سیده و فتح کاف تازی زیوریست که
بالای ابرو و بصمغ چسپانند۔

خاموش بمعنے خاموشی علی رضا گوید
چنانچه در تذکرهٔ نصیرآبادی آورده سہ
یا رخ مشتاکه تو فراموش کنند ٭ یا لب
بگشا که جمله خاموش کنند ٭ و این نه از ان
جهت ست که خاموش مخفف خاموشیست
بلکه خاموش بهر دو معنی آمده و چون بمعنے سکو
بسیار که مستعمل ست یای مصدری زیاده
کرده خاموشی نیز گویند و ازین عالمست
لفظ مهمان که بمعنی ضیافت و ضیف هردو
آمده بود حالا بسیار کم بلکه گویا نیست یای
مصدری اضافه کرده مهمانی خوانند و
دلیل دیگر برای بمعنے مصدری توافق
لسانین ست چه در اصل هندی مهان
بمعنی توقیر و تعظیم ست و نیز فراموشی کردن باشد
از تو درین بیت بمعنی فراموشی کردن و
ازین عالم میانجی که بمعنے میانجی گری و
مناحب بین عمل هردو آمده چنانچه در
لغات قدیمه نوشته شد۔

خانه بر دوش مفلس پریشان گرد
خانه دوش بحذف بر نیز بهمین معنی رکنای
مسیح گوید سہ بر دوش نیست خانه که
دوش ست خانه ام ٭ سامان خانه یاش مپرس
خانه دوش را ٭ لیکن معلوم نیست که
این ترتیب اصلیست یا صناعی۔

خانه پر کله اش جست بمعنی انکه
خللے رسید و ترجمهٔ این بهمین معنی درین
مقام در هندوستان نیز رواج دارد چنانکه
گویند خالی پتال چڑھ گئی لیکن عبارت
هندی در عالم خود خطاست چرا که چڑھ
گئی بمعنے بلند شدن است و مقتضای کیان
باشد که عبارت ست از دماغ و اگر پتال
بود که عبارت ست از تحت الثری اگر گئی
بود که بمعنے فرو افتاده باشد لیکن چه توان
کرد که غلط شهرت گرفته و هیچکس جویای
تحقیق زبان خود نیست و بعد تفحص بسیار
معلوم شد که این عبارت ظاهرا چنین بود
که تالو چڑھ گئی و تالو بزبان پنجابی و
هندوستانی خایه را گویند درین صورت
صحیح باشد نهایتش چون اهل زبان بمعنے
پتالو نمیدانند خایه را بدان منضم کرده پتالو
را پتال گویند و در غلط می افتند۔

خایه گذاشتن بہ تحتانی و بمعنے تخم نهادن

نیز آورده اند بمعنے کمال ترسیدن چنانچہ در مقام اظہار جبن و نامردی گویند روزے کہ جنگ واقع شود۔

خاک از تخم گزاری و خایہ نہادن نیز بمعنے مذکور اشرف سعید گوید سه روز عید ست و بتان در تخم بازی چہر بان ؛ اے دل بتیاب آخر خایۂ خواہے گذاشت ؛ لیکن مؤلف گوید کہ درین است معنی نہادن مذکور چندان چسپان نیست و سند نہادن سلیم گوید سه ہمچو مرغے کہ ہرزہ گرد افتاد ؛ نیست جای کہ خایۂ نہ نہاده ؛ کذا قیل لکن درین بیت معنی مذکور چندان لوط نیست۔

خاک کان مومیائی و سرب چیز لیست مثل خاک کہ از کان مومیائی و سرب بر می آید و نہایت بدبو باشد اشرف در ہجو شخصی گوید سه خاک کان مومیائی و سرب ؛ بوسے آرد غ و اشتلا و ترب ؛

خاک فیروزه آنچہ از کان درست و بزرگ بر آید و نگین انگشتر وغیره سازند و آنچہ ریزه آنرا خاک گویند طغرا گوید سه خاک چون خاک فیروزه در آمد بنظر ؛ بسکہ گردید زمین سبز چو فیروزه نگین ؛

خانہ روشن کردن کنایہ از نزع و حالت جان دادن وحید گوید سه اعتمادی نیست بعمر تو چون نور چراغ ؛ خانہ روشن میکند انیست دستور چراغ ؛

خاک بدا زانداختن خاک تا چیزی رفتہ را در دوران پنہان بیند از دور سوا نشود و این رسم در ہندوستان نیز رواج دارد طغرا گوید سه خاک بہر طرف از توده افلاک انداز ؛ تشود یافتہ آن گم شده بے خاک انداز ؛

خبر معروف و فارسیان بمعنے خبر دار نیز آرند جلال اسیر گوید سه بیہوشی شراب ہنگامہ نیافتم ؛ وقتی خبر شدم کہ دل از کار رفتہ بود ؛ و اگر گویند بخبر شدم بمعنے مرا خبر شده است گویم این قسم ترکیبات در کلام قدما ہرگاه آمده باشد مناسب متاخرین نباشد خصوصاً میرزا جلال اسیر کہ خوش عبارت تر در نگین گوتر از ہمہ متاخران ست چنانکہ بر متتبع پوشیده نیست۔

خبر کسے گرفتن بفتح معروف و بمعنے عمل شنیع کردن با کسے نیز و چون با حرف از مستعمل شود این معنے منظور نباشد طغرا گوید سه گشتہ ام بے پا و سر از بس زمین نمیگیرد خبر ؛ آن بت کہ پیشم بہر زر نا خواند بسیار آمده ؛ و این اصطلاح لوطیان ولایت ست و بسبب شہرت در ایران اصل گرفتن بریں معنی مشتق خبر بمعنے اصل نیز در استعمالات اہل کمال می آید وحید گوید سه دخت رزدی بین کہ بریدند سر مرا ؛ جانان نتوانست گرفتن خبر مرا ؛

خدا خدا کردن پناه بخدا بردن طغرا گوید سه خدا خدا کنم از کثرت تمنان شب و روز ؛ کہ درمیان نشود دیگر ز ه خدا واسطے ؛ دیگے از شعرای عہد ما خدا خدا کردن بمعنے بسیار ذکر کردن خدا آورده تعالی شانہ،

خداگیر کسیکہ ببلای آسمانی مبتلا شود و معذب گردد تاثیر گوید سه معنے بیان بتحویش در قفس بستہ اند و زود چو گوش آب خداگیر مے شود ؛

خرده کاری بضم ریزه کاری کہ استادان خاتم بند از عاج و استخوان و دیگر حیوانات بر صندوق و غلاف آئینہ و دستہ کارد و امثال آن نمایند سعید اشرف گوید سه کرده در پہلوی من جا تیغ مینا رنگ او ؛ خرده کاری مے کند استخوان آئینہ را ؛

خراطہ بطای مطبقہ لغت عربیست بمعنے تراشنده چوب مطلقاً و بمعنے شخصیکہ چوب را تراشیده چیزہا سازد و مشہور و بمعنے خراد بدال نیز آمده ظہوری گوید در رسالہ خان خلیل سه مرز راز استقامتش خراد ؛ رنده کرده است کجروی زنہار ؛ و چون در عربی نشانی از دنیست و ہیچ کتاب مثل قاموس و صراح گواہی بوجود آن نمی دہد از مثل ظہوری بجای تعجب ست و شاید فارسیان بسبب آنکہ طا در محاوره ایشان نیست بدال بدل کرده اند لیکن

این بسیار ضعیف ست۔

خرخود را دراز بستن کنایه از عرض تجمل و اظہار شان و بفراغ بال گذران کردن اشرف گوید ؎ با اہل میکده زاہد کند نواخوانی ؛ دراز بسته چو طنبور خویش خر خود را ؛

خرده فروش کسیکه شیشه و شانه و خرمهره وغیره فروشد و در ہندوستان بساطی گویند شفائی گوید ؎ آن خرده فروش است که بر روی بساط ؛ از چشم دو مهره عجائب دارد ؛ وحید گوید در تعریف او ؎ ز خرده فروشم دل ما بسوخت ؛ که غم خورده شد چون بہیچش فروخت ؛ زہر جنس ہیں در انجا ہجوم ؛ بترتیب شایان چو در دل ہجوم ؛ مزین شده ہمچو حسن بتان ؛ ز آئینه و شانه و سرمه دان۔

خرده قلم ریزه که از تراشیدن قلم افتد تاثیر گوید ؎ از حشمت از گل نرگس زند بگلشن دم ؛ بزیر خاک کنندش چو خرده ہای قلم۔

خرده مطلق زر کم از زر که از مبادله زر دیگر که بیشتر از آن باشد تحصیل کنند و بمعنی ریزه نیز چنانکه خرده قلم اشرف گوید ؎ ز جام ساز سبوی شراب را خرده ؛ کنون که ابر کند سیم آسیا را خرده ؛

خرخ ہست ولو آمدن بجیم تازی برابر آمدن موافق تیر کنایه مسیح گوید ؎ پلاس او مگر از کہکشان بپیمودیم ؛ برای خرجه با خرخ ہست ولو آمد ؛ و این اصطلاح ظاہر از خیاط خانه است۔

خرخ راه شدن کنایه از درن در راه بسبب شدائد سفر و این از اہل زبان بتحقیق پیوسته۔

خرس کن زمینی که خرس آنرا کنده برای بودن خود ساخته باشد و این نیز از محاوره دانان بتحقیق پیوسته۔

خرابات در مستعملات اہل زبان محل فروختن شراب و جای باختن قمار و دیگر مفاسد مستعمل است چنانکه اشعار اکابر و محاوره گواه ست و ازین بیت خواجوی کرمانی ؎ تا بدو شمع ز خرابات بمیخانه برند ؛ بسوی رندان در میکده پیغام دہید ؛ مغایرت کلی معلوم میشود و درین صورت آنچه بعضے گفته اند که خرابات اعم ست از میخانه فائده نمی کند چه معنی مستقیم نمی شود و بہر حال این بیت محل بسیار تردد بلکه جای حیرت ست فتامل۔

خرت بخند این عبارت در مقامی گویند که کسی را ہیچکس نپرسد و مبالات و اعتنا بشان او نداشته باشد تاثیر گوید ؎ غیرت درین چمن مگر از آدمیت ست ؛ ہرگز کسے نگفت بزاہد خرت بخند ؛

خزانه تفنگ جای از تفنگ که دارو در آن باشد و بہندی کوٹھی گویند سلیم گوید ؎ تا کسے بخزانه ام دہی وعده زر بآتش ؛ بخزانه تو افتد چو تفنگ ؛ و نیز شیدائے ہندی گوید مصرع ؏ یاری و مہره داری و صاحب خزانه ؛

خس شیشه نشین معجمه خسے که در سبدی گذارند و شیشه‌ها در آن نہند تا باہم خورده نشکنند طغرا گوید ؎ خس شیشه ات گر مصلا شدی ؛ ثواب نمازت دوبالا شدی ؛

خسخانه بسین مہمله خانه که از خس سازند و در تابستان آب را بران پاشند و این در ہندوستان متعارف ست سابق معلوم بود که فارسی ہندوستان است چه در ایران خیشخانه موسوم ست و خیش نوعی از کتان ست و حالا ظاہر شده که در ایران نیز ہست فیضی بردی گوید ؎ آسمان خسخانه خود گیر که سوخت ؛ آتش ناله ما دشت شکیبائی را ؛

خشک بند نوعی از علاج زخم که مقابل تر بند ست اول علاج ست بدون مرہم سلیم گوید ؎ ابر بہار بست سرچشمه آب را ؛ زخمے که داشت جوی چمن خشک بند شد ؛ درین بیت اطلاق خشک بند بر زخم کرده بنا بر مجاز۔

خشک معروف و مجاز بمعنے تنہا که از وی ہیچ فائده نرسد سلیم گوید ؎ آمدیم

سخته زمینیانه جام خشک ٭ دریا بمن مدام
فرستید بجام خشک ٭

خشت مال بمیم کسیکه خشت سازد وحید در تعریف او گوید ؎ چو قالب بیک مشت گل خشت مال ٭ دل من مرالیست از قیل و قال ٭ و در قدیم خشت زن میگفتند شیخ سعدی رح فرماید ؎ غلام آبکش باید و خشت زن ٭ بود بنده نازنین مشت زن ٭

خشت باد بادزن کلان که بر سقف و حلقهای آن وغیره آویزند و این در ولایت و هندوستان مرسوم ست و بعضی گویند بعربی بیروندا مروحه گویند و این از اهل زبان بتحقیق پیوسته ـ

خشت قمار خشتی که بران کعبتین یا نجل اندازند و در هندوستان آنرا بت گویند وحید در تعریف خم گوید ؎ ببازند عشاق صبر و قرار ٭ بخشت سر خم چو خشت قمار ٭

خصل بفتح و سکون دوم و لام آنچه بر سر داؤ گذارند طغرا گوید ؎ چسان در نرد عشق او بنازم خصل ایمان را ٭ بی نقشی دو شش گر بیزنم یک قال می آید ٭

خصل خواندن گفتن چیزی در باختن قمار بود که بر سر داؤ قبول کنند سالک قزوینی گوید ؎ زما بغیر خجالت چه می تواند برد ٭ حریف حرفه که جز فصل کم نمی خواند ٭

خصمانه سه معنی دارد اول بمعنی غرور و پرداخت احوال و این ظاهر از عالم بمعنی شفقت باشد که در اصل ترس ست درین صورت خصمانه بمعنی تربیت خواهد بود که لطف دشمن بر احوال شخص نظر کرده او را تربیت کند پس معنی الطاف و مهربانی مجاز باشد لیکن سند آن در اشعار استادان دیده نمیشود دوم بمعنی مانند دشمن و این محتاج سند نیست سوم حریف شغالی گوید ؎ چاره از قیشهٔ ما صرفه شغالی نبرد ٭ غالب آن پیشه که خصمانه بما افتاد ست ٭ و نیز میر نجات در گل کشتی گوید ؎ نیست هنر در تو خصمانه کجا ات از من بشنو ٭ میرود هر دو درین معرکه گفت و شنود ٭ ایضاً ؎ نیست در معرکه کشتی مردانه تو ٭ جستن از دست تو بالقوه خصمانه تو ٭ ایضاً ؎ دهن تنگ تو خصمانه گلبرگ ترست ٭ دهنت نام خدا ابند رنگ شکرست ٭ بدانکه الف و نون خصمانه برای نسبت ست یعنی مانند خصم که حریف باشد و در هندوستان که شوهر را خصم گویند بمعنی لغلط ست که تصرف در ان کرده اند چه در ینجا بمعنی حریف بی تکلف متحقق میشود ـ

خطاب بمعنی اظهار رنجش و بدمانی چنانکه اکثر عتاب و خطاب باهم گویند و گاهی تنها خطاب بمعنی مذکور نیز آمده فغانی گوید ؎ دادم از غنچه لعل تو خطابی که مپرس ٭ لطف و قهری که مگو نازو عتابی که مپرس ٭

خط حصار دائره و منڈل که عزائم خوانان گرد خود یا دیگری کشند و اغلب استعمال او بالفظ هندیا هندو باشد زیرا که این عمل در اصل از عزائم خوانان هند ست سلیم گوید ؎ چه سادگی که خال تو آخر کار ٭ بگرد خویش چو هندو خط حصار کشید ٭

خط پای کلاغ خطی که بد نوشته باشد تاثیر گوید ؎ داد از خط شکسته انشای طبع او ٭ زشت تر باشد شکسته چون شود پای کلاغ ٭ و ازین بیت مستفاد میشود که خط پای کلاغ ترکیب توصیفی ست نه اضافی ـ

خط کشی بفتح کاف تازی و شین معجمه باصطلاح معماران کشیدن خطوط ست باطراف طاق های عمارت از جهت خوشنمائی چنانکه در هندوستان نیز مرسوم ست تاثیر گوید ؎ در جوانی دیده ام سید جلوه گاه خطان ٭ خط کشی پیش از سفید کرده ام این خانه را ٭

خط مطلق معروف ست و بمجاز سبزهٔ نورسته معشوق بلکه غیر معشوق نیز و بمعنی مکتوب و کتابت نیز اشرف سعید گوید ؎ بالقدر خوردن آبی وفا نکرد ٭ گوئی که تو بنامهٔ ما خط کوفی ست ٭ و نیز مولوی جامی رح گوید ؎ بسته بر لب خط تازه بر میده تازگی خط آینده گان باغ رسید ٭ و نیز حکیم

شفائی گوید ــــ مکتوب من که باز پس آری
چه پیری ٭ قاصد برد ز جانب جانان بیار
خط ٭ شو تم بغایت است شفائی که اضطراب
هر دم بسوی یار فرستد هزار خط ٭ بعضے از
کم متتبعان زمانہ مراد درین معنی انکار است
وآن خطا است -

خط سیاه خط سبز نو رستہ معشوق
اگرچہ سبز خط شہرت دارد تاثیر گوید ــــ
نو رستہ زان رخ گلگون خط سیاه هنوز ٭
نخورده خسرو حشمت خم سیاه هنوز ٭

خط دیوانی خط شکستہ پیچیدار که در
دفاتر ایران نویسند و همان رواج دارد
تاثیر گوید ــــ ز بس اندر چمن برهم شد از
افسوس گیسویت ٭ خط سنبل سراپا خط دیوانی
ست پنداری ٭ مؤلف گوید درین بیت
بجاے خط سنبل خط ریحان مناسب است
وگرنہ برگ سنبل باید وحید گوید ــــ ز پیچ و
تاب نگر وصف خط جانان را ٭ درین بیاض
نوشتم بخط دیوانی ٭

خط بفلان چیز دادن اقرار
کردن بہ کمال آن چیز وحید گوید در تعریف
خمار جیش ــــ اگر نقش ار رنگ اگر ساده آید
همه خط بحسن خطیش داده آید ٭

خطبۂ آدم خطبہ است از خطبہ های
کتاب نہج البلاغت اثر گوید ــــ گرمی طلب
را می بینی سخن رسن وا مشو ٭ خطبۂ آدم بود
نظم دلارای سخن ٭

خط پاکی نوشتہ که در هندوستان آنرا
فارغ خطے گویند وحید در تعریف حمام گوید
ــــ دلش بود ز آلودگان در شگفت ٭ ز آلودگان
خط پاکی گرفت ٭

خطا زدن بمعنے خطا کردن وحید در
تعریف دقاق گوید ــــ چو چوبی زد خورد
دلدار را ٭ چنین بوس آن طفل نو کار را ٭
که هرگز ز طفلے خطای نزد ٭ بجز بوسۂ دل
بجای نزد ٭

خفتن معروف و نیز آلوده و آغشتہ و
آغشتہ شدن چنانکہ کباب در نمک خوابیده
است وحید گوید ــــ ز ناز آن شوخ چین چون
سوی دلم آشفتہ می بیند ٭ بخون ناب
دلم تیر نگہ را خفتہ می بیند ٭ و نیز بمعنی
بستن شیر که حشرات و ماست گردد چنانکہ
در بعضے از کتب مرقوم است -

خلوت باصفا نام جائیست در
نواحی تیرو تاثیر در صفت آن گوید ــــ
نقشے که بدعا نشستہ ٭ در خلوت باصفا
نشستہ ٭

خلہ جانی بفتح اول و دوم و جیم کشیده
والف و نون بیا رسیده لقب پهلوانان
که محمد نام داشت میر نجات در تعریف
کهنہ سوار گوید ــــ پیر گر دید همان عزم
جوانی دارد ٭ غلبہ تنہا که بدل از خلہ جانی
دارد ٭

خم بالضم معروف و نیز آلو زادی او کشان
راو آن مثل سبوی بود که جامہ بار بران
انداختہ آلو کشند و در هندوستان سبوی
کلان باشد و آن بکار آب نیز آید وحید
در تعریف آلوکش گوید ــــ خمش داشت
در سر خیال فساد ٭ آلوکش از ان دست
بر دل نهاد ٭

خم تنگی بضم اول و سکون میم و فتح یا و
بضم فوقانی باختلاف لہجہ و ضم نون و
کاف تازی بیا رسیده تنگ حوصلگی
وحید گوید ــــ ای محتسب سنگدل این
خم تنگی چیست ٭ شرمنده شوی بغیر از
روح فلاطون ٭ شاید که خم شکنی بشین
معجمہ باشد و خم تنگی تحریف این و نیز از بیت
شعر کمال خجندی بمعنی محتسب مستفاد
میگردد ــــ مزن ای خم شکن بر صوفیان
سنگ که زیر خرقہ ات پیمانہ هست ٭
واگر بمعنے حقیقی درین بیت گفتہ شود بیت
با مربوط مے شود کما فهم -

خموشی مخفف خاموشی و اطلاق
آن بر آتش و شمع اگرچہ در اصل مجاز
است لیکن مشهور است بمعنی از گریہ باز
ماندن نیز آمده لیکن اگر چون گریہ با نوحہ
و زاری باشد این نیز مجاز باشد چنانکہ
سلیم گوید ــــ چون شمع سلیم اشک فشان
از ازل آید ٭ مشکل که بافسانہ توان کرد خموش ٭

خمیرۂ صندل بدون اضافت دوا
معروف بدانکہ لفظے که در آخر آن ہاے مختفی

باشد حقیقتہ چنانکہ در الفاظ فارسیہ مثل خانہ
وشانہ وخواہ مجازی چنانکہ ہای کہ در آخر
الفاظ عربیہ باشد مثل غمیزہ قدہا فکل مناقت
آن بلاشبہ جائز داشتہ اند چنانکہ بر متتبع پوشیدہ
نیست وبعضے متاخرین نیز جائز داشتہ اند
در بعض الفاظ تاثیر گوید سہ بہ بین جانست
آن حور بہشتی ٭ خمیرہ صندل از شیرین
سرشتی ٭

خمیازہ چیزی کشیدن مشتاق
آن چیز شدن وتمنای آن داشتن اثر
گوید سہ زاہد بیا بباغ اگر می نمی کشی ٭
خمیازہ برآب تلف میتوان کشید ٭

خندۂ شام بعضے گویند عبارت از
نمودار شدن شام زلالی در تعریف شب
گوید سہ چنان از تیرگی گم کردہ ام ٭ کہ
صبحش خندۂ شام عدم زد ٭ مؤلف گوید
خندۂ شام بسیار گوش ناآشنا است ہر چند
از خیالات ملا زلالی از ینہا مستبعد نیست
اگر نظر بہ نمودار شدن ستارہا جمع میشود
لیکن نسخہ صحیح چنین ست **مصرع** کہ صبحش
خندہ بر شام عدم زد ٭ معنی فہم میماند
درین صورت مبالغہ تیرگی شب ہم بسیار
میشود بہر حال لغت دانی بکار نمی آید
سخن فہمی میباید۔

خندیدن بر فلان چیز معروف
ست و در مقام نفرین و دشنام نیز آمدہ
وحید گوید سہ اگر عاشق از باغ گل چیدہ
باشد ٭ بباغ دل خویش خندیدہ باشد
ونیز در محاورہ آمدہ کہ فلان شخص بر جای
زن خود می خندد۔

خندان معروف وکنایہ از تیغ دندانہ
دار وحید گوید سہ شادی پیران خم
گردیدہ قامت بد نماست ٭ قیمت شمشیر
کم گردد چو خندان میشود ٭

خواب صیاد کہ صیاد کہ خود خوابید
صید را غافل سازد سلیم گوید سہ پیش از
مردن مگر بر خاک من افتد گذار او را ٭
مرا مد مصلحت در مرگ خود چون خواب
صیاد ست ٭

خوش باشد جملہ الیست خبریہ کہ بمعنی
انشائیہ آید یعنی بیا کہ امرست از آمدن
سلیم گوید سہ محتسب چون بدر میکدہ
آید ٭ گوید بہ پیمانہ کہ خوش باشد اگر جا
باشد ٭ ونیز یکی از شعرا گوید سہ مست
نازی و سر خانہ خرابی داری ٭ از سر کوچہ
ما می گذری خوش باشد ٭

خواب بچراغ گفتن آنست
کہ چون خواب وحشت و پریشان بہ بیند
آنوقت بیدار شود۔ خواب مذکور
پیش چراغ نقل کنند گویند کہ این عمل
از اثر بدی خواب مذکور محفوظ دارد تاثیر
گوید سہ گل را بہ چہ حدیث روی تو گویم ٭
مانند کسی کہ خواب گوید بچراغ ٭

خود را گم کردن فراموش نمودن
مرتبۂ خود ست وگذاشتن قدم ست زیادہ از
حد خود واشرف گوید سہ از کر بند مرصع شد
میان او نہان ٭ ہر کرا بد دولتی خود را
چرا گم میکنید ٭

خون شیرین داشتن از کمال
بالذت بودن وحدتی گوید سہ خون
شیرین نیست وحدت را خدا آسان کند ٭ بار
مشکل شد بیا تا تیغ نازش خو گرفت۔

خوبہا جمع خوب کہ خوبان نیز گویند و
بمعنی بسیار خوب نیز ابراہیم ادہم درہجو خواجہ
اسلام نامی گوید سہ برخیز و خوبہا نگاہ دار ٭
بردار: مدا منیش نماید ٭

خوردن زخم و خنجر معروف اول
معروف ست دوم تاثیر گوید سہ مانند خود چو
شعلۂ شمع نے غرض ٭ کس خنجر کشیدہ ما لا نخورد
است ٭ مخفی نماند کہ درین بیت بیان لفظ
ما کہ جمع ست لفظ تند خو مفرد واقع شدہ و
آنچہ در موارد کلام دیدہ شدہ جمع میباشد
چنانکہ حافظ فرماید **مصرع** ما مریدان
رو بسوی کعبہ چو آریم چون ٭ واین خالی
از غرابت نیست ٭

**خون فلانی بسرخ تر از
خون فلانی نیست** یعنی این عزیز
تر از ان نیست و برین قیاس خاکش از
خون فلانے بہتر واین در حالت تفضیل و
اول در حالت مساوات مستعمل باشد دوم
از اہل زبان بتحقیق رسیدہ اول سلیم گوید

83
2

سے ہمرہ نامہ فرستم دل خود را سویش ؛ خون او سرخ تر از خون کبوتر خود نیست ؛

خود و خویش مکرر نوشتہ شدہ کہ اول ضمیر مرفوع یعنی مبتدا واقع میشود بخلاف دوم و این در کلام قدما یافتہ نشدہ و در کلام بعضے از متاخرانست کہ خویش نیز ضمیر مرفوع واقع گشتہ و خالی از نازکی نیست شفائی گوید سے خویش بستم بر سر زلفی دل ناچیز را ؛ کردم این قلب سیہ را باز در کار کسے ؛ و نیز ملا الف گوید سے من نامہ را ز باد صبا بیش مے برم ؛ قاصد اگر بہم نرسد خویش مے برم ؛

خود را مخفف خود رائی میتواند کہ فارسی حرف باشد و لفظ را بمعنی برای باشد چنانکہ بعضے اساتذہ گویند **مصرع** انصاف نیست اینہمہ بودن برای خویش ؛ و خود و خویش از یک عالم ست میرزا قلی میلے گوید سے نو گرفتاری براہ امروز گویا دیدہ است ؛ از انکہ دیروز این قدر مستغنی و خود را نبود ؛ ہذا نہایت التحقیق ؛

خودکشی جہد بلیغ در امری و در کاری و سند این در کرم کشی بباید۔

خود حسابیے شناختن حال و رتبہ خود تاثیر گوید سے چنان کشیدہ ملامت ز قدر دانی خویش ؛ کہ خود حسابی تاثیر خود شناسی شد ؛

خون کشیدن و خون کم کردن قصد نمودن اول معروف ست طغرا گوید سے بینای می چو گشت تہی دست از و مدار ؛ آسودگی مجو ز خون کشیدہ را

دوم وحید گوید سے مستحق راز بیں بخیلان چشم احسان داشتن ؛ ہمچو خون کم کردن فصّاد از رو ئین تن ست ؛ فقیر آرزو گوید کہ اگر بجاے لفظ احسان ریزش درین شعر باشد نہایت مناسب ست۔

خواجہ مروارید ہندوی بود دوغان کوکناری رشیمی کہ بکمال پریشانی زندگانی مے کرد اشرف در ہجو گوید سے **مصرع** نے قلیبا لخواجہ مروارید ؛

خون بجبین مالیدن رسیت کہ داد خواہان خون شخصی قتیل را بر جبین مالیدہ پیش حاکم میروند و داد میخواہند تجلی لاہجی در تذکرہ خیر آبادی منقول ست سے نماندہ از گریہ بسیار در دل آنقدر خونم ؛ کہ گر خواہم برسم داد خواہان بر جبین مالم ؛

خواص مقابل عوام و بعضے گویند فارسیان در محل مفرد استعمال کنند بمعنے خدمتگار و بہمین معنی در ہندی مستعمل ست عرفی گوید ع آبدارت ابر نیسان و خواصت آفتاب مؤلف گوید اگر اینست سند استعمال فارسیان پس خطاست چراکہ این لفظ مستعمل از ہندوستان ست چنانکہ رواج دارد عرفی درین بیت الفاظ مستعمل دربار سلاطین و امرای ہندوستان آوردہ اگر سند مستعمل ہندوستانست پس برای اول سند باشد

خواجہ معروف در توران داخل القاب سادات است و بمعنی غلام خصی نیز استعمال یافتہ اگرچہ مشہور بر انمعنی خواجہ سرای ست اشرف تعریف سوداگر گوید سے ز خیل خواجہ چندان در رکابش ؛ کہ آید خواجہ سوداگر خطابش ؛ و در ہندوستان بمناسبت معنوی از جہت تمیز الف خواجہ کہ القاب عزیزان باشد حذف کردہ خوجہ نویسند و خوانند۔

خنجر خوش غلاف تیغ را مثال آن کہ خود بخود از نیام بر آید طغرا گوید سے ز خوش غلافی تیغ تو چرخ میداند ؛ کہ میشود سگ مردم دو بارہ ہمچو خیار ؛

خواب بر و شستن از چشم بمعنے بیدار کردن وحید گوید سے شب ہجران تو چون این دل بیتاب بر دارد ؛ ز چشم صورت محمل فغانش خواب بر دارد ؛

خوردن کسے بر کسے ملاقات نمودن طغرا در ہجو سلیم گوید سے نظم شید اگشتہ تاراج سلیم ؛ طرفہ دزدی خورد بر دزدی دگر ؛

خون شدن ہلاک شدن و کشتہ گردیدن وحید گوید سے خون شد نگہ از حسرت روی تو بچشم ؛ چون مرغ گرفتار کہ در دام بمیرد ؛

خواجگی تنخواہ کردن طلب کردن شفیعائی اثر گوید سے چو زر بقرض دہی خواجگی مکن تنخواہ ؛ بقرض دار میاموز مدارائی کرا ؛

خواندن مضمون بیان کردن معنے

وحید گوید ؎ ای مخطط حکم قتل آورده سر
رانجوان اول سراگرمے بیری مضمون این خط
رانجوان ۔
خون از طرف دامن شستن شستن طرف دامن از خون وحید گوید
؎ ز طرف دامن خود خونم اینکه مے شوی ؛ زوست باست کر دورش کنی چہ میگوئی ؛
خیال بنگ توہم وخیالی که از خوردن بنگ آدمی را پیدا شود تاثیر گوید ؎ با
لعل می پرست تو باشد خیال بنگ ؛ ہر جا حدیث شکر بہ بنگالہ میرود ؛
خیرے وخیر ہر دو بیای مجہول گلہای معروف چنانکہ در کتب لغت قدیم مسطور
لیکن درین دو بیت طغرا الفتح معلوم مے شود ؎ در کف خیری و دیم چون
نقش بر دیوار ماند ؛ گشتہ آخر از گل خیری خود شرمسار ؛ ونیز او گوید
؎ گل خیرے ز شرارت بسرم چون نرود ؛ کز خیریت تو و تو نمودہ باشم

❖ ❖ ❖
❖ ❖
❖
❖ ❖
❖

باب الدال المہملہ

داغ گاہ جائیست که اکثر اہل حرفہ یا پہلوانان از انجا منشور عمل خود حاصل کنند و در ایران از عالم چبوترہ ہندستان واین محاورہ از اہل زبان تحقیق پیوستہ
دامن بالا زدن ودامن برمیان محکم کردن برشکستن دامن بر کمر و چند کردن آن در بند کمر بعزم سواری یا کاری دیگر سلیم گوید ؎ درر کاب آن سواری چست می خواہد رود ؛ سرو دامن ورنہ از بہر چہ بالا میزند ؛ وحشی گوید ؎ مدعی خوش کرد محکم برمیان داماں سخن قو تش بادا اگر دست داماں تہماہ
داو اول بواو اصطلاح قماربازان مرتبہ اول ست ۔
دانہ کردن جدا کردن وپریشان نمودن واین ہر دو از محاورہ دانان تحقیق رسیدہ

دائرہ کشیدن آن باشد که سائلے یا غیری برای سائل کاغذی مدور نویسد یا شکل دائرہ کشد و بنام ہر یکے چیزی بنویسد یا بنویساند بہندی آنرا چندہ گویند واین ترجمہ دائرہ است سلیم گوید ؎ در بزم زمانہ لی تو ایم اے کاش ؛ مطرب برای من کشیدہ دائرہ ؛
دانہ سمور پوست سمور اشرف گوید ؎ بجا مرتن ندید حسن پر غرور او را ؛ کردام زلف بود دانہ سمور او را ؛
دار و دستہ بواو عطف بفتح دال مہملہ وبسکون سین بے نقطہ وفوقانی مفتوح قوم وقبیلہ اشرف گوید ؎ مینا نہ مرا نیست کر یک جرعہ از ان ؛ منصور و دار و دستہ اور ا کفایت ست ۔
دار کشیدن نوا کشیدن واین لفظ در ایران بسیار رواج دارد اشرف گوید ؎ مستی بود بیکرش نرم وصاف ؛ کر از میکشے کردہ دار دکشی ؛ وملطف دیگر ست که دارد در ہندوستان شراب را گویند درین تقدیر بحساب اہل ہند این شعر با مزہ تر خواہد بود منظور شاعر نیز ہمین ست ونیز دارد بمعنی باروت تفنگ باشد ودر ہندوستان نیز او را دارو گویند وحید در تعریف تفنگ گوید ؎ نماید حکیم مسیحا مزاج ؛ ز داروی رود دشمنان را علاج
داہ عرب کنیز مردم عرب وچون معیشت این مردم تنگ باشد لہذا اینہا بسیار پریشان احوال باشند ولہذا در فارسی ترتیب وخرابی وادہ عرب مشکل گشتہ طغرا گوید ؎ خوردہ مدبر زمین از اختر دادہ عرب ؛ در مقام روز طالع کوکب مرز در غا ؛ ونیز در ہجو شیخ محمد خاتون

عرب گفتہ؛ نیست خاتون عرب نیست کہ داہ عرب ست؛

داغ پنجہ بفتح یای فارسی و سکون نون نوعی از داغ کہ بر کفل اسپان کنند و ظاہرا داغ مذکور مخصوص اسپان سلاطین صفویہ بود اغلبکہ اشارت باشد بپنجتن پاک علیہما السلام وحید در تعریف اشپاہ عباس ثانی گوید ؎ گمان کرد آنکہ داغ پنجہ اش دید کہ سر بر زد ز طرف کوہ خورشید؛

داغ بر روی تیغ نہادن آزار دادن شخصیکہ آواز صاحب این عمل متاذی شود و این از محاورہ بہ تحقیق پیوستہ۔

دامن پہلودار دامن فراخ کہ خالی از ان فائدہ مند گردد و در ظاہر نمود فارغ بنظر آیند ملا رفعی کہ از شعرای قرار دادہ ایران است گوید ؎ دامن دولت حسن تو چہ پہلودار ست؛ کمر تا بند قبا از تو فراغت دارد

دامن جمع کردن دامن چیدن معروف دوم مشہور ست اول وحید گوید ؎ دامن خود را برنگ زاہدان جمع از دنیا برای صید مردم کردہ اند؛

در گریبان انداختن طفلے را بفرزندی برداشتن طفلے را وحید گوید ؎ ز دل زایندہ طفل اشک چشم از خویش میداند؛ چو فرزندی کہ اندازند مردم در گریبانش؛

دامن چاک زدن و مردی کہ در طفلے تعین و تقرر نکاح ایستادہ شدہ باشد چہ در ولایت مرسوم است کہ این قسم مقرر دامن ہر دو را چاک میسازند و این علامت عمل مذکور ست این معنی از ثقہ بہ ثبوت رسیدہ۔

دریای شست افگندن کنایہ از رم دادن اہل زبان بہ تحقیق پیوستہ۔

در صفحہ نوشتن و گفتن بیک معنے ست دوم معروف اول سلیم گوید ؎ در صفحہ سلیم از تو چہ گوید کہ نگنجد؛ یک نقطہ ز وصف تو بجز دو دگل کاغذ؛

در آید معروف و نیز بمعنی آمد زر و آنرا تداخل نیز گویند ناثر گوید ؎ بے درآمد نیست تیر طعن را گشتن ہدف؛ میدہی گر تن بہ پیکان پول مرہم میرسد؛

در گرفتن سوختن و مجازا بمعنی برابر کردن صحبت سلیم گوید ؎ مژدہ یاران را کہ یارا ز دست ما ساغر گرفت؛ در میان شعلہ و خاشاک صحبت در گرفت؛

در خون طپیدن ما باضافت طپیدن بسوئے لفظ ما کہ بمعنی ما در خون طپیدہ ایم و این عبارت را بدان سبب آوردہ ایم کہ اضافہ بیای اضافت عام ست بسوی خاص و عامہ شراح کتب فارسی اضافت تشبیہی را اضافت بیانی گویند مثل نای گلو و طبل شکم پس ازین عالم ست انچہ قاسم دیوانہ گفتہ ؎ قافلہ سالار جنون فال سفر زد؛ دیوانہ ما دامن صحرا بکمر زد؛ مثل در خون طپیدہ ما طغرا گوید ؎ در عاشقی نداریم رنگ ز سرخ روئی؛ مانند سرخ روئی در خون طپیدن ما؛

در خانہ فکر رفتن در فکر شعر بودن تاثیر گوید ؎ میرود ہر کہ نیا یاد بود در خانہ فکر؛ سخنی نیست کہ شورش ہمہ بیت الصنم؛

در بر روی کسی بستن و در بہ سرے چیز بستن و دروازہ بر رخ کشیدن چنانکہ بمعنے اول معروف و دوم علی نقی کمرہ گوید ؎ بر زخم جگر پنبہ مرہم نہ پسندند؛ رسم ست کہ در بر سر بیمار نبندند؛ چون اول شہرت دارد احتمال غلط کاتب درین جا شدہ کہ میرزا بجای رخ نوشتہ سوم ثنائی گوید ؎ عشق تو شہر بند وجودم فرو گرفت؛ بر من رخ تو دروازہ میکشم؛

در زیر سر فلان کس فلان چیز یعنی باختیار اوست و این معنی در محل ظلم و ستم استعمال کنند و لہذا گویند تمہ در زیر سر فلانی ست تاثیر گوید ؎ گر شیشہ ہر دل کہ رسید ست شکستے؛ در زیر سر آن طرف شکن کلاہ ست؛

دریاچہ بجیم فارسی حوض کلان کہ امرا و سلاطین در باغہا و خانہا سازند اشرف

گوید ـــہ دریا چہ الیست دست کریمان روزگار ❊ گردی سائلان بودش آب شار ما ❊

در ماہ بالضم ایام آخر ماہ اشرف گوید ـــہ اکنون کہ بادہ صاف طرب بجام من ست ❊ چو در ماہ صفر محتسب سبوشکن ست ❊

دربستہ بالفتح بای موحدہ کنایہ از اتمام وحید گوید ـــہ گرچہ ہرگز یک سخن با من نمیگوید زشرم ❊ با شاہ حسن بے خبر کیش بہر من در بستہ است ❊ بدانکہ دربستہ مے تواند کہ در اصل دربست باشد کہ ہا در آخر زیادہ کردہ باشند یا دربست مخفف دربستہ باشد چنانکہ مذہب بعضی ست ۔

درآویختن بہم باہم جنگ کردن وبہم پیوستن در جنگ حکیم رکنا گوید ـــہ میانجی از کمند آفتاب پس چہ کنند ❊ مسیح با فلک گر کند بہم درآویزند ❊ مؤلف گوید ضابطۂ فارسیان چنین ست کہ در حالت عطف رعایت معطوف علیہ کنند بلکہ اگر ضمیر متکلم دران بود ہرچند معطوف ہم باشد رعایت ہمین متکلم کنند مثلاً اگر بگویند کہ ما و تو صیغۂ متکلم مع الغیر آرند وہمچنین اگر تو ما بود رعایت مذکور منظور باشد وغیر ازین در محاورات دیدہ نشد مگر در بیت مذکور ما و فلک ہم درآویزند آورد و قافیۂ آن انگیزند و میزیند ست واین کمال غرابت ست

درراہ بودن نکتہ نزدیک بودن حرف تازہ غریب گفتن بمعنی نزدیک باشد اگر بگوید وحشی گوید ـــہ حق یار رہای سابق گر نگشتی راہ نطق ❊ دررہ آب آنچہ گفتے نکتہ در راہ بود ❊

در رکاب انداختن ہمراہ سواری خود گرفتن کسے را پیادہ سلیم گوید ـــہ چون سلیم آخر سوار توسن گردون شدم ❊ اختران را چون مہ نو در رکاب انداختم ❊

دریچہ بفتح اول وسکون رای مہملہ و فتح بای موحدہ وجیم فارسی در خرد کہ در بچہ بیای معروف نیز گویند وہمین شہرت دارد واول خالی از غرابت نیست طغرا گوید ـــہ روز وشب دریچۂ مشرق ومغرب باز ست ❊ ورنہ از تنگے این خانہ نفس میگیرد ❊

در کاسۂ نیم کاسہ داشتن تعبیر کردن چیزی در چیزی از راہ فریب بدین معنی زیر کاسہ نیم کاسہ داشتن نیز آمدہ طغرا گوید ـــہ زماہ چاردہ ہرگز نپرسد آن ہلال ابرو ❊ کہ چندین نیم کاسہ زیر یک کاسہ چرا دارد ❊ ودر شعر سفید بلمی درین کاسہ نیم کاسہ بحذف یای تحتانی نیز دیدہ شدہ ۔

دربند کسے بودن باختیار کسے بودن تاثیر گوید ـــہ بود در بند شوخیہای اعضای تو دل بیرون ❊ چو نیشکر حلاوت بر سراپای تو می زیبد ❊

درد چیدن دور کردن درد وآن مشہور ست وبرداشتن بیماری مریض دیگر بر خود وحید گوید **مصرع** ہمچو بیمار کہ چینند درد بیماری وحید ❊

در در گوش غلام وحلقہ بگوش ـــہ صدف دہان ترا بندہ الیست در در گوش ❊ غلام خط سیاست سیہ بہار بود ❊ مؤلف گوید این خلل ست چہ در در گوش صفت بندہ الیست و بمعنی بندہ در محاورات بمعنی مذکور نیامد

درشت بفتحتین وشین معجمہ ناہموار کہ بعربی خشن گویند بنای معجمہ وشین نقطہ دار ونون بمعنی گران نیز آمدہ اشرف گوید ـــہ یکی را آن ضرب گرز درشت ❊ بزیر سپر ماندہ چون لاک پشت ❊

در قلم گرفتن نام کنایہ از یاد کردن کسی بنوشتن شامی تکلو گوید ـــہ بجرم اینکہ دلم نیم کشتۂ عشق ست ❊ فرشتہ نام مرا در قلم نمیگیرد ❊

دردل کردن بمعنی بیقراری دل بنون مولوی جامی فرماید ـــہ بنیسان دردل بسیار میکرد ❊ بہ یوسف شوق خود اظہار میکرد ❊ ونیز وحید گوید ـــہ سخن بگفتن بلا تو گرم زدہ پشت ❊ کہ گفتہ اند حدیث نگفتہ میدانی ۔

دریا معروف وکنایہ از فرش زنان اشرف گوید ـــہ کنل ہا دردو چون سرین زنان ❊ کہ دریا بود در تنیش روان ۔

درخت فاضل درختی کہ در راہ واقع

شود مسافران بران بند جامه یا لته دیگر
بسته انداخته باشد برای مراد چراو را مسکن
جن پنداشته اند واز کثرت این عمل درخت
مذکور بصورت ژنده پوشی برآید وآنرا در
هندی پیر گدڑیا گویند اشرف در تعریف
شخصی گوید ؎ چراغ صبحگاهی از خموشی ؛
درخت خاجنلی در ژنده پوشی ؛

دریاد اشتن بخاطر داشتن و متعارف
یاد داشتن ست بحذف کلمه در او همچنین
بیادم نیست که یادم نیست شهرت دارد سلیم
گوید ؎ برگفته احباب بسی گوش نهادیم ؛
حرفی نشنیدیم که در یاد نماند ؛

دریا بجوی خویش بستن از قرار
بجوی بستن یعنی آب را بجوی خود آوردن که
همیشه آمده باشد و بجای دیگر نرود راقم گوید
؎ موج گوهر میزند از بحر پرشور سخن خامه
راقم طرفه دریا بجوی خویش بست ؛

درگیر شدن صحبت درگرفتن صحبت
و برارکردن آن تاثیر گوید ؎ دیده تا بستم
خیال آن پری تسخیر شد ؛ تا بگل این در گرفتم
صحبتم درگیر شد ؛

درپوشیدن بمعنی دربستن وحید گوید
؎ چو چشم خویش درپوشیده ام بر فتنه دوران ؛
نگیرد اشک هرگز کشور مژگان حصاران را ؛

در آتش و آب بودن کنایه از
تصدیع و تشویش بسیار وحید گوید ؎ چنان
در آتش و آبست شمع از غم هجران ؛ که جان

بیاری پروانه در شمار نیاید ؛

از گرویدن بکاف فارسی بمعنی افتادن
عبارت واین اهل زبان بتحقیق رسیده

در خود فرو رفتن متفکر و حیران
گشتن وحید در تعریف فیل گوید ؎
در آهن چنان گم شد این جنگجو ؛ که در خود
رود کوه آهن فرو ؛ نقل ست که ملا محمد
باقر مجلسی که از علمای قرار داده ایران
بود در راهی میگذشت اتفاقاً پای وی در
نجاست آلوده شد چون آبی حاضر نبود
مولوی در آنجا حیران بایستاد و قضارا
لوطی بر سر وقت او وارد شد و گفت که اخوند
چه بخود فرو رفته اخوند بغایت بیدماغ شد
و جواب نداد ۔

در ته بفتح دال و رای مهملتین و فوقانی
و هاء ملفوظ بمعنی درمیان نیز آمده مثلاً
در ته میخانه یعنی درمیان میخانه چنانچه در
تنبیه الغافلین نوشته شده و خاقانی گوید
؎ در ته نیلی فلک سلو زمانه را ؛ نیست
رنجت خصم زاد ابروی در ته بیرسی ؛

در ته دوزخ بی تکلف صحیح ست
چرا که تعریش ثابت ست و ظاهرا ته بازاری
بمعنی شخصی که در بازار باشد از همین معنی
ماخوذ ست ۔

دریغ خوردن بمعنی افسوس خوردن
وحدت قمی گوید ؎ در دفع من زغرکشی
باز اختلاط ؛ بر وضع خویش و حال تو یکسان کو
خورم دریغ ؛

دردخور صاحب درد و دردمند وحید
گوید ؎ بود چنین نگین این دل دردخور که
پیمانه اش باشد از خویش پر ؛

دریای لنگردار عبارت از دریای
محیط که آبش روان نیست صائب گوید
؎ عشق می آرد دل افسرده ما را بشور ؛
طرف از طوفان بود دریای لنگردار ما ؛
و مجاز بر نهری کلان بسته نیز اطلاق توان
کرد مثل بحر خوارزم و آب سکون و امثال
آن

در آستین داشتن کنایه از موجود
و مهیا داشتن و این از اهل زبان بتحقیق پیوسته

در عرق افتادن بسیار شرمنده
شدن وحید گوید ؎ از شرم خضر آب
بقا در عرق فتاد ؛ عمر درازش شب هجران
دراز کرد ؛

دزد حنا بضم و زای معجمه سپیدی که
بعد بستن حنا در دستها بماند و این بسبب
خطوط و نقوش دست باشد و این از اهل
زبان بتحقیق پیوسته ۔

دزد ترازو سنگیکه در وزن دزدی
کند و سنگ کم داشته باشد و سند این در
لفظ سنگ بیاید ۔

دست چنار و پنجه چنار که چنار را برگ
بشکل پنجه آدمی باشد سلیم گوید ؎ پیرمن
گذشته سردی واز شوق دامنش ؛ همچون

چنار دست من از کار و بار شد.

دست و دہن بآب کشیدن و دست و دہن آب کشیدن بحذف بای موحدہ شستن دست و دہن ست و این اغلب کہ موافق مذہب امامیہ باشد کہ برای تطہیر دہن را نیز بآب خوطہ دہند و این ہر دو از محاورۂ دانان بتحقیق رسیدہ۔

دست و پا خشک شدن معروف و نیز بمعنی بیحرکت شدن دست و پا سلیم گوید ؎ از خیال او طراآبی بروی کار بود ❊ پنجہ ام بی موی او چون بیجو دست شانہ خشک ❊

دست فرو کوفتن ہمان دست بباز و زدن کہ رسم پہلوانست میر نجات گوید ؎ چون گل از باد صبا آن گلعذار امید ❊ دست و پا ہر کہ فرو کوفت دیگر کوفت ندید ❊

دست دست اوست در بن قیاس و ور دو در بمعنی حکم اوست پس دست درینجا بمعنی قدرت باشد تاثیر گوید ؎ بدست دست بت خویشتن پرستم نیست ❊ چرا نخویش بنالم کہ دست دست نیست

دست بزیر زنخدان داشتن و دست بزیر زنخ ستون کردن و دست بزیر ستون کردن کنایہ از حالت فکر و حیرت اول چنانکہ یکی از شعرای معاصرین گفتہ **مصرع** شاخ گل دستی ست در زیر زنخدان غنچہ را

و نیز وحید گوید ؎ غنچہ دست از شاخ در زیر زنخ دارد وحید ❊ ہر کرا دیدم از صاحبدلان در فکر اوست دوم عرفی گوید **مصرع** دست بر ذات ستون زنخ شود ❊ سوم صادق بیگ صادقی تخلص شاعر معروف ایرانست گوید ؎ بلبستر افگند بیماری عشقت مسیحا را ستون سر کند اعجاز حسنت دست موسی را ❊

دست کجی بجیم عربی دزدی از عالم دست بردست عیسی فوجی گوید ؎ ای زلف میر دل کسانرا ❊ این دست کجی ز سر برون کن ❊

دست بہ بازو زدن رسمی ست کہ پہلوانان دست خود در وقت کشتی گرفتن بر بازو زنند و دست فرو کوفتن چنانکہ گذشت ہمین ست طغرا گوید ؎ در کشتی ترک ہوس با دیو گفتم رو برو ❊ تا پشت دل گردد قوی دستی ببازو میزنم

دست بسر کردن از سر وا کردن در رخصت و وداع نمودن اشرف گوید ؎ راہداری نبود شیوۂ زاہد چو سبو ❊ از در میکدہ اش دست بسر باید کرد ❊

دست بجرب سر کشیدن

دست در روغن داشتن بمعنی مالداری و این از اہل زبان بتحقیق پیوستہ۔

دست پارچہ کردن و شدن بباو جیم ہر دو فارسی بمعنی منفعل کردن و شدن یحیی کاشی گوید ؎ آنکہ از عشق پاچہ تنبان و پیرہن چاک کردہ تا دامان ❊ ایضاً ؎ پیر سر کلہ از چہ خون نکند ❊ پاچہ اش دست پاچہ چون نکند

دستک بفتح معروف و نیز کاغذ مشہور و بدین معنی در ہندوستان نیز رواج دارد تاثیر گوید ؎ تاثیر در خزانۂ داغ ست اسپ من ❊ نقد مرا چہ حاجت طومار دستک ست ❊

دست پیچ ببای فارسی و یای مجہول و جیم فارسی ہو نشاد پیز تاثیر گوید ؎ واعظ مکن مصافحہ را دست پیچ زہد ❊ کہ خود فروش دست بدلال می دہد ❊

دست و دل سرد شدن بکار زار شدن رکنای مسیح گوید ؎ دست و دل سرد ست از کار جہان این زندہ را ❊ زندہ گفتم خویش را بشنو گزاف بندہ را ❊

دست چپی و دست راستی اصطلاح قصہ خوانان ست چنانکہ در قصۂ حمزہ مرقوم ست کہ پہلوانان کرسی نشین دو قسم بودند یکی بر دست راست حمزہ می نشستند و دوم بر دست چپ ما لک اشتر کہ نام پہلوانی ست از قصہ مسطور دست چپی سعیدا اشرف گوید ؎ در قصۂ حمزہ گشتہ ام دست چپی ❊

خالص نه برای مالک اشتر تو ❊ لطف اینست که مالک اشتر نام تابعی ست از شیعیان حضرت امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه و نیز نام پهلوانیست از قصه حمزه چنانکه گذشت پس بسبب اشتراک لطف بهم رسانیده۔

دست از لباس بردن و کشیدن پوشیدن جامه بآن وضع که دست در آستینے کنند برای ساعت نیک باز بر آرند و پوشیدن آن بر وقت دیگر گذارند واین در هندوستان نیز مرسوم ست تاثیر گوید ـ جامه هستی تن بهر قناعت کرده ام ❊ دست برون زین لباس از بهر ساعت کرده ام ❊

دست گاه بمعنے سرمایه و بمعنے مسند نیز تاثیر گوید ـ ای ز شرم عارضت ماه از کلف رویش سیاه ❊ پیش رویت آفتاب از بیچه نبود دستگاه ❊

دست خر بکسر خا شفائی گوید ـ دران قطار عجب بختیان بد مست اند ❊ که بارشان سر فیل ست و دست خر خر بار ❊ ولهذا در کلام قدما بمعنی دشنام آمده است۔

دست زیر شال بردن تخمین و قرار دادن قیمت مطلقا در هندوستان این رسم مخصوص دلالان اسپ ست اشرف سعید گوید ـ ببلیه در سودا بود دلال او ❊ میبرد دستے بزیر شال او ❊

دسته طا شکل الفے که بر حرف طا نویسند لهذا طای مطبقه را طای دسته دار نیز گویند واین از اهل زبان بتحقیق رسیده۔

دست بر دل گذاشتن و نهادن تسلی کردن وحید گوید ـ ای که میگوئی بنه در عاشقی دستے بدل ❊ می طپد زانسان که بر دل دست نتوانم گذاشت ❊ در بعض جاها بمعنی منع و باز داشتن نیز دیده شده۔

دستار مثقب بمیم و فتحای مثلثه و قاف و بای موحده ـ چوبیکه بر دسته مثقب بود و نیز دسته مذکور ازان باشد و وقت گردانیدن دسته مثقب در میان آن بگردد و نجاران آنرا بدست دوم بگیرند و دور کنند تا زود سوراخ شود وحید در تعریف مثقب نجار گوید ـ ز معنی گرش کوتهی کرده ریش ❊ ولے رفته کارش ز دستار پیش ❊

دست بر سر نهادن بکاری و بے شغلی وحید گوید ـ سعی ناکرده پیاله در دور گهر می گردد ❊ چون صدف دست وحید از تهی بر سر دست ❊

دست گل شدن گل آلوده شدن وحید گوید ـ میرسد از سیاهی مایار را آلودگی ❊ گر خدا را دست از تعمیر آدم گل شود ❊ و این مخصوص لفظ دست نیست بچیز دیگر نیز نسبت کنند هادی گوید ـ در جنب رحمتش چه نماید گناه خلق ❊ یکمشت خاک گل نکند آب بحر را ❊

دست بدست بودن راه نزدیک بودن راه وحید گوید ـ بیت اگر به پیر کنی رجع مزد نیست ❊ این راه دور دست بدست است دور نیست ❊ میتوان گفت که در دست مرکب باشد درین صورت بدست تنها بدین معنی خواهد بود پس از عالم این بیت ابو البرکات منیر خواهد بود ـ چون شانه سر زلف تو آورد بدست پیداست که شب بر سر دست آمده است

دشنام گیر مجهول کننده دشنام و لائق آن شفائی گوید ـ امروز چون تو قابل هیچ نگار نیست ❊ دشنام گیر نزد تو در روزگار نیست ❊

دشت بشین معجمه اول فروختنی چیزیے و اول دشت نیز بدین معنے آمده چنانکه گذشت

دشت کربلا کردن بشین معجمه زیارت کربلاے معلی کردن اشرف گوید ـ اشرف استفتاح اوراد دعاے هم نکرد ❊ روز عمر خویش دشت کربلاے هم نکرد ❊

دشت بیاض بشین و ضاد هر دو معجمه نام جائیست در خراسان که استاد ولے دشت بیاضی که شاعر قرار داده است از نجاست تاثیر گوید ـ تا ما من هر دشت بیاض سخن فتاد ❊ از معرع

بلند در آن دشت جاده داست ؛

دعای باران دعائیکه وقت باران خوانند اثر گوید سه چرا کرغرقی دل زچشم گریان ست ؛ همیشه در وزبانم دعای باران ست ؛

دعوی قطع شدن انفصال یافتن دعوی تاثیر گوید سه دعوی به تیغ شد از چین یار پرش ؛ تو کیستی هلال کنون در دویدن ست ؛

دفتر نمدی حرف بی اصل و کار بیهوده و کتاب نمدی اظاهر از مترادفست سلیم گوید سه حساب کار سکندر زگرفتن آسان است تا چو دفتر نمدین را کشود آئینه ؛ و اصلش اینست که مقصود نام مسخره بود که هرچه سکیفیت اسناد و کتاب نمدی که هیچ نبود میکرد پس بمعنے چیز بی اصل شهرت گرفته مولانا الهی قمی در تعریف مثنوی هجوی گفته سه روح متعبد دگر بخواند این ؛ ببرد نام دفتر نمدین

دعا گفتن مشهور بمعنے رخصت رفتن نیز نظر گوید ع بکن آلوده دشنام لب را من دعا گفتیم ؛ و دیگر در لفظ بزبان تمهید داشتن گذشته

دق ازدن بقاف و الف برای معجمه دال مهمله و لام و بای موحده و رای مهمله کنایه از نهایت خبر خوش آینده و نیز نوعی از فنون کشتی گیری میر نجات گوید در گل کشتی سه بنگر از دلبر با کشتی دق ازدلبر شکین جهانی ست که وا ورد زرعونت دلبر ؛

دکان گردیدن بمعنی گرمی بازار و همچنین حجام در گردست بدان بمعنی ست که مردم بسیار برای غسل می آیند و.

در گرد بودن نیز همین معنی ست چنانچه از اهل زبان بتحقیق پیوسته.

دکان در روافتادن ترجمی کار از عالم گردیدن دکان رکناهی مسیح گوید سه ای سرشک مید مدم مهلت که مفلس شدنی واو خواهد گشت قیمت چون دکان در رو فتاد ؛ و در بهار عجم بمعنے برهم شدن دکان نوشته فافهم ؛

دل بدریا افگندن مستعد هلاک شدن ست و این از اهل زبان بتحقیق پیوسته

دل خورفریب بمعنے جابکار کنایه مسیح گوید سه در د اقرب دل خور جانکاه بر آور ؛ مالالغلط مژده بنگاشته باشد ؛

دل دادن معروف یعنی عاشق شدن و بمعنی رخصت دادن و با فتح دید گوید سه زجان نتوان جدائی کرد یارب خط جانان را چسان دل داد که خوش رخسارش برون آید ؛ و نیز مدقلی سلیم گوید سه ندید دل کسی که بگنبد و آکر چه ما به سیل اینجا هوس خانه خریدن دارد دیگری از قدما گفته سه تو مرا دل ده و دلیری بین ؛ رو به خویش خوان شیر بین ؛

دل را از دل شکر دل زده از شکر شدن بمعنی آمدن از شکر که میل شکر نماند و نفرت رو دهد تاثیر گوید سه کم نشد تاثیر میل آن دهانم اندکی ؛ گرچه دل را شهد و شکر اندک اندک میزند ؛

دماغ بکسر لفظ عربی ست فارسیان گاهی بمعنی غرور نیز آرند و متاخرین بمعنی بوی چنانکه موی دماغ بمعنے موی بینی که بمعنے مخل ست و نیز نادر شاه کسے را که بینی مے برید مے گفت که دماغش ببرید از این عالم ست آنچه راقم گوید سه آگهی چون گل گر از آب و هوائی این چمن ؛ بابدت چشم و دماغ از رنگ و بوی خویش بست ؛ و بمعنی نشا و کیفیت نیز چنانکه فلانی دماغ رسانیده و بمعنی خواهش و درخواست و این در محل تعظیم دیده گی آید چنانکه گویند دماغ این کار ندارم و این اکثر مصادر با آنچه بدان مانند چنانکه دماغ حرف زدن ندارم و گاهی با شین هم نیز اضافت کنند و این بسیار کم ست چنانچه راقم گوید سه بهر کس هست باشد روی و حرفی آن پری رو ؛ همین از ناز آن بدخو دماغ من نمیدارد ؛

دماغ ساز یعنی معجون مکسر و رسین مهمله بالف کشیده و زای معجمه بمعنی دماغ رسیده تاثیر گوید سه کنون که دل بکف دلبر خوش انداز ست ؛ دلم همیشه ز قیس

ودماغ من سازست ؛

دمیدن معروف و اطلاق آن بر صبح جاوید نشده —

دمیدن صبح و دمیدن سبزه و دمیدن نی و نفیر

امثال آن و دمیدن باد در مشک لیکن درست شفائی گوید آنست — با ہمہ لب تشنگیہا صد چمن گل میدہم ؛ باد و امان ابر سیہ گر بہاری من دہد ؛ در ردیف این غزل درست ہیم —

دم بفتح نفس و بمعنے وقت نیز و اکثر استعمال آن در ترکیب بالفظ صبح دیده شده و گاہے با شام نیز تاثیر گوید — تا باور نخ گشته چراغ دل تاثیر ؛ پایے کمی از صبح ندارد دم شامش ؛ در تحقیق آنست که دم بمعنی وقت شام عام ست بخلاف دم که در لفظ صبح دم واقع ست زیرا که درینجا بمعنی دمیدنست و لہذا شام دم نمیتوان گفت و ہمین مرادست اینچه در لغات قدیمه نوشته اند

دم گریبان کنایه گریبان از طرف بالا طغرا گوید — بہانه جوی شہادت چه میکند شمشیر ؛ رسد بکام چو باشد دم گریبان تیغ

دم دلوست بہای فارسی بمعنی ہا ندم و دود که می آید اشرف گوید در تعریف قلیان — بخوان او صلاے دمی دوست ؛ ز لطف نش کو کنارے را دم دلوست ؛

دم و دود کنایه از سرمایه مختصر لہذا گویند فلانی بی دم و دود شد اشرف در تعریف حقه گوید — رفیق و زادیان مسافر ؛ دم و دود حریفان معاشر ؛

دماغه بضم کلاه شاہین و باز و امثال آن و مشہور ناغه بنا بی قرشت است ظاہر الفظ ترکی ست اشرف گوید — ہر کس که بغیر او نظر بازی کرده ؛ شد عینک او دماغه بر دیده او ؛

دم خود را بکسے سپردن

قائم مقام خود نمودن کسے را اشرف در تعریف قلیان گوید — شب ز ہجرش چو زلف تاب خورده ؛ بدوش صبح دم دم را سپرده ؛ و بعضے گویند در حالت نزع راز خود را بکسے گفتن و این اقوی ست —

دمکش بفتح کاف تازی شخصے که ہمراه دیگری نغمه خواند و بمعیت او کند سلیم گوید — زاہد بیا برافکن پرده ز راز جنت ؛ ما دمکش تو ایم با ما و آہنگ ساز جنت ؛ و بمعنی مطلق سرایندہ نیز گفته اند —

دندان بسنگ آمدن حالتی که در خوردن طعام بہم رسد بسبب آمدن سنگ ریزه و دندان تاثیر گوید — تا در شیشه دل شوق تو ناخدا شد ؛ دندان ز لنگر آمد از سنگ ناخدا را ؛

دنباله داشتن از عقب داشتن چیزے و این در محل نفرین مستعمل شود مخلص کاشی گوید — مباش از سرمه دنباله دار چشم او ایمن که دود آه بیماران عجب دنباله دارد

دندان زر موسیقار حیلتیست که بشکل دندان ساخته در موسیقار نصب کنند و بیشتر رنگ آن زرد باشد از جہت خوشنمائی طغرا گوید — بزور نہی تو قانون نغمه پردازی ؛ نشد سفید چو دندان زر موسیقار ؛

دندان کشیدن بشین معجمه کندن دندان تاثیر گوید — ہر گونه طبیعت از پی ممنون گشتن ؛ دندان بکش و منت مسواک کشی

دندان بفارسی گذاشتن و دنده بفارسی گذاشتن و نہادن ہر دو بمعنی قبول کردن و اقرار آوردن و فہمیدن اشرف گوید — خوانی کشیده ام ز سخنہای بامزه ؛ دندان بفارسی بگذار بی چه فائده ؛ نیز ابو نصر نصیرای بدخشانی گوید — دندان بفارسی نہد غیر پیش ما ؛ ما پیروی حافظ شیراز کرده ایم ؛ و اصل این از صاحب زبانی شنیده شد که محصلان ترک تحصیل در ولایت میرفتند از جہت شلتاق مطلقا فارسی نمیگفتند و غیر از ترکی چیزی نگو بیند از جہت کسیکه سخن نمی فہمید آنکه قبول نمیکند میگویند دندان فارسی نمیگذارد و عوام دنده بفارسی نمیگذارد میگویند —

دو دندان بحرف گذاشتن

نیز ہمین معنے آمده عبد الله جفا گوید

رباعی از حرف زدن چون طفل مے وطرف زمیت کہ ساد و گہر دندا
صرف ؛ یک حرف ازین برمز گویم تو ؛ یعنے دندان گذاشتن برسر حرف ؛ و از ین رباعی مستفاد میشود کہ دندان گذاشتن بمعنی عاجز شدن ست -

دنگ بفتح آوازی کہ قلندران کنند و ہوئے کہ ایشان کشند و دیگر معانی آن در لغات قدیمہ نوشتہ شد زلالے گوید ؎ در جنون دیوانگی بس ست ؛ خانہ پر شیشہ را سنگے بس ست ؛ و باقر کاشی گوید ؎ در جنون عاشقی دیوانہ را دنگے بس ست ؛ خاطر شوریدہ غوغا بر نتابد بیش ازین ؛ و ظاہرا دیوانہ را دنگی بس ست مثل ست از عالم دیوانہ را ہوی بس ست مثل -

دن بفتح دال و نون مشدد مشہور بمعنے مطلق حیت لیکن ازین بیت رکنای مسیح نوعی از خم معلوم میشود ؎ خشتی بمال از گل پا کم بپاے شوق ؛ بس وقف ساز برسر خمہا دن مرا ؛ و از قاموس ہم ہمین مستفاد میشود کہ نوعی از خم ست -

دندان شیر بیای معروف دندان کہ از شیر ماہی ساختہ پیران در دہان نصب کنند و نیز دندان طفلے کہ ہنوز نریختہ باشد و بنظر بہمین دو معنی وحید گوید در تعریف شانہ
ابیات اسیری کہ شیرینی یار دید ؛ یک انگشت از شہد و سلش چشید ؛ نگر دید چون شانہ عاج پیش دانش بود ؎ زدندان شیر

دندان نرخش آنچہ وقت شنیدن سخن عروس دہند و این از زبان دانی بتحقیق رسیدہ لیکن در لغات قدیمہ دندان مزد بمعنی آنچہ فقرا را بعد از خوردن طعام دہند آمدہ -

دندان بدندان کلید شدن بستہ شدن دندانہا باہم کہ بزور بسیار از ہم کشادہ شوند و این حالت در صرع و بیہوشی و غشی و جز آن پیدا شود و سند آن در گلبن خواہد آمد انشاء اللہ تعالی

دندان بحرف خود گذاشتن از حرف خود برگشتن و بخلاف قرار داد بعمل آوردن تاثیر گوید ؎ گشتہ از رو سیاہی منکر پیمان چرا ؛ میگزاری چون قلم برحرف خود دندان چرا ؛

دوش زدن اشارت کردن و تنبیہ کردن بقباحت کاری سلیم گوید ؎ زاہد چو حرف توبہ خود میزند سلیم ؛ ہر دم سبوی بادہ بمن دوش میزند ؛

دور دور ابفتح ہر دو دال بمعنے دست دست او کہ گذشت و این از محاورہ آنان بتحقیق پیوستہ ؛

دوست رو بسین مہملہ مرادف آشنا رو بمعنی کسیکہ صورتش مانوس دیدہ شدہ باشد و لفظ آشنا صورت در ہندستان گویند و معلوم نیست کہ در فارسی آنہم آمدہ یا نہ و لفظ دودم در فارسی متاخرین شہرت دارد اول کمال خجند گوید ؎ دم زرخ یار زند آئینہ ؛ در نظر مردم از ان دو دست رو ست ؛

دوش شب گذشتہ متصل امروز و آنرا شب دوش و شب دوشینہ نیز گویند تاثیر گوید ؎ بدوش افگندہ گیسوے پریشان شب دوشین و صبح ماہ رویان ؛

دود چراغ نوعی از خربزہ تاثیر گوید ؎ تا دود چراغ او نخوردی ؛ دانا بلذت بے نبردی ؛

دود مشعل نوعے از رنگ جامہ و این از اہل زبان بتحقیق پیوستہ -

دو تیغہ بازی در ولایت مرسوم ست کہ سپاہیان بہر دو دست تیغ گرفتہ گردانند چنانچہ پٹہ بازی کہ رسم اہل دکن ست تاثیر در تعریف دو خنجار تفت گوید ؎ زان ہر دو زمین بسر فرازی ؛ تاچرخ کند دو تیغہ بازی ؛ و این اصطلاحات و مجاز دو کار کردن عموما و شید بازی و اہل موسیقی خصوصا آمدہ کذا قال بعض اللغات -

دو نیا بد بالفتح دو نکون دا دو دعای بدست در حق کسے ای قدرت و قوت نیابد تاثیر گوید ؎ الہی دو نیا بد الہی گردون کہ زامدادش ؛ ہر دم ترکتازی می کند بے سر افشاری ؛

دو بالا دو برابر و این در اکثر نوشتہ و

وستی اطلاق شود و گاهی بر غیر آن اشرف گوید ع جلوهٔ نازش رسائی داد فریاد مرا ٭ کوه تمکینش دوبالا کرد فریاد مرا ٭

دولے بکسر اول و واو بالف کشیده لام بیا رسیده لفظ هندیست بمعنی جشنے که هندوان در وسط ماه کاتک کنند و دران شب چراغان بسیار نمایند و باهم قمار بازند وحدت قمی گوید ع زلفت ز نقد جانها انداخت گنج و افروخت ٭ از عارضت چراغی چون هندوی دوالی ٭ محسن تاثیر در شعر خود نیز هندوی دوالی آورده اضافت با وصف ملابست ست۔

دوبدن چشم نگاه بسیار کردن واعظ گوید ع باشد حریص همیشه عرق زیاره ٭ از بس دو دیده چشم طمع از برای زر ٭

دوک آهنی دراز گرد و باریک که بچرخه نصب کنند و رشته ریسند و بهندی تکله خوانند و شیخ سعدی فرماید ع یکی را حکایت کنند از ملوک ٭ که بیمارے رشته کردش چو دوک ٭ و نیز دوک لکی از اوزار ہاے ابریشم تابی و آهنی یا چوبی باشد دراز که زیر آن چوبی یا آهنی نصب کنند و آهن یا چوب را بدو دست گردانند تا ابریشم تاب شود سیفی در تعریف ابریشم تاب گوید ع[1] خوش آندم که خلق چو دوک ٭ کف زند بر هم و دو زرش چرخ در آیم بشتاب ٭

دوآبی بیای معروف بمعنی ودادین

تصرف فارسیان متاخرست و در تقدیم مطلق نبود اشرف گوید ع باده در خم کهنه چون گردد دوالی میشود ٭ دختر رز پیر چون شد مومیائی میشود ٭ اگر گویم درین بیت احتمال ست که بیای تنکیر باشد که بسبب لهجهٔ عراقیان قافیهٔ مومیائی شده گویم از محاوره دانان به تحقیق رسیده که بیای معروف آمده است۔

دولائی جامهٔ دوته مطلقا و برین قیاس یک لائی تاثیر گوید ع قبای خود گل رعنا چرا دولائی کرد ٭ و جامهٔ مذکور را در ولایت بموسم بهار پوشند چه اکثر آن ملک سردسیرست و در هنگام بهار جامهٔ دولائی و در زمستان پنبه دار و پشمینه پوشند و همین معنی را سید حسین خالص که از ایران بهندوستان آمده نظر بهوای ملک هند چنین بسته ع آه سردی کترا گرم گرفته است که باز ٭ دوتهی پوش برنگ گل رعنا شده ٭

دواندن معروف و کنایه از خجل ساختن اشرف گوید در مذمت اسپ ع بروازپس کنایها که خوانند ٭ خران از طعنه اش آخر دواندند ٭ و برین قیاس دویدن بمعنی شرمنده شدن۔

دوقرت نیم باقی شاعر گوید ع لب بر لب یار و دیده اش پرخون ست ٭ پیمانه بهمان دو قرت و نیمش باقی ست ٭

دو نیم قرت باقی دارد بضم قاف و سکون رای مهمله و فوقانی در مقامی گویند که شخصے با دیگرے صلح کند و هنوز حرفهائے رنجش آمیز بگوید و این از اهل زبان به تحقیق رسیده۔

دوده خانواده و آنچه از چراغ حاصل شود و بکار مرکب آید و در چشم نیز کشند و این اکثر رسم هندوستان نیست در ولایت نیز نا شد وحید گوید ع هست دود دل برنگ زلف در چشم عزیز ٭ تا کرد دیدم خانه خراه چشم جانان دوده را ٭ و این خالی از نازکی نیست ٭

دولاب گردانی بمال دیگران تجارت کردن و نداشتن سرمایه آن شاپور طهرانی گوید ع از جگر سرمایه دارد درد و کان ٭ تاجر دولاب گردان چشم ماست ٭ و نیز اشرف گوید مصرعه زاهد از بی مایگی دولاب گردانی کند ٭

دهن فلان چیز ندارد یعنی لیاقت و قابلیت و طاقت آن ندارد اشرف گوید ع غنچه بیجا طلب بوسه از ان لب چه کنی ٭ دهن گفتن اینها نه تو داری و نه من ٭ و نیز شاعری گوید مصرعه بلبل بلاف با ما گل این دهن ندارد ٭

ده مرد کار بفتح میم یک کس کار مردم بسیار کند و این از محاورهٔ دانایان به تحقیق پیوسته۔

ده زبانی هر لفظ چیزی گفتن و بر حرف

[1] که بیاد بهزدم

خوشا بتی بود ن شغانی گوید ؎ بانسیم غنا
زاد بوستان دوستی ؛ ای گل رعنا چو سوسن
ده زبانی زود بود ؛
دہن خوانی لاف و دعوی چنانکه از اہل
زبان بہ ثبوت رسیده۔
دید بروزن عید نظاره و تماشا طغرا گوید ؎
حسن این باغ بزر خرید گلست ؛ چشم بلبل
اسیر دید گلست ؛
دیت بکسر و فتح تحتانی لفظ عربیست بمعنی خون
بها فارسیان بمعنی مطلق جرمانه استعمال کنند
تاثیر گوید ؎ دیت معصیت ما ہمه جا رحمت
ست ؛ مست بودیم و سوی میکده غافل رفتیم
دیبای شب افروز نوعی از دیبای
و ظاہرا ہمانست که شب اندر روز نیز گویند
اشرف سعید گوید ؎ می نماید روز و شب
در یکدیگر آمیخته ؛ ہمچو دیبای شب فروز
شباب عمر باش
دیده نازک ساختن بدقت تامل
نظر کردن طالب آملی گوید ؎ دیده نازک
ساز آنگه در من زاہد نگر ؛ تا بدانی صاحب
مشرب کراو شیا وکیست ؛
دیدنی کردن بیای معروف و بمعنی
دیدن پس تحتانی زائده باشد نظیری یزدی
گوید ؎ بشب جمعه کنم دیدنی دختر رز ؛
زانکه میخانه نشین در شب آدینه شود ؛

باب الذال المعجمة

ذات لفظ عربیست بمعنی نفس شے و بمعنی
قوم نیز آمده و این غلط ست زیرا که بدین معنی جات
ست بجیم و این لفظ ہندی الاصل ست طغرا
گوید ؎ گر کشاید از قدح نوشے لبطی را دہن
ذات مرغابی ست خواہد صاحب منقار شد و
ایضاً گوید ؎ شوخ سوسن را بگو دل میربایند
قشقه ات ؛ ذات رجپوت است رسم و ست
بر جبهه ہر کنند ولسبب غلط آن ست که ذال
ذال را در زبان ہندی نیست و این را جیم
خوانند پس طغرا لفظ جات را ذات بذال
فہمیده و غلط کرده اگرچه در شعر دوم تدارک
توان کرد که نظر بر لفظ رجپوت که ہندیست
آورده لاکن در شعر اول علاج پذیر
نیست مگر آنکه گویند که طغرا عمداً الفاظ ہندیه
را در اشعار خود آورده چنانکه بر متتبع کلام
او ظاہر ست و چون این وضع را بے
تکلف اختیار نموده تبدیل جیم بذال
معجمه از جہت تصرف باشد که بر صاحب
قدرت جائز ست و توافق لسانین
نیز احتمالی دارد لیکن در جای دیگر
بدین معنی دیده نشده۔

باب الراے المهملة

راه راه جامه که بپاره یا خطوط رنگین داشته
باشد سلیم گوید ؎ در طریق شوق آسایش نمی
یابد منش ؛ جامهٔ مرد مسافر گر نباشد راه راه
راست قلم بمعنی نویسنده که محاسب ست
و خوب باشد و نیز کنایه از دیانت دار چنانکه
از تذکرهٔ نصیرآبادی بوضوح میرسد۔
راگ و رنگ ہر دو بکاف فارسی لفظ
اول ہندی الاصل ست و دوم در ہندی
و فارسی مشترک مجموع ہر دو در ہندی
بمعنی صحبت بعز و عیش و طرب مجازاً مستعمل
شود و مردم ولایت که بہند نیامده اند و در
ولایت خیزنده اند این لفظ را بسیار دد

اشعار آورده اند واشاره بهندی بودن آن نکرده اند محسن تاثیر کدزیرینه بود و بهندوستان نیامده گوید سه دگر از شیوه های راگ رنگش ؛ برقص آمد فلک اسان جنگش ؛

راه کوه رفتن لواطت از اہل زبان بتحقیق پیوسته۔

راه قفل بودن بمعنے بند بودن راه تاثیر گوید سه تا در میکده باز ست ابجد نردم ؛ از ره خشک روم چون ره دریا قفل ست ؛

راضی بودن بفلان چیز و از فلان چیز بلفظ از معنی هر دو جمع ست اول شهرت دارد و دوم تاثیر گوید سه سنگ بالین خود از سنگ قناعت کردم راضی از داده حق گشتم و راحت کردم ؛

رانا بنون بالف کشیده لفظ هندی ست بمعنے راجه عموماً و لقب راجه اودے پور که ملکی دارد وسیع مابین کوهستان صوبهٔ مالوه و گجرات و اجمیر خصوصاً کلیم گوید سه ز رایان سرکش که در هند بود ؛ سر عجب رانا نیامد فرود ؛ بدانکه لفظ رانا بهای مختفی و الف هر دو درست است از عالم غاره و غارا و تحقیق آن در لغات قدیمه مرقوم گشت دیگر آنکه تطابق معرف جمع در مسندالیه و مسند به در فارسی ضرور نیست اگرچه تطابق ست اما گاهے بے تطابق نیز آرند چنانکه در همین بیت کلیم که گذشت چه فاعل

را یافست که صیغهٔ جمعیت دلبو و مفرد و آرین عالمست اینچه شرف الدین علی شفائی گفته سه خوبان اصفهان چه شفائی پسند نیست بهتر کزین دیار بچین و چگل روم ؛

راه زدن مار آنست که بعضے از مارهای خبیث در راه آینده رونده را ز نند وحید گوید سه تلخ شد منزل بکام خویش این آواره را ؛ زد چو مار زلف او راه من بیچاره را ؛

راه خوابیده بمعنی راه دور و دراز کلام اساتذه مستفاد میشود و در شعر سعدالدین راقم جادهٔ خوابیده دیده شده و خالی از نازکی نیست چنانکه گوید سه جادهٔ خوابیده داند و ا پائے شوقم برق راه ؛ دست کوته مرا بهر عنان گردد بلند ؛ لیکن درینجا معنے دور و دراز مناسب نیست فافهم۔

ربع مسکون و ربع زمین معروف اول شهرت دارد و دوم محسن تاثیر گوید سه عزیز ربع زمین از تسلط سخنم ؛ بچار پای رباعی بود سواری ما ؛

رخصت کردن جدا کردن شخصے را از پیش خود ظفرا گوید سه تا نکشد بدام او تهمت بال و پر زدن ؛ مرغ دلم ز آشیان رخصت بال و پر کند ؛

رد کردن بفتح اول معروف و نیز بمعنی قے کردن و استفراغ کردن اشرف گوید سه ای آنکه خاطر تو بهم فکر بد کند ؛ هر رطب و

یا بسے که شنید ست رد کند ؛

رستم یکدست شخصے بود بزور و قوت مشهور غیر از رستم معروف و حکایت رستم یکدست افسانه است که ساخته اند و بانام مشهور بنجه گرفته و این در ولایت مشهور ست سلیم گوید سه چه زور و قوت و مردانگی ست پنداری ؛ که خاک رستم یکدست شد سبوی شراب ؛

رساندن باغ تربیت و پرورش باغ که خوب بشگفد رکنای مسیح گوید سه باغبان دهر باغی گر برای ما رساند ؛ از گل و ریحان چه سان گوئیم خاری هم نداشت

رسن باز همان ریسمان باز که بازی گری باشد که چوبها یا بهای بلند در زمین محکم کنند و بران ریسمانها و چوبها و نیها بر آمیزد انواع بازی های غریب کنند و آنرا دار باز نیز گویند و بهندی نٹ بفتح نون و تای هندی خوانند اشرف گوید سه دلم بر رشتهٔ طول امل رسن باز ست ؛ که گر ز ثبات بود بند ریسمانش از دست ؛ و مخفی نماند که در عامهٔ نسخ دیوان شاعر مذکور مصرع اول بیت مذکور همین و صنعت و این خطا ی فاحش ست زیرا که وزن مصرع اول مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلاتن و وزن مصرع دوم مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلاتن لیکن چه توان کرد همین بیچاره ورنه مهلکه نیفتاده استادان سابق و حال رانیز

دریں بحر ہمین قسم سہو واقع شدہ اما نام بزرگان
لا بخطا بردن خطاست ۔
رسد بفتحتین و دال مہملہ کنایہ از حصہ چنانکہ
گویند حصہ رسد تاثیر گوید سہ کرد فرہاد بسنگ
آنچہ بدل ما کردیم ؛ عشق او را رسدی واو
بما ہم رسدی ؛ و بمعنی رسد غلہ کہ عبارتیست
از کاروان جنس غلہ و غیرہ در بار در اکثر اشعار
اساتذہ یافتہ نشد و آنکہ طالبای کلیم در شاہجہان
نامہ منظوم آوردہ احتمال دارد کہ موافق رمز
مرہ دربار پادشاہان ہند آوردہ باشد از
عالم پای درشن کہ بمعنی زیر غرفہ است و بالاتفاق
لفظ ہندیست و این طرز و طور تاریخ نویسان
ہندست کہ مصطلحات اردو کہ مقرر کردہ سلاطین
ہند باشد در عبارت فارسی خود آرند پس گویا
این جہت دیگر باشد برای آوردن الفاظ
ہندی سوای آنچہ در لغات قدیمہ گذشت
رستہ بفتح صف دکان وغیرہ و مجازاً
بمعنی بازار شفائی گوید سہ در رستہ کہ صبح
فروشی کند رخت ؛ یک رخت نیم لمعہ سکہ من
آئینہ ؛
رسن برای کسی تافتن و ہم چنین ریسمان برای کسی تافتن فکر بر اصل کسی کردن جہت
شخصے از جہت ہلاک و تخریب او ول طغرا
گوید سہ چرخ با آنکہ سر موز حمل نشیم ترست ؛
برسن تابی منصور وشان استاد ست ؛ یکی
از شعرا نیز گوید سہ ریسمان تابیدن شاہان

بے جا کہ خطاست ؛ خیمۂ
دولت بپا ازدو راین استادہ است
و امام قلی بختیاری گوید سہ چرخی کہ عجوز
دہر میگیر داند ؛ از پہر من و تو ریسمان مے
تابد ؛
رسانیدن بنگ و کوکنار صاحب
کیفیت این ہر دو شدن شفائی گوید سہ
بیرسانند بطاق ابرویت ؛ ہر زبان بنگ
و کوکنار بیش ؛
و رسانیدن می شہرت دارد
رسیدن لازم رسانیدن بمعنی گذشت
و نیز جوان شدن چنانکہ فرزند رسیدہ
میگویند وحید گوید سہ بگیتی جز تو ای
شاہ گزیدہ ؛ کسی کم یافت فرزند رسیدہ ؛
و بمراد رسیدن اشک آبلہ کہ پختہ شود از
عالم ثمر وحید گوید سہ اشکم بسان آبلہ در
سینہ خام بود ؛ از ضعف تا بدیدہ رسیدن
رسیدہ شد ؛
رشتہ بشین معجمہ معروف و نیز مرضی
کہ آنرا نارو گویند در فارسی و ہندی سلیم
گوید سہ ہر ریشہ رشتہ است کہ از پا برآمدہ
است ؛ آب و ہوائے این چمنم سازگار
نیست ؛ و بمعنی قرابت کہ در ہند شہرت
دارد بر فقیر آرزو ہنوز متحقق نیست کہ در فارسی
آمدہ یا نیامدہ ہر چند این شعر محمد قلی سلیم اشارتی
با آمدن آن دارد سہ کم کشش رسلیم تنگ بگیر ؛
با خبر باش رشتہ باریک ست ؛

رشتہ بیچان بجیم تازی عبارت از
رشتہ تاب ندادہ و مخلص کاشی گوید سہ
مناسب از برای سبحہ بود رشتہ بیچان ؛
نکشد در زندگی مخلص بخاک کربلا خود را ؛
رشتہ خطائی نوعی از دوا مخلص کاشی
گوید سہ بس با کمند عصیان آہوی عفو رام
نیست نتوان شکار کردن با رشتہ خطائی
رفتن خار و ریا خلیدن خار در پا
سلیم گوید سہ در بیابان جنون از بسکہ
گرم حبت جوست ؛ خار مے سوزد اگر
در پای مجنون میرود ؛
رفتن چراغ خاموش شدن آن
آن طغرا گوید سہ بے وصیت دلم از خود
نرود شام فراق ؛ این چراغیست کہ از
رفتن گاہ است عاشق ؛ و از خود شدن
و حیران محمد علی حزین گوید سہ بستۂ زلف
مشک ساختہ چشم فتنہ زا ؛ آفت جلوہ رسا
کرد کہ کردیا رکرد ؛ لیکن این سند میخواہد
و قول او معقول علیہ نیست ؛
رفتگی از تہاملو اختلاط مفید بلخی گوید سہ
جز اشک خود مفید ز کس رفتگے ندیدہ ہر چند
پای بوسی اہل زمانہ کرد ؛
رفتن گرد سر بکاف فارسی گرد
سر گردیدن وحید گوید سہ میروم گرد سر
گر بشنوی از من پیام ؛ شمہ حرف مرا
بشنو کہ خواطر خواہ نیست ؛
رقص فرنگی کردن و رقص

فرنگچی کردن دوم بزیادت تحتانی بعد کاف تازی نوعی از رقص شغالی گوید سہ بجز بستن در رقص فرنگچی کردن ❊ فریب خوندیم چون منزوری نیست منزور ❊ مثال دوم ملا فوقی گوید سہ ببیند یک سر موجلوۂ آن زلف اگر زاہد ❊ کند رقص فرنگچی بہ بردم کفر ایمانش ❊

رقص قصابان نوعی از رقص رکنای مسیح گوید سہ دامن بزن زبال ای مرغ بسمل در نشاط ❊ در ندانی رقص قصابان بعبادت میخند ❊

رگ راندن ریشہ دوانیدن ظہوری گوید سہ چنان پنجہ در ریشہ ہای زمین ❊ کہ رگ زندہ در مغز گاہ زمین ❊ و **ریشہ راندن** نیز بدین معنی دیدہ شد۔

رگ گردن دعوی غرور و سرکشی سلیم گوید سہ جدل از خصم منہ باشد و از من عیب ❊ چون رگ لعل زدا تار گردن عیب ❊

رگش بر جاست بجیم تازی بمعنی آنکہ حالتش تغیر نیافتہ و این از اہل زبان مردست

رگ خواب کسی بدست آوردن و آمدن کنایہ از عنان اختیار بدست آوردن و آمدن بحیلہ تاثیر گوید سہ چون بدست آمد عنانم از رگ خواب سخن ❊ مرکب مضمون بمضمار فصاحت تاختم ❊

رم زدہ رم خوردہ وحید گوید سہ رشتۂ جذب محبت نکند کوتاہی ❊ بہ شدای رم زدہ آہوی بیابان شدہ۔

رمل کشیدن فال برآوردن ظہوری گوید سہ رمل نوروزی غنچہ کشیدہ قرعہ اش برشگفتگی غلطید ❊

رنج باریک مرض دق صائب گوید سہ قرب خوبان رنج باریک آورد ❊ رشتہ در عقد گہر لاغر شود ❊

رنگ مہتابی رنگ سفیدی مائل بزردی مثل رنگ مہتاب طغرا در صفت کدو گوید سہ خم بادہ گر میخورد آن نگاہ ❊ بود رنگ مہتابیش برقرار ❊

رنگین رفتن خوش رفتاری سلیم گوید سہ جلوہ راز بور نباید چون بائین میرود ❊ غازۂ روا ز حنا یائیکہ رنگین میرود ❊

رنگ شکر نوعی از رنگ کہ آن رنگیست کہ زردیش کم باشد و قدری مائل بسرخی بود تاثیر گوید سہ نمک گردست بسے حوصلۂ تنگ شکر ❊ از لب پستۂ آن مہوش رنگ شکر ❊

رنگ طلائی رنگ زرد مثل طلا این رنگ را جمیع استادان چہ قدما چہ متاخرین نسبت برنگ عاشق دادہ اند بخلاف شعرای ہندی زبان کہ رنگ معشوق را بدان تشبیہ نمودہ اند عجب آنکہ محسن تاثیر کہ ہندی نہ آمدہ رنگ معشوق را طلائی گفتہ و خالی از غرابت نیست چنانکہ گوید سہ آن رنگ طلائی خط مشکین خواہد ❊ ہر جا گل جعفریست یار ریحانست ❊

رنگ کردن بمعنی رنگین کردن رکنای مسیح گوید سہ بر فلک نیست شفق اینکہ باشست مسیح ❊ دامن چرخ بخون دل ما رنگ شدہ است ❊

رنگ تازہ بر آب ریختن بنای کار نو گذاشتن و فکر کار تازہ نمودن خالص گوید سہ از نگہ بیہوش داد و شراب ناب ریخت ❊ ساقی ما طرفہ رنگ تازہ بر آب ریخت ❊

❊ ایضاً سہ برای غارت ہوشے کہ نیست در سر ما ❊ کسے نماند کہ رنگی چو می بر آب نریخت ❊ و اغلب آنست کہ بمعنی فریب دادن باشد چنانکہ از این دو بیت ظاہر باشد واللہ اعلم۔

رنگ بست بسین مہملہ کنایہ از رنگ پایداری و قراری صاحب گوید سہ ای وای بی نظارگیان گر درین چمن ❊ می بود رنگ بست گل اعتبار ہا ❊ ایضاً سہ سیاہ مستی من رنگ بست افتادہ است ❊ خمار صبح ندارد می شبانۂ ما ❊ لیکن از این ابیات بمعنی مطلق پایدار معلوم میشود و ظاہر مجاز است

و رنگ بستی بیای مصدری بمعنی قراری بودن رنگ خالص گوید سہ رنگے چو رنگ بستی رنگ شکستہ نیست ❊ مہتاب را ہمیشہ بیک رنگ دیدہ ایم ❊

رنگ زردی کشیدن خجالت چنانکہ از محاورہ بہ تحقیق پیوستہ

رنگ چرک تاب بجیم فارسی وکاف تازی وفوقانی بالف کشیدہ وبای موحدہ رنگی کہ چرک برآن کم معلوم شود مثل سیاہ وسبز وماشی وطوسی اثر گوید ؎ روز سیاہ برما آلودہ دانست ؛ ممنون بخت خویشم ازین رنگ چرک تاب ؛

رنگ ریختن طرح عمارت افگندن سلیم گوید ؎ کی بود در سوختن نسبت بمن خاشاک را ؛ رنگ آتش خانہ از خاکستر من ریختند ؛

رنگ وآب بر روی کار آوردن بمعنی با رونق کردن کار وحید گوید ؎ بتو مجلس بود چون گلشن بے آب ورنگ از رنگی وآبی بر روی کار ما آوردہ ؛

روانی بالفتح ونون بیا رسید نوعی از معمول سلیم گوید ؎ قامت زاہد از رقص روانی دارد وگردن زاصول ورسراحی باز نیست ؛

روغن قاز مالیدن خوشامد کردن وفریب دادن واین از اہل زبان بتحقیق پیوستہ۔

رو بواو معروف ونیز جامۂ بالای دوتہ کہ آنرا ابرہ گویند وجامۂ پائین را آستر وشد آن در پہلو دادن گذشت ونیز بمعنی محل وطرف سخن تاثیر گوید ؎ ز دوست نالۂ عاشق ہیچ شکایت نیست ؛ حدیث بلبل بیدل ہزار رو دارد۔

روی کار ورخ کار طرف خوب قماش کہ در پوشیدن در استعمال بالا باشد اول مشہور ست دوم تاثیر گوید ؎ با وجود اختر بد روشناس مردمیم ؛ تیرہ بختی خال دیگر شد رخ کار مرا ؛

روی گرفتن از کسے و روی کسے گرفتن محجوب شدن وپردہ بر روی گرفتن از شرم وحیا تاثیر گوید بہین دو معنی ؎ آخر گرفت از ما آن روی دلکشا را ؛ از ما گرفت دل را بگرفت روی ما را ؛ وبعضے گویند کہ **روی کسے گرفتن** بمعنے ساکت گردانیدن واز سوال باز داشتن ست ؛

روائی بدو تحتانی برآمدن حاجت وگاہے برآوردن نیز استعمال این لفظ بمعنی امید وکام نزدیک ست چنانکہ گویند حاجت وکام ست مگر در شعر تاثیر کہ با لفظ امید نیز دیدہ شدہ ؎ در عشق ہست ما را خموشی کہ عاقبت ؛ پروانہ را امید ز بلبل روائی ست ؛

روی دل دیدن التفات وتوجہ از کسے دیدن بتوجہ سلیم گوید ؎ در محبت بسکہ خواری دیدم از پہلوی دل ؛ از کسے ہرگز نمیخواہم ببینم روی دل ؛

روسفید طالع مند ودولتمند شفیع اثر گوید ؎ روسفیدی نیست دولتمندان ایام را ؛ ہست وہند از ہمہ عالم پریشان بیشتر ؛ از اہل زبان بتحقیق رسیدہ

روزی شب آوردن گذرانیدن کردن این ہمین از قدما گفتہ ؎ روزی بہر زغم شب می آرد ؛ تا خود فلک از پردہ چہ آرد بیرون ؛ لیکن درینجا بمعنے حقیقے خود ست ودر بعض جاہا روز شب وشب بروز آوردن ست جلال اسیر گوید ؎ بیہودہ چو مہر وماہ در زیر فلک ؛ روزی شب وشبے بروز آوردیم ؛

رو نگہداشتن صاحب گوید ؎ رو نگہداشتن از صاف دلان مطلب عیب پوشیدن از آئینۂ عریان مطلب ؛ ظہوری گوید ؎ دل زیاد ہشت ہودار کہ نگاہ ہشت رو دارد ؛ ودو بمعنی توجہ وبرین قیاس رواندا ختن مخلص کاشی گوید ؎ میتوانم صورت آئینہ شد گر نبیند از نظر خوبان رو بمن ؛

ورو تافتن نیز بہمین معنے چنانکہ مشہور ست ورو داد ن متعدلیست وبعضے گویند رو بر دن ورو کردن نیز بمعنے صائب گوید ؎ لالہ وگل خون کنند بر سر ہر شبنمی ؛ گر بہ گلستان بری روی عرقناک را ؛ محمد سکر گوید ؎ ز خون دم چشم من در شنا بود ؛ کہ مردم آشنا زو یک کردم ؛ واین غلط ست چرا کہ در بیت اول بردن بمعنے حقیقی خود ست ودر بیت دوم گردم بکاف فارسی مشتق از گشتن بمعنے شدن از آشنار ولفظ قرار دادہ اہل ایران الست بمعنی ظاہر آشنا وشناختہ شدہ۔

رو انداختن سوال کردن نیز۔
روباه در تله دارد بفوقانی یعنی دام مخصوص یعنی کارش خاطر خواه ست۔
رو از سنگ یا از آهن داشتن بے مروت و بے شرم بودن
روی تازه داشتن معتبر بود نسبت در نظرها
روباخته کنایه از ترسیده اور رنگ شکسته این لغت از اہل زبان بتحقیق رسیده۔
روداری شرم ہیم شفائی اثر گوید سه
نباشد نخست باطن چشم روداری ز احبابش
بود آئینه فولادگی حاجت بسیمابش ؛
روی کسی داشتن پاس رو نمودن سلیم گوید سه میان یوسف معشوق من نسبت
نمی گنجد ؛ من اندر راست گویی روی احمدی
را نمی بینم ؛
روبرو و روبارو بزیادت الف بمعنی
ہر دو صحیح ست اول معروف دوم سلیم گوید
سه پاکدامن رو نمی یابم سلیم ؛ میشود آئینه
روباروی زرد ؛
روح توتیا بجای ہیولای اثر دارو برای
چشم تاثیر گوید سه از گردش که خضر عیسی
عمر ست ؛ شد کوزه روح توتیا دیده من
روزگار بنای مجمه مشهور ست و بعضی
اہل زبان بفتح خوانند معروف و بمعنی نوکری
و شغل مرکندران نیز اشرف گوید سه روزگار
انسرت اگر این و منع این ہنگامه است
شکوه بیجا مردم از بے روزگاری میکنند ؛

روی دستی خوردن فریب خوردن
و نیز طپانچه خوردن اشرف گوید سه یوسف
از ہمراہی اخوان بجز سیلے چه دید ؛ ساده
لوحان روی دستی از برادر میخورند ؛
روئیدن مشہور و آن لازم شهرت
دارد و بمعنی نمودن و متعدی نیز آمده چنانچه
میرزا قلی میلے گوید سه ہم آغوش ست یاد
آن قد و رخسار در خاکم ؛ پی افشای راز
سبزه گل از گل فروئیدم ؛ در ینصورت
درین بیت شیخ سعدی سه باران که
در لطافت طبعش خلاف نیست ؛ در
باغ لاله روید و در شوره بوم خس ؛ مجاز
بود چنانکه در شرح گلستان وغیره نوشته ام
و بر حقیقت محمود و مجهول باشد لیکن متعدی
بودن این باب خیلے غرابت دارد معلوم
نیست که رستن مرادف اینست ہمچنین یا
است یا غیر آن۔
روشن کردن معروف و یاد کردن
کلیم گوید سه زود رفت آن که از اسرار جهان
آگه شد ؛ از دبستان برود ہر که سبق روشن
کرد ؛ پس ازین دریافت میشود که سواد
روشن کردن بمعنی یاد کردن سواد و نوشته
کتاب باشد لیکن بمعنی شناختن حروف و
خطوط نیز مستعمل ست۔
روضه خوان شخصے که کتاب روضة الشهدا
بر منبر رفته روز عاشورا میخواند شفائی گوید
سه گر به پیری فدا نکرده زسند ؛ روضه خوانان

منبر نا رند ؛
رو بر زمین انداختن پاس
روی کسی نه کردن و شرم نمودن میرنجات
گوید سه مدعی را چه شود گشته کسی ار سازم
روی یار ا تو در ینجا بزمین اندازی ؛
رواق بقاف معروف بمعنی خالص
صاف نیز لیکن در کتب عربیه بدین معنے
دیده نشده اگرچه در ماده این باب معنی
مذکوره یافته میشود وحشی گوید سه مذاق
وحشی و این درد و غم که ساقی وقت ؛
لفیف کاسه او باده رواق نکرد ؛
رومال سیاه چیزیست که زنان بر رو
چشم خود اندازند برای پوشیدن روگاہی
ہمچنین پیش برقع دوزند و آن شبکه دار باشد
و ظاہر چشم او نیز ہمانست وحید گوید سه
بسته رومال سیه بر چشم آن آرام جان ؛
گشته آہوی درون خیمه لیلے نہان ؛
روپاک روانداز که زنان بر سر اندازند
فطرت گوید سه چو کرد ما رحیا بر رخ
نقاب شمع رخسارش ؛ کند پیراهن فانوس
روپاک تنفیسش را ؛
ره خوابیده و راه خوابیده
راه دراز میرزا صائب گوید سه ز غفلت
توره کوی یار خوابیده ست ؛ وگرنه بحر سبیل
بہار زود یاب ست ؛
روزی پراگنده خوردن
به پریشان گردی برای قوت آخر گوید سه

ـه گر بهم مرهم دلهای پریشان باشی ؛ روزی از زخم پراگنده مخور چون دچرا ؛

ریخته گر شخصیکه ظرف روئین وغیره در قالب ریزد وحید گوید ـه ز بس ریخته ریخته گرم از بود رنجم از رخ جدا جان جدا ؛ چو در کوزهٔ استخوانم گداخت ؛ مرا همچو خود شهر شهر ساخت ؛

ریختن بهار کنایه از آخر شدن بهار شفائی گوید ـه خوش ست گلشن وصل و شگوفهای امید ؛ ولے چه سود که زود این بهار میریزد ؛

ریزه مقراض براده مجزی ریزهای کاغذ که در بریدن از دم مقراض افتد شیخ قلی بیگ گوید این از تذکرهٔ نصیرآبادی قلمی گشته ـه پیراهن گل ریزهٔ مقراض قبائی ست ؛ کز روز ازل بر قد حسن تو بریدند ؛

ریزش بمعنی بخشش هاشم صنوبری که احوالش در تذکرهٔ نصیرآبادی مسطور ست گوید ـه دیده ام گوهر بدامان ریخت از بهنوی اشک ؛ ابر دامم ریزش از بالای دریا میکند

ریش گاو بیای معروف خام طمع و طامع تمام که کار بحماقت کشد اشرف گوید ـه میشود زین حرص اندر دو دیگر ریش گاو ؛ گرچه فرعونت شود لبریز گوهر ریش گاو ؛ و بمعنی مطلق احمق نیز دیده شد۔

ریسمان باز همان رسن باز صائب گوید ـه دلم از سبحه و زنار مکدر شده است ؛ ریسمان بازی از تقلید مکدر شده است ؛

ریسمان برای کسے تافتن همان رسن برای کسی تافتن از اهل زبان بتحقیق پیوسته۔

ریسمان دفتر ریسمانی که بدان جلد دفتر بندند تاثیر گوید ـه هر ورق زخود سر حساب میباخت شد کند وحدت او ریسمان دفتر شده ؛

ریسمان تازه کردن شفا یافتن از بیماری صعب و این از اهل زبان بتحقیق رسیده ؛

ریسمان دادن کنایه از فرصت دادن و بعضے دواندن گفته اند۔

ریشهٔ ناخن که بعد بریدن از ناخن ماند تا دور نشود آزار دهد و بهندی آنرا کور گویند محسن تاثیر گوید ـه مشکل که دلی را با اذیت برساند یارب بر افتد ز جهان ریشهٔ ناخن ؛

ریشه راندن بمعنی ریشه دواندن ظهوری گوید ـه منکر ز تحکم عمر بر خوردن ؛ راننده همه تو ریشه در جگرم ؛

ریش سفید معروف و نیز ریش معمر که آنرا باب نیز گویند اشرف گوید ـه جز نام روشنائی روزم نیست ؛ چون ریش سفیدی که بود در شب سیاه ؛

ریشه کردن محکم کردن درخت ریشه را در زمین و این نزدیک ست بمعنے ریشه دواندن وحید گوید ـه چو در حقه سیم گوهر نهند ؛ درو ریشه دارد شود ریشه بند

ریش پیش کسے نداشتن بے حرمتی بی عزت بودن تاثیر گوید ـه چو پای زریش کسے ریشی ندارد خواهد جا دارد ؛ که جا سگ مردی شمار دسگ زر را ؛

باب الزاء المعجمه

زانو زدن تعظیم نمودن و این رسم در اصل از ترکانست که پیش امرا و سلاطین در وقت ملازمت زانو میزنند سلیم گوید ـه بپادشاه خوبرو بانست چندان دور نیست ؛ سرو شمشاد چمن گر پیش او زانو زند ؛

زار نالی نمودن و نالهٔ ضعیف عاجز نالے وحید گوید ـه بعد از این در کوی جانان زار نالی میکنم ؛ از دل سخت نکویان رحم را وز دیده ام ؛

زابل بضم بای موحده نام شهری نیز مقامی از نغمه چنانکه از منشآت طغرا و صنع می پیوندد۔

زاغ جانور معروف و این لفظ عربیست و زاغان جمع آنست و آنچه در هندوستان است چشمش سیاه باشد و زاغ ولایت چشم سرخ دارد سلیم گوید ـه بلبلم اما سلیم از بیوفائیهای گل ؛ اشک خونین در چمن بر زاغ چشم زاغ میکند ؛ و زاغ کمان بمعنی گوشهٔ کمان شهرت دارد

زانو کفتار گفتن کلوخ بستن متعلق کفتار بکاف تازی جانوری مشهور روایت است که چون کفتار را ببیند کلوخ گویند واو از ترس از رفتن باز ماند ملّا طغرا گوید ؎ زموذن بدغا باید انتقام کشید ؛ کلوخ گفته توان بست زانوی کفتار ؛

زبان مغز دار زبانے که کلام آن تہ داشته باشد و صاحب فصاحت و بلاغت بود وحید گوید ؎ دران ساعت که از وصف لب شیرین بود کامم ؛ بده یارب زبان مغز داری ہمچو بادامم ؛

زبان زیر زبان داشتن بمعنی وقت زبان داشتن یعنی ہر دم چیزی گفتن و بر گفته خود ثابت نمودن قاضی اصغر بخاری که احوالش در تذکرۂ نصیرآبادی مذکورست گوید ؎ چه اعتماد کند کس بوعده ات ای گل ؛ که ہمچو غنچه زبان در ته زبان داری ؛

زبان بازی مکالمه و سخن گفتن بالکدیگر سلیم گوید ؎ بخود چو موی میانت ز رشک می پیچم ؛ چو شانه با سر زلفت کند زبان بازی

زبان دادن تعلیم کردن و چیزے فرمودن بساطی سمرقندی گوید ؎ حدیث بوسۂ شیرین لبان اگر گفتم ؛ ز من بدان که تو جمعے مرا زبان دادند ؛

زدن معروف و موارد استعمال این بیش از بیش ست مثل تیغ زدن و ساغر زدن و تغافل بلند زدن و شبگیر زدن و دیگرہا و این قسم استعمالات را صاحب بہار عجم که از مخلصان فقیر آرزوست و در نوادر المصادر حسب طاقت بشری بقدر تتبع خویش کما فوق اکثری ست جمع نموده واکثر مجازست و بمعنی دور کردن و بریدن نیز آمده چون خالی از غرابت نیست آورده ست از مولانا عبد الرزاق فیاض گوید ؎ بلعوذ که در جان دوانده ریشۂ مہر ؛ ز دیم ہر چه دگر رسته بود از گل ما ؛

زدن خشت ساختن خشت ازینجاست که خشت زن بمعنے سازنده خشت ست تاثیر گوید ؎ کسی که طینتش از کاہلی مخمر شد ؛ چو خشت تا نزنندش بکار نتیشند و احتمال دارد که زدن خشت درینجا عبارت باشد از زدن که چون بناء خشت عمارت را در کار عمارت صرف کنند و در گل بنشانند به تیشه خود میزنند تا محکم شود **زر** بمعنی مطلق نقد خواه سیم خواه مس خواه زر طلا و نقد مس را زر سیاه گویند و مرادف زر پوست بواو معروف که بہ تحقیق آمیست چنانکه گذشت غایتش ہل سفید را ہل سیاه و پل سرخ مسموع نیست و زر سرخ شہرت دارد سلیم گوید ؎ گردیده داغ کہنه و نو جمع در دلم ؛ ہمچون زر قمار سفید و سیاه و سرخ اگرچه تنہا سیاه بسیار کم آمده۔

زربفت حاتم بجای مہملہ و فوقانی قسمی از زر بفت خوب و ظاہرا حاتم نام بافندۂ آن بود یا تغیر مایش حاتم نامی بافته اند مخلص کاشی گوید ؎ چو احسان ہمانے زینت دیگر نمیباشد ؛ چرا این جامۂ زربفت حاتم را نمی پوشی ؛

زر بسته زریکه ہنوز آنرا خرده نکرده باشند شہرت گوید ؎ اعتبار دلم از موج طپیدن افزود ؛ نقد قلبی که شود سکه زر بسته شود ؛

زرین گیاه گیاہیست که بکار اکسیر آید و این از اہل زبان به تحقیق رسیده۔

زر توفیقی بتقدیم فا بر قاف زریکه برای خدای تعالی جل شانه و عز برہانه دفن زر بزرگان جدا کنند تاثیر گوید ؎ موفق گشته ام از خاک راہش در چنین سالی ؛ زر توفیقی من خوش عیاری کامله دارد ؛

زر کوب کسیکه ورق نقره ساز و طغرا گوید ؎ میزنم بر روی گاہے در سرا بستان غم ؛ گوئیا زر کوب رنگ زعفرا نم کرده اند ؛

زرکش کسیکه تار نقره و طلا کشد برای کلابتون و غیره وحید گوید در تعریف زرکش ؎ کشند چون سری آن پری رو نیاز ؛ شود بند من از کشیدن دراز ؛ محقی نماند که استاد مذکور لفظ زرکش بسرخی نوشته و این ابیات در تعریف آن گفته۔

زرنشان گر بنون ہمانکه اورا در ہندوستان کوفت گر گویند وحید در تعریف

زرنشان گوید ؎ بجانم گر زرفشان گرچہ کرد ٭ مرا زرنشان کرد از روی زرد ٭

زمین دیوار نام فنی ست از کشتی چنانکہ از گل کشتی میر نجات بوضوح میرسد۔

زن جلب بفتح جیم تازی و ساق چنانکہ از اہل زبان بتحقیق رسیدہ۔

زندہ رود رود خانہ ایست در صفاہان کہ زاینده رود نیز گویند و زنده بحذف دال باد او زاینده رکنای مسیح گوید ؎ عشق آمد و از وجود من دیری ساخت ٭ لطف بہزار خوبی از شہری ساخت ٭ از ہر مژه ام چو زنده رو نہری ساخت ٭ بر ہر موجہ چو اصفہان شہری ساخت ٭

زنگ از دل ربودن و رفتن و ستردن کار خاطرخواه دیگری کردن و شاد نمودن او و را دوم معنی شاد شدن بکار دیگری چنانچہ شاعر گوید۔ **مصرع** زنگ از رخ گل ربود و زنگ از دل من ٭ و سلیم گوید ؎ نہ ہمین از تو مرا گرد غم از سینہ زدود ٭ در تماشاے تو زنگ از دل آئینہ زدود ٭

زنجیره چیزیست کہ اکثر در اطراف دامن و گریبان جامہ و کلاه وغیره دوزند و بہند آنرا گور گویند و بعضے بہ تکلف تور خوانند تاثیر گوید ؎ بے حاشیہ رنگین نشود نسخہ زکاتب ٭ چون کلاے سادہ کہ زنجیر ندارد ٭

زنگولہ معروف و زنگلہ بحذف واو مخفف آن و نیز مقام سرود چنانکہ از منشآت ملا طغرا بثبوت میرسد۔

زنگلہ پای اضافت ہر چہ زنگلہ در پا لیش باشد ملا طغرا گوید ؎ عجبی نیست کہ از شبنم کوچک دو لیش ٭ گر بہ بند شود زنگلہ پا در کشمیر ٭

زنگ بکاف دوم تازی و را ی جملہ زنگی کہ از ان آواز بر نیاید و سند آن در زنگ شلنگ گذشت و نیز شفیع گوید ؎ بگوی تا لشنوی ہم شنیدن ٭ چو زنگ ہر کہ درین عرصہ دست کرست ٭

زنگ کردن کاف تازی و را ے مہملہ کنایہ از خاموش شدن و ساکت کردن از جہت الزام چہ اگر زنگ کہ بے آواز را گویند چنانکہ گذشت و این از اہل زبان ثبوت رسیده۔

زنگ و زنجیر زنگ بہ زنجیری کہ فقرا ولایت ولجا بی قیدان در کمر بندند و حسد در تعریف قلندر گوید ؎ بود شکل من سر بندۂ پیر من ٭ دل ما آن زنگ زنجیر من ٭

زنجیر سر زنجیری کہ قلندران ولایت بر سر بچند و حید در تعریف او گوید ؎ زنجیر سرطاق شد طاقتم ٭ کہ زنجیرے حلقہ حیرتم ٭

زود بود مقابل زیر بودن بمعنی حیا بے حساب نیز آمده و این را در مقامی گویند کہ شخصے بیحیائی و بی پروائی کند شفائی گوید ؎ عشق رسوای طلب شہرت تقاضا میکند ٭ ورنہ افشا کردن راز نہانی زود بود ٭

زه پیراہن رشتہ باشد از ابریشم کہ در دور دامن و سر آستین و گریبان دوزند و بہندی ڈوری گویند بدال مضموم ہندی و واو مجہول و آن گاہی یک رنگ بود و گاہے دو رنگ میرزا صائب گوید ؎ گر کند از رشتۂ جان تازه پیراہنش ٭ از لطافت رنگ میبارد بیاض گردنش ٭ و نیز سید حسن گوید ؎ ارباب عشق آن دو پیراہن دو رنگ ٭ روز و شب چو رشتہ بہم تاب میخورد ٭

زیر بری بیای مجہول و را ے مہملہ و بای موحده مضموم و رای مہملہ بیا رسیده ظاہرا کیسہ بری و گره بری بطراری کمال خجندی گوید ؎ قیامت ست بجز حیرت کہ در روی زلف ٭ بجرم زیر بری نامہ سیہ دارد ٭

زیر پای کشیدن بیای معروف و شین معجمہ شخصے را باقرار آوردن تاثیر گوید ؎ بگو پامال امشب کرده خون کرا دیگر ٭ وگرنہ از خیانت میکشم این زیر پای را ٭

زیج درکاری بستن بیای معروف و جیم فارسی با کاف عربی چنانکہ در لغات قدیمہ نوشتہ شد کاری را باتمام و نہایت رسانیدن و زیج خوب سرانجام دادن تاثیر گوید ؎ زیج در عشق چو من کس نتواند بستن

من زبیرزم اگر از خواجه نصیر از طوس ست ؛ ولطف این شعر آنست که زیج جایکه خواجه نصیر بسته در مراغه که از مضافات تبریز ست بود ونیز مردم طوس بکم عقلی شهرت دارند چنانکه گاو طوس ودر سابق ایام شهرت دارند نیست بلکه جز خراسان که طوس از انست حالا بنز مشهور ست ۔

زیر پیچ با بار فارسی و یای مجهول و جیم فارسی دستار ستے که زیر عمامه پیچند در هندوستان ته پیچ گویند شفائی گوید سه بشود زیر پیچ دستارش ؛ کلم پیچید از تکه دارد ؛ و کلم بکاف ولام درینجا مخفف کلیم ست ونیز وحید گوید سه زدستار گنبد چه سازم بیان ؛ که او را بود زیر پیچ آسمان ؛

زنخ زدن بیهوده گوئی و در متاخران خانه زدن گویند وتنها زنخ بدین معنی آمده کمال خجندی گوید سه گوے چه ماند بزنخدان یار ؛ کین زنخ مردم بیهوده گوست ؛

زبونگیر کسیکه ضعیفان و زبونان را آزار دهد کمال خجندی گوید سه بر سر کوی تو کمتر روم از بیم رقیب ؛ که سگ خانه زبونگیر و غریب آزار ست ؛

زیستن بیاے معروف بمعنے سلامت ماندن میر یحیی کاشی در هجو اگولی گوید سه بعید نیست بنش چو ظرفی زلیست ؛ دگرش احتیاج شستن نیست ؛

زیتون بفتح وسکون تحتانی و فوقانی بواو رسیده ونون میوه معروف و آن لفظ عربیست ونیز نام غنچک نوازی مشهور در ایران و طغرا گوید سه بود از غنچک خوش صوت گردون ؛ دیار چرخ را استاد زیتون

زیر چاق محکوم ملا طغرا تیر دار ظهوری کا گوید **مصرعه** بچاق مراد زیر چاق ست

زیاده سر بمعنی هرزه گو و مغرور چنانکه از محاوره دانان بتحقیق رسیده ۔

زیر حلقی خوردن بفتح حای مهمله و قاف بیا رسیده خوردن ضرب زیر حلق اثر گوید سه لیکه باشد طینت ما صاف از حرص و هوا ؛ زیر حلقے چون فواق از خویش صد جا میخوری ؛

؛ ؛ ؛ ؛

باب السین المهملة

ساغر لطاق ابروی کسی خوردن کنایه از پرستی نمودن بیاد کسی شراب خوردن سلیم گوید سه آنم که می بغمزه زنجیر میخورم ؛ ساغر لطاق ابروی شمشیر میخورم ؛ و فقیر مولف گوید سه دل لطاق ابروی او می پرستی میکند ؛ چون کبوتر در میان کعبه مستی میکند ؛

ساغری تخلص شاعری که معاصر مولوی جامی علیه الرحمة بود و بمقابله جامی علیه الرحمة ساغری تخلص میکرد و نسبت این تخلص بجا که از مولوی بستند چنانکه مشهور و در تذکرها ست ونیز نام پوستی که کیمخت نیز گویند سه قفاده زاخر را پوست وجامه من بجاے تجمع بود ساغرے همیشه خلاف ؛

ساعت عقرب ساعت نحس که قمر در عقرب باشد تاثیر گوید سه از توکل زیدان نیست مرا بیم دگر ؛ هند ؛ ساعت عقرب من عقرب ساعت باشد ؛

ساز بودن دماغ بزای معجمه خوش بودن دماغ اثر گوید سه ز شوق وصل تو دائم دماغ من ساز ست ؛ می هوای تو پیوسته در کدو دارم ؛

سایه کسیرا به تبر زدن کنایه از کمال دشمنی تاثیر گوید سه گفتم که بهر پیش رخت زنگ رفته است ؛ هر جا که دیده سایه ما را به تبر زده ؛

سایه دست کسے گرفتن فیضیاب از کسے شدن و مطیع و منقاد او شدن اشرف گوید سه درین گلشن بود تا نخل نازش ؛ گرفته سایه از دست

چنارش و درخت تار بتار قرشت در تحقیت مشہور در ہند و تحقیق آن در لغات قدیمہ گذشت۔

ساق منجہ بفتح میم و سکون نون و جیم تازی مفتوح چارپائی کہ در ہند برائے خوابیدن موضوع ست و پلنگ نیز گویند و این ہر دو لفظ ہندی الاصل است زیرا کہ در ایران و توران نیست و بعضے گویند کہ حالا در بعض جاہا رواج یافتہ و لفظ منجہ بہندی پیچاست و ساق منجہ عبارت از دو چوب کلانست از چہار چوب مذکور طغرا گوید سہ شود بہند چو خراط چرخ بر سر کارش ز چوب خشک تنم ساق منجہ می آید۔

ساقین و ساعدین ہر دو سلاحی کہ برای محافظت دو پای و ہر دو دست پوشند اول از عالم موزہ و بعضے از آنرا دیدہ شدہ کہ از آئین ساق بندند و دوم ہمانست کہ ترکی قلاق و بہندوستان دستانہ گویند چنانچہ محمد امین وقاری طبسی یزدی در رسالہ گلدستہ اندیشہ نوشتہ ساقین و ساعدین از وجوہ شکل از دو چہار آئینہ از چہار قل طرا ازلیت و پہلو۔

سال دزدیدن آنست کہ کسی سالہای عمر خود را کم ظاہر کند یکی از شعرای تذکرہ نصیر آبادی گوید سہ تا کے از سال دزدیدن توان بودن جوان ٭ بخیہ پیری بروا فتاد از موی سفید ٭

سبک آرامی بیای موحدہ مضموم سبکی و کم وزنی وحید گوید سہ تا بجود دزان نہادی چو گہر محبوسی ٭ خس دو در سر آب از سبک آرامیہا ٭

سبق گفتن درس دادن و تعلیم دادن طغرا گوید سہ اے معلم جز و استعداد مردم جاہل است ٭ کودک ما را سبق از علم نادانی بگو

سبق روشن کردن یاد کردن سبق و این نزدیک ست بمعنی سبق روشن کردن کلیم گوید سہ زود در رفت آنکہ ز اسرار جہان آگہ شد ٭ از دبستان برود ہر کہ سبق روشن کرد ٭

سبیل بوزن فعیل لفظ عربیست راہ و فارسیان بمعنی مردست و چیزی کہ در راہ صرف کنند عموما علی الخصوص چنانکہ از بیت سعید اشرف معلوم مے شود سہ لکن تکمہ صحبت از خط سیاہ پوشید است ٭ لب تو آب محرم سبیل خواہد شد ٭ و بمعنے چیزی کہ صرف شخصے سازند بروقت و بمعنے کہ باشد و این ہم بمعنے دوم مستفاد می شود سہ گشت بہار و تازہ شد شوق ہوائی گل ٭ عشق و جنون سبیل مے ہوش و خرد فدای گل ٭

سبکیا شخص بے تمکین یحیی کاشی گوید سہ ز سنگینے تجنبد پایم از جا ٭ نیم چون شاعران اکنون سبکیا ٭

سبز شدن سخن گفتہ بوقوع آمدن آنچہ گفتہ سلیم گوید سہ ای خوش آن نوروز کہ آنکہ تیغ سبز شود ٭ ہر چہ میگوئیم ای عہد شکن سبز شود ٭

سبز شدن بخت و اختر بمعنے نکوئی احوال اول مشہور ست و دوم را قم گوید سہ آنقدر باید نمانند دست ز چشم تر ما ٭ کز نم گریہ ما سبز شود اختر ما ٭

سبز مینہ بیای موحدہ و زای معجمہ بیای رسیدہ و لون مفتوح معشوق سبز رنگ طغرا گویند سہ کی شود لحیب چون سبز مینہ فریہ شرین ٭ کز کمرگاہ صنوبر را جوان لاغر کنند ٭

سپر پارہ بیای فارسی نوعی از سپر تاثیر گوید سہ ہر جا کہ کثرت ست نمودار وحدت ست ٭ باشد سپر پارہ ولیکن سپر یکیست ٭

سپاس بمعنے حمد و شکر مشہور ست و بمعنی منت کہ اظہار نعمت ست بر منعم الیہ نیز آمدہ در ینصورت بالفظ نہادن آمدہ کمال خجندی گوید سہ عقل چو ساقی نہاد بر من بیدل سپاس ٭ بر سر آزادگان منت دستار نیست ٭

ستد بکسر و فتح فوقانی و دال گرفتن وحید گوید سہ درین بازگری گواہ و ستد بود گرم بازار داد و ستد ٭

ستارہ جدول بکر اول چیزے دراز چوب یا آہن کہ حکم مسطر دارد برای کشیدن جدول اشرف گوید سہ زنار سا

طالع تمام دنبال است ؛ ستاره ام بفلک چون ستاره جدول ؛

ستاره نداشتن طالع خوب نداشتن مخلص کاشی گوید ـ برفع پستی اقبال خویش چاره ندارم ؛ بر تبه کم نیم از آسمان ستاره ندارم ؛

ستر پوش چیزی که ستر عورت بدان کنند سلیم گوید ـ چو گل از هر طرف چاک دگر دارد گریبانم ؛ ز رسوائی چه صحرا ستر پوشم نیست دامانم ؛

سجاوندی کردن شنگرف و آب طلا نوشتن و نوشته شدن آیات قرآنی موافق نسخه سجاوندی که کتابیست در علم قرارت و آن کنایه است از تزئین سعید اشرف گوید ـ خواهم آن رخ را ز نقش بوسه گلبندی کنم ؛ مصحف رخساره او را سجاوندی کنم و تاثیر گوید ـ از حنا گل شود چون آن رخ محجوب سرخ ؛ مصحف خوشخط رخسارش سجاوندی بود ؛

سجاده محرابی جای نمازی که شکل محراب داشته باشد اشرف گوید ـ سلیم در سجده طی راه ترا گر نقش پا ؛ هر قدم سجاده محرابیم افتاده است ؛

سخن گستر در عرف بمعنی سخنگو و شاعر مستعمل ست و در اصل گستردن بمعنی فرش کردن ست و بمجاز بمعنی پهنا دادن سخن که اطراف و محامل بسیار داشته باشد آمده لهذا محسن تاثیر گوید ـ مدعی گرچه سخنگو ست سخن گستر نیست ؛ مهمل و معنی و بسیار چه معنی دارد ؛

سخت باز کسیکه در قمار بازی دستی تمام داشته باشد تاثیر گوید ـ شد دو چارم سخت بازی در قمار و بر یج هر دو عالم را او در داو اول باختم ؛

سخت خوردن بقدر بیع و رنج بسیار کشیدن طغرا در الهامیه نوشته است در جهاد نفس هر کس که سست جنبیده سخت خورده .

سخن چادیده بجیم فارسی حرف هرزه و لپوچ و بے معنی چنانکه در وقت هرزه گفتن شخصی میگویند چه پیچادی و در اصل چادید بمعنی خاید است وحید در صفت آره گوید ـ بود بهین در چشم اهل نظر ؛ سخن های چادیده اش چون خبر ؛

سخن زدن حرف گفتن و این کم ست اکثر سخن گفتن ست سلیم گوید ـ عشق آمد و با من سخن از عشق بتان زد ؛ این حرف بمن تا بدر پیر مغان بود ؛

سخن بکسے داشتن تنها با کسے داشتن کنایه از چیزی گفتن بکسی که اراده دیگر نمودن باشد سلیم گوید ـ سلیم گفتنم و دارم بطرزات سخنی ؛ سجنده گفت که هندو زبان چه میداند ؛ سند لفظ دوم از حد بیرون ست و در داوین استادان ایران مشحون ست

سرد بدال نقیض گرم کنایه از بے مزه و بیفائده و مرادف بارد که در فارسی آمده بدیع الزمان طاهر نصیر آبادی صاحب تذکره گوید ـ گریه ای سرد زاهد را نماید کارگر نیست ؛ پیش از بارش باران وی دیوار ست ؛

سرو پیاده نوعی از سرو که کوتاه قد باشد و بعضی گویند مطلق سرو کوتاه صائب گوید ـ چشم قدح بجلوهٔ مینای باده است ؛ این شوخ چشم قمری سرو پیاده است ؛

سراپا معروف و بمعنی خلعت که عبارت از دستار و جامه وغیره باشد شهرت گوید ـ بدامانم لباس سوختن از بسکه می زیبد ؛ چو شمع از تار و پود شعله پوشیدم سراپائی و باین معنی در هندوستان نیز شهرت دارد

سروش بمعنی فرشته و بمعنی آواز غیب که الهام باشد حید در معراج گوید ـ کرده درین حال سروش ازل ؛ در جگر روح امین نور حل ؛

سرمه دادن معروف و مجاز ابمعنی کم ظرف و کمتر سلیم گوید ـ شکست تنگ دان بجای خمار گهباره ؛ بکر لاله آمد و یک سرمه شراب آورده ؛ چشم توام ز هوش تهیدست میکند ؛ یک سرمه دان شراب مرا مست میکند ؛ ـ از چشم نیم مست تو یا کهجان شراب ؛ با صلح میکنیم بیک سرمه دان شراب ؛

سر دادن معروف ونیز رہا کردن مطلق وسر دادن تفنگ خصوصاً بمعنی گوزیدن وتیر زدن نیز مستعمل ست وبدین سبب قباحتی در استعمال این لفظ پیدا شد چنانکہ در لفظ نہادن لیکن استادان در اشعار خود آورده اند سلیم گوید ؎ نیستے در عاشقے مارا بمرغ بسمل ست بتازنا صیاد سر گرفت مارا سر نداد ؛ ومیر الہی ہمدانی گوید ؎ سر راہے دو چار یار گشتم ؛ گرفت دیده وخندید سرم داد ؛ ومحمد علی مجذوب گوید ؎ گرچہ صید لاغرم در راه او سر سبزم نونہال خشک گردیدم ولے بر میدیم ؛

سر سبز کردن صلح وموافقت کردن کمال خجندی گوید ؎ نگہا داریم باز لعش ولے دریاے او ؛ باز گر رفتیم با او سر سبز ایم کرد ؛

سر کاوزن بمعنی دولت مفت بدست آوردن ومالی مفت یافتن ۔

سر خر پیدا شدن بدست آمدن چیزی ناکاره چنانکہ جوہر لفظ نیز دلالت دارد سعید اشرف گوید ؎ چون دوش آن بره یار سمند رسید اشد ؛ ناگاه رقیب فتنہ گر پیدا شد ؛ رفتم کہ یک نگاہ کاوی نرم گز دست قضا یک سر خر پیدا شد ؛ وانکہ سر خر بمعنی مخل ونیز بمردن نوشتہ لقیاس سعنی بیت گفتہ واز جوہر لفظ غافل مانده ۔

سر زلف وا شتن نازبا کسے کردن ظہوری گوید ؎ کہ ندارد سر زلف با غیر این قدر از چہ پریشان گفتم ؛

سر ماه اول ماه عبد اللطیف خان تنہا گوید ؎ ای سپاہ جنون سر ماه ست از زر داغ وقت تنخواه ست چون جنون ہنگام زائد الشور بودن ماه کہ اوائل ماه میباشد بجوش می آید چنین گفتہ ۔

سر در ہوا مردم آشفتہ دل ودماغ چنانچہ عاشق سر در ہوا در معنا ورآمده

سر زده رفتن بے خبر بخانہ کسے در آمدن شفیعائی اثر گوید ؎ ہرگز مرا بسوی خود آن بیوفا نخوانده ؛ دائم چو شمع سر زده رفتم بہ بزم او ؛

سر نوشت کمان آنچہ بر کمان نوشتہ شود وقش نام سازنده وغیره حسن بیگ رفیع گوید ؎ نگاه گوشہ کہ ہست ابرو خدا شناسم کرد ؛ بنام صاحب سر نوشت کمان ؛

سرای سنبل خان بضم سین دوم ولون ساکن وضم بای موحده ولام نام مکانیست کہ محل جمع لولیان بوده آن در لفظ قلندر گذشت ۔

سر بتوی بفتح اول وسکون دوم وفتح بای موحده وفوقانی لواو رسیده وتحتانی بتحتانی رسیده حیلہ گری ودو فنونی ودر لفظ تو بفوقانی لواو رسیده در اصل بمعنی میان ست چنانکہ گویند فلانی در توی خانہ نشستہ است ای در میان خانہ پس بمعنی سر بخود کشیده کہ در فکر بوده باشد وبمجاز بمعنی مذکور آمده تاثیر گوید ؎ زسر بتوی خود شیخ ار نگیر مدام چو بید خود چو کشف شکنجہ در تفس ست ؛

سر پیچ زدن بیای فارسی ویای مجہول وجیم فارسی نمودن وچشم بخواب گرم کردن تاثیر گوید ؎ می رنگ رفت باده سر جوش زد ستہ خط کہ سر پیچ زدان صبح بناگوش زد ست ؛

سر گرم بودن بمعنی بجد در کار بودن بہمت گشتن واین ہر دو شہرت دارد بمعنی عاشق شدن نیز سلیم گوید ؎ دختر رز گر ہمہ باشد بشو سر گرم او ؛ در طریق عشقبازی صورت یعقوب باش ؛

سر کلاوه گم کردن سر رشتہ گم کردن نو سید ست وپاشدن تاثیر گوید ؎ سر رشتہ زندگی ندارد در دست ؛ گویا کہ سر کلاوه گم کرد ست ؛

سراشہ بنون نوعی از بانگ کہ از مردم کرد بعضی از مواقع از سر آدمی یعنی از سر آدمی یک چیز گیرند مثل گوشی کہ بر ساز حیوان واسپ وشتر وخر دگاو وامثال این گیرند تاثیر گوید ؎ گرفتہ تاب رنگ عاشقانہ ؛ زگل گوشے واز صندل سراشہ ؛

سر بدا بفتح اول وسکون دوم وفتح بای موحده ودال مہملہ بالف کشیده در اے

تهلر لقب طائفه از سلاطین وچون فدای
واو خود را بکشتن دادن در طریق ایشان
مرسوم بود خود را بدین نام موسوم ساخته
اند و ایام سلطنت ایشان بعد از وفات
ابوسعید بهادر خان بن ادلجاهو خان
چنانکه از کتب تواریخ وضوح می انجامد

سر به سر کسی داشتن نزاع وخصومت
باکسی کردن بنام یکی از شعرا در تذکره
نصیرآبادی آورده ـه آهنگ صلح کارش
ز خردمندی نیست ؛ چشم ما بهند سر بسر
دریا دارد ؛

سرتیم اختلاط چسپان اختلاط و
این از اهل زبان تحقیق رسیده -

سرپیچ بجیم فارسی کسی که موی دراز بسر خود را
پیچیده چنانچه سنیاسیان ومداریان بر دارند
طغرا گوید ـه کی برنگ سرشناسی بود در سر
پیچ دار ؛ بید اگر از طرهٔ خود چیره بندی
سر کشید ؛

سرشیر باضافت وشین معجمه ویای معروف
قیماق که بهندی بالائی گویند -

سرشیری که از برنج یا مس در دهانه
آبشار وحوض آب سازند سعید در تعریف حمام
گوید ـه بود چون زلطف ست تخمیر او ؛ چو
پستان مادر سر شیر او ؛ در هندوستان
آنرا شیر دهان گویند -

سر قلیان چیزی که تنباکو در آن پر کرده
آتش بگذارند و قلیان بکشند بهندی چلم
گویند و تحقیق آنست که در فارسی چلم و قلیان
بمعنی حقه است و سر چلم و سر قلیان بمعنی
مذکور و صاحب اعجاز رشیدی که سر قلیان
بمعنی بهترین و برگزیده قلیان نوشته خطای
فاحش نموده -

سر زخم مالیدن کنایه از چاره
اندیشیدن و رحم کردن و این از اهل زبان
به ثبوت رسیده -

سرخ و سیاه شدن کنایه از
ماتم عاشورا چه در ماتم مذکور سیاه می
پوشند و خود را مجروح می سازند -

سرخ و سیاه عبارت از مردم
مذکور باشد و چون این عمل اکثر کار اوباش
واجلاف بود چنین گفته میشود شفائی میگوید
ـه این مجرم که امیر شد بناگاه ؛ می شود توشه
دار سرخ و سیاه ؛

سر در آب بردن فرو بردن سر در
آب اشرف گوید ـه زاهد از امساک اشرف
باده کمتر میخورد ؛ روزه داران را حساب
نیست بردن سر در آب ؛

سرمهٔ افسون غیبت بفتح غین معجمه
سرمه ایست که هر کرا آنرا در چشم کشد از نظرها
غائب شود و این ظاهرا از خرافات اهل
طلسم و نیرنجات ست و ماخوذ است از
علم هندیان اشرف گوید ـه تا نه بینی و نه
بینندت ترا از خویشتن ؛ سرمهٔ افسون
غیبت گرد چشم افشاندنی ست -

سرمه از چشمها نهان گشتن
و سرمهٔ خفا همان سرمهٔ افسون غیبت
و بهندی آنرا الوپ انجن گویند ترجمهٔ خفا
علی رضای تجلی گوید ـه نشان آب حیات
چه میپرسی ای خضر ؛ کجاست سرمه از
چشمها نهان گشتن و شفیعائی اثر گوید ـه
در چشم کس نیایم ز اقبال نارسا ؛ باشد
سیاه بختی من سرمهٔ خفا ؛

سرزنده صاحب جرأت وجوانمرد و
گرم جوش و شگفته رو اشرف گوید ـه نیست
اشرف بر تحسین سخن سرزندهٔ ز آن چون
معنی روزگارم در سیه پوشی گذشت ؛ و
مخلص کاشی گوید ـه غیر تعب ز شوخی از
سیمبران زیبنده نیست ؛ شمع بی نوری
بود معشوق اگر سرزنده نیست ؛

سرخ و زرد شدن منفعل
گشتن و گاهی لفظ خجلت نیز با آن آرند
اشرف گوید ـه گر تو با این حسن رنگ آمیز
در بستان روی ؛ باغ گردد چون گل حنا
ز خجلت سرخ و زرد ؛ و تنها سرخ شدن
از خجلت نیز در کلام بعضی از اساتذه
دیده شد ؛

سرانداز بفتح همزه وسکون نون
ست طرح چنانکه در لغات قدیمه گذشت
ونیز جامه که زنان بر سر اندازند چنانکه
روپاک مثنوی اشرف گوید ـه ترک زینت
کن که زیور هست مخصوص زنان ؛ پرنیان

تیغ مردانرا سرانداز ست وبس ؛

سرکوب عمارتیکه مرتفع باشد از عمارات دیگر و بران مشرف بود لهذا پشته که بمقابل قلعه سازند برای گرفتن قلعه آنرا نیز سرکوب گویند اشرف گوید؎ فغان از چرخ دون پرورکه با این همت عالی ؛ بگردون دیدم شدگیر آن سرکوب راهانم ؛

سرخوابت زدن نوعی از فنون کشتی میر نجات گوید؎ در مخالف که ترا گفت که سر خواب بزن ؛ گرد موی کمرت پیچ شود تاب مزن ؛

سرازیک گریبان برآوردن مثل و مانند شدن بدیگری و آن که دعوی همسری کردن گفته خطا کرده صائب گوید؎ همان باشد گران از شوخ چشمی بر دل مردم ؛ اگر سوزن سر از یک جیب با عیسیٰ برون آرد ؛ وله؎ و صبح صادق ست از یک گریبان سر برآورده ؛ ید بیضای ساقی و بیاض گردن مینا ؛

سرازنشار سبک کردن بیان دماغ که مقابل سرگرانی که در خمار عارض شود طالب آملی گوید؎ تا سر از نشه تجرید سبک ساخته ایم ؛ خرقه پالست بدوشم همه گر یکتارست ؛

سرخط سرمشق چنانکه شهرت دارد و بمعنے تمسک قباله نیز بعضے از معاصرین درین معنے تردد داشتند و آن از قلت تتبع بود

تاثیر گوید؎ گل را بود از بندگی روی تو سرخط ؛ چون لاله که بر چهرهٔ او داغ غلامیت ؛ و نیز میرزا صائب گوید؎ مجوی سرخط آزادی از فلک صائب ؛ که خود ز کهکشان طوق در گلو دارد ؛ و نیز اشرف گوید؎ خطش سنگ را داد شرمندگی ؛ بے عاشقان سرخط بندگی ؛

سرنشین بفتح نون و شین معجمه بیا رسیده و نون پس رو تاثیر گوید؎ در گلشنے که حسن تو محمل سوار شد ؛ گل سرنشین قافلهٔ نوبهار شد ؛ و نیز کسیکه سر راه نشیند تا از مردم چیزی خواهد و گدائی بکند و درینجا این هم چسپان ترست و از بعض لغات تحقیق شد که اصطلاح اهل قافله کجاوه نشینی چه سواری در انجا دو طریق ست یکی محمل نشینی دوم سرنشینی که بے محمل و کجاوه سوار شوند ؛

سررفته معروف است و نیز آنکه در قسمت و نصیب بود بمعنی سرنوشت تاثیر گوید؎ روز سررفته افزون تر بنادان میرسد ؛ طفل را با یک دهن شیر از دو پستان میرسد ؛

سررشته دفتر حسابی که از روی دفتر برآید و سند آن در لغت وضع بے شیرازه نوشته خواهد شد انشاء الله تعالیٰ ۔

سرکله زدن بفتح کاف تازی و تشدید لام جنگ کردن بسر کله و بهم زدن جنگ قوچ و آهو باشد و نیز کنایه از مقابله و برابری کردن تاثیر گوید؎ چشمان الم بنگر زان شاخ ابروان ؛ سرکله میزنند و آهوی جنگیش ؛

سرحساب واقف و آگاه تاثیر گوید؎ سر حساب از کار بودن سرنوشت من بس ست ؛ هست چون آئینه از جوهرم خط بیشانم ؛ و بمعنی خبردار باش نیز اشرف گوید؎ چو تیغ شهنشه خورد بر سحاب ؛ بخورشید گوید فلک سر حساب ؛

سرکن بضم کاف تازی ابتدا کننده در کاری خیال گوید؎ ز چهره پرده برافگن که شمع مجلس را ؛ ز روی حسن بهر مجمعی تو سرکن ؛ و بعضے بمعنی میر مجلس نوشته اند و این اصلی ندارد۔

سرازمضمون برآوردن عبارت از فهمیدن مضمون و سخنی را از رشته برآوردن بفهمیدن چیزی ست و این از اهل زبان بتحقیق رسید۔

سرچراغ افگندن دور کردن سیاهی که از سوختن فتیله بهم رسد میرزا غنی گوید؎ نوری نمانده است بچشم ستارگان ؛ افگنده است سر این چراغ ها ؛

سرخانه بمعنے مایه و حد معین تاثیر گوید؎ صد شکر که سرخانه لطفم بگمان ست ؛ ز جلوه خوارم فگند تیر کمانم ؛ و نیز میر نجات گوید؎ فرش ویرانهٔ ما این دل دیوانهٔ ماست ؛ خانهٔ مالیه کوی تو سرخانهٔ ماست ؛

سردستی گرفتن بیای معروف اعانت وامداد کسے کہ بسیار عاجز باشد تاثیر گوید ؎ یک جام نداوی بچو من بادہ پرستی ؛؛ یکبار نگرفتی سر دستی ؛؛ سید حسین خالص گوید ؎ گر چہ از پا فتادہ بودم لیک ؛؛ سردستی گرفت داغ مرا ؛؛

سر براہ کسیکہ کاری و عملی کند در ہندوستان گویند و نویسندگان کار را سربراہ کار گویند و مولف این را در کلام و عبارات اوستادان ندیدہ پس صحیح برین معنے سر براہی کردن کار باشد کنایہ از سرانجام نمودن اشرف گوید ؎ نکرو ہست ہر کس بشرط راہ ؛؛ نگردید در عاشقی سربراہ ؛؛

سرکار دو معنی دارد یکی بمعنی اہتمام کاری میرزا جلال اسیر گوید مصرعہ یکی سمار صحرا یکی سرکار دریا شد ؛؛ دوم آن کہ در ہنگام انتساب چیزے بشخصے گویند از راہ بزرگی مثل کارخانہا و نوکران چنان کہ در ہندوستان نیز متعارف ست اشرف گوید ؎ بسرکار پدر بودی ہمیشہ ؛؛ بجای بخشی شاگرد پیشہ ؛؛ و بدین معنی اکثر بسکون رای اول مستعمل ست وگاہ باضافت نیز چنانکہ شفائی گوید ؎ دست دولت تہی ست شفائی ز خوش دلی ؛؛ چیزی کہ ہست در سرکار توحسرت است و در ہندوستان سرکار جائے را گویند کہ چندین پرگنہ از توابع آن بود و دیگر آنکہ چندین دہ داشتہ باشد و از ترجمہ مجالس النفائس معلوم می شود کہ در ولایت ہم بدین معنی آمدہ است و بمعنی مکانیکہ پرگنہای بسیار توابع آن باشد و در محاورہ اہل زبان نظماً و نثراً ندیدہ ام اگر چہ در دفاتر و تواریخ سلاطین ہند مرقوم ست ۔

سر فلان چیز فلان کس از و می کشد دران مقام گویند کہ شخصے ادعای چیزے دارد و اظہار آن نماید و در واقع ندارد و بتکلف اختیار می کند و زحمت می کشد اشرف گوید ؎ ہمہ چند بجبین اند برہمن کیشان ؛؛ می کند در وہمانا سر معشوقی شان ؛؛

سر طوق بے اضافت چیزی کہ بر سر گنبد سازند و از مس و غیرہ ملمع کنند و بہندی کلس بفتح کاف تازی لام و سین مہملہ ؛ خوانند وحید در تعریف گنبد گوید ؎ زبس طوق گنبد بگردون رسید ؛؛ چو بیری کہ او را پراند مرید ؛؛

سر بریدہ کنایہ از دراز ۔ سراشرف گوید ؎ رقیب بلکہ در آنجا سر بریدہ بود ؛؛ چرا کہ بسر زدہ آئی بکوی قاتل ما ؛؛

سر فتیلہ چرب کردن جمع نمودن فوقی گوید ـ **ابیات** وقت ست کہ باجن و پری چرب کنیم ؛؛ با نام تو نام خویش را ضرب کنیم ؛؛ روغن بچراغ آشنائی ریزیم ؛؛ آنگاہ سر فتیلہ را چرب کنیم ؛؛

سر کلاوہ بندیست یعنی سر رشتہ کار گم شدہ ۔

سر خارہای عالم بخودسری می کند یعنی بخودگان کارہای عمدہ دارد این ہر سہ از بانداری تحقیق پیوستہ ۔

سر بار حلاوہ یعنے بارکوچکی کہ بر سر بار کلانی باشد اثر گوید ؎ بسکہ دارد خاطرم شوق سبکباری اثر ؛؛ زندگانی بار و سربار ست عقل کاملم ؛؛

سر کردن سلوک و مدد معاش کردن با کسے طغرا گوید ؎ کاسنی را می توان دیدن بسر سبزی علم ؛؛ چون لب زان سکر در باغ خوبی سر کنند ؛؛ و ایضاً گوید ؎ بجون گرمی کرد با شیشہ سبو کردل سرشد و آتش شیشہ گر ؛؛ بدان کہ لفظ سکر بفتح سین مہملہ و کاف فارسی و رای مہملہ نام شہریست از دکن ۔

سر دستی باصطلاح قلندران چوب دستی طغرا در الہامیہ نوشتہ سر دستی قلم و لوست تخت کاغذ جز و لاینفک گردیدہ ۔

سر سخن بدون اضافت ابتدائے کلام و ہمچنین باضافت بودہ طغرا گوید ؎ زور و سر سخن سرخی جگر خون ؛؛ فتادہ نقطہ اش چون قطرہ خون ؛؛

سر ما سوختہ چیزیکہ از شدت سرما ضائع و تباہ شود خواہ نباتات خواہ حیوانات طغرا گوید ؎ ہراسان کردہ تیغ بندش ملک را ؛؛ ز سرما سوختہ روی فلک را ؛؛

سراسر بہر دو سین مہملہ تماشا و سیر جای

از سرتا پا یحیی کاشی گوید ؎ شد چو ملیش
سراسر بازار :: خاک غم ریخت بر سر بازار ::
سر سخت خوردن خوردن صدمهٔ سخت
ورسیدن بلیهٔ عظیم سعید اشرف گوید ؎ عدو
از کفت گر زیک لت خورد :: زسرسختی آخر سر
سخت خورد :: ونیز سرسختی بمعنی گستاخی و بقیدی
ست وبدین معنے سرسختی کردن آمده یحیی
کاشی گوید ؎ زشمشیرش عدو را گر خبر بود
نیکردا ینقدر سرسختی از خورد ::
سرگیری بکاف فارسی بیار سیدی و آن ای
مهلو یای معروف آنست که نامقیدان ولایت
چون باکسے خصوصاً باساده روی مرید شوند
جمعے بهم سازند و او را در جای برده فعل شنیع کنند
و چون سر او را بگی می گیرد دیگر فعل مذکور می
کنند این فعل بر سرگیری شهرت گرفته شفائی
گوید ؎ باوجود آن که صد سرگیری از اجلاف
خورده :: بر سر رندان همان آن نامقید مرد رود
سرخاب بضم مرغ معروف ونیز نام
کوهی در تبریز هم رود خانه ور نواحی
کابل اشرف گوید ؎ شهنشه چهره سوی
کابل کند :: زسرخاب خونش صد و گل کند ::
سرپائی بسکون رای مهمله و بای فارسی
بالف کشیده و زدو تحتانی جمع شریف
صفاهانی در هجو کلاه میر معید عرب گفته ؎
گفت شخصے که خر دارین زپے لته حیفش نجه
آتشکے از آن یک سرپائی :: بردم دیده
بمن گفت که این نرخ کرده :: که وہ بے نره

خر کرده دادم کالپی ::
سر بسر گذاشتن معنی مشل دیگری
شدن بعض گفته اند۔
سر کمند طناب فورق که در مقبل شاهان
می بستند و دادخواهان وستم رسیدگان
که در آنجا سر کمند بدو خود رسیدند و
محفوظ می ماندند شفیعائی اثر گوید مصرعه
باشد ستم رسیده پناهش سرکمند ::
سروا کردن معروف و برهنه کردن
سر در ماتم و این عمل زنانست باقر تبریزی
گوید ؎ نی همین در ماتم دل ناله خوغا می
کند :: داغ می پوشد سیاه و زخم سر وا می کند ::
سرتوقع خاریدن متوقع شدن
شفائی گوید ؎ پیش همه کس سر توقع
خواری :: آن لحظه که جای دگرت میخارد
ازین بیت بظهور رسے پیوند که خاریدن
لازم و متعدی هر دو آمده۔
سرکن بضم کاف تازی و نون مفسد
معروف فتنه انگیز و سند این در لفظ باتابه
پیچ گذشت۔
سرخ عیار نام عیاری ست سلیم گوید
؎ روان کن از برای می که زر آن
سرخ عیارست :: که تا رخته هموار وست
و گردن بسته می آرد :: و یک سند آن
در قنطوره بیاید ::
سرقوج بقاف بوا و رسیده وجیم
فارسی نام فنی از کشتی میر نجات گوید

؎ دعوی هستی غیر از نقیامت باشد ::
سرقوچ تو الهی بسلامت باشد :: وبعضے
گویند پهلوانان ولایت قوچهای جنگی نگاه
دارند و باهم بجنگانند۔
سفید شدن ظاهر و نمودار سلیم گوید
؎ نازم بار شتهٔ تسبیح که در حلقهٔ کفر چو سفید
شدن از شرم تو زنار رسید ::
سفید گفتن بے پرده گفتن رکنای
مسیح گوید ؎ سفید گفتم و نه هم سفید تر
گویم :: خط سیاه تو دارد بمشک و عنبر حرف
سفیدی کردن و سفیدی زدن همان سفید شدن اول قاسم
دیوانه گوید ؎ نیست حاجت خضر راه دوستان
پیمای ترا :: می کند این ره سفیدی
از صفائی خرقه ام :: و دوم از محاوره به ثبوت
رسیده ::
سفرهٔ شطرنج بساط شطرنج اثر گوید
؎ برنگ سفرهٔ شطرنج هر کجا اسپی است
نزاع بر سر جا در میان یاران ست ::
سفره دوزی ضیافت و مهمانی کردن
دوستان در هفته یا ماهی که بهر یک مقرر
سازند ؎ عشق از داغ جگر سفرهٔ دوزے
دارد :: تا غم و درد تو آیند بمهمانی ما :: والیفاً
گوید :: بسکه غرق نعمت الوان حسن آن
گلم :: سفرهٔ دوزیست گویا آشیان بلبلم ::
سفره کشیدن بمعنی سفر کردن رکنای
مسیح گوید ؎ زین آه سحر زبانه ام در تنگنای

گیتی ؛ گر باشد زمستان نتوان سفر کشیدن

سفرہ بضم معروف بمعنی مقعد شہرت دارد بعضے گویند اصطلاح فارسی زبانان ہند ست لیکن چنان مسموع است کہ ہر یکی از شعرای ظریف ایران در خانہ امیر از ہندوستان وارد مے شود و آن امیر بنا بر شوخی عضو مخصوص اسپی را کباب کردہ پیش او میگذارد و آن مرد دیدہ از روی تعجب مے گوید کہ نعمتہای الوان ہر جا دیدہ ام و این مخصوص سفرۂ نواب ست و ازین حکایت معلوم میشود کہ در ایران نیز بدین معنی مستعمل ست لیکن از استادان دیگر این معنی را مد نظر نداشتہ بستہ اند طغرا گوید ؎

گشت بدوران فقر سفرۂ طغرا حقیر ؛ نیست عجب گر ز شرم آب شود نان او ؛

سفید آمدن بمعنے سفید شدن کہ گذشت تاثیر گوید ؎ بر پیش طرہ اش تاثیر نتواند سفید آمد ؛ بغیر از پختگی ظاہر نشد از عنبر خام

سقیفہ سازی سقیفہ بقاف بیاے رسیدہ و فا حرف زیاد دروغ بستن و این ظاہرا اشارت ست باحوال صحابہ موافق مذہب امامیہ بعد وفات حضرت پیغمبر علیہ السلام در سقیفہ بنی ساعدہ نشستہ بابوبکر رضی اللہ عنہ بیعت کردند برین تقدیر بمذاہب سنیان سوء ادب باشد۔

سکۂ مردی نشان مردی و سند آن در لفظ ریش پیش کسے داختن گذشت۔

سکہ درست شخصیکہ درست وضع باشد و راستی پیشہ بود اثر گوید ؎ ہر کجا سکہ درست ست چو زر در عالم ؛ شد چو آزاد سبق از گردش ایام محال ؛

سکہ بر زر کردن بزای معجمہ رای مہملہ کار را خوب بانجام رسانیدن و موافق عمل کردن و محکم نمودن اشرف گوید ؎ گفتہ بودی کہ کنم ترک علائق اشرف ؛ چونکہ گفتی سخنی سکہ بزر باید کرد ؛

سگ اروی تتغ بکاف فارسی کنند شخصیکہ ہر طرف گرد واند و ہر کار ریکہ بفرمانید و این از محاورہ بثبوت رسیدہ ؛

سگ لوند مسخرۂ بود در عہد یکی از سلاطین صفویہ احوال او در تذکرۂ نصیر آبادی وغیرہ مسطور ست صاحب این شعر ست ؎ سحر آمدم بکویت بشکار رفتہ بودی ؛ تو کہ سگ لوند بودی بچہ کار رفتہ بودی ؛ شفائی گوید ؎ بہتر سگ لوند بود در اول ؛ گشت پیر آخورش در آخر کار ؛

سگ پا سوختہ کنایہ از مضطرب بسیار و بالفاظ تشبیہ چون مثل و مانند و مشاکل آن مستعمل شود و در رباعی کہ سخن زان رخ افروختہ بود ؛ لالہ بیرون ز چمن چو سگ پا سوختہ بود ؛

سگباز بباے موحدہ و زای معجمہ معرکہ گیر کہ سگبازی کند و سگ را رقصاند وحید گوید ؎ اگر بود سگباز ز اہل خرد ؛ چرا با سگ نفس بازی نکرد ؛ بدان از فسونش تواں پر خرد ؛ سگ او کہ راہ بر مردم جہد ؛ و این قسم مردم مخصوص ولایت است و در ہندوستان نباشد۔

سلام دادن سلام کردن تاثیر گوید ؎ گوش روحانی فراوان بر کلامش می نہند ؛ حور و رضوان چو بہ بینیدش سلامش میدہند ؛ ایضاً گوید ؎ سلام میدہد جانان و چون غیرت ہمراہش ؛ بنوعی مے خلد در دل کہ دشنام است پنداری ؛

سلام ترازو شل کفہ ترازو بطرفیکہ جنس باشد و ہمین قسم سلام کردن بطرز نوعی گوید ؎ ہیز دکسے بادہ بجامت نکند ؛ تا زندہ ای پاسلامت نکند ؛

سلاحی کردن بلام مشدد و خای معجمہ حرفہای درشت گفتن و اعتراض نمودن ظاہر الوست کسی ہم ازین عالم ست و این ہر دو از محاورہ بثبوت رسیدہ۔

سلامانہ نذر و پیشکشی کہ وقت سلام بامرا دہند یا چیزیکہ عوض سلام بکسی بخشند چنانکہ در عروسی مردم طرف عروس بداماد دہند تاثیر گوید ؎ یک نظر حور چہ آن حسن مسلم بدہند ؛ حاصل باغ جنان را بسلامانش برد ؛

سمند جلو دادن بکسر جیم تازی و فتح لام و سکون لام و راندن اسپ اشرف گوید ؎ حلقی سمند عمر جلو دادہ سر اف بہر گرد و کلفت ست جہان زین سوار ہا ؛

سمسار بکسر اول وسین دوم نیز مہملہ ورای بی نقطہ لفظ عربیست بمعنی دلال مطلقا و در فارسی شخصیکہ اجناس مختلفہ مردم فروشد و مردم اشیای خود را باو دہند و او در دکان نشستہ فروشد وحید در تعریف او گوید ؎ بدکان او جنسہا گشتہ تاب ❊ جدا ہر یکی چون فصول کتاب ❊ چو دست شکم باشد از خار پشت ❊ درد مرہم زخم درہم درست ❊ نیز اشرف گوید ؎ بعرض تفاریق اشعار خود ❊ شوم کارفرمای سمسار خود ❊

سنگ کم سنگی کہ کم وزن واز مقدار خود اوزان کم باشد دو زبان ترازو آنرا دزند شفیعا اثر گوید ع سنگ کم وزن ترازوی رنگین دولت ست ❊

سنگ معروف و باصطلاح پہلوانان ایران و لعل سنگ را گویند و آنرا سنگ زر در نیز گویند و این از محاورہ بتحقیق رسیدہ ❊

سنگ دیگر بر سنگ نمی ایستد کنایہ از انکہ بسیار سخت و شدید ست میرنجات گوید ؎ وقت دلگیر تو شاید بر فسون و نیرنگ ❊ کہ نایستد بجہان سنگ دگر بر سنگ ❊

سنگ یدہ سنگیست ترکان را کہ ہرگاہ افسون خواندہ بر کف دست مقابل آسمان دارند ابر و باران شود و این عمل در ترکان شایع ست عمائب گوید ؎ سنگ یدست مہرہ گہوارۂ یتیم ❊ جز گریہ کار نیست دل لفگار را گویا اشارت ست بہمین عمل ابخر

فردوسی گفتہ در تعریف افراسیاب ؎ ہمہ کارہای شگرف آورد ❊ چو جنگ آورد باد و برف آورد ❊

سنگ قناعت سنگیست کہ درویشان وقت گرسنگی بسیار بر شکم بندند تا ایذای جوع کم شود و این عمل بینوایان معمول ست

سنگ سودا سنگیست متخلخل سبک وزن کہ بالای آب باشد و فرو نشیند و در بعضی از جاہا سنگ پا از آن سازند سلیم گوید ؎ زپای رہروان تو تا قیامت ماند ❊ نشان آنکہ برو سنگ سودا را ❊

سنگک لغوی از زبان وکاف آن برای نسبت ست چہ آنرا بر سنگہا پزند و سند آن در لفظ لب سنگ فشاندن گذشت ❊

سنبک بضم وسکون نون وضم بای موحدہ وکاف عربی لفظ عربی ست بمعنی کشتی کوچک نسبت بجہاز کہ در خدمت جہاز باشد اشرف گوید ؎ از دل خویش سنبک دارم ❊ تا ز دریا تیرگی دارم ❊

سنگ چین بجیم فارسی بیار سیدہ سنگہا چیدہ مثل دیوار سازند بر گرد آبادی و معمورہ وحید گوید ؎ سختی کشان عشق ز آفات ایمن اند ❊ زین سنگ چین ہمیشہ دلا در حصار باش ❊

سنگر بفتح کاف فارسی چیزیست کہ گرد شہا یا خیمہ از چوب دراز و توپخانہ وغیرہ برای جنگ سازند از عالم مورچل چنانکہ وقتیکہ الویہ نادر شاہی ہندوستان بند کرد لشکر توپخانہ چید مغلان این بند را سنگر می گفتند اشرف گوید ؎ اگر اکہ ہمین کار سنگر بود ❊ با سنگر افغان چہ تواند کردن ❊

سنگار بکسر اول وسکون نون وکاف فارسی بالف کشیدہ و رای مہملہ لفظ ہندی الاصل ست بمعنی آرایش زنان شہرت دارد و سند آن در لفظ سنگر گذشت و بنا بر مراعات سنگر ست در شعر خود آوردہ است

سنگ داغ سنگیکہ او را بسنگ داغ کنند و کنایہ از عاشق وحید گوید ؎ در رہگذار جانان خورشید سنگ داغ ست ❊ رخسار دلبر من ہم چشم و ہم چراغ ست ❊ مسموع ست کہ بمعنی گرم او است چنانکہ خود گفتہ از قزلباش خان امید تخلص ؎ افگندہ نعل توسن برق سبک عنان ❊ در وادئی کہ گشتہ مرا سنگ داغ پا ❊

سنگ بسنگ زدن کار سہل بآواز کردن و این از اہل زبان بتحقیق رسیدہ و بمعنی نیز آزار و تصدیع رسانیدن و خراب کردن اثر گوید ؎ خراب لطف عتابم ازین بتان فرنگ ❊ ندانم از دورگی میزنند سنگ بسنگ

سنگ آب سا بہر دو سین مہملہ بالف کشیدہ سنگی کہ آب او را ساییدہ و صاف نمودہ باشد وحید گوید ؎ زدود طاعت زدوستی

فزون ترست * آئینہ است و در نظم سنگ آب سا * و از بعضے بجای آب سا آسیا دیده شده است و این ہم صحیح میتواند شد لیکن نسخہ اول بمذاق اہل سخن مناسب مینماید۔

سنگ قالی و سنگ روی قالی سنگے کہ بر کنارہای قالی گذارند تا باد آنرا برندارد و در ہند میر فرش گویند و ظاہر میل فرش ست بالام تاثیر گوید ـــــہ پاسبان پست فطرت غفلت سر شار داشت * بزسنگ این قالی ہمان دخواب سنگین خودست * دوم اثر گوید ـــــہ درین ویرانہ ور ہم کشت راند خوشہ دارد * بہر مجلس چو سنگ روی قالی گوشہ دارد *

سوختن زر و سوختن تنخواه تلف شده زر * بدست نیامدن اول نعمت خان عالی گوید ـــــہ گر مرد او جہنم اگر سوخت ہم چہ غم * اما زریکہ سوخت دلم را کباب کرد * دوم سلیم گوید ـــــہ دل را بہم عشق مده مفت سلیمان * داغی تو ہم این سوختہ تنخواه نگہدار *

سواد لفظ عربی بمعنے سیاہی و بمعنی نقل کردن کتاب نیز اشرف گوید ـــــہ یا ملک ہند نسبت ایران چہ میکنی * چون اعتبار اصل نباشد سواد را *

سوزه بال شدن عبارت است ازانکہ بچہ طائر اول مرتبہ کہ پر بر آرد مثل سوزن و خار باشد و ظاہرا سوزه مخفف سوزن ست کہ ہا در آخر زیاد کرده اند۔

سوہان روح بمعنی آزار دہندہ جان کہ صحبت بطبع آدمی نسازد و این ہم از اہل محاوره بہ ثبوت رسیده۔

سواد برداشتن نقل کردن از خطے یا کتابے تاثیر گوید ـــــہ غیر دل اکنون بعالم دلنشین باشد ترا * این سواد از سکہ روی درم برداشتم *

سوادِ دولت صاحب دولت تاثیر گوید ـــــہ فرودم آبرو تا ساکن ویرانہ خویشم * سواد دولتم تا چون نگین در خانہ خویشم *

سوگندِ گران کاف دوم فارسی قسم بچیزہای عظیم مثل خدا و قرآن مجید کمال خجندی گوید ـــــہ گفتم بحق آن دل کہ وفائی و قعے نشود پیش تو سوگند گرانما *

سوگند معروف و بمعنی مطلق قرار و عہد آمده فغانی گوید ـــــہ عروس وہر بہر شده روز عہد بستہ با یاری * ز پنداری کہ تا آخر یک سوگند خواہد بود *

سودا کردن معروف و بمعنی دیوانہ شدن نیز سالک گوید ـــــہ بسکہ رفتم پے آن زلف پریشان گشتم * بسکہ گفتم سخن از حال تو سودا کردم *

سود معروف و بمعنی ربا گرفتن زیادت ست در قرض موافق اصطلاح فقہا طغرا گوید ـــــہ باد از گل نتواند زر با سود گرفت بسکہ رایج شده سود از علما در کشمیر * و نیز وحید گوید ـــــہ با عیش نقد فکر سر انجام بہتر ست * زان قرض سود بوسہ ز انعام بہتر ست *

سوگندستار بتشدید فوقانی سوگندی و قسمی ست مخصوص قمار بازان طغرا گوید ـــــہ چشمان او را ہر زمان در کندہ برده نقد جان * بہ ہیچ مقام مژگان سوگند ستار آمده

سیم بروزن نیم بمعنی نقره شہرت دارد و بمعنی تار مطلقا نیز چنانچہ سیم دوزی گویند و آن جامہ ایست کہ بجائے کلابتون تار نقره و طلا دوزند سلیم گوید ـــــہ نغمہ آزادگی و آنکس بود خارج سلیم * گر طمع دارد چو مطرب در کشایش سیم را * و نیز سیماب کشتہ کہ بر پشت آئینہ کنند تا صورت و عکس دران منقش گردد وحید گوید ـــــہ سیم و زر دنیا پرستان را منافق میکند * پشت و رو باشد یکی آئینہ بی سیم را * ایضا وحید گوید ـــــہ با آن ہمت بود آئینہ از سرحد مستغنی * چو صاحب سیم شد عکسے اگر نبینہ نگہدار و درین صورت سیم مخفف سیماب ست یا آنکہ او را نیز بمجاز سیماب گویند۔

سیاہی کردن نمودار شدن میرزا رضی دانش گوید ـــــہ دران وادی کہ من میباشم آبادی نمی باشد * سیاہی میکند از دور گاہی چشم آہوئی * و بمعنی چیرگی نیز سلیم گوید ـــــہ آسمان از پس بزیر مشتم

خواہد مین ﴿ می شمارد سرمہ گر چشم سیاہی
مے کنند ﴿

سپاہی لشکر عبارت از مردمی ست کہ
برای نمودن کثرت سپاہ بکار آید و جنگی شود
شاعر گوید ﴿ ای دل اگرت یار سیاہست
مترس ﴿ در میل دلش کینہ نخواہست مترس ﴿
در ملک او حسن دو چشمش جنگیست ﴿ باقی خط و
خال او سیاہست مترس ﴿ پس آنچہ صاحب
اعجاز بمعنی کثرت فوج و سپاہ نوشتہ غلط باشد

سی و دو جماعت کنایہ از تمام مذاہب
بلکہ ظاہرا عبارتست از تمام عالم سیفی بخاری
گوید ﴿ امام زادہ کہ کارش بغیر طاعت
نیست ﴿ پری رخیست کہ در سی و دو جماعت
نیست ﴿ لیکن سبب تعیین عدد مذکور معلوم نیست

سیلی بیای مجہول ضرب دستی کہ بر گردن
زنند بعضے قید دیگر کردہ اند و آنچہ بر روند
طمانچہ است اینست در عامہ کتب لیکن
آنچہ بتحقیق پیوستہ خلاف اینست چنانچہ
در لغات قدیمہ گذشت سلیم گوید ﴿ چند انکہ
بیجوف ز جہان میکنی فغان ﴿ سیلے بہمان
ترانہ بناگوش میزنند ﴿

سیلی کشیدن سیلی زدن سالک قزوینی
در تعریف چار باغ صفاہان گوید ﴿
شاخش کہ سبد رہ سر کشیدہ ﴿ سیلے برخ
قمر کشیدہ ﴿

سی پارہ عبارت از تمام قرآن شریف
کہ ہر یکے از سی جز آن علحدہ باشد کہ لہذا سی

پارہ را قرآن کردن بمعنی یکجا کردن اجزای
مذکورست صائب گوید ﴿ جمع گر از بستن
لب شد دل من دور نیست ﴿ خامشی سی پارہ
را بسیار قرآن کردہ است ﴿ و آنچہ در
ہندوستان یک جزو را سیپارہ گویند
از اہل زبان مسموع نیست -

سیر بیای مجہول مقابل گرسنہ بمعنی
بسیار ازین ماخوذست ﴿

سرد سیر بمعنی جائیکہ برف بارد مقابل
آن گرم سیر لیکن درین دو معنی حکم علم ہم
رسانیدہ در اصل بمعنی سرد بسیار و گرم بسیار
است و بمعنے جای چنین مجاز و فلانی را
سیر ندیدم ست بمعنی بسیار ندیدم و ازین
عالم ست سیر دیدنم سیر کہ بمعنی یک رنگ بسیار
سیر و دیگری کم سیر مستعمل ست روزی برین
بیت نصرۃ اللہ خان ثنا ﴿ سیر بوم
ست این رواق کہن ﴿ آسمان را چہ
میتوان گفتن ﴿ بعد رمیان یاران مباحثہ
شد آخر مرافعہ پیش عبدالغنی بیگ قبول
فرستادم نوشتہ کہ لفظ سیر آہو وران بود معلوم
نیست کہ از خودش بود یا از دیگرے بہر حال
نظر بقیاس سیر بوم درست میتواند
شد و نظر باستعمال محتاج سند و تحقیق
فقیر آنست کہ بمعنی اول نیز در اصل ماخوذ
از معنی دوم ست لیکن درین معنی
آن قید شہرت دارد کہ حکم اشتراک ہم
رسانیدہ لہذا درین بیت غنی ایہام پیدا

کردہ گوید ﴿ گرسنہ آمدہ ناخوردہ خون
من بگذشت ﴿ ہزار حیف کہ آن شوخ
را ندیدم سیر ﴿

سیرابہ بسین مہملہ بیای معروف
و رای مہملہ و بای فارسی و زای معجمہ
شوربای کہ پختہ فروشند از عالم نہاری
در ہندوستان و از بعضے زبان دانان
مسموع ست کہ آن کلہ و پارچہ باشد کہ
بازاریان فروشند سیفی بخاری در صفت
سیرابہ پز گوید ﴿ حرام باید کہ حسرت
خورم بجز آن کسان ﴿ مرا بکاسہ سیراب
او چو دسترس ست ﴿

سیم شاخ دار ہمان نقرہ شاخدار
کہ عبارت ست از نقرہ خالص این از
محاورہ دانی تحقیق رسیدہ -

سیاہی زدن خود نمائی کردن و
مفاخرت و سیاہات نمودن سلیم گوید
﴿ گل ز بویت در گلستان لاف شاہی
میزند ﴿ لالہ از داغ تو بر گلہا سیاہی میزند
﴿ ایضاً گوید ﴿ ای بخور شید سیاہی زدہ
از روی سفید ﴿ ماہ نو را ز رہت گرد بر ابرو
سفید ﴿ و نیز شفیع گیلانی گوید ﴿
زچاک سینہ آن ماہ سیم تن پیداست ﴿
سفیدی کہ سیاہی بر آفتاب زند ﴿ سلیم گوید
﴿ بہر کہ نشنید نفسے خواجہ حسن را ﴿ از
گاو ز گوسالہ خود گفت و شنید ست ﴿ از بسکہ
سیاہی زند از ماست بروم ﴿ باد زنگم گو بدا اگر

ماست سفید ست ❊

سیرت در عربی بمعنی خصلت شہرت دارد و فارسیان بمعنی ناموس و شرم مردم واجب دانستن نیز آرند یحیی کاشی گوید سه خانہ دنیا ز قصر آسمان بے پردہ است ❊ یا کی بینند اہل سیرت این سرکوب را ❊

سیم روپوش سیم و غلی و آن چیزیست کہ سیم روی آن بپوشند فغانی گوید سه دوائی حقہ و افلاک سیم روپوش ست ❊ امید بر دو او بیہدہ صبر رنجور ـ

سیجگاه کس یافتن کنایہ از دانستن آنکہ بدام حیلہ از جا در آید و دفع شود ظہوری گوید سه کلکت کہ ز نوک او چکید بحرہ خوش یافتہ سیجگاه کا زرا ❊

سینہ کردن تیر باصطلاح تیر اندازان بزمین رسیدہ از جا برخاستن تیر ملک قمی گوید سه کنون کہ تیر فلک سینہ کرد سینہ بزرد بحسب برق بلا نم در آبگینہ بر زد ❊ و در شعرای قدیم بمعنی تفاخر و مباہات کردن مستعمل ست

سیم بندی نوعی از چراغان کہ شمعہا را بتار آہنین بستہ روشن کنند وقت شب چنان نماید کہ گویا شمعہا افروختہ است زیرا کہ تار آہنی اشتباہا نظر نمی آید و سیم در اینجا بمعنی تار ست چنانکہ گذشت۔

سیری صاف بتحتانی بعد سین در اصل سیری صاف بدون یاست طغرا گوید سه شوخ زرخواہد محبوب کن شد ہم لباس ❊ گر ز سری صاف نسرین بہر خود معجر کند ❊ مؤلف گوید این لفظ استعمال ہندوستان ست و ظاہرا از راہ تفرس برای جملہ شد کردہ اند پس زیادت یای تحتانی تحریف باشد۔

سیہ سرو نوعیست از سرو طغرا گوید سه ابسکہ طغیان کرد پای او در گلستان گریہ ام ❊ شد سیہ سرو از نم اشک آه دود آسیاے من ❊

سیم دست افشار یعنی کہ بدست افشارده شود لیکن طلائی دست افشار شہرت دارد و در کتب تواریخ و در اشعار اوستادان واقع ست و لفظ سیم دست افشار در شعر ظہوری و مولوی جامی در مثنوی یوسف زلیخا بغلط آمدہ یاقوت دست افشار در شعر داراب بیگ جویا دیدہ شد وجہ این معلوم نیست ظہوری گوید سه بر نخ سیم دست افشار خسرو ❊ انار سینہ شیرین و شان گوی

سیب آزایش بالف ممدودہ و زای معجمہ بالف کشیدہ نوعی از سیب میر نجات گوید سه خال چون بوسہ گرہ گشتہ بکنج دہن ست ❊ سیب آزایش بہتر ز دلیل ذقن ست ❊

سیمک بیای معروف یکی از اوزار آرایش علاقہ بندان تاثیر گوید سه باشد ز خطے کلافہ ابریشمی ترا ❊ کز نازکی شعشعہ ماه سیمک ست ❊

سیب آفتابی سیب داغدار و پژمردہ تاثیر گوید سه گرچہ از تاب عذارش آفتابی گشتہ است ❊ بوی جان می آید از سیب زنخدانش ہنوز ❊

سینی بیای معروف و نون بیاے رسیدہ طبق خرد تاثیر گوید سه روشن دل انجمن بر رہ خود کم نہ کرد ہرگز ❊ تبید از چراغ ریزد ـ در سینی چراغ ست ❊

سیم آور شہرت گوید سه میان مردم دنیا بغیر سیم آور ❊ نداشت چشم کسی بردہی فا سیم بران ❊

سیم گل بکسر کاف فارسی گلیست کہ خانہ را بدان سفید کنند و از بعض ثقات شنیدم کہ آن مخصوص صفاہان ست تاثیر گوید سه در کیش من ذخیرہ زبس تنگ ہمت ست ❊ قارون شوم چو خانہ خود سیم گل کنم ❊ و سیم گل کردن خانہ سفید کردن خانہ است بگل مذکور از روی مجاز۔

سینہ باز سینہ کشادہ مانند پہلوانان و سند آن در لفظ پرکار در باب بای موحدہ گذشت و نیز سعید اشرف گوید سه نظرگاه گریبانش ز رعناک مردمردانہ ❊ بلاے صید دل از سینہ بازی کہ میدانی ❊

سیم بہبہانی بدو بای موحدہ و دو ہاے ملفوظ و نون بیای رسیدہ نوعی از سیم مغشوش فوقی در مذمت اہل ریا گوید

سنہ ۱۱۵۰ ہجری بر صیمائی ثانی ؛ کہ باشد بسیم زہدت بیہانی ؛

باب الشین المعجمہ

شاہ لیموں نوعی از لیموں کہ بزرگ و ممتاز نوع خود باشد چنانکہ مقتضای لفظ شاہ ست تاثیر گوید سے سر فرو ناز بجنبے بزلیشاہی فطرتم ؛ شاہ لیموں بشکند نا چار صفرای مرا ؛

شانہ گیر بکاف فارسی بیای رسیدہ ورائے مہلہ بیمار و اعراض کنندہ سلیم گوید سے زلف شام غم ازلبس بود آشفتہ سلیم ؛ شانہ گیرست ز آمیزش او کاکل صبح ؛ و برین قیاس شانہ پیچیدن و شانہ دزدیدن اعراض و ہو گردانیدن چنانکہ در محاورہ دیدہ شدہ ؛

شانہ آویز بمد و بفتح واو و سکون تحتانی و زای معجمہ آویختن آدمی بوضعی کہ دست او را بر شانہ بستہ باشد طغرا گوید سے بدزدی دل طغرا نمیکند اقرار ؛ علاج بند و زلف تو شانہ آویز ست ؛

شاہد باز آدم فاسق و اہل تحقیق سلیم گوید سے سرو گل سودی ندارد زہد شاہد باز را ؛ تاک اہم دوست میدارد بزدن دخترش ؛ و این کہ در ہندوستان بمعنی شاہد باز شہرت دارد اگرچہ من حیث القیاس درست میتواند شد لیکن سند آن در کلام اوستادان یافتہ نشد ؛

شانہ سر ہدہد کہ جانوریست مشہور تاثیر گوید سے عنبر بویش لبعد تجمل ؛ این شانہ زبان زلف سنبل ؛ یا راز خبر نسیم جانان ؛ این شانہ سرست و آن سلیمان

شال طوس نوعی از شالہای رنگین کہ معروف ست سعید اشرف گوید سے شعر فردوسی کجا و گفتۂ اشرف کجا نیست ؛ باکہ بند مرصع قدر شال طوس را ؛ و بعضے از اہل ایران کہ در ہندبلفظ شعر شہرت دارند میگفتند کہ طوس بمعنی رنگ غلط ست و تو زصحیح ست بزای معجمہ پس رنگ طوسی درست نباشد و صحیح توزی است درین صورت مراد از شال طوس درینجا شالی باشد کہ در شہر طوس یافند گفتم بدین معنی شال طوس ہرگز شہرت ندارد میتواند شد کہ زای توزی بسین مہملہ بدل کردہ باشد پس مبدل توز باشد و طوس معرب آن یا از عالم طلا و طلیدن بود ؛

شاق بہانہ شقوق بہانہ چنانکہ گویند کہ بہانہ فلانے شاخ پیدا کرد یعنی بہانۂ او شاخ در شاخ گشت اشرف گوید سے تا بخود چسپیدہ از یک گرہ اشیدہ است ؛ بر سر شاخ بہانہ است آشیان زندگی ؛

شانہ کاری زیب خوشامد ظاہری کمال خجندی گوید سے کمال سر در آورد حل بنقشش ؛ بجو بازی کہ آن در شانہ کاریست

شاخ بر دیوار کردن کنایہ از تکبر و غرور نمودن حکیم رکنای مسیح کاشی در خطاب پادشاہ گوید سے بار وی تو کرد شاخ بر دیواری ؛ این کار کہ گوسفند قربانی نیست ؛

شانہ خالی کردن پہلو تہی نمودن و اعراض کردن تاثیر گوید سے لذی تلخی کہ بعیشی زہر رگی چون موزح ؛ شانہ خالی کند از وگر ہمہ دریا باشد ؛

شاخ غزال در محاورۂ فارسیان بمعنی شاخ آہو مطلقاً وحید گوید سے زبان ز شرم نگاہ توام چو شاخ غزال ؛ چنان نیافتہ بر یکدگر کہ باز شود ؛ و ازین دفع میشود اعتراضی کہ بعضے از شعرا برین بیت ناصر علی کردہ اند سے غمت آنجا کہ دارد ماتم شوریدہ حالان را ؛ پریشان تر ز موی سر کند شاخ غزالان را ؛ کہ غزال آہو

آهو فراست دا آهو بره شاخ ندارد ؛

شال کهنه داشتن کنایه از کمال مفلسی زیرا چه شال دراصل بمعنی کملی ست چنانکه از اهل محاوره به تحقیق پیوسته ؛

شاخ از پشیمانی برآوردن بغایت نادم و پشیمان شدن اشرف گوید ؎ غزال اگر بتو میداشت لاف یکسانی ؛ برآمدست کنون شاخ از پشیمانی ؛

شاخ معروف و نیز بمعنی طرف و کناره اشرف گوید ؎ کشیده برقع از رخسار گستاخانه فگنده چادر از شوخی بیک شاخ ؛ و معنی بیک شاخ افگندن چادر در فصل یای تحتانی بیاید و نیز آنچه باروت دران مانا خته برکمر بندند وحید در تعریف تفنگ ساز گوید ؎ بود یار مانند راجون بهار ؛ بهر جاست شاخی از و فتنه بار ؛ کسی را که این شاخ سر زد بسر ؛ باین شاخ زد کله باشیر نر ؛ و ازین بیت معلوم میشود که ظاهرا در ولایت شاخ مذکور را به سری بسته اند ؛

شاه اندازی دعوی بلند کردن مخلص کاشی گوید ؎ بهر درویش گو بزرگی شاه انداز و ؛ درسخن آنکه کند این همه شاه اندازی ؛

شاه بندر بحذف اضافت حاکم بندر به فک اضافت بسبب کثرت استعمال ست و حکم یک کلمه پیدا کرده اشرف گوید ؎ چو گردید ندفا رسغ بال بکیش ؛ زدست انداز جور شاه بندر ؛

شاهی زر رایج ایران چنانچه حالی رایج توران وحید گوید ؎ تو زدیک تن زحرم عدل ؛ زشاهی مرا کرد هر یک قبول ؛

شاقول بقاف بوا و رسیده یکی از آلات وادوات معماری و بنایان و آن سنگی ست بر رشته بسته که بهندی ساهل الغیم ها خوانند وحید گوید ؎ چه شاقولش این رنگها ریخته ؛ دل من بمو چیست آویخته ؛

شاگرد پیشه لفظیست مستعمل و فاترو در بار سلاطین هندوستان و مؤلفین در کلام اساتذه که بهند نیامده اند ندیده است و مثال آن در لفظ بخشی شاگرد پیشه که ظاهرا هم لفظ مستعمل بهمین جاست نوشته شده ؛

شاباش کردن معنی بخشیدن و نثار کردن شفائی گوید ؎ خواهد گذری کرد تکلف به برادر ؛ با در دو طبق کو فته شاباش بسر کرد ؛ و نیز طغرا گوید ؎ به تحسین مستان کیوان کلاه ؛ بشاباش های زر مهر و ماه ؛

شب گل باضافت شبی که در ایام بهار تمام گل ها شگفته و مردم بسیر آن آیند مفیدی بلخی گوید ؎ خط شب رنگ ونی زان لب گل می آید ؛ مژده ای باده پرستان شب گل می آید ؛ عندلیبان چه بلاشور و فغانی دارند ؛ بی تو بوی شب خون از شب گل می آید ؛

شب تیغ شب ہم عاشورا اشرف گوید ع کرده این لجم شب تیغ ؛

شبچره بفتح و سکون بای موحده و جیم فارسی مفتوح و رای مهمله نقلی مانند پسته و بادام که شبها نشسته باهم خورند تاثیر گوید ؎ روزی فطرت بلند در خور همت رسیده لایق دندان صبح شبچره انجم ست ؛ و نیز چرا کردن چهارپایان در وقت شب و ظاهرا این حقیقت ست و اول مجاز مثال بمعنی دوم شاعر گوید ؎ گرگ آمده گرسنه در دشت پر بره ؛ افتاده در رمه و به رفته شبچره ؛

شبخون آوردن و زدن جنگ کردن در شب و این شهرت دارد و دوم تاثیر گوید **مصرع** زند بر حسن لیلی اگر شبخون ؛ و نیز عبدی اصفهانی گوید ؎ سیل اشکم گرهی در دل جیحون زده است ؛ و نیز اهم لصف چرخ شبخون زده است ؛

شب نشین معروف و نیز نشستن در مجلس عیش هنگام شب یعنی دانش گوید ؎ فیض مهتاب چمن پامال دانکه شود نه وقت ما در شب نشین سایه مینا خوش است

شبگیر کردن و زدن و شبگیر رفتن آخر شب کوچ کردن قافله و زدن وقت و این اصطلاح اهل سفر ست مقابل

آن انوار ست اول مشهور دوم تاثیر گوید
همچو دانی کردم انداز لف گیر زنند شب در
آغوش فنا بود که شبگیر زنند ٭

شب شکستن بیدار شدن و بیدار دل
رکنای مسیح گوید شب شکستن بهر شبگیر
ست اندر زلف تو ٭ شب شکست و هیچ
دل را ز بهره شبگیر نیست ٭

شتر حجره کلام بی نسبت و نامربوط که
الفاظ او با هم نسبت نداشته باشند و این
ازان جهت که بعضی از شعرا در قصائد گفته
اند بالتزام آوردن لفظ شتر و حجره از
هر مصرع چنان که کاشی گوید مراعمی
ست شتر بار ما بحجره تن ٭ شتر دلی بحکم عمر
کجا و حجره من ٭ لیکن مشهور بمعنی مذکور
شترگربه است اول یحیی کاشی گوید
شتر و حجره از کرمان ست پنهان ٭ شتر
حجره است حرف ساربانان ٭ لیکن این
خالی از غرابت نیست۔

شتر غلط بضم اول و فوقانی فنی ست
از کشتی گیری میر نجات گوید همچو معشوق
عرب زاده بجانه سوار ٭ یک شتر غلط در کشتی
به بغل گیری یار ٭

شتر سواری بضمتین کنایه از روزه
خوردن زیرا که در سواری شتر کنایه از
سفر ست و در عرب خوردن روزه مباح یا
واجب ست بنا بر اختلاف مذهبین سلیم
گوید خوش آنکه نکرده در همه عمر ٭ جز در
رمضان شتر سواری ٭

شد و مد بهر دو دال مشدد لفظ عربیست
فارسیان آنرا بمعنی شان و شوکت و تکلف
استعمال نمایند تاثیر گوید لاله رخان
ز دل شده بنده رنگ آل تو ٭ جامه
رشید مد رود گرد سر نهال تو ٭

شد بفتح و تشدید دال لفظ عربیست
بمعنی کشیدن مطلقاً و فارسیان بمعنی
دراز کردن و کشیدن آواز و حرف آرند
تاثیر گوید شعر کمندش نبود رسائی
بر گردن یک صید فگنده رسن ما ٭
لهذا شد کردن زمزمه بمعنی دراز کشیدن
زمزمه است وحید گوید تا اهل ورد زمزمه
وا شد نمی کنند ٭ دل بلبلان نماز مقید
نمی کنند ٭ وجه کشیدن مدات در استعمال
ایران ست که صاحب مذاق سخن
چون بغور معنی رسیده لذت آن بر میدارد
و طبیعت متوجه لذت مذکوره میگردد درین
سبب از جای غنائی در خواندن میشود
ازین جهت بذات تکلفی رو میدهد و این
دلالت دارد بر کمال دریافت سخن لهذا
این حالت سخن ناشناسان بسیار ناگوار
ست و این وجه را مؤلف بعد تحقیق و تجربه
تمام دریافت حمد الله تعالی۔

شراب گور بکاف فارسی و واو مجهول
و رای مهمله شراب قندی صائب گوید
باده انگور و آب خضر از یک چشمه است
مرده دل در سینه اش هر کس شراب گور
خورد ٭ مخفی نماند که در اصل گر ست بضم
کاف و چون مردم هندوستان خصوصاً
هندیان بنا بر رفع اشتباه گر که بمعنی
پیرو مرشد نیز باشد و بمعنی قند سیاه گور نوشتند
بیرزا آنرا با واو مجهول فهمیدند و این معنی بسته
و این غلط ست از عالم حیرت ما را ایشان
که گذشت و ازین عالم ست که جهل کشور
خوانند حال آنکه اول بکسر کاف تازی
و سین مهمله و واو مجهول و رای مهمله است
و این ها بسکون شین معجمه و فتح واو خوانند
با وجود آنکه مدتها در هندوستان بوده
اند و باشند و اگر هندی در یک لفظ فارسی
غلط کند کلاغی گیرند و خود این قسم غلط
می کنند و بلکه در اشعار خود موزون میکنند هرحال
چون تصرف قاعده سخنان اقالیم ما را نیست
که نکته گیریم والله اعلم۔

شراب کهربائی نوعی از شراب
که رنگش مائل بزردی باشد سلیم گوید
ارغوان گل میکند در باغ من از زعفران ٭
چهره لعلی از شراب کهربائی مے کنم ٭

شربتی نوعی از زردآلو نیز نوعی
از رنگ که معروف ست و عقیق شربتی
عقیقی که برنگ مذکور بود و این از اهل زبان
بتحقیق پیوسته۔

شرب الیهود پنهان خوردن
و کم خوردن شراب چه یهودان از ترس

مسلمانان شراب لمغی خورند وچون خورند کم خورند تا مستی ظاهر نشود یحیی کاشی گوید ے توبه بر شرب الیهود زاهدان دارد شرف ؛ میخورند آن بر سر بازار میباید کشید ؛

شرباشرن بفتح اول وسکون رای مهمله وبای موحده بالف کشیده وفتح شین معجمه ونون مقدمة الجیش ولشکر اول فوج واین لفظ ترکی ست چنانکه از برهان قاطع معلوم میشود اشرف گوید ے اخبار ملاقات تهان کن بهوس ؛ شرباشرن مصاحبت حرف هواست ؛

شربت معروف وباصطلاح اطبا بمعنی مطلق خوراک دوا خواه ملیّن باشد یا نه باشد واهل زبان یک شربت آب بمعنی یک خوراک آب آب خوردنی استعمال کنند

شرح کشاف خواندن کنایه از زیاده گوئی وتکلف حرف زدن اشرف گوید ے بر مصحف روی او نظر کن ناصح ؛ بسیار مگوی شرح کشاف مخوان ؛

شست وشوی خوب دادن کنایه از زجر کردن وحرف درشت گفتن اندازه نصیحت تا محی طلب از عمل ناشایسته باز آید اشرف گوید ے با رقیب آن مه سر پشیم اختلاف افتاده است ؛ شست وشوی خوب خواهم داد این بیچاره را ؛

شست عدد معروف وقلابی که بدان ماهی را شکار کنند ونیز نر انگشت که بعربی ابهام خوانند تاثیر گوید ے لایق شان بزرگان نیست شغل بی تحسین ؛ شست ازان در وقت خارش فارغ از خاریدن ست ؛

شست آویز نوعی از شکنجه وآن چنان ست که آدمی را هر دو نر انگشت بسته بجای بلند آویزند تاثیر گوید ے چو دام زلف عنبر بیز کرده ؛ دل صد نافه شست آویز کرده ؛

شعر آمده بمد ومیم شعری که بفکر وتامل گفته شود واین به مقابل شعر آورده ست تاثیر گوید ے ز قید ساختگی حسن شوخش آزادست ؛ چو شعر آمده موزونیش خداداد ست ؛

شعبهٔ رقص زرینه حرف هشتم زای معجمه وتحتانی مخفف نام شعبهٔ از موسیقی طغرا گوید ے چو خواهد شعبهٔ رقص زرینه ؛ نهفته کی بماند در دفینه ؛

شعرباف بفتح در ظاهر بمعنی موی باف ست لیکن معلوم میشود که بمعنی بافندهٔ عمل وزربفت وبظاهر این چنان ست وحید گوید در تعریف او **ابیات** دلم در بر شعرباف ست بند ؛ که هر بار باشد بدستش کمند ؛ ره رفتنم نیست زان جایگاه ؛ چو بودم سراسر رود عرض راه ؛ چو زربفت آنجا چو سر میکنیم ؛ شود پیر زنگی خود بخود دامنم ؛ ز دل کرده تاراج تاب مرا ؛ چه مخمل بر بدست خواب مرا ؛ بهر کس چو یار ست آن ماه رو ؛ بقصد راه رفته دل از کار او ؛ از و عاشقان راست درمان و درد ؛ ز یک ریشه سر زد گل وسرخ وزرد ؛ چه سازم بآن یار ناسازگار ؛ که با قدر ابریشم نرم خار ؛

شفقت بتحریک وسکون هر دو مستعمل فارسیانست ودر عربی بمعنی ترس وبیم آمده وفارسیان بمعنی غمخواری وبتشدید قاف نیز آرند چنانکه واعظ قزوینی گوید ے سربلندی آرزو داری شفقت پیشه کن ؛ بیکن علم را ریزش باران احسان پرچم ست ؛

شکسته بسته کنایه از چیز محقر وکم بها سلیم گوید ے شکست کار دل من از دست کاسه را ؛ خدا چو چشم بد از چهرهٔ تو دور کند ؛ وبرین قیاس شکستن بازار ورونق ومعرکه بمعنی سوم چنانکه سلیم گوید ے هیچ کس معرکهٔ شهرت مجنون نشکست ؛ این طلسمی ست که بر نام سلیمان بستند ؛

شکست معروف وبمعنی آواز شکسته مجاز آنیز آمده شفائی گوید ے بدست دل شکنی عاجزم که هر نفسم ؛ شکست شیشهٔ خاطر بگوش مے آید ؛

شکم دار تخفیف شکم کلانی داشته باشد بهندی توندیله گویند بفوقانی مفتوح وواو ونون غنه ودال مهمله بیای رسیده ولام مفتوح

له اختلاط

ظہوری گوید ے ہمی شد ز تشبیہ او معتبر ؏ فلک بود از زین شکم دار تر ؏

شکم از عزا بر آوردن عزا بعین مہملہ و زای معجمہ کنایہ از شکم سیر کردن فقیر گرسنہ اشرف گوید ے اندرین چار شنبہ سوری ؏ شکمی از عزا برون آورد ؏

شکری نوعی از رنگہای آدمی و آن سپید مائل بزردی کم ست تاثیر گوید ے تنگ کردست بسے حوصلہ تنگ شکر ؏ از لب تشنہ آن مہوش و رنگ شکری ؏

شکر آب رنجی کہ در میان دوستان آید و بدین معنی شکر رنجی و شکر رنگی نیز شنیدہ میشود اما سند آن در اشعار اساتذہ و کلام اکابرہ بنظر نیامدہ۔

شکر خام شکر خالص و لفظ خام بمعنی بسیار آمدہ چنانچہ نقرہ خام و عنبر خام و غیرہ آمایر گوید ے شیرین لب پا غنیر شد ہمدم و بدنام ست ؏ خام ست نگار من اما شکر خام ست ؏ و میتوان گفت کہ نوعی از شکر در ہندوستان پیدا شود کہ آنرا کچی کھانڈ گویند و آن ترجمہ شکر خام ست درین صورت نیز معنی بیت صحیح میشود۔

شکم را ناف سفرہ کردن کنایہ از بسیار پر کردن شکم و اکول بودن یحیی کاشی گوید ے روزی خورد چون مہمان سفرہ کند ؏ شکم خویش ناف سفرہ کند ؏

شکنبہ بر سر کشیدن نوعی از تعذیب و شکنجہ ابوطالب کلیم در تعزیت ممتاز محل بیگم گوید **ابیات** بران کو طبل را آرزو آواز ؏ کشیدش پوست طبل چون سر باز ؏ شکستہ طبل شان بر سر کشیدش ؏ دو دستہ چوبہا بر سر زندش ؏

شکستہ معروف و خراب و بی رونق و حرف لکنت دار نیز باقر کاشی گوید **ابیات** بردن کردم زبان خار شکستہ ؏ بردن رفتم زگلزار شکستہ ؏ از آن بدست نیکوئی نماید ؏ لب شیرین و گفتار شکستہ ؏ مخفی نماند کہ موارد شکستن و گسستن از ہم مثلاً شیشہ شکست و بند گسست گویند نہ بر عکس و این گویا کلیہ است و گاہے مخالف این نیز دیدہ شد کمال خجندی گوید ے اگر خواہے شکست مشک در چین ؏ ز زلف عنبرین یک تار بشکن ؏ بر صاحب فہم ظاہر است کہ شکستن اینجا بمعنی ظاہر کردن بلکہ کنایہ است از خم کردن مثل شکستن زلف و شکن آن غایتش در زلف و تارش مستعمل ہست کہ اینست مجاز موقوف بر سماع۔

شگفتن خندیدن گل و بمجاز جبین شگفتہ و زمین غزل شگفتہ نیز آمدہ و بمعنی جوش زدہ نیز باقر کاشی گوید ے امسال خزان وسوسہ فرمایہ جنون شد ؏ این سبزہ کہ بر عارض جانان بشگفتہ ؏

شکاری شکار انداز بمعنی نخچیر و شکار نیز اول معروف دوم وحید گوید ے برون بود چون نگین سواری ما ؏ از شعلہ نسوز د چرا شکاری ما ؏

شکستن چشم و گوش نابینا شدن و کر گردیدن اول صائب گوید ے ترسم زگریہ چشم گہربار شکند ؏ این کاسہ گدائی دیدار بشکند ؏ دوم حسین ثنائی گوید ے وصف عصای حاجت قہرت نمی کنم چنانکہ گوش از شنیدن گفتار بشکند ؏

شکستن خواب بیدار کردن بے وقت و شور انیدن آن وحید گوید ے دل مرا اگر آن شوخ از عتاب شکست ؏ بچشم او دل من ہم زناز خواب شکست ؏

شکستن شب کم ماندن شب و نزدیکی صبح گوید ے شب زلفش بگیر چون بشکست ؏ شب چو بشکست وقت شبگیر ست ؏

شکر انگور نوعی از انگور کمال خجندی گوید ے از شکر انگور سمرقندیان ؏ سیب زنخدان تو شیرین تر ست ؏

شلائین بفتح شوخ و شنگ تاثیر گوید ے تابان حسن شد شلائین شکار ست مراد وست بر سر چو زنم دامن باز ست مرا ؏

شمعے رنگیست سبز مائل بسیاہی چنانچہ از محاورہ دانی تحقیق رسیدہ۔

شناساند متعدی شناختن وحید گوید ے شہرت بیداد ورا ناتوانیہای ما ست

می شناساند مردم سوی تیغ تیز را ؛

شوره بستن سر کل شدن سر مسح گردید سرهر کشن که شوره لیست از جهل ؛ چرخش از مهر و مه کلاه دهد ؛

شهر زنان نام شهری که ساکنانش تمام زن اند تا آنکه پادشاه آنجا زن بود چنانکه ملک تریا راج که در هندوستان شهرت دارد اغلب که کنایه از شهر زنان همین ملک باشد وحید گوید ؎ شود جنس جرات دمان یکران ؛ خم می بود گرچه شهر زنان ؛

شهد معروف وبمعنی مطلق شیرینی و طعم حلاوت میر حسین خالص گوید ؎ شوری ست که در محبتش افسردگی نیست ؛ شهدی که دلت را نزند در شکرست ؛

شهادت گفتن خواندن کلمهٔ شهادت طالب آملی در تعریف قندیل گوید ؎ نوری اگر برمزار . غیور ؛ شهادت نگفتندی اہل قبور ؛

شیروان گوسفندان را غیر از شکنبه بالای شکنبه چیزی مثل کدو باشد کباب پزان پر از گوشت ومصالح و برنج کرده فروشند و شیردن عبارت از همان وحید گوید در تعریف کله پزی ؎ چو با او نشست ست عاشق بجان ؛ بنجید و در پوست چون شیروان . .

شیروان برگشتن از بعض ثقات شنیده شد که چون کسی به کسی نزاعی دارد بگوید بز ور گرز ؛ شیردانت بر می گردانم درین صورت کنایه از وا ژونه آویختن باشد وآن عبارت ست از شکنجه و تعذیب پس شیروان برگشتن لازم این باشد یحیی کاشی گوید ؎ بر سر خوان چه جلوه گر گردد ؛ شیردان طعام برگردد ؛

شیر اندام جوانی که سینه اش فراخ و کمر باریک بود میر نجات گوید ؎ بازول برد و زمین پرفن با تدبیری ؛ شیر اندام بتحاپچه کشتی گیری ؛

شیر قلات بیای مجهول آهنی که قلندران از سر دوال گذارند از عالم جیب راس کثر آن بصورت شیر باشد و این از اہل زبان بتحقیق پیوسته .

شیرینی خوران جشنی ست که در وقت مقرر کردن نسبت عروس و داماد کنند پیش از کتخدائی و در هندی منگنی خوانند اشرف گوید ؎ چو عقد گفت و گو بستی دہانش ؛ شدی جان صرف شیرینی خورانش ؛ و می توان گفت کنایه از حالتی که بعد نکاح بر سر عروس شیرینی نثار کنند و این اولی ست .

شیرینی شنبه رسمیست در ایران که سلاطین آنجا روز شنبه بامراد خاصان درگاه تقسیم می نمودند و این ظاہر انجهت باشد که روز جمعه بروح بزرگان فاتحه خوانده روز شنبه تقسیم میکرده باشند و این از اہل زبان بتحقیق رسیده اثر گوید ؎ مسلم دارد آیین فلک باز بیر دستانش ؛ دہد شیرینی شنبه زجبین جبههٔ طفلان را ؛

شیشه بر سر کشیدن آنست که غواص بروقت غوطه خوردن دریای شور برای محافظت صورت ودم چیزی را از آبگینه ساخته بر سر میکشد اشرف گوید ؎ جام وساغر که من غم پیشه بر سر میکشم ؛ ہمچو غواص گهر چون شیشه بر سر میکشم ؛ مؤلف گوید مصرعهٔ دوم لعینه از اوستاد محمد قلی سلیم ست و متوارد گشته و اصل معنی از ملا طغرا .

شیر فلوس صورت شیر ست که در یک طرف فلوس باشد و طرف دوم نام شهر بیت و این در اصفهان و شیراز رواج دارد نویدی شیرازی گوید ؎ آوردن زر بدست آسان بنود ؛ خوابیده بر وی ہر فلوسی شیری .

شیر برفی بیای مجهول صورت شیری که اطفال از برف در راہها سازند و از دیدن آن انسان رم خورند و این رسم اکثر در شهرهای سردسیر رواج دارد چنانچه از اہل کابل وغیره بتحقیق رسیده .

شیر سنگی شیری باشد که بر سر قبر پہلوانان از سنگ تراشیده نصب کنند و این علامت پہلوانیست تاثیر گوید ؎ چون کوہکن نبود کسی پہلوان عشق ؛ بر سر زبیستون بنگر شیر سنگیش ؛

شیرین معروف و نام معشوقۂ مشہور و مجاز بر اطفال و حرکات و تکلم ایشان اطلاق کرده شود و کنایه از خوب عزیز تاثیر گوید

آنجا نباشد راه نسبت آمیزش بکام ؎ بود چون فرزند شیرین خون مادر شیر شد

شیره خانه بمعنی شرابخانه و این از اہل زبان بتحقیق پیوسته

شیشه بند کردن و شیشه بند کردن استهزا نمودن و این از محاوره ماخوذ ست۔

شیشۂ گلزار شیشه که بر اوراق تصاویر گذارند تا آسیب نم و غیره بدان نرسد پس اگر صورت مذکور از ذی حیات باشد آئینۂ تصویر و الا شیشۂ گلزار خوانند تاثیر گوید ؎ برنگ شیشۂ گلزار از لطافت تن ؎ شود عیان ز رخش دل چو در خیال خودست ؎ و اگر گلدا

بدال مهمله بود پس بمعنی شیشه باشد که گلها در آن ریخته باشند تا گلهای نم از شیشه بود گردد شیشه تعبیه کرده میسازند چنانچه چهتهای گلدار

شیشۂ حجام شیشه که حجام بدان خون از بدن مکد و در بعضی از امراض شیشه خالی بود و خون دران نباشد و این از برای ازالۂ مادۂ مرض ست و رسم شیشه در ولایت ست و در ہندوستان شاخ رواج دارد و شیشه مطلقاً رواج ندارد اشرف گوید ؎ بسکه رنگ خون زبهت باغ در اندام من ؎ کارستان می نماید شیشۂ حجام من ؎ ایضاً گوید ؎ خون خوردن من چنانکه در طفلی بود ؎ پستان بدهن شیشۂ حجام مرا ؎

شیشه جان نازک دل و نازک مزاج مقابل سخت جان و از محاوره ماخوذ ست

شیر در قرابه نوعی از رنگها و آن نیلی مائل بسفیدی ست سلیم گوید ؎ در هوای تو جا کجا دارد ؎ جامۂ شیر در قرابه صحیح ؎

شیطانی شدن بشب محتلم شدن طغرا گوید ؎ زبسکه طبع من از عیش ہا مجتنب ست ؎ نمی شوم بعروس زمانه شیطانی ؎

شیر غلط بیای مجهول فنی ست از کشتی گیر نجات گوید ؎ شیر غلطیده ز زور بت سیمین تن ما ؎ شیر غلطست فن دلبر شیر افگن ما ؎

؎ ؎ ؎ ؎ ؎

؎ ؎ ؎ ؎

؎ ؎ ؎

؎ ؎

؎

باب الصاد المہملة

صابون کسی بکسی رسیدن فیض کسی بکسی رسیدن وحید در تعریف شمدمال گوید ؎ شمدپوش ہم گشته مفتون او ؎ بهر کس رسیده ست صابون او ؎

صبح محرم صبح عاشورا تاثیر گوید ؎ آثار هجر تو ابر ست عجب نیست ؎ که صبح محرم بدمد از شب عیدش ؎

صحبت معروف و فارسیان بمعنی هنگامه آرند چنانکه در وقت هنگامۂ شور و شر گویند عجب صحبتی ست طالب آملی گوید ؎ چه گویمی که ندانم دلا کجا بی گه و گاه ؎ میان نوش لبان بر سر تو صحبتهاست ؎

صحت نامه تصنیفی در قلیت موسیقی ساختۂ خواجه نصیر الدین طوسی تاثیر گوید ؎ صد دل بیمار کرد احیا بتصنیف سخن ؎ هر صریر خامه را تاثیر صحت نامهاست ؎ ایضاً گوید ؎ نوای بلبلان شرمندۂ او ؎ بصحت نامه دلها زندۂ او ؎

صحن دو معنی دارد یکی صحن خانه و دوم طبقچه که ظرف خوردن و بمعنی نوعی از قماش بسین مهمله و های هوز لفظ ہندیست لیکن فارسیان بصاد و حای مهملتین استعمال کنند از عالم شد رسورت که صورت بصاد نویسند و این نوع تصرف از شعراست

نہ تصرف فرقۂ دیگر بخلاف الفاظ دیگر کہ دیگران را نیز دران تصرف ست وسند این در لفظ طاس خواہد آمد انشاء اللہ تعالیٰ۔

صد کوزہ فلانی اگر سازد یکی دستہ ندارد کنایہ است از انکہ فلانی اگر صد حرف گوید یکی اصلی ندارد سلیم گوید ؎ صد کوزہ اگر چرخ فسون ساز بسازد ❊ چون کوزۂ دولاب یکی دستہ ندارد ❊

صد برگ گلی کہ برگہا بسیار دارد و آنرا در ہندوستان ہزارہ گویند و اینجہ معنے گلے کہ در ہندوستان شہرت دارد در کلام استادان دیدہ نشد تاثیر گوید ؎ چون شد شگوفہ صد برگ دیگر ثمر نبخشید ❊ آنرا کہ آزبد دہیش داد و دہش نمارد ❊

صدور صد کرمان جائیست در کرمان از عالم ہزار جریب صفاہان وسند آن در لفظ بلم خواہد آمد انشاء اللہ تعالیٰ۔

صد دہن یعنی صد قسم آواز سالک قزوینی گوید **ابیات** مراہم اگر بودی آن برگ و سازے یکی قدردان شاعر نوازے ❊ جہان دارمی در جہان داد فکرے ❊ کہ جز من نبودی کس استاد فکرے ❊ چو بلبل برو مدح من خواندمی ❊ بہ یک سر و بالا گل افشاندی ❊

صرنا زدن نالہ و فریاد کردن یحیی کاشی گوید ؎ نالہ کے کنم بفرقت زر چند صرنا زدم بحسرت زر ❊ و در اشعار بعضے متاخرین این صرنا زدن شکم بمعنی قراقر آواز شکم دیدہ شد

و در دیوان ملا ذوقی بمعنی آلت تناسل بسیار ست۔

صراحی بازی نوعی از رقص از عالم شیشہ بازی سلیم گوید ؎ قامت زاہدا رقص روانی دارد ❊ ہمدون زاسول در صراحی بازیست ❊

صرفہ لفظ عربیست فارسیان بمعنی فائدہ آرند چنانکہ گوید صرفہ فلانی درہمین است و صرفہ بردن بمعنی پیشدستی کردن و غالب آمدن چنانکہ حافظ رحمہ فرماید ؎ ترسم ما کہ صرفہ نبرد روز باز خواست ❊ نان حلال شیخ ز آب حرام ما ❊

صرفہ دادن بمعنی فرصت نوبت دادن سلیم گوید ؎ خندۂ شوخ تو فرصت بتغافل ندہد ❊ زلف در بردن دل صرفہ بکاکل ندہد ❊

صفیر خواب لغا آوازیکہ از گلوی خفتہ برآید وحید گوید ؎ چشم ما از بنیش خود بند دارم حیرت ست ❊ گفتگوی ما صفیر خوابہای غفلت ست ❊ و بعضے برین معنی نفیر خواب بنون گویند ❊

صفا معروف و بمعنی صلح و صفا اگرچہ درین عبارت ہر دو جمع ست لیکن تنہا بمعنے صلح نیز آمدہ کمال خجندی گوید ؎ میان صفائی مے و شیشۂ باز ❊ مرا با تو جنگ و عتاب آرزوست ❊

صلوات جمع صلوۃ لفظ عربیست

و فارسیان بسکون دوم از عالم ظلمات نیز آرند وحید گوید ؎ بصلوت شد ختم آن قیل و قال ❊ باین قسم کوتاہ گشت آن جدال ❊ و نیز امتیاز خالص گوید ؎ تفیر ہر صدا کہ بگوشت رسد زغیب ❊ صلوات بر محمد و آل محمد ست ❊

صندوق سر بکسر وسین مہملہ کنایہ از رازداری شفائی گوید ؎ میگخند لب زہر حیا زلبتم بس ست ❊ صندوق سر رنجیتی ہستم لبس ست ❊

صندلی نامہ قصہ جنگ کردن لشکر امیر حمزہ بر سر صندلی دریایی کہ امیر مذکور غائب شدہ بود و این کنایست برائے خود و سوای قصۂ امیر حمزہ۔

صورت لفظ عربیست بمعنی معروف و در فارسی بمعنی چہرہ آدمی ست طغرا گوید ؎ نخوردہ ہیچکہ خورشید تا بآن زخم بر صورت ❊ ز روبش از چہ تیر آسمانی خون چکان رفتہ ❊ و بمعنی مشہور ہند نیز شعرا آوردہ اند چنانکہ گذشت ❊

صنعان بفتح شہریست مشہور در یمن منسوب بدوست شیخ صنعان کہ خواجہ عطار قدس سرہ در منطق الطیر احوال منظوم نمودہ و بمعنے شیخ مذکور نیز آمدہ سالک یزدی گوید ؎ بگسلانم سبحہ و زنار بندم بر میان ❊ عشق ترسا بچہ خواہم کہ صنعانم کند ❊ لیکن این مجاز است مشہور ہند

صاحب کشف اللغات ہمین معنے آورده

صورت نویسی نوشتن و برداشتن نقل خط دیگری بے آنکه از الفاظ را فهمیده باشند رضی دانش گوید ـه بوالهوس نقش خلعت را ببست اگر در دل چه شد ؛ ملهمن صورت نویسی بی سوادان می کند ؛

صورت بستن مرادف نقش بستن و در کارها بمعنی سرانجام شدن و در معنی اول صورت کشیدن بسیار مستعمل ست اول کمال خجندی گوید ـه چون کشائی دفتر گل یک ورق وانی از آن صورت او گر بروے دفتری خواهم نوشت ؛

صورت باز شخصے که روز از اشکال مختلف سازد و شب باز آنکه هنگام شب تصویرها مختلف نماید سلیم گوید ـه هر چه در دل بر آواز آن ظهوری می کند ؛ گر بمعنے بنگری آئینه صورت باز نیست ؛ و در هندی عمل اول را بهروپ و دوم را سکهیه گویند سلیم گوید ـه روز روشن وقت صورت بازی آئینه البیت ؛ ہیئت عیبی در هنر آنرا که شب بازی کند ؛

صوفی قومی معروف که توصیف و تعریف ایشان بتجرید و تفرید نگنجد خلاصهٔ موجودات بعد انبیاء علیهم الصلوٰة والسلام ایشان اند و دست اسرار و نیز فدویان سلاطین صفویه و این اصطلاح سلاطین مذکور است وجهش آنست که اینها چون درویش زاده بودند اصطلاح مذکور را بحال داشته معتقدان و فدویان خود را اگرچه امرے ساختند نظر بسنت اسلاف صوفی مے خواندند تاثیر گوید ـه بجز بیت نباشد چارهٔ رنجوری عشقت ؛ چو آن صوفی که از اخلاص آب دست شاه میگیرد ؛

صورت جادو تصویریکه مصوران دران صورت دیگر حیوانات کشند و تمام روز صورت را صورت جادو خوانند و هر چیز برا نام جدا بود مثل فیل جادو و شتر جادو و اسپ جادو و این اصطلاح مصوران ست اشرف گوید ـه زبس بر لخط از یاد پری دگر سوزم ؛ تنم از دود غم الوان صورت جلوه ست پنداری ؛

صورت خوان شخصی که در بازار نشیند و اشکال و صور اهل قیامت و ملائکه عذاب دوزخ و دوزخیان را بمردم نماید و احوال هر یک بیان کند و از مردم چیزی ستاند چنانکه تقی اوحدی در تذکره نویسد که علی صورت خوان صورتی تخلص مردی بود زبان آور و در میدان صفاهان که وطن اوست معرکه گیری کردی و صورت خوانی نمودی و فنون این امور لغایت خوب داشتی و او را بسیار دیده و داستانها از او شنیده ام ـ

⁂ ⁂ ⁂

⁂ ⁂

باب الضاد المعجمة

ضرب الفتح نوعی از نواختن کوس و نقاره که در وقت فتح نوازند و گویا بادشاه همانست از اهل زبان و کلام طغرا بتحقیق پیوسته

ضرورت بمعنی بالضرورت ظهوری گوید ـه بپای بام کاخ احتشامش ؛ ضرورت کهکشا نرا نردبانش ؛

باب الطاء المهملة

طاس چهل کلید آنچه از بعض ثقات تحقیق کرده آنست که بر کیسه کلیدهای آهنین ادعیه نقش کنند و همچنین بر طاس کلیدهای که ادعیه را دران طاس اندازند پس دیگر ادعیه را خوانده آب دران ریزند و بعض از آن برای حصول ارادات آب مذکور بر سر خود ریزند و از بعضی مسموع ست که نوعی است خاص از طاس که بر شکل و وضعی معین سازند سلیم گوید ـه زبرگ بید که در آب بخت

باختران ٭ حیات یاد ز طاس چهل کلید ما ٭

و طاس چهل کلید نیز بحذف ها آمده وحید گوید سه در دهن باشد کرم اصل او چندین زبان ٭ گفتگو از من نمی آرد چو طاس چل کلید ٭ مولف گوید از ین بیت معنی اول مستفاد میشود فارسی زبان دانا عربی دان لطبا ی حطی نوشتند رواج گرفته عالم طپیدن و طلا بمعنی معروف و نیز جامه است زر تاری اشرف گوید سه ز کاسی پرده چینی سقرلات ٭ ز صحن بوسا ز و طاس گجرات ٭ بگستر دند چندین فرش الوان ٭ کرد تنگ غلی فی صحن بستان ٭

طاس باز بسین مهمله کسیکه بطاس بازی کند از عالم شیشه بازی و آن شخصی باشد که طاسی را بر هوا انداخته بر سر چوبی بگیرد و برین بگرداند سلیم گوید سه افتد ز بسکه طشت کسی هر نفس ز بام ٭ روی زمین چو معرکه طاس باز شد ٭ لیکن ازین قطعه کمال خجندی معنی دیگر مستفاد میشود سه طاس بازی ندیدم از بغداد ٭ چون جنید از سلوکش آگاهی ٭ سر فرو برده زیر خرقه و گفت ٭ لیس فی جبتی سوی اللهی بلکه ازین جا معنی شعبده باز معلوم میشود ازین عالم ست که عرفی شیرازی گوید سه لباس خضر بپوشید و طاس بازی کرد ٭ ز بیچگان مشعبد و بدنشان هر کس ٭ یکدو سال بیش ازین مشعبد بازیگران از طرف توران در هندوستان آمده بودند خود را طاس باز میگفتند وحید گوید سه ز کشتی چو گشتیم هنگامه ساز ٭ بگوییم حرفی هم از طاس باز ٭ چو زد چرخ از چرخ آن دلربا ٭ بمن حال گردید چون آشنا ٭

طارم بفتح را و ضم آن گفته اند لیکن چون طا در فارسی نیست معرب تارم بفوقانی باشد و درین صورت غالب آنست که بکسر رای مهمله بود بوزن فاعل زیرا که اکثر کلمات این وزن بکسر عین است لهذا احمد ابا متخلص بسالک قزوینی در تعریف میرزا اجلال اسیر شهرستانی گفته سه سیاره این بلند طارم ٭ خوانند او را ابو المکارم ٭

طاق مدنی نوعی از طاق عمارت و از حفظ گوید سه نکنی گر سفر مکه و شرب چه غم است ٭ طاق درگاه ضرورست که باشد مدنی

طاق نمائی نشانیکه بصورت طاق نما در دیوار عمارت سازند برای خوشنمائی و قرینه امیر شم سهیلی گوید سه بر سینه همه لال برید م گر نشاید ٭ محنت کده را به ازین طاق نمائی ٭ و در هندوستان آنرا خوب نما گویند۔

طبخ نظر پختن طعام پیش روی خود ازین مصطلح و رسم اهل دولت تاثیر گوید سه بر جز رنگ خوش ست نظر پخته بکم ٭ دل گرم شوق گشته که طبخ نظر کنم ٭

طرشت بفتحتین و شین معجمه و تای قرشت نام موضعی ست خوش آب و هوا از ملک ری که طهران دار السلطنت سلیم گوید سه تازه باد آه و اشک لم کوی او سلیم ٭ چون ملک ری که آب و هوای طرشت ما ٭

طره بالضم لفظ عربی ست و فارسیان بمعنی زلف استعمال کنند لیکن از کلام بعضی طره غیر زلف ظاهر میشود طغرا گوید سه کم زدن شانه نیست خاطر باد صبا ٭ طره چو گردید جمع زلف پریشان خوش ست و بمعنی تارهای طلائی که یکجا کرده بر گوشه دستار زنند نیز آمده امتیاز خان خالص گوید ع طره طلا بر سر جامه نکهتی پوشی ٭ اما معلوم نیست که این موافق رسم هندوستان ست که گفته یا اصطلاح ایران نیز هست ۔

طره ایوان چیزیکه از سنگ و چوب بر سر ستونها یا دیوان سازند و بعضی آنرا باران گیر نیز گویند تاثیر گوید سه چشمش از سرمه چو لیلی در سیه چادر نهان ٭ طره ایوان لیلی دلنشین مژگان اوست ایضاً گوید سه چشم او بر طاق ابرو سلیقه ایوان او ٭ طره ایوان لیلی جبرگه مژگان او

طرح دادن مرادف بطرح فروختن و آن فروختن جنسی ست از راه حکومت وزور تاثیر گوید سه گر بگشش کند آن ترک پری چهره خرام ٭ سنبلستان چمن طرح دهد گیسو تیغ ٭

طرح کش بمعنی محکوم و فرمانبردار و مظلوم سالک قزوینی گوید سه سالک

همیشه طرح کش عشق ظالم ⁂ این جان و
دل کمیده هم امروز باج نیست ⁂
طرف بفتحتین لفظ عربی ست و فارسیان بمعنی
حریف استعمال کنند و با لفظ صحبت آرند تاثیر
گوید — طرف صحبت من یک طرف افتاد
و ترحمت ⁂ بلبلی نیست چه لذت ز غزلخوانی
من ⁂
طرفها داشتن حرف محتمل معنی بسیار بودن
اسمعیل کاشف اصفهانی گوید — آویخته زلف
مشکبو از چپ و راست ⁂ این مصرعه رنگین
چه طرفها دارد ⁂ زلف را مصرع رنگین گفتن
خالی از غرابت نیست ⁂
طبق آسیا بسین مهمله ساکن چیزی که
در وقت آش کردن از جو و گندم و امثال
آن کم شود و این لفظ عربی ست شفیعائی
اثر گوید در هجو نجف قلی خان صدر ایران
— مارسته تخم گشت هنوز از زمین وقف ⁂
بر نار عان چو لا کند طبق آسیا۔
طشت کوفتن رسمی ست در ولایت
که در وقت گرفتن ماه طشت میکوبند آنرا
مس کوفتن نیز گویند زلالی گوید — مینزنم
بر سینه میگویم که آه ⁂ طشت میکوبم که گرفت
ست ماه ⁂ و نیز او گوید صدای این مکی
بر دشت میزد ⁂ بر ماه گرفته طشت میزد ⁂
طفل را از پستان بریدن
بازداشتن طفل ست از خوردن شیر از سر
گوید — خط مشکین آلت قطع محبت میشود

ربا بسیاهی طفل را مادر به پستان می برد
و بنای قافیه این غزل بر لفظ می برد ست
که ماخوذ از بریدن است۔
طفل شیر طفل شیرخواره لیکن اضافت
باندک ملابست باشد وحید در تعریف
میدان النفس جهان اصفهان گوید —
ازین سوروان گشته گر طفل شیر از ان
سر چو بر گشته بر گشته تیر ⁂
طفل هاله بهای هوز طفل نوزاده که
زیاده از چند روز بر زادنش نگذشته باشد
و این از اهل زبان تحقیق پیوسته۔
طلائی دست افشار و سیم
دست افشار طلائی که بر ویز دارد
و بهر صورت که میخواست میساخت و
تحقیق آن در لفظ سیم دست افشار
گذشت ⁂
طق طق نوعی از نان وحید در تعریف
کاغذ گر گوید — چو طق طق بود کاغذ
نان او به برین نان جهان نیست جهان
او ⁂ و ازین دریافت می شود که طق
از عالم نان تنگی ماخوذ بیکی و معنی آوازم
گویا ملحوظ ست فافهم ⁂
طلوع کیف رسیدن نشاء
اثر گوید — کیفم زمین جبهه دو نان
کند طلوع ⁂ تریاک را دهد ترشی بیش جلا
طلای دوبتی بیای موحده مضموم
و فوقانی بیای رسیده ظاهرا

طلائی باشد که از پیکر دو بت گرفته
مسکوک نموده اند واعظ قزوینی
گوید — قبله طاعت این قوم طلائی
دو بتی ست بطاق در های چسان تا
محراب بود ⁂
طلوغیدن بمعنی طلوع کردن
نیز آمده و این لفظ را در شعر یحیی کاشی
دیده ام ⁂
طناب فورق همان سر کمند که
گذشت و این از اهل زبان تحقیق پیوسته
طومار معروف و بمعنی کتابت و نامه
تاثیر گوید — دختر رز بکر سخن را مزه
نیست ⁂ خوب ست که طومار بشیر از و ختم
طوبی شاخ بواو معروف فنی از
کشتی میر نجات گوید — روی دستی
مخور از چرخ که کارش بازی ست ⁂
طوبی شاخی بزنش کار فلک گویا زیست
طیار لفظ عربی ست بمعنی پرنده و فارسیان
بمعنی مهیا و آماده استعمال کنند اشرف
گوید — می پرد باز از هوای عشق
او برنگ خم ⁂ گرچه باز نجیر موج باده
طیارش کنم ⁂ ایضاً گوید — لعرق الق
سوزان گرانبار ⁂ همه در رهروی چون
مرغ طیار ⁂ در بیت دوم مرغ طیار اگر
بتوصیف خوانده شود هم بلاغت نمی
نماید و هم لطف شعر که منظور شاعر ست
از میان میرود و بعضی از یاران مولف

میگفتند که تیار بتای قرشت در عربی بمعنی جهنده آمده درینصورت لطای مطبقه درست نباشد و بمعنی تای قرشت درست میشود گفتم برین تقدیر نیز مجاز را دخلی ست

و در اکثر نسخ بطای مطبقه دیده شد پس تحقیق آن باشد که در اصل اصطلاحات قوشچیان ست که چون جانور شکار انداز اراده و مهیای شکار اندازی میشود

گویند طیار شد و چون برین معنی شهرت گرفته مجازاً بمعنی مطلق مهیا استعمال یافته

باب العین المهملة

عاشق و معشوق دو نگین که در یک خانه باشد ابوالحسن انجوی شیرازی گوید ؎ با وجود اتحاد از یک گریبانه ایم * چون نگین عاشق و معشوق در یک خانه ایم *

عارض لفظ عربی ست بمعنی رخساره در فارسی شهرت دارد و ازین بیت لساطی سمرقندی غیر رخساره معلوم میشود ؎ بی حسن و رخ عارض آن بدر منیر * چاه ماه است که میدارم و میمانم اسیر *

عاقبت ندارد یعنی سرانجام خوب ندارد لهذا بی عاقبت ست بمعنی بد عاقبت ـ

عاصی معروف و لفظ عربی ست و باصطلاح اطبا کسی ست که مسهل در طبیعت او کم اثر کند و در فارسی بمعنی مطلق سرکش آمده اشرف گوید ؎ رسید دلبر من مست و گرم رقاصی * کشیده تیغ بخونم گرسنه و عاصی *

عبده لفظ عربیت بمعنی بنده او و فارسیان بمعنی من بنده او الیم آرند پس تخفیفاً عبده خواهد بود تا ثیر گوید ؎ عبده گفته برد و نگه دابرو بیت * همه گرانوری و سیلی وحشی باشند

عبیر خوشبوی معروف و آن چیزی خشک ست که بر جامها ریزند و گاهی بمعنی عود نیز آمده کمال خجندی گوید ؎ مجلس معطر است و بآن وقت من خوش ست * کز خال هندوی یار عبیری بر آتش ست *

عجابیی بجیم بالف کشیده و تحتانی و بای موحده بسیار رسیده جامه که زیر جامهٔ دیگر پوشند و این از اهل زبان بتحقیق پیوسته است

عذر لنگ بذال معجمه عذر نامسموع سلیم گوید ؎ برای وعده خلافی عبث مخور سوگند * که احتیاج عصا نیست عذر لنگ ترا *

عدل بودن ترازو بی تفاوت و برابر بودن ترازو وحید گوید ؎ در زبان و دل من نیست تفاوت موی * می کشم بار جهانی که ترازو عدل ست *

عربی نوعی از کفش لهذا مثل شده عربی را عربی و وجهش اینست که یکی از اعراب بخراسان رسیده شنید که جمعی از عرب در آنجا ساکن اند و آن جماعه اصلا زبان عربی نمیدانستند عرب مذکور بخانه یکی از ان رفت و شروع در عربی کرد صاحب خانه زبانش نمی فهمید تنگ آمده کفشیکه در پای داشت برآورده بر سرش میزد و میگفت عربی را عربی کذا فی رسالة الامثال ـ

عرق بهار عرقی که از گل نارنج یا ترنج گیرند خوشبو باشد و شگوفه نارنج و ترنج را بهار گویند بخصوصه سلیم گوید ؎ بر جامه شاهان پریشان * شبنم عرق بهار افشانند *

عرق فتنه نوعی از عطریات و در هندوستان عطر فتنه شهرت دارد و سند آن در اشعار استادان دیده نشد سلیم گوید ؎ اهل میخانه گلاب از گل صهبا گیرند * عرق فتنه ز دُردِ ته مینا گیرند * و نیز شاعری گوید مصرع ؎ شیشه ها از عرق فتنه توان پر کردن *

عرق ریز برای مهمله و یای مجهول و زای معجمه شاگرد و خادم و بعضی بمعنی ورزش کننده گویند و بعضی بمعنی اهل بخیه گفته اند همین مناسب ست میر نجات گوید ؎ زخم امر تو بجان و دل زندان کار یست *

ما عرق ریز توام حکم تو بر ما جاریست ؛

عرق کردن بخشیدن چیزی خصوصًا درحق العلاج و این از محاوره مسموع ست

عروگور برائی مهمله مشدد و کاف فارسی بمعنی آواز و فریاد نامعقول و هرزه و طمطراق بیجا و دیوان ملا فوقی بدین لفظ مملوست

عرض عمر کنایه از لذت عمر چنانکه از شیخ ابوعلی سینا منقول ست که چون شیخ حریص جماع بود با او گفتند که ترک باعث طول عمر ست شیخ گفت که من عرض عمر میخواهم عبدالرزاق فیاض گوید ـــه طول عمر تو اگر عرض ندارد چه هنر ؛ تا در رجا سر بود لی مدد بود عبث ؛

عرق شکر شراب قندی که در هندوستان رواج بسیار دارد و ظغرا گوید ـــه بیا ساقی امشب عرق کن بجام ؛ که از تندیش غم نگیرد مقام ؛ بشرطیکه باشد عرق از شکر ؛ که زو نیست میخواره را درد سر ؛ وحید گوید ـــه ریخت زعکس لعل تو اشک ز چشم تر مرا ؛ مست نمود نیجر این عرق شکر مرا ؛

عرق عرق معروف و هر شرابی که آنرا چکانند و این از اهل زبان بتحقیق پیوسته و نیز صاحب گوید ـــه عرق بپاکی گوهر کجا چو باده بود ؛ حرام زاده کجا چون حلال زاده بود ؛ لیکن از این بیت میرزا ملک مشرقی معلوم میشود که عرق غیر انیست ـــه خون جگر بعینه خوناب دیده نیست ؛ کیفیت عرق چو شراب چکیده نیست ؛ و ظاهر امراد از شراب چکیده آنست که از نمد گذرانند والله اعلم ؛

عزیز مرده بمعنی کسیکه دوست یا عزیز و خویش او بمیرد و این دعای بدست که در ولایت رواج دارد و ظاهر امعقوله زبان آنجا باشد مخلص کاشی گوید ـــه ز فوت مال ندارند عاشق پروا ؛ عزیز مرده دعا بود زلیخا را ؛

عشق افراط محبت و محققان محبت مفرط گفته اند و در بیان این ملکه فاصله که هیچ موجودی از آن خالی نیست زبان قلم و قلم زبان یا قلم قاصرست بهر حال در فارسی بمعنی آفرین آمده است سبحانی گوید ـــه گفتم چه جمال آنکمال داری ؛ گفتا عشق ست دیده بینا را ؛ و بمعنی دعا و سلام سعدی فرماید ـــه چنان قحط سالی شد اندر دمشق ؛ که یاران فراموش کردند عشق ؛ اگرچه معنی حقیقی اراده کنند صحیح میشود چو عشق ملکه راسخه باشد که فراموش نمی تواند شد و صاحب اعجاز رشیدی بمعنی الولع گفته وحشی گوید ـــه ز من عشق بگو دیوانگان عشق را وحشی ؛ که من زنجیر کردم پاره از دارالشفا رفتم ؛ لیکن در بیت بمعنی سلام ست غایتش در رسوم رخصت ست که وقت وداع کنند۔

عشوهٔ لاجوردی عشوه و نازهای رنگارنگ و در لفظ ابروی زرین مند این گذشت و در فرهنگ رشیدی عشوه بمعنی ناز بی محل آورده و تحقیق آن در لغات قدیمه گذشت و این مقابل عشوه مرمری ست چنانکه فوقی گوید ـــه آن یکی چشمک زند کا نیک بیا از من بخر ؛ نازهای نیم رنگ و عشوه‌های مرمری ؛ پس بمعنی که صاحب رشیدی نوشته اصلی ندارد ؛

عصای سه حرفی بمعنی کره سه حرف دارد اشرف گوید ـــه این طائفه چون کورسوادان جهان ؛ محتاج عصاهای سه حرفی هستند ؛ و در بعض نسخ عصای سه حرفی واقع شده درین صورت اشارت بچوبی باشد که طفلان را بدست دهند تا حروف کتابت را ضایع نه کنند و تصحیح هم لیکن در تقطیع این رباعی که حذف تحتانی که از لفظ سه حرف ضروریست اندک ثقل می نماید و از مثل ملا سعید اشرف مستبعد ست

عصای شمشیر شمشیری راست که بجای عصا در دست دارند و آن دو قسم ست یکی گرد باشد که آنرا بهندی گپتی گویند وانچه یک طرف یا دو طرف دم داشته باشد و پهن بود آنرا دهوپ خوانند سالک یزدی گوید ـــه چرخ از آه من استاده چون سالک ؛ آه من در کف این پیر عصا شمشیر ست۔

عضو از جا رفته و عضو از جا جسته عضوی که از بند گاه بسبب زوری یا صدمه بیجا شود اول مشهور ست

دوم سلیم گوید ــه سلیم اورا بزم خویش آوردن
نه آسان ست ؛ دل آواره من عنقا زدا
جسته را ماند و قوافی این غزل خسته و گلدسته
است ؛

عطر فروش آنکه خوشبوها فروشد و
بهندی گندھی گویند چنانکه طاہر وحید در
مثنوی خود آورده ـ

عطر پاشیدن معروف در ہندستان
عطر مالیدن شہرت دارد و ظاہرا از عطر پاشید
پاشیدن گلاب عنبر باشد والا پاشیدن دیگر
عطر مرسوم نیست اثر گوید ــه حسن خلقت
نیست از بہر خدا چون شاہدان ؛ بر خود این
عطر از برای دیگران پاشیده ؛

عطر جہانگیری عطری کہ از گلاب گیرند
و چون این عطر سابق نبود در عہد جہانگیر پادشاه
پیدا شده و از تصرفات مہد علیای نور جہان
بیگم کہ محل خاص پادشاه مذکور ست لیکن بعطر
جہانگیری شہرت یافته و این فارسی ولایت
نبود سالک یزدی گوید ــه زنگ غامی
را بدل کردم بہوی بیخگی ؛ تا جہانگیری کنم عطر
کلام کرده اند ؛ و ظاہرا چون سالک یزدی
بہند آمده اصطلاح آورده ـ

عقار بضم اول و قاف بالف کشیده و رای
مہملہ طائری ست کہ از پر آن جیغه و کلغی
سازند و اکثر پرہای آن سیاه باشد وحید
گوید ــه بسکه رو گردانی از من ای نگار
گلمندار ؛ پیش چشم کاکلت زلف ست
مانند عقار ؛

علت سرخ مرضی ست کہ آن را
سرخ باد گویند و آن از جوش صفرا و خون
بہم رسد تاثیر گوید ــه ترسم از می بی صفا
آن حسن روز افزون شود ؛ علت سرخ
آفت رخسار گندم گون شود ؛ و نیز آفتی
کہ در کشت جو پیدا شود و برگہای آن را زرد
و سرخ گرداند و کشت بی حاصل گردد و درین
بیت این نیز میتواند شد ؛

علم مرده علمی کہ در ولایت پیش تابوت
مردگان برند تاثیر گوید ــه گذشتن از جہان
گر خوشی نیست ؛ علم پس پیش پیش مرده گان
چیست ؛

علم بازی در مشہد مقدسه رضویه
علی ساکنہا التحیات جماعتی باشد کہ ہر سال
علمہای روضه منوره را بیرون آورده آنہا
بازی کنند یعنی گاہی بالا برند و گاہی پائین
آیند و این عمل را علم بازی گویند و این
لفظ در اشعار شیفعائی اثر دیده شد
بمعنی از صاحب زبانی بتحقیق رسانیده

علی قاپی بقاف و بای فارسی تحتانی
رسیده نام مقامی است در صفاہان کہ
آستانه حضرت امیر المومنین علی علیه التحیه
مقرر کرده اند و آن حکم کعبه دارد کہ داخل
آن امین ست از آفات سعید اشرف
گوید ــه حیدر کہ در مدینه علم نبی ست ؛
مہرش ز غم جہان علی قاپی ست ؛ و ظاہرا
قاپی ترکی ست و معنی آن ہنوز بر مولف
ظاہر نشده و غالباً بمعنی آستانه باشد ـ

علاف بتشدید لام کسیکه کاه و ہیزم و
زکال فروشد وحید در تعریف علاف گوید
ــه دلم را چو علاف از غم فسرده ؛ رگ من
بہم تاب چون یرمه خورده ؛ بدکان آن
شوخ داغ زکال ؛ چو لالا ست سرمایه
زنگ آل ؛ زپرواز زنگ اسیران او ؛
بدینگونه کاہی ست دکان او ؛ چو از ہیزم
تماشا ست ؛ ز ہیزم کلید در وصل ماست

عمر خود بکسی دادن بخشیدن عمر
خود ست بدیگری بدعا وحید گوید ــه ما
می شود دل عاقبت از لاله گوشش خراب
شیشه عمر خویش را آخر بساغر میدہد ؛

عمر بلند عمر دراز چنانکه لفظ بلند بمعنی
دراز چند جا دیده شد یکی دامن بلند و طے
روز و شب بلند سوم ہندوی بلند بمعنی ہندوی
دراز قد سلیم گوید مصرع نالہ بیرون احتیاجے
نیست ہندوی بلند ؛ دیگر عمر بلند وحید
گوید ــه بتو شد سست زہر آشنائی ؛
از آن عمری تغافلہا بلند ست ؛ و دیگر
تغافل و اکثر اینہا مشہور ست و علاوه در
کلام بعضی از شعرا بلند بمعنی مطلق دراز
یافته و مقید بمواد مذکوره نبود ـ

عنبری بوی گلیست مشہور در ایران
و از اہل زبانان بتحقیق پیوسته ـ

عنبری بوی از خرقه تاثیر در تعریف

خرزهٔ تیر دگوید ـ هر عنبرلش بطعم شکر ⁂
نگرفته خراج بوز عنبر ⁂ ونیز نوعی از سیب
چنانکه شهرت عنبرچو بجیم فارسی شمامهٔ عنبر ملا
طغرا در مرآت الفتوح نوشته لاله عنبر چه که
پس انداز نموده بوی او سر قدم ساخته پیش
کش نمود ⁂

عودی رنگی مائل بسیاهی مانند عود طغرا
گوید ـ پشت رغبت جامهٔ عودی بدوش
زاغ داد ⁂ تا چو مجمر بجیدش بوی طرب در دود تان

عین مجیر بضم میم و فتح حای مهمله و تشدید
تحتانی و رای مهمله قسمی از عین که حرف
است و این اصطلاح خوشنویسان ست
اشرف گوید ـ طغراکشان قطعهٔ یاقوت
حسن او ⁂ عشق مرا العین مجیر نوشته اند ⁂

عین شدن بمعنی مرئی شدن کمال
خجندی گوید ـ طالب بد و دیده نقش وصیت
مطلوب چه چو عین شد همان یافت ⁂

عین الهر بفتح اول وکسر های هوز
و رای مهمله مشدد و مخفف جوهری بیش
بها که بهندی لهسنیه گویند محسوب بلهسن
که در هندی سیر برادر پیاز را گویند اشرف
گوید ـ عین الهر سیروه در شب چراغ ملک
حکم ترا زرنگین استوار باد ⁂

عید غدیر خم ـ غدیر تنها عیدیست
نزدیک امامیه دران روز که
حضرت پیغمبر علیه السلام در حق امیر المومنین
علی علیه التحیات بجائیکه غدیر خم نام داشت
در حدیث من کنت مولاه فعلی مولاه فرموده
اند ـ نشاطا سیل زند شانه از دم ماهی
بزلف مونح که عید غدیری آید ⁂

عیبیه مخفف مرادف تعبیه در تشبیهات
مستعمل شود گاهی با کلمه کوه نیز مستعمل
شود اول شاه پور طهرانی گوید ـ گل
بچشم عیبیه پیراهن یوسف شود ⁂ گلستان بیت الحزن
گردید یعقوب مرا ⁂

عینک دور نما عینکی که از دور حروف
نماید و بمعنی دوربین که از آلات رصدست
دیده نشده میرزا صائب گوید ـ
نیست ممکن که زمین دور توانی گردید ⁂
عینک صاف دلان دور نمائی باشد ⁂
وازین بمعنی دوربین مستفاد میشود ـ

عینک هزار بین که ازان یک
چیز بسیار نماید و در اشعار بعضی هزار
نما دیده شده و اسلم سالم عینک کثرت
بین در اشعار خود آورده چون اعتمادی
بزبان‌دانی و تتبع و محاورهٔ او دارد گمان
دارم که صحیح باشد ـ

⁂ ⁂ ⁂ ⁂
⁂ ⁂ ⁂
⁂ ⁂
⁂

باب الغین المعجمه

غبار آوردن چشم تیره شدن
چشم سلیم گوید ـ تا یکی آن آهوی وحشی نگرد در دام
باش ⁂ زانتظارا و غبار آورد چشم دام ما ⁂

غش کردن بغین و شین هر دو معجمتین
بمعنی بیهوش شدن و در اصل غشی ست
بتحتانی و این لفظ عربی ست که فارسیان
بحذف تحتانی آرند طغرا گوید ـ بقصبی که
خوبان دلکش کنند ⁂ بصوتی که عشاق
ازان غش کنند ونیز غش بمعنی چیزیست
که برای فریب در چیزی داخل کنند مثل
طلا و نقره و کافور و شراب و جز اینها لهذا
می صاف را بی غش گویند وحید گوید
ـ مای آلست که با صاف دلانت نشیند
بیچو می که غش خود سنگ ترازو سازی

غریدن آواز بلند کردن رعد و حیوانات
و بمعنی آواز کردن کبوتر نیز آمده رکنای
مسیح گوید ـ چون کبوتر که بغرور نشاط
ای شیشه ز قلقل بادهٔ رنگین ز گلویت
پیداست ⁂

غزال در عربی آهو بره است و فارسیان
بمعنی آهو آرند لهذا نسبت شاخ بدان

کنند ناصر علی که از شاعران ہندوستان ست گوید ؎ غمت آنجا که دارد ماتم شوریده حالانرا ٭ پریشان تر ز موی سر کند شاخ غزالان را ٭ یکی از کم تتبعان گفت که غزال آہو بره است و ہندوستانیان این قسم الفاظ غلط آرند گفتم تخصیص ہندوستانیان بیجاست ایرانیان ہم آرند وحید گوید ؎ زبان زشرم نگاه توام چو شاخ غزال ٭ چنان نیافته بایدگر که باز شود ٭

غلام باره ببای موحده و رای مہمله شاہد باز که امرد پرست باشد و مقابل آن دختر باره است و تحقیق لفظ باره در لغات قدیمه نوشته ام اشرف گوید ؎ بر دو در او زخیل غلامان بود حصار ٭ زین رو غلام باره توان گفت خواجه را ٭ بدانکه لفظ باره ہندی بمعنی حلقهٔ مردم ست و لہذا در بیت مذکور ایہامی پیدا شده و طرف لطف ہمانست

غلط انداز کاری که دیگران را در غلط انداز د صائب گوید ؎ دل بطلب نگاه غلط انداز رسد ٭ این ہدف طالعی از تیر ہوائی دارد ٭

غلیان حقه و اہل ایران که بتغیر لہجه قلیان بقاف خوانند و بعضی گویند در اصل غلیان بتحریک ست و فارسیان از جہت تخفیف حرف دوم را ساکن کرده اند و چون آب حقه بسبب کشیدن بجوش می آید غلیان نامیده اند درین صورت بفتح اول باید لیکن بکسر شہرت دارد و در مآثر رحیمی مسطور ست که تنباکو در اوائل عہد اکبر بادشاه از طرف فرنگ بدکن آمد بعد از آن بہند رسید و رواج یافت تاثیر گوید ؎ پر ز دست خویش چون غلیان کدورت میکشم ٭ ہمدمی کو تا خود و دود لی خالی کنم ٭ بدانکه درین بیت بسبب خالی کردن منظروف که دود ست و این خالی از غرابت نیست ٭

غلمان جمع غلام و لفظ عربی ست از عالم حور که جمع حورا ست و فارسیان بمعنی مفرد آرند میر نجات گوید ؎ ہر که قربان تو غلمان نشود آدم نیست ٭ صدقه ات میشوم ای مثل تو در عالم نیست ٭

غنچه خسپ کسیکه از بی پوششی دست و پا جمع کرده خسپد و آن کنایه از مفلس باشد تاثیر گوید ؎ سر کوی توجه حاجت بگلستان دارد ٭ غنچه خسپان تو در سایهٔ دیوار تو بس

غنچه پیشانی چین برابرو و غمگین صائب گوید ؎ در رکاب برق دارد پای حسن نوبہار ٭ تا گلی در باغ داری غنچه پیشانی مباش ٭

و غنچه خوابیدن بمعنی غنچه خسپ نیز آمده صائب گوید ؎ راحت دنیا حجاب دیدهٔ بیدار نیست ٭ بر لب ما گل چو شبنم غنچه خوابیده ایم

غنچه لبستن غنچه آوردن میرزا صائب گوید ؎ به تکلیف بہاران شاخسارم غنچه می بندد ٭ اگر و بدست من می بود اول بار می بستم ٭ و این از عالم بار بستن ست

غنچه تریاک گل کوکنار رضی ارتی گوید ؎ تریاکی اگر سینه کنی صد چاکش ٭ از دل نرود خیال تست واماکش ٭ چون غنچهٔ تریاک سر افگنده به پیش ٭ تمکنی تا بر سد تریاکش ٭

غوره اش موزیز شد بمعنی آنکه در غورکی مویز شد و این عبارت مشہور ست بمعنی کمال پختگی نرسید ضایع گشت و ضعف رسانیده باقر کاشی گوید ؎ از زندگی دو روزه دلگیر شدیم ٭ شد غورهٔ ما مویز پیر شدیم ٭ طفلیم و جوان نبودیم و مو ٭ افسوس که بالغ نشده پیر شدیم ٭ لیکن مصرعهٔ دوم وی فہمیده نشد و صحیح بمعنی طفل ست که بسبب ضعف مزاج حالت پیران بہم رسانیده -

غیرحق معروف و نیز بمعنی ناحق و غضب رکنای کج گوید ؎ باغ جانم را تصرف کرد شوخی غیر حق ٭ نقش آن از صحبت باغ فدک برداشت ست ٭

٭ ٭ ٭ ٭ ٭ ٭
٭ ٭ ٭ ٭ ٭ ٭
٭ ٭ ٭ ٭ ٭
٭ ٭ ٭ ٭
٭ ٭
٭

باب الفای

فاق بقاف ظاہر الفظ ترکی ست بمعنی سوفار وحید در تعریف بخیہ دوز گوید ــــــ زمژگان آن شوخ چون فاق تیر پیوستہ شد ؎ لب زخم من بخیہ گیرد ؛

فاروق بمعنی تریاق ست دوای مشہور ست کنای مسیح گوید ــــــ خوردہ فاروق قصر پنبہ من ؛ زانم از آسمان گزندی نیست ؛

فال گوش فالے کہ مردم از شنیدن کلام دیگران گیرند واین رسم در ہندوستان نیز میان زنان شیوع دارد تاثیر گوید ــــــ زخت زحسن سفر کردہ تا نشان گیرد ؛ زخط کلید فگند وبفال گوش نشست ؛ وظاہرا در ایران رسم کلید افگندگی درین فال باشد و در ہندوستان خود نیست ۔

فانوس نارنج فانوسی کہ نارنج را خالی کردہ ونقشہا دران کردہ چراغی دران افروزند چنانکہ در ہندوستان از کدوی خرد وتلخ و از ترفیر واز گل سازند وحید در تعریف رنگریز گوید ــــــ عیان از خم نیل آن عکس لب ؛ چو فانوس نارنج در تیرہ شب ؛

فتنہ در زیر سر بودن وداشتن باعث ہنگامہ بودن ظاہر غنی گوید ــــــ بالش خوبان دگر از پر ست ؛ شوخ مرا فتنہ بزیر سر ست ؛ وسیدی محمد عرفی فتنہ بزیر کلاہ نیز بہمین معنی آوردہ چنانکہ گوید ــــــ تاج زرگر بودش فتنہ از بہر خود ست ؛ فتنہ اینست کہ در زیر کلاہ نمد ست ؛

فتح زدن بفوقانی بعضی گویند اصطلاح کردہ زدن میر نجات گوید ــــــ مشت از طعنہ بفرقہا دزند جاہ آرد ؛ فتح بر قلعۂ فولاد زند جا دارد ؛

فراخ دامانی صاحب جمعیت و سامان بودن ومثال آن در تنگ عیش گذشت وبرین قیاس دامن فراخ نظری گوید ــــــ ساقی سلای عام ست کاری بکام گردان ؛ دامان خم فراخ است دوری تمام گردان ؛

فراگرفتن برای مہملہ آموختن ویاد گرفتن تاثیر گوید ــــــ بتی دارم کہ از دین آورد بیرون فرنگی را ؛ فرا گیرند از چشمش غزالان شوخ وشنگی را ؛

فربہ فتح لام بجا زمعنی بر کثیر بسیار چنانکہ جام فربہ سعید اشرف گوید ــــــ چو نارساز کہ از ضعف صاحب آواز است ؛ بدن ضعیف چو شد نام میشود فربہ ؛ واکثر این غزل برین وتیرہ است ؛

فرح آباد بجای مہملہ نام جائیست در ایران اشرف گوید ــــــ فرح آباد گلستان بطلب مینا طلب ست ؛ موج می بال تذروی چمن آرای من ست ؛

فرمان بالمشافہ حکمی کہ سلاطین رو برو دہند وآن محتاج مہر ونشان دفتری نشود تاثیر گوید ــــــ سر رشتہ بوسہ ام زخط پشت لب نیافت ؛ فرمان بالمشافہ اش دفتری نہ شد ؛

فرو کش کردن ماندن وتوقف نمودن وفرود آمدن در جای سلیم گوید ــــــ چون گرہ جا در خم آن زلف سرکش کردہ ام ؛ پای خود پیچیدہ در دامان فروکش کردہ ام ؛

فرمان رسیدن بمعنی موت یحیی شیرازی گوید ــــــ تا کی کشم انتظار فرمان ترسم ؛ فرمان نرسد مراد فرمان ترا ؛

فریاد صنوبر آنست کہ بانگ نسیمی و بادی آواز از برگہای صنوبر خیزد وحید گوید ــــــ نیست بے نالہ وفریاد صنوبر سر گذشت ؛ تا ز دل نیست نشان نالہ وشیون باقی

فرد اول وفرد اعلی بمعنی چیز بسیار خوب اول مشہور ست دوم اثر گوید ــــــ ندیدہ ام بچیزی کہ منتہای وحید ؛ اثر بدفر ایام فرد اعلائے ۔

فرہ بکسر تین وہای ملفوظ ننگ وعار وشین وپلید ومکروہ وبدر کنای مسیح گوید ــــــ زکف زنخی آبلہای خضر ندانستی ؛ کہ در زمانہ

تا زندگی فره بود است ؛

فرستادن بمعنی ایجاد وخلعت وبرین قیاس فرستاده بصنعتی والاهردی گوید ے در هفته اگر جمعه نمی بود نمی شد ؛ در قدرت حق باز کرایام فرستاد ؛

فسون جدائی فسونی که برای جدائی دوکس خوانند وبعربی دعار البغض خوانند کلیم گوید ے دم تیغ لا ساحری شد پدید ؛ فسون جدائی بر اعضا دمید ؛

فشارش حاصل بالمصدر فشاردن وحید گوید ے توگوئی از فشارشهای افزون ؛ زخاک افتد برون گنج قارون ؛

فشت بکسر وشین معجمه مشدد وسکون سین مهمله وفوقانی آواز نفس زدن مار اشرف گوید ے مار چند ندید بر سر گنجی بنزاع ؛ کز نند اهل جهان این همه فشست بهم ؛

فغان مخفف افغان وآن بکسر شهرت دارد وبهجه عراقیان بضم ست ومعلوم چنان میشود که فریاد وفغان وناله مرادف اند لیکن از شعر نور الدین ظهوری چنان ظاهر شد که ناله غیر فغان ست بلکه در کیفیت آواز زیاده تر از ناله باشد چنانکه فرماید ے چنین برد غم او گر توان مردم را ؛ عجب که ناله نسازد فغان مردم را ؛

فلک کردن نوعی از تعذیب اطفال که معلمان کنند وآن واژونه آویختن ست سلیم گوید ے زمانه مکتب اطفال گشته پنداری که هر که هست درد شکوه از فلک دارد لیکن ازین شعر ظهوری بمعنی تسمه که معلمان بر اطفال زنند معلوم میشود ے گرچه تادیب خلق بر فلک ست ؛ کهکشان هم برای او فلک ست ؛

فن وفرج بفتح اول ولفظ دوم بفتح فا وراى مهمله وجیم تازی ست وظاهرا هر دو مرادف انداز عالم جهند وبند که هر دو لفظ هندی ست واصطلاح کشتی گیرانست وسند آن در لفظ لقطی بیاید بمعنی فن کشتی ودفع آن۔

فوه بفتح وتشدید واو چوبی که بدان جامها رنگ کنند وبهندی مجیٹھ خوانند ودر فارسی تخفیف چیزی که در زیر جواهر وقت ترصیع گذارند برای زیادت صفا ورنگ ودر هندی ڈانک خوانند میر نجات گوید ے یاقوت باده را فوه غیر شعله نیست ؛ ساقی بپیش شمع نگهدار شیشه را ؛

فوطه ربا بضم فا وواو معروف وطای مطبقه مفتوح وضم رای مهمله وبای موحده بالف کشیده کسیکه ناگاه وبیخبر دستار کسی را از سر برد از راه دزدی وعیاری ودر هندوستان آنرا اُچکا گویند بضم همزه وجیم فارسی مفتوح وکاف تازی مشدد لیکن اچکا عام ست خصوصیت بدستار ندارد میرزا صائب گوید ے نیست از فوطه ربایان جهان پروائش ؛ موجی که ز خود هر که بسر می پیچد ؛

فوت دولت رفتن وزوال دولت وهمچنین فوت وقت فوت بیمار سلیم گوید ے کار ما را سهل بشماری که فوت دولت ست ؛ ملک گر از دست خم بیرون نگین داری زیر ؛

فیلی بفتح وسکون تحتانی نام جائی ست در ایران که ساکنان آنجا قوم لر ند وبدزدی شهرت دارند وبعضی گویند لر قبای قومی اند از لر تاثیر گوید ے دزد آشوخ عجب دزد نگاهی تا ثیر ؛ می رباید دل اگر از لر فیلی باشد ؛ وبنای قافیه این غزل سیلی دلیل آنست ؛

فیل بند باصطلاح شطرنج بازان معروف ونیز دیوار چپ وراست که در قلعه سازند اشرف گوید ے کرد ند شاه مهان گرد روز شب بپا ؛ بر فیل بند قلعه این نیلگون حصار ؛

فیروزه رگدار نوعی از فیروزه قیمتی شفیعائی اثر گوید ے قدر میخواهی ز مردم چون فلک با صاف باش ؛ نیست از ان فیروزه رگدار را قیمت گران ؛

فیروزه سحابی فیروزه که بشکل حباب باشد۔

فیل زور معروف ونیز فنی ست از کشتی وسند آن در باب میم ودر لفظ یمونه بیاید انشاء الله تعالیٰ۔

فیل باران بیای معروف باران لشدت داز بعضی شنیده شد که باران آخر برشگال که بهندی هتیه گویند یا ترجمهٔ فیل باران ست وچون برشکال در ولایت نمیشود ظاهرا بارشی که دران موسم شود گاهی بصورت مذکور آنرا فیل باران میگفته باشند والله اعلم کلیم گوید ــه شدی فیل از تیر لرزان چنانم که از فیل باران برهنه تنان ٭

فین فین بیای معروف آواز نفس در وقت خوردن شغالی گوید ــه سربالاش کنی گر همه خنجر باز زد فین فینی بخود اندازی دبیاک خوری ٭

باب القاف

قالب کاری عمارتیکه سقف آن از آهک و سنگ یا خشت بوضع گنبد سازند و در هندوستان ریخته گویند هرچه ریخته هم فارسی ست لیکن سند آن دیده نشد تاثیر گوید ــه خنده دارد زروزن خانه بر معماریت ٭ تا چه بر قالب زند بهر تو قالب کاریت ٭

قالب چیزی که بدان نقش چهیت شود وبهندی چهاپه گویند وحید در تعریف چهیت سازان گوید ــه نشاید گذشتن ازو سرسری ٭ که در قالب اوست روح پری ٭ وامتیاز خان خالص که ولایت زاد بود لفظ چهاپه از روی شوخی آورده ــه اگر ز وصل تو نقشم بکام نه نشیند ٭ ز بوسه چهاپه کنم اطلس فرنگ تراٍ ٭ واین نه از راه مجبوریست که بعضی از مردم هندوستان را در بستن بمعنی بسبب کم مشقی دست میدهد بلکه یقین از شوخی بهت پس این جهت دیگر شد برای آوردن لفظ هندی در اشعار فارسی۔

قارسی بمعنی رکابی کلان طعام و در قاموس ست قابل طعام قاب الطعام یسع اکل المائد شربه شرب کل اتی الانهر وقسب من الشراب قاب او چون لفظ بمعنی اول ترکیست از تواردِ اتفاقات باشد۔

قاب بوزن تاب خانهٔ عینک و آئینه ظاهرا لفظ ترکیست تاثیر گوید ــه بخت قاب عینک و آئینه وار خانه ام ٭ غیر روشن دل ندارد راه در کاشانه ام ٭ وانچه در بازی میر و وزیر بسبب گرفتن آن میر و وزیر می شوند طغرا گوید ــه شبی که بازی میر و وزیر طرح شود ٭ لبسان وزد دنیا بند در گرفتن قاب ٭ قاب در اصل بمعنی استخوانی ست که باو قماری بازند و غیره بازی[1] نام بازی است بدان استخوان ٭ یحیی کاشی گوید ــه خوردن قابهای مالامال ٭ پیش او قاب بازی اطفال ٭

قبا گرداندن تغیر لباس یحیی کاشی گوید ــه چو بگلشن میرود سرو من از تغیر رنگ ٭ بهر تعظیمش گلستان در قبا گردانده است ٭

قبای پیشواز قبای که از پیش کشاده وواد باشد و مانند پیراهن بود تاثیر گوید ــه فروغ لاله گلشن ببسمائی تو می زیبد ٭ قبای پیشواز گل ببالای تو می زیبد ٭ و در هندوستان که پیشواز جامهٔ زنان را گویند سند آن در اشعار اوستادان دیده نشد در فارسی تنها قبا بمعنی جامهٔ پیشواز آمده لهذا قبا کردن بمعنی چاک کردن آمده چنانکه در لغات قدسیه گذشت درین صورت پیشواز صفت کاشفه خواهد بود و در هندوستان که قبا جامهٔ بخیه دار را گویند بدین معنی در فارسی نیز آمده طغرا گوید ــه شب هوا سرد ست طغرا چون حباب ٭ بی قبا منشین به پیراهن مخواب ٭

قحط معروف وبمعنی نایابی مجاز مشهورست چنانکه می آید پس یای مصدری بود نه زیاده چنانچه بعضی گمان برده اند قحط فلان وفلان چیز قحط نیست کنایه از کم یابی ونایابی اول مشهورست ــه دوم سلیم گوید ــه حسن بهر عشق بازان قحط نیست ٭ هر که کم سنگی دارد از پروانه است ٭

[1] می کنند وقاب بازی

قدم کشیدن راه رفتن شفائی گوید ع مرد بکعبهٔ عرفان بپای استدلال ٭ قدم کش حرم دل بچشم ایقان باش ٭ و بمعنی آهسته آهسته برفتن نیز سلیم گوید ع چو وزخت ازان میکشم قدم در راه ٭ که توشه بجز از ضعف نیست در بکرم ٭ درین معنی مرادف پا کشیدن ست چنانکه جلال اسیر گفته ع لنگ لنگان از رکاب چشم تر پا می کشم ٭ با نفس دارم سر زنجیر در پا می کشم ٭

قدم کشادن رفتن نظام دست غیب گوید ع دشمن بگریز چون قدم بکشاید ٭ آن نیست وقت فرصت از پی آید ٭ گر سایه رود بپیش ز خورشید ولے بیچون وقت زوال ش ز دنبال آید ٭ لیکن فقیر آرزو را در صحت قافیهٔ این رباعی تامل ست

قدر انداز و قادر انداز عبارت ست از تیر اندازی که محکم انداز باشد شاعر گوید **مصرع** کمان دیدی ندیدی قادر انداز ٭ ظاهرا اول مخفف دوم ست ٭

قدح زین قاش زین ثابت گوید جلوه میکرد سمند تو و تمکین میریخت ٭ آب حیوان بکنار قدح زین میریخت ٭

قدغنچی بتحریک و فتح غین معجمه و سکون نون و جیم فارسی بیا رسیده کسیکه بر قدغن مامور باشد و قدغن از عالم اهتمام پادشاهان ع قدغنچی تیر چوب بلاکش میکرد ٭ چرخ دون گر نه شدی از سف اشراف بدر ٭

قراول خانه مکان بودن قراولان و قراول در عرف بمعنی شکار انداز یست که برق انداز باشد و چون این مردم را با آهوان خانگی سر و کاری ست بمعنی مکان بستن آهوان آمده تاثیر گوید ع میان ابروش پر ربود رنگ ست ٭ قراول خانهٔ شهر فرنگ ست ٭

قرابریشم نوعی از ابریشم چنانکه گذشت و بمعنی کرم پیله که قز از ان پیدا شود و نیز رکنای مسیح گوید ع ازین بار هم از نفس نفس تنگ خویش ٭ مسیحا چون قرینین خویش کنم رشتهٔ خود را ٭

قرمز بکسر قاف و سکون رای مهمله و فتح میم و زای معجمه رنگ سرخ معروف و ظاهر ترکی ست چه قاف در فارسی نیست و می تواند که معرب یا متغیر بود چه در اصل کرم کز بوده باشد و بعد تخفیف و تعریب با تغیر قرمز شده و فتح میم از ان گفته شده که اکثر شعرا با مرکز قافیه کرده اند سعید اشرف گوید ع آب و رنگ گرده تصویر از قرمز بوده ٭ بادهٔ گلگون دهد صورت هیولانی مرا ٭

قرآن بوزن فرقان مصحف مجید و فارسیان بتخفیف همزه استعمال کرده اند منوچهری گوید ع خسرو نیه ملک ست او چون در ملک خسرو ٭ چو قرآن و چون معانی قرآن ست

قرقاط بکسر و سکون رای مهمله و قاف بالف کشیده و طای مکسور جانوری خوش رنگ که ترکان اندازان بال در آن بر سر زنند و از بعض زباندانان بتحقیق پیوسته که مدد وست که خروس صحرائی باشد چنانکه در لغات قدیمه نوشته شده و اغلب که لفظ ترکیست تاثیر گوید ع میرسد همچون بهار از صبغهٔ رنگ عاشقان ٭ بال قرقاط سبز از دستهٔ گل میزنند ٭

قراول معروف و نیز تکمه که بر لب تفنگ سازند بوقت سر دادن و چشم تفنگ انداز در وقت انداختن بر نهان باشد و بهندی مکهی خوانند که ترجمهٔ مگس ست ابوطالب کلیم در تعریف تفنگ گوید ع بلب قراولن ز زیبائش بر نج دلنشین خالی ست نکردید بانش از و چشم بر نمیدارد ٭

قراسوزن بفتح و رای مهمله بالف کشیده و سین بی نقطه بواو رسیده و زای معجمه و نون شخص مقرر در ایران برای تنبیه و تادیب رندان و راهزنان از عالم راهدار که در هندوستان مقرر ست تاثیر گوید ع آخر آن چهره قراسوزن خط خواهد شد ٭ بسکه خال تو ره قافلهٔ هوش زند ٭ چون در ترکی قرا بمعنے سیاه است و سوزن در فارسی معروف و لطف از دست نرود لیکن از ثقه بتحقیق رسیده که قراسوزن برای مهمله دوم ست درین صورت لطف شعر بجا می ماند قرا سوزن لفظ ترکی ست و بفارسی آنرا دزد گیر خوانند۔

قرض بغداد و بداست مثلی ست مشہور در ایران زیرا که قرض دادن بغداد سوداگران بغداد باید بسیار باشد حتی که از مدیون نوشته بگیرند که اگر مدت نرساند دوبرابر بدهد سلیم گوید سه راضی شده ام بقرض هم گر باشد ٭ میدانم اگرچه قرض بغداد بداست

قران بکسر بمعنی جمع شدن دو کواکب یا زیاده در یک برج باصطلاح منجمین و فارسیان بمعنی هنگامه و فساد نیز استعمال کنند یکی از شاعر گوید سه تا بروی تو گرفته مقابل خود را ٭ هر روز و هر شب روز قرانست مرا ٭

قران گذراندن بجر نجات یافتن از آفات و تکلیفات۔

قرقر چه چیز خیست که گناهگاران را ریسمان بسته بدان آویزند۔

قروقی شدن بضم و رای مهمله بواو رسیده عبارت ست از صورت به گرفتن کاری و این هر دو لغت از اهل زبان بتحقیق رسیده۔

قزال الہ بکسر اول و زای معجمه و الف و لام و همزه مفتوح و لام بهای مختفی نوعی از ماهی که بسیار سرخ رنگ باشد و در دکن از بنادر دیگری آرند و فقیر مولف در دکن و خاندیس ماهیهای الوان دیده که سرخ و زرد منقش بود و تاثیر گوید سه با نسبت کرد دست حنا بسته مرا ٭ این ماهی قزال الہ انجم دام کرد ٭ و این لفظ ترکی ست۔

قصاص لفظ عربیست بمعنی کشتن شخصی عوض خون کسی و فارسیان بمعنی مطلق آرند سلیم گوید سه بجرم یک نگهم ز آتش فراقم سوخت ٭ قصاص عاشق و تقصیر را تماشا کن ٭

قصر شیرین نام جائیست در کوه بیستون که در صورت شیرین در رنگ گون که از کارپردازی فرهاد دست داد انجاست چنانچه از کتب تواریخ و از اهل زبان بتحقیق پیوسته۔

قضات بضم و تخفیف جمع قاضی چنانکه دعات در عات و کفات جمع داعی و راعی و کافی و حکیم شفائی بتشدید دوم آورده سه برای شاعران در نفی و اثبات ٭ بباید دفتری بهتی چو قضات ٭ و این دو صورت دارد که قیاس بر لفظ طلاب و کتاب که بتشدید دوم اند آورده و این خطاست چه آن صورتیست که گر صحیح باشد و این تناقض ست دوم آنکه بطریق تصرف و قدرت سخن آورده بگمان فقیر آنست که از همین عالم ست چه حکم از امداد کاملان دین فن و الله اعلم۔

قطازن معروف هر چند مصداق این لفظ حقیقةً کاتب ست یا کارد لیکن بر مقط اطلاق آن نیز آمده تاثیر گوید سه نمی بینی که قطازن زیر دست خامه میگردد ٭ ز همواری کمی بر خود مسلط تیز مغز انرا

قفل پیچیدن بزور دست شکستن قفل وحید گوید سه در دل از خواهش اسباب جهان هیچ نبود ٭ قفل این خانهٔ خالی بعبث پیچیدند ٭

قفل زبان بندی افسونی که خواندن آن زبان مردم را بند کند اثر گوید سه لب اظهار دارم بسته پیش مردم دنیا ٭ بود قفل زبان بندی مرا بر چین ابروی ٭

قلم کردن بریدن در طول مثل شاخ و خامه۔

قلم بند کردن نوشتن و بعضی قلم بستن نیز بدین معنی آورده اند شاعر گوید سه که چون در فن صورتگری بست ٭ قلم از طرهٔ حور و پری بست و این غلط محض است چرا که قلم بستن درینجا بمعنی ساختن قلمست و چون خامه از موسازند بنسبت طره بدو کرده اند۔

قلم سر تراشیده شدن بمعنی آخر شدن که شهرت دارد و لیکن اول مجاز باشد طغرا گوید سه در کار تیره بخت فلک نیز عاجز ست ٭ با تیغ آفتاب قلم سر نمیشود

قلیچاق بهر دو قاف اول مفتوح و یای مکسور سلاحی که برای محافظت دست پوشند و این لفظ ترکی ست و در هندوستان دستانه خوانند وحید در تعریف قلیچاق گوید سه گر چه دست بلان بصورت بود ٭

لیک چو نادران بمعنی بود ؛ واین لفظ در شرح مثنوی که این بیت ازد مسطور ست

قلاج بضم وتشدید لام وجیم تازی بمعنی کشیدن کمان وتنبا که طغرا گوید ــه چون بچه بقلاج زدی سوی کمان ؛ ازند[illegible] توخم گرفت بازوی کمان ؛ وقلاج تنبا که از اهل زبان مسموع ست وقلات تمامی تازی بمعنی که در هندوستان گویند غلط ست

قمار در راه قمار عبارت ست از مثلی آن در جای گویند که کسی چیزی کند که کردن آن نداند واصل این در بازی قمارست حاصل معنی آنست که تا از راه ورسم قمار آگاه نباشد شروع کردن دران خوب نیست وجرأت مناسب طغرا گوید ــه دلا بهرهٔ خالش دلیر دست مبر ؛ که گفته اند حریفان قمار راه قمار ؛

قنطوره بفتح وسکون نون وطای حطی بواو رسیده وهای مختفی جامه است کوتاه مخصوص عیاران وشاطران که پیش دامن ندارد وظاهر الفظ عربیست لیکن در قاموس وصراح دیده نشده اشرف گوید ــه دست از لالهٔ قنطورهٔ سرخ عیاره ؛ کوه از سبزه چو تیتول مرد شاهسوار ؛

قندگرجی بضم کاف فارسی وجیم تازی بیا رسیده نوعی از قند که از گرجستان آید تاثیر گوید ــه هم ز شرم مار صنت از لبها له زندانی شود ؛ قند گرجی از لب لعل تو نظرفی شود ؛

قنطر کردن اسپ بفتح وسکون نون بمعنی جبو کردن اسپ ست از اهل زبان تحقیق رسیده ۔

قنداق بضم وسکون نون چوبی که بانال تفنگ وصل کرده بندها بندند ظاهرا معرب کنده است وحید در تعریف آن تفنگ گوید ــه ؛ اورا بقنداق افتاده راه ؛ که در جدول خفته مار سیاه ؛ ونیز قنداق جامه که طفل نوزاده را دران پیچند واز بعضے عنذق بعین وحذف الف شنیده شده ایضا گوید در تعریف تفنگ ــه عدو بند وخون ریز وروئین تن ست ؛ بقنداق ازین طفل روافگن است ؛

قندیل تیر معروف وچیزی میان تهی که تیرها دران اندازند برای محافظت طغرا گوید ــه بال بلبل از سپرداری شود قندیل تیر ؛ ورکمانداری نگار از گل فشانی میکنم ؛

قورق شدن بضم قاف اول وواو عربی واین لفظ ترکی ست بمعنی منع شدن اثر گوید ــه قورق شد گفت وگوی بدان بحث ؛ که ساقی ملہم شد از نشها نحوث ؛

قو و فلان جای نمی برد بواو معروف مثلی ست ودر محلی گویند که هیچکس را دران جای دخل نباشد واز حال آنجا کسے خبردار نبود وبسیار جای دهشتناک بود وقو جانوریست که بمعنی شترمرغ ست واز بعضے مسموع ست که پر او برای بالین بکار آید وظاهر لفظ ترکی ست تاثیر گوید ــه خیل ملک به بیم وران کو نمی برد ؛ آنجا که رنگ رو بپردم قو نمی برد ؛ نیز اشرف گوید **مصرع** در بزم ملکزادگان قو نمی برد ؛

قو بفتح بنه یالته که آتش چقماق دران گیرد تاثیر گوید ــه با طینت ملائم کار از فلک برآید ؛ از آتش زنست دائم روشن چراغ قو را ؛

قید بمعنی شیرازهٔ کتاب مرادف شکنجه ظاهرا وحید گوید ــه مرا پای صحاف ناکرده صید ؛ نیارد برون چون کتابم ز قید ؛ کذا قیل لیکن ازین شعر معنی شیرازه ظاهر نمی شود فیتامل ۔

قیمهٔ سرموی بفتح وسکون تحتانی ولفظ سر بی اضافت نوعی از قیمه که بسیار خرد وباریک باشد تاثیر گوید ــه گر بزلف عنبرین دل گاه گاهم میکشد ؛ قیمهٔ سرموی آن خط سیاهم میکند ؛ لیکن مقابلهٔ مصرع اول بدوم بدین معنے درست نمیشود ؛

قیقاج بفتح وسکون تحتانی وقاف بالف کشیده وجیم تازی برگشته تیر انداختن وظاهر الفظ ترکی است تاثیر گوید چه غم ز حسارش از قیقاج مژگان رسا دارد ؛ که جوشن از خط نارسته در زیر قبا دارد ؛

قیمہ قیمہ کردن ریزہ ریزہ کردن تاثیر گوید ؎ منیر ہر دل روشن ز دست ہمواری ؛ برنگ نخ گرش از تیغ قیمہ قیمہ کنند ؛

قیزہ بندی بفتح قاف وسکون تحتانی وزای معجمہ مفتوح بمعنی رسیدہ بستن پارچہ است بر عورت و مرد بنگردن سر دیگران بطرف سر پیچ در یکر دو قیزہ بند را لنگوٹہ بند نیز گویند و قیزہ مشہور ست ۔

قید شکستن گسستن بند شانی گوید ؎ قید ہستی شکن ببار ز زندان ؛ کہ تو این جا اسیر قفسی پہلانے ؛

باب الکاف

کاف گاہی چنان آید کہ ما قبل آن محذوف یا مقدر بود مناسب مقام مثل تبیین و تنکیر و جز آن وحید گوید ؎ میتوان کردن نبرم حلم بر رو شندلان ؛ از دو سو دندان کہ در پیش زبان استادہ است ؛

کار دست بستہ کردن کاری کہ از دست دیگری نیاید و آسان صورت نگیرد سلیم گوید ؎ نہ شد درست بہ ہندوستان شکستہ ما ؛ نماز بود درو کار دست بستہ ما ؛ و این از ان جہت ست کہ نماز مذہب امامیہ بارسال یدستہا ست و اہل ایران کہ شیعہ اند در ہندوستان بسبب تقیہ موافق مذہب حنفیہ دست بستہ نماز گزارند ؎

کار کسی ساختن عبارت از کشتن کسی و این از اہل زبان بثبوت رسیدہ ۔

کاکل موی تارک سر از ینجہت تیری را کہ سر گنا ر بلند تیر کاکل ر با گویند و کاکل صبح اول صبح ست کہ سحر عبارت از انست سلیم گوید ؎ شور عجبی در چمن بلبل صبح ست ؛ این شانہ سزاوار خم کاکل صبح ست ؛

کاسہ بر سر شکستن کنایہ از رسوا کردن سلیم گوید ؎ پیش ساقی لب بہ حرف زہد و تقوی بستہ ایم ؛ کاسہ زاہد مبادا بر سرما بشکنند ؛

کاغذ معروف کہ قرطاس گویند مجاز نامہ نیز سلیم گوید ؎ گمان بری کہ زہم ریخت دفتر افلاک ؛ ز بس بکوی تو بیساز داز ہوا کاغذ ؛

کار تنگ گرفتن و کار سخت گرفتن عاجز کردن و بتنگ آوردن کلیم گوید ؎ بر طاقت ما کار چنین تنگ گرید ؛ ای خوش کمران تنگ ببندید میان را ؛ دوم سلیم گوید ؎ چون لب بو سخت گیرد کار بر کس چنان ؛ برای آب خوردن بایدش دندان سنگ ؛

کاج بجیم تازی درختی و ظاہر مبدل کاژ است کہ بمعنی درخت صنوبر ست تاثیر گوید ؎ عالی درجات نخل کاجش ؛ بر مزرع آسمان خراجش ؛

کاکل شکستن کنایہ از رنجیدن شخصی را برکاری و زیب و زینت دادن خالص گوید ؎ کاکل می شکنند ذوق می آشنا بیہا ؛ رعشہ برگاہ بخاک از قدم مل ریزد ؛

کام گرفتن و کام کشیدن بمعنے کامیاب شدن اول مشہور ست دوم اشرف گوید ؎ کام دل را زان دہن خواہم کشید ؛ و از دہان او سخن خواہم کشید ؛

کاغذ سمرقندی نوعی از کاغذ خوب کہ از سمرقند آرند تاثیر گوید ؎ چون نسیم صفت لغلت نامہ گلبندی شود ؛ دفتری باشد اگر کاغذ سمرقندی شود ؛ و ازین مستفاد میشود کہ دفتری کاغذ نیز بود

کاسہ گرم تر از آش شلیست در حق شخصی کہ برائے کار دیگری کہ صاحب معاملہ باشد ان و گرم تر بود گویند وحید گوید ؎ عشقش مرا سوخت دل از تلاش ؛ بود گرم تر کاسہ من ز آش ؛

کار گرہ شدن بر نیامدن کار تاثیر گوید ؎ تا بیز اگر گرہ شدہ یار بر جبین ؛ کی کار و بار عاشق شیدا گرہ شود ؛ لکن کار روا

گرہ شدن در ہمین بیت دیدہ شدہ ؛

کاغذ حلوا کاغذی کہ حلوائیان حلوا دران پیچید فروشند تاثیر گوید سه لعل شکر بار او خط چو ہویدا کند ؛ قطعۂ یاقوت را کاغذ حلوا کند ؛

کاشی نوعی از ملبوسات و سند آن در لفظ نیخ گذشت

کاسہ بند کردن خوش آمد نمودن اشرف گوید سه میکند از ہر دم نوشخند ؛ دختر رز پیش لبش کاسہ بند ؛

کاشتن بشین معجمہ معروف و مجاز تنہا گذاشتہ رفتن از روی مکر و فریب اشرف گوید سه رفیق از سر ربود آن تندخو راہ ؛ کہ در اول قدم می کاشت او را ؛

کاغذی شخصی کہ کاغذ سازد در عرف کاغذی گویند طغرا گوید سه بسکہ خورد از تو خطان تحریر شوقم دست رد ؛ رخنہا در نامہ ام چون قالب کاغذ گرست ؛

کاغذ کبود کاغذی باشد کبود رنگ کہ علاوہ ازین ولایت دوا ئیہا دران پیچیدہ دہند و بکار دیگر نیز آید چنانچہ یکی از شعرا در مذمت فلک گوید **مصرع** این کاغذی کبود لیست از بہر داغ کردن ، و اینکہ بعضی نسخہ اطبا نوشتہ اند غلط محض ست ؛

کاغذ اندازہ و کاغذ سوزن و کاغذ گردہ باضافت وسوم بکاف فارسی کاغذیکہ مصوران آنرا سوزن زدہ کردہ تصویر از ان سازند کلیم گوید سه کاغذ گردہ شد از سوزن مژگان تو دل ؛ رنگش از سرمۂ آن نرگس پرفن کردم ؛ طاہر وحید در تعریف سوزن گر گوید سه ز بس چشم شد ہر رگی در تنش ؛ بود گردہ چون کاغذ سوزنش ؛ و سیفی گوید سه سوزن مژگان او از بسکہ بی انداز شد ؛ پردۂ دل کاغذ اندازہ پندارم از و ؛

کاغذ گیر کاغذیکہ چون خانہ بندند و بر پیچہ مانندی از عاج و شاخ کہ خاتم بند سازند کہ بہنگام نوشتن بکار نویسندہا و منشیان آید و در ہندوستان متعارف ست .

کاغذین باغ تختہای گل کاغذ کہ در شادیہا و جشنہا سازند طغرا گوید سه کاغذین باغم سراپا چون نباشم زخم دار ؛ جوہر بدین نیست گردد از چمن بیزاری من ؛

کاغذ بری بضم بای موحدہ و رای مہملہ بیار رسیدہ کم کردن مع زر از کاغذ از راہ دزدی و خیانت و این اصطلاح اہل دفترست طغرا در مشابہات ربیعی نیز بنوید کہ مشرف گل کاغذ بری کردہ .

کاسہ باز شخصی کہ کاسہ بازی کند و آن نوعی از رقص و بازی ست از عالم شیشہ بازی و تحقیق آنست کہ کاسہ بازی کسی باشد کہ خرقہ می پوشد تنہا و از زیر خرقہ کاسہ و ظرفہای دیگر بر می آورد و گاہی ہست کہ کاسہ پر آب بر آرد و کبوتری بر سر آن باشد پس این مرادف طاس باز بود یحیی کاشی گوید سه از حریف این قمار بردہ بسی ؛ کاسہ بازی چنین ندیدہ کسی ؛

کار آب و آتش کار مشکل سیفی گوید سه نہ ز آتش دل میرود نہ خواست آب از چشم من ؛ کار آب و آتش ست ای دوستان تدبیر من ؛ و نیز داراب بیگ جویا گوید سه ہر قدم پختم بخیالش ہمچنان خام ست و خام ؛ کار چشم و دل ہمانا کار آب و آتش ست ؛

کاسۂ ہمسایہ برسم فرستادن چیزی در ہمسایگان و آشنایان ہم کہ بہندی بھاجی گویند بہ بای موحدہ مخلوط التلفظ بہا و در بعض جاہا کاسہ بدین معنی دیدہ شد دوم یحیی کاشی گوید سه بکاسہ درویش ہمسایہ فرض ؛ دل او ہم آخر ز ما میشود ؛

کاغذ باد و کاغذ ہوائی باضافت و بی اضافت کاغذی کہ اطفال رشتہ بستہ بر ہوا پرانند اول شہرت دارد و دوم جلال اسیر گوید سه بیاد رفتہ طفلی است کز دستی من چنانکہ ناحیہای مرا کاغذ ہوائی کرد ؛ لیکن اطلاق اول از رہگذر علمیت و صحت ؛ اطلاق دوم بطریق وصفیت .

کاغذ بندگی خط بندگی وحید در تعریف کاغذ گر گوید سه فروغ رخش مایۂ زندگی ست ؛ مرا کاغذش کاغذ بندگی ست

کباده بای تازی کمانی بسیار نرم که کشتی گیران و تیر اندازان برای رسانیدن مشق و پیدا کردن زیر دست ساز ند تا نیش انچه از پهلوانان بود چله آن زنجیر باشد و انچه از تیراندازان از روده دوم مشهور دست اول تاثیر گوید ؎ نرمی مکن که سختی ایام میکشی ؛ از آهن ست چله کمان کباده را ؛ و نیز میر نجات گوید ؎ بکباده چو بری دست توای رشک ملک ؛ چون کبادست بخمیازه همه کار فلک ؛ و نیز محسن تاثیر گوید ؎ گر گو گیر خانهٔ زنجیر گشته ؛ در پنجهٔ کش کش گردون کبادهٔ۔

کباب کشیدن از عالم کشیدن طعام و کباب را یا سیخ کشیدن سلیم گوید ؎ بزم باده شان هرکسی کند کاری یکی شراب کشد دیگری کباب کشد ؛ و شاهی تقافیهٔ این غزل آب کشد و حباب کشد است۔

کباب گل بضم کاف فارسی نوعی از کباب سلیم گوید ؎ در گلشنی که چهره برافروخت شمع ما ؛ مستان می خورند بغیر از کباب گل

کبود جامه بجیم تازی نام شهری ست از مازندران چنانکه از کتب تواریخ مثل مطلع السعدین و ظفرنامه و غیره معلوم میشود ؛

کباب هندی نوعی از کباب تاثیر گوید ؎ همین نه سیخ جگر زلفش از بلندی شد ؛ دلم ز حسرت خالش کباب هندی شد ؛

کباب قندهاری نوعی از کباب و این در کابل و نواح آن شهرت وارد و از بعض رسائل منشیات ملا طغرا نیز معلوم میشود ؛

کبود تیموری برجی بضم بای موحده و رای مهمله بیارسیده کنایه از شخصی هرزه دری که یکجا قرار و ثبات نداشته باشد۔

کباب سنگ نوعی از کباب که بر سنگ بریان کنند اثر گوید ؎ جان غم و سود داغ از خوی آتشناک اوست ؛ از دلش همچون کباب سنگ میسوزد دلم ؛

کبریت لفظ عربی ست بمعنی گوگرد فارسیان مجازاً بمعنی شخصی که آب گوگرد ترکرده خشک سازند و آن باندک گرمی آتش در گیر دو روشنی شود و شمع و چراغ و آتش ازان افروزند و بهندی آنرا دیاسلائی گویند زلالی در تعریف تپ گوید ؎ شده رگهاش کبریت فروزان ؛ برای شمع جمع تیره روزان ؛

کباب ورق نوعی از کباب وحید گوید ؎ بخواند از کتاب دل من سبق شد از شوخیش چون کباب ورق ؛

کبریتی بکسر اول و سکون بای موحده نوعی از رنگ خوردکه مانا برنگ کبریت بود وحید گوید ؎ نور خورشید جمالش چشم می دوزد مرا ؛ جامهٔ کبریتیش حسن شمع میسوزد مرا ؛

کپیتان بفتح و بای موحده فارسی بیارسیده و فوقانی بالف کشیده و نون رئیس ترسایان و ظاهر القب نصاری ست و زبان ایشان تاثیر گوید ؎ می خانه در خون میکشد رخسار رنگ آمیز تو ؛ زاهد کپیتان می کند حسن فرنگ آمیز تو ؛

کتانی بفتح فوقانی بالف کشیده نوعی از امرود تاثیر در تعریف امرود گوید ؎ از رنگ گلابی کتانی ؛ پیراهن مه کند مه کتانی ؛

کجا حرف استفهام ست در مکان حقیقت و در محل استفهام انکاری مستعمل شود بمعنی نفی و همراه کلمهٔ ز که مخفف ازست نیز بهمین معنی آید و بعد لفظ آن قدر و چندان بمعنی نفی دیده شد الا درین شعر سلیم گوید ؎ بروز حشر ترا داد خواه چندان نیست ؛ که خون من ز کجا در حساب می آید ؛

کچری بکاف فارسی تازی و جیم فارسی و رای مهمله بیارسیده معرب کهچری بهم مخلوط التلفظ بها که طعامیست مقرری اهل هند در کلام قدما و متاخرین بسیار ست چنانکه در دیوان اسحق طعمه مکرر دیده شده بغیر ماکس و پلاوست سالک یزدی گوید ؎ بیگر گشتم ز کچری ایام ؛ هوس خوان سیم و زر نکنم ؛

کج پلاسی بفتح کاف و جیم تازی و بای فارسی مفتوح و لام بالف کشیده و سین مهمله بیارسیده بد معاملگی و مفسدی

واین از اہل زبان بتحقیق رسیده -

کجواج بفتح ہر دو جیم بمعنی کج واین مرکب است از کج بمعنی معروف دو اج بجیم که مبدل است از باز بمعنی نگون بود اشرف گوید ؎ از فلک مشکل امید کسی حل نشود ؛ کار چون راست کند چرخ باین کجواجی ؛

کجک چیزیست که بر گریبان دوزند واین مخصوص ست بلباس ولایت وحید گوید ؎ تو گوئی از صف بر بسته خرگان ؛ کجکها دوخت بر دور گریبان ؛

کدخدا صاحب خانه چنانکه در لغت قدیم تو شته شد وبمعنی لایق وسزاوار نیز اشرف گوید ؎ بیست نا کدخدای اختلاط میکشانند دختر رز را بهر بیدرد بیمون چرا ؛

کرسی خط باصطلاح خوشنویسان برابر بودن حروف ست در نوشتن بهر وضعی که نویسند تاثیر گوید ؎ هر که مد خود شناسد کی بود محتاج غیر ؛ خط چو کرسی دار گردد بی نیاز از مسطر ست ؛

کردن معروف وبمعنی شدن نیز جمالی گوید ؎ کسی یارا که رویت هوس میکند ؛ کی اندیشه از روی کس میکند ؛ درین صورت اگر فاعل کند کس باشد بیت بمعنی محض بود وازین عالم ست بیت شیخ سعدی رحمه ؎ طبع ترا تا هوس نحو کرد ؛ صورت عقل از دل ما محو کرد ؛ واکثر با لفظ هوس مستعمل شده

کران بفتح وراء مهمله نام جوئیست در دشت یزد تاثیر گوید ؎ آن جوی که نام آن کرانست ؛ گویند کران وبیکران ست ؛

کرسی پیکان چیزیست که متصل به پیکان تیر سازند از عالم خاتم بندی خرده کاری صندل وغیره برای قوت پیکان ومحافظت تیری که از زور سینه پیکان باز نشود وبعضی گویند استخوانیست که زیر پیکان گذارند اشرف گوید ؎ باو تیرت زخم را خندان کند در زیر پوست ؛ استخوا را کرسی پیکان کند در زیر پوست ؛

کرسی نشین کردن بر کرسی نشاندن حرف خود وبر کرسی نشستن از عهده دعوی خود بر آمدن وحرف خود را راست ودرست ساختن وسوم لازم ودوم شهرت دارد واول تاثیر گوید ؎ نوائی راستی سرمایه صاحب کلاهی کن ؛ بکرسی گفتهای خویش را بنشان وشاهی کن ؛

کره بضم وتشدید رای مهمله بچه اسب وخر بمعنی شهرت دارد وبمعنی بچه شتر که بعربی بعیر گویند خالی از غرابت نیست چنانکه شفائی گوید ؎ کسیکه تا بقیامت دو جا هم نشود ؛ هزار کره شتر گر چرا کنند دران وبمعنی تازیانه دانشمند خان عالی گوید ؎ هر روز که خری کره تو بهر زدن ؛ پیری وهنوز میکنی کره خری ؛

کرم گشتن بکسر اول وضم کاف دوم که هم تازی ست بمعنی بر افسردن وآن دست بازی وملاعبت ست با خوبان وبعضی گویند که خود بایم فشردن ست از ذوق وہمین بتحقیق پیوسته اشرف گوید ؎ رقیب دوش بسر مست چه دلخوشی کنم دید چه کرد با که گشت وچه خود کشی که کرد وبرو گر چه گر میوه که نخورده آید بنظر ؛ از دور برنگ عاشقان کرم گشتم ؛

کرم کار داشتن بکسر اول بجد بودن در کاری وشوق وزدغدغه کاری داشتن یحیی در مذمت اسب گوید ؎ چو خار زخم پشت خویش بسا بد ؛ عجب مشتر کردار کرم این کار ؛ ونیز شفیعائی اثر گوید ؎ کرم این کار زاولوب مرا بیشتر ست ؛

کرسی عقد گهر برابر بودن دانهای سلک گوهر ست وحید گوید ؎ گر چه باشد صاف همچون کرسی عقد گهر ؛ عقده رنجی میان هر دو دل ناچار هست ؛

کردی ومردی بفتح اول وضم میم ظاهر این عبارت در مقامی صرف کنند که بجور وارتکاب امری مضر رعایت شود از عالم مثل یکه وجانانه که در محل تیر اندازی مستعمل شود یعنی بمجرد رسیدن یک تیر خانه حریف روان شود وحید گوید ؎ خلش در جام حسنش ریخت تا داوری بیهوشی چه می پرسی ؛ زمین از نشاء آن کردی ومردی ؛ لیکن در مجموعه قدیم که بهم شعرا

بزرگان دران نوشته شده اشعار عزیزی تخلص بنظر آمد و چون بدقت نظر کرده شد همه مضبوط دیا تلاش بود از انجمله این شعر بود که نوشته میشود سه شد از آئینهٔ روی من از گوی تو گردی ؛ اینجاست موجه شل کردی و مردی ؛ وازین گردی بفتح کاف فارسی معلوم میشود معنی هم غیر معنی اول ست در بیت وحید این معنی درست نمیشود وظاهرا هر دو شل باشد بهر دو وجه والله اعلم وازین بیت حکیم رکنای مسیح که گوید سه می بر درست کرد بر آواز مردمی ؛ پر چلگان کردی و مردی مردی ؛ و بفتح معلوم میشود چنانچه در بیت دوم قافیه دردی در دو بیت و تحقیق آنست که هنوز معنی این شل متنقح نیست -

کسب ہوا نشستن در جای سرد و کسب باد کردن برای دفع گرمی سلیم گوید سه مست تو بابرهنه بدریا حباب وار د ؛ بر روی آب گردد و کسب ہوا کند -

کس شخص و آدمی و در زبان هندی پوست مغیلان که آنرا با قند در خم انداز ند و شراب کشند و فارسیان شراب مذکور را عرق شکر گویند سه بکسی چون من نمی باشد چه میکردم سلیم ؛ چون شراب قند گر حاجت بکس میداشتم

کس کباب خوردن بضم اول مطیع زن بودن ولی عزت بودن -

کشیش هر دو شین معجمه بودن جنبش گرده خرانیان واین هر دو از اهل زبان تحقیق رسیده دوم ظاهرا از زبان فرنگیانست

کشته بضم معروف و برین قبیل چنانکه گویند کشتهٔ فلانی را از معرکه برداشتند و نیز بمعنی مشتاق چیزی بلغایت الغایت چنانکه گویند فلان کشتهٔ فلان چیزست و کشته سیماب بسیار ست که اکسیریان آنرا کشته و طلا ازان سازند و سیماب فلعی بر پشت آئینه طلا کنند اشرف گوید سه تیغ مینا رنگ خوبان را ز خون کردن چه باک ؛ کی کند آئینه پنهان کشتهٔ سیماب را ؛

کش مکشان بفتح هر دو شین معجمه بمعنی کشمکش ظهیرکه احوالش در تذکرهٔ نصیرآبادی مرقوم ست گوید پیر میخانه نمیداد بما دختر رز ؛ بهر در میکده خوش کش کشان میکردیم ؛

کشتی لنگر گیر بفتح یا بالکسر علی اختلاف القولین سفینه که بسبب گرانی لنگر بجای خود ایستد اشرف گوید سه بود معذور گر در و جد آید سالک اصل ؛ که کشتی نیست لنگر گیر چون گردید دریای ؛

کشتی قدر بودن بضم کاف و فتح قاف و دال مهمله برابر بودن دو کس در کشتی وزد و این از اهل زبان بتحقیق رسیده -

کشتی بجنگ بستن کنایه از افراط امساک و بخل ست میرزا حسن واهب گوید سه درین زمانه که کشتی بجنگ بسته محیط ؛ غنیمت ست که در دیده آب می آید

کشیدن کمان و خدنگ معروف اول شهرت دارد دوم تاثیر گوید سه نازک اندامی که ما را جام در خون میکشد ؛ بر گرفتاران خدنگ قد موزون میکشد ؛

کشادی بیای معروف بمعنی کشاد که مصدر ست درینصورت یا زائده باشد مرشد یزد جردی در تعریف قلعه گوید قلعه کرد تسخیر قلعه زر دلی ؛ کاسمان هست زوی کمی منظر ؛ در بلندی چو دست شاه جهان ؛ در کشادی چو دست این چاکر ؛ وظاهرا ازان سبب ست که لفظ کشاد برا چیزها محمول شود مقابل تنگ و کشاد و درین صورت یای مصدری معنی داد لیکن این لفظ جای دیگر بنظر نیامده -

کس زدن دست در گردن حریف انداخته زور کردن و او را بر زمین زدن و نیز لب کشیدن جام شراب میر نجات گوید سه بوسه زان لب خویش در گر مستانه ؛ رفتم از کار ازین کس زدن مردانه ؛

کشیدن زنگ بزای معجمه زنگ بستن چیزهای آهنین مثل آئینه و شمشیر وحید گوید سه ضعف دل بنگر که این آئینه در دریای خون ؛ تا قیامت گر بماند زنگ نتواند کشید ؛

کعب پیاله چیزیکه زیر پیاله سازند

سازند تا بزمین درست تواند نشست آنچه در پیاله باشد نه ریزد اشرف گوید ~ عجب پیاله زکف او بعشوه ریز شد و این جام را ز هر دو طرف بتوان کشید ؛

کفش آہو هم آہو سلیم گوید ~ خوش بساط سبزه افگنده است در صحرا بهار ؛ آہوان خوش باشد اما کفش بیرون کنند ؛

کفش پوشان بمعنی شاطر و عیار چنانکه در قصه امیر حمزه ره در تعریف عمرو عیار گویند سرخیل کفش پوشان جهان .

کفری بضم کاف و بیدین و نیز تخلص شاعری که در عهد اکبر شاه بود میر حسن نام او بود اول تاثیر گوید ~ دلبرس شوق نگارتی نه حضوری تاثیر ؛ عشق کفری شده از دست مسلمانی را

کفن به تحریک رخت مرده و بسکون دوم نیز آمده شفائی گوید ~ ذوقش پس مرگ گر باشت عنوبند ؛ از لذت عیض خوابی که کفن کنند ؛ نیستی ترا نجود نمیگیر دگور ؛ در دخیمه نیست مگر و فن کنند ؛

کفش ربا بضم رای مهمله و بای موحده بالف کشیده کفش دوزطغرا گوید ~ پای من چون کشتی از مشت خسی یافته کفش ؛ نل دانه دن بچه زند کفش ربا در کشمیر ؛

کف رفتن بفتح چیزی از میان فرج از روی فریب اشرف گوید ~ بهر کف رفتن نهند انگشت بر حرم حسود ؛ خرده گیری خویش را خوشه چینی کردن ست ؛

کف کردن خوردن چیزی سوده بکف یحیی کاشی گوید ~ سفوف آسا اگر یک مشت نان را ؛ کس آوردی بکف کف کردی آن را ؛

کف دعا گرفتن دست دعا بر داشتن اثر گوید ~ در دروا انتظار مداخل نقبیه شهر ؛ دائم کف دعا چون ترازو گرفته است ؛

کف زدن بمعنی کف رفتن مذکور توجی گوید ~ زر از دست مردم نگردد سفید ؛ کر از دور کف میزند هر که دید ؛ دانیکه صاحب اعجاز رشیدی ست بر دست برای رسوا کردن کسی نوشته اصلی ندارد ؛

کفشگی زدن بفتح و سکون فاو شین معجمه و کاف تازی بیا رسیده فنی ست از کشتی میرنجات گوید ~ خصم پر زور اگر دم زند آنا جشن کن ؛ بر دلش کفشگی و چکه مرحا جشن کن ؛ وتحقیق مرحاج بیابد انشاء الله تعالی

کف پای بدون اضافت نوعی از تعزیه که گنهگاران و اطفال را کنند وحید گوید ~ قوت روح از کف پا یافته مانند نهال ؛ خورده طفل از کف استاد چو کف پای را ؛

کفن پاره کردن شفا یافتن از بیماری صعب مرادف ریسمان پاره کردن و این از اہل زبان مرد و لیست .

کلید زیج ببای فارسی و یای مجهول و جیم عربی نوعی از پیچیدن رقعه که بر شکل کلید پیچند و بدوستان فرستند تاثیر گوید ~ تمهید صد کشادی بود اضطراب ما ؛ کار کلید پیچ کند پیچ و تاب ما ؛

کله پرپادی بفتح لام و ضم بای فارسی و سکون رای مهمله و موحده بالف کشیده و دال بی نقطه بیا رسیده غرور تاثیر گوید ~ سبک سرگرد و روزی در سر فرازی کمند شادی ؛ حباب آسمانی ماند بی زکله پرپادی ؛

کلک کبوتر دم بضم دال نوعی از قلم تراشیده و این اصطلاح خوشنویسان ست اشرف گوید ~ گر کنم شوق دل از کلک کبوتر دم رقم ؛ نامه زین تقریب خود بال کبوتر میشود ؛

کلاه زنگله کلاهی ست که بر سر آن زنگلها دوزند و این مخصوص گنهگارانی است که آنها را تشهیر کنند شفائی گوید ~ بیاد محتسب طبع بهر رسوائی ؛ کلاه زنگله هجو بر نهد لبرت ؛

کلاه شب پوش بمعنی کلاه است که شب پوشند و سند آن در لفظ بادشا خود نوشته آمد .

کلاه برداشتن و از سر برداشتن تفحص احوال کسی نمودن و بعضی گویند کسی که با کسی کلاهش ابر دارد اول سلیم گوید

؎ این موربا این آدم این خیل سلیمانی ؛ دیگر چہ ازو خواہی بردار کلاہش را ؛ دوم وحید گوید ؎ نمی بینی ز سوز عشق جنزد و دو پریشانی ؛ برنگ شمع برداری اگر از سر کلاه من ؛

کلہ بضم و فتح لام و ہای ملفوظ مخفف کلاه بمعنی معروف و نیز گویند آلت تناسل سعید اشرف گوید ؎ جنگ پدر آن نشانۂ ناپاکیست ؛ این تاج ستانی از کلہ گرہیاست ؛ و شفائی گوید ؎ تو کہ رشتہ در دفتر تریاکی گرہ ؛ چون نام کلہ برند خمیازه کشد ؛ و از بعضی مسموع کہ کلاه و کلہ مضرب جماعت در ہمین باقوی ست۔

کلان کار فہمیدہ کار و تجربہ کار رکنای مسیح گوید ؎ قیمت جان کف خاک در او گفت مسیح ؛ این بہا ہیچ کلان کار بکالا ننہاده ؛

کلاه مشہور و این لفظ بحذف الف نیز شہرت دارد مثل پادشاه و پادشہ و لفظ پادشا بحذف ہا نیز آمده چنانکہ پادشا و کلا نیز ہم چنین آرزو لباش خان امید سلمہ اللہ تعالی گوید ؎ کار عالم گردد از بخت ہمایونش درست ؛ چون تجت خسروی طرف کلا خواہد شکست ؛ و بنای قافیہ این غزل بر الف ست لیکن تا حال نظیر این لفظ در کلام دیگری دیده نشد اما چون این مرد بزرگ صاحب زبان است و تتبع کلام اساتذه نیز نموده شاید جای آمده خواہد بود و تحمل کہ فقیر آرزو نیز

از ان بہره مند شود و نیز کلاه چیزی باشد کہ بصورت کلاه بر بعضی میوه ہا باشد بآن طرف کہ بشاخ درخت پیوستہ باشد رفیع واعظ گوید ؎ در بزرگی باید افگندن ز سر تاج غرور ؛ میوه در بالیدن اندازد کلاه خویش را ؛

کل مکل بفتح و سکون لام و فتح میم و کاف تازی و لام شور و غوغا و کل کل نیز بدین معنی آمده چنانچہ در لغات قدیمہ گذشت میر نجات گوید ؎ این ہمہ کل مکل از تنگ گوینده تست ؛ مطرباحق ما از دم پوینده تست ؛

کلکی بہ تشدید لام از لوازم زین و آنچہ بر کلۂ اسپ از پر ہا گذارند وحید گوید ؎ کلکل خور از بی رنگی ؛ سر سخت خورده است از کلکی

کلافہ بفتح و فای مفتوح معروف و نیز قفی ست از کشتی میر نجات گوید ؎ ہمچو دستان کشتی کہ بہ پیچید ما ؛ بکلافہ است گشتہ آن صنم حور لقا ؛

کلات کردن بفتح و تای قرشت فنی ست از کشتی میر نجات گوید ؎ کرده یار کلاتش کہ از در فتہ حیات ؛ بگذر از غیر چہ میخواہی ازین کینہ کلات ؛ و در فارسی قدیم کلات عمارت یا قلعہ بالای کوه است و قلات بقاف معرب یا متغیر آنست چنانکہ در لغات قدیمہ نوشتہ اند۔

کلبتین بفتح و سکون دوم و موحده مفتوح و فوقانی و سکون تحتانی و نون آلہ آہنگران و مسگران و جراحان و چون اکثر موتراشان شیوه جراحی اختیار کرده اند وحید در تعریف موتراش گوید ؎ اثر کلبتین وی از صریح دید ؛ کہ دندان او شد بدندان کلید ؛

کلوخ چین بجیم فارسی یار سیده پشتہ کہ از کلوخہا چیده سازند اثر گوید ؎ اثر شگفتگی طبعہا درین ایام ؛ ازین غزل کہ تو کردی کلوخ چین پیدا است ؛ و این کنایہ است از کار خوب نکردن و خوب نگفتن سخن سالک قزوینی گوید ؎ کسیکہ کار خیالات خود متین نکند ؛ ز فلک خام بغیر از کلوخ چین نکند ؛

کلک خسپ بفتحتین و کاف و ضم خای معجمہ و سین مہملہ ساکن و بای فارسی کنایہ از مفلس و درویش پریشان حال میر نجات گوید ؎ گرم خدمت بسر کوی تو در فرمانم ؛ با دل چاک چو ابتر ز کلک خسپانم ؛ و کلک در اصل بمعنی گلخن و جایست کہ خاکستر در ان اندازند۔

کلاه سلیمانی کلاہی کہ عمر و عیار بر سر داشت در قصۂ موضوعہ حمزه مشہور است کہ چون عمرو کلاه مذکور را بر سر میگذاشت از نظرہا غائب می شد وحید گوید ؎ مرا کرده پنہان ہر انجمن ؛ کلاه سلیمانی ضعف من ؛ ایضاً گوید ؎ از ضعف تن

نہان شوم از دیدہ چون حباب ٭ عریان شدن کلاہ سلیمانی نشنت ٭

کلید وقت و ساعت چیزیست کہ از آہن وغیرہ سازند و بست و کشاد وقت و ساعت بر آن باشد تاثیر گوید ؎ کلید وقت و ساعت نیستم بختی جوا و دارم ٭ کہ جز سر گشتگی ہرگز دری بکشود بر رویم ٭

کلۂ شیر بشین معجمہ چیزیست بشکل کلۂ شیر در دہان حوض و در لب آبشار سازند شاعر گوید ؎ دہان شیر فلک شد تنور این طوفان ٭ چو آب حوض کہ آید برون ز کلۂ شیر ٭ لیکن بدین معنی شیر دہان شہرت دارد شاید این در ہندستان باشد۔

کلید غلط کلیدیکہ از قفلے باشد و در قفل دیگر اندازند سعد الدین راقم وزیر خراسان گوید ؎ دلم ز ناخن تدبیر کی کشادہ شود ٭ کہ از کلید غلط بستگی زیادہ شود ٭

کمر نہ بستن بنون نفی بمعنی قائم و دیر پا نبودن سلیم گوید ؎ ہر کس بکینہ بر ما خیزد کمر نہ بندد ٭ چون کوہ خصم ما را ہر عضو گو کمر باش ٭

کمر سیخ بسین مہملہ بیا رسیدہ وخای معجمہ اندک توقف و آرام نمودن از عالم نفس راست کردن تاثیر گوید ؎ از تخیل نگہت مستم و خرابم کردی ٭ کمر سیخ نہ کردم کہ کبابم کردی۔

کم کاسہ بخیل و ممسک اثر گوید ؎ ماندہ رنگ گلہ ہیم باقی کہ چندان می ندارد ٭ ساقی کم کاسہ امروزم کہ سفر اشکند ٭

کمر بفتحتین معروف و بمعنی بند کمر و گرلوہ درمیان کوہ کلیم گوید ؎ سوار از سر فیل کردی گذرد ٭ بدان کلہ از کوہ غلطد بکمر ٭

کمر نہ بستن بد خیال بودن و بے سامان چنانچہ امیر خسرو فرماید ؎ گر در چمن در آئی گل تاج زر نہ بندد ٭ در درمیان کشائی عاشق کمر نہ بندد ٭ ومیان نہ کشودن نیز ہمین معنی دارد چنانچہ سعد الدین راقم گوید ؎ دل بیرحم ترا ہر کہ بسختی خو داد ٭ دارم امید کہ چون کوہ کمر بکشاید ٭ وآن را محل نسبت کردن آید و چیدن گل شہرت دارد و حدت قمی در مذمت گلکنڈہ کہ شہری ست از دکن گوید **قطعہ** گل گلکنڈش از شاخ نشو و قطع ترقی ٭ حاشا کہ ز گلگنڈہ کسے کام بر آرد ٭ گلبن چو گلستان گلکنڈہ شود ورنہ خار نیست ٭ گل کند کجا کام بآرام بر آرد

کندن بفتح معروف و بمعنی رمیدن و بیزاری سفید لنجی گوید **قطعہ** از سایۂ من آن بت بد پر کینہ میکند ٭ چون میکشی کہ از شب آدینہ میکند ٭ وای از دی کہ وصل تو از دست میرود ٭ نامت شنیدہ است نگین شیشہ میکند ٭ مؤلف گوید ظاہرا مجاز است چہ کندن بمعنی بریدن واقع شود و مناسب ست ٭

کندہ بالضم و سکون نون چوب کلانی سنگین کہ سوراخی داشتہ باشد و پای گنہگاران دران اندازند و بزرگنند اشرف گوید ؎ شمع شد در دور حسنت پای بست شمع دان ٭ شرط باشد کندہ بر پا حاصل گیرہ را ٭

کنایہ زدن گفتن عبارت کنایہ آمیز طغرا گوید ؎ کنایہ بر طاؤس میزند پر تیر ٭ قدر و کلم اگر بگذرد بسوی عقاب ٭ وحید گوید ؎ گفتی بمن کہ تیغم زا بروکنایہ است ٭ گر میزنی کنایہ نگارا بمن بمن ٭

کنارۂ ورق چیدن بریدن کنارۂ ورق وحید گوید ؎ کنارۂ ورق شعلہ را بچیدہ کسی ٭ ز شرم نامۂ من رو سیاہ شد مقراض —

کنار خشک داشتن کنایہ از مفلسی سلیم گوید ؎ وصل تو گران بہاست ای گوہر داد ٭ ہمچون دریا کنار خشکی داریم ٭

کنارہ بفتح ونون معروف و بمعنی ریزۂ نان و مقدار کم از جنس خوردنی فطرتی گوید ؎ فردا کہ دوست خوان کرم در میان نہد ٭ گیرد بقدر حوصلہ ہر یک کنارۂ ٭

کوتاہ معروف و این لفظ با چیزہای مقداری اکثر مستعمل شود مثل جامہ کوتاہ و محمد سلیم معانی کوتاہ متقابل معانی بلند آوردہ و خالی از تازگی نیست ؎ مرا معانی کوتاہ دلپسند نباشند ٭ چو گوش کر شود تا سخن بلند نباشد ٭ مخفی نماند کہ در دو شعر

والہروی برین بیت اعتراضی دارد و قطعۂ درین باب گفته بهمین وزن وقافیه که ربط معنوی ولفظی درین دو مصرع نیست و در واقع جای گرفت است هر چند به تکلف صحیح می شود اما از پایۂ بلاغت افتاده عزیزی مصرعۂ دوم بیت مذکور را پیش فقیر آمده چنین خوانده مصرع چو کر نمی شنوم تا سخن بلند نباشد؛ درین صورت مغالطه اشتباه درست می شود ولفظ گوش نیز که زائد و بیکار بود از میان میرود ملا طاهر غنی کشمیری همین معنی را چنین بسته اگرچه ابتذال است لیکن نسبت بسلیم صاف تر است و ظاهرا سببش اختلال نظم بیت سلیم ست سه رهین منت گوش گران خویشتنم؛ که تا بلند نباشد سخن نمی شنوم؛

کوتاهی و کوتهی کردن تقصیر کردن و دریغ داشتن سلیم گوید سه دست گر از لطف خواهد بخیه بر زخم زند؛ تار نفس کوتهی با این درازی میکند؛ و نیز معز فطرت موسوی گوید سه در قتل ما نکرد کمی انتظار او؛ کوتاهی که بود نه عمر دراز بود؛

کوه تا کوه رسیدن تنگ کنایه از غایت نشاء تنگ سلیم گوید سه شد بهار و چو سبزه در صحرا؛ کوه تا کوه میرسد تنگم؛

کوه کوه از سر بریدن تنگ کنایه از کمال برطرف نشاء تنگ و این عبارت ست از کمال بهوش آمدن و سرشار شدن سالک خوینی در تعریف کوه کشمیر گوید سه تماشاییان چرخ این کوه دیده؛ کرتنگش کوه کوه از سر بریده؛

کوتاه شدن معروف و بمعنی تمام شدن چنانکه گویند قصه کوتاه و سخن کوتاه و جدل کوتاه اول و دوم شهرت دارد و سوم از محاوره به ثبوت رسیده و سند چهارم در لفظ صلوات گذشت۔

کوری در فارسی بمعنی نابینائی ست و در هندی مقداری معین از هر جنس سند آن در لفظ کوره نوشته میشود ان شاء الله تعالیٰ۔

کوره جنسی بود که بکاری نیامده باشد و این لفظ هندی ست و بدون اشعار هندی بودن در اشعار فارسی آمده و خالی از غرابت نیست سعید اشرف گوید سه دریا بادی کوره چشم سفید؛ کوری کوری بروی هم افتاده است؛

کوره فخار خانه برای هوز و فاء مفتوحه و خای معجمه مشدد و رای دوم نیز مهمله داش خشت پزی که بهندی پجاره خوانند یحیی کاشی گوید سه زند از روزنش آتش زبانه؛ لسان کورهٔ فخار خانه؛

کوچه لو به نون مفتوح و واو ساکن محله از صفاهان که زنان فاحشه و لولیان و کولیان آنجا باشند مثل رجواره حضرت شاه جهان آباد دهلی اشرف گوید سه ای از رخ تو گرفته پرتو؛ خاتون آباد کوچه لو؛

کوچه مشکینان بضم میم یا کاف بنا بر اختلاف محلهٔ از صفاهان و مشکی و آهنی که در آنجا می باشند و ظاهر عوام مشک در کلام سعید اشرف واقع ست عبارت از ایشان۔

کوزه بازی بزای معجمه نوعی بازی گری مثل شیشه بازی طغرا گوید سه گل و نغمه دولاب از اهتزاز؛ کند بر سر چاه خود کوزه باز؛

کوزه قفس بزای معجمه ظرفی گلین که برای دانه و آب مرغان در قفس بندند وحید گوید سه تنگنای جوان از گداز عشق مرا؛ درون سینه دلم آب کوزهٔ قفس ست؛

کوره پز برای هوز و بای فارسی و زای معجمه خشت پز وحید در تعریف او گوید سه اشعار نشد پخته از کوره پز دانی منع از دوسوخت هر چند بیان من؛ بدخواه آن ماه حوری سرشت؛ در آتش مربع نشستم چو خشت؛

کون خری حماقت و کون خر چنانکه شهرت دارد و قائمی مازندرانی گوید سه بود اماست ارباب فضل کون خری؛ در آن دیار که شاعر بود دکم از بیطار؛

کوچه دادن و راه دادن گذاشتن راه برای کسی تا بگذرد سلیم گوید

شگفته گل ز سر خار با همیشه زود ٭ چو موج کوچه دهد سنگ بهم شیشه رود ٭ و نیز سبحانی گوید ٭ از کوچه تنگی که خری میگذرد ره ٭ ره دادن او نه از ره تعظیم ست ٭

کوچک ابدال - باصطلاح قلندران مرید خرد سال را گویند وحید در تعریف قلندر گوید ٭ خورشید تابان ز روی نکوئی ٭ بزرگی کند کوچک ابدال او ٭

کهربای شمعی نوعیست از کهربای و این از زباندانان بتحقیق رسیده -

کهنه سوار باصطلاح کشتی گیران استاد پهلوان میر نجات گوید ٭ آفرین باد بگفتار خوش کهنه سوار ٭ وان پدر خوانده بسپاهی ولی درکار ٭

که چه بهر دو حرف استفهام بمعنی برای چه در اصل برای که و برای چه بود لفظ برای از هر دو جا حذف شده اشرف گوید ٭ هر دو چشم نظر سیکنی بیار که چه ٭ مگر دو اسپ دوانی بلای زار که چه ٭

کهنه فعله بضم اول و کسر فا و سکون عین مهمله مکار و محیل و تجربه کار تاثیر گوید ٭ هر جا چو شعل در دولت ندیده ایم ٭ این کهنه فعله مخترع طرز تازه است ٭

کهار بفتح و تخفیف های لفظ هندی ست و آن قومی باشد که بار و پالکی و جز آن بدوش برداشته اند با عانت نی کلانی که بهندی بانس گویند و بتشدید غلط است لیکن ملا طغرا مشدد آورده درین صورت محمول بر غلط شاعر ست که بعضی از اهل ولایت را در بستن و گفتن بعض الفاظ هندی واقع شود یا نوعی ست از تصرف که تفریس موسوم کرده ام و چون طغرا او ستاد قرار داده است حمل بر تصرف مذکور بهتر ست و آن شعر این ست ٭ تا کرده رو به پالکی گردیده جا در پالکی ٭ بنشسته تا در پالکی بر چرخ کهار آمده ٭

کیر کاشی بیای مجهول و شین معجمه چیزیست که بشکل آلت تناسل در کاشان سازند و بکار زنان سفری آید و گران قیمت بود شفائی گوید ٭ اگرش حاجت او فتد بجلا ٭ میکند کیر کاشی استعمال ٭

کیسهٔ شطرنج کیسه که دران مهرها و بساط شطرنج اندازند نگاهدارند یحیی کاشی گوید ٭ شکم با ستخوان این صدمه خورده ٭ گره از کیسهٔ شطرنج برده ٭

کیمیای احمر یعنی اکسیری که طلا را از ان توان ساخت دارا ب بیگ جویا گوید ٭ می بیند دل مرده گان نسبت اکسیر حیات ٭ رنگ رخسار تراهم کیمیای احمر است راقم گوید کبریت احمر شهرت دارد و کیمیای احمر جای دیگر نظر نیامده و چون اعتقادی بهمدانی او هست هر چند کیمیای الماس ست بیتی از وباستشها د آورده شد -

کیومرث نام اول پادشاهان عجم مخفی نماند که این لفظ در تصرف متاخرین بکاف تازی و ثای مثلثه شهرت دارد و حال آنکه ثای مثلثه در فارسی اصل نیست چنانکه ارباب تحقیق گفته و نفس الامر آنست که بفتح کاف فارسی و تحتانی بواو رسیده و میم مفتوح و رای مهمله ساکن و فوقانی موقوف فردوسی فرماید ٭ نخستین خدیوی که کشور کشود ٭ سر پادشاهان کیومرث بود ٭ و تفصیل آن در لغات قدیم نوشته شد و حق نزد فقیر آرزو آنست که گیو قلب گوی ست بمعنی گوینده و مرث مبدل مرت مبدل مرد بمعنی مرد گویا ظاهر اپادشاه مذکور خوش بیان و شیرین محاوره بود که بدین نام موسوم و ملقب گشت و عجب آنکه محسن تاثیر گوید که از شعرای قرار داده ایران ست این لفظ را بحرکت رای مهمله آورده و این سهو ست یا آنکه این قسم هم بنظر او آمده باشد از عالم ترش که بسکون را و بحرکت آن هر دو آمده لیکن از کتب لغت که مشهور اند چنین دیده نشد و میتواند که از عالم تصرف شاعر قادر سخن بود که اسکان و تحریک و تخفیف و تشدید مرا درا جائز ست انتهی قدرت و تصرف نه از روی عجز چنانکه در رساله نوشته ام محسن تاثیر گوید ٭ در بندگی تو از سلاطین ٭ زد سکه کیومرث نخستین ٭

٭ ٭ ٭

باب الکاف الفارسیہ

گان دادن جماع دادن داین لفظ
در ہجیات شفائی بسیار است چنانکہ گوید
ے کی دانستم کہ عاقبت خواهد داد این گان
دادن نتیجہ این زمانی ؛
گازروار زدن بزای معجمہ وسکون
رای مہملہ فنی ست از کشتی ہیر نجات گوید ے
دست شوید زحیات آنکہ نگاہت یکبار ؛
بر سر سنگ محبت زندش گازرواره ؛
گاو در خرمن کسی بستن تصرف کردن
در ملک غیری واین از محاوره بثبوت رسید
گاو تکیہ تکیہ کلانی طولانی کہ ارباب دولت
بر مسند نشستہ پس پشت دارند واین ظاہراً
مصطلح اہل ہندست اگرچہ در کلام ملا طغرا
واقع شده وچون از اہل زبان مسموع
است کہ محاورهٔ ولایت نیست درینصورت
مثل الفاظ دیگری ہندی باشد کہ ملا طغرا
در اشعار خود آورده وبعضی گویند کہ لفظ فارسی
نیست۔
گنج گشتہ بفتح اول وجیم فارسی وضم کاف
تازی وسکون شین معجمہ وفوقانی گنج آب
رسیده وحید در تعریف معمار گوید ے شہیدی
گران شوخ باید نشان ؛ شود چون گنج گشتہ
زتیغش روان ؛
گذشتن معروف ومجاز بمعنے مردن
وحید گوید ے نبود عجب مرا عشق تو کز بود گذ

دگر روح کشتگان تو راه گذر نیست ؛
واغلب کہ گذشتن از جہان وہر آنچہ
بدان ماند بدین معنی است نہ تنہا
گذشتن واللہ اعلم بالصواب ۔
گذر نیست بذال معجمہ بمعنی چاره و
گزیر نیست وحید گوید ے پای برماست
بگرد سر او گشتن من ؛ ہیچ و یکار ازین
شغل گذر نیست مرا ؛
گذاره بمعنی بیحد استعمال این لفظ
بالفظ مست ومستی اکثر دیده شد وگاہی با
غیر این نیز تاثیر گوید ے دلہاش ز رفعت
گذاره ؛ از ناخن شیر چرخ پاره ؛
گذشتہ معروف ومجاز چیز از یاد رفتہ
وضایع شده وکہنہ مفید بلخی گوید **قطعہ**
زاہد چو ترش رو چو شراب گذشتہ است
وز تلخی زبان چو کباب گذشتہ است ؛
مشکل بود مطالعہ روی تو زخطان ؛
غافل مشو ازین کہ کتاب گذشتہ است ؛
وظاہراً این فارسی توران باشد ۔
گرزیا برای مہملہ ویای مجہول وزای
معجمہ آن حیوان گزنده سلیم گوید ے
گرزیاست نشاط ما ؛ در گلشن ؛
زدست خود نگذاری تدرو مینا را ؛
گرفتن آواز بند کردن آواز و
ہمچنین بستن آواز نیز سلیم گوید ے گلشن

دام زلف وسر مژه چشمش ز صیادی ؛ یکی
بلبل گرفت ودیگری آواز بلبل را ؛
بخلاف گرفتن بمعنی انخساف کردن ماه و
آفتاب کہ تنہا لازم آمده ۔
گرفتن نمک از نمک خوارگی در کسی
کہ حرام نمکی کرده باشد سلیم گوید ے خراب
لعل لبت کی شراب میگیرد ؛ کہ چشم را
نمک او چو خواب میگیرد ؛
گرمی بمعنی محبت مقابل حرارت کہ فارسیان
بمعنی غضب آرند وسند این گذشت سلیم
گوید ے درین چمن کہ بشوق آشنائی
نیست ؛ بلا گرمی من از برای داغ بود
گریبان کردی گریبان معروف و
کردی بضم کاف تازی وسکون رای
مہملہ ودال بی نقطہ بیاء رسیده نوعی از پوشش
اہل ولایت وبعضی گویند کہ آن جامہ ایست
کہ پیش از زمستان در فصل سرما اکثر پوشند
وحید گوید ے سردی فصل خزان خط
ومعلوم نیست ؛ حسنش را آغوش گریبان
کردی پوشیده است ۔
گرم سوت بسکون رای مہملہ ومیم
وسین بی نقطہ بواو رسیده وفوقانی نوعی
از پارچہ ہای پوشیدنی وتحقیق آنست کہ
این لفظ ہندی الاصل ست واز کرم
سوت بود بیای مخلوط التلفظ بہا کہ خاص

زبان ہندی ست و معنی ترکیبی آن جامہ ست
کہ درمیان آن سوت یعنی ریسمان باشد ای
جامۂ ریشمی کہ با ریسمان منسوج بود تاثیر گوید
ع ہمچو مہر از دل گرمیست تن آسانی ما ؛
گرم نسبت ست بہ تن جامۂ عریانی ما ؛ درین
لفظ ظاہرا فارسیان بسبب قرب مخرج بارا
بمیم بدل کردہ اند و یا غلط ست ۔

گرگ آشتی بضم صلح بالاتفاق و آشتی بلا عی
تاثیر گوید ع پیراہن دیعقوب اگر صلح کنند ؛
گرگ آشتی نکردہ مرجنگی نیست ؛

گردرو بکسر اول و رای مہملہ و دال موقوف
و رای مہملہ و او رسیدہ زلوری کہ گرد و بند عم
سعید اشرف گوید ع گلشن حسن ترا ز آب
گہر سیراب است ؛ گرد رو چاہ زنخدان
ترا دولاب است ؛

گردکردن بکسر اول جمع کردن اشرف
گوید ع فلک بطالع ما چون گلولہ ساز بود
؛ کہ گرہ میکند آن بہر جنگ سامان جمع ؛ و
بفتح بمعنی غبار پیدا کردن چنانکہ گرد کردن
تیر بلکہ مخصوص بتیر نیست و در چیزہای دیگر
مستعمل شود محمد زمان بیگ ہست تخلص
کہ در تذکرۂ نصیرآبادی احوالش مذکور ست
گوید ع گرد ما ما سا درین ویرانہ گردی
میکنیم ؛ نقش پای ہم نخواہد ماند از ما بر زمین
گرہچہ بکسر تین و سکون ہا و فتح جیم فارسی
گرہی خرد کہ جوہریان جوہر دران بندند
و بزبان جوہریان ہند پوٹلی ست تاثیر گوید
ع پی وجود ترا یکجا دو آسمان کردند ؛
درین گرہچہ چو گوہر ترا نہان کردند ؛

گردن گاہ بہر دو کاف فارسی مفتوح
نام جائیست از ایران در راہ کعبہ و بعضی
گویند راہی کہ بلندی کوہ واقع شود و آنرا
گردنہ نیز گویند درین قول تاثیر گوید ع
از در گوشت دل حسرت نصیبان خستہ ؛
راہ گردن گاہ رخ را این حرامی بستہ است

گردبالش بکسر اول و لام مکسور و شین
معجمہ بالشی کوچک کہ وقت خواب بزیر رخسار
گذارند در ہندوستان گل تکیہ خوانند بفتح
کاف یحیی کاشی گوید ع زنخدانش کہ مہ
را دادہ بالش ؛ پی آسایش دل گردبالش
مؤلف گوید لفظ بالش کہ حاصل بالمصدر
بالیدنست ازین بیت نیز معلوم میشود کہ
ماقبل آن شین مکسور باشد چرا کہ قافیہ بالش
کہ مکسور اللام ست واقع شدہ لیکن صاحب
بہار عجم کہ از مخلصان مؤلف ست چہل و دو
بیت از استادان لسند آوردہ کہ از آن
بثبوت میرسد کہ ماقبل شین مذکورہ مفتوح
باشد و حق تحقیق آنست کہ از قوافی ابیات
اساتذہ فتح معلوم میشود و از محاورات
اہل ایران و توران کسر لہذا بعضی از اہل
لغت بکسر و فتح ہر دو قائل شدہ اند ۔

گردک سرای بکسر کاف دوم تازی
و سین مہملہ مفتوح جای کہ برای نوعروس
و داماد سازند و بعربی حجلہ گویند داعظ
گوید ع ہر طرف آرامگاہ شاہ داماد ست
شوخ ؛ ہر طرف گردک سرای نوعروس
دلبرست ؛

گرفتن ناف بدیدن ناف وحید
در تعریف پسر گوید ع بنوعی فتادست
عاشق مصاف ؛ کہ گوئی بجنگش گرفتند
ناف ؛

گرفتن نہال درخت نشو و نما کردن
سالک قزوینی گوید ع چو بیچارگان از
گرفتن منال ؛ کہ در باغ ہمت بگیرد نہال ؛

گرہ پیشانی بکسر تین و رای موقوف چینیکہ
در پیشانی او گرہ باشد یحیی کاشی گوید ع
ہست این ز بلا ہر کہ گرہ پیشانی ست ؛
سنگ بر خود آن پستہ کہ خندان باشد ؛

گرفتن دل معروف و آن اکثر لازم
مستعمل شود بمعنی بہ تنگ آمدن و دل بازرد
شدن و گاہی بمعنی بر گرفتن دل و برداشتن
خاطر از چیزی نیز یحیی کاشی گوید ع آمد و
سلطنت جا در دلت بیجا گرفت ؛ گرد دل
از دنیا بگیری میتوان دنیا گرفت ؛

گریبان کوہ کمر کوہ جائیکہ درمیان
کوہ بود وحید گوید ع گریبان کوہ ست
و دامان صحرا ؛ اگر نیست ما را گریبان و
دامان ؛

گرگ میش لکنای مسیح گوید ع سخت ست
سیاہ خود را با لور دیدہ ضم کن ؛ مسلمت
زین بیابان در گرگ میش رفتن ؛

گرگ باز در کاشان گرگ بازی متعارف ست کہ گرگ را سپر مید ہند و مردم پیش آن میگذارند وحید گوید ؎ چنانکہ با دل یوسف مشغول ترک تاز ست ٭ در خاطر زلیخا غوغا گرگ باز ست ٭

گرییدن بکسر ہر دو تحتانی بوزن پیچیدن بمعنی گریہ کردن ہر چند گریستن بدین معنی شہرت دارد وحید گوید ؎ در گریہ من گشت نہان جسم نزارم ٭ صد شکر کہ گرییدنم آخر بسر آمد ٭

گرفتم معروف و مجازاً بمعنی فرض کردم چنانکہ مشہور ست و بعد ازان کاف بیانیہ می آید صائب گوید ؎ من گرفتم کہ قمار از ہمہ عالم بردی ٭ دست آخر ہمہ را باختہ می باید رفت ٭ و گاہے حرف اگر شرطیہ و این خالی از غرابت نیست وحشی گوید ؎ گرفتم گر بسوی من فرستد نامہ آن بدخو ٭ کجا قاصد من بدنام را پیدا کند یارب ٭

گرد فلان چیز گردم و گرد فلانم ہر دو درست بمعنی قربان شوم اول مشہور ست و دوم وحید گوید ؎ گرد آن طفل نو آموزم کہ در مشق جفا ٭ تیر را بر سینۂ ام غیر مکرر میزند بلکہ در بعضی اشعار بدون میم متکلم نیز دیدہ شدہ۔

گرسنہ دل مشتاق از عالم گرسنہ چشم کنایہ مسیح گوید ؎ زبان زبان چہ کنی از رخت ضیافت حسن ٭ ہمی گرسنہ دلی را بکن ضیافت حسن

گران بودن بیمار را شدت بیماری کہ بیم مرگ دران غالب باشد نصرت گوید ؎ پروانہ نادم صبح مشکل کہ زندہ ماند ٭ بیدار باش ای شمع بیمار ما گرانست ٭

گزمر بفتح و سکون زای معجمہ و میم مفتوح و رای مہملہ حساب پیمایش عمارت و این در اصل مرکب ست از گز بمعنی معروف و مر کہ در اصل بمعنی عدد بیجاہ است و بعد ازان بمعنی حساب مستعمل گشتہ چنانکہ در لغات قدیمہ نوشتہ شد طغرا گوید ؎ صاحبا پایۂ قدر ترا زان بیشتر ست ٭ کہ توان کرد باطناب تخیل گز مر ٭

گستن غوغا بر طرف شدن شور و غوغا و سند آن در لفظ جیبان گذشت

گشاد دادن کار بر آوردن حاجت کسی تاثیر گوید ؎ کار را دادن گشاد آسودہ خود را کردن ست ٭ تکیہ بر دیوار در را وقت وا کردن ست ٭

گشادن بخت سعادت ایام و فیروزی طالع تاثیر گوید ؎ تو بید ماغ شدی گلشن از صفا افتاد ٭ حنا ببند کہ بخت بہار بکشاید ٭

گفتار در ہم بضم اول سخنہای پریشان و نامربوط طغرا گوید ؎ وحی نگزرد بر من می پرست ٭ کہ در ہم نباشم چو گفتار مست

گفت و قدم قول و فعل ظاہراً اصطلاح فاسد زبانان ولایت ست میر نجات گوید ؎ در رد مندان ترا گفت و قدم می باید ٭ ہمہ جا گفت و قدم ہمرہ ہم می باید ٭

گلابی رنگی معروف کہ آنرا چترہ نیز گویند و بعضی در صحت این شعر شبہ دارند کہ فارسی ہندوستان ست لیکن بتحقیق اغلب کہ در فارسی درست ست اخوند مسیحائی قوی معنی تخلص کہ از افاضل ایران بود گوید ؎ از تربیت آب حیات گل رویش ٭ فرو ست کہ آن سیب ذقن گشتہ گلابی ٭ و می تواند کہ منسوب بہ گلاب باشد از راہ بوی خوش و نیز گلاب و ہر چیز کہ منسوب ست بہ گلاب عموماً و نیز ظرفی کہ دران گلاب یا شراب و غیرہ کنند خصوصاً سلیم گوید ؎ بے خودم از لب مستی چو آب زمزم ٭ غنچہ تر جرعۂ او را بہ گلابی دارد ٭

گل فشادن بجنگ خصمے دیگری را طلب داشتن و این رسم کشتی گیران ولایت ست و گل مذکورہ را گل کشتی و گل جنگ میگویند سلیم گوید ؎ گل فرستادہ بمن تا کند آزاد مرا ٭ می روم تا کہ زنم بر سر دشمن گل راہ و اینکہ گل جنگی بمعنی گل کہ آن سبب جنگ شود در ہندوستان بہ شہرت دارد سند آن در کلام اساتذہ زباندان یافتہ نشد۔

گل دادن بمعنی گل آوردن رکنا سے

مسیح گوید رباعی از عکس رخت گل
ایسران گل داده ⁂ وز بوی خوشت
دہان شیران گل داد ⁂ تا از برویت ایسن
بہار بازگذشت ⁂ چون گلبن زعصای پیر
گل داده ⁂

گل گل شگفتن وگل گل کردن ہزار
رنگ شگفتن سلیم گوید ــــ درین گلشن من
آن نخل کہن پرورده عشقم ⁂ که گل بشگفد پیش
بری چون آتش را ⁂ و دوم چنانکه سعید
اشرف گوید ــــ کرده گل گل چہره تا می دریا باغ
انداخته ⁂ حسن او زیب ده است و طرح
باغ انداخته ⁂ وگل گل بمعنے مطلق شگفته
یکی از شعرا گفته ــــ دوش گل گل روی
بزم افروزت از پیمانه بود ⁂ در پی شوخیت
شور داده مستانه بود ⁂

گل مہتاب سایه که در مہتاب از درختان
بر زمین افتد سلیم گوید ــــ سایهٔ ما را از
سر عاشق مبادا کم سلیم ⁂ پرستان گلی
بر از گل مہتاب نیست ⁂ و بعضی گویند که
گلی ست که در آخر برشگال ہنگام شب شگفد
و آنرا در ہند گل چاندنی گویند که ترجمهٔ
مہتاب ست و این نام ظاہرا فارسی ساخته
اہل ہندست از عالم گل کوزه و گل صد برگ
و گل اورنگ گل پیاده و گل خودرو چون این
قسم رستنی که بخودی بالد آنرا پیاده گویند
شاعر گوید مصرع گل پیاده ز سر دسلو
بیشتر است ⁂

گل خنجر بضم ہمالست که بہندی آنرا
پھول کٹاره گویند و زنجیریست که بند خنجر
از ان گذرانند و آن انواع باشد خالص
گوید ــــ بردی از خالص دل خونین و
بر مژگان زدی ⁂ خوب کردی آخر این
خنجر گلے در کار داشت ⁂

گلبدن معروف و نوعی از قماش
طرز گوید ــــ چسان از نیم دم از سم لباسے
طاوس ⁂ که رخت گلبدن داغ نیست
بر تن ما ⁂ و نیز یحیٰی کاشی گوید ــــ ہوایش
کار پوشش مختصر کرد ⁂ چو گلبن گلبدن
باید ببر کرد ⁂ ہر چند این لغت بمعنی مذکور
مستعمل ہندوستان ست مضائقه ندارد
چنانکه گرم سوت که گذشت و شاید در
ولایت نیز پیدا شده باشد والله اعلم

گل حلوا نقشہا که بر حلوا سازند از
پسته و بادام و زعفران و جز آن تاثیر
گوید ــــ خون بار شد ز لعل تو چشم پر
آب ما ⁂ رنگین شده است از گل حلوا
شراب ما ⁂

گل خیری در آب گرفتن
یکسر اول در فکر کاری بودن و سامان
تعمیر چیزی جمع نمودن تاثیر گوید ــــ سرا پای
عشق ز راندوده کن دلا چه عجب گلی در
آب گرفته است رنگ کاسے ما ⁂

گل خار رنگی ست برنگ گل خار و آن
نباتی ست خاردار که گل سرخ دارد مایل
بکبودی و ہندی کٹالی گویند بکاف
تازی و تای ہندی شوکت بخاری
گوید ــــ امروز قبای تو برنگ گل خار
ست ⁂ تر سم ز بہا بتن نازکت آسیب
رساند ⁂

گل کفش بضم که بر تیماج و سقرلاط
کفش دوزند یا ابریشم یا کلابتون وغیره
آن تاثیر گوید ــــ لاله زار از رشک لالت
آتش اندر خرمن ست ⁂ از گل کفشت
چمن را خار در پیراہن ست ⁂

گل مختوم بکسر تای مختوم که گلی است
دوای تاثیر گوید ــــ ختم ست بما خستہ
دلان باده کشیدن ⁂ پیمانهٔ ما از گل مختوم
سرشتہ ست ⁂

گل در آب افگندن بضم فتنہ
و ہنگامه برپا کردن سلیم گوید ــــ شب
ز مستی شور در بزم شراب انداختم ⁂ باده
نوشان گل در آب و ما کباب انداختم ⁂

گلبندی و گلبند بضم و سکون دوم
و فتح بای موحده و سکون نون و دال
بیا رسیده و لفظ دوم بدون تحتانی
نوعی از جامہای رنگین که بندی با ذہنو
گویند اشرف گوید ــــ چشم بلبل پوشم از
گرد و تنم گلبند پوش ⁂ عشق بازی می کنم
بالا ریان در لباس ⁂ و اول شہرت
دارد و نیز وحید گوید ــــ چو گلبند از نعمت
جان حزین ⁂ ز پیشش قلم کار چین بر جبین

گلبانگ برقدم زدن جلد و شتاب رفتن و گلبانگ در اصل آواز پیکان و شاطران و نقار چیانست اشرف گوید ؎ لبکہ در راه تو اشرف برقدم گلبانگ زد ٭ چشم نگشوده است پای او ز خواب آبلہ ٭

گل بجمالت بضم عبارتیست کہ در وقت تحسین در تعریف گویند تاثیر گوید ؎ فتاد سر و بپالش کہ من غلام نہالت ٭ برخ بہار خطش حلقہ زد کہ گل بجمالت ٭

گل دادن ظرفیکہ گلہا را چیده در ان آب آنداز ند تاثیر گوید ؎ خلقہ نسبت کند منم بی نسبت را ٭ گل بزند او شود شیشہ چو گلدان باشند ٭

گل شدن چراغ و گل در چراغ افتادن خاموش شدن چراغ اول مشہورست دوم تاثیر گوید ؎ حسن بی عاشق نمی ماند بہر صورت کہ ہست ٭ در چراغ افتد چو گل پروانہ بلبل می شود ٭

گل برسر چیزی زدن بضم تعظیم و توقیر نمودن تاثیر گوید ؎ چشمت جلوه گر کہ ملائک خون خویش ٭ گل میزنند بر سر تیر نظاره اش ٭ و میتوان گفت کہ بمعنے حقیقی خود ست کہ گل برسر زدن در اصل بمعنے نصب کردن گل ست بر سر خود یا بر سر دیگری ٭

گلوسوز خوشنما و خوش آینده و اطلاق آن اکثر بر حسن ست چنانکہ حسن گلوسوز گویند و گلہے بر غیر آن نیز اطلاق کنند تاثیر گوید ؎ ہوای دلبر شیرین شمائلی دارم ٭ کز التفات گلوسوز تر بود ستمش ٭

گل آتشی گل مشہور کہ گل سوری نیز گویند و گلاب ہم از ان گیرند تاثیر گوید ؎ آن شعلہ آتشی چو گل آتشی بود ٭ بیمار او شدیم زنار پرستی نارود ٭ و نیز خواجہ آصفی گوید ؎ درین زمانہ چو پروانہ و چو بلبل سوخت ٭ گل چراغ و گل آتشی ہزاران را ٭ درین شعر وحدت قسمی غیر این ظاہر می شود ؎ حیاو شرم از بتے کہ رخ افروخت ٭ گلاد عطر و گل آتشے گلاب ندارد ٭ درصورت می توان گفت کہ در ابیات سابق از گل آتشی گلی ست و گلاب از ان گشتہ من حیث التشبیہ و من حیث الاسمیۃ و فرق این را نمی فہمد مگر دقیق الفہم۔

گل تریاک گل کوکنار تاثیر گوید ؎ گرچنین سینہ ام از ناخن چاک شود ٭ پنبہ داغ جنونم گل تریاک شود ٭

گل فشان نوعی از آتشبازی و ظاہرا ہمان ست کہ بہندی پھلجڑی گویند گویا ترجمہ گل فشان ست وحید در تعریف آتشبار گوید ؎ چو بیند یار مرا گل بخنده شد ٭ در وی گلغام شان گل فشان ٭

گل عباسی معروف و آنرا لالۂ عباسی گویند طغرا گوید ؎ می شود از سایہ چتر شہ باز عباس شاه ٭ چون گل عباسی آن را زینت افکند ٭ و ابو البرکات منیر گوید **مصرع** بگل عباسیش صاحب خلافت۔

گل گلاب باضافت نام گلی معروف کہ گلاب عرق آنست و مشہورین معنے تنہا گل ست کہ فرد کامل ست از نوع گل طغرا گوید ؎ ز خوی جمال بتے چو گل گلاب شده است ٭ شقائق از حد بخت گل کباب شده است و در ہندوستان بمعنی شراب ست کہ دوآتشہ آن را با گلہای مذکور کشند۔

گل شب افروز نام گلی ست از اہل زبان بتحقیق رسیده۔

گل شیرین کنایہ از گل کنایہ از مفتی از و نمائع کہ از دیدن آن رغبت و شوق دیگر را دست بہم دہد یحیی کاشی گوید ؎ جز این خانہ بدہر این گل شیرین دارد ٭ نیست فرہاد ش اگر نیست او آزاد ست ٭ میر معز تاثیر گوید ؎ گل شیرین دا ز ناز لیلی ٭ نگاہش چو لیلی اصد طفیلی ٭

گل کاغذی گلہای کہ از کاغذ الوان تراشند شفیعائی اثر گوید ؎ مکن ملائمت از لب مرا کہ ساختگی ست ٭ درین چمن چو گل کاغذی شگفتن من ٭

گل وار بضم وا عذار حلالی کاشی گوید ؎ زنہار کہ از عیب کسان چشم بپوش ٭ حیف ست کہ این آئینہ گلدار شود ٭

گلهای پیکانی عبارت از لالہای پیکانی وحید گوید ع بروی نازک آن شوخ بلبیب کانہ میغلطم ؛ بعنوانی کہ بر گلهای پیکانی دزد بادی

گلدستہ معروف و بر جاہے بلند کہ در مسجد برای اذان مؤذن سازند تا آواز دور رسد و آن دو منار باشد نزدیک گنبد مسجد ملک قزوینی در تعریف مسجد صفاہان گوید ع خوش نغمہ مؤذنان چو بلبل ؛ گلدستہ بکف دستہ گل ؛

گل کشتی ہمان گل جنگی کہ رسمیست پہلوانان را کہ بحریف خود گل فرستند آنرا کنایہ طلب جنگ مقرر کردہ اند میر نجات گوید ع نیست خورشید کہ در چرخ درافتادہ بچرخ ؛ گل کشتی ست کہ تیغ نگہت دادہ بچرخ ؛ و ہمین نسبت میر نجات مثنوی خود را کہ در وصف کشتی گیری گفتہ بگل کشتی موسوم ساختہ و بیت مذکور بر سبیل طور از آن مثنوی ست ؛

گل فلان چیز یعنی نتیجہ آن چنانچہ گویند گل چیز فلانیست و نیز فغانی گوید ع ای کہ از وصل توام غنچہ امید شگفت ؛ گل آنست کہ با خار غمت ساختہ ام ؛

گل خطائی بفتح اول قلعہ کبوترہ است خوش رنگ برکس کار گل کند وحید گوید ع فغان کہ شعلہ کند سبز سرخ درد از دل ؛ گل خطائی گلزار بزم معصیت ست ؛

گل افسار بضم و بے اضافت و سین مہملہ از لوازم زین از طلا و نقرہ و جز آن از افسار اسپ بصورت گل باشد در کلہ اسپ بندند وحید در تعریف سراج گوید ع اگر بلبل آید بہ بازار او ؛ خرد بانوی گل گل افسار او ؛

گل بحری بکسر اول نوعی است از گل و آن سرخ رنگ باشد مثل شنجرف و ظاہرا از دریا آرند شفیعائی اثر گوید ع دور از تو بسکہ زمزمہ سنج مصیبتم ؛ از موج گریہ شد گل بحری غبار ما ؛

گل سر شو گل زبان و بعضے از جوانان موی سر خود را بدان شویند و آنرا گل سعد سای نیز گویند اول از محاورہ تحقیق رسیدہ دوم گذشت۔

گل شدن بکسر گل آلود شدن وحید گوید ع میرسد از سازش ما یار را آلودگی کرد از دست از تجبر آدم گل شود ؛

گمانم بضم یعنی گمان دارم وحید گوید ع زشور بیخودی چون سیل می بینم جہانی را ؛ تو ای بدخو گمانم فتنہ آخر زمان باشی ؛

گمان زد بزای معجمہ و دال مہملہ مظنون گمان بردہ شدہ میر تشبیہی گوید ع بخیر کرم و رحمتی حذر زنہار ؛ گمان زد تو نشد آنچہ من یقین دارم ؛

گم زدن بضم اول پنہان شدن قرشی گوید ع سر دہشت و زہ ہرگز نشد برمن یقین ؛ دل می برد و زدیدہ در گوشہ گم میزند۔

گنج نامہ کاغذ یا چیز دیگر کہ جای پنہان کردن و کمیت زر در آن مرقوم یا منقوش باشد سلیم گوید ع روزگارم قدر نشناسد زنادانی کہ طفل ؛ گنج نامہ گر بیابد کاغذ بادش کند ؛

گنج باز آورد نام گنجیست از گنجہای خسرو پرویز چنانچہ در لغات قدیمہ نوشتہ پس این تصرف باشد در علم لیکن می تواند کہ اطلاق این لفظ از معنی جنسی[1] سلیم گوید ع جمیعتی از بوی زلف او بدست آمد ؛ پریشانی دگر زین گنج باد آوردہ نمی بینم ؛

گنجیدن بضم معروف و بمعنی مجاز بمعنے سرداری و لیاقت ظہوری گوید قطعہ نمی گنجد کہ او معراب خویشتن گویم کنم شکر از صد جان دام گر نامہربان گنجد نیاوردہ است تا اکنون سوادی این چنین گردون کہ پایش در رکاب و آفتابش در عنان گنجد ؛

گندمان بفتح و ضم دال نام جائی ست در طبرستان و ظاہر گندم بسیار در آن پیدا میشود یا شدہ است پس الف و نون برای نسبت باشد شفیعای گوید ع با این طلب ز طبرستان شدیم آواز ز گندمان بعراق از زمین فتادہ گذار ؛

گنجشک توتی توتی گوی جانور کہ

[1] کہ در ناشتہ شاہ از ردی لجانہ علم،

بہندی آنرا توتی بہر دو تای منقوطہ گویند
سیح گوید رباعی تو از ہمہ روی و یکسوی و بی
منم ؛ تو از ہمہ سو و یکسوی منم ؛ آن شہبا
منم منم گوئی و توئی ؛ وین کنجشک توئی توئی
گوئی منم ؛

گون بفتحتین و واو خارد از ظاہر وحید در
مذمت شخصے گوید گل روی کہ با خورشید مزد
لاف ہمچشمی ؛ گون شد کہ گردن شد ہمچو من
شد بتر از من شد ؛

گوشتی بواو مجہول وشین معجمہ بیای بنوعی
از باج کہ بر جانوران گیرند سند این لفظ
در بیرانہ گذشت ۔

گوشوارہ معروف و نیز دو چوب از
تخت کہ تختہ بران میخہا محکم کنند چنانکہ گویند
گوشوارہ عرش و نیز مطلع کہ بعد از مقطع
گفتہ آید چنانکہ بعضی گفتہ اند طغرا گوید
درین غزل چو بہ از گوشوارہ بیتی نیست ؛
من از بیاض طغرا اگر نثار کنم ؛ و نیز بیتی کہ
بعد از مقطع گفتہ آید و در بعض کتب حسن
مقطع گفتہ اند و این قسم بر غزلیات شیخ سعدی
شیرازی بسیارست پس گوشوارہ مطلع دوم
باشد واللہ اعلم ؛

گوشکے بکاف دوم تازی بیای رسیدہ حرف
در گوش گفتن و این اکثر محاورہ تورانست

گوتازی مخفف گاو تازی لاف و گزاف
و دعوی بیجا ظہوری گوید **قطعہ** آن
بوی نافہ سنبل پرچین را ؛ در دماغ گلے
نیست مرآن گلچین را ؛ امثال حساب
گاو تازی دیگر ؛ گاو آمد و خورد و فربا رین
را ؛ ملا فوقی در تعریف قضیب گوید
سواری زمن کست کرد ست ما ؛ بگو تازی
از مندہ گردید غالب ؛

گو بفتح مخفف گاو بمعنی جانور معروف
و در دیوان ملا فوقی از آن پراست و در
ہندی ہمین معنی ست تمامش بواو
مجہول از توافق لسانین بود ؛

گوشت بفتحتین و سکون شین معجمہ نام
نغمہ است از موسیقی یحیی کاشی گوید
اگر خوانندہ حرف نغمہ رانی ؛ گوشت
از بینوائی گوشت خوردی ؛

گولہ بار بواو مجہول و بای موحدہ وراے
مہملہ سنگے کہ بر پشت بردارند یحیی کاشی گوید
سہ زخم از گولہ بار و رنج عشقم ؛ بدست
خود کلید گنج عشقم ؛

گومی خطاب ست از گفتن و مجاز بمعنے
تشبیہ و شکے نیز گاہی از روی تاکید
بالفظ ہم کہ بیای شک ست جمع شود
باقر کاشی گوید در ہم شکستہ دلی چون
آب گینہ ام گوئی مگر کہ سد سکندر شکستہ
چون شکستہ بصیغہ خطاب ردیف این
زین غزل ست بمعنے حقیقے نمی تواند بود زیرا
کہ خطاب شکستہ نمی خواہد کہ بدین معنی
باشد فتامل

گوش بر آواز و گوش بر صدا
معروف اول مشہورست دوم طغرا در الہامی
نوشتہ کہ نغمہ زاوی فغان عاشقان و گوش
بر مقام شناسان ۔

گوشداری خبرداری چہ خبر از راہ
گوش معلوم مے شود درویش دہلی گوید
چو در غلام نبا گوش ہمچو سیم توام ؛ بہ گوش
داری ما گوش چون یتیم توام ؛ و یتیم بمعنے
نوکر و خادم ست چنانکہ متعارف متکلمان ست

گوہر تفدار گوہری کہ داغ سفیدی
دارد صائب گوید تمام رس نبود
بادہ کہ کف دارد ؛ کہ عیب دار بود گوہری کہ
تف دارد ؛

گوہ بواو معروف و آن پس افگندہ
آدمی و حیوان است و در ہندی نیز بہمین
معنی ست پس از توافق لسانین باشد
اینقدر ست کہ در فارسی بحذف ہا اکثر
مستعمل ست شفائی گوئی سہ زیر لب
بس کہ گوہ سگ خوردہ ؛ دفن کردہ است
چند سگ مردہ ؛

گیرندہ بیای معروف ورای مہملہ
بالف کشیدہ و نون غنہ و دال مفتوح
بہائے حساب آمدہ وقید شدہ تا زراز
بہ تحصیل کنند و سند این در لفظ کندا
گذشت تاثیر گوید می کند ابار
را اقبال روشن گوہری ؛ شمع در ہنگام
گیراندن بدولت میرسد ؛ و در بعضے جا
بمعنے بزد کسے را قید کردن ست برای

گرفتن زر کہ بہندی ڈنڈ گویند بہر دو دال ہندی و سکون نون -

گیر کردن ناخن بیائی معروف و رای مہملہ بند شدن ناخن طغرا گوید سه ہیچ جانان من گیر نکرد ست چو گل ؛ مگر از دست تو در سینۂ من گیر کنند ؛

گیج آشفتہ مغرور و پریشان رکنای مسیح گوید رباعی گفتم کہ آیا زلف تحت پیچان ست ؛ میراث بشاده کہ حواله کمین ست ؛ گفتا بروای ساده مسکین کہ ہنوز شان بوی یکی تار دو عالم گیج ست ؛

گیوه کش بمعنے کفش کشنده است گیوه گرلو و گیوه نوعی ست از کفش ساز چون ذوقی از دستانی با جو گیوه کشی کردی شفائی گوید سه تا کی ز دست ہمت ای غول گیوه بکش ؛ از روی این و آن کلامت خجل شوم بعضے بمعنی شخصے کہ کفش مردم را نگاه دارد و چنانکه در مزارات بزرگان و خانه ارباب دول و این معنی ظاہراً از روی قیاس ست و اصلی ندارد ؛

باب اللام

لالۂ عباسی نوعی از لاله و بعضے گویند کہ ہمین گلی متعارف ست لیکن عباسی لبشام شگفتہ و لاله صحرائی صبح چنانچہ شفیعائی اثر گوید سه یابی زری چو لالۂ عباسی از چه رو ؛ باید مرا بزم تو صبح لبسین شگفت ؛

لالۂ صد برگ لالہ کہ برگ گلہایش بسیار باشد و آنرا در ہندوستان ہزارا گویند و خصوصیت بلاله ندارد و برگش صد برگ و شگوفه صد برگ نیز دیده شد شفیعائی اثر گوید سه لبس کہ بر بالای ہم داغ محبت پیچیده است ؛ دل برنگ لالۂ صد برگ آید در نظر ؛

لباس روغنی دو صورت دارد یکی آنکہ برای محافظت از آب در موسم باران جا بجا در روغن کتان تر کرده خشک سازند بپوشند دوم آنکہ زنان و مردان رعنا جامہای خود را کہ بسیار باریک و تنک باشد رنگین بروغن خوشبو یا عطریات دیگر چرب سازند و این تصرفات اہل ہند ست و بلکہ دیگر ازین خبر ندارد و بہندی آنرا تیلیہ خواندہ میتواند کہ مراد از آن مطلق جامۂ چرب باشد چنانچہ جامۂ عصاران و طباخان و جامہ روغنی بدین معنی گذشت سلیم گوید سه تو آنکہ آشنای عشق چون شد دشمن کوئیش ست ؛ عذرِ آتش بر آن را کہ لباس روغنی دارد ؛

لب شیرین کردن و شدن نیز خندیدن سلیم گوید سه انجمن خند ز لبس برگریه مستانه ام ؛ نیست یک ساغر کہ ہمچون باده لب شیرین کند ۔

لب گریبان جای از گریبان کہ بسجافت دوزی بران دوزند و آن طرف بالاست محسن شیرازی گوید سه خیال بوسه بران گردن بلند هنند ؛ کہ میرسد چو در آنجا لب گریبان است ؛

لب نان پاره کردن تاثیر گوید سه لب نان در دہن مالب افسوس شود ؛ گر بود در خور تقصیر پشیمانی ما ؛

لیه زدن بتشدید بیای فارسی بمعنی موج زدن ست وحید گوید سه زسوز دل خود دنیا یم بنجود ؛ چو دریا زند لیه این یک نخورد ؛

لب شکر کسے کہ لب چاک از مادر زاده باشد و بعضے گویند در اصل لب شتر بود کہ بسبب کراہیت تشبیہ لب شکر گویند اشرف گوید سه میوه از جوش حلاوت چاک پیدا میکند ؛ بسکہ شیرین است یارم لب شکر گردیده است ؛

لب برچیدن حالتی کہ اطفال
پیش از گریہ رو دہند و لبہا را بہم چینید باقر
کاشی گوید ؎ خوش آن پیری کہ برباد جوانی
لبی برچینیم و طفلانہ گریم ؛
لباس قلمی رخت قلمکاری اشرف
گوید ؎ بجامۂ ہستی خود وام تماشائی کن ؛
در لباس قلمی مشق خود آرائی کن ؛
لب مکیدن معروف و این در دو جا
مستعمل شود اول در وصل کہ بعد از بوسہ
لب مکیدن کار ست دوم در مقام پرسیدن
تاثیر گوید ؎ نقل مکد لب ز شکر خندہ او ؛
گل تر آن خندۂ آہستہ لب ؛
لت خوردن مہرہ نرد قالی مفروب
شدن مہرہ طغرا گوید ؎ مینیست ہیم از دخل
ممنفسان معطل گشتہ را ؛ این بست ز خوردن
لت مہرہ تا در ششدر ست ؛
لچک بفتح و جیم فارسی کاف تازی پارچۂ
گرشنہ کہ زنان بر سر اندازند یحیی کاشی گوید ؎
آنکہ مردانگی لب گذارش ؛ لچک شقہ بر زدیت ایما
لخشان بجای معجمہ چیزی صاف و نرم
الملس کہ پای بر آن بلغزد و لخشیدن بمعنی لغزیدن
ست از ینجا است تیغ لخشک بمعنی لغزیدن
بر تیغ فرق این قدر ست کہ بجای لغزیدن
اطلاق لخشان مجاز ست ۔
لر فیلی بضم و کسر رای مہملہ و فتح فای
و سکون تحتانی و لام بیای رسیدہ جماعہ
از مردم لرکہ طائفہ است مشہور و لران
فیلی بسیار دزد و راہزن باشند تاثیر گوید
؎ دارد آن شوخ عجب زدن نگاہی
تاثیر ؛ می رباید دل اگر لر فیلی باشد ؛
و قافیۂ این میلی و لیلی ست ۔
لعل دوشابی بشین معجمہ نوعی
از لعل کہ رنگ آن بدوشاب ماند تاثیر
گوید ؎ اگر از اہل دولت کام میجوئی
نمی یابی ؛ دہان ہیچ کس شیرین نشد از
لعل دوشابی ۔
لعل خفتان لقب یکی از فرزندان
ہمزہ کہ قصۂ موضوعہ اش شہرت دارد و
نام او قاسم ست ؎ چو مرکشتی فرزند
نشینان ؛ بدیع آثار ما لعل خفتان و
بدیع نیز نام یکی از فرزندان است و این
مخفف بدیع الزمان است ۔
لعلی رنگ سرخ نقاشان طغرا گوید
؎ زین گونہ کہ از لعلی رنگ تو سبک شد ؛
شکل کہ بود سنگ معصفر بترازو ؛ ظاہر
لعلی در اصل فارسی لالی بود کہ بمعنی سرخ است
و در ہندی نیز بہمین معنی است پس
از توفیق لسانین باشد ۔
لکد بگور حاتم زدن سخاوت
را بکمال رسانیدن و این معنی اطلاق
کنند کہ با وجود کم مایہ جود بسیار کردہ باشد
لکد برابر زدن داعیۂ رفعت
نمودن و مردم دیگر را بچشم کم دیدن و
این ہر دو از محاورہ بثبوت رسیدہ
لکد زدن تفنگ عقب جستن
زدن تفنگ بعد سر دادن یحیی کاشی
گوید ؎ مشو ایمن کہ وا ماندہ و لنگ ست
کہ یک پا لکد زدن چون تفنگ ست ؛
لک و لنج باعراب مجہول کنایہ از لب
و دہان فرنگی گوید ؎ من بگرد سر لک و لنج
کہ ز شہد و ز قند منتخب ست
**لگد بخت خوردن و لگد روزگار
خوردن** کنایہ از آنست کہ چون قدر
عافیت ندانست اکنون پشیمانیست و
واغلب آنست کہ بمعنی فلک زدہ و حوادث
زدہ است ۔
**لکلک پای خود را در آب
گذاشت** عبارت از آنست کہ زمستان
رفت تابستان آمد این جہار مثل در مجمع الامثال
مسطور ست ۔
لنگ ست بسکون نون و کاف
فارسی کشیدن پای کسی و لنگ لنگہ ہر دو
یکی ست بمعنی پای میرنجات گوید ؎ لنگش
بکش و بر سر لنگش انداز ؛ لعبد از ان
مخالف کن و بالش انداز ؛
لنگ خاکی کردن بجیم و سکون کاف
تازی و خای معجمہ بالف کشیدہ و کاف
بیا رسیدہ فنی ست از کشتی تاثیر گوید
؎ ہیچو نقش قدمش خوش بجوانی لاکن
لنگ خاکی کہ دگر غیر مجز واز خاک ؛
لنگ خوردن رسیدن زد ری

وصدمہ بر کمر و نیز فنی ست از کشتی تاثیر گوید ے گر شوکت بیستون داگر الوند ست لنگ، کمری زده تمکین تو خورد؛ نیز شفیعائے گوید ے ستی گر نهد سری بسرش؛ کمرش شکنند پلنگ کمرش

لنگر از کف وادن کنایہ از بی تمکین شدن و مضطرب گشتن اشرف گوید ے کنی اگر ره باریک آدمیت سر؛ مده ز کف چو رسن باز لنگر خود را۔

لواشہ بکسر واو والف کشیده و شین معجمہ مفتوح فنی ست از کشتی میر نجات گوید ے شیخ را دل شدهٔ بوسہ چو قندش کن؛ اول ای دوست لواشہ کن و پابندش کن۔

لواف کسی چادر در سن و تاز یا نہ از موساز دو فروشد وحید در تعریف او گوید ے تن عاشق خستہ مستند؛ ز لواف فتاده ام در کمند؛ ز موی کراو ریسمان یافتہ؛ رگم را بتار غمش تافتہ؛

لوتچ بجیم فارسی بر وزن کوتچ عریان و برہنہ تن و بحذف واو عم مخفف آن و بعضے گویند کہ قومی ست مشہور ازانتش

بر لچ گویند کہ بزرگان آنہا سینہ عریان و برہنہ میداشتند طغرا کا فرماجرا دو ہجو صائب گوید ے صائب از پردهٔ حیا لوچی؛ دختر ہیچ خواہر لوچی؛

لوح طلسم تختہ مس برنج و سنگ و جز آن کہ دران وجہ کشودن طلسم و حقیقت آن کنده باشد اثر گوید ے بس غبار کدورت بر آسمان دیدم؛ بزیر خاک چو لوح طلسم پیچیدم؛

لوند۔ شوخ و رند و در عرف متلون خراسان ایران و دشنام ست چہ بمعنی لوطی و کون ده مستعمل شود ظاہر این استعمال در عہد شاه عباس ثانی بود لہذا حکیم رکنای مسیح گفتہ ے در جہان ہیچون لوندی نیست؛ در لوندیک دہست چندان نیست؛

لولتیں بدو لام و واو مجہول و لام دوم مفتوح و ہمزه ملینہ بیا رسید ظرف لولہ دار و لولہ چیزیست میان خالی کہ بظروف وصل کنند بہندی ٹونٹی گویند بہر دو تای ہندی و نون غنہ و این از اہل زبان بتحقیق پیوستہ۔

لوطی معروف و باصطلاح اہل ایران لوند و حریف و شوخ و بیباک چلپاقی و در ہندستان آنرا ہانگہ گویند میر نجات گوید ے ماه من در نظر سوختگان شاہی؛ تو چہ شیر خدا لوطی اللہی تو؛

لیلاج نام واضع شطرنج چنانکہ مشہور ست و بمعنی مطلق قمار باز خالی۔ از غرابت نیست رکنای مسیح گوید ے برین نطع دغابازی چومن کم بود رندی؛ کہ این لیلاج گردون کم دہد نقش مرادی او

لیکن استدراک ست امالا لاکن عربی کہ با الف خوانند و بیانویسند و بعد ازان جملہ واقع شود مصدر بکاف زیرا کہ کاف برای بیانیست و یا بیان علت و درین مقام ہر دو مناسب نیست لیکن در بعض اماکن آمده رکنای مسیح گوید ے ز در سایہ گریزند بیدلان لیکن؛ کہ در مصاف ز افراسیاب بگریزند؛ و این نہایت غرابت دارد؛

❖ ❖ ❖
❖ ❖
❖

باب المیم

مانند حرف تشبیہ است و بمانند زیادت بای موحده نیز سلیم گوید ے لاف از نسب مزن کہ بمانند آئینہ؛ آدم نمی شود کسی از

روی دیگران۔

ماه ماه گرفتن رسمیست کہ مادریا دایہ یا شخص دیگر بوقت رو شستن اطفال کہ گریہ و زاری کنند بسوی آسمان اشارت کرده ماه ماه گویند تا اطفال بدان مشغول شده از گریہ باز مانند و این بہانہ است سلیم گوید

روزگار از نسبت پاکان کند نسبت درست ؎ دایه شوید روی طفلان را دگوید ماه ماه ؎

مایعرف بصیغهٔ مجهول متاع خانه.

ماهتابی جای مرتفع از زمین بی سقف و دیوار خواه از گچ و سنگ و خشت و خواه از خاک که پیش ایوان یا در میان صحن سرای و باغ سازند برای نشستن و گویا سیر مهتاب ازین منظور ست و بهندی چوتره خوانند و ظاهر این وضع سابق در ایران نبود لهذا امیر خسرو علیه الرحمة چبوتره را که بهندی ست بهمین در اشعار خود آورده تاثیر گوید ؎ سنگی بمثال ماهتابی ؎ اورنگ فلک بر کامیابی ؎ وسعید اشرف گوید ؎ بوریای فقر در مهتابیم افتاده است ؎ مشتی از خاکستر سنجابیم افتاده است ؎

ماندن معروف و متعدی و لازم و بمجاز بمعنی پای کم آوردن وحید گوید ؎ دل ودین در تماشایش دگر با من نمی ماند ملایک وستی گردم که از دشمن نمی ماند ؎

ماله افزار بنایان و گلکاران که بدان عمارت را بگل اندایند تاثیر گوید ؎ از گچ روشنالی باید سرای دل سفید ؎ ماله پرواز من از آیین همواری بس ست

مال معروف و بمعنی ملک و حاصل این ظاهر اصطلاح شعرای متاخرین ست تاثیر گوید ؎ مضمون غیر مال سخن و رنمیشود ؎ دردست آنکه حسرت اسباب می برد ؎

ماهی قزل آله مرکب ست که از ماهی و قزل آله بکسر قاف و زای معجمه و لام ساکن و همزه مفتوح و فتح لام و آن نوعی ست از ماهی سرخ رنگ لطیف و مؤلف گوید که ماهی مذکوره در ولایت خاندیس و دکن دیده شده و بعضی میگفتند که از بنادر می آرند بلکه ماهی های الوان دیده شد سرخ و زرد و منقش تاثیر گوید ؎ پا لبت ساخت دست حنا بستهٔ مرا که این ماهی قزل آله کرد ماتیجه دام کرد ؎

ماهیابه تحتانی بالف کشیده و بای مفتوح نوعی از نان خورش و آن آنست که ماهی را در آن انداخته حل سازند و بعربی صحنا خوانند در شهر لار و نواح آن رواج دارد اشرف گوید ؎ صحنش چرب زده مسهل خوار ؎ خوش عیشان ماهیابهٔ لار

مادر بخطا لفظ متعارف ست در دشنام مشهور و مادر بخطا که لفظی ست مهمل بمقابل آن کرسی نشین شده طغرا گوید ؎ طعنهٔ مشک ختای شده مادر بخطا ؎ بسکه پیدا شده مادر بخطا در کشمیر ؎

مائتین حرف دوم همزه لفظ عربی ست بمعنی دو صد و نیز نام اصولیست از موسیقی چنانچه از الهامیهٔ ملا طغرا بوضوح می پیوندد.

مارگیری بکاف فارسی بیار سیده عملی و مزدوری که سند آن در لفظ سر و گذشت

ماهی نخواهی دمش گیر بضم دال مهمله مثلی ست بمعنی اگر کار نه کنی بجهد از سر دکن سلیم گوید مصرع اگر ماهی نخواهی دمش گیر ؎

مارمویزک بفتح میم دوم و واو بیار سیده نوعی از مار که تن خود را در خاک پنهان کند و سر خود را که شکل مویز باشد نمایان دارد چون بگمان مویز کسی دست بران اندازد بگزد و این از اهل زبان تحقیق رسیده.

ماچین بجیم فارسی بیار سیده و نون نام ملکی یا شهری چنانکه چین و ماچین گویند و از تاریخ سلکی چنین معلوم می شود که چین و مهاچین ست و مها لفظ هندیست بمعنی بزرگ و عظیم و در فارسی بمعنی بوسیده شده چه در فارسی ماچ بوسه را گویند تاثیر گوید ؎ ظلم در زلفش از فکر دهانش بر نمی آید ؎ اگر در بند چین افتاده الحمد قید ماچینم

مالمیریه بلام و میم بیار سیده و برای مهمله وهای مختفی قبیله از صفاهان شعلای گوید ؎ مالمیریه معرفیه هم ؎ هر دو در گود کی بهم سازند ؎

مبارکباد کردن تهنیت دادن و مبارکباد گفتن یحیی کاشی گوید ؎ یاد آن ای که پیش از وعدهٔ وصل از وداع ؎ از گرفتن مبارکبادی کردی مرا ؎ و لفظ میکردی مراد ف این غزل ست.

مبرقع بالضم و فتح بای موحده و سکون رای

مہملہ و فتح قاف و میم مہملہ لفظ عربیست و نام نغمہ است از موسیقی طغرا گوید ؎ طرب کرده چون ساز نوروز خویش ؛ بہ برقع بتی زین مکان خوانده پیش ؛

متاع دروغ بردار و آب بردار متاعی کہ گنجایش گفتن قیمت دروغ داشتہ باشد و در ہندوستان گنجایش گویند و این از اہل زبان بتحقیق رسیده۔

مشالی معروف و نیز فرمان و پروانہ وحید گوید ؎ پوشیده ایم سینہ اش از روی پیرہن ؛ از صدر در لباس مشالی گرفتہ ایم ؛

مجلس نویسی شغلیکہ بموجب حکم بادشاہی حالات و روداد مجلس بادشاہی می نوشتہ باشد و آنرا در ہندوستان حضور نویسی گویند چنانچہ نصیر آبادی در احوال نواب حیدر زمانی نوشتہ کہ بمجلس نویسی سرفراز شد۔

مجدی بفتح و سکون جیم تازی نوعی از خرپزه تاثیر در تعریف خرپزه گوید ؎ ہر جا رطلب بیت مجدی ؛ میناگوی شہید مجدی ؛

محمل بحای مہملہ معروف بمعنی ظرف سلیم گوید ؎ بود از شوق خرابات و حرم ہر شتم ؛ لیلی عشوه طرازی کہ در محمل دارد ؛

محو چیز زائل و معدوم و فارسیان بمعنی والہ و شیدا و عاشق آرند طالب آملی گوید ؎ بنقش کلک تو محو ند قدسیان طالب ؛ چکیده گوہرست این نہ زاده رقمست ؛

محرم غار یعنی معجمہ کنایہ از غایت راز دارد محرم مرادف یار غار قدسی گوید ؎ پیوستہ زنگ جیب بر آمد سر خویش ؛ شمشیر ترا تیغ اجل محرم غارست بفقیر آرزو گوید کہ این لفظ در ہمین شعر دیده شده و جای دیگر بنظر نیامده بخلاف یار غار کہ ہمہ جا مستعملست و غالبًا برای ضرورت وزن این قسم آورده لیکن چون استاد ست کلامش سند باشد۔

مخدوم کره بضم کاف تازی و رای مشدد بمعنی مخدوم زاده و این لفظیست کہ در تعظیمی کہ از راه سخریہ و استہزا باشد استعمال کنند چہ مراد از کره در ینجا بچہ خرست و ازین جہت نہایت مذمت و تحقیر حاصل میشود اشرف در مذمت اسپ مے گوید ؎ از دم برخود زند ہر گام ذره ؛ خر تصویر یا مخدوم کره ؛ و قاضی نور اللہ شوستری در کتاب مجالس المومنین در حق مخدوم الملک کہ از عمدہای عہد اکبری بود از روی تعصب مذہب گفتہ آن مخدوم کره مرده ان حمار۔

مداخلہا جمع مداخل ہر چند این لفظ خود جمع است فارسیان جمع آن آورده اند و معنی آنچہ از زبان دانی معلوم شده آنست کہ حنا ی باشد بوٹہ دار کہ بدست و پا بندند تاثیر گوید ؎ عجب ما ہے بہ محبوبی سر آمد ؛ مداخلہا ی خوبی را در آمد ؛ لیکن درین بیت معنی مذکور درست میشود و از بعضے مردم مداخل بمعنی اماکن قمر ایوا نہا و خانہا شنیده درین صورت اگر بمعنے اول باشد مناسبتی پیدا خواہد کرد واللہ اعلم۔

مدد کردن طبیعت اجابت نمودن طبیعت بدفع خلط اشرف گوید ؎ بہر جواب نکتۂ طبع سقیم تو ؛ درمانده ایم بلکہ طبیعت مدد کند ؛ و لفظ بلکہ در ینجا بمعنی شاید ست چنانکہ گذشت۔

مدنگہ مخفف مدنگاه میر نجات گوید ؎ خلق مشغول دعا گوئی مدنگہت متوجہ بہم پیرایہ خط سمیت۔

مدار داشتن برپای بودن جنسی و چیزی در خدمت و این از اہل زبان بتحقیق رسیده۔

مدار کردن بنسبون و گذران نمودن متعدی بچیزی و مدار گذاشتن بچیزی اول و دوم لازم وحید گوید ؎ بپارهٔ دل خود کرده ام مدار چو شمع ؛ ز قید آب و تمنای نان بر آمده ام ؛ و مدار گذاشتن لفلان چیزی و از فلان چیز ہر دو صحیح است اول مشہور و دوم اثر گوید ؎ بیاد آن دہان گردیدم از بس لذتے فانغ ؛ گذشت از ہیچ مانند فلک دائم مدار من ؛

مدوار بفتح و سکون دال و واو با الف کشیده و رای مہملہ نام چشمہ السیت در شہر زنج و سند آن در لفظ مہر بہ بیاید انشاء اللہ تعالیٰ۔

مذاق زدن بذال معجمہ سخن گرم

گشتن کہ گذشت و آن عبارتست از ظاہر نمودن بی اختیاری شوق بوس و کنار و جز آن در محل رغبت و شہوت دست دہد وحید گوید
خوش باد آن دمی کہ وحید از کمال شوق ❊ دامن زدی بر آتش حسنش ز ہر مذاق ❊

مذکور لفظ عربیست بمعنی معروف و فارسیان بمعنی ذکر بر آرند اشرف گوید سے بیرواز حسرت سرو در رنگ کبک ❊ بہر جا کہ مذکور رفتار تست

مرصع خوانی حرف را ساختن گفتن در اصل بمعنی عبارات و استعارات و اشعار رنگین ست کہ قصہ خوان پیش از شروع خواندن سلیم گوید سے جام جمشید نبود ست بہ از ساغر ما ❊ آنچہ گویند درین قصہ مرصع خوانیست ❊ و نیز فارسی گوید سے قصۂ قبضۂ شمشیر تو دارم بمیان ❊ گوش کن گوش کہ رفتم بمرصع خوانی ❊

مردہ او بر زندہ تو بار است مثلیست بمعنی فلانے در ہنگام بے استطاعتی و بے قوتی نیز بر تو غالب ست و تو با وجود اسباب قدرت حریف او نمیتوانی شد نقل ست کہ فاضل خراسانی ہمراہ اخوند ملا حسین خوندساری میرفت در اثنای راہ اتفاقاً شخصے خری را کشتہ و بر خری بار کردہ می آورد خراسانی بملا از روے تمسخر اشارت کرد کہ ببین ملا فی الفور این مصرع خواند **مصرع** ہنوز مردۂ من زندہ ترا بار ست ❊ و این بنا بر آنست کہ خوندسار و خر خراسان در ولایت شہرت دارد۔

مردم داری ظاہر داری یعنی پاس خاطر مردم نگہداشتن یکی از شعرا گفتہ **مصرع** بسان چشم مردم داری از ما نمی آید ❊

مردہ شو بردہ نفریست کہ در وقت ناخوش شدن از چیزی گویند شفائی گوید سے طرفہ ریش ست کہ ہر شب بگری می روید ❊ مردہ شو بردہ مگر ریشہ او در کون ست ❊

مردہ شوشستہ ہمان مردہ شو بردہ لیکن اول کم آمدہ شفائی گوید سے روز کہ روی بکشت پوشی ❊ یا ملائی مردہ شوی شستہ و قافیہ این قطعہ بستہ و نشستہ است۔

مرس بفتحتین و سین مہملہ رسنی کہ در گلوی سگ وغیرہ آن بندند طغرا گوید سے مرس خواہش آہو نگہانش کام ست ❊ شیخ اگر بہر سگ نفس مرس میگیرد ❊ و آنکہ ہرزہ مرس میگویند بمعنی ہرزہ گرد مستعمل ست ظاہراً مجاز ست بدان معنی کہ مرس کردن از ہرزہ و بے فائدہ است صائب گوید **مصرع** این سگ ہرزہ مرس چند دو اند ما را ❊ و لفظ مرس ظاہراً عربیست

مرغ زرین بال و مرغ زرین ہر دو لفظ بال جانوری معروف کہ در ملکہای سرد سیر بہم رسد دوم شہرت دارد اول اشرف گوید سے تا سخن میگوید او رنگ از رخ من می پرد ❊ کردہ دست آموز خویش مرغ زرین بال را ❊

مرغ قبلہ نما شکلے کہ بصورت مرغی سازند و در حقہ یا خانۂ انگشتری قبلہ نما تعبیہ نمایند تاثیر گوید سے دلی کہ در قفس سینہ طوف کعبہ کند ❊ چو مرغ قبلہ نما در غم رہائی نیست ❊ و نیز سید حسین خالص گوید سے چو مرغ قبلہ نما لب کہ بے تو تا شادم ❊ کشودہ ام بہ رہ از رفتہ از یادم ❊

مرد کار آمدہ بفتح و سکون رای مہملہ شخصے کاردان کہ کارہا نیک سر انجام دہد تاثیر گوید سے بجز فریاد کور اتیشۂ آخر بکار آید ❊ درین ویرانہ دہ یک مرد کار آمد نمی آید ❊

مرگ ماہی بکاف فارسی چیزی کہ آنرا در دریا اندازند و ماہی آنرا خوردہ مست گردد و بر روی آب آید چون آخر سبب ہلاک ماہی شود بدین نام موسوم گشتہ سرا جای نقاش گوید سے وصل و فراق می کشد عاشق خون فسردہ را ❊ بحر و زمین یکی بود ماہی مرگ خوردہ را ❊ و نیز شفائی گوید سے ماہی مرگ خوردہ بدذات ❊ کہ ز وجود ش زمانہ دارد عار

مرغ سنروار نوعی از ماکیان کہ زیر حلق او گوشت سرخ باشد و برپای رنگا رنگ دارد چون بیضہ او نوک دارد بر شیلنری گورز گفتہ آید

اشرف گوید ؎ آن کہ الماس زدی بر فرق
چون طاؤس ہند ؛ این زبان تحت
الحنک بند و چہ مرغ سبزوار ؛

مرغ آمین بالف ممدوده و میم بیار رسیده
و لون کف الخضیب در اصطلاح منجمین مقرر است
کہ ہر کہ وقت طلوع کف الخضیب دعا کند مستجاب
گردد و بکنار وی عن بعض الثقات ۔

مرغ مجنون مرغی کہ بر سر مجنون آشیان
کرده بود چنانکہ در تصویر مجنون نقش آن نمایند
میشود سالک قزوینی گوید ؎ براه دوستی
باید چنان ثابت قدم بودن ؛ کہ شور مرغ مجنون
از سر دیوانہ برخیزد ؛

مرغ انداز بضم فرو بردن طعام بحلق
کہ بعربی بلع خوانند یحیی کاشی گوید ؎ مرغ
ما باد و بخیہ چون تہبالہ ؛ داشت چند انکہ
لقمہ مرغ انداز ؛

مرغ دوست زمینیست سحرگہ کہ لفظ
یا دوست میگوید سید میر تقی شریفی سبزواری
میگوید ؎ زبان تا در دہن دارم حدیث
دوست میگویم ؛ چو مرغ دوست تا دم
بیشترم یا دوستی گویم ؛

مرده ریگ بضم و سکون رای و
دال بے نقطہ و ہای مختفی و رای مہملہ و یای
مجہول و کاف فارسی بمعنی ناچیز و مردم فرومایہ
سلیم در ہجو گوید[1] ؎ سر خوشان میکنند مرده ریگ
چند بہمون سالکان بادیہ ؛ و در کتب قدیمہ بمعنی
میراث مرده نوشتہ اند ؛

مرکب معروف و نیز سیاہی کہ بدان
نویسند و نیز نوعی از ثمر کہ ترنج را با نارنج
پیوند کنند از عالم سنگتره ہندوستان
میرزا صائب گوید ؎ حدیث زرد روی
رنگم بواسطہ از گذرد ؛ نہال خامہ دیگ قلم
مرکب بار ؛

مردم روشندلان معروف و این
ترکیب اندک غرابت دارد چہ صفت جمع
مفرد واقع شود مثل اسپان تیز رفتار صائب
گوید ؎ جواب مردم روشندلان و خوش
خوئی ؛ بجام شیشہ و سنگ سفال گرم
کنند ؛ و اغلب کہ این تحریف کاتب بود
و صحیح مردم روشن گہر واللہ اعلم ۔

مرگی بکاف فارسی بیمار رسیده بمعنی وبا یا
طاعون و صاحب مجاز رشید بمعنی مرگ
و مزید علیہ آن گفتہ و آن خطاست عجب
ازو کہ در ہندوستان ہم بدین معنی مستعمل
ست صائب گوید ؎ سفر کردن از آن
کشور از گران جانی ست ؛ کہ مرگی
دل و قحط غذای روحانیست ؛

مزه شکستن بفتح و زای معجمہ و
ہای مختفی تبدیل و تغیر لذات اشرف
گوید ؎ چہ شکست بخت و اثر دون
مزه شراب ما را ؛ با شراب ما فگنده
نمک کباب ما را ؛

مزاجدان شناختن مزاج کسے کہ
بکدام چیز خوش بود موافق آن بودن
میر جملہ شہرستانی گوید ؎ کنارہ جوی زمین
مشت استخوان شده اند ؛ سگان کوی
تو گویا مزاجدان شده اند ؛

مزاج گوئی موافق مزاج کسی
حرف گفتن صائب گوید مصرع بہار
دست زنبض گوئی ما ؛

مژگان بہم سودن بمعنی مژگان
بستن و اراب بیگ جویا گوید ؎ کہ نظاره
از بس نازکی مژگان بہم سودن ؛ کم
از دندان فشردن نیست بر لبہای می
گونش ؛

مستی معروف و نیز حالت مقرریست
کہ بعض حیوانات را در وقت ہیجان شہوت
پیدا شود چنانکہ فیل مست و کبوتر مست سلیم
گوید ؎ آنکہ در سیری می عشرت لب ساغر
میکند ؛ در کنار بام مستی چون کبوتر میکند ؛

مست مستان بمعنی بسیار مست و حیران
گوید ؎ دل از من می رباید طفل
شوخی آفت جانی ؛ ز تیسوا یہ از خون
تو دلہا مست مستانی ؛

مست گذاره و مستی گذار
مست طلق و مطلق مدہوش و برین
قیاس مستی گذاره و او را سیاه مست
نیز گویند تاثیر گوید ؎ گفتم بچشم مستش
نا بگذر دور قلقلہ ؛ ترسم کہ آن شکستہ مست
گذاره باشد پیش از پن معلوم بود کہ این
لفظ مخصوص مست و مستی ست حالا اطلاق

[1] بہرزه گوئی چند ۔

این بر چیزهای دیگر بنظر آمده وسند آن نوشته خواهد شد انشاء الله تعالی۔

مسطر دوختن بمعنے ساختن مسطر تاثیر گوید ـــ صفیر خامۂ ما صوت بلبلان دارد ؁ برشتہ رگ گل دوختند مسطر ما ؁

مسلسل معروف و نیز آنچه بر دور عماری وجز آن دوزند طغرا گوید ـــ بی علاقہ نشیند نفسے حبل متین ؁ هست تا دامن آن برده مسلسل گشت ؁

مشوره با کلاه کردن کنایه از نهایت هوشیاری و حزم و کنکاش با هر کرا باشد سلیم گوید ـــ بی ترک سر جو عشق میسر نمی شود ؁ کنجے نشین و مشوره با کلاه کن ؁

مشت مال نوعی از ورزش کشتی گیران وآن چنانست که همدیگر را بازو مالند و مشت زنند میر نجات گوید ـــ آن قدر سعی که در مالش و لها دارد ؁ مشت مالش اگر ایام دهد جا دارد ؁

مشق کشا کردن بکاف تازی و شین معجم بالف کشیده و لون بسیار مشق نمودن و در رسانیدن مشق و این ماخوذ ست از مشق کشیدن که بمعنی رسانیدن مشق آمده وحید گوید ـــ ز کار سنگ مکو کوه کن زیان میکرد ؁ بموج مشک سیاه مشق چو دکشا نمی کرد ؁

مشرق جای بر آمدن آفتاب و بمجاز جای بر آمدن چیزهای دیگر نیز صائب گوید ـــ ناشنگی آه ضعیفان خاکسار بترس ؁ که بود مشرق طوفان تنور بیوه زنے ؁ و ایضاً گوید ـــ مشرق خمیازه میسازد دهن را حرف پوچ ؁ هستی بے درد سر خواهی لب بیمار شو ؁

مشکی[1] بضم قبیله است از ساکنان اصفهان و محلۂ سایان در شهر مذکور شهرت دارد اشرف گوید ـــ همه با آبرو باز بیشے نتیجه نخواهد مشکی سادات حسینی ؁

مشک در شراب کردن بضم کنایه از بیهوش کردن۔

مشاطه بتشدید شین زن شانه کش و در عرف علق زنی که آرایش زنان کند و در هندوستان دلاله نکاح را گویند و این گاہے بتخفیف نیز آمده اگرچه کم آمده طغرا گوید ـــ مشاطه زد بگره زار طره ات ناخن ؁ عجب که عقدۂ دل وا شود باسانی ؁

مصالح معروف و بمعنی ضروریات عمارت نیز مثل چوب و خشت و گل چنانچه در هندوستان نیز متعارف ست طغرا گوید ـــ دو عیش خانه بیک بنیا نهند زند مصالح قفس یا ز آشیان بردار ؁

مصرعۂ پر کن لفظ زیادتی که برای وزن یا قافیه در شعر آرند و معنے بدون آن تمام شود و باصطلاح اهل معانی آنرا حشو متوسط گویند تاثیر گوید ـــ مژن گل بر سراے شیرین شمائل ؁ که مصرعۂ پر کن آن قامت نخواهد ؁ مؤلف گوید که لفظ شیرین شمائل درینجا مصرع پر کن ست نه مناسب بگل دارد نه بمصرع

مصرع ریخته مصرع بے تکلف که بی فکر و محنت طبع موزون شده باشد طغرا گوید ـــ داریم چو شانۂ صبر تا روی دهد ؁ چون مصرعۂ زلف مصرعۂ ریخته ؁

معشوقۂ روز بینوائی چیزیکه در پریشانی و بیکاری برای شغل طبیعت بکار آید سلیم گوید ـــ مفلس چو شدیم رو بباده آوردیم ؁ معشوقۂ روز بینوائی ست خدا ؁

معلق کشیدن نوعی از ورزش کشتی گیران میر نجات گوید ـــ همچو گل ساغر صهبای مروق بکشند ؁ تا به پشت همه چون بید معلق بکشند ؁

معلق زدن واژگون گشتن کبوتر در هوا که در هندوستان بازی گویند و این از محاوره بثبوت رسید معلق آمدن نیز بدین معنی آمده سالک یزدی گوید ـــ نامه هرگاه نویسیم بآن نرگس چگل ؁ بازد شاهین چو کبوتر معلق آیند ؁

معرفه بضم میم و تشدید را مهمله قبیله از ساکنان صفاهان و این منسوب ست بعرف وآن شخصی باشد که چون کسی پیش سلاطین و امرا رود و مجهول الحال باشد بیان اوصاف و نسب او کنند تا در

[1] میم و سکون شین معجمه

خور آن مور و عنایات شود و سند این در لفظ مالیده گذشت۔

معجون کش چیزی که بدان معجون از معجون دان کشند و بر آرند تاثیر گوید ؎ ہمچو معجون کش منبر و بابیہر حقہ بازہ می زند سکہ ما کردی بہی خندان بہجی نامد که این بیت سکہ زند کنایه از سعی کردن ظاہر میشود لیکن سابق بمعنے برابر کردن نوشته شده ظاہرا ہر دو آمده باشد۔

معرکه گیر مثل میمون بازند بزباز و غیرہا که درباز از معرکہا گرم کنند۔

معلم در اصل بمعنے مطلق تعلیم دہنده است لیکن بمعنی کسے که کاروبار کشتی از عالم روان شدن وغیرہا بدو متعلق باشد می آید و ناخدا کسی که مالک کشتی باشد یا نائب او و ناخدا در اصل ناؤ خدا او چنانچه در لغات قدیمه نوشته اند ہر چند ہر دو معنی ہم مجاز آمده اند سلیم گوید ؎ می دود گرد جانب گرداب دائم ایمچو موج ٭ از معلم کشتی ما دار داین تعلیم را ٭ یکی از شعرا گفته ؎ ناخدا نشین که حق بر مرکز خود جا گرفت ٭ سرگشتگان عشق در گرداب ماندند ٭

مغز خر خورده است یعنے بے عقل ست و این از اہل زبان تحقیق پیوسته

مقتول بفتح تاری مطلق خواه از زرد نقره باشد و خواه غیر آن وحید در تعریف زر نشانگر گوید ؎ شدم زرد و لاغر ز بس در نظر بغلط می کنندم بمقتول زر۔

مفت زدن سود کردن و نفع یافتن بے محنت فیاض گوید ؎ عشق غارت کرد بر جا دین و ایمانی که دید ٭ زاہد بیچاره مفتی زد که ایمانی نداشت ٭

مقتول کش کسے که تار طلا و نقره و جز آن کشد و در ہندوستان تار کش گویند وحید در تعریف او گوید ؎ ز مقتول کش روز من شد سیاه ٭ شدم ہمچو مقتول زرد از آه ٭ بہاری بود روی گل رنگ او ٭ که آہن کند چون نے از دی خو

مقراضک بکسر و سکون قاف فی ست از کشتی میر نجات گوید ؎ لطف کردی که چو حلواست مراد پتنگ ٭ کرد خلق تو و طور تو شوم مقراضک ٭ و آن چنانست که ہر دو پا را ہمچو مقراض در گردن حریف انداخته زور کنند ٭

مقراض شتر گردن بضم شین معجمه و فوقانی و رای مہمله نوعی مقراض که کج باشد طغرا گوید ؎ سر خمیازه خلقم تواضع با زمین دارد ٭ چو مقراض شتر گردن چہار کاغذین دارد ٭

مکری بر آب زدن بفتح و سکون کاف تازی فریب دادن مرادف آب راندن چنانکه گذشت تاثیر گوید ؎ اینگریه ہای اہل ہوس غور عشق نیست ٭ مکری پے فریب تو بر آب میزنند ٭

مگس ران آنچه بدان مگس رانند و بہندی چوری گویند وحید گوید ؎ تا الشہد دل ما ہر بتان شیفته آمد و رفت ٭ نفسہاست مگس رانی یچند ٭

مگس پراندن بے رونقی و کساد بازار ظہوری گوید ؎ معبران چون پرانند مگس با دل تنگ ٭ زہر تو شان تو گر کام شکر ند سہ ٭ و در ہندی ترجمه این عبارت مستعمل ست لیکن بدین مثل ترجمه ہندی نیست چنانچه حضرت امیر خسرو مکرر جا ہا بسته از جہت قدرت سخن۔

مگرمچ بفتح اول و کاف فارسی و سکون رای مہمله و میم مفتوح و جیم تازی جانوری که بعربی تمساح گویند و بہندی مگرمچھ و این ظاہرا از توافق لسانین است و گمان دارم که مغرس ہندیست اثر گوید ؎ گردن شکسته که بہمت وزیر او دست از پا فتاده ٭ چو مگرمچ ہمه گلو ست ٭

مگس ران جنابته مگس رانی که از موی دم اسپ می سازند و آنرا سرخ نمایند یحیی کاشی گوید در ہجو بروت جنابته شخصی ؎ ریخته از ہر طرف دسته ٭ ہمچو مگس ران جنابته ٭

ملتانی ہر چیز منسوب به ملتان که شہری ست از ہند و در ولایت مطلق ہندو را ملتانی گویند از آن جہت که اکثر ہندوان ساکن ایران از ہمین شہر اند و نیز این لفظ ترک ست که ہندوان بر مسلمانان

اطلاق کنند چه اول قومی که بهندوستان آمده و تاخت و تاراج نموده فوج ترک بود طغرا گوید ــــ زحل برست ادای چنان برآرد نام ؛ که واژگون صفت افتاده هجو ملتانی ؛ مخفی نماند که واژگون کاری هندو شهرت دارد پس درین صورت مراد از ملتانی همان هندو باشد صاحب اعجاز رشیدی گوید که ملتان دراصل مول تهان بود مول بواو مجهول ست و تهان بمعنی قیمت زیرا که قماشهای آن سرزمین بزمان پیشین فروخته میشد مؤلف گوید این خرافات محض ست بلکه معنی مقر اصلی ست چه مول بمعنی اصلی ست و تهان بمعنی جاے ؛

منوہر بفتح دنون و واو مجهول لفظ هندی ست بمعنی خوب و نیکو و بهمین جهت نام هندوان باشد و نام نقاشی ظاهر از هند باشد تاثیر در صفت نقاش گوید ــــ بصنعت گرچه آدمی بود و قادر بیقین نام منوهر بود با هر ؛ لیکن در هندوستان بدین نام نقاشی شهرت ندارد ؛

منقاش بکسر اول و سکون نون و قاف بالف کشیده و شین معجمه موی چینه که موهای چینند و سند آن در لفظ موی دماغ بیاید

من را بمعنی مرا و دراصل مرا من را بوده لیکن لفظ من را بدون حالت اضافت در شعر قدما دیده نشد از متاخرین صفی قلی خان ولد ذو الفقار خان حاکم قندهار که نظیر آبادی در تذکره خود احوالش نوشته گوید ــــ در حقیقت دشمن من را چو رنگ آل نیست ؛ زردی روی مرا از دوست می دارد نهان ؛

مو در میان نگنجیدن کنایه از کمال یکتائی و اتحاد که در اخلاص باشد سلیم گوید ــــ چو مو ضعیف شدم در هوای صحبت تو ؛ ولے بغیر تو موی هم نمی گنجد ؛ و این در فقیها نیز شایع بود ؛

موشک واکردن دادن موشک که نوعیست از آتشبازی بهندی چهچهوندر گویند طغرا گوید ــــ چو موشک افگند آهم ز آتشبازی شوقت ؛ بود در دست مژگان هر طرف قهتابی اشکم ؛

موزون کفه و موزون ترازو آنست که چون ترازو برابر عدل بود که تفاوت بکمو برنتابد پس اگر یک پله اندک هم راجح نشود گویند ترازو مو میزند وحید گوید ــــ بیشتر از دسته الماس بر دل میخورد ؛ وا کفه میزان بروز حشر اگر وا میزند ؛ الیضاً در تعریف زرگر گوید ــــ نگوئی که چشمش خطا مے کند ؛ ترازوش عدل ست موی زند ؛ و نیز سالک قزوینی گوید ــــ چون حقیقت سنج شد میزان دل موی زند ؛ کاف کفر با صاد صدق پهلو میزند ؛ الیضاً ظهوری گوید ــــ فقر را در پایه داری باغنا سنجیده ایم ؛ دید ترازو مو میزند موازند

بسیار جا ؛

موی کلاه موی که گرداگرد کلاه دوزند از قاقم و سمور و جز آن وحید گوید ــــ از آن ابری که دارد راه پنهان زمایارب ؛ چه می آید که از موی کلاه او نمی آید ؛

موی دماغ شخصے که مخل و سبب بید ماغی باشد و موی بینی نیز بدین معنی نظر آمده اشرف گوید ــــ گر منافق صفتے موی دماغت گردد ؛ بهر صنفش دو زبان به ستا از صد منقارش ؛

موگرفتن قصر شارب و اصلاح ریش وغیره کمال خجندی گوید ــــ شوق لبت به میکند اش برد موکشان ؛ پیری که از مرید همه ساله موگرفت ؛

موی سر فتیله شدن و موی سر نمد شدن اول چنانست که موے سر جا بجا بسبب بهم پیوستگی صورت رسن بهم رساند و این در محاورات شایع ست و دوم آنکه موهای سر در یکجا بسته مثل نمد گردد وحید در تعریف نمدمال گوید ــــ نمدهای اوا آنچنان با اثر ؛ که گردد نمد موے مجنون بسر ؛

مور سواری مورچه کلان که با آنها دراز دارد اشرف گوید ــــ ز بس تنگی دردمور سواری ؛ زمام خویش دارد شرمسارے

موش خرما جانوریست که بهندی گلهری

گویند وآنکه بعضے راسو گفته اند اصلی ندارد طغرا گوید ے موش خرما بدل جمع نماز در تحلی کرینند زلبس هر طرفش کرده ملین ❊

مهابت لفظ عربیست بمعنی بیم وترس وفارسیان بمعنی شکوه آرند طرفه آنکه مغلان پیلبان رانیز گویند وحال آنکه بدین معنے مهابت ست بواو ولفظ هندیست اگرچه تبدیل با بواو درست ست لیکن استعمال شرط ست وچون تلاش تازه منظور استاد محمد قلی سلیم ست درین شعر او گویا اشارت ست بهمین معنے مهابت ے محبت با خلائق جمع چون گرد بلا باشد ❊ مهابت پیش پیلی راکه با زنجیری آید ❊ بدانکه سه لفظ هندی شنیده شد که مغلان متاخر دران تصرف کرده موافق زبان خویش معنی دار کرده اند یکی مهابت چنانکه گذشت دوم لفظ راناکه لقب راجهای هندوستان ست وآنرا رعنا گویند یعنی سوم کشور بکاف تازی وضم شین معجمه و واو مجهول ورای مهمله هندیست بمعنی جوان امرد و فارسیان کشور بکاف مکسور وسکون شین معجمه وفتح واو خوانند بمعنی یک حصه از هفت حصه عالم۔

مهره زده مهره کرا نرا زده از لباس یا تخته بردارند حسن بیگ انسی گوید ے مانند مهره زده ام دست روزگار ❊ از عرصه وصال تو بیرون نشانده است ❊

مهره لطاس انداختن آنست که سابق بر درگاه سلاطین ایران طاس مغفت جوشی میگذاشتند ودر وقت انقضای ساعت مهره کر بران تعبیه بودی افتادی آوازی ازان برمی آید چنانکه از کتب تواریخ بتحقیق می پیوندد ودرعرف حال پنجی زدن گوز آمده اثر گوید ے سوخت نفس آرعالمی از بازیت ای آسمان ❊ از مه وخورشید تا کی مهره اندازی بطاس ❊

مهتابی مخفف ماهتابی بمعنی آتشبازی وسند آن در موشک اکردن گذشت ونیز عمارت مذکور چنانکه گذشت ❊

مهره گیس بند بضم اول وکسر کاف فارسی ویای مجهول وسین مهمله مهره باشد که گیسوی اطفال بندند برای دفع چشم زخم وگیس مخفف گیسوست وحید در تعریف خرده فروش گوید ے بدکان او مهره گیس بند بخرد ریخته بهر دفع گزند ❊

مهریز بفتح وسکون ها ورای مهمله ویای مجهول وزای معجمه نام جائیست در یزد وجرد آنیز گوید ے خوشا حدیقه مهریز نعمت آبادش ❊ کنار چشمه بد دارد سر و آزادش

مهم ساز در اصل بمعنی کارساز ست وباصطلاح لوطیان ولایت قرمساق وکون دهنده باشد وسند آن در دعا بریه گذشت ونیز شفائی گوید مصرع در مهم سازی مشهور بنا فرمائی۔

مهتر ستایش چاروادار دستان در لفظ سگ لوند گذشت ونیز سعید اشرف گوید ے زبانگ مهتر وزفتار پاسبان ❊ اصول خوب نطق افتاد چیپان ❊ لیکن ازین بیت بمعنی پیک وشاطر است معلوم میشود چه گلبانگ طریقه شاطرانست چنانکه بر متتبع پوشیده نیست۔

مهر وصل مهریست که بر جای وصلی طوامیر طویل الذیل کنند برای اعتماد تاثیر گوید ے مانند مهر وصل سند بهر اعتبار ❊ ما مهر خامشی بلب خویشتن زدیم ❊

مهر انبار و مهر خرمن چوبی بر سر که نقش بران کنند ودر خرمن وانبار گل زده بران زنند تا دزدی آن معلوم میشود طغرا گوید ے اگر نفع گلکش بخرد ارنیست ❊ نگینش کم از مهر انبار نیست ❊ مفید بلخی گوید ے زدست برد خزان ایمن ست گلشن حسن ❊ که خال روی تو مهر ست خرمن گل را

مهره سیفر سفید خر مهره که نا قوس هند یانست ودر هندی سنکه گویند بکاف مخلوط التلفظ بها سالک یزدی گوید ے بر پرده دل خود بسکه ناله پیچیدم ❊ نیاز لک قلم مهره سیفر شود ❊

مهتاب معروف واین مقلوب ست که در اصل تاب ماه بود پس اطلاق آن بماه درست نباشد لیکن آمده چنانچه در لغات قدیمه نوشته شده واضافت آن بهلال وماه وبدر درست نباشد مگر

آنکہ بمعنی مطلق روشنی مجازاً گرفتہ آید چنانکہ اشرف گوید؎ فیض پیران ہمچو جوانان نبود ٭ مہتاب ہلال وبدر یکسان نبود ٭ این قسم در ہمین بیت دیدہ شدہ۔

مہر کردن چیزی بزیر مہر داشتن آن چیز ست اشرف گوید؎ این زمان کز کف افتادست ہر سو کوہ کوہ ٭ مہر کردہ سنگ و تیغ خویشتن را کوہسار ٭

می شیراز شراب منسوب بہ شیراز و آن شہرت دارد و آنچہ بہ تحقیق پیوست آنست کہ شراب بہ شیراز ندارد بلکہ شیشہ خوب در آنجا بہم رسد وبدان سبب می شیراز شہرت گرفتہ پس از غلطہای مشہور باشد واز عجائب ست کہ ملا طغرا در بعضے از رسالہای خود آوردہ کہ شراب گوالیار وکباب قندھار چہ کباب قندھاری شہرت دارد خصوصاً در کابل ونواح آن لیکن وجہ تخصیص شراب بگوالیار کہ شہرت معروف از ہند مطلقاً نیست راگ وزبان آنجا در تمام ہندوستان شہرت دارد۔

میخدوز بیای مجہول دخای معجمہ بمعنے کسیکہ خوب مضبوط کش ومحکم بستہ باشد صیدی گوید؎ گفتم رقیب از سر کویت نمیرود ٭ گفتا کجا رود کہ دلش میخدوز ماست

میردہ سردار دہ کس از پیادہ وترکان حال وقماشی گویند نظیری گوید؎ صدر نشین ما خواجہ ہست شرع درین بارگاہ ٭ عقل کہ میردہ است بندۂ فرمان او ٭

میرزا این لفظ بیای معروف بیشتر در القاب پادشاہان وشاہزادہا داخل شود حالا بہ سردار وسردارزادہ اطلاق کنند ودر ایران بر سادات اطلاق آن نیز آمدہ بخلاف آقا کہ لفظ ترکی است واطلاق آن بر سلاطین امرا در عرف خاص نیست چنانکہ لفظ خواجہ کہ بر سلاطین وامرا اطلاق آن نیست ہرچند آقا ہم بمعنی خداوندست چنانکہ آقا ونوکر گویند غالباً میر در اصل امیر بودہ کہ الف آن حذف شدہ از عالم لوہب بوجہل پس معنی ترکیبی آن امیرزادہ بود درین تقدیر میرزا بحذف تحتانی چنانکہ اکثر گویند درست نباشد لیکن در کلام استادان واقع ست عبدالرزاق فیاض گوید؎ بدین وسیلہ کہ میرزا سعید ما تنہاست ٭ چہ خوب کرد کہ فیاض رفت از دل ما ٭ ونزدیکی از شعرا گوید؎ **قطعہ** مرزا ہمہ وقت جامہ زرتاری نیست ٭ پیوستہ سپہر بر یاری نیست ٭ چشمے داری لبصیرتے بیدا کن ٭ اسم عربیت کہ وعصاری نیست ٭ ودر عرف حال بر نویسندگان دفتر پادشاہی ایران اطلاق نیز کردہ شود وبدربار زنادر شاہی میر ترای دفت عبارت از نویسندہ است از دفتر خانہ پادشاہی

میرزائی کشیدن برداشتن شان کسے نمودن۔

میخ چشم کسے بودن رنج وتصدیع دادن واین ہردو از بعضے مردی ست

میان دادن کنایہ از اجازت دادن فغانی گوید؎ تو میان دہے وگرنہ بخیال درنگنجد ٭ کہ چنان کمر کہ دانے من بے ادب کشایم ٭ کذا فی الاعجاز مؤلف گوید درین بیت بمعنی قوت وامداد مناسب ست چراکہ درین صورت لفظ نشست میکند والا فلا۔

میدان کشیدن خود راجمع کردہ پس رفتن برای جستن واین معنے در گوسفندان سرزن بسیار ظاہر ست سلیم گوید؎ یاد قزوین دردلم بگذشت واز ہندوستان ٭ شیشہ ام میدان کشید وجست تا میدان سنگ ٭

میدان سنگ نام جائیست در قزوین وسند آن در میدان کشیدن گذشت

میل فرنگ مناری کہ بر سر ہر فرسنگ سازند سلیم گوید؎ در بیابان شوق چون مجنون ٭ گردباد ست میل فرسنگم ٭

میل گنبد بضم کاف فارسی چیزے باشد کہ بر سر گنبد اکابر وسلاطین نصب کنند وآن اکثر ملمع طلا باشد سالک قزوینی در مدح روضہ منورہ امام رضا علیہ التحیات گوید؎ دیدہ شد

بلرزد بینش روشنائی بچرخ از داتا میل گنبدت افتاد چشم آسمان ۔
میل طلا طلائی کہ حلقہ کردہ در دست کنند برای زینت چنانکہ اطفال را معہود ست اشرف گوید ۔ در دست یار میلی طلا خط کوفی ست ٭ نقش و نگار و رنگ حنا خط کوفی ست ٭
مینا بالفتح و سکون تحتانی و نون بالف کشیدہ جانوری کہ شارک نیز گویند و این لفظ ہندی ست و در اشعار فارسی نیز آمدہ و می توان گفت کہ از توافق لسانین است اگرچہ جانور مذکور در ولایت نیز پیدا می شدہ باشد طغرا گوید ۔ موسم آن باشد کہ مینا راگ ہندی سر کند ٭ شاخ و برگ نغمہ را از آب تیغم تر کنند ٭ لیکن کہ شعر طغرا درین باب سند نیست زیرا چہ او التزام کردہ کہ الفاظ ہندیہ عمداً در شعر خود می آرد خصوصاً درین غزل کہ بیت مذکور مطلع آنست و نیز شاید گیلانی کہ بہند ۔۔۔ نیامدہ و احوال او در تذکرۂ نصیر آبادی مسطور ست گوید ۔ شعلہ در سایۂ زلفت گل شبو گردد ٭ طوطی پیش تو مینائی سخن گو گردد ۔
میل سرخ معروف و سرخ بمعنی احرام گویی ست در لغت یزدجرد و محسن تاثیر گوید ۔ از چرخ کشید چشم اکلیل ٭ سر سبزی میل سرخ او میل ٭
میان گیری توسط میانجی گری ظہوری گوید ۔ بر دی ہم افتادہ سودا و درد ٭ میان گیری کردہ سودا و درد ٭ و در راجی از رشیدی بمعنی گوشہ گیری کاتبی گوید ۔ میان بر کمیت علم مکن پیش ٭ میان گیری عجیب نبود ز دور درویش ٭ مؤلف گوید باین معنی توسط وضع مناسب ست و افراط باشد نہ تفریط لہذا این معنی را میانہ روی نیز گویند ۔
میمونہ لفظ عربی ست و در فارسی نام فنی ست از فنون کشتی چنانکہ از گل کشتی میر نجات بوضوح میرسد ٭
میان دار میان جی و بہ بنجہت زنان دلالہ را کہ مستورات را بہ فسق و فجور ترغیب کنند آمدہ شفائی گوید ۔ پنہان چو مہر گر کہن سال مادرت ٭ پوشیدہ کفش گشت میان دار خواہرات ٭

٭ ٭ ٭ ٭
٭ ٭ ٭
٭

باب النون

ناخنک زدن چیزی را بسر دو ناخن گرفتن و زور کردن شفائی گوید ۔ بہ تنگ شکرت از بسکہ ناخنک زدہ است ٭ نمانْدہ است در انگشت نیشکر ناخن ٭
ناخن زدن و کسی را بجنگ انداختن
ناخن بدل زدن بمعنی اثر در دل کردن و این ہر دو از زباندانان ماخوذ
ناخن بند کردن علاقہ بہم رسانیدن و جای ناخن یافتن طاہر غنی گوید ۔ ز دستم دور از ان افگندہ ناخن ٭ کہ در جائے نسازم بند ناخن ٭
ناخن دیدہ ہمان ناخنہ کہ از امراض چشم ست عبد الحسین کاشانی عارف گوید ۔ شمع محفل گشتم آندم کہ دل روشن ترا ٭ ماہ تو ناخن دیدہ شود زرہ زن را ٭
ناخوان خطے کہ خوب خواندہ نشود مقابل خوانان و اغلط قزوینی گوید ۔ خط شرع گردید ناخوان ازان ٭ کہ گنجیدہ غیر جو مو در میان ٭
نالہ دادن بمعنی نالہ کردن وحید گوید ۔ شاخ گل بر باد لعلش جام می بر سیدید ٭ شاخ آہو از زبانم نالہ نے میدہد تخفی نماند کہ لفظ دادن بمعنی کردن نیز در مواقع مقصودہ آمدہ مثل نالہ دادن و آواز کردن و گر زدادن کہ در کلام قدیمی بیش از دست دگر گویند کہ بمعنی زدن است گویم این نیز راجع ست بہمین معنی و الفداف

دادن ازین عالم ست -

ناقوس زدن نواختن ناقوس شفائی گوید ع دل در طپش عشق مگر از طپش دل آموخته این بیضه ناقوس زدن را ؛

نارین قلعه برای مهمله بیار رسیده و لون نام قلعه ایست از ایران تاثیر گوید ع از الم حصن حصینم گردش پیمانه است ؛ دانهٔ نارم که نارین قلعه‌ام میخانه است ؛

نان لاکو بلام بالف کشیده و کاف تازی بواو رسیده نانیست که در گیلان می پزند و در انجا رواج دارد سلیم گوید ع نعمت هند فراوان بود اما نبود ؛ یاد گیلان ز دل و حسرت نان لاکو ؛

ناخن گذاشتن کنایه از نهایت بیم و عجز میرزا صائب گوید ع من که هم صائب که دست از آستین بیرون کنم ؛ در بیابانی که ناخن میگذارد شیرها ؛

نادر برابر آنچه لایق و شایان کسی باشد خواه آدمی خواه چیز دیگر بمعنی لغوی آن اشرف گوید ع نشان پلهٔ میزان نگر از یکمن ؛ بلند ساخته نادر برابر خود را ؛

نام حلقه کردن و بر نام حلقه کشیدن قلم زدن بر نام کسی اول از زبان دانان بتحقیق پیوسته و سند دوم در امثال خطای گذشت ع قمری ز طوق حلقه کند نام سرو را ؛ در گلشنی که قامت او جلوه گر شود و ایضاً سالک قزوینی گوید ع هر جا که هست نام هنر حلقه کردنیست ؛ شاید ز سهو عیب آید کتاب ما ؛ و بمعنی محو کردن درج شودن -

نارس میوهٔ نارسیده و ناپخته و همچنین شراب خام که خوب قابل خوردن نباشد و درین دو معنی مستعمل شود و بعضی اطلاق آن بر گلنار نیز کرده اند اشرف گوید ع نرگس اکثر از چمن نارس به نرگس دان رود ؛ در غریبی بیشتر طبع سخندان خود رساست ؛

نام کردن معروف و بمعنی نام بر آوردن باقر کاشی گوید ع من جوهری سفله خریدار و وقت تنگ ؛ با قدر دیده دیار بگو نام چون کنم ؛ بدانکه چنانکه نام کردن بمعنی مقرر کردن نام ست نامش نهادن هم آمده طغرا گوید ع فلک ستارهٔ دنبالهٔ دار کرد نامش را ؛ بچشم اختر با ز و چو روزگار گذشت و بگمان مؤلف این ترکیب ست نامانوس و بهتر چنین است **مصرع** فلک ستارهٔ دنباله دار نامش کرد ؛ فافهم ؛

نام دادن نیز بهمین معنی ظهوری گوید **مصرع** رخش تو که برق و باد نامش دادند

نان بجوی تر شدن و بجوی افتادن بتقدیم موحده بر جیم بسیار کشیدن کنایه از تتبع یافتن نوشته اند صائب گوید از صفای دل نباشد چاشنی صائب فقیر درویش را ؛ نان بجوی تر میشود صبح صفا کیش را ؛ ایضاً ع هر که دارد جوهری نانش بجوی افتادن است ؛ روزی شمشیر آب ناشتائی بیش نیست ؛

ناف آسمان کنایه از وسط السماء و صاحب اعجاز رشیدی بمعنی قطب نوشته و این خطائے فاحش ست چرا که قطب در وسط فلک نیست در پہلوی اوست و نیز خورشید به قطب نمیرود عرفی گوید ع سپهر گفت بہل مدح روزگار بگو ؛ که آفتاب سوی ناف آسمان آمد ؛ و نظیر این ناف زمین ست یعنی وسط کرهٔ ارض

نانش پخته است یعنی صاحب اسباب و معاش ست محسن تاثیر گوید ع لبسکه صاحب وضع لئان را نام میباشد ز جمع ؛ هر که در کار جهان خام ست نانش پخته است

نام گرفتن بمعنی نامدار شدن اشرف گوید ع در جهان باجمله گمنامی گرفتن نام نیک ؛ پیش من مشکل تر از حل معما کردنست

نان زنجبیلے نوعی از نان که از زنجبیل و غیر آن داخل شود وحید گوید ع عجب نیست گر نان آن ماهرو ؛ شود زنجبیلے ز تندی خو ؛

ناخوش ضد خوش اکثر اطلاق آن بر اشخاص باشد چنانچه گویند فلان انسان چیز ناخوش ست و گاهی بر اشیا و احوال نیز وحید گوید ع صحبت غیر ست از عاشق نشان رنجش ست ؛ تا ترا ناخوش نباشد

خانۂ صحرا خوش ست ؛ و در صورتیکہ اطلاق آن بر اشیا و احوال باشد اکثر لفظ ہا می آید ہمراہ آن می باشد گاہی نباشد چنانکہ در ہمین بیت گذشت ۔

نادرست بضم دال مقابل درست معروف و نیز لوطی و کون دہ اشرف گوید ؎ آمد رقیب با تن بر زخم و سینہ چاک ؛ سیری کنید این ہمہ جا نادرست را ؛

نام بہن شدن شہرت گرفتن نام کھتا نثر گوید ؎ چنین دارد اگر بعد از ترقی آفتاب من ؛ بزودی نام نیکش پہن در اطراف خواہد شد ؛

نام برگشتن بیمار تبدیل یافتن نام از روی فال نیک تا شفا یابد در صورت اشتداد بیماری و این مرسوم اہل ہندست اشرف گوید ؎ تا چشم خوش تو ناتوان گردیدہ است ؛ مژگان تو برگشتہ چو نام بیمار ؛

نان جوان و نان خورش نیز کنایہ از صبح گوید ؎ معمار چرخ کہ غم خوردہ است ؛ نان جوان نان خورش بیہ خود ساختہ است

نان بر شیشہ مالیدن کنایہ از غایت حرص و حرفہ کاری حاصل کردن اشرف گوید ؎ بی بادہ بنوشم و نیز ایم بگلو ؛ یہ سالم از آن ہمیشہ نان بر شیشہ ؛

نان گربہ بہ تیر زدن کنایہ از کمال افلاس فقیر آرزو گوید ؎ درین زمانہ کہ جرات نشان افلاس ست ؛ سپاہی ست زند بر کمان گربہ بہ تیر ؛

نان میگوید و جان میدہد کنایہ ازانکہ بسیار مفلس ست ۔

نان بروغن افتادن خاطر خواہ منتفع شدن و نقش خوب نشستن و این ہم از زباندان بتحقیق پیوستہ ۔

ناگزیر معروف مخفی نماند چنانکہ گویند کہ فلان شخص را از ان چیز ناگزیر ست اول اکثر ست دوم طغرا گوید ؎ ناگزیرست از سپہر نیلگون صباغ ارض ؛ رنگ زنگار ز نسا از دوست نگشاید بکار ؛

ناوکفل بواو فاصلہ کہ در گوشۂ زد کفل اسپ باشد بسبب فربہی بہندی پرنالی گویند تجلی کاشی گوید ؎ زین زد از گرمی او گشت جلش چون عرق ریخت ز ناوکفل ؛

ناف افتادن از جان رفتن و عضلات ناف بعارضہ حرکت یا زور شاعر گوید **مصرع** ناف زمین از شکم افتادہ بود ؛ این عبارت در کلام قصابان واقع ست

نجاق بجیم و قاف نام سلاحی ست چنانکہ از منشآت ملا طغرا بوضوح می پیوندد و ظاہرا لفظ نجخ مخفف اینست و کلمہ ترکی است

نخ تاک نخہای مجرد رشتہای کہ بعوض رشتہ از شاخہای نورستہ تاک روید نورالدین ظہوری گوید ؎ جیب از خار یا دو مرا چاک ماندہ است ؛ محتاج بخیہ زنخ ماندہ است

و این نورالدین شاعری ست کہ شعراو و خط او در بیاض میرزا مقیم جوہری کہ احوالش در تذکرۂ نصیرآبادی مسطور ست دیدہ شدہ ۔

نخود بریز و نخودیز اول بیای موحدہ و رای مہملہ و زای معجمہ کہ نخود و پستہ وغیرہ را بالو دادہ و بریان کردہ فروشد بہندی بھڑ بھونجہ خوانند اول از اہل زبان بتحقیق پیوستہ دوم وحید گوید ؎ نخودیز آن روی ہمچون بہشت ؛ دل خستہ ام را باتش برشت ؛

نخل تابوت آرایشی کہ با تابوت مردگان باشد و در عاشورا بہ ہندوستان نیز سازند بعضے از بزرگان برین بیت فقیر مؤلف اعتراض نمودند ؎ از پی تعزیہ چون جلوہ گر از دور شود ؛ نخل تابوت شہیدان شجر طور شود ؛ کہ نخل و تابوت یکیست گفتم و چیست لہذا مولانا نورالدین ظہوری نخل تابوت بستہ در رقعات خود آوردہ قبول نداشتہ درین ایام شعر ملا شانی تکلو بنظر آمد از راہ اسناد می نویسد و ہو ہذا ؎ کشتۂ عشقم و آن نیست کہ در شہر کسی ؛ نخل تابوت مرا بیند و شیون نکند ؛ بدانکہ اطلاق لفظ نخل اکثر بر درخت خرماست و بعضے از شعرای متاخرین نخل کدو نیز بستہ اند و بمعنی نخل ماتم نیز تنہا آمدہ سید اشرف

گوید سے بہ رنگ جلوهٔ او نخل باغ کے آید
اگر چه نخل بحرم شود سرا پا تیغ ؛ اما نتوان
گفت که در بنجا نخل محرم ست ۔

نه دادن دل عبارتیست بمعنی رخصت
نه دادن دل پس مفعول محذوف باشد وحید
گوید سے بگفتمش که دلم باز غصه خون کردی
نه داد دل که بگویم بدست چون کردی ؛

نرد بازی در راه انداختن در عرض
راه خود را بحرف و حکایت مشغول داشتن
چندانکه معلوم نشود ؛

نرگس شهلا پیش ازین معلوم بود که
نرگس سیاه باشد حالا چنان ظاهر شد که
نرگسے باشد مائل بسیاهی سیلے بخاری گوید
سے گر شوخ مرا نرگس شهلاست گنه نیست ؛
خوبست که همچون دگران چشم سیه نیست ؛

نرگسی زدن بمعنی چشمک زدن سلیم گوید
سے سرو چون زسایه از پے آمده رفتار
ترا ؛ هر نرگسے زن شده گل گوشه دستار ترا
طغرا در ساقی نامه گوید سے از ان سرو بزم
چمن وارده ؛ که نرگس بروز نرگسی باز ده
لیکن ازین بیت بمعنی طنز و طعن و کنایه
معلوم میشود طغرا گوید سے برای نرگس او
زبرگ سبز سبزی ؛ نمود از دهن خرمی زبان
قلعه ؛ وزیر حکیم شرف الدین حسین شفائی
در مذمت مردم خرد که کاسید نباشد و خود
را بسیادت مشهور سازد گوید سے در بغل
نرگسی زنان شجره ؛ آن نهال سیه دلے

نرده ؛ نیز باقر کاشی گوید سے بهنگام تکلم
نرگس بازی ترا الزم ؛ که آری بچو برگ
گل زبان از دامنے بیرون ؛ ایضاً گوید

ابیات شمع کسر پای زبان
آمده است ؛ از دست و زبان خود بیان
آمده است ؛ چون شاهد شوخ در میان
است ؛ چشمک زن نرگس زبان آمده
است ؛ ولی از اهل ایران که بهندستان
آمده و خود را سرگروه این گروه دانسته
و میدانند بمعنی نوعی بستن دستار گفته
و در بنجا هیچ مناسبت ندارد ۔

نرم شانه ضعیف کم قوت و کم قدرت
وحید گوید سے از دامن فغان ببریدن
جدا نشد ؛ باشد زناک پنجه من نرم
شانه تر ؛

نرمادگی چیزیکه بدان قفل بسته شود و
بهندی جهرط گویند اشرف گوید سے هست
اما اهل هند امید کشایش سادگی ؛ که لطفها
بستن بود چون قفل از نرمادگی ؛

نزاکت کردن اظهار نازک مزاجی
خود کردن ست بقبول کارے بسماجت و
ابرام و بگیران سلیم گوید سے ضد نزاکت
میکند بر شربت کوثر سلیم ؛ جام مے آیا
بدستش ده همین جا چون میخورد ؛ فقیر آرزو
گوید در ترکیب مصرع دوم بیک گونه خللے
هست چنانکه بر متامل زباندانان پوشیده
نیست مگر بتقدیر تسلیم خالی از غرابت نیست

مخفی نماند که لفظ نزاکت که ماخوذ ست
از نازک فعل صناعی عربی هائلان فارسی
تهلیان ست چه نازک لفظ فارسی الاصل
ست و در عربی مطلقاً نیامده و این از
عالم متر ش ست که صاحب مدار الافاضل
در شعر خود آورده تحریر کرده که در سرهندی
آمده اول ماخوذ از تراشیدن و دوم
از حراخراده این تصرف اهل عربیه اگر
می بود در زبان آنها نیز می آمد ۔

نسیم باد نرم و نسیم صبا بمعنی مطلق باد
نرم شرقیت و صاحب اعجاز رشیدی
گوید باد خوش بود و فارسیان بمعنی مطلق
باد استعمال کنند و این هر دو غلط ست
چراکه از صراح و قاموس بمعنی اول ظاهر
و فارسیان بمعنی دوم اکثر استعمال کنند
والا بر باد صرصر هم اطلاق آن درست
باشد ۔

نسخه در صراح بمعنی نوشتن کتاب از جز
و نیز آن پارهٔ کاغذ که اطباء نوشته بمریضان
دهند بمعنی دوا های که طبیبان برای
مرضی مقرر کرده اند نظیری گوید سے روزی
نکو معالجهٔ عمر کوته است ؛ این نسخه در شفاخانهٔ
مسیحا نوشته ایم ؛

نستعلیق گوی سخن را بساخته گفتن
و عبارت را بتکلف ادا نمودن اشرف گوید
سے ز نستعلیق گویاقوت لب ریحان خطی
داغم ؛ گر انگشت شهادت میکشد خط

برغبار من ٭

نسق بند بفتحتین وضع کنندهٔ دستور و قاعده طغرا گوید ـ علی را دلیل خدا گفته اند ٭ نسق بند ارض و سما گفته اند ٭

نسق شدن بفتح اول و سین مهمله و قاف مقرر شدن شفیعای اثر گوید ـ نسق شدنا کند از بهر سر تو ٭ بقندیل کواکب روغن از تو ٭

نشیمنه بشین معجمه بوزن نگینه جای نشستن مرادف نشیمن سالک یزدی گوید ـ پری بدام و قفس نیست شاهبازان راه بدست شه نشیمنه ماست [illegible]

نشستن خانه دو صورت دارد اول آنکه بعد ساختن شدن و تمام گشتن بعضی از خانها یک گونه نشستی کند و در زمین فرو نشیند لهذا گاهی درین اثنا در دیوار و سقف رخنه و چاک پیدا شود و دوم بمعنی افتادن ست اشرف گوید ـ از نشیندگان کشتی چو شاند ٭ عاقبت غرق نشست خانهٔ ما ٭

نشستن تیغ بمعنی بریدن و در آمدن در زخم آمده راقم گوید ـ زنهار از ترقی دولت مباش ایمن ٭ برخاستن تیغ برای نشستن ست ٭

نصف دل خوش این عبارت کرد و وقتی گویند که قدری مدعا شود و پاره بماند یحیی کاشی گوید ـ گریزد از نگاه او برفته نصف دل ما خوش ٭ که او لبس لطف در پهلوی خود جا میدهد ما را ٭

نطعی بفتح و سکون طا و عین مهملتین و یای معروف تنبان چرمی که استاد[1] پهلوانان وقت کشتی گرفتن رخت خود را بران گزارند و این مخصوص استادان بود و تحقیق آنست که شخصی که سرآمد کشتی گیران و سرا پیشها باشد پوستی یا شلواری که مدتها روغن کنجد خیسانیده باشد بالای ازار می پوشد چون گویند فلان نطعی پوش ست مراد آن باشد که در کشتی سرآمد ست میرنجات گوید ـ کشتی عشق که فن دفر جش اخلاص ست ٭ نطعیش حق دل عاشق خاص الخاص ست ٭

نطع و طشت رسمی بود مقرر از سلاطین سابق که هرگاه پادشاهی را سری بریدند طشت زرین می نهادند و نطعی بران فرش کرده سری بریدند آصف خان جعفر گوید ـ چنین ریزند هر گه خون شاهان ٭ دریغ از نطع و طشت کینه خواهان ٭

نطع جواهری چرمی باشد که جواهر مرواریدها جوهر دران انداخته در رشته کشند سالک قزوینی گوید ـ بر نطع جواهر نیست غلطان ٭ گوهر چو ریگ در بیابان ٭

نظر کسی در پی کسی بودن نفرین کسی در حق کسی بودن تاثیر گوید ـ یا دل ما نکو چیزی ٭ یارب بنظری که در پیش بود ٭

نظر کرده و نظر یافتهٔ کسی ممنون و احسان مند کسی و از خاک برداشتهٔ او ـ

نظرگاه گریبان چاک پیراهن بر سینه نزدیک گردن که سینه ازان نماید اشرف گوید ـ نظرگاه گریبانش نهی پاک مردانه ٭ بلای صید دل از سینهٔ بازی که میدانی ٭

نظری آنچه بدان نظر کنند و منظور نبود و لفظ نظر برای لطلان باشد و این اصطلاح اہل دفتر ست اثر گوید ـ نتوان کرد به پیمانهٔ هجی دریا را ٭ هست میزان ترازوی سرشکم نظری ٭

نظر سیاه کردن طمع کردن در چیزی و ظاهرا درینجا بمعنی چشم است لهذا نظر گشادن بمعنی چشم گشادن ست زیرا که سیاه کردن نظر که نور با مردم است هیچ ربط ندارد صائب گوید ـ نظر به سرمهٔ مردم سیه مکن صائب ٭ بگریه ها نتوان دیده را جلا کردن ٭

نظر کرده منظور و نظر یافته ملا طغرا گوید ـ که ای آبروی بحش فرقه است ٭ نظر کردهٔ بخیه خرقه است ٭

نغل بعین مهمله آلت زور کردن که کشتی گیران بر سر و دوش گردانند در هندوستان نیز همین لفظ رواج دارد

[1] کشتی گیران پوشند و بعضی گویند که پوستی باشد که استاد

میر نجات گوید ؎ لعل ہر کہ بکف آن دلبر
مہوش دارد ٭ ماہ نو در ہوس لعل در
آتش دارد ٭

لعل و داغ رسمی ست در ولایت
کہ عاشق پیشگان و قلندران داغ بر اعضا
می سوزند و صورت لعل بناخن تراش
بر سینہ و بازو کنند ظہوری گوید ؎ بر سینہ
لعل و داغم پس لالہ و گل من ٭ تا کے نگر
چراغی در باغ زاغ غم دم ٭

لعل بریدن نیز آمدہ صائب گوید
؎ بریدہ لعل ز عشقے کہ بر جگر لالہ ٭ زسنبل
کہ سیہ کردہ چشم تر لالہ ٭ و این مطلق ست و
صاحب اعجاز رشیدی کہ قید جگر کردہ خطا ست
چرا کہ این در خصوصیت مقام یافتہ۔

نعل یک کفش و نعلین تثنیہ و فارسیان
را لحاظ بر معنی اصل کلمہ نبغی باشد نعلین
بمعنے کفش نیز آمدہ لہذا النعلین ہای نیز بصیغہ
جمع آمدہ سالک یزدی گوید ؎ پا بر سر
خار مغیلان نہادہ ایم ٭ نعلین ہای آبلہ از
پا کشیدہ ایم ٭

نعل کہنہ بہ حلوا دادن در
ولایت مرسوم ست کہ چون نعل کہنہ بیاید زنان
برای فروختن برند بازار بہا عوض نعل ندہ کہ
حلوا دہند شفیعای اثر گوید ؎ دید فلک
بو رابچو نعل کہنہ بحلوا ٭ آشتی کند از باز
گر اشارہ ہلالش ٭

نفس بفتح معروف و فارسیان بمعنی آلت
تناسل نیز آرند و در ہندوستان ہمین
شہرت دارد سعیدا اشرف گوید ؎
ہر شب از شوق آن بت نگی ٭ شمع سوزد
چو نفس آتشکے ٭

نفس کش بمعنے کشتہ نفس چنانکہ چراغ
خاموش و این خصوصیت بنفس ندارد
بلکہ کش بمعنے کشتہ بسیار می آید مثل منت
کش بمعنی کشتہ منت سالک قزوینی گوید
؎ جنون ست پریشانی دماغ مرا ٭
بحرف مرد نفس کش مکش چراغ مرا ٭

نفس شوم بمعنی نفس امارہ بدبخت و
تحریک آن کہ جز فساد مین نداشتہ باشد و
بدین لود صائب گوید ؎ نیفتد ہیچ
کافر بر زبان اصحاب یا رب ٭ مراکز غافل
رفتہ رفتہ این نفس شومان ٭

نقل ماتم نقل شیرینی کہ در ماتم برای
مردم بفرستند در خویش و قبیلہ و آشنا تقسیم
نمایند اثر گوید ؎ زنگ این بجادم تروی
نقل ماتم ریختند ٭ خلق را شیرین شد از
روز سیاہم کام جان ٭

نقل مکان باصطلاح اہل سفر از
جای خود بجای دیگر نقل نمودن ست از جہت
مراعات سعد و نحس ایام و بہندی پینترہ
گویند بیای فارسی و یای مجہول و نون غنہ
و فوقانی موقوف و رای مہملہ مفتوح و بعضے
از عوام ہندوستان تصحیح لفظ کرد و واقع
غلط ست کوشیدہ پا تراب گویند بمعنی پا بہ
خاک آلودن یا گذاشتن گویند و این
محض غلط است۔

نقرہ خنگ بے اضافت اسپ بود
کہ رنگ آن مانند نقرہ سفید باشد و لفظ
خنگ بخای معجمہ در فارسی بمعنی مطلق سفید
ست چنانچہ خنگ بت و سرخ بت کہ دو
بت سفید و سرخ اند دو بامیان و تفصیل
آن در لغات قدیمہ گذشت سلیم گوید ؎
زبس اندیشہ از آشوب ملکم نگین دارد
ہمیشہ نقرہ خنگ خویش را در زیر زین
دارد ٭ مؤلف گوید ظاہرا استاد محمد قلی
سلیم از جہت رعایت قافیہ غزل مصرع
دوم را چنین گفتہ اند اگر این قسم می گفت
و قافیہ می گردانید بہتر و مناسب تر بود
مصرع سوار نقرہ خنگ خویش و ام
از ہمین باشد چرا کہ نگین سوار را نیز گویند و
نیز لفظ در زیر زمین کہ مناسب نگین
نیست از میان میرود۔

نقار بفتح و تشدید قاف و رای مہملہ
کسیکہ گل برگ و صورتہای دیگر بر استخوان
و دندان فیل سر ماہی کشد و کندہ کاری
و مس وغیرہ نماید وحید در تعریف
نقار گوید اشعار بگویم ز نقار نیکو لقا ٭
کہ خورد استخوان مرا چون ہما ٭ ز نقارش
اگر دید در وی نہان ٭ مرا شاخ گل شد
از استخوان ٭ دلم گشت روشن از و یکسر
کہ کرد استخوان مرا پنجرہ ٭

نقش جهان جاییست در شهر صفاهان و میدان آن شهرت دارد چنانکه از مردم آنجا بتحقیق رسیده ۔

نقش کار نداشتن بنون نفی از عهدهٔ کار بر نیامدنست ظهوری گوید ؎ نقش این کار ندارد کر سبکروحان نیست ۔ گر ازین ما مکسے نقش کف پا ببرد ۔

نقش زدن بمعنی انداختن کعبتین تا نقش آن ظاهر شود و این حقیقت است و بمجاز بمعنی مطلب رسیدن و دریافتن دولت خالص گوید ؎ هر کسی در روز قتلم بوسه زد بر دست تو ۔ از سر جانم کس کز نقش یاران زدند ۔ و اغلب که در پنجا بمعنے باقبار بہم رسانیدنست واللہ اعلم ۔

نقصانی بزیادت تحتانی بمعنی نقصان عرفی گوید ؎ بعهد جلوهٔ حسن کلام من اندوخت ۔ قبولیت شاہد نظم بکمال نقصانی ۔ و تفصیل آن در رسالهٔ سراج منیر وغیره نوشته ام ۔

نقرهٔ خام بمعنے نقرهٔ خالص و تحقیق آنست که خام بمعنے خالص بسیار آمده چنانکه عنبر خام و می خام و خون خام تاثیر گوید ؎ خام ہست نقره یا بدن نازنین او ۔ در قالب حقیق کند جان سرین او ۔

نقره بهمزه پسلیفه ست نوعی ست از خمیر شود و در لفظے که های مختفی در آخر باشد یا تحتانی نویسند بلکه همزه ملینه آرند و صورت اصلی دارند مثل

رنگ بسته تاثیر در تعریف خربزه گوید ؎ رنگ رخ شکسته تماشائی ۔ از حسرت نقرهٔ طلائی ۔

نقلدان بضم و بالفتح علی اختلاف القولین ظرفی بسیار خانه که نقلها دران کنند و خورند اشرف گوید ؎ حسن روش بر نگردید از نشان آیله ۔ از فضلای نقلدان کرد شیرین خار را ۔

نقطه چیدن برابر نهادن نقاط برای تعلیم اطفال چنانکه معلمان کنند شفیعای اثر گوید ؎ نقطه می چینید کنار خط استاد اولا ۔ تا شود با خامه دست طفل تو خط آشنا ۔

نقل بادامی بیای معروف بادامی که بشکر گیرند برین قیاس نقل پسته و این هر دو النقل مردنگی نیز گویند چنانچه از اهل زبان بتحقیق پیوسته تاثیر گوید ؎ شب که از خون دلم میلی می آشنا می کند ۔ چشم او از خواب شیرین نقل بادامی کند ۔

نکبت کلافه کردن بفتح کاف تازی بکمال افلاس گذرانیدن است و این باز از بعضے مردلیست ۔

نمک شیرین یکی از نمک کانی غیر علے چنانکه یکی از اهل زبان گفته این نمک از بسکه شیرین است از حلوا خوشتر است لهذا طعامی را که نمک اندک می باشد و بی مزه شود و نمود شیرین نمک گویند چنانچه از اهل محاوره بتحقیق پیوسته ۔

نمک بستن زخمی که دران نمک آمیخته بند کنند سالک یزدی گوید ؎ هر شب ز سوز گریهٔ اختر شمار خویش ۔ زخم گلوی صبح نمک بند کرده ایم ۔

نمک گیر کسیکه بسزای کور نمکی گرفتار شود تاثیر گوید ؎ چشمت شور است در سخن شور کنی ۔ یارب که تر الفت نمک گیر شوی ۔ و نیز بمعنی کسے که نمک طعام بچشد زلالی گوید **مصرع** نمک گیر خمیر هر سرشت است ۔

نم بمعنے تری و نمناکی نیز آمده محسن تاثیر گوید ؎ نیست مژگان ترا در دل خون گشته قرار ۔ گذرد آب بسرعت ز زمینی که نم است ۔

نم گیر سائبان چهار گوشه که در جاهای گشاده برای حفظ هوا بر پا کنند رکنای مسیح گوید ؎ نمگیر دولتش بنفنا بی که بسته اند ۔ چون سائبان حفظ مدام استوار باد ۔

نو قدم طفل نو رفتار آمده طهماسپ قلی بیگ همی گوید ؎ ملطوف کوی عشق از ناتوانی چون نهادم ۔ چو طفل نو قدم بر خیزم و دیگر بجا افتم ۔

نو باده بمعنی نو رس است لیکن اکثر اطلاق آن بر ثمر است و گاهی بمعنی تازه مطلق آمده عبدالرزاق فیاض گوید ؎ گلبن نوباده گلها عشق و نباشد ۔ جز ناله بلبل گل بدوی سبد ما ۔

نو بر کردن و نو باده کردن

پیدا نمودن و حاصل کردن چیزی اول شهرت دارد و دوم محمد قلی سلیم گوید ــه باز مژگان فشاندهٔ خون ناب کرد ؛ باز چشم خونفشانم خیر با دخواب کرد ؛

نوبیا آمده بیای موحده و بیای فارسی بالف کشیده طفلی که تازه برفتن در آید آنرا نو برفتار آمده و نوقدم نیز گویند ظاهر وحید گوید ــه جهان سر بسر گشت بر هم زده ؛ ازین کودک نوبیا آمده ؛ و طهماسپ قلی بیگ دهمی گوید ــه بطوف کوی عشق از ناتوانی چون نوبیا افتم چو طفل نوقدم برخیزم و دیگر بجا افتم ؛

نوکیسه نو بدولت رسیده کلیم گوید ــه رنگ خجلت از رخ گل تا قیامت ظاهر است غنچهٔ نوکیسه گر چندی گره بر زر نشد ؛ و تاثیر نیز گوید ــه ما تیغ ابرو تو زنیم رفتگی هلال ؛ تا دلاف همسری فلکش داد گوشمال ؛

نوحهٔ صنوبر بحای مهمله آوازی که از برگهای صنوبر برخیزد هر چند هر درخت همین حالت دارد لیکن صنوبر بسیار آواز دارد سلیم گوید ــه میرسد فصل خزان و غم خود نیست مرا ؛ نوحه بر آل چمن همچو صنوبر دارم

نوشکار شخصی که تازه صیادی اختیار کرده باشد یکی از شعرا گوید ــه خون ما را نوشکاری بیجا بار یخته است ؛ همچو برگ لاله در دامان صحرا ریخته است ؛ و برین قیاس نوسفر و نوبهار که اول بمعنی شخصی است که پیش ازین سفر نکرده است و دوم بمعنی کسی که نوشق بود ـ

نواخوانی بواو معدوله و نون بیا رسیده حرفی که از راه کنایه گویند اشرف گوید ــه با اهل صومعه زاهد کند نواخوانی دراز بسته چو طنبور خوش خر خود را ـ

نوا بمعنی کنایه مرادف نواخوانی و سنن آن در تنگ تنگ پا گذشت و نیز مقام است از موسیقی و این از محاوره بتحقیق پیوسته و دیگر معنی آن در لغات قدیمه گذشت ـ

نورس چیز تازه پیدا شده نورسیده مثل ثمر نورس و گاهی بمعنی چیزهای تازه رسته نیز آید وحید گوید ــه زلف نورس از بناگوشش نمی آید فرود ؛ از دیده انصاف از سیر رخت چون بگذرد ؛ ایضاً گوید ــه مکن دور از دهان خود سر آن زلف نورس را ؛ مکن که طفل بازی گوش خود داری نمی آید ؛ و برین تقدیر نورس بضم رای مهمله باشد لیکن مسموع نیست قیاس تنها صحیح نمیتواند شد که بمعنی خوش آینده بود از روی مجاز پس برین تقدیر بفتح رای مهمله درست میشود و نیز نورس نام رساله ایست از مصنفات استاد نور الدین ظهوری و سبب تسمیه اش آنست که ابراهیم عادل شاه بیجاپوری که ممدوح استاد مذکور است بتلفظ نورس بسیار خوش داشت حتی که نام شهری بنا کرده خود را نورس کرده بلکه اشعار خود را که بزبان دکھنی میگفت نیز نورس می نامید و این لفظ مشترک است بفارسی و هندی چنانکه گذشت و در فارسی بمعنی نورسیده و در هندی نه حالت است که بنای اشعار هندی بر آنست و در هندوستان شهرت دارد ـ

نوری بواو معروف جانوری است ظاهرا طوطی باشد تاثیر گوید ــه کرد مغلک بادهٔ وحدت بیا یا هم ؛ چون شعله بیک بال پر نوری با هم ؛ و نیز تخلص شاعری که در عهد شاه عباس ماضی بود و او دیوانی مختصر دارد بسیار خوش شعر است چنانکه گفته ــه چنان برهم زدی هنگامهٔ روز قیامت را ؛ که اکثر نامهٔ اعمال مردم از میان گم شد ؛

نور صفحه سپیدی و نیز نی خرد که بازیگران و شعبده بازان نوازند کنائی مسیح گوید ــه با ما که بر آرام سر زلفت زلعتاب ؛ چون ماریکه بانگ نی بر آتش دارد ؛

نوچه بفتح و جیم فارسی مفتوح جوان نوخاسته طغرا گوید ــه نوچه گر چنین همی آید بگلزار بهشت ؛ از نزاکت جای هر دو دیدهٔ غنچه کند ؛ جیسلمیر بکسر و ضم و سکون سین مهمله و میم بیار رسیده و رای مهمله مبدل و مخفف جیسلمیر است و این نام شهریست مابین ملک ٹھٹھه که دار الملک سند است

و مارواڑ کہ ہندست و این قسم تبدیل و تخفیف از تصرفات مغلیه است چنانچه سرنج راکه بکسر سین مهمله و فتح رای مهمله و واو ساکن و نون غنه و جیم تازی نام شهریست از مالوه هند مغلان بضم سین مهمله و فتح و رای ساکن و نون غنه خوانند گویا تعریبیست وازین عالم ست لفظ آسیر بمد بوزن تاثیر نام قلعه ایست از خاندیس که آنرا اسیر بوزن فعیل آرند چنانچه اوستاد نظیری در زیر قوافی فقیر و تعقیر در قصیده که برای استخلاص غنی تخلص شاعری که در مدح اکبر شاه گفته و سند دیگر نقط توجه در لفظ لوطی گذشته

نوشته بمعنی مطلق مرقومه و بمعنی کتاب و نامه خصوصاً طغرا گوید ــــ خواهش نگر که جانب آن نادمیده خط ؛ هرگز نرفته مرغ مگر بی نوشته ــ

نهر مجنون نهریست مابین اردبیل و موصل ــ

نهر الماس نیز نام نهریست و این دو لغت از کتب تواریخ مثل مطلع السعدین و ظفرنامه به ثبوت رسیده و ظاهر الماس و مجنون نام آن شهرهای مزبور ست آورده اند نه بهای مختفی حرف نفی ست یا پا فغانی بهای ملفوظ نیز آورده چنانکه گوید **قطعه** نه بی شمع فلک در خرگه از تو ؛ همه ساحر زبانان در چه از تو ؛ زبان بست از سوال بوسه عاشق ؛ که هرگز نشود حرفی نه از تو ؛

لیکن میتوان گفت که های مختفی را در این ذیل بقوافی ملفوظ آورده این را جائز داشته چنانچه میر عطاء الله در رساله قافیه نوشته که از جمله عیوب غیر ملقبه فارسی اختلاف روی ست در ظهور خفا بحسب تلفظ چنانکه درین قطعه مولانا فیاضی گوید **قطعه** نقش دیوان معنی پیداست از بیاض تو ؛ ست من نگر کن بت درمیان اوده ؛ در دوده قلم مانند چون شمع زنده مانم ؛ بنگر که نیست شمعی زنده میان دوده ؛ باز میگوید که ها در بیت اول های ملفوظ ست و در دوم مختفی با آنکه قافیه نیست فقیر آرزو گوید که های لفظ ده متلفظ و مختفی هر دو آمده چنانچه در کتب دیگر نوشته ام و قافیه معمول پیش قدما کرده نیست چنانکه اوستاد کمال اسمعیل در قصیده که قافیه بهاست بکارست قافیه نجهت کار داست بمعنی کشیده کار د آورده بهر حال لیکن این ست که های مختفی را با های ملفوظ نشاید قافیه کرد و لیکن ایشان ندارد بلکه آن نشان فتح حرفیست که بزیر آن بنویسند مثل آئینه و سرمه لهذا در حالت اضافت و توصیف بهمزه ملینه مبدل شود و این لا التصحیح دارد هر چند که نشان فتح ست و یا بیست همزه که العقد آهر چند علما متحرک گفته اند خیال های مختفی که در ده است این بیت ست ــ لیسک باده عقدی گرات ده لولو را ؛ حل ست ابر مطیر و بتول دریا بارده ؛

فقیر آرزو این قسم بسیار دیده هم در کلام متقدمین و هم در کلام متاخرین و در تقطیع جای که های مختفی متحرک شود بهمزه باید خواند چنانکه در حالت اضافت هر که چنین ست درین صورت مصغر مدخول باشد فافهم و اشکر لانک لا تجد هذا فی کتاب آخر ــ

نیم زبان بیای معروف و میم موقوف و فتح زای معجمه و موحده بالف کشیده و نون بمعنی کم گویا ملا قاسم کاشی گوید ــ اگرچه روی سخن امروز سراسر با ماست ؛ باز کم حوصلگی نیم زبانیم همان ؛

نی و نیچه بفتح معروف و نیز نی خرد که بازیگران و شبانان نوازند و کنایه مسیح گوید ــ بابا ایماآرم سر زلفت زنقاب چون کیا نانی برآتش آرد ؛ و نیز چیزی که گلاب بدان کشند تا تر گوید ــ گویان ز قامت بت شیرین شمائلم ؛ با قند کشید و از نی شکر گلاب ما ؛ و دوم وحید گوید ــ چون نیچه بگلاب کشی گشت اشکبار ؛ آهم بلب نرسید که در حلق من گرفت ؛

نیمرس شرابی ترنگیه خوب نرسیده باشد و نیز بال و پر نوبر آمده که پرواز خوب از آن نیاید وحید گوید ــ بچون خویش زرم غوطه گرگیم پرواز ؛ چو طایر که پر و بال نیمرس دارد ؛

نیمه بیای معروف و میم مفتوح یکی از افزار های معماران و بنایان و ظاهرا از سنت

شاعر در تعریف معمار گوید ؎ طلب کرد
چون نیمهٔ آن بیوفا پشته خوش از ان
نیمهٔ دل مرا ٭ و در هندوستان جامهٔ کوتاه
است که زیر قبا و جامهٔ دیگری پوشند و آن
قریب ست بقبای که ملایران رواج دارد ٭

نیلوفر گل مشهور و آن دو نوع ست شمسی
قمری اول بسیار مشهور ست و دوم گلی ست
که در آب روید و بشب بشگفد و بهندی آنرا
کمودنی و بنگالا گویند نیلوفر اهل طب عبارت
از همین ست و نیز گلی را گویند که بپارهٔ آن
بر درخت دیگر پیچد و گلی دارد کبود قاسم گونا
بادی در شاهنامهٔ اسمعیل صفوی گوید ؎
بر محکم بدروش نیکنامان ٭ چو نیلوفر که پیچد
بر درختان ٭ و این ظاهرا همان گلیست
که بهندی آنرا کنول گویند والله اعلم۔

نیمبر بر وزن سیمبر فنی ست از کشتی میرنجات
گوید ؎ تلخ و تندست ز چشمت نظری میخواهد
آسمان از نگهت نیمبری میخواهد ٭

نی بناخن کردن نوعی از تعذیب و
شکنجه تاثیر گوید ؎ شبی نشد مژه خونچکان
من تاثیر ٭ که نی بناخن صد سخن نی کباب
نکرد ٭

نیزهٔ خطی بفتح اول یا کسر علی اختلاف
القولین نوعی از نیزه که بسیار راست باشد
مانند خطوط تاثیر گوید ؎ فریاد از ضعیفان
زور بازو پادشان را بصف مور ست
بر کف نیزهٔ خطی سلیمان را۔

نیم باز بیای موحده غنچهٔ نشگفته تاثیر گوید ؎
چه مینی بجامهٔ معجز طرازی ٭ بهار نسترن را نیم بازی

نیم بوزن سیم درختیست در هند معروف چون نوشتی
سایه است اکثر در خانها کارند سعید اشرف
گوید ؎ افگنده طرح خرمی از سایهای نیم تا نمانت
ساخته نو فرش نیم دار ٭ و این لفظ هندی ست
بنا بر آنکه علم ست در شعر فارسی آمده۔

نی عرقگیری نی که گلاب و دیگر عرقها بان کشند
وحید گوید ؎ چو نی های عرق گیری از ین درد
نفس باشد بکامم گریه آلود ٭

نی پیچ بیای فارسی و یای مجهول و جیم فارسی
نی قلیان که پیچدار باشد اکثر در سواریها بکار
آید تاثیر گوید ؎ دارد نی پیچ سخت بیتاب مرا ٭
کز زلف تو مشق پیچ تابی دارد ٭

نی لبست جلکه از نی بندند از علم خلد
بست کمال خجندی گوید ؎ کرد توصیف زرد
خوبان کمر بسته چونی ٭ گویی از هر طرف گرد
شکر نی بست ست۔

باب الواو

والوسیدن بواو و واو مجهول
و سین مهمله بیار سیده رو گردان شدن و
بیدماغ گشتن اشرف گوید ؎ از بوسه ام
دل شاد کن ز انجام حسنت یاد کن ٭ کز بوسه
گاهت رسته خط در عشق والوسیده من ٭

واماندن بمعنی از کسی مضایقه کردن
و دریغ داشتن چیزی فغانی گوید ؎ بوی
دامان از مایه در گلشن بر کسی ای باد ٭
کنارا با توام در انجمن یکروز را می بود ٭

والا معروف و نیز پارچهٔ باریک بریشمی
بمعنی شقه علم و بیرق قاسم گونابادی در قطعه تاریخ
شاه اسمعیل گوید ؎ ز والا رنگگون شهباز
مند شفق الزمین نیزه داری بلند ٭
ایضا گوید ؎ ز والا سنان رشک
گلزار او ٭ بما ورد جهان سر از خار او ٭

واسوختن اعراض و رو گردانیدن
مرادف والوسیدن تاثیر گوید ؎ زد و
آموز عشق آتشین رخسار گل ٭ بلبل بتاثر
ازینگونه تا ناز باجبان خواهد کشید ٭

واداد بهر دو دال مهمله بمعنی برگشتن میر
لاهجی گوید ؎ زاهد از منعت کند در عاشقی
گو طریق عاشقی واداد نیست ٭

وادید بمعنی مستعمل شود یکی در ان
محل که شخصی با شخصی برای دیدن آید و این شخص
بدیدن آن شخص برود چنانکه در ایام عید
که بهم دیدن همدیگر روند و نیز عمل مذکور را
دید و وادید گویند دوم بمعنی بیداری که بر عکس

دید: است از عالم محبت مستعمل ست۔

واسوختن بمعنی اعراض و بیزاری آید اگرچه سوختن بمعنی دوستداری نیست لیکن بمعنے گرمی محبت در اصل هست که نظر بران کرده وا سوختن مستعمل شده چه دیدن آن اگرچه بمعنے میل طبیعت نیست لیکن دیدن در صورت میل طبیعت می باشد نظر بران کرده اند۔

وادید بمعنے بیزاری و اعراض آمده لهذا میرزا صائب هر دو معنی را بالطریق ایهام گفته
ابیات بعبرت بین جهانرا تا کنی قطع نظر از تو ❊ که دیدنهای رنگین زلیخا وادید میا شد ❊
کشودم بر بهار روی دنیا چشم ازین غافل ❊ که دیدنهای رنگین در عقب وادیدنی دارد ❊

وام برآوردن قرض کردن نظیری گوید ست ز ننگ نه که ناوک نگهام کمین آید ❊ صد بال و پرم کم بود از وام برآرم ❊

وارفته منفعل و گداخته و از خود رفته میر نجات گوید ست گر تیغ تو از تنگی خود نیکو ست ❊ گله کو به همه کس گله مردانه اوست و نیز سعید اشرف گوید ع همچو من واله وارفته فراوان دارد ❊

وارنگی از رنگ اول هر چیز رنگ ست و چون در جامه یا چیز دیگر سرایت کند وارنگی خوانند طاهر گوید مصرع آئینه وارش شفق وارنگی گلگون عذارش ❊

واکشیدن کسی را یا چیزی بزور یا بحیله برسر چیزی آوردن چنانکه از وسختی وکشیدگی

یحیی کاشی گوید ست چو گل صحبتش مثل دل هرزه خندی نیستیم ❊ چرخ خونها تا خورد یک چند از من وا کشید ❊

واگیر بوزن جاگیر بعضے گویند کی گیرست و دوم واگیر اول مطلق فشار کردن ست دوم بعد از فراغ ورزش بازه یا لستا و یک تذ حضرت شاه مردان علیه التحیات واین رسم کشتی گیران ولایت ست اما این بیت میر نجات معلوم میشود که گیر واگیر هر دو فن باشد از کشتی یا طور گرفتن پهلوانان حریف بود هر دیگر را و هو هذا ست وقت واگیر تو شاید بفسون نیرنگ ❊ که کوه باشد بجهان سنگ دگر سر سنگ ❊ و آخر از شخصے معلوم شد که واگیر نوعی از ورزش ست که یک دست را پرواز ندور از

واگو بکاف فارسی باز گفتن حرف شنیده را زیراکه حرفی را که شنیده مردم باهم گویند بهندی آنرا چرچا گویند هر دو جیم فارسی و واگو نیز گویند بمعنی باز دادن جواب از گنبد حمام نیز آمد زلالی گوید ست درین گلخن برآید از در و بام ❊ صدای کوک واگوی حمام ❊

واکردن از چیزی فارغ نمودن چیزی را از چیزی سعیدی یزدی گوید ست دل غیر تو بر هر چه نظر داشت رها کرده چو غنچه ❊ هوای تو مرا از همه واکرد ❊ وظاهر در اصل بمعنی جدا کردن ست که بمعنی مذکور

نیز آمده شهرت گوید ست سیر دور چرخ در نم از بید روا میکند ❊ آب گردش طفل اشک از چشم تر وا میکند ❊

واشدن بتکلف شدن یحیی کاشی گوید ست بے ضیافت بحلق دل نشود ❊ آتش تا خورده آشنا نشود ❊

وایه بتحتانی در متاخرین بمعنی معتاد هر روزه مثل خوراک کوکنار و افیون مستعمل ست وحید گوید ست گر کام وحید از تو طلب کرد و برنجی ❊ جز سوختن خویش گر وایه نداد ❊

وجب کردن بفتحتین جیم تازی بای موحده بمودن لوجب که بفارسی بدست خوانند واهل هند بغلط بلشت بلام و نون بجیم می گویند سلیم گوید ست از جنون این زمانه را هر روز ❊ میکنم همچو آفتاب وجب ❊

وجود لفظ عربیست بمعنی مشهور و در فارسی هستی را گویند در مصدرات وجود هستی باضافت صحیح نباشد لیکن طاهر وحید آورده ست هست در چشم و در رخ جانان نمود هستیم ❊ عکس آئینه است پنداری وجود هستیم ❊ نیز آرزو درین بمعنی حیرت دارد ❊

وجود نگذاشتن بے اعتبار دانستن ولی بود انگاشتن اکثر همین استعمال ست وگاهے باضافت آید چنانکه گویند فلان شخص را وجود فلان چیز نمیگذارد یعنی برابر او هم نمیداند سلیم گوید ست خنده موج درین دریا کجاست

میکنم ؛ من که دریا را وجود شبنمی نگذاشتم ؛

وامانده معروف و بمعنی ذکر که آلت مردیست و نیز سنجائی در مثنوی خود گفته **ابیات**
بود دیوانهٔ برهنه در راه ؛ یک دو زن رابران فتاد نگاه ؛ هر یکی خنده و بازی داشت ؛ گرچه وامانده درازی داشت ؛ پس همی نگنجید حالت ذکرش ؛ بل ندیدند حالت ذکرش ؛

وخچان بضم واو و خای معجمه و جیم کلمه ایست که زنهای ولایت در وقت ناز و جماع گویند چنانکه لفظ اوه را زنان هندی و این لفظ در شعر فغفی بیش از حد ست۔

واجبی راتبهٔ هر روزه یا هر ماه که بکسی دهند صائب گوید ؏ میرسد واجبی از نهانخانهٔ غیب ؛ تا چه شرمندگی از عالم امکان دارم و واجب بحذف تحتانی مثلاً امیر خسرو گوید ؏ خسروا گر غمت خورد نالعجب ست هم دمش ؛ واجب چاوشان دهند از پی های و هوی ما

ورزش خانه بفتح و سکون رای مهمله و کسر زای معجمه یا فتح آن علی اختلاف القولین و شین معجمه جایی که مشق کشتی گیران زان کنند میر نجات گوید ؏ تا ز دو نرگس آن جوش نگرستانش ؛ میکند ورزش بیداد بورزش خانه ؛

ورق ورق گشتن خواندن تمام کتابی امانی گوید ؏ کتابخانهٔ علم ورقی ورق گشتم ؛ خط تو دیدم و گفتم که مرحبا اینجاست ؛

ورق گشتن و ورق برگشتن دگرگون گشتن حال سلیم گوید ؏ چنین که محو تماشا بصورتی چون طفل ؛ برجست است بجانب ورق چو برگردد ؛ صائب گوید ؏ ورق حسن محالست نگردد صائب ؛ هیچ متبوع ندیدیم که تابع نشود ؛

ورق زرنگین همان فوه یعنی چیزیکه از نقره وغیره ساخته زیر نگین لعل وجز آن گذارند رضی دانش گوید ؏ نیک بست درین جزودان نسخهٔ خویش ؛ از نظر چون ورق زرنگین پنهان دار ؛

وزن برخویش نگذاشتن در خود بزرگ بودن وحید گوید ؏ وزن اگر بر خویش نگذاری بطلب میرسی میشود باد مرا وارستگی بی لنگری ؛

وصالی بتشدید صاد مهمله پیوند کردن کتاب کهنه را یا کار رفته و این فقیر را [illegible] و دوزی گویند تاثیر گوید ؏ چند در ملک عدم تعمیر را اولی کنم ؛ این کهن مجموعه را تا چند وصالی کنم ؛

وضو گرفتن بمعنی وضو کردن توجه نیشاپوری گوید ؏ دلهای پاک از ازل فیض زاده اند ؛ گوهر باب صافی طینت وضو گرفت ؛

وضع بی شیرازه حال نامنتظم که بر یک وتیره نباشد تاثیر گوید ؏ وضع او تاثیر بی شیرازه چون دفتر بود ؛ قسمت آنرا که از سر رشتهٔ دفتر کند ؛

وقت گرگ و میش اول صبح که هنوز سیاهی در آسمان باشد که بعربی سحر خوانند واعظ گوید ؏ صبح چون گردید گندم چو گر هوشیار شو ؛ وقت گرگ و میش صبح مرگ شد بیدار شو ؛ و در عربی آنرا ذنب السرحان نیز گویند

وقت و ساعت بعطف چیزیست که اوقات و ساعات لیل و نهار از ان معلوم شود و در هندوستان آنرا گهریال فرنگی گویند تاثیر گوید ؏ چو وقت ساعت آن ساعت و ماتم کوک میگردد ؛ که میگیرم حساب دفتر لیل و نهار خود ؛

وقف اولاد و وقف اولادی و این اصطلاح فقهاست و آن چیزی ست که بر اولاد خود وقف سازند و متولی آن برگردانند و دیگری در آن دخل نباشد ملک حمزه گوید **رباعی**
آدم ز عدم روح باین وادی کرد ؛ پنداشت که غم کم ست پر شادی کرد ؛ از غمکدهٔ جهان چو بیرون میرفت غم را سرمایهٔ وقف اولادی کرد ؛ دیگر کلیم گوید ؏ خم بهشت مجز رحق ست خلد برین ؛ که مانده از پدر این باغ وقف اولادست ؛

❖ ❖ ❖

باب الہاے

ہلہلہ رفتن بدو ہای مفتوح و دو دال ہلہ ترسانیدن و تہدید کردن وہلہ ہلہ حرف عربیست بمعنی ترسانیدن از اہل زبان بہ تحقیق رسیده۔

ہر کہ این کلمہ بمعنی ہر کہ واحد و ہر شخص کہ در ہر دو کاف بیانیہ باشد می آید و سور کلیہ شرطیہ است در ذوی العقول بمعنی ہمہ کس بر آمد واین بسیار نادرست تاثیر گوید ــــــ ہر کہ بال ہر کہ شاہد بے نیاز زیبای اوست ❊ رونق گلشن ز ناز باغبان معلوم شد ❊

ہزار پیشہ بیای فارسی و یای مجہول و فتح شین معجمہ پیالہ کلان کہ بکار بسیار آید سلیم گوید ــــــ گہے گل ست وگہی آفتاب و گاہی ماہ ❊ ہزار پیشہ بود جام می بمجلس شاہ ❊

ہزار ذره در اعجاز رشیدی ست کہ نام جائیست در تفت یزد محسن تاثیر گوید ــــــ از کثرت بلبلان غره ❊ ہر ذره او ہزار ذره ❊ لیکن ازین بیت بمعنی جای کہ در تفت یزد بود ہرگز نمی شود آری بمعنے ذره بہم معلوم مستفاد می گردد۔

ہزار دانہ بمعنے تسبیح ہزار دانہ واکثر بالفظ تسبیح و سبحہ مرکب شود وگاہی بدون آن نیز آمده تاثیر گوید ــــــ در چشم اہل بینش کم نیست شور عاشق ❊ یک دانہ اشک بلبل باشد ہزار دانہ ❊ ہکذا قیل لیکن بمعنی تسبیح ازان مستفاد نمی شود۔

ہزار جریب مکانات وسیع در صفاہان نزہ و سرد و خرم و نیز جای دیگر در ایران کہ سادات ہزار جریبی منسوب اند بدان سعید اشرف گوید ــــــ آن روح بخش جسد حیوان زنده رود ❊ وآن دلکشا ہزار جریب ارم بہار ❊

ہزار ہمچو فلان فلانی را بپیہ در شکم ست یعنی شخص دوم ہزار مرتبہ از اول بہ ست و اول در ضمن دوم ست اشرف گوید ــــــ قد نگار من و شمع کے چو ہم باشند ❊ ہزار ہمچو دلش پیہ در شکم باشد ❊

ہچ و ہچ و مچ بفتح ہا و تشدید جیم و میم مفتوح و جیم کنایہ از بوسہ مطلقا آواز ازین بیت مستفاد می شود ــــــ شنیدم از در عشرت سلرکہ خوش کودک ❊ نوای ہچ و مچ بوسہ غزل خوانی وبعضے آواز بوسہ گفتہ اند درین صورت لفظ بوسہ در بیت مستدرک مے شود ❊

ہستی بمعنے وجود وبعضے بمعنی خودی من آورده اند وحید گوید ــــــ ہست از شمع رخ جانان نمود ہستیم ❊ عکس آئینہ است پنداری وجود ہستیم ❊ لیکن مؤلف را در صحت این ترکیب تامل ست۔

ہم بفتح ہا بمعنی نیز آمده وگاہی بالفظ نیز جمع شود چنانچہ در غزل خواجہ حافظ شیرازی قدس سره کہ نیز ہم ردیف واقع شده وگاہے زائد نیز آمده شاعری گوید ــــــ دیوار دو ہمسایہ چو برگ گل در دست ❊ ہم سایہ ہم اند خزان و بہار ہم ❊ درین صورت لفظ نیز ہم زائد باشد یا بر عکس

ہفت جوش روئین کہ از جمیع فلزات بہم آمیختہ سازند اشرف گوید ــــــ چار آئینہ چہار ارکان بتن ❊ یا ششش پر ہفت جوش گردون میکند ❊ ہمچو حرف الیست برای تشبیہ مفرد وگاہے در تشبیہ مرکب نیز مستعمل شود چنانکہ در لعض رسائل مرقوم ساختہ ام و بمعنے ہمچنین نیز آمده سلیم گوید ــــــ لبت دشنام او دل می برد از کف سلیم ❊ ہمچو شیرینی ندیدم کہ تلخی وان برد

ہمدامان بدال و میم بالف کشیده و نون دو کس کہ دو خواہر بنکاح داشتہ باشد پس ہر دو ہمداماں باشند چنانچہ طاہر نصیرآبادی در احوال حسن بیگ رفیع در تذکره خود آورده کہ او ہمدامان عالیجاه عبدالعزیز خان شد چون بہ ہندوستان رفت و عبدالعزیز خان بشاہجہان نوشتہ ہمشیره جلیلہ خود را طلب داشتہ و در بعضی از نسخہا بجای دامان داماد بدال بدل شده

ہمگیر بفتح و کاف فارسی بیار سیده و را مہملہ تیز تنگ گرفتن محسن تاثیر گوید ــــــ

چشمت زخط سبز تو بگیری می شود * فرمانروای
خطهٔ کشمیر می شود کذا قیل لیکن یاران می
فهمند که معنی مذکور از بیت مذکور نمی آید
فتامل *

همراهی کردن کنایه از احسان نمودن
و رعایت کردن و این از بعضی ثقات تحقیق شده

هنڈوی بکسر ها و سکون نون و دال اهمله
بواو رسیده و تحتانی تحتانی دیگر رسید آنست
که در بعرف و هندو بجای دیگر نویسانید و
بگیرند موافق نرخ مرسوم وجه این الفراق
عائد سازند و این رسم هندوستان ست و لفظ
هم هندی و در اصل این زبان هندی
بضم ها و سکون نون و دال بیا رسد پس
لفظ هنڈوی چنانکه نوشانداز تصرف فارسیان
ست تاثیر گوید ــه دو صد نقد دل از
زلف گره گیر ملاحت کرده هنڈوی بکشمیر

هلوی بالفتح ها و لام بواو رسیده نوعی از
میوهٔ لطیف که گیلاس گویند و بعضی گویند
حلوائیست تاثیر گوید ــه شفتالوی دلبران
هلوش و خوبان جهان در آرزویش *

هلهلم بفتح لام و ضم لام و میم بازی الیست
که اجلاف ایران بدان مشغول شوند
شفائی گوید ــه مومن هلهلم بازی حیلان
بیکار رفت * با کار بی صدور صدف کر آن
بیکار رفت *

هندوانه افگندن کنایه از کمال
بیم و هراس هندوانه که در اصل بمعنی تر
بزست در ینجا کنایه است از سنده که پس
افگندهٔ حیوان باشد که گرد و سخت بود و
این از شخصی زباندان شنیده شده چنانکه
در جام لبته ام ــه انداز زهابت او
هندوانه فیل * گرکمتری غلام تو گویند باد
بری * و لفظ بری کلمه الیست که فیلبانان
در وقت منع کاری به فیل گویند و او
از ان باز آید و این مناسب ست
بهندوانه افگندن.

هواول با اضافت واو اول بمعنی
نخستین معنی ابتدا و شروع کاری
و این اصطلاح کشتی گیران و لوطیان
ولایت ست چنانکه از گل کشتی میر
نجات بر ثبوت میرسد.

هوای مداخل پادشاه ایران
که غیر محصولات زمین باشد اثر گوید
ــه کند فقیر ز فیض هوا چه کام روای
بپادشاه جهان دارد اختصاص
هوای

هواگرفتن پرواز گرفتن
سلیم گوید ــه همچو شاهینشی که مرغ
را کمین سازد سلیم * تا هواگیرد دل
من بے ربایدتیر را *

هوش کسے بردن و از هوش بردن کسے بیک
معنی اول مشهورست و دوم
وحید گوید ــه رسیدم غارتم
کردی ندانستم چها کردی * مرا بردی
ز هوش من نمی دانم کجا بردی *

باب الیای التحتانی

یای اسمی حرف تردیدست که از حروف
عطف بود چنانکه گوئی زید آمد یا عمرو
گاهی بر معطوف و معطوف علیه هر دو
آمده سعدی گوید ــه یا مکن با پیلبانان
دوستی یا بنا کن خانهٔ در خورد پیل *
و نیز طالب آملی گوید ــه ناز و کرشمه
بود آئین حسن لیک * مهر و وفاندانم
یا بود یا نبود * در ینصورت گاهی
مدخول یکی منفی و مدخول دیگری مثبت
باشد چنانکه در بیت گذشته برین تقدیر
واو عطف نیز با او جمع شود و این در
اشعار قدما بسیارست اگرچه بلفظ واو

عطف مکروہ داشتہ اند چنانکہ صاحب
جہانگیری نوشتہ لیکن درین صورت حکم
جزو کلمہ پیدا می کند چنانکہ در لفظ دگر دگا
باشد کہ بجای یا در معطوف علیہ لفظ دگر
آرند چنانکہ صوفی گوید ؎ یا صوفی را
زلال خودکام دہید ور کام نمی دہید
دشنام دہید ؛ و یای اسمی مجہول باشد
و ملحق بافعل گردد و برای استمرار بود
چون با حرف شرط تمنائی مثل کاش
یا لعل آید آن جائز ست چنانکہ جلال
اسیر گوید ع اگر دیوانگی پیغمبری داشت ؛
و نیز شفیعائی اثر گوید ؎ صبح پیری
شد سفید و غفلت ما کم نشد ؛ کاش بیدار
نصیب ما بقدر خواب بود ؛ درینصورت
داشتے بودے شہرت دارد ؛

یاد معروف و این چنانکہ بمعنے مصدری
آید بمعنے دل و خاطر نیز می آید سلیم گوید ؎
میکنم چندانکہ فکر آشنایان وطن نیست
در یادم کسے کور توانم یاد کرد ؛ و دوم چنانکہ
گویند کہ فلان چیز از یاد من رفتہ است -

یادگار چیزیکہ از کسے نگاہدارند یا بدیدن
آن چیز شخص مذکور بیاد آید و یادگاری
بیای نسبت نیز بہمین معنی سلیم گوید ؎
برای سوختن من چو شعلہ تند شدہ ؛ اگرچہ
خار و خسم یادگاری چمنم ؛

یادبود بمعنے یادگار شفائی گوید ؎
بخانہ تو دگر از متاع بند زہ چو ؛ بیادبود
روان میکنم قطار قطار -

یارفروشی تعریف دوست کردن
ظفرخان احسن گوید ؎ ہر کجا کہ روم
وصف دوستان گویم ؛ برای یار
فروشی دکان نمی باید ؛

یال بستن بمعنے غرور و ناز و تکبر کردن
میر نجات گوید **مصرع** ای شعلہ با
سوختگان یال مبند ؛ یحیی کاشی گوید ؎
ہمہ اسپان برواز شیہہ خندید ؛ چو بستند
خران ہم یال بستند ؛ و نیز شاعری گوید **قطعہ**
یکخانہ بمعموری این خانہ زین نیست
از یال مبند تو چرا یال نبندند ؛ آن
موی کمر تاب خم و پیچ ندارد ؛ خوبست کہ
جانان بمیان شال نہ بندند ؛

یال مراد اسپی کہ موی گردن او بسیار
دراز باشد شفیعائی اثر گوید ؎ جلوہ دارش
زنجت خویش شاد ست ؛ روان گاہش
ازین یال مراد ست ؛

یخ تراشی آلتی کہ یخداریان یخ
را بدان تراشند و فروشند بشکل تیشہ و
داس باشد سیفی گوید ؎ یخ تراشی کہ
بدست من خود می بینم ؛ بہ زمانہ نو عید
رمضان ست مرا ؛

یخ بند چیزیکہ بسبب یخ بستہ مثل
آب وغیرہ و نیز بستن یخ ملا طغرا گوید
؎ ہراسان کرد یخ بندش فلک را ؛
ز سرما سوختہ روی ملک را ؛ بمعنی
اول یخ بست نیز آمدہ -

یخ بسیار آب شود تا خیلے آب شود یا فلان کار صورت گیرد در محلی گویند کہ کار بمشقت و تعب
بسیار سرانجام پذیرد و خالص گوید ؎
فلک آسان بکام زاہد بار دگر گردد یخ
بسیار گردد آب تا این آسیا گردد ؛

یارہم ساز بضم میم و کسر ہا و تخفیف
میم امرودی کہ کون بدبد فوقی گوید ؎
ہمہ درد کودکی یارہم ساز ؛ چو سر زد ریش
زند شعر پرداز ؛ ظاہرا لفظ یار درین معنی
دخلی ندارد زیرا کہ تنہا ہم ساز نیز بہمین
معنی آمدہ چنانکہ گذشت -

یدہ سنگے ست کہ ترکان افسونی بران
خوانند و فی الحال باران بارد رضی الدین
گوید ؎ باعث بارش باران سرشکم شدہ است ؛
دل سنگین تو سنگ یدہ را می ماند ؛ و
گویا اشارت بہمین معنے کردہ است و استاد
فردوسی علیہ الرحمۃ جائی در تعریف
افراسیاب گوید ؎ ہمہ کارہای شگرف آوردی
چو جنگ آورد باد و برف آورد ؛ و
بعربی آنرا حجر المطر گویند ؛

یرقان مرضی معروف در عربی بتحریک [illegible]
ست و بعضے گویند کہ فارسیان بسکون
دوم آرند و مؤلف گوید خصوصیت این
لفظ نیست فارسیان اکثر الفاظ کہ بتحریک
باشد بسکون دوم آرند مثل جوان و

جو لان وطیران وحرکت را نیز گاہی بسکون آرند چنانکہ زلالی گوید ؎ بہ خلوت خلوتی کز زنگ جستہ ٭ اثر بر چہرۂ یرقان شکستہ ٭ درینصورت حرکت را کہ بسکون دوم بمعنی آوردہ نیز صحیح باشد۔

یکدست ہموار و یکسان سلیم گوید ؎ صاف سر چشمۂ حیوان تہی از دردی نیست ٭ خضر کو نامی یکدست سریم بیند ٭ و نیز یکدست دو دست خلعت و جامہ چنانچہ از اہل زبان بتحقیق رسیدہ درستم یکدست تام پہلوانست چنانچہ از اشعار سلیم ظاہر می شود ٭

یکتا ئی پیراہن سوم فوقانی شخصے کہ تنہا پیراہن در بدن او باشد وحدت قمی گوید ؎ تو گر بند قبا وا کردنش رخت سفر بستے ٭ چو خواہی کرد گر یکتا ئے پیراہن برون آید ٭ و در اشعار اساتذہ تنہا تائی پیراہن نیز دیدہ شد و ازین بیت وحدت قمی معلوم میشود کہ قبا یک نوع مقابلہ با پیراہن دارد۔

یک پہلو و بیک پہلو افتادن یکسو بودن خلاف دورو منافق سلیم گوید ؎ بستہ کمر کینم از قبضۂ کمان او ٭ در کشتن من تیغش افتادہ بیک پہلو ٭

یک پشت کارو ماندن بضم بای فارسی و سکون شین معجمہ و فوقانی مکسور و کاف تازی بالف کشیدہ و رای دال ہر دو مہملہ و ہر دو موقوف کنایہ از غایت نزدیکی و قربت ابراہیم ادہم فرماید ؎ در حسب اہل صاحب تیغ ببر علی ٭ یک پشت کارو ماند کہ گویند عالیم ٭

یک آش پختن بالف ممدودہ کنایہ از مقدار قلیل یحیی کاشی در ہجو اکولی گوید ؎ می خورد خام گوشت را چو بزبر ٭ کہ ندارد دیگ آش پختن صبر ٭

یکسو کردن فیصل نمودن و منقح ساختن مصطفے میرزا پسر شاہزادہ طہماسپ صفوی چنانکہ در تذکرۂ نصیر آبادی ست گوید ؎ ہر چہ باد آباد حرفی چند میگویم باد ٭ کار خود در عاشقے این بار یکسو میکنیم

یک رو کردن اعراض کردن بالکلیہ و این از اہل زبان ثابت شدہ

یک رشتہ تاب کنایہ از مقدار کم طغرا گوید ؎ ہزار بار زند موج در محیط عنت ٭ آب بادہ یک رشتہ تاب گرئیہ ماست ٭

یک نعل بمعنے مقدار یک نعل و نیز کنایہ از بسیار طغرا گوید ؎ یک نعل مشک میسر شود ش نافہ صفت ٭ دست شانہ چون بگیسوی رسائی تو رسد ٭ دو نعل نیز بہمین معنے چنانکہ در نعل شیشہ بیار و در اشعار طغرا مذکور دیدہ شدہ۔

یعنے کسک در جای گویند کہ چیزی گفتہ باشد و خلاف و ضد آن منظور و مقصود باشد۔

یک پا نشدن ببای فارسی جلد رفتن و این از محاورہ بہ ثبوت رسید

یونقار بضم اول و واو غیر ملفوظ و سکون نون و قاف بالف کشیدہ و رای مہملہ تاری کہ از رودہ سازند و بمعنے مطلق ریسمان و تار نیز آمدہ چنانکہ یونقار وقت و ساعت و اغلب کہ لفظ ترکی ست یا فرنگی شفائی گوید ؎ ایزد و از تار ہر یکے آہنگ ٭ اثر بر ونش کنی گر یونقار ٭ و میتواند کہ بمعنی سازی باشد ٭

یک شاخ چادر افکندن آلست کہ زن شلیطہ و فاحشہ از راہ شوخی و بیحیائی چادر خود را یک طرف انداز د وحید گوید ؎ لبنوزیم بر دختر رز سیند ٭ کہ از شیشہ یک شاخ چادر فگند ٭

یعنی چنین باشد مستعمل ست وحید گوید ؎ شنید گشت جانان مہربان یعنی چنین باشد ٭ چو تیغش دل یکے شد تا زبان یعنی چنین باشد ٭ و تمام این غزل برہمین و تیرہ است۔

یال و کوپال عبارت از تن و

توش و در اصل بمعنی گردن اسپ و
تحقیق گوپال و در لغات قدیمہ گذشت
وثانیاً در کرو فروعزو شان مستعمل ست

میمنت نجات گوید سہ چہرۂ آل
فراماہ ندارد بجذا ۂ پال وگوپال ترا
شاندارد بجذا ۂ الحمد للہ کہ بر لفظ

مبارک این نسخہ اتمام گرفت
امیدوارم کہ میمن و برکت این نام پاک حسن قبول
اہل قبول این نسخہ را دست دہد بمنہ و فضلہ

خاتمۃ الطبع

الحمد للہ رب العالمین والصلوٰۃ والسلام علیٰ رسولہ محمد وآلہ واصحابہ اجمعین۔ امابعد کتاب چراغ ہدایت بعد تصحیح و تنقیح از نسخ متعددہ بنابر نظر افادۂ طلبہ و اساتذہ وبجہت تسہیل درس وتدریس کتب مروجہ وحسب خواہش ارباب شوق واصحاب ذوق حسب ایمائے

قدیمی کتب خانہ۔ آرام باغ۔ کراچی

بماہ جمادی الاولیٰ سنہ ۱۴۱۷ھ طبع شدہ کحل البصر دیدۂ شائقین گردید۔
اکنون امید از ناظران بامروت آن ست کہ ہرگاہ ازین تمتعی بردارند مالکان مطبع و کارپردازان و کاتب و مصحح را از دعائے خیر خود محروم نگذارند۔
اللہم اغفر لکاتبہ ولمصححہ ولناظرہ ولقارئہ آمین۔